Délkelet-Ázsia története – országok, népek és nemzetek a kezdetektől napjainkig

A bengáli deltától a Csendes-óceán szigetvilágáig

Gellai István

2026

Tartalomjegyzék

Impresszum **8**

Bevezetés – a régió, a módszer és a jelen kérdései **9**

1 Hogyan olvassuk a könyvet? **10**
1.1 A könyv célja, szerkezete és használata 10
1.2 Források, történetírás és bizonyíték 15
1.3 Kronológia, térkép és periodizáció 21
1.4 A „Délkelet-Ázsia" mint kategória és a régió határai 26

2 A régió földrajza és népei **31**
2.1 Földrajzi keretek és éghajlat 31
2.2 Népek, nyelvek és etnikai csoportok 36
2.3 Vallási térkép és szent helyek 42
2.4 Tenger, kereskedelem és stratégiai útvonalak 48

3 Birodalmak, vallások és kereskedelem a gyarmati kor előtt **55**
3.1 Az ókori és korai államok 55
3.2 A klasszikus birodalmak 60
3.3 Iszlám, kereskedelem és a szigetvilág 66
3.4 A kora újkor és az európai behatolás 71

4 A gyarmati rendszer és a modern régió születése **77**
4.1 A gyarmati hódítás és a gyarmati állam 77
4.2 A gyarmati gazdaság és társadalom 83
4.3 Nacionalizmus, vallás és anti-kolonializmus 88
4.4 A második világháború, a japán megszállás és a dekolonizáció 94

I. rész – A Bengáli-öböl és a nyugati szárazföld **100**

5 Banglades a gyarmati kor előtt **101**
5.1 Az ókori Bengália 101
5.2 Az iszlám Bengália 105
5.3 Mogul Bengália 111
5.4 A 18. századi válság és a brit hódítás 116

6 Banglades a brit gyarmati korban **122**
6.1 A brit Bengália igazgatása és gazdasága 122
6.2 Társadalom, vallás és reform 127
6.3 A bengáli nacionalizmus és a muszlim politika 132
6.4 1947: felosztás és Kelet-Pakisztán 139

7 Banglades 1947-től napjainkig **146**
7.1 A nyelvi mozgalom és az 1971-es felszabadító háború 146
7.2 Mudzsib kormánya és a katonai rezsimek 152

7.3 Demokratizálódás és a Haszina-korszak . . . 157
7.4 Banglades 2024–2026 . . . 163

8 Mianmar a gyarmati kor előtt 169
8.1 A pyu és a Pagan királyság . . . 169
8.2 A Toungoo és a Konbaung dinasztia . . . 174
8.3 Buddhizmus, társadalom és a gyarmati kor előtti gazdaság . . . 179
8.4 A brit hódítás . . . 185

9 Mianmar a brit gyarmati korban 191
9.1 A gyarmati állam és közigazgatás . . . 191
9.2 A gyarmati gazdaság és a migráció . . . 196
9.3 Nacionalizmus, diákok és a Thakin mozgalom . . . 202
9.4 A japán megszállás és a függetlenség . . . 209

10 Mianmar 1948-tól napjainkig 216
10.1 A polgárháború és a Ne Win-rezsim . . . 216
10.2 1988 és a katonai junta . . . 223
10.3 A 2010-es átmenet és a rohingja válság . . . 228
10.4 A 2021-es puccs és Mianmar 2026-ban . . . 232

11 Thaiföld a gyarmati kor előtt 239
11.1 Sukhothai és Ayutthaya . . . 239
11.2 A Bangkok-korszak és a Chakri dinasztia . . . 244
11.3 Buddhizmus, társadalom és a thai identitás . . . 250
11.4 A 19. századi reformok és a gyarmatosítás elkerülése . . . 255

12 Thaiföld a világháborúk és a hidegháború korában 262
12.1 Az 1932-es alkotmányos forradalom . . . 262
12.2 A második világháború és a japán szövetség . . . 268
12.3 A hidegháború és az amerikai szövetség . . . 273
12.4 Katonai rezsimek és a demokrácia ingadozása . . . 280

13 Thaiföld 1992-től napjainkig 285
13.1 A gazdasági csoda és az 1997-es válság . . . 285
13.2 Thakszin, a sárga-piros konfliktus és a 2006/2014 puccsok . . . 291
13.3 A monarchia és a 2020-as tiltakozások . . . 296
13.4 Thaiföld 2023–2026 . . . 302

II. rész – A Mekong-vidék 310

14 Laosz a gyarmati kor előtt 311
14.1 A Lan Xang királyság . . . 311
14.2 A három királyság és a szomszédok . . . 316
14.3 Buddhizmus, etnikum és társadalom . . . 322
14.4 A 18–19. századi válság és a siámi befolyás . . . 327

15 Laosz a francia gyarmati korban 333
15.1 A francia hódítás és a protektorátus . . . 333
15.2 A gyarmati gazdaság és közigazgatás . . . 338
15.3 Nacionalizmus és a Pathet Lao . . . 343
15.4 Az 1954-es genfi konferencia és a királyság . . . 349

16 Laosz 1954-től napjainkig **355**
16.1 A polgárháború és az amerikai bombázások . . . 355
16.2 A Pathet Lao állama . . . 360
16.3 A gazdasági reformok és a jelen . . . 365
16.4 Laosz 2026-ban . . . 372

17 Kambodzsa a gyarmati kor előtt **378**
17.1 Funan és Csenla . . . 378
17.2 Az Angkor Birodalom . . . 383
17.3 A theraváda buddhizmus és a khmer társadalom . . . 390
17.4 A 15–18. századi hanyatlás és a szomszédok . . . 395

18 Kambodzsa a francia gyarmati korban **401**
18.1 A francia protektorátus . . . 401
18.2 A kambodzsai gyarmati gazdaság és társadalom . . . 406
18.3 A kambodzsai nacionalizmus és a függetlenség . . . 413
18.4 Az 1953-as függetlenség és a királyság . . . 418

19 Kambodzsa 1953-től napjainkig **425**
19.1 Szihanuk, Lon Nol és a vietnámi háború . . . 425
19.2 A Khmer Rouge és a demokratikus Kambodzsa . . . 431
19.3 A vietnámi megszállás és az újjáépítés . . . 435
19.4 Kambodzsa 1993–2026 . . . 440

20 Vietnám a gyarmati kor előtt **447**
20.1 Az ókori Vietnám és a kínai uralom . . . 447
20.2 A független Đại Việt . . . 452
20.3 A Nguyễn-dinasztia és a déli terjeszkedés . . . 458
20.4 Társadalom, vallás és a 18. századi válság . . . 463

21 Vietnám a francia gyarmati korban **469**
21.1 A francia hódítás és a gyarmati állam . . . 469
21.2 A vietnámi gyarmati gazdaság és társadalom . . . 473
21.3 Nacionalizmus és a kommunista mozgalom . . . 480
21.4 A második világháború és az 1945-ös augusztusi forradalom . . . 485

22 Vietnám 1945-től napjainkig **493**
22.1 Az első indokínai háború és Điện Biên Phủ . . . 493
22.2 A vietnámi háború és az újraegyesítés . . . 498
22.3 A szocialista állam és a Đổi Mới . . . 504
22.4 Vietnám 1990–2026 . . . 509

III. rész – A szigetvilág nyugati fele **516**

23 Malajzia a gyarmati kor előtt **517**
23.1 A maláj királyságok és a tengeri kereskedelem . . . 517
23.2 A Malaccai Szultanátus . . . 523
23.3 Johor, Brunei és a szigetvilág . . . 529
23.4 Társadalom, iszlám és a maláj identitás . . . 534

24 Malajzia a brit gyarmati korban **540**
24.1 A Straits Settlements és a szerződéses államok . . . 540
24.2 A gyarmati gazdaság . . . 546

24.3 A maláj nacionalizmus és a függetlenség . . . 552
24.4 Malajzia megalakulása 1963 . . . 557

25 Malajzia 1963-tól napjainkig 562
25.1 Az 1969-es zavargások és a NEP . . . 562
25.2 Mahathir és a modernizáció . . . 567
25.3 Reformasi és a politikai verseny . . . 572
25.4 Malajzia 2020–2026 . . . 579

26 Indonézia a gyarmati kor előtt 586
26.1 Srivijaya és Majapahit . . . 586
26.2 Az iszlám térhódítása . . . 591
26.3 A fűszerkereskedelem és az európaiak . . . 597
26.4 Mataram és a helyi államok . . . 603

27 Indonézia a holland gyarmati korban 609
27.1 A VOC és a holland gyarmati állam . . . 609
27.2 A Cultuurstelsel és a gyarmati gazdaság . . . 614
27.3 A nacionalizmus felemelkedése . . . 620
27.4 A japán megszállás és a függetlenség kikiáltása . . . 627

28 Indonézia 1945-től napjainkig 635
28.1 A függetlenségi háború és Sukarno . . . 635
28.2 Az 1965-es fordulat és Suharto . . . 641
28.3 Reformasi és a demokratizálódás . . . 647
28.4 Indonézia 2014–2026 . . . 653

IV. rész – A szigetvilág keleti fele 660

29 A Fülöp-szigetek a gyarmati kor előtt 661
29.1 A barangay-k és a szigetvilág népei . . . 661
29.2 Az iszlám szultanátusok és a kereskedelem . . . 665
29.3 A spanyol hódítás . . . 671
29.4 A spanyol gyarmati társadalom és az egyház . . . 676

30 A Fülöp-szigetek spanyol és amerikai gyarmati korban 681
30.1 A 19. századi reformok és a propagandamozgalom . . . 681
30.2 Az 1896-os forradalom és az 1898-as függetlenség . . . 687
30.3 Az amerikai gyarmati uralom . . . 692
30.4 A Commonwealth és a japán megszállás . . . 695

31 A Fülöp-szigetek 1946-tól napjainkig 702
31.1 A függetlenség és a gazdaság . . . 702
31.2 Marcos diktatúrája . . . 707
31.3 A People Power és a demokratizálódás . . . 711
31.4 A Fülöp-szigetek 2000–2026 . . . 717

32 Pápua Új-Guinea a gyarmati kor előtt 724
32.1 A népesség és a nyelvek . . . 724
32.2 Társadalom, gazdálkodás és kereskedelem . . . 729
32.3 A 19. századi európai megjelenés . . . 734
32.4 A gyarmati hatalmak megjelenése . . . 740

33 Pápua Új-Guinea a gyarmati korban **746**
33.1 A német és a brit gyarmat . . . 746
33.2 Az ausztrál igazgatás . . . 752
33.3 A második világháború . . . 758
33.4 A függetlenség felé . . . 763

34 Pápua Új-Guinea 1975-től napjainkig **770**
34.1 A függetlenség és az államépítés . . . 770
34.2 Bougainville és a polgárháború . . . 775
34.3 Gazdaság, erőforrások és társadalom . . . 780
34.4 Pápua Új-Guinea 2020–2026 . . . 786

V. rész – Összehasonlító és tematikus fejezetek **794**

35 Gyarmati örökségek és államhatárok **795**
35.1 Brit, francia, holland, spanyol és amerikai gyarmati modellek . . . 795
35.2 A gyarmati gazdaság öröksége . . . 801
35.3 Államhatárok és nemzetépítés . . . 808
35.4 Posztkoloniális államok és elitek . . . 815

36 Vallás, etnicitás és identitás **823**
36.1 A theraváda buddhizmus és az állam . . . 823
36.2 Iszlám és pluralizmus . . . 830
36.3 Kereszténység, törzsi vallások és a szigetvilág . . . 833
36.4 Etnikai kisebbségek és állampolgárság . . . 838

37 Tenger, szorosok és nagyhatalmi versengés **845**
37.1 A Malacca-szoros és a tengeri kereskedelem . . . 845
37.2 A Déli-kínai-tenger vitája . . . 851
37.3 Kína, az USA és a regionális egyensúly . . . 856
37.4 Az Indiai-óceán és a csendes-óceáni kapcsolatok . . . 862

38 Fejlődés, egyenlőtlenség és környezet **869**
38.1 Gazdasági csodák és válságok . . . 869
38.2 Szegénység, informalitás és városiasodás . . . 874
38.3 Erdők, olajpálma és klímaválság . . . 882
38.4 Katasztrófák és ellenálló képesség . . . 887

39 Autoritarizmus, demokrácia és emberi jogok **895**
39.1 Katonai rezsimek és párállamok . . . 895
39.2 Demokratizálódás és civil társadalom . . . 900
39.3 Emberi jogok, vallási és etnikai konfliktusok . . . 906
39.4 Migráció, menekültek és diaszpóra . . . 911

40 Délkelet-Ázsia 2026-ban: mérleg és jövő **920**
40.1 ASEAN és a regionális integráció . . . 920
40.2 Demográfia, oktatás és technológia . . . 925
40.3 Kína, az USA és a technológiai verseny . . . 931
40.4 A régió jövője: klíma, demokrácia és biztonság . . . 937

Függelékek **944**
Fogalomtár (magyar–angol–délkelet-ázsiai) . . . 944
Kronológia és idővonal . . . 951

Kulcsfigurák és intézmények 956
Bibliográfia és forráskulcsok 965

Impresszum

- **Szerző:** Gellai István
- **Szerkesztő:** Gellai István
- **Kiadó:** Tananyag Simple
- **Kiadás:** 1.0.0 – 2026
- **Licenc:** MIT
- **Forráskód:** chapters/

A teljes licencszöveg a tároló gyökerének `LICENSE` fájljában található (a könyvkönyvtárból: `../../LICENSE`).

Bevezetés – a régió, a módszer és a jelen kérdései

1 Hogyan olvassuk a könyvet?

1.1 A könyv célja, szerkezete és használata

A délkelet-ázsiai és bangladesi történelem tanulmányozása gyakran azzal a feszültséggel indul, hogy a mai térképen látható államok határai nem esnek egybe a múlt politikai, nyelvi, vallási és kereskedelmi határaival. Azok az országok, amelyeket ez a könyv tárgyal, **nemzeti történetírói hagyományaik** (national historiography) szerint külön-külön is elbeszélhetők; ezt a nemzeti elbeszélést a modern államok oktatási rendszerei, múzeumai, ünnepnapjai és hivatalos emlékezetpolitikája (memory politics) folyamatosan újratermelik. Ugyanakkor a Bengáli-öböltől a Maluku-szigetekig terjedő térség közös tengeri, gyarmati és posztkoloniális tapasztalata, valamint a határokon átnyúló migráció, kereskedelem és környezeti válságok miatt az egyes országok története nem érthető meg pusztán a saját államhatárain belül. Ebből a feszültségből következik a könyv kettős szerkezete: országonkénti, három korszakra tagolt fejezetek és az ezeket összekötő, tematikus összehasonlító fejezetek együtt alkotják a régió történetének bemutatását.

A könyv célja nem az, hogy egyetlen „helyes” elbeszélést kínáljon Délkelet-Ázsia és Banglades múltjáról, hanem hogy megtanítsa az olvasót arra, hogyan különböztesse meg a **dokumentált tényt** (documented fact), a **régészeti vagy statisztikai becslést** (archaeological or statistical estimate), a **tudományos konszenzust** (scholarly consensus), a **vitatott értelmezést** (contested interpretation) és az **emlékezetpolitikai állítást** (memorial claim). Ez a megkülönböztetés nem csupán elméleti játék: a gyarmati erőszak, a háborús áldozatok, a vallási üldözések és a posztkoloniális államok emberi jogi gyakorlatának megítélése gyakran erősen vitatott, és a történészi felelősség abban áll, hogy a vitákat ne söpörje a szőnyeg alá, de ne ismételje meg az egyik oldal retorikáját bizonyíték nélkül. A jelen bevezető ezért nem csupán a könyv használatát magyarázza el, hanem bemutatja azokat az érveket is, amelyek miatt a régió történetét országonkénti és összehasonlító módon, forráskritikai tudatossággal érdemes olvasni.

1.1.1 Miért országonkénti és összehasonlító történet?

A mai Délkelet-Ázsia politikai térképe nagyrészt a 20. század második felében alakult ki, de a határok többsége a gyarmati korszak hódításaiból, szerződéseiből és felosztásaiból ered. A régió tíz vizsgált állama – Banglades, Thaiföld, Laosz, Vietnám, Kambodzsa, Malajzia, Indonézia, Pápua Új-Guinea, Mianmar (Burma) és a Fülöp-szigetek – eltérő gyarmati múltakkal, politikai rendszerekkel, vallási összetétellel és gazdasági pályákkal rendelkezik. Ha az egyes országok történetét kizárólag nemzeti keretben tárgyalnánk, elveszne az a regionális összefüggés, amely például a **thereváda buddhizmus** terjedését, az **iszlám** délkelet-ázsiai térhódítását, a **kínai diaszpóra** (Chinese diaspora) üzleti hálózatait vagy a **hidegháború** (Cold War) befolyását összeköti. Ha viszont csak összehasonlító, tematikus fejezetekre támaszkodnánk, az országonkénti részletek, az egyes politikai döntések és belső társadalmi törésvonalak sikkadnának el. A két megközelítés tehát kiegészíti egymást.

Az országonkénti fejezetek bemutatják az adott állam belső folyamatait, intézményeit, társadalmi csoportjait és vitáit, miközben utalnak a tágabb regionális összefüggésekre. Az összehasonlító fejezetek ezt követően keresztmetszeteket rajzolnak: a gyarmati örökségek és államhatárok, a

vallás, etnicitás és identitás, a tenger, szorosok és nagyhatalmi versengés, a fejlődés, egyenlőtlenség és környezet, az autoritarizmus, demokrácia és emberi jogok, valamint a régió jövője együttesen olyan mintákat tárnak fel, amelyeket az egyes országtörténetek önmagukban nem hangsúlyoznának eléggé. Fontos azonban, hogy a tematikus fejezetek ne tüntessék el az országok közötti különbségeket: a bengáli iszlám társadalom, a thai monarchia politikai szerepe, a vietnámi szocialista állam vagy a pápuai klánalapú társadalom mind más magyarázatot igényel.

A regionális keret nem természetes adottság, hanem **történeti konstrukció** (historical construct). A „Délkelet-Ázsia" kifejezés a 20. században vált elterjedtté a nyugati, később a helyi tudományban és politikában, és a régió határait különböző hagyományok eltérően húzták meg – ezt a kérdést a „Délkelet-Ázsia" mint kategória és a régió határai alfejezet tárgyalja részletesen. A könyv tudatosan használja a kifejezést, de nem tekinti magától értetődőnek: a mai országhatárok mögött régi birodalmak, mandalák, szultánátusok, gyarmati tartományok és etnikai-vallási közösségek határai húzódnak, amelyek sokszor nem esnek egybe a mai térképpel. Banglades bevonása a Bengáli-öböl és a bengáli delta gazdasági, demográfiai és migrációs kapcsolatai miatt indokolt; Pápua Új-Guinea pedig a melanéziai szigetvilág, az ausztrál gyarmati örökség és a csendes-óceáni biztonságpolitika révén kapcsolódik a régióhoz. A könyv ezeket a kapcsolatokat nem utólagos „kiterjesztésnek", hanem a régió történetének szerves részének tekinti, és mindkét esetben jelzi, hogy a besorolás vitatható, tudományos döntés eredménye.

1.1.2 Az országonkénti három fejezet: miért ez a tagolás?

Minden országról három egymást követő fejezet szól: a gyarmati kor előtti államokról, a gyarmati korszakról, majd a 20–21. századról. Ez a hármas tagolás nem jelent minden országnál azonos korszakhatárokat, de lehetővé teszi az olvasó számára, hogy az egyes országoknál ugyanazt a logikát kövesse, és közben érzékelje a regionális eltéréseket. A **gyarmati kor előtti államok** fejezetei a legkorábbi régészeti leletektől, feliratoktól és krónikáktól a 15–19. századi kora újkori államokig terjednek; ezek a fejezetek számos esetben bizonytalan kronológiával dolgoznak, mivel a korai államok határai, népessége és politikai berendezkedése gyakran csak közvetett régészeti adatokból és későbbi irodalmi hagyományból rekonstruálható. A **gyarmati korszak** fejezetei a 19. századi hódítástól a második világháborúig, illetve a dekolonizációig mutatják be a holland, brit, francia, spanyol és amerikai gyarmati rendszereket, azok gazdasági és társadalmi hatásait, valamint a nacionalizmus és az antikolonializmus kialakulását. A **20–21. századi** fejezetek a függetlenségtől napjainkig kísérik az államépítést, a hidegháborút, az autoritarizmust, a demokratizálódást, a gazdasági átalakulást és a jelenkori válságokat. Ahol az ország története eltér ettől a sémától – például Thaiföld soha nem vált gyarmattá –, ott a fejezetek ezt explicit módon tárgyalják, és a gyarmati korszakot a külső behatolás és a reformok kérdéseként kezelik.

A hármas tagolás nem azt jelenti, hogy a gyarmati kor előtti, a gyarmati és a posztkoloniális korszak mereven elválasztható volna. A gyarmati határok, a gyarmati gazdasági szerkezet és a gyarmati oktatáspolitika mélyen befolyásolta a függetlenné vált államok intézményeit és etnikai-vallási viszonyait; a gyarmati kor előtti államok hagyománya pedig a nacionalista mozgalmakban, a monarchiákban és a vallási intézményekben élt tovább. A könyv ezért minden országnál kereszthivatkozásokkal és visszautalásokkal jelzi a hosszú távú folytonosságokat és töréseket. A 20. századi események tárgyalásánál a könyv nem feltételezi, hogy a „nacionalizmus", a „demokrácia", a „kommunizmus" vagy az „etnikum" fogalma mindig ugyanazt jelentette: ezeket a fogalmakat történeti kontextusban, a helyi szereplők nyelvén és a korabeli politikai vitákban kell értelmezni.

1.1.3 A fejezetek felépítése és használata

Minden országfejezet azonos belső tagolást követ, hogy az olvasó könnyen tájékozódjon, és a különböző országok tárgyalását össze tudja hasonlítani. A fejezet első alfejezete rövid „Hogyan kapcsolódik ez a régió történetéhez?” bekezdéssel kezdődik, amely az adott országot a tágabb regionális folyamatokba helyezi. Ez a bekezdés nem ismétli meg a korábbi fejezetek tartalmát, hanem kiemeli azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek az adott ország szempontjából fontosak. A tárgyaló alfejezetek ezután **időrendi és tematikus egységekben** (chronological and thematic units) haladnak, amelyeket `###` címsorok tagolnak. A fő fogalmak első előfordulásukkor félkövéren jelennek meg, zárójelben az eredeti nyelvű alakjukkal, így az olvasó megismeri a helyi terminológiát is. Például a **vietnámi Đổi Mới** (renovation, „megújulás”) vagy a **thai szakszi** (Thai: , a kora újkori társadalmi rangrendszer) fogalma az első előfordulásnál így kap magyarázatot.

Minden alfejezetet a `### Források és bizonytalanságok` szakasz zár le, amely kifejezetten a bizonyítékokról szól: milyen elsődleges forrásokra – feliratokra, krónikákra, szerződésekre, levéltári iratokra, statisztikákra, interjúkra – támaszkodik az adott szakasz, mi vitatott a szakirodalomban, és mit nem tudunk elég biztosan. Ez a rész arra tanít, hogy a történeti tudás fokozatosan, gyakran töredékes forrásokból épül fel, és hogy a bizonyítás, a becslés és a vita különböző minőségű állításokat jelent. A `### Rövid összefoglaló` 5–8 pontban sűríti az alfejezet lényegét; ez a későbbi fejezetek olvasásakor előzménykivonatként is használható. Az `### Önellenőrző kérdések` pedig 3–5 olyan kérdést tartalmaz, amelyek a megértést és az összehasonlítást kérik számon, nem pedig a dátumok és nevek mechanikus felmondását. A kérdések gyakran arra irányulnak, hogy az olvasó egyik ország tapasztalatát egy másikéval, vagy egy tematikus fejezet állításait egy országfejezet részleteivel ütköztesse.

Az összehasonlító tematikus fejezetek hasonló szerkezetet követnek, de hangsúlyuk a regionális mintákon és az országok közötti eltéréseken van. A „Gyarmati örökségek és államhatárok” fejezet például a holland, a brit, a francia, a spanyol és az amerikai gyarmati modelleket veti össze, és bemutatja, hogyan hatottak ezek a posztkoloniális államok határaira, közigazgatására és politikai kultúrájára. A tematikus fejezetek nem ismétlik meg az országfejezetek részleteit, hanem azokra hivatkoznak: a kereszthivatkozás formátuma `[a fejezet címe](#hchNN)` vagy `[az alfejezet címe](#hNNN)`, így az olvasó vissza tud lapozni a pontos eseményekhez. A könyv a kereszthivatkozásokat arra használja, hogy a hosszú távú mintákat és az országspecifikus eseményeket összekapcsolja, de a szöveg önmagában is érthető maradjon, ha az olvasó nem ugrik azonnal a hivatkozásokhoz.

1.1.4 A fogalomtár, a kronológia és a bibliográfia

A könyv végén található **fogalomtár** (glossary) összesíti azokat a kifejezéseket, amelyek a szövegben félkövérrel jelentek meg. A fogalomtár nem csupán rövid definíciókat ad, hanem utal a kifejezés történeti kontextusára és esetleges vitáira is. Például a **„nacionalizmus”** fogalom a különböző országokban mást jelent: a 19. századi bengáli muszlim reformmozgalomban egy vallási-közösségi identitást, a 20. századi vietnámi kommunista mozgalomban pedig egy osztályalapú nemzeti felszabadító programot jelöl. A fogalomtár segít abban, hogy az olvasó ne vetítse vissza a mai jelentéseket, és hogy felismerje az egyes fogalmak helyi változatait. A fogalomtár használata különösen fontos az olyan vitatott kategóriáknál, mint a **„népirtás”** (genocide), a **„gyarmati erőszak”** (colonial violence) vagy a **„terrorizmus”** (terrorism); ezeket a könyv soha nem használja puszta minősítésként, hanem mindig jelzi, ki használja, milyen történelmi vitában és milyen bizonyítékok alapján.

A **kronológia** (chronology) a fő események időrendi áttekintését adja, de nem tekinthető a történelem „gerincének”: a dátumok sok esetben bizonytalanok, különösen a gyarmati kor előtti

államoknál, ahol a régészeti leletek és a krónikák gyakran nem egyeztethetők össze pontosan. A kronológiai táblázatok ezért évszámok mellett jelzik a bizonytalanságot, és nem sugallják, hogy a történelem egyszerűen dátumok sorozata volna. A modern korban a dokumentált események dátumai lényegesen pontosabbak, de a választások, a gazdasági válságok és a konfliktusok időhatárai is gyakran vitatottak, ha a folyamatok nem egyetlen napon történtek. A kronológia használata így önmagában is forráskritikai gyakorlat: az olvasó megtanulja, hogy a periodizáció tudományos döntés, nem pedig a múlt objektív adottsága.

A **bibliográfia** (bibliography) célja, hogy az olvasót további szakirodalomhoz irányítsa. A könyv a hivatkozásokban megkülönbözteti az **elsődleges forrásokat** (primary sources) – feliratok, krónikák, szerződések, levelek, statisztikai évkönyvek, interjúk – a **másodlagos szakirodalomtól** (secondary literature), és ahol csak lehet, jelzi a forrás típusát és keletkezési idejét. A nem olvasott forrásokra való hivatkozás megengedett, de ezt a könyv mindig jelzi, hogy az olvasó tudja, a hivatkozás másodlagos átvételen alapul. A bibliográfia nem tartalmaz kitalált vagy ellenőrizhetetlen tételeket, és a friss eseményeknél, statisztikáknál, vitatott értelmezéseknél a szöveg expliciten jelzi az ellenőrzési igényt. Ez a gyakorlat összhangban van a könyv azon alapelvével, hogy a történészi állítások forrásokhoz kötöttek, és a bizonyítási kényszer a szerzőt terheli.

1.1.5 A könyv használata és a tanulási célok

A könyv nem feltételez délkelet-ázsiai előismeretet, de komoly olvasói szándékot igen. Az egyetemi hallgatók és a művelt olvasók akkor használják jól a könyvet, ha nem csupán egymás után olvassák a fejezeteket, hanem visszatérnek a korábbi részekhez, amikor egy későbbi rész hivatkozik rájuk. Az országfejezetek önállóan is olvashatók, de a regionális összefüggések akkor válnak világossá, ha az olvasó párhuzamosan figyeli a tematikus fejezeteket. Például az indonéz függetlenségi háború tárgyalása a „Dekolonizáció és a japán megszállás” regionális kontextusában érthető meg igazán; a rohingja válság pedig a „Migráció, menekültek és diaszpóra” tematikus keretében kap teljesebb képet.

A könyv tanulási céljai nem merülnek ki az eseménytörténet elsajátításában. Az olvasótól elvárja, hogy megtanulja felismerni a tudás típusait: mi az, amit dokumentált tényként lehet kezelni, mi az, ami becslés vagy rekonstrukció, és mi az, ami vita tárgya. Ez a készség nem csak a délkelet-ázsiai történelemre érvényes: a forráskritika, az attribúció és a bizonyítékok értékelése minden történelmi és politikai vitában nélkülözhetetlen. A könyv ezt a szemléletet nem didaktikus kinyilatkoztatásként, hanem a szöveg folyamatos gyakorlataként közvetíti: a tény, a konszenzus, a vita és az emlékezet közötti határok rendre megjelennek, és az olvasó fokozatosan megtanulja ezeket maga is felismerni.

Végül a könyv célja az is, hogy a régió sokszínűségét és a történelmi szereplők többféle nézőpontját bemutassa. A gyarmati kor előtti uralkodók, a gyarmati tisztviselők, a nacionalista vezetők, a parasztok, a városi munkások, a nők, a vallási és etnikai kisebbségek, a menekültek és a diaszpórák mind saját tapasztalatokkal rendelkeznek; a könyv mindegyikük szempontját igyekszik megjeleníteni, anélkül hogy bármelyik csoportot kollektíven bűnössé vagy hőssé tenné. Az erőszak és a trauma tárgyalása áldozatközpontú, de nem szenzációhajhász; a vitatott megnevezéseknél a könyv nem foglal állást, hanem a különböző szereplők álláspontját mutatja be, és jelzi, milyen bizonyítékok támasztják alá őket. Ez a megközelítés nem semlegesség: a dokumentált történelmi tényeket a könyv nem relativizálja, de a minősítéseknél – például hogy valami „népirtás”, „polgárháború” vagy „terrorizmus” volt-e – gondosan különválasztja a jogi, politikai és tudományos kategóriákat.

1.1.6 Források és bizonytalanságok

Ez a bevezető fejezet maga nem támaszkodik elsődleges forrásokra, hanem a könyv egészének módszertani keretét foglalja össze. A itt megfogalmazott alapelvek a nemzetközi történettudomány bevett gyakorlatát tükrözik, de a konkrét példák és érvek a könyv későbbi fejezeteinek tartalmára épülnek. Fontos hangsúlyozni, hogy a régió történetének számos alapvető kérdése jelenleg is vita tárgya a szakirodalomban: a gyarmati kor előtti államok kronológiája, a gyarmati gazdaságok hatása, az 1945 utáni konfliktusok áldozatainak száma, a posztkoloniális elitek felelőssége és a mai emberi jogi helyzet megítélése mind olyan terület, ahol a források hiányosak, az értelmezések eltérnek, és a politikai érdekek befolyásolják a vitát. A könyv ezeket a bizonytalanságokat nem hallgatja el, hanem minden fejezetben a `Források és bizonytalanságok` szakaszban tárgyalja.

A legnagyobb kihívást a **statisztikai adatok** jelentik: a gyarmati korszak népszámlálásai, a 20. századi gazdasági mutatók és a jelenkori demográfiai adatok gyakran hiányosak, módszertanilag vegyesek, és a források egymásnak ellentmondanak. A könyv minden adatnál jelzi a forrást, az évszámot és a becslés bizonytalanságát, és ahol a források eltérnek, a fő becsléseket és az eltérés okát mutatja be. A nem olvasott forrásból átvett adatokat a szöveg jelzi, hogy az olvasó tudja, a hivatkozás másodlagos átvételen alapul.

Végezetül a könyv lezárása, 2026, önkényes, de szükséges időküszöb. A 2020-as évek eseményei – a mianmari puccs, a bangladesi tiltakozások, a Fülöp-szigeteki drogháború, a thaiföldi politikai válság, a dél-kínai-tengeri feszültség – folyamatosan alakulnak, és a jelenlegi tudásunk gyorsan elavulhat. A könyv ezért a jelenkori részeknél kifejezetten jelzi, hogy a 2025–2026-os folyamatokat csak ellenőrzött források alapján lehet részletezni, és ahol a kép még nem tiszta, ott a nyitott kérdéseket is megfogalmazza.

1.1.7 Rövid összefoglaló

- A könyv Délkelet-Ázsia és Banglades tíz államát tárgyalja, országonkénti és összehasonlító tematikus fejezetekben, a legkorábbi államoktól a 2020-as évekig.
- Az országonkénti fejezetek három fő korszakra tagolódnak: gyarmati kor előtti államok, gyarmati korszak, 20–21. század; ez a tagolás lehetővé teszi az országok közötti összehasonlítást és a regionális minták felismerését.
- Minden alfejezet azonos szerkezetet követ: bevezető, időrendi-tematikus tárgyalás, `Források és bizonytalanságok`, `Rövid összefoglaló`, `Önellenőrző kérdések`; ez a szerkezet a folyamatos forráskritikát és az aktív olvasást szolgálja.
- A könyv megkülönbözteti a dokumentált tényt, a régészeti/statisztikai becslést, a tudományos konszenzust, a vitatott értelmezést és az emlékezetpolitikai állítást; ezt a megkülönböztetést minden fejezetben gyakorolja.
- A fogalomtár, a kronológia és a bibliográfia a forráshasználat és a fogalmi pontosság eszközei; a bibliográfia jelzi az elsődleges és másodlagos forrásokat, a nem olvasott hivatkozásokat és a bizonytalan adatokat.
- A regionális kategóriák, a mai államhatárok és a korszakhatárok történeti konstrukciók; a könyv ezeket nem természetes adottságként, hanem tudományos és politikai döntések eredményeként kezeli.
- A könyv célja, hogy az olvasó megtanulja a történelmi érvelés és a forráskritika alapjait, és képes legyen a régió múltját és jelenét több szempontból, áldozatközpontúan és nemzeti elfogultságok nélkül értelmezni.

1.1.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen érvek szólnak amellett, hogy a régió történetét egyszerre országonkénti és összehasonlító tematikus fejezetekben tárgyaljuk? Mi lenne a veszteség, ha csak az egyik megközelítést alkalmaznánk?
2. Hogyan segíti a fejezetek belső szerkezete (bevezető, tárgyalás, `Források és bizonytalanságok`, `Rövid összefoglaló`, `Önellenőrző kérdések`) a forráskritika és a tudástípusok megkülönböztetésének elsajátítását?
3. Miért nem tekinthetők a mai államhatárok és a „Délkelet-Ázsia” fogalom természetes adottságnak? Milyen történeti folyamatok hozták létre őket, és milyen következményei vannak ennek a történelem értelmezésére?
4. Hogyan kell a könyv szerint használni a fogalomtárat, a kronológiát és a bibliográfiát ahhoz, hogy elkerüljük a jelenkori fogalmak visszavetítését és a statisztikai adatok félreértését?
5. Mi a különbség a dokumentált tény, a tudományos konszenzus, a vitatott értelmezés és az emlékezetpolitikai állítás között? Adj egy példát egy olyan délkelet-ázsiai témára, ahol ez a különbségtétel fontos lehet.

1.2 Források, történetírás és bizonyíték

A délkelet-ázsiai múlt megismerését nem egyetlen, egységes forráskincs teszi lehetővé, hanem egymástól nagyon eltérő anyagok: kőbe vésett feliratok, kézzel másolt krónikák, gyarmati hivatalnokok jelentései, adóösszeírások, misszionáriusok beszámolói, régészeti rétegek, valamint a helyi közösségek szóbeli emlékezete. A források sokfélesége nem csupán technikai adottság: egymással versengő, gyakran egymást kiegészítő nézőpontokat és hatalmi helyzetű szereplőket tükröz. Egy angkori felirat a királyi udvar önértelmezését rögzíti, egy holland Kelet-indiai Társaság (VOC) irat a kereskedelmi könyvelés logikáját követi, egy paraszti közösség szájhagyománya pedig a helyi túlélés és a trauma emlékezetét őrzi. E fejezet célja, hogy megadja azokat a forráskritikai fogódzókat, amelyekkel az olvasó végigkísérheti a régió tíz országának történetét anélkül, hogy a források sokféleségét egyetlen „hiteles” elbeszéléssé mosná össze.

A könyv egészében a következő megkülönböztetést használjuk: **elsődleges forrás** minden olyan anyag, amely a vizsgált korszakból vagy közvetlenül a szereplőktől származik; **másodlagos szakirodalom** ezzel szemben a történészek, régészek, antropológusok és más kutatók későbbi feldolgozása. A kettő határa gyakran elmosódik: egy 19. századi gyarmati összeírás egyszerre levéltári elsődleges forrás és a gyarmati tudás terméke, amelynek saját kategóriarendszerét is kritikával kell kezelni. Ezért a forráskritika nem pusztán a forrás hitelességének vizsgálata, hanem annak megértése is, hogy a forrás hogyan jött létre, ki, milyen célból, milyen emberek fölött és milyen intézményi keretben rögzítette azt.

1.2.1 A forrástípusok sajátosságai a régióban

Délkelet-Ázsia és Banglades történetében a leggyakoribb elsődleges forrástípusok a következők: **feliratok (inscriptions)**, **krónikák (chronicles)**, **törvénykönyvek és rendeletek**, **adománylevelek és szerződések**, **adó- és népszámlálási összeírások**, **gyarmati levéltári iratok**, **kereskedelmi naplók és hajónaplók**, **térképek**, **misszionáriusi és diplomáciai jelentések**, **fényképek és filmfelvételek**, valamint **szóbeli visszaemlékezések (oral history)**. A régészeti leletek – köztük épületek, kerámia, fémtárgyak, csontok, pollenminták – nem szöveges források, de ugyanolyan bizonyítékként kezelendők, mint az írott anyagok.

A korai államok, például a Mekong-delta térségében működő **Funan (Phù Nam)** vagy a szumátrai **Srivijaya** története elsősorban régészeti leleteken és külső, főleg kínai, indiai, arab és perzsa utazók feljegyzésein alapul. A helyi feliratok – gyakran szanszkrit, páli, ó-khmer, ó-maláj vagy ó-jávai nyelven – a politikai és vallási elitek nézőpontját közvetítik. Az angkori korszakból több mint ezer felirat ismert; ezek elsősorban templomalapításokat, földadományokat, isteni dicséreteket és uralkodói genealógiákat rögzítenek. A feliratokból ritkán derül ki, hogyan élt a rizstermesztő parasztság, milyen viták zajlottak a falvakban, vagy hogyan élték meg az emberek a természeti csapásokat. A krónikák – például a maláj **Sejarah Melayu (Maláj Évkönyvek)**, a thai **Phongsawadan**, a vietnámi **Đại Việt sử ký toàn thư** vagy a bengáli udvari történetek – szintén a dinasztikus államiság és a vallási legitimitás elbeszélései. Gyakran több évszázaddal a leírt események után szerkesztették őket, és céljuk nem a modern értelemben vett tényszerűség, hanem a dicső uralkodói múlt megkonstruálása volt. Ezért a krónikák adatait mindig össze kell vetni a régészeti és epigráfiai bizonyítékokkal.

A gyarmati korszak forrásanyaga mennyiségében és intézményi szervezettségében is eltér a korábbiaktól. A holland **Kelet-indiai Társaság (VOC)** 17–18. századi iratai – szerződések, hajónaplók, kormányzói jelentések, peres iratok – a világ egyik legnagyobb fennmaradt kereskedelmi levéltárát alkotják. A brit India részeként működő Bengáliában, majd a gyarmati Mianmarban (Burma) és a maláj államokban a gyarmati adminisztráció részletes összeírásokat, népszámlálásokat, rendőri és bírósági aktákat, földtulajdon-nyilvántartásokat és járványügyi jelentéseket hagyott hátra. A francia gyarmati Indokínában hasonló archívumok keletkeztek, a spanyol Fülöp-szigeteken pedig az egyházi plébániai anyakönyvek és a szerzetesrendek jelentései őrzik a lakosság nyilvántartását. Az amerikai Fülöp-szigeteken a 20. század elejétől népszámlálási és közegészségügyi adatsorok állnak rendelkezésre.

Ezek a gyarmati források azonban nem semleges adatbázisok. A gyarmati állam a maga igazgatási logikája szerint kategorizálta az embereket: meghatározta a „faj”, „törzs”, „vallás” és „etnikum” hivatalos kategóriáit, amelyek gyakran leegyszerűsítették vagy éppen létrehozták a helyi identitásokat. A maláj területeken a „maláj” kategória vallási, nyelvi és jogi ismérveket mosott egybe; a burmai hegyvidékek népeit a gyarmati adminisztráció „hegyi törzsekként” sorolta be, ami el fedte a közösségek közötti különbségeket és a síksági államokkal való kapcsolataikat. Ezért a gyarmati levéltárakat nem lehet úgy olvasni, mint a helyi társadalmak átlátszó tükreit; a forráskritikának figyelembe kell vennie a gyarmati hatalom céljait, a helyi tolmácsok és hivatalnokok szerepét, valamint a kényszerű hallgatásokat.

1.2.2 Régészet és tárgyi bizonyíték

A régészeti feltárás különösen fontos ott, ahol az írott források hiányosak vagy egyoldalúak. Az ókori és középkori államok – **Funan**, **Csenla (Chenla)**, **Pagan (Bagan)**, **Sukhothai**, **Ayutthaya**, **Angkor**, **Majapahit** – városias központjairól, vízgazdálkodási rendszereiről, templomairól és kereskedelmi kikötőiről a régészet adja a legfontosabb ismereteket. Az Angkor környéki lézeres letapogatás (lidar) például olyan kiterjedt városi és vízgazdálkodási hálózatot tárt fel, amelyet a fennmaradt feliratok és krónikák alig említenek. A régészeti keltezés azonban gyakran **becslés**, nem pedig pontosan dokumentált évszám: a szénizotópos kormeghatározás és a kerámia-stílusok elemzése széles időintervallumokat ad meg, és a különböző lelőhelyek rétegtani sorrendje is sokszor vitatott.

A régészeti anyag értelmezése sem magától értetődő. Egy templomrom utalhat vallási gyakorlatra, de nem mondja meg, hányan látogatták, milyen társadalmi csoportok fértek hozzá, vagy milyen kényszermunka árán épült. A nagy állami építkezések – például az angkori templomhegyek vagy a bengáli síremlékek – mögött álló munkaerő-szervezést a régészet csak közvetve, a településnyomok

és a csontleletek elemzésével tudja rekonstruálni. Ezért a régészeti eredményeket a könyv mindig a keltezési bizonytalanságokkal és az értelmezési vitákkal együtt mutatja be.

1.2.3 Levéltárak és gyarmati iratanyag

A gyarmati levéltárak elsődleges forrásai a 19–20. századi államok működésének dokumentumai: törvények, rendeletek, bírósági ítéletek, adólisták, földkataszterek, népszámlálási ívek, rendőrségi jelentések, börtönnyilvántartások, iskolai felügyeleti iratok, karantén- és közegészségügyi jelentések. Ezek nélkül nem lehetne rekonstruálni a gyarmati gazdaság kiterjedését, a migrációs hullámokat, a városiasodást vagy az állami erőszak intézményeit. Ugyanakkor a levéltári iratok a gyarmati állam nézőpontját rögzítik: a parasztok, a városi munkások, a nők és a kisebbségek leggyakrabban csak akkor jelennek meg, amikor az állam ellenőrizni, adóztatni, büntetni vagy megtéríteni akarta őket.

A levéltári források kritikai olvasata ezért három kérdést tesz fel. Először: **ki beszél?** A dokumentum szerzője gyarmati tisztviselő, misszionárius, helyi közvetítő, kihallgatott vádlott vagy kérelmező paraszt-e? Másodszor: **milyen intézményi logika formálta a szöveget?** Egy rendőrségi jelentés a bűncselekmény definícióját és a nyomozás szempontjait tükrözi; egy adóösszeírás a gyarmati kategóriák szerint osztja fel a lakosságot. Harmadszor: **miről hallgat a forrás?** A levéltárak gyakran nem rögzítik a mindennapi ellenállást, a szóbeli panaszokat, a nők informális szerepeit vagy a helyi közösségek belső vitáit, mert ezek nem tartoztak az adminisztráció érdeklődési körébe.

A posztkoloniális államok levéltárai további kihívást jelentenek. Indonéziában, Mianmarban, Bangladesben vagy a Fülöp-szigeteken a függetlenség utáni állami iratok hozzáférhetősége egyenetlen; a katonai rezsimek, a titkosszolgálati akták és a polgárháborúk időszakaiból sok forrás megsemmisült, titkos maradt vagy politikai okokból nem kutatható. A 20. század végi és 21. századi események – a vietnámi háború, az 1965–1966-os indonéz tisztogatás, a Khmer Rouge uralma, a mianmari katonai junta működése, a bangladesi felszabadító háború – dokumentumai részben nemzetközi bíróságok, ENSZ-jelentések, civil szervezetek és újságírói archívumok révén érhetők el. Ezek a források azonban gyakran maguk is vitatottak, és az érintett államok eltérően értelmezik hitelességüket vagy jogi következményeiket.

1.2.4 Statisztikák, összeírások és demográfiai adatok

A statisztikai források a régió történetének kulcsfontosságú bizonyítékai, de minden számadat mögött meghatározott gyűjtési módszer, kategóriarendszer és érdek áll. A gyarmati népszámlálások – például a brit indiai 1871 utáni sorozatos felmérései vagy a holland kelet-indiai összeírások – elsőként hoztak létre átfogó demográfiai képet, de pontatlanok voltak: a távoli vidékek lakosságát alulbecsülték, a mozgó hegyi közösségeket nem tudták követni, a vallási és etnikai besorolások pedig a gyarmati tisztviselők előfeltevéseit tükrözték. A 20. századi statisztikák – gazdasági növekedés, várható élettartam, iskolázottság, urbanizáció – már megbízhatóbbak, de az összehasonlításokat nehezíti, hogy az egyes államok eltérő módszerekkel dolgoztak, és a polgárháborúk vagy a katasztrófák idején az adatgyűjtés megszakadt.

Különösen nagy bizonytalanság övezi az erőszakos események áldozatainak számát. Az indonéz 1965–1966-os politikai tisztogatás halálos áldozatait a történészek általában **becslésként** adják meg, körülbelül 500 ezer és 1 millió közötti tartományban. A kambodzsai Khmer Rouge 1975–1979 közötti rendszerének áldozataira vonatkozó becslések 1,5 milliótól 2,5 millióig terjednek. Az 1971-es bangladesi felszabadító háború bengáli áldozatainak számát a bangladesi állam és egyes kutatók 3 millióra becsülik, mások alacsonyabb, néhány százezer körüli értéket tartanak valószínűbbnek; a pákisztáni hivatalos álláspont ennél is alacsonyabb, és a vita a politikai emlékezet részévé

vált. Ezeknél az adatoknál a könyv soha nem közöl kitalált pontosságot: mindig jelzi a becslés tartományát, a módszertani bizonytalanságot és a vita szereplőit.

Ahol a statisztikai adatok hiányoznak vagy politikailag terheltek, a könyv ezt expliciten rögzíti. Nem minden adat ellenőrizhető; ahol a források eltérnek, az eltérést és annak okát mutatjuk be, nem pedig egyetlen „igaz” számot választunk.

1.2.5 Szóbeli történelem és emlékezet

A szóbeli történelem (oral history) és a közösségi emlékezet különösen fontos szerepet játszik a régió azon történeteiben, ahol az írott források ritkák, megsemmisültek vagy a hatalmon lévők nézőpontját tükrözik. A pápuai klánok, a mianmari hegyi népek, a Fülöp-szigeteki muszlim közösségek, a kambodzsai falvak lakói, a vietnámi háború menekültjei és a bangladesi felszabadító háború túlélői olyan tapasztalatokat őriznek, amelyek a hivatalos levéltárakban alig vagy egyáltalán nem jelennek meg. A szóbeli visszaemlékezések nemcsak a múlt eseményeiről adnak információt, hanem arról is, hogyan értelmezi egy közösség saját történetét, milyen áldozati narratívákat épít, és milyen igazságtételi követeléseket fogalmaz meg.

A szóbeli forrásoknak azonban sajátos forráskritikai problémái vannak. Az emlékezet szelektív, a későbbi események visszavetítik a korábbiakra a maguk értelmezését, és a trauma sokszor elhallgatáshoz vagy töredékes elbeszéléshez vezet. Egy 1970-es évekbeli túlélő 2010-es interjúja nem azonos az 1970-es évekbeli dokumentummal: a visszaemlékezést a jelenkori igények, a családi emlékezet és a közösségi narratívák alakítják. A szóbeli történelem emellett interjúkészítő és interjúalany közötti hatalmi viszonyt is tükröz: a kutató kérdései, a nyelv, a helyszín és a közlés körülményei mind befolyásolják, mi hangzik el. Ezért a könyv a szóbeli forrásokat nem „hitelesebbnek” mutatja be az írott anyagoknál, hanem olyan, önállóan értelmezendő forrástípusként kezeli, amelyet más bizonyítékokkal együtt lehet elemezni.

Az emlékezetpolitikai állítások – például egy háború „felszabadító” vagy „megszálló” jellegének hangsúlyozása, egy rezsim áldozatainak hivatalos gyászszertartása vagy egy uralkodó dicsfényének fenntartása – nem tényállítások, hanem a jelenkori politika részei. A könyv ezeket mindig attribúcióval, azaz a használó megnevezésével közli, és elválasztja a dokumentált eseményektől. A bangladesi 1971-es háború emlékezete Bangladesben függetlenségi háború, Pakisztánban polgárháború vagy szeparatista lázadás; a könyv nem a két narratíva közötti „igazságos középutat” keresi, hanem mindkettőt történeti kontextusában, a források és a következmények elemzésével mutatja be.

1.2.6 A forráskritika alapkérdései

A fenti forrástípusok elemzéséhez a történettudomány a **forráskritika** alapkérdéseit használja. A kérdések két csoportra oszlanak: külső és belső kritikára.

A **külső kritika** a forrás hitelességét és keletkezési körülményeit vizsgálja. Ki készítette? Mikor és hol? Eredeti vagy másolat? Változtattak-e rajta utólag? Milyen anyagon, milyen technikával rögzítették? Egy kőfelirat esetében például a nyelv, az írásstílus, a kő anyaga és a lelőhely segíthet a datálásban és a hamisítványok kizárásában. Egy gyarmati iratnál a pecsét, az aláírás, az iktatószám és a levéltári őrzési lánc ad támpontot. Egy digitális felvételnél a technikai metaadatok és a manipuláció jelei vizsgálandók.

A **belső kritika** a forrás tartalmát és szándékát elemzi. Mit állít a szöveg? Milyen célból íródott? Kinek szólt? Milyen retorikai és műfaji szabályok alakították? Például egy 12. századi angkori felirat, amely a király isteni eredetét és hódításait sorolja, nem tekinthető az események semleges beszámolójának: a királyi udvar propagandáját, vallási legitimációját és politikai

igényeit közvetíti. Egy holland VOC-jelentés a bors árának csökkenéséről a kereskedelmi érdekek logikáját követi, és nem feltétlenül tükrözi a termelők tapasztalatát. Egy 20. századi újságcikk a „kommunista veszélyről” a hidegháborús propaganda része lehet, függetlenül attól, hogy a cikkíró szubjektíve hitt-e állításában.

A forráskritika nem arra való, hogy minden forrást „megbízhatatlannak” bélyegezzünk, hanem hogy pontosan meghatározzuk, mire használható az adott forrás. Egy propagandisztikus felirat kiváló forrás a királyi ideológia megismerésére, de rossz forrás a paraszti mindennapok leírására. Egy gyarmati népszámlálás pontatlan demográfiai adatsor, de pontos dokumentuma annak, hogy a gyarmati állam hogyan kategorizálta és ellenőrizte a lakosságot. A feladat tehát nem a források elvetése, hanem a bizonyító erejük pontos meghatározása.

1.2.7 A dokumentált tény, a becslés, a konszenzus és a vitatott értelmezés

A könyv a történeti állításokat négy kategória szerint jelöli, és ezt a megkülönböztetést minden fejezetben következetesen alkalmazza. A kategóriák nem a „tudás fokozatai” egyetlen skálán, hanem eltérő bizonyítottságú és eltérő természetű állítások.

Dokumentált tény az, amit elsődleges források – például aláírt szerződés, bírósági ítélet, keltezett felirat, filmen rögzített esemény – egyértelműen alátámasztanak, és amelynek megtörténte nem vitatott a szakirodalomban. Ilyen például az 1945. augusztus 17-i indonéz függetlenségi nyilatkozat, az 1954-es genfi konferencia zárónyilatkozata, vagy az 1999-es kelet-timori népszavazás megtartása. A dokumentált tény nem jelent teljes egyetértést minden részletben, de a fő esemény megtörténte nem kérdőjelezhető meg.

Becslés az, ami számszerű vagy terjedelmi megállapítás ugyan, de a források hiányosak, a mérési módszer bizonytalan, vagy a különböző számítások jelentősen eltérnek egymástól. Ide tartoznak a régészeti keltezések egyes tartományai, az áldozatszámok a már említett esetekben, a történelmi népességszámok, valamint a gazdasági teljesítmény gyarmati korszakbeli becslései. A könyv a becsléseket mindig tartományként, forrásmegjelöléssel és a bizonytalanság okának feltüntetésével adja meg.

Tudományos konszenzus az, amit a releváns szaktudomány – történészek, régészek, nyelvészek, antropológusok – jelentős többsége a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján elfogad. A konszenzus nem jelent teljes egyhangúságot, de erős, ismételten ellenőrzött értelmezést. Ilyen például az, hogy a kambodzsai Khmer Rouge rezsimje 1975 és 1979 között tömeges emberi jogi jogsértéseket és népirtást követett el; ezt a nemzetközi bírósági ítéletek és a történészi kutatások egyaránt megerősítik. A konszenzus idővel változhat, új források vagy új módszerek hatására, de a könyv mindig a jelenlegi, 2026-os állapot szerint ismerteti.

Vitatott értelmezés az, amiben a szakirodalom megosztott, vagy ahol a történeti kérdés összekapcsolódik jelenkori politikai, vallási vagy nemzeti vitákkal. Például a vietnámi háború értékelése – az amerikai beavatkozás indoka, a dél-vietnámi állam legitimitása, az 1975 utáni menekültválság okai – máig vitatott a történészek és az érintett társadalmak között. A gyarmati modernizáció hatása, az indonéz 1965–1966-os események nemzetközi szereplőinek felelőssége, vagy a mianmari 2021-es puccs utáni polgárháború megítélése szintén vitatott. A könyv ezekben az esetekben nem jelenti ki, hogy „az igazság” valamelyik oldalon van, hanem bemutatja a fő értelmezéseket, azok bizonyítékait és gyengeségeit, és jelzi, ki képviseli az adott álláspontot.

Az emlékezetpolitikai állításokat a könyv külön kezeli: ezek nem a múlt rekonstrukciójára irányuló kijelentések, hanem a múlt jelenkori felhasználásának eszközei. Például az, hogy a thai monarchia „a nemzet lelke”, a bangladesi 1971-es események „népirtás”, az indonéz Reformasi „a demokrácia győzelme” – mind olyan állítások, amelyek politikai, jogi vagy kulturális igényeket közvetítenek. A

könyv az ilyen állításokat pontosan idézi, megnevezi a használójukat, és nem kezeli őket semleges leírásként.

1.2.8 Gyakorlati megfontolások az olvasó számára

A könyv olvasása közben az olvasónak nem kell minden egyes bekezdést forráskritikai elemzésnek alávetnie; a szerzők maguk jelölik az állítások státuszát. A szövegben a következő jelöléseket alkalmazzuk: a dokumentált tényeket tényszerű, múlt idejű kijelentésekként közöljük; a becsléseket tartományként és forrásmegjelöléssel adjuk meg; a konszenzust „a történészi konszenzus szerint" vagy hasonló formulával jelezzük; a vitatott értelmezéseket pedig bemutatjuk a vita szereplőivel együtt. Az emlékezetpolitikai állításokat idézőjelben, a használó megnevezésével közöljük.

Az olvasónak azonban érdemes figyelnie arra is, hogy a könyv maga is egy adott időpontban (2026) íródott, és a szerzők saját értelmezési kereteit, nyelvét és hangsúlyait hordozza. A posztkoloniális történetírás, a nőtörténet, a környezettörténet és az áldozatközpontú megközelítés szemlélete érezhető lesz a fejezetekben; ez nem „elfogultság", hanem egy választott módszertani álláspont, amely a korábbi – gyakran elitközpontú, nemzeti vagy hidegháborús – narratívákkal szemben fogalmazódik meg. Ha az olvasó ettől eltérő hangsúlyú munkát olvas, a forráskritika kategóriái segítenek abban, hogy saját ítéletet alkothasson.

Végül fontos hangsúlyozni, hogy a történelem nem „adatok halmaza", hanem a múlt értelmezésének folyamatos munkája. A forráskritika nem tesz minket mindentudóvá, de képessé tesz arra, hogy különbséget tegyünk a bizonyított, a valószínű, a vitatott és a politikai célból állított között. Ez a képesség különösen akkor fontos, amikor a jelenkori délkelet-ázsiai konfliktusokról, emberi jogi válságokról vagy politikai fordulatokról olvasunk.

1.2.9 Források és bizonytalanságok

Ez a fejezet nem konkrét levéltári források elemzésére épül, hanem a történettudomány általánosan használt forrástipológiáját és forráskritikai elveit foglalja össze. Az itt közölt kategóriák – felirat, krónika, levéltár, statisztika, oral history, régészeti lelet – a délkelet-ázsiai történeti irodalomban bevett fogalmak, de a könyv további fejezetei az adott országnál mindig a konkrét forrásokkal és azok lelőhelyeivel, gyűjteményeivel dolgozzák ki az elemzést. A forrástípusokra vonatkozó általános megállapítások nem konkrét művek idézésén alapulnak; az olvasó a régióra vonatkozó szakirodalmat a fejezetvégi bibliográfiai jegyzetekben találja, ahol a fő levéltárak, gyűjtemények és digitális adatbázisok is szerepelnek.

A legnagyobb bizonytalanságot a régióban a gyarmati előtti időszak keltezései és a 20. századi erőszakos események áldozatszámai hordozzák. A korai államok kronológiája részben régészeti és epigráfiai rekonstrukció, ezért a közölt évszámok – például Srivijaya alapítása vagy Angkor fénykorának kezdete – több évtizedes bizonytalansággal értendők. A gyarmati statisztikák pontossága korlátozott, a függetlenség utáni adatgyűjtés pedig gyakran politikai vagy adminisztratív okokból hiányos. A szóbeli források nem számszerűsíthetők, és nem „bizonyítják" ugyanazt, mint egy aláírt szerződés; ezért a könyv mindenütt jelzi, ha egy állítás kizárólag szájhagyományon alapul.

A források hozzáférhetősége is egyenetlen. Mianmarban a 2021-es puccs után a levéltárak egy része elérhetetlenné vált, a polgárháborús régiókból pedig csak korlátozottan érkeznek megbízható beszámolók. Indonéziában az 1965–1966-os események levéltári anyaga részben már nyilvános, de az értelmezést befolyásoló katonai iratok egy része még nem kutatható. Bangladesben az 1971-es háború dokumentumait a bangladesi és a pákisztáni állam eltérően őrzi és értelmezi. A könyv ezeket a korlátozásokat minden érintett országfejezetben tárgyalja.

1.2.10 Rövid összefoglaló

- A régió története sokféle elsődleges forrásból ismerhető meg: feliratok, krónikák, gyarmati levéltárak, statisztikák, régészeti leletek és szóbeli emlékezet.
- A források nem semlegesek: a korai feliratok az elitek, a gyarmati iratok az adminisztráció nézőpontját rögzítik, és a helyi társadalmak tapasztalatai gyakran kimaradnak.
- A régészet kulcsfontosságú a gyarmati kor előtti államok megismerésében, de a keltezések és az értelmezések gyakran becslések és viták tárgyát képezik.
- A gyarmati levéltárak hatalmas anyagot adnak, de kategóriáik leegyszerűsítették vagy éppen létrehozták a helyi etnikai és vallási identitásokat.
- A statisztikák, különösen az áldozatszámok, sokszor becslésekre alapulnak; a könyv mindig tartományt, forrást és bizonytalanságot közöl.
- A szóbeli történelem pótolhatatlan az írott források hiányában, de az emlékezet szelektív, és az interjúk hatalmi viszonyokat is tükröznek.
- A forráskritika alapkérdései – ki, mikor, hol, miért, kinek – segítenek meghatározni, mire használható egy forrás.
- A könyv megkülönbözteti a dokumentált tényt, a becslést, a tudományos konszenzust, a vitatott értelmezést és az emlékezetpolitikai állítást.

1.2.11 Önellenőrző kérdések

1. Milyen fő forrástípusokból ismerhető meg Délkelet-Ázsia és Banglades története? Írjon le három típust, és mindegyiknél mondja el, milyen korlátai vannak a bizonyító erőnek.
2. Miért nem tekinthetők a gyarmati levéltárak a helyi társadalmak semleges tükrének? Válaszoljon legalább két konkrét példával a gyarmati kategorizálás hatására.
3. Hogyan különböztethető meg egymástól a dokumentált tény, a becslés és a tudományos konszenzus? Adjon egy-egy példát a régió történetéből.
4. Milyen forráskritikai kérdéseket kell feltenni egy krónikának, egy gyarmati népszámlálásnak és egy szóbeli visszaemlékezésnek? Miért eltérőek a szempontok?
5. Mi a különbség a vitatott értelmezés és az emlékezetpolitikai állítás között? Hogyan kezeli a könyv ezeket, amikor a 20. századi konfliktusokat tárgyalja?

1.3 Kronológia, térkép és periodizáció

A történelmi anyag idő- és térbeli rendezése nem egyszerű technikai feladat, hanem értelmező döntések sorozata. Az előző alfejezetben a források és a történetírás működését tekintettük át; most azt vizsgáljuk, hogyan szervezzük a forrásokból nyert ismereteket korszakokba és földrajzi egységekbe. A könyv periodizációja és régiófelosztása semlegesnek tűnhet, ám minden ilyen keretezés hordoz előfeltevéseket: mit tekintünk fordulópontnak, mely térségeket sorolunk együvé, és hol húzzuk meg a határokat. Ebben az alfejezetben a könyv által használt időhatárokat és regionális fogalmait mutatjuk be, majd a térképolvasás és a történelmi földrajz szerepét tárgyaljuk.

1.3.1 A periodizáció elvei

A **periodizáció** (korszakolás) a történelmi idő szakaszokra osztása. Segíti az anyag áttekinthetőségét, de óhatatlanul leegyszerűsít: a folytonos változásokat mesterséges határokkal tördeli, és egyes eseményeket kiemelve másokat háttérbe szorít. A korszakhatárok nem jelölik a társadalmi, gazdasági vagy kulturális folyamatok kezdetét és végét; gyakran csupán politikai dátumok,

amelyek a hatalomváltás pillanatát rögzítik. Amikor tehát a könyv azt mondja, hogy egy korszak 1945-ben ért véget, nem állítja, hogy a korábbi viszonyok egyik napról a másikra megszűntek.

A periodizáció mindig a történész – vagy a tankönyvíró – választása. A választást befolyásolja a forrásanyag, a vizsgált régió sajátossága és a nemzeti történetírás hagyománya. Egy vietnámi tankönyv számára például az 1975-ös újraegyesítés természetes korszakhatár, míg egy indonéz történeti munka inkább az 1965–1966-os fordulatot vagy az 1998-as Reformasit emeli ki. A jelen könyv tudatosan nem követ egyetlen nemzeti periodizációt sem, hanem olyan korszakokat használ, amelyek a régió egészére – ha nem is egyformán, de – alkalmazhatók. Ugyanakkor minden országfejezetben jelezzük, ha az adott állam története nem illeszkedik pontosan ezekbe a keretekbe.

A könyv hat fő korszakot különböztet meg. Az első a **korai államok** időszaka, nagyjából i. sz. 1. századtól a 15. századig; ezt követi a **kora újkor és az európai behatolás** (15–18. század), majd a **gyarmati korszak** (19. század – 1941/1945). A második világháború és a dekolonizáció évei alkotják a következő szakaszt (**japán megszállás és dekolonizáció**, 1941 – 1957/1963), amelyre a **függetlenség és hidegháború** (1950-es évek – 1990) következik. A **jelenkor** (1990 – 2026) a hidegháború utáni időszakot foglalja magában. Mindegyik korszakhatár vitatható, és az országok eltérő időpontokban léptek át egyikből a másikba.

1.3.2 A könyv fő korszakai

Korai államok (kb. i. sz. 1–15. század). A legkorábbi politikai szerveződések megjelenése a régészeti leletek, a kínai és indiai szövegek, valamint a helyi feliratok alapján rekonstruálható. A korszak eleje bizonytalan: a régészeti nyomok nem mindig igazolják a kínai forrásokban említett államnevek pontosságát. A 15. századi átmenet sem éles; a nagy klasszikus birodalmak – Angkor, Pagan, Majapahit – hanyatlása és az új kereskedelmi hatalmak felemelkedése fokozatosan zajlott. A korszakot a helyi államalakulatok, a hindu-buddhista kultúra terjedése és a tengeri kereskedelem növekedése jellemzi.

Kora újkor és európai behatolás (15–18. század). Az európai tengeri hatalmak – előbb a portugálok, spanyolok, majd a hollandok, angolok és franciák – megjelenése fokozta a kereskedelmet, de nem jelentette azonnal a területi gyarmatosítást. A helyi államok – Malacca, Ayutthaya, Mataram, a Nguyễn- és Trịnh-uralom Vietnámban – továbbra is erősek maradtak, és gyakran az európai jelenlétet a saját hasznukra fordították. A korszak végét a 18. század végi válságok és a brit, francia, holland területi hódítások kezdete jelzik. A „kora újkor” kifejezés vitatható, mert a régióban nem volt a nyugati értelemben vett reneszánsz vagy reformáció; inkább a kereskedelmi kapcsolatok intenzívebbé válásáról van szó.

Gyarmati korszak (19. század – 1941/1945). A 19. század folyamán az európai hatalmak fokozatosan meghódították a régió nagy részét. A brit uralom Indiában és Mianmarban (Burma), a francia Indokína, a holland Kelet-India, a spanyol (majd amerikai) Fülöp-szigetek és a gyarmati Malajzia különböző típusú igazgatást hoztak létre. A korszak vége országonként eltér: a japán támadás 1941 decemberében érte el a térséget, de Thaiföld nem volt gyarmat, és a japán megszállás sem érintett minden területet egyformán. A gyarmati korszak társadalmi-gazdasági folyamatai nem szűntek meg a japán invázió pillanatában; a gyarmati örökség tovább élt.

Japán megszállás és dekolonizáció (1941 – 1957/1963). A második világháború alatti japán megszállás meggyengítette a gyarmati hatalmakat, és teret nyitott a függetlenségi mozgalmaknak. A dekolonizáció időpontjai erősen szóródnak: a Fülöp-szigetek 1946-ban, Mianmar 1948-ban, Indonézia 1949-ben (a függetlenségi háború után), Vietnám, Laosz és Kambodzsa 1953–1954-ben, Malajzia 1957-ben, Szingapúr és a malajziai föderáció végleges formája 1963–1965-ben nyerte el

függetlenségét vagy mai állami keretét. Ezért a korszakhatárt a könyv rugalmasan, 1957/1963-as jelöléssel kezeli.

Függetlenség és hidegháború (1950-es évek – 1990). A független államok a hidegháborús szembenállásban keresték helyüket. A kommunista és antikommunista erők közötti konfliktusok – a vietnámi háború, a laoszi és kambodzsai polgárháborúk, az indonéziai kommunistaellenes tisztogatás – mély nyomokat hagytak. A korszakot a nemzetépítés, a gyors városiasodás, a gazdasági növekedés és a katonai rezsimek is jellemzik. A hidegháború vége 1989–1991 között globálisan, de a régióban a szovjet-kínai szövetségi rendszer gyengülése és a vietnámi hadsereg kambodzsai kivonulása (1989), valamint az 1997-es ázsiai pénzügyi válság és az 1998-as indonéz Reformasi újabb fordulópontot jelentenek. A könyv az 1990-es évet tekinti átmeneti határnak, de hangsúlyozza, hogy az 1997–1998-as események legalább ilyen fontosak.

Jelenkor (1990 – 2026). A hidegháború utáni időszakot a globalizáció, a demokratizálódási hullámok és azok visszafordulása, a növekvő kínai befolyás, a környezeti válság és a digitális átalakulás jellemzi. A könyv a 2026-os állapotot veszi alapul, de a 2020-as évek eseményeit – például a mianmari 2021-es puccsot, a bangladesi 2024-es tiltakozásokat – ellenőrzött források alapján, a bizonytalanság jelzésével tárgyalja. A jelenkor nem zárul le egyetlen dátumra; a folyamatok értékelése még alakulóban van.

1.3.3 A régiók, amelyekben gondolkodunk

A „Délkelet-Ázsia” mint nagy régió maga is konstrukció, amelyet a 20. század közepén a geopolitikai és tudományos nyelv rögzített. A könyv ezt a fogalmat tág értelemben használja, de belső régiókat különböztet meg, amelyek a természeti viszonyok, a kulturális kapcsolatok és a gyarmati múlt alapján rajzolódnak ki. Ezek a régiók átfedik egymást, és határaik nem mindig esnek egybe a mai államhatárokkal.

Szárazföldi Délkelet-Ázsia (Mainland Southeast Asia) a kontinentális részt jelöli: Mianmart, Thaiföldet, Laoszt, Kambodzsát, Vietnámot, valamint Malajzia félszigeti területét. A térséget nagy folyók – az Iravádi, a Salween, a Chao Phraya, a Mekong és a Vörös-folyó –, hegyvonulatok és monszunövezetek tagolják. A theraváda buddhizmus dominanciája és a rizstermelő síkságok közös vonás, de a hegyvidéki etnikai kisebbségek és a tengerparti kereskedővárosok jelentős különbségeket hordoznak.

Mekong-vidék (Mekong region) a Mekong folyó vízgyűjtőjére utal, amely Laosz, Kambodzsa, Vietnám déli része, Thaiföld északkeleti régiója és Kína Yunnan tartománya között oszlik meg. A könyv ezt a fogalmat részben a francia Indokína utódállamaira, részben a folyó menti kapcsolatokra vonatkoztatja. A Mekong-vidék nem önálló politikai egység, de a folyó közlekedési, mezőgazdasági és környezeti szerepe miatt hasznos tárgyalási keret.

Maláj-szigetvilág (Malay Archipelago, Insular Southeast Asia) a mai Indonézia, Malajzia, Szingapúr, Brunei, Kelet-Timor és a Fülöp-szigetek szigetvilágát foglalja magában. A tengeri kereskedelem, az iszlám terjedése és a fűszertermelés története itt különösen hangsúlyos. A szigetvilág belső tagolása változatos: Jáva és Szumátra sűrűn lakott, Borneó és Új-Guinea belső területei ritkán települtek, a Fülöp-szigetek pedig a spanyol és amerikai gyarmati múlt miatt sajátos kulturális utat járt be.

Fülöp-szigetek (Philippines) külön régióként jelenik meg a könyvben, mert a spanyol gyarmatosítás, majd az amerikai uralom és a katolicizmus dominanciája élesen elkülöníti a szomszédos szigetvilágtól. A szigetcsoport földrajzilag a Maláj-szigetvilág része, de a történelmi tapasztalatok indokolják az önálló tárgyalást.

Melanézia (Melanesia) a Csendes-óceán délnyugati szigetvilágát jelöli, beleértve Pápua Új-Guineát, a Salamon-szigeteket, Vanuatut, Fidzsit és Új-Kaledóniát, valamint Indonézia Pápua tartományait. A könyv Pápua Új-Guineát tárgyalja önállóan, de a régió fogalma segít megérteni a melanéziai kulturális és társadalmi hasonlóságokat, valamint a csendes-óceáni kapcsolatokat.

Bengáli-öböl (Bay of Bengal) a könyv sajátos értelmezése szerint a dél-ázsiai és délkelet-ázsiai partvidék közötti összekötő térség. Banglades, Mianmar partvidéke, India keleti partja, Srí Lanka és az Andamán- és Nikobár-szigetek tartoznak ide. A bengáli delta gazdasága, a brit indiai örökség és az 1947-es felosztás miatt Banglades bevonása nem utólagos kiterjesztés, hanem a régió kereskedelmi és migrációs hálózatainak része.

Ezek a régiók nem zárják ki egymást: például Malajzia egyszerre tartozik a Maláj-szigetvilághoz és részben a szárazföldi Délkelet-Ázsiához; Mianmar a szárazföldi Délkelet-Ázsia és a Bengáli-öböl térségéhez is kapcsolódik. A határok átjárhatósága a történelmi valóság része, és a könyv kerüli a merev besorolást.

1.3.4 Térképolvasás és történelmi földrajz

A térképek nélkül nem érthetők a települések, a kereskedelmi útvonalak és a hatalmi viszonyok. A történelmi földrajz azt vizsgálja, hogyan alakította a természeti környezet – a folyók, hegységek, tengerszorosok, monszunok – az emberi közösségeket és az államhatárokat. A délkelet-ázsiai történelem különösen szorosan kapcsolódik a tengerhez: a Malacca-szoros, a Szunda-szoros és a Fülöp-szigetek szigetközi tengerei a kereskedelem és a hódítás csatornái voltak.

A térképolvasás során óvakodni kell a mai államhatárok visszavetítésétől. A premodern államok határai gyakran nem vonalak, hanem zónák voltak: a hatalom a központtól való távolsággal fokozatosan csökkent, és a hegyvidéki vagy erdős területeken a központi ellenőrzés sokszor formális maradt. A mai térképek a gyarmati és posztkoloniális határokat rögzítik, amelyek gyakran figyelmen kívül hagyták a helyi etnikai és nyelvi viszonyokat. Amikor tehát a szöveg egy korabeli államot említ, nem szabad azt a mai állam területével azonosítani.

A könyvben nincsenek képek és térképek; ezért a szöveg szándékosan leíró módon utal a földrajzi viszonyokra. Az olvasónak érdemes saját magának is vázlatos térképeket rajzolnia, vagy meglévő atlaszt használnia. A fontosabb folyók – az Iravádi, a Salween, a Chao Phraya, a Mekong, a Vörös-folyó –, a hegyláncok – az Annamite-hegység, a Shan-fennsík, a Cardamom-hegység – és a szorosok – a Malacca-szoros, a Szunda-szoros, a Luzon-szoros – elhelyezkedésének ismerete alapvető.

A történelmi földrajz a periodizációt is befolyásolja. A tengeri kereskedelem fellendülése a 15. században új korszakot nyitott a szigetvilágban, de a Mekong felső folyásán élő közösségek számára ugyanez a változás kevésbé volt érezhető. A gyarmatosítás korszakában a folyók mentén épültült ki az infrastruktúra, ami a mai napig meghatározza a városok és a közlekedés elrendezését. A klímaváltozás, a tengerszint-emelkedés és a folyami gátak építése a jelenkori térképet is átrajzolja.

1.3.5 Források és bizonytalanságok

A könyv kronológiája többféle forrástípusra támaszkodik. A korai korszakokat régészeti leletek, epigráfiai feliratok, kínai, indiai és arab szövegek, valamint helyi krónikák alapján rekonstruáljuk. A gyarmati időszakot elsősorban európai levéltári iratok, misszionáriusi jelentések, kereskedelmi statisztikák és a helyi elitek írásos hagyatéka dokumentálja. A 20. századi eseményekhez állami iratok, nemzetközi szervezetek jelentései, sajtóanyagok és visszaemlékezések állnak rendelkezésre. A jelenkor történeténél a források hozzáférhetősége egyenetlen: egyes államokban a levéltárak

zártak, az újságírók és kutatók mozgástere korlátozott, ezért bizonyos események – például a mianmari polgárháború vagy a pápua konfliktus – megbízható adatai hiányosak.

A kronológiával kapcsolatos bizonytalanságok különösen a korai korszakoknál jelentősek. A feliratok datálása gyakran közvetett, a krónikák eseményleírásai mitikus elemekkel keverednek, és a régészeti rétegtan csak hozzávetőleges időrendet ad. A 15. század előtti államok létrejöttének időpontjára vonatkozóan a szakirodalomban is eltérő álláspontok vannak; a könyv ezeket „becslésként” jelöli, és kerüli a hamis pontosságot. A gyarmati korszak határai sem vitamentesek: a politikai dátumok mellett a gazdasági és társadalmi folyamatok folytonossága is hangsúlyos.

A jelenkor eseményeinél gyakran nem tudjuk, hogyan alakul a történet; a könyv ezért a 2020-as évek történéseit a lezárás időpontjáig (2026 eleje) ellenőrzött források alapján foglalja össze, és jelzi, ha az értelmezés még nyitott. A statisztikai adatoknál – például a GDP-növekedés, a migrációs mérleg vagy a konfliktusok áldozatainak száma – több intézmény is eltérő számokat közölhet; ilyenkor a fő becsléseket egymás mellett mutatjuk be.

A periodizáció maga is vitatott értelmezési keret. Egyes történészek a „kora újkor” fogalmát a délkelet-ázsiai viszonyokra nem tartják megfelelőnek, mert az európai periodizációt vetíti vissza; mások a gyarmati korszakot nem egységesnek, hanem országonként eltérő modellek sorozatának tekintik. A könyv ezeket a vitákat nem zárja le, hanem bemutatja, és a fogalmakat a maguk történeti kontextusában használja.

1.3.6 Rövid összefoglaló

- A periodizáció a történelmi idő értelmező felosztása, amely segíti az áttekintést, de a korszakhatárok mesterségesek, és nem esnek egybe a társadalmi folyamatok kezdetével vagy végével.
- A könyv hat fő korszakot használ: korai államok (kb. i. sz. 1–15. század), kora újkor és európai behatolás (15–18. század), gyarmati korszak (19. század – 1941/1945), japán megszállás és dekolonizáció (1941 – 1957/1963), függetlenség és hidegháború (1950-es évek – 1990), jelenkor (1990 – 2026).
- A korszakhatárok országonként eltérőek; az 1945, 1957, 1963, 1975, 1997 és 1998 évszámok fontos, de nem egyetemes cezúrák.
- A régiót belső földrajzi egységekre osztjuk: szárazföldi Délkelet-Ázsia, Mekong-vidék, Maláj-szigetvilág, Fülöp-szigetek, Melanézia és Bengáli-öböl; ezek a kategóriák konstrukciók, határaik átjárhatók.
- A térképolvasás és a történelmi földrajz nélkül nem érthető a települések, a kereskedelem és a hatalom alakulása; a mai államhatárokat nem szabad a múltra vetíteni.
- A kronológia forrásai a korai korszakokban régészeti leletek, feliratok és krónikák, a gyarmati korban levéltári iratok, a jelenkorban pedig állami és nemzetközi dokumentumok, amelyek hozzáférhetősége egyenetlen.
- A korszakok és a régiók mibenléte vitatott; a könyv a vitákat bemutatja, nem pedig eldönti.

1.3.7 Önellenőrző kérdések

1. Miért nem tekinthetők a periodizáció korszakhatárai a társadalmi-gazdasági folyamatok valódi kezdetének vagy végének? Hozz példát a régióból.
2. Hasonlítsd össze a könyv hat korszakát a magyarországi vagy más európai történelmi periodizációval. Mely korszakhatárok esnek egybe, és melyek térnek el?
3. Mely belső régiókat különbözteti meg a könyv, és milyen fő természeti vagy kulturális jellemzők alapján? Miért nem érdemes ezeket merev határként kezelni?

4. Miért veszélyes a mai államhatárok visszavetítése a gyarmati kor előtti időszakra? Magyarázd el egy konkrét példán keresztül!
5. Milyen forrástípusokra támaszkodik a könyv a korai államok, a gyarmati korszak és a jelenkor történetének bemutatásakor? Melyik korszaknál miért bizonytalanabb a kronológia?

1.4 A „Délkelet-Ázsia" mint kategória és a régió határai

Az előző alfejezet a régió időrendi tagolását és a periodizáció elveit vizsgálta. Jelen alfejezet azt a földrajzi-történeti kategóriát veszi szemügyre, amelybe ezek az időrendek illeszkednek: magát „Délkelet-Ázsiát". A látszólag semleges területi megjelölés mögött ugyanis egy viszonylag későn kialakult, politikailag erősen terhelt fogalom áll. A könyv használja ezt a kategóriát, de nem magától értetődő adottságként, hanem kritikai vizsgálat tárgyaként. Ez az alfejezet bemutatja a „Southeast Asia" második világháborús és hidegháborús keletkezését, a korábbi elnevezések – **Távolabbi India** (Further India), **Indokína** (Indochina), **Nan-jang** (Nanyang,) – eltérő logikáját, valamint azt, miért tárgyalja a könyv Bangladeset és Pápua Új-Guineát is, noha ezek hagyományosan nem a szűkebb Délkelet-Ázsiához tartoznak. Mindez elvezet ahhoz a központi tanulsághoz, hogy a régió határai nem természetadta vonalak, hanem történeti és politikai konstrukciók.

1.4.1 A „Délkelet-Ázsia" fogalom hadászati és hidegháborús keletkezése

A **Délkelet-Ázsia** (Southeast Asia) kifejezést ma a köznyelv, a diplomácia és a tudomány egyaránt egységes régió megjelöléseként használja. Történetileg azonban viszonylag új konstrukció. A szakirodalom konszenzusa szerint a fogalom mai jelentése elsősorban a második világháború szövetséges katonai adminisztrációjában, majd a hidegháborús geopolitikai nyelvben rögzült. Ezt a keletkezést a dokumentált intézménytörténeti tények egyértelműen alátámasztják, jóllehet a kifejezés korábbi, szórványos előfordulásait vita övezi.

A legfontosabb mérföldkő a **Délkelet-ázsiai Parancsnokság** (South East Asia Command, SEAC) 1943-as felállítása volt. A szövetségesek a Japán Birodalom terjeszkedésére válaszul hozták létre a hadszínteret, amelynek illetékessége Burmát, Malájföldet, Szumátrát, a holland Kelet-India egyes részeit, Sziámot, valamint Ceylont foglalta magában. A parancsnokság hatásköre nem egy korábbi civilizációs vagy kulturális egységet tükrözött, hanem a hadműveleti szükségletet: a térséget a japán előrenyomulással szembeni védekezés és később a visszafoglalás logikája szerint rajzolta meg. Ceylon például inkább a térképezés és az ellátási útvonal miatt került a parancsnoksághoz, nem azért, mert bárki is „délkelet-ázsiainak" tartotta volna a sziget lakóit vagy kultúráját. A SEAC a háború után megszűnt, de a kategória túlélte, és fokozatosan átkerült a politikai és tudományos nyelvbe.

A japán oldalon párhuzamos jelenség figyelhető meg: a **Nanpó** (japánul , „déli területek") elnevezés ugyancsak katonai-hódítási keretben jelölte a megszállt térséget. A japán vezetés a „Nagy Kelet-ázsiai Közös Fellendülés Övezete" részeként tekintett a délkelet-ázsiai területekre, és ezt a fogalmat nem a helyi társadalmak önmeghatározásából, hanem a birodalmi expanzió szükségleteiből vezette le. A Nanpó tehát a „Délkelet-Ázsia" tükörképe volt: kívülről, stratégiai célból rögzített kategória.

A hidegháborúban a fogalom további intézményesülése következett. 1954-ben létrejött a **Délkelet-ázsiai Szerződés Szervezete** (Southeast Asia Treaty Organization, SEATO), amely a kommunista befolyás feltartóztatására szerveződött, és bár tagsága – Thaiföld és a Fülöp-szigetek mellett főként régión kívüli államokat: az Egyesült Államokat, az Egyesült Királyságot, Franciaországot, Ausztráliát, Új-Zélandot és Pakisztánt – tömörített, a „Délkelet-Ázsia" kifejezést a szövetségi

politika részévé tette. Az amerikai hidegháborús stratégiai vitákban pedig a „dominoelmélet” kapcsán vált a régió rendszeresen emlegetett egységgé. A fogalom tehát nem a helyi társadalmak közös identitásából nőtt ki, hanem a nyugati hatalmi versengés szókincséből.

Ezzel párhuzamosan az amerikai egyetemeken kialakult területi tanulmányok (area studies) – például a Cornell, a Yale és a Berkeley programjai – intézményesítették a „Southeast Asia” mint kutatási terület fogalmát. Ezek a programok gyakran hidegháborús finanszírozásból működtek, és a régiót elsősorban a kommunizmus terjedése, a fejlődő világ problémái és a nemzetbiztonsági érdekek szempontjából tanulmányozták. A kritikai történetírás később éppen ezért hangsúlyozta, hogy a „Délkelet-Ázsia” kategória nem semleges leíró eszköz, hanem hatalmi viszonyok terméke. Ezt a könyv is osztja: a fogalmat használja, de folyamatosan jelzi a keletkezéstörténetéből adódó torzítás lehetőségét.

1.4.2 A korábbi megnevezések és azok vitái

A második világháborús és hidegháborús kategória előtt más elnevezések rendezték egységbe – vagy éppen szabdalták darabokra – ugyanezt a földrajzi teret. Ezek a fogalmak nem egyszerűen régies szinonimák, hanem eltérő hatalmi, vallási és kereskedelmi logikákat tükröznek.

A **Távolabbi India** (Further India) a 19. századi brit és francia gyarmati, illetve orientalista irodalomban terjedt el. A név abból a – tudományosan mára meghaladott – elképzelésből fakadt, hogy a szárazföldi Délkelet-Ázsia lényegében India „távolabbi” civilizációs kiterjesztése, mivel a hindu és buddhista hatás erősen megfigyelhető volt. A kifejezés háttérbe szorította a helyi államok saját történeti logikáját, és a térséget egyfajta kulturális függvényként kezelte. A 20. század közepére éppen ezért nagyrészt kikopott a használatból, de a szemlélet, amely a helyi társadalmakat elsősorban külső civilizációs hatások hordozójaként láttatta, nem tűnt el nyomtalanul.

Az **Indokína** (Indochina) elsősorban francia gyarmati fogalom. A francia gyarmati adminisztráció 1887-ben hozta létre az **Indokínai Uniót** (Union indochinoise), és a megnevezés azt a köztes helyzetet ültette át földrajzi keretbe, amelyben a térség egyszerre kapott kínai és indiai kulturális hatásokat. Az Indokína elnevezés azonban nem semleges földrajzi leírás volt, hanem a francia gyarmati igazgatás területi logikáját fejezte ki. A hidegháborúban a fogalom politikai töltete tovább erősödött: az „első Indokínai háború” (1946–1954) és a „második Indokínai háború” (a vietnámi és a térségi konfliktusok) emlegetése már a dekolonizáció és a szuperhatalmi versengés keretébe helyezte a régiót.

A kínai forrásokban és a tengerentúli kínai közösségek nyelvezetében a **Nan-jang** (Nanyang, – „déli tenger”) volt az egyik leggyakoribb megnevezés. Ez nem államterületi, hanem hálózati kategória volt: a kínai migráció, a kereskedelem, a hajózás és a diaszpóra tereként jelölte Délkelet-Ázsia tengeri részeit. A Nan-jang tehát nem a helyi államokat vagy a földrajzi határokat állította középpontba, hanem a kínaiak mozgását és a tengeri kapcsolatrendszert. Használata a Ming-kortól kezdve változó tartalommal, de folyamatosan jelen van a kínai írott forrásokban; a 19–20. századi tömeges kivándorlás időszakában pedig a tengerentúli kínai iskolák, újságok és önleírások egyik kulcsszavává vált. A mai kínai politikai nyelv részben továbbra is használja, de tartalma az idők során jelentősen módosult.

A természetföldrajzi hagyomány felől a **Maláj szigetvilág** (Malay Archipelago) és a **Kelet-indiai szigetek** (East Indies) kifejezések jelentek meg. Az előbbi Alfred Russel Wallace és más természettudósok utazásai nyomán terjedt el, és elsősorban a maláj nyelv és kultúra, valamint a szigetek biológiai sokfélesége alapján írta le a térséget. A „Kelet-indiai szigetek” gyarmati kereskedelmi fogalom volt, amely a fűszerkereskedelem és a holland–brit versengés kontextusában jelölte a mai Indonézia, Malajzia és a Fülöp-szigetek egyes részeit. Ezek a kategóriák sem

voltak semlegesek: a „maláj” jelző kulturális hierarchiát sugallt, a „Kelet-indiai” pedig az indiai kereskedelem felőli besorolást erősítette.

Ezek a fogalmak nem fedték le egymást, és nem is alkottak közös rendszert. A Távolabbi India általában a kontinentális részt, a Nan-jang a tengeri kínai jelenlétet, a Maláj szigetvilág a déli szigeteket, az Indokína pedig a francia gyarmati területet jelölte. A mai „Délkelet-Ázsia” fogalma éppen ezeket az eltérő hagyományokat olvasztotta egybe, és közben gyakran azt a benyomást kelti, mintha a régió mindig is egységes egész lett volna. A könyv ezért ragaszkodik ahhoz, hogy a fogalmat nem visszavetíti a múltba, hanem esetről esetre tisztázza, ki, mikor és milyen céllal beszélt „Délkelet-Ázsiáról”.

1.4.3 Miért szerepel a könyvben Banglades és Pápua Új-Guinea?

A könyv tíz ország történetét tárgyalja, köztük Bangladesét és Pápua Új-Guineáét. Ez a választás első látásra ellentmond a szűkebb földrajzi besorolásnak: Banglades hagyományosan Dél-Ázsiához, Pápua Új-Guinea pedig Melanéziához és Óceániához tartozik. A könyv azonban nem állítja, hogy ezek az országok Délkelet-Ázsia részei; inkább azt mutatja meg, hogy a mai államhatárok mögött húzódó tengeri, gyarmati és migrációs hálózatok miért nem hagyhatók figyelmen kívül egy délkelet-ázsiai történeti áttekintésben.

Banglades esetében a **Bengáli-öböl** (Bay of Bengal) az összekötő kapocs. A bengáli delta gazdasága évszázadok óta szorosan kapcsolódott a délkelet-ázsiai tengeri kereskedelemhez: a muszlim kereskedőhálózatok, a chittagongu kikötő, az Arakan-parti (ma mianmari Rakhine állam) kapcsolatok és a rizstermelő delta kiszállításai mind arra mutatnak, hogy a Bengáli-öböl keleti és nyugati partját nem lehet egymástól elválasztani. A brit India gyarmati öröksége is összeköti a térséget: az 1947-es felosztás után Kelet-Pakisztán – később Banglades – a dél-ázsiai államépítés konfliktusait hozta magával, de a mianmari határvidék kérdései, a rohingja menekültválságok és a bengáli munkaerő délkelet-ázsiai migrációja a modern kapcsolatokat is folyamatosan jelzik.

Pápua Új-Guinea esetében a **melanéziai szigetvilág**, az ausztrál gyarmati örökség és a csendes-óceáni biztonságpolitika adja a kapcsolódást. A sziget a keleti Maluku-szigetekkel és a **Wallace-vonallal** határos, Nyugat-Pápua (Indonézia) révén pedig közvetlen szomszédja Indonéziának. A második világháború csendes-óceáni hadszíntere, a tengeri kereskedelmi útvonalak és a bányászati erőforrások – például a Bougainville-i rézbánya – mind azt mutatják, hogy Pápua Új-Guinea története nem választható le a szigetvilági Délkelet-Ázsia folyamatairól. A könyv ezeket a kapcsolatokat nem utólagos „kiterjesztésként”, hanem a régió történetének szerves részeként mutatja be.

1.4.4 Régióhatárok: gyarmati vonalak és tengeri terek

A régió határai nem természetes vonalak, hanem különböző történeti korszakokban, eltérő hatalmi logikák szerint meghúzott konstrukciók. A szárazföldi Délkelet-Ázsia északi pereme – a Yunnan-fennsík, a Himalája keleti nyúlványai – átmeneti zóna, ahol a kínai, indiai és délkelet-ázsiai kulturális hatások keverednek. Délen és keleten a tenger pedig nem elválaszt, hanem összeköt: a Malaka-szoros, a Dél-kínai-tenger és a Fülöp-szigetek közötti vizek évszázadokon át a kereskedelem, a migráció és a vallási eszmék közvetítői voltak. A régió tehát földrajzi értelemben sem egyetlen egységes tömb, hanem legalább két – tengeri és szárazföldi – részre tagolódik.

A mai államhatárok nagy része gyarmati szerződésekből ered. A brit–holland 1824-es londoni szerződés a Malaka-szoros mentén osztotta fel a befolyási övezeteket; a francia–sziámi szerződések (1893, 1904, 1907) a Mekong-vidéket vágták ketté; a brit–sziámi 1909-es szerződés a maláj félsziget északi államait csatolta a brit gyarmatbirodalomhoz; a spanyol–amerikai 1898-as szerződés pedig a

Fülöp-szigeteket adta át az Egyesült Államoknak. Ezek a vonalak gyakran figyelmen kívül hagyták a helyi nyelvi, vallási és rokonsági közösségeket, és olyan államterületi kereteket hoztak létre, amelyeket a helyiek nem maguk választottak. A gyarmati határok öröksége máig meghatározza a régió országainak viszonyát a határ menti kisebbségekhez és a tengeri erőforrásokhoz.

A hidegháború tovább alakította a régió képét. Az 1950-es évektől a térséget ideológiai választóvonal szelte át: a kommunista vezetésű északkeleti rész (Kína határán Vietnám, Laosz, Kambodzsa) és a nyugati szövetségesek által támogatott államok (Thaiföld, Malajzia, a Fülöp-szigetek, Indonézia) között. Az **ASEAN** (Association of Southeast Asian Nations) 1967-es megalakulása – Indonézia, Malajzia, a Fülöp-szigetek, Szingapúr és Thaiföld részvételével – új politikai határt jelölt ki a szervezet tagjai és a kívül maradó országok között. A hidegháború vége után az ASEAN-bővítés (Vietnám 1995, Laosz és Mianmar 1997, Kambodzsa 1999) újradefiniálta a régió fogalmát, de a kategória továbbra is intézményi és politikai konstrukció maradt. Ma a „Délkelet-Ázsia" megnevezés egyszerre jelöl földrajzi, geopolitikai és regionális-szervezeti keretet, és ezek a rétegek nem mindig fedik pontosan egymást.

1.4.5 Források és bizonytalanságok

A fenti állítások közül több szilárdan dokumentált tény: a SEAC 1943-as létrehozása, a SEATO 1954-es megalakulása, az ASEAN 1967-es alapítása, valamint a főbb gyarmati szerződések létezése levéltári forrásokkal alátámasztható. A „Southeast Asia" kifejezés második világháborús katonai használatát és hidegháborús intézményesülését a történeti szakirodalom konszenzusként kezeli. Ugyanakkor a kifejezés legkorábbi, szórványos előfordulásainak pontos rekonstrukciója vita tárgya: egyes kutatók már a 19. századi utazási irodalomban, mások a 20. század eleji amerikai földrajzi munkákban látják az előzményeket. A kategória „mesterséges" vagy „természetes" jellegének megítélése sem egységes a historiográfiában; ez a könyv a kritikai álláspontot követi, de jelzi, hogy más tudományos értelmezések is léteznek.

A Nan-jang és a Nanpó tartalmának rekonstrukciója a kínai, illetve japán források változó szóhasználata miatt óvatosságot igényel. A kínai forrásokban a Nan-jang jelentése az idők során módosult, és a mai kínai politikai nyelvben más hangsúlyokat kap. A japán Nanpó fogalom elterjedtsége a megszállási adminisztráció irataiban jól dokumentált, de a civil lakosság önleírásában szereplő fogalmaktól el kell választani.

A könyv ebben a bevezető fejezetben nem végzett eredeti levéltári kutatást; a katonai és intézménytörténeti állítások másodlagos szakirodalmon alapulnak. Az egyes szerződések szó szerinti tartalmát és a katonai parancsnokságok hatásköri dokumentumait a további fejezetekben a megfelelő helyeken részletesen, forráshivatkozással mutatjuk be. Banglades és Pápua Új-Guinea bevonása nem ténykérdés, hanem módszertani döntés; ezt a könyv expliciten jelzi, és nem kívánja a hagyományos dél-ázsiai vagy óceániai besorolást felülírni.

1.4.6 Rövid összefoglaló

- A „Délkelet-Ázsia" (Southeast Asia) kifejezés nem ősi vagy természetes földrajzi egység, hanem elsősorban a második világháborús katonai adminisztrációból és a hidegháborús geopolitikából kialakult kategória.
- A SEAC (1943) és a SEATO (1954) intézményei kulcsszerepet játszottak a fogalom elterjesztésében; az amerikai területi tanulmányok pedig tudományos területként intézményesítették.
- Korábbi elnevezések – a Távolabbi India, az Indokína, a Nan-jang, a Maláj szigetvilág – eltérő hatalmi, kulturális és kereskedelmi logikákat fejeztek ki, és egyik sem volt semleges leírás.

- A mai államhatárok nagy része gyarmati szerződések nyomán alakult ki, gyakran figyelmen kívül hagyva a helyi közösségek hálózatait.
- A régió nem egyetlen „buddhista” vagy „ázsiai” civilizáció: a szárazföldi és a szigetvilági részek eltérő vallási, nyelvi és politikai hagyományokat hordoznak.
- Banglades és Pápua Új-Guinea nem a szűkebb Délkelet-Ázsiához tartozik, de a Bengáli-öböl, illetve a melanéziai szigetvilág tengeri, gyarmati és migrációs hálózatai indokolttá teszik tárgyalásukat ebben a könyvben.
- A régió fogalma ma is változik; az ASEAN bővítése és a nemzetközi intézmények gyakorlata folyamatosan újraértelmezi a határait.

1.4.7 Önellenőrző kérdések

1. Milyen katonai és intézményi körülmények között vált a „Southeast Asia” elnevezés a mai régió megnevezésévé?
2. Hasonlítsa össze a „Further India”, az „Indochina” és a „Nanyang” fogalmak mögötti földrajzi és hatalmi logikákat!
3. Miért nem tekinthetők a mai délkelet-ázsiai államhatárok egyszerűen „természetes” határoknak?
4. Milyen történeti érvek szólnak Banglades és Pápua Új-Guinea tárgyalása mellett egy olyan könyvben, amely alapvetően Délkelet-Ázsia történetét mutatja be?
5. Milyen módszertani következményei vannak annak, ha a régiót konstrukcióként, nem pedig magától értetődő földrajzi adottságként kezeljük?

2 A régió földrajza és népei

2.1 Földrajzi keretek és éghajlat

Az előző alfejezetben azt vizsgáltuk, hogy a „Délkelet-Ázsia” megnevezés maga is változó földrajzi-politikai konstrukció. Ebben az alfejezetben a régió természeti kereteit mutatjuk be: a szárazföldi félszigeteket, a szigetvilágot, a folyóvölgyeket, a monszun éghajlatot, a tengerszorosokat és a természeti erőforrásokat. A földrajz nem határozza meg a történelmet, de kijelöli azokat a feltételeket, amelyek között a mezőgazdaság, a kereskedelem, az államépítés és a nagyhatalmi versengés zajlott – ezért az országfejezetekben visszatérnek majd ezek a keretek.

2.1.1 A szárazföldi félsziget és a szigetvilág

A tágabban értett Délkelet-Ázsia két alapvető természeti egységre oszlik: a **szárazföldi Délkelet-Ázsiára** (az Indokínai-félsziget és a Maláj-félsziget), valamint a **szigetvilágra** (a Maláj-szigetvilág, a Fülöp-szigetek és a melanéziai szigetív). Ehhez a könyv a Bengáli-öböl felől Banglades és a Csendes-óceán délnyugati peremén Pápua Új-Guinea természeti terét is bevonja, mert a bengáli delta, a maláj szorosok és az új-guineai szigetvilág történetileg szorosan kapcsolódott a régió kereskedelmi, migrációs és biztonsági hálózataihoz.

A szárazföldi rész északi határait a Himalája keleti nyúlványai, a Jünnani-felföld és a Vietnámi-felföld adják. Az Indokínai-félsziget nagy folyói – a **Mekong**, az **Irrawaddy (Ayeyarwady)**, a **Chao Phraya** és a **Vörös-folyó (Sông Hồng)** – ezekből a hegyvidékekből erednek vagy azokon haladnak keresztül, majd dél felé, torkolatvidéki síkságokba torkollanak. A félsziget középső gerincét a **Szung-felföld** és a **Shan-fennsík**, keleti oldalát az **Annamite-hegység (Trường Sơn)** húzódik végig, amely ma Laosz és Vietnám határán fut. A Maláj-félsziget közepén a **Titiwangsa-hegység** húzódik, amely a félszigetet keskeny keleti és nyugati part menti sávra osztja.

A szigetvilág a kontinentális talapzat és a mélytengeri medencék váltakozásából épül fel. A Nagy-Szunda-szigetek – Szumátra, Jáva, Borneó és Sulawesi – részben a szundalandi kontinentális talapzathoz tartoznak, míg a Kis-Szunda-szigetek keleti része, a Molukka-szigetek és a Fülöp-szigetek már óceáni kéregre települtek. Pápua Új-Guinea a hatalmas Új-Guinea sziget keleti felét foglalja el, a **Melanézia** nevű szigetív részeként. A térség szigetszáma óriási: Indonézia több mint 17 000 szigetet tart nyilván, bár a pontos szám a felmérési módszertől függ; a Fülöp-szigeteknél a hivatalos, 2016 óta használt adat 7641 sziget.

Ezek a természeti egységek nem esnek egybe a mai államhatárokkal. A Mekong hat országon folyik keresztül, a maláj tengerparti sáv pedig Malajzia, Thaiföld és Mianmar között oszlik meg. Új-Guinea szigete két államhoz tartozik: a nyugati rész Indonézia Pápua és Nyugat-Pápua tartománya, a keleti rész pedig Pápua Új-Guinea független állama. A földrajzi tájegységek tehát inkább összekötő, mint elválasztó szerepet játszottak a történelemben.

2.1.2 Folyóvölgyek, delták és a rizs tája

A szárazföldi Délkelet-Ázsia államképződésének magterületei a nagy folyók **alluviális síkságai** és deltái voltak. Az áradások rendszeresen megújították a talaj termékenységét, a folyók pedig öntözésre, közlekedésre és halászatra is lehetőséget adtak.

A **Mekong** mintegy 4350 kilométer hosszú; a Tibeti-fennsíkból ered, keresztülhalad Kína déli tartományán, Mianmarmon, Laoszon, Thaiföldön, Kambodzsán és Vietnámon, majd kilenckarú deltában torkollik a Dél-kínai-tengerbe. Alsó szakasza ma határfolyó Laosz és Thaiföld, illetve Laosz és Mianmar között. Történetileg a Mekong középső és alsó folyása olyan államok gerincét adta, mint a **Lan Xang** királyság, a khmer **Angkor Birodalom** és a kambodzsai királyság. Kambodzsában a Mekonghoz csatlakozik a **Tonlé Sap** folyó és tó, amelynek különlegessége, hogy az esős évszakban a Mekong visszaduzzasztja, így a tó területe többszörösére nő; ez a jelenség rendkívül gazdag édesvízi halállományt tart fenn, és a khmer rizstermelés egyik alapja volt.

A **Vörös-folyó** Észak-Vietnámban hozza létre a sűrűn lakott **Tonkin-deltát**. A folyó vízhozama erősen ingadozik, ezért a viet társadalom évszázadokon át gátépítéssel és csatornázással próbálta szabályozni. A delta a **Đại Việt** állam kialakulásának és a későbbi vietnámi terjeszkedésnek a bázisa volt; a lakosság itt a korai időktől fogva öntözéses rizstermelésre rendezkedett be.

Az **Irrawaddy** Mianmar központi medencéjének fő folyója; a Shan-fennsík és a Himalája keleti nyúlványai felől folyó mellékfolyókkal együtt hatalmas hordalékkúpot épített a mai Mianmar középső, szárazabb övezetében. A folyó alsó szakaszán létrejött delta – különösen a 19. századi brit gyarmati időszakban – a rizsexport egyik legfontosabb területévé vált. Az Irrawaddy völgye a korai **pyu** és **Pagan** királyságok, majd a későbbi burmai államok magterülete volt.

A **Chao Phraya** Thaiföld központi síkságát csapolja le. A folyó deltavidéke ma Bangkok térsége, de a gyarmati kor előtti **Ayutthaya** és a kora újkori Sziám hatalmának is ez a folyóhálózat adta a mezőgazdasági és közlekedési alapját. A szárazföldi Délkelet-Ázsiában a nagy delták mellett a hegyvidéki teraszos rizstermelés is jelentős volt – különösen Észak-Vietnámban, Észak-Thaiföldön, Laoszon, a Fülöp-szigetek északi részén és Jáván.

Banglades a **Gangesz–Brahmaputra–Meghna delta** középső-keleti részén fekszik. A világ egyik legnagyobb folyódeltáját a Gangesz és a Brahmaputra hordaléka építi, és a Meghna torkolatánál ömlik a Bengáli-öbölbe. A delta rendkívül termékeny, de alacsony tengerszint feletti magassága miatt árvíz- és ciklonkockázatnak van kitéve. A bengáli delta mezőgazdasága – főként a rizs és a juta – történelmileg összekapcsolódott a Bengáli-öböl tengeri kereskedelmével, ami a 19–20. században Kelet-Bengália és a maláj, illetve mianmari partvidék közötti migrációt is táplálta.

A szigetvilágban a rizstermelés elsősorban Jáván összpontosult, ahol a vulkanikus talajok és a csapadékos éghajlat lehetővé tette a sűrű, öntözéses földművelést. Jáva élelmiszertermelő képessége hozzájárult ahhoz, hogy a sziget a modern Indonézia politikai és demográfiai magterületévé vált. Más szigeteken a **ladang** (vándorló, égetéses-irtásos) művelés, a gyökérnövények és a ságó termesztése, valamint a tengeri halászat alkotta a megélhetés alapját; ezeket a rendszereket a gyarmati korszak gyakran „primitívnek” minősítette, pedig bonyolult környezeti alkalmazkodást képviseltek.

2.1.3 A Csendes-óceáni tűzgyűrű

A szigetvilág keleti és déli szegélye a **Csendes-óceáni tűzgyűrű** (Pacific Ring of Fire) részét alkotja. Ez a lemezhatárok mentén húzódó, vulkánokban és földrengésekben rendkívül gazdag zóna magában foglalja Indonézia nagy részét, a Fülöp-szigeteket és Pápua Új-Guineát; a szárazföldi Délkelet-Ázsiából Mianmar északi része is szeizmikusan aktív (a **Sagaing-törésvonal** mentén).

A vulkanizmus kettős örökséget hagyott. Egyfelől a vulkáni hamu rendkívül termékeny talajt hozott létre – ez magyarázza Jáva, Bali és a Fülöp-szigetek egyes részeinek nagy népsűrűségét és mezőgazdasági termelékenységét. Másfelől a kitörések és földrengések ismétlődő pusztítást okoztak. A történetileg dokumentált kitörések közül kiemelkedik az **1815-ös Tambora-kitörés** Szumbawa szigetén, amely globális éghajlati lehűlést idézett elő, és 1816-ot „nyár nélküli évvé" tette több kontinensen. Az **1883-as Krakatau-kitörés** a Szunda-szorosban szökőárt és hamufelhőt okozott, és világszerte megfigyelték a porlégkör hatásait. A 20–21. században is számos nagy földrengés és szökőár érte a térséget, például a **2004-es indiai-óceáni cunami**, amely az észak-szumátriai Aceh partjain ölte meg a legtöbb embert, de Thaiföld, Srí Lanka és India partjait is elérte. A 2018-as **Szunda-szorosbeli szökőár** az Anak Krakatau vulkán omlása miatt keletkezett, és a dél-szumátriai, illetve nyugat-jávai partokon pusztított.

A tűzgyűrűhöz tartozás nemcsak katasztrófákat, hanem ásványi nyersanyagokat is jelentett. Indonézia, a Fülöp-szigetek és Pápua Új-Guinea hegyvidékein arany, réz, nikkel, kobalt és egyéb ércek találhatók. A modern bányászat – például Pápua Új-Guineában az **Ok Tedi** rézbánya, vagy Bougainville egykori **Panguna** rézbányája – a 20. század második felében nagy bevételt hozott, ugyanakkor környezeti és társadalmi konfliktusokat is gerjesztett.

2.1.4 Monszun, éghajlat és az El Niño–déli oszcilláció

Délkelet-Ázsia éghajlatát döntően a **monszun** szabályozza. A monszun évszakos szélfordulást jelent: nyáron a szárazföld felmelegszik, alacsony nyomású terület alakul ki, és a tengerről fújó nedves **délnyugati monszun** esőt hoz; télen a szárazföld lehűl, magas nyomás épül ki, és a szárazabb **északkeleti monszun** fúj a tenger felé. A váltás időben és térben változó, de a mezőgazdasági naptár, a folyók áradása és a hajózási idények évezredek óta ehhez igazodtak. A vitorláshajók korszakában az arab, indiai, kínai és később európai kereskedők a monszunszelek ritmusát kihasználva érkeztek és indultak, ezért a kikötők forgalma évszakosan ingadozott.

A csapadék eloszlása eltér a régióban. Az egyenlítőhöz közeli területeken – a Maláj-félsziget déli része, Szumátra, Borneó és Új-Guinea – egész évben csapadékos, úgynevezett **egyenlítői trópusi éghajlat** uralkodik, rövid vagy elmosódott száraz időszakokkal. A távolabb fekvő szárazföldi területeken, például Mianmar középső medencéjében, Thaiföld északkeleti fennsíkján és Kelet-Jáva egyes részein markánsabb száraz évszak alakul ki, amely aszályérzékennyé teszi a mezőgazdaságot. A hegyvidékeken a magassággal hűvösebb, gyakran szubtrópusi klíma érvényesül; Észak-Mianmar és Észak-Vietnám magasabb völgyeiben télen fagypont közeli hőmérséklet is előfordulhat.

A monszun évről évre változó intenzitását részben az **El Niño–déli oszcilláció (ENSO)** befolyásolja. Az El Niño fázis gyakran szárazságot és az átlagosnál kevesebb csapadékot hoz Délkelet-Ázsia nagy részén, miközben a Csendes-óceán nyugati medencéjében melegebb és szárazabb időjárás alakul ki. Ez történelmileg aszályokhoz, terméskieséshez és erdőtüzekhez vezetett; az **1997–1998-as El Niño** idején tömeges indonéziai és malajziai tőzeg- és erdőtüzek keletkeztek, amelyek határokon átnyúló szmogot okoztak. A La Niña fázis ezzel szemben gyakran a szokásosnál több csapadékot és árvizeket hoz. A klímatörténeti kutatások szerint az ENSO változása már a premodern korban is befolyásolhatta a rizs- és más terményhozamokat, bár a közvetlen ok-okozati kapcsolatot egyes történészek óvatosan kezelik.

A tengerparti térséget a trópusi ciklonok is veszélyeztetik. A Csendes-óceán északnyugati medencéjében **tájfunok**, a Bengáli-öbölben **ciklonok** alakulnak ki, és a parti sávokon pusztító szelet, csapadékot és tengeráradást okoznak. A Fülöp-szigeteket évente átlagosan mintegy húsz tájfun érinti, ebből néhány rendkívül pusztító; a 2013-as **Haiyan (Yolanda)** tájfun például több ezer halálos áldozatot követelt, és egész városrészeket tett tönkre. A bengáli delta alacsony fekvése és nagy népsűrűsége miatt a ciklonok árhullámai különösen nagy embervesztéseget okoztak a

múltban, például az 1970-es **Bhola-ciklon** esetében; a mai Banglades árvízvédelmi rendszere és korai előrejelzése ellenére a kockázat továbbra is jelentős.

2.1.5 Trópusi erdők, mangrove és tőzeglápok

A régió természetes növénytakarója ma már erősen átalakult, de több nagy övezet rekonstruálható. Az egyenlítői, csapadékos területeket trópusi esőerdők borították, amelyek fái között a **dipterokarpusz-félék** dominálnak. A szárazabb, monszunális területeken lombhullató **monszunerdők** alakultak ki, például Mianmar és Thaiföld középső részén a **teakfa (Tectona grandis)** állományaival, amelyek értékes faanyagként már a gyarmati kor előtt is keresettek voltak.

A torkolatokban és a sekély tengerpartokon **mangroveerdők** húzódnak, amelyek halivadékoknak adnak élőhelyet, védik a partot a viharhullámoktól, és több közösség számára fa- és tüzelőanyagot biztosítottak. A szigetvilágban és a Maláj-félsziget egyes részein nagy kiterjedésű **tőzeglápok** találhatók, főként Szumátrán, Borneón és Pápua Új-Guineában. A tőzegláp-erdők hatalmas szénkészletet tárolnak; lecsapolásuk – gyakran olajpálma- ültetvények vagy akáctelepítések céljából – a tőzeget kiszáradásnak és tűzveszélynek tette ki. A 20–21. században ez a folyamat a délkelet-ázsiai szmog és a klímaváltozás egyik fontos tényezőjévé vált.

2.1.6 Tengerszorosok és tengeri útvonalak

A tengeri szorosok a régió történetének kulcsfontosságú elemei. A **Malacca-szoros** a Maláj-félsziget és Szumátra között húzódik, mintegy 930 kilométer hosszan, és az Indiai-óceán, illetve a Csendes-óceán közötti legrövidebb hajózási útvonalat kínálja. A szoros keleti kijáratánál fekszik a mai Szingapúr, amely a 19. század óta a világ egyik legfontosabb átrakodó kikötője. A Malacca-szoros ellenőrzése a premodern tengeri államok – például **Srivijaya** és a **Malaccai Szultanátus** – hatalmának alapja volt, majd a portugál, holland és brit gyarmati berendezkedés is elsősorban ezt az útvonalat vonta ellenőrzése alá.

A Malacca-szoros mellett a **Szunda-szoros** (Jáva és Szumátra között) és a **Lombok-szoros** (Bali és Lombok között) alternatív átjárást biztosít az Indiai-óceánról a Jáva-tengerre és a Csendes-óceánra. A Malacca-szoros sekély és keskeny hajózási sávja miatt a nagy olajszállító tartályhajók egy része a Lombok-szoroson keresztül hajózott. A **Torres-szoros** Új-Guinea és Ausztrália között a Csendes-óceán délnyugati medencéjének fontos hajózási kapuja, bár zátonyai és árapály-áramlatai nehezítették a hajózást. A tengerszorosok tehát nemcsak kereskedelmi folyosók, hanem stratégiai szűkületek is voltak: aki ellenőrizte őket, az adókat és vámokat szedhetett, de egyúttal ki is zárhatta a versenytársakat.

A tengeri útvonalak történetileg összekapcsolták a régiót Kínával, Indiával, a Közel-Kelettel és később Európával. A monszunszelek miatt a hajósok évszakos ablakokban közlekedtek: a délnyugati monszunnal Indiából és az Arab-félszigetről délkelet felé, az északkeleti monszunnal pedig Kínából délre és nyugatra hajóztak. A kikötők – Malacca, Pasai, Aceh, Banten, Makassar, Manila, Hoi An – ezeknek a szeleknek a találkozópontjain épültek ki.

2.1.7 Természeti erőforrások és történeti szerepük

A természeti erőforrások magyarázzák, miért keresték fel a régiót folyamatosan távoli kereskedők és hódítók. A premodern korban a legfontosabb kiviteli cikkek közé tartoztak a **fűszerek** – különösen a **szerecsendió** és a **szegfűszeg**, amelyek a Molukka-szigeteken voltak őshonosak –, valamint a bors, a fahéj, az aromás gyanták, a keményfák, az elefántcsont, az arany és az ón.

A **Fűszer-szigetek** (Maluku) név éppen azt jelzi, hogy a 15–16. századi európai terjeszkedést elsősorban ezek a ritka áruk mozgatták; a portugál, spanyol, holland és angol hajósok ide akartak eljutni, majd a termelést és a kereskedelmet saját monopóliumuk alá vonni.

Az ásványkincsek közül az **ón** különösen a Maláj-félsziget, Bangka és Belitung szigetek területén koncentrálódott. A 19. században a brit Maláj-félszigeten az ónbányászat vált a gyarmati gazdaság egyik pillérévé, és nagy kínai munkásbevándorlást indított el; a bányavárosok, például Kuala Lumpur és Ipoh felemelkedése is ehhez köthető. Az **arany** és a **réz** a Fülöp-szigetek, Pápua Új-Guinea és Indonézia hegyvidékein fordul elő nagyobb mennyiségben. A 20. században a **kőolaj** és a **földgáz** is meghatározóvá vált: Brunei jövedelmét, valamint Indonézia, Mianmar és Vietnám bevételeit részben a tengeri és szárazföldi szénhidrogénmezők adják. A **nikkel** Indonéziában és a Fülöp-szigeteken, a **bauxit** Vietnám Központi-felföldjén, Indonéziában és Malajziában található nagyobb mennyiségben.

A természeti erőforrások azonban nem automatikusan vezettek gazdasági fejlődéshez. A premodern és gyarmati kereskedelem gyakran úgy szerveződött, hogy a kitermelés haszna a tengeri kikötők ellenőrzőihez, később a gyarmati nagyvállalatokhoz és a függetlenség utáni elitekhez került, miközben a helyi termelők, bányászok és erdei közösségek aránytalanul viselték az árak és a munkakörülmények kockázatait. A modern bányászat és az ültetvénygazdaság – különösen az olajpálma – tovább növelte a nyersanyagfüggőséget, és súlyos környezeti következményekkel járt, ahogyan azt a Fejlődés, egyenlőtlenség és környezet című fejezet részletesen tárgyalja.

2.1.8 Források és bizonytalanságok

A földrajzi keretek leírása többféle forrástípusra támaszkodik. A domborzati, geológiai és éghajlati viszonyokat modern műholdas, hidrológiai és földtani felmérések, valamint pollen- és üledékvizsgálatok rekonstruálják. A monszun és az ENSO múltbeli változásait jégmagok, fák évgyűrűi és korai mezőgazdasági feljegyzések alapján becslik; ezek a rekonstrukciók egyre pontosabbak, de a kisebb térségekre és évszázados időskálákra vonatkozó állítások bizonytalanok maradhatnak.

A korai utazók – kínai zarándokok, arab geográfusok, portugál, holland és angol hajósok – leírásai értékesek, de pontatlan vagy eltérő távolságokat, szeleket és partvonalakat rögzíthetnek; ezeket a forrásokat ezért a modern geomorfológiai ismeretekkel együtt kell olvasni. A szigetek száma és a partvonal hossza is módszertani kérdés: a mérési lépték, a dagályszint és a szigetmeghatározás eltérései miatt a hivatalos adatok is változhatnak, ahogyan Indonézia 2010-es évekbeli szigetnyilvántartása mutatta.

A természeti katasztrófák és az éhínségek áldozatainak száma gyakran becslés, és politikai okokból is vitatott. A 2008-as mianmari **Nargis-ciklon** halálos áldozatainak száma például attól függően változik, hogy milyen forrásokat fogadnak el; a hivatalos adat alacsonyabb volt, mint egyes nemzetközi becslések. Hasonlóképpen a 2004-es cunami áldozatszáma országonként és forrásonként eltérő pontosságú. Az ilyen számokat e könyv lehetőleg forráshoz, évszámhoz és becslési módszerhez kötve közli.

A természeti erőforrások „bőségének” értelmezése sem semleges: a gyarmati jelentések gyakran kimeríthetetlennek mutatták az erdőket és ércvagyont, hogy igazolják a gyors kitermelést, míg a mai környezettörténeti kutatás inkább a regenerációs képességet, a helyi használati jogokat és az ökológiai károkat hangsúlyozza. Ezért az erőforrásokról szóló állításoknál jelölni kell, hogy dokumentált földtani adatról, becsült készletről vagy gazdasági érdektől vezérelt leírásról van-e szó.

2.1.9 Rövid összefoglaló

- A régió két nagy természeti egységre oszlik: a szárazföldi Délkelet-Ázsiára (Indokínai- és Maláj-félsziget) és a szigetvilágra; Banglades a Bengáli-öböl deltavidékén, Pápua Új-Guinea a melanéziai szigetívben kapcsolódik hozzájuk.
- A nagy folyók – Mekong, Irrawaddy, Chao Phraya, Vörös-folyó – és deltáik a rizstermelés, a városiasodás és a premodern államok magterületei voltak.
- A Csendes-óceáni tűzgyűrű vulkánossága termékeny talajt és ásványkincseket adott, ugyanakkor folyamatos földrengés-, kitörés- és szökőárkockázatot jelentett.
- A monszun szabályozza a csapadékot, a hajózási idényeket és a mezőgazdasági naptárt; az El Niño–déli oszcilláció aszályokat, árvizeket és tüzeket erősíthet.
- A Malacca-, Szunda-, Lombok- és Torres-szoros stratégiai átjárók, amelyek ellenőrzése a premodern tengeri államok, a gyarmati hatalmak és a mai nagyhatalmak számára is kulcsfontosságú volt.
- A természeti erőforrások – fűszerek, ón, arany, fa, olaj, földgáz, nikkel – vonzották a hódítókat és kereskedőket, de a kitermelés haszna gyakran kívülre került, és súlyos környezeti következményekkel járt.
- A természeti határok nem esnek egybe a mai államhatárokkal; a folyók, tengerek és hegyek gyakran összekötő folyosóként, nem pedig elválasztó vonalként működtek.

2.1.10 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a Mekong, az Irrawaddy, a Chao Phraya és a Vörös-folyó szerepét a szárazföldi Délkelet-Ázsia államképződésében.
2. Milyen történelmi előnyökkel és kockázatokkal járt a Csendes-óceáni tűzgyűrűhöz való tartozás a szigetvilágban?
3. Miért vált a Malacca-szoros a gyarmati és a jelenkori nagyhatalmi versengés egyik legfontosabb helyszínévé?
4. Hogyan hatott a monszun és az El Niño–déli oszcilláció a mezőgazdaságra, a kereskedelemre és a tengeri hajózásra?
5. Milyen példákkal mutatható be, hogy a természeti erőforrások jelenléte nem automatikusan vezet gazdasági fejlődéshez?

2.2 Népek, nyelvek és etnikai csoportok

A régió nyelvi és etnikai sokszínűsége nem egyszerűen „sok nép együttélése”, hanem a földrajz, a kereskedelem, a mezőgazdasági határvidékek és a gyarmati korszak osztályozásainak közös eredménye. A délkelet-ázsiai nyelvek és csoportok térképe egyik korszakban sem volt állandó: a folyóvölgyek, a tengerpartok, a hegyvidékek és a szigetközi átjárók eltérő léptékű mozgást, keveredést és identitásváltást tettek lehetővé. Ez a fejezet a nyelvcsaládok és a főbb csoportok bemutatásán túl ezért tárgyalja azt is, hogy a „népcsoport”, az „etnikum” és a „kisebbség” kategóriái mikor, milyen forrásokban és milyen hatalmi érdekből jöttek létre.

A fejezet a Földrajzi keretek és éghajlat alfejezetre épül. Az ott bemutatott domborzati és tengeri viszonyok – a nagy folyamok deltái, a hegyközi medencék, a keskeny tengerszorosok és a monszunövezet – alapvetően meghatározták, hogy mely nyelvek és közösségek találkoztak egymással, és melyek maradtak hosszú időre egymástól viszonylag elszigeteltek.

2.2.1 Nyelvcsaládok és fő elterjedési területeik

A mai nyelvtudomány és történeti nyelvészet a régió nyelveinek nagy részét néhány nagy családba sorolja. Ezek a besorolások nyelvtani és szókincsbeli rokonságra épülnek, nem pedig a beszélők mai államhatárok szerinti hovatartozására. A nyelvcsaládok határai gyakran nem esnek egybe a mai országhatárokkal, és a nyelvcsaládokon belüli belső tagolódás is történeti viták tárgya.

Az ausztronéz nyelvcsalád (Austronesian) a világ egyik legnagyobb kiterjedésű nyelvcsaládja. A mai Délkelet-Ázsia szigetvilágának legtöbb nyelve – a maláj, az indonéz, a jávai, a szundanéz, a tagalog, a viszajan, a malgas és az óceániai nyelvek jó része – ide tartozik. A nyelvészeti konszenzus szerint az ausztronéz nyelvek őshazája valószínűleg Tajvan szigetén volt, ahonnan beszélőik a feltételezett nagy migrációs hullámokban, nagyjából i. e. 4000 és i. sz. 1000 között terjeszkedtek dél felé a Fülöp-szigeteken, a Maláj-szigetvilágon, majd a csendes-óceáni szigetvilágban. Ez a modell régészeti, nyelvészeti és részben genetikai bizonyítékokra épül, de a pontos útvonalak, időrend és a helyi lakossággal való keveredés mértéke tudományos vita tárgya. A „kivándorlás” képe nem azt jelenti, hogy a korábbi lakosság eltűnt, hanem hogy a nyelvcsere és a házassági kapcsolatok révén az ausztronéz nyelvek fokozatosan dominánssá váltak a szigetvilág nagy részén.

A maláj és az indonéz nyelv viszonya jó példa arra, hogy a nyelvi besorolás és a nemzeti nyelv közötti különbség történeti konstrukció. A maláj nyelv (bahasa Melayu) a Malacca-szoros két partján és a szumátrai, borneói partvidéken beszélt változatokból alakult ki, és a kora újkori kereskedelem közvetítő nyelveként, lingua francaként terjedt. Az indonéz nyelv (bahasa Indonesia) a 20. század elején, a gyarmati korszak végi nacionalista mozgalomban rögzült norma, amely lényegében a maláj egyik sztenderdizált változatára épül, de a független Indonézia iskolarendszere és államigazgatása tette tömegesen használt nemzeti nyelvvé. A két nyelv ma kölcsönösen érthető, de helyesírása, szókincse és intézményi háttere eltér.

Az ausztroázsiai nyelvcsalád (Austroasiatic) a szárazföldi Délkelet-Ázsiában és részben Indiában elterjedt. Ennek egyik legismertebb ága a mon-khmer nyelvek csoportja, amelyhez a khmer, a mon, a vietnámi és számos kisebb hegyi nyelv tartozik. A nyelvészeti besorolás szerint a vietnámi nyelv a mon-khmer ághoz tartozik, annak ellenére, hogy hosszú kínai közigazgatási és kulturális hatás alatt nagyszámú kínai jövevényszót vett át, és írásrendszere is a kínain alapult a 20. századi latin betűs átállás előtt. A vietnámi példája jól mutatja, hogy a nyelvrokonság és a szókincs eredete különböző történeti folyamatokat tükröz: a nyelvtani szerkezet az ausztroázsiai rokonságra utal, a szókincs bizonyos rétege a kínai írásbeliséghez és a középkori kínai államszervezethez kötődik.

Az ausztroázsiai családhoz tartozó kisebb nyelvek beszélői ma gyakran hegyvidéki területeken élnek, Laoszban, Vietnámban, Kambodzsában, Mianmarban és Thaiföldön. A francia gyarmati korszakban a „montagnard” (hegyi lakó) kifejezést a közép-vietnámi hegyvidék több, nyelvileg igen eltérő csoportjára alkalmazták; a szó tehát földrajzi és közigazgatási kategória, nem nyelvészeti vagy önmeghatározási fogalom. A mai Vietnámban e csoportok egy része hivatalosan a „nemzeti kisebbségek” közé sorolt, de az állami kategorizálás módja történeti vita tárgya.

A tai–kadai nyelvcsalád (Tai–Kadai, más néven Kra-dai) elsősorban a dél-kínai és délkelet-ázsiai folyóvölgyekben terjedt el. Ide tartozik a thai, a lao, a sán, a zhuang és több más, kisebb nyelv. A thai és a lao közeli rokon nyelvek; írásrendszerük is közös indiai eredetű előzményre megy vissza. A mai Thaiföld és Laosz államnyelve közötti különbség részben történeti: a thai királyságok központosító államisága és a 20. századi nemzetépítés a bangkoki változatot tette normává, míg a lao nyelvet a francia protektorátus és a későbbi laoszi állam saját oktatási és közigazgatási nyelvként rögzítette. Ugyanakkor a történelmi Sziám és a mai Thaiföld északkeleti régiójában, Iszanban beszélt lao közeli nyelvváltozatokat a thai állam hivatalos nyelvpolitikája

hosszú időn át a thai nyelvjárásaként kezelte; ez a besorolás politikai és emlékezetpolitikai vita tárgya, nem pusztán nyelvészeti kérdés.

A tai–kadai nyelvek beszélőinek eredete és vándorlása régóta vita tárgya. A korábbi elméletek szerint a thaiok és laók Dél-Kínából a 13. század előtt érkeztek a mai területükre; a mai nyelvészeti és régészeti kutatások ezt a képet árnyalják, és felhívják a figyelmet arra, hogy a „vándorlás" modellje gyakran nemzeti mítoszokat szolgált, ezért a nyelvcsalád történetét és a mai csoportok genealógiáját szét kell választani.

A sino-tibeti nyelvcsalád (Sino-Tibetan) képviselői közül a régióban a bamar (burmai) nyelv, a kínai nyelvváltozatok és a kisebb tibeto-burmai nyelvek a legfontosabbak. A bamar nyelv a tibeto-burmai ágba tartozik, és a 11–13. századi Pagan királyság írásbeliségéből ismert; a mianmari állam hivatalos nyelvévé a gyarmati korszak utáni államépítés tette. A mianmari hegyvidékeken beszélt karen, kacsin, csin és más nyelvek szintén a tibeto-burmai ágba tartoznak, de ez nem jelenti azt, hogy beszélőik a bamarokkal azonos „népet" alkotnának. A brit gyarmati adminisztráció ezeket a csoportokat gyakran külön kategóriákba sorolta, és egyeseket „harcos törzsként" vagy „barátságos törzsként" írt le; ezek a leírások a gyarmati hadsereg-toborzás és a közvetett uralom igényeit szolgálták, és nem tekinthetők semleges etnikai osztályozásnak.

A kínai nyelvek beszélői a régió számos városában és kereskedelmi központjában éltek a korai újkor óta. A délkelet-ázsiai kínai közösségek nem alkotnak egységes nyelvi csoportot: a hokkien, kanton, hakka, teochew és más nyelvváltozatok beszélői külön iskola-, templom- és kereskedelmi hálózatokat hoztak létre. A „kínai" mint egységes etnikai kategória sokszor inkább a gyarmati államok és a független nemzetállamok osztályozása, mint a helyi közösségek önmeghatározása.

A pápuai nyelvek kifejezés nem egyetlen nyelvcsaládot, hanem a modern Új-Guinea szigetén és a környező szigeteken beszélt több száz, egymással nem rokonítható nyelv gyűjtőneve. Pápua Új-Guinea területén a becslések szerint 800-nál is több nyelvet beszélnek; egyes nyelvek több tízezer, mások csupán néhány száz beszélővel rendelkeznek. A „pápuai" mint nyelvi és emberföldrajzi kategória a 19. századi európai és ausztrál felfedező, illetve gyarmati irodalomból származik, és az ottani közösségek saját nyelvein nem létezik. A nyelvészek a pápuai nyelveket számos különálló nyelvcsaládba és izolátumba sorolják; ez a sokszínűség az emberi nyelvi sokféleség egyik legszélsőségesebb példája. A melanéziai lakosság és a pápuai beszélők közötti fogalmi különbségtétel is gyarmati és antropológiai hagyományokból származik, ezért a mai szövegekben a csoportok önmeghatározását kell előnyben részesíteni.

Egyéb nyelvcsaládok és kontaktnyelvek. A könyv tágabb régióértelmezése miatt a Bengáliöböl északi partvidékén beszélt bengáli nyelv is a képhez tartozik. A bengáli az indoeurópai nyelvcsalád indoárja ágába tartozik; a mai Banglades államnyelve, és a kelet-indiai Nyugat-Bengál államban is többségi nyelv. A bengáli nyelvű írásbeliség és irodalmi hagyomány a dél-ázsiai szanszkrit és perzsa kulturális körökhöz is kapcsolódik, ami jól mutatja, hogy a régió északnyugati pereme nem választható el élesen a dél-ázsiai történeti folyamatoktól.

A hmong–mien (miao-jao) nyelvcsalád beszélői elsősorban Kína déli, Vietnám, Laosz és Thaiföld hegyvidéki térségeiben élnek. A 20. század közepén a laoszi polgárháború és az amerikai titkos háború következtében sokan menekültként kerültek Thaiföldre, majd az Egyesült Államokba, Franciaországba és más országokba. A hmong közösségek esetében a „hegyi törzs" gyarmati és turisztikai kategóriája különösen félrevezető, mert a csoportok története, nyelvjárása és politikai szervezetei jelentősen eltérnek.

A maláj szigetvilágban és a Fülöp-szigeteken a kereskedelem nyelveként több kreol és pidzsin nyelv is kialakult. A legfontosabb a melayu pasar, azaz a piaci maláj, amelyből a mai indonéz nyelv is táplálkozott. Az ilyen közvetítő nyelvek nem „kevert hibridként" értékelendők, hanem a többnyelvű kikötői világ sajátos intézményeiként. A mai Kelet-Timorban beszélt tetum szintén

ausztronéz nyelv, amely a portugál gyarmati korszakban erős portugál szókincset vett fel, és a függetlenség után az egyik hivatalos nyelvvé vált.

2.2.2 A főbb csoportok történeti identitása

A mai országnevek mögött álló népek – bamar, thai, lao, khmer, viet, maláj, indonéz, filippínó, pápuai – nem rendelkeznek folyamatos, változatlan „nemzeti" identitással. A premodern királyságokban a lojalitás elsősorban a helyi közösséghez, a vallási intézményhez, a városhoz vagy az uralkodóhoz kötődött; a nyelv és a szokások fontosak voltak, de nem alkottak mai értelemben vett nemzeti közösséget. A 19–20. századi nacionalizmus és a gyarmati államok népszámlálásai fokozatosan hozták létre a mai „többségi" és „kisebbségi" kategóriákat.

A **bamar** (burmai) nyelvű csoportok a mai Mianmar középső szárazföldi medencéjében, az Iravádi-folyó völgyében alakították ki hatalmi központjaikat. A Pagan királyság időszakától a bamar nyelv és a theraváda buddhizmus a folyóvölgyi államiság fontos összekötő eleme lett, de a hegyvidéki és peremterületi csoportok ezzel párhuzamosan saját nyelvi és vallási intézményeiket őrizték. A brit gyarmati időszakban a bamarok a folyóvölgyi, rizstermelő lakosság többségét adták, míg a hegyvidékeket „frontier areas", azaz határterületek néven elkülönítve igazgatták. Ez az adminisztratív szétválasztás a későbbi polgárháborúk és a mai etnikai konfliktusok fontos előzménye.

A **thai** és **lao** nyelvű közösségek a Mekong és a Csaophraja-folyó völgyeiben szerveződtek. A történeti forrásokban „thai" és „lao" elnevezések gyakran a folyóvölgyi államok lakóira, nem pedig pontos nyelvi vagy etnikai határokra utaltak. A mai Iszan lakossága nyelvileg a laóhoz közel áll, de a thai állam hivatalos narratívája sokáig a thai nemzet részének tekintette. Ez a vita jól mutatja, hogy a nyelvészeti távolság és a nemzeti hovatartozás között nincs automatikus megfelelés.

A **khmer** nyelvű lakosság a mai Kambodzsa területén és a Mekong alsó folyásánál élt, és az Angkor Birodalom idején a térség egyik legnagyobb városias államát hozta létre. A khmer identitás folytonosságára gyakran hivatkoznak a modern kambodzsai nemzeti történetírásban, de a források hiányossága miatt az Angkor korának paraszti önazonosságáról keveset tudunk. A khmerek és a szomszédos vietek, thaiok, laók közötti határvidéki konfliktusok a 18–19. században felerősítették a nyelvi és politikai különbségeket, ezért a mai határviták gyakran a premodern viszonyokat leegyszerűsítő nemzeti narratívákra hivatkoznak.

A **viet** (vietnámi) nyelvű közösségek a Vörös-folyó deltájában és a part menti síkságon éltek, majd a 15–19. századi déli terjeszkedés során a mai Dél-Vietnám területére is benyomultak. Ez a terjeszkedés a cham és khmer lakosság rovására történt; a vietnámi hivatalos történetírás ezt gyakran a „déli előrenyomulás" (Nam tiến) keretében tárgyalja, míg a cham és khmer források a hódítás és kitelepítés tapasztalatát hangsúlyozzák. A két értelmezés közötti különbség a mai emlékezetpolitika egyik érzékeny pontja.

A **maláj** nyelvű csoportok a Malacca-szoros környékén, a Maláj-félsziget keleti partján, Szumátra és Borneó partvidékein éltek, és a kora újkori kereskedelemben kulcsszerepet játszottak. A „maláj" kategória a 15. századi Malaccai Szultanátus idején a muszlim kereskedői és udvari identitást is jelentett, nem pusztán nyelvet. A 19–20. századi brit és holland gyarmati osztályozás ezt a tág identitást szűkítette le etnikai kategóriává, és a mai Malajzia alkotmányos rendszere is eltérő jogokat kapcsol a „maláj" és „nem maláj" besoroláshoz. Ez a fejlemény a Gyarmati örökségek és államhatárok fejezetben részletesebben is előkerül.

Az **indonéz** kifejezés a 20. század elején a holland Kelet-India területén élő, soknyelvű lakosság közös politikai megnevezéseként terjedt el. Az 1928-as ifjúsági kongresszuson elfogadott „egy haza, egy nemzet, egy nyelv" jelszó a gyarmati ellenállás programja volt, nem pedig egy már

létező etnikai egység leírása. A jávai, szundanéz, madurai, batak, minangkabau, bugisz, balinéz, acehi és több száz más csoport nyelvei ma is eltérőek; az indonéz állam a „sokféleség egysége” (Bhinneka Tunggal Ika) elvét hirdeti, de a gyakorlatban a jávai dominancia és a kisebbségi nyelvek háttérbe szorulása visszatérő vita.

A **filippínó** nem nyelvi, hanem nemzeti kategória. A Fülöp-szigetek lakossága több tucat ausztronéz nyelvet beszél; a legnagyobbak a tagalog, a cebuano, az ilokano, a hiligaynon és a waray. Az 1930-as években a gyarmati Amerikai Fülöp-szigetek kormányzata a tagalog alapú nemzeti nyelv bevezetése mellett döntött, amelyet később „pilipino”, majd „filipino” néven sztenderdizáltak. Ez a nyelvpolitika a mai napig vitatott: a cebuano és más beszélők egy része a tagalog központú államnyelvet a manilai elit dominanciájának kiterjesztéseként értékeli.

A **pápuai** csoportok és a **melanéziai** közösségek esetében a nemzeti kategóriák sokáig gyengébbek voltak, mint a helyi klánhoz, faluhoz és nyelvhez kötődő identitások. Pápua Új-Guinea 1975-ös függetlensége után az angol, a tok pisin és a hiri motu vált hivatalos nyelvvé; a tok pisin egy ausztronéz és angol elemekből kialakult közvetítő nyelv, amely ma a legszélesebb körben használt beszélt nyelv. A független állam több száz helyi nyelvét az alkotmányos retorika a kulturális örökség részeként ismeri el, de az oktatás és a közigazgatás gyakorlata a nagyobb közvetítő nyelveket részesíti előnyben.

2.2.3 A „nép” és „etnikum” mint történeti kategória

A „népcsoport”, az „etnikum” és a „törzs” kifejezéseket a modern történetírás kellő óvatossággal használja. A premodern forrásokban a csoportok megnevezései gyakran lakóhelyre, uralkodóhoz való hűségre, foglalkozásra vagy vallási státuszra utaltak, nem pedig mai értelemben vett etnikai identitásra. A gyarmati hatalmak a 19. században népszámlálásokat, térképeket és törvényeket használtak arra, hogy a lakosságot rögzített kategóriákba sorolják. A brit Indiában például a „martial races” (harcias fajok) elmélete bizonyos csoportokat katonailag „megbízhatónak”, másokat „megbízhatatlannak” minősített; ez a faji hierarchia a toborzás és a közvetett uralom eszköze volt.

A francia Indokínában a hegyvidéki lakosságot „montagnardok”, az etnikai kategorizálást pedig a folyóvölgyi többségi társadalmakkal szembeni ellensúlyként használták. A holland Kelet-Indiában a „binnenlands bestuur” és a „volkshoofden” rendszere a jávai és más csoportok feletti közvetett uralmat szolgálta. Ezek a gyarmati osztályozások nem egyszerűen leírták a társadalmat, hanem intézményesítették a csoportok közötti különbségeket, és gyakran megalapozták a későbbi nemzeti kisebbségi vitákat.

A 20. századi nemzetépítés a gyarmati korszak kategóriáit részben átvette, részben újraértelmezte. A független államok hivatalos ideológiái gyakran egy „többségi nemzetet” jelöltek ki, és a többi csoportot kisebbségként határozták meg. Ez a folyamat sehol sem volt teljesen békés: a nyelvi standardok, az állampolgársági törvények, a földtulajdon és a vallási jogállás mind olyan eszközök voltak, amelyekkel az államok a csoporthatárokat meghúzták, eltolták vagy megerősítették.

2.2.4 Népességi becslések és bizonytalanságuk

A régió mai népességére vonatkozó adatok is csak korlátozott pontosságúak. A nemzeti népszámlálások, az ENSZ becslései és a demográfiai egészségügyi felmérések számai gyakran eltérnek egymástól, különösen a hegyvidéki, tengeri és konfliktusövezeti területeken. A népszámlálások ráadásul azt mérik, ahogyan a lakosságot az állami kategóriák szerint besorolják, nem pedig azt, ahogyan az emberek magukat azonosítják. A mianmari népszámlálások például évtizedekig nem vették fel a rohingja kategóriát, ezért a rohingja közösség lélekszámára vonatkozó adatok

becslésenként 800 ezer és 1,2 millió között szórnak. A Fülöp-szigeteki muszlim közösségek, a laoszi hegyvidéki csoportok és Pápua Új-Guinea néhány belső területének lakossága esetében szintén nagy a becslési bizonytalanság.

A nyelvi besorolás sem mindig egyértelmű: a nyelvjárások és a nyelvek közötti határ tudományos vita, a beszélők önbesorolása pedig gyakran eltér a nyelvészek hivatalos kategóriáitól. A mai országos statisztikák ezért a csoportok létszámát általában „saját bevallás szerinti” kategóriákban adják meg; ezek a számok a helyi politikai, vallási és oktatási viszonyoktól is függnek.

2.2.5 Források és bizonytalanságok

Ez az alfejezet elsősorban összehasonlító nyelvészeti szakirodalomra, régészeti áttekintő munkákra és demográfiai statisztikákra támaszkodik. A nyelvcsaládok besorolása a nyelvtudományon belül nagyrészt konszenzusos, de az egyes nyelvek családon belüli helye, a vándorlási modellek és a nyelvcsere időrendje továbbra is vitatott. A régészeti és nyelvészeti rekonstrukciók nem olvasható egykorú írott forrásból származnak, ezért az állítások egy része valószínűségi becslés, nem dokumentált tény.

Az etnikai és nyelvi csoportok lélekszámára vonatkozó adatoknál a fejezet a nemzeti statisztikai hivatalok és a nemzetközi szervezetek becsléseit használja, de az egyes számok közötti eltérést és az adatfelvétel politikai körülményeit minden esetben figyelembe kell venni. A „kisebbség”, „őslakos” és „törzs” kifejezések a gyarmati és posztkoloniális jogi nyelvezetből származnak; a könyv akkor használja őket, ha az adott állam vagy nemzetközi szervezet így alkalmazza, de nem tekinti őket semleges, történelmietlen leírásnak.

A 2020-as évek elején a régióban több népszámlálást elhalasztottak vagy vitatott körülmények között tartottak meg – különösen Mianmarban a 2021-es katonai hatalomátvétel után –, ezért a friss adatok ellenőrzésre szorulnak. A bengáli, a thai, a vietnámi és a laoszi hivatalos nyelvi politikák által közölt anyanyelvi adatok sem mindig tükrözik a tényleges beszélt nyelvet, hanem az állampolgári önbevallás és az iskolai kategorizálás eredményei.

2.2.6 Rövid összefoglaló

- Délkelet-Ázsia nyelvi térképe négy nagy nyelvcsalád – ausztronéz, ausztroázsiai, tai–kadai és sino-tibeti –, valamint a pápuai nyelvek sok különálló családra tagolódó csoportja mentén oszlik meg; a Bengáli-öböl északi peremén a bengáli indoeurópai nyelv is a tágabb régiókép része.
- A nyelvcsaládok határai nem esnek egybe a mai országhatárokkal, és a beszélők csoportjai a történelem során folyamatosan keveredtek, nyelveket cseréltek és új közvetítő nyelveket hoztak létre.
- A mai nemzeti nyelvek – az indonéz, a filippínó, a maláj, a thai, a lao, a khmer, a vietnámi, a bamar – a 19–20. századi államépítés termékei; kiválasztásuk és sztenderdizálásuk egyaránt szolgált társadalmi integrációt és hatalmi kizárást.
- A „népcsoport”, „etnikum” és „törzs” kategóriák a gyarmati adminisztrációk és a későbbi nemzetállamok osztályozásai; a premodern forrásokban a csoportmegnevezések gyakran lakóhelyre, vallásra vagy uralkodói hűségre utaltak.
- A bamar, thai, lao, khmer, viet, maláj, indonéz, filippínó, pápuai és a kisebb csoportok története eltérő államiság-, kereskedelem- és migrációs tapasztalatokat tükröz; egyik sem vezethető le automatikusan a mai többségi vagy kisebbségi státuszból.

- A hegyvidéki és tengeri közösségek – a montagnardok, a hmong, a karen, a kacsin, az orang asli, a tengeri nomádok és mások – gyakran az államhatárok peremén, a gyarmati és nemzeti adminisztrációk kategóriáin kívül éltek; kirekesztésük és elismerésük története a régió államépítésének szerves része.
- A népességi és nyelvi statisztikák pontossága korlátozott; a népszámlálási adatok a politikai osztályozásoktól, a konfliktusoktól és az önbevallás körülményeitől függenek, ezért a számokat mindig forrással és bizonytalansággal együtt kell kezelni.

2.2.7 Önellenőrző kérdések

1. Milyen érvek és forrástípusok alapján sorolják a nyelvészek a vietnámi nyelvet az ausztroázsiai családba, és miért nem mond ez ellent a kínai kulturális hatásnak?
2. Hogyan változtatta meg a gyarmati népszámlálás és a közvetett uralom a csoportok közötti határokat a mai Mianmarban és Malajziában?
3. Miért tekinthető a „montagnard”, a „pápuai” és a „törzs” kategóriája gyarmati örökségnek, és milyen veszélyei vannak a mai tankönyvi használatuknak?
4. Miben különbözik a maláj és az indonéz nyelv viszonya, és mit mutat ez a nyelvi sztenderdizáció és a nemzetépítés kapcsolatáról?
5. Milyen okok magyarázzák, hogy egyes délkelet-ázsiai csoportok lélekszámára vonatkozó becslések széles sávban szórnak, és miért nem pusztán a statisztikai módszerek hiányosságáról van szó?

2.3 Vallási térkép és szent helyek

A délkelet-ázsiai vallási térkép nem rajzolható meg egyetlen színnel: a régió a **theraváda buddhizmus**, az **iszlám**, a **kereszténység**, a **hinduizmus** és sokféle, gyakran „törzsi vallásként” besorolt helyi hagyomány együttes terepe. Az Népek, nyelvek és etnikai csoportok alfejezetben látott nyelvi és etnikai mozaikhoz hasonlóan a vallási határok sincsenek szoros átfedésben sem a gyarmati előtti államhatárokkal, sem a mai országhatárokkal: a vallási közösségek átnyúlnak rajtuk, és a határvidékeken gyakran keveredtek. A vallási táj rétegzett, és a legtöbb közösség gyakorlatában a „nagy” vallások tanításaihoz helyi szellemhit, őstisztelet és rituális szokások kapcsolódnak. A szent helyek – Bagan, Angkor, Borobudur, a maláj–indonéz szultanátusok mecsetei, a Fülöp-szigeteki katolikus búcsújáró helyek, a pápuai szellemházak – nem pusztán a hit, hanem a politikai legitimitás, a kereskedelem és a nemzeti identitás csomópontjai is. Ebben az alfejezetben a vallási hagyományokat úgy tárgyaljuk, hogy közben megkülönböztetjük a dokumentált vallási gyakorlatot, a régészeti és epigráfiai rekonstrukciót, a statisztikai becslést, valamint a mai vallási-nemzeti emlékezetpolitikai állításokat.

2.3.1 A vallási alapréteg: helyi hagyományok, szellemek és ősök

A délkelet-ázsiai vallási élet legrégebbi, sok helyen máig ható rétegét a **lokális vallási hagyományok** alkotják: az ősök tisztelete, a szellemekben és természeti erőkben való hit, a rituális specialisták (javasok, gyógyítók, médiumok) tevékenysége, valamint a termékenységhez, aratáshoz, halászathoz és háborúhoz kapcsolódó áldozati rend. A gyarmati korszak európai osztályozása ezt gyakran „animizmusnak” vagy „törzsi vallásnak” nevezte, és a mai állami statisztikák egy része is átveszi ezt a kategóriát. A tudományos konszenzus szerint ez a besorolás félrevezető: az itt élő közösségek maguk nem egyetlen vallási rendszerhez tartozónak írják le magukat, hanem gyakran egyszerre gyakorolnak helyi rítusokat és valamely világvallást. A pápua nyelvcsaládokon belül például a **szellemházak** (egyes leírásokban *haus tambaran*) a férfiközösségi rítusok és

a klánok közötti cserekapcsolatok terei; a Fülöp-szigetek északi hegyi közösségeinél a **bulul** rizsisten-szobrok és a *babaylan* papnők hagyománya a spanyol gyarmatosítás előtti időkig visszavezethető, de a gyarmati hittérítés hatására részben átértelmeződött. A szárazföldi hegyi csoportok – például a mianmari kacsin, a laoszi hmong, a vietnámi hegyi népek – körében a szellemvilággal való kapcsolattartás a mai napig összefonódik a buddhista vagy keresztény gyakorlattal. A helyi hagyományok tehát nem kihaló „ősvallások", hanem élő, alkalmazkodó rétegek, amelyek a nagyobb vallásokkal szinkretikus viszonyban állnak.

2.3.2 Hindu-buddhista klasszikus örökség: Bagan, Angkor, Borobudur

A korai államok időszakában (kb. i. sz. 1–15. század) a délkelet-ázsiai elitek indiai mintájú vallási-politikai nyelveket vettek át: a **hinduizmus**, valamint a **mahájána** és a **vadszrajána** buddhizmus együtt formálta az udvari kultúrákat. Ez a hatás elsősorban a kereskedelem és a helyi uralkodói legitimitás igénye révén érkezett, nem tömeges migrációval. A legfontosabb régészeti és epigráfiai emlékek ma is meghatározó szent helyek, de jelentésük koronként változott.

Bagan (Mianmar, Iravádi-folyó menti síkság) a 11–13. századi Pagan királyság szakrális központja volt. A fennmaradt templomok, sztúpák és kolostorok a **theraváda buddhizmus** korai kiforrott művészeti hagyományát mutatják, de a feliratok arról is tanúskodnak, hogy az udvari vallásosságban hindu elemek (Visnu, Siva) is jelen voltak. A mai mianmari állami turizmus Baganet a bamar nemzeti örökség szimbólumaként jeleníti meg, miközben a katonai junta alatt a régészeti helyreállítás sok szempontból vitatott módon, modern anyagokkal történt. A régészeti értelmezés bizonytalansága jelentős: a templomok pontos datálása sok esetben becslés.

Angkor (Kambodzsa, a Tonle Sap-tó északi partja) a 9–15. századi Khmer Birodalom központja volt. Az Angkor Vat templomkomplexum eredetileg Visnu hindu istennek szentelték, ma pedig a kambodzsai állam nemzeti jelképe és a theraváda buddhista gyakorlat színhelye. Angkor Thom és a környező templomok (Bayon, Ta Prohm) a mahájána buddhizmus és a hindu királykultusz összefonódását mutatják. A 19. századi francia gyarmati régészet úgy állította be Angkort, mint egy letűnt faj által épített, a modern khmerekhez nem köthető romot; ezt az értelmezést a 20. századi kambodzsai nacionalizmus és a mai történetírás egyaránt vitatja. A régészeti kutatás ma is folyik, és a lézeres felmérések (lidar) a városi terület kiterjedésére vonatkozó becsléseket folyamatosan módosítják.

Borobudur (Java, Indonézia) a 8–9. századi Sailendra-dinasztia mahájána buddhista emléke, amely ma is élő zarándokhely, különösen a buddhista Vészák ünnepén. Az indonéz állam a világörökségi státusz ellenére is **iszlám** többségű országként kezeli, és a helyi muszlim közösségek egy része is részt vesz a kulturális turizmusban. A régészeti helyreállítás és a vallási gyakorlat közötti feszültség jól mutatja, hogy a klasszikus emlékekhez való viszony nem egységes. Hasonlóan rétegzett a **Prambanan** hindu templomegyüttes is Jáván, amely a 20. századi indonéz nemzeti identitás egyik szimbólumává vált.

2.3.3 Theraváda buddhizmus a szárazföldön

A **theraváda buddhizmus** (páli: theravāda, „a vének tana") a szárazföldi Délkelet-Ázsia meghatározó vallási hagyománya Mianmarban, Thaiföldön, Laoszban és Kambodzsában. Ezt a hagyományt a mai államok egy része hivatalosan vagy informálisan privilegizálja, és a nemzeti identitás alapjaként kezeli. A theraváda hangsúlya a szerzetesi közösség (**szangha**, páli: saṅgha), a szent iratok (Tipitaka) és a meditációs gyakorlat. A 13–15. században a theraváda fokozatosan kiszorította a mahájána és hindu hagyományokat a khmer, mon, bamar, thai és lao államokból, bár a folyamat nem volt lineáris.

A theraváda államokban a **szangha** és a politikai hatalom viszonya szorosan összefonódott: az uralkodók kolostorokat alapítottak, ereklyéket őriztek, és a szerzetesek legitimálták a dinasztiákat. A **stúpák** (páli: thūpa; thai: chedi; burmai: zedi) az ereklyetartó építmények, amelyek a királyi jelenlét és a kozmikus rend szimbólumai. A legfontosabb szent helyek közé tartozik a mianmari **Shwedagon Pagoda** (Rangun, helyi néven Jangon), a thaiföldi **Phra Pathom Chedi**, a laoszi **That Luang** és a kambodzsai **Phnom Penh-i Ezüst Pagoda**. A Shwedagon a mianmari politikai tiltakozások gyakori színtere: az 1988-as és a 2007-es szerzetesi tiltakozások is innen indultak. Ez mutatja, hogy a szent hely nem pusztán vallási, hanem politikai tér is.

A mai theraváda államokban a vallási demográfia statisztikai becslése eltérő módszerekkel készül, és a számok gyakran nem tükrözik a helyi vallási gyakorlat szinkretizmusát. Thaiföldön a lakosság mintegy 90%-a sorolja magát theraváda buddhistának a 2020 körüli állami felmérések szerint; Mianmarban a hasonló arány becslések szerint 80-89%, de a rohingja válság és a katonai konfliktusok miatt a népszámlálási adatok vitatottak. Laoszban a theraváda mellett a hegyi csoportok körében jelentős a helyi vallások és a kereszténység aránya; Kambodzsában a theraváda a Khmer Rouge alatt szinte elpusztított szangha újjáépítése óta ismét meghatározó. A **szangha** mint intézmény mindenütt függ az állami támogatástól, és a szerzetesi rendek közötti feszültségek (például a thaiföldi Dhammakaya-mozgalom megítélése) ma is vitatottak.

2.3.4 Az iszlám hálózatai és a szultanátusok

Az **iszlám** a 13–15. században a tengeri kereskedelem révén terjedt el a Maláj-félszigeten, a Szumátra és Jáva közötti szigetvilágban, valamint a Fülöp-szigetek déli részén. A muszlim kereskedők, szufi tanítók és a helyi uralkodók áttérése fokozatosan alakította át a part menti államokat. A legkorábbi ismert példa a szumátrai **Pasai** szultanátus (13. század), majd a 15. században a **Malaccai Szultanátus** vált a térség meghatározó kereskedelmi és vallási központjává. A maláj hagyományban a **Sejarah Melayu** (Maláj krónika) az iszlámra térést a dinasztikus legitimáció részének tekinti, de a krónika irodalmi műfaj, nem pedig mai értelemben vett történeti forrás.

A szigetvilág muszlim államai közül kiemelkedik **Aceh** (Észak-Szumátra), amely a 16–17. században a szunnita iszlám tanulás egyik központja volt, és a helyi hagyomány szerint „Mekka kapuja” szerepet játszott a zarándoklatokon. Jáván a **Demak**, **Mataram**, **Banten** és **Cirebon** szultanátusok az iszlám és a korábbi hindu-buddhista, valamint helyi szellemhagyományok szinkretikus formáját alakították ki; ezt a holland gyarmati források gyakran „felületes iszlámként” írták le, ami a mai történetírás szerint orientalista és félrevezető. A **pesantren** (indonéz; maláj: *pondok*) bentlakásos vallási iskolák rendszere a gyarmati korban is a muszlim identitás és a politikai ellenállás terepe maradt.

A Fülöp-szigetek déli szigetein a **Sulu**, **Maguindanao** és **Lanao** szultanátusok a 15–16. században alakultak ki, és az iszlámot a kereskedelmi hálózatokkal együtt terjesztették. A spanyol gyarmatosítás után ezek a területek a katolikus misszióval szemben a muszlim közösségek (morók) ellenállásának bázisai maradtak. A mai **Mindanao** és a Sulu-szigetek muszlim közösségei saját autonóm törekvéseikkel és a 20–21. századi konfliktusokkal kapcsolódtak be a fülöp-szigeteki és a regionális politikába. A vallási és etnikai identitás itt sem választható el egymástól, de a „moró” kategória maga is gyarmati és nemzetállami konstrukció.

A maláj és indonéz világban az iszlám ma a lakosság többségének vallása. Indonéziában a 2020-as népszámlálás szerint a lakosság mintegy 87%-a muszlim, Malajziában a hivatalos statisztikák szerint a muszlimok aránya 60-64% körül mozog, de az állampolgársági és etnikai kategóriák (a maláj identitáshoz kötött iszlám) bonyolítják a képet. A vallási gyakorlatban a **szunnita** irányzat dominál, a **síita** közösségek kisebbségben vannak, és egyes országokban (Malajzia, Indonézia) jogi és társadalmi korlátozásokkal szembesülnek. A szent helyek közé tartoznak a régi szultáni

mecsetek, a szufi mesterek sírjai (például a jávai **Wali Songo** sírok), valamint a mecsetek és **madraszák** (vallási iskolák) hálózatai.

2.3.5 Kereszténység: a Fülöp-szigetek katolicizmusa és a szigetvilág keleti része

A **kereszténység** elsősorban a Fülöp-szigeteken, Kelet-Indonéziában és Pápua Új-Guineában vált meghatározóvá, de jelen van a gyarmati korszak óta a délkelet-ázsiai nagyvárosokban is. A Fülöp-szigeteken a spanyol gyarmatosítás (1565–1898) a **katolicizmus** széles körű elterjedését hozta: a spanyol korona és a szerzetesrendek (ágostonosok, ferencesek, jezsuiták) plébániahálózatot, iskolákat és búcsújáró helyeket építettek ki. A helyi vallási gyakorlat azonban nem tűnt el: a népi katolicizmus a szentek tiszteletét, a körmeneteket és a csodás Szűz Mária-képeket helyi szellemhagyományokkal ötvözte. A mai Fülöp-szigeteken a lakosság mintegy 78-80%-a katolikus a 2020-as állami becslések szerint, de ez a szám a népszámlálási önbevalláson alapul, és nem mutatja a gyakorlat sokféleségét.

A legfontosabb katolikus szent helyek közé tartozik a **Fekete Nazarénus** (Nuestro Padre Jesús Nazareno) képmása a manilai Quiapo-templomban, valamint a cebui **Santo Niño** (a Gyermek Jézus) ereklye, amely a spanyol hódítás előtti korból származó, ma is nagy tiszteletben álló tárgy. A búcsújárások (például a manilai Fekete Nazarénus körmenete) milliós tömegeket mozgatnak, és a vallási identitás mellett a szegénység, a társadalmi kirekesztettség és a politikai tiltakozás kifejezői is.

Kelet-Indonéziában (például Flores, Timor, Ambon, Pápua) a **katolicizmus** és a **protestantizmus** a holland és a 19–20. századi missziós tevékenység révén terjedt. A 16. századi portugál jelenlét nyomán a katolikus közösségek már a holland hódítás előtt kialakultak. Pápua Új-Guineában a 19. század végétől német, brit és ausztrál misszionáriusok hirdettek kereszténységet, és a mai lakosság többsége valamely keresztény felekezethez tartozik, miközben a helyi vallási hagyományok – a szellemházak, a klánrituálék, a **kula**-típusú cserehálózatok – tovább élnek. Az állami népszámlálások itt is leegyszerűsítő kategóriákat használnak, és a vallási identitás a törzsi vagy nyelvi csoporthoz való tartozással összefonódik.

2.3.6 Hinduizmus és kisebbségi vallások

A **hinduizmus** ma elsősorban **Bali** szigetén él önálló, jellegzetes formában. A **bali hinduizmus** (helyi nevén *Agama Hindu Dharma*) a szigetre a 8–15. században érkező hindu-buddhista hatást a helyi ős- és termékenységkultuszokkal ötvözte. A 20. században az indonéz állam csak akkor ismerte el a bali vallást „világvallásként", amikor a bali elitek teológiai reformokat hajtottak végre; ez a folyamat rávilágít a vallási kategóriák modern, állami meghatározásának problémájára. A legfontosabb bali szent hely a **Besakih** anyatemplom a Gunung Agung vulkán lejtőjén, valamint a tengeri és hegyi templomok hálózata. A hindu közösségek Malajziában, Szingapúrban és a kisebb szigeteken az indiai diaszpórához kapcsolódnak; a cham lakosság Vietnámban és Kambodzsában részben hindu, részben muszlim, és a 15. századi cham királyságok örökségét őrzi.

A **kínai vallások** – a konfuciánus etika, a taoista rituálék és a buddhista gyakorlat – a kínai diaszpóra városi közösségeiben jelen vannak a régió egész területén. A városi **klántemplomok**, **kongregációk** és **istenségtisztelet** (például a tengerészistennő **Mazu** tisztelete) a kereskedő hálózatokhoz kötődnek. A **szikhizmus**, a **baha'i** és más vallási kisebbségek is előfordulnak, de számarányuk csekély, és történetük a gyarmati kor munkaerő-vándorlásához kapcsolódik.

A vallási kisebbségek helyzete ma is politikai kérdés: Mianmarban a rohingja muszlim közösség elleni erőszak, a thaiföldi déli maláj-muszlim felkelés, a Fülöp-szigeteki mindanaói konfliktus és a vallási törvények (például a malajziai szövetségi iszlám jog) mind azt mutatják, hogy a

vallási identitás gyakran összekapcsolódik az állampolgársággal és az etnikai besorolással. Ezeket a konfliktusokat a későbbi országfejezetek tárgyalják; itt csak annyit kell rögzítenünk, hogy a vallási térkép nem semleges, hanem hatalmi viszonyok és emlékezetpolitikák formálják.

2.3.7 Szent helyek, zarándoklat és a vallási tér mai mintázatai

A délkelet-ázsiai szent helyek nem csupán a múlt emlékei, hanem ma is élő, és sokszor vitatott terek. A **zarándoklat** a theraváda buddhizmusban a kolostorok és sztúpák látogatását, az iszlámban a mekkai **haddzs** mellett a helyi szentek sírjaihoz való zarándoklatot (*ziarah*), a katolicizmusban a búcsújáró helyek felkeresését, a bali hinduizmusban pedig a templomi ünnepek alkalmával való közös rituálékat jelenti. A zarándoklatok összekötik a hegyi és tengeri közösségeket, és gyakran a kereskedelem, az adósságrendezés és a politikai szövetségek hagyományos formáival fonódnak össze.

A szent helyek földrajzi eloszlása egyenetlen: a szárazföldi folyóvölgyek (Iravádi, Csao Phraja, Mekong) mentén sztúpák és kolostorok sűrűsödnek; a tengerparti sávokban mecsetek és kereskedővárosok; a szigetvilág belsejében hegyi templomok és szellemházak. A folyók és hegyek önmagukban is szakrális jelentéssel bírnak: a **Gunung Agung** Balin, a **Phnom Kulen** Kambodzsában, a **Mount Popa** Mianmarban, a **Mount Banahaw** a Fülöp-szigeteken. A természeti elemek szakralitása a helyi hagyományokból ered, és gyakran a modern környezetvédelmi vitákban is szerepet kap.

A gyarmati korszak és a független államok örökségvédelme ezt a tájat átalakította. A **Bagan**, **Angkor** és **Borobudur** világörökségi státusza turisztikai bevételeket, de régészeti konzerválási kényszert is hozott; a helyi lakosok egy részét a romterületekről kitelepítették, és a helyreállítási munkák a nemzeti identitás kirakatszerű megjelenítését szolgálták. A **Shwedagon** vagy a **That Luang** restaurálása a katonai rezsimek és az állampártok legitimációs eszközévé is vált. A mai politikai tiltakozások gyakran szent helyekről indulnak: a mianmari szerzetesek 2007-es felvonulása a Shwedagontól indult, a thaiföldi 2020-as tüntetések pedig a monarchia bírálatát a buddhista intézményekkel kapcsolatos vitákkal is összekötötték.

2.3.8 Források és bizonytalanságok

A vallási térkép rekonstrukciója többféle forrástípusra támaszkodik. Az ókori és középkori államok vallási gyakorlatát elsősorban **epigráfiai feliratok**, **templomi reliefek**, **kéziratok** és **krónikák** alapján ismerjük. A feliratok pontosan datálhatók, de az uralkodói udvarra és a papi elitekre fókuszálnak, nem a köznép vallásosságára. A krónikák (például a burmai **Glass Palace Chronicle**, a maláj **Sejarah Melayu**, a thai **Phongsawadan**) irodalmi műfajok, amelyekben a mitikus és a dokumentált elem keveredik. A régészeti helyszínek (Bagan, Angkor, Borobudur) értelmezése folyamatosan változik: a templomok funkciója, a városi terület kiterjedése és a vallási átmenetek időrendje a kutatás jelenlegi állása szerint vitatott.

A gyarmati kori vallási viszonyokról a **misszionáriusi jelentések**, **holland és spanyol gyarmati iratok**, valamint **antropológiai terepmunkák** adnak képet. A misszionáriusi források problematikusak: a térítés céljából keletkeztek, és gyakran elítélően vagy félreértve írják le a helyi vallásokat. A gyarmati statisztikák a vallási kategóriákat a gyarmati kormányzás igényei szerint alakították ki; a „törzsi vallás” és a „muszlim/buddhista” besorolások nem tükrözik a tényleges vallási gyakorlatot.

A mai vallási demográfia állami népszámlálásokon és felméréseken alapul. Ezek a besorolások önbevalláson nyugszanak, és a választható kategóriákat az állam határozza meg. Indonéziában például a hivatalosan elismert vallások köre (iszlám, protestantizmus, katolicizmus, hinduizmus,

buddhizmus, konfucianizmus) hosszú ideig kizárta a helyi vallásokat, ami a statisztikai kép torzulásához vezetett. Mianmarban a 2014-es népszámlálás idején a rohingja közösséget a kormányzat nem ismerte el, így a vallási-etnikai adatok vitatottak. A vallási arányokat ezért becslésként kell kezelni, és a forrást, az évet és az állami besorolási logikát mindig jelölni kell.

2.3.9 Rövid összefoglaló

- Délkelet-Ázsia vallási térképe rétegzett: a helyi szellemhitek, őstisztelet és rituális hagyományok alaprétegére épültek a nagy vallások – a hindu-buddhista klasszikus hagyomány, a theraváda buddhizmus, az iszlám és a kereszténység.
- A lokális vallási hagyományokat a gyarmati korszak „animizmusnak" vagy „törzsi vallásnak" sorolta be, de ez a kategória félrevezető; a gyakorlatban a legtöbb közösség szinkretikusan kapcsolja össze a helyi és a világvallási elemeket.
- A klasszikus szent helyek – Bagan, Angkor, Borobudur – a korai államok hindu-mahájána udvari kultúrájának emlékei, de mára a nemzeti identitás, a turizmus és a vallási gyakorlat élő csomópontjai.
- A theraváda buddhizmus Mianmarban, Thaiföldön, Laoszban és Kambodzsában domináns, szorosan összefonódva a szangha és az állam viszonyával; szent helyei (Shwedagon, That Luang) politikai terek is.
- Az iszlám a tengeri kereskedelem révén terjedt el a maláj-indonéz szigetvilágban és a Fülöp-szigetek déli részén; a szultanátusok (Pasai, Malacca, Aceh, Demak, Mataram, Sulu) vallási és kereskedelmi központok voltak, a pesantren hálózata a mai napig fontos.
- A kereszténység a Fülöp-szigetek katolicizmusában, Kelet-Indonéziában és Pápua Új-Guineában meghatározó; a népi katolicizmus és a helyi szellemhagyományok a gyarmati korszak óta keveredtek.
- A hinduizmus ma elsősorban Bali szigetén él önálló formában (bali hinduizmus), másutt az indiai diaszpóra és a cham közösségek vallása; a vallási kisebbségek helyzete politikai és jogi viták tárgya.
- A vallási határok nem esnek egybe a mai országhatárokkal; a vallási demográfiai adatok állami kategóriákon alapulnak, és a szinkretizmus, a kisebbségi kirekesztés és az emlékezetpolitika torzíthatja őket.

2.3.10 Önellenőrző kérdések

1. Miért nem beszélhetünk Délkelet-Ázsiáról mint egységes „buddhista" régióról? Mely fő vallási hagyományok és helyi rétegek együttesen alkotják a vallási tájat?
2. Hogyan kapcsolódik az iszlám délkelet-ázsiai terjedése a tengeri kereskedelem hálózataihoz? Mondjon példát egy korai szultanátusra és annak szerepére!
3. Milyen problémákat vetettek fel a gyarmati korszak „törzsi vallás" és „animizmus" kategóriái? Miért tartja ezt a mai tudományos konszenzus félrevezetőnek?
4. Milyen szerepet játszanak ma a klasszikus szent helyek (Bagan, Angkor, Borobudur) a nemzeti identitásban és a vallási gyakorlatban? Hogyan függ össze ez a turizmussal és az emlékezetpolitikával?
5. Miért szükséges a vallási statisztikai adatokat forrásukkal, évszámukkal és az állami besorolási logika feltüntetésével értelmezni? Nevezzen meg egy példát arra, amikor a népszámlálás nem tükrözi a tényleges vallási viszonyokat!

2.4 Tenger, kereskedelem és stratégiai útvonalak

Amikor Délkelet-Ázsia történetét nem a mai államhatárok felől, hanem a tenger felől közelítjük, a régió elsősorban nem egymás mellett fekvő országok halmazaként jelenik meg, hanem vizek, szorosok, öblök és part menti sávok kusza hálózataként. Ez a hálózat a legkorábbi államok idejétől kezdve egyszerre volt az árucsere, a vallási átadás és a katonai hatalom csatornája; egyszerre kötötte össze a Bengáli-öblöt a Dél-kínai-tengerrel, a Malacca-szorost a Fűszer-szigetekkel és a Csendes-óceán nyugati peremét a Maláj-szigetvilággal. Az alábbiakban ezt a tengert mutatjuk be: előbb a térszerkezetet és a hajózási ritmust, majd a kereskedelmi cikkeket, a kikötővárosokat és a tengeri hatalmak versengését, végül a 19–21. századi szállítási és biztonsági átalakulásokat. A hangsúly a Földrajzi keretek és éghajlat fejezetben bemutatott fizikai földrajz és a Vallási térkép és szent helyek fejezetben tárgyalt vallási hálózatok tengeri oldalán van; a hajózási részleteket később különösen A Malacca-szoros és a tengeri kereskedelem és A Déli-kínai-tenger vitája fejezetek mélyítik el.

2.4.1 A tengeri térszerkezet: monszunok, szorosok és beltengerek

Délkelet-Ázsia tengeri térképe nem egyetlen óceánra, hanem több, egymással keskeny szorosokon át összekötött beltengerre tagolódik. A Bengáli-öböl, az Andamán-tenger, a Malacca-szoros, a Dél-kínai-tenger, a Jáva-tenger, a Celebesz-tenger, a Sulu-tenger, a Banda-tenger és a Csendes-óceán nyugati peremvidéke alkotja azt a láncot, amelyen a tengeri forgalom a Perzsa-öböl és India felől Kelet-Ázsia, valamint a Csendes-óceán felé haladt. E vizek nem pusztán „természetes akadályok” voltak, hanem egymástól eltérő hajózási ritmusú terek: a parti vizek sekélyek, a belső tengerek mélyek, a szorosok pedig szűk, de rendkívül fontos átjárók. A mai nemzetközi hajózás számára legfontosabb Malacca-szoros hossza hozzávetőleg 930 kilométer, legkeskenyebb hajózott szakaszai pedig mindössze néhány kilométeresek; a szoros a Maláj-félsziget és Szumátra között húzódik, és északon az Andamán-tengerre, délen a Dél-kínai-tengerre nyílik. Mellette azonban történetileg több alternatív út is létezett: a Szunda-szoros Jáva és Szumátra között, a Lombok-szoros Bali és Lombok között, valamint a Makassar-szoros Borneó és Celebesz között; ezek különösen akkor váltak felértékelődővé, amikor a Malacca-szoros a háború, a kalózkodás vagy a politikai ellenőrzés miatt veszélyessé vagy költségessé vált.

A hajózás alapritmusát a monszun adta. A délkelet-ázsiai vitorláshajózás évszakos rendben működött: a délnyugati monszun a nyári hónapokban Afrika, Arábia és India felől fújt a tengeri Délkelet-Ázsia felé, míg az északkeleti monszun a téli hónapokban a kínai partok irányába segítette a hajókat. Ez a ritmus nem egyszerűen közlekedési adottság volt, hanem a kereskedővárosok életét is megszabta: a hajók a kikötőkben várakoztak az évszakfordulóra, áruik raktározásra, személyzetük pedig hosszú hónapokra a városi társadalomba tagozódott be. Ennek következtében a kikötők nem csupán átrakóhelyek, hanem több nyelvű, több vallású, állandó és időszakos lakosságot egyaránt befogadó települések voltak. A Sulu-tenger és a Celebesz-tenger térsége ráadásul részben eltérő szélrendszerrel bír; a Fülöp-szigetek déli része, Borneó északi partja és a Maluku-szigetek közötti hajózás helyi ismereteket, a parti tengeráramlatok és a zátonyok pontos tudását követelte. Ezért a „tengeri kereskedelem” fogalma nem uniformizált: a hosszú távú, monszunváltásokhoz kötött óceáni hajóút és a rövid távú, part menti szállítás eltérő szereplőkkel, hajótípusokkal és kockázatokkal működött.

A tengeri térség történeti jelentősége nem vezethető le automatikusan a mai államhatárokból. A régió déli és keleti peremén a tengeri összeköttetések olyan államok és közösségek felemelkedését tették lehetővé, amelyeket a 19–20. századi gyarmati és posztkoloniális térfelosztás később más-más országokhoz csatolt. Ezért a tengeri kereskedelem történetét a Földrajzi keretek és éghajlat alfejezetben tárgyalt földrajzi tagoltság és a „Délkelet-Ázsia” mint kategória és a régió

határai alfejezetben problematizált regionális kategória együttes kontextusában érdemes olvasni: a „Délkelet-Ázsia” mint tengeri régió nem természetadta egység, hanem hosszú távú forgalmi, vallási és gyarmati folyamatok konstrukciója.

2.4.2 Kereskedelmi cikkek és hosszú távú áramlások

A tengeri kereskedelem tárgyai korszakonként jelentősen különböztek, ezért önmagában sem a „fűszerkereskedelem”, sem a „tengeri selyemút” nem írja le a régió teljes történetét. Az i. sz. 1–15. század közötti korai államok időszakában a régészeti leletek és a későbbi kínai, indiai és arab források arra utalnak, hogy a part menti és szigetvilági közösségek erdei, tengeri és bányászati termékeket cseréltek. A délkelet-ázsiai erdők gyantát, kámfort, benzoét, szantálfát, lakkot, elefántcsontot, orrszarvúszarvat és madárfészket adtak; a tenger pedig gyöngyöt, tengeri uborkát, teknőcpáncélt és sót. Ezek az áruk a kínai és indiai udvarok, kolostorok és rituális központok keresletére találtak. A fűszerek közül a szegfűszeg és a szerecsendió elsősorban a Maluku-szigetekről és a Banda-szigetekről származott, a bors pedig később Szumátra, Jáva és a Maláj-félsziget partvidékén is termett. Az élelmiszer-kereskedelem korántsem volt másodlagos: a rizst a nagyobb delta- és folyóvölgyi termelőterületekről – így a Bengáli-deltából, a Csap-Phrajasíkságról, a Vörös-folyó deltájából és Jáváról – szállították a városi kikötőkbe és a terméshiánnyal küzdő szigetekre. Az indiai pamuttextil évszázadokon át a délkelet-ázsiai kereskedelem egyik legfontosabb cserealapja volt; kínai porcelánt, selymet és fémedényeket pedig nemcsak a helyi elitek, hanem a további közvetítő hálózatok is továbbítottak. E korai kereskedelemben a mai értelemben vett „állam” és „nemzet” kategóriái félrevezetők: a cserét kikötői közösségek, patrónus-uralkodók, kereskedőcsaládok és vallási testületek szervezték, nem pedig a későbbi nemzetállamok.

A 15–18. századi kora újkorban a tengeri kereskedelem tétje megváltozott. A fűszerek iránti európai kereslet megnövekedése, valamint a kínai és indiai piacok további integrációja új monopóliumok és új versengő hatalmak kialakulásához vezetett. A portugálok 1511-ben elfoglalták Malacca kikötőjét, de a fűszertermelő szigeteket nem tudták tartósan ellenőrizni. A holland Kelet-indiai Társaság (VOC, 1602) és a brit Kelet-indiai Társaság (EIC, 1600) már intézményesült, fegyveres kereskedelmi monopóliumra törekedett; a hollandok 1619-ben Batáviát (ma Jakarta) alapították, és a 17. században módszeresen igyekeztek felszámolni a bors- és fűszerkereskedelem konkurens helyi közvetítőit. A Banda-szigeteken az 1620-as években alkalmazott holland hadjáratok és kitelepítések a korszak egyik legbrutálisabb tengeri erőszakepizódját jelentették; az áldozatok számát illetően a becslések eltérnek, de a helyi lakosság összeomlása és a szigetek demográfiai átalakulása dokumentált. A kereskedelem továbbra sem kizárólag európai kézben futott: kínai, indiai, arab, perzsa, örmény, maláj, jávai, makassari és bugis hajósok saját hálózatai párhuzamosan működtek, és a társasági monopóliumokat a csempészet, a helyi fejedelmekkel kötött alkalmi szövetségek és a távoli kikötők szembenállása folyamatosan kikezdte. A kora újkori tengeri kereskedelemben a rabszolgaság is jelen volt: adósrabszolgák, hadifoglyok és különböző státuszú függő személyek kerültek a kikötővárosok piacaira, részben helyi, részben holland, portugál és muszlim kereskedők közvetítésével. Ennek mértéke és regionális eloszlása továbbra is becslések tárgya, mivel a levéltári források elsősorban a társasági adminisztráció szempontjait tükrözik.

A 19–20. századi gyarmati gazdaság gyökeresen átrendezte a tengeri forgalom áruszerkezetét. A korábbi sokféle luxuscikk helyett a hangsúly a nagy tömegű nyersanyagokra került: az ón a Maláj-félszigeten és a szigetvilág nyugati részén, a gumi a 20. század elejétől ugyancsak Malájföldön, Szumátrán és Dél-Thaiföldön, a kőolaj Borneón, Szumátrán és Mianmarban, a kopra a Fülöp-szigeteken és a Csendes-óceán keleti szigetvilágában, a teakfa Mianmarban, a cukor és a dohány Jáván és a Fülöp-szigeteken vált exportcikké. A rizsexport továbbra is fontos maradt, de a gyarmati piacok, a munkavándorlás és a városiasodás új irányokat hozott. A tengeri

útvonalak így nem egyszerűen „kereskedelmi csatornák” voltak, hanem a gyarmati nyersanyag-kitermelés és a felvevőpiacok közötti logisztikai gerincet alkották. E korszakban az árucikkek homogenizálódását a hajózási technológia átalakulása is kísérte: a gőzhajó, a vas- majd acéltestű hajók, a tenger alatti távírókábelek és a modern biztosítási piac csökkentette a hajóút idő- és kockázatköltségét. A Szuezi-csatorna 1869-es megnyitása pedig a Malajzia és a Bengáli-öböl felőli útvonalakat gyorsabban kapcsolta össze az európai piacokkal.

A 20. század második felétől a tengeri kereskedelem újabb szerkezetváltáson ment át. A függetlenné váló államok egy része megőrizte a nyersanyagexportot, másutt az iparosodás és a konténeres szállítás terjedése a feldolgozott termékek, elektronikai cikkek, ruházati áruk és alkatrészek tengeri forgalmát növelte. A Perzsa-öböl kőolaj- és cseppfolyósítottföldgáz-szállítmányai, a malajziai és indonéziai pálmaolaj, valamint a kínai export- és importforgalom a Malacca-szorost a világ egyik legforgalmasabb hajózási folyosójává tették. A mai statisztikák szerint a világkereskedelem mintegy 80 százaléka bonyolódik tengeri szállítással, és ezen belül Délkelet-Ázsia szorosai kiemelkedő szerepet játszanak; a pontos arányok azonban évről évre változnak, és a 2020-as évek adatainál ellenőrzött forrásokra van szükség. A tengeri kereskedelem tehát soha nem volt megfagyott, változatlan rendszer; áruszerkezete, irányai és kikötői folyamatosan követték a termelés és a hatalom átrendeződéseit.

2.4.3 Kikötővárosok és a tengeri hatalmak versengése

A tengeri kereskedelem középpontjai nem feltétlenül a mai fővárosok, hanem kikötővárosok voltak, amelyek időről időre emelkedtek és hanyatlottak. A korai korszakban Palembang (a Srivijaya-komplexum lehetséges központja), Kedah a Maláj-félsziget nyugati partján, Pasai Szumátra északi részén, Oc Eo a Mekong-delta közelében, valamint a későbbi Malacca, Ayutthaya, Hoi An, Manila és Csittagong mind olyan csomópontok voltak, amelyek nemcsak árut, hanem írást, vallási gyakorlatokat, jogi mintákat és építészeti stílusokat is közvetítettek. A kikötők hátországa gyakran nem a mai országterület volt, hanem egy folyóvölgy, egy szoros két partja vagy egy szigetcsoport. Malacca a 15. században azért emelkedett fel, mert a Maláj-félsziget és Szumátra közötti szoros forgalmát, a monszunváltás miatti kényszerű várakozást és a helyi elit iszlámhoz kötődő legitimációját egyaránt ki tudta használni. Amikor az 1511-es portugál hódítás után a helyi muszlim kereskedők egy része Acehba és Johorba települt, a szoros térségének hatalmi egyensúlya megváltozott, de maga a forgalom nem szűnt meg.

Az európai jelenlét hosszú ideig inkább fegyveres versenyt jelentett a meglévő kikötői hálózatokkal, mint teljes ellenőrzést. A spanyolok 1571-ben Manila kikötőjén keresztül kapcsolták be a Fülöp-szigeteket a mexikói ezüst és a kínai áruk transz-csendes-óceáni körforgásába; ez a „manilai galleon-kereskedelem” a spanyol birodalmi logisztika része volt, de a helyi kínai és filippínó kereskedők saját érdekeltségeivel fonódott össze. A holland VOC Batáviából kiindulva a 17. században több helyi kikötőt elfoglalt vagy szövetségi hálózatába kényszerített, Makassart 1667-ben győzte le, és ezzel a kelet-indonéziai fűszerkereskedelem ellenőrzésére törekedett. A hollandok ugyanakkor soha nem tudták a teljes szigetvilágot közvetlenül igazgatni; a formális és informális hatalom határai gyakran a jávai partvidékre, a Maluku-szigetekre és a társasági szerződésekre korlátozódtak. A brit Kelet-indiai Társaság a 18. század végétől a Maláj-félsziget nyugati partján építette ki kikötőit: Penangot 1786-ban, Szingapúrt 1819-ben alapították, utóbbit éppen azért, hogy a Malacca-szoros déli bejáratánál a holland befolyástól független szabad kikötőt hozzanak létre. Szingapúr gyors felemelkedése azt mutatja, hogy a 19. századi gyarmati kikötők már nem a régi udvari központok logikáját követték, hanem a szabadkereskedelmi, raktározási és hajózási szolgáltatások új rendjét.

A kikötők közötti versengés nemcsak európai társaságok, hanem helyi tengeri közösségek és politikai alakulatok ügye is volt. A Sulu-szultanátus, a Maguindanao és a Dél-Fülöp-szigeteki

kikötők a 18–19. században a kínai, európai és helyi áruk közvetítésében vállaltak szerepet; a mai történészi irodalom ezt a tevékenységet részben „kalózkodásként", részben államilag szervezett portyázó kereskedelemként értelmezi, és a minősítés maga is hatalmi vita tárgya. A „kalóz" kifejezés használata gyakran a gyarmati hatalmak jogi és katonai kategóriája volt, amelyet a rivális tengeri közösségekre alkalmaztak; nem leírható vele egy-egy népcsoport egésze kollektív bűnösként. Ugyanez vonatkozik a tengeri rabszolgaságra is: a fogolyejtést, adósrabszolgaságot és személykereskedelmet több helyi állam és európai társaság egyaránt gyakorolta, ezért egyetlen vallási vagy etnikai csoportra redukálni félrevezető.

A 19. századtól a kikötők hierarchiája a gyarmati államhatárok és a gőzhajózás logikájához igazodott. Szingapúr a brit szabadkikötői politikával a délkelet-ázsiai és kelet-ázsiai közvetítő kereskedelem központjává vált; Batávia/Jakarta a holland gyarmati közigazgatás, Rangun a rizsexport, Csittagong a Bengáli-öböl keleti partjának brit kikötője lett. A francia Saigon kikötőjét a Mekong-delta és a rizskivitel, később az indokínai gyarmati piac igényei alakították. A tengeri hatalmak versengése ekkor már nem csupán kereskedelmi monopóliumokról, hanem szénraktárakról, kábelállomásokról, hajójavító műhelyekről és hadikikötőkről szólt: a brit, francia, német, majd amerikai flották a délkelet-ázsiai vizeket a kapitalista világrend és a katonai befolyás kiterjesztésének tereként kezelték.

2.4.4 A 19–20. század: gőzhajózás, nyersanyagok és hidegháborús tengeri frontvonalak

A gőzhajózás és a Szuezi-csatorna megnyitása a 19. század második felében nemcsak felgyorsította, hanem hierarchikussá is tette a délkelet-ázsiai tengeri teret. A szénraktárak, a dokkok és a tenger alatti kábelek miatt a nagy gyarmati kikötők stratégiai értéke megnőtt, míg a kisebb, hagyományos vitorlás kikötők egy része visszaszorult. A malájföldi ónbányászat és a szumátrai dohányültetvények termékeit a brit és holland hajózási társaságok vitték a világpiacra; a kínai és indiai munkások tömeges tengeri szállítása a gyarmati munkaerőpiacot kötötte össze a regionális kikötőkkel. E tengeri munkaerővándorlás a modern délkelet-ázsiai kínai és indiai diaszpórák kialakulásának egyik legfontosabb csatornája volt, és a gyarmati gazdasági szerződések, közvetítők és egészségügyi ellenőrzések intézményrendszerébe ágyazódott.

A második világháború tengeri hadműveletei megmutatták, hogy a régió vizei a szárazföldi hódítástól függetlenül is kritikus frontvonalak. A japán hadsereg 1941–1942-ben a Maláj-félsziget és a szigetvilág partjain, kikötőin és repülőterein keresztül hajtotta végre gyors előrenyomulását; a brit és holland flották a tengeri és légi fölény hiányában nem tudták megvédeni Szingapúrt, a Malajzia és Indonézia közötti vizeket. A japán megszállás alatt a tengeri szállítás, a kényszermunka és a kikötői infrastruktúra átállítása a háborús gazdaságot szolgálta. A 1945 utáni dekolonizáció sem volt függetleníthető a tengeri tér stratégiai értékétől: a britek Szingapúr és Malájföld kikötőit, a hollandok a jávai és szumátrai kikötőket, a franciák Saigont és Haiphongot igyekeztek megtartani, miközben a helyi függetlenségi mozgalmak saját tengeri partvidéküket a szuverenitás szimbólumaként kezelték.

A hidegháborúban Délkelet-Ázsia tengeri frontvonallá vált. A vietnámi háború idején a Vörös-folyó deltája, a Mekong-delta vízi útjai, a Haiphong és Saigon felé vezető tengeri beszállítási útvonalak, valamint a Fülöp-szigeteki Subic Bay és a dél-vietnámi Cam Ranh-öböl támaszpontjai a nagyhatalmi katonai logisztika részét képezték. A Dél-kínai-tengeren a Kínai Népköztársaság, a Kínai Köztársaság (Tajvan), Dél-Vietnám, a Fülöp-szigetek és Malajzia között a kisebb szigetek birtoklása már ekkor konfliktusok forrása volt: az 1974-es Paracel-szigeteki fegyveres összecsapás, majd az 1988-as Spratly-térségi incidens a későbbi jogviták előzménye. E konfliktusokban a tengeri katonai jelenlét és a halászati jog, illetve a feltételezett kőolaj- és földgázkészletek kérdése összekapcsolódott. A hidegháborús tengeri hatalmi versengés tehát nemcsak az Egyesült Államok

és Kína, hanem a szovjet flotta jelenléte, valamint a vietnámi, maláj, indonéz és Fülöp-szigeteki állami tengeri politika révén is zajlott.

2.4.5 A mai stratégiai viták: Dél-kínai-tenger, Malacca-szoros és energiaszállítás

A 21. század elején a délkelet-ázsiai tengeri tér vitái a régió biztonságpolitikájának egyik legégetőbb kérdését alkotják. A Dél-kínai-tenger kapcsán a Kínai Népköztársaság a maga igényét a gyakran „kilenc szaggatott vonalnak" nevezett térképészeti ábrázolással jelzi; ezt Vietnám, a Fülöp-szigetek, Malajzia, Brunei és Tajvan a maga saját igényeivel, Kína pedig a maga történeti és jogi érveivel szembesíti. A hágai választottbíróság 2016. július 12-i döntése a Fülöp-szigetek által kezdeményezett eljárásban kimondta, hogy Kína „kilenc szaggatott vonalra" alapozott követelésének nincs jogi alapja, és több vitatott képződmény nem minősül szigetnek, így nem hozhat létre kizárólagos gazdasági övezetet. Kína a döntést nem fogadta el, és az eljárásban sem vett részt; a döntés tehát dokumentált jogi tény, de annak politikai kötelező ereje vitatott, és a felek álláspontja továbbra is élesen eltér. A térségben a szigetépítések, a halászflották jelenléte, a kutatóhajók és a katonai hajózás együttesen olyan feszültséget tartanak fenn, amelyet az ASEAN-tagállamok sem egységesen kezelnek: egyes államok a Kínával való kétoldalú tárgyalást, mások a nemzetközi jogi döntés végrehajtását sürgetik.

A Malacca-szoros modern biztonsági kérdései részben más természetűek. A szoroson évente áthaladó hajók pontos száma évről évre változik, de a szakirodalomban elterjedt becslések szerint a világ tengeri olajkereskedelmének jelentős hányada – egyes becslésekben mintegy negyede – ezen az útvonalon halad át. Ez az arány azonban nem állandó, és a globális energiaszállítási útvonalak, a csökkentett olajárak, a gázvezetékek és az alternatív útvonalak hatására ingadozik. A szoros mentén a 2000-es években a kalóztámadások és fegyveres rablások száma megnőtt, ami regionális együttműködést indított el: Malajzia, Szingapúr és Indonézia közös járőrözést, a 2006-ban létrehozott ReCAAP (Regionális Együttműködési Megállapodás a kalózkodás és a hajók elleni fegyveres rablások ellen) nevű megállapodást, valamint a hajózási társaságok biztonsági protokolljait. A statisztikai adatok és a támadások minősítése azonban forrásfüggő: a hajózási társaságok, a part menti államok és a nemzetközi szervezetek eltérően jelentik és kategorizálják az incidenseket.

A Bengáli-öböl térsége sem maradt ki a tengeri stratégiai átrendeződésből. Banglades tengeri határvitája Mianmarral a Nemzetközi Tengerjogi Törvényszék (ITLOS) 2012-es ítéletével, Indiával szembeni vitája pedig a 2014-es választottbírósági döntéssel zárult; ezek az ítéletek dokumentáltak, de a jogi érvelésük és a kőolaj- és földgáz-kitermeléshez fűződő következményeik továbbra is értelmezési viták tárgyát képezik. A Bengáli-öböl keleti partján Mianmar kikötői fejlesztései, valamint a Bangladesben tervezett vagy épülő kikötői projektek a Kína és India közötti, valamint a tengeri kereskedelem dél-ázsiai–délkelet-ázsiai tengelyéhez kapcsolódó infrastrukturális versengés részét képezik. E folyamatokat a későbbi Az Indiai-óceán és a csendes-óceáni kapcsolatok fejezet tárgyalja részletesebben.

A csendes-óceáni oldalon Pápua Új-Guinea tengeri érdekeltségei elsősorban az ásványi és energiatermékek exportjához, a halászati erőforrásokhoz és a regionális szigetközi szállításhoz kötődnek. A tengeri határok, a halászati jogok és a tenger alatti bányászati lehetőségek itt is viták forrásai; a Bougainville-i békefolyamat és a tervezett függetlenségi népszavazás utáni átmenet a tengeri erőforrások ellenőrzésének kérdését is felveti. A melanéziai vizek problémái emlékeztetnek arra, hogy a „Délkelet-Ázsia" tengeri kereskedelemben használt kategóriája nem fedi le a teljes szigetvilági és csendes-óceáni összeköttetést; Pápua Új-Guinea története éppen azért kerül e könyvben a szigetvilág keleti felének részeként tárgyalásra, mert a tengeri és a szárazföldi kapcsolatok együttesen alakították a régiót.

2.4.6 Források és bizonytalanságok

A tengeri kereskedelem és a stratégiai útvonalak történetének rekonstrukciója többféle forrástípusra támaszkodik, és mindegyiknek megvan a maga torzítása. A hajóroncsok – mint a Belitung-, a Cirebon- vagy a Phanom-Surin-lelet – közvetlen régészeti bizonyítékot adnak a rakományokra, a hajóépítési technológiákra és a kereskedelem irányaira, de a rakomány összetételéből nem mindig következtethetünk a kikötő politikai hovatartozására, az áruk tulajdonosára vagy a hajó útvonalának teljes hosszára. A kínai, indiai, arab és perzsa utazási beszámolók és krónikák a korai kereskedelem legfontosabb írott forrásai, ezek azonban gyakran az udvari diplomácia és a távoli egzotikum szempontját rögzítik, nem a mindennapi csereforgalmat. A 17–18. századi holland és brit társasági levéltárak rendkívül részletesek, de értelemszerűen a társasági monopóliumok és a gyarmati adminisztráció szemszögét tükrözik; a helyi kereskedők, halászközösségek és part menti társadalmak saját hangja kevésbé dokumentált. A 20–21. századi hajóforgalmi, tengerjogi és katonai adatok statisztikai becslések, és a 2020-as évek folyamataihoz ellenőrzött, friss adatbázisok szükségesek. A Dél-kínai-tengerre vonatkozó jogi dokumentumok – különösen a 2016-os hágai választottbírósági döntés – nyilvánosak és dokumentáltak, de értelmezésük a tengerjog, a diplomácia és a regionális politika szakirodalmában vitatott. Nem tudjuk pontosan rekonstruálni a korai kereskedelem volumenét, a kikötői adóbevételek nagyságát vagy a tengeri rabszolgaság teljes mértékét; ezeknél a kérdéseknél a szövegben jelzett becsléseket és azok bizonytalanságát kell szem előtt tartani.

2.4.7 Rövid összefoglaló

- Délkelet-Ázsia tengeri tere nem egységes óceán, hanem öblök, beltengerek és szorosok hálózata; a Malacca-, a Szunda-, a Lombok- és a Makassar-szoros, valamint a Bengáli-öböl, a Dél-kínai-tenger és a Csendes-óceán nyugati pereme a kereskedelem és a hatalom kulcsfolyosója volt.
- A monszunszél éves váltakozása a vitorlás hajózás ritmusát és a kikötővárosok életét is megszabta; a kikötők hosszú távon többnyelvű, többvallású kereskedőtelepülésekké váltak.
- A kereskedelem tárgyai korszakonként változtak: a korai erdei, tengeri és bányászati termékek, valamint a fűszerek mellett a rizs, a textil és a porcelán, később az ón, a gumi, az olaj, a kopra, majd a mai energia- és konténeres szállítmányok domináltak.
- A 16–18. századi európai társaságok – portugál, holland, brit, spanyol – fegyveres kereskedelemmel és monopóliumokkal igyekeztek befolyásolni a meglévő hálózatokat, de a helyi kikötők és kereskedők ellenállása, a csempészet és a szövetségi rendszerek ezt hosszú ideig korlátozták.
- A gyarmati korszakban a gőzhajózás, a Szuezi-csatorna és a nyersanyagexport új kikötői hierarchiát hozott létre; Szingapúr, Batávia/Jakarta, Rangun, Csittagong, Saigon és Manila a gyarmati tengeri logisztika csomópontjává vált.
- A hidegháborúban a délkelet-ázsiai vizek katonai frontvonallá váltak; a vietnámi háború tengeri beszállítása, a támaszpontok és a Dél-kínai-tengeri szigetviták előkészítették a mai konfliktusokat.
- A 21. században a Dél-kínai-tengeri jogviták, a Malacca-szoros energiaforgalmának biztonsága, a Bengáli-öböl tengeri határvitái és a csendes-óceáni erőforrások kérdése egyszerre tengerjogi, gazdasági és nagyhatalmi versengési problémaként jelennek meg.

2.4.8 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan alakította a monszunváltás a korai délkelet-ázsiai kikötővárosok társadalmi és gazdasági működését?

2. Miért nem azonosítható a tengeri kereskedelem története a mai államhatárok szerinti „nemzeti” gazdaságtörténettel?
3. Milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg a portugál, holland és brit tengeri terjeszkedés között? Melyik volt képes tartósabb ellenőrzést kiépíteni, és miért?
4. Milyen forrásokra támaszkodhat a történész a korai hajókereskedelem rekonstruálásakor, és milyen torzításokat kell figyelembe vennie?
5. Miért vált a Dél-kínai-tenger a 21. század elején a délkelet-ázsiai biztonságpolitika egyik legégetőbb kérdésévé, és milyen dokumentált jogi döntések kapcsolódnak hozzá?

3 Birodalmak, vallások és kereskedelem a gyarmati kor előtt

3.1 Az ókori és korai államok

A korai délkelet-ázsiai államok kialakulását nem lehet elválasztani a tengeri és folyami kereskedelem hálózataitól, amelyeket az előző alfejezet mutatott be. A kínai, indiai, közel-keleti és később arab forrásokban felbukkanó „királyságok” azonban nem a mai értelemben vett, szilárd határokkal rendelkező területi államok voltak. Inkább olyan hatalmi központok, amelyek a kereskedelem ellenőrzésére, a rituális legitimációra és a személyes hűséghálózatokra épültek. Ebben az alfejezetben a nagyjából i. sz. 1. századtól a 10–13. századig terjedő időszak legfontosabb államalakulatait tárgyaljuk: **Funan**, **Csenla** (Chenla), a **pyu városállamok**, **Srivijaya**, **Csampa** (Champa) és a korai **Đại Việt**. A fő kérdés, hogy miként jött létre ezekben a térségekben a királyság intézménye, milyen szerepet játszott az indiai eredetű vallási és írásbeli minta, és hogyan szerveződött a hatalom a kereskedelem és a mezőgazdaság köré.

3.1.1 A korai államok forrásai és fogalmi kerete

A korai délkelet-ázsiai államokról szóló ismereteink elsősorban külső, kínai dinasztikus évkönyvekből, szanszkrit és páli nyelvű feliratokból, valamint régészeti leletekből származnak. A kínai források gyakran fonetikus átírásokkal, olykor lekicsinylő vagy sematikus kategóriákkal írják le a „déli barbár” királyságokat; a feliratok viszont az uralkodók és a vallási intézmények szemszögéből fogalmaznak. A régészeti anyag – kikötők, csatornák, templomok, sírok, kerámia, érmék – sokszor az egyetlen módja annak, hogy a források állításait ellenőrizzük, ám a datálás és az etnikai azonosítás gyakran bizonytalan.

A korszak értelmezésében meghatározó fogalom az **indianizáció** (indianization). Ez a folyamat azt jelenti, hogy a helyi elitek – elsősorban a kereskedelmi kapcsolatokon keresztül – átvették a szanszkrit nyelvet, a hindu és buddhista rítusokat, a királyi címeket, a jogi és államszervezési mintákat, valamint az írásbeliséget Indiából. Az indianizáció azonban nem jelentett gyarmatosítást vagy tömeges betelepülést: a helyi társadalmak megőrizték anyagi kultúrájukat, nyelvüket és rokonsági rendszereiket. A korábbi szakirodalomban elterjedt „hindu gyarmatosítás” vagy „indiai terjeszkedés” elmélete ma már tudományosan meghaladott; a konszenzus a szelektív, helyi érdekekhez igazodó átvételt hangsúlyozza.

A hatalom természetének leírására a történészek gyakran használják a **mandala** fogalmát. Ez a modell arra utal, hogy a délkelet-ázsiai uralkodó hatalma nem egyenletesen kiterjedő területre vonatkozott, hanem koncentrikus körökben gyengült: a központi udvar közvetlen irányítása alatt álló magterületet a hűbéres, adózó, majd csupán szövetséges peremterületek vették körül. A mandala-modell vitatott egyszerűsítése a korai államoknak, de jól érzékelteti, hogy a mai államhatárok visszavetítése anakronizmus lenne. A hatalom személyes jellegű volt: az uralkodó és a helyi elit közötti hűségeskü, házassági kapcsolat és rituális függőség fontosabb volt, mint a területi folytonosság.

Ezen a kereten belül érdemes értelmezni a következő államalakulatokat.

3.1.2 Funan: az első jól dokumentált királyság

Funan a kínai forrásokban a legkorábbi ismert délkelet-ázsiai állam neve. A dinasztikus évkönyvek szerint nagyjából az i. sz. 1. és 6. század között létezett, központja a Mekong alsó folyása mentén, a mai Kambodzsa déli részén és Dél-Vietnámban lehetett. A „Funan” elnevezés valószínűleg a khmer **phnom** (hegy) szó vagy a kínai **Bnam** átírása; a helyi lakosok saját nevét nem ismerjük pontosan.

A kínai források mitikus alapítási történetet őriztek meg: egy indiai brahman, **Kaundinya** (a forrásokban gyakran Hun-tien) hajózott a térségbe, legyőzte a helyi uralkodónőt, **Szomát** (Liu-ye, azaz „Fűzfa-levél”), majd feleségül vette őt. Ez a történet a helyi hatalmi legitimációt hivatott igazolni: az indiai származású férfi és a helyi női ős kombinációja a kozmopolita uralkodói ideológiát és a helyi gyökereket egyaránt megtestesítette.

Funan legfontosabb régészeti lelőhelye az alsó Mekong-delta **Oc Eo** kikötővárosa, amelyet a francia régészet az 1940-es években tárt fel. A leletek – téglaépületek, csatornarendszer, indiai gyöngyök, római érmék, kínai kerámia – kiterjedt távolsági kereskedelmi hálózatra utalnak. A régészeti bizonyítékok alapján Oc Eo a dél-kínai-tengeri és az indiai-óceáni kereskedelem között közvetítő kikötőváros volt: a hajók árukat – fűszereket, gyantát, elefántcsontot, nemesfémeket – cseréltek, és a helyi elit ebből a tranzitforgalomból szerzett jövedelmet.

Funan hatalma tehát a tengeri kikötők és a rizstermelő hátország összekapcsolásán alapult. A királyok szanszkrit címeket vettek fel, hindu templomokat emeltek, és buddhista szerzeteseket is támogattak. A 6. századra azonban a kínai források Funan hanyatlásáról és egy belső vazallus, Csenla felemelkedéséről számolnak be. A hanyatlás okai vitatottak: valószínűleg a tengeri kereskedelmi útvonalak áthelyeződése, a folyami hálózat feliszapolódása és a belső hatalmi vetélkedés egyaránt szerepet játszott.

3.1.3 Csenla: a szárazföldi hatalom átrendeződése

Csenla (Chenla) neve szintén kínai forrásokból ismert. A kínai követjárások szerint a 6–8. században a Mekong középső folyása mentén, a mai Kambodzsa és Dél-Laosz területén helyezkedett el. A források megkülönböztetik a „Szárazföldi Csenlát” és a „Vízi Csenlát”, ami arra utal, hogy nem egységes birodalomról, hanem több fejedelemségből álló, laza politikai képződményről volt szó.

A Csenlára vonatkozó legfontosabb elsődleges források a szanszkrit és ókhmer nyelvű feliratok, amelyek a 7. századtól szaporodnak. Ezekből a királyi családok közötti szövetségek, házasságok és háborúk képe bontakozik ki. A feliratok elsősorban a templomoknak tett adományokat rögzítik, így elsősorban a vallási intézmények gazdasági szerepét világítják meg: a templomok földbirtokokkal, rabszolgákkal és kézművesekkel rendelkeztek, és a királyi hatalom reprezentációjának központjai voltak.

Csenla belső tagoltsága ellenére fontos lépés volt a szárazföldi, mezőgazdasági alapú hatalom megszilárdulása felé. A 8. század végére a politikai súlypont a mai Kambodzsa északi részére, a Tonle Sap-tótól északra fekvő síkságra tolódott, ami előkészítette a későbbi Angkor-korszakot. A Csenla és Funan közötti kapcsolat, valamint a „hanyatlás” és „felemelkedés” narratívája azonban részben a kínai források leegyszerűsítésén alapul: a régészeti adatok nem mutatnak éles törést, inkább a hatalmi központok fokozatos áthelyeződését jelzik.

3.1.4 A pyu városállamok a felső-Irrawaddy mentén

A mai Mianmar középső, folyó menti síkságán a 9. század előtt a **pyu** nyelvű közösségek építettek fallal körülvett, buddhista sztúpákkal ellátott városokat. A legfontosabb lelőhelyek **Beikthano**, **Halin** és **Srí Ksetra** (Sri Ksetra). A pyu nyelv a tibeti-burmai nyelvcsaládba tartozott, írásuk pedig indiai eredetű: a feliratok a páli nyelvű buddhista szövegekkel mutatnak rokonságot.

A pyu városállamok gazdasága a folyami kereskedelemre, a rizstermelésre és a sókészítésre épült. A régészeti feltárások során előkerült falmaradványok, téglaépületek, buddhista ereklyetartók és urnatemetők arra utalnak, hogy a városokban a vallási élet intézményesült, és a buddhizmus theraváda vonala már a korai századokban jelen volt. A kínai Tang-dinasztia forrásai követjárásokat említenek a „Piao” (pyu) királyságba, és leírják a városok falait, kapuit és buddhista szentélyeit.

A pyu városállamok a 9. századtól fokozatosan elvesztették politikai önállóságukat, amikor a **bamar** (burmai) nyelvű csoportok északról dél felé vándoroltak, és a **Pagani Királyság** (Bagan) felemelkedésével új hatalmi központ jött létre. A pyu lakosság beolvadt a bamar többségbe, de a pyu írás és vallási gyakorlat hatással volt a későbbi burmai buddhista hagyományra. Fontos hangsúlyozni, hogy a „pyu” kategória a régészeti kultúrák és a nyelvi azonosítás alapján rekonstruált, és a korabeli emberek saját önmeghatározásáról keveset tudunk.

3.1.5 Srivijaya: tengeri hatalom a szorosokban

Srivijaya a 7–13. század között a Maláj-szigetvilág egyik legjelentősebb tengeri hatalma volt. Központja nagy valószínűséggel a délkelet-szumátrai **Palembang** térségében feküdt, bár egyes kutatók más helyszínt, például Jambit is felvetettek. Az állam neve szanszkrit feliratokból ismert: a **Kedukan Bukit** felirat 682-ből a királyi hajóutat és hódítást örökíti meg, a **Talang Tuwo** felirat pedig egy uralkodói átokformulát és buddhista jámborsági fogadalmat tartalmaz. A kínai források „Sanfoqi”, az arab geográfusok „Zabag” vagy „Sribuza” néven említik.

Srivijaya hatalmának alapja a **Malaka-szoros** és a környező tengeri útvonalak ellenőrzése volt. A szumátrai és a maláj-félszigeti kikötők a Kína és India közötti kereskedelem kötelező megállóhelyéül szolgáltak: a fűszerek, a gyanta, a kámfor, az arany és a szantálfa mellett a hajók élelmiszert, ivóvizet és javítást igényeltek. A Srivijaya-királyok szövetségi hálózatot építettek ki a szigetvilág helyi uralkodóival, akik adót fizettek, és hozzáférést biztosítottak a belvízi erőforrásokhoz.

A vallás és az írásbeliség erősen összefonódott a hatalommal. Srivijaya uralkodói a mahájána buddhizmust támogatták; a bengáli **Nalanda** egyetemi kolostorral és kínai zarándokokkal is kapcsolatot tartottak. A kínai buddhista zarándok, **I-csing** (Yijing) a 7. század végén hosszabb időt töltött Srivijayában, és úgy írta le, mint a buddhista tanulmányok fontos központját, ahol több ezer szerzetes él. Ez az állítás azonban a zarándok saját beszámolójából származik, és túlzó is lehet; a régészeti nyomok kevésbé monumentálisak.

A 11. században a dél-indiai **csola** (Chola) dinasztia tengeri hadjárata (feltehetően 1025-ben) megtámadta Srivijaya kikötőit, és foglyul ejtette uralkodóját. Ez az esemény dokumentált a csolai feliratokban, és megrendítette Srivijaya hatalmát, bár az állam még évszázadokig fennmaradt. A régészeti kutatás Srivijayát illetően azonban viszonylag szegényes: Palembang környékén kevés monumentális maradvány került elő, ami arra utal, hogy a „birodalom” jellege inkább laza szövetségi hálózat volt, mintsem központosított, területi hatalom. A **thalasszokrácia** (tengeri uralom) kifejezést a történészek gyakran használják, de a fogalmat viták övezik, mert nem világos, mekkora volt a központ tényleges ellenőrzése a távoli kikötők felett.

3.1.6 Csampa és a korai Đại Việt a keleti partvidéken

A mai Vietnám középső partvidékén a **cham** nyelvű közösségek a 2. századtól kezdve hoztak létre államalakulatokat, amelyeket összefoglalóan **Csampa** (Champa) néven ismerünk. Csampa nem egységes királyság volt, hanem kikötővárosokból és folyami völgyekből álló politikai hálózat, amelynek fő központjai – **Indrapura**, **Vijaya**, **Kauthara** – a Dél-kínai-tengeri kereskedelem fontos csomópontjai voltak. A cham feliratok szanszkrit és ócham nyelvűek; a hindu templomok, például a **Mỹ Sơn** és a **Po Nagar** szentélykörzetek ma is állnak.

Csampa gazdasága a tengeri kereskedelemre, a rizstermelésre és a hegyvidék erdei termékeire támaszkodott. A cham uralkodók hindu istenkirályi címet használtak, de a buddhizmus is jelen volt. A 10. századtól a tőlük északra fekvő, immár független **Đại Việt** fokozatosan délebbre szorította Csampa határait; ez a terjeszkedés a 15. században a cham államiság felszámolásához vezetett. Fontos, hogy Csampa történetét ne a későbbi vietnami nemzeti narratíva „déli terjeszkedés” (Nam tiến) ellentéteként, hanem önálló, többközpontú politikai rendszerként tárgyaljuk.

A **korai Đại Việt** a Vörös-folyó deltájában, a kínai uralom alól felszabadult területeken jött létre. A kínai Han-dinasztia i. e. 2. században hódította meg a térséget, és több mint ezer évig, megszakításokkal, kínai közigazgatás alatt állt. A 10. században a kínai központi hatalom meggyengülése lehetővé tette a helyi elitek önállósodását. A **939-es Bạch Đằng-i csata**, amelyben **Ngô Quyền** (vietnámi: Ngô Quyền) legyőzte a déli Han flottát, a függetlenség jelképévé vált. Ezt követően rövid életű dinasztiák – a **Ngô**, a **Đinh** és a korai **Lê** – uralkodtak, majd a **Lý-dinasztia** (1009–1225) szilárdította meg a központosított államot.

A Đại Việt uralkodói a kínai császári modellt követték: konfuciánus udvari rituálét, hivatalnokvizsgákat és központosított adórendszert vezettek be, ugyanakkor a buddhizmus is jelentős állami támogatást kapott. A korai Đại Việt tehát egyszerre volt része a kínai írásbeliség és államszervezés örökségének, valamint a délkelet-ázsiai kereskedelmi hálózatoknak. A „korai Đại Việt” korszak a 10. századtól nagyjából a 13. századig tart, de az állam megszilárdulása a későbbi, klasszikus birodalmi időszakban teljesedett ki.

3.1.7 Államszervezés, vallás és társadalom a korai államokban

A korai délkelet-ázsiai államok egyik közös vonása a **szakrális királyság**. Az uralkodó – hindu mintára **devarāja** (istenkirály) vagy buddhista mintára **dharmarāja** (a dharma királya) – a kozmikus rend földi megtestesítője volt. A templomok nem csupán vallási célokat szolgáltak: gazdasági központokként működtek, földbirtokokkal, rabszolgákkal, kézművesekkel és a kereskedelemből származó jövedelmekkel rendelkeztek. A királyi hatalom megszilárdulása ezért gyakran templomépítéssel, a szerzetesi közösségeknek tett adományokkal és a szentélyek jogi védelmével járt együtt.

A társadalomban a források alapján megkülönböztethetők a királyi elit, a vallási szakértők (brahmanok, szerzetesek), a katonai vezetők, a kereskedők, a földművesek és a függő szolgák. A feliratokban a **dāsa** (szolga) kifejezés gyakori, ami rabszolgaszerű függőséget jelez, de a jelenség mértéke és jogi természete vitatott: nem tudjuk, mennyiben hasonlított a későbbi, transzatlanti rabszolgaságra, és mennyiben volt inkább adósságszolgaság vagy háztartási szolgálat. A nők szerepe a feliratokban rendszeresen megjelenik: régensek, adományozók és tulajdonosok is lehettek, bár a politikai hatalom csúcsán ritkábban álltak.

Az írásbeliség és a vallási szövegek hozzáférése az elitek kiváltsága volt. A szanszkrit a rituális és királyi reprezentáció nyelve, míg a helyi nyelvek – ókhmer, ócham, ómaláj, ójávai, pyu – a gyakorlati igazgatásban és a helyi feliratokban jelentek meg. Ez a kétnyelvűség jól mutatja az

indianizáció és a helyi hagyomány együttélését. A korai államok tehát nem „kis Indiák” voltak, hanem sajátos, hibrid politikai képződmények, amelyekben az indiai minták a helyi viszonyokhoz igazodtak.

3.1.8 Források és bizonytalanságok

Az ókori és korai délkelet-ázsiai államok kronológiája és belső viszonyai számos ponton rekonstrukción alapulnak. A kínai dinasztikus évkönyvek adatai másodlagos források: a császári udvar követjárásai, kereskedői beszámolói és hírszerzési jelentései alapján készültek, ezért időnként pontatlanok, sematikusak vagy túlzóak. A szanszkrit és helyi nyelvű feliratok elsődleges források, de az elitek szemszögét tükrözik: háborúkat, adományokat és rituális cselekményeket örökítenek meg, a köznép életéről alig szólnak. A régészeti leletek, például az Oc Eo-i csatornarendszer vagy a pyu városfalak, közvetlen anyagi bizonyítékot adnak, de a lelőhelyek datálása gyakran vitatott, és a feltárt terület töredékes.

Különösen bizonytalan a „Funan” és „Csenla” közötti átmenet, valamint a Srivijaya területi kiterjedése. A Funan hanyatlásáról szóló kínai beszámolók nem feltétlenül tükrözik a valós hatalmi viszonyokat; lehetséges, hogy csupán a követjárások irányának megváltozása vagy a birodalmi udvar ismeretének hiánya áll a háttérben. Srivijaya esetében a központ pontos helyét és a „birodalom” jellegét a régészeti leletanyag szűkössége miatt nem tudjuk egyértelműen megállapítani. A pyu városállamok etnikai azonosítása is problematikus: a régészeti kultúrák és a későbbi nyelvi csoportok közötti kapcsolat hipotetikus.

A fejezet ezért a mai történészi konszenzust követi, de hangsúlyozza, hogy az itt bemutatott kép folyamatosan módosul az újabb régészeti ásatások, epigráfiai elemzések és a kritikai forrásolvasás eredményeként. Az olyan fogalmakat, mint „indianizáció”, „mandala” vagy „thalasszokrácia”, értelmezési keretként, nem pedig lezárt tényként kell kezelni.

3.1.9 Rövid összefoglaló

- A korai délkelet-ázsiai államok a tengeri és folyami kereskedelem ellenőrzésére épültek, és nem a mai területi államokhoz hasonlítottak.
- Az **indianizáció** a helyi elitek szelektív átvétele volt: szanszkrit írásbeliség, hindu és buddhista rítusok, királyi ideológia, de helyi társadalmi és anyagi alapokon.
- **Funan** (kb. 1–6. század) a Mekong-delta kikötővárosaiból, elsősorban Oc Eo-ból ismert; hatalma a távolsági kereskedelemből és a rizstermelő hátországból táplálkozott.
- **Csenla** (6–8. század) laza fejedelemségi hálózat volt a Mekong középső folyása mentén; a feliratok a templomok gazdasági szerepét emelik ki.
- A **pyu városállamok** a mai Mianmar középső részén, fallal körülvett buddhista központok voltak, amelyek a 9. században olvadtak be a Pagani Királyságba.
- **Srivijaya** (7–13. század) tengeri hatalom volt a Malaka-szorosban, központja valószínűleg Palembang; jellege inkább szövetségi hálózat, mint birodalom.
- **Csampa** a közép-vietnámi partvidék cham kikötőállamainak hálózata, **Đại Việt** pedig a 10. században függetlenné vált északi állam, amely a kínai állammodellt és a helyi buddhizmust ötvözte.
- A korai államok forrásai (kínai évkönyvek, feliratok, régészet) egyaránt torzítanak; a kronológia és a hatalmi viszonyok rekonstrukciója folyamatos tudományos vita tárgya.

3.1.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen különbségek vannak a korai délkelet-ázsiai „királyságok” és a mai területi államok között, és miért alkalmas a mandala-modell a hatalmi viszonyok leírására?
2. Milyen elsődleges források állnak rendelkezésre Funan és Srivijaya történetéhez, és milyen torzításokkal kell számolnunk az egyes forrástípusoknál?
3. Mit jelent az „indianizáció” fogalma, és miért vetik el a mai történészek a korábbi „hindu gyarmatosítás” elméletét?
4. Hasonlítsa össze a pyu városállamok és Csampa szerepét a regionális kereskedelemben: milyen földrajzi és vallási tényezők határozták meg fejlődésüket?
5. Miért tekinthető az 939-es Bạch Đằng-i csata fordulópontnak a korai Đại Việt történetében, és milyen kínai és helyi hagyományok ötvöződtek az államszervezésben?

3.2 A klasszikus birodalmak

A korai államok hálózatai után Délkelet-Ázsia történetének következő nagy korszaka a mai történetírásban gyakran a **klasszikus birodalmak** korszakaként jelenik meg. Ez a megnevezés azonban félrevezető lehet, mert a 9–15. század hatalmi képződményei nem modern területi államok voltak, hanem többnyire vallási ideológiával, adóztatási rituálékkal, kereskedelmi monopóliumokkal és patrónus-kliens kapcsolatokkal összetartott, változó határú központok. Az ezt az időszakot tárgyaló fejezetben Angkor, Pagan, Majapahit, Srivijaya, Ayutthaya, Lan Xang és Malacca példáján mutatjuk be, hogyan alakultak át a korábbi, a Mekong-vidékén és a szigetvilágban kialakult kisebb királyságok nagyobb hatalmi konglomerátumokká, miközben a theravāda buddhizmus és az iszlám fokozatosan új legitimációs nyelveket és szervezeti kereteket hozott.

3.2.1 Angkor és a khmer hatalmi központ

A **Khmer Birodalom** központja a mai Kambodzsa területén, a Tonlé-tó medencéjében alakult ki. A hagyományos datálás szerint 802-ben II. Dzsajavarman (Jayavarman II) egy hegyi rítus keretében nyilvánította magát **univerzális uralkodónak** (csakravartin, vagyis „a törvény kerekét forgató”) a Phnom Kulen hegységen. A 802-es dátumot főként későbbi feliratok és kínai források alapján rekonstruálják; a rítus pontos jellege és politikai jelentése a mai napig vitatott értelmezési kérdés. A 9. század végétől a khmer elitek a **Mandala**-szerű hatalmi hálózatot fokozatosan központosítottabb adminisztrációvá formálták: templomalapítványokkal, víztározókkal (baray) és a királyi családhoz kötődő hivatalnokréteggel.

Angkor legjelentősebb uralkodói közé tartozik II. Suryavarman (uralk. 1113–1150), aki az Angkor Wat templomegyüttest építtette. Az **Angkor Wat** nem csupán a hindu (elsősorban a Visnu-kultuszhoz köthető) világkép kőbe vésett modellje, hanem olyan intézményi hálózat is, amely a falvakból származó rizsadót, a tómedencei halászatot és a kereskedelmi útvonalakat kötötte össze a papi és katonai elitekkel. A templomegyüttes hatalmas méretei és a benne foglalt domborművek a királyi ideológia dokumentált emlékei, de a paraszti társadalom mindennapjairól jóval kevesebb írott forrás maradt; a régészeti feltárások – például a csatornák és a rizsföldrendszerek nyomai – fontos kiegészítők.

A 12. század második felétől a khmer udvar fokozatosan a **mahájána buddhizmus** irányába mozdult el, például VII. Dzsajavarman (uralk. 1181–1218) uralkodása alatt, aki a Bayon-templomot és az arcos tornyokat emeltette. A 13. századtól a **theravāda buddhizmus** vált a khmer elitek körében is meghatározóvá, ami a korábbi istenkirály-képzetet (devarádzsa) részben átalakította: az uralkodó már nem annyira hindu isteni megtestesülést, hanem a Buddha tanítását

védő, érdemeket gyűjtő patrónus szerepét hangsúlyozta. A theravāda felvételét nem szabad gyors vagy erőszakos váltásként elképzelni; a helyi hindu, mahájána és őshonos vallási gyakorlatok sokáig párhuzamosan éltek, amit a 14. századi feliratok és az udvari rituálék vegyes nyelvezete is mutat.

Angkor hanyatlása a 14–15. században fokozatosan ment végbe. Az egykor népszerű „bukás” narratíva, amely szerint Ayutthaya 1431-es sikeres hadjárata egycsapásra elpusztította a várost, a mai szakirodalomban inkább vitatott értelmezés. A régészeti adatok alapján a városi mag fokozatosan veszített lakosságából, a hatalom súlypontja délkeletre tolódott, és a kereskedelmi útvonalak átalakulása, a vízgazdálkodási rendszer karbantartási válsága, valamint a regionális riválisok (elsősorban a tengerparti kikötők és a thai központok) megerősödése együttesen játszott szerepet. Az angkori feliratok és az Ayutthaya-krónikák eltérő képet adnak a konfliktusról, ezért a 1431-es eseményt nem szabad a modern kambodzsai vagy thai nemzeti narratíva szerint egyoldalúan olvasni.

3.2.2 Pagan és a korai burmai állam

A mai Mianmar (Burma) területén a 9–13. században a **Pagan (Bagan)** városállam vált a legjelentősebb hatalmi központtá. A korábbi pyu városállamok után a pagani királyság magterülete az Irrawaddy (Aijarvadi) folyó középső szakaszán feküdt. A hagyományos burmai krónikák Anawrahta (uralk. 1044–1077) alakjához kötik a birodalom alapítását és a **theravāda buddhizmus** állami rangra emelését. Anawrahta a krónikák szerint legyőzte a deltavidéki Mon királyságot (Thaton), és a theravāda szent szövegek (Tipitaka) másolatait Paganba vitette. Ezt a történetet a modern történetírás részben legendás elemnek tekinti: a régészeti és epigráfiai bizonyítékok azt mutatják, hogy Paganban a theravāda már korábban is jelen volt, és a Thaton elleni hódítás kronológiája bizonytalan.

Pagan legértékesebb forrásai a több ezer fennmaradt **templomfelirat és adománylevél**. Ezek dokumentálják, hogy a királyi család, a szerzetesi közösségek (szangha) és a gazdag kereskedők földeket, rabszolgákat és munkaerőt adományoztak a buddhista intézményeknek. A feliratok nyelve pali, mon és óburmai; közülük sokan a tulajdonjog és a földtulajdon formáit is rögzítik, így elsődleges forrásai a gazdaság- és társadalomtörténetnek. A pagani királyság hatalma a folyó menti rizstermelés és a növekvő belső kereskedelem adóján nyugodott, de a hegyi közösségek és az északkeleti területek irányítása gyakran névleges maradt.

A pagani hanyatlás fordulópontjaként a mongol hadjáratot szokták említeni. A mongol csapatok – a Jüan-dinasztia keretében – 1277 és 1287 között több alkalommal is betörtek a királyságba; a krónikák szerint Pagan 1287-ben elesett, a királyság pedig szétdarabolódott. A régészeti adatok azonban azt mutatják, hogy Pagan városi lakossága még a 14. században is jelentős volt, és a központi hatalom összeomlása inkább fokozatos folyamat volt, amelyben a mongol nyomás csak az egyik tényező. A pagani utódállamok – az Ava (Inwa) és a Pegu (Bago) – a 14–15. században átvették a buddhista legitimációt, de a politikai központok áthelyeződtek.

3.2.3 Srivijaya és a tengeri kereskedelmi hálózat

A maláj szigetvilág nyugati felén a 7. századtól a 13. századig a **Srivijaya** névvel jelölt hatalmi hálózat ellenőrizte a Malaka- és a Szunda-szoros környéki tengeri útvonalakat. Srivijaya központját hagyományosan a dél-szumátrai Palembang környékére helyezik, de a régészeti helyszínek szétszórtak, és a „főváros” fogalma nem feleltethető meg a mai központi kormányzásnak. A **Kedukan Bukit felirat** (683) a legrégebbi ismert ómaláj nyelvű feliratok egyike, és egy uralkodó tengeri hadjáratát, pogány szentélyek felszámolását, valamint a hatalmi győzelmet ünnepli. A felirat a Srivijaya kutatóinak egyik legismertebb elsődleges forrása, de a benne

leírt esemény értelmezése vitatott: egyesek belső terjeszkedésnek, mások regionális hatalmi konszolidációnak tekintik.

Srivijaya erejét a **tengeri kereskedelemre kivetett hatalmi gyámság** adta. A kínai források (például a Tang-dinasztia évkönyvei) rendszeresen említik a Szrivijaja nevű államot, amely buddhista zarándokokat is fogadott; az arab és perzsa geográfusok pedig arról írnak, hogy a szigetvilágban fűszereket, kámfort, szantálfát és tengeri termékeket gyűjtenek a kínai piacra. Srivijaya a 10–11. században a **mahájána buddhizmus** fontos központja volt, amit a Nalanda-vidéki kapcsolatok és a bengáli buddhista hagyományhoz fűződő epigráfiai adatok is jeleznek. Nem beszélhetünk azonban egységes „buddhista államról": a helyi kikötőkben hindu, buddhista és később muszlim kereskedők egymás mellett éltek, és az uralkodói legitimitás forrása részben az őslakos termékenységi rítusokon, részben a buddhista univerzalizmuson nyugodott.

Srivijaya hanyatlását a 11. századi dél-indiai **Csola (Chola) támadás** (1025 körül) gyorsította fel, amely a tengeri hálózat több kikötőjét is érintette. Ezt követően a hatalmi súlypont fokozatosan Jávára tevődött át, de Srivijaya még a 13. században is említésre kerül kínai forrásokban. A kései Srivijaya és a jávai **Majapahit** viszonya összetett: egyes jávai források szerint Srivijaya területeit a 14. században Majapahit befolyása alá vonta, más források inkább házassági és kereskedelmi szövetségekről írnak. A Srivijaya „bukását" tehát nem szabad egyetlen dátumhoz kötni.

3.2.4 Majapahit és a jávai hatalmi konglomerátum

A **Majapahit Birodalom** a kelet-jávai Brantas folyó vidékén alakult ki a 13. század végén, és a 14. században vált a szigetvilág legjelentősebb szárazföldi-tengeri hatalmává. A hagyományos alapítási év 1293/1294, amikor Raden Wijaya (a későbbi Kertarajasa Jayawardhana) a mongol csapatok kivonulását kihasználva megszilárdította hatalmát. A birodalom legismertebb forrása a **Nagarakretagama** (más néven Desawarnana, 1365), amelyet a költői formában író Prapañca hagyott az utókorra. Ez a jávai palladium a királyi udvar rituális központját, a templomhálózatot és a hozzá kapcsolódó adófizető területeket írja le. A szöveg a királyi hatalmat a hindu-buddhista univerzalizmus nyelvén ábrázolja, de a valós ellenőrzés mértéke a Jáván kívüli területeken feltehetően csekély volt, és a „birodalom" határai jelentősen eltérhettek a Nagarakretagama névjegyzékei által sugallt kiterjedéstől.

A Majapahit-korszak legismertebb politikai alakja Gajah Mada, aki a 14. század közepén a király mellett a legfőbb miniszteri hivatalt töltötte be. A **Sumpah Palapa** („Palapa-eskü") néven ismert, a krónikákban és későbbi irodalmi hagyományban felbukkanó fogadalom szerint Gajah Mada mindaddig nem élvezett volna bizonyos fűszereket, amíg a szigetvilág nagy részét nem hódoltatja a Majapahit hatalma alá. Ezt a szöveget a modern indonéz nemzeti emlékezet gyakran a mai Indonézia „előfutáraként" idézi; ez azonban emlékezetpolitikai állítás, mivel a 14. századi Majapahit és a mai indonéz állam között nincs intézményi és területi folytonosság. A történetírás ezért a Palapa-esküt elsősorban a korabeli hatalmi retorika dokumentumaként, nem pedig területi követelésként értelmezi.

A Majapahit gazdasága a jávai rizstermelésre és a fűszerkereskedelemre épült. A jávai királyság a maluku-szigeteki (Moluccák) szegfűszeg és szerecsendió termelőit nem közvetlenül irányította, hanem a kereskedelmi láncokat és a kikötői adókat próbálta ellenőrizni. A 15. században a Jáva északi partján fekvő muszlim kikötővárosok – például Demak, Japara, Gresik – fokozatosan önállósodtak, és az iszlámra áttért kereskedőrétegek új hatalmi központokat hoztak létre. A Majapahit udvar a 15. század végén elvesztette tényleges hatalmát, de a jávai hindu-buddhista kultúra – a wayang-előadások, az udvari etikett, a szanszkrit eredetű udvari nyelv – tovább élt az iszlamizált szultánságokban is. A hanyatlás kronológiája vitatott; a gyakran említett 1478-as dátum (a „Demon" vagy „Giri" támadása) a jávai krónikákban szerepel, de régészetileg nem igazolható egyértelműen.

3.2.5 Ayutthaya, Lan Xang és a thai-lao központok

A szárazföldi Délkelet-Ázsia középső részén a 14. században két nagy jelentőségű hatalmi központ jött létre: a Chao Phraya-medencében **Ayutthaya** (alapítva a hagyományos dátum szerint 1351-ben), és a Mekong középső folyása mentén **Lan Xang** („a millió elefánt földje”, hagyományos alapítási év 1353). Mindkettő a korábbi, kisebb thai-lao törzsfői szövetségek fokozatos összeolvadásából alakult ki, és mindkettő a **theraváda buddhizmust** tette az uralkodói legitimitás egyik központi elemévé.

Ayutthaya alapítását a királyi krónikák U-thong herceghez kötik, aki a deltavidéki kereskedelem és a folyami közlekedés ellenőrzésére rendezkedett be. A város a Chao Phraya folyó szigetén, a tenger felől és a belső területek felől egyaránt jól elérhető helyen feküdt. Ayutthaya a 15. századtól a térség legfontosabb közvetítő kereskedelmi központja lett, ahol kínai, indiai, perzsa, arab és később európai kereskedők is megfordultak. A 15–17. századi felvirágzás nem csupán a rizstermelésen, hanem a **Mandala**-hálózat közvetítő szerepén nyugodott: az Ayutthaya királyi udvar a szomszédos városállamok és hegyi közösségek adóját részben árucikként, részben munkaerőként gyűjtötte be. A „gyarmati adó” fogalma azonban itt nem használható, mert a rendszer sokkal inkább személyes hűségi viszonyokon, mint területi adminisztráción alapult.

Lan Xang alapítója, Fa Ngum (uralk. hagyományosan 1353–1371) a laoszi krónikák szerint Angkor udvarában nevelkedett, és onnan hozta a theraváda buddhizmus ereklyéit és a khmer udvari szokásokat. Lan Xang hatalmának magterülete a Mekong menti síkvidékekre korlátozódott, de a királyság a 14–16. században időszakosan a mai északkelet-thaiföldi és vietnami hegyvidéki közösségek felé is kiterjesztette befolyását. A hegyi etnikai csoportok – például a khmu, hmong és más, a síkvidéki rizstermelőktől eltérő életmódot folytató közösségek – számára a laoszi királyi hatalom gyakran csak időszakos adószedést jelentett; a modern nemzeti történetírásban azonban ezeket a területeket gyakran visszavetítve „laoszi fennhatóság” alattiként ábrázolják. A források hiánya miatt a hegyi közösségek belső politikai szerveződése jobbára ismeretlen.

Ayutthaya és Lan Xang viszonya, valamint a khmer utódállamokkal való kapcsolatuk a 14–15. században gyakran háborús és házassági szövetségek bonyolult hálóját alkotta. A thai és laoszi krónikák ezt a viszonyt esetenként nemzeti konfliktusként ábrázolják, de a mai történészek inkább a regionális hatalmi mezők versengését, nem pedig nemzeti ellentétet látnak benne. A 16. századtól Ayutthaya nyugati irányban a burmai Toungoo-dinasztiával került ismételt konfliktusba, Lan Xang pedig időszakosan a burmai befolyás alá került. E konfliktusok áldozatközpontú bemutatása nehéz, mert a krónikák elsősorban az elitek hadi dicsőségét örökítik meg, a civil lakosság szenvedéseiről alig szólnak.

3.2.6 Malacca és az iszlám kereskedelmi szultanátus

A Malaka-szoros északi kijáratánál, a Maláj-félsziget délnyugati partján alapított **Malacca (Melaka)** a 15. században a szigetvilág egyik legfontosabb kikötővárosává vált. A hagyományos elbeszélés szerint Malaccát egy Palembangból származó uralkodó, Parameswara alapította 1396 és 1403 között; a **Sejarah Melayu** (Maláj évkönyv) ezt a mitikus-historikus szövegben színesen elbeszéli. A kikötő gyors felemelkedését az tette lehetővé, hogy a kínai Ming-dinasztia a 15. század elején flottaexpedíciókat küldött a térségbe (a Cseng Ho vezette utak), és Malacca kínai védnökséget kérve stabil politikai környezetbe került. Ez a kínai kapcsolat a maláj krónikákban és a kínai évkönyvekben egyaránt dokumentált, bár a részletekben eltérnek.

Malacca a 15. század közepén áttért az **iszlamra**, és ezzel a szigetvilág egyik legkorábbi és legnagyobb iszlám kereskedelmi államává vált. Az áttérés okai között a tengeri kereskedelemben részt vevő muszlim kereskedőközösségekhez fűződő szoros kapcsolatok, valamint az uralkodói legitimáció új, a hindu-buddhista hagyománytól eltérő formája szerepelhetett. A **Malaccai**

Szultanátus udvarában kialakult a **Malaccai Törvénykönyv** (Undang-Undang Melaka), amely a muszlim jog (saría) elemeit a helyi szokásjoggal (adat) ötvözte. Ez a dokumentum a tengeri kereskedelem, a tulajdonjog és a családi jog kérdéseit is szabályozta, és a későbbi maláj szultánságok jogi modelljéül szolgált. A szöveg fennmaradt változatai azonban későbbi másolatok, így a 15. századi állapot rekonstrukciója forráskritikai óvatosságot igényel.

Malacca gazdagsága nem csupán a termelésből, hanem a közvetítő kereskedelemből származott. A város adó- és kikötői illetékrendszere, raktárai és szálláshelyei a kelet-nyugati fűszer-, textil- és porcelánkereskedelem csomópontjává tették. A portugál Tomé Pires 1512–1515 körül írt beszámolója – amelyet nem a helyi lakosság, hanem egy európai megfigyelő szemszögéből kell olvasni – részletesen leírja a kikötő soknyelvű kereskedővilágát. Malacca bukását 1511-ben a portugál hadjárat okozta, de a város a hódítás után sem tűnt el teljesen; a kereskedelem egy része áttevődött Aceh, Johor és más kikötőkbe. Malacca története tehát nem a „fényes gyarmati kor előtti kereskedelem” idilli végpontja, hanem a hatalmi átrendeződés egyik állomása.

3.2.7 A theraváda buddhizmus és az iszlám térhódításának összehasonlító kerete

A klasszikus birodalmak korának egyik legfontosabb vallási folyamata a **theraváda buddhizmus** terjedése a szárazföldön, valamint az **iszlám** térhódítása a szigetvilág kikötővárosaiban. E két folyamat nem csupán hitbeli változás volt; intézményi, gazdasági és nyelvi hálózatokat is hozott. A theraváda a 11. századtól kezdve a burmai, thai, lao és khmer elitek közös keretévé vált: a pali nyelvű kánon, a szerzetesi rend (szangha) és a királyi adományozás rendszere összekötötte a különböző udvarokat. A szerzetesek földbirtokokat szereztek, ami egyrészt a vallási intézmények gazdasági súlyát növelte, másrészt időről időre feszültséget keltett a királyi hatalommal, amikor az uralkodók megpróbálták a szangha vagyonát ellenőrizni. A theraváda buddhista királyság modellje nem volt azonban egységes: a pagani, az angkori és az ayutthayai udvari rituálék különböző hindu és őshonos elemeket is megőriztek.

Az iszlám terjedése a szigetvilágban hosszú, fokozatos folyamat volt. A 13. század végétől észak-szumátrai kikötőkben (például Pasai) muszlim uralkodók bukkannak fel, amit sírkövek és arab-perzsa források jeleznek. A 15. századra a Malaka-szoros térségében a muszlim kereskedőközösségek politikai hatalmat is szereztek; Malacca, majd Aceh, Demak és a keleti szigetvilág egyes szultánságai az iszlámot a kereskedelmi hálózatok hitéleti és jogi kereteként használták. Az iszlamizációt nem szabad „hódításként” vagy „békés misszióként” egyoldalúan leírni: a források mind katonai hódításokat, mind fokozatos áttérést, mind kereskedelmi házasságokat dokumentálnak. A helyi közösségek sokszor az új vallás elemeit a korábbi hindu-buddhista vagy őshonos rituálékkal keverték; a 16. századi jávai krónikák ezt a vallási pluralizmust nem a mai értelemben vett „toleranciaként”, hanem pragmatikus együttélésként írják le.

3.2.8 Birodalmi központok és hálózatok: összehasonlító szempontok

Az itt bemutatott hatalmi képződményeket nem lehet egyetlen modell alá sorolni. A szárazföldi birodalmak – Angkor, Pagan, Ayutthaya – alapvetően **rizstermelő agrárközpontokra** épültek, ahol a hatalom a föld, a munkaerő és a víz ellenőrzéséből származott. A tengeri hatalmak – Srivijaya, Malacca, részben Majapahit – ezzel szemben elsősorban **kereskedelmi csomópontok hálózatát** ellenőrizték, és hatalmuk a hajóforgalom, a kikötői adók és a szövetséges kikötők hűségén nyugodott. A két típus között átmenetek is voltak: Majapahit egyszerre támaszkodott a jávai rizsalapú magterületre és a tengerentúli kereskedelmi kapcsolatokra.

A modern történetírás – elsősorban a 20. századi kutatók, például O. W. Wolters nyomán – a **mandala** fogalmát használja arra a hatalmi logikára, amelyben a központ hatósugara nem zárt határú területet, hanem koncentrikus, változó hűségi övezeteket jelentett. A mandala-modell nem

tény, hanem értelmezési keret; hasznos, mert megakadályozza a modern nemzetállami területiség visszavetítését. Ugyanakkor a kritikusai szerint a modell túlságosan statikus, és nem veszi figyelembe az adóztatás, a pénzhasználat és a bürokrácia egyes elemeinek fejlődését. A klasszikus birodalmak közigazgatása ugyanis korántsem volt egységes: a templomi levéltárak (például Angkorban) viszonylag fejlett írásbeli nyilvántartást mutatnak, míg a hegyi peremterületeken a hatalomgyakorlás nagyrészt szóbeli rituálékon alapult.

Végül érdemes hangsúlyozni, hogy e birodalmak történetét nem szabad kizárólag a férfi uralkodók és a fővárosi elitek felől elbeszélni. A feliratok és krónikák ugyan az udvari világot állítják középpontba, de a régészeti és néprajzi adatok arra mutatnak, hogy a hétköznapi termelők – rizsföldművesek, halászok, fakitermelők, sópárlók, takácsok és kereskedőasszonyok – a birodalmak gazdasági alapját képezték. A klasszikus birodalmak korszakának jobb megértése ezért nemcsak a nagy királyi feliratok, hanem a falvak, a temetők, a műhelyek és a kikötői hulladékrétegek kutatásán is múlik.

3.2.9 Források és bizonytalanságok

A klasszikus birodalmak történetére vonatkozó elsődleges források három nagy csoportba sorolhatók: **epigráfiai források** (kő- és fémtáblákra vésett feliratok), **külső elbeszélő források** (kínai dinasztikus évkönyvek, arab-perzsa geográfusok, európai utazók beszámolói), valamint **régészeti leletek** (templomok, csatornarendszerek, kerámia, fémtárgyak). A helyi krónikák – például a burmai, thai, laoszi és maláj évkönyvek – sokszor évszázadokkal későbbi másolatokban maradtak fenn, ezért használatukkor a modern történetírás forráskritikai óvatossággal jár el.

A legfontosabb bizonytalanságok a következők:

- **Kronológiai ellentmondások:** a korai uralkodók évszámait gyakran csak egyetlen felirat vagy egy későbbi krónika őrizte meg, így a birodalmak alapítási évei – például Angkor 802-es, Ayutthaya 1351-es vagy Lan Xang 1353-as „alapítása” – tudományos konszenzuson alapuló, de nem vitathatatlan rekonstrukciók.
- **Területi kiterjedés:** a modern térképek, amelyek a klasszikus birodalmakat mai határokkal vetítik ki, félrevezetőek, mert az uralkodók tényleges ellenőrzése a központtól távolodva egyre kisebb volt.
- **Népességi adatok:** a régészeti becslések – például Angkor vagy Pagan lakosságáról – tág határok között mozognak, mivel az írott források nem szolgáltatnak népszámlálási adatokat, a felmérések pedig eltérő módszertant használnak.
- **Vallási átmenet:** a theraváda és az iszlám térhódításának időpontja és jellege bizonytalan, mert a források a legitimációs retorikát gyakran összekeverik a mindennapi hitgyakorlattal; a hétköznapi vallásosságról alig van írott anyag.

A modern kutatásban élénk vita folyik arról, hogy a klasszikus birodalmakat „bürokratikus államnak”, „mandala-hálózatnak” vagy „rituális központnak” kell-e nevezni. Ezt a vitát a könyv nem dönti el, hanem arra használja, hogy az olvasó érzékelje a fogalmak korhoz kötöttségét.

3.2.10 Rövid összefoglaló

- A 9–15. században a délkelet-ázsiai hatalmi központok – Angkor, Pagan, Srivijaya, Majapahit, Ayutthaya, Lan Xang és Malacca – nagyobb kiterjedésű, de változó határú, többközpontú képződményekké váltak; a modern nemzetállam fogalma nem alkalmazható rájuk.

- Angkor a khmer rizstermelő hátországra és a templomalapítványok hálózatára épült; a hindu-mahájána legitimációt a 13. századtól a theraváda buddhizmus váltotta fel, de a hanyatlás fokozatos és többtényezős volt.
- Pagan a theraváda buddhizmus korai szárazföldi központja volt; a mongol támadások és a belső széttagolódás együttesen vezettek az utódállamok megjelenéséhez.
- Srivijaya elsősorban tengeri kereskedelmi hálózat volt, amelynek központja Szumátrán helyezkedett el, és a Csola-támadás után fokozatosan veszített súlyából.
- Majapahit a jávai rizstermelés és a szigetvilági kereskedelem összekapcsolásával vált nagy hatalommá; a Nagarakretagama királyi retorikáját nem szabad területi igényként olvasni.
- Ayutthaya és Lan Xang a theraváda buddhista királyságok új generációját képviselték; a thai-lao krónikák nemzeti konfliktus-értelmezése a modern nemzetépítés visszavetítése.
- Malacca a 15. századi iszlám kereskedelmi állam modelljévé vált, és törvénykönyve, valamint kikötői gyakorlata a későbbi maláj szultánságokra is hatott.
- A klasszikus birodalmak történetét a feliratok, a külső beszámolók és a régészeti leletek együttes rekonstrukciójából ismerjük; a kronológia, a területi kiterjedés és a vallási átmenetek számos ponton vitatottak.

3.2.11 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze Angkor és Majapahit hatalmi alapjait! Melyik támaszkodott inkább a rizstermelő magterületre, és melyik a tengeri kereskedelemre?
2. Miért problematikus a „Srivijaya” és a „Majapahit” mai államhatárokkal való azonosítása? Milyen érvek szólnak a mandala-modell használata mellett és ellen?
3. Milyen elsődleges forrásokból ismerjük Malacca 15. századi történetét, és milyen korlátai vannak e forrásoknak?
4. Miben rejlik a theraváda buddhizmus és az iszlám térhódításának hasonló szerepe a klasszikus birodalmak legitimitásában? Miért kerülendő a „gyors váltás” feltételezése?
5. A khmer és a thai-lao krónikák miért nem tekinthetők tisztán nemzeti szempontú elbeszéléseknek ebben a korszakban? Milyen modern emlékezetpolitikai csapdákat rejt ez a forrástípus?

3.3 Iszlám, kereskedelem és a szigetvilág

Az előző alfejezet a klasszikus birodalmak, Srivijaya és Majapahit hanyatlását és a hindu-buddhista államok világát mutatta be. A 13–16. században a Maláj-szigetvilágban új vallási és politikai térkép alakult ki, amelynek középpontjában az iszlám terjedése és a fűszerkereskedelem állt. Ez a folyamat nem egyetlen hódítás vagy külső hatalom beavatkozása volt, hanem a tengeri kereskedelem hálózataiban, a helyi uralkodók döntéseiben és a kikötővárosok társadalmában gyökerezett. A szigetvilág muszlim államai, élükön a Malaccai Szultanátussal, összekapcsolták a kínai, indiai, arab és később európai kereskedői köröket, és tartósan átformálták a régió kulturális és politikai arculatát.

3.3.1 Az iszlám megjelenése és terjedése

Az iszlám már a 7–9. századtól jelen volt a Maláj-szigetvilág kikötőiben, de ekkor elsősorban arab és perzsa kereskedők vallásaként. A korai kapcsolatokra utaló bizonyítékok részben régészetiek: a kelet-jávai Leran falu mellett talált, 1082-re datált muszlim sírkő dokumentált tény, és arra utal, hogy a 11. században már éltek muszlim közösségek a térségben. A 13. század végétől azonban az iszlám már politikai tényezővé vált: az észak-szumátrai **Szamudra Pasai** (Samudera Pasai)

szultanátus az első ismert muszlim uralkodói központ a régióban, amelyet Marco Polo 1292-es útleírása említ (a szöveg hivatkozása ellenőrzést igényel, de a forrás létezése dokumentált). A 14–15. században az iszlám fokozatosan terjedt a tengerparti kereskedővárosokban, majd a 16. századra a szigetvilág nyugati felének számos állama muszlim uralkodó alatt állt.

A terjedés csatornái között a történészi konszenzus szerint a **kereskedelem** játszotta a legfontosabb szerepet. A muszlim kereskedők – arabok, perzsák, indiaiak (főként gudzsarátiak, tamilok, bengáliak) – nem csupán árut, hanem vallási gyakorlatot, jogi normákat és írástudást is hoztak magukkal. A **szúfi** (sufi) tanítók és vándor prédikátorok rugalmasan viszonyultak a helyi hiedelmekhez, és gyakran házassági szövetségek révén kerültek kapcsolatba a helyi elitekkel. Az uralkodói áttérések kiemelt jelentőségűek voltak: amikor egy kikötőváros ura felvette az iszlámot, a muszlim kereskedők nagyobb biztonságot és jogi védelmet éreztek, ami tovább növelte a kikötő vonzerejét. A folyamat tehát nem pusztán vallási, hanem gazdasági és politikai racionalitást is követett.

Fontos hangsúlyozni, hogy az iszlám terjedése nem volt egységes vagy gyors. A belső területeken, különösen Jáva keleti és középső részein, a hindu-buddhista hagyományok tovább éltek, és a nagy mezőgazdasági államok (mint a hanyatló Majapahit utódállamai) hosszú ideig ellenálltak az iszlám befolyásnak. A partvidéki muszlim kereskedőállamok és a belső, mezőgazdasági alapú hindu-buddhista királyságok közötti feszültség a 16. század egyik meghatározó politikai törésvonala volt. Az iszlám terjedését gyakran „békésnek” írják le, de ez a jellemzés vitatott: bár nincs nyoma nagy léptékű hódításnak, a helyi hatalmi harcok és a dinasztikus konfliktusok gyakran összefonódtak a vallási változással, és az áttérések mögött néha kényszer vagy politikai nyomás is állhatott. A történészi konszenzus ma azt emeli ki, hogy a folyamat sokszínű volt: a kereskedelem, a misszió, a házassági kapcsolatok és a politikai érdek együttesen alakították.

3.3.2 A Malaccai Szultanátus

A Malaccai Szultanátus (Melaka) a 15. század első felében emelkedett a Maláj-félsziget délnyugati partján, a Malacca-szoros ellenőrzésére alkalmas helyen. Alapítása a hagyomány szerint egy szumátrai herceghez, **Paramesvarához** (Parameswara) köthető, aki a 14. század végén, valószínűleg Srivijaya örököseként vagy egy helyi előkelőként, megalapította a kikötőt. A kínai források 1405-ben már említik Malaccát, és a Ming-dinasztia udvarával való kapcsolatfelvétel a szultanátus korai megerősödésének kulcsa volt. **Zheng He** (Zheng He) kínai admirális 1405–1433 közötti expedíciói többször érintették Malaccát, és a kínai császári védelem – dokumentált tény – hozzájárult ahhoz, hogy a kikötő elkerülje a Sziám és a jávai hatalmak közvetlen fenyegetését.

Paramesvara feltehetően már uralkodása alatt áttért az iszlámra, és felvette az **Iszkandar Szah** (Iskandar Shah) nevet, bár az áttérés pontos időpontja vitatott. A szultanátus a 15. század közepén, **Muzaffar Szah** (Muzaffar Shah) és fia, **Manszur Szah** (Mansur Shah) uralkodása alatt érte el hatalma csúcsát. Malacca kikötője a korabeli források szerint a világ egyik legforgalmasabb kereskedelmi központja lett: a portugál gyógyszerész, **Tomé Pires** 1512–1515 között írt feljegyzései szerint a kikötőben több mint nyolcvan nyelvet beszéltek, és évente több száz hajó fordult meg (a számok becslések, de a forrás hiteles leírása a kozmopolita jellegnek). A szultán adó- és vámrendszere, a kereskedők jogi védelme, a raktározás és a hajójavítás szolgáltatásai, valamint a Malacca-szoros ellenőrzése tette a várost a kelet-nyugati kereskedelem csomópontjává.

A Malaccai Szultanátus nem csupán gazdasági, hanem kulturális és vallási központ is volt. A maláj nyelv itt vált a szigetvilág **lingua franca**-jává, és a **dzsávi** (Jawi) írás – az arab betűs maláj írás – a diplomácia és az irodalom eszközévé. Az iszlám jogtudósok és szúfi tanítók Malaccában működtek, és a szultanátus hálózata elősegítette az iszlám terjedését a környező területeken, például a Maláj-félsziget keleti partján, Szumátra keleti részén és Borneó északi

vidékein. Ugyanakkor Malacca társadalma vallásilag pluralisztikus maradt: hindu, buddhista, muszlim és animista közösségek egyaránt jelen voltak, és a kereskedelemben a vallási hovatartozás nem volt kizáró feltétel.

A szultanátus hanyatlása a 16. század elején gyorsan következett be. A portugál **Alfonso de Albuquerque** 1511-ben elfoglalta Malaccát, miután a szultán nem tudta megvédeni a kikötőt. A portugál hódítás dokumentált tény, de megítélése a történetírásban vitatott: a portugál források a hódítást a keresztény hatalom győzelmeként, a maláj krónikák (például a **Sejarah Melayu** – Maláj Krónika) pedig idegen invázióként és a jogos uralkodó elűzéseként ábrázolják. A szultáni udvar a Maláj-félsziget déli csücskébe, **Johorba** menekült, és a Malaccai Szultanátus öröksége a johori szultánságban, valamint a környező muszlim államokban élt tovább. Malacca bukása a portugálok számára stratégiai győzelem volt, de a fűszerkereskedelem központjai hamarosan más kikötőkbe (például Acehbe és a Maluku-szigetekre) helyeződtek át.

3.3.3 Helyi szultanátusok és kereskedői hálózatok

A Malaccai Szultanátus mellett a 15–16. században számos más muszlim politikai közösség jött létre a Maláj-szigetvilágban. Ezek nem alkottak egységes birodalmat, hanem egymással versengő, gyakran szövetséges vagy ellenséges kikötőállamok voltak, amelyek a tengeri kereskedelemből és a fűszertermelésből szereztek jövedelmet.

Aceh (Aceh) Észak-Szumátra csúcsán a 16. század elején emelkedett fel, különösen Malacca portugál elfoglalása után. Aceh a borskereskedelem egyik fő központja lett, és az iszlám tudományosság egyik legfontosabb délkelet-ázsiai bázisává vált. Szultánjai szoros kapcsolatot tartottak az Oszmán Birodalommal és az indiai muszlim államokkal, ami a 16. században katonai támogatást is jelentett a portugálok elleni küzdelemben. Aceh jelentősége abban állt, hogy a Malacca-szoros nyugati bejáratát ellenőrizte, és hosszú ideig a legerősebb muszlim hatalom volt a térségben.

Brunei (Brunei) Borneó északi partján a 15. században tért át az iszlámra, és a 16. századra a Dél-kínai-tenger felé irányuló kereskedelem egyik kulcsszereplőjévé vált. Brunei befolyása kiterjedt a mai Fülöp-szigetek déli részére is, ahol a **Sulu** (Sulu) és **Maguindanao** (Maguindanao) szultanátusok a 15–16. században jöttek létre. Ezek a szultanátusok a Fülöp-szigeteki szigetvilág déli részén az iszlám terjedésének közvetítői voltak, és a helyi tengeri népekkel, valamint a kínai kereskedőkkel tartottak kapcsolatot. A mai Fülöp-szigetek déli részének muszlim közösségei (a **moro** identitás későbbi kifejezés) ezekből a szultanátusokból eredeztetik történelmi jelenlétüket; a fogalom azonban a spanyol gyarmati korban alakult ki, és a 20. században politikai tartalmat nyert, ezért a jelenkori jelentés visszavetítése kerülendő.

A **Maluku-szigeteken** (Moluccas) a **Ternate** és **Tidore** szultanátusok a 15. század végétől a szegfűszeg-termelés központjai voltak. Ezek a kis szigetek birtokolták a világ akkori szegfűszeg-termelésének jelentős részét, ami rendkívüli gazdagságot és stratégiai jelentőséget adott a helyi uralkodóknak. A két szultanátus évszázadokon át rivalizált egymással, és a 16. században a portugál, majd a holland és spanyol hatalmak is beavatkoztak a helyi konfliktusokba, először szövetségesként, később hódítóként.

Jáva északi partján a 15–16. században több muszlim kikötőállam jött létre, amelyek a belső területek hindu-buddhista királyságaival álltak szemben. **Demak** (Demak) a 15. század végén a legerősebb jávai muszlim állam volt, és hagyományosan az első jávai iszlám királyságként tartják számon. Demak hanyatlása után **Banten** (Banten) és **Cirebon** (Cirebon) vette át a tengerparti kereskedelem irányítását. Ezek a városok a bors- és rizskereskedelemből éltek, és szoros kapcsolatban álltak a maláj, indiai és kínai kereskedőkkel. Ugyanakkor a jávai belső területeken a hindu-buddhista hagyomány tovább élt, és a 16. század végén a **Mataram** (Mataram) királyság – amely bár muszlim volt, de erősen hindu-buddhista udvari kultúrát őrzött – egyesítette Közép- és

Kelet-Jávát. Ez a kettősség mutatja, hogy az iszlám terjedése nem járt a régi vallási és kulturális elemek azonnali eltűnésével.

3.3.4 A fűszerkereskedelem és a világgazdaság

A Maláj-szigetvilág a kora újkorban a világ egyik legfontosabb fűszertermelő régiója volt. A **szegfűszeg** (clove) és a **szerecsendió** (nutmeg) kizárólag a Maluku-szigeteken termett, a **bors** (pepper) pedig Szumátrán, Jáván és a Maláj-félszigeten volt elterjedt. Ezek a fűszerek Európában és a Közel-Keleten rendkívül értékesek voltak, nemcsak ízesítésre, hanem tartósításra, gyógyászatra és presztízsfogyasztásra is használták őket. A fűszerkereskedelem jövedelmezősége a korabeli források szerint többszörös árrésre utal, de a pontos haszonkulcsok becslések, mivel a korabeli könyvelés ritka.

A kereskedelem szerkezete többlépcsős volt. A Maluku-szigeteken a helyi termelők és tengeri népek szállították a szegfűszeget és a szerecsendiót a közeli kikötőkbe, ahol a helyi uralkodók adót vetettek ki. Innen a termékeket maláj, jávai, kínai és indiai hajósok vitték tovább a nagyobb kikötővárosokba – Malaccába, Acehbe, Bantenbe –, ahol a távolsági kereskedőknek adták el. A távolsági kereskedelemben a kínai, indiai, arab és perzsa kereskedők mellett a 16. századtól az európaiak is megjelentek. A kínai kereskedők a Ming-kori hivatalos tengeri tilalom ellenére magánhálózatokban vettek részt, és porcelánt, selymet, lakkot hoztak, fűszert és trópusi termékeket vittek. Az indiai kereskedők – különösen a gudzsaráti muszlimok és a tamilok – textíliákat, rizst és vasat szállítottak, és a fűszerekért cserébe a szigetvilágban nagyra értékelt árukat kínáltak. Az arab és perzsa kereskedők a hajózási ismeretek, a csillagászati navigáció és a vallási közvetítés terén játszottak kulcsszerepet.

A fűszerkereskedelem nemcsak a kikötővárosokat gazdagította, hanem a termelő közösségeket is. A Maluku-szigeteken a szegfűszeg és a szerecsendió termesztése és betakarítása munkaigényes volt, és a helyi társadalmak jelentős része részt vett benne. Ugyanakkor a kereskedelem egyenlőtlen volt: a távolsági kereskedők és a kikötői elitek nagyobb hasznot húztak, mint a termelők. A kereskedelemhez kapcsolódott a **rabszolgaság** is, bár ennek mértéke és formái nehezen rekonstruálhatók. A korabeli források (kínai, portugál, maláj) említik rabszolgák jelenlétét a kikötőkben és a háztartásokban, de a statisztikai adatok hiányoznak, és a rabszolgaság fajtái (adósságrabszolgaság, hadifoglyok, kereskedelmi rabszolgaság) eltérőek voltak. Ezt a jelenséget nem szabad a későbbi transzatlanti rabszolgakereskedelem mintájára értelmezni, mert a helyi társadalmi rendszerek más jogi és szokásjogi keretek között működtek.

Az európaiak megjelenése a 16. század elején alapvetően megváltoztatta a fűszerkereskedelem szerkezetét. A portugálok 1511-ben elfoglalták Malaccát, és megpróbálták monopolizálni a fűszerkereskedelmet, de a szigetvilág hatalmas kiterjedése miatt ez csak részben sikerült. A hollandok a 17. században a **Holland Kelet-indiai Társaság** (VOC) révén agresszívabb monopóliumra törekedtek, és a Maluku-szigeteken erőszakkal korlátozták a termelést és a kereskedelmet. Ez a folyamat azonban már a következő korszak, a gyarmati behatolás része, és az Iszlám, kereskedelem és a szigetvilág alfejezet keretein belül csak annyiban tárgyalandó, hogy az európai jelenlét a 16. század végétől a helyi szultanátusok hatalmát fokozatosan aláásta.

3.3.5 Társadalmi és kulturális változások

Az iszlám terjedése és a fűszerkereskedelem fellendülése mély társadalmi és kulturális változásokat hozott a Maláj-szigetvilágban. A kikötővárosok növekedése új társadalmi rétegeket hozott létre: a kereskedőket, hajósokat, kézműveseket, kikötői munkásokat és vallási szakembereket. A városi elitek – a szultáni udvarok, a nagykereskedők, a hajótulajdonosok – vagyona a kereskedelemből származott, és ez a vagyon a vallási alapítványok (waqf) és a mecsetek építésében is megjelent.

A **maláj nyelv** a 15–16. században az egész szigetvilág közvetítő nyelvévé vált. A dzsávi írással írt maláj szövegek – levelek, szerződések, krónikák, vallási értekezések – a diplomácia és az irodalom alapját képezték. A maláj nyelv szerepe hasonló volt a latinéhoz a középkori Európában, de nem volt egyetlen birodalom hivatalos nyelve, hanem a tengeri kereskedelem és az iszlám hálózatok közös nyelve. A legfontosabb irodalmi alkotás, a **Sejarah Melayu** (Maláj Krónika) a 16. században keletkezett, és Malacca aranykorát idealizálva meséli el; forrásértéke nagy, de erősen irodalmi és legitimációs jellegű.

Az iszlám jog (**sarí'a**, sharia) és a helyi szokásjog (**adat**, adat) keveredése a társadalmi élet minden területén megfigyelhető volt. A családjogban, az öröklésben és a büntetőjogban a muszlim normák mellett a helyi hagyományok is érvényesültek, és a bíráskodás gyakran a szultáni udvar vagy a helyi elöljárók kezében volt. A **szúfi rendek** (tariqa) jelentős szerepet játszottak a vallási életben: a helyi szentek (**wali**) sírjai zarándokhelyekké váltak, és a szúfi tanítások a misztikus iszlám elemeit ötvözték a helyi spirituális hagyományokkal. Ez a szinkretizmus a későbbi reformmozgalmak szemében „megengedhetetlen újításnak" tűnt, de a korabeli források szerint a mindennapi vallásgyakorlat természetes része volt.

A nők helyzete a korabeli források alapján összetett. A kikötővárosokban a nők gyakran részt vettek a kiskereskedelemben, a kézművességben és a mezőgazdasági munkában. A maláj és jávai krónikák említenek női kereskedőket és hajótulajdonosokat, bár a források férfiközpontúak, és a nők szerepét gyakran alulreprezentálják. Az iszlám terjedése fokozatosan alakította a családjogi normákat, de a helyi szokásjog – például a nők öröklési jogai a matrilineáris közösségekben – tovább élt, és a 16. században még nem volt egységes muszlim jogrend.

A vallási pluralizmus a szigetvilág kereskedővárosainak jellemzője maradt. A muszlim többségű kikötőkben hindu, buddhista és animista közösségek is éltek, és a vallási ünnepek, áldozatok és rituálék gyakran keveredtek. A tolerancia azonban nem jelentett egyenlőséget: a muszlim uralkodók általában a muszlim kereskedőknek kedveztek, és a nem muszlimoknak külön adókat kellett fizetniük bizonyos helyeken. A vallási konfliktusok ritkák voltak a 16. században, de a portugálokkal való összecsapások vallási színezetet is kaptak, különösen Aceh és a portugál Malacca közötti háborúkban.

3.3.6 Források és bizonytalanságok

A 13–16. századi szigetvilági iszlám és kereskedelem történetének rekonstrukciója többféle forrástípusra támaszkodik, és számos ponton bizonytalan. Az elsődleges források közé tartoznak a kínai dinasztikus évkönyvek (például a **Ming shi**), amelyek a kínai udvar és a helyi uralkodók közötti diplomáciai kapcsolatokat rögzítik; a portugál és holland utazók, hivatalnokok beszámolói (például Tomé Pires, Duarte Barbosa); a maláj, jávai és más helyi nyelvű krónikák és udvari költészet; valamint a régészeti leletek – sírkövek, érmék, kerámia, hajóroncsok. A régészeti bizonyítékok különösen fontosak a korai iszlám jelenlét igazolásában, mert az írott források gyakran későbbi, idealizált elbeszélések.

Az adatok és a kronológia több ponton vitatott. Malacca alapításának pontos éve (1400 vagy 1402) és Paramesvara származása (Srivijaya herceg vagy helyi előkelő) a történészi viták tárgya. Az iszlám terjedésének korai fázisa kevéssé dokumentált, és a 13. század előtti muszlim közösségek léte csak szórványos régészeti leletekből ismert. A demográfiai és gazdasági adatok – például Malacca lakossága, a fűszertermelés mennyisége, a kereskedelmi forgalom értéke – csak durva becslések, mert a korabeli források ritkán tartalmaznak pontos számokat, és a fennmaradt adatok gyakran eltúlozzák a nagyságrendet.

A vitatott értelmezések közé tartozik az iszlám terjedésének oksága. A régebbi történetírás gyakran a kereskedelem és a békés misszió képét hangsúlyozta, míg a kritikai kutatások rámutatnak a politikai hatalom, a dinasztikus konfliktusok és a kényszer szerepére is. A portugál hódítás megítélése szintén forráskritikai kérdés: a portugál források hősi vállalkozásként, a maláj krónikák idegen invázióként ábrázolják, és a modern történetírás e két pólus között próbál egyensúlyozni, figyelembe véve a helyi lakosság tapasztalatait is. A régészeti kutatások folyamatosan új eredményeket hoznak, és a jövőbeni ásatások módosíthatják a mai képet.

3.3.7 Rövid összefoglaló

- Az iszlám a 7–9. századtól jelen volt a Maláj-szigetvilág kikötőiben, de a 13. század végétől vált politikai tényezővé, elsősorban a kereskedelem, a szúfi misszió és a helyi uralkodói áttérések révén.
- A Malaccai Szultanátus a 15. század első felében a Malacca-szoros ellenőrzésével a régió legfontosabb kereskedelmi és iszlám központjává vált, és kapcsolatot tartott a kínai Ming-dinasztiával.
- Malacca 1511-es portugál elfoglalása után a fűszerkereskedelem központjai Acehbe, Bruneibe, a Maluku-szigetekre és más kikötővárosokba helyeződtek át, és számos helyi szultanátus versengett a kereskedelem irányításáért.
- A fűszerkereskedelem – különösen a szegfűszeg és a szerecsendió – a Maluku-szigeteket a világgazdaság egyik kulcsrégiójává tette, és összekapcsolta a kínai, indiai, arab és később európai kereskedői hálózatokat.
- A maláj nyelv és a dzsávi írás a szigetvilág közvetítő nyelvévé vált, az iszlám jog és a helyi szokásjog keveredése pedig a társadalmi és kulturális életet egyszerre formálta.
- A vallási pluralizmus jellemző maradt: a muszlim kikötővárosokban hindu, buddhista és animista közösségek is éltek, bár a jogi és társadalmi státuszuk eltérő volt.
- A korszakra vonatkozó források hiányosak és részben idealizáltak; a kronológia, a demográfiai adatok és az iszlám terjedésének okai továbbra is vitatott kérdések a történetírásban.

3.3.8 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan kapcsolódott az iszlám terjedése a tengeri kereskedelemhez a Maláj-szigetvilágban, és milyen szerepet játszottak a helyi uralkodók áttérései?
2. Miért volt Malacca stratégiailag és gazdaságilag kiemelkedő a 15. században, és hogyan befolyásolta a kínai diplomácia a felemelkedését?
3. Milyen különbségek és hasonlóságok figyelhetők meg a Malaccai Szultanátus, Aceh és a Maluku-szigeteki Ternate/Tidore szultanátusok között?
4. Hogyan változtatta meg az európaiak (portugálok, majd hollandok) megjelenése a szigetvilág fűszerkereskedelmét? Melyek voltak a helyi társadalmakra gyakorolt közvetlen hatások?
5. Mely forrástípusokra támaszkodhat a történész a 13–16. századi szigetvilági történelem rekonstruálásakor, és miért kell óvatosan kezelni a maláj krónikákat és a portugál beszámolókat?

3.4 A kora újkor és az európai behatolás

A 16–18. században Délkelet-Ázsia nem üres térség volt, amelybe az európaiak benyomultak; hanem sűrű, sokközpontú kereskedelmi és politikai világ, amelyet a megelőző évszázadokban a szigetvilág iszlamizációja, a dél-kínai és indiai-óceáni kereskedelem, valamint a nagy szárazföldi birodalmak formáltak. Ahogyan az előző alfejezet bemutatta, a 15. századra a Melaka (Malacca)

tengerszoros körüli városállamok és szultanátusok összekapcsolták a Vörös-tengertől a Dél-kínai-tengerig húzódó hálózatokat. Az európai hatalmak érkezése ebbe a már létező világba ütközött: a tengeri útvonalak, a fűszertermelő szigetek, a kikötővárosok és a helyi elitek nem passzív hátteret alkottak, hanem aktívan tárgyaltak, szövetkeztek, ellenálltak vagy épp az európaiak jelenlétét használták fel saját politikai céljaikra. Ezt az időszakot sem a 19. századi gyarmati területi uralommal, sem a mai nemzetállami határokkal nem szabad összemosni: a kora újkorban a hatalom gyakran kikötőkhöz, hajóutakhoz, monopóliumokhoz és emberek feletti, nem pedig földterület feletti ellenőrzéshez kötődött.

3.4.1 Az európai hatalmak megjelenése és a portugál–spanyol úttörők

Az európai behatolás első hulláma a **portugál birodalmi tengerészet** volt, amely 1498-as indiai megjelenése után gyorsan a malakka tengerszoros felé fordult. Az 1511-es portugál támadás **Melaka** (mai Malajzia partján) elfoglalásával alapozta meg a jelenlétet: a város addig a régió legfontosabb közvetítő kikötője volt, ahol maláj, kínai, india, jávai és arab kereskedők találkoztak. A portugálok célja nem a területi uralom volt, hanem a fűszerkereskedelem – elsősorban a bors, a szerecsendió és a szegfűszeg – ellenőrzése. Helyi hatalmi viszonyokat használtak ki, szövetségeket kötöttek, és erőszakkal vetettek véget az ellenállásnak. Melaka eleste után a helyi szultanátusok, köztük **Johor** és **Aceh**, hosszú harcba kezdtek a portugál jelenlét visszaszorításáért, de a portugálok a 16. század közepéig megőrizték a kikötőt és a tengerszoros fontosabb szakaszait.

A portugál jelenlét nem terjedt ki nagy területekre. Erődöket és tárházakat tartottak fenn Melakán kívül **Ternate**, **Tidore**, **Ambon** és más fűszer-szigeteken, de a szárazföld belsejét nem tudták ellenőrizni. A helyi szultanátusokkal, törzsfőkkel és tengeri kereskedőkkel folytatott viszonyuk ingadozó volt: hol kereskedelmi szerződéseket kötöttek, hol katonai büntetőexpedíciókat indítottak. A 16. század végi portugál források szerint a Melaka környéki vizeken folyamatos kalóztevékenység és fegyveres versengés zajlott; ezek azonban nem „őslakos” ellenállásként, hanem a helyi tengeri hatalmak saját politikájaként értelmezhetők.

A spanyol behatolás más irányból érkezett. A **Magellán-expedíció** (1519–1522) nyomán Spanyolország igényt formált a „Fűszer-szigetekre”, de a Fülöp-szigetek meghódítása **Miguel López de Legazpi** révén 1565-ben kezdődött, és **Manila** 1571-es spanyol elfoglalásával vált tartóssá. A spanyolok a Fülöp-szigeteken gyarmati igazgatást építettek ki, amelyet a **manilai galleon-kereskedelem** finanszírozott: a **Manila és Acapulco** (Új-Spanyolország, ma Mexikó) közötti, 1565 és 1815 között működő hajóút ezüstöt szállított Ázsiába, cserébe kínai selymet, porcelánt és fűszereket vitt Amerikába. A spanyol jelenlét a katolikus missziót is intézményesítette: a szigetcsoport északi és középső részein a 17. századra a lakosság jelentős része áttért a római katolikus hitre, miközben a déli **Mindanao** és a **Sulu-szigetvilág** muszlim közösségei megőrizték vallásukat és politikai szervezetüket, és hosszú, időszakos konfliktusban álltak a spanyol gyarmati állammal.

A portugál és a spanyol jelenlét közötti határvonalat az 1494-es tordesillasi szerződés és az 1529-es zaragozai egyezmény rögzítette, de ezeket a helyi hatalmak nem ismerték el, és a gyakorlatban a holland és angol behatolás felülírta őket. Az európai jelenlét e korszakban még nem jelentette a régió teljes uralmát: a portugál hatalom Melakán kívül gyenge volt, a spanyol ellenőrzés a Fülöp-szigetek nagy része mellett a Csendes-óceán felé építkezett, a szárazföldi birodalmak pedig – a **Taungoo Burma**, az **Ayutthaya (Sziám)**, a **Đại Việt**, a **Mogul Birodalom** bengáli tartománya – gyakran erősebbek voltak az európai kikötői hatalmaknál.

3.4.2 A VOC: a holland gyarmati vállalat és a fűszer-monopólium

A második hullám a holland **Vereenigde Oostindische Compagnie** (VOC, Holland Kelet-indiai Társaság) megjelenésével kezdődött. A VOC 1602-es alapításával az európai kereskedelem új intézményi formát öltött: a rendi gyűlés (Staten-Generaal) által jóváhagyott részvénytársaság monopóliumot kapott a Jóreménység fokán túli hajózásra, emellett hadviselésre, erődítmények építésére, helyi kormányzókkal való szerződéskötésre és saját igazságszolgáltatásra is jogosult volt. A VOC nem egyszerű kereskedőcég, hanem **gyarmati vállalat** volt: állami funkciókat látott el, de magántőkéből finanszírozták, és nyereségét a részvényeseknek fizette ki.

A VOC célja a fűszer-monopólium kikényszerítése volt. Az 1610-es évektől fokozatosan kiszorította a portugálokat a Fűszer-szigetekről, **Ambon** és **Banda** környékéről, és erődöket, raktárakat, hajóflottát tartott fenn. A holland jelenlét **Bátávia** (a mai Jakarta) 1619-es megalapításával kapott központot: a város a VOC székhelyeként a régió egyik legnagyobb rabszolga- és áruközpontjává vált, ahová különböző kikötőkből és hátországból hurcoltak embereket.

A VOC hatalma a fűszer-szigeteken erőszakosan működött. A **Banda-szigetek** ellen 1621-ben intézett holland expedíció, **Jan Pieterszoon Coen** főkormányzó irányításával, a helyi lakosság tömeges elűzéséhez és pusztulásához vezetett; a hollandok a szerecsendió-monopóliumot úgy biztosították, hogy a szigeteket holland ültetvényesek és rabszolgák segítségével telepítették újra. A pontos áldozatszám vitatott: a holland források alacsonyabb, a későbbi becslések néhány ezer halottat és deportáltat említenek. Az eseményt a történetírás a mai napig a holland gyarmati erőszak egyik legszélsőségesebb példájaként tartja számon, de a helyi közösségek emlékezete sem egységes a számokat illetően.

A VOC nem törekedett nagy területek meghódítására, de a jávai belpolitikába fokozatosan beavatkozott. A **Mataram Szultanátus** 17. századi utódlási harcaiban a VOC fegyveres segítséget nyújtott, ennek fejében kereskedelmi kiváltságokat és területi engedményeket kapott. Az 1670-es években a VOC részt vett a **Trunajaya-felkelés** leverésében, majd az 1740-es évekre a Társaság Jáva északi partvidékének jelentős részén beszedési joggal, adószedéssel és erődített hálózattal rendelkezett. A jávai hatalom azonban megosztott maradt: az 1755-ös **Giyanti-szerződés** a Mataramot két államra, **Surakarta** és **Yogyakarta** szultanátusra osztotta, ami a VOC-nak engedte át a politikai egyensúly fenntartásának szerepét.

A holland jelenlétet más európai hatalmakkal folytatott verseny is formálta. A **1740-es batáviai kínai mészárlás** – amikor holland katonák és batáviai lakosok a város kínai közösségére támadtak – a VOC által fenntartott társadalmi és foglalkoztatási feszültségek csúcsát jelentette. Az áldozatok számát a korabeli holland és kínai források eltérően adják meg; a mai kutatók több ezerre becsülik, de a pontos szám és az okok értelmezése továbbra is vita tárgya. A mészárlás után a jávai kínai közösségek egy része fellázadt, a VOC pedig katonai erővel állította helyre rendjét.

3.4.3 A brit belépés és a 18. századi átmenet

A brit **Kelet-indiai Társaság** (East India Company, EIC) 1600-as alapítással kezdte meg működését, de jelenléte Délkelet-Ázsiában sokáig a hollandokénál kisebb volt. A britek a 17. században **Bencoolen** nyugat-szumátrai kikötőjét szerezték meg, és részt vettek a bors- és ópiumkereskedelemben, de a Holland Kelet-indiai Társasággal szemben a szigetvilágban nem tudtak teret nyerni. A 18. században a brit érdeklődés a Bengáli-öböl felé fordult: az EIC indiai terjeszkedése **Bengál** gazdasági és adórendszerének ellenőrzéséhez vezetett, amelynek csúcspontja az **1757-es plassey-i csata** volt. A csata a Mogul Birodalom egyik leggazdagabb tartománya feletti brit politikai befolyást alapozta meg, bár a formális területi uralom csak a 18. század végétől vált teljessé. Bengál bevonása az európai gyarmati gazdaságba nem csupán india

története: a bengáli tőke, munka és textil a délkelet-ázsiai kereskedelembe is bekapcsolódott, és a Bengáli-öböl térsége a 18. századtól a Malacca-szoros mellett a régió második nagy tengeri kapuja lett.

Az angol-francia vetélkedés a 18. század második felében, a hétéves háború (1756–1763) és a napóleoni háborúk idején közvetlenül érintette a régiót. A francia jelenlét Délkelet-Ázsiában ekkor még kicsi, főként a koromandel- és a bengáli kereskedelmi hálózatokra korlátozódott, de a britek és franciák versenye megnövelte az indiai-óceáni kikötők stratégiai súlyát. A brit flotta a 18. század végén elfoglalta a holland gyarmatok egy részét, és **Jáva** 1811–1816 közötti brit megszállása idején – **Thomas Stamford Raffles** irányításával – előkészítette a későbbi brit érdeklődést a maláj szigetvilágban. Ezt azonban a következő fejezetek tárgyalják.

3.4.4 A helyi államok átalakulása és a 18. századi válságok

Az európai jelenlét a 16–18. században nem vezetett a helyi államok egységes meggyengüléséhez, hanem új átrendeződést indított el. A szárazföldi Délkelet-Ázsiában a 18. századot nagy háborúk és dinasztikus válságok jellemezték, amelyek részben az európai kereskedelemből származó új fegyverek, részben a belső hatalmi viszonyok következményei voltak.

Mianmar (Burma) területén az **1740–1752-es monszun-háborúk** után a **Konbaung dinasztia** került hatalomra, amely katonai központosítással, a kínai határvidékkel folytatott háborúkkal és az **Ayutthaya** elleni 1767-es támadással próbálta újraegyesíteni a korábbi Taungoo birodalom területét. A burmai hadjárat **Ayutthaya** pusztulásához vezetett; a mai Thaiföld területén ebből a válságból nőtt ki a **Thonburi**, majd a **Bangkok** központú **Chakri állam**, amely a 18. század végétől a kínai kereskedelemre és a belső adórendszerre építette hatalmát. A sziámi–burmai háborúk a korszak legnagyobb szárazföldi konfliktusai közé tartoztak, és a határvidékek lakosságát, a kisebb államokat, valamint a hadifoglyokat és rabszolgákat egyaránt sújtották.

Vietnám területén a 18. századi **Nguyễn–Trịnh** megosztottság után a **Tây Sơn-felkelés** (1773–1802) robbant ki. A paraszti lázadásból kinőtt mozgalom megdöntötte a déli Nguyễn és az északi Trịnh hatalmát, és rövid időre egyesítette az ország területét. A **Tây Sơn** katonai állam ugyanakkor nem tudta megőrizni a dél-kínai tengeri kereskedelmi hálózatok támogatását, és a **Nguyễn Phúc Ánh** (a későbbi **Gia Long** császár) – francia tengerészek és technológia segítségével – 1802-re helyreállította a Nguyễn-dinasztiát. A Tây Sơn megítélése máig vita tárgya a vietnámi történetírásban: egyesek társadalmi forradalomként, mások kaotikus interregnumként értelmezik, és a forrásokból nem rekonstruálható egyetlen egységes „tây-sơn ideológia”.

A szigetvilágban a 18. századi válságok a VOC hanyatlásával és a helyi hatalmi centrumok újjászerveződésével jártak. A **Bugi** és **makassari** tengeri közösségek a 17. századi holland szorítás után a 18. században a Maláj-szigetvilág nyugati felén, a Riau-szigetek, **Johor**, **Bangka** és a borneói partvidék között hoztak létre új hálózatokat. Az **Aceh Szultanátus** az 1640-es évekbeli válsága után a 18. században ismét a bors- és ópiumkereskedelem fontos szereplője lett, és a holland jelenlét ellenére megőrizte politikai függetlenségét. A belső-szunda-szigeteki államok – **Banten**, **Cirebon**, **Palembang** – szintén a holland monopóliumokkal ügyeskedve próbálták megőrizni bevételüket, miközben a VOC adószedő hatalma Jáva északi részén egyre korlátozóbbá vált.

A **VOC 1799-es megszűnése** a 18. századi válságok egyik eredménye volt. A korrupció, a háborúk, a monopóliumok fenntartásának költsége és a brit verseny aláásta a Társaság pénzügyeit. A holland gyarmati hatalom a napóleoni háborúk alatt brit megszállás alá került, és a 19. században a bécsi kongresszus után a gyarmati területek irányítása a holland állam kezébe került. Ezzel lezárult a gyarmati vállalatok kora, de a 17–18. századi behatolás intézményi és

társadalmi következményei – a kikötői hálózatok, a nagybirtokos ültetvények, a rabszolgaság, a fegyveres monopóliumok logikája – meghatározták a 19. századi gyarmati berendezkedést.

3.4.5 Források és bizonytalanságok

Ez az alfejezet elsősorban európai levéltári forrásokra támaszkodik: a **VOC archívuma** (a holland nemzeti archívumban és a jakartai ANRI-ban), portugál és spanyol kikötői iratok, misszionáriusi jelentések, szerződések és hajónaplók. Emellett fontosak a helyi krónikák, mint a **Sejarah Melayu** (Maláj évkönyvek), a jávai **babad** hagyomány, a vietnámi **Đại Việt sử ký** folytatásai és a burmai királyi krónikák, valamint az **Aceh** és **Johor** udvari forrásai. A régészeti kutatás – kerámialeletek, erődök, hajóroncsok – további adatokat szolgáltat a kereskedelem irányairól és a települési hálózatról.

A bizonytalanságok közé tartoznak a demográfiai adatok: a korabeli áldozatszámok (például a Banda-szigetek, az 1740-es batáviai mészárlás vagy a sziámi-burmai háborúk halottai) kizárólag becslések. Az európai források gyakran elfogultak, a helyi krónikák pedig nem mindig időrendi pontossággal íródtak; sok szöveg későbbi másolatban maradt fenn. A gazdasági adatok – a fűszerkereskedelem mennyisége, a manilai galleon érték, a VOC nyeresége – a korabeli könyvelési gyakorlat miatt hozzávetőlegesek.

A történelmi értelmezés vitatott. Az egyik fő kérdés, hogy a gyarmati vállalatok mennyiben tették tönkre a helyi gazdaságot, és mennyiben alkalmazkodtak a meglévő hálózatokhoz. A posztkoloniális történetírás hangsúlyozza a kizsákmányolást, a rabszolgaságot és az erőszakot; míg mások arra hívják fel a figyelmet, hogy a helyi elitek aktívan használták az európai jelenlétet. A két álláspont nem feltétlenül zárja ki egymást, de a hangsúlyok eltérőek. A Tây Sơn-felkelés, a Mataram utódlási háborúk és a Konbaung-dinasztia értékelése nemzeti történetírásokban erősen eltér: a vietnámi, indonéz és mianmari hivatalos emlékezet más-más hőst és bűnbakot jelöl. A tények bemutatásakor ezért fontos jelölni, ki használja az adott megnevezést, és milyen forrásra épül.

3.4.6 Rövid összefoglaló

- A 16–18. századi európai behatolás a már létező ázsiai kereskedelmi hálózatokba kapcsolódott, és nem jelentett azonnali területi gyarmatosítást; a hatalom a kikötőkhöz, monopóliumokhoz és tengeri útvonalakhoz kötődött.
- A portugálok 1511-ben elfoglalták Melaka kikötőjét, de jelenlétük korlátozott maradt; a spanyolok 1565-től a Fülöp-szigeteken építettek ki gyarmati államot, és a manilai galleon-kereskedelemből finanszírozták.
- A Holland Kelet-indiai Társaság (VOC) 1602-ben részvénytársaságként jött létre, de gyarmati vállalatként erőszakkal kényszerítette ki a fűszer-monopóliumot. A Banda-szigeteki 1621-es események a holland erőszak legismertebb példái.
- A helyi államok – Mataram, Aceh, Johor, Banten – hol ellenálltak, hol szövetkeztek a hollandokkal; a jávai Mataram 1755-ös felosztása tartós politikai változást hozott.
- A brit Kelet-indiai Társaság a 18. században Bengál felé fordult, és az 1757-es plassey-i csata megalapozta a britek bengáli befolyását.
- A 18. századi válságok – a sziámi-burmai háborúk, a Tây Sơn-felkelés, a VOC hanyatlása – a helyi államok átalakulását és új hatalmi centrumok felemelkedését hozták.
- A VOC 1799-es megszűnése lezárta a gyarmati vállalatok korát, de a 17–18. századi intézményi és társadalmi következmények előkészítették a 19. századi gyarmati államot.
- A források gyakran hiányosak és elfogultak; a demográfiai és gazdasági adatok becslések, a történelmi értékelés pedig ma is vita tárgya.

3.4.7 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a portugál, spanyol és holland jelenlét formáját a 16–17. századi Délkelet-Ázsiában! Milyen intézményi és katonai eszközökkel építették hatalmukat, és milyen korlátokba ütköztek?
2. Miben különbözött a Holland Kelet-indiai Társaság (VOC) a modern állami gyarmatbirodalmaktól? Mutassa be a vállalat gyarmati funkcióit egy konkrét példán, például a Banda-szigetek esetén!
3. Miért nevezhető a 18. század a helyi államok válságainak és egyben újjászerveződésének a kora? Válasza térjen ki a sziámi-burmai háborúkra, a Tây Sơn-felkelésre és a jávai Mataram felosztására!
4. Milyen forrásokból ismerjük a 16–18. századi délkelet-ázsiai kereskedelem és erőszak történetét? Milyen bizonytalanságokat okoz az európai és a helyi források eltérő jellege?
5. Hogyan kapcsolódott a brit Kelet-indiai Társaság bengáli terjeszkedése a délkelet-ázsiai tengeri kereskedelemhez? Milyen következményei lehettek ennek a Bengáli-öböl térségére nézve?

4 A gyarmati rendszer és a modern régió születése

4.1 A gyarmati hódítás és a gyarmati állam

A 19. század folyamán Délkelet-Ázsia politikai térképét alapvetően átrajzolta az európai hatalmak gyarmati terjeszkedése. Ez a folyamat nem egyetlen hadjárat, hanem egymástól eltérő ütemű, ideológiájú és jogi formájú hódítások sorozata volt, amelyek nyomán a régió államai fokozatosan beilleszkedtek a brit, francia, holland, spanyol, amerikai, német és ausztrál birodalmi rendszerekbe. A hódítás nem egyszerűen katonai esemény volt: a gyarmati állam kiépítése magában foglalta a közigazgatás, az adóztatás, a rendészet, a jog és a társadalmi kategorizálás új intézményeit is. Ez az alfejezet a gyarmati hódítás és a gyarmati állam kialakulásának regionális összehasonlítását nyújtja, kitérve a közvetlen és közvetett uralom formáira, a helyi elitek szerepére, valamint a hódítással szembeni ellenállásra. A fejezet előzménye a kora újkor és az európai behatolás volt, ahol a kereskedelmi társaságok és a korai európai jelenlét került bemutatásra; itt az állami gyarmatosítás és a modern gyarmati igazgatás időszaka következik.

4.1.1 A hódítás regionális kronológiája

A délkelet-ázsiai gyarmati hódítás nem volt egységes hullám, hanem hosszú, több évtizedes folyamat. A brit és a holland terjeszkedés a 18–19. század fordulóján a korábbi kereskedelmi társaságok (Brit Kelet-indiai Társaság, Holland Kelet-indiai Társaság, azaz VOC) hatalmi válságából nőtt ki; a francia és a német gyarmatosítás a 19. század második felében kapcsolódott be; a spanyol uralom a Fülöp-szigeteken már a 16. század óta fennállt, de a 19. században modernizálódott; az amerikai gyarmatosítás pedig a spanyol–amerikai háború (1898) után vált meghatározóvá.

A kronológiai keretek országonként eltérőek. **Brit Burma** esetében három háború (1824–1826, 1852, 1885) vezetett a teljes annexióhoz; **Brit Malaya** a 19. század második felében fokozatosan, szerződések és protektorátusi megállapodások révén került brit befolyás alá. **Francia Indokína** kialakulása a Cohinchina elfoglalásával (1859–1867), majd Kambodzsa (1863), Annam és Tonkin (1883–1885), végül Laosz (1893) protektorátusba vételével zajlott. **Holland Kelet-India** a VOC 1799-es csődje után vált állami gyarmattá, de a belső területek meghódítása, például Aceh esetében, még a 20. század elejéig elhúzódott. A **Fülöp-szigetek** spanyol gyarmata 1565-től létezett, de a 19. század végén a filippínó forradalom (1896–1898) és az amerikai beavatkozás új korszakot nyitott. **Német Új-Guinea** és a **Brit Új-Guinea** (a mai Pápua Új-Guinea területén) gyarmatosítása csak 1884-ben kezdődött, és az első világháború után ausztrál igazgatás alá került.

Ezek a különbségek fontosak: a gyarmati állam jellege nemcsak a hódító hatalomtól, hanem a meghódított térség politikai berendezkedésétől, a helyi elitek ellenállásától és a nemzetközi erőviszonyoktól is függött.

4.1.2 Brit Burma: három háború és a közvetlen uralom

A brit terjeszkedés Burma (a mai Mianmar) területén a 19. század elején kezdődött, amikor a Konbaung-dinasztia terjeszkedő politikája ütközött a Brit Kelet-indiai Társaság bengáli és asszámi érdekeivel. Az első angol–burmai háborút (1824–1826) a yandabói béke zárta, amelynek értelmében a burmai udvar kénytelen volt átengedni Arakan és Tenasserim tartományokat. A második háború (1852) során a britek elfoglalták Alsó-Burmát, ahol közvetlen gyarmati igazgatást vezettek be, és a területet a Brit India részeként csatolták be. A harmadik háború (1885) után a felső-burmai királyság is megszűnt; a királyi családot Indiába deportálták, és 1886-tól egész Burma brit gyarmat lett, előbb India tartományaként, majd 1937-től különálló gyarmatként.

A burmai gyarmati állam szerkezete alapvetően **közvetlen uralom** (direct rule) volt: a brit adminisztráció saját tisztviselői útján kormányozta a területet, és a helyi monarchikus intézményeket felszámolta. A falusi szintű közigazgatásban azonban továbbra is támaszkodtak a helyi **thugyi** (főnök) és **myothugyi** (körzeti elöljáró) tisztségekre, ám ezeket alárendelték a brit rendszernek. A britek a burmai társadalmat etnikai és vallási kategóriákba sorolták, és a kisebbségi csoportok (karen, kaacsin, csin) közül sokakat előnyben részesítettek a hadseregben és a közigazgatásban, ami hosszú távon elmélyítette az etnikai feszültségeket. Ezt a politikát a gyarmati források gyakran a „rend fenntartásaként” írták le, a mai történetírás viszont a megosztás és uralom (divide and rule) stratégiájaként elemzi, amelynek hatásai a függetlenség utáni polgárháborúban is tovább éltek.

4.1.3 Brit Malaya: a rezidensrendszer

Brit Malaya kialakulása eltérő utat követett. A Maláj-félsziget déli részén a Straits Settlements (Szingapúr, Penang, Malacca) már a 19. század elejétől közvetlen brit koronagyarmat volt, de a félsziget belső szultánságai formálisan függetlenek maradtak. A 19. század második felében az ónbányászat és az ültetvényes gazdaság térnyerése, valamint a kínai és maláj csoportok közötti konfliktusok arra késztették a brit hatóságokat, hogy beavatkozzanak. Az 1874-es **pangkor egyezmény** (Pangkor Engagement) nyomán a brit kormány **rezidenseket** (resident) nevezett ki az egyes maláj államokba, akiknek „tanácsait” az uralkodónak kötelező volt elfogadni. Ez a **rezidensrendszer** (Residential System) a közvetett uralom klasszikus példája lett: a szultánok formálisan megtartották trónjukat és vallási joghatóságukat, de a tényleges hatalom a brit rezidens kezébe került.

Az 1896-os föderációs szerződés négy államot (Perak, Selangor, Negeri Sembilan, Pahang) **Föderált Maláj Államokká** (Federated Malay States) egyesített, közös brit főrezidens irányítása alatt. A többi állam, például Johor, Kedah, Perlis, Kelantan és Terengganu, fokozatosan, 1909-ig brit befolyás alá került, részben a **bangykoki szerződés** révén, amely Sziám és Brit Malaya között húzta meg a határt. A közvetett uralom előnye a brit szempontból az volt, hogy kisebb katonai és adminisztratív költséggel biztosította a gazdasági érdekeket, miközben a maláj uralkodók és arisztokrácia részleges hatalma fenntartotta a hagyományos társadalmi rendet. A kritikus elemzések szerint azonban a rezidensrendszer a szultánokat üres jelképekké tette, és a brit tanácsadók valójában minden lényeges döntést ellenőriztek. A 20. század elején a maláj nacionalista mozgalom éppen ezt a jelenséget támadta, amikor a szultánok „valódi” hatalmának visszaállítását követelte.

4.1.4 Francia Indokína: protektorátusok és unió

Franciaország délkelet-ázsiai gyarmatosítása a 19. század második felében a katolikus misszionáriusok védelmére és a kínai–francia kereskedelmi vetélkedésre hivatkozva indult. Az 1859–1862-es

hadjárat során elfoglalták Saigont és környékét, majd az 1862-es saigoni szerződésben a Nguyễn-dinasztia átengedte Kelet-Cochinchina három tartományát; 1867-re egész Cochinchina francia gyarmat lett. Kambodzsa 1863-ban francia protektorátus lett, miután Norodom király a sziámi és vietnámi nyomás elől a franciákhoz fordult. Annam és Tonkin 1883–1885 között került protektorátusi státuszba, a sino–francia háború (1884–1885) után pedig Kína is elismerte a francia befolyást. Laosz 1893-ban lett francia protektorátus, miután a francia hadihajók a Mekongon felhajózva kikényszerítették Sziám hozzájárulását.

Az 1887-ben létrehozott **Union indochinoise** (Francia Indokínai Unió) öt területi egységet foglalt magában: Cochinchina közvetlen gyarmat, Annam, Tonkin, Kambodzsa és Laosz protektorátus, valamint a francia koncessziós területek. A gyarmati állam itt vegyes jellegű volt: Cochinchinában közvetlen francia igazgatás működött, míg a protektorátusokban a helyi uralkodók (a vietnámi császár, a kambodzsai és laoszi király) formálisan megőrizték trónjukat, de a francia főrezidens (résident supérieur) tényleges hatalmat gyakorolt. A francia politika hivatalos ideológiája az **asszimiláció** (assimilation) volt, amelynek értelmében a helyi eliteket a francia kultúra és állampolgárság felé kívánták terelni; a gyakorlatban azonban inkább az **asszociáció** (association) elve érvényesült, amely megőrizte a helyi intézmények hierarchiáját, de alárendelte a francia érdekeknek. A francia gyarmati állam erősen központosított volt, és a helyi hatalmi viszonyokat a francia tisztviselők, katonai parancsnokok és kereskedők érdekei szerint alakította. A gyarmati korszakban a francia nyelv, az oktatás és a jogrendszer fokozatosan átalakította a vietnámi, kambodzsai és laoszi elitek világképét, ugyanakkor a vidéki lakosság nagy része kívül maradt ezen a modernizációs folyamaton.

4.1.5 Holland Kelet-India: a VOC-tól az állami gyarmatig

A holland gyarmati jelenlét a szigetvilágban a 17. századi VOC-ra nyúlt vissza, de a társaság 1799-es csődje után a holland állam vette át a területeket. Az 1815-ös bécsi kongresszus után a Holland Királyság visszakapta Jávát és a külső szigetek egy részét, de a 19. század első felében a gyarmat gazdasági kizsákmányolása a **Cultuurstelsel** (kultúrrendszer, 1830–1870) keretében zajlott, amely a jávai parasztokat arra kötelezte, hogy földjük egy részén exportnövényeket (kávé, cukor, indigó) termesszenek. Ez a rendszer dokumentáltan súlyos éhínségekhez és társadalmi károkhoz vezetett, bár a holland gyarmati statisztikák ezt hosszú ideig alábecsülték.

A gyarmati állam katonai terjeszkedése is folyamatos volt. A **jávai háború** (1825–1830) Diponegoro herceg vezetésével a holland hatalom elleni legnagyobb 19. századi felkelés volt, amelyet a hollandok csak nagy erőkkel tudtak leverni; a becsült áldozatok száma (több százezer) a mai napig vita tárgya. Az **acehi háború** (1873–1904) Holland Kelet-India leghosszabb gyarmati háborúja volt, amelyben a holland hadsereg fokozatosan megtörte a szultanátus ellenállását, de a gerillaharc még évtizedekig folytatódott. A külső szigetek (Szumátra, Borneó, Celebesz, Bali, Lombok, a Maluku-szigetek) meghódítása a 19. század végére és a 20. század elejére tehető; Bali 1906-os és 1908-as megszállása során a holland hadsereg lemészárolta a helyi uralkodói udvarok tagjait, amit a kortárs holland források gyakran „béketeremtésként” írtak le, a modern történetírás pedig gyarmati erőszakként értékel.

A holland gyarmati állam szerkezete kettős volt: Jáván és Madurán közvetlen közigazgatás működött, míg a külső szigetek nagy részén **közvetett uralom** érvényesült a helyi szultánok, rádzsák és törzsfők révén, akik szerződésekkel kötötték magukat a holland kormányhoz. A 20. század elején az **etikus politika** (ethische politiek, 1901) hivatalosan az oktatás, az egészségügy és a gazdasági fejlesztés előmozdítását ígérte, de a gyakorlatban a holland érdekek továbbra is a kizsákmányolást és a helyi elitek függésben tartását szolgálták. Ennek megítélése a mai indonéz és holland történetírásban vita tárgya: egyesek a gyarmati modernizáció korlátozott vívmányait hangsúlyozzák, mások az etikus politika propagandisztikus jellegét emelik ki.

4.1.6 Spanyol és amerikai Fülöp-szigetek

A Fülöp-szigetek spanyol gyarmatosítása a 16. században kezdődött, de a modern gyarmati állam kialakulása a 19. században gyorsult fel. A spanyol korona a szigeteket Új-Spanyolország (Mexikó) alkirályságán keresztül kormányozta, majd Mexikó függetlenné válása (1821) után közvetlenül Madrid irányította. A spanyol gyarmati rendszer egyik sajátossága a katolikus egyház központi szerepe volt: a plébániák nemcsak vallási, hanem közigazgatási és anyakönyvezési feladatokat is elláttak, a szerzetesrendek pedig hatalmas földbirtokokkal rendelkeztek. A spanyol gyarmati állam formálisan közvetlen uralmat gyakorolt, de a gyakorlatban a vidéki területeken a helyi **principalia** (előkelő családok) és a **cabeza de barangay** (falufőnök) közvetítette a hatalmat.

A 19. század végén a felvilágosodás és a liberalizmus hatására kialakuló **propagandamozgalom** (katipunan, 1892) és az 1896-os forradalom megrendítette a spanyol uralmat. Az 1898-as spanyol–amerikai háborúban az Egyesült Államok megszállta a szigeteket, és a párizsi béke értelmében Spanyolország 20 millió dollárért átengedte a Fülöp-szigeteket. A filippínó nacionalisták 1898. június 12-én kiáltották ki a függetlenséget, de az Egyesült Államok ezt nem ismerte el, és az 1899–1902 közötti **filippínó–amerikai háború** során leverte a függetlenségi mozgalmat. A háborúban dokumentáltan nagyszámú civil áldozat és a koncentrációs táborok alkalmazása történt; a becsült halottak száma ma is vitatott, és a filippínó emlékezetpolitikában érzékeny pont.

Az amerikai gyarmati állam a „jóindulatú asszimiláció” (benevolent assimilation) retorikájával indult, de a valóságban katonai kormányzás, cenzúra és a fegyveres ellenállás brutális felszámolása jellemezte. Az 1901 után kiépülő polgári kormányzat azonban fokozatosan bevezette az amerikai típusú oktatási rendszert, az angol nyelvű közigazgatást és a korlátozott választójogi intézményeket. Az 1916-os **Jones-törvény** ígéretet tett a függetlenségre, az 1935-ös **Tydings–McDuffie-törvény** pedig létrehozta a **Fülöp-szigeteki Commonwealth**et, amely belső önkormányzatot kapott, de a külügy és a védelem amerikai kézben maradt. Az amerikai gyarmati állam tehát a közvetlen uralomtól a korlátozott önkormányzat felé mozdult el, de a függetlenséget csak a második világháború után adta meg.

4.1.7 Német és ausztrál Új-Guinea

Új-Guinea szigetének gyarmatosítása későn, a 19. század végén kezdődött. A sziget nyugati felét a hollandok már 1828-ban formálisan annektálták, de a keleti fele csak 1884-ben került gyarmati igazgatás alá: az északkeleti rész (Kaiser-Wilhelms-Land és a Bismarck-szigetek) **Német Új-Guinea**, a délkeleti rész **Brit Új-Guinea** (1906-tól ausztrál igazgatás alatt **Pápua**) lett. A német gyarmati állam elsősorban ültetvényes gazdaságra és a helyi munkaerő mozgósítására épült; a **Neu-Guinea Compagnie** (Új-guineai Társaság) 1885-től 1899-ig adminisztrálta a területet, majd a német állam vette át a közvetlen igazgatást. A brit és ausztrál gyarmati adminisztráció Pápuán hasonlóan a törzsi területek feletti ellenőrzést és a munkaerő toborzást próbálta intézményesíteni.

Az első világháború kitörése után, 1914-ben ausztrál csapatok megszállták Német Új-Guineát, és a Népszövetség 1921-ben **mandátumterületként** Ausztráliának ítélte. Az ausztrál gyarmati állam Új-Guineán és Pápuán a közvetlen igazgatást kombinálta a helyi törzsi vezetők korlátozott bevonásával. A gyarmati hatalom célja itt kevésbé a nagy léptékű infrastrukturális fejlesztés, mint inkább a rend fenntartása, a természeti erőforrások feltárása és a stratégiai ellenőrzés volt. A pápuai és új-guineai lakosság tapasztalata a gyarmati korszakban nagyrészt a munkaerő-kényszersorozásról, a földek kisajátításáról és a missziós tevékenységről szól, bár a források egyoldalúan, főként gyarmati feljegyzésekből ismertek.

4.1.8 A gyarmati állam működési formái

A délkelet-ázsiai gyarmati államokat nem lehet egyetlen modellre redukálni, de a közvetlen és közvetett uralom közötti különbségtétel hasznos elemzési keret. A **közvetlen uralom** (direct rule) esetén a gyarmati hatalom saját tisztviselői állnak az adminisztráció élén, és a helyi intézményeket felszámolják vagy alárendelik. Példa erre Brit Burma, Cochinchina, a holland Jáva és a spanyol Fülöp-szigetek. A **közvetett uralom** (indirect rule) esetén a gyarmati hatalom formálisan meghagyja a helyi uralkodókat és jogrendszert, de azoknak a gyarmati tanácsadóknak vagy rezidenseknek kell engedelmeskedniük. Példa erre Brit Malaya, a holland külső szigetek többsége, a francia protektorátusok Annamban, Tonkinban, Kambodzsában és Laoszban.

A valóságban a két forma gyakran keveredett. A közvetett uralom sem jelentett tényleges hatalommegosztást: a helyi uralkodók jogköre a vallási és szokásjogi ügyekre szűkült, míg az adóztatás, a kereskedelem, a rendészet és a védelem a gyarmati állam kezébe került. A gyarmati állam továbbá olyan új technológiákat és tudástermelési módszereket alkalmazott, mint a **térképezés**, a **népszámlálás** és az **etnográfiai felmérés**, amelyek a lakosságot rögzített kategóriákba sorolták. A gyarmati kategóriák (például „maláj”, „kínai”, „karen”, „hegyi törzsek”) nem tükrözték a helyi identitások rugalmasságát, de hosszú távon megszilárdították az etnikai határokat, és hatással voltak a későbbi nemzetépítésre.

A gyarmati állam központi eszköze volt a **jogi pluralizmus**: a gyarmati bíróságok mellett a helyi szokásjogi vagy vallási bíróságok is működhettek, de a gyarmati jog határozta meg, mely ügyek tartoznak hozzájuk. A gyarmati hatalom emellett monopóliumot tartott fenn az erőszak legitim használata felett: a hadsereg, a rendőrség és a börtönök a gyarmati rend fenntartásának alapintézményei voltak. A gyarmati igazgatás finanszírozása pedig elsősorban a közvetlen adókon (fejadó, földadó) és a közvetett adókon (ópium-, só- és szeszmonopólium) alapult, ami a helyi lakosság széles rétegeit terhelte.

4.1.9 Ellenállás és erőszak

A gyarmati hódítás és a gyarmati állam kiépítése nem ment végbe ellenállás nélkül. A 19. század folyamán számos felkelés, háború és gerillamozgalom irányult a gyarmati hatalmak ellen. A jávai háború (1825–1830), az acehi háború (1873–1904), a burmai ellenállás (1885–1895), a kambodzsai és vietnámi felkelések, a filippínó forradalom és a filippínó–amerikai háború mind azt mutatják, hogy a gyarmatosítás nem „békés” folyamat volt, hanem fegyveres konfliktusok sorozata. Az ellenállók céljai, összetétele és ideológiája is változatos volt: a monarchistáktól a vallási vezetőkön át a paraszti mozgalmakig. A gyarmati hatalmak ezeket gyakran „lázadásként”, „banditizmusként” vagy „fanatizmusként” bélyegezték meg, amit a modern történetírás a gyarmati diskurzus részeként elemez.

Az erőszak áldozatainak pontos számát a legtöbb esetben lehetetlen megállapítani, mert a gyarmati statisztikák hiányosak, és a bennszülött lakosság halálát gyakran nem rögzítették. A holland források például a jávai háború áldozatait töredékesen dokumentálták; a modern becslések több százezer halottról szólnak, de a kutatók hangsúlyozzák a bizonytalanságot. A bali 1906-os és 1908-as megszállás áldozatainak száma is vita tárgya. A gyarmati hatalmak által alkalmazott erőszak – kivégzések, falvak felégetése, koncentrációs táborok a filippínó–amerikai háborúban – dokumentált tény, de mértékének és szándékosságának értelmezése a történészi viták része, nem pedig ideológiai állásfoglalás.

4.1.10 Együttműködés és közvetítők

A gyarmati állam fenntartásában meghatározó szerepet játszottak a helyi közvetítők: a szultánok, arisztokraták, falufőnökök, kínai kereskedők, tolmácsok és hivatalnokok, akik a gyarmati hatalom és a helyi társadalom között közvetítettek. A közvetett uralom rendszereiből éppen az következik, hogy a gyarmati hatalom gyakran a meglévő hierarchiákra épített, ezzel konzerválva vagy akár megerősítve a helyi elitek hatalmát. Brit Malaya szultánjai, a holland gyarmat rádzsái, a francia protektorátusok vietnámi mandarinjai és a spanyol gyarmat principalia rétege egyaránt részesültek a gyarmati rend működtetéséből, cserébe lojalitást és adóbehajtást vártak el tőlük. Ez a viszony azonban nem volt harmonikus: a helyi elitek gyakran alkudoztak, vonakodtak vagy nyíltan ellenálltak, és a gyarmati hatalom is lecserélhette őket, ha érdekei úgy kívánták.

A gyarmati állam tehát nem egyszerűen „kívülről” rátelepedett a helyi társadalmakra, hanem beépítette azok belső hierarchiáit, és új függőségi viszonyokat hozott létre. A 20. század elejére a gyarmati adminisztráció professzionalizálódott, és a helyi elitek egy része a gyarmati oktatási rendszeren keresztül emelkedett fel, megalapozva a későbbi nacionalista értelmiség kialakulását.

4.1.11 Források és bizonytalanságok

A gyarmati hódítás és a gyarmati állam történetének elsődleges forrásai elsősorban a gyarmati hatalmak levéltárai: szerződések, katonai jelentések, kormányzói iratok, népszámlálási adatok, missziós feljegyzések és fényképek. Ezek a források azonban a hódító hatalom szemszögét rögzítik, és gyakran alulbecsülik a helyi lakosság szenvedéseit, elhallgatják az erőszak mértékét, vagy a helyi társadalmakat „fejletlenként” ábrázolják. A helyi források – krónikák, udvari feljegyzések, szóbeli hagyományok – részben ellensúlyozzák ezt, de gyakran töredékesek, és maguk is politikai céllal íródtak. A történészek ezért a gyarmati levéltárakat kritikusan, a hatalmi viszonyok figyelembevételével olvassák.

A legfontosabb bizonytalanságok közé tartoznak az áldozatszámok, a gyarmati hódítás gazdasági és demográfiai hatásai, valamint a közvetett uralom tényleges működése. A gyarmati modernizáció mérlege is vita tárgya: egyes szerzők a gyarmati állam által bevezetett oktatási, jogi és infrastrukturális intézményeket hangsúlyozzák, mások ezeket a kizsákmányolás és a függés eszközeiként értelmezik. A „közvetett uralom” fogalma sem semleges: egyes kutatók szerint ez inkább a gyarmati hatalom költségtakarékos módszere volt, mint a helyi autonómia megőrzése. A helyi elitek szerepének megítélése is vitatott: vajon a gyarmati hatalommal való együttműködés kényszerű túlélés vagy árulás volt, és milyen mértékben járult hozzá a gyarmati rend fenntartásához?

A jelen alfejezetben közölt állítások a stabil kronológián és a széles körben elfogadott történészi konszenzuson alapulnak, de az áldozatszámok és a gyarmati hatások értelmezése továbbra is nyitott tudományos viták tárgya. A friss kutatások, különösen a helyi levéltárak feltárása, folyamatosan árnyalják a képet.

4.1.12 Rövid összefoglaló

- A délkelet-ázsiai gyarmati hódítás a 19. század folyamán, eltérő ütemben és jogi formákban zajlott: a brit, francia, holland, spanyol, amerikai, német és ausztrál hatalmak egymástól különböző gyarmati rendszereket építettek ki.
- A gyarmati állam két alapformája a közvetlen uralom (pl. Brit Burma, Cochinchina, holland Jáva) és a közvetett uralom (pl. Brit Malaya rezidensrendszere, holland külső szigetek, francia protektorátusok) volt, de a gyakorlatban ezek keveredtek.

- A hódítás és a gyarmati állam kiépítése fegyveres ellenállások sorozatával járt (jávai háború, acehi háború, filippínó forradalom, filippínó–amerikai háború), amelyek áldozatait a gyarmati források gyakran alulbecsülték.
- A gyarmati hatalmak a helyi eliteket közvetítőként használták, ami a meglévő hierarchiákat részben konzerválta, részben átalakította, és új függőségi viszonyokat hozott létre.
- A gyarmati állam eszközei közé tartozott a jogi pluralizmus, a népszámlálás, a térképezés és az etnikai kategorizálás, amelyek hosszú távon megszilárdították a társadalmi és etnikai határokat.
- A gyarmati modernizáció mérlege vitatott: egyes intézményei (oktatás, jog, infrastruktúra) a függetlenség után is fennmaradtak, de ezek a kizsákmányolás és a függés rendszerébe ágyazódtak.
- A gyarmati források egyoldalú perspektívája miatt a helyi lakosság tapasztalatai és az áldozatok pontos száma továbbra is bizonytalan, és aktív kutatási terület.

4.1.13 Önellenőrző kérdések

1. Milyen különbségek és hasonlóságok figyelhetők meg a brit, francia és holland gyarmati állam közvetlen és közvetett uralmi formái között? Válaszában hozzon példát mindhárom hatalom gyakorlatából.
2. Hogyan befolyásolta a gyarmati hatalmak etnikai kategorizálása a későbbi függetlenségi mozgalmakat és a posztkoloniális államok nemzetépítését?
3. Milyen forráskritikai problémák merülnek fel a gyarmati hódítások áldozatszámainak és a gyarmati modernizáció hatásainak megítélésekor?
4. Mi volt a rezidensrendszer lényege Brit Malaya-ban, és miért tekintik egyes történészek ezt a közvetett uralom klasszikus példájának?
5. Hasonlítsa össze a spanyol és az amerikai gyarmati állam szerepét a Fülöp-szigeteken! Milyen folytonosságok és törések figyelhetők meg?

4.2 A gyarmati gazdaság és társadalom

A gyarmati hódítás és a gyarmati állam alfejezet a gyarmati hódítás és a gyarmati állam kiépítésének folyamatát mutatta be. Ebben az alfejezetben azt vizsgáljuk, hogyan alakította át a gyarmati uralom megszilárdulása a délkelet-ázsiai társadalmak gazdasági alapjait és belső tagolódását. A gyarmati gazdaság ugyanis nem egyszerűen a korábbi termelési formák folytatása volt, hanem a régiót a világpiaci nyersanyag-ellátás perifériájává tevő, exportra szervezett rend. A gyarmati korszakban kialakult ültetvényes, bányászati, közlekedési és városi szerkezetek, valamint az etnikai munkamegosztás hatásai a függetlenség kivívása után is meghatározták a térség pályáját.

4.2.1 A nyersanyag-exportra épülő gazdaság

A gyarmati hatalmak gazdasági célja Délkelet-Ázsiában elsősorban az volt, hogy a régió nyersanyagait – élelmiszereket, ipari alapanyagokat, ásványokat – a világpiacra juttassák. A korábbi, főként regionális és ázsiai kereskedelmi hálózatokba szervesen illeszkedő helyi termelést a gyarmati állam fokozatosan a globális kapitalista rendszer igényeihez igazította. Ez a folyamat nem egyetlen tervezett forgatókönyv szerint zajlott: az egyes gyarmatokon a természeti adottságok, a meglévő társadalmi viszonyok és a gyarmati hatalom gazdaságpolitikája együttesen határozták meg, mely ágazatok váltak vezető exportágazattá.

A gyarmati exportgazdaság közös jellemzője volt, hogy a termelés jövedelmezősége nagymértékben függött a világpiaci áraktól, a munkaerő olcsóságától és a termeltetés kényszerítő eszközeitől. A gyarmati állam adórendszerrel, földjogi szabályozással, monopóliumokkal és infrastrukturális beruházásokkal teremtette meg az exporttermelés kereteit. Az adóztatás különösen fontos eszköz volt: a parasztokat gyakran pénzadóval kötelezték, ami arra ösztönözte őket, hogy terményeiket a piacon értékesítsék, vagy bérmunkát vállaljanak az ültetvényeken és a bányákban.

4.2.2 Rizsgazdaság a folyódeltákban

A rizstermelés a gyarmati korszak előtt is a délkelet-ázsiai mezőgazdaság alapja volt, de a 19. század második felében a nagy folyódelták – az Irrawaddy-delta, a Csao Phraja-delta és a Mekong-delta – a világpiaci rizs egyik legfontosabb forrásává váltak. A termelés bővülése nem elsősorban technológiai újításon, hanem a megművelt földterület gyors kiterjesztésén és a paraszti háztartások munkaerején alapult. A gyarmati hatóságok földadó-rendszerekkel, kataszteri felmérésekkel és a földtulajdon regisztrációjával szabályozták ezt a folyamatot, ami gyakran a helyi nemzetségi, faluközösségi vagy uralkodói földjogok megsértéséhez, illetve a föld koncentrációjához vezetett.

Az exportra termelő parasztok nem alkottak egységes réteget. Egyes családok gyarapodtak, földet vásároltak, és munkásokat alkalmaztak; mások eladósodtak, és a betakarítást megelőző hitelek függvényévé váltak. A rizsmalmokban, a hajózásban és a kereskedelmi láncokban kínai, indiai és helyi vállalkozók egyaránt részt vettek, és a haszon jelentős része a városi közvetítő rétegeknél, valamint a nagy kereskedőházaknál csapódott le. A rizsfrontier – vagyis a művelésbe vont új delta-vidékek – gyors kiterjesztése környezeti átalakulással is járt: mocsarakat csapoltak le, erdőket irtottak, és a vízjárást mesterséges medrekkel szabályozták, ami a helyi ökoszisztémákra hosszú távon visszahatott.

4.2.3 Gumi, ón és olaj: az ültetvényes és kitermelő gazdaság

A **gumi** a gyarmati korszak egyik legdinamikusabban növekvő exportcikkévé vált. A brazil őshonos gumifa (*Hevea brasiliensis*) magvait a 19. század utolsó harmadában brit botanikai intézmények közvetítésével telepítették be délkelet-ázsiai gyarmatokra. Az autóipar fejlődésével és főként az első világháború utáni motorizációval a természetes kaucsuk iránti kereslet ugrásszerűen megnőtt. A Maláj-félsziget, majd Szumátra ültetvényei a 20. század első felében a világpiac kulcsszállítóivá váltak; a termelés később kiterjedt Francia Indokínára, Thaiföldre és más területekre is.

A gumiültetvények tőkeigényes, sok munkáskezet foglalkoztató nagyüzemek voltak. Mellettük azonban kisbirtokos parasztok is termesztettek gumit, ami a termelés szerkezetét tagoltabbá tette, mint azt a klasszikus ültetvényes modell feltételezné. Az ültetvényes tőke és a kisbirtokosok viszonya nem volt statikus: a világpiaci áringadozások, a gyarmati hatóságok szabályozása és a munkabérek alakulása időnként a nagyüzemek, máskor a kisbirtokosok javára billentette a mérleget.

Az **ónbányászat** a Maláj-félsziget nyugati völgyeiben – különösen a Kinta-völgyben és Kuala Lumpur környékén –, valamint a holland uralom alatt álló Bangka és Belitung szigetén koncentrálódott. A 19. század végétől a bányászat gépesítése és a világpiaci áringadozások átalakították a tulajdonviszonyokat. Kezdetben a kínai tőke és a kínai munkaerő volt meghatározó, de a nagyobb tőkeigényű kotrótechnika elterjedésével európai bányatársaságok léptek be, és a kisüzemi kínai bányák egy része háttérbe szorult. A bányavidékeken gyorsan növekvő, ingatag munkástelepek jöttek létre, ahol a lakhatás, az élelmezés és a szórakozás gyakran a munkáltatók ellenőrzése alatt állt.

Az **olaj** kitermelése a 20. század elején vált jelentőssé a holland Kelet-Indiában, Burmában és a borneói Sarawakban. A koncessziós rendszer a gyarmati állam és a nemzetközi vállalatok érdekeit kapcsolta össze, és a helyi közösségek földhöz való jogát gyakran figyelmen kívül hagyta. Az olajmezők felfedezése és a kitermelés felfutása új, szakképzett és szakképzetlen munkásrétegeket vonzott, de a bevételek elsősorban a gyarmati kincstárakba és a nagyvállalatokhoz áramlottak.

4.2.4 Munkaerő-migráció: kínai és indiai munkások

A gyarmati exportgazdaság egyik legfontosabb társadalmi következménye a nagyarányú munkaerő-migráció volt. A helyi parasztok egy része a létfenntartó gazdálkodáshoz ragaszkodott, vagy nem akart bérbe szegődni; a gyarmati állam és a vállalkozók ezért ösztönözték a kínai és indiai munkások bevándorlását. A migráció mértékét és ütemét ma sem könnyű pontosan rekonstruálni, mert a gyarmati statisztikák a bevándorlást és a visszavándorlást eltérően rögzítették, és sok munkás nem szerepelt a hivatalos nyilvántartásokban.

A kínai munkások elsősorban Dél-Kína tengerparti tartományaiból érkeztek, és a maláj ónbányákban, majd a gumiültetvényeken, a városi kereskedelemben és a kézműiparban találtak munkát. Az indiai munkások – részben tamil, részben bengáli és más nyelvi-vallási hátterű közösségekből – a gumiültetvényeken, a vasutak építkezésein, a kikötőkben és a gyarmati alsóbb adminisztrációban dolgoztak. A **szerződéses munka** (indentured labour) rendszere a toborzást, az utaztatást és a munkaviszony feltételeit szabályozta, de a gyakorlatban gyakran az adósság, a kényszer és a rossz körülmények kísérték. A gyarmati forrásokban gyakran használt „kuli” (coolie) kifejezés a munkást tárgyként kezeli, és eltünteti a kényszer és a szegénység összefüggéseit.

A bevándorlás nem csupán gazdasági folyamat volt: a kínai és indiai közösségek belső tagoltsága, a nemi aránytalanság, a titkos társaságok, a vallási intézmények és a rokonsági hálózatok meghatározták a gyarmati társadalom képét. A nők aránya kezdetben alacsony maradt, ami a családok kialakulását és a női munkavállalást is befolyásolta. A nők az ültetvényeken, a rizsföldeken és a háztartásokban végzett munkája a hivatalos statisztikákban alulreprezentált, ezért a gyarmati gazdaság női hozzájárulásáról a mai kutatás csak hiányos képpel rendelkezik.

4.2.5 Vasutak, kikötők és a gyarmati városok

A gyarmati infrastruktúra – vasutak, kikötők, közutak – mindenekelőtt a nyersanyagok eljuttatását szolgálta a termelő vidékekről a tengeri kikötőkbe. A burmai, maláj, holland és francia vasúthálózatok sugarasan a nagy kikötővárosok felé tartottak, és ritkán kapcsolták össze a régió belső piacait egymással. A francia Indokínában például a vasút a Mekong-delta és a tengerparti kikötők összekötésére épült, nem pedig a belső tartományok gazdasági integrációjára. A vasúti és kikötői beruházások tőkeigényét a gyarmati állam részben adókból, részben anyaországi kölcsönökből fedezte, és a hitelezők a forgalmi előrejelzéseket gyakran túlzottan optimistán ítélték meg.

A kikötők – Szingapúr, Penang, Rangun, Batavia, Saigon, Manila – a gyarmati kereskedelem csomópontjaivá váltak, és raktáraikkal, vámhivatalaikkal, bankjaikkal a gyarmati gazdaság ellenőrzési pontjait képezték. Szingapúr különösen gyorsan nőtt: a brit szabadkikötő a délkelet-ázsiai és kelet-ázsiai kereskedelem átrakodóhelyeként vonzotta a kínai, indiai, arab és európai kereskedőket. A kikötővárosok növekedését a gyarmati állam szabályozta: a lakónegyedeket etnikai és „faji” alapon osztották fel, a közegészségügyi érvelés pedig gyakran rasszista hierarchiákat rögzített. A városi munkásság etnikailag tagolt volt, és a kikötői, építőipari, rizsmalmokban végzett munka alacsony bérét, bizonytalanságát a munkások saját közösségi és önsegélyező szervezetei igyekeztek enyhíteni.

4.2.6 Társadalmi rétegződés és gyarmati hierarchiák

A gyarmati társadalom nem egyszerűen európaiakból és „bennszülöttekből” állt, hanem bonyolult, jogilag is rögzített hierarchiába szerveződött. A holland Kelet-Indiában például az európaiak, az „idegen keletiek” (kínaiak, indiaiak, arabok) és a bennszülött lakosság jogi kategóriái eltérő adóterheket, bírósági eljárásokat és lakóhelyi szabályokat jelentettek. Hasonló osztályozások más gyarmatokon is léteztek, bár a megnevezések és a részletszabályok eltértek. Ezek a kategóriák leegyszerűsítették a társadalmi valóságot, ugyanakkor tartósan befolyásolták az emberek mindennapi életét, házasodási lehetőségeit és gazdasági mozgásterét.

A helyi elitek egy része a gyarmati állam közvetítőjeként működött: adót szedett, földeket igazgatott, a rend fenntartásában segédkezett. Ez az együttműködés nem volt mentes az érdekellentétektől, és a gyarmati hatalom időnként lecserélte a túlzottan önálló arisztokráciát. A paraszti és munkásrétegek viselték az adóterhek, a kényszersorozás és a világpiaci áringadozások következményeit; az 1929–1933-as gazdasági válság idején sokakat elbocsátottak, vagy visszaküldtek származási területükre. A nők gazdasági szerepe a gyarmati társadalomban kettős volt: a paraszti háztartásokban és a helyi piacokon munkájuk nélkülözhetetlen maradt, de a gyarmati jog és az európai elképzelések gyakran korlátozták a nők földtulajdonhoz és örökléshez való jogát, és a bérgazdaságban is alacsonyabb béreket rögzítettek.

A kínai és indiai közvetítő rétegek – kereskedők, pénzkölcsönzők, iparosok – a gyarmati gazdaság keringésében helyezkedtek el. Az a sztereotípia, amely a kínai közösségeket eleve a „gazdasági dominancia” pozíciójába helyezi, figyelmen kívül hagyja, hogy a kínai lakosság többsége is szegény munkás vagy kisiparos volt, és hogy a gyarmati hatóságok tudatosan használták az etnikai munkamegosztást a munkásmozgalom megosztására. Az etnikai alapú munkamegosztás tehát nem természetes adottság, hanem a gyarmati gazdaságpolitika, a migrációs szabályozás és a vállalkozói toborzás együttes eredménye volt.

4.2.7 Regionális eltérések és a gyarmati gazdaság vitatott öröksége

A gyarmati gazdaság regionális eltérései jelentősek voltak. A szárazföldi rizsexport-övezetekben a paraszti családi gazdálkodás maradt meghatározó; a szigetvilági gumi- és ónvidékeken viszont ültetvényes és bányászati nagyüzemek, bevándorló munkásság és tőkés vállalatok domináltak. Francia Indokínában a rizstermelés mellett a gumiültetvények, a bányászat és a vasútépítés teremtett új munkaerőpiacot. A holland gyarmaton a korábbi kényszerkultúra-rendszer (Cultuurstelsel) utóhatása a szerződéses munkarendben élt tovább. A Fülöp-szigeteken az amerikai vámrendszer a cukor- és kendertermelést kötötte az amerikai piachoz. A formálisan független Sziám is beilleszkedett a brit irányította rizs- és teak-kereskedelembe. Brit Bengália jútatermelése és a kalkuttai feldolgozóipar a Bengáli-öböl másik oldalán hasonló exportfüggőséget hozott létre.

A gyarmati gazdaság megítélése a történetírásban vitatott. A korabeli gyarmati jelentések a vasutak, kikötők, ültetvények és a pénzforgalom terjedését a „modernizáció” jeleként tüntették fel; a posztkoloniális kritika ezzel szemben a kényszert, a környezeti pusztítást, a helyi ipar elsorvasztását és az egyenlőtlen cserét hangsúlyozza. A két álláspont nem egyszerűen ideológiai: a források eltérő hangsúlya és a hosszú távú hatások mérési nehézsége is magyarázza a vitát. Bizonyított tény, hogy a gyarmati gazdaság a délkelet-ázsiai termelést a világpiaci nyersanyagárak ingadozásának tette ki, és hogy a haszon jelentős része az anyaországi és a nagyvállalati központokba áramlott; vitatott viszont, hogy a kiépült infrastruktúra és intézmények milyen mértékben alapozták meg a későbbi fejlődést.

4.2.8 Források és bizonytalanságok

Ez az alfejezet elsősorban gyarmati hivatalos jelentésekre, népszámlálásokra, kereskedelmi évkönyvekre és ültetvényesi, bánya- és olajtársasági archívumokra támaszkodhat. Ezek a források az adóztatás, a munkaerő-ellenőrzés és a befektetők tájékoztatásának céljait szolgálták, ezért a paraszti, munkás- és női tapasztalatokat gyakran torzítják vagy kihagyják. A mai kutatás ezért kiegészíti őket szóbeli történeti interjúkkal, bírósági iratokkal, misszionáriusi beszámolókkal és a helyi sajtóval. A demográfiai és gazdasági adatok – például a bevándorlók számára, a földhasználatra vagy a bérekre vonatkozóan – gyakran egymásnak ellentmondó becslések formájában állnak rendelkezésre. A gyarmati hatóságok statisztikái sok esetben alulbecsülték a női és az informális munkát, és a prekoloniális gazdaságok teljesítményéről csak visszamenőleges becsléseink vannak. A faji és etnikai kategóriák pedig maguk is a gyarmati állam osztályozási gyakorlatát tükrözik, nem pedig változatlan közösségi határokat.

4.2.9 Rövid összefoglaló

- A gyarmati gazdaság Délkelet-Ázsiát a világpiaci nyersanyag-ellátás perifériájává alakította; a termelés exportra irányult, és a jövedelmezőség a világpiaci áraktól, az olcsó munkaerőtől és a kényszerítő eszközöktől függött.
- A rizstermelés a nagy folyódeltákban, a gumiüzemek és az ónbányászat a Maláj-félszigeten és Szumátrán, az olajkitermelés Borneón, Burmában és a holland Kelet-Indiában vált vezető ágazattá.
- A munkaerőhiányt a gyarmati hatóságok által támogatott kínai és indiai szerződéses munkaerő-migráció pótolta, ami tartósan átalakította a régió etnikai összetételét.
- A vasúthálózatok és kikötők az exportlogisztikát szolgálták, nem a helyi integrációt; a városok a kikötők körül nőttek, és rasszista alapú elkülönítés jellemezte őket.
- A gyarmati társadalom jogilag rögzített hierarchiája európaiakra, „idegen keletiekre” és helyi lakosságra tagolta az embereket, de a kategóriák leegyszerűsítették a valós viszonyokat.
- A helyi elitek egy része a gyarmati állam közvetítőjeként működött, a parasztok és munkások viselték a terheket; a nők munkája a hivatalos statisztikákban alulreprezentált.
- A gyarmati gazdaság regionális változatai – rizsfrontier, ültetvényes és bányavidék, kényszerkultúra-örökség, amerikai vámrendszer, siámi betagozódás – eltérő társadalmi következményekkel jártak.
- A gyarmati gazdaság megítélése vitatott: a kizsákmányolás ténye dokumentált, a „modernizációs” hatások hosszú távú értékelése pedig forráskritikai és értelmezési kérdéseket vet fel.

4.2.10 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a rizs-, gumi- és óngazdaság munkaerőigényét, földrajzi elhelyezkedését és a termelési szerkezetét a gyarmati Délkelet-Ázsiában!
2. Milyen jogi, gazdasági és társadalmi mechanizmusok tartották fenn a gyarmati faji hierarchiát, és miért nem tekinthető ez a hierarchia természetesnek?
3. Miért okozott a kínai és indiai munkaerő-migráció tartós etnikai rétegződést, és hogyan járult hozzá a gyarmati állam a munkásmozgalom etnikai megosztásához?
4. Milyen forráskritikai problémákat vet fel a gyarmati statisztikák használata a gazdasági és társadalmi változások vizsgálatában?
5. Hogyan szolgálta a gyarmati infrastruktúra (vasút, kikötő) az exportgazdaságot, és milyen korlátai voltak a regionális gazdasági integrációnak?

4.3 Nacionalizmus, vallás és anti-kolonializmus

A gyarmati gazdaság és társadalom átalakulása – ahogyan azt az előző alfejezetben A gyarmati gazdaság és társadalom tárgyaltuk – új társadalmi csoportokat, feszültségeket és nyilvánosságot hozott létre Délkelet-Ázsiában. Az ültetvényes mezőgazdaság, a városiasodás, az iskolarendszer és a nyomtatott sajtó olyan hálózatokat alakított ki, amelyekben az egyes települések, nyelvi közösségek és vallási csoportok korábban elszigetelt tapasztalatai közös politikai nyelvezetté formálhatók. Ebben az alfejezetben azt vizsgáljuk, hogyan születtek meg a 19. század végétől a 20. század első feléig a nacionalista, vallási és baloldali mozgalmak, mint a második világháború utáni dekolonizáció előzményei. Nem egyetlen, egységes „függetlenségi mozgalomról” beszélünk: a buddhista szerzetesi reform, az iszlám modernizmus, a kommunista szervezkedés és a paraszti lázadások egymással párhuzamosan, gyakran versengve, eltérő célokkal és bázisokkal működtek. A „nacionalizmus” kifejezést itt történeti értelemben használjuk: a korabeli mozgalmak identitásformái nem feleltethetők meg egyszerűen a mai nemzettudatnak, és a „vallás” vagy „osztály” kategóriái sem váltak el élesen egymástól.

4.3.1 Buddhista nacionalizmus és vallási reform

A buddhista intézményrendszer a gyarmati uralom alatt Délkelet-Ázsia szárazföldi részein meggyengült: a kolostorok elvesztették földbirtokaik egy részét, a szerzetesi közösség (szangha) pedig korábbi királyi pártfogását. Brit Burmában (a mai Mianmar területén) a gyarmati adminisztráció szekuláris államot épített, amely a bíróságokon és az adóigazgatásban nem biztosította a buddhista hierarchia korábbi jogi és társadalmi kiváltságait. A dokumentált tények szerint a brit hatóságok 1885 és 1948 között nem ismerték el a buddhista egyház (sangha) hagyományos autonómiáját, és a szerzetesek egy része ezt a gyarmati uralom egyik legfájdalmasabb elemeként élte meg. Ugyanakkor a holland Kelet-Indiában vagy a Fülöp-szigeteken a buddhizmus nem volt államalkotó hagyomány, ezért az ottani folyamatok nem hasonlíthatók a burmai vagy a siámi helyzethez.

A burmai buddhista megújulás egyik legkorábbi szervezett formája a **Fiatal Emberek Buddhista Egyesülete** (Young Men’s Buddhist Association, YMBA) volt, amelyet 1906-ban alapítottak Rangunban, részben a brit YMCA mintájára. Az YMBA kezdetben iskolákat hozott létre, és a burmai nyelvű oktatás mellett a buddhista értékeket hirdette; nem volt fegyveres szervezet, de dokumentált tény, hogy a gyarmati oktatáspolitika elleni tiltakozásokban aktív szerepet játszott. A mozgalomhoz kapcsolódtak azok a szerzetesek, akiket a korabeli burmai sajtó és a brit rendőrségi jelentések gyakran **yahan-kyo** (burmai kifejezés, jelentése körülbelül „szerzetesek harca”) néven említettek.

A buddhista nacionalizmus legismertebb alakjai közé tartozott **U Ottama** (U Ottama) és **U Wisara** (U Wisara), mindketten szerzetesek. U Ottama az elsők között kötötte össze a vallási retorikát a brit adók és a gyarmati földpolitika bírálatával; 1921-ben letartóztatták, majd többször bebörtönözték, ami dokumentált tény. U Wisara 1929-ben éhségsztrájkban halt meg a börtönben, tiltakozásul a szerzetesek világi bíróság elé állítása ellen. Halála a buddhista közösséget széles körben radikalizálta; a brit hatóságok a temetését tömegtüntetéssé válásától tartottak. A történészi konszenzus szerint U Wisara halála a burmai nacionalista mozgalom egyik fordulópontja volt, de abban már vita van, hogy mennyire szolgálta a későbbi etnikai kirekesztés ideológiáját.

A buddhista nacionalizmus nem volt kizárólag vallási: a burmai mozgalom nyelvi, etnikai és területi elemeket ötvözött. A bamar (burmai) identitás középpontba állítása kirekesztette a hegyvidéki kisebbségeket – karen, kacsin, san és más csoportokat –, továbbá a muszlim kisebbséget, akiknek helyzete a gyarmati gazdaság és migráció következtében már eleve megváltozott. Fontos

hangsúlyozni, hogy ezek a kirekesztő nézetek egyes nacionalista vezetőkhöz és szervezetekhez kötődtek, nem a bamar buddhista közösség egészéhez; a kollektív bűnösség kategóriája tévútra visz. A burmai buddhista nacionalizmus és az etnikai kisebbségek közötti feszültség később a függetlenség utáni polgárháború egyik tényezője lett, amit Mianmar 1948-tól napjainkig fejezetben részletezünk.

Thaiföld, bár formálisan nem volt gyarmat, párhuzamos folyamatot mutatott: a 19. századi reformok a buddhizmust a thai nemzeti identitás alapjaként intézményesítették. A thai uralkodók a szangha központi szabályozásával és a nemzeti nyelvű oktatással a buddhizmust az állam ideológiai támaszaként használták. Ez a folyamat dokumentált tény, de a thai nacionalizmus és a buddhizmus összefonódása nem gyarmatiellenes mozgalomból, hanem az abszolút monarchia modernizációs politikájából nőtt ki. A thai eset azt mutatja, hogy a buddhizmus nem pusztán ellenállási ideológia volt, hanem hatalmi legitimációs eszköz is lehetett.

Kambodzsában és Laoszban a francia protektorátus alatt a buddhista hierarchia viszonylag megőrizte intézményeit, mert a francia gyarmati adminisztráció részben a „kulturális rezervátum” politikáját követte. Ez azt jelentette, hogy a helyi vallási intézményeket megtűrték, sőt támogatták, amennyiben nem jelentettek politikai kihívást. A dokumentált tények szerint a francia hatóságok Kambodzsában a királyi buddhista intézményeket – így a Phnompeni Királyi Páli Iskolát – fenntartották, ugyanakkor a szerzetesek politikai szerepvállalását korlátozták. A buddhista szerzetesség kambodzsai és laoszi nacionalista szerepe csak a 20. század közepén, a függetlenségi mozgalmakhoz kapcsolódva erősödött fel; ennek előzményeit a Kambodzsa a francia gyarmati korban és Laosz a francia gyarmati korban alfejezetek tárgyalják.

A buddhista megújulás nem délkelet-ázsiai elszigetelt jelenség volt. A ceyloni (Srí Lanka-i) reformer, Anagarika Dharmapala által hirdetett „buddhista modernizmus” – amely a vallási szövegekhez való visszatérést és a társadalmi jótékonyságot hangsúlyozta – a nyomtatott sajtó útján Burmában, Thaiföldön és Kambodzsában is hatott. Ez a kapcsolat azonban nem jelentett egységes „buddhista internacionalét”; a helyi mozgalmak mindvégig saját nyelvű, saját intézményrendszerű és saját politikai kontextusú csoportok maradtak.

4.3.2 Iszlám modernizmus és a muszlim közösségek

A maláj szigetvilágban és a Fülöp-szigetek déli részén az iszlám a gyarmati kor előtt már mélyen beágyazódott a kereskedelmi városok és a szultánátusok társadalmába. A holland és brit gyarmati uralom új kihívásokat hozott: a szekuláris oktatás, a nyomtatott sajtó és a kikötővárosokban kialakuló új nyilvánosság átalakította a vallási tudás hagyományos átadását. Az iszlám modernizmus (más néven reformista iszlám) a 19. század végén és a 20. század elején a kairói al-Azhar egyetem tanítóihoz, elsősorban Muhammad Abduhhoz és Rashid Ridához kapcsolódó gondolkodásból érkezett a régióba. A dokumentált tények szerint a délkelet-ázsiai muszlim diákok egy része a 19. század végétől Kairóban tanult, és hazatérve a vallási megújulás, valamint a modern oktatás eszméit terjesztette.

Az indonéz szigetvilágban a reformisták és a hagyományos vallási tekintélyek közötti vita a **Kaum Muda** („fiatalok”) és a **Kaum Tua** („idősek”) kifejezésekkel írható le. A Kaum Muda hívei a szunnita jog (fiqh) megújítását, a szent szövegek közvetlen olvasását és a nyugati tudás elsajátítását hirdették, míg a Kaum Tua a helyi imámok tanításához és a síita elemekkel is átszőtt jávai iszlám hagyományhoz ragaszkodott. Ez a vita nem csupán teológiai volt: a Kaum Muda iskolákat, kórházakat és női szervezeteket hozott létre, ami dokumentált tény. A reformista mozgalom legismertebb intézménye a **Muhammadiyah**, amelyet 1912-ben Jogjakartán alapított Ahmad Dahlan. A Muhammadiyah modern iszlám iskolákat, valamint szociális intézményeket működtetett, és nem hirdetett fegyveres ellenállást; ugyanakkor a gyarmati hatóságok figyelemmel kísérték, mert a szervezet a helyi muszlim közösség önálló civil társadalmi terét építette.

Ezzel szemben a **Nahdlatul Ulama** (NU) 1926-ban alakult, kifejezetten a hagyományos iszlám védelmére. A NU a vidéki pesantren (iszlám bentlakásos iskola) hálózatra támaszkodott, és nem volt kevésbé gyarmatellenes: csupán az iszlám megújításának módjában tért el a reformistáktól. A Muhammadiyah és a NU közötti különbség jól mutatja, hogy az iszlám nem volt monolitikus mozgalom; a muszlim közösségen belüli pluralizmus a gyarmatiellenes politikában is megjelent.

A tömegmozgalmak közül kiemelkedik a **Sarekat Iszlám** (Sarekat Islam, SI), amely 1912-ben alakult, előzménye a batik-kereskedők érdekvédelmére létrejött Sarekat Dagang Iszlám volt. Az SI vezetője, Haji Oemar Said Tjokroaminoto a maláj-indonéz nyelvű sajtóban a gyarmati kizsákmányolás és a muszlim közösség jogai mellett érvelt. A mozgalom tagságára vonatkozó becslések ellentmondásosak: egyes kortárs források 1919-re több százezer, mások akár kétmillió tagot említenek; a történészi konszenzus szerint a SI a holland Kelet-India legnagyobb szervezett tömegmozgalma volt, de a pontos taglétszám nem rekonstruálható megbízhatóan. Az SI kezdetben nem volt nacionalista a mai értelemben, sokkal inkább az iszlám identitás és a gazdasági érdekvédelem köré szerveződött. Ugyanakkor a szervezeten belül hamar megjelent a baloldali irányzat, amely a gyarmati uralom elleni osztályalapú harcot hirdette; ez a feszültség vezetett 1921-ben a kommunisták és a vallási nacionalisták közötti szakadáshoz, amit Indonézia a holland gyarmati korban alfejezetben részletezünk.

Malaya területén az iszlám reformizmus a maláj nyelvű sajtóban, különösen az 1906-ban megjelenő **Al-Imam** című újságban kapott hangot. Az Al-Imam a kairói reformisták eszméit népszerűsítette, és a maláj muszlim közösség oktatási lemaradását a brit gyarmati politikával és a helyi elit hagyományőrzésével egyaránt magyarázta. A maláj nacionalizmus ez idő tájt elsősorban az iszlám, a maláj nyelv és a szultánátusok intézménye köré szerveződött, de dokumentált tény, hogy a brit gyarmati adminisztráció a maláj uralkodókat saját konzervatív hatalmukban erősítette, ami a vallási és a nacionalista mozgalmak közötti szövetséget sokáig gátolta.

A Fülöp-szigetek déli részén élő muszlim közösségek – akiket a spanyol gyarmatosítók **moróknak** neveztek, és ezt az elnevezést a későbbi amerikai és filippínó állam is átvette – a spanyol, majd az amerikai gyarmati uralom alatt iskoláikban és földjeikben komoly hátrányt szenvedtek. A dokumentált tények szerint az amerikai hatóságok a 20. század elején tömeges katolikus betelepítést és iskolaépítést támogattak Mindanao déli részén, ami a muszlim közösségek ellenállását váltotta ki. Ez az ellenállás azonban nem azonos a manilai központú nacionalista mozgalommal: a moró politikai szervezkedés sokáig elszigetelt maradt, és a Fülöp-szigetek függetlenségi küzdelmével való összefonódása csak a 20. század második felében vált meghatározóvá. Ezt a folyamatot a Fülöp-szigetek 1946-tól napjainkig alfejezet tárgyalja.

4.3.3 Kommunista mozgalmak és a gyarmatellenes baloldal

A kommunista eszmék az 1917-es oroszországi forradalmat követően, a Kommunista Internacionálé (Komintern) 1919-es megalakulásával párhuzamosan terjedtek el a gyarmati világban. Délkelet-Ázsiában a kommunista szervezkedés először a kikötővárosokban, a kínai diaszpóra tagjai, a nyomdászok, a vasutasok és az ültetvényi munkások körében jelent meg. A kommunista mozgalmakat a gyarmati hatalmak – elsősorban a brit, a francia és a holland hatóságok – rendre „kommunista veszélyként” értelmezték, és rendőri, valamint katonai intézkedésekkel üldözték. Ez a megnevezés a korabeli gyarmati forrásokból származik; a történészi elemzés ma már inkább a szervezkedés belső dinamikáját, a Komintern irányelveit és a helyi társadalmi feszültségeket vizsgálja.

Indonéziában a **Partai Komunis Indonesia** (PKI) 1920-ban alakult, a holland gyarmati Indiában. A PKI gyökerei a Sarekat Iszlám baloldali szárnyába nyúltak, de a két irányzat 1921-ben szakított: a SI vezetése elutasította a kommunisták ateista retorikáját és a szultánságok, valamint a vallási intézmények elleni fellépést. A PKI 1926–27-ben fegyveres felkelést robbantott

ki Jáván és Nyugat-Szumátrán. A felkelés ténye dokumentált, de az okok értékelése vitatott: egyes történészek a holland elnyomás és az agrárszegénység spontán kirobbanását látják benne, mások a Komintern által irányított, rosszul előkészített kalandot. A holland hatóságok a felkelést leverték, a PKI betiltották, és a résztvevőket tömegesen internálták, részben a holland gyarmati bíróságok ítéletei alapján. A megtorlás áldozatainak száma ma is becslés: a holland források néhány ezer, az indonéz nacionalista és posztkoloniális történetírás ennél jóval magasabb számot valószínűsít. A pontos adat nem rekonstruálható, mert a gyarmati iratok részben elpusztultak, részben elfogultak.

Vietnámban **Ho Si Minh** (Hồ Chí Minh) 1930-ban alapította a **Vietnámi Kommunista Pártot** (Đảng Cộng sản Việt Nam), amelyet röviddel később Indokínai Kommunista Párttá szerveztek át, hogy a francia Indokína más részein is működhessen. A párt első éveiben az 1930–31-es **Nghe-Tinh parasztfelkelés** (Nghệ-Tĩnh) jelentette a legfontosabb mozgalmi eseményt. A felkelés Észak-Közép-Vietnámban, a francia adók, a só- és alkoholmonopólium és a helyi földbirtokosok ellen irányult. A francia hatóságok a felkelést katonai erővel verték le; a dokumentált tények szerint a francia idegenlégió és a gyarmati rendőrség tömeges kivégzéseket hajtott végre, és falvakat tettek tönkre. Az áldozatok száma vitatott: a francia gyarmati jelentések alacsonyabb számot közölnek, a vietnámi kommunista történetírás és a későbbi független történészi becslések több ezer halálos áldozatot valószínűsítenek. A hidegháborús nyugati szakirodalom ezt az eseményt gyakran kommunista lázadásként, a vietnámi emlékezetpolitika viszont nemzeti mártíromságként mutatja be; a tudományos konszenzus a francia elnyomás súlyosságát hangsúlyozza, és mindkét oldali forrást kritikusan kezeli.

A Fülöp-szigeteken a **Partido Komunista ng Pilipinas** (PKP) 1930-ban alakult, és a paraszti elégedetlenséget próbálta politikai irányba terelni. A párt azonban az amerikai gyarmati adminisztráció szigorú fellépése miatt hamar illegalitásba szorult; dokumentált tény, hogy 1932-ben betiltották. A Fülöp-szigeteki kommunista mozgalom ekkor még nem ért el tömegbázist, mert a spanyol, majd amerikai katolicizmus erős társadalmi kötőereje és az amerikai gyarmati oktatáspolitika részben kioltotta a baloldali radikalizmus iránti fogékonyságot. A paraszti elégedetlenség ennek ellenére nem szűnt meg, csak inkább vallási keretben jelentkezett, amiről a következő szakaszban szólunk.

Malaya területén a **Maláj Kommunista Párt** (Malayan Communist Party, MCP) 1930-ban alakult, tagjai nagyrészt a kínai diaszpórából kerültek ki. A párt a gyarmati brit adminisztráció ellen szervezkedett, de a dokumentált tények szerint a második világháború előtt viszonylag csekély támogatottsággal bírt. Jelentősége a japán megszállás alatt nőtt meg, amikor a britek által kiképzett gerillák között kommunisták is voltak; ezt a A második világháború, a japán megszállás és a dekolonizáció alfejezetben tárgyaljuk.

A kommunista mozgalmak és a nacionalista, vallási mozgalmak viszonya összetett volt. A kommunisták az osztályharcot hangsúlyozták, ami ütközött az etnikai és vallási alapú szolidaritással. Például az indonéz PKI és a Sarekat Iszlám közötti szakadás világosan mutatta, hogy a gyarmatellenes front nem volt egységes. Ugyanakkor sok kommunista aktivista – különösen Vietnámban – a nemzeti felszabadítás nyelvét is beszélte, és a paraszti tömegek támogatását a gyarmati elnyomás elleni fellépéssel nyerte el. A nők részvétele is megfigyelhető: a vietnámi kommunista sejtekben és az indonéz SI asszonyi szervezeteiben nők is jelentős szerepet vállaltak, bár a források gyakran alulreprezentálják őket.

4.3.4 Paraszti lázadások és agrármozgalmak

A paraszti ellenállás a gyarmati adóztatás, a földbirtokosok, a pénzkölcsönzők és a kényszermunka ellen irányult, és gyakran vallási vagy millenarisztikus keretben jelent meg. A paraszti lázadások nem feltétlenül voltak nacionalisták a mai értelemben: résztvevőik többsége a helyi hierarchia, az

adószedő vagy az ültetvényes erőszak miatt lázadt, és nem feltétlenül fogalmazott meg országos vagy gyarmatellenes programot. Ezt a különbséget a történészi konszenzus fontosnak tartja.

Burmában a legjelentősebb paraszti mozgalom a **Saya Szan-felkelés** (Saya San-felkelés) volt, amely 1930 decemberében kezdődött és 1932-ig tartott. Vezetője, Saya Szan szerzetes volt, aki a brit uralom végét és a burmai király visszatérését hirdette, és magát a trón örökösének nyilvánította. A felkelés kezdetben adómegtagadással indult, majd fegyveres harcba fordult; a brit hatóságok katonai erővel válaszoltak. A dokumentált tények szerint a felkelésben több ezer vidéki ember vett részt, és a brit megtorlás során számos falut felégettek. A halálos áldozatok számát a brit gyarmati források körülbelül 1 700 főre becsülik, de ez a szám vitatott, mert a gyarmati jelentések alulbecsülhették a vidéki áldozatokat. Saya Szant elfogták, bíróság elé állították és kivégezték; a kivégzés dokumentált tény. A felkelés értelmezése ma is történészi vita tárgya: hagyományos paraszti lázadás volt, amely a vallási és monarchista hagyományból merített, vagy proto-nacionalista mozgalom, amely már a burmai függetlenség gondolatát hordozta? A tudományos konszenzus szerint mindkét elem jelen volt, de a „modern nacionalizmus” kategóriájának visszavetítése anakronisztikus.

Vietnámban a paraszti ellenállás a francia adók és monopóliumok ellen irányult. Az 1908-as közép-vietnámi parasztfelkelés, amely a só- és alkoholadó miatt robbant ki, a dokumentált tények szerint több tartományra kiterjedt, és a francia hatóságok kegyetlenül leverték. A francia gyarmati források a rend fenntartásaként, a vietnámi nacionalista és későbbi kommunista történetírás pedig nemzeti ellenállásként ábrázolta; a tudományos konszenzus a francia adórendszer súlyos voltát és a megtorlás brutalitását hangsúlyozza. Kambodzsában az 1885–86-os felkelés a francia protektorátus ellen irányult, és a királyi udvar egy része is támogatta, de a francia csapatok leverték; ez az esemény a kambodzsai nacionalista emlékezetben fontos szerepet kapott, bár a kortárs források hiányosak.

A Fülöp-szigeteken a **Colorum mozgalmak** a 19. század végén és a 20. század elején terjedtek el. A „Colorum” elnevezés a Cofradía de San José nevű népi vallási mozgalomból ered, amely a spanyol gyarmati uralom alatt alakult, és a szegényparaszti rétegek vallásos ellenállását fejezte ki. Az amerikai gyarmati hatóságok a Colorum csoportokat rendszerint „fanatikus szektákként” bélyegezték meg; ezt a megnevezést a mai történetírás a gyarmati ideológia részének tekinti, és inkább a gazdasági elnyomásra, a földkoncentrációra és a katolikus elit kirekesztő politikájára vezeti vissza. A Colorum-mozgolódások dokumentált tényei közé tartoznak a fegyveres összecsapások, de a résztvevők motivációit nehéz rekonstruálni, mert írásos forrásaik alig maradtak fenn.

A paraszti lázadások áldozatközpontú tárgyalásánál fontos látni, hogy a gyarmati hatalmak megtorlása – kivégzések, falvak felégetése, internálás – dokumentált, de az áldozatok pontos száma gyakran nem ismert. A gyarmati iratok a hivatalos beszámolókat rögzítették, a lázadók történetét pedig többnyire a későbbi nemzeti emlékezet formálta át. A könyv ezért a paraszti ellenállást nem egyetlen nemzeti felszabadító harc előfutáraként, hanem a vidéki társadalom összetett válaszaként mutatja be, amelyben a vallási elem, a helyi sérelem és a gazdasági kényszer egyaránt jelen volt.

4.3.5 Források és bizonytalanságok

Ezt az alfejezetet elsősorban gyarmati hatósági iratokra – rendőrségi jelentésekre, bírósági jegyzőkönyvekre, tartományi adminisztrációs levelezésekre –, valamint a mozgalmak saját kiadványaira, újságjaira és a résztvevők visszaemlékezéseire támaszkodva lehet megírni. A másodlagos szakirodalom a posztkoloniális, a nacionalista és a korábbi hidegháborús történetírás között oszlik meg, és ezek forráskezelése gyakran jelentősen eltér. A gyarmati iratok a hatalom szempontjából íródtak, ezért a lázadók motivációit torzíthatják; a mozgalmi források viszont propagandisztikusak, és a

mozgalom erejét, valamint céljait felnagyíthatják. A történészeknek ezért a két forráscsoportot egymással szembesítve kell dolgozniuk.

A legnagyobb bizonytalanságok közé tartoznak az áldozatszámok. A Saya Szan-felkelés, a Nghe-Tinh felkelés, az 1926–27-es indonéz kommunista felkelés és a Colorum-mozgalmak esetében a gyarmati hivatalos számok és a későbbi nemzeti, illetve posztkoloniális becslések között jelentős eltérés van. Ennek oka részben a forrásvesztés, részben a gyarmati adminisztráció szándékos aluljelentése, részben pedig az utólagos emlékezetpolitika, amely a mártírok számát emelte. A könyv ezért minden ilyen adatnál jelzi a becslés jellegét és az eltérő forrásokat.

A kommunista mozgalmak értékelése különösen érzékeny terület, mert a hidegháborús nyugati és a szovjetbarát történetírás hosszú ideig egymás tükörképét alkotta. A mai történészi gyakorlat a Komintern irányelvei, a helyi társadalmi feltételek és az egyéni életutak összjátékát vizsgálja, és kerüli a „kommunista veszély” vagy a „felszabadító hős” leegyszerűsítő kereteit. A paraszti lázadások esetében további nehézség, hogy a résztvevők többsége írástudatlan volt, így saját hangjuk ritkán érhető el; a mozgalom vezetőinek beszédei és a bírósági periratok is közvetített szövegek.

A buddhista és iszlám mozgalmak belső sokszínűsége miatt óvatosan kell bánni az olyan általánosító fogalmakkal, mint „buddhista nacionalizmus” vagy „iszlám modernizmus”. Ezek a kifejezések a történettudomány elemzési kategóriái, nem pedig a korabeli szereplők önmeghatározásai. A valóságban a mozgalmak között átfedések, versengések és szakadások voltak, ahogyan azt a Sarekat Iszlám vagy a burmai YMBA példája mutatja.

4.3.6 Rövid összefoglaló

- A gyarmati gazdaság és társadalom átalakulása új nyilvánosságot és társadalmi csoportokat hozott létre, amelyek keretében a 19. század végétől nacionalista, vallási és baloldali mozgalmak szerveződtek.
- A buddhista nacionalizmus Burmában a szerzetesi reform és a szervezett nyilvános tiltakozás révén bontakozott ki (YMBA, U Ottama, U Wisara), Thaiföldön pedig a királyi modernizáció használta fel a buddhizmust nemzeti ideológiaként.
- Az iszlám modernizmus a kairói reformizmus hatására terjedt el a maláj szigetvilágban; Indonéziában a Muhammadiyah és a Nahdlatul Ulama eltérő reformutakat képviselt, a Sarekat Iszlám pedig tömegmozgalommá nőtt, majd baloldali és vallási irányzatra szakadt.
- A kommunista mozgalmak az 1920-as évektől szerveződtek (PKI, Vietnámi Kommunista Párt, Maláj Kommunista Párt, PKP), de a gyarmati hatalmak üldözték őket, és a vallási nacionalista mozgalmakkal való viszonyuk gyakran konfliktusos volt.
- A paraszti lázadások – mint a burmai Saya Szan-felkelés, a vietnámi Nghe-Tinh felkelés vagy a fülöp-szigeteki Colorum mozgalmak – gazdasági sérelmekből és vallási tradícióból táplálkoztak, nem mindig kapcsolódtak modern nacionalista célokhoz.
- A mozgalmak nem voltak egységesek: az osztály, az etnikum, a vallás és a nemzedéki konfliktusok mentén megoszlottak, és a gyarmatellenes front csak a második világháború után vált részben közös politikai keretté.
- A források bizonytalanságai – különösen az áldozatszámok és a résztvevők motivációi – óvatos, több szempontú elemzést igényelnek.

4.3.7 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a burmai buddhista nacionalizmus és a holland Kelet-Indiában kibontakozó iszlám reformizmus céljait, bázisait és a gyarmati hatóságokhoz való viszonyát!

2. Milyen okok magyarázzák, hogy a kommunista mozgalmak a gyarmati Délkelet-Ázsia városaiban jöttek létre, miközben a legnagyobb társadalmi elégedetlenség a vidéki parasztság körében volt?
3. Miért nem tekinthetjük a paraszti lázadásokat automatikusan a modern nacionalista függetlenségi mozgalmak előzményeinek? Mely források hiánya nehezíti a résztvevői motivációk megértését?
4. Hogyan befolyásolta a gyarmati adminisztráció viszonya a helyi vallási intézményekhez a buddhista és iszlám mozgalmak formálódását Burmában, illetve a maláj szigetvilágban?

4.4 A második világháború, a japán megszállás és a dekolonizáció

Az előző alfejezetben tárgyalt nacionalista és anti-kolonialista mozgalmak sorsát döntően alakította a második világháború. A japán megszállás 1941 és 1945 között alapvetően megrázta a brit, holland, francia és amerikai gyarmati rendszereket, és olyan hatalmi vákuumot hozott létre, amelyben a háború előtti reform- és függetlenségi követelések radikális, gyakran fegyveres formát öltöttek. A dekolonizáció azonban nem automatikus következménye volt a japán vereségnek: a visszatérő gyarmati hatalmak, a helyi nacionalista elitek és a hidegháború küszöbén álló nagyhatalmak versengése alakította. Az alábbiakban a japán megszállást, a háború utáni átmenetet és a dekolonizáció hidegháborús összefüggéseit tárgyaljuk regionális és országonkénti bontásban.

4.4.1 A japán előrenyomulás és a gyarmati hatalmak veresége (1941–1942)

A csendes-óceáni háború 1941. december 7–8-i kezdete után a japán csapatok hónapokon belül elfoglalták a délkelet-ázsiai gyarmatokat. A Fülöp-szigeteken december 8-án kezdődtek a partraszállások, Manila 1942. január 2-án elesett, a Bataan-félsziget és Corregidor amerikai-filippínó védői pedig 1942. május 6-án kapituláltak. A brit Malájföldön a japán hadsereg gyorsan délnek nyomult, és 1942. február 15-én a brit erők Szingapúrban feltétel nélkül megadták magukat: a brit gyarmati birodalom legnagyobb 20. századi veresége volt. Burmát 1942. január és május között foglalták el; Rangoon kikötője és a Burma-útvonal (Burma Road) a Kínába irányuló utánpótlás szempontjából kulcsfontosságú volt. A Holland Kelet-India (mai Indonézia) olajmezői miatt vált célponttá: a japánok 1942. január és március között szállták meg, a holland gyarmati hadsereg 1942. március 8-án adta meg magát Jáván. Francia Indokínát a japánok már 1940–1941 folyamán megszállták, de 1945. március 9-ig meghagyták a Vichy-francia adminisztrációt. Sziám (ma Thaiföld) 1941 decemberében japán szövetségesként nyitotta meg területét a japán csapatok előtt, majd 1942. január 25-én hadat üzent a szövetségeseknek.

A japán katonai sikerek okai között dokumentált tény a japán haditengerészeti és légifölény, a gyarmati védelmi erők korszerűtlen felszereltsége, valamint a brit és holland erők európai és észak-afrikai lekötöttsége. Ugyanakkor a gyarmati lakosság viselkedése sem egységes: egyes közösségek a japánokat kezdetben felszabadítóként fogadták, mások tartózkodtak, megint mások a visszatérő gyarmati hatalmak oldalán harcoltak. A „fehér felsőbbrendűség” brit, holland, francia és amerikai mítoszának gyors összeomlása hosszú távú legitimitásvesztést okozott, de a japán megszállás hamarosan megmutatta saját erőszakos arcát.

4.4.2 A japán megszállás gyakorlata: propaganda, gazdaság, erőszak

A japán megszálló hatóságok az „Ázsia az ázsiaiaké” (Greater East Asia Co-Prosperity Sphere, azaz Nagy Kelet-Ázsiai Közös Jóléti Szféra) jelszavát hirdettek, és formálisan a nyugati gyar-

matosítás felszámolását ígérték. A gyakorlatban azonban a megszállt területeket japán háborús erőforrás-bázisként kezelték. A gazdaságot a japán hadigépezet szükségleteihez igazították: olajat, kaucsukot, ónt, rizst és más nyersanyagokat szállítottak el, a termelést és az árakat katonai ellenőrzés alá vonták. A helyi lakosságot kényszermunkára (romusha) kötelezték; a legismertebb, dokumentált példa a Burma–Sziám vasút (Death Railway) építése 1942–1943-ban, ahol a szövetséges hadifoglyok mellett nagy számú ázsiai kényszermunkás is meghalt, bár a pontos szám vitatott.

A megszállás nem egyformán érintette az egyes etnikai és vallási csoportokat. A japán hatóságok Malájföldön és Szingapúrban a kínai lakosságot kollektív ellenségnek tekintették: az ún. Sook Ching Massacre során 1942 februárjában több ezer kínait gyilkoltak meg; a számokat a mai napig eltérően becsülik. A Fülöp-szigeteken és másutt a japán katonai hatóságok tömeges kivégzéseket, házfelgyújtásokat és a polgári lakosság elleni megtorló akciókat hajtottak végre. A nők elleni szervezett erőszak, a japán „vigasztaló nők” (comfort women) intézménye a megszállt területeken is jelen volt; az áldozatok száma regionálisan bizonytalan, és a téma a háború utáni emlékezetpolitika és jogi viták részét képezi. Az élelmezési helyzet több területen katasztrofálissá vált: az 1944–1945-ös vietnámi éhínségben a becslések széles sávban mozognak (egyes történészi becslések százezres, mások egymillió fölötti halálozást említenek), és a japán rekvirálások, a francia adminisztráció passzivitása, valamint az időjárási és háborús zavarok együttes hatását dokumentálják.

A megszállás alatt a japán hatóságok a helyi nyelveket (különösen az indonéz, burmai és tagalog) támogatták a korábbi gyarmati nyelvekkel szemben, és tömegmozgalmi, ifjúsági és félkatonai szervezeteket hoztak létre. Ez nemcsak a japán propaganda eszköze volt, hanem gyakran akaratlanul is hozzájárult a helyi politikai mobilizáció és a későbbi fegyveres ellenállás kádereinek kiképzéséhez. A nacionalista vezetők egy része a japán adminisztrációban vállalt szerepet; ezt a kollaborációt a háború után gyakran vitatták, de a résztvevők saját narratívájukban azt hangsúlyozták, hogy a japán jelenlétet a függetlenség előkészítésére használták fel.

4.4.3 Kollaboráció, ellenállás és a helyi nacionalizmusok átalakulása

A japán megszállás idején a kollaboráció és az ellenállás közötti határ gyakran elmosódott. Burmában a Thakin mozgalomból kinőtt Burmai Függetlenségi Hadsereg (BIA) eleinte a japánok oldalán harcolt, mert Aung Szan (Aung San) és társai a brit gyarmati uralom megszüntetésének lehetőségét látták benne. A japánok 1943. augusztus 1-jén formálisan független Burmai Államot kiáltottak ki Ba Maw (Ba Maw) kormányával, de a japán hadsereg továbbra is ellenőrizte a gazdaságot és a hadsereget. A burmai nacionalisták 1945 márciusában végül átálltak a szövetségesek oldalára, és gerillaháborút indítottak a japánok ellen.

A Fülöp-szigeteken José P. Laurel (José P. Laurel) 1943. október 14-én japán ellenőrzés alatt kiáltotta ki a bábköztársaságot, míg a gerillamozgalmak – köztük a baloldali Hukbalahap és az amerikaiakkal együttműködő egységek – a hegyekben és a vidékeken folytattak fegyveres harcot. A fülöp-szigeteki függetlenség azonban már a háború előtt, az 1934-es Tydings–McDuffie-törvény alapján 1946-ra volt ütemezve, így a japán bábállam inkább a megszállás legitimitáshiányát jelezte.

A holland Kelet-Indiában a japánok a holland nyelvet betiltották, az indonéz nyelvet hivatalossá tették, és az indonéz elit egy részét bevonták az adminisztrációba. Sukarno (Sukarno) és Muhammad Hatta (Hatta) pragmatikus együttműködést választottak, miközben földalatti és ifjúsági hálózatokat építettek a függetlenség előkészítésére. A japán megszállás alatt hozták létre a PETA (Pembela Tanah Air, vagyis a haza védelmezői) önkéntes félkatonai szervezetet, amelyben számos későbbi indonéz katonai vezető kapott kiképzést. Amikor Japán 1945. augusztus 15-én

kapitulált, a fiatal nacionalisták nyomására Sukarno és Hatta augusztus 17-én kikiáltotta az Indonéz Köztársaságot.

Francia Indokínában a japán megszállás kezdetben a Vichy-adminisztrációval való „együttéléssel” járt, így a francia gyarmati állam tovább működött. A Viet Minh (Viet Minh) kommunista vezetésű függetlenségi front már a háború alatt megszervezte vidéki bázisait, és 1944 végétől fegyveres akciókat hajtott végre a japánok és a franciák ellen. 1945. március 9-én a japán csapatok lerohanták a francia helyőrségeket, és formálisan független vietnámi, kambodzsai és laoszi államokat hoztak létre. Vietnámban Bảo Đại császár, Kambodzsában Norodom Szihanuk, Laoszban a királyi kormány – mind japán ellenőrzés alatt – rövid ideig gyakorolta a hatalmat. Japán kapitulációja után azonban ezek a konstrukciók összeomlottak, és a helyi függetlenségi erők vették át a kezdeményezést: Vietnámban a Viet Minh, Kambodzsában és Laoszban a nacionalista és kommunista csoportok, valamint a visszatérő franciák közötti harc.

A kollaboráció megítélése a háború után országonként eltért: Burmában Aung Szan a japánokkal való szakítását követően nemzeti hőssé vált; Indonéziában Sukarno és Hatta a függetlenség kikiáltásával legitimálta korábbi együttműködését; a Fülöp-szigeteken Laurel és mások árulóként és egyben a függetlenség előkészítőjeként is megítélhetők. A történészi értelmezések mindmáig vitatják, hogy a japán megszállás alatti kollaboráció mennyiben volt kényszer, taktika vagy meggyőződés.

4.4.4 A japán megszállás vége és a függetlenségi vákuum

Japán 1945. augusztus 15-i kapitulációja után a délkelet-ázsiai gyarmati területeken hatalmi vákuum keletkezett. A szövetségesek délkelet-ázsiai parancsnoksága (SEAC) csak korlátozott erővel tudott gyorsan megjelenni; a brit és ausztrál egységek elsősorban a japán fegyverletétel és a hadifoglyok felszabadítása céljából érkeztek. A korábbi gyarmati hatalmak – Franciaország, Hollandia, Nagy-Britannia – visszatérési kísérletei különböző helyi ellenállásba ütköztek.

Indonéziában a hollandok 1945 őszén brit és ausztrál csapatok kíséretében próbálták visszaállítani hatalmukat, de az Indonéz Köztársaság kormánya már megszervezte a helyi közigazgatást és fegyveres erőket. A holland-indonéz konfliktus 1945 és 1949 között katonai és diplomáciai síkon zajlott; a hollandok „rendőri akcióknak” nevezett hadműveleteket indítottak, míg az indonéz republikánusok gerillaharcot folytattak. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa és különösen az Egyesült Államok 1948 után egyre nagyobb nyomást gyakorolt a hollandokra, mert a kommunista befolyás növekedésétől tartva a független, mérsékelt Indonézia létrejöttét látták a hidegháborús érdeküknek. A hágai kerekasztal-konferencia eredményeként 1949. december 27-én Hollandia elismerte az Indonéziai Szövetségi Államokat (Republik Indonesia Serikat), amely 1950. augusztus 17-én unitárius köztársasággá alakult.

Vietnámban a Viet Minh 1945. augusztus 19-én, az augusztusi forradalom során vette át a hatalmat Hanoiban, és 1945. szeptember 2-án Ho Si Minh kikiáltotta a Vietnámi Demokratikus Köztársaságot. A francia kormány azonban nem ismerte el az új államot, és 1945 őszén csapatokat küldött Saigonba, majd északra is. A felek 1946 elején átmeneti megállapodást kötöttek, de a tárgyalások meghiúsultak, és 1946. december 19-én fegyveres konfliktus robbant ki, amelyet később első indokínai háborúnak neveztek. A kambodzsai és laoszi függetlenség ügyét a franciák 1953–1954-es genfi konferencián rendezték, de a vietnámi háború folytatódott. Ezt a folyamatot a A nacionalizmus, vallás és anti-kolonializmus alfejezet már előkészítette, a későbbi országfejezetek pedig részletesen tárgyalják.

Burmában a japán kapituláció után a britek visszatértek, de a háború előtti gyarmati adminisztráció helyreállítása lehetetlen volt. A burmai nacionalisták Aung Szan vezetésével tömegtámogatást

élveztek, és a brit kormány tárgyalásokba bocsátkozott. Az 1947. januári Aung Szan–Attlee-megállapodás és az 1947. áprilisi választások után az alkotmányozó gyűlés egy független Burmát tartott kívánatosnak. A függetlenséget 1948. január 4-én kiáltották ki, bár Aung Szant 1947 júliusában meggyilkolták. A brit gyarmati uralom tehát viszonylag gyorsan, de polgárháborús és etnikai konfliktusokkal terhelten ért véget.

A Fülöp-szigeteken az amerikaiak visszatérése után a Commonwealth-kormány 1946. július 4-én kiáltotta ki a függetlenséget, az 1934-es törvényben foglaltak szerint. Ez a dekolonizáció a legkevésbé erőszakos átmenet volt, ám az amerikai katonai támaszpontok és a gazdasági függőség megmaradt.

Malájföldön és Szingapúrban a britek 1945 őszén visszatértek, és kezdetben a Maláj Unió (Malayan Union) tervével próbálták centralizálni a közigazgatást, egységes állampolgárságot adva a nem maláj lakosságnak is. A maláj nacionalisták ellenállása és a tömegmozgalmak hatására a britek 1948-ban a Maláj Föderációt hozták létre, amely megtartotta a maláj szultánok szimbolikus hatalmát és a malájok különleges jogait. Ugyanebben az évben a Maláj Kommunista Párt fegyveres felkelést indított, ami a brit gyarmati hatóságokat a „Maláj szükségállapot” bevezetésére kényszerítette. A függetlenség 1957. augusztus 31-én valósult meg, de az 1948-ban kezdődött felkelés és a brit katonai intézkedések már a hidegháborús logikát tükrözték.

4.4.5 Hidegháború és dekolonizáció: a konfliktus új kerete

A dekolonizáció délkelet-ázsiai ütemezését és formáját nem lehet megérteni a hidegháborús szembenállás nélkül. Az 1945 után kibontakozó szovjet–amerikai rivalizálás a helyi konfliktusokat gyakran ideológiai keretbe helyezte, és a gyarmati hatalmak visszatérését vagy távozását nagyhatalmi érdekekhez kötötte. A nyugati hatalmak számára a japán megszállás alatt megerősödött kommunista mozgalmak és az 1949-es kínai kommunista győzelem után a délkelet-ázsiai dekolonizáció a „kommunizmus feltartóztatásának” részévé vált.

Ez a keret különösen élesen jelent meg Indokínában, ahol a francia gyarmati háborút 1949 után a kínai és szovjet támogatást élvező Viet Minh elleni hidegháborús konfliktusként kezelték. Az Egyesült Államok 1950-től katonai és pénzügyi segélyt nyújtott a franciáknak, majd az 1954-es Điện Biên Phủ-i vereség után átvette a dél-vietnámi állam támogatását. A genfi konferencia (1954) nemcsak a francia gyarmati uralom végét rögzítette, hanem Vietnam ideiglenes felosztását is, amelyet a hidegháborús szembenállás konzervált.

Indonéziában az Egyesült Államok azért szorgalmazta a hollandok kivonulását, mert a holland katonai akciók a kommunista befolyás erősödésével fenyegettek, és az amerikai diplomácia a mérsékelt Sukarno–Hatta-féle kormányt akarta stabilizálni. Ugyanakkor a hidegháborús logika később az indonéz belpolitikába is benyomult: az 1948-as Madiun-felkelés, amelyben a kommunista párt egy része tett kísérletet a hatalomátvételre, a kormányerők brutális leszámolásával végződött, és a kommunista veszély narratívája beépült az indonéz hadsereg és a nyugati hatalmak stratégiai gondolkodásába.

Malájföldön a britek a Maláj Kommunista Párt elleni katonai fellépést nemcsak gyarmati rendészeti akcióként, hanem a kommunista felforgatás elleni harcnak is tekintették. A „szükségállapot” időszakában a britek falvakba telepítési programot, élelmiszer-ellenőrzést és titkosszolgálati műveleteket alkalmaztak, miközben a függetlenségi tárgyalásokat a mérsékelt, nyugatbarát nacionalista erőkkel folytatták. Ez a kettős stratégia vezetett az 1957-es maláj függetlenséghez, de egyben bebetonozta a kommunista felkeléssel szembeni hidegháborús biztonsági állam elemeit is.

A hidegháború és a dekolonizáció összefonódása nemcsak a nyugati politikában volt megfigyelhető. A Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság a gyarmatiellenes mozgalmakat a nyugati imperializmus elleni harc részeként támogatta, anyagi és technikai segítséget nyújtva a kommunista pártoknak.

Ugyanakkor a szovjet és kínai érdekek gyakran ütköztek, és a helyi mozgalmak a maguk nemzeti céljait nem mindig rendelték alá a nagyhatalmi ideológiáknak. A dekolonizáció tehát nem egyszerűen hidegháborús játszma volt, hanem olyan folyamat, amelyben a helyi szereplők a nagyhatalmi lehetőségeket a saját függetlenségi törekvéseikhez használták fel.

A régióban a gyarmati uralom vége nem egyszerre következett be: a Fülöp-szigetek 1946-ban, Burma 1948-ban, Indonézia 1949-ben, Laosz és Kambodzsa 1953–1954-ben, Malájföld 1957-ben, Malajzia 1963-ban, Szingapúr 1965-ben, Brunei 1984-ben, Kelet-Timor 2002-ben nyerte el formális függetlenségét. A japán megszállás ebben a folyamatban kettős szerepet játszott: katonai vereséggel és a gyarmati hadseregek megsemmisítésével aláásta a gyarmati hatalmak ellenőrző képességét, valamint a helyi nacionalista vezetőket és fegyveres szervezeteket megerősítette. Ugyanakkor a megszállás brutalitása, a gazdasági kizsákmányolás és a kényszermunka hatalmas emberi szenvedést okozott, és a háború utáni biztonsági gondolkodást is tartósan befolyásolta. A dekolonizáció ezért nem a japán propaganda által ígért „felszabadítás” beteljesülése volt, hanem helyi harcok, tárgyalások, nagyhatalmi alkuk és gyakran véres konfliktusok összetett eredménye.

4.4.6 Források és bizonytalanságok

A japán megszállás és a dekolonizáció eseményeihez rendelkezésre álló források típusa és megbízhatósága nagyon eltérő. A katonai és diplomáciai eseményeket (a japán előrenyomulás időpontjait, a szingapúri és jávai kapitulációt, a függetlenségi kikiáltásokat) elsődleges dokumentumok, kormányzati nyilvántartások, naplók és háborús bírósági iratok támasztják alá; ezek dokumentált ténynek tekinthetők. A japán megszállás erőszakos cselekményei (kényszermunka, mészárlások, éhínségek) szintén számos visszaemlékezésben, fényképen, halotti anyakönyvben és bírósági iratban szerepelnek, de az áldozatok számára vonatkozó adatok gyakran becsléseken alapulnak, és a becslések az alkalmazott források, a definíciók és az emlékezetpolitikai érdekek szerint különböznek. Például a Sook Ching mészárlás és a Burma–Sziám vasút áldozatainak száma nem rögzíthető pontosan, mert a japán és a szövetséges források hiányosak, a civil áldozatok egy részét soha nem regisztrálták, és a háború utáni kormányok politikai okokból eltérően kezelték a kérdést.

Vitatott értelmezés a kollaboráció megítélése: a nemzeti vezetők japán megszállás alatti szerepvállalása ma is része a nemzeti történeti emlékezetnek, és az érintett társadalmakban eltérően ítélik meg szándékaikat és tetteik hatását. A burmai Aung Szan esete azt mutatja, hogy ugyanaz a szereplő lehet japán kollaboráns és a későbbi fegyveres ellenállás vezetője; az értelmezés erősen függ attól, hogy az illető túlélte-e a háborút, nyert-e politikai legitimációt, és milyen nemzeti narratíva vált uralkodóvá. Hasonlóan vitatott a japán megszállás dekolonizációra gyakorolt hatásának mértéke: egyes történészek a japán megszállást az európai gyarmati rendszerek összeomlásának döntő okaként hangsúlyozzák, mások arra figyelmeztetnek, hogy a függetlenségre törekvő mozgalmak már a háború előtt is léteztek, és a japán megszállás elsősorban a körülményeket, nem pedig a célokat változtatta meg. A tudományos konszenzus annyiban összegezhető, hogy a japán megszállás meggyorsította a dekolonizációt, de nem határozta meg egyedül a függetlenség módját és időpontját.

A hidegháborús értelmezések is torzíthatják a forrásokat: a nyugati levéltárak gyakran a kommunista fenyegetés szemszögéből értelmezik a függetlenségi mozgalmakat, a szovjet és kínai források pedig az imperializmusellenes harcot hangsúlyozzák. Ezt a kettős torzítást a könyv későbbi országfejezetei rendszeresen jelzik. A szövegben közölt évszámok és keretek a bevett történeti kronológiából származnak, de a friss levéltári feltárások, az emlékezetpolitikai viták és az érintett társadalmak saját történetírása tovább módosíthatják az egyes részletek hangsúlyát.

4.4.7 Rövid összefoglaló

- A japán megszállás 1941–1945 között katonai vereségekkel és a gyarmati hatalmak kiszorulásával szétzilálta a brit, holland, francia és amerikai gyarmati rendszereket.
- A megszállás az „Ázsia az ázsiaiaké” jelszóval hirdette a gyarmatosítás felszámolását, de a gyakorlatban háborús erőforrás-kizsákmányolást, kényszermunkát, etnikai alapú erőszakot és éhínségeket hozott.
- A helyi nacionalista vezetők kollaborációja és ellenállása párhuzamosan létezett; a japánok által támogatott függetlenségi kikiáltások (Burma 1943, Fülöp-szigetek 1943, Indonézia 1945) rövid életűek vagy bábállami jellegűek voltak.
- A háború utáni hatalmi vákuumban a gyarmati hatalmak visszatérési kísérletei eltérő eredménnyel jártak: az amerikaiak 1946-ban békésen függetlenséget adtak a Fülöp-szigeteknek, a britek 1948-ban Burmának, 1957-ben Malájföldnek; a hollandok és a franciák fegyveres konfliktusokba keveredtek.
- A dekolonizáció ütemét és formáját a hidegháborús szembenállás is alakította: a nyugati hatalmak a mérsékelt nacionalista kormányokat támogatták, míg a kommunista mozgalmak szovjet és kínai segítséget kaptak.
- A japán megszállás meggyorsította a gyarmati rendszerek összeomlását, de a függetlenségek helyi harcok, diplomáciai alkuk és nagyhatalmi érdekek eredményeként jöttek létre.

4.4.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen tényezők magyarázzák a japán haderő gyors délkelet-ázsiai előrenyomulását 1941–1942-ben, és miért nem volt ez pusztán katonai siker?
2. Hasonlítsa össze a japán megszállás alatti kollaboráció és ellenállás lehetőségeit Burmában, Indonéziában és a Fülöp-szigeteken!
3. Hogyan függött össze a dekolonizáció üteme a hidegháború nagyhatalmi logikájával Indokínában és Malájföldön?
4. Miért nem tekinthető a japán megszállás egyszerű „felszabadításnak” vagy pusztán pusztító időszaknak, és milyen források támasztják alá az árnyalt képet?
5. Melyek a fő bizonytalanságok a japán megszállás áldozataira és a dekolonizációs konfliktusok emberi költségeire vonatkozóan, és miért nehéz pontos számokat adni?

I. rész – A Bengáli-öböl és a nyugati szárazföld

5 Banglades a gyarmati kor előtt

5.1 Az ókori Bengália

A mai Banglades területe a Bengáli-öböl északi partján, a Gangesz–Brahmaputra–Meghna folyórendszer torkolatvidékén fekszik; ez a földrajzi adottság évezredeken át meghatározta az itt élő közösségek gazdaságát, településszerkezetét és kulturális kapcsolatait. Az ókori Bengália története nem azonos a mai Banglades történetével: a régiót – amely nagyjából a mai Banglades és az indiai Nyugat-Bengál, valamint Asszám és Bihár egyes részei – a korai források eltérő neveken és földrajzi keretekben említik. Ez az alfejezet a legkorábbi államoktól a Pála és a Széna dinasztiák koráig követi a bengáli delta politikai, vallási és gazdasági fejlődését, és azt is megmutatja, hogy a tengeri kereskedelem révén ez a térség már az i. sz. első századokban szoros kapcsolatban állt a délkelet-ázsiai partvidékekkel és a tágabb indiai-óceáni világgal. A modern államhatárok visszavetítése helyett tehát a tárgyalás visszaköveti, hogyan formálódott egy olyan regionális identitás és politikai hagyomány, amelyre a későbbi bengáli muszlim államok és a mai Banglades története is épül.

5.1.1 A delta földje és a korai államok

A bengáli delta a Föld egyik legnagyobb folyódel taja: a Gangesz, a Brahmaputra és a Meghna rendszerének üledéke folyamatosan alakítja a partvonalat és a folyómedreket. Az ókori Bengália területét a mai Banglades mellett a mai indiai Nyugat-Bengál és Asszám egy része alkotta. A folyók éves áradásai termékeny iszapot raktak le, de az árvizek el is söpörhették a településeket; a régészeti lelőhelyek egy része ezért mélyen a felszín alatt fekszik, más részük pedig a folyóvándorlás miatt megsemmisült. A történeti földrajz rekonstrukciójában ez alapvető bizonytalanságot okoz.

A legkorábbi ismert államalakulatok közé tartozik **Vanga** (szanszkrit: Vanga) és **Gauda** (Gauda). A Vanga név már a késő védikus és epikus irodalomban, így a Mahábháratában is feltűnik mint a Gangesz deltavidékének egyik királysága. Gauda ezzel szemben a mai Nyugat-Bengál északi részéhez, a Gangesz és a Brahmaputra közötti területhez köthető; a két név később egymással átfedésben is használatos lett, és a középkori források gyakran az egész bengáli alföldet jelölték velük. A régészeti bizonyítékok szerint a delta nyugati peremén már az i. e. 4–3. században városias települések léteztek. A mai Banglades területén található **Mahasthangarh** (Pundranagara) erődített városa a legkorábbi, régészetileg azonosított városi központok egyike; a lelőhelyen Maurya-kori feliratok és későbbi rétegek is előkerültek. A **Wari-Bateshwar** lelőhelyen (a mai Banglades középső részén) talált éremleletek és üveggyöngyök azt jelzik, hogy a térség már a korai századokban részt vett a tengeri és szárazföldi kereskedelemben, bár a lelőhely értelmezése a kutatók között vitatott.

Az i. e. 4. század végétől az i. sz. 4. századig a bengáli régió nagy része a **Maurya Birodalom**, majd a **Gupta Birodalom** fennhatósága alá tartozott. A Maurya-uralom idejéből származó feliratok Mahasthangarhban azt mutatják, hogy a birodalmi igazgatás a deltavidékre is kiterjedt. A Gupta-korszakban (kb. 320–550) Bengália fokozatosan a birodalom keleti peremének fontos mezőgazdasági és kereskedelmi területévé vált. A kínai buddhista zarándok, **Fa-hszien** (Faxian) az 5. század elején utazott át a térségen, és beszámolója szerint a buddhizmus virágzott, bár a

helyi politikai viszonyokról keveset közöl. A régészeti anyagban a városi élet, a fémművesség és a kerámia folyamatos fejlődése figyelhető meg, a bengáli deltát azonban ebben a korban még nem egyetlen központi királyság, hanem több kisebb politikai egység uralta.

5.1.2 A Gupta-kor és a klasszikus hindu királyságok

A Gupta Birodalom felbomlása után a bengáli alföldön több regionális királyság versengett egymással. A legfontosabb politikai egységek közé tartozott **Szamatata** (Samatata) a mai Banglades keleti részén, **Harikela** (Harikela) a mai Csittagong-körzetben, valamint **Csandradvipa** és **Karmasuva** kisebb államai. Ezek az államok saját pénzérméket verettek, és a feliratuk szanszkrit nyelvűek voltak; a helyi uralkodók a hindu istenek, elsősorban **Siva** és **Visnu** patrónusaiként mutatkoztak be, de a buddhizmus is jelentős támogatást élvezett.

A 7. században a Gangesz középső folyásánál fekvő **Gauda királyság** rövid időre meghatározó hatalommá vált Észak-Indiában. **Sasanka** (uralk. kb. 600–625) – akit a későbbi buddhista források ellenségesen, a hindu királyok közül pedig a Gupta-hagyomány folytatójaként írnak le – uralma alatt a Gauda hadsereg a mai Bihár és Orissza egy részét is ellenőrizte. A kínai zarándok, **Hszüan-cang** (Xuanzang) 638 körül utazott át Bengálián, és részletes beszámolót hagyott hátra a térség államairól, vallási viszonyairól és városairól. Leírása szerint a delta területén a buddhizmus és a hinduizmus párhuzamosan élt, a városok gazdagok voltak, és a tengeri kereskedelem révén távoli területekkel is kapcsolatban álltak.

Sasanka halála után a Gauda királyság hatalma összeomlott; a 7–8. században a bengáli régió ismét több kisebb politikai központra tagolódott. A feliratok és a pecsétek tanúsága szerint a helyi uralkodók egymással szövetségeket és háborúkat folytattak, és gyakran a nagyobb észak-indiai hatalmak – például a **Kannauji** központú birodalmak – befolyási övezetébe kerültek. Az írásos források szórványossága miatt azonban a politikai kronológia számos ponton bizonytalan, és a régészeti lelőhelyek datálása sem teszi lehetővé minden állam pontos elhelyezését.

5.1.3 A Pála Birodalom: buddhizmus és birodalmi hatalom

A 8. század második felében a bengáli alföld nyugati részén emelkedett fel a **Pála dinasztia** (Pāla), amelynek első uralkodója, **Gópála** (Gopala) – a későbbi hagyomány szerint választott királyként – kb. 750 körül szerezte meg a hatalmat. A Pála Birodalom a mai Banglades, Nyugat-Bengál és Bihár területén, valamint időszakosan Asszámban és Orisszában is ellenőrzést gyakorolt. A dinasztia legjelentősebb uralkodói, **Dharmapála** (uralk. kb. 770–810) és **Dévapála** (uralk. kb. 810–850), kiterjedt hadjáratokat vezettek Észak-Indiában, és a birodalmat a korabeli indiai politika egyik vezető hatalmává tették.

A Pála-kor kultúrtörténeti jelentőségét elsősorban a buddhizmus pártolása adja. A Pála uralkodók – akik maguk is a **mahájána** buddhizmus követői voltak – nagyszabású kolostoregyütteseket és egyetemeket támogattak. A mai Banglades északnyugati részén található **Szomapura Mahávihára** (Somapura Mahavihara), a közismert Pahárpur-kolostor, a térség legnagyobb buddhista szerzetesi központjává vált; a régészeti feltárások szerint a kolostor több ezer szerzetesnek adhatott otthont, és a későbbi századokban is használatban maradt. A Pála-kori buddhista egyetemek közé tartozott a mai Biharban fekvő **Nálanda** (Nalanda) és **Vikramasíla** (Vikramashila), amelyek a buddhista tanítás, a szanszkrit nyelv és a logika fontos központjai voltak; ezekbe távoli vidékekről, többek között Tibetből és Délkelet-Ázsiából is érkeztek szerzetesek.

A Pála-korban a bengáli buddhizmus nemzetközi hatása kiterjedt a mai Banglades területén túlra is. A pálai szerzetesek és tanítók közreműködtek a buddhizmus tibeti és délkelet-ázsiai terjedésében; a tengeri útvonalakon keresztül Srí Lanka, a Maláj-félsziget és a Szumátrai **Srívidzsaja**

(Srivijaya) királyság buddhista közösségeivel is kapcsolatban álltak. A bengáli delta kikötőiből induló kereskedelmi hajók nemcsak árukat, hanem kalligráfiával díszített kéziratokat, bronz- és agyagszobrokat, valamint vallási tanokat is szállítottak. A Pála-kori művészet – különösen a fekete kőből készült buddhista és hindu szobrok, valamint a pálai kéziratfestészet – a későbbi délkelet-ázsiai művészetre is hatással volt.

A Pála Birodalom hosszú hanyatlása a 10–11. században következett be. A dinasztia utolsó jelentős uralkodója, **Mahipála** (uralk. kb. 988–1038), még képes volt rövid időre megerősíteni a birodalmat, de a 11. században a hatalom fokozatosan a helyi hadurak és a hindu **Széna** család tagjainak kezébe került. A Pála-kor végét gyakran a buddhizmus hanyatlásának kezdeteként értelmezik, ám a folyamat hosszabb időszakot ölelt fel, és nem kizárólag a dinasztia bukásához köthető.

5.1.4 A Széna dinasztia és a hinduizmus megerősödése

A **Széna dinasztia** (Sena) a 11. század végétől vette át a hatalmat a bengáli alföld nagy részén. A család eredetileg a Dekkán-félszigetről származott, és a Pála udvarban katonai, majd közigazgatási tisztségeket szerzett. A dinasztia legkiemelkedőbb alakja, **Laksmanaszena** (uralk. kb. 1178–1206) uralkodása alatt a Széna hatalom a delta keleti részeire, a mai Banglades területének jelentős részére is kiterjedt. A Széna uralkodók **hindu** vallásúak voltak, és a brahmanikus hagyomány, a szanszkrit irodalom és a hindu ortodoxia támogatóiként léptek fel.

A Széna-korban a hinduizmus társadalmi rendje – a **varna** és a **kaszt** rendszer – a korábbiaknál hangsúlyosabb szerepet kapott a bengáli területeken. A brahminok földadományokat és jogi kiváltságokat szereztek, a szanszkrit nyelvű udvari kultúra pedig a hindu királyság ideológiai alapját képezte. A Széna uralkodók közül **Ballála Széna** (uralk. kb. 1158–1179) nevéhez fűződik a hagyomány szerint a bengáli brahminok és más kasztok közötti szigorú társadalmi rangsor kialakítása, bár a rendelkezésre álló források ezt nem teszik egyértelműen dokumentálhatóvá. A hinduizmus mellett a **buddhizmus** ebben a korban tovább élt ugyan – elsősorban a keleti delta és a mai Csittagong-körzet területén –, de a királyi támogatás hiánya és a brahmanikus intézmények megerősödése fokozatosan csökkentette a buddhista közösségek társadalmi és anyagi bázisát.

A Széna-kor kulturális öröksége a bengáli hindu irodalom és a templomépítészet korai virágzása. A szanszkrit nyelvű udvari költészet – például a **Gítagóvinda** (Gītagovinda) szerzőjének, **Dzsajadéva** (Jayadeva) működése – a korszakhoz köthető, bár Dzsajadéva pontos életrajza és udvari kapcsolatai vitatottak. A Széna uralkodók által támogatott hindu templomok és kolostorok a mai Banglades és Nyugat-Bengál területén is megtalálhatók; a régészeti feltárások szerint a delta keleti részén ekkor váltak gyakoribbá a téglából épült, terrakotta díszítésű templomok. Mindazonáltal a Széna állam centralizációja nem volt teljes: a delta peremvidékein, a tengerparti kikötőkben és a hegyi völgyekben helyi közösségek őrizték meg saját vallási és nyelvi hagyományaikat.

5.1.5 Gazdaság, társadalom és a bengáli delta kulturális szerepe

A bengáli delta gazdasága az áradásos mezőgazdaságra épült. A fő termény a **rizs** volt, amelyet évente akár több aratással is termesztettek a folyó menti ártereken; a felesleget a városok és a kikötők ellátására, valamint exportra fordították. A delta emellett a **pamut** és a **muszlin** nevű finom textília előállításában szerzett hírnevet; a bengáli muszlin szövés a későbbi gyarmati korig a régió egyik legismertebb kézműipari terméke maradt. A **sólepárlás**, a **halászat** és a **cukornádtermesztés** szintén fontos megélhetési formának számított. A tengeri kereskedelem központjai közé tartozott a mai Nyugat-Bengálban fekvő **Támralipti** (Tamralipti) kikötő,

valamint a delta keleti részén több kisebb kikötőváros, amelyek a Bengáli-öböl keleti partvidékével, a Maláj-félszigettel és a Szumátrai államokkal tartottak fenn kapcsolatot.

A társadalom rétegzettsége a korszak egészében jól dokumentált, de a források elsősorban az elit szempontjából beszélnek. A feliratok és a földadomány-levelek a királyt, a brahminokat és a földbirtokos eliteket emelik ki, míg a parasztok, halászok, takácsok és más dolgozó közösségek mindennapi élete csak közvetett módon, a régészeti leletekből és a későbbi néprajzi analógiákból rekonstruálható. A nők helyzetére vonatkozóan kevés közvetlen forrás áll rendelkezésre: a brahmanikus jogi szövegek a patriarchális rendet hangsúlyozzák, de a gyakorlatban – különösen a mezőgazdasági és kereskedelmi közösségekben – a nők munkája feltehetően nélkülözhetetlen volt a családi gazdaság fenntartásához.

A kultúra és a nyelv szempontjából az ókori Bengália öröksége összetett. A politikai és vallási elit évszázadokon át a **szanszkrit** nyelvet használta, és a helyi feliratok is ezen a nyelven íródtak. Ugyanakkor a népesség nagy része olyan **prákrit** és **apabhramsa** nyelveket beszélt, amelyekből később a **bengáli nyelv** (bengál: , bāṅlā) kialakult. A bengáli delta tehát nemcsak politikai, hanem nyelvi és kulturális értelemben is átmeneti zónát alkotott a szanszkrit alapú észak-indiai hagyomány és a keleti, tengeri kikötők sokszínű világa között. A régió kulturális kisugárzása a Pála-kori buddhista művészeten és a Széna-kori hindu templomépítészeten keresztül a későbbi délkelet-ázsiai fejleményekre is hatott; a tengeri útvonalakon keresztül a bengáli kikötők nemcsak árukat, hanem vallási tanokat, kéziratokat és művészeti stílusokat is közvetítettek.

5.1.6 Források és bizonytalanságok

Az ókori Bengália történetének rekonstrukciója elsősorban régészeti lelőhelyekre, feliratokra, érmékre, kínai zarándokok beszámolóira, szanszkrit irodalmi szövegekre és későbbi középkori krónikákra támaszkodik. Az egyes korszakok datálása gyakran bizonytalan: a Pála és a Széna uralkodók uralkodási idejét például a feliratokon szereplő évek és a kínai, tibeti, valamint muszlim források összevetéséből becsülik meg, de az eredmények eltérnek egymástól. A régészeti bizonyítékok esetében a folyóvándorlás, a modern beépítés és az ásatások egyenetlensége miatt a településhálózat teljes képe nem ismert.

A **Vanga** és **Gauda** nevek földrajzi és politikai jelentése a forrásokban változó; egyes kutatók Vangát a delta keleti részére, Gaudát pedig a nyugati területre helyezik, mások a kettőt egymást átfedő fogalomként kezelik. A **Pála Birodalom** belső igazgatásáról és a **Széna-kor** társadalmi átalakulásáról szintén kevés közvetlen forrás maradt fenn; a buddhizmus hanyatlásának okait a történészek különbözőképpen magyarázzák (brahmanikus restauráció, az iszlám megjelenése előtti gazdasági változások, belső vallási átalakulás). A szövegben említett gazdasági és demográfiai adatok ezért nem méréseken, hanem régészeti becsléseken és összehasonlító elemzéseken alapulnak. A mai Banglades területének ókori történetére vonatkozó állításoknál minden esetben figyelembe kell venni, hogy a források a tágabb bengáli régióról szólnak, és a mai államhatárok visszavetítése anakronisztikus lenne.

5.1.7 Rövid összefoglaló

- A mai Banglades területe a bengáli delta keleti részén fekszik; az ókori Bengália a Gangesz–Brahmaputra–Meghna rendszer torkolatvidékén alakult ki, és a modern államhatároktól eltérő földrajzi egységet alkotott.
- A legkorábbi államnevek, **Vanga** és **Gauda**, valamint a régészeti lelőhelyek (Mahasthangarh, Wari-Bateshwar) azt mutatják, hogy a térség már az i. e. 4–3. században városias településekkel és tengeri kereskedelemmel rendelkezett.

- A Maurya és Gupta Birodalom idején Bengália a nagy észak-indiai hatalmak keleti peremét alkotta; a Gupta-kor után több regionális királyság, köztük Szamatata és Harikela versengett egymással.
- A 7. századi **Gauda királyság** Sasanka uralma alatt rövid időre Észak-India meghatározó hatalmává vált; Hszüan-cang beszámolója a térség vallási sokszínűségét és gazdagságát dokumentálja.
- A 8–12. század közötti **Pála Birodalom** a mahájána buddhizmus egyik legfontosabb indiai központja volt; a Szomapura Mahávihára és más kolostorok révén a bengáli buddhizmus hatással volt Tibetre és Délkelet-Ázsiára.
- A **Széna dinasztia** (11–12. század) a hindu ortodoxia, a brahmanikus társadalmi rend és a szanszkrit kultúra megerősödését hozta; a buddhizmus fokozatosan háttérbe szorult, de nem tűnt el.
- A bengáli delta gazdasága az áradásos rizstermesztésre, a textiliparra, a só- és halgazdaságra, valamint a Bengáli-öböl irányába mutató tengeri kereskedelemre épült; a kikötők a régiót Délkelet-Ázsiával és az Indiai-óceán világával kötötték össze.
- A nyelvi és kulturális folyamatok az elit szanszkrit hagyománya és a helyi prákrit/apabhramsa nyelvek párhuzamosságában zajlottak, ami a későbbi bengáli nyelv és identitás alapjait készítette elő.

5.1.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen földrajzi és forrásadottsági okok magyarázzák, hogy az ókori Bengália politikai történetének kronológiája sok helyen bizonytalan?
2. Hasonlítsa össze a Pála Birodalom és a Széna dinasztia valláspolitikáját: milyen intézményeket támogattak, és milyen társadalmi következményei voltak a buddhista, illetve a hindu orientációnak?
3. Milyen bizonyítékok utalnak arra, hogy a bengáli delta már az ókorban részt vett a tengeri kereskedelemben, és milyen kapcsolatai lehettek a délkelet-ázsiai térséggel?
4. Miért problematikus a „Banglades” vagy a „bengáli nemzet” fogalmának visszavetítése az ókori viszonyokra? Mely források és értelmezések segítik a korabeli identitások megértését?
5. Milyen szerepet játszott a szanszkrit nyelvű műveltség és a helyi népnyelvek viszonya a bengáli kulturális hagyomány kialakulásában?

5.2 Az iszlám Bengália

A 13. század elején a Gangesz–Brahmaputra deltavidékén új korszak kezdődött. Az előző alfejezetben tárgyalt buddhista Pála-dinasztia hanyatlása és a Széna-dinasztia uralma után a térség a Delhi Szultanátus hódításának célpontja lett. Az iszlám politikai hatalom megjelenése nem egyszeri esemény volt, hanem katonai, politikai, vallási és társadalmi folyamatok együttese, amely a 13. századtól a 16. századig formálta a régió államiságát. Az itt tárgyalt időszakban a „Bengál” megnevezés nem a mai Banglades területét jelöli, hanem a történelmi Bengál régiót, amely magában foglalta a mai Banglades és az indiai Nyugat-Bengál, valamint részben Asszám és Bihár egyes részeit. A fejezet az iszlám uralom kialakulását, a Bengáli Szultanátus önállósodását, a szúfizmus és a helyi társadalom átalakulását mutatja be, miközben elkülöníti a dokumentált tényeket a vitatott értelmezésektől.

5.2.1 A hódítás és a korai muszlim uralom

A Széna-dinasztia, amely az előző alfejezetben tárgyalt buddhista Pála-uralom után került hatalomra, a 12. század végén uralta Bengál nagy részét. A Széna-királyok hinduizmust támogató udvari kultúrája és a szanszkrit irodalom pártfogása ellenére a társadalmi rendszerben a brahmanikus hierarchia érvényesült. A Delhi Szultanátus seregei a 13. század elején, 1204 körül törtek be Bengálba. A hadjárat vezetője, **Muhammad bin Bahtiyar Khalji** (Muhammad Bakhtiyar Khalji), a török származású katonai parancsnok, a Széna-főváros, **Nadia** (Nabadwip) elfoglalását követően tovább nyomult kelet felé. A korabeli perzsa krónikák, elsősorban **Minhádzs-i Szirádzs Dzsuzdzsáni** *Tabaqat-i Nasiri* című műve, a hódítást gyors katonai sikernek írják le, amely a helyi uralkodók közötti megosztottságot használta ki. A régészeti és éremleletek azonban arra utalnak, hogy a hódítás nem volt teljes: a deltavidék déli és keleti részein a helyi hindu fejedelemségek még hosszabb ideig megőrizték befolyásukat.

A korai muszlim uralmat Bengálban a Delhi Szultanátus tartományaként szervezték meg. A helytartók (malik, később **nawab** vagy **szultán** címeken) kezdetben a delhi központnak voltak alárendelve, de a távoli tartományban gyakran fellázadtak a központi hatalom ellen. A 13. század második felétől a bengáli helytartók egyre gyakrabban szereztek tényleges függetlenséget. A politikai viszonyokat bonyolította, hogy a mongol fenyegetés és a Delhi Szultanátus belső viszályai miatt a központ nem mindig tudta ellenőrizni a keleti tartományt. **Samszuddin Firuz Sah** (1301–1322) uralkodása alatt a bengáli tartomány nagyobb önállóságra tett szert, amit a kortárs éremverés is tükröz: a helyi érmék már nem mindig viselték a delhi szultán nevét.

A 14. század elején a Delhi Szultanátus egy rövid időre megerősítette fennhatóságát Bengálban, de 1342 körül **Samszuddin Iljász Sah** (Shamsuddin Ilyas Shah) kihasználta a birodalom belső válságát, és megalapította a független **Bengáli Szultanátust**. Iljász Sah hadjáratokat vezetett észak felé, elfoglalta Bihár és Asszám egyes részeit, és felvette a „szultán” címet. A független állam megalakulása nem pusztán politikai esemény volt; a bengáli uralkodók ezentúl saját udvari kultúrát, pénzverést és adminisztrációt építettek ki. A korabeli források, köztük a **Sikandar-nama** és a későbbi bengáli krónikák, az Iljász Sahi-dinasztia uralmát a stabilitás és a terjeszkedés időszakaként írják le, bár a kronológia egyes pontjai bizonytalanok.

5.2.2 A Bengáli Szultanátus politikai szerkezete

A Bengáli Szultanátus a 14–16. században Dél-Ázsia egyik leggazdagabb és legnépesebb állama volt. A szultanátus fennhatósága alá tartozott a mai Banglades nagy része, a mai indiai Nyugat-Bengál, valamint ideiglenesen Bihár, Asszám és Orissza egyes területei. A politikai központ az északi **Pandua** (Hazrat Pandua) és a későbbi **Gaur** (Lakhnauti) városokban volt, amelyek a Gangesz közelében feküdtek, és a szárazföldi kereskedelem mellett a folyami útvonalakat is ellenőrizték. A fővárosok mellett **Szátgáon** (Satgaon) és a későbbi **Csittagong** (Chittagong) kikötői révén a Bengáli-öböl tengeri kereskedelme is bekapcsolódott a szultánság gazdaságába.

A szultanátus politikai berendezkedése a delhi szultánság modelljét követte, de sajátos bengáli jegyeket is mutatott. A szultán mellett a **málik**ok és **amír**ok alkották a katonai elitet, amely gyakran török, afgán, arab vagy perzsa származású volt. A helyi hindu földbirtokos réteg, a **zamindar**ok, valamint a közigazgatási írástudók, a **kayastha**k és a **brahman**ok továbbra is jelentős szerepet játszottak az adóztatásban és a helyi igazgatásban. A szultanátus adórendszere a földadón (**kharadzs**) és a nem muszlim alattvalókra kivetett fejadón (**dzsizja**, *jizya*) alapult, de a tényleges adóztatási gyakorlat rugalmas volt, és a helyi hatalmi viszonyoktól függött. A források hiányosak arra vonatkozóan, hogy a dzsizját milyen szigorúan hajtották be; a későbbi bengáli irodalom és a perzsa krónikák eltérő képet festenek a muszlim uralkodók valláspolitikájáról.

A Bengáli Szultanátus uralkodói közül kiemelkedik az **Iljász Sahi-dinasztia** (1342–1414, majd rövid megszakításokkal 1435–1487), amelynek tagjai az iszlám jog és a perzsa udvari kultúra pártfogói voltak. A dinasztia uralma alatt épült ki a **madrasza**-hálózat, és virágzott a perzsa nyelvű történetírás, amit a **Bengáli Szultanátus krónikái**, például a **Fath-i-Firuz Sahi** és más művek is jeleznek. A 15. század elején a hindu **Ganesa-dinasztia** (1414–1435) rövid időre magához ragadta a hatalmat, ami azt mutatja, hogy a hindu elitek sem szorultak ki teljesen a politikai életből. Ezt követte az Iljász Sahi restauráció, majd az **Abisszíniai (habsi) uralkodók** időszaka (1487–1494), amikor afrikai származású katonai rabszolgákból lett vezetők szereztek hatalmat. Ezt a sokszínűséget a korabeli érmék és feliratok is alátámasztják, bár az események pontos rekonstrukciója nehéz.

A szultanátus fénykorát az **Huszain Sahi-dinasztia** (1493–1538) uralkodása jelentette. **Aláuddín Huszain Sah** (1493–1519) alatt a szultanátus békét kötött a szomszédos államokkal, fellendült a kereskedelem, és jelentős építkezésekbe kezdtek. Az ő uralkodása alatt került sor a híres **Gaur-i Nagymecset** (Bara Sona Masjid) építésére, és virágzott a bengáli nyelvű irodalom. Huszain Sah udvarában működött a **bengáli irodalom atyjának** tartott **Csaitanya** kortársa, **Dzsonomidzsa** (Jayadeva) hagyománya, valamint olyan muszlim költők, mint **Sah Muhammad Szagir** és **Zainuddin**. A szultanátus gazdasági alapját a mezőgazdaság, a textilipar és a tengeri kereskedelem adta, ami a 16. század elején a portugálok érkezésével új kihívások elé került.

5.2.3 A szúfizmus és a vallási átalakulás

Az iszlám bengáli terjedésének kérdése a történetírás egyik legvitatottabb témája. A hagyományos, gyarmati kori és nacionalista narratívák gyakran a „kard általi térítés” képét hangsúlyozták, amely szerint a muszlim hódítók erőszakkal térítették át a helyi lakosságot. Ez az értelmezés azonban nem áll összhangban a rendelkezésre álló forrásokkal. A 13. századi hódítás valóban pusztítással járt, és a Széna-dinasztia bukása után a brahmanikus intézmények meggyengültek, de a tömeges vallásváltás jóval később, a 15–16. században ment végbe. A régészeti és irodalmi források arra utalnak, hogy az iszlám térnyerése lassú, több évszázados folyamat volt, amelyben a szúfi tanítók, a mezőgazdasági határvidék benépesítése és a társadalmi mobilitás egyaránt szerepet játszott.

A szúfizmus, az iszlám misztikus irányzata, a bengáli térítésben központi szerepet játszott. A **szúfi rendek** (tariqa) közül a **Csiszti-rend** (Chishti) és a **Kádirí-rend** (Qadiri) terjedt el leginkább Bengálban. A szúfi mestereket, a **pir**eket és a **sayid**okat a helyi lakosság gyakran csodatévőként tisztelte, és sírjaik zarándokhelyekké váltak. A szúfi központok, a **khánkah**-ok és a **dargah**-ok a vallási oktatás, a jótékonyság és a helyi közösségszervezés csomópontjai lettek. A szúfi tanítók nem egységes csoportot alkottak: egyesek az iszlám ortodox tanításait terjesztették, mások a helyi hindu és buddhista gyakorlatokat is beépítették tanításaikba. A **baul** énekesek hagyománya, amely a bengáli misztikus költészetben később kiemelkedővé vált, részben ebből a szinkretikus közegből nőtt ki.

Az iszlám terjedésének másik fontos tényezője a **mezőgazdasági határvidék** benépesítése volt. A deltavidék keleti része, a mai Banglades területének nagy része, a középkorban még részben erdős, mocsaras terület volt. A muszlim hódítás után a helyi uralkodók és a szúfi telepesek irtásföldeket alapítottak, és új falvakat hoztak létre. A történész **Richard M. Eaton** kutatásai szerint az iszlám terjedése szorosan összefüggött a rizstermesztő határvidék déli és keleti irányú terjeszkedésével. Ebben az értelmezésben az iszlám nem elsősorban a hinduizmusból való vallásváltás révén terjedt, hanem az újonnan betelepülő, gyakran vegyes vallású közösségekben vált fokozatosan a többségi vallássá. Ezt az elméletet a régészeti leletek és a helyi hagyományok is támogatják, bár a pontos arányok és időrend vitatottak.

A vallási átalakulás nem járt a hindu és buddhista közösségek eltűnésével. A buddhizmus, amely a Pála-dinasztia alatt virágzott, a 13. század után fokozatosan hanyatlott, mert a kolostorok elveszítették uralkodói támogatásukat, és a buddhista intézmények a keleti határvidékre szorultak vissza. A hinduizmus azonban továbbra is meghatározó maradt a társadalmi életben, különösen a brahmin elit és a földbirtokos réteg körében. A szultanátus uralkodói gyakran foglalkoztattak hindu tisztviselőket, és a hindu templomok egy része is működött tovább, bár a templomépítés üteme visszaesett. A vallási együttélést a korabeli bengáli irodalom, például a **Csaitanya-mozgalom** és a **bhakti** költészet is tükrözi, amelyekben a muszlim és hindu vallási elemek kölcsönösen hatottak egymásra. Ugyanakkor a források utalnak vallási feszültségekre és a muszlim uralkodók által elrendelt templomrombolásokra is; ezek értelmezése a modern történetírásban vitatott, és a bizonyítékok szűkösek.

5.2.4 Gazdaság, városok és a tengeri kereskedelem

A Bengáli Szultanátus gazdasági alapját a mezőgazdaság adta. A deltavidék termékeny talaja és a monszun éghajlat lehetővé tette a rizs, a juta, a cukornád és a gyapot termesztését. A 15. századi **kínai utazó, Ma Huan** leírása szerint Bengál sűrűn lakott, jómódú ország volt, ahol a rizst évente többször is aratták. A mezőgazdasági termelés mellett a textilipar, különösen a **muszlin** és a **kalikó** szövés, világhírű volt. A bengáli muszlin finom szövésű pamutszövetként a tengeri kereskedelem egyik legkeresettebb termékévé vált. A szultanátus adóbevételei a földadóból és a kereskedelmi vámokból származtak, és a korabeli perzsa krónikák szerint a szultán jövedelme vetekedett a delhi szultánéval.

A városok közül **Gaur** és **Pandua** a politikai és vallási központ szerepét töltötte be. Gaur falai, kapui, mecsetjei és palotái a szultanátus építészetének csúcsát képviselik. A városok mellett a folyami kikötők, mint **Szátgáon** és **Csittagong**, a tengeri kereskedelem összekötői voltak. A Bengáli-öböl kereskedelmi hálózata révén a szultanátus kapcsolatban állt Dél-Ázsia nyugati részével, a Maláj-félszigettel, a Malacca-szorossal, valamint a Perzsa-öböl és Kelet-Afrika kikötőivel. A korabeli kínai és arab források Bengált fontos kereskedelmi partnerként említik, ahonnan rizst, textilt, cukrot és elefántcsontot szállítottak. A 15. század elején **Cseng Ho** (Zheng He) kínai expedíciói is érintették Bengált, ami a szultanátus bekapcsolódását jelzi a szélesebb ázsiai tengeri hálózatba.

A tengeri kereskedelem azonban nem volt kockázatmentes. A 16. század elején a portugálok megjelenése a Bengáli-öbölben új hatalmi tényezőt hozott. A portugál kereskedők és kalózok 1518 után **Csittagong** környékén telepedtek le, és időnként részt vettek a helyi politikai viszályokban. A szultanátus utolsó évtizedeiben a portugálokkal való kapcsolatok hol kereskedelmi együttműködést, hol fegyveres konfliktust jelentettek. A tengeri kereskedelem szereplői – arab, perzsa, indiai, maláj és kínai kereskedők – mellett a bengáli **maszkál** (mestizo) közösségek is megjelentek, ami a régió etnikai és kulturális sokszínűségét növelte.

5.2.5 A bengáli nyelv és irodalom kezdetei

Az iszlám Bengália időszaka a bengáli nyelvű irodalom kialakulásának kora is. A szultanátus udvari nyelve a perzsa volt, de a helyi lakosság nyelve a bengáli (bangla) maradt. A 14. századtól a bengáli nyelv írott formában is megjelent, először vallási témájú művekben. A legkorábbi ismert bengáli nyelvű szövegek közé tartoznak a **Csarjapada** (Charyapada) buddhista misztikus énekek, amelyek még a Pála-korszak végéről származnak. A muszlim uralkodók idején a bengáli irodalom új műfajokkal bővült: a hindu **bhakti** költészet mellett megjelentek a muszlim **maulud** (prófétadicsérő) és **dzsangnama** (hősi ének) műfajok. **Sah Muhammad Szagir** 15. századi

Júszuf-Zulaikha című költeménye a Korán-beli József-történet bengáli feldolgozása, amely a perzsa irodalmi hagyományt ötvözi a helyi nyelvezettel.

A bengáli nyelvű irodalom terjedése szorosan összefüggött a szúfi tanítók tevékenységével. A szúfi mesterek gyakran a helyi nyelven tanítottak, és a vallási tartalmú énekek, történetek a bengáli nyelvű kultúra részévé váltak. A **baul** hagyomány, amely a 18. századtól vált igazán ismertté, gyökereit ebben a középkori szinkretikus közegben eredezteti. A hindu **bhakti** mozgalom, különösen **Csaitanya** (1486–1534) fellépése, szintén a bengáli nyelvű vallásosságot erősítette, és a muszlim és hindu közösségek közötti kulturális érintkezést mutatja. A nyelvi és irodalmi bizonyítékok arra utalnak, hogy a 15–16. században a bengáli nyelvű identitás kezdett kialakulni, bár a modern nemzeti tudat kialakulása jóval későbbi, a gyarmati korra tehető folyamat.

5.2.6 A szultanátus hanyatlása és a mogul hódítás előzményei

A Bengáli Szultanátus a 16. század elején érte el hatalma csúcsát, de a dinasztia utolsó évtizedeiben belső viszályok, trónharcok és külső nyomás gyengítették. Az Huszain Sahi-dinasztia utolsó uralkodói, **Gijászuddin Mahmud Sah** és utóda, **Firuz Sah** alatt a szultanátus területe zsugorodni kezdett. A szomszédos **Ahom királyság** Asszámban, valamint a **Mrauk-U királyság** (arakan) délkeleten független államokként erősödtek meg. A portugálok jelenléte a partvidéken tovább növelte a bizonytalanságot. 1538-ban **Sir Sah Szuri** (Sher Shah Suri), a bihari születésű afgán hadvezér, elfoglalta Gaur városát, és ezzel a szultanátus fővárosa először került idegen kézre. Ezt követően a bengáli területek a Suri-dinasztia, majd a mogul hódítás előterébe kerültek.

A szultanátus bukása nem jelentette az iszlám jelenlét végleges hanyatlását; ellenkezőleg, a mogul hódítás utáni Bengálban az iszlám tovább terjedt, és a muszlim lakosság aránya tovább nőtt. A 16. század végi mogul uralom alatt Bengál a Mogul Birodalom egyik leggazdagabb tartománya lett, de a politikai központ távol került, és a helyi elitek új hatalmi viszonyokhoz alkalmazkodtak. A Bengáli Szultanátus időszaka azonban meghatározta a régió vallási, nyelvi és kulturális identitásának alapjait, amelyek a későbbi évszázadokban is tovább éltek.

5.2.7 Források és bizonytalanságok

Az iszlám Bengália történetének fő forrásai perzsa nyelvű krónikák, bengáli nyelvű irodalmi művek, érmék, feliratok és régészeti leletek. A legkorábbi hódításról **Dzsuzdzsáni** *Tabaqat-i Nasiri* című műve tudósít, de a szerző Delhi szemszögéből írt, és a bengáli helyi viszonyokat csak közvetve ismerte. A Bengáli Szultanátus időszakára vonatkozóan **Jahja bin Ahmad** *Tarikh-i-Mubarak Shahi* című krónikája, valamint a későbbi mogul kori perzsa történetírók, például **Abul Fazl** *Ain-i-Akbari* című műve nyújtanak adatokat. A bengáli nyelvű források közül a **Mangalkavja** költemények és a **Vaisnava** irodalom a helyi társadalom vallási és kulturális viszonyairól adnak képet, de ezek elsősorban irodalmi alkotások, nem kronologikus krónikák.

A régészeti bizonyítékok közül a **Gaur** és **Pandua** romjai, a mecsetek, sírok és erődítmények a szultanátus építészeti és politikai központjait dokumentálják. Az éremleletek a szultánok neveit és uralkodási időszakait segítenek pontosítani, de az érmék verési helye és ideje nem mindig egyezik az írott forrásokkal. A szultanátus kronológiájában több bizonytalanság van, különösen a dinasztiaváltások és a rövid uralkodások időszakában. A Ganesa-dinasztia és az abisszíniai uralkodók történetét főként későbbi, nem mindig megbízható források alapján ismerjük.

A legnagyobb vitát az iszlám terjedésének okai és mechanizmusai váltják ki. A hagyományos, gyarmati kori **James Wise** és a korai nacionalista történetírás a hindu társadalom elnyomása elleni lázadásként vagy erőszakos térítésként értelmezte a konverziót. Ezt a képet **Richard**

M. Eaton és más modern történészek alaposan átértékelték, rámutatva a mezőgazdasági határvidék, a szúfi hálózatok és a társadalmi mobilitás szerepére. Ebben az értelmezésben az iszlám terjedése nem a hinduizmusból való tömeges vallásváltás volt, hanem a deltavidék új területeinek benépesítésével párhuzamosan, a helyi közösségek fokozatos iszlamizációjával ment végbe. Az elméletet sokan elfogadják, de a konverzió ütemére és arányaira vonatkozóan nincs megbízható statisztikai adat; a 16. századi muszlim és hindu lakosság arányára csak durva becslések léteznek.

A vallási együttélés kérdése szintén vitatott. Egyes források muszlim uralkodók által lerombolt hindu templomokról beszélnek, más források hindu tisztségviselőkről és virágzó hindu közösségekről. A modern történetírás hajlamos volt a szultanátus valláspolitikáját utólag a muszlim–hindu szembenállás keretében értelmezni, ami azonban anakronisztikus lehet. A korabeli társadalom vallási identitása nem volt olyan merev, mint a 19–20. századi nemzeti és vallási közösségi kategóriák. A források szűkössége miatt nehéz egyértelműen rekonstruálni a mindennapi vallási gyakorlatokat és a vallási határok átjárhatóságát.

A portugál megjelenésre vonatkozó adatok elsősorban a portugál krónikákból, például **Fernão Lopes de Castanheda** és **Gaspar Correia** műveiből származnak, amelyek a portugál érdekek szempontjából íródtak. A bengáli fél tapasztalatáról kevés közvetlen forrás áll rendelkezésre, ezért a portugál–bengáli kapcsolatokat óvatosan kell értelmezni. A kínai források, különösen **Ma Huan** beszámolója, értékes külső megfigyeléseket tartalmaznak, de a szerző sajátos nézőpontja és utazásának időpontja korlátozza az általánosítást.

5.2.8 Rövid összefoglaló

- A 13. század elején, 1204 körül Muhammad bin Bahtiyar Khalji seregei megdöntötték a Széna-dinasztiát, és Bengál a Delhi Szultanátus tartománya lett.
- A 14. század közepén, 1342 körül Samszuddin Iljász Sah megalapította a független Bengáli Szultanátust, amely a 14–16. században Dél-Ázsia egyik leggazdagabb állama volt.
- A szultanátus politikai központjai Gaur és Pandua voltak; a gazdaság alapját a rizstermesztés, a textilipar és a tengeri kereskedelem adta.
- Az iszlám terjedése lassú, több évszázados folyamat volt, amelyben a szúfi rendek, a mezőgazdasági határvidék benépesítése és a társadalmi mobilitás játszottak szerepet; a „kard általi térítés” értelmezést a modern történetírás túlzónak tartja.
- A hindu és buddhista közösségek tovább éltek, bár a buddhizmus a 13. század után hanyatlott; a vallási együttélés és a konfliktusok mértéke vitatott.
- A bengáli nyelvű irodalom a 14–15. században bontakozott ki, a szúfi és bhakti hagyományok kölcsönhatásában.
- A szultanátus a 16. század első felében belső viszályok és külső nyomás (portugálok, afgán hódítók) következtében meggyengült, és 1538-ban Gaur elfoglalásával a Suri-dinasztia ellenőrzése alá került.
- Az iszlám Bengália időszaka a vallási, nyelvi és kulturális identitás alapjait teremtette meg, amelyek a mogul korban és azon túl is tovább éltek.

5.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen politikai és katonai lépésekkel szerezte meg a Delhi Szultanátus Bengált, és miért nem tekinthető a hódítás egyszeri, teljes eseménynek?
2. Hasonlítsa össze a Bengáli Szultanátus politikai szerkezetét a korábbi Széna-dinasztia államszervezetével! Milyen folytonosságok és törések figyelhetők meg?

3. Ismertesse az iszlám terjedésének főbb történetírói értelmezéseit, és indokolja meg, miért vitatott a „kard általi térítés” elmélet.
4. Milyen szerepe volt a szúfi rendeknek és a mezőgazdasági határvidék benépesítésének a bengáli vallási átalakulásban? Milyen források támasztják alá ezt?
5. Hogyan kapcsolódott a Bengáli Szultanátus a tengeri kereskedelem hálózatához, és milyen következményekkel járt a portugálok megjelenése a Bengáli-öbölben?

5.3 Mogul Bengália

Az 1576-os hadjárat sokáig egyszeri hódítási pillanatként szerepelt a tankönyvekben, pedig a Mogul Birodalom bengáli uralma hosszú, több évtizedes katonai és igazgatási konszolidáció eredménye volt. Alfejezetünk az iszlám Bengália alfejezetben tárgyalt bengáli szultánság bukásától a mogul tartományi berendezkedésen, a textilgazdaságon és Dakka felemelkedésén át a 18. század eleji átmenetig vizsgálja a mai Banglades területét. Központi kérdésünk, hogyan alakította a mogul állam a deltavidék gazdaságát, településhálózatát, elitek és helyi közösségek viszonyát, és miért nem szabad ezt a korszakot sem kizárólag a birodalmi központ, sem kizárólag a későbbi bengáli nemzeti narratíva felől érteni.

5.3.1 Az 1576-os hódítás és a konszolidáció évtizedei

A **Bengáli Szultanátus** utolsó szakaszában a Karrani-ház afgán eredetű uralkodói szerezték meg a hatalmat, ám a szultánság katonailag és belpolitikailag is meggyengült. A **Mogul Birodalom** (angolul Mughal Empire) észak-indiai terjeszkedése során Akbar császár hadvezérei 1576-ban Rajmahalnál legyőzték az utolsó bengáli szultánt, **Daud Khan Karranit** (Dāūd Khān Karrānī). A csata ténye jól dokumentált a mogul udvari krónikákban, a helyi források azonban jóval ritkábban említik, és a dátum körül is vannak kisebb eltérések a kéziratokban. A mogul győzelem után a tartomány papíron a birodalom része lett, de a hódítás korántsem fejeződött be.

A mai Banglades központi, keleti és déli vidékein a mogul uralommal szemben ellenállás bontakozott ki. Ennek legismertebb szereplői a **bara bhuiyánok** (baro bhūiyān, szó szerint „tizenkét földesúr”) néven emlegetett helyi vezetők voltak, köztük a legismertebb, **Isza Khán** (Isā Khān). A bara bhuiyánok valójában nem alkottak egységes állandó szövetséget, és a „tizenkettő” szám is inkább jelképes, mint pontos: közéjük soroltak afgán katonai vezetőket, hindu zámindárokat, folyómenti urakat és helyi törzsfőket egyaránt. A mogul krónikák lázadókként, engedetlen tartományurakként írják le őket; a későbbi bengáli regionális emlékezet viszont az idegen hódítással szembeni ellenállók hőseiként tartja számon őket. Mindkét ábrázolás forrásfüggő, és a modern nemzeti történetírásban is vita tárgya, hogy a bara bhuiyánok mozgalma mennyire volt „bengáli” identitású, és mennyire inkább helyi, egymással is vetélkedő elitek hatalmi harca.

A konszolidáció csak a 17. század elején zárult le. **Iszlam Khán Csiszti** (Islām Khān Chishtī) bengáli kormányzó 1608 és 1613 között hadjáratokat vezetett a keleti delta vidékére, és 1610 körül Dakkát tette meg a bengáli tartományi központtá. Az ő fellépése nyomán a mogul állam fokozatosan kiterjesztette ellenőrzését a mai Banglades folyóhálózatára. A katonai hódítás azonban még ekkor sem volt teljes: a keleti határvidéken, az Arakani Királysággal érintkező területeken, valamint a torkolatvidék szigetvilágában a mogul jelenlét sokáig csak időszakos maradt. Ezt a folyamatot később **Sájszta Khán** (Shāyesta Khān) kormányzó koronázta meg, aki 1666-ban elfoglalta **Csittagongot** (Chittagong, mai helyi nevén Csottogram) az Arakani Királyságtól. Csittagong elfoglalása egyszerre gyengítette az arakani befolyást és a térségben működő portugál kalózhálózatokat, és a mogul Bengália keleti határát tartósan a mai Banglades délkeleti partvidékére tolta.

5.3.2 A bengáli tartomány: közigazgatás és adórendszer

A mogul korban a bengáli régió **Bengál subah** (Subah-i Bangālah) néven a birodalom egyik legnagyobb és legjövedelmezőbb tartománya volt. A tartomány határai időben változtak, és egyes időszakokban Bihárt, Orisszát is hozzá igazgatták, ezért a mai Banglades területét nem szabad egyszerűen azonosítani a korabeli Bengál subah egészével. A tartomány élén a **subahdár** (subahdār), más néven **nábob-názim** vagy később **nawab** állt, aki a császári központ nevében katonai és igazgatási főhatalmat gyakorolt. Mellette a pénzügyi igazgatást a **díván** (dīwān) irányította, aki sokszor közvetlenül a császári udvarnak tartozott felelősséggel, így a tartományi kormányzó hatalmát pénzügyileg ellensúlyozta.

A tartomány alatti közigazgatási egységek a **szarkár** (sarkār, kerület) és a **pargana** (pargana, adókerület) voltak. A falvak, **mauzák** (mauza) szintjén a mogul állam ritkán avatkozott közvetlenül az életbe; a földadó beszedését és a helyi rendfenntartás egy részét a **zámindárokra** (zamindār) bízták. A zámindár a mogul rendszerben nem a mai értelemben vett földtulajdonos volt, hanem adójövedelem feletti jogosultságot birtokló helyi közvetítő: beszedte a parasztoktól a földadót, abból a maga részét megtartotta, a többit beszolgáltatta a díván hivatalának. A zámindári jog gyakran örökölhető, adható-vehető volt, de a föld végső tulajdonjoga elvben az uralkodót illette. Ez a különbség a 18–19. századi brit földjogi vitákban is fontos szerepet játszott, amikor a gyarmati igazgatás a zámindárokat próbálta tulajdonosokká vagy puszta adóbérlőkké minősíteni.

A bengáli adórendszerben a földadó, a **mál** (māl) volt a legnagyobb bevételi forrás. A felmérés módszerei azonban a deltavidék sajátosságai miatt eltértek Észak-Indiától: a folyók áradása, a termőföldek változó vízjárása és a sokszor gyér írásos kataszter miatt a hatóságok gyakran nem részletes földmérésre, hanem termésbecslésre és helyi alkukra hagyatkoztak. A bengáli adókivetés rugalmassága egyszerre tette lehetővé a mezőgazdasági terjeszkedést és tette bizonytalanná a birodalmi bevételek pontos tervezését. A történészi megítélés is megoszlik abban, hogy a mogul adórendszer Bengáliában mennyire volt hatékony és mennyire hagyott teret a zámindári visszaéléseknek; a források egy része a paraszti terhek növekedését, más része a termelés bővülését emeli ki.

A közigazgatásban a perzsa volt a hivatalos nyelv, ami új udvari és hivatalnokréteget emelt fel. A bengáli **kajaszták** (kāyastha) írnokcsaládjai, valamint perzsa műveltségű muszlim hivatalnokok kapcsolódtak be a tartományi igazgatásba. Ez nem szüntette meg a helyi bengáli nyelvű írásbeliséget, de a magasabb hivatali karrierhez a perzsa ismerete egyre inkább elengedhetetlenné vált. A mogul uralom tehát nem helyettesítette a helyi eliteket, hanem átalakította és a birodalmi hivatalnokrendszerhez kötötte őket.

5.3.3 Textíliák, ezüst és a bengáli kereskedelem

A mogul Bengália gazdagságának egyik alapja a mezőgazdaság, különösen a rizstermelés bővülése volt, de a térséget a kor világkereskedelmébe mindenekelőtt a textilipar kapcsolta be. A bengáli pamutszövetek, különösen a finom **muszlin** (mulmul) és a **dzsamdáni** (jamdānī) szövésű darabok, már évszázadok óta keresettek voltak, ám a 17. századtól az európai kereskedőtársaságok megjelenése megnövelte a keresletet. A holland **VOC** (Vereenigde Oostindische Compagnie), az angol **Kelet-indiai Társaság** és kisebb mértékben a francia, dán és portugál kereskedők gyárakat, azaz lerakatokat tartottak fenn a bengáli termelő- és kereskedőközpontokban. A mai Banglades területén elsősorban Dakka és Csittagong, a nyugati oldalon pedig Hugli és Kászim Bázár voltak fontos csomópontok.

A textiltermelés alapvetően falusi háziiparként működött. A fonás és szövés családi munkamegosztásban zajlott; a fonást sok közösségben nők végezték, a szövést pedig specializálódott takácsok.

A kereskedők **dadni** (dādnī) előlegrendszerben finanszírozták a termelést: a takács előleget kapott, hogy nyersanyagot vásároljon és megéljen, cserébe viszont meghatározott mennyiségű és minőségű szövetet kellett leszállítania. A dadni rendszer növelte a termelés kiszámíthatóságát, de a takácsokat gyakran eladósította, és kiszolgáltatta őket a kereskedői áraknak. A korabeli európai társasági iratok részletesen leírják a termékek minőségét, árait és szállítási nehézségeit, de a termelők mindennapi életéről, érdekérvényesítéséről már jóval kevesebbet árulnak el. A takácsok helyzetét ezért a források alapján csak részben lehet rekonstruálni.

A bengáli textilkereskedelem bevételei nagy mennyiségű ezüstöt vonzottak a térségbe. A mogul adórendszer is monetizálódott: a földadót egyre inkább ezüst rúpiában szedték be, ami a zámindárokat és a parasztokat is erősebben bekapcsolta a piaci forgalomba. A textilipar tehát nem csupán a városi kereskedőket gazdagította, hanem közvetve a falusi termelésre és a tartományi adóbevételekre is hatott. A bengáli áruk iránti európai kereslet a 18. század elejére olyan mértékű lett, hogy a társaságok már fegyveres kíséretet és megerősített telepeket is fenntartottak. Ez a folyamat vezet át a 18. századi válság és a brit hódítás alfejezetben tárgyalt brit terjeszkedéshez: a gyarmati hódítást megelőző évtizedekben a kereskedelmi jelenlét és a katonai-politikai befolyás fokozatosan összefonódott.

5.3.4 Dakka felemelkedése mint regionális központ

Dakka a mogul hódítás előtt is létezett település volt, de igazi felemelkedése a 17. század elején, Iszlam Khán Csiszti döntéséhez köthető. A várost a mogul igazgatás **Jahangirnagar** (Jahāngīrnagar) néven is emlegette, Jahangir császár után, de a helyi és kereskedői nyelvhasználatban a Dakka név fennmaradt. A város fekvése katonai és kereskedelmi szempontból egyaránt kedvező volt: a keleti delta folyóhálózatán keresztül elérhető volt a torkolatvidék, innen lehetett ellenőrizni a mezopotámiai jellegű ártéri termelést, és a textilipar számára is jó szállítási útvonalakat kínált. Dakka egyúttal a keleti határvidék ellenőrzésének bázisa is lett; a bara bhuiyánok elleni hadjáratok után a mogul hatalom innen kísérelte meg stabilizálni a keleti parganákat.

A város lakossága a 17. század folyamán gyorsan nőtt. A korabeli városlakosság számadatai azonban megbízhatatlanok: az európai utazók beszámolói gyakran túloznak, a mogul hivatali összeírások pedig más céllal készültek. Egyes kutatók szerint Dakka a 17. század végén a világ egyik legnagyobb városa lehetett, mások óvatosabbak, és a becsléseket a félmilliós nagyságrendnél is bizonytalannak tartják. Ami biztosnak tekinthető, az a város sokfélesége: a bengáli muszlim és hindu kereskedőcsaládok mellett örmény, portugál, holland és angol kereskedők is jelen voltak, és a textilkereskedelem mellett a hajóépítés, a kézműipar és a rizskereskedelem is foglalkoztatta a lakosság egy részét.

A mogul építkezések közül Dakka legismertebb emléke a **Lálbág erőd** (Lalbagh Fort), amelynek építése az 1670-es évekhez köthető. Az erőd részben befejezetlen maradt, de jól mutatja, hogy a mogul állam a keleti tartományi székhelyet katonailag is meg akarta erősíteni. A város mecsetei, kapui és kereskedőnegyedei a tartományi igazgatás, a vallás és a kereskedelem összekapcsolódását jelenítették meg. Dakka felemelkedése azonban nem volt töretlen: a 18. század elején a bengáli tartományi központot Mursidábádba (Murshidābād) helyezték át, amikor a mogul központi ellenőrzés gyengülni kezdett, és a helyi pénzügyi-katonai elit saját központot épített ki. Dakka ettől fogva elvesztette elsődleges politikai szerepét, de gazdasági jelentősége a textilkereskedelemben még sokáig megmaradt.

5.3.5 Elitek, vallási változások és helyi közösségek

A mogul Bengália elitje nem volt egységes. A legmagasabb tartományi hivatalokat betöltő kormányzók és dívánok gyakran nem bengáli származású, a birodalom más részeiből érkező

hivatalnokok voltak, akik perzsául írtak és a császári udvarhoz lojalitással tartoztak. Ugyanakkor a helyi hatalom gyakorlása továbbra is a bengáli zámindárok kezében maradt: hindu és muszlim családok egyaránt részt vettek az adóbeszedésben, a kereskedelem finanszírozásában és a vidéki rendfenntartásban. A bengáli muszlim nemesség egy részét **asráfnak** (ashrāf) nevezték, és gyakran észak-indiai, perzsa vagy afgán származástudatot ápolt, míg a helyi áttért közösségek a társadalmi hierarchia alacsonyabb fokain helyezkedhettek el. Ez a különbségtétel a későbbi évszázadokban is fontos maradt, és nem mosható össze egyetlen „bengáli muszlim” identitással.

A vallási élet a mogul korban több irányban is átalakult. Az **iszlám** terjedése a keleti deltavidéken ekkor is folytatódott, de ennek okairól a történészek vitatkoznak. A korábbi magyarázatok gyakran a szúfi hittérítők vagy a muszlim uralkodók térítő tevékenységét emelték ki. A 20. század végén **Richard Eaton** amerikai történész nagy hatású érvelése szerint a bengáli iszlám terjedését elsősorban a mezőgazdasági határvidék kolonizációja magyarázza: a keleti delta erdőirtása, a rizstermelés kiterjesztése és az új falvak alapítása olyan muszlim közösségeket hozott létre, amelyek a szúfi hálózatokhoz, zámindárokhoz és kereskedelmi útvonalakhoz kapcsolódtak. Ezt az értelmezést sokan termékenynek tartják, de más kutatók szerint a szúfi rendek, a helyi hatalmi viszonyok, a házassági kapcsolatok és a kaszthierarchiából való kilépés lehetősége is hasonlóan fontos volt. A kérdés tudományos vitája máig nyitott; ami bizonyos, hogy az iszlám terjedése nem egyetlen központi utasítás, hanem több generációs, helyi közvetítésű folyamat volt.

A hindu vallási élet sem volt változatlan. A 16. század elején a bengáli **bhakti** (bhakti) vallási mozgalom egyik legismertebb alakja, **Csaitanja** (Chaitanya) a vaisnava áhítatot terjesztette, és hatása a mogul korban is érezhető maradt. A bengáli nyelvű **mangal kávja** (mangal kāvya) irodalom istennő-magasztaló szövegei, valamint a muszlim **puthi** (puthi) elbeszélő költészet a helyi nyelvű nyilvánosság fontos formái voltak. A bengáli irodalmi nyelv virágzása azt mutatja, hogy a mogul kor nem csak a perzsa udvari kultúra időszaka volt, hanem a helyi nyelvű vallásos és világi elbeszélésmódoké is. A perzsa udvari krónikák mellett ezek a bengáli szövegek ma is a korszak társadalomtörténetének fontos forrásai.

A helyi közösségek mindennapjairól a források aránytalanul keveset beszélnek. A paraszti háztartások, a halászok, hajósok, takácsok, sólepárlók és erdei közösségek életét leginkább közvetett nyomokból, adóösszeírásokból, udvari panaszlevelekből és európai útleírásokból lehet rekonstruálni. A nők szerepe a textilfonásban, a háztartásban és a mezőgazdasági munkában részben ismert, de a rájuk vonatkozó írott források ritkák, és gyakran az elit férfiháztartások nézőpontját tükrözik. A mogul uralom idején a faluközösségek önszerveződése nem szűnt meg: az adófizetés, a folyóáradások kezelése és a helyi vallási ünnepek megszervezése továbbra is közösségi keretekben zajlott. A tartományi állam azonban, különösen a 17. század végére, egyre több területen avatkozott be a termelés és a kereskedelem ellenőrzésébe.

A mogul uralom utolsó bengáli szakaszában a központi hatalom gyengülése megnövelte a tartományi vezetők önállóságát. A 18. század elején a pénzügyi igazgatást irányító **Mursid Kuli Khán** (Murshid Qulī Khān) olyan hatalmat épített ki, amely már a gyakorlati önállóság felé mutatott. A bengáli navabok kora innen eredeztethető, és ennek gazdasági, katonai és diplomáciai következményeit a 18. századi válság és a brit hódítás tárgyalja. A mogul Bengália tehát nem zárult le egyetlen dátumra; a birodalmi keretek a 18. században sem tűntek el azonnal, de a tartomány súlypontja fokozatosan áthelyeződött a birodalmi udvarból a bengáli tartományi elitek belső hatalmi terébe.

5.3.6 Források és bizonytalanságok

A mogul Bengáliára vonatkozó ismereteink három fő forráscsoportra támaszkodnak. Az elsőbe a perzsa nyelvű udvari krónikák, hivatalos levelezések és birodalmi statútumok tartoznak, például Akbar uralkodásának udvari történetei, a későbbi császári krónikák és a tartományi hivatalnokok

iratai. Ezek a szövegek a birodalmi központ nézőpontját, a katonai sikereket és az adóigazgatást helyezik előtérbe, a helyi ellenállást pedig gyakran törvénytelenségként ábrázolják. A második csoportot a bengáli nyelvű irodalmi és vallásos alkotások alkotják: a mangal kávják, puthik, szúfi életrajzok és bhakti költészet. Ezek a szövegek a helyi nyelvű nyilvánosságot és a vallási életet világítják meg, de szerzőik gyakran erkölcsi vagy vallási célból írtak, ezért elbeszéléseik nem olvashatók dokumentatív krónikaként. A harmadik csoportba az európai kereskedőtársaságok iratai, útleírások és levelezések tartoznak, amelyek igen értékesek a kereskedelem, az árak, a termékminőség és a városi élet szempontjából, ugyanakkor a szerzők tájékozottsága, elfogultsága és nyelve miatt kritikával kezelendők.

A régészeti anyag, a fennmaradt mecsetek, erődök, hidak és városi maradványok, valamint a pénzérmék további támpontokat adnak. A falusi településhálózat, a mezőgazdasági termelés volumene és a paraszti jövedelmek azonban csak becslésekből ismertek. A 17. századi bengáli lakosságszámra vonatkozó adatok erősen bizonytalanok; a textilkereskedelem pontos mennyiségeit is eltérően rekonstruálják a holland, angol és francia iratok alapján. A bara bhuiyánok megítélése, a mogul adórendszer hatékonysága, a dzsizja (jizya) kivetésének bengáli gyakorlata és az iszlám terjedésének okai mind olyan kérdések, amelyekben a történészi álláspontok ma sem esnek egybe. A modern nemzeti történetírások is különböző hangsúlyokat tesznek: a bangladesi, indiai, pakisztáni és nyugati kutatások hagyományai eltérően ítélik meg a mogul kort, ezért a fenti bemutatás a vitatott pontokat nem kívánja lezárni.

5.3.7 Rövid összefoglaló

- Az 1576-os rajmahali csata a bengáli szultánság végét jelentette, de a Mogul Birodalom uralma a mai Banglades területén csak évtizedekkel később, a helyi ellenállás leverésével konszolidálódott.
- A bara bhuiyánok néven ismert helyi vezetők megítélése forrásfüggő: a mogul krónikák lázadókként, a későbbi bengáli regionális emlékezet ellenállókként ábrázolja őket.
- Bengál subah a birodalom egyik legfontosabb tartománya volt; közigazgatása perzsa nyelvű hivatalnokrétegre és zámindári adóbeszedésre épült, ahol a zámindár nem modern földtulajdonos volt.
- A bengáli textilipar, mindenekelőtt a muszlin, a dadni előlegrendszeren keresztül kapcsolta be a régiót az Indiai-óceán és Európa kereskedelmébe.
- Dakka 1610 körül a keleti Bengália mogul központja lett; Csittagong 1666-os elfoglalása pedig megerősítette a tartomány délkeleti határát.
- A keleti delta mezőgazdasági kolonizációja és a szúfi hálózatok együtt jártak az iszlám terjedésével, de ennek magyarázata a történészek körében vitatott.
- A mogul korban a bengáli nyelvű irodalom és a vallási mozgalmak virágoztak, ami a későbbi bengáli identitás egyik fontos előzménye lett.
- A 18. század elejétől a mogul központ gyengülésével a bengáli tartományi elitek önállósága nőtt, ami átvezet a navabok korához és a brit hódításhoz (A 18. századi válság és a brit hódítás).

5.3.8 Önellenőrző kérdések

1. Miért nem elég az 1576-os évet kiemelni a mogul hódítás megértéséhez, és milyen szerepet játszottak a bara bhuiyánok a konszolidáció lassúságában?
2. Miben különbözött a mogul zámindár fogalma a későbbi, modern földtulajdon-fogalomtól, és miért fontos ez a brit kori földviták szempontjából?
3. Hogyan működött a bengáli textiltermelés dadni előlegrendszere, és milyen előnyökkel, illetve kockázatokkal járt a takácsok és a falusi termelők számára?

4. Miért tette a mogul hatalom Dakkát a kelet-bengáli igazgatás központjává, és hogyan kapcsolódott ehhez Csittagong 1666-os elfoglalása?
5. Melyek a főbb történészi viták az iszlám bengáli terjedésének magyarázatában, és milyen források alapján lehet a kérdést vizsgálni?

5.4 A 18. századi válság és a brit hódítás

A mai Banglades területét a 18. században a történelmi Bengália részeként lehet csak értelmezni: a régió a mai Banglades, valamint a mai indiai Nyugat-Bengál, Bihár és Orisza egy részét foglalta magában, tehát a későbbi államhatárok ekkor még nem léteztek. Ez az alfejezet azt a folyamatot mutatja be, amelynek során a Mogul Birodalom egyik leggazdagabb tartománya a brit Kelet-indiai Társaság első nagy indiai hatalmi bázisává vált. A fordulatot gyakran az 1757-es plassey-i csatára szokták egyszerűsíteni, ám a dokumentált események szerint a mogul tartományi intézmények eróziója, a bengáli navabok autonómiája, a helyi bankárok és katonai elit átállása, valamint a Társaság adó- és katonai hatalmának fokozatos kiépülése egyaránt szerepet játszott. Az alfejezet ezért a politikai események mellett a gazdasági és társadalmi átalakulást is tárgyalja, és megkülönbözteti a dokumentált tényeket a vitatott értelmezésektől.

5.4.1 A mogul tartománytól a navabi autonómiáig

A 18. század elején Bengália a Mogul Birodalom egyik **subah** (tartomány) egysége volt, amelyhez Bihár és Orisza is hozzátartozott. A tartomány gazdagságát a Gangesz–Brahmaputra-delta rizstermelése, a dakkai és kaszimbázári textilipar, valamint a Bengáli-öböl felé irányuló kereskedelem alapozta meg. A központi mogul hatalom gyengülésével a tartományi helytartók, a **navabok** (nawab, perzsa eredetű: helytartó) fokozatosan örökletes hivatali hálózatot építettek ki, anélkül hogy formálisan megtagadták volna a császári fennhatóságot.

Az autonómia kialakulásában meghatározó volt **Mursid Kuli Khán** (Murshid Quli Khan, ur. 1717–1727), aki korábban a bengáli adóigazgatás élén állt, majd navabi kinevezést szerzett. Uralkodása alatt a bevételi rendszert központosította, a **zamindarokat** (földbirtokos-adószedőket) szigorúbban kötelezte az adófizetésre, és a tartományi székhelyet Daccából Mursidábádba helyezte. Továbbra is a mogul császár nevében veretett pénzt, és a pénteki ima előtti khutba is a császár nevét említette. Ez a kettősség fontos: a navabi autonómia nem modern értelemben vett nemzeti függetlenség, hanem a birodalmi hivatali rendszer decentralizált továbbélése volt.

Mursid Kuli utódai – **Sujá-ud-Dín Muhammad Khán** (Shuja-ud-Din Muhammad Khan, ur. 1727–1739), majd **Szarfaráz Khán** (Sarfaraz Khan, ur. 1739–1740) – részben megőrizték ezt a rendszert. 1740-ben **Alivardi Khán** (Alivardi Khan, ur. 1740–1756) katonai erővel szerezte meg a hatalmat, és nem vérségi öröklléssel, hanem palotai hatalomátvétellel lépett a navabi trónra. Uralkodásának nagy részét a Maratha Konföderáció betörései elleni védekezés kötötte le, amelynek költségeit a vidéki adóterhek növelésével és egyes adószedők leváltásával teremtette elő. A kortárs perzsa udvari krónikák és a Társaság levelezése szerint a parasztok és a helyi kereskedők terhei nőttek, ám Bengália textil- és rizsexportja ekkor még jelentős maradt. A 18. századi Bengália gazdaságtörténetét ezért nem lehet a hódítás előtt általános hanyatlásként leírni.

5.4.2 A Kelet-indiai Társaság és a bengáli kereskedelem

A brit **Kelet-indiai Társaság** (East India Company, EIC) bengáli jelenléte a 17. század második felétől erősödött. Az 1690-es években Kalkuttában erődített telepet hozott létre, és a 18. század közepére a bengáli kereskedelem egyik legfontosabb európai szereplőjévé vált. Az 1717-es mogul

farman (császári rendelet) éves fix fizetség ellenében vámmentességet biztosított a Társaság saját áruira. A privilégium értelmezése azonban hamar vita tárgyává vált: a Társaság tisztviselői gyakran saját magánkereskedelmükre, sőt helyi bengáli kereskedőkre is kiterjesztették a **dastak** (vámmentességi igazolvány) használatát, ami a navabi vámbevételeket csökkentette.

A Társaság legfontosabb kiviteli cikkei Bengáliában a pamut- és selyemszövet, a salétrom és az ópium voltak. A bengáli textíliák – különösen a dakkai finom muszlin és a kaszimbázári selyem – európai és ázsiai piacokon egyaránt keresettek voltak. A francia Compagnie des Indes is jelen volt a régióban, elsősorban Csandarnagarban, és a hétéves háború (1756–1763) indiai frontja miatt mind a brit, mind a francia társaság megerősítette erődítéseit. A navabi udvar Kalkutta erődítését a mogul hűbéri engedelmesség megsértésének tekintette, mert a Társaság elvileg kereskedőként volt jelen, nem területi hatalomként.

A konfliktus tehát nem vallási vagy etnikai, hanem elsősorban adó-, vám- és katonai jellegű volt. A kortárs navabi panaszok szerint a dastak-visszaélések a bengáli kereskedőket egyenlőtlen versenybe sodorták, és a tartományi bevételeket aláásták. A Társaság viszont saját privilégiumai megsértésének tekintette a navabi adóhivatal ellenőrzéseit, és a mogul farmánra hivatkozott. Ebben az értelemben a szembenállás nem a „brit hódítás” szükségszerű kezdete volt, hanem egy kereskedelmi társaság és egy tartományi adminisztráció közötti, egyre fegyveresebbé váló vita.

5.4.3 Az 1756–1757-es konfliktus és a plassey-i csata

1756 tavaszán **Szirádzs-ud-Daula** (Siraj-ud-Daulah) követte nagyapját, Alivardit a navabi trónon. Az új navab azonnal a Társasággal való szembenállás politikáját választotta: követelte az erődítmények lebontását és a dastak-visszaélések korlátozását, a Társaság azonban nem engedett. Júniusban a navab csapatai elfoglalták Kalkuttát. A helyőrség egy része a belső erődbe húzódott, és az éjszakai fogságban többen meghaltak. Az esemény a brit emlékezetben **„fekete lyuk” (Black Hole of Calcutta)** néven vált ismertté. A részletes, 123 halálos áldozatról szóló beszámoló elsősorban **John Zephaniah Holwell** túlélő elbeszélésén alapul, aki szerint 146 embert zártak egy szűk helyiségbe, és közülük 123-an fulladtak meg vagy haltak meg a fogságban. A későbbi történészi vizsgálatok – a helyiség mérete, a kortárs társasági összeírások és a túlélőjelentések összevetése alapján – ezt a számot túlzónak vagy legalábbis ellenőrizhetetlennek tartják. Bizonyítható, hogy a helyőrség tagjai közül meghaltak fogságban, de a pontos körülmények és az áldozatok száma vitatott. A „fekete lyuk” története később a brit gyarmati propaganda egyik alapmotívumává vált.

A Társaság madrasi tisztje, **Robert Clive** 1757 elején hajóval és csapatokkal Kalkuttához érkezett, és visszafoglalta a telepet. A katonai visszatérés azonban nem jelentette a korábbi állapot visszaállítását. Clive és a Társaság a navab udvarában meglévő elégedetlenekkel kezdett tárgyalni. A konspirációban részt vett **Mir Dzsafar** (Mir Jafar), a navab egyik katonai parancsnoka, valamint a **Jagat Set** nevű befolyásos bankárcsalád tagjai és más udvari méltóságok. A titkos megállapodás szerint Szirádzs-ud-Daulát elmozdítják, és Mir Dzsafart ültetik a navabi trónra, cserébe a Társaság kártérítést, kereskedelmi engedményeket és katonai támogatást kap.

Az 1757. június 23-án, Palasi (Plassey) falu közelében lezajlott **plassey-i csata** katonai értelemben nem volt nagy ütközet. A kortárs európai becslések szerint a navab serege körülbelül 50 000 főt, a Társaság hadereje mintegy 3 000 katonát számlált, ám ezek a létszámok kortárs becslések, és a modern történészek szerint bizonytalanok. A csata döntő mozzanata az volt, hogy Mir Dzsafar és több más parancsnok visszatartotta csapatait, illetve részben a Társaság oldalára állt. A navab seregének nagy része nem vett részt tényleges harcban. Szirádzs-ud-Daula vereséget szenvedett, menekülés közben elfogták, és röviddel később kivégezték. A csata jelentősége tehát nem a harctéri teljesítményben, hanem a politikai átállásban rejlett: a Társaság báb-navabot emelt hatalomra.

A plassey-i csata emlékezetpolitikai szerepe a későbbi korokban felnagyítódott. A brit birodalmi történetírás az indiai brit uralom alapító pillanataként emlegette; a bengáli és későbbi pakisztáni, illetve bangladesi emlékezetben viszont a nemzeti kiszolgáltatottság kezdetének szimbólumává vált. Mindkét értelmezés attribuált emlékezetpolitikai állítás, és nem azonos a csata dokumentált tényeivel.

5.4.4 A Társaság uralmának kiépítése, 1757–1765

Plassey után a Társaság helyzete jogilag nem volt egyértelmű. Mir Dzsafar formálisan navab maradt, ám hatalma a Társaság csapataitól függött. A Társaság hatalmas kártérítéseket és egyéni „ajándékokat” követelt, miközben a navabi kincstár bevételeit a hadsereg fenntartására fordították. A helyi nemesség egy része ellenállt, vagy a Társaság hatalmi igényeivel szemben próbált lavírozni. 1760-ban a Társaság leváltotta Mir Dzsafart, és **Mir Kászim** (Mir Qasim) nevű rokonát ültette a trónra, mert tőle hatékonyabb adóbevételeket és engedékenyebb politikát várt.

Mir Kászim azonban megpróbálta visszaállítani a navabi adóhatalom egységét, és a bengáli kereskedőkkel szemben is korlátozta a Társaság privilégiumait. Ezzel szembefordult a Társaság tisztviselőivel, és a konfliktus fegyveres összecsapássá fajult. 1763-ban Mir Kászim Patnában az ottani Társaság-telep ellen lépett fel, és az erőszakos cselekményekben európai alkalmazottak is meghaltak. A Társaság ezután visszahozta Mir Dzsafart, és katonai erővel indult a lázadó navab ellen. 1764. október 22-én a **buxari csata** (Bakszar/Buxar) döntő Társaság-győzelmet hozott. Az ellenséges koalícióban Mir Kászim, **Súdzsa-ud-Daula** (Shuja-ud-Daula) awadhi navab és **Sáh Álam** (Shah Alam II) mogul császár vett részt.

A győzelem nyomán, az 1765-ös allahabadi szerződésben a mogul császár a Társaságnak adta a **diwani** (dīwānī) jogot Bengáliára, Bihár és Orisza területére. Ez az adóbeszedés és a földjövedelem feletti rendelkezés jogát jelentette, miközben a navabi adminisztráció és a mogul császár formálisautoritása fennmaradt. A diwani megszerzése nem modern értelemben vett területi szuverenitást, hanem adóhatalmi jogosultságot biztosított, de a gyakorlatban a Társaság kezébe adta a tartomány bevételeit. A „kettős kormányzás” rendszere a navabi adminisztráció és a Társaság adóhivatala között osztotta meg a feladatokat, ám a katonai erő egyértelműen a Társaságnál maradt.

A kortárs bírálók és a későbbi brit parlamenti vizsgálatok ezt a rendszert a felelősség elhárításaként értékelték: a navab papíron kormányzott, a Társaság pedig papíron csak adót szedett, így a parasztok, a szövők és a városi szegények panaszaikkal nem találtak egyértelmű hatóságot. A Társaság adóbevételeit katonai kiadásokra, kereskedelmi felvásárlásokra és a londoni részvényesek osztalékaira fordította. Ez az elrendezés 1772-től kezdve fokozatosan átalakult, amikor Warren Hastings kormányzósága alatt a Társaság közvetlenebb közigazgatást kezdett kiépíteni; ennek részletei már a gyarmati korszakhoz tartoznak.

5.4.5 Gazdasági és társadalmi átalakulás a hódítás árnyékában

A hódítás előtti Bengália gazdaságtörténetét ma már nem lehet a „keleti stagnálás” vagy az általános hanyatlás képével leírni. A 18. század első felében a bengáli textilipar, különösen a dakkai muszlin és a kaszimbázári selyem, európai és ázsiai piacokra is termelt. A rizstermelés a delta vízrajzához alkalmazkodott, a bankárok – köztük a Jagat Set család – hitelhálózata pedig a nagy távolságú kereskedelmet szolgálta. A navabi adóreformok nem egyszerűen kizsákmányoltak, hanem a bevételi rendszer kiszámíthatóságát is növelték, ugyanakkor a maratha betörések és az udvari katonai kiadások időszakosan adóemeléseket kényszerítettek ki.

A Társaság hódítása ezt a rendszert fokozatosan átalakította. A **zamindar** réteg egy része a Társasággal együttműködve megtartotta pozícióját, más részét leváltották vagy eladósították. Az adóbevételek maximalizálása érdekében a Társaság a földjövedelmet gyakran rövid távú bérletekben adta ki, ami a paraszti készletek feléléséhez és a helyi tartalékok csökkenéséhez vezetett. A paraszti közösségek kiszolgáltatottsága nőtt, mert a földesúri adószedők és a Társaság tisztviselői közötti alku fölöttük zajlott, és a falusi autonómia fokozatosan szűkült.

A textilkereskedelemben a Társaság és tisztviselői monopolisztikus felvásárlási rendszert építettek ki. A szövőket előlegekkel kötötték magukhoz, majd a szállítási árakat és a minőségi feltételeket egyoldalúan szabták meg. A kortárs panaszok szerint a szövők egy része elhagyta a szakmát, mások falvakba menekültek, vagy adósságcsapdába kerültek. A bengáli kézműipar hanyatlása ugyanakkor nem egyetlen hódítási pillanat következménye volt: a 19. század elején a brit gépi textilimport és a Társaság kereskedelempolitikája tovább szűkítette a helyi piacot. A „deindusztrializáció” tézise – vagyis az, hogy Bengália ipara gyarmati hatásra leépült – a történészek között vitatott, mivel a hanyatlás időzítése, okai és mértéke eltérően rekonstruálható.

A nők helyzete a forrásokban ritkán jelenik meg közvetlenül. A szövőháztartásokban a nők a fonásban, a rizsfeldolgozásban és a háztartási munkában vettek részt; az udvari krónikák elsősorban az elit nők szerepét rögzítették, a paraszti és munkásnők tapasztalata pedig főként az éhínségről szóló későbbi visszaemlékezésekben bukkan fel. A hagyományos bengáli költészet és a társasági levelezés egyaránt férfi elbeszélők szemüvegén át mutatja a 18. századi társadalmat, ezért a női tapasztalat rekonstrukciója komoly forráskritikai korlátokba ütközik.

5.4.6 Az 1770-es éhínség és a társasági adópolitika kritikája

Az 1769–1770-es években a monszun elégtelensége, majd az 1770-es szárazság súlyos rizshiányt okozott Bengáliában. Az ezt követő **bengáli éhínség** (1770–1771) a régió egyik legsúlyosabb dokumentált demográfiai katasztrófája volt. A halottak számáról nincs megbízható összeírás; a kortárs brit hivatalnokok 10 millió körüli becsléseket adtak, ami a feltételezett lakosság egyharmadát is jelenthette volna, de a modern demográfiatörténeti kutatások ezt túlzónak vagy ellenőrizhetetlennek tartják. Bizonyos, hogy a halálozás nagy kiterjedésű volt, különösen a szövők, a föld nélküli munkások és a koldulóvá lett parasztok körében.

Az éhínség okai összetettek. A természeti csapás mellett a Társaság adópolitikája – a bevételi célok fenntartása a rossz termésű években is – csökkentette a vidéki tartalékokat. A gabonakereskedők és egyes társasági alkalmazottak spekulációja a rizs árát felhajtotta, a kettős kormányzás pedig megnehezítette a hatékony élelmiszerosztást. A brit Parlament 1772-es vizsgálóbizottsága maga is bírálta a Társaság tisztviselőinek visszaéléseit, és a kettős kormányzás felelősségét hangsúlyozta. A vizsgálatok nyomán az 1773-as Regulating Act a Társaság londoni felügyeletét erősítette. Adam Smith 1776-ban megjelent művében, *A nemzetek gazdagságában* a kereskedőtársaságok uralmát a helyi éhínségek egyik súlyosbító tényezőjeként bírálta.

Az 1770-es éhínség aláásta a navabi adminisztráció maradék tekintélyét, és felgyorsította a Társaság közvetlen igazgatásra való áttérését. Az áldozatok emléke a bengáli népi emlékezetben mély nyomot hagyott, bár az írott források elsősorban a brit hivatalnokok és az elit beszámolóit őrzik. A katasztrófa értelmezése a történetírásban is vitatott volt: a korabeli brit adminisztráció eleinte a természeti csapásra, később a helyi gabonakereskedők spekulációjára hárította a felelősséget, míg a nacionalista és posztkoloniális történetírás a Társaság adópolitikáját és a kizsákmányoló rendszert helyezte a középpontba. A mai történészi konszenzus köztes álláspontot foglal el: a természeti csapás valóságos volt, de a halálozás mértékét a Társaság intézményi politikája és a helyi elitek rövid távú érdekei együttesen súlyosbították.

5.4.7 Források és bizonytalanságok

Az események rekonstrukciója több forrástípusra támaszkodik: perzsa nyelvű udvari krónikákra, köztük Ghulám Huszain Tabátabái *Siyar al-mutakherin* című munkájára; navabi levelezésre; a Kelet-indiai Társaság kalkuttai tanácsi jegyzőkönyveire; Clive és más tisztek levelezésére; brit parlamenti bizottsági jelentésekre (1772); valamint kortárs európai beszámolókra. A 20–21. századi gazdaságtörténeti kutatások – például P. J. Marshall *Bengal: The British Bridgehead* (1987) és Rajat Datta *Society, Economy and the Market* (2000) című munkái – másodlagos hivatkozásként segítik az átalakulás értelmezését, de a pontos oldalszámokat e könyv írásakor közvetlenül nem ellenőriztük.

A legfontosabb bizonytalanságok közé tartozik a plassey-i csata hadsereglétszáma, a „fekete lyuk” esemény áldozatszáma, az 1770-es éhínségi halottak száma, valamint a bengáli gazdaság hanyatlásának időzítése és oka. A régebbi imperialis történetírás a brit hódítást a káoszból való kivezető lépésként ábrázolta; a nacionalista irodalom ezzel szemben a Társaság kizsákmányolását emelte ki. A mai történészi konszenzus szerint a 18. századi Bengália nem volt eleve hanyatló, a hódítás pedig a helyi elitek, a mogul intézmények és az európai társaságok közötti hatalmi átrendeződés eredménye volt, nem egyetlen csata vagy egy csoport erkölcsi győzelme.

5.4.8 Rövid összefoglaló

- A 18. század elején Bengália a Mogul Birodalom leggazdagabb tartománya volt; a navabok – Mursid Kuli Khántól Alivardi Khánig – gyakorlati autonómiát építettek ki, de formálisan elismerték a mogul császár fennhatóságát.
- A Kelet-indiai Társaság az 1717-es mogul farmánra hivatkozva vámmentességet élvezett, ám a dastak-visszaélések és Kalkutta erődítése miatt konfliktusba került a navabi udvarral.
- Az 1756-os kalkuttai események és a „fekete lyuk” kapcsán bizonyítható a helyőrség egyes tagjainak halála, de a 123 áldozatról szóló Holwell-beszámoló hitelessége vitatott.
- Az 1757-es plassey-i csata katonai jelentősége kisebb volt, mint politikai következménye: a navab belső ellenzékének – mindenekelőtt Mir Dzsafarnak – az átállása tette lehetővé a Társaság báb-navabjának hatalomra juttatását.
- A Társaság 1764-es buxari győzelme és az 1765-ös diwani jog megszerzése révén az adóbevételek feletti hatalmat is megszerezte, bár a mogul és navabi formális intézmények fennmaradtak.
- A gazdasági és társadalmi átalakulás a zamindarokat, a szövőket és a parasztokat egyaránt érintette; a bengáli textilipar hanyatlása hosszabb folyamat volt, nem egyetlen hódítási pillanat következménye.
- Az 1770-es éhínség milliós halálozása (becsült, vitatott szám) a természeti csapás és a Társaság adópolitikájának együttes következménye volt, és felgyorsította a közvetlen brit igazgatás kiépítését.

A gyarmati rendszer intézményeinek részletes kiépítését a következő fejezet, A brit Bengália igazgatása és gazdasága tárgyalja.

5.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen jogi és gyakorlati eszközökkel tartották fenn a bengáli navabok a mogul császárhoz való formális hűséget, miközben autonómiát gyakoroltak?
2. Milyen érvek alapján vitatott a „fekete lyuk” elbeszélése, és mit lehet bizonyosnak tekinteni a kalkuttai eseményekből?

3. Hogyan vált a Kelet-indiai Társaság kereskedelmi privilégiuma katonai-politikai hatalommá 1757 és 1765 között?
4. Miért nem lehet az 1770-es bengáli éhínséget pusztán természeti katasztrófaként magyarázni?
5. Hasonlítsa össze az imperialis, a nacionalista és a mai gazdaságtörténeti értelmezéseket Bengália 18. századi átalakulásával kapcsolatban!

6 Banglades a brit gyarmati korban

6.1 A brit Bengália igazgatása és gazdasága

A brit uralom első évszázada Bengáliában nem egyszerűen a mogul tartományi közigazgatás átvételét jelentette, hanem a földtulajdon, az adóztatás, a kereskedelem és a mezőgazdaság olyan átalakítását, amelynek következményei a mai Banglades területén is éreztették hatásukat. Az A 18. századi válság és a brit hódítás című alfejezetben bemutatott katonai hódítás és a Kelet-indiai Társaság (East India Company, EIC) politikai ellenőrzése után a brit gyarmati állam a maga intézményeit fokozatosan, de tudatosan építette ki. Az **állandó földadó-megállapítás** (Permanent Settlement; bengáli átírásban: csiroszthája bondoboszto) 1793-as bevezetésétől az 1943-as bengáli éhínségig húzódó korszakban a gyarmati gazdaságpolitika a helyi elitek, a paraszti termelők és a városi kereskedőcsoportok közötti viszonyokat alapjaiban rendezte át. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan működött a gyarmati állam igazgatási rendszere, milyen gazdasági ágazatok váltották egymást, hogyan épült le Bengália hagyományos textilipara, és milyen társadalmi következményekkel jártak az éhínségek. A cél nem a brit adminisztráció technikai teljesítményének dicsérete vagy egyoldalú elítélése, hanem annak bemutatása, hogy a brit Bengália igazgatása és gazdasága egyszerre teremtett új lehetőségeket és mélyített el egyenlőtlenségeket, amelyek a későbbi nacionalista és muszlim politikai mozgalmak hátterét adták.

6.1.1 A Permanent Settlement és a földbirtokrendszer

Az 1793-ban Lord Cornwallis főkormányzó nevéhez fűződő **állandó földadó-megállapítás** a brit gyarmati adóztatás egyik legnagyobb hatású intézménye volt. A rendszer a mogul kor örökös adóbérlőit, a **zamindárokat** nem csupán adószedőkké, hanem a föld tulajdonosaivá nyilvánította, azzal a feltétellel, hogy a kormányzatnak évente rögzített, soha nem emelhető összegű földadót fizetnek. A brit döntéshozók – részben a brit földbirtokos osztály eszményét követve – azt remélték, hogy a zamindárok a biztos tulajdonjog birtokában beruházásokat hajtanak végre, javítják a termelékenységet, és így a parasztok is jobb helyzetbe kerülnek. A gyakorlat azonban hamarosan felülírta ezt a várakozást.

A rögzített földadó mértéke rendkívül magas volt, a korabeli becslések szerint a zamindári jövedelem kilenctizedét is elérhette, bár a történészek vitatják, pontosan mekkora hányadot jelentett a ténylegesen beszedhető járadékból. A rögzített fizetési kötelezettség azt jelentette, hogy a zamindárok nem engedhették meg maguknak a termésingadozás vagy a paraszti eladósodás miatti bevételkiesést; ha nem fizettek, birtokaikat a gyarmati hatóság árverésen értékesítette. Az első évtizedekben tömegesen kerültek kalapács alá régi zamindári birtokok, és új, gyakran városi kereskedőkből vagy hivatalnokokból lett földbirtokosok léptek a helyükbe. Ez a **birtokforgalom** elmélyítette a vidéki társadalom átalakulását: a hagyományos, gyakran helyi patrónusi kapcsolatokra épülő mogul elit helyébe olyan tulajdonosok léptek, akik számára a föld elsősorban jövedelemforrást, nem pedig közösségi felelősséget jelentett.

A rendszer a parasztokra, a **riatokra** (ryot) közvetlenül is hatott. Noha a Permanent Settlement elvileg csak a zamindárok és a kormányzat közötti viszonyt szabályozta, a zamindárok a rögzített

állami követelést a parasztok felé továbbhárították, és gyakran magasabb bérleti díjat vagy szolgáltatásokat követeltek. A dokumentált panaszok szerint sok zamindár rövid távú bérleti szerződéseket alkalmazott, a parasztokat a földhöz kötötte, és a hátralékot erőszakkal is behajtotta. Ugyanakkor a kép nem egységes: egyes zamindárok a paraszti termelés fenntartásában voltak érdekeltek, és a bengáli vidék egyes részein a parasztok a gyenge állami jelenlét miatt viszonylagos mozgástérrel rendelkeztek.

A 19. század folyamán a gyarmati állam többször módosította a földbirtokviszonyokat. Az **1859-es bengáli bérleti törvény** (Bengal Rent Act) és az **1885-ös bengáli bérleti törvény** (Bengal Tenancy Act) a paraszti bérlők bizonyos védelmét célozta, például a hosszabb ideje művelt földhöz való jog elismerésével. Ezek a reformok azonban nem számolták fel a zamindári rendszert, és a vidéki vagyoni különbségek továbbra is fennmaradtak. A történészi vita arról, hogy a Permanent Settlement mennyiben volt a bengáli mezőgazdasági stagnálás oka, máig tart: a brit hivatalos narratíva szerint a rendszer stabil adóbevételt és jogbiztonságot teremtett, míg a nacionalista és a posztkoloniális történetírás a parasztok kizsákmányolását és a tőkebefektetések elmaradását emeli ki. A két értelmezés nem zárja ki egymást, de hangsúlyaik eltérnek abban, hogy a gyarmati állam elsősorban adóbevétel-maximalizáló vagy modernizáló szereplő volt-e.

6.1.2 Az indigótól a jutáig: az ültetvényes gazdaság

A bengáli gyarmati gazdaság másik meghatározó eleme az exportra termelő ültetvényes mezőgazdaság volt. A 18. század végén és a 19. század első felében az **indigó** (indigofera) termesztése és feldolgozása vált az egyik legfontosabb ágazattá. Az indigó a textilfestés alapanyaga volt, és az európai piacokon magas árat ért el. A brit ültetvényesek – gyakran a Kelet-indiai Társaság egykori alkalmazottai vagy európai tőkések – a zamindárokkal és a helyi adószedőkkel kötött szerződések révén kényszerítették a parasztokat indigó termesztésére. A parasztok számára az indigó kevésbé volt jövedelmező, mint az élelmiszernövények, ráadásul a termesztés kimerítette a talajt, és a felvásárlási ár alacsony volt. A kényszerítés, a csalárd elszámolás és a fizikai erőszak a kortárs beszámolókban jól dokumentált.

A rendszerrel szembeni ellenállás 1859–1860-ban bontakozott ki látványosan, amikor a bengáli **indigólázadás** (Indigo Revolt) során a parasztok megtagadták az indigó termesztését, bojkottálták az ültetvényeseket, és tömegesen tiltakoztak. A lázadás hátterét bemutató kortárs dráma, Dinabandhu Mitra **Nil Darpan** (A kék tükör) című műve 1858-ban jelent meg, és a brit parlamentben is vitát váltott ki. A gyarmati hatóságok végül vizsgálóbizottságot állítottak fel, és a rendszer fokozatosan veszített jelentőségéből, részben a szintetikus indigó megjelenése miatt is. A lázadás azonban olyan emlékezeti hely lett a bengáli nacionalizmusban, amely a paraszti ellenállás és a gyarmati kizsákmányolás szimbólumává vált.

Az indigó hanyatlása után a **juta** (jute) vált Bengália legfontosabb exportcikkévé. A juta egy rostnövény, amelyet zsákok, szőnyegek és csomagolóanyagok készítésére használtak, és a 19. század második felétől a világpiaci kereslet robbanásszerűen nőtt. A jute termesztése elsősorban Kelet-Bengáliában, a mai Banglades területén koncentrálódott, ahol a folyóvízi öntözés és a nedves éghajlat kedvezett a növénynek. A termelést nagyrészt kisparaszti gazdaságok végezték, akik a jutát pénzért termesztették, és a bevételből fedezték az adókat, a bérleti díjakat és a hiteltörlesztéseket.

A juta-kereskedelem központja **Kalkutta** volt, ahol a 19. század végétől brit és később indiai tulajdonú **jutagyárak** (jute mills) dolgozták fel a rostot. A gyárak többsége a brit tőke kezében volt, és a profit nagy része nem a termelő parasztokhoz vagy a bengáli munkásokhoz került, hanem a gyárosokhoz, exportőrökhöz és a hajózási társaságokhoz. A jute ára erősen ingadozott a világpiaci kereslet függvényében, ami kiszolgáltatta a kistermelőket. A parasztok gyakran hitelt vettek fel a termeléshez, és a kedvezőtlen árak vagy a terméskiesés esetén eladósodtak. A

hitelezők – gyakran városi kereskedők vagy magas kasztú hindu családok – így egyre nagyobb befolyásra tettek szert a vidéki gazdaságban.

A 20. század elejére a juta és a teatermelés mellett Bengália más nyersanyagok (rizs, olajos magvak, később tea) exportjára is rendezkedett be, ami a gyarmati gazdaság tipikus mintáját mutatta: nyersanyag-kivitel és ipari késztermék-behozatal. Ez a struktúra nem csupán a külkereskedelmet határozta meg, hanem a bengáli társadalom belső rétegződését is.

6.1.3 Deindusztrializáció és a kereskedelem átrendeződése

A brit hódítás előtt Bengália – különösen **Dakka** (a mai Dháka) – a **muszlin** és más finom pamutszövetek egyik legfontosabb termelőközpontja volt a világon. A bengáli muszlin a mogul udvarok, a közel-keleti piacok és az európai luxusfogyasztás számára egyaránt keresett árucikk volt. A 18. század végétől azonban a bengáli textilipar drámai hanyatlásnak indult. A brit gyarmati politika – például a brit textilimportra kivetett alacsony vámok és az indiai kézműipar védelmének hiánya – lehetővé tette, hogy az iparosított angol pamutipar olcsóbb termékei elárasszák a bengáli piacot. A Kelet-indiai Társaság és később a brit kormányzat nem védte a helyi termelőket, sőt egyes intézkedésekkel – mint a magas belső adók vagy a kereskedelmi monopóliumok – tovább gyengítette őket.

A **deindusztrializáció** mértéke és okai a történészi viták egyik központi kérdése. A klasszikus nacionalista értelmezés – például a 20. század eleji indiai közgazdászok, Dadabhai Naoroji és Romesh Chunder Dutt munkái – szerint a brit politika tudatosan rombolta le az indiai kézműipart, hogy piacot biztosítson a brit gyáraknak. Az újabb gazdaságtörténeti kutatások árnyalják ezt a képet: rámutatnak a technológiai változások, a piaci verseny és a termelési szerkezet átalakulásának összetett hatásaira. Vitathatatlan tény azonban, hogy a bengáli muszlinipar a 19. század közepére összeomlott, Dakka egykori virágzó textilnegyedei elszegényedtek, és a város lakossága drámaian csökkent. Az ipar leépülése nem csupán gazdasági, hanem társadalmi következményekkel is járt: a textilmunkások és a kézműves családok nagy része kénytelen volt a mezőgazdaságba visszahúzódni, ami növelte a földre nehezedő nyomást.

A gyarmati gazdaság térszerkezete is átalakult. A brit uralom alatt **Kalkutta** vált a Bengáli Elnökség, majd a Brit India egyik legfontosabb kikötőjévé és adminisztratív központjává. A vasútépítés az 1850-es évektől felgyorsult, és a vonalak elsősorban a nyersanyagok kikötőbe szállítását és a brit áruk belső piacra juttatását szolgálták. A vasút, a távíró és a gőzhajózás a gyarmati állam technikai modernizációjának látványos jelei voltak, de ezek az infrastruktúrák nem a bengáli iparosodást vagy a helyi piacok integrációját célozták elsősorban, hanem a kivitel és a katonai ellenőrzés hatékonyságát növelték. A folyami kikötők és a kisebb kereskedővárosok egy része hanyatlott, míg Kalkutta és környéke a gyarmati gazdaság csomópontjává nőtt.

A kereskedelem átrendeződése a bengáli társadalom rétegződését is befolyásolta. A Kalkuttában koncentrálódó új igazgatási, kereskedelmi és értelmiségi rétegek – a **bhadralok** néven ismert, részben magas kasztú hindu hivatalnok- és értelmiségi csoport – a gyarmati oktatás és a bürokrácia révén emelkedtek fel, míg a vidéki parasztság, különösen a kelet-bengáli muszlim többség, nagyrészt kimaradt ebből a lehetőségből. Ez a szakadék a későbbi politikai mobilizáció egyik alapjává vált.

6.1.4 A gyarmati állam és a helyi elitek

A brit Bengália igazgatási rendszere a 18. század végi kísérleti korszak után fokozatosan intézményesült. A **Bengáli Elnökség** a Brit India legnépesebb és politikailag legfontosabb tartománya volt, amelynek élén a főkormányzó és a tartományi kormányzó állt. Az igazgatás

alapja a **kerületi gyűjtő** (district collector) hivatala volt, aki egyszerre felelt az adóbehajtásért, a rendfenntartásért és a bíráskodás kezdeti formáiért. A gyarmati állam a hatalmat erősen centralizálta, de a vidéki lakosság mindennapi életébe a korlátozott létszámú brit hivatalnokréteg csak közvetítőkön keresztül ért el. Ez a **közvetett uralom** a zamindárokra, a helyi adószedőkre és a falu elöljáróira támaszkodott.

A gyarmati bürokrácia kulcsszereplői a brit **Indiai Közszolgálat** (Indian Civil Service, ICS) tagjai voltak, akik a 19. század közepétől versenyvizsgával kerültek be, de a legtöbb felső pozíciót az 1920-as évekig túlnyomórészt britek töltötték be. A tartományi adminisztráció alacsonyabb szintjein indiai, elsősorban bengáli hindu hivatalnokok dolgoztak, akik a Kalkuttai Egyetem és más angol nyelvű oktatási intézmények révén jutottak hivatali álláshoz. Az oktatás terjedése – például az 1857-ben alapított Kalkuttai Egyetem – a gyarmati állam „modernizáló” hatásának egyik eleme volt, de a hozzáférés erősen egyenlőtlen maradt: a muszlim lakosság nagy része, a nők és a vidéki szegények számára az angol nyelvű képzés hosszú ideig gyakorlatilag elérhetetlen volt.

A helyi elitek átalakulása a gyarmati gazdaság és igazgatás együttes következménye volt. A régi mogul zamindárok egy része elvesztette birtokait, míg mások alkalmazkodtak az új rendszerhez, és a bérleti jövedelemre épülő, kényelmes életet élő **távollevő földbirtokos** réteggé váltak. A városi kereskedők, hitelezők és hivatalnokok közül sokan vásároltak földet, és így bekerültek a zamindári osztályba. A hitelezők – akik gyakran magas kasztú hindu kereskedőcsaládokból kerültek ki – a vidéki eladósodás révén egyre nagyobb befolyásra tettek szert, különösen Kelet-Bengáliában, ahol a paraszti adósságok a juta áringadozásai miatt gyakoriak voltak. Ez hozzájárult ahhoz a felekezeti és osztályalapú feszültséghez, amelyben a muszlim parasztok eladósodása gyakran hindu hitelezőkkel szembeni konfliktusként is megfogalmazódott. Fontos hangsúlyozni, hogy a felekezeti ellentétet nem a vallás teremtette, hanem a gazdasági pozíciók egyenlőtlen eloszlása, amely a gyarmati föld- és hitelrendszerben gyökerezett.

A gyarmati állam a helyi hatalmi viszonyokat nem csupán a földadón keresztül alakította. A rendőrség, a bíróságok és a börtönök új fegyelmező intézményei a gyarmati törvény rendjét kényszerítették ki, és a gyarmati hatóság a hagyományos közösségi vitarendezést fokozatosan a bírósági eljárásokkal váltotta fel. Ez a jogrend a tulajdonvédelemre épült, ami a földbirtokosok és hitelezők érdekeit szolgálta, miközben a paraszti szokásjogokat háttérbe szorította. A brit igazságszolgáltatás formális egyenlősége tehát a tényleges vagyoni és társadalmi egyenlőtlenségeket nem szüntette meg, sőt gyakran megerősítette.

6.1.5 Éhínségek és demográfiai válságok

A brit Bengália történetének legsúlyosabb demográfiai katasztrófái az éhínségek voltak, amelyek nem pusztán természeti csapások, hanem a gyarmati gazdasági és adórendszer következményeiként értelmezhetők. Az első nagy éhínség, az **1770-es bengáli éhínség** a Permanent Settlement bevezetése előtt, de már a Kelet-indiai Társaság adóbeszedési kísérletei idején történt. A halálos áldozatok számát a korabeli becslések és a későbbi történészi elemzések 7 és 10 millió közé teszik, ami a korabeli Bengália lakosságának akár egyharmadát is jelenthette. A halálozási adat bizonytalan, mert a korszakban nem volt megbízható népszámlálás, és a korabeli feljegyzések gyakran túloznak vagy hiányosak. Az éhínség okai között a terméskiesés mellett a gyarmati adóbehajtás kíméletlensége, a helyi tartalékok felélése és a kereskedelem zavara is szerepel.

A 19. században a bengáli régiót, beleértve a mai Banglades területét is, többször sújtották éhínségek, például 1873–1874-ben és 1896–1897-ben. A gyarmati kormányzat a 19. század végén **éhínség-bizottságokat** (Famine Commissions) állított fel, amelyek a közmunkaprogramok és a segélyezés formáit dolgozták ki. Ezek az intézkedések azonban gyakran elégtelenek voltak, és a segélyezést a 20. század elején is szigorú feltételekhez kötötték. Amartya Sen közgazdász 1981-es,

az éhínségekről írt munkája – amely a bengáli példákat is elemzi – azt a tételt fogalmazta meg, hogy az éhínség nem egyszerűen élelmiszerhiány, hanem a **jogosultságok** (entitlements) összeomlása: a szegények akkor halnak éhen, ha nincs hozzáférésük a rendelkezésre álló élelmiszerhez. Ez a megközelítés a gyarmati politika felelősségét a piaci és adminisztratív mechanizmusokon keresztül mutatja ki.

A **1943-as bengáli éhínség** a brit gyarmati időszak utolsó és legtragikusabb éhínsége volt, amelynek halálos áldozatait a legtöbb becslés 2,1 és 3 millió közé teszi, egyes történészek szerint ennél magasabb lehetett. Az éhínség a második világháború idején, a japán hadsereg burmai előretörése után bontakozott ki, amikor a gyarmati hatóságok a rizskészleteket a hadsereg és a városi lakosság ellátására irányították, a vidéki árak az egekbe szöktek, és a szegény parasztok, halászok és kézművesek elvesztették vásárlóerejüket. A brit kormányzat a háborús prioritásokra hivatkozva lassan reagált, és a segélyszállítmányok nem érték el a leginkább sújtott kelet-bengáli körzeteket. Az éhínség emléke a mai Banglades és India Nyugat-Bengália állam történeti emlékezetének meghatározó eleme, és a posztkoloniális bírálat fontos hivatkozási pontja. Az 1943-as éhínség elemzése a 1947: felosztás és Kelet-Pakisztán előzményeként is értelmezhető, mivel hozzájárult a gyarmati állammal szembeni bizalmatlansághoz és a muszlim politika radikalizálódásához.

6.1.6 Források és bizonytalanságok

A brit Bengália igazgatás- és gazdaságtörténetére vonatkozó ismeretek többféle forrástípusból származnak. Az elsődleges források közé tartoznak a Kelet-indiai Társaság és a brit kormányzat levéltári iratai, a kerületi adó- és birtoknyilvántartások, a gyarmati népszámlálások, a parlamentnek benyújtott jelentések, valamint a 19. századi **District Gazetteers** című közigazgatási leírások. A gazdasági adatok, például a jute-exportra vagy a földadó-bevételekre vonatkozó statisztikák a gyarmati adminisztráció nyilvántartásaiból erednek, és a korszakra jellemző pontatlanságokkal terheltek. A kortárs irodalmi alkotások, mint a Nil Darpan, és a későbbi paraszti emlékezet szóbeli történetei az alulnézeti tapasztalatokat dokumentálják, de ezeket is forráskritikával kell kezelni.

A legfontosabb vitatott kérdések közé tartozik a Permanent Settlement tényleges hatása a paraszti jólétre és a mezőgazdasági beruházásokra. Míg a korabeli brit hivatalnokok a stabilitást és a jogbiztonságot hangsúlyozták, a 20. század eleji nacionalista közgazdászok és a mai posztkoloniális történetírás a rendszer kizsákmányoló jellegét emeli ki. A deindusztrializáció mértéke is vitatott: a bengáli textilipar összeomlása dokumentált tény, de az, hogy ezt mennyiben okozta a brit piacnyitás, a technológiai verseny vagy a belső termelési viszonyok, továbbra is élénk tudományos vita tárgya. Az éhínségek halálos áldozatainak száma becslés, és a különböző kutatók eltérő módszerekkel dolgoznak; különösen az 1770-es éhínség esetében a korabeli adatok hiányossága miatt a számok nagy bizonytalanságot hordoznak. Az 1943-as éhínség kapcsán a brit kormányzat felelősségének megítélése szintén emlékezetpolitikai vita tárgya: a hivatalos brit álláspont sokáig a háborús körülményekre hivatkozott, míg a posztkoloniális történészek a gyarmati politika hibáit és közönyét hangsúlyozzák.

6.1.7 Rövid összefoglaló

- Az 1793-as **Permanent Settlement** a zamindárokat tulajdonossá tette, rögzített földadóval, de a magas követelés és a birtokárverések átalakították a vidéki hatalmi viszonyokat, és a parasztok kiszolgáltatottságát növelték.

- Az **indigótermesztés** kényszerítő rendszere a 19. század közepén paraszti ellenállást váltott ki (indigólázadás, 1859–1860), majd az ágazatot a **juta** váltotta fel, amely Kelet-Bengália fő exportcikkévé vált, de a nyereség zömét a kalkuttai gyárak és a kereskedelmi tőke fölözte le.
- A bengáli **muszlin- és textilipar** a 19. században összeomlott; a deindusztrializáció okairól vita folyik, de a brit piacnyitás és a védőintézkedések hiánya dokumentált tényező volt.
- A gyarmati állam **közvetett uralmat** épített ki: a kerületi gyűjtők, a zamindárok és a hitelezők közvetítésével irányította a vidéket, miközben Kalkutta a gyarmati gazdaság csomópontjává nőtt, és új hindu értelmiségi-hivatalnoki réteg (bhadralok) emelkedett fel.
- A **1770-es, a 19. századi és az 1943-as éhínségek** a gyarmati adó- és élelmiszer-politika következményei voltak; halálos áldozataik becslése bizonytalan, de milliós nagyságrendűek, és a 20. századi politikai mobilizációt is befolyásolták.
- A brit Bengália öröksége a mai Banglades területén a földbirtokrendszer, a jute-monokultúra, a Kalkutta-központú térszerkezet és a hindu–muszlim gazdasági egyenlőtlenségek formájában érvényesült, amelyek a későbbi nacionalista és muszlim politika alapjait képezték.

6.1.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen eltérések mutatkoznak a Permanent Settlement brit és nacionalista értelmezései között, és milyen bizonyítékokra támaszkodik mindkét álláspont?
2. Hogyan kapcsolódott össze az indigótermesztés kényszerrendszere és az 1859–1860-as paraszti ellenállás a gyarmati gazdaságpolitikával?
3. Milyen tényezők vezettek a bengáli textilipar leépüléséhez, és miért vitatott a deindusztrializáció okainak megítélése?
4. Milyen társadalmi csoportok alkották a brit Bengália helyi elitjét, és hogyan különbözött a kelet-bengáli muszlim parasztság helyzete a kalkuttai hindu bhadralokétól?
5. Miért tekinthetők a bengáli éhínségek, különösen az 1943-as, nem pusztán természeti katasztrófáknak, hanem a gyarmati állam működésének következményeinek?

6.2 Társadalom, vallás és reform

Az előző alfejezet a brit Bengália igazgatási kereteit és gazdasági átalakulását mutatta be, beleértve a földadó-rendszert, a zamindari szerkezetet és a gyarmati állam kiépülését. Ebben az alfejezetben a társadalmi és vallási viszonyokra, a 19. századi reformmozgalmakra, az oktatás átalakulására és a vallási határok fokozatos politizálódására összpontosítunk. A téma azért fontos, mert a mai Banglades és a tágabb bengáli régió identitásvitái, vallási-közösségi feszültségei és társadalmi mobilitási mintái részben e korszak folyamataira vezethetők vissza. A gyarmati korszak társadalmának megértéséhez azonban nem szabad a mai vallási és nemzeti kategóriákat visszavetítenünk: a 19. századi Bengália vallási, kaszt- és nyelvi viszonyai sokkal képlékenyebbek voltak, mint azt a későbbi nacionalista történetírások láttatják.

6.2.1 A vallási közösségek és a gyarmati kategorizáció

A 19. század elején Bengália vallási térképe nem volt olyan élesen kettéválasztott, mint amilyennek a későbbi politikai beszédmódok bemutatták. A mai Banglades területén a falusi lakosság jelentős része muszlim volt, míg a hindu lakosság aránya a nyugati területeken, Kalkutta környékén és egyes városi központokban volt magasabb. A hindu közösségen belül a kasztrendszer bonyolult hierarchiát alkotott: a brahman és a földbirtokos kasztok mellett nagy számban éltek alacsony

kasztú földművesek, halászok, kézművesek és érinthetetlennek tekintett csoportok. A muszlim közösség sem volt egységes: az **ashraf** (elit, arab, perzsa vagy közép-ázsiai származást valló családok) és az **atrap** (helyi, gyakran alacsonyabb társadalmi státuszú megtértek és földművesek) közötti megkülönböztetés fontos belső törésvonal volt. A helyi iszlám gyakorlatot erősen átszőtték a **szúfi rendek** (tariqa) és a népi jámborsági formák, amelyek gyakran hindu elemekkel keveredtek: közös szent helyek, helyi szentek és szertartások léteztek, ahol a határok nem a mai közösségi kategóriák szerint húzódtak.

A brit gyarmati adminisztráció a 19. század második felében a vallási hovatartozást a népszámlálások és a jogi kategóriák révén egyre inkább megszilárdította. Az 1871 és az azt követő évek népszámlálásai vallási közösségek szerint osztályozták a lakosságot, és ezek a számok hamarosan a politikai reprezentáció és a közösségi identitás alapjává váltak. Ez a folyamat nem a helyi társadalom spontán fejleménye volt, hanem a gyarmati osztályozás, a misszionáriusi viták és a helyi elitek érdekeinek kölcsönhatása. A vallási kategóriák megszilárdulása nem jelentette azonban, hogy a mindennapi életben a hindu-muszlim együttélés automatikusan megszűnt volna. A falusi társadalomban a gazdasági együttműködés, a közös ünnepek és a pragmatikus kapcsolatok tovább éltek, miközben a közösségi vezetők egyre inkább felfedezték a vallási identitás politikai hasznát.

A földbirtoklás és a gazdasági egyenlőtlenség vallási vonatkozásai is fontosak voltak. A brit **Permanent Settlement** (állandó földadó-rendszer) nyomán a zamindari (földbirtokosi) réteg jelentős része hindu volt, míg a földművesek és a mezőgazdasági munkások között sok muszlim élt. Ez a szerkezet egyes régiókban a vallási közösségek közötti gazdasági feszültségek alapjává vált, de a hindu közösségen belül is éles kaszt- és osztálykülönbségek álltak fenn. A későbbi történetírás sokáig a hindu zamindarok és a muszlim parasztok ellentétét hangsúlyozta, de a kép ennél árnyaltabb: számos muszlim földbirtokos is létezett, és a hindu parasztok is gyakran szenvedtek a zamindari rendszertől. A vallási és gazdasági hierarchiák tehát nem fedték le egymást teljesen.

6.2.2 A bengáli reneszánsz és a hindu reformmozgalmak

A 19. század első felében Kalkuttában kialakult a **bhadralok** (városi, angolul képzett, bérből élő középosztály), amely a brit oktatás, a kereskedelem és a gyarmati közigazgatás új lehetőségeiből emelkedett ki. Ez a réteg lett a **bengáli reneszánsz** fő hordozója: kulturális és társadalmi megújulás, amely a nyugati oktatás és a hindu klasszikus hagyomány találkozásából született. A reneszánsz fogalmát azonban a történészek vitatják: egyesek szerint túlságosan európai mintára értelmezi a folyamatot, mások szerint valódi kulturális öntudatra ébredést jelöl. A konszenzus annyi, hogy a 19. századi Kalkutta a szellemi és irodalmi élet fellendülésének színtere volt, és ez a mozgalom alapozta meg a későbbi bengáli nacionalizmust.

A bengáli reneszánsz kulcsfigurája **Rám Mohan Roy** (Raja Rammohan Roy, 1772–1833) volt, aki a monoteizmust hirdette, bírálta a bálványimádást és a társadalmi visszaéléseket, és a nyugati jogi és oktatási intézmények átvételét szorgalmazta. 1828-ban megalapította a **Brahmo Samaj** (Brahma Sabha) nevű reformközösséget, amely a hindu rituálék mérséklését, a kasztkülönbségek elutasítását és a nők helyzetének javítását tűzte ki célul. Roy a **szati** (satidaha, özvegyégetés) elleni kampányával vált országosan ismertté; az 1829-es brit rendelet, amely betiltotta a szatit, részben az ő érvelésére támaszkodott, de a gyakorlat vidéken még évtizedekig fennmaradt, és a rendelet alkalmazása sem volt következetes.

A reformmozgalmak másik nagy alakja **Isvar Csandra Vidjászagar** (Ishwar Chandra Vidyasagar, 1820–1891) volt, aki a nők oktatását és az özvegyújraházasodást szorgalmazta. Munkássága nyomán született meg az 1856-os törvény, amely legalizálta a hindu özvegyek újraházasodását, bár a konzervatív hindu közösség nagy része ezt elutasította. A reformerek azonban nem alkottak

egységes tábort: a Brahmo Samaj maga is több irányzatra bomlott, és a hindu orthodoxia – amely a szent szövegek és a hagyomány védelmére hivatkozott – erősen ellenezte a női reformokat, az angol oktatásban való részvételt és a kasztrendszer bírálatát. A viták középpontjában gyakran a női test, a házasság és a családi szerep állt, ami azt mutatja, hogy a vallási reformok nem pusztán teológiai kérdések voltak, hanem a társadalmi hatalom újraosztásáról szóltak.

A bengáli irodalom és nyelv is ebben az időszakban alakult át. **Michael Madhusudan Dutt** (1824–1873) a nyugati epikus és drámai formákat ültette át a bengáli irodalomba; **Bankimcsandra Csattopádhjáj** (Bankim Chandra Chatterjee, 1838–1894) regényei pedig a későbbi nacionalista szimbolika fontos forrásai lettek. Bár a reneszánsz elsődlegesen a férfi elithez kötődött, a női oktatásban és az irodalmi életben is megjelentek női szereplők, de hangjuk a forrásokban sokáig alulreprezentált maradt. A nők helyzetéről szóló vitákban a reformerek és a konzervatívok egyaránt a nőket gyakran a hindu közösség tisztaságának jelképeként kezelték, ami korlátozta az önálló női cselekvés terét.

6.2.3 Muszlim reformtörekvések és a vallási megújulás

A bengáli muszlim társadalomban a 19. század elején több, egymástól eltérő reform- és megújulási mozgalom is kibontakozott. Az egyik legismertebb a **Faraizi mozgalom** (Faraizi movement), amelyet **Hadzsi Sariatullah** (Haji Shariatullah, 1781–1840) alapított az 1810-es évek végén. A mozgalom neve az arab *farz* (vallási kötelesség) szóból ered, és azt hirdette, hogy a muszlimoknak szigorúan be kell tartaniuk az iszlám kötelező előírásait, valamint el kell utasítaniuk a hindu szokásokból átvett elemeket. Sariatullah fia, **Dudu Miyan** (1819–1862) a mozgalmat a kelet-bengáli parasztság gazdasági sérelmeivel kapcsolta össze, és fellépett a hindu zamindarok és a brit adómegváltás ellen. A Faraizi mozgalom így egyszerre volt vallási megújulási kísérlet és paraszti tiltakozó mozgalom; a történészek vitatják, hogy a két elem közül melyik volt a domináns, és mennyiben volt a mozgalom osztályalapú vagy vallási jellegű.

Hasonlóan összetett jelenség volt **Titu Mir** (Titu Mir, 1782–1831) mozgalma, amely 1831-ben fegyveres felkelésbe torkollott. Titu Mir a játszott földesúri elnyomás és a brit adórendszer ellen szervezte a parasztokat, és vallási jelszavakat is használt; a felkelést a brit csapatok verték le, Titu Mir pedig elesett. Az esemény a korabeli brit forrásokban „vallási fanatikusok” lázadásaként jelent meg, de a modern történetírás ezt az értelmezést kritizálja, és inkább a gyarmati adóztatás, a földbirtokosi kizsákmányolás és a vallási identitás összefonódását emeli ki. A felkelés nem ért el tartós eredményt, de a későbbi bengáli muszlim emlékezetben az ellenállás példájává vált.

A 19. század második felében Észak-Indiából két nagy hatás érte a bengáli muszlim közösséget. Az **Aligarh mozgalom** (Aligarh movement), amely **Sir Syed Ahmad Khan** (1817–1898) nevéhez fűződik, a muszlim elit angol oktatását és a modern tudományok elsajátítását szorgalmazta, hogy a muszlimok versenyképesek maradjanak a gyarmati államban. Ezzel párhuzamosan a **Deoband** iskola (1866) a hagyományos iszlám tudományok megőrzésére és a vallási oktatás megerősítésére helyezte a hangsúlyt. Bengáliában az Aligarh-modell lassabban terjedt, mint Észak-Indiában, mert a bengáli muszlim elitek egy része továbbra is a perzsa-arab műveltséget részesítette előnyben, és a brit adminisztráció sem támogatta egyenlően a muszlim oktatást. A hagyományos **medresze** (madrasa) hálózat tovább élt, de a modern állami hivatalokhoz szükséges angol nyelvtudás hiánya a muszlim középosztály lemaradásához vezetett. Ez a lemaradás később politikai sérelemmé vált, de ismét hangsúlyozni kell, hogy a folyamat nem egyszerűen a hindu elit „elnyomásának” következménye volt, hanem a gyarmati oktatáspolitika, a gazdasági szerkezet és a muszlim elitek saját döntéseinek együttes eredménye.

A bengáli muszlim közösségen belül a nyelvi kérdés is feszültséget hordozott. A falusi muszlim lakosság bengáliul beszélt, de a városi ashraf elit egy része az urdut és a perzsát tekintette a muszlim identitás nyelvének. Ez a törés a 19. század végén még nem politizálódott olyan élesen,

mint a 20. század közepén, de a nyelvi hierarchia már ekkor befolyásolta az oktatáshoz és a hivatalokhoz való hozzáférést. A bengáli nyelvű muszlim irodalom lassan fejlődött, és a bengáli muszlim középosztály kialakulása elmaradt a hindu bhadralok mögött.

6.2.4 Oktatás, nyelv és társadalmi mobilitás

A brit oktatáspolitika a 19. század elején kezdetben a keleti ismeretek, azaz a szanszkrit és perzsa hagyomány támogatását helyezte előtérbe, de az 1830-as évektől az angol nyelvű elitképzés vált dominánssá. A **Hindu College** (1817) Kalkuttában a nyugati típusú oktatás első fontos intézménye volt, amely a bhadralok kinevelésében kulcsszerepet játszott. A **Kalkuttai Egyetem** (University of Calcutta, 1857) megalapítása tovább szélesítette a felsőoktatáshoz való hozzáférést, bár az intézmény vizsgaközpontként működött, és a tényleges oktatás a főiskolákon zajlott. Az angol nyelvű oktatás a gyarmati hivatalok, a jogi pálya és a kereskedelem kapujává vált, így aki ezt megszerezte, jelentős társadalmi emelkedésre számíthatott.

A női oktatásban a misszionárius iskolák és a hindu reformerek munkája volt meghatározó, de a női írástudás a század végén is rendkívül alacsony maradt. A **Bethune School** (1849) Kalkuttában az egyik első kísérlet volt a lányok szervezett oktatására; a reformerek a női oktatást a hindu társadalom elmaradottságának felszámolásához kötötték, de a konzervatív ellenállás miatt a fejlődés lassú volt. A falusi lányok oktatása szinte teljesen hiányzott, és a purdah (a nők elzártsága) intézménye a muszlim és a magasabb hindu kasztokban egyaránt korlátozta a nők nyilvános megjelenését.

A vernakuláris oktatás kérdése a század második felében vált vitatottá. A brit adminisztráció egy része a helyi nyelveken folyó alapoktatást támogatta, míg mások az angol elitképzésre koncentráltak. A bengáli nyelvű oktatás fejlődött, de a magasabb állásokhoz továbbra is az angol nyelvtudás volt a feltétel. A muszlim közösség angol oktatásának késlekedése részben abból fakadt, hogy a hindu elitek korábban felismerték az új rendszer előnyeit, részben pedig abból, hogy a muszlim vallási iskolák az arab és perzsa műveltséget tekintették mérvadónak. A brit hatóságok sem tettek eleget a muszlim oktatás támogatásáért, és egyes források szerint a közösség vallási érzékenységét is figyelembe vették, ami tovább késleltette az átállást. A történészek vitatják, mennyiben volt ez a brit „oszd meg és uralkodj” politika tudatos része, és mennyiben a helyi elitek eltérő stratégiáinak következménye.

Az oktatás tehát a társadalmi mobilitás kulcscsatornája volt, de egyenlőtlenül működött. A bhadralok kialakulása a hindu középosztály megerősödését hozta, míg a muszlim középosztály lassabban növekedett. Ez az aszimmetria a 20. század elején politikai feszültségek forrásává vált, és hozzájárult a muszlim elitek azon meggyőződéséhez, hogy a gyarmati állam és a hindu társadalom egyaránt hátrányosan kezeli őket. Ugyanakkor a hindu bhadralok sem voltak egységesek: a kasztok közötti különbségek, a földbirtokosok és a városi értelmiség érdekei ütköztek, és a reformerek társadalmi bázisa viszonylag szűk maradt.

6.2.5 A vallási határok politizálódása a 19. század végén

A 19. század utolsó harmadában a vallási identitás fokozatosan politikai törésvonallá vált, de ez nem volt előre elrendelt folyamat. A brit népszámlálások, amelyek a vallási hovatartozást kérdezték, ösztönözték a közösségi eliteket, hogy létszámukat és arányaikat hangsúlyozzák, és a számok körüli viták a közösségi identitás megerősödéséhez vezettek. A helyi önkormányzati választások bevezetése az 1880-as években új terepet nyitott a vallási reprezentációért folytatott küzdelemnek. A hindu és muszlim szervezetek egyaránt igyekeztek biztosítani a maguk jelöltjei számára a szavazatokat, ami a közösségi lojalitás felértékelődését hozta.

Az 1880-as években a **tehénvédelem** (gau-rakša) mozgalom hindu részről vallási és szimbolikus okokból a tehénvágás betiltását követelte, ami muszlim közösségekben éles ellenérzést váltott ki, mivel a tehénvágás az iszlám áldozati gyakorlat része is lehetett. A mozgalom több helyen vallási zavargásokhoz vezetett, de a konfliktusok mértéke régiónként változó volt. A történészek egy része ezeket a feszültségeket a brit gyarmati politika „oszd meg és uralkodj" stratégiájának tulajdonítja, amely tudatosan egymás ellen játszotta ki a vallási közösségeket. Mások a gazdasági versenyt, a földbirtoklási vitákat és a vallási reformmozgalmak polarizáló hatását hangsúlyozzák. A konszenzus hiánya jelzi, hogy a vallási határok politizálódása többtényezős folyamat volt, amelyben a gyarmati állam osztályozási gyakorlata, a helyi elitek érdekei és a vallási ébredés egyaránt szerepet játszott.

Fontos azonban, hogy a 19. századi kommunalizmus nem azonos a 20. századi tömegpolitikai vallási nacionalizmussal. A falusi társadalomban a hindu-muszlim együttélés továbbra is gyakran pragmatikus maradt, és a közösségi konfliktusok inkább a városi középosztály és az elitek körében éleződtek ki. A későbbi, az 1947-es felosztáshoz vezető folyamatok gyökerei részben itt keresendők, de a 19. század végi Bengáliában még senki sem láthatta előre a régió kettészakadását. A történészek ezért óvnak attól, hogy a korszakot kizárólag a későbbi vallási konfliktusok előjátékaként olvassuk.

6.2.6 Források és bizonytalanságok

A 19. századi bengáli társadalom, vallás és reform rekonstrukciójához többféle forrás áll rendelkezésre, de ezek egyenlőtlenül oszlanak el. Az elsődleges források közé tartoznak a brit népszámlálási jelentések, a kormányzati iratok, a bírósági jegyzőkönyvek, a misszionáriusi jelentések, valamint a reformerek írásai, röpiratai és levelei. A hindu reformmozgalmak dokumentumai viszonylag gazdagok, mert a bhadralok nagy hangsúlyt fektettek az írásos önigazolásra. A muszlim reformmozgalmak, különösen a Faraizi és a Titu Mir-féle paraszti megmozdulások forrásai gyakran a brit hatóságok büntető eljárásaiból származnak, amelyek a résztvevőket ellenségként ábrázolták, ezért az események rekonstrukciója torzított lehet. A falusi lakosság vallási életéről, a mindennapi együttélésről és a nők tapasztalatairól kevés közvetlen forrás maradt fenn, így ezeket a területeket a történészek inkább másodlagos következtetésekkel, a későbbi visszaemlékezések és a folklór segítségével próbálják megismerni.

A másodlagos szakirodalom a bengáli reneszánszról, a hindu reformmozgalmakról és a muszlim megújulásról kiterjedt, de a hangsúlyok erősen eltérnek. A korábbi, gyakran nacionalista történetírás a bengáli reneszánszot a hindu elit nemzeti ébredésének dicsőséges fejezeteként mutatta be, míg a posztkoloniális kritika a mozgalom elitista, patriarchális és a gyarmati hatalomhoz kötődő vonásait emeli ki. A muszlim reformmozgalmak értelmezésében is vita folyik: egyesek szerint ezek elsősorban vallási megújulási kísérletek voltak, mások szerint paraszti osztályharcok, amelyeket a vallási nyelv csak álcázott. A kommunális feszültségek okairól szintén nincs egyetértés, és a vitákban a résztvevők gyakran saját jelenkori álláspontjukat vetítik vissza a múltba.

A népszámlálási adatokkal kapcsolatban is óvatosságra van szükség. A gyarmati korszak népszámlálásai a vallási kategóriákat mereven kezelték, és nem vették figyelembe a vegyes identitásokat, a szúfi és hindu közös gyakorlatokat, valamint a helyi vallási sokféleséget. A hindu és muszlim lakosság arányaira vonatkozó 19. századi becslések ezért csak közelítő jellegűek, és a későbbi közösségi politizálás gyakran ezeket az adatokat használta fel szelektíven.

6.2.7 Rövid összefoglaló

- A 19. századi Bengália vallási térképe bonyolult volt: hindu és muszlim közösségek, kasztok, szúfi rendek és helyi vegyes gyakorlatok együtt éltek, és a mindennapi határok gyakran átjárhatók voltak.
- A brit népszámlálások és jogi kategóriák megszilárdították a vallási identitásokat, és a közösségi elitek erre építve kezdték politizálni a vallást.
- A bengáli reneszánsz a kalkuttai bhadralok kulturális és társadalmi megújulása volt, amely a hindu reformokban (Brahmo Samaj, szatiellenesség, nőoktatás) és az irodalomban mutatkozott meg, de elitista és patriarchális vonásai miatt vitatott.
- A muszlim reformtörekvések között a Faraizi mozgalom és a Titu Mir-féle felkelés a vallási megújulást a paraszti sérelmekkel kapcsolta össze; a 19. század második felében az Aligarh mozgalom és a Deoband iskola eltérő válaszokat adott a modern oktatás kihívására.
- Az oktatás a társadalmi mobilitás kulcsa volt, de egyenlőtlenül működött: a hindu bhadralok gyorsabban emelkedtek, míg a muszlim középosztály lemaradása később politikai sérelemmé vált.
- A vallási határok politizálódása a 19. század végén a népszámlálások, a helyi választások, a tehénvédelem vitája és a gazdasági érdekellentétek nyomán erősödött, de nem vezetett automatikusan a 20. századi vallási nacionalizmushoz.
- A falusi társadalom tapasztalatai, a nők helyzete és a mindennapi vallási gyakorlatok források hiányában kevéssé ismertek; a történetírás vitái a reneszánsz elitizmusáról, a parasztmozgalmak jellegéről és a gyarmati politika szerepéről továbbra is nyitottak.

6.2.8 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan hatott a brit népszámlálási és jogi gyakorlat a vallási közösségek megszilárdulására Bengáliában, és miért nem vezetett ez automatikusan a mindennapi együttélés megszűnéséhez?
2. Milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg a hindu Brahmo Samaj irányzat és a muszlim Faraizi mozgalom között a társadalmi reform és a vallási megújulás szempontjából?
3. Miért váltak a női reformok – a szati, az özvegyújraházasodás és a nőoktatás – a 19. századi bengáli társadalomban központi vitatémává, és kinek a hangja hiányzik ezekből a vitákból?
4. Hogyan kapcsolódott össze az angol oktatás elterjedése a bhadralok felemelkedésével és a muszlim középosztály lemaradásával, és milyen következményei lettek ennek a későbbi politikai feszültségekre?
5. Milyen forrásokból tudjuk rekonstruálni a 19. századi bengáli falusi vallási életet, és milyen módszertani korlátokkal kell szembenéznünk a népszámlálási adatok és a misszionáriusi jelentések értelmezésekor?

6.3 A bengáli nacionalizmus és a muszlim politika

A 19. század végére Brit-Indiában a politikai élet két, egymással összefonódó, mégis fokozatosan szétváló pályán mozgott: az indiai nacionalizmus egyre erőteljesebben követelt nagyobb részvételt a kormányzásban, miközben a muszlim közösséget érintő társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek és a hindu többséggel szemben érzett vélt vagy valós sérelmek egyre határozottabban a külön politikai képviselet gondolatát erősítették. Bengália (bengáliul Bānglā, angolul Bengal) volt ennek a feszültségnek az egyik legfontosabb színtere: itt élt a legnagyobb muszlim többségű tartományi lakosság, és itt éleződtek ki leglátványosabban azok a viták, amelyek végül az indiai muszlim politika és a bengáli identitás különválásához vezettek. Ez az alfejezet az 1905-ös

bengáliai felosztástól az 1940-es lahore-i határozatig, majd a második világháborús átmeneti évek politikájáig követi nyomon ezt a folyamatot. Az elbeszélés középpontjában nem egy elkerülhetetlen „muszlim önrendelkezési út" áll, hanem olyan szereplők, intézmények, gazdasági érdekek és eszmei áramlatok, amelyek együttesen alakították a bengáli politika irányát. A fejezet végén a források és a történészi viták áttekintése is szerepel, mert a korszak több alapvető kérdése – például az 1905-ös felosztás indítékai vagy a „kétnemzet-elmélet" pontos tartalma – a mai napig vitatott.

6.3.1 Az 1905-ös bengáliai felosztás és annak politikai következményei

A 20. század első éveiben Brit-Indiában a közigazgatási reformok és a politikai mozgósítás egyaránt felgyorsultak. A British Indian Empire területi beosztása ekkor még a 19. század folyamán kialakított, elsősorban igazgatási és adóztatási szempontokat tükröző határokat követte. Bengália tartománya hatalmas, több mint 78 millió lakosú terület volt (a korabeli népszámlálások becslései szerint), amely gyakorlatilag a mai Banglades, az indiai Nyugat-Bengál, Bihar, Dzsárkhand és Odisa területének egy részét foglalta magában. A tartományi kormányzat azonban nehezen tudta hatékonyan igazgatni ezt a hatalmas, nyelvileg és társadalmilag is sokszínű térséget.

Curzon alkirály (George Nathaniel Curzon, 1899–1905) 1905. július 20-án jelentette be, hogy Bengáliát két részre osztják. A hivatalos brit indoklás szerint a felosztás pusztán adminisztratív jellegű volt: a cél a hatékonyabb kormányzás, a fejletlenebb keleti területek gyorsabb fejlődésének elősegítése és a túlterhelt kalkuttai központ tehermentesítése volt. A megvalósult terv szerint létrejött **Kelet-Bengál és Asszám** (Eastern Bengal and Assam) tartomány, amelynek központja **Dakka** (Dhaka) lett, és amelynek lakossága mintegy 31 millió fő volt; valamint **Nyugat-Bengál** (West Bengal), amely megtartotta a régi központot, Kalkuttát (Calcutta), és amelyhez Bihárt és Odisát is hozzácsatolták. A felosztás 1905. október 16-án lépett életbe.

A felosztás azonban azonnal politikai vihart kavart, és a későbbi történészi interpretációk is bemutatják, hogy a brit döntés mögött valójában nem pusztán közigazgatási megfontolások álltak. A felosztás terve már az 1880-as évektől napirenden volt, és a bengáli hindu értelmiségi és földbirtokos réteg – különösen Kalkutta és a nyugati területek elitje – már a bejelentés előtt is hevesen ellenezte. Az ő érvelésük szerint a felosztás a bengáli nemzeti egységet törte volna meg, és egyúttal gyengítette volna a kalkuttai politikai és gazdasági elitek befolyását. A hindu nacionalista értelmezés a felosztást brit „oszd meg és uralkodj" politikaként értékelte, amelynek célja a hindu-muszlim egység aláásása és a gyarmati uralom fenntartása volt. Ez az értelmezés később a hivatalos brit indoklástól eltérő, de a források alapján részben alátámasztható álláspontttá vált a történetírásban.

A muszlim közösség jelentős része ugyanakkor kezdetben támogatta a felosztást. Kelet-Bengálban a lakosság többsége muszlim volt – a becslések szerint körülbelül 18 millió muszlim és 12 millió hindu élt –, és a muszlim földbirtokosok, parasztok és a feltörekvő értelmiség számára az új tartomány lehetőséget kínált arra, hogy megszabaduljon a nyugati, hindu dominanciájú kalkuttai adminisztráció és gazdasági elit túlsúlyától. A Kelet-Bengálban élő muszlim elit a felosztásban a saját gazdasági és politikai felemelkedésének eszközét látta. A **Muszlim Liga** (All-India Muslim League) – amelyet 1906 decemberében, Dakkában alapítottak – kezdeti programjában a muszlim politikai érdekek védelme, a brit hűség és a hindu többségű Kongresszus Párttal szembeni egyensúlykeresés állt. A Liga 1906-os alapítását a felosztás körüli politikai mozgósítás és a muszlim elit azon törekvése segítette, hogy a britek által 1909-ben bevezetett **Morley–Minto-reformokkal** külön választói testületet (separate electorates) és fenntartott helyeket kapjanak a muszlimoknak.

A felosztás elleni hindu mozgalom azonban rendkívül széles körűvé vált. A **Swadeshi mozgalom** (swadeshi: „saját ország") a brit áruk bojkottját, a hazai, kézműves termelés támogatását és a nemzeti oktatás fejlesztését hirdette. A mozgalom demonstrációkkal, tömeggyűlésekkel és a brit

áruk nyilvános elégetésével járt, és gyorsan átterjedt a bengáli középosztályra, a diákokra és a vidéki lakosság egy részére is. A **terrorista forradalmi mozgalom** (anushilan samiti) is ebben az időszakban erősödött meg: kisebb csoportok fegyveres akciókat, merényleteket hajtottak végre brit tisztviselők ellen, ami a brit hatóságok részéről szigorú megtorlást, letartóztatásokat és sajtókorlátozásokat váltott ki. A korszak a bengáli politikai életben így egyszerre hozta a tömegtüntetések, a bojkott és a politikai erőszak megjelenését.

A felosztást végül 1911-ben, V. György brit uralkodó delhi-i koronázási durbarján visszavonták. A döntés hátterében a hindu politikai nyomás, a swadeshi mozgalom tartóssága és a brit hatóságok azon számítása állt, hogy a muszlimok támogatásának elvesztése kisebb politikai kockázattal jár, mint a kalkuttai hindu elit és a Kongresszus Párt folyamatos ellenállása. A visszavonás azonban mély nyomot hagyott a bengáli muszlim politikai tudatban: sok muszlim vezető úgy értelmezte, hogy a brit kormányzat hajlandó feláldozni a muszlim érdekeket a hindu nacionalista mozgalom nyomására. Ez a csalódás hozzájárult ahhoz, hogy a Muszlim Liga fokozatosan az önálló muszlim politikai fellépés irányába mozdult el, és a muszlim elit egy része elkezdte újragondolni viszonyát a brit uralomhoz és a Kongresszus Párthoz.

6.3.2 A Muszlim Liga megerősödése és az alkotmányos reformok

Az 1905 utáni évtizedben a bengáli muszlim politika két, egymástól eltérő pályán mozgott. A mérsékelt, lojalista irányzat a brit kormányzattal való együttműködést és a fokozatos alkotmányos reformokat pártolta, míg a radikálisabb, fiatalabb értelmiségiek egyre inkább a pán-iszlám eszmék és az oszmán kalifátus iránti szolidaritás felé tájékozódtak. A **khilafat-mozgalom** (a „kalifátus” mozgalom) 1919–1922 között ezt a feszültséget a felszínre hozta: az oszmán birodalom első világháborús veresége és a kalifátus intézményének megszűnése, illetve a szövetséges hatalmak által tervezett békeszerződések az indiai muszlimok körében is tiltakozást váltottak ki. A mozgalom vezetői – Mahátma Gandhi és a Kongresszus Párt támogatásával – a brit uralom elleni nemzeti összefogás részévé tették a kalifátus védelmét, és tömegmozgósító kampányt indítottak a békeszerződés ellen. A bengáli muszlimok körében a khilafat-mozgalom különösen erős volt, mert a kelet-bengáli vidéki lakosság jelentős része vallási érzületből is támogatta a mozgalmat, és számos helyi vallási vezető, úgynevezett **ulema** (muszlim vallástudós) csatlakozott hozzá.

A khilafat-mozgalom azonban felszínre hozta a hindu-muszlim együttműködés korlátait is. A mozgalom idején a Kongresszus Párt és a Muszlim Liga szorosabb együttműködést alakított ki, és Gandhi is támogatta a muszlimok követeléseit, ami a hindu és muszlim politikai erők időleges összefogását eredményezte. Ugyanakkor a mozgalom leszerelése, az 1921–1922-es **Moplah-felkelés** (a dél-indiai Malabár-parton élő muszlim közösség, a mappilák felkelése) és a hindu-muszlim vallási feszültségek számos helyen erőszakba torkollottak. A történészi szakirodalom ezt az időszakot úgy értékeli, hogy a khilafat-mozgalom ugyan rövid időre összekapcsolta a különböző vallási közösségek politikai törekvéseit, de hosszú távon inkább megerősítette a vallási alapú politikai identitások elkülönülését.

Az 1919-es **Government of India Act** (India kormányzásáról szóló törvény) és az 1920-as, 1930-as évek alkotmányos reformjai – különösen az 1935-ös **Government of India Act** – fokozatosan kiterjesztették a tartományi autonómiát és a választójogot, de a választójog továbbra is szűk, vagyoni és iskolázottsági feltételekhez kötött, többnyire a lakosság kis hányadára korlátozódott. A muszlimok számára fenntartott külön választói testület intézménye ugyanakkor garantálta, hogy a muszlim politikai elitek a tartományi gyűlésekben is képviselethez jussanak. Ez a rendszer a muszlim politikai osztály megerősödését segítette, de egyben bebetonozta a vallási alapú politikai képviselet logikáját is.

A bengáli muszlim politika ebben az időszakban regionálisan tagolt volt. Az első világháború előtti években a **Krishak Praja Party** (Parasztok Néppártja) és más, vidéki támogatottságú

szervezetek a paraszti érdekeket, az adósságterhek könnyítését és a földbirtokosok elleni panaszokat képviselték. A városi muszlim értelmiség egy része viszont a nyugati típusú oktatásban és a modern szakmákban látta a felemelkedés útját. Az 1920-as években a bengáli muszlim politikai életben három irányzat vált meghatározóvá: a lojalista, alkotmányos reformokat támogató **Muszlim Liga**, a vidéki paraszti elégedetlenségre építő **Krishak Praja Party**, valamint a vallási reform és a pán-iszlám szolidaritás jegyében fellépő **ulema** csoportok, amelyek közül többen az 1919-es **Jamiat Ulema-e-Hind** (Indiai Ulema Szövetség) vagy a **Jamiat Ulema-e-Islam** (Iszlám Ulema Szövetség) szervezeteihez kötődtek. Ez a politikai sokszínűség eleve cáfolja azt a leegyszerűsítő képet, amely szerint a muszlim közösség egységesen egyetlen politikai szervezet mögé sorakozott volna fel.

6.3.3 A népszámlálási kategóriák és a vallási identitás politizálódása

A bengáli muszlim politika fejlődését nem lehet megérteni a brit gyarmati adminisztráció által bevezetett kategorizációs gyakorlatok nélkül. A 19. század végétől a brit indiai népszámlálások vallási közösségekre bontva rögzítették a lakosságot, ami a „hindu” és „muszlim” kategóriákat a hétköznapi közigazgatás és a politikai retorika alapfogalmaivá tette. Ez a gyakorlat nem egyszerűen tükrözte a meglévő társadalmi valóságot, hanem aktívan formálta is azt: a népszámlálási kategóriák megerősítették a vallási identitás politikai jelentőségét, és hozzájárultak ahhoz, hogy a muszlim elitek saját közösségüket számszerű kisebbségként érzékeljék, még akkor is, ha Bengáliában a muszlimok alkották a lakosság többségét.

A bengáli társadalomban a vallási megosztottság nem felelt meg a modern „vallási kisebbség” fogalmának. A muszlimok és hinduk között a mindennapi életben gyakori volt az együttélés, a kereskedelmi kapcsolatok, sőt a közös vallási szokások is, például a szúfi szentek és a hindu szentek tiszteletének keveredése. Ugyanakkor a földbirtokviszonyokban és a társadalmi hierarchiában létezett egy strukturális törésvonal: a nagybirtokosok, a városi kereskedők és a hivatalnoki elit jelentős része hindu volt, míg a muszlimok többsége kisbirtokos paraszt, mezőgazdasági munkás vagy iparos volt. Ez a gazdasági egyenlőtlenség a 20. század elején egyre inkább vallási köntösben jelent meg, és mind a hindu, mind a muszlim politikai mozgalmak kihasználták. A muszlim elitek a hindu földbirtokosok és pénzkölcsönzők elleni panaszaikat vallási sérelmekként fogalmazták meg, míg a hindu nacionalista retorika gyakran a muszlim közösséget idegenként, a bengáli nemzet egységét fenyegető tényezőként jelenítette meg.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a vallási identitás politizálódása nem volt szükségszerű, és a korszak szereplői közül sokan – hinduk és muszlimok egyaránt – ellenezték a vallási alapú politikai szervezkedést. A bengáli irodalmi reneszánsz és a modern oktatás terjedése olyan közös kulturális identitást is teremtett, amelyre a későbbi bengáli nacionalizmus építhetett. A bengáli nyelvű irodalom, a színház és a sajtó közös terepe volt a hindu és muszlim értelmiségieknek, és számos muszlim író, költő és tudós is a bengáli kulturális nemzethez tartozónak vallotta magát, nem pedig egy kizárólag vallási alapon meghatározott közösséghez. Ennek az örökségnek a szerepe a későbbi, 1947 utáni kelet-pakisztáni, majd bangladesi identitás alakulásában alapvető.

6.3.4 A „kétnemzet-elmélet” és az 1940-es lahore-i határozat

Az 1930-as években az indiai politikai életben a hindu-muszlim ellentét kiéleződött, és a muszlim politikai elit egyre inkább afelé a következtetés felé hajlott, hogy a hindu többségű India keretein belül a muszlimoknak nem lesz biztosított a politikai és kulturális önrendelkezése. Ezt a gondolatot fogalmazta meg a modern értelemben vett „kétnemzet-elmélet” (two-nation theory). Az elmélet szerint a hinduk és a muszlimok Indiában nem pusztán két vallási közösség, hanem két külön nemzet: eltérő vallásuk, kultúrájuk, történelmi tapasztalataik és társadalmi szokásaik vannak,

ezért politikai jövőjük is külön államot igényel. Az elmélet összekapcsolódott Mohámed Ali Dzsinná (Muhammad Ali Jinnah) nevével, aki a Muszlim Liga elnökeként az 1940-es évek elején vált a muszlim politikai mozgalom meghatározó alakjává.

A „kétnemzet-elmélet" státuszát azonban a forráskritika szempontjából pontosan kell kezelni. Ez nem tényszerű leírása a bengáli vagy indiai társadalomnak, hanem egy politikai doktrína, amelyet az adott történelmi kontextusban meghatározott politikai célokkal fogalmaztak meg. A történészek között vita van arról, hogy az elmélet az 1930-as években mennyire volt széles körben elfogadott a muszlim közösségen belül, és hogy Dzsinná mennyiben képviselte a bengáli muszlimok érdekeit. A bengáli muszlim politikai elit egy része – például a **Krishak Praja Party** vezetője, **Abul Kászem Fazlul Huk** (A. K. Fazlul Huq) – ugyan támogatta a muszlim autonómiát, de nem feltétlenül az indiai muszlimok egységes nemzetállamának, azaz Pakisztánnak a létrehozását tartotta elsődleges céljának. Számos helyi muszlim politikus és értelmiségi sokkal inkább a bengáli nyelvi-kulturális identitás megerősítését, illetve a tartományi autonómia kiszélesítését pártolta, semmint egy földrajzilag kettéválasztott, Punjab és Bengál közötti egységes muszlim állam tervét.

Az 1940. március 23-án Lahorban elfogadott **lahore-i határozat** (Lahore Resolution, később gyakran „Pakisztán-határozatként" emlegették) ezt a politikai fordulatot intézményesítette. A határozat kimondta, hogy azokon a területeken, ahol a muszlimok többséget alkotnak – így Indiában északnyugaton és keleten –, „független államokat" kell létrehozni, amelyekben a muszlimok szabadon fejleszthetik kultúrájukat és intézményeiket. A határozat szövege azonban szándékosan homályos volt a leendő állam vagy államok számát és földrajzi kiterjedését illetően, mert a Liga vezetése még nem tudta, hogy a benne rejlő különböző regionális érdekek – például a bengáli muszlimok és a pandzsábi muszlimok – hogyan lesznek összeegyeztethetők. A határozatot a történészek ezért nem egyértelmű követelésként, hanem egy politikai platformként értelmezik, amely a későbbi tárgyalások során változott.

A lahore-i határozat jelentősége abban állt, hogy a Muszlim Liga hivatalosan is elmozdult a brit indiai szövetségi állam fenntartásától a muszlim többségű területek különállásának követelése felé. Ez a fordulat Bengáliában vegyes fogadtatásra talált. A Liga bengáli szervezete, amelyet **Huseyn Shaheed Suhrawardy** és mások vezettek, egyre nagyobb támogatottságra tett szert a muszlim középosztály és a vallásosabb vidéki rétegek körében, de a paraszti érdekeket képviselő mozgalmak továbbra is a gazdasági követeléseket helyezték előtérbe. Az 1940-es és 1943-as években ráadásul Bengáliában – és különösen a mai Banglades területén – súlyos éhínség pusztított, amelynek becsült áldozatszáma több millió fő volt. Az 1943-as **bengáli éhínség** (Great Bengal Famine) okai között a történészek a brit hadigazdálkodás, a rizsimport korlátozása, a spekuláció és a közigazgatási kudarcok együttes hatását emelik ki. Ez a katasztrófa mélyen megrázta a bengáli társadalmat, és megerősítette a brit uralom erkölcsi legitimitásának válságát, ami közvetve a Muszlim Liga és más függetlenségi erők pozícióit erősítette.

6.3.5 A második világháború, a bengáli válság és a felosztáshoz vezető út

A második világháború alatt India stratégiai felvonulási területté vált a japán fenyegetéssel szemben. Bengália – különösen annak keleti része, a mai Banglades területe – közvetlenül a hadműveleti zónához tartozott: a japán hadsereg 1942-ben elfoglalta Burmát, és a bengáli partvidék, valamint az Asszám felé vezető útvonalak kulcsfontosságúvá váltak. A brit hadigazdálkodás Bengáliában készleteket halmozott fel, közlekedési korlátozásokat vezetett be, és a rizsellátást központi ellenőrzés alá vonta. Az 1943-as éhínséget a későbbi vizsgálatok szerint nem egyszerűen a terméskiesés, hanem a háborús gazdálkodás, a piaci spekuláció, az áremelkedések és a szegény vidéki lakosság vásárlóerejének összeomlása okozta. A becsült áldozatszám – forrástól függően – 1,5 és 3 millió fő között mozog; a pontos számot a halálozási nyilvántartások hiányosságai miatt

nem lehet megállapítani. Ez a katasztrófa a mai Banglades területén élő muszlim parasztokat sújtotta a legsúlyosabban, és a bengáli kollektív emlékezetben azóta is központi helyet foglal el.

A háború alatt a bengáli politika tovább polarizálódott. A Muszlim Liga az éhínség és a háborús nélkülözés közepette a brit uralom ellen irányuló propagandát folytatott, és egyre határozottabban követelte a muszlim többségű területek különállását. Ezzel párhuzamosan a hindu nacionalista mozgalmak, különösen a **Hindu Mahasabha** és más szervezetek is erősödtek, és a vallási alapú politikai retorika mindkét oldalon felerősödött. Az 1946-os választásokon a Muszlim Liga Bengáliában elsöprő győzelmet aratott a muszlim fenntartott helyeken, ami a Liga követelésének népi támogatottságát látszott igazolni. Ugyanakkor a választások elemzése azt is megmutatja, hogy a Liga sikere részben a külön választói testület intézményének köszönhető, részben pedig annak, hogy a Liga kampánya sikeresen kapcsolta össze a muszlim vallási és gazdasági sérelmeket a külön államiság követelésével.

1946-ban Bengáliában és a szomszédos Bihárban is vallási erőszakhullám söpört végig. Az 1946. augusztusi **„nagy kalkuttai ölés”** (Great Calcutta Killings) néven ismert hindu-muszlim összecsapások több ezer ember halálát okozták, és a városi erőszak vidékre is átterjedt. A Noakhali és Tippera (a mai Banglades területén) térségében elkövetett erőszak elsősorban a hindu kisebbséget sújtotta, és több tízezer embert kényszerített menekülésre. A hindu oldalon is történtek tömeges atrocitások muszlimokkal szemben. Az erőszak áldozatait és elkövetőit a források nagyon eltérően ítélik meg, és a mai napig érzékeny emlékezetpolitikai vita tárgya, hogy az eseményeket „kommunális zavargásoknak”, „polgárháborús erőszaknak” vagy szisztematikus üldözésnek kell-e nevezni. A történészi konszenzus annyiban egyértelmű, hogy a hindu és muszlim politikai elitek, valamint a helyi milíciák egyaránt részt vettek a gyűlöletkeltésben és a fegyveres erőszakban, a brit hatóságok pedig képtelenek voltak vagy nem akarták megakadályozni a mészárlásokat.

Az 1946-os választásokat és a vallási erőszakhullámot követően a brit kormányzat 1947 elején bejelentette India felosztását és a hatalom átadását. A **Cyril Radcliffe** vezette határmegállapító bizottság 1947 augusztusáig jelölte ki a hindu többségű India és a muszlim többségű Pakisztán közötti határokat, amelyek Bengáliát is kettévágták: Nyugat-Bengál India része lett, míg Kelet-Bengál Pakisztán keleti szárnya, azaz Kelet-Pakisztán (East Bengal) része lett. A határ megállapítása során a bizottság elsősorban vallási demográfiai adatokra támaszkodott, de a határvonalat gyakran sűrűn lakott, vegyes lakosságú területeken húzták meg, ami az 1947-es felosztást követő hónapokban hatalmas lakosságcserét, menekültválságot és újabb erőszakhullámot okozott. A becslések szerint 7–10 millió ember hagyta el otthonát a felosztást követő hónapokban, és több százezer ember halt meg az erőszakban vagy a menekülési útvonalakon. A résztvevők közötti felelősség megoszlása továbbra is történészi vita tárgya.

A bengáli muszlim politika szempontjából a felosztás nem hozott egyértelmű győzelmet. Bár a Muszlim Liga elérte a külön muszlim többségű állam létrehozását, Kelet-Pakisztán földrajzilag elszigetelt, gazdaságilag kiszolgáltatott terület volt, amelyet az indiai terület választott el a nyugati országrésztől. A bengáli muszlim politikai elitek egy része kezdetben támogatta a pakisztáni államot, de hamarosan szembesült azzal, hogy a központi kormányzat – amelyet a nyugati pandzsábi és szindhi elitek domináltak – nem hajlandó elismerni a bengáli nyelvi és kulturális önrendelkezést. Ez a feszültség a későbbi, 1947 utáni időszakban a bengáli nacionalizmus új formáját hozta létre, amely már nem elsősorban vallási alapon, hanem a nyelv és a regionális identitás alapján határozta meg magát. Az 1905-ös felosztás, a Muszlim Liga térnyerése, a khilafat-mozgalom és az 1940-es lahore-i határozat tehát egy olyan politikai utat jelöl ki, amely nem lineárisan vezetett Banglades 1971-es függetlenségéhez, hanem számos törésen és ellentmondáson keresztül alakította a bengáli muszlim politikai identitást.

6.3.6 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet a brit indiai hivatalos iratokra, népszámlálási jelentésekre, a Muszlim Liga és a Kongresszus Párt korabeli nyilvános dokumentumaira, sajtótermékekre, valamint a korszakról szóló szakirodalomra támaszkodik. Az 1905-ös felosztás körüli viták rekonstruálásához a korabeli kormányzati jelentések, a kalkuttai és dakai sajtó, valamint a hindu és muszlim politikai szervezetek kiáltványai állnak rendelkezésre. Az éhínség és a felosztás utáni erőszak áldozatszámai azonban csak becslések, mert a halálozási nyilvántartások hiányosak, és a különböző kormányzati, újságírói és egyházi források adatai jelentősen eltérnek.

Különösen bizonytalan a kalkuttai és noakhali erőszak áldozatainak száma: a leggyakrabban idézett becslések 4 000 és 10 000 fő közé teszik a kalkuttai áldozatok számát, míg Noakhali és Tippera esetében 5 000 és 20 000 közötti értékek szerepelnek. A történészek nem vitatják az erőszak tényét és tömeges jellegét, de az áldozatszámok pontosítása a források elfogultsága és a halotti anyakönyvek hiánya miatt nem lehetséges. Hasonlóképpen az 1943-as bengáli éhínség okainak aránya – a természeti tényezők, a brit hadigazdálkodás, a piaci spekuláció és a közigazgatási tehetetlenség súlya – máig vita tárgya a szakirodalomban. Az Indiai Statisztikai Intézet és más kutatók által készített becslések 1,5–3 millió halálesetet valószínűsítenek, de egyes újabb kutatások ennél magasabb értékeket is felvetnek.

A „kétnemzet-elmélet” és a lahore-i határozat értelmezése szintén vitatott. A Pakisztán hivatalos emlékezetpolitikája a határozatot a nemzeti függetlenség alapító aktusaként ünnepli, míg a bengáli és indiai történetírás egy része hangsúlyozza a határozat szövegének többértelműségét és a bengáli muszlim elit megosztottságát. A források arra utalnak, hogy a Liga vezetése sem 1940-ben, sem 1946-ban nem rendelkezett egységes, minden részletre kiterjedő tervvel a leendő pakisztáni állam földrajzi és alkotmányos berendezkedéséről. Ezt a bizonytalanságot a későbbi 1947-es felosztás kapcsán is figyelembe kell venni.

Végül fontos megjegyezni, hogy a bengáli muszlim politika történetét sokáig a pakisztáni és az indiai nemzeti történetírás egymással versengő narratíváiból ismertük. Az újabb, nemzetközi szakirodalom azonban egyre nagyobb figyelmet fordít a helyi szereplők, a paraszti mozgalmak, a nők és a nem elit csoportok tapasztalataira, és igyekszik elkerülni a muszlim közösség homogén egységként való ábrázolását. Ez a szemléletváltás alapvetően befolyásolja az alfejezetben tárgyalt folyamatok értelmezését.

6.3.7 Rövid összefoglaló

- Az 1905-ös bengáliai felosztás hivatalosan közigazgatási célú volt, de a hindu nacionalista értelmezés szerint a brit „oszd meg és uralkodj” politika része; a muszlim elitek kezdetben támogatták, mivel Kelet-Bengálban többségben voltak, és felemelkedést reméltek.
- A felosztás elleni swadeshi mozgalom és a forradalmi terrorizmus a bengáli hindu politikai mobilizációt erősítette, míg a felosztás 1911-es visszavonása a muszlim elitekben a brit lojalitás válságát mélyítette.
- A Muszlim Liga 1906-os megalakulása és a külön választói testület 1909-es bevezetése a vallási alapú politikai képviselet logikáját intézményesítette, ami a hindu és muszlim politikai identitások elkülönülését gyorsította.
- A khilafat-mozgalom (1919–1922) rövid időre összekapcsolta a hindu és muszlim politikai erőket, de a vallási erőszak és a politikai csalódások hosszabb távon a különállás irányába hatottak.
- Az 1940-es lahore-i határozat a Muszlim Liga hivatalos fordulatát jelentette a muszlim többségű területek külön államának követelése felé, de a szöveg többértelműsége és a bengáli

muszlim politikai elit megosztottsága miatt a pakisztáni állam terve nem volt egyértelműen meghatározott.
- Az 1943-as bengáli éhínség – becsült 1,5–3 millió halottal – a brit hadigazdálkodás és a piaci spekuláció következménye volt, és mélyen aláásta a gyarmati uralom legitimitását Bengáliában.
- Az 1946-os választásokon a Muszlim Liga elsöprő győzelme, majd az 1946-os kalkuttai és noakhali vallási erőszakhullám, végül az 1947-es felosztás olyan folyamatot zárt le, amely nem oldotta meg, hanem inkább újratermelte a bengáli társadalom vallási és gazdasági törésvonalait.

6.3.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen indokokkal magyarázták a britek az 1905-ös bengáliai felosztást, és miért értékelték ezt a hindu és a muszlim politikai elitek ennyire eltérően?

2. Hogyan járult hozzá a külön választói testület bevezetése és a népszámlálási kategóriák rendszere a vallási alapú politikai identitások megerősödéséhez Bengáliában?

3. Mit mondott ki az 1940-es lahore-i határozat, és miért kell a szöveget nem egyetlen konkrét államhatár tervének, hanem politikai platformnak tekinteni?

4. Milyen történészi érvek magyarázzák, hogy az 1943-as bengáli éhínséget nem egyszerűen természeti katasztrófaként, hanem a brit háborús gazdálkodás és a piaci spekuláció következményeként kell számon tartani?

5. Hasonlítsa össze az 1905-ös felosztás visszavonásának muszlim értelmezését a későbbi, 1947-es felosztás kapcsán megfogalmazott muszlim politikai követelésekkel! Milyen folytonosságok és törések figyelhetők meg?

6.4 1947: felosztás és Kelet-Pakisztán

6.4.1 Bevezetés: a felosztás mint régiótörténeti cezúra

Az 1947-es indiai felosztás nem egyszerűen két utódállam, India és Pakisztán megalakulását jelentette, hanem Dél-Ázsia keleti peremén olyan államhatárt hozott létre, amely a bengáli nyelvi és kulturális közösséget kettévágta. Az alábbi fejezet azt vizsgálja, hogyan vált az 1946-os kalkuttai zavargások után kialakult döntéshozatali zsákutcából területi felosztás, milyen emberi következményekkel járt a menekültválság, és miért örökölt Kelet-Pakisztán már születése pillanatában olyan feszültségeket – mindenekelőtt a bengáli nyelv hivatalos státuszának kérdését –, amelyek a későbbi bangladesi államiság előtörténetét meghatározták. A témát a bengáli muszlim politika előzményeihez A bengáli nacionalizmus és a muszlim politika kapcsolódóan tárgyaljuk, miközben a jelenkori Banglades Demokratizálódás és a Haszina-korszak megértéséhez is alapot adunk.

6.4.2 A felosztáshoz vezető út: 1940–1947

A Lahore-i határozat és a bengáli értelmezés. A felosztás gondolatának formális alapja az Összindiai Muszlim Liga 1940. évi Lahore-i határozata volt, amely a muszlim többségű északnyugati és keleti övezetek számára „független államok” létrehozását követelte. A határozat

szövege azonban nem beszélt egységes Pakisztánról, és bengáli értelmezői hosszú ideig úgy vélték, hogy a keleti zóna önálló államalakulat lehet. A bengáli muszlim politikai vezető, **Abul Kászim Fazlul Huk** (Abul Kasem Fazlul Huq) – aki maga is szerepet vállalt a határozat megszövegezésében – 1941-ben megalakította a Bengáli Kormányzó Tartományban a Muszlim Liga vezette kormányt, de hamarosan összeütközésbe került a Liga központi vezetésével. A bengáli Muszlim Liga frakciói között az 1940-es években végighúzódott a feszültség: egyesek a tartományi autonómiát, mások az összindiai muszlim politikai egységet, megint mások az egységes, de független Bengáliát támogatták.

Az 1943-as bengáli éhínség rávilágított a tartományi kormányzás kudarcaira, és meggyengítette a bengáli muszlim politikai osztály legitimitását. Az éhínség áldozatainak száma a tudományos becslések szerint 2,1 és 3 millió között mozgott, de a halálozási regisztráció hiányosságai miatt ez a szám továbbra is vitatott. A brit gyarmati kormány háborús prioritásai, a rizsimport megszakadása a japán megszállás nyomán, és az árszabályozás kudarca mind szerepet játszott; a későbbi indiai és bangladesi emlékezetpolitika az éhínséget rendszerint a brit gyarmati politikának tulajdonítja, míg a brit kormányzat a háborús rendkívüli helyzetre és a tartományi mulasztásokra hivatkozott.

Az 1946-os választás és a közvetlen akció napja. Az 1946-os tartományi választásokon a Muszlim Liga a muszlim mandátumok többségét megszerezte Bengáliában, és a Liga központi vezetése – mindenekelőtt **Mohamed Ali Dzsinnah** (Muhammad Ali Jinnah) – úgy értékelte, hogy a párt kampánya a pakisztáni állam melletti népszavazást jelentette. Ezt az értelmezést a Liga hivatalos álláspontként terjesztette, ám a választási adatokból a szavazói szándékok részletes motivációja nem rekonstruálható, és a kortárs bengáli sajtó egy része a szavazatokat inkább muszlim közösségi mobilizációnak, semmint egyértelműen alkotmányos felhatalmazásnak tekintette. A Liga 1946 augusztusában meghirdette a **közvetlen akció napját** (Direct Action Day), amely Kalkuttában több ezer halálos áldozatot követelő zavargásokba torkollott. Az áldozatok száma a hivatalos becslés szerint 4 000 körül volt, a kortárs sajtó és a későbbi kutatók ennél magasabb számot is valószínűsítenek; a halottak jelentős része a város dolgozónegyedeiből került ki, és a hindu–muszlim közösségi törésvonalak mellett a városi szegénység, a feketepiac és a háború utáni munkanélküliség is táplálta az erőszakot.

A kalkuttai zavargások után a felosztás esélye gyakorlatilag megpecsételődött. A tartományi kormányzásban a Liga és a Kongresszus közötti együttműködés kudarcot vallott, és a bengáli politikai élet szereplői közül egyre többen kezdték el a területi megosztást elkerülhetetlennek tekinteni. A rövid életű **egységes Bengália** (United Bengal) tervét 1947 tavaszán elsősorban a bengáli értelmiségiek egy csoportja vetette fel, köztük Szarat Csandra Bose, de a terv sem a Kongresszus, sem a Muszlim Liga vezetésénél nem kapott tartós támogatást. A terv kudarca azóta is tudományos vita tárgya: egyes kutatók szerint valódi lehetőség lett volna a közösségi erőszak elkerülésére, mások szerint a terv a későbbi hatalmi politika által eleve megvalósíthatatlan volt.

6.4.3 A felosztás geográfiája: a Radcliffe-határ

A felosztási döntés mechanizmusa. Az 1947. június 3-i terv – a brit alkirály, **Lord Mountbatten** bejelentésében – az indiai függetlenség és a felosztás menetrendjét rögzítette. Bengália esetében a területi felosztást a **Cyril Radcliffe** vezette határmegállapító bizottságra bízták. Radcliffe nem ismerte a régiót, és mindössze néhány hét alatt, 1947 augusztusában kellett határozatot hoznia; a bizottság elé került térképek, népszámlálási adatok és a Muszlim Liga, illetve a Kongresszus által benyújtott területi igények egymásnak ellentmondóak voltak. Az 1941-es népszámlálás vallási megoszlási adatai alapján a bizottság a muszlim többségű területeket Pakisztánhoz, a hindu többségűeket Indiához rendelte, ám ahol a népszámlálási adatok nem

tükrözték a tényleges felekezeti arányokat, vagy ahol a felekezeti határok nem követtek világos területi mintázatot, a döntés szükségszerűen önkényessé vált.

A határvonal kettévágta a bengáli deltavidék összefüggő gazdasági egységeit. A jute- (dzsúszálas juta) termelő körzetek egy része Kelet-Pakisztánhoz, a feldolgozó malmok többsége azonban az indiai Nyugat-Bengáliához került; Kalkutta, a régió központi nagyvárosa Indiának jutott, miközben Kelet-Pakisztánnak nem volt hasonló városi központja. A vasútvonalak, a folyami kikötők és az öntözőrendszerek metszékei gyakran kerültek a határ két oldalára. A Radcliffe-díj (Radcliffe Award) szövegét a felosztás napján, 1947. augusztus 17-én, azaz a hivatalos függetlenség után hozták nyilvánosságra, hogy a brit kormány elkerülje a határviták kirobbanását a függetlenség pillanatában.

A Mountbatten-menetrend és az időzítés vitája. Az 1947-es felosztás ütemterve rendkívül gyors volt: a brit kormány és a helyi politikai elitek alig több mint tíz hét alatt kívántak lezárni egy olyan folyamatot, amelynek emberi és közigazgatási következményei évtizedekre nyúltak. A döntéshozók egy része úgy vélte, hogy a gyors hatalomátadás megelőzi a további közösségi erőszakot; mások, köztük több brit köztisztviselő és katonai vezető, túlzottan sietőnek tartotta. A sietségnek a felosztás áldozatainak száma szempontjából máig ható következményei vannak: a határövezet felekezeti erőszakhulláma 1946 végétől 1948 elejéig súlyos áldozatokat követelt, és a szervezett menekültmozgás megfelelő nemzetközi felügyelet hiányában zajlott le.

6.4.4 A menekültválság és a közösségi erőszak

Az emberi mobilitás mérete. A bengáli felosztás emberi ára a 20. század egyik legnagyobb kényszermigrációs hulláma volt. A tudományos konszenzus szerint 1946 és 1950 között mintegy 12 millió ember kelt át a bengáli határ két oldala között; a pontatlan népszámlálási és menekült-regisztrációs adatok miatt az ennél alacsonyabb és magasabb becslések is léteznek. A kezdeti, 1947-es szakaszban a menekültek többsége a nyugati határvidékről érkezett, később, az 1950-es kelet-pakisztáni zavargások idején újabb hullám indult meg. Az emberek nem egyetlen irányban mozogtak: a határ menti területeken a hindu és muszlim lakosság egyaránt érintett volt, és az erőszak kitörése után a kisebbségben maradt közösségek folyamatos fenyegetettségben éltek.

Az erőszak szerkezete. A felekezeti erőszak nem volt egyenletesen eloszlatva sem időben, sem térben. A legsúlyosabb események a határ menti körzetekben, Kalkuttában, Daccsában (Dacca, ma Dakka) és a folyami átkelőhelyek környékén zajlottak. A támadások célpontjai gyakran a védtelen vidéki lakosság soraiból kerültek ki; az erőszak elkövetői között felfegyverzett csoportok, helyi milíciák és a feloszlatott hadseregek leszerelt katonái egyaránt megtalálhatók voltak. A dokumentumokból ismert, hogy sok esetben a helyi közigazgatás és a rendőrség nem volt képes vagy nem volt hajlandó megvédeni a kisebbségi közösségeket; egyes brit és indiai források a közigazgatás összeomlását, mások a hivatalnokok közötti felekezeti részrehajlást hangsúlyozzák.

A nők elleni erőszak – elrablásuk, kényszerházasságuk és családjukból való kiszakításuk – a felosztás során rendkívül elterjedt volt. Az 1947 utáni indiai és pakisztáni kormányok közös programokat indítottak az elrabolt nők felkutatására és visszaszolgáltatására, ám ezek a programok maguk is ellentmondásosak voltak: a nők akarata gyakran háttérbe szorult a közösségi számlálás és a családi becsület szempontjaival szemben. A történetírás ezt a kérdést a 2000-es évek óta fokozott figyelemmel kutatja; az áldozatok számáról és sorsáról csak részleges levéltári adatok állnak rendelkezésre.

A menekültek társadalmi helyzete. Kelet-Pakisztánban a beérkező muszlim menekültek – akiket gyakran **muhádzsírnak** (muhajir, azaz „bevándorló”) neveztek, annak ellenére, hogy bengáliak voltak – a városi peremterületeken, vasútállomásokon és ideiglenes táborokban zsúfolódtak össze. A menekültek és a helyi lakosság közötti viszony feszültségekkel terhes volt: a bevándorlók

jelentős része urdu nyelvű volt, és a kormányzati munkahelyek, a vasúti szolgálat és az oktatás területén igyekezett elhelyezkedni; ezzel párhuzamosan a bengáli kormányzati alkalmazottak egy része elvesztette állását, vagy attól tartott, hogy a központosító kormányzat az urdu nyelvűeket részesíti előnyben. Ez a társadalmi feszültség közvetlenül beépült a kialakuló nyelvi mozgalom érvelésébe.

6.4.5 Kelet-Pakisztán létrejötte: a demográfiai és gazdasági adottságok

A tartomány és a központ viszonya. Kelet-Pakisztán 1947. augusztus 14-én, Pakisztán megalakulásának napján jött létre. Az új állam két, földrajzilag egymástól mintegy 1 600 kilométerre fekvő szárnyból állt: a nyugati és a keleti tartományból. A két rész között a hivatalos politikai retorika szerint az iszlám vallási kötelék jelentette az összekötő kapcsot, de a mindennapi közigazgatás, a gazdasági integráció és a kulturális önértelmezés azonnali nehézségekbe ütközött. Kelet-Pakisztán lakossága az 1951-es pakisztáni népszámlálás szerint mintegy 42 millió fő volt, ezzel a szövetségi állam lakosságának mintegy 56 százalékát adta. A bengáli anyanyelvűek alkották a lakosság döntő többségét, míg az állam hivatalos nyelve – a gyarmati örökség és a nyugati tartomány elitjének nyelve – az urdu lett.

A demográfiai többség és a politikai képviselet között rövid idő alatt feszültség támadt. Az alkotmányozó gyűlés első vitáiban a bengáli képviselők – akik a lakosságarányos képviselet elvét vallották – ütköztek a nyugat-pakisztáni pártokkal, amelyek a tartományi paritás elvét (vagyis a két szárny egyenlő képviseletét) támogatták. E vita a nyelvi kérdéssel együtt a fokozatos keleti elidegenedés alapja lett.

Gazdasági kettősség. A gyarmati korban a bengáli gazdaság a világpiacba integrálódott, de a feldolgozóipar és a kereskedelem központjai mindvégig az indiai félre, elsősorban Kalkuttára és a nyugat-bengáli iparvárosokra összpontosultak. Kelet-Pakisztán a jute-termelésben meghatározó szerepet játszott: az 1950-es évek elején a világ jute-exportjának mintegy 80 százaléka a kelet-bengáli földekről származott. A termés jelentős részét azonban a hagyományos kereskedelmi csatornákon keresztül a kalkuttai malmok dolgozták fel; a felosztás után Pakisztánban alig működött jute-feldolgozó üzem. A két szárny közötti valutáris, vámpolitikai és árfolyamviták a kelet-bengáli termelőket különösen érzékenyen érintették, mert jövedelmük az indiai piaci ciklusoktól függött. A gazdasági hátrány érzete etikai és politikai dimenziót is kapott: a bengáli értelmiség egy része úgy értékelte, hogy a nyugati szárny a keleti tartomány jövedelmét a saját fejlesztésére fordítja.

A közigazgatási folytonosság kérdése. A brit gyarmati igazgatásban Bengália közigazgatási egységeit indiai közvetítőn keresztül szervezték. A felosztás után Kelet-Pakisztánnak nem volt sem fővárosa (a tartomány központja Dacca lett, de a kormányzati infrastruktúra kiépítése éveket vett igénybe), sem elegendő képzett bürokratája. A pakisztáni állam hivatalos nyelve angol és urdu lett, ami a bengáli közszolgálati aspiránsokat hátrányba hozta. Az összindiai közszolgálatból érkezett tisztviselők egy része nyugatról érkezett, és nem beszélte a helyi nyelvet; a bengáli középosztály számára ez a jelenség a gyarmati alávetettség új formájaként jelent meg. Fontos azonban megjegyezni, hogy a nyelvi kérdés nem kizárólag bengáli–nyugati etnikai törés volt: Kelet-Pakisztánon belül a bengáli anyanyelvűek mellett számos kisebbségi nyelv (például a csittagongiak nyelve, a szilheti nyelvjárás és a kisebb austroázsiai, illetve tibeti-burmai nyelvek) beszélői éltek, akiknek nyelvi jogai a bengáli mozgalom retorikájában sem kaptak mindig megfelelő figyelmet.

6.4.6 A nyelvi mozgalom kezdete: 1947–1952

A nyelvi kérdés kormányzati kezelése. A nyelvi vita közvetlenül a pakisztáni állam megalakulása után robbant ki. 1947 novemberében a Pakisztáni Oktatási Konferencia javasolta, hogy az állam hivatalos nyelve az urdu legyen. Ezt a bengáli értelmiségiek, diákok és politikusok egy része a bengáli lakosság demográfiai többségének semmibevételeként értékelte. A következő évben, 1948-ban Dzsinnah dakai beszédében kijelentette, hogy az urdu lesz Pakisztán egyetlen hivatalos nyelve. A beszéd pontos szövege és a nyelvi passzus kontextusa vitatott: a kormánypárti értelmezés szerint Dzsinnah az urdut nem a bengáli ellenében, hanem a korábbi gyarmati angol helyettesítéseként jelölte meg; a bengáli nyelvi mozgalom hívei szerint azonban a kijelentés a bengáli nyelv másodrendűvé tételét jelentette.

A nyelvi mozgalom a dakai egyetem és a kormányzati főiskolák diákjai körében szerveződött először. A **tamaddun madzslisz** (Tamaddun Majlish) nevű bengáli kulturális szervezet, amelyet a dakai egyetem tanárai és diákjai alapítottak, már 1947 őszén követelte, hogy a bengáli legyen az állam egyik hivatalos nyelve, és hogy az oktatásban, a közszolgálatban és a médiában egyenrangúként használják az urduval. A követelés gyorsan túllépett a diákok körén: a bengáli újságok, irodalmi körök és helyi politikusok egyre szélesebb rétegei csatlakoztak hozzá. A mozgalom első nagy tömegeseményére 1948. március 11-én került sor Dakkán, amikor a rendőrség letartóztatta a tiltakozó diákok egy részét; a demonstráció a nyelvi kérdést országos üggyé tette.

A mozgalom társadalmi bázisa. A nyelvi mozgalom bázisa nem volt egységes politikai tábor. A bengáli muszlim középosztály, a diákok és a tanárok mellett a városi kiskereskedők és a kormányzati alkalmazottak egy része is részt vett a tiltakozásokban. A bengáli hindu kisebbség tagjai – akik 1947 után is viszonylag nagy számban éltek Kelet-Pakisztánban – szintén támogatták a bengáli nyelv hivatalossá tételét, de a mozgalom vezetői gyakran óvatosak voltak a hindu–muszlim közös fellépés nyílt hangoztatásával, mert a pakisztáni kormány a mozgalmat időnként az indiai ügynökök és a hindu közösség befolyásaként igyekezett lejáratni. Ez a vádaskodás a mozgalom hosszú távú emlékezetét is befolyásolta: a későbbi bangladesi történetírás a nyelvi mozgalmat döntően muszlim bengáli nemzeti mozgalomként ábrázolta, míg a hindu bengáliak részvételét és a baloldali csoportok szerepét részben háttérbe szorította.

Az 1952-es események és a nyelvi mártírok. A nyelvi mozgalom csúcspontját az 1952. február 21-i dakai tömegtüntetés és annak leverése jelentette. A kormányzat az 1950-es évek elején ismételten korlátozta a gyülekezési jogot, és a bengáli nyelvi követeléseket a tartományi rend helyreállításának ürügyén tiltotta. 1952. február 21-én a dakai egyetem és a helyi iskolák diákjai a 144. rendelet (gyülekezési tilalom) ellenére vonultak az utcára; a rendőrség és a katonai erők tüzet nyitottak a tömegre. A dokumentált halálos áldozatok száma legalább négy volt, de egyes becslések szerint az áldozatok száma ennél magasabb lehetett; a halottak neve és pontos száma máig vitatott, a bangladesi állami emlékezetpolitika a négy legismertebb áldozatot (Szalam, Barkat, Rafik, Dzsabbar) emelte ki. A sortűz után Kelet-Pakisztán-szerte tiltakozóhullám indult, és a kormányzat kénytelen volt engedményeket tenni: 1954-ben a bengáli az urduval egyenrangú hivatalos nyelvi státuszt kapott, az 1956-os alkotmány pedig kimondta, hogy a bengáli az állam egyik hivatalos nyelve.

A nyelvi mozgalom jelentősége túlmutat a nyelvi státusz jogi kérdésén. A mozgalom a bengáli identitás politikai kifejeződésének első tartós formája lett, és a későbbi kelet-pakisztáni autonómia-törekvések, végső soron az 1971-es bangladesi függetlenségi háború retorikájának kiindulópontját képezte. A bengáli nyelv védelme ugyanakkor nem jelentette automatikusan a bengáli etnikai homogenitás elfogadását: a kelet-pakisztáni kisebbségi nyelvek beszélői a mozgalomban részt vettek ugyan, de a későbbi bangladesi állami nacionalizmusban saját nyelvi jogaikat részben elvesztették, amit a jelenkori Banglades kisebbségi vitáihoz Demokratizálódás és a Haszina-korszak kapcsolódóan kell értelmezni.

6.4.7 A pakisztáni állam feszültségei: politikai képviselet és gazdasági integráció

A politikai rendszer bizonytalanságai. Kelet-Pakisztán politikai életében a Muszlim Liga mellett a bengáli ellenzéki pártok, elsősorban a **Krisak Pradzsa Párti** (Krisak Praja Party, azaz Parasztpárt) és a baloldali csoportok szervezték a kormányzattal szembeni erőket. Az 1951-es tartományi választásokon a Muszlim Liga gyenge eredményt ért el, az 1954-es választásokon pedig a bengáli ellenzéki **Egyesült Front** (United Front) döntő győzelmet aratott. A front programjában szerepelt a nyelvi követelés, a tartományi autonómia és a keleti szárny gazdasági fejlesztése. A központi kormányzat 1954-ben feloszlatta a tartományi kormányt, és rövid ideig kormányzói irányítás alá helyezte Kelet-Pakisztánt, ami tovább mélyítette a keleti politikai osztály bizalmatlanságát a központtal szemben. Az eseményeket a kelet-bengáli sajtó a nyugati elit hatalmi arroganciájaként értelmezte; a központ kormányzati dokumentumai a tartományi kormányzás destabilizációjára és a rend helyreállítására hivatkoztak.

A gazdasági integráció korlátai. A felosztás utáni Kelet-Pakisztán gazdasága fokozatosan elkülönült a korábbi bengáli piac többi részétől. Az új határ lezárta a folyami kereskedelmi útvonalak egy részét, és a hagyományos hitel- és kereskedőhálózatok is megszakadtak. A tartomány kormányzata és a központi kormányzat közötti jövedelemelosztási viták az 1950-es években rendszeressé váltak; a bengáli politikusok a keleti tartomány jute- és teaexportjának jövedelmét követelték vissza, míg a nyugati politikai elit a központi költségvetés stabilitását és a hadsereg finanszírozását helyezte előtérbe. A közgazdasági elemzések a két szárny közötti fejlettségi szakadék növekedését mutatják, bár a részletes statisztikai adatok hiányosak, és a pakisztáni kormány által közölt adatok és a bengáli ellenzéki becslések között jelentős eltérések voltak.

A hadsereg és az állami erőszak mintázata. A pakisztáni hadseregben a bengáli származású tisztek aránya az 1950-es években alig haladta meg az 1 százalékot; a hadsereg és a központi szolgálatok személyi állománya túlnyomórészt a nyugati tartományból került ki. Ez az etnikai egyensúlyhiány a keleti tartományban a biztonsági erők működését is befolyásolta: a nyelvi mozgalom leverése, a tartományi kormányzatok feloszlatása és a későbbi katonai beavatkozások a bengáli lakosság egy részében az idegen megszállás érzetét erősítették. Ugyanakkor a pakisztáni állam területi integritásának védelmezői a bengáli ellenzéki mozgalmakban a központi hatalom aláásásának kísérletét látták; mindkét értelmezés a hidegháborús regionális kontextusban, az indiai–pakisztáni szembenállás árnyékában is zajlott.

6.4.8 Források és bizonytalanságok

Az 1947-es felosztás és Kelet-Pakisztán korai történetének kutatása elsődlegesen levéltári forrásokra, népszámlálási adatokra, kormányzati jelentésekre, kortárs sajtóanyagokra és későbbi visszaemlékezésekre támaszkodik. Az áldozatok száma körüli bizonytalanság a halálozási regisztráció hiányából, a menekültmozgás pontatlan nyilvántartásából és az emlékezetpolitikai igényekből fakad. A Radcliffe-megbízás döntési folyamatáról csak részleges iratok maradtak fenn; a határvonal meghúzásának pontos motivációi ma is tudományos vita tárgyát képezik. A nyelvi mozgalom kapcsán a bengáli hindu és baloldali részvétel mértéke ugyancsak vitatott, mivel a későbbi bangladesi nemzeti történetírás ezt a szempontot részben háttérbe szorította. A gazdasági statisztikák esetében az 1950-es évek adatai nem mindenütt összehasonlíthatóak a mai módszertannal, ezért a fejlettségi szakadék mértékére vonatkozó megállapításokat a forrásbizonytalanság keretezi. A muhádzsír és a bengáli közösség viszonyának ábrázolásakor kerülni kell a csoportok közötti kollektív felelősség megfogalmazását: a feszültségek konkrét közigazgatási döntések, munkaerőpiaci helyzetek és médiadiszkurzusok eredői voltak.

6.4.9 Rövid összefoglaló

- Az 1946-os kalkuttai zavargások és a Muszlim Liga választási sikere után a bengáli felosztás a gyakorlati politikai döntések szintjére került; az egységes Bengália terve elbukott.
- A Radcliffe-határ 1947 augusztusában néhány hét alatt, népszámlálási adatok és ellentmondó területi igények alapján rajzolta meg a bengáli határt, amely kettévágta a deltavidék gazdasági egységeit.
- 1946–1950 között mintegy 12 millió ember kelt át a határ két oldalán; a közösségi erőszak, a nők elleni visszaélések és a menekülttáborok válsága a felosztás központi tapasztalata volt.
- Kelet-Pakisztán demográfiai többsége és gazdasági súlya nem tükröződött a központi politikai képviseletben; a jute-export jövedelmének elosztása és az állami munkahelyek nyelvi összetétele állandó feszültséget okozott.
- A bengáli nyelv hivatalos státuszának kérdése 1947-től kezdve mozgósította a bengáli értelmiséget és diákságot; az 1952. február 21-i sortűz a nyelvi mozgalom jelképévé vált.
- A nyelvi mozgalom a bengáli identitás politizálódásának első tartós formája volt, és magában hordozta a későbbi bangladesi függetlenségi törekvések érvkészletét.
- Kelet-Pakisztán és a nyugati szárny közötti politikai, gazdasági és katonai egyensúlyhiány a keleti tartományban a diszkrimináció érzetét erősítette, anélkül, hogy a bengáli elit egységesen szakított volna Pakisztánnal.

6.4.10 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan kapcsolódott a Radcliffe-határ meghúzása a korábbi bengáli népszámlálási adatokhoz, és milyen emberi és gazdasági következményekkel járt a határok meghúzása?
2. Miért nem tükrözte Kelet-Pakisztán demográfiai többsége a politikai rendszer súlypontjait, és milyen szerepe volt ebben a nyelvi kérdésnek?
3. Hasonlítsa össze a menekültek és a határ menti lakosok tapasztalatát a felosztás során azokkal a közösségi erőszakformákkal, amelyeket a szöveg a nők elleni visszaélésekkel kapcsolatban bemutat.
4. Milyen érvek és ellenérvek mentén vitáztak a nyelvi mozgalom bengáli és urdu támogatói, és miért nem redukálható ez a vita egyszerű etnikai konfliktusra?
5. A nyelvi mozgalom 1952-es csúcspontja hogyan vált a későbbi bangladesi állami emlékezetpolitika sarokpontjává, és milyen kisebbségi tapasztalatok maradtak ki ebből az emlékezetből?

7 Banglades 1947-től napjainkig

7.1 A nyelvi mozgalom és az 1971-es felszabadító háború

Amikor 1947. augusztus 14-én Pakisztán két, egymástól több mint 1500 kilométerre fekvő szárnya létrejött, a keleti tartomány bengáli nyelvű lakossága abban a reményben csatlakozott az új államhoz, hogy a muszlim többségű hazában vallási közössége és nyelve is védelemben részesül. Az 1947: felosztás és Kelet-Pakisztán alfejezetben tárgyalt államalapítás után azonban gyorsan kiderült, hogy a nyugati szárny politikai és katonai elitje a pakisztáni államot elsősorban az urdu nyelvű, központosított nemzetépítésre kívánta alapozni. A bengáli nyelv és a kelet-bengáli regionális identitás ezért a pakisztáni állammal folytatott hosszú, egyenlőtlen küzdelem középpontjába került, és ez a küzdelem 1971-ben az önálló Banglades függetlenségi háborújába torkollott. Az alfejezet ezt a folyamatot mutatja be a nyelvi mozgalomtól a kelet-pakisztáni válságon át a független állam megszületéséig, különös figyelemmel arra, hogy a háború és a tömeges erőszak dokumentált tényei mellett a minősítések és az áldozati számok hogyan váltak mindmáig vitatott emlékezetpolitikai kérdéssé.

7.1.1 A nyelvkérdés és az 1948–1952-es mozgalom

A független Pakisztán kezdettől fogva egy alapvető feszültséget hordozott: a nyugati szárny urdu és pandzsábi elitje az **urdu** nyelvet tekintette az iszlám alapú állam egyetlen természetes hivatalos nyelvének, míg Kelet-Bengália lakosságának többsége – hindu és muszlim bengáliak egyaránt – a **bengáli** (, bangla) nyelvű oktatáshoz, közigazgatáshoz és nyilvános nyelvhasználathoz kötötte saját identitását. A bengáli volt a tartomány túlnyomó többségi nyelve, beszélőinek száma az 1951-es népszámlálás szerint jóval meghaladta az urdu anyanyelvűekét, mégis az államalapítás utáni első években az urdu hivatalos bevezetését kezdték előkészíteni. A konfliktus nem csupán nyelvi kérdés volt: a bengáli politikai elit, a diákok és a városi értelmiség a keleti szárny másodrendű helyzetét is a nyelvpolitikán keresztül tapasztalta meg.

1948. március 21-én, dakai látogatásán **Muhammad Ali Dzsinnah** (Muhammad Ali Jinnah), Pakisztán főkormányzója olyan beszédet mondott, amely a kelet-bengáli közvéleményben mély nyomot hagyott: az urdu, és csakis az urdu lehet Pakisztán államnyelve. A kijelentést a kelet-bengáli diákok és értelmiségiek a bengáli identitás elleni támadásként értelmezték. Már 1948 márciusában sztrájkok és tüntetések robbantak ki Dakkában, és a feszültség a következő években ismétlődően kiújult. A kormányzat ugyanakkor a bengáli nyelv hivatalos elismerésétől továbbra is elzárkózott, mert attól tartott, hogy az nyelvi alapú szeparatizmust erősít.

A konfliktus 1952. január végén éleződött ki, amikor a pakisztáni miniszterelnök, **Khavadzsa Nazimuddin** (Khwaja Nazimuddin) ismét az urdu kizárólagos államnyelvi státusza mellett foglalt állást. A döntés hírére a Dakkai Egyetem és a kelet-bengáli főiskolák diákjai tiltakozó mozgalmat szerveztek. 1952. február 21-én Dakkában a 144. szakasz (gyülekezési tilalom) ellenére tüntető diákokra a rendőrség tüzet nyitott; a sortűzben a bengáli emlékezet szerint több tüntető, köztük **Rafik Uddin Ahmed**, **Abul Barkat**, **Abdul Dzsabbar** (Abdul Jabbar), **Szafiur Rahmán** (Shafiur Rahman) és **Abdusz Szalam** (Abdus Salam) életét vesztette. A halottak

pontos számát illetően a korabeli hatósági közlések és a szemtanúi beszámolók eltérnek, de maga az esemény – a békés tüntetés elleni fegyverhasználat és a halálos áldozatok – egybehangzóan dokumentált tény.

A **nyelvi mozgalom** (bhasha andolon) ezt követően országos jelentőségűvé vált. Kelet-Bengáliában a február 21-i sortűz emléke a bengáli nemzeti identitás és a pakisztáni központtal szembeni sérelmek legfontosabb szimbóluma lett. Bár az 1956-os pakisztáni alkotmány – más vitatott kérdésekkel együtt – végül a bengáli nyelvet is elismerte az állam nyelveként, a nyelvi mozgalom emlékezete már túlmutatott magán a nyelvkérdésen: a kelet-bengáli politikai közösség önrendelkezési igényének első, mártírokkal bíró megnyilvánulásaként rögzült. A mai Bangladesben február 21-ét a nyelvek és a nyelvi jogok nemzetközi napjaként tartják nyilván, miután az UNESCO 1999-ben erre a dátumra emlékezett.

7.1.2 Az 1954-es választás és az autoriter fordulat

A nyelvi mozgalom közvetlen politikai következménye az 1954-es kelet-bengáli tartományi választáson érlelődött meg. A bengáli ellenzék **Egyesült Front** (United Front) néven választási szövetséget hozott létre, amelyben a **Muzulmán Liga** kormányzásával elégedetlen csoportok – köztük az **Avami Liga** (Awami League) és az **A. K. Fazlul Huk** (A. K. Fazlul Huq) vezette **Krishak Sramik Párt** – egyaránt részt vettek. Az Egyesült Front a kelet-bengáli autonómia, a bengáli nyelv hivatalos elismerése és a gazdasági kizsákmányolás elleni fellépés programjával elsöprő győzelmet aratott: a tartományi törvényhozás szinte valamennyi muszlim mandátumát megszerezte. A választási eredmény megmutatta, hogy a bengáli lakosság elutasítja a nyugati szárny centralista politikáját.

A központi kormány azonban nem fogadta el a választók döntését. Az Egyesült Front kormányát néhány hónap után, 1954 májusában a központi kormányzó szükségállapoti jogkörére hivatkozva feloszlatták, Kelet-Bengáliát közvetlen központi irányítás alá vonták. A demokratikus felhatalmazás ilyen felülírása tovább növelte a kelet-bengáli politikai elit elidegenedését. Ezt követte 1958-ban az országos hadiállapot: **Ajub Kán** (Ayub Khan) tábornok átvette a hatalmat, betiltotta a pártokat, és olyan alkotmányos rendszert vezetett be, amely a delegált helyi testületekre építve a nyugat-pakisztáni katonai és bürokratikus elit hatalmát erősítette. Kelet-Bengália számára ez a demokratikus képviselet gyengülését és a gazdasági egyenlőtlenségek növekedését jelentette: a jövedelmek, az állami beruházások, a közigazgatási állások és a fejlesztési források elosztása a nyugati szárnyat részesítette előnyben.

A hatvanas évek közepén a kelet-bengáli politikai követelések **Mudzsibur Rahmán** (Sheikh Mujibur Rahman) vezetésével új lendületet kaptak. Az Avami Liga 1966-ban meghirdette a **hatpontos programot**, amely föderatív átalakulást, külön valutát vagy a keleti szárny pénzügyi autonómiáját, a deviza- és adóbevételek tartományi ellenőrzését, valamint a kelet-bengáli önálló fegyveres erő vagy területvédelmi erő felállítását követelte. A hatpontos program a bengáli nyilvánosságban az autonómia iránti követelés alapdokumentumává vált, a nyugat-pakisztáni elit viszont szeparatista fenyegetésként értelmezte. Mudzsibet és társait 1968-ban az úgynevezett **Agartala-összeesküvés** ügyében letartóztatták, majd azzal vádolták, hogy indiai segítséggel Kelet-Pakisztán elszakítására törekedtek. A bírósági eljárást azonban 1969-ben a kelet-bengáli tömegmozgalom nyomására ejtették, Mudzsib pedig a bengáli politikai ellenállás első számú alakjává vált.

7.1.3 Az 1970-es választás és az alkotmányos válság

Az 1970-es pakisztáni általános választás volt az első olyan országos választás, amelyet általános, közvetlen szavazati jogon tartottak, és amelyen a lakosság demográfiai többsége alapján a keleti

szárny döntő befolyásra tehetett volna szert. Az 1970. decemberben megtartott választáson az **Avami Liga** Kelet-Pakisztán országos parlamenti helyei közül 160-ból 160-at megnyert, míg a **Pakisztáni Néppárt** (Pakistan People's Party) **Zulfikár Ali Bhutto** (Zulfikar Ali Bhutto) vezetésével Nyugat-Pakisztánban szerezte meg a legtöbb mandátumot. A választási eredmény egyértelművé tette, hogy az Avami Liga többséggel rendelkezik az összpakisztáni parlamentben, és Mudzsibur Rahmán jogosult lenne kormányt alakítani.

A választás előtti hónapban Kelet-Pakisztánt ráadásul hatalmas természeti katasztrófa sújtotta: az 1970. novemberi **Bhola-ciklon** a világ egyik legpusztítóbb trópusi ciklonjaként ismert, halálos áldozatainak számát a becslések 300 ezer és 500 ezer közé teszik. A katasztrófa utáni központi kormányzati válságkezelés lassúsága és az újjáépítés elégtelensége a bengáli lakosság körében a pakisztáni állam iránti bizalom további erodálódását eredményezte, és megerősítette az Avami Liga választási támogatottságát.

A választást követő hónapokban nem alakult kormány. **Jahja Kán** (Yahya Khan) elnök, aki Ajub Kánt követően vette át a hatalmat, és Zulfikár Ali Bhutto különböző okokból vonakodtak elfogadni a kelet-bengáli többségű kormányt. Bhutto a nyugat-pakisztáni tartományok képviseletére hivatkozott, és a hatalom megosztását követelte, míg a katonai vezetés az Avami Liga hatpontos programjának alkotmányos következményeitől tartott. 1971. március 1-jén Jahja Kán bejelentette a Nemzetgyűlés összehívásának elhalasztását. A döntés Kelet-Pakisztánban általános sztrájkot, tömegtüntetéseket és a központi kormányzat működésének blokádját váltotta ki.

Március 7-én Mudzsibur Rahmán Dakkában, hatalmas tömeg előtt mondta el híres beszédét, amelyben nem hirdetett ki egyoldalú függetlenséget, de bejelentette, hogy a bengáliak nem hajlandók tovább együttműködni a katonai rezsimmel, és a tárgyalásos megoldás hiányában a felszabadító harcra készülnek. A beszéd utáni napokban Kelet-Pakisztánban gyakorlatilag kettős hatalom alakult ki: az Avami Liga által irányított tartományi közvélemény engedetlenségi mozgalmat folytatott, miközben a pakisztáni hadsereg erőátcsoportosításba kezdett. A tárgyalási kísérletek kudarca után a katonai vezetés a katonai erővel történő „rendteremtés" mellett döntött.

7.1.4 Az 1971-es háború és a tömeges erőszak

1971. március 25-én éjjel a pakisztáni hadsereg megindította az **Operation Searchlight** fedőnevű hadműveletet. A dakai egyetemi kollégiumok, a hindu negyedek, a bengáli sajtó és a rendőrségi laktanyák elleni támadásokkal a hadsereg célja a bengáli politikai vezetés, a fegyveres ellenállók és az értelmiség megsemmisítése volt. Áprilisban a műveletet kiterjesztették Kelet-Pakisztán más nagyvárosaira is. Mudzsibur Rahmánt március 26-án letartóztatták, és Nyugat-Pakisztánba szállították. A bengáli politikai vezetők egy része Indiába menekült, és 1971. április 17-én az indiai határ közelében megalakította a **Bangladesi ideiglenes kormányt Mudzsibnagar** székhellyel, amely Mudzsib távollétében **Szjed Nazrul Iszlám** (Syed Nazrul Islam) elnök és **Tadzsuddin Ahmed** (Tajuddin Ahmad) miniszterelnök vezetésével kiáltotta ki Banglades függetlenségét.

A kilenc hónapig tartó háborúban a pakisztáni hadsereg és a vele szövetséges helyi félkatonai alakulatok – a **razakar**, **al-Badr** és **al-Shams** milíciák – tömeges erőszakot hajtottak végre a civil lakosság ellen. A célpontok között kiemelten szerepeltek a bengáli hinduk, a diákok, a tanárok, az újságírók, az orvosok és az Avami Liga szimpatizánsai. A dokumentált gyilkosságok, nemi erőszak, gyújtogatások és kitelepítések a bengáli lakosság százezreit kényszerítették menekülésre; a háború alatt körülbelül **10 millió bengáli** menekült az indiai Nyugat-Bengál, Asszám, Tripura és Meghalaja államokba. A menekülttáborok, az indiai kormányzat és a nemzetközi segélyszervezetek által rögzített beszámolók a legsúlyosabb atrocitások elsődleges forrásai közé tartoznak. A londoni *Sunday Times* újságírója, **Anthony Mascarenhas** 1971 júniusában megjelent tudósítása –

amelyet a pakisztáni hatóságok kezdetben a hadsereg „normális” tevékenységeként mutattak be – a nemzetközi közvélemény számára is érzékeltette a szisztematikus erőszak mértékét.

A háború másik oldalán a bengáli ellenállás szerveződött: a **Mukti Bahini** (, Felszabadító Hadsereg) réguláris és gerilla-alakulatai indiai területről kiindulva támadták a pakisztáni hadsereg állásait és a kollaboránsnak tekintett szereplőket. A bengáli fegyveres ellenállás is követett el erőszakcselekményeket, és a háború polgárháborús jellege miatt a helyi leszámolások, az urdu nyelvű muszlim **bihari** közösséget ért támadások, valamint a hindu kisebbség védelmének hiányosságai is dokumentáltak. A bengáli hindu közösség különösen súlyos áldozatokat szenvedett: a hinduk a lakosság arányához képest felülreprezentáltak voltak a menekültek és a halálos áldozatok között, mivel a pakisztáni hadsereg és a helyi milíciák az „indiai ötödik hadoszlop” képét vetítették rájuk. A bengáli muszlimok többsége viszont a tömeges erőszak általános áldozata volt: az erőszak nem egy vallási közösség, hanem egy nyelvi és politikai közösség ellen irányult.

A bengáli **népirtás** minősítése mind a mai napig vitatott fogalom. A bangladesi hivatalos álláspont, a bengáli nemzeti emlékezet és a nemzetközi történészi irodalom jelentős része a pakisztáni hadsereg által végrehajtott gyilkosságokat, a nőkkel szembeni szisztematikus nemi erőszakot és a bengáli értelmiség megsemmisítését **népirtásként** írja le. Ezt a minősítést a pakisztáni hivatalos álláspont elutasítja, és a konfliktust „kelet-pakisztáni válságként” vagy „polgárháborúként” ábrázolja, hangsúlyozva az indiai katonai beavatkozást. A történészek egy része a „tömeges atrocitások” és a „népirtás” kategóriái között húz határt, mert a jogi értelemben vett genocídium bizonyítása nemzetközi bírósági eljárás híján nem fejeződött be. A tények – a civilek tömeges legyilkolása, a nemi erőszak mint fegyver, az értelmiség célzott megsemmisítése – azonban dokumentáltak, és a bangladesi áldozatközösség számára a „népirtás” kifejezés a traumát és az állami felelősséget fejezi ki.

Különleges helyet foglal el az áldozatok között a nőkkel szembeni erőszak. A bangladesi kormány és a nemzetközi emberi jogi dokumentáció szerint a pakisztáni hadsereg és a milíciák szisztematikusan alkalmazták a nemi erőszakot a bengáli lakosság megalázására és megtörésére. A női áldozatok számát a bangladesi hivatalos becslések 200 ezer, más források 400 ezer körül adják meg, de a stigma, az illegális abortuszok és a pontos nyilvántartás hiánya miatt a valós szám megbecsülhetetlen. A háború után a bangladesi állam a túlélőket **birangona** (bátor hősnő) megnevezéssel próbálta integrálni, azonban a társadalmi stigmatizáció, a kiközösítés és a szegénység továbbra is meghatározó maradt. Ez a mozzanat jól mutatja, hogy a nemzeti emlékezet miként kezelte – és miként hallgatta el – a nők elleni erőszak áldozati tapasztalatát.

A háború nemzetközi kontextusát a hidegháborús szembenállás formálta. India, amely 1971 augusztusában **barátsági és együttműködési szerződést** írt alá a Szovjetunióval, a menekültek millióinak terhe és a kelet-pakisztáni válság miatt egyre inkább a beavatkozás mellett döntött. Az Egyesült Államok és Kína alapvetően Pakisztánt támogatta, bár a Nixon-kormányzat nyilvános álláspontja az emberi jogi visszásságokat is elismerte. Az ENSZ Biztonsági Tanácsában az 1971-es válság idején a nagyhatalmak közötti megosztottság miatt nem született hatékony kötelező fellépés; a szovjet vétó és a nyugati-kínai álláspontok a nemzetközi közösség tehetetlenségét mutatták. A bengáli függetlenség ügye így a hidegháború globális erőterében is megmérettetett.

1971. december 3-án Pakisztán légitámadásokat intézett indiai repülőterek ellen, amire India hivatalosan is háborúval válaszolt. Az indiai hadsereg a Mukti Bahinivel együttműködve gyorsan nyomult előre Kelet-Pakisztánban. December 16-án a pakisztáni hadsereg keleti parancsnoka Dakkában aláírta a kapitulációt; mintegy 93 ezer pakisztáni katona hadifogságba esett. A kapitulációval Banglades függetlensége katonailag eldőlt, bár a nemzetközi elismeréshez még hosszú diplomáciai út vezetett.

7.1.5 A független Banglades megszületése és a háború emlékezete

Mudzsibur Rahmán 1972. január 10-én térhetett vissza Pakisztánból Dakkába, miután a pakisztáni hatóságok a katonai vereség után szabadon engedték. Visszatérését követően alakult meg az új bangladesi kormány, amely a háború alatt működő ideiglenes kormány örökségére épült. Az 1972. december 16-án hatályba lépett **bangladesi alkotmány** az államot demokratikus, szocialista, szekuláris és nacionalista köztársaságként határozta meg, tükrözve a bengáli mozgalomnak a nyelvi és nemzeti identitás iránti elkötelezettségét. A háború után az állam politikai berendezkedése azonban már az 1970-es évek közepén súlyos terhekkel szembesült, amint azt a következő alfejezet tárgyalja: Mudzsib kormánya és a katonai rezsimek.

Banglades nemzetközi elismerése fokozatosan ment végbe. Indiát követően a szovjet blokk és a fejlődő országok többsége már 1971 végén és 1972 elején elismerte az új államot, míg Pakisztán hivatalosan csak 1974-ben, a lahori csúcstalálkozón ismerte el Banglades függetlenségét. Banglades ugyanebben az évben, 1974. szeptember 17-én lett az ENSZ tagja. A nemzetközi elismerés folyamatában a háborús bűnök kérdése háttérbe szorult: a háború alatt elkövetett atrocitások büntetőjogi felelősségre vonása a hidegháborús realitások közepette sokáig megoldatlan maradt.

A háború emlékezetében az 1971-es események központi helyet foglalnak el. Banglades állami ünnepként tartja számon **március 26-át** (a függetlenség napja) és **december 16-át** (a győzelem napja), február 21-ét pedig a nyelvi mozgalom nemzetközi emléknapjává tették. A dakai **Shaheed Minar** (mártírok emlékműve) a nyelvi mozgalom, a **Nemzeti Emlékmű** Szávarban a felszabadító háború áldozatainak állít emléket. A bangladesi tankönyvek, múzeumok és közbeszéd a függetlenségi háborút nemzeti felszabadító küzdelemként, a pakisztáni hadsereg és kollaboránsai által elkövetett erőszakot pedig **bengáli népirtásként** ábrázolják. A legfontosabb áldozati csoportok – a diákok, a hinduk, az értelmiségiek, a nők – emlékezete azonban eltérő hangsúlyokat kapott: a nők elleni erőszak emlékezete sokáig tabu maradt, és a **birangonák** hivatalos elismerése sem oldotta fel a társadalmi megbélyegzést.

A 2010-es években a bangladesi kormány **Nemzetközi Bűntörvényszék** (International Crimes Tribunal) felállításával kísérelte meg az 1971-es háborús bűnök számonkérését. A törvényszék több, a háborúban kollaborációval vádolt személyt ítélt el, köztük az **al-Badr** milícia vezetőit. Az eljárásokat azonban emberi jogi szervezetek és jogvédők bírálták, mert a vádak egy részét politikai eszközként használták, a bírói függetlenség kérdéses volt, és több halálos ítéletet hoztak. A folyamat mégis felhívta a figyelmet arra, hogy az 1971-es erőszak felelősségének kérdése nem lezárt, és hogy az áldozatok igazságtétele a bangladesi társadalomban továbbra is politikai és jogi konfliktus.

7.1.6 Források és bizonytalanságok

Az 1952-es nyelvi mozgalom eseményei viszonylag jól dokumentáltak: korabeli rendőrségi és kormányzati iratok, újságtudósítások, egyetemi jegyzőkönyvek és a résztvevők visszaemlékezései egyaránt alátámasztják a sortűz tényét, bár a halálos áldozatok pontos számában és a rendőrségi fellépés előzményeiben a források eltérnek. Az 1970-es választás eredményei a pakisztáni választási bizottság nyilvántartásából ismertek, de a választást megelőző ciklon halálos áldozatainak becslése erősen bizonytalan, mert a korabeli népszámlálási adatok hiányosak voltak.

Az 1971-es háború és a tömeges erőszak dokumentálása összetett forráshelyzetet mutat. A legsúlyosabb atrocitásokra vonatkozó bizonyítékok közé tartoznak a menekülttáborokban rögzített interjúk, a nemzetközi segélyszervezetek és újságírók jelentései, az indiai katonai és polgári hatóságok feljegyzései, valamint a bangladesi ellenállás és a Mudzsibnagar-kormány dokumentumai. A pakisztáni kormányzati és katonai irattárakban azonban a háborúval kapcsolatos anyagok nem teljesek, részben hozzáférhetetlenek, és a felelősség hivatalos elismerése máig várat magára.

A bengáli áldozatok számát illetően a leggyakrabban hivatkozott becslések 300 ezer és 3 millió között mozognak. Ez a rendkívüli szórás annak következménye, hogy a háború alatt nem készült megbízható halotti nyilvántartás, a menekültek mozgása és a későbbi politikai hasznosítás is torzíthatta a számokat. A nőkkel szembeni erőszak áldozatainak számát szintén csak tág határok között lehet becsülni, és a stigmatizáció miatt a hivatalos számok alulmérik a valóságot.

A háborús felelősség megítélése mindmáig nem egységes. A bangladesi hivatalos és akadémiai irodalom a pakisztáni hadsereget és annak kollaboránsait tekinti a fő felelősnek; a pakisztáni állam hivatalos történetírása ezzel szemben a válságot elsősorban az indiai intervenció következményeként ábrázolja, és a bengáli ellenállás erőszakcselekményeit is hangsúlyozza. A nemzetközi történészi konszenzus annyiban szilárd, hogy a civil lakosság elleni szisztematikus erőszak tényét, a menekültválság méreteit és a bengáli hinduk aránytalan szenvedését egyetértés övezi; a „népirtás” jogi minősítése és az áldozati számok azonban nyitott kérdések maradnak.

7.1.7 Rövid összefoglaló

- A pakisztáni államalapítás után az urdu elsőbbsége és a bengáli nyelv háttérbe szorítása miatt Kelet-Bengáliában a bengáli identitás politikai mozgósító erővé vált.
- Az 1952. február 21-i dakai sortűz a bengáli nyelvi mozgalom mártíremlékezetét alapozta meg, és a későbbi autonómiatörekvések szimbóluma lett.
- Az 1954-es választási győzelem ellenére a központi kormány feloszlatta a bengáli tartományi kormányt; az 1958-as hadiállapot és Ajub Kán rendszere tovább mélyítette a kelet-bengáli sérelmeket.
- Az 1970-es általános választáson az Avami Liga fölényes győzelmet aratott, de a katonai vezetés és a Pakisztáni Néppárt nem engedte át a hatalmat, ami 1971-ben alkotmányos válsághoz vezetett.
- A pakisztáni hadsereg 1971. március 25-én indított Operation Searchlight hadművelete tömeges erőszakot, menekülthullámot és a bengáli értelmiség megsemmisítését eredményezte.
- A kilenc hónapos háborúban a Mukti Bahini és az indiai hadsereg legyőzte a pakisztáni erőket; 1971. december 16-án Banglades függetlenné vált.
- Az áldozati számok (300 ezer – 3 millió halott, mintegy 10 millió menekült, 200–400 ezer női áldozat) becslések, és a „népirtás” minősítése a bangladesi és pakisztáni emlékezetpolitikai vita tárgya.

7.1.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen államnyelvi konfliktus vezetett az 1952-es nyelvi mozgalomhoz, és miért tekinti a bengáli emlékezet február 21-ét mártíremléknapnak?
2. Milyen választási eredményt hozott 1970, és miért nem alakulhatott kormány az Avami Liga többsége ellenére?
3. Mely dokumentált atrocitásformák kapcsolódnak az 1971-es háborúhoz, és miért vitatott a halálos áldozatok számának meghatározása?
4. Mi a különbség a bangladesi „felszabadító háború” és a pakisztáni „kelet-pakisztáni válság” értelmezés között, és hogyan jelenik meg ebben a „népirtás” kifejezés?
5. Milyen szerepet játszott a hidegháborús nagyhatalmi szembenállás Banglades 1971-es függetlenné válásában és nemzetközi elismerésében?

7.2 Mudzsib kormánya és a katonai rezsimek

Az 1971-es függetlenségi háborút követően Banglades állami és politikai rendjét az Avami Liga dominanciája, majd az 1975-ös katonai fordulat alakította át. A korszak nem csupán kormányváltások sorozata volt: a függetlenségi narratíva kulcsfigurájának, Mudzsibur Rahmánnak (Sheikh Mujibur Rahman, közismert nevén Mudzsib) a meggyilkolása, a parlamentáris és szekuláris alapelvek fokozatos átírása, valamint két katonai hátterű rezsim kiépülése új politikai korszakot nyitott. Ez az alfejezet az 1972-es alkotmány, az 1975-ös puccs, Ziaur Rahman és Husszein Muhammad Ersad (H. M. Ershad) kormányzata, valamint az iszlamizáció és a politikai erőszak összefüggéseit tárgyalja.

7.2.1 Az 1972-es alkotmány és az Avami Liga rendszere

A függetlenségi háborút lezáró pakisztáni kapituláció után Mudzsibur Rahman, akit a háború alatt Nyugat-Pakisztánban tartottak fogva, 1972. január 10-én tért vissza Dakkába. Az 1971-ben megalakult ideiglenes kormány és az alkotmányozó nemzetgyűlés mandátuma alapján az ország új alkotmányos keretet hozott létre. A nemzetgyűlés 1972. november 4-én fogadta el a bangladesi alkotmányt, amely 1972. december 16-án lépett hatályba. Az időpont szimbolikusan is fontos volt: egy évvel azután, hogy a pakisztáni hadsereg Dakkában kapitulált.

Az 1972-es alkotmány négy állami alapelvet rögzített: a nacionalizmust, a szocializmust, a demokráciát és a szekularizmust. A nacionalizmus ebben az értelmezésben elsősorban bengáli nacionalizmust jelentett, vagyis az 1971-es felszabadító háború nyelvi-kulturális örökségét emelte állami szintre. A szocializmus az államosítás és a tervgazdaság irányába mutatott, a szekularizmus pedig nem vallásellenességet, hanem az állam és a vallási intézmények intézményes elválasztását, illetve a vallásszabadság alkotmányos garanciáját jelentette. Az államforma parlamentáris köztársaság lett: a végrehajtó hatalom centruma a miniszterelnök, az államfő szerepe pedig jórészt ceremoniális volt.

Az 1973. március 7-én tartott első általános választások a hivatalos eredmény szerint az Avami Liga elsöprő győzelmét hozták; a parlament 300 közvetlenül választott mandátumából 293-at szerzett meg. A nagyarányú többség stabil kormányzást ígért, ám egyúttal rendkívül gyenge parlamenti ellenzéket is eredményezett. A kormányzás első éveiben három feladat ütközött össze: a háborús károk újjáépítése, a menekültek hazatelepítése és a központi államhatalom megszervezése.

A gazdaságpolitika erősen államosító és redisztributív jellegű volt. A kormányzat a bankokat, a biztosítókat, a malomipart és a dzsútipar jelentős részét állami ellenőrzés alá vonta. A háború utáni gabonahiány, az infláció, a segélyektől való függés és a világpiaci áremelkedések azonban folyamatosan szűkítették a kormány mozgásterét. 1974-ben súlyos áradások és egy éhínség pattant ki. Az éhínség halálos áldozatainak számát a bangladesi kormány hivatalos becslése alacsony szinten adta meg, míg független kutatók és nemzetközi megfigyelők ennél jóval magasabb, több százezres vagy akár milliós nagyságrendű becsléseket is közöltek. A különbség oka egyaránt politikai és módszertani: a hivatalos adatgyűjtés hiányos volt, az elhalálozásokat gyakran nem regisztrálták, és a kormányzatnak érdeke fűződött a válság enyhébb keretezéséhez.

A gazdasági és szociális feszültségekkel párhuzamosan a fegyveres ellenállás sem szűnt meg teljesen. A bengáli baloldal egyes csoportjai, amelyek az 1971-es partizánharcot a függetlenség után is tovább vitték volna, a Mudzsib-kormányzatot burzsoá vagy félgyarmati jellegűnek minősítették, és helyi szinten fegyveres akciókat indítottak. A kormányzat a „Rakkhi Bahini” nevű, részben megbízhatósági alapon szervezett milíciát is felhasználta a rend fenntartására; ennek túlkapásait a kortárs ellenzék élesen bírálta.

A belpolitikai nyomásra és a parlamentáris működés elégtelenségére hivatkozva Mudzsib 1975. január 25-én elfogadtatta az alkotmány negyedik módosítását. Ez elnöki rendszert vezetett be, és egyetlen állampártot hozott létre Bangladesh Paraszt-Munkás Avami Liga (Bangladesh Krishak Sramik Awami League, BAKSAL) néven. A kormányzat a döntést a sürgősséggel, a korrupció letörésével és a háború utáni újjáépítés fegyelmével indokolta. A kritikusok ezzel szemben a demokratikus intézmények felszámolását, a sajtó és az ellenzéki szerveződés korlátozását látták benne.

7.2.2 Az 1975-ös fordulat és a puccs

1975. augusztus 15-én hajnalban katonatisztek egy csoportja, főként a függetlenségi háborúban is szolgáló fiatal tisztek, megtámadta Mudzsib dakkai rezidenciáját. Mudzsibur Rahman, felesége és több családtagja a támadásban meghalt. Két lánya, köztük Haszina Vazed (Sheikh Hasina), külföldön tartózkodott, ezért élte túl a vérengzést. A puccsot követően Khandaker Mushtaq Ahmed (Khondaker Mostaq Ahmad) vette át az elnöki posztot. Az új kormányzat felszámolta a Mudzsib-korszak több intézményét, és rendeletben biztosította a puccsban részt vevő tisztek büntetlenségét. Az elszámolás elmaradása a függetlenségpárti csoportok és az áldozatok családjai számára máig emlékezetpolitikai sérelem.

Az augusztusi puccs nem stabilizálta a hadseregen belüli viszonyokat. 1975. november 3-án egy újabb katonai akció során meggyilkolták az Avami Liga négy bebörtönzött vezetőjét: Syed Nazrul Islamot, Tajuddin Ahmedet, M. Mansur Alit és A. H. M. Qamaruzzamant. A fogságban lévő vezetők halála a függetlenségi államalapítás elitjének további felszámolását jelentette. November 7-én egy dakkai katonai lázadás nyomán Ziaur Rahman lépett elő a hadsereg meghatározó alakjaként; ezzel a katonai hatalomgyakorlás nem egyszeri beavatkozássá, hanem tartós politikai berendezkedéssé vált.

Az 1975-ös puccs okai és esetleges külső támogatása vitatott a történeti irodalomban. Egyes elemzések a hadseregen belüli presztízsharcot és a Mudzsib-kormányzat militarizálódását hangsúlyozzák, mások a pakisztáni titkosszolgálatok, a radikális iszlamista csoportok vagy éppen a nyugati hírszerzés közvetett szerepét vetik fel. A dokumentumok egyelőre nem teszik lehetővé teljes körű bizonyítást; a különböző narratívák sokszor a későbbi bangladesi pártpolitikai viták leképeződései is.

7.2.3 Ziaur Rahman kormányzata és a bangladesi nacionalizmus

Ziaur Rahman előbb a katonai igazgatás vezetőjeként, majd 1977-től formálisan is elnökként irányította az országot. Kormányzásának egyik célja az volt, hogy a katonai hatalmat alkotmányos és választási úton legitimálja. 1977-ben népszavazáson, 1978-ban elnökválasztáson szerzett a hivatalos eredmény szerint nagy többséget; a választások tisztaságát azonban az ellenzék és több megfigyelő vitatta. 1978-ban megalapította a Banglades Nacionalista Pártot (Bangladesh Nationalist Party, BNP), és az 1979. februári parlamenti választásokon a hivatalos eredmény szerint a BNP a mandátumok több mint kétharmadát szerezte meg.

A BNP ideológiai magja a bangladesi nacionalizmus volt, amelyet Ziaur Rahman tudatosan állított szembe az Avami Liga bengáli nacionalizmusával. A kormányzati retorika szerint a bangladesi identitás az ország határain belül élő valamennyi nyelvi, vallási és etnikai közösséget magában foglalja, nem csupán a bengáli nyelvű többséget. A kritikusok ezzel szemben úgy értelmezték, hogy a bangladesi nacionalizmus a hadsereg és a jobboldali erők politikai nyelve volt, amelynek célja az 1971-es felszabadító háború bengáli kulturális örökségének háttérbe szorítása és az iszlám alapú identitás megerősítése volt.

Ziaur Rahman kormányzata több területen is szakított a Mudzsib-korszak politikájával. Gazdaságpolitikájában a piac és a magánberuházás kapott nagyobb teret, a mezőgazdaságban pedig az öntözés, a nagy hozamú fajták és a műtrágya terjesztése állt a középpontban. A készruhaipar későbbi felfutásának gyökereit egyes szerzők már az 1980-as évek exportorientált gazdaságpolitikájához kötik. Külpolitikailag Ziaur Rahman normalizálta Banglades viszonyát Pakisztánnal, Szaúd-Arábiával és az Egyesült Államokkal, miközben az iszlám világ felé is nyitott. A regionális együttműködés terén Banglades a későbbi Dél-ázsiai Regionális Együttműködési Szervezet (SAARC) létrehozásának egyik kezdeményezője lett.

Az állami valláspolitika is megváltozott. Az 1977 utáni alkotmánymódosítások eltávolították a szekularizmus alapelvét a szövegből, és helyébe az „abszolút hit és bizalom a mindenható Allahban" formulát, illetve iszlám jelképeket illesztettek. A preambulumba bekerült a „Bismillah ar-Rahman ar-Rahim" formula. A katonai törvénykezést később alkotmányos szinten is legalizálták. A lépések mögött a szakirodalom egy része legitimációs szükségletet lát: a hadsereg egy olyan országban igyekezett elfogadtatni magát, ahol az iszlám a többségi társadalom meghatározó vallási kerete volt, a szekuláris állam pedig az 1971-es háború utáni politikai vitákban meggyengült.

Ziaur Rahmán 1981. május 30-án Chittagongban katonatisztek csoportja meggyilkolta. A merénylet háttere és értelmi szerzői máig vitatottak; a vizsgálatok és perek több személyt elítéltek, de a teljes körű elszámolás elmaradt. A merénylet a katonai rezsimek erőszakos természetét is megmutatta: a hadsereg nemcsak hatalomra segítette vezetőit, hanem belső frakcióharcain keresztül ki is vetette őket. Ziaur Rahman halála után Abdus Sattar alelnök vette át ideiglenesen az elnöki feladatokat, majd 1981 novemberében elnökválasztást tartottak.

7.2.4 Ershad katonai rezsimje

1982. március 24-én Husszein Muhammad Ersad hadsereg-főparancsnok vér nélkülinek nevezett puccsal távolította el Abdus Sattar elnököt. Felfüggesztette az alkotmányt, katonai kormányzást vezetett be, és a hatalmat a hadsereg intézményes részvételére építette. Ersad kormányzásának kilenc éve alatt a katonai elit formálisan és informálisan is beépült a közigazgatásba, a gazdaságba és a pártpolitikába.

A politikai legitimáció érdekében Ersad 1986-ban létrehozta a Nemzeti Pártot (Jatiya Party), és parlamenti választásokat tartott. Az ellenzék jelentős része, köztük az Avami Liga és a BNP, bojkottálta vagy korlátozott versenyűnek minősítette a választásokat. 1988-ban újabb parlamenti választásokat tartottak, amelyek legitimitását a fő ellenzéki szereplők és több nemzetközi megfigyelő vitatta. Ersad a hivatalos eredmények szerint stabil többséget élvezett, de a rendszer a nyílt elnyomás és a választási legalizmus sajátos keverékére épült.

A kormányzat gazdaságpolitikája a privatizáció, a katonai vállalatok és az adókedvezmények kombinációjára épült. A készruhaipar és a vendégmunka-kivitel, elsősorban az Öböl-menti országokba, fokozatosan a bangladesi gazdaság két fontos pillérévé vált. Az Ershad-korszak adminisztratív újítása volt az upazila szintű közigazgatás megerősítése, amely a helyi fejlesztési források elosztásában a központi kormányzat és a katonai elit hálózatainak is új lehetőségeket nyitott.

Az ellenzéki mozgalom fokozatosan megerősödött. Haszina Vazed 1981-es hazatérése után az Avami Liga újraszerveződött, a BNP-t pedig Ziaur Rahman özvegye, Khaleda Zia vezette. A két párt időszakosan közös mozgalmakat hirdetett Ersad ellen; a politikai küzdelem jellegzetes eszköze az általános sztrájk (hartal), a tömegdemonstráció és a parlament bojkottja volt. A hadsereg és a rendőrség több tömegmegmozdulást erőszakkal oszlatott fel; emberi jogi szervezetek törvényen kívüli letartóztatásokat, kínzást és haláleseteket dokumentáltak.

A Chittagong Hill Tracts hegyvidéki körzeteiben az 1970-es évek végétől fokozódó konfliktus is a katonai korszakhoz kötődik. A hegyi közösségek egy része a folyamatos bengáli betelepítést, a földek kisajátítását és a kulturális asszimilációt látta fenyegetésként. Egyes csoportjaik fegyveres lázadást indítottak, a kormányzat pedig katonai műveletekkel válaszolt. A konfliktus áldozatainak és a kitelepítéseknek a száma vitatott; a bangladesi kormány és a fegyveres csoportok, illetve a nemzetközi szervezetek adatai jelentősen eltérnek.

Az 1990-es évben az ellenzéki pártok, a diákszervezetek, az értelmiség és a civil társadalom összehangolt mozgalmat indított. A tömegtüntetések hatására Ersad 1990. december 6-án lemondott; a hatalmat átmeneti kormány vette át, amely az 1991-es választások előkészítését végezte. A katonai korszak lezárult, de a hadsereg politikai szerepe, az alkotmányos viták és az iszlamizáció kérdései tovább éltek a bangladesi közéletben.

7.2.5 Iszlamizáció és politikai erőszak

A katonai korszak valláspolitikáját a szakirodalom egy része iszlamizációként írja le, bár a fogalom használata vitatott. Egyes szerzők szerint a folyamat az állami jelképekben, az alkotmányos szövegben és az oktatásban növelte az iszlám súlyát; mások szerint elsősorban a katonai rezsim legitimációhiányát ellensúlyozó, felülről irányított vallási retorikáról volt szó. A kettő nem zárja ki egymást: a Ziaur Rahman-kormányzat 1977-től alkotmányosan is az iszlám felé mozdult, Ersad kormánya pedig 1988-ban elfogadta a nyolcadik alkotmánymódosítást, amely az iszlámot a köztársaság államvallásává nyilvánította. A módosítás ugyanakkor rögzítette más vallások gyakorlásának jogát is.

A bangladesi jogrendben az iszlamizáció nem jelentette a saría teljes körű kodifikálását. A személyi jog, például a házasság és az öröklés területe vallási közösségenként eltérő maradt; a muszlimokra a muszlim személyi jog, a hindukra a hindu személyi jog, a kereszténykre és buddhistákra saját jogrendjük vonatkozott. A katonai korszakban megnőtt a madraszák állami támogatása, megjelentek az iszlám bankok, és a központi kormányzat az iszlám ünnepkörre nagyobb közéleti hangsúlyt helyezett. Mindez nem homogenizálta a bangladesi iszlámot: a szúfi rendek, a deobandi és a modernista irányzatok eltérő társadalmi beágyazottsággal rendelkeztek.

A politikai erőszak ebben az időszakban több szinten is jelen volt. A puccsok, ellenpuccsok és katonai lázadások közvetlenül az államfőkre és a vezető politikusokra irányultak; 1975-ben és 1981-ben sikeres merényletek történtek. A hadseregen belüli frakcióharcok nem egyszerűen személyi konfliktusok voltak, hanem a függetlenségi háború, a Mudzsib-korszak alatti katonai szerepek és a különböző politikai csoportokhoz való kötődések feszültségeit is kifejezték. A civil lakosság elleni erőszakot a kormányzati adatok gyakran alábecsülték; a halálos áldozatok valós száma, különösen a tömegmegmozdulások leverésénél és a Chittagong Hill Tracts konfliktusban, nem állapítható meg pontosan.

Az 1975-ös puccs emlékezete a mai bangladesi közbeszédben is él. Az Avami Liga és a Mudzsib-család támogatói a puccsot a nemzet árulásaként, az elkövetőket és azok utóéletét a függetlenségi projekt megszakításaként értelmezik. A BNP és a katonai korszak más örökösei ezzel szemben a hadsereg szerepét gyakran a stabilitás helyreállításaként vagy a Mudzsib-kormányzat autoriter fordulatára adott válaszként keretezik. A vetélkedő emlékezetpolitikai állítások tehát nem a történeti tényekben, hanem azok jelentésében és felhasználásában térnek el.

7.2.6 Források és bizonytalanságok

A korszak legfontosabb elsődleges forrásai a bangladesi alkotmány szövege és módosításai, az elnöki rendeletek és proklamációk, a választási bizottság jegyzőkönyvei, a kormányzati statisztikák,

valamint a korabeli bengáli és angol nyelvű sajtó. A nemzetközi szervezetek, például az ENSZ élelmezési szervezetei és az emberi jogi szervezetek jelentései a humanitárius válságok és az erőszak dokumentálásában fontos kiegészítő források. A fejezet ezekre másodlagosan támaszkodik; a pontos levéltári hivatkozások és oldalszerű idézetek ellenőrzést igényelnek.

A másodlagos szakirodalomból a bangladesi politikatörténeti munkák, például Willem van Schendel A History of Bangladesh (2009) és Ali Riaz Bangladesh: A Political History since Independence (2016) jellegű áttekintései segíthetnek a részletes kép kialakításában; ezeket itt jelzett, nem közvetlenül idézett forrásként kell kezelni. A bangladesi történetírás sem egységes: az Avami Liga-közeli szerzők a Mudzsib-korszakot az államalapítás, a BNP-közeli szerzők a Ziaur Rahman-korszakot a stabilizáció időszakaként mutatják be.

A fő bizonytalanságok az alábbi területeken jelentkeznek. Az 1974-es éhínség halálos áldozatainak száma a hivatalos és a független becslések között nagyságrendi eltérést mutat. Az 1975-ös puccs és az 1981-es merénylet értelmi szerzőire vonatkozó bizonyítékok hiányosak, ezért a külső támogatásról szóló állításokat vitákként kell kezelni. A választási eredmények hivatalos számait a korabeli ellenzék és több nemzetközi megfigyelő is vitatta. A politikai erőszak áldozatainak teljes köre nem ismert, a Chittagong Hill Tracts konfliktusban pedig a kormányzati és a közösségi adatok módszertani okokból is eltérnek. Az iszlamizáció társadalmi hatása ugyancsak nehezen mérhető: a jogi és szimbolikus változások dokumentáltak, de hogy ezek mennyire változtatták meg a vallásgyakorlatot vagy a politikai kultúrát, vita tárgya.

7.2.7 Rövid összefoglaló

- Banglades 1972. december 16-án hatályba lépett alkotmánya parlamentáris köztársaságot, valamint nacionalizmust, szocializmust, demokráciát és szekularizmust hirdetett.
- Az 1973-as választásokon az Avami Liga elsöprő többséget szerzett, de a háború utáni gazdasági és társadalmi válság, különösen az 1974-es éhínség, aláaknázta a kormányzat legitimitását.
- Mudzsibur Rahman 1975-ben elnöki rendszert és egypártrendszert vezetett be, majd 1975. augusztus 15-én katonai puccsban meggyilkolták; az elszámolás elmaradása máig vitatott ügy.
- Ziaur Rahman katonai hátterű elnökként a BNP-re és a bangladesi nacionalizmusra épített, módosította az alkotmány szekuláris alapelvét, és 1981-ben merénylet áldozata lett.
- Husszein Muhammad Ersad 1982-ben vette át a hatalmat, Jatiya Partyja választási úton legitimálta a katonai berendezkedést, de az ellenzéki mozgalom 1990-ben lemondásra kényszerítette.
- A korszak valláspolitikáját a szakirodalom egy része iszlamizációként írja le; az 1988-as alkotmánymódosítás az iszlámot államvallássá nyilvánította, de a személyi jog pluralizmusa fennmaradt.
- A politikai erőszak, a hegyvidéki konfliktus és a választási csalások öröksége a későbbi bangladesi pártversengés és emlékezetpolitika alapkérdése maradt.

7.2.8 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze az 1972-es alkotmány négy alapelvét a Ziaur Rahman- és Ersad-korszak alkotmányos módosításaival; miben változott az állam vallási jellege?
2. Miért tekinthető az 1975-ös puccs nem egyszerűen kormányváltásnak, hanem a függetlenségi államépítés fordulópontjának?
3. Milyen eszközökkel próbálta Ziaur Rahman és Ersad a katonai hatalmat pártpolitikai és választási úton legitimálni?

4. Mi a különbség a bengáli nacionalizmus és a bangladesi nacionalizmus között a Ziaur Rahman-korszak politikai nyelvében?
5. Milyen források és módszertani nehézségek nehezítik az 1974-es éhínség, illetve a katonai korszak erőszakhullámainak áldozati számairól való megbízható képalkotást?

7.3 Demokratizálódás és a Haszina-korszak

A bangladesi demokratizálódás az 1990-es évtized elején nem egyetlen alkotmányos aktusból, hanem tömegtüntetésekből, katonai visszavonulásból és a két fő politikai erő közötti, máig tartó versengésből bontakozott ki. Az 1990-es átmenet, majd az 1991-es parlamenti választások lezárták a katonai uralom csaknem másfél évtizedes szakaszát, amelynek előzményeit a Mudzsib kormánya és a katonai rezsimek alfejezet tárgyalja. A demokratikus keret visszaállítása azonban nem oldotta meg a bangladesi államépítés régi feszültségeit: a politikai pártok közötti bizalmatlanság, az intézmények gyengesége és a gazdasági egyenlőtlenség továbbra is meghatározó maradt. A 2009-től 2024-ig hatalmon lévő, Sejk Haszina vezette Awami League (AL) kormányzása alatt Banglades egyfelől gyors gazdasági növekedést, a textilipar globális bekapcsolódását és a szegénység csökkenését érte el, másfelől a politikai tér fokozatos zsugorodása, az ellenzék elnyomása és a választások legitimitásának nemzetközi vitája kísérte. Ezt a kettősséget – a fejlődés és a represszió egyidejűségét – a fejezet nem egyetlen „jó” vagy „rossz” korszakként, hanem egymással összefonódó folyamatokként mutatja be, amelyek a 2024. évi tömegtüntetésekhez és Haszina távozásához vezettek; utóbbi részleteit a Banglades 2024–2026 alfejezet tárgyalja.

7.3.1 Az 1990-es átmenet és a demokratikus újrakezdés

A katonai uralom elleni tiltakozások 1990 őszén erősödtek tömegmozgalommá. A bangladesi hadsereg addigi tényleges ura, Husszein Muhammad Ersad elnök – aki 1982-ben puccsal került hatalomra – elvesztette a főbb politikai pártok, a diákcsoportok és a városi középrétegek támogatását. A tiltakozók az általános sztrájkok és utcai demonstrációk mellett azt követelték, hogy Ersad mondjon le, és pártatlan, átmeneti kormány felügyelete alatt tartsanak választásokat. A nyomás hatására Ersad 1990 decemberében lemondott; a legfelsőbb bíróság egy ügyvivő kormányt nevezett ki, amelynek feladata a szabad választások megszervezése volt.

Az 1991. februári parlamenti választások a Bangladesi Nacionalista Párt (Bangladesh Nationalist Party, BNP) győzelmét hozták; a párt vezetője, Ziaur Rahman egykori elnök özvegye, Khaleda Zia lett a miniszterelnök. A választásokat általában a független megfigyelők többsége viszonylag szabadnak és tisztességesnek minősítette, bár a részvételi arányok és egyes körzetekben előforduló visszaélések vitatottak. Az 1991-es parlament alkotmánymódosítással visszaállította a parlamentáris kormányformát: a miniszterelnök lett a végrehajtó hatalom feje, az elnöki poszt pedig nagyrészt ceremoniálissá vált. Ezzel az 1975 óta húzódó, erősen elnöki vagy katonai vezetésű rendszert váltotta fel egy formálisan demokratikus, pártalapú kormányzás.

Az átmenet azonban nem számolta fel a hadsereg politikai szerepét. A hadsereg továbbra is jelentős gazdasági érdekeltségekkel rendelkezett, és a későbbi évtizedekben a politikai pártok közötti konfliktusok kiéleződésekor ismételten felmerült a beavatkozás lehetősége. A demokratikus intézmények – a választási bizottság, a bíróságok, a közigazgatás – pártpolitikai semlegessége pedig már az 1990-es években megkérdőjeleződött, mivel mind a BNP, mind az Awami League saját híveit igyekezett kulcspozíciókba juttatni.

7.3.2 A BNP és az Awami League váltógazdasága (1991–2006)

Az 1991 és 2006 közötti időszak a két domináns párt, a BNP és az Awami League közötti váltógazdaság jegyében telt. A két erő gyökerei az 1970-es évek bangladesi politikájába nyúlnak vissza: az Awami League az 1971-es függetlenségi harc és Mudzsibur Rahmán örökségének letéteményeseként, a BNP pedig Ziaur Rahman nacionalista, iszlamista és antikommunista koalíciójának utódaként határozta meg önmagát. E mögött nem csupán ideológiai különbség, hanem a nyelvi mozgalom és az 1971-es felszabadító háború emlékezetének eltérő politikai használata is állt: az Awami League a függetlenségi harc szekuláris örökségét hangsúlyozta, míg a BNP inkább a bengáli–muszlim identitás és a pakisztáni korszakkal való szakítás kettősségét állította előtérbe.

A választási eredmények 1991 és 2008 között a következőképpen alakultak: 1991-ben a BNP nyert, 1996-ban az Awami League, 2001-ben ismét a BNP. A váltásokat azonban rendre súlyos politikai válságok kísérték. Már az 1996-os választásokat megelőzően az ellenzéki Awami League azzal vádolta a BNP-kormányt, hogy csalásra készül, és bojkottal fenyegetett. A vita nyomán született meg a **gondnok kormány** (caretaker government) intézménye: egy ügyvivő, nem pártelkötelezett kormányzat, amely a választások idejére átveszi az állami irányítást, hogy csökkentse a hatalmon lévő párt előnyét. Ezt a modellt az 1996-os választásokon alkalmazták először, és bár kezdetben működőképesnek tűnt, a 2000-es évekre a gondnok kormány összetétele és hatásköre maga is politikai csatatérré vált.

A 2001-es választásokon a BNP és szövetségesei – köztük a Dzsamát-e-Iszlámí (Jamaat-e-Islami) nevű iszlamista párt – szerezték meg a többséget. Khaleda Zia második kormánya (2001–2006) alatt tovább nőtt a politikai polarizáció. Az Awami League és más ellenzéki erők a választási csalásokat, a rendőrség pártos alkalmazását és az iszlamista militáns csoportokkal szembeni elnéző politikát bíráltak. Ugyanakkor a kormányzati időszakban valóban megnőtt a militáns erőszak – például a 2005-ös országos bombasorozat –, amelynek hátterében részben a dzsihádista hálózatok, részben a politikai pártok fegyveres szárnyai álltak. A kormány a rendőrségi fellépést megerősítette, de az ellenzék szerint ezt szelektíven, politikai ellenfelei ellen használta.

A 2006-ra tervezett választások előtt a politikai válság odáig fajult, hogy a két nagy párt nem tudott megállapodni a gondnok kormány vezetőjéről. Az alkotmányos rend megbénult, az utcai erőszak fokozódott, és 2007 januárjában a hadsereg – formálisan a rend helyreállítása érdekében – beavatkozott: felfüggesztette a választásokat, és egy katonai hátterű, szakértői gondnok kormányt állított fel, amelynek élére Fakhruddin Ahmed került. Ez a 2007–2008 közötti időszak nem volt hagyományos katonai puccs, de a hadsereg tényleges hatalma nyilvánvaló volt. A gondnok kormány korrupcióellenes kampányt hirdetett, mindkét nagy párt vezetőit – köztük Khaleda Ziát és Haszinát – letartóztatta vagy korrupcióval vádolta, és megpróbálta meggyengíteni a pártokat. Ugyanakkor a kormányzat népszerűsége fokozatosan csökkent, mivel a rendkívüli intézkedések, a sajtószabadság korlátozása és az alapjogok felfüggesztése a demokratikus átmenet leállásának tűnt.

7.3.3 A 2008-as választások és a Haszina-kormány kezdete

A nemzetközi nyomás – elsősorban az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és az Európai Unió részéről –, valamint a belpolitikai elégedetlenség hatására 2008 végén mégis megtartották a parlamenti választásokat. A 2008. decemberi választásokat a független megfigyelők többsége a korábbiaknál szabadabbnak és tisztességesebbnek értékelte. Az eredmény egyértelmű volt: az Awami League és szövetségesei a parlamenti helyek több mint háromnegyedét szerezték meg; a BNP és szövetségesei jelentős vereséget szenvedtek. Sejk Haszina, Mudzsibur Rahmán lánya, 2009 januárjában lett miniszterelnök.

A 2008-as választások nem csupán a katonai gondnok kormány végét jelentették, hanem egyúttal az Awami League hosszú kormányzati ciklusának kezdetét is. Haszina kormányzásának első éveiben népszerű intézkedéseket hozott: háborús bűnösöknek minősített személyek ellen indított pereket az 1971-es felszabadító háborúban elkövetett atrocitások miatt – ez a folyamat azonban erősen vitatott, mivel az ellenzék és emberi jogi szervezetek szerint a pereket politikai leszámolásra használták, és a vádlottak között politikai ellenfelek, például a Dzsamát-e-Iszlámí vezetői is voltak. A kormány emellett megerősítette a szekuláris oktatási és kulturális politikát, ami az iszlamista csoportok ellenállását váltotta ki.

7.3.4 A Haszina-korszak politikai berendezkedése (2009–2024)

A 2009 és 2024 közötti időszakot a támogatók gyakran „Haszina-korszaknak" nevezik, ám a kifejezés politikai értékelést hordoz: a korszakot a kormányoldal a fejlődés és stabilitás, a kritikusok pedig a fokozódó autoritarizmus időszakaként írják le. A tények szintjén két párhuzamos folyamat azonosítható.

Egyrészt a kormányzat hosszú távú stabilitást és gazdasági növekedést ért el. 2009 után a GDP növekedési üteme éves átlagban 6–7 százalék körül mozgott – a pontos adat forrásonként változó, a Világbank és a bangladesi statisztikai hivatal becslései között kisebb eltérések lehetnek –, és a szegénységi ráta fokozatosan csökkent. A textilipar, amely már az 1980-as évektől kezdve fejlődött, a világ egyik legnagyobb ruházati exportőrévé tette Bangladest; a szektor termelése, foglalkoztatottsága és exportbevétele a 2010-es években is jelentősen nőtt. A kormányzat infrastrukturális beruházásokat hajtott végre, például hidak, erőművek és közlekedési folyosók építését, részben kínai hitelekből és beruházásokból.

Másrészt a politikai tér folyamatosan szűkült. A 2014-es parlamenti választásokat az ellenzéki BNP és szövetségesei bojkottálták, mert a kormány nem volt hajlandó visszaállítani a pártatlan gondnok kormány intézményét, amelyet a 2011-es alkotmánymódosítással eltöröltek. A bojkott következtében az Awami League gyakorlatilag ellenjelölt nélkül szerzett mandátumokat; a választás legitimitását a nemzetközi megfigyelők nagy része megkérdőjelezte, a részvételi arány pedig bizonytalan, az ellenzék szerint rendkívül alacsony volt. A 2018-as választások formálisan versenyre adtak lehetőséget, de az ellenzék és független megfigyelők széles körű megfélemlítést, szavazatvásárlást és a szavazóhelyiségek elfoglalását dokumentálták. Az emberi jogi szervezetek – például a Human Rights Watch és az Amnesty International – jelentései szerint a választás nem felelt meg a szabad és tisztességes választás kritériumainak; a kormányzat ezzel szemben a részvétel és a béke sikereként állította be az eredményt.

A politikai represszió különösen a 2013 utáni években erősödött. A kormányzat az ellenzéki tüntetéseket gyakran erőszakkal oszlatta fel, újságírókat, emberi jogi aktivistákat és ellenzéki politikusokat tartóztatott le, és széles körű digitális megfigyelést vezetett be. A 2018-ban elfogadott digitális biztonsági törvényt a kritikusok szerint a véleménynyilvánítás elfojtására használták; a törvény alapján több száz újságírót és aktivistát vontak eljárás alá. Emellett a kormányzat saját hatalmi bázisát a pártállammal összefonódott üzleti körökkel, a rendőrséggel és a bíróságokkal építette ki, ami a korrupció intézményesüléséhez vezetett. A Transparency International korrupciós indexében Banglades a világ egyik legrosszabb helyezettje maradt ebben az időszakban, bár a Banglapédiától eltérő források a rangsorban kisebb eltéréseket mutathatnak.

7.3.5 Gazdasági átalakulás: textilipar, növekedés és egyenlőtlenség

A Haszina-korszak gazdasági eredményei közül a leglátványosabb a ruházati export növekedése. Banglades a 2010-es évekre a világ második legnagyobb ruházati exportőre lett Kína után. A

textilipar mintegy 4 millió munkavállalót foglalkoztatott – a becslések 3,5 és 4,5 millió között mozognak –, többségük nő volt, akik gyakran alacsony bérekért, hosszú munkaidőben dolgoztak. A szektor növekedését részben a nemzetközi márkák olcsó munkaerő iránti kereslete, részben a kormányzat exporttámogató politikája magyarázza.

A textilipar sötét oldala a 2013. április 24-i **Rana Plaza** összeomlásban vált globálisan láthatóvá: a Szavar külvárosában lévő, rosszul megépített, több emeletes ruhagyár épülete összedőlt, és több mint 1100 ember meghalt, további ezrek megsérültek. A tragédia a bangladesi textilipar munkakörülményeinek és a nemzetközi ellátási lánc felelősségének jelképévé vált. A katasztrófa után a kormányzat, a nemzetközi márkák és a szakszervezetek részleges megállapodásokat kötöttek a biztonsági előírások javítására; az ellenőrzések száma nőtt, de a munkavállalói jogok terén továbbra is súlyos hiányosságok maradtak. A Rana Plaza áldozatainak kárpótlása évekig elhúzódott, és a felelősség kérdése jogi viták tárgyát képezte.

A makrogazdasági növekedés ellenére a jövedelmi egyenlőtlenség nőtt. A textilipari bérek alacsonyak maradtak, és a nagy infrastrukturális projektek – például a Padma folyó hídja – gyakran a politikai elithez kötődő vállalkozók érdekeit szolgálták. A kormányzat által hirdetett „Digitális Banglades" program a technológiai fejlődést és a szolgáltatások digitalizálását célozta, de a vidéki szegénység, az oktatás minősége és az egészségügyi ellátás terén továbbra is jelentős területi különbségek maradtak. A klímaváltozás hatásai – árvizek, ciklonok, tengerszint-emelkedés – a tengerparti és delta-vidéki szegény közösségeket aránytalanul sújtották; Banglades az egyik leginkább kitett ország a globális felmelegedés következményeinek, amit a nemzetközi szervezetek és a bangladesi kormány is elismer.

7.3.6 Korrupció és a jogállamiság eróziója

A Haszina-korszak egyik visszatérő kritikája a korrupció intézményesülése volt. A kormányzat a 2008 utáni években több korrupcióellenes intézményt hozott létre vagy erősített meg, ám ezek – az ellenzék és független megfigyelők szerint – inkább a politikai ellenfelek ellen dolgoztak, mintsem a hatalommal összefonódott üzleti körök átvilágítására. A kormánypárti vállalkozók jelentős állami megrendelésekhez, bankhitelekhez és földhasználati jogokhoz jutottak, ami a politikai és gazdasági elit összefonódását erősítette. A bankszektorban időnként csődök és csalások kerültek napvilágra, amelyek a betétesek millióit érintették; a felelősök felelősségre vonása azonban gyakran elmaradt.

A jogállamiság eróziója a bíróságok és a választási bizottság működésében is megfigyelhető volt. A kormányzat az alkotmánybíróság és a legfelsőbb bíróság összetételét saját híveivel töltötte fel, a választási bizottság tagjait pedig a kormánypárti többség választotta. Az ellenzék és jogvédő szervezetek szerint ez a független intézmények leépítését szolgálta, míg a kormányzat a stabilitás és a nemzeti egység fenntartásával indokolta lépéseit. A kettő közötti feszültség a 2024-es választásokig állandósult.

Különösen súlyos vádak érték a kormányzatot az **erőszakos eltűnések** és a bírósági eljárás nélküli fogva tartások miatt. Az emberi jogi szervezetek – köztük a Human Rights Watch, az Amnesty International és az ENSZ különleges jelentéstevői – számos olyan esetet dokumentáltak, amikor ellenzéki aktivisták, újságírók vagy feltételezett militánsok tűntek el, és családjuk hiába kereste őket. A kormányzat ezeket a vádakat gyakran tagadta, vagy azzal utasította el, hogy a rendőrség a terrorizmus és a szélsőségesség elleni küzdelem keretében jár el. A bírósági perek során azonban számos esetben derült fény a biztonsági erők túlkapásaira, bár a felelősségre vonás ritka maradt.

7.3.7 A 2014-es, 2018-as és 2024-es választások körüli viták

A 2014-es parlamenti választást a BNP és szövetségesei bojkottálták, mert a kormány nem állította vissza a pártatlan gondnok kormány intézményét. A bojkott ellenére a választást megtartották; az Awami League a helyek túlnyomó többségét szerezte meg. A független megfigyelők – köztük az EU és az Egyesült Államok képviselői – a választást nem tekintették hitelesnek, a részvételi arányt pedig a kormány és az ellenzék eltérően adta meg: a kormányzat szerint 40 százalék feletti, az ellenzék szerint jóval alacsonyabb volt. A bojkott időszakában országszerte erőszakos tüntetések zajlottak, gyújtogatásokkal és halálos áldozatokkal – a pontos áldozatszám vitatott, de több tucat ember halt meg.

A 2018-as választást már nem bojkottálták, de az ellenzék és a független megfigyelők széles körű csalást és megfélemlítést jelentettek. Az eredmény ismét az Awami League elsöprő győzelme lett; a BNP és szövetségesei szerint a választás „farce" volt. Az Európai Unió és az Egyesült Államok külügyminisztériuma aggodalmát fejezte ki a választási folyamat hitelessége miatt. A kormányzat a választást szabadnak és tisztességesnek nyilvánította, és a részvételi arány magas voltát hangsúlyozta – a pontos adat a forrástól függően 60–80 százalék között mozgott, de ezt a független megfigyelők nem tudták ellenőrizni.

A 2024. januári választás hasonló körülmények között zajlott: a fő ellenzéki párt, a BNP ismét bojkottálta, és a választást az Awami League nyerte. A nemzetközi közösség – köztük az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és az EU – a választást nem tekintette szabadnak és tisztességesnek. A választások után azonban nem a politikai válság enyhült, hanem a társadalmi feszültség robbant ki: 2024 júliusában a kormányzati állások kvótarendszere elleni diák tüntetések országos tiltakozáshullámmá szélesedtek, amelyet a rendőrség és a kormánypárti aktivisták erőszakkal próbáltak elfojtani. A tüntetések halálos áldozatainak száma több százra tehető – a pontos adatok vitatottak, az ENSZ és emberi jogi szervezetek független vizsgálatot követeltek. A tömegmozgalom hatására 2024. augusztus 5-én Haszina lemondott és elmenekült az országból, ideiglenes kormány alakult Muhammad Junusz vezetésével. A részleteket a Banglades 2024–2026 alfejezet tárgyalja.

7.3.8 Nemzetközi kapcsolatok és a rohingja válság

A Haszina-korszak külpolitikája a hagyományos indiai szövetségre és a Kínával való gazdasági együttműködés bővítésére épült. India számára Banglades fontos stratégiai partner volt a keleti határok biztonsága és a regionális egyensúly szempontjából; a két ország közötti tranzit- és határmegállapodások javították a kapcsolatokat, bár a vízmegosztás (például a Tista folyó) és a határ menti erőszak ügyei feszültségeket okoztak. Kína az „Övezet és Út" kezdeményezés keretében jelentős infrastrukturális beruházásokat finanszírozott Bangladesben, ami növelte az ország adósságállományát, de hozzájárult az energia- és közlekedési szektor fejlesztéséhez. Az Egyesült Államok és az Európai Unió a munkakörülmények és a demokrácia hiányosságai miatt időnként bírálta a kormányt, de a ruházati export továbbra is vámkedvezményeket élvezett – ez a nyomás és a gazdasági érdek közötti kényes egyensúlyt mutatta.

A 2017-es mianmari rohingjaellenes erőszak nyomán mintegy 700 ezer – a későbbi évekkel együtt közel egymillió – rohingja menekült Bangladesbe, elsősorban a Cox's Bazar környéki táborokba. A bangladesi kormány befogadta a menekülteket, ami humanitárius szempontból jelentős teher volt, ugyanakkor a nemzetközi közösség támogatását is kérte. A menekültek helyzete, a táborok biztonsága és a hazatérés feltételei máig rendezetlenek; a kormányzat többször hangsúlyozta, hogy a rohingják hazatérése Mianmar felelőssége. A válság a bangladesi belpolitikában is szerepet játszott: az ellenzék és a kritikusok szerint a kormány a menekültválságot részben arra használta,

hogy nemzetközi támogatást szerezzen, miközben a belső represszió kevésbé vették észre a külföldi partnerek.

7.3.9 Források és bizonytalanságok

Ez az alfejezet elsősorban másodlagos szakirodalomra, nemzetközi szervezetek jelentéseire, választási bizottsági adatokra és újságírói beszámolókra támaszkodik, de a konkrét hivatkozások itt – a kérésnek megfelelően – nem szerepelnek, mert a szöveg nem állíthatja, hogy a szerző közvetlenül olvasta volna őket. Minden fontos állításnál jelezni kell a forrástípus jellegét és a bizonytalanságot.

A választási eredmények és részvételi arányok esetében a kormányzati, ellenzéki és független források adatai között jelentős eltérések vannak. Különösen a 2014-es, 2018-as és 2024-es választásoknál a részvételi arány és a szavazatszámlálás hitelessége vitatott; a fejezetben megadott számok ezért becslésnek tekintendők, és minden esetben a források közötti eltérést jeleztük. A tömegtüntetések és az erőszakos események áldozatainak száma is vitatott: a kormány, az ellenzék, az emberi jogi szervezetek és a független média eltérő adatokat közölnek, és a halálos áldozatok pontos száma gyakran nem ellenőrizhető.

A gazdasági mutatók – GDP-növekedés, szegénységi ráta, exportbevételek – a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap és a bangladesi statisztikai hivatal becslésein alapulnak, amelyek módszertani különbségei miatt kisebb eltérések lehetségesek. A textilipari foglalkoztatottság számát illetően a becslések 3,5 és 4,5 millió között mozognak. A Rana Plaza áldozatainak száma dokumentált (több mint 1100 halott), de a járulékos halálesetek és a sérültek pontos száma vitatott.

A korrupció mértékére vonatkozó állítások – például a Transparency International rangsora – nemzetközi felméréseken alapulnak, de az ilyen indexek módszertani korlátai miatt óvatosan értelmezendők; a rangsorban elfoglalt hely időben is változó, és a szervezet saját hibahatárt ad meg. Az erőszakos eltűnések és a bírósági eljárás nélküli fogva tartások számát az emberi jogi szervezetek dokumentálják, de a teljes körű, független vizsgálat hiánya miatt a számok alsó becslésnek tekintendők.

A 2024-es események – a júliusi tüntetések, a halálos áldozatok, Haszina távozása – friss fejlemények, amelyekről a nemzetközi sajtó és az ENSZ jelentései adnak elsődleges beszámolót, de a pontos folyamatok, a biztonsági erők felelőssége és az áldozatszámok jelenleg is vitatottak; ezek részletes elemzését a Banglades 2024–2026 alfejezet végzi.

7.3.10 Rövid összefoglaló

- Az 1990-es átmenet lezárta a katonai uralmat, és 1991-ben parlamentáris demokráciát hozott létre, de a hadsereg befolyása és a pártok közötti bizalmatlanság tovább élt.
- A BNP és az Awami League 1991–2006 közötti váltógazdaságát választási bojkottok, erőszak és a pártatlan gondnok kormány intézményének vitája kísérte; 2007–2008-ban katonai hátterű gondnok kormány kormányzott.
- A 2008-as választásokon az Awami League győzött; Sejk Haszina 2009-től 2024-ig miniszterelnökként irányította az országot.
- A Haszina-korszakban Banglades gazdasági növekedése és textilipari exportja látványosan emelkedett, de a jövedelmi egyenlőtlenség, a munkakörülmények és a Rana Plaza tragédia a növekedés árnyoldalát mutatták.
- A politikai tér fokozatosan zsugorodott: a 2014-es, 2018-as és 2024-es választásokat bojkott, csalásvádak és erőszak kísérték; a kormányzat az ellenzéket, újságírókat és aktivistákat elnyomta.

- A korrupció intézményesült, a jogállamiság erodálódott, és az emberi jogi szervezetek számos erőszakos eltűnést és jogsértést dokumentáltak.
- A nemzetközi kapcsolatokban India és Kína szerepe erősödött; a rohingja menekültválság pedig hatalmas humanitárius terhet rótt Bangladesre.
- A 2024. júliusi tömegtüntetések és Haszina távozása lezárták a korszakot; a részleteket a következő alfejezet tárgyalja.

7.3.11 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze az 1990-es demokratikus átmenet és a 2008-as választások utáni berendezkedés feltételeit: miért bizonyult a demokratikus verseny fenntartása nehéznek Bangladesben a két nagy párt közötti polarizáció és a hadsereg szerepe miatt?
2. Milyen gazdasági eredményeket és társadalmi költségeket hozott a textilipari növekedés a Haszina-korszakban? Hogyan példázza a Rana Plaza tragédia a globális ellátási lánc és a nemzeti munkaerőpiac feszültségeit?
3. Miért vált vitatottá a 2014-es, 2018-as és 2024-es bangladesi választások legitimitása? Ismertesse a kormány, az ellenzék és a független megfigyelők eltérő érvelését.
4. Milyen intézményi és jogállami változásokkal járt a politikai tér zsugorodása a 2009–2024 közötti időszakban? Mely emberi jogi jogsértéseket dokumentáltak a nemzetközi szervezetek?
5. Magyarázza el, miért tekinthető a Haszina-korszak egyszerre a gazdasági fejlődés és a politikai represszió időszakának. Milyen források és módszertani problémák nehezítik ennek a kettősségnek a mérését?

7.4 Banglades 2024–2026

A 2024 nyarán kibontakozó bangladesi tüntetéshullám és az azt követő politikai átrendeződés az ország függetlenné válása óta eltelt öt évtized egyik legmélyebb válsága volt. Az előző alfejezet (A demokratizálódás és a Haszina-korszak) bemutatta, hogy a 2008 után kiépülő Haszina-rendszer a gazdasági növekedés és a társadalmi modernizáció eredményei ellenére egyre inkább a biztonsági apparátus, a bíróságok ellenőrzésére és a választási verseny szűkítésére épült. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan vezettek a kvótarendszer elleni hallgatói tiltakozások a miniszterelnök, Haszina Vazed (Sheikh Hasina) távozásához, milyen körülmények között alakult meg a Muhammad Junusz (Muhammad Yunus) vezette átmeneti kormány, és milyen gazdasági, intézményi és biztonsági kihívásokkal szembesült Banglades 2024 végétől 2026 elejéig. A fejezet a Banglades 1947-től napjainkig tárgyalásának lezárásaként a rendszerváltás és az átmeneti időszak forrásait, vitáit és nyitott kérdéseit is számba veszi.

7.4.1 A 2024-es tiltakozások gyökerei és közvetlen okai

A 2024-es tömegtüntetések közvetlen kirobbanó oka a **közszolgálati kvótarendszer** reformjának követelése volt. Bangladesben az 1971-es függetlenségi háború óta a kormányzati állások egy részét a szabadságharcosok leszármazottai, a nők, a kisebbségek és egyes hátrányos helyzetű körzetek lakói számára tartották fenn. A kvóták aránya idővel változott, de a rendszer kritikusai szerint a szabadságharcos-kvóta a kormánypárti eliteket és az Awami Liga (Bengáli Néppárt) politikai hálózatait erősítette. A hallgatói mozgalom 2024 júniusában, a felsőoktatási intézményekben indult, és elsősorban a szabadságharcos-kvóta csökkentését, valamint a felvételi és állásra pályázás esélyegyenlőségét követelte. A tüntetéseket a kormány kezdetben korlátozott egyetemi ügyként kezelte, azonban az erőszak gyorsan országossá vált.

A tiltakozások lefolyásának részletei a helyi és nemzetközi sajtó, emberi jogi szervezetek és a közösségi média anyagain alapulnak, de az események egyes pontjai vitatottak. A dokumentált tények közé tartozik, hogy a kormány 2024 júliusában internetkorlátozásokat és kijárási tilalmat rendelt el, a rendőrség és a hatóságok pedig könnygázt, gumilövedéket és éles lőszert is bevetettek a tüntetők ellen. A Human Rights Watch és az Amnesty International által idézett helyi beszámolók szerint a halálos áldozatok száma a júliusi összecsapásokban több százra emelkedett; egyes becslések ezer fölötti áldozatról szólnak, de a könyv zárásakor nem állt rendelkezésre minden esetre kiterjedő, függetlenül ellenőrzött jegyzék. Az áldozatszám így becslés, és a bangladesi kormány, a tüntetők, valamint a nemzetközi szervezetek által közölt számok között jelentős eltérés lehet.

A Haszina-kormány a megmozdulásokat külföldi összeesküvésnek és szabotázsnak minősítette, és azt állította, hogy a tiltakozók erőszakos csoportokkal működnek együtt. Ezt az állítást a tüntetők és a független megfigyelők tagadták, és a mozgalom békés jellegét hangsúlyozták. A tiltakozások résztvevői között elsősorban városi egyetemisták és fiatalok voltak, de a rendőri erőszak miatt a társadalom szélesebb rétegei is csatlakoztak. Az erőszak pontos láncolatának és a hatósági döntések felelőseinek feltárása a későbbi átmeneti kormány egyik fő feladata lett.

7.4.2 Haszina Vazed távozása és a hadsereg szerepe

A tüntetések augusztus elején, a fővárosi Dhaka utcáin folytatott tömeges megmozdulások közepette elérték a kormány működését. A bangladesi hadsereg – amely hagyományosan jelentős politikai szereplő, de 2009 óta nem avatkozott közvetlenül a kormányzásba – 2024. augusztus 5-én bejelentette, hogy nem támogatja tovább a tüntetők elleni erőszakos fellépést, és tárgyalásokat sürgetett. Ezt követően Haszina Vazed lemondott miniszterelnöki tisztségéről, és – a nemzetközi sajtó beszámolói szerint – katonai helikopterrel Indiába távozott. A lemondást a hadsereg bejelentette, és a köztársasági elnök, Mohammed Sahabuddin (Mohammed Shahabuddin) is megerősítette. A távozás körülményei – különösen a hadsereg belső döntése, az elnök szerepe és az alkotmányos folytonosság kérdése – vitatottak. A kormánypárti értelmezés szerint a miniszterelnök a tüntetők nyomására, de formálisan lemondott; a független elemzők egy része ezt a katonai vezetés burkolt beavatkozásának tartja, amely nem rendelkezett alkotmányos felhatalmazással a kormányfő menesztésére.

A hadsereg bejelentése és Haszina távozása után a tüntetők a miniszterelnök palotáját és a parlament épületét is elfoglalták, és a rendszer jelképeit támadták. A hadsereg átmeneti időre biztonsági ellenőrzést vállalt, de hangsúlyozta, hogy nem kíván katonai kormányt alakítani. Ez a pillanat egyszerre volt a Haszina-korszak vége és egy újabb átmenet kezdete, amelyben a civil társadalom, a diákok és a hadsereg közötti erőviszonyok határozták meg a következő lépéseket.

7.4.3 A Junusz-féle átmeneti kormány megalakulása és jogi keretei

A tiltakozók és a főbb ellenzéki erők – mindenekelőtt a diákvezetők – a Nobel-békedíjas közgazdász, Muhammad Junusz vezette átmeneti kormány felállítását követelték. Junusz, a mikroszkopikus hitel (mikrohitel) úttörője, korábban nem töltött be pártpolitikai tisztséget, de szembekerült a Haszina-kormánnyal, amely 2011-ben eltávolította a Grameen Bank vezérigazgatói posztjáról, és később jogi eljárásokat indított ellene. A tiltakozók szemében Junusz a politikai váltás hiteles, nemzetközileg elismert arca volt. Az elnök 2024. augusztus 6-án, a diákvezetők és a hadsereg beleegyezésével felkérte Junuszt az ideiglenes kormány vezetésére, amelyet augusztus 8-án beiktattak.

A Junusz-féle kabinet jogi természete vitatott. A bangladesi alkotmányos rendszer korábban is ismert ideiglenes kormányt (caretaker government), de a jelenlegi testület nem a választások

előtti megszokott forgatókönyv szerint jött létre, hanem a lemondott kormány és a hadsereg közötti, a tüntetők nyomására kialakult politikai megegyezésből. A kabinet tagjai többségükben technokraták, jogászok, volt köztisztviselők és civil társadalmi aktivisták voltak, akik nem álltak pártpolitikai küzdelemben. A testületet **főtanácsadó** (chief adviser) vezette, és tanácsadói testületként működött, nem pedig választott kormányként. A jogi alapot a köztársasági elnök felkérése és a parlament feloszlatása teremtette meg, de a kritikusok szerint a folyamat nem felelt meg az alkotmányban előírt eljárásoknak. A Junusz-kormány tevékenységét ezért sokan „politikai átmeneti kormányként", mások „de facto kormányként" vagy „ideiglenes tanácsadó testületként" írták le; a pontos alkotmányos besorolás a 2026-os helyzetig nyitott jogi és politológiai kérdés maradt.

7.4.4 Intézményi örökség és igazságszolgáltatás

A tüntetések és Haszina távozása után a bangladesi közigazgatás, a rendőrség és az igazságszolgáltatás jelentős része működésképtelenné vált, vagy működését a politikai lojalitás határozta meg. A rendőrség több egysége a tüntetések leverésében való részvételük miatt visszavonult, és számos rendőrőrsöt ideiglenesen megszálltak a tüntetők. A bíróságokon a Haszina-korszakban kinevezett bírák és ügyészek ellen tömeges panaszok érkeztek. Az átmeneti kormány ígérete szerint független vizsgálatokat indítanak a 2024. júliusi–augusztusi erőszak, a rendőri túlkapások, a kényszereltűnések és a korrupciós ügyek feltárására. A Nemzetközi Büntetőbíróság (ICC) illetékessége Banglades esetében korlátozott, de a Junusz-kormány jelezte, hogy együttműködik a nemzetközi emberi jogi szervezetekkel, és vizsgálja a Római Statútumhoz való csatlakozás lehetőségét.

Az igazságszolgáltatási számonkérés azonban súlyos akadályokba ütközött. A Haszina-korszakban a bíróságok, a rendőrség és a választási bizottság gyakran a kormánypárt érdekében hozott döntéseket, ezért az intézmények iránti bizalom mélyen megrendült. A Junusz-kormány célja az volt, hogy megtisztítsa az államapparátust a politikai lojalitású vezetőktől, és párbeszédet indítson a pártokkal, a civil szervezetekkel és a szakmai szervezetekkel. Ennek során azonban fennállt a veszélye, hogy az újabb politikai tisztogatások újabb jogsértéseket eredményeznek. A kormány a régi elit távozását és a reformok felgyorsítását ígérte, de a hatalomváltás utáni első hónapokban több tisztségviselőt is önbíráskodó csoportok támadtak, ami a rend helyreállítását nehezítette.

7.4.5 Gazdasági válság és nemzetközi támogatás

A 2024-es politikai válság mély gazdasági nehézségek közepette zajlott. Banglades az előző évtizedben a világ egyik leggyorsabban növekvő gazdasága volt, ám a növekedés motorja – a konfekcióipar, a hazautalások és az építőipar – a 2020-as évek elején egyre törékenyebbé vált. A devizatartalékok 2022 óta csökkentek, az infláció 2023–2024-ben kétszámjegyű volt, és az energiaimport drágulása a kormányzati költségvetést terhelte. A tüntetések alatti internetleállás és közlekedési blokádok a ruházati exportot is visszavetették. A jegybanki adatok – amelyeket a könyv zárásakor ellenőrizni kell – 2024 közepén a bruttó tartalékok jelentős apadását mutatták, a nettó tartalék pedig egyes elemzők szerint kritikus szint közelébe került.

A Junusz-kormány első intézkedései között szerepelt az IMF-fel kötött hitelprogram felülvizsgálata, a külföldi adományozókkal és multilaterális bankokkal folytatott tárgyalások újraindítása, valamint a bankrendszer konszolidációja. A Világbank, az Ázsiai Fejlesztési Bank és az IMF – a könyv zárásakor elérhető közlemények szerint – készek voltak támogatni az átmeneti kormányt, de a feltételek között szerepelt a fiskális átláthatóság, a szubvenciók csökkentése és a pénzügyi szektor megtisztítása. A kormány nemzetközi partnerei közül India, Kína és az Európai Unió is

jelezte, hogy figyelemmel kíséri a folyamatot; azonban a nagyhatalmak gazdasági érdekeltségei és Banglades geostratégiai helyzete miatt a támogatás mértéke és feltétele vitatott maradt.

A gazdasági stabilizációt hátráltatta, hogy a ruházati exportpiac vevői a politikai bizonytalanság miatt óvatossá váltak. A bangladesi konfekcióipar – amely mintegy 4 millió munkavállalót foglalkoztat – a nyugati márkák beszállítójaként rendkívül érzékeny a hírnév és a szállítási lánc zavaraira. A Junusz-kormány ígérete szerint a munkakörülmények javítását és a szakszervezeti jogok megerősítését is napirendre tűzi, ám ezek a reformok rövid távon növelhetik a termelési költségeket, és tovább terhelhetik az amúgy is nyomott árú exportot.

7.4.6 Biztonság, a rohingja kérdés és a választások előkészítése

A politikai átmenet biztonsági környezetét tovább bonyolította a **rohingja** menekültek helyzete. A 2017-es mianmari üldözés óta Banglades – főként a Cox's Bazar melletti táborokban – több mint 1 millió rohingja menekültet fogadott be. A Haszina-kormány a nemzetközi közösség támogatásával működtette a táborokat, de a menekültek hazatelepítése a mianmari katonai junta és a belső konfliktus miatt nem haladt. A 2024-es hatalomváltás után a táborok biztonsági helyzete a források szűkössége és a helyi feszültségek miatt romlott, és a Junusz-kormány a nemzetközi segélyezés fenntartását kérte. A menekültkérdés megoldása továbbra is a mianmari politikai rendezésen múlt; Banglades nem kívánt erőszakkal kitelepíteni senkit, de a hosszú távú megoldás hiányában a táborok humanitárius válsága állandósult.

A biztonsági szervek megreformálása és a rend fenntartása szintén az átmeneti időszak kulcskérdése volt. A rendőrség helyi egységeit fokozatosan vissza kellett állítani, miközben a tüntetők egy része a régi erők teljes eltávolítását követelte. A hadsereg – amely a hatalomváltásban kulcsszerepet játszott – a háttérben maradt, de befolyása a belpolitikai stabilitásra jelentős maradt. A Junusz-kormány és a katonai vezetés közötti viszony átláthatatlan volt, és a 2026-os helyzetig nem volt világos, hogy a hadsereg milyen hosszú távú politikai szerepet kíván betölteni.

A választások előkészítése az átmeneti kormány egyik legfontosabb feladata volt. A Junusz-kabinet bejelentése szerint a cél a szabad, tisztességes és hiteles választások megtartása volt, amelyeken – az ígéretek szerint – minden párt részt vehetett, beleértve az Awami Ligát is, amennyiben vállalja a demokratikus játékszabályokat. A Haszina elleni büntetőeljárások és a kormánypárt belső szétesése azonban megnehezítette az Awami Liga részvételét. A Bangladesh Nationalist Party (BNP) és a Jamaat-e-Islami – amelyeket a Haszina-korszakban rendszeresen üldöztek – a választások mielőbbi megtartását sürgették, míg a diákvezetők és a civil szervezetek a reformok előzetes megvalósítását követelték, hogy a választások ne a régi elitek restaurációját hozzák. A pontos választási időpont 2024 őszén még nem volt kitűzve, és a könyv zárásakor (2026 elején) a folyamat ütemezése bizonytalan maradt.

7.4.7 Banglades 2026-ban: összegzés és nyitott kérdések

A könyv lezárásának időpontjában, 2026 elején Banglades politikai, gazdasági és intézményi jövője nyitott volt. A Haszina-korszak bukása utáni időszakban az ország legalább három, egymással összefüggő kihívással nézett szembe. Egyrészt a politikai rendszer átépítése – az igazságszolgáltatás, a választási bizottság és a rendőrség függetlenségének helyreállítása – hosszú időt és társadalmi konszenzust igényelt. Másrészt a gazdasági stabilizáció a devizatartalékok, az infláció és a bankrendszer terheivel, valamint a ruházati export geopolitikai kitettségével járt. Harmadrészt a biztonsági helyzet – a rohingja táborok, a szélsőséges csoportok és a határ menti feszültségek – továbbra is külső támogatást és regionális együttműködést tett szükségessé.

A 2024-es események és a Junusz-kormány intézkedései megmutatták, hogy a bangladesi társadalomban jelentős a politikai részvétel iránti igény, ugyanakkor a demokratikus átmenet sikerét a régi elitek felelősségre vonása és az új elitek pártatlan kormányzása közötti egyensúly megteremtése határozza meg. A 2026-os helyzetig megválaszolatlan maradt, hogy az átmeneti testület képes-e a választások hiteles megtartására, a hadsereg visszavonul-e a politikától, és a nemzetközi adományozók milyen feltételekkel támogatják a gazdasági stabilizációt. A fejezet a Banglades 1947-től napjainkig tanulságát összegzi: a bengáli társadalom a gyarmati felosztás, a háború és a katonai uralom után ismét egy olyan átmenetet él át, amelynek kimenetele a belső szereplők alkupozícióján és a külső gazdasági, politikai nyomáson múlik.

7.4.8 Források és bizonytalanságok

A 2024–2026-os bangladesi eseményekről szóló tudósítások elsősorban a helyi bangladesi sajtó, a nemzetközi hírügynökségek és az emberi jogi szervezetek nyilvános anyagain alapulnak, amelyeket a könyv zárásakor a szerző nem minden esetben tudott közvetlenül ellenőrizni. A dokumentált tények közé tartoznak a nyilvános dátumok, a politikai szereplők nevei és a nagyobb intézményi lépések; ezeket a későbbi kutatások is megerősíthetik. A vitatott és ellenőrzésre szoruló elemek közé tartoznak a következők:

- A 2024-es tüntetések alatti halálos áldozatok száma, amely a kormányzati, független és nemzetközi források között jelentősen eltér, és a könyv zárásakor nem állt rendelkezésre minden esetre kiterjedő hivatalos jegyzék.
- A hadsereg hatalomváltásban játszott pontos szerepe, a belső döntéshozatal és az elnök mozgástere, mivel ezekről a szereplők eltérően nyilatkoztak.
- A Junusz-kormány jogi besorolása és alkotmányos legitimitása, amelyet bangladesi jogászok és politológusok is eltérően ítélnek meg.
- A gazdasági mutatók – devizatartalék, infláció, foglalkoztatási adatok – pontos értékei, amelyek a jegybank és a nemzetközi szervezetek jelentéseiben is eltérhetnek az elszámolási módszerek miatt.
- A 2025–2026-os politikai folyamatok, beleértve a választások időpontját, a pártok regisztrációját és a reformok ütemezését, amelyek a könyv zárásakor folyamatban voltak.

A jelenlegi alfejezet ezért a friss eseményeket kifejezetten forráskritikai keretben tárgyalja, és ahol a könyv szövege nem tudja megadni a pontos adatot, ott – a könyv célkitűzéseivel összhangban – a bizonytalanságot jelzi. A hallgató az idevágó legfrissebb szakirodalom és sajtóforrások megjelölését a kurzus tanárától vagy a könyvhöz tartozó, folyamatosan frissülő bibliográfiából kaphatja meg. A források típusai: bangladesi napilapok (például a Daily Star, a Prothom Alo, a New Age), nemzetközi hírügynökségek (Reuters, AP, AFP, BBC, Al Jazeera), emberi jogi szervezetek (Amnesty International, Human Rights Watch, International Crisis Group), nemzetközi pénzügyi intézmények (IMF, Világbank, Ázsiai Fejlesztési Bank), valamint bangladesi kormányzati közlemények és ellenzéki pártok nyilatkozatai. A nem olvasott hivatkozásokat a forráskritika szabályai szerint külön kell feltüntetni, ha a szövegben ilyen megjelenik.

7.4.9 Rövid összefoglaló

- A 2024-es bangladesi tüntetések a közszolgálati kvótarendszer elleni hallgatói követelésekből nőttek országos tiltakozássá, és a rendőri erőszak áldozattöbbletéhez vezettek; az áldozatszám becslése vitatott.
- Haszina Vazed 2024. augusztus 5-én lemondott, és Indiába távozott; a lépés körülményeiben a hadsereg szerepe kulcsfontosságú, de alkotmányos szempontból vitatott.

- A tüntetők és a hadsereg beleegyezésével Muhammad Junusz vezetésével technokrata átmeneti kormány alakult, amely nem választott, hanem politikai megegyezésen nyugvó testületnek minősül.
- Az átmeneti kormány legfőbb feladatai közé tartozik az igazságszolgáltatás, a rendőrség és a választási bizottság megtisztítása, a 2024-es erőszak felelőseinek számonkérése és a szabad választások előkészítése.
- A gazdasági válság – devizatartalék-csökkenés, infláció, bankrendszeri terhek – a Junusz-kormány elsődleges kihívása, és a nemzetközi támogatás a reformoktól függ.
- A rohingja menekültválság és a biztonsági helyzet továbbra is külső tényezőkkel és a mianmari konfliktussal függ össze.
- A 2025–2026-os politikai folyamat, különösen a választások időpontja és a pártok részvétele, a könyv zárásakor bizonytalan, és számos alkotmányos, pártpolitikai és nemzetközi feltételen múlik.
- A bangladesi átmenet kimenetele nem csak az ország, hanem a Bengáli-öböl térségének stabilitását is befolyásolja.

7.4.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen társadalmi és gazdasági feszültségek vezettek a 2024-es tömegtüntetésekhez, és hogyan kapcsolódtak a Haszina-korszak örökségéhez?
2. Miért vitatott a Junusz-féle átmeneti kormány jogi legitimitása, és milyen érvek szólnak mellette és ellene?
3. Hogyan befolyásolja a rohingja menekültválság Banglades belpolitikai és nemzetközi helyzetét az átmeneti időszakban?
4. Milyen intézményi reformok szükségesek a Junusz-kormány szerint ahhoz, hogy a választások hitelesek legyenek, és miért nehéz ezeket megvalósítani?
5. Hasonlítsa össze a 2024-es hatalomváltást Banglades korábbi katonai puccsaival és az 1971-es függetlenségi háború utáni átmenetekkel: mi a közös, és mi a különböző?

8 Mianmar a gyarmati kor előtt

8.1 A pyu és a Pagan királyság

8.1.1 A pyu városállamok és a korai források

A mai Mianmar középső és északi, száraz éghajlatú medencéiben – elsősorban az Iravádi (Irrawaddy) folyó és mellékfolyói mentén – az i. sz. első századoktól kezdve olyan városiasodott közösségek jelentek meg, amelyeket a későbbi feliratok és kínai források **pyu** néven említenek. A pyu városállamok nem alkottak egységes birodalmat, hanem egymással szövetséges vagy versengő, fallal kerített települések hálózatát, amelyek központjai közé tartozott **Sri Ksetra** (a mai Hmawza közelében, Pjaj térségében), **Beikthano** (a mai Magway régióban) és **Halin** (a mai Sagaing régióban). A pyu települések jelentőségét a régészeti leletek – városfalak, sztúpák, feliratos kőtáblák, érmék és temetkezési mellékletek –, valamint a kínai **Tang-dinasztia** udvari feljegyzései egyaránt alátámasztják. A kínai források a pyu-kat olyan népként írják le, amely buddhista hitet gyakorol, és hajlandó volt követeket küldeni a Tang császári udvarba a 7–9. század folyamán.

A pyu városállamok társadalmáról és vallási életéről a régészeti anyag tanúskodik a legrészletesebben. A feltárt maradványok között nagy számban találhatók **sztúpák** és **téglából épült vallási építmények**, amelyek arra utalnak, hogy a buddhizmus – elsősorban a **theraváda** irányzat, de bizonyos mértékben a **mahájána** és a **hinduizmus** elemeivel keveredve – a városi elit és a közösség mindennapi életében is jelen volt. A pyu feliratok nyelve az **ó-pyu nyelv**, amelyet a mai napig nem sikerült teljesen megfejteni; a legtöbb felirat rövid adományozási szöveg vagy vallási formula. A **Pali nyelvű** feliratok megjelenése a theraváda buddhizmus dél-ázsiai és délkelet-ázsiai kapcsolataira utal, és arra, hogy a pyu elit a buddhista intézményeket a királyi hatalom legitimálására használta.

A pyu városállamok gazdasági alapja a **öntözéses rizstermesztés** és a **folyami kereskedelem** volt. A régészeti lelőhelyeken talált, mára már nagyrészt feltöltődött csatornarendszerek és tározók arra engednek következtetni, hogy a pyu közösségek képesek voltak a monszunvíz szabályozására a száraz zónában, ami lehetővé tette az állandó települések és a városi lakosság fenntartását. A kínai források említik, hogy a pyu-k rizst, cukornádat, gyapotot és különféle kézműves termékeket állítottak elő, és hogy a kereskedelemben az arany és az ezüst mellett a **kagylópénz** is használatos volt. A 8. századi kínai **Nanzhao** királyság (a mai Jünnan területén) terjeszkedése a pyu városállamok rovására ment: egyes források szerint Nanzhao 832-ben feldúlta **Halin**t, és sok pyu hadifoglyot hurcolt el. Ez a támadás meggyengítette a pyu politikai központokat, de nem tüntette el teljesen a pyu kulturális örökséget, amely a későbbi **Pagan** (Bagan) királyságban is tovább élt.

8.1.2 A Pagan királyság kialakulása

A **Pagan királyság** a mai Mianmar területének első olyan állama, amelyet a későbbi burmai történeti hagyomány egyértelműen a **bamar** (burmai) etnikai csoport uralmához köt. A királyság magja az Iravádi folyó középső szakaszán, a mai **Bagan** város környékén feküdt, ahol a 9. század

végétől kezdve fokozatosan megerősödött egy helyi dinasztia. A korai Pagan történetére vonatkozó ismeretek főként a **burmai krónikákból** származnak, amelyek közül a legfontosabbak a 18–19. században összeállított **Hmannan Yazawin** („Az üvegpalota krónikája") és a **Maha Yazawin** („Nagy krónika"). A krónikák a királyok hosszú genealógiáját vezetik vissza a mitikus kezdetekig, és a későbbi dinasztiák legitimitását vetítik vissza a korai időszakra. A régészeti és feliratos bizonyítékok azonban arra figyelmeztetnek, hogy a 11. század előtti Pagan politikai jelentősége bizonytalan, és a krónikák kronológiája több ponton nem egyeztethető a feliratokkal.

A Pagan állam kialakulásának folyamatát a legtöbb történész a 9–11. század közé helyezi, amikor a **Nanzhao** királyság nyomása elől délre vándorló, tibeti-burmai nyelvű csoportok – akiket a későbbi hagyomány **bamar**nak nevez – fokozatosan átvették az Iravádi folyó középső medencéjének ellenőrzését. A kínai források a 9. századi Nanzhao hadjáratok kapcsán említik, hogy a mai észak-mianmari területekről csoportok költöztek dél felé, de a korai bamarok és a pyu-k, illetve a **mon** közösségek közötti kapcsolat pontos jellege továbbra is vita tárgya. A régészeti anyag azt mutatja, hogy Pagan már a 9. században lakott volt, de a téglából épült monumentális építmények csak a 11. századtól jelennek meg nagyobb számban. Ez az időbeli eltolódás arra utal, hogy a korai Pagan inkább kisebb erődített település lehetett, amely fokozatosan növekedett, és csak a 11. században vált regionális hatalommá.

A Pagan királyság dinasztikus hagyománya azonban egy **Anawrahta** (másképp Aniruddha) nevű uralkodót tart az „első nagy királynak", aki a hagyományos kronológia szerint 1044 és 1077 között uralkodott. A krónikák szerint Anawrahta egyesítette a mai közép-mianmari területeket, elfoglalta a **Mon** királyság **Thaton** városát, és onnan hozta el a **theraváda buddhista** kánont, a **Tipitakát**, valamint a Pali nyelvű szerzetesi hagyományt. A történészek egy része ezt az elbeszélést részben későbbi konstrukciónak tekinti, mivel a kortárs feliratok nem említik kifejezetten Thaton meghódítását, és a mon – pagani kapcsolatok valószínűleg hosszú, összetett kulturális kölcsönhatás eredményei voltak, nem pedig egyetlen háború következményei. Ugyanakkor a 11. századi feliratok és építkezések valóban Anawrahta és közvetlen utódai alatt mutatják a pagani állam hirtelen megerősödését és a theraváda buddhizmus intézményesülését.

A Pagan királyság hatalmának alapját a **földbirtok és a munkaerő ellenőrzése** képezte. A király a legnagyobb birtokos volt, aki földet és faluközösségeket adományozott **buddhista kolostoroknak** és **templomoknak**, ezzel biztosítva a szerzetesi közösség (a **szangha**) támogatását. A feliratok tanúsága szerint a pagani királyok és nemesek rendszeresen adományoztak földet, rabszolgákat, állatokat és munkaerőt a vallási intézményeknek, ami egyszerre biztosította a vallási érdemszerzést és a királyi hatalom legitimációját. A feliratok gyakran rögzítik az adományozás pontos tárgyát és feltételeit, ami viszonylag jó betekintést enged a korszak gazdasági és jogi viszonyaiba. A pagani gazdaságban a rizstermelés mellett a **folyami és tengeri kereskedelem** is fontos szerepet játszott: az Iravádi folyó összekötötte a belső területeket a Bengáli-öböl partjával, ahol a pagani kikötők – például a mai **Pegu** (Bago) térsége – részt vettek a délkelet-ázsiai és indiai-óceáni kereskedelemben.

8.1.3 A theraváda buddhizmus megszilárdulása

A Pagan királyság egyik legmaradandóbb öröksége a **theraváda buddhizmus** intézményesülése, amely a mai mianmari társadalom vallási alapjává vált. A theraváda irányzat Dél- és Délkelet-Ázsiában az i. sz. első századoktól terjedt, és a **Pali nyelvű kánonra** épült. A pagani királyok a 11. századtól kezdve tömegesen emeltek **sztúpákat**, **templomokat** és **kolostorokat**, amelyek közül a legismertebbek a **Shwezigon Pagoda**, az **Ananda-templom** és a **Thatbyinnyu-templom**. A pagani építkezések nemcsak vallási célokat szolgáltak, hanem a királyi hatalom és a dinasztia presztízsének kifejezői is voltak: a nagy méretű, téglából épült templomok a királyság erőforrásainak mozgósítására és a munkaerő fölötti rendelkezésre utalnak. Az építészeti stílus

ötvözi az indiai, a mon és a helyi hagyományokat, ami jól mutatja a pagani udvar nyitottságát a külső kulturális hatásokra.

A theraváda buddhizmus megszilárdulása a **királyi hatalom és a szangha** közötti szoros kapcsolaton alapult. Az uralkodó a buddhista tanítás védelmezőjeként (**dharmaradzsa**) lépett fel, és a szerzetesekkel fenntartott patrónusi viszony révén biztosította a vallási legitimitást. A pagani királyok gyakran hívtak meg szerzeteseket Dél-Ázsiából és a mon területekről, és támogatták a páli nyelvű szövegek másolását, kommentárok írását. A **Kyanzittha** király (ur. kb. 1084–1113) uralkodása alatt keletkezett a híres **Myazedi felirat** (1113), amely négy nyelven – ó-burmai, mon, pyu és páli – rögzít egy adományozást, és a modern nyelvészeti kutatások egyik kulcsforrása. Ez a felirat egyszerre bizonyítja a többnyelvűséget, a különböző etnikai közösségek jelenlétét a királyságban, valamint a buddhista adományozás gyakorlatát.

A pagani buddhizmusban ugyanakkor a **theraváda irányzat mellett más vallási elemek is jelen voltak**. A feliratok és a művészeti ábrázolások tanúsága szerint a mahájána buddhizmus és a hinduizmus – különösen **Visnu** és **Siva** tisztelete – továbbra is szerepet kapott az udvari kultúrában, és a **nát**-kultusz, a helyi szellemek tisztelete is beépült a mindennapi vallásosságba. A pagani királyok a nát-szellemek hagyományos kultuszát is támogatták, és a hivatalos buddhista retorika mellett a helyi természetfeletti erőkkel való kapcsolatot is hangsúlyozták. A 11–13. századi feliratokban gyakran szerepelnek olyan formulák, amelyek a buddhista érdemszerzés mellett a nát-ok jóindulatát is kérik. Ez a vallási sokféleség azt jelzi, hogy a theraváda buddhizmus megszilárdulása nem egyetlen vallási rend győzelmét jelentette, hanem egy hosszabb folyamatot, amelyben a különböző hagyományok egymás mellett éltek és kölcsönhatásban álltak.

A pagani **szerzetesi közösség** (szangha) intézményesülése a korabeli feliratokból is nyomon követhető. A kolostorok gyakran kaptak adománybirtokokat, ahol rabszolgák és szabad parasztok dolgoztak; az adománylevelek részletesen felsorolják a földterületeket, a munkaerőt és az állatállományt. A szangha nem volt teljesen egységes: a feliratok különböző szerzetesi irányzatokat és tanítóvonalakat említenek, és időnként viták alakultak ki a tanítás értelmezéséről, a fegyelemről vagy a kolostori javak kezeléséről. A királyi hatalom időről időre beavatkozott a szangha ügyeibe, például a szerzetesi fegyelem megszilárdítása érdekében zsinatokat hívott össze, és eltávolította a hivatalos irányzattól eltérő szerzeteseket. Ugyanakkor a pagani királyok hatalma nem terjedt ki a szangha teljes ellenőrzésére: a nagy kolostorok önálló birtokosokként működtek, és saját hálózatot építettek ki a vidéki közösségekkel.

8.1.4 Társadalom, gazdaság és a hanyatlás kérdése

A Pagan királyság társadalmi szerkezete **hierarchikus** volt, de a források nem mutatnak egyetlen merev kasztrendszert. A társadalom csúcsán a **király** és a **királyi család** állt, alattuk a **nemesek** és a **magas rangú hivatalnokok** helyezkedtek el, akik a hadsereg, az adóztatás és a vallási intézmények irányításában vettek részt. A lakosság többsége **földművesekből** állt, akik a faluközösségekben éltek, és adót, munkát vagy katonai szolgálatot teljesítettek. A feliratok említenek **rabszolgákat** is, akiket gyakran adósság vagy háborús fogság miatt adtak el vagy adományoztak a templomoknak. A rabszolgaság a korszakban nem jelentett örökletes, elkülönült kasztot, hanem jogi és gazdasági állapotot, amelyből bizonyos feltételek mellett meg lehetett váltani magát.

A pagani gazdaság mezőgazdasági alapját az **öntözéses rizstermesztés** adta a középső száraz zónában. A királyság központi területein, az Iravádi és a Chindwin folyó mentén kiterjedt öntözőrendszereket építettek és tartottak fenn; ezek közül néhányat a későbbi dinasztiák is használtak. A folyami kereskedelem a királyi udvar számára jövedelmet és presztízst biztosított: a feliratok és a kínai források szerint a pagani kikötőkben **arany**, **ezüst**, **drágakövek**, **szantálfa**, **fűszerek** és **elefántcsont** cserélt gazdát. A pagani királyok saját **ezüstpénzt** verettek, amelyen

gyakran a király neve és jelképei szerepeltek; ez a pénzrendszer a belső kereskedelem mellett a regionális áruforgalomban is használatos volt. A 12–13. századi feliratok egyre nagyobb számban említik a **távolsági kereskedőket** és a **kereskedőcégeket**, ami a gazdaság kereskedelmi szektorának növekedésére utal.

A Pagan királyság hanyatlása a 13. század második felében következett be, és a történészek között vita folyik annak elsődleges okairól. A hagyományos elbeszélés szerint a mongol **Jüan-dinasztia** hadai 1287-ben elfoglalták és kifosztották Pagant, ami a királyság végét jelentette. A kortárs kínai források és a későbbi krónikák valóban beszámolnak mongol hadjáratokról a mai Mianmar északi és középső területein az 1270-es és 1280-as években, de a régészeti bizonyítékok nem mutatnak egyetlen, mindent elpusztító tűzvész nyomát. Sok történész azt hangsúlyozza, hogy a Pagan királyság már a 13. század elejétől belső feszültségekkel küzdött: a nagyszámú adómentes vallási birtok csökkentette a királyi jövedelmeket, a **thai** (sziámi) államok terjeszkedése a déli és keleti határokon nyomást gyakorolt, és a **mon** területek is erősödő autonómiát élveztek. A mongol támadás így inkább katalizátor volt, amely felgyorsította a folyamatban lévő szétesést, nem pedig egyetlen külső csapás.

A Pagan királyság felbomlása után a mai Mianmar területe több évszázadon át **politikailag megosztott** maradt. A **bamar** erőközpontok északon, az Iravádi folyó felső szakasza mentén szerveződtek újra, míg a déli területeken a **mon** királyságok, a keleti hegyvidékeken pedig a **shan** és más hegyi közösségek uralkodói építettek ki saját hatalmi központokat. A Pagan öröksége azonban nem tűnt el: a **theraváda buddhizmus** intézményrendszere, a **páli nyelvű** írásbeliség, a **vallási adományozás** gyakorlata és a **királyi legitimitás** buddhista mintái tovább éltek a későbbi **Toungoo** és **Konbaung** dinasztiák idején. A Pagan korabeli templomok és feliratok a mai napig a mianmari kulturális örökség központi elemei, és a modern állam is felhasználja őket a nemzeti történelem elbeszélésében – ami a régészeti és történeti értelmezés vitáit politikai síkra is átemeli.

8.1.5 Források és bizonytalanságok

A pyu városállamokra és a Pagan királyságra vonatkozó ismeretek több, egymást kiegészítő forrástípusból származnak, de mindegyiknek megvannak a maga korlátai. A **régészeti feltárások** – különösen a Sri Ksetra, Beikthano, Halin és Bagan területén végzett ásatások – a városszerkezetre, az építészetre, a kereskedelemre és a mindennapi életre vonatkozóan nyújtanak bizonyítékot. A régészeti datálás azonban gyakran széles időintervallumokat ad, és a leletek értelmezése vitákhoz kötött. A **feliratok** – amelyek a pyu, mon, ó-burmai, páli és szanszkrit nyelveken íródtak – a pagani királyság jogi és vallási viszonyaira vonatkozó legfontosabb elsődleges források, de fennmaradásuk esetleges, és a szövegek értelmezése nyelvi nehézségekbe ütközhet. A **burmai krónikák** (például a **Hmannan Yazawin**) rendkívül részletes elbeszélést adnak a királyokról és a háborúkról, de későbbi, 18–19. századi összeállítású szövegek, amelyek a dinasztikus legitimitást és a buddhista világképet vetítik vissza, ezért kronológiai állításaikat óvatosan kell kezelni. A **kínai források** – különösen a Tang- és a Jüan-dinasztia udvari feljegyzései – külső szemlélőként írják le a pyu és a pagani államokat, de pontosságuk az informátorok ismereteitől függött, és gyakran a kínai udvar érdekeit tükrözi.

A legfontosabb viták közé tartozik a **Pagan királyság korai kronológiája**. A krónikák által megadott királylisták és uralkodási időtartamok nagy része nem egyeztethető a feliratokkal, és a történészek egy része a 11. század előtti Pagant legfeljebb helyi jelentőségű településnek tekinti. A **Thaton meghódításának** elbeszélése szintén vitatott: egyes kutatók szerint a theraváda buddhizmus nem egyetlen katonai esemény nyomán érkezett Paganba, hanem évszázados kereskedelmi és kulturális kapcsolatok révén terjedt. A **mongol támadás** és a királyság bukásának okai szintén összetett kérdést alkotnak: a régészeti és a szöveges bizonyítékok kombinálása eltérő

értelmezéseket tesz lehetővé. A pyu városállamok **nyelvének és etnikai azonosságának** kérdése továbbra is nyitott: a pyu feliratok nyelvét csak részben sikerült megfejteni, és nem tudjuk pontosan, hogy a pyu-k egyetlen nyelvi közösséget alkottak-e, vagy több, egymással rokon csoportot jelöltek. A régészeti becslések a városlakók számára, a földterületek nagyságára és a gazdasági teljesítményre vonatkozóan gyakran csak nagyságrendi becsléseket adnak, amelyeket az újabb ásatások módosíthatnak.

8.1.6 Rövid összefoglaló

- A mai Mianmar középső és északi részén az i. sz. első századoktól kezdve a **pyu** városállamok (Sri Ksetra, Beikthano, Halin) hálózata alakult ki, amely öntözéses rizstermesztésre és folyami kereskedelemre épült, és amelyben a buddhizmus – elsősorban a theraváda irányzat – már korán jelen volt.
- A pyu városállamokról a régészeti leletek és a kínai Tang-dinasztia forrásai adnak hírt; a pyu feliratok nyelve részben megfejtetlen, ami korlátozza a társadalom és a politika részletes megismerését.
- A **Pagan királyság** a 9–11. században emelkedett fel az Iravádi folyó középső medencéjében, és a későbbi bamar hagyomány az „első burmai királyságnak” tekinti; korai története azonban a krónikák és a feliratok közötti eltérések miatt erősen vitatott.
- Anawrahta (kb. 1044–1077) hagyományos alakjához köti a burmai krónika a theraváda buddhizmus meghonosítását és Thaton meghódítását, de a kortárs feliratok nem igazolják egyértelműen ezt az elbeszélést; a vallási változás valószínűleg fokozatos volt.
- A Pagan királyság hatalmi alapja a földbirtok és a munkaerő ellenőrzése, valamint a királyi adományok rendszere volt; a **szangha** (buddhista szerzetesi közösség) jelentős földbirtokosként és legitimáló erőként működött.
- A pagani vallási életben a theraváda buddhizmus mellett a mahájána és a hinduizmus elemei, valamint a helyi **nát**-kultusz is jelen voltak, ami a vallási sokféleséget jelzi.
- A királyság a 13. században hanyatlott, részben belső gazdasági és politikai okok, részben a mongol Jüan-dinasztia nyomása miatt; a szétesés után a mai Mianmar területe több évszázadon át megosztott maradt.
- A Pagan öröksége a theraváda buddhizmus intézményesülése, a páli írásbeliség és a királyi legitimitás buddhista mintái révén tovább élt a későbbi bamar államokban.

8.1.7 Önellenőrző kérdések

1. Milyen forrástípusokból ismerjük a pyu városállamokat, és milyen korlátai vannak ezeknek a forrásoknak?
2. Hogyan írja le a kínai Tang-dinasztia a pyu-kat, és miért nem tekinthető ez az ábrázolás teljesen semlegesnek?
3. Miért problematikus a Pagan királyság korai történetére vonatkozó burmai krónikák kronológiája, és hogyan egészítik ki a feliratok és a régészet?
4. Milyen szerepet játszott a királyi adományozás és a szangha a Pagan királyság hatalmi rendszerében?
5. Milyen vallási hagyományok éltek egymás mellett Paganban, és miért nem írható le a korszak kizárólag a theraváda buddhizmus történeteként?

8.2 A Toungoo és a Konbaung dinasztia

A 16–18. századi bamar államok története nem egyszerűen a Pagan (Bagan) királyság bukása utáni hosszú szünet, hanem a gyarmati kor előtti Délkelet-Ázsia egyik legintenzívebb katonai és munkaerő-mozgósító korszaka. A pyu és a Pagan királyság alfejezet a pyu és Pagan államokat, valamint a mongol hódítás utáni széttagoltságot mutatta be. Itt azt vizsgáljuk, hogyan hozták létre a **Toungoo-dinasztia** uralkodói a 16. században az első, a **Konbaung-dinasztia** uralkodói pedig a 18. században az utolsó olyan nagy kiterjedésű bamar központú államot, amely a mai Mianmar területének jelentős részét, illetve a szomszédos sziámi, mon, san, lao, arakani, manipuri és asszámi területeket is befolyása alá vonta. A fejezet célja annak bemutatása, hogy ezek a hódító államok miként szervezték meg a hadsereget, a munkaerőt és a buddhista legitimációt, valamint miért maradtak törékenyek a belső és külső kihívásokkal szemben. A katonai eseményeket nem a későbbi nemzeti hősök, hanem a korabeli elitek, parasztok, hadifoglyok, nők és kisebbségi közösségek szempontjából is tárgyaljuk, a forráshiányok és a krónikák ideológiai természetének jelzésével.

8.2.1 A Toungoo-dinasztia felemelkedése és az első birodalom

A **Toungoo-dinasztia (Taungoo-dinasztia)** eredete a Sittang folyó völgyében, a mai Mianmar déli-középső részén fekvő Toungoo városához kötődik. A Pagan bukása után a bamar elit egy része ide húzódott, és a 15–16. században Toungoo fokozatosan megerősödött. A krónikák szerint **Minkyinyo** (ur. 1486–1531) megszilárdította a város körüli hatalmat; fia, **Tabinsvehti (Tabinshwehti)** (ur. 1531–1550) pedig kilépett a helyi keretek közül. 1539-ben elfoglalta a déli mon királyság központját, **Pegu (Bago)** városát, 1541-ben pedig **Martaban (Mottama)** kikötőjét, így a tengeri kereskedelemhez vezető folyami útvonalakat is ellenőrzése alá vonta. Tabinsvehti a hódítást nem csupán területi nyereségként, hanem a **theraváda buddhizmus** uralkodói védelmeként ábrázolta, ami a korabeli bamar és mon udvari nyelvezetben egyaránt elfogadott igazolás volt.

A dinasztia legjelentősebb alakja **Bajinnaung (Bayinnaung)** (ur. 1551–1581), Tabinsvehti sógora lett. Hatalomra jutása után, 1551 és 1581 között, a Toungoo állam a szárazföldi Délkelet-Ázsia egyik legnagyobb kiterjedésű hatalmává vált. Bajinnaung 1555-ben elfoglalta a felső-burmai **Ava (Inwa)** városát, 1558-ban pedig a **san (shan)** államok és **Lanna** (a mai Észak-Thaiföld) nagy részét. 1560-ban hadjáratot vezetett **Manipur** ellen, 1564-ben és 1569-ben pedig két alkalommal is bevette a sziámi fővárost, **Ayutthayát**. A bamar krónikák szerint 1574–1575-ben a laoszi **Lan Xang** királyság területére is behatolt, és a mai Laosz egy részét adófizetővé tette. A hódítások nyomán a birodalom a mai Mianmar középső és déli területeitől a sziámi alföldig, valamint a keleti hegyvidékekig terjedt.

A modern történészi konszenzus szerint azonban a Bajinnaung-féle uralmat nem szabad a mai államterület visszavetített előfutáraként értelmezni. A bamar központ hatalma **mandala**-szerű volt: a távolabbi területek uralkodói megtarthatták saját tisztségeiket, ha adót fizettek, katonákat adtak, és elismerték a bamar király felsőségét. A hegyvidéki közösségek fölötti uralom gyakran csak időszakos katonai jelenlétben és rituális adóban nyilvánult meg, nem folyamatos közigazgatásban. A krónikák ráadásul a királyi érdem narratíváját hangsúlyozzák, és a helyi ellenállást, a vereségeket vagy a kényszermozgósítások áldozatait gyakran elhallgatják. Így a „birodalom” képe a mai bamar nacionalista történetírásban is mitizált, míg a sziámi, mon és shan emlékezet a katonai terjeszkedés pusztításait emeli ki.

Bajinnaung halála után fia, **Nanda Bajin (Nanda Bayin)** (ur. 1581–1599) örökölte a trónt. A birodalom azonban több fronton szétfeszült. Ayutthaya 1584-ben fellázadt, és a sziámi hadjáratok elhúzódó háborúvá váltak; a déli mon területeken is ismétlődő felkelések törtek ki. A sziámi

csapatok az 1590-es években mélyen behatoltak a déli bamar területre, és 1599-ben Pegu elesett. Az első Toungoo birodalom katonailag összeomlott, a déli városok egy része függetlenedett, a bamar elit pedig ismét északi központokba húzódott. A hódítások emberi költségéről nincsenek pontos adatok; a krónikák foglyok tízezreinek áttelepítéséről, városok felégetéséről és paraszti mozgósításról szólnak, de a létszámok valószínűleg túlzóak.

8.2.2 A második Toungoo-korszak és a 17. századi konszolidáció

A 17. század elején a bamar elitek északról indították el a visszarendeződést. **Nyaungjan (Nyaungyan)** (ur. 1597–1605) és fia, **Anaukpetlun** (ur. 1605–1628) fokozatosan visszavette Avát és a felső-burmai területeket, majd 1613-ban Pegu és Martaban vidékét is. Anaukpetlun 1613-ban legyőzte a déli **Thanlyin (Sziram/Syriam)** kikötőjében saját hatalmat építő portugál kalandort, **Filipe de Brito e Nicote**-ot, akit a források részben zsoldosként, részben kereskedőként, részben a portugál korona ügynökeként említenek. A portugál vereség nem a „gyarmatosítás” felszámolása volt modern értelemben, hanem a tengeri kereskedelemben részt vevő európai hálózatok és a szárazföldi bamar állam összecsapása; a 17. században a **Holland Kelet-indiai Társaság (VOC)** és később az angol társaságok fokozatosan átvették a portugálok szerepét.

A második Toungoo korszak viszonylag stabilabb, északibb súlypontú állam volt. **Thalun** (ur. 1629–1648) 1635-ben Avába helyezte a fővárost, részben azért, mert a déli tengerpartot nehezebb volt védelmezni a tengeri támadásokkal szemben, részben pedig mert a felső-burmai rizstermelő és öntözőközösségek jobban ellenőrizhetőek voltak. Uralkodása alatt föld- és munkaerő-összeírásokat készíttettek, a holland VOC-vel kereskedelmi kapcsolatot tartott fenn, és a **szangha (Sangha)** támogatásával megerősítette a királyi legitimitást. A 17. századi Ava-központú állam kevésbé volt hódító, mint Bajinnaung birodalma; a fennmaradó uralom a folyami és szárazföldi kereskedelemre, valamint a paraszti munkaerő megszervezésére támaszkodott. A gazdasági életről a holland és később az angol feljegyzések mellett a bamar krónikák is beszámolnak, de a lakosság, a termés és az adóbevételek pontos mértéke a forráshiány miatt nem ismert.

A 17. század második felében a központi hatalom meggyengült. A déli mon területek ismét önállósodtak, a san államok és az északi határvidékek pedig csak formálisan tartoztak Ava alá. A bamar udvar belső viszályai, a királyi utódlási harcok és a helyi hadurak megerősödése lassan aláásták a második Toungoo államot. A 18. század elejére a folyamat a nyílt válságba torkollott.

8.2.3 A 18. századi válság és a Konbaung-dinasztia születése

A 18. század közepén a déli mon elit **Hanthavadi (Hanthawaddy)** néven királyságot kiáltott ki, és 1740-től katonai nyomást gyakorolt az Ava-központú Toungoo államra. A mon felkelés hátterében a déli tengeri kereskedelem súlyának növekedése, a bamar központ adóterhei és a helyi önállóság követelése állt. 1752-ben a mon csapatok elfoglalták Avát; a bamar krónikák és a későbbi bamar emlékezet ezt a második Toungoo-dinasztia végeként tartja számon. A mon győzelem azonban nem hozott tartós rendet. A déli királyság kénytelen volt északi hadjáratokat fenntartani, miközben a bamar hadurak lázadoztak, és a vidéki lakosság a hadjáratok terheit viselte.

Az északi **Svebo (Shwebo)** körzetéből indult **Alaungpaja (Alaungpaya)** (ur. 1752–1760), aki a későbbi bamar krónikák szerint a **Konbaung-dinasztia** alapítója. Alaungpaja 1752 után fokozatosan megszerezte a felső-burmai területeket, majd 1757-ben elfoglalta Pegut, és leverte a mon lázadást. Az új uralkodó 1755-ben a korábbi **Dagon** halászfalut elfoglalva **Jangon (Yangon/Rangun)** néven erődített kikötővé tette; ez a mai nagyváros történeti központjának

megszüntethetetlen kezdete. Alaungpaja hadjáratai során a mon lakosság egy részét északra telepítették, a déli városok pedig elveszítették korábbi szerepüket. A mon közösségek elleni megtorlásokat a bamar krónikák győzelemként, a mon hagyomány pedig elnyomásként írja le; a modern történészek a konfliktus etnikai és hatalmi dimenzióit egyaránt hangsúlyozzák, anélkül hogy kollektív bűnösséget tulajdonítanának bármelyik csoportnak.

Alaungpaja 1759–1760-ban hadjáratot vezetett **Manipur** és **Sziám** ellen. Ez utóbbi során Ayutthayát ostromolta, de 1760-ban a hadjárat közben meghalt. Halálát a krónikák betegségnek, egyes források harci sérülésnek tulajdonítják; a pontos körülmények vitatottak. A sziámi hadszíntér azonban nem zárult le, mert utódai folytatták a háborút.

8.2.4 A Konbaung terjeszkedés és a szomszédokkal folytatott háborúk

A Konbaung uralom alatt a terjeszkedés több irányba folytatódott. **Hszinbjúsin (Hsinbyushin)** (ur. 1763–1776) 1765 és 1769 között **négy kínai háborút** vívott a **Csing (Qing)-dinasztia** ellen a keleti határvidéken. A kínai hivatalos források a hadjáratok hatalmas költségeit, a betegségek és éhínség pusztítását emelik ki; a bamar krónikák a betolakodók visszaverését és a határvidék megvédését hangsúlyozzák. A történészi konszenzus szerint egyik fél sem ért el teljes győzelmet, és a háború után a korábbi határvonalhoz közeli rendezés jött létre. A Konbaung állam így megerősítette ellenőrzését a san államok fölött, de a kínai konfliktus súlyos emberi és gazdasági terhet rótt a keleti területek lakosságára.

1767-ben Hszinbjúsin serege elfoglalta és felégette **Ayutthayát**, ami a sziámi királyság összeomlásához vezetett. Ez a hadjárat a mai thai történeti emlékezetben a nemzeti katasztrófa egyik központi emlékezethelye; a bamar krónikák viszont a hódítás dicsőségeként, a királyi hatalom bizonyítékaként tárgyalják. A két emlékezeti keret közötti feszültség a mai napig befolyásolja a mianmari-thaiföldi történeti vitákat. A 18. század végén a sziámi **Thonburi**, majd a **Bangkok** központú királyság visszaszerezte a Mekong-völgyi befolyást, és több háborúban (1785–1792, 1809–1812) szemben állt a Konbaung birodalommal. A kortárs történetírás ezeket a konfliktusokat nem a modern nemzeti hősök küzdelmeként, hanem a korabeli uralkodók, hadurak és kereskedelmi hálózatok vetélkedéseként értelmezi.

A Konbaung területi csúcspontját **Bodavpaja (Bodawpaya)** (ur. 1782–1819) idejére szokás helyezni. Ő 1785-ben meghódította **Arakan (Rakhine)** királyságát, ami a Bengáli-öböl partvidékének ellenőrzését hozta. A 19. század elején pedig **Manipur** és **Asszám** irányába terjeszkedett, így a Konbaung állam közvetlenül a **Brit Kelet-indiai Társaság** érdekszférájával került szembe. A nyugati terjeszkedés nem modern államhatár-kijelölés volt, hanem adófizető királyságok, helyi urak és hegyi közösségek fölötti, gyakran ingatag befolyás. A „meghódított” területek lakossága időnként ellenállt, és külső hatalmakkal is szövetkezett; a brit terjeszkedés szempontjából éppen ez az instabilitás vált ürüggyé a későbbi beavatkozásra. Arakan annexiója a mai Mianmar nyugati részén a bamar központi hatalom terjeszkedésének emlékezeti előzménye, de a mai rohingja válság nem vezethető le közvetlenül a 18. századi hódításból; a rohingják helyzetét a gyarmati korszak és a függetlenség utáni állampolgársági politikák alakították, amelyeket a későbbi fejezetek tárgyalnak.

8.2.5 Társadalom, hadsereg és legitimáció a 16–18. században

A Toungoo és Konbaung államok alapja nem elsősorban a terület, hanem a **munkaerő feletti ellenőrzés** volt. A királyi udvar a paraszti háztartásokat katonai vagy civil szolgálatra osztotta be; a **királyi szolgálati rendszer** (a krónikákban különböző kategóriákkal, például a katonai szolgálatra rendelt csoportokkal) a hadjáratokhoz gyalogságot, evezősöket, kézműveseket és élelmezési munkásokat biztosított. A háborúk nemcsak a csatatéren folytak, hanem a lakosság

megszerzéséért is: a győztes hadjáratok során a hadifoglyok és a meghódított közösségek tagjait gyakran áttelepítették a bamar központ környékére. Ezzel a 16–18. századi állam növelte a termelő és adózó népességet, de a kitelepítettek szenvedését a krónikák nem részletezik. A történeti demográfiai becslések a forráshiány miatt bizonytalanok: a 16. századi és 18. századi lakosság nagyságát csak nagyságrendi becslésekkel lehet megadni, a krónikák számszerű túlzásai (például „százezres” seregek) nem tekinthetők mért adatnak.

A vallási legitimáció a **theraváda buddhizmus** és a **szangha** támogatásán nyugodott. A királyt **dhammarázsa (dhammarāja)**, a dharma királya és a szerzetesi közösség patrónusaként ábrázolták; a nagy hódítók a buddhista tanítás terjedésével, a szent ereklyék védelmével és a **csakkravarti (cakkavatti)**, azaz az egyetemes uralkodó eszményével igazolták a háborúkat. A mon és sziámi területeken a buddhista uralkodók közötti konfliktusok azonban nem pusztán vallási háborúk voltak: a hatalmi és gazdasági érdekek, a munkaerő-szerzés, a kereskedelmi útvonalak és a kikötők ellenőrzése legalább annyira meghatározóak. A kortárs vallási retorikát nem szabad a modern vallási nacionalizmussal azonosítani, de azt sem kell elhallgatni, hogy a hódítások a meghódított közösségek vallási intézményeit is érintették.

A nem bamar csoportok helyzete eltérő volt. A **mon** elit kulturális hatása különösen erős volt a déli központokban, és a bamar udvar a mon közigazgatási és udvari hagyományokat is átvett. A **san** és **manipuri** katonai elitek a hadseregben és az adórendszerben kaptak szerepet, a **lao**, **sziámi** és **arakani** közösségek pedig a hódítások után különböző jogállású alattvalókká vagy adófizetőkké váltak. A nők a paraszti termelésben, a kereskedelemben és a királyi udvarban is jelen voltak, de a krónikák elsősorban az uralkodói család nőtagjairól, feleségekről és anyáiról tudósítanak; a többségi nők tapasztalata a források hiánya miatt rejtve marad. A hódítások, a rabszolgaság és a kitelepítések áldozati szempontú vizsgálata ma is az egyik legfontosabb kutatási feladat, mert a gyarmati kor előtti államokról szóló beszámolók túlnyomórészt a győztes udvarok szemszögét tükrözik.

8.2.6 Források és bizonytalanságok

A 16–18. századi bamar államok történetére vonatkozó ismereteink többféle, eltérő természetű forrásból származnak. Elsődleges források a bamar udvari krónikák, különösen U Kala *Maha Yazawingyi* (1724) és a Konbaung-kori *Hmannan Maha Yazawindawgyi* (1829), valamint a királyi rendeletek és feliratok. Sziámi krónikák, kínai hivatalos történetek, a Holland Kelet-indiai Társaság levéltárai, portugál és angol utazók beszámolói egészítik ki a képet. A bamar krónikákat azonban nem lehet semleges elbeszélésként kezelni: az udvari történetírók a király érdemeit és a buddhista jámborságot hangsúlyozták, a vereségeket elhallgatták vagy átértelmezték, és a korábbi eseményeket gyakran a későbbi dinasztia legitimitásának igazolására írták át. Az időpontok átszámítása a burmai naptárból a Gergely-naptárba is hibalehetőséget hordoz, ezért a 16–18. századi kronológiában egy-két éves eltérések előfordulnak.

A hódítások földrajzi kiterjedése vitatott. A mandala-modell szerint a távoli területek fölötti uralom gyakran rituális adófizetésben és alkalomszerű katonai jelenlétben merült ki, nem folyamatos közigazgatásban. A bamar krónikák által sugallt „birodalom” tehát nem azonos a mai államterület folytonos ellenőrzésével. A hadsereg létszámára, a foglyok számára és az áldozatokra vonatkozó krónikás közlések túlzóak, és nem tekinthetők mért adatnak. A modern statisztikai becslések a lakosságra vonatkozóan nagyon bizonytalanok, mert nem áll rendelkezésre megbízható népszámlálási anyag.

Az 1767-es Ayutthaya-pusztítás ténye dokumentált, de az áldozatok száma és a pusztítás mértéke forrásonként eltér. A thai és mianmari emlékezetpolitika az eseményt eltérően hangsúlyozza: a thai nemzeti történetírás a túlélők, a menekültek és az újjáépítés, a bamar hagyomány a katonai győzelem nézőpontját részesíti előnyben. A történészi konszenzus szerint a háború emberi

és anyagi kára valós volt, de a mai nemzeti narratívák a 18. századi államközi viszonyokat gyakran a modern nemzeti kategóriák szerint olvassák vissza. Ezért e fejezet igyekezett a korabeli szereplőket a saját intézményeik és érdekeik szerint, nem pedig a mai nemzeti hovatartozásuk szerint bemutatni.

A fenti összefoglaló a nemzetközi és bamar szakirodalom konszenzusán alapul; a krónikák részleteinek közvetlen filológiai értelmezéséhez további forrásfeltárás szükséges. Ahol a szöveg konkrét adatot említ (évszám, hadjárat, név), ott a stabil történeti kronológiára támaszkodott, de a finomabb vitákhoz a megadott elsődleges források és az újabb szakirodalom egybevetése javasolt.

8.2.7 Rövid összefoglaló

- A 16. századi **Toungoo-dinasztia** Tabinsvehti és Bajinnaung alatt egyesítette a bamar, mon és san területek nagy részét, de az uralom mandala-jellegű és törékeny volt.
- Bajinnaung hódításai (Ava, Lanna, Ayutthaya, Lan Xang) a térség egyik legnagyobb kiterjedésű államát hozták létre, de a krónikák győzelmi narratívája a mai nemzeti emlékezetben vitatott.
- Az első Toungoo birodalom az 1599-es pegu-i összeomlásig állt fenn; a hódítások emberi költsége (áttelepítések, foglyok, városrombolás) dokumentált, de a számadatok bizonytalanok.
- A 17. századi második Toungoo-korszak Ava központtal stabilabb volt, a holland és angol kereskedelemmel, valamint a föld- és munkaerő-összeírásokkal.
- A 18. századi mon lázadás és a déli Hanthavadi királyság 1752-ben megdöntötte a második Toungoo államot; a **Konbaung-dinasztia** Alaungpaja vezetésével újjáépítette a központi hatalmat.
- A Konbaung terjeszkedés a 18. század végén a legnagyobb kiterjedését érte el Bodavpaja idején, Arakan, Manipur és Asszám irányába, ami közvetlenül a brit India határához vezetett.
- Az állam alapja a munkaerő feletti ellenőrzés és a theraváda buddhista legitimáció volt; a hadifoglyok áttelepítése és a paraszti mozgósítás a korabeli hadviselés szerves része volt.
- A szomszédos sziámi, kínai, mon és arakani közösségekkel folytatott háborúk a mai nemzeti emlékezetekben eltérően jelennek meg; az Ayutthaya 1767-es pusztulása a legismertebb példa.

8.2.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen elsődleges forrásokból rekonstruálható a Toungoo és Konbaung dinasztiák története, és milyen torzításokat hordoznak a bamar udvari krónikák?
2. Miért nem tekinthető Bajinnaung birodalma a mai Mianmar területének közvetlen előzményének akkor sem, ha kiterjedése óriási volt?
3. Milyen szerepet játszott a munkaerő megszerzése és az áttelepítés a 16–18. századi hadviselésben és gazdaságban, és hogyan érintette ez a meghódított közösségeket?
4. Hasonlítsa össze az Ayutthaya 1767-es elfoglalásának és felégetésének bamar és thai emlékezetét: mely tények dokumentáltak, és mely elemek vitatottak?
5. Miért vezetett a Konbaung terjeszkedés a Brit Kelet-indiai Társasággal való konfliktushoz a 19. század elején?

8.3 Buddhizmus, társadalom és a gyarmati kor előtti gazdaság

8.3.1 A buddhizmus és a királyi hatalom összefonódása

A gyarmati kor előtti Mianmar – történeti nevén Burma – társadalom- és gazdaságtörténete nem választható el a **theraváda buddhizmus** intézményeitől. A jelen fejezet azt vizsgálja, hogyan kapcsolódott össze a szerzetesi rend, a királyi hatalom legitimációja, a rizstermelő paraszti társadalom és a távolsági kereskedelem az Iravádi-folyó völgyében a Pagan (Bagan) kortól a Konbaung dinasztia 19. századi bukásáig. A kérdés azért központi, mert a premodern burmai állam nem hasonlított sem a modern nemzetállamra, sem a klasszikus kínai bürokratikus modellre: a király hatalma szakrális tekintélyen, a szerzetesi közösséggel való folyamatos cserén és a munkaerő ellenőrzésén alapult, nem pedig a terület kiterjedésén vagy az állandó intézmények sűrűségén.

A források ennél a korszaknál egyenetlenek. Egyrészt rendelkezésre állnak **kőfeliratok**, **pálma- és parabaik kéziratos krónikák**, **jogi szövegek** és a 18–19. századi **európai utazói beszámolók**, másrészt ezeket ma már a brit gyarmati leírásokkal és a 20. századi történeti antropológia elemzéseivel együtt olvassuk. Sokszor a feliratok és a krónikák az udvar önértelmezését rögzítik, nem a paraszti vagy szerzetesi hétköznapokat. Ezért a rekonstrukció szükségképpen kombinálja az intézménytörténeti biztos elemeket a valószínűsíthető gazdaság- és társadalomtörténeti értelmezésekkel.

8.3.2 A szerzetesi közösség és az oktatás

A mianmari premodern társadalom legfontosabb vallási intézménye a **szangha** volt: a szerzetesi rend, amely a kolostorok (*kyaung*, szó szerint „gyakorlóhely”) köré szerveződött. A Pagan királyság (kb. 11–13. század) fennmaradt nagyszámú felirata és falfestménye arra mutat, hogy a buddhista kolostorhálózat a 12. századra már az Iravádi középső folyóvölgyének sűrűn lakott, rizstermelő magterületein működött. A korai Pagan-kori feliratok többsége adományokat örökített meg: falvakat, rabszolgákat, szolgálónépeket, rizsföldeket, szarvasmarhát, edényeket adtak át egy-egy kolostornak vagy templomnak. Az adomány jogi természete kettős volt. Az adományozó család érdemszerzést remélt, a kolostor pedig intézményi folytonosságot és javadalmat kapott. A szövegek ugyanakkor gazdasági bizonytalanságot is tükröznek: sok adománylevél átkot fogalmaz meg azok ellen, akik megsértenék a kolostori földekhez fűződő jogokat. A régészeti és epigráfiai konszenzus szerint Paganban a termőföld és a munkaerő igen nagy része – talán a megművelt terület egyharmada vagy több is – kolostori vagy templomi irányítás alatt állt, bár a pontos arány becslés jellegű (Aung-Thwin 1985; Lieberman 2003). A kolostori földek és falvak ugyanakkor nem alkottak egyetlen, hierarchikusan működő „egyházbirtokot”; a kolostorok laza hálózatot alkottak, adottságaik és rangjuk szerint elkülönültek.

A szangha belső szervezete sem volt egységes. A feliratok alapján a Pagan-korban a szerzetesi címek és rangok sokaságát rögzítették: voltak *arahant* tiszteletben részesített mesterek, *therá*-k (vének), kolostorelöljárók és a királyi udvarhoz közel álló főpapok. A **király** különleges szerepet játszott a szerzetesi közösség felügyeletében. A pagani királyok a szangha „tisztaságának” őreiként léptek fel; a későbbi dinasztiák – különösen a **Taungoo** (16–18. század) és a **Konbaung** (18–19. század) uralkodói – időnként szerzetesi vizsgálatokat, tanítási „tisztogatásokat” és novíciusrendezéseket tartottak. A 18. századi **Burma** egyik legismertebb valláspolitikai eseménye a *vinaya* (szerzetesi fegyelem) megerősítését célzó rendeletek sora volt, amelyek az uralkodói önkép szerint az elvilágiasodott szerzetességet és a tanításbeli vitákat akarták féken tartani. E rendeletekben a király nem egyszerűen világi uralkodóként, hanem a *dhamma* (törvény/tan) és a rend védelmezőjeként jelenik meg.

A szerzetesi oktatás volt a premodern társadalom legelterjedtebb intézményesült tudásátadási formája. A kolostori iskola a fiúk és fiatal férfiak jelentős részének megtanította a **burmai írás** alapjait, a szertartásokhoz szükséges szövegeket és a moralista **dzsátaka** (a Buddha előző születéseiről szóló történetek) elemeit. A tanulás azonban nem volt mindenki számára egységes. A leányok és nők ritkán jutottak formális szerzetesi iskolázáshoz; az olvasás és az írás sokkal inkább háztartási, kereskedői vagy udvari körökhöz kötődött. A kolostori oktatás elsősorban a falusi közösségek fiúgyermekeit érte el, és a szerzetessé válás időszakára koncentrált: a fiatal férfiak gyakran töltöttek el heteket vagy hónapokat novíciusként – ez a gyakorlat a 20. századi Burma falusi társadalmában is fennmaradt. Ez az intézmény erős, de nem központosított kulturális egységesítést hozott létre: a buddhista normák, a burmai nyelvű tanítás és a szertartási naptár a falvak szintjén vált közkinccsé, miközben az állami hivatalnoki írásbeliség vékonyabb réteget érintett.

8.3.3 A buddhista legitimitás: a *dhamma-rádzsa* és az *az érdemek királya*

A premodern burmai királyságokban a világi hatalom szakralizációja a theraváda buddhizmus sajátos királyideológiáján alapult. A királyt leggyakrabban **dhamma-rádzsa**ként, a *dhamma* szerint kormányzó uralkodóként ábrázolták. Az ideológia szerint a jó király nem puszta katonai parancsnok, hanem a **törvény** és az **érdem** forrása. A palotai nyelvezetben a király mint a **bodhiszattva** – hagyományosan a burmai királyi személyiségkultusz fontos eleme –, illetve mint a **csakravartin** (világuralkodó) jelenik meg. Ez a kettős beállítás kétfajta legitimációt ötvözött: a bodhiszattva-eszmény a kegyességet és a buddhához vezető érdemgyűjtést, a csakravartin-eszmény az egyetemes uralom jogát állította a középpontba. A későbbi Burmában az udvari krónikák a királyi őslistákat Buddha korához, Mahá Szammatához, az „első királyhoz” vezették vissza; a 18–19. századi Konbaung krónikák ezt a mitikus genealógiát használták a dinasztia rangjának emelésére.

Az uralkodó legfontosabb vallási gyakorlata az **érdemszerzés** és az **adományozás** volt. A királyi patrónus szerepe helyenként szó szerint építészeti eredményben testesült meg: a Pagan uralkodói templomokat és sztúpákat emeltettek, a 18. századi **Bodavpaja** király például a hatalmas **Mingun sztúpa** építését rendelte el (amely befejezetlen maradt). Az udvari támogatás másik formája a kolostorok földadománya, a szerzetesi fegyelem fenntartása és a szegényeknek, zarándokoknak nyújtott királyi alamizsna volt. A visszatérő rituálék – például az esős évszaki vassza (szerzetesi visszavonulás) idején tartott ceremóniák, az öltözetadományozás, a sztúpák felajánlása – a királyi hatalmat a kozmikus rend működtetőjeként mutatták fel. Ugyanakkor a maiikorban vitatott, hogy ezt a szakrális rendet a lakosság egésze milyen mértékben élte meg. A képi ábrázolások és a feliratok arra utalnak, hogy az udvari rituálék egyes elemeit a városi és falusi közönség is láthatta – például a királyi bárka ünnepi felvonulásait, a sztúpák felszentelését vagy a tömeges alamizsnálást –, de a közvetlen tapasztalat elsősorban a fővárosokban és a nagyobb kolostori központokban összpontosult.

A **királyi felügyelet** és a szerzetesi önállóság feszültsége a forrásokban ismétlődő motívum. A királyi hatalomnak szüksége volt a szangha erkölcsi súlyára, ezért a kolostorok javadalmazására és az egyházfegyelem fenntartására törekedett. A szerzetesi közösségek viszont gyakran a király által ellenőrzött „főpapi” hivataloktól is függetlenül, saját kolostoruk helyi kötelékeiben működtek. A 17–18. századi szövegek többször említik a szerzetesi rend „romlottságát” és a **vinaya** megsértését; ezek a megjegyzések részben a királyi reformdiskurzusból származnak, és nem feltétlenül tükrözik a kolostori mindennapok állapotát. A történészi konszenzus szerint a kora újkori Burma valláspolitikájában a királyi hatalom és a kolostori hálózat viszonya tárgyalásos, ciklikus és helyileg változó volt, nem pedig egyetlen központ által irányított egyházszervezet.

8.3.4 Rizsgazdaság és a paraszti világ

A premodern mianmari gazdaság gerincét a **rizstermelés** adta, amely az Iravádi és a Szittang folyóvölgyek alluviális síkságán, valamint a teraszos hegyoldalakon és a torkolatvidéki ártéri földeken folyt. A rizs ekkor még nem csupán élelmiszer volt, hanem az adózás, a raktározás és a katonai ellátás fő tétele. A burmai királyságok adórendszere a terményre, a munkaerőre és a kézműves termékekre egyaránt támaszkodott; a rizs betakarítás utáni beszolgáltatása a királyi raktárakban halmozódott fel, és az udvar, a hadsereg, a szerzetesi közösség, valamint az ínséges időkben a helyi lakosság ellátását szolgálta.

A legfontosabb társadalomtörténeti jelenség a **munkaerő szervezése** volt, nem a föld tulajdona. A premodern Burmában a megművelhető föld gyakran bőségesebb volt, mint a munkáskéz; ezért az uralkodói hatalom nem elsősorban a terület feletti rendelkezésben, hanem az emberek mozgásának és szolgáltatásainak ellenőrzésében nyilvánult meg. A királyi udvar és a többé-kevésbé központosított állam **szolgálónép-csoportokat** hozott létre: gyakran emlegetett kategóriái az *ahmudan* – királyi szolgálatra rendelt csoportok – és a folyamatosan alakuló, területileg vagy foglalkozás szerint szervezett **athinak**nak nevezett szolgálószervezetek voltak. Az *ahmudan* csoportok katonai, kézműves, hivatalnoki vagy udvari feladatokat láttak el, és cserébe földet, védelmet, valamint a királyi hatalomhoz való közvetlenebb kapcsolatot kaptak. Az *athi* falvak és csoportok jellemzően a királyi vagy hercegi uradalmakhoz kötődtek, és meghatározott terményeket, munkát vagy szolgáltatást adtak. A források ugyanakkor nem teszik lehetővé, hogy ezeket a kategóriákat merev „rendekként” ábrázoljuk: a szolgálói kötelezettségek és kiváltságok mértéke az időben és a régiók szerint változott. A gyarmati kor előtti társadalom tehát erősen hierarchizált volt, de nem a modern értelemben vett, zárt kasztrendszer.

A paraszti munka szervezésének egyik legmeghatározóbb eleme a **robotmunka** (*corvée*) volt, amely a rizsföldek megművelésén túl az utak, hidak, csatornák, paloták és erődítések építésére, illetve a hadsereg ellátására is kiterjedt. A korai Pagan-kori feliratokból ismert, hogy adott falvak lakói meghatározott királyi templomnak tartoztak munkával, hordárként vagy terménybeszolgáltatással. A 18. századi európai utazók és a későbbi brit gyarmati tisztviselők – egyes esetekben kritikus hangon – leírták, hogy a robotmunka súlyos terhet jelentett a vidéki lakosságnak, különösen az építkezések és a hadjáratok idején. Ennek mértékét azonban nehéz pontosan felmérni: a beszámolók főleg a királyi központok környékéről származnak, és a helyi távolsági kereskedők, a kolostori birtokok lakói vagy a hegyvidéki közösségek más feltételek mellett éltek. A túlzott uralkodói mobilitás – a hadjáratok, a fővárosok áthelyezése a 17. században Bago és Ava között, majd a Mandalajba költözés a 19. században – emberek tízezreinek kényszerű költözésével járt, amit a források katonai és politikai okokkal indokolnak. Az állami elköltöztetések ugyanakkor gazdasági szempontból a munkaerő-átrendezés eszközei is voltak, és a rizstermelő területek kimerülése vagy a folyami közlekedési útvonalak áthelyeződése befolyásolta őket.

A **folyami közlekedés** a gazdaság kulcsa volt. Az Iravádi észak–déli irányú folyosója összekötötte a szárazföldi rizsközpontokat a torkolatvidéki kikötőkkel és a tengeri kereskedelemmel; a folyók a burmai állami integráció és a piaci forgalom gerincét adták. A kora újkorban a burmai városok, így Ava, Prome (ma Pyay), Szirám és **Rangun** (Yangon) folyami kikötőkként működtek, ahol rizst, teakfát, lakkot, viaszt, elefántcsontot, drágaköveket és kézműves szöveteket cseréltek. A távolsági kereskedelemben a déli partvidék fontos kapu volt, és a 18. században Rangun környéke lett a tengeri külkereskedelem legfontosabb színtere. A belső piacok rendszeréről kevesebb pontos adat maradt fenn; a falusi vásárok és a folyami kikötők azonban a termény, a só, a szárított hal, az edények és a helyi kézművestermékek cseréjének állandó helyei voltak.

8.3.5 Kereskedelem, városok és a külföldi kapcsolatok

A premodern Mianmar kereskedelmi helyzete nem érthető meg a Bengáli-öböl és a Malacca-szoros felé mutató kapcsolatok nélkül. A korábbi fejezetben bemutatott Toungoo és Konbaung dinasztiák időszakában a tengeri kereskedelemben a **bengáli**, **indiai**, **perzsa** és **szigetvilági** kereskedők, valamint a 17. századtól kibontakozó **holland**, **brit** és **francia** társaságok vettek részt. A burmai udvar a tengeri kereskedelmet királyi monopóliumokon, kikötői illetékeken és adóbérleteken keresztül próbálta ellenőrizni. A 16–17. században a tengerparti **Szírám** (a mai Thanlyin közelében) a „kalózvárosok” és a keleti kereskedelem világához kapcsolódott, és időnként portugál, arábiai, indiai és mianmari magánkereskedők ellenőrzése alatt állt. Ez a mozgékony, kikötői világ a királyi hatalomnak egyszerre volt bevétele és kockázata: a tengerparti kereskedelem meggazdagította a déli uradalmakat, ugyanakkor külföldi fegyveresek és szövetségesek bevonására is lehetőséget adott.

A szárazföldi kereskedelem a mai Thaiföld, Laosz, Kína és az indiai határvidék felé vezető útvonalakra épült. A hegyi átjárókon át kínai teát, selymet, fémeket és lakkárukat, dél felé pedig rizst, halat, sót és erdei termékeket szállítottak. A **teakfa** már a premodern korban is fontos exportcikké vált; a faúsztatás a folyami közlekedéshez és a királyi erdőbirtokokhoz kötődött. A 18. századi burmai kereskedelmi fellendülés nem választható el a Bengáli-öbölben erősödő brit jelenléttől. A brit Kelet-indiai Társaság már a 17. század végétől kereskedelmi kapcsolatokat keresett; a 18. században a ranguni kikötőbe rendszeresen érkeztek brit magánkereskedők, és a teakfa-eladás körüli szerződések többször konfliktushoz vezettek – ezek a viták a 19. századi brit hódítás előzményeként is értelmezhetők.

A premodern mianmari városfejlődés nem hasonlított a 19–20. századi gyarmati városok tömegességére. A királyi fővárosok – Pagan, Ava, Pegu (Bago), **Amarapura**, **Mandalaj** – rituális központként, erődített közigazgatási székhelyként és katonai központként működtek. A városok mérete és lakossága becslés jellegű: a 18. századi európai utazók Mandalaj elődjét, Avát és a déli Rangunt egyszerre írták le terebélyes, kertes, falusias szerkezetű településként és nyüzsgő kikötőként. A városi piacok mellett a kézműves negyedek – takácsok, fazekasok, fémművesek, lakkáru-készítők – az udvari igények kiszolgálására szerveződtek. A királyi udvar és a nagy kolostorok vonzották a szolgákat, kereskedőket, vándor szerzeteseket és diákokat; ezzel a fővárosok a szakrális és gazdasági hálózatok csomópontjaivá váltak. A regionális központok azonban jóval kisebbek voltak, és a településhálózat zöme falvakból és piaci központokból állt.

8.3.6 A hegyvidékek, a peremterületek és a nem bamar népek

A premodern Burma társadalmi térképe sokszínűbb volt, mint a bamar nyelvű, buddhista folyóvölgyi magterület. A hegyvidékeken és a peremterületeken **nem bamar** nyelvi és vallási közösségek éltek – mai megnevezéseik szerint **san**, **kacsin**, **karen**, **csin**, **araakani** (rakhine), **mon** és más csoportok –, akiknek a bur mai királyi központokhoz való viszonya eltérő volt. A **san** területek a felföldi völgyekben saját fejedelemségeket alkottak, amelyeket a burmai királyok időnként adófizetőként, szövetségesként vagy katonai segédcsapatként kezeltek. A keleti hegyvidék egy része a 16. századig gyakran a **Lan Xang**hoz és a thai világhoz is kötődött; a későbbi **Toungoo** uralkodók befolyása a san törzsfőkre hol közvetlen uralom, hol laza hűbéri viszony formájában terjedt ki. A **rakhine** parti királyság a 18. század végén a Konbaung dinasztia hódításával olvadt be a burmai államba, de korábban önálló buddhista királyság volt saját, Bengáli-öbölre támaszkodó kereskedelmével, amelyet a [A pyu és a Pagan királyság] tárgyalt.

A hegyi közösségek gazdasága gyakran **irtásos művelésből**, erdőhasználatból, vadászatból és a síksági piacokkal folytatott cseréből állt. A hegyvidék és a folyóvölgy közötti kapcsolat nem egyszerű „civilizáció–törzs” ellentét volt; a völgyi királyi udvarok rendszeresen függtek a

hegyvidéki erdei termékektől – gyantától, méztől, viasztól, elefántcsonttól, gyógyfüvektől –, míg a hegyi közösségek sót, rizst, fémet és textilt kaptak. A hegyi és erdei termékek adóként és áruként is megjelentek a királyi feliratokban; a **szantálfa**, az **agarfa** és a **lakkgyanta** a távolsági kereskedelem értékes tételei voltak. A premodern burmai állam katonai ereje a hegyvidéki **elefántokon** és a hegyi harcosok mozgósításán is alapult, ami tovább erősítette a peremterületek stratégiai jelentőségét.

A burmai nyelvű írásbeliségben a hegyvidékieket gyakran alacsonyabb rangúként, „erdőlakóként" vagy „meg nem hódolt" csoportként ábrázolták; ezek a leírások az udvari hierarchia nyelvét tükrözik, nem pedig a hegyi társadalmak önképét. A későbbi brit gyarmati korszak kategóriái – a „hegyi törzsek", a „faji" osztályozások – részben erre a premodern udvari hierarchiára épültek, és nem azonosak a mai önmeghatározásokkal. A buddhista univerzalizmus a hegyvidékeken is hatott: a hegyi közösségek egy része a 18–19. században fokozatosan buddhista zarándoklatokon, szerzetesi iskolákon és a völgyi piacokon keresztül kapcsolódott be a burmai nyelvű és theraváda hálózatokba. Ezzel párhuzamosan a hegyvidéki vallások – a természeti szellemek (*nat*) tisztelete, az ősök kultusza, a helyi rítusok – továbbra is fontosak maradtak. A **nat**-kultusz egyébként a völgyi bamar társadalomban is széles körben jelen volt, és a királyi udvar a hivatalos buddhista rítusok mellett időnként a natoknak szóló szertartásokat is gyakorolta. Ez a rétegzettség arra figyelmeztet, hogy a premodern Mianmar vallási terepe sem volt egységes, és a buddhizmus dominanciája nem jelentette a helyi vallások eltűnését.

8.3.7 A nők, a háztartás és a helyi társadalom

A premodern mianmari társadalom alapvető egysége a **háztartás** volt, amely a termelés, az adózás és a reprodukció színtere. A forrásokban a nők elsősorban a földművelés, a rizsfeldolgozás, a fonás–szövés, a piaci árusítás, a rituális élet és a háztartási gazdálkodás szereplőiként tűnnek fel. A virágzó **textilgyártás** – különösen a pamut- és selyemszövés – a háztartások női munkaerejére épült, és a szőttesek a belső piac és az adóbeszolgáltatás fontos tételei voltak. A kolostori adománylevelek női adományozókat is megörökítenek, ami azt mutatja, hogy a gazdagabb családokban a nők önálló vagyonnal és szerzetesi patrónusi szereppel bírhattak. A női **kereskedők** a piaci szférában, a folyami kikötőkben és a nagyvásárokon rendszeresen jelen voltak; egyes európai útleírások a 18. századi Rangun piacainak nyüzsgő, nők által irányított árusítóhelyeit írták le. A nők jogi helyzete a buddhista család- és tulajdonjog szerint – a házassági vagyon közös kezelésében, az öröklésben és a válás lehetőségében – kedvezőbb volt, mint sok korabeli ázsiai társadalomban, ám a rendszer erősen patriarchikus elemeit is őrizte: a politikában, a szerzetesi rendben és a hivatali hierarchiában a férfiak domináltak, a nők pedig nem léphettek teljes jogú szerzetessé.

A **rabszolgaság** és a szolgaság különböző formái a premodern Burmában is intézményesültek. A rabszolgák közé tartozhattak háborús foglyok, adósságszolgák, eladott gyermekek vagy a királyi udvar szolgájává tett személyek. A Pagan-kori feliratok gyakran említik, hogy a kolostoroknak „rabszolgákat" és szolgálónépeket adományoztak; ezek a csoportok az adományozó intézményhez kötődtek, és munkájukkal a kolostori birtokot működtették. A rabszolgaság jogi kategóriái azonban nem voltak egységesek: az adósságszolgaságból idővel ki lehetett váltani, a háborús foglyok leszármazottai viszont sokszor generációkon át szolgálói státusban maradtak. A 19. századi brit hódítás után a gyarmati adminisztráció a rabszolgaság felszámolását részben humanitárius érvként, részben a munkaerőpiac átalakításának eszközeként használta; a premodern mianmari rabszolgaság pontos arányairól nem állnak rendelkezésre megbízható statisztikák.

8.3.8 A buddhista és világi hatalom változásai a 18–19. században

A 18. század második felében, az **Alaungpaja** által alapított **Konbaung dinasztia** időszakában a buddhista legitimitás és a gazdasági centralizáció egymást erősítette. Az uralkodók a szerzetesi rend megtisztítását és a királyi felügyeletet hangsúlyozták; a szangha reformja a világi hivatalnokrendszerrel párhuzamosan a központi hatalom megerősítését szolgálta. **Bodavpaja** (1782–1819) uralkodása alatt a burmai udvar egyszerre indított hódító hadjáratokat a rakhinei és manipuri határvidékre, és hajtott végre vallási reformokat. Ugyanakkor a királyi hatalom terjeszkedése a munkaerő iránti igény növekedésével járt: a kényszerű lakosság-áttelepítések, a robotmunka és a hadsereg ellátása feszültségeket szított a folyóvölgyi falvakban. A későbbi 19. századi brit hódítás éppen ezekre a belső feszültségekre is támaszkodott: a gyarmati hatalom kihasználta a munkaerő-túlterhelés, a helyi adósság és a peremvidéki elégedetlenség panaszait.

Az udvari szakrális nyelv fényében a királyi hatalom a 19. században is megőrizte a **dhamma**-központú legitimációt. A Mandalajban felépült **Kuthodav pagoda** és a köré állított kőtáblák a **Tipitaka** (a buddhista kánon) szövegét örökítették meg; a királyi udvar ezzel a „világ legnagyobb könyveként” emlegetett együttest a burmai buddhista tanítás őrzőjének állította be. A vallási reprezentáció tehát a 19. században is kulcsszerepet játszott a dinasztia önképében; a brit hódítással szembesülő udvar a buddhista kozmikus rend védelmét és a **dhamma** folytonosságát hangsúlyozta, miközben a gyarmati hadsereg előretörése a mandalaji királyság katonai és gazdasági kapacitásainak végességére mutatott rá.

8.3.9 Források és bizonytalanságok

A jelen alfejezet négy fő forráscsoportra támaszkodik. A **feliratok**, elsősorban a Pagan-kori kőfeliratok, a premodern burmai gazdaság- és vallástörténet legpontosabb dokumentumai; ezek az adománylevelek és szolgálónép-nyilvántartások a forgalomban lévő intézményekre és a kolostori gazdaságra vonatkozóan adnak adatokat. A **krónikairodalom**, különösen a 18–19. századi udvari krónikák, a királyi legitimáció és a dinasztikus folytonosság rendjét rögzíti; ezeket a mai történetírás nem tekinti eseménytörténeti dokumentációnak, hanem az udvari emlékezet és az ideológia forrásaként olvassa. A **jogi szövegek** – köztük a különböző *dhammathat* (jogi traktátus) gyűjtemények – a családjog, a tulajdonjog és a szolgálati viszonyok normáiról tájékoztatnak. A **külföldi beszámolók**, főleg portugál, holland és brit utazók, kereskedők és hivatalnokok leírásai, a 17–19. századi kereskedelemről és a munkaerő-rendről közvetlen megfigyeléseket adnak, de gyakran a gyarmati értelmezések előfutárai.

A legnagyobb bizonytalanság a **népesség** és a **gazdasági teljesítmény** számadatait övezi. A premodern Mianmar lakosságáról csak durva becslések léteznek; a 18. századi utazói leírások egymással nehezen összeegyeztethető becsléseket adnak, és a korabeli királyi összeírások sem teljes körűek. A kolostori és királyi földek aránya, a robotmunka időtartama és a paraszti jövedelmek szintje szintén becslés jellegű. A „szolgálónép” kategóriák értelmezése máig vitatott: egyes kutatók a szabad paraszt és a szolga közötti átjárhatóságot hangsúlyozzák, mások a királyi erőszak és a munkakényszer szerepét emelik ki. A nőtörténeti kérdéseknél a források férfiakhangsúlyosak, ezért a nők tényleges tulajdoni és piaci szerepéről csak részleges kép rajzolható. A buddhista ideológia és a helyi *nat*-kultusz viszonya szintén vita tárgya: a korai nyugati szakirodalom hajlamos volt élesen elválasztani a „magas buddhizmust” a „népi vallástól”, a későbbi kutatás viszont a két szint együttélését és egymásra hatását hangsúlyozza. Végül a premodern „etnikai” kategóriák használata anakronisztikus lehet: a mai **bamar**, **san**, **karen**, **kacsin** és más csoportnevek a 20. századi adminisztráció és etnopolitika termékei is, ezért a korai időszakokra vetítésük csak előzetes jelzőként fogadható el.

8.3.10 Rövid összefoglaló

- A premodern mianmari állam hatalma a **munkaerő** ellenőrzésén és a **szakrális legitimitáson** alapult, nem a területi szuverenitáson; a király *dhamma-rádzsa* és érdemszerző patrónus képében jelent meg.
- A **szangha** (szerzetesi rend) kolostorhálózata a gazdaság, az oktatás és a rituális élet központi intézménye volt; a kolostorok széles körű föld- és szolgálóadományokban részesültek.
- A **rizstermelés** az Iravádi és a Szittang völgyekben az adó, a raktározás és a hadi ellátás alapja volt; a földnél gyakran fontosabb volt a munkáskéz, ezért a királyi udvar *ahmudan* és *athi* szolgálócsoportokat szervezett, és robotmunkát alkalmazott.
- A **folyami közlekedés** és a tengeri kereskedelem – a Bengáli-öböl, a Malacca-szoros és a délkelet-ázsiai szigetvilág irányában – a premodern gazdaság térszerkezetét és az udvari bevételeket meghatározó erő volt.
- A **hegyvidéki és peremterületi közösségek** – san, kacsin, karen, csin, mon, rakhine és mások – nem passzív kiegészítői, hanem aktív alakítói voltak a kereskedelemnek, a hadviselésnek és a vallási hálózatoknak.
- A **nők** a háztartásban, a textilgyártásban, a piaci kereskedelemben és a kolostori donációkban jelentek meg, de a szerzetesi rend és a politikai hierarchia férfiközpontú maradt.
- A premodern rabszolgaság és szolgaság a gazdaság és a háborúk következménye volt; a brit hódítás a 19. században a rabszolgaság felszámolását saját gyarmati politikájával kötötte össze.
- A források egyenetlenek: a feliratok és krónikák elsősorban az udvari és kolostori nézőpontot rögzítik, a paraszti hétköznapokról, a női tapasztalatokról és a hegyi közösségekről csak részleges képet kapunk.

8.3.11 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan függött össze a királyi hatalom a *dhamma* védelmének és a szerzetesi rend felügyeletének ideológiájával a Pagan és a Konbaung korban?
2. Miért volt a munkaerő fontosabb a földnél a premodern mianmari gazdaságban, és milyen társadalmi kategóriák (*ahmudan*, *athi*, robotmunka) szervezték a munkát?
3. Milyen szerepet játszott a folyami és tengeri kereskedelem a premodern Burma gazdasági térszerkezetében, és hogyan kapcsolódott ez a Bengáli-öböl és a szigetvilág hálózataihoz?
4. Mi a forrásértéke a Pagan-kori feliratoknak, a krónikáknak és a 18–19. századi európai beszámolóknak; miben térnek el ezek a perspektívák, és mit nem tudunk ezekből rekonstruálni?
5. Hogyan változott a hegyvidéki és a folyóvölgyi közösségek viszonya a premodern korban, és miért problematikus a mai etnonimák visszavetítése erre az időszakra?

8.4 A brit hódítás

A brit hódítás nem egyetlen hadjárat, hanem hat évtizedre elnyúló, egymásba fonódó katonai, diplomáciai és gazdasági folyamat volt, amely a Brit Kelet-indiai Társaság, majd a brit-indiai kormányzat bengáli terjeszkedéséből és a Konbaung-dinasztia területi, kereskedelmi és vallási tekintélyének feszültségeiből nőtt ki. Az előző alfejezetben tárgyalt Buddhizmus, társadalom és a gyarmati kor előtti gazdaság azt mutatta, hogy a Konbaung-állam hatalmi rendje a király védelmező szerepére, a helyi elitek függőségi hálóira és a rizs-, fa- és ásványkincsekre épült. A brit hódítás ezt a rendet számolta fel, és alapozta meg a későbbi gyarmati államot, amelyet a A gyarmati állam és közigazgatás mutat be. Az alábbi alfejezet a három angol–burmai

háborút, az 1885–1886-os annexiót és az azt követő fegyveres ellenállást tárgyalja, hangsúlyosan megkülönböztetve a dokumentált tényeket, a becsléseket és a vitatott értelmezéseket.

8.4.1 Az első angol–burmai háború előzményei: határ, menekültek és burmai terjeszkedés

A 18. század végén és a 19. század elején a Konbaung-dinasztia katonai terjeszkedése nyugat felé ütközött a Brit Kelet-indiai Társaság bengáli érdekszférájával. A burmai udvar 1784-ben elfoglalta a Bengáli-öböl partvidékén fekvő Arakant (a mai Rakhine állam területét), majd a 19. század elején Assam és Manipur felé is katonai befolyást próbált szerezni. A brit-indiai kormányzat számára ez határvitát, menekültáramlást és állandó katonai kockázatot jelentett; az Arakan felől érkező, brit területre menekült csoportok és az ellenük indított burmai rajtaütések ügye többször diplomáciai feszültséghez vezetett. A dokumentált tény az, hogy a burmai hadsereg 1823-ban elfoglalt egy brit védett területet, a Shahpuri-szigetet a Naaf-folyó torkolatánál, ami a közvetlen casus bellit adta. A tudományos konszenzus szerint azonban a háború okai ennél mélyebbek voltak: a britek biztonsági ütközőzónát akartak India keleti határán, a burmai udvar pedig saját szuverenitását és hatalmi kiterjedését védte. A korszak forrásaiban a burmai királyi udvar a briteket betolakodónak, a Brit Kelet-indiai Társaság vezetői a burmai államot megbízhatatlan, terjeszkedő szomszédnak írták le; ezek a megnevezések politikai nyelvek, nem ténymegállapítások.

8.4.2 Az első angol–burmai háború (1824–1826)

A brit hadüzenetre 1824. március elején került sor. A háború két hadszíntéren zajlott: Bengália és Assam felől, valamint a tenger felől, Rangun (a mai Yangon) irányában. A brit-indiai haderő 1824 májusában partra szállt Rangunnál, és elfoglalta a várost. A hadjáratot a brit tervezők rövidnek remélték, de a burmai erők, élükön Maha Bandula tábornokkal, a folyami erődökben és a dzsungelben jelentős ellenállást fejtettek ki. A brit-indiai csapatok létszáma a hadjárat során több tízezer főre nőtt, ám a harcképes állomány a malária, a kolera és a vérhas miatt gyakran jóval kisebb volt; a brit oldalon a halottak túlnyomó részét nem csata, hanem betegség okozta. A számok becslések: egyes hadtörténeti munkák a brit-indiai erők összes halálos veszteségét mintegy 15 000 főre teszik, de a besorozott indiai katonák és a helyi teherhordók körében a halandóság ennél magasabb is lehetett. A burmai oldal veszteségeiről megbízható, összefüggő kimutatás nem maradt fenn; a korabeli brit jelentések a burmai erők vereségeit hangsúlyozták, a burmai udvari krónikák pedig a védők bátorságát emelték ki.

A katonai döntés 1825 tavaszán következett be: a brit erők az Iravádi folyó mentén észak felé nyomultak, és 1825 márciusában Danubyu erődjénél elesett Maha Bandula. A háború ezután lassú, kimerítő felvonulássá vált, mert a burmai udvar nem kért békét, a brit csapatok pedig a monszun és a betegségek miatt nem tudtak gyors előrenyomulást végrehajtani. A béketárgyalások csak 1826 elején vezettek eredményre.

A yandabói békeszerződést 1826. február 24-én írták alá a Mandalaytól délre fekvő Yandabóban. A szerződés dokumentált tényei szerint a burmai király lemondott Assamról, Manipurról, Arakánról és Tenasserimről (a mai Tanintharyi régióról); elismerte Manipur önállóságát; beleegyezett, hogy brit politikai ügynököt fogadjon az avai udvarban; és egymillió font sterling hadisarc fizetését vállalta. A szerződés aláírása a Konbaung-dinasztia első területi visszaszorulása volt, de nem jelentette a királyság végét. A hadisarc összegét a burmai állam több részletben fizette; ennek pontos teljesítése a későbbi tárgyalásokon is vitatott maradt. A kortárs és a modern történetírás egyaránt vitatja, mennyire volt a yandabói béke tartós rendezés: a burmai udvar részben kényszer

alatt, részben a területi veszteségek minimalizálása érdekében írta alá; a brit fél számára pedig a területi nyereség fontosabb volt a hadisarcnál.

8.4.3 A második angol–burmai háború (1852) és Alsó-Burma annexiója

Az 1826 utáni évtizedekben a britek és a burmai királyság viszonya feszült maradt. A brit Rangun kikötőjéből és Tenasserimből a Brit Kelet-indiai Társaság fa- és rizskereskedelmet épített ki, a burmai udvar pedig az Iravádi-delta gazdasági erőforrásaira igyekezett monopóliumot fenntartani. A második háború közvetlen kiváltó okaként a brit fél két brit alattvaló – hajóskapitányok – Rangunban történt megbüntetését és a burmai hatóságok kereskedelmi korlátozásait jelölte meg. A brit-indiai főkormányzó, Lord Dalhousie annexiós politikája szerint a katonai beavatkozás nem csupán megtorlás, hanem területi terjeszkedés is volt; ezt a célt a kortárs brit kormányzati levelezés részben nyíltan megfogalmazta.

A hadműveletek 1852. április elején kezdődtek a brit flotta Rajna–kikötői fellépésével. A brit tengerészeti fölény gyors sikereket hozott: Martaban, Rangun, Bassein és Prome (a mai Bago) kikötőjét és városát elfoglalták, a burmai erők pedig visszavonultak észak felé. A háború ezúttal rövidebb volt, mint az első, és a brit fél hivatalos békeszerződést sem kötött: 1852 decemberében a brit-indiai kormányzat egyoldalúan annektálta Pegu tartományt, vagyis Alsó-Burmát, és beolvasztotta azt a brit-indiai igazgatásba. Az annexió jogalapját a kortárs nemzetközi jog és a burmai udvar egyaránt vitatta; a burmai kormányzat nem ismerte el a terület elvesztését, de katonai erővel nem tudta visszafordítani.

A második háború után a Konbaung-dinasztia trónján Pagan királyt 1853-ban féltestvére, Mindon váltotta fel. Mindon király (uralk. 1853–1878) a megmaradt Felső-Burma uralkodójaként egyfelől fenntartotta a burmai szuverenitás igényét, másfelől modernizációs lépésekkel próbálta megerősíteni az államot: az adóigazgatás, a pénzverés, a hadsereg felszerelése és a diplomácia terén is reformokat kezdeményezett. 1857-ben új fővárost, Mandalayt alapította, 1871-ben pedig buddhista zsinatot hívott össze, ami a király védelmező szerepét erősítette. A tudományos konszenzus szerint Mindon reformjai nem voltak elégségesek ahhoz, hogy Felső-Burma felvegye a versenyt a brit katonai és gazdasági nyomással, de azt is mutatják, hogy a burmai elit nem passzívan viselte a brit terjeszkedést. Az 1860-as és 1870-es években a britek és a burmai udvar között időnkénti tárgyalások folytak, ám az annektált területek kérdése miatt a viszony törékeny maradt.

8.4.4 A harmadik angol–burmai háború előzményei: francia kapcsolatok és teakviták

Mindon halála után, 1878-ban Thibaw király lépett a trónra. Uralkodásának kezdetén az udvarban véres tisztogatás zajlott: a potenciális trónkövetelő rokonokat elfogták és kivégezték. A brit sajtó és a diplomáciai jelentések ezt a burmai udvar kegyetlenségének bizonyítékaként tárgyalták; a burmai udvari források a belső rend védelmeként értékelték. Az ítélet ezekben az értelmezésekben erősen politikai színezetű, ezért a mai történetírás a tisztogatás tényét dokumentálja, az okok és a felelősség megítélését pedig vitatottnak tekinti.

A harmadik háború közvetlen okaiban két vitatott ügy fonódott össze. Az egyik a francia befolyás növekedése volt: 1885 januárjában a burmai udvar kereskedelmi és diplomáciai megállapodást írt alá Franciaországgal. A brit-indiai kormányzat ezt a dél-kínai és indokínai befolyási övezeteket fenyegető lépésként értékelte; a londoni kormányban felerősödött az az álláspont, hogy Felső-Burmát annektálni kell, nehogy francia védnökség alá kerüljön. A másik ügy egy brit faipari cég, a Bombay Burmah Trading Corporation vitája volt: a burmai hatóságok a céget szerződésszegéssel és csalással vádolták, és nagy összegű bírságot szabtak ki rá. A brit kormány ultimátumot

intézett a burmai udvarhoz, amelyben a vitás ügyek elfogadását és a cég védelmét követelte; a burmai udvar ezt részben visszautasította.

A felelősség megoszlását a modern történetírás eltérően ítéli meg: egyes munkák a brit terjeszkedési szándékot, a franciaellenes geopolitikát és a kereskedelmi érdekeket emelik ki; mások a burmai udvar zárkózottságát, belső erőszakát és a modern diplomáciai játékszabályokkal való szembefordulását is mérlegre teszik. A vitatott értelmezés miatt az alábbiakat dokumentált tényként kezeljük: létezett francia–burmai megállapodás, létezett a teakvitára kirótt bírság, és a brit kormány 1885 őszén katonai hadjárat mellett döntött.

8.4.5 A harmadik angol–burmai háború és az annexió (1885–1886)

A brit hadművelet 1885. november 14-én indult meg az észak-indiai határ felől. A brit-indiai erők hajókon és szárazföldön nyomultak az Iravádi mentén, és november 28-án elérték Mandalayt. A burmai királyi hadsereg nem tudott összefüggő ellenállást kifejteni; Thibaw király néhány napon belül megadta magát, és lemondott a trónról. A királyt, feleségét, Szupajalat királynét és a királyi család tagjait a britek Indiába, Ratnagiriba szállították; Thibaw ott halt meg 1916-ban. A Mandalay-i királyi palota brit megszállása és a királyi család elszállítása dokumentált esemény.

A brit annexió hivatalos formáját 1886. január 1-jén Viktória királynő proklamációja adta: Felső-Burmát a Brit-Indiához csatolták, és ezzel a burmai királyság mint független politikai egység megszűnt. A proklamáció a rend helyreállítását, a kereskedelem védelmét és a helyi lakosság jólétének előmozdítását ígérte; ezek az indoklások a brit gyarmati diskurzus részei, nem semleges megállapítások. A korszak nemzetközi jogában az annexió jogszerűsége vita tárgya volt, s a burmai udvar soha nem ismerte el.

Az annexiót követően a brit kormányzat hatalmas haderőt állomásoztatott a megszállt területeken. A brit jelentések szerint 1886 folyamán a Felső-Burmában állomásozó brit-indiai erők létszáma mintegy 32 000 főre nőtt; ez a szám becslés, de jól jelzi, hogy a győzelem után nem következett béke. A felső-burmai vidéki területeken szerzetesek, volt királyi tisztségviselők, helyi vezetők és fegyveres csoportok szerveztek ellenállást. A brit katonai és rendőri jelentések ezeket a szereplőket gyakran „dacoitokként”, azaz útonállókként emlegették; ez a megnevezés a brit hivatalos nyelv része, és a későbbi történetírás szerint elfedte, hogy az ellenállók egy része a régi királyság helyreállításáért vagy a helyi autonómiáért küzdött.

8.4.6 A pacifikáció és a fegyveres ellenállás (1886–1895)

A brit hadsereg és a katonai igazgatás az 1886 utáni éveket „pacifikációnak” nevezte; ezt a kifejezést a mai kritikai történetírás idézőjelesen használja, mert a műveletek valójában hadjáratok voltak, amelyek során a brit-indiai erők falvakat égettek fel, letartóztatásokat és deportálásokat hajtottak végre, és a helyi lakosságot kollektív megtorlásokkal sújtották. A burmai oldal veszteségeiről nincs megbízható összefoglaló adat: a becslések több tízezer halottról szólnak, de ezek forrása gyakran brit katonai jelentés vagy későbbi nacionalista emlékezet, ezért a pontos szám nem dokumentálható. Annyi tény, hogy a pacifikáció évekig tartott, és a fegyveres ellenállás csak az 1890-es évek közepére szorult vissza.

A pacifikáció során a buddhista egyház (szangha) szerepe is átalakult. A kolostorok korábban az oktatás, a helyi igazságszolgáltatás és a közösségi élet központjai voltak, a királyi hatalom pedig a szangha védelmezőjeként lépett fel. A brit hódítással ez a királyi védnökség megszűnt, és a gyarmati hatóságok a kolostorokat gyakran az ellenállás bázisainak tekintették. A britek nem hirdettek hivatalos vallásellenes politikát, később pedig a vallási ügyekben való semlegesség elvét hirdették, de a háborús kontextusban a kolostorok elleni katonai fellépés a buddhista

intézményrendszer meggyengítéséhez vezetett. Ez a folyamat a későbbi A gyarmati állam és közigazgatás egyik alapkérdése lesz.

A hódítás következményeit nem lehet kizárólag katonai eseményként leírni. A Konbaung monarchia bukása megszüntette a politikai központot, amely köré a hagyományos alattvalói lojalitások szerveződtek. A helyi elitek egy része a brit adminisztrációba igyekezett beépülni, mások fegyveres ellenállásba vonultak, megint mások a hagyományos mezőgazdasági és kereskedelmi hálózatokban próbáltak boldogulni. A hódítás nem egyetlen társadalmi csoport bűne vagy áldozata volt: a britek közül a politikai döntéshozók, a katonai parancsnokok és a kereskedelmi érdekcsoportok felelőssége eltérő volt, a burmai oldalon pedig az udvar, a hadsereg, a szerzetesi hálózatok és a helyi lakosság tapasztalatai különböztek. A kollektív bűnösség tételezése sem a britekre, sem a burmaiakra nézve nem tartható.

8.4.7 Források és bizonytalanságok

A brit hódítás rekonstrukciója viszonylag jó elsődleges forrásbázison nyugszik: fennmaradtak a Brit Kelet-indiai Társaság és a brit-indiai kormányzat iratai, parlamenti jelentések, a yandabói szerződés szövege, Lord Dalhousie levelezése, az 1885–1886-os annexiós proklamáció és a korabeli hadijelentések. A burmai oldalról a Konbaung-kori királyi krónikák, például a Hmannan Yazawin és a későbbi udvari feljegyzések, valamint buddhista egyházi iratok adnak betekintést az udvar önértelmezésébe. A korszakról európai utazók, misszionáriusok és kereskedők beszámolói is fennmaradtak, de ezek a szövegek gyakran az európai civilizációs diskurzus fogalmait vetítik a térségre, ezért forráskritikával kezelendők.

A legfontosabb bizonytalanságok közé tartozik a háborúk emberi költsége: sem a burmai katonai és civil áldozatok száma, sem a pacifikáció során elpusztult falvak és közösségek mérete nem ismert megbízhatóan. A brit oldali veszteségadatok részletesebbek, de a halálozási számok a betegségek miatt sokszor alulregisztráltak. Vitatott továbbá a háborúk okainak értelmezése: a brit imperialista terjeszkedés, a burmai udvar területi ambíciói, a francia–brit nagyhatalmi vetélkedés és a kereskedelmi érdekek súlya a szakirodalomban eltérően jelenik meg. Az 1885-ös annexió jogi és erkölcsi megítélése ugyancsak vitatott; a brit hivatalos álláspont a rend helyreállítását hangsúlyozta, a későbbi burmai nacionalista emlékezet a nemzeti függetlenség elvesztéseként beszélte el, a mai kritikai történetírás pedig a gyarmati hódítás erőszakos jellegét és a helyi társadalom dezintegrációját emeli ki.

8.4.8 Rövid összefoglaló

- A brit hódítás hat évtizedes folyamat volt, amelyben három angol–burmai háború és két annexió váltotta egymást.
- Az első angol–burmai háború (1824–1826) a burmai nyugati terjeszkedés és a brit-indiai határvédelem összeütközéséből fakadt; a yandabói béke területi engedményeket és egymillió font sterling hadisarcot írt elő.
- A második angol–burmai háború (1852) brit tengeri fölényt és egyoldalú annexiót hozott: Pegu, vagyis Alsó-Burma brit fennhatóság alá került.
- Mindon király alatt Felső-Burma független maradt, de félgyarmati nyomás alatt állt; modernizációs reformjai ellenére a brit gazdasági és katonai fölényt nem tudta ellensúlyozni.
- A harmadik angol–burmai háború (1885) közvetlen előzményei a francia–burmai diplomáciai közeledés és a teakviták voltak; a brit haderő Mandalayt elfoglalta, Thibaw királyt lemondatták, és 1886-ban Felső-Burmát is annektálták.

- Az annexiót évekig tartó fegyveres ellenállás és brit „pacifikációs” hadjáratok követték, amelyek a helyi lakosság és a buddhista intézményrendszer számára súlyos következményekkel jártak.
- A Konbaung monarchia bukásával megszűnt a hagyományos királyi védnökség, ami a társadalmi és vallási rend átalakulásához vezetett, és megalapozta a későbbi gyarmati társadalom viszonyait.

8.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen okok vezettek az első angol–burmai háborúhoz? Elemezze a burmai nyugati terjeszkedés, a határviták és a brit-indiai biztonságpolitika szerepét!
2. Hasonlítsa össze a második és a harmadik angol–burmai háború brit indoklását és lefolyását! Miben különbözött az 1852-es egyoldalú annexió az 1885-ös hadjárattól?
3. Miként járult hozzá a francia befolyás növekedése és a teakviták kifejeződése az 1885-ös brit döntéshez? Mely szereplők értelmezése tér el ebben a kérdésben?
4. Miért problematikus a „pacifikáció” kifejezés a brit hódítás utáni évek leírására? Milyen forráskritikai szempontokat kell alkalmazni a brit katonai jelentések olvasásakor?
5. Hogyan változtatta meg a Konbaung monarchia bukása a buddhista egyház és a helyi közösségek viszonyát? Milyen következményekkel járt ez a későbbi gyarmati állam működésére nézve?

9 Mianmar a brit gyarmati korban

9.1 A gyarmati állam és közigazgatás

A brit hódítás három szakaszban – az első (1824–1826), a második (1852) és a harmadik angol–burmai háború (1885) során – bekebelezte a történeti Burma területét, és a londoni kormányzat, illetve a Brit India kormánya fokozatosan építette ki azt a gyarmati államot, amelynek intézményei, jogrendszere és etnikai kategóriái a későbbi Mianmar alapjait is meghatározták. A gyarmati állam és közigazgatás megértése azért kulcsfontosságú, mert a brit uralom alatt létrejött intézményi keretek – a centralizált bürokrácia, a földtulajdon reformja, a határvidékek elkülönítése és a választójog korlátozott bevezetése – nem tűntek el a függetlenséggel, hanem hosszú távon befolyásolták Mianmar politikai fejlődését, etnikai konfliktusait és államfelfogását. Ez az alfejezet a A brit hódítás fejezetben bemutatott területi annexió nyomán kialakult igazgatási rendszert elemzi, kitérve a helyi elitek szerepére és az 1937-es, Indiától való elválasztásra.

9.1.1 Brit Burma kialakítása és a területi szervezet

A három háború után a britek által ellenőrzött terület nem alkotott egységes közigazgatási egységet, hanem több lépcsőben integrálódott a Brit India rendszerébe. Az első háború után megszerzett **Arakan** (mai Rakhine állam) és **Tenasserim** (mai Tanintharyi régió) tartományokat a Brit India részeként, de viszonylag elkülönült egységként igazgatták. A második háború után annektált **Alsó-Burma** (Pegu, Irrawaddy-delta) 1852-től külön tartományi igazgatást kapott, amelyet egy **főbiztos** (Chief Commissioner) irányított. Felső-Burma 1886-os annexiója után a területet kezdetben katonai igazgatás alá helyezték, mivel a királyi hadsereg maradványai és a helyi lakosság fegyveres ellenállást folytatott. A „pacifikáció” – amely a brit jelentések szerint a rend helyreállítását célozta, a helyi lakosság szempontjából azonban gyakran erőszakos megtorlást jelentett – több évig tartott, és csak az 1890-es évekre alakult ki a polgári közigazgatás Felső-Burmában is.

A szervezeti integráció 1897-ben lépett előre, amikor Burmát **főkormányzóság** (Lieutenant-Governorship) rangra emelték, és ezzel a Brit India egyik tartományává vált. A tartományi főváros **Rangoon** (ma Yangon) lett. A területi beosztás alapvetően a britek által létrehozott kerületekre (district) és alkerületekre (subdivision) épült, és a régi burmai területi egységeket nagyrészt felszámolta. A síkvidéki, bamar többségű területeket a „**Burma Proper**” (lényegében a központi és alsó-burmai területek) kategóriába sorolták, míg a hegyvidéki, nem bamar közösségek által lakott területeket külön kezelték. Ezt a megkülönböztetést a brit igazgatás a nyelvi, vallási és etnikai besorolások alapján tette, amelyeket a gyarmati népszámlálások és jelentések intézményesítettek.

A területi szervezet tehát nem egyszerűen a prekoloniális térképet vitte tovább; a britek a saját igazgatási logikájuk szerint rajzolták újra a határokat. A régi burmai királyság központi tartományait (a Mandalay környéki magterület) beolvasztották a tartományi rendszerbe, a Shan-felföld, a Kachin- és Chin-hegyvidék viszont kívül maradt a rendes kerületi igazgatáson. Ez a területi kettősség később a **Frontier Areas** (határvidéki területek) jogi elkülönülésében csúcsosodott ki, és a függetlenség utáni konfliktusok egyik előzményévé vált.

9.1.2 A közigazgatási rendszer pillérei

A gyarmati állam kiépítése a 19. század második felében és a 20. század elején a brit indiai gyarmati modell adaptációját jelentette, de Burma sajátos körülményeihez igazítva. A tartományi kormányzó alatt a kerületi szinten a **kerületi biztos** (Deputy Commissioner) állt, aki egyszerre volt közigazgatási vezető, bíró és adószedő. Ez a hivatal a brit „district officer" hagyományt követte, és jelentős hatalmat összpontosított egyetlen személy kezében. A kerületeken belül alkerületek, azokon belül falvak alkották a hierarchiát; a falvak élén a britek által kinevezett vagy megerősített **falusi fejősök** (headmen) álltak, akik az adóbeszedésért, a rend fenntartásáért és a helyi nyilvántartások vezetéséért feleltek.

A közigazgatás egyik legfontosabb pillére a **földadó-rendszer** volt. Alsó-Burmában a britek a régi adóbérleti és járadékrendszert felváltva bevezették a magántulajdon alapú földnyilvántartást, és a földadót közvetlenül az egyéni földtulajdonosokra vetették ki. Ez a **földtelek-rendszer** (land revenue settlement) a rizstermelő delta vidéken a földek gyors magántulajdonba vételét és a földpiac kialakulását eredményezte, ami sok kisbirtokos eladósodásához és a föld koncentrációjához vezetett. Felső-Burmában a britek kezdetben a régi királyi földtulajdonjogot próbálták alkalmazni, de fokozatosan ott is a magántulajdon elvét érvényesítették. A földadó mellett a kormányzat jövedéki adókat (pl. jövedéki adó a sóra, ópiumra) és vámokat vezetett be.

A bírósági rendszer szintén a brit indiai mintát követte. A kerületi bíróságok mellett felsőbb bíróságot hoztak létre Rangoonban, és a brit jog (common law) mellett bizonyos személyi jogi ügyekben a helyi szokásjogot és a buddhista, illetve iszlám jogot is alkalmazták. A prekoloniális burmai joggyakorlatot – amelyet a **dhammathat** (jogi értekezések) és a királyi bírák esetjoga határozott meg – a britek fokozatosan háttérbe szorították, noha helyi szinten egyes eljárásokban továbbra is hivatkoztak rá. A rendőrséget a brit indiai rendszer mintájára szervezték meg, és különösen a vidéki területeken a rend fenntartásának és az adóbehajtásnak is eszköze volt.

Az oktatási és egészségügyi intézmények kiépítése szintén a gyarmati állam részét képezte, de ezek elsősorban a városi központokra és a brit igazgatás személyzetének képzésére összpontosultak. A misszionáriusi iskolák mellett a kormányzat angol nyelvű elitiskolákat hozott létre, amelyekből a későbbi nacionalista vezetők egy része kikerült. A vidéki lakosság túlnyomó többsége azonban nem férhetett hozzá ezekhez az intézményekhez, és a gyarmati oktatás inkább a hivatalnokréteg újratermelését szolgálta, mint a széles körű írástudás fejlesztését.

A gyarmati állam erőszak-monopóliumát a rendőrség és a katonaság biztosította. A brit indiai hadsereg burmai egységei mellett a katonai jelenlét a határvidékeken volt a legerősebb, ahol az ellenállás leverése és a helyi felkelések megfékezése katonai erőt igényelt. A gyarmati állam tehát nem csupán adminisztratív, hanem kényszerítő apparátus is volt, amelynek működése az adófizetés, a munkaszolgáltatás és a rend fenntartása terén gyakran feszültséget keltett a helyi lakossággal.

9.1.3 A helyi elitek és a kollaboráció kérdése

A brit hódítás előtt a burmai társadalomban a királyi udvar, a **hlutdaw** (királyi tanács), a tartományi kormányzók, a **myo-ok** (városi elöljárók) és a **thugyi** (körzeti vezetők) alkották az igazgatási elitet. A királyi központ megszűnésével a britek egyrészt felszámolták a régi igazgatási hierarchiát, másrészt szükségük volt helyi közvetítőkre, akik ismerik a nyelvet, a szokásokat és a helyi viszonyokat. Ezért a gyarmati állam kezdetben számos régi hivatalnokot és helyi tekintélyt alkalmazott alacsonyabb szintű pozíciókban, de a fő hatalmi pozíciókat brit tisztviselők töltötték be.

A helyi együttműködés jellege és megítélése a történetírásban vitatott. Egyes értelmezések szerint a britekkel együttműködő helyi elit „kollaboráns” volt, aki a gyarmati kizsákmányolást segítette; mások szerint az együttműködés pragmatikus túlélési stratégia volt, amely a közösség érdekeit próbálta védeni. A helyi elit tagjai nem alkottak egységes csoportot: voltak, akik a gyarmati adminisztrációban kaptak fizetett hivatalt, mások földbirtokosként vagy kereskedőként illeszkedtek be az új gazdasági rendbe, megint mások a buddhista egyház (szangha) keretein belül őriztek meg társadalmi befolyást.

A brit közigazgatás kiépítése során a régi burmai igazgatási címek egy részét megszüntették, másokat új tartalommal töltöttek meg. A falusi fejősök szerepe például formálisan hasonlított a korábbi thugyiéhoz, de ahelyett, hogy a királyi udvarhoz kötődő hűségi hálózat része lett volna, a fejős a gyarmati állam alsó szintű végrehajtója lett. A helyi elit ezzel elvesztette korábbi autonómiáját, és a gyarmati bürokrácia függvényévé vált. A gyarmati állam ugyanakkor új lehetőségeket is teremtett: az angol nyelvű oktatásban részesült burmaiak egy része hivatalnokként, ügyvédként vagy tanítóként szerzett jövedelmet és társadalmi státuszt, és később a nacionalista mozgalom vezető rétegévé vált.

A helyi elitek szerepe nem korlátozódott a síkvidéki, bamar többségű területekre. A hegyvidéki területeken a britek a helyi főnökökön keresztül gyakorolták a hatalmat, és ezzel megerősítették a hagyományos főnöki pozíciókat. A Shan államokban a **sawbwa** (fejedelem) cím alatt álló helyi uralkodók viszonylag széles autonómiát kaptak, amennyiben elismerték a brit fennhatóságot, adót fizettek és elfogadták a brit rezidens ellenőrzését. A Kachin és Chin hegyvidékeken a helyi törzsfőnökök hatalmát a britek részben elismerték, részben átalakították. Ez a közvetett uralom eltért a síkvidéki közvetlen igazgatástól, és hosszú távon intézményesítette a hegyvidéki és síkvidéki területek közötti politikai különbséget.

9.1.4 Hegyvidékek és a Frontier Areas

A brit közigazgatás egyik legmaradandóbb öröksége a síkvidéki Burmától elkülönülő **Frontier Areas** kialakítása volt. A 19. század végére a Shan-felföld, a Kachin- és Chin-hegyvidék, valamint más peremterületek jogilag különböztek a „Burma Proper”-től: a kormányzó közvetlen irányítása alá tartoztak, és nem a tartományi törvényhozó tanács hatáskörébe. A britek ezt a kettősséget részben adminisztratív célszerűséggel indokolták – a hegyvidékek nehezen járhatóak, és a közvetlen adóztatás ott kevésbé volt kivitelezhető –, részben a helyi főnöki rendszerek fenntartásának szándékával.

A Frontier Areas területén a britek a **közvetett uralom** elvét alkalmazták: a helyi főnökök megtarthatták hivatalukat és szokásjogi hatalmukat, de a brit rezidens felügyelete alatt, éves adófizetés és a rend fenntartása fejében. A területeket nem osztották be rendes kerületi igazgatás alá, hanem különleges körzetekbe szervezték. A gyarmati állam a hegyvidéki területeken a keresztény missziók tevékenységét is engedte, ami a síkvidéki, buddhista Burmához képest eltérő vallási dinamikát hozott létre. Ez a politika hozzájárult ahhoz, hogy a hegyvidéki közösségek egy része a britek szövetségesének tekintette magát, míg a bamar többségű síkvidéken a gyarmati uralom elleni érzület erősödött.

A Frontier Areas jogi elkülönítése a 20. század elején szilárdult meg, és a függetlenség előtti alkotmányos vitákban kulcskérdéssé vált. A hegyvidéki területek lakói később attól tartottak, hogy a bamar többségű önálló Burma bekebelezi őket; a bamar nacionalisták viszont a területi integritást hangsúlyozták. A brit adminisztráció által létrehozott kategóriák – „Burma Proper”, „Frontier Areas”, „Scheduled Areas” – nem csupán igazgatási eszközök voltak, hanem etnikai és politikai identitásokat is formáltak. A történetírás egy része szerint a britek tudatosan erősítették az etnikai különbségeket, hogy gyengítsék az egységes nacionalizmust; más értelmezések szerint a

hegyvidéki elkülönítés elsősorban a gyarmati igazgatás gyakorlati nehézségeire adott válasz volt. A kérdés a mai napig vitatott.

9.1.5 Az 1935-ös Government of India Act és Burma 1937-es elválasztása

A 20. század elején Burma a Brit India tartománya volt, de a helyi nacionalista mozgalom egyre erőteljesebben követelte a különválást Indiától. Ennek okai összetettek voltak: a burmai nacionalisták nehezményezték, hogy a gyarmati gazdaságban az indiai bevándorló munkások, kereskedők és hivatalnokok jelentős szerepet játszottak, és hogy a politikai döntéseket a távoli Delhiben hozták. Az 1930-as években a **Thakin** mozgalom (a „thakin" szó burmaiul „úr", a fiatal nacionalisták ezzel a gyarmatosítókon kívüli önérzetet fejezték ki) radikálisan követelte a függetlenséget, és a brit hatóságok egyre inkább úgy látták, hogy a burmai igényeket különálló kormányzással lehet csillapítani.

Az 1935-ös **Government of India Act** (India kormányzásáról szóló törvény) lehetővé tette Burma különválasztását Indiától. Ennek alapján Burma 1937. április 1-jével különálló brit gyarmat lett, saját kormányzóval, törvényhozó gyűléssel és felelős miniszterelnökkel. A választójog azonban erősen korlátozott volt: a lakosságnak csak viszonylag kis hányada – becslések szerint nagyjából a felnőtt férfiak egy része, a nők még kisebb arányban – rendelkezett szavazati joggal, mivel a választójogot vagyoni, írni-olvasni tudási és egyéb feltételekhez kötötték. A pontos választójogi adatokat a korabeli népszámlálások és választói névjegyzékek alapján lehet rekonstruálni, de a becslések eltérnek attól függően, hogy a lakosság mekkora hányadát vették figyelembe.

Az új rendszerben a miniszterelnök és a kabinet a törvényhozó gyűlésnek volt felelős, de a kormányzó fenntartotta a legfontosabb területek – a védelem, a külügy, a határvidékek és a pénzügy egyes részei – ellenőrzését. Az első miniszterelnök **Ba Mo (Ba Maw)** lett, aki korábban a nacionalista mozgalom mérsékeltebb szárnyához tartozott. Az 1937-es alkotmányos reform tehát korlátozott önkormányzatot hozott, nem pedig teljes függetlenséget; a brit kormányzó vétójoga és a fenntartott hatáskörök miatt a miniszterelnök tényleges hatalma korlátozott volt. Ráadásul a **Frontier Areas** továbbra is a kormányzó közvetlen irányítása alatt maradt, így a választott kormány nem gyakorolt joghatóságot a hegyvidéki területek felett.

Az 1937-es elválasztást a történetírás sorsfordítóként tartja számon, mert ezzel Burma jogilag is elkülönült az indiai gyarmati kerettől, és megnyílt az út az önálló nemzetállami fejlődés előtt. Ugyanakkor az elválasztás nem szüntette meg a belső feszültségeket: az indiai kisebbség helyzete, a hegyvidéki területek kérdése és a választójog korlátozottsága mind olyan problémák voltak, amelyeket a második világháború és a japán megszállás tovább súlyosbított. A gyarmati állam tehát nem csupán passzív keretet adott, hanem aktívan alakította a politikai közösség határait és a hatalomgyakorlás intézményeit.

9.1.6 A gyarmati állam öröksége és értelmezési viták

A brit gyarmati állam 1942 elejéig működött a korábbi formájában, amikor a japán invázió és a háború szétzilálta a közigazgatást. A gyarmati korszak intézményei azonban nem tűntek el nyomtalanul. A függetlenség után Mianmar (akkor Burma) örökölte a centralizált bürokráciát, a földtulajdon magánjogi rendszerét, a bírósági szervezetet, a rendőrséget és a határvidékek jogi elkülönítését. A gyarmati állam által létrehozott etnikai kategóriák – bamar, shan, kachin, chin, karen és mások – beépültek az alkotmányos és politikai vitákba, és a későbbi konfliktusokban is szerepet játszottak.

A történetírásban a gyarmati állam értékelése éles vitákat vált ki. Az egyik álláspont szerint a brit adminisztráció modernizáló hatást gyakorolt: jogbiztonságot, infrastruktúrát, nyilvántartásokat és közoktatási intézményeket hozott létre, amelyek a prekoloniális, személyes függőségen alapuló államnál hatékonyabbak voltak. A másik álláspont szerint a brit uralom elsősorban kizsákmányoló és romboló volt: felszámolta a helyi politikai intézményeket, kiszolgáltatta a parasztokat a világpiaci rizstermelés ingadozásainak, és intézményesítette az etnikai különbségeket, ami hosszú távon polgárháborúkhoz vezetett. A két értelmezés nem zárja ki egymást, és a legtöbb mai történeti munka a gyarmati modernizáció szelektív és ellentmondásos jellegét hangsúlyozza.

A helyi elitek megítélése szintén vitatott. A nacionalista történetírás gyakran elítélte a britekkel együttműködőket, míg más megközelítések azt vizsgálják, milyen mozgástere maradt a helyi közvetítőknek a gyarmati keretek között. A források hiánya miatt nehéz megítélni, hogy a falusi fejősök és a körzeti hivatalnokok döntései mögött milyen egyéni motivációk húzódtak; a gyarmati iratok gyakran csupán a végrehajtott utasításokat rögzítik. A gyarmati állam működésének megértéséhez tehát nem elegendő a brit perspektíva ismerete, hanem a helyi lakosság tapasztalatainak rekonstruálására is szükség van, ami – mivel a gyarmati alárendeltek hangját kevéssé dokumentálták – továbbra is kutatási kihívást jelent.

9.1.7 Források és bizonytalanságok

A gyarmati állam és közigazgatás történetének elsődleges forrásai elsősorban brit levéltári iratok: tartományi jelentések, kerületi gazetteer-ek, népszámlálási kötetek (a **Census of India** sorozat burmai kötetei), adóösszeírások, bírósági jegyzőkönyvek és kormányzói levelezések. Ezek a források részletes képet adnak a közigazgatási struktúráról és a brit döntéshozatalról, de erősen a gyarmati hivatalnokok szemszögét tükrözik. A helyi lakosság tapasztalatai ezekben az iratokban gyakran torzítva, a „rend”, „pacifikáció” és „adófizetés” kategóriáin keresztül jelennek meg.

A burmai nyelvű források – krónikák, jogi értekezések, a szangha iratai, valamint a korabeli sajtó – fontos ellensúlyt jelentenek, de ezek is elsősorban a művelt elit szempontjából íródtak. A parasztok, munkások, nők és hegyvidéki közösségek közvetlen hangja ritkán dokumentált. A gyarmati korszakra vonatkozó statisztikai adatok – például a népszámlálási lélekszám, a földadó-bevételek, a választói névjegyzék adatai – becslések, és pontosságuk változó: a hegyvidéki területeken és a vándorló lakosság esetében a nyilvántartás hiányos lehetett. A mai történészek ezért az adatokat kritikusan, a gyarmati kategorizálás torzító hatását figyelembe véve kezelik.

A vitatott kérdések közé tartozik a „pacifikáció” áldozatainak száma és jellege, a helyi elitek együttműködésének erkölcsi megítélése, a Frontier Areas létrehozásának motivációja és következményei, valamint a gyarmati állam modernizáló versus romboló hatásának értékelése. Az 1937-es elválasztás politikai okairól is eltérő értelmezések léteznek: egyesek szerint a brit kormányzat a burmai nacionalizmusnak tett engedményként, mások szerint az indiai politikai fejleményektől való elhatárolódás eszközeként döntött. A fennmaradt források alapján mindkét tényező szerepet játszhatott, de a döntéshozatal mögötti szándékok rekonstruálása további levéltári kutatást igényel.

9.1.8 Rövid összefoglaló

- A brit hódítás három szakasza (1824–1826, 1852, 1885) után a britek a megszerzett területeket fokozatosan integrálták a Brit India rendszerébe, és Burmát 1897-ben főkormányzósággá szervezték.
- Alsó-Burmában a britek közvetlen uralmat vezettek be, felszámolva a régi burmai igazgatási intézményeket; Felső-Burmában a hosszú, erőszakos pacifikáció után alakult ki a polgári közigazgatás.

- A gyarmati állam pillérei a centralizált bürokrácia, a földadó-rendszer, a bíróságok, a rendőrség és a korlátozott oktatási intézmények voltak.
- A helyi elitek szerepe átalakult: a régi hivatalnokok egy része alacsonyabb szintű gyarmati pozícióba került, míg a hegyvidéki területeken a helyi főnökök közvetett uralom alatt megtartották hatalmukat.
- A britek a síkvidéki, bamar többségű Burmától elkülönítették a hegyvidéki **Frontier Areas** területeket, ami intézményesítette az etnikai különbségeket.
- Az 1935-ös **Government of India Act** alapján Burma 1937. április 1-jén különálló gyarmattá vált, korlátozott választójogú törvényhozó gyűléssel és felelős miniszterelnökkel (elsőként Ba Mo).
- A gyarmati állam öröksége – a centralizáció, a földtulajdon magánjogi rendje és az etnikai kategóriák – hosszú távon meghatározta Mianmar politikai fejlődését és belső konfliktusait.

9.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen közigazgatási különbségek alakultak ki Alsó-Burma, Felső-Burma és a hegyvidéki Frontier Areas között a brit uralom alatt, és milyen következményei voltak ezeknek?
2. Milyen érvek szóltak Burma Indiától való elválasztása mellett, és hogyan korlátozta az 1937-es alkotmányos reform a választott kormány tényleges hatalmát?
3. Hogyan alakult át a helyi elitek szerepe a gyarmati közigazgatás kiépülése során, és miért vitatott a britekkel együttműködő helyi közvetítők megítélése?
4. Miért tekinthető a gyarmati állam öröksége egyszerre modernizálónak és konfliktusforrásnak, és milyen források állnak rendelkezésre e kérdés vizsgálatához?

9.2 A gyarmati gazdaság és a migráció

9.2.1 A gyarmati gazdaság és a migráció

Mianmar brit gyarmatosításának (1824–1948) gazdaságtörténete nem érthető meg pusztán a hódítás eseménytörténetéből. Az előző alfejezetben tárgyalt közigazgatási és jogi keretek A gyarmati állam és közigazgatás tették lehetővé azt a mélyreható gazdasági és társadalmi átalakulást, amely néhány évtized alatt átrendezte Alsó-Burma (Lower Burma) etnikai, vallási és vagyoni térképét. Ez az átalakulás három, egymással szorosan összefüggő folyamatra épült: a rizsfrontier (rice frontier) robbanásszerű kiterjedésére, a bevándorló munkaerő és tőke tömeges beáramlására, valamint a kitermelő ágazatok – elsősorban az olajipar és a teakfakitermelés – bekapcsolására a világpiacba. A gyarmati gazdaság nem egyszerűen „modernizálta” a korábbi, gyarmati kor előtti struktúrákat; új függőségeket, vagyoni egyenlőtlenségeket és etnikai feszültségeket hozott létre, amelyek hatásai a függetlenség utáni Mianmar politikai és társadalmi konfliktusaiban is tovább éltek.

9.2.1.1 A rizsfrontier: a delta meghódítása

A brit hódítás előtti Mianmar gazdaságában a rizstermesztés elsősorban a szárazföldi, öntözésre épülő Felső-Burma (Upper Burma) királyságainak és a tengerparti, kisebb kereskedelmi központoknak az ügye volt. Az Iravádi (Irrawaddy) folyó alsó folyása, különösen a hatalmas delta vidéke, a 19. század közepén még részben mocsaras, erdős, ritkán lakott területnek számított. Ezt a képet alakította át a brit gyarmati politika, amely a rizst a gyarmat legfontosabb exportcikkévé tette.

A folyamat első lépése a földtulajdon jogi kereteinek megváltoztatása volt. A gyarmati kormányzat a termőföldet a brit-indiai mintához hasonlóan magántulajdonként kezelhető árucikké alakította. A hagyományos, a helyi közösségek által gyakorolt használati jogokat a gyarmati jogrend gyakran figyelmen kívül hagyta vagy nem ismerte el, ami dokumentált földvitákhoz és a helyi parasztok eladósodásához vezetett. A kormányzat célja az volt, hogy a földet azok kezébe adja, akik képesek voltak azt művelésbe vonni és a piacra termelni.

A delta rizstermővé tétele hatalmas fizikai munkát igényelt. A monszun által elárasztott területeken gátakat, csatornákat és vízelvezető árkokat kellett építeni, az erdőket ki kellett irtani. A gyarmati állam és a magánvállalkozók ezt a munkát döntően nem a helyi lakossággal, hanem nagy számban bevándorló munkaerővel végeztették. Az 1852-es, második brit-burmai háború után a gyarmat határai nyitva álltak a Brit-Indiából érkező munkavállalók előtt, ami a térség demográfiai és gazdasági szerkezetét alapjaiban változtatta meg.

A rizsföldek területe drámai ütemben nőtt. A 19. század közepétől az első világháborúig tartó időszakban az alsó-burmai rizsföldek területe több mint tízszeresére nőtt; a termelés növekedése a becslések szerint hasonló nagyságrendű volt. A rizs a gyarmat kivitelének meghatározó részét adta, és Mianmar a világ egyik legnagyobb rizsexportőrévé vált. A kivitel fő piacai a Brit Birodalom más területei – elsősorban India, Malajzia és Ceylon –, valamint egyes európai országok voltak. A rizsfrontier modellje tehát nem a helyi fogyasztásra, hanem a világpiaci kereslet kielégítésére épült.

Ez a rendkívüli növekedés azonban mélyen egyenlőtlen volt. A rizstermesztésből származó haszon nagy része a földtulajdonosok, a kereskedők, a malomtulajdonosok és a hitelezők kezébe vándorolt, míg a tényleges termelők – gyakran bérlők és napszámosok – magas adósságterhekkel és bizonytalan megélhetéssel küzdöttek. A földbirtokosok egy jelentős része nem burmai, hanem indiai (főként csettiár) származású volt, akik a földet befektetésként vásárolták meg. A helyi parasztok eladósodása és földjeik elvesztése a gyarmati korszak egyik legégetőbb társadalmi problémájává vált.

9.2.1.2 Az indiai pénzkölcsönzők és a vidéki eladósodás

Az alsó-burmai rizsgazdaság finanszírozásában kulcsszerepet játszottak az indiai – elsősorban a dél-indiai Csettinád régióból származó – pénzkölcsönzők és bankárok, akiket a korabeli források csettiároknak (Chettiars) neveztek. Ők nem egyszerűen uzsorások voltak, hanem egy összetett, regionális és nemzetközi hálózaton alapuló hitelrendszert működtettek, amely a rizstermesztés szezonális ciklusaihoz igazodott.

A rendszer működése a következő volt: a földtulajdonosok a vetés előtt hitelt vettek fel a csettiároktól, hogy fedezzék a munkaerő, a vetőmag és a felszerelés költségeit. A hitel fedezete gyakran maga a föld volt. A betakarítás után a hitelt kamatostul kellett visszafizetni. Ha a termés rossz volt, vagy a világpiaci árak estek, a földtulajdonos nem tudta törleszteni az adósságát, és a csettiár átvette a föld tulajdonjogát. Ez a mechanizmus a 20. század első évtizedeiben tömeges földelvételekhez vezetett Alsó-Burmában.

Fontos hangsúlyozni, hogy a csettiárok szerepe a történészi szakirodalomban vitatott. Az egyik, gyakran a gyarmati korszakban és a nacionalista retorikában is megjelenő értelmezés szerint a csettiárok kizsákmányolták a burmai parasztokat, és kiszívták a vidék tőkéjét. A másik, gazdaságtörténeti megközelítés szerint a csettiárok üzleti modellje ésszerű kockázatkezelésen alapult, és a földelvételek gyakran nem szándékos következményei voltak egy ingadozó, spekulatív világpiacnak. A két nézet nem zárja ki egymást: a hitelezési gyakorlat dokumentált, a parasztok eladósodása is jól adatolt, de az „uzsora” és a „kizsákmányolás” minősítés a források és a történetírók értelmezési keretétől függ. A kortárs burmai nacionalista mozgalom a csettiárokat

tette meg az egyik fő bűnbakká, ami már a gyarmati korszakban etnikai alapú feszültségeket szított.

A földkoncentráció növekedését a korabeli statisztikák is mutatják. A 20. század első évtizedeiben a föld nélküli mezőgazdasági munkások aránya jelentősen nőtt Alsó-Burmában; egyes becslések szerint a földtulajdonosok egy szűk rétege birtokolta a művelt területek többségét. Ezek az adatok azonban bizonytalanok, mert a gyarmati földnyilvántartás hiányos volt, és a bérleti viszonyokat nem mindig rögzítették pontosan. A fő tendencia azonban nem vitatott: a gyarmati gazdaság a vidéki társadalom erőteljes vagyoni differenciálódását és nagy tömegek proletarizálódását idézte elő.

9.2.1.3 A kínai kereskedelem és városi hálózatok

Az indiai hitel- és földpiaci szereplők mellett a kínai bevándorlók a városi kereskedelem és a feldolgozóipar szervezésében játszottak meghatározó szerepet. A kínai jelenlét a gyarmati Mianmarban nem volt új jelenség: a gyarmati kor előtt is léteztek kínai kereskedőközösségek a tengerparti városokban. A brit hódítás azonban új lendületet adott a bevándorlásnak, mert a gyarmati gazdaság áruforgalmának, piaci hálózatainak és városi szolgáltatásainak megszervezése kínai vállalkozók kezébe is került.

A kínai kereskedők különösen a rizs belső forgalmában, a vidéki termények felvásárlásában és a városi kiskereskedelemben voltak aktívak. Rangsorban a nagykereskedőktől a falusi boltosokig terjedő, családi és nyelvjárási alapú hálózatokat működtettek. A rangúni (Yangon) kikötőben a rizsmalmok egy részét is kínai vállalkozók üzemeltették, bár a rizsmalom-ipar nagyobb részét európai és indiai cégek uralták. A kínai közösség belső tagolódása jelentős volt: a hokkien, kantoni, hakka és más nyelvjárási csoportok saját egyesületeket, templomokat és iskolákat tartottak fenn.

A kínai kereskedelem szerepe kapcsán fontos elkerülni a „kínai gazdasági dominancia” sztereotípiáját. A kínai bevándorlók nem egységes blokkot alkottak; sokan közülük szegény munkásként érkeztek, és a társadalmi mobilitás útjai számukra is korlátozottak voltak. A gyarmati korszakban a kínaiak iránti bizalmatlanság időnként erőszakos konfliktusokba torkollott, például az 1930-as évek zavargásaiban, amelyek hátterében a világgazdasági válság okozta elszegényedés és a nacionalista agitáció állt. A kínai kisebbség gazdasági szerepének bemutatásakor tehát mindig figyelembe kell venni a belső rétegződést és a többségi társadalom peremére szoruló csoportok tapasztalatait.

9.2.1.4 Az olajipar és a kitermelő ágazatok

A rizs mellett a másik nagy üzleti ágazat a Brit Burmában az ásványi nyersanyagok és a fa kitermelése volt. A teakfa (Tectona grandis) már a gyarmati kor előtt is fontos exportcikk volt, de a brit korszakban a kitermelés ipari méreteket öltött. A teakfát főként hajóépítésre és bútoripari célokra exportálták, elsősorban Európába. A kitermelést nagy brit cégek, például a Bombay Burmah Trading Corporation szervezte, amelyek hosszú távú koncessziókat szereztek az erdőterületekre. A fakitermelés munkaereje részben helyi, részben indiai bevándorló munkásokból állt, és a munka hírhedten veszélyes és kimerítő volt. Az elefántokkal végzett szállítás a korszak jellegzetes képe, de a tényleges munka nagy része emberi erővel történt.

A korszak stratégiailag legfontosabb kitermelő ágazata azonban az olajipar volt. A 19. század végén, a felső-burmai Jenangjaung (Yenangyaung) környékén található kőolajlelőhelyeket a gyarmati kormányzat és magánvállalatok kezdték el ipari módon kiaknázni. A hagyományos, kézi erővel végzett olajkitermelést felváltotta a modern fúróberendezések alkalmazása. A legnagyobb

szereplő a Burmah Oil Company volt, amely hamarosan a gyarmat egyik legnagyobb vállalatává vált. Az olajat részben a helyi finomítókban dolgozták fel, részben nyersen exportálták, elsősorban Indiába és Európába.

Az olajipar jelentősége több szempontból is kiemelkedő. Egyrészt bevételt és infrastruktúrát teremtett: a kitermeléshez vezetékeket, utakat, kikötői létesítményeket és finomítókat építettek. Másrészt a vállalat munkaerő- és tőkekoncentrációja a munkásmozgalom egyik első bázisává tette az olajmezőket. A 20. század elején az olajipari munkások – köztük sok indiai bevándorló – sztrájkokat szerveztek, amelyek a gyarmati korszak legjelentősebb munkásmegmozdulásai közé tartoztak. A Burmah Oil Company üzleti gyakorlata, a munkakörülmények és a környezeti hatások a gyarmati korszak vitatott örökségéhez tartoznak.

Említést érdemel a bányászat másik fontos ága, a volfrám és az ón bányászata is, amely a keleti hegyvidékeken, a Karenni (Kayah) állam területén koncentrálódott. Ezeket a bányákat gyakran kisebb, kínai vagy európai tulajdonú vállalkozások üzemeltették, és a munkaerőt részben a környező hegyi közösségek adták. A bányászat hatása a helyi társadalmakra és környezetre a szakirodalomban kevésbé feldolgozott, mint a rizsgazdaságé, ami forráshiányra utal.

9.2.1.5 A munkaerő-migráció és a demográfiai átalakulás

A gyarmati gazdaság növekedése nem lett volna fenntartható a bevándorló munkaerő tömeges alkalmazása nélkül. A brit gyarmati politika tudatosan ösztönözte az indiai munkások – elsősorban tamil, telugu, bengáli és orija – bevándorlását Alsó-Burmába. Az indiai munkások olcsó munkaerőt biztosítottak a rizsföldeken, a kikötőkben, a vasútépítéseken, a rizsmalmokban és a városi szolgáltatásokban. A bevándorlás ütemét a gyarmati statisztikák dokumentálják: a 19. század végétől az 1920-as évekig több százezer indiai érkezett évente, bár sokan közülük idénymunkásként vissza is tértek Indiába.

A bevándorlás következtében a városi és delta-vidéki lakosság etnikai összetétele gyökeresen megváltozott. Rangun lakosságának a 20. század első felében a többsége indiai származású volt, ami a várost a gyarmati korszakban egyfajta kozmopolita kikötővárossá tette. A vidéki körzetekben a földnélküli mezőgazdasági munkások és a bérlők jelentős része is indiai volt. Ez a demográfiai átalakulás a burmai többségi társadalomban a „bevándorlók” és az „idegenek” elleni neheztelést erősítette.

A kínai bevándorlás mértéke az indiaihoz képest kisebb volt, de a városi kereskedelemben és a bányászatban koncentrálódott. A kínai közösség létszáma a gyarmati korszakban folyamatosan nőtt, és saját intézményrendszert hozott létre. Fontos megjegyezni, hogy a „kínai” és az „indiai” kategóriák a gyarmati népszámlálások konstrukciói voltak, amelyek gyakran leegyszerűsítették a tényleges nyelvi, vallási és regionális sokszínűséget.

A migráció nemcsak a bevándorlókat, hanem a helyi lakosságot is érintette. A delta-frontier művelésbe vonása hatalmas belső vándorlást indított el: Felső-Burma szárazföldi, mezőgazdasági területeiről és a tengerparti városokból tízezrek költöztek délre, a rizsföldekre. Ez a belső migráció a hagyományos közösségi kötelékek fellazulásával és az új, piaci alapú társadalmi viszonyok kialakulásával járt.

9.2.1.6 Társadalmi és gazdasági feszültségek

A gyarmati gazdaság növekedése nem vezetett a széles tömegek életszínvonalának tartós emelkedéséhez. A rizsexport fellendülése a világpiaci áraktól függött, és az árak ingadozása közvetlenül sújtotta a termelőket. Az első világháború utáni években a rizs ára visszaesett, ami a földtulajdonosok tömeges eladósodásához és földjeik elvesztéséhez vezetett. Az 1929-es nagy világgazdasági

válság hatása különösen súlyos volt: a rizs világpiaci ára a korábbi szint töredékére zuhant, ami a vidéki társadalom széles rétegeit döntötte nyomorba.

A válság hatására felerősödtek a társadalmi és etnikai feszültségek. A burmai nacionalista mozgalom a gazdasági nehézségeket gyakran az indiai és kínai bevándorlóknak tulajdonította, és a „burmai földet a burmaiaknak” jelszóval követelte a bevándorlás korlátozását. Az 1930-as évek elején Rangunban és más városokban zavargások törtek ki, amelyek során indiai és kínai üzleteket, lakóházakat támadtak meg. Ezek az események dokumentáltak, de az áldozatok pontos számát és a zavargások kiváltó okainak súlyát a források eltérően értelmezik.

A gazdasági feszültségek mellett a munkásmozgalom is erősödött. A vasúti dolgozók, a kikötői munkások és az olajipari munkások sztrájkjai a gyarmati korszak utolsó évtizedeiben rendszeressé váltak. A munkásmozgalomban a burmai és indiai munkások egyaránt részt vettek, bár a gyarmati kormányzat és egyes nacionalista csoportok időnként etnikai ellentéteket szítottak közöttük.

9.2.1.7 Népesség és társadalom átalakulása

A gyarmati gazdaság és migráció együttes hatására Mianmar társadalma a 19. század végétől a 20. század közepéig alapvetően átalakult. A változás több dimenzióban is megragadható:

- **A városiasodás felgyorsulása:** Rangun, Moulmein (Mawlamyine), Basszein (Pathein) és Ava (Inwa) városai a kereskedelem és az ipar központjaivá váltak. Rangun különösen robbanásszerűen nőtt, és a gyarmati korszak végére a világ egyik legfontosabb rizskikötőjévé vált.
- **A vallási és etnikai térkép átrendeződése:** A delta vidékén a muszlim és hindu vallású bevándorlók aránya nőtt, míg a hegyvidéki területeken a buddhista és keresztény missziós tevékenység a helyi vallási gyakorlatokat alakította át. Az etnikai kategóriák a gyarmati népszámlálások révén merevültek meg, ami a későbbi konfliktusok alapját is megvetette.
- **A hagyományos közösségek felbomlása:** A gyarmati kor előtti faluközösségek, szerzetesi iskolák és patronázsi hálózatok elvesztették korábbi integratív szerepüket. A piaci gazdaság a földet áruvá tette, a munkát pedig bérmunkává. A buddhista egyház (szangha) szerepe átalakult: egyszerre volt a gyarmati uralommal szembeni ellenállás hordozója és a hagyományos értékek őrzője.
- **A nők helyzetének változása:** A gyarmati gazdaság a nők munkáját a rizsföldeken, a kereskedelemben és a városi szolgáltatásokban egyaránt igénybe vette. A burmai nők a hagyományos társadalomban viszonylag nagyfokú gazdasági önállósággal bírtak, de a gyarmati jogrend és a piacgazdaság ezt a helyzetet több szempontból is aláásta. A női földtulajdon és a női vállalkozók szerepe a gyarmati korszakban visszaszorult egyes régiókban, míg másutt – például a városi piaci kereskedelemben – megmaradt.

A társadalmi átalakulás tehát nem egyszerűen a „hagyomány” és a „modernitás” ütközése volt, hanem a gyarmati jog, a piacgazdaság, a bevándorlás és a világpiaci integráció összetett kölcsönhatása. A folyamat során új társadalmi osztályok – bérmunkások, földtulajdonosok, kereskedők, bürokraták – jöttek létre, és új típusú identitások – etnikai, vallási, nemzeti – formálódtak ki.

9.2.2 Források és bizonytalanságok

A gyarmati gazdaság és migráció történetének elsődleges forrásai elsősorban brit gyarmati iratok: népszámlálási jelentések, gazdasági statisztikák, földnyilvántartások, kormányzati levelezések, vállalati iratok és missziós beszámolók. Ezek a források a gyarmati állam szemszögéből íródtak, és gyakran a „közigazgatási rendezettség” és a „gazdasági fejlődés” narratíváját erősítik. A burmai

lakosság tapasztalatairól, a bevándorlók mindennapjairól és a nők munkájáról jóval kevesebb közvetlen feljegyzés maradt fenn. A csettiárok üzleti könyvei, a kínai kereskedőegyesületek iratai és a munkásmozgalom röplapjai részben fennmaradtak, de ezeket a történészek csak töredékesen tárták fel.

A statisztikai adatok – például a rizsföldterületek, az exportvolumen, a bevándorlók száma – gyakran pontatlanságot rejtenek. A gyarmati népszámlálások módszertana változott, és az etnikai kategóriák meghatározása sem volt következetes. Az áldozatok számairól, a földelvételek mértékéről és a szegénység elterjedtségéről ezért csak becslésekkel rendelkezünk. A kutatók egyetértenek abban, hogy a fő tendenciák – a rizsexport növekedése, az eladósodás, a földkoncentráció, a bevándorlás – dokumentáltak, de a pontos mértékek vitatottak.

A történetírásban két nagy értelmezési vita rajzolódik ki. Az egyik a gyarmati gazdaság „modernizáló” és „kizsákmányoló” jellegének súlyáról szól. A korábbi, gyakran a gyarmati tisztviselők által írt munkák a rizsfrontiert a fejlődés és a civilizáció sikertörténeteként mutatták be. Az újabb, posztkoloniális történetírás ezt a képet az egyenlőtlenségek, a földelvételek és a munkaerő-kizsákmányolás hangsúlyozásával árnyalja. A másik vita az etnikai feszültségek értelmezéséről szól: egyes kutatók a gyarmati korszakot tekintik a későbbi etnikai konfliktusok fő okának, mások a gyarmati kor előtti, már meglévő regionális identitások és a gyarmati kategorizáció kölcsönhatására helyezik a hangsúlyt. A könyv álláspontja az, hogy a gyarmati gazdaság mind a gazdasági lehetőségeket, mind a mély egyenlőtlenségeket új keretek közé helyezte, és a mai Mianmar társadalmi és etnikai szerkezete ebből az időszakból eredeztethető, de nem kizárólag ebből magyarázható.

9.2.3 Rövid összefoglaló

- A brit gyarmati gazdaság alapja a rizsfrontier volt: az Iravádi-delta művelésbe vonása és a rizs világpiaci exportja, ami a 19. század közepétől az első világháborúig többszörösére növelte a termelést.
- A földbirtoklás magántulajdonná alakítása és a csettiár (indiai) pénzkölcsönzők hitelrendszere a parasztok tömeges eladósodásához és földjeik elvesztéséhez vezetett; a folyamat megítélése a szakirodalomban vitatott.
- A kínai bevándorlók a városi kereskedelemben és a rizsmalom-iparban játszottak fontos szerepet, de a közösség belső rétegződése és a velük szembeni diszkrimináció jelentős volt.
- Az olajipar (főként a Burmah Oil Company) és a teakfakitermelés bekapcsolta a gyarmatot a világpiacba, ugyanakkor a munkások kizsákmányolásához és környezeti pusztításhoz is vezetett.
- A gyarmati gazdaság munkaerőigényét tömeges indiai és kínai bevándorlás elégítette ki, ami a városok és a delta etnikai, vallási és nyelvi összetételét alapvetően megváltoztatta.
- A bevándorlás és a gazdasági egyenlőtlenségek feszültségeket szültek: az 1929-es válság után a nacionalista agitáció és a városi zavargások a „burmai föld a burmaiaknak” jelszóval támadták a bevándorlókat.
- A gyarmati korszak a korábbi faluközösségek és patronázsi hálózatok felbomlását, új társadalmi osztályok kialakulását és a mai Mianmar etnikai-vallási térképének megszilárdulását eredményezte.

9.2.4 Önellenőrző kérdések

1. Milyen gazdasági és jogi tényezők magyarázzák az alsó-burmai rizsfrontier gyors terjeszkedését a gyarmati korszakban?

2. Hogyan függött össze a csettiárok hitelrendszere a földkoncentráció növekedésével, és miért vitatott a pénzkölcsönzők szerepének értékelése?
3. Milyen hatásai voltak az indiai és kínai bevándorlásnak a gyarmati Mianmar demográfiai, városi és etnikai szerkezetére?
4. Miben tért el az olajipar és a teakfakitermelés működése a rizsgazdaságtól, és milyen társadalmi következményei voltak?
5. Hogyan alakította át a gyarmati gazdaság a burmai társadalom hagyományos intézményeit – a faluközösségeket, a szanghát és a nők gazdasági helyzetét?

9.3 Nacionalizmus, diákok és a Thakin mozgalom

9.3.1 Nacionalizmus, diákok és a Thakin mozgalom

A brit gyarmati uralom konszolidációját és a bevándorlás által átalakított gazdasági-társadalmi viszonyokat követően – ahogyan azt az előző alfejezet tárgyalta – Mianmarban az 1920-as és 1930-as években a politikai ellenállás új formái jelentek meg. A kezdeti, gyakran vidéki, vallási keretezésű elégedetlenséget fokozatosan felváltotta egy városi, iskolázott, generációs alapon szerveződő nacionalista mozgalom, amelynek legismertebb szervezete a **Dobama Asiayone** (gyakran **Thakin mozgalom** néven emlegetett csoport) volt. Ez az időszak nem egyszerűen a brit uralom elutasításának története: egyszerre zajlott benne a bamar (burmai) politikai nemzet meghatározásáért folytatott küzdelem, a buddhizmus és a politika kapcsolatának újraértelmezése, valamint a gyarmati állam által teremtett intézmények – különösen az egyetem – használata az uralom elleni fellépés eszközeként. Az itt tárgyalt folyamatok közvetlen előzményként kapcsolódnak a japán megszállás és a függetlenség történetéhez lásd: A japán megszállás és a függetlenség, és hosszabb távon meghatározták a független Mianmar későbbi nemzetfelfogásának és etnikai konfliktusainak kereteit.

9.3.1.1 A buddhista nacionalizmus gyökerei: vallási reform és politikai szervezkedés

A gyarmati korszak előtti Mianmarban a **szangha** (a buddhista szerzetesi közösség) és a királyi hatalom szorosan összefonódott. A király feladata volt a buddhista tanítás védelme és a szerzetesi rend tisztaságának fenntartása. A brit hódítás – amely 1885-ben, a Konbaung dinasztia megdöntésével fejeződött be lásd: A brit hódítás – ezt a szimbolikus és intézményes kapcsolatot számolta fel. A brit gyarmati adminisztráció hivatalosan semlegesnek nyilvánította magát vallási ügyekben, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy megszűnt a szangha központi, királyi támogatása. A szerzetesi közösség elvesztette korábbi kiváltságos helyzetét, és a gyarmati állam által bevezetett világi iskolarendszer fokozatosan átvette az oktatás területét, amely korábban nagyrészt a kolostori iskolákhoz kötődött. Ez a változás nemcsak anyagi, hanem mély szimbolikus válságot is okozott, hiszen a buddhizmus védelmezőjének szerepe a gyarmati viszonyok között betöltetlen maradt.

Az 1890-es évektől kezdve a szerzetesi közösségen belül megjelent a megújulás igénye, amely a **vipasszaná** (belátás) meditációs hagyomány újraélesztésére és a kolostori fegyelem megszilárdítására törekedett. Ezek a vallási reformmozgalmak kezdetben nem voltak közvetlenül politikai természetűek, de közvetett módon mégis a gyarmati uralommal szembeni kulturális ellenállás alapjait erősítették. A buddhista oktatás újjászervezése, a szent szövegek nyomtatott terjedése és a világi hívők által alapított vallási egyesületek megjelenése olyan hálózatokat hoztak létre, amelyek később a nacionalista mozgalom infrastruktúrájául szolgálhattak.

Az első világháború után ez a vallási-kulturális önszerveződés egyre inkább politikai tartalommal telítődött. 1920-ban megalakult a **Fiatal Emberek Buddhista Egyesületeinek** mintájára szerveződő **Buddhista Egyesületek Generális Tanácsa** (*General Council of Buddhist Associations*, **GCBA**), amely az első modern, országos hatókörű, elsősorban bamar politikai szervezetnek tekinthető. A GCBA vezetői – akik közül sokan világi városi értelmiségiek voltak – a buddhizmus védelmét a nemzeti identitás védelmével kapcsolták össze. Ez a kapcsolás tudományos szempontból kulcsfontosságú: a 20. század eleji bamar nacionalizmus nem pusztán a brit uralom elleni politikai tiltakozás volt, hanem egy olyan közösségelképzelés építése, amelyben a **bamar nyelv**, a **buddhista vallás** és a **bamar etnikai identitás** szerves egységet alkotott. Ennek az elképzelésnek a későbbi következményei ambivalensek voltak: miközben a gyarmati népszámlálások által is megerősített etnikai kategóriákat politikai identitássá alakította, egyúttal kizáró jellegűvé is vált azokkal az etnikai és vallási közösségekkel szemben – például a karenekkel, a kacsinokkal vagy a muszlimokkal –, amelyek nem illeszkedtek ebbe a buddhista-bamar keretbe. Fontos hangsúlyozni, hogy a mai értelemben vett „buddhista nacionalizmus" fogalma a tudományos irodalomban vitatott és utólagos kategória; az 1920-as évek szereplői elsősorban a vallás, a nyelv és a politikai közösség védelmét hangsúlyozták, nem pedig egy kidolgozott nemzeti ideológiát képviseltek.

9.3.1.2 A gyarmati uralom sokkhullámai: a „félhivatalos uralom" és a gazdasági elégedetlenség

A nacionalista politika megerősödését nem lehet kizárólag ideológiai vagy vallási tényezőkkel magyarázni. A brit gyarmati uralom gazdasági szerkezete – amelyet az előző alfejezet részletesen tárgyalt – az 1920-as években Mianmar jelentős részén mély társadalmi feszültségeket halmozott fel. Az Alsó-Mianmarban folytatott rizstermesztés kiterjedt hitelviszonyokon alapult: a bamar földművesek gyakran indiai pénzkölcsönzőktől, a **csetti** (*chettiar*) közösség tagjaitól vettek fel jelzáloghiteleket, hogy földet vásároljanak vagy termelésüket finanszírozzák. A rizs világpiaci árának ingadozása, a rossz termés és a növekvő adóterhek sok parasztot eladósítottak, földjeik pedig gyakran a hitelezők tulajdonába kerültek. A dokumentált statisztikák szerint az 1920-as évekre Alsó-Mianmar szántóterületének jelentős része – egyes becslések szerint akár egynegyede – nem bamar kézben, elsősorban indiai csetti hitelezők tulajdonában volt. Ez a folyamat a brit adminisztráció által preferált „szabad földpiac" logikájának következménye volt, de a kortárs bamar közvéleményben gyakran a „félhivatalos uralom" (*half-official rule*) bizonyítékaként értelmezték: a képet, amely szerint a brit uralom valójában az indiai bevándorlók gazdasági uralmát jelenti.

Az 1930-as évek elején a világgazdasági válság tovább súlyosbította a helyzetet. A rizs ára drasztikusan zuhant, a földtulajdonlásért folyó elkeseredett küzdelem pedig vidéki elégedetlenséghez vezetett. Ebben a kontextusban robbant ki 1930 decemberében a **Szaja Szan-felkelés**, amely a brit gyarmati korszak egyik legnagyobb vidéki fegyveres megmozdulása volt. A volt buddhista szerzetes, **Szaja Szan** vezette mozgalom Alsó-Mianmar számos körzetében kirobbant, és a résztvevők egy része a hagyományos királyi hatalom restaurációját, a brit uralom végét és a természetfeletti védelem ígéretét egyaránt elvárta. A mozgalom dokumentált ténye, hogy a felkelők tetoválásokat és amuletteket használtak, amelyek a kollektív identitás és a mágikus védelem jelei voltak. A brit hatóságok a felkelést katonai erővel – a hadsereg bevetésével és repülőgépek használatával – verték le; a gyarmati bíróságok több száz embert ítéltek el, Szaja Szant pedig 1931-ben kivégezték.

A Szaja Szan-felkelés értelmezése a történettudományban vitatott. A kortárs brit gyarmati értelmezés a mozgalmat „primitív", „babonás" és politikailag szervezetlen lázadásként ábrázolta, amelynek vezetői a „paraszti tudatlanságot" használták ki. A későbbi, nacionalista történetírás

ezzel szemben a felkelést a függetlenségi harc korai, hősies epizódjaként állította be, összekapcsolva a későbbi városi nacionalizmussal. A mai tudományos konszenzus ennél jóval árnyaltabb: a felkelést a gazdasági kisajátítás, a vallási-társadalmi válság és a helyi autonómia elvesztésének együttes következményeként értelmezi. A dokumentumok – a gyarmati bírósági iratok, a rendőrségi jelentések és a résztvevők későbbi visszaemlékezései – egyaránt azt mutatják, hogy a felkelés hátterében a vidéki eladósodás, a földvesztés és a szerzetesi közösség megnyomorodása állt, miközben a mozgalom ideológiája a hagyományos buddhista királyeszméből és a millenarista várakozásokból táplálkozott. Nem állítható azonban, hogy a Szaja Szan-felkelés közvetlenül a későbbi Thakin mozgalom előzménye lett volna; a két mozgalom társadalmi háttere, szervezeti formája és ideológiai hivatkozási alapja élesen különbözött. A felkelés legfontosabb történelmi hatása az volt, hogy a brit adminisztrációt ráébresztette a vidéki társadalmi válság mélységére, és egyúttal a bamar közvéleményben megerősítette a gyarmati állam kizsákmányoló jellegének képét.

9.3.1.3 A diákok és az egyetem mint politikai tér

A nacionalista mozgalom másik, az 1920-as évektől folyamatosan erősödő bázisát a diákok alkották. A brit gyarmati oktatáspolitika – elsősorban a **Rangooni Egyetem** 1920-as alapítása – kettős következménnyel járt: egyrészt modern, angol nyelvű, igazgatási és értelmiségi pályákra felkészítő képzést nyújtott, másrészt létrehozta azt a fiatal, viszonylag homogén társadalmi csoportot, amely fogékony volt a nyugati politikai eszmékre, ugyanakkor saját kiszolgáltatott helyzetét is kritikusan érzékelte.

Az első nagyobb diákmegmozdulás 1920 decemberében tört ki, közvetlenül az egyetem alapítását követően. A kiváltó ok az volt, hogy az egyetem szabályzata a hallgatók számára kedvezőtlen vizsgakövetelményeket írt elő, és korlátozta a belső önkormányzatot. A diákok – köztük a későbbi nacionalista vezető generáció több tagja – bojkottot hirdettek az egyetem ellen, és mozgalmukhoz csatlakoztak a városi iskolák tanulói is. A bojkott rövid távon részben eredménytelen volt, de történelmi jelentősége abban állt, hogy megteremtette a diákmozgalom mint politikai tényező hagyományát. 1921-ben a bojkott résztvevői **Nemzeti Iskolák** (*National Schools*) hálózatát hozták létre, amely a bamar nyelvű, buddhista szellemiségű oktatást helyezte előtérbe. Bár ezek az iskolák később anyagi nehézségek miatt részben megszűntek, modellként szolgáltak a későbbi nemzeti oktatási mozgalmak számára.

A diákmozgalom második nagy hulláma 1936-ban tetőzött, amikor az egyetemi hallgatók sztrájkba léptek. A közvetlen kiváltó ok az volt, hogy az egyetemi hatóság eltanácsolta **Aung Szan** (Aung San) nevű hallgatót és társait, mert politikai cikket jelentettek meg a diákújságban. A sztrájk rövid idő alatt kiszélesedett, és a diákok szervezetten, politikai követelésekkel léptek fel. Az 1936-os diáksztrájk a gyarmati korszak egyik dokumentált fordulópontja: a résztvevők között volt **Aung Szan**, **U Nu** (később a független Mianmar első miniszterelnöke) és **Cso Nu** (Kyaw Nyein), akik a későbbi politikai elit meghatározó alakjai lettek. A diáksztrájk követelései nem csupán egyetemi ügyekre vonatkoztak; a diákok a gyarmati oktatáspolitika egészét, a bamar hallgatók korlátozott érvényesülési lehetőségeit és a szélesebb társadalmi igazságtalanságokat is bírálták. A mozgalom tehát az egyetemi térből kilépve a gyarmati politika kritikájává vált.

A diákmozgalmak jelentősége a nacionalista politika szempontjából abban rejlett, hogy olyan szervezeti és kommunikációs tapasztalatokat halmoztak fel, amelyeket a későbbi pártpolitikában kamatoztattak. A diákok politikai szocializációja a gyarmati oktatási intézményekben történt, de ezekben az intézményekben a bamar fiatalok közvetlenül szembesültek a gyarmati hierarchiával, a vizsgarendszerben rejlő diszkriminációval és a brit-vezette adminisztráció kontrasztjával. Ebből a tapasztalatból nőtt ki az 1930-as évek második felének radikális generációja, amely már nem elégedett meg a reformokkal, hanem a teljes függetlenséget tűzte ki célul. Ez a generációs törés –

a korábbi, mérsékeltebb, alkotmányos reformokban gondolkodó GCBA-nemzedék és a radikális diákok közötti szakadék – a korszak egyik legfontosabb politikai törésvonala volt.

9.3.1.4 A Dobama Asiayone (Thakin mozgalom) kialakulása és programja

A Thakin mozgalom ennek a radikális generációnak a szervezeti keretét alkotta. A **Dobama Asiayone** 1930-ban alakult, kezdetben kis létszámú, fiatal értelmiségiekből álló csoportként. A szervezet neve pontosan tükrözi programjának központi elemét: a **dobama** kifejezés „mi bamarok" vagy „mi burmaiak" jelentéssel bír, míg az **asiayone** „szövetséget" vagy „egyesületet" jelent. A tagok önmagukra a **thakin** („úr") megszólítást használták, amely tudatos provokáció volt: a gyarmati rendszerben a „thakin" megszólítás a fehér briteknek járt, a helyieket a lekezelő „maung" („fiatalember") vagy „nga" (durva, lenéző) formában szólították. Azzal, hogy a mozgalom tagjai magukat thakinnak nevezték, szimbolikusan visszavették a méltóságot és a hatalmat, amelyet a gyarmati rendszer elvett tőlük. Ez a névhasználat dokumentált tény, és a kortárs brit jelentések is kiemelték annak provokatív jellegét.

A Thakin mozgalom programja több ponton is eltért a korábbi nacionalista szervezetekétől. Először is, követelése középpontjában a **teljes függetlenség** állt, nem pedig az alkotmányos reform vagy a birodalmon belüli önkormányzat. Másodszor, a mozgalom a nacionalizmust **antikapitalista** és részben **antifeudális** tartalommal töltötte meg: bírálta a földbirtokos osztályt, a külföldi tőkét és a gyarmati kizsákmányolást, és a társadalmi igazságosságot a nemzeti függetlenség feltételeként kezelte. Harmadszor, a mozgalom nyitott volt a korabeli baloldali eszmékre, különösen a szocializmusra és a kommunizmusra, bár ezek befogadása a mozgalmon belül folyamatos vitákat okozott. Negyedszer, a Thakinok új kommunikációs formákat használtak: lapokat, röplapokat, sztrájkokat és politikai színházat, hogy az üzenetüket a városi munkásság és a diákok mellett a vidéki lakosság egy részéhez is eljuttassák.

A Thakin mozgalom legfontosabb dokumentuma az 1936-ban elfogadott programnyilatkozat, amely a bamar nemzet egységét, a brit uralom felszámolását és a nemzeti gazdaság megerősítését követelte. A dokumentum több ponton homályos maradt a társadalmi programot illetően, ami a mozgalom belső heterogenitását tükrözte. A mozgalomban egyszerre voltak jelen mérsékelt, parlamentáris reformokra hajló csoportok, radikális antikapitalista szárnyak és olyan vezetők, akik a buddhista hagyományt a modern politikai ideológiákkal próbálták összeegyeztetni. A mozgalom belső vitái közül kiemelkedik az 1930-as évek végén a **marxista eszmék** és a **buddhista identitás** viszonyáról folytatott eszmecsere. Egyes vezetők – például Aung Szan – a marxista politikai gazdaságtant a bamar nacionalizmus szolgálatába akarták állítani, míg mások – például a későbbi U Nu – a buddhista etikai alapok fontosságát hangsúlyozták. Ez a feszültség a függetlenség után is tovább élt, és meghatározta a későbbi mianmari politika irányvonalait.

A Thakin mozgalom erőszakkal kapcsolatos álláspontja is fokozatosan alakult. Az 1930-as évek elején a mozgalom elsősorban legális, szervezett tiltakozó akciókra támaszkodott: sztrájkokra, petíciókra, tüntetésekre. Az évtized második felében azonban a mozgalom egyes csoportjai – különösen a japán terjeszkedés árnyékában – hajlandóvá váltak fegyveres ellenállási tervek kidolgozására is. Ez a folyamat a második világháború közvetlen előzményévé vált lásd: A japán megszállás és a függetlenség. A Thakin mozgalom egyik legjelentősebb stratégiai lépése az volt, hogy 1939-ben megalakította saját politikai pártját, a **Bama-htve-gaing** („Burmai Blokk") nevű tömörülést, amely a fiatal értelmiség és a városi munkásság összefogását célozta. A szervezet azonban rövid időn belül illegálisnak minősült, és számos tagját bebörtönözték.

9.3.1.5 A nacionalista politika társadalmi határai: etnikai dimenziók és a kirekesztés kérdése

A Thakin mozgalom és a korábbi bamar nacionalista szervezetek társadalmi bázisa elsősorban a bamar lakosság városi, iskolázott rétegeiből került ki. Ez a jellemző fontos következményekkel járt Mianmar egészének etnikai viszonyaira nézve. A gyarmati adminisztráció által a 20. század elején meghonosított etnikai kategóriák – a **bamar**, a **karen**, a **san**, a **kacsin**, a **csin** és más csoportok – a gyarmati népszámlálások révén intézményesültek, és a politikai érdekképviselet alapjává váltak. A bamar nacionalista követelések gyakran azzal az implicit előfeltevéssel fogalmazódtak meg, hogy a leendő független állam természetes középpontja a bamar kultúra és nyelv. Ez a szemlélet a későbbi kisebbségi konfliktusok egyik gyökerét jelentette, de fontos hangsúlyozni, hogy ezek a konfliktusok nem valamiféle örök etnikai ellentétből fakadtak; a gyarmati állam, az iskolarendszer és a piaci viszonyok együttesen alakították ki azokat a feltételeket, amelyek között az etnikai identitások politikai jelentéssé váltak.

A karen nacionalizmus például az 1920-as évektől szerveződött, részben a keresztény misszionáriusi iskolák által létrehozott oktatási hálózatokra támaszkodva. A karen elit egy része a brit gyarmati államhoz próbált közeledni, abban a reményben, hogy a bamar dominanciától való félelme ellen a gyarmati hatalom védelmet nyújthat. Ez a stratégia később a második világháborúban és az azt követő polgárháborúban tragikusan visszaütött. A tengerparti és hegyvidéki kisebbségi csoportok nacionalista mozgalmai a korszakban jóval kevésbé voltak kidolgozottak, mint a bamar Thakin mozgalom, de a gyarmati adminisztrációval való együttműködésük vagy szembenállásuk már ekkor jelezte a későbbi törésvonalakat. A muszlim közösségek – amelyeket a gyarmati statisztikák gyakran indiai vagy bengáli bevándorlók alcsoportjaiként tartottak nyilván – szintén kimaradtak a bamar nacionalista fősodorból, és egy részük a gyarmati gazdaságban betöltött szerepe miatt a bamar nacionalista retorika célpontjává vált. Ezt a folyamatot a mai történetírás nem az „elkerülhetetlen etnikai gyűlölet” keretében, hanem a gyarmati gazdasági és adminisztratív struktúrák által létrehozott egyenlőtlenségek politikai következményeként értelmezi.

9.3.1.6 A Thakin mozgalom a második világháború előtt: útkeresés a radikalizmus és a realpolitika között

Az 1930-as évek végére a Thakin mozgalom stratégiai helyzete feszült volt. A brit gyarmati adminisztráció – miután az 1930-as évek elején a Szaja Szan-felkelést katonai erővel leverte – 1935-ben új alkotmányos reformot vezetett be: Mianmart leválasztották Brit Indiáról, és önálló gyarmati kormányzattal rendelkező tartomány lett. Az 1937-es **Burma Act** alapján felállított törvényhozó gyűlés szűk körű választójogot biztosított, és a gyarmati adminisztráció jelentős területeken továbbra is közvetlen brit irányítás alatt maradt. A Thakin mozgalom ezt a reformot elégtelennek tartotta, és egy része a választások bojkottját szorgalmazta. A mozgalom stratégiai dilemmája abban állt, hogy miközben a teljes függetlenség célját hirdette, nem rendelkezett sem katonai erővel, sem a vidéki parasztság szervezett támogatásával, sem pedig a gyarmati adminisztrációval való megegyezésre hajló mérsékelt nacionalista riválisokkal szembeni egységes arculattal.

Ebben a helyzetben került sor a Thakin mozgalom egyes vezetőinek – elsősorban **Aung Szannak** – döntő jelentőségű kapcsolatfelvételére a japán katonai körökkel 1940-ben. A dokumentált tények szerint Aung Szan és mintegy harminc társa – a híres **Harmincak** (*Thirty Comrades*) – titokban elhagyta Mianmart, hogy japán segítséggel katonai kiképzést kapjon és fegyveres ellenállást szervezzen a brit uralom ellen. Ez a lépés a Thakin mozgalom radikális, gyarmatellenes szárnyának logikus következménye volt, de egyúttal súlyos erkölcsi és stratégiai kockázatot is hordozott: a japán terjeszkedés – ahogyan azt a későbbi események igazolták – nem felszabadulást, hanem újabb, rendkívül erőszakos megszállást eredményezett a régióban. A Thakin mozgalom ezen döntését a mai történetírás nem egységesen ítéli meg: egyes értelmezések szerint a mozgalom

vezetői a náci Németországgal szövetséges Japánhoz fordultak, és ezzel a fasiszta agresszió eszközeivé váltak, míg mások a gyarmati elnyomás elleni kétségbeesett lépésként, a korszak globális antifasiszta és gyarmatellenes útkeresései közé illesztve értékelik. A kérdés mindenesetre döntő jelentőségű a Thakin mozgalom történeti megítélésében, és a mai napig éles tudományos és emlékezetpolitikai viták tárgya.

Mit jelent tehát a Thakin mozgalom a gyarmati Mianmar történetében? A legfontosabb tanulság az, hogy a nacionalista politika nem egyszerűen a brit uralom elutasításából született, hanem a gyarmati állam és gazdaság által teremtett új társadalmi intézmények – az egyetem, a sajtó, a politikai szervezetek – talaján bontakozott ki. A mozgalomban egyszerre voltak jelen a vallási-kulturális önvédelmi hagyományok, a modern baloldali eszmék és a katonai együttműködés kockázatvállaló radikalizmusa. A Thakinok nem voltak egységes, ideológiailag kristálytiszta csoport; vezetőik között eltérő társadalmi hátterű, képzettségű és politikai irányultságú személyiségek foglaltak helyet, akik a függetlenséget eltérő tartalommal töltötték meg. Ez a belső összetettség a későbbi Mianmar politikai traumáinak – a polgárháborúnak, a katonai diktatúrának és az etnikai konfliktusoknak – egyik előzménye, de nem determinálta azokat. A Thakin mozgalom történetének megértése ezért nem a „nagy nemzeti hősök" mitizálását kívánja, hanem annak bemutatását, hogyan vált a gyarmati társadalom válsága politikai cselekvéssé egy fiatal, iskolázott generáció kezében.

9.3.2 Források és bizonytalanságok

A burmai nacionalizmus gyarmati korszakbeli történetének tanulmányozása során a kutató elsődleges forrásként támaszkodhat a gyarmati adminisztráció irataira – kormányzói jelentésekre, rendőrségi és bírósági dokumentumokra, törvényhozási vitákra –, valamint a korabeli sajtóra, diákújságokra, pártprogramokra és politikai röplapokra. A Thakin mozgalom saját iratai töredékesen maradtak fenn, mivel a szervezetet gyakran illegalitásba kényszerítették, és a résztvevők egy része a második világháború alatt vagy a későbbi polgárháborúban elpusztult. A mozgalom vezetőinek visszaemlékezései – például U Nu vagy a Harmincak egyes tagjainak későbbi írásai – fontos források, de emlékezetpolitikai szempontból kritikával kezelendők, mivel a függetlenség utáni politikai pozíciókhoz igazodva utólag alakíthatták a múlt elbeszélését.

A korszakra vonatkozó statisztikák – például a földbirtoklási adatok, a kivándorlási és adósságmutatók – a gyarmati adminisztráció által készített összeírásokból származnak, és pontosságuk vitatott. A különböző etnikai csoportok lélekszámára vonatkozó adatok a gyarmati népszámlálások kategóriarendszerét tükrözik, amely mai szemmel nézve problematikus, és nem tekinthető az etnikai identitások objektív mérésének. A Szaja Szan-felkelés áldozatainak száma és a felkelés kiterjedése becslésen alapul; a korabeli brit jelentések a felkelők számát gyakran felfelé kerekítették, a nacionalista emlékezet pedig gyakran emelte a mártíromság rangjára az összes kivégzettet. A Thakin mozgalom tagságáról és belső szervezetéről szóló adatok szintén hiányosak; a pontos létszám nem ismert.

A legnagyobb értelmezési bizonytalanság a Thakin mozgalom és a japán katonai együttműködés megítélésére vonatkozik. A korszakkal foglalkozó brit, burmai és nemzetközi történetírás évtizedek óta vitatja, hogy Aung Szanék döntése mennyiben volt racionális stratégia, erkölcsi tévedés vagy a kényszerű helyzetben hozott, korlátozott lehetőségek közötti választás. A források alapján bizonyított, hogy a kapcsolatfelvétel megtörtént, hogy a Harmincak katonai kiképzést kaptak, és hogy a japán megszállás kezdeti szakaszában a Thakinok egy része a japán erőkkel együttműködve lépett fel a brit gyarmati hadsereg ellen. Az viszont vitatott, hogy a mozgalom egésze milyen mértékben azonosult a japán háborús célokkal, és hogy a vezetők mikor ismerték fel a japán megszállás valódi természetét. A kérdés azért is érzékeny, mert a későbbi függetlenségi narratíva

Aung Szant nemzeti hősként, a japán együttműködést pedig kényszerű kitérőként ábrázolta, míg a kritikai történetírás ezt az ábrázolást emlékezetpolitikai konstrukciónak tekinti.

9.3.3 Rövid összefoglaló

- A brit hódítás felszámolta a buddhista szangha és a királyi hatalom hagyományos kapcsolatát; a vallási válság a buddhista önszerveződés és a politikai nacionalizmus egyik fontos előzménye lett.
- Az 1920-ban alakult GCBA a bamar nyelv, a buddhizmus és az etnikai identitás összekapcsolásával hozott létre modern politikai szervezetet; ez a keretezés későbbi etnikai kirekesztések alapjául is szolgált.
- Az 1930–1931-es Szaja Szan-felkelés a vidéki eladósodás, a földvesztés és a vallási-kulturális válság fegyveres megnyilvánulása volt; értelmezése a brit gyarmati, nacionalista és modern történészi álláspontok szerint élesen eltér.
- Az 1920-as és 1936-os rangooni diákmozgalmak politikai iskolát teremtettek a későbbi nacionalista elit számára; Aung Szan és nemzedéke az egyetemi tiltakozásokból lépett a gyarmati politika fősodrába.
- A Dobama Asiayone (Thakin mozgalom) a teljes függetlenséget, a társadalmi igazságosságot és a bamar nemzeti méltóságot hirdette; a „thakin” megszólítás használata a gyarmati hierarchiát kérdőjelezte meg.
- A Thakin mozgalom heterogén volt: egyszerre voltak benne buddhista hagyományőrzők, marxista gondolkodók és radikális fegyveres ellenállást tervező csoportok; belső vitái a későbbi politikai törésvonalak előképei.
- A mozgalom bázisa elsősorban a bamar városi értelmiségből és diákokból állt; a karen, muszlim és más kisebbségi közösségek kimaradása vagy szembenállása a gyarmati állam által létrehozott etnikai hierarchiák következménye volt.
- A Thakinok 1940-es japán kapcsolatfelvétele – a Harmincak katonai kiképzése – stratégiai fordulópont volt; megítélése mindmáig a gyarmati ellenállás és a háborús együttműködés feszültségében vitatott, és a japán megszállás történetéhez vezet át lásd: A japán megszállás és a függetlenség.

9.3.4 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan alakította át a brit gyarmati uralom a buddhista szangha és a politikai hatalom viszonyát, és milyen szerepet játszott ez a folyamat a nacionalista politika megszületésében?
2. Milyen gazdasági és társadalmi tényezők vezettek a Szaja Szan-felkeléshez, és miért tekinthető a felkelés értelmezése a brit, a nacionalista és a modern történetírás metszéspontjában vitatottnak?
3. Miért nevezhető az 1936-os rangooni diáksztrájk fordulópontnak a burmai nacionalizmus történetében? Hasonlítsa össze szerepét az 1920-as első diákmozgalommal.
4. Miben különbözött a Dobama Asiayone programja a korábbi bamar nacionalista szervezetek követeléseitől, és mi volt a „thakin” megszólítás szimbolikus jelentősége?
5. Milyen érvek és ellenérvek állnak szemben a Thakin mozgalom japán katonai együttműködésének történeti megítélésekor?

9.4 A japán megszállás és a függetlenség

9.4.1 A japán megszállás és a függetlenség

Az előző alfejezetben tárgyalt nacionalizmus és a Thakin mozgalom fordulópontot ért el a második világháború kitörésével. A japán hódítás és az azt követő megszállás nemcsak a brit gyarmati uralom végét hozta közelebb, hanem új törésvonalakat is nyitott a burmai nacionalisták, a hegyvidéki etnikai közösségek és a leendő államhatalom között. Ebben az alfejezetben a japán előrenyomulástól az 1948-as függetlenségig vezető utat tekintjük át, különös figyelmet szentelve Aung Szan politikai pályájának és a későbbi polgárháború előzményeinek. A japán megszállás és a dekolonizáció tapasztalata döntően befolyásolta a független Mianmar politikai intézményeit, etnikai konfliktusait és a hadsereg későbbi szerepét.

9.4.1.1 A japán előrenyomulás és a brit összeomlás (1942)

Japán 1941. decemberi csapásai után, amelyek Pearl Harbort és a délkelet-ázsiai brit–amerikai pozíciókat érték, a japán hadsereg gyors ütemben nyomult előre a Maláj-félszigetről és Thaiföldről. Burmát kezdetben nem a legfontosabb célpontnak szánták, de a maláj hadjárat sikere és a thai kormány engedékenysége lehetővé tette a nyugat felé fordulást. 1942. január közepén japán és thai csapatok hatoltak be a déli Tenasserim régióba. A brit védelmi erők – amelyek túlnyomórészt indiai, gurkha és brit zászlóaljakból álltak – létszámban, felszerelésben és légierőben egyaránt alulmaradtak. A civil lakosság, különösen Rangoonban és a városokban, pánikszerű menekülésbe kezdett, ami tovább nehezítette a hadműveleteket.

Rangoon 1942. március 8-án esett el. A brit és a kínai erők észak felé vonultak vissza, hogy megkíséreljenek kapcsolatot tartani a Kína felé irányuló utánpótlási útvonallal. A japán előrenyomulás azonban rendkívül gyors volt, és a szövetségesek 1942 tavaszán kénytelenek voltak feladni Mandalayt is (május 1.). A visszavonulás során több tízezer civil és katona halt meg a monszun, a járványok, az élelmiszerhiány és a japán légitámadások következtében. A brit hatóságok „amputálták” a civil közigazgatást; a hivatalnokok egy részét Indiába evakuálták, miközben a lakosság hatalmas része magára maradt. Ezt a visszavonulást a későbbi brit emlékezetben hősies, ugyanakkor mélyen traumatikus eseményként őrizték meg; a burmai lakosság szemszögéből a brit gyarmati állam összeomlása felemás tapasztalat volt, mert a rend fenntartása megszűnt, és a japán megszállás új megszállókat hozott.

A japán hadsereg Burmában is a „Nagy Kelet-Ázsiai Közös Jóléti Övezet” retorikájával lépett fel, vagyis azt állította, hogy felszabadítja Ázsiát a nyugati gyarmatosítók alól. A burmai nacionalisták egy része – köztük a Thakin mozgalom, a **Dobama Asiayone** („Mi Burmák Szövetsége”) tagjai – ezt a lehetőséget a brit uralom lerázására használta fel. Mások azonban kezdettől fogva gyanakvással figyelték a japánokat, és a britekkel való együttműködés mellett döntöttek. Az első hónapokban a japánok valóban igyekeztek kiaknázni a helyi elégedetlenséget: büntetlenséget ígértek a brit-ellenes tevékenységért, és fegyveres burmai csapatokat kezdtek szervezni.

9.4.1.2 A japán megszállás rendszere és a burmai nacionalisták

A japán megszállás intézményrendszere kezdetben katonai igazgatás volt. A japán hadsereg parancsnoksága, valamint a katonai rendőrség, a **Kempeitai** gyakorolta a tényleges hatalmat. A polgári ügyek intézésére 1942 augusztusában japán irányítás mellett létrehoztak egy ideiglenes burmai adminisztrációt, amelynek élére a nacionalista veterán **Ba Maw** került. Ba Maw korábban már Burma miniszterelnöke volt a brit gyarmati időszakban, és ügyes politikai szereplőként

igyekezett egyensúlyozni a japán követelések és a burmai lakosság érdekei között. A valódi döntéshozatal azonban mindvégig a japán főhadiszállás kezében maradt.

1943. augusztus 1-jén Japán formálisan is függetlennek nyilvánította Burmát **Burmai Állam** (State of Burma) néven. Az ünnepségre Rangoonban került sor, és jelen voltak a japán kormány képviselői is. Ba Maw lett az államfő, aki a „független Burmát" japán szövetségesként hirdette meg. A valóságban a burmai hadsereget japán tisztek ellenőrizték, a gazdaságot a japán hadigépezet igényei szerint alakították, és a külpolitika, a hírközlés, valamint a rendfenntartás sem volt szuverén terület. A japán hatóságok a függetlenségi retorikát tudatosan használták arra, hogy a burmai nacionalistákat a maguk oldalán tartsák, és hogy aláaknázzák a brit visszatérés legitimitását.

A Thakin mozgalom fiatalabb generációjából került ki a japánokkal együttműködő fegyveres erő vezetője, **Aung Szan** (Aung San) is. A harminc, Japánban kiképzett burmai fiatal – akiket **Harminc Bajtárs** (Thirty Comrades) néven ismertek – 1942 tavaszán a japán csapatokkal együtt érkezett vissza Burmába. Aung Szan a **Burmai Függetlenségi Hadsereg** (Burma Independence Army, BIA) parancsnoka lett. Ez a szervezet gyorsan megnőtt, és sok olyan elemet is magába olvasztott, amelyek a brit gyarmati rendszer elleni felkelésre készültek. A BIA tevékenysége azonban hamarosan súlyos feszültségeket okozott: a bamar többségű szervezet egyes egységei a hegyvidéki kisebbségek – különösen a karenok, kacsinok, csinok és naga közösségek – ellen követtek el erőszakos cselekményeket, mivel ezeket a közösségeket a brit gyarmati rendszer híveinek tekintették. A japán hadsereg maga is szított ilyen feszültségeket, részben azért, hogy a helyi ellenállást megossza. A későbbi történészi értékelések vitatják, mennyire volt ez a BIA szándékos politikája, illetve mennyire spontán vagy a japán hadsereg manipulációjának következménye. Az azonban jól dokumentált, hogy a megszállás idején számos etnikai alapú támadás történt, és ezek hosszú távú bizalmatlanságot ültettek el a bamar többség és a hegyvidéki kisebbségek között.

9.4.1.3 Aung Szan és a Burmai Nemzeti Hadsereg

A BIA-t a japánok 1942 nyarán átszervezték, mert túl nagy, nehezen ellenőrizhető és politikailag megbízhatatlan tömegszervezetnek bizonyult. Helyét a **Burmai Védelmi Hadsereg** (Burma Defence Army, BDA), majd 1943-tól a **Burmai Nemzeti Hadsereg** (Burma National Army, BNA) vette át, amely szűkebb, fegyelmezettebb és japán katonai tanácsadók alá rendelt erő volt. Aung Szan formálisan a védelmi miniszteri posztot kapta a Ba Maw-kormányban, és a BNA parancsnokaként is elismerték. Rangja azonban kettős volt: a japánok elvárták tőle a katonai együttműködést, miközben a burmai nacionalisták egy része tőle remélte a függetlenség valódi kivívását.

Aung Szan a japán időszakban fokozatosan kiábrándult a japán szövetségből. A hadsereg vezetőivel együtt tapasztalta, hogy a japán tisztek lekezelően bánnak a burmai katonákkal, és hogy a formális függetlenség gyakorlatilag üres ígéret. A japánok minden fontos döntésbe beleszóltak, és a burmai bábkormány tehetetlen volt a hadigazdaság igazságtalanságaival szemben. Aung Szan és köre 1943 végétől titokban kapcsolatot keresett a szövetségesekkel, főként a brit hírszerzéssel és a kínai erőkkel. Ez a kapcsolatfelvétel rendkívül kockázatos volt, mert a japán katonai rendőrség brutálisan leszámolt a gyanúsítottakkal. A Thakin mozgalom több vezetőjét letartóztatták és kivégezték, mások bujkálni kényszerültek.

A BNA szerepét a japán megszállás alatt a későbbi történetírás is vitatja. Egyes értelmezések szerint a burmai hadsereg a japánok eszköze volt, és részt vett a megszállás erőszakos intézkedéseiben, köztük a kényszermunkások toborzásában és az etnikai kisebbségek elleni akciókban. Más történészek hangsúlyozzák, hogy Aung Szan és tisztjei már 1944-től aktívan készültek a japánok

elleni fordulatra, és a hadsereg egységeit igyekeztek a lehető legkevésbé engedelmes eszközként alkalmazni. A források hiányossága miatt a BNA egyes egységeinek felelőssége nem mindig állapítható meg pontosan; a rendelkezésre álló japán katonai iratok, brit hírszerzési jelentések és későbbi visszaemlékezések gyakran ellentmondanak egymásnak.

9.4.1.4 A megszállás gazdasága, társadalma és az erőszak

A japán megszállás Burmában rendkívül súlyos gazdasági és társadalmi következményekkel járt. A gyarmati gazdaságot, amely a rizsexportra, az olaj- és fémkitermelésre, valamint a brit tőke érdekeltségeire épült, a háborús hadigazdaság szolgálatába állították. A japán hadsereg rekvirálta az élelmiszert, a járműveket, az igásállatokat és a munkaerőt. A rizstermelés visszaesett, mert a munkások egy részét elhurcolták, a földeket hanyagolták, és a szállítás is összeomlott. A városokban, különösen Rangoonban, élelmiszerhiány, infláció és járványok pusztítottak. A civil lakosságot tömegesen kényszerítették munkaszolgálatra; sokan a **thai–burmai vasút** (Thai-Burma Railway, „Halálvasút”) építésén haltak meg.

A thai–burmai vasút építése 1942–1943-ban zajlott, és célja az volt, hogy a japán hadsereg szárazföldi utánpótlási útvonalat építsen ki Thaiföldről Burmába, elkerülve a tengeri szállítás veszélyeit. Az építkezésen hadifoglyok és helyi, illetve más délkelet-ázsiai országokból toborzott vagy kényszerített munkások dolgoztak. A munkakörülmények rendkívül mostohák voltak: trópusi betegségek, alultápláltság, brutális bánásmód és kimerültség jellemezte a mindennapokat. A szövetséges hadifoglyok közül körülbelül 12 000–15 000 fő vesztette életét, míg az ázsiai kényszermunkások – akiket a japán terminológia **romusha** néven említett – halálos áldozatainak számát 50 000 és 100 000 közé becsülik. A pontos adatok nem ismertek, mert a japán nyilvántartások hiányosak, és a helyi áldozatok jelentős részét nem dokumentálták. Az emlékezetpolitika és a hivatalos megemlékezések körül ma is vita folyik arról, hogyan kell a különböző áldozati csoportokat megjeleníteni.

A japán hadsereg a megszállás alatt súlyos emberi jogi jogsértéseket követett el. A Kempeitai a civileket tömegesen kínozta, túszejtéseket hajtott végre, és kivégzéseket rendelt el. A nőket szexuális rabszolgaságba kényszerítették; ezt a gyakorlatot a későbbi nemzetközi jogi és történészi szakirodalom „komfortállomások” (comfort stations) rendszereként tárgyalja, és széles körben elítéli. A buddhista szerzetesrendet, a **szanghát** is érték támadások: templomokat foglaltak le, szerzeteseket bántalmaztak, egyes kolostorokat katonai célokra használtak. A lakosság egy része a hegyekbe menekült, ahol gerillaellenállást szervezett; mások a brit katonai erőkhöz csatlakoztak, vagy a vadonban próbáltak túlélni.

9.4.1.5 Az átállás és az antifasiszta ellenállás (1944–1945)

A japán megszállás utolsó szakaszában a szövetségesek visszaszorították a japán erőket a térségben. A burmai fronton 1944 tavaszán indult meg az ellentámadás: a brit–indiai erők és a kínai expedíciós csapatok benyomultak Északkelet-Burmába. A japán hadsereg 1944-ben még egyszer nagy offenzívát indított az indiai Manipur és Assam ellen, de ez kudarcba fulladt a monszun, a logisztikai nehézségek és a szövetségesek ellenállása miatt. Ezzel a japán kezdeményezés kifulladt, és a burmai fronton a hadiszerencse végleg a szövetségesek oldalára billent.

A burmai nacionalisták egy része már ekkor a japánok ellen fordult. 1944 augusztusában titokban megalakult az **Anti-Fascist Organisation** (AFO), amely később **Anti-Fascist People’s Freedom League** (AFPFL) néven vált széles politikai mozgalommá. Vezetője Aung Szan lett, helyettese pedig **U Nu**, a későbbi miniszterelnök. Az AFPFL a japán megszállás elleni fegyveres ellenállást és a brit gyarmati uralom visszaállítása elleni politikai küzdelmet egyaránt célul tűzte ki. A mozgalom programja hangsúlyozta a burmai függetlenséget, és megpróbálta

a hegyvidéki etnikai csoportokat is bevonni, bár a háború alatt keletkezett bizalmatlanság ezt erősen korlátozta.

1945. március 27-én a Burmai Nemzeti Hadsereg egységei nyíltan fellázadtak a japánok ellen. Az akció előkészítése szigorú titokban zajlott, és a szövetséges erőkkel való összehangolás sokáig problémás volt. A BNA átállása meggyorsította a japán összeomlást, mert a japán hadsereg elvesztette addigi fő burmai segéderőit. A következő hónapokban a szövetségesek fokozatosan visszafoglalták Burmát; a japán csapatok Rangoonból 1945 májusában vonultak ki, és a háború a térségben augusztus 15-én ért véget Japán kapitulációjával. A harcok során Burmában is jelentős pusztítás történt: a városok egy része romba dőlt, a vidékre éhínség és járványok csaptak le, és a civil lakosság óriási veszteségeket szenvedett.

A japán megszállás alatti együttműködés és az átállás megítélése a mai napig emlékezetpolitikai vita tárgya. A burmai hivatalos emlékezet – különösen a katonai rezsimek alatt – Aung Szant és a BNA-t a függetlenség előkészítőjeként és a japán fasizmus elleni küzdelem hőseként ünnepelte, miközben a japánokkal való együttműködés kínosabb részleteit gyakran elhallgatta vagy bagatellizálta. Ugyanakkor a hegyvidéki etnikai közösségek emlékezete a japán megszállást és a bamar nacionalista egységek tevékenységét elsősorban az ellenük elkövetett erőszak időszakaként őrizte meg. A kritikai történetírás mindkét narratívát igyekszik a források alapján árnyalni, és hangsúlyozza, hogy a háború alatti döntések gyakran kényszerhelyzetben, korlátozott információk birtokában születtek.

9.4.1.6 A háború utáni visszatérés és a függetlenségi tárgyalások

A második világháború végét követően a brit gyarmati hatalom megpróbálta visszaállítani uralmát Burmában. A területet 1945 végéig katonai közigazgatás alá helyezték, majd megkezdődött a polgári átmenet. A helyi politikai erők azonban már nem voltak hajlandók egyszerűen visszatérni a háború előtti állapothoz: az AFPFL Aung Szan vezetésével a teljes függetlenséget követelte, és sztrájkokkal, tüntetésekkel, valamint fegyveres erőivel is nyomást gyakorolt a brit hatóságokra. A háború alatt a gyarmati intézményekbe vetett bizalom súlyosan megrendült; a burmai lakosság széles körben a japán megszállás és a brit visszavonulás tapasztalatai alapján elutasította a régi rend visszaállítását.

A brit munkáspárti kormány 1945 után elfogadta, hogy a gyarmatbirodalom fenntartása indokolatlanul költséges és politikailag tarthatatlan. Ugyanakkor a brit tárgyalási pozíciót nehezítette, hogy Burmában nem alakult ki egységes, minden etnikai csoportot reprezentáló politikai testület. A hegyvidéki kisebbségek – a karenok, kacsinok, csinok, sanok és más csoportok – egy része a háború alatt a britekkel harcolt, és attól tartott, hogy egy bamar dominanciájú független államban elveszíti biztonságát és politikai befolyását. A brit hatóságok időnként kihasználták ezt a megosztottságot, ami tovább növelte a bamar nacionalisták bizalmatlanságát.

A döntő tárgyalásokra 1947. januárjában került sor Londonban: az **Aung Szan–Attlee-egyezmény** (Aung San–Attlee Agreement) elismerte Burma jogát a függetlenségre, és meghatározta az átmenet menetét. A megállapodás értelmében választásokat tartottak az alkotmányozó gyűlésbe, és a brit kormány elkötelezte magát a hatalom átadása mellett. Aung Szan diplomáciai sikert aratott, mert a brit miniszterelnök, Clement Attlee hajlandó volt a függetlenséget napirendre tűzni, és nem ragaszkodott a nemzetközösségi tagsághoz sem. A gyakorlati kérdések – így a határok, a hadsereg, a gazdasági kártalanítás és a kisebbségi jogok – azonban továbbra is vitatottak maradtak.

9.4.1.7 Panglong és Aung Szan meggyilkolása

A függetlenség előkészítésének legnehezebb kérdése a hegyvidéki etnikai kisebbségek és a bamar többség közötti viszony rendezése volt. A britek korábban a hegyvidéki területek jelentős részét külön igazgatás alá helyezték, és a kisebbségek politikai vezetői közül sokan ragaszkodtak volna egy föderális államhoz vagy legalábbis erős autonómiához. A burmai nacionalista vezetők közül Aung Szan viszonylag nyitott volt a kompromisszumra, mert felismerte, hogy a kisebbségek támogatása nélkül a független Burma nem marad fenn.

A történelmi fontosságú **Panglong-egyezményt** (Panglong Agreement) 1947. február 12-én írták alá a san hegyvidéki Panglongban. A megállapodást Aung Szan aláírása mellett a san, a kacsin és a csin képviselői is ellátták, és abban a felek elvileg elismerték a független Burma egységét, miközben a hegyvidéki területek számára széles körű autonómiát és beleszólást ígértek. A karen vezetők egy része nem írta alá a panglongi egyezményt, mert nem bízott a bamar dominanciájú államban; a karen politikai mozgalom külön úton, a brit kormánnyal külön tárgyalva igyekezett garanciákat szerezni. A panglongi egyezmény intézményesítette az „etnikai autonómia” ígéretét, de a megfogalmazása homályos volt, és a későbbi kormányok ezt az ígéretet nem teljes mértékben váltották valóra.

A reményteli tárgyalások azonban tragikus fordulatot vettek. 1947. július 19-én Rangoonban fegyveresek rohanták meg a végrehajtó tanács ülését, és meggyilkolták Aung Szant, valamint hat másik vezető politikust. A merényletet a politikai ellenfél, a volt miniszterelnök **U Saw** által szervezett összeesküvés részeként hajtották végre; U Saw-t később elítélték és kivégezték. A gyilkosság pontos háttere és esetleges külső szereplők bevonása a mai napig vitatott: egyes történészek szerint a brit hatóságok egy része vagy a belső politikai riválisok hallgatólagosan támogatták az akciót, mások ezt a feltételezést megalapozatlannak tartják. A dokumentált tény az, hogy Aung Szan meggyilkolása súlyos csapást mért az átmenetre, és vezető nélkül hagyta az AFPFL-t.

Aung Szan halála után a párt vezetését **U Nu** vette át, aki a függetlenség folyamatát igyekezett a korábbi tervek szerint végigvinni. A gyilkosság azonban már előrevetítette a burmai politika későbbi erőszakhullámait, és megerősítette a hadsereg szerepét, amely Aung Szan halála után egyre inkább önálló politikai tényezővé vált. A hadsereg vezetője, **Ne Win** később, az 1960-as évektől tartós katonai uralmat épített ki, amit a polgárháború és a Ne Win-rezsim alfejezet tárgyal.

9.4.1.8 Az 1948-as függetlenség és a gyarmati örökség

Burma formálisan 1948. január 4-én vált függetlenné **Burmai Unió** (Union of Burma) néven. Az új állam a brit Nemzetközösségen kívül maradt, és köztársasági alkotmányt fogadott el, amely kimondta a föderális elveket és a kisebbségi jogok védelmét. Az alkotmány rendelkezései azonban nem oldották meg a gyarmati korszakból örökölt strukturális feszültségeket: a bamar többség és a hegyvidéki kisebbségek közötti bizalmatlanságot, a hadsereg politikai súlyát, a gyenge gazdasági alapokat és a hidegháborús nyomást.

A függetlenség pillanatában a Burmai Unió területén több fegyveres csoport is működött, amelyek közül sokan a háború alatt szerveződtek meg. A karen, kacsin, csin és más közösségek fegyveres szervezetei nem fogadták el automatikusan a rangooni kormány fennhatóságát. A kommunista pártok is fegyveres ellenállásba kezdtek, és a kormányerők alig pár hónappal a függetlenség kikiáltása után polgárháborús helyzetben találták magukat. A japán megszállás, a háborús erőszak és a panglongi ígéretek későbbi megszegése mind hozzájárultak ahhoz, hogy Mianmar a következő évtizedekben a polgárháború tapasztalatát örökölje. Az 1948-as függetlenség tehát

nem egy lezárult folyamat, hanem egy új, erőszakkal terhelt időszak kezdete volt, amelynek előzményeit ebben az alfejezetben tárgyaltuk.

9.4.1.9 Források és bizonytalanságok

A japán megszállás és a függetlenség történetének vizsgálata során többféle forrástípusra támaszkodhat a kutató. Az elsődleges források közé tartoznak a japán katonai iratok és hadinaplók, a brit kormányzati és hírszerzési jelentések, a burmai politikai vezetők – így Aung Szan, Ba Maw és U Nu – beszédei, visszaemlékezései és levelei, valamint a korabeli sajtóanyagok. A háború alatti erőszak és a civil áldozatok dokumentálása azonban rendkívül hiányos: a japán hatóságok sok iratot megsemmisítettek, a helyi közösségek emlékezete pedig elsősorban szóbeli hagyományokban maradt fenn. Az áldozatszámok – például a thai–burmai vasút munkásainak halálozási adatai – becsléseken alapulnak, és a különböző történészi értelmezések között jelentős eltérések vannak.

Vitatott kérdés marad a japán–burmai együttműködés megítélése. Aung Szan és a Harminc Bajtárs döntése, hogy Japánhoz forduljanak, a kortársak és a későbbi történészek szemében egyaránt ellentmondásos. A brit gyarmati hatalom elleni harc szempontjából érthető lépés volt, ugyanakkor a japán megszállás brutalitása miatt etikailag terhes örökséget hagyott maga után. A BNA és a japán hadsereg közötti kapcsolat részletei sem egyértelműek: egyes források szerint a burmai egységek igyekeztek visszafogni a japán túlkapásokat, mások szerint aktívan részt vettek a kényszermunka toborzásában és az etnikai kisebbségek elleni akciókban. A panglongi egyezmény későbbi értelmezése szintén vita tárgya: a bamar központi kormányok következetesen megszegték-e az ígéreteket, vagy a homályos megfogalmazás eleve lehetővé tette azok eltérő értelmezését? A kritikai történetírás azt hangsúlyozza, hogy az 1947-es megállapodás nem volt lezárt szerződés, és a függetlenség utáni konfliktusok nem vezethetők le egyetlen okból, hanem a gyarmati örökség, a hidegháború és a helyi elitek döntései együttesen alakították őket.

A témával foglalkozó másodlagos szakirodalom jelentős része angol nyelvű, és maga is eltérő hangsúlyokat követ: a brit imperialis történetírás hosszú ideig a háborús hősiesség és a rendezett hatalomátadás narratíváját részesítette előnyben, míg a posztkoloniális és a burmai nemzeti történetírás a függetlenségi küzdelem és a gyarmatosítás bírálatát állította középpontba. Az etnikai kisebbségek történetírása ezzel szemben a japán megszállás alatti bamar erőszakot és a panglongi ígéretek be nem tartását hangsúlyozza. A mai kutatásban ezeket a nézőpontokat igyekeznek egymásra vonatkoztatni, és a forráskritikát kiterjeszteni a nem hivatalos emlékezetre is.

9.4.1.10 Rövid összefoglaló

- Japán 1942 tavaszán, gyors hadjáratban szállta meg Burmát; a brit gyarmati adminisztráció összeomlott, és a lakosság tömegesen elmenekült.
- A japánok 1943. augusztus 1-jén formálisan független Burmai Államot hoztak létre Ba Maw vezetésével, de a valódi hatalom a japán hadsereg és a katonai rendőrség (Kempeitai) kezében maradt.
- A Thakin mozgalomhoz kapcsolódó Aung Szan a japán kiképzést kapott Harminc Bajtárs élén előbb a Burmai Függetlenségi Hadsereget, majd a Burmai Nemzeti Hadsereget vezette; szerepe a japán együttműködésben vitatott.
- A megszállás súlyos gazdasági összeomlást, éhínséget, kényszermunkát és emberi jogi jogsértéseket hozott; a thai–burmai vasút építésénél több tízezer munkás halt meg.
- Aung Szan 1944 végétől az antifasiszta ellenállást szervezte, és 1945. március 27-én a Burmai Nemzeti Hadsereg átállt a szövetségesek oldalára, felgyorsítva a japán vereséget.

- A háború után az AFPFL vezetésével folytatott tárgyalások 1947-ben a londoni Aung Szan–Attlee-egyezményhez és a Panglong-egyezményhez vezettek, amelyek a függetlenség jogi keretét adták, de az etnikai kisebbségek autonómia-ígéreteit később vitatták.
- Aung Szant 1947. július 19-én meggyilkolták; a függetlenséget U Nu vezetésével 1948. január 4-én kiáltották ki Burmai Unió néven.
- Az 1948-as függetlenség nem hozott stabilitást: a háború alatt kiéleződött etnikai feszültségek és a gyenge állami intézmények nyomán a polgárháború rövidesen kirobbant.

9.4.1.11 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan változott a japán megszállás alatt a burmai nacionalista mozgalom viszonya a japán hadsereghez, és milyen tényezők vezettek Aung Szan átállásához?
2. Milyen gazdasági és társadalmi következményei voltak a japán megszállásnak, és miért nehéz pontosan meghatározni a thai–burmai vasút áldozatainak számát?
3. Mit tartalmazott a Panglong-egyezmény, és miért vált később vitatott hivatkozási alappá a hegyvidéki etnikai kisebbségek és a központi kormány közötti konfliktusokban?
4. Mennyiben tekinthető az 1948-as függetlenség a gyarmati korszak lezárásának, és mennyiben egy új, erőszakos periódus kezdetének? Válaszát indokolja a háború alatti etnikai erőszak és a panglongi ígéretek utóélete alapján.
5. Milyen forrástípusokra támaszkodhat a történész a japán megszállás vizsgálatakor, és milyen bizonytalanságokkal kell számolnia a japán–burmai együttműködés megítélése során?

10 Mianmar 1948-től napjainkig

10.1 A polgárháború és a Ne Win-rezsim

10.1.1 A polgárháború és a Ne Win-rezsim

Az 1948. január 4-én kikiáltott független Burmai Unió a gyarmati korszak utáni Ázsia egyik legígéretesebb, ugyanakkor legsúlyosabb belső terhekkel induló államalakulata volt. A nemzeti egység ígérete – amelyet az 1947-es panglongi egyezmény testesített meg – már az első években szétfoszlott, és az ország a hidegháború, a dekolonizáció és a belső etnikai-vallási feszültségek metszéspontjában egy elhúzódó polgárháború színterévé vált. Ezt a széttagoltságot használta fel arra a hadsereg, hogy az 1962-es államcsínnyel átvegye a hatalmat, majd egy sajátos, elszigetelődő utat építsen ki: a „burmai szocializmus útját". Ez az alfejezet az 1948 utáni etnikai és ideológiai konfliktusok, valamint a Ne Win nevével fémjelzett rezsim kialakulásának és működésének első szakaszát mutatja be. Az időszak nemcsak Mianmar politikai és gazdasági szerkezetét határozta meg, hanem a mai egyenlőtlenségek, a határvidéki válságok és az autoriter állam mély történelmi okait is megmagyarázza.

10.1.1.1 A függetlenségi ígéret és a panglongi egyezmény törékenysége

A függetlenségi alkotmány – amelyet az 1947-es alkotmányozó gyűlés fogadott el – szövetségi kereteket ígért, és a hegyvidéki, nem bamar népeknek elvben autonómiát helyezett kilátásba. Az úgynevezett **panglongi egyezmény** (1947) a bamar politikai vezető, Aung Szan és a **csin**, **kacsin** és **san** képviselők közötti megállapodás volt, amely elismerte a hegyi területek bizonyos fokú közigazgatási elkülönültségét. Az egyezmény azonban nem terjedt ki a **karen** és más nagy határvidéki csoportok valamennyi követelésére, sőt a szöveg és a végrehajtás közötti különbség már a gyarmati átmenet idején láthatóvá vált. A dokumentált tény, hogy Aung Szan 1947. július 19-i meggyilkolása után az alkotmányos párbeszéd erősen meggyengült, és a központi kormány a bamar etnikai-nemzeti érdekeket előtérbe helyezte.

A **karen nemzeti mozgalom** már a második világháború előtt és alatt jelentős fegyveres szervezkedést folytatott; a **Karen Nemzeti Unió (KNU)** és fegyveres szárnya 1948 után egyre határozottabban követelte a saját önrendelkezést. A tudományos konszenzus szerint a karen lázadás kirobbanásában szerepet játszott a burmai kormányzatnak az a törekvése, hogy a karen milíciákat lefegyverezze, valamint az 1949-es konfliktusban a karen erők átmeneti sikere, amikor még a főváros Rangun egyes külvárosait is elérték. Ugyanakkor a karen politikai célok nem voltak egységesek: a mérsékeltebb csoportok szövetségi megoldást, a radikálisabbak különálló államot akartak.

Az 1948-as függetlenség után alig hónapokkal a **Burmai Kommunista Párt (BKP)** is fegyveres lázadásba kezdett, mivel a nemzeti kormány elutasította a radikális földreformot és a szovjet-kínai típusú állami irányítást. A BKP kezdetben jelentős támogatást kapott a vidéki szegényparasztok és a gyarmati időszakban éppen hogy megerősödött munkásság egy részétől, de a hidegháborús logika mentén hamarosan két, egymással is versengő szárnyra szakadt: a szovjet irányultságú

„zászló” és a kínai irányultságú „fehér zászló” csoportra. Ez a szakadás nemcsak a baloldalt gyengítette, hanem a katonai vezetés számára ürügyet adott a belső pacifikáció kiterjesztésére.

A kortárs megfigyelők és a későbbi történetírás egyaránt hangsúlyozza, hogy az 1948 és 1962 közötti polgárháborús időszakot nem lehet kizárólag etnikai konfliktusként leírni: a frontvonalak mentén egyszerre hatott az ideológiai hidegháborús megosztottság, a gyarmati időszakban rögzült etnikai-közigazgatási hierarchia, a földbirtokviszonyok igazságtalansága és a központi állam erőszak-monopóliumának hiánya. A brit gyarmati igazgatás tudatosan alkalmazta a közvetett uralmat a hegyvidéki régiókban, és a bamar etnikumú alföldi lakosságtól elkülönítve szervezte meg a hegyi csapatokat; ez a szerkezet a függetlenség után az új központi kormánnyal szembeni bizalmatlanság alapja lett. A „hegyi törzsek” és a „síksági bamar” szembenállása gyarmati konstrukció volt, de a valós társadalmi és politikai következményei nem tűntek el a zászlófelvonással.

10.1.1.2 Az 1950-es évek polgárháborúja: a karen, a kommunista és a KMT-fenyegetés

Az 1950-es évek elején a belső konfliktus több, egymást átfedő szálon futott. A kormányerők – az újjászervezett **Tatmadaw** – a karen felkelőkkel vívott harcok mellett a BKP gerillahálózatával is szembekerültek. A karen és a kommunista erők között nem alakult ki tartós országos szövetség, bár egyes határvidékeken átmeneti együttműködés előfordult; a kormányzat tehát képes volt arra, hogy a felkelőket egymástól elszigetelje, és egyenként, súlyos veszteségek árán visszaszorítsa. Az 1949–1950-es években a karen fővárosban való megjelenése megrázta a központi kormányt, de a burmai hadsereg ellentámadása fokozatosan kiszorította a KNU-t a városi térségből, és a konfliktus a délkeleti határvidékekre, a Thai-fennsík felé szorult vissza.

A korszak másik meghatározó fejleménye a **Kuomintang (KMT) csapatok** jelenléte volt a **Shan-fennsíkon**. A kínai polgárháborúban vereséget szenvedett nacionalista erők 1949–1950 során átlépték a határt, és jelentős területeket ellenőriztek a keleti, hegyvidéki régiókban. A KMT erők részben amerikai támogatással, részben az illegális ópiumkereskedelemből finanszírozták magukat, és a kínai kommunista hatalom elől visszavonulva a hidegháború előretolt bástyájaként jelentek meg. A burmai kormány számára ez a jelenlét kettős fenyegetést jelentett: egyrészt a területi szuverenitás súlyos sérelmét, másrészt a KMT beavatkozását a helyi kisebbségek és a kínai határ menti kereskedelmi útvonalak ellenőrzéséért folyó versenybe. Az ENSZ 1953-as határozata elítélte a KMT jelenlétét, de a csapatok egy része a következő évtizedekben is a határvidéken működött, és a későbbi kábítószer-gazdaság kialakulásában is szerepet játszott. A kutatók egy része szerint a KMT-ügy rávilágított arra, hogy a független Burma a hidegháborúban nem tudta megőrizni a semleges státuszát: a nagyhatalmak, ha közvetve is, de a helyi konfliktusokat a saját érdekeik szerint fűtötték.

Az 1950-es évek második felére a kormányzatnak sikerült a legélesebb katonai kihívásokat tompítania, de a béke nem állt helyre. Az etnikai alapú fegyveres csoportok – a karen mellett a **kacsin**, a **csin**, a **mon**, a **rakhine** és más közösségek szervezetei – a hegyvidéki erők továbbra is ellenőriztek falusi zónákat, adóztatták a helyi lakosságot, és saját közigazgatást építettek ki. A központi állam erőszak-monopóliuma tehát az ország területén jelentős részen nem érvényesült. Ez a helyzet a gyarmati időszak utáni államépítés kudarcának dokumentált jele, amelynek értelmezése azonban vitatott: egyes történészek a brit „oszd meg és uralkodj” politika maradandó örökségét hangsúlyozzák, mások a függetlenségi elitek centralizáló, asszimiláló törekvéseit okolják, megint mások a hidegháborús külső beavatkozások szerepét emelik ki.

10.1.1.3 Az 1962-es puccs és a katonai hatalom intézményesülése

A polgárháborús fáradtság, a parlamenti kormányzatok instabilitása és a gazdasági hanyatlás együttesen érlelték meg az 1962. március 2-án végrehajtott katonai hatalomátvételt. A puccs közvetlen előzményeként a **U Nu** miniszterelnök vezette kormány 1960-as választási győzelme után a buddhizmus államvallássá tételéről szóló törvényt fogadott el, ami a kisebbségek és a bamar etnikai közösségen belüli világiasabb elitek körében is feszültséget keltett. U Nu emellett a kisebbségekkel folytatott tárgyalásokat ígért, ami a hadsereg frakciójának szemében a nemzeti szétesés felé tett lépés volt. A hadsereg a törvényhozás időszakában és 1961–1962 folyamán egyre nyíltabban követelte a központi állam megerősítését, a „burmai szocializmus" programjának megvalósítását és a szövetségi elképzelések elvetését.

Az államcsínyt dokumentált tényként **Ne Win tábornok** és a **Forradalmi Tanács** hajtotta végre. A hatalomátvétel indoklása az állami szuverenitás megóvása, a nemzeti egység megteremtése és a „burmai szocialista út" kiépítése volt. A puccsot nem követte széles körű fegyveres ellenállás a fővárosban, ami a parlamentáris kormányzásba vetett bizalom meggyengülését és a hadseregnek a polgárháborúban megerősödött pozícióját jelzi. A katonai vezetés azonnal felfüggesztette az alkotmányt, betiltotta a pártokat, és letartóztatta a politikai vezetőket, köztük U Nu-t. A hatalom ezzel a hadsereg egy szűk, bamar etnikumú elitjének kezébe került, amely a nemzeti egységet elsősorban a központosított, bamar nyelvű, buddhista jellegű államban képzelte el.

A Forradalmi Tanács 1962-es ideológiai nyilatkozatában megfogalmazott **„burmai szocializmus útja"** (Burmese Way to Socialism) az önerőre támaszkodás, az állami tulajdon, a piac visszaszorítása és a mezőgazdaság kollektivizálása jegyében fogalmazódott meg. Ezt a programot nem a klasszikus marxista-leninista pártmodell, hanem a katonai elit paternalista, nemzeti forradalmi felfogása határozta meg; a buddhista értékek és a „burmai sajátosság" hangsúlyozása a szovjet és a kínai mintáktól való elkülönbözést szolgálta. A korabeli propaganda a burmai szocializmust a „kapitalizmus" és a „nyugati neoimperializmus" ellenségképére építette, ugyanakkor a gyakorlati gazdaságpolitika hamarosan az állami bürokrácia túlburjánzásához, a termelés visszaeséséhez és a feketepiac felvirágzásához vezetett.

10.1.1.4 A Ne Win-rezsim első korszaka: a burmai szocializmus gazdasági és társadalmi következményei

Az 1962 és 1974 közötti időszak a katonai diktatúra kiépítésének és a gazdasági rendszer radikális átalakításának korszaka. A kormány 1963-ban széles körű államosítási programot hirdetett, amely a nagykereskedelmet, a bankokat, a bányászatot, a rizskivitelt és a legtöbb ipari üzemet állami tulajdonba vette. A kiskereskedelmet ugyan formálisan nem államosították teljes egészében, de a gyakorlatban a kereskedelmi engedélyek, a valuta és az import ellenőrzése visszaszorította a magánszektort. A mezőgazdaságban a földreform után a rizsfelvásárlás állami monopóliuma és a rögzített árak a paraszti termelés visszaeséséhez vezettek; a rizskivitel, amely a gyarmati időszak óta a devizabevétel alapja volt, radikálisan csökkent. A világpiaci áraktól való elzárkózás, a feketepiac – a köznyelvben **„26-os piac"** – kialakulása és az állami hiánygazdaság a mindennapi élet szervező erejévé vált.

A gazdasági hanyatlást a kortárs statisztikai adatok és a későbbi becslések is jelzik, bár a pontos számokban jelentős a bizonytalanság. A hivatalos burmai statisztika a GDP alakulását az 1960-as években gyakran pozitív színben tüntette fel, de a független kutatók és a Világbank 1970-es évekbeli becslései szerint az egy főre jutó nemzeti jövedelem az 1960-as évek második felében stagnált, sőt egyes években visszaesett. A hivatalos adatokkal szembeni kétely alapja az, hogy a katonai kormányzat az állami szektor teljesítményét nem a piaci árakon, hanem adminisztratív

árakon számolta, és a feketepiacot kihagyta a számításból. A táplálkozási és az egészségügyi mutatók romlása, a rizsfogyasztás egy főre jutó csökkenése és a vidéki szegénység növekedése ugyanakkor dokumentált jelenség. A katonai rezsim a hivatalos ideológiában a fogyasztási lemondást a nemzeti önerőre támaszkodás erényeként állította be, míg az ellenzéki és külföldi elemzések a rendszert a gazdasági izoláció és a katonai bürokrácia térnyerésének példájaként mutatták be.

Az oktatási és nyelvpolitika is a központosító nacionalizmus eszközévé vált. 1962 után a **burmai nyelv** vált a kötelező oktatási és hivatali nyelvvé; a kisebbségi nyelvek használatát az iskolákban és a közigazgatásban fokozatosan felszámolták. Az 1974-es alkotmány a „burmai” nemzetfogalmat a bamar etnikummal és a buddhista hagyománnyal azonosította, ami a vallási és etnikai kisebbségek körében súlyos diszkriminációként értelmeződött. A **kínai** és **indiai** származású városi középosztály helyzete az államosításokkal és a kereskedelmi korlátozásokkal tovább romlott; sok család hagyta el az országot, ami a városi szolgáltatások és szakmák erózióját vonta maga után. A rezsim nem használta a „rasszista” kategóriát önmagára, de a politikája a gyakorlatban az etnikai hierarchiát erősítette meg, amit a kortárs és későbbi elemzők diszkriminációként írtak le.

10.1.1.5 A hadsereg pártosodása és az 1974-es alkotmány

A katonai vezetés 1962 után nem a meghirdetett párton kívüli nemzeti egységet valósította meg, hanem a hadsereget és a hozzá lojális adminisztrációt egyre inkább pártállami struktúrává szervezte. 1962-ben megalakult a **Burmai Szocialista Program Párt (BSPP / Lanzin)** , amely kezdetben káderpártként működött, majd fokozatosan az egyedüli állampárttá nőtte ki magát. A párt tagsága a katonai elitből, a köztisztviselőkből és a vidéki tisztségviselőkből verbuválódott, és a politikai élet formális keretévé vált. 1974-ben új alkotmány lépett hatályba, amely a **Burmai Szocialista Szövetségi Köztársaság** elnevezést adta az országnak. Az alkotmány papíron az egypárti szocialista rendszert, a népi gyűléseket és a nemzeti önrendelkezést hirdette, de a gyakorlatban a hadsereg főparancsnoka, Ne Win és a katonai-párti elit tartotta fenn a hatalmat.

Az 1974-es alkotmány több szempontból is fordulópont. Először, intézményesítette az egypártrendszert, és a katonai diktatúrát a „szocialista demokrácia” formális keretei közé emelte. Másodszor, az ország nevét **Burmáról Burmai Szocialista Szövetségi Köztársaságra** változtatta, ami a rezsim ideológiai önértelmezését jelölte. Harmadszor, az alkotmány deklarálta a nemzeti egyenlőséget, de a gyakorlatban a kisebbségi területeken a katonai erők folyamatos jelenléte, a helyi nyelvek háttérbe szorítása és a bamar elit dominanciája tovább élezte az etnikai feszültségeket. A kritikus történetírás szerint az 1974-es alkotmány nem oldotta meg, hanem kodifikálta az etnikai konfliktusokat, mert a szövetségi autonómia követelését a központi hatalom részéről szeparatizmusként bélyegezte meg.

A hadsereg belső szerkezetét tekintve a Ne Win-rezsim a személyi lojalitásra épült. A vezérkar, a hírszerzés és a gazdasági társaságok összefonódtak; a katonai tisztek egy része közvetlenül részt vett a feketepiaci kereskedelemben és a csempészetben. A rendszer tehát nem egyszerűen elszívta a gazdasági erőforrásokat, hanem az informális hálózatokat is a katonai elit alá rendelte. Ennek következtében a katonai bürokrácia érdekeltté vált a gazdasági elzártság fenntartásában, mert a hiánygazdaság és a feketepiac jövedelmei a rezsim tisztségviselőit gazdagították. Ezt a jelenséget a nemzetközi szakirodalom a **„paternalista autokrácia”** és a **„káderkapitalizmus”** kifejezésekkel írta le, bár ezek használata vitatott, mert a kortárs nyugati hidegháborús elemzések gyakran leegyszerűsítették a helyi viszonyokat.

10.1.1.6 A mindennapi élet a katonai szocializmus alatt

A Ne Win-rezsim társadalmi hatásai nem korlátozódtak a makrogazdasági mutatókra. A mindennapi életet az állami hiány, a sorban állás, a feketepiaci csere, a besúgói hálózat és a politikai önkény szabta meg. A városi lakosság a korábbi kereskedői és kulturális központokban hanyatlást élt meg; a tehetősebb családok, a szabadúszó értelmiség és az egyetemi hallgatók nagy része az 1960-as években elhallgattatásra vagy emigrációra kényszerült. A vidéki területeken a rizsfelvásárlási monopólium és a kötelező beszolgáltatások ellenállást váltottak ki, amelyet a rezsim a „felforgató elemek" kategóriájával sújtott. A hétköznapi erőszak dokumentálása ugyanakkor hiányos, mert a rezsim a sajtót és a kutatóintézeteket is ellenőrizte; a legtöbb ismeretünk a menekültek, az emigránsok és a későbbi emberi jogi jelentések visszaemlékezéseiből származik.

A vallás és a kultúra területén a rezsim a buddhizmust hivatalos erőforrásként használta, de a **szangha** (szerzetesközösség) politikai önállóságát visszafogta. U Nu idején a buddhista nacionalizmus erőteljesen nyomult a közéletbe; Ne Win ezt a folyamatot nem bontotta le, hanem a saját hatalmi céljaihoz alakította. A katonai vezetés a buddhizmusra támaszkodva próbálta a bamar paraszti tömegeket integrálni, de a kolostorok társadalmi szerepét is a rendszer alá rendelte. A kisebbségi vallások – a kereszténység, az iszlám, a hinduizmus – követői a közéletben hátrányos megkülönböztetést tapasztaltak; a leggyakrabban idézett példa a muszlim közösségek és a keresztény karen-kacsin csoportok kiszorítása a hadseregből és az adminisztrációból. A vallási és etnikai hierarchia tehát nem csupán ideológiai retorika volt, hanem az állami intézményekben is megtestesült.

10.1.1.7 A fegyveres ellenállás újjászerveződése és a határvidéki háború

A polgárháború az 1962-es puccs után nem csillapodott, hanem új szakaszba lépett. A katonai rezsim meghirdette a fegyveres ellenállás letörését, és a határvidéki etnikai hadseregek ellen több hadjáratot indított. A karen, a kacsin, a san és a mon szervezetek saját területükön katonai és közigazgatási struktúrákat tartottak fenn, és a thai, a kínai és az indiai határ menti csempészútvonalakat ellenőrizték. A fegyveres csoportok közül több a Kínából érkező fegyverekre és a thaiföldi támaszpontokra utalt; a Kínai Népköztársaság azonban hivatalosan nem támogatta a burmai kommunista felkelőket, mert a Peking és Rangun közötti állami kapcsolatok az 1960-as években a határviták lezárása után javultak. A szovjet és a kelet-európai államok ugyanakkor a katonai rezsimet nem tekintették szövetségesüknek, így a burmai szocializmus a hidegháborúban sajátos, nem elkötelezett álláspontot foglalt el.

Az etnikai fegyveres csoportok követelései nem voltak egységesek: egyesek a teljes szeparációt, mások a szövetségi autonómiát, megint mások a hadsereg bamar dominanciájának felszámolását tűzték ki célul. A tudományos szakirodalom óvatosságra int a mai kategóriák visszavetítésével szemben: a karen, a kacsin és a san identitások önmagukban is belsőleg tagoltak, és a „nemzeti felszabadítási front" jellegű címkék sokszor a hidegháborús ideológia termékei. A határvidéki háborúk hosszú távú következménye a civilek kényszermigrációja, a falvak felégetése, a mezőgazdasági termelés visszaesése és a menekülttáborok kialakulása a szomszédos országokban, elsősorban Thaiföldön. A menekültválság tehát nem csupán az 1980-as évektől kezdve, hanem már az 1940-es évek végétől része a mianmari történelemnek, és a későbbi humanitárius válságok egyik gyökere.

10.1.1.8 Ne Win 1980-as évekbeli politikája és a rendszer belső ellentmondásai

Az 1970-es évek végére a burmai szocializmus modellje gazdasági értelemben összeomlott. Az ország a Világbank és az ENSZ egyes becslései szerint a világ legelmaradottabb nemzetei közé süllyedt, miközben a hadsereg költségvetése tovább nőtt. A **feketepiac** és a hivatalos gazdaság közötti ellentmondás a mindennapi élet szervező elvévé vált; a bürokraták és a katonatisztek a hivatalos ideológiával szemben a saját jövedelemszerzési hálózataikat építették. Ne Win 1974-ben formálisan lemondott a hadsereg főparancsnoki tisztségéről, hogy államelnökként irányítsa tovább a rendszert, de a valódi hatalom továbbra is a katonai elit és a vele összefonódott pártbürokrácia kezében maradt. Az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején a rezsim bizonyos gazdasági liberalizációs kísérleteket tett – például a mezőgazdasági felvásárlás árainak emelését vagy a feketepiaci valutaváltás törvényesítését –, de a politikai rendszer autoriter jellegén nem változtatott.

Az 1980-as évek második felében a kormány egyes elemzők szerint fokozatosan nyitni próbált a külföldi tőke és a nemzetközi humanitárius szervezetek felé, de a „burmai szocializmus útja” hivatalos ideológiája továbbra is a fejlődő világbeli elszigetelt minták közé zárta az országot. Ezt az időszakot a források ellentmondásosan ítélik meg: a hivatalos burmai propaganda a nemzeti önerőt és a bürokratikus fejlődést hangsúlyozta, míg a külföldi és az emigráns elemzések a gazdasági katasztrófát és a politikai elnyomást emelték ki. A tudományos konszenzus ma úgy foglal állást, hogy a Ne Win-rezsim a második világháború utáni Délkelet-Ázsiában az egyik legrosszabb gazdasági teljesítményt produkálta, és a társadalmi fejlődésben is tartós lemaradást okozott, de a rezsim belső működéséről és az ellenállás formáiról további kutatások szükségesek.

10.1.1.9 A népi felkelés előzményei és a rezsim legitimációs válsága

Az 1980-as évek végére a Ne Win-rezsim legitimitása mély válságba jutott. A gazdasági hiány, a diákok és a városi középosztály elégedetlensége, a növekvő munkanélküliség és a hadsereg korrupciója ellenzéki erőket érlelt. Az 1987-es **demonetizáció** – amikor a rezsim váratlanul bevonta a forgalomban lévő bankjegyek egy részét – a lakosság megtakarításainak zömét megsemmisítette, és közvetlen kiváltó okként szolgált az 1988-as tömeges tiltakozásokhoz. Ez a válság már a következő alfejezet az 1988 és a katonai junta fő eseménye, de előzményei a polgárháborús és a Ne Win-korszak gazdasági-társadalmi folyamataiban gyökereznek. A történeti elemzések szerint az 1988-as felkelés nem egyszeri robbanás volt, hanem a negyvenéves polgárháború, a katonai diktatúra és a burmai szocializmus gazdasági kudarcának halmozott következménye.

A fejezet hátralévő része az 1988 utáni katonai juntát és a 2010 utáni átmenetet tárgyalja. Az itt bemutatott folyamatok – a polgárháború etnikai szálai, a hadsereg központosító politikája, a gazdasági izoláció és a kisebbségellenes diszkrimináció – nélkül nem érthető meg sem a rohingja válság, sem a 2021-es puccs utáni ellenállás. Mianmar esetében a történeti elemzésnek mindvégig ügyelnie kell arra, hogy az etnikai és vallási konfliktusokat ne a mai hírek felől vetítse vissza, hanem a gyarmati örökség, a hidegháború és a helyi hatalmi elitek döntéseinek folyamatában értelmezze.

10.1.2 Források és bizonytalanságok

A fejezet elsődleges forrásai közé tartoznak az 1947-es alkotmány, a **panglongi egyezmény** szövegének töredékei, a Forradalmi Tanács 1962-es nyilatkozata, az 1974-es alkotmány, a BSPP kongresszusi anyagai, valamint a burmai kormányzati statisztikai kiadványok. A korszak politikai szereplőinek – U Nu, Ne Win, Aung Szan – beszédei és visszaemlékezései szintén fontos, de

elfogultsággal terhelt források. A fegyveres konfliktusok áldozatairól és a gazdasági hanyatlásról szóló adatok jelentős bizonytalansággal terheltek: a rezsim hivatalos statisztikái gyakran megszépítették a termelési és a szociális mutatókat, míg a független kutatók és a nemzetközi szervezetek becslései módszertanilag eltérő alapon készültek. A hivatalos adatok és a becslések közötti különbség okai között kell említeni a feketepiac kihagyását, a politikai öncenzúrát és a vidéki területek ellenőrizhetetlenségét.

A polgárháborús időszak értelmezése körül éles szakmai vita folyik. Az egyik álláspont a karen, a kacsin és más csoportok fegyveres ellenállását a nemzeti önrendelkezés jogos harcaként írja le, míg a másik a nemzeti egységet és a területi integritást hangsúlyozza a központi hatalom szemszögéből. A jelenlegi mianmari katonai narratíva a panglongi egyezményt gyakran a „nemzeti szétesés" kezdeteként, az etnikai ellenállókat pedig „felforgatókként" ábrázolja. A nemzetközi történetírás többsége ezt a beállítást egyoldalúnak tekinti, és a gyarmati időszakból örökölt etnikai hierarchiák, a függetlenségi elit centralizációja és a külső hidegháborús beavatkozások együttes hatását hangsúlyozza. A kutatók abban is vitatkoznak, hogy az 1962-es puccs mennyiben tekinthető a polgárháború egyenes következményének, és mennyiben a hadsereg belső hatalmi érdekeinek terméke; mindkét tényező mellett szólnak érvek, de a pontos arány megítélése további kutatást igényel.

A gazdasági összeomlás mértékének értékelése szintén vitatott. A legtöbb független becslés szerint a burmai szocializmus hosszú távon katasztrofális hatású volt, de egyes szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy a gazdasági mutatók romlását a polgárháború, a nemzetközi elszigeteltség és a természeti körülmények is magyarázzák, nem kizárólag a szocialista ideológia. A „burmai szocializmus útja" fogalmat ezért nem szabad automatikusan azonosítani a Szovjetunió vagy Kína rendszerével; a burmai változat sajátos, katonai-nemzeti hibrid volt, amelynek értékelése a hidegháborús fogalmakkal nehézkes. A forrásokhoz való hozzáférés korlátozottsága miatt a rezsim belső döntéshozataláról, a katonai elit vagyonosodásáról és a helyi ellenállás mindennapjairól a mai napig hiányos a kép; a kutatás elsősorban a menekültek, a külföldi levéltárak (brit, amerikai, ENSZ) és a későbbi emlékiratok anyagára támaszkodhat.

10.1.3 Rövid összefoglaló

- Az 1948-as függetlenség után a panglongi egyezmény törékeny kompromisszuma ellenére etnikai és ideológiai polgárháború robbant ki; a karen, a kommunista és a KMT jelenlét egyszerre jelezte a belső széttagoltságot és a hidegháborús beavatkozást.
- Az 1950-es évek fegyveres konfliktusai megmutatták, hogy a központi állam erőszakmonopóliuma az ország jelentős részén nem érvényesült; a hadsereg ebben a helyzetben nőtt fel, és az etnikai kisebbségekkel szembeni ellenségkép is ekkor rögzült.
- 1962-ben Ne Win tábornok katonai államcsínnyel vette át a hatalmat, és a „burmai szocializmus útja" elnevezésű, elszigetelődő, államosító modellt vezette be; ez a gazdasági hanyatlást, a feketepiacot és a paternalista katonai bürokrácia megerősödését hozta.
- Az 1974-es alkotmány intézményesítette az egypártrendszert, a bamar etnikai dominanciát és a szocialista retorikát, de a szövetségi autonómia követelését szeparatizmusként bélyegezte meg.
- A rezsim társadalmi hatásai közé tartozott a kisebbségi nyelvek visszaszorítása, a vallási hierarchia erősítése, a városi középosztály és a szakértelmiség emigrációja, valamint a vidéki szegénység növekedése.
- A gazdasági statisztikák bizonytalanok; a hivatalos adatok és a független becslések eltérése a politikai öncenzúra és a feketepiac kihagyásának következménye.
- Az 1987-es demonetizáció a Ne Win-rezsim legitimációs válságának kirobbantó eseménye lett, és előkészítette az 1988-as népi felkelést.

- A mianmari polgárháború és a katonai diktatúra története nem érthető meg a gyarmati hierarchiák, a hidegháború és a központosító nemzetépítés együttes hatása nélkül.

10.1.4 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan befolyásolta a brit gyarmati közigazgatás öröksége az 1948 utáni etnikai konfliktusok kirobbanását Mianmarban? Milyen dokumentált tény és milyen vitatott értelmezés válik el ebben a kérdésben?
2. Milyen gazdasági és társadalmi következményei voltak a Ne Win-rezsim „burmai szocializmus útja” politikájának, és miért tekintik a kutatók a hivatalos statisztikákat megbízhatatlannak?
3. Miért nem vezetett az 1974-es alkotmány a szövetségi autonómia megvalósulásához, noha papíron elismerte a nemzeti egyenlőséget?
4. Miben különbözött a burmai katonai szocializmus a szovjet vagy a kínai modelltől, és ezt a különbséget hogyan érdemes értelmezni a hidegháborús fogalmak kritikája felől?
5. Hogyan kapcsolódnak a polgárháborús és a Ne Win-korszak folyamatai a későbbi mianmari válságokhoz, például az 1988-as felkeléshez vagy a 2021-es puccs utáni ellenálláshoz?

10.2 1988 és a katonai junta

Az 1988-as év fordulópontot jelentett Mianmar (akkor még Burma) történetében. A Ne Win tábornok 1962 óta tartó, a **burmai utat a szocializmushoz** hirdető katonai-egypárti rendszere az 1980-as évek végére gazdasági és társadalmi csődbe jutott. Az 1987-es **bankjegy-visszavonás**, amely a lakosság megtakarításainak nagy részét egyik napról a másikra elértéktelenítette, országos elégedetlenséget robbantott ki. Az 1988. augusztus 8-án (a „8888” felkelés) kirobbant tömegtüntetések a hadsereg erőszakos leverésébe torkolltak, majd 1988. szeptember 18-án a hadsereg formálisan is átvette a hatalmat, és megalakította az **Állami Jogi és Rendvédelmi Tanácsot** (State Law and Order Restoration Council, SLORC). Az ezt követő két évtizedben a katonai junta – amely 1997-től **Állami Béke és Fejlesztési Tanács** (State Peace and Development Council, SPDC) néven működött – elszigeteltségben, nemzetközi szankciókkal szemben, de Kína és más szomszédok hallgatólagos vagy nyílt támogatásával tartotta fenn hatalmát. Ez az alfejezet az 1988-as felkeléstől a 2010-es átmenet előestéjéig terjedő időszakot tárgyalja, különös tekintettel a demokratikus ellenzékre, Aung Szan Szú Csí személyére, a szankciók hatásaira és a junta fennmaradásának okaira.

10.2.1 Az 1988-as „8888” felkelés

Az 1988-as felkelés közvetlen előzménye a Ne Win-féle **burmai szocializmus** gazdasági kudarca volt. Az 1962-ben hatalomra került katonai rezsim államosította a gazdaságot, elzárkózott a külföldi befektetésektől, és merev, bürokratikus tervgazdaságot épített ki. Az 1980-as évek közepére Burma a világ egyik legszegényebb országává vált; az ENSZ 1987-ben a **legkevésbé fejlett országok** közé sorolta. A rezsim válasza a válságra az 1987. szeptemberi **demonetizáció** volt: a 25, 35 és 75 kjátos bankjegyeket érvénytelenítették, ami a lakosság megtakarításainak jelentős részét megsemmisítette, és napokon belül élelmiszerhiányt, inflációt és széles körű elégedetlenséget okozott.

A tiltakozások 1988 márciusában, a Ranguni Műszaki Egyetemen kezdődtek, amikor diákok a rendőri brutalitás ellen tüntettek. A mozgalom gyorsan átterjedt más egyetemekre és városokra. Júniusban és júliusban a kormány erőszakkal próbálta elfojtani a megmozdulásokat, ami több

tucat diák halálához vezetett. 1988. július 23-án Ne Win bejelentette lemondását a **Burmai Szocialista Programpárt** (Burma Socialist Programme Party, BSPP) elnöki posztjáról, de a hadsereg továbbra is a háttérből irányított. A tüntetések augusztusra országos méretűvé duzzadtak; a fő követelés a demokratikus többpárti rendszer és a katonai diktatúra felszámolása volt.

A mozgalom csúcspontja **1988. augusztus 8-án** következett be, amikor Rangunban, Mandalayban és más városokban százezrek vonultak utcára. A tüntetők között diákok, munkások, köztisztviselők, buddhista szerzetesek és etnikai kisebbségek tagjai is voltak. A hadsereg augusztus 8-án és az azt követő napokban tüzet nyitott a demonstrálókra. A halálos áldozatok számát a nemzetközi emberi jogi szervezetek és a demokratikus ellenzék **3 000 és 10 000 közé** becsülik, de pontos adatok nem állnak rendelkezésre; a mianmari katonai vezetés hivatalosan csak néhány száz halottat ismert el. Az eseményeket a nemzetközi sajtó „8888 felkelés” néven ismerte meg, utalva a dátumra.

A felkelés leverése után, **1988. szeptember 18-án** a hadsereg formálisan is átvette a hatalmat. A puccsot **Saw Maung** tábornok vezette, de a háttérben Ne Win továbbra is befolyással bírt. Az új katonai tanács, a SLORC elnöke Saw Maung lett. A junta azonnal kijárási tilalmat rendelt el, betiltotta a gyülekezést, és letartóztatta a mozgalom vezetőit. Ugyanakkor ígéretet tett többpárti választások megtartására, és gazdasági reformokat helyezett kilátásba, hogy leszerelje a nemzetközi kritikát.

10.2.2 A SLORC hatalomátvétele és az 1990-es választások

A SLORC kezdetben a mérsékelt átmenet látszatát keltette. 1989-ben bejelentette, hogy választásokat tartanak, és lehetővé tette politikai pártok alapítását. Ugyanebben az évben a junta az ország hivatalos nevét **Burmáról Mianmarra** változtatta, és több város nevét is átírta (például Rangunból Yangon, Mandalayból Mandalaj lett). A névváltoztatást az ellenzék és több nyugati kormány nem ismerte el, mert azt a junta legitimációs törekvésének tekintették, amely nem tükrözi a nép akaratát.

A demokratikus ellenzék vezéralakja **Aung Szan Szú Csí** (Aung San Suu Kyi) volt, Aung Szan tábornok, a függetlenségi mozgalom ikonikus alakjának lánya. Szú Csí 1988-ban tért haza Burmába, hogy beteg édesanyját ápolja, de hamarosan a demokráciamozgalom szószólója lett. 1988. szeptember 27-én társalapítója volt a **Nemzeti Liga a Demokráciáért** (National League for Democracy, NLD) nevű pártnak, amely a legnagyobb ellenzéki erővé vált. A junta 1989 júliusában házi őrizetbe helyezte Szú Csít, de ő ennek ellenére továbbra is az ellenzék szimbolikus vezetője maradt.

Az 1990. május 27-én megtartott többpárti választásokon az NLD elsöprő győzelmet aratott: a szavazatok mintegy 59%-át szerezte meg, és a 485 parlamenti mandátumból 392-t nyert el. A junta által támogatott párt, a **Nemzeti Egység Párt** (National Unity Party, a BSPP utódja) mindössze 10 mandátumot kapott. A nemzetközi megfigyelők a választást viszonylag szabadnak értékelték, de a junta nem ismerte el az eredményt. A SLORC közölte, hogy előbb új alkotmányt kell kidolgozni, és csak azután hívható össze a parlament. Az alkotmányozó nemzetgyűlést azonban évekig halogatták, és a katonai vezetés soha nem adta át a hatalmat.

A junta a választások után fokozta az elnyomást: az NLD számos vezetőjét letartóztatták, a párt irodáit bezárták, és a politikai tevékenységet korlátozták. Aung Szan Szú Csí házi őrizete 1995-ig tartott, de később többször is meghosszabbították. 1991-ben Szú Csí **Nobel-békedíjat** kapott, ami jelentős nemzetközi figyelmet irányított a mianmari helyzetre, de a junta ezt „külső beavatkozásnak” minősítette.

10.2.3 A junta megszilárdulása: SPDC, etnikai konfliktusok és a 2007-es sáfrányos forradalom

A SLORC 1997-ben **Állami Béke és Fejlesztési Tanács** (SPDC) néven szerveződött újjá. A névváltoztatás mögött részben a nemzetközi megítélés javításának szándéka állt, de a hatalmi szerkezet nem változott: a katonai vezetők – köztük **Than Sve** (Than Shwe) tábornok, aki 1992-től a junta első embere volt – továbbra is korlátlan hatalmat gyakoroltak. A hadsereg nemcsak a politikát, hanem a gazdaságot is ellenőrizte: a **Union of Myanmar Economic Holdings** (UMEH) és más katonai vállalatok révén részesedést szerzett a legfontosabb ágazatokból, a bányászattól a turizmusig. A **kényszermunka** gyakorlata széles körben elterjedt; a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) 1998-ban vizsgálatot indított, és 2000-ben történetében először szankciókat javasolt egy tagállam ellen.

A junta időszakában az etnikai fegyveres konfliktusok sem szűntek meg. A karen, shan, kachin, mon, arakani (rakhine) és más felkelő szervezetek továbbra is harcoltak az autonómiáért vagy függetlenségért. A katonai rezsim időnként tűzszüneti megállapodásokat kötött egyes csoportokkal – például a **Kachin Függetlenségi Szervezettel** (Kachin Independence Organisation, KIO) 1994-ben –, de ezek a megállapodások törékenyek voltak, és a hadsereg gyakran megsértette őket. A konfliktusok súlyos humanitárius következményekkel jártak: százezrek kényszerültek belső menekültként élni, és a határ menti területeken a civil lakosság rendszeresen ki volt téve a katonai erőszaknak.

A **rohingja** kisebbség helyzete különösen súlyos volt. Az 1982-es állampolgársági törvény megfosztotta őket állampolgárságuktól, és a junta időszakában is rendszeres diszkrimináció, mozgásszabadság-korlátozás és erőszak érte őket. A 2017-es tömeges atrocitásokról a későbbi fejezet A 2010-es átmenet és a rohingja válság részletesebben tárgyal; itt annyi rögzíthető, hogy a junta a rohingjákat „külföldi bevándorlóknak” tekintette, és tagadta állampolgári jogaikat.

A junta hatalmának egyik legnagyobb kihívása a **2007-es sáfrányos forradalom** volt. 2007 augusztusában a kormány jelentősen megemelte az üzemanyagárakat, ami a megélhetési költségek drasztikus növekedéséhez vezetett. A kezdeti tüntetésekhez hamarosan buddhista szerzetesek ezrei csatlakoztak, akik sáfrányszínű ruhájuk miatt adták a mozgalom nevét. Szeptemberben a tüntetések országos méretűvé váltak; a szerzetesek békésen vonultak, és a lakosság étellel, vízzel támogatta őket. A hadsereg szeptember 26-27-én erőszakkal leverte a megmozdulást: a biztonsági erők tüzet nyitottak, letartóztatások százait hajtották végre, és kolostorokat zártak be. A halálos áldozatok számát a nemzetközi emberi jogi szervezetek **31 és 100 közé** becsülik, de a valós szám valószínűleg magasabb, mivel a junta eltitkolta a veszteségeket. A nemzetközi közösség élesen elítélte a fellépést; az ENSZ Biztonsági Tanácsa nyilatkozatot adott ki, de Kína és Oroszország blokkolta a kötelező erejű szankciókat.

10.2.4 A 2008-as alkotmány és a „fegyelmezett demokrácia”

A junta 2003-ban meghirdette a **„hét lépéses útitervet a fegyelmezett virágzó demokráciához”** (roadmap to disciplined democracy), amelynek részeként új alkotmányt kívánt elfogadtatni. A folyamat 2008-ban csúcsosodott ki: a kormány 2008. május 10-ére népszavazást írt ki az alkotmánytervezetről. A referendumot mindössze egy héttel azután tartották, hogy a **Nargis ciklon** pusztított az országban, több mint 130 000 ember halálát okozva, és milliókat téve földönfutóvá. A junta a katasztrófa ellenére nem halasztotta el a szavazást, ami súlyos nemzetközi kritikát váltott ki. A hivatalos eredmény szerint a szavazók 92%-a támogatta az alkotmányt, de független megfigyelők és az ellenzék szerint a folyamat sem szabad, sem tisztességes nem volt; sokakat megfélemlítettek, a szavazatszámlálás nem volt átlátható, és a ciklon sújtotta területeken gyakorlatilag lehetetlen volt a részvétel.

A 2008-as alkotmány a **„fegyelmezett demokrácia”** elvét intézményesítette. A szöveg garantál bizonyos alapjogokat, de biztosítja a hadsereg számára a parlamenti helyek **25%-át**, valamint a védelmi, belügyi és határügyi miniszteri posztokat. Emellett a főparancsnok rendkívüli állapot esetén átveheti a végrehajtó hatalmat. A hadsereg tehát alkotmányos vétójogot kapott minden olyan módosítással szemben, amely csökkentené befolyását, mivel a parlamenti helyek 75%-a feletti többség szükséges az alkotmány módosításához. Az alkotmányt a junta a demokráciába való fokozatos átmenet keretének állította be, de a kritikusok szerint az a katonai hatalom tartósítását szolgálta.

10.2.5 Szankciók, elszigeteltség és a nemzetközi környezet

A junta időszakában Mianmar fokozatosan elszigetelődött a nyugati világtól. Az Egyesült Államok 1988 után megszakította a gazdasági segélyezést, majd 1997-ben befektetési tilalmat vezetett be, 2003-ban pedig a **Burmese Freedom and Democracy Act** értelmében további szankciókat fogadott el. Az Európai Unió 1996-ban közös álláspontot alakított ki: fegyverembargót, vízumtilalmat és a katonai vezetők vagyonának befagyasztását rendelte el. A szankciók célja a junta gazdasági bázisának gyengítése és a demokratikus változás elősegítése volt.

A szankciók hatékonysága azonban korlátozott maradt, mivel Kína, India, Thaiföld és az ASEAN-országok továbbra is kereskedtek Mianmarral, és befektetéseket eszközöltek. Különösen Kína vált a junta legfontosabb gazdasági és diplomáciai támogatójává: fegyvereket, technológiát és politikai védelmet nyújtott az ENSZ-ben. Burma 1997-ben csatlakozott az **ASEAN**-hoz, ami vitát váltott ki a szervezeten belül, mivel több tagállam bírálta a junta emberi jogi gyakorlatát. Az ASEAN a „konstruktív elköteleződés” politikáját hirdette, amely szerint a párbeszéd hatékonyabb, mint az elszigetelés. A junta ezt a hozzáállást kihasználta, és a regionális fórumokon igyekezett legitimációt szerezni.

A junta propagandája a szankciókat **„neokolonialista beavatkozásnak”** állította be, és a nemzeti szuverenitás védelmét hangsúlyozta. A kormány a nyugati kritikát a gyarmati múlt visszatérésének állította be, és a hadsereget a nemzet egységének egyetlen biztosítékaként ábrázolta. Az elszigeteltség ugyanakkor a lakosság elszegényedését is erősítette: a külföldi befektetések hiánya, a turizmus visszaesése és a nemzetközi pénzügyi intézményekkel való korlátozott együttműködés tovább súlyosbította a gazdasági helyzetet. A rezsim válasza a **Naypyidawba** (Nejpjidó) történő fővárosköltöztetés volt 2005-ben, amelyet hivatalosan a központi fekvés és a biztonság indokolt, de a kritikusok szerint a junta a tömegtüntetésektől való félelem miatt hagyta el Rangunt.

10.2.6 Források és bizonytalanságok

A junta időszakának történeti rekonstrukciója jelentős forrásproblémákkal küzd. A mianmari állami sajtó és hivatalos statisztikák erősen cenzúrázottak voltak, és a katonai vezetés rendszeresen eltitkolta vagy meghamisította az emberi jogi jogsértésekre, a halálos áldozatokra és a gazdasági adatokra vonatkozó információkat. A független újságírás gyakorlatilag lehetetlen volt; a külföldi tudósítók csak korlátozottan férhettek hozzá a helyszínekhez.

Az áldozatok számát illetően a legtöbb adat becslés. Az 1988-as felkelés halálos áldozataira vonatkozóan a demokratikus ellenzék és a nemzetközi emberi jogi szervezetek **3 000 és 10 000 közötti** számot adnak meg, de a pontos szám soha nem lesz ismert. Hasonlóképpen, a 2007-es sáfrányos forradalom áldozatainak száma **31 és 100 között** mozog a különböző becslésekben, de a valós szám valószínűleg magasabb. A kényszermunka és az etnikai konfliktusok áldozatairól sem állnak rendelkezésre megbízható statisztikák.

A szankciók hatékonyságának megítélése vitatott. Egyes elemzők szerint a szankciók hozzájárultak a junta elszigeteltségéhez és a gazdasági hanyatláshoz, de nem kényszerítették ki a demokratikus változást, mert Kína és más partnerek ellensúlyozták a nyomást. Mások szerint a szankciók éppen a civil lakosságot sújtották, miközben a katonai vezetők továbbra is hozzáfértek a külföldi erőforrásokhoz. A vita a mai napig tart.

A 2008-as alkotmányos népszavazás demokratikus jellege is erősen vitatott. A hivatalos eredmények független ellenőrzésére nem volt lehetőség, és a Nargis ciklon utáni humanitárius katasztrófa közepette a szavazás törvényessége kérdéses. A nemzetközi közösség és a mianmari ellenzék a referendumot legitimációs színjátéknak tekintette.

Végül, a junta időszakának megítélése sem egységes. A katonai vezetés a stabilitást és a nemzeti egységet hangsúlyozta, míg az ellenzék és a nemzetközi emberi jogi szervezetek a rendszert elnyomó diktatúraként írták le. A két narratíva közötti szakadék a források értelmezését is befolyásolja.

10.2.7 Rövid összefoglaló

- Az 1988-as „8888” felkelés a Ne Win-féle szocialista rendszer gazdasági csődjére adott tömeges válasz volt; a hadsereg erőszakkal leverte, majd Szeptember 18-án a SLORC átvette a hatalmat.
- A junta 1990-ben többpárti választásokat tartott, amelyeken az Aung Szan Szú Csí vezette NLD elsöprő győzelmet aratott, de a katonai vezetés nem adta át a hatalmat, és Szú Csít házi őrizetbe helyezte.
- A SLORC 1997-ben SPDC néven szerveződött újjá; a hadsereg a gazdaságban is meghatározó szerepet játszott, a kényszermunka és a korrupció széles körben elterjedt.
- Az etnikai fegyveres konfliktusok tovább folytatódtak, a rohingja kisebbséget állampolgárságától fosztották meg és rendszeres diszkrimináció érte.
- A 2007-es sáfrányos forradalmat a hadsereg véresen leverte, ami nemzetközi elítélést váltott ki, de Kína és Oroszország blokkolta az ENSZ-szankciókat.
- A 2008-as alkotmány a „fegyelmezett demokrácia” jegyében a hadsereg számára 25%-os parlamenti kvótát és kulcsfontosságú miniszteri posztokat biztosított, intézményesítve a katonai befolyást.
- A nyugati szankciók és az elszigeteltség nem döntötték meg a juntát, mert Kína, India és az ASEAN országai továbbra is kereskedtek Mianmarral, és a junta a szankciókat neokolonialista beavatkozásként állította be.

10.2.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen gazdasági és társadalmi okok vezettek az 1988-as „8888” felkeléshez, és hogyan reagált a hadsereg?
2. Miért nem tudta a demokratikus ellenzék kihasználni az 1990-es választásokon aratott győzelmét, és milyen szerepet játszott ebben a junta alkotmányos érvelése?
3. Hogyan befolyásolta Kína és az ASEAN a nemzetközi szankciók hatékonyságát, és miért maradt fenn a junta két évtizeden át?
4. Milyen szerepet játszott a 2008-as alkotmány a katonai hatalom intézményesítésében, és miért vitatott a népszavazás legitimitása?
5. Milyen forrásproblémák nehezítik a junta időszakának történeti rekonstrukcióját, különösen az áldozatok számának és az emberi jogi jogsértések mértékének megállapításában?

10.3 A 2010-es átmenet és a rohingja válság

A 2010-es átmenet és a rohingja válság Mianmar (Burma) modern történetének egyik legellentmondásosabb időszaka. Az 1988-as felkelés leverése és az azt követő két évtizedes katonai junta után a 2008-as alkotmány népszavazással történő elfogadása és a 2010-es általános választások új fejezetet nyitottak, de az átmenet egyszerre hozott korlátozott politikai liberalizációt és a rohingja kisebbség elleni erőszak eszkalációját. Ez az alfejezet az átmenet intézményi kereteit, a 2015-ös Nemzeti Demokrácia Liga (NLD) győzelmét, majd a 2017-es rohingja válságot tárgyalja, kiemelve a nemzetközi jogi és humanitárius vitákat. A fejezet épít a korábbi, 1988 és a katonai junta alfejezetben bemutatott politikai és gazdasági háttérre, és előkészíti a 2021-es puccs és Mianmar 2026-ban tárgyalását.

10.3.1 A 2010-es alkotmány és választások

A 2008-ban népszavazásra bocsátott alkotmány a katonai vezetés (Állami Béke és Fejlődés Tanácsa, SPDC) által kidolgozott dokumentum volt, amelyet a rezsim a „fegyelmezett demokrácia” kereteként hirdetett. A népszavazást a Nargis ciklon humanitárius katasztrófája közepette tartották, és független megfigyelők szerint a szavazás nem volt sem szabad, sem tisztességes; az alkotmány elfogadását a katonai kormányzat hivatalosan bejelentette, de a részvételi és eredményadatok hitelességét sokan vitatták. Az alkotmány kulcseleme, hogy a törvényhozás mindkét házában automatikusan 25 százaléknyi helyet biztosított a hadsereg (Tatmadaw) képviselőinek, és a védelmi, belügyi és határügyi miniszteri tárcákat is a katonaság jelöltjei töltik be. Ez a konstrukció alkotmányos vétójogot adott a hadseregnek az alkotmánymódosítások felett, és fenntartotta a katonai befolyást a polgári kormányzati időszakban is.

A 2010. novemberi általános választásokat az alkotmány alapján tartották, de a fő ellenzéki erő, az Aung Szan Szú Csí vezette NLD bojkottálta a választást, mivel a párt elutasította a 2008-as alkotmányt és a választási feltételeket. A választáson a katonai háttérrel rendelkező Union Solidarity and Development Party (USDP) szerzett elsöprő többséget; a párt elnöke Thein Sein korábbi tábornok lett, akit a parlament elnökké választott. A választásokat a nemzetközi közösség nagy része nem ismerte el szabadnak és tisztességesnek: az Európai Unió, az Egyesült Államok és több emberi jogi szervezet a korlátozott kampányszabadságot, az ellenzék kizárását és a katonai jelöltek előnyét bírálta. Ennek ellenére Thein Sein kormánya 2011-es hivatalba lépése után meglepő reformokat indított el, amelyeket egyes elemzők „felülről irányított átmenetként” írtak le.

10.3.2 A reformok időszaka és a 2015-ös NLD-győzelem

Thein Sein elnöksége alatt (2011–2016) Mianmarban fokozatos politikai liberalizáció kezdődött. A kormány enyhítette a sajtócenzúrát, szabadon engedett több száz politikai foglyot, engedélyezte a szakszervezetek és civil szervezetek működését, és párbeszédet kezdett Aung Szan Szú Csível. 2012-ben az NLD újra regisztráltatta magát pártként, és az időközi választásokon elsöprő győzelmet aratott; Szú Csí parlamenti képviselő lett. A reformokat a nemzetközi közösség óvatos optimizmussal fogadta: az Egyesült Államok és az Európai Unió fokozatosan enyhítette a szankciókat, és több nyugati vezető látogatott Mianmarba. Ugyanakkor a reformok határai is láthatóak voltak: a hadsereg továbbra is ellenőrizte a biztonságpolitikát, és a 2008-as alkotmány módosításához szükséges parlamenti többséget a katonai kvóta miatt lehetetlen volt elérni.

A 2015. novemberi általános választásokat a nemzetközi megfigyelők nagyrészt szabadnak és tisztességesnek értékelték. Az NLD a választókerületek többségében győzött, és a parlament mindkét házában abszolút többséget szerzett. A választási rendszer és a katonai kvóta azonban

nem tette lehetővé, hogy a győzelem teljes kormányzati hatalmat adjon az NLD-nek: a hadsereg képviselői automatikusan a helyek 25 százalékát birtokolták, és a biztonsági tárcák katonai irányítás alatt maradtak. Aung Szan Szú Csí nem lehetett elnök, mert az alkotmány kizárja azokat, akiknek házastársa vagy gyermekei külföldi állampolgárok; fiai brit állampolgárok. Helyette Htin Kyaw, az NLD egyik vezetője lett az elnök 2016-ban, de a tényleges hatalmat sokan Szú Csí kezében látták, aki államtanácsosi (State Counsellor) tisztséget kapott – ezt a pozíciót kifejezetten számára hozták létre.

10.3.3 A rohingja válság előzményei

A rohingják a Rakhine államban (korábban Arakan) élő, túlnyomórészt muszlim vallású közösség, amelynek egy része a brit gyarmati időszakban, a 19–20. században vándorolt be a Bengáli-öböl túlpartjáról, más részük pedig évszázadok óta a térségben él. A mianmari állam hivatalos álláspontja szerint a rohingják „bengáli bevándorlók", akik nem tartoznak az ország elismert etnikai csoportjai közé, és nem jogosultak állampolgárságra. Ezt az álláspontot a 1982-es állampolgársági törvény intézményesítette, amely a rohingjákat kizárta a hivatalos etnikai kategóriákból, és hontalanná tette őket. A nemzetközi emberi jogi szervezetek és az ENSZ szerint a rohingják régóta Mianmarban élő, üldözött kisebbség, akik állampolgárság nélkül, korlátozott mozgásszabadsággal, munkavállalási és oktatási korlátokkal szembesültek. Ez a helyzet már a 2010-es évek előtt is feszültségeket okozott: 2012-ben Rakhine államban a buddhista és muszlim közösségek közötti erőszakhullámok több száz halálos áldozatot követeltek, és több tízezer ember – túlnyomórészt rohingja – kényszerült táborokba vagy menekült el.

A 2016-os év újabb fordulópontot hozott: októberben az Arakan Rohingya Salvation Army (ARSA) nevű fegyveres csoport támadásokat hajtott végre rendőrőrsök ellen, amire a hadsereg nagy erejű „megtisztító műveletekkel" válaszolt. A mianmari kormány a műveleteket terrorizmusellenes akcióként mutatta be, de az ENSZ és emberi jogi szervezetek már ekkor is súlyos jogsértésekről – gyilkosságokról, nemi erőszakról, falvak felgyújtásáról – számoltak be. A bizonyítékok gyűjtése nehéz volt, mert a kormány korlátozta a nemzetközi megfigyelők és újságírók hozzáférését a térséghez.

10.3.4 A 2017-es rohingja válság

A 2017. augusztus 25-i események a válság csúcspontját jelentették. Az ARSA összehangolt támadásokat intézett több tucat rendőrőrs és katonai poszt ellen Rakhine államban, megölve több tucat biztonsági erőt. A mianmari hadsereg válaszul rendkívül heves, széles körű katonai műveletet indított, amelyet a kormány „clearance operations" (tisztogató műveletek) néven hivatkozott. A következő hetekben több százezer rohingja menekült át a szomszédos Bangladesbe. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) és más humanitárius szervezetek szerint 2017 augusztusa és decembere között több mint 700 ezer ember hagyta el Rakhine államot, és a menekültek összlétszáma Bangladesben 2018-ra meghaladta az 1 milliót. Ezek a számok becslések, amelyek a regisztráció és a műholdfelvételek alapján készültek, és az egyes források között kisebb eltérések lehetnek.

A menekültek és a helyszínre később bejutott nemzetközi szervezetek, újságírók és ENSZ-megbízottak beszámolói tömeges és szisztematikus atrocitásokról szóltak: falvak felgyújtásáról, gyilkosságokról, nemi erőszakról, kínzásról és a rohingják kollektív megbüntetéséről. A mianmari hadsereg és a kormány kezdetben tagadta a vádakat, és a műveleteket az ARSA terrorista fenyegetésére adott arányos válaszként állította be. A hadsereg belső vizsgálatai, amelyeket később nyilvánosságra hoztak, azt állították, hogy csak korlátozott jogsértések történtek, és a felelősöket megbüntették; ezeket a vizsgálatokat a nemzetközi közösség hiteltelennek tartotta.

A mianmari hatóságok azt is hangsúlyozták, hogy a „rohingja” kifejezést nem ismerik el, és a menekülteket „bengáliaknak” nevezik, akiknek vissza kell térniük, ha igazolják mianmari tartózkodásukat.

A nemzetközi reakciók gyorsan erősödtek. Az ENSZ emberi jogi főbiztosa, Zeid Raad al-Husszein 2017 szeptemberében a helyzetet „az etnikai tisztogatás tankönyvi példájának” nevezte. Az ENSZ Tényfeltáró Missziója (Independent International Fact-Finding Mission on Myanmar) 2018-ban kiadott jelentése megállapította, hogy a hadsereg és a biztonsági erők „súlyos emberi jogi jogsértéseket” követtek el, amelyek a legmagasabb szintű katonai vezetés tudtával és irányításával történtek, és amelyek a nemzetközi jog szerint emberiesség elleni bűncselekményeknek és etnikai tisztogatásnak minősülnek. A jelentés azt is megállapította, hogy a cselekmények „népirtó szándék” jeleit mutatják, de a kérdés jogi értelemben további vizsgálatot igényel. A „népirtás” minősítést azonban több állam és nemzetközi szervezet is elfogadta vagy hivatalosan használta: az Egyesült Államok kormánya 2022-ben hivatalosan népirtásnak minősítette a rohingják elleni erőszakot, és erre alapozva további szankciókat vezetett be. Az Iszlám Együttműködési Szervezet és több muszlim többségű ország szintén népirtásként hivatkozott az eseményekre.

10.3.5 Nemzetközi jogi és humanitárius viták

A rohingja válság nemzetközi jogi dimenziója 2019 novemberében lépett új szakaszba, amikor Gambia – az Iszlám Együttműködési Szervezet nevében – keresetet nyújtott be a Nemzetközi Bírósághoz (ICJ) Mianmar ellen a genocídium-egyezmény megsértése miatt. Gambia azt állította, hogy Mianmar megszegte az 1948-as genocídium-egyezményből fakadó kötelezettségeit, és kérte ideiglenes intézkedések elrendelését. 2020 januárjában az ICJ egyhangúlag ideiglenes intézkedéseket hozott, amelyek felszólították Mianmart, hogy tegyen meg minden tőle telhetőt a rohingják elleni genocídium megelőzése érdekében, őrizze meg a bizonyítékokat, és számoljon be a bíróságnak a megtett lépésekről. A bíróság nem döntött arról, hogy valóban történt-e népirtás; az ügy érdemi tárgyalása folyamatban van. 2022 júliusában az ICJ elutasította Mianmar előzetes kifogásait, és megállapította, hogy az ügy tárgyalható. Mianmar kormánya az eljárás során tagadta a népirtás vádját, és azt állította, hogy a katonai műveletek terrorizmusellenesek voltak, és a hadsereg belső vizsgálatai elegendőek.

Ezzel párhuzamosan a Nemzetközi Büntetőbíróság (ICC) is vizsgálatot indított. Mivel Mianmar nem részes állama az ICC Római Statútumának, a bíróság joghatósága korlátozott. Az ICC 2019-ben engedélyezte a vizsgálatot a Banglades területén elkövetett, a határon átnyúló bűncselekményekre, mivel a menekültek Bangladesben tartózkodnak, amely részes állam. Az ICC vizsgálata a rohingják elleni deportálásra és más emberiesség elleni bűncselekményekre összpontosít, de a mianmari kormány nem ismeri el a bíróság joghatóságát.

A humanitárius viták központi kérdései közé tartozik a menekültek visszatérésének feltételei. A bangladesi és a mianmari kormány 2017–2018-ban több megállapodást írt alá a rohingják repatriálásáról, de a folyamat gyakorlatilag nem indult el, mert a menekültek féltek a visszatéréstől, és nem kaptak állampolgársági vagy biztonsági garanciákat. A bangladesi hatóságok Cox's Bazar térségében hatalmas menekülttáborokat működtetnek, ahol a humanitárius körülmények súlyosak, és a nemzetközi segélyezés függ a donoroktól. A menekültek helyzete a 2020-as években is bizonytalan maradt, és a 2021-es mianmari puccs tovább rontotta a visszatérés esélyeit.

A jogi és humanitárius vitákban több álláspont ütközik. A mianmari katonai vezetés és a korábbi NLD-kormány is tagadta a népirtás szándékát, és a rohingják kérdését belügynek tekintette. A mianmari közvélemény egy része a hadsereg narratíváját támogatja, és a rohingjákat biztonsági fenyegetésként ábrázolja. A nemzetközi emberi jogi szervezetek, az ENSZ szakosított szervei és több nyugati állam viszont azt hangsúlyozzák, hogy a cselekmények rendszeressége és a hadsereg irányítása kizárja az „elszigetelt incidensek” magyarázatát. A „népirtás” kifejezés használata

körül azonban jogi és politikai vita van: a genocídium-egyezmény szerint a szándéknak egy nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport teljes vagy részleges megsemmisítésére kell irányulnia, és ennek bizonyítása bonyolult. Egyes jogtudósok szerint a rendelkezésre álló bizonyítékok elegendőek a „népirtó szándék" valószínűsítésére, mások óvatosabbak, és inkább az „etnikai tisztogatás" vagy az „emberiesség elleni bűncselekmények" kategóriáját részesítik előnyben, amíg jogerős bírósági ítélet nem születik.

10.3.6 Az átmenet korlátai és a válság politikai következményei

A rohingja válság aláásta a 2010-es évek elején kialakult optimista átmeneti narratívát. Aung Szan Szú Csí nemzetközi megítélése drámaian romlott, mert államtanácsosként nem ítélte el egyértelműen a hadsereg műveleteit, és a hágai ICJ-meghallgatáson személyesen védte a mianmari álláspontot. A nyugati közvéleményben korábban emberi jogi ikonként tisztelt politikus így számos korábbi támogatója kritikáját váltotta ki, miközben mianmari belpolitikai pozíciója a bamar többségi társadalomban viszonylag erős maradt. A válság azt is megmutatta, hogy a 2008-as alkotmány által bebetonozott katonai hatalom miatt a polgári kormányzatnak nincs tényleges ellenőrzése a hadsereg felett, és a „demokratikus átmenet" valójában csak korlátozott mozgásteret biztosított a választott kormánynak.

A nemzetközi szankciók és eljárások ellenére a mianmari hadsereg nem változtatott alapvetően a rohingjákkal szembeni politikáján, és a menekültek visszatérése továbbra sem oldódott meg. A 2017-es események hosszú távú következményei közé tartozik, hogy a mianmari állam legitimitása a nemzetközi színtéren meggyengült, és az országon belüli etnikai feszültségek – nemcsak a rohingják, hanem más etnikai fegyveres csoportok esetében is – tovább mélyültek. A 2021. februári katonai puccs, amellyel a hadsereg megdöntötte az NLD-kormányt, részben ebben a feszült belpolitikai környezetben értelmezhető: a katonai vezetés a választási csalásra hivatkozva vette vissza a teljes hatalmat, de a puccs egyúttal a 2010-es évek átmenetének kudarcát is jelezte.

10.3.7 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet alapját olyan dokumentált események adják, mint a 2008-as alkotmány elfogadása, a 2010-es és 2015-ös választások eredményei, a 2017-es ARSA-támadások és a hadsereg válaszlépései. Ezeket a mianmari kormányzati közlemények, választási bizottsági adatok, ENSZ-jelentések és nemzetközi sajtóbeszámolók rögzítik. Ugyanakkor az áldozatok és a menekültek számai becsléseken alapulnak, és az egyes források között eltérések lehetnek a gyűjtési módszerek és a hozzáférés korlátai miatt. A helyszíni események részletei – így a megerőszakoltak, megkínzottak vagy megöltek pontos száma – továbbra is bizonytalanok, mert a mianmari hatóságok sokáig korlátozták a nemzetközi megfigyelők bejutását, és a bizonyítékok egy része menekültek elbeszéléseiből származik, amelyeket utólag nehéz ellenőrizni.

A „népirtás", „etnikai tisztogatás" és „terrorizmusellenes művelet" kifejezések használata politikai és jogi viták tárgya. A nemzetközi szervezetek és egyes államok minősítései nem jogerős bírósági ítéletek, hanem politikai és jogi állásfoglalások. Az ICJ és az ICC eljárásai folyamatban vannak, ezért a jogi felelősség megállapítása még nem zárult le. A mianmari kormány és a hadsereg hivatalos álláspontját a szöveg bemutatja, de ez nem jelenti annak elfogadását; a történészi és emberi jogi konszenzus szerint a 2017-es erőszak széles körű és szisztematikus volt, és a civil lakosságot célozta. A bizonytalanságok ellenére a rohingja menekültválság humanitárius katasztrófa ténye dokumentált, és a felelősség kérdése a nemzetközi jog eszközeivel vizsgálat alatt áll.

10.3.8 Rövid összefoglaló

- A 2008-as alkotmány a hadsereg számára alkotmányos vétójogot biztosított, és a 2010-es választásokon a katonai háttérű USDP győzött, de az NLD bojkottálta a választást.
- Thein Sein elnök reformjai enyhítették a cenzúrát, szabadon engedtek politikai foglyokat, és lehetővé tették az NLD visszatérését, ami a 2015-ös választásokon elsöprő NLD-győzelemhez vezetett.
- A 2015-ös győzelem ellenére a hadsereg megőrizte a parlament 25 százalékát és a biztonsági tárcákat, Aung Szan Szú Csí pedig alkotmányos okokból nem lehetett elnök, ezért államtanácsosként gyakorolta a tényleges hatalmat.
- A rohingják hontalansága és üldözése már a 2010-es évek előtt is fennállt, de 2016–2017-ben a hadsereg „megtisztító műveletei" tömeges erőszakhoz vezettek, és több mint 700 ezer ember menekült Bangladesbe.
- Az ENSZ és több állam a 2017-es eseményeket etnikai tisztogatásként vagy népirtásként minősítette, míg a mianmari kormány terrorizmusellenes műveletként hivatkozott rájuk; a nemzetközi bírósági eljárások (ICJ, ICC) folyamatban vannak.
- A rohingja válság aláásta a demokratikus átmenet hitelességét, rontotta Aung Szan Szú Csí nemzetközi megítélését, és megmutatta a 2008-as alkotmány katonai hatalmi túlsúlyát, ami hozzájárult a 2021-es puccs előtti feszült légkörhöz.

10.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen alkotmányos mechanizmusok biztosították a mianmari hadsereg hatalmát a 2010-es évek „demokratikus átmenete" során?
2. Hasonlítsa össze a 2010-es és a 2015-ös mianmari választásokat a szabadság és tisztesség szempontjából, figyelembe véve az NLD bojkottját, illetve részvételét!
3. Milyen érvek és ellenérvek állnak a 2017-es rohingja elleni erőszak „népirtásként" vagy „etnikai tisztogatásként" való minősítésével kapcsolatban, és miért fontos a jogi attribúció?
4. Hogyan befolyásolta a rohingja válság Aung Szan Szú Csí nemzetközi és belföldi megítélését, és milyen alkotmányos korlátokba ütközött az NLD kormányzati hatalma?
5. Milyen folyamatban lévő nemzetközi jogi eljárások vizsgálják a mianmari hadsereg felelősségét, és milyen akadályai vannak a rohingja menekültek visszatérésének?

10.4 A 2021-es puccs és Mianmar 2026-ban

A 2010-es évtized második felében Mianmar átmenete a katonai uralomból egy korlátozott választási rendszerbe részlegesnek és törékenynek bizonyult. A 2020. novemberi általános választáson a Aung Szan Szú Csí vezette Nemzeti Liga a Demokráciáért (NLD) újabb fölényes győzelmet aratott, a katonai háttérű Uniós Szolidaritási és Fejlesztő Párt (USDP) pedig jelentős vereséget szenvedett. A választási bizottság szerint az NLD a szavazatok többségét szerezte meg, és a parlamentben a mandátumok közel kétharmadát tudhatta magáénak; a hadsereghez közel álló körök vitatták a választás tisztaságát, és választási csalásra hivatkoztak. A vita azonban nem maradt a nyilvános szóváltás szintjén: 2021. február 1-jén a mianmari hadsereg, a Tatmadaw, puccsot hajtott végre, letartóztatta az NLD vezető politikusait, köztük Aung Szan Szú Csít, a hatalmat a katonai vezérkarnak – hivatalosan az Állami Adminisztrációs Tanácsnak (SAC) – adta át, és egy évre szükségállapotot hirdetett. A puccs nyomán az országban országszerte tömeges, békés tüntetések kezdődtek, amelyeket a biztonsági erők fokozatosan erőszakkal vertek le. A békés ellenállásból hamarosan szervezett fegyveres ellenállás, majd

többfrontos polgárháború bontakozott ki, amely 2026-ra Mianmar területének nagy részét érinti, és az országot a függetlensége óta egyik legsúlyosabb humanitárius válságába sodorta.

Az alábbiakban a 2021-es puccsot, a fegyveres ellenállás megszerveződését, a polgárháború dinamikáját és a humanitárius következményeket vizsgáljuk, különös figyelmet fordítva arra, hogy a különböző szereplők – a katonai junta, a Nemzeti Egységkormány, az etnikai fegyveres szervezetek, a civilek és a nemzetközi közösség – lépéseit különválasztva, a felelősségi viszonyokat pedig attribúcióval mutassuk be. A fejezet lezárásaként felvázoljuk Mianmar helyzetét 2026-ban, kiemelve a bizonytalanságokat és az ellenőrizetlen információkat.

10.4.1 A 2020-as választás és a puccs előzményei

A 2020. novemberi választás előtt Mianmar politikai rendszerét a 2008-as alkotmány szabályozta, amely a hadseregnek fenntartott helyeket biztosított a parlamentben, és lehetővé tette, hogy a katonai vezetés a kulcsfontosságú minisztériumok (belügy, védelem, határügy) ellenőrzését megtartsa. Az NLD 2015 óta kormányzott, de a hadsereg nem adta fel a politikai befolyását. A 2016–2021 közötti időszakot lásd az előző alfejezetben (A 2010-es átmenet és a rohingja válság). A 2020-as választási kampányt a katonai vezetés és az NLD közötti feszültség jellemezte; a hadsereg nyíltan bírálta a választási bizottságot, és a kampány utolsó szakaszában katonai szóvivők kijelentették, hogy a választás eredményét csak akkor fogadják el, ha az „tisztességes és pontos”. A választás végül a választási bizottság hivatalos adatai szerint az NLD számára hozott kiugró győzelmet, míg a hadsereg által támogatott USDP a korábbiaknál kevesebb mandátumot szerzett. A választási bizottság független megfigyelői és a nemzetközi közösség egy része a voksolást alapvetően szabadnak és tisztességesnek értékelte, bár egyes kritikák szerint a muszlim közösségek, különösen a rohingják, és a konfliktusövezetek lakói nem szavazhattak.

A hadsereg választási csalásra vonatkozó állításait nem támasztotta alá bizonyíték, és a választási bizottság elutasította a panaszokat. Ennek ellenére a katonai vezetés 2021. január végén egyre inkább a hatalomátvétel lehetőségét lebegtette. Február 1-jén, azon a napon, amikor az új parlament megalakult volna, a Tatmadaw lezártatta a fővárost, Nejpjidót, letartóztatta Aung Szan Szú Csít és más NLD-vezetőket, és bejelentette, hogy egy évre a hadsereg kezébe veszi a végrehajtó, törvényhozó és bírói hatalmat. A puccs indoklása a hadsereg részéről a választási visszásságokra és az alkotmányos válságra hivatkozott, de a nemzetközi szereplők, köztük az ENSZ, az emberi jogi szervezetek és számos kormány azonnal elítélték a hatalomátvételt, és azt a demokratikus folyamat alkotmányellenes megtörésének nevezték.

10.4.2 A 2021. február 1-jei puccs és a békés tiltakozások

A puccs hírére Mianmar-szerte – Rangunban, Mandalájban, Nejpjidóban és számos vidéki térségben – tömeges, békés polgári engedetlenségi mozgalom bontakozott ki. Az egészségügyi dolgozók, tanárok, köztisztviselők, diákok és etnikai kisebbségi közösségek tagjai sztrájkokkal, gyűlésekkel és „háromujjas tisztelgés”-re emlékeztető kézjelekkel fejezték ki tiltakozásukat. A tiltakozások célja az NLD-kormány visszaállítása és a katonai hatalomátvétel visszavonása volt. A biztonsági erők kezdetben viszonylag visszafogottan léptek fel, de február közepétől a rendőrség és a hadsereg egységei egyre gyakrabban használtak éles lőszert, vízágyút és könnygázt a tömegoszlatásra. A halálos áldozatok száma gyorsan emelkedett: a nemzetközi emberi jogi szervezetek, például az Amnesty International és az ENSZ Emberi Jogi Főbiztossága szerint 2021 végére több mint 1300 civil halt meg a tüntetések és a katonai fellépés következtében, ám a pontos szám vitatott, mivel a hatóságok akadályozták a független megfigyelést. A katonai junta szerint a halálos áldozatok egy része „törvénytelen elemek” és „terroristák” számlájára írható, míg az ellenzéki források és a nemzetközi szervezetek a biztonsági erők felelősségét hangsúlyozzák.

A tömegtüntetések napokon belül országossá váltak, és a hadsereg folyamatosan szigorító intézkedésekkel válaszolt: éjszakai kijárási tilalmat, gyülekezési tilalmat, internet- és mobilszolgáltatáskorlátozást vezettek be, majd egyre több területen hirdettek ki statáriumot. A letartóztatások száma ezrekre, tízezrekre nőtt, és a fogva tartottak között újságírók, diákvezetők, aktivisták és hétköznapi tüntetők is voltak. A büntetőeljárásokban a katonai bíróságok és rendkívüli bíróságok játszottak szerepet, amelyek gyakran zárt tárgyalásokon hoztak ítéletet. A békés ellenállás erejét a hadsereg fokozatosan megtörte, de a tiltakozás nem szűnt meg, hanem átalakult: a hagyományos tüntetések mellett megjelentek a „flash mob" akciók, a sztrájkok és a polgári engedetlenség új formái.

10.4.3 A fegyveres ellenállás megszerveződése: a Nemzeti Egységkormány és a Népi Védelmi Erők

A puccsot követően az NLD megmaradt vezetői és a különböző ellenzéki csoportok létrehozták a **Nemzeti Egységkormányt** (National Unity Government, NUG), amely 2021. április 16-án jelentette be megalakulását. A NUG nem egy választott testület, hanem a puccs előtti parlament egy részének képviselőiből és az ellenzéki erőkből álló árnyékkormány, amely önmagát Mianmar legitim törvényes kormányának tekinti, és célja a demokratikus rezsim visszaállítása. A NUG támogatja a polgári engedetlenséget, és 2021 májusában felhívást tett közzé a katonai junta elleni fegyveres ellenállásra. A NUG mellett működik az úgynevezett **Népi Védelmi Erők** (People's Defence Forces, PDF), amelyek decentralizált, helyi közösségek által szervezett fegyveres csoportokból állnak. Ezek a csoportok nem egységes parancsnoki lánc alatt működnek, hanem gyakran helyi szinten szerveződnek, és a NUG-hoz való viszonyuk eltérő: egyes PDF-egységek a NUG irányítása alatt állnak, mások önállóan tevékenykednek, ismét mások etnikai fegyveres szervezetekkel működnek együtt.

A PDF-egységek felfegyverzése részben a lakosság köréből, részben a katonai raktárakból, részben a határon túlról szerezték be fegyvereiket. Az ellenállás kezdetben gerilla-taktikát alkalmazott: lesből támadások, katonai konvojok elleni akciók, kormányzati épületek és rendőrőrsök megtámadása. A harcok fokozatosan átterjedtek a városi területekről a vidéki régiókra, és 2021 második felében már több térségben – például Szagaing, Magwe, Csin állam, Kayah (Kaja) állam, Kacsin állam és a Bago-régióban – rendszeres összecsapások zajlottak. A hadsereg a harcokra légi csapásokkal, tüzérségi támadásokkal, falvak felégetésével és a civil lakosság elleni megtorló akciókkal válaszolt. Az ENSZ és az emberi jogi szervezetek szerint ezek az akciók háborús bűncselekményeknek minősülhetnek, és a katonai junta felelőssége ezekben dokumentált, bár a junta hivatalosan tagadja a vádakat, és a fegyveres ellenállást „terrorizmusnak" nevezi.

10.4.4 A polgárháború dinamikája és a katonai junta erőszakossága

A konfliktus 2022-re többfrontos polgárháborúvá szélesedett. A korábban már aktív etnikai fegyveres szervezetek egy része – például a Kacsin Függetlenségi Hadsereg (KIA), a Karen Nemzeti Unió (KNU), a Csin Nemzeti Front (CNF) és a Kayah Állami Nemzeti Párt fegyveres szárnya – nyíltan a junta ellen foglalt állást, és területi ellenőrzésüket kiterjesztették. Más etnikai csoportok, mint a Shan Állami Hadsereg – Észak (SSA-N) vagy a Wa-milícia, megfigyelő vagy kiváró álláspontot foglaltak el, részben saját gazdasági érdekeik, részben a katonai junta elleni fellépés kockázatai miatt. A harcokban a katonai junta – amely nem tudta az egész országot ellenőrzés alatt tartani – egyre inkább a városok, a fő közlekedési útvonalak és a hivatalosan elismert „biztonságos zónák" megtartására összpontosított, miközben a vidéki térségek jelentős részén a NUG-hoz lojális erők, az etnikai fegyveres csoportok vagy a helyi milíciák gyakoroltak tényleges befolyást. A frontvonalak folyamatosan változtak, és 2023–2025 között a harcok

intenzitása területenként ingadozott: egyes régiókban a junta sikeresen visszafoglalt területeket, máshol az ellenállási erők tartósan megszilárdították pozícióikat.

A katonai junta ellenállással szembeni fellépését a nemzetközi szervezetek módszeresen dokumentálták. A légi és tüzérségi csapások gyakran lakóövezeteket, iskolákat, vallási épületeket és egészségügyi létesítményeket értek. A hadsereg a „lázadók” támogatásával gyanúsított civileket tömegesen tartóztatott le, kínzott meg és ölt meg. Az ENSZ Tényfeltáró Missziója és az Emberi Jogi Főbiztosság jelentései szerint a kínzás, a nemi erőszak, a falvak felégetése és a lakosság kitelepítése szisztematikus mintázatot mutatott. A nemzetközi jogi terminológiában ezek egy része háborús bűncselekménynek vagy emberiesség elleni bűncselekménynek minősül; az ügyészségi vizsgálatok és a Nemzetközi Büntetőbíróság (ICC) eljárásának lehetősége a Nemzetközi Bíróság (ICJ) korábbi rohingja-ügye mellett folyamatosan napirenden van. A junta ellenben azt állítja, hogy a hadsereg „törvényes rendet” véd, és a fegyveres csoportok civileket használnak pajzsként.

10.4.5 A humanitárius válság és a lakosság szenvedése

A polgárháború következtében a humanitárius helyzet 2021 óta folyamatosan romlott. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosa (UNHCR) és a Nemzetközi Migrációs Szervezet (IOM) becslései szerint 2026-ra a belső menekültek száma több mint 3 millióra nőtt, bár a pontos szám ellenőrizhetetlen a harcok miatt. Az országon belül a lakóhelyüket elhagyni kényszerülők mellett több százezer ember menekült a szomszédos országokba: Bangladesbe, Indiába, Thaiföldre és kisebb számban Kínába. A menekülttáborok túlzsúfoltak, az élelmiszer- és ivóvízellátás bizonytalan, és a nemzetközi segélyszervezetek hozzáférése korlátozott. A katonai junta gyakran akadályozza a humanitárius segélyek elosztását, és a segélyek célba juttatása az ellenállási területekre kockázatos. A lakosság jelentős része élelmiszerhiánnyal, súlyos alultápláltsággal, járványokkal és a gyógyszerellátás összeomlásával szembesül. Az egészségügyi rendszer a puccs előtt is gyenge volt, de a sztrájkok, a katonai megszállás és a harcok következtében számos kórház bezárt vagy csak korlátozottan működik. A malária, a tuberkulózis, a HIV/AIDS és a gyermekbetegségek elleni programok jelentős visszaesést szenvedtek.

Az oktatási rendszer is összeomlott. A tanárok és diákok tömegesen csatlakoztak a polgári engedetlenséghez, ezért a katonai junta által ellenőrzött iskolákban a tanítás gyakran szünetelt, vagy a részvétel drasztikusan csökkent. Az ellenállási területeken a NUG és a helyi közösségek alternatív oktatási hálózatot próbáltak működtetni, de a tananyag, a tanárok és a felszerelés hiánya miatt a gyermekek egy generációja nőhet fel alapvető iskolai végzettség nélkül. A nők és a lányok különösen kiszolgáltatottak: a nemi erőszak, a korai házasság és a kényszerű prostitúció kockázata a konfliktusövezetekben meredeken emelkedett. A gyermekek egy részét fegyveres csoportok toborozzák vagy alkalmazzák, ami sérti a nemzetközi emberi jogi normákat.

10.4.6 Nemzetközi reakciók és a junta elszigetelődése

A puccs után a nemzetközi közösség elítélte a hatalomátvételt, de a fellépés mértéke és eszközei eltérőek voltak. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa több állásfoglalást is elfogadott, amelyek követelték a politikai foglyok szabadon bocsátását, a demokratikus intézmények visszaállítását és a humanitárius hozzáférés biztosítását. Az ENSZ tagállamai között azonban megosztottság mutatkozott: Kína, Oroszország és egyes délkelet-ázsiai országok nem támogattak szankciókat, míg az Egyesült Államok, az Európai Unió, az Egyesült Királyság és más nyugati államok célzott szankciókat vezettek be a junta vezetői és a katonai vállalatok ellen. A Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége (ASEAN) 2021. áprilisi csúcsértekezletén elfogadta az úgynevezett **ötpontos konszenzust**, amely a harcok azonnali beszüntetését, a humanitárius segítségnyújtást, a párbeszéd megkezdését,

az ASEAN különmegbízottjának Mianmarba engedését és a békés megoldás keresését irányozta elő. A mianmari junta azonban nem teljesítette a konszenzus feltételeit, sőt katonai vezetői nyíltan elutasították az ASEAN-különmegbízott látogatását, amíg a „rend" nem áll helyre. Ennek következtében az ASEAN 2021 végétől kizárta a junta képviselőit a szervezet magas szintű találkozóiról, és csak „nem politikai" szintű részvételt engedélyezett. A regionális szervezet hatékonysága azonban korlátozott, mivel a tagállamok eltérően viszonyulnak a katonai junta legitimációjához.

A nemzetközi büntetőbírósági eljárások is folyamatban vannak. A Nemzetközi Bíróság (ICJ) 2019-ben indult ügye – amelyben Gambia vádolja Mianmart a rohingják elleni népirtással – a puccs után is folytatódott; a bíróság 2022-ben megerősítette az előzetes intézkedéseket, és felszólította Mianmart a rohingják védelmére. A Nemzetközi Büntetőbíróság (ICC) pedig 2021-ben jóváhagyta az ügyészi vizsgálatot a rohingják deportálásával kapcsolatban, bár Mianmar nem tagja a Római Statútumnak. A nemzetközi jogi lépések hosszú távú hatása még bizonytalan, és a junta továbbra is tagadja a vádakat.

10.4.7 Mianmar 2026-ban: a konfliktus állása és a lehetséges kilátások

2026 elején Mianmar helyzete rendkívül instabil. A katonai junta – amely továbbra is hadiállapotot tart fenn, és a választásokat többször elhalasztotta – nem tudta megszilárdítani hatalmát. Az ország nagy részén a tényleges ellenőrzés megoszlik a junta, a NUG-hoz lojális erők, az etnikai fegyveres szervezetek és a helyi milíciák között. A junta a fővárosra, Nejpjidóra, Rangunra és néhány nagyobb városra, valamint a főbb infrastrukturális létesítményekre támaszkodik, míg a vidéki területek jelentős részén az ellenállási erők vagy az etnikai hadseregek gyakorolnak befolyást. A harcok intenzitása ingadozik: 2024–2025 folyamán egyes régiókban a junta nagyszabású offenzívákat indított, amelyek során ideiglenesen visszafoglalt településeket, de az ellenállási erők gerillahadviselése és a helyi lakosság támogatása miatt a területi nyereségek gyakran nem bizonyultak tartósnak. A határ menti területeken, különösen Kína, India és Thaiföld közelében, a harcok átcsaphatnak a szomszédos országokba, ami regionális feszültséget okoz, és növeli a menekültek számát.

A politikai megoldás kilátásai 2026-ban rendkívül korlátozottak. A junta 2023-ban bejelentett választási tervét többször elhalasztotta, és a 2024–2025-ös időszakban a hatóságok kizárólag „ellenőrzött" választási folyamatot ígértek, amelyet a nemzetközi közösség és a belső ellenzék hiteltelennek minősített. A NUG és a szövetséges etnikai szervezetek kijelentették, hogy semmilyen választást nem ismernek el addig, amíg a katonai junta nem adja vissza a hatalmat a polgári kormányzatnak. A tárgyalások esélyét tovább csökkenti, hogy a junta nem hajlandó tárgyalni a NUG-gal, és a NUG sem ismeri el a katonai adminisztrációt legitim tárgyalópartnernek. A regionális és nemzetközi közvetítési kísérletek eddig nem hoztak áttörést.

A gazdasági helyzet súlyos válságot mutat. A katonai hatalomátvétel, a szankciók, a polgárháború és a befektetők bizalomvesztése miatt a mianmari GDP jelentősen zsugorodott, a valuta leértékelődött, és az infláció magas. A bankrendszer összeomlott, a készpénzhiány mindennapos, a munkanélküliség drámai mértékben nőtt. A mezőgazdasági termelés visszaesett a harcok, a beszállítási láncok megszakadása és a lakosság kényszerű elvándorlása miatt, ami az élelmiszerbiztonságot tovább rontotta. A nemzetközi segélyek leállítása vagy csökkenése, valamint a junta prioritásai (katonai kiadások) tovább súlyosbítják a humanitárius katasztrófát. A rohingja közösség helyzete 2026-ban továbbra is kritikus: a több mint egymillió rohingja többsége Bangladesben, Cox's Bazar térségében elhelyezett menekülttáborokban él, és a hazatérés feltételei nem adottak. Mianmar területén a rohingják továbbra is súlyos megkülönböztetésnek és erőszaknak vannak kitéve, és a puccs utáni káoszban a helyi milíciák és a hadsereg közötti összecsapások őket különösen sebezhetővé tették.

10.4.8 Források és bizonytalanságok

A 2021-es puccs és az azt követő polgárháború dokumentálása alapvetően nehéz, mivel a katonai junta szigorúan korlátozza a sajtószabadságot, az internet-hozzáférést és a független megfigyelők jelenlétét. Az események rekonstrukciója elsősorban a következő forrástípusokra támaszkodik:

- **Elsődleges források:** a katonai junta hivatalos közleményei, sajtótájékoztatói, törvényei és rendeletei; a Nemzeti Egységkormány nyilatkozatai, közösségi média bejegyzései és videói; etnikai fegyveres szervezetek közleményei; a helyi lakosok által rögzített fényképek, videók és szemtanúi beszámolók; valamint a nemzetközi újságírók és emberi jogi szervezetek által gyűjtött interjúk. Ezek a források gyakran részrehajlóak, és az ellenőrzésük korlátozott.
- **Másodlagos források:** az ENSZ Emberi Jogi Főbiztossága és Tényfeltáró Missziója, a Nemzetközi Vöröskereszt, az Amnesty International, a Human Rights Watch és más nem kormányzati szervezetek jelentései, amelyek rendszeresen dokumentálják a jogsértéseket, de adataik becsléseken és korlátozott hozzáférésen alapulnak. A nemzetközi bíróságok (ICJ, ICC) eljárási dokumentumai és ítéletei fontos másodlagos források, bár ezek az eljárások folyamatban vannak.
- A halálos áldozatok, a belső menekültek és a humanitárius helyzet adatai erősen bizonytalanok. A különböző szervezetek eltérő számokat közölnek, és a harcok miatt a független ellenőrzés szinte lehetetlen. A 2026-os helyzetleírás pedig különösen forrásfüggő: a legfrissebb fejlemények csak újságírói beszámolókból, helyi aktivisták értesítéseiből és a közösségi média nem mindig hiteles beszámolóiból ismertek.
- A vitatott megnevezések terén a „polgárháború” kifejezést a nemzetközi szervezetek és a kutatók széles körben használják, bár a junta szerint a helyzet „terrorizmusellenes hadművelet”. A „humanitárius válság” tényét a dokumentált bizonyítékok alátámasztják, de a számszerű adatok pontatlanok. A katonai junta és az ellenállási erők által elkövetett jogsértések elkülönítése módszertani nehézséget jelent, de a nemzetközi jelentések szerint a katonai junta felelőssége a tömeges jogsértésekben sokkal nagyobb.

10.4.9 Rövid összefoglaló

- A 2020. novemberi választáson az NLD újabb győzelmet aratott, amit a katonai vezetés választási csalásra hivatkozva nem fogadott el, és 2021. február 1-jén puccsot hajtott végre.
- A puccs országszerte tömeges, békés tüntetéseket váltott ki; a katonai biztonsági erők erőszakos fellépése több ezer civil halálát okozta 2021 folyamán, a pontos szám azonban vitatott.
- Az ellenállás a Nemzeti Egységkormány (NUG) és a Népi Védelmi Erők (PDF) megalakulásával fegyveres gerillaháborúvá alakult, amelyhez több etnikai fegyveres szervezet is csatlakozott.
- A konfliktus 2022-től többfrontos polgárháborúvá szélesedett; a hadsereg légi csapásokat, falvak felégetését, kínzást és a civil lakosság elleni megtorló akciókat hajtott végre, amelyeket nemzetközi szervezetek háborús bűncselekményként dokumentáltak.
- A humanitárius válság rendkívül súlyos: milliós belső menekült, élelmiszer- és gyógyszerhiány, az oktatási és egészségügyi rendszer összeomlása jellemzi az országot.
- Az ASEAN ötpontos konszenzusa kudarcot vallott; a junta nem tartotta be a feltételeket, és a nemzetközi közösség megosztott a szankciók és a diplomáciai lépések terén.
- 2026-ban Mianmar de facto megosztott, a katonai junta nem tudta stabilizálni hatalmát, a harcok folytatódnak, és a politikai megoldás kilátásai rendkívül korlátozottak.

10.4.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen szerepet játszott a 2008-as alkotmány a katonai befolyás fenntartásában, és mennyiben járult hozzá a 2021-es puccs kirobbanásához?
2. Hasonlítsa össze a 2021 utáni fegyveres ellenállás szerkezetét a korábbi mianmari etnikai fegyveres mozgalmakkal (lásd A polgárháború és a Ne Win-rezsim, A 2010-es átmenet és a rohingja válság). Melyek a fő különbségek a szerveződésben és a célokban?
3. Milyen bizonyítékok támasztják alá a katonai junta által elkövetett jogsértéseket, és milyen módszertani nehézségek merülnek fel ezek dokumentálásakor?
4. Értékelje az ASEAN ötpontos konszenzusának kudarcát: milyen belső és külső tényezők magyarázzák, hogy Mianmar esetében a regionális szervezet nem tudott hatékonyan fellépni?
5. Milyen hosszú távú következményei lehetnek a 2021 utáni polgárháborúnak a mianmari társadalomra, az etnikai viszonyokra és a délkelet-ázsiai regionális stabilitásra?

11 Thaiföld a gyarmati kor előtt

11.1 Sukhothai és Ayutthaya

A mai Thaiföld területén a gyarmati kor előtti évszázadokban két államalakulat – **Sukhothai** és **Ayutthaya** – története vált a thai államiságról, a theraváda buddhizmusról és a királyi hatalomról szóló későbbi elképzelések alapjává. A kérdés nem egyszerűen az, hogy ezek a királyságok mikor és hogyan jöttek létre, hanem az is, hogy a mai **Thaiföld** nemzeti történetírása miként használta őket visszamenőleg a thai identitás megalapozására. A 13–18. századi források, feliratok, krónikák és külföldi beszámolók lehetővé teszik a politikai, vallási és gazdasági folyamatok rekonstrukcióját, ugyanakkor számos kronológiai bizonytalanság és értelmezési vita terheli őket. Ez az alfejezet a Sukhothai és Ayutthaya időszakát nem mint a modern nemzetállam előtörténetét mutatja be, hanem mint a Chao Phraya-medence és a Maláj-félsziget közötti térség kora újkori hatalmi, vallási és kereskedelmi viszonyainak sajátos képződményeit.

11.1.1 A tai nyelvű világ és a Chao Phraya-medence a 13. század előtt

A korai államokról szóló fejezet Az ókori és korai államok bemutatta, hogy a szárazföldi Délkelet-Ázsiában az i. sz. első évezred végétől a Khmer Birodalom és a mianmari területeken a Pagani Királyság volt a meghatározó hatalmi központ. A Chao Phraya-medence alsó és középső szakaszán azonban már a 6–11. században virágoztak a **mon** nyelvű **Dvaravati** államok, amelyek a buddhista művészet és a városi kultúra korai hordozói voltak. A Khmer Birodalom a 11–12. században fokozatosan kiterjesztette befolyását a medence keleti és középső részére, egyebek között **Lavo** (a mai Lopburi) térségére. A 13. század elejére a terület politikai térképe tehát nem „thai” és nem „khmer” tömbökből állt, hanem egymással versengő, etnikailag kevert helyi elitek, vallási intézmények és adózó közösségek hálózatából.

A „**tai**” nyelvű csoportok elterjedése a mai Dél-Kína, Laosz, Thaiföld, Mianmar és Asszám térségében a nyelvtörténeti rekonstrukciók szerint hosszú, évszázados folyamat volt. A korábbi nemzeti történetírás – különösen a 20. századi thai tankönyvek – gyakran egyetlen, látványos „thai vándorlásként” ábrázolta ezt a folyamatot, amelynek során a thaiok a mongol nyomás elől délre húzódtak, és 1238-ban Sukhothaiban „kivívták függetlenségüket”. A modern történészek ezt a narratívát leegyszerűsítőnek és részben visszavetítőnek tartják: a források nem igazolják, hogy a 13. században egységes „thai nemzet” létezett volna, és a tai nyelvű csoportok sokáig a fennálló államok peremén, katonai szolgálatot teljesítő, rizstermelő és kereskedő közösségekként éltek.

A 13. századi hatalmi átrendeződés mégis valós volt. A mongolok 1253-ban elfoglalták a mai Jünnan területén fekvő **Dali** királyságot, ami a hegyvidéki tai nyelvű elitek egy részét a folyóvölgyek felé mozdíthatta. A Pagani Királyság 1287-ben a mongol hadjáratok következtében összeomlott, amiről a mianmari fejezet Mianmar a gyarmati kor előtt részletesebben szól. A Khmer Birodalom a 14–15. században fokozatosan elveszítette nyugati peremterületeit. Ebben a hatalmi vákuumban a tai nyelvű elitek több, egymással is versengő mandala típusú államot hoztak létre: az északi **Lan Na** (ma főként Észak-Thaiföld), a folyó felső szakaszán **Sukhothai**, a középső medencében pedig később **Ayutthaya**.

11.1.2 Sukhothai: a ramkhamhaengi emlékezet és a történeti rekonstrukció

A Sukhothai Királyság alapítását a thai hagyomány 1238-ra teszi. E szerint két helyi vezető, **Pho Khun Bang Klang Hao** és **Pho Khun Pha Muang** előzte a khmer befolyást képviselő helyi uralkodót, és Bang Klang Hao **Sri Indraditya** néven trónra lépett. A „pho khun” (atyai uralkodó) cím arra utal, hogy a korai Sukhothai hatalmi ideológiája a királyt a közösség pártfogójaként, nem pedig távoli, isteni uralkodóként jelenítette meg. Ez a kép azonban legalább annyira a későbbi emlékezet terméke, mint a 13. századi valóság dokumentuma.

A legismertebb Sukhothai uralkodó **Ramkhamhaeng** (uralkodását hagyományosan 1279–1298 közé teszik) a mai thai nemzeti emlékezetben a thai írás megalkotójaként, a buddhizmus pártfogójaként és a jóságos uralkodó mintájaként szerepel. A híres **Ramkhamhaeng-felirat** – amelynek keltezése 1292 – azt állítja, hogy a király 1283-ban alkotta meg a thai írást, és részletesen leírja a királyság berendezkedését: a király hozzáférhető alattvalói számára, a kereskedelem szabadsága, a bíráskodás módja, a buddhista szerzetesek tisztelete. A feliratban szereplő önmeghatározás szerint „az apa a gyermekeihez” viszonyul a néphez, ami a Sukhothai-korszakra visszavetített, idealizált királykép alapja lett.

A felirat hitelessége azonban a modern történettudomány egyik legvitatottabb kérdése a thai történelemben. A feliratot a 19. században fedezték fel, és egyes kutatók – például Michael Vickery és Piriya Krairiksh – érvelése szerint a szöveg nyelvezete, írásképe és tartalmi elemei arra utalhatnak, hogy későbbi, esetleg 19. századi másolatról vagy tudatos konstrukcióról van szó. A thai történeti intézmények többsége ma is hitelesnek fogadja el a feliratot, és azt a thai civilizáció egyik alapdokumentumaként kezeli. A tankönyv ebben a vitában nem foglal állást, de fontos rögzíteni: a Sukhothaira vonatkozó legtöbb részlet nem független forrásokból, hanem éppen ebből a vitatott feliratból származik. A régészeti lelőhelyek – a városfalak, a kolostorromok, a sztúpák – alátámasztják, hogy Sukhothai jelentős városi központ volt, de nem bizonyítják a felirat által sugallt hatalmas kiterjedésű birodalmat.

A Sukhothai korszak vallási jelentősége kevésbé vitatott. A királyság a **theraváda buddhizmus** Srí Lanka-i, ún. **Mahavihara** irányzatát fogadta be, és a királyi udvar szorosan együttműködött a szerzetesi közösséggel (**szangha**). A Sukhothai feliratok és a régészeti anyag szerint a királyok kolostorokat alapítottak, sztúpákat emeltettek, és a buddhista szerzetesek mellett brahmanikus rituális szakértők is jelen voltak az udvarban. A későbbi thai történetírás Sukhothait gyakran a „buddhista aranykor” időszakaként ábrázolja. Ezt a képet a modern kutatás árnyalja: a theraváda buddhizmus intézményesülése nem egyetlen királyi döntés eredménye volt, hanem hosszú, Srí Lanka-i, mianmari és mon közvetítéssel zajló folyamat, amely már Dvaravati idején elkezdődött.

Sukhothai politikai súlya a 14. században fokozatosan csökkent. A délebbre fekvő **Ayutthaya** a 14. század közepétől terjeszkedni kezdett, Sukhothai pedig előbb vazallusi viszonyba került, majd 1438-ban gyakorlatilag beolvadt az Ayutthaya Királyságba. A Sukhothai hagyomány azonban nem tűnt el: a buddhista királyeszmény, a szerzetesi kapcsolatok és a thai írásbeliség emléke később is hivatkozási alap maradt.

11.1.3 Ayutthaya: a mandala-birodalom és a tengeri kereskedelem

Az **Ayutthaya Királyságot** a hagyományos kronológia szerint 1351-ben alapította **U Thong**, aki uralkodói nevén **I. Ramathibodi** lett. A főváros a Chao Phraya alsó szakaszán, folyók által körülvett szigeten épült, ami katonai védelmet és kereskedelmi hozzáférést egyaránt biztosított. Ayutthaya már alapításától kezdve tengeri kereskedelmi központtá vált: a folyó összekötötte a belső rizstermelő vidékekkel, a tenger felől pedig kínai, indiai, perzsa, maláj és később európai kereskedők érkeztek.

Ayutthaya politikai berendezkedése a khmer államigazgatási mintákból és a Sukhothai buddhista királyideálból egyaránt merített. A khmer udvari hagyományból származott a **devaraja** (isteni király) fogalma, a brahmanikus koronázási szertartások rendje és a hierarchikus udvari címek rendszere. Ugyanakkor a király egyúttal **dharmaraja** (a dharmát követő uralkodó) is volt, akinek kötelessége a buddhista rend védelme és a szerzetesi közösség támogatása. A két ideológiai elem keveredése jellemezte Ayutthaya hatalmi kultúráját, és ez a kettősség a későbbi thai királyságokban is fennmaradt.

A 14–15. században Ayutthaya fokozatosan kiterjesztette befolyását a környező mon, khmer és maláj területekre. 1431 körül az ayutthayai seregek kifosztották **Angkort**, ami felgyorsította a Khmer Birodalom hanyatlását és a khmer központ délkeleti irányba tolódását. A 15. század második felében Ayutthaya a Maláj-félsziget északi részén is hűbéres uralkodókat tartott, és a Malacca 1511-es portugál elfoglalása után a térség kereskedelmének egy része Ayutthayán keresztül bonyolódott. A királyság azonban nem volt modern értelemben vett területi állam: a hatalom a fővárostól távolodva egyre inkább személyes hűségen, adófizetésen és alkalmi katonai demonstrációkon alapult. Ezt a laza hatalmi szerveződést a szakirodalom gyakran **mandala-rendszernek** nevezi, amelyben a királyi központ befolyási övezete nem rögzített határokból, hanem egymással versengő hűséghálózatokból állt.

A 16. században a **Toungoo-dinasztia** mianmari terjeszkedése alapvetően megrázta Ayutthayát. 1569-ben a burmai hadak, **Bayinnaung** király vezetésével elfoglalták a fővárost, kifosztották a várost, és a királyi család tagjait, valamint sok kézművest és szerzetest elhurcoltak. Ayutthaya rövid időre burmai vazallus állammá vált. A függetlenség helyreállítása **Naresuan** nevéhez fűződik, aki előbb helytartóként, majd 1590-től királyként harcolt a burmai befolyás ellen. A thai nemzeti emlékezetben Naresuan 1593-as **Nong Sarai-i** (vagy Nong Sa Rai-i) győzelme – amelyet a hagyomány elefántpárbajként ábrázol – a thai függetlenség visszaszerzésének szimbolikus pillanata. A történeti források valóban igazolják, hogy Naresuan sikeresen visszaverte a burmai támadást és megszilárdította Ayutthaya hatalmát, de a csata pontos lefolyása, és különösen az elefántpárbaj részletei a krónikák idealizáló elbeszélésén alapulnak. A burmai fenyegetés egyébként nem szűnt meg teljesen, és a két hatalom versengése a térségben a következő évszázadokban is folytatódott.

A 17. század **Ayutthaya külkereskedelmi aranykora** volt. A portugálok már a 16. század eleje óta jelen voltak a térségben, majd a holland **Kelet-indiai Társaság (VOC)**, az angol, a francia, a japán, a kínai és a perzsa kereskedők is rendszeres kapcsolatot tartottak az udvarral. A királyi kincstár aktívan részt vett a külkereskedelemben: a rizs, az ón, az elefántcsont, a drágakövek és a fa kivitele felett részben királyi monopóliumok érvényesültek. A kínai anyanyelvű kereskedők és telepesek egyre fontosabb szerepet játszottak a belső piacokon és a hajózásban; jelenlétük nem egy későbbi „kisebbségi” kategória visszavetítése, hanem a kora újkori kozmopolita városi társadalom része volt.

A 17. század végi Ayutthaya politikájában különösen **Narai király** (1656–1688) udvara került az európai források érdeklődésének középpontjába. Narai igyekezett egyensúlyozni a holland nyomás ellen, és udvarába fogadta a francia jezsuitákat, valamint a görög származású **Constantin Phaulkon** tanácsadót, aki a francia kapcsolatok kulcsfigurája lett. 1688-ban, Narai halálos betegsége idején **Phetracha** vezetésével puccs zajlott le: Phaulkon kivégezték, a francia csapatokat kivonták, és Ayutthaya visszaszorította a nyugati befolyást. A mai thai történetírás ezt az eseményt gyakran „1688-as forradalomként” vagy idegenellenes fordulatként tartja számon. A történészi értelmezések azonban vitatják, hogy valódi társadalmi forradalomról lenne szó: a hatalomváltás elsősorban az udvari elitek és a kereskedelmi érdekcsoportok belső küzdelméből fakadt, és a francia távozás után a kereskedelmi kapcsolatok más szereplőkkel – hollandokkal, kínaiakkal – továbbra is fennmaradtak.

A 18. században Ayutthaya belső stabilitása fokozatosan meggyengült. Örökösödési viták, a tartományi elitek növekvő önállósága és a központi katonai hatalom eróziója jellemezte az időszakot. Eközben a mianmari **Konbaung-dinasztia** ismét terjeszkedő politikába kezdett. 1760-ban **Alaungpaya** király sikertelen hadjáratot vezetett Ayutthaya ellen, de 1767-ben **Hsinbyushin** seregei elfoglalták és felgyújtották a fővárost. A város elpusztítása, a lakosság elhurcolása és a királyi levéltárak megsemmisülése véget vetett az Ayutthaya Királyságnak. A thai államiság azonban nem szűnt meg: a hatalmat **Taksin** – korábbi katonai vezető – szervezte újjá, előbb Thonburiban, majd a **Chakri-dinasztia** alapítója, **I. Ráma** Bangkokban. Ezt a folyamatot a következő alfejezet A Bangkok-korszak és a Chakri dinasztia tárgyalja.

11.1.4 Társadalom, gazdaság és vallás a kora újkori Thaiföld területén

A Sukhothai és Ayutthaya korabeli társadalom nem a modern nemzeti vagy etnikai kategóriák szerint szerveződött. A politikai hűség, a vallási közösség és a személyes függőségi viszonyok legalább annyira meghatározták az egyén helyét, mint a nyelve vagy származása. Ayutthaya lakossága nyelvileg és kulturálisan sokszínű volt: thai, mon, khmer, lao, maláj, kínai, perzsa, indiai és más csoportok éltek a fővárosban és a vidéki központokban. A központi udvar nyelve fokozatosan a thai lett, de a bürokráciában a mon nyelvű hivatalnokok, a kereskedelemben a kínai közvetítők, a külügyekben pedig gyakran perzsa és később európai tanácsadók játszottak szerepet.

A társadalom alapvető tagolódása a királyi központhoz való viszonyon alapult. A **király** és a királyi család alatt a **nemesség (khunnang)** és a hivatalnokréteg helyezkedett el, akiknek rangját és kiváltságait a király adományozta. A szabad köznép – a **phrai** – a király vagy valamely nemes szolgálatában állt, és időszakos munkaszolgálattal, terményben vagy pénzben fizetett. A **rabszolgák (that)** különböző státuszúak lehettek: egy részük adósság fejében, más részük hadifogolyként vagy születés alapján került függőségi viszonyba. A rabszolgaság intézménye a kora újkori Délkelet-Ázsiában általánosan elterjedt volt, és nem azonosítható a későbbi transzatlanti rabszolgasággal, de az egyén szabadságának korlátozását és a munkaszolgálat kényszerét jelentette. A **szakdi na** rendszer Ayutthaya korában alakult ki: ez a társadalmi rangot a birtokolt vagy használt földterület nagyságához kötötte, és a hivatali hierarchiát is kifejezte.

A gazdaság alapja a rizstermesztés volt, különösen a Chao Phraya deltavidékén. A királyi központ a rizsadóból, a külkereskedelemből és a királyi monopóliumokból finanszírozta az udvart, a hadsereget és a vallási intézményeket. A tengeri kereskedelem Ayutthayában a királyi udvar aktív részvételével zajlott; a 17. századi „kereskedő királyok” maguk is hajókat szereltek fel, árukat vásároltak fel és értékesítettek. A vidéki közösségek számára a piaci integráció egyenetlen volt: a folyó menti területek bekapcsolódtak a regionális cserébe, a távolabbi hegyvidéki közösségek viszont nagyrészt önellátó gazdálkodást folytattak, és saját politikai szerveződéseiket őrizték.

A nők szerepe a korabeli társadalomban a források töredezettsége miatt nehezen rekonstruálható, de a rendelkezésre álló beszámolók szerint a paraszti termelésben, a helyi piacokon és a kiskereskedelemben aktívan részt vettek. A királyi udvarban a női szolgálat és a házassági diplomácia a hatalmi hálózatok fontos eleme volt. A női uralkodók nem voltak jellemzőek, de a királynék és az udvari asszonyok időnként jelentős befolyást gyakoroltak az utódlásra és a patronázsrendszerre.

Vallási értelemben Ayutthaya a **theraváda buddhizmus** intézményesült királysága volt, de a mindennapi vallásosság ennél összetettebb képet mutatott. A Srí Lanka-i **Mahavihara** hagyományhoz kapcsolódó szerzetesrendek mellett a brahmanikus rituális szakértők a királyi udvar koronázási és állami szertartásait végezték. A népi vallásosságban tovább élt a természeti szellemek (**phi**) tisztelete, az ősöknek bemutatott áldozatok rendje, és a helyi szent helyek kultusza. A királyi hatalom legitimitását egyszerre alapozták a buddhista dharmakövetésre és a

brahmanikus isteni királyság eszméjére; e két elem aránya az egyes uralkodók alatt változott, és a 19. századi reformokig nem vált egységes, központosított egyházi szervezetté.

Ayutthaya bukása 1767-ben nemcsak a főváros fizikai megsemmisülését jelentette, hanem a királyi levéltárak, krónikák és szerzetesi könyvtárak egy részének pusztulását is. A későbbi bangkoki udvar tudatosan épített a Sukhothai és Ayutthaya hagyományra, ugyanakkor újraértelmezte azt: a Chakri-dinasztia a thai buddhista királyság folytonosságát hirdette, és a 19–20. századi nemzeti történetírás ezt a folytonosságot a thai identitás alapelemévé tette. Ennek kritikai vizsgálata a modern thai történelem egyik fontos feladata.

11.1.5 Források és bizonytalanságok

A Sukhothai és Ayutthaya korszakra vonatkozó ismereteink három fő forráscsoportból származnak: helyi feliratokból és krónikákból, külföldi (kínai, portugál, holland, francia, japán) beszámolókból, valamint régészeti és művészettörténeti leletekből.

A **Sukhothai feliratok** közül a legismertebb a **Ramkhamhaeng-felirat**, amelynek hitelessége – mint fentebb látható – a mai napig vita tárgya. A vita részben a felirat felfedezésének körülményeire, részben a nyelvezet és az íráskép belső ellentmondásaira épül. A thai állami történeti intézmények a feliratot hitelesnek tekintik, és a nemzeti múzeumi kiállításokban központi helyet kap. A nemzetközi szakirodalom egy része ettől eltérő álláspontot képvisel, ezért a feliratból levont következtetéseket a tankönyvben mindig ezzel a fenntartással kell kezelni. A Sukhothai korszakra vonatkozó egyéb feliratok kevésbé részletesek, és elsősorban vallási adományokról, kolostoralapításokról szólnak.

Az **Ayutthaya krónikák** közül a legkorábbi fennmaradt változat a **Luang Prasoet-féle krónika**, amelyet a 17. század végén állítottak össze, de a korábbi évszázadok eseményeit retrospektíven rögzíti. A későbbi krónikaváltozatok – például a **Phan Canthanumat**-féle – tovább bővítették és idealizálták az uralkodók tetteit, gyakran mitikus elemeket keverve a történeti események közé. A krónikák a királyi udvar szempontjából íródtak, ezért a hódításokat, a buddhista jámborságot és a királyi igazságosságot hangsúlyozzák, a veszteségeket és a belső konfliktusokat pedig gyakran elhallgatják vagy átdolgozzák.

A **külföldi források** közül a kínai évkönyvek a kereskedelmi és adózási kapcsolatokról adnak rendszeres, bár gyakran szűkszavú feljegyzéseket. A portugál, holland (VOC) és francia levéltárak a 16–17. századi kereskedelemre, a diplomáciai tárgyalásokra és az udvari politikára vonatkozóan pótolhatatlan adatokat tartalmaznak. Ugyanakkor ezek a források a helyi társadalmat gyakran a saját európai kategóriáik szerint írták le, és az udvari intrikákra, a kereskedelmi haszonra vagy a vallási misszióra összpontosítottak. A francia források különösen elfogultak a Phaulkon-ügy és a jezsuita misszió értékelésében.

A **régészeti bizonyítékok** Ayutthaya romjai, a Sukhothai kolostoregyüttesek és a Dvaravati lelőhelyek alapján lehetővé teszik a városi szerkezet, a kézművesség és a vallási építkezés vizsgálatát. A 1767-es pusztítás nyomai a régészeti rétegekben jól azonosíthatók, de a lakosság számára, a hadjáratok áldozataira és az elhurcoltak arányára vonatkozó becslések bizonytalanok. A 18. századi Ayutthaya népességét a történészek különböző módszerekkel becsülik, de általánosan elfogadott, pontos szám nem áll rendelkezésre.

Összességében a Sukhothai és Ayutthaya korszak kronológiája a 15. századtól kezdve viszonylag stabil, a korábbi évszázadokra vonatkozóan azonban több a bizonytalanság. A „thai identitás” kialakulásának időpontja, a mandala-határok kiterjedése, a hadjáratok áldozatainak száma és a Ramkhamhaeng-felirat hitelessége mind olyan kérdés, amelyben a történészi álláspontok eltérnek. A nemzeti emlékezet és a kritikai történetírás közötti feszültség a mai Thaiföld történeti vitáinak is része.

11.1.6 Rövid összefoglaló

- A mai Thaiföld területén a 13. század előtt mon (Dvaravati) és khmer államok léteztek; a tai nyelvű elitek a hatalmi vákuumban, a Pagani Királyság és a Khmer Birodalom hanyatlása után emelkedtek fel.
- Sukhothai hagyományos alapítása 1238-ra tehető; a királyság a theraváda buddhizmus Srí Lanka-i hagyományát fogadta be, és a későbbi thai emlékezetben a „buddhista aranykor" képévé vált.
- A Ramkhamhaeng-felirat a thai írás és a jóságos királyeszme alapdokumentuma, hitelessége azonban a történészek között vitatott; a feliratból levont állításokat fenntartással kell kezelni.
- Ayutthaya 1351-es alapítása után tengeri kereskedelmi központtá vált; a khmer devaraja és a buddhista dharmaraja ideál keveredésével alakította ki hatalmi ideológiáját.
- A 16. században a burmai Toungoo-dinasztia 1569-ben elfoglalta Ayutthayát; Naresuan állította helyre a függetlenséget, amit a thai nemzeti emlékezet az 1593-as elefántpárbajhoz köt.
- A 17. század a külkereskedelem és az európai kapcsolatok kora volt; az 1688-as puccs visszaszorította a francia befolyást, de nem zárta le a nemzetközi kereskedelmet.
- Ayutthaya 1767-ben a Konbaung-dinasztia hadaitól elpusztult; a thai államiság Taksin és a Chakri-dinasztia révén Bangkokban szerveződött újjá.
- A korszak forrásai – feliratok, krónikák, külföldi beszámolók, régészeti leletek – egyenetlenek és részben idealizáló narratívákat közvetítenek; a kritikai történetírás ezért a nemzeti emlékezet állításait folyamatos ellenőrzés alá vonja.

11.1.7 Önellenőrző kérdések

1. Milyen politikai és vallási előzményekre épült Sukhothai a 13. században, és miért problematikus a mai thai nemzeti narratíva „első thai királyság" képe?
2. Hasonlítsa össze Sukhothai és Ayutthaya hatalmi ideológiáját a királyság, a buddhizmus és a brahmanikus rituálék viszonyában!
3. Milyen szerepet játszott a tengeri kereskedelem Ayutthaya felemelkedésében és 17. századi politikájában? Hogyan értelmezhető az 1688-as hatalomváltás?
4. Milyen forrástípusok állnak rendelkezésre a Sukhothai és Ayutthaya korszak rekonstrukciójához, és melyek a legfontosabb bizonytalanságok?
5. Miért nem írható le Ayutthaya területi államként a modern értelemben, és hogyan működött a mandala-rendszer a gyakorlatban?

11.2 A Bangkok-korszak és a Chakri dinasztia

A 18. század utolsó harmadában a Csaophraja (Chao Phraya) folyó medencéje mély válságon ment keresztül. Az Ayutthaya Királyság 1767-es burmai elfoglalása után a hatalmi rendszer összeomlott, a korábbi központi intézmények szétzilálódtak, és a menekülő elitek, katonai vezetők, szerzetesek és kereskedők egyaránt új központokat kerestek. Az Sukhothai és Ayutthaya alfejezetben tárgyalt klasszikus sziámi állam hagyatéka nem tűnt el, de a folytonosságot már nem a régi főváros, hanem egy új hatalmi centrum biztosította. Ebből a helyzetből született meg a **Rattanakosin-korszak**, amelyet a **Chakri dinasztia** 1782 óta tartó uralma határoz meg. A korszak névadója a Bangkok magját alkotó Rattanakosin-sziget, ahol az új királyi palota és a legfontosabb szentélyek felépültek. Az alábbi alfejezet azt vizsgálja, hogyan jött létre a mai Thaiföld államiságának egyik

legtartósabb intézményi kerete, és hogyan épült fel az a monarchia, amely a 19. század folyamán a gyarmati expanzióval szemben is képes volt megőrizni függetlenségét.

11.2.1 A Thonburi korszakból a Bangkok-korszakba: hatalomváltás és folyamatosság

Ayutthaya eleste után a burmai hadsereg nem tudta tartósan ellenőrizni a Csaophraja-medencét. A katonai ellenállást két, egymással versengő vezető szervezte: a thai-maláj származású **Takszin** (Taksin) és a thai-aristokrata **Chaophraya Chakri**. Takszin 1767 végén visszafoglalta a főváros környékét, és a Csaophraja jobb partján, Thonburiban rendezte be udvarát. A **Thonburi Királyság** (1767–1782) katonailag sikeresen állította helyre a sziámi befolyást a központi területeken, hadjáratokat vezetett Kambodzsa, Laosz és a déli maláj szultanátusok irányába, és 1779-ben elfoglalta a laoszi Vientiane-ból a híres **Smaragd Buddhát** (Phra Kaew Morakot), amely később a bangkoki királyi szimbolika legfontosabb tárgyává vált. Takszin uralmát azonban belső elégedetlenség, udvari konfliktusok és vallásos-karizmatikus önértelmezésének vitatott megítélése kísérte. A mai thai történetírás egy része a Takszin-korszakot a nemzeti újraegyesítés hősi szakaszának tekinti, más értelmezések szerint azonban a király fokozódó tekintélyelvűsége és mentális összeomlása vezetett a bukáshoz. A források – elsősorban a későbbi dinasztikus krónikák – elfogultak, mert a Chakri hatalomátvételt igazolni kívánták.

1782-ben, amikor Chaophraya Chakri – aki hadjáratban vett részt Kambodzsában – visszatért a fővárosba, Takszint lemondatták, és a hagyományos ábrázolás szerint kivégezték. Chakri tábornokot **I. Ráma (Phra Phutthajotfa Csula Lok)** néven, 1782. április 6-án királlyá koronázták. Ezzel kezdetét vette a **Chakri dinasztia**, amely 2026-ig, a könyv lezárásáig is betölti a thaiföldi királyi trónt. A hatalomváltás részletei vitatottak: a thai krónikák a nemzeti szükségállapotot és a dinasztia legitimációját hangsúlyozzák, míg a külföldi, elsősorban holland és brit kereskedelmi jelentések szerint palotaforradalomról volt szó, amelyben a katonai és kereskedői elitek szövetsége cserélte le az uralkodót. A modern történészi konszenzus szerint a Chakri-átmenet nem egyszerűen személyi csere volt, hanem a hatalom újraelosztása a katonai és adminisztratív elit javára.

Az új király azonnal új fővárost alapított a folyó keleti partján, a **Rattanakosin-szigeten**. A választás szimbolikus és katonai szempontból egyaránt indokolt volt: a szigetet természetes vízi akadályok védték, ugyanakkor a Csaophraja kereskedelmi útvonala mellett feküdt, és lehetővé tette a kínai kereskedőnegyed áthelyezését a folyó túloldalára, Samphengbe. A város neve a nyugati forrásokban **Bangkok** maradt, bár a thai hivatalos elnevezés kezdettől fogva hosszabb volt: Krung Thep Mahanakhon, illetve a későbbi hivatalos teljes név, amely a királyi város isteni jellegét hangsúlyozza. A hivatalos névhasználat és a külföldi szóhasználat közötti különbség jól mutatja, hogy a toponímia is politikai-diszkurzív konstrukció: a Bangkok név egy korábbi falura utalt, és a gyarmati korszakban a külföldiek ezt terjesztették el.

11.2.2 Az új főváros és a szakrális monarchia

Bangkok megalapítása nem csupán telepítésszervezési feladat volt, hanem az Ayutthaya-korabeli kozmológiai városmodell újraalkotása. A thai királyi hatalom szimbolikus alapja az volt, hogy a főváros a buddhista és hindu-brahmanikus világkép szerint a szent **Méru-hegy** (Mount Meru) földi tükörképe. A királyi palota, a **Wat Phra Kaew** (a Smaragd Buddha temploma) és a **Wat Pho** elhelyezkedése ezt a szakrális rendet testesítette meg. A király nemcsak világi uralkodó, hanem buddhista **dhammaradzsa** (dhamma király, a Tan szerinti igazságos uralkodó) is volt, akinek feladata a buddhista egyház támogatása, a törvények fenntartása és a kozmikus rend megőrzése. Ez az ideológia nem volt új: az Sukhothai és Ayutthaya alfejezetben bemutatott királyi buddhista legitimáció folytatódott, de Bangkokban a központosítás igénye erősebbé vált,

mert az új dinasztia fennmaradásához szükség volt az udvari és a szerzetesi elitek szorosabb ellenőrzésére.

I. Ráma uralkodása (1782–1809) alatt a királyi udvar kiterjedt építkezésbe kezdett, csatornákat ásatott, erődítéseket emeltetett, és elrendelte a buddhista kánon, a **Tipitaka** felülvizsgálatát, valamint a törvények összegyűjtését. Utóbbi munka eredménye az 1805-ben kihirdetett **Hárompecsétes Törvénykönyv** (Kotmai Tra Sam Duang), amely a régi ayutthayai joganyagot igyekezett egységes keretbe foglalni. A törvénykönyv a modern jogtörténet számára azért kulcsfontosságú, mert több száz év jogszokásait foglalta össze, és utólag lehetővé teszi a korai sziámi állam társadalmi viszonyainak rekonstruálását is. A forráskritikai figyelmeztetés azonban ide is érvényes: a szöveg a királyi udvar érdekei szerint szelektált, és a tényleges joggyakorlatot nem feltétlenül tükrözte teljes körűen. Ráadásul a 19. század eleji Sziámban nincs mai értelemben vett kodifikált jog; a Hárompecsétes Törvénykönyv részben iratgyűjtemény, részben királyi legitimációs eszköz volt.

A szakrális monarchia rituális rendjében a király hatalmának megerősítése a **koronázási szertartás** (rajaphisek) és a **palota államiságát** kifejező udvari rítusok révén történt. A királyi ereklyék között kitüntetett szerepe volt a Smaragd Buddhának, amelyet a Smaragd Buddha templomában helyeztek el. A buddhista szerzetesi rend (**szangha**) élén a királyi udvar által kinevezett **legfőbb pátriárka** állt, akinek státusza a monarchiától való intézményi függést jelezte. A szangha ugyanakkor jelentős földbirtokokkal, adományokkal és helyi iskolákkal rendelkezett, ezért a monarchia és a szerzetesi elit kapcsolata kétoldalú volt: a királynak szüksége volt a szangha erkölcsi legitimációjára, a szangha pedig a királyi pártfogásra. Ezt az egyensúlyt a későbbi királyok mindig újratárgyalták.

11.2.3 A korai Rattanakosin állam szerkezete

A 19. század eleji sziámi állam nem modern bürokratikus állam volt, hanem **mandalaállam** – a szakirodalomban gyakran használt elemzői fogalom –, amelyben a központi királyi hatalom sugarasan terjedt ki a tartományokra, de a perifériák hűsége változó erősségű lehetett. Az állam területi hatalma nem rögzített határokban, hanem befolyási övezetekben és személyes lojalitási hálózatokban mérhető. A királyi adminisztráció három nagy körre tagolódott: a főváros közvetlen ellenőrzésű belső területeire, a helyi hercegek vagy kormányzók által irányított külső tartományokra, valamint a **vazallus államokra**, köztük a laoszi királyságokra, a kambodzsai udvarra és a déli maláj szultanátusokra. A vazallus uralkodók formálisan elismerték a bangkoki király fennhatóságát, adókat és katonai segítséget küldtek, de belső ügyeikben gyakran nagy autonómiát élveztek.

A társadalmi rend alapeleme a **szakdi na** (sakdina) rendszer volt, amely minden személyhez **virtuális földterület** szerint rendelt társadalmi rangot. A szakdi na nem tényleges birtokot, hanem a hierarchiában elfoglalt helyet jelölte. A legmagasabb rangú arisztokraták – a **csao phraja** című főméltóságok – tízezres szakdi na értékkel rendelkeztek, míg az egyszerű szabad közrendűek (**phrai**) és a rabszolgák (**that**) lényegesen alacsonyabb vagy nulla értéket kaptak. A phrai-knak rendszeres ingyenmunkát, **korvée-t** (évente több hónapos állami szolgálatot) kellett teljesíteniük, vagy adóval válthatták meg azt. A that (rabszolga) kategória nem feltétlenül örökletes, etnikailag kijelölt csoport volt: az adósságrabszolgaság, a háborús fogság és a bírósági ítélet egyaránt vezethetett rabszolgasorba. A rabszolgák felszabadítása, illetve a phrai-k kötelezettségeinek csökkentése később a monarchia modernizáló politikájának fontos eszközévé vált; erre a 19. századi reformok és a gyarmatosítás elkerülése alfejezetben térünk vissza.

A központosítás korai jelei kimutathatók abban, hogy I. Ráma és utódai fokozatosan saját embereiket ültették a legfontosabb tartományi posztokra, és a királyi család tagjait nevezték ki a legmagasabb miniszteri tisztségekbe. A legfontosabb hivatalok: a **phra khlang** (kincstárnok,

egyben a külkereskedelem irányítója), a **samuha na-jaok** (a déli tartományok felügyelője) és a **csatu-szadom** néven ismert négy főminiszteri poszt. A rendszer öröklött és érdemi elemeket egyaránt tartalmazott, de a hivatali lojalitás mindenekelőtt a királyhoz fűződő személyes kapcsolaton nyugodott. A mai értelemben vett állandó polgári szolgálat ekkor még nem létezett; a közigazgatás inkább patrimoniális jellegű volt, azaz az állami tisztségeket magánjogi vagyontárgyakhoz hasonlóan kezelhették.

11.2.4 Terjeszkedés, vazallusok és határviták

A korai Bangkok-korszak külpolitikáját két nagy kihívás alakította: nyugaton a burmai **Konbaung-dinasztia** fenyegetése, keleten pedig a vietnámi udvar terjeszkedése, amely Kambodzsa és a Mekong-vidék feletti befolyásért versengett. I. Ráma és utódai katonai hadjáratokkal és dinasztikus házasságokkal egyaránt igyekeztek biztosítani a sziámi befolyást. A burmai fenyegetés 1785–1786-ban és a 19. század elején többször is felszínre tört, de a bangkoki hadsereg meg tudta védeni a központi területeket. A **thai-burmai háborúk** emlékezete a mai thai nemzeti történetírásban hangsúlyos, ugyanakkor a burmai oldal krónikáit is figyelembe véve a konfliktusok okai nem egyszerűen a „burmai agresszió” kategóriájába tartoznak: mindkét állam adóztatni kívánta a határ menti vazallusokat, és a határok képlékenyek voltak.

A keleti irányban a **Kambodzsa feletti közös befolyás** kérdése vált a leginkább elnyújtott konfliktussá. A 18. század végén a kambodzsai királyi udvar a sziámi és a vietnámi udvar között ingadozott. A bangkoki királyok a kambodzsai trónutódlásba beavatkozva, hercegeket túszként maguknál tartva próbálták fenntartani a sziámi fölényt. A vietnámi udvar ezzel párhuzamosan a Mekong-delta irányából növelte befolyását. A két hatalom közötti versengés a 1830-as és 1840-es években több nyílt háborúvá fajult, amelyekben Kambodzsa területét mindkét fél megszállta. A konfliktus megoldását a 1847-es sziámi–vietnámi megegyezés hozta közelebb, amely Kambodzsa kettős függését rögzítette; a tartós megoldás azonban a francia gyarmati terjeszkedésig váratott magára.

A laoszi vazallus államok esetében a bangkoki uralom az **1827–1828-as Anouvong-felkelés** (Anu-felkelés) leverésével szilárdult meg. Anouvong, a Vientiane-i király, megkísérelte visszaszerezni a sziámi fennhatóságtól való függetlenségét, de a III. Ráma (Nangklao) vezette sziámi hadsereg végleg elfoglalta Vientiane-t, és a várost lerombolták. A sziámi csapatok nagyszámú laoszi lakost telepítettek át a Khorat-fennsíkra, ami tartós demográfiai és kulturális következményekkel járt. A történelmi értelmezés itt különösen érzékeny: a thai nemzeti narratíva sokáig a sziámi győzelmet hangsúlyozta, míg a laoszi történetírás és a posztkoloniális kritika a felkelést a laoszi autonómia védelmének, a sziámi megtorlást pedig példás büntetésnek tekinti. A források – thai krónikák, laoszi és francia misszionáriusi beszámolók – eltérő áldozatszámokat és értékeléseket adnak, ezért az eseményt ma is élénk emlékezetpolitikai vita övezi.

A déli, félszigeti területeken a bangkoki udvar befolyása a maláj szultanátusokra – **Kedah, Kelantan, Trengganu és Perlis** – terjedt ki. A 19. század elején ezek a szultanátusok adót fizettek, és a bangkoki udvar elismerte helyi uralkodóikat, de a brit jelenlét erősödésével a területek jogállása egyre vitatottabbá vált. Az 1826-os **Burney-szerződés** a sziámi fennhatóságot részben elismerte, részben nyitva hagyta a későbbi brit terjeszkedés lehetőségét. A szerződés nehezen értelmezhető, mert a felek a területi hűségről és a kereskedelemről eltérő fogalmakkal rendelkeztek: a sziámi fél vazallusi viszonyt, a brit fél pedig diplomáciai és kereskedelmi koncessziókat értett alatta.

11.2.5 Gazdaság, társadalom és a kínai közösség

A korai Bangkok-korszak gazdasága alapvetően agrárjellegű volt, de a külkereskedelem – különösen a **kínai piac** – a monarchia pénzügyi alapját képezte. A Csaophraja-delta rizstermelése a 19. század elején még nem érte el azt a mértékű exportbőséget, amely a század második felére jellemző lett, mert a termelés bővítését a munk aerő- és infrastruktúrahiány korlátozta. A királyi udvar **adóbérleti rendszerben** adta bérbe a jövedelmező ágazatokat – így az ópium-, a szesz- és a szerencsejáték-adókat –, leggyakrabban kínai kereskedőházaknak. Az **adóbérlők** (tax farmerek) az adott terület adóját előre fizették be a kincstárba, majd a lakosságtól haszonnal hajtották be azt. Ez a rendszer hatékony bevételt biztosított, de jelentős visszaélésekkel járt, és a királyi adminisztráció hatalmát részben magánszereplőkre ruházta át. A kínai bevándorlás a 18. század végétől növekedett, és a bevándorlók a kereskedelem, a kézművesség és az adóbérlés mellett a korai bangkoki építőiparban is részt vettek. A kínai közösség súlya a fővárosban és a déli bányavidékeken folyamatosan nőtt, ami a későbbi etnikai és gazdasági feszültségek alapjait is megteremtette.

A társadalom hierarchikus és rendi jellegű volt. A **phrai** szabad közrendűek a királynak vagy valamely arisztokratának tartoztak munkaszolgáltatással. A rendszer rugalmasságot is biztosított: egy phrai munkaadót válthatott, ha adót fizetett vagy új urához csatlakozott. A **that** rabszolgák közül sokan adósságuk fejében szolgáltak, és a rabszolgaság intézménye nem zárta ki a felszabadulás lehetőségét. A nők jogi helyzete a thai buddhista jog szerint korlátozott volt, de a gyakorlatban a kereskedői és mezőgazdasági tevékenységekben jelentős szerepet játszottak. A hegyvidéki és határ menti népek – a laoszi, khm er, mon, karen, valamint a déli maláj közösségek – nem illeszkedtek a központi szakdi na hierarchiába, és a bangkoki udvar őket gyakran adóztatási vagy katonai szolgáltatási erőforrásként kezelte, nem pedig a politikai közösség teljes jogú tagjaiként. A „thai” etnikai kategória ebben a korszakban még nem a mai nemzeti identitást jelentette: a bangkoki elit nyelvében és udvari kultúrájában élesen megkülönböztette magát a vidéki laoszi, khmer vagy maláj alattvalóktól, akiket a későbbi nemzetépítés fokozatosan „thaiosított”.

11.2.6 A nyugati jelenlét kezdetei

A 19. század első felében a nyugati hatalmak jelenléte még korlátozott volt, de hatása érzékelhető. A portugál, holland és brit kereskedők már a 17. század óta jelen voltak a térségben, ám a korai Bangkok-korszakban a brit érdeklődés erősödött meg leginkább. A Brit Kelet-indiai Társaság képviselői a Bengáli-öböl felől közelítettek, és a szabad kereskedelem, a kalózkodás elleni fellépés, valamint a területi viták rendezése iránt érdeklődtek. Az 1826-os **Burney-szerződés** mellett az Egyesült Államokkal kötött 1833-as **Roberts-szerződés** is a kereskedelmi kapcsolatok bővítését célozta. Ezek a szerződések a sziámi udvar számára korlátozott engedményekkel jártak: a külföldiek kereskedhettek, de a sziámi adó- és védelmi rendszeren belül kellett mozogniuk. A nyugati misszionáriusok – elsősorban amerikai protestánsok – orvosi rendelőket és iskolákat nyitottak, és nyomdát hoztak Bangkokba, ami a thai nyomtatott kultúra megszületésének egyik előfeltétele lett.

A nyugati hatalmakkal való találkozás alapvetően kérdőjelezte meg a sziámi udvar korábbi kozmopolitikus világképét. A bangkoki uralkodók és főméltóságok egyszerre láttak a nyugati technikában – a hadihajókban, a tüzérségben, a térképészetben – lehetőséget és fenyegetést. A korai Rattanakosin-korszakban azonban a válasz még nem a mély intézményi reform volt, hanem a tradicionális állam megerősítése: katonai modernizálás, a kereskedelem királyi monopóliumainak fenntartása és a külföldiekkel kötött szerződések körültekintő kezelése. A reformok iránti igény fokozatosan érlelődött, és III. Ráma halálakor, 1851-ben már világosan látszott, hogy a következő uralkodónak új típusú kihívásokkal kell szembenéznie. A IV. Ráma (Mongkut) trónra lépésétől

kezdődő reformkorszakot azonban már a A 19. századi reformok és a gyarmatosítás elkerülése alfejezet tárgyalja.

11.2.7 Források és bizonytalanságok

A korai Bangkok-korszak rekonstrukciója három nagy forráscsoportra támaszkodik: thai nyelvű királyi és szerzetesi krónikákra, európai – holland, brit, francia, amerikai – diplomáciai és kereskedelmi iratokra, valamint kínai forrásokra. A thai krónikák, így a **Phra Ratchaphongsawadan** (Királyi krónikák) későbbi szerkesztésűek, és a Chakri dinasztia legitimációját szolgálják; a Takszin-korszak ábrázolása különösen elfogult. A külföldi források elsősorban a kereskedelemre és a diplomáciára összpontosítanak, ezért a vidéki társadalom mindennapjairól keveset mondanak. A kínai iratok a vazallusi rendszer és a kereskedelem szempontjából hasznosak, de elérhetőségük és értelmezésük a nyelvi akadályok miatt egyenetlen. A régészeti feltárások Bangkokban a modern városréteg miatt korlátozottak, bár a palota és a templomok építéstörténetéhez rendelkezésre állnak műemléki felmérések.

A legnagyobb bizonytalanságok a következők: a 19. század eleji lakosságszám és a belső migráció mértéke; a háborúk áldozatainak száma, különösen az Anouvong-felkelés és a kambodzsai konfliktusok esetében; a szakdi na rendszer tényleges társadalmi működése; valamint a vazallusi államok és a bangkoki udvar közötti viszony pontos jogi természete. A thai, laoszi, kambodzsai, burmai és nyugati történetírások eltérően értékelik a sziámi terjeszkedést: amit a thai nemzeti narratíva a „nemzeti egység” helyreállításának nevez, azt a szomszédos országok történészei gyakran a gyarmati jellegű alávetés egyik előfokaként mutatják be. Ezt a vitát a könyv nem oldja fel, de a fejezetben megjelenő megfogalmazások arra törekednek, hogy a mandala-jellegű vazallusi kapcsolatokat ne modern államközi határvitaként, hanem korabeli személyes és rituális uralmi viszonyként értsük.

11.2.8 Rövid összefoglaló

- A Chakri dinasztia 1782-ben, Takszin bukása után került hatalomra; I. Ráma Bangkokban (Rattanakosin) új fővárost alapított, amely a sziámi államiság szimbolikus és katonai központja lett.
- A Rattanakosin-korszak a monarchia erősödését és a közigazgatás fokozatos centralizációját hozta, de az állam továbbra is mandala-jellegű, személyes lojalitásokra épülő képződmény maradt.
- A társadalom rendi jellegű volt: a szakdi na hierarchia, a phrai-k korvée-kötelezettsége és a that rabszolgaság intézménye meghatározta a rendet; a kínai bevándorlók növekvő szerepe a kereskedelemben és az adóbérlésben különösen fontos volt.
- A bangkoki udvar területi befolyását katonai hadjáratokkal, vazallusi szerződésekkel és dinasztikus házasságokkal terjesztette ki Laosz, Kambodzsa és a déli maláj szultanátusok irányába; a határok nem rögzítettek, hanem befolyási zónák voltak.
- A nyugati jelenlét a korszak végéig korlátozott volt, de a Burney- és Roberts-szerződések, valamint a misszionáriusi tevékenység megnyitotta az utat a későbbi reformok előtt.
- A korszak értékelése vitatott: a thai nemzeti történetírás a dinasztia államépítő szerepét hangsúlyozza, míg a szomszédos népek történetírása a sziámi terjeszkedést gyakran alávető jellegűnek tekinti; a források dinasztikus elfogultsága miatt az áldozatszámok és az egyes uralkodók megítélése bizonytalan.

11.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen folytonosságok és törések mutathatók ki a Thonburi-korszak és a Bangkok-korszak között, és miért problematikus Takszin uralmának értékelése a thai krónikák alapján?
2. Hogyan kapcsolódott a bangkoki királyi hatalom a buddhista és brahmanikus szimbolikához, és miért volt fontos a Smaragd Buddha elhelyezése az új fővárosban?
3. Milyen társadalmi és jogi funkciói voltak a szakdi na és a korvée rendszerének, és miért nem azonosítható ez a rendszer a modern állampolgári jogokkal?
4. Miért nevezhető a korai Rattanakosin állam mandalaállamnak, és hogyan befolyásolta ez a vazallusi területek, például Kambodzsa, Laosz és a maláj szultanátusok helyzetét?
5. Milyen tényezők készítették elő a 19. század közepétől kibontakozó sziámi reformokat, és miért nem volt elegendő a korai Bangkok-korszak katonai és kereskedelmi modernizációja a gyarmati fenyegetés hosszú távú kezelésére?

11.3 Buddhizmus, társadalom és a thai identitás

A korai Bangkok-korszak világi rendje és vallási rendje szétválaszthatatlan volt: a Chakri dinasztia nem csupán hadseregre, adóbevételekre és diplomáciai kapcsolatokra, hanem a theraváda buddhista intézmények újjászervezésére, a királyi rituálék folytonosságára és a kolostorhálózat társadalmi beágyazottságára is alapozta hatalmát. Amint azt A Bangkok-korszak és a Chakri dinasztia bemutatta, az új főváros felépítése nem csak világi központáthelyezés volt: a királyi palota és a mellette emelt templomegyüttes a vallási és politikai hatalom szoros összetartozását jelenítette meg. Ebben az alfejezetben azt vizsgáljuk, hogyan kapcsolta össze a buddhista királyeszmény, a szerzetesi közösség, valamint a nyelvi-kulturális gyakorlat a különböző jogállású csoportokat, és miért nem jelentette ez a mai értelemben vett thai nemzeti homogenitást. Azt is körüljárjuk, hogy a Bangkokból irányított állam milyen etnikai és vallási sokféleséget foglalt magában, és hogyan igazgatta határvidékeit a modern, éles államhatárokat nem ismerő mandala-logika szerint.

11.3.1 A thai buddhista monarchia és a királyi legitimitás

A 18. század végétől a 19. század első feléig a Bangkokból kormányzott királyság a kortárs európai forrásokban Sziámként jelent meg; a helyi udvari nyelvben maga az állam és az uralkodói hatalom többféle megnevezéssel is rendelkezett. A **thai** kifejezés ebben a korszakban nyelvi és dinasztikus keretként működött, nem modern nemzeti kategóriaként. A **tai** nyelvcsaládhoz tartozó közösségek a Chao Phraya-medencétől a Mekong-völgyig és a felföldekig sok nyelvjárást beszéltek; a bangkoki udvar nyelve a központi thai (sziámi) egyik változata volt, de a királyság lakosságának jelentős része lao, khmer, mon, maláj vagy más nyelvet használt. A mai thai nemzetfogalom visszavetítése tehát félrevezető lenne.

A politikai hatalom vallási igazolásának középpontjában a theraváda buddhista királyeszmény állt. Az uralkodó ideálja a **dhammaradzsa** (a Dhamma királya) volt, vagyis olyan világi hatalom, amely a Buddha tanítását védi, a szerzetesi közösséget támogatja, a kolostorokat fenntartja és a vallási fegyelem tisztaságát őrzi. A király nem volt pap, de a **szangha** (a buddhista szerzetesi közösség) világi felügyelőjeként lépett fel; a szerzetesek cserébe a királyi hatalmat a vallási érdem és a kozmikus rend felől igazolták. Ez a viszony nem egyenlő felek szövetsége volt: a dinasztia a fővárosban és a tartományi központokban igyekezett kinevezéssel ellenőrizni a magasabb egyházi rangokat, miközben a helyi kolostorok apátjai és közösségei jelentős önállóságot őriztek.

A buddhista királyi legitimitás mellett brahmanikus, hindu eredetű udvari rituálék is tovább éltek. A koronázási szertartások, a királyi szántás (Raek Na), az esőért mondott udvari fohászok és a királyi jelvények (fehér elefánt, királyi ernyők, jogarok) részben brahmanikus szöveg- és rítusvilágból származtak. A palota szertartásrendje tehát a theraváda buddhista keretet és a hindu-brahmanikus hagyományt egyaránt felhasználta. A nyilvános királyi megszólalásokban azonban a Dhamma védelmezőjének szerepe vált meghatározóvá: az uralkodó adományokkal, kolostoralapításokkal és a szerzetesi rend támogatásával mutatta meg, hogy a világi hatalom a buddhista erkölcsi rend része.

A Chakri dinasztia első uralkodói ezt a legitimációs nyelvet tudatosan építették. I. Ráma (Phra Phutthajotfa Csulalok) uralkodása alatt a Smaragd Buddhát a fővárosi palotakomplexumhoz csatolt templomban helyezték el, ami a vallási központ áthelyezésének jelképes gesztusát is hordozta. A királyi alapítású kolostorok a fővárosban és a tartományi központokban a központosított buddhizmus csomópontjai lettek, míg a falusi kolostorokat továbbra is a helyi közösségek tartották fenn. A dinasztikus hagyomány szerint a korábbi Ayutthaya királyi gyakorlataihoz való visszatérés és a szöveghagyomány megújítása is I. Ráma nevéhez kötődik; ezek a hagyományok azonban utólagos, udvari szerkesztésű krónikákban maradtak fenn, ezért óvatosan kell őket kezelni.

A buddhista kozmológia szintén a világi hierarchia vallási igazolását nyújtotta. A **Traiphum Phra Ruang** (A három világ kozmológiája) című, a thai nyelvű buddhista irodalomban nagy tekintélyű szöveg a lét különböző szintjeit, a karmikus érdemek és büntetések rendjét írta le. A királyi udvar támogatta e szöveg másolását, tanítását és értelmezését; a kozmikus rend csúcsán álló uralkodó és a szerzetesi hierarchia közötti párhuzam a társadalmi egyenlőtlenségek természetesnek, illetve érdemek következményének való bemutatását is segítette. Ugyanakkor a szöveg helyi változatai, a népi buddhista legendák és a falvak rituális gyakorlatai nem mindig követték az udvari értelmezést; a mindennapi vallásosság ennél sokszínűbb volt.

11.3.2 A szerzetesi rend társadalmi szerepe

A **szangha** a premodern Sziám egyik legfontosabb társadalmi intézménye volt. A férfi szerzetesek (bhikkhu) és újoncok (samanera) mellett a női vallási élet sajátos formái is léteztek. A nők teljes felszentelése a theraváda hagyományban ebben a korszakban nem volt általános gyakorlat; a **mae chi**-k fehér ruhás, nem felszentelt fogadalmas nők voltak, akik gyakran a kolostorok közelében éltek, vallási előírásokat követtek, és a templomi közösséget szolgálták. Intézményes jogállásuk azonban alacsonyabb volt, mint a férfi szerzeteseké, és a források ritkán szólalnak meg az ő nézőpontjukból.

A falusi kolostor (**vat**) nem csupán vallási hely volt. Oktatási központként működött: a fiúk itt tanultak meg olvasni, írni, a Pali szövegek alapvető mondatait, és itt ismerkedtek meg a buddhista erkölcsi tanítással. A kolostor a közösségi élet fóruma is volt: menedéket nyújtott, gyógyító- és tanácsadó szerepet töltött be, a királyi rendeletek kihirdetésének helyszínéül szolgált, és a fontos közösségi döntéseket gyakran itt vitatták meg. A kolostorok birtokai és munkaerő-állománya a korabeli adománylevelek tanúsága szerint jelentős lehetett, de pontos gazdasági súlyuk megbecsülése a források egyenetlensége miatt bizonytalan.

A férfiak életében gyakori volt az ideiglenes szerzetesség: a családok érdemszerzésként (**tham bun**) tekintettek arra, ha fiúgyermekük vagy felnőtt férfi családtagjuk egy időre szerzetesi közösségbe lép. Ez a gyakorlat a vallási érdem mellett gyakorlati szerepet is betöltött: az írás-olvasás, a szövegismeret és a közösségi kapcsolatok megszerzésének lehetőségét kínálta. A szerzetesség tehát nem zárt, élethosszig tartó papi hivatás volt csupán, hanem a társadalmi mobilitás és a férfi életút egyik lehetséges állomása.

A szangha feletti királyi felügyelet a 19. század első felében még korlátozott maradt. A Bangkokban kiépülő egyházi hierarchia rangjait a király vagy megbízottja adományozta, de a tartományi és falusi kolostorok feletti tényleges ellenőrzés gyenge volt. A királyi alapítású fővárosi kolostorok a központi hatalom reprezentációját szolgálták, a helyi apátok azonban saját közösségük vallási életét önállóan irányították. A központosítás későbbi, határozottabb szakasza az uralkodói reformokhoz kötődik, amelyeket A 19. századi reformok és a gyarmatosítás elkerülése tárgyal.

A nők vallásossága elsősorban a kolostorok támogatásában, adományozásban, a szerzetesek élelmezésében és a családi rituálékban nyilvánult meg. A nők írni-olvasni tudásáról, kolostori tanulásáról kevés forrás maradt; az oktatás túlnyomórészt férfiaknak és fiúknak volt elérhető intézményes formában. A női tapasztalatok rekonstruálása ezért az udvari és szerzetesi férfi elitek által írt források hézagainak figyelembevételével lehetséges.

11.3.3 A premodern thai identitás: nyelv, vallás és dinasztia

A premodern Sziám lakói nem egyetlen etnikai közösséghez tartoztak. A hovatartozás elsődleges keretei a nyelv, a vallás, a város vagy régió, valamint az uralkodóhoz fűződő függőségi viszony voltak. A **mueang** (városállam vagy városkörnyéki politikai egység) fogalma a politikai szerveződés alapját adta: több faluközösség egy-egy központi város köré szerveződött, és a lakosok elsősorban ehhez a mueanghoz, annak uralkodójához vagy helyi elöljáróihoz, valamint vallási közösségéhez kapcsolódtak. Az alattvalói hovatartozás a munka-, adó- és katonai kötelezettségek rendszerén keresztül is kifejeződött.

A buddhizmus a nyelvi-kulturális közös keret egyik fontos eleme volt, de nem homogenizált. A Pali nyelvű szövegek thaiföldi értelmezése, a helyi legendák, a szellemhit (phi) és a természetfölötti lények tisztelete együtt élt a kanonikus buddhizmussal. A falusi vallásosságban a kolostori tanítás mellett jelen voltak a helyi szellemeknek szóló áldozatok, a gyógyító rituálék és a termékenységi szertartások is. Az udvari buddhizmus és a népi gyakorlat közötti határ nem volt éles.

A premodern „thai” identitás tehát nem a mai nemzeti hovatartozáson alapult. Egy lao nyelvű faluközösség tagja a Mekong-völgyben vagy a Khorat-fennsíkon lao nyelvű buddhista alattvaló lehetett, aki a bangkoki királyt ismerte el adóztató hatalomként, de nem feltétlenül vallotta magát „thainak”, és nyelvi, családi vagy helyi hovatartozását erősebbnek érezte a dinasztikus lojalitásnál. A déli maláj muszlim közösségek tagjai vallásuk és nyelvük révén még inkább elkülönültek a buddhista udvari kultúrától. A mai thai nemzeti kategória kialakulása a 19. század végi és 20. századi állami oktatás, katonai szolgálat, központosított adminisztráció és nemzetépítés eredménye; ezt a folyamatot A 19. századi reformok és a gyarmatosítás elkerülése és a későbbi thaiföldi országfejezetek tárgyalják.

Az udvar által támogatott irodalmi és jogi szövegek mindazonáltal megteremtettek egy bizonyos nyelvi-kulturális kánont. A Pali és thai nyelvű buddhista irodalom, a királyi krónikák, a jogi gyűjtemények és a didaktikus költészet a bangkoki udvar nyelvét és értékrendjét közvetítették. Ez a kánon a későbbi modern thai nemzeti műveltség egyik előzményévé vált, de a premodern korszakban elsősorban az udvari elit és a szerzetesi műveltség ügye volt, nem a teljes lakosságé.

11.3.4 Etnikai kisebbségek és határvidékek a Bangkok-korban

A Chakri állam területe nem a mai Thaiföld határait követte, hanem a **mandala**-szerű függőségi hálózat logikáját. A központi királyi tartományokat vazallus királyságok, adózó városállamok és laza befolyási övezetek vették körül. A határok nem rögzített vonalak voltak, hanem egymást átfedő hatalmi zónák; egyes területek akár kettős adózásban is lehettek, és a helyi elitek a

nagyhatalmi erőviszonyoknak megfelelően válthattak urat. A bangkoki központ befolyása a fővárostól távolodva fokozatosan gyengült.

Az északi **Lan Na** (Csiangmaj központtal) a 18. század végén került Bangkok befolyása alá, de saját uralkodóháza, nyelve (jüan/tai lue) és szerzetesi hálózata fennmaradt. A bangkoki udvar a helyi elit és a szangha révén közvetett módon kormányzott; a terület nem vált azonnal egységes közigazgatási térré. A Lan Na-i krónikák és a bangkoki udvari iratok a viszonyt gyakran eltérően értelmezték: utóbbiak a bangkoki király védnökségét hangsúlyozták, míg a helyi hagyomány saját dinasztikus folytonosságát őrizte.

Az északkeleti Khorat-fennsíkon és a Mekong-folyó mentén lao nyelvű közösségek éltek. A 19. század elején a Vientiane és Csampasak elleni hadjáratok, valamint az 1826–1828 közötti lao felkelés nyomán a bangkoki hatalom erőszakkal telepített át jelentős számú lao lakosságot a folyó nyugati oldalára. A fennmaradt sziámi krónikák és későbbi történeti rekonstrukciók szerint e kitelepítések a mai Iszan régió demográfiai és nyelvi képét is alakították; a kortárs lakosságszámokra vonatkozó adatok azonban bizonytalanok, és a modern becslések vitatottak. Az erőszakos áttelepítés tényét a források rögzítik, de mértékét nehéz pontosan meghatározni.

A déli Maláj-félszigeten a **Pattani**, **Kedah**, **Terengganu** és **Kelantan** körüli maláj muszlim államok a 18. század végétől fokozatosan sziámi adózó területekké váltak. Az iszlám jogintézmények, a maláj nyelv és a helyi szultánok azonban tovább működtek. A buddhista királyi hatalom és a muszlim közösségek viszonya nem volt egységes: hol katonai büntetőhadjárat, hol a helyi elit adóztatásán keresztüli közvetett uralom jellemezte. A déli államok a bangkoki udvarnak arany-ezüst virágot (**bunga mas**) küldtek adóajándékként, ami a függőség rituális kifejezése volt. A Pattani régióban a 19. század első felében több lázadás tört ki, amelyeket a sziámi hadsereg levert; ezek a konfliktusok a későbbi dél-thaiföldi feszültségek korai előzményei. A vallási különbség tartósan elkülönítette a déli államokat a bangkoki udvartól.

Nyugat felé a hegyvidékeken mon és karen közösségek éltek. A burmai–sziámi háborúk után a Tenasserim-partvidék egy része átmeneti befolyás alatt állt, de a határvonalak ezen a területen is mozogtak. A karen és mon csoportok gyakran a két birodalom közötti erőviszonyokhoz igazodva adóztak, menekültek vagy választottak helyi urat. A 19. századi európai misszionáriusi jelentések és a későbbi gyarmati iratok e csoportokat gyakran pontatlan kategóriákkal írták le; a mai etnikai besorolás nem vetíthető vissza a premodern viszonyokra.

Kelet felé a khmer lakosságú területek (a későbbi Battambang és Siem Reap térsége) a 18–19. században sziámi befolyás alá kerültek. A khmer nyelv, a khmer szerzetesi hagyomány és a helyi elitek fennmaradtak; a határvonal Sziám és a vietnámi udvar között sem volt rögzített, hanem a két fél közötti erőviszonyok és a helyi lojalitások függvényében alakult. A premodern Kambodzsa történetével való összefüggéseket A 15–18. századi hanyatlás és a szomszédok tárgyalja.

A fővárosban és a kereskedővárosokban kínai nyelvű közösségek is éltek. A kínai bevándorlás a 19. században növekedett, de a korábbi Bangkok-korban is jelen volt. A kínai kereskedők a királyi adómonopóliumokban és a tengeri kereskedelemben jelentős szerepet játszottak; gyakran házasodtak helyi nőkkel, és családjuk a helyi társadalomba beépülve is megőrizhette nyelvét és rítusait. Jogi helyzetük gyakran eltérő adórendszerben jelent meg: a kínai közösségek bizonyos csoportjai adóbérleti szerződések révén kapcsolódtak a királyi kincstárhoz. A „kínai” kategória azonban itt sem volt egységes: különböző nyelvjárású, származású és vallású csoportok tartoztak hozzá.

A hegyvidéki közösségek (a későbbi forrásokban karen, hmong, mien, akha, lahu és mások) nagyrészt kívül estek a síkvidéki állam adóztató apparátusán. Önellátó gazdálkodásuk, szóbeli hagyományaik és vallási gyakorlataik csak a 20. században váltak a modern állam „kisebbségpolitikájának” tárgyává. A premodern bangkoki udvar számára e területek elsősorban határzónák

voltak, amelyeket közvetlenül legfeljebb időszakosan, katonai vagy adóztató expedíciók révén ért el.

11.3.5 A határvidékek kormányzása: mandala és tiszteletrend

A premodern hatalomgyakorlás nem területileg zárt, hanem személyes és rituális kötelékekből állt. A vazallus államok uralkodói – például Csiangmaj, Vientiane, Csampasak vagy Pattani – adóajándékokat küldtek, csapatokat állítottak ki, és a bangkoki udvar rituális elsőbbségét ismerték el. Cserébe saját udvartartásukat, adórendszerüket, nyelvüket és vallási intézményeiket megtarthatták. A bangkoki király hatalma elsősorban a központ körüli magterületeken volt közvetlen; távolabb a helyi elitek dönthettek a mindennapi ügyekben, és a főváros befolyását gyakran csak a hadsereg vagy a kereskedelmi érdekek mozgósításával tudta érvényesíteni.

Ez a rugalmas rendszer a 19. század folyamán, a brit és francia gyarmati terjeszkedés, a határkijelölések és a belső reformok nyomán kezdett merev államhatárokká és központosítottabb közigazgatássá alakulni. A premodern mandala-logika szerint a határvidékek nem „perifériák" voltak a mai értelemben, hanem a hatalmi szövetségek és függőségek dinamikus zónái. Az etnikai és vallási sokszínűség tehát nem kivétel, hanem a Bangkok-kori állam alapvonása volt. A királyi hatalom a buddhista univerzalizmus és a helyi autonómiák egyensúlyára épült; ez az egyensúly azonban törékenynek bizonyult, és a 19. század második felétől a központosítás irányába mozdult el. Ennek a folyamatnak a részletei A 19. századi reformok és a gyarmatosítás elkerülése témájához tartoznak.

11.3.6 Források és bizonytalanságok

A premodern Sziám társadalom- és vallástörténetét elsősorban pali és thai nyelvű krónikák, királyi rendeletek, jogi gyűjtemények, adománylevelek, valamint európai és kínai utazók, kereskedők és misszionáriusok beszámolói alapján rekonstruáljuk. A korai Bangkok-korszak fontos jogi forrása az I. Ráma uralkodása alatt, 1805 körül kodifikált **Három Pecsét Törvénykönyve**, amely a korábbi Ayutthaya-kori joganyagot gyűjtötte össze és rendezte. A krónikák azonban udvari nézőpontúak: a királyi legitimitást, a dinasztikus folytonosságot és a buddhista érdemszerzést hangsúlyozzák, míg a falusi, női és határvidéki tapasztalatokat csak közvetve rögzítik. Az európai források a kereskedelemre és az udvari életre összpontosítanak, és a buddhista szertartásokat gyakran félreértik; ezért forráskritikával olvasandók.

Az etnikai összetételre vonatkozó adatok hiányosak. A 19. század első feléből nincs megbízható népszámlálás; a lakosság számát és a nyelvi csoportok arányait modern becslések utólag, gyakran vitatott módon rekonstruálják. A határvidékek hovatartozását a kortárs szereplők maguk is eltérően értelmezték: egy csiangmaji uralkodó, egy pattani szultán és a bangkoki udvar ugyanazt a viszonyt másként írta le. A vazallusi kötelezettségek formái – adóajándék, katonai segítség, hűségeskü – a forrásokban eltérő hangsúlyt kapnak.

A női vallásosságról, a rabszolgák és korvé-munkások életéről, valamint a hegyi közösségek belső szervezetéről keveset tudunk; a megmaradt források férfi elit szereplők nyelvén szólnak. A buddhista királyi legitimitás retorikája és a mindennapi vallásgyakorlat közötti távolságot ezért csak óvatosan lehet jellemezni. A kolostorok gazdasági szerepének, a lakosságáttelepítések mértékének és a helyi elitek mozgásterének kérdései élénk történetírói viták tárgyát képezik.

Összességében az itt bemutatott kép a tudományos konszenzus fő vonalát követi, de számos részlet – különösen a mennyiségi adatok, az áttelepítések hatása és a vallási gyakorlat helyi változatai – további forráskutatást, regionális összehasonlítást és ellenőrzést igényel.

11.3.7 Rövid összefoglaló

1. A Chakri dinasztia hatalmát a theraváda buddhista királyeszményre, a szangha támogatására és újjászervezésére, valamint brahmanikus-udvari rituálék folytonosságára építette; az uralkodó a Dhamma védelmezőjeként lépett fel.
2. A szerzetesi rend a falusi élet, az oktatás és a királyi adminisztráció közvetítőjeként működött, de a központosítás tényleges határa a helyi kolostorok autonómiája volt; a nők vallási szerepe a mae chi státuszon keresztül intézményesen korlátozott maradt.
3. A premodern identitás nyelvi, vallási, dinasztikus és városi keretekben szerveződött; a mai thai nemzeti kategória nem vetíthető vissza a 19. század elejére.
4. A Bangkok-kori állam etnikailag és vallásilag sokszínű volt: lao, khmer, maláj muszlim, mon, karen, kínai és hegyi közösségek éltek a mandala-rendszer különböző zónáiban.
5. A határok nem rögzített vonalak, hanem befolyási övezetek voltak; a vazallus államok adóztak, de saját nyelvüket, vallásukat és elitjüket megtartották.
6. A források egyenetlenek: az udvari krónikák a királyi legitimitást hangsúlyozzák, a falusi, női és határvidéki nézőpont kevéssé ismert.
7. A premodern sokszínűség a 19. századi reformok és a gyarmati határkijelölések nyomán kezdett központosítottabb állami renddé alakulni, amit a következő alfejezet tárgyal.

11.3.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen vallási és rituális elemekkel igazolta a Chakri dinasztia királyi hatalmát, és miért nem kizárólag buddhista ez a legitimitás?
2. Miért nem azonosítható a premodern Sziám lakossága a mai thai nemzettel? Milyen keretekben szerveződött a hovatartozás?
3. Hogyan működött a mandala-rendszer az északi, déli és északkeleti határvidékeken? Milyen jogállású csoportok éltek ott?
4. Milyen korlátai vannak a forrásoknak a nők, a rabszolgák és a hegyi közösségek történetének megismerésében?
5. Mi maradt meg a premodern központosítás előtti sokszínűségből a 19. századi reformokig, és miért tekinthető ez a későbbi nemzetépítés fontos előzményének?

11.4 A 19. századi reformok és a gyarmatosítás elkerülése

A 19. század közepén Sziám (a mai Thaiföld) az európai gyarmati terjeszkedés gyűrűjében találta magát: nyugaton a brit India és a fokozatosan bekebelezett Burma, keleten a francia Indokína formálódó birtokai. Az állam formális függetlenségét nem a katonai erő, hanem a diplomáciai lavírozás, a belső reformok és a területi engedmények kombinációja őrizte meg – ez azonban nem azonos a mai értelemben vett szuverenitással. Az előző alfejezet (Buddhizmus, társadalom és a thai identitás) bemutatta a Bangkok-korszak társadalmi és vallási kereteit; most azt vizsgáljuk, hogyan alakította át ezeket a gyarmati nyomás és az uralkodói reformpolitika.

11.4.1 A gyarmati nyomás és az egyenlőtlen szerződések

A 19. század első felében Sziám már kapcsolatban állt a Brit Kelet-indiai Társasággal, de a hagyományos kereskedelmi rendszer és a királyi monopóliumok még érintetlenek voltak. Az első jelentős változást az 1826-os **Burney-szerződés** hozta, amely korlátozott brit kereskedelmi jogokat biztosított, de nem törte át a sziámi állami monopóliumokat. A fordulópontot az 1855-ös

Bowring-szerződés jelentette, amelyet John Bowring angol kormányzó (Hongkong kormányzója) és Mongkut király (IV. Ráma) írt alá. A szerződés dokumentált ténye, hogy rögzítette a **3 százalékos importvámot**, megszüntette a királyi monopóliumokat a külkereskedelemben, és **extraterritoriális jogokat** adott a brit alattvalóknak: brit állampolgárok sziámi bíróságok elé állítását konzuli jóváhagyáshoz kötötte. Hasonló egyenlőtlen szerződéseket kötött Sziám a következő években Franciaországgal (1856), az Egyesült Államokkal (1856), Dániával, Portugáliával, Hollandiával és más államokkal. A szerződések nem gyarmatosították Sziámot, de jelentősen korlátozták a vámbevételeket és a joghatóságot; a történészi konszenzus szerint Sziám a 19. század második felében **félgyarmati** helyzetbe került, bár ezt a kifejezést egyes kutatók vitatják, mert a formális függetlenség megmaradt.

A gyarmati környezet kialakulása hosszabb folyamat volt. A britek az 1824–1826-os első angol-burmai háborúban megszerezték Asszámot, Arakan tartományt és Tenasserim partvidékét, majd az 1852-es második háborúban egész Alsó-Burmát annektálták; ezzel közvetlenül Sziám nyugati határánál jelentek meg. Keleten a franciák az 1850-es évek végétől kezdték bekebelezni Vietnám déli részét (Kohinkína), majd 1863-ban protektorátust létesítettek Kambodzsa felett. Sziám így két terjeszkedő gyarmati birodalom közé szorult, és létfontosságúvá vált, hogy a két nagyhatalom közötti ütközőzónaként fennmaradjon. Ez a geopolitikai helyzet alapvetően meghatározta a reformok irányát és a diplomáciai döntéseket.

11.4.2 Mongkut reformjai és a Bowring-szerződés

Mongkut (1851–1868) trónra lépése előtt több mint két évtizedet buddhista szerzetesként töltött, alapos vallási műveltségre tett szert, és kapcsolatba került nyugati misszionáriusokkal, akiktől angolul és latinul tanult. Uralkodása alatt a **thai buddhista egyház (szangha)** megújítására törekedett: megalapította a **Dhammajuttika rendet**, amely a szerzetesi fegyelem szigorúbb betartását és a páli kánonhoz való visszatérést hirdette. Ez a vallási reform nem csupán spirituális ügy volt: a királyi hatalom megerősítését is szolgálta, mert a megreformált szerzetesrend lojálisabb volt a trónhoz. Dokumentált tény, hogy Mongkut nagy érdeklődést mutatott az európai tudományok, különösen az asztronómia iránt, és 1868-ban egy napfogyatkozás megfigyelésére szervezett expedíciót, amelynek során maláriát kapott, és röviddel később meghalt.

A Bowring-szerződés elfogadása Mongkut részéről pragmatikus döntés volt: felismerte, hogy a brit katonai erővel szemben a nyitás kisebb kockázattal jár, mint az ellenállás. A szerződés hatására a sziámi kivitel – különösen a rizs – gyors növekedésnek indult, mert a nemzetközi piacra jutás könnyebbé vált. Ugyanakkor az alacsony importvám és a monopóliumok felszámolása csökkentette az állam közvetlen bevételeit, és a gazdaság egyre inkább a világpiaci kereslethez igazodott. A paraszti termelés átalakult: a rizstermesztés a Chao Phraya-folyó deltájában kereskedelmi célúvá vált, ami a földbirtokviszonyok és a munkaerő-szervezet változását vonta maga után. Ezek a folyamatok azonban nem egyik napról a másikra mentek végbe, és a források hiányosak a helyi termelők tapasztalatairól.

Mongkut emellett igyekezett egyensúlyozni a nagyhatalmak között: szerződést kötött nemcsak Nagy-Britanniával, hanem Franciaországgal és más államokkal is, hogy egyetlen hatalom se szerezzen kizárólagos befolyást. Udvarában nyugati tanácsadókat alkalmazott, és fiát, Chulalongkornt is nyugati nevelésben részesítette. A reformok azonban még nem érintették a közigazgatás mélyebb szerkezetét; azokra majd fia uralkodása alatt került sor.

11.4.3 Chulalongkorn központosító reformjai

Mongkut halála után fia, **Chulalongkorn** (V. Ráma, 1868–1910; magyarosan Csulalongkorn is) került trónra, de kiskorúsága miatt 1873-ig régensek kormányoztak. A tényleges hatalomátvétel

után Chulalongkorn széles körű reformprogramba kezdett, amelynek célja a központi állam megerősítése és a hagyományos arisztokrácia hatalmának visszaszorítása volt. A reformok egy része a nyugati mintákat követte, de a helyi viszonyokhoz igazították őket.

Közigazgatás. A hagyományos sziámi állam laza hűbéri hálózat volt, amelyben a tartományi kormányzók (*chao muang*) és a fővárosi nemesség (*khunnang*) jelentős önállósággal bírt. Chulalongkorn az 1890-es években bevezette a **theszaphihan** (*monthon*) rendszert: az országot 18 körzetre osztotta, amelyek élére a király által kinevezett, rendszeresen váltott királyi biztosok kerültek. A helyi örökletes urak hatalmát fokozatosan felszámolták, vagy kárpótlás ellenében nyugdíjazták őket. Ez a központosítás a bangkoki elit hatalmát növelte, és a perifériák – a lao, a kambodzsai, a maláj és a hegyi népek lakta területek – betagozását szolgálta. Egyes történészek ezt a folyamatot **„belső gyarmatosításnak"** nevezik, hangsúlyozva, hogy a bangkoki állam ugyanolyan adminisztratív és kulturális homogenizálást hajtott végre, mint a külső gyarmati hatalmak. Ez a megnevezés vitatott, de a központosítás ténye és a helyi elitek hatalomvesztése dokumentált.

A theszaphihan-rendszer bevezetése nem volt zökkenőmentes: egyes tartományokban fegyveres ellenállásba ütközött, például a lao területeken és a déli maláj államokban. A bangkoki kormány katonai erővel verte le ezeket a felkeléseket, ami tovább erősítette a hadsereg szerepét. A helyi lakosság számára a központosítás gyakran a hagyományos patrónus-kliens viszonyok felbomlását és az állami adóztatás szigorodását jelentette.

Jog és igazságszolgáltatás. A reformok során nyugati jogi tanácsadókat alkalmaztak, és megkezdték a büntetőjog kodifikálását. 1908-ban léptették életbe az első modern büntető törvénykönyvet. Az extraterritoriális jogok fokozatos visszaszorítása érdekében a kormány igyekezett olyan jogrendszert létrehozni, amelyet a nyugati hatalmak elfogadtak. A bírósági reform azonban lassú volt, és a külföldi alattvalók kiváltságai csak az 1920-as évekre szűntek meg teljesen. A jogi modernizáció tehát kettős célt szolgált: egyrészt a belső igazgatás hatékonyságát növelte, másrészt a nemzetközi elfogadottságot javította.

Hadsereg. A modern hadsereg kiépítése Chulalongkorn egyik fő célja volt. Katonai akadémiát hozott létre, európai kiképzőket alkalmazott, és 1905-ben bevezette az **általános hadkötelezettséget**. A hadsereg nemcsak a külső fenyegetéssel szembeni védekezést szolgálta, hanem a belső ellenállás leverését is, például a perifériák felkeléseinek elfojtásában. A hadkötelezettség a hagyományos corvée-rendszer (a közrendűek robotkötelezettsége, thaiul **phrai**) átalakításával függött össze: a személyes szolgálatot fokozatosan pénzbeli adóval váltották fel, ami a parasztok számára új terheket, de egyben nagyobb mobilitást is jelentett. A hadsereg modernizálása azonban nemcsak technikai, hanem társadalmi átalakulást is hozott: a katonai pálya a nemesi származásúak mellett a tehetséges közrendűek előtt is megnyílt, ami hosszabb távon a régi társadalmi hierarchia lazulásához vezetett.

Oktatás. A hagyományos oktatás a buddhista kolostorokban zajlott, és elsősorban a fiúk vallási és erkölcsi nevelését szolgálta. Chulalongkorn uralkodása alatt megjelentek a világi iskolák, 1887-ben felállították az oktatási minisztériumot, és az 1890-es évektől fokozatosan kiterjesztették az elemi oktatást. A reform célja azonban elsősorban az állami hivatalnokréteg kinevelése volt, nem a társadalmi egyenlőség megteremtése. A nők oktatása csak lassan indult meg, és a vidéki lakosság nagy része továbbra is kimaradt az iskoláztatásból. A thai nyelvű oktatás bevezetése a központi thai nyelvet tette uralkodóvá, ami a helyi nyelvek – a lao, a kambodzsai khmer, a maláj – háttérbe szorulását eredményezte. Ez a nyelvi homogenizálás a modern nemzetépítés egyik korai lépése volt, de a kisebbségi közösségek számára kulturális veszteséget jelentett.

Adó- és pénzügyi reform. A hagyományos adóbérleti rendszerben magánszemélyek bérelték az adók beszedésének jogát, ami gyakran visszaélésekhez vezetett. Chulalongkorn fokozatosan közvetlen állami adóztatást vezetett be, és megszervezte a központi költségvetést. A földadó

bevezetése és a fejadó átalakítása növelte az állam bevételeit, de a paraszti terhek nem csökkentek egyértelműen; a források szerint a terhek szerkezete változott, és egyes régiókban súlyosbodott a kizsákmányolás. Az adóreform része volt a kínai bevándorlók gazdasági szerepének szabályozása is: a kínai kereskedők és munkások korábban külön adókat fizettek, és a reformok ezeket egységesítették, ami növelte a bevételeket, de egyben feszültségeket is szült.

Rabszolgaság és munkaerő. Chulalongkorn uralkodásának egyik legjelentősebb társadalmi reformja a **rabszolgaság fokozatos felszámolása** volt. 1874-ben rendeletet hoztak a rabszolgák gyermekeinek felszabadításáról, majd több lépésben, 1905-re a rabszolgaságot gyakorlatilag megszüntették. A reformot a gazdasági változások is ösztönözték: a rizstermesztés bővülése miatt a munkaerőre szabad státuszban volt szükség, és a rabszolga-kereskedelem visszaszorítása javította Sziám nemzetközi megítélését. A felszabadított rabszolgák azonban gyakran szegényparasztként vagy bérmunkásként kerültek újabb függőségi viszonyokba; a reform nem számolta fel a társadalmi egyenlőtlenségeket. A rabszolgaság intézményének megszüntetése ugyanakkor a hagyományos nemesség gazdasági hatalmát is csökkentette, mert a nagybirtokosok elvesztették ingyenes munkaerőjük egy részét.

Infrastruktúra és modernizáció. A 19. század végén megindult a vasútépítés: az első vonalat 1893-ban adták át Bangkok és Paknam között, majd a 20. század elején megkezdődött a hosszabb távú hálózat kiépítése. A posta, a távíró, a modern kikötők és az utak a központi hatalom ellenőrzését és a gazdasági integrációt szolgálták. A modernizáció azonban főként a fővárosra és a stratégiai területekre összpontosult, a vidéki perifériák alig részesültek belőle. Az infrastruktúra fejlesztése nemcsak a gazdaságot, hanem a katonai mozgósítást is megkönnyítette: a vasút lehetővé tette a csapatok gyors áthelyezését a távoli tartományokba, ami a központi hatalom megszilárdításának eszköze volt.

Diplomáciai utazások és a nemzetközi jelenlét. Chulalongkorn volt az első sziámi uralkodó, aki hivatalos látogatást tett Európában: 1897-ben járt Nagy-Britanniában, Franciaországban, Németországban és más államokban. Az utazás célja nemcsak a diplomáciai kapcsolatok erősítése, hanem a nyugati államok működésének tanulmányozása volt. A király európai tapasztalatai tovább erősítették reformtörekvéseit, és hozzájárultak ahhoz, hogy Sziámot a nemzetközi közösség egyre inkább független államként kezelje. Ugyanakkor az utazások költségesek voltak, és a királyi udvar fényűzése növelte az állami kiadásokat.

11.4.4 Területi veszteségek és a határok kijelölése

Sziám formális függetlenségének ára a 19. század végén és a 20. század elején bekövetkezett jelentős területi veszteség volt. A területi változások dokumentált tényei a következők:

- **1863–1867:** Franciaország protektorátust létesített Kambodzsa felett, amely korábban Sziám és Vietnam befolyása alatt állt. Sziám 1867-ben ismerte el a francia protektorátust, de megtarthatta a mai Kambodzsa nyugati tartományait (Battambang, Sziszophon, Sziamrat, azaz Angkor környéke).
- **1893:** A francia–sziámi konfliktus (a **Paknam-incidens** néven ismert hajós incidens) után Sziám kénytelen volt lemondani a Mekong folyó bal partján fekvő laoszi területekről, amelyek francia protektorátus alá kerültek. A Paknam-incidens során francia hadihajók behatoltak a Chao Phraya folyó torkolatához, és a francia ultimátum hatására Sziám elfogadta a területi engedményeket.
- **1904–1907:** Sziám további területeket engedett át Franciaországnak a Mekong jobb partján, majd 1907-ben lemondott Battambang, Sziszophon és Sziamrat tartományokról; cserébe Franciaország lemondott a sziámi területeken élő francia alattvalók egyes extraterritoriális jogairól.

- **1909:** Az angol–sziámi szerződésben Sziám lemondott a négy észak-maláj állam (Kedah, Perlis, Kelantan, Terengganu) feletti fennhatóságról, amelyek brit befolyás alá kerültek; a britek cserébe elismerték Sziám szuverenitását a megmaradt területeken.

Ezek a területi engedmények a gyarmati hatalmak közötti ütközőzóna kialakítását szolgálták: a britek és a franciák számára előnyösebb volt egy formálisan független, de gyengített Sziám, mint a közvetlen gyarmati felosztás. A határok kijelölése azonban nem a helyi lakosság identitását követte, hanem a nagyhatalmi tárgyalások eredménye volt. A modern thai államhatárok így jöttek létre, és a határon túlra került lao, kambodzsai és maláj közösségek sorsa a mai napig érzékeny téma a térségben. A területi veszteségek pontos kiterjedését illetően a források eltérnek, de a mai Thaiföld területénél a 19. század közepi Sziám nagyobb volt; a pontos négyzetkilométer-adatok ellenőrzést igényelnek.

11.4.5 A „függetlenség megőrzésének” vitatott értelmezése

A thai nemzeti történetírás hagyományosan Sziám függetlenségének megőrzését a bölcs uralkodók – különösen Mongkut és Chulalongkorn – érdemének tekinti, és a modernizációt dicsőséges folyamatként ábrázolja. Ez a narratíva a thai nemzeti identitás egyik alapeleme, és a mai thai állami emlékezetpolitikában is hangsúlyos. A kritikai történészek – például Thongchai Winichakul, Chris Baker és Pasuk Phongpaichit – ezzel szemben rámutatnak, hogy a „függetlenség” fogalma a 19. században nem azonos a mai szuverenitással: Sziám területének jelentős részét elvesztette, gazdaságát az egyenlőtlen szerződések a világpiachoz láncolták, jogrendszerét külföldi tanácsadók alakították, és a bangkoki állam a perifériákat gyarmati módszerekkel integrálta. Ezt a helyzetet egyesek **„félgyarmatinak”** nevezik, bár a fogalom pontossága vitatott.

A „belső gyarmatosítás” tézise szerint a theszaphihan-rendszer, a hadsereg és az oktatás központosítása nem egyszerűen modernizáció volt, hanem a bangkoki elitek hatalmának kiterjesztése a lao, a kambodzsai, a maláj és a hegyi népek rovására. A helyi nyelvek és szokások háttérbe szorultak, a központi thai nyelv és a bangkoki buddhista normák váltak uralkodóvá. Ez az értelmezés nem tagadja a reformok tényét, de újraértelmezi azok jelentését: a „modernizáció” nem semleges fejlődés volt, hanem hatalmi projekt.

Ugyanakkor a kritikai álláspont sem mentes a vitáktól: egyes kutatók szerint a „belső gyarmatosítás” kifejezés túlzottan leegyszerűsíti a sziámi állam belső viszonyait, és figyelmen kívül hagyja a helyi elitek együttműködését, illetve a reformok által teremtett új lehetőségeket. A vita tehát nem a tényekről, hanem azok értelmezéséről szól: mennyire volt Sziám „független”, és kinek a szempontjából nézve volt az? A 19. századi reformok és a gyarmatosítás elkerülése tehát nem egyszerű sikersztori, hanem összetett történelmi folyamat, amelyben a formális függetlenség, a területi veszteségek, a gazdasági függés és a belső hatalomátalakítás egyszerre volt jelen.

A társadalmi hatások tovább árnyalják a képet. A parasztok számára a reformok nem hoztak egyértelmű javulást: a rabszolgaság megszűnése ugyan formális szabadságot adott, de a földadó és a hadkötelezettség új terheket rótt rájuk. A nők helyzete alig változott: a férfiakhoz hasonló jogokat nem kaptak, és a hagyományos nemi szerepek fennmaradtak. A kínai bevándorlók – akik a kereskedelemben és a városi munkában egyre fontosabb szerepet játszottak – gazdasági súlyuk növekedésével párhuzamosan időnként etnikai feszültségek célpontjaivá váltak. A perifériák lakói pedig a központosítás és a kulturális homogenizálás következtében elveszítették korábbi autonómiájuk egy részét.

11.4.6 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsősorban a következő forrástípusokra támaszkodik: a Bowring-szerződés (1855) és a későbbi egyenlőtlen szerződések hivatalos szövegei; a francia–sziámi és az angol–sziámi szerződések levéltári példányai; a thai királyi krónikák és a Chakri-dinasztia udvari feljegyzései; nyugati diplomaták és misszionáriusok jelentései; valamint a modern történettudomány feldolgozásai. A jelen szöveg az említett szakirodalom általánosan elfogadott megállapításait összegzi; az egyes művek pontos oldalszámait és levéltári jelzeteit itt nem adom meg, ezeket a felhasználó az adott kiadásban ellenőrizheti. A hivatkozott szerzők (David K. Wyatt, Chris Baker, Pasuk Phongpaichit, Thongchai Winichakul) másodlagos források; a szöveg nem közvetlenül idéz belőlük, hanem a belőlük származó, a szakirodalomban általánosan elfogadott megállapításokat összegzi.

Bizonytalanságok és viták:

- A reformok belső motívumai: nem tudjuk pontosan, hogy Mongkut és Chulalongkorn mennyire belső meggyőződésből, mennyire külső kényszer hatására modernizált. A királyi feljegyzések hivatalos nyelvezete retorikai célokat szolgál.
- A területi veszteségek elkerülhetetlensége: a történészi vita tárgya, hogy volt-e reális alternatívája a területi engedményeknek, vagy a gyarmati hatalmak ereje mellett Sziámnak nem volt más választása.
- A „félgyarmati” és a „belső gyarmatosítás” fogalmak pontos tartalma: ezeket a kifejezéseket a szakirodalom nem egységesen használja, és egyes kutatók elutasítják őket.
- A paraszti terhek és a helyi lakosság tapasztalatai: a rendeletek és a szerződések szövege ismert, de a végrehajtás helyi szintű hatásairól kevés megbízható forrásunk van. A statisztikai adatok (például a rizstermelés növekedése, az adóbevételek alakulása) becsléseken alapulnak, és forrásonként eltérhetnek.
- A thai nemzeti emlékezetpolitika: a „függetlenség megőrzése” és a „bölcs uralkodók” toposza a mai thai állami narratíva része, és nem azonos a történészi elemzéssel. Ezt a különbséget a szöveg igyekszik fenntartani.
- A nem-thai közösségek (lao, kambodzsai, maláj, hegyi népek) nézőpontja: a rendelkezésre álló források túlnyomórészt a bangkoki udvar és a gyarmati hatalmak szemszögéből íródtak, így a perifériák lakóinak tapasztalatai alulreprezentáltak.

11.4.7 Rövid összefoglaló

- A 19. század közepén Sziám a brit és francia gyarmati terjeszkedés ütközőzónájába került; formális függetlenségét diplomáciai lavírozással, belső reformokkal és területi engedményekkel őrizte meg.
- Az 1855-ös Bowring-szerződés és a hasonló egyenlőtlen szerződések alacsony importvámot, szabad kereskedelmet és extraterritoriális jogokat kényszerítettek Sziámra, ami gazdasági függést és külföldi befolyást eredményezett.
- Mongkut (1851–1868) vallási reformot hajtott végre (Dhammajuttika rend), nyitott a nyugati tudományok felé, és pragmatikusan elfogadta a brit szerződést; reformjai a királyi hatalom megerősítését szolgálták.
- Chulalongkorn (1868–1910) központosító reformjai – a theszaphihan közigazgatás, a hadsereg modernizálása, a jogi és oktatási reformok, a rabszolgaság felszámolása, az infrastruktúra fejlesztése – a bangkoki állam hatalmát növelték, de a perifériák alávetésével jártak.
- Sziám jelentős területi veszteségeket szenvedett: 1863–1867-ben Kambodzsa francia protektorátus lett, 1893-ban a Mekong bal partja, 1907-ben a nyugat-kambodzsai tartományok, 1909-ben négy észak-maláj állam került idegen uralom alá.

- A „függetlenség megőrzése” a thai nemzeti narratíva alapeleme, de a kritikai történetírás szerint Sziám félgyarmati helyzetben volt, és a bangkoki állam „belső gyarmatosítást” hajtott végre a nem-thai perifériákon.
- A reformok társadalmi hatásai egyenlőtlenek voltak: a bangkoki elit megerősödött, a parasztok és a perifériák lakói új függőségi viszonyokba kerültek; a nők és a hegyi közösségek helyzete alig javult.
- A modern thai államhatárok a gyarmati tárgyalások során alakultak ki, nem a helyi lakosság identitása alapján; ez a mai napig ható etnikai és területi feszültségek forrása.

11.4.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen konkrét rendelkezései voltak az 1855-ös Bowring-szerződésnek, és hogyan befolyásolták Sziám gazdasági és jogi helyzetét?
2. Hasonlítsa össze Mongkut és Chulalongkorn reformjait: melyek voltak a közös céljaik, és miben különbözött a reformok jellege?
3. Milyen területi veszteségek érték Sziámot a 19. század végén és a 20. század elején, és milyen szerződésekhez köthetők ezek?
4. Mit jelent a „belső gyarmatosítás” tézise, és hogyan viszonyul a hagyományos thai „függetlenség megőrzése” narratívához?
5. Milyen forrásokra támaszkodhatunk a reformok vizsgálatánál, és mely területeken maradnak a legnagyobb bizonytalanságok?

12 Thaiföld a világháborúk és a hidegháború korában

12.1 Az 1932-es alkotmányos forradalom

Thaiföld modern történetének egyik legvitatottabb cezúrája 1932. június 24-e, amikor katonatisztek és polgári hivatalnokok egy kis csoportja vér nélkül, mindössze néhány óra alatt véget vetett a százötven éve fennálló abszolút monarchiának. Az eseményt a thai történetírás hagyományosan “államcsínyként” (ratthaprahān) vagy “forradalomként” (patiwat) tárgyalja; a két kifejezés közötti választás mindmáig politikai állásfoglalást hordoz. A Khana Ratsadon (Néppárt) néven fellépő csoport azonban nem egyszerű hatalomátvételt hajtott végre: alkotmányt adott az országnak, átalakította a legitimáció alapjait, és elindította azt a folyamatot, amelyben a katonai elit fokozatosan a thai politika központi szereplőjévé vált. Az alfejezet azt vizsgálja, miként zajlott az 1932-es átmenet, milyen társadalmi és gazdasági feszültségekre adott választ, hogyan formálta a thai nacionalizmust, és miért maradt az esemény értelmezése a mai napig a thai emlékezetpolitika egyik legérzékenyebb pontja.

12.1.1 Az abszolút monarchia válsága

A 19. századi Sziám reformjai – amelyeket az előző alfejezet A 19. századi reformok és a gyarmatosítás elkerülése tárgyalt – olyan központosított államot hoztak létre, amelyben a Chakri-dinasztia uralkodója elvileg korlátlan hatalommal rendelkezett. A gyakorlatban azonban a modernizáció maga is új feszültségeket szült. A bürokrácia gyorsan növekedett, a katonatiszti karban egyre több külföldön tanult fiatal szolgált, a sajtó és a városi értelmiség pedig olyan politikai eszmékkel találkozott, amelyek megkérdőjelezték a monarchia hagyományos legitimációját. A nemzetközi összehasonlításban gyakran “sikeres” gyarmatosításmentes reform útjának árnyoldala az volt, hogy a politikai részvétel intézményei alig fejlődtek: a parlamentarizmus, a választott képviselők és a sajtószabadság hiánya fokozta az elégedetlenséget a modernizálódó elitek körében.

A királyi hatalom személyes jellege különösen élesen vetődött fel VI. Ráma (Vajiravudh, uralk. 1910–1925) és VII. Ráma (Prajadhipok, uralk. 1925–1935) idején. VI. Ráma erőteljesen építette a thai nacionalizmus korai, monarchia-központú változatát, amely a “nemzet–vallás–király” (chat, satsana, phra mahakasat) hármas jelszavában összegződött. E felfogás a királyt a nemzet egységének kizárólagos szimbólumává tette, ám éppen ezzel tette a monarchiát sebezhetővé is: ha az uralkodó valamilyen okból nem tudta ellátni a rárótt szerepet, a rendszer legitimációja töredezhetett. VII. Ráma uralkodásának kezdetén a gazdasági nehézségek és a nemzetközi helyzet romlása közepette a kormányzat takarékossági intézkedéseket hozott, amelyek – különösen a katonatisztek fizetésének csökkentése és a hadsereg létszámának mérséklése – közvetlenül megerősítették az elégedetlen katonai elit mozgósíthatóságát.

A világgazdasági válság 1929–1930-ban elérte Sziámot, súlyosbítva a rizsexport és az állami bevételek visszaesését. A parasztságot adóterhek és eladósodás sújtotta, a városi munkások és hivatalnokok reálbére csökkent, a költségvetés megszorításai pedig tovább csökkentették a hivatali állások vonzerejét. E folyamatokat nem szabad a mai fogalmakkal osztályharcnak

nevezni: a hivatalnokok, katonák és értelmiségiek elégedetlensége nem automatikusan jelentett demokratikus elkötelezettséget, és a paraszti sérelmek sem artikulálódtak országos politikai programmá. Ugyanakkor a források egybehangzóan azt mutatják, hogy a gazdasági válság a királyi kormányzat tekintélyét meggyengítette, és teret nyitott a radikálisabb változást sürgető csoportoknak.

A kritikus mozzanatot a királyi válasz hiánya vagy késlekedése jelentette. VII. Ráma 1932 elején elvben elfogadta az alkotmányozás gondolatát, ám arra hivatkozott, hogy a thai lakosság még nem érett a parlamentáris kormányzásra, és az előkészítést fokozatosan kell végrehajtani. Ez az érvelés a mai történészi értékelés szerint a korabeli, gyarmati korszakban is használt “fokozatosság” diskurzusához illeszkedett, és a Néppárt tagjai számára azt bizonyította, hogy az abszolút monarchia nem fog önként lemondani a hatalomról. Hangsúlyozni kell: a királyi “éretlenségi” érv a maga korában nem szokatlan, és a gyarmati hatalmak is hasonló nyelvezetet használtak saját alattvalóikkal szemben; az 1932-es események ezt a paternalista érvelést utasították el.

12.1.2 A Néppárt (Khana Ratsadon) és az 1932. június 24-i hatalomátvétel

A **Néppárt (Khana Ratsadon)** magját külföldön – elsősorban francia, brit és német katonai akadémiákon, valamint párizsi egyetemeken – tanult fiatal tisztek és hivatalnokok alkották. Két szervezetileg elkülönülő szárny létezett: a katonai vonal, amelyet elsősorban Phraya Phahon Phonphayuhasena és Phraya Song Suradet köré szerveződő tisztek alkottak, valamint a polgári értelmiségiek, akik közül kiemelkedett **Pridi Phanomyong** (Pridi Banomyong), a párizsi jogi tanulmányairól ismert reformer. A csoport létszáma nem pontosan ismert; a kortárs források és a későbbi visszaemlékezések szerint az 1932-es puccsban közvetlenül részt vevők száma néhány tucatra tehető, a szervezet teljes tagsága pedig néhány száz fő lehetett. E számok becslés jellegűek, mivel a Néppárt tagsági nyilvántartása nem maradt fenn teljes körűen, és a kütforrások részben a későbbi politikai küzdelmek fényében retrospektíve alakították át a létszámot.

A puccs közvetlen lebonyolítása 1932. június 24-én, szombaton kezdődött, amikor a király a Hua Hin-i nyaralópalotában tartózkodott, és a főváros katonai vezetése megosztott volt. A Néppárt erői lezárták Bangkok kulcsfontosságú pontjait, elfoglalták a postát, a távírdát és a vasútállomást, majd őrizetbe vették a fővárosban tartózkodó királyi hercegeket és magas rangú katonai vezetőket. A dokumentumok szerint éles lövésre nem került sor; egyes visszaemlékezések említenek kisebb lövöldözést, de nem történt halálos áldozat. Ez a vér nélküliség a későbbi emlékezetpolitikában kulcsszerepet kapott: a Néppárt hívei a legitim alkotmányos átmenet bizonyítékát látták benne, míg a monarchisták a “forradalom” kifejezést elfogadhatatlannak tartották, mivel az esemény szerintük nem volt klasszikus értelemben vett népfelkelés.

A hatalomátvétel napján kiadott kiáltvány a thai történetírás egyik legtöbbet elemzett dokumentuma. A Néppárt deklarációja a királyi elit önkényét, a gazdasági nehézségeket és a külföldi hatalmakkal szembeni kiszolgáltatottságot tette felelőssé az ország romlásáért. A szöveg kifejezetten hangsúlyozta, hogy a csoport a király intézményét nem kívánja eltörölni, ám a király hatalmát alkotmányos korlátok közé kell szorítani. A kiáltvány stílusa a későbbi elemzések szerint a francia harmadik köztársaság retorikáját és a japán Meiji-korszak modernizációs diskurzusát egyaránt magába olvasztotta, ami arra utal, hogy a Néppárt vezetői nemzetközi mintákat ötvöztek. Ugyanakkor fontos, hogy a kiáltvány elképzelése a “népről” (ratsadon) nem azonos a mai demokratikus részvétel fogalmával: a Néppárt a politikai jogokat fokozatosan kiterjesztve képzelte el, és a kezdeti időszakban a hatalmat egy átmeneti, kinevezett közgyűlésre bízta.

A király reakciója mérsékelt volt. VII. Ráma a puccs után pár nappal elfogadta az alkotmányozást, kijelentve, hogy a vérontás elkerülése érdekében együttműködik. A kortárs európai diplomáciai jelentések szerint a király döntését a realitás felismerése mellett az is befolyásolta, hogy a hadsereg jelentős része a Néppárt oldalára állt, vagy legalábbis semleges maradt. A brit, francia és amerikai

követek óvatosan, de tényként fogadták a hatalomváltást; a gyarmatosításmentes Sziám esetében a nagyhatalmak számára a politikai stabilitás fenntartása elsőbbséget élvezett az alkotmányos átmenet támogatásával vagy ellenzésével szemben.

12.1.3 Az ideiglenes alkotmány és a legitimáció átalakítása

A Néppárt a puccs után szinte azonnal kiadott egy ideiglenes alkotmányt, amely az ország történetében először korlátozta a király hatalmát. A dokumentum a következő alapelveket rögzítette: a szuverenitás a "néptől" származik, a király államfő, de a törvényhozás a Néppárt által kinevezett **Nemzetgyűlés** hatáskörébe tartozik, a kormány a Nemzetgyűlésnek felelős, és a királyi előjogok gyakorlásához a kormány ellenjegyzése szükséges. Az alkotmány továbbá kimondta az egyéni szabadságjogokat – így a sajtószabadságot, a vallásszabadságot és a törvény előtti egyenlőséget –, bár e jogok gyakorlati érvényesítése a későbbi évtizedekben erősen korlátozott maradt.

Az ideiglenes alkotmánynak különösen vitatott pontja volt az átmeneti időszak szabályozása. A dokumentum előírta, hogy a lakosság egy részét képviselő választott képviselők mellett a Nemzetgyűlés felét a Néppárt nevezi ki, amíg a lakosság "megfelelő képzettséget" nem szerez. Ezt a rendelkezést a kortárs bírálók a hatalom kisajátításaként értékelték; a Néppárt hívei viszont azzal érveltek, hogy az általános választójog az írástudatlan paraszti tömegek bevonásával kiszolgáltatná a szavazatokat a helyi elöljáróknak és a monarchista erőknek. A történészi konszenzus ezt a vitát ma sem tekinti lezártnak: egyes kutatók az ideiglenes alkotmányt a félperiférias modernizáló elitek tipikus, felvilágosult paternalizmusát tükröző dokumentumként olvassák, míg mások a korlátozott választójogot a Néppárt antidemokratikus vonásaként értékelik.

A legitimáció átalakításában kulcsszerepe volt annak a döntésnek, hogy a Néppárt a királyt a továbbiakban is meghagyta államfőnek. A monarchia alkotmányos keretbe helyezése kettős célt szolgált: egyrészt csökkentette a hatalomátvétel nemzetközi és belső kockázatát, másrészt lehetővé tette a Néppárt számára, hogy a "király a nemzet élén" szimbólumát saját kormányzati legitimitásának erősítésére használja. E gesztus azonban a későbbi évtizedekben visszafelé sült el, mert a monarchia intézménye a politikai küzdelmekben fokozatosan újra megerősödött, és a 21. században ismét a thai politikai tér legvitatottabb szereplőjévé vált – ahogyan azt a későbbi alfejezet A monarchia és a 2020-as tiltakozások tárgyalja.

12.1.4 Pridi gazdasági terve és az első politikai törésvonal

Az 1932-es átmenet első komoly belpolitikai konfliktusát **Pridi Phanomyong** gazdasági reformterve váltotta ki. Pridi 1933 elején terjesztette elő az ún. "gazdasági programot" (thamai setthakit, szó szerint "gazdasági terv"), amely állami földvásárlást, mezőgazdasági szövetkezeteket, társadalombiztosítást és a termőföld állami felügyeletét javasolta. A terv pontos tartalma a fennmaradt dokumentumok alapján nem rekonstruálható maradéktalanul, mert a szöveget később többször módosították, és a Pridi-ellenes propaganda szándékosan torzította. A terv körüli politikai vita azonban pontosan dokumentált: a konzervatívabb katonai és monarchista körök a tervet "kommunistának" bélyegezték, és ezzel Pridit látványosan elszigetelték.

A "kommunista" vád a maga korában nem a mai ideológiai besorolást jelentette, hanem a korabeli globális szorongást fejezte ki. Az 1930-as évek elején a szovjet modell és a kínai polgárháború hírei miatt a "kommunizmus" kifejezés a konzervatív elitek számára a magántulajdon felszámolását és a társadalmi rend felborítását idézte fel. Pridi tervét a vitában részt vevő királyi hercegek és tisztek nem elsősorban a tényleges tartalma, hanem a magántulajdonhoz való viszonya miatt támadták. A történeti elemzés ma már konszenzusos abban, hogy Pridi terve nem volt kommunista abban

az értelemben, hogy nem követelte a termelőeszközök teljes köztulajdonba vételét, ám a korabeli retorikában a “kommunizmus” rugalmasan használt politikai fegyverré vált.

A gazdasági terv vitája eredményeként Pridit rövid időre háttérbe szorították, és az 1933-as év a katonai szárny megerősödését hozta. Ezzel párhuzamosan a király és a Néppárt között is feszültségek alakultak ki. VII. Ráma több lépésben jelezte, hogy az alkotmányos kereteket szűknek érzi, és a királyi előjogok további csökkentését méltánytalannak tartja. A király végül 1935. március 2-án – külföldi tartózkodása alatt – lemondott a trónról. Lemondását azzal indokolta, hogy a Néppárt kormányzati módszerei nem felelnek meg a “szabad és igazságos” kormányzás elveinek, és hogy a királyság intézményét fokozatosan kiüresítik. A lemondás körülményei vitatottak: egyes források szerint a király döntését egészségi állapota is befolyásolta, mások szerint elsősorban politikai tiltakozást kívánt kifejezni. A dokumentált tény, hogy VII. Ráma lemondott, és a trónt unokaöccse, VIII. Ráma (Anand Mahidol, uralk. 1935–1946) örökölte, aki ekkor még gyermek volt, ezért régens tanács gyakorolta a királyi jogköröket.

12.1.5 A katonai politika felemelkedése és a thai nacionalizmus

VII. Ráma lemondása után a politikai hatalom fokozatosan a katonai szárny kezébe került. 1933-ban a monarchista erők egy kísérletet tettek a régi rend visszaállítására (az ún. Boworadet-felkelés, amelyet Phraya Boworadet, a király egykori tanácsadója vezetett). A lázadást a Néppárt hadserege levertette, és ezt követően a katonai vezetők megerősödtek a párton belül. Ez a folyamat két irányban hatott: egyrészt csökkentette a polgári értelmiségiek befolyását, másrészt a hadsereget a thai politika állandó szereplőjévé tette, előrevetítve a későbbi katonai rezsimek logikáját, amelyekről a Katonai rezsimek és a demokrácia ingadozása című alfejezet szól.

A katonai elit felemelkedésével párhuzamosan a thai nacionalizmus új tartalmat kapott. A 20. század első évtizedeinek monarchia-központú nacionalizmusa nem tűnt el, de a Néppárt igyekezett a “nemzet” fogalmát a király helyett az állam intézményeihez kapcsolni. Ennek fontos állomása volt 1939-ben az országnév megváltoztatása: **Sziámról Thaiföldre** (Prathet Thai). A névváltoztatás dokumentált tény, ám értelmezése vitatott. A thai nacionalista narratíva szerint a “Thai” név az etnikai thai közösség ősi és szerves egységét fejezi ki, míg a kritikus történetírás hangsúlyozza, hogy a névváltoztatás a kínai és más nem thai nyelvű közösségek asszimilációjának, illetve a határok újraírásának programjához kapcsolódott. A névhasználat kérdése ma is érzékeny: a jelen könyv a “Thaiföld” nevet használja, de tudatosítja, hogy az 1939 előtti államról a források többsége Sziámként beszél.

A thai nacionalizmus 1930-as évekbeli megerősödése nem redukálható a katonai propaganda egyszerű termékére. A nacionalizmus intézményi csatornákon – iskolai tankönyveken, hivatalos ünnepeken, rádióadásokon és a sajtón – keresztül terjedt, és a városi középosztály, valamint a hivatalnokok egy része aktívan formálta. Ugyanakkor a nacionalizmusnak kirekesztő oldala is volt: a kínai diaszpóra tagjait az 1930-as években növekvő nyomás érte, a thai állampolgárság és a “thaiság” kritériumait pedig egyre inkább a thai nyelv és a thai kulturális gyakorlatok határozták meg. E folyamatok nem mindenki számára jelentettek felemelkedést: a hegyi népek, a muszlim közösségek és a kínai bevándorlók helyzete az asszimilációs politika következtében tovább bonyolódott, ahogyan erre a jelen könyv az Etnikai kisebbségek és állampolgárság című tematikus alfejezetben vissza fog térni.

12.1.6 Nők és a politikai nyilvánosság átalakulása

Az 1932-es átmenet a thai nők politikai helyzetét közvetlenül nem forradalmasította, de a közéletről szóló vitákat élénkítette. A korabeli sajtóban és értelmiségi körökben megjelentek a női

jogokra, az oktatáshoz való hozzáférésre és a családi élet reformjára vonatkozó írások. A Néppárt vezetői közül többen – elsősorban Pridi – támogatták a nők választójogának bevezetését, de az ideiglenes alkotmány ezt nem tette egyértelművé. A nők általános választójogát Sziámban végül 1932-ben nem vezették be; a későbbi, 1932 utáni alkotmányok némelyike fokozatosan terjesztette ki a választójogot, de ennek részleteit a források nem mindig rögzítik pontosan. A történeti irodalomban vitatott, hogy a nők választójoga Sziámban mikor vált teljes körűvé: egyes szerzők az 1930-as évek közepére teszik, mások szerint a gyakorlatban a korlátozott férfi választójoggal párhuzamosan a női választójog csak fokozatosan öltött törvényi formát. Ami bizonyos, hogy a nők politikai részvétele az 1932-es átmenet után lassan, de a közbeszédben mindinkább elfogadott témává vált, és a női értelmiségiek egy része aktívan bekapcsolódott a sajtóvitákba.

A parasztság politikai bevonódása az 1932-es forradalom után nagyon egyenetlen volt. A választójog kezdeti korlátozása miatt a vidéki szegények nagy része hosszú ideig kívül maradt a formális politikai közösségen. Ugyanakkor a Néppárt gazdasági retorikája – amely a földkérdést és a szegénységet központi problémaként nevesítette – mégiscsak megnyitotta a teret a vidéki sérelmek artikulálásához. A parasztság tapasztalatairól közvetlen elsődleges forrás alig áll rendelkezésre: a falusi lakosság írástudatlansága és a szóbeli emlékezet utólagos gyűjtésének hiánya miatt a történetírás elsősorban kormányzati jelentésekből, újságcikkekből és adóösszeírásokból rekonstruálja a paraszti közösségek reakcióit. Ez a forráshiány a 20. századi thai történetírás egyik legnagyobb módszertani nehézsége.

12.1.7 Az 1932-es események utóélete és emlékezetpolitikai vitái

Az 1932-es átmenet értékelése Thaiföldön a 20. század folyamán többször gyökeresen megváltozott, és ez az értékelés ma is a thai politikai identitás egyik legvitatottabb pontja. A Néppárt hatalomra kerülése után a “forradalom” kifejezés használata hivatalos volt, és az 1930-as években állami ünnepségek emlékeztek meg a puccsról. Az 1940-es évek végétől, különösen a katonai rezsimek idején, a hivatalos narratíva fokozatosan eltávolodott a Néppárt örökségétől, és az 1932-es eseményeket egyre inkább “hibás” vagy “szerencsétlen” epizódként kezelte. A 21. században a monarchia szerepének vitáival párhuzamosan az 1932-es forradalom emlékezete újra aktivizálódott: a demokratikus mozgalmak a Néppárt örökségét hivatkozzák meg, míg a monarchista és konzervatív körök az eseményt a nemzeti egység megbontásaként értelmezik.

Emlékezetpolitikai szempontból különösen fontos az 1932-es emlékművek sorsa. A Néppárt idején emelt alkotmány-emlékművek egy részét a későbbi katonai kormányzatok elhanyagolták vagy átértelmezték. A 2020-as tüntetések során a fiatal aktivisták ismét felfedezték az 1932-es évfordulót, és a június 24-i dátum a monarchia hatalmának korlátozását követelő mozgalmak egyik szimbolikus napjává vált. Ezt a folyamatot a A monarchia és a 2020-as tiltakozások alfejezet tárgyalja részletesen, itt elegendő annyit rögzíteni, hogy az 1932-es forradalom emlékezete ma is élő politikai erőforrás, nem pedig lezárt múlt.

12.1.8 Források és bizonytalanságok

Az 1932-es alkotmányos forradalom rekonstrukciója a thai történetírás egyik legjobb forrásadottságú, mégis erősen vitatott területe. Elsődleges forrásként rendelkezésre állnak a Néppárt kiáltványai, az ideiglenes alkotmány szövege, VII. Ráma lemondólevele, a Nemzetgyűlés korai jegyzőkönyvei, valamint brit, francia és amerikai diplomáciai jelentések. Ezek lehetővé teszik az események alapvető kronológiájának pontos rögzítését: a puccs időpontja, a főbb szereplők azonosítása, az alkotmány kibocsátása és a király lemondásának ténye dokumentált. A résztvevők későbbi visszaemlékezései – például Pridi és a katonatisztek írásai – értékes, de érdekelt források: a szerzők politikai pályafutásuk igazolását, illetve ellenfeleik lejáratását is szolgálták.

A legfontosabb bizonytalanságok a Néppárt belső szervezetére, a hatalomátvétel pontos részleteire és a csoport társadalmi bázisára vonatkoznak. A tagság létszáma, a civil és katonai szárny közötti erőviszony, valamint a külföldi befolyás mértéke ma is vitatott. A francia és japán diplomáciai iratok elemzése arra utal, hogy a Néppárt tagjai közül többen tanulmányaik során radikalizálódtak, de nincs bizonyíték arra, hogy a puccsot közvetlenül külföldi hatalom szervezte volna; a külső minták átvétele azonban dokumentálható. Az áldozatok hiánya bizonyos, de hogy a puccs valóban teljesen vér nélküli volt-e, a források apró eltérései miatt nem teljesen egyértelmű. A leggyengébb forrásadottságú terület a vidéki lakosság és a nők tapasztalata: e csoportokról a hivatalos iratok szinte kizárólag felülről szólnak.

A legvitatottabb értelmezési kérdés az, hogy az 1932-es eseményt forradalomnak vagy államcsínynek kell-e nevezni. A thai nyelvben mindkét kifejezés használatos, és a választás a szerző politikai pozícióját tükrözi. A nemzetközi történetírásban a “constitutional revolution” kifejezés terjedt el, de egyes kutatók – különösen a thaiföldi monarchista hagyományhoz közel álló szerzők – az “coup” megnevezést részesítik előnyben. E könyv a “forradalom” kifejezést tényszerűen, attribúcióval használja: az esemény a hatalom legitimációjának radikális átalakulását hozta, de nem járt széles körű népfelkeléssel, ezért a kifejezés tartalma függ a forradalom meghatározásától.

További módszertani nehézség, hogy a thai levéltári források egy része nehezen hozzáférhető, és a 20. század második felének politikai változásai miatt a hivatalos iratok őrzése és válogatása esetenként irányított volt. A történészek ezért gyakran kényszerülnek másodlagos irodalomra, és a nemzetközi kutatás egyes megállapításait nem lehet helyi levéltárakkal ellenőrizni. A jelen szöveg minden létszámadatot és a bizonytalan részletet a fent jelzett korlátokkal közöl; a pontos adatokhoz a thaiföldi Nemzeti Levéltár és a korszakra vonatkozó diplomáciai iratkiadások további kutatása szükséges.

12.1.9 Rövid összefoglaló

- Az 1932. június 24-i Néppárt-féle hatalomátvétel dokumentált tény; vér nélkül, a király távollétében zajlott, és az abszolút monarchia megszűnéséhez vezetett.
- A Néppárt egyaránt tartalmazott katonai és polgári szárnyat; vezetői között Pridi Phanomyong és Phraya Phahon meghatározóak voltak, de a csoport társadalmi bázisa szűk, elit jellegű volt.
- Az ideiglenes alkotmány a szuverenitást a “népre” ruházta, a királyt államfői szerepre korlátozta, és bevezette a képviseleti Nemzetgyűlést, igaz, a választójogot kezdetben korlátozták.
- Pridi gazdasági tervének vitája az első éles politikai törésvonalat hozta; a “kommunista” vád a korabeli ideológiai retorika szerint értendő, és nem bizonyít tényleges kommunista programot.
- VII. Ráma 1935-ben lemondott; a monarchia intézménye megmaradt, de a királyi hatalom tartósan alkotmányos korlátok közé került, miközben a katonai elit fokozatosan megerősödött.
- Az 1930-as években a thai nacionalizmus új intézményi formát öltött, és 1939-ben az országnév Sziámról Thaiföldre változott; ez összefüggött az asszimilációs politikával és a kínai diaszpórára nehezedő nyomással.
- Az 1932-es esemény emlékezete a thai politikában mindmáig vitatott: a demokratikus mozgalmak forradalomként, a monarchista körök gyakran államcsínyként értelmezik; a források lehetővé teszik az alapvető kronológiát, de a résztvevők létszáma, a civil-katonai belső viták és a vidéki lakosság tapasztalata bizonytalan.

12.1.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen gazdasági, társadalmi és intézményi feszültségek magyarázzák, hogy az 1932-es hatalomátvétel nem váltott ki erős monarchista ellenállást a fővárosban?
2. Hasonlítsa össze az 1932-es ideiglenes alkotmány és a korábbi abszolút monarchia hatalomgyakorlási elveit! Mely elemek jelentettek tényleges törést, és melyek voltak folytonosságok?
3. Miért tekinthető Pridi gazdasági terve az 1932-es átmenet első belső válságának? Milyen retorikai és tényleges kérdések váltak szét a vitában?
4. Milyen összefüggés volt az 1932-es alkotmányos átmenet és az 1930-as évek thai nacionalizmusa, köztük az országnév 1939-es megváltoztatása között?
5. Miért nehéz a “forradalom” vagy “államcsíny” kifejezéssel semlegesen illetni az 1932-es eseményeket, és hogyan befolyásolja a jelenkori politika ennek a megnevezésnek a használatát?

12.2 A második világháború és a japán szövetség

Miután 1932-ben az úgynevezett alkotmányos forradalom megdöntötte a szakrális királyi abszolutizmust, Thaiföld – korabeli hivatalos nevén Sziám – belpolitikája a polgári és katonai körök közötti ingatag egyensúlyra épült. Az 1930-as évek végére ebből az egyensúlyból egyre határozottabban emelkedett ki a hadsereg, amelynek vezetője, **Plaek Phibunszongkhram** (thaiul , a továbbiakban Phibun) 1938-ban a miniszterelnöki székbe is beült. Ez a kiindulópont azért meghatározó, mert Thaiföld második világháborús szereplését nem lehet kizárólag a japán nyomás vagy a nemzetközi kényszerpályák felől érteni: a bangkoki vezetés 1941 és 1945 között olyan szövetségpolitikát folytatott, amely egyszerre törekedett revíziós területi célokra, a hadsereg belpolitikai befolyásának megőrzésére és a nominális szuverenitás fenntartására. A háború azonban megosztotta a thai politikai elitet, és a hivatalos japán szövetséggel párhuzamosan egy részben szervezett, részben informális belső ellenállás is kialakult, amely a háború utáni korszak politikai irányválasztását alapvetően befolyásolta.

12.2.1 A Phibun-kormány külpolitikai törekvései a háború előtt

A Japánnal való 1941. decemberi szövetség nem előzmények nélküli, de nem is elkerülhetetlen fordulat. Phibun kormánya az 1938–1941 közötti időszakban tudatosan erősítette a **thai nemzetépítést** és a hadsereg társadalmi presztízsét. Ennek egyik eleme volt a gyarmati hatalmakkal szembeni területi revíziós igény, amely a 19. század végi és a 20. század eleji szerződések következtében veszteségeket szenvedett Sziám önértelmezéséből táplálkozott. A bangkoki vezetés különösen a francia Indokína egyes területeit tekintette „elveszett” területeknek, és 1940–1941-ben, amikor a náci Németország európai győzelmei után a francia gyarmati adminisztráció Nemzeti Franciaország (Vichy-kormány) fennhatósága alá került, Phibun megragadta az alkalmat a revízióra.

Az 1940. november és 1941. január közötti **francia–thai határháború** dokumentált eseménysora rövid, de a thai emlékezetpolitikában máig fontos időszak. A szárazföldön kambodzsai területek, a Mekong mentén pedig laoszi határvidékek kerültek harcba. A konfliktusban a japán diplomácia közvetítésével, 1941. május 9-én Tokióban írták alá a békeszerződést, amelynek értelmében Thaiföld visszaszerezte a nyugat-kambodzsai tartományok egy részét, köztük Battambang és Sziszophon térségét. Ez a siker a thai kormányzat és a hadsereg számára egyszerre jelentett belpolitikai megerősödést és a japán befolyás növekedését. A háborús szövetség későbbi megértéséhez fontos látni, hogy Phibun külpolitikája nem kizárólag ideológiai azonosulásból

közeledett a japánokhoz: a revíziós törekvések és a japán geopolitikai érdekek időlegesen egy irányba mutattak, de a kölcsönös bizalmatlanság már ekkor is jelen volt.

A japán vezetés a délkelet-ázsiai gyarmati területek elleni készülődés során Thaiföldnek kulcsszerepet szánt mind az utánpótlási útvonalak, mind a Maláj-félsziget elleni támadás szempontjából. A thai kormány a japán közeledést a maga eszközeiként igyekezett felhasználni: egyesült államokbeli és egyesült királysági diplomáciai csatornákon keresztül is fenntartotta a kapcsolatokat, és a nyugati hatalmakkal szembeni nyomásgyakorlásra használta a japán lehetőségeket. Arra azonban, hogy a Japán Birodalom 1941 decemberében közvetlen tranzitigényekkel lép fel, a thai politikai elit nem készült fel egységes stratégiával.

12.2.2 Japán bevonulás és a szövetség kialakulása

1941. december 8-án, a Pearl Harbor elleni japán támadással nagyjából egy időben, a japán hadsereg egységei Thaiföld több pontján léptek thai területre, hogy biztosítsák a Maláj-félsziget és Burma irányába vezető hadműveleti útvonalakat. A konkrét hadműveletek néhány óráig tartó, korlátozott fegyveres összetűzéseket eredményeztek, elsősorban a déli partvidéken, például Prachuap Khiri Khan és Nakhon Si Thammarat térségében. A határincidensként is értelmezhető összecsapások halálos áldozatokat követeltek, de pontos számuk a forrásokban vitatott; a hivatalos thai feldolgozások és a japán katonai iratok eltérő keretben mutatják be az eseményeket. A legfontosabb tény: december 8-án, a bevonulást követően a thai kormány a fegyveres ellenállás leállítása mellett döntött, és tárgyalásokba kezdett a japán féllel.

A Thaiföld és Japán közötti **szövetségi szerződés** 1941. december 21-én született meg; a szövetség tehát néhány nappal a japán csapatok thai területen való megjelenését követően jött létre. A szerződés dokumentálta a katonai együttműködést és Thaiföld elköteleződését a japán hadicélok mellett, bár a szöveg részleteit érdemes óvatosan kezelni: nyilvános része a semlegesség és a kölcsönös segítségnyújtás kereteit hangsúlyozta, míg titkos kiegészítő jegyzőkönyvek rendezték a csapatmozgásokat, a gazdasági együttműködést és a területi ígéreteket. A thai fél a japán térnyeréshez való alkalmazkodás és a szuverenitás látszatának megőrzése között egyensúlyozott.

1942. január 25-én Thaiföld – a japán szövetség részeként – hadat üzent az Egyesült Államoknak és Nagy-Britanniának. Ez a lépés fontos különbséget mutatott a két nyugati hatalom későbbi megítélésében: az amerikai kormányzat a hadüzenetet részben japán kényszer eredményének tekintette, míg a brit vezetés a brit gyarmati érdekek elleni thai területi igények miatt kevésbé volt megengedő. A hadüzenet a thai történelem egyik legvitatottabb döntése, és a háború utáni rendezés során is meghatározó maradt.

12.2.3 A háborús együttműködés és a gazdasági kényszerpálya

A szövetség katonai értelme elsősorban abban állt, hogy a japán csapatok a thai vasúthálózaton, kikötőkön és észak-déli útvonalakon keresztül szervezhették meg a burmai front és a maláj hadjárat logisztikáját. A thai kormány a saját hadseregét is mozgósította, és thai csapatok vettek részt a burmai területeken – a mai kelet-mianmari **San-államok** egy részén – 1942 és 1944 között japán irányítás alatt, valamint a karen és más hegyi közösségek által lakott határvidéken. E katonai epizódok értelmezése a mai napig érzékeny, mert a thai csapatok részvétele a brit gyarmati erők ellen és a helyi lakossággal szembeni erőszakos cselekményekben egyaránt értelmezhető; a konkrét felelősségi körök kutatása még nem lezárt.

A háborús időszak gazdasági hatása súlyosan érintette a thai lakosságot. A japán katonai jelenlét, a szállítási igények és a szövetséges légitámadások együtt vezettek infrastrukturális károkhoz,

élelmiszer- és rizshiányhoz, inflációhoz, valamint a kényszermunka jelenségeihez. A **thai–burmai vasút** építése – amelyet gyakran „halálvasútként” emlegetnek, és amelynek építése 1942–1943-ban zajlott – nem thai területen, hanem a japán megszállás alatt álló burmai és thai határvidéken folyt, de thai munkásokat és hadifoglyokat is érintett. A vasútépítés során elhunytak számát a források és a későbbi emlékezetpolitika eltérően becsüli; az áldozatok túlnyomó része brit, ausztrál, holland és más szövetséges hadifogoly, valamint burmai, maláj, tamil és más ázsiai munkás volt. Thaiföld szerepe itt kettős: a bangkoki kormány a japán hadseregnek biztosította a tranzitot, de a vasút közvetlen építési területe és a munkások soraiból elhunytak ügye a japán hadsereg parancsnokságának felelőssége. A thai hivatalos álláspont a háború alatt és után is kerülte a felelősség egyértelmű elismerését.

A Phibun-kormány a háború alatt a **„Thai Nemzet”** retorikáját erősítette, és a thai hadsereg hősi ábrázolása a bangkoki propaganda részévé vált. Ugyanakkor a lakosság jelentős része a japán jelenlétet nem felszabadításként, hanem megszállásként élte meg: a japán katonaság a városi közterületeken, a piacokon és a vidéki úthálózaton mindennapos jelenség volt, és a helyi lakossággal való konfliktusokról széles körben terjedtek beszámolók. A thai kormányzat a japán követelések teljesítése és a belső feszültségek elfojtása között fokozatosan elvesztette a közvélemény egy részének bizalmát.

12.2.4 A belső ellenállás: a Seri Thai és a kettős politika

A háború thai történetének központi fogalma a **Seri Thai** ( ), magyarul „Szabad Thai Mozgalom”. Ez a szervezet nem egységes katonai-politikai erő volt, hanem laza hálózat, amelynek magja thai diplomatákból, diákokból, egyetemi oktatókból és a politikai elit azon tagjaiból állt, akik ellenezték a Japánnal való hivatalos szövetséget. A mozgalom legismertebb alakja **Pridi Banomyong** ( ), az 1932-es alkotmányos forradalom egyik vezetője, ekkoriban kormányzati tisztségeket viselő, de a japán irányzattal szembeforduló politikus volt. Pridi és a Seri Thai a háború alatt kapcsolatot épített a szövetséges hatalmakkal, különösen az amerikai OSS-szel (Office of Strategic Services), és azt az álláspontot képviselte, hogy Thaiföld hivatalos politikája nem azonos a thai nép akaratával.

A Seri Thai tevékenysége több szinten zajlott. A külföldi thai diplomaták közül többen – például az Egyesült Államokban működő **Szeni Pramot** (Seni Pramoj) – nem tettek eleget a hadüzenetnek, és ellenkormányt szerveztek. A belső hálózat pedig információs csatornákat, később pedig fegyveres egységeket hozott létre, amelyek a háború utolsó szakaszában, 1944–1945-ben a japán erőkkel szembeni szabotázsakciókban vettek részt. A Seri Thai pontos létszámát, fegyverkezési szintjét és műveleti hatékonyságát a szakirodalom eltérően ítéli meg: az egyes források tízezres hálózatról beszélnek, de a reguláris fegyveres ellenállás valódi ütőképessége korlátozott volt.

Fontos megjegyezni, hogy a Seri Thai és a Phibun-kormány viszonya nem egyszerű ellenségeskedésként írható le. Phibun szerepe a háború alatt a mai napig vitatott: egyes értelmezések szerint a miniszterelnök tudomásul vette a Seri Thai működését, sőt hallgatólagosan fedezte is, mert ezzel a maga számára is biztosította a háború utáni túlélés lehetőségét. Ezt az álláspontot azonban nem minden történész osztja, és a dokumentált bizonyítékok egy része arra utal, hogy Phibun elsősorban a japán nyomásnak való engedésben volt érdekelt. A thai belpolitika tehát a háború alatt valódi kettős szerkezetűvé vált: a hivatalos kormányzat Japán mellett, a részben informális hálózatok pedig a szövetségesek felé nyitottak. Ez a kettősség nem volt nyilvános, és a japán titkosszolgálatok gyanakvása ellenére sem számolta fel teljesen a kapcsolatokat.

12.2.5 A Phibun-kormány bukása és a háború vége

1944-ben a japán hadi helyzet romlása és a thai gazdasági-társadalmi elégedetlenség együtt vezetett a Phibun-kormány lemondásához. A miniszterelnököt formálisan a parlament bizalmatlansági indítványa buktatta meg 1944 közepén, de a valódi ok összetettebb: a japán szövetség kudarcai, a gazdasági nehézségek és a Seri Thai befolyásának növekedése egyaránt szerepet játszott. Utódja, **Khuang Aphaiwong** ( ), majd egy új polgári kormányzat a japán szövetséget már nem tudta teljes körűen felszámolni, de a nyilvános politikában óvatosan távolodni próbált tőle. A japán hadsereg továbbra is thai területen állomásozott, és a tranzitútvonalak feletti ellenőrzését megtartotta, így a háború utolsó évében Thaiföld helyzete a formális semlegesség és a tényleges japán hatalom közötti szürke zónában maradt.

A japán kapituláció után, 1945 augusztusában Thaiföld a győztes hatalmakkal szembeni rendezés nehéz helyzetével nézett szembe. A francia és brit fél területi visszacsatolást és jóvátételt követelt, a thai politikai elit pedig a Phibun-korszak felelősségét próbálta elhatárolni az ország egészétől. A rendezés kulcsfontosságú dokumentuma az **1946. januári brit–thai megállapodás** volt, amely a háborús károk enyhítésére és a megszállt területek visszaadására irányult. Thaiföldnek le kellett mondania a francia indokínai területekről, amelyeket 1941-ben visszaszerzett, és háborús jóvátételt kellett fizetnie, elsősorban Nagy-Britanniának.

Az 1946-os év a thai belpolitika átmeneti időszaka volt. Pridi Banomyong és a Seri Thai hálózata megpróbálta a háború utáni rendet a polgári demokratikus intézmények irányába terelni, míg a hadsereg vezetői a Phibun-korszak presztízsét részben megőrizve várták a visszatérés lehetőségét. A háború utáni rendezés egyszerre érintette a területi kérdéseket, a gazdasági jóvátételt és a belpolitikai felelősségre vonást, de ez utóbbi szinte teljesen elmaradt: Phibun és a háborús katonai vezetők felelősségének vizsgálata nem vezetett érdemi elszámoltatáshoz, ami hosszú távon a thai politikai kultúra egyik meghatározó vitapontjává vált.

12.2.6 A háború emlékezete és a későbbi politikai felhasználás

A második világháborús thai szerepvállalás emlékezete máig élő és vitatott terület. A thai hivatalos történetírás a 20. század második felében hosszú időn át a Phibun-korszakot a határok megvédésének és a nemzeti érdek védelmének retorikájával keretezte, míg a Seri Thai hagyománya a szabad thai nemzeti ellenállás szimbólumává vált. A két narratíva párhuzamosan van jelen, és a thai közbeszédben a mai napig gyakran az aktuális politikai erőviszonyok szerint hangsúlyozzák egyik vagy másik elemet. A történettudomány számára ez azt jelenti, hogy a thai–japán szövetség megítélésében el kell választani egymástól a dokumentált katonai és diplomáciai eseményeket, a háború alatti belső vitákat, valamint a későbbi emlékezetpolitikai állításokat.

12.2.7 Források és bizonytalanságok

A Thaiföld második világháborús szereplésére vonatkozó ismeretek elsődleges forrásokból, elsősorban japán és brit katonai, valamint diplomáciai iratokból, thai minisztertanácsi jegyzőkönyvekből, a Seri Thai tagjainak visszaemlékezéseiből és amerikai titkosszolgálati anyagokból származnak. Az események alapvető kronológiája dokumentáltnak tekinthető: a francia–thai határháború időpontjai, a japán bevonulás, a decemberi szövetségi szerződés, a hadüzenet és a háború utáni megállapodások elsődleges forrásokból rekonstruálhatók. Ugyanakkor több bizonytalansági tényező is fennáll.

Az egyik legfontosabb vita a thai–japán kapcsolat természetére vonatkozik: egyes történészek a thai szerepvállalást kényszerű kollaborációnak, mások aktív revízionista külpolitikának, megint mások a kettős politika részének tekintik. A Phibun-kormány belső szándékait illetően a források

szelektívek, és a miniszterelnök saját visszaemlékezései a háború utáni önigazolás keretében íródtak. A Seri Thai hálózat mérete és tényleges katonai jelentősége szintén vitatott: a mozgalom résztvevőinek elbeszélései a hősi ellenállást hangsúlyozzák, míg a japán és brit források egy része jóval kisebb, szervezetileg gyenge hálózatot mutat.

A területi kérdésekben a thai–francia határháború emberi veszteségeire vonatkozó adatok nem egységesek. A háború alatti thai gazdasági károk, az infláció és az éhínség kiterjedése statisztikai becslésekből ismert, de a pontos számok országos és regionális szinten eltérőek. A thai–burmai vasúttal kapcsolatos thai felelősség kérdése szintén eldöntetlen a nemzetközi szakirodalomban: a vasút építési területének és a munkások sorsának vizsgálata nem zárult le, és a thai hivatalos állami emlékezet a mai napig alig foglalkozik a saját közreműködés kérdésével. A háború utáni rendezés dokumentumai ugyanakkor viszonylag jól ismertek, mivel a brit külügyminisztériumi anyagok és a thai diplomáciai iratok egyaránt fennmaradtak.

12.2.8 Rövid összefoglaló

- Thaiföld 1941 decemberében, a japán csapatok thai területre lépését követően kötött szövetséget Japánnal, és 1942 januárjában hadat üzent az Egyesült Államoknak és Nagy-Britanniának.
- A Phibun-kormány a háború előtt revíziós területi politika révén már közeledett Japánhoz, és 1941 tavaszán a francia indokínai területek egy részét megszerezte.
- A japán szövetség a thai lakosság számára gazdasági kényszert, inflációt és a japán katonai jelenlét mindennapi terheit hozta, ugyanakkor a bangkoki elit egy része fenntartotta a szuverenitás látszatát.
- A Seri Thai mozgalom Pridi Banomyong és más politikai szereplők vezetésével a szövetségesekkel működött együtt, és a háború alatt részleges kettős politikát hozott létre.
- A Phibun-kormány 1944 közepén lemondott; a háború utáni rendezésben Thaiföldnek vissza kellett adnia a területi szerzeményeket és jóvátételt fizetnie.
- A Phibun-korszak háborús felelősségének elszámoltatása elmaradt, ami a thai politikai élet későbbi konfliktusainak is előzménye lett.
- A thai–japán szövetség értelmezése a mai napig vitatott: a kényszerpálya, a revíziós törekvés és a kettős politika magyarázatai párhuzamosan élnek a történetírásban és az emlékezetben.

12.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen külpolitikai célok vezették a Phibun-kormányt a Japánnal való közeledéshez, és hogyan függött ez össze az 1940–1941-es francia–thai háborúval?
2. Miben állt a thai–japán szövetség gyakorlati katonai és gazdasági jelentősége, és milyen belső feszültségeket generált a thai társadalomban?
3. Hogyan működött a Seri Thai hálózat, és milyen szerepet játszott Pridi Banomyong a háború alatti kettős politika kialakításában?
4. Milyen következményei voltak a háború utáni brit–thai rendezésnek a thai területi követelésekre és a belpolitikai erőviszonyokra?
5. Miért vitatott a thai–japán szövetség természetének megítélése a mai napig, és milyen forrástípusok segíthetnek a különböző értelmezések összevetésében?

12.3 A hidegháború és az amerikai szövetség

A második világháború utáni Thaiföld számára a hidegháború nem külső, távoli konfliktus volt, hanem olyan keret, amelyben a bangkoki katonai-politikai elitek újradefiniálták az ország nemzetközi helyzetét, gazdaságpolitikáját és belső biztonságának alapelveit. Az előző alfejezetben tárgyalt japán szövetség kudarca és a háború végi szövetségesi nyomás után a thai vezetés fokozatosan az Egyesült Államokhoz közeledett. Ez a fordulat nem egyszeri döntés, hanem több lépésben kibontakozó folyamat volt, amelyet a kommunista hatalomátvétel Kínában (1949), a koreai háború (1950–1953), majd az indokínai konfliktusok sürgettek. A hidegháborús amerikai szövetség alapjai ugyanakkor nemcsak a külpolitikában, hanem a gazdasági modernizációban, a hadsereg belső szerepének megerősödésében és a társadalmi egyenlőtlenségek átalakulásában is mély nyomot hagytak.

12.3.1 A hidegháborús fordulat és a SEATO

Thaiföld a második világháború végén kényes diplomáciai helyzetben volt: a japán szövetségesként harcoló Phibun-kormányt a szövetséges hatalmak fenyegetésként kezelték, bár a thai elit egy része párhuzamosan kapcsolatot tartott a szövetségesekkel. A háború után az ország hivatalosan visszaállította a nyugati orientációt, és 1946-ban ENSZ-tag lett. A tényleges hidegháborús fordulatot az 1949-es kínai kommunista győzelem és a koreai háború hozta el: a bangkoki kormány ekkor már a francia indokínai háború költségeihez is hozzájárult (elsősorban diplomáciai és logisztikai támogatással), és megkezdte az amerikai katonai segélyek fogadását. A hidegháborús fenyegetettség-érzékelést felerősítette a thaiföldi kínai közösségen belüli politikai megosztottság és a határ menti térségekben terjedő forradalmi propaganda.

A szövetség intézményes csúcspontja az 1954. szeptember 8-án aláírt manilai szerződés, amely létrehozta a **Délkelet-ázsiai Szerződés Szervezetét (SEATO)**. Thaiföld az alapító tagok közé tartozott, és a szervezet központja Bangkokba került. A SEATO – az Észak-atlanti Szerződés Szervezetétől (NATO) eltérően – nem hozott létre automatikus katonai kötelezettséget, de a tagállamok közötti konzultációt és közös fellépést ígért. Thaiföld számára a tagság elsősorban biztonsági garanciát, amerikai katonai jelenlétet és fejlesztési forrásokat jelentett. A thai kormányzati retorika szerint az ország a „kommunista terjeszkedés” elleni védőbástyaként pozicionálta magát, és ez a szerep vált a hidegháborús legitimáció egyik fő elemévé.

A SEATO létrejöttének közvetlen előzménye az 1954-es Điện Biên Phủ-i francia vereség és a genfi konferencia volt, amely Vietnámot ideiglenesen kettéosztotta. A bangkoki katonai elit – elsősorban Srit Thanarat tábornok, aki 1957–1958-ban és 1958–1963 között gyakorolta a tényleges hatalmat – a „domino-elmélet” helyi változatát vallotta: ha Laosz vagy Kambodzsa kommunista befolyás alá kerül, Thaiföld északkeleti régiója (Isan) is sebezhetővé válik. Ezért a thai kormány aktívan támogatta a laoszi jobboldali erőket, és hozzájárult a CIA által szervezett titkos műveletek logisztikai hátteréhez. A laoszi polgárháború és a „titkos háború” a thaiföldi északkeleti határ mentén új biztonsági dinamikát teremtett, amely etnikai és politikai szempontból egyaránt átrajzolta a térség viszonyait.

12.3.2 A vietnámi háború és a thaiföldi részvétel

Az 1960-as évek közepén a vietnámi háború eszkalációja Thaiföldet az amerikai hadműveletek egyik kulcsfontosságú hátországává tette. Az Egyesült Államok 1962-ben a **Rusk–Thanat-közleményben** adott kifejezett biztonsági garanciát Thaiföldnek; a dokumentum szerint az amerikai kötelezettségvállalás a SEATO keretén túl is értelmezhető volt. Ezt követően az amerikai légierő számos bázist épített ki vagy vett használatba Thaiföldön – például U-Tapao, Ubon,

Udon, Khorat, Takhli és Nakhon Phanom térségében –, amelyek a Vietnámi Demokratikus Köztársaság (Észak-Vietnám) elleni bombázások, a felderítő repülések és a logisztikai műveletek kiindulópontjai lettek. A bázisok pontos számát és kapacitását a szakirodalom eltérően becsüli; a hadműveleti szerep azonban dokumentált tény, amit amerikai katonai iratok és thai kormányzati közlemények is megerősítenek.

Thaiföld nem csupán területet és infrastruktúrát biztosított, hanem katonai kontingenst is küldött Dél-Vietnámba. Az 1967-ben megkezdett **thaiföldi expedíciós haderő** – amelynek létszámát a hivatalos thai források mintegy 11 000–12 000 főre tették, bár egyes becslések ennél alacsonyabb vagy magasabb értékeket is közöltek – elsősorban tüzérségi, logisztikai és biztonsági feladatokat látott el. A részvételt a bangkoki kormány a szövetségesi elkötelezettség bizonyítékaként mutatta be, miközben belső kommunikációjában a délkelet-ázsiai kommunista mozgalmak elleni közös fellépést hangsúlyozta. A vietnámi háborúban elszenvedett thai emberveszteségek száma – elsősorban a tüzérségi egységek harcai során – dokumentált, de a veszteségek és a civil áldozatok elkülönítése a források hiánya miatt bizonytalan.

A háború közvetlen gazdasági hatása is jelentős volt. Az amerikai katonai jelenlét a bázisok környékén megnövelte a helyi keresletet, fellendítette az építőipart, a szolgáltatásokat és a szórakoztatóipart. Egyes thaiföldi városok – például Udon Thani vagy Pattaya – fejlődését a korabeli megfigyelők és a későbbi történészek részben az amerikai katonai kiadásokhoz kötötték. Ugyanakkor ez a fellendülés egyenetlen volt: a vidéki régiók, különösen az északkeleti határ menti tartományok, kevésbé részesültek a közvetlen haszonból, miközben a háború okozta társadalmi feszültségek – így a prostitúció, a kábítószer-forgalom és a hagyományos közösségi viszonyok meglazulása – ott is éreztették hatásukat. A korabeli thai kormányzati retorika a gazdasági növekedést a szövetségi politika eredményeként állította be, a kritikai hangok viszont a katonai jelenlét társadalmi költségeit és az erkölcsi hanyatlást hangsúlyozták.

Az amerikai bázisok jelenléte emellett a thai szuverenitás kérdését is felszínre hozta. A thai közvélemény egy része sérelmezte, hogy az Egyesült Államok a bangkoki kormány előzetes jóváhagyása nélkül is hajtott végre műveleteket, és hogy a bázisok területén a thai joghatóság korlátozott volt. A katonai vezetés viszont a nemzetbiztonságra hivatkozva elutasította a nyilvános vitát. Ezt a feszültséget a következő alfejezet tárgyalja részletesen, mivel az 1970-es évek elejére a bázisok elleni tiltakozás a szélesebb demokratikus mozgalom egyik elemévé vált.

12.3.3 A fejlesztési programok és a gazdasági átalakulás

A hidegháborús szövetség egyik legtartósabb öröksége a gazdasági és infrastrukturális fejlesztési együttműködés volt. Az amerikai **külföldi segélyprogram** (USAID és elődszervezetei) az 1950-es évektől kezdve jelentős összegeket irányított Thaiföldre, elsősorban útépítésre, mezőgazdasági kutatásra, oktatásra és egészségügyi projektekre. Az amerikai katonai segély és a polgári fejlesztési támogatás közötti határ gyakran elmosódott: a thai kormányzat a „biztonság és fejlesztés” összekapcsolásával indokolta a források elosztását, különösen azokban a régiókban, ahol a Thaiföldi Kommunista Párt (CPT) aktivitást mutatott. A fejlesztési programok tehát nem csupán gazdasági célt szolgáltak, hanem a belső biztonságpolitika eszközei is voltak – ezt a kettősséget a szakirodalom egyöntetűen elismeri.

A thai gazdaság az 1960-as években gyors ütemben növekedett. Az adatok forrástól függően eltérnek, de a konszenzusos becslések szerint az éves GDP-növekedés a korszak nagy részében 7–8 százalék körül mozgott, amit a mezőgazdasági export bővülése, a könnyűipar kezdetei és a turizmus fellendülése hajtott. A rizs, a gumi, az ón és a kukorica világpiaci kereslete kedvező feltételeket teremtett; az amerikai katonai kiadások további keresletet támasztottak. A bangkoki kormány aktív állami beruházásokat hajtott végre az energiaszektorban, az úthálózatban és az öntözésben, részben a Világbank és az amerikai ügynökségek hitelével. Ezek a folyamatok

hozzájárultak Bangkok és a középső síkság gyors modernizációjához, miközben a távolabbi régiókban a gazdasági szerkezetváltás lassúbb volt.

A gazdasági növekedés azonban nem csökkentette automatikusan az egyenlőtlenségeket. A vidéki szegénység – különösen Isan északkeleti és az északi hegyvidéki tartományokban – tartós maradt, és a modernizációból származó előnyök elsősorban a bangkoki középosztályt, a katonai és bürokratikus elitet, valamint a kínai származású üzleti csoportok egy részét gyarapították. A mezőgazdasági bérlők és a földnélküli munkások helyzete a művelési technikák átalakulásával egyes térségekben romlott. A vidéki elégedetlenség így már a hidegháború évtizedeiben is táptalajt adott a kormányellenes mozgalmaknak – nemcsak a fegyveres kommunista felkelésnek, hanem a későbbi paraszti szervezkedéseknek is, amelyeket a következő alfejezet elemez.

A társadalmi átalakulás egyik látványos eleme a demográfiai és oktatási expanzió volt. A gyermekhalandóság csökkent, az oktatásba beiratkozottak száma nőtt, és a vidéki fiatalok egyre nagyobb számban kerültek városi iskolákba vagy egyetemekre. Az új, iskolázott rétegek azonban nem feltétlenül azonosultak a fennálló politikai rendszerrel; a bangkoki Thammasat és Chulalongkorn egyetemek hallgatói közül került ki az 1970-es évek ellenzéki mozgalmainak jelentős része. A kormányzati politika a képzést a „nemzeti fejlesztés” eszközeként támogatta, ugyanakkor a politikai ellenvéleményt igyekezett korlátozni – ez a feszültség a korszak végére kiéleződött.

12.3.4 A monarchia szerepe a hidegháborús konszolidációban

A hidegháború évtizedei alatt az 1946-ban trónra lépett **IX. Ráma (Bhumibol Adulyadej, Phumiphon Adunyadet)** fokozatosan a nemzeti egység szimbolikus alakjává vált. A királyi család – elsősorban a király személyes kezdeményezésére – vidékfejlesztési projektek sorát indította el: öntözési, mezőgazdasági, egészségügyi és oktatási programokat hozott létre a határ menti és hegyvidéki régiókban. A királyi projektek a thai kormányzati propaganda szerint „a néphez közel álló monarchia” képét erősítették, és ténylegesen javítottak egyes közösségek életkörülményein. Ugyanakkor ezek a programok a belső biztonsági politikába is illeszkedtek: a hegyi etnikai kisebbségek körében végzett fejlesztési és lojalitáserősítő tevékenység a kommunista befolyás visszaszorítását is célozta. A királyi szerepvállalás tehát egyszerre volt jótékonysági, nemzetpolitikai és hidegháborús biztonsági elem; megítélése a mai thai közbeszédben vitatott, mert a monarchia politikai szerepének későbbi megerősödését is megalapozta.

A monarchia és a katonai elit közötti viszony a hidegháború alatt kölcsönösen előnyös volt. A hadsereg a királyi tekintélyre hivatkozva legitimálta uralmát, míg a királyi intézmény a katonai rezsimek alatt is megőrizte és bővítette társadalmi befolyását. Az 1960-as években a királyi család gyakran szerepelt a nemzeti ünnepeken és a fejlesztési rendezvényeken, ami a hivatalos thai nacionalizmus új, a monarchiát középpontba állító változatát erősítette. Ezt a folyamatot a korszak amerikai diplomáciai iratai is támogatták, mert a királyi intézményt a kommunizmussal szembeni stabilizáló erőnek látták.

12.3.5 A belső biztonsági hadjárat és a kommunistaellenes elnyomás

A thai állam a hidegháborús fenyegetettségre adott válaszként jelentős belső biztonsági gépezetet épített ki. Az 1952-ben elfogadott – később többször módosított – **kommunistaellenes törvény** lehetővé tette a gyanúsítottak bírósági eljárás nélküli letartóztatását, a gyülekezési és sajtószabadság korlátozását, valamint a baloldali szervezetek betiltását. A rendőrség és a hadsereg különböző egységei országszerte figyelték a politikai aktivistákat, szakszervezeteket, diákcsoportokat és a kínai kisebbség egyes szervezeteit. A Thaiföldi Kommunista Párt 1965-ben hirdette meg a fegyveres harcot; a mozgalom elsősorban Isan, az északi hegyvidék és a déli határ

menti dzsungelterületeken épített ki bázisokat. A CPT ereje soha nem érte el a szomszédos országok kommunista mozgalmainak méretét, de a kormányzati hadjárat ennek ellenére széles körű volt.

A belső elnyomás dokumentált tényei közé tartoznak a bírósági eljárás nélküli fogva tartások, a kínzásról szóló beszámolók, a falvak áttelepítése és a katonai műveletek során elkövetett emberi jogi visszaélések. Az áldozatok számát a thai kormány hivatalosan soha nem összesítette, a független kutatók becslései pedig eltérnek; egyes források több száz megölt vagy eltűnt személyről beszélnek, mások ennél magasabb számokat valószínűsítenek. A pontos adatok hiánya részben a levéltárak zártságának, részben a korszak utáni amnesztiáknak köszönhető. A kommunistaellenes hadjáratot a thai kormányzat a nemzetbiztonság érdekében állónak minősítette, a kritikusok – köztük későbbi emberi jogi szervezetek – pedig a politikai ellenzék elhallgattatására irányuló rendszernek tekintették. A két értelmezés együttes bemutatása nélkül a korszak nem érthető meg.

A belső biztonsági programhoz kapcsolódott az ún. **faluvédelmi és fejlesztési stratégia**, amelynek keretében a kormányzat fegyveres falusi őrségeket hozott létre, és a hatóságok a közösségi fejlesztést a lázadás megelőzésének eszközeként használták. Az amerikai támogatással folyó programok célja az volt, hogy a vidéki lakosságot elszakítsák a kommunista mozgalom befolyásától, és lojalitását a bangkoki államhoz kössék. A programok hatékonysága a történészi viták tárgya: egyes értékelések szerint a fejlesztés valóban csökkentette a felkelés társadalmi bázisát, mások szerint viszont a katonai jelenlét és az erőszakos fellépés éppen növelte az elégedetlenséget. A vita azért fontos, mert rávilágít a hidegháborús fejlesztéspolitika kettős természetére: a gazdasági modernizáció és a biztonsági elnyomás nem zárta ki, hanem gyakran feltételezte egymást.

12.3.6 A határ menti etnikai kisebbségek és a regionális feszültségek

A hidegháború alatt a thai állam kiemelt figyelmet fordított az északi és északkeleti hegyvidék etnikai kisebbségeire, akiket a hivatalos nyelvezet gyakran „hegyi törzsekként” emlegetett. A hmong, mien, karen, lahu, akha és más csoportok többsége hagyományos mezőgazdaságból élt, és államhatárokon átnyúló rokoni, kereskedelmi kapcsolatokat tartott fenn. A thai kormányzat ezeket a közösségeket egyszerre tekintette fejlesztési célnak és biztonsági kockázatnak: egyrészt az asszimilációs politikák és az állampolgárság megadásának korlátozása révén próbálta ellenőrizni, másrészt a kommunista mozgalommal való együttműködés gyanúját is rájuk vetítette. A hegyi közösségek egy része ténylegesen kapcsolatba került a CPT-vel, különösen ott, ahol a hagyományos életforma felbomlása és a földhiány miatt elégedetlenség alakult ki. A többség azonban nem politikai okból, hanem a háborús beavatkozás és a gazdasági kényszer miatt szenvedett.

A laoszi polgárháború és a vietnámi konfliktus következtében több százezer menekült érkezett Thaiföldre, elsősorban laoszi, hmong és később kambodzsai csoportok. A thai kormány az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságával (UNHCR) együttműködve táborokat állított fel, de a táborok jogi státusza és az ott élők szabadsága hosszú ideig vitatott volt. A menekültek helyzete a hidegháború egyik kevéssé hangsúlyozott fejezete, pedig a határ menti régiók demográfiáját és társadalmi viszonyait tartósan átalakította. A menekültáborok némelyike évtizedekig működött, és a bennük született gyermekek jogállása évtizedekre megoldatlan maradt – ez a későbbi thaiföldi állampolgársági viták egyik gyökere.

A déli, túlnyomórészt muszlim lakosságú tartományok (Pattani, Yala, Narathiwat, valamint Songkhla egyes részei) a hidegháború idején is a bangkoki kormány biztonsági politikájának fókuszában álltak. A régió történelmi sajátosságai – a korábbi Pattani Szultanátus öröksége, a maláj nyelv és a vallási különbség – már a gyarmati korszak előtt is feszültséget teremtettek. A hidegháborús északkeleti veszély hangsúlyozása mellett a thai kormány a déli határvidéket is

„kommunista befolyás” színterének tekintette, és a helyi muszlim közösségek mozgósítását az amerikai szövetségesek iránti lojalitás szempontjából is megítélte. A déli konfliktus a hidegháború alatt nem öltött az 2000-es évekhez hasonló fegyveres méreteket, de a központosított, bangkoki irányítású modernizáció és a kulturális asszimiláció nyomása már ekkor tartós elégedetlenséget szült.

12.3.7 Gazdasági szerkezetváltás és a városi társadalom átalakulása

A hidegháború évtizedei alatt Thaiföld gazdasága fokozatosan a mezőgazdasági exportálóból egy diverzifikáltabb, iparosodó országgá vált. A kezdeti növekedést a mezőgazdasági termelékenység javulása, a rizsföldek bővítése és a gumiültetvények korszerűsítése alapozta meg. Az 1960-as évektől a bangkoki kormány aktív iparpolitikát hirdetett: könnyűipari üzemek, textilgyárak, élelmiszer-feldolgozó üzemek és később elektronikai összeszerelő üzemek telepedtek le, elsősorban a főváros környékén. Az amerikai katonai jelenlét idején a bázisokhoz kapcsolódó beszállítói hálózatok és szolgáltatások további lendületet adtak a városi gazdaságnak. A fejlődés azonban regionálisan rendkívül egyenlőtlen volt: Bangkok és környéke részesült a beruházások oroszlánrészéből, míg az ország északkeleti és déli részei továbbra is a mezőgazdaságra támaszkodtak, és az infrastrukturális lemaradás tartós maradt.

A városiasodás felgyorsult. Bangkok lakossága az 1940-es évek végétől az 1970-es évek elejéig több mint kétszeresére nőtt, a vidéki elvándorlás pedig a főváros peremkerületein nyomornegyedek kialakulásához vezetett. Az új városi munkásság egy része a modern iparban talált munkát, más része az informális szektorban – kubikosként, árusként, szolgáltatóként – próbált megélni. A munkabérek alacsonyak maradtak, a szakszervezeti jogok korlátozottak voltak, és a kormányzati politika a befektetőbarát környezetet a munkavállalói érdekek rovására is fenntartotta. A nők helyzete különösen ellentmondásos volt: a textil- és elektronikai iparban tömegesen alkalmaztak fiatal női munkásokat, akik alacsony bérért, hosszú műszakokban dolgoztak, miközben a hivatalos diskurzus a „női erények” és a családi szerepek fontosságát hangsúlyozta.

A kínai származású közösség a hidegháború évtizedei alatt fokozatosan integrálódott a thai nemzetállamba, legalábbis a hivatalos retorika szintjén. A második világháború előtti diszkriminatív politikát – amely a kínai iskolák korlátozását, a bevándorlás szigorítását és a kínai nevek thai névre cserélését ösztönözte – a hidegháború alatt részben fenntartották, részben enyhítették. A kínai identitású üzleti csoportok fontos szerepet játszottak a gazdasági növekedésben, és a katonai elitek gyakran szövetkeztek velük. A kínai közösség politikai megosztottsága – a Kínai Népköztársasággal szimpatizáló baloldali csoportok és a Tajvanhoz lojális konzervatív szervezetek között – a thai állam számára biztonsági kérdés volt; a kommunistaellenes hadjárat ezért a kínai iskolák és újságok megfigyelését is magában foglalta. A „kínai gazdasági dominancia” sztereotípiáját a korabeli nacionalista retorika időnként felhasználta, de a korszak végére a kínai származású üzletemberek már a thai politikai és gazdasági elit integráns részét alkották.

12.3.8 Szövetségi érzékenységek és a szuverenitás kérdése

Az amerikai jelenlét kiterjedtsége ellenére a thai–amerikai viszony soha nem volt teljesen harmonikus. A thai katonai vezetés tudatában volt annak, hogy az ország az Egyesült Államok hidegháborús érdekeinek kiszolgálójaként is működik, és igyekezett a szövetséget saját hatalmának megerősítésére fordítani. Az amerikai kormány ugyanakkor időnként elégedetlen volt a thai katonai elitek korrupciójával, a fejlesztési források pazarlásával és az emberi jogi visszaélésekkel, de mindezt a stratégiai érdekek miatt többnyire tolerálta. A két ország közötti feszültségek különösen a thai belpolitikai irányváltások idején éleződtek ki: amikor a bangkoki kormány a

Kínai Népköztársasággal való közeledést fontolgatta, vagy amikor a diák- és munkásmozgalmak az amerikai befolyás ellen tiltakoztak.

A bázisok jelenléte körüli viták jogi és szuverenitási kérdéseket is felvetettek. A thai közvélemény előtt kevéssé ismert, hogy az amerikai erők milyen mértékben rendelkeztek joghatósággal a bázisokon belül, és hogy a közös műveletek irányítása hogyan oszlott meg. Az 1960-as évek végén a thai ellenzék és a sajtó egy része követelte az amerikai katonai jelenlét csökkentését, és vitatta, hogy az ország részvétele a vietnámi háborúban valóban a thai nemzeti érdeket szolgálja-e. A kormányzati válasz a nemzetbiztonsági titoktartás és a cenzúra volt. Ez a vita a következő években a demokratikus átmenet egyik mozgatórugójává vált, és az 1973-as Októbert követően a bázisok fokozatos felszámolásához vezetett.

12.3.9 A korszak mérlege és a továbblépés

A hidegháborús amerikai szövetség tehát egyszerre hozott Thaiföldnek viszonylagos külső biztonságot, jelentős gazdasági növekedést és modernizációs forrásokat, ugyanakkor elmélyítette a katonai elitek hatalmát, a belső biztonsági elnyomást és a regionális egyenlőtlenségeket. A thai kormányzati politika a szövetséget a nemzeti fejlődés motorjának ábrázolta, míg a kritikusok – köztük diákok, értelmiségiek, paraszti szervezetek és a későbbi emberi jogi mozgalmak – azt hangsúlyozták, hogy a „fejlődés” nem pótolta a politikai szabadságot, és az amerikai jelenlét hozzájárult a thaiföldi vidék destabilizálásához. A két álláspont közötti vita a mai napig meghatározza a korszak értékelését, és a történészek is eltérően ítélik meg, mennyire volt Thaiföld önálló cselekvő a szövetségben.

A következő alfejezetben tárgyalt katonai rezsimek és a demokrácia ingadozása közvetlenül e korszak örökségéből nőtt ki: a gazdasági növekedés és a társadalmi mobilitás egy új, városi középosztályt és egyetemi hallgatói réteget hozott létre, amely egyre kevésbé tűrte a hadsereg politikai monopóliumát és az amerikai szövetség feltétel nélküli elfogadását. A thaiföldi hidegháború tehát nem ért véget 1975-ben a vietnámi háború lezárultával; társadalmi hatásai és a belőlük fakadó politikai feszültségek az 1970-es évek válságaiban folytatódtak.

12.3.10 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsősorban a thai és amerikai kormányzati levéltárak, a korabeli sajtó, a nemzetközi szervezetek jelentései, valamint a hidegháborúról készült történeti monográfiák alapján rekonstruálható. A thai külügyminisztérium és a hadsereg iratai részben nyilvánosak, de a belső biztonsági szervek anyagai sokáig zártak voltak, és egy részük ma is az. Az amerikai oldalról a külügyi és katonai iratok nagy tömege kutatható, de a titkos műveletekre vonatkozó dokumentumokat gyakran visszaminősítették vagy megsemmisítették. A legfontosabb bizonytalanságok a következők:

- A thaiföldi bázisok pontos száma, az amerikai katonai létszám és a műveletek részletei a vietnámi háború alatt a források eltérése miatt nem mindig rekonstruálhatók pontosan; a különböző becslések a hivatalos visszaemlékezésektől és a titkosítási szabályoktól függnek.
- A gazdasági növekedésre vonatkozó statisztikák a thai kormány, az amerikai segélyszervezetek és a Világbank eltérő módszertani kiindulópontjai miatt egymástól eltérő értékeket mutatnak; a tendencia iránya azonban egyöntetűen növekedést jelez.
- A belső kommunistaellenes hadjárat áldozatainak számára nincs megbízható hivatalos összesítés, a független becslések tág határok között mozognak, és az áldozatok emlékezete a mai napig politikai vita tárgya.

- A királyi fejlesztési projektek tényleges hatását a történészek eltérően értékelik: egyesek szerint a projektek valóban javították a vidéki életkörülményeket, mások szerint elsősorban a monarchia legitimációját erősítették, és a biztonsági céloknak rendelték alá a fejlesztést.
- A thai kormány „kommunista” minősítései gyakran nem feleltek meg a tényleges ideológiai hovatartozásnak; a korszakban a kifejezést széles körben használták politikai ellenfelek, etnikai kisebbségek és szakszervezeti aktivisták megbélyegzésére, ezért a források értelmezésekor óvatosságra van szükség.

A forráskritika tehát itt különösen fontos: a hidegháborús retorika mind a thai, mind az amerikai oldalon torzíthatja az eseményekről alkotott képet. A történész feladata nem az, hogy a két narratíva közül válasszon, hanem hogy a dokumentált tényeket, a konszenzusos értelmezéseket és a politikai emlékezet állításait elkülönítve mutassa be.

12.3.11 Rövid összefoglaló

1. Thaiföld a második világháború után fokozatosan az Egyesült Államok hidegháborús szövetségesévé vált; az 1954-es SEATO-tagság és az 1962-es Rusk–Thanat-közlemény intézményesítette a biztonsági együttműködést.
2. A vietnámi háború idején Thaiföld területén működtek amerikai katonai bázisok, és thaiföldi kontingens is szolgált Dél-Vietnámban; a háború gazdasági és társadalmi hatásai jelentősek voltak, de egyenlőtlenül oszlottak el.
3. Az amerikai támogatású fejlesztési programok – útépítés, mezőgazdasági modernizáció, oktatás – felgyorsították a thai gazdaság növekedését, de a regionális egyenlőtlenségek tartósak maradtak, és Bangkok javára növelték a szakadékot.
4. A monarchia, különösen IX. Ráma király szerepe a hidegháború alatt megerősödött; a királyi fejlesztési projektek a nemzeti egység és a biztonságpolitika eszközeiként is működtek.
5. A belső kommunistaellenes hadjárat széles körű elnyomással járt: törvényi korlátozások, eljárás nélküli letartóztatások, kínzás és eltűnések dokumentáltak, bár az áldozatok pontos száma vitatott.
6. A határ menti etnikai kisebbségek, a laoszi és kambodzsai menekültek, valamint a déli muszlim közösségek a hidegháborús biztonságpolitika kiemelt célpontjai voltak, ami hosszú távú feszültségeket szült.
7. Az amerikai szövetség társadalmi és politikai vitákat váltott ki; az 1970-es évek elejére a szuverenitási aggodalmak és a demokratikus követelések a korszak katonai dominanciájával szembeni ellenállásba torkolltak.

12.3.12 Önellenőrző kérdések

1. Miért csatlakozott Thaiföld a SEATO-hoz, és milyen biztonsági, gazdasági és politikai előnyöket remélt a szövetségtől?
2. Hasonlítsa össze az amerikai katonai jelenlét gazdasági hasznát és társadalmi költségeit Thaiföldön a vietnámi háború idején! Mely csoportok nyertek, és melyek veszítettek?
3. Hogyan kapcsolódott össze a thaiföldi kormány fejlesztéspolitikája a belső kommunistaellenes hadjárattal? Miért vitatott ennek a kapcsolatnak a megítélése?
4. Milyen szerepet játszott a monarchia a hidegháborús konszolidációban, és miért problematikus e szerep egyoldalúan pozitív vagy negatív értékelése?
5. Milyen forrástípusok alapján rekonstruálható a korszak, és milyen okok miatt maradnak bizonytalanok az áldozatokra és a gazdasági hatásokra vonatkozó adatok?

12.4 Katonai rezsimek és a demokrácia ingadozása

A thaiföldi hidegháborús katonai rezsimek és a demokrácia ingadozásának története nem egyszerűen a hadsereg és a civilek váltakozó harca volt. Az 1973-as és 1976-os események, majd az 1991–1992-es válság azt mutatják, hogy a politikai nyitást és a katonai visszarendeződést egyaránt a hidegháborús kommunistaellenesség, a királyi tekintély, a bangkoki elit, a vidéki tömegek és a diákmozgalom egymásra hatása alakította. A hidegháború és az amerikai szövetség fejezetben tárgyalt katonai–amerikai kapcsolat itt vált belső politikai erőforrássá: a hadsereg vezetői a „kommunista veszély” retorikájával igazolták a hatalomgyakorlást, miközben a gazdasági növekedés új társadalmi rétegeket és új elvárásokat hozott létre. Az alábbi alfejezet ezt a törékeny, sokszor erőszakkal megszakított demokratizálódási folyamatot követi végig.

12.4.1 A katonai dominancia és az 1973 előtti politikai szerkezet

Thaiföld 1950-es évek végétől a 1970-es évek elejéig tartó időszakát a **katonai rezsim** (military regime) folyamatos, de nem kizárólagos hatalomgyakorlásaként írhatjuk le. Az 1957-es puccsal hatalomra jutó **Szari Thanarat** (Sarit Thanarat) és az 1963-as halála után következő **Thanom Kittikacsorn** (Thanom Kittikachorn) – gyakran szövetségben **Praphasz Csarusztien** (Praphas Charusathien) belügyminiszterrel és rendőrtábornokkal – a kommunistaellenességet, a királyi tekintélyt és a fejlesztési politikát kapcsolta össze. A rezsim az **1968-as alkotmány** elfogadása után 1969-ben választást engedett, de a parlament csak korlátozott jogkörökkel működött, és a hadsereg vezetői továbbra is a kormány kulcspozícióit tartották meg.

1971 novemberében Thanom és Praphasz **önpuccsot** (self-coup) hajtott végre: felfüggesztette az alkotmányt, feloszlatta a parlamentet, és a **Forradalmi Tanács** (Revolutionary Council) nevű testületre ruházta a hatalmat. A hivatalos indoklás a „nemzetbiztonság” és a kommunista fenyegetés volt; a gyakorlatban a választott képviselők korlátozása és a hadsereg belső pozícióharcainak kezelése is szerepet játszott. A hidegháború alatti amerikai katonai jelenlét – thai légibázisok, logisztikai támogatás a vietnámi háborúhoz – gazdasági és politikai értelemben is megerősítette a bangkoki katonai elitet, ugyanakkor vidéken, különösen az északkeleti régióban, a kormányzati erőszak és a fejlesztési programok egyenlőtlensége a **thaiföldi kommunista párt** (Communist Party of Thailand) gerillaháborúját táplálta.

Ebben a helyzetben a **diákmozgalom** (student movement) elsősorban a Thammasat és más egyetemek hallgatói révén vált kritikai erővé. A diákok nem egységesen kommunisták voltak; követeléseik kezdetben alkotmányos reformra, a választások megtartására és a korrupció elleni fellépésre vonatkoztak. A mozgalom része volt annak a szélesebb **civil társadalmi ébredésnek**, amely a gyors gazdasági növekedés, az urbanizáció és a sajtó viszonylagos bővülése nyomán alakult ki.

12.4.2 Az 1973. októberi diáklázadás és a rövid demokratikus korszak

1973 októberére a diákok és értelmiségiek tüntetései országos méretűvé váltak. Közvetlen kiváltó ok az volt, hogy a kormány letartóztatott tizenhárom aktivistát, köztük **Thirayuth Bunmee** (Thirayuth Boonmee) egyetemi hallgatót, akik a katonai rezsim alkotmányos korlátait bírálták. Október 13-án több százezren gyűltek össze Bangkokban, és a **Thammasat Egyetem** környékén, valamint a királyi palota közelében követelték a letartóztatottak szabadon bocsátását és az alkotmány visszaállítását.

Október 14-én a tüntetés erőszakba torkollott. A rendőrség és a hadsereg egységei lőfegyverrel oszlatták a tömeget; a halálos áldozatok számát a hivatalos thai források 77 főre tették, de

független becslések ennél magasabb számról is beszámolnak – a pontos áldozatszám a mai napig vitatott. A **Bhumibol Aduljadezs** (Bhumibol Adulyadej) király televíziós beszédben szólította fel a feleket az erőszak beszüntetésére, és a katonai vezetők – Thanom, Praphasz és Thanom fia, **Narong Kittikacsorn** (Narong Kittikachorn) – még aznap este bejelentették távozásukat az országból. A király **Szánja Thammaszak** (Sanya Dharmasakti) jogászprofesszort, a Thammasat Egyetem rektorát nevezte ki miniszterelnöknek.

Az 1973-as eseményeket a thai demokratikus emlékezet a **„népi forradalom”** vagy **„októberi események”** kifejezésekkel tartja számon; a hadsereg hivatalos álláspontja és a konzervatívabb értelmezés ezzel szemben hangsúlyozza a király közvetítő szerepét és a folyamat békés lezárását. Tény azonban, hogy a katonai vezetők távozása után rövid, de valódi politikai nyitás kezdődött: 1974-ben új alkotmányt fogadtak el, választásokat tartottak, és a sajtó, a szakszervezetek, valamint a parasztmozgalmak korábban nem tapasztalt szabadságot élveztek.

A demokratikus időszak azonban rendkívül polarizált volt. A választások nyomán létrejött koalíciós kormányok – előbb **Széni Pramodzs** (Seni Pramoj), majd fivére, **Kukrit Pramodzs** (Kukrit Pramoj) vezetésével – szembesültek a hadsereg és a konzervatív elitek ellenállásával. A baloldali és parasztmozgalmak megerősödését a jobboldal és a hadsereg a kommunista hatalomátvétel előszobájaként értelmezte. Félkatonai csoportok, köztük a **Vörös Gaur** (Red Gaurs) nevű szélsőjobboldali milícia, rendszeresen támadtak diák-, munkás- és parasztszervezetekre. A politikai erőszak fokozódása aláásta a demokratikus intézmények amúgy is törékeny legitimitását.

12.4.3 Az 1976. októberi mészárlás és a katonai visszarendeződés

1976-ra a politikai helyzet pattanásig feszült. A baloldal és a diákmozgalom tiltakozott **Thanom Kittikacsorn** visszatérése ellen, aki 1976 szeptemberében szerzetesként lépett be az országba – ez a lépés a jobboldal provokációjaként és a katonai restauráció előkészítéseként értelmezhető. A Thammasat Egyetemen a diákok békés tüntetést tartottak, amelynek során egy vitatott tartalmú, a trónöröklést érintő plakát és színdarab körüli híresztelés fokozta a feszültséget. A kormánypárti sajtó és a jobboldali rádió a diákokat hazaárulással és a monarchia megsértésével vádolta – ez a **lese-majeste** (királysértés) vádjának politikai felhasználását mutatja.

Október 6-án a rendőrség, a határőrség és a Vörös Gaur milícia támadást indított a Thammasat Egyetem kampuszán. A támadás során a diákokat megverték, lőfegyverrel és gránátokkal öltek meg, holttesteket gyaláztak meg, egyes dokumentált beszámolók szerint akasztásokra is sor került. A hivatalos thai álláspont 46 halottról és több száz sebesültről szól; független történészi és újságírói becslések ennél jóval magasabb, több száz halottról is beszámoltak. Az áldozatok pontos száma máig nem ismert, mert a holttestek egy részét elégették vagy eltüntették, és a katonai kormányzat korlátozta a független vizsgálatot. Az 1976. október 6-i eseményt a kritikai történetírás és a nemzetközi emberi jogi szervezetek **mészárlásként** írják le; a thai hivatalos narratíva hosszú ideig elhallgatta vagy a „rend helyreállításaként” keretezte.

A mészárlás napján a hadsereg puccsot hajtott végre, eltávolította a választott kormányt, és **Thanin Kraivicsien** (Thanin Kraivichien) konzervatív jogászt nevezte ki miniszterelnöknek. A Thanin-kormány szigorú antikommunista politikát folytatott, betiltotta a baloldali szervezeteket, cenzúrázta a sajtót, és széles körű letartóztatásokat hajtott végre. A politikai rezsim ismét a hadsereg és a Királyi Palota szövetségére támaszkodott. A megtorlás elől több ezer diák, értelmiségi és munkásaktivisták csatlakoztak a thaiföldi kommunista párthoz, és a dzsungelbe menekültek – ez paradox módon megerősítette a kommunista felkelést, de a párt ideológiai és belső vitái, valamint a kínai–szovjet szakítás thaiföldi hatásai miatt a gerillamozgalom nem vált országos fenyegetéssé.

12.4.4 A Prem-korszak: fél-demokrácia és gazdasági átalakulás

1977-ben egy újabb katonai puccs eltávolította Thanint, és **Kriangsak Csomanan** (Kriangsak Chomanan) tábornok lett a miniszterelnök. Kriangsak fokozatosan enyhített a politikai elnyomáson, és 1979-ben új alkotmányt és választásokat engedélyezett. 1980-ban a hadsereg főparancsnoka, **Prem Tinszulanon** (Prem Tinsulanonda) vette át a kormányfői posztot, aki 1988-ig irányította az országot. A **Prem-korszak** (Prem era) meghatározó politikai modellje a **„fél-demokrácia"** (semi-democracy) volt: működött a parlament, választásokat tartottak, de a hadsereg továbbra is meghatározta a kül- és biztonságpolitika, valamint a belügyi tárca kereteit, és a kormányfő személyét 1983-ig a király, illetve a katonai elit jelölte ki, nem pedig a választási eredmény.

Prem időszakában gazdasági liberalizáció és jelentős növekedés ment végbe. A külföldi működőtőke beáramlása, a textil- és elektronikai ipar fejlődése, valamint a turizmus bővülése új vállalkozói és középosztálybeli rétegeket hozott létre. A vidéki lakosság egy része továbbra is kimaradt a növekedésből, és az északkeleti szegénység, valamint a bangkoki központúság később a politikai konfliktusok meghatározó tényezőjévé vált. A kommunista felkelés az 1980-as években fokozatosan hanyatlott; a párt 1983-ban bejelentette a fegyveres harc feladását, ami lehetővé tette a kormány számára, hogy csökkentse a katonai szerepvállalás belső legitimációját.

1988-ban választást tartottak, és először alakult olyan kormány, amelynek miniszterelnöke, **Csaticsai Csoonhavan** (Chatichai Choonhavan) parlamenti képviselőként nyerte el a posztot. A Csaticsai-kormány a gazdasági növekedést és a regionális kapcsolatokat helyezte előtérbe, ugyanakkor a hadsereg bizalmatlansága gyorsan nőtt a civil kormányzattal szemben, amelyet korrupcióval és a katonai költségvetés csökkentésével vádoltak.

12.4.5 Az 1991–1992-es válság: puccs, tüntetések és a „fekete május"

1991. február 23-án a hadsereg **Nemzeti Békefenntartó Tanács** (National Peace Keeping Council, NPKC) néven puccsot hajtott végre, megdöntötte Csaticsai kormányát, felfüggesztette az 1978-as alkotmányt, és **Anand Panyaracsun** (Anand Panyarachun) korábbi diplomatát, üzletembert nevezte ki ideiglenes miniszterelnöknek. Anand technokrata kormánya rövid idő alatt több reformot hajtott végre, és viszonylag széles körű támogatást élvezett a bangkoki középosztály körében. A puccs vezetői közül a hadsereg főparancsnoka, **Szucsinda Kraprajun** (Suchinda Kraprayoon) ígéretet tett arra, hogy nem tölt be miniszterelnöki posztot.

Az 1992. márciusi választás után azonban a katonai pártok koalíciója Szucsindát választotta miniszterelnöknek, amit a demokratikus ellenzék és a civil társadalom széles körben a puccs legitimálásának és a demokrácia kijátszásának tekintett. Áprilisban **Csamlong Szrimuang** (Chamlong Srimuang) volt bangkoki kormányzó és a **Palang Dharma Párt** vezetője éhségsztrájkot kezdett, majd a tüntetések Bangkok utcáin és a Szanam Luang téren gyorsan tömegmegmozdulássá nőttek. A kormány május 17-én rendkívüli állapotot hirdetett, és a hadsereg éles lőfegyverrel oszlatta a békés tüntetést.

Az 1992. május 17–20. közötti eseményeket a thai emlékezet **„fekete május"** (Black May,) néven tartja számon. A hivatalos adatok szerint legalább 52 halott és több száz sebesült volt, független becslések ennél magasabb áldozatszámról is beszámolnak. A nemzetközi nyomás, a királyi beavatkozás és a gazdasági elit aggodalma végül Szucsinda lemondásához vezetett. A **Bhumibol Aduljadezs** király televíziós szereplése – amelyben Szucsindát és Csamlongot egymás mellett, térdelő helyzetben szólította fel a konfliktus lezárására – a thai emlékezetben meghatározó pillanat, ugyanakkor a király politikai közvetítő szerepe a demokrácia és a monarchia viszonyának későbbi vitáiban is központi elemmé vált.

A válság után Anand Panyaracsun ismét ideiglenes kormányt alakított, majd az 1992. szeptemberi választáson a **Demokrata Párt** nyert, és **Csuan Leekpai** (Chuan Leekpai) lett a miniszterelnök. Az 1992-es események hosszú távú következménye az volt, hogy a hadsereg közvetlen politikai szerepvállalása visszaszorult, de a puccsok lehetősége nem tűnt el. A katonai vezetők befolyása a **szenátusban**, a biztonsági szervekben és az állami vállalatokban továbbra is fennmaradt, és a politikai rendszer 1997 előtti alkotmányos keretei nem szüntették meg a hadsereg intézményes hatalmát.

12.4.6 A demokratizálódás törékeny alapjai

A demokratizálódás törékeny útja több strukturális feszültséget hagyott maga után. Először is, a **hadköteles és hivatásos hadsereg** továbbra is a „nemzet, vallás, király" hármas eszméjét tekintette alapvető küldetésének, és a kommunistaellenesség lecsengése után is fenntartotta a belső rend védelméről szóló, gyakran a politikai semlegességet meghaladó szerepfelfogását. Másodszor, a **királyi tekintély** (royal authority) politikai tartalékként működött: a puccsok és a demokratikus átmenetek idején a király személye és a Palota közvetítő szerepe egyszerre biztosította a stabilitást és korlátozta a választott intézmények autonómiáját. Harmadszor, a **bangkoki középosztály** és a vidéki szavazók közötti gazdasági és kulturális törésvonal egyre inkább politikai tartalmat kapott – ez a feszültség az 1990-es évek végétől a későbbi sárga–piros konfliktusban teljesedett ki, amelyről a következő fejezetben lesz szó.

Az 1973–1992 közötti időszak tanulsága az, hogy a demokratikus intézmények akkor is törékenyek, ha a választások és a parlament formálisan működnek. A katonai hatalomgyakorlás nem egyetlen ideológiára épült: a hidegháborús kommunistaellenesség, a királyi legitimitás, a gazdasági növekedés ígérete és a bürokratikus elit érdekei mind hozzájárultak ahhoz, hogy a demokrácia időszakosan visszaszoruljon. A tüntetések és a civil társadalmi mozgalmak – 1973-ban, 1976-ban és 1992-ben – képesek voltak rákényszeríteni a katonai elitet a politikai nyitásra, de az erőszak ára mindhárom alkalommal rendkívül magas volt, és az áldozatok emlékezete máig vitatott.

12.4.7 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet a thai politikatörténet standard kronológiájára támaszkodik: a puccsok, a kormányváltások és az alkotmányos reformok időpontjai dokumentált tények. Az 1973-as, 1976-os és 1992-es erőszak eseményeinek alapvető lefolyása – a tüntetések, a katonai fellépés, a halálos áldozatok – elsődleges forrásokkal (korabeli sajtó, hivatalos közlemények, szemtanúk beszámolói) és másodlagos történészi munkákkal alátámasztható. Ugyanakkor több ponton jelentős bizonytalanság és értelmezési vita áll fenn.

Az áldozatszámok mindhárom eseménynél vitatottak. Az 1973. októberi áldozatok hivatalos száma 77, de a független becslések ennél magasabbak; az 1976. októberi hivatalos 46 halottól kezdve a becslések több százig terjednek, és a holttestek egy részének eltüntetése miatt a teljes szám nem ismert; az 1992. májusi „fekete május" áldozatszáma is 52 és több száz között mozog a forrásoktól függően. A könyv ezeket az eltéréseket a források eltérő hozzáférése, a hivatalos cenzúra és a politikai emlékezet sajátosságaival magyarázza.

A király szerepe mindhárom válságban dokumentált tény – televíziós beszédek, politikai találkozók –, de a királyi közvetítés értelmezése élesen vitatott. A demokratikus emlékezet és a kritikai történetírás egy része szerint a királyi beavatkozás a katonai elittel való hallgatólagos szövetségen alapult, és hosszú távon a választott kormányokkal szembeni hatalmi ellensúlyt erősítette. A konzervatív és monarchista értelmezés ezzel szemben a királyt a nemzeti stabilitás megmentőjeként ábrázolja. A könyv ezeket a nézőpontokat bemutatja, de nem foglal állást.

Az 1976-os októberi esemény kapcsán különösen fontos a megnevezések vitája. A „mészárlás” kifejezést a nemzetközi emberi jogi szervezetek és a kritikai történetírás használja; a thai hivatalos narratíva hosszú ideig a „rend helyreállítását” hangsúlyozta, és egyes konzervatív szerzők a diákmozgalom kommunista jellegét emelik ki. A könyv ezt a szembenállást attribúcióval közli, és a dokumentált erőszakot tényként kezeli, anélkül, hogy a politikai felelősséget kollektív módon osztaná ki.

A hadsereg belső viszonyaira, a puccsok mögötti konkrét döntéshozatalra vonatkozóan a levéltári források részben hozzáférhetők, de a thaiföldi katonai és királyi archívumok kutatása korlátozott. A kommunista párt szerepéről és a gerillaháborúról szóló ismereteink aszimmetrikusak: a kormányzati és katonai források bőségesek, míg a felkelők belső dokumentumai kevésbé állnak rendelkezésre. A gazdasági és társadalmi átalakulás adatai – GDP-növekedés, urbanizáció, szegénységi mutatók – világbanki és thaiföldi statisztikai hivatali becsléseken alapulnak, és az egyes mutatók módszertani bizonytalanságát az összehasonlító fejezetek tárgyalják.

12.4.8 Rövid összefoglaló

- Thaiföldön a hidegháború alatt a hadsereg a kommunistaellenesség és a királyi tekintély kombinációjával tartotta fenn hatalmát; az 1971-es önpuccs és az 1968-as alkotmány korlátozott demokratikus intézményeket eredményezett.
- Az 1973. októberi diáktüntetések és az erőszakos oszlatás nyomán a katonai vezetők távoztak, és rövid demokratikus időszak kezdődött, amelyet az 1974-es alkotmány és választások jellemeztek.
- A demokratikus nyitás polarizálódással és jobboldali erőszakkal járt; 1976. október 6-án a Thammasat Egyetemen a rendőrség és félkatonai csoportok támadása mészárlásként ismert, áldozatszáma vitatott.
- A mészárlás után puccs, majd a Prem-korszak fél-demokráciája következett: parlament működött, de a hadsereg meghatározó politikai erő maradt, miközben a gazdasági növekedés új társadalmi rétegeket hozott létre.
- Az 1991-es puccs, majd az 1992. májusi „fekete május” tüntetések és erőszak nyomán a hadsereg közvetlen kormányzati szerepe visszaszorult, és 1992 őszén választott polgári kormány alakult.
- A demokratizálódás törékeny maradt; a hadsereg intézményes hatalma, a királyi közvetítő szerep és a bangkoki-vidéki törésvonalak a későbbi politikai konfliktusok alapjává váltak.

12.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze az 1973-as és az 1992-es válságot abból a szempontból, hogy milyen szerepet játszott a királyi beavatkozás, és milyen következményekkel járt a katonai hatalom visszaszorulására!
2. Miért nevezhetjük a Prem-korszakot „fél-demokráciának”, és milyen gazdasági-társadalmi folyamatok erősítették a demokratikus átmenet iránti nyomást?
3. Milyen forrástípusok támasztják alá az 1976. október 6-i események dokumentált tényeit, és miért vitatott az áldozatszám és a „mészárlás” megnevezés?
4. Miben különbözött az 1991-es puccs az 1971-es önpuccstól a politikai környezet és a nemzetközi reakciók szempontjából?
5. Melyek voltak a thaiföldi demokratizálódás legfontosabb strukturális akadályai 1973 és 1992 között, és hogyan kapcsolódnak ezek a későbbi sárga–piros konfliktushoz?

13 Thaiföld 1992-től napjainkig

13.1 A gazdasági csoda és az 1997-es válság

Az 1992. májusi demokratikus fordulat után Thaiföld politikai rendszere rövid időre a civil kormányzás felé mozdult el, miközben a gazdaság már évek óta a világgazdaság egyik leggyorsabban növekvő ágazataként működött. A fejezet azt vizsgálja, hogyan alakult ki a thai gazdasági csoda, milyen tényezők tették lehetővé az exportvezérelt növekedést, és miért vált ez a modell az 1997-es ázsiai pénzügyi válság egyik első áldozatává. A válság nem csupán gazdasági törés volt: átformálta a thai társadalom belső egyenlőtlenségeit, a politikai elittel szembeni bizalmat, és előkészítette a 2000-es évek populista fordulatát. A témát ezért nem lehet a makrogazdasági mutatókra szűkíteni, mint ahogyan a gazdasági csoda korábbi narratíváját sem lehet kritikátlanul átvenni: a növekedés eredményeit és költségeit egyszerre kell tárgyalni, mert a válság éppen azokból a strukturális feszültségekből fakadt, amelyeket a csoda idilli képe hosszabb ideig elfedett.

13.1.1 A gazdasági csoda építőkövei

A thai gazdasági növekedés gyorsulása az 1950-es évek végétől fokozatosan bontakozott ki, de igazi lendületet az 1970-es évek végén és az 1980-as évek második felében kapott. A második világháború utáni évtizedekben Thaiföld elsősorban agrárgazdaság volt: a rizstermelés, a kaucsuk és az ón exportja biztosította a devizabevételek jelentős részét. A hidegháború alatti amerikai katonai jelenlét és a szövetségi politika infrastrukturális beruházásokat hozott, de az ipari kibontakozás kezdetben lassan haladt.

Az 1985-ös **Plaza-egyezmény** (Plaza Accord) fordulópontot jelentett. Az Egyesült Államok, Japán, az NSZK, Franciaország és az Egyesült Királyság pénzügyminiszterei megállapodtak a dollár leértékeléséről, ami a japán jen gyors felértékelődéséhez vezetett. A japán vállalatok számára ez drágította a hazai termelést, ezért tömegesen kerestek alacsonyabb költségű termelési helyszíneket. Thaiföld vonzó célponttá vált: viszonylag stabil politikai környezete, olcsó munkaerője, nyitottabb gazdaságpolitikája és földrajzi közelsége egyszerre hatott. A közvetlen külföldi működőtőke-befektetések (FDI) nagy része elektronikai összeszerelő üzemekbe, autóipari beszállítói és textilipari kapacitásokba áramlott. A becslések szerint a japán vállalatok thai beruházásai az 1985-ös szint többszörösére ugrottak; a pontos értékek forrásonként eltérnek, de a hirtelen tőkeáramlás minden elemzésben központi szerepet kap.

A növekedés belföldi feltételei is adottak voltak: a demográfiai átmenet bővülő munkaképes korú népességet eredményezett, a vidéki mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő a városi iparba és a szolgáltató szektorba áramlott, a közoktatás alapfokú kiterjesztése pedig lehetővé tette, hogy nagy számban kerüljenek ki betanított és félképzett munkavállalók. Az 1980-as évek végén és az 1990-es évek első felében a thai bruttó hazai termék (GDP) évi átlagos növekedése gyakran idézett módon 8 és 10 százalék között mozgott. Ezt a számot a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap (IMF) statisztikái egyaránt megerősítik, bár az egyes évek közötti ingadozások miatt a hosszabb időszakra számított átlagot jobb hozzávetőlegesnek tekinteni.

Az **exportvezérelt iparosítás** (export-oriented industrialization) modellje a vámszabad övezetekre, a bérmunkára, az importált nyersanyagokra és a külföldi technológiára épült. A textil-,

ruházati, elektronikai és élelmiszeripari kivitel értéke folyamatosan emelkedett; a mezőgazdaság részesedése a GDP-ből fokozatosan csökkent. A turizmus szintén jelentős devizaforrássá vált: a thaiföldi tengerparti üdülőhelyek és a bangkoki városi turizmus a régió egyik leglátogatottabb desztinációjává tette az országot. A jövedelmek emelkedése a fogyasztási cikkek iránti belföldi kereslet növekedését is elhozta; a bangkoki középosztály megerősödött, és az ingatlanpiac felfutott.

A csoda narratívája azonban szelektív képet mutatott. A növekedés térben rendkívül egyenlőtlenül oszlott el: Bangkok és a keleti partvidék ipari központjai koncentrálták a beruházásokat, míg a távoli északkeleti és déli vidékek jelentős része továbbra is alacsony jövedelmű agrárterületként működött. A hivatalos szegénységi mutatók ugyan drámai javulást jeleztek – a szegénységi ráta az 1980-as évek eleji 50-60 százalék körüli szintről az 1990-es évek közepére 10 százalék alá csökkent egyes becslések szerint –, de ezek a mutatók módszertani viták tárgyát képezik, és nem tükrözik maradéktalanul a jövedelmi egyenlőtlenségek fennmaradását. Ráadásul a növekedés környezeti költségei – erdőirtás, vízszennyezés, a Bangkok-medence levegőminőségének romlása – már az 1990-es években láthatók voltak, miközben a területi tervezés és a környezeti szabályozás gyenge maradt.

13.1.2 A pénzügyi liberalizáció és a sérülékenység

A gazdasági csoda finanszírozása fokozatosan elmozdult a hagyományos banki betétgyűjtésről a nemzetközi tőkepiacok felé. Thaiföld a 1990-es évek elején csatlakozott a globális pénzügyi liberalizációs hullámhoz, hogy Bangkokot regionális pénzügyi központtá tegye. 1993-ban létrehozták a **Bangkok International Banking Facilities** (BIBF) rendszert, amely lehetővé tette a belföldi bankoknak és pénzügyi társaságoknak, hogy külföldi devizában, elsősorban amerikai dollárban vegyenek fel hiteleket és nyújtsanak belföldi kölcsönöket. A cél a külföldi tőke bevonása volt; a gyakorlatban azonban a rövid lejáratú dollárhitelek tömeges beáramlását hozta. A thai pénzintézetek a külföldi hitelt hazai valutában, bahtban adták tovább, elsősorban ingatlanfejlesztésre és vállalati beruházásokra. Ez a devizakockázatot nagyrészt a thai gazdaságra hárította, miközben a kölcsönfelvevők gyakran nem fedezték a baht árfolyamának esetleges leértékelődéséből fakadó veszteséget.

A monetáris keretrendszer kulcsa a baht dollárhoz kötött kosárárfolyama volt. A **Thaiföldi Bank** (Bank of Thailand, BOT) a valutát nagyrészt az amerikai dollárhoz rögzítette, ami kiszámíthatóságot adott a külföldi befektetőknek, de lehetetlenné tette az önálló kamatpolitikát, miközben a tőkemozgásokat fokozatosan liberalizálták. A gazdaság túlfűtöttsége – a gyors ingatlanáremelkedés, a részvénypiaci szárnyalás, a túlzott hitelfelvétel – a rögzített árfolyam mellett nem tudott lehűlni: a jegybank kamatot emelhetett volna, de ez még több külföldi tőkét vonzott volna be.

A makrogazdasági mutatók romlása az 1996-os év során vált egyértelművé. A **folyó fizetési mérleg** (current account) hiánya a GDP arányában tartósan magas volt: a becslések 1996-ra 7-8 százalék körüli hiányt jeleznek, ami fenntarthatatlannak bizonyult. Az export növekedése lelassult, miközben az import – különösen a tőkegépek és nyersanyagok behozatala – tovább emelkedett. A kínai valuta, a jüan 1994-es leértékelése csökkentette a thai termékek versenyképességét a nemzetközi piacokon, és a japán gazdaság stagnálása is visszavetette a keresletet. A külső környezet így kedvezőtlenebbé vált, miközben a belföldi pénzügyi rendszer gyengeségei egyre láthatóbbak voltak.

A banki mérlegek romlását a **nemteljesítő hitelek** (non-performing loans, NPL) arányának emelkedése jelezte. Az ingatlanpiac túlfűtöttsége éppen akkor vált buborékká, amikor a kamatok emelkedése és a vállalati jövedelmezőség romlása rontotta a hitelfelvevők fizetőképességét. A pénzügyi szektor felügyelete gyenge volt, és a bankok, illetve a hitelintézeti társaságok gyakran

kapcsolt vállalataiknak nyújtottak hiteleket, ami a **morális kockázat** (moral hazard) növekedéséhez vezetett. A politikai összefonódások és a nepotizmus miatt a hitelezési döntések nem mindig a gazdasági ésszerűséget követték. A thai gazdaság tehát nem elsősorban a reálgazdasági teljesítmény romlása, hanem a pénzügyi rendszer sebezhetősége miatt vált válságérzékennyé.

13.1.3 Az 1997-es összeomlás

A válság közvetlen kiváltó oka a baht elleni spekulációs nyomás volt. 1996 végétől a nemzetközi devizapiacon egyre többen fogadtak a thai fizetőeszköz leértékelésére: a hedge fundok és befektetési bankok bahtot adtak el, arra számítva, hogy a jegybank nem tudja tartani a rögzített árfolyamot. A Thaiföldi Bank először devizatartalékai felhasználásával védte a valutát, és rövid távú kamatemelésekkel próbálta drágítani a spekulációs pozíciókat. A tartalékok azonban gyorsan fogytak, és a védekezés 1997 első felében egyre költségesebbé vált. A hatóságok 1997. július 2-án végül feladták a dollárhoz kötött árfolyamot, és a bahtot lebegtetni kezdték. Az azonnali leértékelődés mértéke a következő hetekben meghaladta az 50 százalékot a dollárral szemben; a pontos árfolyam alakulása naponként változott, és a pánikszerű eladások tovább erősítették a zuhanást.

A lebegtetés nem hozta meg a nyugalmat. A hitelminősítő intézetek leminősítették Thaiföld államadósságát és több nagy pénzintézetét, ami a külföldi tőke gyors kivonását eredményezte. A részvénypiaci index összeomlott, az ingatlanárak meredeken estek, és a bankközi hitelezés befagyott. A jegybank 1997 augusztusában felfüggesztette 56 pénzügyi társaság működését, mert azok fizetésképtelenné váltak; a pontos számot egyes források 56, mások 58 intézményként adják meg, mivel a felfüggesztés folyamata hónapokig tartott. A válság átterjedt a többi délkelet-ázsiai országra is: Malajzia, Indonézia, majd Dél-Korea valutái és tőzsdéi is nyomás alá kerültek. A régióban a befektetői bizalom összeomlása egy közös mintázatot követett: a rövid távú külföldi hitelektől függő gazdaságok egymás után kerültek fizetési nehézségbe.

A thai politikai elit válsága a gazdasági összeomlással párhuzamosan mélyült. Az 1996-ban hatalomra került **Csavalit Jongcsajut** miniszterelnök kormánya tehetetlennek bizonyult a piaci pánik megfékezésében. 1997 novemberében Csavalit lemondott, és az új kormányt **Csuan Leekphaj** alakította meg, aki a Demokrata Párt vezetőjeként már korábban is töltött be miniszterelnöki posztot. A politikai váltás lehetővé tette a Nemzetközi Valutaalappal való tárgyalások felgyorsítását.

13.1.4 Az IMF-program és a válságkezelés

Thaiföld 1997 augusztusában kért és kapott pénzügyi mentőcsomagot a Nemzetközi Valutaalaptól. A program értéke hozzávetőleg 17 milliárd amerikai dollár volt, de a teljes – többoldalú és bilaterális forrásokat is magában foglaló – csomag ennél nagyobbra, egyes becslések szerint 20 milliárd dollár fölé rúgott. A pontos összeg és a folyósítási feltételek az IMF hivatalos dokumentumaiban szerepelnek, és forrásonként kisebb eltérésekkel idézhetők. A program feltételei a klasszikus válságkezelési receptet követték: magasabb kamatlábak, költségvetési megszorítások, a pénzügyi szektor szerkezeti átalakítása, a csődtörvény és a vállalatirányítási szabályok szigorítása, valamint a privatizáció és a piacnyitás előmozdítása.

A megszorító fiskális politika és a magas kamatok vitát váltottak ki. A támogatók szerint a kamatemelés nélkül a baht tovább gyengült volna, és a bizalom visszaszerzése megkövetelte a költségvetési fegyelem jelzését. A kritikusok viszont arra mutattak rá, hogy a restrikciós intézkedések mélyítették a recessziót: a vállalatok tömege ment csődbe, a munkanélküliség meredeken emelkedett, és a hazai kereslet összeomlott. Az IMF-program hatásosságáról máig

nincs egyetértés; a vita részben arról szól, hogy a válságot elsősorban a thai pénzügyi rendszer belső gyengeségei vagy a nemzetközi tőkepiacok pánikjellegű reakciói okozták-e.

A thai kormány 1998–1999 folyamán számos intézményi reformot hajtott végre. Létrehoztak egy eszközkezelő társaságot a bankok rossz hitelállományának felvásárlására és értékesítésére, módosították a csődtörvényt, megerősítették a bankfelügyeletet, és a pénzügyi piacokat fokozatosan konszolidálták. A banki szektorban több pénzintézetet felszámoltak vagy összevontak; a külföldi tulajdonszerzés korlátozásait átmenetileg enyhítették, hogy friss tőke áramolhasson be. A vállalati adósságátütemezés (debt restructuring) lassan haladt, mert a hitelezők és adósok között bizalmi válság alakult ki, és a jogi keretek hiányosságai sokáig akadályozták a megegyezést.

13.1.5 Társadalmi következmények és a kilábalás kezdete

A válság azonnali társadalmi következményei súlyosak voltak. A hivatalos munkanélküliségi ráta a válság előtti 1-2 százalék körüli szintről 1998 végére 4-5 százalék fölé emelkedett, de a tényleges alulfoglalkoztatottság ennél jóval magasabb lehetett, mert a statisztikák nem rögzítették a vidékre visszavándoroltakat és az informális szektorban lévőket. A városi építkezések leálltak, a gyárak elbocsátották a bérmunkások egy részét, és a bangkoki irodaházak kihasználtsága drasztikusan csökkent. Sok vidéki család, amely korábban a városi munkából származó havi átutalásokra épült, elvesztette jövedelmét.

A nők és a migráns munkások különösen kiszolgáltatottá váltak. Az elektronikai és textiliparban dolgozó női munkavállalókat tömegesen bocsátották el, és a hazatérő munkavállalók gyakran nem találtak megélhetést vidéken sem. A Fülöp-szigetekről, Mianmarból, Laoszból és Kambodzsából érkezett vendégmunkások helyzete bizonytalanná vált: egy részük elvesztette jogszerű munkavállalási lehetőségét, és az illegális foglalkoztatás kockázata megnőtt. A családi eladósodás robbanásszerűen nőtt, mivel a hiteleket korábban bahtban vették fel, de a jövedelmek reálértéke csökkent.

A válság ugyanakkor nem sújtott minden társadalmi csoportot egyformán. A mezőgazdasági exportőrök és a turisztikai szektor egyes szereplői – a baht leértékelődése miatt – relatíve javuló helyzetbe kerültek, mert a külföldi fizetőképes kereslet számára termékeik olcsóbbá váltak. A vidéki rizstermelők azonban nem feltétlenül profitáltak, mivel a hitel- és inputköltségek emelkedtek, és a közvetítői láncok elnyelték az árfolyamnyereség egy részét. A bankbetétesek közül sokan elvesztették megtakarításaik egy részét, amikor a felfüggesztett pénzügyi társaságoknál elhelyezett betéteket csak részben védte az állami garancia.

A társadalmi feszültségek politikai törésvonalakat erősítettek. A válság alatt a középosztály egy része a politikai elit korrupcióját és a pénzügyi összefonódásokat okolta; a vidéki választók egy másik része viszont a fővárosi bankárok és spekulánsok felelősségét hangsúlyozta. A buddhista egyház és a helyi közösségi hálózatok önsegélyező akciói részben enyhítették a szociális nyomást, de nem pótolhatták a szociális védőháló hiányát. Thaiföldön ekkoriban nem működött átfogó munkanélküli-biztosítási rendszer; a segélyezés eseti és kormányzati projektekre épült.

A gazdasági kilábalás jelei 1999-től mutatkoztak. A folyó fizetési mérleg többletbe fordult, a devizatartalékok újra nőttek, és a nemteljesítő hitelek aránya lassan csökkent. A növekedés azonban a válság előttihez képest mérsékeltebb lett, és a foglalkoztatás nem állt helyre teljesen. A válság után a thai gazdaság szerkezete eltolódott a nagyobb mértékű exportdiverzifikáció, az autóipari beszállítói hálózatok megerősödése és a pénzügyi szektor konszolidációja felé. A bankrendszer kevésbé koncentrált, de szigorúbban szabályozott lett; a vállalati szektorban a csődök és felvásárlások nyomán új tulajdonosi szerkezet alakult ki.

13.1.6 Vitatott értelmezések és a válság emlékezete

Az 1997-es válság okairól és felelőseiről máig tartó vita folyik. A domináns nemzetközi narratíva szerint a válságot a délkelet-ázsiai országok belső gyengeségei – a gyenge bankfelügyelet, az átláthatatlan vállalati kormányzás, a rögzített árfolyam hibás kombinációja – okozták. Ezt az értelmezést az IMF és a Világbank jelentései terjesztették, és a régió egyes kormányai is elfogadták, mert a reformfeltételek teljesítése hitelességet adhatott a nemzetközi piacok felé. A kritikus elemzők viszont arra hívják fel a figyelmet, hogy a válság kirobbanásában a nemzetközi befektetők pánikjellegű magatartása és a rövid távú tőkemozgások önálló dinamikája legalább akkora szerepet játszott, mint a helyi intézmények hiányosságai. A spekulációs támadásokat egyesek egyenesen önbeteljesítő jóslatként értelmezik: ha elég szereplő hisz a leértékelésben, akkor az szükségszerűen bekövetkezik, függetlenül a fundamentumoktól.

A „ázsiai csoda” (Asian miracle) korábbi retorikája és a „ázsiai értékek” (Asian values) tézise is vita tárgya lett. Az 1993-as Világbank-jelentés, amely a kelet-ázsiai növekedést részben a beavatkozó állami politikák sikerének tulajdonította, a válság után bírálatot kapott; egyes értelmezők szerint a csoda eltúlzott dicsérete hozzájárult a túlzott befektetői bizalomhoz. Ugyanakkor az „ázsiai értékek” diskurzus – amely a gyors növekedést a konfuciánus munkaetika, a családi vállalkozások és az erős állami irányítás összefüggésére vezette vissza – a válság után inkább teherként jelent meg, bár Thaiföld esetében a buddhista kulturális hivatkozások kevésbé voltak hangsúlyosak, mint Szingapúrban vagy Malajziában.

A neoliberalizmus kifejezést használó kritikai irodalom szerint a válságkezelés során előírt privatizáció és piacnyitás inkább a transznacionális tőke érdekeit szolgálta, mintsem a thai adósok védelmét. Ezt az álláspontot képviselő kutatók és civil szervezetek rámutatnak arra, hogy a megszorítások társadalmi költségeit aránytalanul a munkavállalók és a szegényebb rétegek viselték. Mások azonban hangsúlyozzák, hogy a reformok nélkül a thai pénzügyi rendszer nem tudott volna megszabadulni a rossz hitelek örökségétől, és a későbbi stabilitás alapját éppen a szigorúbb szabályok teremtették meg.

A válság emlékezete a thai politikában is tovább élt. A 2000-es évek elején felemelkedő **Thakszin Szinavatra** populista programja részben éppen a válság utáni szociális sérelmekre épült: az IMF-fel szembeni ellenérzéseket, a vidéki adósságterhek enyhítését és a kisemberek gazdasági felemelkedését ígérte. Mielőtt ezt a szálat a Thakszin-korszakot tárgyaló alfejezet elemzi, fontos megjegyezni, hogy az 1997-es válság nélkül ez a politikai fordulat valószínűleg másként alakult volna.

13.1.7 Források és bizonytalanságok

A fejezet elsősorban makrogazdasági statisztikákra, a Thaiföldi Bank, az IMF és a Világbank publikációira, valamint a válságról szóló kutatói elemzésekre támaszkodik. A főbb makromutatók – GDP-növekedés, infláció, folyó fizetési mérleg, devizatartalék – hivatalos intézményi adatsorokból származnak, de ezeket a különböző intézmények eltérő módszertannal, naptári és költségvetési évekkel számolták; ezért a pontos értékek néha eltérnek egymástól. Ahol a szöveg számszerű adatokat közöl, azok hozzávetőleges értékként értendők, és nem tekinthetők egyetlen, vitathatatlan pontosságú mérésnek.

A válság kirobbanásának napi eseményei – az árfolyamok alakulása, a jegybanki beavatkozások sorozata, a felfüggesztett pénzügyi intézmények száma – jól dokumentáltak, de a mögöttes döntési mechanizmusok részletei ma is vitatottak. A thaiföldi hatóságok a válság első hónapjaiban alábecsülték a tartalékok fogyásának mértékét, és a nyilvánosságnak adott tájékoztatásaik részben utólag helyesbítésre szorultak. A nemzetközi spekulánsok szerepével kapcsolatos állításokat –

különösen a konkrét pozíciók és nyereségek nagyságát – a nyilvános források nem teszik teljes mértékben ellenőrizhetővé.

A társadalmi hatásokra vonatkozó adatok – munkanélküliség, szegénységi ráta, jövedelmi egyenlőtlenség, bankbetéti veszteségek – megbízhatósága korlátozottabb. A hivatalos munkanélküliségi statisztika Thaiföldön nem méri pontosan az alulfoglalkoztatottságot és a vidékre visszavándorlók helyzetét, a szegénységi mutatók pedig a háztartási felmérések eltérő definíciói miatt óvatosan kezelendők. A családi eladósodás és a megtakarítási veszteségek mértékét a kormányzati adatközlések és a civil szervezeti felmérések eltérően becsülik. A válság környezeti következményeiről – például a leállított beruházások hatásairól – rendszerezett adatok alig állnak rendelkezésre.

A válság elemzésének historiográfiai bizonytalansága is jelentős. A kortárs elemzések egy része a nemzetközi pénzügyi intézmények megbízásából készült, és az azok által vallott gazdaságpolitikai preferenciákat tükrözi. A későbbi, kritikusabb munkák a globális pénzügyi rendszer hibáit hangsúlyozzák. A thai nyelvű szakirodalom és a helyi sajtó további árnyalatokat adhat, de ezek egy része a modernkori politikai viták által erősen meghatározott; ezért a különböző álláspontokat nem lehet egyszerűen összegezni.

13.1.8 Rövid összefoglaló

- Thaiföld exportvezérelt gazdasági növekedése az 1980-as évek második felében gyorsult fel, nagyrészt a Plaza-egyezmény után beáramló japán működőtőkére és az olcsó munkaerőre alapozva.
- A gazdasági csoda eredménye, a GDP évi 8-10 százalékos növekedése és a szegénység csökkenése dokumentált, de térben egyenlőtlenül oszlott el: Bangkok és a keleti partvidék javára.
- Az 1990-es évek eleji pénzügyi liberalizáció, különösen a BIBF létrehozása, rövid lejáratú devizahitelek tömegét hozta be, miközben a baht dollárhoz kötött árfolyama a devizakockázatot nem tette átláthatóvá.
- A folyó fizetési mérleg hiánya, az ingatlan- és részvénybuborék, valamint a nemteljesítő hitelek növekedése 1996-re a gazdaság sérülékenységét jelezte.
- 1997. július 2-án a Thaiföldi Bank feladta a rögzített árfolyamot; a baht több mint felét elvesztette értékéből, és a válság átterjedt a régió más országaira.
- A Csavalit-kormány bukása után a Csuan-kormány IMF-megállapodást kötött, amelynek megszorításai és reformjai vitatott hatásúak voltak: stabilizálták a gazdaságot, de mélyítették a társadalmi fájdalmakat.
- A válság utáni bankkonszolidáció és intézményi reformok csökkentették a pénzügyi rendszer korábbi gyengeségeit, de a társadalmi sebek tovább éltek, és utat nyitottak a 2000-es évek populista politikája előtt.
- A válság okainak értelmezése – belső strukturális hibák vagy nemzetközi tőkepiaci pánik – a mai napig vitatott; a számszerű adatokat a források módszertani eltérései bizonytalanná teszik.

13.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan függött össze a thai gazdasági növekedés belföldi demográfiai és társadalmi szerkezete az exportvezérelt iparosítás sikerével? Mely csoportok nyertek és melyek veszítettek ebben a folyamatban?
2. Miért tekinthető a baht dollárhoz kötött árfolyama és a pénzügyi liberalizáció kombinációja a válság egyik legfontosabb háttérfeltételének? Indokolja a devizakockázat és a morális kockázat szerepével!
3. Milyen érvek szólnak amellett és ellene, hogy az IMF 1997-es mentőprogramja megfelelő válságkezelés volt? Foglaljon állást a kamatpolitika és a fiskális megszorítások társadalmi következményei alapján!
4. Hasonlítsa össze a thaiföldi válság belső okait (bankfelügyelet, ingatlanbuborék, politikai összefonódások) a nemzetközi spekulációs nyomással. Melyik tényezőcsoportot tartja meghatározóbbnak, és miért?
5. Milyen kapcsolat fedezhető fel az 1997-es válság társadalmi utóhatásai és a 2000-es évek thai politikai átrendeződése között? Milyen források hiányoznak ahhoz, hogy ezt az összefüggést pontosan rekonstruálhassuk?

13.2 Thakszin, a sárga-piros konfliktus és a 2006/2014 puccsok

13.2.1 Thakszin, a sárga-piros konfliktus és a 2006/2014 puccsok

Az 1997-es ázsiai pénzügyi válság után Thaiföld politikai rendszere mélyen megrázta az addigi pártosodási és gazdasági konszenzust. A válságot követő alkotmányreform (1997) a pártrendszer megerősítését és a kormányzati stabilitás növelését célozta, ám a várakozásokkal ellentétben egyetlen vezető, Thakszin Sinavatra (thai: , Thaksin Chinnawat) tömörítette maga köré a politikai erőforrások jelentős részét. Thakszin 2001 és 2006 közötti miniszterelnöksége, majd az ellenzéki mozgalmak, a katonai puccsok és az utcai konfliktusok olyan törésvonalakat mélyítettek el, amelyek a thai politikát a 2020-as évekig meghatározták. Ez az alfejezet Thakszin felemelkedését, a sárga és vörös inges mozgalmak kialakulását, a 2006-os és 2014-es puccsokat, valamint a politikai polarizáció társadalmi, gazdasági és intézményi okait tárgyalja.

13.2.1.1 A thakszini politika felemelkedése

Thakszin Sinavatra sikeres üzletemberként lépett be a politikába: az 1980-as években építette fel telekommunikációs cégét, az **Shin Corporation**t, amely az 1990-es évek elején a kormányzati koncessziók révén gyors növekedésbe kezdett. Az 1990-es évek közepén rövid ideig miniszterelnök-helyettesként is tevékenykedett, de politikai karrierje igazán 1998-ban vett lendületet, amikor megalapította a **Thai Rak Thai** (Thai szeret Thai) pártot. A párt programja a 2001-es választási kampányban a vidéki szegénység enyhítésére, a kisvállalkozások támogatására és a gazdasági fellendülésre épült. A Thai Rak Thai a 2001. januári választáson fölényes győzelmet aratott, és Thakszin koalíciós kormányt alakított. A választási eredmények dokumentáltak, de a kampány során alkalmazott populista ígéretek hatását a politikatudományi irodalom eltérően értékeli: egyes elemzők a vidéki választók racionális válaszaként, mások a patronázs és a médiafölény jeleként értelmezik.

Thakszin kormánya 2001 és 2005 között számos olyan programot vezetett be, amelyek a vidéki szavazók, a városi alsó középosztály és a kisvállalkozók körében széles támogatást szereztek. A **falusi hitelezési alap** (körülbelül 1 millió baht hitelt biztosított falu közösségi alapjainak), az **univerzális egészségbiztosítási rendszer** (a „30 bahtos” ellátás) és a mezőgazdasági

ártámogatások a thaiföldi szociálpolitika addigi legnagyobb kiterjesztését jelentették. A kormány emellett a drogkereskedelem elleni, nagy intenzitású hadjáratot hirdetett 2003-ban, amelynek során az állami szervek és a helyi közösségek együttműködésében több ezer ember halt meg. A halálos áldozatok számát független emberi jogi szervezetek 2 000 és 3 000 közé becsülik; a thai állam hivatalos álláspontja szerint a halálesetek egy része kábítószer-kereskedők közötti leszámolásból, más része rendőri fellépésből eredt. A drogellenes hadjárat megítélése a mai napig vita tárgya: a nemzetközi emberi jogi közösség súlyos jogsértéseket dokumentált, míg a thakszini kormányzat a közrend helyreállítását hangsúlyozta. A szakirodalomban nincs teljes konszenzus a hadjárat parancsnoki felelősségének mértékéről, mert a végrehajtás nagyrészt decentralizáltan, a rendőrségi és katonai egységek közreműködésével történt.

Thakszin kormányzása alatt a thai gazdaság a 2001–2004 közötti időszakban növekedési pályára állt, részben a globális konjunktúra, részben a belföldi fogyasztáselénkítés nyomán. A kormány ugyanakkor jelentős centralizációt hajtott végre: a média egy részét közvetve vagy közvetlenül a miniszterelnökhöz köthető üzleti körök ellenőrizték, a közigazgatási reformok pedig a miniszterelnöki hatalom megerősítését szolgálták. A kritikusok szerint Thakszin stílusa **autoriter populizmus** volt, amely a választói felhatalmazást a hatalmi ágak közötti egyensúly felszámolására használta. A támogatók ugyanakkor azt hangsúlyozták, hogy a korábbi kormányokhoz képest Thakszin hatékony döntéshozatalt és erőteljes vidékfejlesztést valósított meg.

13.2.1.2 A 2005-ös választási győzelem és a politikai válság kirobbanása

A Thai Rak Thai a 2005. februári általános választáson abszolút parlamenti többséget szerzett; ez volt az első alkalom a thai történelemben, hogy egy párt egyedül kormányozhatott. A választási eredmény dokumentált, de értelmezése vitatott: a párt támogatottságának társadalmi megoszlása a vidéki északkeleti és északi régiókban, valamint a városi alsó középosztály körében volt a legerősebb, míg Bangkok és a déli tartományok hagyományos elit szavazói, valamint a középosztály egy része fenntartásokkal viseltetett iránta. A 2005-ös győzelem után a Thakszin-kormány olyan lépéseket tett, amelyek a politikai ellenzéket és a királypárti köröket egyaránt mozgósították: a média további befolyásolása, a korrupcióellenes testületek hatáskörének csorbítása és a kormánypárti tüntetések támogatása.

A 2005–2006-os politikai válság közvetlen kiváltó oka a Thakszin család Shin Corporation-részesedésének eladása volt 2006 januárjában. Az ügylet során a család mintegy 73 milliárd baht értékben adta el a cég részvényeit a szingapúri Temasek Holdings részére, és a tranzakciót a thai adóhatóság illetékmentesnek minősítette. A tranzakció jogszerűsége körül vita bontakozott ki: a kritikusok szerint a család a törvényi szabályozás hézagait kihasználva kerülte el az adófizetést, a kormánypárti értelmezés szerint az ügylet megfelelt az akkori adójogszabályoknak. Az adóelkerülés vádja nem vezetett jogerős bírósági elmarasztaláshoz, de a közhangulatot alaposan felforgatta.

A Shin-ügyletre reagálva 2006 elején megalakult a **Népi Szövetség a Demokráciáért** (People's Alliance for Democracy, PAD), amelynek tagjai túlnyomórészt sárga inget viseltek, utalva a thai monarchia színére. A PAD heterogén koalíció volt: magában foglalt királypárti értelmiségieket, üzletembereket, déli középosztálybeli aktivistákat, valamint olyan szakszervezeti és civil szervezeteket, amelyek a thakszini korrupciót és a hatalomkoncentrációt bírálták. A mozgalom 2006 tavaszán tömegtüntetéseket szervezett Bangkokban, és a miniszterelnök lemondását követelte. Thakszin válaszul előrehozott választást írt ki 2006 áprilisára, amelyet azonban az ellenzéki pártok bojkottáltak. A választást az alkotmánybíróság később érvénytelenítette, és új választást írtak ki 2006 őszére. A választási folyamat körüli alkotmányos patthelyzet dokumentált, ám az alkotmánybíróság döntésének háttere és a politikai szereplők taktikai lépései a thai jogtörténetben vitatottak.

13.2.1.3 A 2006-os katonai puccs és a katonai kormány

2006. szeptember 19-én a **thai királyi hadsereg** – élén Szonthi Bunjaratklin tábornokkal – vértelen puccsot hajtott végre, miközben Thakszin az ENSZ közgyűlésén tartózkodott New Yorkban. A puccsot vezénylő katonai tanács (a **Nemzeti Közigazgatási Reformtanács**) felfüggesztette az alkotmányt, feloszlatta a parlamentet és rendeleti úton irányította az országot. A puccs indoklása a kormány korrupciója, a politikai válság elmélyülése és a nemzeti egység fenyegetettsége volt. A katonai hatalomátvétel ténye dokumentált; a puccs okainak értelmezése azonban a thai történetírásban és politikatudományban erősen vitatott. A kritikusok szerint a hadsereg, a királyi tanácsadók és a hagyományos elit egy része a thakszini hatalomkoncentráció és a republikánusnak vélt tendenciák ellen lépett fel, míg a puccs támogatói az alkotmányos rend és a monarchia védelmére hivatkoztak.

A 2006-os puccsot követően a katonai kormány (a **CDR**, majd a **Szurajud Csulanont** vezette ideiglenes kabinet) új alkotmányt dolgoztatott ki, amelyet 2007. augusztusi népszavazáson fogadtak el. A népszavazás eredménye dokumentált: a részvételi arány körülbelül 57 százalék volt, a támogatók aránya pedig az érvényes szavazatok mintegy 57 százalékát tette ki. A 2007-es alkotmány a pártok széttöredezését és a kormányalakítási stabilitást próbálta szabályozni, de a tömegmozgalmakat és a politikai polarizációt nem tudta megfékezni. Thakszint és feleségét egy 2008-as bírósági ítélet a Ratchadaphiszek telekügyletben hivatali visszaélés miatt elmarasztalta, és Thakszin a börtönbüntetés elől külföldre távozott. A bírósági ítélet megszületett, de a vád politikai motiváltságára vonatkozó állítások a jogi és politikai szakirodalomban vita tárgyát képezik.

13.2.1.4 A vörös inges mozgalom és a 2010-es bangkoki tüntetések

A 2007-es választást a Thakszin-párti erőkből alakult **Népi Hatalom Pártja** (Palang Prachachon) nyerte, de a kormányzás rövid életű volt. 2008-ban az alkotmánybíróság választási csalás miatt feloszlatta a kormánypártot, és a korábbi ellenzéki **Demokrata Párt** vezette koalíció Abhiszit Vedzsadzsiva miniszterelnökségével átvette a hatalmat. A kormányváltás körülményei heves vitákat váltottak ki: a thakszini tábor hívei a választói akarat megsértését látták benne, míg a Demokrata Párt a jogi és alkotmányos folyamatok betartására hivatkozott.

A Thakszin-tábor ellenzéki szervezete, a **Demokráciáért a Diktatúra Elleni Egyesült Front** (United Front for Democracy Against Dictatorship, UDD) – közkeletű nevén a **vörös inges mozgalom** – 2009–2010 között tömegtüntetéseket szervezett Bangkokban. A vörös inges tüntetők elsősorban az északi és északkeleti vidék szegényebb rétegeiből, a városi alsó középosztályból és a thakszini szociálpolitika haszonélvezőiből verbuválódtak, de a mozgalom vezetői között értelmiségiek, orvosok és üzletemberek is voltak. A PAD és az UDD színválasztása – sárga a monarchia iránti hűség, piros a demokrácia és a vidéki érdekek védelme – a thai politikában kialakult éles tábori megosztottságot jelképezte. A két mozgalom önértelmezésében egyaránt a demokrácia védelmezőjeként lépett fel, ami a „demokrácia” fogalmának eltérő tartalmaira világított rá: az egyik oldal a választott kormány és a többségi elv, a másik a korrupciómentesség, a jogállamiság és a monarchia közjogi szerepének elsődlegessége mellett érvelt.

A 2010 tavaszi bangkoki tüntetések hónapokon át tartó utcai jelenlétet és több erőszakos összecsapást hoztak. 2010. április–májusban a katonaság és a tüntetők közötti konfliktusokban több mint 90 ember halt meg, és több mint 2 000 megsérült. Az áldozatok többsége civil tüntető volt, de a halálos áldozatok között katonák és rendőrök is voltak. A 2010. májusi katonai fellépés (a „crackdown”) ténye dokumentált, ám a felelősség kérdése a mai napig vitatott: független emberi jogi bizottságok és a polgári szervezetek a hadsereg aránytalan erőalkalmazását állapították meg, míg a kormány a rend helyreállítását és a fegyveres csoportok provokációját hangsúlyozta. A

felelősségre vonás a gyakorlatban elmaradt, és a 2014-es puccs után hozott intézkedések tovább nehezítették a független vizsgálatot.

13.2.1.5 A 2011-es választások és Jinglak Sinavatra kormánya

A 2011. júliusi általános választást a **Pheu Thai párt** – a thakszini politikai erők újabb formációja – nyerte, és miniszterelnökké Thakszin húgát, **Jinglak Sinavatrát** (Yingluck Shinawatra) választották. A választási győzelem dokumentált, a párt a parlamenti helyek többségét szerezte meg. Jinglak kormánya Thakszin politikai örököseként lépett fel, fenntartotta a vidéki támogatási programokat, és megkísérelte a politikai feszültségek csökkentését. Ugyanakkor a kormány időszakát újabb tömegtüntetések kísérték: 2013 őszén a **Népi Demokratikus Reformbizottság** (PDRC) nevű mozgalom, amely szintén sárga inges hagyományt követett, a kormány lemondását követelte. A tüntetések kiváltó oka egy kormánypárti amnesztiatörvény-tervezet volt, amely lehetővé tette volna Thakszin büntetőjogi felelősségének eltörlését és vagyonának visszaszerzését, valamint a 2010-es események kapcsán eljárás alá vont személyek amnesztiáját. A törvénytervezet a parlamentben ugyan átment, de az alkotmánybíróság megsemmisítette; a tüntetések azonban tovább folytatódtak.

A PDRC 2014 tavaszán a bangkoki kormányzati negyedeket blokád alá vonta, és a választás bojkottjára szólított fel. A Jinglak-kormány 2014. februárban előrehozott választást írt ki, de az ellenzék és a tüntetők akadályozták a szavazást, és az alkotmánybíróság 2014 májusában a kormányt hivatali visszaélés miatt elmozdította. A bírósági ítélet és az azt követő politikai vákuum közvetlenül vezetett a 2014. május 22-i katonai puccshoz. A puccsot **Prajuth Csanocsa** tábornok, a hadsereg főparancsnoka hajtotta végre, és megalakult a **Nemzeti Béke és Rend Fenntartó Tanács** (NCPO). A puccs indoklása a politikai erőszak megfékezése, az államrend helyreállítása és a reformok előkészítése volt. Az NCPO feloszlatta a parlamentet, felfüggesztette az alkotmányt, cenzúrázta a médiát, és korlátozta a gyülekezési jogot. A katonai hatalomátvétel ténye dokumentált; a puccs okai és legitimitása körül éles nemzetközi és hazai vita bontakozott ki. A thai álláspont szerint a puccs a politikai patthelyzet feloldásának szükségszerű eszköze volt, míg a nemzetközi emberi jogi szervezetek és több nyugati kormány a demokrácia visszafejlődését és a polgári szabadságjogok súlyos korlátozását bírálták.

13.2.1.6 A sárga-piros konfliktus társadalmi háttere

A thai politika 2000-es évekbeli polarizációja nem redukálható egyszerűen a vidék és a város ellentétére, bár a földrajzi és társadalmi törésvonalak jelentősek voltak. A választási földrajz dokumentált adatai szerint a Thai Rak Thai és utódpártjai az északi, északkeleti és részben a középső régiókban szereztek elsöprő többséget, míg a Demokrata Párt és a sárga mozgalom fellegvárai Bangkokban, a déli tartományokban és a déli középosztály körében voltak. A szociológiai elemzések szerint a thakszini szavazóbázis magában foglalta a vidéki őstermelőket, a mezőgazdasági bérmunkásokat, a kisvárosi vállalkozókat és a felfelé törekvő informális munkásokat; a másik táborhoz elsősorban a hagyományos elit, a bürokratikus középosztály, a nagyvárosi értelmiség, a déli vallási és üzleti hálózatok, valamint a monarchia köré szerveződő hálózatok tartoztak. Ugyanakkor a „sárga” és a „piros” tábor közötti határok átjárhatók voltak: mindkét oldalon akadtak városi és vidéki támogatók, a pártok és mozgalmak pedig tudatosan használták a regionális és osztályalapú retorikát.

A konfliktus mögött intézményi és alkotmányos feszültségek is húzódtak. A 2006-os és 2014-es puccsok után a katonai kormányok olyan alkotmányos berendezkedést alakítottak ki, amely a választott politikusokkal szemben a bíróságok, a szenátus és a független szervek hatalmát növelte. A 2014-es puccs után elfogadott 2017-es alkotmány a teljes egészében kinevezett szenátus

révén biztosította a katonai elit hosszú távú befolyását, és a választási rendszert a nagy pártok gyengítésére tervezték. Az alkotmányos reformok kritikusai szerint ezek a lépések a választói többség tartós alárendelését célozták, míg a katonai elit és támogatói a „thai stílusú demokrácia" fogalmára hivatkoztak, amely a királyságot, a hadsereget és a bürokráciát a politikával egyenrangú tényezőként kezelte.

A monarchia szerepe a sárga-piros konfliktusban különösen érzékeny terület. A thai királyság a 20. század közepétől a nemzeti identitás és a politikai rend központi jelképe; a **lese-majeste** törvény (a királyság megsértésének büntetőjogi tilalma) a thai jogrend egyik legszigorúbb rendelkezése. A 2006-os és 2014-es puccsok nyilvános indoklásában a monarchia védelme hangsúlyos szerepet kapott, ugyanakkor a thakszini tábor egyes képviselői és a vörös inges mozgalom vezetői a királyi tanácsadók és a bíróságok politikai beavatkozását bírálták, anélkül hogy a monarchia intézményét nyilvánosan támadták volna. A lese-majeste törvény alkalmazása a 2014-es katonai hatalomátvétel után jelentősen megszigorodott: a bíróságok számos ügyben rendkívül hosszú, évtizedes börtönbüntetéseket szabtak ki. A törvény miatt a monarchia szerepének nyílt vitatása a thai közéletben gyakorlatilag ellehetetlenült, ami a politikai polarizáció egyik legmélyebb strukturális okaként azonosítható a szakirodalomban. A monarchia és a katonai elit közötti kapcsolat történeti bemutatása azonban nem jelenti az intézmény bírálatát; a thai társadalomban a királyság iránti lojalitás széles körű, és a monarchia politikai szerepének megítélése a thai közbeszédben is erősen megosztott.

13.2.1.7 Források és bizonytalanságok

A 1997 utáni thaiföldi politikatörténet forrásai viszonylag jó adottságúak: választási eredmények, alkotmánybírósági határozatok, törvényszövegek, parlamenti jegyzőkönyvek és független sajtóbeszámolók egyaránt rendelkezésre állnak. Ugyanakkor a korszakra vonatkozó statisztikai adatok és áldozatszámok gyakran politikai viták tárgyát képezik. A 2003-as drogellenes hadjárat halálos áldozatainak száma 2 000 és 3 000 között becsült, de a nemzetközi emberi jogi szervezetek és a thai hatóságok adatai módszertani okokból eltérnek. A 2010-es tüntetések áldozatainak száma hivatalosan 92 halott (köztük 11 katona és rendőr), de a vörös inges mozgalom és egyes kutatók ennél magasabb számot valószínűsítenek; a sebesültek számát 1 500 és 2 500 közé becsülik. A 2006-os és 2014-es puccsok okait és legitimitását a thai jog, a politikatudomány és a nemzetközi közösség eltérően értékeli: a thai katonai elit és a konzervatív jogtudomány a hatalomátvételt a rendkívüli politikai válság kezelésének eszközeként igazolja, míg a liberális demokrácia hívei és a nemzetközi szervezetek a választói felhatalmazás semmibevételét hangsúlyozzák. A monarchia politikai szerepéről szóló tudományos elemzések a lese-majeste törvény szigorú alkalmazása miatt gyakran korlátozottak, és a thai bírósági gyakorlat értékelése különösen óvatos, attribúcióval ellátott megfogalmazást igényel.

A legfontosabb bizonytalanság, hogy a sárga és piros tábor közötti konfliktus valódi okait – a társadalmi osztályellentétet, a regionális különbségeket, a monarchia körüli hatalmi harcot vagy a globális populista hullám hatását – a kutatás mindmáig nem tekinti lezártnak. A különböző elméleti iskolák eltérő hangsúlyokat alkalmaznak, és a 2014 utáni katonai kormányzás, valamint a 2020-as évek tömegtüntetéseinek tapasztalatai tovább formálják a képet.

13.2.2 Rövid összefoglaló

- Thakszin Sinavatra 2001-ben került hatalomra a Thai Rak Thai párt élén, és a vidéki szavazók, valamint a városi alsó középosztály körében széles támogatást szerző populista szociálpolitikát vezetett be.

- A 2003-as drogellenes hadjárat során több ezer ember halt meg; a felelősség és az áldozatszám megítélése máig vitatott.
- A 2006-os katonai puccs Thakszin leváltását eredményezte, és új alkotmányt vezetett be; a puccs okainak értelmezése a thai politikában és a nemzetközi szakirodalomban is megosztott.
- A sárga inges PAD és a vörös inges UDD mozgalom közötti konfliktus 2010-ben Bangkokban véres összecsapásokba torkollott; a katonai fellépés áldozatainak száma 92 halott (dokumentált adat), az áldozatok közötti megoszlás és a felelősség kérdése vitatott.
- Thakszin húga, Jinglak Sinavatra 2011-ben választást nyert, de kormányát 2014-ben alkotmánybírósági döntés és tömegtüntetések buktatták meg; az amnesztiatörvény körüli vita a válság közvetlen kiváltója volt.
- A 2014-es puccsot Prajuth Csan-ocsa vezette, és az NCPO hosszú távú katonai kormányzást épített ki; az alkotmányos reformok a választott politikusok hatalmát korlátozták, a monarchia szerepe pedig nyilvánosan nem vitatható a szigorú lese-majeste törvény miatt.

13.2.3 Önellenőrző kérdések

1. Milyen gazdaság- és szociálpolitikai eszközökkel szerzett Thakszin Sinavatra széles választói támogatást a vidéki szavazók körében, és miért váltott ki mindez éles ellenállást a bangkoki középosztály és a hagyományos elit egy részéből?
2. Hasonlítsa össze a 2006-os és a 2014-es katonai puccsok közvetlen okait, igazolási narratíváit és alkotmányos következményeit!
3. Mik voltak a sárga és a vörös inges mozgalom fő társadalmi bázisai, és milyen eltérő demokráciafelfogásokat jelenítettek meg?
4. Mi a kapcsolat a lese-majeste törvény alkalmazása és a thai politikai nyilvánosság korlátozása között a 2006 utáni korszakban?
5. Milyen forráskritikai problémákat vet fel a drogellenes hadjárat és a 2010-es katonai fellépés áldozatainak számbavétele?

13.3 A monarchia és a 2020-as tiltakozások

13.3.1 Bevezetés

A 2010-es évek végére Thaiföld politikai vitáiban a monarchia kérdése került a középpontba, miután a 2014-es katonai puccs és az azt követő junta kormányzása nyíltan összekapcsolta a rend helyreállítását a királyi intézmény védelmével. Az előző alfejezet Thakszin, a sárga-piros konfliktus és a 2006/2014 puccsok bemutatta, hogy a 2006-os és 2014-es beavatkozások igazolásában a monarchia körüli diskurzus milyen szerepet játszott. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan lépett trónra X. Ráma (thaiul: , magyar átírásban Vadzsiralongkorn), milyen jogi és intézményi keretek között nőtt meg a monarchia politikai súlya, és miért vált a 2020-as ifjúsági tiltakozások egyik fő követelésévé a monarchia reformja. A lese-majeste-törvény és a nyilvános vita korlátai nem csupán jogi kérdések, hanem a thai társadalom mély törésvonalait is jelzik: egyszerre jelenik meg az intézmény tiszteletének évszázados hagyománya, a katonai-konzervatív elitek hatalmi érdeke és a fiatalabb generációk átláthatóságot, elszámoltathatóságot és demokratikus részvételt követelő igénye.

13.3.2 A monarchia jogi és intézményi helyzete a 2010-es években

13.3.2.1 IX. Ráma halála és a trónátmenet

2016. október 13-án meghalt IX. Ráma (Bhumibol Aduljadedzs), aki 1946 óta uralkodott, és a legtöbb thai állampolgár számára az egyetlen ismert uralkodó volt. Halála nemcsak érzelmi sokk volt, hanem intézményi bizonytalanságot is hozott: a trónöröklés kérdését évtizedekig nem beszélték meg nyilvánosan, részben a lese-majeste-törvény öncenzúrát gerjesztő hatása miatt. A trónörökös, Vadzsiralongkorn herceg ugyan már 1972-ben megkapta a koronahercegi címet, de formális trónra lépése több hetet váratott magára: 2016. december 1-jén fogadta el a Nemzeti Törvényhozó Gyűlés felkérését, és 2016. december 29-én iktatták be X. Ráma néven. A koronázási szertartásra csak 2019 májusában került sor, ami a modern thai történelem egyik leghosszabb átmeneti időszaka volt.

A trónátmenet alatt a katonai junta, a **Nemzeti Tanács a Béke és Rend Fenntartásáért** (NCPO) vezetője, Prajuth Csan-ocsa tábornok ideiglenes államfői feladatokat is ellátott. Ez a helyzet rámutatott arra, hogy a 2014-es puccs utáni hatalmi rendszer szorosan összefonódott a monarchia intézményével: a katonai kormányzás legitimitását részben az adta, hogy a király nevében, a királyi hatalom védelmének jelszavával lépett fel. A trónutódlás körüli viták – például a koronaherceg külföldi tartózkodásának vagy a királyi családon belüli viszonyoknak a megítélése – a nyilvánosságban szinte tabunak számítottak; a médiában és a közbeszédben a monarchia bírálata jogi és politikai kockázatot hordozott.

13.3.2.2 A 2017-es alkotmány és a királyi jogkörök

A 2017. évi alkotmányt a katonai junta által kinevezett testület dolgozta ki, és 2016. augusztusi népszavazáson hagyták jóvá. A dokumentum formálisan alkotmányos monarchiát rögzít, de több rendelkezése a nemzetközi és thai jogászok egy része szerint a királyi intézmény politikai mozgásterét növelte. Az alkotmány kimondja, hogy a király a fegyveres erők főparancsnoka, és a kinevezési, kitüntetési, kegyelmezési jogkörök az ő hatáskörébe tartoznak. Emellett a király aláírása szükséges a törvények kihirdetéséhez, és az alkotmány lehetővé teszi, hogy a király visszaküldje megfontolásra a törvényjavaslatot. A 2017-es alkotmány továbbá megerősítette a **szenátus** szerepét: a felsőház tagjait nem közvetlenül választják, hanem a Nemzeti Tanács a Békéért és Rendért (a junta utódszervezete) által kinevezett bizottság választja ki. Ez a szenátus később kulcsszerepet játszott abban, hogy a 2023-as választásokon győztes reformpárti erő ne tudjon kormányt alakítani.

A királyi vagyon kezelése körüli vita is élesebbé vált. A **Királyi Vagyonkezelő Hivatal** (Crown Property Bureau) hatalmas ingatlan- és részvényportfóliót kezel, amelynek pontos értékét és a királyi család rendelkezési jogát a thai jog csak részben szabályozza. A 2018-ban elfogadott törvénymódosítás a Vagyonkezelő vagyonát a király személyes ellenőrzése alá helyezte, ami a kritikusok szerint csökkentette az intézmény átláthatóságát. A monarchia hívei ezzel szemben hangsúlyozták, hogy a királyi vagyon a nemzeti örökség része, és a király annak csupán kezelője. A viták ellenére a monarchia gazdasági súlya vitathatatlan: a királyi intézmény az egyik legnagyobb földtulajdonos és befektető az országban, de a pontos adatok nem nyilvánosak, és független ellenőrzésük a thai jog szerint korlátozott.

13.3.3 A 2020-as tüntetések kirobbanása és követelései

13.3.3.1 Előzmények: Future Forward, COVID-19 és diákmozgalom

A 2020-as tiltakozások közvetlen előzménye a **Future Forward Párt** (Anakhot Mai) feloszlatása volt. A mindössze 2018-ban alapított, fiatalokat megszólító párt a 2019-es választásokon a harmadik legtöbb szavazatot szerezte, és élesen bírálta a katonai befolyást. 2020 februárjában az alkotmánybíróság a pártot feloszlatásra ítélte, vezetőit pedig politikai tevékenységtől eltiltotta. A döntést a párt hívei és számos jogvédő szervezet politikailag motiváltnak minősítette, míg a bíróság és a kormány a választási törvények megsértésére hivatkozott. A feloszlatás utáni hetekben egyetemi és középiskolás diákok tüntetéseket kezdtek, amelyek kezdetben a kormány lemondását és a katonai alkotmány eltörlését követelték.

A COVID-19-járvány 2020 tavaszán átmenetileg visszafogta az utcai megmozdulásokat, de a kormány járványkezelésének bírálata és a gazdasági nehézségek a nyár folyamán új lendületet adtak a tiltakozásoknak. 2020 júliusától a tüntetések rendszeressé váltak Bangkokban és több vidéki városban. A résztvevők többsége diák, egyetemista és fiatal munkavállaló volt, de idősebb korosztályok is csatlakoztak. A legnagyobb bangkoki tüntetéseken a szervezők szerint százezres, a hatóságok szerint tízezres tömeg gyűlt össze; a pontos létszám a forrásoktól függően erősen eltér, és független becslés nem áll rendelkezésre. A tüntetők **háromujjas tisztelgést** használtak, amelyet a mozgalom a demokrácia, a szabadság és a testvériség jelképeként értelmezett, és amely a katonai tisztelgés ellenpontjaként is szolgált.

13.3.3.2 A 10 pontos monarchia-reform és a tabu megtörése

2020. augusztus 10-én a Thammasat Egyetemen tartott naggyűlésen diákvezetők felolvastak egy **10 pontos kiáltványt** a monarchia reformjáról. A dokumentum – amelyet a thai politikai kultúrában régóta érvényesülő tabu látványos megtöréseként értékeltek – a következő fő elemeket tartalmazta: a király alkotmányos szerepének világos meghatározását; a király politikai hatalmának csökkentését; a királyi vagyon kezelésének átláthatóságát; a királyi család költségvetési támogatásának felülvizsgálatát; a királyi döntések nyilvános ellenőrizhetőségét; és a **lese-majeste-törvény** eltörlését vagy jelentős módosítását. A kiáltvány nem követelte a monarchia felszámolását, de a monarchia szerepének alkotmányos újragondolását igen.

A követelések között szerepelt az is, hogy a király ne hagyja jóvá a katonai puccsokat, és ne rendelkezzen vétójoggal a demokratikusan hozott döntések felett. A diákvezetők hangsúlyozták, hogy céljuk nem a királyi család megsértése, hanem a monarchia és a demokrácia viszonyának újraszabályozása. A kormány és a királypárti csoportok a 10 pontot a monarchia elleni támadásként értelmezték, és több vezetőt lese-majeste vádjával fenyegettek meg. A tüntetők és szimpatizánsaik viszont azt állították, hogy éppen a lese-majeste-törvény az, amely lehetetlenné teszi a monarchia demokratikus keretek közötti megvitatását.

13.3.4 A lese-majeste-törvény és a nyilvános vita határai

13.3.4.1 A 112. szakasz tartalma és büntetési tételei

A thai Büntető törvénykönyv **112. szakasza** (thaiul: 112) büntetni rendeli a király, a királyné, az örökös vagy a régens rágalmazását, sértegetését vagy fenyegetését. A büntetési tétel háromtól tizenöt évig terjedő szabadságvesztés. A törvény szövege nem határozza meg pontosan, mi minősül „sértegetésnek”, és a gyakorlatban a bíróságok széles mérlegelési jogkörrel

értelmezik. A lese-majeste-vádak alapján indult eljárások száma a 2000-es években hullámzó volt, de a 2014-es puccs után és különösen a 2020-as tüntetések nyomán jelentősen megnőtt. A törvény nemcsak a konkrét büntetőjogi fenyegetést jelenti, hanem erős öncenzúrát is eredményez a médiában, az oktatásban és a közbeszédben: a monarchiával kapcsolatos kérdések megvitatása gyakran már a jogi kockázat miatt el sem kezdődik.

A 2020-as tüntetések során a diákvezetők és szimpatizánsaik tudatosan vállalták a jogi kockázatot, amikor a monarchia reformjáról beszéltek. A hatóságok először figyelmeztetésekkel, majd letartóztatásokkal válaszoltak. 2020 novemberétől a rendőrség könnygázt és vízágyút is bevetett a bangkoki tüntetéseken; a tüntetők közül többen megsérültek. A lese-majeste-vádak alapján több tucat aktivistát – köztük fiatalkorúakat – vettek őrizetbe. Az emberi jogi szervezetek szerint 2020 és 2022 között több száz ember ellen indult eljárás lese-majeste vagy más, a tüntetésekkel összefüggő vádak alapján; a pontos számok forrásonként eltérnek, és a könyv lezárásáig nem áll rendelkezésre egységes, független nyilvántartás. A thai hatóságok az eljárásokat a törvényesség és a közrend védelmével indokolták.

13.3.4.2 A törvény alkalmazásának vitái és nemzetközi reakciók

A lese-majeste-törvény alkalmazása körüli vita lényege az, hogy a törvény a monarchia védelmét szolgálja-e, vagy politikai fegyverré vált a reformpárti hangok elhallgattatására. A **jogvédő szervezetek**, például az Amnesty International és a Human Rights Watch, valamint az ENSZ emberi jogi szakértői aggodalmukat fejezték ki a törvény aránytalan alkalmazása miatt, és felszólították Thaiföldet a véleménynyilvánítás szabadságának tiszteletben tartására. A thai kormány és a monarchia hívei ezzel szemben hangsúlyozták, hogy a lese-majeste-törvény a nemzeti identitás és a társadalmi stabilitás alapját képező királyi intézmény védelmét szolgálja, és hogy annak eltörlése a monarchia létét veszélyeztetné.

A vitában kulcsszerepet játszik az a kérdés, hogy a monarchia bírálata és a lese-majeste-törvény megsértése közötti határvonal hol húzódik. A thai bíróságok több ítéletben is rendkívül tágan értelmezték a „sértegetés” fogalmát: például közösségi médiában közzétett, a királyi családot kritizáló bejegyzések vagy a király külföldi tartózkodását említő megjegyzések is vezethettek elítéléshez. A tüntetők és a szólásszabadság hívei szerint ez a gyakorlat a demokratikus vita ellehetetlenítését jelenti; a hatóságok szerint viszont a törvény nem tiltja a tiszteletteljes véleményt, csak a rágalmazást és a gyűlöletkeltést.

13.3.5 Megtorlás, tárgyalások és a mozgalom lecsengése

13.3.5.1 Letartóztatások, bírósági eljárások és éhségsztrájkok

A 2020-as tüntetések után a thai igazságszolgáltatás számos aktivistával szemben indított eljárást. A legismertebb vádlottak közé tartozott **Anon Nampa** (thai:), **Panuszaja Szithidzsaravattanakun** (thai:) és **Parit Csivarak** (thai: , ismert angol nevén Penguin). Ők és társaik részben lese-majeste, részben a tüntetések szervezésével összefüggő egyéb vádakkal kerültek bíróság elé. Többen közülük hosszú hónapokig előzetes letartóztatásban voltak, amit a jogvédők politikai indíttatásúnak minősítettek; a bíróságok az előzetes letartóztatást a szökés és a bűnismétlés kockázatával indokolták. A tüntetés vezetői közül többen éhségsztrájkot folytattak a letartóztatási körülmények és a vádak elleni tiltakozásul, ami nemzetközi figyelmet keltett.

A bírósági ítéletek 2021 és 2023 között részben elmarasztalóak voltak: több aktivistát ítéltek el lese-majeste miatt, a kiszabott büntetések jellemzően több év szabadságvesztést jelentettek. Ugyanakkor egyes ügyekben a bíróságok felmentő vagy enyhébb ítéletet hoztak, jelezve, hogy

a joggyakorlat nem teljesen egységes. A tüntetésekben részt vevő fiatalkorúak ügye különösen érzékeny volt: a gyermekjogi szervezetek bírálták, hogy kiskorúakat felnőtt bíróság elé állíthatnak, és hogy a lese-majeste-vádak aránytalanul súlyosak a cselekményhez képest. A thai hatóságok szerint a fiatalkorúakra is ugyanazok a törvények vonatkoznak, de az eljárás során figyelembe vették a korukat.

13.3.5.2 A monarchiahű csoportok és a társadalmi polarizáció

A 2020-as tüntetések nemcsak a kormánnyal, hanem a monarchia híveivel is szembeállították a reformpárti mozgalmat. A **királypárti csoportok** – amelyek közül több a katonai-konzervatív elithez kötődött, de voltak alulról szerveződő csoportok is – ellentüntetéseket tartottak, és a tüntetőket hazaárulással, a nemzeti identitás megsértésével vádolták. A monarchia védelmében fellépő csoportok a királyi intézményt a thai nemzet és a buddhista hagyomány letéteményeseként mutatták be, míg a reformpártiak a monarchiát a demokratikus átalakulás egyik akadályának tekintették. Ez a polarizáció a 2020–2021-es utcai konfliktusokban is megjelent: több alkalommal került sor fizikai összecsapásokra a két tábor között, és a hatóságokat is érték bírálatok amiatt, hogy a rendfenntartás során nem mindig kezelték egyenlően a feleket.

A 2020-as tüntetések lecsengéséhez több tényező járult hozzá. A COVID-19-járvány 2021-es hullámai korlátozták a gyülekezési lehetőségeket, a rendőri fellépés és a bírósági eljárások pedig megtorló hatást gyakoroltak. A mozgalom belső vitái – például a monarchia-reform radikalizmusának mértékéről – szintén gyengítették az egységet. Bár a tüntetések ritkultak, a monarchia és a lese-majeste-törvény kérdése nem tűnt el a politikai napirendről: a reformpárti erők a parlamenti és a civil szférában is folytatták a kampányt.

13.3.6 A monarchia-vita a 2023-as választásokig

13.3.6.1 A Move Forward és a monarchia-reform programja

A 2023. májusi választásokon a **Move Forward Párt** (Előrelépés Párt, thai: , Phak Kao Klai) szerezte a legtöbb képviselői mandátumot. A párt – amely a feloszlatott Future Forward örököseként határozta meg magát – egyik legfontosabb programpontja a lese-majeste-törvény módosítása volt. A Move Forward nem a monarchia eltörlését követelte, hanem azt, hogy a törvény ne legyen felhasználható politikai ellenfelek elhallgattatására, és hogy a királyi intézményt alkotmányos keretek közé szorítsák. A párt miniszterelnök-jelöltje, **Pita Limdzsaroenrat** (thai:) nyilvánosan kiállt a reform mellett, ami korábban elképzelhetetlen volt egy jelentős párt részéről.

A választási eredmény azt jelezte, hogy a monarchia-reform ügye – különösen a fiatalabb választók körében – jelentős támogatottságot élvez. Ugyanakkor a thai választási rendszer és a 2017-es alkotmány által létrehozott, nem választott szenátus megakadályozta, hogy Pita miniszterelnök legyen. A szenátus tagjai – akiket még a katonai junta által kinevezett testület választott – a miniszterelnök-választáson nem támogatták a Move Forward jelöltjét, így a párt nem tudott kormányt alakítani. Ezt a folyamatot a Thaiföld 2023–2026 alfejezet tárgyalja részletesen; itt annyiban releváns, hogy a monarchia-reform körüli vita közvetlenül befolyásolta a kormányalakítást, és a Move Forward kizárása a hatalomból a lese-majeste-törvény módosítására irányuló törekvések egyik legnagyobb politikai veresége volt.

13.3.6.2 A 2020-as tiltakozások öröksége

A 2020-as tüntetések és a 2023-as választások közötti időszakban a monarchia kérdése Thaiföldön nyílt vitatémává vált, ami a thai politikatörténetben példa nélküli. A tüntetők által megfogalmazott követelések – a királyi vagyon átláthatósága, a lese-majeste-törvény reformja, a monarchia alkotmányos szerepének tisztázása – bekerültek a demokratikus ellenzék programjába, és a közbeszédben is megjelentek. Ugyanakkor a monarchia intézménye továbbra is erős társadalmi támogatottságot élvez, különösen az idősebb generációk és a vidéki lakosság körében, és a lese-majeste-törvény továbbra is komoly jogi akadályt jelent a nyílt vita előtt. A 2020–2021-es megtorlás áldozatai – letartóztatott diákok, elítélt aktivisták, bántalmazott tüntetők – a reformmozgalom mártírjaiként jelennek meg a kritikus közbeszédben, míg a monarchiahű csoportok szerint a tüntetők a nemzeti stabilitást veszélyeztették.

13.3.7 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet a thai alkotmány és Büntető törvénykönyv szövegére, a 2020-as tüntetések résztvevőinek és vezetőinek nyilvános közleményeire, a thai bíróságok ítéleteit ismertető sajtóbeszámolókra, valamint nemzetközi emberi jogi szervezetek jelentéseire támaszkodik. A trónátmenettel, a 2017-es alkotmánnyal és a 112. szakasz szövegével kapcsolatos tények dokumentáltak, és a hivatalos thai forrásokból ellenőrizhetők. A tüntetések létszámára, a lese-majeste-vádak pontos számára és a megtorlás mértékére vonatkozó adatok azonban eltérőek: a hatósági, a szervezői és a jogvédő szervezeti becslések között jelentős különbségek vannak, és ezek az adatok a könyv lezárásáig sem egységesek. A 2020-as tüntetések követeléseinek társadalmi támogatottságáról nincs független, reprezentatív közvélemény-kutatás, így a monarchia-reform ügyének valódi súlyát nehéz pontosan mérni. A királyi vagyon értékére és a királyi család költségvetési támogatására vonatkozó adatok nem nyilvánosak, ezért az ezzel kapcsolatos állítások becslésnek vagy vitatott értelmezésnek minősülnek.

A lese-majeste-törvény alkalmazásának megítélése erősen vitatott: a thai hatóságok a törvényt a monarchia védelmének legitim eszközeként mutatják be, míg a jogvédő szervezetek és a reformpárti erők politikai fegyverként értelmezik. Ez a vita nem dönthető el kizárólag jogi érvekkel, mert összefügg a thai politikai rendszer egészének jellegével. A 2020-as tüntetésekben részt vevő fiatalkorúak ügyeinek egyes részletei nem nyilvánosak, így az áldozatközpontú bemutatás során a rendelkezésre álló, ellenőrzött forrásokra kell támaszkodni, és jelezni kell, ha a teljes kép nem ismert.

13.3.8 Rövid összefoglaló

- X. Ráma 2016-ban lépett trónra, koronázására 2019-ben került sor; a trónátmenet a 2014-es katonai junta kormányzásával fonódott össze.
- A 2017-es alkotmány a királyi intézmény jogköreit megerősítette, a szenátust pedig nem közvetlen választás útján hozta létre, ami a katonai-konzervatív elitek befolyását tartósította.
- A 2020-as ifjúsági tiltakozások a Future Forward feloszlatása és a COVID-járvány közepette törtek ki, és a kormány lemondásán, új alkotmányon túl a monarchia reformját is követelték.
- A Thammasat Egyetemen 2020 augusztusában felolvasott 10 pontos kiáltvány a király alkotmányos szerepének csökkentését, a királyi vagyon átláthatóságát és a lese-majeste-törvény eltörlését vagy módosítását kérte.
- A Büntető törvénykönyv 112. szakasza alapján több száz ember ellen indult eljárás; a törvény alkalmazása éles vitát váltott ki a monarchia védelme és a szólásszabadság között.

- A megtorlás – letartóztatások, bírósági ítéletek, éhségsztrájkok – és a monarchiahű csoportok ellentüntetései hozzájárultak a mozgalom lecsengéséhez, de a monarchia kérdése nyílt vitatémává vált.
- A 2023-as választásokon a Move Forward a lese-majeste-törvény reformjának programjával szerzett többséget, de a nem választott szenátus megakadályozta a kormányalakítását.
- A 2020-as tüntetések örökségeként a monarchia szerepe és a lese-majeste-törvény a thai politikai vita állandó elemévé vált.

13.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen jogi és intézményi tényezők növelték a monarchia politikai súlyát a 2017-es alkotmány alapján?
2. Miért nevezhető a 2020-as Thammasat Egyetemen felolvasott 10 pont a thai politikai tabu megtörésének?
3. Milyen érvek állnak szemben a lese-majeste-törvény alkalmazásának vitájában a monarchia védelme és a szólásszabadság oldalán?
4. Hogyan befolyásolta a 2023-as választásokat és a kormányalakítást a 2020-as monarchia-vita?
5. Milyen forrásbeli bizonytalanságok nehezítik a 2020-as tüntetések áldozatainak és a lese-majeste-eljárások pontos számbavételét?

13.4 Thaiföld 2023–2026

13.4.1 A 2023-as választás és a fordulat éve

A 2023-as thaiföldi általános választást a politikatudományi irodalom és a nemzetközi sajtó egyaránt korszakos jelentőségűnek nevezte, mert a szavazás eredménye alapvetően rendezte át a 2014 óta fennálló katonai befolyású hatalmi szerkezet legitimációs alapjait. Az esemény szorosan kapcsolódik az előző alfejezetben tárgyalt 2020-as tiltakozásokhoz, amelyek a monarchia politikai szerepét és a lese-majeste-törvény alkalmazását is nyíltan bírálták. A 2023-as kampányban ezek a kérdések a gazdasági elégedetlenséggel, a fiatal választók mobilitásával és a hadsereg politikai szerepével összefonódva jelentek meg.

A 2023. május 14-én tartott választáson a **Haladó Párt** (Move Forward Party, thaiul *Phak Kao Klai*) szerezte a legtöbb mandátumot a Képviselőházban. A párt fiatal szavazói bázisra épített, és kampányában a katonai hatalom visszaszorítását, a hadkötelezettség reformját, az üzleti monopóliumok átláthatóbbá tételét, valamint a lese-majeste-törvény alkalmazásának felülvizsgálatát ígérte. A második helyen a **Pheu Thai** (Thai Hozzájárulás Pártja) végzett, amely a korábbi miniszterelnök, Thakszin Sinavatra politikai hálózatához kötődik. A választási eredmény pontos mandátumeloszlását a thaiföldi Választási Bizottság tette közzé; a nemzetközi megfigyelők és a médiajelentések a Haladó Párt és a Pheu Thai együttes többségét hangsúlyozták. A katonai jelöltként ismert **Praju T Csan-ocsa** (Prayut Chan-o-cha) és pártja, a **Phalang Pracsarath** (Palang Pracharath), valamint a vele szövetséges, katonai hátterű szenátusi hálózat támogatottsága jelentősen visszaesett.

A választást követő koalíciós tárgyalások során a Haladó Párt vezetője, **Pita Limdzharöenrat** (Pita Limjaroenrat) nem tudta megszerezni a miniszterelnökké választáshoz szükséges többséget a kétkamarás parlamentben. Ennek oka a 2017-es alkotmány által létrehozott, katonai szavazó-többséggel fűtött szenátus működése volt. A szenátus tagjait a 2014-es puccs után létrehozott

testület választotta ki, és az alkotmány átmeneti rendelkezései lehetővé tették, hogy a szenátorok együtt szavazzanak a képviselőkkel a miniszterelnök személyéről. Ez a helyzet a 2020-as tiltakozások egyik fő követelését, az alkotmány módosítását állította a középpontba. A Haladó Párt programjának monarchiareform-eleme pedig a konzervatív intézményi körök ellenállását erősítette. Pita jelöltségét a parlamentben a katonai és konzervatív csoportok mellett több szenátor is elutasította, és a koalíciós kísérlet kudarcot vallott.

Ezt követően a Pheu Thai alakított kormányt egy széles, heterogén koalíció élén. A koalícióba belépett a katonai bázisú **Phalang Pracsarath** és a **Prachachath** (Prachachart), valamint a hadsereg egy másik politikai csatornáját képviselő **United Thai Nation** (Egyesült Thai Nemzet) is. Ez a szövetség sok 2020-as tiltakozó és a Haladó Párt szavazói számára a 2014-es puccs utáni rendszer meghosszabbítását jelentette, mert a Pheu Thai a katonai elitekhez kötött erőkkel együtt hozta létre a kormányt, annak ellenére, hogy a választási kampányban a hadsereg visszaszorítását ígérte. A kormányfő **Szörettha Thaviszin** (Srettha Thavisin) lett, aki korábban az ingatlanfejlesztő szektorban tevékenykedett, és a Pheu Thai gazdasági szárnyához tartozott. A kormányalakítás körülményeit a politikatudományi szakirodalom a thai demokrácia intézményes korlátainak bizonyítékaként értelmezte: a választói akarat és a kormányzati hatalom közötti szakadék 2023-ban ismét láthatóvá vált.

13.4.2 A koalíciós kormány működése és a politikai stabilitás kérdései

A 2023–2024-ben hivatalban lévő koalíciós kormány stabilitása kezdettől fogva két szinten volt kérdéses: a parlamenti aritmetika és a jogi-intézményi csatornák szintjén. A kormányt támogató pártok ideológiai íve széles volt, a gazdasági populizmustól a katonai intézményi érdekek védelméig terjedt. A Pheu Thai számára a gazdasági növekedés újraindítása, a turizmus fellendítése és a háztartások adósságterhének csökkentése volt a prioritás. A katonai szövetségesek számára viszont a politikai rendszer stabilitása, a monarchia védelme és az alkotmányos keretek fenntartása maradt a meghatározó. Ez a feszültség a kormányzati döntéshozatalban többször is megnyilvánult, különösen a hadsereg költségvetése és a politikai reformok napirendje kapcsán.

A gazdasági kihívások a 2023-as kormányváltás utáni időszakot is meghatározták. Thaiföld gazdasága a 2020–2021-es koronavírus-világjárvány után 2022–2023-ban fokozatosan magához tért, de a növekedés üteme elmaradt a régió nagyobb gazdaságaihoz – például Vietnámhoz és Indonéziához – képest. A turizmus visszatérése fontos bevételt hozott, ugyanakkor a háztartások adósságszintje, a mezőgazdasági jövedelmek stagnálása és a kínai gazdaság lassulása – amely a thaiföldi export és a turizmus egyik kulcspiaca – visszafogta a belső keresletet. A kormány digitális pénzosztási programot tervezett, amelynek célja a fogyasztás ösztönzése lett volna, de a program finanszírozása és alkotmányossága körül szakértői vita alakult ki. A thaiföldi jegybank és a Pénzügyminisztérium közötti ellentétek a kamatpolitikáról és a gazdaságélénkítés eszközeiről szintén nyilvánosságra kerültek; ezek az intézményi feszültségek nem példátlanok, de rávilágítottak a kormány gazdaságpolitikai mozgásterének szűkösségére.

A politikai stabilitást alapvetően a jogrendszer és a katonai hálózatok működése alakította. A 2023-as választás után a **Haladó Pártot** a **thaiföldi alkotmánybíróság** 2024 augusztusában feloszlatta, és vezetőit – köztük Pitát – bizonyos időre eltiltotta a politikai tevékenységtől. A bírósági döntés indoklása szerint a pártnak a lese-majeste-törvény módosítására vonatkozó kampánycéljai az alkotmányos monarchia rendszerét veszélyeztették. A bírósági döntés nemzetközi emberi jogi szervezetek és több nyugati állam nyilatkozata szerint a politikai képviselet korlátozását jelentette; a thai kormányzati és bírósági álláspont ezzel szemben a jogállamiság és az alkotmányvédelem keretébe helyezte az ítéletet. A döntést követően a Haladó Párt örököseként megalakult **Néppárt** (People's Party, thaiul *Phak Prachachon*) vitte tovább a reformpolitikai programot, de jogi és intézményi környezete továbbra is kényszerpályán tartotta.

A kormánykoalíció ezzel párhuzamosan is jogi kihívásokkal szembesült. **Szörettha Thaviszin** miniszterelnököt 2024 augusztusában az alkotmánybíróság eltávolította hivatalából, miután egy miniszter kinevezése kapcsán etikai szabálytalanságot állapított meg. A döntés nem a kormány általános gazdaságpolitikáját, hanem a kabinet összetételére vonatkozó egyedi jogi kérdést érintett. A politikatudományi elemzők azonban rámutattak, hogy a thai alkotmánybíróság és a katonai hatalom együttes működése 2006 óta ismétlődően a választott kormányok mozgásterét szűkítette, és a 2023-as választási eredményt követően is a konzervatív intézményi blokk befolyásának fenntartását szolgálta. Mások hangsúlyozták, hogy a bírósági döntések a thai alkotmányjog belső logikája szerint jogszerűek, és a politikai konfliktusokat jogi útra terelik.

13.4.3 Paetongtarn Sinavatra kormánya és a Thakszin-tényező

Szörettha Thaviszin távozása után a Pheu Thai és koalíciós partnerei **Paetongtarn Shinavatra** (thaiul néha *Phae Thong Tharn* alakban is átírva) személyében új miniszterelnököt jelöltek. Paetongtarn Thakszin Sinavatra lánya, és a Pheu Thai pártvezetőjeként 2023 óta a párt arculatának egyik meghatározó alakja volt. Megválasztása 2024 augusztusában a parlament többségének szavazatával történt; a támogatók a politikai folytonosságot, a gazdasági program fenntartását és a Pheu Thai szavazói bázisának mozgósítását hangsúlyozták. A kritikusok szerint a Sinavatra család politikai visszatérése a thai politika személyközpontú, patronázs alapú szerkezetét erősíti, és a 2006-os, illetve 2014-es puccsok előtti konfliktusvonalakat eleveníti fel.

A Thakszin-tényező Különösen azért vált érzékennyé, mert Thakszin Sinavatra 2023 augusztusában – hosszú külföldi tartózkodás után – visszatért Thaiföldre, és bírósági ítéletek nyomán rövid időre őrizetbe került, majd egészségügyi és kegyelem alapján szabadlábra került. Ezt a folyamatot a thai igazságszolgáltatás a büntetőjogi rendelkezések alkalmazásaként mutatta be, míg a kritikusok politikai alkuként értelmezték, amelyben a Pheu Thai kormányra kerülése és a katonai-nemesi elitek hallgatólagos hozzájárulása összekapcsolódott. A 2023–2024-es fejlemények tehát nemcsak a választói akarat és a katonai hatalom feszültségét, hanem a jogrendszer és a politikai elit közötti bonyolult alkufolyamatot is megmutatták.

Paetongtarn kormányának gazdasági programja a turizmus, a mezőgazdasági modernizáció és a digitális pénzügyi innovációk köré szerveződött. A kabinet célja a fenntartható növekedés és a háztartások jövedelmének növelése volt. A kormányzati kommunikáció a „modern gazdaság” és a „digitális Thaiföld” képzetét erősítette. A gyakorlati megvalósítást azonban több tényező nehezítette: a globális kamatkörnyezet, a kínai gazdasági lassulás, a thaiföldi munkaerő elöregedése és a mezőgazdasági szektor alacsony termelékenysége. A kormány gazdaságtechnikai intézkedései közül a digitális pénzügyi transzferprogram kapott nagy figyelmet; a program finanszírozásával és célzásával kapcsolatban a thaiföldi jegybank, a Pénzügyminisztérium és független közgazdászok között nyilvános szakmai vita alakult ki. Ez a vita is mutatta, hogy a populista gazdaságpolitika és a makrogazdasági stabilitás közötti egyensúly a Thakszin-korszak óta továbbra is a thai politika egyik törésvonala.

13.4.4 A monarchia, a reformvita és a 2020-as tiltakozások öröksége

A 2023–2026 közötti időszak politikai vitáinak egyik legérzékenyebb rétege a monarchia szerepéhez kapcsolódott. A 2016-ban trónra lépett **X. Ráma** (Maha Vajiralongkorn, thaiul *Somdet Phra Chao Yu Hua Maha Vajiralongkorn*) uralkodása alatt a monarchia politikai súlya intézményes értelemben is nőtt. A 2017-es alkotmány a monarchia ellenőrzése alatt álló vagyontörvények és a katonai testületek kinevezési jogosítványai révén is erősítette a királyi intézmény helyzetét. A 2020-as tüntetések követelései között – a kormány lemondásán, az alkotmány módosításán és a katonai befolyás csökkentésén túl – a monarchia nyilvános politikai szerepének korlátozása is

szerepelt. Ez a követelés a thaiföldi politikai rendszerben rendkívül érzékeny, mert a monarchia megítélése a thai állam hivatalos önértelmezésében a nemzeti egység szimbóluma, a lese-majeste-törvényen keresztül pedig büntetőjogi védelem tárgya.

A 2023-as választási kampányban a Haladó Párt a lese-majeste-törvény reformjának szükségességét vetette fel, amit a konzervatív tábor a monarchia elleni támadásként értékelt. A 2024-es alkotmánybírósági feloszlatási döntés is ezt a javaslatot hozta összefüggésbe az alkotmányos rend veszélyeztetésével. A thai bíróságok és a kormányzati szervek álláspontja szerint a törvény a monarchia védelmét szolgálja, és alkalmazása jogállami keretekben történik. Az emberi jogi szervezetek és a kritikus értelmiség ugyanakkor rámutatott, hogy a lese-majeste-törvényt gyakran politikai célokra használják fel, és az eljárások időnként nem felelnek meg a tisztességes eljárás nemzetközi normáinak. A 2020-as tüntetések utóélete tehát 2026-ig is meghatározta a közéletet, és a reformvita nem zárult le.

A monarchia hivatalos pozíciója a vitákban visszafogott maradt. A király a thai alkotmányos hagyomány szerint nem szólalt fel közvetlenül a napi politikai vitákban. A királyi intézmény a jótékonysági és vallási eseményeken való megjelenéssel, valamint a katonai és állami ceremóniákon betöltött szereppel volt jelen a nyilvánosságban. A 2020-as tiltakozásokkal foglalkozó történészi és politikatudományi munkák hangsúlyozzák, hogy a monarchia thai megítélése nem egységes: a vidéki területeken és az idősebb generációk körében erős a hagyományos lojalitás, míg a városi fiatalok egy része a királyi intézmény politikai szerepének újragondolását igényli. A könyv álláspontja nem a monarchia szentségének vagy bírálatának vitájában foglal állást, hanem a különböző álláspontokat és azok társadalmi hátterét mutatja be.

13.4.5 A gazdasági kihívások szerkezeti okai

A 2023 utáni thaiföldi gazdasági nehézségek nem kizárólag a világgazdasági környezetből következtek, hanem a thai gazdaság hosszabb távú szerkezeti problémáira is visszavezethetők. Thaiföld a 2020-as évek közepén a közepes jövedelmű országok csapdájával küzdött. A feldolgozóipar és a turizmus bővítése révén elért gyors növekedés az 1980-as és 1990-es években jelentős jövedelememelkedést hozott, de a termelékenység növekedése a 2000-es évek után lelassult. A munkaerő elöregedése – a teljes termékenységi arányszám csökkenése és a fiatal munkavállalók arányának visszaesése – a potenciális növekedést tovább mérsékelte. A thaiföldi gazdaság továbbá nagymértékben függött a globális turizmustól és az exporttól, ami a külső sokkokkal szembeni sérülékenységet növelte.

A háztartások eladósodottsága a thaiföldi jegybank adatai szerint a bruttó hazai termék (GDP) jelentős hányadát tette ki. Ez az adósságteher a háztartási fogyasztás növekedését korlátozta, és a kormányzati gazdaságélénkítő programok hatását is mérsékelte. A mezőgazdaságban a szárazság, az alacsony hozzáadott érték és a klímaváltozás okozta bizonytalanság további terheket rótt a vidéki lakosságra. A kormányok – köztük a Paetongtarn-kormány – jövedelemtranszferekkel, hitelekkel és infrastruktúra-programokkal próbálták enyhíteni a feszültségeket, de ezek az intézkedések nem oldották meg a termelékenységi és demográfiai kihívásokat. A szakirodalomban vitatott, hogy a thai gazdaságpolitika mennyire képes elmozdulni a patronázs alapú, rövid távú transzferek felől a hosszú távú szerkezeti reformok irányába.

A 2023–2026 közötti időszakban a kormányzati gazdaságpolitika egyik fő kérdése a digitális transzferek, a zöld átmenet és az új technológiák kapcsolata volt. A kormány a digitális gazdaság és az okosváros-fejlesztés ösztönzését hirdette, de a megvalósítás lassan haladt. A klímaváltozás hatásai – az áradások, a szárazság és a hőhullámok – 2023–2025 között ismétlődően sújtották a mezőgazdaságot és a városi infrastruktúrát. A környezeti kihívásokkal a fejlődés, egyenlőtlenség és környezet tematikus fejezet foglalkozik részletesen; itt annak thai vonatkozásait érdemes kiemelni,

mert a gazdasági stabilitás és a klímakockázat összekapcsolódása 2023 után a kormányzati retorikában is hangsúlyosabbá vált.

13.4.6 A 2024-es pártfeloszlatás és a jogi-politikai ciklus

A Haladó Párt 2024. augusztusi feloszlatása nem előzmény nélküli esemény volt a thaiföldi politikában. A 2006-os puccs után a Thakszin-párti politikai erőket több alkalommal bírósági döntésekkel és választási bizottsági határozatokkal szorították ki a hatalomból. A 2019-es és 2023-as választások után a katonai hatalom jogi eszközökkel is védte pozícióját: a 2019-ben a **Future Forward** (Jövő Pártja) nevű reformpártot oszlatták fel, amely a Haladó Párt elődszervezetének tekinthető. A Haladó Párt 2024-es feloszlatása tehát egy hosszabb jogi-politikai ciklus része. A thai alkotmányjogi hagyományban azonban a bíróságok szerepe nem értelmezhető egyszerűen a katonai hatalom eszközeként: a thai igazságszolgáltatás saját intézményi logikával, a monarchia védelmének és a nemzetbiztonságnak az alkotmányos rendbe foglalt elve alapján működik. A kritikai politikai elemzők szerint ez a logika a demokratikus választói akaratot korlátozza; a konzervatív jogtudósok szerint viszont a thai alkotmányos rend stabilitását szolgálja.

A 2024-es feloszlatást követően a Néppárt a reformszavazók fő politikai csatornája maradt. A párt vezetése a korábbi Haladó Párt aktivistáiból és parlamenti képviselőiből állt össze. A párt programja – a katonai befolyás csökkentése, az alkotmány módosítása, a decentralizáció, az oktatás és a gazdasági esélyegyenlőség növelése – a 2020-as tiltakozások követeléseit vitte tovább, de a monarchiareform kérdésében visszafogottabb kommunikációt folytatott. A Néppárt a 2023-as Haladó Párti szavazói bázis jelentős részét megtartotta, ugyanakkor a kormányzati pozícióból továbbra is kiszorult, és a parlamenti ellenzék szerepébe került. Az ellenzéki működés mozgástere a thai parlamentben szűk volt, mert a koalíció széles többséggel rendelkezett, és a szenátus konzervatív összetétele továbbra is korlátozta az alkotmányos reformokat.

13.4.7 A külpolitikai tér és Thaiföld helyzete a 2020-as évek közepén

Thaiföld a 2023–2026 közötti időszakban is megőrizte a nagyhatalmak közötti egyensúlyozás politikáját. Ez a hagyomány a A hidegháború és az amerikai szövetség már tárgyalt: a thai külpolitika a 20. század második felében hol az Egyesült Államokkal, hol Kínával és a regionális partnerekkel alakított ki szorosabb viszonyt, attól függően, hogy a katonai és gazdasági érdekek hogyan kívánták. A 2023-as kormányváltás után a thai diplomácia a szomszédsági kapcsolatok, az ASEAN és a nagyhatalmi párbeszéd hármasságában mozgott. A kormány hangsúlyozta a thaiföldi semlegességet a nagyhatalmi versengésben, ugyanakkor Kínával gazdasági, az Egyesült Államokkal biztonságpolitikai és katonai együttműködést tartott fenn.

A 2023–2026 közötti időszakban a Mianmarban zajló polgárháború – a 2021-es puccs után kibontakozott fegyveres konfliktus – közvetlen biztonsági és humanitárius kihívást jelentett Thaiföld számára. A thai-mianmari határ mentén több százezer menekült és határon átnyúló közösség élt, és a thai hatóságok időnként a határellenőrzés szigorításával, máskor a humanitárius folyosók biztosításával próbálták kezelni a helyzetet. A thai külpolitika a mianmari konfliktusban hivatalosan az ASEAN ötpontos konszenzusának végrehajtását támogatta, de a gyakorlatban a katonai junta és a fegyveres ellenzéki erők közötti kapcsolattartás is megfigyelhető volt. Ez a kettős politika a thai külügyi elemzők szerint a határ menti gazdasági érdekek, a katonai együttműködés és a humanitárius aggályok közötti feszültséget tükrözte.

A Déli-kínai-tenger vitájában és a nagyhatalmi versengésben Thaiföld a tengeri jogi rend betartásának elvi támogatása mellett kerülte az éles állásfoglalást. A thai haditengerészet és a kínai haditengerészet közötti közös gyakorlatok, valamint a kínai turisztikai és kereskedelmi kapcsolatok szorossága miatt Bangkok inkább a csendes diplomáciát részesítette előnyben. Az

Egyesült Államokkal fenntartott katonai szövetség – különösen a közös hadgyakorlatok és a katonai felszerelések beszerzése – ugyanakkor továbbra is fontos eleme maradt a thai biztonságpolitikának. A 2023–2026 közötti időszakban a thaiföldi külpolitika tehát a kiszámítható egyensúlyozás, nem pedig a látványos irányváltás logikáját követte.

13.4.8 Thaiföld 2026-ban: mérleg és nyitott kérdések

A 2026-os állapot megítélése óvatosságot igényel, mert a 2025–2026-os fejlemények egy része még ellenőrzött, részletes források hiányában nem minősíthető lezárt történelmi folyamatként. A rendelkezésre álló 2023–2024-es dokumentumok alapján a thaiföldi politikai rendszer továbbra is autoritatív vonásokat mutatott, annak ellenére, hogy a választások rendszeresen megtartott versengő eljárások, és a pártok közötti erőviszonyok változnak. A 2023-as választás eredménye megmutatta, hogy a thai választók jelentős része a reformpolitikát támogatja, de a választói akarat nem alakult át közvetlenül kormányzati hatalommá. A katonai és konzervatív intézményi blokk – a szenátus, az alkotmánybíróság, a monarchiához kötött vagyonkezelő szervek és a hadsereg – továbbra is meghatározó szerepet játszott a kormányzati tér alakításában.

A gazdasági helyzet 2026-ban valószínűleg továbbra is a mérsékelt növekedés, a magas háztartási adósság és a demográfiai elöregedés pályáján mozog. A turizmus a 2023–2024-es évben fokozatosan visszatért a világjárvány előtti szinthez, de a kínai turisták visszatérésének üteme a kínai gazdaság lassulása miatt bizonytalan maradt. A thaiföldi gazdaság termelékenységi növekedése nem gyorsult érdemben, és a nagy infrastrukturális beruházások – vasút, kikötők, repterek – megvalósítása lassú volt. A szakirodalomban vita folyik arról, hogy a thai gazdaság a közepes jövedelmű csapda fogságában marad-e, vagy a digitalizáció és a zöld átmenet révén új növekedési pályára állhat.

A társadalmi feszültségek sem oldódtak meg. A 2020-as tiltakozók követelései – az alkotmány módosítása, a katonai befolyás csökkentése, a monarchia nyilvános szerepének újragondolása – 2026-ig nem teljesültek. A bírósági feloszlatások, a lese-majeste-eljárások és a politikai szövetségváltások a reformtábor és a konzervatív intézményi blokk közötti konfliktust ismétlődően felszították. A politikai stabilitás 2026-ig elsősorban a katonai-nemesi elit kormányzati befolyásának megőrzése révén maradt fenn, nem pedig a választói akarat zavartalan érvényesítése révén. Ezt a megállapítást azonban nem szabad leegyszerűsítő módon úgy ábrázolni, mintha Thaiföld minden intézménye kizárólag a demokrácia ellensége lenne: a thaiföldi politika egyszerre tartalmaz demokratikus választási elemeket, jogi kontrollt, katonai önkényuralmi maradványokat és monarchiához kötött hagyományos legitimációs forrásokat.

13.4.9 Források és bizonytalanságok

A 2023–2026-os időszakra vonatkozó ismeretek forrásai jellegükben eltérnek a korábbi történeti korszakok forrásaitól. A választási eredmények, a kormányalakítás tényei, a miniszterelnökök megválasztása és a bírósági döntések dokumentált, hivatalos közléseken – a thaiföldi Választási Bizottság, a parlament, a bíróságok és a kormány közleményein – alapulnak. Ezek az elsődleges források a jelenlegi folyamatok történeti feldolgozásához nélkülözhetetlenek, de értelmezési keretük vitatott: a hivatalos állami narratíva a jogállamiság és az alkotmányos rend védelmét hangsúlyozza, míg a kritikai elemzők a katonai befolyás intézményesítését és a demokratikus felhatalmazás szűkítését emelik ki. A kettő nem zárja ki egymást, de a hangsúlyok eltérnek.

A gazdasági adatok esetében a thaiföldi jegybank, a Nemzeti Statisztikai Hivatal, a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap adatsorai állnak rendelkezésre. Ezek az adatok 2023–2024-re vonatkozóan viszonylag megbízhatók, de a 2025–2026-os előrejelzések már becslésnek minősülnek. A GDP-növekedés, az infláció, a háztartási adósság és a turizmus statisztikái egyaránt hordoznak módszertani bizonytalanságot: a thaiföldi informális gazdaság nagy mérete, a mezőgazdasági

jövedelmek szezonális ingadozása és a turizmus adatgyűjtésének eltérő módszerei miatt a számok időnként revízióra szorulnak. A szövegben szereplő gazdasági megállapítások ezért általános tendenciákat jelölnek, nem pontos statisztikai értékeket; a pontos számok az ellenőrzött forrásokban frissítendők.

A monarchiáról szóló viták forrásai politikai szempontból érzékenyek. A lese-majeste-törvény thaiföldi alkalmazása és a monarchia politikai szerepének megítélése kapcsán a thai sajtó öncenzúrája és a külföldről érkező emberi jogi jelentések közötti ellentmondás állandó. A 2020-as tiltakozásokról szóló írások egy része a thai állami diskurzussal szemben kritikus, más része a thai nemzetbiztonsági keretet fogadja el. A könyv nem tekinti automatikusan semlegesnek egyik oldalt sem, és a 2023–2026-os fejleményeket e diskurzusok viszonyában mutatja be. A bírósági ítéletek pontos indoklása és a jogi eljárások részletei elsődleges forrásokból ellenőrizhetők, de azok politikai értelmezése vitatott.

A legnagyobb bizonytalanság a 2025–2026-os eseményekre vonatkozik. A könyv lezárásának időpontjában (2026) a legutóbbi hónapok folyamatai még nem esnek át a történettudományi feldolgozás ciklusán. A thaiföldi politikai stabilitás, a gazdasági teljesítmény és a társadalmi mozgalmak alakulása 2025–2026-ban olyan adatokon alapul, amelyeket a könyv nem tud teljes mértékben ellenőrizni. A szöveg ezért kerüli a „Thaiföld 2026-ban” állapot biztos kijelentését, és a 2023–2024-es dokumentált folyamatokból levonható tendenciákra szorítkozik. A későbbi kiadások ezt a fejezetet a 2025–2026-os levéltári és statisztikai források feldolgozásával frissíthetik.

13.4.10 Rövid összefoglaló

- A 2023. májusi választáson a reformokat hirdető Haladó Párt szerzett többséget, de a katonai szenátusi hálózat miatt nem alakulhatott kormányt; végül a Pheu Thai vezette, katonai pártokat is magában foglaló koalíció alakult Szörettha Thaviszin vezetésével.
- A 2023–2024-es kormányzati időszakot a gazdasági lassulás, a magas háztartási adósság, a turizmus visszatérése és a digitális gazdaságélénkítés körüli intézményi viták jellemezték.
- A Haladó Pártot 2024 augusztusában az alkotmánybíróság feloszlatta; a reformtábor örököseként a Néppárt vitte tovább a katonai befolyás csökkentését és az alkotmányreformot követelő programot.
- Szörettha Thaviszin távozása után 2024 augusztusában Paetongtarn Shinavatra, Thakszin Sinavatra lánya lett a miniszterelnök; kormánya a gazdasági modernizációt és a turizmus fejlesztését helyezte előtérbe, de a katonai-konzervatív blokk befolyása továbbra is meghatározó maradt.
- A monarchia szerepéről, a lese-majeste-törvény alkalmazásáról és a 2020-as tiltakozások követeléseiről szóló vita 2026-ig nem zárult le; a thai politika demokratikus és jogi-autoriter elemei párhuzamosan működtek.
- Thaiföld külpolitikája a Kína és az Egyesült Államok közötti egyensúlyozás hagyományát követte, miközben a mianmari polgárháború és a határ menti menekültválság közvetlen biztonsági kihívásként jelentkezett.
- A 2025–2026-os fejlemények értékelése forráshiányos; a szöveg a 2023–2024-es dokumentált folyamatok tendenciáit mutatja be, és jelzi a jelenkori adatok bizonytalanságát.

13.4.11 Önellenőrző kérdések

1. Miért nem tudott a 2023-as választáson legtöbb mandátumot szerző párt kormányt alakítani, és milyen alkotmányos tényezők magyarázzák ezt?
2. Milyen gazdasági kihívásokkal szembesült a Szörettha- és a Paetongtarn-kormány, és ezek mennyiben gyökereztek Thaiföld hosszabb távú szerkezeti problémáiban?

3. Hogyan viszonyul a 2023–2026-os időszak a 2020-as tiltakozások követeléseihez, és miért maradt azok többsége teljesítetlen?
4. Milyen jogi és intézményi eszközökkel korlátozta a katonai-konzervatív blokk a reformpárti politikai erőket 2019 és 2024 között?
5. Hogyan érvényesült a thaiföldi külpolitikai hagyomány a nagyhatalmi egyensúlyozás és a mianmari polgárháború kapcsán 2023–2026-ban?

II. rész – A Mekong-vidék

14 Laosz a gyarmati kor előtt

14.1 A Lan Xang királyság

14.1.1 A Mekong-medence a 13–14. században

A 13–14. századi szárazföldi Délkelet-Ázsia politikai térképe alapvetően átrendeződött. A korábbi nagy birodalmak – a khmer **Angkor**, a burmai **Pagan** és a mai Thaiföld területén virágzó **Dvaravati**-kultúrák – hanyatlásnak indultak, vagy éppen összeomlottak. Ezzel párhuzamosan a tai nyelvű népcsoportok, amelyek korábban a mai Kína déli peremvidékén, majd a Mekong és a Chao Phraya folyók völgyeiben éltek, egyre nagyobb politikai szerepre tettek szert. A folyamatot a Sukhothai és Ayutthaya alfejezetben már bemutattuk a mai Thaiföld területén; a jelen fejezet annak a párhuzamos, de sajátos útnak a kezdetét tárgyalja, amely a lao nyelvű csoportok körében a **Lan Xang** királyság megalapításához vezetett.

A lao nyelvű **muang**-ok (lao:) – a tai népeknél egy városból és a hozzá tartozó vidékből álló, személyes hűségen alapuló politikai egységek – a Mekong középső folyása mentén, a mai Laosz északi és középső részén, valamint a mai Thaiföld északkeleti peremén helyezkedtek el. Ezek a kis államocskák laza kapcsolatban álltak egymással, és gyakran több nagyobb hatalom – a khmer birodalom, a vietnámi **Đại Việt**, a nyugatabbra fekvő tai királyságok, valamint a kínai dinasztiák – befolyási övezetei között egyensúlyoztak. A Mekong nem csupán határfolyó volt, hanem a térség fő közlekedési, kereskedelmi és kulturális tengelye: a folyón felfelé és lefelé mozgó áruk, emberek és eszmék kötötték össze a hegyvidéki völgyeket a síkságokkal, és tették lehetővé, hogy egy olyan királyság, mint a Lan Xang, a folyó mentén terjeszkedve egységes hatalmi hálózatot építsen ki.

A 14. század közepén ez a térség még nem alkotott egységes államot. A lao nyelvű muangok egymással vetélkedő helyi uralkodók alatt álltak, és nem rendelkeztek közös politikai intézménnyel. A khmer birodalom, amely korábban a Mekong középső folyásának egyes részeit is ellenőrizte, a 13. század végétől fokozatosan visszaszorult; a nyugati tai királyságok, elsősorban **Sukhothai** és később **Ayutthaya**, pedig éppen csak megszilárdították hatalmukat. Ebben a hatalmi vákuumban nyílt lehetőség arra, hogy egy ambiciózus, külső támogatással rendelkező fejedelmi sarj a lao muangok fölé egy új, tágabb politikai keretet hozzon létre. Ez a keret lett a Lan Xang, amelynek neve – *millió elefánt* – a katonai erő és a királyi hatalom jelképes kifejezése volt.

14.1.2 Fa Ngum és a Lan Xang megalapítása

A Lan Xang alapításának történetét elsősorban a későbbi laoszi krónikákból ismerjük, amelyek a legendás és történeti elemeket sajátos módon keverik. A hagyomány szerint a királyság megalapítója **Fa Ngum** (lao: ; a név jelentése vitatott, egyes értelmezések szerint „a kígyó hercege”) a lao muangok egyik uralkodócsaládjából származott, és fiatalon a khmer udvarba került. A krónikák egy része úgy ábrázolja, mint aki a khmer király leányát vette feleségül, és katonai kíséretet kapott arra, hogy visszatérjen szülőföldjére és megszilárdítsa hatalmát. Ezt a khmer támogatást a történészek egy része a hanyatló Angkor azon törekvéseként értelmezi, hogy a Mekong mentén egy hozzá lojális, ugyanakkor a tai nyelvű csoportokkal szövetséges

ütközőállamot hozzon létre; mások szerint a khmer udvar szerepe kisebb volt, és a krónikák későbbi szerkesztői nagyították fel azt, hogy a buddhista legitimációt hangsúlyozzák.

A Lan Xang alapításának évét a laoszi hagyomány **1353-ra** teszi, egyes források azonban **1354-et** említenek; a különbség abból adódik, hogy a krónikák eltérően számolják a királyi éveket, és a trónra lépés, valamint a főváros elfoglalása nem feltétlenül esett ugyanarra az évre. A királyság magterülete a mai Laosz északi részén, a Mekong és a **Nam Ou** folyó összefolyásánál feküdt; Fa Ngum itt, az egykori **Mueang Sawa** (a későbbi **Luang Prabang**, lao:) központjában rendezte be székhelyét. A krónikák szerint Fa Ngum hadjáratok során vonta uralma alá a környező muangokat, egészen a mai Vientiane (lao: , francia: Vientiane) környékéig, valamint a mai Thaiföld északkeleti, lao nyelvűek lakta vidékéig. E terjeszkedés részletei azonban bizonytalanok, mert a krónikák többsége a 15–16. században vagy később keletkezett, és a hódításokat visszamenőleg a királyi dicsőség részeként ábrázolja.

A Lan Xang megalapításának vallási dimenziója szorosan összefonódott a **theraváda buddhizmus** terjedésével. A krónikák szerint Fa Ngum a khmer udvarból magával hozta a **Phra Bang** (lao:) szobrot, egy Buddha-ábrázolást, amely a királyi hatalom és a buddhista hit összekapcsolásának legfontosabb jelképévé vált. A szobor elhelyezése a fővárosban adta a város későbbi nevét (*Luang Prabang* jelentése: „a Phra Bang királyi városa”), és a Lan Xang uralkodói a továbbiakban a buddhista **Dharma** védelmezőiként határozták meg magukat. A buddhizmus támogatása nem csupán vallási, hanem politikai tett is volt: a szerzetesi közösségek (**szangha**, páli: saṅgha) hálózata biztosította az írásbeliséget, a krónikaírást, az oktatást és a királyi udvar legitimációját, miközben a helyi szellemhit és a népi vallásosság tovább élt a hétköznapi gyakorlatban.

14.1.3 A királyság terjeszkedése és kormányzata

A Lan Xang a 14. század második felében a szárazföldi Délkelet-Ázsia egyik legnagyobb kiterjedésű politikai alakulatává vált. A krónikák beszámolói szerint uralma kiterjedt a mai Laosz északi és középső részére, a mai Thaiföld északkeleti, lao nyelvűek lakta régiójára (amelyet ma **Iszan**nak neveznek), valamint a keleti hegyvidékek egyes részeire. Ezt a területet azonban nem úgy kell elképzelni, mint egy mai értelemben vett egységes, központilag igazgatott államot. A Lan Xang – a korabeli délkelet-ázsiai államok többségéhez hasonlóan – **mandala** típusú hatalmi hálózat volt: a király befolyása a központtól távolodva fokozatosan csökkent, a peremterületek pedig gyakran egyszerre több hatalmi központhoz is lojálisnak érezhették magukat. A lao nyelvű **muang**ok megtartották belső önigazgatásukat, saját uralkodóikat és szokásjogukat; a Lan Xang királya elsősorban a muangok feletti főhatalmat testesítette meg, adót és katonai szolgálatot követelt, valamint a viták legfelsőbb döntőbírájaként lépett fel.

A kormányzás gyakorlata a király személyes hálózatára és a nemesi családokkal kötött házassági, rokonsági és hűségszerződésekre épült. A királyi udvar Luang Prabangban működött, de a király gyakran utazott, és a muangokban helyi helytartókat, rokonokat vagy megbízható nemeseket ültetett. A hivatali írásbeliség a buddhista kolostorokhoz kötődött, ahol a szerzetesek pálmalevélre írt kéziratokon rögzítették a királyi rendeleteket, a birtokadományokat és a krónikákat. A központi hatalom bevételei a muangok adóiból, a munkaszolgáltatásból és a folyami kereskedelemből származtak; a király emellett a hadifoglyokat és az adósrabszolgákat is a királyi birtokokon dolgoztatta.

Fa Ngum uralkodásának végét is a bizonytalan források teszik homályossá. A krónikák szerint az uralkodó egyre erőszakosabban lépett fel a nemességgel szemben, és a buddhista egyház befolyásának növelésével maga ellen hangolta a hagyományos hatalmi elit egy részét. A hagyomány úgy tartja, hogy **1373-ban vagy 1374-ben** előzték a trónról, és száműzetésbe kényszerült; utóda, fia, **Szamszenthai** (a név jelentése: „háromszázezer elefánt”) került hatalomra. Ezt az

átmenetet a szakirodalom egy része a nemesség és a király közötti hatalmi harc dokumentált következményeként, más része a krónikák által megszépített legitimitásváltásként értelmezi. A pontos események rekonstrukciója vitatott, de a Lan Xang politikai kerete fennmaradt, sőt a 15. században tovább szilárdult.

14.1.4 A theraváda buddhizmus állami szerepe

A theraváda buddhizmus a 13–14. században vált a szárazföldi Délkelet-Ázsia meghatározó vallási rendszerévé. A mai Thaiföld, Laosz, Kambodzsa és Mianmar területén a korábbi hindu és mahájána buddhista hagyományok mellett fokozatosan a páli kánonra támaszkodó, szerzetesi közösségek által fenntartott theraváda iskola került előtérbe. Ez a folyamat nem egyetlen eseményhez kötődött, hanem a kereskedelem, a vándorló szerzetesek és a királyi udvarok közötti kapcsolatok révén terjedt. A Lan Xang esetében a khmer udvar szerepét a szakirodalom kiemeltnek tartja: a 14. századi Angkor már theraváda befolyás alatt állt, és a krónikák szerint Fa Ngum onnan hozta magával a Phra Bang szobrot és a buddhista szerzeteseket.

A Phra Bang szobor nem csupán vallási ereklye volt, hanem a királyi hatalom és a buddhista legitimáció összekapcsolásának eszköze. A szobor elhelyezése Luang Prabangban azt üzente, hogy az uralkodó a Buddha tanításának védelmezője, és hogy hatalma a Dharma rendjéből ered. A Lan Xang királyai a továbbiakban is támogatták a kolostorokat, adományokat juttattak a szerzeteseknek, és részt vettek a vallási ünnepeken. A buddhista **szangha** ugyanakkor nem volt egységes intézmény: a szerzetesek különböző kolostorokhoz és tanítóvonalakhoz tartoztak, és a királyi udvar befolyása mellett a helyi közösségek támogatására is támaszkodtak. A buddhizmus állami támogatása nem szüntette meg a korábbi szellemhitet és a természeti erők tiszteletét; a hegyek, folyók és ősök szellemeinek áldozatot bemutató gyakorlatok tovább éltek, és gyakran keveredtek a buddhista rítusokkal. A mai történetírás ezt nem „romlatlan” ősvallásként, hanem a helyi vallási pluralizmus jeleként értelmezi.

14.1.5 Társadalom és gazdaság a korai Lan Xangban

A Lan Xang társadalma a korabeli délkelet-ázsiai mintákat követte, de a lao kulturális sajátosságokkal. A társadalom csúcsán a király és a királyi család állt; alattuk a muangok uralkodói és a nemesi családok foglaltak helyet, akik birtokaikat és befolyásukat a királytól nyert kiváltságok révén őrizték meg. A buddhista szerzetesek különleges jogállást élveztek, és a kolostorok gyakran jelentős földbirtokkal rendelkeztek. A lakosság többsége paraszti közösségekben élt, amelyek a folyók menti ártéri síkságokon rizst termesztettek; a rizstermelés az öntözés nélküli, áradó vizes módszerrel folyt, és a termés nagysága erősen függött a monszun csapadék mennyiségétől. A hegyvidéki völgyekben égetéses-irtásos földművelést folytattak, és a hegyi közösségek – a mai lao síksági lakosságtól eltérő nyelvű és kulturális csoportok – a kereskedelem és az adózás révén kapcsolódtak a muangokhoz.

A gazdaság fontos ágazata volt a halászat, a vadászat és az erdei termékek gyűjtése, különösen a folyók mentén és a hegyvidéki erdőkben. A Lan Xang területén sólelőhelyek, vasérc és arany is ismert volt, és a folyami kereskedelem ezeket a javakat a Mekong mentén délre, a mai Kambodzsa és Thaiföld felé, valamint észak felé, a kínai határvidékre is eljuttatta. A királyi udvar bevételei közé tartoztak a kereskedelmi illetékek és a muangok által fizetett adók, amelyeket gyakran terményben, állatokban vagy munkaszolgáltatásban róttak le. A munkaszolgáltatás (**corvée**) a korabeli államok egyik alappillére volt: a parasztoknak meghatározott időre a királyi birtokokon, utak és erődítmények építésén, vagy a királyi udvar ellátásán kellett dolgozniuk.

A rabszolgaság intézménye is jelen volt, de formái eltértek a későbbi atlanti rabszolga-kereskedelemtől. A hadifoglyok és az adósrabszolgák a háztartásokban és a földeken dolgoztak, és

jogi helyzetük a szokásjog szerint változott; a rabszolgák gyakran beolvadhattak a tulajdonosuk háztartásába. A nők helyzetéről a források hiányosak, de a lao társadalomban a nők jelentős szerepet játszottak a kereskedelemben, a háztartás irányításában és a földhasználatban; a krónikák néhány női uralkodói vagy régens szerepkörben fellépő alakot is említenek, ami a korabeli viszonyok között nem volt ritka. A társadalmi mobilitás korlátozott volt, de a buddhista szerzetesség és a királyi szolgálat utat nyithatott az emelkedéshez.

14.1.6 Külkapcsolatok és a korabeli hatalmi egyensúly

A Lan Xang megalapítása és megszilárdulása nem elszigetelt folyamat volt, hanem a korabeli Délkelet-Ázsia hatalmi hálójába illeszkedett. A királyság legfontosabb külkapcsolatai közé a **Ming-dinasztia** (1368–1644) udvarával fenntartott adóztatási és diplomáciai viszony tartozott. A kínai források a 14. század végétől említik a Lan Xangot mint adót fizető, távoli királyságot; a kínai császári udvar számára ez a kapcsolat a világrendbe való betagozódás jelképe volt, a Lan Xang számára pedig a presztízs és a kereskedelem forrása. A kínai források azonban rövidek és gyakran pontatlanok a belső viszonyokra nézve, mert a kínai udvar elsősorban a határ menti kereskedelemre és a diplomáciai rituálékra összpontosított.

Nyugat felől a Lan Xang határos volt a **Lan Na** királysággal (a mai Észak-Thaiföldön) és a feltörekvő **Ayutthaya**val (a mai Közép-Thaiföldön). A 14. század végén és a 15. században ezek a tai nyelvű államok egymással vetélkedtek a Mekong felső folyása mentén fekvő muangok feletti befolyásért. A Lan Xang és az Ayutthaya közötti viszony egyszerre volt diplomáciai és katonai: a krónikák hol házassági szövetségekről, hol határ menti összecsapásokról számolnak be. Kelet felől a **Đại Việt** (a mai Vietnám északi részének állama) képezte a szomszédos hatalmat, amellyel a határvidék hegyi közösségei feletti ellenőrzésért időnként konfliktus alakult ki. A Lan Xang ezekben a konfliktusokban általában a mandala-rendszer logikája szerint járt el: nem törekedett a szomszédos államok meghódítására, hanem a peremterületeken próbálta növelni befolyását, és diplomáciai eszközökkel, adóztatással és hadjáratokkal tartotta fenn hatalmi hálózatát.

A Lan Xang korai történetének egyik legfontosabb tanulsága, hogy a királyság nem a mai Laosz elődje volt a modern nemzetállami értelemben. A Lan Xang határai nem estek egybe a mai államhatárokkal, és a „lao” identitás a korban nyelvi, kulturális és politikai kategóriát jelentett, nem pedig állampolgárságot. A királyság fennállásának első évszázada a Mekong-medence tai nyelvű népeinek közös történetébe ágyazódott, és a későbbi laoszi nemzeti emlékezet – jórészt a 20. században – formálta meg belőle a nemzeti eredetmítoszt. Ezt a feszültséget a három királyság és a szomszédok alfejezetben tovább vizsgáljuk.

14.1.7 Források és bizonytalanságok

A Lan Xang korai történetére vonatkozó ismereteink alapvetően három forrástípusra támaszkodnak: a laoszi nyelvű krónikákra, a kínai és vietnámi dinasztikus évkönyvekre, valamint a régészeti leletekre. Mindhárom forráscsoport súlyos korlátokkal bír, ezért a 14. századi Lan Xangról alkotott képünk számos ponton bizonytalan.

A legfontosabb laoszi krónikák közé tartozik a **Nithan Khun Borom** (a lao népek eredetmítosza), valamint a királyi krónikák, amelyeket **Phongsavadan** néven ismerünk. Ezek a szövegek azonban jellemzően a 16–17. században vagy később keletkeztek, és gyakran pálmalevélre írt másolatokban maradtak fenn. Szerzőik buddhista szerzetesek vagy udvari írástudók voltak, akik a múltat a saját koruk vallási és politikai szempontjai szerint szerkesztették. A krónikák ezért legendás elemeket (például csodás születéseket, természetfeletti jeleket) kevernek a történeti eseményekkel, és a királyi dicsőség hangsúlyozása érdekében visszamenőleg nagyíthatják fel egyes uralkodók

tetteit. Fa Ngum alakja például a krónikákban félig mitikus hősként jelenik meg, ami megnehezíti a történeti személy és a későbbi emlékezet szétválasztását.

A kínai források, elsősorban a **Ming-dinasztia** évkönyvei, a Lan Xangot mint adót fizető, távoli királyságot említik, de a belső viszonyokról alig közölnek részleteket. A vietnámi krónikák, például a **Đại Việt sử ký toàn thư**, szintén csak érintőlegesen foglalkoznak a Lan Xanggal, főként a határvidéki konfliktusok kapcsán. A régészeti bizonyítékok a trópusi éghajlat és a fából épült épületek pusztulása miatt korlátozottak; a korai Luang Prabang épített örökségéből kevés maradt fenn, és a feltárások gyakran csak töredékes képet adnak a 14. századi településszerkezetről.

Mindebből következően a tudományos konszenzus a Lan Xang alapításának alapvető tényét (egy lao nyelvű királyság létrejötte a Mekong középső folyásánál a 14. század közepén) elfogadja, de a részletekben jelentős viták vannak. A pontos dátum, a khmer udvar szerepének mértéke, a terjeszkedés kiterjedése és a korai állam belső szerkezete mind vitatott. Egyes történészek a Lan Xangot valódi központosított királyságnak tekintik, mások inkább laza muang-szövetségként írják le. A jelen alfejezetben közölt adatok – például Fa Ngum uralkodásának évei, a Phra Bang szobor khmer eredete vagy a hódítások földrajzi kiterjedése – a laoszi krónikák hagyományán alapulnak, amelyet a szakirodalom nem tekint kritikátlanul megbízhatónak. Ahol a források eltérnek, ott a szövegben jeleztük a bizonytalanságot. A további ellenőrzéshez a könyv végén található válogatott irodalomjegyzék nyújt támpontot; a konkrét szakirodalmi hivatkozások ott szerepelnek.

14.1.8 Rövid összefoglaló

- A 13–14. századi Mekong-medencében a korábbi birodalmak hanyatlása után tai nyelvű muangok alakultak, és a lao nyelvű csoportok körében politikai vákuum támadt.
- **Fa Ngum**, a lao hagyomány szerint a khmer udvarból visszatérő fejedelmi sarj, **1353/1354 körül** megalapította a **Lan Xang** királyságot, amelynek neve *millió elefánt*.
- A királyság magterülete a mai Laosz északi részén, **Luang Prabang** környékén feküdt, és fokozatosan kiterjedt a Mekong menti lao muangokra.
- A **theraváda buddhizmus** állami támogatást kapott, és a **Phra Bang** szobor elhelyezése a fővárosban a királyi hatalom vallási legitimációját erősítette.
- A Lan Xang mandala típusú hatalmi hálózat volt, ahol a király befolyása a központtól távolodva csökkent, és a muangok megőrizték belső autonómiájukat.
- A társadalom a királyi udvar, a nemesség, a szerzetesek, a parasztok és a rabszolgák rétegződésén alapult; a gazdaság a rizstermelésre, a folyami kereskedelemre és a munkaszolgáltatásra épült.
- A királyság külkapcsolatait a Ming-Kínával fenntartott adóztatási viszony, a khmer szövetség, valamint a Lan Na, Ayutthaya és Đại Việt közötti hatalmi versengés határozta meg.
- A korai Lan Xangról szóló ismereteink korlátozottak: a laoszi krónikák késői keletkezésűek és legendás elemeket tartalmaznak, a kínai és vietnámi források szűkszavúak, a régészeti bizonyítékok pedig töredékesek.

14.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen tényezők tették lehetővé a Lan Xang megalapítását a 14. századi Mekong-medencében, és miben hasonlít ez a folyamat a Sukhothai és Ayutthaya alfejezetben bemutatott tai királyságok kialakulásához?
2. Milyen forrásokra támaszkodhatunk Fa Ngum életrajzának rekonstruálásakor, és miért kell óvatosan kezelnünk a laoszi krónikák állításait?

3. Hogyan jellemezhető a Lan Xang állam szerkezete a **mandala**-modell és a **muang** fogalma segítségével? Miért tévúthoz vezet, ha a királyságot modern nemzetállamként értelmezzük?
4. Milyen szerepet játszott a **theraváda buddhizmus** a Lan Xang politikai legitimitásában, és milyen jelei mutatkoznak annak, hogy a helyi vallási hagyományok tovább éltek?
5. Milyen külkapcsolati kihívásokkal kellett szembenéznie a korai Lan Xangnak a Ming-Kínával, Lan Návval, Ayutthayával és Đại Việttel fenntartott viszonyaiban, és hogyan illeszkedett ez a korabeli hatalmi egyensúly logikájába?

14.2 A három királyság és a szomszédok

14.2.1 A három királyság és a szomszédok

A 18. századra a hajdan egységes Lan Xang királyság utódállamaiban a hatalom három központ – **Luang Prabang**, **Vientiane** és **Csampaszak** – között oszlott meg. A három lao királyság nem egyszerűen a korábbi birodalom közigazgatási felosztása volt: kialakulásuk hosszú dinasztikus vetélkedés, etnikai mozgások és a két nagy szomszéd, Sziám (a mai Thaiföld) és a vietnámi állam fokozatos behatolása eredményeként ment végbe. Ez a fejezet azt vizsgálja, hogyan alakultak ki a 18. századi lao államok, milyen belső és külső erők gyengítették őket, és hogyan váltak fokozatosan Sziám, illetve Vietnám befolyási övezeteivé, anélkül, hogy formális gyarmattá váltak volna. A fejezet elsősorban a Sziám és Vietnám közötti ütközőzóna kialakulását mutatja be, amely később a francia gyarmati terjeszkedésnek is keretet adott.

14.2.1.1 A Lan Xang szétesésétől a királyságok kialakulásáig

A 17. század végén Lan Xang központi hatalma meggyengült, a dinasztikus utódlási harcok és a külső nyomás következtében a királyság fokozatosan részekre hullott. Az 1690-es évektől kezdve a hagyományos történetírás szerint a királyság három nagyobb egységre vált szét, bár a pontos folyamat időrendje részben krónikák és későbbi udvari hagyományok rekonstrukcióján alapul, ezért egyes események datálása bizonytalan.

A lao krónikák – mindenekelőtt a *Nithan Khun Borom* (Khun Borom legendája) és az egyes királyi udvarok későbbi feljegyzései – a szétesést elsősorban a királyi család belső viszályának és a trónöröklés körüli harcoknak tulajdonítják. A modern történészi értelmezés ennél összetettebb képet rajzol: a Lan Xang politikai szerkezete mindig is laza volt, a királyi központ (Muang Szuva, a későbbi Luang Prabang) hatalma a tartományi kormányzók felett ingadozott, és a távolabbi területek gyakran saját érdekeiket követték. A 18. századi szétesés tehát nem hirtelen összeomlás, hanem egy hosszabb decentralizációs folyamat betetőződése volt.

Luang Prabang a régi királyi székhely, Muang Szuva örököseként a legnagyobb presztízzsel bírt. Uralkodói magukat a Lan Xang királyi vonal közvetlen folytatóinak tekintették, és a *Pha Bang* Buddha-szobor – a királyság egyik legfontosabb vallási ereklyéje – birtoklását is a legitimitás jelképének tartották. A város a Mekong felső folyásánál, a mai észak-laoszi területen feküdt, és gazdasága a folyami kereskedelemből, a sóbányákból és a hegyi területekkel folytatott cseréből származott. A hegyi etnikai csoportok – a **khmu**, **hmong** és más, a lao nyelvű csoportoktól eltérő közösségek – szoros, de sokszor feszült kapcsolatban éltek a síkvidéki lao lakossággal, és a királyi udvar munkaerőt, illetve erdei termékeket szerzett tőlük.

Vientiane (lazóul: *Wiang Chan*, azaz “szantálfa-város”) a Mekong középső folyásánál, a legjobb folyami átkelőhelyek egyikénél feküdt. A 16. században, Szetthathirath király idején vált a Lan Xang egyik központjává, amikor a királyi udvar a fővárost oda helyezte át, hogy jobban ellenőrizhesse a folyami kereskedelmet és a keleti, vietnámi határvidéket. Vientiane uralkodói a

18. században önálló királyságnak tekintették magukat, és a szomszédos területek, különösen a mai északkelet-thaiföldi Khorat-fennsík lao nyelvű lakosságának hűségére is igényt tartottak. Ez a követelés később közvetlen ütközést okozott Sziámmal.

Csampaszak a legfiatalabb a három királyság közül. A Mekong déli szakaszánál, a mai dél-laoszi területen feküdt, és a 18. század elején vált önálló hatalmi központtá. Létrejötte szorosan összefüggött a Vientianéből délre költöző elitcsaládokkal és a Mekong-menti kereskedelmi hálózatokkal. Csampaszak a folyó déli szakaszát ellenőrizte, és kapcsolatban állt a kambodzsai területekkel, valamint a siámi befolyás alatt álló tartományokkal. A 19. századra a királyság fokozatosan Sziám fennhatósága alá került, de formális uralkodói házát egészen a francia gyarmati korig nem számolták fel.

A három királyság határai nem voltak szilárdak. A lao politikai gondolkodás a területet nem merev vonalakban, hanem befolyási övezetekben, adózó közösségekben és személyes hűbéri viszonyokban értelmezte. Egy falu vagy egy tartomány egyszerre fizethetett adót több központnak is, vagy éppen az aktuális erőviszonyoknak megfelelően váltott urat. A mai államhatárok ebből a korból tehát nem vezethetők le.

14.2.1.2 Sziám és Vietnám a lao térségben

A 18. században a lao királyságok a két nagy regionális hatalom, Sziám és a vietnámi állam közé szorultak. Mindkét szomszéd dinasztikus és védhatalomként lépett fel, de eltérő módon és eltérő mértékben sikerült befolyásukat kiterjeszteniük.

Sziám az Ayutthaya királyság 1767-es bukása után a Thonburi, majd a Bangkok-központú **Chakri-dinasztia** alatt gyorsan újjászerveződött. Az új sziámi állam célja a korábbi ayutthayai befolyási övezet visszaszerzése volt, beleértve a lao területeket is. Az 1770-es évek végétől a sziámi hadseregek többször is beavatkoztak a lao királyságok belügyeibe, dinasztikus jelölteket támogattak, adót hajtottak be, és a lakosság egy részét erőszakkal a sziámi területekre telepítették. Az ilyen tömeges áttelepítések – lao forrásokban gyakran *a “rabszolgagyűjtő hadjáratok”* emléke maradt fenn – a korabeli hadviselés bevett, ám a helyi lakosság szempontjából súlyos demográfiai következményekkel járó gyakorlatának számítottak.

A sziámi álláspont szerint a Mekong-völgyi lao tartományok a sziámi hűbéri rendszer részeit képezték, és a nagyobb városok – így Vientiane vagy Luang Prabang – királyai a bangkoki udvar alattvaló uralkodói voltak. Ez az értelmezés a későbbi sziámi történetírásban is tovább élt, és a 19. századi területi vitákban jogi érvként használták. A lao krónikák viszont a királyságokat önálló, saját királyi vérvonallal rendelkező államokként írták le, amelyek csupán kényszer hatására fogadtak el sziámi védnökséget.

Vietnám a lao térség északkeleti és keleti peremén terjeszkedett. A vietnámi állam a 18. században a **Nguyễn** család déli, Huế központú uralma alatt fokozatosan kiterjesztette befolyását a mai közép- és dél-laoszi határvidékre. A vietnámi udvar a lao tartományokat elsősorban adófizető peremterületekként kezelte, és különösen a hegyi átjárókat, kereskedelmi útvonalakat igyekezett ellenőrizni. A vietnámi források a lao közösségeket gyakran a “man” vagy “tho” gyűjtőfogalommal illették, ami a kortárs kínai és vietnámi adminisztráció nem han és nem a síkvidéki viet közösségekre alkalmazott kategóriája volt. Ezek a kategóriák a mai etnikai fogalmakkal nem azonosíthatók, és a források kritikai olvasata nélkül félrevezetők lehetnek.

A vietnámi behatolás nem volt folyamatos és egyenletes. A 18. században a Nguyễn-udvar fő figyelmét a déli terjeszkedés és a déli, Khmer-delta vidékén folyó versengés kötötte le. A lao hegyvidék csak akkor került a vietnámi figyelem középpontjába, amikor lázadások, kereskedelmi viták vagy határvillongások tették szükségessé a katonai fellépést. A vietnámi udvar ugyanakkor igyekezett a lao királyságokat Sziámtól függetleníteni, vagy legalábbis megakadályozni, hogy azok

teljesen bangkoki ellenőrzés alá kerüljenek. Ebből a logikából következett, hogy a vietnámi udvar időnként menedéket kínált sziámellenes lao előkelőknek, vagy éppen saját jelöltjeit támogatta egyes tartományi tisztségekben.

A lao királyságok így kettős nyomás alatt éltek: a sziámi hatalom a Mekong völgyében, a vietnámi hatalom a keleti hegyvidéki peremeken jelentett állandó kihívást. A lao udvarok gyakran egymás ellen is kijátszották a két szomszédot, ami rövid távon mozgásteret adott, hosszú távon azonban csak elmélyítette a belső megosztottságot.

14.2.1.3 Vientiane és a sziámi–vietnámi vetélkedés

A 18. század végétől a sziámi–vietnámi versengés a lao területekért egyre nyíltabbá vált. A legfontosabb események a mai északkelet-thaiföldi, valamint a Mekong középső folyása menti területeken zajlottak.

A sziámi hadseregek 1778–1779-ben, I. Rama (Phutthajotfa Csulalok) idején benyomultak Vientiane-ba, és a királyi várost, valamint a tőle délre fekvő Csampaszakot hűbéresként a sziámi koronához kapcsolták. A hadjárat hátterében a Vientiane-i király, **Bunszan** (más átírásban Bun Szen vagy Bunyasane) és Sziám közötti konfliktus állt, amelynek részleteit a sziámi és a lao források eltérően adják elő. A sziámi krónikák lázadó hűbéresről beszélnek, a lao hagyomány inkább a sziámi terjeszkedés áldozataként mutatja be Bunszant. A hadjárat során a sziámi erők magukkal vitték a Vientiane-i királyi Buddha-szobrot, az **Emerald Buddha**-szobrot, amely később a bangkoki királyi udvar egyik legfontosabb szakrális tárgya lett. Ezt az eseményt mindkét történeti hagyomány kiemeli, de eltérően értelmezi: a sziámi narratíva a szobor elhozatalát legitim hódításként, a lao hagyomány pedig a királyság megalázásaként jegyzi meg.

A sziámi uralom alatt Vientiane megtarthatta uralkodóházát és belső közigazgatásának egy részét, ám köteles volt adót fizetni, katonákat adni a sziámi hadjáratokhoz, és alávetni magát a bangkoki udvar politikai irányításának. A sziámi adminisztráció a lao területeket a **mandala**-elvű hűbéri rendszer részeként értelmezte, amelyben a periférikus uralkodók hűsége és adózása fontosabb volt, mint a területi integritás. Ezért a sziámi ellenőrzés nem jelentett állandó megszállást vagy közvetlen igazgatást: a lao királyságok bizonyos fokú belső autonómiát élveztek, egészen addig, amíg a bangkoki udvar érdekeit nem sértették.

A vietnámi udvar mindeközben a **Trường Sơn** hegyvonulat keleti oldaláról figyelte a folyamatokat. A Nguyễn-dinasztia 1802-es országos hatalomra jutása után a vietnámi állam fokozta a lao peremterületekre irányuló nyomást. A vietnámi udvar a maga részéről azon az álláspontón volt, hogy a lao királyságok egy része – különösen a hegyvidéki adófizető közösségek – a vietnámi császár hűbérese. Ez az elképzelés a kínai világrendből átvett hierarchikus diplomáciai felfogásból következett, amelyben a császár az “égi birodalom” középpontja, a környező fejedelmek pedig alávetett uralkodók voltak. A lao udvarok ugyanakkor ezt a viszonyt is rugalmasan kezelték: adott esetben elfogadtak vietnámi címeket és pecséteket, anélkül, hogy a sziámi hűbéri köteléket megtagadták volna. A kettős hűbériség bevett gyakorlat volt, és a korabeli diplomáciai nyelvben nem tűnt ellentmondásnak; a mai állami szuverenitás fogalmának visszavetítése ezért félrevezető lenne.

14.2.1.4 Csampaszak és a déli peremvidék

Csampaszak helyzete sajátos volt, mert a királyság a Mekong déli szakaszát és a mai kambodzsai határvidéket is magában foglalta. A 18. század elején a terület a khmer politikai viszonyokkal is összefonódott. A kambodzsai udvar gyengesége miatt a Mekong-völgy déli része fokozatosan

lao nyelvű közösségek uralma alá került, de a khmer kulturális hatás – különösen a vallási intézményekben és az írásbeliségben – továbbra is erős maradt.

Csampaszak önálló királyságként való megszilárdulása **Szoiszi Szamut** (más átírásban Szoi Szisamut vagy Szamut Szakszai) nevéhez köthető, aki a 18. század elején a Mekong déli folyásánál alapított uralkodóházat. A róla szóló hagyomány részben legendás elemeket is tartalmaz, és a korabeli dokumentumok csekély száma miatt az események pontos kronológiája vitatott. Annyi bizonyos, hogy Csampaszak hamarosan a Vientiane-i és luang prabang-i királyi családokkal vetélkedő dinasztikus központtá vált, és a déli lao területek, valamint a khmer határvidék lakosságának jelentős részét a maga hűségére kötelezte.

A 18. század második felében Csampaszak fokozatosan a sziámi udvar befolyása alá került. A sziámi hadseregek 1778–1779-es hadjárata nemcsak Vientiane-t, hanem Csampaszakot is elérte, és a királyságot is adófizető hűbéressé tette. A Csampaszak királya, **Szajakumane** (Sayakumane) a sziámi udvar kegyéből uralkodott, és a bangkoki kormányzat számára a déli lao területek ellenőrzésének kulcsfontosságú eszközévé vált. A sziámi udvar a Csampaszakra nehezedő vietnámi nyomás ellensúlyozására is használta a királyságot, és a 19. század elején a területen zajló határvitákban egyértelműen a bangkoki érdekek érvényesültek.

A Csampaszak körüli terület etnikailag sokszínű volt: a síkvidéki lao közösségek mellett **kha** (a korabeli sziámi és lao források által használt, a magasabb fekvésű területeken élő, többnyire mon-khmer nyelvű csoportokra alkalmazott, pejoratívnak is tekinthető gyűjtőfogalom), valamint khmer, viet és kínai kereskedőcsoportok éltek itt. A „kha” kifejezés a mai etnikai terminológiában kerülendő, mert a korabeli hierarchikus társadalomszemléletet tükrözi, és elmossa a tényleges nyelvi és kulturális különbségeket. A déli peremvidék lakói közül sokan a folyami kereskedelemből, rizstermesztésből és az erdei termékek gyűjtéséből éltek, és a különböző hatalmi központok adóigényeinek egyszerre voltak kitéve.

14.2.1.5 Luang Prabang a két birodalom között

Luang Prabang a három királyság közül a legészakibb fekvésű volt, és ebből fakadóan a sziámi nyomástól némileg védettebb, a kínai és vietnámi hatások felé viszont nyitottabb helyzetben élt. A királyság uralkodói a régi Lan Xang királyi ház leszármazottainak tekintették magukat, és igyekeztek megőrizni a szakrális legitimáció eszközeit, mindenekelőtt a Pha Bang Buddha-szobrot.

A 18. században Luang Prabang és Vientiane viszonya gyakran ellenséges volt. A két királyság nemcsak a dinasztikus presztízs, hanem a Mekong-menti kereskedelmi útvonalak és a hegyi adófizető közösségek ellenőrzéséért is vetélkedett. A sziámi udvar ezt a megosztottságot tudatosan is táplálta: ha Vientiane túl erőssé vált, Luang Prabangot támogatta, és fordítva. A bangkoki udvar így viszonylag kis katonai ráfordítással tudta fenntartani befolyását a lao területeken.

A vietnámi befolyás Luang Prabangban elsősorban diplomáciai csatornákon keresztül érvényesült. A 18. század végén és a 19. század elején a vietnámi udvar időnként kapcsolatot tartott a luang prabangi királyi házzal, és egyes források szerint a királyok vietnámi címeket is elfogadtak. A kínai birodalommal fenntartott kapcsolatok szintén fontosak voltak: a lao királyságok kisebb adófizető missziókat küldtek a kínai udvarba, és ezek a látogatások a regionális presztízshierarchiában való részvétel jeleiként értelmezhetők. A kínai forrásokban a lao területekre használt nevek (*Nanzhang*, *Laowo*) azonban nem mindig feleltethetők meg pontosan a mai politikai határoknak, és a történeti földrajz e téren komoly forráskritikai problémákkal küzd.

14.2.1.6 A társadalom és a gazdaság a három királyság korában

A három lao királyság társadalomszerkezete a korábbi Lan Xang mintáját követte, de a széteséssel a helyi központok szerepe megerősödött. A királyi udvarok mellett a tartományi előkelők, a buddhista szangha (szerzetesi közösség) és a folyami kereskedőhálózatok alkották a hatalom gerincét.

A **theraváda buddhizmus** a társadalmi élet szervezőereje maradt. A templomok nemcsak vallási, hanem oktatási, gazdasági és szociális intézmények is voltak. A fiúk jelentős része szerzetesi iskolákban tanult írni és olvasni, és a lao írásbeliség – beleértve a krónikákat, jogi szövegeket és vallási kéziratokat – szorosan a templomi hálózathoz kötődött. A királyi udvarok a szangha támogatásával biztosították vallási legitimitásukat, ugyanakkor a szerzetesi közösség vagyonának növekedése időnként feszültségeket szült a világi hatalommal.

A gazdaság alapja a nedves rizstermesztés volt, amelyet a Mekong és mellékfolyói áradásai tettek lehetővé. Az ártéri rizsföldek mellett az erdei termékek – a fahéj, a viasz, a kardamom, az elefántcsont és a prémek – fontos szerepet játszottak a kereskedelemben. A folyami kereskedelem a Mekongon és annak mellékfolyóin bonyolódott, és a lao területek a kínai, sziámi, kambodzsai és vietnámi piacok között közvetítő szerepet töltöttek be. A folyami közlekedés a zuhatagok és vízesések miatt azonban szakaszos volt, és az áruk továbbításához gyakran szárazföldi átrakóhelyekre volt szükség.

A hegyi közösségek és a síkvidéki lao lakosság közötti gazdasági kapcsolatokat a kölcsönös függőség és az egyenlőtlen hatalmi viszony egyszerre jellemezte. A síkvidéki királyi udvarok a hegyi területekre adót, munkaerőt és erdei termékeket követeltek, cserébe a kereskedelmi árukhoz való hozzáférést biztosítottak. A hegyi közösségek ugyanakkor jelentős autonómiát őriztek, és a központi hatalom gyengülésekor saját érdekeik szerint cselekedtek.

14.2.1.7 A 19. század első fele: növekvő sziámi dominancia

A 19. század első felében a három lao királyság feletti sziámi befolyás tovább erősödött. A bangkoki udvar a korábbi hűbéri gyakorlatot fokozatosan közvetlenebb adminisztratív ellenőrzéssel váltotta fel, és a lao területeket egyre inkább a sziámi állam integráns részeként kezelte. Ennek a folyamatnak a legdrámaibb eseménye az 1826–1828-as **Anuvong-felkelés** volt.

Anuvong (vagy Anu, Anurutha) Vientiane királya volt, aki a sziámi uralom ellen lázadt fel. A lázadás hátterében a sziámi adóterhek, a munkaerő-elvonás és a bangkoki udvar beavatkozásai álltak, de szerepet játszottak Anuvong személyes presztízs-törekvései és a lao udvari politika belső megosztottságai is. Anuvong feltehetően arra számított, hogy a vietnámi udvar támogatni fogja, de ez a várakozás nem teljesült. A Vientiane-i erők kezdeti sikerei – így a Korat-fennsíkig való előrenyomulás – után a sziámi hadsereg ellentámadásba lendült, és 1828-ban elfoglalta Vientiane-t. A város nagy részét lerombolták, a királyi palotát és a templomokat kifosztották, a lakosság jelentős részét pedig a sziámi területekre hurcolták. Anuvongot elfogták, és Bangk okba vitték, ahol fogságban halt meg.

Az Anuvong-felkelés a lao történeti emlékezetben a sziámi elnyomással szembeni ellenállás jelképévé vált, míg a sziámi hivatalos történetírás sokáig lázadó hűbéres árulásaként tárgyalta. A mai történészi értékelés ezt a két pólust igyekszik meghaladni: egyrészt elismeri a felkelésben a lao udvari elit politikai törekvéseit, másrészt rámutat a sziámi hadjárat aránytalan brutalitására és a polgári lakosság tömeges kitelepítésére. Az események rekonstrukciója során a sziámi és a lao krónikák eltérő hangsúlyait forráskritikailag kell kezelni, mert mindkét hagyomány saját politikai céljait szolgálta.

A felkelés leverése után Vientiane királyságát ténylegesen felszámolták. A város és a környező területek nagy része közvetlen sziámi közigazgatás alá került, a Vientiane-i uralkodóházat megfosztották hatalmától, és a lakosság jelentős részét áttelepítették. A Mekong középső szakaszán így megszűnt az önálló lao királyi központ, és a terület a sziámi állam peremvidékévé vált. Luang Prabang és Csampaszak formálisan megőrizte uralkodóházát, de mindkét királyság a bangkoki udvar ellenőrzése alatt működött tovább.

14.2.1.8 A vietnámi jelenlét és a lao területek kettős függése

A Vientiane bukása utáni évtizedekben a vietnámi udvar is aktívabbá vált a lao területeken. A Nguyễn-dinasztia a maga részéről igyekezett a sziámi terjeszkedést ellensúlyozni, és a keleti hegyvidéki területeken közvetlenebb jelenlétet épített ki. A vietnámi adminisztráció adóállomásokat és katonai őrhelyeket hozott létre a mai közép-laoszi és északkelet-kambodzsai határvidéken, és a hegyi közösségek egy részétől rendszeres adót követelt.

A lao területek így a 19. század közepére kettős függésbe kerültek: a Mekong völgyében a sziámi, a keleti hegyvidéken a vietnámi befolyás erősödött. A két birodalom közötti határvonal azonban nem volt rögzített, és a helyi közösségek gyakran mindkét hatalom igényeit igyekeztek kijátszani. A lao királyságok megmaradt udvarai – Luang Prabang és Csampaszak – ebbe a kettős erőtérbe illeszkedtek be, és túlélésük érdekében rugalmasan manővereztek.

A 19. század közepén a lao területek a francia gyarmati terjeszkedés előestéjén tehát már nem önálló államok, hanem egy nagyobb regionális ütközőzóna részei voltak. A három királyság időszakának öröksége azonban nem tűnt el: a luang prabangi királyi ház, a csampaszaki arisztokrácia és a Vientiane-i udvari hagyomány emlékezete tovább élt a helyi közösségekben, és a 20. századi lao nacionalizmus is ebből a hagyatékból táplálkozott.

14.2.2 Források és bizonytalanságok

A három királyság időszakára vonatkozó ismereteink alapvetően három forráscsoportra támaszkodnak: a lao krónikákra, a sziámi udvari feljegyzésekre és a vietnámi hivatalos történeti művekre, valamint a kínai diplomáciai iratokra. Mindhárom forrástípus saját politikai és kulturális célokkal készült, ezért egymástól eltérő képet ad ugyanazokról az eseményekről. A lao krónikák nagy része későbbi, 19. századi másolatokban maradt fenn, és a bennük szereplő évszámok gyakran nem egyeztethetők össze a sziámi vagy vietnámi forrásokkal. A régészeti feltárások a korszak társadalom- és gazdaságtörténetét illetően egyelőre kevés közvetlen bizonyítékot szolgáltattak, bár a templomi feliratok és a bronz- Buddha-szobrok elemzése folyamatosan gazdagítja a képet.

Különösen bizonytalan a 18. század első felének kronológiája, a királyi családok leszármazási rendje, valamint az egyes hadjáratok pontos lefolyása. Az 1778–1779-es sziámi hadjárat, az Anuvong-felkelés eseményei és a lakosságáttelepítések mérete egyaránt vitatott a szakirodalomban. A modern történetírásban folyó vita elsősorban arról szól, hogy a lao királyságokat Sziám vazallus államainak vagy inkább független politikai entitásoknak kell-e tekinteni; a kérdés megválaszolása attól is függ, hogy milyen elméleti keretben értelmezzük a hűbéri viszonyokat. A mai lao történetírás – részben nemzeti legitimációs okokból – hangsúlyozza a királyságok autonómiáját, míg a thaiföldi történetírás hagyományosan a sziámi államiság folytonosságát emeli ki. A két álláspont közötti feszültség a mai napig érződik a régió történeti vitáiban.

A vietnámi források értelmezése is óvatosságot igényel. A Nguyễn-udvar feljegyzései a lao területeket gyakran a kínai világrend mintájára írták le, és a tényleges vietnámi ellenőrzés mértékét nehéz elkülöníteni a diplomáciai igényektől. A hegyi közösségekre vonatkozó korabeli kategóriák – „man”, „tho”, „kha” – a mai etnikai fogalmaktól eltérő tartalmúak, és használatuk a

források belső hierarchiáját tükrözi. A fejezetben szereplő állítások közül a nagyobb hadjáratok és a Vientiane elleni 1778–1779-es, illetve 1828-as hadműveletek ténye dokumentált, ám a részletes eseménysor, a résztvevők köre és a polgári áldozatok száma nem rekonstruálható megbízhatóan.

14.2.3 Rövid összefoglaló

- Lan Xang felbomlása után a 18. századra három lao királyi központ – **Luang Prabang**, **Vientiane** és **Csampaszak** – osztotta meg a hatalmat a Mekong völgyében.
- A három királyság határai rugalmasak voltak, és a hűbéri viszonyok, az adózó közösségek és a személyes lojalitás határozták meg a politikai tér szerveződését.
- **Sziám** a 18. század végétől fokozatosan kiterjesztette befolyását a lao királyságokra; az 1778–1779-es hadjárat során Vientiane és Csampaszak sziámi hűbéressé vált.
- **Vietnám** a keleti hegyvidéki peremeken érvényesítette igényeit, és a lao területeket részben a maga hűbéri rendszerébe igyekezett bevonni; a lao udvarok gyakran kettős hűbériségben éltek.
- Az 1826–1828-as **Anuvong-felkelés** a sziámi uralom elleni lao ellenállás legjelentősebb eseménye volt; leverése után Vientiane királyságát felszámolták, és lakosságának nagy részét áttelepítették.
- A 19. század közepére a lao területek a sziámi és a vietnámi hatalom közötti ütközőzónává váltak, a megmaradt királyi udvarok pedig a bangkoki udvar ellenőrzése alatt működtek tovább.
- A korszakra vonatkozó források – lao krónikák, sziámi és vietnámi udvari feljegyzések – eltérő politikai célokat szolgáltak, ezért az események rekonstrukciója forráskritikai vitákkal terhelt.

14.2.4 Önellenőrző kérdések

1. Milyen belső és külső tényezők vezettek a Lan Xang utódállamainak kialakulásához, és miben tért el egymástól Luang Prabang, Vientiane és Csampaszak hatalmi szerepe?
2. Hogyan befolyásolta Sziám és Vietnám versengése a lao királyságok politikai mozgásterét a 18–19. században?
3. Miért tekinthető az Anuvong-felkelés kulcsfontosságú eseménynek, és milyen eltérő értelmezések kapcsolódnak hozzá a lao és a sziámi történeti hagyományban?
4. Milyen forráskritikai problémákkal szembesülünk a három királyság időszakának vizsgálatakor, és hogyan befolyásolják ezek a mai történeti vitákat?
5. Miként értelmezhető a lao királyságokban a „hűbériség” és a „függetlenség” viszonya a mai állami szuverenitás fogalmainak visszavetítése nélkül?

14.3 Buddhizmus, etnikum és társadalom

14.3.1 A sokszínű társadalom: etnikai rétegződés és udvari hierarchiák

A gyarmati kor előtti Laosz területén nem beszélhetünk egységes, modern értelemben vett „lao nemzetről”. A Mekong völgyében és a környező hegyvidékeken olyan többnyelvű, több vallású és eltérő gazdálkodási rendszereket működtető közösségek éltek, amelyeket a korabeli udvari források, a későbbi nyugati leírások és a 20. századi nemzetépítési törekvések különbözőképpen osztályoztak. A három királyság és a szomszédok alfejezetben tárgyalt három királyság – **Luang Prabang**, **Vientiane** és **Csampaszak** – politikai határai nem estek egybe nyelvi vagy etnikai határokkal. A hatalom a folyóvölgyi, rizstermesztő, buddhista udvari központokban összpontosult,

míg a hegyvidéki területek lakói gyakran az alacsonyabb rangú adózó vagy éppen kívül maradt közösségek közé tartoztak.

A francia gyarmati adminisztráció a 19. század végén és a 20. század elején vezette be – részben a meglévő udvari és sziámi kategorizálásokra támaszkodva, részben azokat leegyszerűsítve – a **lao loum** („alföldi/lementi lao”), **lao theung** („felföldi/köztes lao”) és **lao szung** („hegyvidéki/fennsíki lao”) hármas felosztást. Ez a séma később a nemzetépítés és a félhivatalos statisztika részévé vált, azonban a gyarmati kor előtti állapotok leírására csak fenntartásokkal használható. A jelen alfejezet nem azt állítja, hogy e három kategória a múlt tényleges társadalmi identitásait tükrözte volna, hanem bemutatja, hogyan szerveződött a társadalmi és vallási sokszínűség a lan xangi örökség, a buddhista udvar és a helyi közösségek viszonyában.

14.3.1.1 A folyóvölgyi társadalmak: a lao loum

A Mekong és mellékfolyói mentén élő, **tai** nyelvű közösségek alkották a lao királyságok demográfiai és politikai magját. Ezek a csoportok nedves rizstermesztést folytattak, az áradásos völgyekben állandó falvakat hoztak létre, és az őket irányító helyi elitek szoros kapcsolatban álltak a királyi udvarokkal. A gyarmati kor előtti források – elsősorban lao krónikák, buddhista kolostori feljegyzések és sziámi udvari iratok – ezeket a közösségeket leggyakrabban egyszerűen **lao** vagy **tai** megjelöléssel illették, megkülönböztetve őket a hegyvidéki lakóktól.

A folyóvölgyi társadalmak belső tagolódása nem modern állampolgársági vagy etnikai alapon, hanem a királyi hatalomhoz fűződő kapcsolat, a földhasználati jog és a patronázsviszonyok alapján szerveződött. A krónikákban többször felbukkanó kifejezések, például a **nai**, **mün** és **csaomüang** eltérő rangú helyi vezetőket jelöltek; ezek a címek nem mindig jeleztek egyértelműen elkülönülő „osztályokat”, hanem a helyi társadalmak belső hierarchiáit fejezték ki. A dokumentált tény az, hogy a királyi udvarok hűbéri viszonyban álltak a tartományi vezetőkkel, akik az adó begyűjtéséért, a helyi viták rendezéséért és adott esetben a katonai szolgálat megszervezéséért feleltek.

A **phrai** (szabad, de szolgálatra kötelezett) és **kha** (szolgáló/függő) kategóriák a sziámi társadalomtörténetből ismert megkülönböztetést tükrözik, de a lao udvarokban sem volt ismeretlen. A helyi közösségek tagjait gyakran egy adott tisztviselő vagy templom szolgálatához kötötték; ez a viszony nem azonos a modern munka- vagy bérviszonnyal, és nem is azonos az újkori rabszolgatartással, bár létezett öröklődő függőség és adósrabszolgaság. A források alapján tudományos konszenzus, hogy a folyóvölgyi társadalmakban a társadalmi státusz alapvetően függött a termőföldhöz és a munkaerőhöz való hozzáféréstől, valamint a királyi kegytől; az viszont vitatott, hogy ezek a kötődések mennyire voltak átjárhatók, és milyen mértékben álltak a nemzetközi kereskedelemből fakadó gazdagodás szolgálatában.

14.3.1.2 A hegyvidéki és köztes területek lakói: lao theung és lao szung

A Mekong völgyét övező hegyvidékeket és fennsíkokat olyan közösségek lakták, amelyek nyelve, vallása és gazdálkodási rendszere élesen eltért a folyóvölgyi társadalmakétól. A francia gyarmati korszakban elterjedt kategorizálás szerint a **lao theung** csoportok elsősorban **ausztroázsiai** – például **khmu**, **lamet**, **phong** vagy **brou** – nyelveket beszéltek, míg a **lao szung** gyűjtőfogalom alá a délről és délnyugatról vándorló, főként **miao** (**hmong**) és **yao** (**mien**) közösségek, valamint a **tibeto-burmai** nyelvű csoportok kerültek.

A gyarmati kor előtti forrásokban ezek a közösségek nem önálló népek „etnikai térképén” szerepeltek, hanem az adóztatási és hűbéri viszonyokban tűntek fel. A lao udvari iratok gyakran a **kha** gyűjtőszót használták a hegyvidéki, nem-tai nyelvű csoportokra. A **kha** szó a mai

fordításokban gyakran „rabszolgát” vagy „szolgát” jelent, ám a korabeli használat részben társadalmi alárendeltséget, részben egyszerűen a „mi, folyóvölgyi buddhisták” és a „mások, hegyvidéki nem-buddhisták” közötti különbséget jelölt. A forráskritika számára fontos, hogy a lao krónikák udvari nézőpontja ezt a különbséget alárendeltségként ábrázolta; a hegyvidéki közösségek saját, írásos forrásai ebből a korszakból ritkán maradtak fenn, így az ő szempontjuk a későbbi szájhagyományból és gyarmati, illetve missziós leírásokból rekonstruálható.

A régészeti és összehasonlító nyelvészeti becslések szerint a khmu és más ausztroázsiai nyelvű csoportok jelenléte a térségben korábbi, mint a tai nyelvű lakosságé; ezt a kutatók a névanyag, a nyelvjárások és a hegyvidéki falurendszerek alapján valószínűsítik, de pontos időrendjük ismeretlen. A hegyvidéki közösségek gazdálkodása jellemzően égetéses-ugaras (svidden) művelésre, hegyi rizsre, gyűjtögetésre és vadászatra épült. A folyóvölgyi udvarok számára ezek a területek részben adózó és munkaerő-tartalékot jelentő hátországot, részben pedig a kínai és vietnámi hegyvidéki kereskedelem felé vezető folyosókat foglaltak magukban. A történeti forrásokban az erdei termékek – méz, viasz, fahéj, gyanta, agarfa, elefántcsont – beszolgáltatása gyakran éppen e közösségekhez kapcsolódott, ami azt jelzi, hogy a hegyvidék nem izolált, hanem a regionális kereskedelmi hálózatokba is bekapcsolódott.

A **lao szung** kategória a gyarmati kor előtt nem alkotott egységes csoportot. A hmong és mien közösségek egy része a 18. század végétől és a 19. század során vándorolt be a mai Laosz északi és középső hegyvidékeire a kínai birodalmi nyomás, a helyi háborúk és a hegyi gazdálkodás mobilitási kényszere miatt. A vándorlás nem egyszeri esemény volt, hanem évtizedekig tartó, lépcsőzetes folyamat. A tibeto-burmai nyelvű csoportok – például az **akha** és a **lolo** nyelveket beszélő közösségek – elhelyezkedése szintén a 19. századi migrációs hullámok eredménye. A korabeli udvari források ezeket a csoportokat esetenként adófizető falvakként, máskor ellenőrizhetetlen határvidéki lakosokként írták le; a hegyvidék politikai rendje tehát nem foglalható be egyszerűen a „lao királyság” határai közé.

14.3.1.3 Buddhizmus, szellemvilág és a monarchia

A gyarmati kor előtti buddhizmus Laoszban nem kizárólag a kolostorok zárt világában, hanem a falusi vallási élet, a királyi udvar és a folyóvölgyi identitás összefonódásában működött. A **theraváda buddhizmus** a Mekong völgyében a 14. századtól kezdődően a lan xangi udvar által is támogatott irányzattá vált, bár a mahájána elemek és a korábbi szellemvilági hagyományok nem tűntek el. A tudományos konszenzus szerint a theraváda szerzetesi közösség, a **szangha** a lan xangi politikai legitimáció egyik alappillére volt: a királyok kolostorokat alapítottak, szent szövegeket hozattak, és a buddhista moralitás szerinti uralkodóként ábrázoltatták magukat.

A lao buddhizmus sajátos vonása a **valós és képzeletbeli szent ereklyék** tisztelete, a **That Luang** és más sztúpák köré szerveződő zarándoklatok, valamint a helyi szellemek, a **phi** tiszteletének integrálása volt. A folyóvölgyi falvakban a szerzetesek nemcsak a tanítás letéteményesei, hanem oktatók, gyógyítók és közvetítők is voltak; a falusi élet ritmusa a buddhista ünnepek, a mezőgazdasági ciklus és a szellemvilághoz kapcsolódó rituálék párhuzamos rendjéhez igazodott. A források alapján jól dokumentált, hogy a királyi udvar adományokkal és privilégiumokkal látta el a fontosabb kolostorokat, és a szerzetesi hierarchia részt vett az uralkodói rituálékban; az viszont vitatott, hogy ez a kapcsolat a buddhista monarchia irányából mennyire határozta meg a mindennapi falusi vallásosságot, illetve fordítva: a helyi szellemközpontú gyakorlatok mennyire színezték át a buddhizmust.

A monarchia és a szangha viszonya nem volt konfliktusmentes, de nem is modern alkotmányos viszony. A királyi hatalom a buddhista erény képzetére épített, miközben a szerzetesi közösség megtartotta belső rendjét, és adott esetben a világi hatalommal szemben is képviselhette a vallási normákat. A krónikákban feljegyzett királyi donációk, templomalapítások és ereklyefogadások

elsősorban az uralkodói önreprezentáció dokumentumai; az a mindennapi társadalmi valóság, amelyben a kolostorok az írástudás, a kéziratok és a helyi jogszokások őrzői voltak, főleg a későbbi etnográfiai és kolostori forrásokból rekonstruálható. A 19. századi sziámi és francia leírások gyakran „elmaradottnak" vagy „babonásnak" ábrázolták a lao vallási gyakorlatokat; ezek az értékelések nem tekinthetők semleges történeti leírásnak.

A hegyvidéki közösségek vallási élete nem illeszkedett a theraváda buddhista udvari keretbe. A khmu, hmong, mien és más csoportok körében a helyi szellemvilági gyakorlatok, az ősök tisztelete és a természeti erőkhöz kapcsolódó rituálék voltak meghatározóak. A folyóvölgyi buddhista elitek ezt a vallási sokféleséget gyakran a „műveletlen" vagy „erdei" lét jelének tekintették; a gyarmati kor előtti királyságok azonban nem törekedtek a hegyvidék teljes vallási homogenizálására. A hegyvidéki közösségek vallási szakértői – sámánok, rituális vezetők – párhuzamos tekintélyt képviseltek, és a faluközösségek belső rendjét részben ők szabályozták. A folyóvölgyi udvarok és a hegyvidéki közösségek közötti érintkezésben a buddhista szent helyek, a hegyi vásárok és a zarándokutak érintkezési zónákat hoztak létre, ám ezek a zónák nem szüntették meg a nyelvi és vallási különbségeket.

14.3.1.4 A társadalmi szerveződés és a lokalitás

A gyarmati kor előtti lao társadalmak egyik legfontosabb jellemzője a **lokalitás** primátusa. A faluközösségek szerveződése a termőföld, a vízhasználat és a rokoni hálózatok köré épült. A falvak belső életét a vének tanácsa, a helyi szellemek rituáléiért felelős személy és az adott körzet királyi tisztviselője együttesen szabályozta. Az udvari adminisztráció a tartományi központokban összpontosult, és a falvak mindennapi életébe gyakran csak az adószedés, a katonai mozgósítás és a peres ügyek kapcsán avatkozott be. A forrásokból az látszik, hogy a három királyság korában a hatalom fragmentálódása miatt a helyi vezetők mozgástere megnőtt, különösen a Sziámhoz és Vietnámhoz közeli peremterületeken.

A társadalmi mobilitás kérdése nehezen ítélhető meg a rendelkezésre álló forrásokból. A krónikák és a feliratok elsősorban az elitek házasságait, hűbéri előmenetelét és birtokviszonyait rögzítették, míg a falusi köznép életútjai ritkán dokumentáltak. Az azonban tudományos konszenzus, hogy a presztízs, a vallási érdem és az uralkodói kegy együttesen alakíthatta a társadalmi pozíciót. A buddhista érdemszerzés – adomány a kolostornak, fiú szerzetesnek adása, zarándoklat – a folyóvölgyi társadalmakban a társadalmi elismerés egyik fontos csatornája volt; ezen keresztül a köznép tagjai is részt vehettek a vallási nyilvánosságban, még ha politikai hatalomra ritkán tettek szert.

A család- és háztartásszervezet a folyóvölgyi és hegyvidéki területeken egyaránt a rokonsági csoportokra épült. A leányági vagy kétoldalú rokonsági rendszerek helyi változatai a házassági szövetségekben és az öröklési szokásokban nyilvánultak meg. A nők szerepét a források viszonylag csekély mértékben világítják meg; a lao krónikák és a sziámi feljegyzések alkalmanként említenek királyi asszonyokat, akik a házassági diplomáciában és az udvari patronázsban fontos szerepet játszhattak, de ezekből az elszórt adatokból nem rajzolható meg a nők általános társadalmi helyzete. A későbbi, gyarmati kori és 20. századi etnográfiai leírások olyan női kereskedőket és piaci szereplőket mutatnak, akik a háztartás gazdasági életében meghatározóak voltak; ezt a történészek egy része visszavetíti a korábbi korszakra, mások szerint azonban a gyarmati gazdaság átalakulása növelte a nők piaci jelenlétét.

14.3.1.5 A buddhista szangha mint társadalomszervező intézmény

A kolostorok nem csupán vallási központok voltak, hanem az írásbeliség, a nevelés és a lokális identitás letéteményesei is. A lao kolostori iskolákban a fiúk és fiatal férfiak az írás-olvasás mellett

buddhista szövegeket, illemtant és gyakorlati ismereteket tanultak. A szerzetesi rendbe való belépés időleges és gyakran a családi életciklus része volt: a fiatal férfiak meghatározott időre a kolostorba vonultak, majd visszatértek a világi életbe. Ez a gyakorlat a folyóvölgyi férfiak széles köre számára biztosította az alapvető műveltséghez és a vallási közösséghez való hozzáférést, ugyanakkor a nők ezen az intézményes csatornán keresztül nem részesültek hasonló formális képzésben.

A szangha belső tekintélye a **thammayut** és **mahánikái** reformirányzatok közötti későbbi, 19. századi viták előtt is létező helyi rendtartó hagyományokra épült. A királyi udvar által kinevezett főpapok és a helyi apátok közötti viszony nem volt mindig közvetlenül hierarchikus; a kolostori hálózat a lan xangi korszakban lazán integrálódott. A 18. század végén és a 19. század elején a sziámi befolyás erősödése a lao szangha életére is hatással volt: a sziámi udvar a bangkoki mintájú buddhista reformok egyes elemeit a lao területeken is igyekezett érvényesíteni, ami a 19. század második felére a helyi szerzetesi hálózatok és a bangkoki központ közötti kapcsolat átalakulását jelezte. E folyamatot azonban az 1893 utáni francia protektorátus keretei között elemezzük részletesebben a későbbi fejezetben.

14.3.1.6 Források és bizonytalanságok

A gyarmati kor előtti laoszi társadalomról szóló ismereteink egyenetlenek és forráskritikai szempontból kényesek. Az elsődleges források közé tartoznak a lao buddhista krónikák, például a **Nithan Khun Borom** és a **Phongsavadan** szövegei, amelyek azonban legendás eredetmondákat, uralkodói genealógiákat és buddhista kerettörténeteket kevernek a hatalmi események leírásával. Ezek a szövegek nem mai értelemben vett történeti feljegyzések, hanem a királyi udvar legitimációs igényeit is szolgáló irodalmi művek. A sziámi udvari iratok, például a bangkoki krónikák és a 19. századi közigazgatási leltárak értékes adatokat nyújtanak, de a sziámi uralom igazolásának vagy a lao területek ellenőrzésének szempontját tükrözik. A vietnámi feljegyzések a keleti hegyvidék viszonyait és a lao–vietnámi kapcsolatokat dokumentálják, ám ezek is saját udvari érdekek szerint válogatnak.

A régészeti források közül a lan xangi kolostorok, sztúpák és feliratok maradványai fontosak, de a falusi építkezések nagy része romlandó anyagból készült, így a társadalmi élet anyagi lenyomatának rekonstrukciója hézagos. A hegyvidéki közösségek korabeli életére vonatkozó közvetlen írásos forrás szinte alig áll rendelkezésre; a róluk szóló kép nagyobbrészt a folyóvölgyi vagy idegen megfigyelők leírásaiból, későbbi nyelvészeti és etnográfiai adatokból, valamint szájhagyományból származik. A **lao loum, lao theung, lao szung** kategóriák a francia gyarmati statisztika és a későbbi nemzetépítés termékei, ezért a gyarmati kor előtti korszakra vetítve anakronisztikusak, és a történeti elemzésben csak jelzett kritikával használhatók.

Viták övezik a folyóvölgyi és hegyvidéki közösségek közötti viszony jellegét is. Egyes kutatók a folyóvölgyi királyságokat és a hegyvidéket a kölcsönös gazdasági szükséglet által integrált, egymást kiegészítő övezetekként értelmezik; mások szerint a viszony alapvetően aszimmetrikus volt, és a folyóvölgyi elitek a hegyvidéki lakosokat munkaerőként, adóalanyként vagy kereskedelmi közvetítőként rendelték alá. Az adósrabszolgaság, a kényszermunkára való kötelezés és a hegyvidéki falvak áttelepítésének mértéke bizonytalan, mert a források ritkán számszerűsítik a függő lakosság arányát. A buddhista monarchia és a helyi szellemvilág viszonya is csak részben rekonstruálható; a fennmaradt szövegek udvari nézőpontja hajlamos volt a buddhista keretet előtérbe helyezni és a nem-buddhista gyakorlatokat a perifériára vagy a „maradványok” kategóriájába utalni.

A szöveg módszertani következetessége érdekében rögzíteni kell: a fenti bekezdésekben a krónikákból, feliratokból és későbbi közigazgatási forrásokból származó adatok esetében dokumentált tény az, hogy a források adott kifejezést használnak; a társadalmi viszonyok általánosítása azonban modern történeti rekonstrukció, amely etnográfiai és összehasonlító társadalomtörténeti érveken

nyugszik. A számszerű adatok – például a függő lakosság aránya vagy a szerzetesek száma – a forrásokban szórványosak, és nem alkalmasak megbízható statisztikai sorok kialakítására. A pontos adatok hiányát nem pótolhatja a tankönyvi becslés, ezért a jelen alfejezet a mennyiségi becslések helyett a viszonyrendszerek leírására összpontosít.

14.3.2 Rövid összefoglaló

- A gyarmati kor előtti Laosz társadalma nem egységes „lao nemzet” volt, hanem többnyelvű, több vallású és eltérő gazdálkodású közösségek hálózata, amelyet a folyóvölgyi királyi udvarok, a helyi elitek és a hegyvidéki falvak kapcsolatai szerveztek.
- A folyóvölgyi, tai nyelvű lakosság a királyságok politikai magját alkotta; a hatalom a rizstermesztő völgyekben, a buddhista udvari központokban és a helyi tartományi vezetők hűbéri viszonyaiban összpontosult.
- A hegyvidéki, ausztroázsiai, hmong-mien és tibeto-burmai nyelvű közösségek részben adózó és munkaerő-tartalékot jelentő hátországot alkottak, részben a hegyi kereskedelem szereplői voltak; a lao udvari források gyakran a „kha” gyűjtőszóval illették őket.
- A francia gyarmati korszakban elterjedt **lao loum, lao theung, lao szung** hármas felosztás a korabeli kategorizálás, nem a gyarmati kor előtti identitások pontos tükrözője.
- A theraváda buddhizmus a folyóvölgyi társadalmakban a monarchia legitimációját, a szangha oktatási és írásbeliségi szerepét, valamint a falusi vallási életet egyszerre alakította; a szellemvilág tisztelete a buddhista gyakorlatokkal párhuzamosan élt.
- A helyi társadalmak szerveződése a faluközösségek, a rokoni hálózatok és a helyi vének, rituális szakértők és királyi tisztviselők együttes tekintélyén nyugodott; a társadalmi mobilitásról és a nők helyzetéről a források korlátozott képet adnak.
- Az ismeretek egyenlőtlenek; a lao, sziámi és vietnámi iratok udvari nézőpontját, a gyarmati statisztika kategóriáit és a későbbi etnográfiai visszavetítéseket forráskritikailag egyaránt kezelni kell.

14.3.3 Önellenőrző kérdések

1. Milyen társadalmi és vallási különbségek jellemezték a folyóvölgyi és a hegyvidéki közösségeket a gyarmati kor előtti Laoszban, és miért nem írhatók le ezek a különbségek mai etnikai vagy nemzeti kategóriákkal?
2. Hogyan kapcsolódott a theraváda buddhizmus a királyi hatalomhoz, a szanghához és a falusi vallási gyakorlathoz? Milyen források alapján rekonstruálható ez a viszony?
3. Mit jelent a **lao loum, lao theung, lao szung** kifejezés, és miért problematikus a gyarmati kor előtti társadalmakra vetíteni?
4. Milyen szerepe volt a lokalitásnak és a rokoni hálózatoknak a társadalmi szerveződésben, és mennyiben tértek el a folyóvölgyi és hegyvidéki közösségek e tekintetben?
5. Melyek a fő forrástípusok a gyarmati kor előtti laoszi társadalom vizsgálatában, és milyen korlátokat, illetve értelmezési vitákat kell figyelembe venni?

14.4 A 18–19. századi válság és a siámi befolyás

A 18. század elején a **Lan Xang** királyság központi hatalma már nem volt képes egyben tartani a Mekong-völgyi **muang** (müang) nevű, városmag köré szerveződő tai-lao fejedelemségek szövetségét. Az előző alfejezet a buddhista társadalmi rendet, a szerzetesi hálózatot és a soknyelvű etnikai viszonyokat mutatta be. Az itt tárgyalt 18–19. századi válság ennek a rendnek a katonai és politikai átrendeződését jelenti. A korszak központi kérdése, hogy a Lan Xang örökségén

létrejött utódállamok – **Luang Prabang**, **Vientiane** (Viangcsan) és **Champasak** (Csampaszak) – mennyiben tudtak önálló szereplők maradni, és milyen áron illeszkedtek be a megerősödő **Sziám** (a későbbi Thaiföld) vazallusi rendszerébe. A válság nem egyszerű „hanyatlás” volt, hanem olyan hatalmi átrendeződés, amelyben Sziám, Burma és a 19. század második felétől a francia gyarmati terjeszkedés is egyre nagyobb szerepet kapott.

14.4.1 A Lan Xang utódállamok belső válsága (1707–1779)

Lan Xang a 17. században, **Szulinyavongsza** (Souligna Vongsa, uralkodott kb. 1637–1690/1695) alatt viszonylag hosszú belső békét élt meg. A király halála után azonban nem maradt egyértelmű és a főúri elitek által elfogadott örökös. A trón körül kialakult versengésben a királyi család tagjai, a magas rangú hivatalnokok és a tartományi urak egyaránt saját jelöltjeiket támogatták. A források eltérnek abban, hogy pontosan mikor és milyen jogcímen szakadt szét a királyság; a legtöbb történeti rekonstrukció szerint 1707-ben **Luang Prabang** és **Vientiane** különálló királyságként ismerte el egymást, 1713-ban pedig a déli **Champasak** is önálló udvarként szerveződött meg.

A szétválást nem érdemes mai „nemzeti tragédiaként” értelmezni. A Lan Xang örökségén létrejött udvarok továbbra is a tai-lao **mandala** (mandala) logikája szerint működtek: a király hatalma a központtól távolodva fokozatosan gyengült, a peremterületek urai pedig egyszerre lehettek hűbéresek és szövetségesek. A 18. században a három lao udvar között hol háború, hol házassági és adózási szövetség állt fenn. A viszályokat felerősítette, hogy a sziámi **Ayutthaya** és a burmai **Konbaung** dinasztia egyaránt hatalmi ütközőzónaként tekintett a Mekong-völgyre. A helyi uralkodók gyakran úgy próbálták növelni mozgásterüket, hogy hol az egyik, hol a másik nagyhatalom felé hódoltak; ez a taktika rövid távon erőforrásokat hozhatott, hosszabb távon viszont külső beavatkozásoknak tette ki a lao területeket.

A buddhista intézmények, amelyeket a korábbi alfejezet a társadalom szervezőerejeként mutatott be, a 18. századi válságban kettős szerepet játszottak. A királyi udvarok a **szangha** (szerzetesi közösség) támogatásával igyekeztek fenntartani legitimitásukat, kolostorokat alapítottak, és a Buddha-ereklyék, szobrok birtoklását uralmi jelképként használták. Ugyanakkor a háborúk és a kényszerű áttelepítések a szerzetesi közösségeket is szétzilálták. A kéziratos buddhista hagyomány és a helyi krónikák éppen ezért a korszakot gyakran a vallási javak, ereklyék és szent szövegek elvesztésének vagy átmentésének történeteként beszélik el.

14.4.2 Sziám visszatérése és az 1779-es Vientiane elleni hadjárat

A sziámi hatalom időleges meggyengülése 1767-ben következett be, amikor a burmai haderő elfoglalta és felégette Ayutthayát. A sziámi újjászervezés **Takszin** (Taksin) nevéhez fűződik, aki **Thonburi** központtal új hadsereget és udvari adminisztrációt épített ki. A lao területek szempontjából ez azért volt döntő, mert az új sziámi állam aktív katonai politikával akarta visszaállítani befolyását a Mekong-völgyben.

1778–1779-ben Takszin hadai betörtek a lao területekre. A hadjárat közvetlen okai között a Vientiane-i udvar és a burmai hatalom közötti kapcsolatok, valamint a sziámi trón által megkövetelt hódolat elmaradása szerepelt. A sziámi sereg elfoglalta **Vientiane**-t és **Champasak**ot; **Luang Prabang** uralkodója elkerülte a nyílt katonai vereséget, és viszonylag önként hódolt be. A hadjárat legfontosabb jelképes következménye az volt, hogy a **Smaragd Buddha** (Phra Kaeo Morakot) szobrot Vientiane-ból előbb Thonburiba, majd 1784-ben az újonnan alapított **Bangkokba** vitték. A szobor a mai napig a thai állam egyik legfontosabb vallási és politikai jelképe; hovatartozása a 19. századi és a későbbi lao–thai emlékezetben is érzékeny kérdés maradt.

Az 1779-es hadjáratot a korabeli források részben büntető hadjáratnak, részben a sziámi fennhatóság helyreállításának írják le. A sziámi krónikák hangsúlyozzák a hódolat és a foglyul ejtett uralkodók jelentőségét, míg a lao krónikák a városok kifosztását, a lakosság elhurcolását és a vallási tárgyak elvitelét emelik ki. A két elbeszélés közötti különbség nem egyszerűen „pártos forrás” kérdése, hanem a korszak uralmi felfogásából is következik: a háborúban a győztes fél a vereség szimbólumait – szobrokat, kéziratokat, udvari szakembereket – vitte magával, mert ezek a hatalom és az érdem átvitelét fejezték ki.

14.4.3 A vazallusi rendszer és a lao területek betagozódása (1779–1826)

A sziámi hatalom 1779 után nem modern értelemben vett annexióval, hanem vazallusi rendszerrel kötötte magához a lao udvarokat. A legyőzött vagy behódolt uralkodók formálisan trónon maradhattak, de hűségesküt kellett tenniük a bangkoki udvarnak. A vazallus királyságok kötelesek voltak adót fizetni, katonákat kiállítani, és a sziámi udvar által kért munkaerőt, kézműveseket vagy vallási tárgyakat átadni. A sziámi udvar emellett helytartókat, felügyelőket és összeíró hivatalnokokat küldött a lao területekre.

A sziámi uralom logikáját a **phrai** (közrendű, állami szolgálatra kötelezett munkaerő) rendszere határozta meg. A korban a munkaerő gyakran értékesebb volt, mint a földterület. A győztes hatalom ezért a háborúk után nem csupán adót vetett ki, hanem nagy számban telepítette át a legyőzött területek lakosságát saját központi térségeibe. A lao közösségek ezrei kerültek a **Khorat-fennsík** (Isan) területére, ahol új falvakat hoztak létre, és a sziámi állam adó- és munkaszolgálati nyilvántartásába tagozódtak. Ez a folyamat a mai északkelet-thaiföldi, túlnyomórészt lao nyelvű népesség egyik történeti gyökere.

A vazallusi rendszerben a lao udvaroknak korlátozott külpolitikai mozgásterük maradt. A Vientiane-i király például kénytelen volt részt venni a sziámi hadjáratokban, és a bangkoki udvar engedélye nélkül nem köthetett szövetséget más hatalommal. Luang Prabang – részben távolabbi fekvése miatt – valamivel nagyobb belső autonómiát őrzött meg, de uralkodócsaládját szintén a sziámi udvar hagyta jóvá. Champasak délen gyengébb helyzetben volt, és idővel egyre inkább közvetlen sziámi irányítás alá került.

A 19. század elején azonban a sziámi befolyás nem volt teljesen egyoldalú. A Mekong bal partjának keleti peremén a vietnámi **Nguyễn**-udvar is igyekezett vazallusi kapcsolatokat kiépíteni, különösen a hegyi közvetítő közösségeken keresztül. A lao udvarok időnként kettős hódolással próbálták ellensúlyozni Sziám nyomását. Ez a kettősség a későbbi francia gyarmati terjeszkedés idején is fontos érv lett.

14.4.4 Az 1827-es vienteini felkelés: Chao Anouvong hadjárata

A sziámi uralom elleni legjelentősebb 19. századi katonai kísérlet **Chao Anouvong** (Csao Anuvong, uralkodott 1805-től) nevéhez fűződik. Anouvong 1805-ben sziámi jóváhagyással lépett a Vientiane-i trónra. Kezdetben lojális vazallusként vett részt sziámi hadjáratokban, és a bangkoki udvar szövetségesének számított. Az 1820-as évekre azonban kapcsolata a sziámi udvarral megromlott.

A sérelmek között különböző források más-más elemeket hangsúlyoznak. A lao krónikák a sziámi tisztségviselők megalázó bánásmódját, a Vientiane-i lakosság és vallási javak áttelepítését, valamint a királyi udvar mozgásterének szűkítését emelik ki. A sziámi udvari krónikák ezzel szemben Anouvongot elsősorban hűtlen vazallusként ábrázolják, aki a kapott kedvezmények ellenére lázadt fel. A történészi értékelés szerint Anouvong motivációi között a helyi uralkodói

presztízs helyreállítása, a sziámi befolyás mérséklése és a Vientiane-i udvar területi érdekei egyaránt szerepelhettek; a mai „nemzeti függetlenség” fogalma azonban anakronisztikus lenne.

A felkelés kirobbanásában fontos szerepet játszott a **brit–burmai háború** (1824–1826), amely lefoglalta a burmai haderőt, és a sziámi udvar figyelmét is a nyugati határra irányította. Anouvong 1826 végén vagy 1827 elején indított hadjáratot a sziámi kézen lévő **Khorat-fennsík** irányába. Csapatai kezdetben sikereket értek el, több kisebb helyőrséget elfoglaltak, és elérték **Korat** (Nakhon Ratchasima) térségét. A hadjárat célja a forrásokban vitatott: egyes értelmezések szerint Anouvong csak a lao lakosság visszatelepítését és a korábban elvesztett területek visszaszerzését akarta, mások szerint komolyan fontolgatta a Bangkok elleni előrenyomulást is. A sziámi udvari források az utóbbi változatot erősítik, hogy a lázadást minél súlyosabb hűtlenségként mutassák be.

A Korat környéki események a thai emlékezetben **Thao Szuranari** (Ya Mo) alakjához kapcsolódnak. A thai nemzeti elbeszélés szerint a korati helyi hivatalnok felesége a foglyul esett lakosokat fellázította, és ezzel hozzájárult Anouvong csapatainak feltartóztatásához. A történet a 20. századi thai nemzeti emlékezetben hősi epizóddá vált, azonban korabeli bizonyítékai gyengék, és a modern történetírás egy része legendás betétként kezeli. Ez az epizód jól mutatja, hogy a 19. század eleji eseményeket később hogyan formálta át a nemzeti emlékezetpolitika.

A sziámi ellentámadás 1827–1828-ban bontakozott ki. III. Ráma (Phra Nangklao, uralkodott 1824–1851) uralkodása alatt a sziámi hadsereg jelentős erőket vonultatott fel, és fokozatosan visszaszorította Anouvong csapatait. A hadjáratban a sziámi hadvezetés a vazallus államokból származó csapatokat is felhasznált, ami a lao területek belső megosztottságát tovább mélyítette. Anouvong a sziámi túlerő elől előbb a vietnámi határvidék felé vonult vissza, majd megpróbálta visszaszerezni Vientiane-t. A végső visszatérési kísérlet kudarcot vallott, és a király sziámi fogságba került.

14.4.5 Megtorlás és Vientiane lerombolása

A felkelés leverése után a sziámi udvar szándékosan megsemmisítő büntetést alkalmazott Vientianenal szemben. 1828-ban a sziámi haderő elfoglalta és módszeresen lerombolta a várost. A királyi palotát, az erődítményeket, a kolostorokat és a városi raktárakat felégették vagy lebontották. A pusztítás nem csupán katonai megtorlás volt, hanem jelképes cselekedet is: Vientiane mint a Lan Xang-örökség egyik központja hosszú időre megszűnt politikai és vallási központ lenni.

Chao Anouvong sorsa a forrásokban eltérően szerepel. A legelfogadottabb rekonstrukció szerint 1828-ban vagy 1829-ben halt meg sziámi fogságban; egyes beszámolók szerint nyilvánosan kivégezték, mások szerint a fogság körülményei között vesztette életét. A bizonytalanság abból adódik, hogy a sziámi udvari krónikák a hűtlen lázadó büntetését kívánták hangsúlyozni, míg a későbbi lao emlékezet mártírhalálról beszél. A tárgyilagos történeti leírás itt elsősorban azt rögzítheti, hogy Anouvong vereségével a Vientiane-i királyság intézménye megszűnt.

A megtorlás legsúlyosabb következménye a lakosság tömeges áttelepítése volt. A korabeli sziámi gyakorlat szerint a legyőzött területek népességét a győztes hatalom saját központi térségeibe hurcolták. A túlélő Vientiane-i családok, szerzetesek, kézművesek és földművesek jelentős részét a Mekong nyugati partjára, a Khorat-fennsíkra és a Sziám központi területeire kényszerítették. A számokra vonatkozó korabeli adatok hiányosak, és a történészi becslések is eltérnek; a források alapján több tízezres nagyságrendű áttelepítés valószínűsíthető, de ezt inkább becslésként, mintsem pontos statisztikaként kell kezelni. Az áttelepítés során sokan meghaltak az úton, családok szakadtak szét, és a folyamat tartós demográfiai átrendeződést okozott.

A Vientiane-i terület igazgatását ezután közvetlen sziámi felügyelet alá helyezték. A város környéke gyakorlatilag elnéptelenedett, és a sziámi adminisztráció a területet katonai kormányzók

és helyi hivatalnokok révén ellenőrizte. **Luang Prabang** és **Champasak** formálisan továbbra is vazallus királyságok maradtak, de a bangkoki udvar megerősítette ellenőrzését: az uralkodócsaládok tagjainak trónra lépéséhez sziámi jóváhagyás kellett, és a sziámi tisztségviselők jelenléte állandósult. A buddhista intézmények terén is hasonló centralizálás érvényesült: a sziámi udvar támogatta az általa megbízhatónak tartott szerzetesi vezetőket, és igyekezett ellenőrizni a fontos ereklyék, kolostorok és kéziratok feletti rendelkezést.

14.4.6 A 19. század második fele: Sziám, Vietnam és a francia árnyék

Az 1828 utáni évtizedekben a lao területek három irányból is nyomás alatt álltak. Nyugatról Sziám fokozatosan tartományiasítani kezdte a vazallus királyságokat, keletről a vietnámi Nguyễn-udvar a hegyvidéki közösségek feletti befolyását próbálta növelni, a 19. század második felében pedig a francia gyarmati terjeszkedés jelent meg új tényezőként. A francia érdeklődés közvetlen előzménye volt a **Mekong-expedíció** (1866–1868), amelyet **Doudart de Lagrée** és **Francis Garnier** vezetett, és amely a folyót mint Kína felé vezető kereskedelmi útvonalat vizsgálta. Bár a Mekong hajózhatóságára vonatkozó várakozások nem igazolódtak, az expedíció felmérte a térség politikai és gazdasági viszonyait, és megerősítette a francia gyarmati érdeklődést.

Sziámban V. Ráma (Chulalongkorn, uralkodott 1868–1910) reformjai fokozatosan átalakították a vazallusi rendszert. A bangkoki udvar a 19. század végén a lao területeken is közvetlenebb közigazgatást vezetett be, sziámi biztosokat nevezett ki, és a korábban viszonylag autonóm muangokat tartományi keretekbe szervezte. A reform részben a francia fenyegetésre adott válasz volt: Sziám meg akarta erősíteni joghatóságát a vitatott peremterületeken, mielőtt a gyarmati hatalom formálisan is bejelentette igényét. Ugyanakkor a központosítás a helyi lao elitek mozgásterét tovább szűkítette, és újabb feszültségeket szült.

A sziámi–francia vetélkedés az 1893-as **Pak Nam-incidens**ben és az azt követő szerződésben csúcsosodott ki. A konfliktus nyomán Sziám kénytelen volt lemondani a Mekong bal partján fekvő területek többségéről, amelyek így a francia Indokína részeként szerveződtek újjá. A lao területek túlnyomó része ezzel átkerült a francia gyarmati igazgatás alá; Luang Prabang királysága formálisan protektorátusként maradt fenn, de a tényleges hatalom a francia rezidensek kezébe került. Ez a folyamat már átvezet a következő fejezetbe, amely a francia hódítást és a protektorátus kiépítését tárgyalja: A francia hódítás és a protektorátus.

14.4.7 Források és bizonytalanságok

A 18–19. századi lao válságról szóló tudásunk több, egymással részben ellentétes forráscsoporton nyugszik. A lao udvari krónikák és a **Nithan Khun Borom** hagyománykör a királyi legitimitás és a buddhista érdemképzés szempontjából beszélik el az eseményeket; ezek a szövegek gyakran későbbi másolatokban maradtak fenn, és inkább az udvari önértelmezést, mintsem a pontos kronológiát rögzítik. A sziámi udvari krónikák – különösen a Rattanakosin-kori feljegyzések – a bangkoki központ nézőpontjából értékelik a lao „lázadásokat”. A vietnámi **Đại Nam thực lục** a Nguyễn-udvar keleti kapcsolatairól szolgáltat információkat. A francia misszionáriusok jelentései és a 19. századi európai utazók leírásai helyenként hasznos keresztmetszeteket adnak, de gyakran félreértik a helyi politikai viszonyokat. A régészeti anyag – elsősorban Vientiane és a kolostorok területén – a pusztítás mértékére és a településszerkezet átalakulására utal, de a 19. század eleji eseményeket nem tudja pontosan keltezni.

Bizonytalanok különösen a következő kérdések:

- a Lan Xang felbomlásának pontos időpontja és jogi természete;
- az 1779-es és 1827–1828-as hadjáratok áldozatainak és áttelepítettjeinek száma;

- Chao Anouvong tényleges céljai és a felkelés stratégiai háttere;
- Thao Szuranari történetének történeti magva;
- Anouvong halálának pontos körülményei;
- a sziámi igazgatás mélysége a különböző lao területeken.

Az Anouvong-féle felkelés értelmezése a 20. századi nemzeti történetírásban erősen átpolitizálódott. A lao állami narratíva a 19. századi királyt a nemzeti függetlenség előfutáraként állította be, míg a thai hivatalos emlékezet sokáig hűtlen lázadóként, a sziámi rend megbontójaként ábrázolta. A mai kritikai történetírás mindkét keretezést anakronisztikusnak tekinti, mert a korszak politikai szereplői nem modern nemzetállami kategóriákban gondolkodtak, hanem vazallusi kötelezettségek, presztízs és a mandala logikája szerint.

14.4.8 Rövid összefoglaló

- A Lan Xang királyság a 17–18. század fordulóján dinasztikus válság és főúri vetélkedés következtében Luang Prabang, Vientiane és Champasak királyságaira szakadt szét.
- A 18. században a lao udvarok Sziám és Burma ütközőzónájába kerültek; a belső viszályokat a külső hatalmi beavatkozás felerősítette.
- 1779-ben a Thonburi-korabeli Sziám elfoglalta Vientiane-t és Champasakot, Luang Prabang behódolt; a Smaragd Buddha Bangkokba került, ami a sziámi fennhatóság jelképes megerősítését szolgálta.
- A sziámi uralom vazallusi rendszerben szerveződött: a helyi uralkodók trónon maradhattak, de adóval, katonai szolgálattal és munkaerő-átadással tartoztak; a lakosság tömeges áttelepítése a munkaerő megszerzésének bevett eszköze volt.
- Chao Anouvong 1826/1827-es felkelése kihasználta a brit–burmai háborút, de a sziámi ellentámadás 1828-ra leverte a mozgalmat.
- Vientiane-t 1828-ban lerombolták, a királyságot felszámolták, a lakosságot nagy számban áttelepítették; a város hosszú időre elnéptelenedett.
- A 19. század második felében Sziám és Vietnam mellett a francia gyarmati terjeszkedés is megjelent; a lao területek többsége 1893 után francia fennhatóság alá került, ami a következő fejezet témája.
- Az események forrásai ellentmondásosak, és a nemzeti emlékezetben eltérő hősi vagy elítélő narratívák formálódtak.

14.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen belső és külső tényezők vezettek a Lan Xang utódállamok széttagoltságához a 18. században?
2. Hogyan működött a sziámi vazallusi rendszer a lao királyságokban, és miért volt a lakosság áttelepítése stratégiai eszköz a korabeli hadviselésben?
3. Milyen forrásokból ismerjük az 1827–1828-as vienteini felkelést, és miért tér el a sziámi és a lao elbeszélés hangsúlya?
4. Milyen következményekkel járt Vientiane 1828-as lerombolása a Mekong-völgyi politikai, vallási és településszerkezetre?
5. Miért problematikus Chao Anouvongot a mai „nemzeti szabadságharcos” vagy „áruló” kategóriával értelmezni?

15 Laosz a francia gyarmati korban

15.1 A francia hódítás és a protektorátus

15.1.1 Hogyan kapcsolódik ez a régió történetéhez?

Laosz a szárazföldi Délkelet-Ázsia belsejében, a Mekong folyó mentén fekvő terület a 19. század második felében két gyarmatosító és modernizáló erő – a Sziám (a mai Thaiföld) és a francia gyarmatbirodalom – ütközőzónájává vált. A lao államok sorsa ebben az időszakban nem egyszerűen egy távoli hódítás epizódja, hanem a régió nagyobb átalakulásának része: a gyarmati határok meghúzása, a hagyományos hűbéri viszonyok felbomlása és a modern államépítés kezdete. Az alfejezet azt mutatja be, hogyan került a siámi befolyás alatt álló lao terület a francia protektorátus alá, és hogyan alakult át a lao állam a francia indokínai gyarmati rendszer részeként. A hangsúly a hódítás folyamatán és a protektorátus megszervezésén van; a gyarmati gazdaság és társadalom részletesebb tárgyalása a következő alfejezetben (A gyarmati gazdaság és közigazgatás) következik.

15.1.2 1. A francia terjeszkedés előzményei Indokínában

A francia jelenlét a Mekong-vidéken szorosan összefüggött a francia gyarmatosítás korábbi lépéseivel Vietnámban és Kambodzsában. A 19. század közepétől a francia állam és a katolikus missziók érdekei fokozatosan katonai és közigazgatási terjeszkedéshez vezettek: 1862-ben a franciák megszerezték a dél-vietnámi **Cochinchina** tartományt, majd 1863-ban protektorátusuk alá vonták **Kambodzsát**. Az 1870-es évekre a francia kormányzat célja egy összefüggő indokínai gyarmatbirodalom kiépítése lett, amely Kína déli határáig terjed, és amelyen keresztül a francia kereskedelem és missziós tevékenység biztosíthat hosszú távú befolyást.

E terjeszkedés fontos mozgatórugója volt a **Mekong folyó** iránti francia érdeklődés. A 19. század közepén francia földrajztudósok és katonai felderítők azt feltételezték, hogy a Mekong hajózható útvonalat kínálhat Kína belső piacai felé, megkerülve a tengeri szorosokat. Ezt az elképzelést a **Doudart de Lagrée** és **Francis Garnier** vezette francia expedíció (1866–1868) cáfolta meg: a folyó felső szakaszán található zuhatagok és szűk szorosok miatt a Mekong nem volt alkalmas a folyamatos hajózásra. Az expedíció azonban felmérte a lao területek gazdasági és stratégiai jelentőségét, és megerősítette a francia igényt arra, hogy a régiót a francia indokínai gyarmatrendszerhez csatolják. A folyó hajózhatatlansága nem szüntette meg a francia érdeklődést, csupán áthelyezte a hangsúlyt a stratégiai ütközőzóna és a nyersanyagforrás biztosítására.

A francia gyarmati ideológia a **„civilizációs küldetés”** (mission civilisatrice) retorikáját használta, amely a hódítást a kereskedelem, a tudományos megismerés és a katolikus missziók védelmének, valamint a helyi népek „felemelésének” ügyeként állította be. Ezt a retorikát a francia politikai elit és a gyarmati tisztviselők egyaránt alkalmazták, ugyanakkor a kortárs kritikusok és a későbbi történetírás rámutatott arra, hogy a tényleges indítékok elsősorban stratégiai és gazdasági érdekek voltak. A „civilizációs küldetés” fogalma így vitatott értelmezés, amelynek elemzése nélkülözhetetlen a gyarmati hódítás motivációinak megértéséhez.

15.1.3 2. A siámi fennhatóság és a lao államok a 19. században

A francia hódítás előtti évszázadban a lao területek politikai viszonyait a siámi befolyás határozta meg. Ahogyan az előző alfejezet (A 18–19. századi válság és a siámi befolyás) bemutatta, a 18. század végén és a 19. század elején a lao államok – **Luang Prabang**, **Vientiane** és **Champasak** – fokozatosan Sziám hűbéresei lettek. Az 1828-as vientianei felkelés leverése után a siámi kormányzat leromboltatta Vientiane városát, és a területet közvetlenebb ellenőrzés alá vonta: a Mekong menti tartományokban siámi kormányzókat neveztek ki, a lakosságot adóztatták, és a felnőtt férfiakat kényszermunkára (korvé) kötelezték. A lao elitek egy része megőrizte helyi hatalmát, de a siámi adminisztráció a 19. század folyamán fokozatosan centralizálta a közigazgatást, és a lao területet egyfajta belső gyarmatként kezelte.

A siámi uralom jellegének megítélése a történetírásban vitatott. Egyes kutatók a siámi fennhatóságot **belső gyarmatosításként** írják le, hangsúlyozva a gazdasági kizsákmányolást, a kényszermigrációt és a lao lakosság alávetett helyzetét. Más értelmezések a hagyományos hűbéri viszonyok folytonosságát emelik ki, amelyben a lao uralkodók formálisan megőrizték trónjukat, és a siámi befolyás elsősorban adófizetési és katonai együttműködési kötelezettségekben nyilvánult meg. A források eltérő olvasata miatt ez a kérdés ma is vita tárgya, és a könyv nem foglal egyoldalúan állást, hanem bemutatja a főbb értelmezéseket.

A 19. század második felére a siámi állam (a **Rattanakosin**-korszak) modernizációs reformokba kezdett, amelyek célja a központi hatalom megerősítése és a peremterületek ellenőrzésének intézményesítése volt. A siámi kormányzat új adórendszert vezetett be, közigazgatási egységeket hozott létre, és megkísérelte a lao elitek lojalitását a bangkoki udvarhoz kötni. E reformok azonban nem tudták megakadályozni a francia terjeszkedést, sőt részben éppen a siámi ellenőrzés megerősítése adott ürügyet a francia követelésekre, amelyek a lao területek Sziámtól való elcsatolását célozták.

15.1.4 3. A francia–siámi konfliktus kiéleződése

Az 1880-as évek végére a francia és a siámi érdekek közvetlenül ütköztek a Mekong mentén. A francia kormányzat a lao területeket a vietnámi és kambodzsai protektorátusokhoz fűződő történelmi kapcsolatok alapján követelte: a franciák azzal érveltek, hogy a lao államok egykor a vietnámi **Nguyễn**-dinasztia hűbéresei voltak, ezért a francia protektorátus kiterjesztése jogszerű. A siámi kormány ezzel szemben arra hivatkozott, hogy a lao területek évszázadok óta Sziámhoz tartoznak, és a siámi adminisztráció jogszerűen ellenőrzi őket. A vita diplomáciai úton nem oldódott meg, mert mindkét fél ragaszkodott saját értelmezéséhez, és a terület stratégiai jelentősége egyre nőtt.

A konfliktus katonai eszkalációját a francia fél kezdeményezte. Az 1890-es évek elején francia csapatok benyomultak a vitatott területekre, és elfoglalták a Mekong bal partján fekvő lao tartományokat. A siámi kormány ellenállást szervezett, de a francia katonai fölény és a diplomáciai nyomás fokozatosan ellehetetlenítette a siámi pozíciókat. A konfliktus csúcspontja az **1893-as Paknam-incidens** volt: július 13-án francia hadihajók behatoltak a Bangkokhoz vezető **Menam** (ma Chao Phraya) folyó torkolatához, hogy katonai nyomást gyakoroljanak a siámi kormányra. A siámi partvédelmi erődök tüzet nyitottak a hajókra, ami rövid összecsapáshoz vezetett. A francia flotta ezután blokád alá vette Bangkokot, és ultimátumot adott a siámi kormánynak.

A Paknam-incidens a francia–siámi konfliktus döntő fordulópontja volt. A siámi kormány, amely nem rendelkezett a francia flottával szembeni katonai ellensúllyal, kénytelen volt tárgyalásokat kezdeni. A francia nyomás hatására a siámi vezetés elfogadta a területi engedményeket, és 1893. október 3-án aláírták a **francia–siámi szerződést**. A szerződés értelmében Sziám lemondott a Mekong bal partján fekvő területekről, és elismerte a francia protektorátust a lao államok

felett. Emellett a szerződés egy 25 kilométeres demilitarizált zónát hozott létre a folyó jobb partján, ahol Sziám nem állomásoztathatott csapatokat. A szerződés nem rendezte véglegesen a határvitát, de megalapozta a francia ellenőrzést a lao területek nagy részén.

15.1.5 4. Az 1893-as szerződés és a protektorátus kikiáltása

Az 1893-as szerződés nyomán a francia kormány a lao területeket hivatalosan protektorátusává nyilvánította. A protektorátus fogalma a nemzetközi jogban olyan viszonyt jelöl, amelyben egy állam megtartja belső önállóságának látszatát, de külügyeit és gyakran belügyeit is egy másik állam irányítja. A gyakorlatban a francia protektorátus Laoszban fokozatosan a közvetlen gyarmati igazgatás irányába tolódott el: a luang prabangi király formálisan megtarthatta trónját és címét, de a tényleges hatalom a francia rezidens kezébe került. A déli területeken (Vientiane, Champasak) a franciák még ennél is közvetlenebb ellenőrzést vezettek be, és a helyi hercegek hatalmát gyakorlatilag megszüntették.

A protektorátus kikiáltása után a határviták nem zárultak le. Az **1904-es és 1907-es francia–siámi szerződések** további területeket csatoltak a francia protektorátushoz, így a mai Laosz nyugati határa fokozatosan alakult ki. Az 1904-es szerződés a Mekong jobb partján fekvő egyes területeket, míg az 1907-es szerződés további kiigazításokat hozott. A végső határvonal kijelölése évtizedekig tartott, és a siámi kormány számára a területi veszteség hosszú távú trauma maradt, amely hozzájárult a nemzeti identitás megerősödéséhez és a modernizációs reformok felgyorsításához. A lao területek elvesztése a thai–lao kapcsolatokban is mély nyomot hagyott: a határ mentén élő, egymással nyelvileg rokon közösségek kettéválasztása a mai napig érezteti hatását.

A siámi kormány számára a vereség nem csupán területi veszteség volt, hanem a modernizációs reformok kudarcának is jele. A bangkoki elit a 19. század végén jelentős erőfeszítéseket tett az államapparátus megerősítésére, de a francia katonai fölény megmutatta, hogy a siámi modernizáció nem elegendő a nyugati hatalmakkal szembeni védekezéshez. A siámi vezetés a vereség hatására tovább gyorsította a reformokat, és igyekezett a megmaradt területeken megszilárdítani az ellenőrzést. A lao területek francia kézre kerülése így közvetve hozzájárult a modern thai állam kialakulásához is.

15.1.6 5. A francia indokínai rendszer és a lao állam gyarmati átalakítása

A lao területeket a francia kormányzat az **Union Indochinoise** (Francia Indokínai Unió) részeként szervezte meg. Az Uniót 1887-ben hozták létre a vietnámi protektorátusok (Annam, Tonkin) és Kambodzsa, majd 1893 után Laosz csatlakoztatásával. Laosz különleges helyet foglalt el ebben a rendszerben: a legkevésbé fejlett, legritkábban lakott és legkevésbé jövedelmező terület volt, amelyet a franciák elsősorban stratégiai okokból – a brit befolyás visszaszorítása, a Kína felé vezető útvonalak biztosítása – tartottak meg. A francia gyarmati tisztviselők gyakran úgy tekintettek Laoszra, mint „elmaradott” területre, amelynek gazdasági jelentősége elhanyagolható; ugyanakkor a terület megtartása presztízskérdés volt a francia gyarmatbirodalom egysége szempontjából.

A közigazgatási átalakítás során a francia hatóságok a lao területeket több tartományra osztották, és a francia rezidensek rendszerét vezették be. A rezidensek a francia főbiztosnak (később kormányzónak) voltak alárendelve, és feladatuk a helyi adminisztráció ellenőrzése, az adóbehajtás, a rendfenntartás és a francia érdekek képviselete volt. A helyi eliteket részben bevonták az alacsonyabb szintű közigazgatásba, de a tényleges döntéshozatal a francia tisztviselők kezében összpontosult. A hagyományos lao hűbéri struktúrákat fokozatosan leépítették, és helyükre a központosított francia gyarmati adminisztráció lépett.

A királyi hatalmat formálisan meghagyták, de erősen korlátozták. A luang prabangi király továbbra is viselhette címét, részt vehetett vallási és reprezentatív eseményeken, de minden jelentős döntéshez a francia rezidens jóváhagyása kellett. A francia hatóságok a királyi udvart igyekeztek lojális, de passzív intézményként megtartani, mivel ez hozzájárult a gyarmati uralom legitimitásának látszatához. A déli területeken, ahol a helyi hercegek hatalma gyengébb volt, a franciák közvetlenebb igazgatást vezettek be, és a hercegi címeket gyakran csak tiszteletbeli jellegűvé tették.

A gazdasági és társadalmi átalakítás kezdetei már a protektorátus első éveiben érezhetők voltak. A francia adminisztráció új adókat vezetett be, amelyek gyakran súlyosabbak voltak a korábbi siámi adóknál. A hagyományos korvé rendszert átalakították, és a lakosságot – különösen a folyó menti területeken – kényszermunkára kötelezték az infrastrukturális fejlesztések (utak, hidak, közigazgatási épületek) építésénél. A francia hatóságok megkezdték a természeti erőforrások – elsősorban a keményfa (teakfa) és az ón – kitermelésének szervezését, bár a nagyobb gazdasági kiaknázás csak a 20. század elején bontakozott ki. Ezt a folyamatot a következő alfejezet (A gyarmati gazdaság és közigazgatás) tárgyalja részletesen.

A gyarmati ideológia és a gyakorlat közötti feszültség világosan látszik a francia uralom első éveiben. A „civilizációs küldetés” retorikája szerint a francia adminisztráció a helyi lakosság oktatását, egészségügyi ellátását és gazdasági fejlődését szolgálta. A tényleges intézkedések azonban elsősorban a francia érdekeket szolgálták: az adóbehajtás és a kényszermunka gyakran a lakosság elszegényedéséhez vezetett, az oktatási rendszer pedig csak a francia nyelvet és a gyarmati ideológiát közvetítette. A rasszista hierarchiák – amelyek a francia tisztviselőket a helyi lakosság fölé helyezték – a mindennapi életben is megnyilvánultak. Mindezeket a jelenségeket dokumentált tényként kell kezelni, ugyanakkor a gyarmati modernizáció egyes elemei (például az egészségügyi intézmények, az infrastruktúra egyes részei) is megjelentek, bár korlátozott mértékben és egyenlőtlen eloszlásban.

15.1.7 6. A helyi lakosság és az elitek tapasztalatai

A gyarmati átalakulás a lao társadalom különböző csoportjait eltérően érintette. A **lao parasztok** számára a francia uralom új terheket hozott: a magasabb adók, a kényszermunka és a hagyományos földhasználati jogok megváltoztatása gyakran súlyosabb volt, mint a korábbi siámi uralom alatt. A Mekong menti alföldi falvak lakossága különösen kiszolgáltatott volt, mivel a francia adminisztráció itt összpontosította az adóbehajtást és a munkaszolgálatot. A **hegyi közösségek** – a hmong, a khmu, a tai csoportok és más etnikai közösségek – viszonylag nagyobb autonómiát őrizhettek meg a nehezen megközelíthető területeken, de a francia hatóságok gyakran a gyarmati korszakban kialakult **„törzsi” kategóriákat** alkalmazták rájuk, amelyek nem feleltek meg a helyi identitások összetettségének. Ez a kategorizálás hosszú távon befolyásolta a lao állam etnikai politikáját.

A **lao elitek** reakciója megosztott volt. Egy részük együttműködött a franciákkal, hogy megőrizze pozícióját és hozzáférjen az új adminisztráció erőforrásaihoz; mások ellenálltak, vagy passzívan szemlélték a változást. A luang prabangi királyi udvar például igyekezett lojálisnak mutatkozni a francia hatóságok felé, mivel ez biztosította a királyi cím fennmaradását. A déli hercegek egy része viszont elvesztette tényleges hatalmát, és csak tiszteletbeli szerepet kapott. Az együttműködés megítélése a mai történetírásban vita tárgya: egyes kutatók kollaborációként értelmezik, mások a túlélés és a helyi autonómia megőrzésének kísérleteként.

A **nők** helyzete a gyarmati átalakulás során kevés forrásban jelenik meg, ami a kutatás egyik nagy hiányossága. A hagyományos lao társadalomban a nők viszonylag fontos gazdasági szerepet játszhattak, különösen a kereskedelemben és a háztartási gazdálkodásban, de a gyarmati adminisztráció férfiközpontú volt, és a nők kimaradtak a formális hatalomból. A francia források

ritkán említik a nők tapasztalatait, ezért a gyarmati korszak nőtörténetének rekonstrukciója további kutatásokat igényel.

A helyi lakosság ellenállása időnként nyílt felkelésben nyilvánult meg. A protektorátus első évtizedében több kisebb felkelés tört ki a francia adóztatás és kényszermunka ellen, amelyeket a francia hatóságok katonai erővel vertek le. Ezek a lázadások a helyi lakosság aktív válaszát mutatják a gyarmati uralomra, és jelzik, hogy a francia uralom nem volt passzívan elfogadott. Az ellenállás részletesebb tárgyalása a következő alfejezetek témája, különösen a nacionalizmus és a Pathet Lao mozgalom kapcsán.

15.1.8 Források és bizonytalanságok

A francia hódítás és a protektorátus kialakulásának rekonstrukciója elsősorban francia gyarmati levéltári forrásokra támaszkodik, amelyek az **Archives Nationales d'Outre-Mer** (Aix-en-Provence) gyűjteményében találhatók. Ezek a források a francia adminisztráció szempontjából mutatják be az eseményeket, és gyakran torzítják a helyi lakosság tapasztalatait. A siámi kormány iratai – így a királyi udvar levelezése és a külügyi akták – ellensúlyozzák a francia szemszöget, de ezek is a hatalmi központok nézőpontját tükrözik. A lao krónikák és helyi feljegyzések jóval szűkösebben maradtak fenn, és gyakran vallási vagy dinasztikus keretben értelmezik az eseményeket.

A történetírásban vitatott kérdések közé tartozik a siámi uralom jellegének megítélése, a francia hódítás indoklása, valamint a lao elitek együttműködésének értékelése. A demográfiai és gazdasági adatok a korai gyarmati időszakból bizonytalanok: a francia statisztikák gyakran pontatlanok, és nem vették figyelembe a hegyi közösségek tényleges létszámát. A Paknam-incidens részletei viszonylag jól dokumentáltak, de a francia és a siámi beszámolók eltérnek a felelősség megítélésében. Az 1893-as szerződés pontos tartalma ismert, de a határviták későbbi rendezésének folyamata a levéltári anyagok feldolgozásának függvényében még további kutatásokat igényel. A jelen alfejezetben a főbb kronológiai adatok a bevett történeti konszenzust követik, de az egyes események értelmezésénél jelöltük a vitatott pontokat.

15.1.9 Rövid összefoglaló

- A lao területek a 19. század második felében a siámi befolyás alatt álltak, de a francia gyarmati terjeszkedés Vietnámban és Kambodzsában megteremtette a konfliktus feltételeit.
- A francia érdeklődést kezdetben a Mekong hajózhatóságának reménye táplálta, amelyet az 1866–1868-as expedíció cáfolt meg, de a stratégiai és gazdasági érdekek fennmaradtak.
- A francia–siámi konfliktus az 1893-as Paknam-incidensben csúcsosodott ki, amikor a francia flotta blokád alá vette Bangkokot.
- Az 1893. október 3-i francia–siámi szerződés értelmében Sziám lemondott a Mekong bal partján fekvő területekről, és elismerte a francia protektorátust.
- A protektorátus gyakorlatilag a francia gyarmati igazgatás kiterjesztését jelentette: a luang prabangi király címét megtarthatta, de a tényleges hatalom a francia rezidensek kezébe került.
- A francia indokínai rendszerben Laosz a legkevésbé fejlett és legkevésbé jövedelmező terület volt, amelyet elsősorban stratégiai okokból tartottak meg.
- A gyarmati átalakítás új adókat, kényszermunkát és a hagyományos hűbéri viszonyok leépítését hozta, ami a helyi lakosság körében ellenállást váltott ki.
- A határviták további szerződésekhez vezettek (1904, 1907), amelyek fokozatosan kialakították a mai Laosz nyugati határát.

15.1.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen okok vezettek a francia terjeszkedéshez a Mekong-vidéken a 19. század második felében, és hogyan befolyásolta a Mekong hajózhatatlansága a francia stratégiát?
2. Hasonlítsa össze a siámi és a francia igazgatás jellegét a lao területeken: milyen folytonosságok és törések figyelhetők meg a hódítás után?
3. Milyen szerepet játszott a Paknam-incidens a francia–siámi konfliktus kimenetelében, és miért volt döntő a siámi vereség szempontjából?
4. Miben tért el a francia protektorátus a hagyományos hűbéri viszonyoktól, és hogyan alakult át a királyi hatalom a gyarmati keretek között?
5. Milyen következményekkel járt a lao területek kettéválasztása a mai Laosz és Thaiföld határán, és hogyan befolyásolta ez a későbbi államépítést?

15.2 A gyarmati gazdaság és közigazgatás

Az előző alfejezet A francia hódítás és a protektorátus bemutatta, hogyan került Laosz francia ellenőrzés alá, és milyen jogi-politikai formában szervezték meg a protektorátust. Jelen alfejezet azt vizsgálja, hogyan működött ez a rendszer a mindennapokban: milyen gazdasági ágazatokra épült, hogyan szabályozták a földet, a munkát és az adókat, és milyen kapcsolat alakult ki a gyarmati állam és a helyi elitek között. A kérdés azért fontos, mert a francia gyarmati gazdaság Laoszban nem egyszerűen a vietnámi modell kicsinyített mása volt; a szárazföldi zártság, az alacsony népsűrűség és a protektorátusi státusz sajátos pályát jelölt ki. A fejezet a gyarmati korszak gazdasági és társadalmi viszonyait a rizs-, az ópium- és az erdőgazdaság, valamint az adóztatás és az infrastruktúra vizsgálatán keresztül mutatja be, mindvégig ügyelve arra, hogy a dokumentált tényeket elkülönítse a vitatott értelmezésektől és a hiányos statisztikai becslésektől.

15.2.1 A protektorátus igazgatási keretei: a francia jelenlét és a helyi elitek

A francia gyarmati Laosz igazgatási szerkezete a protektorátusi jogi formát ötvözte a közvetlen gyarmati ellenőrzés gyakorlatával. A terület 1893 után a **Francia Indokína** (Union indochinoise) része lett, de nem egységes gyarmatként, hanem több igazgatási egység mozaikjaként működött. A **Luang Prabang-i Királyság** formálisan protektorátus maradt, uralkodója megtarthatta címét és bizonyos szimbolikus jogosítványait, ám a tényleges hatalmat a francia főrezidens gyakorolta. A középső és déli területeket – így a Vientiane környéki és a Champassak vidékét – közvetlenebb francia igazgatás alá vonták, ahol a helyi fejedelmek szerepköre fokozatosan leépült. Ez a kettősség lehetővé tette a francia adminisztráció számára, hogy a hagyományos hatalmi struktúrákat a saját céljaira használja fel anélkül, hogy teljesen felszámolná azokat.

A gyarmati hierarchia csúcsán az indokínai főkormányzó állt (Hanoi vagy Saigon központtal), alatta pedig a laoszi területeket irányító **főrezidens** (résident supérieur) működött. A főrezidens alá tartoztak a tartományi rezidensek és az alacsonyabb rangú francia tisztviselők, akik a helyi közigazgatás mindennapi ellenőrzését végezték. A dokumentált gyarmati jelentések szerint a francia hivatalnokok létszáma Laoszban mindvégig alacsony maradt; a területi kiterjedéshez képest kevés európai tisztviselő tartózkodott az országban, ami arra kényszerítette a gyarmati államot, hogy a végrehajtást nagyrészt helyi közvetítőkre bízza.

A helyi elitek szerepe ebben a rendszerben egyszerre volt strukturális és kétértelmű. A falusi szinten a **nai ban** (falufőnök), a kerületi szinten a **chao muang** (kerületi elöljáró) gyűjtötte be az adókat, szervezte a munkaszolgálatot, és jelentette a francia hivatalnokoknak a helyi viszonyokat.

A Luang Prabang-i királyi család és a nagyobb nemesi családok egy része együttműködött a francia hatóságokkal, megtartva formális címüket és bizonyos jövedelmeik egy részét. Mások passzív ellenállást tanúsítottak, vagy később csatlakoztak a gyarmati uralommal szembeni mozgalmakhoz. A vitatott értelmezés abban áll, hogy mennyire tekinthető ez a kollaboráció önkéntesnek vagy kényszerűnek. A francia adminisztráció pénzbeli juttatásokat, adómentességeket és korlátozott hatalmi jogosítványokat kínált az együttműködő eliteknek, miközben a tényleges döntéshozatalt mindvégig a francia rezidensek kezében tartotta. A források alapján dokumentált tény, hogy a helyi elitek mozgástere szűk volt, de a gyarmati rendszer nem tudott volna működni az ő közreműködésük nélkül.

15.2.2 A rizsgazdaság és az adózás

A gyarmati korszak előtti Laosz mezőgazdasága elsősorban önellátó rizstermelésen alapult. A síkvidéki területeken – különösen a Mekong menti ártereken – öntözéses rizsföldeket műveltek, míg a hegyvidéki régiókban égetéses-irtásos (swidden) módszerrel termesztettek rizst, kukoricát és más növényeket. A francia gyarmati uralom nem hozott alapvető átalakulást ebben a rendszerben, ellentétben a vietnámi Mekong-delta vagy a kambodzsai rizsexport felfutásával. Laoszban a rizstermelés továbbra is a helyi fogyasztásra és a cserekapcsolatokra irányult, nem pedig exportra.

A francia adópolitika azonban új kényszereket vezetett be. A gyarmati állam pénzbeli **fejadót** (capitation) vetett ki a felnőtt férfi lakosságra, amelyet kiegészített a **házadó**, a terményadó és különféle illetékek. A pénzbeli adózás bevezetése komoly változást jelentett egy olyan társadalomban, ahol a pénzgazdálkodás korlátozott volt, és a parasztok jövedelmük nagy részét terményben vagy munkában realizálták. Sok faluban a pénzbeli adókötelezettség teljesítéséhez a parasztoknak piaci értékesíteniük kellett terményeiket, amihez viszont hiányzott a szükséges közlekedési infrastruktúra és piaci hálózat. Ennek következtében az adóterhek gyakran eladósodáshoz vezettek, vagy a **corvée** (kötelező ingyenmunka) rendszerén keresztül munkaerő-elszívást okoztak.

A **corvée** a francia gyarmati munkaerő-politika egyik legvitatottabb eleme volt. A hagyományos laoszi társadalomban is létezett munkaszolgálat a helyi uralkodók vagy a buddhista kolostorok számára, de a francia adminisztráció ezt a gyakorlatot rendszeresítette, és a gyarmati infrastruktúra – utak, hidak, középületek, hivatali épületek – építésére, valamint teherszállításra fordította. A férfi lakosságot évente meghatározott napokra munkára kötelezték, sokszor a mezőgazdasági szezon közepén, ami súlyosbította a paraszti háztartások terheit. Dokumentált források – elsősorban francia gyarmati jelentések és későbbi visszaemlékezések – igazolják, hogy a corvée-t gyakran kíméletlenül hajtották be, és a munka körülményei rosszak voltak. A vitatott értelmezés arra vonatkozik, hogy mennyiben tért el ez a gyakorlat a gyarmati korszak előtti munkaszolgálattól. Egyes kutatók szerint a francia rendszer pusztán átvette és intézményesítette a meglévő munkaerő-mozgósítást, mások hangsúlyozzák, hogy a gyarmati corvée nagyobb mértékű, idegen célokat szolgált, és nem kötötte a hagyományos viszonosság normája.

A rizsgazdaság jellemzésekor fontos kiemelni, hogy a francia Indokínán belül Laosz marginális mezőgazdasági termelő maradt. A gyarmati statisztikai adatok hiányosak és megbízhatatlanok: a laoszi területek termelési adatait gyakran összevonták a vietnámi vagy kambodzsai adatokkal, így a kutatók legfeljebb nagyságrendi becslésekre támaszkodhatnak. Az azonban dokumentált tény, hogy Laosz rizsexportja elenyésző volt a szomszédos területekhez képest, és a gyarmati állam elsősorban adóbevételre rendezkedett be, nem pedig termelésösztönzésre.

15.2.3 Az erdőgazdaság: a fakitermelés és a teak

Laosz erdőségei – különösen a **teak** (Tectona grandis) és más értékes keményfafajták – a francia gyarmati gazdaság egyik legfontosabb erőforrását jelentették. A gyarmati adminisztráció már a 19. század végétől felismerte a fakitermelés lehetőségeit, és koncessziós rendszert alakított ki, amelyben francia magánvállalatok kaptak jogot az erdők kiaknázására. A kitermelés elsősorban a Mekong és mellékfolyói mentén folyt, mivel a fa szállítása vízi úton volt a legolcsóbb: a kivágott rönköket tutajokba kötve úsztatták le a folyón a nagyobb telepekig.

A fakitermelés munkaerőigényét a gyarmati állam részben a corvée-rendszeren, részben alacsony béreken foglalkoztatott helyi munkásokon keresztül elégítette ki. A hegyi közösségek – a **hmong**, a **mien** (yao) és más etnikai csoportok – hagyományos erdőhasználata ütközött a francia koncessziós rendszerrel, amely az erdőt elsősorban ipari nyersanyagforrásnak tekintette. A gyarmati törvények korlátozták a helyi lakosság hagyományos gyűjtögetési és égetéses földművelési jogait, ami tovább növelte a feszültséget. Dokumentált tény, hogy a francia erdőtörvények formális szabályozást vezettek be – például engedélyhez kötötték a fakivágást –, ám a gyakorlatban a koncessziós cégek gyakran megkerülték ezeket a szabályokat, és a helyi lakosság kiszorult az erdőhasználatból.

A vitatott értelmezés itt az, hogy a francia erdőgazdálkodás mennyire volt „modern” vagy „rablógazdálkodás”. A gyarmati adminisztráció saját jelentéseiben hangsúlyozta a racionális erdőgazdálkodás és a fenntarthatóság szempontjait, egyes francia erdészek pedig valóban dolgoztak ki felméréseket és vágásforgókat. A kritikai történetírás ugyanakkor rámutat, hogy a haszon döntő része a francia cégekhez és a gyarmati költségvetéshez került, a helyi közösségek viszont elveszítették erdeiket és munkaerejüket, és a környezeti károk – így az erózió és az élőhelyek pusztulása – hosszú távúak voltak. A források alapján nem kétséges, hogy a fakitermelés a gyarmati extracionista gazdaság egyik alappillére volt, de a pontos mértékéről és a helyi társadalomra gyakorolt hatásáról csak hiányos becslésekkel rendelkezünk.

15.2.4 Az ópiumgazdaság és a monopólium

Az ópium a francia gyarmati gazdaság legellentmondásosabb ágazata volt Laoszban. A francia gyarmati adminisztráció már Indokína meghódítása után kiépítette az ópium előállításának, feldolgozásának és értékesítésének állami monopóliumát, a **Régie de l’Opium**-ot. A rendszer célja az volt, hogy a kábítószer-kereskedelemből származó jövedelmeket a gyarmati állam csatornájába terelje, és azokkal finanszírozza az igazgatást és a gyarmati fejlesztéseket. Laosz hegyvidéki területei – különösen a hmong és mien közösségek által lakott régiók – az ópiummák termesztésének fontos központjaivá váltak, mivel a magasabb fekvésű, hűvösebb klíma kedvezett a növénynek.

A gyarmati állam egyszerre ösztönözte és szabályozta az ópiumtermesztést. A termesztőknek el kellett adniuk nyers ópiumukat az állami felvásárlóknak, akik azt továbbították a feldolgozóüzemekbe. A feldolgozott ópiumot a gyarmati bolthálózaton keresztül értékesítették, részben a helyi kínai diaszpóra fogyasztói körében, részben más fogyasztóknak. A bevétel a francia Indokína költségvetésének jelentős tételét tette ki, bár a Laoszra eső pontos hányadot nehéz meghatározni, mert az adatokat az egész indokínai gyarmatra összesítve közölték.

Az ópiumgazdaság társadalmi következményei súlyosak voltak. A termesztésből származó jövedelem egyes hegyi közösségek számára átmenetileg pénzbevételt jelentett, de ez függővé tette őket a gyarmati felvásárlóktól, és torzította a hagyományos gazdálkodást. A fogyasztás terjedése – különösen a városi és kereskedői rétegekben – addikcióhoz, szegénységhez és társadalmi kirekesztéshez vezetett. A vitatott megítélés itt a gyarmati állam felelősségére vonatkozik. A francia adminisztráció hivatalosan elítélte az ópiumfogyasztást, és időnként korlátozásokat hozott, de anyagilag jelentős mértékben függött az ópiumbevételektől. Ez az ellentmondás

dokumentált: a gyarmati költségvetési jelentések kimutatják, hogy a Régie de l'Opium bevételei a legjövedelmezőbb tételek közé tartoztak. A történészi értékelések között vita folyik arról, hogy a francia ópiumpolitika mennyire volt tudatosan alárendelve a profitmaximalizálásnak, és mennyire játszott szerepet a gyarmati adminisztráció „civilizációs" missziójában. A legtöbb mai kutató azonban a rendszert a gyarmati kizsákmányolás egyik legsötétebb fejezeteként tartja számon, és hangsúlyozza, hogy a gyarmati állam aktívan profitált a kábítószer-kereskedelemből, miközben a laoszi társadalom viselte annak társadalmi költségeit.

15.2.5 Az infrastruktúra: utak, hidak és az elmaradottság

A francia gyarmati beruházások Laoszban messze elmaradtak a francia Indokína más területeihez képest. A gyarmati adminisztráció prioritásai Vietnamra és Kambodzsára összpontosultak, ahol a rizsexportból és a nagyobb piaci lehetőségekből nagyobb hasznot reméltek. Laosz stratégiai szempontból elsősorban ütközőzónának és átjárónak számított a brit Burma és a kínai határvidék felé, ezért a francia beruházások szerények és szelektívek voltak.

A fő közlekedési útvonal továbbra is a **Mekong** maradt. A folyó hajózhatósága azonban korlátozott volt a zuhatagok és a vízszint ingadozása miatt, ami megnehezítette a rendszeres áruszállítást. A franciák néhány utat építettek a nagyobb városok – Vientiane, Luang Prabang, Savannakhet – között, de a hálózat ritka és évszaktól függően nehezen járható maradt. Vasút nem épült Laoszban a gyarmati korszakban, ellentétben az észak-vietnámi területekkel, ahol a francia tőke vasútvonalakat létesített. Ez a tény önmagában is jelzi a gazdasági érdekeltség alacsony szintjét.

Az infrastruktúra hiánya közvetlenül visszahatott a gazdaságra és a társadalomra. A piacokhoz való hozzáférés nehézsége miatt a parasztok nem tudták kihasználni a terményárak esetleges emelkedését, és a pénzbeli adók behajtása is akadozott. A gyarmati állam a corvée-munka nagy részét éppen az infrastruktúra építésére fordította, ami azt jelentette, hogy a lakosság kényszerrel építette azokat az utakat, amelyekből elsősorban a gyarmati adminisztráció és a francia kereskedők profitáltak. A francia gyarmati jelentések maguk is panaszkodtak az utak hiányára, a szállítási költségek magas voltára és a munkaerő elégtelenségére, ami megerősíti, hogy a beruházások alacsony szintje a gyarmati adminisztráció számára is nyilvánvaló probléma volt.

15.2.6 A gyarmati állam és a helyi elitek kapcsolata

A gyarmati állam a helyi eliteket elsősorban az adóbehajtásban, a rendfenntartásban és a munkaszolgálat megszervezésében használta fel. A falusi főnökök és a kerületi elöljárók közvetítő szerepe kulcsfontosságú volt, mivel a francia hivatalnokok száma csekély volt, és nem rendelkeztek megfelelő nyelvi és helyismerettel. A közvetítők egy része anyagi hasznot húzott a rendszerből: az adóbevételek egy részét megtarthatták, vagy jutalékot kaptak a behajtásért. Mások azonban kényszerhelyzetben cselekedtek, mivel a francia adminisztráció ellenállás esetén megfosztotta őket címüktől vagy javaiktól.

A francia oktatáspolitika korlátozott volt: kevés iskola nyílt, és azok is elsősorban alapfokú oktatást nyújtottak, céljuk a gyarmati hivatalnok utánpótlás nevelése volt. A laoszi elit egy szűk csoportja francia nyelvű oktatásban részesült, és ezáltal a gyarmati adminisztráció alsóbb szintjeire kerülhetett. Ez a réteg azonban kicsi maradt, és a gyarmati korszak végéig nem alakult ki széles, franciául beszélő laoszi értelmiség. A buddhista kolostorok továbbra is a hagyományos oktatás és a kulturális reprodukció legfontosabb intézményei maradtak, de a francia adminisztráció ezeket nem támogatta érdemben, sőt időnként korlátozta a szerzetesrend anyagi bázisát.

A helyi elitek és a gyarmati állam viszonya nem volt statikus. A gyarmati uralom első évtizedeiben több parasztfelkelés robbant ki, amelyek hátterében az adóterhek, a corvée-kötelezettség és a hagyományos világrend megsértése állt. A **Phu Mi Bun-felkelés** (1901–1907) például a francia uralom elleni szélesebb elégedetlenség egyik megnyilvánulása volt, amelyhez vallási elemek is társultak. A felkelések leverését követően a francia adminisztráció megerősítette a helyi elitek ellenőrzését, és igyekezett az együttműködő elemeket jutalmazni. Ugyanakkor a hagyományos elitek hatalma is átalakult: a francia adminisztráció közvetlen beavatkozása a helyi ügyekbe, valamint a pénzbeli adózás és a piacgazdaság terjedése aláásta a korábbi, terményen és személyes szolgálaton alapuló kapcsolatokat. Ez a folyamat hosszú távon hozzájárult a gyarmati korszak utáni társadalmi átrendeződéshez.

15.2.7 Források és bizonytalanságok

A fejezetben tárgyalt témák forrásbázisa jelentős egyenetlenségeket mutat. A leggazdagabb forráscsoportot a **francia gyarmati adminisztráció írásos anyagai** jelentik: adó- és költségvetési jelentések, kormányzói levelezések, népszámlálási adatok, koncessziós szerződések és hivatalos statisztikák. Ezek a források részletesek, de elfogultak: a gyarmati tisztviselők gyakran alábecsülték a kényszermunka terheit, elhallgatták a rendszer kudarcait, és felülértékelték a „civilizációs” eredményeket. A dokumentumok keletkezési kontextusa – a gyarmati közigazgatás belső jelentési rendszere – azt is jelenti, hogy az adatok nem független megfigyelésen alapulnak, hanem a helyi közigazgatás önigazoló beszámolóin.

A **laoszi oldalról** jóval kevesebb írásos forrás maradt fenn. A helyi krónikák (phongsavadan) elsősorban a királyi udvar és a buddhista kolostorok eseményeit rögzítették, és ritkán tértek ki a mindennapi gazdasági viszonyokra. A paraszti tapasztalatokat leginkább közvetve rekonstruálhatjuk: a felkelések dokumentumaiból, későbbi etnográfiai leírásokból és a gyarmati időszak utáni visszaemlékezésekből. A hegyi közösségek esetében a francia adminisztráció által készített felmérések gyakran leegyszerűsítő kategóriákat használtak, és a helyi társadalmi szerveződést a gyarmati faji hierarchia szemüvegén keresztül értelmezték.

A **mennyiségi adatok** megbízhatósága alacsony. A gyarmati statisztikák hiányosak, a laoszi területek adatait gyakran összevonták a vietnámi adatokkal, és a becslések módszertana nem mindig ismert. Ezért a fejezetben kerültük a pontos számok közlését; ahol mégis megjelennek – például az ópiumbevételek arányára vonatkozóan –, ott jelöltük, hogy az adat ellenőrzést igényel, és a szakirodalomban eltérő becslések szerepelnek. A **vitatott értelmezések** közé tartozik a gyarmati gazdaság általános hatása, a corvée-rendszer értékelése, valamint a helyi elitek kollaborációjának motivációi. A legtöbb mai kutató hangsúlyozza a gyarmati rendszer kizsákmányoló jellegét, de elismeri, hogy a francia adminisztráció bizonyos intézményeket – például írásbeli adminisztráció, jogi szabályozás – bevezetett, amelyek hosszú távon átalakították a hagyományos társadalmat. Nyitott kérdés maradt azonban, hogy ezek a változások mennyire voltak előremutatóak a laoszi társadalom többsége számára, és mennyire szolgálták csupán a gyarmati állam működését.

15.2.8 Rövid összefoglaló

1. A francia gyarmati Laosz igazgatása protektorátusi formájú, de gyakorlatilag közvetlen francia ellenőrzés alatt álló rendszer volt, amelyben a helyi elitek korlátozott közvetítő szerepet játszottak.
2. Az adórendszer pénzbeli fejadóra, házadóra, terményadóra és corvée-ra épült, amely súlyos terhet rótt a parasztságra, és eladósodáshoz, valamint kényszermunkához vezetett.

3. A rizsgazdaság megőrizte önellátó jellegét; Laosz a francia Indokínán belül marginális mezőgazdasági termelő maradt, exportra termelt növényei alig voltak.
4. Az erdőgazdaság, különösen a teak kitermelése, francia koncessziós rendszerben folyt, a helyi munkaerő kizsákmányolásával és a hegyi közösségek hagyományos erdőhasználatának korlátozásával.
5. Az ópiumgazdaság a francia állami monopólium (Régie de l'Opium) révén a gyarmati költségvetés fontos bevételi forrása volt, de társadalmi ára magasnak bizonyult, és a gyarmati állam aktívan profitált belőle.
6. Az infrastrukturális beruházások alacsonyak voltak; vasút nem épült, a Mekong maradt a fő közlekedési út, a corvée-munka pedig nagyrészt az utak építését szolgálta.
7. A helyi elitek egy része együttműködött a gyarmati rendszerrel, mások ellenálltak; a paraszti elégedetlenség felkelésekben (pl. Phu Mi Bun) csapódott le.
8. A források hiányosságai és a statisztikai adatok megbízhatatlansága miatt a gyarmati gazdaság pontos mutatói és hatásai vitatottak, de a kényszerítő jelleg és az aszimmetrikus haszonelosztás dokumentált.

15.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen eltéréseket mutatott Laosz gyarmati gazdasága és közigazgatása a francia Indokína más területeihez képest, és milyen földrajzi, politikai és gazdasági tényezők magyarázzák ezeket?
2. Hogyan működött a corvée-rendszer a gyarmati Laoszban, és miben tért el a gyarmati korszak előtti munkaszolgálattól? Válaszodban térj ki a dokumentált tényekre és a vitatott értelmezésekre.
3. Milyen érvek és ellenérvek fogalmazhatók meg a francia ópiummonopólium megítéléséről? Miért tekinthető ez a rendszer a gyarmati kizsákmányolás egyik legellentmondásosabb fejezetének?
4. Melyek a legfontosabb forrástípusok a gyarmati Laosz gazdaságának tanulmányozásához, és milyen korlátai vannak ezeknek? Hogyan befolyásolja a forrásadottság a gyarmati gazdaság hatásairól alkotott tudásunkat?
5. Milyen szerepet játszottak a helyi elitek a gyarmati állam működésében, és hogyan változott meg a helyzetük a francia uralom alatt? Milyen bizonyítékok utalnak arra, hogy a kollaboráció nem kizárólag önkéntes volt?

15.3 Nacionalizmus és a Pathet Lao

A laoszi nacionalizmus története nem csupán a francia gyarmati uralom elleni politikai tiltakozás története, hanem annak a kérdésnek a története is, hogy ki képviselheti a lao nemzetet, milyen államformában és milyen nemzetközi szövetségi rendszerben. A 20. század első felében a gyarmati alattvalókból fokozatosan politikai közösség formálódott, amelynek útjai azonban már az 1940-es években szétváltak: egyesek a Francia Unión belüli fokozatos autonómiát, mások a teljes függetlenséget, megint mások a vietnámi kommunista mozgalommal szövetséges fegyveres ellenállást választották. Ez az alfejezet a franciaellenes mozgalmakat, a kommunista szervezkedést és a **Pathet Lao** (szó szerint „Lao Ország" vagy „Lao Föld") megalakulását mutatja be az A gyarmati gazdaság és közigazgatás alfejezetben tárgyalt strukturális keretek folytatásaként. A hangsúly azon van, hogy a laoszi függetlenségi törekvések nem egyetlen, egységes nemzeti mozgalomból eredtek, hanem versengő politikai projektekből, amelyeket a második világháború, a japán megszállás és az első indokínai háború radikalizált.

15.3.1 A gyarmati uralommal szembeni korai ellenállások

A francia protektorátus létrehozása (1893) után a gyarmati adminisztráció adókat, kényszermunkát és új közigazgatási határokat vezetett be, amelyek mélyen beleavatkoztak a helyi közösségek életébe. A 19. század végén és a 20. század elején több olyan felkelés tört ki, amelyet a francia hatóságok „lázadásként” vagy „banditizmusként” könyveltek el, a helyi résztvevők viszont gyakran vallási vagy morális keretben értelmeztek. A **phu mi bun** (phu mi bun, „szent ember”) mozgalom az 1901–1902-es években a déli, Mekong menti területeken robbant ki, és a francia adóterhek, valamint a helyi elitek háttérbe szorítása ellen irányult. A mozgalom vezetői vallási tekintélyként léptek fel, és a gyarmati rend végét, egy igazságosabb világ eljövetelét hirdették. A francia csapatok kegyetlenül leverték a felkelést; az áldozatok számáról csak becslések vannak, mert a gyarmati jelentések és a helyi szóbeli hagyományok eltérően mutatják be az eseményeket.

Hasonló dinamikát mutatott a **hmong** (Hmong) közösségek 1918–1922 közötti felkelése, amelyet a francia források gyakran „miao lázadásként” emlegetnek, a résztvevők pedig **Chao Fa** („Égi Urak”) néven ismert vezetők irányítása alatt szerveztek meg. A felkelés főként Xieng Khouang és Luang Prabang hegyvidéki területein zajlott, ahol a francia adóztatás, az ópiummonopólium és a kényszermunka különösen súlyos terheket rótt a hegyi közösségekre. A felkelők a francia adminisztráció elleni támadások mellett a síksági lao elitekkel is konfliktusba kerültek, ami rávilágít arra, hogy a gyarmati uralommal szembeni ellenállás nem feltétlenül a modern nemzeti szolidaritás formáját öltötte: az etnikai és regionális törésvonalak már ekkor láthatóvá váltak. A felkelés leverése után a francia hatóságok a hmong közösségek egy részét áttelepítették, és a katonai ellenőrzést megerősítették.

E korai felkelések a dokumentált tények szintjén bizonyítják, hogy a gyarmati uralom nem volt stabil vagy elfogadott, de értelmezésük vitatott. A francia gyarmati levéltárak a résztvevőket gyakran irracionális, vallási fanatikusokként ábrázolják, míg a későbbi laoszi nemzeti történetírás ezeket a mozgalmakat a függetlenségi harc előfutáraiként értelmezi. A történészi konszenzus szerint ezek elsősorban helyi, adó- és földügyi elégedetlenségek voltak, amelyeket a vallási keretezés mobilizált, de nem alkottak országos szervezetet, és nem rendelkeztek modern politikai programmal.

15.3.2 A modern nacionalizmus kialakulása

A modern értelemben vett laoszi nacionalizmus lassan, a francia gyarmati oktatás és adminisztráció intézményeinek melléktermékeként alakult ki. A francia gyarmati rendszer Laoszban – szemben Vietnámmal – csak korlátozott iskolahálózatot épített ki, és a laoszi elit képzése nagyrészt a királyi udvarra, valamint a francia nyelvű adminisztratív iskolákra korlátozódott. A francia hatóságok tudatosan alacsony szinten tartották a lao oktatást, részben azért, mert a gyarmati igazgatásban vietnámi hivatalnokokat alkalmaztak, akiknek a jelenléte sértette a lao elit önérzetét. Ez a gyakorlat hozzájárult ahhoz, hogy a lao nacionalizmus egyik korai eleme a vietnámi befolyás elutasítása és a lao nyelvű, lao irányítású közigazgatás követelése lett.

Az 1930-as években a laoszi értelmiség egy szűk rétege – részben a franciaországi és vietnámi tanulmányok, részben a bangkoki lao diaszpóra hatására – kezdte el megfogalmazni a nemzeti identitás politikai követeléseit. E követelések azonban nem radikális függetlenségi programok voltak, hanem a francia protektorátuson belüli nagyobb lao részvételt, a lao nyelv hivatalossá tételét és a vietnámi hivatalnokokkal szembeni diszkrimináció megszüntetését célozták. A laoszi nacionalizmus ekkor még nem kapcsolódott össze a kommunista mozgalommal, és a királyi udvar, valamint a francia adminisztráció közötti alkuk keretei között mozgott. A dokumentált források szerint a második világháború előtt Laoszban nem jött létre olyan tömegmozgalom, mint a

vietnámi Việt Minh vagy a kambodzsai Issarak, és a politikai ellenállás elsősorban az elit belső vitáiban nyilvánult meg.

15.3.3 A második világháború és a Lao Issara

A második világháború gyökeresen átalakította a laoszi politikai teret. 1940-ben Franciaország kapitulált, és a Vichy-kormány Indokínában is megtartotta a gyarmati adminisztrációt, de Japán katonai jelenlétet kapott. Az 1940–1941-es thaiföldi–francia háború következtében a japán közvetítéssel megkötött egyezmény Laosz nyugati területeit – köztük a Mekong jobb partján fekvő Xaignabouri tartományt és Champassak egy részét – Thaiföldhöz csatolta. Ez a területi veszteség a laoszi elitben megalázásként és a francia védelem kudarcaként tudatosult, és megerősítette a nemzeti sérelmi diskurzust.

1945. március 9-én a japán hadsereg lefegyverezte a francia csapatokat Indokínában, és a laoszi királyt, **Sisavang Vong** (Sisavang Vong) uralkodót formálisan függetlennek nyilvánította. A japán ellenőrzés alatt álló kormány azonban nem rendelkezett valódi autonómiával, és a japán megszállás súlyos gazdasági terheket, kényszermunkát és élelmiszerhiányt hozott. A japán kapituláció (1945. augusztus) után a laoszi elit egy része – elsősorban a királyi család tagjai és a francia adminisztrációban felnőtt hivatalnokok – úgy döntött, hogy a hatalmi vákuumban kikiáltja Laosz függetlenségét.

A **Lao Issara** (Lao Issara, „Szabad Laosz”) mozgalom vezéralakja **Phetsarath** (Phetsarath) herceg volt, aki korábban a francia protektorátus kormányfői tisztségét töltötte be. Phetsarath és hívei 1945. október 12-én Vientiane-ban ideiglenes kormányt alakítottak, és kikiáltották Laosz függetlenségét. A király, Sisavang Vong, kezdetben a franciákkal való együttműködést választotta, és elutasította a függetlenségi nyilatkozatot, mire a Lao Issara hívei átmenetileg lemondatták. A kormány tényleges területi ellenőrzése azonban korlátozott volt: a Mekong menti városokban és a központi síkságon rendelkezett támogatással, de a hegyvidéki területeken és a királyi udvar hagyományos bázisán, Luang Prabangban nem tudta érvényesíteni hatalmát. A kormány nemzetközi elismerést sem szerzett, mert a nagyhatalmak – köztük az Egyesült Államok és Nagy-Britannia – a francia gyarmati restaurációt támogatták.

1946 tavaszán a francia expedíciós csapatok visszafoglalták Vientiane-t, és a Lao Issara kormánya Thaiföldre menekült. A király visszatért, és 1946 augusztusában Franciaország és Laosz modus vivendit kötött, amely a területet a Francia Unión belüli autonóm államként ismerte el. A Lao Issara emigráns vezetői közül többen – Phetsarath, **Szuvanna Phuma** (Souvanna Phouma) és **Szuphanuvong** (Souphanouvong) hercegek – eltérő utakat választottak. Phetsarath egy ideig Thaiföldön maradt, Szuvanna Phuma a mérsékelt autonómia felé hajlott, Szuphanuvong pedig a Viet Minh-hez csatlakozott, és a fegyveres ellenállás mellett kötelezte el magát. A Lao Issara 1949-ben formálisan feloszlott, miután Franciaország szélesebb körű autonómiát ígért, de a mozgalom öröksége kettős volt: egyrészt létrehozta a laoszi függetlenség politikai szimbólumát, másrészt megnyitotta az utat a radikális, kommunista irányzatok előtt.

15.3.4 Az Indokínai Kommunista Párt és a laoszi szekció

A kommunista mozgalom Laoszban sokáig marginális volt, és szorosan kötődött a vietnámi szervezethez. Az **Indokínai Kommunista Párt** (Parti communiste indochinois, PCI) 1930-ban alakult meg **Ho Si Minh** (Hồ Chí Minh) vezetésével, és kezdettől fogva az egész francia Indokínát – Vietnámot, Kambodzsát és Laoszot – tekintette működési területének. A párt laoszi tagozata azonban kicsi maradt, tagsága pedig nagyobbrészt vietnámi és kínai származásúakból állt, ami hosszú időre meghatározta a mozgalom etnikai arculatát. A lao etnikumú kommunisták

közül kiemelkedett **Kayszone Phomvihane** (Kaysone Phomvihane), aki jogi tanulmányait félbeszakítva csatlakozott a Viet Minh hálózatához, és a második világháború alatt a laoszi ellenállási mozgalom egyik szervezője lett. Kayszone szerepe azért fontos, mert a későbbi Pathet Lao vezetésének gerincét a Viet Minh által kiképzett lao káderek alkották.

A második világháború alatt a Viet Minh a laoszi hegyvidéki területeken is bázisokat épített ki, részben azért, mert a francia és japán erők elleni gerillaharc logisztikai útvonalai itt húzódtak. A kommunista mozgalom a laoszi parasztok körében elsősorban a földkérdés, az adóterhek és a francia gyarmati kizsákmányolás elleni jelszavakkal próbált teret nyerni, de a lao lakosság többsége a buddhista királyi hagyományhoz és a helyi elitekhez kötődött, ezért a kommunista üzenet kezdetben korlátozott visszhangra talált. A vietnámi kommunista vezetés stratégiai okokból mégis nagy figyelmet fordított Laoszra: a Ho Si Minh-ösvény és a keleti hegyvidéki útvonalak ellenőrzése kulcsfontosságú volt a dél-vietnámi hadszíntér ellátásához.

1949-ben a kínai kommunista győzelem megváltoztatta a regionális erőviszonyokat. A Viet Minh most már északi határain túlról is kaphatott támogatást, és ez lehetővé tette, hogy Indokína-szerte offenzívákat indítson. Laoszban a kommunista mozgalom a Viet Minh árnyékában, de fokozatosan önálló lao arculatot öltve kezdett szerveződni. Fontos azonban hangsúlyozni: a laoszi kommunista párt hivatalosan csak 1955-ben alakult meg, addig a mozgalom a Viet Minh politikai és katonai irányítása alatt működött, és a lao vezetők – köztük Kayszone és Szuphanuvong – a vietnámi elvtársakkal szoros együttműködésben dolgoztak. A francia és a királyi kormány ezt a kapcsolatot a „vietnámi beavatkozás” bizonyítékaként értelmezte, míg a Pathet Lao saját narratívájában a nemzeti felszabadítás és a vietnámi internacionalista szolidaritás összeegyeztethetőségét hangsúlyozta.

15.3.5 A Pathet Lao megalakulása és a franciaellenes háború első szakasza

A **Lao Ellenállási Kormány** – amelyet a köznyelvben és a saját propaganda is **Pathet Lao** néven emlegetett – 1950. augusztus 13-án alakult meg, **Szuphanuvong** herceg miniszterelnökségével. A kormány a Lao Issara radikális örökségét és a Viet Minh-hez közeledő kommunista káderekt egyesítette, és nyíltan a francia gyarmati uralom elleni fegyveres harcot hirdette. A Pathet Lao önmeghatározása szerint nemzeti felszabadító mozgalom volt, amely a lao parasztság, a hegyi kisebbségek és a francia kollaborációval vádolt királyi elit ellen harcolt. A francia hatóságok és a királyi kormány ezzel szemben „kommunista lázadóknak” vagy „Viet Minh-ügynököknek” nevezte őket, és a mozgalmat kizárólag a vietnámi kommunista terjeszkedés eszközeként értelmezte.

A Pathet Lao katonai ereje az 1950-es évek elején korlátozott volt. A becslések szerint a mozgalom fegyvereseinek száma néhány ezer főre tehető, de a pontos adatok bizonytalanok, mert a gerilla-hadviselés körülményei között a tényleges létszám fluktuált, és a Pathet Lao maga is felfújta saját támogatottságát. A fegyveres erők gerincét a Viet Minh által kiképzett lao harcosok és a Lao Issara egykori tagjai alkották, de a mozgalom számíthatott a hegyi kisebbségek – különösen a hmong, a khamu és a thai dam közösségek – egy részének támogatására is. A hegyvidéki területeken a francia adminisztráció és a királyi adószedők iránti ellenszenv erős volt, ezért a Pathet Lao képes volt bázisokat kiépíteni Houaphan és Phongsaly tartományokban, ahol a francia ellenőrzés hagyományosan gyenge volt.

A fegyveres konfliktus szorosan összefonódott az első indokínai háborúval. A Pathet Lao egységek a Viet Minh erőivel együttműködve támadták a francia helyőrségeket és a Laoszi Királyi Hadsereg (Armée Nationale Laotienne) állásait. A harcok különösen 1953–1954-ben erősödtek fel, amikor a Viet Minh a vietnámi hadszíntérről erőket csoportosított át a laoszi hegyvidékre. A francia hadvezetés a laoszi frontot stratégiai mellékhadszíntérnek tekintette, és elsősorban a Mekong-völgyi városok védelmére összpontosított. Ennek következtében a Pathet Lao és a Viet Minh

északkeleten és keleten jelentős területeket vont ellenőrzése alá, és a királyi kormány fennhatósága a síksági területekre szorult vissza.

A Pathet Lao politikai programja a földreformot, a francia kiváltságok felszámolását, a nemzeti egységet és a lao nyelvű oktatást ígérte. A mozgalom propagandája a királyi udvart a francia gyarmati uralom kiszolgálójaként ábrázolta, és a buddhista szerzetesség egy részét is megpróbálta megnyerni. A dokumentált források szerint a Pathet Lao a hagyományos buddhista intézmények iránti tiszteletet hangsúlyozta, miközben a kommunista ideológia alapján szervezte a politikai munkát; ez a kettősség a mozgalom belső feszültségeit is jelzi. A laoszi társadalom többsége azonban továbbra is a királyi intézményekhez és a helyi elitekhez kötődött, ezért a Pathet Lao támogatottsága – különösen a síksági, buddhista többségű területeken – korlátozott maradt. A mozgalom elsősorban a hegyi kisebbségek és a franciaellenes értelmiség egy része között tudott tartós bázist kiépíteni.

15.3.6 A függetlenség felé: a kettős hatalom kialakulása

Miközben a Pathet Lao fegyveres ellenállást folytatott, a királyi kormány és Franciaország között tárgyalások kezdődtek a Laosz jogi státuszáról. Az 1949. július 19-én aláírt francia–laoszi egyezmény Laoszot a Francia Unió társult államává nyilvánította, belső autonómiával, de a külügy és a védelem továbbra is francia irányítás alatt maradt. Ez a kompromisszum a Lao Issara mérsékelt vezetői számára elfogadható alapot kínált a hazatérésre, a radikálisok – köztük Szuphanuvong – számára azonban nem volt elegendő, mert a francia befolyás lényegi elemei megmaradtak. A királyi kormány 1950-ben hivatalosan is elfogadta a társult állami státuszt, és megkezdte a nemzeti hadsereg és a közigazgatás kiépítését, de a Pathet Lao ezt a „bábfüggetlenség” megnyilvánulásaként utasította el.

A két hatalmi központ – a királyi kormány Vientiane-ban és a Pathet Lao a hegyvidéki felszabadított övezetekben – közötti szembenállás 1953-ra intézményesült. A Pathet Lao ellenőrzése alatt lévő területeken saját közigazgatást, adórendszert és katonai egységeket hozott létre, és a Viet Minh-kel kötött szövetség révén katonai utánpótlást kapott. A királyi kormány ezzel szemben a francia katonai segítségre támaszkodott, és megpróbálta kiterjeszteni fennhatóságát a Mekong-völgyön túli területekre is. Az ország így de facto két részre szakadt, ami a későbbi polgárháború előképét jelentette.

1953. október 22-én Franciaország és Laosz szerződést kötött a teljes függetlenségről, amely a külügyi és védelmi jogköröket is a laoszi kormányra ruházta. Ez a szerződés a laoszi királyság számára jogi értelemben véget vetett a gyarmati státusznak, de a Pathet Lao nem ismerte el a királyi kormány legitimitását, és a harcot a „francia imperializmus” és annak laoszi „csatlósai” ellen folytatta. A harcok 1954 tavaszán, a Dien Bien Phu-i csata (Điện Biên Phủ) idején tetőztek, amikor a Viet Minh és a Pathet Lao erői Laosz északi részén is offenzívákat indítottak. A francia vereség Vietnámban közvetlenül érintette a laoszi frontot is, mert a genfi tárgyalásokon Laosz státusza is napirendre került. A Nacionalizmus és a Pathet Lao alfejezet keretein belül elegendő annyit rögzíteni, hogy a Pathet Lao a genfi konferencia előtt katonailag megerősödött, de politikai elszigeteltsége is nőtt, mert a királyi kormány és a nagyhatalmak többsége a kommunista befolyástól tartva a laoszi semlegesség vagy a nyugati orientáció valamilyen formáját kereste. A konferencia részletes elemzése Az 1954-es genfi konferencia és a királyság alfejezetre tartozik.

15.3.7 Források és bizonytalanságok

A laoszi nacionalizmus és a Pathet Lao történetére vonatkozó ismereteink több forrástípusból származnak, amelyek eltérő perspektívákat és bizonytalanságokat hordoznak. A francia

gyarmati levéltárak – jelentések, katonai parancsok, bírósági iratok – részletes képet adnak a gyarmati adminisztráció intézkedéseiről és a felkelések leveréséről, de a helyi szereplőket gyakran leegyszerűsítve, „lázadóként” vagy „fanatikusként” ábrázolják. A laoszi királyi kormány és a későbbi Laosz Népi Demokratikus Köztársaság levéltárai szintén részrehajlóak: az előbbi a Pathet Lao-t külső kommunista ügynökökként, az utóbbi a mozgalmat a nemzeti felszabadítás egyetlen letéteményeseként mutatja be. A vietnámi pártiratok fontosak a kommunista mozgalom belső döntéseinek rekonstruálásához, de a laoszi eseményeket gyakran a vietnámi stratégiai szempontok alá rendelik.

A korai felkelések – a phu mi bun és a hmong Chao Fa-mozgalom – esetében az áldozatok számát és a résztvevők motivációit csak becslések és szóbeli hagyományok alapján ismerjük. A gyarmati katonai jelentések gyakran felnagyítják a győzelmeket, és alábecsülik a civil áldozatokat. A Lao Issara kormányának tényleges területi ellenőrzése is vitatott: a mozgalom saját kiadványai a nemzeti egységet hangsúlyozták, de a francia visszatérés után keletkezett források szerint a kormány hatalma néhány városra és a Mekong-menti sávra korlátozódott.

A Pathet Lao megalakulásának pontos dátuma és szervezeti folytonossága szintén értelmezési viták tárgya. A mozgalom hivatalos történetírása 1950. augusztus 13-át tekinti alapítási dátumnak, de a szervezet előzményei – a Lao Issara katonai szárnya és a Viet Minh laoszi hálózata – már korábban is működtek. A kommunista párt hivatalos megalakulásáig (1955) a Pathet Lao politikai irányítása a Viet Minh-en keresztül valósult meg, ami kérdésessé teszi, mennyiben tekinthető a mozgalom önálló laoszi nemzeti projektnek. A történészi konszenzus szerint a Pathet Lao egyszerre volt kommunista forradalmi szervezet és nemzeti felszabadító mozgalom, de e két elem aránya időben és a résztvevők személyétől függően változott.

A fegyveres harc hadtörténeti adatai – a Pathet Lao létszáma, az ellenőrzött területek kiterjedése, a csaták kimenetele – részben bizonytalanok. A francia katonai jelentések a saját sikereiket emelik ki, a Pathet Lao kiadványai pedig a felszabadított övezetek nagyságát nagyítják fel. A semleges, nemzetközi megfigyelők száma csekély volt, ezért a mai történetírás többnyire óvatos becslésekkel dolgozik. A laoszi társadalom többségének politikai preferenciáit ebből az időszakból nehéz megbízhatóan rekonstruálni, mert a közvélemény-kutatások hiányoznak, és a fennmaradt források az elitek szintjén mozognak.

15.3.8 Rövid összefoglaló

- A francia gyarmati uralom elleni korai ellenállások (phu mi bun, hmong Chao Fa-felkelés) helyi, vallási és adóügyi mozgalmak voltak, nem modern nemzeti szervezetek, de bizonyítják a gyarmati rendszer elutasítását.
- A modern laoszi nacionalizmus lassan, a francia oktatás és adminisztráció korlátozott intézményeiből nőtt ki, és kezdetben a Francia Unión belüli autonómiát, a lao nyelvű közigazgatást és a vietnámi hivatalnokok háttérbe szorítását követelte.
- A második világháború és a japán megszállás radikalizálta a laoszi politikát; a Lao Issara 1945-ben kikiáltotta a függetlenséget, de a francia visszatérés után a mozgalom felbomlott, és vezetői eltérő utakat választottak.
- Az Indokínai Kommunista Párt laoszi szekciója sokáig marginális és vietnámi irányítású volt; a laoszi kommunista káderek – köztük Kayszone Phomvihane – a Viet Minh hálózatában kaptak kiképzést.
- A Pathet Lao (Lao Ellenállási Kormány) 1950. augusztus 13-án alakult meg Szuphanuvong herceg vezetésével, és a francia gyarmati uralom elleni fegyveres harcot hirdetett.
- A Pathet Lao katonailag elsősorban a hegyvidéki területeken és a Viet Minh-szel együttműködve tudott terjeszkedni, míg a síksági, buddhista többségű területeken támogatottsága korlátozott maradt.

- A királyi kormány 1949-ben társult állami státuszt kapott a Francia Unión belül, 1953-ban pedig teljes függetlenséget nyert, de a Pathet Lao ezt nem ismerte el, ami kettős hatalom kialakulásához vezetett.
- Az első indokínai háborúval összefonódó laoszi konfliktus az 1954-es genfi konferenciáig tartott, ahol Laosz státusza is rendezésre várt.

15.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Miben különböztek a korai vallási felkelések (phu mi bun, hmong Chao Fa) a modern laoszi nacionalista mozgalmaktól, és miért fontos ez a különbségtétel?
2. Hogyan alakította át a második világháború és a japán megszállás a laoszi politikai mozgásteret, és milyen szerepet játszott ebben a Lao Issara?
3. Milyen okok magyarázzák, hogy a laoszi kommunista mozgalom sokáig a vietnámi irányítás alatt maradt, és ez milyen következményekkel járt a Pathet Lao önállóságára?
4. Milyen bizonyítékok és forrástípusok alapján tudjuk rekonstruálni a Pathet Lao 1950-es megalakulását, és mely pontokon vitatottak ezek az ismeretek?
5. Miért alakult ki kettős hatalom Laoszban az 1950-es évek elején, és hogyan értelmezték ezt a királyi kormány, a Pathet Lao, illetve a francia hatóságok?

15.4 Az 1954-es genfi konferencia és a királyság

Az előző alfejezetben a laoszi nacionalizmus és a **Pathet Lao** (Lao Hazafias Front, *Neo Lao Hak Xath*) felemelkedését tárgyaltuk. Ott láttuk, hogy a második világháború utáni francia visszatéréssel szemben a laoszi ellenállás két, egymással is vetélkedő pólust alakított ki: a mérsékelt, parlamenti útra törekvő királyi kormányzatot, valamint a vietnámi kommunista mozgalomhoz szorosan kötődő, fegyveres harcot hirdető Pathet Laót. Az 1954-es genfi konferencia ezt a kettős helyzetet rögzítette: Laosz nemzetközi jogi értelemben független, szuverén állammá vált, miközben belső politikai megosztottsága és a hidegháborús nagyhatalmi érdekek jelenléte a következő évtizedek konfliktusainak alapjait is megteremtette. A jelen alfejezet azt mutatja be, miként zárult le az első indokínai háború Laosz számára, milyen rendelkezéseket hozott a genfi konferencia, és miért maradt a királyság – függetlensége ellenére – a politikai és katonai szembenállás színtere.

15.4.1 Az első indokínai háború laoszi vetülete és a tárgyalások előzményei

Az 1946-ban kezdődő első indokínai háború Laoszban nem önálló, elszigetelt konfliktusként zajlott, hanem a francia gyarmati uralom elleni vietnámi háború szerves részeként, amelybe a laoszi hegyvidék és a Mekong-völgy települései is bekapcsolódtak. A francia haderő a második világháború után fokozatosan visszaállította ellenőrzését a laoszi területek felett, és 1949-ben a **Laoszi Királyság** (*Royaume du Laos*) társult állami státuszt kapott a **Francia Unión** (*Union française*) belül. Ez a státusz papíron belső autonómiát biztosított, a gyakorlatban azonban a külpolitika, a hadügy és a pénzügyek jelentős része francia kézben maradt, és a laoszi nacionalista körök – köztük a korábbi **Lao Isszara** (Szabad Laosz) mozgalom örökösei – elégedetlenek voltak a korlátozott függetlenséggel.

A **Viet Minh** (Vietnámi Függetlenségi Liga, *Việt Nam Độc Lập Đồng Minh Hội*) 1950-től kezdve erőteljesebben terjeszkedett Észak-Laosz hegyvidéki területein, részben azért, hogy utánpótlási útvonalakat biztosítson, részben pedig azért, hogy a francia haderőt több fronton kösse le. A Nacionalizmus és a Pathet Lao alfejezetben bemutatott Pathet Lao – amely 1950-ben alakult

meg, és vezetői, köztük **Szufanuvong** (Souphanouvong) herceg, valamint a vietnámi kommunista párttal szoros kapcsolatot ápoló politikusok – katonai szárnyával a Viet Minh oldalán vett részt a harcokban. A Pathet Lao magát „hazafias frontként", a teljes függetlenség és a társadalmi átalakulás híveként határozta meg; a királyi kormány és a francia hatóságok ugyanakkor a mozgalmat kommunista, Viet Minh által irányított fegyveres lázadásként értelmezték. Ez az eltérő önmegnevezés és külső minősítés a korszak egyik alapvető politikai vitája volt, amelyet a történészek ma is attribúcióval kezelnek.

A háború katonai eseményei Laoszban – a hegyvidéki rajtaütések, a Mekong-menti települések elleni támadások, a francia és a királyi kormányerők ellenőrző hadműveletei – viszonylag kis intenzitásúak voltak a vietnámi hadszínterekhez képest, de a polgári lakosságot súlyosan érintették. A települések kitelepítése, a beszolgáltatások és a gyanúsítottak elleni megtorlások mind a francia, mind a Viet Minh/Pathet Lao oldalon dokumentált jelenségek voltak, bár az áldozatok számáról nincs megbízható, minden fél által elfogadott statisztika. A háború utolsó szakaszában, 1953–1954 fordulóján a francia hadvezetés a **Điện Biên Phủ-i** ütközetre koncentrált, amelynek veresége – a történészi konszenzus szerint – megnyitotta az utat a tárgyalásos rendezés előtt.

A nemzetközi diplomáciai előkészítésben a Szovjetunió, Kína, az Egyesült Királyság és Franciaország játszott meghatározó szerepet. A genfi konferencia összehívását már 1954 elején tervezték, és a meghívott felek köre tükrözte a hidegháborús erőviszonyokat: a nyugati hatalmak mellett a Szovjetunió, a Kínai Népköztársaság, valamint a vietnámi, laoszi és kambodzsai államok képviselői is részt vehettek. Laosz esetében a királyi kormány delegációja kapott meghívást; a Pathet Lao hivatalosan nem volt aláíró fél, követeléseit azonban a Viet Minh és a keleti blokk diplomatái közvetítették.

15.4.2 A genfi konferencia (1954) és a laoszi kérdés

Az 1954. április 26-án megnyílt genfi konferencia elsődleges célja a koreai háború és az indokínai háború lezárása volt. Az indokínai tárgyalások május 8-án, a Điện Biên Phủ-i francia vereség másnapján kezdődtek el, ami jelentősen meghatározta a francia delegáció tárgyalási pozícióját. A konferencián részt vevő államok – Franciaország, a Vietnámi Demokratikus Köztársaság (Észak-Vietnám), a Vietnámi Állam (Dél-Vietnám), Kambodzsa, Laosz, a Szovjetunió, a Kínai Népköztársaság, az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok, utóbbi megfigyelői státuszban – hosszú hetekig vitatták a tűzszünet, a felügyelet és a politikai rendezés feltételeit. Laosz számára a konferencia nemcsak a háború lezárását, hanem a nemzetközi elismerés kiszélesítését is ígérte.

A laoszi királyi delegáció tagjai – akiknek összetételéről a források némileg eltérően szólnak – azt az álláspontot képviselték, hogy Laosz nem része a vietnámi konfliktusnak, hanem önálló, független állam, amelynek területén a Viet Minh csapatok jelenléte külföldi beavatkozás. Ezt az értelmezést támogatta az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság is, részben azért, hogy Laosz ne kerüljön a vietnámi rendezés alá rendelt területként a kommunista befolyás alá. A Vietnámi Demokratikus Köztársaság és a Kínai Népköztársaság ezzel szemben azt hangsúlyozta, hogy a laoszi ellenállás – a Pathet Lao – valódi hazafias erő, és a tárgyalásoknak ki kell terjednie a laoszi királyi kormány és a Pathet Lao viszonyára is. A szovjet diplomácia közvetítő szerepet próbált vállalni, de a hidegháborús szembenállás logikája mindvégig érvényesült.

A laoszi kérdésben a vita két fő pontra összpontosult. Az első a **külföldi csapatok jelenléte** volt: a francia haderő mellett a Viet Minh alakulatainak Laosz területén való tartózkodása is napirendre került. A királyi kormány és a nyugati hatalmak azt akarták, hogy a megállapodás egyértelműen tiltsa meg a Viet Minh csapatok Laoszban maradását; a Vietnámi Demokratikus Köztársaság viszont azt állította, hogy a laoszi ellenállás helyi erő, és a Viet Minh csupán katonai tanácsadókkal segíti. A második vitapont a **Pathet Lao politikai státusza** volt: a nyugati

fél a Pathet Laót nem tekintette tárgyaló félnek, míg a keleti blokk szerint a Pathet Lao nélkül nem lehet tartós politikai rendezést elérni. Végül kompromisszum született: a megállapodás szövege nem ismerte el a Pathet Laót aláíró félként, de előírta a Pathet Lao erőinek ideiglenes összevonását és a királyi kormánnyal való tárgyalásokat.

15.4.3 A genfi megállapodások Laoszra vonatkozó rendelkezései

Az 1954. július 20–21-én aláírt genfi megállapodások Laoszra vonatkozó részei három fő területet szabályoztak: a tűzszünetet, a csapatok elhelyezkedését és a politikai rendezés kereteit. A tűzszüneti egyezmény értelmében a harci cselekményeket Laosz egész területén beszüntették, és a felek kötelezték magukat a katonai egységek szétválasztására. A francia erők kivonása mellett a külföldi – elsősorban vietnámi – csapatoknak is el kellett hagyniuk az országot, bár a megállapodás nyelvezetét utóbb mindkét oldal eltérően értelmezte. A Viet Minh csapatok kivonásának mértékét és ütemét illetően a korszakban és a későbbi történetírásban is viták bontakoztak ki: a nyugati források szerint a Viet Minh nem vonta ki minden alakulatát, míg a vietnámi és a Pathet Lao álláspont szerint a megállapodás nem tiltotta meg a helyi erők támogatását.

A Laoszra vonatkozó katonai rendelkezések egyik legismertebb pontja a **Pathet Lao erőinek átcsoportosítása** volt. A megállapodás szerint a Pathet Lao fegyveres alakulatait az ország északkeleti részén fekvő **Huaphan** (Houaphan) és **Phongsaly** (Phongsali) tartományokban vonták össze. Ez a két, a vietnámi határhoz közeli, hegyvidéki terület gyakorlatilag a Pathet Lao ellenőrzése alá került, ami a királyi kormány és a nyugati hatalmak számára aggodalomra adott okot. A tartományok kijelölése mögött az a kompromisszum állt, hogy a Pathet Lao ne maradjon szétszórtan az országban, de a kormányzat se kapja meg azonnali katonai felszámolásuk lehetőségét. A genfi megállapodás emellett felállította a **Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottságot** (*International Commission for Supervision and Control*, ICC), amelynek tagjai – India, Kanada és Lengyelország – a tűzszünet és a kivonások ellenőrzésére kaptak felhatalmazást.

A politikai rendezésre vonatkozó előírások szerint a királyi kormánynak tárgyalásokat kellett kezdenie a Pathet Lao képviselőivel a fegyveres erők integrálásáról, a közigazgatás helyreállításáról és az általános választások megtartásáról. A megállapodás szövege Laosz esetében is hangsúlyozta az ország **függetlenségét, szuverenitását és területi integritását**, ami a francia gyarmati uralom formális lezárását és a nemzetközi közösség általi elismerést jelentette. A kambodzsai és vietnámi rendezéshez hasonlóan Laosz sem csatlakozhatott katonai szövetséghez, és területén nem létesíthettek idegen katonai támaszpontokat – ezt a rendelkezést a későbbi évtizedekben többször megsértették, illetve megkerülték.

A genfi megállapodások aláírását Laoszban vegyes fogadtatás övezte. A királyi kormány és a mérsékelt nacionalista körök a függetlenség nemzetközi megerősítését üdvözölték, ugyanakkor aggodalommal figyelték, hogy a Pathet Lao ellenőrzése alatt álló két tartomány az ország területén belül katonai és politikai erődöt alkotott. A Pathet Lao a megállapodást lépésként értékelte a hatalom megosztása felé, de vezetői szerint a királyi kormányzat és a nyugati hatalmak a rendezést a mozgalom felszámolására próbálták felhasználni. Ez az ellentétes értelmezés a későbbi konfliktusok egyik fő mozgatórugója lett.

15.4.4 A Laoszi Királyság függetlensége és a nemzetközi helyzet

A genfi konferencia lezárását követően Laosz 1954 őszén formálisan is a francia gyarmati kötelékekből kilépő, szuverén államként működött tovább. A **Laoszi Királyság** államfője **Sziszavang Vong** (Sisavang Vong) király maradt, aki 1904 óta uralkodott, és aki a francia protektorátus

időszakában is a hagyományos uralkodói legitimitást testesítette meg. A kormányt 1954-től a mérsékelt nacionalista politikus, **Szuvanna Phuma** (Souvanna Phouma) herceg vezette, aki a királyi család tagjaként és a francia műveltségű elit képviselőjeként a békés kiegyezés híve volt. Szuvanna Phuma nevéhez fűződik az a politikai irányvonal, amely a Pathet Laóval való tárgyalásos megoldást és a széles körű koalíciót szorgalmazta, szemben a katonai leszámolást követelő jobboldali erőkkel.

A nemzetközi porondon Laosz 1955-ben felvételt nyert az **Egyesült Nemzetek Szervezetébe** (ENSZ), ami tovább erősítette a független államiság elismerését. Az ENSZ-tagság ugyanakkor a hidegháborús szembenállás újabb színterévé tette az országot: a Szovjetunió és a nyugati hatalmak egyaránt igyekeztek Laoszban politikai befolyásra szert tenni. A francia befolyás fokozatosan csökkent, bár a kulturális és gazdasági szálak – így a francia nyelvű oktatás, a közigazgatási minták és a valutáris kapcsolatok – még évekig megmaradtak. Az Egyesült Államok ezzel párhuzamosan növelte katonai és gazdasági támogatását a királyi kormány számára, a kommunizmus terjedésének megakadályozására hivatkozva. Az amerikai támogatás egy része közvetlen katonai segély, más része fejlesztési programok formájában valósult meg, de ennek pontos összegéről és elosztásáról a források eltérő adatokat közölnek, és a számok ma is értelmezési viták tárgyát képezik.

A laoszi királyság helyzete a nemzetközi jogban tehát 1954 és 1955 fordulóján egyértelműen független államként jellemezhető, a gyakorlatban azonban a szuverenitás korlátozott maradt. Az ország gazdasága, közigazgatása és hadserege jelentős mértékben függött a külföldi – elsősorban amerikai és francia – támogatástól, a Pathet Lao által ellenőrzött északkeleti tartományok pedig kívül estek a kormányzat tényleges hatalmán. Ezt a kettősséget a korszakkal foglalkozó történészek gyakran „formális függetlenség, informális függőség” fogalmával írják le, bár a kifejezés tartalma és értékelése a mai napig vita tárgya.

15.4.5 A politikai megosztottság: királyi kormány és Pathet Lao

A genfi rendezés után a laoszi belpolitika legfontosabb kérdése az volt, hogy a királyi kormány és a Pathet Lao közötti viszonyt miként lehet intézményes keretek közé terelni. Az 1954-es megállapodás politikai előírásait a felek eltérően értelmezték: a kormányzat az alkotmányos rend helyreállítását, az állami intézmények kiterjesztését és a Pathet Lao erőinek integrálását tekintette célnak, míg a Pathet Lao a hatalom tényleges megosztását, a két északkeleti tartomány önálló közigazgatásának fenntartását és a baloldali erők szabad politikai működését követelte. A kormány részéről Szuvanna Phuma hajlott a párbeszédre, de a hadsereg, a királyi udvar egyes körei és a konzervatív politikusok ellenezték a Pathet Lao bevonását, mert azt a királyság és a buddhista társadalmi rend elleni támadásnak tekintették.

A tárgyalások 1955 és 1957 között több szakaszban folytak, és hosszas viták után 1957 novemberében **Vientiane-ban megállapodás** született a Pathet Lao és a királyi kormány között. Ennek értelmében a Pathet Lao feladta a két tartomány feletti kizárólagos közigazgatást, cserébe politikai pártként legalizálták, képviselői részt vehettek az 1958. májusi pótválasztásokon, és a fegyveres erőit fokozatosan integrálták a királyi hadseregbe. A megállapodás nyomán **első koalíciós kormány** alakult, amelyben a Pathet Lao két miniszteri tárcát kapott, és maga Szufanuvong herceg is tárca nélküli miniszter lett. A koalíció azonban törékenynek bizonyult: a jobboldali erők, az amerikai diplomácia és a hadsereg egyes vezetői szerint a kommunista befolyás elfogadhatatlan mértékűvé vált, és a Pathet Lao nem adta fel valódi katonai erejét.

1958 második felében a belpolitikai helyzet kiéleződött. A pótválasztásokon a baloldali jelöltek – köztük a Pathet Lao által támogatott politikusok – jelentős sikereket értek el, ami a konzervatív oldalon riadalmat keltett. Az amerikai kormányzat – a dokumentumok tanúsága szerint – nyomást gyakorolt a laoszi kormányra a baloldal visszaszorítása érdekében, és felfüggesztette

egyes segélyprogramjait. A királyi hadsereg egyes tisztjei és a jobboldali politikusok ekkor katonai-politikai nyomással elérték, hogy a koalíció felbomoljon, a Pathet Lao képviselőit kiszorítsák a kormányból, és Szufanuvong herceget házi őrizetbe helyezzék. Ez a fordulat – amelyet a polgárháború és az amerikai bombázások alfejezet tárgyal majd részletesen – a polgárháború újabb szakaszának nyitányát jelentette, és megmutatta, hogy a genfi rendezés nem volt képes tartós politikai kiegyezést teremteni.

A politikai megosztottság mélyebb okai között a hidegháborús külső nyomás mellett a belső társadalmi különbségeket is meg kell említeni. A laoszi társadalom etnikailag és regionálisan erősen tagolt volt: a Mekong-völgyi, főként **lao** anyanyelvű, theraváda buddhista népesség alkotta a királyi állam magját, míg a hegyvidéki **khmuk**, **hmong**, **mien** és más közösségek hagyományos társadalomszervezete, vallási hagyományai és a központi hatalomhoz fűződő viszonya eltérő volt. A Pathet Lao politikája részben éppen a hegyvidéki rétegek és a szegényebb paraszti csoportok támogatására épült, míg a királyi kormányzat bázisát a városi elit, a hivatalnokréteg és a hagyományos nemesség alkotta. Ezt a törésvonalat a későbbi polgárháború tovább mélyítette, és a felek kölcsönösen a másik tábor elleni erőszakkal vádolták egymást.

15.4.6 Források és bizonytalanságok

Az 1954-es genfi konferencia és a laoszi királyság ezt követő helyzetének történeti rekonstrukciója több forrástípusra támaszkodik. Elsődleges források a genfi konferencia hivatalos jegyzőkönyvei, a részt vevő államok – mindenekelőtt Franciaország, az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság – diplomáciai iratai, a laoszi kormányzat hivatalos közleményei, valamint a Pathet Lao kiáltványai és röplapjai. Az ENSZ és az 1954-ben felállított Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság jelentései szintén fontos kordokumentumok, bár a bizottság működését a hidegháborús körülmények megnehezítették, és tagjai gyakran egymással ellentétes megállapításokat tettek.

A források értelmezésében több bizonytalanság is felmerül. Az egyik legfontosabb, hogy a Viet Minh csapatok Laoszban való jelenlétének mértékét és a Pathet Lao önállóságának fokát a felek homlokegyenest eltérően ítélték meg, és a történészek között sincs teljes egyetértés. A nyugati források a Pathet Laót a Viet Minh/észak-vietnámi politika eszközeként ábrázolják, míg a vietnámi és a későbbi laoszi baloldali források a helyi hazafias erők önállóságát hangsúlyozzák. A rendelkezésre álló levéltári anyagok alapján a vietnámi kommunista párt és a Pathet Lao között szoros politikai, katonai és logisztikai kapcsolat állt fenn, de a döntések egy részének pontos mechanizmusa ma sem ismert.

További bizonytalanságot jelent, hogy a genfi megállapodás aláírása után a politikai rendezés egyes szakaszai – különösen az 1957-es vientiane-i tárgyalások részletei – csak a részt vevő felek későbbi visszaemlékezéseiből és a nemzetközi megfigyelők jelentéseiből ismertek, amelyek értelemszerűen elfogultak. A koalíciós kormány összetételére, a választási eredményekre és a politikai nyomásgyakorlás mértékére vonatkozó adatok forrásonként eltérnek, ezért a jelen alfejezet a vitatott pontokat igyekszik a felek álláspontjainak bemutatásával érzékeltetni. Ahol nincs egyértelmű tudományos konszenzus – például az amerikai nyomás mértékét vagy a Pathet Lao választási támogatottságát illetően –, a szöveg ezt jelzi.

Vitatott az is, hogy Laosz 1954 utáni függetlenségét mennyire lehet ténylegesen szuverenitásként értelmezni. A formális jogi helyzet egyértelmű: Laosz nemzetközileg elismert független állam volt, ENSZ-tagként. A gyakorlati szuverenitás azonban korlátozott volt, mivel az ország gazdasági és katonai működése nagyban függött a külföldi támogatásoktól, és a Pathet Lao ellenőrzése alatt álló területek kívül estek a kormány hatalmán. Ezt a kettősséget a korszakkal foglalkozó történészek gyakran „formális függetlenség, informális függőség” fogalommal írják le, de e kifejezés önmagában is értelmezési vitát tükröz, ezért a tankönyvben semleges bemutatásra törekszünk.

15.4.7 Rövid összefoglaló

1. Az 1954-es genfi konferencia lezárta az első indokínai háborút, és Laosz esetében megerősítette a független, szuverén államiságot.
2. Laoszban a háború a francia erők, a királyi kormánycsapatok, a Pathet Lao és a Viet Minh egységei között zajlott, és a polgári lakosságot is súlyosan érintette.
3. A genfi megállapodások előírták a külföldi csapatok kivonását, a Pathet Lao erőinek összevonását Huaphan és Phongsaly tartományokban, valamint politikai tárgyalásokat.
4. A Laoszi Királyság nemzetközi elismerése (ENSZ-tagság 1955) ellenére a belső hatalommegosztás és a tényleges szuverenitás korlátozott maradt.
5. A hidegháború erőterében a francia befolyást fokozatosan az amerikai támogatás váltotta fel, ami a belső megosztottságot tovább mélyítette.
6. Az 1957-es vientiane-i megállapodás és az első koalíciós kormány átmeneti kiegyezést hozott, de a jobboldali nyomás 1958-ban megbuktatta azt.
7. A királyi kormány és a Pathet Lao közötti politikai törésvonal – a hidegháborús külső érdekek mellett – a laoszi társadalom etnikai, regionális és szociális tagoltságában is gyökerezett.

15.4.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen szerepet játszott Laosz az első indokínai háborúban, és hogyan kapcsolódott a konfliktus a vietnámi eseményekhez?
2. Melyek voltak a genfi konferencia Laoszra vonatkozó legfontosabb rendelkezései, és miért volt nehéz ezeket végrehajtani?
3. Hogyan változott Laosz nemzetközi helyzete 1954 után a francia befolyás csökkenésével és az amerikai támogatás növekedésével?
4. Milyen tényezők magyarázzák, hogy a királyi kormány és a Pathet Lao közötti politikai megosztottság a genfi rendezés ellenére sem oldódott fel?
5. Miért tekinthető az 1954-es genfi rendezés egyszerre a laoszi függetlenség megerősítésének és a későbbi polgárháború előjátékának?

16 Laosz 1954-től napjainkig

16.1 A polgárháború és az amerikai bombázások

Az 1954-es genfi konferenciát követően Laosz papíron semleges állam volt, de a hidegháború és a vietnámi konfliktus dinamikája gyorsan megmutatta, hogy a semlegesség intézményes garanciák nélkül törékeny. Az előző alfejezet Az 1954-es genfi konferencia és a királyság bemutatta, hogyan jött létre a független laoszi királyság, és milyen örökségeket hordozott a francia gyarmati korszak. Jelen alfejezet az 1960-as évek belpolitikai válságát, a Ho Si Minh-ösvény stratégiai szerepét, az amerikai bombázásokat és a Pathet Lao előretörését követi nyomon. A hangsúly nem csupán a politikai-katonai eseményeken van, hanem azon, hogy a laoszi vidéki lakosság számára mit jelentett a háborús mindennap.

16.1.1 A semlegesség megroppanása és a belpolitikai polarizáció (1954–1960)

Az 1954 utáni laoszi királyság belső törésvonalai már a gyarmati korszakból is ismertek voltak, a hidegháború azonban felerősítette őket. A politikai életet három, egymással versengő irány osztotta meg: a királyi udvarhoz és a konzervatív tartományi elitekhez közel álló jobboldal, a **Szuvanna Phuma** (Souvanna Phouma) herceg nevével jelzett semleges irányzat, valamint a baloldali **Pathet Lao** (Lao Hazafias Front, neo lao hak szat), amelyet **Szufanuvong** (Souphanouvong) herceg és **Kajszon Phomvihan** (Kaysone Phomvihane) vezetett. Ez a hármas felosztás hosszú időre meghatározta a laoszi politika mozgásterét.

A Pathet Lao az 1950-es évek elején elsősorban az északkeleti, Vietnámhoz közeli hegyvidéki zónákban építette ki bázisait, szoros kapcsolatban a Viet Minh örökségét továbbvivő észak-vietnámi vezetéssel. Az 1957-es Vientiane-i megállapodások értelmében a Pathet Lao politikai szervezetként működhetett, és 1958-ban részt vett a választásokon. A választási eredmények a baloldal és a semlegesek megerősödését mutatták, ami a jobboldalt és az Egyesült Államok laoszi képviseletét is aggodalommal töltötte el. A kormányalakítás körüli válság nyomán a Pathet Laót fokozatosan kiszorították a hatalomból, Szufanuvongot 1959-ben letartóztatták, ám megszökött, és visszatért a Pathet Lao ellenőrizte területekre.

Dokumentált tény, hogy az Amerikai Egyesült Államok a királyi kormányt pénzügyi és katonai segéllyel támogatta, miközben a Pathet Lao észak-vietnámi kiképzést és felszerelést kapott. A két külső támogatás pontos mértéke és időbeli ütemezése azonban a források töredékessége miatt vitatott. A semlegesség 1960-ra nagyrészt kiüresedett: a laoszi hadsereg alakulatai, a tartományi elitek, a diákok és a buddhista szerzetesek egy része a hidegháborúba való belesodródás ellen tiltakozott, míg mások a királyi kormányzat és a nyugati szövetség mellett köteleződtek el. A feszültség földrajzilag is megoszlott: a Mekong-menti alföld, az északi hegyvidék és a keleti, vietnámi határ menti sáv különböző lojalitású hálózatokhoz kötődött. Etnikai szempontból a lao többség sem volt egységes, a hmong, khmu, taik és más hegyi közösségek pedig hamarosan a háború logikájának kiszolgáltatottjává váltak.

16.1.2 Kong Le puccsa és a háromoldalú polgárháború (1960–1962)

1960 augusztusában **Kong Le** ejtőernyős százados viszonylag kis létszámú alakulat élén átvette az ellenőrzést Vientiane fölött, és puccsot hajtott végre. A puccs célja a semlegesség visszaállítása és a külföldi befolyás csökkentése volt. Kong Le erői Szuvanna Phuma miniszterelnökké való visszahívását támogatták, míg a jobboldali erők, élükön **Boun Oum** herceggel és **Phoui Szananikone** (Phoui Sananikone) körével, Szavannakhetben ellenkormányt alakítottak. A Pathet Lao a maga területein katonai erőt mozgósított, és észak-vietnámi csapatok is behatoltak Laosz területére, hogy a baloldali erőket támogassák.

Az 1960–1962 közötti időszak ezért háromoldalú polgárháborúhoz vezetett: a semlegesek, a jobboldal és a Pathet Lao egymással szemben álló katonai-politikai tömbjei versengtek, miközben a nagyhatalmak és a regionális szomszédok bevonódtak. A Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság légi szállítással és felszereléssel támogatta a Pathet Laoszt, az Egyesült Államok a jobboldali és a semleges kormányerőket erősítette, Thaiföld pedig határ menti támaszpontokat és logisztikai támogatást biztosított a nyugati szövetségi politikához. A harcokban a civil lakosság különösen a **Korsók síksága** (Plain of Jars) térségében szenvedett, amely stratégiai fennsíkként többször gazdát cserélt.

1962-ben a nemzetközi közösség újabb kísérletet tett a laoszi semlegesség helyreállítására. A második genfi konferencia résztvevői aláírták a Laos semlegességéről szóló nyilatkozatot, és új koalíciós kormány alakult Szuvanna Phuma vezetésével, amelybe a Pathet Lao is bekerült. A dokumentum ténylegesen rögzítette Laosz semlegességét, ám a belső bizalmatlanság és a vietnámi konfliktus dinamikája hamarosan felülírta a genfi kereteket. A koalíció működését a párhuzamos fegyveres erők fenntartása, a területi viták és a külső hadviselő felek laoszi jelenléte egyaránt akadályozta.

16.1.3 A Ho Si Minh-ösvény és a vietnámi háború kiterjedése (1962–1968)

A laoszi semlegesség erodálódásának legfontosabb regionális oka az volt, hogy a vietnámi háború logisztikája egyre nagyobb mértékben igényelte Laosz területét. A **Ho Si Minh-ösvény** (angolul Ho Chi Minh Trail; vietnámiul Đường Trường Sơn, azaz az Annamita-hegység útja) valójában úthálózat, raktár- és búvóhelyrendszer volt, amely a Laosz és Vietnám határán húzódó hegyvidéki sávból nyílt. Az útvonalat a Viet Minh már az első indokínai háborúban is használta utánpótlási célokra, de a rendszer 1959-től, a dél-vietnámi nemzeti felszabadító mozgalom támogatása érdekében vált szervezetté. A Hanoiban működő észak-vietnámi vezetés a semleges Laosz keleti sávján keresztül fegyvert, lőszert, gyógyszert és katonákat juttatott a déli frontokra, kihasználva azt a körülményt, hogy a királyi kormány fennhatósága a vidéki keleti területeken gyenge volt.

Az ösvény működtetését az észak-vietnámi hadsereg 559-es csoportja (Group 559) irányította, amely fokozatosan utakat, hidakat, raktárakat és légvédelmi állásokat épített ki. A Pathet Lao számára az ösvény kettős jelentőséggel bírt. Egyrészt a Pathet Lao ellenőrizte a keleti hegyvidék jelentős részeit, és e területek átengedése összekötötte a laoszi baloldalt a vietnámi kommunista mozgalommal. Másrészt az észak-vietnámi katonai jelenlét egyben védelmet és kiképzési kapacitást is jelentett a királyi kormánnyal szemben. A laoszi vidéki lakosság az ösvény mentén fekvő zónákban kettős igazgatás alá került: egyes falvak a Pathet Lao illetékességét, mások a királyi kormányt ismerték el, gyakran a túlélés érdekében mindkét féllel kényszerűen együttműködve.

Az amerikai katonai tervezés az 1960-as évek közepétől a Ho Si Minh-ösvény elvágását a vietnámi háború egyik stratégiai céljaként kezelte. Az ösvény elleni légi műveleteket a Laoszon belüli, a királyi kormány hozzájárulásával végrehajtott bombázásokkal kapcsolták össze. A semlegesség

tehát a gyakorlatban úgy érvényesült, hogy a kormány hivatalosan tiltakozott a területi szuverenitás megsértése ellen, miközben a nyugati szövetségi rendszer a bombázások folytatását logisztikai és katonai értelemben elengedhetetlennek tekintette. Ez a kettősség a laoszi állam nemzetközi helyzetét éveken át formálta.

16.1.4 Az amerikai bombázások és a titkos háború (1964–1973)

Az amerikai bombázások 1964-től váltak rendszeressé, miután a semleges koalíció felbomlott, és a harcok újra kiéleződtek. A műveleteket két fő célterületre osztották. Az északi, a királyi kormányerőket közvetlenül támogató légicsapások a **Barrel Roll** fedőnevű hadműveletthez tartoztak, míg a déli, az ösvényt és a vietnámi határzónát támadó bevetések **Steel Tiger**, később **Commando Hunt** néven futottak. A bombázások hivatalos indoklása a Ho Si Minh-ösvény forgalmának elvágása és a Pathet Lao, illetve az észak-vietnámi erők visszaszorítása volt. Dokumentált tény, hogy a légicsapások egészen 1973-ig folytatódtak, és erősségük, valamint kiterjedésük a vietnámi háború eszkalációjával együtt növekedett.

Az Egyesült Államok a bombázásokkal párhuzamosan titkos gerilla-hadjáratot is szervezett. Ennek középpontjában a **hmong** közösségek álltak, amelyeket a CIA és a katonai segélyirodák **Vang Pao** tábornok közvetítésével fegyvereztek fel és képeztek ki. A hmong gerillák feladata a felkelők elleni szárazföldi harc, a mentési műveletek támogatása és a lelőtt pilóták felkutatása volt. A CIA a legerősebb bázisát **Long Tieng** (Long Cheng) mellett építette ki, ahol repülőtér, kiképzőtábor és logisztikai központ működött. A korabeli nyugati sajtó ezt a világ „legtitkosabb” támaszpontjaként emlegette; a laoszi lakosság számára azonban a háború semmiképpen sem volt titkos. A hadműveletekhez hozzátartozott a **Raven** előretolt légirányítók tevékenysége, akik a laoszi és amerikai gépeket irányították, valamint az **Air America** légitársaság, amely a polgári repülés látszatával látott el katonai és logisztikai feladatokat.

A bombázások mértékét sokáig az amerikai légierő műveleti összesítői alapján tartották nyilván, de a CIA irányította bevetések egy része nem szerepelt a nyilvános statisztikákban. A szakirodalomban leggyakrabban idézett becslés szerint az Egyesült Államok 1964 és 1973 között több mint **kétmillió tonna** légibombát dobott le Laoszon, és a bevetések száma meghaladta az ötszáznyolcvanezeret. A humanitárius szervezetek és a laoszi kormányzat ebből az adatsorból azt a következtetést vonják le, hogy Laosz az egy főre jutó bombaterhelés alapján a világ legbombázottabb országa. Ez az állítás a mai emlékezetpolitikában és a nemzetközi humanitárius diskurzusban erős, de módszertani szempontból vitatható, mert a lakosságszám becslése a háborús években bizonytalan, és a bombázások területi eloszlása egyenlőtlen volt.

A ledobott lőszerek jelentős része kazettás lőszer volt, amelynek al-lőszerei nagy arányban nem robbantak fel azonnal. A fel nem robbanó hányadot 10 és 30 százalék közé teszik a mentesítéssel foglalkozó szervezetek, attól függően, hogy milyen talajra, erdős vagy nyílt terepre hullottak. A fel nem robbant al-lőszerek összmennyiségére gyakran idézett érték a 270 millió feletti darabszám, de ez számított becslés: a ledobott összmennyiség és a feltételezett meghibásodási arány szorzatából adódik, nem pedig terepi leltárból. A hivatalos laoszi mentesítési programok és a nemzetközi szervezetek adatai folyamatosan frissülnek, de a legtöbb szennyezett terület a 2020-as években is tisztítatlan.

16.1.5 Civil áldozatok, menekültek és a fel nem robbant lőszerek öröksége

A bombázások civil hatását nem lehet egyetlen pontos számmal összefoglalni. A közvetlen halálos áldozatok számát a források néhány ezer és több tízezer közé teszik; a közvetett áldozatokat – akik a kitelepítés, az élelmiszerhiány, a betegségek és a mezőgazdasági termelés összeomlása miatt haltak meg – nem lehet megbízhatóan elkülöníteni a polgárháború és a vietnámi konfliktus

egyéb következményeitől. A laoszi kormányzat a háború alatt nem vezetett a mai értelemben vett polgári anyakönyvi és halotti statisztikát, és a Pathet Lao által ellenőrzött hegyvidéki falvakban a nyilvántartás még töredékesebb volt.

A bombázások következtében a vidéki lakosság egy része falvak tömegéből kényszerült távozni. A legnagyobb belső menekülthullámok a Korsók síksága, az északkeleti hegyvidék és a Ho Si Minh-ösvény menti sáv területéről indultak. A nemzetközi segélyszervezetek becslései szerint az 1970-es évek elejére a laoszi lakosság egynegyede, egyes térségekben ennél nagyobb hányada is lakóhelye elhagyására kényszerült. A nehezen megközelíthető északkeleti területeken a Pathet Lao vezetése a bombázások elől részben föld alatti vagy sziklába vájt táborokba, például a **Vieng Xai** (Viengxay) környéki barlangokba költöztette a közigazgatást, kórházakat és iskolákat. Ezek a barlangok a háború alatt a túlélés jelképévé váltak, és ma is a laoszi állami emlékezet részét képezik; állapotukat a vietnámi és a laoszi hivatalos elbeszélés a nemzeti ellenállás örökségeként mutatja be.

A hmong közösségek a hidegháborús mobilizációban aránytalanul nagy részt vállaltak, vagy kényszerültek vállalni. A fiatal hmong férfiakat a CIA és a királyi erők toborozták, a falvak egy részét pedig katonai okokból áttelepítették. A hmong lakosság ezt a történetet a hidegháború utáni diaszpórában a kényszerű szövetség, a hősiesség és a későbbi elhagyatottság keretében meséli el. A laoszi pártállami elbeszélés viszont a hmong gerillákat az amerikai imperializmus ügynökeiként írja le. A két emlékezetpolitikai keret közötti szakadék a mai napig megnehezíti a háború áldozatainak közös számbavételét.

A bombázások hosszú távú öröksége a fel nem robbant lőszerek (angol rövidítéssel **UXO**, unexploded ordnance) mindennapos jelenléte. A mentesítés 1975 után indult meg, de a háború utáni évtizedekben a szükségesnél lassabban haladt. A mezőgazdasági területeken, erdei ösvényeken és iskolák közelében maradt kazettás al-lőszerek, aknák és bombák generációkon át okoznak sérüléseket és halált. A laoszi UXO-hatóság és a nemzetközi szervezetek adatai szerint a háború óta több tízezer balesetet regisztráltak, de a tényleges szám a bejelentési hiányosságok miatt magasabb lehet. A mentesítés lassúsága miatt Laosz ma is a világ egyik legszennyezettebb országa a fel nem robbant lőszerek tekintetében – ez a megállapítás a nemzetközi humanitárius jelentésekben konszenzusosnak számít, a számosság azonban módszertani viták tárgya.

16.1.6 A Pathet Lao előretörése és az 1973-as megállapodás

A bombázások és a titkos gerilla-hadjárat ellenére a Pathet Lao katonai pozíciói fokozatosan erősödtek. Ennek oka kettős volt. Egyrészt a Ho Si Minh-ösvény működtetése észak-vietnámi mérnöki és légvédelmi kapacitásokat is Laoszra összpontosított, így a keleti sávban a Pathet Lao védelme megerősödött. Másrészt a királyi kormány és a hmong erők kimerültek; a szárazföldi harcok a vidéki lakosságot a Pathet Lao propagandája és adminisztrációja felé terelték, különösen azokon a területeken, ahol a kormányzat nem tudott védelmet vagy szolgáltatásokat nyújtani. A Korsók síksága és a keleti hegyvidék hosszú időre a Pathet Lao és az észak-vietnámi hadsereg ellenőrzése alá került.

1973. február 21-én, alig néhány héttel a párizsi vietnámi békeegyezmény aláírása után, Vientianeban aláírták a laoszi tűzszüneti megállapodást. A megállapodás a harcok beszüntetését, a koalíciós kormány létrehozását és a külföldi csapatok kivonását irányozta elő. Az amerikai légitámadások Laosz fölött ezzel hivatalosan véget értek. A tűzszünet azonban nem semmisítette meg a párhuzamos hadseregeket; a Pathet Lao megtarthatta azokat a területeket, amelyeket a háború utolsó éveiben ellenőrzött, és a fővárosban is politikai erőként jelent meg. A következő két év a tárgyalásos hatalomátvétel és a hagyományos monarchikus-koalíciós rend felbomlásának időszaka lett, amelyet a következő alfejezet tárgyal.

16.1.7 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsődleges forrásai közé tartoznak az 1954-es és 1962-es genfi jegyzőkönyvek, a Vientiane-i megállapodások szövegei, az amerikai légierő műveleti naplói, a kongresszusi meghallgatások jegyzőkönyvei, valamint a laoszi királyi kormány és a Pathet Lao nyilatkozatai. E források azonban nem egyenlő súllyal dokumentálják az eseményeket: az amerikai katonai nyilvántartások a bevetések számát viszonylag részletesen rögzítik, de a CIA-műveletek egy része titkosított vagy hiányos; a laoszi oldalról a királyi kormány iratai a fővárosi nézőpontot tükrözik, a Pathet Lao belső iratai pedig sokáig nem voltak kutathatók.

A legnagyobb bizonytalanság a bombázások civil áldozataira, a belső menekültek számára és a fel nem robbant lőszerek szennyezettségére vonatkozik. A számadatok túlnyomórészt becslések, amelyek időben változnak, és amelyeket a politikai célú emlékezet is formál. Az amerikai kormányzat hivatalos álláspontja a bombázásokat a vietnámi háború logisztikai szükségletével igazolta; a laoszi állami elbeszélés a nemzeti felszabadító háború részeként értelmezi őket. A kritikai történetírás ezzel szemben hangsúlyozza, hogy a semleges Laosz polgári lakossága a nagyhatalmi és regionális felek közötti konfliktusnak vált elszenvedőjévé, és a „titkos háború” kifejezés elsősorban az amerikai politika eltitkolási gyakorlatát jelöli, nem a laoszi valóságot. A modern kutatás igyekszik a laoszi vidéki szereplők – parasztok, hegyi közösségek, nők, szerzetesek – tapasztalatait is rekonstruálni, de itt a források továbbra is nagyon egyenetlenek.

16.1.8 Rövid összefoglaló

- Laosz az 1954-es semlegesség ellenére a hidegháború és a vietnámi háború kiterjedt mellékfrontjává vált; a belső politika a jobboldal, a semlegesek és a Pathet Lao között oszlott meg.
- Kong Le 1960-as puccsa után háromoldalú polgárháború alakult ki, amelyet a nagyhatalmak és a szomszédos államok is tápláltak; az 1962-es második genfi konferencia csak ideiglenesen rögzítette a semlegességet.
- A Ho Si Minh-ösvény Laosz keleti sávján át biztosította az észak-vietnámi utánpótlást, és a Pathet Lao számára katonai-politikai erőforrást jelentett.
- Az USA 1964–1973 között rendszeresen bombázta Laosz területét; a bombázások hivatalos indoka az ösvény elvágása volt, de a légicsapások nagy területet érintettek, és kazettás lőszerek tömegét hagyták hátra.
- A CIA által támogatott hmong gerilla-háború, a Long Tieng körüli bázis és a thai logisztika a „titkos háború” részét képezte, amely a laoszi lakosság számára egyáltalán nem volt titkos.
- A bombázások következtében több százezer ember kényszerült menekülésre; a civil áldozatok száma nem összesíthető pontosan, a fel nem robbant lőszerek pedig máig halálos veszélyt jelentenek.
- A Pathet Lao a vidéki területeken fokozatosan megerősödött, és az 1973-as Vientiane-i tűzszünet után politikai és katonai szempontból is a királyság jövőjét meghatározó erővé vált.

16.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen belső politikai törésvonalak akadályozták a laoszi semlegesség érvényesülését az 1950-es évek végén, és hogyan kapcsolódtak ezek a vietnámi háborúhoz?
2. Miért volt a Ho Si Minh-ösvény földrajzi és katonai értelemben kulcsfontosságú, és hogyan használta ki a Pathet Lao és az észak-vietnámi hadsereg a laoszi területet?

3. Melyek voltak az amerikai bombázások fő hadműveleti zónái és indokai, és miért csak becslésekkel rendelkezünk a bombázások mértékéről?
4. Hogyan változtatta meg a „titkos háború” a hmong és más vidéki közösségek helyzetét, és milyen emlékezetpolitikai viták kapcsolódnak ehhez?
5. Miért tekinthető az 1973-as tűzszünet a Pathet Lao politikai előretörése csúcspontjának, és milyen kérdések maradtak nyitva a hatalomátvétel előtt?

16.2 A Pathet Lao állama

A Pathet Lao 1975-ös hatalomátvételét közvetlenül megelőző – a polgárháború és az amerikai bombázások alfejezetben tárgyalt – polgárháború és a vietnámi kommunista győzelem nyomán a Laoszi Népi Forradalmi Párt (LPRP) vezette mozgalom fokozatosan, de alig nyolc hónap alatt felszámolta a Vientiane-i megállapodások által létrehozott koalíciós kormányt, és 1975 decemberében kikiáltotta a Laoszi Népi Demokratikus Köztársaságot (LNDK). Az új állam a régióban egyedülálló módon nemcsak politikai, hanem gazdasági és társadalmi átalakítást is végrehajtott, amelynek során a szocialista tervgazdaság bevezetése, a mezőgazdaság kollektivizálása és a politikai ellenfelek elleni fellépés radikálisan átalakította a laoszi társadalmat. E folyamatok megértése kulcsfontosságú a későbbi – a gazdasági reformok és a jelen és Laosz 2026-ban részben tárgyalt – gazdasági reformok és a mai Laosz politikai berendezkedésének értelmezéséhez, mivel a Pathet Lao által kiépített egypártrendszer, a vietnámi függőség és a menekültválság máig ható örökségeket hagyott maga után.

16.2.1 Az 1975-ös hatalomátvétel és a Laoszi Népi Demokratikus Köztársaság kikiáltása

A laoszi polgárháborút lezáró 1973-as Vientiane-i megállapodás – amely a polgárháború és az amerikai bombázások alfejezetben került bemutatásra – háromoldalú koalíciós kormányt hozott létre a királypártiak, a semlegesek és a Pathet Lao részvételével. A megállapodás azonban nem szüntette meg a fegyveres szembenállást: a Pathet Lao és a jobboldali erők egyaránt megerősítették pozícióikat, és a tűzszüneti ellenőrző bizottság működése gyakorlatilag kudarcot vallott. A helyzet 1975 tavaszán és nyarán gyorsan változott meg, miután a vietnámi háború a kommunista erők győzelmével ért véget, és Kambodzsában a Khmer Rouge is átvette a hatalmat. A laoszi kommunista erők – a vietnámi hadsereg logisztikai támogatásával és a helyi politikai nyomás eszközével – fokozatosan elfoglalták a stratégiai pontokat, és a koalíciós kormány jobboldali miniszterei, valamint a királyi kormányzat tisztségviselői közül sokan elmenekültek az országból.

A hatalomátvétel csúcspontját az 1975. november végi események jelentették, amikor a Pathet Lao egységei és a velük szövetséges tüntetők Vientiane-ban és más nagyvárosokban elfoglalták a kormányzati épületeket, a rádióállomásokat és a repülőtereket. A király, **Szavang Vatthana** – akinek pontos hatalmi jogköre az 1973-as megállapodás óta korlátozott volt – december 2-án lemondott, és a Pathet Lao vezetése ugyanazon a napon kikiáltotta a **Laoszi Népi Demokratikus Köztársaságot** (Lao People’s Democratic Republic, LPDR). Az új állam első elnöke a Pathet Lao frontembere, a korábban semlegesnek tartott **Szouphanouvong** herceg lett, a tényleges hatalom azonban a párt főtitkára, **Kayszone Phomvihane** kezében összpontosult, aki miniszterelnöki tisztséget is betöltött. A monarchia intézményét megszüntették, a királyi palotát és az állami jelképeket átalakították, a Laoszi Nemzetgyűlést pedig a Legfelsőbb Népi Gyűlés váltotta fel, amelyben a Laoszi Népi Forradalmi Párt – az egyetlen engedélyezett politikai párt – delegáltjai foglaltak helyet.

A hatalomátvétel nem volt vérontás nélküli. A Pathet Lao és a helyi milíciák több vidéki körzetben összecsaptak a királypárti és a Hmong közösségek fegyveres csoportjaival, és a fővárosban is történtek letartóztatások. A nemzetközi közösség – különösen a nyugati hatalmak – elítélte a kommunista hatalomátvételt, míg a szocialista országok, elsősorban a Szovjetunió, Vietnam és Kína, üdvözölték az új államot. A dokumentált tények azt mutatják, hogy a hatalomátvétel gyors és viszonylag alacsony közvetlen áldozatszámú volt, ám a későbbi politikai tisztogatások és a társadalmi átalakítás jelentős emberi szenvedést okoztak, amelynek mértékét a mai napig vitatják.

16.2.2 A szocialista átalakítás: államosítás, tervgazdaság és kollektivizálás

A Laoszi Népi Demokratikus Köztársaság megalakulását követően a Kayszone Phomvihane vezette kormány a szovjet és vietnámi mintákat követve azonnal hozzálátott a szocialista gazdasági rendszer kiépítéséhez. Az 1975 végén és 1976-ban elfogadott rendeletek alapján államosították a magántulajdonban lévő vállalatokat, bankokat, kereskedelmi házakat és a jelentősebb ipari üzemeket. A külkereskedelmet szigorú állami monopólium alá vonták, és a mezőgazdasági termények felvásárlását is központosították. Az állami szektor kiépítésének célja a tervgazdaság bevezetése volt, amelyet az első **ötéves terv** (1981–1985) keretében kíséreltek meg megvalósítani; a terv hangsúlyozta az iparosítást, a mezőgazdasági termelés fokozását és az infrastruktúra fejlesztését, ám a gyakorlatban a laoszi gazdaság továbbra is túlnyomórészt mezőgazdasági jellegű maradt, és az ipari fejlesztés erősen függött a szovjet és vietnámi segélyektől.

A mezőgazdasági politika egyik legvitatottabb eleme a **kollektivizálás** volt. A kormány 1978-ban – a vietnámi tapasztalatokat és szakértői tanácsokat követve – kampányt indított a falusi földek közös művelésének megszervezésére. A parasztokat – akik többsége a hagyományos, kisparcellás családi gazdálkodáshoz ragaszkodott – termelőszövetkezetekbe kényszerítették, a terményfelesleget pedig állami áron vásárolták fel, amely gyakran a piaci ár töredéke volt. A kollektivizálás azonban széles körű passzív ellenállást és termelés-visszaesést eredményezett: a rizstermelés stagnált, a hegyvidéki területeken a hagyományos égetéses-irtásos művelés gyakorlata ütközött az állami tervutasítással, és a parasztok sok helyen elrejtették a termést, vagy a feketepiacra vitték. A kormány 1979-re – részben a termelési kudarcok, részben a vietnámi és szovjet szakértők növekvő bírálata miatt – kénytelen volt lazítani a kollektivizálás ütemén, és később, az 1980-as évek közepén fokozatosan visszavonta a kötelező szövetkezetesítést, utat nyitva a gazdasági reformok és a jelen alfejezetben tárgyalt piaci reformoknak.

A gazdasági átalakítás harmadik pillére a **tervgazdaság** központi irányításának kiépítése volt. Az állami tervhivatal (a Laoszi Népi Demokratikus Köztársaság Állami Tervbizottsága) éves és ötéves terveket dolgozott ki, amelyek meghatározták a termelési célokat, a beruházási prioritásokat és az erőforrás-elosztást. A tervutasítások végrehajtása azonban rendkívül nehézkes volt: az ország infrastruktúrája – különösen a közlekedési hálózat – fejletlen maradt, a szakképzett munkaerő hiánya krónikus problémának bizonyult, és a bürokratikus apparátus gyakran korrupt és hatástalan volt. A dokumentált adatok szerint a laoszi nemzeti jövedelem az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején alig növekedett, az egy főre jutó GDP pedig a világ legalacsonyabb értékei közé tartozott. A pontos statisztikai adatok azonban bizonytalanok, mivel az állami adatgyűjtés módszertana nem volt megbízható, és a feketepiac jelentős részét fedte le a tényleges gazdasági tranzakcióknak.

A szocialista átalakítás társadalmi következményei mélyrehatóak voltak. A városi középosztály, a kereskedők, a korábbi kormányzati alkalmazottak és az értelmiség jelentős része elvesztette vagyonát és társadalmi státuszát; sokan közülük a kényszerű „átnevelés” vagy a vidéki áttelepítés áldozataivá váltak. A nők helyzete a hivatalos propaganda szerint javult – az egyenlőséget hirdető jogszabályok és a női szervezetek létrehozása révén –, ám a gyakorlatban a nők továbbra

is a mezőgazdasági és háztartási munka döntő részét végezték, és politikai részvételük erősen korlátozott maradt. A hegyvidéki etnikai kisebbségek – különösen a Hmong, a Lao Theung és a Lao Sung csoportok – esetében a kollektivizálás és az erőltetett letelepítési programok a hagyományos életmód felbomlásához és tömeges ellenálláshoz vezettek, amelyet a kormány erőszakkal próbált elfojtani.

16.2.3 A politikai elnyomás: átnevelő táborok, a királyi család sorsa és a Hmong közösségek üldözése

A Pathet Lao hatalmának megszilárdítását a politikai ellenfelek elleni szisztematikus fellépés kísérte. Az új rezsim már 1975 végén létrehozta az úgynevezett **átnevelő táborok** (lao: *sammana*) hálózatát, ahová a korábbi királyi kormányzat minisztereit, katonatiszteket, rendőröket, értelmiségieket, buddhista szerzeteseket és mindenkit, akit a rezsim „reakciósnak” vagy „imperialista ügynöknek” bélyegzett, internáltak. A táborokban a fogvatartottakat fizikai munkára kényszerítették, gyakran éheztetésnek, betegségeknek és kínzásnak voltak kitéve, és kötelezték őket a marxista ideológia tanulmányozására, „önkritika” gyakorlására. A táborokban fogvatartottak számát a kormány soha nem hozta nyilvánosságra; a legóvatosabb becslések 30 000 és 60 000 közé, a magasabbak 100 000 fölé teszik. A nemzetközi emberi jogi szervezetek – például az Amnesty International – már az 1970-es évek végén dokumentálták a rossz tábori körülményeket és a kényszermunka rendszerét, ám a laoszi kormány mindmáig nem ismerte el a jogsértéseket, és nem engedélyezte független megfigyelők bejutását a táborokba.

A politikai elnyomás egyik legsötétebb fejezete a királyi család sorsa. A lemondatott királyt, Szavang Vatthanát, feleségét és a trónörököst 1977 márciusában letartóztatták, és egy észak-laoszi átnevelő táborba hurcolták. A család tagjai a táborban haltak meg – a hivatalos laoszi bejelentés szerint 1978-ban és 1984-ben, betegség következtében –, ám a halál pontos idejét és körülményeit független források soha nem erősítették meg. A legtöbb történész és emberi jogi szervezet szerint a királyi családot a rezsim szándékosan hagyta éhen, illetve a betegségek kezelését megtagadta, ami gyakorlatilag politikai gyilkosságnak tekinthető. A halál tényét a laoszi kormány csak 1990-ben ismerte el, de a felelősségre vonásra mindmáig nem került sor.

A legsúlyosabb emberi jogi válság a Hmong és más hegyvidéki kisebbségek körében bontakozott ki. A Hmong közösségek jelentős része a polgárháború idején a CIA által támogatott titkos hadseregben harcolt a Pathet Lao ellen, ezért az új rezsim ellenségesen viszonyult hozzájuk. A hatalomátvételt követően a kormány katonai műveleteket indított a hegyvidéki területeken, és a feltételezett ellenállók ellen vegyi fegyverek bevetésével is vádoltak egyes laoszi és vietnámi egységeket – ezt a vádat a laoszi kormány tagadta, és független bizonyítékok hiánya miatt a kérdés máig vitatott. Több tízezer Hmong menekült a dzsungelbe, ahol évekig fegyveres ellenállást folytattak; a kormány katonai akciói során falvakat romboltak le, és a civil lakosság körében is jelentős áldozatokkal járó incidensek történtek. Az áldozatok becsült száma – a különböző forrásoktól függően – 10 000 és 100 000 között mozog; a magasabb becslések a „népirtás” kifejezést használják, amelyet azonban a nemzetközi jogi definíció alapján nem minden szakértő tart megalapozottnak, és a laoszi kormány határozottan elutasítja. A menekültek százezrei – a legnagyobb becslések szerint a teljes laoszi lakosság 10%-a – menekültek Thaiföldre és más országokba, létrehozva a délkelet-ázsiai **boat people** jelenséghez hasonló, bár kevésbé ismert szárazföldi menekültválságot.

A politikai elnyomás nem csupán fizikai erőszakot jelentett, hanem a társadalmi élet széles körű ellenőrzését is. A kormány átvette az oktatási intézmények irányítását, a tananyagot marxista ideológiai alapokra helyezte, és a tanárokat politikai szűrésnek vetette alá. A sajtószabadságot megszüntették, az egyetlen hivatalos napilap a párt központi lapja, a *Pasason* lett. A buddhista egyházat – amely a laoszi társadalom hagyományos pillére volt – állami ellenőrzés alá vonták: a

szerzetesek egy részét letartóztatták, a templomok működését korlátozták, és a vallási tanítást háttérbe szorították. A laoszi társadalom erős buddhista hagyományai miatt ez a politika széles körű ellenszenvet váltott ki, és a későbbi reformok egyik kiváltó oka is lett.

16.2.4 A külkapcsolatok: vietnámi függőség, szovjet támogatás és a kínai szakítás

A Laoszi Népi Demokratikus Köztársaság külpolitikáját a hidegháborús szembenállás és a szocialista országok közötti erőviszonyok határozták meg. Az új állam 1977-ben **barátsági és együttműködési szerződést** írt alá Vietnámmal, amely gyakorlatilag katonai szövetséggé alakult: vietnámi csapatok állomásoztak Laosz területén, és vietnámi tanácsadók vettek részt a laoszi államigazgatás, a hadsereg és a gazdaság irányításában. A vietnámi befolyás olyan mértékű volt, hogy egyes nyugati és kínai források Laoszot „Vietnam tizenkilencedik tartományának” nevezték – ezt a megfogalmazást a laoszi kormány visszautasította. A Szovjetunió volt a másik fő támogató: Moszkva jelentős gazdasági segélyt, technikai felszerelést és katonai támogatást nyújtott, cserébe Laos csatlakozott a szovjet orientációjú KGST-hez és a Varsói Szerződéshez közel álló politikai koalícióhoz.

A kínai–laoszi kapcsolatok gyorsan megromlottak. Kína kezdetben támogatta a Pathet Laót, és a laoszi kommunista mozgalomban fontos szerepet játszottak a kínai kiképzésű káderek. A hatalomátvétel után azonban Laosz – Vietnamhoz hasonlóan – a szovjetekhez közeledett, és a kínai–vietnámi háború (1979) idején a laoszi kormány nyilvánosan elítélte a kínai agressziót, és kiutasította a kínai tanácsadókat. A két ország határvitái és a kínai kisebbségek elleni laoszi intézkedések tovább mérgezték a viszonyt; a kínai kisebbség – amely a városi kereskedelemben jelentős szerepet játszott – az államosítás és a diszkrimináció miatt tömegesen távozott, sokan Thaiföldre vagy Kínába menekültek. A dokumentált tények azt mutatják, hogy a laoszi külpolitika az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején egyértelműen a szovjet–vietnámi tengelyhez igazodott, ami hozzájárult a gazdasági elszigeteltséghez és a nyugati segélyek elmaradásához.

A menekültválság nemzetközi következményei is súlyosak voltak. A thaiföldi menekülttáborokban – főleg a határ menti Nong Khai és Ubon Ratchathani térségében – több százezer laoszi, Hmong és más etnikai csoportokhoz tartozó személy élt, akik közül sokan az Egyesült Államokba, Franciaországba, Ausztráliába és más nyugati országokba települtek át. A menekültek elbeszélései nyomán a nemzetközi közvélemény egyre többet tudott meg a laoszi politikai elnyomásról, ami tovább rontotta a rezsim nemzetközi megítélését. A laoszi kormány viszont a menekülteket „árulóknak” bélyegezte, és a repatriálásukat erőltette, gyakran emberi jogi szempontból vitatható módon.

16.2.5 A gazdasági kudarc és a politikai megszilárdulás következményei

A Pathet Lao állam első évtizedének mérlege ellentmondásos. Politikai téren a rezsimnek sikerült megszilárdítania a hatalmát: az egypártrendszer kiépítése, a fegyveres ellenállás leverése – a Hmong felkelők maradékának fokozatos felszámolása az 1980-as évek elejére – és a vietnámi katonai jelenlét garantálta a rezsim fennmaradását. A gazdasági és társadalmi eredmények azonban elmaradtak a várakozásoktól: a kollektivizálás kudarca, a tervgazdaság hatékonysági problémái, a nyugati gazdasági kapcsolatok hiánya és a szakemberek elvándorlása súlyos válságot idézett elő. A laoszi kormány az 1980-as évek közepén – a Szovjetunióban és Vietnámban zajló reformfolyamatokkal párhuzamosan – kénytelen volt újragondolni a gazdaságpolitikáját, ami a gazdasági reformok és a jelen alfejezetben tárgyalt **Új Gazdasági Mechanizmus** (New Economic Mechanism, NEM) bevezetéséhez vezetett 1986-ban.

A politikai elnyomás öröksége azonban maradandó volt: a társadalom mély sebeket hordozott, a menekült diaszpóra és a hazai lakosság közötti szakadék máig érezhető, és a laoszi állam hivatalos

történeti narratívája – amely a Pathet Lao harcát a felszabadítás és a nemzeti függetlenség diadalaként ábrázolja – éles ellentétben áll a menekültek és az emberi jogi szervezetek által dokumentált visszaélésekkel. A vitatott megnevezések – például hogy a Hmongok elleni fellépés „népirtásnak” tekinthető-e, vagy hogy a királyi család halála politikai gyilkosság volt-e – továbbra is nyitott kérdések, amelyeket a források hiánya és a laoszi kormány archívumainak zártsága miatt nehéz véglegesen tisztázni.

16.2.6 Források és bizonytalanságok

Az 1975 utáni laoszi állam történetének rekonstrukciója jelentős forráskritikai nehézségekkel küzd. A Pathet Lao hatalomátvételének és a LNDK megalakulásának alapvető kronológiája jól dokumentált: a laoszi kormány hivatalos közleményei, a pártkongresszusok jegyzőkönyvei, valamint a korabeli nemzetközi sajtó és diplomáciai iratok egybehangzóan rögzítik a fő eseményeket. A szocialista átalakítás és a kollektivizálás részleteit elsősorban a laoszi állami tervezési dokumentumok és a szovjet–vietnámi tanácsadói jelentések alapján ismerjük; ezek azonban gyakran túlzottan optimisták, és a tényleges gazdasági teljesítményről torz képet adnak. A politikai elnyomás és az emberi jogi jogsértések dokumentálása döntően a menekültek beszámolóira, a nemzetközi emberi jogi szervezetek (Amnesty International, Human Rights Watch) terepjelentéseire és a későbbi újságírói vizsgálatokra támaszkodik; e források hitelességét a laoszi kormány következetesen tagadta, és független bírósági vagy nemzetközi vizsgálatra mindmáig nem került sor.

A legnagyobb bizonytalanságok az áldozatszámok és a menekültek számának becslései körül mutatkoznak. Az átnevelő táborokban fogvatartottak számát 30 000-től 100 000 fölé terjedő intervallumban emlegetik; a Hmong közösségek elleni megtorlások áldozatainak becsült száma 10 000 és 100 000 között mozog, ám a megbízható demográfiai adatok hiánya miatt ezek a számok inkább nagyságrendi becslések, mint pontos statisztikák. A királyi család halálának körülményei szintén vitatottak: a hivatalos laoszi álláspont szerint természetes halálról volt szó, míg a menekült közösségek és egyes nyugati történészek szerint a halált a tábori körülmények és az orvosi ellátás megtagadása okozta. A gazdasági adatok értelmezése sem egyértelmű: a laoszi kormány által közölt statisztikák módszertana nem volt átlátható, és a feketepiac kiterjedtsége miatt a valós gazdasági teljesítményt nehéz megbecsülni.

A laoszi kormány archívumai – különösen a párt belső iratai és a biztonsági szervek dokumentumai – a mai napig nem kutathatók, így a döntéshozatali folyamatokról, a vietnámi befolyás pontos mértékéről és a belső pártharcokról keveset tudunk. Emiatt a Pathet Lao államának történetét gyakran a „külső” nézőpontok – a menekültek, a nyugati megfigyelők és a szomszédos országok – alapján kénytelenek vagyunk rekonstruálni, ami óhatatlanul torzítja a képet. A tudományos konszenzus annyiban áll fenn, hogy a szocialista átalakítás gazdaságilag kudarcot vallott, és a politikai elnyomás széles körű emberi szenvedést okozott; a viták elsősorban az áldozatszámok, a minősítések (például „népirtás”) és a felelősség megoszlása körül zajlanak.

16.2.7 Rövid összefoglaló

- A Laoszi Népi Demokratikus Köztársaság 1975. december 2-án jött létre, miután a Pathet Lao – a vietnámi kommunista győzelmet kihasználva – fokozatosan felszámolta a koalíciós kormányt, és lemondatta Szavang Vatthana királyt.
- Az új állam egypártrendszerre épült: a Laoszi Népi Forradalmi Párt monopolizálta a politikai hatalmat, a tényleges irányító Kayszone Phomvihane volt, Szouphanouvong elnök mellett.

- A szocialista átalakítás keretében államosították a gazdaságot, bevezették a tervgazdaságot, és kollektivizálták a mezőgazdaságot; a kollektivizálás a paraszti ellenállás és a termelés visszaesése miatt az 1980-as évek elejére kudarcot vallott.
- A politikai elnyomás rendszere átnevelő táborokat, letartóztatásokat, kényszermunkát és a politikai ellenfelek üldözését foglalta magában; a királyi család táborban halt meg, és a Hmong közösségek elleni katonai fellépés súlyos áldozatokkal járt.
- A menekültválság következtében a lakosság jelentős része – elsősorban Hmong, városi értelmiség és a korábbi rezsim hívei – elhagyta az országot, főként Thaiföldre és onnan tovább a nyugati államokba.
- Laosz külpolitikája a szovjet–vietnámi tengelyhez igazodott: 1977-ben barátsági szerződést kötött Vietnámmal, és elhidegült Kínától, ami gazdasági elszigeteltséghez vezetett.
- A szocialista gazdaságpolitika tartós válságot idézett elő, ami az 1986-os reformok (Új Gazdasági Mechanizmus) bevezetéséhez vezetett, és a laoszi állam a mai napig egypárti irányítás alatt maradt.
- Az 1975–1986 közötti időszak öröksége – a társadalmi traumák, a menekült diaszpóra és a hivatalos emlékezetpolitika feszültsége – máig meghatározza Laosz politikai és társadalmi életét.

16.2.8 Önellenőrző kérdések

- Milyen tényezők tették lehetővé a Pathet Lao gyors hatalomátvételét 1975-ben, és miért nem sikerült a koalíciós kormánynak megőriznie a hatalmat?
- Hasonlítsa össze a laoszi kollektivizálást a vietnámi mezőgazdasági politikával: milyen közös vonások és eltérések figyelhetők meg, és miért okozott mindkét esetben termelési visszaesést?
- Értékelje a politikai elnyomás formáit és következményeit: milyen bizonyítékok állnak rendelkezésre az átnevelő táborok és a Hmong közösségek elleni fellépés kapcsán, és miért vitatott az áldozatszámok becslése?
- Hogyan befolyásolta a külpolitikai orientáció – a vietnámi szövetség és a kínai szakítás – a laoszi gazdaság fejlődését az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején?
- Milyen forráskritikai nehézségek merülnek fel a Pathet Lao államának történeti értékelése során, és miért maradnak nyitva a kulcsfontosságú kérdések (áldozatszámok, felelősség) a mai napig?

16.3 A gazdasági reformok és a jelen

A Laosz 1954-től napjainkig főfejezet előző alfejezete (A Pathet Lao állama) bemutatta, hogyan építette ki a Laoszi Népi Demokratikus Köztársaság az egypárti államot, a kollektivizált mezőgazdaságot és a központi tervgazdaságot, illetve milyen belső és külső feszültségek kísérték az 1975 utáni évtizedet. Ebben az alfejezetben arra a kérdésre keressük a választ, hogyan és miért fordult Laosz az 1980-as évek közepén a piaci reformok felé, milyen gazdasági és társadalmi változásokat hozott az 1986-ban meghirdetett új gazdasági mechanizmus, és milyen szerepet játszottak a kínai és vietnámi befektetések az ország átalakulásában. A fejezet a 2026-os állapotig vezeti el az olvasót, de a legfrissebb, 2025–2026-os folyamatok esetében kifejezetten jelzi, hogy az adatok ellenőrzése korlátozott.

16.3.1 Az 1986-os új gazdasági mechanizmus

A Laosz Népi Demokratikus Köztársaság (Lao People's Democratic Republic, LPDR) 1975-ös kikiáltása után a Laoszi Népi Forradalmi Párt (Phak Pasason Pativat Lao) a szovjet és vietnámi mintát követve felgyorsította a mezőgazdaság kollektivizálását, államosította a nagyobb üzemeket és a külkereskedelmet, valamint korlátozta a magánszektort. Az 1970-es évek végére azonban a gazdaság súlyos nehézségekkel küzdött: a rizstermelés stagnált, az áruhiány állandósult, a feketepiac virágzott, és a szakemberek jelentős része – főként a királyi Laoszból származó, a kommunista hatalomátvételt elutasító lao, kínai és vietnámi közösség tagjai – külföldre menekült. Az ország mezőgazdasági termelése nem érte el az 1970 előtti szintet, a külső segélyek pedig nagyrészt a szovjet blokkból és Vietnámból érkeztek, ami a függőséget erősítette.

A fordulathoz több tényező járult hozzá. Egyrészt a kínai gazdasági reformok 1978-tól kezdődő sikerei, valamint a vietnámi Đổi Mới 1986-os bejelentése megmutatta, hogy a szocialista keretek között is lehetséges a piaci elemek bevezetése. Másrészt a Szovjetunió gazdasági támogatásának csökkenése nyomán a laoszi vezetés számára világossá vált, hogy a fennálló modell nem fenntartható. Harmadrészt a vidéki ellenállás és a parasztok passzív ellenállása – például a kollektív gazdaságokból való kilépés, a termés visszatartása – jelezte, hogy a kényszerkollektivizálás politikája kudarcot vallott.

1986 novemberében a Laoszi Népi Forradalmi Párt negyedik kongresszusa meghirdette az **új gazdasági mechanizmust** (New Economic Mechanism, NEM; a laoszi közbeszédben gyakran „új gondolkodásként” is emlegetik). A reform lényegét nem a politikai liberalizáció, hanem a gazdasági irányítás decentralizálása és a piaci ösztönzők bevezetése jelentette. A NEM fő elemei a következők voltak:

- A mezőgazdaságban a kollektív gazdaságok helyett a családi alapú termelés és a hosszú távú földhasználati jogok biztosítása; a rizs és más mezőgazdasági termékek árának fokozatos liberalizálása.
- Az állami vállalatok nagyobb önállóságot kaptak, és a veszteséges üzemeket bezárhatták vagy magánosíthatták; a vállalatok közötti verseny és a piaci árképzés fokozatosan teret nyert.
- A külkereskedelem és a beruházások terén a magánszektor, köztük a külföldi – elsősorban thai, vietnámi és kínai – befektetők előtt megnyitották a gazdaságot; ezt 1988-ban egy külföldi befektetési törvény is megerősítette.
- A központi tervezés szerepe csökkent, bár az állami fejlesztési tervek és a párt irányítása megmaradt. Laosz hivatalosan „piaci orientációjú szocialista” államként határozta meg magát, ami eltér a szabadpiaci kapitalizmustól, de jelentős elmozdulást jelentett az 1975–1985 közötti merev modellhez képest.

A NEM nem volt zökkenőmentes. Az 1990-es évek elején az árak liberalizálása átmeneti inflációt okozott, a privatizációt korrupció kísérte, és az állami vállalatok egy része a helyi elitek kezébe került. A reformok üteme ingadozott: a párt konzervatív szárnya időnként visszafogta a liberalizációt, különösen a földtulajdon és a politikai nyilvánosság terén. Ennek ellenére a NEM alapvetően átalakította a laoszi gazdaság szerkezetét, és megnyitotta az utat a külföldi tőke, a regionális kereskedelem és a nemzetközi pénzügyi intézmények előtt.

16.3.2 A piaci reformok és a gazdasági szerkezet átalakulása

Az 1986 utáni piaci reformok hatására Laosz gazdasága fokozatosan nyitottabbá vált, de az átalakulás mértéke és jellege eltért a szomszédos Vietnám vagy Kambodzsa tapasztalataitól.

Laosz továbbra is tengerpart nélküli, ritkán lakott, túlnyomórészt mezőgazdasági ország maradt, ahol a természeti erőforrások kiaknázása a gazdasági növekedés fő motorjává vált.

A mezőgazdaság továbbra is a foglalkoztatás legnagyobb ágazata maradt, de a családi gazdálkodásra való áttérés és a piaci értékesítés lehetősége növelte a termelékenységet. A rizs mellett egyre fontosabbá vált a kávé, a kukorica, a gumi, a cukornád és a manióka termesztése. A kormány támogatta a kereskedelmi célú mezőgazdasági termelést, de a hegyi közösségek hagyományos élelmiszertermelése sok helyen kiszorult a nagyobb, exportra termelő ültetvények javára.

A gazdasági növekedés másik forrása a **természeti erőforrások kitermelése** lett. Laosz jelentős vízenergia-potenciállal rendelkezik: a Mekong mellékfolyóin épült gátak az ország villamosenergia-termelését az export egyik fő tételévé tették, és a kormány „Ázsia akkumulátora" szerepét kívánja betölteni. A nagy vízerőművek – például a Nam Theun 2, a Nam Ou kaszkád és a Xayaburi-gát – azonban környezeti és társadalmi vitákat gerjesztettek. A gátak hatással vannak a Mekong alsó szakaszának halállományára, a folyami üledékszállításra és a halászattól függő közösségek megélhetésére. A kambodzsai és vietnámi kormány, valamint nemzetközi környezetvédelmi szervezetek többször bírálták a laoszi gátépítési programot, míg a laoszi álláspont szerint a vízenergia a szegénység csökkentésének és a fosszilis tüzelőanyagoktól való függőség mérséklésének eszköze. A vita a regionális környezetpolitika egyik legérzékenyebb pontja.

A bányászat – réz, arany, lignit, ón és ritkaföldfémek – szintén gyorsan növekedett, főként kínai és vietnámi vállalatok részvételével. A bányaprojektek gyakran kaptak kedvezményes adó- és földhasználati feltételeket, miközben a helyi lakosok földjeit kisajátították, és a környezeti károk – erdőirtás, vízszennyezés – miatt konfliktusok alakultak ki. A kormány a projekteket a „fejlesztés" részeként mutatta be, míg a kritikusok „földfoglalásnak" vagy „lakóhelyelhagyást okozó fejlesztésnek" nevezték. Az ilyen vitákban a dokumentált tény a földkisajátítások megtörténte, a vitatott kérdés pedig az, hogy a kártérítések és az újratelepítések megfeleltek-e a nemzetközi normáknak, és hogy a helyi közösségek beleegyezése valóban szabad volt-e.

A feldolgozóipar szerény méretű, főként ruházati és textilipari üzemekből áll, amelyek gyakran thai vagy kínai megrendelésre dolgoznak. Az idegenforgalom a 2000-es évektől dinamikusan nőtt: Luang Prabang világörökségi városa, a Vang Vieng környéki karsztvidék, a Mekong-menti táj és a buddhista templomok a régió egyik feltörekvő turisztikai célpontjává tették Laoszt. A turizmus bevételei csökkentették az ország külső függőségét, de a COVID-19 világjárvány 2020–2021-ben súlyos visszaesést okozott.

A gazdasági szerkezet átalakulása tehát erősen exportorientált és erőforrás-vezérelt maradt. A mezőgazdaság, az erdőgazdálkodás, a vízenergia és a bányászat adja az export jelentős részét, míg a magasabb hozzáadott értékű feldolgozóipar és a modern szolgáltatások fejlettsége alacsony. Az ország gazdasági növekedése a 2000-es években gyakran 6–8%-os éves ütemet mutatott – a laoszi statisztikai hivatal és a nemzetközi intézmények becslései alapján –, de a növekedés fenntarthatósága kérdéses, mert nagyban függ a természeti erőforrások világpiaci árától és a külföldi tőkebeáramlástól.

16.3.3 Kínai és vietnámi befektetések, valamint a függőség vitája

A piaci reformokkal párhuzamosan Laosz külgazdasági kapcsolatai átrendeződtek. A hidegháború idején a Szovjetunió és Vietnám volt a legfontosabb partner, de 1991 után a Szovjetunió összeomlásával a vietnámi befolyás is átmenetileg gyengült. Helyére fokozatosan Thaiföld, Kína és ismét Vietnám lépett. A thai vállalatok a kereskedelemben, a vendéglátásban és az energetikában jelentek meg; a vietnámi befektetések a bányászatban, a mezőgazdaságban és a pénzügyi szektorban erősödtek; a kínai jelenlét pedig a 2000-es évektől vált meghatározóvá.

Kína Laosz számára kulcsfontosságú hitelezővé és beruházóvá vált. A kínai vállalatok elsősorban infrastrukturális projektekben – utak, hidak, erőművek és a **Kína–Laosz vasútvonal** –, valamint bányászatban, mezőgazdasági ültetvényekben és ingatlanfejlesztésekben érdekeltek. A vasútvonal a kínai Jünnan tartományból induló, Boten–Vientiane közötti szakasz, amely 2021 decemberében nyílt meg. A projekt hivatalos becslések szerint mintegy 5–6 milliárd amerikai dollárba került, és nagyrészt kínai hitelekből finanszírozták. A vasút a laoszi kormány szerint az országot „a tengerpart nélküli országból a régió összekötő csomópontjává" teheti, és csökkentheti a szállítási költségeket. A kritikusok ugyanakkor arra figyelmeztetnek, hogy a projekt jelentősen növelte Laosz külső adósságát, és hogy a vasúti teherszállítás tényleges kihasználtsága egyelőre alacsony.

A **kínai adósságcsapda** (debt-trap diplomacy) kifejezést egyes nyugati és délkelet-ázsiai elemzők használják arra a feltételezésre, hogy Kína szándékosan olyan hiteleket nyújt, amelyeket az adós ország nem tud visszafizetni, és így stratégiai engedményeket – kikötőhasználatot, földbérletet vagy politikai lojalitást – kényszerít ki. Laosz esetében ezt a narratívát a vasút és más kínai finanszírozású projektek kapcsán vetik fel. A másik álláspont szerint Laosz szuverén döntés alapján vette fel a hiteleket, a vasút hosszú távú fejlődési előnyöket kínál, és a kínai hitelezés nem különbözik alapvetően más nemzetközi hitelezők gyakorlatától. A független szakértők egy része rámutatott, hogy Laosz külső adóssága a GDP arányában a 2020-as évek elején meghaladta a 80–100%-ot, de a pontos összegek becslések, és a laoszi kormány adósságjelentéseinek átláthatósága korlátozott. A vita érdemi része nem a hitelfelvétel ténye, hanem a fenntarthatóság és a döntéshozatal átláthatósága körül forog.

Vietnám továbbra is fontos partner, részben történelmi okokból, részben a szoros pártkapcsolatok miatt. A vietnámi vállalatok a bányászatban, a gumiültetvényekben és a kereskedelemben aktívak, és Vietnám Laosz egyik legnagyobb külföldi befektetője. A Kína és Vietnám közötti versengés Laoszért nem ideológiai, hanem gazdasági és geopolitikai jellegű: mindkét ország igyekszik hozzáférni a laoszi erőforrásokhoz, és befolyást szerezni a Mekong felső folyásának országában. Laosz számára a kínai és vietnámi kapcsolatok egyaránt fontosak, ami mozgásteret is ad, de egyben ki is teszi az országot a regionális nagyhatalmi rivalizálás hatásainak.

16.3.4 Társadalmi változások, fejlődés és korlátok

A piaci reformok és a gazdasági növekedés jelentős társadalmi változásokat hozott, de a fejlődés egyenlőtlenül oszlott el. A szegénység csökkenése dokumentált tendencia: a Világbank és az ENSZ Fejlesztési Programja (UNDP) becslései szerint a szegénységi ráta az 1990-es évek elejének magas szintjéről a 2010-es évekre jelentősen visszaesett, bár a módszertani különbségek és a vidéki adatgyűjtés hiányosságai miatt a pontos értékek vitatottak. A javulás elsősorban a városi területeken és a Mekong-menti síkságon volt érzékelhető, míg a hegyi régiókban – ahol főként hmong, khmu és más etnikai közösségek élnek – a szegénység, az alultápláltság és az alapvető szolgáltatásokhoz való hozzáférés hiánya tartósabban fennmaradt.

Az oktatás és az egészségügy terén is előrelépések történtek: az alapfokú beiskolázás bővült, a gyermekhalandóság csökkent, és a járványos betegségek elleni oltási programok széles körűvé váltak. Ugyanakkor a közép- és felsőfokú oktatás minősége gyenge, a vidéki iskolák felszereltsége hiányos, és a szakképzett munkaerő elvándorlása – főként Thaiföldre – komoly probléma. A laoszi fiatalok jelentős része ideiglenes vagy tartós munkavállalóként dolgozik Thaiföldön, ahol a bérek magasabbak; a hazautalt összegek a családok fontos bevételi forrásai, de a migráció egyben a családok szétszakadásával és az emberkereskedelem kockázatával is jár.

A nők helyzete a reformok óta részben javult: a lányok iskoláztatása nőtt, a nők nagyobb arányban vesznek részt a kiskereskedelemben és a mezőgazdasági munkában. Ugyanakkor a hagyományos patriarchális szerkezetek, a korai házasság és a nők elleni erőszak továbbra is elterjedt, és a nők politikai reprezentációja alacsony.

A társadalmi egyenlőtlenségek és a környezeti ártalmak miatt időről időre helyi tiltakozások alakultak ki. A laoszi állam ezeket gyakran a „társadalmi rend” védelmében elfojtotta, és a civil társadalom mozgástere szűk maradt. Az emberi jogi szervezetek – például az Amnesty International és a Human Rights Watch – évente dokumentálják a politikai foglyok ügyét, a vallásszabadság korlátozását és a hegyi közösségekkel szembeni erőszakot. A laoszi kormány ezeket a jelentéseket gyakran elfogultnak nevezi, és hangsúlyozza, hogy az ország stabilitása és a fejlődés érdekében korlátozza a politikai szabadságjogokat. A kritikusok szerint azonban a gazdasági nyitás nem járt együtt a politikai liberalizációval: Laosz továbbra is egypártrendszer, ahol a párt és a biztonsági szervek ellenőrzik a médiát, az internetet és a civil szervezeteket.

A **hegyi közösségek** – a hmong, khmu, lanten, akha és más csoportok – különösen érintettek voltak a fejlesztési projektekben. A kormány a földhasználati jogok átrendezésével és az ültetvények, bányák, gátak számára történő kisajátításokkal sok esetben arra kényszerítette ezeket a közösségeket, hogy hagyjanak fel a hagyományos életmódjukkal. A nemzetközi szervezetek szerint a kártérítések gyakran elégtelenek, és a kényszerű áttelepítések társadalmi szétesést és elszegényedést okoztak. A laoszi kormány a projekteket a „szegénység felszámolása” és a „modernizáció” részeként mutatja be, és tagadja a szisztematikus emberi jogi jogsértéseket. A 2000-es évek elején a hmong ellenállás fegyveres maradványai ellen indított katonai műveletek – amelyeket a kormány „biztonsági műveleteknek”, a kritikusok pedig „üldözésnek” neveztek – emberi jogi aggályokat vetettek fel, de a részletes eseménytörténet a források hiánya miatt nem rekonstruálható teljes bizonyossággal.

A környezeti degradáció a gazdasági növekedés súlyos mellékhatása. Az erdőirtás üteme a 2000-es években felgyorsult, részben az ültetvények, részben a fakitermelés miatt. A Mekong és mellékfolyóinak vízminősége romlott, a halállomány csökkent, és a gátak felhalmozták az üledéket. A levegő minősége a száraz évszakban gyakran romlik a biomassza-égetés miatt, ami határokon átnyúló szmogot okoz. A környezeti károk a legszegényebb, természeti erőforrásoktól függő közösségeket sújtják a leginkább, miközben a bányászati és energetikai bevételek elsősorban az állam és a befektetők hasznát növelik.

16.3.5 Laosz a nemzetközi rendszerben 2026-ban

Laosz 1997-ben csatlakozott a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetségéhez (ASEAN), és azóta a regionális integráció fontos, bár gyakran háttérbe szoruló tagja. Az ország hivatalosan elkötelezte magát az ASEAN Gazdasági Közösség céljai mellett, de a tőkehiány, a gyenge intézményi kapacitás és a földrajzi zártság korlátozza a lehetőségeit. Laosz emellett régóta a **legkevésbé fejlett országok** (Least Developed Country, LDC) csoportjába tartozik, és a kilépés többször is napirendre került, de a határidőt többször elhalasztották. A kormány célja, hogy az ország a 2020-as évek végére kilépjen az LDC-kategóriából, de ezt a gazdasági nehézségek – az adósságteher, a valuta gyengesége, a külső sokkhatások – bizonytalanná teszik.

A **laoszi kip** (LAK) a 2020-as évek elején jelentős leértékelődést szenvedett el a thai bát és az amerikai dollár ellenében. Ez importált inflációt okozott, ami a 2022–2023-as években kétszámjegyű áremelkedéshez vezetett; a pontos inflációs ráták évről évre ingadoznak, és a hivatalos statisztikák megbízhatósága korlátozott. Az energiaárak emelkedése, a turizmus visszaesése és a kínai gazdaság lassulása tovább súlyosbította a helyzetet. A kormány takarékossági intézkedéseket ígért, de a strukturális reformok – az adósság átütemezése, a bányászati és energetikai szerződések újratárgyalása, a korrupció elleni fellépés – lassan haladtak.

A COVID-19 világjárvány idején Laosz kezdetben sikeresen korlátozta a fertőzések számát a gyors határzárral és a szigorú karanténintézkedésekkel, de a gazdasági költségek súlyosak voltak. A turizmus összeomlott, a határon átnyúló kereskedelem visszaesett, és a háztartások jövedelme

csökkent. A járvány utáni újranyitás sem hozta meg azonnal a várt fellendülést, mert a regionális versenytársak – Thaiföld, Vietnám – gyorsabban álltak talpra.

A 2021-es pártkongresszuson **Thonglun Sziszulith** lett a Laoszi Népi Forradalmi Párt főtitkára, majd az ország elnöke. A miniszterelnöki tisztséget 2022 végétől **Szonxaj Sziphandon** tölti be; ezek a tisztségek a 2026-os állapotot tükrözik, de a vezetői pozíciókban bekövetkező esetleges változások ellenőrzést igényelnek. A politikai rendszer stabilitása ellenére a gazdasági nehézségek társadalmi elégedetlenséget szültek, amelyet a kormány részben a nyilvános vita korlátozásával, részben a külföldi segélyek és hitelek bevonásával próbált kezelni.

A geopolitikai környezet Laosz számára egyszerre jelent lehetőséget és kockázatot. A Kína és az Egyesült Államok közötti nagyhatalmi versengés, valamint a Dél-kínai-tenger vitája a régió minden országát érinti. Laosz hivatalosan semleges álláspontot képvisel, és igyekszik mind Kínával, mind az ASEAN-tagállamokkal, mind a nyugati országokkal fenntartani a kapcsolatait. A gyakorlatban azonban a kínai gazdasági jelenlét dominanciája miatt Laosz mozgástere korlátozott. A kormány a fejlesztési segélyek diverzifikálására törekszik, de a hagyományos donorok – Japán, Dél-Korea, az EU – szerepe kisebb, mint Kínáé.

Összességében Laosz a 2026-os állapot szerint egy olyan ország, amelynek gazdasága a piaci reformok nyomán nyitottabbá vált, de politikai rendszere zárt maradt. A gazdasági növekedés mérsékelte a szegénységet, de nem szüntette meg az egyenlőtlenségeket, és a természeti erőforrásokra épülő modell fenntarthatósága kérdéses. A kínai és vietnámi befektetések hozzájárultak az infrastruktúra fejlesztéséhez, de növelték az ország adósságterheit és függőségét. A következő években a legfontosabb kérdés az lesz, hogy Laosz képes-e diverzifikálni gazdaságát, csökkenteni a külső sokkhatásoknak való kitettségét, és megnyitni a politikai teret anélkül, hogy a stabilitását veszélyeztetné.

16.3.6 Források és bizonytalanságok

Az alfejezetben bemutatott események és folyamatok forrásai több típusba sorolhatók. A reformpolitika kronológiáját a Laoszi Népi Forradalmi Párt kongresszusi dokumentumai, a kormány fejlesztési tervei és a nemzetközi pénzügyi intézmények – Világbank, Nemzetközi Valutaalap (IMF) – országjelentései alapozzák meg. A gazdasági szerkezet és a külföldi befektetések leírása a laoszi statisztikai hivatal, az ASEAN, az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (UNCTAD) és a kutatóintézeti elemzések adataira támaszkodik. A társadalmi és emberi jogi helyzetről a nemzetközi nem-kormányzati szervezetek – Amnesty International, Human Rights Watch – jelentései, valamint antropológiai és fejlesztési tanulmányok szolgáltatnak információt. A kínai és vietnámi befektetésekkel kapcsolatos viták esetében elsősorban a nemzetközi sajtó, a think-tank elemzések és a döntéshozatali dokumentumok állnak rendelkezésre.

A legfontosabb bizonytalanságok a következők:

- **Statisztikai adatok megbízhatósága:** A laoszi statisztikai rendszer kapacitása korlátozott, a háztartási felmérések ritkák, és az informális gazdaság – a kisüzemi mezőgazdaság, a határon átnyúló kereskedelem, a városi alkalmi munka – nagy része kívül esik a hivatalos nyilvántartáson. A GDP-növekedési és szegénységi mutatók ezért becsléseken alapulnak, és a különböző intézmények számai eltérhetnek egymástól.
- **Adósság és befektetési adatok:** Laosz külső adósságának pontos összege és szerkezete nem teljesen átlátható; a laoszi kormány és a kínai hitelezők által közölt adatok gyakran nem egyeznek. A kínai beruházások értékére vonatkozó becslések széles sávban mozognak, mert a projektek finanszírozása részben kínai állami bankok hiteleiből, részben kínai vállalatok közvetlen befektetéseiből áll, és ezek elkülönítése nem mindig egyértelmű.

- **Emberi jogi értékelések:** A politikai elnyomás, a hegyi közösségek helyzete és a fejlesztési projektek társadalmi hatásai esetében a kormányzati álláspont és a civil szervezetek jelentései élesen eltérnek. A független, terepen végzett kutatás nehézkes, ezért a részletes esettanulmányok száma korlátozott. A laoszi kormány a nemzetközi bírálatokat gyakran a belügyekbe való beavatkozásnak tekinti, és elutasítja a külső emberi jogi megfigyelők belépését.
- **A 2025–2026-os folyamatok:** A könyv lezárásának idején (2026) a legfrissebb politikai és gazdasági események – a vezetői pozíciók esetleges változásai, a pontos inflációs ráták, az adósságátütemezési tárgyalások kimenetele – nem minden esetben ellenőrizhetők nyilvános, stabil forrásokból. Az ezzel kapcsolatos állításokat ezért kifejezetten jelöltük, és a jövőbeli kutatásnak kell megerősítenie vagy pontosítania.

16.3.7 Rövid összefoglaló

- Laosz az 1975 utáni szocialista tervgazdaság kudarca és a kínai-vietnámi reformpélda hatására 1986-ban meghirdette az új gazdasági mechanizmust, amely piaci elemeket vitt a mezőgazdaságba, az állami vállalatokba és a külkereskedelembe.
- A reformok nyomán Laosz gazdasága nyitottabbá vált, a családi gazdálkodás növelte a mezőgazdasági termelést, de a növekedés fő motorja a természeti erőforrások – vízenergia, bányászat, ültetvények – exportja lett.
- A kínai befektetések, különösen a 2021-ben megnyílt Kína–Laosz vasútvonal, jelentős infrastrukturális fejlesztést hoztak, de növelték az ország külső adósságát, és vitát váltottak ki a „kínai adósságcsapda” feltételezéséről; Vietnám és Thaiföld továbbra is fontos gazdasági partnerek.
- A társadalmi fejlődés egyenetlen: a szegénység csökkent, de a hegyi etnikai közösségek kimaradtak a fejlődésből, a migráció és a környezeti károk komoly társadalmi és ökológiai következményekkel járnak.
- Laosz politikai rendszere egypárti maradt, a gazdasági nyitás nem járt együtt politikai liberalizációval, és az emberi jogi korlátozások – különösen a hegyi közösségek és a politikai ellenzék esetében – vitatottak.
- Az ország a 2020-as években súlyos gazdasági nehézségekkel – valuta leértékelődés, infláció, adósságteher, a COVID-19 visszaesés – küzd, és a legkevésbé fejlett ország kategóriából való kilépés bizonytalan.
- Laosz nemzetközi pozíciója erősen függ Kínától, Vietnámtól és Thaiföldtől, miközben ASEAN-tagként a regionális integrációban is igyekszik részt venni; a nagyhatalmi versengésben hivatalosan semleges, de gyakorlati mozgástere korlátozott.

16.3.8 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze Laosz 1986-os reformját Vietnám Đổi Mới-jával: milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg a kiindulópontban, az ütemben és a politikai következményekben?
2. Milyen gazdasági és környezeti következményei voltak a laoszi vízenergia-programnak a Mekong-medencére? Miért vitatott a gátépítés a szomszédos országok és a nemzetközi szervezetek körében?
3. Ismertesse a „kínai adósságcsapda” vitát Laosz példáján. Melyek a különböző értelmezések, és milyen bizonyítékokkal támaszthatók alá?
4. Hogyan változott a hegyi etnikai közösségek helyzete a piaci reformok után, és milyen forrásokból ismerjük ezeket a változásokat?

5. Milyen tényezők akadályozzák Laosz kilépését a legkevésbé fejlett országok csoportjából, és milyen forgatókönyvek képzelhetők el a 2020-as évek második felére?

16.4 Laosz 2026-ban

Laosz a 2020-as évek közepére az elmúlt évtizedek legnagyobb gazdasági-társadalmi feszültségével szembesül. Az előző alfejezet A gazdasági reformok és a jelen bemutatta, hogy a laoszi vezetés az 1980-as évek végétől fokozatos piaci nyitással, majd a 2000-es évektől exportorientált vízerőmű-építéssel próbálta kitörni a tengerpart nélküli, alacsony jövedelmű állam helyzetéből. Ez a stratégia a 2010-es években látványos növekedést és új regionális szerepkört hozott, ám 2026-ra már világosan látszanak a modell súlyos költségei is: az adósságválság, a környezeti károk, a társadalmi elvándorlás és a politikai rendszer változatlansága. Ez az alfejezet ezért egyszerre tárgyalja a vízerőmű-gazdaságot, a pénzügyi függőséget, a pártállami autoriter kormányzást és Laosz helyét a délkelet-ázsiai nagyhatalmi versenyben. A laoszi példa azért is tanulságos, mert egyszerre mutatja a kínai finanszírozású fejlesztési modell lehetőségeit, a Mekong-vidék határokon átnyúló környezeti konfliktusait és egy posztszocialista egypártrendszer alkalmazkodási kísérleteit.

16.4.1 A vízerőmű-gazdaság: a Mekong mint villamosenergia-folyosó

A laoszi fejlesztéspolitika központi önmeghatározása a 2000-es évektől a **„Délkelet-Ázsia akkumulátora”** (battery of Southeast Asia) szerep. A A gazdasági reformok és a jelen alfejezetben már elemzett reformok után ez a stratégia arra az elképzelésre épült, hogy a Laosz területén eredő, illetve az országon átfolyó Mekong és mellékfolyói elegendő vízhozamot és esést adnak ahhoz, hogy a megtermelt villamos energia jelentős hányadát a szomszédos piacokra – elsősorban Thaiföldre, Vietnámba és Kambodzsába – exportálják. Az ország földrajzi helyzete, a gyors folyású hegyi mellékfolyók és a Mekong középső szakasza együtt tette lehetővé, hogy a vízerőművek az állami tervezés legfontosabb devizabevételi forrásává váljanak.

A stratégia első igazi fordulópontja a **Xayaburi-gát** (Szajaburi-gát; Xayaburi dam) volt. Ez volt az első nagy vízerőmű, amely a Mekong főmedrének alsó folyásán létesült, nem csupán valamelyik mellékfolyón. A tervezést a 2010-es évek elején hagyták jóvá, miután a **Mekong Bizottság** (Mekong River Commission, MRC) keretében lefolytatott előzetes konzultáció éles környezeti és határon átnyúló vitákat hozott. A gát 2019 körül kezdte meg a működését, és a laoszi energetikai hatóságok a tervezett teljesítményét jellemzően 1 285 megawatt körül adják meg; ez a hivatalos adat a könyv 2026-os lezárásakor ellenőrzendő. A Xayaburi villamosenergia-termelésének döntő hányadát Thai földre szánták, ami világosan mutatja, hogy a laoszi erőműépítés nem elsősorban a hazai fogyasztás bővítését, hanem az exportbevétel megszerzését szolgálta.

A Xayaburi mellett további főmeder-beruházások is megvalósultak vagy előkészületbe kerültek. Ezek közül a legtöbbet vitatott a kambodzsai határhoz közeli **Don Sahong-gát** (Don Sahong dam), amely a Khone-vízesés térségében, ökológiailag különösen érzékeny zónában épült. A Don Sahong különösen a Mekong folyami delfinállománya és a vízeséshez kapcsolódó halászterületek miatt vált a nemzetközi környezetvédő szervezetek célpontjává. A 2020-as évek közepére Laosz energiatermelési szerkezete erősen vízerőmű-központúvá vált, és a hivatalos laoszi közlések több tucat üzemelő vagy épülő erőművet tartanak számon. A darabszám és az összkapacitás azonban forrásonként eltér, mert a kisvízi erőművek és az építés alatt álló projektek beszámítása nem egységes. A pontos termelési adatokat ezért óvatosan kell kezelni; az azonban bizonyos, hogy a villamosenergia-export a bányászati bevételek mellett Laosz egyik legfontosabb devizaforrása.

Az erőművek társadalmi és környezeti mérlege ugyanakkor súlyos ellentmondásokat hordoz. A hivatalos laoszi álláspont a vízerőműveket „tiszta” és megújuló energiaforrásként mutatja be, és a regionális energiaátmenet szolgálataként értelmezi. Ezzel szemben a környezeti kutatások és a civil szervezetek arra figyelmeztetnek, hogy a trópusi folyóvízi erőművek sem feltétlenül szén-dioxid-semlegesek, mert a tározókban bomló szerves anyag üvegházhatású gázokat bocsáthat ki. Ennél közvetlenebbül érzékelhető hatás azonban a folyó menti közösségek életében jelentkezett. A gátak mögötti tározók területén falvakat telepítettek ki, a kompenzáció sok esetben vitatott maradt, a halászterületek hozzáférése szűkült, és a halállomány csökkenését helyi közösségek és független kutatók egyaránt jelezték. A Mekong üledékszállításának módosulása nem csupán Laoszban, hanem Vietnám és Kambodzsa folyó menti területein is hatással lehet a mezőgazdaságra és a halászatra. A részletes környezeti értékelés az Erdők, olajpálma és klímaválság tematikus alfejezetben kap majd helyet, itt elég rögzíteni, hogy a vízerőmű-építés Laoszban egyszerre hozott devizabevételt, modernizációs presztízst és megkerülhetetlen ökológiai-területi konfliktusokat.

16.4.2 Az adósságválság: hitelek, vasút és az államháztartás

A vízerőművek és a kapcsolódó infrastruktúra finanszírozása 2026-ra Laosz legsúlyosabb gazdasági kihívásává vált. A beruházások nagy részét a kormány külső, elsősorban kínai hitelekből valósította meg. A **Kínai Export-Import Bank** (Export-Import Bank of China) és kínai állami vállalatok a legtöbb nagy projektben hitelnyújtóként vagy kivitelezőként jelentek meg. Az egyes hitelszerződések feltételei azonban nem teljes körűen nyilvánosak, ami már önmagában akadályozza a pontos adóssághelyzet megítélését.

A legnagyobb figyelmet kapott beruházás a **Kína–Laosz vasút** (Laos–China railway) Boten és Vientiane közötti szakasza. A vonal a kínai **Övezet és Út** (Belt and Road Initiative, BRI) keretében épült, és 2021 decemberében nyílt meg. A laoszi szakasz hosszát hivatalos kínai és laoszi közlések jellemzően mintegy 414 kilométerre teszik, a beruházási költséget pedig 5,9 milliárd USA-dollár körül határozzák meg; ezek a számok a könyv lezárásakor ellenőrzendő adatok. A vasút stratégiai üzenete a laoszi vezetés szerint az volt, hogy a tenger nélküli ország a **„földdel bezárt”** (land-locked) állapotból **„földdel összekötött”** (land-linked) tranzitállammá válik. Az áruszállítás a 2020-as évek elején a kínai–laoszi határ és Vientiane irányában valóban bővült, de a személyforgalmat 2022–2023-ban a járványügyi korlátozások visszafogták. A vasút hosszú távú megtérülése továbbra is bizonytalan; a kínai hitelezői elvárások és a tényleges forgalmi bevételek közötti szakadékot egyelőre a laoszi államháztartás viseli.

A hitelfelhalmozás következményei 2022-től erőteljesen megmutatkoztak. A Világbank és a Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Fund, IMF) adatsorai szerint Laosz külső államadóssága a GDP arányában a 100 százalék fölé emelkedett; a pontos arány azért vitatott, mert az állami vállalatok és a vegyes finanszírozású projektek kötelezettségeinek beszámítása eltérő. A laoszi fizetőeszköz, a **kip** (kip) árfolyama 2022-től erőteljesen gyengült, a hivatalos éves infláció pedig kétszámjegyű szintre gyorsult. 2023-ban a hivatalos mutatók egyes hónapokban 30 százalék körüli szintet is elértek, noha független megfigyelők szerint a tényleges élelmiszer- és üzemanyagár-emelkedés ennél magasabb is lehetett. Az üzemanyagellátás időszakos zavarai, a devizahiány és a közkiadások visszafogása a mindennapi fogyasztást, a mezőgazdasági termelés szállítását és a közlekedést egyaránt nehezítette. A közalkalmazotti bérek reálértéke csökkent, a szociális kiadások vásárlóértéke pedig visszaesett.

A 2020-as évek közepén a kormány adósság-átütemezési tárgyalásokat folytatott a legnagyobb hitelezőkkel, köztük kínai állami bankokkal és többoldalú intézményekkel. Itt kapcsolódik be a nemzetközi vitákban sokat használt **„adósságcsapda”** (debt-trap diplomacy) érv, amely szerint Kína tudatosan olyan feltételekkel hitelez, hogy az adós ország stratégiai eszközeit – kikötőket, bányákat, energiahálózatot – befolyása alá vonhassa. Egyes elemzők ezt az értelmezést Laosz

esetében a vasútra és az erőművekre alkalmazzák; más kutatások viszont arra figyelmeztetnek, hogy a laoszi elit maga is aktívan választotta a nagyberuházásokat, és a hitelezési döntések nem kizárólag Pekingből vezethetők le. A könyv ebben a vitában nem foglal állást; a részletes elemzést a Kína, az USA és a regionális egyensúly alfejezet végzi el. Itt azt kell rögzíteni, hogy a laoszi adósságválság szerkezetileg összefügg a kínai finanszírozású infrastruktúrával, ám okai között a hazai költségvetési politika, a korrupció és az ágazati tervezés gyengesége is megjelenik.

A gazdasági válság társadalmi hatása nem csupán a fogyasztás visszaesésében, hanem a munkaerő elvándorlásában is megmutatkozott. Laosz hagyományosan is jelentős határ menti munkavállalót küld Thaiföldre; a 2020-as évek gazdasági nehézségei ezt az áramlást felerősítették. A hivatalos statisztikák a kivándorlók számát alulbecsülik, mert sokan informális csatornákon keresztül vállalnak külföldön munkát. A Migráció, menekültek és diaszpóra tematikus alfejezet a laoszi munkaerő-migrációt a régió tágabb vándorlási rendszerében elemzi; itt elég annyi, hogy az adósságválság nem csupán makrogazdasági mutató, hanem a háztartások életkörülményeit, a fiatalok pályaválasztását és a vidéki közösségek eltartóképességét is átalakítja.

16.4.3 Autoriter kormányzás: a LPRP állama 2026-ban

A gazdasági és környezeti feszültségek közepette a politikai rendszer keretei alig változtak. Laosz hivatalos elnevezése 1975 óta **Laoszi Népi Demokratikus Köztársaság** (Lao People's Democratic Republic, Lao PDR), az uralkodó szervezet pedig a **Lao Népi Forradalmi Párt** (Lao People's Revolutionary Party, LPRP). Az alkotmány a pártot a politikai rendszer „vezető magjaként" határozza meg; többpárti verseny nem legális. A 2020-as évek vezetésének élén **Thongloun Sziszulith** (Thongloun Sisoulith) állt, aki 2021-től a párt főtitkára és 2021-től az elnök. A miniszterelnöki posztot 2022 végétől **Sonexay Siphandone** (Szoneszai Sziphandone) tölti be. A legfőbb döntéshozatali csúcs a LPRP Politikai Bizottsága, a minisztériumok pedig a párthierarchia alsóbb szintjeihez kötődnek. A párt belső szervezeti elve a **demokratikus centralizmus** hivatalos kifejezésével írható le; ez a gyakorlatban a felsőbb pártszervek döntéseinek kötelező végrehajtását jelenti. A következő, XII. pártkongresszus 2026-ban esedékes; annak személyi döntései a könyv lezárásakor még nem lehetnek a szöveg részei, ezért a 2026-os laoszi vezetői névsort ellenőrzendő adatként kell kezelni.

A nemzetközi demokrácia- és emberijogi minősítések – így a Freedom House és a Varieties of Democracy (V-Dem) adatbázis – Laosz rendszerét jellemzően a világ legzártabb, autoriter berendezkedései közé sorolják. Ezek a minősítések a szólás- és sajtószabadság korlátozását, a politikai foglyok létezését, a civil társadalom szűk mozgásterét és a választások verseny nélküli jellegét emelik ki. A laoszi kormány ezzel szemben a korlátozásokat a társadalmi stabilitás, a nemzeti szuverenitás és a szocialista népi demokrácia alkotmányos kereteire hivatkozva indokolja. Az emberi jogi szervezetek – például az Amnesty International és a Human Rights Watch – a 2020-as években is dokumentáltak politikai indíttatású büntetőeljárásokat, önkényes őrizetbe vételeket és a közösségi médiát használó kritikusokkal szembeni fellépést. A laoszi hatóságok a nemzetközi jelentéseket gyakran „beavatkozásként" utasítják el.

A rendszer egyik szimbolikus, megoldatlan ügye **Sombat Szomphone** (Sombath Somphone) 2012. decemberi eltűnése. Somphone a fenntartható fejlődést és a vidéki oktatást támogató civil aktivista volt; eltűnésének körülményei máig nem tisztázottak, és az emberi jogi szervezetek szerint az ügy a laoszi jogállamiság és a civil tér beszűkülésének jelképe. A 2020-as években a család és a nemzetközi szervezetek továbbra is független vizsgálatot követeltek; a hatóságok nyilvános, érdemi eredményt nem hoztak. Az ilyen eset nem általánosítható a laoszi társadalom egészére, de jól mutatja, hogy a politikai rendszer a hallgatás és a jogi eszköztár együttes alkalmazásával is szabályozza a nyilvános teret.

A gazdasági válság éveiben az autoriter irányítás kétarcú maradt. A belső elégedetlenség ritkán alakul át nyílt tömegtüntetéssé, mert a rendőri és bírósági fellépés, a párt helyi szintű ellenőrzése, valamint a munkavállalási migráció is levezetheti a feszültségeket. Ugyanakkor a 2020-as évek inflációja, a kip értékvesztése és az üzemanyaghiány a lakosság mindennapi életét közvetlenül sújtotta. A kormányzati korrupcióról szóló beszámolók és a szociális ellátás hiányosságai a párt legitimitását is gyengítik; a hivatalos média ezeket a jelenségeket legfeljebb közvetve, a gazdasági nehézségek külső okaira hivatkozva tárgyalja. A Katonai rezsimek és párállamok tematikus alfejezetben érdemes a laoszi pártállamot a régió katonai diktatúráival összevetni: Laoszban a fegyveres erő fontos, de a döntéshozatalban a pártszervezet elsőbbsége érvényesül, és a katonai vezetők a párthierarchia részeként, nem attól függetlenül gyakorolnak hatalmat.

16.4.4 Regionális kapcsolatok: Kína, ASEAN, Thaiföld, Vietnám és a nyugati partnerek

A 2026-os Laosz külkapcsolatait elsősorban a kínai gazdasági és pénzügyi jelenlét határozza meg. Kína a legnagyobb hitelező, a legfontosabb beruházó és a vasút révén a laoszi közlekedési modernizáció meghatározó szereplője. A két ország viszonyát hivatalos dokumentumok **„átfogó stratégiai partnerség”** (comprehensive strategic partnership) kifejezéssel írják le, és a laoszi vezetés a Kínához fűződő kapcsolatot a gazdasági fejlődés motorjaként mutatja be. Ezzel párhuzamosan Laosz az **ASEAN** (Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége, Association of Southeast Asian Nations) tagja, és 2024-ben az ASEAN soros elnöki tisztét is betöltötte. A vientiane-i ASEAN-csúcs hivatalos témái a konnektivitás és a reziliencia voltak, ám a háttérben a mianmari válság, a dél-kínai-tengeri vita és a nagyhatalmi versengés kérdései húzódtak. Laosz – tengerparttal nem rendelkező tagállamként – ezekben a vitákban a regionális konszenzus fenntartására és a kínai-japán-amerikai ütközések nyílt kiélezésének elkerülésére törekedett. Ez a diplomáciai óvatosság a ASEAN és a regionális integráció alfejezetben tágabb összefüggésbe helyezhető.

Thaifölddel a kapcsolatot a hosszú közös határ, a thai energiaimport és a határ menti kereskedelem alakítja. A thai fél az egyik legnagyobb vásárlója a laoszi vízerőművek termelésének; ebből következik, hogy a laoszi adósságválság és az erőmű-üzemeltetés stabilitása a thai energiaellátás számára sem közömbös. A thai munkaerőpiacon dolgozó laoszi vendégmunkások jelenléte pedig a mindennapi gazdasági integrációt erősíti, miközben időnként idegenellenes hangokkal is szembesül. Vietnámmal a viszony a pártközi ideológiai rokonságon és a közös forradalmi hagyományon alapul. A két állam a laoszi–vietnámi határ menti beruházásokban együttműködik, de a vietnámi reformtempó, tőkevonzó képesség és iparosodási pálya a laoszi út eltérőségét is megvilágítja.

Az Egyesült Államok szerepe a hidegháborús múlt miatt sokáig visszafogott volt. A 2016-os elnöki látogatás óta a washingtoni diplomácia a kapcsolatok normalizálására törekedett, és az USA a **fel nem robbant lőszerek** (unexploded ordnance, UXO) ártalmatlanításának támogatásában aktív. A hidegháborús bombázások öröksége Laoszban máig emberi és környezeti teher; a hivatalos laoszi emlékezetpolitika ezt a függetlenségi harc és a forradalmi hősök narratívájába illeszti. Az Egyesült Államok 2020-ban elindította a **Mekong–USA Partnerséget** (Mekong–U.S. Partnership), amely a vízügyi együttműködésben, a környezeti alkalmazkodásban és a jogállamisági programokban próbál alternatív fórumot nyújtani. Az amerikai befolyás azonban a kínai finanszírozási és beruházási kapacitáshoz képest a 2020-as években is korlátozott maradt. A Kína, az USA és a regionális egyensúly alfejezet éppen azt elemzi, mennyire beszélhetünk Laosz esetében kiegyensúlyozó stratégiáról vagy inkább egyoldalú függőségről.

A vízügyi diplomácia különösen érzékeny terület. Laosz a Mekong alsó medencéjében a **Mekong Bizottság** tagja, de egyúttal a Kína vezette **Lancang–Mekong Együttműködés** (Lancang–Mekong Cooperation, LMC) fórumához is csatlakozott. A kínai felső folyási gátak vízkészlet-gazdálkodása közvetlenül befolyásolhatja a laoszi erőművek termelését és a száraz

évszaki vízszinteket. A folyó kérdése ezért Laoszban a nemzeti fejlesztés, a kínai partnerség és a regionális környezeti együttműködés ütközőpontja. A kormány a hivatalos kommunikációban a fenntartható vízerőmű-fejlesztést hangsúlyozza, míg a nemzetközi kritikusok a határokon átnyúló hatások erősebb felügyeletét sürgetik.

16.4.5 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet az A gazdasági reformok és a jelen alfejezetben bemutatott gazdasági adatsorokra épül, de a 2020-as évek közepére vonatkozó friss állapot forráshelyzete erősen egyenetlen. A legfontosabb elsődleges források a laoszi állami intézmények: a Laoszi Statisztikai Hivatal (Lao Statistics Bureau), a Pénzügyminisztérium, az energiaügyi minisztérium és a Laoszi Nemzeti Bank. A másodlagos források közül a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap, az Ázsiai Fejlesztési Bank (Asian Development Bank, ADB), a Mekong Bizottság, a Freedom House, a V-Dem, az Amnesty International, a Human Rights Watch és a Nemzetközi Válságcsoport (International Crisis Group) jelentései a leggyakrabban használt tájékozódási pontok. A kínai hitelezőkkel kötött szerződések tartalmának nagy része nem nyilvános, így az adósságválság okaiból és a törlesztési feltételekből a kutatók gyakran csak közvetett jelekből, vállalati közlésekből és kiszivárogtatott dokumentumokból következtetnek.

A 2024–2026 közötti eseményekre és adatokra a könyv lezárásakor minden, a szövegben közölt számot ellenőrizni kell, különösen a pártkongresszus személyi döntéseit, a vasút forgalmi adatait és az inflációs mutatókat. A vízerőművek darabszáma és a kitermelt energia mennyisége a hivatalos laoszi statisztikákban is eltérhet attól, amit a regionális szervezetek jelentenek; ennek oka az adatgyűjtési körök különbsége. A Xayaburi-gát kapacitása és a Boten–Vientiane vasút költsége hivatalosan közölt, viszonylag jól dokumentált adat, de a 2026-os üzemeltetési hatékonyság és a megtérülés már vitatott előrejelzés, nem pedig tény.

A vitatott megnevezések közé tartozik az **adósságcsapda** fogalma. A könyv nem tesz magáévá olyan állítást, hogy a kínai hitelezés szükségszerűen stratégiai hatalmi eszköz lenne; az elemzői álláspontokat a Kína, az USA és a regionális egyensúly alfejezet rendszerezi. Ugyanez vonatkozik a vízerőművek környezeti hatására is: a halállomány csökkenésének tényét a helyi halászközösségek és független kutatások valószínűsítik, de az egyes gátak közötti okozati összefüggés mértéke módszertani vita tárgya. Laosz politikai rendszerének minősítése semleges tényként nem kezelhető; a nemzetközi indexek és emberi jogi szervezetek a fentebb idézett álláspontot képviselik, a laoszi kormány pedig a maga alkotmányos önmeghatározását.

16.4.6 Rövid összefoglaló

1. Laosz 2026-ra a vízerőmű-exportra és a kínai finanszírozású infrastruktúrára alapozott növekedési modellt vitte tovább, de ez a modell a külső hitelektől és a szomszédos energiapiacoktól erősen függővé vált.
2. A Xayaburi-gát és a további Mekong-beruházások révén az ország jelentős villamosenergia-exportőrré emelkedett, ám a folyó menti közösségek és a regionális ökológiai rendszer terhei megnőttek.
3. A külső államadósság a GDP arányában meghaladta a 100 százalékot; a kip leértékelődése és a magas infláció a háztartások jövedelmét csökkentette, és a munkavállalási migrációt erősítette.
4. A Kína–Laosz vasút 2021. decemberi megnyitása stratégiai összeköttetést teremtett, de egyben a kínai gazdasági jelenlét és a törlesztési kötelezettségek fő szimbólumává is vált; a kínai hitelezés értelmezése körül éles nemzetközi vita folyik.

5. A Laoszi Népi Forradalmi Párt egypárti rendszere 2026-ban is fennáll; a nemzetközi demokrácia- és emberijogi minősítések autoriternek írják le, a laoszi vezetés a szocialista népi demokrácia alkotmányos modelljére hivatkozik.
6. Regionálisan Laosz egyszerre ASEAN-tag, Kína közeli partnere, Thaiföld villamosenergia-beszállítója és a vietnámi pártkapcsolatok révén a posztszocialista államok hálójának része.
7. A 2026-os kép legfontosabb nyitott kérdései az adósság rendezése, a vízerőmű-stratégia fenntarthatósága, a pártállami politikai stabilitás és a nagyhatalmi függőség csökkentésének lehetősége.

16.4.7 Önellenőrző kérdések

1. Milyen mechanizmusok révén növelte a laoszi vízerőmű-stratégia egyszerre az exportbevételeket és a gazdasági sebezhetőséget?
2. Hogyan kapcsolódik a Kína–Laosz vasút a laoszi vezetés „földdel összekötött” érvéhez, és milyen fő álláspontok léteznek az adósságcsapda-vitában?
3. Miért minősítik a nemzetközi indexek Laosz rendszerét autoriternek, és milyen legitimációs érveket használ a laoszi kormány?
4. Hasonlítsa össze Laosz kínai, thai, vietnámi és amerikai kapcsolatait a Kína, az USA és a regionális egyensúly alfejezet keretével!
5. Mely adatok tekinthetők dokumentált ténynek, és melyek csak becslésnek vagy vitatott értelmezésnek a 2020-as évek laoszi adósság- és környezetvitáiban?

17 Kambodzsa a gyarmati kor előtt

17.1 Funan és Csenla

A mai Kambodzsa területén és a Mekong alsó folyásának deltavidékén az első írott és régészeti nyomokkal dokumentálható állami képződmények az i. sz. első századokban tűnnek fel. A kínai dinasztikus évkönyvekben **Funan** (kínai: Fúnán,), majd **Csenla** (kínai: Zhēnlà,) néven említett politikai alakulatok nem azonosíthatók közvetlenül a mai nemzetállammal, és a források természete miatt történetük rekonstrukciója több ponton vitatott. A korai államok a délkelet-ázsiai tengeri kereskedelem hálózatához, a folyami vízrendszerekhez és az indiai vallási-politikai minták helyi adaptációjához kapcsolódtak; az itt kialakuló hatalmi központok a későbbi Angkor Birodalom előzményeinek tekinthetők, de nem tekinthetők egyszerűen „kambodzsai” államoknak a mai értelemben. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan formálódtak a khmer nyelvű elit által vezetett államok előzményei a kereskedelem, a vallási hálózatok és a helyi társadalmak összjátékában.

17.1.1 A kínai források és a Funan-kép

A Funanról szóló legkorábbi írott adatok nem a helyi lakosságtól, hanem kínai udvari történetíróktól származnak. A kínai dinasztikus évkönyvek – különösen a **Liangshu** (Liang könyve), a **Jinshu** (Jin könyve), a **Nanshi** (Déli történetek) és a **Suishu** (Sui könyve) – a déli irányú diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok leírása során említik Funant. Az első követjárások a 3. századból ismertek, de a források által leírt állapotok részben korábbi időkre, részben a kínai udvar saját világképére utalnak. A kínai elnevezés, Fúnán, egy külső kategória volt; a helyi lakosság saját államelnevezése nem ismert. Egyes kutatók a nevet a khmer *phnom* (hegy) szóból eredeztetik, mások szerint a kínai írásjegyek jelentése („déli hegyek”) egyszerű földrajzi utalás, és a kapcsolat nem bizonyított.

A Funan keletkezéséről szóló legismertebb történet a kínai forrásokban maradt fenn: egy **Huntien** (kínai: Hùntián) vagy **Kaundinya** (szanszkrit: Kauṇḍinya) nevű idegen férfi érkezett, legyőzte **Liu-ye** (kínai: Liǔyè, „Fűzlevelű”) királynőt, majd feleségül vette, és megalapította az első dinasztiát. A történet egy későbbi brahmin, Kaundinya és a **Szóma** (szanszkrit: Somā) nevű helyi királynő házasságának változatában is fennmaradt. A történészek ezt a narratívát nem tekintik dokumentált eseménynek, hanem olyan legitimációs elbeszélésnek, amely az indiai vallási tekintély és a helyi uralkodói hatalom összekapcsolását fejezi ki. A kínai források által említett uralkodók közül a legjelentősebbnek **Fan Shih-man** (kínai: Fàn Shīmàn) tűnik, aki a 3. században állítólag nagy területeket hódított meg, flottát épített, és adót vetett ki a környező kikötőkre. Az ő alakja is csak a kínai közvetítésen keresztül ismert; a feliratokban nem azonosítható egyértelműen.

A kínai leírások szerint Funan városokkal, erődítményekkel, palotákkal és hajókkal rendelkezett, lakói rizst termesztettek, arany- és ezüsttárgyakat használtak, és adót fizettek a királynak. Ezek a képek részben a kínai udvari elit elvárásait tükrözik, és nem feltétlenül a helyi valóság pontos leírásai. A forrásokban szereplő „Funan” valószínűleg nem egyetlen centralizált birodalom volt, hanem inkább egy hálózatos jellegű hatalmi rendszer, amelyben több városi központ és kikötő

kapcsolódott egymáshoz laza szövetségben vagy versengő hierarchiában. A régészeti adatok ezt a képet erősítik.

17.1.2 Óc Eo és a régészeti kép

A Funan-korszak legismertebb régészeti lelőhelye **Óc Eo** (vietnámi: Óc Eo) a mai Dél-Vietnám területén, a Mekong-delta nyugati részén található. A lelőhelyet Louis Malleret francia régész tárta fel az 1940-es években; azóta több vietnámi és nemzetközi ásatás folyt. Óc Eo egykor csatornákkal összekötött, vízi utakkal megközelíthető kikötőváros lehetett, amely a nemzetközi kereskedelembe kapcsolódott. A feltárt tárgyak között római érmék (például Marcus Aurelius és Antoninus Pius korából), indiai pecsétgyűrűk, gyöngyök, üveg- és fémtárgyak, valamint kínai kerámia is szerepel. A leletek azt mutatják, hogy a térség az i. sz. első századoktól kezdve bekapcsolódott a Dél-Ázsia, a Közel-Kelet és a Földközi-tenger felé irányuló tengeri kereskedelembe, de a római érmék jelenléte nem bizonyít közvetlen római jelenlétet; ezek inkább a távolsági kereskedelem közvetett nyomai.

Az **Angkor Borei** (khmer: Angkor Borei) lelőhely a mai Kambodzsa déli részén, a Mekong-delta északi peremén fekszik. A két lelőhely együttesen egy folyami és tengeri kereskedelemre épülő városi hálózat képét mutatja. A régészeti kutatások szerint a Mekong-delta területén már az i. e. első évezredben is léteztek földművelő közösségek, és a tengeri kereskedelem fellendülése az i. sz. első századokban hozzájárult a társadalmi rétegződés és a politikai centralizáció kialakulásához. A LiDAR-felmérések és a magnetométeres vizsgálatok az utóbbi évtizedekben kiterjedt településszerkezeteket tártak fel, amelyek korábban nem voltak láthatók. A településhálózat azonban nem egyetlen főváros köré szerveződött: több, egymással párhuzamosan fejlődő központ létezett, és a „Funan” név mögött nem feltétlenül állt egységes államapparátus.

A régészeti anyag alapján a korai állam gazdasági alapját a nedves rizstermesztés, a halászat, az erdei termékek gyűjtése, a kézművesség és a kereskedelem alkotta. A csatornák és víztározók nemcsak a közlekedést szolgálták, hanem az ártéri mezőgazdaság szabályozását is. A királyi hatalom szimbolikus és vallási legitimációja szanszkrit nyelvű feliratokban, hindu isteneknek szentelt templomokban és indiai eredetű udvari rituálékban nyilvánult meg. Az írásbeliség megjelenése a brahmi írásból származó korai délkelet-ázsiai írásokhoz köthető; a legkorábbi khmer nyelvű feliratok azonban csak a 7. század elejéről ismertek, tehát a Funan-korszak írott öröksége nagyrészt szanszkrit nyelvű, és nem feltétlenül a helyi beszélt nyelvet tükrözi.

17.1.3 Az „indianizáció” és annak vitái

A Funan és Csenla korszak értelmezésében a 20. század elején vált meghatározóvá az **indianizáció** (angol: Indianisation) fogalma. George Cœdès francia történész és követői úgy látták, hogy a délkelet-ázsiai államok kialakulását elsősorban indiai kereskedők, bráhmanák és vallási tanítók bevándorlása tette lehetővé. Eszerint a helyi társadalmak passzívan vették át az indiai vallási, politikai és művészeti mintákat, és ennek nyomán jöttek létre az „indianizált királyságok”. A hagyományos elmélet a hinduizmus és a buddhizmus terjedését, a szanszkrit nyelvű feliratokat, a templomépítészetet és a királyi rituálékat az indiai hatás bizonyítékaként kezelte.

A 20. század második felétől ez az értelmezés komoly kritikát kapott. A kutatók – például O. W. Wolters, Hermann Kulke, I. W. Mabbett és Michael Vickery – rámutattak, hogy a délkelet-ázsiai elitek nem passzív befogadók voltak, hanem aktívan választottak, átalakítottak és helyi céljaikra használtak fel indiai elemeket. A „localisation” (helyivé tétel) fogalma azt hangsúlyozza, hogy a szanszkrit nyelv, a hindu istenek és a buddhista tanítások helyi politikai rendszerekbe illeszkedtek, és a helyi hatalmi viszonyokhoz igazodtak. A királyi hatalom legitimációjában az indiai minták mellett tovább éltek a helyi ősvallási elképzelések, az ősök tisztelete és a természeti erőkhöz

kapcsolódó rituálék. A modern történetírás ezért az „indianizáció” helyett gyakran „indiai minták adaptációjáról” vagy „helyi szintézisről” beszél.

A Funan-korszak vallási világában a **sivaizmus** (Siva isten tisztelete) és a **visnuizmus** (Visnu tisztelete) egyaránt jelen volt, és gyakran keveredett a **mahájána buddhizmus** (nagy szekér buddhizmus) elemeivel. A **Harihara** (szanszkrit: Harihara) istenalak, amely Visnu és Siva egyesített formája, különösen jól mutatja a helyi vallási szintézist: a délkelet-ázsiai uralkodók gyakran Hariharaként ábrázolták magukat, hogy egyszerre fejezzék ki a két fő hindu áramlathoz való kapcsolódást. A theraváda buddhizmus, amely a mai Kambodzsa meghatározó vallása, csak a 13. századtól vált uralkodóvá a térségben; a korai államok vallási térképe ennél sokszínűbb volt.

17.1.4 Csenla: a források és a „két Csenla” problémája

A kínai források a 6–7. századtól **Csenla** néven említenek egy politikai alakulatot, amely először Funan vazallusa vagy alárendeltje volt, majd a források szerint meghódította és bekebelezte azt. A **Suishu** (Sui könyve) és a későbbi **Tangshu** (Tang könyve) leírásai szerint Csenla a szárazföld belsejében, a Mekong középső folyása mentén helyezkedett el, és uralkodói erős katonai hatalommal rendelkeztek. A kínai elbeszélés szerint Csenla két részre oszlott: **Szárazföldi Csenla** (angolos írással: Land Chenla) és **Vízi Csenla** (Water Chenla). A szárazföldi rész a mai Kambodzsa középső és északi területeire, a vízi rész a Mekong-delta és a tengerpart felé eső területekre terjedt ki.

A modern történetírás ezt a képet alaposan átértékelte. A „Csenla” elnevezés sem bizonyíthatóan helyi önelnevezés: a kínai források külső kategóriája, amely mögött valószínűleg több, egymással versengő helyi központ állt. A feliratokban a „Csenla” szó nem jelenik meg; az uralkodók saját magukat és területüket más neveken, például **Isanapura** (szanszkrit: Īśānapura) vagy **Bhavapura** (szanszkrit: Bhavapura) néven említették. A kínai források által leírt egységes Csenla-királyság tehát legalább részben a kínai udvari adminisztráció leegyszerűsítő ábrázolása lehet.

A legkorábbi datált ókhmer nyelvű feliratok a 7. század elejéről származnak. Az egyik legkorábbi felirat 611/612-ből való, és a mai Kambodzsa területén találták; ezek a feliratok azt mutatják, hogy a 7. századra kialakult egy írástudó elit, amely szanszkritul és ókhmer nyelven egyaránt írt. A szanszkrit feliratok elsősorban vallási és királyi legitimációs szövegek, míg az ókhmer nyelvű feliratok gyakran adminisztratív, gazdasági és birtokjogi adatokat rögzítenek. A két nyelv együttes használata a helyi társadalom és az indiai eredetű vallási hagyomány összekapcsolódásának fontos bizonyítéka.

A Csenla-korszak legjelentősebb régészeti központja **Sambor Prei Kuk** (khmer: , Sambor Prei Kuk), amely a mai Kambodzsa középső részén, Kampong Thom tartományban található. A lelőhely az ókori Isanapura városával azonosítható, és **Içanavarman** (szanszkrit: Īśānavarman) király (kb. 616–637) uralkodásához köthető. A Sambor Prei Kuk-i templomcsoport több tucat tégla- és kőépületből áll, és a korai khmer építészet egyik legfontosabb emléke. A 2017-ben a világörökség részévé nyilvánított lelőhely azt mutatja, hogy a 7. században jelentős városi központ működött, amely képes volt nagy léptékű építkezésekre és vallási intézmények fenntartására.

A feliratokból ismert uralkodók között **Bhavavarman** (szanszkrit: Bhavavarman), **Mahendravarman** (szanszkrit: Mahendravarman), Içanavarman és **Dzsajavarman** (szanszkrit: Jayavarman) neve szerepel. A dinasztikus kapcsolatok és a hatalom átadásának rendje azonban

bizonytalan; a feliratok gyakran utalnak testvérharcokra, trónviszályokra és helyi előkelők versengésére. A „Csenla” időszak tehát nem feltétlenül egyetlen folyamatos királyság története, hanem több, egymással szövetséges vagy ellenséges politikai központ együttes fejlődése.

17.1.5 Társadalom, gazdaság és vallás a korai államokban

A Funan és Csenla korszak társadalmáról a feliratok és a régészeti adatok csak töredékes képet adnak. A lakosság többsége faluközösségekben élt, és nedves rizstermesztéssel, halászattal, állattartással, valamint erdei termékek gyűjtésével foglalkozott. A folyami ártér és a mesterséges vízrendszerek lehetővé tették a termékeny földek művelését, de a szárazság és az áradások kockázata állandó bizonytalanságot jelentett. A társadalmi rétegződés fokozatosan alakult ki: a királyi központ, a papi elit és a helyi előkelők rétege elkülönült a termelő lakosságtól.

A feliratokban gyakran szerepel az ókhmer **kñum** szó, amelyet a szakirodalom hol „rabszolgának”, hol „szolgának” vagy „függő munkaerőnek” fordít. A fogalom pontos jelentése vitatott: a kñum csoportba tartozó személyek templomokhoz, kolostorokhoz vagy előkelő családokhoz tartoztak, de jogi helyzetük nem feleltethető meg egyetlen modern kategóriának. A feliratok templomi alapítványoknak adott adományokat, földeket, állatokat, rizst és munkaerőt rögzítenek, ami arra utal, hogy a vallási intézmények jelentős gazdasági szereplők voltak. A királyi adományok és a templomi birtokok rendszere hozzájárult a hatalom központosításához, de a helyi elitek is megőrizték befolyásukat.

A nők szerepe a korai államokban nem volt jelentéktelen. A Funan-alapítási legendában a női uralkodó, Liu-ye vagy Szóma alakja arra utal, hogy a helyi hatalomgyakorlásban nők is részt vehettek, és a házasságon keresztüli legitimáció a későbbi dinasztiákban is fontos maradt. A feliratokban előfordulnak női birtokosok és adományozók is, de a nők politikai és gazdasági szerepének részletei bizonytalanok. A források hiánya miatt nem lehet általános következtetéseket levonni a nemek közötti viszonyokról.

A vallási élet középpontjában a templomok és a szentélyek álltak. A királyok és az elitek hindu isteneknek – elsősorban Sivának és Visnunak – emeltek templomokat, és a királyi hatalmat gyakran isteni eredetűnek ábrázolták. A **linga** (szanszkrit: liṅga), Siva jelképe, a királyi kultuszban központi szerepet játszott. A mahájána buddhizmus is jelen volt, és egyes uralkodók bodhiszattvaként ábrázoltatták magukat. A helyi ősvallási gyakorlatok – például az ősök tisztelete, a természeti szellemek kultusza és a halottkultusz – tovább éltek, és gyakran összefonódtak az indiai eredetű vallási formákkal. A mai kambodzsai buddhizmusban is fellelhető elemek, mint a szellemházak vagy a helyi védőszellemek tisztelete, részben ebből a rétegből eredhetnek, de a folytonosság mértéke történetileg nehezen bizonyítható.

A korai államok gazdasági életében a kereskedelem kiemelkedő szerepet játszott. A Mekong-delta kikötővárosai a Dél-kínai-tenger és az Indiai-óceán közötti hajózási útvonalak csomópontjában feküdtek. A kínai források szerint Funan aranyat, ezüstöt, elefántcsontot, gyantákat, fűszereket és erdei termékeket exportált, és távolsági kereskedőkkel tartott kapcsolatot. A régészeti leletek – indiai gyöngyök, római érmék, kínai kerámia – ezt a hálózati jelleget erősítik. A belső területek felé a folyami útvonalak, különösen a Mekong és a Tonle Sap vízrendszere biztosították az összeköttetést. A **Tonle Sap** (khmer: , Tonle Sap) tó és a Mekong áradásos ciklusa a halászat és a rizstermesztés szempontjából is meghatározó volt; ez a természeti adottság a későbbi Angkor Birodalom gazdasági alapjává is vált.

A korai khmer identitás kérdése kényes pont. A feliratok nyelve alapján a 7. századtól beszélhetünk **ókhmer** nyelvről, amely a mai khmer nyelv előzménye. A „khmer” név azonban a korai feliratokban ritkán szerepel, és a lakosság önmeghatározása nem ismert. A mai nemzeti történetírás hajlamos Funant és Csenlát a khmer államiság közvetlen előzményeként bemutatni, de a

történészi konszenzus szerint ez a folytonosság konstruált: a korai államok sokszínű, többnyelvű és több vallású társadalmai nem azonosíthatók egyetlen mai etnikai csoporttal. A „khmer” mint nyelvi és kulturális kategória fokozatosan, az Angkor-korszak folyamán vált meghatározóvá. Ezért a Funan és Csenla korszakot nem nemzeti előtörténetként, hanem regionális államalakulási folyamatként érdemes tárgyalni.

17.1.6 Források és bizonytalanságok

A Funan és Csenla történetére vonatkozó ismereteink alapvetően három forrástípusra támaszkodnak. Elsősorban a kínai dinasztikus évkönyvek (Liangshu, Jinshu, Nanshi, Suishu, Tangshu) szolgáltatnak elbeszélő jellegű adatokat; ezek elsődleges források, de külső, diplomáciai és udvari szempontú konstrukciók, amelyek nem feltétlenül tükrözik a helyi valóságot. Másodszor a régészeti lelőhelyek – Óc Eo, Angkor Borei, Sambor Prei Kuk és mások – tárgyi bizonyítékokat nyújtanak a településszerkezetről, a gazdaságról és a kereskedelmi kapcsolatokról. Harmadszor a szanszkrit és ókhmer nyelvű feliratok adják a legközvetlenebb helyi forrásokat, de ezek elsősorban a vallási és uralkodói elit szemszögéből íródtak, és a 7. század előtti időszakból alig állnak rendelkezésre.

A kronológia több ponton bizonytalan. A Funan virágkorát hagyományosan az i. sz. 1–6. századra teszik, de a kínai források datálása és a régészeti leletek kormeghatározása nem mindig egyeztethető össze pontosan. A Csenla időszak kezdetét a 6. századra teszik, de a Funan és Csenla közötti átmenetről szóló kínai elbeszélés – miszerint Csenla meghódította Funant – nem feltétlenül egyetlen esemény, hanem hosszabb, összetett folyamat lehetett. A „két Csenla” felosztás a 8. századból származó kínai forrásokon alapul, de a helyi feliratok ennél bonyolultabb politikai viszonyokat mutatnak.

A legnagyobb bizonytalanság a helyi politikai szervezet természetére vonatkozik. Nem tudjuk pontosan, hogyan működött a királyi hatalomgyakorlás, milyen volt az adózás, a hadsereg, a közigazgatás, vagy milyen viszony fűzte a központot a helyi elitekhez. A lakosság számáról, a mindennapi életről, a paraszti munka feltételeiről és a rabszolgaság intézményéről csak töredékes adatok állnak rendelkezésre. Az áldozatok számának becslésére ebből a korszakból nincs lehetőség; a korai államok erőszakáról, háborúiról és hódításairól szóló beszámolók kínai forrásokból származnak, és gyakran retorikai jellegűek.

A modern kambodzsai emlékezetpolitikában Funan és Csenla gyakran a nemzeti folytonosság szimbólumaiként jelennek meg. A tankönyvek és a nyilvános beszéd hajlamos a mai államterületet visszavetíteni a korai államokra, és a khmer identitást a kezdetektől adottnak tekinteni. A történészi konszenzus ezt a folytonosságot óvatosan kezeli: a korai államok területe, lakossága és politikai szervezete nem feleltethető meg a mai Kambodzsa határainak, és a „khmer” kategória történeti kialakulása fokozatos folyamat volt. A források hiánya és a kínai közvetítés miatt a Funan és Csenla története részben rekonstrukció, részben értelmezési vita.

17.1.7 Rövid összefoglaló

- A kínai dinasztikus évkönyvekben **Funan** (Fúnán) és **Csenla** (Zhēnlà) néven említett alakulatok az i. sz. első századok és a 8. század közötti időszakban működtek a Mekong alsó folyása mentén és a mai Kambodzsa területén.
- A Funan-korszak legfontosabb régészeti lelőhelyei **Óc Eo** és **Angkor Borei**, amelyek a tengeri kereskedelembe bekapcsolódó, hálózatos jellegű városi központok képét mutatják.
- A kínai forrásokból ismert Funan-alapítási legenda – Kaundinya és Szóma, illetve Hun-tien és Liu-ye története – legitimációs elbeszélés, nem dokumentált tény; a helyi önelnevezés nem ismert.

- A hagyományos **indianizáció** elméletet a modern kutatás kritikával illeti: a helyi elitek aktívan adaptálták az indiai vallási és politikai mintákat, nem passzívan vették át őket.
- A **Csenla** kifejezés kínai külső kategória; a mögötte álló politikai valóság valószínűleg több, egymással versengő központból állt, és a „Szárazföldi”/„Vízi” Csenla felosztás is leegyszerűsítés.
- A 7. századtól megjelenő ókhmer és szanszkrit feliratok, valamint a **Sambor Prei Kuk**-i (Isanapura) templomcsoport a korai khmer nyelvű elit és az állami szerveződés kialakulását jelzik.
- A társadalom faluközösségekre, rizstermesztésre, kereskedelemre és vallási intézményekre épült; a **kñum** kategória jelentése vitatott, és nem feleltethető meg egyszerűen a modern rabszolgaságnak.
- A Funan és Csenla korszakot nem lehet a mai nemzetállam közvetlen előzményeként kezelni: a „khmer” identitás fokozatosan alakult ki, és a korai államok sokszínű, többnyelvű társadalmakat foglaltak magukban.

17.1.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen forrástípusokból rekonstruálható Funan és Csenla története, és miért nem tekinthetők a kínai évkönyvek semleges beszámolóknak?
2. Hogyan cáfolja a régészeti kép a Funanról mint egységes, központosított birodalomról alkotott hagyományos elképzelést?
3. Mi az „indianizáció” fogalmának fő kritikája a modern délkelet-ázsiai történetírásban, és mi a „localisation” fogalom jelentősége?
4. Miért problematikus a „Csenla” kifejezés használata egyetlen királyság megnevezéseként, és mit mutatnak a feliratok a helyi politikai viszonyokról?
5. Milyen óvatossággal kell kezelni a Funan és Csenla korszak, valamint a mai khmer nemzeti identitás közötti folytonosságot?

17.2 Az Angkor Birodalom

A 9–15. századi Angkor nem egyszerűen a korábbi Funan és Csenla örökségének egyszerű folytatása, hanem a szárazföldi Délkelet-Ázsia egyik legnagyobb kiterjedésű, városhálózatával és vízgazdálkodási rendszerével a maga korában páratlan politikai képződménye. Az „Angkor Birodalom” kifejezés a modern történetírás és régészet kategóriája: a korabeli feliratok leggyakrabban **Kambuja** (Kambuja) vagy **Jaszodharapura** (Yaśodharapura) néven utalnak az uralkodói központra és a királyságra. A 9. század elejétől a 15. század közepéig terjedő időszakot a khmer királyi hatalom fokozatos intézményesülése, a hindu és később buddhista vallási legitimáció összefonódása, valamint a templomépítkezések és a vízgazdálkodási munkák központi szerepe jellemezte. Ez a fejezet elsősorban a birodalom kialakulását, belső szervezetét, gazdasági alapjait és hanyatlásának vitatott okait tárgyalja, kitérve a források egyenlőtlenségeire és az áldozatok, alávetett csoportok nézőpontjára.

17.2.1 A birodalom kialakulása és a királyi hatalom ideológiája

A 8. század végén és a 9. század elején a mai Kambodzsa területén több, egymással versengő kisebb állam létezett, amelyeket a szakirodalom gyakran „Csenla” (Chenla) néven foglal össze, bár a kifejezés pontossága vitatott. Ebből a töredezett környezetből emelkedett ki a hagyományos kronológia szerint **II. Dzsajavarman** (Jayavarman II), aki 802 körül a Phnom Kulen (Phnom Kulen) hegynél egy rituálét hajtott végre. A feliratok alapján rekonstruált esemény során

a király **devarāja**-kultuszt alapított, amelyet a korábbi szakirodalom gyakran „istenkirály”-kultuszként értelmezett. A modern történetírás óvatosabb: a rituálé valószínűleg a király személyes kapcsolatát erősítette a hindu istenekkel, és a birodalmi hatalom szakrális legitimációját volt hivatva biztosítani. A pontos dátum és a rituálé tartalma azonban forráshiány miatt bizonytalan; 802 mint a birodalom kezdőpontja elsősorban a későbbi khmer hagyomány és a modern nemzeti emlékezet konstrukciója.

II. Dzsajavarman uralkodásának feltételezett helyszínei – a Kulen-fennsík, majd Hariharalaya (Hariharālaya) – már mutatják a korai Angkor-kori uralkodói központok jellegzetességét: a királyi kultuszhelyeket mesterséges víztározókkal és csatornákkal kapcsolták össze. A 9. század második felében **I. Indravarman** (Indravarman I, kb. 877–889) és fia, **I. Jaszovarman** (Yaśovarman I, kb. 889–900) kiépítették azt a rituális és adminisztratív központot, amely a későbbi Angkor alapja lett. I. Jaszovarman 900 körül megalapította **Jaszodharapura** városát, amelyet a mai Angkor területén azonosítanak. A régészeti kutatások szerint a város magja a Phnom Bakheng (Phnom Bakheng) templomhegy körül alakult ki, és a királyi hatalom szimbolikus központjaként szolgált.

A 10. században a hatalmi központ időnként áthelyeződött; **IV. Dzsajavarman** (Jayavarman IV, kb. 928–941) Koh Ker (Koh Ker) térségében építtetett monumentális templomegyüttest. A főváros visszahelyezése után **V. Rádzsendravarman** (Rājendravarman, kb. 944–968) és **V. Dzsajavarman** (Jayavarman V, kb. 968–1001) folytatták a templomépítkezéseket, és megszilárdították a birodalom területi igazgatását. Ebben az időszakban a királyi hatalom nem a mai értelemben vett abszolút állam volt: a központ a tartományi elitek hűségére és az általuk ellenőrzött munkaerőre épült, a királyi család pedig házassági szövetségekkel és ritualizált ajándékcserével kötötte magához a helyi hatalmasságokat.

A legnagyobb presztízsű uralkodók a 12–13. században léptek fel. **II. Szurjavarman** (Sūryavarman II, kb. 1113–1150) uralkodása alatt épült az **Angkorvat** (Angkor Wat) templom, amelyet a hindu Visnu isten tiszteletére emeltek, és amely a királyi kozmikus hatalom lenyomataként is értelmezhető. Az építkezéshez szükséges erőforrások mozgósítása hatalmas munkaszervezést igényelt; a templom falain látható domborművek ma is a korszak egyik legfontosabb vizuális forrásai. II. Szurjavarman külpolitikája azonban nem volt mindig sikeres: a feliratok és a kínai források szerint hadjáratokat indított a keleti szomszéd **Csampa** (Champa) ellen, de nem ért el tartós hódítást.

A 12–13. század fordulóján **VII. Dzsajavarman** (Jayavarman VII, kb. 1181–1218) nemcsak a birodalom területi kiterjedését növelte, hanem vallási fordulatot is hozott: a mahájána buddhizmust tette a királyi udvar elsődleges vallási keretévé. Uralkodása alatt épült az **Angkorthom** (Angkor Thom) fallal körülvett városközpont, valamint a **Bajon** (Bayon) templom, amelynek toronyarcai a király vagy a buddhista együttérzés megjelenítéseként egyaránt értelmezhetők. VII. Dzsajavarman uralkodását a későbbi khmer hagyomány a közigazgatás és a jótékonyság mintájaként őrizte meg, de a modern történetírás hangsúlyozza, hogy ezek a reformok egyúttal a királyi ellenőrzés kiterjesztését is szolgálták.

A királyi ideológia tehát folyamatosan változott: a hinduizmus (főként a sivaita és visnuita irányzatok) mellett a mahájána buddhizmus is szerepet kapott, majd a 13. század végétől a theraváda buddhizmus terjedése kezdte átalakítani a vallási tájat. Ez a folyamat azonban nem egyszeri döntés eredménye volt, hanem a helyi közösségek, a kereskedőhálózatok és a királyi udvar közötti kölcsönhatás.

17.2.2 A birodalmi hatalom és a társadalom

Az Angkor-kori állam működését nem a mai bürokratikus állam kategóriáival kell leírni. A királyi udvar hatalma a munkaerő és a föld feletti rendelkezésen alapult, amelyet a templomokon keresztül szerveztek meg. A szanszkrit nyelvű feliratok gyakran tartalmaznak földadományokat, tisztségviselői listákat és a templomok számára rendelt munkaerő-csoportokat. Az ókhmer nyelvű feliratok pedig a helyi adminisztráció működését mutatják: adókat, szolgáltatásokat és rabszolgákra vonatkozó utasításokat rögzítenek.

A társadalom erősen hierarchikus volt. A csúcson a király és rokonsága állt, alattuk helyezkedtek el a tartományi elitek, a templomi papok és tisztségviselők. A lakosság nagy része földművelő közrendű volt, akik korvée-munkával (kötelező munkaszolgáltatással) tartoztak az uralkodónak vagy a templomoknak. A feliratok külön csoportként említik a **rabszolgákat** (ókhmer: *kñum*), akik gyakran adósság vagy háborús fogság következtében kerültek függőségbe. Fontos hangsúlyozni, hogy a korabeli „rabszolga” kategória nem azonos a későbbi transzatlanti rabszolgatartó rendszerrel; a rabszolgák jogállása, munkája és felszabadulási lehetőségei változatosak voltak, és a feliratok csak korlátozott betekintést engednek a mindennapjaikba. A régészeti adatok arra utalnak, hogy a rabszolgák és a közrendűek gyakran ugyanazokban a mezőgazdasági munkákban vettek részt, de a pontos megkülönböztetés bizonytalan.

A női szereplők a feliratokban elsősorban adományozóként, templomi szolgaként vagy a királyi család tagjaként jelennek meg. Az ókhmer feliratok egy része női földbirtokosokat és templomi alkalmazottakat is felsorol, ami arra utal, hogy bizonyos nők rendelkezhettek tulajdonnal és gazdasági szereppel. A közrendű nők életéről azonban keveset tudunk; a források többsége az elit férfi nézőpontját tükrözi. A későbbi, 13. századi kínai követ, **Zhou Daguan** (Zhou Daguan) beszámolója – amelyet másodlagos szakirodalom alapján idézek – a mindennapi élet számos részletét rögzíti, például a piacok működését, a ruházkodást és a nők kereskedelmi tevékenységét. Ez a forrás értékes, de egyetlen külföldi szemlélő szubjektív látószögét adja, nem reprezentatív leírást.

A birodalom területi kiterjedésének mértéke vitatott. A hagyományos térképek gyakran a mai Kambodzsa, Dél-Laosz, Dél-Vietnám és Közép-Thaiföld nagy részét angkori fennhatóság alatt ábrázolják, de a tényleges ellenőrzés nem volt egyenletes. A közvetlenül igazgatott magterület mellett számos perifériku közösség csak adófizetéssel vagy rituális elismeréssel kötődött a királyi hatalomhoz. A régészeti felmérések – különösen a 2010-es évek lidar (lézeralapú távérzékelés) vizsgálatai – arra utalnak, hogy a nagyvárosi agglomeráció, a vízgazdálkodási hálózat és a hozzá kapcsolódó településszerkezet sokkal kiterjedtebb volt, mint a korábban ismert kőtemplomok alapján feltételezték. A lidar adatok szerint a 12–13. századi Angkor városi szövete több száz négyzetkilométert foglalhatott magában, de a pontos népességszám becslése nagy bizonytalansággal terhelt. Egyes becslések 750 ezer–1 millió lakost feltételeznek a csúcskorszakban, mások 300–500 ezerre teszik; ezek az adatok régészeti proxykra épülnek, nem fennmaradt népszámlálási iratokra.

17.2.3 A templomvárosok: építészet és vallási szimbolika

Az Angkor-kori építkezések leglátványosabb öröksége a templomok sora. A korai időszakban a **templomhegy** (*prasat* formáció) mint építészeti típus terjedt el: a központi torony a mitikus Meru-hegyet jelképezte, az azt körülvevő folyosók és falak pedig a kozmikus rendet. A Phnom Bakheng, a Pre Rup, a Ta Keo és a Banteay Srei mind e hagyomány részei. A templomok nem kizárólag vallási funkciót töltöttek be: egyúttal a királyi hatalom nyilvános megjelenítői, adózási központok és a földbirtokok igazgatási csomópontjai voltak.

Az **Angkorvat** különösen fontos: az 1113–1150 között uralkodó II. Szurjavarman alatt épült, és a világ egyik legnagyobb vallási épületegyüttese. Az épület a Visnu-kultusz központja volt, de a király halála után is használatban maradt, később buddhista szentélyként funkcionált. A domborművek a hindu mitológia és a királyi udvar életének jeleneteit ábrázolják, köztük az óceán köpülését és a király katonai meneteit. Az építkezés időtartamáról és a munkaerő összetételéről nincsenek közvetlen feljegyzések; a régészek a feliratokból következtetnek arra, hogy a templomokat több generáción át építették, és a munkások között kényszermunkára fogott közrendűek és rabszolgák is voltak.

A **Bajon** és az **Angkorthom** VII. Dzsajavarman korának lenyomata. A Bajon tornyain elhelyezett, több tonnás arcok valószínűleg a királyt mint bodhiszattvát vagy a buddhista együttérzést jelenítik meg; a kutatásban nincs teljes egyetértés arról, hogy az arcok a király arcvonásait másolják-e. Az Angkorthom fogalma – a fallal körülvett város, négy kapuval és a központi templommal – a szakrális városépítészet tipikus példája. A városfalak nemcsak védelmi funkciót töltöttek be, hanem a királyi hatalom határait is kijelölték szimbolikus értelemben.

A templomépítkezések erőforrásigénye óriási volt. A kőtömböket távoli kőbányákból szállították, a téglákat helyben égették, a vízelvezető rendszereket pedig gondosan tervezték. A feliratok arra utalnak, hogy a templomok fenntartására jelentős földterületeket és munkaerőt különítettek el; a templomi birtokok gazdasági szerepe a mezőgazdasági felesleg központosításában is megmutatkozott. Az építkezések ugyanakkor nem voltak egységes „birodalmi terv” részei: a kutatás szerint minden uralkodó saját presztízsberuházást hajtott végre, ami a források áthelyezését és újabb munkaszervezést igényelt. Ez a ciklikus mintázat a birodalom gazdasági teherbíró képességét is próbára tette.

17.2.4 Öntözéses mezőgazdaság és a „hidraulikus birodalom” kérdése

Az Angkor-kori gazdaság alapja a rizstermesztés volt, amelyet a monszun által szabályozott áradások és a mesterséges vízgazdálkodás együttesen biztosítottak. A legfontosabb elemek a **baray**-nak nevezett hatalmas, téglalap alakú tározók, a csatornák és a töltések. A Keleti Baray és a Nyugati Baray a világ legnagyobb mesterséges tározói közé tartoznak; a Nyugati Baray például mintegy 8 km hosszú és 2,2 km széles. A vízművek nemcsak öntözésre szolgáltak, hanem az árvizek szabályozására, a városi vízellátásra és a halászatra is.

A hagyományos régészeti narratíva szerint a központosított vízgazdálkodás tette lehetővé a nagy népsűrűséget és a birodalmi hatalmat; ezt a modellt azonban az utóbbi évtizedek kutatásai jelentősen árnyalták. A lidar felmérések kimutatták, hogy a vízgazdálkodási hálózat sokkal kiterjedtebb és összetettebb volt, mint korábban gondolták, de a központi tervezés mértéke vitatott. Vannak kutatók, akik szerint a rendszer nagy része helyi közösségi kezdeményezésű volt, és a királyi udvar csak bizonyos nagy projekteket felügyelt. Mások úgy vélik, hogy a baray-k és csatornák hálózata a királyi elit tudatos tájformáló tevékenységét tükrözi, amely a mezőgazdasági felesleget a központ felé irányította.

A mezőgazdasági termelés pontos hozama nem ismert. A becslések szerint a rizs mellett kókusz, cukorpálma, gyümölcsök és zöldségek is szerepeltek. A halászat – különösen a Tonle Sap-tó áradási ciklusához kapcsolódva – alapvető kiegészítő jövedelemforrás volt. A 13. századi Zhou Daguan feljegyezte, hogy a piacokon sokféle élelmiszer kapható, és a kereskedelem élénk. Azonban az ő leírása inkább a városi elit fogyasztási szokásaira világít rá, nem a vidéki parasztság étrendjére.

Az öntözéses infrastruktúra fenntartása folyamatos munkaerőt igényelt. Ha a rendszer – akár éghajlati stressz, akár karbantartási elégtelenség miatt – összeomlott, annak súlyos következményei lehettek. A modern környezettörténeti kutatások szerint a 14–15. században a térségben többéves aszályok és időjárási anomáliák következtek be, amelyeket fagyűrű- és üledékvizsgálatokkal

próbálnak rekonstruálni. A hipotézis szerint ezek az éghajlati ingadozások hozzájárultak a mezőgazdasági termelés csökkenéséhez, és ezzel gyengítették a királyi hatalom erőforrásbázisát. A klímaadat azonban nem döntő bizonyíték: a hanyatlás oka nem vezethető le kizárólag a természeti tényezőkből, hiszen a politikai döntések, a kereskedelmi hálózatok átrendeződése és a katonai konfliktusok is szerepet játszottak.

17.2.5 Külkapcsolatok és kereskedelem

A khmer királyság nem elszigetelt entitás volt, hanem bekapcsolódott a Dél-Ázsiából kiinduló és Kínáig terjedő kereskedelmi hálózatokba. A kínai források több követjárást és adókapcsolatot rögzítenek a 9–13. század között. A kereskedelemben a rizs, a só, a fémek, a fűszerek és a trópusi termékek, például a gyanta és az illóolajok szerepeltek. A khmer kikötők a Tonle Sap és a Mekong folyórendszerén keresztül kapcsolódtak a Dél-kínai-tengerhez; a legfontosabb kikötővárosok a mai dél-vietnámi és thaiföldi partvidéken is feküdtek, ami a birodalom gazdasági hatókörének kiterjedtségét jelzi.

A külkapcsolatok nem voltak mindig békések. A khmer királyok többször hadakoztak a keleti **Csampa** (Champa) királysággal. A 12. század végén Csampa támadásokat intézett a khmer központ ellen, amit VII. Dzsajavarman később megtorolt, és rövid időre csampai területeket is ellenőrzése alá vont. A nyugati szomszédokkal – a mai Thaiföld területén formálódó államokkal – a viszony a 14. századtól vált feszültté: az **Ajutthaja** (Ayutthaya) királyság megerősödése és a khmer központ hanyatlása párhuzamosan haladt.

A vallási kapcsolatok is összekötötték Angkort a tágabb világgal. A hindu és buddhista vallási szövegek, építészeti minták és rituális gyakorlatok Dél-Indiából és Srí Lankáról érkeztek, de a khmer művészet erőteljes lokális stíluselemeket fejlesztett ki. A theraváda buddhizmus terjedése a 13. századtól szorosan összefüggött a Srí Lankával és a mai Thaiföld területével fenntartott kapcsolatokkal. Ez a vallási átrendeződés a királyi hatalom legitimációs nyelvét is megváltoztatta: a hindu istenkirályi reprezentáció fokozatosan a buddhista uralkodói erény hangsúlyozásának adta át a helyét.

A kínai **Zhou Daguan** 1296–1297 körüli leírása az angkori főváros és az udvar hétköznapjainak egyik legrészletesebb külső beszámolója. A szöveg – amelyet a jelen alfejezet nem közvetlenül, hanem a nemzetközi szakirodalom közvetítésével idéz – említést tesz a városi piacokról, a különböző társadalmi csoportokról, a rabszolgák jelenlétéről, a vallási szertartásokról és a kínai közösség szerepéről. A forrást azonban óvatosan kell kezelni: Zhou Daguan a kínai udvari kultúra nézőpontjából írt, és egyes leírásai (például a szexualitásra vagy a büntetőjogra vonatkozó részek) a korabeli kínai normák szerinti egzotizálást tükrözhetik.

17.2.6 A 13–15. századi átalakulás és a központ hanyatlása

A hanyatlás időrendje és okai a történészek és régészek régi vitája. A hagyományos elbeszélés szerint **1431-ben** a sziámi Ajutthaja hadserege elfoglalta és kifosztotta Angkort, ami után a khmer hatalom központja délkeletre, a mai Phnompen közelébe helyeződött át. Az újabb kutatások azonban kimutatták, hogy az angkori városi élet nem szűnt meg hirtelen: a régészeti adatok fokozatos elnéptelenedésre, a városközpont fokozatos felhagyására utalnak, és a 16. században is dokumentálhatók helyi tevékenységek. Az 1431-es dátum tehát nem tekinthető a birodalom „bukásának”, inkább a hagyományos királykrónikák által kiemelt katonai eseménynek.

A hanyatlás lehetséges tényezőit a kutatók különböző hangsúllyal tárgyalják. Az éghajlati rekonstrukciók szerint a 14–15. században ismétlődő aszályok és szélsőséges monszunok nehezítették a rizstermesztést és a vízgazdálkodást. A hosszú távú környezeti adatok azonban nem magyarázzák

önmagukban a politikai hanyatlást. A birodalmi adminisztráció és a vallási intézmények folyamatos erőforrásigénye, a templomépítkezések ciklusai és a tartományi elitek autonómiája miatt a központi hatalom rugalmatlanná válhatott. A 15. századtól a tengeri kereskedelem súlypontja a Malacca-szoros felé tolódott; a folyami úthálózatra épülő khmer gazdaság ebben a rendszerben egyre kevésbé volt versenyképes. Végül az Ajutthaja katonai nyomása is hozzájárult a központ elhagyásához, de a sziámi hódítás inkább következménye, mint kizárólagos oka volt a központ áthelyezésének.

Az Angkor-kori birodalom értelmezése a mai kambodzsai nemzeti identitás szempontjából is vitatott. A francia gyarmati korszak régészete – az École française d'Extrême-Orient (EFEO) – az Angkor-komplexumot a „elveszett civilizáció" romantikus keretében mutatta be, ami a gyarmati hatalom legitimációját is szolgálta. A függetlenség utáni Kambodzsában viszont az angkori örökség a nemzeti nagyság szimbólumává vált, és az iskolai történelemkönyvek, valamint a politikai propaganda is erősen hivatkozik rá. A modern régészeti kutatások ezzel szemben a birodalom komplex, sokszínű és nem egységes jellegét hangsúlyozzák. Az „Angkor Birodalom" kategória tehát folyamatosan újraértelmezett, és a mai politikai diskurzusban is jelen van.

17.2.7 Források és bizonytalanságok

Az Angkor Birodalom rekonstrukciója több forrástípusra támaszkodik, de ezek egyenlőtlenül oszlanak el. A legfontosabb elsődleges források a **szanszkrit és ókhmer nyelvű feliratok**, amelyeket a templomok falára, kapufélfákra és sztélékre vésték. A szanszkrit feliratok elsősorban királyi genealógiákat, vallási adományokat és dicsőítő szövegeket tartalmaznak; az ókhmer feliratok a mindennapi közigazgatás, földbirtokok és rabszolgák adatait rögzítik. A feliratok keltezése gyakran a hindu és buddhista naptárak szerint történik, ezért az átszámítások bizonytalanságot hordoznak. Az egyes királyok uralkodási évei gyakran csak hozzávetőlegesek, és a feliratok ellentmondhatnak egymásnak.

A **kínai dinasztikus krónikák** és a **követjelentések** kiegészítik a helyi forrásokat, de a kínai szerzők gyakran másodkézből, eltérő politikai érdekek szerint írtak. Zhou Daguan 13. század végi beszámolója a leggazdagabb külső leírás, de nem mentes a sztereotípiáktól. A későbbi **kambodzsai királykrónikák** csak a 15–16. századtól kezdődnek, és az angkori időszakról visszavetített, részben legendás képet adnak.

A **régészeti feltárások** – különösen az EFEO, a cambodgai APSARA hatóság és a Greater Angkor Project munkái – az anyagi kultúra, településszerkezet és tájhasználat rekonstruálásában hoztak áttörést. A 2012–2013-as **lidar felmérések** jelentősége abban áll, hogy a növényzet alatt rejtőző városi struktúrákat, utakat, csatornákat és halmokat is láthatóvá tették anélkül, hogy ásatásra lenne szükség. A lidar eredményei azonban nem önmagukért beszélnek: az értelmezéshez talajminták, radiokarbon datálás és más geofizikai módszerek szükségesek. A kutatás folyamatban van, ezért a népességi és területi becslések a jövőben módosulhatnak.

A legnagyobb bizonytalanságok a következők:

- **Uralkodói kronológia**: egyes királyok, például II. Dzsajavarman vagy VII. Dzsajavarman uralkodási éveire többféle datálás létezik.
- **Népességszám**: a nagyvárosi agglomeráció lakosságára vonatkozó becslések 300 ezertől 1 millióig terjednek, és nincs közvetlen forrás.
- **A hanyatlás okai**: az éghajlati, gazdasági, katonai és politikai tényezők súlyozása továbbra is vita tárgya.
- **A királyi ideológia értelmezése**: a *devarāja* és a VII. Dzsajavarman-féle buddhizmus pontos tartalma a feliratok szövegétől függően többféleképpen értelmezhető.

- **Az alávetett csoportok nézőpontja**: a közrendűek, rabszolgák, nők és perifériális közösségek tapasztalatai csak közvetett nyomokból, régészeti maradványokból és a feliratok szórványos adataiból ismerhetők.

A jelen alfejezet a fenti forrásokat másodlagos szakirodalom alapján foglalja össze, nem közvetlen epigráfiai vagy régészeti terepmunkából. A pontos feliratszövegek, lelőhely-koordináták és statisztikai elemzések ellenőrzése a hivatkozott szakmunkákban lehetséges; e helyütt a tankönyvi szintű áttekintés a cél.

17.2.8 Rövid összefoglaló

- Az Angkor Birodalom a 9–15. század között a szárazföldi Délkelet-Ázsia meghatározó politikai képződménye volt, amely a mai Kambodzsa területén alakult ki, és hatása kiterjedt a Mekong-vidékre.
- A királyi hatalom a hindu, majd fokozatosan a buddhista vallási legitimációra épült; a *devarāja*-kultusz értelmezése vitatott, és inkább a szakrális királyi ideológia részeként, mint az uralkodó istenítéseként kezelendő.
- A templomvárosok – Angkorvat, Angkorthom, Bajon és mások – a királyi presztízs, a vallási szerveződés és a gazdasági igazgatás csomópontjai voltak, de építésük hatalmas munkaerő- és erőforrás-kivonást igényelt.
- Az öntözéses mezőgazdaság a baray-k és csatornák rendszerén alapult, de a központosított tervezés mértéke a kutatás szerint erősen vitatott; a vízgazdálkodás sok helyi szintű elemet is tartalmazott.
- A birodalom társadalma hierarchikus volt, korvée-munkával, függő munkaerővel és rabszolgákkal; a közrendűek és rabszolgák mindennapjairól kevés közvetlen forrás áll rendelkezésre.
- A külkapcsolatok élénkek voltak, különösen a kínai követjárások, a dél-indiai vallási hatások és a Csampa elleni katonai konfliktusok révén.
- A 14–15. századi hanyatlást az éghajlati stressz, a gazdasági átrendeződés, a belső rugalmatlanság és az ajutthajai katonai nyomás együttese magyarázhatja, de az 1431-es dátum a hagyományos krónikák kiemelt eseménye, nem a tényleges összeomlás pontos időpontja.
- A mai kambodzsai nemzeti identitás számára az Angkor-korszak kiemelkedő jelentőségű, ugyanakkor a modern kutatások a birodalom sokszínűségét és a források egyenlőtlenségeit hangsúlyozzák.

17.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen források alapján rekonstruáljuk az Angkor-kori királyi ideológiát, és miért nehéz egységesen értelmezni a *devarāja*-kultuszt?
2. Hasonlítsd össze II. Szurjavarman és VII. Dzsajavarman vallási és építészeti örökségét! Milyen folyamatos és milyen változó elemeket lehet azonosítani a királyi reprezentációban?
3. Miért vitatott az angkori „hidraulikus birodalom” központosított jellege? Milyen régészeti adatok árnyalják a hagyományos modellt?
4. Milyen tényezők vezettek a 14–15. századi hanyatláshoz, és miért nem elégséges az 1431-es ajutthajai pusztítást egyedüli oknak tekinteni?
5. Hogyan jelenik meg az Angkor-korszak a mai kambodzsai emlékezetpolitikában, és milyen feszültségeket okoz ez a kritikai történetírással szemben?

17.3 A theraváda buddhizmus és a khmer társadalom

A 15. század közepétől a khmer politikai központ fokozatosan elhagyta az angkori magterületet, és a Tonle Sap folyótól délre, a Mekong alsó folyásának kereskedelmi útvonalaihoz közel szerveződött újjá. Ez az átmenet nemcsak a fővárosok – Lovek, Udong, majd Phnom Penh – áthelyeződését jelentette, hanem a vallási rend átalakulását is: a korábbi, a dévarádzsa-kultuszhoz kötődő udvari hinduizmus és mahájána buddhizmus helyét fokozatosan a **théraváda buddhizmus** vette át, amely a páli nyelvű szöveghagyományra, a szerzetesi fegyelemre és a kolostorhálózatra épült. Az alábbi alfejezet ezt a vallási és társadalmi átalakulást vizsgálja: hogyan lett a théraváda a poszt-angkori királyság meghatározó vallása, milyen szerepet játszott a thai és lao közvetítés, miként szerveződött a szerzetesi rend, és milyen rétegződés jellemezte a khmer társadalmat a gyarmati kor előtti utolsó évszázadokban. A kérdés azért fontos, mert az itt kialakult intézmények – a király és a **szangha** (khmerül: sangha, szerzetesi közösség) kapcsolata, a falusi kolostorok szerepe, a buddhista uralkodóeszmény – a 19–20. századi Kambodzsa politikai és kulturális kereteit is hosszú időre meghatározták.

17.3.1 A théraváda térhódítása az angkori kozmológiában

Az Angkor Birodalom fénykorában a királyi legitimációt egyszerre szolgálták hindu és mahájána buddhista elemek. A **dévarádzsa** (istenkirály) eszméje szerint az uralkodó egy istenséggel – leggyakrabban Sivával, később Visnuval vagy mahájána buddhista bódhiszattvákkal – állt azonos viszonyban, és ennek megfelelően templomhegyeket, állami szentélyeket emeltek. A 12–13. század fordulóján VII. Dzsajavarman uralkodása alatt a mahájána buddhizmus az Avalókitésvara-kultusz révén az udvari vallásosság középpontjába került, a hindu rítusok azonban nem tűntek el. A théraváda iskola ekkor még elsősorban a Mon-öböl menti királyságokban, a Maláj-félsziget egyes kereskedővárosaiban és részben a Khmer Birodalom nyugati peremén volt jelen.

A théraváda térhódításának pontos időrendje nem rekonstruálható egyetlen dokumentum alapján. A legfontosabb kortárs leírást a kínai követ, **Csou Ta-kuan** (Zhou Daguan) adta, aki 1296–1297-ben járt Angkorban. Feljegyzései szerint a városban már nagy számban éltek „szerzetesek”, akik borotvált fejjel, sárga ruhában jártak, és a páli szövegekhez hasonló tanításokat követtek. A szöveg ugyanakkor azt is említi, hogy rajtuk kívül más vallási szakemberek – hindu papok, mahájána szerzetesek, aszkéták – is működtek. Csou Ta-kuan tehát egy átmeneti állapotot rögzített, amelyben a théraváda már jól látható, de még nem kizárólagos.

A 14. század folyamán a théraváda dominánssá vált a khmer elit és a falusi közösségek körében egyaránt. Ennek okait a történetírás többféleképpen magyarázza. Az egyik, széles körben elfogadott értelmezés szerint a théraváda sikerét az intézményi egyszerűsége és a laikusokkal való szoros kapcsolata magyarázza: a páli kánonra épülő tanítás, az alamizsnagyűjtő szerzetesi gyakorlat és a kolostorok falusi jelenléte rugalmasabban illeszkedett a helyi közösségek életéhez, mint a nagy állami templomok fenntartását igénylő udvari kultuszok. Egy másik értelmezés a politikai hatalom átrendeződésére helyezi a hangsúlyt: az Angkor hanyatlásával párhuzamosan megerősödő nyugati és északi szomszédok – a Mon-öböl menti államok, majd az Ayutthaya Királyság – már théraváda mintát közvetítettek, és a khmer udvar számára ez a modell kínálta a legalkalmasabb keretet a megváltozott regionális környezetben. Ezt a magyarázatot támogatja, hogy a poszt-angkori khmer királyok nem egyszerűen átvették a théraváda rítusokat, hanem a királyi alapítású kolostorok, a páli szövegmásoló műhelyek és a szerzetesi hierarchia megszervezése révén maguk is a théraváda hálózatok aktív támogatóivá váltak.

Fontos hangsúlyozni, hogy a théraváda térhódítása nem egyetlen „megtérési” aktus volt, és nem jelentette a korábbi vallási képzetek azonnali eltűnését. A helyi szellemhit, az ősök tisztelete, a termékenységi rítusok és a hindu eredetű kozmológiai elemek tovább éltek a mindennapi

gyakorlatban, részben beépülve a théraváda keretbe, részben attól függetlenül. A mai kambodzsai buddhizmusban is megfigyelhető kettősség – a páli kánonra hivatkozó szerzetesi ideál és a helyi szellemekkel, védőszellemekkel fenntartott kapcsolat – gyökerei ebben a hosszú áthidaló időszakban keresendők.

17.3.2 Thai és lao közvetítés a vallási átmenetben

A théraváda intézményesülését a khmer területeken nem lehet elválasztani a szomszédos thai és lao államokkal való kapcsolatoktól. A 14. században a **Lan Xang** királyság (a mai Laosz elődje) és a **Sziám** (a mai Thaiföld központi királysága) is a théraváda buddhizmust tette államvallássá, és mindkettő saját szerzetesi rendet, királyi kolostorokat és páli oktatási központokat hozott létre. A khmer udvar vallási életére ez a közelség kétirányú hatást gyakorolt.

Egyrészt a khmer területek északi, Mekong menti részein a lao hagyomány közvetlenül is jelen volt. A khmer krónikák és a lao történeti hagyomány szerint a Lan Xang első nagy uralkodója, **Fa Ngum** (uralkodott kb. 1353–1371) felesége révén khmer származású is lehetett, és a lao királyság megalapításakor a khmer udvar hozzájárulása is szerepet játszott a théraváda szerzetesek és szövegek Lan Xangba vitelében. A későbbi évszázadokban a két udvar közötti házassági és vallási kapcsolatok fennmaradtak, és a lao kolostori hagyomány – különösen a folyó menti északi tartományokban – hatással volt a khmer szerzetesi gyakorlatra.

Másrészt a 15–16. században az Ayutthaya Királyság katonai és politikai nyomása alatt a khmer udvar kénytelen volt folyamatosan alkalmazkodni a sziámi mintához. Ayutthaya hadjáratai többször elérték a khmer fővárosokat, és a sziámi udvar ezek során nemcsak kincseket és hivatalnokokat, hanem kézműveseket, művészeket és szerzeteseket is elhurcolt. A 15. század közepén, illetve a 16. században bekövetkező sziámi fennhatósági időszakok egyik következménye az volt, hogy a khmer udvari kultúrában és a szerzetesi szervezetben megerősödtek a sziámi minták. A khmer krónikák ezt a hatást gyakran a sziámi uralom negatív emlékezetéhez kapcsolják, ugyanakkor a théraváda intézmények átvételét a khmer királyi hagyomány is a saját legitimációja részévé tette.

A thai és lao hatás mértéke azonban vitatott kérdés a történetírásban. A kambodzsai nemzeti történetírás egyes képviselői hajlamosak a poszt-angkori korszakot a thai befolyás alatti hanyatlás időszakaként ábrázolni, és ezzel szemben a khmer eredetű vallási és kulturális elemeket hangsúlyozni. Ezzel szemben a regionális összehasonlító kutatások inkább azt emelik ki, hogy a théraváda intézményesülése a khmer, mon, thai és lao területeken párhuzamosan, egymással összefonódva zajlott, és a hatások iránya nem egyirányú volt. A khmer udvar például a 16–17. században is jelentős páli szöveghagyományt és szerzetesi képzést tartott fenn, amelyre később a sziámi reformmozgalmak is hivatkozhattak. A mai tudományos konszenzus szerint ezért a théraváda terjedését a khmer területeken nem egyszerűen „thai importként”, hanem egy közös, több központú vallási folyamat részeként érdemes leírni.

17.3.3 A poszt-angkori királyság és a szerzetesi rend

A 15. század végétől a khmer politikai intézmények kisebb léptékűek lettek, mint az angkori birodalmi adminisztrációé. A fővárosok – **Lovek** (16. század), **Udong** (17–19. század közepéig) – a folyami kereskedelemhez és a külföldi kereskedőközösségekhez közel feküdtek, és a királyi hatalom inkább a személyes kapcsolati hálózatokra, a tartományi helytartók lojalitására és a szerzetesi rend támogatására épült, mint nagy birodalmi hivatalokra. Ebben a környezetben a théraváda kolostorok és a királyi alapítású szentélyek váltak az uralkodói tekintély legfontosabb nyilvános reprezentációivá.

A király vallási szerepét a **dhammaradzsa** (páli: dhammarājā, a Tanítás királya) eszménye határozta meg. A buddhista uralkodómodell szerint a király nem isteni személy, hanem a Buddha tanításának védelmezője és a szerzetesi közösség világi pártfogója. Feladatai közé tartozott a kolostorok alapítása és javítása, a szerzetesek anyagi ellátása, a páli szövegek másolása és a szerzetesi fegyelem fenntartása. A poszt-angkori khmer királyok ezt a szerepet a 16. századtól egyre tudatosabban gyakorolták: a krónikák királyi kolostoralapításokról, Buddha-szobrok felállításáról, a **Tripitaka** (a páli kánon) másolásáról és a szerzetesi rend megreformálásáról számolnak be. Ezek az elbeszélések részben utólagos, legitimáló célú szerkesztések, de a régészeti és epigráfiai anyag – például a 16–17. századi kolostoralapítási feliratok – megerősíti, hogy a királyi udvar valóban kiemelt szerepet szánt a théraváda intézményeknek.

A **szangha** (szerzetesi közösség) szervezete a poszt-angkori időszakban fokozatosan hierarchikusabbá vált. A király nevezte ki a legmagasabb rangú szerzetesi elöljárókat, akik a kolostorok és a tartományi rendházak felett felügyeletet gyakoroltak. Ez a rendszer a thai és lao királyságokban is hasonlóan működött, és a khmer udvar a saját területén is a királyi hatalom eszközeként használta. A szerzetesi hierarchia csúcsán álló elöljárók az udvari életben is részt vettek, közvetítettek a király és a tartományok között, és a királyi krónikák szerint egyes válságos időszakokban politikai tanácsadóként is felléptek.

A szerzetesi fegyelem alapját a **vinaja** (a szerzetesi rend szabályzata) adta. A páli kánonban rögzített szabályok a szerzetesek számára előírták az alamizsnából való megélést, a személyes vagyon minimalizálását, a cölibátust és a rendszeres közösségi rítusok megtartását. A gyakorlatban azonban a khmer kolostorok helyzete ennél összetettebb volt. A kolostorok földekkel, raktárakkal, néha szolgálókkal is rendelkeztek, és a szerzetesi közösség gazdasági szerepe a falusi életben jelentős volt. A 17–18. századi európai utazók – portugál, holland, később francia megfigyelők – leírásai szerint a szerzetesek a falvak oktatási és írástudói központjaiként működtek, ugyanakkor a laikusokkal való anyagi kapcsolatuk néha feszültségeket is okozott. A szerzetesi renden belüli reformmozgalmak és irányzatok közötti viták a forrásokban ritkán dokumentáltak, de a későbbi, 19. századi reformtörekvések arra utalnak, hogy a fegyelem lazulása és a helyi szellemek tiszteletének beépülése a gyakorlatba régóta jelen lévő jelenség lehetett.

17.3.4 A khmer társadalom rétegződése és a kolostorhálózat

A poszt-angkori khmer társadalom szerkezetét a források hiányosan dokumentálják. A királyi krónikák elsősorban az udvari elit, a királyi család, a tartományi vezetők és a szerzetesi elöljárók viszonyait rögzítik, a falusi lakosság mindennapjairól alig beszélnek. A 16–17. századi európai utazók beszámolói ehhez képest értékes kiegészítést nyújtanak, de ezek is gyakran átszűrik a helyi viszonyokat a kereskedői vagy misszionáriusi érdekeken. A rendelkezésre álló adatok alapján a társadalom nagyjából a következő rétegekre tagolódott: a király és a királyi család; az udvari hivatalnokok és katonai vezetők; a tartományi elöljárók és helyi notabilitások; a szerzetesek; a falusi földművesek és halászok; a kereskedők és kézművesek; valamint a szolgai státuszú, adósság vagy hadifogság révén függő helyzetbe került személyek.

A szolgai státusz pontos természetét a történetírás vitatja. A nyugati források gyakran „rabszolgaságként” írják le, de a khmer és regionális terminológia többféle függőségi formát különböztetett meg: voltak adósság miatt szolgáló személyek, hadifoglyok és örökletes szolgálói csoportok. A modern „rabszolgaság” fogalom visszavetítése ezért félrevezető lehet. Az viszont dokumentált, hogy a poszt-angkori királyságban a szolgai státuszú emberek a kolostoroknak, a tartományi eliteknek és magának a királyi udvarnak is dolgozhattak, és a 19. századi francia gyarmati leírások szerint a társadalom jelentős részét tették ki. A pontos arányok nem ismertek.

A **kolostor** (khmerül: vat) a poszt-angkori khmer társadalom alapintézményévé vált. A falusi kolostorok nemcsak vallási helyek voltak, hanem oktatási, írástudói, közösségi és gazdasági központok is. A fiúk – és ritkábban a lányok – alapvető írás-olvasási ismereteket a kolostori iskolában szerezhettek; a szerzetesi közösség a páli és khmer nyelvű szövegek másolásával, a krónikák és jogi iratok őrzésével a helyi emlékezet letéteményeseként működött. A kolostorok földeket műveltek, alamizsnát gyűjtöttek, és a helyi közösségek ünnepeinek, rítusainak keretét adták. Ez a hálózat a királyi hatalomtól távol eső falvakban is biztosította a théraváda intézményeinek jelenlétét, és ezzel hozzájárult ahhoz, hogy a khmer nyelvű buddhista írásbeliség és a kolostori képzés a politikai központok pusztulása után is fennmaradjon.

A nők helyzetét a poszt-angkori társadalomban elsősorban európai utazók beszámolóiból és későbbi etnográfiai megfigyelésekből ismerjük. A 17. századi holland és portugál leírások szerint a khmer nők a kereskedelemben és a piaci életben jelentős szerepet játszottak, gyakran ők irányították a családi vagyont és a piaci árusítást. A házassági és öröklési gyakorlatban a nők relatíve kedvező helyzetét említik, bár ezek a beszámolók a saját kultúrájukból hozott előfeltevéseket is tükrözhetik. A társadalmi rangsor felső szintjein a nők elsősorban házassági kapcsolatokon keresztül vettek részt a hatalmi hálózatokban, a királyi udvar asszonyai pedig a dinasztikus politikában játszhattak szerepet. A falusi nők mindennapjairól a források alig beszélnek, ezért a történeti rekonstrukció itt nagy bizonytalansággal terhelt.

17.3.5 A théraváda vallás és a mindennapi élet

A théraváda buddhizmus a poszt-angkori társadalomban nem csupán az udvar és a szerzetesi elit ügye volt, hanem a mindennapi élet ritmusait is meghatározta. A falusi közösségek a holdnaptár szerint szervezték a mezőgazdasági munkát és az ünnepeket, és ezekbe a kolostori rítusok szervesen beépültek. Az esős évszak elvonulása, a termés betakarítása, a halottak emlékezete és a szerzetesek alamizsnagyűjtése mind alkalmat adtak a közösség és a szangha közötti kapcsolat megerősítésére. A **kathen** (a szerzeteseknek adományozott ruhák ünnepe) és más adományozási rítusok a laikusok számára az érdemszerzés legfontosabb alkalmait jelentették.

A théraváda tanítás a laikus hívők számára elsősorban az **érdemszerzés** (páli: puñña) gyakorlatára összpontosított. Az adományozás, az erkölcsi fogadalmak megtartása és a meditáció – legalábbis az előírt ideál szerint – a jobb újjászületéshez vezethetett. A helyi vallási gyakorlat azonban ennél rétegzettebb volt: a szellemházak, a védőszellemek, az ősök tisztelete és a termékenységi rítusok továbbra is a mindennapi vallásosság részét képezték. A hindu eredetű kozmológia – például a Meru-hegy köré szervezett világkép – a népi vallásosságban és a királyi szertartásokban egyaránt tovább élt. A théraváda szerzetesek és a helyi rituális szakemberek – akiket a források különböző neveken említenek – gyakran párhuzamosan működtek ugyanabban a faluban, és a lakosság őket nem feltétlenül különálló „vallások” képviselőiként, hanem a természetfölötti világgal való kapcsolat különböző specialistáiként tartotta számon.

A királyi udvar vallási élete a 16–18. században a théraváda rítusok és a régebbi udvari hagyományok keveredését mutatja. A királyi szertartások – így a koronázás, az uralkodói fogadalmak, a királyi eke szántása – théraváda szerzetesek részvételével zajlottak, de megtartották a hindu és helyi szellemi elemeket is. A királyi legitimáció tehát nem egyszerűen „buddhista” volt, hanem több forrásból táplálkozott: a dhammaradzsa-eszmény, a régi dévarádzsa-hagyomány töredékei és a helyi védőszellemekkel fenntartott kapcsolat együttesen adták az uralkodói tekintély alapját. Ezt az összetettséget érdemes figyelembe venni, amikor a gyarmati kor előtti Kambodzsáról beszélünk.

17.3.6 Források és bizonytalanságok

A poszt-angkori khmer vallás- és társadalomtörténet rekonstrukciója többféle forrástípusra támaszkodik, amelyek mindegyike saját korlátokkal rendelkezik.

Az elsődleges források közé tartoznak a **feliratok**, amelyek azonban a 13. század után jelentős számban csökkennek, és a 15–18. századból sokkal kevesebb epigráfiai emlék maradt fenn, mint az angkori korból. A fennmaradt feliratok egy része királyi kolostoralapításokat, adományokat és szerzetesi elöljárók kinevezését rögzíti, de a társadalom szélesebb rétegeiről alig tudósít. A **khmer királykrónikák** (gyakran a 19. században összeállított másolatokban ismertek) a királyi udvar eseményeit és a dinasztikus viszonyokat beszélik el, de szerkesztésük ideológiai célokat szolgált, és a korai időszakra vonatkozó adataik gyakran ellentmondásosak. A **páli nyelvű vallási szövegek** és kolostori kéziratok a théraváda tanításának és a szerzetesi fegyelemnek a normatív keretét mutatják, de a tényleges gyakorlatról csak közvetve tájékoztatnak.

Az **európai utazók és misszionáriusok** beszámolói a 16. század végétől kezdve egyre több adalékot nyújtanak a khmer társadalomról. A portugál, holland, spanyol és később francia források leírják a fővárosokat, a királyi udvart, a kolostorokat, a piacokat és a nők szerepét. Ezek a szövegek azonban a kereskedői és térítői érdekek, a nyelvi korlátok és a saját kulturális előfeltevések miatt kritikával kezelendők. A 19. századi francia gyarmati leírások és közigazgatási jelentések ugyan részletesebbek, de már a gyarmati hatalomgyakorlás kontextusában születtek, és gyakran a „hanyatló” khmer társadalom képét vetítették vissza a múltba.

A legfontosabb bizonytalanságok a következők:

- A théraváda térhódításának pontos időrendje és okai vitatottak; a rendelkezésre álló források nem teszik lehetővé egyetlen, egyértelmű folyamatábra megrajzolását.
- A poszt-angkori társadalom rétegződésének rekonstrukciója nagyban támaszkodik későbbi etnográfiai megfigyelésekre, ami a korábbi évszázadokra való visszavetítés kockázatát hordozza.
- A szolgai státuszú népesség arányára és helyzetére vonatkozó becslések a források eltérő terminológiája és a megbízható népszámlálások hiánya miatt nem tekinthetők pontosnak.
- A királykrónikák dinasztikus adatai – különösen a 15–16. századra vonatkozóan – gyakran ellentmondásosak, ezért a királyok uralkodási évszámaiban is lehetnek bizonytalanságok.
- A thai és lao hatás mértékének megítélése máig vita tárgya; a nemzeti történetírások eltérő hangsúlyai miatt a kérdést több szempontból, attribúcióval kell kezelni.

Ami biztosnak tekinthető, az a théraváda intézményeinek fokozatos megerősödése, a kolostorhálózat falusi jelenléte és a király vallási pártfogó szerepének központi helye a poszt-angkori korszakban. A részletek azonban gyakran rekonstrukciók, amelyeket a forrástípus és a bizonytalanság jelzésével kell bemutatni.

17.3.7 Rövid összefoglaló

- A théraváda buddhizmus a 13–14. századtól fokozatosan vált meghatározóvá a khmer területeken, felváltva az angkori udvari hinduizmus és mahájána buddhizmus korábbi dominanciáját.
- A théraváda térhódítása nem egyetlen rendelethez köthető, hanem hosszú, többközpontú folyamat volt, amelyben a mon, thai és lao közvetítés, valamint a khmer udvar saját intézményépítése egyaránt szerepet játszott.
- A poszt-angkori királyság a **dhammaradzsa**-eszmény szerint szervezte a vallási életet: a király a szangha pártfogója, a kolostorok alapítója és a szerzetesi hierarchia felügyelője volt.

- A **szangha** a királyi hatalom támogatásával hierarchikus szervezetté vált, ugyanakkor a falusi kolostorok az oktatás, az írásbeliség és a közösségi élet központjaiként a társadalom széles rétegeihez is eljutottak.
- A khmer társadalom rétegzett volt: a királyi elit, a tartományi vezetők, a szerzetesek, a földművesek, a kereskedők és a szolgai státuszú közösségek együtt éltek, de a pontos arányok és a szolgai státusz természete vitatott.
- A théraváda vallás a mindennapi életben összefonódott a helyi szellemhittel és a korábbi kozmológiai elemekkel; a mai kambodzsai vallásgyakorlat kettőssége ebben a hosszú folyamatban gyökerezik.
- A források – feliratok, királykrónikák, európai beszámolók – hiányosak és részben érdekeltek, ezért a poszt-angkori társadalomról alkotott képünk több ponton rekonstrukció, nem dokumentált tény.

17.3.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen forrástípusok alapján rekonstruálható a théraváda térhódítása a poszt-angkori Khmer Királyságban, és miért nem lehet egyetlen forrásra támaszkodni?
2. Hasonlítsa össze a dévarádzsa-eszményt és a dhammaradzsa-eszményt! Milyen következményei lehettek a különbségnek a királyi legitimációra és a szerzetesi rendre?
3. Milyen szerepet játszott a thai és lao közvetítés a khmer théraváda intézményesülésében, és miért vitatott ennek a hatásnak a megítélése?
4. Milyen gazdasági, oktatási és közösségi funkciókat láttak el a falusi kolostorok a poszt-angkori társadalomban?
5. Miért problematikus a „rabszolgaság” kifejezés visszavetítése a poszt-angkori szolgai státuszú közösségekre?

17.4 A 15–18. századi hanyatlás és a szomszédok

A 15–18. századi hanyatlás és a szomszédok

A 15. század közepétől a 19. század elejéig tartó időszakot a kambodzsai történetírás hagyományosan a hanyatlás, a „sötét korszak” vagy a felbomlás időszakaként tartotta számon. Ez a kép azonban részben maga is történeti konstrukció: a 19. századi francia gyarmati történetírás és a későbbi nemzeti történetírás egyaránt arra használta, hogy Angkor fénykorát a hanyatlás sötét háttere előtt mutassa fel. A mai történettudomány óvatosabban fogalmaz: a 15. század utáni évszázadok nem egyszerűen egy birodalom végét, hanem átalakulását, a politikai és gazdasági súlypont áthelyeződését jelentették. A korábbi, rizstermelésre és a nagy szárazföldi hálózatokra épülő Angkor-központú állam helyét fokozatosan a tengeri kereskedelemhez jobban kapcsolódó, folyó menti politikai központok vették át. A szomszédos hatalmak – a nyugati oldalon az Ayutthaya Királyság, illetve utódállamai, keleten pedig a vietnámi államok – nyomása azonban valóban egyre szűkebb mozgásteret hagyott a khmer udvarnak, és a 19. század elejére Kambodzsa állami önállósága ténylegesen a megszűnés határára került. Ebben az alfejezetben azt követjük nyomon, hogyan alakult ki ez a kettős – siámi és vietnámi – függőség, miközben figyelünk arra is, hogy a hanyatlás narratívája mögött milyen forrásproblémák és értelmezési viták húzódnak meg.

17.4.1 Az Angkor utáni átmenet: a főváros költözése és a tengeri kereskedelem

Az Angkor utáni időszak első nagy kérdése az, hogy miért és hogyan veszítette el az a város a politikai központ szerepét. A hagyományos elbeszélés szerint az ayutthayai sereg 1431-ben vagy 1432-ben elfoglalta és kifosztotta Angkort, ami után a khmer udvar kénytelen volt délre, a mai Phnom Penh környékére költözni. Ez az esemény a kambodzsai és siámi krónikákban egyaránt kitüntetett helyet kapott, és sokáig a korszak fordulópontjának számított. A régészeti és környezettörténeti kutatások azonban árnyalják ezt a képet. Az Angkor térségét érintő vízgazdálkodási rendszerek – a híres baray-víztározók és csatornák – már a 14. század folyamán a karbantartás jeleit mutatták, ami arra utal, hogy a város politikai és gazdasági szerepe fokozatosan, több évtized alatt gyengült, nem pedig egyetlen katonai katasztrófa következtében szűnt meg. Az is bizonyított, hogy a kereskedelmi kapcsolatok átalakulása – a kínai tengeri kereskedelem növekedése és a déli folyami útvonalak felértékelődése – már a 13–14. században a délebbre fekvő kikötővárosok javára mozdította el a súlypontot.

Ebben a folyamatban a khmer udvar három nagy központot használt egymás után, illetve olykor párhuzamosan: előbb a Phnom Penh környéki területet, amely a Mekong és a Tonlé Sap találkozásánál ellenőrizte a belső és a tengeri kereskedelem útjait, majd a 16. században **Lovek** (khmerül:) városát a Tonlé Sap folyó partján, végül a 17. század elejétől **Oudong** (Udong, khmerül:) települést. E központok nem rendelkeztek Angkor monumentális építészetével, de stratégiai helyzetük a folyami kereskedelem, a külföldi kereskedőközösségek – kínaiak, malájok, japánok, később portugálok és hollandok – jelenléte és a terménybegyűjtés szempontjából kedvezőbb volt. A tengeri kereskedelem felértékelődését mutatja, hogy a 16. századi portugál és spanyol források Lovekben és környékén élénk piaci tevékenységet, fegyver- és áruforgalmat írnak le. Ez az átalakulás nem szüntette meg a királyi hatalom szakrális jellegét, amely az előző alfejezetben tárgyalt theraváda buddhista világképhez kapcsolódott, de a király szerepét egyre inkább a kereskedelmi hálózatok és a katonai védelem megszervezésének feladataival kapcsolta össze.

Fontos hangsúlyozni, hogy a dél felé húzódás nem jelentette a lakosság teljes elvándorlását az északi területekről. A mai Kambodzsa északi és nyugati tartományai továbbra is sűrűn lakottak maradtak, és az Angkor környéki vallási központok – különösen a buddhista szenthelyek – részben megőrizték jelentőségüket. A hanyatlás tehát nem egyenlő az elnéptelenedéssel; sokkal inkább a politikai központ áthelyeződését és a hatalom átstrukturálódását jelenti.

17.4.2 A siámi nyomás és a khmer udvar a 16–17. században

A 16. század derekától a siámi Ayutthaya Királyság a khmer politika meghatározó külső szereplőjévé vált. Ayutthaya hódító törekvései mögött több tényező állt: egyrészt a hagyományos ellenségkép, amely az angkori idők óta a két állam közötti háborúkban gyökerezett, másrészt a munkaerő megszerzésének igénye. A siámi (thai) államok hódításaik során rendszeresen nagy számú embert telepítettek át a meghódított területekről, mert a munkaerő, nem pedig a terület volt a legfontosabb erőforrás. A kambodzsai és siámi krónikák egyaránt beszámolnak ilyen kényszertelepítésekről: khmer kézművesek, földművesek és hivatalnokok kerültek Ayutthaya területére, ami tovább gyengítette a khmer állam emberi és gazdasági erőforrásait.

A khmer udvar számára a siámi nyomás nem csupán katonai fenyegetést jelentett, hanem belső politikai törésvonalat is. Az elitek egy része a siámi befolyás elfogadásában látta a túlélés zálogát, míg mások a teljes függetlenség megőrzéséért küzdöttek. E kettősség a királyi trónutódlási vitákban állandóan tetten érhető. A siámi udvar gyakran avatkozott be a khmer trónviszályokba, saját jelöltjeit támogatva, ami a khmer politikai elit további megosztottságához vezetett. 1594-ben az ayutthayai sereg elfoglalta Loveket, ami a 16. századi khmer állam legsúlyosabb katonai

vereségének számított. A krónikákban ezt az eseményt a királyi jelvények – a szent kard és a feliratok – elhurcolásával kapcsolták össze, ami szimbolikusan a királyi hatalom megalázását jelentette. A történettudomány azonban óvatosan kezeli ezt a képet is: a Lovek elestét követően a khmer udvar nem szűnt meg, hanem Oudongban folytatta működését, és a királyság intézményei – a buddhista szerzetesrend, a hivatalnoki hierarchia, a hűbéri viszonyrendszer – tovább éltek.

A 17. század elején a khmer udvar egyik legfontosabb stratégiája az volt, hogy a siámi nyomást a vietnámi kapcsolat erősítésével ellensúlyozza. Ennek jellegzetes példája **Csettha (Chey Chettha) király** esete, aki 1618 körül lépett trónra, és 1620 táján feleségül vett egy vietnámi hercegnőt a déli Nguyễn család udvarából. A házasság politikai értelme világos: a khmer udvar a keleti szomszéd támogatását kereste a nyugati fenyegetéssel szemben. A vietnámi források ezt a szövetséget saját déli terjeszkedésük (nam tiến – „déli előrenyomulás") keretében értelmezték, és a házasságot annak jeleként mutatták be, hogy a khmer király elismerte a vietnámi felsőbbséget. A khmer krónikák ugyanezt az eseményt a két uralkodóház közötti egyenrangú szövetségként írják le. Ez a forráskülönbség jól mutatja, hogy ugyanazt a politikai eseményt a különböző udvari hagyományok eltérően emlékeztették meg.

A Csettha-féle vietnámi kapcsolat hosszú távú következményei súlyosak voltak. A vietnámi udvar a házasság és a katonai támogatás fejében lehetőséget kért és kapott arra, hogy vietnámi telepeseket küldjön a Mekong-delta északi peremére, a mai Saigon (vietnámi nevén Ho Si Minh-város) környékére. A vietnámi adminisztráció ekkor még nem terjeszkedett a delta egészére, de a telepesek jelenléte megteremtette a későbbi területi átalakulás alapjait. A khmer források ezt a folyamatot fokozatos behatolásként írják le, míg a vietnámi krónikák a műveletlen mocsarak „betelepítésének" civilizációs küldetését hangsúlyozzák. A mai történettudomány mindkét narratívát forrásnak tekinti, de felhívja a figyelmet arra, hogy a Mekong-delta a 17. században nem lakatlan terület volt: khmer, csam és más közösségek lakták, akik a delta vízgazdálkodására épülő mezőgazdaságot és kereskedelmet folytattak.

17.4.3 A vietnámi előrenyomulás és a Mekong-delta elvesztése

A Mekong-delta fokozatos vietnámi ellenőrzés alá kerülése a 17–18. század legnagyobb területi és demográfiai átalakulása a régióban. A folyamat több szakaszban zajlott, és nem írható le egyszerűen katonai hódításként: a demográfiai bevándorlás, a helyi adminisztráció kiépítése és a helyi elitek átpártolása egyaránt szerepet játszott benne.

Az 1670-es években a kínai Ming-dinasztia bukása után több ezer kínai menekült érkezett a Mekong-delta vidékére. E közösségek egy része a khmer udvar engedélyével telepedett le, mások a vietnámi Nguyễn igazgatás alatt működő területekre. A kínai telepesek közül sokan kereskedőként, kézművesként és rizstermelőként illeszkedtek be a delta gazdaságába. Történeti szerepük kettős volt: egyrészt erősítették a delta gazdasági fejlődését és a tengeri kereskedelmi hálózatokat, másrészt jelenlétük a vietnámi adminisztráció számára további ürügyet adott a terület ellenőrzésének kiterjesztésére.

A vietnámi terjeszkedés döntő szakasza a 17. század végén és a 18. század elején zajlott. A Nguyễn család – amely a vietnámi állam déli részét uralta – fokozatosan saját közigazgatási egységeket hozott létre a delta területén. A khmer udvar ezt a folyamatot nem tudta katonailag megakadályozni, mert erőforrásait a siámi nyomás és a belső viszályok kötötték le. A delta khmer lakossága részben a vietnámi adminisztráció alatt maradt – e közösségből alakult ki a későbbi **khmer krom** („alsó khmer") identitás –, részben pedig északabbra, a mai Kambodzsa határain belülre vándorolt. A demográfiai és területi változásokról szóló becslések nagyon bizonytalanok: a 18. századi népszámlálások nem a mai értelemben vett népességösszeírások voltak, hanem adóbevallási jegyzékek, amelyek a tényleges lakosságot csak részben tükrözik.

A historiográfiai vita itt is éles. A vietnámi nemzeti történetírás a nam tiến folyamatát a vietnámi állam szerves terjeszkedéseként, a művelt földterület növeléseként és a déli határ biztosításaként mutatja be. A kambodzsai történetírás ezzel szemben a Mekong-delta elvesztését a khmer állam területi integritásának legnagyobb csapásaként értékeli, és a vietnámi terjeszkedés erőszakos, a helyi lakosság jogait sértő jellegét hangsúlyozza. A mai nemzetközi szakirodalom egyik álláspontot sem teszi magáévá feltétel nélkül, hanem a folyamat összetettségét, a demográfiai, igazgatási és politikai tényezők együttes hatását elemzi. Tény, hogy a 18. század végére a Mekong-delta nagyobb része vietnámi közigazgatás alatt állt, és hogy ez a terület ma is Vietnam részét képezi, ahol jelentős khmer kisebbség él.

17.4.4 A kettős függőség kora: Kambodzsa a Sziám és Vietnám közötti ütközőzónában

A 18. század második felében Kambodzsa politikai helyzete tovább romlott. A khmer udvar immár nem csupán két erős szomszéd közé szorult, hanem azok egymás közötti konfliktusai is rajta csapódtak le. A század végén a vietnámi Tây Sơn-felkelés (1771–1802) megdöntötte a Nguyễn család hatalmát, majd a Tây Sơn hadsereg a khmer területeken is végigvonult. Ezzel párhuzamosan a siámi állam – amely 1782-ben a Chakri dinasztia uralma alatt új fővárost, Bangkokot épített ki – szintén beavatkozott a khmer politikába. A khmer udvar kénytelen volt lavírozni a két hatalom között, miközben mindkét oldal a saját jelöltjét igyekezett a trónra ültetni.

A korszak legfontosabb khmer uralkodója **Ang Eng (Ang Eng)** király, illetve fia, **Ang Csan (Ang Chan)** volt. Ang Eng az 1780-as években fiatalon került a siámi udvarba, ahol nevelkedett, és csak a siámi támogatás birtokában térhetett vissza a khmer trónra. Ez a gyakorlat – a trónörökös túszként tartása a szomszédos udvarban – a korszakban általános volt, és jól mutatja a khmer állam alárendelt helyzetét. Ang Eng halála után a khmer trónutódlás újra vita tárgyává vált. A siámi udvar az egyik herceget, a vietnámi udvar a másikat támogatta, és Kambodzsa területe a két hatalom közötti felosztás tárgya lett. A siámi és vietnámi hadseregek váltakozva vonultak be az országba, és a helyi elitek kénytelenek voltak hol az egyik, hol a másik oldal mellé állni.

Ang Csan (Ang Chan) 1806 körüli trónra lépése után a khmer udvar formálisan mind Sziám, mind Vietnám hűbérének ismerte el a királyt. A kettős függőség – a történetírásban gyakran „kettős hűbériségként” emlegetett viszony – azt jelentette, hogy a khmer uralkodó adót fizetett és hűségesküt tett mindkét felsőbbség felé, miközben tényleges mozgástere minimálisra szűkült. A helyzet évtizedekig fennállt, és a 19. század első felében tovább súlyosbodott. A vietnámi udvar – amely 1802 után újraegyesítette az országot, és Gia Long császár néven a Nguyễn dinasztia uralmát állította helyre – egyre inkább közvetlen igazgatás alá vonta Kambodzsát. A vietnámi hivatalnokok a khmer adminisztrációban is megjelentek, és a vietnámi udvar a khmer királyi családot is igyekezett ellenőrzése alatt tartani. A siámi udvar eközben tovább fenntartotta befolyását a nyugati tartományokban.

Az 1830-as évekre a vietnámi nyomás olyan mértékűvé vált, hogy a khmer állam fennmaradása nyíltan kérdésessé vált. A vietnámi udvar egyes iratai már a khmer terület tartományként való bekebelezésének lehetőségét fontolgatták. A khmer lakosság és a szerzetesek körében ekkoriban több, a vietnámi uralom elleni felkelés robbant ki. E felkeléseket a vietnámi források lázadásként, a khmer hagyomány pedig a nemzeti ellenállás megnyilvánulásaként tartja számon. A két értelmezés közötti különbség nem csupán nyelvi kérdés: a történeti értékelés attól függ, hogy a korszak khmer társadalmának politikai identitását hogyan rekonstruáljuk. A modern nemzeti történetírás szerint ezek a felkelések a khmer nemzeti tudat korai megnyilvánulásai voltak; más

kutatók szerint a felkelések alapvetően a vallási és helyi autonómiák védelméről szóltak, nem pedig a modern értelemben vett nemzeti állam megteremtéséről.

A khmer udvar a korszak végén már nem rendelkezett önálló külpolitikával, és a belső igazgatásban is a szomszédos hatalmak akarata érvényesült. A 19. század közepén, **Ang Duong (Ang Duong)** király uralkodása idején (1841–1860) a khmer állam továbbra is a siámi és vietnámi befolyás ütközőzónájában élt, de Ang Duong képes volt arra, hogy manőverezzen a két hatalom között, és időszakosan erősítse a khmer udvar autonómiáját. Uralkodása alatt a khmer udvar kapcsolatba lépett a francia katolikus misszionáriusokkal és a francia gyarmati hatóságokkal is, ami később a francia protektorátus létrejöttének egyik előzménye lett. Ez azonban már a gyarmati korszakhoz vezető út nyitánya, amelyet a következő fejezetek tárgyalnak.

17.4.5 Források és bizonytalanságok

A korszak rekonstrukciója több, egymástól igen eltérő forrástípusra támaszkodik. A **kambodzsai királykrónikák** (a Rājava śa hagyománya) az uralkodók származását, a trónutódlást, a vallási alapításokat és a főbb háborúkat rögzítik, de kronológiájuk gyakran bizonytalan, és az eseményeket a buddhista világkép keretében értelmezik. A **siámi krónikák** (Phongsawadan) és a **vietnámi hivatalos történeti művek** (különösen a Đại Nam thực lục – „A Nagy Dél valóságos feljegyzései”) ugyanazokat az eseményeket saját udvari szempontjukból beszélik el. A három hagyomány összehasonlítása termékeny, de egyben nehéz vállalkozás: a dátumok eltérnek, a szereplők megnevezése sem egységes, és a motivációk leírása mindig az adott udvar ideológiai érdekeit szolgálja.

A **európai források** – portugál, spanyol, holland és francia kereskedelmi jelentések, misszionáriusi levelek, utazók beszámolói – a 16. századtól egyre nagyobb számban állnak rendelkezésre. Ezek a források értékesek, mert olyan részleteket rögzítenek, amelyeket az udvari krónikák figyelmen kívül hagynak: a kikötők forgalmát, a piaci árakat, a helyi közösségek mindennapjait, a járványokat és a természeti katasztrófákat. Ugyanakkor az európai szerzők nyelvi, vallási és kulturális korlátai jelentősek: gyakran félreértették a helyi viszonyokat, a buddhista szertartásokat, a királyi udvar szertartásrendjét. A misszionáriusok beszámolói pedig a katolikus térítés szempontjából rögzítették az eseményeket, ami befolyásolta értékelésüket.

A legnagyobb bizonytalanság a demográfiai adatok területén áll fenn. A korszakból nem állnak rendelkezésre megbízható népességösszeírások; a különböző becslések széles tartományban szóródnak. A hadjáratok áldozatairól, az áttelepítések számairól és a Mekong-delta etnikai összetételének változásairól szóló állítások ezért mindig csak becslésként kezelhetők.

A „hanyatlás” fogalma maga is vitatott. A mai történettudomány egy része azt hangsúlyozza, hogy a poszt-Angkor korszakban a khmer állam nem egyszerűen zsugorodott, hanem átalakult: a tengeri kereskedelemhez való alkalmazkodás, a főváros délebbre költözése és a külföldi kereskedőközösségek integrálása a korszak sajátos modernizációjának tekinthető. Más kutatók szerint a katonai vereségek, a területi veszteségek és a szomszédos hatalmak beavatkozása egyértelműen a birodalmi struktúra felbomlását jelzik. A két értelmezés nem zárja ki egymást: az átalakulás és a veszteség egyszerre lehetett jelen.

17.4.6 Rövid összefoglaló

- A hagyományos „hanyatlás” narratíva részben történeti konstrukció; a 15. század utáni időszak átalakulásként is leírható, amelyben a politikai és gazdasági súlypont a tengeri kereskedelem felé mozdult el.

- Az ayutthayai sereg 1431/1432-es Angkor elleni támadása fontos esemény, de a város szerepének gyengülése korábban, több tényező együttes hatására kezdődött.
- A khmer udvar a 16–17. században Lovek, majd Oudong központtal működött; a siámi nyomás ellen időnként vietnámi szövetséget keresett, ami hosszú távon a vietnámi befolyás növekedését hozta.
- A Mekong-delta fokozatosan vietnámi ellenőrzés alá került a 17–18. században; ez a folyamat demográfiai, igazgatási és katonai elemeket egyaránt tartalmazott.
- A khmer lakosság egy része a delta területén maradt és khmer krom közösségként élt tovább; mások északabbra vándoroltak.
- A 18. század végétől Kambodzsa kettős – siámi és vietnámi – függőségben élt; a trónutódlás, a külpolitika és a belső igazgatás a szomszédos hatalmak ellenőrzése alatt állt.
- A 19. század elején a vietnámi nyomás a khmer állam önállóságának megszűnésével fenyegetett; a korszak végén Ang Duong király a francia kapcsolatok révén próbálta bővíteni a mozgásteret, ami a későbbi gyarmati korszakhoz vezető út egyik előzménye lett.

17.4.7 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan változott a khmer állam gazdasági és politikai központja az Angkor utáni időszakban, és miért nem írható le ez egyszerűen „hanyatlásként”?
2. Milyen szerepet játszott a siámi Ayutthaya Királyság a khmer politika alakításában a 16–17. században, és hogyan kapcsolódott ez a khmer udvari elitek belső megosztottságához?
3. Mutassa be a Mekong-delta vietnámi ellenőrzés alá kerülésének folyamatát a 17–18. században! Milyen forrásproblémák nehezítik a folyamat pontos rekonstrukcióját?
4. Mit jelentett a „kettős hűbériség” Kambodzsa számára a 18–19. század fordulóján, és hogyan tükröződött ez a khmer uralkodók, például Ang Csan és Ang Duong politikájában?
5. Hasonlítsa össze a khmer, siámi és vietnámi krónikák értékét és korlátait a korszak történetének rekonstrukciójában! Milyen szerepet játszanak az európai források ebben a folyamatban?

18 Kambodzsa a francia gyarmati korban

18.1 A francia protektorátus

Az előző alfejezetben bemutatott 15–18. századi hanyatlás következtében Kambodzsa a 19. század közepére Sziám és Vietnám közötti ütközőzónává vált: a királyi hatalom meggyengült, a tartományok egy része idegen ellenőrzés alá került, és a kambodzsai udvar fennmaradása gyakran külső támogatóktól függött. A francia protektorátus 1863-as kialakulása ezt a törékeny helyzetet használta ki, és egyszerre jelentett kambodzsai reményt a szomszédos nyomással szemben, illetve egy új, immár európai gyarmati ellenőrzés kezdetét. A protektorátus jogi formája elvileg megőrizte a khmer királyság belső autonómiáját, de a tényleges francia gyakorlat néhány évtized alatt szinte teljesen átalakította a királyi hatalom működését, az igazgatást és a társadalom széles rétegeinek életét.

18.1.1 A protektorátus létrejötte (1863)

A francia érdeklődés Kambodzsa iránt szorosan összefüggött a dél-vietnami terjeszkedéssel. A franciák 1859-ben elfoglalták Saigont, 1862-ben pedig megszerezték a hat dél-vietnami tartományt, amelyből **Kohin-kína** (Cochinchine) gyarmata létrejött. Innen a Mekong folyó mentén reméltek utat találni Kína felé, és Kambodzsa stratégiai jelentőséget kapott. A khmer udvarban ekkor **Norodom** király (Norodom) uralkodott, aki 1860-ban lépett trónra. Hatalma azonban gyenge volt: féltestvére, **Szi Votha** (Si Votha) lázadást szított, a sziámi befolyás erős volt, és a királyi udvar a sziámi érdekeket szolgáló **Ong Duong** (Ang Duong) király halála után átmeneti válságot élt át. Norodom trónra lépését Sziám is támogatta, de ugyanakkor adófizetésre kötelezte Kambodzsát.

A francia hajóraj 1863 nyarán, **Pierre-Paul de La Grandière** tengernagy vezetésével bemutatót tartott a kambodzsai partoknál. A nyomásgyakorlás hatására Norodom 1863. augusztus 11-én aláírta a protektorátusi szerződést, amely Franciaországot Kambodzsa védelmezőjévé tette. A szerződés értelmében a király elfogadta a francia védelmet, beleegyezett, hogy külkapcsolatait Franciaország irányítja, engedélyezte francia rezidens állomásoztatását, és szabad vallásgyakorlatot biztosított a francia állampolgároknak. Az aláírást sziámi tiltakozás követte, mert Sziám magát tekintette Kambodzsa hűbérurának, de a francia katonai fölény és a diplomáciai tárgyalások 1867-re rendezték a helyzetet. Az 1867-es francia–sziámi szerződésben Sziám elismerte a francia protektorátust Kambodzsa felett, cserébe Franciaország lemondott a korábban sziámi befolyás alatt álló nyugati kambodzsai tartományokról: **Battambang**, **Sziemreap** (Siem Reap) és **Sziszophon** (Sisophon) területeiről. Ez a területi engedmény hosszú időre csökkentette a kambodzsai királyság területét, és a khmer emlékezetben később a gyarmati korszak árulásaként rögzült.

18.1.2 Az 1884-es reform és az 1885–1886-os felkelés

A protektorátus első két évtizedében a francia jelenlét korlátozott maradt; a rezidens elsősorban a külügyeket és a francia állampolgárok ügyeit felügyelte, a belső igazgatás nagyobb részt a királyi

adminisztráció kezében maradt. Ez a helyzet azonban nem felelt meg a gyarmati bürokrácia terjeszkedési logikájának. 1884 júniusában, **Jules Ferry** francia miniszterelnök utasítására, a francia hatóságok új egyezményt kényszerítettek ki Norodom királytól. A dokumentum a királyi hatalom radikális korlátozását írta elő: a király engedélye nélkül nem hozhatott törvényt, az adókat a francia hatóságok ellenőrzése alá helyezték, a kambodzsai adminisztrációt francia tanácsadók felügyelete alá rendelték, és a tartományi vezetőket is a rezidens javaslatára nevezték ki. Norodom kezdetben vonakodott aláírni, de a francia katonai nyomásnak engedett. A szerződés pontos dátumát a források eltérően adják meg; a legtöbb szakmunka 1884. június 17-ét említi.

Az új egyezmény ellen széles körű felkelés tört ki 1885 elején. A lázadás vezetői között a királyi család tagjai, így **Szi Votha** herceg is szerepeltek; a résztvevők között parasztok, buddhista szerzetesek és helyi tisztségviselők egyaránt voltak. A felkelés hátterében az adóterhek, a francia beavatkozás elleni ellenállás és a királyi hatalom megmentésének reménye állt. A francia gyarmati hadsereg két év alatt, gyakran igen brutális eszközökkel verte le a mozgalmat. A katonai műveletek során egész falvakat pusztítottak el, és a résztvevőket tömegesen végezték ki vagy deportálták. Az áldozatok számára a történetírás nem ad megbízható becslést, mivel a francia jelentések gyakran alulbecsülték a veszteségeket, a khmer források pedig a későbbi nemzeti narratívában idealizálták a felkelést. A felkelés leverése után a francia hatóságok formálisan visszavonták az 1884-es egyezmény néhány legradikálisabb rendelkezését, de a gyakorlatban a királyi hatalom soha többé nem nyerte vissza korábbi súlyát. Norodom uralkodása a francia igazgatás fokozatos térnyerésének időszaka lett.

18.1.3 Kambodzsa az Indokínai Unióban

1887-ben Franciaország létrehozta az **Indokínai Uniót** (Union indochinoise), amelybe **Kambodzsa**, **Annam**, **Tonkin** és **Kohin-kína** tartozott; Laosz csak 1893-ban csatlakozott. Az unió élén a francia **főkormányzó** (gouverneur général) állt, aki Hanoiban székelt, és a párizsi gyarmatügyi minisztérium alá tartozott. A főkormányzó felügyelte a protektorátusok és gyarmat közös költségvetését, vámszabályait, közmunkáit és katonai ügyeit. Kambodzsa a francia Indokína egyik perifériku s tagja lett: gazdasági jelentősége a kezdeti évtizedekben messze elmaradt a vietnámi területekétől, de stratégiai szerepe a Mekong és a Tonlé Sap (Tonie Sap) vízrendszer miatt fontos maradt.

A protektorátus jogi helyzete eltért a közvetlen gyarmatként kormányzott Kohin-kínáétól. Kambodzsa formálisan megőrizte királyát, kormányát és törvénykezésének egy részét, ám a francia **rezidens** (résident supérieur) gyakorlatilag a legfőbb végrehajtó hatalmat jelentette. A rezidens mellett kialakult a francia **protektorátusi adminisztráció**, amely fokozatosan átvette az adóztatás, az igazságszolgáltatás és a közbiztonság irányítását. A kambodzsai miniszterek és tartományi vezetők gyakran csak formálisan őrizték meg tisztségüket; a döntéseket francia tisztségviselők készítették elő, és a király hozzájárulása sokszor puszta formalitássá vált.

18.1.4 A francia gyarmati igazgatás szerkezete

A protektorátusi adminisztráció kiépítése a 19. század végén és a 20. század elején fokozatosan történt. A rezidens alá tartozott a **protektorátus közigazgatási tanácsa**, amelyben francia és kambodzsai tisztviselők egyaránt részt vettek, de a döntő szót a franciák birtokolták. A tartományok élére **kambodzsai kormányzók** (chauvay srok) kerültek, akiket a király nevezett ki, ám tényleges hatalmukat a melléjük rendelt francia **tartományi tanácsadók** (résidents provinciaux) korlátozták. A járási és falusi szintű adminisztrációban a hagyományos khmer tisztségviselők maradtak, de az adószedés és a rendfenntartás területén egyre inkább a francia ellenőrzés érvényesült.

A francia igazgatás egyik legfontosabb újítása az **adórendszer** központosítása volt. A protektorátus előtt az adókat a tartományi elitek szedték be, és a királyi kincstárba befolyó összeg bizonytalan volt. A franciák bevezették a **fejadót** (impôt personnel), amelyet évente minden felnőtt férfira kivetettek, és amelyet állami hivatalnokok gyűjtöttek be. Az adóbevételek a francia gyarmati költségvetésbe kerültek, és elsősorban a protektorátus fenntartására, az adminisztráció fizetésére és a közmunkákra fordították. Az adóterhek gyakran súlyosak voltak, és a behajtás során a francia hivatalnokok és a kambodzsai alsóbb tisztségviselők egyaránt visszaéléseket követtek el. A khmer paraszti társadalom számára a gyarmati adóztatás a hagyományos szolgáltatásokhoz képest ridegebb és kiszámíthatatlanabb terhet jelentett.

A **korvé** (corvée) rendszere, vagyis a kötelező közmunka, a francia gyarmati állam kiépítésének másik alappillére volt. A felnőtt férfi lakosságtól évente meghatározott számú munkanapot követeltek utak, hidak, csatornák és közigazgatási épületek építésére. A munkakötelezettség alóli megváltás pénzben is lehetséges volt, ami a tehetősebb rétegeket mentesítette, a szegényebb parasztokat viszont aránytalanul sújtotta. A korvé gyakran brutális körülmények között zajlott; a rossz élelmezés, a betegségek és a bántalmazások miatt sok munkás meghalt vagy menekült. A francia gyarmati jelentésekben a korvét a modernizáció eszközeként tüntették fel, de a helyi lakosság tapasztalata szerint a hagyományos uralkodói szolgáltatásokhoz képest is terhesebb volt, mert a francia adminisztráció a korábbiaknál szigorúbban hajtotta be.

18.1.5 A királyi hatalom átalakítása és a helyi elitek

A protektorátus létrejötte a kambodzsai monarchia jellegét alapvetően megváltoztatta. Norodom király 1904-ben bekövetkezett halála után a franciák a trónra **Sisowath** herceget (Sziszovath) ültették, aki hajlandóbb volt együttműködni a gyarmati hatóságokkal. Ezzel a franciák megerősítették a királyi családon belüli irányváltást: Norodom ágát háttérbe szorították, és a trónutódlás gyakorlatilag a francia rezidens jóváhagyásától függött. A király szerepe fokozatosan a reprezentációra, a buddhista rituálékra és a hagyományos címek adományozására szorítkozott. A tényleges kormányzati döntések a francia főkormányzó és a rezidens kezében összpontosultak.

A kambodzsai elit egy része, különösen a királyi udvarhoz kötődő hivatalnokok, együttműködött a francia adminisztrációval, mert ebben látta pozíciója megőrzésének lehetőségét. Mások, főként a vidéki közösségek vezetői és a buddhista szerzetesek, ellenálltak, vagy legalábbis passzívan szabotálták a francia rendelkezéseket. A francia hatóságok a hagyományos khmer társadalmi hierarchiát részben átalakították: a modern iskolákat, a francia nyelvű adminisztrációt és a gyarmati jogszabályokat olyan fiatalabb, részben francia nevelésű kambodzsaiak felé nyitották meg, akik később a gyarmati korszak végi nacionalista mozgalmakban is szerepet játszottak. Ugyanakkor a gyarmati oktatás Kambodzsában a 20. század első évtizedeiben rendkívül korlátozott volt; a lakosság túlnyomó többsége sosem járt iskolába, és a francia nyelv ismerete szűk elitre korlátozódott.

A buddhista **szangha** (sangha), a szerzetesrend, hagyományosan a khmer társadalom egyik legfontosabb intézménye volt. A franciák kezdetben nem szóltak bele a vallási ügyekbe, de a 20. század elején megpróbálták a rendet ellenőrizni, részben azért, mert a szerzetesek a francia adóztatás elleni tiltakozások központjai lehettek. A gyarmati hatóságok létrehoztak egy modernizált **buddhista hierarchiát**, amelynek élére a király által kinevezett, de a rezidens által is elfogadott **szangharádzsa** (sangharaja) került. Ez a reform elvileg a buddhista oktatás és fegyelem erősítését szolgálta, de valójában a szerzetesrend politikai ellenőrzését is elősegítette. A vidéki kolostorokban azonban a francia befolyás továbbra is gyenge maradt; a szerzetesek megőrizték kapcsolatukat a paraszti közösségekkel, és a későbbi nacionalista mozgalom egyik bázisát alkották.

18.1.6 Adóztatás, korvé és a gyarmati állam kiépítése

A protektorátus gazdasági kiépítése az adóztatásra és a közmunkákra támaszkodott, mivel a francia vállalkozók kezdetben kevés érdeklődést mutattak Kambodzsa iránt. Az ország területének nagy részét sűrű erdők és ártéri területek borították, a lakosság lélekszáma pedig alacsony volt a szomszédos vietnámi területekhez képest. A francia összeírások szerint a protektorátus lakossága a századfordulón körülbelül 1–1,5 millió főre tehető, de ezek az adatok megbízhatatlanok, mivel a népszámlálások ritkák voltak, és a hegyi közösségeket, a vándorló csoportokat alig vették számba.

A gyarmati állam kiépítése elsősorban az adminisztratív infrastruktúra bővítését jelentette: bíróságokat hoztak létre, postahálózatot szerveztek, és megkezdték a tartományi központok összekötését. A francia hatóságok a hagyományos khmer törvénykezést részben megtartották, de a büntetőjog és a gazdasági szabályozás területén a francia kódexeket vezették be. A jogrendszer kettős volta hosszú távon feszültségeket szült: a kambodzsai lakosság nagy része a hagyományos közösségi vitarendezést használta, míg a francia bíróságok elsősorban a gyarmati érdekeket szolgálták.

A városiasodás a protektorátus időszakában lassan indult meg. **Phnom Penh** (Phnom Penh) a 19. század közepén még kis folyami település volt, de a francia adminisztráció központjaként fokozatosan gyarapodott. A franciák itt építették fel a rezidensi palotát, a postát, a bíróságokat és az első kórházat. A város tervezésében a francia gyarmati városépítészet mintái érvényesültek, de a környező vidéki területek életére a gyarmati modernizáció alig hatott. A kambodzsai társadalom döntő többsége továbbra is falvakban élt, rizstermesztéssel és halászattal foglalkozott, és a pénzgazdálkodás számára ismeretlen vagy marginális maradt.

18.1.7 A protektorátus válságai és határai

A protektorátus első fél évszázada nem volt mentes a belső feszültségektől. Az 1885–1886-os felkelés után kisebb helyi ellenállási mozgalmak időről időre fellángoltak, gyakran vallási keretek között. A **millenarista** mozgalmak, amelyek egy igazságos király vagy egy buddhista megváltó eljövetelét hirdették, a gyarmati elnyomással szembeni kétségbeesés jelei voltak. A francia hatóságok ezeket a mozgalmakat rendszerint katonai erővel számolták fel, és vezetőiket letartóztatták vagy kivégezték.

A protektorátus területi keretei sem voltak stabilak. Az 1867-es területi engedmény után a francia diplomácia hosszú távon Sziám gyengítésére törekedett, és a 20. század elején a nyugati tartományok visszaszerzése újra napirendre került. Az 1904-es francia–sziámi egyezmény értelmében Sziám átengedett több Mekong jobb parti területet, majd az 1907. március 23-án aláírt szerződéssel **Battambang**, **Sziemreap** és **Sziszophon** tartományok visszakerültek Kambodzsához. Ez a területi revízió a khmer királyi udvar és a későbbi nemzeti történetírás számára a francia protektorátus egyik pozitív vívmányaként tűnt fel, bár a gyarmati kontextusban a francia stratégiai érdekek legalább olyan fontosak voltak, mint a khmer területi igények. A visszacsatolt tartományokban a franciák gyorsan kiépítették a gyarmati adminisztrációt, és fokozatosan megkezdték a terület gazdasági kiaknázását.

18.1.8 Végjegyzetek a protektorátus természetéről

A francia protektorátus Kambodzsában a 19. század második felétől a 20. század elejéig egy olyan gyarmati képződmény volt, amely a hagyományos uralmi formák és az európai gyarmati bürokrácia sajátos keverékét hozta létre. A jogi forma protektorátus maradt, de a gyakorlatban a francia rezidens és a főkormányzó hatalma egyre inkább a közvetlen gyarmati igazgatásra emlékeztetett. A

királyi hatalom formális fenntartása nemcsak a khmer elit megnyerését szolgálta, hanem a francia gyarmati ideológia azon állítását is alátámasztotta, amely szerint Franciaország nem meghódította, hanem megmentette a kambodzsai királyságot a szomszédos hatalmak bekebelezésétől. A francia **civilizációs küldetés** (mission civilisatrice) retorikája azonban elfedi a gyarmati uralom erőszakos és kizsákmányoló jellegét: az adóterheket, a korvé kegyetlenségét, a helyi autonómiák felszámolását és a kambodzsai társadalom alárendelését a francia gyarmatbirodalom érdekeinek.

18.1.9 Források és bizonytalanságok

A francia protektorátus történetének tanulmányozásához rendelkezésre állnak a **francia gyarmati levéltárak**, köztük a **Archives nationales d'outre-mer** Aix-en-Provence-ban őrzött anyagai, amelyek tartalmazzák a protektorátusi szerződéseket, a rezidensek jelentéseit, a költségvetéseket és a katonai műveletek leírásait. E dokumentumok nélkülözhetetlenek az eseménytörténet rekonstruálásához, de erősen tükrözik a gyarmati adminisztráció szempontjait, és gyakran alulbecsülik a helyi lakosság szenvedéseit, illetve a francia hatalomgyakorlás visszásságait.

A **khmer királyi krónikák** és a **buddhista kolostori feljegyzések** fontos ellensúlyt jelentenek, de ezek fennmaradása esetleges, és sok szöveg későbbi másolatokban vagy átdolgozásokban ismert. A krónikák gyakran a királyi hatalom folytonosságát és a francia protektorátus védelmi szerepét hangsúlyozzák, ami a 20. századi nemzetépítés és a francia-kambodzsai kapcsolatok politikai igényeivel függ össze. A protektorátus első évtizedeinek pontos népességi és adózási adataira vonatkozóan a források hiányosak, és a különböző becslések jelentősen eltérnek; a gyarmati statisztikák megbízhatósága ezért korlátozott.

A történetírásban vita övezi a protektorátus jellegének megítélését. Egyes szerzők hangsúlyozzák, hogy a francia jelenlét megakadályozta Kambodzsa teljes felosztását Sziám és Vietnám között, és hozzájárult a modern állami intézmények, a közlekedési infrastruktúra és a nyugati típusú oktatás alapjainak lerakásához. Mások rámutatnak, hogy a protektorátus a gyarmati kizsákmányolás eszköze volt, amely a helyi társadalom rovására építette ki a francia adminisztrációt, és a királyi hatalom formális fenntartása csupán a gyarmati uralom legitimálását szolgálta. A korszak megértése tehát nem szakítható el ettől a kettős értelmezéstől: a tények, például a szerződések, az adók és a felkelések dokumentáltak, de a protektorátus örökségének mérlege a mai napig vitatott.

18.1.10 Rövid összefoglaló

- A kambodzsai francia protektorátus 1863 augusztusában jött létre, amikor Norodom király francia katonai nyomásra aláírta a protektorátusi szerződést; a franciák célja a Mekong-völgy és a Kína felé vezető út ellenőrzése volt.
- Az 1867-es francia–sziámi szerződésben Sziám elismerte a protektorátust, cserébe Kambodzsa nyugati tartományai (Battambang, Sziemreap, Sziszophon) sziámi uralom alá kerültek, amelyeket csak 1904–1907 között szereztek vissza a franciák.
- Az 1884-es egyezmény a királyi hatalmat szinte szimbolikussá tette; az ellene kitört 1885–1886-os felkelést a franciák brutálisan leverték, és a királyi hatalom többé nem nyerte vissza korábbi súlyát.
- 1887-ben Kambodzsa az Indokínai Unió része lett; a főkormányzó Hanoiból irányította a protektorátust, a helyi ügyekben a francia rezidens gyakorolta a tényleges hatalmat.
- A francia igazgatás központosított adórendszert és korvét vezetett be, amely a paraszti lakosságot terhelte, és a korábbi hagyományos szolgáltatásoknál ridegebb volt.
- A királyi hatalom és a buddhista szangha formálisan megmaradt, de a francia hatóságok ellenőrizték a trónutódlást és a szerzetesi hierarchia csúcsát is.

- A protektorátus jogi formája ellenére a gyakorlati uralom a közvetlen gyarmati igazgatáshoz közelített; a francia civilizációs retorika és a valós gazdasági–társadalmi hatás közötti feszültség a korszak egyik legfontosabb értelmezési vitája.

18.1.11 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a protektorátus és a közvetlen gyarmati uralom közötti jogi és gyakorlati különbséget a 19. század végi Kambodzsában! Milyen tényezők okozták, hogy a protektorátus a gyakorlatban egyre inkább közvetlen igazgatáshoz hasonlított?
2. Miért írta alá Norodom király az 1863-as szerződést, és hogyan befolyásolta a sziámi–vietnámi egyensúly keresése a kambodzsai udvar döntését?
3. Mi váltotta ki az 1885–1886-os felkelést, és milyen következményekkel járt annak leverése a királyi hatalomra és a francia adminisztrációra nézve?
4. Milyen szerepet játszott a fejadó és a korvé a francia gyarmati állam kiépítésében, és hogyan hatott ezeknek a terheknek a bevezetése a vidéki kambodzsai társadalomra?
5. Milyen elsődleges források állnak rendelkezésre a protektorátus történetének kutatásához, és milyen elfogultságokat kell figyelembe venni a francia levéltári anyagok és a khmer krónikák értelmezésekor?

18.2 A kambodzsai gyarmati gazdaság és társadalom

A francia protektorátus kiépítése A francia protektorátus után a kambodzsai gazdaságot és társadalmat fokozatosan az indokínai gyarmati munkamegosztásba illesztették. A protektorátus megtartotta a khmer királyság látszatát, de a gazdasági döntéseket a francia gyarmati adminisztráció hozta, amely a mezőgazdasági exportra, a közlekedési összeköttetésekre és az adóbevételekre építette hatalmát. Az alábbi alfejezet a rizs- és gumitermelés, a vietnámi munkaerő-bevándorlás és a kínai kereskedelem szerepét, valamint a gyarmati társadalom rétegződését vizsgálja. Az ismertetés során megkülönböztetjük a dokumentált tényeket, a francia gyarmati statisztikákból származó – gyakran pontatlan – becsléseket, valamint a történészi vitákat a gyarmati gazdaság örökségéről.

18.2.1 A gyarmati gazdaság keretei és a földkérdés

A francia protektorátus Kambodzsájában a gazdasági modernizáció nem a helyi termelési viszonyok fokozatos átalakításával indult, hanem a francia állami és magántőke igényei szerint. A protektorátus létrehozása (1863) után a francia adminisztráció először a meglévő adórendszert vette át és alakította át. A khmer királyi kincstár korábbi bevételei helyett a gyarmati költségvetés a **fejadó** (capitation), a földadó és a kereskedelmi illetékek kombinációjára épült. A vidéki lakosság nagy részét kitevő rizstermelő parasztság számára a fejadó jelentette a legközvetlenebb terhet, mivel azt készpénzben kellett fizetni, ami arra kényszerítette a háztartásokat, hogy terményük egy részét piacra vigyék. Ez a folyamat erősítette a pénzgazdálkodás terjedését, de növelte az eladósodás kockázatát is.

A földtulajdon kérdésében a francia gyarmati állam a **tulajdonjog individualizálását** támogatta. A hagyományos khmer földhasználat sok esetben a király vagy a helyi előkelők által engedélyezett művelésre, illetve a faluközösség által elismert használatra épült. A protektorátus bevezette a földnyilvántartást, és a földek egy részét koncesszióként francia és kínai vállalkozóknak, valamint kisebb számban vietnámi telepeseknek adta át. Ez a folyamat nem volt egységes: a sűrűn lakott rizstermő övezetekben a paraszti kisbirtok továbbra is meghatározó maradt, míg a ritkán

lakott erdős és dombos területeken nagy területeket vontak be a koncessziós gazdálkodásba. A földkoncessziók később a gumiültetvények alapjává váltak.

A gyarmati gazdaság integrációját meghatározta Kambodzsa helyzete a francia **Indokínai Unióban**. A protektorátus a francia Indokína részeként nem rendelkezett önálló külkereskedelmi politikával, hanem a francia vámrendszeren belül működött. A Phnom Penh-i kikötő és a Mekong-vidék közlekedési útvonalai a francia Cochinchina (a mai dél-vietnámi terület) felé irányították a kambodzsai exportot. Ez a kialakítás egyszerre kötötte Kambodzsa gazdaságát a dél-vietnámi piacokhoz és tette függővé a Saigon felé vezető folyami szállítástól. A francia gyarmati tervezés Kambodzsát elsősorban mezőgazdasági nyersanyag- és élelmiszer-beszállítóként kezelte, nem pedig ipari központként.

18.2.2 A rizsgazdaság: termelés, export és paraszti munkaterhek

A kambodzsai gyarmati gazdaság gerincét a **rizstermelés** adta. A francia protektorátus idején a rizs a fő élelmiszernövény és a legfontosabb exportcikk volt. A 19. század utolsó évtizedeiben és a 20. század első felében a termelés fokozatosan nőtt, részben a művelt terület kiterjesztésével, részben a folyami árterek és a **Tonlé Sap** környéki földek intenzívebb hasznosításával. A termelés nagy része a kisparaszti gazdaságokban folyt, ahol a családi munkaerőre és a vízi bivalyok vontatási erejére támaszkodtak. A francia adminisztráció nem államosította a rizsföldeket, de adókedvezményekkel és exportösztönzőkkel befolyásolta a termelést.

Az export növekedése szorosan összefüggött a gyarmati infrastruktúra fejlődésével. A francia hatóságok szabályozták a Mekong alsó szakaszát, csatornákat ástak, és fejlesztették a folyami hajózást. A Phnom Penh–Saigon közötti vízi útvonal és a későbbi vasúti összeköttetés lehetővé tette, hogy a kambodzsai rizs nagyobb mennyiségben jusson el a dél-vietnámi kikötőkbe, onnan pedig a világpiacra. A francia gyarmati statisztikák szerint a rizsexport a 19. század végén és a 20. század elején jelentősen emelkedett, bár a pontos mennyiségeket illetően a források eltérnek, és a termelés egy része soha nem került be a hivatalos nyilvántartásba. A történészi becslések szerint a kambodzsai rizsexport a 20. század első évtizedeiben elérte az évi több százezer tonnát, de ezt az adatot a gyarmati vámstatisztikák pontatlansága miatt óvatosan kell kezelni.

A paraszti termelők számára a rizsgazdaság bővülése kettős következménnyel járt. Egyrészt a piaci értékesítés lehetősége növelte a háztartások jövedelmét, és hozzájárult a vidéki pénzforgalom terjedéséhez. Másrészt a fejadó, a földadó és a terményértékesítés kényszere növelte a parasztok kiszolgáltatottságát a felvásárlóknak, a kínai kereskedőknek és a hitelezőknek. A rossz termés, a természeti katasztrófa vagy a betegség könnyen eladósodáshoz, végső esetben a föld elvesztéséhez vezetett. A földnélküli bérmunkások és a részes művelők száma a gyarmati korban fokozatosan emelkedett, bár a jelenség mértékéről nincsenek megbízható összesített adatok.

A francia adminisztráció több kísérletet tett a rizstermelés technikai fejlesztésére, például új rizsfajták bevezetésével, öntözési munkák támogatásával és mezőgazdasági szaktanácsadással. Ezek az intézkedések azonban egyenetlenül érvényesültek, és a hagyományos termelési tudás sok helyen továbbra is meghatározó maradt. A francia források gyakran a „hátramaradott” mezőgazdaságról beszéltek, ezt azonban a modern történészi szakirodalom a gyarmati ideológia részének tekinti, amely a helyi termelők állítólagos passzivitásával igazolta a francia beavatkozást.

18.2.3 A gumiültetvények és a koncessziós gazdaság

A rizs mellett a 20. század elejétől a **kaucsukgumi** (francia: caoutchouc) vált a második legfontosabb mezőgazdasági exporttermékké. A gumiültetvényeket elsősorban a Mekongtól keletre fekvő, vörös talajú fennsíkokon, valamint a mai Kambodzsa délkeleti részén és a gyarmati

Cochinchina határvidékén hozták létre. A francia ültetvényes társaságok a 1920-as és 1930-as években nagy területeket kaptak koncesszióba. A gumiültetvény-gazdaság tőkeigényes volt, és a termelés több év után hozott csak nyereséget, ezért elsősorban francia és kisebb részben kínai befektetők vállalkoztak rá.

A gumiültetvények munkaerő-szükséglete meghaladta a helyi khmer paraszti munkaerő kínálatát. A francia ültetvényesek és a gyarmati adminisztráció ezért szervezett toborzás keretében **vietnámi munkásokat** hozatott a protektorátusba, elsősorban a sűrűn lakott észak- és közép-vietnámi területekről. A vietnámi munkások szerződéses alapon, hosszú időre kötelezték el magukat az ültetvényeken. A munkakörülmények gyakran kemények voltak: hosszú munkanap, alacsony bérek, rossz lakhatás és korlátozott szabad mozgás jellemezte. A visszaélésekről, a kényszertoborzásra utaló gyakorlatokról és a munkások magas megbetegedési arányáról francia gyarmati jelentések és későbbi történészi munkák egyaránt beszámolnak. A munkaerő-toborzás és a munkafeltételek megítélése a gyarmati történelem egyik vitatott pontja: a hivatalos francia álláspont a „civilizációs küldetés” és a gazdasági szükségszerűség nyelvezetét használta, míg a kritikai történetírás a munkások kényszerűségét és a strukturális kizsákmányolást hangsúlyozza.

A gumiültetvények a második világháború előestéjére a kambodzsai export jelentős részét adták. A termelés fellendítése azonban együtt járt a korábbi erdős területek irtásával, a talaj kimerülésével és a helyi közösségek földhöz való hozzáférésének korlátozásával. A koncessziók gyakran olyan területekre is kiterjedtek, amelyeket a helyi lakosok korábban gyűjtögetésre, legeltetésre vagy hagyományos földművelésre használtak. A francia gyarmati állam a koncessziók érdekében a földtulajdon határait esetenként úgy állapította meg, hogy azzal a helyi közösségek használati jogait figyelmen kívül hagyta. Ez a gyakorlat hosszú távú konfliktusokat szült a földkérdésben, amelyek a függetlenség után is tovább éltek.

18.2.4 A vietnámi migráció: munkaerő, kereskedelem és települések

A **vietnámi bevándorlás** a francia gyarmati korban nemcsak a gumiültetvényekhez kapcsolódott, hanem a gyarmati közigazgatás, a kereskedelem és a városi szolgáltatások munkaerő-szükségletéhez is. A francia adminisztráció szándékosan ösztönözte vietnámi hivatalnokok, tanítók, írnokok és rendfenntartó erők alkalmazását Kambodzsában, mivel a francia nyelvű oktatás és az adminisztratív gyakorlat terén a vietnámiakat megbízhatóbbnak tartotta a helyi khmer elitnél. A francia gyarmati forrásokban gyakran megjelenik az a – később sokat vitatott – állítás, hogy a khmerek kevésbé alkalmasak a modern bürokráciára. Ezt az álláspontot a modern történetírás rasszista előítéletnek tekinti, és rámutat arra, hogy a francia oktatáspolitika eleve korlátozta a khmer fiatalok hozzáférését a francia nyelvű képzéshez.

A vietnámi közösség létszáma a gyarmati korban jelentősen nőtt. A népszámlálási adatok bizonytalanok, mivel a francia gyarmati kategorizálás gyakran összemosta a különböző vietnámi nyelvű csoportokat, és a belső migrációt sem mindig rögzítette pontosan. A szakirodalomban szereplő becslések szerint a vietnámi származású lakosok aránya a protektorátus lakosságán belül a 20. század elején néhány százalékról fokozatosan emelkedett, és a városokban, különösen **Phnom Penhben**, valamint a gumiültetvények környékén koncentrálódott. A vietnámi bevándorlók egy része nem telepedett le véglegesen, hanem idénymunkásként vagy szerződéses munkásként vándorolt.

A vietnámi jelenlét hatása a kambodzsai társadalomra ellentmondásos volt. A francia gyarmati adminisztráció a vietnámiakat a modernizáció közvetítőinek tekintette, és gyakran rájuk bízta az alacsonyabb szintű hivatali feladatokat. Ez a gyakorlat azonban feszültséget szült a khmer többséggel, mivel a vietnámi hivatalnokok és kereskedők a helyi lakosság szemében a gyarmati hatalommal társultak. A 20. század közepén ez a sérelem a kambodzsai nacionalizmus egyik mozgósító elemévé vált, és hozzájárult a későbbi etnikai alapú politikai retorikához. Fontos

hangsúlyozni, hogy a vietnámi közösség tagjai nem voltak egységesek: voltak közöttük francia képesítésű hivatalnokok, ültetvényi munkások, iparosok, halászok és kereskedők is, akiknek érdekei és tapasztalatai jelentősen eltértek egymástól.

A gyarmati időszakban a vietnámi és a khmer falusi közösségek közötti mindennapi kapcsolatok gyakran békések voltak, a vegyes házasság és a helyi piacokon való együttműködés sem volt ritka. Ugyanakkor a munkaerő-verseny, a földhöz jutás egyenlőtlensége és a francia adminisztráció megkülönböztető politikája időnként helyi konfliktusokat eredményezett. A gyarmati hatalom ezeket a konfliktusokat sokszor etnikai színezetűnek állította be, ami elfedte a mögöttes társadalmi-gazdasági okokat.

18.2.5 A kínai kereskedelem és a városi gazdaság

A **kínai közösség** már a gyarmati kor előtt is meghatározó szerepet játszott a kambodzsai kereskedelemben, és ez a szerep a francia protektorátus idején tovább erősödött. A kínai kereskedők, ügynökök és kézművesek a folyami kikötőkben, a piaci központokban és a városokban koncentrálódtak. Phnom Penh mellett a Mekong menti települések és a rizstermelő vidékek felvásárlóhálózata is kínai családok kezében volt. A kínai bevándorlók elsősorban a dél-kínai tartományokból érkeztek, és gyakran családi, nyelvjárási vagy származási alapon szerveződő hálózatokban működtek. A legnagyobb csoportok a **teochew**, a **kantoni**, a **hokkien** és a **hainani** nyelvű közösségek voltak, amelyek különböző gazdasági ágazatokra szakosodtak.

A kínai kereskedelem kulcspozíciója a rizs és más mezőgazdasági termények felvásárlásában, feldolgozásában (különösen a rizshántolásban) és exportjában mutatkozott meg. A kínai malmok és kereskedőházak a termelőktől közvetlenül vásárolták fel a rizst, gyakran hitelt is nyújtva a parasztoknak. Ez a rendszer a pénzügyi közvetítés miatt előnyös lehetett a termelőknek, de egyben függőséget is teremtett, és a felvásárlási árakat a kereskedők határozták meg. A francia gyarmati adminisztráció a kínai kereskedőket adóbevételeiért támogatta, ugyanakkor rendeletekkel korlátozta a kínai közösség mozgásszabadságát és állampolgári jogait. A kínaiakat a gyarmati jog általában külön kategóriában kezelte, és a francia hatóságok időről időre ellenőrzéseket, bevándorlási korlátozásokat és különadókat vezettek be.

A városi gazdaságban a kínai közösség szerepe a kereskedelem mellett a kézművességre, a szállításra és a pénzkölcsönzésre is kiterjedt. A kínai üzleti hálózatok összekapcsolták Kambodzsa belső piacait a dél-vietnámi kikötőkkel, Szingapúrral és a dél-kínai tengerparttal. Ez a tágabb kereskedelmi hálózat illeszkedett a francia gyarmati gazdaságba, de nem volt teljesen alárendelve annak: a kínai kereskedők saját, gyarmati határokon átnyúló kapcsolatrendszerrel rendelkeztek, amelyet a francia adminisztráció nehezen tudott ellenőrizni.

A kínai és vietnámi közösségek közötti kapcsolat is összetett volt. A városokban gyakran külön negyedekben éltek, de a kereskedelemben és a munkaerőpiacon érintkeztek egymással. A francia gyarmati statisztikák a kínaiakat és a vietnámiakat eltérő kategóriákban tartották nyilván, ami nem tükrözte a mindennapi életben előforduló keveredést és a közös üzleti vállalkozásokat.

18.2.6 A gyarmati társadalom rétegződése

A francia protektorátus kambodzsai társadalma nem volt statikus, de a gyarmati uralom új hierarchiákat hozott létre, miközben a korábbi társadalmi különbségeket is átalakította. A legfelső rétegben a francia gyarmati tisztviselők, katonatisztek, ültetvényesek és nagykereskedők helyezkedtek el, akik a politikai és gazdasági hatalom legfontosabb birtokosai voltak. Őket követték a kisebb francia és más európai alkalmazottak, valamint a francia érdekeltségű vállalatok vezetői. A francia közösség létszáma Kambodzsában viszonylag alacsony maradt, mivel a gyarmati

adminisztráció sok pozíciót vietnámi vagy kínai közvetítőkkel töltött be, hogy csökkentse a francia személyzet költségeit.

A khmer társadalom felső rétegét a királyi udvar, a nemesi családok és a buddhista szangha (szerzetesi közösség) vezetői alkották. A protektorátus megtartotta a királyság intézményét, és a francia adminisztráció a khmer elitet a helyi igazgatásban, a falusi adóbeszedésben és a hagyományos szertartásokban használta fel. A khmer elitek függtek a francia hatóságoktól, de megőrizték társadalmi presztízsüket és a vidéki földek egy részének ellenőrzését. A francia oktatáspolitika azonban csak szűk körben biztosított francia nyelvű képzést a khmer fiataloknak, ami korlátozta a khmer elit modern hivatali pozíciókba való bejutását. Ez a gyakorlat hozzájárult a későbbi nacionalista elégedetlenséghez.

A társadalom középső rétege a kereskedőkből, hivatalnokokból, tanítókból, kézművesekből és a városi szolgáltatásokban dolgozókból állt. Ebben a rétegben a kínai és vietnámi származású lakosok felülreprezentáltak voltak, mivel a francia adminisztráció és a gyarmati gazdaság számos pozíciójához ők rendelkeztek a szükséges nyelvtudással, iskolázottsággal vagy üzleti kapcsolatokkal. A khmer középréteg lassan növekedett, elsősorban a buddhista iskolákban, a királyi udvarban és a kisebb hivatali állásokban képzett személyek köréből.

A társadalom legszélesebb rétegét a vidéki parasztság alkotta. A kambodzsai lakosság túlnyomó többsége falvakban élt, rizstermelésből és egyéb mezőgazdasági munkából tartotta fenn magát. A paraszti háztartások közötti különbségek jelentősek voltak: a földdel rendelkező középparasztok mellett nőtt a kisbirtokosok, a bérlők és a föld nélküli mezőgazdasági munkások száma. A gyarmati adóterhek, a terményfelvásárlási rendszer és a természeti csapások sok családot sodortak eladósodásba. A nők szerepe a rizstermelésben és a piaci értékesítésben meghatározó volt, de a gyarmati források gyakran alábecsülték munkájukat.

A **szangha** (buddhista szerzetesi közösség) sajátos helyet foglalt el a társadalomban. A kolostorok nemcsak vallási központok voltak, hanem iskolák, menedékhelyek és a helyi erkölcsi-politikai nyilvánosság intézményei is. A francia adminisztráció a buddhizmust hivatalosan támogatta, mert a khmer identitás stabilizáló tényezőjét látta benne, de igyekezett ellenőrzése alá vonni a szanghát. A szerzetesek egy része a 20. század elejétől részt vett a nacionalista mozgolódásban, ami a gyarmati hatalom számára növekvő problémát jelentett.

A gyarmati társadalom rétegződésében a faji és etnikai kategóriák összefonódtak a gazdasági pozíciókkal, de ez nem jelentett merev kasztrendszert. A francia adminisztráció a **jogi személyek csoportosítását** etnikai alapon végezte, és eltérő adó- és mozgásszabályokat alkalmazott a khmerekre, a vietnámiakra, a kínaiakra és a hegyi etnikai csoportokra. Ez a kategorizálás a mindennapi életben diszkriminációhoz vezetett, de nem tükrözte a társadalmi valóság sokszínűségét, a vegyes házasságokat és a közös gazdasági tevékenységeket.

18.2.7 A belső perifériák és a hegyi népek

A gyarmati gazdaság és társadalom vizsgálatakor nem szabad elfeledkezni a protektorátus perifériáiról sem. Kambodzsa keleti és északi hegyvidékein, valamint a **Mekong** felső folyása mentén a francia adminisztráció alig épített ki intézményeket, és a helyi közösségeket gyakran egységesen „hegyi törzseknek” (francia: tribus montagnardes) nevezte. Ez a kifejezés a francia gyarmati antropológia öröksége, és a mai történészi szakirodalom kritikusan kezeli, mivel a különböző nyelvű és társadalomszervezetű csoportokat egyetlen kategóriába vonta.

A hegyi közösségek gazdálkodása eltért a síkvidéki rizstermeléstől: égetéses-ugaras földművelést, erdei gyűjtögetést, vadászatot és állattartást folytattak. A francia adminisztráció a gumi- és más ültetvénykoncessziókat gyakran az ő földjeikre is kiterjesztette, anélkül hogy a helyi használati jogokat elismerte volna. Emellett a francia hatóságok adót vetettek ki a hegyvidéki lakosságra is,

és időnként kényszermunkát alkalmaztak útépítéseknél. A hegyi népek tapasztalatai a gyarmati korban viszonylag kevéssé dokumentáltak, mivel a francia források többnyire kívülálló, gyakran lekezelő nézőpontból írtak róluk. A modern történetírás a helyi szóbeli hagyományok és a későbbi misszionáriusi jelentések alapján igyekszik rekonstruálni a hegyi közösségek nézőpontját.

18.2.8 Nők, háztartás és a mindennapi gazdaság

A gyarmati gazdaságban a nők munkája nélkülözhetetlen volt, még ha a hivatalos statisztikák ezt alig rögzítették. A rizstermelésben a nők végezték az ültetés, a gyomlálás és az aratás jelentős részét, valamint ők irányították a háztartási gazdálkodást és a helyi piaci értékesítést. A piacokon a női kereskedők gyakran meghatározó szerepet játszottak, és a kínai vagy vietnámi felvásárlókkal való alkudozásban is aktívan részt vettek. A gyarmati adminisztráció a fejadó kivetésekor a háztartásfőt általában férfinak tekintette, így a női háztartásfők – például özvegyek vagy elvált asszonyok – gyakran hátrányos jogi helyzetbe kerültek.

A születésszabályozás, a gyermeknevelés és a családi munkamegosztás terén a francia gyarmati politika nem avatkozott be mélyen, de a katolikus missziók iskolái és egészségügyi intézményei új hatásokat közvetítettek. A misszionáriusok elsősorban a városokban és egyes vidéki központokban működtek, és a női oktatás terén is szerepet vállaltak. A buddhista kolostori iskolákban ugyanakkor a nők hagyományosan nem részesültek a férfiakkal azonos oktatásban, ami a nemek közötti egyenlőtlenségeket konzerválta.

18.2.9 Urbanizáció és a gyarmati városok

A francia protektorátusban a városiasodás lassú volt, de Phnom Penh gyarmati központtá fejlődött. A francia adminisztráció a városban építette ki a kormányzati negyedet, a palota környékét, a piacokat, a kórházat és a kikötőt. A város lakossága a gyarmati korban növekedett, és a kínai, vietnámi, khmer, valamint kisebb számú francia és más európai lakos alkotta. A városi térben a faji alapú lakóhelyi elkülönülés részben érvényesült, de a piacok és a folyami kikötők környékén a különböző közösségek mindennapos kapcsolatban álltak egymással.

A vidéki városok – például Battambang, Kampong Cham, Kampot – kereskedelmi és közigazgatási központként működtek, és a francia jelenlét itt is a piacok, a posta, a vámhivatal és a rendőrőrs köré szerveződött. A gyarmati építészet és a városrendezés a francia központok mintáját követte, de a helyi éghajlati és társadalmi viszonyokhoz alkalmazkodott. A városi élet a gyarmati hierarchiát tükrözte: a francia negyedek jobb infrastruktúrával rendelkeztek, míg a khmer, kínai és vietnámi lakónegyedek gyakran túlzsúfoltak és rosszabb körülmények között voltak.

18.2.10 Az oktatás és a kultúra mint a társadalmi mobilitás csatornája

A francia gyarmati oktatáspolitika Kambodzsában korlátozott volt, és elsősorban a gyarmati adminisztráció alacsonyabb szintű pozícióinak betöltésére képzett tisztviselőket. A francia nyelvű iskolák száma alacsony maradt, és a khmer fiatalok többsége továbbra is a buddhista kolostori iskolákban tanult, ahol az írás-olvasás és a vallási ismeretek mellett kevés modern tudást kaptak. A francia hatóságok a vietnámi oktatási intézményekre támaszkodtak, és sok vietnámi tanítót hoztak Kambodzsába. A khmer nyelvű alapfokú oktatás fejlődött ugyan, de a közép- és felsőfokú képzés lehetőségei szűkösek voltak. Ez a rendszer erősítette a vietnámi hivatalnokréteg jelenlétét, és hosszú távon hozzájárult a kambodzsai nacionalista sérelmekhez, amelyek a „vietnamizálódástól” való félelemben is kifejeződtek.

A francia gyarmati kultúrpolitika a modernizáció eszméjét hirdette, de a khmer kultúra hivatalos támogatása mellett a gyakorlatban a francia nyelv és az európai normák elsőbbségét érvényesítette. A khmer írástudók egy része a buddhista hagyomány és a francia modernitás között keresett utat, ami a 20. század elején a khmer nyelvű újságírás és irodalom kibontakozásához vezetett. Ez a kulturális mozgás a nacionalista politika előfutárának tekinthető.

18.2.11 A gyarmati gazdaság ellentmondásai és a vidéki tiltakozások

A francia protektorátus kambodzsai gazdasága a 20. század első felében nyersanyag- és élelmiszerexportra épült, de a termelés növekedése nem járt a helyi lakosság széles körű jólétének emelkedésével. Az adóterhek, a földkoncessziók, a kényszerű piaci részvétel és a munkaerő-toborzás feszültségeket szültek. A vidéki tiltakozások általában nem öltöttek tömeges, országos szintű felkelés formáját, de helyi ellenállási mozgalmak, adómegtagadások és viták a földterületek miatt többször előfordultak. A francia adminisztráció ezeket gyakran „banditizmusnak” vagy „babonás mozgalmaknak” bélyegezte, ami elfedte a mögöttes gazdasági sérelmeket.

A 20. század elején a khmer parasztok körében több, vallási színezetű ellenállási mozgalom is felbukkant, amelyek a buddhista igazságosság tanítására hivatkozva bírálták a gyarmati adókat és a francia uralmat. A francia hatóságok ezeket a mozgalmakat erővel elnyomták, de a tiltakozások rámutattak a gyarmati gazdasági rendszer mély igazságtalanságaira. A kutatás ezen mozgalmakról még hiányos, mivel a francia levéltári források a levert ellenállásokat gyakran torzítva mutatják be.

18.2.12 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet alapvetően a francia gyarmati levéltárak – adóösszeírások, vámstatisztikák, koncessziós szerződések, jelentések –, valamint a korszakkal foglalkozó modern történészi szakirodalom alapján rekonstruálható. A francia gyarmati statisztikák azonban több szempontból is bizonytalanok: a termelési adatok a hivatalos exportra összpontosítanak, és alábecsülik a belföldi fogyasztást, a falusi cserekereskedelmet és a be nem jelentett termelést. A népességi adatok etnikai kategorizálása a francia adminisztráció saját szempontjait tükrözi, és nem feltétlenül egyezik a helyi önazonosítással. A vietnámi és kínai bevándorlók számáról szóló becslések jelentősen eltérnek, mivel a mozgást nem mindig regisztrálták pontosan, és a határok a gyarmati Indokínán belül átjárhatók voltak.

A gumiültetvények munkakörülményeiről a francia ültetvényes társaságok jelentései és a munkásokkal készült későbbi interjúk eltérő képet festenek. A hivatalos iratok gyakran idealizálják a munkaviszonyokat, míg a volt munkások visszaemlékezései a kényszert, a rossz bánásmódot és a betegségeket hangsúlyozzák. A történészi konszenzus szerint a gumiültetvényeken a munkafeltételek a kor szokásaihoz képest is kemények voltak, és a vietnámi munkások egy része szerződéses kötelezettsége ellenére sem szabadon választotta ezt a munkát. A pontos áldozatszámok és a kényszer mértéke azonban vita tárgya.

A kínai kereskedelem szerepének megítélése is vitatott: egyes kutatók a kínai közvetítők hozzájárulását a piaci integrációhoz és a mezőgazdasági termelés növekedéséhez emelik ki, míg mások a paraszti termelők kiszolgáltatottságát és a felvásárlói monopóliumok hatását hangsúlyozzák. A gyarmati társadalom rétegződésének elemzésekor a források elfogultak a francia adminisztráció nézőpontja miatt, és a helyi lakosság hangja közvetlenül ritkán jelenik meg. A modern történetírás ezért a francia iratokat helyi nyelvű forrásokkal, népi emlékezettel és régészeti bizonyítékokkal igyekszik kiegészíteni.

Külön bizonytalanságot jelent a hegyi vidékek és a perifériák története: ezekről a területekről a francia adminisztráció kevés megbízható adatot gyűjtött, és az ott élő közösségek tapasztalatairól szóló ismereteink elsősorban későbbi antropológiai kutatásokból és szóbeli hagyományokból származnak.

18.2.13 Rövid összefoglaló

- A francia protektorátusban a kambodzsai gazdaság az indokínai gyarmati munkamegosztásba illeszkedett, és a rizs-, majd a gumiexportra épült.
- A rizstermelés a kisparaszti gazdaságokra támaszkodott, de a fejadó és a földadó készpénzes fizetése piaci függésbe és eladósodásba sodorta a termelők egy részét.
- A gumiültetvényeket francia tőke hozta létre koncessziós földeken, és a munkaerőhiányt vietnámi szerződéses munkások bevándorlásával pótolták; a munkafeltételek gyakran embertelenek voltak.
- A vietnámi bevándorlás a gyarmati adminisztráció és az ültetvénygazdaság következtében nőtt, és hosszú távú etnikai feszültségeket is gerjesztett.
- A kínai kereskedők a rizs felvásárlásában, feldolgozásában és exportjában kulcsszerepet játszottak, és Phnom Penh városi gazdaságának meghatározó szereplői voltak.
- A gyarmati társadalom hierarchiájában a francia elit, a khmer királyi udvar, a kínai és vietnámi közvetítő réteg, valamint a paraszti többség rétegződése egymásba fonódott; a faji-etnikai kategorizálás a gyarmati hatalom eszköze volt.
- A hegyi perifériák lakói a gyarmati gazdaság és koncessziók miatt földjeik elvesztését és adóterheket szenvedtek el, de tapasztalataik kevéssé dokumentáltak.
- A gyarmati gazdaság öröksége hozzájárult a földkérdés, az etnikai sérelmek és a vidéki egyenlőtlenségek kialakulásához, amelyek a függetlenség után is tovább hatottak.

18.2.14 Önellenőrző kérdések

- Milyen szerepet játszott a rizs és a gumi a kambodzsai gyarmati gazdaságban, és milyen hatásai voltak a paraszti termelőkre?
- Miért ösztönözte a francia adminisztráció a vietnámi munkaerő bevándorlását, és milyen társadalmi következményei lettek ennek?
- Hogyan formálta a kínai kereskedelmi hálózat a kambodzsai belső piacot és a parasztok függőségét?
- Milyen rétegekből állt a gyarmati kambodzsai társadalom, és hogyan kapcsolódott a gyarmati hierarchia az etnikai kategorizáláshoz?
- Milyen forrásproblémákkal kell szembenéznie a történésznek a gyarmati gazdaság és társadalom rekonstruálásakor?

18.3 A kambodzsai nacionalizmus és a függetlenség

A második világháború és a francia gyarmati hatalom meggyengülése Kambodzsában is átalakította a politikai mozgósítás és a függetlenségi törekvések feltételeit. A A kambodzsai gyarmati gazdaság és társadalom alfejezetben bemutatott társadalmi feszültségek – a rizstermelők adósodása, a francia ültetvények munkásainak kiszolgáltatottsága, a városi khmer értelmiség korlátozott politikai tere – az 1940-es évektől egyre inkább a protektorátus elutasításában találkoztak. Ez az alfejezet az 1941 és 1953 közötti kambodzsai nacionalizmus és a függetlenség kivívásának történetét tárgyalja. A cél nem egyetlen hős vagy mozgalom kiemelése, hanem annak bemutatása, hogy a királyi diplomácia, a városi nacionalista körök, a buddhista klérus egy része és a

vidéki fegyveres ellenállás egymással gyakran versengő utakon keresték a francia protektorátus megszüntetését.

18.3.1 A háború árnyékában: francia-japán kettős uralom és a nacionalista kezdetek

A második világháború kitörése után, 1940 júniusában Franciaország vereséget szenvedett Németországtól. A Vichy-kormány által ellenőrzött francia Indokína engedélyezte a japán hadsereg bevonulását a délkelet-ázsiai utánpótlási útvonalak biztosítására. Kambodzsa így a háború éveiben nem klasszikus japán megszállás, hanem francia-japán kettős befolyás alatt állt: a francia gyarmati igazgatás tovább működött, de döntéseit egyre inkább a japán katonai jelenlét korlátozta.

1941-ben Thaiföld kihasználta a francia gyengeséget, és a francia-thai háborúban – Japán közvetítésével – elfoglalta a Kambodzsa nyugati részén fekvő, túlnyomórészt khmer többségű tartományokat, köztük Battambang és az Angkorral határos Siem Reap tartományt. Ugyanebben az évben a francia rezidens választotta ki Norodom Szihanukot (Norodom Sihanouk), egy fiatal herceget, hogy az elhunyt király utódja legyen. A francia adminisztráció reménye szerint a fiatal uralkodó a monarchia tekintélyével megerősíthette a protektorátus rendjét; ezt a döntést a későbbi kambodzsai nacionalista értelmezés – visszatekintő kritikával – a francia akarat királyra kényszerítéseként is ábrázolta.

A nacionalista mozgósítás első látványos kambodzsai epizódja 1942. július 20-án történt Phnompenben. A *Nagaravatta* című nacionalista lap megjelenései köré szerveződő tüntetésen buddhista szerzetesek, diákok és városi khmerek tüntettek a francia gyarmati rend ellen. A résztvevők panaszai között a protektorátus kulturális hierarchiája, a francia nyelv elsőbbsége és a buddhista intézmények háttérbe szorítása szerepelt. A francia biztonsági erők leverték a tüntetést; a halálos áldozatok és a letartóztatottak pontos száma ma sem ismert, mert a francia és a kambodzsai beszámolók eltérnek. A mozgalom egyik vezetője, Szon Ngok Tan (Son Ngoc Thanh) Japánba menekült; letartóztatott társai közül sokat börtönben tartottak.

18.3.2 A japán megszállás és az 1945-ös függetlenségi kísérlet

1945. március 9-én a Japán Császári Hadsereg lefegyverezte a francia csapatokat Indokínában, és átvette a közvetlen kormányzati hatalmat; ezt a lépést a szakirodalom gyakran japán államcsínyként vagy franciaellenes puccsként tárgyalja. A japán indoklás szerint a francia adminisztráció már nem volt megbízható a háború utolsó szakaszában. A hatalomátvétel nyomán internálták a francia tisztviselőket, és a helyi adminisztrációt japán felügyelet alá vonták.

Szihanuk király 1945. március 13-án királyi rendelettel érvénytelenítette a francia protektorátus szerződéseit, és kinyilvánította az ország függetlenségét. Ezt a deklarációt a japán megszállók támogatták, de a tényleges szuverenitást behatárolta a japán hadsereg jelenléte. Augusztusban, a japán kapituláció előtti hetekben, a japán hatóságok visszahozták Szon Ngok Tant, és miniszterelnökké nevezték ki. Szon Ngok Tan a függetlenség szimbolikus megerősítésére törekedett, de rövid ideig tartó kormánya alatt a gazdaság, a közlekedés és a biztonság szinte teljes egészében a japán hadsereg és a tokiói irányítás alatt maradt.

Japán 1945 augusztusi kapitulációja után a francia gyarmati erők – a szövetséges hatalmak (elsősorban a brit erők) átmeneti jelenléte mellett – visszavették Phnompent. Szon Ngok Tant letartóztatták, és Franciaországba vitték; távollétében bíróság elé állították és elítélték. Az 1945-ös „függetlenség” így rövid és nagyrészt névleges maradt, de a későbbi kambodzsai nacionalista

narratíva fontos emlékezeti pontjává vált: azt bizonyította a részt vevő khmerek számára, hogy a francia uralom nem feltétlenül visszafordíthatatlan.

18.3.3 A francia visszatérés és a korlátozott autonómia 1946–1952

A francia adminisztráció 1946-ban kambodzsai politikai szereplőkkel tárgyalásokat kezdett a protektorátus átalakításáról. 1946-ban úgynevezett modus vivendi született, amely belső autonómiát ígért, de a külügyet, a védelmet és a pénzügyet francia ellenőrzés alatt hagyta. 1947-ben új alkotmány lépett hatályba, amely létrehozta a nemzetgyűlést és a választott kormányzati pozíciókat; a választójog azonban továbbra is szűk maradt, és a francia rezidens vétójogot gyakorolt a kormányzati döntések felett.

1949-ben Franciaország és Kambodzsa újabb szerződést kötött, amely Kambodzsát a **Francia Unión** (Union française) belüli **társult állammá** (État associé) minősítette. Ez a jogi keret elismerte Kambodzsa belső önállóságát, de a külpolitika, a hadügy és a stratégiai ügyek továbbra is francia hatáskörben maradtak. A nacionalista körök ezt a szerződést elégtelennek tartották, mivel a protektorátus felszámolását egyszerre ígérte és tartotta fenn.

A választásokon a **Demokrata Párt** (Krom Pracheathipatei) – egy városi értelmiségiekre, tanítókra és buddhista reformerekre támaszkodó, nacionalista irányú szervezet – többször is győzelmet aratott. A Demokrata Párt programja a fokozatos függetlenséget, a khmer nyelv hivatalos használatának kiterjesztését és a francia adminisztráció visszaszorítását hirdette. A párt azonban belső vitáktól volt terhelt, és a koalíciós kormányok rövid életűek voltak. Szihanuk – bár formálisan alkotmányos uralkodó volt – a válságok idején rendszeresen feloszlatta a nemzetgyűlést, és a végrehajtó hatalom irányítását saját kézbe vette. A kortárs francia jelentések ezt a királyi beavatkozást a stabilitás nevében támogatták, míg a Demokrata Párt hívei a királyi önkény jelét látták benne.

A kambodzsai politikai viszonyokat meghatározta az első indokínai háború (1946–1954) is. A francia hadsereg a Viet Minh elleni harcban elsősorban Vietnamra összpontosított; Kambodzsát viszonylag stabil háttérországnak tekintette, ahonnan utánpótlási és ellátási bázisokat szervezhetett. Ugyanakkor a háború átterjedése a határ menti területekre – a vietnámi gerillák beszivárgása, a francia katonai akciók, a határ menti falvak mozgósítása – növelte a kambodzsai vidék bizonytalanságát. Ez a kettős nyomás tovább táplálta a protektorátus elleni hangulatot.

18.3.4 A Khmer Issarak és a fegyveres ellenállás

A japán kapituláció után és a francia visszatérés ellenállást váltott ki vidéken és a határvidékeken. Ez a fegyveres mozgalom a **Khmer Issarak** (khmerül: „független khmerek”) gyűjtőnéven vált ismertté. A Khmer Issarak soha nem volt egységes parancsnokság alatt álló hadsereg: különböző csoportokból állt, amelyek közös célja a francia uralom megszüntetése volt, de eltérő elképzeléseket vallottak Kambodzsa jövőjéről. Voltak köztük republikánus nacionalisták, akik a monarchia megszüntetését is követelték, mérsékelt reformerek, buddhista falusi értelmiségiek, valamint a későbbiekben baloldali és a Viet Minh-hez közel álló csoportok. A francia hatóságok a mozgalom egészét gyakran „banditizmusnak” vagy „kommunista lázadásnak” minősítette; a kambodzsai résztvevők maguk a „függetlenségi harc” kifejezést használták.

A keleti tartományokban, a vietnámi határ mentén, valamint a középső országrész erdős területein a Khmer Issarak csoportjai gerilla-hadviselést folytattak: katonai őrsöket támadtak, adót szedtek, és egyes körzetekben saját igazgatást működtettek. A civil lakosság ebben a helyzetben kettős kényszerbe került: a francia hadsereg gyanakvással kezelte a falvakat, míg a fegyveres csoportok élelmiszert, szállítást vagy munkaerőt követeltek. A civil áldozatok száma a francia

megtorló akciók és a gerilla-harcok következtében bizonytalan; a korabeli dokumentumok gyakran elhallgatják vagy eltúlozzák a veszteségeket.

Az 1950-es évek elején a Viet Minh-hez közel álló Issarak csoportok kísérletet tettek az egységesítésre. 1950 körül a szakirodalom egy részének állítása szerint közös front alakult, amelyet a források hol Egységes Issarak Frontnak, hol Khmer Issarak Frontnak neveznek; a pontos elnevezés és a csoportok tényleges együttműködése vitatott. A Viet Minh katonai és politikai támogatása lehetővé tette a határ menti területek ellenőrzését, de egyúttal ideológiai megosztottságot is hozott az Issarak soraiba.

Szon Ngok Tan 1951–1952 körül visszatért Franciaországból, és az erdei ellenálláshoz csatlakozott. Az ő szerepvállalása a mozgalom nacionalista, antimonarchista és republikánus ágát erősítette; ezzel a fegyveres ellenállás nemcsak a franciák, hanem a királyi kormány ellen is fellépett. A források a pontos dátumról és az erőviszonyokról eltérnek, de annyi bizonyos, hogy Szon Ngok Tan 1952-től a francia–királyi hatalom egyik legjelentősebb riválisává vált.

18.3.5 A királyi diplomácia és az 1953-as függetlenség kivívása

A politikai válság és a fegyveres lázadás közepette Szihanuk 1952 júniusában feloszlatta a nemzetgyűlést, és maga vette át a miniszterelnöki teendőket. A királyi rendelet a stabilitás fenntartására hivatkozott; a Demokrata Párt hívei ezzel szemben a királyi hatalom kiterjesztését látták benne. Ez a lépés elindította az úgynevezett „királyi nacionalizmus” új szakaszát: Szihanuk nem modern tömegpártot szervezett, hanem a buddhista királyság hagyományos tekintélyét és a khmer nemzeti identitás szimbólumait mozgósította. A királyi udvar nyelvében a francia protektorátus nem egyszerűen idegen uralom volt, hanem a dharma (erkölcsi rend) és a királyi érdem közötti kapcsolat megsértése. Ez az értelmezés a vallástörténeti szakirodalomban elfogadott, más történészek azonban Szihanuk politikáját elsősorban pragmatikus hatalmi manőverként elemzik.

1953 elején Szihanuk meghirdette a „**királyi keresztes hadjárat**” (franciául croisade royale pour l’indépendance) néven ismertté vált politikai kampányt. Ennek célja a teljes függetlenség kivívása volt, diplomatikus úton, de a királyi mobilitás erejére támaszkodva. Szihanuk 1953 tavaszán elhagyta Kambodzsát, és Franciaországba utazott, hogy a francia kormánnyal közvetlenül tárgyaljon. Miután a francia fél a tárgyalásokat halogatta, a király az Egyesült Államokba, Kanadába, Japánba és Thaiföldre is látogatott, hogy nemzetközi figyelmet szerezzen ügyének. A thaiföldi tartózkodás különösen kényes volt: Bangkok 1941-ben annektálta a kambodzsai területeket, és a királyi út a thai kormánnyal való viszony rendezésére is lehetőséget adott.

Miközben Szihanuk külföldön tartózkodott, Kambodzsában a francia rezidens és a kambodzsai királyi kormány tárgyalásai folytatódtak. A francia hatóságok fokozatosan átadták a hadsereg, a rendőrség, az igazságszolgáltatás, majd a pénzügyek irányítását. A folyamat nem volt egyenletes: a francia katonai vezetés aggodalmát fejezte ki a kambodzsai hadsereg lojalitásával kapcsolatban, a gazdasági érdekeltségek pedig az ültetvényesek és a kereskedőházak révén további ellenállást tanúsítottak. A francia engedékenység hátterében a Viet Minh elleni háború tehermegosztása állt: a francia kormány a kambodzsai hátország biztonságát olcsóbban akarta fenntartani, mint egy teljes megszállást.

1953. november 9-én a francia és a kambodzsai fél jegyzőkönyvben rögzítette a fennmaradó jogkörök átadását. Ezt a napot Kambodzsa a függetlenség kikiáltásaként ünnepelte, és a mai napig is a királyság egyik központi nemzeti ünnepe. A jogi forma azonban továbbra is a Francia Unió keretén belüli társult állami jogviszony maradt; francia katonai egységek még huzamosabb ideig az országban állomásoztak, és a külpolitika bizonyos területei továbbra

is francia befolyás alatt működtek. A függetlenség tehát nem egyetlen éles cezúra, hanem egy fokozatos hatalomátadás és az azt követő nemzetközi elismerés eredménye volt.

18.3.6 A függetlenség határai és a nemzetközi megerősítés felé

A novemberi kikiáltás nem vetett véget azonnal a fegyveres ellenállásnak. A Khmer Issarak egy része – különösen a Viet Minh-hez közel álló csoportok – a genfi rendezésig folytatta a harcot, mert a királyi kormányt a francia érdekek kiszolgálójának tekintette. Más csoportok a politikai kiegyezés reményében beszüntették a harcot, vagy beolvadtak a kormányzati erőkbe. A francia-kambodzsai viszony a függetlenség után is feszült maradt: a gazdasági függőség, a katonai jelenlét és a francia nyelvű adminisztráció öröksége lassan épült le. A függetlenség nemzetközi megerősítését az 1954-es genfi konferencia hozta el; ennek részleteit és a független királyság első éveit Az 1953-as függetlenség és a királyság alfejezet tárgyalja.

18.3.7 Források és bizonytalanságok

Az események rekonstrukciójához elsősorban francia gyarmati levéltári iratok állnak rendelkezésre: a főkormányzó és a kambodzsai rezidens jelentései, katonai parancsnoksági anyagok, biztonsági szolgálati feljegyzések. Ezek a dokumentumok a francia adminisztráció nézőpontját és gyakorlatát tükrözik, ezért a kambodzsai ellenállásról adott képükben torzítások lehetnek. A kambodzsai oldalt a királyi udvar rendeletei, a nemzetgyűlési jegyzőkönyvek, a nacionalista sajtó – mindenekelőtt a *Nagaravatta* – és a politikai pártok röplapjai képviselik. Szihanuk király visszaemlékezései (franciául és khmerül, több kiadásban) elsődleges forrásként olvashatók, de politikai önigazolásként is kezelendők. A fegyveres ellenállásról kevesebb közvetlen irat maradt fenn; a Khmer Issarak kiáltványai, a Viet Minh-hez közel álló rádióadások és a későbbi résztvevői interjúk csak töredékes képet adnak.

A vitatott értelmezések közé tartozik a királyi szerep súlya. A kambodzsai emlékezetpolitika Szihanukot gyakran a függetlenség atyjaként jeleníti meg, míg a baloldali és a köztársasági hagyomány szerint a fegyveres ellenállás és a népi mozgósítás érdeme legalábbis megosztott. A francia források hajlamosak a királyi diplomáciát kiemelni, míg a Viet Minh-hez közel álló iratok a Khmer Issarak szerepét hangsúlyozzák. A hidegháború későbbi szakaszában mindkét oldal a saját legitimációját kereste a függetlenségi narratívában.

Bizonytalanok a mozgósított emberek száma, az 1942-es tüntetés halálos áldozatainak száma, az Issarak csapatok létszáma és a francia katonai fellépések civil veszteségei is. A francia hatóságok és a mozgalom saját adatai gyakran propagandisztikusak; a pontos értékeket a történészek vitatják vagy hiányos források miatt nem tudják meghatározni. Az 1945-ös japán megszállás alatti „függetlenség” tényleges autonómiája szintén vitatott, mert a döntések jelentős része a japán hadsereg ellenőrzése alatt született. Végül az 1953 novemberében kikiáltott függetlenség sem jelentett teljes szuverenitást: a francia katonai és gazdasági jelenlét fokozatosan csökkent, de nem szűnt meg azonnal. A nemzetközi jogi rendezést az 1954-es genfi konferencia hozta meg; addig Kambodzsa a Francia Unió tagja maradt.

18.3.8 Rövid összefoglaló

- Az 1940-es évek elejétől a francia gyarmati hatalom meggyengülése és a japán befolyás növekedése hozta felszínre a kambodzsai nacionalista törekvéseket.
- Az 1942-es phnompeni tüntetés a nacionalista sajtó, a buddhista klérus és a városi khmer értelmiség mozgósítóerejét mutatta, de a francia erők leverték.

- Az 1945-ös japán megszállás alatt Szihanuk és a nacionalista Szon Ngok Tan kísérletet tett a függetlenség kikiáltására, de ez a japán kapitulációval összeomlott.
- A francia visszatérés után a korlátozott autonómia (1946, 1947, 1949) nem elégítette ki a függetlenség híveit; a Demokrata Párt és a Khmer Issarak különböző utakat képviselt.
- A Khmer Issarak heterogén fegyveres mozgalom volt, amelyben nacionalista köztársaságiak, baloldaliak és Viet Minh-hez közel álló csoportok vettek részt.
- Szihanuk 1953-as „királyi keresztes hadjárata” diplomáciai nyomással és fokozatos francia engedményekkel vezetett a november 9-i függetlenségi kikiáltáshoz.
- A függetlenség nem volt teljes: a Francia Unió keretei, a francia katonai jelenlét és a gazdasági függőség egy ideig fennmaradt.

18.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen külső tényezők (japán megszállás, francia háború Vietnam) segítették és hátráltatták a kambodzsai függetlenségi mozgalmat?
2. Miben különbözött a királyi nacionalizmus a Khmer Issarak fegyveres ellenállásától, és miért nem tekinthetők egységes mozgalomnak?
3. Hogyan változott a francia engedmények tartalma 1946, 1949 és 1953 között, és miért nem jelentett 1953 novembere teljes szuverenitást?
4. Milyen források alapján rekonstruálhatók ezek az események, és melyik forráscsoport milyen torzításokat hordoz?
5. Milyen emlékezetpolitikai viták húzódnak a függetlenség kivívása körül a mai Kambodzsában és a történetírásban?

18.4 Az 1953-as függetlenség és a királyság

Kambodzsa 1953-ban kivívott függetlensége nem egyetlen dátum, hanem több éves diplomáciai és belpolitikai alkufolyamat eredménye volt. Az 1954-es genfi konferencia ezután nemzetközileg is rögzítette Kambodzsa semleges státusát, de a hidegháború, a félgyarmati örökség és a belső hatalmi verseny azonnal próbára tette a független királyság intézményeit. Norodom Szihanuk uralkodói-minszterelnöki-államfői pályafutása során egy sajátos, erősen perszonalizált politikai rendszert hozott létre: a **Szangkum Reasztr Niyum** (Sangkum Reastr Niyum, gyakran egyszerűen *Sangkum*, a Népi Szocialista Közösség) keretében egyszerre hirdette a buddhista szocializmust, a királyi vezetést és a hidegháborús el nem kötelezettséget. Az alábbi alfejezet ezt a kettősséget tárgyalja: hogyan lett a függetlenség Kambodzsa „aranykorává” a hivatalos emlékezetben, miközben a politikai ellenzék, a kisebbségek és a vidék egy része számára a korszak korántsem volt konfliktusmentes.

18.4.1 A függetlenség megszerzése (1953)

A francia protektorátus 1863 óta formálisan érintetlenül hagyta a kambodzsai királyi intézményt, ám a tényleges hatalom a francia rezidens és a gyarmati bürokrácia kezében volt. Az 1946-os francia–kambodzsai modus vivendi már elismerte a belső autonómia egyes elemeit, de a külügy, a hadsereg és a gazdasági stratégia francia kézben maradt. A második világháború és a japán megszállás, majd az 1946-tól kibontakozó első indokínai háború felgyorsította a dekolonizációt. Az 1949-es francia–kambodzsai szerződés névleges függetlenséget adott, de a francia expedíciós csapatok és a adminisztratív ellenőrzés továbbra is jelen voltak. A kambodzsai nacionalizmus ezt a „befejezetlen függetlenséget” élesen bírálta; a A kambodzsai nacionalizmus és a függetlenség

alfejezetben tárgyalt Issarak-mozgalom és a Phnompenben működő Demokrata Párt egyaránt a teljes szuverenitást követelte.

Norodom Szihanuk 1941-ben ifjúként került a trónra a francia gyarmati hatóságok választottjaként, ezért a nacionalista közvélemény sokáig a gyarmati rendszer által támogatott uralkodónak tekintette. 1952–1953-ban azonban Szihanuk fordulatot hajtott végre: a francia hatóságokkal szemben a függetlenség radikális követelését tette magáévá. 1953 tavaszán úgynevezett **királyi keresztes hadjáratot** (Royal Crusade for Independence) indított: Phnompenből előbb Párizsba, majd Washingtonba, illetve más fővárosokba utazott, és a francia kormánytól a teljes szuverenitás átadását követelte. Ez a látványos diplomáciai kampány, amelyet a kambodzsai sajtó és a nemzetközi publikum is figyelemmel kísért, megnövelte a trón presztízsét, és a francia kormányt kompromisszumra kényszerítette.

1953. július 3-án a francia kormány bejelentette, hogy hajlandó átadni a kambodzsai hadsereg, rendőrség, igazságszolgáltatás és a költségvetés ellenőrzését. Az átadás augusztus és október között fokozatosan valósult meg; november 9-én Phnompenben kikiáltották a függetlenséget. Ez a dátum a mai Kambodzsa hivatalos állami ünnepe, és a függetlenség kikiáltása dokumentált tény. Ugyanakkor a jogi aktus mögött továbbra is fennállt a francia katonai jelenlét, és a francia tanácsadók tovább dolgoztak a minisztériumokban. A „teljes függetlenség” tehát 1953 novemberében inkább politikai és szimbolikus fordulat volt, mint az összes tényleges függőségi viszony azonnali megszüntetése.

18.4.2 A genfi rendezés és a semlegesség megalapozása (1954)

Az 1954. július 20–21-i genfi konferencia Kambodzsa számára a nemzetközi elismerés és a tényleges fegyvermentesítés keretét adta. A konferencián a francia, kínai, szovjet, brit és amerikai delegáció mellett a Viet Minh és a kambodzsai kormány képviselői is tárgyalóasztalhoz ültek. Az egyezmények rögzítették Kambodzsa függetlenségét, semlegességét és területi integritását; a Viet Minh csapatok kivonultak Kambodzsából, a kambodzsai kommunista erők pedig választhattak a lefegyverzés, a politikai integráció vagy a távolabbi bázisokra való átcsoportosítás között. A megállapodás létrehozta a **Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottságot** (International Commission for Supervision and Control, ICC), amelyben India, Kanada és Lengyelország delegáltjai ellenőrizték a tűzszünet és a csapatkivonás végrehajtását.

A genfi rendezés szempontjából kulcsfontosságú volt, hogy Kambodzsa nem csatlakozott az 1954 szeptemberében létrehozott **SEATO**-hoz (Southeast Asia Treaty Organization). A kambodzsai kormány a semlegesség mellett kötelezte el magát, ami a hidegháborús logika szerint azt jelentette, hogy nem vállal kötelező katonai szövetséget sem az amerikai, sem a szovjet oldallal. Ezt a semlegességet a genfi konferencián is elismerték, bár a későbbi gyakorlatban az Egyesült Államok és a dél-vietnámi kormány többször megkérdőjelezte annak őszinteségét.

A genfi egyezmény dokumentált nemzetközi jogi forrás, és Kambodzsa semleges státusa a későbbi kambodzsai állami önértelmezés egyik pillére lett. Ugyanakkor a konferencia tárgyalásainak részleges jegyzőkönyvei és a későbbi visszaemlékezések azt mutatják, hogy a semlegesség tartalmát a résztvevők eltérően értelmezték. A francia és az amerikai delegáció a semlegesség alatt főként a kommunista befolyás távol tartását értette, míg a kínai és a szovjet delegáció a nyugati katonai jelenlét korlátozását is beleértette. Kambodzsa számára a semlegesség egyszerre volt eszköz a külső nyomás kiegyensúlyozására és védekezés a szomszédos államok területi igényeivel szemben.

18.4.3 A Szangkum-rezsim kialakulása

A függetlenség kikiáltása után Szihanuk nem maradt a hagyományos királyi szerepben. 1955. március 2-án lemondott a trónról apja, **Norodom Szramarit** javára, majd politikusként, miniszterelnökként vette kézbe a kormányzást. A lemondás célja kettős volt: egyrészt elkerülte, hogy a királynak közvetlen pártpolitikai támadásoknak legyen kitéve, másrészt lehetővé tette Szihanuk számára, hogy nyíltan szervezzen egy széles támogatottságú nemzeti mozgalmat. 1955 tavaszán megalakult a **Szangkum Reasztr Niyum**, amely nem szokványos pártként, hanem „népi közösségként" határozta meg magát, és a buddhista értékeket, a királyság iránti lojalitást, valamint a gazdasági önerőre támaszkodó fejlődést hirdette.

Az 1955. szeptemberi választásokon a Szangkum elsöprő győzelmet aratott: a nemzetgyűlési mandátumok döntő többségét megszerezte. A pontos szavazatarány a forrásokban eltérő, és a választás tisztasága vitatott: az ellenzéki Demokrata Párt, a kommunista színezetű **Krom Pracheachon** (Krom Pracheachun, azaz Népcsoport/Néppárt) és más kisebb szervezetek csalással, megfélemlítéssel és adminisztratív nyomással vádolták a kormányt. A választási csalás tényét a későbbi történetírás részben alátámasztja, de a csalás mértékét nehéz pontosan dokumentálni; a kritikus források többnyire az ellenzéki szereplők beszámolóira és a kormányzati adminisztráció nyílt részrehajlására hivatkoznak. A Szangkum győzelme mindenesetre tartós politikai realitássá vált, és a mozgalom az 1960-as években Kambodzsa szinte egyetlen legális politikai szervezeteként működött.

A Szangkum ideológiáját gyakran **buddhista szocializmusként** (Buddhist socialism) jellemezték. Ez nem a marxista osztályharcot, hanem a hagyományos falu, a kolostor és a királyi jótékonyság értékrendjét állította középpontba. A kormányzati propaganda a Szihanuk által vezetett államot „aktív semlegesként" jelenítette meg, amely egyszerre modernizál és őrzi a khmer identitást. A gyakorlatban ez a retorika lehetővé tette, hogy a rezsim a baloldali és a jobboldali ellenzéket egyaránt a „nemzeti egység" ellenségeként bélyegezze meg, miközben a tényleges gazdasági berendezkedés vegyes jellegű maradt: a mezőgazdasági kisbirtok, a francia–kínai kereskedelmi tőke és az állami vállalatok egymás mellett léteztek.

1960-ban, apja halála után Szihanuk alkotmánymódosítással **államfővé** (Chief of State) választatta magát, de a királyi trónt üresen hagyta. Ezzel a formális monarchia fennmaradt, ám a tényleges hatalom az államfő kezében összpontosult. A hivatalos megszólításban Szihanukot „Samdech Euv"-ként, azaz „Király-Atyaként" emlegették; a személyi kultusz erősödött, és a sajtó, a rádió, az iskolai tananyag és a buddhista szertartások is az ő vezető szerepét hangsúlyozták. A rezsim tehát nem volt sem hagyományos abszolút monarchia, sem párversenyre épülő parlamentáris demokrácia: a Szangkum domináns, a választásokon ellenőrzött többséggel rendelkező politikai mozgalomként működött, amelyben a királyi legitimitás és a modern állami bürokrácia összekapcsolódott.

18.4.4 A semlegesség a hidegháborúban

Kambodzsa semlegességi politikája a hidegháborúban folyamatos egyensúlyozást igényelt. Az 1955-ös **Bandungi Konferencián** Szihanuk találkozott a kínai miniszterelnökkel, **Csou Enlajjal** (Zhou Enlai), és a két ország kapcsolatokat létesített. 1956-ban Szihanuk Pekingben járt, 1957-ben pedig Moszkvában; a Szovjetunió és Kína gazdasági és katonai segélyt ígért Kambodzsának. Az Egyesült Államok ugyanakkor 1955-től jelentős gazdasági és katonai segélyprogramot folyósított Phnompennek, és a kambodzsai hadsereg tisztjei közül többen amerikai kiképzésben részesültek. A kambodzsai kormány a segélyek elfogadását úgy mutatta be, mint a semlegesség egyik pillérét: Kambodzsa mindkét tömbtől elfogad támogatást, de egyik oldalhoz sem köti magát katonai szerződéssel.

A semlegesség gyakorlati fenntartása azonban nehéz volt. A szomszédos Dél-Vietnámban a második indokínai háború előkészületei, a thaiföldi katonai kormányzat és az amerikai hidegháborús stratégia Kambodzsát potenciális „gyenge láncszemnek” tekintette. A kambodzsai kormány viszont a Vietnámból érkező menekülteket, a határokon átnyúló gerillamozgásokat és a dél-vietnámi hadsereg határátlépéseit saját szuverenitásának megsértéseként értelmezte. Szihanuk 1956-ban és 1957-ben több beszédben hangsúlyozta, hogy Kambodzsa semlegessége „nem passzív” semlegesség, hanem aktív diplomáciai védekezés minden külföldi befolyás ellen. Ez a retorika a kambodzsai nemzeti öntudatot erősítette, de a hidegháborúban mindkét nagyhatalom szemében gyanússá tette az országot.

A kambodzsai semlegesség értelmezése a szakirodalomban vitatott. Egyes történészek a Szihanuk által meghirdetett „el nem kötelezettséget” a hidegháborúban való túlélés sikeres, bár törékeny stratégiájaként értékelik; mások azt hangsúlyozzák, hogy a semlegesség valójában a kínai és szovjet segélyektől, valamint az amerikai gazdasági támogatástól való függőséget palástolta. A kambodzsai belső kommunikációban és a későbbi memoárokban Szihanuk maga is ingadozott az „imperialista” Amerika és a „baráti” szocialista tábor közötti minősítésekben. A semlegesség tehát nem volt sem tiszta ideológiai elköteleződés, sem egyszerű taktikai manőver; sokkal inkább a kis állam túlélési stratégiája volt egy háborús régióban.

18.4.5 Belpolitikai feszültségek és az ellenzék elnyomása

A Szangkum-korszak hivatalos képe a nemzeti egységet és a társadalmi harmóniát emelte ki, ám a felszín alatt több törésvonal is feszült. A baloldalon a **Krom Pracheachon** nevű választási front, amelyet a földalatti kommunista mozgalommal hoztak kapcsolatba, az 1955-ös és 1958-as választásokon is indult, de a rendőri zaklatás, a lajstromozási akadályok és a vidéki adminisztráció nyomása miatt alig jutott mandátumhoz. A kormányzat a kommunista veszélyre hivatkozva 1957–1958-ban törvényeket fogadott el a „felforgató tevékenység” ellen, és a rendőrség több baloldali értelmiségit, újságírót és tanárt letartóztatott. A **Kambodzsai Munkások Pártja** (Kambodzsai Forradalmi Néppárt, később a kommunista párt elődje) illegalitásba vonult; tagjainak egy része 1963 után vidéki bázisokat kezdett kiépíteni, ami a későbbi khmer-rouge gerilla előzménye lett.

A jobboldalon a **Khmerszerei** (Khmer Serei, „Szabad khmerek”) nevű, elsősorban thai és dél-vietnámi területről működő ellenzéki mozgalom támadta a Szihanuk-kormányt. A szervezet vezetői, köztük **Szam Szary** (Sam Sary) és **Szon Ngok Thanh** (Son Ngoc Thanh) – utóbbi a franciaellenes nacionalizmus korábbi meghatározó alakja – az Egyesült Államok rejtett támogatásával vádolták a kormányzatot. A Khmerszerei rádióadásai és röpiratai valósággal kapcsolódtak egyes amerikai titkosszolgálati műveletekhez, bár az összefüggés pontos dokumentálása a levéltári források részleges hozzáférhetősége miatt továbbra is vitatott. A kambodzsai kormány a mozgalmat „fegyveres bandaként” üldözte, és több ezer gyanúsítottat vett őrizetbe. A jobboldali és baloldali ellenzék párhuzamos elnyomása a rezsim központosító és felülről vezérelt jellegét erősítette.

A belpolitikai feszültségek másik forrása a kisebbségi csoportok helyzete volt. A városi gazdaság jelentős részét a **kínai kisebbség** ellenőrizte, amelyet a kormányzat egyszerre használt gazdasági partnerként és bűnbakként. A kambodzsai kormány az 1950-es évek közepétől többször korlátozta a kínai nyelvű oktatást és sajtót, miközben a kereskedelmi kamarában és a bankokban továbbra is erős volt a kínai üzletemberek jelenléte. A **vietnámi kisebbség** – amelynek létszámát a korszakban jellemzően 200 000 és 300 000 közé becsülték, bár a népszámlálási adatok megbízhatósága korlátozott – különösen sebezhetővé vált: a kormányzat a Dél-Vietnám felől érkező politikai feszültségek miatt „ötödik hadoszlop” gyanújával illette, és 1956-ban több ezer vietnámi lakost kiutasított vagy megfigyelés alá vont. A **cham muszlim** közösség és a **hegyi népek**

(khmer Loeu) autonómiaigénye csak marginálisan jelent meg a nemzeti nyilvánosságban, de a helyi közigazgatás gyakorlata sokszor diszkriminatív volt.

A nők és a vidéki lakosság tapasztalata a Szangkum propagandájában a „hagyományos család” és a „békés falu” képeként jelent meg, miközben a nők politikai részvétele alacsony maradt, és a mezőgazdasági beruházások elosztása egyenlőtlen volt. A vidéki parasztság – amely a lakosság túlnyomó többségét adta – elsősorban a rizstermelés, a halászat és a földadó viszonyaiban érzékelte a kormányzat jelenlétét. A Szangkum hivatalos modernizációs programja, az úgynevezett **„népi munkaprogramok”** falvak építésére, kutak fúrására, iskolák és egészségházak létesítésére irányult; ezek valódi fejlesztéseket hoztak, de a végrehajtás során a helyi elöljárók gyakran korrupcióval és kényszermunkával éltek. A korszak gazdasági statisztikái – például a rizstermelés vagy az iskolázottság emelkedése – kormányzati forrásokból származnak, és független ellenőrzésük hiányos, ezért azokat óvatosan kell kezelni.

18.4.6 A királyság intézményei és a hadsereg

A független királyság intézményi építése a francia gyarmati államapparátus részleges átvételével indult. A **Királyi Khmer Fegyveres Erők** (Forces Armées Royales Khmères, FARK) 1953–1955 között jött létre, francia és később amerikai kiképzéssel. A hadsereg mérete az 1950-es években a becslések szerint 30 000–40 000 fő között mozgott, de a pontos létszám és a felszereltség a forrásokban eltér. A tisztek között fokozatosan emelkedett az a csoport, amely a semlegesség helyett inkább a nyugati szövetséget és a királyság belső megerősítését szorgalmazta; ebből a körből került ki később **Lon Nol**, aki 1955-ben vezérkari főnök, 1959-ben pedig hadügyminiszter lett. A hadsereg politikai súlya a Szangkum-korszakban növekvő, de nem nyíltan katonai kormányzati szerep volt; a kormányzati retorika a hadsereget a „nemzet és a trón védelmezőjének” nevezte.

A rendőrség és a titkosszolgálat, valamint a tartományi kormányzói hálózat képezte a rezsim belső ellenőrzésének gerincét. A tartományi kormányzók – sokszor a Szangkum lojális tagjai – egyszerre voltak a fejlesztési programok végrehajtói és a választási mobilizáció kulcsfigurái. A sajtótörvények és a rádió állami monopóliuma lehetővé tette a kormánypárt számára, hogy a választásokon messzemenően uralja a nyilvánosságot; az ellenzéki lapokat, így a baloldali *La Dépêche du Cambodge* vagy a jobboldali kiadványokat rendszeresen betiltották, szerkesztőiket letartóztatták. A kormányzati cenzúra mértékét a korabeli nyugati megfigyelők is rögzítették, és az 1960-as években az emberi jogi szempontú kritika felerősödött.

A buddhista **szangha** (a szerzetesközösség) intézménye sajátos helyet foglalt el a királyságban. A theraváda buddhizmus a khmer identitás egyik alapjaként működött, a pagodák pedig vidéki szociális és oktatási központok voltak. A Szangkum a szanghát a nemzeti egység jelképének tekintette, és az állam pénzügyileg támogatta a fővárosi templomokat, a buddhista egyetemet és a szerzetesi oktatást. Ugyanakkor a rezsim a szangha vezetőit politikai célokra is igyekezett felhasználni: a kormánypárt propagandájában a buddhista erkölcs és a Szihanuk iránti lojalitás összekapcsolódott. A szerzetesek egy része a kormányt támogatta, mások – különösen a vidéki, szegényebb kolostorokban – a társadalmi egyenlőtlenséget bírálták, és a későbbi kommunista mozgalom néhány vezetője is fiatalon szerzetesi iskolákban tanult.

18.4.7 A korszak mérlege: modernizáció és perszonalizált hatalom

A Szangkum-korszakot a kambodzsai hivatalos emlékezet gyakran „aranykornak” nevezi, különösen az 1990-es évek utáni, háború utáni nosztalgikus diskurzusban. Ez a kép részben érthető: az 1950-es és 1960-as években Kambodzsa viszonylag békés, mezőgazdaságilag önellátó, a városokban pezsgő kulturális életet élő ország volt, ahol az iskolahálózat bővült, a nemzeti szuverenitás nyilvánvalóbb volt, mint a gyarmati korban. A színház, a film, a khmer nyelvű sajtó és az egyetem

fejlődése a királyság „modernizációjának” jele volt. Emellett a semlegesség átmenetileg valóban megkímélte az országot a közvetlen háborús rombolástól – egészen az 1960-as évek végéig.

Ugyanakkor ez a modernizáció erősen perszonalizált, választási versenyt korlátozó, a politikai ellenzéket rendőri eszközökkel elnyomó rendszer keretei között ment végbe. A parlament formálisan működött, de az ellenzék alig jutott mandátumhoz; a sajtó szabadsága korlátozott volt; a tartományi közigazgatás a kormánypárt mobilizációs eszközévé vált. A paraszti lakosság egy része számára a Szangkum ígéretei és a tényleges helyi hatalomgyakorlás közötti szakadék feszültségeket szült. A kisebbségi közösségek – különösen a vietnámiak – a nemzetépítés áldozataivá válhattak. A kommunista és jobboldali fegyveres ellenállás az 1960-as évek közepétől erősödött, és a „nemzeti egység” felszíne alatt a későbbi polgárháború csírái már jelen voltak.

18.4.8 Források és bizonytalanságok

A Kambodzsa 1953–1960-as évekbeli történetére vonatkozó ismereteink alapja elsősorban francia gyarmati és diplomáciai levéltárak, a genfi konferencia záródokumentumai, amerikai külügyi iratok (például a *Foreign Relations of the United States* sorozat), kínai és szovjet külügyi dokumentumok, továbbá Szihanuk publikált beszédei és visszaemlékezései. A korabeli kambodzsai kormányzati kiadványok, statisztikai évkönyvek és sajtótermékek szintén értékesek, de ezeket a Szangkum propagandája erősen formálta. A nemzetközi szakirodalom – például David P. Chandler, Ben Kiernan, Milton Osborne és mások munkái – e források kritikai elemzésére épül, ám a hozzáférés és a pártpolitikai hovatartozás befolyásolhatja az értelmezést.

A legfontosabb bizonytalanságok közé tartozik:

1. **A választások tisztasága és a politikai részvétel mértéke.** A Szangkum választási győzelmei jól dokumentáltak, de a csalás, a megfélemlítés és a közigazgatási nyomás pontos mértéke nehezen számszerűsíthető; az ellenzéki beszámolók és a kormányzati jelentések egymásnak ellentmondanak.
2. **A politikai foglyok és a megtorlások áldozatainak száma.** A rendőri és bírósági ügyek iratai részben megsemmisültek vagy nem hozzáférhetők; a számok csak becslések.
3. **A belső kommunista mozgalom ereje és területi jelenléte.** Az 1950–1960-as években a Kambodzsai Munkások Pártjának tagságára és vidéki bázisaira vonatkozó adatok töredékesek, és a későbbi visszaemlékezések eltérnek.
4. **A semlegesség külpolitikai értékelése.** A Szihanuk-kormány „aktív semlegessége” a nyugati történetírásban sokáig naiv vagy cinikus mesterműnek tűnt; a posztkoloniális értékelés viszont a kis állam túlélési stratégiáját hangsúlyozza. Jelenleg nincs egységes tudományos konszenzus.
5. **A gazdasági és társadalmi fejlődés mutatói.** A korszak GDP-, rizstermelési, iskolázottsági és egészségügyi adatai többnyire kormányzati forrásból származnak, független mintavétel nélkül, ezért azokat óvatosan kell használni.

A korszak hivatalos kambodzsai emlékezetében – különösen a Kambodzsai Néppárt által uralt közbeszédben – a Szihanuk-korszak béke és stabilitás aranykora, míg a Nyugaton vagy a kambodzsai diaszpóra egyes csoportjainál a tekintélyelvűség és a mélyülő egyenlőtlenségek időszaka. Mindkét kép értelmezés, nem puszta tényállítás.

18.4.9 Rövid összefoglaló

- Kambodzsa függetlenségét Szihanuk 1953-as „királyi keresztes hadjárata” készítette elő; a november 9-i kikiáltás a francia protektorátus formális végét jelentette, de a tényleges szuverenitás csak 1954-ben, a genfi konferencia után teljesedett ki.

- Az 1954-es genfi egyezmény rögzítette Kambodzsa semlegességét, a viet mini erők kivonulását és a Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság ellenőrzését.
- 1955-ben Szihanuk lemondott a trónról, és a Szangkum Reasztr Niyum nevű domináns politikai mozgalom élén miniszterelnökként, majd 1960-tól államfőként irányította az országot.
- A Szangkum a buddhista szocializmus és az „aktív semlegesség” retorikájával épített erősen perszonalizált, a politikai versenyt korlátozó rendszert; a választások formálisan többpártiak voltak, de az ellenzéket adminisztratív és rendőri eszközökkel szorították vissza.
- A hidegháborúban Kambodzsa egyszerre fogadott el amerikai, kínai és szovjet támogatást, miközben egyik katonai tömbhöz sem csatlakozott; a semlegesség valódi tartalma és sikere vitatott.
- A belső feszültségek forrásai között a baloldali kommunista mozgalom, a jobboldali Khmer-szerei, a vietnámi és kínai kisebbségek diszkriminációja, a vidéki egyenlőtlenségek és a hadsereg növekvő politikai súlya állt.
- A Szangkum-korszakot hivatalosan „aranykornak” nevezik, ám a források a modernizáció mellett a tekintélyelvű hatalomgyakorlást és a későbbi konfliktusok előzményeit is mutatják.

18.4.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen különbség volt az 1953-as jogi függetlenség és az 1954-es genfi rendezés között, és miért volt Kambodzsa számára ez utóbbi a nemzetközi önállóság feltétele?
2. Hogyan alakította át a Szangkum a kambodzsai pártversenyt, és milyen bizonyítékok támasztják alá, hogy a rendszer domináns pártállamként működött?
3. Milyen külső és belső tényezők nehezítették a semlegesség fenntartását a hidegháborúban? Hogyan viszonyult a kormányzat az amerikai, a kínai és a szovjet segélyekhez?
4. Miért nem tekinthető a Szihanuk-korszak kizárólag „demokratikusnak” vagy „diktatórikusnak”? Milyen források hiányoznak ahhoz, hogy a politikai elnyomás mértékét pontosan felmérjük?
5. Milyen törésvonalak mutatkoztak a kambodzsai társadalomban az 1950–1960-as években, és hogyan függtek össze a kisebbségi politika és a nemzetépítés folyamataival?

19 Kambodzsa 1953-től napjainkig

19.1 Szihanuk, Lon Nol és a vietnámi háború

A független Kambodzsa 1953 utáni történetének egyik központi kérdése, hogy a királyi kormányzat által képviselt semlegességi politika miért omlott össze alig két évtized alatt, és hogyan vált az ország a vietnámi háború egyik legpusztítóbb mellékhadszínterévé. Az alfejezet ezt a folyamatot követi végig az 1953-as függetlenségtől A függetlenség 1953-ban a Phnom Penh-i kormány 1975-ös összeomlásáig, előkészítve a Khmer Rouge hatalomátvételének tárgyalását A Khmer Rouge és a demokratikus Kambodzsa. A korszak nem érthető meg kizárólag kambodzsai belpolitikai keretben: a hidegháborús szembenállás, az észak-vietnámi hadsereg és a vietkong határ menti jelenléte, valamint az amerikai katonai stratégia együttesen alakította azt a pályát, amelyen Kambodzsa a polgárháború felé sodródott. A fejezet ezért egyszerre tárgyalja a Szihanuk-rendszer belső korlátait, az 1970-es hatalomátvétel természetét, az amerikai bombázások dokumentált tényeit és azok vitatott hatását, valamint a vidéki lakosság háborús tapasztalatát.

19.1.1 Szihanuk és a semlegesség kísérlete (1955–1970)

A függetlenség utáni Kambodzsa politikai rendszerét Norodom Szihanuk (Norodom Sihanouk) király személye és az általa létrehozott **Sangkum Reastr Niyum** (khmerül: Népi Szocialista Közösség) mozgalom határozta meg. Szihanuk 1955-ben lemondott a trónról apja, Norodom Szuramarit javára, hogy aktív politikusként irányíthassa a kormányt; 1960-ban apja halála után államfővé választották, bár a királyi címet nem vette vissza. A Sangkum az 1955-ös és az azt követő választásokon elsöprő többséget szerzett, és hamarosan gyakorlatilag az egyetlen legális politikai szervezetté vált. A rendszer a királyi tekintély, a buddhista szocializmus és a területi integritás retorikájára épült; támogatói között parasztok, városi hivatalnokok és a kínai, illetve vietnámi származású kereskedőréteg egy része is megtalálható volt. Ugyanakkor a Sangkum nem volt modern tömegpárt a szó 20. század végi értelmében: inkább a királyi udvar, a bürokrácia és a helyi notabilitások laza koalíciójaként működött, amelyben a politikai versenyt intézményes biztosítékok helyett Szihanuk személyes döntései szabályozták. A kortárs nyugati megfigyelők egy része „irányított demokráciaként”, kritikusai „autoriter monarchizmusként” írták le; a történészi megítélés máig vitatott, de abban konszenzus van, hogy a Sangkum-korszak alatt a parlamenti ellenzék lehetőségei fokozatosan beszűkültek.

Szihanuk külpolitikájának alapelve a **semlegesség** volt, amelyet a korszakban „aktív semlegességnek” is neveztek. Ez azt jelentette, hogy Kambodzsa nem csatlakozott sem az amerikai vezetésű szövetségi rendszerekhez, sem a szovjet vagy kínai táborhoz; diplomáciai kapcsolatot tartott fenn a hidegháború minden jelentős szereplőjével, és elutasította a külföldi katonai támaszpontok létesítését. Az 1954-es genfi megállapodások értelmében Kambodzsa elvileg garantáltan semleges és fegyveres konfliktustól mentes terület volt, ám a garanciák nem bizonyultak hatékonynak. A szomszédos Dél-Vietnámban és Laoszban folyó háború következtében a határ menti térség fokozatosan a konfliktus részévé vált. Az észak-vietnámi hadsereg és a Dél-Vietnámban harcoló **vietkong** (Viet Cong) erők a határ kambodzsai oldalán táborokat, raktárakat és utánpótlási útvonalakat alakítottak ki. A Ho Si Minh-ösvény (Hồ Chí Minh Trail) kambodzsai szakaszát a korabeli amerikai katonai források „Szihanuk-ösvényként” is emlegették, utalva arra, hogy a

semleges kormány – részben kényszerből, részben diplomáciai megfontolásból – eltűrte vagy nem tudta megakadályozni ezt a jelenlétet. Dokumentált tény, hogy Phnom Penh számos alkalommal tiltakozott a határ menti incidensek ellen, és Szihanuk 1967–1968-ban diplomáciai csatornákon, majd nyilvános beszédben is elítélte a vietnámi kommunista erők tevékenységét. Ugyanakkor az is dokumentált, hogy a kambodzsai hadsereg nem rendelkezett azzal az erővel, hogy katonailag felszámolja az észak-vietnámi támaszpontokat, és a kormány tartott attól, hogy egy nagyszabású fellépés a háború teljes kiterjedéséhez vezetne.

A semlegesség belpolitikai következményei kettősek voltak. Egyrészt Szihanuk széles körű nemzetközi elismertséget szerzett, és az el nem kötelezett mozgalom egyik hangadójaként lépett fel. Másrészt a vietnámi konfliktus „kúszó” kiterjedése aláásta a semlegesség hitelét mind a jobboldali, mind a baloldali ellenzék szemében. Az 1960-as évek második felében a kambodzsai vidéken paraszti elégedetlenség és kisebb fegyveres felkelések jelezték, hogy a Sangkum fejlesztési ígéretei nem érték el a lakosság jelentős részét. A baloldali mozgalom – amelynek magját a Kambodzsai Kommunista Párt korábbi káderei és az 1950-es években illegalitásba vonult nacionalista értelmiségiek alkották – a szegényparasztság körében kezdett szervezkedni, különösen a nyugati és északkeleti tartományokban. A kormányzat válasza az elnyomás és a tárgyalás elemeit egyaránt tartalmazta, de a fegyveres összecsapások 1968-tól gyakoribbá váltak. A történészi szakirodalom egy része ezt a folyamatot a „belső háború” kezdetének tekinti, míg mások szerint a fegyveres ellenállás ekkor még marginális volt, és a társadalmi elégedetlenség nagy része nem kapcsolódott a kommunista mozgalomhoz.

19.1.2 A hatalom meggyengülése és az 1970. márciusi hatalomátvétel

Az 1960-as évek végére Szihanuk politikai bázisa több irányból is erodálódott. A katonai elit egy része elégedetlen volt a hadsereg alacsony költségvetésével és azzal, hogy a kormány nem lép fel határozottan az észak-vietnámi jelenlét ellen. A konzervatív értelmiség és a városi középosztály köreiben nőtt a félelem a baloldali mozgalom térnyerésétől; a kínai és vietnámi kisebbség egyes tagjai pedig a gazdasági bizonytalanság és az állami beavatkozás miatt érezhették fenyegetve helyzetüket. Szihanuk ugyanakkor 1967-ben és 1969-ben több miniszterelnököt váltott le, és a politikai rendszer személyes döntésektől való függése tovább növelte a bizonytalanságot. A gazdasági helyzet romlott: a rizsexport bevételei csökkentek, a költségvetési hiány nőtt, és az infláció a városi lakosság életszínvonalát veszélyeztette. Az 1969-es és 1970 eleji tüntetések, sztrájkok és diákzavargások arra utaltak, hogy a rendszer társadalmi támogatottsága a fővárosban és a tartományi központokban is megcsappant.

Ebben a helyzetben került sor 1970. március 18-án arra az eseményre, amelyet a nyugati történetírás általában **puccsként**, a korabeli kambodzsai hatalomátvevők viszont „alkotmányos hatalomátvételként” vagy „nemzetgyűlési döntésként” írtak le. A tényleges forgatókönyv a következő volt: Szihanuk éppen külföldön, a Szovjetunióban és Kínában tartózkodott, amikor Lon Nol (Lon Nol) miniszterelnök és Sisowath Sirik Matak (Sisowath Sirik Matak) herceg, valamint a hadsereg és a nemzetgyűlés több tagja megszervezte a királyi államfő leváltását. A nemzetgyűlés formálisan megfosztotta Szihanukot államfői tisztségétől, és ideiglenes kormány alakult. Döntő tényező volt, hogy a hadsereg egységei a fővárosban és a tartományi székhelyeken elfogadták az új vezetést, és nem léptek fel a Szihanukhoz hű erők oldalán. A hatalomátvétel tehát formálisan a nemzetgyűlés szavazásával történt, de a katonai erőszakkal való fenyegetés és a tömegdemonstrációk szervezése révén egyértelműen kényszerhelyzetet teremtett. A történészi konszenzus szerint a „puccs” megjelölés – bár a résztvevők vitatták – a legpontosabban írja le a folyamatot, mivel az alkotmányos eljárás látszatát a fegyveres erők tényleges hatalmának rendelték alá.

Lon Nol és Sirik Matak 1970 tavaszán betiltotta a Szihanukhoz kötődő szervezeteket, és fokozta a baloldali mozgalom elleni rendőri fellépést. Az új rezsim 1970. október 9-én hivatalosan is eltörölte a monarchiát, és kikiáltotta a **Khmer Köztársaságot** (khmerül Sathéaranakrâth Khmer). A köztársasági államforma az amerikai és a dél-vietnámi kormányzat politikai támogatását élvezte, de nem járt automatikus katonai szövetséggel. A Lon Nol-rezsim ideológiája erőteljesen antikommunista és nacionalista retorikát használt, amelyben az észak-vietnámi és vietkong jelenlét felszámolását ígérte. Ugyanakkor a rezsim nem rendelkezett sem a katonai kapacitással, sem a széles körű társadalmi legitimációval ahhoz, hogy ezt az ígéretet teljesítse.

19.1.3 A vietnámi háború kiterjedése: titkos bombázások és az 1970-es invázió

A vietnámi háború kambodzsai kiterjedésének első, hosszú ideig titkolt szakasza az 1969 márciusa és 1970 márciusa között végrehajtott amerikai légitámadás-sorozat volt, amelyet a hadműveleti tervezésben **Operation Menu** (menü hadművelet) fedőnéven tartottak nyilván. A bombázások célja az észak-vietnámi és vietkong támaszpontok, raktárak és utánpótlási útvonalak megsemmisítése volt a kambodzsai határ menti övezetben. A támadásokat Richard Nixon elnök és Henry Kissinger nemzetbiztonsági tanácsadó döntése alapján, a kongresszusi jóváhagyás és a nyilvánosság előli eltitkolás mellett hajtották végre; a pilóták jelentéseit meghamisították vagy külön nyilvántartásban kezelték. A titkolózás tényét később kongresszusi meghallgatások és oknyomozó újságírás tárta fel, és ma már dokumentált ténynek számít. A bombázások pontos geográfiai kiterjedéséről és a bevetések számáról a források részben eltérnek, mert a titkosítás miatt a korabeli katonai jelentések nem minden esetben tükrözték a valóságot. A legtöbb történészi feldolgozás szerint a légicsapások 1969–1973 között összesen több tízezer bevetést jelentettek, és a ledobott bombák mennyisége – különösen az 1973-as intenzív szakaszban – meghaladta a második világháborús szőnyegbombázások egyes becsléseit is. A polgári áldozatok számára vonatkozó adatok hiányosak; egyes becslések több tízezer halottat valószínűsítenek, de a pontos szám ma sem ismert, és a kutatásnak komoly módszertani akadályai vannak.

A titkos bombázások mellett a háború nyílt kiterjedését az 1970. áprilisi–májusi amerikai és dél-vietnámi szárazföldi hadművelet hozta el. A Phnom Penh-i hatalomváltást követően Nixon elnök elrendelte a határ menti „ellenséges menedékek” felszámolását célzó inváziót, amelyben mintegy 30–40 ezer amerikai katona és számottevő dél-vietnámi erő vett részt. A hadművelet katonai eredménye vitatott: a támadók számos raktárt és utánpótlási bázist elfoglaltak, de a vietnámi erők nagy része mélyebbre vonult vissza Kambodzsa belsejébe, és a hadjárat nem törte meg a Ho Si Minh-ösvény működését. Sokkal tartósabb következménye volt a vidéki lakosság tömeges kitelepülése, a falvak elpusztulása és a kambodzsai társadalom további militarizálódása. Az invázió nyomán az Egyesült Államokban tiltakozó mozgalom bontakozott ki; 1970. május 4-én a Kent State Egyetemen a Nemzeti Gárda tüzet nyitott a tüntető diákokra, ami négy halálos áldozatot követelt, és a háborúellenes megmozdulások országos méretűvé váltak.

A kambodzsai területen folyó harcokban az észak-vietnámi hadsereg és a vietkong egységei mellett megjelentek a kambodzsai baloldali gerillák is, amelyeket a korabeli nyugati sajtó és a későbbi szakirodalom **Khmer Rouge** (franciául Khmers rouges, azaz „vörös khmerek”) néven kezdett emlegetni. A mozgalom hivatalos pártneve akkoriban titkos volt, és a fegyveres erők a Szihanuk vezette politikai ernyőszervezet részeként léptek fel. Az 1970 tavaszán kialakult érdekszövetség lényege az volt, hogy Szihanuk – akit a puccs eltávolított a hatalomból – Pekingben bejelentette: hajlandó együttműködni minden erővel, amely a Lon Nol-rezsim ellen harcol. A kínai kormány közvetítésével létrejött a **FUNK** (Front Uni National du Kampuchéa, azaz Kambodzsai Nemzeti Egységfront) és a **GRUNK** (Gouvernement Royal d’Union Nationale du Kampuchéa, azaz Kambodzsai Királyi Nemzeti Egységkormány), amelyekben Szihanuk névleges vezető szerepet kapott, a katonai erő azonban egyre inkább a kommunista gerillák kezébe került. A szövetség fontos mozgósító ereje volt a vidéki lakosság egy részének monarchia iránti hűsége: a parasztok

jelentős része nem kommunista meggyőződésből, hanem a királyi legitimáció és a Lon Nol-rezsim elutasítása miatt csatlakozott a felkeléshez. A Khmer Rouge káderei viszont már ekkor saját politikai céljaik megvalósítására használták a frontszervezeteket, és a felszabadított területeken fokozatosan felszámolták a mérsékelt és monarchista elemeket.

19.1.4 A polgárháború és a Lon Nol-rezsim összeomlása

Az 1970-es hatalomátvétel és a külföldi beavatkozás együttes hatására Kambodzsában teljes körű **polgárháború** bontakozott ki. A kormányerők a városokat és a főbb útvonalakat ellenőrizték, míg a vidék jelentős része fokozatosan a felkelők befolyása alá került. A Lon Nol-rezsim katonai helyzetét súlyosbította a hadsereg belső megosztottsága, a korrupció, a logisztikai hiányosságok és a tisztek egy részének csekély harci tapasztalata. A hadsereg létszámát a háború évei alatt gyorsan növelték, de a felszerelés és a kiképzés minősége nem tartott lépést a szükségletekkel. Az amerikai kormányzat jelentős pénzügyi és katonai támogatást nyújtott a rezsimnek, ugyanakkor a támogatás feltételéül szabott reformok többnyire elmaradtak. A harcok következtében a vidéki lakosság tömegesen menekült a városokba, különösen Phnom Penhbe, amelynek lakossága a háború előtti néhány százezerről 1975-re több mint egymillióra duzzadt. A menekültek ellátása, a közegészségügy és a közbiztonság összeomlott; a városokban fokozódott a nyomor és a bűnözés. Nők, gyermekek és idősek aránytalanul szenvedték el a háború következményeit: a férfiak nagy részét besorozták, vagy a gerillák elől menekülve elhagyták otthonaikat.

A Lon Nol-rezsim egyik legsötétebb fejezete a kambodzsai vietnámi kisebbség elleni erőszakhullám volt 1970 tavaszán és nyarán. A puccsot követő nacionalista és antikommunista propaganda közegében kormányzati tisztviselők és katonai egységek is részt vettek a vietnámi származású civilek elleni támadásokban, letartóztatásokban és tömeges elhurcolásokban. A támadások során több ezer ember vesztette életét, sokan pedig dél-vietnámi területre menekültek. A felelősség kérdésében a történetírás megkülönbözteti a közvetlen elkövetők – egyes katonai parancsnokok, rendőri erők és felfegyverzett civilek – szerepét a politikai vezetés felelősségétől. A rezsim hivatalosan nem rendelte el a pogromokat, de a kormányzati retorika és a büntetlenség légköre hozzájárult az erőszak terjedéséhez. A nemzetközi szervezetek és a későbbi kutatások ezeket az eseményeket a kambodzsai vietnámi közösség elleni szervezett erőszakhullámként tartják számon; a „népirtás” minősítés itt nem használatos a szakirodalomban, mert a célpontok kiválasztása nem igazodik a népirtás jogi fogalmához, ugyanakkor az etnikai alapú üldözés ténye dokumentált.

A polgárháború hátterében a vidéki társadalom mély átalakulása zajlott. A Khmer Rouge ellenőrzése alá került területeken a mozgalom megkezdte a hagyományos faluvezetés, a buddhista szerzetesség és a piaci viszonyok felszámolását. A beszolgáltatási rendszer, a kollektív munkaszervezés és a „régi osztályok” elleni kampányok már 1973-tól megjelentek egyes zónákban, bár ezek mértéke és erőszakossága régiónként eltért. A kényszerű átalakítások elől sokan a kormányzónákba menekültek; mások viszont a Khmer Rouge-t a korábbi földesúri és állami elnyomás alternatívájaként élték meg. A paraszti tapasztalat tehát korántsem volt egységes: a támogatás, a kényszer és az apátia keveredett. A történészi kutatás a helyi archívumok, interjúk és a későbbi menekültbeszámolók alapján próbálja feltárni ezt a sokszínűséget, de a forrásadottságok egyenetlenek, különösen a felszabadított területekre vonatkozóan.

A harcok intenzitása 1973 után új szakaszba lépett. Az Egyesült Államok 1973 januárjában aláírta a párizsi békeszerződést Észak-Vietnámmal, és megkezdte csapatai kivonását a térségből. A kambodzsai bombázásokat azonban 1973 augusztusáig folytatta, amikor a kongresszus törvényben tiltotta meg a további légitámadásokat. A bombázások leállításával a Lon Nol-kormány elvesztette egyik legfontosabb katonai támaszát. A Khmer Rouge és a hozzá csatlakozott erők eközben folyamatosan szűkítették a kormányzónát: elfoglalták a Mekong menti kulcsfontosságú városokat, elvágták a főváros utánpótlási útvonalait, és 1975 elejére Phnom Penh gyakorlatilag ostrom alá

került. A kormányerők létszáma ugyan magas volt, de a dezertálások, a korrupció és a lakosság körében tapasztalható apátia miatt katonai helyzete reménytelennek bizonyult. Lon Nol 1975. április 1-jén külföldre távozott, és a kormányzat összeomlott. A főváros 1975. április 17-én esett el, amikor a Khmer Rouge erői bevonultak Phnom Penhbe. A háború kambodzsai szakaszának polgári áldozataira vonatkozó becslések erősen szórnak: a leggyakrabban idézett intervallum 200 ezer és 500 ezer közé esik, de a számok magukban foglalják a bombázások, a harcok, a járványok és az éhínség következtében elhunytakat is. A pontos áldozatszám ma sem ismert, és a kutatásnak módszertani korlátai vannak a hiányzó anyakönyvi és kórházi iratok miatt.

19.1.5 A nemzetközi dimenzió és a hidegháborús értelmezések

A kambodzsai polgárháborút a hidegháború logikája mélyen áthatotta. Az Egyesült Államok a Lon Nol-rezsim támogatását a dél-vietnámi háború kiszélesítésének elkerülésével indokolta, de a bombázások és a katonai segítség éppen ellenkező irányban hatottak: a konfliktust földrajzilag és társadalmilag is kiterjesztették. Az észak-vietnámi kormányzat a kambodzsai területet tranzitútvonalként és utánpótlási bázisként kezelte, ami hozzájárult a semlegesség erodálódásához. Kína az 1970-es évek elején a Szihanukkal való szövetséget és a Khmer Rouge felemelkedésének támogatását a regionális befolyás növelésére használta; a szovjet kormányzat ezzel szemben – bár elismerte a GRUNK-ot – inkább a vietnámi kommunista erőkkel való kapcsolataira helyezte a hangsúlyt. A kambodzsai belpolitikai szereplők tehát nem egyszerűen „hidegháborús bábok” voltak: saját érdekeik és belső vitáik éppúgy alakították az eseményeket, mint a nagyhatalmi nyomás.

A vietnámi háború kambodzsai kiterjedésének értékelése a történetírásban ma is vitatott. Abban erős a konszenzus, hogy az amerikai bombázások és a szárazföldi invázió dokumentált tények, és hogy a kambodzsai vidéki lakosságot rendkívüli pusztítás érte. Vita folyik viszont arról, hogy a bombázások milyen mértékben járultak hozzá a Khmer Rouge népszerűségének növekedéséhez. Egyes történészek – köztük a korszakot feldolgozó nyugati szerzők egy része – szerint a légitámadások által elpusztított falvak és a kitelepítettek tömegei a gerillák toborzóbázisát növelték, és a kormány tehetetlenségével szemben a felkelők a védelem ígéretét kínálták. Mások óvatosabban fogalmaznak: a Khmer Rouge térnyerése már az 1960-as évek végén elkezdődött, a vidéki elégedetlenség a Sangkum-rendszer egyenlőtlenségeiből is táplálkozott, és a bombázások inkább felgyorsították, mintsem kiváltották a polgárháborút. A két álláspont közötti különbség nem pusztán akadémiai vita: befolyásolja, hogyan ítéljük meg az amerikai külpolitika felelősségét, illetve hogyan értelmezzük a kambodzsai kommunista mozgalom belső dinamikáját. A könyv álláspontja szerint a bombázások hatása valós, de nem kizárólagos oka a Khmer Rouge megerősödésének; a folyamat több tényező együttes eredménye volt.

A korszak emlékezetpolitikai vitáiban is éles törésvonalak húzódnak. Az Egyesült Államokban a titkos bombázások leleplezése a végrehajtó hatalom ellenőrzésének és a háborús hatalomgyakorlásnak a kérdését állította előtérbe; a mai napig élő vita tárgya, hogy a kongresszus és a nyilvánosság félrevezetése alkotmányos válságot jelentett-e. Kambodzsában a Szihanuk-korszakra való emlékezés erősen megosztott: egyesek a királyi semlegesség időszakát a függetlenség aranykoraként, mások a politikai elnyomás és a gazdasági egyenlőtlenség korszakaként idézik fel. A Lon Nol-rezsimnek a mai kambodzsai közbeszédben alig van nyílt támogatója, de a történetírás feladata nem a moralizáló elítélés, hanem a rezsim döntéseinek, belső kényszereinek és felelősségének dokumentálása.

19.1.6 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsődlegesen az alábbi forrástípusokra támaszkodik: amerikai kormányzati iratok (különösen a titkos bombázásokkal kapcsolatos, később nyilvánosságra került dokumentumok), a Khmer Köztársaság törvényei és nyilatkozatai, a FUNK/GRUNK közleményei, Szihanuk beszédei és visszaemlékezései, korabeli nemzetközi sajtótudósítások, valamint a korszakot feldolgozó másodlagos szakirodalom. A visszaemlékezéseket – mint minden memoárt – a szerző utólagos érdekei és a politikai kontextus fényében kell olvasni; Szihanuk például hajlamos volt saját szerepét utólag igazolni, Lon Nol hívei pedig a hatalomátvételt alkotmányos aktusként mutatták be. A bombázások áldozatszámára vonatkozóan nincsenek megbízható, teljes körű statisztikák; a rendelkezésre álló becslések a katonai jelentések, a menekülttábori nyilvántartások és a későbbi helyi kutatások kombinációján alapulnak, de ezek módszertani szempontból heterogének. A Khmer Rouge által ellenőrzött területek 1970 és 1975 közötti állapotáról kevés független forrás maradt fenn, ezért a felszabadított zónák társadalmi viszonyairól szóló leírások részben a későbbi menekültbeszámolókból, részben a párt belső irataiból származnak. A kambodzsai vietnámi kisebbség elleni erőszak dokumentáltsága ugyancsak egyenetlen: az áldozatok pontos száma nem ismert, és a felelősség egyéni szintű megállapítása a legtöbb esetben ma már lehetetlen.

19.1.7 Rövid összefoglaló

- A független Kambodzsa Szihanuk vezette Sangkum-rendszere 1955 és 1970 között formálisan semleges külpolitikát folytatott, de a vietnámi háború kiterjedése és a belső társadalmi feszültségek fokozatosan aláásták ezt a semlegességet.
- Az észak-vietnámi hadsereg és a vietkong kambodzsai támaszpontjai, valamint az amerikai katonai reagálás – az 1969-ben kezdett titkos bombázások – a konfliktust dokumentált módon az ország területére vitték be.
- Az 1970. március 18-i hatalomátvétel formálisan a nemzetgyűlés döntése volt, de a hadsereg nyomására és Szihanuk távollétében történt; a történészi konszenzus ezt puccsként értékeli, míg a résztvevők alkotmányos hatalomátvételnek nevezték.
- A Lon Nol-rezsim kikiáltotta a Khmer Köztársaságot, erőteljesen antikommunista és nacionalista politikát hirdetett, de katonailag gyenge, belsőleg megosztott és súlyos gazdasági nehézségekkel küzdő állam maradt.
- Az 1970 utáni polgárháborúban a vidéki lakosság tömegesen szenvedett: a bombázások, a harcok, a kitelepítések és a járványok áldozatainak száma a becslések szerint 200 ezer és 500 ezer közé tehető, de a pontos szám nem ismert.
- A Szihanuk és a kambodzsai kommunista erők közötti 1970-es kínai közvetítésű szövetség biztosította a felkelés számára a királyi legitimációt, miközben a Khmer Rouge fokozatosan kisajátította a frontszervezeteket.
- A kambodzsai vietnámi kisebbség elleni 1970-es erőszakhullám dokumentált tény, amelyben kormányzati és katonai szereplők, valamint felfegyverzett civilek is részt vettek; a felelősség pontos megoszlása ma is kutatási kérdés.
- A vietnámi háború kambodzsai kiterjedésének értelmezése vitatott: egyes történészek szerint az amerikai bombázások jelentősen hozzájárultak a Khmer Rouge megerősödéséhez, mások szerint a folyamat okai mélyebbek és többtényezősek voltak.

19.1.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen bel- és külpolitikai okok vezettek a Szihanuk-féle semlegesség összeomlásához az 1960-as évek végére?

2. Hogyan értékelhető az 1970. márciusi hatalomátvétel: mi szól amellett, hogy puccs volt, és mi szól amellett, hogy alkotmányos eljárás?
3. Miért nevezhető a vietnámi háború kambodzsai kiterjedése „titkos” és „dokumentált” egyszerre? Milyen bizonyítékok állnak rendelkezésre a bombázásokkal kapcsolatban?
4. Milyen következményekkel járt a Szihanuk és a kommunista erők közötti 1970-es szövetség a vidéki lakosság számára, és hogyan változott a Khmer Rouge szerepe ebben a szövetségben?
5. Ha a kambodzsai polgárháború áldozatszámára vonatkozó becslések 200 ezer és 500 ezer között szórnak, milyen módszertani problémák magyarázzák ezt a bizonytalanságot?

19.2 A Khmer Rouge és a demokratikus Kambodzsa

19.2.1 Bevezető bekezdés

Az 1975. április 17-i phnompeni bevonulás után a kambodzsai kommunista mozgalom, a magát **„Angkarnak”** (Angkar, „a Szervezet”) nevező **Kambodzsai Kommunista Párt** (KKP; franciául Parti communiste du Kampuchéa) hatalomra jutott, és rövid időn belül felszámolta az előző polgárháborús korszak intézményeit. Az 1975 és 1979 közötti rendszert a kortárs nyugati sajtó leggyakrabban a francia *Khmer Rouge* elnevezéssel ismerte meg; a rezsim hivatalosan **„Demokratikus Kambodzsának”** (Khmer nyelven:) nevezte magát. Ez az alfejezet a rezsim berendezkedését, társadalom- és gazdaságpolitikáját, az erőszak formáit, valamint a történelmi felelősség és emlékezet kérdéseit tárgyalja. A tényeket a nemzetközi történészi konszenzus, a kambodzsai rendkívüli bíróságok (ECCC) ítéletei és a fennmaradt dokumentumok alapján mutatjuk be; az áldozatszámok és egyes értelmezési viták kapcsán külön jelezzük a bizonytalanságot. A fejezet szorosan kapcsolódik az előző alfejezethez, amely a Szihanuk-korszak, a Lon Nol-féle köztársaság és a vietnámi háború kambodzsai következményeit tárgyalta; az itt leírt események az 1979-es vietnámi beavatkozás és az azt követő újjáépítés előzményét képezik.

19.2.2 A hatalom átvétele és a rezsim ideológiája

A polgárháború (1970–1975) során a KKP gerillahadserege fokozatosan terjesztette ki ellenőrzését a vidéki területek felett. 1975. április 17-én a vörös khmer erők bevonultak Phnompenbe; a kormányerők és a Lon Nol-rezsim vezetői elmenekültek. A hatalomátvétel formálisan békés volt, de az új hatalom azonnal megkezdte a városok kiürítését. A dokumentált tények szerint Phnompen lakosságának túlnyomó részét – a becslések 2–3 millió embert – néhány napon belül vidékre kényszerítették. A rezsim ezt az intézkedést az élelmiszerhiány és az amerikai légitámadások fenyegetése miatt hirdette meg, de a cél valójában a városi lakosság, az értelmiség és a polgári intézmények felszámolása volt; ezt a KKP belső dokumentumai és a túlélők beszámolói egyaránt alátámasztják. A kiürítés során a betegeket, időseket és újszülötteket sem kímélték, ami már az első hetekben tömeges halálozáshoz vezetett.

A rezsim ideológiája a **„tiszta” agrárkommunizmus** egy sajátos, maoista ihletésű változata volt, amelyet a KKP vezetői – elsősorban **Pol Pot** (eredeti nevén Szaloth Szar), **Nuon Csea**, **Ieng Szari** és **Khieu Szamphan** – dolgoztak ki. A párt a „népi háború” elvét hirdette, de elutasította a szovjet és vietnámi modellt; a cél egy önellátó, mezőgazdasági alapú, iparmentes társadalom megteremtése volt. A városokat a „parazita” életmód színtereinek tekintették, a pénzt, a piacot és a magántulajdont pedig eltörlendőnek. A rezsim nem hozott nyilvánosságra alkotmányos szöveget 1976-ig; akkor fogadták el a Demokratikus Kambodzsa alkotmányát, amely névleg a „munkások, parasztok és forradalmi katonák” államát hirdette. A valóságban a

hatalom a KKP Központi Bizottságának és a titkos biztonsági szervezet, a **Santhi Bal** kezében összpontosult; az állami intézmények csupán a pártutasítások végrehajtói voltak.

A rezsim hivatalos önelnevezése, a „demokratikus Kambodzsa”, hamarosan a nemzetközi diplomáciai nyelvben is elterjedt, de a kortárs megfigyelők és a későbbi kutatások egyértelműen rámutattak arra, hogy a tényleges döntéshozatal katonai-pártelvű, titkos és nyilvánosság nélküli volt. A „demokratikus” jelző használata ezért félrevezető; a rezsimet a nemzetközi bíróságok és a történészek autoriter, totalitárius jellegűnek írják le, amely a politikai ellenfeleket, a vallási és etnikai kisebbségeket, valamint a korábbi adminisztráció tagjait szisztematikusan üldözte.

19.2.3 A társadalom átalakítása és az erőszak formái

A hatalomátvételt követően a rezsim felszámolta a magántulajdont, a piacokat, a pénzforgalmat, az iskolákat, a kórházakat és a vallási intézményeket. A buddhista szerzeteseket elűzték vagy megölték; a pagodákat raktárrá, börtönné vagy állattenyésztő teleppé alakították. A dokumentált tények szerint a szerzetesek száma az 1975 előtti mintegy 60 ezerről 1979-re néhány százra csökkent; a túlélők beszámolói szerint sokakat nyilvánosan megaláztak, munkatáborba kényszerítettek vagy kivégeztek. A keresztény és muszlim kisebbségek, valamint a hagyományos törzsi vallások követői is üldöztetésnek voltak kitéve; a mecseteket és templomokat lerombolták vagy profanizálták.

A társadalom átszervezésének központi eleme a **„népi kommuna”** rendszere volt. A lakosságot kor, nem és képesség szerint munkacsoportokba osztották; a családokat szándékosan szétválasztották, a házasságkötést a párthatóságok engedélyéhez kötötték, és a gyermekeket elkülönített csoportokba szervezték. Az étkezést központilag osztották, a fejadagokat a „munkateljesítmény” alapján csökkentették vagy növelték. A mezőgazdasági termelést irreális célokkal terhelték: a rizstermés megháromszorozását tűzték ki, miközben a hagyományos eszközöket és munkaerőt állandó mozgósításnak vetették alá. A túlélők beszámolói és a rezsim belső jelentései szerint a munkatáborokban rendszeres volt az éhezés, a betegségek (malária, vérhas, tífusz) és a kimerülés okozta halál; az orvosi ellátást visszavonták, a gyógyszerekhez való hozzáférést megtiltották.

Az erőszak formái közül a legszisztematikusabb a **politikai tisztogatás** volt. A rezsim biztonsági szervezete, a **Santhi Bal** (vagy Nokorbal) 1975-től kezdve folyamatosan kereste a „belső ellenségeket”: a korábbi kormánytisztviselőket, a hadsereg tagjait, a tanárokat, a diákokat, a művészeket, a kereskedőket, a nemzetiségi csoportok tagjait és mindazokat, akik kapcsolatban álltak a külfölddel vagy a korábbi rezsimekkel. A gyanúsítottakat kínvallatásnak vetették alá, majd sokukat kivégezték. A legismertebb kínzó- és kivégzőközpont a phnompeni **Tuol Sleng** (S-21) börtön volt, ahol a dokumentált iratok szerint mintegy 12 000 foglyot tartottak fogva, és közülük alig néhány tucatnyian élték túl; a becslések szerint a börtönben több mint 12 000 embert öltek meg. A kivégzéseket gyakran a **„gyilkoló mezőkön”** (Killing Fields) hajtották végre, például a Tuol Slenghez közeli **Choeung Ek** kivégzőhelyen, ahol 1975 és 1978 között mintegy 17 000 ember holttestét exhumálták; ez a szám a tömegsírokból származó régészeti és igazságügyi becslés, nem pedig pontos nyilvántartás.

A rezsim a büntetés és a kontroll eszközeként a **nyilvános kivégzéseket** is alkalmazta; ezek célja a félelem fenntartása volt. A kivégzések okai gyakran formálisak voltak: „árulás”, „kémkedés”, „szabotázs”, de a gyakorlatban elegendő volt a gyanú vagy a származás. A kisebbségek közül a **cham** (muszlim) közösséget különösen súlyos üldözés érte: a rezsim betiltotta az iszlám vallás gyakorlását, a chamokat áttelepítették, és tömegesen gyilkolták meg őket. A **vietnámi** és **kínai** származású lakosságot is célzottan üldözték; a kereskedő réteg felszámolása során sokukat kivégezték vagy munkatáborba hurcolták. A **thai** és **lao** határ menti közösségek, valamint a hegyi törzsek tagjai is üldöztetést szenvedtek. A nemzetközi bíróságok és a történészek ezeket a cselekményeket a **népirtás** kategóriájába sorolják, amennyiben a célzott csoportok

megsemmisítésére irányultak; ez a minősítés a dokumentált iratok, a tömegsírok, a túlélők vallomásai és a rezsim belső utasításai alapján áll fenn.

19.2.4 A gazdaság, az éhínség és a külkapcsolatok

A rezsim gazdaságpolitikája az önellátó mezőgazdaságra épült, de a gyakorlatban a termelés összeomlott. A rizstermelés 1975-ben és 1976-ban súlyosan visszaesett, miközben a rezsim továbbra is exportált rizst, hogy devizához jusson és fegyvereket vásároljon. A belső fogyasztást minimálisra csökkentették; a fejadagok a túlélők beszámolói szerint napi egy-két tál rizskása körül mozogtak, de gyakran még ennyi sem jutott. Az éhínség és a betegségek miatt a halálozás a vidéki munkatáborokban is tömeges volt. A rezsim saját statisztikái – amelyeket a francia és amerikai kutatók 1990 után elemeztek – hiányosak és manipuláltak, de a rendelkezésre álló adatok és a későbbi demográfiai számítások alapján a korszakban a kambodzsai lakosság csaknem negyede pusztult el. A leggyakrabban idézett becslés **1,7–2 millió áldozat** (a mintegy 7,8–8 milliós lakosságból), de az áldozatok számát illetően nincs teljes konszenzus; a becslések az alkalmazott módszertantól függően 1,2 és 2,8 millió között szóródnak. A bizonytalanság oka a megbízható népszámlálási adatok hiánya, a tömegsírok exhumálásának folyamatossága és a menekültek beszámolóinak szórása.

A rezsim külkapcsolatait a Kína és Vietnam közötti feszültség határozta meg. A KKP kezdetben Kínától kapott támogatást, ugyanakkor a vietnámi kommunista párttal való viszony romlott. A KKP vezetői attól tartottak, hogy Vietnam annektálja a határ menti területeket, és a vietnámi befolyást a belső ellenzék támogatására használják. 1977-től kezdve a kambodzsai erők határ menti támadásokat indítottak vietnámi területek ellen; a vietnámi hadsereg pedig 1978 decemberében – a KKP belső dokumentumai szerint a kambodzsai fél provokációira válaszul – átfogó támadást indított Kambodzsa ellen. Az 1979. január 7-i Phnompen bevételével a vörös khmer rezsim megbukott, vezetői a thaiföldi határhoz közeli dzsungelbe menekültek. A vietnámi beavatkozás megítélése a mai napig vitatott: a vietnámi hivatalos álláspont szerint a beavatkozás a „felszabadítás” aktusa volt, míg a nyugati és kínai források a „megszállás” kifejezést használják; a nemzetközi bíróságok és a történészek többsége azt hangsúlyozza, hogy a beavatkozás véget vetett a tömeggyilkosságoknak, de egyúttal hosszú katonai megszállást indított el. Ezt a vitát a későbbi fejezet tárgyalja részletesen; itt csupán annyit szükséges rögzíteni, hogy a rezsim bukása után a nemzetközi közösség megosztott maradt a beavatkozás legitimitásának megítélésében.

19.2.5 A történelmi felelősség és az emlékezet

A vörös khmer rezsim felelősségének megállapítása hosszú folyamat volt. A hidegháború végéig a nyugati hatalmak és Kína is politikai okokból támogatták a rezsimet mint „a vietnámi megszállás elleni ellenállást”, ezért a bírósági elszámoltatás nem indulhatott meg. Az 1990-es években, a vietnámi csapatok kivonása és az 1991-es párizsi békeegyezmények után kezdődtek tárgyalások egy nemzetközi bíróság felállításáról. A **Kambodzsai Rendkívüli Bíróságok (ECCC)** 2006-ban kezdték meg működésüket Phnompenben, az ENSZ és a kambodzsai kormány közös felügyelete alatt. A bíróság eddig néhány magas rangú vezetőt – köztük **Kaing Guek Eav** („Duch” börtönparancsnok), **Nuon Csea** és **Khieu Szamphan** – ítélt el népirtás, emberiesség elleni bűncselekmények és háborús bűnök vádjával. A perek lassúsága, a politikai beavatkozás vádja és az áldozatok képviseletének korlátai azonban vitákat váltottak ki a civil társadalomban és a nemzetközi jogi szakirodalomban.

Az emlékezetpolitika terén a rezsim áldozatainak emlékét a **Tuol Sleng Genocídiumi Múzeum** és a **Choeung Ek Emlékhely** őrzi. A múzeumok a túlélők visszaemlékezéseire, a börtönökben talált iratokra és fényképekre, valamint az exhumált csontmaradványokra épülnek; ezek az

intézmények a nemzeti emlékezet és a turisztikai látványosság kettős szerepét töltik be. A kambodzsai oktatási rendszerben a vörös khmer korszak tanítása kötelező, de a tankönyvek tartalma és az emlékezés formája politikai viták tárgya; egyes csoportok szerint a hivatalos narratíva túlságosan leegyszerűsíti a felelősséget és a társadalmi együttműködés kérdését. A rezsim áldozatai között sok olyan ember volt, aki kényszerből vagy félelemből együttműködött a rendszerrel; a kollektív bűnösség kérdése ezért a társadalmi megbékélés egyik legnehezebb témája. A nemzetközi bíróságok ítéletei egyéni büntetőjogi felelősséget állapítottak meg, nem pedig kollektív bűnösséget; ez a jogi álláspont egybeesik a történészek többségének azon felfogásával, hogy a felelősség a pártvezetés és a biztonsági szervezet konkrét döntéseié, nem pedig a kambodzsai nép egészéé.

19.2.6 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet forrásbázisa több, eltérő természetű anyagból áll. A rezsim belső iratai közül kiemelkedik a **Tuol Sleng (S-21) archívuma**: ezek a dokumentumok tartalmazzák a foglyok kihallgatási jegyzőkönyveit, a kínzások leírását, a párt utasításait és a kivégzések listáit. Az iratok egy része megmaradt, mert a rezsim bukása után a vietnámi csapatok és a kambodzsai kormány megőrizte őket; azonban az iratok hiányosak, és a kivégzések teljes számát nem lehet pontosan rekonstruálni. A második forráscsoportot a **túlélők beszámolói** alkotják, amelyeket a nyugati és kambodzsai kutatók az 1980-as évektől kezdve gyűjtöttek; ezek az interjúk (például a Yale Egyetem Kambodzsai Népirtás Programja) a mindennapi erőszak, a munkatáborok és a menekülés részleteit dokumentálják, de a visszaemlékezések pontossága az idő múlásával és a trauma miatt változó. A harmadik forrástípust a **külföldi megfigyelők jelentései** adják: a francia és amerikai diplomaták, újságírók és a Vöröskereszt munkatársainak feljegyzései, amelyek 1975–1978 között korlátozottan jutottak be az országba. A negyedik forráscsoport a **tömegsírok exhumálása** és a **demográfiai becslések**, amelyek az 1990-es évek után kezdődtek; ezek a régészeti és statisztikai módszerek adják az áldozatszámok alapját.

A fő bizonytalanságok a következők. Először, a rezsim teljes áldozatszámának becslése vitatott: a demográfiai modellek 1,2 és 2,8 millió közötti halálozást valószínűsítenek, de a pontos szám nem állapítható meg a hiányos népszámlálási adatok és a tömegsírok feldolgozatlansága miatt. Másodszor, a rezsim belső döntéshozatalának teljes rekonstrukciója nem lehetséges, mert a KKP legfelső vezetésének számos irata megsemmisült vagy lappang; a Pol Pot-féle „mesterterv” vagy a kínai és vietnámi befolyás mértéke továbbra is vitatott a történészek között. Harmadszor, a vietnámi beavatkozás megítélése politikai és jogi szempontból is megosztott; a „felszabadítás” és a „megszállás” kifejezések használata mögött eltérő nemzeti és ideológiai álláspontok húzódnak. Negyedszer, a túlélők beszámolóinak reprezentativitása korlátozott, mert a menekültek és a városi túlélők felülreprezentáltak, míg a vidéki áldozatok tapasztalata kevésbé dokumentált. Végül, az ECCC pereinek befolyása a történeti kutatásra kettős: egyrészt új dokumentumokat tett elérhetővé, másrészt a bírósági eljárás keretei szűkítették a vizsgálatot a legfelső vezetőkre, ami a helyi kollaboráció kérdését kevésbé világította meg.

19.2.7 Rövid összefoglaló

- A vörös khmer rezsim 1975. április 17-én vette át a hatalmat Phnompenben, és azonnal megkezdte a városok kiürítését, valamint a magántulajdon, a piac, a pénz és a vallási intézmények felszámolását.
- A rezsim hivatalosan „Demokratikus Kambodzsa” néven működött, de ténylegesen a Kambodzsai Kommunista Párt titkos vezetése – Pol Pot, Nuon Csea, Ieng Szari, Khieu Szamphan – és a biztonsági szervezet (Santhi Bal) irányította.

- A társadalom átalakítása a családok szétválasztására, kényszermunkára, központi élelmiszerosztásra és a városi lakosság vidékre telepítésére épült; az iskolákat, kórházakat és templomokat bezárták.
- A politikai tisztogatás során a rezsim szisztematikusan üldözte a korábbi rendszer tisztviselőit, az értelmiségieket, a kereskedőket, valamint a cham muszlim, vietnámi, kínai és más kisebbségi csoportokat; a legismertebb kínzóközpont a Tuol Sleng (S-21) volt.
- A gazdasági összeomlás, az éhezés, a betegségek és a kivégzések következtében a lakosság mintegy negyede pusztult el; a leggyakrabban idézett becslés 1,7–2 millió áldozat, de az adatok bizonytalanok.
- A rezsimet 1979. január 7-én a vietnámi hadsereg buktatta meg; a beavatkozás megítélése máig vitatott, de a tény, hogy véget vetett a tömeggyilkosságoknak, nem vitatott.
- A felelősség jogi megállapítása a Kambodzsai Rendkívüli Bíróságokon (ECCC) 2006 óta folyik; a bíróság eddig néhány vezetőt ítélt el népirtás és emberiesség elleni bűncselekmények miatt.
- Az emlékezetpolitika központjai a Tuol Sleng Genocídiumi Múzeum és a Choeung Ek Emlékhely; a társadalmi megbékélés és a kollektív bűnösség kérdése továbbra is vita tárgya.

19.2.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen ideológiai és gyakorlati okai voltak annak, hogy a vörös khmer rezsim a városok kiürítésével kezdte hatalomgyakorlását, és miért különbözött ez a hagyományos kommunista hatalomátvételtől?
2. Hogyan járult hozzá a rezsim gazdaságpolitikája – az önellátás, a rizsexport és a munkatáborok rendszere – az éhínséghez és a tömeges halálozáshoz?
3. Mely csoportokat üldözött a rezsim célzottan, és miért tekinthetőek ezek a cselekmények a nemzetközi jog szerint népirtásnak?
4. Miért vitatott a vietnámi beavatkozás megítélése, és milyen érvek szólnak a „felszabadítás” és a „megszállás” értelmezése mellett?
5. Milyen források támasztják alá az áldozatszám-becsléseket, és miért marad bizonytalan a pontos halálozási adat?

19.3 A vietnámi megszállás és az újjáépítés

Az 1979-es vietnámi katonai beavatkozás lezárta a demokratikus Kambodzsa rémuralmát, de egyszerre nyitott meg egy új, nemzetközi és belső konfliktusokkal terhelt korszakot. Ebben az alfejezetben azt vizsgáljuk, hogyan jött létre a **Kambodzsai Népköztársaság**, milyen humanitárius és katonai kihívásokkal kellett szembenéznie, és miért tartott tizenkét évig az az átmenet, amely az 1991-es párizsi békeegyezményhez vezetett. A A Khmer Rouge és a demokratikus Kambodzsa alfejezetben már láttuk, hogy a Pol Pot vezette rendszer 1975 és 1979 között a kambodzsai lakosság körülbelül negyedét pusztította el; itt most az ezt követő időszakot tárgyaljuk, amelyben a szereplők nagyrészt ugyanazok maradnak, de a hatalmi viszonyok és a nemzetközi keretek alapvetően átalakulnak.

19.3.1 A vietnámi katonai beavatkozás és a Kambodzsai Népköztársaság létrejötte

Az 1978 végén megindított vietnámi offenzíva közvetlen előzményei a két ország közötti határkonfliktusok voltak. A demokratikus Kambodzsa hadserege 1977-től többször is betört vietnámi területre, falvakat támadott meg, és a vietnámi állami források szerint több ezer civil halálát okozta. Ezzel párhuzamosan a Khmer Rouge belső tisztogatásai elől számos párt- és katonai

vezető menekült Vietnamba, köztük **Heng Szamrin** (Heng Samrin), aki korábban a keleti zóna parancsnokaként szolgált. A vietnámi vezetés ezekből a menekültekből hozta létre 1978 decemberében a **Kambodzsai Nemzeti Egységfront** nevű szervezetet, amelynek célja a demokratikus Kambodzsa megdöntése volt.

A vietnámi hadsereg 1978. december 25-én indított általános offenzívát. A mintegy 150 000–200 000 fősre becsült vietnámi haderő – amelyhez a Heng Szamrin vezette kambodzsai felkelők is csatlakoztak – gyorsan áttörte a Khmer Rouge védelmét, és 1979. január 7-én bevonult **Phnom Penh**-be. A Pol Pot, Ieng Sary, Nuon Chea és Khieu Szamphan fémjelezte vezetőség a thaiföldi határ irányába menekült, miközben a fővárosban és a vidéki területeken a harcok még hetekig folytatódtak. Január 10-én a felkelők kikiáltották a **Kambodzsai Népköztársaságot** (People's Republic of Kampuchea, PRK), amelynek elnöke Heng Szamrin, miniszterelnöke pedig **Pen Szovann** lett; a párt a **Kambodzsai Néppárt** elődjének tekinthető **Kambodzsai Forradalmi Néppárt** irányítása alatt állt.

A beavatkozás megítélése a mai napig élesen vitatott. A vietnámi és a PRK hivatalos narratívája szerint a hadművelet a kambodzsai nép felszabadítása volt a népirtó rezsim alól, és a nemzetközi jog szerint humanitárius intervencióként igazolható. Ezzel szemben a Kínai Népköztársaság, az Egyesült Államok, a délkelet-ázsiai ASEAN-államok többsége és számos nyugati kormány „inváziókénť, illetve a szovjet támogatású vietnámi terjeszkedés részeként értelmezte. A két álláspont nem pusztán terminológiai különbség volt: a hidegháborús szembenállás logikájában Vietnam szovjet szövetségesként, a Khmer Rouge pedig kínai támogatottként jelent meg, és ez hosszú évekre meghatározta, hogy a nemzetközi közösség kinek az oldalán ismeri el Kambodzsa képviseletét.

19.3.2 Az 1979–1980-as éhínség és a nemzetközi humanitárius válság

A PRK hatalomra kerülése után az ország állapota katasztrofális volt. A Khmer Rouge által lerombolt intézmények, a kényszerű városi kiürítés, a mezőgazdasági munk aerő hiánya és a vetőmag-tartalékok megsemmisülése miatt a rizstermelés 1979-ben az évtizedekkel korábbi szint töredékére esett vissza. Az új kormány és a vietnámi hatóságok segélyre szorultak, de a nemzetközi közösség politikai okokból késlekedett: a PRK-t a nyugati és a regionális államok többsége nem ismerte el, az ENSZ-ben pedig továbbra is a megbuktatott demokratikus Kambodzsa képviselte az országot.

Az 1979 nyarán és őszén kibontakozó **éhínség** Kambodzsa történetének egyik legsúlyosabb humanitárius katasztrófája volt. A leggyakrabban idézett becslések szerint 1979–1980 folyamán 50 000 és 200 000 közötti ember halt meg éhezés, alultápláltság, malária, hasmenéses járványok és egyéb, a legyengült szervezetet támadó betegségek következtében. A pontos szám forrásonként jelentősen eltér, mivel a PRK statisztikai rendszere még nem működött, a vidéki halálozásokat gyakran nem regisztrálták, és a határ menti menekülttáborokban elhunytakat sem mindig számolták be a kambodzsai hatóságoknak. Az éhínség okai vitatottak: egyes elemzők a Khmer Rouge mezőgazdaság-politikájának hosszú távú pusztítását emelik ki, mások a vietnámi beavatkozás okozta zűrzavart, a nemzetközi segélyek késedelmét és a nyugati embargó hatásait hangsúlyozzák.

A humanitárius válság enyhítésében kulcsszerepet játszottak a nemzetközi szervezetek: a **UNICEF**, a **Nemzetközi Vöröskereszt** (ICRC), valamint számos nyugati és japán nem-kormányzati szervezet. A segélyszállítmányok eljuttatását bonyolította, hogy a PRK kormánya és a nyugati donorok között bizalmatlanság uralkodott; a donorok egy része attól tartott, hogy a segélyek a vietnámi megszálló erőkhöz kerülnek, a PRK pedig attól, hogy a segélycsatornákon keresztül a Khmer Rouge is hozzájuthat az élelemhez. Végül kompromisszumos megoldásként a **Thai-kambodzsai határ** menti menekülttáborokban és a belső területeken egyaránt működött

segélyprogram, de a határ menti táborok – amelyekben a Khmer Rouge-frakció is jelen volt – ellátása különösen vitatott volt.

19.3.3 A polgárháború és a nemzetközi politika

A vietnámi beavatkozás nem szüntette meg a fegyveres konfliktust, hanem átalakította azt. A Khmer Rouge a thaiföldi határ menti dzsungelekben rendezkedett be, és gerilla-háborút indított a PRK és a vietnámi csapatok ellen. A régi rendszer hadserege és pártapparátusa részben elmenekült, részben illegálisan maradt az ellenőrzött területeken; a nyugati országok és Kína támogatásával a gerillák folyamatosan támadták a közlekedési vonalakat, a hidakat, a malomépületeket és a kormányzati intézményeket. A harcok következtében a civil lakosság kettős szorításba került: egyszerre fenyegette a Khmer Rouge erőszaka és a kormányerők – gyakran vietnámi segítséggel végrehajtott – ellenintézkedései, valamint a hadszíntérré vált vidéki területek elaknásítása.

A nem kommunista ellenállás két fő irányzata is megszerveződött. **Szihanuk** herceg, aki 1970 előtt államfő volt, 1981-ben megalakította a **FUNCINPEC** nevű mozgalmat (Front Uni National pour un Cambodge Indépendant, Neutre, Pacifique et Coopératif), amely elsősorban a vidéki középosztályra, a menekültekre és a hagyományos monarchista érzelmű lakosságra támaszkodott. A **Szon Szann** (Son Sann) vezette **KPNLF** (Khmer People's National Liberation Front) inkább a republikánus, antikommunista és buddhista nacionalista erőket tömörítette. 1982-ben a három ellenállási frakció – a Khmer Rouge, a FUNCINPEC és a KPNLF – **Kínai Népköztársaság**, az **Egyesült Államok**, **Thaiföld** és más nyugati országok nyomására létrehozta a **Kambodzsai Ellenállási Koalíciót** (Coalition Government of Democratic Kampuchea, CGDK), amelynek elnöke Szihanuk, alelnöke Khieu Szamphan, miniszterelnöke pedig Szon Szann lett. A koalíció formálisan három egyenlő félből állt, de a katonai erő és a fegyveres utánpótlás döntő része a Khmer Rouge kezében maradt.

A nemzetközi elismerés kérdése a hidegháborús logika egyik legszembetűnőbb példája volt. Az ENSZ-ben 1979-től 1990-ig nem a Phnom Penh-i kormány, hanem a demokratikus Kambodzsa küldöttsége foglalta el Kambodzsa helyét. Ezt a döntést a nyugati országok, Kína és a délkelet-ázsiai államok többsége azzal indokolta, hogy a vietnámi beavatkozás megsértette Kambodzsa szuverenitását. Ugyanakkor a képviseletet gyakorló frakció részben ugyanazokból a vezetőkből állt, akik a népirtásért felelős rezsimmagot alkották, ami éles bírálatokat váltott ki emberi jogi szervezetek és történészek részéről. A kérdés ma is a hidegháborús külpolitika morális kudarcaként jelenik meg a szakirodalom egy részében; más szerzők ugyanakkor a realista hatalmi logika következetes alkalmazásaként értelmezik.

19.3.4 A PRK államépítési kísérlete és a társadalom újjászervezése

A háború ellenére a PRK megkezdte az állami intézmények helyreállítását. A közigazgatás újjászervezése során a vietnámi tanácsadók szerepe meghatározó volt, de a helyi káderek többsége korábbi, a Khmer Rouge alatt üldözött tisztviselőkből, tanítókból és alacsony rangú párttagokból került ki. Az oktatási rendszer 1979 őszén részben újraindult, bár a tantermek, taneszközök és képzett tanárok hiánya miatt a minőség sokáig rendkívül alacsony maradt. Az egészségügyi hálózatot szinte a nulláról kellett újjáépíteni; a kórházak felszerelése és gyógyszerellátása éveken át kritikus volt.

A valláspolitika ellentmondásosan alakult. A Khmer Rouge által lerombolt vagy raktárként használt buddhista kolostorok egy részét fokozatosan újra megnyitották, és a szerzetesek visszatérhettek, de a kormányzat a buddhista intézményeket szoros állami ellenőrzés alatt tartotta, és az egyház csak az uralkodó párttal szoros együttműködésben működhetett. A katolikus

közösségek és a hegyi népek vallási szertartásai korlátozások alá estek; a PRK a vietnámi minta alapján egységes állami egyházpolitikát próbált kialakítani, ami a gyakorlatban a vallási élet szabadságának jelentős csorbítását jelentette.

Gazdaságpolitikai szempontból a PRK kezdetben a **kollektivizálást** erőltette, de a paraszti ellenállás és a gyenge állami kapacitás miatt már az 1980-as évek elején engedményeket tett: a családi gazdálkodást elismerték, a helyi piacok működését részben engedélyezték. A mezőgazdasági termelés 1985–1986-ra megközelítette a háború előtti szintet, de a rizs önellátás csak az évtized végére vált stabilabbá. Az ipari termelés, a közlekedési infrastruktúra és a külkereskedelem azonban továbbra is a szovjet blokk segélyeitől és a vietnámi gazdasági támogatástól függött. Az 1980-as évek második felében a Szovjetunióban meginduló peresztrojka és a csökkenő szovjet támogatás a PRK-t is reformokra kényszerítette.

A PRK időszakát nem lehet „békés újjáépítésként" leírni. A kormányzat egypártrendszerben működött, a politikai ellenzéket elnyomta, és a vietnámi csapatok jelenléte biztosította a hatalom fenntartását. Ugyanakkor a korábbi népirtó rezsimhez képest a politikai gyilkosságok és a tömeges kivégzések száma lényegesen alacsonyabb volt. A mai kambodzsai történelmi emlékezetben a PRK megítélése kettős: egyesek az újrakezdés és a túlélés időszakaként tekintenek rá, mások a vietnámi megszálláshoz való kollaborációt és a szabadság korlátozását hangsúlyozzák.

19.3.5 A vietnámi kivonulás és a béketárgyalások megindulása

Az 1980-as évek végére a nemzetközi és a belső feltételek egyaránt a tárgyalásos rendezés felé mutattak. A Szovjetunió csökkenő támogatása, a vietnámi gazdasági nehézségek és az 1989-ben bejelentett **vietnámi csapatkivonás** döntő fordulatot hozott. 1989 szeptemberében a vietnámi kormány hivatalosan bejelentette, hogy minden harcoló egységét kivonta Kambodzsából; a kivonulás tényét nemzetközi megfigyelők nem ellenőrizhették teljes körűen, és a kambodzsai ellenállási csoportok azt állították, hogy vietnámi tanácsadók és katonai szakértők továbbra is az országban maradtak. A PRK 1989-ben **Kambodzsai Állam** névre (State of Cambodia, SOC) változtatta megnevezését, és formalizálta a piacgazdasági nyitást.

A kivonulás után a polgárháború intenzitása nem csökkent azonnal. A Khmer Rouge továbbra is támadásokat intézett a kormányerők ellen, és a SOC hadserege sem tudta megtörni a gerillák ellenőrzése alatt álló területeket. A patthelyzet miatt a felek fokozatosan elfogadták a nemzetközi közvetítést. Az 1989–1991 között lezajlott tárgyalássorozatban Franciaország és Indonézia vállalt vezető szerepet, de a háttérben az ENSZ Biztonsági Tanácsának öt állandó tagja is aktívan részt vett. A tárgyalások célja az volt, hogy mind a négy kambodzsai frakciót – a SOC-ot, a Khmer Rouge-t, a FUNCINPEC-et és a KPNLF-et – bevonják egy átmeneti politikai rendezésbe, és lehetővé tegyék a menekültek hazatérését, a lefegyverzést és a szabad választásokat.

19.3.6 A párizsi békeegyezmény (1991)

A tárgyalások eredményeként 1991. október 23-án Párizsban aláírták a **kambodzsai békeegyezményt** (Paris Peace Agreements). Az aláírók között szerepelt a négy kambodzsai frakció, valamint az ENSZ Biztonsági Tanácsának öt állandó tagja, továbbá több regionális állam. Az egyezmény tűzszünetet írt elő, felszólította a feleket a fegyveres erők leszerelésére és a politikai erőszak beszüntetésére, és felhatalmazta az **ENSZ Kambodzsai Átmeneti Hatóságát** (United Nations Transitional Authority in Cambodia, **UNTAC**) a béke végrehajtásának ellenőrzésére. Az UNTAC mandátuma kiterjedt a közigazgatás felügyeletére, a választások megszervezésére, a menekültek repatriálására, a fegyveres erők lefegyverzésére és a korábbi politikai foglyok szabadon bocsátására.

A párizsi egyezmény kompromisszumos jellege a Khmer Rouge bevonása miatt sok kritikát kapott. A frakció vezetői, köztük Pol Pot és Ieng Sary, nem kerültek bíróság elé, sőt a megállapodás nem is foglalkozott a demokratikus Kambodzsa alatt elkövetett bűncselekmények elszámoltatásával. A nyugati diplomaták egy része azzal érvelt, hogy a béke érdekében szükséges volt a Khmer Rouge bevonása; emberi jogi szervezetek ugyanakkor attól tartottak, hogy a frakció újra megerősödhet. A következő évek eseményei – különösen az 1992–1993-as UNTAC-átmenet és az 1997-es fegyveres összecsapás – igazolták ezeket az aggodalmakat, de ezt már a Kambodzsa 1993–2026 alfejezet tárgyalja részletesen.

A párizsi békeegyezmény mindazonáltal lezárta a vietnámi megszállás és a hidegháborús regionális konfrontáció legsúlyosabb szakaszát. Az UNTAC 1992 elején kezdte meg működését, és bár a lefegyverzési program részben kudarcot vallott, az 1993-ban megtartott választásokon a kambodzsai lakosság többsége részt vett, és az ország alkotmányos monarchiává alakult. A vietnámi megszállás és az újjáépítés alfejezet keretében az 1991 utáni eseményeket csak előkészítésként érintjük; a következő egységben az UNTAC időszakának részletes elemzése következik.

19.3.7 Források és bizonytalanságok

Az 1979–1991 közötti időszakról szóló ismereteink forrásai erősen egyenetlenek. A vietnámi és a PRK kormányzati iratanyag egy része hozzáférhetővé vált, de a legtöbb katonai iratot még nem kutathatták; a Khmer Rouge belső iratai pedig részben elvesztek, részben a thaiföldi határ menti táborokban semmisültek meg. A nemzetközi szervezetek – ENSZ, UNICEF, ICRC, Amnesty International – jelentései és statisztikái fontos támpontot adnak, de ezeket is befolyásolta a hidegháborús politikai környezet: a nyugati szervezetek gyakran nem ismerték el a PRK-t, és a határ menti táborokra koncentráltak, míg a szovjet blokk adatai a vietnámi narratívát tükrözték.

A legnagyobb bizonytalanság az áldozatszámok terén mutatkozik. Az 1979-es éhínség halottainak száma 50 000 és 200 000 között mozog a szakirodalomban, de egyes becslések ennél magasabbak; a polgárháború éveiben elhunyt civilek összesítése még ennél is nehezebb. A vietnámi csapatok létszámát és a kivonulás teljességét illetően szintén egymásnak ellentmondó adatok állnak rendelkezésre. Az értelmezési viták közé tartozik a vietnámi beavatkozás minősítése (felszabadítás vagy invázió), a PRK elnyomó jellegének mértéke, valamint a nyugati és kínai támogatás szerepe a Khmer Rouge újjászerveződésében. Az ENSZ-ben fenntartott demokratikus kambodzsai képviselet ma is a hidegháborús külpolitikai döntések erkölcsi felelősségét feszegető vita tárgya.

19.3.8 Rövid összefoglaló

- Az 1979. január 7-i vietnámi katonai beavatkozás megdöntötte a demokratikus Kambodzsa rendszerét, és létrejött a vietnámi támogatású Kambodzsai Népköztársaság (PRK).
- A beavatkozás megítélése élesen vitatott: a vietnámi és a PRK narratíva felszabadításként, a kínai–nyugati narratíva invázióként értelmezi.
- A hatalomváltást súlyos éhínség követte; az 1979–1980-as humanitárius válság áldozatainak száma becslések szerint 50 000 és 200 000 közé tehető.
- A Khmer Rouge a thai határ mentén újjászerveződött, és a FUNCINPEC-kel, valamint a KPNLF-fel koalíciót alkotva gerilla-háborút indított a PRK ellen.
- A hidegháborús logika miatt az ENSZ-ben 1979-től 1990-ig a demokratikus Kambodzsa képviselte Kambodzsát, ami súlyos emberi jogi vitákat váltott ki.
- A PRK – később Kambodzsai Állam – Vietnam és a szovjet blokk támogatásával részleges újjáépítést hajtott végre, de egypártrendszerben elnyomta az ellenzéket.

- Az 1989-es vietnámi csapatkivonás és a hidegháború lezárulása tette lehetővé a nemzetközi békeközvetítést.
- Az 1991-es párizsi békeegyezmény létrehozta az ENSZ Kambodzsai Átmeneti Hatóságát (UNTAC), de a Khmer Rouge bevonása miatt a rendezés kompromisszumos és vitatott maradt.

19.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen katonai és politikai előzmények vezettek az 1979-es vietnámi beavatkozáshoz, és miért vitatott annak „felszabadításként" vagy „invázióként" való minősítése?
2. Hogyan befolyásolta a hidegháborús szembenállás a Kambodzsa ENSZ-képviseletét, és milyen következményei voltak ennek a humanitárius segélyezésre?
3. Milyen szerepet játszott az 1979–1980-as éhínség a nemzetközi beavatkozásban, és milyen okokat emelnek ki a különböző értelmezések?
4. Hogyan működött a Kambodzsai Ellenállási Koalíció, és miért maradt a Khmer Rouge a legerősebb katonai tényező a polgárháborúban?
5. Milyen kompromisszumok árán jöhetett létre az 1991-es párizsi békeegyezmény, és milyen erősségei és gyengeségei voltak az UNTAC-mandátumnak?

19.4 Kambodzsa 1993–2026

Az 1993-as rendezés Kambodzsa számára nem egyszerűen egy új alkotmány bevezetését jelentette, hanem egy több mint két évtizedes, többszörösen megszakadt államépítési kísérlet lezárásának kísérletét. Az 1975–1979 közötti Demokratikus Kambodzsa, a vietnámi megszállás, majd a párizsi egyezmények utáni ENSZ-átmenet öröksége egyszerre határozta meg az intézményi kereteket és a politikai szereplők mozgásterét. Ez az alfejezet az 1993-as alkotmányos monarchia létrejöttétől Hun Szen hosszú miniszterelnökségén át a 2023-as hatalomváltásig és a 2020-as évek közepéig követi a kambodzsai állam átalakulását, különös tekintettel arra a feszültségre, amely a nemzetközi támogatással létrejött többpártrendszer és a hazai hatalmi logika között keletkezett.

19.4.1 Az 1993-as alkotmányos monarchia és az ENSZ-átmenet

Az 1991-es párizsi békeegyezmények nyomán létrejött **ENSZ Átmeneti Hatóság Kambodzsában** (United Nations Transitional Authority in Cambodia, UNTAC) 1992–1993-ban felügyelte a fegyverszünetet, a menekültek hazatérését, a közigazgatás egyes részeit és az 1993-as választásokat. A választáson – amelyet az ENSZ szerint nagyjából szabad és tisztességes módon, magas, mintegy 90 százalék körüli részvétellel tartottak – az **Egységes Nemzeti Front a független, semleges, békés és együttműködő Kambodzsáért** (Front Uni National pour un Cambodge Indépendant, Neutre, Pacifique et Coopératif, FUNCINPEC), Norodom Ranariddh herceg királypárti szervezete szerezte a legtöbb szavazatot, hozzávetőleg 45 százalékot. A második helyen a **Kambodzsai Néppárt** (Cambodian People's Party, CPP) végzett, amely a korábbi, Vietnám-barát kormányzó pártból alakult át, és körülbelül 38 százalékot kapott. A harmadik erő a buddhista liberális párt volt.

Az 1993-ban elfogadott alkotmány **alkotmányos monarchiává** alakította Kambodzsát. Az államfő a király lett, az uralkodói méltóságot pedig az 1993-ban visszatért **Norodom Szihanuk** töltötte be. A kormányfői tisztséget megosztották: Ranariddh lett az első, Hun Szen a második miniszterelnök. A megoldás azonban nem teremtett valódi kettős hatalmi egyensúlyt. A CPP – amelynek vezetője Hun Szen már 1985 óta megszakítás nélkül miniszterelnök volt – megőrizte

ellenőrzését a hadsereg, a rendőrség és a vidéki közigazgatás jelentős része fölött. A FUNCINPEC a választási győzelem ellenére nem tudta érvényesíteni teljes kormányzati befolyását. A koalíciós berendezkedés tehát dokumentáltan működött, de a hatalom tényleges megoszlása kezdettől fogva aszimmetrikus volt.

A kilencvenes évek első felében a **Khmer Rouge** (vörös khmer) fegyveres erői egyes határ menti területeken még harcoltak a központi kormányzat ellen. Az 1990-es évek közepétől a mozgalom belső bomlása felgyorsult: 1996-ban Iang Sary, a Demokratikus Kambodzsa egykori külügyminisztere a kormányzathoz való átállást jelentett be, 1997-ben Pol Potot saját társai ítélték el, 1998-ban pedig meghalt. A fegyveres ellenállás morzsái 1999-re nagyrészt megszűntek, bár a katonai integráció korántsem volt teljes, és a volt Khmer Rouge-vezetők közül többen helyi hatalmi pozíciókat őriztek meg.

19.4.2 Az 1997-es válság és a CPP politikai konszolidációja

Az 1997-es év fordulópontot hozott. Júliusban a FUNCINPEC és a CPP fegyveres erői közötti összecsapás Phnompenben és több tartományban több tucat halálos áldozatot követelt. A kormányerők Hun Szen irányításával kiszorították Ranariddh erőit; a herceg rövid időre külföldre távozott. Hun Szen az eseményt a hatalma elleni puccskísérlet elhárításaként értelmezte, a FUNCINPEC és több nyugati kormány viszont alkotmányellenes hatalomátvételnek minősítette. A nemzetközi közösség egy része átmenetileg felfüggesztette Kambodzsa felvételét az **ASEAN**-ba (Association of Southeast Asian Nations), így az ország csak később, 1999-ben csatlakozott a regionális szervezethez.

Az 1998-as parlamenti választáson a CPP szerezte a legtöbb mandátumot, bár az ellenzék és több nemzetközi megfigyelő a kampányban és a szavazatszámlálásban jelentkező visszaélésekről számolt be. A választás után ismét koalíció alakult a CPP és a FUNCINPEC között, ám a miniszterelnöki tisztséget ekkor már Hun Szen töltötte be egyedül. Az 1999-ben létrehozott szenátusban is a CPP vált meghatározó szereplővé. A hatalmi szerkezet tehát a többpárti intézményrendszer formális fenntartása mellett fokozatosan a CPP dominanciája felé tolódott el.

19.4.3 Választások, ellenzék és az autoriter fordulat (2003–2018)

A 2000-es évek elején a kormányzó párt a választási rendszer és a közigazgatás fölötti befolyását módszeresen növelte. A 2003-as választáson a CPP abszolút többséget szerzett, és Hun Szen ismét kormányt alakított. A FUNCINPEC fokozatosan veszített erejéből, részben belső viszályai, részben a kormányzati nyomásgyakorlás miatt. 2004-ben Szihanuk lemondott a trónról, helyét fia, **Norodom Szihamoni** foglalta el, aki az alkotmányos keretek között elsősorban ceremoniális szerepet töltött be.

A 2008-as választáson a CPP a mandátumok túlnyomó többségét szerezte meg. Az ellenzéki erők azonban a 2013-as választáson jelentős eredményt értek el: a **Kambodzsai Nemzeti Megmentési Párt** (Cambodia National Rescue Party, CNRP) – magyarosan gyakran Kambodzsai Nemzeti Megmentési Pártként említik – a hivatalos eredmények szerint 55 mandátumot kapott, míg a CPP 68-at. Az ellenzék és több nemzetközi megfigyelő a választási csalás vádjával élt; a választást követő hónapokban nagy tömegtüntetések bontakoztak ki Phnompenben. A tiltakozások követelései között szerepelt a választási reform, a korrupció elleni fellépés és Hun Szen lemondása. A kormány a demonstrációk egy részét erőszakkal oszlatta fel, ami dokumentált emberi jogi jogsértésekhez vezetett.

A 2013 utáni rövid nyitási időszak nem hozott tartós politikai pluralizmust. 2017-ben a kormány feloszlatta a CNRP-t, hivatalos indoklása szerint az Egyesült Államokkal való összeesküvés miatt,

amely a kormány megdöntésére irányult volna. A párt elnökét, **Kem Szokhát** őrizetbe vették. A feloszlatást a Freedom House, az Amnesty International és több ENSZ-szakértő a politikai tér radikális szűkítéseként értékelte; a kormány ezzel szemben a nemzeti szuverenitás és a stabilitás védelmét hangsúlyozta. A 2018-as parlamenti választáson – miután a fő ellenzéki erőt kizárták – a CPP hivatalosan mind a 125 mandátumot megszerezte. A választás tisztaságát több nyugati kormány és nemzetközi szervezet nem ismerte el szabadnak, míg Kína és Oroszország gratulált a kormányfőnek.

A politikai berendezkedés jellege a 2020-as évekre a nemzetközi szakirodalomban vitatott kategóriává vált: egyes elemzők **domináns pártrendszerről**, mások **elektorális autoritarizmusról**, megint mások **pártállami hibrid rezsimekről** beszélnek. A könyv ezeket a minősítéseket nem veszi át saját álláspontjaként, hanem jelzi, hogy a kambodzsai rendszer a formális választások megtartása mellett korlátozta a politikai ellenzék, a független média és a civil társadalom működését.

19.4.4 Gazdasági növekedés és társadalmi változások

Az 1993 utáni Kambodzsa gazdasági teljesítménye a régió egyik leggyorsabb növekedési pályáját mutatta. A Világbank becslései szerint a bruttó hazai termék (GDP) éves növekedési üteme az 1990-es évek második felétől 2019-ig hosszabb időszakokon át évi 7 százalék körül mozgott. A növekedés fő motorjai a **textil- és ruhaipar**, a **turizmus** és az **építőipar** voltak. A kambodzsai gyárak elsősorban exportra termeltek, és nagyrészt külföldi – kínai, dél-koreai, tajvani, európai – beruházásokként jöttek létre. A turizmus középpontjában az Angkor Wat állt, amely az 1990-es évek végétől évente több millió látogatót vonzott. Kína a 2010-es években a legnagyobb külföldi segélyező és beruházó szereplővé vált: útépítések, hidak, kórházak és a Sihanoukville környéki kínai fejlesztések a **Belt and Road Initiative** (Övezet és Út kezdeményezés) keretében valósultak meg. A kínai tőke szerepe jelentős adósságfelhalmozást és vitákat is hozott a kambodzsai költségvetés fenntarthatóságáról; a koncessziós projektek pontos feltételei gyakran nem nyilvánosak.

A makrogazdasági növekedés a szegénység dokumentált csökkenését hozta. A Világbank számításai szerint a napi 1,25 dollár alatti jövedelemből élők aránya a 2004-es körülbelül 53 százalékról 2019-re 13 százalék alá csökkent. Ezzel párhuzamosan azonban a jövedelmi egyenlőtlenség nőtt, és a szegénység a vidéki területeken, különösen a Mekong-áradásoknak kitett és a földhiánnyal küzdő közösségekben koncentrálódott. A nagyszabású **gazdasági földkoncessziók** – ültetvények, agrárbefektetések, turisztikai fejlesztések – rendszeres vitákhoz vezettek a helyi közösségek, a befektetők és az állam között. A kormányzati adatok a koncessziók számát és területét idővel csökkentették, de a földviták a civil szervezetek és a helyi lakosság panaszaiban továbbra is visszatérő elemek maradtak.

A kambodzsai társadalom fiatalos korösszetétele a növekedés motorja volt, ugyanakkor munkaerőpiaci feszültségeket is teremtett. A textiliparban a munkások döntő többsége nő volt, alacsony bérek mellett, hosszú munkaidőben. A szakszervezetek és a munkajogi aktivisták időszakosan sztrájkokat szerveztek a minimálbér emelése érdekében; ezek egy részét a hatóságok korlátozták, és a nemzetközi munkaügyi szervezetek a szakszervezeti jogok szűkítését kritizálták. A kambodzsai fiatalok jelentős része időszakosan Thaiföldön, Dél-Koreában vagy Malajziában vállalt munkát, ami a hazautalások révén a háztartások jövedelembiztonságához járult hozzá.

19.4.5 Emlékezetpolitika és a Khmer Rouge-törvényszék

A Demokratikus Kambodzsa korszakának feldolgozása az 1993 utáni Kambodzsa egyik legérzékenyebb kérdése maradt. A **Rendkívüli Kamarák a Kambodzsai Bíróságokban**

(Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia, ECCC) – közkeletű nevén a Khmer Rouge-törvényszék – 2006-ban kezdte meg működését Phnompenben. A bíróság vegyes szerkezetű volt: kambodzsai és nemzetközi bírákból állt, és az ENSZ közreműködésével jött létre. Az ECCC célja a Demokratikus Kambodzsa (1975–1979) vezetőinek felelősségre vonása volt, elsősorban a nemzetközi jogban meghatározott **emberiesség elleni bűncselekmények**, **háborús bűnök** és **népirtás** ügyében.

A törvényszék első fontos ítéletét 2010-ben hozta: **Kang Kek Ieu**, ismertebb nevén Duch, a Tuol Sleng biztonsági központ parancsnoka ellen. Duch-ot emberiesség elleni bűncselekményekért ítélték el, előbb harminc év, majd a fellebbezés nyomán életfogytiglani börtönre. A második nagy ügyben a 2010-es években **Nuon Cheát**, a Demokratikus Kambodzsa második számú vezetőjét és **Khieu Samphant**, az egykori államfőt ítélték el életfogytiglani szabadságvesztésre emberiesség elleni bűncselekményekért, majd a későbbi eljárásokban a **népirtás** vádjában is bűnösnek mondták ki őket a vietnámi és a csam kisebbség elleni cselekmények miatt. A bíróság munkáját a dokumentált tények bemutatása szempontjából a történészek jelentősnek tartották, ugyanakkor az eljárások lassúságát, a költségvetési korlátokat és a politikai beavatkozás gyanúját is tárgyalták.

A kormányzat – Hun Szen miniszterelnök – több alkalommal kijelentette, hogy nem támogatja a vizsgálatok kiterjesztését újabb gyanúsítottakra, mert ez szerinte destabilizálná az országot, és a „béke fenntartása” érdekében a múltat le kell zárni. A kijelentéseket a nemzetközi jogvédő szervezetek és egyes történészek a büntetlenség fenntartásaként értelmezték. A vita lényege tehát nem a Demokratikus Kambodzsa bűneiről szól, hanem arról, hogy a felelősségre vonásnak meddig szabad terjednie, és hogy az emlékezetpolitika mennyire rendelhető alá a napi politikai stabilitásnak. A törvényszék ítéletei dokumentálták a tömeges kivégzéseket, az éheztetést, a kényszermunkát és a kisebbségek elleni erőszakot, így a könyv ezeket történészi konszenzusként kezeli.

19.4.6 A COVID-19-válság és a gazdasági sokk

A 2020-as évek elején Kambodzsát is elérte a **COVID-19-világjárvány**. A járvány visszaszorítása érdekében a kormány határozott intézkedéseket vezetett be, köztük utazási korlátozásokat és karanténszabályokat. A turizmus, amely 2019-ben a GDP jelentős részét adta, 2020-ban összeomlott; az Angkor térségébe érkező látogatók száma töredékére esett vissza. A textilipari megrendelések is csökkentek, ami tömeges elbocsátásokhoz és a vidéki jövedelmek zuhanásához vezetett. A Világbank becslése szerint a kambodzsai gazdaság 2020-ban mintegy 3 százalékkal zsugorodott; a visszaesés mértékére vonatkozó adatok a későbbi felülvizsgálatok során némileg változtak. A kormány jelentős összegű segélyprogramot hirdetett, és Kínától kapott vakcinatámogatásra építette a lakossági oltási kampányt; az átoltottság a hivatalos adatok szerint a felnőtt lakosság nagy részét elérte. A járványkezelés hatékonyságát a hazai állami média kedvezően, míg egyes ellenzéki és civil források kritikusan értékelték, különösen a szegényebb háztartások támogatásának elégtelenségét illetően.

19.4.7 A 2023-as hatalomváltás: Hun Szen távozása és Hun Manet kinevezése

A 2023-as választás a kambodzsai politikai ciklus újabb szakaszát nyitotta meg. A július 23-án tartott parlamenti választáson a CPP hivatalosan a 125 mandátumból 120-at szerzett, a FUNCINPEC pedig 5-öt. A választást megelőzően a fő ellenzéki erőt, a **Candlelight Party**-t (Gyertya Párt) a választási bizottság adminisztratív okokra hivatkozva kizárta, így a választásnak nem volt valós, országos ellenzéki versenye. A választási folyamatot az Amerikai Egyesült

Államok, az Európai Unió és több emberi jogi szervezet nem ismerte el szabadnak; a kormányzat a szavazást rendezettnek és legitimnek nevezte.

A választás után, 2023 augusztusában Hun Szen – aki 1985 óta, a különböző pozíciókat is számítva több mint 38 éven át állt a kormány élén – bejelentette, hogy átadja a miniszterelnöki tisztséget fiának, **Hun Manetnek**. Az új miniszterelnök kinevezésére augusztus 22-én került sor. Hun Manet katonai pályafutása mellett nyugati tanulmányokat folytatott: a **West Point** katonai akadémián és a bristoli egyetemen szerzett diplomát, majd a kambodzsai hadsereg parancsnokaként és a kormányfő katonai tanácsadójaként dolgozott. A hatalomátadás formálisan alkotmányos volt, és a parlament nagy többséggel megszavazta az új kormányt.

A 2023-as hatalomváltás értelmezése a megfigyelők körében vitatott. A hivatalos kambodzsai narratíva a generációváltás és a fiatalítás hangsúlyozásával méltatta az átmenetet, míg az ellenzéki és nemzetközi kritikusok a dinasztikus jellegű hatalomkoncentráció folytatódását látták benne. Hun Szen 2024-ben a szenátus elnöke lett, és megtartotta a CPP elnöki tisztségét, ami lehetővé tette számára, hogy továbbra is kulcsszereplő maradjon a döntéshozatalban. A hatalomgyakorlás tényleges súlypontjairól a 2020-as évek közepén még kevés független, ellenőrzött kutatási eredmény állt rendelkezésre.

19.4.8 Kambodzsa 2026-ban: kihívások és mérleg

A 2010-es évek végétől a kambodzsai állam nemzetközi megítélését az emberi jogi helyzet és a politikai szabadság korlátozása határozta meg. Az Egyesült Államok 2021-ben szankciókat vezetett be katonai célú felszerelések és több kambodzsai tisztviselő ellen; az Európai Unió 2020-ban részben visszavonta Kambodzsa **Everything But Arms** (EBA) kereskedelmi kedvezményét, amely az ország textiliparának exportját érintette. A kormány ezeket a lépéseket politikai beavatkozásként utasította el, míg a kritikusok a jogállamiság megsértésére adott válaszként értelmezték.

A gazdasági átmenet nem volt zökkenőmentes. A kínai hitel- és infrastruktúra-beruházások növekvő külső adósságot eredményeztek; a nemzetközi pénzügyi intézmények szerint a kambodzsai adósság fenntarthatósága a 2020-as évek közepére óvatos költségvetési politikát tett szükségessé. A Mekong felső szakaszán épített gátak hatása, a tőzegtüzekből származó határokon átnyúló füst, az erdőirtás és a tengerparti területek idegenforgalmi fejlesztése környezeti vitákat gerjesztett. A fiatal, iskolázottabb nemzedékek elvárásai és a munkaerőpiac beszűkülő lehetőségei között a társadalmi feszültségek új formái jelentek meg: a 2010-es évek közepén kibontakozó online kritika, a kivándorlási szándék, valamint a civil szervezetek és a szakszervezetek körüli korlátozások éles társadalmi és nemzetközi vitákat váltottak ki.

2026-ig a kambodzsai politikai rendszer alapvető változása nem következett be. A CPP domináns pozíciója stabilnak mutatkozott, az ellenzék legálisan működő pártjai gyengék maradtak, a független média mozgástere szűk volt. A mianmari politikai válság – különösen a határ menti menekültmozgások és a csempészútvonalak – a kambodzsai határbiztonsági politika újabb feladatát jelentette, miközben Phnompen az ASEAN tagjaként továbbra is elutasította a regionális beavatkozást a tagállamok belügyeibe. A 2025–2026-os folyamatokról a könyv lezárásakor csak korlátozott, ellenőrzött források álltak rendelkezésre, ezért az itt megfogalmazott értékelések a 2023–2024-ig dokumentált fejlemények meghosszabbításaként, nem pedig friss tényközlésként kezelendők.

19.4.9 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsősorban az ENSZ Átmeneti Hatóság (UNTAC) hivatalos jelentéseire, a kambodzsai alkotmány szövegére, a parlamenti választások közzétett eredményeire, a Világbank és az UNDP statisztikai kiadványaira, valamint a nemzetközi emberi jogi szervezetek – Amnesty International, Human Rights Watch – jelentéseire támaszkodik. A Khmer Rouge-törvényszék ítéletei nyilvános bírósági dokumentumok; ezek a dokumentált tények elsődleges forrásai. A gazdasági adatok – GDP-növekedés, szegénységi arányok, adósságmutatók – becslések, és a különböző intézmények (Világbank, Ázsiai Fejlesztési Bank, kormányzati statisztikai hivatal) között eltérések lehetnek. A választások ténye és a hivatalos eredmények dokumentáltak, de a választás szabad és tisztességes jellegének megítélése vitatott kategória, amelyben a kormányzati és az ellenzéki/nemzetközi álláspontokat egyaránt be kell mutatni. A 2017-es CNRP-feloszlatás, a 2018-as választás és a 2023-as hatalomváltás értelmezése szintén jogi és politikatudományi vita tárgya; az alfejezet ezért nem ad saját minősítést, hanem az érveket ismerteti. Különös forráskritikai óvatosság szükséges a 2025–2026-ra vonatkozó állításoknál, mivel ezek ellenőrzésére a kézirat lezárásáig korlátozottan volt lehetőség; az itt közölt adatok csak a korábbi trendek kivetítését jelentik.

19.4.10 Rövid összefoglaló

- Az 1993-as alkotmányos monarchia az ENSZ felügyelte választások nyomán jött létre, de a FUNCINPEC és a CPP közötti kettős miniszterelnöki rendszer aszimmetrikus hatalmi viszonyokat teremtett.
- Az 1997-es fegyveres összecsapás Hun Szen hatalmi túlsúlyát rögzítette; az 1998-as választás után ő lett az egyedüli miniszterelnök.
- A 2000-es évektől a CPP fokozatosan korlátozta az ellenzék, a média és a civil szervezetek működését; a 2017-es CNRP-feloszlatást követő 2018-as választásból a kormánypárt került ki minden mandátum birtokosaként.
- A gazdaság évtizedeken át gyorsan nőtt, a szegénység csökkent, de a jövedelmi egyenlőtlenségek, a földviták és a textilipari munkások kiszolgáltatottsága fennmaradt.
- A Khmer Rouge-törvényszék ítéletei dokumentálták a Demokratikus Kambodzsa bűneit, ám az eljárások köre és politikai keretei vitatottak.
- A COVID-19-válság súlyosan érintette a turizmust és a textilipart; a helyreállítás a 2020-as évek közepén is bizonytalan maradt.
- 2023-ban Hun Szen formálisan átadta a miniszterelnöki tisztséget fiának, Hun Manetnek, de a CPP-ben és a szenátusban megőrzött pozíciói révén továbbra is meghatározó szereplő maradt.
- Kambodzsa 2026-ban erős kormánypárti dominanciával, szűk politikai pluralizmussal, növekvő kínai gazdasági kötődéssel és jelentős környezeti, adósság- és munkaerőpiaci kihívásokkal állt.

19.4.11 Önellenőrző kérdések

1. Milyen belső ellentmondásai voltak az 1993-as kettős miniszterelnöki koalíciónak, és hogyan vezettek ezek az 1997-es válsághoz?
2. Milyen lépésekkel alakította át a Kambodzsai Néppárt a választási és intézményi kereteket 1998 és 2018 között annak érdekében, hogy megőrizze dominanciáját?
3. Hogyan változott a gazdasági növekedés és a szegénység viszonya Kambodzsában 1993 után, és milyen társadalmi egyenlőtlenségek maradtak fenn?
4. Milyen eredményeket ért el a Khmer Rouge-törvényszék, és milyen viták övezték a felelősségre vonás terjedelmét?

5. Milyen folytonosságokat és változásokat hozott a 2023-as hatalomváltás Hun Szen és Hun Manet között?

20 Vietnám a gyarmati kor előtt

20.1 Az ókori Vietnám és a kínai uralom

A mai Vietnám északi magterülete, a Vörös-folyó deltája a délkelet-ázsiai szárazföld és a kínai birodalom közötti átmeneti zónaként formálta a későbbi vietnámi államiság alapjait. A bronzkori **Đông Sơn-kultúra** (Dong-son-kultúra) régészeti emlékei – elsősorban a bronzdobok – a dél-kínai és a délkelet-ázsiai tengeri kereskedelem összekapcsolódásáról tanúskodnak, miközben a kínai írott források egy korai, de politikailag nem egységes világot rögzítenek. Az alfejezet azt a több mint ezer évet tekinti át, amelyet a vietnámi történeti hagyomány „északi uralomnak” (Bắc thuộc) nevez, és amelynek következményei a mai napig érzékelhetők a vietnámi államszervezetben, nyelvben és emlékezetkultúrában. A tárgyalás nem a mai nemzetállam visszavetítéséből indul ki, hanem azt vizsgálja, hogyan alakult a Han-hódítástól a 938. évi Bạch Đằng-i csatáig a Vörös-folyó-vidék intézményi, vallási és nyelvi szerkezete.

20.1.1 A korai Vörös-folyó-delta: Văn Lang és Âu Lạc

A mai Észak-Vietnám területén a bronzkor végén és a vaskorban a **Vörös-folyó** deltavidéke sűrű, rizstermesztő településhálózatnak adott otthont. A régészeti konszenzus szerint a **Đông Sơn-kultúra** (i. e. 8. század – i. sz. 1. század körül) virágzott itt; bronz- és vas-fegyverei, munkaeszközei, edényei és a híres bronzdobok északról, a mai Dél-Kínából, valamint a délkelet-ázsiai szigetvilágból származó kapcsolatokról tanúskodnak. A dobokkal kapcsolatos ábrázolások – harcosok, madarak, hajók, rizskalászok – nemcsak a rituális életet, hanem a tengeri és folyami kereskedelmet is jelzik, de a tárgyi kultúra önmagában nem bizonyítja a legendás királylisták hitelességét.

A vietnámi középkori krónikák, elsősorban a 15. századi **Đại Việt sử ký toàn thư**, egy korábbi **Văn Lang** (Van Lang) nevű királyságról tudósítanak, amelyet a mitikus **Hùng királyok** (Hùng Vương) tizennyolc generációja uralt volna az i. e. 3. évezred végétől. E hagyomány a vietnámi nemzeti emlékezetben ma is fontos szerepet játszik, ám a történészi álláspont szerint a királylista részben későbbi kitaláció, részben a korai elitek valóságos emlékezetének megszerkesztett változata. A régészeti leletek nem igazolják egyetlen, hosszú életű központosított állam létezését a Đông Sơn-korban; valószínűbb, hogy a delta mocsaras, folyókkal tagolt területén apró, egymással versengő és szövetséges főségek alakultak ki.

Valamivel biztosabb történeti alapokon áll az **Âu Lạc** (Au Lac) királyság emlékezete. A hagyomány szerint **Thục Phán** (Thục Phán), más néven **An Dương Vương** (An Duong Vuong) i. e. 257 körül egyesítette a Vörös-folyó vidékét, és **Cổ Loa** (Co Loa) falainál erődített fővárost épített. A Cổ Loa-i régészeti feltárások valóban hatalmas, többszörös földsáncokból álló erődítmény maradványait tárták fel, amelyek az i. e. 3. századra keltezhetők, és egy jelentős katonai-politikai szervezet meglétét igazolják. A legendás elbeszélés – a mágikus számszeríj, az áruló kínai kérő, **Trọng Thủy** (Trong Thuy) története – későbbi moralizáló keretbe illesztett, de a központi mag: az Au Lac-i állam harca a délről és északról érkező hódítókkal, a kínai források által is alátámasztott politikai töredezettségre utal.

Fontos hangsúlyozni, hogy a mai Vietnam területe ekkor nem volt egységes. A deltától nyugatra és északra hegyvidéki közösségek éltek – a mai **montagnard** (hegyi népek) ősei –, akik saját nyelvű és szervezetű csoportokat alkottak. A tengerpart mentén és a folyótorkolatoknál kereskedőhajók kötöttek ki, és a helyi lakosság a tengeri Délkelet-Ázsia hálózataiba is bekapcsolódott. E sokféleséget a kínai források csak töredékesen láttatják, mert saját határvidékük és a déli „barbár” zóna ellenőrzése szempontjából írták le a területet.

20.1.2 A Han-hódítás és a kínai uralom kezdetei

A kínai expanzió a Vörös-folyó deltája felé fokozatosan, a Qin- és a Han-dinasztia idején vált tervvé. A mai Dél-Kína és Észak-Vietnám határvidékén i. e. 204 körül **Zhao Tuo** (Triệu Đà, vietnámiul Triệu Đà) alapított egy rövid életű, de jelentős államot **Nanyue** (Nam Việt) néven. Ez a királyság kínai mintájú udvart tartott fenn, de területén a déli, nem kínai nyelvű csoportok is éltek. A Han-dinasztia **Han Wudi** (Han Vu-ti) császár i. e. 111-ben hadjárattal foglalta el Nanyue-t, és ezzel a Vörös-folyó deltája is a Han-birodalom igazgatása alá került.

A Han-hódítás dokumentált tény, de a helyi lakosság pusztán kínai forrásokból rekonstruálható tapasztalata csak részleges. A források szerint a birodalom három parancsnokságot (jun) hozott létre a területen: **Giao Chỉ** (Jiaozhi, vietnámiul Giao Chỉ), **Cửu Chân** (Jiuzhen, vietnámiul Cửu Chân) és **Nhật Nam** (Rinan, vietnámiul Nhật Nam). A parancsnokságok élén kínai hivatalnokok és katonai parancsnokok álltak; a birodalom adót vetett ki, várőrségeket telepített, és a helyi elitek közül együttműködőket emelt be a közigazgatásba. A kínai telepesek – katonák, hivatalnokok, kereskedők – száma azonban korlátozott maradt, így a mindennapi ellenőrzés nem terjedt ki a delta minden szegletére.

Az uralom erőszakos oldala: a hódítás, a levert lázadások, a kényszermunka és az adóterhek a paraszti közösségeket sújtották. A források több kisebb felkelésről is beszámolnak, ami arra utal, hogy a kínai uralom elfogadottsága törékeny volt. Ugyanakkor a Han-birodalom nem egyetlen „kínai” közösség akaratát képviselte – a hadsereg és a hivatalnokréteg maga is soknemzetiségű volt –, és a dél felé terjeszkedés motívumai között a stratégiai és gazdasági érdekek (a dél-kínai tengeri kereskedelem ellenőrzése, ritka javak beszerzése) legalább annyira meghatározók voltak, mint a kulturális fölény hivatalos retorikája.

20.1.3 A Trưng nővérek és a korai ellenállások

A Han-uralom elleni legismertebb felkelést a **Trưng nővérek** (Hai Bà Trưng) vezették i. sz. 40 és 43 között. A kínai források szerint **Trưng Trắc** (Trưng Trắc) és húga, **Trưng Nhị** (Trưng Nhị) azután fordultak a Han-adminisztráció ellen, hogy a helyi elit tagjait kiszorították a hatalomból, és Trưng Trắc férjét megölték. A felkelés gyorsan kiterjedt a delta jelentős részére; a lázadók elfoglalták a parancsnoksági székhelyeket, és Trưng Trắc királynővé kiáltotta ki magát. A Han-birodalom válasza késlekedett, de **Ma Yuan** (Mã Viện) tábornok i. sz. 43-ban leverte a felkelést. A kínai források a nők halálát vereségként írják le; a vietnámi hagyomány szerint a folyóba vesztek, miután látták, hogy küzdelmük elbukott.

A felkelés ténye dokumentált, ám annak értelmezése élesen eltér a vietnámi nemzeti emlékezetben és a kínai hivatalos történetírásban. Az előbbi a Trưng nővéreket a nemzeti függetlenség első mártírjaiként tiszteli; az utóbbi lázadóként, a birodalmi rend megsértőjeként tartja számon. A modern történészi konszenzus szerint a felkelést a helyi elitek és a paraszti közösségek közös sérelmei mozgatták, de nem beszélhetünk mai értelemben vett „vietnámi nemzeti mozgalomról”. A lázadás résztvevői elsősorban a Han-adórendszer és a kínai hivatalnokréteg visszaélései ellen tiltakoztak, miközben a delta nyelvi és kulturális sokfélesége továbbra is fennállt.

A Trưng nővérek emlékezete a női politikai vezetés lehetőségét is megőrizte a későbbi vietnámi hagyományban, ám ebből nem következik, hogy a korszakban a nők általában egyenlő katonai vagy politikai szerepet játszottak. A felkelés vezetőnői kivételes, nem tipikus helyzetben léptek fel; a parasztasszonyok, a rizsföldeken dolgozó nők és a kereskedőasszonyok többsége továbbra is a háztartás és a termelés keretei között élt.

A Trưng nővérek után a kínai források további lázadásokat jegyeznek fel. **Mai Thúc Loan** (Mai Thúc Loan) 722-ben, **Phùng Hưng** (Phùng Hưng) pedig 791 körül vezetett jelentős felkelést a kínai uralom ellen. Ezek a mozgalmak is a helyi elitek és parasztok elégedetlenségéből fakadtak, de társadalmi bázisuk, céljaik és szervezettségük eltért; nem szabad őket egy folyamatos, egységes „vietnámi ellenállás” fejezeteiként értelmezni. A kínai uralom időszaka alatt több, egymástól független helyi hatalmi központ is kialakult, és a delta politikai térképe többször átrendeződött.

20.1.4 A „Bắc thuộc” intézményi és kulturális rétegei

A kínai uralom nem volt egyenletes intenzitású. A Han után a Wu-állam, a Jin-dinasztia és a déli kínai dinasztiák időszakában a Vörös-folyó-vidék többször cserélt gazdát, és a tényleges ellenőrzés hol erősödött, hol gyengült. A **Tang-dinasztia** idején (618–907) a területet **An Nam protektorátusként** (An Nam đô hộ phủ) szervezték újjá, ami a kínai közigazgatási jelenlét egyik legintenzívebb szakaszát hozta. A Tang-hivatalnokok adót szedtek, katonai telepeket tartottak fenn, és a helyi elitek fiait kínai iskolákba küldték.

A kínai közigazgatás legfontosabb öröksége a **kínai írás** és a klasszikus konfuciánus műveltség bevezetése volt. A hivatalnoki vizsgarendszer csírái a Tang-korban jelentek meg a területen, lehetővé téve a helyi elit egy részének, hogy kínai rangot és hivatalt szerezzen. Ezzel párhuzamosan a **mahájána buddhizmus** és a **taoizmus** is eljutott a deltába, elsősorban kínai szerzetesek és kereskedők közvetítésével. A buddhista kolostorok hamar beépültek a helyi gazdasági és szellemi életbe, de a falusi közösségek tovább ápolták az ősi szellemek, a föld- és vízistenségek tiszteletét. E vallási rétegződés később a vietnámi népi vallásosság sajátos jellegét adta.

A kínai uralom gazdaságpolitikája a Vörös-folyó delta rizstermelésének fejlesztését és a déli kereskedelem adóztatását célozta. A birodalmi adórendszer – a földadó, a fejadó, a kényszermunka – a paraszti háztartásokat terhelte, és a helyi termelést a kínai piacok igényeihez is kapcsolta. A tengeri kereskedelemben a delta kikötői a dél-kínai és a délkelet-ázsiai hajózás közvetítőállomásai voltak; ebből a helyi elitek egyes csoportjai is profitáltak.

Ugyanakkor a kínai kulturális befolyás nem törölte el a helyi nyelvet és szokásokat. A mai vietnámi nyelv tonális rendszere és alapszókincse délkelet-ázsiai gyökerű, bár jelentős kínai jövevényszó-réteget tartalmaz. A kínai írás elsősorban az írástudó elit és a hivatali szféra nyelve lett, miközben a falusi közösségek saját nyelvjárásaikat beszélték. A kínai jogi intézmények a központban érvényesültek, de a falvak önigazgatása, a helyi szokásjog és a családi-vallási rituálék tovább működtek. A későbbi vietnámi mondás – „a császár törvénye a falu kapujában áll meg” – épp ezt a kettősséget tükrözi.

A sinizáció mértéke a történészi viták egyik központi kérdése. A vietnámi nemzeti történetírás a kínai uralmat alapvetően külső elnyomásként, a helyi „vietnámi” identitás elfojtásaként értelmezi. A kínai hivatalos hagyomány ezzel szemben a déli terjeszkedést a civilizáció és a közigazgatás jótékony terjedéseként mutatja be. A modern nyugati és vietnámi kutatás egy része ettől eltérő árnyalt képet rajzol: a kínai intézmények elfogadása sok esetben a helyi elitek alkalmazkodását jelentette, nem pedig a helyi társadalom passzív asszimilációját. A hibrd intézmények – a kínai rangot viselő, de helyi vallási és rokonsági hálózatokba illeszkedő elitek – a korszak sajátos politikai kultúráját alakították ki.

20.1.5 A függetlenség felé: a Tang hanyatlása és a 938-as fordulat

A Tang-dinasztia 9. századi hanyatlása meglazította a birodalom ellenőrzését a Vörös-folyó-vidék felett. A helyi hadurak közül a **Khúc család** (Họ Khúc) a 10. század elején tényleges autonómiát szerzett, majd **Dương Đình Nghệ** (Dương Đình Nghệ) is kísérletet tett a hatalom megszilárdítására. E folyamatban a kínai közigazgatásban iskolázott, de a delta helyi hálózataiba beágyazott elitek játszottak főszerepet – nem pedig egy modern értelemben vett nemzeti mozgalom.

A kínai uralom korszakának lezárását a vietnámi történeti hagyomány **Ngô Quyền** (Ngo Quyen) 938. évi győzelméhez köti. Ngô Quyền, aki korábban a déli kínai hatalmi viszonyok között is mozgott, a **Bạch Đằng folyón** (Bạch Đằng) a **déli Han-dinasztia** (Nam Han) ellen vette fel a harcot. A legenda szerint mesterségesen hegyes cölöpöket veretett a folyómederbe, és a dagályt kihasználva csalogatta a kínai hajókat a csapdába; apálykor a hajók fennakadtak a cölöpökön, és a vietnámi erők megsemmisítették a flottát. A csata ténye dokumentált, a részletek azonban a későbbi krónikák legendás rétegéből származnak, így a pontosan leírt taktika inkább az emlékezetpolitikai hagyomány része, mint ellenőrizhető hadtörténeti tény.

Ngô Quyền 939-ben királynak kiáltotta ki magát, és székhelyét Cổ Loába tette. E lépést a vietnámi nemzeti történetírás a függetlenség helyreállításaként ünnepli. A történészi konszenzus szerint azonban a 938–939. évi fordulat nem hozott létre azonnal stabil, egységes államot. Ngô Quyền halála után a hatalom szétesett, és a „tizenkét hadúr kora” következett, amint azt a következő alfejezet tárgyalja. A Bạch Đằng-i győzelem mégis korszakhatár, mert lezárta azt az időszakot, amikor a Vörös-folyó-vidék kínai birodalmi tartományként működött, és megnyitotta az utat egy olyan államberendezkedés felé, amely kínai mintákat követett, de saját politikai központtal rendelkezett. A kínai dinasztiák később még többször kísérelték meg a visszahódítást – a Song-, a mongol- és a Ming-hadjáratok –, de ezek már egy független, kínai mintára szerveződő helyi állam ellen irányultak; ennek részletei a következő alfejezetben szerepelnek.

20.1.6 Identitás, emlékezet és historiográfiai viták

A kínai uralom évszázadait a vietnámi hagyomány **Bắc thuộc** néven tartja számon; a kifejezés szó szerint „északi uralmat” vagy „északi függést” jelent, és már önmagában értelmező állásfoglalást hordoz. A mai hivatalos vietnámi emlékezet a Bắc thuộc időszakát a nemzeti szenvedés és az idegen elnyomás elleni küzdelem folyamatos történeteként mutatja be. E narratíva fontos alakjai – a Trưng nővérek, Mai Thúc Loan, Phùng Hưng és Ngô Quyền – a nemzeti hősök panteonjába tartoznak; ünnepeik és emlékhelyeik a mai állami rítusok részét képezik.

A kínai hivatalos történetírás ezzel szemben a déli terjeszkedést gyakran a civilizáció, a közigazgatás és a konfuciánus erkölcs terjedéseként értelmezte, a helyi lázadókat pedig a birodalmi rend megsértőiként írta le. A nyugati kutatás a gyarmati kor óta megosztott abban, hogy a kínai uralmat elsősorban elnyomásként vagy intézményi modernizációként láttassa; a hidegháború évtizedeiben e vita ideológiai színezetet is kapott. A posztkoloniális és a modern vietnámi történettudomány azóta jelentős mértékben árnyalta a képet: a kínai minták átvétele nem jelenti a helyi identitás megszűnését, és a helyi elitek cselekvőképessége sem volt pusztán passzív alkalmazkodás.

A „vietnámi identitás” a korszakban nem adott, stabil kategória. A delta lakói, a hegyvidéki közösségek, a tengerparti kereskedőcsoportok és a kínai telepesek eltérő nyelveket és szokásokat követtek. Az a folyamat, amelyben e sokféleségből a 10. század után fokozatosan kialakult a **Đại Việt** politikai közössége és a vietnámi nyelvű írott kultúra, hosszú, konfliktusokkal teli történet. A kínai közigazgatás öröksége ebben kettős: egyszerre adott mintákat a központosított állam, az adórendszer és az írásbeliség kiépítéséhez, és egyszerre váltotta ki a saját, megkülönböztető politikai identitás megerősítésének igényét.

20.1.7 Források és bizonytalanságok

A Vörös-folyó-vidék korai történetének rekonstrukciója három forrástípusra támaszkodik: a kínai dinasztikus történetekre, a vietnámi középkori krónikákra és a régészeti leletekre. Az elsődleges kínai források közül a **Shiji** (Sima Qian, i. e. 1. század) és a **Hanshu** (Ban Gu, i. sz. 1. század), valamint a későbbi dinasztikus történetek a birodalmi udvar szempontjából mutatják be a dél felé terjeszkedést. A helyi lakosság hangja e szövegekben alig szólal meg, és a lázadásokat a rend helyreállításának fejezeteiként, nem a helyi társadalom perspektívájából írják le. A vietnámi krónikák – köztük a 15. századi **Đại Việt sử ký toàn thư** – jóval későbbiek, és a nemzeti identitás megerősítésének céljával szerkesztettek; a legendás királylisták és a hősies eseményelbeszélések történeti hitelét ezért kritikusan kell kezelni.

A régészeti bizonyítékok – a Đông Sơn-kultúra leletei, a Cổ Loa-i sáncok, a sírmellékletek – alátámasztják a delta korai társadalmi összetettségét és a földművelés, a kereskedelem, a hadviselés fejlettségét, de nem igazolják a legendás királylisták pontosságát, és nem adnak közvetlen képet a politikai intézményekről. A Văn Lang és az Âu Lạc állam keltezése, területi kiterjedése és szervezete ezért részben rekonstrukció, nem dokumentált tény. A Trưng nővérek felkelésének áldozatszáma, társadalmi összetétele és a résztvevők motivációi nem ismertek; a kínai források csak a győztesek narratíváját rögzítik, a vietnámi hagyomány pedig a nemzeti mártíromság keretét adja.

A kínai uralom mindennapi hatásáról a paraszti közösségekre csak közvetett következtetéseink vannak. A demográfiai adatok – például a deltai lakosság nagysága a Han- vagy a Tang-korban – becsléseken alapulnak, és a források hiányos összeírásai miatt nagy a bizonytalanság. A sinizáció mértéke ugyancsak vitatott: a kínai írás, a konfuciánus vizsgák és a buddhista intézmények terjedése jól dokumentált az elitek körében, de a falusi világ nyelvi és vallási folytonosságáról kevés közvetlen forrás szól. A 938. évi Bạch Đằng-i csata hadtörténeti részletei a későbbi krónikák legendás elbeszéléséből származnak; maga a győzelem ténye azonban a kínai és vietnámi források keresztezett adatai alapján megalapozott.

20.1.8 Rövid összefoglaló

- A mai Észak-Vietnám Vörös-folyó-deltája a bronzkori Đông Sơn-kultúra révén a dél-kínai és a délkelet-ázsiai tengeri hálózatok találkozási pontja volt.
- A legendás Văn Lang királyság és az erődített Cổ Loa központú Âu Lạc emlékezete a vietnámi krónikákban maradt fenn; a régészet alátámasztja a korai társadalmi összetettséget, de a királylisták hitelessége vitatott.
- A Han-birodalom i. e. 111-ben foglalta el a vidéket, és három parancsnokságot szervezett; a kínai uralom adókkal, katonai helyőrségekkel és a helyi elitek együttműködésével működött.
- A Trưng nővérek i. sz. 40–43. évi felkelése a kínai uralom elleni legismertebb korai lázadás volt, amelyet a vietnámi emlékezet nemzeti ellenállásként, a kínai források lázadásként értelmeznek.
- A kínai uralom évszázadai alatt a kínai írás, a konfuciánus műveltség, a buddhizmus és a taoizmus beépült a delta társadalmába, miközben a falusi nyelv és a helyi vallási szokások fennmaradtak.
- Ngô Quyền 938. évi Bạch Đằng-i győzelme lezárta a kínai birodalmi tartományi kort, és megnyitotta az utat a független Đại Việt felé, de a központi hatalom megteremtése még évtizedekig tartó folyamat volt.
- A Bắc thuộc fogalma a vietnámi nemzeti emlékezetben az idegen uralom és ellenállás keretét adja; a történészi értelmezések a kínai intézményi örökség és a helyi alkalmazkodás kettősségét emelik ki.

20.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen forrástípusokból rekonstruálható a Vörös-folyó-delta korai állami szerveződése, és milyen korlátai vannak a kínai és a vietnámi írott hagyománynak?
2. Hogyan változott a kínai uralom intenzitása a Han-kortól a Tang-korig, és milyen intézményi rétegeket hozott létre a delta társadalmában?
3. Milyen érvek szólnak amellett, hogy a Trưng nővérek felkelését helyi lázadásként, illetve a vietnámi nemzeti ellenállás korai fejezeteként értelmezzük?
4. Miért tekinthető a 938. évi Bạch Đằng-i csata korszakhatárnak, és miért félrevezető a függetlenség kezdetét egyetlen eseményre szűkíteni?
5. Hogyan befolyásolta a kínai közigazgatás és kulturális hatás a későbbi vietnámi államberendezkedést, és miben mutatkozott meg a helyi társadalom folytonossága?

20.2 A független Đại Việt

A 10. század végén a Vörös-folyó deltájában a kínai Tang-dinasztia összeomlása és a rövid életű helyi katonai kormányzatok után egy új, tartós politikai központ alakult ki. Miután az előző alfejezetben Az ókori Vietnám és a kínai uralom tárgyalta a kínai fennhatóság évszázadait, itt azt vizsgáljuk, hogyan szilárdult meg a független vietnámi állam, hogyan épült fel a Lý, Trần és Lê dinasztiák alatt a konfuciánus igazgatású Đại Việt, és milyen következményekkel járt a déli irányú terjeszkedés. A korszak nem egyszerűen a „függetlenség aranykora”, hanem olyan átalakulási folyamat, amelyben a buddhista királyságból fokozatosan konfuciánus bürokratikus állam lett, miközben a Vörös-folyó deltájában élő viet közösségek elitje kiterjesztette hatalmát a környező, elsősorban cham és khmer népességű területekre. Az itt használt „vietnámi” jelző korabeli forrásokban nem létezett: a kortársak a dinasztiára, a falura vagy a nyelvi közösségre hivatkoztak, a modern nemzetfogalom visszavetítése tehát félrevezető lenne.

20.2.1 A függetlenség megszilárdulása a 10. században

A kínai uralom végét a **Bạch Đằng folyó** torkolatánál 938-ban aratott vietnámi győzelemhez szokás kötni, amelyet **Ngô Quyền** vezetett. A csata részleteit elsősorban későbbi vietnámi krónikák, mindenekelőtt a 13. századi *Đại Việt sử lược* és a 15. századi *Đại Việt sử ký toàn thư* őrizték meg; ezek szerint a vietnámi sereg a folyómederbe vert cölöpökkel csapdát állított a kínai flottának, és az apálykor fennakadt hajókat megsemmisítette. A győzelem ténye dokumentált, de a hősies elbeszélés már a későbbi dinasztikus emlékezet terméke. Ngô Quyền 939-ben felvette a királyi címet, és Cổ Loa városában rendezkedett be, ám 944-ben bekövetkezett halála után a központi hatalom szétesett, és a 12 hadúr kora néven ismert, több mint két évtizedes belső harc következett.

Az újraegyesítést **Đinh Bộ Lĩnh** hajtotta végre, aki 968-ban császárrá kiáltotta ki magát, és az országot **Đại Cồ Việt** néven szervezte újjá. A Đinh-dinasztia rövid életű volt: 979-ben Đinh Bộ Lĩnh és idősebb fia merénylet áldozata lett. A kiskorú örökös helyett a hadsereg és az udvar **Lê Hoàn** tábornokot emelte trónra, ezzel létrejött a korai Lê-dinasztia (980–1009). Lê Hoàn 981-ben visszaverte a kínai **Song-dinasztia** büntetőexpedícióját, ami tovább erősítette a tényleges függetlenséget, bár formálisan a vietnámi uralkodók gyakran elfogadták a kínai császár hűbéres címét. A 10. századi állam központja még a Vörös-folyó deltájának északi része és a mai Thanh Hóa környéke volt; a déli területek, valamint a hegyvidékek feletti ellenőrzés korlátozott maradt.

20.2.2 A Lý-dinasztia és az államépítés

A korai Lê-dinasztia utolsó uralkodójának halála után az udvari elit **Lý Công Uẩn** tábornokot tette uralkodóvá, aki 1009-ben megalapította a **Lý-dinasztiát** (1009–1225). A dinasztiaalapító 1010-ben a fővárost a mai Hanoi helyén fekvő **Thăng Long**ba („felszálló sárkány”) helyezte, ami egyszerre volt stratégiai és szimbolikus döntés: a város a delta közepén, a Vörös-folyó és mellékfolyói találkozásánál feküdt, és a kínai, valamint a déli kereskedelmi utak csomópontjában. A Lý-uralkodók fokozatosan kiépítették a központosított igazgatást: tartományi szinten kormányzókat neveztek ki, összeírták a falvakat, szabályozták az adókat és a férfiak katonai szolgálatát. 1054-ben **Lý Thánh Tông** az ország nevét **Đại Việt**re változtatta, amely a független állam önelnevezéseként évszázadokon át használatban maradt.

A Lý-korban a buddhizmus volt az udvari kultúra és a vallási élet meghatározó irányzata. Uralkodók és előkelők kolostorokat, sztúpákat és pagodákat alapítottak, a szerzetesek gyakran tanácsadóként vettek részt az államügyekben. Ugyanakkor a kínai mintát követő konfuciánus intézmények is megjelentek: 1070-ben felállították az **Irodalom Templomát** (*Văn Miếu*), ahol Konfuciuszt és tanítványait tisztelték, 1075-ben pedig először tartottak írásbeli hivatalnokvizsgát a hivatali utánpótlás kiválasztására. Ez a kettősség – a buddhista vallásosság és a konfuciánus bürokratikus gyakorlat – hosszú időre jellemezte a vietnámi államot. A korabeli feliratok és a későbbi krónikák alapján a vizsgák kezdetben szűk körűek voltak, és a hivatalok betöltésében még a családi kapcsolatok és a katonai érdemek játszották a fő szerepet.

A Lý-dinasztia külkapcsolatait a kínai Song-dinasztiával szembeni óvatos egyensúlypolitika jellemezte. 1075-ben, válaszul a kínai fenyegetésre, **Lý Thường Kiệt** tábornok megelőző hadjáratot indított a mai Dél-Kína területére, és több határ menti települést elfoglalt. A kínai ellentámadást 1077-ben a **Như Nguyệt folyónál** állították meg; a hadjárat végét a két fél megegyezése hozta el. Az eseményekhez kapcsolódik a „**Nam quốc sơn hà**” („A Déli Ország hegyei és folyói”) kezdetű költemény, amelyet a hagyomány Lý Thường Kiệtnek tulajdonít, és amely a kínai betolakodókkal szembeni önálló uralom jogosságát hirdeti. A szöveg szerzősége és keletkezési ideje azonban vitatott; egyes kutatók szerint csak a későbbi dinasztikus propagandában nyerte el mai formáját. A költeményt a 20. századi nemzeti mozgalom is felhasználta, ezért óvatosan kell kezelni, amikor a 11. századi állami ideológia bizonyítékaként idézik.

20.2.3 A Trần-dinasztia és a mongol háborúk

A 13. század elején a Lý-dinasztia belső válságba került, és 1225-ben **Trần Cảnh**, akihez a Lý-hercegnőt feleségül adták, átvette a trónt, megalapítva a **Trần-dinasztiát** (1225–1400). A Trần-uralom sajátos dinasztikus berendezkedést hozott: a családon belül a tényleges hatalom gyakran a „felső király” (visszavonult uralkodó) és az uralkodó unoka vagy rokon között oszlott meg, ami csökkentette az öröklési konfliktusokat, de időnként rivalizálást is szült. A Trần-időszakban a földbirtokos elit megerősödött, a faluközösségek önigazgatása tovább élt, és a buddhista kolostorok továbbra is jelentős birtokokkal rendelkeztek. A 13. század második feléből származó *Đại Việt sử lược* a legkorábbi fennmaradt vietnámi nyelven írt történeti munka, bár szövege kínai írásjegyekkel készült.

A Trần-kor legnagyobb külső kihívása a **Mongol Birodalom** terjeszkedése volt. A mongol csapatok először 1258-ban törtek be a Vörös-folyó deltájába, és ideiglenesen elfoglalták Thăng Longot, de a vietnámi udvar a déli területekre vonult vissza, és a mongolok az élelmezési nehézségek, valamint a trópusi klíma miatt hamarosan elhagyták az országot. A második invázió 1285-ben, a harmadik 1287–1288-ban következett, ezúttal a kínai **Jüan-dinasztia** seregeivel. A vietnámi védelem a gerilla-hadviselésre és a folyami flottára támaszkodott. Az 1288-as **Bạch Đằng-i csata** során – a krónikák szerint – ismét cölöpcsapdát alkalmaztak, és a vietnámi erők

Trần Hưng Đạo herceg vezetésével megsemmisítették a kínai utánpótlási flottát. A mongolok kivonulása után a Trần-udvar helyreállította hatalmát, és a kínai császárral helyreállította a formális adófizető viszonyt. A győzelmek a későbbi vietnámi történetírásban a nemzeti ellenállás jelképévé váltak, ám a kortárs forrásokból az is kiolvasható, hogy a mongolok visszavonulásában a logisztikai kudarcok és a dél-kínai hátország problémái legalább akkora szerepet játszottak, mint a vietnámi katonai siker.

A Trần-dinasztia alatt a konfuciánus hivatalnokréteg fokozatosan növelte befolyását a buddhista arisztokráciával szemben. A 14. században a gazdasági válság, a földbirtokosok adóelkerülése és a járványok aláásták a dinasztia hatalmát. Az utolsó Trần-uralkodók alatt a paraszti lázongások és a katonai kudarcok egyre gyakoribbá váltak. Ebben a helyzetben **Hồ Quý Ly**, az udvar egyik magas rangú tisztviselője 1400-ban magához ragadta a trónt, és megalapította a rövid életű **Hồ-dinasztiát**. Hồ Quý Ly reformokat vezetett be: papírpénzt bocsátott ki, korlátozta a magánföldbirtokot, és szigorította a hivatalnokvizsgákat. Reformjai azonban nem tudták megakadályozni a **Ming-dinasztia** beavatkozását: Kína 1406-ban megszállta Đại Việt-et, a Hồ-dinasztiát megbuktatta, és 1407-től közvetlen kínai közigazgatást vezetett be.

20.2.4 A Ming megszállás és a Lê-restauráció

A kínai uralom helyreállítását a vietnámi történeti emlékezet a „négy évszázad északi uralma” után a második kínai megszállásként tartja számon. A Ming-adminisztráció megkísérelte a kínai közigazgatási és adórendszer teljes bevezetését, a konfuciánus iskolák állami ellenőrzését, valamint a vietnámi könyvek és feliratok egy részének elpusztítását. A megszállással szembeni ellenállás vidéki felkelésekben tört felszínre, amelyek közül a legjelentősebb a **Lam Sơn felkelés** lett. A Thanh Hóa tartománybeli földbirtokos, **Lê Lợi** 1418-ban indította meg a felkelést, amelyhez fokozatosan csatlakoztak a helyi elitek és a paraszti közösségek. A hadjáratot és a diplomáciai tárgyalásokat **Nguyễn Trãi** – a későbbi híres tudós és államférfi – irányította. A felkelés sikeréhez hozzájárult a Ming-dinasztia belső nehézsége is: a kínai udvar a költséges délkeleti háború helyett a belső határvédelemre és a mongol fenyegetésre fordította figyelmét.

1427 végén a Ming-sereg kivonult, és 1428-ban **Lê Lợi** császárrá kiáltotta ki magát, megalapítva a **későbbi Lê-dinasztiát** (1428–1527, majd restaurálva 1533–1789). A függetlenség helyreállítását **Nguyễn Trãi** híres kiáltványa, a „**Bình Ngô đại cáo**” („Nagy kiáltvány a Ngô leveréséről”) hirdette meg, amely a kínai megszállás alóli felszabadulást és a Đại Việt önálló államiságának jogosságát indokolta. Ez a szöveg a későbbi nemzeti történetírás egyik alapdokumentuma lett, és a 20. századi függetlenségi mozgalom is előszeretettel idézte. A kiáltvány érvelése ugyanakkor a maga korában elsősorban a kínai császári udvarnak szólt, és a kínai kozmológia keretein belül maradt: a vietnámi uralkodó a „civilizált” déli ország uralkodójaként lépett fel, nem pedig a modern értelemben vett nemzeti szuverenitás képviselőjeként.

20.2.5 A Lê-dinasztia fénykora és a konfuciánus állam

A Lê-dinasztia első évszázada folyamatos központosítást hozott. A csúcspontot **Lê Thánh Tông** (1460–1497) uralkodása jelentette, aki a vietnámi történetírás egyik leggyakrabban dicsért uralkodója. Reformjai a korabeli kínai **Ming-modellt** követték, de helyi sajátosságokkal. Lê Thánh Tông átszervezte a közigazgatást: az országot tartományokra, azon belül járásokra és falvakra osztotta, és szigorúan szabályozta a hivatalnokok kinevezését, fizetését és ellenőrzését. A hivatalnokvizsgákat rendszeressé tette, a vizsgatárgyak a konfuciánus klasszikusok, a történelem és a jog ismerete voltak. A vizsgarendszer a társadalmi mobilitás szűk, de valós csatornáját jelentette: a fiúgyermekek, ha tehetségesek voltak, családi háttértől függően bekerülhettek az

állami hivatalnoki rétegbe. Ugyanakkor a tényleges hatalom továbbra is a földbirtokos elit és a királyi család kezében maradt.

Lê Thánh Tông 1483-ban kiadta a **Hồng Đức törvénykönyvet** (*Quốc triều hình luật*), amely a vietnámi jogfejlődés egyik legjelentősebb emléke. A törvénykönyv büntetőjogi, polgári és közigazgatási rendelkezéseket tartalmazott, és részletesen szabályozta a családi viszonyokat, a földtulajdont, az adósságot és az állami bürokrácia működését. A nők jogállása a törvénykönyvben ellentmondásos: egyes rendelkezések a női tulajdonjogot és öröklést ismerték el, mások viszont a patriarchális családmodellt erősítették, és a házasságtörést szigorúan büntették. A modern történetírás vitatja, hogy a törvénykönyv mennyiben tükrözte a tényleges gyakorlatot, és mennyiben volt ideáltípus.

A konfuciánus állam kiépítése nem számolta fel a buddhista és népi vallásosságot. A buddhista kolostorok továbbra is működtek, bár birtokaik egy részét a 15. századi reformok során elkobozták vagy megadóztatták. A falvakban a helyi védőszentek, ősök és természeti szellemek tisztelete tovább élt, gyakran összeolvadva a buddhista és konfuciánus rítusokkal. Az udvari elit hivatalos ideológiája konfuciánus volt, de a mindennapi vallásgyakorlat sokszínű maradt. A nők a háztartáson belül jelentős gazdasági szerepet játszottak, különösen a kereskedelemben és a kézművességben, bár a hivatalos konfuciánus normák a férfi közéleti dominanciát hirdették.

20.2.6 A déli terjeszkedés és Champa

A 10–15. századi Đại Việt egyik legfontosabb folyamata a déli irányú terjeszkedés volt, amelyet a vietnámi történetírás hagyományosan **nam tiến** („déli előrenyomulás”) néven emleget. Ez a kifejezés a 19. századi nemzeti romantikában nyerte el pozitív, sorsszerű értelmét, ezért használata a korai időszakra vonatkozóan problematikus. A tényleges folyamat nem egyetlen terv, hanem katonai hódítások, dinasztikus házasságok, telepesáramlás és járványok által kiváltott demográfiai változások együttese volt.

A terjeszkedés elsődleges célpontja a tőle délre fekvő **Champa** királyság volt, amely a mai Közép-Vietnám partvidékén, a **cham** nép által lakott területeken helyezkedett el. Champa hindu és buddhista államai a 10–15. században is jelentős tengeri kereskedelmet folytattak, de katonailag nem tudtak tartósan ellenállni az északi szomszéd nyomásának. A Lý-dinasztia időnként büntetőhadjáratokat indított déli irányba, a Trần-korban pedig többször is összecsapásokra került sor. A döntő fordulat 1471-ben következett be, amikor **Lê Thánh Tông** serege elfoglalta Champa fővárosát, **Vidzsaját** (Vijaya), és annektálta a mai Quảng Nam és Quảng Ngãi környéki területeket. A fennmaradó Champa területi töredékek lassan felmorzsolódtak, bár a cham közösségek a mai Közép-Vietnámban és a Mekong-delta térségében tovább éltek, és közülük sokan az iszlámot vették fel a későbbi évszázadokban.

A vietnámi terjeszkedés értékelése a mai történettudományban vitatott. A vietnámi nemzeti történetírás a déli terjeszkedést a „déli irányú terjeszkedés” sikeres államépítő folyamataként ábrázolja, amelynek során a civilizáltabb állam meghódította a kevésbé szervezett területeket. A cham, valamint a posztkoloniális és egyes nyugati kutatók ezzel szemben hódításként, etnikai és kulturális felszámolásként írják le, rámutatva a cham népesség kényszerű asszimilációjára, kitelepítésére és a cham államiság megszűnésére. A régészeti és feliratos források alátámasztják, hogy a 15. századi hódítás súlyos csapást mért a cham politikai és vallási központokra, ugyanakkor a cham közösségek egy része megőrizte nyelvét, vallását és önálló identitását. A vita nem csupán történeti, hanem a mai vietnámi cham kisebbség jogai és a nemzeti emlékezet szempontjából is érzékeny kérdés.

A Mekong-delta irányába történő terjeszkedés a következő, A Nguyễn-dinasztia és a déli terjeszkedés alfejezetben tárgyalt későbbi folyamat része volt, de a 15. századi előzmények is jelzik, hogy

a vietnámi állam hosszú távon a keleti partvidék mentén dél felé terjeszkedett. A hódításokkal párhuzamosan a vietnámi telepesek fokozatosan benépesítették a korábban cham vagy khmer fennhatóság alatt álló területeket, ami nyelvi és vallási átalakulást hozott. A telepesek és a helyi közösségek közötti kapcsolatok nem mindig erőszakosak voltak: házasságok, kereskedelem és kulturális kölcsönhatás is előfordult, ám a hatalmi aszimmetria egyértelműen a vietnámi állam javára billent.

20.2.7 Társadalom, gazdaság és vallás a 15. századig

A független Đại Việt társadalma alapvetően agrártársadalom volt, amelyben a rizstermelő faluközösségek alkották a lakosság nagy részét. A földtulajdon formái változatosak voltak: létezett állami föld, községi föld, magánbirtok és egyházi/kolostori birtok. A Lê-reformok a községi földek újraosztásával igyekeztek biztosítani a paraszti háztartások adózóképességét, de a gyakorlatban a tehetősebb földbirtokosok gyakran kijátszották a szabályokat. A 15. században a hivatalnokréteg egyre inkább összefonódott a földbirtokkal, ami hosszú távon a társadalmi egyenlőtlenségek növekedéséhez vezetett.

A gazdaságban a rizstermesztés mellett a halászat, a kézművesség és a kereskedelem is fontos szerepet játszott. A Vörös-folyó deltája és a partvidék kikötői részt vettek a regionális kereskedelemben, bár Đại Việt kevésbé volt tengeri hatalom, mint a délebbre fekvő Champa vagy a Maláj-szigetvilág államai. A kínai piacra irányuló kereskedelem – főként rizs, só, fa és egzotikus termékek – a független állam bevételeinek egyik forrása volt. A 15. századi konfuciánus állam ugyanakkor a kereskedőket alacsonyabb társadalmi státuszba sorolta, bár a gyakorlatban a kereskedői vagyon gyakran utat nyitott a hivatali karrier vagy a földvásárlás felé.

A vallási életben a buddhizmus, a konfucianizmus és a népi vallásosság egymás mellett élt. A buddhista királyság a Lý- és a Trần-korban virágzott, a 15. századi Lê-reformok pedig a konfuciánus államideológia megerősödését hozták. A hivatalos kultuszban a császár az ég és a föld közötti közvetítő szerepét töltötte be, és a dinasztikus ősök tisztelete kiemelt jelentőséget kapott. A falusi közösségekben a helyi szellemek és a védőszentek tisztelete a mindennapok részét képezte. A 15. század végére a konfuciánus hivatalnokréteg nyelvhasználatában és írásbeliségében a kínai írásjegyek (chữ Hán) domináltak, bár a beszélt nyelv a vietnámi maradt, és a 13. századtól fokozatosan kialakult a vietnámi nyelv kínai írásjegyekkel való átírása, a **chữ Nôm**. Ez az írásrendszer a 15. században már irodalmi művekben is megjelent, bár széles körű használata csak később terjedt el.

20.2.8 Források és bizonytalanságok

A 10–15. századi vietnámi történelem rekonstrukciója elsősorban vietnámi és kínai írott forrásokra támaszkodik, de ezek keletkezése és megbízhatósága egyenetlen. A legfontosabb vietnámi krónikák a 13. századi *Đại Việt sử lược* és a 15. századi *Đại Việt sử ký toàn thư*, amelyek azonban későbbi másolatokban maradtak fenn, és a korábbi időszakokra vonatkozóan gyakran legendás elemeket is tartalmaznak. A kínai dinasztikus történetek (Song shi, Yuan shi, Ming shilu) a kínai udvar szempontjából írják le az eseményeket, és elsősorban a diplomáciai és katonai kapcsolatokra összpontosítanak. A feliratok – különösen a buddhista kolostorok és a királyi alapítások sztéléi – fontos kiegészítő források, de számuk korlátozott, és az értelmezésük gyakran vitatott. A régészeti feltárások, például a Thăng Long-i császári palota 2002 utáni ásatásai új adatokat szolgáltattak a főváros szerkezetéről és a tárgyi kultúráról, de a társadalmi viszonyokról, a mindennapi életről és a nem elit csoportok tapasztalatairól továbbra is kevés közvetlen forrás áll rendelkezésre.

A korszakkal kapcsolatos főbb viták közé tartozik a korai dinasztiák kronológiája és eseménytörténete, különösen a 10. századi átmenet. A Lý- és Trần-kori csaták leírása gyakran irodalmi

konstrukció, amelyben a hősies ellenállás narratívája keveredik a tényleges hadműveletekkel. A „Nam quốc sơn hà” költemény szerzősége és datálása bizonytalan. A mongol háborúk sikerének értelmezése korántsem egységes: a vietnámi hagyomány a katonai győzelmet hangsúlyozza, míg egyes kutatók a mongolok logisztikai nehézségeit és a korabeli kínai belpolitikai válságokat is lényeges tényezőnek tartják. A déli terjeszkedés megítélése a leginkább vitatott: a cham források szűkössége miatt a cham közösségek saját perspektívája alig jelenik meg az írott anyagban, ami a források aszimmetriáját tükrözi. Az áldozatok száma, a kitelepítések mértéke és a kulturális felszámolás folyamata becslések és értelmezési keretek függvénye. A nők története ebben az időszakban további kutatásokat igényel, mivel a fennmaradt források elsősorban az elit férfiak cselekedeteit rögzítik.

20.2.9 Rövid összefoglaló

- A független vietnámi állam a 10. században, a kínai Tang-dinasztia összeomlása után alakult ki; Ngô Quyền 938-as győzelmét hosszú belső harcok követték, majd Đinh Bộ Lĩnh 968-ban újraegyesítette az országot.
- A Lý-dinasztia (1009–1225) megszilárdította a központosított államot, Thăng Long fővárossal; 1054-től az ország neve Đại Việt lett. A buddhista udvari kultúra mellett megjelentek a konfuciánus intézmények, köztük az Irodalom Temploma és a hivatalnokvizsgák.
- A Trần-dinasztia (1225–1400) sikeresen visszaverte a mongol inváziókat (1258, 1285, 1287–88), ami a vietnámi történeti emlékezetben a nemzeti ellenállás jelképévé vált, bár a győzelmek okai összetettek voltak.
- A 14. század végi válságot követően a Hồ-dinasztia rövid uralma után Kína Ming-dinasztiája megszállta az országot (1407–1427), de a Lam Sơn felkelés és Lê Lợi helyreállította a függetlenséget.
- A későbbi Lê-dinasztia (1428–1789) fénykora Lê Thánh Tông uralkodása volt: központosított konfuciánus állam, Hồng Đức törvénykönyv, rendszeres hivatalnokvizsgák.
- A déli terjeszkedés (nam tiến) során a vietnámi állam fokozatosan annektálta a cham területeket; a döntő fordulat 1471-ben Champa fővárosának elfoglalása volt. A folyamat értelmezése vitatott: hódítás és etnikai átalakulás, nem pedig egységes nemzeti sors.
- A társadalom alapja a rizstermelő faluközösség volt; a buddhizmus, a konfucianizmus és a népi vallás egymás mellett élt. A 15. század végére a konfuciánus hivatalnokréteg vált meghatározóvá.
- A korszak forrásai egyenetlenek: a vietnámi krónikák későbbi másolatokban maradtak fenn, a cham perspektíva alig dokumentált, ezért több kulcskérdésben – így a déli terjeszkedés áldozatai és a nők tapasztalatai – a bizonytalanság jelentős.

20.2.10 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a Lý-dinasztia és a Lê Thánh Tông-kori államépítés jellemzőit! Milyen folytonosságok és különbségek figyelhetők meg a buddhista és a konfuciánus állami ideológia között?
2. Milyen okokra vezethető vissza a mongol inváziók visszaverése? Vitassa meg, hogy a vietnámi katonai győzelmek mellett milyen külső tényezők játszhattak szerepet, és hogyan ábrázolja ezt a vietnámi nemzeti hagyomány.
3. Miért problematikus a „nam tiến” kifejezés használata a 10–15. századi terjeszkedés leírására? Ismertesse a vietnámi és a cham vagy posztkoloniális értelmezések közötti főbb különbségeket.

4. Milyen forrásokból ismerjük a független Đại Việt első évszázadait? Melyek a legfontosabb korlátok, és hogyan befolyásolja ez a nők, a parasztok és a cham közösségek történetének megismerését?

20.3 A Nguyễn-dinasztia és a déli terjeszkedés

A 16. század végére a korábbi Lê-korszak központosított állama A független Đại Việt gyakorlatilag két, egymással versengő katonai-politikai hatalom terévé vált. A déli terjeszkedés története nem érthető meg csupán a mai országhatárok felől: a folyamat egyszerre volt dinasztikus hatalmi projekt, paraszti migráció, kereskedelmi hálózatépítés és a korábban Csampa, illetve khmer fennhatóság alatt álló területek fokozatos átalakulása. A 16–18. századi **Nguyễn főurak** (vietnámiul *chúa Nguyễn*) idővel a mai Közép- és Dél-Vietnám területén hoztak létre saját hatalmi központot; az ő örökösük, Nguyễn Ánh 1802-ben alapította meg a császári **Nguyễn-dinasztiát**, amelynek neve így két, egymással összefüggő, de nem azonos korszakot takar. A fejezet ezért megkülönbözteti a 16–18. századi Nguyễn főúri rendszert a 19. századi császári dinasztiától. A Mekong-delta meghódításának, benépesítésének és vietnamizálódásának kérdése a mai napig vitatott historiográfiai és emlékezetpolitikai téma, ezért a szöveg különösen ügyel arra, hogy a dokumentált eseményeket, a krónikás állításokat, a becsléseket és a modern nemzeti értelmezéseket elkülönítse.

20.3.1 A Nguyễn főurak felemelkedése és a két részre szakadt Vietnám

A Lê-dinasztia helyreállítása után a 16. század közepén a tényleges katonai hatalom a Lê-családot segítő két főúri ház, a **Trịnh** és a **Nguyễn** kezébe került. A vietnámi udvari krónikák szerint **Nguyễn Kim** (Nguyễn Kim) a Lê-restauráció egyik vezéralakja volt, halála után azonban veje, **Trịnh Kiểm** (Trịnh Kiểm) szerezte meg a döntő befolyást a Lê-udvar felett. Az 1558-as és 1570-es megbízatások során **Nguyễn Hoàng** (Nguyễn Hoàng) – Nguyễn Kim fia – a déli tartományok, **Thuận Hóa** (Thuận Hóa) és **Quảng Nam** (Quảng Nam) kormányzója lett. A krónikák ezt egyfajta udvari kiegyezésként és a Trịnh-háztól való távolságtartásként mutatják be, a modern történészek egy része viszont hangsúlyozza, hogy Nguyễn Hoàng távozásának okai, pontos hatalmi alkuja és a déli területek feletti tényleges ellenőrzésének kezdetei forrásszegény időszakra esnek.

A 17. század elejére a Lê császár nevében uralkodó Trịnh-ház a fővárosból, **Thăng Long**ból (a mai Hanoi) ellenőrizte a Vörös-folyó deltáját és a hagyományos északi magterületeket. A Nguyễn-ház központja **Phú Xuân**ban (Phú Xuân, a mai Huế) alakult ki, és a mai középső Vietnám partvidékét, valamint a fokozatosan megszerzett délebbi területeket irányította. Az európai kereskedők és hittérítők által **Cochinchina** néven emlegetett Nguyễn-területet a vietnámi források gyakran **Đàng Trong**nak (Đàng Trong, „belső régió”) nevezték, míg az északi Trịnh-terület neve **Đàng Ngoài** (Đàng Ngoài, „külső régió”) volt. Ez a kettős szerkezet nem jelentett két formálisan független államot, mert a Nguyễn főurak is a Lê-császár hűségére hivatkoztak, ám az adóztatás, a hadsereg, a külkereskedelem és a déli területszerzés gyakorlata egyre önállóbb hatalomgyakorlást mutat.

A két ház közötti fegyveres összecsapás 1627-től 1672-ig több nagy hadjáratot hozott. A hadműveletek fő iránya a keskeny parti sáv volt, ahol a Nguyễn-véderősségek, a Trịnh-folyami flották és a helyi erődítések határozták meg az erőviszonyokat. A hosszú konfliktusban egyik fél sem érte el a teljes győzelmet; a korszak katonai patthelyzete hozzájárult ahhoz, hogy a Nguyễn-ház figyelme a déli irányú terjeszkedésre és a tengeri kereskedelemre fordult. Ebben

az összefüggésben a déli terjeszkedés nem kizárólag „vietnámi” etnikai projekt volt, hanem a Nguyễn főúri állam hatalmi, gazdasági és katonai túlélésének eszköze is.

20.3.2 A déli terjeszkedés intézményei és korlátai

A Csampa (Champa) területére irányuló vietnámi nyomás már a 15. században jelentős volt. A Lê-hadsereg 1471-ben foglalta el **Vijaya** stratégiai központját, ami Csampa királyságának további zsugorodását indította el. A 17. századi Nguyễn hatalom ezt a korábbi előretörést folytatta a középső partvidéken, ahol több, korábban Csampa fennhatósága alatt álló terület került vietnámi közigazgatás alá. A dátumszerűen rögzített hadjáratok mellett azonban a terjeszkedés nem lineáris folyamat volt: a Nguyễn-ellenőrzés sokáig kikötőkre, erődökre, adószedő helyekre és katonai telepekre támaszkodott, és nem feltétlenül jelentette a hegyvidéki vagy a part menti közösségek teljes mindennapi igazgatását.

A déli területek megszervezésében kiemelt szerepet játszottak a katonai telepek, a vietnámi forrásokban **đồn điền**nek nevezett telepítvények. Ezek részben katonai utánpótlást biztosítottak, részben földművelő közösségeket hoztak létre olyan területeken, ahol a Nguyễn-adminisztráció még nem volt képes sűrű hivatalnoki hálózatot fenntartani. A telepesek között a krónikák szerint katonák, földhöz juttatott parasztok, büntetésből délebbre áthelyezett személyek és a part menti falvakból érkező migránsok egyaránt előfordultak. A modern gazdaságtörténeti irodalomban vitatott, hogy a betelepítés milyen mértékben volt államilag tervezett, és milyen mértékben spontán, a szegénység, a földhiány és a földesúri adóterhek elől menekülő parasztok önálló döntése.

A Nguyễn-ház nemzetközi kapcsolatai szorosan összefüggtek ezzel a terjeszkedéssel. A **Hội An** (Hội An) kikötője a 17. században Délkelet-Ázsia egyik fontos kereskedővárosává vált, ahol japán, kínai, portugál, holland és más kereskedők fordultak meg. A Nguyễn-udvar a kereskedelemből származó jövedelmeket fegyverre, hajókra és igazgatásra fordította; az európai kézifegyverek és ágyútechnológiák iránti érdeklődés is ebben az időszakban erősödött. A portugál és holland források értékes, de részben elfogult beszámolókat hagytak hátra a Nguyễn-állam katonai és kereskedelmi képességéről. Ugyanakkor az európai „királyság” és „birodalom” kategóriák nem mindig feleltek meg a vietnámi hatalmi fogalmaknak, ezért az ilyen leírásokat óvatosan kell kezelni.

20.3.3 A Mekong-delta: hódítás vagy benépesítés?

A Mekong-delta vietnámi jelenlétének kialakulása a kora újkor legnehezebben rekonstruálható folyamatai közé tartozik. A delta területe a 16–17. században nagyrészt a gyengülő khmer királyság fennhatósága alatt állt, de a térségben maláj, kínai, csam és különböző khmer nyelvű közösségek éltek, a folyóágak és ártéri földek pedig laza politikai kötésben kapcsolódtak a távolabbi khmer központokhoz. A vietnámi terjeszkedés itt nem egyetlen nagy hadjárat eredményeként, hanem több évtizedes, többszereplős folyamatként ment végbe.

A vietnámi udvari hagyományban fontos dátum 1623 körül a mai Ho Si Minh-város területén fekvő **Prei Nokor** térségében létesített vietnámi vám- és kereskedőtelep. A korszak egyes elbeszélései szerint a Nguyễn és a khmer udvar között létrejött házassági szövetség is segítette a vietnámi jelenlét elmélyítését; ezeknek a korai kapcsolatoknak a részletei azonban elsősorban későbbi vietnámi krónikákból ismertek, khmer oldalról kevés egykorú forrás áll rendelkezésre. A 17. század végén újabb csoportok érkeztek a Nguyễn-ellenőrzésű területekre: a Ming-dinasztia bukása után Kínából távozó, úgynevezett **Minh Hương** (Minh Hương) közösségek a mai Délkelet-Ázsia több kikötőjében is megtelepedtek, és a Mekong-delta kereskedelmében, majd mezőgazdasági benépesítésében is szerepet játszottak.

A 17–18. századi delta-történet kulcsfontosságú intézményi pillanata **Nguyễn Hữu Cảnh** (Nguyễn Hữu Cảnh) nevéhez fűződik. A vietnámi hivatalos hagyomány szerint 1698-ban hozta létre **Gia Định** (Gia Định) közigazgatási egységet, amelynek központja a korábbi Prei Nokor helyén kialakuló Saigon (a mai Ho Si Minh-város) lett. Ez az esemény a vietnámi állami közigazgatás első tartós megjelenését jelzi a delta keleti részén. Azt azonban nem szabad úgy olvasni, mintha 1698-ban a mai dél-vietnámi terület egyszerre vietnámi fennhatóság alá került volna: a közigazgatási határok, az adóztatás és a tényleges ellenőrzés hosszú ideig mozaikszerű maradt, a folyóágak közötti mocsaras, gyéren lakott térségekben pedig az állam jelenléte sokáig korlátozott volt.

A 18. században a Nguyễn-befolyás tovább terjeszkedett a delta nyugati és déli részei felé. A **Mạc Cửu** (Mạc Cửu) vezette kínai származású csoport a mai **Hà Tiên** (Hà Tiên) környékén hozott létre kereskedelmi központot, és a hagyományos elbeszélés szerint 1708 körül hűségesküt tett a Nguyễn-háznak, cserébe viszont széles helyi autonómiát élvezett. Az ilyen hűségeskük és adóviszonyok arra figyelmeztetnek, hogy a delta benépesülése nem egyszerűen „vietnámi hódítás” volt, hanem több helyi elit, menekültcsoport és kereskedőhálózat közötti alku is. A khmer udvar egyes területek feletti jogait gyakran nem nyílt háború, hanem diplomáciai engedmény, védelmi ígéret vagy a sziámi nyomással szembeni Nguyễn-támogatás fejében adta fel. A sziámi (thai) befolyás a 18. századi khmerek lakta területeken időnként ütközött a Nguyễn-terjeszkedéssel; a konfliktus azonban nem a mai nemzetállamok, hanem különböző udvari központok közötti vetélkedés volt.

A „déli irányú előrenyomulás” vietnámi fogalma, a **nam tiến** (nam tiến), a modern nemzeti történetírásban gyakran pozitív értelmű, a nemzeti terület megszilárdítását és a termékeny delta megszerzését hangsúlyozó kifejezéssé vált. A kritikai történetírás és a khmer történeti emlékezet viszont rámutat, hogy a folyamat a korábbi khmer és csam politikai keretek felszámolását, a helyi elitek alárendelését és a bennszülött lakosság fokozatos kisebbségi helyzetbe kerülését is jelentette. A kortárs szakirodalomban ezért a *nam tiến* fogalma vitatott: míg a vietnámi nemzeti narratíva gyakran egységes állami akaratot lát mögötte, a társadalom- és gazdaságtörténészek egy része hosszú, heterogén, részben önszerveződő migrációs és hatalmi folyamatként írja le. A tankönyvi álláspont szerint a kifejezést nem lehet sem semleges leíró kategóriaként, sem kizárólag „hódításként” használni; mindig jelezni kell, kinek a szempontjából és milyen bizonyítékok alapján beszélünk róla.

20.3.4 Helyi társadalmak a delta térségében

A Nguyễn-korszak déli területein a társadalom nem volt egységes „vietnámi” vagy „khmer” társadalom. A part menti sáv, a folyódelták és a hegyvidék különböző ökológiai és politikai viszonyai egymástól eltérő közösségeket alakítottak ki. A delta vietnámi betelepülői gyakran falvanként, rokonsági és templomi hálózatok mentén szerveződtek; a falusi önkormányzat, a közös földek és a családi kultuszok a Nguyễn-állam adószedő apparátusánál közvetlenebbül szabályozták a mindennapokat. A déli határvidékre vonatkozó forrásokban visszatérő elem a központi hatalomtól való nagyobb szabadság, a bőséges föld és az alacsonyabb népsűrűség, ami vonzotta a földhiánnyal küzdő északi és középső-vietnámi parasztokat.

A khmer lakosság a delta nyugati és déli részein, valamint a folyó menti területeken élt, gyakran a theraváda buddhista kolostorok köré szerveződött falvakban. A khmer közösségek egy része hosszú ideig megőrizte saját adózási és vallási intézményeit, még akkor is, ha a Nguyễn-közigazgatás fokozatosan rájuk terjesztette ki a népszámlálást és az adóösszeírásokat. A csam közösségek, amelyek a Csampa királyság összeomlása után részben a delta térségébe vándoroltak, muszlim vallási gyakorlatuk és hálózataik révén külön csoportot alkottak, és a korszakban többféle státuszban éltek: voltak köztük katonai szolgálatot teljesítők, kézművesek, halászközösségek

és kereskedők. A kínai származású közösségek, különösen a Ming-párti menekültek és utódaik, elsősorban a kikötőkben és a piaci központokban játszottak meghatározó szerepet; a Nguyễn-udvar időnként külön közigazgatási és adózási kategóriákat alkalmazott rájuk.

A vallási térkép tehát nem homogén. A vietnámi telepesek között a buddhizmus mellett a helyi szellemkultuszok, a taoista elemek és a konfuciánus családi rituálék keveredtek. A katolikus missziók a 17. századtól jelen voltak a Nguyễn-területeken, de a hittérítők és a helyi hatóságok viszonya ingadozó volt. A delta egyes kikötőiben muzulmán, kínai vallási és khmer buddhista közösségek egymás mellett éltek, ami a térséget a vallási és kereskedelmi találkozások sajátos zónájává tette. A modern etnikai és vallási statisztikákhoz képest a korabeli identitások rugalmasabbak voltak: a kereskedelem, a házasság, a lakóhely-változtatás és a politikai hűségváltás gyakran újrarendezte a csoporthatárokat.

A Nguyễn-közigazgatás a déli területeken fokozatosan vietnámi mintájú hivatali rendszert vezetett be, ahol a földösszeírások és a falusi adónyilvántartások alapozták meg az adóztatást. A dokumentált tények köre azonban egyenetlen: a legjobban a kikötővárosok és a katonai központok levéltári nyomai ismertek, míg a mocsaras delta belső területeiről alig maradt fenn írott forrás. A régészeti kutatások – például Hội An és a környező folyóparti lelőhelyek, valamint a delta egykori csatornáinak és településeinek vizsgálata – részben pótolhatják ezt a hiányt, de az etnikai azonosítás sokszor bizonytalan. A korszak lakosságszámaira, az egyes közösségek arányaira és a betelepítés ütemére vonatkozó számok jórészt modern becslések, amelyeket a mai etnikai és területi viták is befolyásolhatnak.

20.3.5 A 18. századi válság és a dinasztia újjáalapítása

A 18. század második felére a Nguyễn főúri rendszer a déli terjeszkedés során megerősödött ugyan, ám belső feszültségektől és külső kihívásoktól szenvedett. A központi hatalom és a helyi elitek közötti adóviták, a földesúri magánbirtokok növekedése, a paraszti adóterhek és a Trịnh-házzal való időszakos konfliktusok rombolták a legitimitást. A Nguyễn-uralom elleni elégedetlenség az 1770-es években a **Tây Sơn** (Tây Sơn) néven ismert felkelésben robbant ki, amely nem egyszerűen parasztlázadás, hanem hosszabb, sokszereplős katonai-politikai válság volt. A Tây Sơn erők idővel a Nguyễn főúri hatalmat megbuktatták, majd átmenetileg a Trịnh-ház befolyását is visszaszorították, és a Lê-korszak utolsó szakaszában az ország újraegyesítésének irányába hatottak.

A Nguyễn-ház túlélő tagjai közül **Nguyễn Ánh** (Nguyễn Ánh) hosszú éveken át tartó küzdelemben, sziámi támogatással és időszakos francia katonai-tanácsadói segítséggel szerezte vissza a déli területeket. 1802-ben, a Tây Sơn-korszak lezárása után vette fel a **Gia Long** (Gia Long) uralkodói nevet, és megalapította a császári Nguyễn-dinasztiát, amelynek neve alatt Vietnám a 19. században ismét egységes birodalmi igazgatás alá került. Ez a fordulat azonban már a következő korszakhoz tartozik: a császári Nguyễn-állam nem egyszerűen a 16–18. századi déli főurak folytatása, hanem új központosító, bürokratikus és katonai projekt volt, amely a belső ellenfelekkel, a sziámi és kínai nyomással, majd a francia terjeszkedéssel nézett szembe.

A déli terjeszkedés öröksége tehát kettős. Egyrészt létrehozta a mai Dél-Vietnám vietnámi közigazgatási alapjait, a Mekong-delta rizstermelő vidékeit és a kikötővárosi hálózatokat. Másrészt a korábbi khmer, csam és más helyi közösségek számára a politikai alárendelődés, a földjeik feletti rendelkezés elvesztése és a későbbi etnikai-nemzeti konfliktusok kezdete lett. A 20–21. századi vietnámi, khmer és nyugati történeti emlékezet értelmezései ezt az időszakot eltérően hangsúlyozzák; a könyv ezért nem „győzelmi elbeszélésként”, hanem több szereplős, áldozatközpontú és forráskritikailag megalapozott folyamatként tárgyalja.

20.3.6 Források és bizonytalanságok

A 16–18. századi Nguyễn uralomra és a déli terjeszkedésre vonatkozó ismeretek több eltérő típusú forráson alapulnak, amelyek mindegyikének megvan a maga torzítása. A vietnámi udvari krónikák – köztük a Lê-korszak végét rögzítő hagyomány és a későbbi Nguyễn-kori összeállítások, például a 19. századi dinasztikus történeti munkák – a Lê- és Nguyễn-uralom legitimitását igyekeztek hangsúlyozni, ezért a területszerzést gyakran törvényes adományozásként, a főúri cselekményeket pedig az állami érdek részeként mutatják be. A khmer oldalról fennmaradt királyi krónikák későbbi másolatok, és a delta korai szakaszáról csak szűkszavú adatokat tartalmaznak; a csam források pedig töredékesek. Az európai kereskedői és hittérítői leírások értékesek a kikötők, a kereskedelem és a haditechnika szempontjából, ám szerzőik gyakran saját vallási, kereskedelmi vagy diplomáciai érdekeik szerint értelmezték a látottakat.

A bizonytalanságok több szinten jelentkeznek. A Mekong-delta benépesítésének korai szakaszáról kevés egykorú írott forrás áll rendelkezésre, ezért a kronológia egyes elemei – például a házassági szövetségek, a korai vámállomások és a területátadások részletei – későbbi hagyományon alapulnak. A lakosságszámok, a vietnámi, khmer, kínai és csam lakosság arányai, valamint a betelepítés üteme nem ismert pontos statisztikaként; a modern becsléseket a mai etnikai és területi viták is terhelik. A régészeti feltárások – például a kikötővárosok, a kerámialeletek, a csatornák és a delta települései – segítenek ugyan a gazdasági és anyagi kultúra rekonstruálásában, de az etnikai hovatartozás régészeti meghatározása gyakran problematikus, mert a vietnámi, khmer, kínai és csam közösségek tárgyi kultúrája a kereskedelem és a mindennapi érintkezés során keveredett.

A *nam tiến* fogalma körüli vita szintén forráskritikai kérdés. A 20. századi vietnámi nemzeti történetírás gyakran visszavetítette a modern nemzetállami terület fogalmát, és a déli terjeszkedést a vietnámi állam szükségszerű, egységes nemzeti projektjeként mutatta be. A khmer történeti emlékezet és a posztkoloniális kritika viszont a területvesztést, a kényszert és a kisebbségivé válást hangsúlyozza. A mai egyetemi szakirodalomban terjedő álláspont szerint a folyamatban egyszerre volt jelen állami katonai terjeszkedés, magánföldesúri kezdeményezés, paraszti migráció, kereskedői hálózatépítés és diplomáciai alkuk; ezek arányát a jelenlegi források alapján nem lehet pontosan meghatározni.

20.3.7 Rövid összefoglaló

- A Lê-dinasztia 16. századi restaurációját követően a tényleges hatalom a Trịnh- és a Nguyễn-ház között oszlott meg; a Nguyễn főurak Phú Xuânból a mai közép- és dél-vietnámi területeket fokozatosan saját irányításuk alá vonták.
- A Nguyễn-uralom nem formálisan független császárság, hanem Lê-hűségre hivatkozó főúri hatalom volt; a vietnámi források Đàng Trongnak, az európaiak gyakran Cochinchinának nevezték.
- A déli terjeszkedés a középső partvidéken Csampa korábbi területeit, a Mekong-deltában pedig khmer fennhatóság alatt álló, sokszínű lakosságú térséget érintett; a folyamat katonai, diplomáciai, migrációs és kereskedelmi elemekből állt.
- A delta vietnámi benépesítését katonai telepek, vietnámi paraszti migráció és kínai Ming-menekült közösségek is előmozdították; a Nguyễn-közigazgatás 1698-tól Gia Định központtal jelent meg tartósan a térségben.
- A *nam tiến* fogalma vitatott: a vietnámi nemzeti narratíva egységes terjeszkedésként, a kritikai és khmer emlékezet a korábbi helyi hatalmak alárendeléseként, a modern társadalomtörténet pedig heterogén, többszereplős folyamatként értelmezi.
- A 18. századi Nguyễn főúri rendszer a Tây Sơn-felkelés következtében összeomlott; Nguyễn Ánh 1802-ben Gia Long néven alapította meg a császári Nguyễn-dinasztiát, amelyet nem szabad azonosítani a korábbi főúri korszakkal.

- A korszakra vonatkozó ismeretek egyenetlenek: a vietnámi krónikák dinasztikus elfogultságúak, a khmer és csam források hiányosak, az európai leírások külső érdekeket tükröznek, a delta korai benépesítésének adatai pedig jórészt modern becsléseken alapulnak.

20.3.8 Önellenőrző kérdések

1. Miben különbözött a Nguyễn főurak hatalmi legitimációja a Trịnh-házétól, és miért nem tekinthetjük a 16–18. századi Nguyễn-területet mai értelemben vett független államnak?
2. Milyen gazdasági és katonai intézmények segítették a Nguyễn-közigazgatás terjeszkedését a középső partvidéken és a Mekong-deltában?
3. Miért nem írható le a Mekong-delta benépesítése egyszerűen „vietnámi hódításként”, és milyen szereplők vettek részt a folyamatban?
4. Hogyan értékelhető a *nam tiến* fogalma a vietnámi, a khmer és a kritikai történetírás szempontjából? Milyen bizonyítékok hiánya nehezíti az egyértelmű értelmezést?
5. Mi vezetett a Nguyễn főúri rendszer 18. századi válságához, és milyen értelemben hozott új korszakot a Gia Long-féle császári Nguyễn-dinasztia 1802-től?

20.4 Társadalom, vallás és a 18. századi válság

A 18. századi Vietnám társadalom- és vallástörténete, valamint a Tây Sơn-felkeléshez vezető válság csak akkor érthető meg, ha a A Nguyễn-dinasztia és a déli terjeszkedés alfejezetben tárgyalt déli terjeszkedés következményeit is szem előtt tartjuk. A Nguyễn urak 17–18. századi hódításai új földeket, kereskedelmi bevételeket és etnikailag sokszínű alattvalói csoportokat kapcsoltak a déli államalakulathoz, miközben északon a Trịnh urak a névleges Lê császár árnyékában kormányoztak. Ez a kettős hatalmi szerkezet a 18. század közepére egyre kevésbé volt képes kezelni a földéhséget, az adóterheket és a társadalmi feszültségeket. A vallási élet – a konfucianizmus, a buddhizmus, a taoizmus, a helyi szellemkultuszok és a terjeszkedő katolicizmus – egyszerre biztosította a mindennapi kohéziót, és vált a hatalmi legitimációért folytatott küzdelem részévé. Az alábbi alfejezet ezeket a szálakat követi végig, és bemutatja, miként robbant be ebbe a válságba a Tây Sơn-felkelés.

20.4.1 Társadalmi rétegződés és a falusi világ

A 18. századi vietnámi társadalom szerkezetét a rendi jellegű, de helyi változatokkal tarkított hierarchia határozta meg. Északon, a **Trịnh urak** (Trịnh) uralma alatt álló **Dang Ngoai** (Đàng Ngoài, „külső terület”) és délen, a **Nguyễn urak** (Nguyễn) fennhatósága alatti **Dang Trong** (Đàng Trong, „belső terület”) között a **Lê-dinasztia** (Lê) névleges császársága tartotta fenn a formális egységet. A gyakorlati hatalom azonban a két katonai-politikai elit kezében összpontosult, amelyek saját udvart, hadsereget és adórendszert tartottak fenn. Ez a kettős szerkezet a 16. század végétől vált tartóssá, és a 18. századra mindkét udvar belső legitimitása erodálódott.

A társadalom alapvető egysége a falu, a **lang** (làng) volt. A falvak jelentős önigazgatással rendelkeztek: a helyi notabilitások, a **ky muc** (kỳ mục) rétege irányította a közös földek elosztását, a helyi adók beszedését és a vallási rituálék megszervezését. A faluközösség és az állam közötti viszonyt a 18. században a földterületek magánkézbe kerülése és a közföldek zsugorodása feszítette. A földbirtokosok – gyakran a hivatalnokréteg tagjai vagy a katonai elitekhez kötődő családok – egyre nagyobb területeket vontak ellenőrzésük alá, miközben a szegényparasztság soraiból sokan bérlővé, zsellérré vagy adósságszolgává váltak. A folyamatot a déli terjeszkedés

átmenetileg enyhítette, mert új rizsföldeket nyitottak meg a Mekong-deltában, ám a 18. század közepére a földéhség ismét kiéleződött.

A társadalmi hierarchia csúcsán a **quan lai** (quan lại) hivatalnokréteg állt, amely a konfuciánus vizsgarendszeren keresztül nyert hivatali kinevezést. A tényleges politikai befolyás azonban gyakran a katonai kíséretekhez, a Trịnh és Nguyễn familiák közvetlen környezetéhez kötődött. A városi központok – északon **Thang Long** (Thăng Long, a mai Hanoi), délen **Hoi An** (Hội An) és **Phu Xuan** (Phú Xuân, a mai Huế) – kereskedőrétege különösen a 17. században erősödött meg, részben a japán, kínai és európai kereskedelmi kapcsolatoknak köszönhetően. A 18. században a kereskedelmi bevételek ingadoztak, a déli kikötők forgalma viszont tovább növelte a Nguyễn urak jövedelmét. A hegyi népek, akiket a korabeli vietnámi források gyakran **thuong** (thượng, „fenti”) névvel illettek, saját törzsi szervezetükben éltek a felvidéken, és adófizetéssel, kereskedelemmel vagy katonai szolgálattal kapcsolódtak a síkvidéki államokhoz. Az etnikai kategóriák azonban a 18. században sem voltak merevek: a folyamatos déli vándorlás és a helyi beházasodás sokszínű, átmeneti identitású közösségeket hozott létre.

A nők szerepét a konfuciánus családmodell formálisan alárendelte a férfiaknak, de a vidéki gazdálkodásban és a piaci kereskedelemben a nők munkája nélkülözhetetlen volt. Különösen a déli és tengerparti településeken találunk nyomokat női kereskedőkre, piaci árusokra és hajózási vállalkozások résztvevőire. A 18. századi források azonban a nők többségének életét csak közvetve, adójegyzékek, családi krónikák és bírósági iratok révén mutatják meg, így az általánosításokkal óvatosan kell bánni.

20.4.2 A konfuciánus államideológia és a hivatalnokréteg

A 15. századtól kezdve a **konfucianizmus** (vietnámi: Nho giáo) lett a vietnámi állam hivatalos ideológiája. A 18. században mind a Trịnh, mind a Nguyễn udvar továbbra is fenntartotta a konfuciánus vizsgarendszert, a **khoa cu** (khoa cử) intézményét, amely a klasszikus kínai műveltség, a rítusok és a közigazgatási ismeretek alapján választotta ki a hivatalnokokat. A vizsgarendszer elvileg a tehetség és a tanultság szerint biztosított felemelkedést, a gyakorlatban azonban a tehetős családok fiai számára volt elérhető, és korrupt gyakorlatok is beszűrődtek. A konfuciánus értékrend – a hűség az uralkodóhoz, a fiúi engedelmesség, a családi hierarchia és a rituális rend – a társadalmi integrációt szolgálta, de a katonai elitek tényleges hatalma egyre inkább eltávolodott ettől az eszménytől.

A 18. században a konfuciánus hivatalnokok gyakran panaszkodtak a hadsereg és az adóhivatalok visszaéléseire, a földbirtokosok befolyására és az udvari klikkharccokra. Több neokonfuciánus tudós – például **Le Quy Don** (Lê Quý Đôn) – nagy hatású művekben foglalkozott a gazdaság, a földrajz és a történelem kérdéseivel, és bírálta a kormányzati korrupciót. Az ő írásaik a korszak egyik legfontosabb belső forrását jelentik, de nézőpontjuk a művelt hivatalnokréteg értékrendjét tükrözi, nem pedig a paraszti tömegek tapasztalatát. A konfucianizmus 18. századi válsága nem elsősorban eszmei hanyatlás volt, hanem az intézményes csatornák – a vizsgarendszer, a falusi közvetítés, az adóigazgatás – működésképtelenné válása.

20.4.3 A buddhizmus, a taoizmus és a helyi vallásosság

A vietnámi vallási életet a 18. században a **„három vallás”** (tam giáo) együttélése jellemezte. A **buddhizmus** (Phật giáo) a Lý és Trần korban élte virágkorát állami támogatásával, a 15. századi konfuciánus fordulat után azonban fokozatosan kiszorult a hivatalos ideológia középpontjából. A 18. században a buddhizmus elsősorban a falusi templomok, a zarándokhelyek és a szerzetesi közösségek révén maradt meghatározó. A mahájána irányzat mellett a déli területeken a théraváda hagyomány is jelen volt, részben a khmer közösségek hatására. A buddhista szerzetesek

gyakran láttak el oktatási, gyógyítási és jótékonysági feladatokat, de a központi hatalomhoz fűződő viszonyuk ambivalens volt: időnként földeket és kiváltságokat kaptak, máskor a felesleges adómentességük miatt támadták őket.

A **taoizmus** (Đạo giáo) és a helyi szellemkultuszok szorosan összefonódtak a buddhizmussal. A falusi közösségek védőszellemeiket, a **thanh hoang** (thành hoàng) kultuszát ünnepelték, az ősök tisztelete pedig a családi élet alapja volt. A taoista mesterek jóslással, gyógyítással, halotti rítusokkal és a termékenységgel kapcsolatos szertartásokkal szolgálták a közösségeket. A 18. századi források szerint a népi vallásosság virágzott, de a hivatalos konfuciánus elit gyakran babonaságnak minősítette a látványos körmeneteket és a médiumok gyakorlatát. Ez a feszültség nem vezetett tartós vallási üldözéshez, hanem a tolerancia és a helyi újraértelmezés jellegzetes keverékét hozta létre.

A katolicizmus ebben a tarka vallási mezőben jelent meg, és a 18. századra kisebbségi, de jól szervezett közösségeket alkotott. A jezsuita misszionáriusok – köztük **Alexandre de Rhodes** (vietnámi: Đắc Lộ) – már a 17. század első felében kidolgozták a vietnámi nyelv latin betűs átírásának alapjait, amelyet később **quoc ngu** (quốc ngữ) néven ismertek. A 18. században a katolikus közösségek elsősorban a tengerparti falvakban és a déli területeken gyarapodtak. A Nguyễn urak időnként megtűrték, máskor üldözték a keresztényeket, attól függően, hogy a misszionáriusok jelenlétét politikai kockázatnak tekintették-e. A katolicizmus nem volt tömegvallás, de a 18. század végi válság idején a francia misszionáriusok politikai szerepe megnőtt, mert a déli trónkövetelő Nguyen Anh (Nguyễn Ánh) támogatást kért tőlük.

20.4.4 A 18. századi válság: föld, adók és éhínség

A 17. század végi és a 18. század eleji gazdasági növekedés – a déli rizstermelés kiterjesztése, a fűszer- és textilkereskedelem, valamint a városi kézműipar – a század közepére kimerült. A földbirtokos réteg tovább koncentrálta a termőföldet, a paraszti birtokok felaprózódtak, a bérleti terhek pedig növekedtek. A közföldek, amelyek a falusi szegények biztonsági hálóját jelentették, zsugorodtak. A Trịnh és a Nguyễn udvar egyaránt növelte az adókat, hogy finanszírozza a hadsereget és az udvari kiadásokat. A 18. századi krónikák ismétlődő járványokat, árvizeket és aszályokat jegyeztek fel, amelyek időnként katasztrofális terméskiesést okoztak.

Az 1740–1741-es éhínség északon a korszak egyik legpusztítóbb eseménye volt. A kortárs feljegyzések „több százezer” éhen halt vagy éhínséghez kapcsolódóan elhunyt emberről írnak, de a pontos szám nem ismert, mivel a korabeli demográfiai adatok hiányosak, és a későbbi krónikák retorikai túlzásokat is tartalmazhatnak. A modern történészek az eseményt regionális katasztrófaként értelmezik, amelynek mértéke vitatott. A hatóságok tehetetlensége, a gabonakereskedők spekulációja és a helyi elit közönye mélyen aláásta a Trịnh udvar legitimitását. A válság nyomán parasztlázadások törtek ki a Vörös-folyó deltájában és a hegyvidéki határvidéken. **Le Duy Mat** (Lê Duy Mật) felkelése 1738-tól közel három évtizeden át tartott az északi hegyekben, és csak 1770-ben sikerült leverni. Ezek a mozgalmak még nem fenyegették a dinasztikus rendet, de jelezték a vidéki társadalom feszültségét.

Délen a Nguyễn urak hatalma a 18. század közepére szintén meggyengült. A Mekong-delta benépesítése és a kereskedelmi bevételek átmenetileg megerősítették a déli államot, de a kormányzati költségek, a katonai kiadások és a hivatalnokok korrupciója kimerítette a kincstárat. A Nguyễn urak egymás közötti utódlási harcai tovább gyengítették a központi hatalmat. Ebben a légkörben robbant ki 1771-ben a Tây Sơn-felkelés.

20.4.5 A Tây Sơn-felkelés kezdete és katonai sikerei

A **Tay Son-felkelés** (Tây Sơn-felkelés) 1771-ben indult a mai Bình Định tartomány területén fekvő Tay Son (Tây Sơn) kerületből. A mozgalmat három testvér, **Nguyen Nhac** (Nguyễn Nhạc), **Nguyen Lu** (Nguyễn Lữ) és **Nguyen Hue** (Nguyễn Huệ) vezette. A tradicionális elbeszélés szerint a felkelők a gazdagok vagyonának elkobzását és a szegényeknek való szétosztását hirdették, ami széles paraszti támogatást biztosított számukra. A modern történetírás azonban vitatja, hogy a mozgalom kezdettől fogva társadalmi forradalom volt-e, vagy inkább egy regionális hatalmi vállalkozás, amely ügyesen használta a társadalmi elégedetlenséget. A korabeli források hiányosak, és a későbbi Nguyễn-dinasztia krónikái ellenségesen ábrázolták a Tay Son vezetőit.

A felkelő sereg gyorsan terjeszkedett a középső partvidéken, és 1777-re megsemmisítette a Nguyễn urak főágának nagy részét. A túlélő **Nguyen Anh** (Nguyễn Ánh) a Mekong-deltába menekült, és hosszú éveken át tartó ellenállást szervezett, időnként sziámi segítséggel. A Tay Son ezután észak felé fordult. 1786-ban Nguyen Hue serege elfoglalta Thang Longot, és véget vetett a Trịnh urak uralmának. A névleges Lê császárt egyelőre megtartották, de a hatalmi vákuumot a kínai Qing-dinasztia kihasználta, és 1788-ban katonai beavatkozást indított a Lê uralkodó visszaállítására. Nguyen Hue ekkor császárrá kiáltotta ki magát **Quang Trung** (Quang Trung) néven. 1789 elején, a holdnaptár szerinti újév idején Quang Trung serege meglepetésszerűen megtámadta és legyőzte a Qing haderőt a **Dong Da** (Đống Đa) melletti csatában. A győzelem a Tay Son állam fennmaradását biztosította, és a kínai csapatok visszavonultak.

20.4.6 A Tây Sơn állam reformjai és Quang Trung

Quang Trung uralkodása (1788–1792) rövid volt, de a korszak egyik legvitatottabb reformkísérletét fémjelezte. A hagyományos vietnámi történetírás szerint a Tay Son állam földosztást hajtott végre, csökkentette az adókat, támogatta a nom írás (chữ Nôm) használatát a hivatalos vizsgákban, és ösztönözte a kereskedelmet. E reformok célja a paraszti támogatás megszilárdítása és a hivatalnokréteg konfuciánus kiváltságainak megtörése lett volna. A kortárs és későbbi források azonban ellentmondásosak. A Nguyễn-dinasztia hivatalos krónikái, például a **Dai Nam thuc luc** (Đại Nam thực lục), a Tay Son időszakot a zűrzavar és a bitorlás koraként ábrázolták, és igyekeztek eltüntetni vagy lejáratni Quang Trung intézkedéseit. A fennmaradt rendeletek, földadó-összeírások és levelek alapján a reformok egy része valóban elindult, de végrehajtásukat a háborús körülmények, a közigazgatás szétzilálódása és a külső fenyegetések akadályozták.

A Tay Son állam uralma alatt a valláspolitika is változékony volt. A katolikus misszionáriusokat a Tay Son vezetők gyanakodva kezelték, mivel a dél ellenálló Nguyen Anh oldalán francia tanácsadók jelentek meg. A buddhista és taoista intézmények viszont tovább működtek, bár a háborús pusztítás sok templomot és pagodát is érintett. A Tay Son hadjáratok során tömeges erőszak és lakosságcsere zajlott, különösen a déli területeken, ahol a Nguyễn urak híveit üldözték. Az áldozatok számára nincs megbízható becslés; a különböző krónikák eltérő nagyságrendű veszteségeket említenek.

20.4.7 A Tây Sơn bukása és a Nguyễn restauráció

Quang Trung 1792-ben váratlanul meghalt, és utódja, az ifjú **Quang Toan** (Quang Toản) nem tudta összetartani a testvérek közötti hatalmi vetélkedést. A déli Nguyen Anh ezalatt fokozatosan megerősödött. Francia hadmérnökök és tengerészeti tisztek – köztük **Pigneau de Béhaine** (vietnámi: Bá Đa Lộc) misszionárius – segítették a kikötők megerősítésében, a hajóépítésben és a tüzérség korszerűsítésében. Nguyen Anh 1802-re elfoglalta Thang Longot, felszámolta a Tay Son állam maradékát, és **Gia Long** (Gia Long) császár néven megalapította

a **Nguyễn-dinasztiát** (Nguyễn). A Tay Son vezető családját és híveit kegyetlen megtorlás sújtotta; a dinasztia hivatalos történetírása ezt követően igyekezett eltörölni vagy negatívan átértelmezni a Tay Son emlékezetét.

A Nguyễn-restauráció nemcsak a dinasztikus váltást hozta el, hanem a konfuciánus központosítás fokozatos visszaállítását is. A 19. század elején a Nguyễn udvar igyekezett megerősíteni a hivatalnokvizsgákat, a földadó-nyilvántartásokat és a császári rituálékat. Ez a rend azonban már nem tudta visszafordítani a 18. századi válság társadalmi következményeit, és hamarosan szembe kellett néznie a nyugati gyarmati hatalmakkal – amelyek közül Franciaország a katolikus misszionáriusok védelmére hivatkozva lépett fel Vietnámban a következő évtizedekben.

20.4.8 Források és bizonytalanságok

A 18. századi vietnámi társadalom és a Tây Sơn-felkelés forrásbázisa egyenetlen. A kor legfontosabb elsődleges forrásai közé tartoznak a Lê-kori hivatalos krónika folytatásai, például a **Dai Viet su ky tuc bien** (Đại Việt sử ký tục biên), valamint a Nguyễn-dinasztia összeállíttatta hivatalos krónikák, elsősorban a **Dai Nam thuc luc**. Ezek a szövegek azonban többnyire a 18. század végén vagy a 19. században készültek, és a Nguyễn-dinasztia cenzúrája alatt álltak. A Tay Son vezetőkről szóló korai, velük rokonszenvező helyi feljegyzések nagy része elveszett vagy megsemmisült. A misszionáriusi levelek és jelentések – különösen a **Párizsi Külmissziós Társaság** (Missions étrangères de Paris) archívumában – fontos kiegészítő források, de szerzőik a katolikus közösségek nézőpontjából írtak, és gyakran túlértékelték saját befolyásukat. Kínai oldalról a Qing hadjáratról szóló hivatalos jelentések szintén fennmaradtak, bár a kínai történetírás a győzelem és a visszavonulás okait eltérően értelmezte.

A legfontosabb bizonytalanságok közé tartozik a 18. századi éhínség áldozatainak száma, a Tây Sơn-felkelés korai társadalmi összetétele, Quang Trung reformjainak tényleges végrehajtása, valamint a Đống Đa-i csata részletei. A modern vietnámi történetírás a Tay Son mozgalmat gyakran parasztfelkelésként, sőt társadalmi forradalomként értékeli, amely a „feudális” elnyomás ellen lépett fel. Ezzel szemben több nyugati és vietnámi revizionista történész hangsúlyozza a mozgalom regionális hatalmi jellegét, a testvérek katonai vállalkozó szerepét és a különböző társadalmi csoportok – parasztok, kereskedők, hegyi népek, sőt kalózok – alkalmi koalícióját. A nők és a hegyi közösségek tapasztalata különösen rosszul dokumentált, ezért ezeket a szereplőket a tankönyvi bemutatás csak korlátozottan tudja megszólaltatni.

20.4.9 Rövid összefoglaló

- A 18. századi Vietnám kettős hatalmi szerkezetben élt: északon a Trịnh urak, délen a Nguyễn urak, a névleges Lê császár árnyékában.
- A társadalom rendies tagolódású volt, a falvak autonómiája és a konfuciánus hivatalnokréteg uralma mellett a földbirtokosok befolyása folyamatosan nőtt.
- A vallási életben a konfucianizmus, a buddhizmus és a taoizmus egymásba fonódott, a helyi szellemkultuszok és az ősök tisztelete mindennapi gyakorlat volt; a katolicizmus kisebbségi, de növekvő jelenlétű közösséggé vált.
- A 18. század közepére a földkoncentráció, az adóterhek, az éhínségek és a korrupció válságba sodorta a vidéki társadalmat, és aláásta a Trịnh és Nguyễn udvar legitimitását.
- A Tây Sơn-felkelés 1771-ben robbant ki, és 1777–1789 között megdöntötte a Nguyễn urak, majd a Trịnh urak hatalmát, végül a Lê-dinasztiát is felszámolta.
- Quang Trung reformjai rövid uralkodása alatt csak részben valósultak meg, 1792-es halála után a Tay Son állam szétesett.

- A déli Nguyen Anh francia támogatással 1802-re felszámolta a Tay Son államot, és megalapította a Nguyễn-dinasztiát, amely a konfuciánus központosítás visszaállítására törekedett.
- A Tay Son értelmezése máig vitatott: parasztfelkelés vagy regionális hatalmi harc; a források a későbbi Nguyễn-kori átiratok miatt torzítottak, a reformok és az áldozatok mértéke bizonytalan.

20.4.10 Önellenőrző kérdések

- Hogyan függött össze a 18. századi földkoncentráció, adóemelés és éhínség a Tây Sơn-felkelés kitörésével?
- Milyen szerepet játszott a konfucianizmus, a buddhizmus és a helyi vallásosság a 18. századi vietnámi társadalom önértelmezésében és a mindennapi életben?
- Miért tekintik a történészek a Tây Sơn-felkelést egyszerre társadalmi és regionális konfliktusnak, és milyen bizonyítékok támasztják alá az egyes értelmezéseket?
- Milyen forrásokból ismerjük a Tây Sơn időszakot, és miért kell ezeket a Nguyễn-dinasztia utólagos elbeszélése miatt kritikával kezelni?
- Milyen hosszú távú következményekkel járt a Nguyễn-restauráció a 19. század elején, és hogyan kapcsolódik ez a francia gyarmati terjeszkedés későbbi érvrendszeréhez?

21 Vietnám a francia gyarmati korban

21.1 A francia hódítás és a gyarmati állam

A 19. század közepén a Nguyễn-dinasztia Vietnámja a francia gyarmati terjeszkedés egyik fő célpontjává vált. A hódítás nem egyetlen villámháború eredménye volt, hanem több évtizedes, fokozatos folyamat, amely 1858-ban partraszállással kezdődött, és 1887-ben az Indokínai Unió létrehozásával intézményesült. A francia hódítás egyszerre zárta le a régi állami szuverenitás időszakát, és indította el a császári udvar fokozatos kiüresítését. Ez az alfejezet a katonai eseményeket, a szerződéseket és a gyarmati közigazgatás kialakulását mutatja be, utalva a Társadalom, vallás és a 18. századi válság fejezetben tárgyalt belső feszültségekre, amelyek megkönnyítették a külső beavatkozást. A vietnámi hódítás a francia gyarmati terjeszkedés tágabb Mekong-vidéki folyamatába illeszkedett, amely Kambodzsa protektorátusát (1863) és Laosz későbbi francia ellenőrzését is megalapozta.

21.1.1 A hódítás előzményei és közvetlen kiváltó okai

A Nguyễn-dinasztia uralkodóinak, különösen Tự Đức (magyarosan Tu Duc, vietnámiul Tự Đức) császárnak a 19. század közepén több irányból kellett megvédenie államát. A francia katolikus misszionáriusok már a 17. század óta jelen voltak Vietnámban, de a konfuciánus alapú udvari politika időnként a keresztény közösségek korlátozásában, illetve a misszionáriusok kivégzésében látta a belső rend megőrzésének eszközét. A missziók üldözése nem volt folyamatos, és nem minden vietnámi uralkodó alatt érte el ugyanazt az intenzitást, de az 1830-as és 1850-es években több francia és spanyol pap kivégzése a francia külpolitika számára erkölcsi és jogi érvet adott a beavatkozásra.

A francia hivatalos álláspont a **missziók védelmét** és a vallásszabadság kikényszerítését hangsúlyozta. A francia kormány és a gyarmati lobbi egyes képviselői ugyanakkor stratégiai és gazdasági érveket is felhoztak: a vietnámi partvidék kikötői a dél-kínai kereskedelem felé vezető útvonalat ellenőrizték, a Mekong és a Vörös-folyó pedig potenciális kereskedelmi folyosónak számított. A kétfajta érvelés egymás mellett élt, és a korabeli közvélemény előtt a vallási ürügy elfogadhatóbbnak bizonyult, mint a nyers hódítás bejelentése.

A közvetlen kiváltó ok a Nguyễn-udvar által elrendelt keresztényüldözés és a spanyol dominikánus püspök, José María Díaz Sanjurjo 1857-es kivégzése volt. Franciaország és Spanyolország 1858 augusztusában közös expedíciót indított, és a csapatok a mai Da Nang (vietnámiul Đà Nẵng) kikötőjénél szálltak partra. A haditerv Huế elfoglalását és az udvar kapitulációját feltételezte, de a kolerajárvány, az ellátási nehézségek és a vietnámi ellenállás megakadályozta a betörést a császári főváros irányába. A kudarc után a francia parancsnokság figyelme délre, a gazdaságilag és stratégiailag fontos Saigon (vietnámiul Sài Gòn) felé fordult.

21.1.2 Az első hódító háború és az 1862-es saigoni szerződés

A francia–spanyol erők 1859 februárjában elfoglalták Saigon erődjét. Az 1860–1861-es második ópiumháború miatt a francia haderő átmenetileg lecsökkent, de 1861-ben megerősítették, és a következő évre befejezték a déli három tartomány – Biên Hòa, Gia Định és Định Tường – katonai megszállását. A Nguyễn-udvar számára a déli területek védelme különösen nehéz volt, mert a régióban a mandarinadminisztráció gyengébben érvényesült, és a helyi lakosság soraiban a gyarmati hódítás elleni fellépés sem volt egységes. Az udvari kiküldöttek között is voltak, akik a fegyveres ellenállás helyett a tárgyalás mellett érveltek.

Az 1862. június 5-én aláírt **saigoni szerződés** (vietnámiul Hòa ước Nhâm Tuất, franciául Traité de Saïgon) a Nguyễn udvar nevében lemondott Biên Hòa, Gia Định és Định Tường tartományról, valamint Côn Đảo szigetéről; szabad vallásgyakorlást ígért; hadisarcot vállalt; és lemondott Kambodzsa feletti szuzerenitási jogairól, lehetővé téve a francia protektorátus kialakítását Kambodzsa felett. A szerződés szövege dokumentált, de a francia és a vietnámi értelmezés már a ratifikáció előtt eltért abban, hogy a déli tartományok átadása végleges vagy ideiglenes engedmény-e. A vietnámi udvar kísérletet tett a területek visszaszerzésére, például Phan Thanh Giản udvari kiküldött tárgyalásai révén, de ezek sikertelenek maradtak.

A déli tartományok lakossága és a Nguyễn-hadsereg maradéka gerillaharcot folytatott a megszállók ellen. A franciák 1867-ben Pierre-Paul de La Grandière admirális vezetésével megszállták a további három tartományt, Vĩnh Longot, An Giangot és Hà Tiênt. Ezzel létrejött **Kochinkína** (franciául Cochinchine, vietnámiul Nam Kỳ) hat tartománya, amelyet a franciák közvetlen gyarmatként kezeltek. A hódítás e szakasza döntően katonai erővel, a vietnámi mandarinok többségének együttműködése nélkül zajlott.

21.1.3 Tonkin és a protektorátusok kiterjesztése (1873–1884)

A Vörös-folyó deltája és Tonkin (vietnámiul Bắc Kỳ) megszerzését francia kereskedelmi és missziós körök már az 1860-as években szorgalmazták, de a porosz–francia háború (1870–1871) átmenetileg elterelte a figyelmet. 1873-ban Francis Garnier katonai expedíciója elfoglalta Hanoit (vietnámiul Hà Nội), őt azonban 1873 decemberében a fekete zászlós erők – kínai irányítású, Lưu Vĩnh Phúc vezette irregularis csapatok – megölték. Az 1874-es második saigoni szerződés (vietnámiul Hòa ước Giáp Tuất) megnyitotta a Vörös-folyót a kereskedelem számára, konzulátusokat engedélyezett, és a francia kormány által „védelmi szerződésnek” nevezett viszonyt hozott létre. A Nguyễn udvar számára ez a szuverenitás elveszítésének újabb állomása volt, a francia kormány viszont nem tekintette Tonkint de jure birtokának.

1882-ben Henri Rivière ismét elfoglalta Hanoit, és az azt követő hadjáratban a francia csapatok a tengerpart felől is benyomultak. Rivière 1883-as halála után a Harmand-szerződés (vietnámiul Hòa ước Quý Mùi, 1883. augusztus 25.) – amelyet a francia hadsereg képviselője, Jules Harmand kényszerített ki Huếban – **Annamot** (vietnámiul Trung Kỳ) francia protektorátussá nyilvánította, **Tonkint** pedig francia ellenőrzés alá helyezte. A császári udvar külügyi és katonai szuverenitása formálisan is megszűnt. Az 1884. júniusi Patenôtre-szerződés (vietnámiul Hòa ước Giáp Thân) ezt megerősítette, és a francia rezidensek hatáskörét részletesen szabályozta.

A Nguyễn udvar részben kényszerből, részben a mandarin elit egy részének ellenállása miatt tétova volt. Tự Đức halála (1883) után utódlási válságok gyengítették az udvart. Hàm Nghi (magyarosan Ham Nghi, vietnámiul Hàm Nghi) császárt 1884-ben kiskorúként emelték trónra, ami a franciák számára további alkalmat adott az udvar fölötti ellenőrzés megszilárdítására.

21.1.4 A kínai vazallusi kapcsolat megszűnése és Francia Indokína létrehozása (1884–1887)

A kínai udvar a Nguyễn-dinasztiát vazallusának tekintette, és a Tonkinban állomásozó kínai erők, valamint a Fekete Zászlók ellenállása miatt a konfliktus **kínai–francia háborúvá** (1884 augusztusa – 1885 júniusa) szélesedett. A francia flotta megtámadta a kínai hajógyárakat Fucsouban, és blokád alá vette a tajvani partokat; a szárazföldi harcokban a franciák több vereséget is szenvedtek, de a hadviselés költségei mindkét felet tárgyalásra késztették. Az 1885. június 9-i tiencsini szerződésben Kína lemondott vietnámi szuzerenitási jogairól, és elismerte a francia protektorátust.

Az 1887. október 17-i francia elnöki rendelet létrehozta az **Indokínai Uniót** (franciául Union indochinoise), amelyet a továbbiakban **Francia Indokínának** (franciául Indochine française, vietnámiul Đông Dương thuộc Pháp) neveztek. Az Unió összefogta Kochinkínát (közvetlen gyarmat), Annamot, Tonkint és Kambodzsát (protektorátusok); Laosz később, 1893-ban csatlakozott. A **főkormányzó** (franciául gouverneur général) kezdetben a Haditengerészeti és Gyarmatügyi Minisztérium alá tartozott, de fokozatosan saját közigazgatási apparátust épített ki, amely a pénzügy, a közmunkák, a vámok és a rendőrség területén egyre centralizáltabbá vált.

21.1.5 A császári hatalom felszámolása és a kettős igazgatás

A protektorátusokban a franciák kezdetben ragaszkodtak ahhoz az elvhez, hogy a helyi intézményeket meghagyják, és csak „tanácsadó” rezidenseket ültetnek melléjük. A gyakorlatban azonban a rezidensek kezdték gyakorolni a tényleges döntési jogot. Annamban a **rezidens főbiztos** (franciául résident supérieur) az udvar minden rendeletét előzetesen jóváhagyta; Tonkinban a francia katonai/adminisztratív kormányzó a vietnámi mandarinokkal egyeztetett, de a rendőri és adóügyi döntések már francia kézben voltak.

A mandarinok hagyományos vizsgarendszerét fokozatosan leépítették, különösen Kochinkínában, ahol a vietnámi közigazgatást rövid idő alatt felszámolták. A császári udvar Huếban (magyarosan Hue, vietnámiul Huế) formálisan továbbra is létezett, és bizonyos jelképes funkciókat – udvari rituálék, nemesi címek, a konfuciánus áldozati rend egyes elemei – megtartott, de a kormányzati apparátusból való fokozatos kiszorulása a szimbolikus szerep irányába tolta.

A **kettős igazgatás** nem volt harmonikus együttműködés. A franciák a mandarinokat gyakran csak az adóbehajtás és a bürokratikus rutin eszközeként használták, miközben a politikai és katonai döntéseket kizárólag francia intézmények hozták. A vietnámi mandarinok egy része együttműködött a gyarmati állammal, másik része lemondott, vagy az ellenálláshoz csatlakozott. A császári hatalom „felszámolása” tehát nem egyetlen jogi aktus, hanem több évtizedes intézményi kiüresítés volt, amelyben a dinasztia formális megmaradását a franciák az ellenállás tompításának eszközeként tartották fenn.

21.1.6 Ellenállás és pacifikáció

A francia hódítás brutalitását dokumentálják a katonai jelentések és a vietnámi krónikák; az áldozatok számát ma is csak becsülni lehet. A déli tartományokban már az 1860-as években gerillaharcok dúltak, de a legnagyobb méretű szervezett ellenállás a **Cần Vương** (magyarosan Kán Vuong, vietnámiul Cần Vương, „a király megsegítése”) mozgalom volt. 1885. július 4-én Hàm Nghi császár a francia protektorátus elleni királyi felhívást tett közzé, amely az alattvalókat a monarchia megsegítésére szólította. A mozgalom főleg az északi-középső tartományokban bontakozott ki, és olyan vezetők irányították, mint Phan Đình Phùng (magyarosan Fan Dinh

Phung, vietnámiul Phan Đình Phùng) vagy Nguyễn Thiện Thuật (magyarosan Ngujen Thien Tuat, vietnámiul Nguyễn Thiện Thuật). A francia hadsereg az általa „pacifikációnak” nevezett hadjáratokban tüzérséggel, élelemforrások elpusztításával és tömeges kivégzésekkel igyekezett megtörni a felkelést. Hàm Nghi 1888-as elfogása után a mozgalom fokozatosan szétesett, de egyes helyi csoportok az 1890-es évek végéig kitartottak. A pacifikáció emberi költsége vitatott; a becslések tízezres, egyes esetekben nagyobb nagyságrendűek, de a források hiányosak és elfogultak.

A Cần Vương mozgalom emlékezete a 20. századi vietnámi nemzeti történetírásban központi szerepet kapott; a francia gyarmati iratok ezzel szemben „lázadásnak” vagy „kalózkodásnak” minősítették. A történettudománynak ezt a különbséget nem a két értékelés között kell „eldönteni”, hanem forráskritikailag kell kezelnie, vagyis meg kell mutatnia, hogy az elnevezés maga is a hatalmi pozíciótól függ, és a mozgalom belső sokszínűségét – királyhű, konfuciánus, paraszti és helyi szálakat – egyetlen szóval nem lehet pontosan leírni.

21.1.7 A gyarmati állam szerkezete és jellege

A francia Indokína három vietnámi országrésze eltérő jogi és adminisztratív berendezkedéssel rendelkezett. Kochinkína közvetlen gyarmat volt, ahol a francia polgári és büntetőjog egyes elemeit átültették, és a földtulajdont francia tulajdonjog alá helyezték. Annam és Tonkin protektorátusok voltak, ahol a vietnámi jog és a mandarin-adminisztráció névleg fennmaradt, de a tényleges hatalom a rezidenseké volt. Ez a hárompólusú szerkezet megnehezítette a későbbi vietnámi nacionalizmus egységes fellépését, ugyanakkor a franciák számára lehetővé tette az „oszd meg és uralkodj” logikáját.

A főkormányzó alatt közös szolgáltatások működtek: a vám- és jövedéki igazgatás, a közmunka-hivatal, a kórházak és a posta. A költségvetés jelentős része a bennszülött lakosság adóiból – fejadó, rizsföldek adója, só- és ópiummonopólium – származott. Ezt a gazdasági szerkezetet a következő alfejezet A vietnámi gyarmati gazdaság és társadalom vizsgálja részletesen; itt annyit érdemes rögzíteni, hogy az állam fiskális alapja a vidéki lakosság terheire épült.

A gyarmati állam rasszista hierarchiája is dokumentált. A francia állampolgárok és a velük egyenrangúként kezelt csoportok jogilag elkülönültek a vietnámi alattvalóktól; a büntetőjogban a bennszülöttekre külön szabályok vonatkoztak. A vietnámiakat a közéletben „bennszülöttnek” (franciául indigène) nevezték, ami a korabeli gyarmati jogban alárendelt jogállást jelentett. Ennek öröksége a dekolonizáció után is vitatott maradt, mert az egyenlőtlen jogi kategóriák a függetlenséget követő társadalmi feszültségekben is tovább éltek.

21.1.8 Források és bizonytalanságok

A francia hódítás és a gyarmati állam kiépítésének rekonstrukciójához a legfontosabb források a francia gyarmati levéltárak (Párizs, Aix-en-Provence, Hanoi), a szerződések hiteles szövegei, a katonai jelentések, a vietnámi udvari krónikák (például a Đại Nam thực lục), a Cần Vương felhívások és a helyi feljegyzések. A fő események – a partraszállások, a szerződések keltezése, az 1887-es unió – ezek alapján dokumentáltnak tekinthetők, és a kronológia viszonylag stabil.

Vitatott pont a hódítás okainak aránya: a missziós érdekek, a gazdasági és stratégiai törekvések, valamint a nagyhatalmi rivalizálás (különösen Kína és Nagy-Britannia szerepe) milyen súllyal estek latba a francia döntéshozatalban. A francia hivatalos források gyakran a vallási és civilizációs érvelést hangsúlyozták, míg a kritikai történetírás a gyarmati expanzió kereskedelmi és katonai logikáját emeli ki. A Nguyễn-udvar szerepének megítélése is vitatott: a vietnámi nemzeti történetírás egyes irányzatai „árulónak”, mások a szuverenitás végső megőrzőinek tekintették

az udvari szereplőket; a francia források gyakran „határozatlan” és „korszerűtlen” udvarként ábrázolták őket.

A pacifikáció áldozatainak számára nincs megbízható statisztika. A szakirodalomban több tízezres és nagyobb nagyságrendű becslések is felbukkannak, de ezek módszertanilag gyakran megalapozatlanok, mert a francia katonai iratok alulbecsülik, a későbbi nemzeti források pedig esetenként túlbecsülik a veszteségeket. A pontos áldozatszám jelenlegi források alapján nem állapítható meg, és ezt a tankönyv nem is közli kész tényként.

21.1.9 Rövid összefoglaló

- A francia hódítás 1858 és 1887 között fokozatosan, katonai expedíciókkal és kikényszerített szerződésekkel zajlott.
- Az 1862-es saigoni szerződés elveszejtette a déli három tartományt, az 1867-es annexió pedig létrehozta Kochinkínát mint közvetlen francia gyarmatot.
- Az 1874-es szerződés megnyitotta a Vörös-folyót, a Harmand- (1883) és a Patenôtre-szerződés (1884) Annamot és Tonkint francia protektorátussá tette.
- Az 1885-ös tiencsini szerződés megszüntette Kína vazallusi jogait Vietnam felett.
- 1887-ben létrejött Francia Indokína: Kochinkína közvetlen gyarmat, Annam, Tonkin és Kambodzsa pedig protektorátus lett.
- A Nguyễn-dinasztia formálisan megmaradt, de a francia rezidensek fokozatosan kiüresítették a császári hatalmat; a kettős igazgatás a tényleges francia döntéshozatalt takarta.
- A Cần Vương mozgalom (1885–1896/1897) volt a legjelentősebb szervezett ellenállás; leverése súlyos emberi veszteségekkel járt, áldozatszáma vitatott.
- A gyarmati állam hárompólusú szerkezete (Kochinkína, Annam, Tonkin) egyenlőtlen jogállást és rasszista hierarchiát rögzített.

21.1.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen okai voltak a francia hódításnak a hivatalos francia érvelés és a gyarmati kritika szerint?
2. Hasonlítsd össze az 1862-es, az 1874-es és az 1883–1884-es szerződések jogi következményeit a Nguyễn-dinasztia szuverenitására nézve!
3. Miben különbözött Kochinkína jogállása Annamétól és Tonkinétól a Francia Indokínán belül?
4. Hogyan maradt meg a Nguyễn császári hatalom formálisan, és milyen intézményi eszközökkel üresítették ki a franciák?
5. Hogyan kezeli a forráskritika a Cần Vương mozgalom francia és vietnámi elnevezései közötti különbséget, és miért nem tekinthető ez pusztán terminológiának?

21.2 A vietnámi gyarmati gazdaság és társadalom

21.2.1 A vietnámi gyarmati gazdaság és társadalom

Az A francia hódítás és a gyarmati állam alfejezet bemutatta, hogyan szervezte be Franciaország a főként 1858 és 1885 között elfoglalt vietnámi területeket az Indokínai Unió (Union indochinoise) keretei közé. Ez az igazgatási keret azonban csak a külső vázat adta: a gyarmat hosszú távú működését az a gazdasági berendezkedés és társadalmi átalakulás határozta meg, amely a rizstermelést, a bányászatot, az ültetvényes mezőgazdaságot és a városi munkaerőpiacot

kapcsolta be a francia gyarmatbirodalom és a világpiac vérkeringésébe. Ebben az alfejezetben azt vizsgáljuk, milyen gazdasági modellek alakultak ki a francia Tonkinban, Annamban és Kokinkínában (Kohinkína, Cochinchine), hogyan változtak meg a földbirtokviszonyok, milyen társadalmi rétegek erősödtek meg vagy szegényedtek el, és miért hordozta magában ez a rendszer azokat a feszültségeket, amelyek a 20. század első felében a nacionalista és kommunista mozgalmak társadalmi bázisává váltak. A korszak megértése azért is meghatározó, mert a gyarmati gazdaság öröksége az 1950-es és 1960-as évek vietnámi konfliktusaiban – a Az első indokínai háború és Điện Biên Phủ és A vietnámi háború és az újraegyesítés tárgyalásakor – is döntően éreztette hatását.

21.2.1.1 A gyarmati gazdaság szerkezeti alapjai

A francia gyarmati gazdaságpolitika Indokínában sohasem volt teljesen egységes, de közös vonása volt, hogy a gyarmatot a nyersanyagtermelés és a felvevőpiac szerepére jelölte ki. A kezdeti hódítások időszakában a francia kormányzat elsősorban az állami költségvetés terheit próbálta az adókra és az állami monopóliumokra – só-, ópium- és alkohol-jövedékekre – alapozni. Ez a rendszer a vietnámi lakosságtól közvetlenül vonta el a forrásokat, és a 19. század végén a vidéki parasztság körében gyakori túltermelési kényszert és eladósodást idézett elő. A 20. század elejétől, különösen Albert Sarraut főkormányzó első kormányzóságától (1911–1914, majd 1917–1919) kezdve a francia adminisztráció hangsúlyozottan a „miséricorde” és a modernizáció retorikáját használta, ám a gyakorlatban a gyarmati állam beruházásai a francia tőke által irányított infrastruktúra- és ültetvényfejlesztést szolgálták (Brocheux – Hémery 2009, 117–139; az idézett munka másodlagos feldolgozás; az alábbi állítások a korszakot tárgyaló standard szakirodalom konszenzusára támaszkodnak).

A gazdasági földrajz országrészenként eltérő profilokat alakított ki. A Mekong-delta vidékén, Kokinkínában a 19. század végétől a megművelt területek gyors ütemű bővítése, a csatornák ásása és az új rizsfajták elterjedése következtében hatalmas rizstöbblet keletkezett. A kokinkínai rizsexport az 1860-as évek minimális szintjéről az 1920-as évekre évi több mint egymillió tonnára emelkedett; az 1920–1929 közötti éves átlagot gyakran 1,1–1,3 millió tonna közé teszik. Ez a nagyságrend statisztikai becslés, mivel a francia vámnyilvántartások és a helyi kereskedői adatok nem fedik le teljesen az informális forgalmat. A komplex összehasonlító vizsgálatok szerint Kokinkína a világ egyik legjelentősebb rizsexportőrévé vált, exportja főként Kínába, Japánba, a francia gyarmatokra és a holland Kelet-Indiába irányult. A növekedés azonban nem járt együtt a vidéki szegénység csökkenésével: a földtulajdon koncentrációja és a bérleti díjak emelkedése miatt a termelésből származó haszon java a földbirtokosok, a francia rizsmalmok és a kínai nagykereskedők kezében maradt.

Tonkinban, a Vörös-folyó deltavidékén a népsűrűség már a gyarmatosítás előtt is rendkívül magas volt, ezért a paraszti gazdaság inkább intenzív, kis parcellás rizstermelésre és kiegészítő kézművességre rendezkedett be. A francia hatóságok itt elsősorban a bányászatot – főleg a szénbányászatot – és a feldolgozóipar korai formáit fejlesztették. A hónphong–kambaui szénmedence francia vállalatok kezében összpontosult, és a kitermelt szenet részben a gyarmati vasutakhoz és hajózáshoz, részben exportra használták. Az északi hegyvidéken az ón-, cink-, ólom- és aranybányászat is fellendült, de a bányászat termelékenysége alacsony maradt, és a bányamunkások soraiban gyakori volt a szerződéses vagy adósságfüggő munka. A francia statisztikák a tonkini széntermelést 1913 körül körülbelül félmillió tonnára becsülték; az első világháború és az 1920-as évek kutatófúrásai után a termelés meghaladhatta az 1 millió tonnát. A pontos idősor azonban az egyes társaságok beszámolóinak összevetését igényli, mert a helyi és a kikötői nyilvántartások eltérnek.

Közép-Vietnám (Annam) keskeny tengerparti sávja és a Központi-fennsík gyarmati gazdasági szerepe sokáig kisebb maradt. A francia ültetvényes tőke a századforduló után itt is megjelent, főként kávé-, tea- és gumicsemetékkel, de a terület termelési volumene a kokinkínai és kambodzsai ültetvényekéhez képest elmaradt. A sópárlás, a halászat és a helyi kereskedelem viszont továbbra is a paraszti és halászközösségek megélhetését biztosította; ezeket a tevékenységeket a francia adóztatás és a kikötői szabályozás befolyásolta, de nem számolta fel.

21.2.1.2 A rizs, a koncessziók és a földbirtokviszonyok

A gyarmati mezőgazdaság legvitatottabb kérdése a földkoncessziós rendszer. A francia igazgatás a hódítás után hatalmas területeket nyilvánított állami tulajdonba, és ezt a földalapot koncessziók formájában magánvállalatoknak, francia állampolgároknak és bizonyos esetekben vietnámi elitcsaládoknak adta bérbe. A koncessziós birtokok nagysága vitatott: a francia statisztikák szerint az 1920-as évekre Kokinkínában mintegy 1 millió hektár, Tonkinban és Annamban jóval kisebb terület került ültetvényes hasznosításba, míg a kritikusabb gyarmatkori és későbbi becslések ennél nagyobb, részben nem regisztrált elfoglalást valószínűsítenek. A vitát azért nehéz lezárni, mert a koncessziós szerződések, a tényleges használat és a hivatalos területnyilvántartások egymástól eltérhettek.

A kokinkínai földrendszer jellegzetes vonása a nagybirtok (latifundium) gyors terjedése volt. A rizstermeléshez szükséges csatornák és gátak kiépítése erősen tőkés vállalkozások kezében összpontosult. A tulajdonosok – kisebb részben francia ültetvényesek, nagyobb részben vietnámi és kínai földbirtokosok – a földet bérlők sokaságának adták ki. A bérleti rendszerben a haszonbérlők a termés 40–60 százalékát is beszolgáltatták, és gyakran adóssággal kötötték őket a földtulajdonosokhoz. Ezt a rendszert a korszak nacionalista szerzői – például az 1930-as években működő újságírók és a kommunista szerzők – gyakran „félfeudális kizsákmányolásnak” nevezték, míg a francia gyarmati tisztviselők a szerződéses szabadságot és a termelés modernizálását hangsúlyozták. A két álláspont közötti ellentét máig meghatározza a történetírást: a francia gyarmati hivatalnokok jelentései a növekvő exportot, a nacionalista és későbbi marxista történetírás pedig a bérlők elszegényedését tárgyalja. A források együttes olvasata alapján dokumentált tény, hogy a nagyüzemi rizstermelés és a paraszti megélhetés viszonya egyenlőtlen volt, ám az egyenlőtlenség pontos mértékéről és regionális eltéréseiről csak becslések vannak.

Tonkinban ezzel szemben a kisbirtokos parasztgazdaság dominált, de a földéhség rendkívüli méreteket öltött. A Vörös-folyó deltavidékén a faluközösségek belső földosztása, az eladósodás és a növekvő adóterhek miatt sok család kényszerült földje eladására vagy zálogba adására. A földbirtokosság itt is nőtt, de a nagybirtokok mérete kisebb volt, mint Kokinkínában. A francia adórendszer – különösen a fejadó és a települési adók – az 1930-as évek elején a gazdasági válság idején súlyos paraszti tiltakozásokat váltott ki. A Nghệ An és Hà Tĩnh tartományokban 1930–1931-ben kirobbant falusi felkeléseket gyakran a szovjetek (Xô viết) elnevezéssel jelölik a vietnámi kommunista hagyomány szerint; ezeket a francia hatóságok légierővel és tömeges letartóztatásokkal verték le. A felkelések áldozatainak száma nem ismert pontosan: a francia jelentések jóval alacsonyabb számokat közölnek, mint a későbbi vietnámi kommunista történetírás, amely gyakran több ezer kivégzettre utal. A számok eltérését a források egyoldalúsága és a helyi nyilvántartások hiánya magyarázza; mindkét számításnál azonban dokumentált, hogy a francia erőszak a falusi szegényparasztságot sújtotta.

21.2.1.3 A gumiültetvények és a munkakényszer

A gyarmati gazdaság másik húzóágazata a latextermelés, azaz a kaucsuk volt. Az 1890-es évek végétől kezdve francia társaságok nagy területeket vettek birtokba a vörös és a szürke laterit

talajokon, elsősorban Kokinkínában és a Kambodzsával határos zónákban. Az ültetvények munkásigénye hatalmas volt: a tapasztalt munkaerő hiánya miatt a francia vállalatok toborzók (cai) útján főleg az észak-vietnámi, túlnépesedett falvakból hoztak szerződéses munkásokat a déli ültetvényekre. A szerződéses toborzás gyakran szóbeli ígéreteken alapult, és az érkezők bére a kifizetések, a bolti adósság és a büntetések rendszerében gyakran a minimális szint alatt maradt. A munkakörülményeket a francia gyarmati orvosi jelentések is időről időre bírálták: a malária, a vérhas, a túlzsúfolt barakkok és a rossz táplálkozás miatt a halandóság több ültetvényen rendkívül magas volt.

A gumimunkásság száma az 1920-as években a francia források szerint meghaladta a 100 ezer főt, de a szerződéses és a nem regisztrált munkások miatt ez a szám bizonytalan. A halálozási rátákra vonatkozóan eltérő becslések láttak napvilágot: a vállalati jelentések a javuló orvosi ellátást hangsúlyozták, a francia munkafelügyelők és későbbi történészek viszont 1000 főre vetített, évenkénti többlethalálozást mutattak ki. A mai történetírás konszenzusa szerint a guminagyültetvények a francia gyarmati gazdaság legbrutálisabb kizsákmányolási formái közé tartoztak; a „munkakényszer” kifejezést azonban pontosan kell használni. A francia állam a szigorú értelemben vett kényszermunkát az 1900-as évek elejétől korlátozta, de a szerződéses toborzás és az adósságból fakadó függés olyan alárendeltséget hozott létre, amelyet a korszak bírálói tényleges kényszerként írtak le. A cári rendszer és a későbbi kommunista retorika egyaránt rabszolgamunkáról beszélt; a francia munkáltatók ellenben önkéntes szerződésekre hivatkoztak. A fennmaradt szerződések és panaszlevelek egy része alátámasztja, hogy a munkaerő mobilitása csekély volt; a halálozás és a szökés magas aránya pedig a körülmények elviselhetetlenségére utal, de arról nincs megbízható adatsor, hogy a munkások hány százaléka került kifejezetten fizikai kényszer alá.

A bányászatban hasonló függő munkaviszonyok alakultak ki. A francia és vietnámi bányatársaságok a munkaerőt szerződéses toborzókon keresztül szerezték be, és a munkások bérének egy részét bányaboltokban levásárolható utalványban fizették. A szénbányákban a nők és a gyerekek aránya nem elhanyagolható; a gyermekmunka alkalmazását a francia felügyelet tiltotta, de a bányák ellenőrzése hiányos volt. A bányászatban bekövetkezett baleseteket a vállalati jelentések gyakran alulbecsülték, míg a vietnámi beszámolók a század első felére több súlyos bányaszerencsétlenséget jegyeztek fel. A tárgyilagos elemzés megköveteli, hogy a bányászati munkásság szenvedéstörténete mellett a bérmunka új jelenségét is lássuk: a bányák és a gyárak a hagyományos falusi közösségekből kiszakadt, polgárosultabb munkásság kialakulásának első színterei voltak.

21.2.1.4 Városiasodás, munkásság és kisebbségi közösségek

A gyarmati gazdaság átalakította a városszerkezetet is. Saigon (Sài Gòn) és Chợ Lớn, Hanoi (Hà Nội) és Haiphong (Hải Phòng) gyorsan növekedett, mert a közigazgatás, a kereskedelem, a rizsmalmok, a hajóforgalom és a feldolgozóipar itt összpontosult. Saigon lakossága az 1900-as évek eleji néhány tízezer főről az 1930-as évekre a százezres nagyságrend fölé emelkedett; a népszámlálási adatok a városhatárok változása és a letelepedési szabályok eltérése miatt pontatlanok. A nagyvárosokban új társadalmi rétegek jelentek meg: hivatalnokok, tanárok, fordítók, egészségügyi dolgozók, vasutasok, villamosvezetők, kikötőmunkások, rizsmalmi munkások. A bérből élő városi munkásság becsült létszáma az 1920-as évek végén Indokínában a néhány százezres nagyságrendet érhette el, ám ennek etnikai és országrészi megoszlása vitatott.

A munkásság szervezkedése kezdetben segélyegyleti és céh jellegű volt, majd az 1920-as évek végétől a Vietnámi Kommunista Párt befolyása alatt sztrájkok és tüntetések sorozata bontakozott ki. A haifongi kikötőmunkások, a saigoni rizsmalmi munkások és a tonkini bányamunkások sztrájkjai a francia rendőri és katonai erők beavatkozását váltották ki. A hatalmi válasz sokszor

kollektív büntetéssel járt: elbocsátás, letartóztatás, egyes esetekben falvakra kiterjedő megtorlás. Az 1930–1931-es mozgalmi hullám összekapcsolta a városi munkásság és a falusi szegényparasztság tiltakozását, ami a francia hatóságokat arra késztette, hogy szorosabban ellenőrizzék a politikai szervezkedést, a sajtót és a gyülekezést. A munkásmozgalmi követelések fő pontjai – magasabb bér, a verés és a levonás tilalma, a szerződések betartása, a túlóra korlátozása – dokumentáltak: a sztrájkbizottságok által megfogalmazott petíciók, valamint a francia munkaügyi és rendőri jelentések egyaránt fennmaradtak.

A gyarmati társadalomban különleges helyet foglaltak el a kínai és az indiai kereskedőközösségek. A kínai diaszpóra, főként Kanton, Fukien és Hakka nyelvű csoportok, elsősorban a rizs- és gyarmatáru-kereskedelemben, a pénzügyi szolgáltatásokban, a hajózási ügynökségekben és a feldolgozóiparban szerzett befolyást. A francia gyarmati adminisztráció a kínaiakra gyakran mint „közvetítő kisebbségre” tekintett, és külön szervezeti keretekben (congregations) igazgatta őket. A kínai közösségek gazdasági ereje miatt a francia gyarmati adórendszer is kihasználta a kínai kereskedők helyismeretét, ugyanakkor időről időre kereskedelmi konkurensnek is tekintette őket. Az indiai közösségek szerepe kisebb volt, mint Malajziában vagy Burmában, de Saigonban és Haiphongban a textilkereskedők, pénzváltók és takarító-vállalkozók között számos indiai származású család dolgozott. A kisebbségi közösségekre vonatkozó francia statisztikák nem megbízhatók, mert a népszámlálások a nyelvi és a vallási kategóriákat eltérően használták.

A gyarmati társadalom legfelső rétegét a francia hivatalnokok, katonatisztek, ültetvényesek, mérnökök, orvosok és kereskedők alkották. Számuk az 1930-as években megközelítőleg 20–30 ezer fő lehetett egész Indokínában, bár a pontos adat a francia állampolgárok és a „védnökölt” személyek kategóriái miatt bizonytalan. A francia telepesek jogi helyzete élesen elkülönült a vietnámiakétól: a civil ügyekben más bírósági fórumok, az adózásban más kulcsok, a munkavállalásban magasabb fizetések illették meg őket. A faji elkülönülés a városok térhasználatában is megmutatkozott: a villák, a klubok, a színházak és az iskolák egy része kizárólag a franciák számára volt fenntartva. Ezt a rendszert a korszak francia politikai elitje a civilizációs misszió nyelvezetével igazolta; a későbbi posztkoloniális történetírás a rasszizmus intézményes formájaként bírálta. A tankönyvi álláspont itt nem lehet semleges a tényekkel szemben: a jogi egyenlőtlenség dokumentált, értékelése viszont a forrásoktól függően eltérő hangsúlyokat kap.

21.2.1.5 Nők, oktatás és a társadalmi modernizáció kettőssége

A gyarmati gazdaság a nők életét is átalakította. A falusi nők hagyományosan meghatározó szerepet játszottak a rizsföldek gondozásában, az állattenyésztésben, a piacozásban és a háztartási jövedelem kiegészítésében. A gyarmati adórendszer azonban a háztartásokat férfi vezetőhöz kötötte, és a francia közigazgatás sokszor figyelmen kívül hagyta a nők földhasználati jogait. A koncessziós rendszer bevezetésénél azok a nők, akik korábban közösségi földeken gazdálkodtak, gyakran kimaradtak a tulajdon-nyilvántartásból. Az ültetvények és a gyárak munkásai között viszont a nők aránya folyamatosan nőtt; a rizsmalmokban, a dohánygyárakban és a textiliparban nagy számban dolgoztak lányok és asszonyok. A női munkabérek rendszerint a férfiak bérének 50–70 százalékát tették ki; ezt a különbséget a korabeli munkáltatók a könnyebb munkafeladatokkal indokolták, de a megmaradt munkarendekből az derül ki, hogy a nők gyakran hasonló fizikai igénybevételnek voltak kitéve.

A francia oktatáspolitika kettős hatást gyakorolt a gyarmati társadalomra. A falusi községi iskolákban a hagyományos, könyv nélküli tanításból a francia-vietnámi tantervre való áttérés korszerűbb ismereteket adott, de gyakran kiszorította a klasszikus kínai műveltséget. A városi elitiskolák – mint a hanoi Albert Sarraut Líceum vagy a saigoni Chasseloup-Laubat Líceum – francia diplomát adtak, és a bennük végzettek közül került ki a későbbi nacionalista és kommunista értelmiség jelentős része. A francia nyelvű oktatás kiterjedése azonban korlátozott maradt: az

1930-as években a vietnámi tanköteles korú gyerekeknek csak kisebb része járt iskolába, és a lányok aránya még alacsonyabb volt. A műveltség és a politikai mozgósítás összefüggése az 1920-as évektől nyilvánvalóvá vált: az iskolázott fiatalok egyszerre kerültek be a gyarmati bürokráciába és a radikális újságírókörökbe. A francia kormányzat erre válaszul időszakosan bezáratott lapokat, letartóztatott újságírókat és tanárokat, de az ellenállás hálózatait nem tudta felszámolni.

A technikai modernizáció kézzelfogható eredményeket is hozott: vasútvonalak (Hanoi–Lao Cai, Hanoi–Saigon), hidak (a hanoi Long Biên híd 1902-ből), kikötők, kórházak, járványügyi állomások és postahálózat épült. A francia mérnökök által irányított infrastruktúra megkönnyítette a kereskedelmet és a belföldi mobilitást, de a vietnámiak hozzáférését a közszolgáltatásokhoz a faji hierarchia korlátozta. A kórházi férőhelyek elsősorban a francia lakosságot és a katonaságot szolgálták; a falusi egészségügy továbbra is a hagyományos gyógyítókra és a szegényes szükségkórházakra maradt. Az 1930-as évek közepén a francia kormányzat szociálpolitikai reformokat hirdetett, de ezek végrehajtása lassú és egyenetlen volt. Az egészségügyi mutatók javulása – a himlő és a kolera elleni védőoltások, a karanténállomások – részben ellensúlyozta az éhínségek és a munkaterhek okozta veszteségeket, de a csecsemőhalandóság és a maláriás megbetegedések aránya továbbra is magas maradt. A francia orvosi jelentések és a vietnámi panaszlevelek együttesen arra utalnak, hogy a modern egészségügy hatása a városokban erős, a vidéki területeken mérsékelt volt.

21.2.1.6 A gazdasági válság és a paraszti társadalom válsága

Az 1930-as évek eleji világgazdasági válság a vietnámi gyarmati gazdaságot a rizsexport árának zuhanásán keresztül sújtotta. Az 1931–1933 közötti években a kokinkínai rizs tonnánkénti ára drasztikusan esett; a parasztok és a bérlők jövedelme összeomlott, miközben a francia adók és a földbérletek nominális összege nem csökkent azonos ütemben. A válság hatására nőtt a falusi eladósodás, a földeladás és a földnélküli bérmunkások aránya. A francia adminisztráció a közmunkák bővítésével próbált enyhíteni a munkanélküliségen, de ez a program nem tudta felszívni a falvakból elűzöttek tömegét. A nyomor 1930–1931-ben a Nghệ Tĩnh szovjetmozgalom néven ismert felkeléssorozatban csúcsosodott ki; a kormányzat erőszakos leverése után a térségben a bizalmatlanság és a titkos szervezkedés tovább élt.

A válság időszakában a francia hatóságok által szervezett népjóléti intézkedések korlátozottak maradtak. A rizskiviteli adókat 1933 után fokozatosan csökkentették, és a nagyvárosokban élelmiszerosztó központokat állítottak fel, de a vidéki éhezés nem szűnt meg. A korabeli francia újságcikkek és missziós beszámolók gyakran „járványszerű éhezésről” írtak, míg a hivatalos közlemények a „nehézségeket” elszórtnak tüntették fel. Az éhezés miatt meghaltak számára nincs megbízható statisztika; a becslések néhány tízezertől százezres nagyságrendig terjednek, de az ellenőrzött források hiányában ezeket továbbra is kutatási bizonytalanságnak kell tekinteni.

A második világháború előtti években, a Népfront-korszakban (1936–1938) a franciaországi baloldali kormányzás rövid enyhülést hozott: szakszervezeti szabadságot, sajtószabadságot, több munkásjogi rendelkezést vezettek be, és nőtt a vietnámiak részvétele a helyi tanácsokban. Ez a nyitás azonban Indokínában gyenge és visszavonható maradt; a gyarmati adminisztráció konzervatív tisztviselői ellenálltak, és 1938 után a biztonsági szigor visszatért. A munkásmozgalom tapasztalatai azonban beépültek a Vietnámi Kommunista Párt szervezeti hálójába, és a A vietnámi nacionalizmus és a kommunista mozgalom alfejezetben tárgyalandó politikai szervezkedés fő irányai itt formálódtak meg először. A második világháború, a japán megszállás és az 1945-ös augusztusi forradalom tömegbázisa nem érthető meg a gyarmati gazdaság és társadalom itt bemutatott átalakulása nélkül.

21.2.2 Források és bizonytalanságok

A vietnámi gyarmati gazdaság és társadalom kutatásának forrásai egyszerre bőségesek és egyenetlenek. Elsődleges forrásként a francia gyarmati közigazgatás iratai, vámstatisztikái, adóösszeírásai, koncessziós szerződései, bányafelügyeleti jelentései, orvosi és munkaügyi feljegyzései használhatók. Ezeket a francia nemzeti levéltárakban, a vietnámi Országos Levéltárban és a korábbi gyarmati kormányzósági központokban őrzik. A vietnámi nyelvű források közül az adókönyvek, a községi jegyzőkönyvek, a panaszlevelek, a bírósági periratok és a sajtó közlései fontosak. A korszak gazdaságáról átfogó képet adnak az ültetvénytársaságok, a rizsmalmok, a bányavállalatok és a francia vasúttársaság mérlegbeszámolói is, bár ezek egyoldalúan a tőketulajdonosok szempontjait tükrözik.

A legnagyobb bizonytalanságok a következők. Először, a földbirtokviszonyokra vonatkozó francia statisztikák a nyilvántartásban nem szereplő használati jogok miatt alulbecsülhetik a koncentrációt. Másodszor, az áldozatszámok – a munkások halálozása, a paraszti felkelések megtorlása, az éhínségek embervesztesége – többnyire becslések, és a francia gyarmati források alacsonyabb, a vietnámi nacionalista és kommunista források magasabb számokat adnak. Harmadszor, a munkaviszony jellegének megítélése – önkéntes szerződés vagy kényszermunka – vitatott, mert a „kényszer” fogalma a korabeli jog, a későbbi emberi jogi terminológia és a munkástapasztalat között eltérő jelentéseket hordoz. Negyedszer, a kínai és indiai kisebbségek gazdasági szerepére vonatkozó francia adatok a kongregációs igazgatás és a népszámlálási kategóriák változása miatt pontatlanok, így a közösségek belső társadalmi rétegződése rejtve marad. Végül, a nőkre vonatkozó források hiányosak: a francia munkaügyi kimutatások gyakran nem választották szét a nemeket, és a vietnámi családi iratokban a női jövedelmeket sokszor a férfiaké alá sorolták be. A történeti értelmezés ezért mindig forráskritikai megjegyzéssel közölhető csak.

A korszakról szóló másodlagos szakirodalomban meghatározó a francia gyarmati gazdaságtörténet klasszikus vitája a „fejlődés vagy kizsákmányolás” kérdéséről. A korábbi francia szerzők egy része a gyarmati infrastruktúra modernizáló hatását emelte ki, míg a vietnámi marxista és a nyugati kritikai történetírás a paraszti elszegényedést, a munkakényszert és az egyenlőtlen cserét hangsúlyozta. Ez a vita ma is él, de a kutatás a két szélsőség közötti, területenként és időszakonként eltérő képet rajzol. A bizonytalanságok miatt a tankönyvi szöveg nem vállalkozhat arra, hogy lezárja a vitát; arra viszont igen, hogy megmutassa, mely állítások támaszkodnak dokumentált tényekre, és melyek csupán statisztikai vagy történeti becslések.

21.2.3 Rövid összefoglaló

- A francia gyarmati gazdaság Vietnámban országrészenként eltérő szerkezetet hozott létre: Kokinkínában a rizsexport, Tonkinban a szénbányászat és a kisparaszti termelés, Annamban pedig a hagyományos paraszti gazdálkodás és kisebb ültetvényes ágazatok domináltak.
- A kokinkínai rizstermelés gyors növekedése a földkoncentrációval és a magas bérleti terhekkel járt együtt; a tulajdonviszonyokról és az egyenlőtlenség mértékéről eltérő becslések állnak rendelkezésre.
- A gumiültetvények és a bányák a szerződéses toborzás, az adósságfüggés és a rossz munkakörülmények miatt a kizsákmányolás legkeményebb színterei voltak; a munkások halálozási aránya magas volt, bár a pontos számok vitatottak.
- A városokban új munkásság és hivatalnokréteg alakult ki, amely sztrájkokban és politikai mozgalmakban fejezte ki követeléseit; az 1930–1931-es Nghệ Tĩnh felkelések e feszültségek csúcspontját jelentették.
- A kínai és indiai kereskedőközösségek a gyarmati gazdaság közvetítő rétegeiként működtek, de jogi és társadalmi helyzetük nem volt egyenlő a francia telepesekével.

- Az oktatás, az egészségügy és a városi infrastruktúra fejlődése ellenére a francia gyarmati társadalom faji és nemi egyenlőtlenségei továbbra is mélyek maradtak.
- A nagy gazdasági világválság a rizsexport és a paraszti jövedelmek összeomlásával erősítette meg a vidéki elégedetlenséget és a későbbi nacionalista mozgalmak bázisát.
- A gyarmati gazdaság szerkezeti öröksége – a földkoncentráció, az exportfüggő mezőgazdaság és a bizonytalan munkaviszonyok – a háborús korszakban és az 1954 utáni államépítésben is meghatározó maradt.

21.2.4 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze Kokinkína, Tonkin és Annam gyarmati gazdasági profilját! Mely tényezők magyarázzák az eltérő termelési szerkezeteket?
2. Miért nehéz pontosan megbecsülni a gumiültetvényeken és a bányákban dolgozó munkások halandóságát? Milyen forrástípusokra támaszkodhat a történész?
3. Miben különbözött a francia hatóságok és a vietnámi kritikai történetírás értelmezése a koncessziós földrendszerről? Melyik állítás tekinthető dokumentált ténynek?
4. Miért volt az 1930-as évek eleji válság egyszerre gazdasági és társadalmi katasztrófa a vietnámi vidéki társadalomban?
5. Hogyan kapcsolódott a gyarmati városok munkásmozgalma a későbbi nacionalista és kommunista szervezkedéshez? Milyen előzmények nélkül nem érthető az 1945-ös augusztusi forradalom tömegbázisa?

21.3 Nacionalizmus és a kommunista mozgalom

A francia Indokína gyarmati gazdasága és társadalma, amelyet az előző alfejezet tárgyalt, a 20. század első évtizedeitől kezdve egyre erősebb politikai válaszokat váltott ki. Az írástudó városi réteg, a parasztság és a munkásság különböző módokon fogalmazta meg a gyarmati rendszerrel szembeni elégedetlenségét. Az 1920-as és 1930-as években két nagy politikai áramlat bontakozott ki: a polgári gyökerű nacionalista mozgalom és a nemzetközi kommunista mozgalomhoz kapcsolódó forradalmi szervezkedés. Ezek nem csupán párhuzamosan futottak, hanem gyakran vitatkoztak, egyesültek és szakadtak szét, miközben a francia gyarmati állam biztonsági szervei folyamatosan üldözték őket. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan alakult ki a vietnámi nacionalizmus és a magukat kommunistának nevező csoportok szerveződése, milyen nemzetközi kapcsolatokra támaszkodott, és milyen stratégiákat kínált a függetlenség elérésére. A kérdés azért is fontos, mert a vietnámi gyarmati gazdaság és társadalom alfejezetben bemutatott gyarmati társadalmi egyenlőtlenségek itt váltak nyílt politikai konfliktussá.

21.3.1 A gyarmati társadalom politikai nyilvánossága és a korai nacionalizmus

A francia gyarmati uralom alatt a vietnámi társadalomban új politikai nyilvánosság jött létre, amelynek legfontosabb eszköze a **quốc ngữ**, a latin betűs vietnámi írás volt. Bár ezt az írásrendszert már a 17. században katolikus misszionáriusok dolgozták ki, széles körű elterjedése a gyarmati korban történt meg. A francia hatóságok támogatták a quốc ngữ használatát a klasszikus kínai írás rovására, mert úgy vélték, hogy az európai típusú ábécé megkönnyíti a közigazgatást és a gyarmati oktatást. Ugyanakkor a quốc ngữ hamar a vietnámi nacionalista értelmiség eszközévé is vált: újságok, röpiratok, regények és politikai brosúrák jelentek meg ezen az íráson, amelyek a gyarmati uralmat bírálták, és a vietnámi nemzeti öntudatot erősítették. E kettős természet miatt a quốc ngữ szerepe a mai napig értelmezési vita tárgya: egyes történészek a gyarmati modernizáció vívmányaként, mások a vietnámi ellenállás eszközeként hangsúlyozzák.

A korai vietnámi nacionalizmus már a 20. század elején két irányzatra vált szét. **Phan Boi Chau** (Phan Bội Châu) a fegyveres felkelést és a külföldi támogatás keresését szorgalmazta, míg **Phan Chau Trinh** (Phan Châu Trinh) a békés reformokat, az oktatást és a modernizációt tartotta a haladás útjának. Mindketten a gyarmati uralom ellen léptek fel, de eltérő módon képzelték el a vietnámi nemzet jövőjét. Phan Boi Chau 1905 és 1909 között a **Đông Du** (Keletre tartó) mozgalmat vezette, amely vietnámi diákokat küldött Japánba, hogy ott modern ismereteket szerezzenek, és hazatérve a függetlenségi harc élére álljanak. A mozgalmat a japán–francia megállapodás után felszámolták, Phan Boi Chau pedig 1925-ben francia ügynökök kezére került, amit Hanoiban tömegtüntetések követtek. Az ő tevékenységük a gyarmati nyilvánosság megerősödését mutatta: a politikai elítéltek ügye körül kialakult szolidaritás már nem csupán a hagyományos elit körében, hanem a városi középrétegekben is megjelent.

Az 1920-as évek közepén a gyarmati oktatásban részesült fiatal értelmiségiek egy része radikálisabb szervezetet hozott létre. **Nguyen Thai Hoc** (Nguyễn Thái Học) 1927. december 25-én megalapította a **Việt Nam Quốc Dân Đảng** (VNQDĐ, Vietnámi Nemzeti Párt) nevű szervezetet, amely programjában független köztársaságot, demokratikus szabadságjogokat és a francia uralom megdöntését követelte. A VNQDĐ elsősorban a városi hivatalnokok, tanárok, diákok és a bennszülött katonai alakulatok katonái köréből toborzott tagokat. A szervezet szervezeti mintája részben a kínai Kuomintang volt, és a fegyveres felkelést tekintette a hatalom megszerzése eszközének. A francia biztonsági szervek azonban folyamatos megfigyelés alatt tartották, és több tagját letartóztatták. Az 1930-as Yên Bái-i felkelés (lásd alább) után a VNQDĐ mint önálló politikai erő gyakorlatilag megsemmisült, de a vietnámi nacionalizmus egyik fontos szimbóluma maradt.

A nacionalizmus fogalma ebben az időszakban nem volt egységes ideológia. A gyarmati uralommal szembeni ellenállás különböző csoportjai eltérően képzelték el a vietnámi nemzetet: egyesek a konfuciánus múltból, mások a modern köztársasági eszmékből merítettek, megint mások a paraszti közösségek önállóságát hangsúlyozták. Ezt a sokszínűséget a francia hatóságok gyakran leegyszerűsítették, és minden ellenséges tevékenységet „anti-francia” tevékenységként kezeltek, ami tovább erősítette a közös ellenségkép kialakulását.

21.3.2 Ho Si Minh és a kommunista internacionálé kapcsolata

A kommunista mozgalom vietnámi története szorosan összefonódott **Ho Si Minh** (Hồ Chí Minh) pályafutásával. Ho Si Minh – születési nevén **Nguyen Sinh Cung** (Nguyễn Sinh Cung), későbbi nevén **Nguyen Tat Thanh** (Nguyễn Tất Thành) – 1890 körül született Közép-Vietnámban, bár a pontos születési dátum a mai napig vitatott a forrásokban. 1911-ben elhagyta Vietnámot, és hajókon dolgozva bejárta a világot. Párizsban élt, ahol 1919-ben, az első világháborút lezáró versailles-i békekonferencia idején **Nguyen Ai Quoc** (Nguyễn Ái Quốc) néven petíciót nyújtott be a gyarmati reformokat követelve. A „Annamita nép követelései” című dokumentum nem hivatalos küldöttségtől származott, és a francia hatóságok figyelmen kívül hagyták, de a petíció szerzősége és tartalma bizonyítja, hogy a vietnámi ellenzék a nemzetközi fórumokon is megpróbált megjelenni.

1920-ban Ho Si Minh a Francia Kommunista Párt alapító tagja lett, és csatlakozott a **Kommunista Internacionáléhoz** (Komintern). A Komintern ebben az időben a gyarmati felszabadító mozgalmak támogatását hirdette, bár a gyakorlatban a stratégiai hangsúlyok időről időre változtak. Ho Si Minh 1923-tól Moszkvában dolgozott, majd Kínába, Kantonba került, ahol 1925-ben létrehozta a **Việt Nam Thanh Niên Cách Mạng Đồng Chí Hội** (Vietnámi Forradalmi Ifjúság Bajtársi Társasága) nevű szervezetet. Ez a szervezet a kommunista eszmék terjesztésének első csatornája volt Vietnámban, és tagjai közül került ki később a kommunista párt magja. Ho

Si Minh a szervezet számára írta a „Forradalom útja” című oktatófüzetet, amely a gyarmati felszabadítás és a kommunista forradalom összekapcsolását tanította.

Ho Si Minh nemzetközi kapcsolatai kettős hatással jártak. Egyrészt a Komintern támogatása anyagi forrásokat, képzést és nemzetközi hálózatot biztosított a vietnámi mozgalomnak. Másrészt a Komintern stratégiai irányvonalai olykor ütköztek a vietnámi helyi viszonyokkal, és a mozgalom belső vitáit is felerősítették. Például a Komintern 1928-as hatodik kongresszusa az osztályharc élesítését hirdette, ami a nemzeti felszabadítás és a társadalmi forradalom közötti egyensúly kérdését újra megnyitotta a vietnámi kommunisták körében. E vita később a pártszakadások egyik okává vált.

21.3.3 Az Indokínai Kommunista Párt megalakulása és programja

A Thanh Niên szervezeten belül 1929-ben vita alakult ki arról, hogy megérett-e az idő egy önálló kommunista párt megalakítására. A vita következtében három, egymástól független kommunista csoport jött létre: 1929 júniusában a **Đông Dương Cộng sản Đảng** (Indokínai Kommunista Párt), 1929 őszén az **An Nam Cộng sản Đảng**, majd 1930 elején a **Đông Dương Cộng sản Liên đoàn**. A megosztottság gyengítette a mozgalmat, ezért a Komintern megbízásából Ho Si Minh – aki ekkor már ismét az **Nguyen Ai Quoc** nevet használta – 1930. február 3-án Hongkongban összehívta az egyesítő konferenciát. A konferencián megalakult a **Đảng Cộng sản Việt Nam** (Vietnámi Kommunista Párt), amelyet még ugyanabban az évben, 1930 októberében a Komintern utasítására átneveztek **Đảng Cộng sản Đông Dương** (Indokínai Kommunista Párt, ICP) névre. Az átnevezés jelezte, hogy a Komintern a pártot nem csupán vietnámi, hanem az egész francia Indokína területére kiterjedő szervezetnek szánta, ami később komoly feszültségekhez vezetett a nem vietnámi tagokkal és a kambodzsai, laoszi mozgalmakkal.

Az ICP kezdeti programja a francia gyarmati uralom megdöntését, a munkások és parasztok felszabadítását, a földosztást, valamint a nemzeti felszabadítást hirdette. A párt kis létszámmal indult, de a Komintern hálózatán keresztül képzést és anyagi támogatást kapott, és viszonylag gyorsan kiépítette illegális sejthálózatát a gyarmati városokban és egyes vidéki körzetekben. A pártalapítás ténye jól dokumentált, de a részletek – például a konferencia pontos helyszíne, a résztvevők névsora és a program elfogadásának körülményei – részben későbbi visszaemlékezésekből és hivatalos pártkiadványokból ismertek, ezért azokban a forráskritika óvatosságra int.

21.3.4 A Nghệ-Tĩnh szovjetek és az 1930–1931-es parasztfelkelések

A nagy gazdasági világválság 1929-től kezdve súlyosan érintette a gyarmati Indokínát. Az exportárak zuhanása, a rizs- és kaucsukültetvényeken dolgozó munkások elbocsátása, valamint a francia hatóságok adóemelései a vidéki lakosság körében széles körű elégedetlenséget váltottak ki. A középső vietnámi **Nghệ An** és **Hà Tĩnh** tartományokban – Ho Si Minh szülőföldjén – a kommunista aktivisták vezetésével parasztbizottságok alakultak, amelyeket a résztvevők és a későbbi vietnámi állami történetírás **Nghệ-Tĩnh szovjetek** (Xô Viết Nghệ Tĩnh) néven ismer. A bizottságok adóelengedést, földosztást és a helyi elöljárókkal szembeni megtorlást hajtottak végre, ami a francia gyarmati hatalom belső rendjét veszélyeztette.

A francia hatóságok katonai erővel, tömeges letartóztatásokkal és kivégzésekkel válaszoltak. A mozgalmat 1931-re leverték, és a kommunista párt vidéki hálózata súlyos veszteségeket szenvedett. Az áldozatok száma máig bizonytalan: a francia hivatalos iratok több száz halottról és több ezer bebörtönzöttről szólnak, míg a későbbi vietnámi történetírás ennél magasabb számokat közöl, és a mozgalom elnyomásának mértékét hangsúlyozza. A pontos adatokat a források hiánya és a gyarmati statisztikák megbízhatatlansága miatt lehetetlen teljes bizonyossággal megállapítani.

A Nghệ-Tĩnh szovjetek értékelése a mai napig vita tárgya. A vietnámi hivatalos történetírás a párt első nagy forradalmi fellépéseként ünnepli, és a paraszti öntudat ébredésének bizonyítékát látja benne. Egyes nyugati és vietnámi emigráns történészek ugyanakkor arra hívják fel a figyelmet, hogy a kommunista aktivisták a paraszti elégedetlenséget saját politikai céljaikra használták fel, és a leverés után a vidéki lakosság magára maradt. A mozgalom mindazonáltal megmutatta, hogy a gyarmati rendszer elleni ellenállás nem csupán az értelmiség ügye, hanem a parasztság széles rétegeit is elérheti, ha a gazdasági válság és az adóterhek felerősödnek.

21.3.5 Nacionalista, trockista és vallási ellenzék az 1930-as években

A VNQDĐ 1930. február 10-én **Yên Bái**-i felkelést robbantott ki, amelyhez több helyőrség katonái is csatlakoztak. A felkelés azonban rosszul előkészített volt, és a francia hadsereg néhány nap alatt leverte. Vezetőit, köztük Nguyen Thai Hocot kivégezték, a szervezet tagságát pedig letartóztatták vagy külföldre menekítették. A VNQDĐ bukása hosszú időre meggyengítette a kommunista párttól független, polgári nacionalista ellenzéket, és a francia biztonsági szervek figyelmét a kommunista mozgalomra összpontosította.

A kommunista mozgalmon belül is tovább élt a stratégiai vita. A trockista csoportok – például **Ta Thu Thau** (Tạ Thu Thâu) vezetésével – főleg Dél-Vietnámban, Cochinchinában működtek, és a sztálinista ICP-vel szemben a munkásmozgalom és a paraszti mozgalmak radikálisabb irányvonalát hirdették. A vita a nemzeti felszabadítás és az osztályharc viszonyáról, valamint a Komintern irányvonalának elfogadásáról szólt, és a két irányzat közötti ellentét gyakran erőszakos összeütközésbe torkollott. A trockista irányzatot a mai vietnámi hivatalos történetírás jórészt elhallgatja, vagy „árulóként” bélyegzi meg, ezért jelentőségének megítélése ma is erősen vitatott a nemzetközi szakirodalomban.

Ugyanebben az időszakban vallási nacionalista mozgalmak is megjelentek. A **Cao Đài** (1926) szinkretikus vallási közösség, amely a buddhizmus, a konfucianizmus, a kereszténység és más hagyományok elemeit ötvözte, Dél-Vietnámban gyorsan növekvő hívei körében a vietnámi nemzeti megújulást hirdette, és saját milíciát is létrehozott. A **Hòa Hảo** (1939) mozgalom ugyancsak déli gyökerű volt, és a paraszti vallásosságot kapcsolta össze a társadalmi reformokkal. Bár e mozgalmak nem tartoztak a kommunista vagy a VNQDĐ irányzathoz, fontos szerepet játszottak abban, hogy a vidéki lakosság politikai identitása ne csupán a francia gyarmati kategóriákhoz igazodjon.

A nők szerepe a politikai mozgalmakban fokozatosan láthatóbbá vált. A kommunista pártban nők is vezető pozícióba kerültek, például **Nguyen Thi Minh Khai** (Nguyễn Thị Minh Khai), akit később a francia hatóságok kivégeztek. A nők részvételét ugyanakkor a korabeli konfuciánus nemi szerepek korlátozták, és a mozgalmak többsége a nőket elsősorban támogatóként, nem pedig stratégaként kezelte. Ez a feszültség a későbbi évtizedek vietnámi nőtörténetében is megmaradt.

A francia gyarmati állam elnyomó gépezete mindeközben módszeresen üldözte a politikai ellenzéket. A **Sûreté** (politikai rendőrség) kiterjedt besúgóhálózatot tartott fenn, cenzúrázta a sajtót, és a szervezkedők tömegét tartóztatta le. A hírhedt **Poulo Condore** (Côn Đảo) szigeti börtönben a politikai foglyok embertelen körülmények között éltek, és sokan közülük meg is haltak. A gyarmati elnyomás ténye dokumentált, de annak mértéke, célzottsága és a francia hatóságok szándékai máig vita tárgyát képezik: a francia hivatalos iratok a „közbiztonság védelmét” hangsúlyozzák, míg a vietnámi és nemzetközi történetírás a politikai elnyomás rendszerszerű jellegét emeli ki.

A hegyi közösségek – amelyeket a francia gyarmati kategorizálás gyakran a „montagnard” (hegylakó) gyűjtőnévvel illetett – ebben az időszakban nagyrészt kívül maradtak a nacionalista és kommunista mozgalmakon. Ezek a közösségek, mint a thai, hmong, muong és más csoportok, saját

társadalmi szerveződéssel és a gyarmati állammal fenntartott eltérő viszonyokkal rendelkeztek. A nacionalista mozgalmak többsége a vietnámi etnikai többség keretei között gondolkodott, ami később komoly konfliktusforrássá vált, amikor a független állam létrejött.

21.3.6 A Népfront-korszak enyhülése és a stratégia átalakulása

1936-ban Franciaországban a baloldali **Népfront** kormányra kerülése átmeneti enyhülést hozott a gyarmati Indokínában is. A franciaországi politikai változás lehetővé tette, hogy a vietnámi kommunista párt legális és féllegális formában működjön, sztrájkokat szervezzen, és választási kampányokban vegyen részt. A politikai foglyok egy részét szabadon engedték, és a szakszervezetek megerősödtek. Az ICP a Komintern antifasiszta irányvonalát követve szélesebb szövetségi politikát hirdetett, és a hangsúlyt a szociális követelésekre helyezte. A párt társadalmi bázisa kiszélesedett, és a munkásmozgalom előretörése a gyarmati hatóságokat is óvatosabbá tette.

A Népfront-korszak azonban nem hozott tartós változást. 1938-ban a franciaországi Népfront felbomlott, és Indokínában ismét szigorúbb elnyomó intézkedések léptek életbe. Az 1936–1939 közötti időszak tapasztalatai mégis fontosak voltak: a kommunista párt megtanulta, hogyan működjön a nyilvánosság előtt, és hogyan szervezze a munkásokat és parasztokat legális keretek között. E tapasztalatok később, a második világháború alatt és után is segítették a pártot.

Az alfejezet végére nyitott kérdés marad, hogy a nemzeti felszabadítás stratégiája miként illeszkedik a japán terjeszkedéshez, amely 1940-től tényleges katonai fenyegetést jelentett Indokínára. A japán behatolás, a francia hatóságok meggyengülése és a nemzetközi környezet átalakulása új szakaszt nyitott, amelyet a következő alfejezet, A második világháború és az 1945-ös augusztusi forradalom tárgyal.

21.3.7 Források és bizonytalanságok

Az 1920–1930-as évek vietnámi nacionalista és kommunista mozgalmainak rekonstrukciója több forrástípusra támaszkodik. Az elsődleges források közé tartoznak a francia gyarmati irattárak – különösen a Sûreté jelentései, bírósági ítéletek és börtönnyilvántartások –, valamint a Kommunista Internacionálé moszkvai irattára. A párt korai dokumentumai, programjai és röplapjai részben fennmaradtak, de sokszor csak későbbi másolatokban. A részt vevők visszaemlékezései, például Ho Si Minh írásai és a párt hivatalos történeti kiadványai, értékes adalékokkal szolgálnak, ugyanakkor tendenciózusak is lehetnek, mert az adott politikai irányvonalat igazoló emlékezetet rögzítenek.

A másodlagos szakirodalomban David G. Marr, Christopher Goscha, Hue-Tam Ho Tai, Pierre Brocheux és Daniel Hémery, valamint Martin Thomas munkái a meghatározóak. E szerzők a francia gyarmati és a vietnámi nemzeti narratívák közötti különbségeket is elemzik, és rámutatnak, hogy a VNQDĐ és a kommunista párt szerepének értékelése a mai napig vitatott. A Yên Bái-i felkelés előkészítettségéről és a résztvevők indítékairól például eltérő francia és vietnámi beszámolók maradtak fenn. A Nghệ-Tĩnh szovjetek áldozatszámai erősen becslések, és a rendelkezésre álló források nem teszik lehetővé a pontos szám meghatározását. A trockista irányzat szerepét a hivatalos vietnámi történetírás hosszú ideig elhallgatta, ezért annak helyi jelentősége a nemzetközi kutatásokban is csak fokozatosan vált ismertté. A Komintern és a vietnámi kommunisták viszonyának részletei szintén vitatottak, mert a moszkvai irattár megnyitása után is maradtak értelmezési kérdések.

Történeti szempontból fontos, hogy a „nacionalizmus” és a „kommunizmus” kategóriáit ne vetítsük vissza a mai jelentésükkel. A korszak szereplői maguk is eltérően értelmezték ezeket a fogalmakat, és a politikai határok gyakran átjárhatók voltak. A hivatalos vietnámi emlékezetpolitika ma a kommunista pártot a nemzeti felszabadítás egyedüli letéteményeseként ábrázolja, míg

a nacionalista és vallási mozgalmak szerepét gyakran leegyszerűsíti. Ezt az emlékezetpolitikai álláspontot a könyv nem veszi át automatikusan, hanem a különböző források és értelmezések bemutatásával igyekszik a lehető legpontosabb képet adni.

21.3.8 Rövid összefoglaló

- A quốc ngữ és a gyarmati oktatás új politikai nyilvánosságot teremtett, amelyben a vietnámi nacionalista értelmiség megszervezte a francia uralommal szembeni ellenzéket.
- A korai nacionalista csoportok – Phan Boi Chau és Phan Chau Trinh irányzatai, majd a VNQDĐ – a fegyveres felkelés vagy a békés reform útját keresték, de a francia elnyomás hamar felszámolta őket.
- Ho Si Minh a Kommunista Internacionálé segítségével nemzetközi hálózatot épített, és 1925-ben létrehozta a Thanh Niên szervezetet, amely a kommunista párt magját adta.
- 1930 elején egyesültek a kommunista csoportok, létrejött a Vietnámi Kommunista Párt, amelyet még abban az évben Indokínai Kommunista Pártra neveztek át.
- Az 1930–1931-es Nghệ-Tĩnh szovjetek a gazdasági válság és a paraszti elégedetlenség robbanása volt, amelyet a francia hatóságok katonai erővel fojtottak el; az áldozatszámok bizonytalanok.
- A nationalista VNQDĐ a Yên Bái-i felkelés (1930) után meggyengült, miközben a trockista, Cao Đài és Hòa Hảo mozgalmak a politikai ellenzék további változatait képviselték.
- A Népfront-korszak (1936–1939) átmeneti enyhülést hozott, és a kommunista párt szélesebb társadalmi bázisra tett szert, de a tartós változás elmaradt.
- A Nacionalizmus és a kommunista mozgalom végére nyitott kérdés marad, hogy a nemzeti felszabadítás stratégiája miként illeszkedik a japán expanzióhoz; ezt a következő alfejezet vizsgálja.

21.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen tényezők magyarázzák a quốc ngữ szerepét a vietnámi nacionalizmus kialakulásában, és miért volt ez a folyamat kettős természetű?
2. Hogyan kapcsolódott Ho Si Minh politikai pályája a Kommunista Internacionáléhoz, és milyen következményekkel járt ez a vietnámi mozgalomra nézve?
3. Miért nem tudta a VNQDĐ és a kommunista párt együttműködése elérni a gyarmati hatalom megdöntését az 1930-as évek elején?
4. Milyen források alapján rekonstruálható a Nghệ-Tĩnh szovjetek története, és miért vitatott az áldozatok száma?
5. Hasonlítsa össze a nacionalista, trockista és kommunista mozgalmak társadalmi bázisát és stratégiai elképzeléseit az 1930-as években.

21.4 A második világháború és az 1945-ös augusztusi forradalom

21.4.1 A második világháború és az 1945-ös augusztusi forradalom

A második világháború a francia gyarmati uralom összeomlását hozta el Indokínában, ám a gyarmatosítás vége nem egyszerűen a francia vereségből következett. A japán megszállás évei alatt párhuzamosan működött a Vichy-kormányhoz hű francia gyarmati adminisztráció és a tényleges katonai hatalmat gyakorló japán hadsereg; ez a kettős uralom radikálisan átalakította a vietnámi társadalom és politika lehetőségeit. A Viet Minh (Việt Minh) 1941-es megalakulása, az 1944–1945-ös éhínség, az 1945. márciusi japán hatalomátvétel, majd Japán augusztusi kapitulációja olyan

hatalmi vákuumot teremtett, amelyet a vietnámi kommunisták és velük szövetséges erők az augusztusi forradalomként ismert eseménysorral töltöttek ki. A fejezet ezt a sűrű, alig néhány hónapos átmenetet mutatja be, kiemelve, hogy a független Vietnámi Demokratikus Köztársaság (Việt Nam Dân chủ Cộng hòa) 1945. szeptember 2-i kikiáltása egyszerre volt a gyarmati renddel való szakítás és egy többfrontos politikai küzdelem kezdete.

21.4.1.1 A francia–japán kettős uralom

Az 1940-es délkelet-ázsiai japán előretörés Vietnámot is elérte. A náci Németország 1940. júniusi franciaországi győzelme után létrejött Vichy-kormány nem tudott hatékonyan ellenállni a japán nyomásnak. A japán hadsereg 1940 szeptemberében északról, Kína felől nyomult be Tonkinba, és a francia gyarmati hatóságokkal kötött megállapodás értelmében katonai támaszpontokat szerzett Észak-Vietnámban. 1941 júliusában a japán erők a déli területek felé is előrenyomultak, és elfoglalták a mai Kambodzsa, Laosz és Dél-Vietnám stratégiai pontjait. A formális szerződés, az 1941. júliusi Darlan–Kató-megállapodás, a francia szuverenitás látszatát fenntartva engedélyezte a japán csapatok állomásozását egész Indokínában. A gyakorlatban a Vichy-hű francia közigazgatás, élén Jean Decoux admirálissal, továbbra is működött, beszedte az adókat, igazgatta a gazdaságot és fenntartotta a rendőri elnyomást, miközben a japán katonai jelenlét egyre inkább meghatározta a térség stratégiai helyzetét.

A kettős uralom időszakában a vietnámi lakosság kettős teher alá került. A japán hadsereg rekvirálta a rizst, az élelmiszert és a közlekedési infrastruktúrát, részben a kínai front ellátására. A francia hatóságok eközben a háborús erőfeszítésekre hivatkozva növelték az adókat és a kényszerítő közmunkák terheit. A fokozódó gazdasági kizsákmányolás, az infláció és a mezőgazdasági termelés zavarai már 1943-tól érezhetővé váltak. A japán katonai igények és a francia bürokrácia együttes hatása fokozatosan aláásta a paraszti háztartások tartalékait, és előkészítette az 1944–1945-ös humanitárius katasztrófát.

A politikai tér ugyanakkor nem maradt zárt. A japán jelenlét a francia gyarmati hatalom sebezhetőségét mutatta meg, és új lehetőségeket nyitott a vietnámi politikai csoportok számára. A kommunista mozgalom, amely az 1930-as évek végi és az 1940-es kivégzések, letartóztatások után gyengült, vidéken és a hegyi határvidéken kezdett újraszerveződni. A nem kommunista nacionalista csoportok, például a Dai Viet (Đại Việt) párt vagy a vallási alapú szervezetek, szintén keresték a túlélés és a szervezkedés lehetőségeit. A japánok kezdetben a franciaellenes erőket támogatták, ám 1941 után már nem tekintették őket megbízható szövetségesnek, mivel a japán adminisztráció saját uralmának stabilizálására törekedett.

21.4.1.2 A Viet Minh megalakulása és a gerillaháború kezdetei

A vietnámi kommunista mozgalom újraindításában meghatározó szerepet játszott Ho Si Minh (Hồ Chí Minh), aki évtizedek óta az európai, szovjet és kínai kommunista hálózatokban tevékenykedett. Miután 1941 elején visszatért Dél-Kína és Vietnám határvidékére, részt vett az Indokínai Kommunista Párt (Đảng Cộng sản Đông Dương) központi bizottságának 1941. májusi konferenciáján, amelyet a mai Cao Bang (Cao Bằng) tartomány területén tartottak Pak Bo (Pác Bó) közelében. A konferencia döntése nyomán megalakult a Viet Minh, teljes nevén a Vietnámi Függetlenségi Liga (Việt Nam Độc Lập Đồng Minh Hội), amely széles nemzeti egységfrontként a francia gyarmatosítók és a japán fasiszták elleni küzdelmet tűzte ki célul. A program kommunista vezetés alatt szerveződött, ám retorikájában és tagságában igyekezett a parasztok, munkások, értelmiségiek, fiatalok, nők és nemzeti kisebbségek minél szélesebb körét megszólítani.

A Viet Minh stratégiai központja a hegyvidéki északi határövezetben jött létre, ahol a francia ellenőrzés gyenge volt, a kínai kommunista befolyás elérhető közelségben volt, és a helyi hegyi

közösségek között lehetett toborozni. Vo Nguyen Giap (Võ Nguyên Giáp), aki korábban történelemtanárként és újságíróként dolgozott, a katonai szervezés vezetője lett; emellett Pham Van Dong (Phạm Văn Đồng) és más fiatal értelmiségiek is csatlakoztak a határvidéki bázishoz. A Viet Minh propagandája a földkérdést, a francia adóterheket és a japán rekvirálásokat kapcsolta össze, és a nemzeti függetlenséget a társadalmi felszabadítás ígéretével kötötte össze. A mozgalom egyik legfontosabb dokumentuma Ho Si Minh 1941-es, Nhat ky trong tu (börtönnapló) címéhez nem tartozó, ám gyakran idézett felhívása volt, amely a nemzet függetlenségét minden más célnál fontosabbnak nevezte.

A Viet Minh gerillaháborúja 1942–1944 között fokozatosan erősödött. Az első fegyveres propagandacsapatok a francia biztonsági erők elleni kisebb akciókat hajtottak végre, és párhuzamosan a falusi hálózatok kiépítésére törekedtek. A japán megszállókkal való közvetlen összecsapások ebben az időszakban ritkák voltak, mivel a Viet Minh vezetése a gyengébb fél taktikáját követte, és a fő ellenséget a francia gyarmati erőben jelölte meg. A francia titkosszolgálatok több vezetőt letartóztattak; a mozgalom központi iratai és a tagság egy része elveszett, ám a vidéki szervezet nem semmisült meg. Az amerikai és kínai hírszerzés is felfigyelt a határvidéki csoportokra, és a Csendes-óceáni háború logikája szerint a japánellenes erőket potenciális szövetségesként kezelte.

21.4.1.3 Az 1944–1945-ös éhínség

A második világháború vietnámi civil lakosságát leginkább nem a fegyveres harcok, hanem az éhínség sújtotta. Az 1944–1945-ös tonkini és észak-annami éhínség hónapjai alatt a történészek becslései szerint mintegy egymillió és kétmillió közötti ember halt meg. Ez a szám becslés, mivel a gyarmati adminisztráció és a háborús összeomlás körülményei között megbízható anyakönyvi adatok nem maradtak fenn. Az éhínség okai összetettek voltak: a japán hadsereg rizskészletek iránti igénye, a francia adóterhek, a szállítási hálózat háborús zavarai, a rossz 1944-es termés, valamint a mezőgazdasági munkaerő kényszermozgósítása együttesen idézte elő a katasztrófát.

A dokumentált tények közé tartozik, hogy a japán hatóságok rekvirálták a rizstermés jelentős részét, és a gyarmati hatóságok a beszolgáltatási rendszert a háborús körülmények ellenére is fenntartották. Ugyanakkor a tudományos vitában eltérő hangsúlyok érvényesülnek: a francia gyarmati tisztviselők utólag elsősorban a japán rekvirálást okolták, míg a vietnámi kommunista történetírás a francia gyarmati kizsákmányolást és a japán megszállást egyaránt felelőssé tette. A nemzetközi történeti irodalom ma általában a többtényezős magyarázatot tartja megalapozottnak, amelyben a természeti és a háborús okok mellett a gyarmati és megszálló politikák strukturális hatása is megjelenik.

Az éhínség emlékezete a vietnámi történeti tudatban erőteljesen összekapcsolódott az 1945-ös forradalommal. A Viet Minh a katasztrófát a gyarmati és megszálló uralom következményeként értelmezte, és a felkelés során a paraszti tömegek élelmiszer-rekvirálásokkal szembeni dühe a politikai mobilizáció fontos motorja lett. Az éhínség hatására a Viet Minh több helyen rizsraktárakat foglalt el, és a gabonát szétosztotta a lakosság között; ezek az akciók növelték a mozgalom támogatottságát. Az éhínség áldozatainak száma máig vitatott, és az emlékezetpolitikai vitákban a felelősség értelmezése is eltérő.

21.4.1.4 Az 1945. márciusi japán hatalomátvétel

Ahogy a csendes-óceáni háborúban a japán helyzet romlott, a francia–japán kettős uralom fenntarthatatlanná vált. A japán hadvezetés 1945. március 9-én puccsszerűen lefegyverezte a francia csapatokat Indokínában, és átvette a közvetlen katonai közigazgatást. Az akció dokumentált ténye, hogy több ezer francia katonát és civilt internáltak, a francia gyarmati adminisztráció

helyét japán irányítású hatóságok és vietnámi együttműködő intézmények vették át. A japán csapatok az indokínai francia erők egy részét lefegyverezték, más részük a határvidékre menekült. A közvetlen japán hatalomátvétel hivatalosan véget vetett a francia gyarmati szuverenitás utolsó látszatának, ám a japán adminisztráció nem tudta stabil, saját ellenőrzésű közigazgatással felváltani a francia bürokráciát.

A japán hatalomátvétel után a vietnámi politikai élet új szakaszba lépett. A japánok a franciaellenes nacionalista csoportokat igyekeztek a maguk oldalára állítani, és támogatták Bao Dai (Bảo Đại) császár kormányának átalakítását. Bao Dai 1945. március 11-én kikiáltotta a független Vietnámot, ám ez a függetlenség a japán katonai jelenlét és ellenőrzés körülményei között formális maradt. A kormány élére Tran Trong Kim (Trần Trọng Kim) történész és tanár került, akinek kabinetje a tényleges hatalmat nem gyakorolta, és a japán megszálló hatóságokkal való együttműködés miatt a nemzeti mozgalmak egy része fenntartással fogadta.

A Viet Minh számára a márciusi japán hatalomátvétel kettős lehetőséget hozott. A francia biztonsági szervek összeomlása felszabadította a mozgásteret a vidéki szervezkedés számára, ugyanakkor a japán hadsereg közvetlen jelenléte növelte a megtorlás kockázatát. A Viet Minh fokozta a propaganda- és szervezőmunkát, és az északi hegyvidéki, majd a vörös-folyói deltavidék falvaiban kiépítette a felszabadított övezetek hálózatát. A kommunista vezetésű front nem ismerte el a Bao Dai-féle függetlenséget, mert azt japán báburalomnak minősítette, és ez az álláspont a japán hadsereg elleni ellenállás legitimációját erősítette.

21.4.1.5 A felszabadított övezetek és a politikai alternatíva

1945 tavaszától kezdve a Viet Minh befolyása fokozatosan kiterjedt az északi hegyvidéki területekről a síkvidéki falvak felé. A felszabadított övezetek a francia és a japán adminisztráció által nem ellenőrzött, vagy azokból kivont területek voltak, ahol a Viet Minh saját szervezeti hálózatot, önvédelmi milíciákat és adott esetben földosztó vagy élelmiszer-szétosztó intézkedéseket hajtott végre. A Viet Minh 1945 augusztusára a Vörös-folyó deltavidékén és az északi hegyvidék számos körzetében párhuzamos hatalmi struktúrát épített ki: népi bizottságok alakultak, amelyek a helyi igazgatás feladatait a gyarmati és a megszálló hatóságok helyett vették át. A déli területeken, Cochinchinában a Viet Minh szervezete gyengébb volt, és a japánellenes politikai mozgósítás lassabban haladt, ami később a dél-vietnámi politikai erőviszonyok különbségét is meghatározta.

A vietnámi politikai mező nem volt egységes. A Viet Minh mellett a nem kommunista nacionalista csoportok, a trótskista töredékek, a vallási mozgalmak és a Bao Dai-féle udvari körök is politikai szerepre törtek. A Viet Minh előnyét az adta, hogy hosszabb távú vidéki szervezőmunkája, fegyveres propagandája és a helyi közösségekkel kiépített kapcsolatai révén erősebb szervezeti hálózattal rendelkezett, mint vetélytársai. A japán megszálló hatóságok időnként a különböző vietnámi csoportok közötti ellentéteket próbálták megosztó eszközként használni, ám a japán vereség közeledtével ezek a manipulációk vesztettek jelentőségükből.

21.4.1.6 A japán kapituláció és a hatalmi vákuum

1945 augusztusában a második világháború ázsiai szakasza gyorsan véget ért. A hirosimai és nagaszaki atombombák után, augusztus 15-én Japán kapitulált; a kapituláció formális aláírására szeptember 2-án került sor a Tokió-öbölben. A japán hadsereg Indokínában is beszüntette a harcot, és a közvetlen japán katonai igazgatás összeomlott. A hatalmi vákuumot három erő igyekezett kitölteni: a Viet Minh és szövetségesei, a Bao Dai-féle kormány és a visszatérő francia gyarmati erők, illetve a kínai nemzeti hadsereg, amely a szövetségesek megállapodása nyomán északon

fogadta el a japán kapitulációt, míg délen brit erők szálltak partra. A hatalomátadás nemzetközi jogi kereteit a potsdami konferencia és a szövetséges parancsnokság döntései határozták meg.

A hatalmi vákuum hónapjaiban a Viet Minh a forradalmi hatalomátvétel taktikáját követte: augusztus közepétől a helyi erők sorra elfoglalták a közigazgatási épületeket, fegyverraktárakat, távíróállomásokat és más kulcsfontosságú intézményeket. Ezt az eseménysort nevezi a vietnámi történeti irodalom augusztusi forradalomnak. A forradalom jellege városonként és régiónként eltérő volt: Hanoiban tömeggyűlések és a helyi bizottságok nyomása juttatta hatalomra a Viet Minh vezette erőket, míg vidéken a már kiépült forradalmi bizottságok gyakran ellenállás nélkül vették át az igazgatást. A japán erők nagy része passzívan szemlélte az eseményeket, mivel a kapituláció után nem rendelkeztek egyértelmű utasítással a vietnámi erőkkel szembeni fellépésre; egyes helyeken azonban a fegyverletétel előtt még előfordultak összecsapások.

Az augusztusi forradalom dokumentált tényei közé tartozik, hogy a Viet Minh káderei több nagyvárosban és számos faluban átvették a közigazgatást, és népi bizottságokat hoztak létre. Ugyanakkor a forradalom mértékéről és jellegéről a történettudományi értelmezés vitatott. A vietnámi kommunista állami történetírás az augusztusi forradalmat széles népi felkelésként, a nemzeti felszabadítás beteljesedéseként ábrázolja; a nyugati és a vietnámi emigráns történetírás egy része inkább a kommunista párt szervezett hatalomátvételét hangsúlyozza, és arra mutat rá, hogy vidéken a Viet Minh erőszakkal is fellépett a riválisi csoportokkal szemben. A források alapján valószínűsíthető, hogy a hatalomátvétel nem volt egységesen békés, és helyi szinten több, máig nem teljesen dokumentált erőszakcselekmény is történt. Az átmenet során a bizonytalanság és a helyi hatalmi viszonyok gyors változása miatt a lakosság egy része passzívan várakozott, más része aktívan csatlakozott a Viet Minh-hez, míg a korábbi gyarmati alkalmazottak egy része elmenekült vagy együttműködött az új hatalommal.

21.4.1.7 A Vietnámi Demokratikus Köztársaság kikiáltása

A forradalmi hatalomátvétel csúcspontja a független vietnámi állam kikiáltása volt. 1945. szeptember 2-án Hanoiban, a Ba Dinh téren (Quảng trường Ba Đình) Ho Si Minh felolvasta a függetlenségi nyilatkozatot. A szöveg az amerikai függetlenségi nyilatkozat és a francia forradalom emberi jogi deklarációjának hivatkozásaival indított, majd kijelentette a Vietnámi Demokratikus Köztársaság megalapítását. A nyilatkozatot a Viet Minh vezette ideiglenes kormány adta ki, amelynek összetételében kommunisták és nem kommunista nacionalisták is helyet kaptak, ám a tényleges irányítást a kommunista párt káderei tartották kézben. Bao Dai császár augusztus végén lemondott, és a monarchia véget ért; a lemondás körülményei részben a Viet Minh nyomására, részben a császári udvar realitásértelmezésére vezethetők vissza.

A független Vietnámi Demokratikus Köztársaság kikiáltása nem jelentette a tényleges szuverenitás azonnali nemzetközi elismerését. A potsdami megállapodás értelmében északon a kínai nemzeti csapatok, délen a brit erők ellenőrizték a japán kapitulációt, és mindkét szövetséges hatalom a francia gyarmati uralom visszaállítását tartotta elfogadhatónak. A francia kormány a háború utáni rendezés során soha nem ismerte el a Vietnámi Demokratikus Köztársaság kikiáltását, és 1945 őszétől fokozatosan visszatelepítette katonai és közigazgatási erejét Indokínába. A vietnámi függetlenségi nyilatkozat tehát politikai és diplomáciai értelemben nem ért véget a gyarmati konfliktusnak, hanem új szakaszba helyezte azt.

A Viet Minh kormánya számos azonnali kihívással szembesült. Az éhínség utóhatásai, a háborús pusztítások, a közigazgatás összeomlása, a fegyveres erők hiánya és a riválisi politikai csoportok jelenléte mellett a legnagyobb fenyegetést a francia katonai visszatérés és a kínai megszálló erők jelenléte jelentette. A kormány kezdetben tárgyalásokat folytatott a francia féllel, miközben a déli területeken már 1945 őszén fegyveres összecsapások kezdődtek a visszatérő francia erők és a Viet Minh fegyveres csapatai, illetve a helyi milíciák között. Ezek a konfliktusok vezettek az

1946 végén kiteljesedő első indokínai háborúhoz – erről a következő alfejezet, Az első indokínai háború és Điện Biên Phủ ad részletes képet.

21.4.1.8 A nők, a kisebbségek és a forradalom

Az augusztusi forradalom társadalomtörténeti metszetben is vizsgálható. A Viet Minh mozgósító propagandája kiemelten szólította meg a nőket, és a szervezet női tagozatai a falusi önvédelmi munkában, a logisztikában, a hírszerzésben és a propaganda terjesztésében is részt vettek. A nők jelenléte a forradalmi bizottságokban azonban nem jelentett egyenlő politikai képviseletet; a kommunista párt vezető testületei férfiakból álltak, és a nők elsősorban a társadalmi mobilizáció alanyaként, nem döntéshozóként jelentek meg. A későbbi vietnámi állami történetírás a női részvételt erőteljesen hangsúlyozta, ám a kritikai történeti kutatás felhívja a figyelmet arra, hogy a háborús és forradalmi időszak nem hozott automatikus társadalmi nemi egyenlőséget.

A hegyvidéki kisebbségek szerepe is összetett volt. A Viet Minh az északi hegyi közösségek között jelentős támogatást szerzett, és a mozgalom katonai bázisai gyakran ilyen területeken működtek. A hegyi csoportok lojalitása azonban nem volt automatikus, és a vietnámi nemzeti narratíva később gyakran elfedte a kisebbségek önálló politikai érdekeit. A gyarmati hatóságok korábban a hegyvidéki etnikai csoportokat igyekeztek a viet többségtől elkülönítve igazgatni; ezeket a gyarmati kategóriákat a forradalom éveiben is használták, ami a mai etnikai identitások értelmezését is befolyásolja. A fejezetben használt „hegyi közösségek” kifejezés nem a gyarmati „montagnard” kategória átvétele, hanem a földrajzi és nyelvi sokféleség jelölése.

21.4.1.9 A nemzetközi összefüggések és a nagyhatalmi játszmák

Az 1945-ös vietnámi átmenetet nem lehet elválasztani a világháború utáni nagyhatalmi rendezéstől. A potsdami konferencia döntése nyomán Vietnamot a 16. szélességi kör mentén két megszállási övezetre osztották: északon a kínai nacionalista erők, délen a brit erők vették át a japán kapituláció lebonyolítását. A brit csapatok 1945 őszén partra szálltak Saigonban, és a francia gyarmati erők visszatérését segítették. A déli területeken a Viet Minh és a francia erők közötti fegyveres konfliktusok már 1945 szeptemberében megkezdődtek, és a brit parancsnokság gyakorlatilag támogatta a francia pozíciók visszaállítását.

A kínai nacionalista erők északon a japán kapituláció fogadására érkeztek, és nem feltétlenül támogatták a Viet Minh kormányát. A kínai csapatok jelenléte egyszerre jelentett katonai nyomást és lehetőséget a Viet Minh számára: a kormány igyekezett tárgyalni a kínai parancsnokokkal, és átmenetileg engedményeket tett a kínai kivonulás elérése érdekében. A Viet Minh és a francia gyarmati hatóságok közötti tárgyalások 1946 tavaszán ideiglenes megállapodáshoz vezettek, amely lehetővé tette a francia csapatok északi jelenlétét cserébe a kínai erők távozásáért; ennek részletei a következő alfejezethez tartoznak.

A szövetséges hatalmak többsége a vietnámi függetlenségi igényt a gyarmati rendszer helyreállításának alárendelve kezelte. Az amerikai kormányzat egyes képviselői, különösen a hadszíntéri hírszerzés munkatársai, a háború alatt kapcsolatba kerültek a Viet Minh képviselőivel, és Ho Si Minh több alkalommal próbált amerikai támogatást szerezni. Az amerikai elnöki adminisztráció azonban nem ismerte el a Vietnámi Demokratikus Köztársaságot, és a francia szövetséges iránti elkötelezettségét fontosabbnak tartotta. A szovjet kormányzat és a nemzetközi kommunista mozgalom sem tudott azonnali segítséget nyújtani; a vietnámi kommunisták számára a kínai kommunista erők jelentették a legfontosabb külső kapcsolatot, ám a kínai polgárháború alakulása ezt is bizonytalanná tette.

21.4.1.10 A forradalom emlékezete és értelmezési vitái

Az augusztusi forradalom a vietnámi nemzeti emlékezet központi eseménye lett. A vietnámi állami történetírás a forradalmat a nemzeti felszabadítás csúcspontjaként, a kommunista párt vezette népi egység győzelmeként ábrázolja, és az 1945. szeptember 2-i függetlenségi nyilatkozatot a modern vietnámi állam születési dokumentumaként ünnepli. Az állami ünnepségek, tankönyvek és múzeumi kiállítások ezt a narratívát intézményesítik. Az emigráns vietnámi közösségek egy része és a nyugati történetírás egyes irányzatai ezzel szemben a forradalmat és a Viet Minh felemelkedését a kommunista egypártrendszer kezdeteként, a politikai pluralizmus felszámolásaként is értelmezik. Ez a két értelmezés nem egyszerűen ténybeli, hanem emlékezetpolitikai ellentét: ugyanazt az eseménysort a nemzeti felszabadítás vagy a kommunista hatalomátvétel keretei közé helyezik.

A történettudományi kutatásban a forradalom egyes kérdései máig vitatottak. A hatalomátvétel erőszakosságának mértékéről, a vidéki lakosság részvételének jellegéről, a Viet Minh és a rivális csoportok közötti konfliktusokról, valamint a japán erők passzivitásának okairól a források hiányosak, és a fennmaradt iratok részben propagandisztikus jellegűek. A francia gyarmati levéltárak, a japán katonai iratok és a Viet Minh belső dokumentumai eltérően értelmezik a szereplők szándékait és a helyi események lefolyását. A kritikai történetírás ezért nem a „valódi” forradalom egyetlen narratíváját keresi, hanem a különböző források összevetésével a hatalomátadás bonyolult, helyi szinten egyenetlen folyamatát próbálja rekonstruálni.

Az augusztusi forradalom jelentősége abban áll, hogy a vietnámi gyarmati korszak lezárásának és a posztkoloniális államformák kialakulásának sűrű, többértelmű pillanatát testesíti meg. A vietnámi politikai közösség 1945 őszén rövid időre szembesült azzal, hogy a gyarmati uralom összeomlása nem a függetlenség automatikus biztosítéka, hanem a hatalomért folytatott harc kezdete. A Viet Minh által kikiáltott Vietnámi Demokratikus Köztársaság nemzeti legitimációját a gyarmati és a hidegháborús erőviszonyok között kellett érvényesítenie, és ez az érvényre juttatás vezetett át a következő alfejezetben tárgyalt első indokínai háborúba.

21.4.2 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsődleges forrásai közé tartoznak a Viet Minh korabeli felhívásai és belső iratai, az 1945. szeptember 2-i függetlenségi nyilatkozat szövege, a japán és francia katonai iratok, valamint a korabeli újságok és naplók. A francia gyarmati levéltárak anyaga a decoux-i adminisztráció politikáját és az 1945. márciusi japán hatalomátvétel lefolyását dokumentálja, ám ezek az iratok a gyarmati adminisztráció szempontjait tükrözik, és a lakosság tapasztalatairól csak közvetve vallanak. A japán katonai források szintén részrehajlók, és az indokínai megszállás utolsó hónapjainak iratai hiányosak. A Viet Minh belső dokumentumait a későbbi állampárti levéltárak őrizték meg, és ezek értelmezésében figyelembe kell venni a későbbi szelektálást és a politikai célú átírást lehetőségét.

A másodlagos irodalomban a vietnámi állami történetírás, a francia nyelvű gyarmattörténeti kutatás, az angolszász vietnamisztika és az emigráns vietnámi szerzők munkái egyaránt megtalálhatók. Az 1944–1945-ös éhínség áldozatszámára vonatkozó becslések széles sávban mozognak, mivel a halálozási adatokat a háborús körülmények és a későbbi politikai használat egyaránt bizonytalanná tették. A forradalom erőszaktörténeti kérdései máig alulkutatottak, és a vidéki átmenet helyi különbségeiről kevés megbízható forrás áll rendelkezésre. A japán megszálló erők felelőssége az éhínségben, a márciusi hatalomátvétel civilek elleni erőszakában és a kapituláció utáni passzivitás okai között a források eltérő hangsúlyokat tesznek lehetővé; ezeket a vitákat itt nem az „egyik vagy másik fél igazságaként”, hanem a forrásadottságok eltéréseiként kell kezelni.

Nem tudjuk pontosan rekonstruálni a helyi népi bizottságok összetételét és tagjainak motivációit, mivel a fennmaradt listák és jegyzőkönyvek töredékesek. A Viet Minh és a nem kommunista csoportok közötti erőszakos konfliktusok mértéke vitatott; a kommunista álláspont a forradalmat egységes népi győzelemként ábrázolja, míg a kritikai értelmezések a politikai leszámolások lehetőségét is felvetik. Az alfejezet ezért a dokumentált eseményeket igyekszik elválasztani a későbbi politikai narratíváktól, és a bizonytalan állításokat feltételesen vagy forrásmegjelöléssel közli.

21.4.3 Rövid összefoglaló

- A japán megszállás 1940-től 1945-ig kettős uralmat hozott: a Vichy-hű francia adminisztráció és a japán hadsereg párhuzamos jelenléte gyengítette a gyarmati államot és növelte a lakosság terheit.
- A Viet Minh 1941-ben alakult meg az Indokínai Kommunista Párt kezdeményezésére, széles függetlenségi frontként, és 1941–1945 között fokozatosan kiépítette vidéki bázisait.
- Az 1944–1945-ös éhínség következtében becslések szerint egymillió–kétmillió ember halt meg; az áldozatszám bizonytalan, és az okok értelmezése történészi vita.
- 1945. március 9-én a japán hadsereg lefegyverezte a francia erőket, Bao Dai formális függetlenséget hirdetett, de az ország továbbra is megszállás alatt maradt.
- Japán augusztusi kapitulációja után hatalmi vákuum keletkezett; a Viet Minh az augusztusi forradalom során több nagyvárosban és vidéki körzetben átvette az igazgatást.
- 1945. szeptember 2-án Hanoiban Ho Si Minh kikiáltotta a független Vietnámi Demokratikus Köztársaságot.
- A függetlenség kikiáltása nem hozott azonnali nemzetközi elismerést: a potsdami döntés nyomán északon kínai, délen brit erők, majd fokozatosan a francia gyarmati hadsereg tértek vissza.
- Az augusztusi forradalom emlékezete vitatott: a vietnámi állami narratíva nemzeti felszabadításként ünnepli, míg a kritikai és emigráns értelmezések a kommunista hatalomátvétel kezdetét is hangsúlyozzák.

21.4.4 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan működött a francia–japán kettős uralom Indokínában 1940–1945 között, és milyen következményei voltak a vietnámi lakosság számára?
2. Miért tekinthető az 1944–1945-ös éhínség a háborús és gyarmati politikák együttes következményének? Mely tényezők szerepe vitatott a történetírásban?
3. Milyen stratégiai lépésekkel építette ki a Viet Minh a vidéki bázisait 1941 és 1945 között, és miért volt előnye a rivális vietnámi politikai csoportokkal szemben?
4. Miért nem volt elegendő a Vietnámi Demokratikus Köztársaság kikiáltása a tényleges függetlenség eléréséhez? Hogyan hatott a nagyhatalmi rendezés a vietnámi hatalmi viszonyokra?
5. Milyen emlékezetpolitikai viták kapcsolódnak az augusztusi forradalomhoz, és miben különbözik a forradalom erőszak- és részvételtörténetének tudományos rekonstrukciója a nemzeti mitizálástól?

22 Vietnám 1945-től napjainkig

22.1 Az első indokínai háború és Điện Biên Phủ

Az 1945-ös augusztusi forradalom után a Viet Minh (Việt Minh) kikiáltotta a Vietnámi Demokratikus Köztársaságot, de a francia gyarmati hatalom visszatérési kísérlete 1946-ban fegyveres konfliktusba torkollott. Az első indokínai háború (1946–1954) nem csupán Vietnam, hanem az egész francia Indokína sorsát eldöntő, nyolc évig tartó háború volt; a francia vereség és az 1954-es genfi konferencia ideiglenesen kettéosztotta az országot, és előkészítette a későbbi vietnámi háborút. Ez az alfejezet a háború okait, menetét, a döntő Dien Bien Phu-i csatát és a genfi rendezés következményeit mutatja be, kapcsolódva az előző alfejezethez (A második világháború és az 1945-ös augusztusi forradalom), amelyben a japán megszállás és a Viet Minh hatalomátvétele szerepelt.

22.1.1 Az 1946-os fordulat: a tárgyalások kudarca és a háború kitörése

A második világháború után Franciaország igyekezett helyreállítani gyarmati uralmát Indokínában. A Viet Minh által vezetett Vietnámi Demokratikus Köztársaság (Việt Nam Dân chủ Cộng hòa) Ho Si Minh (Hồ Chí Minh) elnökletével próbált tárgyalni a franciákkal. Az 1946. március 6-i Ho–Sainteny-egyezmény elismerte a Vietnámi Demokratikus Köztársaságot mint a Francia Unió tagállamát, de a francia erők továbbra is jelen voltak Észak-Vietnamban, és a részletek (így a déli terület sorsa, a vámunió, a francia katonai jelenlét) kidolgozatlansága konfliktusokhoz vezetett. A Fontainebleau-i konferencia (1946 nyara) nem hozott áttörést, és a szeptemberi modus vivendi is csak ideiglenes fegyvernyugvást biztosított.

A háború közvetlen kirobbanása a Haiphong-i incidenshez köthető. A francia haditengerészet 1946. november 23-án bombázta Haiphong (Hải Phòng) kikötővárost, miután a francia vámhivatali ellenőrzés és a vietnámi milícia között fegyveres összetűzésre került sor. A francia tüzérségi támadás a város negyedeit rombolta le; a halottak számát a becslések 2000 és 6000 között adják meg, a pontos szám máig vitatott. A bombázás után a két fél viszonya végleg megromlott. 1946. december 19-én a Viet Minh erők megtámadták a francia helyőrségeket Hanoiban (Hà Nội) és más városokban, és a hanoi idősek citadellájában a francia csapatok ellenállásba ütköztek. Ho Si Minh felhívást tett közzé a nemzeti ellenállásra: a háború nyíltan megkezdődött.

A francia hadvezetés azt feltételezte, hogy a vietnámi ellenállást néhány hét alatt leverik, mivel a francia expedíciós hadtest (Corps Expéditionnaire Français en Extrême-Orient, CEFEO) jól felszerelt, modern hadsereg volt. A Viet Minh ezzel szemben gerillaháborúba kezdett: kiürítették a nagyvárosokat, és vidéki bázisaikra támaszkodtak, különösen az északkeleti hegyvidéken, a Viet Bac (Việt Bắc) térségben. A háború első éveiben a francia erők ellenőrizték a városokat és a fő közlekedési útvonalakat, de a vidék nagy része a Viet Minh befolyása alá került.

22.1.2 A hadviselő felek és a háború jellege

Az első indokínai háború egyidejűleg volt gyarmati visszafoglaló háború és a hidegháború első nagy fegyveres konfliktusa Ázsiában. A francia oldalon a CEFEO katonái mellett jelentős számban harcoltak gyarmati csapatok (algériai, marokkói, szenegáli, vietnámi katonák), valamint a francia irányítás alatt álló Vietnámi Állam (Quốc gia Việt Nam) hadereje, amelyet Bao Dai (Bảo Đại) volt császár vezetett. A francia stratégia a gyarmati uralom fenntartására, a „pacifikációra” és a gazdasági ellenőrzés visszaszerzésére irányult.

A Viet Minh oldalán a politikai irányítást a kommunista Vietnámi Munkapárt (Đảng Lao động Việt Nam) látta el, de a mozgalom széles nemzeti koalíciót alkotott, amelyben nem kommunista nacionalisták, buddhista aktivisták, paraszti tömegek és értelmiségiek is részt vettek. A katonai vezető Vo Nguyen Giap (Võ Nguyên Giáp) tábornok volt, aki a gerillaharcot fokozatosan reguláris hadviseléssé fejlesztette. A Viet Minh erőssége a vidéki társadalmi bázis, a helyi milíciák hálózata és a logisztikai rugalmasság volt. A háború során a Viet Minh ellenőrzése alatt álló területeken földreformot hirdettek, ami növelte a paraszti támogatást, de később erőszakos túlkapásokhoz is vezetett.

A nemzetközi környezet 1949-től alapvetően megváltozott. A kínai kommunisták győzelme után a Kínai Népköztársaság fegyvereket, kiképzést és tanácsadókat biztosított a Viet Minhnek, a Szovjetunió pedig diplomáciai és anyagi támogatást nyújtott. Ezzel párhuzamosan az Egyesült Államok – amely a második világháború alatt még Ho Si Minh mozgalmát is támogatta – a hidegháború logikája szerint a francia gyarmati háborút kezdte finanszírozni, 1950-től katonai segélyt nyújtva Franciaországnak. Az amerikai támogatás a francia háborús kiadások jelentős részét fedezte, de cserébe befolyást is szerzett a francia stratégiai döntésekre.

22.1.3 A háború első szakasza (1946–1950)

A háború első két évében a francia erők számos nagyobb offenzívát indítottak a Viet Bac felszámolására, de a gerillák elkerülték a döntő ütközeteket, és folyamatosan támadták a francia kommunikációs vonalakat. A francia hadsereg a városokban viszonylag biztos pozíciókkal rendelkezett, de a vidéki területeken a Viet Minh adószedési, besorozási és propagandatevékenysége erősödött. A francia „pacifikációs” műveletek során számos civil lakost érintő atrocitás történt: falvak felégetése, kínzás, kollektív büntetés. A Viet Minh is hajtott végre politikai gyilkosságokat és megtorlásokat a franciákkal együttműködőnek tartott személyek ellen.

A háború fordulópontja 1949–1950-ben következett be. A kínai határ menti tartományokban a Viet Minh erős bázisokat épített ki, és a Kínai Népköztársaságból érkező fegyverszállítmányok révén egyre jobban felszerelt egységeket tudott felállítani. Az 1950-es határmenti csatákban, különösen a Cao Bang-i (Cao Bằng) hadjárat során a Viet Minh megsemmisítette a francia erők nagy részét, visszafoglalta a kínai határvidéket, és megnyitotta az utánpótlási útvonalakat. A francia vereség azt mutatta, hogy a háború katonailag nem nyerhető meg hagyományos eszközökkel.

22.1.4 A kínai fordulat és a háború eszkalációja (1950–1953)

Az 1950-es kínai határmenti győzelem után a Viet Minh hadserege reguláris hadosztályokká szerveződött, és Giap tábornok nagyobb, hagyományos ütközetekre is vállalkozott. A francia parancsnokság eközben erődített védelmi vonalakat épített ki a Vörös-folyó deltájában, és próbálta megőrizni a kulcsfontosságú gazdasági területeket. Az Egyesült Államok fokozódó anyagi támogatása ellenére a francia hadsereg nem tudta megfordítani a háború menetét.

A francia közvélemény számára a háború egyre népszerűtlenebbé vált: a hosszú távollét, a magas áldozatszámok és a gyarmati konfliktus erkölcsi kérdései aláásták a háború támogatottságát. A francia kormányzat 1953-ban Henri Navarre tábornokot nevezte ki a CEFEO parancsnokává, akitől a háború „tiszteletreméltó befejezését” várták. Navarre terve az volt, hogy 1954 őszére megerősíti a francia erőket, a Viet Minh főerőit pedig egy nagy, eldöntő csatába csalja, ahol a francia tüzérség és légierő fölénye érvényesülhet.

A terv részeként a francia vezérkar úgy döntött, hogy egy távoli, hegyi völgyben, Dien Bien Phu (Điện Biên Phủ) térségében ejtőernyős támaszpontot létesít, hogy elzárja a Viet Minh Laosz felé vezető utánpótlási útvonalait, és kikényszerítse a csatát. A döntés kockázatos volt, mert a völgyet magas hegyek vették körül, és a francia parancsnokok abban bíztak, hogy a Viet Minh képtelen nehéztüzérséget feljuttatni a hegyekbe, valamint hogy a légi utánpótlás elegendő lesz.

22.1.5 A Navarre-terv és Dien Bien Phu (1953–1954)

1953. november 20-án a francia ejtőernyősök megszállták Dien Bien Phu völgyét, és erődített támaszpontot építettek ki. A helyőrség parancsnoka Christian de Castries ezredes volt, aki több, egymástól elkülönült erődítményt (Dominique, Eliane, Isabelle) hozott létre a völgyben. A francia erők létszáma körülbelül 13 000–16 000 fő volt, közöttük sok vietnámi és más gyarmati katona. A francia tüzérség és a légierő elvileg biztosította volna a támaszpont védelmét.

A Viet Minh oldalán Giap tábornok hatalmas logisztikai erőfeszítéssel válaszolt. Több tízezer munkás és hordár kézzel, kerékpárral és igavonó állatokkal szállította az utánpótlást a hegyeken át. A Viet Minh nehéztüzérséget és légvédelmi ágyúkat vontatott fel a hegyekre, és álcázott tüzelőállásokat alakított ki. A francia hírszerzés alábecsülte a Viet Minh tüzérségi képességeit, ami végzetesnek bizonyult.

A csata 1954. március 13-án kezdődött. A Viet Minh tüzérség először a repülőteret és a francia tüzérségi állásokat tette működésképtelenné, majd rohamokkal foglalta el az egyes erődítményeket. A francia légi utánpótlás egyre nehezebbé vált, a repülőtér használhatatlanná tételével a sebesülteket sem tudták elszállítani, és az ellátást ejtőernyős ledobással próbálták pótolni, korlátozott sikerrel. A csata során a Viet Minh fokozatosan szorította össze a gyűrűt, és a francia erők folyamatosan veszítették el az erődítményeket.

Az ostrom 55 napig tartott. 1954. május 7-én a francia helyőrség megadta magát. A francia oldal halottainak száma a csata alatt körülbelül 2200 volt, a fogságba esettek száma pedig 11 700 körülire tehető. A foglyok közül sokan meghaltak a menetelés és a fogság során; a halálozási arányt 30–50% közé becsülik, bár a pontos szám vitatott. A Viet Minh oldalán a halottak számát 8000–10 000, a sebesültekét 15 000 körülire teszik. A csata a francia gyarmati uralom katonai végét jelentette Indokínában.

22.1.6 A genfi konferencia és az ország kettéosztása (1954)

A Dien Bien Phu-i vereség felgyorsította a diplomáciai rendezést. Az 1954. április 26-án Genfben megnyílt konferencia résztvevői között ott volt Franciaország, a Vietnámi Demokratikus Köztársaság, a Vietnámi Állam, Kambodzsa, Laosz, a Kínai Népköztársaság, a Szovjetunió, az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok (utóbbi megfigyelőként, aláírás nélkül). A tárgyalások közben a Dien Bien Phu-i helyőrség elesett, ami erősítette a Viet Minh tárgyalási pozícióját.

Az 1954. július 20–21-i genfi megállapodások tűzszünetet írtak elő, és ideiglenes katonai demarkációs vonalat húztak a Ben Hai folyó (sông Bến Hải) mentén, nagyjából a 17. szélességi foknál. A vonaltól északra a Viet Minh erői, délre a francia csapatok és a Vietnámi Állam erői maradtak. A megállapodás kimondta, hogy a demarkációs vonal nem politikai határ, és 1956 júliusára általános választásokat kell tartani az ország újraegyesítésére. A francia csapatok kivonultak Indokínából, Laosz és Kambodzsa függetlenségét is megerősítették.

A genfi megállapodásokat azonban nem írta alá az Amerikai Egyesült Államok és a Vietnámi Állam sem. Az amerikai kormány külön nyilatkozatban tudomásul vette az egyezményt, de nem kötelezte el magát a választások mellett. A déli oldalon Bao Dai helyzete meggyengült, és 1955-ben Ngo Dinh Diem (Ngô Đình Diệm) – amerikai támogatással – megbuktatta a volt császárt, kikiáltotta a Vietnámi Köztársaságot, és megtagadta az 1956-os választások megtartását arra hivatkozva, hogy északon nem lennének szabad választások. Az északi Vietnámi Demokratikus Köztársaság ezzel szemben követelte a választások megtartását. A kettéosztás így állandósult, és a két vietnámi állam egymással ellenséges viszonyban fejlődött tovább.

A megállapodás 300 napos szabad költözési időszakot biztosított. Ezalatt jelentős menekülthullám indult meg mindkét irányba: becslések szerint 800 000 – 1 millió ember, többségükben katolikusok, költözött délre (sokukat amerikai haditengerészeti hajók szállították az Operation Passage to Freedom keretében), míg körülbelül 100 000–130 000 ember északra távozott, gyakran a Viet Minh támogatói vagy a háború elől menekülők. A menekültek sorsa és a kétirányú migráció máig érzékeny emlékezeti téma.

22.1.7 A háború emberi és társadalmi következményei

Az első indokínai háború rendkívül súlyos emberi és anyagi veszteségeket okozott. A katonai halottak száma a vietnámi oldalon 250 000–300 000, a francia oldalon 75 000–90 000 közöttire becsülhető, de a civil áldozatoké ennél is magasabb, gyakran több százezerre tehető. A pontos számok bizonytalanok, mivel a háborús nyilvántartások hiányosak, és a becsléseket a politikai utóélet is befolyásolta.

A háború során mindkét fél követett el atrocitásokat. A francia erők részéről dokumentált a kínzás, a foglyok bántalmazása, a falvak elleni megtorló akciók és a civilek elleni erőszak. A Viet Minh oldalán a politikai ellenfelek és a földbirtokosok elleni erőszak, valamint a hadifoglyokkal való rossz bánásmód fordult elő. Az 1953–1956-os észak-vietnami földreform során elkövetett túlkapások – amelyeket később a Viet Minh vezetése is elismert – szintén a háborús időszak traumáihoz tartoznak. E cselekményeket egyénekhez és konkrét katonai-politikai döntésekhez kell kötni, nem pedig egyes népek vagy vallási közösségek kollektív bűneként ábrázolni.

A francia vereség következményei túlmutattak Vietnamon. A gyarmatbirodalom presztízsvesztése felgyorsította a dekolonizációt Észak-Afrikában, különösen Algériában, és megrendítette a francia politikai rendszer stabilitását. A genfi rendezés nyomán az Egyesült Államok fokozatosan átvette a déli Vietnámi Köztársaság támogatását, ami közvetlenül vezetett a második indokínai háborúhoz. Az első indokínai háború tehát a hidegháború ázsiai eszkalációjának nyitányaként is értelmezhető, ugyanakkor a vietnámi nemzeti felszabadító harc egyik döntő szakasza volt.

22.1.8 Források és bizonytalanságok

A fejezet elsődleges forrásai a francia hadsereg levéltári iratai, a Viet Minh belső katonai és politikai dokumentumai, a genfi konferencia jegyzőkönyvei, valamint korabeli sajtó- és filmhíradók. A másodlagos szakirodalomban a francia, angol és vietnámi történetírás eltérő hangsúlyai figyelhetők meg: a francia hagyomány sokáig a „kommunista agresszió” elleni küzdelmet emelte ki, a vietnámi

hivatalos történetírás a nemzeti felszabadító háború győzelmét hangsúlyozza, míg a nemzetközi kutatások a gyarmati háború és a hidegháború összefonódását vizsgálják. A kötet e nézőpontokat nem tekinti automatikusan egyenrangúnak, de a tényszerű eseményeket igyekszik elválasztani az értelmezési vitáktól.

Különösen vitatott kérdések:

- A háború kitörésének felelőssége: a francia források a Viet Minh 1946. decemberi támadását, a vietnámi források a francia provokációkat és a Haiphong-i bombázást emelik ki. A történészi konszenzus szerint a francia gyarmati visszatérés és a tárgyalások kudarca egyaránt hozzájárult a konfliktushoz, de az arányok vitatottak.
- A Haiphong-i bombázás áldozatszáma: a becslések 2000 és 6000 között szóródnak, mivel a francia katonai jelentések és a helyi beszámolók ellentmondanak egymásnak.
- A Dien Bien Phu-i csata veszteségei: a francia foglyok halálozási arányát 30% és 50% közé teszik, de a pontos szám a hiányos fogolytábori nyilvántartások miatt nem ismert.
- A genfi megállapodás értelmezése: az 1956-os választások elmaradásának felelősségét a hidegháborús felek máig eltérően ítélik meg; az USA és a déli Vietnámi Köztársaság azt állította, hogy a választások szabadsága nem volt biztosítható, míg a Vietnámi Demokratikus Köztársaság a megállapodás megsértését látta a déli lépésekben.
- Az atrocitások megítélése: mindkét oldal dokumentált jogsértései máig érzékeny emlékezeti viták tárgyát képezik, és a vietnámi földreform során elkövetett erőszak pontos mértéke további kutatást igényel.

A kötet szerzője nem tekintette át valamennyi elsődleges levéltári forrást, ezért a részletes statisztikai adatokat ellenőrizni szükséges a hivatkozott szakirodalomban.

22.1.9 Rövid összefoglaló

- A második világháború után Franciaország fegyveres erővel próbálta visszaállítani gyarmati uralmát Indokínában, ami 1946 decemberében nyílt háborúba torkollott a Viet Minh vezette függetlenségi mozgalom ellen.
- A háború első éveiben a francia erők a városokat és a fő útvonalakat ellenőrizték, míg a Viet Minh a vidéki területeken szervezte gerillaharcát, és a kínai kommunista győzelem után jelentős külső támogatást kapott.
- Az 1950-es határmenti győzelmek után a Viet Minh reguláris hadsereggé fejlődött, és 1953–1954-ben Henri Navarre francia tábornok terve egy döntő csata kikényszerítésére irányult Dien Bien Phu völgyében.
- A Dien Bien Phu-i csata (1954. március 13. – május 7.) a francia gyarmati hadsereg megsemmisítő vereségével végződött, mert a Viet Minh nehéztüzérséget és légvédelmet telepített a hegyekbe, és megbénította a francia légi utánpótlást.
- Az 1954-es genfi konferencia ideiglenes demarkációs vonalat húzott a 17. szélességi foknál, előírta a francia csapatok kivonását és 1956-os választásokat, de a megállapodást az USA és a déli Vietnámi Állam nem írta alá.
- A kettéosztás állandósult, miután a déli Vietnámi Köztársaság Ngo Dinh Diem vezetésével megtagadta a választásokat, és az USA fokozatosan átvette a déli oldal támogatását, előkészítve a második indokínai háborút.
- A háború emberi veszteségei hatalmasak voltak, a civil áldozatok száma százezres nagyságrendűre tehető, és mindkét fél követett el atrocitásokat.
- Az első indokínai háború egyszerre volt gyarmati visszafoglaló háború és a hidegháború első nagy ázsiai konfliktusa, amely felgyorsította a francia gyarmatbirodalom felbomlását.

22.1.10 Önellenőrző kérdések

1. Miért robbant ki az első indokínai háború, és milyen szerepet játszott a Haiphong-i incidens a fegyveres konfliktus megindulásában?
2. Milyen katonai, logisztikai és stratégiai tényezők magyarázzák a Viet Minh győzelmét a Dien Bien Phu-i csatában?
3. Milyen fő döntéseket hozott az 1954-es genfi konferencia, és miért maradtak el az 1956-os választások?
4. Hogyan kapcsolódott össze a gyarmati háború és a hidegháború logikája az első indokínai háborúban, és milyen szerepet játszott az USA és a Kínai Népköztársaság?
5. Milyen módszertani nehézségek merülnek fel az áldozatszámok és az atrocitások értékelésekor, ha a francia, vietnámi és nemzetközi forrásokat összevetjük?

22.2 A vietnámi háború és az újraegyesítés

A vietnámi háború a hidegháború egyik leghosszabb, legvéresebb és legösszetettebb konfliktusa volt. Ez az alfejezet az 1954-es genfi egyezmény utáni két Vietnám szembenállásától az 1975-ös újraegyesítésig követi az eseményeket, de nem kizárólag a nagyhatalmi és katonai narratívát hangsúlyozza. A háború ugyanis nemcsak az Amerikai Egyesült Államok és a Vietnámi Demokratikus Köztársaság (VDK, Észak-Vietnám) közötti összecsapás volt, hanem polgárháború, gerilla-hadviselés, nemzetközi proxyháború és humanitárius katasztrófa is. Az alfejezet bemutatja a déli és északi állam belső viszonyait, az amerikai beavatkozás fokozódását és kivonulását, a civil lakosság tapasztalatát, az 1975-ös újraegyesítést és a háború emlékezetének vitáit. A témakör kapcsolódik az Az első indokínai háború és Điện Biên Phủ alfejezethez, ahol a francia gyarmati uralom vége és a genfi rendezés szerepelt; az itt tárgyalt folyamatok pedig előzményét képezik A szocialista állam és a Đổi Mới alfejezetnek.

22.2.1 A két Vietnám és a hidegháborús keret

A genfi konferencia (1954) lezárta az első indokínai háborút, és ideiglenesen a 17. szélességi fok mentén kettéosztotta Vietnámot. A megállapodás értelmében Észak-Vietnám területén a kommunista vezetésű **Vietnámi Demokratikus Köztársaság** (Việt Nam Dân chủ Cộng hòa) kapott elismerést, Ho Si Minh (Hồ Chí Minh) elnökletével; Dél-Vietnám pedig a **Vietnámi Állam** (Quốc gia Việt Nam) néven létező, korábban francia támogatással létrejött entitás maradt. A genfi egyezmény előírta, hogy 1956-ban országos választásokat kell tartani az újraegyesítés érdekében, de ezeket nem rendezték meg. A választások elmaradásában mindkét oldalnak szerepe volt: az északi vezetés attól tarthatott, hogy a választásokon a déli lakosság nagyobb száma miatt hátrányba kerül, a déli államfő, **Ngo Dinh Diem** (Ngô Đình Diệm) pedig 1955-ben népszavazással kikiáltotta a **Vietnámi Köztársaságot** (Việt Nam Cộng hòa), és amerikai támogatással megtagadta a választások megtartását. A dokumentált tény, hogy Diem 1955-ös népszavazása súlyos csalásokkal járt, de a választások elmaradásának felelőssége vitatott értelmezés: egyes történészek szerint az amerikai Eisenhower-kormányzat nyomása, mások szerint Diem saját hatalmi érdeke volt a döntő.

A két országrész berendezkedése alapvetően különbözött. Északon a kommunista párt (Vietnámi Munkáspárt, később Vietnámi Kommunista Párt) egypárti államot épített, földreformot hajtott végre, és megkezdte az ipari fejlesztést. A földreform során elkövetett erőszak mértéke máig vitatott; a vietnámi állami források később elismerték, hogy túlkapások történtek, és a párt 1956-ban bocsánatot kért. Délen Diem katolikus kisebbséghez tartozóként egyre tekintélyelvűbb rendszert épített ki: elnyomta a politikai ellenzéket, korlátozta a buddhista intézmények autonómiáját, és

családtagjait, különösen testvérét, Ngo Dinh Nhu-t (Ngô Đình Nhu) juttatta kulcspozíciókba. A rezsim legitimitását tovább gyengítette, hogy a vidéki lakosság nagy része a gyarmati időszakból ismert földesúri rendszer fennmaradását tapasztalta, miközben a Diem-kormány a városi katolikus elitre támaszkodott.

Az 1954-es genfi egyezmény után mintegy 800 ezer – 1 millió ember, többségükben északi katolikusok, délre költözött, részben a kommunista uralomtól való félelem, részben az amerikai és dél-vietnámi propaganda hatására. Ezzel párhuzamosan kisebb számú ember, főként kommunista szimpatizánsok és a Việt Minh egykori harcosai, északra ment. A dokumentált tény a kétirányú migráció, a pontos létszámok becslések, és a mozgás okait illetően a kortárs értelmezések eltérnek: a hidegháborús nyugati narratíva a „szabadságba menekülést” hangsúlyozta, míg a vietnámi kommunista és a szovjet álláspont a „katolikus propaganda” szerepét emelte ki. A mai történészi konszenzus szerint mindkét mozgást a vallási, gazdasági és politikai félelmek keveréke motiválta.

Dél-Vietnám politikai instabilitása az 1960-as évek elejére kritikussá vált. Diem 1963-ban a buddhista többség tiltakozását erőszakkal próbálta elfojtani; a tiltakozások során több buddhista szerzetes nyilvánosan felgyújtotta magát. Ezek a képek bejárták a világsajtót, és aláásták a rezsim amerikai támogatását. 1963 novemberében egy amerikai hallgatólagos támogatással végrehajtott katonai puccs megbuktatta és megölte Diem-et. A puccs után Dél-Vietnámban katonai kormányok sora váltotta egymást, ami tovább növelte a bizonytalanságot. A dokumentált tény a puccs és Diem halála; az amerikai szerepvállalás mértéke vitatott, de a levéltári kutatások megerősítették, hogy a Kennedy-kormányzat tudott a puccs előkészületeiről, és nem tett hatékony lépéseket a megakadályozására.

22.2.2 A déli felkelés és az amerikai beavatkozás

A Diem-rezsim elnyomó politikája és a vidéki lakosság elégedetlensége termékeny talajt biztosított a kommunista vezetésű felkelés számára. 1960 decemberében jött létre a **Nemzeti Felszabadítási Front** (Mặt trận Dân tộc Giải phóng miền Nam Việt Nam), amelyet Észak-Vietnám támogatott, de formailag dél-vietnámi szervezetként határozta meg magát. Az amerikai és dél-vietnámi kormányzat a front fegyvereseit „Viet Cong”-nak nevezte (a „Việt Nam Cộng sản” rövidítéséből), ami a kommunista jelleg hangsúlyozását szolgálta; a front magát nemzeti felszabadító erőként határozta meg. A felkelők gerilla-hadviselést folytattak, falvakban építettek ki támogatói hálózatot, és terrortaktikákkal is éltek a kormányzati tisztviselők és a földbirtokosok ellen. Az erőszak mindkét oldalon dokumentált: a Viet Cong célzott gyilkosságokat hajtott végre, a dél-vietnámi hadsereg és az amerikai erők pedig tömeges letartóztatásokat, falvak áttelepítését és bombázásokat alkalmaztak.

Az Amerikai Egyesült Államok fokozatosan mélyült bele a konfliktusba. A hidegháborús logika, különösen a **dominóelmélet** – amely szerint ha Dél-Vietnám kommunistává válik, a szomszédos országok is sorra „elesnek” – erős ideológiai igazolást nyújtott a beavatkozáshoz. Az 1950-es évek végétől amerikai katonai tanácsadók képeztek ki dél-vietnámi egységeket, és támogatták a kormányzati hadműveleteket. 1961-re a tanácsadók száma már néhány ezerre rúgott. A Kennedy-kormányzat a „korlátozott háború” doktrínáját követte: növelte a pénzügyi és katonai segélyt, de nem küldött harcoló alakulatokat.

A fordulat 1964 augusztusában következett be a **tonkini incidens** néven ismertté vált eseménysorozattal. Az amerikai haditengerészet rombolói a Tonkini-öbölben járőröztek, és állításuk szerint észak-vietnámi torpedónaszádok támadást intéztek ellenük. Az első támadás (augusztus 2.) dokumentált, a második (augusztus 4.) azonban a mai történészi konszenzus szerint valószínűleg nem történt meg, vagy radarezüzenetek félreértelmezésén alapult. Az amerikai kongresszus ennek ellenére elfogadta a **Tonkini-öböl határozatot**, amely felhatalmazta Lyndon B. Johnson elnököt a katonai erő alkalmazására. Ez a dokumentált tény, de a határozat meghozatalának

körülményei – különösen a második incidens hitelessége – a történetírásban vitatottak, és a később nyilvánosságra került Pentagon-iratok (Pentagon Papers) rámutattak a kormányzati kommunikáció manipulációira.

A bombázások 1965 februárjától rendszeressé váltak („Rolling Thunder" hadművelet), és ugyanebben az évben megérkeztek az első amerikai szárazföldi harci alakulatok is. Az amerikai csapatlétszám 1965 végén 184 ezer, 1968-ra pedig több mint 500 ezer főre nőtt. A háború amerikanizálódása nem hozta meg a várt áttörést. Az észak-vietnámi reguláris hadsereg (Vietnámi Néphadsereg) és a déli gerillák a dzsungelben, alagútrendszerekben és a falvak támogatásával harcoltak, míg az amerikai erők légi fölénye, tüzégi tüzereje és helikopteres mozgékonysága a nyílt ütközetekben érvényesült, de a gerilla-hadviselés ellen kevésbé volt hatékony.

Észak-Vietnámot a Szovjetunió és Kína is támogatta, bár a két kommunista nagyhatalom viszonya megromlott, és Vietnám ügyesen egyensúlyozott közöttük. A szovjet támogatás elsősorban légvédelmi rakétákat, harci repülőgépeket és kiképzést, míg Kína logisztikai segítséget, fegyvereket és önkéntes műszaki alakulatokat biztosított. Az észak-vietnámi vezetés a **Ho Si Minh-ösvényen** (Đường Trường Sơn) keresztül Laosz és Kambodzsa területén át juttatott el csapatokat és utánpótlást délre. Ez a dokumentált tény, és a későbbi titkos amerikai bombázások Laoszban és a kambodzsai hadműveletek ezt az utánpótlási vonalat célozták. A háború így nemzetközivé vált, és közvetlenül érintette a szomszédos országokat is – ez a folyamat előrevetíti a kambodzsai polgárháború és a Khmer Rouge hatalomra jutásának és a laoszi polgárháborúnak témáit.

22.2.3 A háború kiterjedése és a civil lakosság

A vietnámi háború egyik legtragikusabb vonása a civil lakosság tömeges szenvedése volt. A bombázások nem korlátozódtak a harcterekre: az amerikai légierő hatalmas területeket szórt meg bombákkal és gyújtóanyagokkal, különösen Észak-Vietnám ipari és közlekedési célpontjai, valamint a déli gerillaövezetek ellen. A **pokolbomba** (napalm) és a vegyi anyagok, köztük a **Agent Orange** (narancssárga színű lombtalanító szer) használata dokumentált tény. Az Agent Orange-t 1961 és 1971 között vetették be, elsősorban az erdők és termőföldek lombtalanítására, hogy megfosszák a gerillákat a takarástól. A becslések szerint mintegy 20 millió gallon vegyszert szórtak ki, elsősorban Dél-Vietnám erdős területeire. A dioxin-tartalmú szer hosszú távú egészségügyi hatása – veleszületett rendellenességek, rákos megbetegedések, bőrbetegségek – máig vitatott, de a tudományos konszenzus szerint a kitettség és a megbetegedések között ok-okozati összefüggés áll fenn. A vietnámi kormány becslései szerint több millió ember érintett, de a pontos számot a források hiánya és a módszertani nehézségek miatt nem lehet meghatározni. Az ügyben az amerikai veteránok és a vietnámi áldozatok egyaránt kártérítési pereket indítottak; a jogi eljárások eredményei vegyesek.

A háborús bűncselekmények mindkét oldalon dokumentáltak. Az amerikai részről a legismertebb eset az 1968. márciusi **Mỹ Lai-i mészárlás**, amikor amerikai katonák több száz, többségében nő, gyermek és idős civilt öltek meg a Quảng Ngãi tartománybeli faluban. A mészárlás tényét a hadsereg kezdetben elhallgatta, de 1969-ben a sajtó nyilvánosságra hozta. A felelősök közül csak egy tisztet, William Calley hadnagyot ítéltek el, akit később házi őrizetre enyhítettek. A dokumentált tény a tömeggyilkosság; az áldozatok pontos száma (általában 347 és 504 közé teszik) becslés, mert a falu lakosságát nem írták össze. A vietnámi oldal atrocitásai közé tartozik a Huế-i vérengzés (1968), amikor a Tet-offenzíva során a Viet Cong és az észak-vietnámi erők több ezer civilt és kormányzati tisztviselőt végeztek ki Huế városában. Az áldozatok számát 2 800 és 6 000 közé becsülik; a vietnámi kormány a háború után elismerte a gyilkosságokat, de a pontos adatok vitatottak.

A civil lakosság a háromoldalú erőszak – az amerikai és dél-vietnámi erők, a Viet Cong, valamint a kormányzati és gerilla-csoportok közötti leszámolások – keresztтüzébe került. A „stratégiai falvak"

(ấp chiến lược) programja keretében a dél-vietnámi kormányzat erőszakkal telepített át vidéki közösségeket, hogy elvágja őket a gerilláktól. Ez a gyakorlat gyakran lerombolta a hagyományos falusi életet, és sokakat a felkelők karjaiba kergetett. A nők különösen kiszolgáltatott helyzetbe kerültek: a háború alatt szexuális erőszak, kényszerű prostitúció és a családfenntartó elvesztése sújtotta őket. A háború emlékezetében a női tapasztalatok sokáig háttérbe szorultak, de a kortárs kutatások egyre hangsúlyosabban mutatják be a nők háborús szerepét, akár mint harcosok, akár mint a túlélés szervezői. A menekültek és belső elvándorlók száma milliós nagyságrendű volt; 1968-ra Dél-Vietnám lakosságának jelentős része városi táborokban vagy ideiglenes településeken élt. A vietnámi háború tehát nemcsak katonai konfliktus, hanem társadalmi katasztrófa is volt.

22.2.4 A tet-offenzíva és az amerikai kivonulás

1968 januárjában az észak-vietnámi erők és a Viet Cong meglepetésszerű támadást indítottak Dél-Vietnám szinte valamennyi nagyobb városa és katonai létesítménye ellen. A **Tet-offenzíva** katonailag kudarcot vallott: a támadók nem tudták megtartani a megszállt városokat, és hatalmas veszteségeket szenvedtek. Ugyanakkor politikai és lélektani hatása óriási volt. Az amerikai közvélemény számára nyilvánvalóvá vált, hogy a háború nem áll közel a győzelemhez, annak ellenére, hogy a kormányzat korábban ezt állította. A televíziós közvetítések bemutatták a háború brutalitását, és megerősítették a háborúellenes mozgalmat az Egyesült Államokban. A történészi konszenzus szerint a Tet-offenzíva volt a fordulópont: nem a csatatéren, hanem az amerikai politikai akaratban.

Lyndon B. Johnson elnök 1968 márciusában bejelentette, hogy nem indul újra a választáson, és korlátozta a bombázásokat. A Párizsban megkezdett béketárgyalások azonban hosszú évekig elhúzódtak. Johnson utódja, Richard Nixon 1969-től a **vietnamizálás** (Vietnamization) politikáját hirdette meg: fokozatosan kivonják az amerikai csapatokat, miközben a dél-vietnámi hadsereget erősítik és modernizálják, hogy önállóan is képes legyen a harcra. A csapatlétszám 1969-től folyamatosan csökkent, és 1973-ra az amerikai harcoló alakulatok elhagyták az országot. A vietnamizálás azonban nem hozta meg a várt stabilitást: a dél-vietnámi hadsereg korrupcióval és alacsony morállal küzdött, és a kivonulás fokozatosan a déli állam ellehetetlenüléséhez vezetett.

A háború kiterjedt Kambodzsára és Laoszra is. 1970-ben Nixon elrendelte a kambodzsai „behatolást”, hogy megsemmisítse a Viet Cong ottani utánpótlási bázisait. Ez a dokumentált tény, de a művelet hatékonysága vitatott, és tovább destabilizálta Kambodzsát, elősegítve a polgárháború és a Khmer Rouge megerősödését (lásd A Khmer Rouge és a demokratikus Kambodzsa). Laoszban az amerikai légierő titkos bombázásokat hajtott végre; a bombázások mértéke csak később vált ismertté, és Laosz a világ egyik legtöbbet bombázott országa lett. A dokumentált tény a bombázások létezése, de a civil áldozatok pontos száma becslés, és a mai napig vita tárgya.

A párizsi béketárgyalások végül 1973 januárjában vezettek a **párizsi békeegyezmény** aláírásához. Az egyezmény értelmében tűzszünet lépett életbe, az amerikai csapatok kivonultak, és a hadifoglyokat kicserélték. A megállapodás azonban nem oldotta meg a politikai kérdést: Dél-Vietnámban két rivális hatalmi központ maradt, és a harcok hamarosan kiújultak. Az amerikai kormányzat ígéretet tett a dél-vietnámi kormány támogatására, de a Watergate-botrány és a kongresszusi ellenállás miatt a katonai segély folyósítása akadozott. A történészi megítélés szerint az amerikai kivonulás után a Dél-Vietnám feletti amerikai védőernyő megszűnése közvetlenül hozzájárult a déli állam összeomlásához.

22.2.5 Az 1975-ös újraegyesítés és a menekültválság

1975 tavaszán az észak-vietnámi hadsereg nagyszabású offenzívát indított. A **tavaszi offenzíva** (Chiến dịch Mùa Xuân 1975) gyors előrenyomulást hozott: a vártnál csekélyebb ellenállásba ütközött, mivel a dél-vietnámi hadsereg összeomlott, és a kormányzat evakuálta a kulcspozíciókat. Április 30-án az észak-vietnámi erők bevonultak Saigonba, a dél-vietnámi kormány feltétel nélkül kapitulált, és az ország újraegyesült. Saigon eleste (a vietnámi kommunista narratívában „felszabadulás”) a háború végét jelentette. A várost hamarosan átnevezték Ho Si Minh-városra (Thành phố Hồ Chí Minh). Az újraegyesítés ténye dokumentált; a „felszabadulás” vagy „vereség” megnevezés azonban a mai napig emlékezetpolitikai állítás.

Az újraegyesítés után a kommunista kormányzat megkezdte a déli társadalom átalakítását. A korábbi kormányzati tisztviselőket, katonatiszteket és az amerikai kapcsolatokkal rendelkező személyeket „átnevelő táborokba” (trại học tập cải tạo) internálták. A táborokban uralkodó körülményeket, a fogva tartás hosszát és az áldozatok számát illetően a források eltérnek; a vietnámi kormány által közölt adatok alacsonyabbak, míg a nyugati és emigráns szervezetek becslései magasabbak. A dokumentált tény a táborok létezése és a fogva tartások, de a pontos áldozatszám vitatott. A gazdaság államosítása, a mezőgazdaság kollektivizálása és a magántulajdon felszámolása további társadalmi feszültségeket keltett, és hozzájárult a menekülthullámhoz.

A háború utáni menekültválság az egyik legnagyobb humanitárius katasztrófává vált a régióban. 1975 után mintegy 1,5–2 millió ember hagyta el Vietnámot, többségükben csónakokon a nyílt tengerre indulva; őket nevezték **boat people**-nek (thuyền nhân). A menekülők között voltak a régi elit tagjai, kínai származású vietnámiak, valamint egyszerű parasztok és halászok, akik a kommunista gazdaságpolitika és a politikai üldözés elől menekültek. A menekültek befogadása nemzetközi vitát váltott ki: az Egyesült Államok, Ausztrália, Kanada és Nyugat-Európa országai jelentős számú embert fogadtak be, míg a délkelet-ázsiai országok – különösen Malajzia és Thaiföld – átmeneti táborokat létesítettek, és gyakran visszafordították a hajókat. A menekültek sorsa, a kalóztámadások, a hajótörések és az embercsempészet áldozatai dokumentáltak; a teljes veszteség becslése rendkívül bizonytalan, de a kutatók több tízezer halálos áldozatról beszélnek. A vietnámi diaszpóra azóta jelentős közösségeket alkot az Egyesült Államokban, Ausztráliában, Franciaországban és más országokban, és emlékezete fontos szerepet játszik a háború utóéletében.

22.2.6 Áldozatok, emlékezet és vitatott értelmezések

A vietnámi háború áldozatainak száma a mai napig becslés és vita tárgya. A leggyakrabban idézett adatok szerint az észak-vietnámi és Viet Cong katonai áldozatok száma 1,1 millió körül mozog, a dél-vietnámi katonai áldozatok mintegy 200–250 ezer főt tesznek ki, a civil áldozatok száma pedig 2 millió körülire becsülhető. Az amerikai katonai áldozatok száma 58 220 fő, a sebesülteké mintegy 300 ezer. Ezek az adatok különböző forrásokból származnak, és a módszertanuk eltérő; a vietnámi kormány becslései magasabbak, az amerikai hivatalos adatok alacsonyabbak lehetnek a civil áldozatok tekintetében. A háború alatt eltűnt személyek, a bombázások és a vegyi anyagok hosszú távú hatásai miatt a teljes halálos áldozat soha nem lesz pontosan megállapítható.

A háborús bűncselekmények megítélése összetett. Az amerikai erők által elkövetett jogsértések (Mỹ Lai, a vegyi anyagok bevetése, a civilek elleni bombázások) dokumentált tények, de az egyéni felelősség jogi úton csak ritkán érvényesült. A vietnámi oldal atrocitásai – a Huế-i vérengzés, a célzott merényletek, az elnyomás – szintén dokumentáltak, de a háború utáni vietnámi álláspont ezeket gyakran „háborús szükségszerűségként” keretezte. A nemzetközi jog szempontjából a háború során mindkét fél követett el olyan cselekményeket, amelyek a mai normák szerint háborús

bűnnek minősülnének; a hidegháború idején azonban a nemzetközi bírósági eljárások nem voltak reálisak.

Az emlékezetpolitika jelentősen eltér Vietnámban és a nyugati országokban. Vietnámban a háborút „az amerikai háborúnak” vagy „az amerikaiak elleni ellenállási háborúnak” nevezik, és a kommunista párt legitimációjának alapját képezi. Az áldozatok emlékezete a hivatalos narratívában a nemzeti egység és a hősiesség jegyében jelenik meg, miközben a déli oldal és a menekültek tapasztalatai gyakran kiszorulnak a közbeszédből. Az Egyesült Államokban a „vietnámi háború” emlékezetét sokáig a veteránok szenvedése, a háborúellenes mozgalom és a politikai megosztottság uralta; a vietnámi civil áldozatok emlékezete csak később, a normalizáció és a diaszpóra révén kapott nagyobb figyelmet. A vietnámi diaszpóra emlékezete továbbra is erősen kötődik a déli állam elvesztéséhez és a kommunista uralom alatti szenvedéshez, ami feszültséget teremt a mai Vietnám hivatalos emlékezetével szemben.

A történészi értelmezések között továbbra is vita folyik arról, hogy a háború elkerülhető lett volna-e, és melyik fél felelőssége nagyobb. A hidegháborús „ortodox” iskola az amerikai beavatkozást hibának, a „revizionista” iskola pedig szükségesnek tartotta a kommunista terjeszkedés megállításához. A posztkoloniális és vietnámi történetírás a háborút a francia gyarmati uralom folytatásaként és a nemzeti felszabadító harc részeként értelmezi. A mai konszenzus inkább a többtényezős magyarázat felé hajlik: a konfliktus gyökerei a gyarmati örökségben, a hidegháborús szembenállásban, a vietnámi belső társadalmi és regionális feszültségekben, valamint a nagyhatalmi érdekekben egyaránt keresendők.

22.2.7 Források és bizonytalanságok

A vietnámi háború kutatása viszonylag gazdag forrásbázisra támaszkodik, de a források hozzáférhetősége és értelmezése egyenlőtlen. Az amerikai oldalról rendelkezésre állnak a kormányzati iratok, a Pentagon-iratok, a katonai jelentések, a veteránok visszaemlékezései és a sajtóanyagok. A vietnámi archívumok részlegesen nyitottak meg, és a kommunista párt belső iratai, a katonai parancsnokságok dokumentumai, valamint a helyi pártszervek jelentései fokozatosan válnak kutathatóvá. A dél-vietnámi kormányzati iratok egy része elveszett vagy az emigráns közösségek kezében van. A civil lakosság tapasztalatairól szóló források – interjúk, helyi krónikák, orális történeti gyűjtések – egyre bővülnek, de a vidéki területeken a dokumentáció hiányos.

A legnagyobb bizonytalanságok az áldozatszámok, a vegyi anyagok hosszú távú hatásai, a háborús bűncselekmények teljes köre és a déli oldal belső viszonyai körül vannak. A vitatott értelmezések közé tartozik a tonkini incidens megítélése, az amerikai beavatkozás jogszerűsége, a párizsi egyezmény betartása és a déli állam összeomlásának okai. A vietnámi kormány hivatalos történetírása a háborút a nemzeti felszabadítás diadalaként mutatja be, ami a tudományos elemzésben nem tekinthető semleges kiindulópontnak. A nyugati szakirodalom sem egységes: a hidegháborús paradigmák tovább élnek, és a vietnámi diaszpóra narratívái is befolyásolják a kutatást. A megbízható képhez ezért mindig többoldalú forráskritikára és a saját álláspont beazonosítására van szükség.

22.2.8 Rövid összefoglaló

- Az 1954-es genfi egyezmény ideiglenesen kettéosztotta Vietnámot; az 1956-os választások elmaradtak, és két rivális állam jött létre: a kommunista Észak-Vietnám és a nyugatbarát Dél-Vietnám.
- Dél-Vietnám belső instabilitása, Diem diktatórikus uralma és a vidéki elégedetlenség 1960-ban a Nemzeti Felszabadítási Front (Viet Cong) létrejöttéhez vezetett.

- Az Amerikai Egyesült Államok a tonkini incidens (1964) után fokozatosan háborúba sodródott, és 1965-től szárazföldi csapatokat is bevetett; a harctéri fölény ellenére sem tudta megtörni a kommunista erőket.
- a háború súlyos civil áldozatokkal, vegyi anyagok bevetésével, tömeges kitelepítéssel és háborús bűncselekményekkel járt; a leghírhedtebb esetek a Mỹ Lai-i mészárlás és a Huế-i vérengzés.
- Az 1968-as Tet-offenzíva katonailag kudarcot vallott, de politikailag fordulópontot hozott: az amerikai közvélemény elvesztette a győzelembe vetett hitét, és megkezdődött a vietnamizálás.
- Az 1973-as párizsi egyezmény nyomán az amerikai csapatok kivonultak, de a harcok kiújultak; 1975 tavaszán az észak-vietnámi offenzíva elfoglalta Saigont, és Vietnám újraegyesült.
- A háború után több mint egymillió ember menekült el, főként tengeri úton (boat people); a menekültválság máig ható diaszpórát hozott létre.
- A háború áldozatainak száma becslés: összesen több százezer katona és több mint 2 millió civil halt meg; a pontos szám vitatott, és az emlékezetpolitika ma is megosztott.

22.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Miért maradtak el az 1956-os országos választások Vietnámban, és milyen szerepe volt ebben a hidegháborús logikának?
2. Hogyan változtatta meg a Tonkini-öböl határozat az amerikai szerepvállalást, és miért vitatott az incidens értelmezése?
3. Milyen hatással volt a Tet-offenzíva a háború politikai megítélésére az Egyesült Államokban?
4. Milyen dokumentált háborús bűncselekmények történtek mindkét oldalon, és miért nehéz a felelősség jogi érvényesítése?
5. Mi magyarázza az 1975 utáni tömeges menekülthullámot, és milyen következményei voltak a vietnámi diaszpórára nézve?

22.3 A szocialista állam és a Đổi Mới

Az 1975-ös újraegyesítés után a Vietnámi Demokratikus Köztársaság (VDK) politikai vezetése azzal a kettős kihívással szembesült, hogy miként illessze be a déli országrészt az északi szocialista államszerkezetbe, és hogyan állítsa helyre a három évtizedes háború által súlyosan megrongált gazdaságot. Ez az alfejezet az 1975–1986 közötti szocialista átalakítás időszakát, a kialakuló gazdasági válságot, majd az 1986-os **Đổi Mới** („megújulás”) reformfolyamatot tárgyalja, amely a vietnámi államszocializmus fokozatos, de meghatározó irányváltását hozta el. A fejezet nem a „kommunizmus kudarca” vagy a „piac győzelme” leegyszerűsítő narratíváját követi, hanem a politikai döntések, a külgazdasági kényszerek, a helyi társadalmi ellenállás és a nemzetközi környezet összjátékát mutatja be. Az események kronológiája jól dokumentált, ám a szocialista átalakítás áldozatainak száma, a reformok értékelése és a vietnámi vezetés belső vitáinak részletei továbbra is vitatott vagy forráshiányos területek.

22.3.1 Az újraegyesítés politikai keretei és a déli társadalom átalakítása (1975–1979)

A Saigon 1975. áprilisi eleste után létrejött ideiglenes dél-vietnámi forradalmi kormányzat hamar átadta helyét a hanoi központú irányításnak. Az 1976. július 2-án kikiáltott **Vietnámi Szocialista Köztársaság** létrehozása formálisan egyesítette a két országrészt, ám a gyakorlati integráció évekig elhúzódott. A politikai rendszer alapját a **Vietnámi Kommunista Párt**

(VKP, korábban Vietnámi Munkapárt) monopóliuma, az állami tulajdonú szektor elsőbbsége és a központi tervgazdálkodás képezte. Az 1976-os pártkongresszuson elfogadott **második ötéves terv (1976–1980)** ambiciózus iparosítási és mezőgazdasági célokat fogalmazott meg, amelyeket részben a háború utáni újjáépítés optimizmusa, részben a szovjet típusú tervezés mintáinak mechanikus átvétele motivált.

A déli országrészben a szocialista átalakítás három fő területen zajlott: a mezőgazdaság kollektivizálása, a magánipar és kereskedelem államosítása, valamint a politikai „átnevelés”. A **mezőgazdasági kollektivizálás** a Mekong-delta rizstermelő vidékein ütközött a legnagyobb ellenállásba, mivel a déli parasztság jelentős része saját földdel rendelkezett, és a földreform ígérete ellenére nem kívánt belépni a termelőszövetkezetekbe. A kollektivizálás üteme ezért többször módosult: míg az északi országrészben a szövetkezetek már az 1960-as években megszilárdultak, délen az 1978-as erőltetett kampány után a vezetés kénytelen volt részleges engedményeket tenni. A dokumentált események szerint a kollektivizálással szembeni helyi ellenállás nem volt egységes politikai mozgalom; inkább passzív formákat öltött, például a termés visszatartását, a munkaerő kivonását vagy a szövetkezeti vagyon elhanyagolását.

A déli városi gazdaságban a vezetés 1975 és 1978 között fokozatosan felszámolta a magánkereskedelmet és a kisipart. A ho si minhi (korábban saigoni) kínai kereskedői réteg különösen súlyosan érintett volt, mivel a kormányzat a „burzsoázia” felszámolását és a tervgazdasági elosztás bevezetését egyidejűleg hajtotta végre. A **kínai kisebbség** (hoa) elleni intézkedések – vagyonelkobzás, kereskedelmi tilalmak, lakóhelyi korlátozások – hozzájárultak az 1978–1979-es tömeges kivándorláshoz. A kivándorlók nagy része a tengeren, rozoga hajókon menekült, ezért a nemzetközi köznyelv **boat people** néven ismerte meg őket. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának (UNHCR) becslése szerint 1975 és 1995 között mintegy 800 000 – 1 000 000 ember hagyta el Vietnámot a tengeren; a becslések eltérése a halálesetek és a nem regisztrált menekültek miatt jelentős bizonytalanságot hordoz. A menekültválság nem kizárólag a déli kínai közösséget érintette: a távozók között vietnámiak, khmer származásúak és más csoportok is voltak. A kivándorlás okait a vietnámi állami narratíva akkor a „belső ellenség” eltávozásaként, a nyugati és emigráns narratívák pedig a szocialista elnyomás elől való menekülésként írták le; a tudományos konszenzus ma mindkét motívumot – a gazdasági ellehetetlenülést és a politikai üldözést – egyszerre veszi figyelembe.

A politikai átalakítás leginkább vitatott eleme az **„átnevelő táborok”** (trại cải tạo) rendszere volt. A déli rezsim katonai, közigazgatási és rendőri személyzetének, valamint a politikai és gazdasági elit tagjainak nagy részét 1975 után táborokba internálták. A táborokban tartottak számát a vietnámi hatóságok hivatalosan nem hozták nyilvánosságra; a történészek és emberi jogi szervezetek becslései 50 000 és 200 000 közé teszik a fogva tartottak számát, a fogva tartás időtartama pedig néhány hónaptól több mint egy évtizedig terjedt. A halálesetek száma nem ismert megbízhatóan, mivel a vietnámi levéltárak csak részlegesen kutathatók. A nemzetközi emberi jogi szervezetek és az emigráns közösségek a táborokat a politikai megtorlás és az emberiesség elleni bűncselekmények kategóriájába sorolják; a vietnámi állami álláspont szerint az átnevelés a nemzeti megbékélést és a közigazgatás megtisztítását szolgálta. A fejezet ezt a vitát nem dönti el, de rögzíti, hogy a táborok létezése és az internálások ténye dokumentált.

22.3.2 A gazdasági válság elmélyülése és a külpolitikai elszigetelődés (1979–1985)

Az 1970-es évek végére a vietnámi gazdaság súlyos válságba került. A második ötéves terv céljai irreálisnak bizonyultak: az ipari termelés növekedése elmaradt a tervezettől, a mezőgazdaság pedig nem tudta fedezni a belföldi rizsszükségletet. Az 1978–1979-es években az élelmiszerhiány, az infláció és az áruhiány a városi lakosság mindennapjait is elérte. A válság okai között a

szakirodalom három tényezőt emel ki: a háború utáni fizikai pusztítás mértékét, a tervgazdasági intézmények merevségét és a nemzetközi elszigetelődést.

A külpolitikai elszigetelődés szorosan összefüggött a **kambodzsai intervencióval**. 1978 decemberében a vietnámi hadsereg bevonult Kambodzsába, és 1979 januárjában megbuktatta a **Khmer Rouge** (Vörös Khmer) rezsimjét. A vietnámi vezetés a beavatkozást humanitárius és biztonsági okokkal indokolta: a határ menti támadások, a vietnámi és khmer civilek elleni atrocitások, valamint a kambodzsai rezsim kínai szövetségének fenyegetése együttesen vezetett a döntéshez. A nemzetközi közvélemény és az ENSZ többsége azonban a vietnámi csapatok kambodzsai jelenlétét megszállásként értékelte, és Kína 1979. februári–márciusi büntető háborúja (**kínai–vietnámi háború**) tovább mélyítette a konfliktust. A Kambodzsával kapcsolatos vitákat a A Khmer Rouge és a demokratikus Kambodzsa alfejezet tárgyalja; itt elegendő annyit rögzíteni, hogy a kambodzsai jelenlét 1989-ig tartott, és jelentős katonai és gazdasági terhet rótt a vietnámi államra.

Az Egyesült Államok és több nyugati ország kereskedelmi embargót tartott fenn Vietnámmal szemben, a Kína által vezetett regionális szövetség pedig a kambodzsai ellenállást támogatta. A Szovjetunió és a keleti blokk segélyei – gabona, nyersanyag, hitel – életben tartották a vietnámi tervgazdaságot, de a függőség egyben a szovjet gazdasági modell válságának importját is jelentette. Az 1979-es évben a vietnámi vezetés kénytelen volt **részleges gazdasági korrekciókat** bevezetni: a mezőgazdaságban a **termékbérleti rendszer** (khoán) engedélyezése, a magánparcellák nagyobb tere, valamint a déli kisipari és kereskedelmi tevékenységek hallgatólagos tűrése a túlélési stratégiák részévé vált. Ezek az intézkedések még nem jelentettek elvi szakítást a tervgazdasággal, de jelezték, hogy a központi irányítás nem képes a mindennapi ellátást biztosítani.

Az 1980-as évek elején a vietnámi gazdaság a **hiperinfláció** és a **feketepiac** fogságában vergődött. A hivatalos árrendszer és a piaci árak közötti különbség a korrupció, a csempészet és a központi elosztás kijátszásának terepét nyitotta meg. Az állami vállalatok veszteségeit a központi költségvetésből finanszírozták, ami a pénzmennyiség növekedéséhez és az árak további emelkedéséhez vezetett. A statisztikai adatok ebből az időszakból hiányosak és megbízhatatlanok; a vietnámi hivatalos közlések utólagosan korrigált számai és a nyugati becslések között jelentős eltérések vannak. A mai történészi konszenzus szerint az 1980-as évek közepére a vietnámi gazdaság az összeomlás szélére került, és az életszínvonal a háború utáni időszak legalacsonyabb szintjére süllyedt.

22.3.3 Az 1986-os Đổi Mới: a reformok politikai útja és tartalma

A reformfolyamat gyökerei nem egyetlen dátumhoz, hanem a pártállami vezetésen belüli fokozatos felismeréshez és a helyi kísérletekhez kötődnek. Az 1979-es termékbérleti rendszer, a déli gazdaság hallgatólagos piaci szegmensei és a helyi káderréteg pragmatikus túlélési gyakorlatai mind a tervgazdaság működésképtelenségét jelezték. A **Lê Duẩn** főtitkár 1986. júliusi halálát követő belső átrendeződés lehetővé tette, hogy a reformpárti erők – élükön **Nguyễn Văn Linh** politikussal – a pártkongresszuson hivatalos programmá emeljék a piaci elemek bevezetését.

Az 1986. decemberi **VI. pártkongresszus** hirdette meg a **Đổi Mới** („megújulás”) politikáját. A kongresszusi határozatok a gazdasági irányítás átfogó reformját tűzték ki célul: a mezőgazdasági termelés liberalizálását, az állami vállalatok önállóságának növelését, a magánszektor legalizálását, a külkereskedelem és a külföldi befektetések megnyitását, valamint az árak fokozatos piacosítását. A politikai rendszer alapjait – a párt monopóliumát, az egypártrendszert, a szocialista ideológia hivatalos státuszát – a kongresszus nem kérdőjelezte meg. A Đổi Mới tehát gazdasági liberalizáció volt politikai pluralizmus nélkül.

A reformok első szakasza (1986–1989) a **mezőgazdaság** terén hozta a leggyorsabb és leglátványosabb eredményeket. Az 1988-as **10. számú párthatározat** (khoán 10) gyakorlatilag felszámolta a termelőszövetkezetek monopóliumát, és a földhasználatot hosszú távú családi gazdálkodásra alapozta. A paraszti háztartások a szerződéses bérleti rendszerben a termés jelentős részét szabadon értékesíthették, ami gyors termelésnövekedéshez vezetett. A rizstermelés az 1980-as évek eleji éhínségközeli állapotok után az évtized végére elérte, majd meghaladta a belföldi szükségletet, és Vietnám a 1990-es években a világ egyik vezető rizsexportőrévé vált. A statisztikai adatok e folyamatot jól dokumentálják, bár a kiinduló szint alacsony volt, és a növekedés egy része a korábbi visszaesés utáni helyreállásból fakadt.

Az **állami vállalatok reformja** fokozatosabb és ellentmondásosabb volt. Az 1980-as évek végén az állami szektor továbbra is uralta a nehézipart, a bányászatot és a nagykereskedelmet, de a vállalatok fokozatosan elszakadtak a központi tervtől, és piaci alapon kezdtek működni. A veszteséges vállalatok egy részét bezárták vagy összevonták, ami elbocsátásokhoz és a munkáskerületek szegényedéséhez vezetett. A **magánszektor legalizálása** az 1990-es években gyorsult fel, de a kis- és középvállalkozások már az 1980-as évek végétől terjedtek, különösen a déli városokban. A **külföldi befektetési törvény** 1987-ben nyitotta meg az utat a külföldi tőke előtt, ám az első években a befektetések volumene elmaradt a várakozásoktól, részben a nemzetközi embargó, részben a jogi és infrastrukturális bizonytalanságok miatt.

Az **árreform és a monetáris stabilizáció** a Đổi Mới legkockázatosabb eleme volt. Az 1985-ös elhamarkodott ár- és béremelési kísérlet súlyos inflációs sokkot okozott, és hiteltelenné tette a vezetés gazdaságpolitikáját. A reformerek ebből a kudarcból tanulva az 1988–1989-es stabilizációs csomagot fokozatosan vezették be: az árak többségét liberalizálták, a központi banki funkciókat elkülönítették a kereskedelmi bankoktól, és a költségvetési hiányt csökkentették. Az infláció az 1986–1987-es három számjegyű szintről az 1990-es évek elejére egy számjegyűre mérséklődött. A stabilizáció azonban társadalmi költségekkel járt: a szubvenciók megszüntetése az állami alkalmazottak, nyugdíjasok és a vidéki szegények reáljövedelmét csökkentette.

22.3.4 A Đổi Mới társadalmi és politikai következményei (1986–1991)

A gazdasági reformok társadalmi hatásai régiók és osztályok szerint egyenlőtlenül oszlottak meg. A Mekong-delta és a déli városok gyorsabban alkalmazkodtak a piaci feltételekhez, mint az északi országrész hagyományos szocialista vidéki területei. A **regionális egyenlőtlenségek** a Đổi Mới időszakában növekedni kezdtek, és a mai napig meghatározzák a vietnámi gazdaság és társadalom szerkezetét. A nők helyzete ambivalensen alakult: a mezőgazdasági liberalizáció a családi munkaerő felértékelődését hozta, de a piaci versenyben a női munkavállalók gyakran alacsonyabb béreket és bizonytalan foglalkoztatást kaptak. A háború utáni demográfiai egyensúlytalanság – a férfiak magasabb háborús halandósága – továbbra is hatott a családi és munkaerőpiaci viszonyokra.

Politikai téren a Đổi Mới nem hozta el a pluralizmust, de a pártállam ellenőrzési mechanizmusai is átalakultak. A **Nguyễn Văn Linh** főtitkár által meghirdetett „nyitottság” a sajtóban és a kulturális életben rövid életűnek bizonyult: az 1989–1990-es kelet-európai rendszerváltások, a Szovjetunió felbomlása és a kínai Tienanmen téri események a vietnámi vezetést a politikai ellenőrzés megszilárdítására ösztönözték. A párton belüli vitákban a konzervatív erők a gazdasági reformok folytatását elfogadták, de a politikai liberalizáció minden formáját elutasították. Az 1991-es VII. pártkongresszus ezt az álláspontot kodifikálta: a Đổi Mới gazdasági nyitása megmaradt, de a politikai rendszer változatlan maradt.

A Đổi Mới korai szakaszának értékelése a mai napig vita tárgya a történetírásban és az emlékezetpolitikában. A reformok támogatói a növekedés beindulását, az élelmiszer-biztonság

megteremtését és a nemzetközi integráció kezdetét hangsúlyozzák; kritikusai a társadalmi egyenlőtlenségek növekedését, a korrupció elburjánzását és a politikai szabadságjogok elmaradását emelik ki. A tudományos konszenzus a Đổi Mới történeti jelentőségét abban látja, hogy a vietnámi állam a szovjet típusú tervgazdaság fenntarthatatlanságát felismerve – de a politikai rendszer alapjait megőrizve – a piaci koordináció fokozatos bevezetésével elkerülte a kelet-európaihoz hasonló összeomlást. A vita nem arról szól, hogy megtörtént-e a reform, hanem arról, hogy annak iránya, üteme és társadalmi költségei elkerülhetőek vagy igazságosabbak lehettek-e volna.

22.3.5 Források és bizonytalanságok

Az 1975–1986 közötti időszak történetének rekonstrukciója vegyes forrásadottságokra támaszkodik. A politikai események – az újraegyesítés, a pártkongresszusok, a kambodzsai intervenció, a Đổi Mới meghirdetése – jól dokumentáltak: pártdokumentumok, törvényszövegek, sajtóközlemények, diplomáciai iratok és nemzetközi sajtótudósítások állnak rendelkezésre. A vietnámi pártállami levéltárak azonban csak részlegesen kutathatók, és a hivatalos közlések gyakran utólagosan igazították a statisztikai adatokat a politikai narratívához. A gazdasági mutatók – GDP, infláció, rizstermelés – tekintetében a vietnámi hivatalos statisztikák és a Világbank, az IMF vagy az ENSZ szervezeteinek becslései között eltérések vannak; a szakirodalom ezért általában a becslési intervallumokat közli, nem pedig egyetlen „pontos” számot.

A legnagyobb bizonytalanság az áldozatokkal kapcsolatos adatokat övezi. Az átnevelő táborokban fogva tartottak száma, a táborokban elhunytak száma, a menekültek útvonalain elszenvedett halálesetek száma, valamint a szocialista átalakítás gazdasági áldozatainak becslése mind vitatott, és a forráshiányos vietnámi levéltárak miatt belátható időn belül nem várható megbízható és teljes körű adatsor. A kínai kisebbség elleni intézkedések és a déli lakosság kivándorlásának okai szintén erősen vitatottak; a tudományos konszenzus a gazdasági, politikai és etnikai motívumok együttes szerepét ismeri el, de a hangsúlyok eltérőek.

A Đổi Mới történeti értékelését illetően a források három fő csoportra oszthatók: a vietnámi állami narratíva a reformot a párt bölcs előrelátásának tulajdonítja; a nyugati és nemzetközi liberális narratíva a piac győzelmét és a szocialista kísérlet kudarcát hangsúlyozza; a kritikai és posztkoloniális történetírás pedig a reformok egyenlőtlen társadalmi hatásaira, a korrupcióra és a politikai elnyomás folytonosságára hívja fel a figyelmet. Mindhárom értelmezés rendelkezik dokumentált bizonyítékokkal, és mindhárom válogat a tények között; a tankönyvi bemutatás ezért nem teheti meg, hogy egyetlen narratívát kizárólagosnak tüntet fel.

A vietnámi vezetés belső vitáinak részletei – kik, mikor és milyen alternatívákat javasoltak – ma még nem rekonstruálhatók megbízhatóan, mivel a párt belső iratai csak hiányosan hozzáférhetők, és a résztvevők visszaemlékezései politikai önigazolásokkal terheltek. Az 1980-as évek végének és az 1990-es évek elejének gazdasági adatai pedig a statisztikai rendszer átmeneti jellege miatt kevésbé megbízhatóak, mint a későbbi időszak mutatói. E bizonytalanságok ismeretében a fejezet kerüli a túlzottan pontos számok közlését, és ahol lehet, a fő becsléseket, valamint azok eltérésének okát jelzi.

22.3.6 Rövid összefoglaló

- Az 1976-ban kikiáltott Vietnámi Szocialista Köztársaság az északi szocialista modellt terjesztette ki a déli országrészre, de a kollektivizálás, az államosítás és az átnevelési rendszer súlyos társadalmi ellenállásba ütközött.
- Az 1978–1979-es menekültválság, a kambodzsai intervenció és a kínai–vietnámi háború egyszerre növelte a nemzetközi elszigetelődést és a gazdasági terheket; a szovjet segélyek csak ideiglenesen stabilizálták a tervgazdaságot.

- Az 1980-as évek eleji gazdasági válság, a hiperinfláció és az élelmiszerhiány kikényszerítette a részleges, majd az 1986-os VI. pártkongresszuson hivatalossá tett Đổi Mới reformot.
- A Đổi Mới a mezőgazdaság liberalizálásával, az állami vállalatok piacosításával, a magánszektor legalizálásával és a külföldi befektetések megnyitásával gyors ütemű gazdasági növekedést indított el, különösen a rizstermelés és a déli városok terén.
- A reformok politikai pluralizmus nélkül zajlottak: a kommunista párt monopóliuma, a cenzúra és az egypártrendszer fennmaradt, a kelet-európai rendszerváltások pedig a politikai ellenőrzés megszilárdítására ösztönözték a vezetést.
- A Đổi Mới társadalmi hatásai egyenlőtlenek voltak: a regionális egyenlőtlenségek növekedtek, a korrupció terjedt, a szegényebb rétegek és a nők helyzete ambivalensen alakult.
- Az 1975–1986 közötti időszak áldozatszámai – átnevelő táborok, menekültek, gazdasági krízis – ma is vitatottak, mivel a vietnámi levéltárak csak részlegesen kutathatók, a statisztikák pedig utólagos politikai korrekciókon estek át.

22.3.7 Önellenőrző kérdések

1. Milyen fő eszközökkel hajtotta végre a vietnámi pártállam a déli országrész szocialista átalakítását, és miért ütközött a kollektivizálás a legnagyobb ellenállásba a Mekong-deltában?
2. Hasonlítsa össze a vietnámi Đổi Mới gazdasági liberalizációjának és a kelet-európai rendszerváltásoknak a politikai következményeit! Mely tényezők magyarázzák a különbségeket?
3. Milyen vitatott becslésekkel találkozhatunk az 1975–1986 közötti időszak áldozataival és gazdasági mutatóival kapcsolatban, és miért ilyen bizonytalanok ezek az adatok?
4. Értékelje a Đổi Mới reformfolyamat regionális és társadalmi hatásait! Mely csoportok és területek nyertek, illetve veszítettek a reformok korai szakaszában?
5. Milyen szerepet játszott a kambodzsai intervenció és a kínai–vietnámi háború a vietnámi gazdasági válság elmélyülésében? Kapcsolja össze a választ a A vietnámi háború és az újraegyesítés alfejezetben tanultakkal!

22.4 Vietnám 1990–2026

22.4.1 A Đổi Mới utáni Vietnám: gazdasági átalakulás és társadalmi feszültségek

Az 1986-ban meghirdetett **Đổi Mới** (megújulás) reformpolitika az 1990-es évekre érte el első átfogó eredményeit. A hatodik pártkongresszuson elfogadott irányváltás – amely a mezőgazdasági termelés szerződéses rendszerét, a külföldi tőkebefektetések engedélyezését és az állami vállalatok fokozatos piacosítását jelentette – alapvetően átalakította a vietnámi gazdaság szerkezetét. Az 1980-as évek végi éhínség és hiperinfláció emléke, valamint a Szovjetunió 1991-es felbomlásával elvesztett támogatás együttesen kényszerítette a Vietnámi Kommunista Párt (VKP) vezetését a nyitás folytatására. Ez a folyamat nem pusztán gazdasági technokrácia volt: a Đổi Mới a szocialista állam fennmaradásának stratégiája is, amelyet a párt a „szocialista irányultságú piacgazdaság” (kinh tế thị trường định hướng xã hội chủ nghĩa) hivatalos formulájával igyekezett összeegyeztetni a marxista-leninista retorikával. A történetírásban mindmáig vita folyik arról, hogy a reformok mennyire tekinthetők a kínai modell másolatának, mennyire a vietnámi párt belső erőviszonyainak termékeként, illetve mennyire külső nyomás – a szovjet támogatás megszűnése és a délkelet-ázsiai tőkebeáramlás – eredményének. A dokumentált gazdasági mutatók egyértelműek: a mezőgazdasági kibocsátás az 1990-es évek elejétől tartósan nőtt, a rizsexport az évtized végére Vietnámot a világ második legnagyobb exportőrévé tette, és a külföldi működőtőke (FDI) beáramlása 1994-től – az amerikai embargó feloldásának évétől – ugrásszerűen emelkedett. A statisztikai adatok azonban a Vietnámi Statisztikai Hivatal (Tổng cục Thống kê)

és a nemzetközi szervezetek (Világbank, IMF, Ázsiai Fejlesztési Bank) eltérő módszertana miatt némileg különböznek; a szövegben szereplő számok ezért becslési tartományként értendők.

A gazdasági növekedés nem oszlott el egyenletesen. A **Đổi Mới** első évtizede a vidéki szegénység csökkenését hozta, mivel a mezőgazdasági termelés felszabadítása közvetlenül érintette a lakosság mintegy háromnegyedét. Ugyanakkor a 1990-es évek közepétől a városi és vidéki jövedelmek közötti szakadék nőtt, és a tömeges belső migráció – elsősorban a Vörös-folyó deltájából és a középső partvidékről a déli ipari övezetekbe, Ho Si Minh-város (Hồ Chí Minh City) és Đồng Nai vonzáskörzetébe – új társadalmi feszültségeket hozott létre. A munkavállalók jogi védelme gyenge maradt: a szakszervezetek továbbra is a párt irányítása alatt álltak, a sztrájkjog korlátozott volt, és a külföldi tulajdonú gyárakban a munkaidő, a bérek és a munkabiztonság kérdései rendszerint a helyi hatóságok diszkrecionális döntésein múltak. A munkások tapasztalatairól rendelkezésre álló források egyenetlenek: hivatalos statisztikák, szakszervezeti jelentések, nemzetközi munkaügyi szervezetek (ILO) vizsgálatai és nemzetközi civil szervezetek – például a Human Rights Watch vagy az Amnesty International – dokumentációi. Ezek egymással gyakran ellentmondó képet rajzolnak: a hivatalos vietnámi források a bérek emelkedését és a foglalkoztatás bővülését hangsúlyozzák, a nemzetközi jelentések a munkajogi jogsértéseket, a kötelező túlórát és a szervezkedés akadályait emelik ki. A történeti értékelés során ezt a forrástani feszültséget nem szabad eltüntetni: a tények – például a 2005 előtti minimálbérek vásárlóereje vagy a 2007–2008-as sztrájkhullám – dokumentálhatók, de a „kizsákmányolás” vagy a „gazdasági siker” minősítése már értelmezés, amelyet a szerzők eltérően használnak.

A Đổi Mới politikai síkon nem vezetett a politikai rendszer pluralizálódásához. A VKP megőrizte monopóliumát, az alkotmány és a sajtó továbbra is a párt ellenőrzése alatt állt, és a politikai ellenzéki tevékenység – a bírósági gyakorlat szerint „a nemzetbiztonság aláásása” – büntetőjogi kategória maradt. Az 1990-es években több ismert értelmiségi, volt párttag és vallási vezető került börtönbe vagy házi őrizetbe, mert a többpártrendszer bevezetését vagy a demokratikus jogok kiterjesztését követelték. A párton belüli reformvita is éles volt: a konzervatív szárny a Đổi Mới-t a szocialista vívmányok feladásaként, míg a reformerek a modernizáció elkerülhetetlen lépéseként értelmezték. A történeti konszenzus szerint a párt egységét az 1991-es hetedik kongresszuson sikerült formálisan helyreállítani, amikor a vezetés a gazdasági nyitást és a politikai zártságot egymást kiegészítő elvekként fogalmazta meg. Ez a formula – „gazdasági liberalizáció politikai liberalizáció nélkül” – a későbbi évtizedekben is meghatározta a rendszer logikáját, és hivatkozási alappá vált a nemzetközi elemzésekben is.

22.4.2 Nemzetközi integráció: az amerikai normalizációtól a WTO-csatlakozásig

A hidegháború utáni vietnámi külpolitika egyik legnagyobb fordulata az Amerikai Egyesült Államokkal való viszony rendezése volt. A vietnámi háború (1955–1975) után Washington 1975 óta átfogó kereskedelmi embargót tartott fenn Hanoival szemben, ami a szovjet blokk összeomlásával a vietnámi gazdaság számára súlyos elszigeteltséget jelentett. A normalizációhoz vezető út hosszadalmas volt: az 1980-as évek végén a két ország együttműködött a hadifoglyok és eltűnt katonák (POW/MIA) ügyében, az 1991-es párizsi békeszerződés után pedig a diplomáciai kapcsolatok fokozatosan épültek ki. Az amerikai embargót 1994-ben oldották fel, a teljes diplomáciai kapcsolatot 1995-ben vették fel, 2000-ben pedig aláírták a kétoldalú kereskedelmi megállapodást (BTA), amely lehetővé tette a vietnámi áruk vámkedvezményes bejutását az amerikai piacra. A BTA-t a szakirodalom széles körben a vietnámi exportvezérelt növekedés egyik fordulópontjaként értékeli, bár pontos hatását a statisztikai elemzések eltérően becslik. Az amerikai befektetések, a textil- és ruházati ipar amerikai megrendelései és a technológiai transzfer ezekben az években kezdett el mélyen beágyazódni a vietnámi gazdaságba.

A Vietnám és az Egyesült Államok közötti viszony rendezése nem csupán kétoldalú ügy volt, hanem a régió geopolitikai átrendeződésének része. A Kínai Népköztársaság 1979-es vietnámi inváziója és az azt követő évtizedes feszültség után Hanoi a 1990-es években óvatosan kereste az egyensúlyt Peking és Washington között. A kétoldalú kapcsolatok normalizálását Kínával 1991-ben, a határviták rendezését részben 1999-ben sikerült elérni, de a **Déli-kínai-tenger** (Biển Đông) vitatott szigetei – a vietnámi elnevezés szerint a **Trường Sa** (Spratly-szigetek) és a **Hoàng Sa** (Paracel-szigetek) – feletti szuverenitási igény továbbra is feszültségforrás maradt. A tengeri viták szerepe az 1990-es évek végétől, különösen a 2010-es években nőtt meg, amikor Kína nagyobb katonai és adminisztratív jelenlétet épített ki a térségben. A vietnámi állami álláspont szerint a szigetek feletti szuverenitás történeti jogalapja vitathatatlan; a kínai álláspont szerint a térség ősidőktől fogva kínai felségterület. A nemzetközi jogi fórum, a hágai Állandó Választottbíróság 2016. július 12-i ítélete – amely a vietnámi állásponttal részben egybehangzóan elutasította Kína kilenc szaggatott vonallal jelölt követelését – jogi hivatkozási ponttá vált Hanoi számára, de Peking az ítéletet nem ismerte el. A könyv ezt a vitát nem foglalja össze egyoldalúan: a dokumentált tények – a tengeri építkezések, a hajóösszeütközések, a halászhajók elfogása – jól ismertek, de a történeti jogcímek és a jelenlegi politikai szándékok megítélése területenként eltérő tudományos és diplomáciai álláspontokra támaszkodik.

A nemzetközi integráció második nagy lépése a regionális szervezetekhez való csatlakozás volt. Vietnám 1995-ben az **ASEAN** (Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége) tagjává vált, ami jelzésértékű volt, mert a hidegháború éveiben a szervezetet a kommunistaellenes államok szövetségének tekintették Hanoiban. A belépést követően a vietnámi diplomácia fokozatosan építette ki regionális kapcsolatait, és 1998-ban az APEC (Ázsiai-csendes-óceáni Gazdasági Együttműködés) tagja lett. A WTO-csatlakozás 2007 januárjában következett be; a belépési tárgyalások során Vietnám vállalta a vámtarifák csökkentését, a szolgáltatási piac fokozatos megnyitását és a külföldi befektetők jogi védelmének erősítését. A WTO-tagság hatásáról a közgazdasági szakirodalom megosztott. A mainstream elemzések szerint a csatlakozás jelentősen növelte az exportot, különösen a textil- és lábbeliiparban, valamint az elektronikai összeszerelésben. Kritikusabb elemzések ugyanakkor rámutatnak, hogy a nyitás növelte a gazdaság sebezhetőségét a külső sokkokkal szemben, és hogy a külföldi tulajdonú vállalatok – elsősorban a dél-koreai Samsung, az Intel és más multinacionális cégek – dominanciája a csúcstechnológiai exportban egyenlőtlen fejlődést tükröz. A 2008–2009-es globális pénzügyi válság visszafogta a növekedést, de Vietnám a 2010-es évekre ismét 6–7 százalékos éves GDP-növekedést ért el, ami a régió leggyorsabban növekvő gazdaságai közé emelte.

22.4.3 Társadalmi egyenlőtlenségek, migráció és a vidék-város szakadék

A gazdasági növekedés társadalmi következményei a 2000-es években egyre láthatóbbá váltak. A vietnámi szegénységi ráta a hivatalos statisztikák szerint az 1990-es évek eleji mintegy 58 százalékról 2010-re 20 százalék alá csökkent, a 2010-es évek végére pedig 5–7 százalék körüli értéket mutatott. Ez a csökkenés az egyik legjelentősebb szegénységcsökkentési eredmény a régióban, és a Világbank, az IMF és a vietnámi kormány egyaránt a Đổi Mới sikerének tekinti. Ugyanakkor a jövedelmi egyenlőtlenség mérőszámai – például a Gini-együttható – a 2000-es években emelkedtek, ami arra utal, hogy a növekedés hasznai nem oszlottak el egyenletesen. A hivatalos adatok és a független kutatói becslések között eltérés van a mértékben, mert a háztartási jövedelem-felmérések alulbecsülhetik a legmagasabb jövedelmű csoportokat, és a vidéki informális jövedelmeket is nehéz pontosan rögzíteni. A történeti értékelés során ezért nem egyetlen számot, hanem sávot és forrásbeli bizonytalanságot kell használni.

A belső migráció mértéke a 2000-es évektől vált statisztikailag is nyilvánvalóvá. A hivatalos népszámlálási adatok szerint a városi lakosság aránya az 1990-es évek eleji 20 százalékról 2020-ra 37–38 százalékra nőtt. A főváros, Hanoi és a déli nagyvárosok – Ho Si Minh-város, Đà

Nẵng, Hải Phòng – környékén ipari parkok jöttek létre, ahol a munkavállalók jelentős része fiatal, alacsony iskolázottságú, vidéki származású nő volt. A munkakörülmények, a bérek és a munkásszállók állapota a nemzetközi civil szervezetek jelentései szerint gyakran nem felelt meg a nemzetközi munkaügyi normáknak; a vietnámi hatóságok ezeket a jelentéseket olykor ellenséges beavatkozásnak minősítették. A munkásmozgalmak – például a 2007–2008-as sztrájkhullám, amely több száz gyárban béremelést és jobb feltételeket követelt – jelzik, hogy a munkavállalói elégedetlenség nem csupán külföldi konstrukció, hanem a vietnámi társadalom belső jelensége. A sztrájkok egy része nem volt hivatalosan bejelentett, és a szakszervezetek gyakran a munkáltatók oldalán avatkoztak közbe, ugyanakkor a kormány több esetben kénytelen volt béremeléseket elrendelni a minimálbér-szintek emelésével.

A társadalmi egyenlőtlenségek etnikai és regionális dimenziója sem elhanyagolható. A hegyvidéki kisebbségek – a **H'Mong**, a **Dao**, a **Tày**, a **Nùng**, a **Mường** és más csoportok – az északi és középső hegyvidékeken gyakran kiszorultak a piacgazdasági átalakulás hasznaiból. A földhöz jutás, az oktatási lehetőségek és az infrastrukturális fejlesztések egyenlőtlenül érintették ezeket a közösségeket. A vietnámi állam a nemzetiségi politikát az „egyenlőség, egység, segítség" elve alapján fogalmazza meg, de a nemzetközi és független kutatók rámutatnak, hogy a központosított fejlesztési projektek gyakran nem vették figyelembe a helyi közösségek földhasználati szokásait és kulturális autonómiáját. A vitatott megnevezés itt a „hegyi népek" (montagnards) régi francia kategóriája, amelyet a vietnámi hivatalos nyelv nem használ, de a nemzetközi szakirodalomban tovább él. A könyv a csoportokat a saját nevükön, a vietnámi állam által elismert megnevezés és a helyi nyelvű alak feltüntetésével mutatja be.

22.4.4 A politikai rendszer: párttagság, ellenőrzés és az emberi jogi vita

A vietnámi politikai rendszer a 2000-es és 2010-es években is az egypárti modellt követte. A **Vietnámi Kommunista Párt** (Đảng Cộng sản Việt Nam) a Nemzetgyűlésen (Quốc hội) keresztül irányítja a törvényhozást, a kormányzati szerveket és a tömegszervezeteket. A párton belüli demokrácia kérdése a rendszer belső vitáiban ismétlődő téma: a 2010-es években a pártszabályzatban megjelent a „belső demokrácia" (dân chủ nội bộ) fogalma, de a nyilvános verseny, a szabad sajtó és a független jelöltek rendszere nem épült ki. A 2013-as alkotmánymódosítás megerősítette a párt vezető szerepét, miközben az emberi jogokról szóló fejezetet némileg átszerkesztették. A nemzetközi emberi jogi szervezetek – az Amnesty International, a Human Rights Watch és az ENSZ különleges előadói – rendszeresen bírálják a vietnámi hatóságokat a véleménynyilvánítás, a gyülekezés és a sajtó korlátozása miatt. A vietnámi kormány ezeket a bírálatokat gyakran a belügyekbe való beavatkozásként, illetve a szocialista rendszer elleni kampányként utasítja el. A könyv ezt a vitát úgy mutatja be, hogy mindkét álláspontot attribúcióval közli, és jelzi: a tények – például a bebörtönzött ellenzékiek száma, a blokkolt weboldalak listája, a tüntetések szétoszlatása – dokumentálhatók, de az emberi jogi helyzet „súlyosságának" megítélése normatív kérdés.

Az online tér ellenőrzése a 2010-es években vált a nemzetközi figyelem központi témájává. A 2018-as kiberbiztonsági törvény (Luật An ninh mạng) előírta a külföldi technológiai cégek számára, hogy Vietnámban tárolják az adatokat, és a hatóságok kérésére bocsássák rendelkezésre azokat. A törvény elfogadása körül a belföldi és nemzetközi sajtóban élénk vita folyt: a kormány a nemzetbiztonság védelmét, a kritikusok a véleményszabadság további korlátozását hangsúlyozták. A 2020-as években a **Facebook**, a **Google** és más platformok vietnámi jelenléte egyszerre jelentett üzleti lehetőséget és politikai kockázatot; a hatóságok időnként pénzbírsággal sújtották a „kormányellenes" tartalmakat megjelenítő vállalatokat. A digitális nyilvánosság tehát nem vált a rendszer ellenőrzése alól felszabadult térré, hanem újabb frontot nyitott az állami kontroll és a civil társadalom közötti küzdelemben.

Az emberi jogi vitában a vallási szabadság kérdése különösen érzékeny. Vietnám alkotmánya elismeri a vallásszabadságot, és a hivatalos álláspont szerint az egyházak – köztük a katolikus egyház, a buddhista szervezetek, a Cao Đài és a Hòa Hảo – a törvényes keretek között szabadon működhetnek. A nemzetközi jelentések ugyanakkor rendszeresen dokumentálnak korlátozásokat a bejegyzetlen vallási csoportokkal szemben, földkonfliktusokat a vallási intézmények és a helyi hatóságok között, valamint a vallási vezetők elleni büntetőeljárásokat. A vitatott esetekben a kormány a „közrend védelmére” hivatkozik, a nemzetközi szervezetek pedig a vallásszabadság megsértésére. A történeti értékelés során ezt a feszültséget nem szabad egyetlen narratívába olvasztani: a vietnámi társadalom vallási sokszínűsége, a gyarmati kor egyházi földtulajdonának öröksége és a szocialista állam szekuláris jellege egyaránt alakította a vallás és politika viszonyát.

22.4.5 A 2010-es évek végétől 2026-ig: nagyhatalmi egyensúlyozás és a járvány utáni kilábalás

A 2010-es évek vége és a 2020-as évek eleje Vietnám számára a nagyhatalmi versengés kiéleződésének időszaka volt. A kínai–amerikai kereskedelmi háború 2018-tól kezdve új lehetőségeket és kockázatokat hozott: egyes multinacionális cégek Kínából Vietnámba helyezték át termelésük egy részét, hogy elkerüljék az amerikai vámokat. A külföldi működőtőke-beáramlás ezekben az években ismét nőtt, és a vietnámi export – különösen az elektronikai termékek, a textíliák és a cipők – tovább bővült. Ugyanakkor a kínai befektetések is jelentősek maradtak, ami Hanoit arra kényszerítette, hogy egyszerre ápoljon szoros gazdasági kapcsolatokat Pekinggel és erősítse a biztonságpolitikai együttműködést Washingtonnal. A 2010-es években a vietnámi kormány hivatalosan is megfogalmazta a „nagyhatalmaktól független külpolitika” elvét, amely a gyakorlatban a katonai semlegesség, a gazdasági nyitottság és a regionális diplomácia kombinációját jelentette. A 2020-as években ez az egyensúlyozás egyre nehezebbé vált, mivel a dél-kínai-tengeri feszültségek időnként kiéleződtek, például a vietnámi halászhajók és a kínai parti őrség közötti incidensekben.

A **Covid-19-járvány** (2020–2022) rövid távon súlyos csapást mért a vietnámi gazdaságra, különösen a turizmusra és a textiliparra. A kormány kezdetben szigorú zárlatokkal és határzárral védekezett, ami 2020-ban alacsonyan tartotta a fertőzésszámot, de 2021-ben a delta variáns terjedése miatt a járványügyi ellenőrzés átmenetileg meggyengült. A járvány alatti intézkedések – a gyárak leállítása, a munkások hazaküldése, az oltási kampány megszervezése – dokumentált tények; a járványkezelés gazdasági és társadalmi hatásairól azonban még folynak a vizsgálatok. A 2022–2023-as újranyitás után a gazdaság gyorsan visszatért a növekedési pályára, de a 2024–2025-ös globális inflációs nyomás és a kínai gazdaság lassulása újabb kihívásokat jelentett. A 2026-os állapotról szóló kijelentéseknél a könyv óvatos: a legfrissebb statisztikák – a GDP-növekedés, az infláció, a külkereskedelmi mérleg – 2025 második feléből származnak, és a 2026. év első hónapjainak adatai még nem minden esetben állnak rendelkezésre ellenőrzött forrásból.

A **klímaváltozás** hatása a Mekong-delta térségében a 2010-es évektől kezdve egyre érezhetőbb. A delta – amely Vietnám rizstermelésének jelentős részét adja – süllyedő talajjal, a tenger szintjének emelkedésével és a felvízi országokban (Kína, Laosz) épített gátak miatt csökkenő hordalékutánpótlással küzd. A folyóvízi erózió, a sósvíz benyomulása és az árvízi károk dokumentált jelenségek; a vietnámi kormány a 2020-as években több alkalommal is vészhelyzetet hirdetett. A klímaadaptáció és a kárenyhítés forrásai azonban egyenetlenül oszlanak el, és a vidéki szegényebb közösségek gyakran kiszolgáltatottabbak. A környezeti migrációról szóló becslések eltérőek: a nemzetközi szervezetek – például az ENSZ Éghajlatváltozási Kormányközi Testülete (IPCC) – a sebezhetőséget hangsúlyozzák, de a pontos kitelepülési számokat illetően nincs megbízható, egységes statisztika. A könyv ezt a bizonytalanságot nyíltan jelzi.

22.4.6 Források és bizonytalanságok

A jelen alfejezet forrásbázisa rendkívül egyenetlen. Az 1990-es évek gazdasági reformjairól a vietnámi állami statisztikai hivatal, a Vietnámi Kommunista Párt kongresszusi dokumentumai, a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap jelentései, valamint a nemzetközi sajtó – elsősorban a BBC, a Reuters és a The New York Times – tudósításai állnak rendelkezésre. A párt belső vitáiról szóló ismeretek azonban hiányosak, mert a belső iratok többsége nem nyilvános, és a történészek gyakran csak később, visszaemlékezésekből és szivárogtatott dokumentumokból tudnak következtetni. A Đổi Mới politikai hátteréről szóló szakirodalomban a szerzők eltérően értékelik a reformerek és a konzervatívok közötti erőviszonyokat; ez a kérdés máig vitatott.

A gazdasági statisztikák kapcsán a legnagyobb bizonytalanság a vidéki jövedelmek és az informális szektor becslésében rejlik. A hivatalos adatok hajlamosak alulbecsülni a legmagasabb jövedelmű csoportokat, mert a háztartási felmérésekben a vagyonosabb rétegek gyakran nem vallják be teljes jövedelmüket. A nemzetközi szervezetek által használt vásárlóerő-paritásos becslések eltérnek a piaci árfolyamon számolt adatoktól; ezért a növekedési és szegénységi mutatók nemzetközi összehasonlításban is óvatosan kezelendők. A könyv a fő szövegben ezért sávokat közöl, a statisztikai táblázatokban pedig feltünteti a forrás évét és módszertanát.

A politikai és emberi jogi vitákban a források polarizáltak. A vietnámi kormányzati közlemények és a pártlapok (Nhân Dân, Quân đội Nhân dân) a rendszer stabilitását és a gazdasági eredményeket hangsúlyozzák; a nemzetközi emberi jogi szervezetek jelentései a jogsértéseket dokumentálják, de ritkán adnak teljes képet a vietnámi társadalomban zajló belső vitákról. A független vietnámi média – például a külföldön működő RFA, a BBC vietnámi szolgálata vagy a VOA – híreihez való hozzáférés Vietnámon belül korlátozott. A történeti értékeléshez ezért több forrástípust kell párhuzamosan olvasni: hivatalos közleményeket, nemzetközi jelentéseket, független újságírói munkákat és tudományos elemzéseket.

A legfrissebb időszakra (2024–2026) vonatkozóan a forrásbázis még nem teljes. A 2024-es és 2025-ös gazdasági adatok egy része csak előzetes, a politikai események – például a párton belüli kinevezések, a törvénymódosítások – értelmezése pedig a források hozzáférhetőségétől függ. A könyv lezárása, 2026, tehát nem egy lezárt korszak, hanem egy folyamatban lévő állapot, amelyről csak ideiglenes megállapításokat tehetünk. Az alfejezet célja nem a jövő megjósolása, hanem a jelenhez vezető út rekonstrukciója a forráskritika eszközeivel.

22.4.7 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsősorban a következő forrástípusokra támaszkodik: (a) hivatalos vietnámi statisztikák és jogszabályok, köztük a Vietnámi Statisztikai Hivatal népszámlálási és háztartási felmérései, a Nemzetgyűlés törvényei és a kormányrendeletek; (b) nemzetközi szervezetek jelentései, például a Világbank, az IMF, az Ázsiai Fejlesztési Bank és az ENSZ szakosított szervezeteinek elemzései; (c) nemzetközi emberi jogi szervezetek dokumentációi, köztük az Amnesty International és a Human Rights Watch; (d) tudományos szakirodalom – angol, francia és vietnámi nyelvű monográfiák és folyóiratcikkek – a Đổi Mới gazdaságtörténetéről, a vietnámi külpolitikáról és a társadalmi átalakulásról; (e) nemzetközi és független hírügynökségek tudósításai a friss eseményekről. Ahol a források ellentmondanak egymásnak – például a munkajogi helyzet, a vallásszabadság vagy a dél-kínai-tengeri incidensek értékelésében –, a szöveg jelzi az eltérést, és nem dönt egyoldalúan.

A legfontosabb bizonytalanságok: (1) a vietnámi szegénységi és jövedelmi statisztikák pontossága az informális szektor és a legmagasabb jövedelműek alulmérése miatt; (2) a párton belüli döntéshozatal és a belső viták ismerete a nyilvános források hiányában; (3) a dél-kínai-tengeri vitában a történeti jogcímek és a jelenlegi politikai szándékok elválasztása; (4) a munkavállalói szervezkedés és a civil társadalom erejének megítélése, mert a hivatalos diskurzus és a független

jelentések eltérő hangsúlyokat alkalmaznak; (5) a 2025–2026-os friss események esetében az ellenőrzött források hiányos volta. A könyv ezeket a bizonytalanságokat nem palástolja, hanem a történészi munka részeként mutatja be.

22.4.8 Rövid összefoglaló

- A Đổi Mới 1986-os meghirdetése után az 1990-es években vált átfogó gazdasági sikertörténetté: a mezőgazdasági termelés nőtt, az inflációt mérsékelték, és a külföldi működőtőke beáramlása 1994-től, az amerikai embargó feloldása után felgyorsult.
- A gazdasági liberalizáció nem járt politikai pluralizmussal: a Vietnámi Kommunista Párt megőrizte monopóliumát, a sajtó és a civil szervezetek továbbra is szoros ellenőrzés alatt álltak, és az ellenzéki tevékenységet büntetőjogilag üldözték.
- Az 1995-ös amerikai diplomáciai normalizáció, a 2000-es kétoldalú kereskedelmi megállapodás és a 2007-es WTO-csatlakozás mélyen integrálta Vietnámot a világgazdaságba, de növelte a külső sokkoknak való kitettséget is.
- A szegénységi ráta jelentősen csökkent, miközben a jövedelmi egyenlőtlenségek, a vidék-város migráció és a munkakörülmények feszültségei nőttek; a hegyvidéki kisebbségek és a vidéki szegények gyakran kiszorultak a növekedés hasznaiból.
- A dél-kínai-tengeri viták, a kínai befolyás növekedése és a kínai–amerikai versengés arra kényszerítette Hanoit, hogy óvatos egyensúlyozást folytasson, miközben a regionális szervezetekben – elsősorban az ASEAN-ban – is aktív szerepet vállalt.
- A Covid-19-járvány 2020–2021-ben visszavetette a gazdaságot, de a járvány utáni újranyitás gyors kilábalást hozott; a 2024–2026-os kilátásokat a globális inflációs nyomás, a kínai gazdaság lassulása és a klímaváltozás hatásai egyaránt befolyásolják.
- Az emberi jogi vitákban a vietnámi állam a belügyekbe való beavatkozásként utasítja el a nemzetközi bírálatokat, míg a nemzetközi szervezetek a véleménynyilvánítás, a gyülekezés és a vallásszabadság korlátozását dokumentálják; a tények dokumentálhatók, de a helyzet súlyosságának megítélése normatív kérdés.
- A 2026-ig tartó időszakot nem lehet lezárt korszakként tárgyalni: a legfrissebb eseményekről szóló források még hiányosak, és a hosszú távú tendenciák – a demográfiai öregedés, a klímaadaptáció, a nagyhatalmi versengés – további vizsgálatot igényelnek.

22.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze Vietnám Đổi Mới utáni gazdasági átalakulását a Kínai Népköztársaság 1978-as reformfolyamatával! Melyek a hasonlóságok és a különbségek a politikai rendszer, a gazdasági nyitás és a nemzetközi integráció terén?
2. Milyen forrástani nehézségekbe ütközik a vietnámi szegénységi statisztikák és a jövedelmi egyenlőtlenség mérése? Miért nem lehet egyetlen pontos számot adni a 2020-as évek eleji vietnámi Gini-együtthatóra?
3. Értelmezze a vietnámi külpolitika egyensúlyozó jellegét a kínai–amerikai nagyhatalmi versengés időszakában! Milyen dokumentált tények támasztják alá a tengeri viták fokozódását, és milyen értelmezési különbségek vannak a szigetek feletti történeti jogcímekkel kapcsolatban?
4. Hogyan jelenik meg a munkavállalói érdekérvényesítés a vietnámi egypárti rendszerben? Milyen forrásokból ismerhetjük meg a sztrájkokat és a munkakörülményeket, és miért mond ellent egymásnak a hivatalos vietnámi és a nemzetközi civil szervezeti ábrázolás?
5. A klímaváltozás és a Mekong-delta süllyedése milyen társadalmi csoportokat érint leginkább? Milyen bizonytalanságai vannak a környezeti migrációról szóló becsléseknek, és hogyan kell ezt a történeti narratívában kezelni?

III. rész – A szigetvilág nyugati fele

23 Malajzia a gyarmati kor előtt

23.1 A maláj királyságok és a tengeri kereskedelem

Hogyan kapcsolódik ez a régió történetéhez? A mai Malajzia nyugati, félszigeti részét nem a jelenlegi államhatárok felől érdemes olvasni. A maláj királyságok kialakulása a Monszun-Ázsia tengeri kereskedelméhez kötődött, amely Indiát, a Közel-Keletet, Kínát és a szigetvilágot kapcsolta össze. A Malacca-szoros és a félszigeti átjárók kikötői olyan udvari központokat hoztak létre, amelyek hatalma nem elsősorban a föld, hanem a kereskedelmi forgalom, a flotta és a part menti hálózatok ellenőrzésén alapult. Ez a kikötői királyságmodell vezetett később a Malaccai Szultanátushoz (lásd A Malaccai Szultanátus), és a maláj nyelvű írásbeliség, a tengeri elit, valamint a vallási hálózatok is ebben a korban gyökereznek. Az itteni folyamatok ezért nem csupán Malajzia „előtörténetét” jelentik, hanem a korai délkelet-ázsiai kereskedelem és államképződés egyik legjobban dokumentált, mégis sok ponton vitatott esetét.

23.1.1 A Maláj-félsziget mint tengeri találkozási zóna

A Maláj-félsziget keskeny, észak-déli irányú földnyelv, amely nyugaton a **Malacca-szoros** felé, keleten a Dél-kínai-tenger felé nyitott. A térség éghajlatát a **monszun** ritmusa szabályozta: a délnyugati monszun nagyjából májustól szeptemberig, az északkeleti monszun pedig hozzávetőleg novembertől márciusig fújt. A vitorlás hajók számára ez azt jelentette, hogy egy-egy kikötőben gyakran hónapokat kellett várakozni a szélirányváltásra. A kikötők ezért nemcsak árucserét kínáltak, hanem ivóvizet, élelmet, hajójavítást, raktározást és szezonális tartózkodást is. A Malacca-szoros a Kínai-tenger és az Indiai-óceán közötti egyik legfontosabb hajózási folyosó része volt, bár az útvonal évszakonként és korszakonként is változott. Alternatívát jelentettek a **transzpeninszuláris útvonalak** is, különösen a keskeny Kra-földszoros közelében, ahol az árukat folyókon és rövid szárazföldi szakaszokon juttatták át a keleti és a nyugati part között.

A korai kikötői központok általában folyótorkolatoknál, öblökben vagy a parttól védett torkolat-mélyedésekben jöttek létre, ahonnan a hátország erdei, bányászati és mezőgazdasági termékeire is rá lehetett kapcsolódni. A mai Malajzia nyugati partján a Muda, a Merbok, a Kinta, a Klang és más folyók völgyei biztosítottak ilyen összeköttetést. A források alapján azonban a 7–14. században nem mai értelemben vett, határokkal rendelkező területi államokról beszélünk. A szakirodalomban elterjedt a **mandala** (szanszkrit: kör) politika fogalma: a központ befolyási gyűrűi lazán kapcsolódó kisebb kikötőkhöz, folyóvölgyi közösségekhez és vezetői hálózatokhoz kötődtek, a határok nem voltak vonalszerűek, és a hűség időről időre megosztott lehetett. Ezt a fogalmat érdemes kritikával használni: a kisebb közösségek nem passzív alattvalók, hanem saját érdekeik szerint tárgyaló felek voltak, és a központ hatalma gyakran csak a kikötő és közvetlen környezetére terjedt ki.

A távolsági kereskedelemben indiai textíliák, üveggyöngyök és fémtárgyak, közel-keleti üveg és tömjén, kínai selyem, kerámia és réztárgyak, délkelet-ázsiai arany, ón, kámfor, benzoin, gyanta, elefántcsont és trópusi erdei termékek cseréltek gazdát. A fűszerek egy része – így a bors, a szerecsendió és a szegfűszeg – többnyire a szigetvilág távolabbi vidékeiről érkezett, és a maláj kikötőkön keresztül jutott el a nagyobb piacok felé. A félsziget saját kincse az ón és az arany

volt, valamint az erdők gyantái és illatos anyagai. A kikötők **átrakó kikötőként** (francia eredetű szóval *entrepôt*) működtek: a hajók ritkán közlekedtek végig India és Kína között, inkább egyes szakaszokra szerveződtek, és a rakományt a térség udvari központjaiban gyűjtötték össze, osztották szét vagy cserélték át más hajókra.

A kikötői uralkodó hatalma ezért alapvetően a forgalom ellenőrzéséből származott. A vámok, a kikötői illetékek, a raktározás, a hajóellátás és a kereskedelemben való közvetlen udvari részvétel biztosította a jövedelmet. A szárazföldi mezőgazdasági adó itt kevésbé volt meghatározó, mint a nagy rizstermelő birodalmakban. Ennek következménye, hogy a korai maláj kikötői államok rugalmas, kereskedőbarát, ugyanakkor a katonai erőviszonyokra érzékeny képződmények voltak.

23.1.2 Srivijaya és a félsziget a 7–11. században

A félszigeti kikötők történetének egyik legfontosabb kerete a **Srivijaya** (szanszkrit: Śrīvijaya; kínai forrásokban a 7. századtól Shilifoshi, később gyakran Sanfoqi néven említett) hatalmi hálózat volt. A tudományos konszenzus szerint Srivijaya központja a 7. században a dél-szumátrai Palembang környékén jött létre, és a 7–13. században a Malacca-szoros, a dél-maláj partvidék és a szigetvilág nyugati része felé kiterjedt befolyást gyakorolt. Pontos intézményi formája azonban vitatott: egyes kutatók a kikötői hálózatok szövetségét, mások egy erősebb királyi udvar vezette tengeri hatalmat látnak benne. Az sem zárható ki, hogy a központ az idők során Palembangból máshová, például Jambi térségébe helyeződött át.

A legfontosabb írott bizonyítékok a 7. század végéről származó ómaláj nyelvű feliratok. A 683-ra keltezett **Kedukan Bukit felirat** (Dél-Szumátra) egy katonai expedíciót és a királyi hatalom kiterjesztését említi, a 684-es **Talang Tuwo felirat** egy szent kert alapítását, a 686-os **Kota Kapur felirat** (Bangka) pedig a királyság ellenségeire szóló átkot tartalmaz. Ezek a feliratok a korai maláj nyelv legrégebbi ismert emlékei közé tartoznak, és arra utalnak, hogy a Srivijaya-központ a 7. század végén már tengeri hadműveletekre is képes politikai képződmény volt. A félszigetre vonatkozó közvetlen Srivijaya-feliratok azonban ritkák, így az ottani uralom jellege nem rekonstruálható pontosan.

A kínai zarándok, Ji-csing (Yijing) beszámolói kulcsfontosságúak. Ji-csing 671-ben Srivijayában tartózkodott, hogy szanszkrit tanulmányokat folytasson, majd Indiába utazott, és később ismét a térségen keresztül tért vissza Kínába. Leírása szerint Srivijaya a **mahájána buddhizmus** egyik jelentős tanulási helye volt, ahol több mint ezer szerzetes élt, és ahol indiai buddhista tudósok is megfordultak. A félsziget északnyugati kikötőit is megemlíti: a kutatók többsége úgy véli, hogy az általa említett „Jiecha” vagy „Chieh-ch’a” állomás a mai Kedah térségével azonosítható. A zarándokút leírása jól mutatja, hogy a vallási tanulás és a tengeri kereskedelem hálózatai szorosan összefonódtak.

A 8–10. századból a kínai dinasztikus krónikák és követjelentések alapján rajzolódik ki a félszigeti kikötők mozaikja. A források több kisebb királyságot és kikötővárost neveznek meg, amelyek hol önállóan, hol a Srivijaya-hálózat részeként tűntek fel. A 775 körülire keltezett, a mai thai-maláj határvidéken előkerült **Ligor-felirat** olvasata vitatott, de egyes értelmezések szerint Srivijaya egyik uralkodójának hatalmi igényét rögzíti a félsziget északi részén. Ez arra utalhat, hogy a Srivijaya-befolyás a 8. században a félsziget felső részén is jelen volt, de a felirat nem bizonyít folyamatos közigazgatási ellenőrzést.

A Srivijaya-hálózat katonai és kereskedelmi sikerének egyik feltétele a tengeri közösségek hűsége volt. A forrásokban **orang laut** (maláj: „tengeri emberek”) néven említett, ma is több csoportra tagolódó part menti és tengeri nomád közösségek a hajózásban, a révkalauzolásban, a halászatban, az áruszállításban és a tengeri hadviselésben is szerepet játszottak. A későbbi maláj krónikák és európai források gyakran kalózokként ábrázolták őket, ám ez a kép leegyszerűsítő: az orang

laut csoportok és a kikötői uralkodók között szerződéses, hűségalapú kapcsolat létezett, amely a forgalom ellenőrzését és a hajózás biztonságát egyaránt szolgálta. A kalózkodás és a kereskedelem közötti határ a korabeli tengeri hatalmi logikában sokszor átjárható volt.

A 11. század elején a térség egy nagyobb tengeri konfliktus színterévé vált. A dél-indiai csola uralkodó, **Radzsendra Csola** (Rajendra Chola) tandzsávúri nagy felirata szerint 1025 táján flottája megtámadta a Srivijaya-hálózat több kikötőjét, köztük a feliratban **Kadaram** néven említett helyet, amelyet a kutatók többsége a mai Kedah-val azonosít. A támadás tényét elsősorban ez a tamil epigráfiai forrás állítja; a félszigeti helyi írott vagy régészeti nyoma gyenge. A csapás valószínűleg meggyengítette a Srivijaya-központ ellenőrzését a félszigeti kikötők fölött, és növelte az ottani udvarok mozgásterét, de a Srivijaya-hálózat nem szűnt meg. Az eset azt is jelzi, hogy a maláj kikötők története nem választható el az Indiai-óceán hatalmi viszonyaitól.

A 12–13. században a kínai kereskedelem bővülésével és a Srivijaya belső súlypontváltásával a félsziget kikötői közül több önállóbb szerepet játszott. A korszak nem egyetlen dicső birodalom, hanem egymással versengő kikötői központok időszaka volt. A maláj partvidék politikai térképe ezért folyamatosan átrendeződött, és a hatalom sokszor a helyi folyótorkolatok, a flotta és a kereskedői közösségek közötti alkukon múlott.

23.1.3 Kedah és a Bujang-völgy

A félsziget nyugati partján **Kedah** az egyik legrégebbi, folyamatosan említett kikötői térség. Kínai források egyes megállóhelyei, arab-perzsa geográfusoknál a **Kalah**, tamil forrásokban pedig a **Kadaram** név mögött a kutatók többsége a mai Kedah környékét sejti. Az azonosítás nem teljesen bizonyos, de a földrajzi fekvés – a Malacca-szoros északi kijárata, a trópusi erdei termékekben gazdag hátország és a Kra-átjárók közelsége – valószínűvé teszi, hogy Kedah a korai távolsági kereskedelem egyik csomópontja volt.

A legfontosabb régészeti bizonyíték a **Bujang-völgy** (Lembah Bujang), amely a Muda és a Merbok folyók vízgyűjtőjén fekszik. A területen több mint száz, részben feltárt hindu-buddhista szentélyhely, emelvény, cserép- és téglaszerkezet ismert. A datálás egy része 4–12. század közé tehető, de a legintenzívebb használat a 7–10. századra esik. A leletek között indiai jellegű építészeti elemek, üveggyöngyök, kerámia, fémtárgyak és távoli területekről származó árucikkek töredékei árulkodnak arról, hogy a völgyben nem elszigetelt agrártársadalom, hanem a nemzetközi kereskedelemhez kapcsolódó szakrális és gazdasági központ működött.

A Bujang-völgyből és környékéről ismert néhány korai szanszkrit felirat. A 4–6. századra keltezett, Pallava-típusú írású feliratok egy része buddhista fohászokat vagy adományozási formulákat tartalmaz. Ezek a keltezések gyakran paleográfiai becslésen alapulnak, ezért a 4–5. századi legkorábbi időpontokat a kutatás bizonytalanként kezeli. A feliratok ennek ellenére a dél-indiai írásbeliség és a helyi elitek közötti kapcsolat fontos nyomai. A szentélyek építészeti formái is indiai hatást mutatnak, de a helyi anyagok és a környezetbe való illeszkedés alapján nem egyszerűen idegen átültetésről, hanem helyi adaptációról van szó. A kora állami központok uralkodói a szanszkrit címeket, a brahmanikus rituálékat és a buddhista szerzetesi hálózatokat azért is vették át, mert azok a távolsági kereskedelemben hasznos presztízst és univerzális politikai nyelvet adtak.

A Bujang-völgy kereskedelmi jelentőségét az írott források is alátámasztják. A kikötő a Malacca-szoros északi megközelítését ellenőrizte, ugyanakkor a félsziget belsejébe vezető folyóutakon keresztül az ónban, aranyban és erdei termékekben gazdag területek felé nyílt. A kínai és arab forrásokban említett Kedah/Kalah árui közé tartozhattak a gyanták, a kámfor, az ón és az erdei illatszerek. A régészeti leletanyag pedig azt mutatja, hogy a tengeri kereskedelem kelet-nyugati

tengelyében Kedah nem csupán passzív megálló, hanem saját udvari és vallási intézményekkel rendelkező kikötői központ volt.

A későbbi maláj történeti hagyományban Kedah eredetét a **Hikayat Merong Mahawangsa** című krónika beszéli el. Ez azonban késői, irodalmi és genealogiai célú szöveg, amely a kedahi uralkodóház legitimitását akarta megalapozni, így eseménytörténeti forrásként nem használható. A régészeti és a kora középkori írott források alapján annyi mondható biztonsággal, hogy Kedah a félsziget egyik legkorábbi, a tengeri kereskedelembe bekapcsolódott központja volt, de az uralkodók, a közigazgatás és a társadalom részletei jórészt ismeretlenek.

23.1.4 A helyi kikötők mozaikja: Langkasuka, Pan Pan, Tambralinga és a keleti part

A Maláj-félsziget nemcsak a nyugati partból állt, és a korai források nem egyetlen központot, hanem sok kisebb kikötői udvart említenek. A kínai dinasztikus krónikák különösen a keleti part és a Kra-földszoros környékén elhelyezkedő királyságokról adnak hírt, mivel a Kínába tartó követek és kereskedők gyakran ezeket az állomásokat használták. A nevek és a helyszínek azonosítása azonban az egyik legbizonytalanabb része a félsziget korai történetének.

Langkasuka a kínai forrásokban már az 5–6. században felbukkan, például a Liang-dinasztia krónikáiban Lang-ya-xiu néven. A kutatók többsége a mai északkelet-maláj és dél-thai határvidékre, esetleg a Patani-medence környékére helyezi, de a pontos fekvés vitatott. A források fallal védett fővárosról, királyi udvarról, buddhista és brahmanikus szertartásokról, valamint távolsági kereskedelemről tudósítanak. A leírás arra utal, hogy Langkasuka a keleti part egyik jelentős kikötői állama volt, de régészeti megerősítése hiányos.

Pan Pan (P'an-p'an) az 5–7. századi kínai forrásokban szerepel, és a legtöbb kutató a Kra-földszoros közelébe, talán a félsziget keleti oldalára helyezi. A pontos helye szintén bizonytalan. Mivel követjárások gyakran a transzpeninszuláris útvonalat használták, feltehető, hogy Pan Pan átrakóállomásként vagy a szárazföldi és tengeri forgalom találkozási pontján működött. A kínai udvarba küldött adókövetségek alapján a helyi elitek tudatosan bekapcsolódtak a keleti tengeri diplomáciába.

Chi Tu (kínai: „Vörös föld") a 7. századi kínai követjelentésből ismert. A forrás részletesen leírja a királyi udvart, a buddhista ünnepeket és a város topográfiáját. A legtöbb kutató a Kelantan folyó vidékét vagy a Patani-medencét jelöli meg valószínű helyszínként, de régészeti azonosítása a mai napig nem egyértelmű. Chi Tu esete jól mutatja, hogy a kínai írott hagyomány gazdag leírásokat adhat anélkül, hogy a helyszín későbbi régészeti igazolása megtörtént volna.

Tambralinga a későbbi Nakhon Si Thammarat térségéhez köthető, a félsziget keleti partjának északi felén. A 11–13. században megerősödő kikötői központ volt, amely a Srivijaya-hálózattal is összefonódott, majd fokozatosan a thai világ befolyási zónái felé közeledett. A területről előkerült buddhista szobrok és feliratok mutatják, hogy Tambralinga a térség vallási hálózatainak egyik fontos csomópontja volt. Az uralkodó és a főváros nevei a forrásoktól függően változnak, ezért dinasztikus történetét nehéz rekonstruálni.

A maláj hagyomány egy **Gangga Negara** nevű kora államot is említ a mai Perak vidékén. A krónikás hagyomány szerint a királyság a folyóvölgyi kereskedelemben és a hindu-buddhista udvari kultúrában vett részt. Régészetileg azonban a Gangga Negara azonosítás nem bizonyított, ezért a kutatás inkább későbbi hagyományként, nem pedig dokumentált kora államként kezeli. Az ilyen nevekkel óvatosan kell bánni, mert a modern nemzeti történetírásban gyakran válhatnak a területi igények vagy a kulturális folytonosság eszközévé.

A partvidéki kikötők nem vákuumban működtek. A félsziget belső erdei és hegyvidéki közösségei – akiket a mai gyűjtőfogalom **orang asli** (maláj: „eredeti emberek") néven ismer, de akik maguk

is több nyelvű, életmódú és politikai szerveződésű csoportra tagolódnak – erdei termékekkel, gyantával, rattannal, kámforral, mézzel és aranynyal kapcsolódtak a kereskedelmi hálózatokhoz. Az „orang asli” kategória maga is modern és gyarmati tipológiákon keresztül öröklődött, ezért a korai forrásokra nem alkalmazható kritikátlanul. Az viszont a kikötői leletanyagból és a kínai árulistákból kitűnik, hogy a hátországi termékek a tengeri kereskedelem rendszeres részét képezték. A korai félszigeti kereskedelem munka- és függőségi viszonyairól, a kényszermunkáról vagy a rabszolgaságról azonban a források rendkívül keveset árulnak el. Annyi bizonyos, hogy az erdei termékek iránti kereslet időnként erőszakos begyűjtéssel vagy a hegyi közösségek ellenőrzésére irányuló kísérletekkel járt, de ennek részletei alig dokumentáltak.

23.1.5 A maláj kikötői modell öröksége a Malaccai Szultanátus előtt

A 13–14. században a félsziget déli csúcsánál fekvő kikötő, **Temasek** – a mai Szingapúr közelében – fokozatosan felértékelődött. A kínai forrásokban a 14. században Danmaxi vagy hasonló néven említett hely a Malacca-szoros keleti bejáratánál feküdt, és a déli tengeri útvonal egyik fontos állomása lehetett. A későbbi **Sulalatus Salatin** (malájul *Sejarah Melayu*, „Maláj évkönyvek”) nevű maláj udvari krónika a város alapítását egy Palembangból menekült herceghez, Szang Nila Utamához (Sang Nila Utama) köti, és elbeszéli a Szingapura („oroszlánváros”) név keletkezését. Ez a történet irodalmi genealogia, nem eseménytörténeti beszámoló. A régészeti feltárások azonban megerősítik, hogy a 14. században a mai Szingapúr térségében jelentős, kínai kerámiával és távolsági árukkal jellemezhető kikötői település működött.

A maláj kikötői modell lényegét érdemes összegezni, mert a későbbi Malacca ebből nőtt ki. A hatalom a tengeri forgalom ellenőrzésén, a flottán, a kikötői jövedelmeken és a kereskedők védelmén alapult. A városok etnikailag, nyelvileg és vallásilag sokszínűek voltak, mivel a kereskedelem különböző hátterű közösségeket vonzott. Az uralkodó a kereskedőcsoportok képviselőivel, a hajós közösségekkel és a hátország erőforrásait ellenőrző helyi vezetőkkel kötött szövetségeket. A legitimitást részben szakrális eszközökkel – szanszkrit címekkel, buddhista vagy brahmanikus rituálékkal, később iszlám udvari gyakorlattal – teremtették meg. Ez a modell nem tűnt el a 14. század végén, hanem a Malaccai Szultanátus alapításában élt tovább, immár az iszlám és a kínai–indiai-óceáni kereskedelem új feltételei között.

23.1.6 Források és bizonytalanságok

A félsziget korai története több forrástípusra épül, amelyek közül egyik sem ad teljes képet. A kínai dinasztikus krónikák és zarándokbeszámolók a legrészletesebb írott elbeszéléseket kínálják, de a helynevek átírása és azonosítása gyakran bizonytalan, a követjelentések pedig nem mindig saját megfigyelésen alapulnak. A szanszkrit és ómaláj feliratok biztosabb nyelvi és paleográfiai alapot adnak, ám számuk kicsi, szövegük gyakran rituális vagy legitimációs célú, és a politikai viszonyokra csak közvetve utalnak. Az arab-perzsa geográfusok – például a Kalah nevet említő munkák – fontosak, de többnyire hallomásból dolgoztak, és földrajzi leírásaik messze nem térképszerűek.

A régészeti kutatás a Bujang-völgyben és más partvidéki lelőhelyeken sokat finomított a képen, de a vízparti telepek egy része a tengerszint-változás, a folyóváltozások és a modern fejlődés miatt elpusztult vagy hozzáférhetetlen. A legkorábbi szentélyek keltezése gyakran paleográfiai és kerámiatipológiai becslésen nyugszik, ezért a 4–5. századi időpontok bizonytalanok. A maláj udvari krónikák, mint a *Sejarah Melayu* vagy a *Hikayat Merong Mahawangsa*, későbbi irodalmi szövegek, amelyek elsősorban a dinasztikus legitimitás és a maláj politikai identitás szempontjából értelmezhetők, nem független eseménytörténeti forrásként.

A legfontosabb vitatott kérdések közé tartozik Srivijaya pontos központja, területi vagy hálózati jellege, valamint a Maláj-félsziget fölötti ellenőrzés mértéke. A Csola-támadás következményeit sem lehet pontosan rekonstruálni: a tamil felirat hódításról beszél, a helyi források azonban hallgatnak, a régészeti nyomok pedig nem teszik lehetővé a tartós megszállás igazolását. A félszigeti kikötők demográfiája teljesen ismeretlen, ezért minden korabeli lakosságszám spekulatív lenne. Azt sem tudjuk, hogyan élték meg a kereskedelem bővülését a nők, a kikötői munkások, a rabszolgák vagy a belső területek lakói. A források túlnyomórészt az elitek udvari kultúráját és a távolsági kereskedelmet világítják meg, így a korai maláj világ képe szükségképpen elitközpontú marad.

23.1.7 Rövid összefoglaló

- A Maláj-félsziget a monszun ritmusa, a Malacca-szoros és a transzpeninszuláris átjárók miatt a Kína, India és a szigetvilág közötti tengeri kereskedelem csomópontjává vált.
- A korai maláj hatalmi képződmények kikötői királyságok voltak, amelyek a forgalom ellenőrzéséből, a flottából és a kereskedői kapcsolatokból éltek, nem vonalas határú területi államok voltak.
- Srivijaya a 7. századtól a Malacca-szoros térségének meghatározó hatalmi hálózata volt, de a félszigeten gyakorolt befolyása nem folyamatos közigazgatás, hanem változó erejű hűbéri és kereskedelmi kapcsolat lehetett.
- Kedah és a Bujang-völgy a félsziget egyik legrégebbi kikötői központja volt, amelyet kínai, arab, tamil és régészeti források egyaránt említenek, de a korai szakasz datálása bizonytalan.
- A félsziget keleti partján Langkasuka, Pan Pan, Chi Tu és Tambralinga kikötői udvarai Kína felé is nyitottak, azonosításuk azonban gyakran vitatott.
- A dél-félszigeti Temasek/Szingapura a 14. században fontos kikötőként működött, és a maláj krónikás hagyomány ezt a helyet kapcsolta össze a Malacca előtti kikötői hatalom örökségével.
- A források – kínai évkönyvek, szanszkrit és ómaláj feliratok, arab geográfusok, régészet, késői maláj krónikák – együttesen sem adnak teljes képet, ezért a korai maláj világ számos állítása tudományos becslés vagy értelmezés, nem dokumentált tény.

23.1.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen földrajzi és éghajlati tényezők tették a Maláj-félszigetet a távolsági tengeri kereskedelem találkozási zónájává?
2. Miért helytállóbb a Srivijayát befolyási hálózatként, mintsem mai értelemben vett területi államként leírni, és milyen források támasztják alá ezt?
3. Hogyan egészítik ki a Bujang-völgy régészeti leletei a kínai, arab és tamil írott forrásokat Kedah kora állami szerepéről?
4. Miért nem olvashatók a későbbi maláj krónikák, például a *Sejarah Melayu* vagy a *Hikayat Merong Mahawangsa* közvetlen eseménytörténeti forrásként?
5. Melyek a kikötői királyságmodell fő elemei, és hogyan örökítette tovább ezeket a Malaccai Szultanátus?

23.2 A Malaccai Szultanátus

23.2.1 Hogyan kapcsolódik ez a régió történetéhez?

A Malaccai Szultanátus (Kesultanan Melaka) alig több mint egy évszázados fennállása (kb. 1400–1511) a délkelet-ázsiai történelem egyik legnagyobb hatású fordulópontja. A Maláj-félsziget nyugati partján, a Malacca-szoros legkeskenyebb pontjánál fekvő kikötőváros a korai államok időszakának végét és a kora újkor kezdetét jelöli. Malacca felemelkedése nem egyszerűen egy újabb kikötőállam megjelenése volt: a város a nemzetközi kereskedelem olyan csomópontjává vált, ahol a kínai, indiai, közel-keleti és délkelet-ázsiai áru-, vallás- és joghagyományok találkoztak. A szultanátus időszakában vált az iszlám a maláj világ meghatározó vallásává, és ekkor rögzült a maláj nyelv a szigetvilág kereskedelmi közvetítőnyelveként (lingua franca). A Malaccában kialakult udvari kultúra, jogi hagyomány és a hatalom iszlám alapú legitimációja mintául szolgált a későbbi szultánságok – Johor, Perak, Pahang, Brunei – számára. A maláj identitás modern kori fogalma is nagyrészt a malaccai udvar önértelmezésére vezethető vissza, még akkor is, ha ennek a képnek a folytonosságát a modern nemzetépítés utólag erősen megszépítette. A Malaccai Szultanátus alfejezet ezért nem csupán egy városállam történetét tárgyalja, hanem a délkelet-ázsiai tengeri kereskedelem, az iszlamizáció és a maláj politikai hagyomány összefonódásának kulcsidőszakát.

23.2.2 A szultanátus keletkezése: források és alapítási hagyomány

A Malaccai Szultanátus keletkezésének rekonstrukciója a régió történetírásának egyik jellemző példája arra, hogy a régészeti adatok, a kínai évkönyvek és a helyi udvari krónikák hogyan egészítik ki és olykor feszítik egymást. A történészi konszenzus szerint a települést a 14. század végén vagy a 15. század legelején alapították, de az alapító személyére és a pontos kronológiára vonatkozó adatok eltérők.

A legfontosabb helyi elbeszélő forrás a **Sulalatus Salatin** („A királyok genealógiája”), közkeletűbb nevén **Sejarah Melayu** („Maláj évkönyvek”). A szöveg fennmaradt, legkorábbi ismert változata 1612-ből származik, tehát mintegy két évszázaddal az események után készült, és johori udvari megrendelésre íródott. A Sejarah Melayu szerint a szultanátus alapítója egy **Parameswara** (a szövegben gyakran Iskandar Syah) nevű előkelő volt, aki a szumátrai **Srivijaya** (lásd: Srivijaya és Majapahit) örökösének tartotta magát. A krónika szerint Parameswara a Majapahit Birodalom támadása elől menekült el Palembangból, előbb Tumasekbe (a mai Szingapúr térsége), majd onnan a Maláj-félsziget nyugati partjára. A Sejarah Melayu legendás elemekkel színezi a történetet: az alapító a parton egy **pelanduk** (törpe őz) nevű állatot lát, amely bátran szembefordul a vadászkutyákkal, és ezt jó előjelnek tekintve a helyet Melakának nevezi el egy ott álló **melaka fa** (Phyllanthus emblica) után. A krónika szerint Parameswara felvette az iszlámot, és Iskandar Syah néven uralkodott.

A kínai források ettől részben eltérő képet mutatnak. A Ming-dinasztia évkönyvei és az utazók feljegyzései **Mansaká** vagy **Ma-la-ka** néven említik a kikötőt, és megerősítik, hogy a 15. század első évtizedeiben egy befolyásos helyi uralkodó rendszeres adót és követeket küldött a kínai udvarba. Zheng He admirális utazásainak beszámolói Malaccát 1405 és 1433 között Kína hűbéres államaként írják le. A kínai források az alapítót gyakran **Bai-li-mi-su-la** néven említik, ami a Parameswara név átírása lehet. A kínai feljegyzések szerint a város gyorsan növekedett, és lakossága a 15. század közepére már nemzetközi összetételű volt: malájok, kínaiak, indiaiak, jávaiak és más szigetvilági népek éltek egymás mellett.

A régészeti kutatások fontos korrekciós adatokkal szolgálnak. A malaccai óvárosban és a folyótorkolat környékén végzett ásatások a 15. századi település nyomait tárták fel, de a

korábbi rétegek hiánya arra utal, hogy a hely a 14. század végéig nem volt jelentős kikötő. A talált kerámialeletek – kínai porcelán, thaiföldi mázas edények, közel-keleti üvegedények – a 15. századi élénk kereskedelmet igazolják, és megerősítik a források állítását a város kozmopolita jellegéről. A régészeti adatok azonban nem tudják eldönteni az alapító személyének kérdését, és a Sejarah Melayu genealogiájának pontosságát a kutatók inkább az udvari legitimációs igény dokumentumának, semmint eseménytörténeti forrásnak tekintik. A történészi konszenzus szerint elfogadható, hogy a szultanátus alapítója egy szumátrai előkelő volt, aki a Srivijaya hanyatlása utáni hatalmi vákuumban alapított új központot, de a Sejarah Melayu által elbeszélt folytonosság Srivijaya és Malacca között inkább utólagos legitimációs konstrukció, mint dokumentált tény.

23.2.3 Az emporium: földrajz, kikötés és kereskedelem

Malacca felemelkedését a földrajzi fekvés és a délkelet-ázsiai tengeri kereskedelem szerkezeti átalakulása együttesen magyarázza. A Malacca-szoros a kínai és az indiai-óceáni kereskedelmi útvonalak találkozási pontja. A monszunszelek ritmusa meghatározta a hajózás ütemét: a Kínából délnyugatra tartó hajók a téli északkeleti monszunnal érkeztek a szorosba, míg az Indiából és Arábiából keletre tartó hajók a nyári délnyugati monszunnal futottak be. A két monszunrendszer találkozása azt jelentette, hogy a hajósoknak gyakran hónapokat kellett várniuk a széljárás változására, és Malacca természetes kikötője, védett fekvése, valamint a hajók ellátását biztosító mezőgazdasági hátország ideális gyülekezőhellyé tette. A szoros legkeskenyebb pontjánál való fekvés arra is lehetőséget adott, hogy a Malaccai Szultanátus ellenőrizze a hajóforgalmat, és a kereskedelemből származó vámszedést, kikötői illetékeket és piaci adókat állami bevétellé alakítsa.

A 15. századi Malacca kereskedelmi jellegét a portugál gyógyszerész és utazó, **Tomé Pires** 1512–1515 között íródott **Suma Oriental** című műve írja le a legrészletesebben. Pires becslése szerint a városban a 16. század elején több mint 80 nyelvet beszéltek, és a kikötőben rendszeresen megfordultak arab, perzsa, gujarati, bengáli, jávai, kínai, rjúkjúi, siámi, pegu, pászai és más kereskedők. A becslés nyilvánvalóan túlzó lehet, de jól érzékelteti a kikötő nemzetközi jellegét. A Malaccában kereskedett főbb árucikkek közé tartozott a délkelet-ázsiai bors, a szumátrai arany, a borneói kámfor, a Maluku-szigeteki szegfűszeg és szerecsendió, a siámi rizs, a kínai selyem és porcelán, az indiai textíliák, valamint a közel-keleti üveg- és fémáruk. A fűszerek – különösen a bors – iránti kereslet a 15. században folyamatosan nőtt, és Malacca a termelőterületek és a fogyasztópiacok közötti közvetítő szerepet játszotta.

A kereskedelem megszervezésének intézményi kereteit a **syahbandar** (kikötőmester) rendszere adta. A források szerint Malaccában négy fő kikötőmester működött: egy a maláj, egy a kínai, egy a nyugat-indiai és egy a kelet-szigetvilági kereskedők ügyeiért felelt. Ez a felosztás azt jelzi, hogy a szultanátus nem egységes „maláj” kereskedőközösségként kezelte a kikötőt használókat, hanem etnikai és származási alapon szervezte a kereskedők önigazgatását. A kikötőmester intézte a vámokat, felügyelte a rakpartokat, és közvetített a kereskedők és a szultáni udvar között. A rendszer rugalmassága – az idegen kereskedők vallási és jogi autonómiájának tiszteletben tartása – hozzájárult ahhoz, hogy Malacca a konkurens kikötők, például Szamudra-Pászai, Kedah és Palembang rovására is növekedni tudjon.

A dokumentált tény, hogy Malacca a 15. század második felében Délkelet-Ázsia legjelentősebb kereskedővárosa volt. A kínai adókövetek, a Ming udvar hajóútjai, a Pászai és Malacca közötti diplomáciai levelezés, valamint a portugál hódításról szóló beszámolók egybehangzóan írják le a kikötő gazdagságát és forgalmát. Ugyanakkor a kereskedelem volumenére vonatkozó számadatok – például a Pires által említett éves áruforgalom – nem mért adatok, hanem kortársi megfigyelésekre épülő becslések, amelyeket a történészek kritikával kezelnek. A régészeti leletek minőségi

bizonyítékot szolgáltatnak a kereskedelem nemzetközi jellegére, de mennyiségi rekonstrukcióra csak korlátozottan alkalmasak.

23.2.4 Az iszlám térhódítása: dinasztikus áttérés és társadalmi átalakulás

Malacca iszlamizációja a délkelet-ázsiai iszlám terjedésének egyik legismertebb, de vitatottan értelmezett folyamata. A források azt dokumentálják, hogy a szultanátus uralkodói a 15. század első felében, legkésőbb a század közepére felvették az iszlámot, és a szultáni címet használták. A Sejarah Melayu szerint az uralkodó álmában Mohamed prófétával találkozott, aki megtanította az iszlám hitvallásra, és a férfi körülmetélését is elrendezte. A krónika szerint az uralkodó ezután felvette a **Sultan Iskandar Syah** nevet, és elrendelte udvara és alattvalói megtérését. A szumátrai **Pászai** és a bengáli partvidék muszlim közösségeivel való kereskedelmi és dinasztikus kapcsolatok a megtérés hátterében állhattak.

A történészi konszenzus szerint Malacca uralkodóinak iszlámra térése nem egyszeri, hirtelen esemény volt, hanem fokozatos folyamat, amelyet a kereskedelem, a házassági szövetségek és az udvari politika mozgattak. Az iszlám felvétele számos előnnyel járt a szultanátus számára. A vallás közös nyelvet kínált a muszlim kereskedőkkel – az arab, perzsa és indiai kereskedők jelentős része muszlim volt –, és megkönnyítette a hitel, a szerződések és a kereskedelmi viták rendezésének kialakítását. A muszlim uralkodói cím és az iszlám jog egyetemes nyelvezetet adott a hatalom legitimációjához. A szultáni cím felvétele Malaccát a között a hatalmi hálózat közé emelte, amelyhez hasonló címeket viselő uralkodók tartoztak Indiától a Közel-Keletig.

Az iszlám térhódítása azonban nem jelentette a korábbi vallási hagyományok azonnali eltűnését. A Sejarah Melayu és más krónikák tele vannak olyan elemekkel, amelyek a hindu-buddhista királyságok hagyományaiból származnak: a királyi vér, a természetfölötti erő, a szent ereklyék és a legitimáció genealógiai láncolata továbbra is fontos maradt. A malaccai udvari kultúra az iszlám, a hindu-buddhista és a helyi hiedelmek sajátos elegyét mutatja. A kutatók ezt a jelenséget „iszlamizált maláj kultúra” néven írják le, és hangsúlyozzák, hogy az iszlám a meglévő kulturális kereteket átalakította, de nem törölte el. A későbbi Malajzia és Indonézia muszlim társadalmaira jellemző, az iszlám jog és a helyi szokásjog közötti **adat**-vita gyökerei is részben a malaccai korszakra vezethetők vissza. Malacca esetében az iszlám jog (szarí'a) és a maláj szokásjog (adat) viszonya a szultanátus jogi hagyományában feszültséggel és kölcsönhatással alakult, ahogyan azt a következő szakasz tárgyalja.

A Malaccai Szultanátus szerepe az iszlám terjesztésében nem korlátozódott a Maláj-félszigetre. A szultánság hatalmi befolyása, kereskedelmi kapcsolatai és dinasztikus házasságai révén az iszlám eljutott a szumátrai keleti partvidékre, a Riau-szigetekre, Borneó északi partjaira és a Fülöp-szigetek déli részére. Malacca a 15. században a délkelet-ázsiai iszlamizáció egyik motorja volt, de a folyamat nem Malaccából indult ki, és nem kizárólag Malaccán keresztül zajlott. A szumátrai Pászai, a bengáli és a közel-keleti kikötők már Malacca előtt is az iszlám hordozói voltak. A tudományos konszenzus szerint Malacca felemelkedése felgyorsította, intézményesítette és összekapcsolta a korábban is létező iszlamizációs folyamatokat, de nem Malacca volt az egyetlen vagy az elsődleges forrás.

23.2.5 Az udvari rendszer és a jogi hagyomány: a Hukum Kanun Melaka és az Undang-Undang Laut Melaka

A Malaccai Szultanátus államszervezetének és jogi hagyományának megismeréséhez a legfontosabb források a szultánság nevéhez kapcsolt törvénykönyvek: a **Hukum Kanun Melaka** („Malaccai törvénykönyv”) és az **Undang-Undang Laut Melaka** („Malaccai tengeri törvénykönyv”). Mindkét szöveg fennmaradt kéziratai későbbi – jellemzően 16–18. századi – másolatok,

ezért a szövegek datálása és a szultanátus 15. századi joggyakorlatához való viszonyuk a történészi vita tárgya. A kutatók többsége szerint a fennmaradt szövegek rétegei 15. századi malaccai hagyományra mennek vissza, de a szövegek a későbbi szerkesztések és másolások során módosultak.

A **Hukum Kanun Melaka** a szultánság általánosan alkalmazott törvényeit foglalja össze. A szöveg 44 pontban (faszal) tárgyalja a büntetőjogot, a tulajdonjogot, a házassági és válási jogot, a rabszolgaságra vonatkozó rendelkezéseket, a városi és kereskedelmi szabályokat, valamint az udvari szertartásrend egyes elemeit. A törvénykönyv jellegzetes keveréke az iszlám jog, a maláj adat és a helyi uralkodói hagyomány elemeinek. A büntetési tételek egy része iszlám alapú (például a lopásért járó csonkítás), más része adat jellegű (például a vérbosszúra vagy a társadalmi rang szerinti kártérítésre vonatkozó előírások). A törvénykönyv deklarálja az uralkodó iszlám hitét, de nem tekinthető szorosan vett iszlám jogi értekezésnek (fiqh). A szöveg a szultánt mint a törvény forrását és legfőbb bíráját ábrázolja, és a hatalom gyakorlását a szokásjogi és az iszlám elemek összekapcsolásával legitimálja. Ez a kettősség a délkelet-ázsiai iszlám államok jellemzője volt, és a későbbi szultánságok – Johor, Aceh, Brunei – jogi hagyományában is tovább élt.

Az **Undang-Undang Laut Melaka** a tengeri kereskedelem szabályait foglalja össze. A szöveg a hajón való közösség jogait és kötelességeit, a kapitány (nakhoda), a legénység és az utasok jogállását, a rakomány felelősségi viszonyait, a balesetekre, hajótörésre, kalóztámadásra és a hajón belüli viták rendezésére vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza. A törvénykönyv a kereskedelmi hajózás gyakorlati igényeit kodifikálta, és rendelkezései tükrözik a malaccai kikötő nemzetközi jellegét: a szabályok a maláj, a jávai, a kínai, az indiai és a közel-keleti kereskedők szokásait is figyelembe vették. Az Undang-Undang Laut Melaka az egyik legkorábbi fennmaradt délkelet-ázsiai tengeri jogi kódex, és hatása a későbbi tengeri szultánságok jogrendjében is nyomon követhető.

A jogi hagyomány fontos társadalmi hierarchiát tükröz. A Hukum Kanun Melaka megkülönbözteti a szabad muszlimokat, a nem muszlim szabadokat, a szolgákat és a rabszolgákat, valamint a szultáni udvar tagjait. A törvénykönyv a büntetés mértékét gyakran a társadalmi rangtól, a vallási hovatartozástól és a nemtől teszi függővé. A nők jogállása a szokásjog és az iszlám jog közötti feszültségben alakult: a nők rendelkezhettek tulajdonnal, részt vehettek a kereskedelemben, de a házassági és öröklési jog egyes területein a férfiakhoz képest korlátozottabb volt a jogképességük. A forrásokban megjelenő női kereskedők és a szultáni udvar nőtagjainak befolyása arra utal, hogy a társadalmi gyakorlat rugalmasabb volt, mint a törvénykönyv normái. A történészek ezt a feszültséget nem a „jog és az élet” egyszerű ellentéteként, hanem a különböző normatív hagyományok közötti alkudozásként értelmezik.

23.2.6 A szultanátus állama: uralkodó, főméltóságok és a maláj politikai nyelv

A Malaccai Szultanátus kormányzati rendszerének leírását a Sejarah Melayu és a törvénykönyvek alapján lehet rekonstruálni, de a források udvari jellege miatt a kép óhatatlanul a központi udvar felől mutatja az államot. A szultán a legfőbb világi és vallási hatalom volt, aki a **daulat** (szentség, felség) fogalmával jelölt, öröklött legitimációval rendelkezett. A maláj politikai nyelvben a daulat nem egyszerűen a trónhoz való jogot jelentette, hanem a király személyéhez kapcsolt természetfölötti hatalmat és sérthetetlenséget. Az uralkodó elleni lázadás nemcsak politikai bűn, hanem szentségtörés is volt.

A malaccai udvarban a legfontosabb tisztségek a **bendahara** (főminiszter, kincstárnok), a **temenggung** (belbiztonságért, rendvédelemért és vámokért felelős főméltóság), a **laksamana** (flottaparancsnok, admirális) és a **penghulu bendahari** (a kincstár vezetője) voltak. A bendahara gyakorlati hatalma különösen jelentős volt: a szultán távollétében helyettesítette az uralkodót, felügyelte a minisztereket, és a hadsereg és a flotta irányításában is szerepet vállalt. A malaccai

történelem ismertebb bendaharái – például **Tun Perak**, aki a 15. század második felében több évtizeden keresztül szolgálta a szultánt – a hatalom tényleges gyakorlásának kulcsfigurái voltak. A Sejarah Melayu Tun Perakot kiváló hadvezérként és diplomataként mutatja be, aki megerősítette a szultanátus befolyását a Maláj-félsziget nyugati partvidékén, és sikeresen fellépett a siámi és a pászai fenyegetésekkel szemben.

A szultanátus territoriális szerkezete laza hűbéri viszonyokra épült. Malacca közvetlen ellenőrzése a városhoz és a környező termőterületekhez kapcsolódott, míg a Maláj-félsziget nyugati partjának és Szumátra keleti partjának kisebb kikötői adófizetési és házassági szövetségek révén kapcsolódtak a szultánsághoz. A hűbéri viszonyok nem a modern területi állam elvén működtek: az uralkodó hatalma az emberek feletti befolyáson, nem pedig a határokkal körülzárt terület feletti szuverenitáson alapult. A kikötők feletti ellenőrzés a kereskedelemből származó jövedelmek feletti rendelkezést jelentette, és a szultanátus hatalma elsősorban a tengeri útvonalak ellenőrzésében nyilvánult meg. A szárazföld belsejében élő, erdőkből és ártéri földekből élő közösségek feletti befolyás korlátozott volt, és gyakran a helyi elöljárók közvetítésén keresztül érvényesült.

A 15. századi Malaccában kezdett kialakulni a maláj politikai identitásnak az a magja, amely a későbbi évszázadokban meghatározóvá vált. A „maláj" fogalma a malaccai forrásokban (Melayu) elsősorban az udvarhoz, a szultánhoz és a domináns nyelvhez és szokásokhoz kapcsolódó közösséget jelölt, nem pedig a mai értelemben vett etnikai csoportot. A Sejarah Melayu megfogalmazta a maláj uralkodók genealógiai folytonosságát, a Melaka feletti hatalom legitim öröklését, valamint a későbbi szultánságok – Johor, Perak, Pahang – közös eredetét. Ez a narratíva a 17. századi Johorban született, és a későbbi brit gyarmati korszakban, majd a modern maláj nacionalizmusban is fontos hivatkozási alappá vált. A történészek egy része hangsúlyozza, hogy a maláj identitás „malaccai aranykora" nagyrészt a Sejarah Melayu utólagos konstrukciója, amely a hanyatló Johor udvar legitimációs igényeit szolgálta. Eszerint a 15. századi Malacca lakói nem feltétlenül gondoltak magukra egységes „maláj nemzetként"; a „maláj" kategória tartalma a későbbi évszázadokban, az iszlám, a nyelv és az udvari hagyomány kölcsönhatásában formálódott tovább.

23.2.7 A hanyatlás és a portugál hódítás: a szultanátus vége és emlékezete

A Malaccai Szultanátus hanyatlása a 15. század utolsó évtizedeiben fokozatosan ment végbe, majd a portugál hódítás 1511-ben gyors véget vetett a szultánságnak. A hanyatlás okai összetettek voltak. A belső hatalmi viszályok, az udvari frakciók küzdelme és a trónutódlási viták gyengítették a központi hatalmat. A szultanátus fennállásának utolsó évtizedeiben a szultáni udvar és a bendaharái családok közötti feszültségek visszatérő konfliktusokat okoztak. A külső fenyegetések – a siámi nyomás északról, a pászai és a kelet-szumátrai államok versengése – szintén erodálták a szultánság befolyását.

A portugál hódítás Alfonso de Albuquerque vezetésével 1511-ben következett be. A támadás nem váratlanul érte a várost: a portugálok már évekkel korábban megkezdték az Indiai-óceán kereskedelmi útvonalainak ellenőrzését, és Malacca stratégiai jelentőségét felismerték. A 16. század eleji portugál források – köztük Albuquerque levelei – a város gazdagságát és a fűszerkereskedelem közvetítő szerepét emelik ki. A portugál támadás 1511 júliusában több hullámban zajlott; a város védői a szultán vezetésével ellenálltak, de a portugál tüzérség és a tengeri fölény döntőnek bizonyult. A város elfoglalása után a portugálok lerombolták a szultán palotáját és a nagy mecsetet, és erődöt emeltek a kikötő védelmére. A szultán, **Sultan Mahmud Syah** a Maláj-félsziget belsejébe menekült, majd a Riau-szigeteken és a Maláj-félsziget déli részén szervezte meg az ellenállást. A Malaccai Szultanátus intézményes utóda a **Johor Szultanátus** lett, amely a 16. században a Malaccai örökség fenntartójaként lépett fel, és a Sejarah Melayu megrendelésével a malaccai dicsőség emlékezetét is rögzítette.

A portugál hódítás a 15. századi Malacca kereskedelmi rendszerét megtörte, de nem számolta fel a maláj tengeri kereskedelmet. A maláj, a jávai és a muszlim kereskedők alternatív kikötőket használtak – Johor, Aceh, Patani, Banten –, és a portugálok monopóliumra való törekvése soha nem vált teljessé. A portugál kori Malacca – amely 1641-ig, a holland elfoglalásig tartott – már nem rendelkezett azzal a regionális közvetítő szereppel, amelyet a szultanátus alatt betöltött. Az európai hatalmi verseny és a szigetvilág átrendeződése új korszakot nyitott, de a Malaccai Szultanátus emlékezete a maláj politikai hagyományban tovább élt.

A modern Malajzia és a maláj nemzeti történetírás a Malaccai Szultanátust a maláj államiság, az iszlám és a nemzeti függetlenség „aranykoraként" kezeli. Ez az emlékezetpolitikai konstrukció a Sejarah Melayu genealógiai folytonosságát használja fel: a maláj szultánságok egymásutánja Malaccától Johoron át a modern malajziai szultánokig egyetlen legitim láncot alkot. A történészi szakirodalom ezt a folytonosságot jelentős mértékben problematizálja: a 15. századi Malacca politikai képződménye nem azonos a modern Malajziával, és a Sejarah Melayu által elbeszélt genealógia nem eseménytörténeti forrás, hanem a 17. századi Johor udvari legitimációs igényét szolgáló narratíva. A kritikus történetírás hangsúlyozza továbbá, hogy a Malaccai Szultanátus kozmopolita, multietnikus jellege nem fér bele a modern maláj nemzetállam „bumiputera" („a föld fiai") keretébe, és a malaccai korszak idealizálása eltakarja a társadalmi hierarchiák, a rabszolgaság és a nemek közötti egyenlőtlenségek valóságát is. Malacca Johor, Brunei és a szigetvilág emlékezete tehát nem csupán a szultanátus története, hanem a maláj nemzetépítés és a modern malajziai identitáspolitika kulcsfontosságú hivatkozási pontja is.

23.2.8 Források és bizonytalanságok

A Malaccai Szultanátus történetére vonatkozó ismereteink három, egymástól jellegében eltérő forráscsoporton alapulnak: a maláj udvari krónikán (elsősorban a Sejarah Melayu és a törvénykönyvek), a kínai évkönyveken és utazói beszámolókon, valamint a portugál hódítás körüli európai forrásokon. Ehhez járulnak a régészeti ásatások eredményei. A források eltérő jellege és a maláj krónika kései fennmaradása azt jelenti, hogy az alapítás időpontjára, az alapító személyére és a korai szultanátus politikai viszonyaira vonatkozó állítások részben regisztratív jellegűek, és a történészi szakirodalomban vitatottak.

A legfontosabb bizonytalanságok közé tartozik: (1) az alapító Parameswara és a kínai forrásokban szereplő Bai-li-mi-su-la azonossága, valamint a Palembangból való menekülés történetének hitelessége; (2) a szultánná válás időpontja, amelyet a források a 15. század első évtizedeire helyeznek, de a pontos évszám nem dokumentált; (3) a szultanátus fennhatósága alá tartozó területek kiterjedése és a hűbéri viszonyok természete, amelyet a krónika inkább idealizál, semmint leír; (4) a törvénykönyvek 15. századi szövegelemeinek elhatárolása a későbbi másolások során hozzáadott rétegektől; és (5) a gazdasági volumenre vonatkozó kortársi becslések megbízhatósága. A régészeti kutatások megerősítették a 15. századi város nemzetközi kereskedelemben betöltött szerepét, de a kikötői infrastruktúra, a városkép és a lakosság létszámának pontos rekonstrukciója még várat magára. A szultanátus történetének feldolgozása ezért iskolapéldája annak, hogy a történészi tudás hogyan épül fel a dokumentált tények, a régészeti leletek, a kortársi megfigyelések és az utólagos udvari konstrukciók gondos szétválasztásából.

A modern emlékezetpolitikai használat tovább bonyolítja a forráskritikát. A Sejarah Melayu mint a maláj nemzeti irodalom egyik csúcspontja erős kánoni pozícióval rendelkezik, és egyes értelmezések a szöveget szó szerinti történeti forrásként olvassák. A kritikai történetírás ezzel szemben a szöveget a 17. századi Johor udvari legitimációs igényét dokumentáló irodalmi műként kezeli, amely a múltat a vágyott hatalmi rend képére formálta. Ezt a kettősséget a könyv további fejezetei – különösen Johor, Brunei és a szigetvilág és A maláj nacionalizmus és a függetlenség – részletesebben is tárgyalják.

23.2.9 Rövid összefoglaló

- A Malaccai Szultanátus (kb. 1400–1511) a Malacca-szoros melletti kikötővárosból Délkelet-Ázsia legjelentősebb kereskedelmi központjává nőtt; gazdagsága a monszunok rendjére, a kikötői szolgáltatásokra és a vámokra épült.
- Az alapításról szóló elbeszélések – a Sejarah Melayu és a kínai források – eltérő hangsúlyúak; a történészi konszenzus szerint az alapító egy szumátrai előkelő, Parameswara volt, de a részletek utólagos legitimációs konstrukcióknak is tekinthetők.
- A szultanátus uralkodói a 15. század közepére felvették az iszlámot; a vallásváltás a kereskedelem és a dinasztikus szövetségek irányába való nyitást szolgálta, de a korábbi hindu-buddhista és helyi hagyományok tovább éltek az udvari kultúrában.
- Malacca az iszlám terjedésének egyik jelentős, de nem kizárólagos közvetítője volt a maláj világban; a folyamat a szumátrai Pászai és a bengáli partvidék muszlim hálózataiban gyökerezett.
- A jogi hagyomány két kulcsszövege a Hukum Kanun Melaka és az Undang-Undang Laut Melaka; mindkettő az iszlám jog, a maláj adat és a helyi uralkodói hagyomány elemeit ötvözi.
- A maláj politikai identitás alapvető fogalmai – daulat, bendahara, laksamana – Malaccában formálódtak ki; a „maláj” kategória azonban ekkor elsősorban az udvarhoz és a nyelvhez kötődött, nem a modern etnikai értelemben vett néphez.
- Az 1511-es portugál hódítás lezárta a szultanátus történetét, de a Malaccai örökség a Johor Szultanátusban, a Sejarah Melayuban és a későbbi maláj politikai hagyományban tovább élt.
- A modern maláj nemzeti történetírás Malaccát „aranykorként” idealizálja; a kritikus történetírás ezt az értelmezést a későbbi nemzetépítés legitimációs konstrukciójaként elemzi.

23.2.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen források állnak rendelkezésre a Malaccai Szultanátus alapítására és korai történetére, és miben feszülnek egymásnak a maláj, a kínai és a régészeti források?
2. Hogyan magyarázható Malacca felemelkedése a délkelet-ázsiai tengeri kereskedelem rendszerén belül? Milyen intézmények tették lehetővé a kikötő nemzetközi jellegét?
3. Milyen érvek szólnak amellett, hogy a szultánság iszlámra térése fokozatos folyamat volt, és hogy az iszlám nem törölte el a korábbi vallási hagyományokat?
4. Mi a Hukum Kanun Melaka és az Undang-Undang Laut Melaka történeti jelentősége, és miért vitatott a két szöveg 15. századi tartalma?
5. Miért tekinti a kritikai történetírás a Malaccai Szultanátus „aranykor” képét utólagos konstrukciónak, és miben áll a modern maláj nemzetépítés szerepe ennek a képnek a fenntartásában?

23.3 Johor, Brunei és a szigetvilág

A A Malaccai Szultanátus 1511-es portugál elfoglalása a Maláj-félsziget déli térségében és a szigetvilág nyugati felén nem egységes „maláj államot” szüntetett meg, hanem egy olyan kereskedelmi és hatalmi hálózatot, amelyet a szultáni udvar személyes hűségen, adókon, hajózási ellenőrzésen és dinasztikus kapcsolatokon keresztül tartott össze. A Malaccából elűzött elit egy része nem tűnt el: a Johor folyó torkolatánál, majd a Riau-szigeteken új központot hozott létre, miközben Borneó északi és nyugati partvidékén Brunei és más iszlám szultanátusok is a térség hatalmi szereplői maradtak. Ez az alfejezet a 16–18. századi Johor, Brunei és a borneói

szultanátusok egymáshoz, valamint a portugál, holland és brit tengeri hatalmakhoz fűződő viszonyát vizsgálja. A központi kérdés az, hogy a helyi uralkodók közötti versengés, a dinasztikus széttagoltság és a tengeri kereskedelem szerkezete miként készítette elő a 19. századi holland és brit gyarmati terjeszkedést, anélkül hogy a 16–18. századi szereplők modern értelemben vett országnak vagy gyarmatnak tekintették volna ezeket a területeket.

23.3.1 A Johor-Riau Szultanátus

A Malaccai Szultanátus 1511-es bukása után a szultáni család és a vele szövetséges kereskedő- és harcos elit a Malacca-szorostól délkeletre építette újjá hatalmát. A portugálok elől menekülő **Mahmud Shah** (Mahmud Shah) előbb Muarba, majd a mai Szumátrához közeli **Bintan** (Bintan) szigetére tette át székhelyét. Halála (1528) után fiai között dinasztikus osztódás következett be: az egyik ág **Perak** (Perak), a másik **Johor** (Johor) szultanátusát alapította meg. Ez az osztódás hosszú távon meghatározta a Maláj-félsziget nyugati és déli részének politikai viszonyait, mivel mindkét udvar a Malaccai örökség letéteményeseként hivatkozott a múltra.

A 16. századi Johor hatalma nem területi szuverenitáson, hanem a folyótorkolatok, a kikötők és a hajózási útvonalak fölötti befolyáson alapult. A szultán tekintélye a folyó menti települések, a tengeri kereskedők és a helyi urak hűségén nyugodott, és ez a hűség időről időre megingott. Johor fővárosa többször is változott: **Johor Lama** (Johor Lama), **Batu Sawar** (Batu Sawar), majd a 18. században **Riau** (Riau). A 16. század nagy részében Johor háromoldalú küzdelmet folytatott: a portugál **Malakka** (Malacca), az észak-szumátrai **Aceh** (Aceh) és a Maláj-félsziget belső, olykor Minangkabau vagy más származású hatalmi szereplői ellen. A portugál források gyakran mint „a malakkaiai szultán utódai” hivatkoznak Johorra; az acehi források ezzel szemben maguk is a Malaccától megszerzett iszlám legitimációt hangsúlyozták.

A 17. század elején Johor számára a holland **Vereenigde Oostindische Compagnie** (Egyesült Kelet-indiai Társaság, rövidítve **VOC**) megjelenése új szövetségesi lehetőséget kínált. A portugálok és a hollandok közötti európai konfliktus a délkelet-ázsiai kikötőkben is lecsapódott, és Johor, valamint Aceh időnként a hollandokkal, időnként egymással kötött szövetséget. 1606-ban a holland–johori erők közösen ostromolták Malakkát, de a portugálok még visszaverték a támadást. Az 1641-es holland–johori győzelem viszont véget vetett a portugál kézen lévő Malakka korszakának: a hollandok a várost elfoglalták, és kereskedelmi bázisukat Batáviához (a mai Jakarta elődjéhez) kapcsolták. Johor számára ez rövid távon megerősödést hozott, mert a Malakka fölötti portugál nyomás megszűnt, ugyanakkor a holland jelenlét a Malaka-szoros ellenőrzését is állandósította.

A 17. század végén a Johor-Riau szultanátus a maláj tengeri kereskedelem egyik legfontosabb közvetítőjévé vált. A szultáni udvar fölügyelte a Malaka-szoros déli kijáratát, és adókat szedett a Riau-szigetek körüli hajóforgalomtól. A hollandokkal fönntartott, időnként együttműködő, időnként vetélkedő viszony ugyanakkor korlátozta a szultanátus mozgásterét. A 17. század végi trónviszályok, valamint a **bendahara** (főminiszter) és a **temenggong** (a tengeri és katonai ügyekért felelős udvari rang) szerepének növekedése fokozatosan aláásta a Malaccai dinasztia közvetlen hatalmát. 1699-ben **Mahmud Shah II** (Mahmud Shah II) meggyilkolása a Malaccai dinasztia férfi ágának kihalását hozta; ezt követően a hatalom formálisan a bendahara családra szállt, a legitimitás azonban vitatott maradt. A trónkövetelők, a helyi urak és a külső erők beavatkozása a 18. századi Johor-Riau történetét mindvégig elkísérte.

23.3.2 A Bugisok és a 18. századi trónviszályok

A 17–18. században a dél-celebeszi **Bugis** (Bugis) közösségek hajósai, harcosai és kereskedői a Maláj-szigetvilág számos kikötőjében megjelentek. A Bugisok nem egyetlen államot képviseltek,

hanem különböző királyi házakhoz tartozó csoportokat, amelyek között maguk is versengés folyt. A Johor-Riau szultanátus 18. századi trónviszályaiban a Bugis elit egyes családjai katonai szolgálatot vállaltak, és fokozatosan az udvar meghatározó szereplőivé váltak. A maláj forrásokban a **Daeng** (Daeng) előnevű Bugis vezetők, például **Daeng Parani** (Daeng Parani) és testvérei, gyakran mint a szultánt támogató, de saját hatalmukat is építő szereplők jelennek meg. Az 1720-as évektől kezdve a Bugis családok a Riau-szigeteken katonai és kereskedelmi központot hoztak létre, és a szultán mellett működő **Yamtuan Muda** (al-tengku) tisztséget töltötték be, amely idővel a tényleges hatalom egyik legfontosabb intézményévé vált.

A 18. századi Johor-Riau történetét a trónkövetelők és a hollandok közötti, változó szövetségek hullámzása jellemezte. A szumátrai származású **Raja Kecil** (Raja Kecil) 1717 után Minangkabau támogatással igényt tartott a szultáni trónra, és rövid időre a johori hatalom birtokosaként lépett föl. A Bugisok egyes csoportjai a Malaccai dinasztia örököseit támogatták, mások saját jelöltjeiket állították. A szultán és a Bugis elit közötti viszony nem egyszerű alá- vagy fölérendeltség volt, hanem kölcsönös függés: a szultán a Bugis hajósok katonai erejére, a Bugisok a szultáni legitimitásra támaszkodtak.

A század második felében a Bugis vezető, **Raja Haji** (Raja Haji) a hollandok elleni maláj tengeri ellenállás egyik legismertebb alakja lett. 1784-ben a hollandok megtámadták Riaut, és a harcokban Raja Haji elesett. A holland források szerint a támadás a Malaka-szoros kereskedelmének ellenőrzésére irányult; a maláj és Bugis hagyomány ezzel szemben a riaui udvar védelmét és az iszlám közösség önállóságának megőrzését hangsúlyozza. A hollandok 1784-ben elfoglalták Riaut, de a szultanátus belső hálózatai nem omlottak össze. A 18. század végére a Johor-Riau szultanátus két részre tagolódott: a holland befolyás alatt álló **Riau-Lingga** szultanátusra és a félszigeti Johorra, ahol a temenggong és a bendahara családok emelkedtek ki. Ez a széttöredezés a 19. század elején lehetővé tette a brit Kelet-indiai Társaság számára, hogy a helyi riválisok közötti ellentéteket kihasználva szerezzen támaszpontokat; ennek részletei a A Straits Settlements és a szerződéses államok alfejezetben következnek.

23.3.3 Brunei és a borneói szultanátusok

Borneó szigetén a 15–16. században **Brunei** (Brunei) vált az egyik legjelentősebb iszlám szultanátussá. Brunei a Malaccai Szultanátus kereskedelmi hálózatához kapcsolódott, de attól független politikai központot képviselt: a borneói partvidék termékeit, például kámfort, ságót, rotont, gyöngyöt és aranyat közvetített a Kínába, Indiába és a szigetvilág más kikötőibe irányuló kereskedelemben. A brunei uralkodók a 15. század végétől iszlám hitre tértek; a brunei hagyomány a Malaccai Szultanátusból származó legitimitást is magában foglalja, bár a pontos dinasztikus kapcsolatok vitatottak. Az ötödik szultán, **Bolkiah** (Nakhoda Ragam, uralkodásának hagyományos dátuma 1485–1524) alatt Brunei befolyása a borneói partvidék nagy részére, valamint a mai Fülöp-szigetek déli részére, **Sulu** (Sulu) és **Mindanao** (Mindanao) térségére is kiterjedt.

A spanyolok 1565-ös Fülöp-szigeteki megjelenése alaposan megváltoztatta Brunei regionális helyzetét. A spanyol gyarmati hatóságok a borneói és sului iszlám központokat a Fülöp-szigeteki hódítás fenyegetésének tekintették, mivel a szigetvilág déli részén élő muszlim közösségek ellenálltak a spanyol terjeszkedésnek. 1578-ban a spanyolok expedíciót indítottak Brunei ellen; az úgynevezett **Castilian War** (spanyol háború) során ideiglenesen elfoglalták a brunei fővárost. A szultánnak sikerült visszavonulnia, és a spanyolok hamarosan elhagyták a várost, részben betegségek, részben a helyi ellenállás és a logisztikai nehézségek miatt. A spanyol és a brunei források eltérően értelmezik az esemény kimenetelét: a spanyol feljegyzések a keresztény győzelmet, a brunei krónikák a szultanátus fennmaradását és a támadás kivédését hangsúlyozzák. Tény, hogy

Brunei nem vált spanyol gyarmattá, de a szultanátus katonai és gazdasági ereje a 16. század végétől fokozatosan hanyatlott.

A 17. században Brunei belső trónviszályokkal, a Sulu szultanátus megerősödésével és a kereskedelmi útvonalak átalakulásával nézett szembe. A Sulu-tenger térségében fekvő muszlim közösségek egyre inkább saját központokat alakítottak ki, és a rabszolgaság, a gyöngyhalászat, valamint a Kínával folytatott kereskedelem révén önálló hatalmi tényezővé váltak. Brunei a 18. században a borneói partvidék egyik fontos, de már nem meghatározó állama maradt. A szultanátus területe fokozatosan a mai északnyugat-borneói régióra szűkült, miközben a nyugati parton új szultanátusok alakultak.

A Borneó nyugati és déli partvidékén a 17–18. században több, egymással versengő iszlám szultanátus működött: **Sambas** (Sambas), **Sukadana** (Sukadana), **Pontianak** (Pontianak) és **Banjarmasin** (Banjarmasin). Ezek az államok a folyótorkolatok és a belső területek közötti kereskedelmet ellenőrizték, és aranyat, gyémántot, borsot, vasat, valamint erdei termékeket exportáltak. A belső területeken élő **dayak** (Dayak) és más közösségek a partvidéki szultanátusokkal kereskedelmi és adófizetői kapcsolatban álltak, de a szultanátusok hatalma ritkán terjedt ki a folyóvölgyek felső szakaszaira. A 18. században a nyugat-borneói aranybányászat fellendülése **kínai bányász-közösségek** (kongsi) megjelenését hozta; ezek a közösségek a szultanátusokkal szerződéses viszonyban dolgoztak, és idővel saját települési szervezeteiket is létrehozták. A bányászat és a kereskedelem bővülése egyszerre növelte a szultanátusok bevételeit és a riválisi csoportok közötti konfliktusok intenzitását. A holland VOC már a 17. században szerződéseket kötött Banjarmasinnal, és a 18. században a nyugati parton is jelen volt, de Borneó nagy része a 19. század elejéig a helyi uralkodók hatalma alatt maradt.

23.3.4 A holland és brit behatolás előzményei

A Maláj-szigetvilág és Borneó 16–18. századi politikai töredezettsége nem önmagában idézte elő a gyarmati korszakot, de lehetőséget teremtett az európai tengeri hatalmak számára, hogy a helyi konfliktusokba áruvá tehető katonai és kereskedelmi szolgáltatásokkal avatkozzanak be. A holland **VOC** 1602-es megalapítása után fokozatosan a fűszerkereskedelem, a bors, az ón és a textíliák forgalmának ellenőrzésére törekedett. A társaság nem modern gyarmati államot hozott létre, hanem monopóliumokra, szerződésekre és katonai erőre épülő kereskedelmi birodalmat, amelyben a helyi uralkodók formálisan megőrizték szuverenitásukat. A 17. században a hollandok a Malaka-szoros, a Jávai-tenger és a Fűszer-szigetek közötti kereskedelmi útvonalakat egymáshoz kapcsolták, és számos szultánnal kötöttek olyan szerződéseket, amelyek kizárólagos szállítási jogokat biztosítottak a VOC-nak. A helyi uralkodók számára a hollandokkal való szövetség időnként előnyös volt a riválisokkal szemben, máskor viszont a VOC monopóliumai a helyi kereskedői hálózatok beszűküléséhez vezettek.

A Johor-Riau szultanátus 17. századi megerősödése is részben a holland–johori együttműködés keretei között zajlott, de a VOC nem engedte ki a Malaka-szoros ellenőrzését saját kezéből. A 18. század folyamán a holland társaság hatalma fokozatosan hanyatlott: a batáviai központú adminisztráció korrupttá vált, a fűszermonopólium fenntartása költséges volt, és a helyi ellenállás egyre nőtt. Ugyanakkor a brit **English East India Company** (brit Kelet-indiai Társaság, rövidítve **EIC**) a Bengáli-öböl felől, a Kínával folytatott tea- és ópiumkereskedelem fellendülésével párhuzamosan növelte jelenlétét a Maláj-félsziget és a Szunda-szoros térségében. A brit EIC 1786-ban **Francis Light** (Francis Light) kapitány révén Penang szigetét szerezte meg a Kedah-i szultántól; ezt a lépést a társaság a Kínába tartó hajók állomásaként és a Malaka-szoros nyugati kijáratának ellenőrzéseként indokolta. A brit hatalom ekkor még nem területi gyarmatosításra törekedett, hanem kikötőkre, raktárakra és biztonságos átkelőhelyekre.

A 18. század végi háborúk Európában, különösen a napóleoni háborúk, újabb fordulatot hoztak: a holland gyarmatokat 1795 és 1815 között időszakosan brit megszállás alá vonták, hogy azok ne kerüljenek francia kézbe. A brit hatóságok Malakkát, Batáviát és más holland támaszpontokat is elfoglaltak, de a háború után vissza kellett adniuk azokat. A maláj és borneói uralkodók szempontjából a brit és holland vetélkedés olyan új választási lehetőségeket teremtett, amelyeket a helyi hatalmi harcokban ki lehetett használni. A 19. század elején **Stamford Raffles** (Stamford Raffles) éppen ezt a helyzetet aknázta ki, amikor a Johor-Riau szultanátus belső vitáit felhasználva 1819-ben Szingapúr alapításáról tárgyalt. Mindez azonban már a A Straits Settlements és a szerződéses államok alfejezet témája; itt annak hangsúlyozása a fontos, hogy a 16–18. századi folyamatok – a Malaccai örökség széttagolódása, a Johor-Riau szultanátus belső hatalmi harcai, Brunei hanyatlása és a borneói szultanátusok közötti folyami-kereskedelmi versengés – olyan politikai teret hoztak létre, amelybe a holland és a brit tengeri hatalmak viszonylag kis katonai erővel, de annál nagyobb gazdasági és diplomáciai nyomással tudtak belépni.

23.3.5 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet a maláj krónikák (például a **Sejarah Melayu** és a johori udvari hagyomány), a brunei királyi genealógiák, portugál, spanyol, holland és brit feljegyzések, valamint 20–21. századi történészi rekonstrukciók (például Leonard Y. Andaya, Barbara Watson Andaya és Anthony Reid munkái) alapján rajzolja meg a korszakot. A pontos kronológia, különösen Brunei uralkodói listája, a 16. századi spanyol támadás részletei és a 18. századi trónkövetelők mozgása, jelentős eltéréseket mutat a forrásokban. A maláj és brunei krónikák legitimációs céllal íródtak, ezért a dinasztikus folytonosságot gyakran a tényleges hatalmi változásoknál szebben ábrázolják. A holland és brit társasági iratok viszont elsősorban a kereskedelemre és a katonai eseményekre összpontosítanak, és a helyi társadalmi viszonyokat gyakran leegyszerűsítik.

A 16–18. századi kereskedelmi volumenekre és népességre vonatkozó adatok becslések, amelyek hiányos forrásokon alapulnak. A Bugisok szerepének értékelése a 18. századi Johor-Riau történetben tudományos vita tárgya: egyes történészek a Bugisokat a szultanátus destabilizálóiként, mások a maláj tengeri ellenállás fontos, a holland monopóliumokkal szemben fellépő szereplőiként ábrázolják. A „szultanátus”, „állam” és „gyarmat” kifejezéseket a 16–18. századi viszonyokra csak fenntartásokkal szabad használni, mivel a korabeli hatalom személyes hűség- és kereskedelmi hálózatokon alapult, nem modern területi szuverenitáson. A jelen alfejezet a felsorolt szakirodalmat nem olvasott forrásként, hanem általános szakirodalmi ismeretként használja; az egyes adatok ellenőrzéséhez a megadott művekben szereplő forráshivatkozásokat kell visszakeresni.

23.3.6 Rövid összefoglaló

- A Malaccai Szultanátus 1511-es bukása után Johor a Malaccai dinasztia egyik örököseként a Malacca-szoros déli peremén és a Riau-szigeteken építette újjá hatalmát.
- A 16. században Johor háromoldalú küzdelmet folytatott a portugál Malakka, Aceh és a Maláj-félsziget belső hatalmi szereplői ellen; fővárosa többször változott.
- A 17. század elején Johor holland szövetségre lépett, és az 1641-es holland–johori győzelem megerősítette Johor tengeri pozícióját, de a holland VOC jelenlétét is állandósította.
- A 18. században a Bugis csoportok katonai és politikai szerepe növekedett Johor-Riau udvarában; a hollandok 1784-ben elfoglalták Riaut, és a szultanátus két ágra szakadt.
- Brunei a 15–16. században jelentős borneói iszlám szultanátus volt; a Bolkiah szultán alatt terjeszkedett, de a spanyol támadás (1578), a belső trónviszályok, valamint Sulu és más szultanátusok felemelkedése gyengítették.

- Borneón a 17–18. században több iszlám szultanátus működött (például Sambas, Sukadana, Pontianak és Banjarmasin), folyami kereskedelemre, arany-, gyémánt- és erdei termékek exportjára épülve.
- A holland VOC és a brit EIC a 17–18. században a helyi konfliktusok és a belső széttagoltság kihasználásával növelték befolyásukat; a tényleges gyarmati hódítás a 19. században következett be.

23.3.7 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan kapcsolódott Johor a Malaccai Szultanátus örökségéhez, és milyen külső hatalmakkal került konfliktusba a 16. században?
2. Milyen szerepet játszottak a Bugisok a Johor-Riau szultanátus 18. századi történetében, és miért vitatott ennek a szerepnek a megítélése?
3. Miért gyengült Brunei a 16–17. században, és milyen más borneói szultanátusok alakultak a nyugati és déli partvidéken?
4. Hogyan készítették elő a holland és a brit tengeri hatalmak a 19. századi gyarmati terjeszkedést anélkül, hogy a 16–18. században jelentős területeket gyarmatosítottak volna?
5. Miért nem tekinthetők a 16–18. századi délkelet-ázsiai szultanátusok a modern értelemben vett államoknak?

23.4 Társadalom, iszlám és a maláj identitás

Az alábbiakban a Malajzia gyarmati kor előtti történetét tárgyaló fejezet Társadalom, iszlám és a maláj identitás alfejezetét dolgozom ki. A szöveg a korábbi alfejezetekre épül, különösen a Johor és Brunei szerepét bemutató Johor, Brunei és a szigetvilág részre, de itt a hangsúly a társadalmi szerveződésre, az iszlám intézményesülésére, a rugalmas maláj identitáskategóriára, valamint a kínai és indiai kereskedőközösségek korai jelenlétére esik. A korszak nagyjából a 15–18. század, helyenként visszautalva a korábbi hálózatokra. A fogalmakat a korabeli jelentésükben tárgyalom, kerülve a modern nemzeti és etnikai kategóriák visszavetítését.

A Maláj-félsziget és a környező szigetvilág gyarmati kor előtti társadalmát nem lehet egyetlen „maláj” modellre redukálni. A tengerparti kikötővárosok, a folyóvölgyi mezőgazdasági közösségek, a hegyvidéki törzsi csoportok és a tengeri nomád közösségek eltérő társadalmi szerveződést, vallási gyakorlatot és identitást alakítottak ki. A szultanátusok – Melaka, Johor, Perak, Pahang, Kedah, Terengganu, Kelantan és a borneói Brunei – nem modern államok voltak, hanem személyes hűségre, kereskedelmi monopóliumokra és szokásjogi (adat) hálózatokra épülő politikai képződmények. Az iszlám fokozatosan vált e szultanátusok hivatalos vallásává, de a helyi szokásokkal és a korábbi hindu-buddhista rétegekkel keveredve sajátos délkelet-ázsiai formákat öltött. A „maláj” (Melayu) kategória pedig a korszakban nem nemzeti identitást jelölt, hanem nyelvi, vallási és dinasztikus lojalitáson alapuló, rugalmas társadalmi besorolást.

23.4.1 Az adat és a szultanátusok társadalmi rendje

A gyarmati kor előtti maláj társadalom alapvető szabályozó rendszere az **adat** (szokásjog, hagyomány) volt, amelyet szájhagyomány, később részben írott kódexek őriztek. Az adat nem egységes jogrendszer volt: a félsziget nyugati részén, különösen Negeri Sembilan vidékén

a **matrilineális adat perpatih**, míg a keleti parton és a tengeri kereskedelemhez kötődő államokban a **patrilineálisabb, hierarchikusabb adat temenggung** változatai terjedtek. A két hagyomány közös eleme volt, hogy a társadalmi rendet a **derhaka** (hűtlenség, engedetlenség) és a **setia** (hűség) fogalompárja köré szervezte: az alattvaló hűsége az uralkodónak, a szultánnak a szokásrendszer keretei között érvényesült, aki viszonzásul védelmet és igazságot volt köteles nyújtani. Ez a kölcsönösség azonban nem volt egyenlő: a ranglétrán elfoglalt hely erősen meghatározta az egyén mozgásterét.

A szultanátusok társadalma hierarchikus, de nem merev kasztrendszerű volt. A csúcson a **szultán** vagy **rajá** állt, aki egyszerre töltött be politikai, katonai és vallási szerepet. Uralmát gyakran isteni vagy fél-isteni legitimitással ruházták fel: a **daulat** (szakrális uralkodói hatalom) fogalma a hindu-buddhista devarádzsa-hagyományt ötvözte az iszlám uralkodói eszmével. A szultán alatt a **pembesar** (nagyok, előkelők) rétege helyezkedett el: a **bendahara** (főminiszter, a kereskedelmi és pénzügyi ügyek irányítója), a **temenggung** (rendészeti és katonai parancsnok), a **laksamana** (flottaparancsnok, tengeri ügyek), a **shahbandar** (kikötőmester, a külföldi kereskedőkkel való kapcsolattartó) és a **penghulu** (kerületi vagy falusi elöljáró). A címek nem mindig rögzültek, és a hivatali hatáskörök államonként, korszakonként változtak. Melaka 15. századi berendezkedését a portugál források és a maláj krónikák viszonylag részletesen leírják, de a 16–18. századi Johor, Perak vagy Kedah hivatali rendszeréről már töredékesebbek az ismereteink.

A lakosság többsége paraszt, halász, hajóács, fémfeldolgozó, szövő vagy kisiparos volt. A folyó menti rizstermelő közösségek a **kampung** (falu) keretei között éltek, ahol a penghulu közvetített a falu és a szultáni udvar között. A tengertől távolabbi hegyi csoportok – például a mai Malajzia területén élő **orang asli** („eredeti emberek”, ahogyan a későbbi hivatalos megnevezés nevezi őket) – többnyire kívül maradtak a maláj szultanátusok adóztatási és jogi rendszerén, de kereskedelmi kapcsolatban álltak a tengerparti lakossággal, és időnként adót fizettek vagy katonai segítséget nyújtottak. A gyarmati korszak előtti források ritkán nevezik meg ezeket a csoportokat pontosan; a mai etnikai kategóriák (semang, senoi, proto-maláj) gyarmati és posztkoloniális konstrukciók, így visszavetítésük kerülendő.

A társadalom alsó rétegét a **rabszolgák** és az **adósrabszolgák** alkották. A rabszolgaság intézménye a tengeri kereskedelembe ágyazódott: hadifoglyok, kalózkodás során elfogott személyek, valamint eladósodott parasztok kerültek függőségi helyzetbe. A maláj források megkülönböztették a teljes jogú rabszolgát és az adósrabszolgát, akinek helyzete idővel rendeződhetett. Az iszlám jog korlátozta a muszlimok rabszolgasorba vetését, de a nem muszlim személyekkel szemben széles körű gyakorlat maradt. A nők helyzete a társadalmi rétegtől függően eltért: az uralkodói családokban a nők dinasztikus házasságokkal és a királyi udvar intrikáival befolyást gyakorolhattak, míg a paraszti közösségekben a mezőgazdasági munkában és a kereskedelemben betöltött szerepük fontos volt. Negeri Sembilan matrilineális adatja a nők öröklési jogait a férfiakkal összehasonlítva erősítette, bár ez sem jelentett egyenlőséget.

23.4.2 Iszlám és vallási intézmények

Az iszlám a 13–14. századtól kezdve, elsősorban indiai, közel-keleti és délkelet-ázsiai muszlim kereskedők közvetítésével terjedt a Maláj-félszigeten és a szigetvilágban. Melaka 15. századi felemelkedése és a szultáni udvar iszlamizációja a vallás regionális térnyerésének egyik fordulópontja volt. A **Sejarah Melayu** (Maláj évkönyvek) és a portugál beszámolók szerint a melakai uralkodó, Parameswara utódai vették fel az iszlámot, és a szultanátus hamarosan az iszlám vallási hálózatok egyik központjává vált. A vallás terjedését segítette, hogy a muszlim kereskedők a kikötővárosokban mecseteket, vallási iskolákat (**madrasza**) alapítottak, és a helyi elitek számára politikai előnyt jelentett az iszlám világ kereskedelmi és diplomáciai kapcsolataihoz való csatlakozás.

Az iszlám gyakorlata a maláj szultanátusokban nem volt egységes. A hivatalos vallástudományt a **fikh** (iszlám jogtudomány) irányzatai határozták meg, elsősorban a **sáfiita** jogi iskola, amely a délkelet-ázsiai muszlim közösségekben máig meghatározó. A szultáni udvarokban **mufti** (jogtudós, aki vallási kérdésekben döntést hozott) és **kadi** (bíró, aki családjogi, öröklési és kereskedelmi vitákban ítélkezett) működtek. A helyi közösségekben azonban az iszlám előírásai gyakran keveredtek a korábbi hindu-buddhista rituálékkal, animista hiedelmekkel és az adat szokásrendjével. A vallási szinkretizmus különösen a vidéki területeken és a hegyi közösségekben volt erős, ahol az iszlám térítők hosszú időn át csak felületesen érintették a helyi gyakorlatokat. A szufi testvériségek (**tarika**) – például a kádirijja vagy a szattarijja – szintén jelen voltak, és a misztikus tanítások révén hidat képeztek a helyi vallási hagyományok és az iszlám között.

A szultanátusok valláspolitikája nem volt kizárólagos. A Melaka előtti és kora melakai korszakban a hindu-buddhista templomok és szentélyek tovább működtek, és az uralkodók nem mindig kényszerítették ki a tömeges áttérést. A 16–17. században a portugál és holland jelenlét nyomán a katolikus missziók is megjelentek, de hatásuk a maláj lakosság körében korlátozott maradt. A muszlim szultanátusokban a nem muszlimok, főként a kínai és indiai kereskedők, szabadon gyakorolhatták vallásukat, bár jogi helyzetük nem volt egyenlő a muszlim alattvalókéval: adójuk és bírósági eljárásuk eltérő szabályok alá esett. Ez a vallási pluralizmus a kikötővárosok gazdasági érdekeit szolgálta, hiszen a külföldi kereskedők jelenléte nélkül a szultanátusok vámbevételei összeomlottak volna.

23.4.3 A maláj identitás a gyarmati kor előtt

A „maláj” (Melayu) kifejezés a gyarmati kor előtt nem nemzeti, hanem kulturális, nyelvi és vallási kritériumok mentén szerveződött. A korabeli forrásokban a Melayu gyakran a Szumátra délkeleti részén fekvő, a Srivijaya-örökséghez kötődő területről elnevezett identitást jelölt, amelyet a Melaka utáni szultanátusok, elsősorban Johor és a Malacca-szoros környéki államok terjesztettek ki. A **Sejarah Melayu** például a melakai uralkodó dinasztia dicsőségét és vérségi kapcsolatait hangsúlyozza, így a Melayu kategória erősen dinasztikus és udvari kötődésű volt.

Az identitás magja a **bahasa Melayu** (maláj nyelv) volt, amely a kikötővárosok közvetítőnyelveként, kereskedelmi linguaként terjedt el az egész szigetvilágban. A maláj nyelvű irodalom – a krónikák, hikayatok (elbeszélések) és jogi kódexek – a Melaka utáni udvarokban egységesítette a kulturális kódot. A nyelv mellett az iszlám vált az identitás második pillérévé: a 17–18. századra a „maláj” fogalma egyre inkább összekapcsolódott a muszlim vallással, bár ez nem jelentette azt, hogy minden muszlim automatikusan malájnak számított volna. A gyakorlatban a **masuk Melayu** („maláj lett belőle”) kifejezés azt a folyamatot jelölte, amelyben egy bevándorló kereskedő vagy helyi közösség áttért az iszlámra, elsajátította a maláj nyelvet és a szokásrendszert, majd idővel a maláj társadalom tagjának tekintették. Ez a rugalmasság a kikötővárosok kozmopolita közegében lehetővé tette a folyamatos etnikai és kulturális keveredést.

A maláj identitás tehát nem volt születési alapon rögzített, és a csoport határai a politikai és gazdasági körülmények szerint változtak. A tengeri nomád **orang laut** („tengeri emberek”) közösségei például sokáig saját nyelvet és önálló társadalmi szerveződést őriztek, de a szultáni udvarokkal kötött hűségesküik révén fokozatosan beépültek a maláj politikai hálózatokba. A Malacca-szorosban élő, részben kínai származású közösségek, amelyek később **peranakan** néven váltak ismertté, szintén kialakították a maguk sajátos identitását, amely a kínai és maláj kulturális elemeket egyaránt tartalmazta. A modern „maláj nemzet” fogalma csak a 20. századi nacionalizmus és a brit gyarmati kategorizálás terméke; visszavetítése a 15–18. századra anakronisztikus lenne.

23.4.4 Kínai és indiai közösségek a korai kereskedelemben

A kínai és indiai jelenlét a Maláj-félszigeten és a szigetvilágban több évszázados múltra tekintett vissza a gyarmati korszak előtt, de mértéke és jellege alapvetően különbözött a 19. századi tömeges bevándorlástól. A kínai források – például a Tang- és Song-kori utazási beszámolók – már az i. sz. 7–10. században említik a Malacca-szoros környéki kikötőket mint a kínai kereskedelem célpontjait. A Ming-kori tengeri expedíciók (15. század eleje) idején a Malaka szultánnal fenntartott diplomáciai kapcsolatok megerősödtek, és a kínai kereskedők időszakos telepeket hoztak létre a kikötővárosokban. A 16–18. században a délkelet-kínai tartományokból, főként Fujian és Guangdong vidékéről érkező kereskedők, kézművesek és hajósok kis kolóniái Melakában, Johorban, Kedahban és később Penang szigetén éltek. Számuk a 18. század végéig néhány ezerre tehető, bár a pontos becslésekhez a források hiányosak.

Ezek a korai kínai közösségek gyakran nem izoláltan éltek, hanem helyi nőkkel házasodtak, és létrehozták a **baba-nyonya** (más néven peranakan kínai) kultúrát, amely a kínai nyelvet, a maláj ételeket, a helyi öltözködést és az iszlám előtti rituálékat elegyítette. A peranakan közösségek kereskedői gyakran kétnyelvűek voltak, és közvetítő szerepet játszottak a kínai és a maláj világ között. Ugyanakkor a kínai jelenlét nem volt politikailag egységes: a **kongsi** (kölcsönös segélyegylet és üzleti társaság) típusú szervezetek és a titkos társaságok csak a 19. században váltak meghatározóvá, a gyarmati korszak tömeges munkásbevándorlásával összefüggésben.

Az indiai szubkontinensről érkezők szintén nem alkottak egységes csoportot. A dél-indiai **tamil** kereskedők, a **gudzsaráti** muszlim hajósok, valamint a **csúliáknak** nevezett, a Coromandel-partról származó muszlim közösségek hálózatai a szövött textíliák, rizs, fűszerek és gyöngyök kereskedelmét bonyolították. A maláj kikötővárosokban indiai negyedek, **kling** (dél-indiai) közösségek alakultak ki, amelyek a **shahbandar** felügyelete alatt saját elöljárókat és vallási intézményeket tartottak fenn. Az indiai muszlimok szerepe különösen fontos volt az iszlám terjedésében: sokan közülük misztikus tanítókként, jogtudósokként vagy udvari hivatalnokként jutottak befolyáshoz a szultáni udvarokban. A nem muszlim indiaiak, például a tamil hindu kereskedők is jelen voltak, de számuk a gyarmati korszak indiai munkásbetelepítéséhez képest csekély maradt.

A kínai és indiai közösségek gazdasági szerepe a korai kereskedelemben elsősorban a távolsági áruforgalomhoz kötődött. Ők biztosították a kínai porcelán, selyem, ón, arany, bors és a délkelet-ázsiai fűszerek közötti közvetítést, és a maláj szultánok gyakran adóbérleti jogokkal, kereskedelmi monopóliumokkal vagy vámmentességgel ösztönözték letelepedésüket. A kikötővárosok gazdasági sikere nagyban függött attól, hogy a szultán képes volt-e vonzó feltételeket kínálni a külföldi kereskedőknek anélkül, hogy a helyi maláj kereskedői eliteket kiszorította volna. Ezt az egyensúlyt a 16–17. századi portugál, holland és brit behatolás fokozatosan felborította.

23.4.5 Gazdasági szerepek és tengeri társadalom

A gyarmati kor előtti Maláj-félsziget gazdaságát a tengeri kereskedelem dominálta, de a megélhetés alapja a mezőgazdaság, a halászat és a kisipar volt. A szultanátusok bevételei elsősorban a kikötők vámjaiból, a kereskedelmi monopóliumokból, a bányászatból és az adókból származtak. A Malacca-szoros az Indiai-óceán és a Dél-kínai-tenger közötti hajóforgalom kulcsfontosságú útvonala volt, így a Melaka, majd Johor és később Penang kikötői hatalmas tranzitkereskedelmet bonyolítottak. A maláj szultánok a **shahbandar** intézményén keresztül szabályozták a kikötői forgalmat: a hivatalnok feladata volt a vámok beszedése, a rakományok ellenőrzése és a külföldi kereskedők jogvédelme. A portugál hódítás (1511) után Melaka szerepét Johor, Aceh és a holland Batavia vette át, de a tengeri kereskedelem logikája nem változott.

A maláj tengeri társadalom szerves része volt az **orang laut** (tengeri nomád vagy tengeri emberek) közössége, amelynek tagjai a szultánok flottáiban szolgáltak, őrizték a hajóutakat, kalózkodtak vagy éppen védték a kereskedelmet. Az orang laut csoportok laza hűséggel kötődtek a szultánhoz, és a szultáni hatalom egyik legfőbb katonai erőforrását jelentették. A 17. századi Johor szultánság például nagyban támaszkodott rájuk a portugálok és a riválisszumatrai államok elleni harcokban. A kalózkodás és a kereskedelem közötti határ a korszakban elmosódott: sok tengeri közösség időszakosan kereskedett, máskor rablóhadjáratokat folytatott, és a szultánok sem mindig tartották kívánatosnak a szigorú rendszabályozást, mert a kalózflották a hatalmi versenyben is felhasználhatók voltak.

A szárazföldi gazdaságban a rizstermelés alapvető volt, de a folyóvölgyi művelésre alkalmas területek korlátozottak voltak, ezért a Maláj-félsziget számos vidéke rizsimportra szorult. A félsziget belső területei azonban értékes ásványkincseket – ónt és aranyat – rejtettek, és ezek kitermelése, feldolgozása és exportja a szultánságok jövedelmének fontos forrása volt. A bányászatot gyakran helyi maláj közösségek és kínai bevándorlók együttműködésével végezték, de a nagyüzemi módszerek csak a gyarmati korban terjedtek el. A szövőipar, a hajóépítés, a fémmegmunkálás és a kerámia-készítés a kikötővárosokban és a vidéki falvakban egyaránt jelen volt.

A gazdasági rendszer erősen függött a kereskedelemtől, és érzékenyen reagált a külső változásokra. A 16. századi portugál, majd a 17. századi holland hódítás és monopóliumok fokozatosan átalakították a Malacca-szoros kereskedelmi hálózatait. Az európai jelenlét nem azonnal rombolta le a maláj szultanátusok gazdaságát, de átrendezte a hatalmi viszonyokat, a kereskedelmi útvonalakat és a munkaerőpiacot. A gyarmati korszak előtti maláj társadalom tehát nem egy statikus, elszigetelt világ volt, hanem egy dinamikus, a tengeri kereskedelemhez és a kozmopolita kikötővárosokhoz szorosan kötődő társadalom, amelynek intézményei a 19. századi brit gyarmati rendszer bevezetéséig folyamatosan alakultak.

23.4.6 Források és bizonytalanságok

A gyarmati kor előtti Maláj-félsziget társadalmáról és vallásáról szóló ismereteink alapvetően négy forrástípusra támaszkodnak: maláj nyelvű krónikák és jogi kódexek (például a **Sejarah Melayu**, a **Hikayat Hang Tuah**, az **Undang-Undang Melaka**); külföldi beszámolók (portugál, holland, brit, kínai és arab utazók, kereskedők, misszionáriusok feljegyzései); régészeti leletek (kikötővárosok, mecsetek, temetők, kerámialeletek); valamint a későbbi szóbeli hagyományok és a 19. századi gyarmati adminisztráció által rögzített adat-gyűjtemények. E források egyike sem semleges: a krónikák az uralkodói udvarok legitimációját szolgálták, a külföldi beszámolók gyakran egzotizáló vagy kereskedelmi szempontú leírások, a gyarmati feljegyzések pedig a 19. századi etnikai kategorizálás igényét vetítették vissza a múltba.

Különösen bizonytalanok a demográfiai adatok. A kínai és indiai közösségek létszámára, a rabszolgák arányára, a városi lakosság összetételére vonatkozóan nincsenek megbízható statisztikák; a becslések a kortárs beszámolók és a későbbi gyarmati népszámlálások visszavetítésén alapulnak. Az iszlám terjedésének üteme és mélysége szintén vitatott: a vallási források és a krónikák az udvari áttérést hangsúlyozzák, de a vidéki lakosság vallási gyakorlatáról keveset tudunk. A régészeti bizonyítékok sok helyen hiányosak, mert a fából épült kikötővárosok nyomai nehezen azonosíthatók. A „maláj identitás” fogalmának történeti rekonstrukciója pedig óhatatlanul értelmezési vita tárgya: egyes történészek a nyelvi-kulturális folytonosságot, mások a politikai és vallási törésvonalakat hangsúlyozzák a Melaka előtti és utáni államok között.

A források elitközpontúsága miatt a parasztok, a nők, a rabszolgák és a hegyi közösségek tapasztalata gyakran csak közvetve, az uralkodói rendeletek, adójegyzékek vagy bírósági iratok tükrében ismerhető meg. A szóbeli hagyományok – például a Negeri Sembilanban fennmaradt

adat perpatih-mondák – fontos kiegészítést nyújtanak, de hitelességük ellenőrzése nehéz. Mindez azt jelenti, hogy a jelen alfejezetben bemutatott kép szükségszerűen töredékes, és ahol a források eltérnek, ott a főbb értelmezési lehetőségeket kell mérlegelni.

23.4.7 Rövid összefoglaló

- A gyarmati kor előtti maláj társadalom az **adat** szokásjogi rendszerére épült, amely államonként eltérő változatokban (adat perpatih, adat temenggung) szabályozta a hűséget, a rangot és az öröklést.
- A szultanátusok hierarchikus, de rugalmas társadalmi rendet alkottak: a szultán mellett a pembesar hivatali elit (bendahara, temenggung, shahbandar), alattuk parasztok, halászok, kézművesek és rabszolgák helyezkedtek el; a hegyi és tengeri nomád közösségek külön státussal bírtak.
- Az iszlám a 13–15. századtól terjedt a Maláj-félszigeten, és a szultanátusok hivatalos vallásává vált, de gyakorlata keveredett a hindu-buddhista és adat-hagyományokkal; a sáfiita jogi iskola és a szufi tanítások voltak meghatározók.
- A „maláj” (Melayu) kategória nem nemzeti, hanem nyelvi, vallási és dinasztikus lojalitáson alapuló, rugalmas identitás volt; a **masuk Melayu** folyamat lehetővé tette a beolvadást az iszlám felvétele, a maláj nyelv és a szokásrendszer elsajátítása révén.
- A kínai és indiai kereskedők jelenléte már a gyarmati korszak előtt is számottevő volt a kikötővárosokban, de számuk kicsi maradt, és a közösségek gyakran keveredtek a helyi lakossággal (pl. peranakan kínai, indiai muszlim közvetítők).
- A gazdaság a tengeri kereskedelemre, az ásványkincsek (ón, arany) kitermelésére és a rizs-, hal- és kézművestermelésre épült; az orang laut közösségek katonai és kereskedelmi szerepe nélkülözhetetlen volt a szultánok hatalmához.
- A források (krónikák, külföldi beszámolók, régészeti leletek) elitközpontúak és töredékesek; a vidéki lakosság, a nők, a rabszolgák és a hegyi csoportok tapasztalatait csak közvetve ismerjük.

23.4.8 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan szabályozta az **adat** a gyarmati kor előtti maláj társadalom hűségi és hierarchikus viszonyait, és miben különbözött az **adat perpatih** az **adat temenggung** rendszerétől?
2. Milyen szerepet játszott a **shahbandar** és az **orang laut** a szultanátusok tengeri kereskedelmében és katonai hatalmában?
3. Miért nem tekinthető a gyarmati kor előtti „maláj” identitás nemzeti kategóriának, és milyen tényezők alakították a csoporthoz tartozás kritériumait?
4. Milyen gazdasági és társadalmi okok magyarázzák a kínai és indiai közösségek korai megjelenését a Maláj-félsziget kikötővárosaiban, és miért veszélyes a mai etnikai kategóriák visszavetítése erre az időszakra?
5. A forráskritika szempontjából milyen hiányosságok és torzítások jellemzik a gyarmati kor előtti maláj társadalomról és iszlámról szóló ismereteinket?

24 Malajzia a brit gyarmati korban

24.1 A Straits Settlements és a szerződéses államok

A brit gyarmati jelenlét a Maláj-félszigeten nem egyetlen hódítással kezdődött, hanem a 18. század végétől fokozatosan, kereskedelmi hídfőkkel, szerződésekkel és a maláj államok belső válságaira építve. Az előző alfejezet Társadalom, iszlám és a maláj identitás bemutatta, hogy a maláj szultánságok a 18–19. század fordulóján egyszerre voltak a tengeri kereskedelem résztvevői és belső, dinasztikus feszültségekkel terhelt politikai alakulatok. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan jött létre a **Straits Settlements** (magyarul gyakran **Szoros-menti Telepek** vagy **Tengerszoros Telepek**) három kikötővárosa, és hogyan terjesztette ki a brit befolyást a félsziget maláj államaira a **rezidensrendszer** (resident system) révén. A hangsúly az igazgatási formákon, a szerződéses viszonyokon és azok gyakorlati következményein van, nem a gazdasági részleteken, amelyeket a következő alfejezet A gyarmati gazdaság tárgyal.

24.1.1 A brit terjeszkedés gyökerei: Penang, Malakka és Szingapúr

A brit jelenlét a Maláj-félsziget nyugati partvidékén a Brit Kelet-indiai Társaság (East India Company) kereskedelmi és haditengerészeti igényeiből nőtt ki. 1786-ban Francis Light, a Társaság egyik kereskedője megszerezte **Penang** szigetét a kedahi szultántól. A szigetért cserébe a szultán katonai védelmet remélt a sziámi és a szomszédos maláj államok nyomásával szemben; a britek azonban hamarosan arra hivatkoztak, hogy a védelem feltételei nem teljesültek, és a területet saját gyarmatukként kezelték. A kedahi udvar ezt később szerződésszegésként értelmezte, és a vita a 19. század folyamán többször felszínre tört. A brit gyarmati hivatalnokok viszont Penangot mint a bengáli–kínai kereskedelem hasznos állomását mutatták be. A sziget fő települése, **George Town** szabadkikötőként működött, és a 19. század elejére jelentős kínai, indiai, illetve maláj kereskedőnépességet vonzott.

A következő lépést **Szingapúr** (Singapore) alapítása jelentette 1819-ben. Sir Stamford Raffles, aki a Társaság bengáli kormányzatának szolgálatában állt, a Riau-szigeteki szultánság belső örökösödési vitáját kihasználva szerződést kötött egy helyi trónkövetelővel, és engedélyt szerzett egy brit kereskedelmi telep létrehozására a szigeten. A lépés nemzetközi jogi megítélése azonnal vitássá vált, mert a hollandok a Riau–Lingga szultánságot a maguk befolyási övezetének tekintették. Az 1824-es **londoni angol–holland szerződés** (Anglo-Dutch Treaty of London) végül rendezte az érdekszférákat: a britek lemondtak a szumátrai **Bencoolen** (Bengkulu) településről, cserébe a hollandok elismerték a brit fennhatóságot Malakka és Szingapúr felett, és lemondtak a Maláj-félszigetre vonatkozó igényeikről. A szerződés tehát nem egyszerűen két gyarmati hatalom területcseréje volt, hanem a tengeri Délkelet-Ázsia felosztásának egyik alapdokumentuma, amely tartósan elválasztotta a későbbi brit Malájföldet a holland Kelet-Indiától.

A három brit települést – Penangot, Malakkát és Szingapúrt – 1826-ban egyetlen közigazgatási egységbe, a **Straits Settlements**be vonták össze. A terület eleinte a Brit Kelet-indiai Társaság bengáli elnökségének irányítása alatt állt, ami azt jelezte, hogy a britek a Maláj-félsziget nyugati partvidékét elsősorban az indiai gyarmati rendszer kiterjesztéseként, nem pedig önálló gyarmatként kezelték. 1867-ben aztán a Straits Settlements **koronagyarmat** (Crown Colony) lett,

közvetlenül a londoni gyarmatügyi minisztérium alá rendelve. Ez a változás egyszerre tükrözte a szingapúri kikötő növekvő stratégiai és gazdasági súlyát, valamint a helyi kereskedőközösségek elégedetlenségét a távoli indiai bürokráciával szemben. A koronagyarmati státus a dokumentált törvényhozási aktusok szerint stabil, közvetlen brit igazgatást hozott létre, amely szemben állt a későbbi maláj protektorátusok közvetett formájával.

A három kikötő szerepe eltérő volt. **Malakka**, a korábbi szultanátus központja, a 16–17. századi virágkor után már hanyatló kereskedőváros volt, de megőrizte a maláj tengeri kereskedelem és a helyi muszlim jogtudomány bizonyos intézményeit. **Penang** a 19. század első felében a térség legfontosabb brit kikötője volt, részben a Kínából érkező bevándorlók belépési pontjaként is szolgált. **Szingapúr** azonban az 1824-es szerződés után gyorsan maga mögé utasította a másik két települést, mert a Malacca-szoros déli kijáratánál fekvő szabadkikötő ideális átrakodóhelynek bizonyult a Kína és India közötti, valamint a szigetvilág felé irányuló kereskedelemben. A brit adminisztráció szándékosan nem vetett ki vámot a szingapúri áruforgalomra, ami elszívta a kereskedelmet a holland területekről és a maláj szultánságok kikötőiből is. Ez a folyamat a maláj tengeri kereskedőelit hanyatlásához és a térség gazdasági súlypontjának eltolódásához vezetett, amit a brit források gyakran egyszerűen „modernizációként” írtak le, a helyi közösségek szempontjából azonban hatalomvesztést és alkalmazkodási kényszert jelentett.

24.1.2 A Straits Settlements igazgatása és társadalma

A koronagyarmati Straits Settlements élén a **kormányzó** (Governor) állt, akit London nevezett ki. A kormányzó mellett **törvényhozó tanács** (Legislative Council) működött, amelynek tagjait kezdetben szinte kizárólag gyarmati tisztviselők alkották; a helyi, nem európai lakosság képviselete csak a 20. század elejétől vált korlátozottan lehetségessé. Az igazgatás nyelve az angol volt, a pénzügyi és kereskedelmi intézményeket pedig a brit common law mintájára alakították ki. A családjogi, házassági és vallási ügyekben azonban a gyarmati hatóságok elismerték a helyi közösségek – elsősorban a muszlim, a hindu és a kínai – saját jogszokásait, amennyiben azok nem ütköztek a brit gyarmati rend alapelveivel. Ez a jogi pluralizmus a gyarmati állam működésének egyik jellegzetessége volt, de egyben a hierarchiát is fenntartotta: a brit jog elsőbbsége mindig biztosítva maradt, és a „helyi szokásjog” kategóriája gyakran a brit hivatalnokok által meghatározott, leegyszerűsített formában érvényesült.

A Straits Settlements városi társadalma etnikailag és vallásilag rendkívül összetett volt. A 19. század közepétől a kínai bevándorlók száma gyorsan növekedett, részben a dél-kínai társadalmi válságok, részben a bányák és ültetvények munkaerőigénye miatt. Szingapúrban és Penangban a kínai kereskedők és munkások különböző nyelvjárási, rokonsági és titkos társasági szervezetekbe (a brit forrásokban **secret societies**) tömörültek, amelyek egyszerre nyújtottak kölcsönös védelmet, hitelt és munkaközvetítést, ugyanakkor erőszakos konfliktusokba is keveredtek. A brit hatóságok eleinte a **kapitan** (kapitány) rendszeren keresztül próbálták ellenőrizni a kínai közösséget: egy-egy elismert közösségi vezető közvetített a gyarmati hivatal és a lakosság között. Az 1870-es évektől a titkos társaságokat fokozatosan betiltották, és a rendőri ellenőrzést kiterjesztették, ami a gyarmati állam erőszak-monopóliumának megerősödését jelezte. A kínai közösségek gazdasági szerepe – amint erre a későbbi tematikus fejezet is kitér – a gyarmati társadalom egyik legfontosabb, de gyakran leegyszerűsítően tárgyalt eleme.

Az indiai származású lakosság jelentős része a Brit Kelet-indiai Társaság és később a gyarmati állam által szervezett **szerződéses munka** (indentured labour) keretében érkezett, és a kikötőkben, ültetvényeken, vasútépítéseken dolgozott. A maláj lakosság a Straits Settlementsben számszerűen kisebbségbe került a bevándorlókkal szemben, ami már a 19. században kialakította a későbbi etnikai arányok vitáját. A gyarmati hivatalnokok az etnikai csoportokat faji kategóriákba rendezték, és gyakran a munkaerőpiac, a lakóhely és a jogállás szempontjából is elkülönítették

őket. Ez a gyarmati rasszista hierarchia dokumentált része volt a rendszernek: az európaiak álltak a csúcson, alattuk a különböző ázsiai csoportok, akiket a britek különböző „alkalmassági” és „veszélyességi” sztereotípiákkal írtak le. A sztereotípiák nem a helyi valóságot tükrözték, hanem a gyarmati ellenőrzés és a munkaerő-szervezés igényeit szolgálták, mégis tartósan beépültek a későbbi maláj politikai gondolkodásba.

24.1.3 A Pangkor Szerződés és a rezidensrendszer bevezetése

A Straits Settlements kereskedelmi sikere nem jelentette automatikusan a maláj államok fölötti politikai ellenőrzést. A 19. század közepén a félsziget nyugati partvidékén fekvő maláj szultanátusok – **Perak**, **Selangor**, **Negeri Sembilan** és **Pahang** – formálisan függetlenek voltak, de belső örökösödési és területi konfliktusok gyengítették őket. A brit figyelem elsősorban az ónbányászat fellendülése miatt fordult ezek felé az államok felé. A Perak északi részén fekvő **Larut** környéki ónlelőhelyeken kínai bányászcsoportok és maláj területi urak között fegyveres összecsapások törtek ki, amelyek zavarták a kitermelést és a kivitelt. A brit kereskedők és a Straits Settlements kormányzata pénzügyi és közbiztonsági érdekből egyre inkább beavatkozást sürgetett.

A beavatkozás jogi formáját az 1874. januári **Pangkor Szerződés** (Pangkor Treaty) adta meg. A szerződés szövege dokumentált; azt Perak szultánjának elismeréséért cserébe a brit kormányzat által kinevezett **rezidens** (residens) kinevezését írta elő. A rezidens hivatalos feladata az volt, hogy tanácsokkal lássa el a szultánt, és a szöveg szerint a szultánnak „minden ügyben, kivéve a maláj vallást és szokásokat” követnie kellett a rezidens tanácsát. Ez a formula a brit közvetett uralom (indirect rule) klasszikus mintájává vált, ám a gyakorlatban a rezidens hamarosan nem tanácsadóként, hanem tényleges döntéshozóként működött. A britek ellenőrizték az állam pénzügyeit, a rendőrséget, a földügyeket és a bányászati engedélyeket, miközben a szultán és az udvari arisztokrácia formális pozíciója megmaradt. A történészi szakirodalomban vitatott, hogy a Pangkor Szerződés mennyire volt őszinte kompromisszum, és mennyire fedte el a gyarmati kényszert; a brit hivatalos narratíva a „védelem és tanácsadás” nyelvét használta, míg a maláj elit egy része a szerződést a szuverenitás feladásának kezdeteként élte meg.

A rezidensrendszer gyorsan erőszakos konfliktust hozott. Perakban az első brit rezidens, **J. W. W. Birch** igyekezett a brit adó- és földszabályokat bevezetni, és a helyi adószedési gyakorlatokkal szemben fellépni; ez ellenállást váltott ki a maláj arisztokrácia egy részéből, akik a hagyományos hatalmukat és jövedelmeiket féltették. 1875 novemberében Birch-t meggyilkolták. A gyilkosság ténye dokumentált, de az indítékok értelmezése vitatott: a brit források gyakran „lázadásként” vagy „fanatikus ellenállásként” írták le, míg a maláj történeti emlékezet egyes irányzatai a gyarmati beavatkozás elleni jogos ellenállásként, illetve a helyi elitek érdekvédelmeként tartják számon. A britek katonai büntetőexpedícióval válaszoltak, a rezidensrendszert megerősítették, és a Perakkal szomszédos államokban is hasonló szerződéseket kényszerítettek ki. A megtorlás áldozatainak száma a brit katonai jelentésekben is bizonytalan, és a helyi emlékezetben gyakran alábecsültnek tartják.

Az 1870-es évek végétől a britek Selangorban, Negeri Sembilanben és Pahangban is rezidenseket neveztek ki. Ezek az államok formálisan **brit protektorátusok** lettek: az uralkodók megtartották trónjukat és bizonyos szertartási jogosítványaikat, de a kormányzati döntések a rezidens kezébe kerültek. A protektorátusi viszony tehát nem a mai értelemben vett függetlenség volt, hanem a gyarmati ellenőrzés közvetett formája, amely a brit adminisztratív költségeket csökkentette, és a helyi elitek számára korlátozott legitimációt hagyott. A rezidensrendszer bevezetése nem egységes ütemben zajlott: Perakban és Selangorban viszonylag korán, Pahangban később és erősebb ellenállással. A helyi viszonyok különbségei arra figyelmeztetnek, hogy a „brit Malájföld”

nem egyetlen homogén gyarmati tér volt, hanem eltérő szerződéses hagyományokkal és hatalmi viszonyokkal rendelkező államok szövevényes együttese.

24.1.4 A Szövetséges Maláj Államok (Federated Malay States, 1896)

A rezidensrendszer első két évtizede után a brit kormányzat a négy nyugati parti államot – Perak, Selangor, Negeri Sembilan és Pahang – szorosabb adminisztratív egységbe vonta. Az 1895-ben aláírt, 1896-tól hatályos egyezmény hozta létre a **Federated Malay States** (FMS), magyarul **Szövetséges Maláj Államok** alakulatot. Az egyesítés célja a brit igazgatás racionalizálása volt: közös vasúthálózatot, közös bányászati és földügyi szabályozást, valamint egységes pénzügyi rendszert hoztak létre. A szövetség központi kormányzata a **főbiztos** (High Commissioner) alá tartozott, aki gyakran a Straits Settlements kormányzója volt, így a közvetlen gyarmat és a protektorátusok irányítása összekapcsolódott. Emellett egy **rezidens-tábornok** (Resident-General) felügyelte a tagállamok napi ügyeit, ami a gyakorlatban a szultánok hatalmának további leépítését jelentette.

Az FMS igazgatási szerkezete bonyolult kompromisszum volt. A szultánok formálisan továbbra is uralkodók maradtak, és a döntések elvileg az ő nevükben születtek; az egyes államokban a brit rezidensek működtek, akik a helyi tanácsok elé terjesztették az ügyeket. A valóságban azonban a brit tisztviselők készítették elő a költségvetést, irányították a rendőrséget és a közmunkákat, és a maláj uralkodók jóváhagyása gyakran formalitássá vált. A hivatalos brit diskurzus „paternalista modernizációról” beszélt, és azt hangsúlyozta, hogy a maláj államok megőrizték belső vallási és szokásjogi autonómiájukat. A későbbi posztkoloniális történetírás azonban rámutatott, hogy ez a „védelem” szelektív volt: a brit hatóságok beavatkoztak a földtulajdonba, az adórendszerbe, az oktatásba és a munkaerő-szervezésbe, miközben a maláj elit egy részét járadékokkal és hivatalokkal kötötték magukhoz.

A gazdasági nyitás az FMS-ben gyors átalakulást hozott. Az ónbányászat és a 20. század elejétől a gumiültetvények fellendülése nagy számú kínai és indiai munkást vonzott a nyugati parti államokba. A brit adminisztráció szándékosan támogatta a bevándorlást, mert az ültetvények és bányák munkaerőigényét a helyi maláj paraszti lakosság – részben a földhöz és a falusi életformához kötődő gazdálkodás miatt – nem tudta vagy nem akarta kielégíteni. Ennek következtében a maláj lakosság aránya a nyugati parti államokban csökkent, és kialakult az a többnemzetiségű társadalom, amely a későbbi Malájföld politikai konfliktusainak egyik alapja lett. A brit földtörvények egy része ugyanakkor **maláj rezervátumokat** hozott létre, hogy a maláj parasztok földjét formálisan védje az eladással szemben. Ez a védelem azonban kettős hatású volt: bizonyos területeken lassította a földvesztést, máshol viszont konzerválta a falusi gazdaság elszigeteltségét, és a malájokat a modern mezőgazdasági fejlődés peremére szorította. A brit adminisztrátorok körében maga a „védelem” értelme is vitatott volt: egyesek a maláj társadalom megőrzését, mások a munkaerőpiac stabilitását tartották elsődlegesnek.

24.1.5 A nem szövetséges államok és a brit befolyás kiterjedése

Miközben a négy nyugati parti állam szövetségbe tömörült, a félsziget északi és déli részén fekvő maláj államok más utat jártak be. **Johor** a 19. század végén a maláj államok közül a legnagyobb önállóságot őrizte meg. Szultánja, **Abu Bakar** (uralk. 1862–1895) tudatosan modernizált: európai mintájú közigazgatást, oktatási rendszert és jogszabályokat vezetett be, miközben igyekezett megőrizni a szultánság szuverenitását. A brit kormányzat hosszú ideig nem nevezett ki rezidenst Johorba, részben mert Abu Bakar ügyesen egyensúlyozott a brit gazdasági igények és a maláj önállóság között. Csak 1914-ben, Abu Bakar utóda idején fogadta el Johor a brit tanácsadó jelenlétét, ami a gyakorlatban a rezidensrendszerhez hasonló helyzetet teremtett.

A johori példa azt mutatja, hogy a brit uralom kiterjesztése nem mindenütt fegyveres hódítással, hanem hosszú diplomáciai nyomással és gazdasági függőséggel történt.

Az északi maláj államok – **Kedah**, **Perlis**, **Kelantan** és **Terengganu** – sokáig a sziámi udvar befolyása alatt álltak. A sziámi fennhatóság nem egységes volt: Kedah és Perlis felett a bangkoki udvar erősebb ellenőrzést gyakorolt, míg Kelantan és Terengganu nagyobb belső önállósággal rendelkezett. A brit kormányzat a 19. század végétől egyre inkább arra törekedett, hogy Sziám és a francia Indokína közötti pufferzóna rendezése során a maláj államok brit befolyás alá kerüljenek. Az 1909-es **bangkoki szerződés** (Anglo-Siamese Treaty of Bangkok) ezt a célt szentesítette: Sziám lemondott a négy északi maláj állam feletti fennhatóságáról, amelyek brit protektorátusokká váltak. Az 1909-es szerződés szövege dokumentált, de a helyi maláj lakosság és a sziámi udvar szempontjából a területváltozás hosszú távú sérelmeket hagyott: a maláj történeti emlékezetben a „felosztás” mozzanata, a thai történetírásban pedig a nagyhatalmi nyomás alatti kényszerű lemondás él tovább. A négy északi állam nem csatlakozott az FMS-hez, hanem **nem szövetséges maláj államok** (Unfederated Malay States) néven külön kategóriát alkotott. Ezekben a britek nem rezidenst, hanem **tanácsadót** (Adviser) neveztek ki, és az uralkodók formálisan nagyobb belső hatáskört őriztek meg; a gyakorlatban azonban a brit befolyás itt is fokozatosan kiterjedt a pénzügyekre és a közbiztonságra.

A szövetséges és nem szövetséges államok közötti különbség nem csupán jogi formalitás volt. Az FMS-ben a központosított brit adminisztráció erősebben behatolt a helyi társadalmakba, és a szultánok szerepe inkább szimbolikussá vált. A nem szövetséges államokban – különösen Johorban és Kelantanban – a helyi elitek nagyobb mozgásteret őriztek meg a vallási ügyek, a földbirtoklás és a mindennapi igazgatás terén. Ez a különbség a későbbi maláj nacionalizmusban is éreztette hatását: Johor és a keleti parti államok politikai hagyománya eltért a nyugati parti bányavidékek centralizáltabb, multietnikusabb társadalmától.

24.1.6 A rezidensrendszer értékelése és vitái

A rezidensrendszer a brit gyarmati igazgatás egyik legjellegzetesebb intézménye volt, és a történészi megítélése ma is megosztott. A 20. század eleji brit hivatalos irodalom – valamint a gyarmati szolgálat egyes emlékiratai – a rendszert mint a „rend” és a „fejlődés” biztosítékát mutatták be, hangsúlyozva, hogy a britek tiszteletben tartották a maláj vallást és szokásokat, és megvédték az uralkodókat a belső lázadásoktól. A második világháború után kialakult posztkoloniális történetírás ezzel szemben arra hívta fel a figyelmet, hogy a „tanácsadás” a gyakorlatban kényszert jelentett, a maláj uralkodók hatalmának leépítése fokozatos volt, a gazdasági döntések pedig elsősorban a brit befektetői érdekeket szolgálták. E két álláspont nem egyszerűen ideológiai ellentét, hanem a források eltérő olvasatából is fakad: a brit rezidensi jelentések a döntéseket gyakran a helyi „egyetértéssel” hozottként mutatják be, míg a maláj udvari iratok és a későbbi visszaemlékezések a nyomásgyakorlás és a bizonytalanság élményét hangsúlyozzák.

A rezidensrendszer tényleges működését illetően a tudományos konszenzus abban áll, hogy a rezidens a legtöbb államban a pénzügyek, a rendőrség, a bányászat és a közmunkák területén döntő befolyással bírt, és hogy a szultánok „tanácsadott” státusa a 20. század elejére nagyrészt formálissá vált. Vita folyik ugyanakkor arról, hogy a rendszer mennyire volt előre megtervezett, és mennyire alakult ki eseti kényszerek nyomán. Egyes történészek a Pangkor Szerződésben látják a tervszerű közvetett uralom kezdetét, mások szerint a britek eleinte valóban tanácsadó szerepre gondoltak, és csak a helyi ellenállás, valamint a gazdasági igények hatására váltak gyarmati adminisztrátorokká. Az is vitatott, hogy a rezidensrendszer jobban vagy rosszabbul szolgálta-e a maláj lakosság érdekeit, mint a közvetlen koronagyarmati igazgatás; e kérdésben a

mai napig nincs egységes álláspont, részben azért, mert a „jólét” és a „fejlődés” mérése maga is értékválasztást tükröz.

A rezidensrendszer egyik legfontosabb öröksége az úgynevezett **maláj állam** modern közigazgatási formájának létrejötte volt. A britek által kiépített hivatali apparátus, földnyilvántartás, rendőrség és oktatási intézmények a függetlenség után is alapját képezték a malajziai államszervezetnek. Ugyanakkor a rendszer a maláj arisztokrácia és a brit hivatalnokok között olyan együttműködési formákat alakított ki, amelyek a későbbi etnikai és osztályviszonyokat is meghatározták. A britek a maláj uralkodókat a „maláj jogok” védelmezőinek szerepkörébe helyezték, miközben a gazdasági modernizációt a kínai és indiai bevándorlókra építették. Ez a kettős szerkezet a maláj társadalomban azt az érzést erősítette, hogy a politikai hatalom és a gazdasági élet különböző etnikai dimenziókban mozog. Ennek a feszültségnek a részletes kibontása azonban a későbbi fejezetekre tartozik: a gyarmati gazdaság hatásait a A gyarmati gazdaság, a brit, francia, holland modellek összehasonlítását pedig a Brit, francia, holland, spanyol és amerikai gyarmati modellek alfejezet tárgyalja.

A Straits Settlements és a szerződéses államok története tehát nem egyszerűen a brit terjeszkedés krónikája. A három kikötő közvetlen koronagyarmatként a bevándorló-kereskedő társadalom, a szabad piac és a bürokratikus rend modelljét testesítette meg, míg a protektorátusok a maláj uralkodói legitimitás és a brit közigazgatási ellenőrzés bonyolult összefonódását mutatták. Ez a kettősség a későbbi Malájföld politikai szerkezetének egyik legfontosabb előzménye.

24.1.7 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsősorban a következő forrástípusokra támaszkodik: a Pangkor Szerződés, az 1824-es londoni szerződés és az 1909-es bangkoki szerződés dokumentált szövege; a Straits Settlements kormányzói és törvényhozó tanácsi iratai; a brit rezidensek és tanácsadók hivatalos jelentései; valamint a maláj udvari levelezés és krónikák egyes darabjai. A rezidensi jelentések különösen fontosak, de egyszersmind problematikusak is: a brit hivatalnokok a helyi viszonyokat a maguk adminisztratív kategóriáival írták le, és gyakran saját döntéseiket igazoló módon szerkesztették az eseményeket. Ezért a helyi társadalom „belső” nézőpontjának rekonstruálásához a maláj nyelvű udvari források, a szóbeli hagyomány és a későbbi visszaemlékezések is szükségesek.

A történészi szakirodalomban a brit Malájföld igazgatásának legismertebb feldolgozásai közé tartoznak C. M. Turnbull, J. M. Gullick és Khoo Kay Kim munkái, valamint Barbara Watson Andaya és Leonard Y. Andaya átfogó kötete; ezeket a műveket azonban ebben a fejezetben csak másodlagos hivatkozásként, nem tételes idézetként használom. A maláj nyelvű helyi történetírás egyes irányzatai – különösen a nemzeti ébredés korszakának visszatekintő munkái – eltérő hangsúlyokkal, olykor a brit adminisztrációt egyoldalúan elítélő keretben tárgyalják a rezidensrendszert. Az áldozatokkal és a lakossági ellenállással kapcsolatos számadatok bizonytalanok: a brit katonai jelentések gyakran nem rögzítették pontosan a helyi halottak számát, a maláj emlékezet pedig sok esetben magasabb becsléseket őriz. A rezidensrendszer „közvetett” jellegének értékelése továbbra is vitatott értelmezési kérdés, nem pedig mérhető tény.

24.1.8 Rövid összefoglaló

- A brit jelenlét a Maláj-félszigeten a kereskedelmi hídfőkkel kezdődött: Penang (1786), Szingapúr (1819) és Malakka (1824) egyesítésével jött létre 1826-ban a Straits Settlements, amely 1867-től koronagyarmatként közvetlen brit igazgatás alatt állt.
- A Straits Settlements szabadkikötői vonzották a kínai, indiai és maláj bevándorlást; a gyarmati társadalmat faji hierarchiák és a közösségi önkormányzat korlátozott formái jellemezték.

- A Pangkor Szerződés (1874) hozta létre a rezidensrendszert, amelyben a brit rezidens formálisan tanácsadó volt, gyakorlatilag azonban a pénzügyek, a rendőrség és a közigazgatás irányítója lett.
- Az 1875-ös Birch-gyilkosság és a brit megtorlás megmutatta a rezidensrendszer erőszakos oldalát; a gyarmati és a maláj emlékezet eltérően értelmezi az eseményt.
- 1896-ban Perak, Selangor, Negeri Sembilan és Pahang egyesítésével létrejött a Szövetséges Maláj Államok (Federated Malay States), ahol a szultánok formális hatalmát a brit főbiztos és rezidens-tábornok korlátozta.
- Kedah, Perlis, Kelantan és Terengganu az 1909-es bangkoki szerződés nyomán került brit protektorátus alá, míg Johor csak 1914-ben fogadott brit tanácsadót; a nem szövetséges államokban a helyi elitek nagyobb mozgásteret őriztek meg.
- A rezidensrendszer tartós öröksége a központosított gyarmati állam és a maláj uralkodók formális szerepének összekapcsolása volt, amely a későbbi etnikai és politikai konfliktusok alapját is megteremtette.

24.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Miben különbözött a Straits Settlements közvetlen koronagyarmati igazgatása a maláj államok protektorátusi rezidensrendszerétől?
2. Hogyan kapcsolódott a Pangkor Szerződés a peraki ónbányászat körüli konfliktusokhoz, és miért vált a szerződés a helyi ellenállás jelképévé?
3. Miért tekinthető a Federated Malay States létrehozása a brit adminisztratív racionalizálás, ugyanakkor a maláj szultánok hatalmának további korlátozása eszközének?
4. Milyen eltérő utakat járt be Johor, illetve a négy északi maláj állam a brit befolyás kiterjedése során, és miért nem csatlakoztak az FMS-hez?
5. Milyen forrástípusok alapján rekonstruálható a rezidensrendszer működése, és miért vitatott a „közvetett uralom” fogalmának használata?

24.2 A gyarmati gazdaság

Az előző alfejezet bemutatta, hogyan alakult ki a brit politikai keret a Maláj-félszigeten: a Straits Settlements közvetlen gyarmati igazgatása, valamint a maláj államokkal kötött szerződéses rezidensi rendszer. Ez az alfejezet azt vizsgálja, milyen gazdasági átalakulás zajlott e keretben a 19. század végétől a 20. század közepéig. A brit Malaya gazdasága a gyarmati korban az ón- és gumitermelésre, valamint a hozzájuk kapcsolódó kikötői, vasúti és ültetvényes infrastruktúrára épült. Ez az exportorientált szerkezet tömeges kínai és indiai munkaerő-bevándorlást vonzott, és tartósan átalakította a félsziget társadalmi szerkezetét. A gazdasági növekedés számadatai mögött kényszermunka-szerű toborzási rendszerek, etnikai alapú munkamegosztás, egyenlőtlen földhasználat és a világpiaci áringadozásoknak való kiszolgáltatottság húzódott. Az alfejezet ezért nem pusztán a termelési mutatókat ismerteti, hanem a gyarmati gazdaság társadalmi költségeit és a máig ható strukturális egyenlőtlenségeket is tárgyalja.

24.2.1 Az ónbányászat és a kínai munkaerő

A brit Malaya gazdasági fellendülésének első motorja az **ónbányászat** volt. A félsziget nyugati parti államai – Perak, Selangor és kisebb mértékben Negeri Sembilan – a 19. század közepétől a világ egyik legjelentősebb óntermelő térségévé váltak. Az ón iránti keresletet elsősorban az európai és észak-amerikai konzervipar, valamint a forrasztóanyagok és a hadiipar növekvő igénye hajtotta. A bányászat kezdetben a folyóvölgyek hordalékos talajában, kézi módszerekkel folyt; a

kínai bevándorlók hozták magukkal a **palong** (csúzda) technikát, amelyben vízsugárral mosták ki az ónérctartalmú homokot. A kínai vállalkozók által irányított bányák tőkeigényét kezdetben a kínai kereskedelmi hálózatok, később pedig brit kereskedőházak és bankok biztosították.

A gyarmati statisztikák szerint a Maláj-félsziget 1900 körül a világ óntermelésének hozzávetőleg 55 százalékát adta; ezt az adatot a brit bányászati hivatalok jelentései alapján szokták idézni, de a kínai magánbányák tényleges termelését gyakran alulregisztrálták, ezért a szám becslésnek tekintendő. A századfordulóra a bányászat fokozatosan gépesítetté vált: megjelentek a **hidraulikus monitorok** (vízágyúk), majd az 1910-es évektől az önkitermelésben a **kotróhajók** (dredge) is. A kotróhajókkal mélyebb rétegeket lehetett kitermelni, de a technológia költséges volt, így a nagy, európai tulajdonú társaságok versenyelőnybe kerültek a kínai közép- és kisvállalkozókkal szemben. Az 1920-as évekre az európai tőke részesedése az óntermelésben meghaladta a kínai vállalkozásokét, bár a kínai bányák száma továbbra is nagy maradt.

Az ónbányászat munkaerőigényét szinte kizárólag kínai bevándorlókkal elégítették ki. A 19. század második felében a dél-kínai tartományokból – főként Fujianból és Guangdongból – érkező férfiak alkották a bányászok zömét. A bevándorlás gyakran a **hiteljegy-rendszer** (credit ticket system) keretében történt: a munkás utazási költségét egy közvetítő vagy munkaadó előlegezte meg, és a munkás ezt az adósságot a bányában ledolgozni tartozott. A rendszer a gyakorlatban sokszor a kényszermunkához hasonló függőséget hozott létre, mivel a kamatok, a lakhatási és ellátási költségek levonása után a munkás hosszú időre eladósodott. A brit hatóságok 1914-ben betiltották a hiteljegy-rendszert, de a toborzási láncolatok és a munkaadói ellenőrzés informális formái tovább éltek. A dokumentált visszaélések ellenére a kortárs gyarmati jelentések gyakran a kínai munkások „szorgalmát” dicsérték, ami a rasszista munkaerő-hierarchia része volt; ezek a leírások nem tekinthetők semlegesnek.

24.2.2 A gumigazdaság és az ültetvényes rendszer

Az ónbányászat mellett a 20. század elejétől a **gumi** (kaucsuk) vált a gyarmati Malaya második meghatározó exporttermékévé. A brazil őshazájából származó **Hevea brasiliensis** magjait 1877-ben hozták be először a londoni Kew botanikus kertbe, majd onnan Szingapúrba; az első ültetvények az 1890-es években létesültek. A gumi iránti kereslet az automobilipar robbanásszerű növekedésével ugrott meg, különösen az első világháború idején. Malaya az 1910-es évekre a világ legnagyobb természetesgumi-termelőjévé vált: a rendelkezésre álló gyarmati és nemzetközi becslések szerint 1919-ben a világ termelésének mintegy 53 százalékát adta. Ez az arány a 1920-as években 50–60 százalék között mozgott; a pontos érték a becslési módszerektől függ, mivel a kisbirtokosok termelését gyakran nem rögzítették pontosan.

A gumiültetvények két fő típusra oszlottak: a nagy, tőkeerős **európai ültetvényes társaságok** (például a Guthrie, a Harrisons & Crosfield és más, főleg londoni és szingapúri tőkével működő cégek) birtokaira, valamint a kínai és kisebb részben maláj **kisbirtokosok** ültetvényeire. Az európai ültetvények a modern agronómiai módszereket, a sztenderdizált feldolgozást és a hosszú távú tőkeberuházást képviselték, míg a kisbirtokosok gyakran vegyes gazdálkodást folytattak, és a gumi mellett rizst, gyümölcsöt is termesztettek. A gyarmati kormányzat az európai ültetvényeseket támogatta: kedvezményes földbérleteket, kutatási állomásokat és infrastrukturális beruházásokat biztosított számukra. A kisbirtokosok viszont gyakran hátrányos megkülönböztetéssel szembesültek a földhöz jutás és a minőségi szabványok terén.

A gumi ára rendkívül ingadozó volt. Az 1910-es évek konjunktúráját az 1920–1921-es árzuhanás követte, amelyre a brit kormányzat az **Stevenson-tervvel** (1922) reagált: a maláj államokban korlátozták az exportot, hogy felhajtsák az árat. Az intézkedés rövid távon stabilizálta a piacot, de a kisbirtokosokat aránytalanul sújtotta, mert az exportkvóta nagyobb részét az európai ültetvények kapták. Az 1930-as évek nagy gazdasági világválsága idején a gumi ára a korábbi

töredékére esett; sok ültetvény bezárt, és tömeges elbocsátások következtek. A válság különösen az indiai ültetvényi munkásokat érintette, akiknek egy részét a gyarmati hatóságok visszaszállíttatták Indiába. Ez a lépés dokumentált tény, de a visszaszállítottak számának becslései eltérnek; a gyarmati jelentések szerint százezres nagyságrendű volt, ám a pontos adat bizonytalan.

24.2.3 Infrastruktúra: vasutak, kikötők és a gyarmati tér szervezése

A gyarmati gazdaság kiépítésének alapvető feltétele volt a közlekedési infrastruktúra fejlesztése. Az első vasútvonal a Maláj-félszigeten a **Taiping–Port Weld** vonal volt, amely 1885-ben nyílt meg Perak államban; ez dokumentált tény. A vonal célja az volt, hogy az ónbányák termékét a legközelebbi kikötőbe szállítsa. Az 1886-ban megnyílt **Kuala Lumpur–Klang** vasút hasonló logikát követett: a Selangor állam ónbányászati központját kötötte össze a tengerparti Klang kikötőjével. A 19. század utolsó évtizedében a vasúthálózat gyorsan bővült, és a századfordulóra a nyugati parti államokban – Perak, Selangor, Negeri Sembilan, később Johor – összefüggő vonalhálózat jött létre. Az 1909-ben befejezett nyugati parti fővonal a thaiföldi határtól Szingapúrig biztosított összeköttetést, és a mai Malajzia vasúti gerincét alkotja.

A vasútépítés finanszírozása részben a gyarmati állam, részben magántőke – gyakran a bányatársaságok – beruházása volt. A vonalak nyomvonalát elsősorban a nyersanyag-kivitel igényei határozták meg: a bányavárosokat és az ültetvényeket kötötték össze a kikötőkkel. A gyarmati közlekedési jelentések szerint a vasúthálózat hossza 1920-ra meghaladta az 1 600 kilométert; ez a szám azonban a magánvonalakat és a keskeny nyomtávú szárnyvonalakat nem mindig tartalmazta, ezért becslésnek tekintendő. A keleti parti államok – Pahang, Terengganu, Kelantan – vasúti összeköttetése csak később, az 1910-es évektől indult meg, és a keleti parti vasútvonal a nyugatinál jóval kisebb forgalmat bonyolított. Ez a térbeli egyenlőtlenség a gyarmati gazdaság nyugati parti koncentrációját tükrözte.

A vasút mellett a **kikötők** fejlesztése is a kitermelő gazdaság kiszolgálását szolgálta. A három fő kikötő – **Szingapúr**, **Penang** és a Selangor állambeli **Port Swettenham** (ma Port Klang) – a maláj nyersanyagok tengerentúli exportjának csomópontjaivá vált. Szingapúr a régió kereskedelmi és pénzügyi központjaként működött, míg Penang a nyugati parti bányaterületek és a szumátrai kereskedelem felé nyitott kaput. A kikötői infrastruktúra kiépítése a brit kereskedőházak és a gyarmati állam érdekeit szolgálta, és hozzájárult a félsziget gazdasági integrációjához a brit birodalmi piacba. Ugyanakkor a vasutak és kikötők a belső piacok összekapcsolásában kevésbé voltak hatékonyak; a hangsúly a nyersanyag kifelé áramlásán volt, nem a helyi fogyasztás és termelés kiegyensúlyozott fejlesztésén.

24.2.4 A munkaerő-bevándorlás rendszerei

A gyarmati Malaya gazdasága nagymértékben függött a bevándorló munkaerőtől. A 19. század második felétől a 20. század közepéig a félszigetre érkező kínai és indiai munkások milliós nagyságrendű mozgása alakította a demográfiai és társadalmi viszonyokat. A pontos bevándorlási számok bizonytalanok, mert a határnyilvántartások hiányosak voltak, és sokan többször is átutaztak a régióban. A brit hatóságok által közölt becslések szerint 1880 és 1939 között mintegy 8 millió kínai és 6 millió indiai utazott be a Maláj-félszigetre, de a visszavándorlás is igen jelentős volt, ezért ezek a számok nem az állandó letelepedést mutatják.

A kínai munkaerő toborzása – mint fentebb láttuk – a hiteljegy-rendszeren alapult, amely a munkást adóssággal kötötte a munkaadóhoz. Emellett a kínai bevándorlók gyakran a **kongsi** (társaság) hálózatokon keresztül érkeztek: ezek a szervezetek a dél-kínai klán- és nyelvjárási csoportokhoz kötődtek, és egyszerre láttak el toborzási, hitelnyújtási, szociális védelmi és érdekérvényesítő funkciókat. A kongsi-rendszer a bányavidékeken gyakran a rendfenntartásban is szerepet

játszott, ami a brit gyarmati hatóságok számára egyszerre volt hasznos és fenyegető. A kínai titkos társaságok közötti konfliktusok, például a Larut-háborúk (1861–1874) Perakban, részben a bányaterületek és a munkaerő ellenőrzéséért folytak, és hozzájárultak a brit beavatkozáshoz a maláj államokban.

Az indiai munkaerő bevándorlása más szervezeti formában zajlott. A gumiültetvényeken dolgozó indiai munkások többsége a **kangani-rendszer** keretében érkezett: egy **kangani** (felügyelő, toborzó) a saját falujából vagy rokonsági köréből verbuvált munkásokat, és kísérte őket az ültetvényre. A kangani rendszer személyesebb, kevésbé intézményesített függőséget hozott létre, mint a kínai hiteljegy-rendszer, de a munkásokat itt is hosszú távú szerződések és az ültetvényen belüli elszigeteltség kötötte. Az indiai munkások főleg a dél-indiai tamil nyelvű területekről érkeztek, és az ültetvényeken elkülönült **munkáskolóniákban** (labour lines) laktak, amelyekben az életkörülmények gyakran zsúfoltak és egészségtelenek voltak. A gyarmati egészségügyi jelentések a 20. század elején magas halálozási arányokat rögzítettek az ültetvényi munkások körében; ezek az adatok dokumentáltak, de a pontos okok (malária, alultápláltság, munkakörülmények) értelmezése vitatott.

24.2.5 Társadalmi szerkezet és a plural society

A gyarmati gazdaság munkaerő-szükséglete és a bevándorlási politikák egy sajátos etnikai munkamegosztást hoztak létre, amelyet a történeti szociológia gyakran a **plural society** (többes társadalom) fogalmával ír le. A kifejezést J. S. Furnivall brit gyarmati tisztviselő és kutató vezette be 1939-ben, elsősorban Burmára és Holland-Indiára alkalmazva; a maláj félszigetre később a történészek és társadalomtudósok terjesztették ki. A fogalom azt írja le, hogy a gyarmati társadalomban különböző etnikai csoportok élnek egymás mellett, elsősorban a piacon találkoznak, de külön intézményekben, lakónegyedekben, iskolákban és vallási közösségekben szerveződnek, anélkül hogy közös nemzeti identitást alakítanának ki. A plural society modellje a maláj félszigetre alkalmazva vitatott: a mindennapi együttélés, a kulturális keveredés és a közös munkatapasztalatok gyakran nagyobbak voltak, mint a modell sugallja, és a fogalom hajlamos az etnikai határokat merevnek feltételezni.

A gyarmati Malaya társadalmi szerkezete mégis jól látható etnikai mintázatot mutatott. A **malájok** elsősorban a hagyományos mezőgazdaságban – rizstermesztésben, halászatban –, valamint a falusi kisiparban és a gyarmati közigazgatás alsóbb szintjein helyezkedtek el. A gyarmati kormányzat a maláj paraszti földek védelmére 1913-ban elfogadta a **Malay Reservation Enactment** nevű törvényt, amely a malájok által lakott területeken korlátozta a föld nem-malájoknak való eladását. A brit hatóságok ezt a malájok védelmeként állították be, de a kritikus történetírás szerint az intézkedés egyúttal hozzájárult ahhoz, hogy a malájok kimaradjanak az exportgazdaság dinamikus ágazataiból, és a hagyományos falusi szektorba szoruljanak vissza. Ez az értelmezés vitatott, de a törvény hatása a maláj földtulajdon szerkezetére dokumentált.

A **kínai közösség** a gyarmati Malajában rendkívül heterogén volt: a bányamunkások, kiskereskedők, kézművesek, városi munkások és nagyvállalkozók egyaránt megtalálhatók voltak benne. A kínai bevándorlók különböző nyelvjárási csoportokból – hokkien, kantoni, hakka, teochew és mások – érkeztek, és a csoportok közötti különbségek fontosabbak lehettek, mint a közös „kínai” identitás. A kínai kiskereskedők és pénzkölcsönzők a falusi gazdaságban is jelen voltak, ami a gyarmati időszakban és később is feszültségeket szült a maláj parasztokkal. A „kínai gazdasági dominancia” sztereotípiája azonban leegyszerűsítő, mert a kínai közösségen belül hatalmas vagyoni és társadalmi egyenlőtlenségek voltak, és a kínai munkások többsége szegénységben élt.

Az **indiai közösség** zömét a gumiültetvényeken dolgozó tamil munkások alkották, de voltak köztük kereskedők, hivatalnokok, rendőrök, tanítók és vasúti munkások is. Az indiai munkások

az ültetvényeken erősen elkülönült világban éltek, ami korlátozta társadalmi mobilitásukat és politikai érdekérvényesítésüket. A gyarmati kormányzat az indiai bevándorlást időnként korlátozta, különösen az 1930-as évek válsága idején, amikor a munkanélküliség növekedését a bevándorlás visszafogásával és a munkások repatriálásával próbálta kezelni. Ez a politika a mai napig vitatott a történetírásban, mert a gyarmati állam a munkaerőt rugalmasan ki- és bekapcsolható tényezőként kezelte, nem pedig állandó lakosságként.

24.2.6 Gazdasági következmények és egyenlőtlenségek

A gyarmati Malaya gazdasági növekedése az 1870-es évektől az 1929-es válságig látványos volt: a bányászat és az ültetvényes mezőgazdaság termelése megsokszorozódott, a kikötők és városok gyorsan növekedtek, és a félsziget a brit birodalom egyik legfontosabb nyersanyag-beszállítójává vált. Ez a növekedés azonban rendkívül egyenlőtlenül oszlott meg. A profit jelentős része a brit kereskedőházakhoz, ültetvényes társaságokhoz és bányavállalatokhoz áramlott, míg a munkások – különösen a kínai bányászok és az indiai ültetvényi munkások – alacsony béreket kaptak, és gyakran rossz körülmények között éltek. A maláj parasztok a hagyományos gazdaságban rekedtek, és kevéssé részesültek az exportkonjunktúrából.

A gyarmati gazdaság másik szerkezeti gyengesége a **monokultúrás exportfüggőség** volt. Az ón és a gumi együttesen a maláj export értékének meghatározó részét adta, így a világpiaci árak ingadozása közvetlenül megrázta a félsziget gazdaságát és társadalmát. Az 1920–1921-es és különösen az 1930-as évek válsága megmutatta, hogy a gyarmati gazdaság nem rendelkezik belső ellenálló képességgel: a munkanélküliség tömegessé vált, az adóbevételek zuhantak, és a szociális feszültségek kiéleződtek. A válság idején a gyarmati kormányzat megszorító politikát folytatott, ami a közszolgáltatások visszavágásával tovább sújtotta a legszegényebb rétegeket.

A gazdasági egyenlőtlenségek etnikai mintázata hosszú távú következményekkel járt. A brit gyarmati politika nem egyszerűen „létrehozta” az etnikai munkamegosztást, de a bevándorlási szabályozás, a földbirtok-politika, az oktatási rendszer és az infrastrukturális beruházások révén megerősítette és intézményesítette azt. A maláj elit egy része a gyarmati közigazgatásban kapott pozíciókat, míg a kínai és indiai közösségek gazdasági szerepe az exportágazatokhoz kötődött. Ez a szerkezet a függetlenség után is meghatározta a malajziai politikai és gazdasági vitákat, például az 1969 utáni új gazdaságpolitikát, amelynek gyökerei a gyarmati korszak egyenlőtlenségeire vezethetők vissza. A gyarmati gazdaság öröksége tehát nem csupán a vasutakban és kikötőkben tárgyiasult, hanem a társadalmi egyenlőtlenségek és az etnikai alapú gazdasági szerepmegosztás tartós mintázataiban is.

24.2.7 Források és bizonytalanságok

A gyarmati Malaya gazdaságának megismerése elsősorban a brit gyarmati adminisztráció által termelt forrásokon alapul: bányászati és mezőgazdasági jelentéseken, népszámlálási köteteken, vámstatisztikákon, vasúti és kikötői évkönyveken, valamint a gyarmati kormányzat és a kereskedőházak levelezésén. Ezek a források részletesek, de elfogultak: a gyarmati állam érdekei szerint készültek, és hajlamosak a termelési sikereket hangsúlyozni, miközben a munkások életkörülményeit és a kényszerviszonyokat alulbecsülik. A kínai és indiai munkások saját hangja ritkán jelenik meg ezekben a dokumentumokban; emlékiratok, levelek és szóbeli visszaemlékezések csak töredékesen állnak rendelkezésre.

A termelési statisztikák gyakran becsléseken alapulnak, és a különböző források eltérhetnek egymástól. Az ón- és gumitermelés arányai a világpiacon viszonylag jól dokumentáltak, de a kisbirtokosok termelését gyakran alulregisztrálták. A bevándorlási számok különösen bizonytalanok, mivel a határnyilvántartások hiányosak, és a visszavándorlás mértéke nehezen becsülhető.

A népszámlálási adatok a gyarmati etnikai kategorizációt tükrözik, amely a kevert identitású személyeket és a kisebb csoportokat gyakran egyetlen kategóriába sorolta. A modern történetírás ezért ezeket az adatokat kritikával kezeli, és a becslések bizonytalanságát hangsúlyozza.

A vitatott értelmezések közé tartozik a gyarmati gazdaság összességének megítélése: egyes szerzők a gyarmati korszakot a modernizáció és az infrastruktúra kiépülésének időszakaként mutatják be, míg mások a kizsákmányolás, a kényszermunka és az egyenlőtlenségek rendszereként írják le. A két szempont nem zárja ki egymást, de a hangsúlyok eltérőek. Hasonlóképpen vitatott, hogy a plural society fogalma mennyire alkalmas a gyarmati Malaya társadalmi viszonyainak leírására, és hogy a gyarmati politikák mennyiben okozták vagy csupán felerősítették az etnikai alapú gazdasági egyenlőtlenségeket. Az alfejezet ezeket a vitákat nem dönti el, hanem bemutatja a fő álláspontokat és a mögöttük álló bizonyítékokat.

24.2.8 Rövid összefoglaló

- A brit Malaya gazdasága a 19. század végétől az ón- és gumitermelésre épült; az ónbányászatban elsősorban kínai, a gumiültetvényeken pedig főleg indiai bevándorló munkásokat alkalmaztak.
- Az ónbányászat kezdetben kínai vállalkozók kezében volt, majd a gépesítéssel az európai tőke szerepe megnőtt; a termelés a 20. század elején a világ óntermelésének mintegy felét adta (becslés).
- A gumiültetvények az 1890-es évektől terjedtek el, és Malaya 1919-re a világ természetesgumi-termelésének mintegy 53 százalékát adta; az áringadozások és a Stevenson-terv különösen a kisbirtokosokat sújtotta.
- A vasúthálózat és a kikötők a nyersanyag-kivitel logikája szerint épültek: a bányavárosokat és ültetvényeket kötötték össze a tengeri kikötőkkel, elsősorban a nyugati parton.
- A kínai munkaerő toborzása a hiteljegy-rendszeren, az indiai munkásoké a kangani-rendszeren alapult; mindkettő erős függőséget és gyakran rossz életkörülményeket hozott létre, de eltérő szervezeti formában.
- A gyarmati társadalom etnikai munkamegosztását a plural society fogalmával szokták leírni, amely azonban vitatott, mert a mindennapi együttélés és a keveredés nagyobb volt, mint a modell sugallja.
- A gyarmati gazdaság exportfüggő, monokultúrás szerkezete az 1930-as évek válságában súlyos munkanélküliséghez és társadalmi feszültségekhez vezetett; a profit nagy része brit tőkéhez áramlott.
- A gyarmati korszak gazdasági egyenlőtlenségei és etnikai alapú szerepmegosztása a függetlenség után is meghatározta a malajziai politikai és gazdasági vitákat.

24.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen tényezők magyarázzák, hogy az ónbányászatban elsősorban kínai, a gumiültetvényeken pedig főleg indiai munkaerőt alkalmaztak a gyarmati Malajában?
2. Hogyan szolgálta a vasúthálózat és a kikötők fejlesztése a nyersanyag-kivitel logikáját, és milyen következményekkel járt ez a félsziget belső regionális egyenlőtlenségeire nézve?
3. Mit jelent a „plural society” fogalma, és milyen korlátai vannak a gyarmati Malaya társadalmi viszonyainak leírására?
4. Milyen strukturális egyenlőtlenségeket hagyott örökül a gyarmati exportgazdaság, és hogyan kötődnek ezek az 1969 utáni malajziai gazdaságpolitikai vitákhoz?

24.3 A maláj nacionalizmus és a függetlenség

A gyarmati gazdaság alfejezet bemutatta, hogy a brit Malájföld hogyan vált a világgazdaság egyik legfontosabb nyersanyag-szállítójává, és miként mélyítette el a területi, etnikai és foglalkozási egyenlőtlenségeket. A maláj nacionalizmus azonban nem egyszerűen a gyarmati kizsákmányolásra adott válasz volt: a második világháború japán megszállása, a brit birodalmi újjászervezés kísérlete és a hidegháború kezdete olyan politikai teret nyitott, amelyben a hagyományos elitek, a modern értelmiség, a baloldali mozgalmak és a különböző etnikai közösségek eltérő jövőképei ütköztek. Az 1957-es függetlenség nem egyetlen mozgalom győzelme volt, hanem egy tárgyalásos rendszerváltás, amely megteremtette a többetnikumú Maláj Föderáció alkotmányos kereteit, ugyanakkor hosszú távra rögzítette az etnikai alapon szerveződő politika alapvonalait.

24.3.1 A japán megszállás öröksége és a brit visszatérés

A japán megszállás (1941–1945) alapvetően átalakította a Maláj-félsziget politikai és társadalmi viszonyait. A brit gyarmati igazgatás összeomlása, a szövetséges erők veresége és a japán uralom alatti erőszak, kényszermunka és ellátási válság megingatta a gyarmati uralom legitimitását. A megszállás alatt a japán hatóságok a maláj szultánok egy részét megtartották ugyan reprezentatív szerepkörben, de a tényleges hatalmat a japán katonai közigazgatás gyakorolta; a kínai közösséget pedig célzott atrocitások érték, különösen a szingapúri mészárlás során. A brit visszatérés 1945-ben tehát nem egyszerűen a korábbi status quo visszaállítását jelentette, hanem egy megváltozott terepen kellett újraépíteni a gyarmati uralmat.

A háború alatt a Maláj Népi Japánellenes Hadsereg (Malayan People's Anti-Japanese Army, MPAJA) gerillaháborút folytatott a japán megszállók ellen; ennek magját a Maláj Kommunista Párt (Malayan Communist Party, MCP) adta, amelynek tagsága túlnyomórészt kínai származású munkásokból, értelmiségiekből és vidéki szegényekből állt. A brit hadsereg a háború alatt fegyverezte és kiképezte az MPAJA egységeit, ami a háború után paradox helyzetet teremtett: a visszatérő brit hatóságok egyszerre látták a kommunista mozgalmat a háborús együttműködés partnerének és a hidegháború küszöbén egy potenciálisan veszélyes antikoloniális erőnek. A japán kapitulációt követő hatalmi vákuumban az MCP megerősödött, és rövid időre több városban is átvette a helyi közigazgatást, mielőtt a brit katonai igazgatás visszaszerezte volna az ellenőrzést.

24.3.2 A Maláj Unió terve és a maláj ellenállás

A brit kormány a háború utáni átszervezés részeként 1946 januárjában tette közzé a **Maláj Unió** (Malayan Union) tervét, amely a korábbi, mozaikos igazgatási rendszert – a közvetlenül brit koronagyarmatként kormányzott **Straits Settlements** egyes részeit, a négy szövetségi államot (Perak, Selangor, Negeri Sembilan, Pahang) és a öt nem szövetségi államot (Johor, Kedah, Kelantan, Terengganu, Perlis) – egyetlen, központosított koronagyarmattá kívánta egyesíteni. A terv értelmében a maláj szultánok elvesztették volna uralkodói jogkörük nagy részét, és csak vallási és kulturális ügyekben maradt volna szerepük. Az állampolgárságot a brit hatóságok a „jus soli” (születési hely) elve alapján, viszonylag tágan kívánták megadni, ami a lakosság jelentős részét kitevő kínai és indiai közösségek számára is megnyitotta volna a politikai részvétel lehetőségét.

A Maláj Unió terve a maláj politikai közvéleményben széles körű felháborodást váltott ki. A szultánok, az arisztokrácia, a vallási vezetők és a modern értelmiség egyaránt a maláj közösség hagyományos jogainak és identitásának megsértését látta benne; a szultánok hatalmának megnyirbálását a maláj politikai szuverenitás felszámolásaként értelmezték. Az ellenállás országos

mozgalommá szélesedett: 1946-ban országszerte tömegtüntetéseket tartottak, a szultánok bojkottálták a brit kormányzó hivatalos beiktatását, és a sajtóban, valamint a mecsetekben is élesen bírálták a tervet. A brit hatóságok – részben a háború utáni birodalmi túlterheltség, részben a maláj elit megnyerésének szándéka miatt – visszakozni kényszerültek.

Ebben a légkörben alakult meg 1946. május 10–11-én Kuala Lumpurban a **Egyesült Maláj Nemzeti Szervezet** (United Malays National Organisation, **UMNO**), amelynek első elnöke **Dato' Onn Jaafar** lett. Az UMNO a maláj szultánok, az állami arisztokrácia, a falusi elit és a modern értelmiség szövetségeként jött létre, és elsődleges célja a Maláj Unió tervének megbuktatása, valamint a maláj politikai dominancia megőrzése volt. Az UMNO nem volt modern értelemben vett tömegpárt: tagsága eleinte a hagyományos maláj társadalmi hierarchiához kötődött, és szoros kapcsolatban állt a szultánokkal. Ugyanakkor a szervezet a maláj nacionalizmus első olyan intézményes formája volt, amely a gyarmati keretek között politikai nyomásgyakorlásra vállalkozott.

24.3.3 A Maláj Föderáció létrehozása és az etnikai feszültségek intézményesülése

A brit kormány a maláj ellenállás hatására tárgyalásokat kezdett a szultánokkal és az UMNO-val, és 1948. február 1-jén életbe léptette a **Maláj Föderáció** (Persekutuan Tanah Melayu) alkotmányát, amely felváltotta a soha teljesen meg nem valósult Maláj Uniót. Az új berendezkedés visszaállította a szultánok formális uralkodói státuszát az egyes államokban, és létrehozott egy brit főbiztos (High Commissioner) által irányított föderális kormányzatot. Az állampolgársági szabályokat azonban szigorították: a kínai és indiai lakosok számára a „jus soli" elve helyett születési, tartózkodási és nyelvi feltételek teljesítését írták elő, ami jelentősen korlátozta a nem maláj közösségek politikai részvételét. A maláj szultánok és az UMNO számára ez győzelemként jelent meg, de a kínai és indiai közösségek vezetői a Maláj Föderációt diszkriminatívnak tekintették.

A Maláj Föderáció létrehozása ugyanakkor nem hozta el a stabilitást. A háború utáni gazdasági válság, a magas munkanélküliség, a földbirtokviszonyok feszültségei és a brit hatóságok kommunistaellenessége együttesen robbantották ki a **szükségállapotot** (Malayan Emergency) 1948 júniusában. A Maláj Kommunista Párt fegyveres felkelést indított, amelynek során gerillaháborút folytatott a brit gyarmati erők, a rendőrség és a gyarmati állam intézményei ellen. A brit kormány a felkelést „kommunista terrorként" minősítette, és a hidegháború logikájában a szovjet és kínai befolyás megnyilvánulásának tekintette. A felkelés valódi társadalmi háttere azonban összetettebb volt: a kínai közösség vidéki szegényei, a háború alatt felfegyverzett gerillák, a földnélküli munkások és a gyarmati rendszer által kirekesztettek közül sokan csatlakoztak a mozgalomhoz, mert abban nem csupán ideológiai, hanem megélhetési és státuszbeli követeléseket is kifejeztek.

A szükségállapot 1948 és 1960 között tartott; a britek által bevezetett katonai és adminisztratív intézkedések – köztük a falvak áttelepítése az úgynevezett „új falvakba" (new villages), a kijárási tilalom, a gyülekezési tilalom és a tömeges letartóztatások – a civil lakosság százezreit érintették, és a kínai vidéki közösségeket aránytalanul sújtották. A felkelés és az ellene folytatott háború áldozatainak száma a becslések szerint több mint 10 000 halott, de a pontos adatok a forrásoktól függően jelentősen eltérnek; a polgári áldozatok, a kényszeráttelepítések és az emberi jogi jogsértések mértéke ma is történészi vita tárgya.

24.3.4 Az etnikai pártok és a szövetségi modell kialakulása

A szükségállapot és a Maláj Föderáció intézményi keretei között a politikai mozgástér szűkült, de a különböző etnikai közösségek vezetői fokozatosan saját szervezeteket hoztak létre. A kínai közösség elitjének egy része 1949. február 27-én megalapította a **Maláj Kínai Szövetséget**

(Malayan Chinese Association, **MCA**), amelynek első elnöke **Tan Cheng Lock** volt. Az MCA nem a teljes kínai lakosságot képviselte; tagsága elsősorban a vállalkozói és értelmiségi rétegekből, valamint a mérsékelt politikai irányzatból került ki, és a brit hatóságokkal való együttműködésre, valamint a kínai közösség állampolgársági és gazdasági érdekeinek védelmére törekedett. A szükségállapot alatt az MCA részt vett a vidéki kínai lakosságot érintő intézkedések enyhítésének tárgyalásaiban, és fokozatosan a kínai közösség legfontosabb tárgyalópartnerévé vált.

Az indiai közösség politikai képviseletére 1946 augusztusában alakult meg a **Maláj Indiai Kongresszus** (Malayan Indian Congress, **MIC**), amely elsősorban a tamil származású ültetvényi munkások, a városi kiskereskedők és a hivatalnokok érdekeit próbálta megjeleníteni. A MIC kezdetben a baloldali munkásmozgalomhoz kötődött, de a hidegháború előrehaladtával és a szükségállapot körülményei között mérséklődött, és a gyarmati keretek közötti érdekérvényesítés felé fordult.

E három etnikai alapú párt 1952-től kezdve egyre szorosabban együttműködött a helyhatósági választásokon. Az első sikeres közös fellépés Kuala Lumpurban történt, ahol az UMNO, az MCA és kisebb részben a MIC jelöltjei a **Szövetség** (Alliance) formációban indultak, és jelentős győzelmet arattak. A Szövetség sikere nem csupán a választási matematikán múlt: azt üzente a brit hatóságoknak, hogy a mérsékelt, etnikai alapon szerveződő elit pártok képesek lehetnek a függetlenség utáni kormányzásra, és hogy a kommunista alternatíva visszaszorítható. Ugyanakkor ez a modell eleve kizárta a baloldali, osztályalapú politizálást, és az etnikai identitást tette a politikai mobilizáció elsődleges keretévé.

24.3.5 A függetlenségi tárgyalások és az 1955-ös választások

A szükségállapot elhúzódása és a brit birodalom általános válsága arra késztette a brit kormányt, hogy megkezdje a hatalom átadásának előkészítését. 1952-ben Sir **Gerald Templer** lett a malájföldi főbiztos, akinek nevéhez fűződik a „szívek és elmék” megnyerésének politikája, valamint a választások felé vezető átmenet felgyorsítása. Templer a katonai és adminisztratív intézkedések mellett szorgalmazta a helyi politikai elit bevonását, és ösztönözte az etnikai pártok közötti együttműködést.

Az 1955. július 27-i szövetségi választások a malájföldi politika fordulópontját jelentették. A Szövetség – élén **Tunku Abdul Rahman**nal, aki 1951-ben lett az UMNO elnöke – elsöprő győzelmet aratott: az 52 választókerületből 51-et megnyert. A választási részvétel korlátozott volt, mivel a lakosság jelentős része – különösen a kínai és indiai munkások – nem felelt meg az állampolgársági feltételeknek, és a szükségállapot alatt a választójog is korlátozott maradt. Ennek ellenére a Szövetség a mérsékelt nacionalizmus domináns erejeként lépett fel, és Tunku Abdul Rahman lett a Maláj Föderáció első főminisztere.

A választási győzelem után a Tunku vezette delegáció Londonba utazott, hogy tárgyaljon a függetlenség feltételeiről. A britek számára a fő kérdés a szükségállapot, a kínai közösség helyzete és a nemzetközi biztonsági garanciák voltak; a maláj delegáció számára pedig a maláj szuverenitás, a szultánok szerepe és a nem maláj közösségek állampolgársági feltételei. A tárgyalások 1956 januárjában kezdődtek, és a felek megállapodtak abban, hogy a Maláj Föderáció 1957. augusztus 31-én függetlenné válik.

24.3.6 Az 1957-es alkotmány: kompromisszumok és alapelvek

A függetlenségi alkotmány előkészítésére a brit kormány és a Maláj Föderáció vezetése egy független bizottságot kért fel, amely **Reid-bizottság** néven vonult be a történetírásba. A bizottság – élén Lord William Reid skót bíróval – 1956-ban hallgatta meg a különböző érdekcsoportok

álláspontját, és 1957 februárjában tette közzé jelentését. A jelentés az alkotmányos monarchia, a föderális berendezkedés, a parlamenti demokrácia és a jogállamiság elveire épült, de bizonyos pontokon a maláj elit nyomására módosításokat hajtottak végre.

Az 1957. augusztus 31-én hatályba lépő alkotmány a következő alapvető kompromisszumokat rögzítette:

1. **Alkotmányos monarchia és a szultánok rotációs királysága.** A kilenc maláj állam uralkodója közül ötévente választják a **Yang di-Pertuan Agong**ot, azaz a szövetség királyát, aki ceremoniális államfői jogkörökkel rendelkezik. A szultánok az egyes államokban megőrizték uralkodói címüket, és az iszlám vallás védelmezőiként léptek fel. Ez a konstrukció a hagyományos maláj uralkodói legitimitást beemelte a modern állam szervezetébe.

2. **A maláj különleges jogok (bumiputera-jogok).** Az alkotmány 153. cikkelye rögzítette a malájok és a borneói bennszülöttek különleges helyzetét a közszolgálati állások, az ösztöndíjak, az oktatási lehetőségek, a vállalkozási engedélyek és a földbirtok-vásárlás terén. A rendelkezés célja a maláj közösség gazdasági és oktatási lemaradásának csökkentése volt, de a gyakorlatban etnikai alapú előjogokká vált. Értelmezése azóta is folyamatos vita tárgya: támogatói szerint az egyensúly helyreállítását szolgálja, kritikusai szerint viszont a „ketuanan Melayu” (maláj felsőbbrendűség) elvét intézményesíti, és diszkriminálja a nem maláj közösségeket.

3. **Az iszlám mint államvallás.** Az alkotmány kimondta, hogy az iszlám a Föderáció vallása, de egyúttal garantálta a vallásszabadságot a többi felekezet számára. Ez a megfogalmazás kompromisszumot tükrözött: a szultánok vallási tekintélyét elismerte, de nem tette az államot teokratikussá, és a nem muszlim közösségek – elsősorban a kínai, indiai és keresztény közösségek – vallásgyakorlatát alkotmányos védelem alá helyezte.

4. **A maláj nyelv mint nemzeti nyelv.** Az alkotmány a maláj nyelvet (bahasa Melayu) nyilvánította a Föderáció hivatalos nyelvévé, de átmeneti rendelkezésekkel biztosította az angol és a kínai, valamint az indiai nyelvek használatát az oktatásban és a közéletben. A nyelvi kérdés később, az 1960-as évektől kezdve komoly politikai konfliktusok forrása lett.

5. **Az állampolgárság szabályai.** Az 1957-es alkotmány jelentősen enyhítette a Maláj Föderáció 1948-as állampolgársági feltételeit, és a kínai és indiai lakosok nagy részének megadta a föderáció állampolgárságát. A „jus soli” elvét azonban nem fogadta el teljes körűen; a születési hely mellett továbbra is tartózkodási és nyelvi feltételek teljesítését írta elő bizonyos esetekben. Ez a kompromisszum az MCA egyik legfontosabb követelése volt cserébe a maláj különleges jogok elfogadásáért.

A függetlenségi alkotmány tehát egy olyan „társadalmi szerződést” (social contract) hozott létre, amely a maláj politikai dominanciát, az iszlám vallási státuszát, a szultánok intézményét és a nem maláj közösségek állampolgári jogait egyszerre próbálta meg rögzíteni. Ez a szerződés azonban nem volt mindenki számára elfogadott: a baloldali nacionalisták, a kommunista mozgalom, a radikális iszlám körök és a nem maláj közösségek egy része már a kezdetektől kritizálta annak etnikai hierarchiáját, illetve a hidegháborús antikommunizmus beépítését a politikai rendszerbe.

24.3.7 A Merdeka és a függetlenség kikiáltása

A függetlenség hivatalos kikiáltására 1957. augusztus 31-én került sor Kuala Lumpurban, a Merdeka Stadionban. Tunku Abdul Rahman a tömeg előtt hétszer kiáltotta a „Merdeka!” szót, amelyet a jelenlévők együtt ismételtek; a maláj kifejezés „függetlenséget” jelent. Az eseményen jelen voltak a szultánok, a brit főbiztos, a nemzetközi megfigyelők és a különböző etnikai közösségek képviselői. A függetlenségi nyilatkozat aláírásával a Maláj Föderáció elnyerte politikai

szuverenitását a Brit Birodalmon belül, de a nemzetközösségi tagság és a brit katonai jelenlét – különösen a szükségállapot miatt – átmeneti korlátozásokat jelentett.

A függetlenség pillanata sokak számára a gyarmati uralom végét és a nemzeti önrendelkezés kezdetét jelentette, ám a politikai rendszer etnikai alapú szerkezete, a szükségállapot öröksége és az állam föderális keretei már ekkor előrevetítették azokat a feszültségeket, amelyek az 1960-as években – a Szingapúrral való egyesüléssel, a borneói államok csatlakozásával és az etnikai zavargásokkal – a régió egyik legbonyolultabb államalakulatává tették Malajziát. A maláj nacionalizmus tehát nem ért véget 1957-ben: az UMNO vezette elit a függetlenség után az új állam meghatározó politikai erejeként folytatta a nemzetépítést, de annak értelmezését, hogy mi a „maláj nemzet", és mi a helye a kínai, indiai, borneói és más közösségeknek, az elkövetkező évtizedek politikai küzdelmei döntötték el – ahogyan azt a Malajzia megalakulása 1963 alfejezet tárgyalja majd.

24.3.8 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet alapvetően brit gyarmati levéltári iratokra, az 1946-os Maláj Unió, az 1948-as Maláj Föderáció és az 1957-es függetlenségi alkotmány szövegére, valamint a korabeli sajtó- és párt dokumentumokra támaszkodik. A Maláj Unió elleni tiltakozásokról és az UMNO megalakulásáról szóló beszámolók elsősorban maláj nyelvű újságokból, brit hivatalnokok jelentéseiből és későbbi visszaemlékezésekből származnak; ezek egymással részben ellentmondanak a mozgalom társadalmi összetételét és a szultánok szerepét illetően. A szükségállapotról szóló adatok bizonytalanok: a halálos áldozatok számára vonatkozó becslések 6000 és 12 000 között mozognak, a kitelepítettek és az „új falvak" lakóinak száma pedig több százezres nagyságrendű lehet, de a pontos statisztikák ellenőrzést igényelnek, mivel a brit gyarmati hatóságok adatközlése részben propaganda célú volt.

Az 1957-es alkotmány értelmezése a mai napig élénk történészi és jogi vita tárgya. A „maláj különleges jogok" eredeti célját és hatását a különböző történetírói iskolák eltérően ítélik meg: egyesek a gyarmati korszak gazdasági egyenlőtlenségeinek korrekciójaként értelmezik, mások a maláj etnikai nacionalizmus intézményesítéseként bírálják. A „társadalmi szerződés" fogalma szintén vitatott: míg az UMNO hivatalos narratívája a nemzeti egység alapdokumentumának tekinti, a kritikusok szerint az a maláj elit érdekeit rögzítette, és a nem maláj közösségeket másodrendű állampolgárként kezelte. A brit gyarmati hatóságok szerepe a Maláj Unió bukásában és az UMNO megerősödésében szintén vita tárgya: egyes elemzések szerint a britek tudatosan támogatták a mérsékelt maláj nacionalizmust a baloldali alternatíva visszaszorítása érdekében, mások szerint egyszerűen engedtek a szultánok és a tömegmozgalom nyomásának. A szükségállapot és a brit katonai intézkedések értékelése kapcsán a kommunista felkelés okai és az erőszak arányossága ma is történészi és emlékezetpolitikai vita tárgya.

24.3.9 Rövid összefoglaló

- A japán megszállás megingatta a brit gyarmati uralom legitimitását, és teret nyitott a maláj nacionalizmus különböző irányzatainak, köztük a kommunista mozgalomnak.
- A brit kormány 1946-os Maláj Unió terve központosította volna a gyarmati igazgatást, és szélesebb állampolgárságot adott volna a kínai és indiai közösségeknek; ezt a maláj szultánok és az értelmiség tömeges tiltakozással akadályozták meg.
- Az UMNO 1946-ban alakult meg a maláj politikai dominancia védelmére, és sikeresen kényszerítette a briteket a Maláj Föderáció 1948-as létrehozására, amely visszaállította a szultánok szerepét, de szigorította a nem malájok állampolgársági feltételeit.

- Az 1948 és 1960 közötti szükségállapot (Malayan Emergency) a kommunista felkelés leverésére irányult, de súlyos társadalmi és emberi jogi következményekkel járt, különösen a kínai vidéki közösségek számára.
- Az etnikai alapú pártok – UMNO, MCA, MIC – 1952-től a Szövetség keretében együttműködtek, és az 1955-ös választásokon elsöprő győzelmet arattak; Tunku Abdul Rahman vezetésével tárgyalták ki a függetlenség feltételeit.
- Az 1957-es alkotmány kompromisszumot intézményesített: alkotmányos monarchia, a szultánok rotációs királysága, a maláj különleges jogok, az iszlám államvallási státusza, a maláj nyelv hivatalos nyelve és a nem malájok állampolgárságának feltételei.
- A függetlenség 1957. augusztus 31-én, a Merdeka kikiáltásával valósult meg, de az etnikai hierarchiák és a hidegháborús antikommunizmus öröksége hosszú távon alakította a maláj politikai rendszert.

24.3.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen okok vezettek a Maláj Unió tervének bukásához, és hogyan járult hozzá ez az UMNO megerősödéséhez?
2. Hasonlítsa össze az 1948-as Maláj Föderáció és az 1957-es függetlenségi alkotmány állampolgársági szabályait! Mely etnikai közösségek nyertek vagy veszítettek a változások során?
3. Milyen összefüggés van a szükségállapot, a hidegháborús antikommunizmus és az etnikai alapú pártrendszer kialakulása között?
4. Milyen fő kompromisszumokat rögzített az 1957-es alkotmány a maláj szultánok, a maláj közösség és a nem maláj közösségek között? Értékelje ezeket a mai történetírás vitáinak fényében!
5. Miért tekinthető az 1957-es függetlenség egyszerre a gyarmati uralom végének és egy új típusú, etnikai hierarchiákra épülő állam kezdetének?

24.4 Malajzia megalakulása 1963

24.4.1 A „Nagy-Malajzia” terv és a föderáció bővítésének okai

1957-ben a Maláj Föderáció (Federation of Malaya) függetlenné vált, de Szingapúr brit koronagyarmat maradt, mivel a brit kormány és a maláj politikai elit is tartott a sziget erős baloldali, részben kommunista befolyás alatt álló mozgalmaitól. A Maláj-félsziget és Szingapúr gazdasága azonban szorosan összefonódott: a sziget kikötője, kereskedelme és feldolgozóipara a félszigeti nyersanyagokra támaszkodott, míg a maláj kormány a szingapúri vámokból és kikötői bevételekből remélt többletforrást. Az észak-borneói területek, Sabah és Sarawak, valamint Brunei csatlakozásának ötlete a demográfiai egyensúly miatt is felmerült: a maláj és kínai népesség aránya a Maláj-félszigeten közel kiegyenlített volt, és a maláj politikai elit attól tartott, hogy a szingapúri, többségében kínai lakosság bevonása felborítaná a maláj politikai dominanciát. A borneói őslakos és maláj közösségek bevonásával a maláj politikai erők remélték, hogy ellensúlyozzák a kínai demográfiai nyomást.

A tervet **Tunku Abdul Rahman** malajziai miniszterelnök 1961 májusában egy beszédében hozta nyilvánosságra, „Malajzia” néven. A javaslat szerint a Maláj Föderáció, Szingapúr, Észak-Borneó (a későbbi Sabah), Sarawak és Brunei egy új föderációvá egyesült volna. A tervet a brit kormány támogatta, mert a dekolonizáció ekkorra már a térségben lezárult, és London tartott az indonéziai befolyás növekedésétől, valamint a kommunista mozgalmak térnyerésétől. A hidegháború logikája szerint a maláj és brit döntéshozók a föderációt a stabilitás eszközének

tekintették. A terv ugyanakkor vitatott volt a leendő tagállamok lakosságának egyes csoportjai körében: Szingapúrban a baloldali **Barisan Sosialis** (Szocialista Front) ellenezte a csatlakozást, mert az a „maláj uralom" alatti másodrendű státuszt jelentette volna; Sabahban és Sarawakban a bennszülött közösségek egy része attól tartott, hogy a félszigeti elitek gyarmatiasítják őket; Brunei szultánja, **Omar Ali Saifuddien** szintén nem csatlakozott, mert nem akarta megosztani az olajbevételeket a központi kormánnyal.

24.4.2 Tárgyalások, népszavazások és a Malajziai Megállapodás

A brit kormány 1961-ben létrehozta a **Cobbold-bizottságot** Lord Cobbold vezetésével, hogy felmérje Észak-Borneó és Sarawak lakosságának véleményét a föderációról. A bizottság 1962 júniusában kiadott jelentése szerint a lakosság többsége támogatta a csatlakozást, de a támogatottság mértékét és a módszertant a történészek vita tárgyává tették. A jelentés ugyanakkor hangsúlyozta, hogy Sabah és Sarawak speciális jogait, bennszülött közösségeinek védelmét és a Maláj-félszigettől való elkülönülését garantálni kell. A tárgyalások során ezeket a feltételeket beépítették a készülő alkotmányos dokumentumokba.

Szingapúrban 1962. szeptember 1-jén népszavazást tartottak a Malajziához való csatlakozásról. A **népszavazás** eredményeként a szavazók elutasították a teljes függetlenséget, és a csatlakozást választották, de a szavazólap három lehetőséget kínált, és a baloldali ellenzék a szavazás bojkottjára szólított fel. A szavazási részvétel így alacsony volt, ami a legitimitás kérdését vetette fel. A szavazás eredményeként Szingapúr csatlakozott a föderációhoz, de a baloldali mozgalmak továbbra is erősek maradtak, ami a későbbi konfliktusok egyik gyökere lett.

A tárgyalások 1963 júliusában zárultak a **Malajziai Megállapodás** (Malaysia Agreement 1963) aláírásával Londonban. Az aláírók: a brit kormány, a Maláj Föderáció, Szingapúr, Észak-Borneó és Sarawak. Brunei nem írta alá, és kimaradt a föderációból. A megállapodás rögzítette a szövetségi alkotmány módosításait, a tagállami autonómiákat, a bevándorlási jogköröket, az állampolgársági szabályokat, a pénzügyi megállapodásokat és a bennszülött jogok védelmét. A maláj nyelvet hivatalos nyelvként rögzítették, de Szingapúrban az angol, Sabahban és Sarawakban az angol és a bennszülött nyelvek is használatban maradtak.

A Fülöp-szigetek 1962-ben bejelentette igényét Észak-Borneóra, a **Sulu szultánság** egykori területeire hivatkozva, ami diplomáciai vitát robbantott ki. A brit és maláj kormány elutasította a követelést, de a Fülöp-szigetek továbbra is fenntartotta igényét, és ez hozzájárult a föderáció létrejötte körüli nemzetközi feszültséghez. Indonézia, amely **Sukarno** elnök vezetésével a föderációt a brit imperializmus folytatásának tekintette, szintén ellenezte a tervet, és 1963-ban **konfrontációt** hirdetett.

24.4.3 Az 1963-as föderáció létrejötte és a konfrontáció

A Malajziai Föderációt 1963. szeptember 16-án kiáltották ki Kuala Lumpurban. A dátumot azonban diplomáciai nyomás miatt elhalasztották az eredeti, augusztus 31-i időpontról, mert a Fülöp-szigetek és Indonézia azt követelte, hogy az ENSZ vizsgálóbizottsága ellenőrizze Sabah és Sarawak lakosságának véleményét. Az ENSZ vizsgálóbizottság jelentése a többség támogatását állapította meg, de a Fülöp-szigetek és Indonézia a jelentést elutasította, és továbbra sem ismerte el a föderációt.

Indonézia 1963-ban meghirdette a **Konfrontasi** (Konfrontáció) politikáját, amely fegyveres beszivárgást, szabotázsakciókat és diplomáciai támadásokat jelentett Malajzia ellen. A konfrontáció a hidegháború egyik regionális konfliktusává vált, amelyben a britek, az ausztrálok és az új-zélandiak katonailag támogatták Malajziát, míg Indonézia a Szovjetunióval és Kínával ápolt

kapcsolatokat. A konfrontáció 1966-ban, a Sukarno-rezsim bukását követően ért véget, de ez már a malajziai belpolitika feszültségeitől függetlenül is megterhelte a fiatal föderációt.

Az 1963-as föderáció létrejöttével Malajzia föderációvá vált, amelynek tagállamai: a Maláj-félsziget államai, Szingapúr, Sabah és Sarawak. Az államforma alkotmányos monarchia volt, a maláj szultánok választották a **Yang di-Pertuan Agong** (a legfőbb uralkodó) tisztségét, és a parlament kétkamarás volt: a Szenátus (Dewan Negara) és a Képviselőház (Dewan Rakyat). A központi kormány Kuala Lumpurban székelt, és a védelem, a külügy, a belbiztonság és a pénzügy a szövetségi hatáskörbe tartozott.

24.4.4 Szingapúr csatlakozása és a belső feszültségek

Szingapúr 1963-as csatlakozásának feltételei különlegesek voltak: a sziget megtarthatta saját kormányát, oktatási rendszerét, pénzügyi autonómiáját és bevándorlási ellenőrzését, de a védelem és a külügy a központi kormányhoz tartozott. A szingapúri választási rendszerben a **People's Action Party (PAP)** dominált, amelynek vezetője, **Lee Kuan Yew** miniszterelnök lett. A PAP már a csatlakozás előtt ambiciózus politikai programot hirdetett, amely a „Malajziai Malajzia" (Malaysian Malaysia) eszméjén alapult: minden állampolgár egyenlő jogaira, a faji alapú megkülönböztetés elutasítására és a gazdasági modernizációra helyezte a hangsúlyt. Ez a program szemben állt a Maláj Föderációban érvényesülő **bumiputera**-politikával, amely a maláj és őslakos lakosság különleges jogait védte.

A szövetségi szinten a Maláj Föderációt az **UMNO** (United Malays National Organisation), a **Malajziai Kínai Szövetség** (MCA) és a **Malajziai Indiai Kongresszus** (MIC) koalíciója, a **Szövetség** (Alliance) kormányozta. Az UMNO a maláj etnikum érdekeit képviselte, és a maláj politikai dominancia fenntartását tekintette elsődleges célnak. Az MCA a kínai közösség gazdasági és kulturális érdekeit képviselte, de a maláj politikai hegemóniában alárendelt szerepet játszott. Az MIC az indiai közösség érdekeit képviselte, de befolyása kisebb volt. A szövetségi kormány és a szingapúri PAP közötti viszony hamar feszültté vált, mert a PAP a szövetségi választásokon is elindult, és a kínai szavazók mobilizálásával próbálta megváltoztatni a maláj politikai hegemóniát.

Az 1964-es szövetségi választásokon a PAP jelöltjei indultak, de az UMNO radikális szárnya ezt a maláj uralom elleni támadásnak tekintette. A szingapúri kampány során a faji feszültség fokozódott, és 1964 júliusában és szeptemberében **zavargások** törtek ki Szingapúrban. A zavargásokban maláj és kínai közösségek tagjai csaptak össze, és több tucat ember meghalt. A zavargások okai között szerepeltek a faji politikai mobilizáció, a gazdasági egyenlőtlenségek és a provokatív beszédek. A maláj kormány a PAP-t vádolta a feszültség szításával, míg a PAP az UMNO radikálisait tette felelőssé. A történészek ma úgy látják, hogy a zavargások hátterében a két politikai erő versengése és a faji alapú politikai mobilizáció állt, de a pontos felelősség vitatott.

24.4.5 A „Malajziai Malajzia" kampány és a szingapúri kilépés

A zavargások után a PAP 1965-ben meghirdette a **Malajziai Malajzia** kampányát, amely a föderáció egészére kiterjedő politikai reformot javasolt: a rassz alapú pártok helyett a multietnikus pártok támogatását, a maláj különjogok fokozatos csökkentését és az esélyegyenlőség növelését. Az UMNO vezetése ezt a maláj alkotmányos jogok elleni támadásként értékelte, és a szövetségi kormány válaszul nyomást gyakorolt a szingapúri kormányra. A konfliktus a gazdasági és pénzügyi vitákban is megnyilvánult: Szingapúr nem volt hajlandó a közös piac feltételeit elfogadni, és a maláj kormány vámokkal és kereskedelmi korlátozásokkal sújtotta a szigetet.

A feszültség 1965 nyarán tetőzött, amikor az UMNO radikálisai Szingapúr kizárását követelték. Tunku Abdul Rahman és Lee Kuan Yew tárgyalásokat folytattak, és 1965. augusztus 9-én a malajziai parlament hozzájárult Szingapúr kiválásához. A **szingapúri kilépés** dokumentált tény, de a hivatalos narratíva szerint Szingapúr „békés úton” vált függetlenné, míg a kritikus történészek szerint a kilépés de facto kizárás volt, amelyet a maláj politikai elit kezdeményezett, hogy megőrizze a maláj dominanciát. A kilépés mögött a politikai és faji feszültségek mellett gazdasági érdekellentétek is álltak: Szingapúr a föderációban nem kapta meg a várt vámmentes hozzáférést a félszigeti piachoz, és a közös valuta is vitatott volt.

Szingapúr 1965. augusztus 9-én kikiáltotta függetlenségét, és **Szingapúri Köztársaság** néven önálló állammá vált. A szingapúri kilépés a Malajziai Föderáció alaptörvényének módosítását igényelte, mert a föderáció tagjai közül Szingapúr kivált. A kilépés után Malajzia föderáció maradt, de Sabah, Sarawak és a Maláj-félsziget államai alkották. A maláj–kínai–indiai viszony a föderáción belül is feszült maradt, és az 1969-es választási zavargásokig tovább romlott, de ez már a következő alfejezet tárgya.

24.4.6 A szövetségi állam berendezkedése és a maláj–kínai–indiai viszonyok

A Malajziai Megállapodás értelmében Sabah és Sarawak jelentős autonómiát kapott: bevándorlási ellenőrzést, a bennszülött jogok védelmét, az oktatás és a vallási intézmények feletti részleges rendelkezést. A félszigeti államokkal szemben itt a maláj etnikum nem alkotott többséget, hanem a bennszülött csoportok mellett a kínai közösség is jelentős részarányt képviselt. Az alkotmányos berendezkedés a maláj nyelvet hivatalos nyelvként, az iszlámot a föderáció vallásaként ismerte el, de a vallásszabadságot garantálta. A maláj különjogokat az alkotmány ideiglenesnek nevezte, de a gyakorlatban a maláj politikai elit folyamatosan védte.

A szövetségi állam politikai rendszerét a **konszociációs** modellhez szokták hasonlítani, amelyben a nagy etnikai csoportok elitjei alkudoznak a hatalom megosztásáról. Az UMNO dominanciája azonban egyértelmű volt: a miniszterelnök mindig az UMNO vezetője lett, a maláj nyelv és a maláj kultúra állami támogatást kapott, és a kínai és indiai pártok szerepe a koalíciós rendszerben alárendelt maradt. Az 1963-as föderáció létrejötte után a kínai közösség egy része a PAP elveit támogatta, míg más része az MCA-n keresztül próbált érdekérvényesítést szerezni. Az indiai közösség politikai befolyása kisebb volt, és a gazdasági szerepük is korlátozottabb maradt.

A szövetségi állam strukturális feszültségei tehát már 1963-ban jelen voltak: a maláj politikai dominancia és a bumiputera-különjogok, a kínai gazdasági befolyás, a szingapúri multietnikus modell és a borneói autonómiák közötti ellentétek meghatározták a fiatal föderáció politikai dinamikáját. A szingapúri kilépés után a maláj politikai elit megerősítette a maláj nemzetállami jelleget, de a kínai és indiai kisebbségek állampolgári jogai és gazdasági szerepe továbbra is vitatott maradt. Az 1963-as megalakulás és az 1965-ös kilépés így nem csupán alkotmányos esemény, hanem a malajziai nemzetépítés mély törésvonalainak kifejeződése volt.

24.4.7 Források és bizonytalanságok

Az 1963-as Malajziai Megállapodás szövege, a Cobbold-jelentés, a szingapúri népszavazási jegyzőkönyvek és a korabeli maláj, brit és szingapúri parlamenti viták elsődleges forrásokként hozzáférhetők. A statisztikai adatok – például a népszavazási részvétel, a zavargások áldozatainak száma – esetében fontos megjegyezni, hogy a korabeli hatósági jelentések pontatlanok lehetnek, és a későbbi szakirodalmi becslések eltérhetnek. A legfőbb bizonytalansági pontok a következők: Sabah és Sarawak lakosságának tényleges véleményét a Cobbold-bizottság és az ENSZ-bizottság módszertana nem tudta egyértelműen rögzíteni; a szingapúri népszavazás a szavazólap kialakítása és a baloldali bojkott miatt vitatott legitimitású; a szingapúri kilépés okainak és felelőseinek

megítélése eltér a malajziai és a szingapúri hivatalos narratívákban. A maláj–kínai–indiai viszonyok alakulását a korabeli sajtó és a politikai beszédek tükrözik, de a közösségek hétköznapi tapasztalatairól kevesebb forrás áll rendelkezésre. A konfrontáció és a brit katonai szerepvállalás dokumentumai a brit levéltárakban kutathatók, de a részletes elemzés további levéltári munkát igényel. A források egy részéhez az interneten keresztül is hozzáférhető, de a hivatkozott szakirodalmat – például a Malajzia megalakulásáról szóló monográfiákat – itt nem volt mód közvetlenül ellenőrizni, ezért a pontos hivatkozási adatok a végső szerkesztés során pótolandók.

24.4.8 Rövid összefoglaló

- A Malajziai Föderáció 1963. szeptember 16-án jött létre a Maláj Föderáció, Szingapúr, Sabah és Sarawak egyesítésével; Brunei kimaradt.
- A föderáció bővítését a maláj politikai elit a demográfiai egyensúly, a gazdasági integráció és a hidegháborús stabilitás miatt támogatta, de a sabahi és sarawaki lakosság egy része fenntartásokkal fogadta.
- A Malajziai Megállapodás rögzítette a tagállami autonómiákat, a maláj nyelv hivatalos státuszát, a bumiputera-különjogokat és a szövetségi intézményeket.
- Szingapúr csatlakozása a PAP multietnikus programjával feszültséget hozott, mert az UMNO ezt a maláj politikai dominancia elleni támadásnak tekintette.
- Az 1964-es szingapúri zavargások a faji politikai mobilizáció veszélyeire mutattak, és a PAP–UMNO konfliktus fegyveres összecsapásokba torkollott.
- Szingapúr 1965. augusztus 9-én kivált a föderációból, és önálló állammá vált; a kilépést a hivatalos narratíva békés válásként, a kritikusabb értelmezés de facto kizárásként tárgyalja.
- A szövetségi állam berendezkedése a maláj etnikai dominanciára épült, ami a kínai és indiai kisebbségek érdekérvényesítését korlátozta, és megalapozta a későbbi etnikai feszültségeket.

24.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Miért döntött a maláj politikai elit és a brit kormány a föderáció kiterjesztése mellett, és miért volt ez előnyös a maláj dominancia szempontjából?
2. Milyen alkotmányos garanciákat kapott Sabah és Sarawak, és mennyiben térnek el ezek a félszigeti államok helyzetétől?
3. Hogyan járult hozzá a „Malajziai Malajzia” kampány a szingapúri kilépéshez, és milyen értelmezések léteznek a kilépés valódi okairól?
4. Milyen szerepet játszott a faji alapú politikai mobilizáció az 1964-es szingapúri zavargásokban, és miért nem lehet kizárólag etnikai okokra visszavezetni az erőszakot?
5. Hasonlítsd össze a Maláj Föderáció és a Malajziai Föderáció berendezkedését: milyen feszültségek öröklődtek tovább az 1963-as kompromisszumból?

25 Malajzia 1963-tól napjainkig

25.1 Az 1969-es zavargások és a NEP

Malajzia 1963-as megalakulása után a fiatal állam politikai elitje abban reménykedett, hogy a brit uralom alatt kialakult etnikai munkamegosztásból származó feszültségek fokozatosan enyhíthetők. Az előző alfejezetben tárgyalt alkotmányos keret és a Szövetségi Párt (Alliance Party) kompromisszumos modellje azonban nem számolt fel több alapvető egyenlőtlenséget. Az 1969. május 13-i zavargások ezeket a törésvonalakat hozták felszínre, és alapvetően átalakították a malajziai társadalmi szerződést. A válság nyomán bevezetett **Új Gazdaságpolitika** (New Economic Policy, NEP; malájul Dasar Ekonomi Baru, DEB) és az azt kísérő politikai-intézményi változások nem egyszerű gazdasági programot jelentettek, hanem a maláj dominanciájú nemzetépítés új szakaszát, amely a mai napig meghatározza Malajzia etnikai, vallási és politikai viszonyait.

25.1.1 Előzmények és törésvonalak

A függetlenség utáni első évtizedben Malajzia gazdasági növekedése jelentős volt, de az etnikai csoportok közötti vagyoni és foglalkozási különbségek alig változtak. A brit gyarmati gazdaság örökségeként a malájok többsége a vidéki mezőgazdaságban, a kínai származásúak jelentős része a kereskedelemben, a bányászatban és a városi foglalkozásokban, az indiai közösség tagjai pedig túlnyomórészt az ültetvényeken dolgoztak. Ez a szerkezet nem csupán gazdasági, hanem területi és társadalmi elkülönülést is jelentett: a városok lakossága egyre inkább kínai többségűvé vált, míg a maláj lakosság nagy része falvakban élt. Az 1960-as évek végére a jövedelmi egyenlőtlenségek és a földtulajdonhoz való egyenlőtlen hozzáférés éles politikai kérdéssé vált.

A nyelvi és oktatási viták tovább mélyítették a feszültségeket. Az 1957-es alkotmány a maláj nyelvet tette államnyelvvé, de az 1967-es nemzeti nyelvtörvény (National Language Act) megerősítette a maláj nyelv kizárólagos hivatalos használatát, miközben a kínai és tamil nyelvű iskolák támogatását fokozatosan csökkentették. A nem maláj közösségek egy része ezt kultúrájuk és oktatási jogaik megnyirbálásaként élte meg. A maláj nacionalista csoportok viszont úgy látták, hogy a kínai és indiai kisebbség gazdasági ereje továbbra is aránytalanul nagy, és a különleges maláj jogok nem elegendők a történelmi hátrányok ledolgozásához.

Az 1969-es általános választás előtti kampányban ezek a feszültségek nyíltan felszínre törtek. A Szövetségi Párt – amely a maláj, kínai és indiai etnikai pártok koalíciója volt – elveszítette korábbi szavazóbázisának egy részét. Az ellenzéki pártok, különösen a kínai többségű **Demokrata Akciópárt** (Democratic Action Party, DAP) és a baloldali **Gerakan**, valamint a maláj-iszlám **PAS** (Parti Islam Se-Malaysia) jelentős előretörést értek el. A választási kampányban az etnikai alapú sérelmek, a nyelvi jogok és a gazdasági egyenlőtlenségek kérdései kerültek előtérbe, és mind a kormánypárt, mind az ellenzék egyes szónokai etnikai alapú mozgósítást alkalmaztak. A választási eredmények azt mutatták, hogy a Szövetségi Párt ugyan megtartotta a szövetségi parlamenti többséget, de elvesztette a korábban biztosnak hitt kétharmados többséget, és több államban – például Selangorban és Perakban – jelentős vereségeket szenvedett. Ez a politikai átrendeződés közvetlen előzménye volt a május 13-i erőszaknak.

25.1.2 A Május 13-i erőszak

1969. május 13-án Kuala Lumpurban és néhány más városban etnikai jellegű zavargások törtek ki. Az eseményeket a hivatalos malajziai narratíva gyakran **Május 13-i incidensként** (Peristiwa 13 Mei) említi, míg a kritikai történetírás és a nemzetközi sajtó többnyire „zavargásoknak” vagy „etnikai erőszaknak” nevezi. A megnevezés maga is vitatott, mert eltérő hangsúlyt helyez az események spontán vagy szervezett jellegére, valamint az állami erőszak szerepére.

A zavargások közvetlen kiváltó oka a választási eredmények utáni utcai mozgósítás volt. A dokumentált események szerint a kínai ellenzéki pártok hívei győzelmi felvonulásokat tartottak, amelyeket a maláj nacionalista csoportok provokációként értelmeztek, és ellentüntetéseket szerveztek. A rendőrség nem tudta megakadályozni a csoportok összecsapását, és az erőszak gyorsan eszkalálódott. Az áldozatok között minden etnikai csoport tagjai megtalálhatók voltak, de a hivatalos közlés szerint a halottak száma 196 volt. Független becslések és későbbi kutatások ennél magasabb számot valószínűsítenek, egyes becslések több száz főre teszik az áldozatok számát. A pontos szám ma is vita tárgya, mert a hivatalos adatokat egyes történészek alulbecsültnek tartják, és a sebesültek, valamint a lakóhelyüket elhagyni kényszerülők száma sem ismert pontosan.

A zavargások kitörésében szerepet játszottak konkrét politikai döntések és mulasztások is. A választási kampány során egyes politikai szereplők etnikai alapú retorikát használtak, és a rendőri felkészültség, valamint a hírszerzési előrejelzések nem voltak elégségesek a tömeges erőszak megelőzésére. A zavargások alatt és után a biztonsági erők fellépése során is történtek jogsértések, amelyeket a későbbi vizsgálatok részben dokumentáltak, de a teljes felelősség kérdése a mai napig nem lezárt.

Az erőszak közvetlen következményeként a kormány 1969. május 16-án felfüggesztette a parlamentet, és rendkívüli állapotot hirdetett. A hatalmat a **Nemzeti Műveleti Tanács** (National Operations Council, NOC) vette át, amelynek elnöke Tun Abdul Razak akkori miniszterelnök-helyettes volt. A NOC rendeletekkel kormányzott, korlátozta a sajtószabadságot, a gyülekezési jogot és a politikai tevékenységet. A parlament csak 1971-ben ült össze újra. Az 1970-es évek elején Tunku Abdul Rahman miniszterelnök lemondott – hivatalosan egészségi okokból –, és helyét Tun Abdul Razak vette át. A politikai átmenet egyben generációs és irányváltást is jelentett a maláj elitben.

25.1.3 Az Új Gazdaságpolitika és intézményei

A válságot követően a maláj politikai elit arra a következtetésre jutott, hogy az etnikai erőszak gyökere a gazdasági egyenlőtlenségekben keresendő. Ennek orvoslására dolgozták ki az **Új Gazdaságpolitikát** (NEP), amelyet 1971-ben hirdettek meg a második maláj terv (Second Malaysia Plan, 1971–1975) részeként. A NEP két hivatalos célkitűzést fogalmazott meg: a szegénység felszámolását fajra való tekintet nélkül, valamint a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek csökkentését úgy, hogy a gazdasági tevékenységek és a vagyon etnikai azonosíthatósága megszűnjön. A gyakorlatban azonban a NEP a bumiputera – elsősorban a maláj – gazdasági részesedésének növelésére összpontosított.

A **bumiputera** kifejezés szó szerint „a föld fiait” jelenti, és a malájok mellett magában foglalja az őslakos népeket, például az **orang asli** közösségeket, valamint Szabah és Sarawak bennszülött csoportjait. A NEP egyik legismertebb célkitűzése az volt, hogy 1990-ig a bumiputera közösség a vállalati vagyon 30 százalékát birtokolja, szemben a korábbi, becslések szerint alig néhány százalékos részesedéssel. Ezt a célkitűzést a hivatalos szakpolitikai dokumentumok rögzítették, de a kiinduló adat pontossága és a mérési módszertan vitatott.

A NEP eszköztára széles körű volt. Az oktatásban kvótákat vezettek be a bumiputera hallgatók számára az egyetemeken és a külföldi ösztöndíjaknál. A közszférában és a fegyveres erőknél előnyben részesítették a maláj jelentkezőket. A vállalkozások területén állami pénzügyi intézményeket hoztak létre, például a **MARA** (Majlis Amanah Rakyat, Népi Vagyonkezelő Tanács) és a **PERNAS** (Perbadanan Nasional, Nemzeti Vállalat) keretében, amelyek hitelt, képzést és üzleti lehetőségeket biztosítottak a bumiputera vállalkozóknak. A kormány emellett állami tulajdonú vállalatokat alapított, és a kormányzati beszerzésekben, valamint az engedélyek kiadásában bumiputera előnyöket alkalmazott. A földreform és a vidéki fejlesztés is a maláj mezőgazdasági termelők helyzetének javítását szolgálta.

A NEP nem csupán gazdasági program volt, hanem a maláj középosztály megteremtésének eszköze is. Az 1970-es és 1980-as években jelentősen nőtt a maláj szakemberek, tisztviselők és vállalkozók száma, ami részben a program eredménye volt. Ugyanakkor a kritikusok – köztük maláj értelmiségiek és nem maláj közgazdászok – arra hívták fel a figyelmet, hogy a NEP haszna nagyrészt a maláj politikai és gazdasági elithez kötődő csoportoknál csapódott le, miközben a vidéki szegények és a nem bumiputera szegények helyzete alig javult. A program faji alapú megkülönböztetést intézményesített, és hozzájárult a kínai és indiai közösségek egy részének kivándorlásához, valamint a külföldi befektetők egy részének óvatosságához. A NEP társadalmi hatásainak értékelése a mai napig éles viták tárgya Malajziában.

A NEP mellett a kormány 1970. augusztus 31-én kihirdette a **Rukun Negara** (Nemzeti Alapelvek) öt alapelvét: az Istenbe vetett hit, a királyhoz és az országhoz való hűség, az alkotmány felsőbbrendűsége, a jog uralma, valamint az udvariasság és az erkölcsösség. A Rukun Negara célja a nemzeti egység erősítése volt, de a kritikusok szerint inkább szimbolikus eszközként szolgált a politikai ellenőrzéshez, mintsem tényleges társadalmi párbeszédet teremtett volna.

25.1.4 A társadalmi szerződés átalakulása

Az 1969-es válság és a NEP bevezetése alapvetően átértelmezte a malajziai **társadalmi szerződés** fogalmát. Ezt a kifejezést széles körben használják Malajziában az 1957-es függetlenségi alkotmányos kompromisszum leírására, amelynek értelmében a nem maláj közösségek állampolgárságot kaptak, cserébe a malájok különleges jogainak és az iszlám államvallási szerepének elismeréséért. Fontos hangsúlyozni, hogy a „társadalmi szerződés” írásos alkotmányos dokumentumként soha nem létezett; olyan politikai konstrukció, amelyet különböző szereplők eltérő módon értelmeznek és használnak fel. A maláj nacionalista narratíva szerint a szerződés a maláj dominancia és a nem maláj befogadás közötti egyensúlyt rögzíti, míg a kínai és indiai közösségek képviselői gyakran úgy érvelnek, hogy a megállapodás a gyakorlatban egyoldalúan a maláj többség érdekeit szolgálta, és a nem malájok jogait nem garantálta kellően.

A NEP ezt a vitatott egyensúlyt a gazdasági szférára is kiterjesztette. Az alkotmány 1971-es módosítása megtiltotta a **szenzitív kérdések** – a maláj különleges jogok, a maláj nyelv államnyelvi státusza, a szultánok és az uralkodók jogállása, valamint az állampolgársági szabályok – nyilvános vitáját. A módosítás büntethetővé tette ezeknek a témáknak a parlamenten kívüli megkérdőjelezését, ami jelentősen szűkítette a politikai nyilvánosság terét. A kritikusok szerint ez a szabályozás a maláj dominanciát rögzítette, és lehetetlenné tette a nem maláj kisebbségek számára, hogy alkotmányos eszközökkel érveljenek jogaik bővítése mellett.

A politikai rendszer is átalakult. A Szövetségi Párt 1973-ban kibővült, és **Barisan Nasional** (Nemzeti Front) néven szélesebb koalícióvá alakult, amelybe több korábbi ellenzéki pártot is bevontak. A koalíció a maláj-hegemónia fenntartásának eszközévé vált, miközben a nem maláj pártokat alárendelt szerepbe kényszerítette. A választási rendszer és a választókerületi határok kialakítása a vidéki maláj többségű körzeteknek kedvezett, ami tovább erősítette a maláj politikai dominanciát. A bumiputera-politika intézményesülése nyomán a maláj identitás és az iszlám

egyre szorosabban összekapcsolódott az állami nemzetépítéssel, ami a későbbi évtizedekben újabb feszültségek forrásává vált.

A nem maláj kisebbségek – elsősorban a kínai és indiai közösségek – helyzete a NEP éveiben ellentmondásosan alakult. A faji alapú kvóták és előnyök miatt sokan másodrendű állampolgárként érezték magukat, és a közösségek egy része kivándorlásba kezdett, elsősorban Szingapúrba, Ausztráliába és az Egyesült Királyságba. Ugyanakkor a kínai üzleti hálózatok továbbra is jelentős gazdasági súlyt képviseltek, és a nem maláj középosztály egy része sikeresen integrálódott a gyorsan növekvő feldolgozóipari és szolgáltató szektorba. A NEP tehát nem szüntette meg a gazdasági egyenlőtlenségeket, hanem újrarendezte azokat, miközben a szegénység felszámolásában elért eredmények mellett újabb etnikai alapú feszültségeket is teremtett.

A társadalmi szerződés átalakulásának másik dimenziója a föderáció és az államok közötti viszony. Az 1969-es válság megerősítette a szövetségi kormány központi hatalmát, és gyengítette a szultánok, valamint a szövetségi államok autonómiáját. A NEP forrásainak elosztása a központi bürokrácia ellenőrzése alatt állt, ami a maláj elit hatalmának koncentrációjához vezetett. Ez a folyamat később, Mahathir Mohamad miniszterelnöksége idején teljesedett ki, amint azt a Mahathir és a modernizáció alfejezet tárgyalja. A NEP tehát nem csupán gazdasági program vagy etnikai politika volt, hanem a malajziai állam centralizációjának és a maláj politikai elit megerősödésének eszköze is.

Összességében az 1969-es zavargások és a NEP bevezetése vízválasztó volt Malajzia történetében. A válság megszakította a függetlenség utáni első évtized viszonylag nyitott, de törékeny politikai berendezkedését, és egy olyan etnikai alapú fejlesztőállamot hozott létre, amelyben a gazdasági modernizáció és a faji alapú előnyök szorosan összefonódtak. A NEP hivatalosan 1990-ben zárult, de alapelvei és intézményei a későbbi politikákban tovább éltek, és a bumiputera-előnyök kérdése a mai napig a malajziai közélet egyik legvitatottabb témája maradt.

25.1.5 Források és bizonytalanságok

Az 1969-es zavargások és a NEP története többféle forrástípusra támaszkodik, amelyek eltérő megbízhatóságúak és eltérő politikai érdekekhez kötődnek. A zavargások hivatalos eseménytörténetét elsősorban a kormányzati jelentések, a rendőrségi iratok és a későbbi parlamenti bizottsági anyagok rögzítik. A hivatalos áldozatszám (196 halott) a kormányzati közlésből származik, de független történészek és újságírók ennél magasabb számot valószínűsítenek; a pontos adat azért bizonytalan, mert a rendkívüli állapot alatt a sajtó jelentős részét cenzúrázták, és a független vizsgálat korlátozott volt. A zavargások okainak értelmezése is vitatott: a hivatalos narratíva hajlamos a külső provokációra és a kommunista befolyásra hivatkozni, míg a kritikai történetírás a strukturális egyenlőtlenségek és a politikai elitek felelősségét hangsúlyozza. Egyes kutatók a rendőrség és a fegyveres erők szerepét is elemzik, rámutatva arra, hogy az állami erőszak hozzájárult az áldozatok számának növekedéséhez, de a teljes felelősség megállapítása a mai napig nem történt meg átfogó, független vizsgálat keretében.

A NEP gazdasági adatai részben kormányzati statisztikákon alapulnak, amelyeket a maláj tervezési hivatalok állítottak össze. A bumiputera vállalati részesedésre vonatkozó 30 százalékos cél és a kiinduló részesedés becslése a hivatalos ötéves tervekből ismert, de a mérési módszertan – például a vállalati vagyon definíciója, a tulajdonosi szerkezet felmérése – vitatott. A független kutatók gyakran felhívják a figyelmet arra, hogy a hivatalos adatok túlbecsülik vagy alulbecsülik a bumiputera részesedést attól függően, hogy a közvetett tulajdont és az állami vállalatok vagyonát hogyan veszik számításba. A NEP társadalmi hatásairól szóló elemzések erősen módszertani és politikai szempontoktól függenek: a program támogatói a szegénység csökkenését és a maláj középosztály megerősödését emelik ki, míg kritikusai a jövedelmi egyenlőtlenségek fennmaradását, a járadékvadász magatartást és a faji alapú politika káros hatásait hangsúlyozzák.

A „társadalmi szerződés” fogalmának történeti hitelessége is bizonytalan. Nincs olyan 1957-es alkotmányos dokumentum, amely kifejezetten rögzítené a „társadalmi szerződést”; a fogalom a későbbi politikai diskurzusban nyert elterjedést, és különböző politikai szereplők saját céljaik szerint értelmezik. A szenzitív kérdésekről szóló 1971-es alkotmánymódosítás pontos szövege és parlamenti vitája dokumentált, de a módosítás társadalmi hatásairól szóló értékelések erősen vitatottak. A nem maláj közösségek tapasztalatairól szóló elbeszélések nagy része szóbeli történeti forrásokon, visszaemlékezéseken és közösségi archívumokon alapul, amelyeket a hivatalos történetírás gyakran figyelmen kívül hagy. A kivándorlási statisztikák és a nem maláj közösségek gazdasági helyzetére vonatkozó adatok szintén hiányosak, mivel a hivatalos statisztikák ritkán bontják le a jövedelmet és a vagyont etnikai dimenzióban.

Fontos megjegyezni, hogy ebben az alfejezetben nem állt módomban elsődleges levéltári forrásokat vagy konkrét szakirodalmi műveket közvetlenül ellenőrizni. A bemutatott tények és értelmezések a nemzetközi történettudomány és a malajziai közélet széles körben hivatkozott, stabil elemeire támaszkodnak, de a részletes forráskritikához további kutatás szükséges. Ahol a szöveg konkrét számokat közöl – például a halálos áldozatok 196-os hivatalos számát vagy a NEP 30 százalékos célját –, azok a hivatalos közlésekből ismertek, de azok értelmezése és a mögöttes módszertan vitatott.

25.1.6 Rövid összefoglaló

- Az 1969. május 13-i zavargások Kuala Lumpurban és más városokban törtek ki, közvetlenül az általános választások után, amikor a Szövetségi Párt elvesztette kétharmados többségét, és az etnikai feszültségek utcai erőszakká eszkalálódtak.
- A hivatalos áldozatszám 196 halott, de független becslések ennél magasabbra teszik a számot; a pontos adat vita tárgya, és az állami erőszak felelősségének kérdése nem lezárt.
- A zavargások után a parlamentet felfüggesztették, a Nemzeti Műveleti Tanács (NOC) rendeletekkel kormányzott, és 1971-ben meghirdették az Új Gazdaságpolitikát (NEP).
- A NEP célja a szegénység felszámolása és a bumiputera (maláj és őslakos) gazdasági részesedés növelése volt, különösen a vállalati vagyon 30 százalékos célkitűzésével 1990-ig.
- A NEP eszközei közé tartoztak az oktatási és foglalkoztatási kvóták, az állami hitel- és fejlesztési intézmények, valamint a bumiputera vállalkozások támogatása.
- A társadalmi szerződés fogalma a NEP-pel átalakult: az 1971-es alkotmánymódosítás megtiltotta a szenzitív kérdések nyilvános vitáját, és a politikai rendszer a maláj dominancia intézményesítése felé mozdult el.
- A NEP eredményei vitatottak: csökkentette a szegénységet és létrehozott egy maláj középosztályt, de a kritikusok szerint elsősorban a maláj elitnek kedvezett, és faji alapú diszkriminációt intézményesített.
- A bumiputera-előnyök és a társadalmi szerződés értelmezése a mai napig Malajzia egyik legfontosabb politikai és társadalmi vitája.

25.1.7 Önellenőrző kérdések

1. Milyen gazdasági és politikai előzményei voltak az 1969. május 13-i zavargásoknak, és hogyan kapcsolódtak ezek a brit gyarmati örökséghez?
2. Miért vitatott a Május 13-i események megnevezése (incidens, zavargás, etnikai erőszak), és milyen eltérő narratívák léteznek az okokról és a felelősségről?
3. Milyen fő célokat és eszközöket tartalmazott az Új Gazdaságpolitika, és milyen módon részesítette előnyben a bumiputera közösséget?
4. Hogyan értelmezték át a malajziai politikai elit és a különböző etnikai közösségek a „társadalmi szerződés” fogalmát az 1971-es alkotmánymódosítás után?

5. Milyen érvek és ellenérvek szólnak a NEP társadalmi-gazdasági hatásairól, és miért nehéz egyértelműen értékelni a program sikerét?

25.2 Mahathir és a modernizáció

Mahathir Mohamad 1981 és 2003 közötti kormányzása nem egyszerűen egy hosszú miniszterelnöki időszak volt, hanem Malajzia önértelmezésének, gazdaságpolitikájának és politikai rendszerének tudatos átalakítása. Az Az 1969-es zavargások és a NEP alfejezetben bemutatott Új Gazdaságpolitika (New Economic Policy, NEP) intézményi keretei 1981-re már készen álltak, de Mahathir ezeket az eszközöket sokkal határozottabb iparosítási programmal, erőteljesebb államközpontú fejlesztéssel és a politikai ellensúlyok fokozatos leépítésével kapcsolta össze. A korszak megítélése a malajziai és nemzetközi történetírásban is vitatott: a hivatalos emlékezet a modernizáció, a növekedés és a nemzeti büszkeség időszakaként beszél róla, míg a kritikai irodalom a szabadságjogok szűkítését, a bírói függetlenség meggyengítését és a korrupciós hálózatok kiépülését hangsúlyozza. E feszültség nélkül nem érthető sem a Mahathir utáni politikai válságok, sem a 1997–1998-as ázsiai pénzügyi válság kezelésének nemzetközi vitája.

25.2.1 A NEP örökségétől a Mahathir-korszakig

Mahathir 1981 júliusában, Hussein Onn lemondását követően lett Malajzia miniszterelnöke. Hatalomra kerülése nem előzmény nélküli: az 1970-es években Tun Abdul Razak és Hussein Onn kormányai már kiépítették az Új Gazdaságpolitika intézményeit, a **bumiputera** (szó szerint „a föld fiai”) kategóriára alapozott kedvezményeket és a Barisan Nasional (Nemzeti Front, BN) választási dominanciáját. Mahathir ezt a rendszert nem lebontotta, hanem modernizációs programjának alapjaként használta. Az ő politikájának újdonsága az volt, hogy a maláj gazdasági részvétel növelését már nem csupán jövedelem-újraelosztásként, hanem nehéziparral, exportorientált iparosítással és tudatos technológiai felzárkózással képzelte el.

Mahathir ideológiai kiindulópontja már 1970-ben megjelent vitatott könyvében, **A maláj dilemma (The Malay Dilemma)** című munkájában összegződött. A könyv azt állította, hogy a maláj közösség gazdasági elmaradottsága történelmi és kulturális tényezőkből fakad, ezért a malájoknak állami támogatásra van szükségük ahhoz, hogy versenyképessé váljanak. A történészek és társadalomtudósok egy része ezt a nézetet etnikai sztereotípiákra építő, a gyarmati örökséget leegyszerűsítő magyarázatként bírálta; mások viszont a NEP akkori logikájának őszinte megfogalmazását látták benne. A könyv 1981 után sem vált hivatalos kormányzati dokumentummá, de megvilágítja Mahathir későbbi politikai stílusát: a gazdasági növekedést erkölcsi és nemzeti kérdésként kezelte, és a maláj társadalmat állami irányításra képes, de erre szoruló közösségként mutatta be.

25.2.2 A Look East Policy és a nehézipari fordulat

Mahathir már kormánya első éveiben meghirdette a **Look East Policy** (malájul Dasar Pandang ke Timur, „Tekints Keletre!”) programot, amelynek lényege az volt, hogy Malajzia ne a nyugati, hanem Japán és Dél-Korea munkaetikáját, fegyelmét, vállalati kultúráját és állami iparpolitikáját tanulmányozza. A program keretében maláj diákokat és tisztviselőket küldtek japán és dél-koreai intézményekbe, japán befektetőket ösztönöztek, és a kormányzat a japán típusú állami-üzleti együttműködést hirdette. A Look East Policy dokumentált kormányzati program, de hatását a kutatók eltérően ítélik meg: egyesek a japán tőke bevonásában és a munkakultúra átalakításában látják eredményét, mások szerint elsősorban szimbolikus volt, és a gazdasági növekedés inkább a

globális feldolgozóipari fellendülésnek, az amerikai és európai keresletnek, valamint a délkelet-ázsiai munkamegosztásnak köszönhető.

A nehézipari program intézményi magja a **Heavy Industries Corporation of Malaysia (HICOM)** volt, amelyet 1980-ban hoztak létre, de Mahathir alatt töltöttek meg valódi feladatokkal. A legismertebb projekt a **Proton** nemzeti autógyártó vállalat elindítása 1985-ben volt. A Proton részben japán technológiai együttműködéssel, védővámok és hazai beszállítói kedvezmények mellett kezdett személygépkocsikat gyártani. A kormányzati narratíva a Protonban a nemzeti iparosítás szimbólumát látta; a kritikusok viszont arra hívták fel a figyelmet, hogy a védett belföldi piac magas fogyasztói árakat, alacsony kezdeti hatékonyságot és politikailag kiválasztott beszállítók támogatását eredményezte. A HICOM más projektjei – vas- és acélgyártás, cementgyárak, motorkerékpár-gyártás – hasonlóan vitatott megítélésűek voltak, mert egyesek veszteségessé váltak, miközben a magánszereplők jelentős állami megrendelésekhez jutottak.

A gazdaságpolitika az 1980-as évek közepétől fokozatosan elmozdult az importhelyettesítő iparosítás felől az exportorientált növekedés felé. A kormány adókedvezményekkel, ipari parkokkal és munkaerőpiaci szabályozással ösztönözte a külföldi működőtőke beáramlását. Az elektronikai, textil- és feldolgozóipari export a 1980-as évek végétől gyorsan bővült; a hivatalos statisztikák szerint a gazdasági növekedés 1988 és 1996 között gyakran évi 8–9 százalék körül mozgott, azonban az éves értékek módszertana és a növekedés minősége vitatott. A kedvező globális konjunktúra, a közvetlen külföldi befektetések és az alacsony bérköltségek együtt játszottak szerepet, ezért a hivatalos modernizációs narratíva mellett a történeti elemzések is hangsúlyozzák a külső feltételek jelentőségét.

25.2.3 Privatizáció, Malaysia Incorporated és a Vision 2020

A Mahathir-korszak gazdaságpolitikájának második pillére a **privatizáció** volt. A kormány az 1980-as évek közepétől állami vállalatok tucatjait adta magánkézbe, azzal a hivatalos indoklással, hogy ez növeli a hatékonyságot, csökkenti az állami terheket, és bumiputera üzletemberek számára teremt tulajdonosi lehetőséget. A **Malaysia Incorporated** (Malajzia Rt.) koncepció az államot és a magánszektort egymás partnereként mutatta be, elmosva a köz- és magánérdek határát. A gyakorlatban a privatizációs ügyletek gyakran koncentrált magánvagyonokat hoztak létre, és a kritikusok szerint összekapcsolták a politikai hatalmat a bumiputera üzleti elit kiválasztott köreivel. A **kroni kapitalizmus** (a politikai klientúrához kötött kapitalizmus) kifejezést a kritikai irodalom használta, míg a kormányzat a vállalkozói osztály teremtésének szükségességére hivatkozott.

A privatizáció és a gyors iparosítás társadalmi hatása nem egyirányú volt. A bumiputera középosztály valóban megerősödött, a felsőoktatásban tanuló maláj fiatalok száma nőtt, és a városi középosztály fogyasztói szokásai átalakultak. Ugyanakkor a növekedés előnyei egyenlőtlenül oszlottak el: a vidéki területek, a kelet-malajziai Sabah és Sarawak, valamint a nem bumiputera munkavállalók egy része kisebb mértékben részesült a fellendülésből. A nők munkaerőpiaci részvétele emelkedett, különösen az elektronikai összeszerelő üzemekben, de a családi jogi, iszlám joghatósági és nemi hierarchiákkal kapcsolatos viták azt mutatták, hogy a gazdasági modernizáció nem hozott automatikus társadalmi emancipációt. Ezt a feszültséget a későbbi tematikus fejezet is tárgyalja Fejlődés, egyenlőtlenség és környezet címmel.

A korszak legfontosabb ideológiai dokumentuma az **Vision 2020** (malájul Wawasan 2020) volt, amelyet Mahathir 1991-ben hirdetett meg. A dokumentum azt a célt tűzte ki, hogy Malajzia 2020-ra „fejlett országgá” váljon, de a „fejlettséget” nem csupán gazdasági mutatókban, hanem nemzeti egységben, demokratikus intézményekben, erkölcsi értékekben és pszichológiai felszabadulásban is meghatározta. A Vision 2020 kilenc kihívást sorolt fel; az első és legismertebb a **Bangsa Malaysia** („malajziai nemzet”) megteremtése volt, amely az etnikai közösségeken

átívelő állampolgári azonosságot javasolt. Ez a cél egyszerre volt inkluzív és feszültségekkel terhes, mert a mindennapi politikát továbbra is a bumiputera-kedvezmények logikája, a nyelvi és oktatási viták, valamint a pártok etnikai alapú mobilizációja határozta meg. A kritikusok rámutattak, hogy a Bangsa Malaysia retorikája gyakran elfedte, hogy a tényleges hatalom és erőforrás-elosztás etnicizált keretben maradt.

A Vision 2020-hoz kapcsolódott a **Multimedia Super Corridor (MSC)** 1996-os elindítása, amely Kuala Lumpurtól a Sepangban épülő új nemzetközi repülőtérig húzódó informatikai és médiaipari övezetet jelölt ki. A kormány adókedvezményeket és rugalmas befektetési szabályokat ígért, a projekt pedig a tudásalapú gazdaság szimbóluma lett. Ezzel párhuzamosan épült **Putrajaya**, az új kormányzati központ, valamint **Cyberjaya** okosváros, és 1998-ban adták át a **Petronas-ikertornyokat** Kuala Lumpurban. A nagy infrastrukturális beruházások a modernizáció látványos jelei voltak, de a kritikai irodalom szerint az ingatlanfejlesztés, az állami szerződések és a gyors urbanizáció is hozzájárult a korrupciós kockázatokhoz és a környezeti terheléshez.

25.2.4 Politikai centralizáció és autoriter eszközök

A Mahathir-korszak politikai rendszere a Barisan Nasional választási dominanciáján, az UMNO párton belüli hatalomkoncentráción és a végrehajtó hatalom folyamatos erősítésén nyugodott. A kormányzati intézményeket formálisan meghagyták, de az ellensúlyokat fokozatosan gyengítették. A politikatudományi irodalomban ezért elterjedt a **puha autoriter** vagy **elektoriális autoriter** kategória; ezek azonban nem semleges leírások, hanem a kutatók által használt elemzési fogalmak. A hivatalos kormányzati narratíva ezzel szemben a stabilitást, a faji zavargások elkerülését és a fejlődés folytonosságát hangsúlyozta.

A centralizáció egyik első nyílt konfliktusa 1983-ban zajlott, amikor a kormány alkotmánymódosítással korlátozta a szultánok törvényhozási vétójogát. Az uralkodói családok ellenállása után kompromisszum született, de a vita jelezte, hogy Mahathir a hagyományos maláj uralkodói hatalmat is a modern kormányzati döntéshozatal akadályának tekintette. 1993-ban újabb alkotmánymódosítás szűkítette a szultánok jogi mentelmi jogát. A kormány ezeket az intézkedéseket a monarchia modernizálásaként és a visszaélések megelőzéseként mutatta be, míg a kritikusok a hagyományos ellensúly leépítéseként értelmezték.

Még súlyosabb intézményi fordulat volt az 1988-as **bírósági válság**. A legfelsőbb bíróság elnökét, Salleh Abast és több bírót felmentettek, illetve felfüggesztettek, miután a bíróság és a kormány között alkotmányos feszültség keletkezett. A kormányzat az eljárást fegyelmi ügyként állította be; a nemzetközi jogászi szervezetek és a kritikusok a bírói függetlenség elleni támadásként értékelték. Az esemény dokumentált, de annak minősítése – fegyelmi eljárás vagy politikai megtorlás – máig vitatott. A bírói kar meggyengülése hosszú távú következményekkel járt: a bíróságok később ritkán kérdőjelezték meg a végrehajtó hatalom döntéseit, ami a reformasi-korszakban és azon túl is visszatérő kritika tárgya maradt.

A belbiztonsági törvény (**Internal Security Act, ISA**) a gyarmati korból örökölt jogszabály volt, amely lehetővé tette a megelőző őrizetbe vételt bírósági eljárás nélkül. A Mahathir-kormány ezt többször alkalmazta. Az 1987-es **Operasi Lalang** során a hatóságok több mint száz embert vettek őrizetbe, köztük ellenzéki politikusokat, értelmiségieket, oktatási aktivistákat és civil szervezeti vezetőket, és több újságot betiltottak. A közvetlen kiváltó ok az oktatási feszültség volt: a kínai nyelvű iskolák autonómiájának védelme körüli vita, amely etnikai feszültségeket szított. A kormány nemzetbiztonsági veszélyhelyzettel indokolta az intézkedést; az emberi jogi szervezetek és az ellenzék viszont a politikai ellenvélemény elnémítását látták benne. Az Operasi Lalang áldozatainak pontos száma, a fogva tartás körülményei és az érintettek későbbi rehabilitációja a kortörténet és az emlékezetpolitika tárgya.

A médiaszabályozás szintén a korszak meghatározó vonása volt. A nyomtatott sajtó engedélyezési rendszere, az állami rádió és televízió kormányközeli működése, valamint az ellenzéki kiadványok időszakos betiltása szűkítette a nyilvános vitateret. A kormány ezt a faji és vallási érzékenységek védelmével indokolta; a kritikusok szerint viszont a médiakorlátozások a BN választási fölényének fenntartását szolgálták. A két értelmezés ma is párhuzamosan él a malajziai közbeszédben és a nemzetközi szakirodalomban.

25.2.5 Iszlám intézmények és vallási legitimáció

A Mahathir-korszakban az iszlám intézményi szerepe is átalakult. A kormány 1983-ban hozta létre az első iszlám bankrendszert, a **Bank Islam Malaysia** intézményét, és megalapította a **Nemzetközi Iszlám Egyetemet** (International Islamic University Malaysia). Az iszlám pénzügyi szektor, a halal-tanúsítványok rendszere és az iszlám közigazgatási programok a kormányzati modernizáció részévé váltak. Mahathir kormánya a „mérsékelt iszlám” képviselőjeként lépett fel, különösen a riválisPAS (Parti Islam Se-Malaysia, Összmalájziai Iszlám Párt) vallási retorikájával szemben. Ugyanakkor a szövetségi és állami szintű iszlám joghatóság kérdései, a családjogi viták és a vallási kisebbségek jogai éles társadalmi konfliktusokat okoztak. 2001-ben Mahathir kijelentette, hogy Malajzia már „iszlám állam”, ami a nem muszlim kisebbségek és az ellenzék körében heves vitát váltott ki. A kijelentés ténye dokumentált; annak alkotmányos jelentése és politikai szándéka vitatott.

25.2.6 Az 1997–1998-as ázsiai válság és a tőkeellenőrzés

A gyors növekedés 1997 nyarán megtört. A thaiföldről kiinduló **ázsiai pénzügyi válság** Malajziát is elérte: a ringgit árfolyama zuhant, a tőzsdeindex összeomlott, és a külföldi hitelek törlesztése súlyos teherré vált. A kormány kezdetben a Nemzetközi Valutaalap (IMF) által javasolt megszorító és liberalizáló recept irányába mozdult, de Mahathir 1998-ban szakított ezzel a politikával. 1998. szeptember 1-jén a kormány rögzítette a ringgit árfolyamát 3,8 ringgit/USD szinten, korlátozta a tőke kivonását, és megtiltotta a ringgit külföldi kereskedelmét. A döntés dokumentált, de megítélése a mai napig a nemzetközi gazdaságtörténet egyik legvitatottabb kérdése.

A kormányzati és részben a későbbi közgazdasági elemzés szerint a tőkeellenőrzés megvédte Malajziát a spekulatív támadásoktól, lehetővé tette a kamatlábak gyors csökkentését, és gyorsabb kilábalást hozott, mint az IMF-programot követő országokban. Más elemzések szerint a tőkeellenőrzés önmagában nem volt döntő, mert a globális környezet 1999-től javult, és az intézkedések késleltették a szükséges bank- és vállalati szerkezetátalakítást. A vita tehát nem csupán szakmai, hanem politikai is: Mahathir nyugatellenes retorikája, az IMF és a nemzetközi pénzpiacok bírálata, valamint a „maláj út” védelme része volt a nemzeti szuverenitásról szóló diskurzusnak. A későbbi tapasztalatok alapján a tőkeellenőrzést fokozatosan lazították, a rögzített árfolyamot pedig 2005-ben szüntették meg.

25.2.7 Az Anwar Ibrahim-ügy és a Reformasi

A pénzügyi válsággal párhuzamosan Malajzia legsúlyosabb politikai válsága bontakozott ki. Anwar Ibrahim, Mahathir miniszterelnök-helyettese és örököse 1998-ban hirtelen kegyvesztetté vált, majd korrupció és szodómia vádjával elbocsátották, bíróság elé állították és elítélték. Az eljárás és a bírósági ítélet ténye dokumentált, de a vádak megalapozottságát, a per tisztességességét és a politikai motivációt a nemzetközi emberi jogi szervezetek, az ellenzék és később részben a malajziai bírósági felülvizsgálatok is vitatták. Az Anwar-ügy nyomán született meg a **Reformasi**

(„reformáció”) mozgalom, amely tömegtüntetéseket, civil engedetlenséget és a demokratikus intézmények, a sajtószabadság és a bírói függetlenség megerősítését követelte.

A Reformasi nem volt homogén mozgalom: benne fiatal városi értelmiségiek, maláj iszlám reformerek, kínai és indiai kisebbségi aktivisták, valamint a PAS és a baloldali ellenzék szervezetei is jelen voltak. A kormány a mozgalmat az utcai rendzavarás és a gazdasági stabilitás fenyegetéseként állította be, a résztvevők pedig a bírói és rendőri túlkapásokat, a letartóztatásokat és a gyülekezési jog korlátozását dokumentálták. Az 1999-es általános választáson a Barisan Nasional megtartotta parlamenti többségét, de a maláj szavazók egy része a PAS és a Reformasihoz kapcsolódó pártok felé mozdult, miközben a kínai szavazók egy része a BN-t támogatta. A választási eredmény értelmezése máig vitatott: a hivatalos értékelés a stabilitás megerősítését, a kritikai elemzés a növekvő etnikai alapú polarizációt hangsúlyozta.

25.2.8 A korszak vége és öröksége

Mahathir 2003. október 31-én, több mint 22 év után távozott a miniszterelnöki posztról, és Abdullah Ahmad Badawi követte. A hatalomátadás rendezett volt, de a rendszer, amelyet Mahathir hátrahagyott, egyszerre volt gazdaságilag sikeres és politikailag mélyen megosztott. A korszak öröksége három szinten értékelhető.

Gazdasági téren a Mahathir-évek alatt Malajzia a nyersanyagexportőr országból ipari, majd szolgáltatási szektorra is építő közepes jövedelmű gazdasággá vált. Az infrastruktúra, a felsőoktatás és a városi középosztály bővülése kétségtelen. Ugyanakkor a növekedés környezeti költsége, a regionális egyenlőtlenségek, a korrupciós hálózatok és a bumiputera-vállalkozói elit koncentrációja a későbbi reformválságok előzménye lett.

Politikai téren a korszak a végrehajtó hatalom dominanciáját, a pártrendszer etnicizált szerkezetét és a civil társadalom korlátozott mozgásterét hagyta örökül. A Reformasi mozgalom azonban hosszú távon új politikai generációt nevelt ki, és hozzájárult ahhoz, hogy a 2000-es években a demokratikus reformok és az intézményi ellenőrzés kérdései a közbeszéd középpontjába kerüljenek. A bírói válság, az ISA alkalmazása és a médiaellenőrzés emléke a későbbi kormányok legitimitását is meghatározta.

Ideológiai téren a Vision 2020 és a Bangsa Malaysia elképzelése ambivalens örökség: egyszerre kínált inkluzív nemzeti célt, és működött a szűkülő politikai tér igazolásaként. A „fejlett ország” hetvenes évekbeli célkitűzése 2020-ra csak részben teljesült, és a 2020-as évek politikai vitái is visszanyúltak Mahathir korszakához – akár csodálatként, akár kritikaként.

25.2.9 Források és bizonytalanságok

A Mahathir-korszakra vonatkozó elsődleges források közé tartoznak a malajziai kormány ötéves tervei (Malaysia Plans), a jegybank (Bank Negara Malaysia) jelentései, a parlamenti jegyzőkönyvek, bírósági ítéletek, valamint az UMNO/Barisan Nasional választási programjai. Az ellenzéki és civil emberi jogi szervezetek – például a malajziai Aliran, a SUARAM, valamint a Human Rights Watch és az Amnesty International – beszámolói az autoriter intézkedések áldozati és kritikai nézőpontját dokumentálják. A nemzetközi pénzügyi szervezetek elemzései az 1997–1998-as válságkezelés szakmai vitáját rögzítik.

A statisztikai adatok – különösen a bumiputera vállalati részesedésről, a szegénységi rátáról és a GDP-növekedésről – a hivatalos módszertanok változása miatt eltérőek. A hivatalos háztartási felmérések például a szegénységi ráta folyamatos csökkenését mutatták, de a szegénységi küszöb meghatározását, a regionális bontást és a nem dokumentált jövedelmek kérdését a kritikusok vitatják. A bumiputera vállalati részesedés mérésének alapja szintén módszertanilag bizonytalan,

mert a tulajdonosi szerkezet gyakran nem átlátható, és a nominális tulajdon nem feltétlenül jelent tényleges ellenőrzést. A történeti irodalomban ezért a korszak értékelése sem egységes: egyes szerzők a fejlődésállam sikeres délkelet-ázsiai változatát látják benne, mások a piacgazdasági növekedést beárnyékoló politikai elnyomást hangsúlyozzák. A fejezet ezeket az értékeléseket nem teszi a magáévá, hanem a vitát magát mutatja be.

25.2.10 Rövid összefoglaló

- Mahathir Mohamad 1981–2003 közötti kormányzása a NEP-re épülő bumiputera-modernizációt radikális állami iparosítással, privatizációval és infrastrukturális nagyprojektekkel kapcsolta össze.
- A Look East Policy (1982) Japán és Dél-Korea fejlődési mintáját állította Malajzia elé, a Proton és a HICOM nehézipari programja pedig a nemzeti ipar szimbólumává vált, vitatott hatékonysággal.
- Az 1991-ben meghirdetett Vision 2020 és a hozzá kapcsolódó Bangsa Malaysia cél egyidejűleg kínált etnikumok feletti nemzeti identitást és igazolta a meglévő bumiputera-kedvezmények rendszerét.
- A kormányzat fokozatosan leépítette a politikai ellensúlyokat: 1983-ban és 1993-ban korlátozta a szultánok jogkörét, 1988-ban meggyengítette a bírói függetlenséget, az ISA alkalmazásával és a médiaellenőrzéssel szűkítette a nyilvános teret.
- Az 1997-es ázsiai pénzügyi válság után 1998-ban bevezetett tőkeellenőrzés és a 3,8 ringgit/USD árfolyamrögzítés a nemzetközi gazdasági vita egyik legismertebb esete lett.
- Az Anwar Ibrahim elleni 1998-as eljárás és a Reformasi mozgalom elindulása a korszak legmélyebb politikai válságát okozta, és hosszú távon a demokratikus reformkövetelések megerősödéséhez vezetett.
- A Mahathir-évek gazdasági modernizációja és politikai centralizációja egyszerre alakította Malajziát közepes jövedelmű ipari országgá és hagyott maga után intézményi, korrupciós és etnikai feszültségeket.

25.2.11 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a Mahathir-korszak gazdaságpolitikáját a NEP 1970-es évekbeli szakaszával: milyen folytonosságok és törések figyelhetők meg?
2. Milyen érvek szóltak a tőkeellenőrzés mellett és ellen az 1997–1998-as ázsiai válság idején, és miért maradt vitatott a megítélése?
3. Mely konkrét intézményi lépésekkel növelte a végrehajtó hatalom a bíróságokkal, a szultánokkal és a médiával szembeni befolyását a Mahathir-korszakban?
4. Hogyan viszonyult egymáshoz a Vision 2020 „Bangsa Malaysia” elképzelése és a bumiputera-kedvezmények gyakorlata?
5. Miért tekinthető az Anwar Ibrahim-ügy a korszak fordulópontjának, és milyen politikai mozgósítást váltott ki a Reformasi?

25.3 Reformasi és a politikai verseny

Az 1998-as **Reformasi** (reformasi) mozgalom Malajzia második világháború utáni történetének egyik legmélyebb törésvonalát hozta felszínre: a maláj politikai rendszer faji alapú, a **Barisan Nasional** (BN, Nemzeti Front) hegemóniájára épülő modellje először találta szemben magát olyan tömegmozgalommal, amely a demokratikus intézmények, a sajtószabadság, az igazságszolgáltatás függetlensége és a korrupcióellenes fellépés jelszavaival lépett fel. Az alfejezet az 1997–1998-as

ázsiai pénzügyi válságtól a 2020-as évekig követi végig a malajziai politikai verseny átalakulását, **Anwar Ibrahim** (Anwar bin Ibrahim) felemelkedését, bebörtönzését és visszatérését, a 2018-as történelmi választási fordulatot, valamint a 2020 utáni instabil koalíciós korszakot.

25.3.1 Az 1997–1998-as ázsiai válság és a Mahathir–Anwar-szakítás

A malajziai politikai válság közvetlen előzménye az 1997-ben Thaiföldről kiinduló délkelet-ázsiai pénzügyi válság volt. 1997 júliusában a thai bát leértékelése után a maláj **ringgit** (RM) is nyomás alá került, a tőzsde zuhant, és a bankrendszer rossz hitelei miatt a gazdaság recesszióba süllyedt. A válság kirobbanásakor Anwar Ibrahim – Mahathir Mohamad miniszterelnök helyettese és pénzügyminisztere – először az IMF-tanácsokkal összhangban álló megszorító intézkedéseket, kamatemelést és költségvetési kiigazítást szorgalmazott. **Mahathir Mohamad** (Mahathir bin Mohamad) ezzel szemben a válságot külső valutapiaci spekulánsok támadásának tulajdonította, elutasította a Nemzetközi Valutaalap feltételességét, és egyre inkább a tőkemozgások ellenőrzését szorgalmazta.

A gazdaságpolitikai vita 1998-ra nyílt hatalmi harccá éleződött. 1998. szeptember 1-jén a kormány rögzítette a ringgit árfolyamát (3,80 RM/USD), és tőkeellenőrzést vezetett be. Szeptember 2-án Anwar Ibrahimot felmentették a pénzügyminiszteri és miniszterelnök-helyettesi tisztségéből, majd kizárták az **UMNO**-ból (United Malays National Organisation, Egyesült Maláj Nemzeti Szervezet). A döntést a Mahathir-kormány szükséges lépésként állította be; Anwar támogatói szerint politikai leszámolásról volt szó. Szeptember 20-án Anwart a belbiztonsági törvény (**ISA**, Internal Security Act) alapján őrizetbe vették. Az őrizetbe vételt követően a rendőrfőnök, **Rahim Noor** nyilvánosan elismerte, hogy megverte a fogva tartott politikust – ez a „fekete szem” incidensként vált ismertté, és súlyosan aláásta a hatóságok hitelességét.

A tőkeellenőrzés és a ringgit-rögzítés hatékonysága a mai napig vitatott. Egyes közgazdászok szerint Malajzia gyors kilábalása (a gazdaság 1999-ben már növekedett) a heterodox intézkedéseknek köszönhető, mások szerint a régiós exportkereslet és az elektronikai ciklus természetes fellendülése volt a fő tényező. A történeti értékeléshez tartozik, hogy a szomszédos Indonéziában és Thaiföldön sokkal mélyebb válság és politikai összeomlás következett be, míg Malajzia elkerülte a tömeges bankcsődöket. Az azonban dokumentált tény, hogy a válságkezelés és a politikai leszámolás egybefonódott: Anwar eltávolítása egy olyan pillanatban történt, amikor a gazdaságpolitikai vita legitim ellenvéleményt is képviselt.

25.3.2 A Reformasi mozgalom és az 1999-es választás

Anwar letartóztatása után Malajzia-szerte tüntetések robbantak ki. A demonstrálók a **reformasi** (reform) jelszót skandálták, és négy fő követelést fogalmaztak meg: Anwar szabadon bocsátását, a demokratikus intézmények megerősítését, az igazságszolgáltatás függetlenségét és a korrupció felszámolását. A mozgalom etnikailag vegyes volt, bár a magját elsősorban maláj értelmiségiek, fiatalok, iszlamista aktivisták – köztük az Anwar korábbi hátországát jelentő **ABIM** (Angkatan Belia Islam Malaysia, Malajziai Iszlám Ifjúsági Mozgalom) – és a kínai középosztály egy része alkotta. A tüntetéseken részt vevők száma bizonytalan: a hatóságok általában néhány ezret, a szervezők több tízezret említettek; az 1998. decemberi Kuala Lumpur-i demonstrációt a független megfigyelők gyakran a legnagyobb tömegeseményként jellemzik, de pontos becslés nem áll rendelkezésre. A rendőrség könnygázzal és vízágyúkkal oszlatta a tömeget, több száz embert őrizetbe vettek.

A mozgalom politikai csatornája gyorsan kiépült. 1999. áprilisában Anwar felesége, **Wan Azizah Wan Ismail** megalakította a **Parti Keadilan Nasional** (Nemzeti Igazság Pártja) nevű pártot, amely később összeolvadt más szervezetekkel, és **Parti Keadilan Rakyat** (PKR, Népi Igazság

Párt) néven vált ismertté. A PKR szövetséget kötött a két nagy ellenzéki párttal, a **DAP**-pal (Democratic Action Party, Demokratikus Akciópárt) és a **PAS**-szal (Parti Islam Se-Malaysia, Pán-Maláj Iszlám Párt), és közösen **Barisan Alternatif** (Alternatív Front) néven indultak az 1999. novemberi általános választáson. Ez fordulópontot jelentett: a korábbi évtizedekben az ellenzék egymással is rivalizált, most először léptek fel közös programmal.

Az 1999-es választáson a BN – élén az UMNO-val – megőrizte a szövetségi hatalmat, és megtartotta a parlament kétharmados többségét. A választási adatokat a **Malajziai Választási Bizottság** (Suruhanjaya Pilihan Raya Malaysia, SPR) hivatalos közleményei dokumentálják: a BN a 193 parlamenti mandátumból 148-at szerzett, a Barisan Alternatif 42-t. A felszíni eredmény mögött azonban komoly átrendeződés rajzolódott ki. Az UMNO támogatottsága a maláj szavazók körében érezhetően csökkent, a PAS pedig megszerezte **Terengganu** állam kormányzását, és megerősítette pozícióját Kelantanban. A maláj-muszlim szavazótábor megosztottsága – a világi, fejlesztéspárti UMNO és az iszlamista PAS között – a következő két évtized egyik meghatározó törésvonala lett. Ugyanakkor a kínai és indiai kisebbséghez tartozó szavazók jelentős része továbbra is a BN mellett tartott ki, mert a MCA (Malaysian Chinese Association, Malajziai Kínai Szövetség) és a MIC (Malaysian Indian Congress, Malajziai Indiai Kongresszus) képviselte őket a kormánykoalícióban. A Reformasi tehát nem hozott azonnali kormányváltást, de megteremtette az önálló, koalícióképes ellenzék alapjait, és tartósan napirendre tűzte a politikai reform kérdését.

25.3.3 Anwar bírósági ügyei és a jogállamiság kérdése

Anwar Ibrahim ellen két büntetőeljárás indult: az egyik korrupciós vádakkal (hivatali visszaélés, illegitim pénzügyi tranzakciók), a másik homoszexuális kapcsolat, azaz szodómia vádjával. A malajziai büntető törvénykönyv a férfiak közötti szexuális kapcsolatot – függetlenül attól, hogy konszenzusos-e – bűncselekményként szabályozta; a szodómia vád tehát jogi alapot adott a büntetőeljárásra, de az ügy politikai kontextusa miatt a vádat széles körben szelektív igazságszolgáltatásként értelmezték. A nemzetközi emberi jogi szervezetek, köztük az Amnesty International és a Human Rights Watch, a tárgyalás tisztességessége ellen emeltek kifogást, és politikailag motivált eljárásnak minősítették. A malajziai kormány ezzel szemben azt hangsúlyozta, hogy a vádemelés a jogrend szerint történt, és a bíróságok függetlenül ítélkeztek.

A bírósági eljárás első szakaszában, 1998 és 2000 között, Anwart bűnösnek találták korrupcióban – 6 év börtön – és szodómia vádjában – további 9 év –, az ítéletek párhuzamosan futottak, összesen 15 évre ítélték. Az ítéletet a nemzetközi megfigyelők széles körben bírálták, és a „fekete szem” incidens után a rendőri erőszak is a kormány legitimitását gyengítette. 2004-ben, már a Mahathir utáni korszakban, a szodómia vád alól felmentették, mert a bíróság a bizonyítékokat nem találta meggyőzőnek; a korrupciós ítélet azonban érvényben maradt, ezért Anwar 2008-ig nem indulhatott választáson, mert a malajziai törvények eltiltották a szabadságvesztést töltő, illetve büntetett előéletű személyeket a politikai tisztségtől. A 2004-es felmentést sokan az új miniszterelnök, **Abdullah Badawi** (Abdullah bin Ahmad Badawi) alatt megindult bírósági függetlenedés jelének tulajdonították, mások szerint a kormány politikai gesztusa volt.

2008-ban – röviddel azután, hogy a BN elvesztette kétharmados többségét – az egykori munkatárs, **Saiful Bukhari Azlan** feljelentése nyomán újabb szodómiavád indult Anwar ellen. Ezt a vádat az ellenzék és számos nemzetközi szervezet ismét politikailag motiváltnak nevezte; a kormány és a bíróság szerint a vádak bizonyítékokon alapultak. A hosszas eljárás végén, 2015-ben a malajziai legfelsőbb bíróság jogerősen 5 év börtönbüntetésre ítélte Anwart. A 2015-ös ítélet egybeesett a Najib-kormány körül kialakult 1MDB-válsággal, és tovább mélyítette a politikai polarizációt. Anwar hívei mindvégig azt állították, hogy a vádak hamisak, és céljuk az ellenzék vezetőjének elszigetelése; a bíróságok ítéletei viszont jogerőre emelkedtek, és a malajziai jogrend keretein belül törvényesnek tekintendők. Ez az ügy a mai napig példája annak, hogy Malajziában a jog

és a politika határai gyakran elmosódnak, és a bírósági függetlenség kérdése központi vitatéma maradt.

25.3.4 A Barisan Nasional eróziója: 2004, 2008, 2013

Mahathir 2003-as lemondása után **Abdullah Badawi** vette át az UMNO és a kormány vezetését. Az új miniszterelnök reformprogramot hirdetett, a korrupció elleni harcot és a bürokrácia átláthatóságát ígérte. A 2004-es általános választáson a BN elsöprő győzelmet aratott: a parlamenti mandátumok mintegy 90%-át megszerezte, ami a malajziai választástörténetben kiemelkedő arány. A reményteli kezdet azonban nem váltotta be a hozzá fűzött várakozásokat. Badawi kormánya nem tudta végrehajtani az intézményi reformokat, a korrupcióellenes fellépés akadozott, és a maláj társadalomban nőtt a faji alapú politikákkal szembeni elégedetlenség. A kínai és indiai kisebbségek egyre inkább hátrányos megkülönböztetésként élték meg az 1971 óta érvényes **új gazdaságpolitika** (NEP) maláj előnyöket biztosító rendszerét.

A 2008. márciusi választás – amelyet a sajtó és a politikai elemzők „politikai szökőárként" (political tsunami) emlegettek – alapjaiban rengette meg a BN hegemóniáját. A hivatalos eredmények szerint a BN elvesztette kétharmados többségét a szövetségi parlamentben, és öt állam kormányzását is elvesztette: **Selangor**, **Penang**, **Kedah**, **Perak** és **Kelantan**. Az ellenzék **Pakatan Rakyat** (PR, Népi Szövetség) néven egységesen lépett fel – a PKR, a DAP és a PAS együttműködése először vált országos szinten kormányzóképessé. A győzelem elsősorban a városi, kínai és indiai szavazók, valamint a fiatalabb, képzettebb maláj középosztály körében született. A választás utáni időszakban a BN megmaradt ugyan kormányon, de pozíciója meggyengült, és a politikai tér plurálissá vált.

A 2013-as választás tovább erősítette ezt a tendenciát. A BN ismét megnyerte a szövetségi választást, de a szavazatoknak csak mintegy 47%-át szerezte meg, míg az ellenzéki PR 51%-ot kapott. A parlamenti mandátumok eloszlása azonban a BN-nek kedvezett, mert a választókerületi rendszer a vidéki, maláj többségű körzeteket felülreprezentálta, a városi, ellenzéki bázisú körzeteket pedig alulreprezentálta. Az ellenzék a győzelmet választási csalással és gerrymanderinggel magyarázta; a BN a rendszer törvényességére hivatkozott. A vitából kinőtt a **Bersih** (Tiszta) választási reformmozgalom, amely 2007-ben, 2011-ben és 2015-ben ismétlődő tömegtüntetéseket szervezett Kuala Lumpurban és más nagyvárosokban. A tüntetések résztvevőinek száma szintén becslés tárgya: a szervezők százezreket említettek, a hatóságok jóval alacsonyabb számokat közöltek. A Bersih követelései – független választási bizottság, tiszta választói névjegyzék, hosszabb kampányidő, a média szabadsága – a civil társadalom növekvő önszerveződését jelezték, és idővel intézményesült formában is megjelentek.

25.3.5 Az 1MDB-botrány és a civil társadalom (Bersih)

A 2009-ben hivatalba lépő **Najib Razak** (Najib bin Razak) miniszterelnök uralma alatt a malajziai politika legnagyobb korrupciós botránya robbant ki. Az állami befektetési alap, az **1Malaysia Development Berhad** (1MDB) néven ismert szervezet milliárdos eladósodást halmozott fel, és 2015-ben a **Sarawak Report** oknyomozó portál, majd a **Wall Street Journal** nyilvánosságra hozta, hogy mintegy 2,6 milliárd ringgit (akkori árfolyamon kb. 681 millió USD) került a miniszterelnök személyes számlájára. A kormány az összeget szaúdi „adománynak" nevezte; az amerikai igazságügyi minisztérium (DoJ) az 1MDB-ből eltűnt – a hivatalos állítások szerint 4,5 milliárd USD-t is elérő – összegek jelentős részét luxusingatlanokra, műtárgyakra és politikai finanszírozásra visszavezethető pénzmosásként írta le. A malajziai hatóságok előbb leállították a nyomozást, majd 2016-ban a főügyész, **Abdul Gani Patail** elbocsátása és a vizsgálat

megszüntetése tovább növelte a közfelháborodást. A botrány nemzetközi büntetőeljárásokhoz vezetett Svájcban, Szingapúrban és az Egyesült Államokban.

A malajziai legfelsőbb bíróság 2020-ban, a hatalomváltás után, jogerősen 12 év börtönre ítélte Najib Razakot hatalommal való visszaélés, pénzmosás és hűtlen kezelés vádjában. Ez az ítélet dokumentált tény, és azt bizonyítja, hogy a botrány nem csupán politikai vádaskodás volt, hanem a malajziai igazságszolgáltatás által is büntetett cselekményeket tárt fel. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy az 1MDB-ügy politikai súlyának értelmezése vitatott: a Najib-kormány védői szerint az ügy az ellenzék és a külföldi média által felfújt politikai hadjárat volt, míg a kritikusok szerint a rendszerszintű korrupció és a végrehajtó hatalom ellenőrizetlen működésének szimptómája. A 2010-es évek közepén a civil társadalom – különösen a Bersih mozgalom, a **SUARAM** (Suara Rakyat Malaysia, a Malajziai Nép Hangja emberi jogi szervezet) és az egyetemisták – radikálisan megerősödött, és a nyilvános térben egyre határozottabban követelt demokratikus reformokat.

25.3.6 A 2018-as választási fordulat: a Pakatan Harapan győzelme

Az 1MDB-botrány és a Najib-kormány hitelvesztése a BN belső ellenzékét is felerősítette. **Mahathir Mohamad**, aki 2003-as lemondása után idővel szembefordult Najibbal, 2016-ban kilépett az UMNO-ból, és megalapította a **Parti Pribumi Bersatu Malaysia** (PPBM, Maláj Bumiputera Egység Párt) nevű pártot. Ez a párt elsősorban a maláj szavazókat célozta, és Mahathir személyes tekintélyére építve az UMNO hagyományos bázisából próbált elszívni támogatókat. 2016–2017 folyamán Mahathir – korábbi politikai riválisával, a börtönben lévő Anwar Ibrahimmal és annak pártjával is kiegyezve – csatlakozott a **Pakatan Harapan** (PH, Remény Szövetsége) nevű ellenzéki koalícióhoz, amelyben a PKR, a DAP, az **Amanah** (Parti Amanah Negara, Nemzeti Bizalom Pártja) és a PPBM egyesült. A PH miniszterelnök-jelöltje Mahathir lett, azzal a nem hivatalos ígérettel, hogy kormányra kerülés után királyi kegyelmet szerez Anwarnak, és később átadja neki a miniszterelnöki posztot.

A 2018. május 9-i általános választás a malajziai politikatörténet legnagyobb fordulatát hozta. A hivatalos végeredmény szerint a PH 113 mandátumot szerzett a 222 fős szövetségi parlamentben, a BN 79-et, a **PAS** és más kisebb pártok pedig a fennmaradó helyeket. Ezzel a BN – pontosabban annak elődje, az **Alliance** – 1957 óta tartó megszakítatlan szövetségi kormányzása véget ért. Mahathir Mohamad – ekkor 92 éves – másodszor is miniszterelnök lett. A választási folyamat békésen zajlott, de a nemzetközi megfigyelők egyes intézkedéseket – a választási bizottság ellentmondásos körzetkijelöléseit, a médiakörnyezet egyenlőtlenségét – kritikával illették. A győzelem okairól azóta is folyik vita: az 1MDB-ügy miatti felháborodás, a megélhetési költségek emelkedése, a **GST** (Goods and Services Tax, áru- és szolgáltatási adó) bevezetése miatti elégedetlenség, valamint Mahathir személyes tekintélye egyaránt szerepet játszott. A választók döntését azonban eltérő etnikai mintázat jellemezte: a kínai és indiai közösségek elsöprő támogatása mellett a maláj szavazóknak csak egy része pártolt el az UMNO-tól; a PAS-szal szövetséges iszlamista körök pedig a PH-t túlságosan szekulárisnak és a kisebbségekhez túl közel állónak tartották.

A választás után Anwar Ibrahim királyi kegyelmet kapott, és 2018 májusában kiszabadult. A PH-kormány megkezdte a reformokat: megszüntette a **GST**-t, átláthatóbbá tette a választási bizottságot, és vizsgálatot indított az 1MDB-ügyben. A hatalomátadás kérdése azonban az új kormány legfőbb belpolitikai konfliktusa lett. Mahathir nem nevezett meg pontos dátumot az Anwarnak való átadásra, amit Anwar hívei a megállapodás megszegéseként értelmeztek, míg Mahathir azt hangsúlyozta, hogy előbb stabilizálnia kell a gazdaságot és a kormánykoalíciót.

25.3.7 Zűrzavar és átrendeződés: 2020–2026

A PH-kormány 22 hónapja után, 2020 februárjában a politikai helyzet ismét gyökeresen megváltozott. Az ún. **Sheraton Move** néven elhíresült átállás során a PPBM egy része – **Muhyiddin Yassin** vezetésével – kilépett a PH-ból, és az UMNO-val, a PAS-szal, valamint több pártszakadárral szövetkezve új kormányt alakított. A PH és Mahathir hívei az átállást „árulásnak" és demokratikusan illegitim hatalomátvételnek nevezték; az új kormány viszont arra hivatkozott, hogy a király – **Abdullah szultán** – kinevezte Muhyiddint miniszterelnöknek, miután megállapította, hogy ő rendelkezik a parlamenti többséggel. Az alkotmányosságról máig folyik vita: a lépés nem járt új választással, és a PH szerint a szavazók akaratát írta felül.

Muhyiddin kormánya 2020 és 2021 között a **Covid-19-járvány** kezelésére koncentrált, és 2020 elején rendkívüli állapotot hirdettek. A 2021. januári szükségállapot idején a parlament üléseit felfüggesztették, ami alkotmányos válsághoz vezetett: az ellenzék és a király is a parlament újbóli összehívását követelte. A kormány 2021 augusztusában elvesztette a többségét, és Muhyiddin lemondott. Utódja **Ismail Sabri Yaakob** (UMNO) lett, aki 2021 augusztusától 2022 novemberéig kormányzott, és a járvány utáni gazdasági helyreállításra, valamint a politikai stabilizációra törekedett, de folyamatosan az UMNO belső hatalmi harcaitól függött.

A 2022. novemberi általános választás – amelyen már a 2021-ben elfogadott törvény értelmében a 18 éves korhatár mellett automatikus választói regisztráció is érvényesült – újabb, megosztott parlamentet hozott. A PH 82 mandátumot szerzett, a **Perikatan Nasional** (PN, Nemzeti Szövetség) – amelynek vezető ereje a PAS és a PPBM utódszervezete, a Bersatu – 73-at, a BN 30-at. A király közvetítésével végül **Anwar Ibrahim** alakított kormányt, amelyet a PH, a BN és több kisebb kelet-malajziai párt alkotott. Ezzel az UMNO – a BN fő pártja – 2018 után előbb ellenzékbe szorult, majd 2022-ben koalíciós partnerként visszatért a kormányba, de már nem hegemón erőként, hanem az új rendszer egyik, megosztott szereplőjeként.

A 2022 utáni időszakot a politikai verseny továbbra is erős polarizációja jellemzi. A PN – különösen a **PAS** – a maláj-muszlim identitást, az iszlám jog szerepének erősítését és a „maláj felsőbbrendűség" (ketuanan Melayu) retorikát hangsúlyozza, és a 2023-as állami választásokon jelentős előretörést ért el a maláj többségű, vidéki államokban. A PH-kormány ezzel szemben a gazdasági növekedés, a korrupcióellenes fellépés, a kisebbségekkel való kiegyezés és a beruházásbarát politika irányába mozdult, de kénytelen kompromisszumokat kötni koalíciós partnereivel. A gazdaság 2023–2025 között mérsékelt növekedést mutatott, a ringgit árfolyama ingadozott, a megélhetési költségek továbbra is központi választói panaszt jelentenek. A 2026-os állapot szerint Anwar kormánya hivatalban van, de a politikai stabilitás törékeny, a következő választás időpontja és kimenetele a könyv lezárásakor nem ismert.

A civil társadalom szerepe a 2010-es évekhez képest intézményesebbé vált: a Bersih, a SUARAM, a szakszervezetek és a diákmozgalmak továbbra is aktívak, de a kormányzati nyomás és a polarizáció közepette hatásuk korlátozott. A sajtó szabadsága javult a 2018-as váltás után, de a nyomtatott és elektronikus médiában továbbra is érvényesülnek tulajdonosi és hirdetői nyomások. A közösségi média – különösen a TikTok és a Facebook – a politikai üzenetek fő csatornájává vált, ami egyszerre tágította a nyilvánosságot és erősítette a félretájékoztatás terjedését. A malajziai politikai rendszer 2026-ban is faji és vallási alapú pártokra épül, és bár a választási verseny valósággá vált, a demokratikus intézmények függetlensége, valamint a maláj többség és a kisebbségek közötti egyensúly továbbra is nyitott kérdés.

25.3.8 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet a malajziai politikatörténet 1998 és 2026 közötti szakaszát elsősorban a következő forrástípusokra támaszkodva mutatja be: a **Malajziai Választási Bizottság** (SPR) hivatalos

választási eredményei; a malajziai bíróságok – köztük a legfelsőbb bíróság – közzétett ítéletei; a nemzetközi emberi jogi szervezetek (Amnesty International, Human Rights Watch) jelentései; a malajziai oknyomozó portálok (Sarawak Report, Malaysiakini) dokumentumai; valamint a szakirodalomban feldolgozott történeti munkák. A tények nagyobb része dokumentált: a választási eredmények, a bírósági döntések, a kormányzati intézkedések és a fő politikai események időpontjai ellenőrizhetők.

Számos bizonytalanság és vitatott értelmezés fennmaradt. A tüntetések résztvevőinek száma minden esetben becslés, és a hatósági, szervezői és független megfigyelői adatok jelentősen eltérnek. Az 1998-as tőkeellenőrzés és a ringgit-rögzítés gazdasági hatása máig vitatott a közgazdaságtudományban: a kérdést összehasonlító elemzések eltérő következtetésekre jutnak. Anwar Ibrahim büntetőügyeinek politikai motivációja nem bizonyított jogi értelemben, de a körülmények – a letartóztatás időzítése, a rendőri erőszak, a bírósági eljárások nemzetközi kritikái – széles körben alátámasztják a politikai befolyásolás gyanúját. Az 1MDB-botrány jogi megítélése a malajziai bíróságok jogerős ítéletein nyugszik, de a botrány pontos pénzügyi kiterjedése és a külföldi szereplők felelőssége továbbra is vitatott. A 2020-as Sheraton Move alkotmányossága jogi és politikai vita tárgya: az új kormány kinevezése a királyi jogkörön alapult, de a választók által felhatalmazott koalíció megkerülése mély legitimációs kérdéseket vet fel. A 2022 utáni politikai fejlemények értelmezése pedig még alakulóban van; a hosszabb távú következményekről a rendelkezésre álló források alapján nem lehet egyértelmű állítást tenni.

25.3.9 Rövid összefoglaló

- A 1997–1998-as ázsiai pénzügyi válság során kirobbant gazdaságpolitikai és hatalmi vita Mahathir Mohamad és Anwar Ibrahim között vezetett Anwar leváltásához, letartóztatásához és a Reformasi mozgalom kialakulásához.
- A Reformasi tömegtüntetések és a Keadilan párt megalakulása átalakította az ellenzéki politizálást: a PKR, a DAP és a PAS először lépett közös választási szövetségre 1999-ben.
- Anwar bírósági ügyei – a korrupciós és szodómiavádak – a malajziai jogállamiság, a bírósági függetlenség és a politikai igazságszolgáltatás kérdéseit hozták felszínre; a nemzetközi kritika ellenére a jogerős ítéletek megszülettek.
- A BN hegemóniája a 2004-es csúcs után erodálódott: a 2008-as választás elvesztette a kétharmados többséget, a 2013-as választáson pedig a szavazatok kisebbségével tartotta meg a hatalmat.
- Az 1MDB-botrány és a Najib Razak elleni korrupciós ügyek aláásták a kormányzó párt legitimitását, és felerősítették a Bersih civil mozgalom és a társadalmi elégedetlenség hatását.
- A 2018-as választáson a Pakatan Harapan legyőzte a BN-t, először 61 év után hozott kormányváltást, és lehetővé tette Anwar szabadon bocsátását; Mahathir másodszor lett miniszterelnök.
- A 2020-as Sheraton Move megbuktatta a PH-kormányt, és instabil koalíciós időszakot indított: Muhyiddin, majd Ismail Sabri kormánya után a 2022-es választást Anwar nyerte, és PH-BN nagykoalíciót alakított.
- A 2020-as évek közepére a malajziai pártrendszer többpólusúvá vált: a PH, a PN (PAS, Bersatu) és a BN versengése, a faji és vallási identitáspolitika továbbra is meghatározó, a civil társadalom intézményesült, de polarizált.

25.3.10 Önellenőrző kérdések

1. Miért vezetett az 1997–1998-as ázsiai válság a Mahathir–Anwar-szakításhoz, és milyen gazdaságpolitikai viták jellemezték a két politikust?

2. Miben állt a Reformasi mozgalom újdonsága, és hogyan változtatta meg a malajziai ellenzéki politizálást?

3. Hogyan magyarázhatók a 2008-as és a 2013-as választási eredmények: miért gyengült a BN, miközben formálisan megtartotta a hatalmat?

4. Miért tekinthető a 2018-as választás fordulópontnak, és milyen tényezők vezettek a Pakatan Harapan győzelméhez?

5. Milyen politikai és alkotmányos következményei voltak a 2020-as Sheraton Move-nak, és hogyan jellemezhető a 2020 utáni pártrendszer és kormányzati stabilitás?

25.4 Malajzia 2020–2026

A 2020-ban felbomlott reformkoalíció utáni évtized Malajziában nem egyszerűen „visszatérés" volt a korábbi, domináns párt által vezetett kormányzati modellhez. Inkább a maláj politikai mező töredezettsége, az iszlám és a maláj identitás körüli versengés, a szövetségi és a tagállami kormányok közötti alkudozás, valamint a járvány és a gazdasági bizonytalanság együttes hatása alakította az eseményeket. A 2018-as hatalomváltás és az 1MDB-botrány következményei, amelyeket a Reformasi és a politikai verseny alfejezet tárgyalt, 2020 után is meghatározták a politikai napirendet, ám a hangsúly fokozatosan a világjárvány kezelésére, a parlamenti többség megszerzésére, majd a koalíciós kormányzás kényszerű kompromisszumaira helyeződött át.

25.4.1 A Sheraton-mozgás és a Pakatan Harapan-kormány összeomlása (2020)

2020. február végén – a 2018-ban felállt reformista kormánykoalíció, a **Pakatan Harapan (PH)** belső ellentétei nyomán – a maláj politika újabb fordulatot vett. A **Sheraton-mozgás** (Sheraton Move) néven ismert eseménysor egy szállodai találkozón kezdődött, ahol a **Parti Pribumi Bersatu Malaysia (Bersatu)** egy része, a **Parti Keadilan Rakyat (PKR)** egykori miniszterelnök-helyettesének, **Azmin Ali**nak a frakciója, valamint a **Barisan Nasional (BN)** és a **Parti Islam Se-Malaysia (PAS)** képviselői új többséget próbáltak kialakítani a kormányzó koalíció mögött. A pontos egymásutániság a mai napig vitatott: egyes szereplők „válságkezelésként", mások „kormányellenes párttöredezésként" írják le a folyamatot. Dokumentált tény ugyanakkor, hogy **Mahathir Mohamad** miniszterelnök 2020. február 24-én benyújtotta lemondását, a PH-koalíció pedig elveszítette a kormányzati többséget. A **Yang di-Pertuan Agong** (a szövetségi alkotmányos uralkodó) ezután a pártok vezetőivel konzultált, és 2020. március 1-jén **Muhyiddin Yassin**t, a Bersatu elnökét nevezte ki miniszterelnöknek. Muhyiddin kormányát a **Perikatan Nasional (PN)** koalíció, valamint a BN és a PAS támogatása birtokolta.

A hatalomváltást a PH-pártok és támogatóik a választói akarat megkerüléseként értelmezték; a PN tábor ezzel szemben azzal érvelt, hogy a Sheraton-mozgás alkotmányos parlamenti átrendeződés volt, és a királyi kinevezés legitim kormányt hozott létre. Az alkotmányos vita egyik központi kérdése az volt, hogy a maláj uralkodó milyen mérlegelési jogkörrel rendelkezik, amikor a parlamenti bizalom nem kifejezett bizalmatlansági szavazás útján, hanem pártszakadásokon keresztül változik meg. A 2020-as események így nem csupán kormányváltást hoztak, hanem újra felszínre hozták a **maláj monarchia** és a választott kormány közötti hatásköri kérdéseket, amelyeket az alkotmányos rendelkezések csak részben szabályoznak.

25.4.2 A COVID-19-járvány, a szükségállapot és a politikai verseny (2020–2021)

A Muhyiddin-kormány első hónapjait a COVID-19-világjárvány kezelése határozta meg. A kormány 2020. március 18-án országos mozgáskorlátozást, az úgynevezett **Movement Control Order (MCO)** rendszert vezetett be, amelyet az év folyamán többször módosítottak. A járványügyi intézkedések rövid távon csökkentették a fertőzésszámot, ám a gazdasági következmények – különösen a vendéglátás, a kiskereskedelem, a turizmus és a kisvállalkozások körében – súlyosak voltak. 2020-ban a malajziai gazdaság a hivatalos statisztikák szerint 5,6 százalékkal zsugorodott, ami a modern független Malajzia addigi legnagyobb éves visszaesése volt; ezt az adatot a Világbank és a malajziai statisztikai hivatal dokumentálta.

A járványkezelés és a politikai túlélés összekapcsolódott. A PN-kormány 2021 januárjában országos **szükségállapotot (Darurat)** hirdetett, amely jelentősen korlátozta a parlament működését. A kormány azzal indokolta a lépést, hogy a járvány terjedése miatt a jogalkotásnál fontosabb a gyors végrehajtási döntéshozatal, a PH-ellenzék azonban azzal érvelt, hogy a szükségállapot valódi célja a parlamenti bizalmatlansági szavazás elkerülése volt. A kérdés jogi és politikai értelemben egyaránt vitatott maradt; a malajziai bíróságok egyes ügyekben később korlátozottan bírálták felül a rendeleti kormányzás egyes elemeit, más döntések azonban fenntartották a járványügyi szükségállapot alkotmányos kereteit.

2021 augusztusában a kormánypárti tábor megbomlott: az **UMNO** vezetése bejelentette, hogy több képviselője megvonja a támogatást Muhyiddintől. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy a PN-kormány nem élvez stabil parlamenti többséget, Muhyiddin benyújtotta lemondását. 2021 augusztusában **Ismail Sabri Yaakob**, az UMNO politikusa került a kormány élére, aki a PN-hez hasonló széles, de törékeny koalíciót vezetett. Ismail Sabri kormányzása – amelyet a PH-ellenzék sokan átmenetnek tekintett – alatt fokozatosan visszaállt a parlament munkája, és 2021 decemberében a kormány aláírta az alkotmányos reformot, amely minden jövőbeli parlamenti ciklusban legfeljebb két miniszterelnököt engedett meg; a lépés a képviselők átpártolásának megnehezítését célozta. A törvényt a parlamenti többség megszavazta, de hatékonyságáról a szakirodalom megosztott.

2021 decemberében a Klang-völgyet és a szomszédos államokat hirtelen árvizek sújtották; a katasztrófában több tucat ember meghalt, és a mentés, valamint a megelőzés hiányosságai miatt a kormányt erős nyilvános bírálat érte. Az árvíz egyúttal rávilágított a klímaváltozáshoz való alkalmazkodás intézményi gyengeségeire is, amit a Fejlődés, egyenlőtlenség és környezet tematikus fejezet részletesen vizsgál.

25.4.3 A 2022. évi általános választás és Anwar Ibrahim kormánya

A 15. általános választást 2022. november 19-én tartották; a 2022-es év Malajziában a 2020 utáni időszak második nagy választási fordulópontja volt. A választást megelőzően a pártrendszer hárompólusúvá vált: a PN (Bersatu, PAS és kisebb szövetségeseik), a PH (PKR, **Democratic Action Party** [**DAP**], **Parti Amanah Negara**, valamint a **United Malays National Organisation** [**UMNO**] nélküli szövetségesek), és a BN (főleg UMNO, **Malaysian Chinese Association** [**MCA**], **Malaysian Indian Congress** [**MIC**]) versengett a választók kegyeiért. A kelet-maláj államokban a **Gabungan Parti Sarawak (GPS)**, a **Parti Warisan Sabah** és más regionális pártok saját érdekeiket jelenítették meg.

A választás eredménye nem hozott abszolút többséget egyik koalíciónak sem. A 222 fős **Dewan Rakyat** (a szövetségi törvényhozás alsóháza) mandátumait a hivatalos eredmények szerint a PH 82, a PN 73, a BN 30, a GPS 23, a **Gabungan Rakyat Sabah (GRS)** 6, a Warisan 3, függetlenek és kis pártok pedig összesen 5 mandátumot szereztek; a pontos szám egyes vitás körzetekben ellenőrzést igényel, de az arányok stabilak. Az eredmény azt jelentette, hogy a

maláj többségű országrészekben a PN – különösen a PAS – jelentős szavazatnövekedést ért el, miközben a PH a többnyire etnikailag vegyes, urbánusabb és kínai-indiai szavazóbázisú körzeteket megtartotta. A BN történelmi mélypontra süllyedt, de kelet-maláj szövetségeseivel együtt továbbra is a kormányalakítás kulcsfontosságú szereplőjévé vált.

Az **Yang di-Pertuan Agong** a választás után több pártvezetőt fogadott, és arra szólította fel a pártokat, hogy hozzanak létre nemzeti egységkormányt. 2022. november 24-én **Anwar Ibrahim**, a PH miniszterelnök-jelöltje tette le miniszterelnöki esküjét. Az új kabinet – amely a kormányzati kommunikációban a **kerajaan perpaduan** (egységkormány) nevet kapta – a PH, a BN, a GPS, a GRS, a Warisan és további kis pártok támogatásával alakult meg. A PN ellenzékbe vonult, Muhyiddin Yassin és a PAS vezetői nem fogadták el a kormányalakítás legitimitását, és azt állították, hogy ők rendelkeztek a maláj szavazók többségének támogatásával. A DAP és a BN közös kormányzása különösen élesen vetette fel a maláj nacionalista narratívával való összeegyeztethetőség kérdését; a PH kormányzása ugyanis a korábbi évtizedekben az UMNO „maláj protekcionizmusának" bírálatára épült, az UMNO pedig hagyományosan a DAP-ot és a kínai dominanciájú ellenzéki pártokat támadta. A koalíciós kormány tehát egyszerre volt kényszerű kompromisszum és új politikai kísérlet.

A 2022–2026 közötti kormányzás alapszlogenje a **Malaysia Madani** (civilizált Malajzia) lett, amely Anwar beszédeiben a tiszta kormányzást, a gazdasági átalakítást, az intézményi reformot és a társadalmi méltányosságot hivatott összekapcsolni. A gyakorlatban a reformokat szűk parlamenti és pártpolitikai mozgástér övezte: a kormány nem akarhatta elveszíteni az UMNO és a GPS támogatását, ugyanakkor a PH-n belüli DAP és a PKR reformista szárnya gyorsabb intézményi átalakítást sürgetett. A kormány 2022 decemberében bizalmi szavazást kapott a Dewan Rakyatban, ami átmenetileg stabilizálta a pozícióját. Ezt követően azonban a szövetségesek viszonya időről időre feszültté vált, különösen a **bumiputera**-kedvezmények, a vallási intézmények és a nyelvi politika kérdéseiben.

A 2023. augusztusi tagállami választásokon a központi kormány meg tudta tartani a számára fontos államokat: a PH-BN megtartotta Selangort, Negeri Sembilant és Penangot, míg a PN megőrizte Kelantant, Terengganut és Kedah-t. A választási eredmények tehát nem borították fel a szövetségi kormányt, ám megerősítették azt a tendenciát, hogy a maláj többségű északi és keleti parti államokban a PN – és különösen a PAS – tovább erősödött. A politikai elemzők egy része ezt **zöld hullámnak** (green wave) nevezte, utalva a PAS zöld színére és az iszlám-konzervatív tematika térnyerésére; más elemzések szerint a jelenség ötvözte a kormányzattal szembeni elégedetlenséget, a maláj munkaerőpiaci és szociális aggodalmakat, valamint a város–vidék ellentétet. Ez utóbbi értelmezés hangsúlyozza, hogy a vallási-etnikai keretezés mellett a gazdasági kirekesztettség érzése is fontos magyarázó tényező.

25.4.4 Gazdasági kihívások: pandémia, infláció, 1MDB és technológiai átállás

A 2020-as években Malajzia gazdaságpolitikáját egyszerre alakította a járvány utáni helyreállítás, a globális infláció, a gyenge ringgit, a munkaerőhiány és a technológiai átállás iránti igény. A 2020-as –5,6 százalékos visszaesést 2021-ben mérsékelt, 3,1 százalék körüli növekedés követte; 2022-ben a gazdaság a Világbank adatai szerint ismét 8,7 százalékkal bővült, amit azonban a globális kereslet és a nyersanyagárak részben átmeneti felhajtóereje magyarázott. 2023-tól a növekedés üteme visszatért a korábbi, mérsékeltebb sávba; a 2023–2024-es hivatalos és friss előrejelzések 3,5–5,0 százalék közötti sávot mutattak, de a pontos értékek ellenőrzést igényelnek. Az infláció 2022-ben különösen az élelmiszerárakban volt érzékelhető, és a kormány több célzott támogatással, árplafonnal és készpénz-transzferrel próbálta csökkenteni a háztartási terheket.

A fiskális mozgástér szűkös maradt. Malajzia államadóssága a GDP-arányos mutatók szerint már a 2010-es évek végétől magas szinten állt, amiben szerepet játszott a **1MDB** (1Malaysia

Development Berhad) állami befektetési alap körül kialakult botrány és a kapcsolódó állami kezességvállalások terhe. Az 1MDB ügyben a bírósági és kormányzati lépések a 2020 utáni években is folytatódtak. **Najib Razak** volt miniszterelnököt az SRC International-ügyben 2020 júliusában hét korrupciós vádpontban bűnösnek találták, és 12 év börtönbüntetésre, valamint pénzbüntetésre ítélték; a Legfelsőbb Bíróság 2022 augusztusában jogerősen megerősítette az ítéletet, Najibot börtönbe szállították. A családja és partizánjai által kezdeményezett kegyelmi kérelem nyomán a **Kegyelemtanács (Lembaga Pengampunan)** 2024 februárjában a büntetést hat évre csökkentette; a döntés erős vitát váltott ki, mivel a PH-kormány koalíciós helyzete miatt az 1MDB-ügyek pártatlanságát sokan a kollektív korrupcióellenes fellépés próbájának tekintették. A kormány azt hangsúlyozta, hogy a kegyelemi döntés az alkotmányos uralkodó és az igazságszolgáltatás hatáskörébe tartozik, míg a kritikusok a korrupcióval szembeni elszámoltathatóság meggyengítését emelték ki. Az 1MDB vagyon visszaszerzésére irányuló nemzetközi egyezségek – köztük a 2020-as megállapodás a Goldman Sachs-szal – hozzájárultak az állami pénzügyi teher csökkentéséhez, ám az ügy teljes lezárása 2026-ban sem tekinthető befejezettnek.

A kormány gazdaságpolitikai programjának hangsúlyos eleme volt a munkaerő- és termelékenységnövekedés, a félvezetőipar, az elektromos járművek (EV), a digitális gazdaság és az adatközpont-beruházások ösztönzése. A 2023–2025 közötti időszakban Malajzia jelentős külföldi működőtőke-beáramlást regisztrált, különösen a technológiai és megújuló energiás projektekben; ezeket az adatokat a Nemzetközi Valutaalap és a malajziai befektetési hatóság is közölte, ám a tényleges foglalkoztatási hatásukról és a hazai kis- és középvállalkozásokra gyakorolt tovagyűrűzésükről a szakirodalom megosztott. A kormány emellett 2024-től elkezdte a célzott üzemanyag-támogatások átalakítását: a dízel támogatásának piaci árhoz közelítése dokumentált lépés volt, amelyet azzal indokoltak, hogy a széles támogatásból a magasabb jövedelmű háztartások és a külföldi járművek is aránytalanul részesültek. Az intézkedés társadalmi fogadtatása vegyes volt: a városi középosztály egy része támogatta a fiskális racionalizálást, míg a vidéki és alacsonyabb jövedelmű csoportok a megélhetési költségek növekedésétől tartottak.

A tengerentúli és regionális kapcsolatokat is a gazdasági biztonság keretezte. Malajzia a **Malacca-szoros** és a **Déli-kínai-tenger** egyik fontos tengeri államaként Kína és az Egyesült Államok technológiai és katonai vetélkedésében egyensúlyozott; ez a kérdéskör a Tenger, szorosok és nagyhatalmi versengés fejezetben kapott részletes tárgyalást. A kormány pragmatikus álláspontja szerint Malajzia nem választhatott egyoldalúan egyetlen nagyhatalmi oldalt sem, mert külkereskedelme, beruházásai és energiabiztonsága több pólushoz kötötte. Ugyanakkor a 2020-as években a Dél-kínai-tengeren kialakult kínai tevékenység és az amerikai katonai jelenlét újra felvetette a szuverenitási és tengerjogi vitákat, amelyeket a maláj kormány óvatos diplomáciai nyelvezettel kezelt.

25.4.5 Társadalmi viták: etnicitás, vallás és a megosztott nyilvánosság

A 2020-as évek közepére a malajziai politikai vita meghatározó törésvonala továbbra is az etnicitás és a vallás maradt, ám a hangsúlyok eltértek a 20. század végi szekuláris-vallási szembenállástól. A 2018-as reformhangulat után a maláj többségű pártok – a Bersatu, az UMNO és a PAS – közötti versengés felerősítette a **ketuanan Melayu** (maláj dominancia) diskurzusát. A PN-kampányokban a maláj gazdasági érdekek védelme, a bumiputera-jogok megerősítése, a DAP és a PH szekulárisnak beállított politikájának bírálata, valamint a „maláj-muszlim egység” témája került előtérbe. A PH-kormány ugyanakkor azt hangoztatta, hogy a bumiputera-kedvezményeket a rászorultság és a gazdasági teljesítmény szempontjaival érdemes összekapcsolni, nem pedig automatikusan kiterjeszteni. A kérdés éles vitákat váltott ki a **Malaysian Chinese Association**, a **Malaysian Indian Congress**, illetve a civil szervezetek körében is, amelyek a kínai és indiai közösségeket sújtó strukturális hátrányokra hívták fel a figyelmet. Itt fontos elkerülni az egyoldalú etnikai keretezést: a szociológiai szakirodalom szerint a malajziai egyenlőtlenségek egyszerre

etnikai, osztály- és térbeli jellegűek, és a bumiputera-politika hatásai a maláj közösségen belül is erősen differenciáltak.

A vallási térben a PAS és a hozzá közel álló szervezetek befolyása nem korlátozódott a pártpolitikára. A 2022–2025 közötti időszakban a konzervatív muszlim tematika erősödése megfigyelhető volt egyes tagállami döntésekben, a közösségi médiában és a nyilvános vitákban; a maláj szavazók egy része a PN-et a vallási tisztaság, a családpolitika és a nyugati liberális hatásokkal szembeni kulturális önvédelem képviseletével azonosította. Ugyanakkor a jelenség értelmezése vitatott: több kutató arra figyelmeztetett, hogy a „zöld hullám" nem egyszerűen vallási radikalizálódás, hanem a vidéki maláj középosztály gazdasági bizonytalanságra adott politikai válasza. A 2023 augusztusi állami választásokon elért PN-sikereket így a központi ellenzéki pártok is eltérően magyarázták: volt, aki a PH-kormány kommunikációs kudarcát, mások a koalíció túlzott kompromisszumait okolta.

A kormány a társadalmi béke fenntartására hivatkozva többször hangsúlyozta a **3R** – race, religion, royalty (faj, vallás, királyság) – kérdések óvatos tárgyalásának szükségességét. 2020 után Malajziában továbbra is működtek azok a jogi korlátozások, amelyek az etnikai-vallási gyűlöletbeszédet, az uralkodók megsértését és a közrend veszélyeztetését büntetik. Az ENSZ és más emberi jogi szervezetek jelentései szerint ezeket a korlátokat egyes esetekben a kormányzati bírálat visszaszorítására is használták; a kormány ezt azzal utasította el, hogy a vallási és etnikai feszültségek megelőzése alkotmányos kötelezettség. 2024-ben és 2025-ben több nagy nyilvánosságot kapott ügyben merült fel a gyülekezési jog és a sajtószabadság határainak kérdése, ám ezek jogi lezárása bizonytalan.

A maláj társadalomban a fiatalabb generációk és a városi középosztály egy része más politikai törésvonalakat is artikulált. A 2018-as reformmozgalom hagyománya a civil társadalomban tovább élt, és a malajziai egyetemek, diákszervezetek, nőjogi csoportok, környezetvédő szervezetek és független média rendszeres nyilvános vitákat szerveztek. A **Malaysia Madani** reformnyelvezet e mozgalmak számára lehetőséget ígért, de a koalíciós kompromisszumok miatt sokan elégedetlenek maradtak. A nők, a fogyatékossággal élők, a kelet-maláj őslakos közösségek, az **orang asli**, a Sabahban és Sarawakban élő etnikai csoportok, valamint a Malajziában dolgozó külföldi vendégmunkások problémái a 2020-as években is csak részben kaptak tartós kormányzati figyelmet. A pandémia alatt különösen a vendégmunkások és a menekültek helyzete került a nyilvánosság elé: Malajzia nem írta alá az ENSZ 1951-es menekültügyi egyezményét, ezért a rohingja és más menekültközösségek jogi státusza továbbra is rendezetlen maradt. A humanitárius szervezetek szerint a járvány idején a hozzáférés az egészségügyi ellátáshoz és a szociális védelemhez különösen egyenlőtlen volt; a kormány ezt részben a járványügyi kihívásokkal és a belső biztonsági szempontokkal magyarázta.

2026 elején Malajzia azt a kettős képet mutatta, amely az egész régióra jellemző: erős gazdasági növekedési lehetőségek, ugyanakkor mélyülő politikai megosztottság, megoldatlan intézményi reformok és a társadalmi integráció szerkezeti feszültségei. A 2022-ben felállt egységkormány túlélte a 2023-as állami választásokat, ám a 2025–2026. évi események – a belpolitikai pártszakadások, a költségvetési viták és a regionális választások ütemezése – e fejezet lezárásakor is ellenőrzést igényelnek. A szövetségi kormány parlamenti többsége formálisan stabil maradt, de a szavazói logika továbbra is hárompólusú versenyt mutatott: a PN a maláj-konzervatív, a PH a reformista és városi, a BN a maláj protekcionista hagyomány középosztályi bázisát próbálta megtartani. A kelet-maláj államok – különösen Sarawak és Sabah – alkuképessége megnőtt, ami a malajziai föderalizmus újradefiniálásának vitáját erősítette.

25.4.6 Források és bizonytalanságok

A 2020–2026 közötti időszak rekonstrukciójához a legfontosabb elsődleges források a malajziai választási bizottság hivatalos eredményei, a Dewan Rakyat ülései és jegyzőkönyvei, az alkotmányos intézmények (például a **Kegyelemtanács**) közleményei, a bírósági ítéletek – különösen az SRC International-ügyben –, valamint a kormányzati statisztikai hivatal gazdasági adatai. A járványügyi intézkedések dokumentumai, a kormányzati sajtóközlemények és az ENSZ-ügynökségek jelentései szintén elsődleges vagy fél-hivatalos forrásnak számítanak. A másodlagos források közé a nemzetközi folyóiratok, az IMF és a Világbank országjelentései, valamint a malajziai kutatóintézetek és egyetemi műhelyek tanulmányai tartoznak. A 2020-as Sheraton-mozgás és a 2022-es kormányalakítás politikai értékelése természetszerűleg vitatott: a PN, a PH, a BN és a GPS eltérő legitimációs nyelvezetet használ, és a szemtanúk visszaemlékezései is ellentmondásosak. A 2025–2026. évi folyamatokat a könyv lezárásának időpontjában kizárólag friss, ellenőrzött sajtó- és intézményi forrásokból lehet követni; ez az alfejezet ezért a legfrissebb fejleményeknél szükségszerűen csak általános kereteket és ellenőrzési igényt fogalmazhat meg. A gazdasági statisztikák egy része revízió alatt áll, a mandátumszámok bizonyos vitás körzetekben egy-két fővel eltérhetnek, a „zöld hullám” mértékéről és okairól pedig a szakirodalom jelenleg is többféle értelmezést kínál.

25.4.7 Rövid összefoglaló

- Malajzia 2020-ban a **Sheraton-mozgás** nyomán elveszítette a 2018-as reformkoalíció kormányzati többségét; **Muhyiddin Yassin** lett a miniszterelnök, amit a PH oldalán a választói akarat megkerüléseként, a PN oldalán alkotmányos átrendeződésként értelmeztek.
- A COVID-19-járvány alatt Malajzia 2020-ban 5,6 százalékos GDP-visszaesést szenvedett, a kormány mozgáskorlátozásokat vezetett be, majd 2021-ben országos szükségállapotot hirdetett; a szükségállapot célja és arányossága politikai és jogi vita tárgya volt.
- 2021 augusztusában **Ismail Sabri Yaakob** váltotta Muhyiddint, de a kormány továbbra is többpólusú és törékeny koalícióra épült.
- A 2022. novemberi általános választáson egyetlen koalíció sem szerzett abszolút többséget; az uralkodó közvetítésével **Anwar Ibrahim** alakított egységkormányt, a PH mellett a BN, a GPS, a GRS, a Warisan és kisebb pártok támogatásával.
- A kormány a **Malaysia Madani** programmal reformokat ígért, ugyanakkor a gazdasági, vallási és etnikai kompromisszumok miatt mozgástere szűkös maradt.
- A 2020-as években a **PAS** és a **Bersatu** által fémjelzett **PN** a maláj többségű államokban megerősödött; a „zöld hullám” értelmezése politikai és tudományos viták tárgya.
- Az **1MDB**-ügy továbbra is meghatározó volt: **Najib Razakot** 2020-ban elítélték, 2022-ben börtönbe vonult, 2024-ben pedig a kegyelemtanács csökkentette a büntetését; a döntés erős korrupciópolitikai vitát keltett.
- Malajzia gazdaságpolitikája a pandémia utáni helyreállítást, a fiskális konszolidációt, a digitális és félvezető-beruházásokat, valamint a célzott támogatási reformokat helyezte előtérbe, de a 2025–2026. évi folyamatok ellenőrzést igényelnek.
- A társadalmi viták középpontjában a **bumiputera**-kedvezmények, a vallási konzervativizmus, a kisebbségi jogok, a menekült- és vendégmunkás-kérdés, valamint a kelet-maláj államok autonómiaigénye állt.

25.4.8 Önellenőrző kérdések

1. Miben tért el a 2020-as kormányváltás alkotmányos és politikai logikája a 2022-es egységkormány megalakulásától?

2. Hogyan kapcsolódott a COVID-19-járvány kezelése a malajziai parlamenti többségi viszonyok ingadozásához, és milyen intézményi vitákat hozott felszínre?
3. Milyen gazdasági tényezők magyarázzák Malajzia 2020 utáni növekedési és egyenlőtlenségi pályáját, és miért nem választható el ezek hatása az 1MDB-ügy politikai következményeitől?
4. Miért feszültségforrás a Malajziában a **ketuanan Melayu**, a **bumiputera**-politika és a kínai, indiai, kelet-maláj közösségek jogainak viszonya?
5. Milyen elsődleges források segítségével ellenőrizhető Malajzia 2025–2026. évi politikai helyzete, és milyen okok miatt maradnak nyitott kérdések a választási és gazdasági adatokban?

26 Indonézia a gyarmati kor előtt

26.1 Srivijaya és Majapahit

Amikor a mai Indonézia területének korai államait vizsgáljuk, nem egyetlen, folyamatosan bővülő „indonéz birodalom” képéből kell kiindulnunk. A szigetvilág a 7–15. században olyan tengeri kereskedelmi hálózatok, kikötővárosok és hűbéri központok mozaikja volt, amelyekben a hatalom nem elsősorban szárazföldi tartományokból, hanem a hajóutak, áruforgalom és vallási presztízs ellenőrzéséből származott. Srivijaya és Majapahit a két legismertebb ilyen hatalom; történetük szorosan kapcsolódik a Malacca-szoros, a Jáva-tenger és a fűszertermelő keleti szigetek kereskedelméhez, ahogyan A régió földrajza és népei és Birodalmak, vallások és kereskedelem a gyarmati kor előtt bemutatta. Az alábbi alfejezet ezért nem modern államterületet rekonstruál, hanem a tengeri és folyami hálózatok működését, a hatalom változó mértékű befolyását és a források által megrajzolható politikai kapcsolatokat vizsgálja.

26.1.1 A tengeri hálózatok és a forrásadottság

A 7. század előtti szumátrai és jávai államokról kevés közvetlen írott forrásunk van. A kínai dinasztikus iratok, a szanszkrit és ó-maláj feliratok, valamint a későbbi arab–perzsa földrajzi művek csak részleges képet adnak. A régészeti leletek – főként kínai kerámia, templomromok, hajóroncsok és kikötői üledékrétegek – alapján a történészek a kereskedelmi forgalom irányát és intenzitását becsülni tudják, de a pontos hatalmi viszonyokat gyakran nem. A korszak politikai földrajza ezért részben rekonstrukció, részben pedig olyan hálózati modell, amelyet a mai történetírás a **mandala** (szanszkrit: kör) fogalmával szokott leírni. E modell szerint a királyi központ befolyása nem határvonalakkal, hanem a hozzá lojális helyi uralkodókkal, kikötőkkel és adózó közösségekkel jellemezhető; a peremterületek több központ iránt is elkötelezettséget érezhettek. Ezt érdemes szem előtt tartani, mielőtt Srivijaya vagy Majapahit „birodalom” jellegéről beszélünk.

26.1.2 Srivijaya megjelenése az epigráfiai forrásokban

A **Srivijaya** (szanszkrit: Śrīvijaya) név első biztos említése a dél-szumátrai Palembang közelében előkerült **Kedukan Bukit felirat** (683). Az ó-maláj nyelvű, Pallava írású szöveg egy uralkodói utazást és győzelmet örökít meg; értelmezése szerint a király hajóútja a folyami és tengeri hatalom megszilárdítását jelképezte. Ugyanehhez az uralkodói körhöz kapcsolódik a **Talang Tuwo felirat** (684), amely egy királyi park létrehozását és áldásosztó fogadalmat rögzít, valamint a **Telaga Batu felirat** (7. század), amely a királyság tisztviselőit sújtó átkokat sorol fel. Ez utóbbi azért fontos, mert arra utal, hogy a központ már ekkor igyekezett a helyi tisztviselőket és alárendelt uralkodókat hűségre kötelezni.

A feliratok nem adnak meg állandó, pontosan körülhatárolt fővárost. A legelfogadottabb tudományos konszenzus szerint a központ a Musi folyó mentén, Palembang térségében lehetett, de a régészeti nyomok nem rajzolnak ki sűrű városi települést. Ezért a kutatásban az az értelmezés is megjelent, hogy Srivijaya hatalma elsősorban nem egyetlen nagy városon, hanem a folyami és

kikötői csomópontok láncolatán nyugodott. A Srivijaya-udvar körébe tartozó **kedatuan** (ó-maláj: királyi központ/uralom) tehát olyan igazgatási magot jelölhetett, amely a Musi folyó menti felfölddel és a tengerparti kikötőkkel állt kapcsolatban; a források nem igazolják, hogy az egész szumátrai vagy szigetvilági térséget egységes tartománnyá szervezték volna.

26.1.3 Srivijaya és a Malacca-szoros kereskedelme

Srivijaya stratégiai szerepe a Malacca-szorosra, a dél-szumátrai folyami utakra és a Bangka–Belitung szigetek közötti hajózási sávra épült. A kínai hajósok, indiai kereskedők és arab–perzsa hajósok számára a szoros volt a legrövidebb tengeri út a Dél-kínai-tenger és az Indiai-óceán között. A szumátrai partvidék kikötői pihenőhelyet, ivóvízvételt, hajójavítást és árucserét kínáltak; a helyi hatalom pedig vámokat, kikötői illetékeket és a hajóutak védelmével kapcsolatos szolgáltatásokat nyújthatott. E szolgáltatások mértéke azonban vitatott: a források nem tartalmazzák a vámrendszer pontos adatait, ezért a történészek a kínai és arab beszámolók utalásaiból következtetnek.

Kínai források a szumátrai hatalmat később **Sanfoqi** ( ) néven említik; a modern történetírás ezt általában Srivijayával – vagy annak utódállamával – azonosítja, bár az azonosítás sem teljesen egyértelmű. A kínai tiszteletadó követjárások és a kereskedelemről szóló beszámolók szerint a térségből arany, kámfor, szantálfa, fűszerek, gyanta, viasz, elefántcsont és tengeri termékek érkeztek, míg Kínából selyem, porcelán, vas és textil áramlott. Arab–perzsa földrajzi művekben a térséget **Zabag** vagy **Sribuza** néven emlegették; ezek a szövegek gazdag aranylelőhelyekről és kiterjedt kereskedelmi befolyásról írnak. A kortárs leírások pontossága azonban változó, ezért az ilyen forrásokat a kutatás nem kezeli egy az egyben bizonyítékként.

Srivijaya jelentősége a kereskedelem mellett abban állt, hogy ellenőrizni igyekezett a szoroson áthaladó forgalmat. A tengeri nomád közösségek – akiket a későbbi maláj–indonéz terminológia **orang laut** néven ismer – valószínűleg kulcsszerepet játszottak a flotta működtetésében, a hajóutak megfigyelésében és a kalóztevékenység elleni fellépésben. E közösségek az udvari feliratokban alig jelennek meg, ezért szerepük főként későbbi analógiákból és közvetett utalásokból rekonstruálható. Nem tudjuk pontosan, mennyire voltak alárendelve a Srivijaya-központnak, és mennyire őrizték meg saját tengeri autonómiájukat.

26.1.4 Vallási presztízs és a buddhista hálózat

Srivijaya nemcsak kereskedelmi, hanem vallási központ is volt. A kínai buddhista zarándok, **Yijing** (I-Csing) 671-ben Srivijayában tartózkodott, mielőtt indiai tanulmányútjára indult volna, később pedig visszaútja során is hosszabb időt töltött a térségben. Beszámolója szerint a helyi központban mahájána buddhista tanításokat tanulmányozhatott; azt is említi, hogy a zarándokoknak érdemes ott időzniük, mielőtt Indiába utaznak. Yijing tudósítása dokumentált tény abban az értelemben, hogy a saját útleírásában szerepel, de a helyi szerzetesi intézmények méretét és a központ pontos helyét nem tudjuk tőle független forrásból ellenőrizni.

A Srivijaya-udvar vallási kisugárzása hozzájárult ahhoz, hogy a kereskedővárosok hálózatában a szumátrai központ tekintélye tartós legyen. A mahájána buddhizmus és a hindu sivaista rítusok párhuzamosan voltak jelen; az udvari feliratok szanszkrit nyelvű fogadalmi formulái indiai mintákat követtek. A vallási szakemberek, írnokok és zarándokok mozgása erősítette a távolsági kapcsolatokat is. Ugyanakkor a feliratok elsősorban az uralkodói önértelmezést mutatják, nem a helyi lakosság mindennapi vallásosságát.

A 8–9. században Jáván és Szumátrán is feltűnt a **Sailendra** név, amelyet egyes feliratok és templomépítkezések (például a közép-jávai buddhista emlékek, köztük a Borobudur környezete)

kapcsán ismerünk. A Sailendrák és Srivijaya kapcsolata vitatott: elképzelhető, hogy dinasztikus szövetség, közös uralkodói hagyomány vagy egymással vetélkedő hatalmi központok álltak a háttérben. A források alapján nem lehet egyértelműen meghatározni, hogy Srivijaya közvetlenül uralta-e Jávát, vagy fordítva; a legtöbb kutató óvatos, és csupán a két sziget udvari és kereskedelmi elitje közötti intenzív kapcsolatot tartja bizonyítottnak.

26.1.5 A Csola hadjárat és Srivijaya hanyatlása

A 11. század elején a dél-indiai **Csola** királyság tengeri ereje támadást intézett a szumátrai és maláj-félszigeti kikötők ellen. A hadjáratot a thanjavuri csolai feliratok rögzítik, amelyek szerint a csolai flotta több Srivijaya-uralom alatt álló vagy hozzá kapcsolódó kikötőt megtámadott. Az 1025-re datált hadjárat során a csolai sereg foglyul ejtett egy Srivijaya-uralkodóként azonosított személyt is. A hadjárat célja feltehetően a tengeri kereskedelem befolyásának megszerzése volt, nem pedig tartós szárazföldi hódítás. A dokumentált tény a csolai feliratok létezése; a hadjárat pontos következménye azonban vitatott. A Srivijaya-hálózat a 11. század után is fennmaradt, de befolyása a kínai és arab források szerint fokozatosan megoszlott más kikötővárosok, például a Maláj-félszigeti és jávai központok között.

Srivijaya hanyatlását tehát nem szabad egyetlen katonai vereséghez kötni. A 12–13. században a délkelet-ázsiai kereskedelemben megerősödtek a jávai kikötők, a szumátrai északi partvidéken pedig az iszlám kereskedőállamok kezdtek kialakulni. A Srivijaya név a forrásokban ritkábban tűnik fel, és a kutatók szerint a korábbi hálózat központjai fokozatosan áthelyeződtek Jambi, a Maláj-félsziget és Észak-Szumátra térségébe. E folyamat részletei bizonytalanok, mert a helyi feliratos anyag a 11. század után megritkul, a kínai és arab beszámolók pedig gyakran eltérő neveket és földrajzi képzeteket használnak.

26.1.6 Jáva felemelkedése: Singhasari és a mongol expedíció

Miközben Srivijaya hatalma átalakult, Jáván a keleti térségben megerősödött **Singhasari** királysága. A jávai hatalmi központok a rizstermelő folyóvölgyek, a kézműves falvak és a tengeri kikötők közötti csereforgalomra épültek. A 13. század végén a mongol **Jüan-dinasztia** expedíciót indított Jávára, miután a Singhasari uralkodó és Kína között diplomáciai konfliktus alakult ki. A mongol haderő megérkezésekor a helyi politikai viszonyok már megváltoztak: Singhasari bukása után annak veje, **Raden Wijaya** kezdetben a mongolokat igyekezett felhasználni riválisai ellen, majd ellenük fordult. Az eseményt a későbbi jávai krónika, a **Pararaton** (királyok könyve) és kínai hivatalos feljegyzések is tárgyalják, de a részletek eltérők. A 1293-as alapítást a történetírás hagyományosan Raden Wijaya **Majapahit** (jávai forrásokban: Wilwatikta) nevű királyi központjának létrejöttéhez köti.

Majapahit eleinte Kelet-Jáva folyóvölgyi, mezőgazdasági bázisú királyságként szilárdult meg. A jávai hatalom jellegét a **negara** (szanszkrit: település/állam) kifejezéssel szokták leírni: a királyi központ és a köré szerveződött falvak, piacok, templomi birtokok, valamint tengeri kikötők laza szövetségét jelölte. A jávai államnak tehát nem voltak a mai értelemben vett fix határai; a hatalmat az adó- és munkaszolgáltatás, a rituális presztízs és a regionális urak hűsége tartotta össze.

26.1.7 Gajah Mada és a Majapahit hálózat csúcspontja

A Majapahit legnagyobb befolyását a 14. században, **Gajah Mada** főminiszter (kb. 1331–1364) és **Hayam Wuruk** király (1350–1389) idején érte el. Gajah Mada nevéhez a hagyomány az

úgynevezett Palapa-esküt köti: a Pararaton szerint megfogadta, hogy addig nem élvez bizonyos fűszereket és élvezeti cikkeket, amíg a felsorolt szigetek és térségek meg nem hódolnak. A felsorolás a szumátrai királyságokat, a Maláj-félszigetet, Bali, Borneó, Sulawesi, Maluku és a mai Pápua felé mutató tengeri térségeket is magában foglalja. A történészek vitatják, hogy ez a fogadalom tényleges katonai hódítási program volt, vagy a királyi udvar hatalmi igényét kifejező retorika. A mai tudományos konszenzus szerint Majapahit nem tudta tartósan, közvetlen közigazgatással uralni az összes felsorolt területet; befolyása a jávai tengeri hajózásban, a kikötővárosok hűségében és a dinasztikus házasságokban nyilvánult meg.

A Majapahit-korszak legismertebb elsődleges forrása a **Nagarakretagama** (ó-jávai: Deśawarṇana), amelyet Mpu Prapanca udvari költő 1365-ben fejezett be. A verses mű Hayam Wuruk uralkodását, a királyi család zarándoklatait és a királyság templomi-közigazgatási körzeteit dicsőíti. A műben szereplő területi felsorolásokat a modern nemzeti történetírás sokáig a „Majapahit Birodalom” térképének tekintette; a mai kritikus olvasat szerint azonban a Nagarakretagama elsősorban udvari reprezentáció, amely a hűségesküt tevő térségeket és a rituális kapcsolatban álló központokat sorolja fel, nem pedig egy egységesen igazgatott államterületet.

A 14. századi Majapahit hatalma Jáván viszonylag erős volt: a folyóvölgyi rizstermelés, a templomi birtokok és a királyi raktárak alkották a központi hatalom alapját. A tengeri kereskedelemben a jávai kikötők közvetítették a Maluku-szigetekről érkező szegfűszeget, szerecsendiót és más fűszereket, valamint a borneói, szumátrai és maláj-félszigeti árukat. A kereskedelemből származó jövedelem, a hadihajók építése és a kikötői szövetségek együttesen tették lehetővé, hogy a majapahiti udvar a szigetvilág legnagyobb hatalmi csomópontjává váljon. Ugyanakkor a külső szigeteken a helyi uralkodók jelentős autonómiát őriztek; a Majapahit iránti lojalitásuk időben és területenként változott.

26.1.8 A társadalom és a gazdaság forrásokból kirajzolódó képe

A Srivijaya és Majapahit korából fennmaradt források túlnyomórészt az udvari elit szempontjait rögzítik. A feliratokban királyi parancsok, adományok, adómentességek, templomi birtokok és átkok jelennek meg; a parasztok, halászok, tengeri nomádok, kézművesek és kereskedői közösségek hangja közvetlenül alig szólal meg. A régészeti leletek, például a kerámiák típusa és elterjedése a kereskedelem irányát mutatják, de a mindennapi társadalmi viszonyokról csak közvetett következtetéseket engednek.

A jávai és szumátrai gazdaság kettős szerkezetű volt: a belső folyóvölgyekben rizstermelés, halászat és erdei gyűjtögetés folyt, míg a partvidéki kikötők a távolsági kereskedelmet bonyolították. A Srivijaya hátországában a hegyi és erdei közösségek gyantát, kámfort, mézet, viaszt és fűszereket gyűjtöttek; ezeket a folyami hálózaton szállították a kikötőkbe. E közösségek a mai etnikai kategóriákkal nem azonosíthatók automatikusan; a gyarmati és modern névadás előtti viszonyokat a források gyakran csak gyűjtőfogalmakban (hegyi, erdei, tengeri népek) említik. A folyami utak ellenőrzése ezért legalább annyira fontos volt, mint a tengeri szorosoké.

A nők szerepéről elsősorban az udvari genealógiák és a királyi házasságok kapcsán vannak utalások. A jávai és szumátrai királyi családokban a házassági szövetségek politikai jelentősége kimutatható, de a források a női uralkodói és kereskedői tevékenységet ritkán, és leginkább a férfiközpontú elbeszélés keretei közt említik. A távolsági kereskedelem kikötői világában a nők jelenléte a későbbi európai forrásokban jobban látható, mint a korai feliratokban; a 7–15. századra vonatkozóan ezért ezt a kérdést a kutatás még nyitottnak tekinti.

26.1.9 Majapahit hanyatlása és a partvidéki iszlám államok

A 15. században Majapahit központja fokozatosan gyengült. A hanyatlás okai között a trónviszályok, a regionális urak autonómiájának növekedése, a kereskedelmi útvonalak átrendeződése és a partvidéki muszlim kereskedőközösségek megerősödése egyaránt szerepet játszott. A legfontosabb belső konfliktusok egyike az 1404–1406 közötti **Paregreg-háború** volt, amely a királyi család tagjai között dúlt, és jelentősen gyengítette a központi hatalmat. Ezt követően a tartományi urak és a kikötővárosok egyre inkább saját külkapcsolatokat építettek.

Az iszlám terjedése a szigetvilágban nem egyetlen hódító hadjárat, hanem több évszázados, kereskedelmi és hatalmi átrendeződés eredménye volt. A muszlim kereskedők az Indiai-óceán és a Malacca-szoros hajózási hálózatában már a 13. századtól jelen voltak; Észak-Szumátrán az iszlám **Samudera Pasai** szultánsága a 13. század végétől ismert a forrásokban. A Jáva északi partján fekvő **Demak**, továbbá Cirebon és más kikötővárosok a 15. század végétől független muszlim hatalmi központokká váltak. A hagyományos jávai kronológiák 1478-ra vagy 1527-re teszik a Majapahit bukását, de a kutatók ezt a dátumot elsősorban emlékezetpolitikai hagyománynak, nem pedig egyetlen dokumentált eseménynek tekintik.

A hanyatló Majapahit udvari hagyománya, a hindu-buddhista rítusrend és a királyi genealógia egy része Balira költözött, ahol a jávai eredetű rituális kultúra a következő évszázadokban tovább élt. Ezt a folytonosságot a mai balinéz vallási gyakorlat és a sziget templomi hálózata őrzi, de a részletek rekonstrukciója szintén vitatott. A 15–16. század fordulóján a Maláj-félsziget déli részén felemelkedő **Malacca** kikötője vette át a szumátrai és jávai központok szerepének egy részét, és a térség legfontosabb iszlám kereskedőállamává vált. Ez a folyamat már átvezet Az iszlám térhódítása és A Malaccai Szultanátus eseményeihez.

26.1.10 Források és bizonytalanságok

Az alfejezetben tárgyalt kép rekonstrukció, amely a következő forrástípusokra támaszkodik: ó-maláj és ó-jávai feliratok (Kedukan Bukit, Talang Tuwo, Telaga Batu, Kota Kapur, illetve a majapahiti királyi kiadványok), kínai zarándok- és dinasztikus beszámolók (például Yijing útleírása, a Jüan-dinasztia feljegyzései, későbbi kereskedelmi leírások), dél-indiai csolai feliratok, arab–perzsa földrajzi művek, valamint jávai verses történeti szövegek (Pararaton, Nagarakretagama). A régészeti bizonyítékok közé tartoznak a kikötői kerámiák, templomromok, hajóroncsok és üledékrétegek. A könyv e fejezete nem hivatkozik konkrét, itt nem ellenőrzött kiadásokra; a felsorolt források tartalma a szűkebb tudományos konszenzus szerint ismert, de az egyes szövegek értelmezése folyamatos vita tárgya.

A fő bizonytalanságok: Srivijaya központjának pontos helye és városi jellege; a Srivijaya név és a kínai Sanfoqi, illetve az arab Zabag azonosítása; a tengeri hatalom valós adóztatási és katonai képessége; a Sailendrák és Srivijaya viszonya; az 1025-ös csolai hadjárat hatása; a Majapahit által felsorolt területek fölötti ellenőrzés mértéke; a 15. századi hanyatlás és az iszlám terjedés közötti okozati összefüggés; valamint a korabeli társadalmi csoportok mindennapi élete. A rendelkezésre álló források tehát nem teszik lehetővé, hogy Srivijayát vagy Majapahitot a mai államokhoz hasonló, egységes területű és államapparátussal rendelkező hatalomként ábrázoljuk.

26.1.11 Rövid összefoglaló

- Srivijaya a 7. századtól a dél-szumátrai folyami kikötők és a Malacca-szoros kereskedelmi útvonalainak ellenőrzésére épült; első biztos említése a Kedukan Bukit felirat (683).
- A hatalom nem modern területi állam volt, hanem kikötői, hűbéri és vallási hálózat; a kutatók a mandala és kedatuan fogalmakkal írják le.

- Srivijaya mahájána buddhista központként Kínából és Indiából is vonzott zarándokokat; a vallási presztízs erősítette a kereskedelmi befolyást.
- Az 1025-ös csolai hadjárat megingatta Srivijaya hatalmát, de a hálózat fokozatosan, más kikötővárosoknak adva át szerepét hanyatlott.
- Majapahit 1293-ban jött létre Jáván, és Gajah Mada, illetve Hayam Wuruk korában a szigetvilág legerősebb hálózati hatalmává vált.
- A Nagarakretagama udvari költemény; a benne felsorolt térségek nem bizonyítják, hogy Majapahit egységes államterületet igazgatott volna.
- A 15. században belső trónviszályok és a partvidéki muszlim kereskedőállamok felemelkedése átrajzolta a szigetvilág hatalmi viszonyait; a hindu-buddhista udvari kultúra egy része Balin tovább élt.
- A mai Indonézia területi keretei nem vezethetők le közvetlenül Srivijaya és Majapahit hálózataiból, de a tengeri összeköttetések, a fűszerkereskedelem és a vallási sokféleség a későbbi történelmet is meghatározták.

26.1.12 Önellenőrző kérdések

1. Milyen elsődleges forrásokra támaszkodhatunk Srivijaya történetének rekonstruálásakor, és miért bizonytalan a területi kiterjedése?

2. Hasonlítsa össze Srivijaya és Majapahit hatalmának jellegét a mandala-hálózat és a tengeri kereskedelem szempontjából!

3. Miért vitatott a Nagarakretagama alapján „birodalomnak” nevezni Majapahitot, és milyen alternatív értelmezések léteznek?

4. Hogyan változott a szigetvilág kereskedelmi és vallási hálózata a Srivijaya 11. századi válsága és a 15. századi iszlám kikötővárosok felemelkedése között?

5. Milyen okok miatt kell különbséget tennünk a dokumentált tény, a régészeti becslés, a tudományos konszenzus és a mai nemzeti emlékezetpolitika között Srivijaya és Majapahit tárgyalásakor?

26.2 Az iszlám térhódítása

Az iszlám 13–16. századi elterjedése a mai Indonézia területén nem egyetlen hódítás vagy kívülről irányított térítés eredménye volt, hanem több évszázados, egyenetlen ütemű folyamat, amelyben a tengeri kereskedelem, a helyi elitek politikai döntései, a házassági kapcsolatok, a szufi közösségek és a portugálok megjelenésének hatásai egyszerre játszottak szerepet. Az előző alfejezetben tárgyalt hindu-buddhista tengeri birodalmak, Srivijaya és Majapahit hanyatlása után az iszlám új politikai és vallási kereteket kínált, de nem törölte el a helyi hagyományokat: a szigetvilág sok térségében az új hit a korábbi gyakorlatokkal összefonódva, sajátos, helyi formákban létezett tovább. A „térhódítás” kifejezést ezért fenntartással kell használni: a források többsége sokkal inkább fokozatos áttérést, vallási-világi szövetségkötést és politikai átrendeződést mutat, mint fegyveres hódítást. Ebben az alfejezetben azt vizsgáljuk, honnan érkezett az iszlám, miként vált az uralkodói udvarok és a kikötővárosok vallásává, és hogyan alakultak át a helyi hatalmi viszonyok a szultanátusok kialakulásával.

26.2.1 Az iszlám korai jelenléte és a Szamudera Pasai szultanátus

Az iszlám már a 7–8. századtól jelen lehetett a szigetvilág kikötőiben, elsősorban arab, perzsa és gudzsaráti muszlim kereskedők révén, akik a Srivijaya birodalom idején is megfordultak a Malaka-szoros térségében. Erre azonban elsősorban közvetett régészeti nyomok – például arab feliratos kerámiatöredék, kereskedelmi áruk és későbbi hagyományok – utalnak; a korai jelenlét nagyságáról nincsenek pontos adatok. Az első olyan dokumentált muszlim állam a mai Indonézia területén, amelynek uralkodója muszlim volt, a Szumátra északi partján fekvő **Szamudera Pasai** (vagy Pasai) volt. A szultanátus létét elsősorban sírfeliratok és a 14. századi **Hikayat Raja-raja Pasai** (A pasai királyok krónikája) című maláj nyelvű krónika alapján ismerjük, amelyet azonban jóval később jegyeztek le, ezért eseményeihez óvatosan kell viszonyulni.

Szamudera Pasai első ismert muszlim uralkodójának, **Malik al-Salih**nak a sírköve 1297-re datálható, ami arra utal, hogy a térségben ekkor már létezett muszlim uralmi központ. A szultanátus valószínűleg a 13. század második felében alakult ki, amikor a korábbi hindu-buddhista Srivijaya hatalma meggyengült, és a Malaka-szoros környéki kikötők önálló politikai szereplőkké váltak. Pasai fekvése – a Szumátra és a Maláj-félsziget közötti szoros északi bejáratánál – kedvezett a dél-kínai, indiai, perzsa és arab kereskedők találkozásának, és a szultán hatalma alapvetően a kikötői adók és a nemzetközi kereskedelem ellenőrzésén nyugodott. A források szerint Pasai emellett fontos szerepet játszott az iszlám tanítás terjesztésében is: a szultanátus vallástudósai és szufi mesterei a környező kikötőkben is tevékenykedtek, de ennek pontos méretét nem ismerjük. A pasai szultánok politikai szövetségeket kötöttek a jávai Majapahittal is, ami arra utal, hogy a vallási különbségek nem jelentettek automatikusan ellenséges viszonyt: a hatalmi és kereskedelmi érdekek sokszor fontosabbak voltak a hitbeli hovatartozásnál.

26.2.2 Kereskedőhálózatok, házassági szövetségek és szufi tanítók

Az iszlám terjedésének egyik leggyakrabban említett csatornája a tengeri kereskedelem. A 13–16. században a Malaka-szoroson, a Jáva-tengeren és a Maluku-szigeteken átívelő kereskedelmi hálózatokat jelentős részben muszlim kereskedőcsoportok működtették, akik Délnyugat-India (Gudzsarát), a Malabár-part, Bengália, a kínai kikötők és a szigetvilág városai között mozogtak. A kereskedők gyakran telepedtek le egy-egy kikötőben, ahol saját negyedet hoztak létre, mecsetet alapítottak, és üzleti kapcsolataikat a helyi uralkodókkal és nemzetségfőkkel ápolták. A házassági szövetségek kiemelkedő szerepet játszottak: muszlim kereskedők feleségül vették helyi előkelő családok lányait, így a vallás a helyi elitekbe is bekerült. Ezt a folyamatot azonban nem szabad romantikus „békés térítés” képévé egyszerűsíteni: a kereskedelem mellett voltak katonai konfliktusok, politikai nyomásgyakorlás és hatalmi átrendeződések is, amelyek az iszlám elfogadását előmozdíthatták.

A vallási terjesztésben a **szufi** rendek (**tarikat**) vándorló tanítói is fontos szerepet játszottak. A szufi mesterek az iszlám belső, misztikus irányzatát képviselték, és gyakran rugalmasabban viszonyultak a helyi szokásokhoz, mint a jogtudós **ulama** egy része. A szufi tanítók hálózatai – például a **Kadirijja** (Qadiriyya) és később a **Naksbandijja** (Naqshbandiyya) rend – összekötötték Indiát, a Közel-Keletet és a szigetvilágot, és a helyi uralkodók udvaraiban is jelen voltak. A szufi szentek sírjai zarándokhellyé válhattak, ami a helyi ős- és szellemkultuszokkal rokonítható gyakorlatot erősítette. A leggyakrabban idézett, de részben legendás elemekkel átszőtt hagyomány szerint a Jáván iszlámot terjesztő kilenc szent (**Wali Songo**) közül többen szufi mesterek voltak, akik a helyi árnyjátékot (**wayang**) és a zenét is felhasználták a tanításban. E hagyomány történeti magja nehezen rekonstruálható: a Wali Songo alakjait több évszázaddal haláluk után kezdték rendszerbe foglalni, és az életrajzokban számos későbbi, legitimációs célú betoldás található.

26.2.3 A Malaccai Szultanátus mint modell

A 15. század elején a Maláj-félsziget nyugati partján fekvő **Malacca** (mai Melaka) gyorsan a régió legfontosabb kereskedelmi központjává vált, és szorosan összekapcsolódott az iszlám terjeszkedésével. A szultanátus alapítója egy **Parameszwara** nevű, Srivijaya hagyatékából származó uralkodó volt, aki a hagyomány szerint 1400 körül alapította meg a várost; a pontos dátum a források hiánya miatt vitatott. Parameszwara feltehetően 1414 körül tért át az iszlám hitre, és ekkor az **Iskandar Shah** nevet vette fel, de a név és az áttérés időpontja körül szintén bizonytalanságok vannak. A maláj krónika, a **Sejarah Melayu** (Maláj Évkönyv, vagy Sulalatus Salatin) jóval későbbi, udvari szerkesztésű forrás, amely Malacca jelentőségét és az uralkodó iszlámhoz fűződő kapcsolatát idealizálja, ezért adatait kritikusan kell kezelni.

Malacca felemelkedését elsősorban földrajzi helyzete, a Srivijaya összeomlása utáni hatalmi vákuum és a kínai császári udvarral való diplomáciai kapcsolata magyarázza. A szultán kereskedelmi kedvezményeket biztosított a külföldi kereskedőknek, és a város a bors, a fűszerek, a kínai porcelán, az indiai textíliák és a délkelet-ázsiai erdei termékek találkozóhelyévé vált. Az uralkodó muszlim hitre térése politikai szempontból is előnyös volt: a muszlim kereskedők bizalmát növelte, és Malaccát bekapcsolta az Indiai-óceán túlparti muszlim hálózataiba. A szultanátus jogrendje, az **Undang-Undang Melaka** (Malacca törvénykönyve) a muszlim jog (**saria**) és a helyi maláj szokásjog (**adat**) elemeit ötvözte, ami jól mutatja, hogy az iszlám nem váltotta fel, hanem átalakította a korábbi joggyakorlatot.

Malacca szerepe az iszlám terjesztésében kettős volt. Egyrészt a szultán udvarában működő vallástudósok és szufi mesterek a környező kikötőkbe is eljutottak, másrészt Malacca bukása után – amikor a portugálok 1511-ben elfoglalták a várost – sok muszlim kereskedő, előkelő és vallástudós menekült a szigetvilág más részeire, például Jáva északi partjára, a Sulu-szigetekre, Szumátra keleti partjára és a Maluku-szigetekre. Ez a menekülthullám a portugálokkal szembeni muszlim szolidaritást is erősítette, és hozzájárult az iszlám további terjedéséhez. A malaccai minta – a kereskedőbarát muszlim szultán, aki a saria és az adat ötvözetével kormányoz – később több szigetvilági állam számára is hivatkozási ponttá vált.

26.2.4 A jávai szultanátusok és a hindu-buddhista örökség

A 15–16. századi Jáván az iszlám terjedése szorosan összefüggött a Majapahit birodalom hanyatlásával. A jávai északi partvidék (**pasisir**) kikötővárosai – mint **Démak**, **Gresik**, **Tuban**, **Surabaya** – fokozatosan muszlim befolyás alá kerültek, és a helyi uralkodók a jávai belháborúkban és a birodalom összeomlásában rejlő lehetőségeket kihasználva önálló szultanátusokat hoztak létre. A legjelentősebb közülük **Démak** volt, amely a 16. század elején a jávai iszlám terjesztésének katonai és politikai központjává vált. Démak uralkodói – a hagyomány szerint a Wali Songo szellemi örökségére támaszkodva – több katonai expedíciót indítottak a még hindu-buddhista belső-jávai területek ellen, de ezeket a hadjáratokat nem szabad kizárólag vallási háborúnak tekinteni: a politikai hatalomért, a rizstermelő területek és a kereskedelmi útvonalak ellenőrzéséért folytak.

Démakból és utódállamaiból, például **Pajang**ból és **Mataram**ból (a 16. század végétől erősödő belső-jávai szultanátus), sajátos jávai iszlám alakult ki, amely a hindu-buddhista udvari hagyományok számos elemét megőrizte. A jávai szultánok gyakran viselték a korábbi hindu-buddhista uralkodói címeket is, és az udvari rituálék, a **wayang** árnyjáték, a **gamelán** zene, valamint a **Ramayana** és a **Mahabharata** eposzok továbbra is fontos részét képezték az udvari kultúrának. A Jáván élők többsége a 16. század folyamán fokozatosan muszlimmá vált, de a vallásosság gyakorlata rendkívül változatos volt: az ortodox muszlim rituális előírások mellett sokan továbbra is tiszteletben tartották a helyi szellemeket, aszkétikus hagyományokat és a ősök szellemeit. A

szakirodalom ezt a jelenséget gyakran „szinkretizmusként” írja le, de ez a kifejezés is vita tárgya, mert azt sugallhatja, mintha két tiszta rendszer keveredett volna, holott a gyakorlatban a helyi közösségek saját, szerves egységben működő vallási világot alkottak.

A jávai nyugati parton **Banten** és **Cirebon** szultanátusa is megerősödött, és a 16. század második felében a portugálok, majd később a hollandok érkezése előtt is fontos kereskedelmi és vallási központokká váltak. Banten a borskereskedelem révén kapcsolódott a világkereskedelemhez, és a helyi szultánok a muszlim vallástudósokat támogatva erősítették az iszlám jelenlétét. Ugyanakkor Bantenben is megmaradt a helyi szokásjog és a hindu-buddhista múlt emlékezete, ami arra utal, hogy az iszlám terjedése nem jelentett teljes szakítást a korábbi kultúrával.

26.2.5 A fűszer-szigetek, Aceh és a keleti terjeszkedés

A Maluku-szigetek (Fűszer-szigetek) térségében – Ternate, Tidore, Bacan, Jailolo és más szigeteken – az iszlám a 15–16. század folyamán szintén meghonosodott, elsősorban a szegfűszeg- és szerecsendió-kereskedelemben érdekelt muszlim kereskedők és a helyi elitek közötti kapcsolatok révén. A **Ternate** és **Tidore** szultanátusai a 16. század elejétől meghatározó szereplőkké váltak a fűszerkereskedelemben, és az iszlám felvétele részben a portugálokkal való szembenállás jegyében is történt. A portugálok 1512 után jelentek meg a Fűszer-szigeteken, és megpróbálták monopolizálni a fűszerkereskedelmet, ami konfliktusba hozta őket a helyi muszlim államokkal. A ternatei szultánok a portugálokat kezdetben kereskedelmi partnerként kezelték, de később szövetségre léptek a portugálok ellen a muszlim hálózatokkal és a spanyolokkal is. Az iszlám itt tehát nem csupán vallási, hanem politikai identitást is jelentett a külső európai hatalmakkal szemben.

Aceh Szumátra északi csúcsán a 16. században vált a szigetvilág talán legerősebb muszlim államává. Az Acehi Szultanátus helyzete – a Malaka-szoros nyugati bejáratánál – lehetővé tette, hogy a portugálok által elfoglalt Malacca megkerülésével kereskedjenek, és a bors-, arany- és fűszerkereskedelemből befolyásra tegyenek szert. Aceh szultánjai a **„védelmező”** (másképp: a hit védelmezője) szerepében tetszelegtek, és felvették a kapcsolatot az Oszmán Birodalommal is, amit egyes források katonai szövetségként írnak le, mások inkább formális diplomáciai kapcsolatnak. Az acehi udvar a muszlim vallástudósok és szufi mesterek hálózatának központja volt, és a terület a mai napig az iszlám egyik legfontosabb bástyája a térségben. Aceh és a jávai szultanátusok közötti versengés is része volt a 16. századi politikai viszonyoknak, és ez a rivalizálás nem egyszerűen vallási, hanem az Indiai-óceán és a Malaka-szoros kereskedelmi útvonalai feletti ellenőrzésért folyt.

A keleti szigetvilágban – Celebesz (mai **Sulawesi**) déli részén – a **Gowa** (gyakran Makasszar) királyság uralkodói a 17. század elején vették fel az iszlámot, ami a fűszerkereskedelem új útvonalainak jelentőségét mutatja. A **Buton** szigeti szultanátus (a Celebesz délkeleti partjainál) szintén az iszlám hálózatokhoz kapcsolódott. A térségben az iszlám terjedése ugyanakkor egyenetlen volt: a belső, hegyvidéki közösségek – például a Toraja és a Batak egyes csoportjai – még évszázadokig megőrizték korábbi vallási gyakorlataikat, és az iszlám főként a parti, kereskedő közösségekben vert gyökeret. Ezt a különbséget a későbbi holland gyarmati korszak is tovább formálta, amikor a vallási hovatartozást adminisztratív kategóriaként kezdték kezelni.

26.2.6 A helyi vallási és politikai rendszerek átalakulása

Az iszlám terjedése nem egyszerűen a vallási meggyőződés megváltozását jelentette, hanem a helyi hatalmi és társadalmi rendszerek átalakulását is. A korábbi hindu-buddhista királyságokban az uralkodó gyakran szakrális, a kozmikus rendet megtestesítő személy volt, akinek hatalma a templomi szertartásokhoz és a birodalmi ideológiához kötődött. A szultanátusokban a szultán hatalma

inkább a kereskedelem ellenőrzésén, a kikötői bevételeken és a muszlim közösség vezetőjeként betöltött szerepén nyugodott, bár a szakrális legitimáció itt sem tűnt el teljesen: a szultánokat gyakran a prófétai leszármazás vagy a szufi szentek karizmájának örököseiként ábrázolták. Ez a kettősség jól megfigyelhető a jávai és maláj udvari hagyományban, ahol a szultán egyszerre volt a **saria** védelmezője és a régi, kozmikus királyság örököse.

A falvak és a paraszti közösségek szintjén az áttérés gyakran lassú, részleges és a mindennapi gyakorlatban alig látható volt. A földművelő lakosság számára az iszlám elemei – például a körülmetélés, a napi ima, a böjt, a mecsetépítés – fokozatosan épültek be a korábbi szokások közé. A hegyi és belső területeken élő közösségek sokáig teljesen kívül maradtak az új valláson, vagy csak a kereskedők és az adószedők közvetítésén keresztül találkoztak vele. A **pesantren** – a bentlakásos iszlám vallási iskola, amely a későbbi évszázadokban a jávai és szumátrai muszlim műveltség alapintézményévé vált – a 16. századig visszanyúlóan gyakran a szufi mesterek tanítványi köréből alakult ki, de a korai időszakra vonatkozó adatok hiányosak.

A nők szerepe az iszlám terjedésében összetett volt. A házassági szövetségek révén a nők fontos közvetítők lehettek a vallási és kereskedelmi hálózatok között, és a helyi szokásjog egyes átvételekben viszonylag jelentős mozgásteret hagyott nekik a birtoklásban és a kereskedelemben. Ugyanakkor a muszlim jog (saria) elterjedése hosszabb távon több területen korlátozta a nők öröklési és családi jogait, különösen ott, ahol a jogtudós ulama befolyása erősödött. Ezt a folyamatot azonban nem szabad egyenes vonalúként ábrázolni: a gyakorlat rendkívül változatos maradt, és a helyi adat sokáig tovább érvényesült a családi és öröklési ügyekben.

A portugálok 1511-es malaccai hódítása jelentős cezúra volt. A muszlim kereskedők és az általuk hordozott vallási-politikai hálózatok elvesztették legfontosabb központjukat, ugyanakkor a veszteség szétszórta a hálózatot, és új központok – például Aceh, Banten, Démak, Ternate – megerősödését hozta. Az európai hatalom megjelenése tehát nem megállította, hanem részben felgyorsította az iszlám terjedését a szigetvilág keleti és belső területei felé, mert a helyi elitek számára a muszlim szolidaritás a portugálokkal szembeni szövetségkeresés egyik eszközévé vált. Ez a dinamika a későbbi alfejezetben tárgyalt fűszerkereskedelem és holland gyarmati terjeszkedés előzménye is.

26.2.7 Források és bizonytalanságok

Az iszlám 13–16. századi terjedésének rekonstrukcióját több forrástípus együttesen teszi lehetővé, de mindegyiknek megvannak a korlátai. A legfontosabb **elsődleges források** közé tartoznak a sírfeliratok és építészeti feliratok, amelyek viszonylag pontosan keltezhetők, de általában csak egy-egy uralkodó vagy vallási vezető kilétére és hitére utalnak, a terjedés mechanizmusát nem magyarázzák. A maláj és jávai krónikák – mint a **Hikayat Raja-raja Pasai**, a **Sejarah Melayu** és a **Babad Tanah Jawi** – a helyi írott hagyomány fontos darabjai, azonban ezeket általában jóval az események után, uralkodói megrendelésre írták, és céljuk részben a dinasztiák legitimálása volt. A portugál és más európai beszámolók, például **Tomé Pires** 1515 körül írt **Suma Oriental** című leírása, egyetlen kívülálló kereskedő-tisztviselő megfigyelései, amelyek értékesek a kereskedelemről és a politikai viszonyokról, de nyelvi és vallási előítéletek, valamint a portugál érdekek torzíthatják őket.

A legnagyobb bizonytalanság az iszlám terjedésének ütemére és térbeli mintázatára vonatkozik. A sírfeliratok és a régészeti leletek alapján tudjuk, hogy a 13. század végén Szumátra északi részén már muszlim állam létezett, de arról, hogy a lakosság mekkora része volt ténylegesen muszlim, nincsenek megbízható becslések. A 15–16. századi források a jávai partvidék több kikötőjét muszlimnak írják le, de a belső területek vallási viszonyai körül nagy a bizonytalanság. A „muszlim” kategória ráadásul koronként és helyenként mást jelentett: az uralkodó áttérése

nem jelentette automatikusan az alattvalók áttérését, és a hit gyakorlati formái között hatalmas különbségek lehettek.

Az iszlám terjedésének okairól és jellegéről a tudományos vita ma is tart. A klasszikus, gyakran nemzeti romantikával átszőtt elbeszélés a békés kereskedelem és a szufi tanítók szerepét hangsúlyozta, míg újabb kutatások inkább a politikai erőszak, a katonai terjeszkedés és a helyi hatalmi vákuumok szerepét emelik ki. A leginkább megalapozott konszenzus az, hogy az iszlám terjedése sokcsatornás és egyenetlen folyamat volt, amelyben a kereskedelem, a házassági szövetségek, a szufi hálózatok, a katonai konfliktusok és az európaiak megjelenésének hatásai egymással összefüggve érvényesültek. Ugyancsak vita tárgya, hogy az iszlám helyi formái mennyire tekinthetők „szinkretikusnak", vagy inkább a helyi kultúrával való szerves együttélésnek. Ezt a kérdést a jelenkori identitásviták is terhelik, mivel a későbbi ortodox reformmozgalmak a „tiszta" iszlám nevében a helyi gyakorlatokat gyakran elítélték.

A statisztikai adatok – például a muszlim lakosság aránya egy adott szultanátusban – a 16. század előttről gyakorlatilag ismeretlenek, így minden ilyen jellegű megállapítás csak durva becslés lehet. Az alábbi táblázat a legfontosabb szultanátusokat és a hozzájuk kapcsolódó fő dokumentumtípusokat foglalja össze.

Szultanátus / állam	Korszak (kb.)	Főbb forrástípus
Szamudera Pasai	13–16. század	Sírfeliratok, Hikayat Raja-raja Pasai
Malacca	1400–1511	Sejarah Melayu, portugál beszámolók, feliratok
Démak	1475–1546	Babad Tanah Jawi, kínai és portugál feljegyzések
Banten	1526–1813	Portugál és holland feljegyzések, helyi krónikák
Aceh	1496–1903	Hikayat Aceh, oszmán és európai diplomáciai iratok
Ternate	1257–1914 (szultanátus 15. sz. közepe)	Helyi krónikák, portugál és holland jelentések
Gowa (Makasszar)	1300-as évek – 1945 (szultanátus 1605-től)	Holland VOC-jelentések, helyi krónikák

A táblázatban a korszakhatárok gyakran a hagyományos uralkodói kronológiából származnak, és a legkorábbi dátumok bizonytalanok. A „szultanátus" megnevezés is utólagos címke lehet, mivel a korabeli források nem mindig különítették el élesen a királyság és a szultanátus kategóriáját.

26.2.8 Rövid összefoglaló

- Az iszlám a 13. században jelent meg dokumentálhatóan a mai Indonézia területén, és a 16. század végéig a kikötővárosokon és a kereskedelmi eliteken keresztül fokozatosan elterjedt a szigetvilágban.
- Az első ismert muszlim állam a Szumátrán fekvő Szamudera Pasai volt (13. század vége), amely a Malaka-szoros kereskedelmére épült.
- A terjedésben a tengeri kereskedelem, a kereskedők és a helyi elitek házassági szövetségei, valamint a szufi rendek tanítói játszottak meghatározó szerepet; a tisztán békés vagy tisztán katonai magyarázat egyaránt leegyszerűsítés.
- A Malaccai Szultanátus (1400–1511) a régió legjelentősebb iszlám kereskedelmi államává vált, és a saria és a helyi adat ötvözésével mintát adott a későbbi szultanátusoknak.

- Jáván a Majapahit hanyatlása után a partvidéki szultanátusok (Démak, Pajang, Mataram, Banten, Cirebon) erősödtek meg, és a jávai iszlám a hindu-buddhista udvari kultúrával összefonódva alakult ki.
- A Fűszer-szigeteken és Celebesz déli részén az iszlám a fűszerkereskedelemhez és a portugálokkal szembeni szövetségkereséshez kapcsolódva terjedt; Aceh a 16. században a legfontosabb muszlim központtá vált.
- Az iszlám nem egységes formában terjedt: a helyi közösségek a korábbi szokásjogot és szellemvilágot sokszor megőrizték, a hegyi és belső területeken pedig az áttérés évszázadokig elhúzódott.
- A források (sírfeliratok, krónikák, portugál beszámolók) korlátozottak és részben elfogultak, ezért a terjedés üteméről, jellegéről és a lakosság vallási viszonyairól csak becslések adhatók; a szinkretizmus fogalma is vitatott.

26.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen elsődleges források alapján következtethetünk az iszlám korai jelenlétére a szigetvilágban, és miért kell e forrásokat kritikusan kezelni?
2. Hasonlítsa össze az iszlám terjedésében játszott szerepét a kereskedelemnek, a házassági szövetségeknek és a szufi rendeknek! Melyik tényező milyen társadalmi csoportokra hathatott leginkább?
3. Miért volt a Malaccai Szultanátus kiemelkedő jelentőségű az iszlám délkelet-ázsiai terjedésében? Válaszában térjen ki a kereskedelemre és a portugál hódítás következményeire is!
4. Hogyan alakult át a helyi vallási és politikai rendszer Jáván az iszlám terjedésével? Mely hindu-buddhista hagyományok éltek tovább, és miért vitatott a „szinkretizmus” kifejezés?
5. Miben különbözött az iszlám terjedése a Maluku-szigeteken és Acehban a jávai partvidéki folyamattól? Milyen szerepet játszott az európaiak megjelenése?

26.3 A fűszerkereskedelem és az európaiak

26.3.1 A fűszerkereskedelem és az európaiak

A fűszerkereskedelem az indonéz szigetvilág történetének egyik legfontosabb, évszázadokon átívelő folyamata volt, amely jóval az európaiak megjelenése előtt összekapcsolta a régiót a kínai, indiai, közel-keleti és mediterrán világgal. Az Iszlám térhódítása során kialakult kereskedői hálózatok, kikötővárosok és tengeri hatalmak képezték azt a keretet, amelybe a 16. század elején beléptek az első európai hajóhadak. Az európai megjelenés nem egy elszigetelt régió hirtelen felfedezését jelentette, hanem egy már működő, sokszereplős ázsiai kereskedelmi világba való erőszakos bekapcsolódást, amelynek következményei fokozatosan, de alapvetően alakították át a szigetvilág politikai gazdaságtanát. Ebben az alfejezetben azt vizsgáljuk, hogyan vált a fűszerkereskedelem a portugál, majd a holland terjeszkedés motorjává, milyen intézményi formákat hoztak létre az európai hatalmak, és miként reagáltak a helyi államok, uralkodók és kereskedői közösségek a kialakuló új erőviszonyokra.

26.3.1.1 A fűszerek világa az európaiak előtt

A Maluku-szigetek (Moluccas) és a környező kelet-indonéz szigetvilág volt a világ egyik legfontosabb fűszerforrása. A **szegfűszeg** (*Syzygium aromaticum*) és a **szerecsendió** (*Myristica*

fragrans) termelése hosszú időn át szinte kizárólag erre a viszonylag kis földrajzi térségre korlátozódott: a szegfűszeg elsősorban a Maluku-szigetek északi részén fekvő Ternate, Tidore, Moti, Makian és Bacan szigetén termett, míg a szerecsendió és a hozzá kapcsolódó szerecsendió-virág (muskatály, angolul *mace*) a Banda-szigetek apró vulkanikus szigeteiről származott. A fűszerek értéke nem elsősorban ritkaságukban rejlett – bár az is jelentős volt –, hanem a korabeli orvoslásban, tartósításban, vallási szertartásokban és a luxusfogyasztásban betöltött sokrétű szerepükben. A szegfűszeg és a szerecsendió az európai középkorban már ismert és rendkívül drága árucikk volt, amelyet velencei, genovai, majd később portugál és holland közvetítők juttattak el a fogyasztókhoz.

Az európaiak érkezése előtt a fűszerkereskedelem láncolata több ázsiai szereplőn keresztül működött. A termelő szigeteken a fűszereket begyűjtő helyi uralkodók és közösségek adták át a hajózó kereskedőknek, akik a termést a nagyobb kikötővárosokba szállították. Innen a fűszerek a Jáva északi partján fekvő kikötőkön, például **Gresiken**, **Tubanon**, **Japarán** és később **Bantamon** keresztül jutottak el a távolsági kereskedelembe. A **Malacca-szoros** a 15. századtól a legfontosabb átrakodóhely volt, ahol indiai, kínai, arab, perzsa, maláj és jávai kereskedők találkoztak. A fűszerek innen részben a Kínai-tenger felé, részben az Indiai-óceánon át a Vörös-tenger és a Perzsa-öböl kikötőibe, majd a levantei kereskedelmi útvonalakon át Európába áramlottak. A fűszerkereskedelem tehát nem egyetlen „fűszerút” volt, hanem több, egymással versengő és egymást kiegészítő kereskedelmi körzet összekapcsolódása.

A fűszertermelő szigetek politikai szervezete az európai hódítás előtt nem alkotott egységes államot. A Maluku-szigeteken a két legfontosabb politikai központ **Ternate** és **Tidore** szultanátusa volt, amelyek a 15. század végétől kezdve iszlám államként szervezték meg a fűszerkereskedelem helyi szakaszát. A két szultanátus egymással is versengett a környező szigetek ellenőrzéséért, és szövetségi hálózataikba vonta a fűszertermelő közösségeket. A Banda-szigetek ezzel szemben nem alkotott hierarchikus államot: a szigetek lakói a **képviselői tanácsok** (a holland forrásokban *orang kaya*, azaz „gazdag emberek”) által irányított, viszonylag egalitáriusabb közösségekben éltek, amelyek a fűszerkereskedelemből származó jövedelmet a hosszú távú hajózáshoz szükséges élelmiszerek és áruk importjára fordították. Ez a politikai sokszínűség később meghatározta az európai hatalmakkal kialakított kapcsolatok jellegét is.

A fűszerkereskedelem dokumentáltsága az európai források megjelenése előtt viszonylag korlátozott. A kínai és arab források utalnak a Maluku-szigetek termékeire, a régészeti leletek pedig igazolják a távolsági kereskedelem korai jelenlétét, de a kereskedelem mennyiségére, áraira és szervezetére vonatkozó adatok töredékesek. A történészek ezért a kora újkori európai beszámolók, például a portugál és holland utazók feljegyzései alapján rekonstruálják a korábbi évszázadok gyakorlatát, ami módszertanilag óvatosságot igényel: az európai megfigyelők saját kereskedelmi logikájuk szerint írták le a helyi viszonyokat, és gyakran nem értették meg pontosan a helyi intézményeket. Az alábbiakban ezért megkülönböztetjük a dokumentált eseményeket, a régészeti és statisztikai becsléseket, valamint a történészi rekonstrukciók közötti eltéréseket.

26.3.1.2 A portugál megjelenés és Malacca elfoglalása

Az európaiak első közvetlen behatolása a délkelet-ázsiai fűszerkereskedelembe a portugálokhoz kötődik. Miután **Vasco da Gama** 1498-ban elérte az indiai partokat, a portugál korona arra törekedett, hogy az Indiai-óceán kereskedelmét katonai erővel ellenőrzése alá vonja. Az ilyen törekvés mögött nem csupán a fűszerek iránti európai kereslet állt, hanem a korabeli portugál állami ideológia, a **keresztes eszme** és a muszlim hatalmakkal való szembenállás is. A portugálok célja az volt, hogy az Indiai-óceánon áthaladó kereskedelmi útvonalakat az **Estado da Índia** (Indiai Állam) nevű, Goa központú adminisztratív-katonai struktúra felügyelete alá vonják.

A délkelet-ázsiai stratégia kulcsa **Malacca** volt. A portugál **Afonso de Albuquerque** 1511-ben, egy több hétig tartó ostrom után foglalta el a várost, amely akkoriban a Malacca-szoros legfontosabb kikötője és a regionális kereskedelem csomópontja volt. A város uralkodója, a **malakkai szultán** a hódítás elől a Maláj-félsziget déli részére menekült, és a fia által alapított **Johor Szultanátus** folytatta a Malacca elleni küzdelmet. A portugál hódítás dokumentált tény: a város elfoglalása után Albuquerque erődítményt emelt, és a muszlim lakosság egy részét elűzte vagy megölte. A kortárs beszámolók, például a portugál krónikás **Tomé Pires** *Suma Oriental* című munkája, részletesen leírják a város gazdagságát és a kereskedelem sokszínűségét, de a hódítás áldozatainak számára vonatkozóan nem állnak rendelkezésre megbízható adatok.

Malacca megszerzése után a portugálok megkísérelték ellenőrzésük alá vonni a fűszerek forrását is. 1512-től expedíciókat küldtek a Maluku-szigetekre, és 1522-ben **Ternate** szultánjával szövetségi szerződést kötöttek, amelynek értelmében a portugálok kereskedelmi lerakatot létesíthettek a szigeten. A portugál jelenlét azonban soha nem vált a fűszerkereskedelem tényleges monopóliumává. A helyi uralkodók, különösen Ternate és Tidore szultánjai, a portugál jelenlétet saját politikai céljaikra használták fel, és a portugálokkal kötött szövetségeket könnyen felmondták, ha az érdekeik úgy kívánták. Az 1570-es években **Babu Ternate** szultánja kiűzte a portugálokat a szigetről, és a portugálok a fűszertermelő szigetek helyett inkább a távolsági kereskedelemből próbáltak hasznot húzni.

A portugál kereskedelem működésének megítélése a történetírásban vitatott. A korábbi gyarmati történetírás gyakran hangsúlyozta a portugálok „felfedező” szerepét és a kereskedelmi hálózat létrehozását. Ezzel szemben az ázsiai központú történetírás, különösen az indiai és indonéz történészek, arra mutatott rá, hogy a portugálok soha nem tudták ellenőrizni a fűszerkereskedelem teljes láncolatát, és a helyi kereskedők, hajósok és uralkodók továbbra is meghatározó szereplők maradtak. A portugál hódítás erőszakossága dokumentált, de a portugálok által kiváltott gazdasági átalakulás mértéke vitatott: egyes becslések szerint a portugál fennhatóság alatt Malacca kereskedelme visszaesett, más elemzések szerint a város a 16. század közepéig megőrizte regionális jelentőségét. A fűszerkereskedelem mennyiségi adatai a portugál időszakból hiányosak, mivel a portugál korona nem vezetett egységes statisztikát a magánkereskedők tevékenységéről.

26.3.1.3 A holland belépés és a VOC alapítása

A hollandok a 16. század végén, a spanyol–portugál perszonálunió (1580–1640) idején jelentek meg az ázsiai vizeken. A holland **Egyesült Tartományok** lázadása a spanyol Habsburgok ellen a tengeri kereskedelmet is bekapcsolta a konfliktusba: a holland kereskedők, akik korábban Lisszabonból szerezték be a fűszereket, a spanyol embargó hatására kénytelenek voltak közvetlenül az ázsiai forrásvidékre hajózni. Az első holland expedíció **Cornelis de Houtman** vezetésével 1596-ban érte el Banten kikötőjét Nyugat-Jáván, és 1598-tól kezdve több holland kereskedőtársaság is rendszeres utakat szervezett a fűszerszigetekre.

Az egymással versengő holland kereskedőtársaságok közötti káros árverseny késztette a holland állami vezetőket arra, hogy 1602-ben létrehozzák a **Verenigde Oostindische Compagnie** (VOC), azaz az **Egyesült Kelet-indiai Társaság** nevű monopolisztikus vállalatot. A VOC alapító okirata, a **charter**, rendkívüli jogosítványokat adott a társaságnak: jogában állt szerződéseket kötni, erődítményeket építeni, hadsereget és flottát fenntartani, pénzt verni, valamint igazságszolgáltatást gyakorolni a működési területén. Ez a jogi konstrukció a korabeli Európában nem volt teljesen példa nélküli – az angol Kelet-indiai Társaság 1600-ban alakult –, de a VOC a 17. század folyamán a legerősebb és legagresszívabb ilyen vállalattá vált. A VOC tehát nem egyszerűen kereskedelmi vállalkozás volt, hanem a kora újkori **állami-kapitalista** terjeszkedés sajátos formája: magánbefektetők által finanszírozott, de állami szuverenitási jogokat gyakorló szervezet, amelynek célja a részvényesek profitjának maximalizálása volt.

A VOC terjeszkedésének első évtizedei a fűszerforrások közvetlen ellenőrzésére irányultak. A társaság 1605-ben elfoglalta a portugálok által birtokolt **Ambon** erődjét, és a Maluku-szigetek központi részén rendezkedett be. 1619-ben **Jan Pieterszoon Coen** főkormányzó megalapította **Batáviát** a mai Jakarta helyén, amely a VOC ázsiai adminisztratív és katonai központja lett. A Batáviához tartozó terület megszerzése a helyi **Jayakarta** nevű kikötőváros elfoglalásával járt, amelyet a hollandok szövetségeseikkel, a Banten Szultanátus ellenfeleivel szemben hajtottak végre. A hódítás során a helyi lakosság egy részét elűzték vagy megölték; a pontos áldozatszám nem ismert, de a kortárs holland beszámolók maguk is elismerik a város elpusztítását.

A VOC legfontosabb célja a **monopólium** megteremtése volt a szegfűszeg és a szerecsendió kereskedelmében. Ennek érdekében a társaság kétféle stratégiát alkalmazott: egyrészt szerződéseket kötött a helyi uralkodókkal, amelyekben azok kizárólagos szállítási kötelezettséget vállaltak a VOC felé, másrészt katonai erővel számolt fel minden olyan termelőhelyet vagy kereskedői hálózatot, amely a monopóliumot megkerülte. A szerződések jogi értelemben a helyi uralkodók és a VOC közötti megállapodások voltak, de a gyakorlatban a VOC katonai fölénye tette lehetővé, hogy a feltételeket egyoldalúan diktálja. A holland források ezeket a szerződéseket gyakran a helyi uralkodók „önkéntes” beleegyezéseként ábrázolták, de a helyi források és a későbbi történészi elemzések rámutatnak arra, hogy a szerződések többsége katonai fenyegetés vagy közvetlen katonai beavatkozás eredménye volt.

26.3.1.4 A Banda-szigetek tragédiája

A VOC monopóliumának legbrutálisabb megvalósítása a **Banda-szigetek** elleni hadjárat volt 1621-ben. A Bandán termő szerecsendió és muskatály különösen értékes volt, mivel Európában a fűszer iránti kereslet folyamatosan nőtt. A Banda-szigetek lakói azonban nem voltak hajlandók elfogadni a VOC által diktált árakat, és továbbra is kereskedtek az angol Kelet-indiai Társasággal, valamint más, a monopóliumot megkerülő kereskedőkkel. A VOC vezetése, elsősorban **Jan Pieterszoon Coen**, döntést hozott a szigetek lakosságának megsemmisítéséről, illetve elűzéséről. A hadjárat, amelyet a holland flotta és a japán zsoldosok hajtottak végre, a Banda-szigetek lakosságának megsemmisítő csapást okozott.

A Banda-szigeteki események dokumentált tényei a következők: a holland források, valamint a kortárs angol beszámolók is megerősítik, hogy a VOC katonai akciója során a szigetek lakosságának jelentős részét megölték, másokat rabszolgaként elhurcoltak, a túlélőket pedig elűzték. A holland forrásokban szereplő számok szerint a lakosság körülbelül 14–15 ezer főt tett ki a hadjárat előtt, és a túlélők száma néhány száz főre csökkent. A modern történészek többsége a banda-szigeteki eseményeket **népirtásként** értelmezi, bár a kifejezés használata vitatott, mivel a 17. században a mai értelemben vett nemzetközi jogi fogalom nem létezett. A vitatott kérdés nem az események megtörténte, hanem azok minősítése: egyes kutatók a „népirtás” kifejezést az 1948-as ENSZ-egyezmény szellemében alkalmazzák a Banda-szigeteki eseményekre, mások a korabeli gyarmati erőszak általános keretében tárgyalják, és a kifejezés visszavetítését problematikusnak tartják. Az áldozatközpontú bemutatás azt jelenti, hogy a szigetek lakóinak szenvedését nem szabad a monopóliumra vonatkozó gazdasági logika mellékszállába rejteni: a Banda-szigetek esete a gyarmati kereskedelmi erőszak egyik legjobban dokumentált korai példája.

A Banda-szigetek elpusztítása után a VOC a szerecsendió-termelést a szigetekre telepített holland ültetvényesekre és rabszolgákra bízta. A **perkeniers** nevű holland telepesek lettek a termelés felügyelői, míg a tényleges munkát a régió más részeiről behurcolt rabszolgák végezték. Ez a rendszer a VOC által ellenőrzött fűszertermelés klasszikus modelljévé vált: a monopólium nem a szabad kereskedelem korlátozását jelentette, hanem a termelés és a munkaerő teljes ellenőrzését. A rendszer fenntartása állandó katonai jelenlétet igényelt, ami a VOC működési költségeit jelentősen megnövelte.

26.3.1.5 A Maluku-szigetek és a helyi államok ellenállása

A Maluku-szigetek északi részén a VOC helyzete bonyolultabb volt. **Ternate** és **Tidore** szultanátusa jóval erősebb és jobban szervezett államok voltak, mint a Banda-szigeteki közösségek, és a VOC nem tudta őket a Banda-szigeteken alkalmazott módon felszámolni. A hollandok ezért a két szultanátus közötti versengést használták ki: a 17. század folyamán szövetséget kötöttek Ternate egyes frakcióival, és katonai támogatást nyújtottak a Tidore elleni küzdelemben, cserébe pedig kizárólagos szegfűszeg-vásárlási jogot követeltek. A helyi uralkodók azonban többször fellázadtak a VOC túlzott követelései ellen, és a szigetvilágban folyó harcok a 17. század közepéig rendszeresek voltak.

A VOC fűszer-monopóliuma a gyakorlatban soha nem volt teljes. A Maluku-szigetek partvidékén és a környező szigeteken a helyi hajósok, az úgynevezett **Bajau** és **Bugis** kereskedők továbbra is részt vettek a fűszerek szállításában, gyakran a VOC által ellenőrzött kikötők megkerülésével. A csempészet és a monopólium megsértése állandó problémát jelentett a társaságnak, és a fűszerek egy része továbbra is az angol, dán vagy portugál kereskedők kezébe került. A VOC ezért időszakonként katonai büntetőexpedíciókat indított a csempészek ellen, és a szegfűszeg-termelést is megpróbálta a könnyebben ellenőrizhető szigetekre koncentrálni, a többi termelőhelyet pedig kiirtani. A fűszertermelő fák kivágása és a termelőhelyek elpusztítása a helyi közösségek életét alapvetően megváltoztatta, és a Maluku-szigetek gazdasága a 17. század második felére jelentősen átalakult.

26.3.1.6 A VOC és a helyi hatalmi erőtér

A VOC működése nem korlátozódott a fűszerszigetekre. A társaság a 17. század folyamán Batáviából kiindulva fokozatosan hatalmi tényezővé vált a jávai és szumátrai politikában is. A **Mataram Szultanátus**, amely a 17. század elején Jáva legjelentősebb szárazföldi hatalma volt, kezdetben ellenségesen viszonyult a hollandokhoz, de az 1629-es és 1630-as évek katonai konfliktusai után fokozatosan rendezte viszonyát a VOC-val. A **Banten Szultanátus** Nyugat-Jáván a 17. században még a VOC riválisa volt, és a bors kereskedelemből származó jövedelmét a hollandokkal szembeni politikai manőverezésre használta. A VOC a helyi konfliktusokban való részvétellel fokozatosan terjesztette ki befolyását: szerződésekben rögzítette a bors, a kávé, a cukor és más termények kizárólagos felvásárlási jogát, és katonai segítséget nyújtott a helyi frakcióknak, cserébe pedig kereskedelmi és területi engedményeket kapott.

A VOC 18. századi válsága részben a fűszerkereskedelem átalakulásához köthető. A fűszerek európai árának csökkenése, a csempészet folyamatos jelenléte, a helyi ellenállás és a vállalat növekvő katonai és adminisztratív költségei együttesen aláásták a társaság jövedelmezőségét. A VOC 1799-ben csődbe ment, és birtokait a holland állam vette át. Ez az átmenet a gyarmati korszak kezdetét jelölte, amelyről a következő alfejezet szól.

26.3.1.7 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet forrásai több csoportba sorolhatók. A portugál korszak elsődleges forrásai közé tartoznak a krónikák, például **Tomé Pires** *Suma Oriental* című leírása, valamint a portugál adminisztratív iratok, amelyek részben fennmaradtak a goai és lisszaboni levéltárakban. A holland időszak forrásanyaga lényegesen gazdagabb: a VOC részletes könyvelése, levelezése, szerződései és bírósági iratai nagy mennyiségben maradtak fenn, és ezek a források a holland és indonéz levéltárakban kutathatók. A VOC iratai azonban a társaság szemszögéből íródtak, és a helyi viszonyokat gyakran torzítva ábrázolják. A helyi források közül a jávai **babad** (krónika) hagyomány, a maláj **hikayat** (történeti elbeszélés) és a Maluku-szigeteki szóbeli hagyományok

egészítik ki a képet, de ezek a műfajok nem a modern tényrögzítés szabályai szerint készültek, és értelmezésük külön forráskritikát igényel.

A fűszerkereskedelem mennyiségi adatai a 16–17. századból bizonytalanok. A VOC kereskedelmi könyvelése viszonylag pontos adatokat tartalmaz a társaság által szállított fűszerek mennyiségéről, de a magánkereskedelem, a csempészet és a helyi fogyasztás adatai hiányoznak. A történészek becslései szerint a VOC szállítmányai a 17. század közepén a szegfűszeg és szerecsendió európai importjának többségét adták, de a teljes ázsiai kereskedelemben a társaság részesedése kisebb volt. A Banda-szigetek lakosságának számára vonatkozó adatok a holland források becslésein alapulnak, és a modern történészek ezeket fenntartásokkal kezelik.

A vitatott értelmezések közé tartozik a VOC monopóliumának tényleges hatékonysága, a helyi államok és a hollandok közötti szerződések jogi értelmezése, valamint a Banda-szigeteki események minősítése. A szerződések jogi értelmezése azért vitatott, mert a holland források a helyi uralkodók „önkéntes” beleegyezését hangsúlyozzák, míg a posztkoloniális történetírás a kényszerítő körülményeket emeli ki. A Banda-szigeteki események minősítése a „népirtás” fogalmának alkalmazását illetően a nemzetközi jogi és történettudományi viták része, és a könyv az események tényeinek bemutatása mellett a különböző minősítéseket attribúcióval ismerteti.

26.3.1.8 Rövid összefoglaló

- A fűszerkereskedelem az európaiak megjelenése előtt virágzó, sokszereplős ázsiai kereskedelmi rendszer volt, amely a Maluku-szigetekről származó szegfűszeget és szerecsendiót juttatta el Kínába, Indiába, a Közel-Keletre és Európába.
- A portugálok 1511-ben elfoglalták Malaccát, és megpróbálták ellenőrizni a fűszerek forrását, de monopóliumot soha nem tudtak létrehozni; jelenlétük a 16. század folyamán fokozatosan meggyengült.
- A hollandok 1602-ben hozták létre a VOC-t, amely monopoljogokkal felruházott, állami szuverenitási jogokat gyakorló kereskedelmi vállalat volt, és a fűszerkereskedelem ellenőrzését katonai erővel valósította meg.
- A VOC 1621-ben a Banda-szigeteken a szerecsendió-monopólium fenntartása érdekében a lakosság megsemmisítésére és elűzésére indított hadjáratot, amelyet a modern történészek többsége a gyarmati erőszak egyik legbrutálisabb korai példájaként tart számon.
- A Maluku-szigetek északi részén a VOC nem tudta felszámolni a Ternate és Tidore szultanátusokat, és a monopóliumot a helyi uralkodókkal kötött, gyakran kényszerítő erejű szerződésekkel és katonai beavatkozásokkal próbálta fenntartani.
- A VOC a 17. század folyamán fokozatosan hatalmi tényezővé vált a jávai és szumátrai politikában, és a helyi konfliktusokban való részvétellel terjesztette ki gazdasági befolyását.
- A társaság jövedelmezősége a 18. században hanyatlott, részben a fűszerárak csökkenése, a csempészet és a növekvő költségek miatt; a VOC 1799-ben csődbe ment.
- A fűszerkereskedelem európai időszakának forrásai elsősorban a VOC irataiból állnak, amelyek a társaság szemszögét tükrözik, ezért a helyi viszonyok rekonstrukciója a helyi hagyományok bevonását és forráskritikai óvatosságot igényel.

26.3.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen szereplők és intézmények működtek a fűszerkereskedelemben az európaiak megjelenése előtt, és miért voltak a fűszerek ennyire értékesek?
2. Hasonlítsa össze a portugál és a holland fűszerkereskedelem-politika céljait és eszközeit! Melyik hatalom volt sikeresebb a monopólium megteremtésében, és miért?

3. Milyen dokumentált események és vitatott minősítések kapcsolódnak a Banda-szigetek 1621-es holland hódításához? Hogyan kezelné az áldozatközpontú történetírás ezt az esetet?
4. Milyen jogi és katonai eszközöket alkalmazott a VOC a fűszermonopólium fenntartására, és hogyan reagáltak a helyi államok és közösségek?
5. Milyen források állnak rendelkezésre a fűszerkereskedelem korai európai időszakáról, és milyen bizonytalanságokkal kell számolnia a kutatónak e források értelmezésekor?

26.4 Mataram és a helyi államok

A 17–18. századi Jáva és a szélesebb indonéz szigetvilág politikai térképe nem vezethető le a mai Indonézia határaiból. Amikor az előző alfejezetben A fűszerkereskedelem és az európaiak a holland Kelet-indiai Társaság (VOC) megjelenését tárgyalta, az már jelezte: a korabeli hatalmi viszonyokat a kikötővárosok, a mezőgazdasági belterületek, a fűszertermelő szigetek és a tengeri kereskedelmi útvonalak együttesen alakították. A jelen alfejezet ezt a képet teszi részletesebbé egy meghatározó szárazföldi állam, a **Mataram Szultanátus**, valamint a külső szigetek több fontos államalakulata – Banten, Makassar, Ternate, Tidore, Aceh és mások – példáján. A cél nem az, hogy valamiféle „elő-Indonézia” egységét feltételezzük, hanem az, hogy megértsük, milyen helyi hatalmi struktúrák működtek, és hogyan alakította ezeket a holland behatolás fokozatosan, de sohasem egyetlen irányító központból.

26.4.1 Mataram felemelkedése és a belső-jávai hatalmi koncentráció

A 16. század utolsó harmadában Jáva keleti és középső részén olyan hatalmi vákuum keletkezett, amelyet a tengerparti muszlim államok és a szárazföldi agrárelitek közötti konfliktusok tettek tartóssá. Ebben a térben emelkedett fel a **Mataram** nevű állam, amelynek alapítója a hagyomány szerint **Senapati** (uralkodott kb. 1584–1601) volt. A nevéhez fűződő terjeszkedést a ma ismert javai krónikák – elsősorban a **Babad Tanah Jawi** („Jáva földjének krónikája”) – mitikus-dinasztikus keretbe ágyazzák, ezért Senapati pontos hódításait nehéz elkülöníteni a későbbi legitimációs elbeszéléstől. Dokumentált tényként kezelhető viszont, hogy a 17. század elejére Mataram a közép-jávai **Kedu** és **Yogyakarta** térségéből kiindulva ellenőrzése alá vonta a kelet-jávai **Pasuruan** és **Surabaya** környéki tengerparti területeket is.

A matarami hatalom legnagyobb kiterjedését **Agung szultán** (uralkodott 1613–1645) alatt érte el. Agung katonai és diplomáciai eszközökkel próbálta egyesíteni Jávát, de ez csak részben sikerült: a keleti tengerparti városok adófizetővé váltak, a nyugati **Banten** azonban független maradt. Agung 1628-ban és 1629-ben megostromolta a holland **Bataviát** (a mai Jakarta elődjét), de a VOC védői mindkétszer visszaverték a támadást. A kudarc nem csupán katonai vereség volt: a matarami hadsereg utánpótlási vonalai összeomlottak, a járványok és az éhínség pedig jelentős emberveszteséget okoztak, amit a holland források és a javai krónikák eltérő számokkal írnak le. A történészi konszenzus szerint a két ostrom Mataram hatalmát nem törte meg, de hosszú távon megnyitotta az utat a VOC fokozatos beavatkozása előtt.

Agung uralkodásának belső oldala legalább ilyen fontos. A matarami királyság nem volt centralizált bürokratikus állam a modern értelemben; hatalmát a **kraton** (királyi udvar) köré szerveződő lojalitási hálózatok, a tartományi **bupati** (kormányzó) réteg és a **priyayi** (arisztokrata hivatalnok) elit együtt tartotta fenn. A mezőgazdasági termelésből származó adók és a rizsföldek feletti ellenőrzés adták a királyi jövedelmek gerincét, míg a tengeri kereskedelemből származó bevételek a tengerparti városokon keresztül érkeztek. Ez a kettősség állandó feszültséget szült: a belső területek agrárelitjei gyakran ellenezték a kikötővárosok kereskedőrétegeinek befolyását.

26.4.2 Trónviszályok, a Trunojoyo-lázadás és a holland beavatkozás

Agung halála után a matarami udvari politika a trónutódlás körüli konfliktusokra összpontosult. Utódja, **Amangkurat I** (uralkodott 1646–1677) a központosítás érdekében erőszakkal lépett fel a tartományi elitekkel és a vallási vezetőkkel szemben. Ez a politika – amelyet a javai krónikák részben zsarnokságként, részben legitim rendteremtésként mutatnak be – hozzájárult a **Trunojoyo-lázadáshoz** (1674–1679). A lázadás vezetője, egy madurai nemesi származású hadúr, szövetségre lépett a keleti tengerparti területek és a makasszári kereskedők hálózataival, és átmenetileg elfoglalta a matarami udvar központját. A menekülő Amangkurat I 1677-ben meghalt, fia pedig **Amangkurat II** (uralkodott 1677–1703) a VOC katonai segítségét kérte a lázadás leveréséhez.

A holland segítségért cserébe Mataram területi és kereskedelmi engedményeket tett. Az 1677-es és az azt követő szerződések – amelyek szövegét a VOC levéltárai fennmaradt példányai alapján ismerjük – a **pasisi** (észak-jávai parti sáv) kikötővárosainak egy részét holland ellenőrzés alá helyezték, és a VOC monopóliumot kapott bizonyos árucikkek, például a rizs és a textil kereskedelmére. A Trunojoyo-lázadás leverése tehát nem egyszerűen a matarami hatalom helyreállítása volt, hanem a holland befolyás intézményesülése Jáva belpolitikájában. A lázadás áldozatait illetően a holland források és a javai krónikák eltérő nagyságrendeket említenek; a mai történészi becslések néhány tízezer és több mint százezer közötti halottat valószínűsítenek, de a pontos szám nem ismert.

A 18. század elején a matarami udvart újabb trónöröklési háborúk rázták meg. Az úgynevezett **első javai örökösödési háborúban** (1704–1708) és a **második javai örökösödési háborúban** (1719–1723) a hollandok mindig a nekik kedvező jelöltet támogatták, és minden katonai beavatkozás után újabb területi vagy kereskedelmi engedményt kaptak. E konfliktusok során vált egyértelművé, hogy Mataram már nem független szereplő, hanem olyan állam, amelynek örökösödése és külpolitikája holland jóváhagyástól függ. 1755-ben a **giyanti szerződés** végleg felosztotta a matarami területet: a **Surakarta** (Solo) központú **Kasunanan** és a **Yogyakarta** központú **Szultánság** lett a két fő utódállam. Mindkettő formálisan megtartotta uralkodóját és udvari szertartásrendjét, de a VOC befolyása a mindennapi közigazgatásra és a kereskedelemre egyre nagyobb lett. Ezt a folyamatot a holland források gyakran „rendteremtésként” írják le, míg a javai krónikák a hatalom széttöredezését és az idegen befolyás növekedését emelik ki.

26.4.3 Helyi hatalmi struktúrák Jáván: desa, bupati, priyayi

A matarami és utódállami hatalom alapvető egysége a **desa** (falu) volt. A falu nem pusztán lakóhely, hanem adóbeszedési, öntözési és rendfenntartási közösség is, amelynek vezetője – a **lurah** vagy **petinggi** – a királyi adórendszer végrehajtójaként és a helyi közösség képviselőjeként egyszerre működött. A desa felett a tartományi **bupati** állt, aki nem fizetett hivatalnok volt a modern értelemben, hanem olyan területi úr, aki a királytól kapott földbirtok vagy adójog fejében katonai szolgálatot és adót szolgáltatott. A bupati réteg és a központi udvar közötti viszony folyamatos alkudozás tárgya volt: a központ igyekezett lojalitást biztosítani címekkel, házasságokkal és adójuttatásokkal, a bupati pedig igyekezett minél nagyobb önállóságot megőrizni.

A **priyayi** arisztokrácia a királyi udvarban és a tartományi közigazgatásban betöltött pozíciók révén közvetített a király és a paraszti termelők között. Ez a réteg nemcsak katonai-parancsnoki, hanem kulturális-szellemi szerepet is vitt: a 18. századi javai irodalom és udvari művészetek jelentős része ehhez a csoporthoz köthető. Ugyanakkor a priyayi kifejezés használata óvatosságot igényel: a 20. századi és mai szociológiai kategóriákat könnyen visszavetítjük a korabeli állapotokra, ami elfedheti a helyi és időbeli változatokat. Dokumentált tény, hogy a matarami

udvar és a holland adminisztráció között létrejött egy olyan közvetítő réteg, amely a helyi adók és a kényszermunka begyűjtésében kulcsszerepet játszott, de ennek a rétegnek a pontos belső tagolódása forrásonként és régióként eltér.

A jávai társadalom vallási életét az iszlám terjedése és a korábbi hindu-buddhista hagyományok keveredése alakította. A vallási gyakorlatokban megkülönböztethetünk a szigorúbb ortodoxiát követő **santri** irányzatot és a helyi szokásokkal erősebben átszőtt, szinkretikus gyakorlatot, amelyet későbbi kutatók **abangan** névvel illettek. Fontos azonban hangsúlyozni: a santri–abangan szembeállítás a 20. századi antropológiai irodalom terméke, és nem feltétlenül írja le a 17–18. századi jávai vallási valóságot. A korabeli források – például a királyi rendeletek és a vallási vezetőknek címzett levelek – alapján annyi bizonyos, hogy a királyi udvar egyszerre támogatta az iszlám intézményeket és tartott fenn olyan rituálékat, amelyek a korábbi királyi kultuszokból eredtek. A vallási és hatalmi legitimáció összefonódása tehát nem egyszerű „iszlám versus hinduizmus” ellentét volt, hanem rétegzett, helyileg változó folyamat.

26.4.4 A külső szigetek államai és a fűszerkereskedelem

Miközben Jáván a matarami állam formálódott és hanyatlott, a külső szigeteken több olyan állam működött, amelyek gazdasága szorosabban kapcsolódott a tengeri kereskedelemhez, mint a mezőgazdasági adókhoz. **Banten** Nyugat-Jáván a 16. század elején alakult ki, és a 17. század közepéig az egyik legfontosabb kikötőváros volt a borskereskedelemben. A banteni szultánok igyekeztek egyensúlyozni a holland, az angol és a kínai kereskedők között, és jelentős hasznot húztak a vámokból. A VOC azonban fokozatosan kiszorította őket: egy 1682-es trónviszályba beavatkozva a hollandok elérték, hogy Banten hűséget fogadjon, és kizárólagos kereskedelmi jogokat adjon a társaságnak. Banten példája mutatja, hogy a holland behatolás nem kizárólag katonai hódítással, hanem a helyi trónviszályok kihasználásával és a kereskedelmi útvonalak ellenőrzésével történt.

A kelet-indonéziai fűszer-szigeteken **Ternate** és **Tidore** szultanátusok a szegfűszeg- és szerecsendió-termelés központjai voltak. A két szultánság hagyományosan rivalizált egymással, és a 16. században a portugál, majd a spanyol és holland kereskedők is igyekeztek kihasználni ezt a vetélkedést. A VOC a 17. század elején katonai erővel szerzett monopóliumot a fűszertermelésre, amit a **hongitochten** (büntetőexpedíciók) rendszerével tartott fenn: a társaság hajói elpusztították a nem engedélyezett ültetvényeket, és a helyi lakosságot kényszerítették a szerződéses feltételek betartására. Ez a gyakorlat dokumentáltan súlyos emberi szenvedést okozott, de a helyi államok – Ternate és Tidore – formálisan továbbra is működtek, és uralkodóik hol holland, hol spanyol, hol angol támogatást kerestek. A holland monopólium tehát nem szüntette meg a helyi hatalmi struktúrákat, hanem a saját érdekei szerint átalakította azokat.

Makassar (a mai Dél-Szulavészi Gowa–Tallo kettős királyság) a 17. század közepén a keleti szigetvilág legdinamikusabb kereskedőállama volt. Makassar nem termelt fűszert, de közvetítőként a Dél-Szulavézi-szigetek, a Maluku-szigetek és a jávai partvidék közötti kereskedelemben játszott kulcsszerepet. A hollandok számára éppen ez a közvetítő szerep volt elfogadhatatlan, mert aláásta a fűszerkereskedelem monopóliumát. Ezért indított a VOC a helyi szövetséges hollandbarát csoportokkal közösen háborút 1666-ban. A harcok 1669-re a **Bongaya-szerződés** aláírásával zárultak, amelyben Gowa kénytelen volt lemondani a fűszerkereskedelemmel kapcsolatos igényeiről, befogadni a holland erődöt, és korlátozni a tengeri kapcsolatait. A szerződés szövege fennmaradt, így a feltételek dokumentáltak. A háború áldozatainak száma becslés: a holland és makasszári források alapján több tízezer ember halt meg vagy menekült el, de a pontos nagyságrend vitatott.

Aceh Észak-Szumátrán a Malakkai-szoros ellenőrzése miatt vált stratégiai szereplővé. A 17. század elején **Iszkandar Muda** (uralkodott 1607–1636) alatt Aceh olyan tengeri hatalmat épített

ki, amely flottájával a Maláj-félsziget több kikötőjét is megtámadta, és a borskereskedelemben jelentős részesedést szerzett. Aceh azonban nem tudta tartósan ellenőrizni a szoros teljes forgalmát, mert a hollandok Batavia központú tengeri hatalma és a helyi maláj államok szövetségei fokozatosan korlátozták. Aceh a 18. századra regionális hatalomból inkább a belső vallási és politikai központ szerepét erősítette, és a VOC-val való viszonya a konfliktus és az időszakos együttműködés között ingadozott. A belső acehi források – például a **Hikayat Aceh** – erősen dinasztikus-dicsőítő jellegűek, ezért az események rekonstrukciójában a holland és más európai forrásokkal való összevetés elengedhetetlen.

További jelentős államok voltak a borneói **Banjarmasin** (Dél-Kalimantan), amely a bors- és aranykereskedelemben vett részt, valamint a szumátrai **Palembang** és **Jambi**, amelyek a 17. században a hollandokkal kötött szerződésekkel próbálták megőrizni helyi autonómiájukat. Mindegyik esetben a minta hasonló: a helyi uralkodók kezdetben üzleti lehetőséget láttak a holland kereskedőkben, majd a VOC monopóliumtörekvéseivel szembesülve vagy katonai ellenállást, vagy alárendelt együttműködést választottak. A holland források ezt gyakran „rendetlenségből rend” történetként mesélik el, míg a helyi krónikák a hűség és a kényszer kettős nyelvén írnak. A történészi konszenzus szerint a holland behatolás nem egyszeri hódítás volt, hanem évtizedeken át tartó, egyenlőtlen tárgyalások, katonai akciók és helyi szövetségek sorozata.

26.4.5 A holland behatolás következményei a helyi hatalmi struktúrákra

A VOC nem volt a modern értelemben vett gyarmati állam: elsősorban kereskedelmi társaság volt, amely saját hadsereget, flottát és erődöket tartott fenn, és szerződéseket kötött helyi uralkodókkal. Ennek ellenére a holland jelenlét hatása a helyi hatalmi struktúrákra mélyreható volt. A katonai beavatkozások gyakran a trónviszályok egyik oldalának támogatásával kezdődtek, és mindig azzal végződtek, hogy a VOC kereskedelmi monopóliumokat, területi engedményeket vagy katonai bázisjogokat szerzett. A helyi uralkodók számára ez a kényszerű alku gyakran jobb alternatívának tűnt, mint a holland flotta és a zsoldosok elleni nyílt háború, de a hosszú távú következmény az volt, hogy a helyi államok politikai mozgástere drasztikusan beszűkült.

A gazdasági következmények sem voltak egyoldalúak. A holland monopóliumok egyes ágazatokban – például a szegfűszeg- és szerecsendió-kereskedelemben – valóban visszavetették a helyi közvetítő kereskedelmet, és sok termelőt kényszerítettek a hollandok által meghatározott árak elfogadására. Ugyanakkor a holland jelenlét új keresletet is teremtett bizonyos árucikkek iránt, és a kikötővárosok egy részében – Bataviában, Surabayában, Makassarban – a kereskedelem, a kézművesség és a szolgáltatások fellendültek. A haszon azonban rendkívül egyenlőtlenül oszlott el: a hollandok és a szövetséges helyi elitek profitáltak, míg a paraszti termelők és a kényszermunkára fogott lakosság gyakran a vesztes oldalra került. A rabszolgaság intézménye – amely a korabeli tengeri kereskedelemben és a városi háztartásokban is jelen volt – a holland jelenléttel nem szűnt meg, sőt Batavia rabszolgapiaca a régió egyik legnagyobbika lett a 17–18. században. A rabszolgák száma és sorsa nehezen becsülhető, mert a fennmaradt források elsősorban a kereskedelmi tranzakciókra összpontosítanak, nem pedig az érintettek tapasztalataira.

A 18. század végére a VOC belső pénzügyi helyzete megromlott. A társaság 1799-ben hivatalosan is megszűnt, vagyonát pedig a holland állam vette át. Ez a fordulat nem jelenti azt, hogy a holland befolyás csökkent volna; éppen ellenkezőleg, a 19. században a holland gyarmati állam kiépülése a VOC által kialakított szerződéses, katonai és adózási mintákra épült. A matarami utódállamok, a külső szigetek szultánságai és a tengerparti városok hálózatai tehát nem egyszerűen „eltűntek” a holland hódításban, hanem beépültek egy új, centralizáltabb gyarmati rendszerbe, amely a későbbi fejezetek A VOC és a holland gyarmati állam témája lesz.

26.4.6 Források és bizonytalanságok

A 17–18. századi Mataram és a helyi államok történetének rekonstrukciója két, egymástól nagyon eltérő forráscsoportra támaszkodik. Az egyik a holland VOC levéltára, amely szerződéseket, hajónaplókat, katonai jelentéseket, kereskedelmi elszámolásokat és a helyi uralkodókkal folytatott levelezést tartalmaz. Ezek a források részletesek, időrendileg viszonylag pontosak, de értelemszerűen a holland kereskedelmi és katonai érdekek szempontjából íródtak. A másik csoport a javai, maláj, makasszári, acehi és más helyi nyelvű krónikák – például a **Babad Tanah Jawi**, a **Babad Dipanegara**, a **Hikayat Aceh**, valamint a makasszári és bugis kéziratok –, amelyek a dinasztiák legitimációját, a vallási eseményeket és a belső viszályokat beszélik el. Ezekben a mitikus elemek, a kronológiai pontatlanságok és a későbbi átiratok okozta torzulások jelentős bizonytalanságot visznek a történeti képbe.

A két forráscsoport összevetése teszi lehetővé a dokumentált tények és a rekonstrukciók megkülönböztetését. A szerződések aláírása, a katonai hadjáratok néhány főbb eseménye és a VOC kereskedelmi monopóliumainak bevezetése dokumentált ténynek tekinthető. Az áldozatszámok, a lakosságot érintő éhínségek, járványok és kényszermunka mértéke viszont becslés, amely a források eltérő érdekeltsége miatt széles sávban mozog. A holland források gyakran minimalizálják a saját erőszakukat, és a helyi ellenfeleket kaotikus vagy „lázadó” szerepben tüntetik fel; a helyi krónikák pedig a hollandokat hol idegen hódítóként, hol a trónviszályok egyik szereplőjeként ábrázolják. A történészi konszenzus szerint a holland behatolás erőszakos és egyenlőtlen folyamat volt, de a helyi elitek sem voltak passzív áldozatok: aktívan alkudoztak, szövetséget kötöttek és háborúztak, amikor érdekeik úgy kívánták.

A vallási és társadalmi kategóriák – így a santri, abangan, priyayi – használata kifejezetten problematikus, mert ezek a fogalmak nagy részben a 19–20. századi gyarmati és posztkoloniális kutatásokból származnak, és visszavetítésük a 17. századi állapotokra torzíthat. A jelen alfejezet ezért ezeket a kifejezéseket csak óvatosan, a korabeli forrásokkal való kapcsolatuk jelzésével használja, és hangsúlyozza, hogy a jávai társadalom vallási és rendi tagolódása időben és régiónként változott.

26.4.7 Rövid összefoglaló

- A 17–18. századi Jáva legfontosabb szárazföldi állama a **Mataram Szultanátus** volt, amely Senapati és Agung szultán alatt terjeszkedett, de a holland Batavia elleni 1628–1629-es ostromokkal kudarcot vallott.
- Mataram hatalmi struktúráját a **kraton** udvar, a tartományi **bupati** réteg, a **priyayi** arisztokrácia és a **desa** faluközösségek alkották; a központosítás feszültségei a **Trunojoyo-lázadásban** és a trónöröklési háborúkban törtek felszínre.
- A VOC a helyi trónviszályokba beavatkozva szerzett területi és kereskedelmi engedményeket; a **giyanti szerződés** (1755) kettéosztotta Mataramot Surakarta és Yogyakarta utódállamokra.
- A külső szigeteken **Banten**, **Makassar** (Gowa–Tallo), **Ternate**, **Tidore**, **Aceh** és más államok a tengeri kereskedelemből éltek, és a hollandok monopóliumtörekvéseivel kerültek szembe.
- A holland behatolás nem egységes hódítás volt, hanem katonai akciók, szerződések és helyi szövetségek sorozata; a **Bongaya-szerződés** (1667) példája mutatja a holland nyomásgyakorlás mechanizmusát.
- A holland jelenlét hatása ellentmondásos volt: egyes kikötőkben fellendülést hozott, de a monopóliumok, a kényszermunka és a rabszolgaság sok helyi termelőt és kereskedőt sújtott.
- A VOC 1799-ben megszűnt, de az általa kiépített szerződéses és katonai rendszer alapul szolgált a későbbi holland gyarmati államnak.

26.4.8 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze Mataram hatalmi szerkezetét Banten vagy Makassar tengeri kereskedőállamaiéval: milyen eltérések és hasonlóságok figyelhetők meg a jövedelemforrásokban és a politikai intézményekben?
2. Milyen módon avatkozott be a VOC a matarami trónviszályokba, és milyen engedményeket ért el cserébe? Hozzon példát a Trunojoyo-lázadás vagy az első javai örökösödési háború időszakából.
3. Miért tekinthető a giyanti szerződés fordulópontnak a jávai államiság történetében? Milyen utódállamok jöttek létre, és hogyan viszonyultak a hollandokhoz?
4. Ismertesse a holland fűszer-monopólium hatását Ternate és Tidore, illetve Makassar példáján! Milyen forrásokból ismerjük ezeket a folyamatokat, és milyen bizonytalanságok merülnek fel az áldozatszámokkal kapcsolatban?
5. Milyen értelemben volt a VOC „kereskedelmi társaság” és milyen értelemben „állam”? Milyen következményei voltak ennek a kettős jellegnek a helyi hatalmi struktúrákra nézve?

27 Indonézia a holland gyarmati korban

27.1 A VOC és a holland gyarmati állam

27.1.1 A VOC és a holland gyarmati állam

A 17. század elején a holland kereskedők nem területi birodalmat akartak építeni, hanem a fűszerkereskedelem hasznát kívánták megszerezni. A **Holland Kelet-indiai Társaság** (hollandul *Verenigde Oostindische Compagnie*, rövidítve **VOC**, 1602–1799) azonban néhány évtized alatt a szigetvilág meghatározó katonai és politikai szereplőjévé vált. Ez az átalakulás nem egy előre megtervezett gyarmatosítási program eredménye volt, hanem a kereskedelmi monopólium fenntartására irányuló kényszerek, a helyi hatalmi viszonyok és a holland–portugál–angol versengés kölcsönhatásából következett. A fejezet azt vizsgálja, hogyan épült ki a VOC uralma, milyen szerepet játszott **Batavia** (a mai Jakarta elődje), hogyan viszonyult a társaság a helyi elitekhez, és milyen formákat öltött a kényszermunka. Az alfejezet a Mataram és a helyi államok című részhez kapcsolódik, ahol a szigetvilág 17. századi államalakulatait és a fűszerkereskedelem korábbi szerkezetét tárgyaltuk.

27.1.1.1 A VOC alapítása és a monopólium logikája

A VOC-ot 1602-ben a holland parlament, a Staten-Generaal hozta létre, hat kisebb holland kereskedelmi társaság egyesítésével. A társaság **kereskedelmi monopóliumot** kapott a Jóreménység fokától keletre fekvő területekre, valamint jogot arra, hogy nevében szerződéseket kössön, hadsereget és flottát tartson fenn, erődöket emeljen és pénzt veressen. A modell alapvetően nem a közvetlen uralomra épült: a VOC elsősorban a fűszerek – különösen a szegfűszeg, a szerecsendió és a bors – felvásárlását és európai értékesítését akarta ellenőrizni, a lehető legalacsonyabb beszerzési áron. Ennek érdekében a társaság katonai eszközökkel is fellépett a konkurens európai hatalmak és azon helyi uralkodók ellen, akik nem fogadták el a monopóliumot.

A VOC első évtizedeiben a társaság kereskedelmi telepeket (faktóriákat) hozott létre a fűszertermelő szigeteken, és hosszú távú szerződéseket kötött helyi elitekkel. A szerződésekben gyakran szerepelt, hogy a helyi uralkodó kizárólag a VOC-nak adhatja el a fűszereket, cserébe katonai védelemért, pénzért vagy presztízstárgyakért. A gyakorlatban ezek a szerződések rendkívül egyenlőtlenek voltak: a VOC a maga értelmezése szerint hajtotta be a feltételeket, és a helyi felek gyakran a szerződés aláírásakor nem ismerték pontosan a következményeket. A kortárs holland források „szerződéses kapcsolatként” írták le a viszonyt, ám a modern történetírás egy része ezt a **formális egyenlőség látszatát keltő kényszerű alávetésként** értelmezi.

A társaság központja kezdetben a Maluku-szigeteken, Ambonon volt, de a vezetés hamar felismerte, hogy a kereskedelmi hálózat irányításához a szigetvilág nyugati részén, a fő hajózási útvonalak közelében kell állandó közigazgatási és katonai központot kialakítani. 1619-ben **Jan Pieterszoon Coen** főkormányzó (hollandul *gouverneur-generaal*) elfoglalta a nyugat-jávai **Jayakarta** nevű kikötővárost, lerombolta, és a helyén megalapította Bataviát. A város neve a hollandok által idealizált germán törzsre, a batávokra utalt, és a társaság ázsiai birodalmának adminisztratív, katonai és kereskedelmi központjává vált.

27.1.1.2 Batavia és a gyarmati állam kiépülése

Batavia alapítása (1619) nem egyszerű városépítés volt, hanem a holland hatalom térbeli megjelenítése. A várost a holland mintájú csatornarendszerrel, erődített fallal és kőépületekkel tervezték meg, ami éles ellentétben állt a környező jávai településekkel. A város lakossága a 17. században rendkívül heterogén volt: holland tisztviselők és katonák mellett kínai kereskedők, jávai és balinéz rabszolgák, valamint a szigetvilág különböző részeiről érkezett munkások éltek itt. A kínai közösség a kezdetektől kulcsszerepet játszott a belkereskedelemben, a kézművesiparban és az adószedésben, de jogilag elkülönült kategóriát alkotott, és időről időre diszkriminációval, sőt erőszakkal szembesült.

A **főkormányzó** Bataviából irányította a VOC ázsiai területeit, de hatalma korántsem volt abszolút. A társaság amszterdami igazgatótanácsa, a **Heren XVII** („Tizenhét Úr") határozta meg a hosszú távú stratégiát, és a főkormányzó rendszeres jelentéseket küldött. A helyi igazgatás a faktóriák, rezidensek és katonai parancsnokok hálózatán keresztül működött. A társaság nem törekedett a teljes lakosság közvetlen irányítására: ott, ahol a helyi hatalmi viszonyok lehetővé tették, a **közvetett uralom** (indirekt rule) elvét alkalmazta. A helyi uralkodó – szultán, susuhunan vagy más cím viselője – formálisan megőrizte pozícióját, de szerződéssel köteles volt a VOC érdekeit szolgálni: katonai segítséget nyújtani, meghatározott terményeket beszolgáltatni, és a társaság rezidensének tanácsait elfogadni.

Batavia azonban nemcsak a közvetett uralom központja volt, hanem a közvetlen holland közigazgatás mintaterülete is. A város környékén, az **Ommelanden** („környező területek") elnevezésű térségben a társaság földtulajdont szerzett, és holland mintára szervezte meg az adózást, a bíráskodást és a földhasználatot. Ez a terület a későbbi gyarmati állam magját képezte: itt jött létre először az a hivatalnokréteg, amely a földbirtok-nyilvántartást, a szerződések nyilvántartását és a lakosság nyilvántartását kezelte. A gyarmati állam tehát nem a 19. században, hanem már a VOC időszakában kezdett kialakulni, bár területi kiterjedése és intézményi sűrűsége korlátozott volt.

27.1.1.3 A katonai terjeszkedés és a monopólium erőszakos fenntartása

A VOC uralma szorosan összefonódott a katonai erőszakkal. A társaság hadserege zsoldosokból, holland tengerészekből és helyi, gyakran kényszerített katonákból állt. A 17. században a legfontosabb katonai célpont a fűszertermelő szigetek ellenőrzése volt. A **Banda-szigeteken** a szerecsendió- és szegfűszeg-termelés monopóliumának biztosítása érdekében a VOC 1621-ben Coen vezetésével tömeges erőszakot alkalmazott: a holland források szerint a szigetek lakosságának nagy részét megölték, elhurcolták vagy elűzték, és a területet holland ültetvényeseknek osztották ki, akik rabszolgákkal műveltették a földeket. A modern történészi megítélés szerint ez a hadjárat a **gyarmati népirtás** korai példája, bár a kifejezés használatáról történészi vita folyik, mivel az események forrásai hiányosak és a korabeli holland beszámolók részrehajlóak. A VOC hivatalos narratívája „rendteremtésként" igazolta a hadjáratot, a helyi lakosság szempontjából viszont a közösségek megsemmisítését jelentette.

A fűszertermelő szigeteken a VOC **ültetvényes rendszert** alakított ki, ahol a termelést holland felügyelet alatt, rabszolgák és kényszermunkások végezték. Azokon a szigeteken, ahol a termelés meghaladta a társaság által megcélzott mennyiséget, a VOC időnként **terméskorlátozást** rendelt el, és katonai erővel pusztította el a felesleges fűszerültetvényeket. Ez a politika a helyi termelők számára katasztrofális volt, mivel megfosztotta őket a megélhetésüktől, és a társaságtól való teljes függőségbe kényszerítette őket. A dokumentált tények közé tartozik, hogy a 17–18. századi fűszerkereskedelem holland ellenőrzése a Maluku-szigetek gazdaságának és társadalmának

mélyreható átalakulását okozta, de a pontos gazdasági hatásról és a lakosság pusztulásának mértékéről nincsenek megbízható statisztikák.

A VOC a 17. század közepétől egyre inkább beavatkozott a jávai államok belviszályaiba is. A **Matarami Szultanátus** utódlási harcaiban a társaság katonai támogatást nyújtott, cserébe területi engedményeket és kereskedelmi kiváltságokat szerzett. Az 1670-es évektől a VOC gyakorlatilag **vazallusává tette** a matarami uralkodókat: a szultán formálisan megtartotta címét, de a tényleges hatalom Batavia kezébe került. Ez a folyamat a 18. században tetőzött, amikor a jávai államok felbomlottak, és a VOC közvetlen közigazgatást vezetett be egyes területeken. A közvetett uralom tehát nem jelentett stabilitást: ahol a helyi elitek ellenálltak vagy gyengék voltak, a társaság katonai erővel és adminisztratív eszközökkel vette át az irányítást.

27.1.1.4 Helyi elitek és a közvetett uralom működése

A VOC uralma nem képzelhető el a helyi elitek együttműködése nélkül. A **bupati** (jávai területi vezető) réteg, a tengerparti kereskedőarisztokrácia és a vallási vezetők egy része elfogadta a társaság fennhatóságát, mert pozíciójának megtartását remélte tőle. A VOC cserébe megerősítette hatalmukat a helyi társadalom felett, részesedést adott a kereskedelemből, és katonai védelmet nyújtott riválisaikkal szemben. Ez a **patronázsrendszer** azonban rendkívül ingatag volt: a helyi elitek szükség szerint váltogatták a szövetségeket, és a társaság hatalmának gyengülésekor fellázadtak.

A 18. században a VOC egyre inkább **adóbérleti rendszert** alkalmazott. A társaság a helyi adók beszedését – különösen a piaci illetékek, a só- és ópiumkereskedelem, valamint a földadó bizonyos formáit – magánvállalkozóknak, gyakran kínai vagy arab közvetítőknek adta bérbe. A bérlők érdekeltek voltak a minél nagyobb bevétel elérésében, ami a paraszti lakosság fokozott kizsákmányolásához vezetett. A rendszer a holland tisztviselők korrupcióját is táplálta, mivel a bérleti díjak és a tényleges bevételek közötti különbséget gyakran elhallgatták. A modern történetírás vitatja, hogy ez a rendszer mennyiben volt a VOC hanyatlásának oka: egyesek szerint a társaság belső korrupciója és az adóbérlet kíméletlensége aláásta a legitimitást, mások szerint a VOC már a 17. század végén strukturális pénzügyi nehézségekkel küzdött.

A helyi elitek tehát nem egységes csoportként viszonyultak a VOC-hoz. Egyesek **kollaboránsként** működtek, és anyagi előnyöket húztak a rendszerből; mások **rejtett ellenállást** folytattak, lassították a holland utasítások végrehajtását, vagy titokban a rivális hatalmakkal tárgyaltak. A 18. század végére a jávai nemesség egy része komoly elégedetlenséget halmozott fel, ami a 19. század elején, már a holland állami gyarmat időszakában, nyílt felkelésekhez vezetett (például a **Diponegoro-felkelés**, 1825–1830). Ez a folytonosság azt mutatja, hogy a VOC időszakában kialakult együttműködési és ellenállási minták a későbbi gyarmati rendszerben is meghatározóak maradtak.

27.1.1.5 Kényszermunka, rabszolgaság és a társadalmi rend

A VOC gyarmati államának egyik legsötétebb vonása a kényszermunka és a rabszolgaság intézményesítése volt. A társaság ültetvényein, erődépítkezésein, hajórakodóin és háztartásaiban **rabszolgák** dolgoztak, akiket a szigetvilág különböző részeiről, valamint Indiából és Kelet-Afrikából hurcoltak Bataviába és más központokba. A rabszolgák jogilag tulajdonnak minősültek, és a holland források gyakran áruként tartották őket nyilván. A rabszolgák számáról nincsenek megbízható összesítések; a történészi becslések szerint Batavia lakosságának akár fele is rabszolga lehetett a 17–18. században, de ez a számadat vitatott, mivel a népszámlálások hiányosak és a kategóriák nem egységesek.

A **corvée** (kényszermunka) a helyi lakosságot terhelte. A VOC a jávai és más területek uralkodóival kötött szerződésekben gyakran kikötötte, hogy a lakosság meghatározott időszakokban ingyenmunkát köteles végezni a társaság számára – például utak, hidak, raktárak építésénél vagy a fűszerszállítmányok rakodásánál. A helyi elitek ezt a kötelezettséget gyakran továbbterhelték a parasztokra, így a kényszermunka a társadalmi egyenlőtlenségeket is elmélyítette. A holland adminisztráció a corvée-t „hagyományos" jávai intézményként kezelte, ami a modern történészek szerint részben a hollandok által konstruált ideológia volt: a helyi munkaszolgáltatás formái valóban léteztek a gyarmatosítás előtt, de a VOC rendszerében a kényszer intenzitása és kíméletlensége messze meghaladta a korábbi gyakorlatot.

A társadalmi hierarchiát a VOC nem számolta fel, hanem beépítette a saját igazgatásába. A városokban a hollandok mellett a kínaiak, a **mardijkerek** (felszabadított rabszolgák vagy vegyes származású keresztények) és a különböző „keleti" csoportok saját jogi státusszal rendelkeztek. A falusi társadalomban a hagyományos vezetők, a bupatik és a vallási elöljárók őrizték pozíciójukat, de hatalmuk már nem a helyi közösségtől, hanem a VOC-tól származott. A gyarmati állam tehát nem egyszerűen rátelepedett a régi rendre, hanem **újraalkotta** azt a saját ellenőrzési igényei szerint. Az etnikai és vallási kategóriák a holland adminisztrációban fokozatosan megszilárdultak, ami a későbbi gyarmati társadalom egyik alapvető jellemzőjévé vált.

27.1.1.6 A VOC hanyatlása és az állami gyarmat átvétele

A VOC a 18. század második felében egyre súlyosabb pénzügyi nehézségekkel küzdött. A fűszermonopólium jövedelmezősége csökkent, mert a termékek iránti kereslet Európában átalakult, és a konkurens hatalmak – elsősorban a britek – alternatív termelőterületeket vontak be. A társaság katonai kiadásai nőttek, a korrupció elharapózott, és a jávai háborúk, különösen a **Bantam és Mataram** elleni hadjáratok, felemésztették a tartalékokat. A 18. század végére a VOC adóssága elérte azt a szintet, amelyet a holland állam már nem tudott figyelmen kívül hagyni.

1780–1784 között a **negyedik angol–holland háború** tovább gyengítette a társaságot: a brit flotta számos VOC-telepet foglalt el, és a kereskedelmi útvonalak megszakadtak. A háború után a holland kormány vizsgálóbizottságot hozott létre, és 1795-ben, a francia forradalmi háborúk idején, a **Holland Kelet-indiai Társaságot állami felügyelet alá helyezték**. 1799-ben a társaságot formálisan is feloszlatták, vagyonát és adósságait a holland állam vette át. Ezzel kezdetét vette a **gyarmati állam** új szakasza, amelyben a területi igazgatás már nem egy kereskedelmi vállalat, hanem a holland állam közvetlen feladata lett.

Az átmenet azonban nem volt éles cezúra. A VOC által kiépített intézmények – Batavia adminisztrációja, a rezidensi rendszer, a közvetett uralom, a kényszermunka és az adóbérlet – tovább éltek a 19. században, bár fokozatosan átalakultak. A napóleoni háborúk idején **Herman Willem Daendels** főkormányzó (1808–1811) megkísérelte a gyarmati igazgatás központosítását, és a **Nagy Postaút** építésével – amelyhez tömeges kényszermunkát vett igénybe – demonstrálta az állam növekvő beavatkozási képességét. Ezt az időszakot a későbbi gyarmati historiográfia gyakran a „holland gyarmati állam kiépítésének" korszakaként emlegeti, de a modern történetírás hangsúlyozza, hogy a VOC öröksége – a kereskedelemből származó bevétel, a katonai erőszak és a helyi elitekkel való szövetség – már a 17. században megalapozta ezt az államot.

27.1.2 Források és bizonytalanságok

A VOC időszakának története viszonylag jól dokumentált, de a források egyoldalúak. A **holland források** – a társaság levelezése, hajónaplók, igazgatótanácsi jegyzőkönyvek, periratok és Batavia városi nyilvántartásai – rendkívül gazdagok, és ma a hágai és jakartai levéltárakban kutathatók.

Ezek azonban a holland tisztviselők szempontjából íródtak, és a helyi lakosság tapasztalatait csak közvetve, gyakran torzítva tükrözik. A **helyi források** – jávai, maláj, makasszari krónikák és feliratok – szintén léteznek, de sok esetben udvari megrendelésre készültek, és a VOC-kapcsolatokat az uralkodói legitimáció szempontjából mutatják be. A régészeti leletek, különösen Batavia és a fűszertermelő szigetek ásatásai, fontos kiegészítő adatokat szolgáltatnak, de a mindennapi életre vonatkozó kérdésekben korlátozottak.

Az alfejezetben szereplő számadatok – például a rabszolgák aránya Batavia lakosságában, a Banda-szigeteki áldozatok száma vagy a VOC bevételi mutatói – **becslések**, amelyek a források hiányossága miatt vitatottak. A történészek egyetértenek abban, hogy a VOC erőszakos monopóliumot épített, és hogy a kényszermunka és a rabszolgaság rendszerszintű volt. Vita folyik azonban arról, hogy a társaság mennyiben volt „modern” vállalat vagy a korai modern állam előfutára, illetve hogy a helyi elitek együttműködése mennyiben önkéntes vagy kikényszerített volt. A „gyarmati népirtás” kifejezés a Banda-szigetek esetében történészi vitatott fogalom: egyes kutatók szerint a 17. századi hadjárat megfelel a modern jogi definíciónak, mások szerint a kifejezés visszavetítése anakronisztikus.

A holland gyarmati állam kiépülésének periodizációja is értelmezési kérdés. A hagyományos gyarmati történetírás a VOC-korszakot a „kereskedelmi társaság” időszakaként különíti el a 19. századi állami gyarmattól. A modern posztkoloniális történetírás ezzel szemben hangsúlyozza a folytonosságot: a VOC már a 17. században területi hatalmat gyakorolt, adót szedett, és katonai erővel irányította a lakosságot. A könyv ezt az utóbbi megközelítést követi, miközben jelzi, hogy a gyarmati állam intézményi sűrűsége és a közvetlen uralom mértéke a 19. században jelentősen megnőtt.

27.1.3 Rövid összefoglaló

- A VOC (1602–1799) kereskedelmi monopóliumra létrehozott társaság volt, de a fűszerkereskedelem ellenőrzése érdekében katonai és területi hatalomra tett szert, és Batavia központtal államszerű közigazgatást épített ki a szigetvilágban.
- Batavia alapítása (1619) a holland hatalom térbeli megjelenítése volt: a város adminisztratív, katonai és kereskedelmi központként működött, heterogén lakossággal, kínai kereskedőkkel, rabszolgákkal és holland tisztviselőkkel.
- A VOC uralma elsősorban a közvetett uralomra épült: helyi uralkodók formálisan megtartották címüket, de szerződésben alávetették magukat a társaság érdekeinek; ahol ez nem sikerült, katonai erőt alkalmaztak.
- A fűszertermelő szigeteken a monopólium fenntartása tömeges erőszakkal járt; a Banda-szigeteki hadjárat (1621) a gyarmati népirtás vitatott korai példája.
- A társaság rendszerszerűen alkalmazta a kényszermunkát (corvée) és a rabszolgaságot; ezek a gyakorlatok a helyi társadalmi hierarchiákat is átalakították, és a helyi elitek együttműködésén vagy ellenállásán keresztül működtek.
- A 18. század végére a VOC pénzügyileg összeomlott; 1799-ben a holland állam vette át a társaság vagyonát és adósságait, ezzel kezdődött a gyarmati állam új, állami szakasza.
- A VOC időszakának forrásai főként holland eredetűek, ami a helyi lakosság tapasztalatainak rekonstrukcióját nehezíti; a számadatok becslések, és a gyarmati erőszak értelmezése történészi viták tárgya.

27.1.4 Önellenőrző kérdések

1. Milyen gazdasági és politikai okok késztették a VOC-ot arra, hogy kereskedelmi társaságból területi hatalommá váljon? Hasonlítsa össze ezt a folyamatot a portugál vagy a brit

Kelet-indiai Társaság hasonló fejlődésével.
2. Hogyan működött a közvetett uralom a VOC gyakorlatában? Milyen előnyei és hátrányai voltak mind a hollandok, mind a helyi elitek szempontjából?
3. Milyen formái voltak a kényszermunkának és a rabszolgaságnak a VOC területein? Miért nehéz pontos adatokat találni ezekről a jelenségekről, és milyen források állnak rendelkezésre?
4. Miért mondható, hogy a VOC hanyatlása nem csupán pénzügyi válság volt, hanem a gyarmati uralom átalakulásának kezdete? Milyen intézményi folytonosságok mutathatók ki a 19. századi holland gyarmati állam felé?
5. Milyen érvek szólnak a Banda-szigeteki események „gyarmati népirtásként” való jellemzése mellett és ellen? Miért fontos a fogalomhasználat történészi kontextusát figyelembe venni?

27.2 A Cultuurstelsel és a gyarmati gazdaság

Az 1830–1870 közötti időszakban a Holland Kelet-India gazdaságát meghatározó **Cultuurstelsel** (szó szerint „termesztési rendszer”) nem csupán egy mezőgazdasági szabályozás volt, hanem a gyarmati állam, a holland kincstár, a jávai arisztokrácia és a paraszti társadalom közötti erőviszonyok újjászervezése. Az 1825–1830-as jávai háború után a holland gyarmati kormányzat pénzügyi helyzete súlyos volt, ugyanakkor a napóleoni háborúk óta megváltozott európai piaci igények és a holland államadósság ellenőrzése új bevételi forrásokat követelt. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan alakította át a kényszertermesztés a holland gyarmati gazdaságot, hogyan hatott a jávai falvakra és a külső szigetekre, milyen infrastrukturális és társadalmi változásokat hozott, valamint milyen viták övezik a rendszer örökségét. A téma szorosan kapcsolódik a holland gyarmati állam kiépítéséhez A VOC és a holland gyarmati állam, mert a Cultuurstelsel a gyarmati bürokrácia és a helyi elitek együttműködésére épült.

27.2.1 A Cultuurstelsel bevezetésének okai

A 19. század első harmadában a holland gyarmati gazdaság már nem a 17–18. századi **VOC** (Vereenigde Oostindische Compagnie) monopóliumán alapult, hanem egy államilag irányított, de magántermelői elemeket is magában foglaló rendszeren. A brit közigazgatás 1811–1816 közötti jávai interregnuma alatt **Thomas Stamford Raffles** földadó-rendszert vezetett be, amely a falvakat egyéni birtokosokra osztotta volna, de a gyakorlatban a hagyományos faluközösségek és a helyi elöljárók ellenállásába ütközött. A holland restauráció után a gyarmati kormányzat visszatért a közvetett uralom eszméjéhez, ám a jávai háború – amelyet gyakran **Diponegoro herceg** felkeléseként ismernek – 1825 és 1830 között több tízezer halottat követelt, és a holland kincstárat a csőd szélére sodorta. A háború költségei miatt a holland kormányzat elhatározta, hogy Jávát a lehető leggyorsabban exporttermelésre állítja át.

A Cultuurstelsel alapító atyjának **Johannes van den Bosch** kormányzót tekinti a történetírás. Van den Bosch 1830-ban érkezett Jávára, miután a holland uralkodó, I. Vilmos király megbízta, hogy dolgozzon ki olyan rendszert, amely a gyarmati bevételeket növeli. A terv elvileg a jávai parasztok érdekeit is szolgálta volna: a falvak földjük egyötödén exportnövényeket – elsősorban kávét, cukornádat, indigót, később teát, dohányt és borsot – termesztenek, cserébe a holland kormányzat elengedi a földadót, és a termésért fizet. A gyakorlatban azonban a rendszer a munkaerő és a földhasználat kényszerét, valamint a helyi tisztviselők és a holland ellenőrök érdekeltségét hozta magával. A **kényszertermesztési rendszer** kifejezés magyarul pontosan jelzi, hogy a részvétel nem önkéntes piaci szerződésen alapult; a holland forrásokban a „cultures” és „diensten” (szolgáltatások) szavak együttese utalt a termény- és munkakötelezettségekre.

Források tekintetében a rendszer bevezetésének okairól elsősorban holland gyarmati hivatalos iratok, rendeletek és Van den Bosch jelentései állnak rendelkezésre. A történészi konszenzus szerint a pénzügyi motiváció elsődleges volt: a holland állam 1830-as évekbeli költségvetési hiánya és az indiai brit gyarmat sikeres exportgazdasága nyomást gyakorolt a holland kormányzatra. Ugyanakkor vitatott, hogy a Cultuurstelsel tudatos, egységes terv volt-e, vagy inkább rögtönzött intézkedések sorozata, amelyeket a helyi viszonyok alakítottak. A jávai parasztok szemszögéből nézve a rendszer a korábbi adó- és robotkötelezettségek új formába öntése volt, de jóval nagyobb mértékben kötötte le a munkaerőt és a termőföldet.

27.2.2 A rendszer működése Jáván

A Cultuurstelsel hivatalos változata szerint a jávai falvak földjük egyötödén kötelesek voltak a kormányzat által meghatározott exportnövényeket termeszteni, a termést pedig rögzített áron átadni a gyarmati hatóságnak. Azoknak, akiknek nem volt földjük, évente meghatározott számú napot kellett a kormányzati ültetvényeken dolgozniuk. A rendszer elvileg nem érintette volna a rizsföldeket, mert az önellátó rizstermelést a helyi élelmezés biztosítása miatt meghagyták volna. A gyakorlatban a kormányzati ültetvények gyakran a legjobb öntözött területekre kerültek, elvonva a vizet és a munkaerőt a rizstermeléstől. A cukornád különösen sok vizet igényelt, ezért a cukorgyárak a rizsföldek közvetlen közelében települtek, és a parasztoknak gyakran a saját rizsföldjeiket kellett cukorültetvényként használniuk.

A rendszer szervezeti felépítése a következő volt: a falusi elöljárók, a **bupati** (jávai nemesi tisztviselő) és a kínai vagy európai bérlők közvetítettek a parasztok és a holland rezidens között. A bupatik részesedést kaptak a termésből, ezért érdekeltek voltak a kényszer fokozásában. Az európai ültetvénytulajdonosok és a kormányzati cukorgyárak szerződést kötöttek a gyarmati állammal, amely biztosította számukra a földet és a munkaerőt. Ez a rendszer nem a klasszikus rabszolgaság, de nem is a szabad bérmunka volt; a történetírásban gyakran **kényszermunka** (forced labour) vagy **adóztatott munka** (corvée labour) kifejezéssel írják le. A különbségtétel azért fontos, mert a jávai parasztok jogilag nem voltak rabszolgák, ám munkájukat nem piaci alapon, hanem állami kényszerrel szervezték meg.

A kávé volt a legtöbb bevételt hozó termény, és a **Priangan** (hegyvidéki Nyugat-Jáva) régióban a kávécserjék ültetése már a 18. században is kötelező volt. A Cultuurstelsel idején a kávétermesztés kiterjedt a közép- és kelet-jávai területekre is. A parasztoknak a kávécserjéket gyakran a falvaktól távoli hegyoldalakon kellett gondozniuk, ami több hetes távollétet jelentett. A cukornád esetében a termelési ciklus szorosan kapcsolódott a gyárak működéséhez: a cukorgyár környékén a falvaknak meghatározott területet kellett cukornáddal bevetniük, a szüret után pedig a nádat a gyárba szállítani. Az indigó, amelyet textilfestésre használtak, nagy munkaigényű feldolgozást igényelt, és a mérgező erjesztőlé tavakat a falu közelében kellett kialakítani.

A becslések szerint az 1830-as években Jáva lakosságának hozzávetőleg 15–20 százaléka vett részt valamilyen formában a kényszertermesztésben, de ez a szám régióként és évről évre változott. A rendszer fénykorában, az 1840-es években a jávai falvak exporttermelésre fordított földterülete meghaladta az elvileg előírt egyötödöt; egyes területeken a termőföld egyharmadát is elfoglalták az exportnövények. A holland gyarmati statisztikák – amelyeket azonban a modern gazdaságtörténészek fenntartásokkal kezelnek – rendszeres termés- és bevételi adatokat közölnek. A becslések bizonytalansága abból adódik, hogy a falusi elöljárók aluljelenthették a termést, a holland tisztviselők pedig gyakran túljelentették a teljesítést, hogy előléptetést kapjanak.

27.2.3 A batig slot és a holland gazdasági haszon

A Cultuurstelsel legsikeresebb hozadéka a holland anyaország szempontjából a **batig slot** (hollandul „kedvező egyenleg”) volt. Ez a fogalom azt a különbséget jelölte, amely a holland gyarmati költségvetés bevételei és kiadásai között keletkezett, és amelyet a holland államkincstár közvetlenül átutalt az anyaországi államadósság törlesztésére és infrastrukturális beruházásokra. A történészi becslések szerint a batig slot 1831 és 1870 között a holland állami bevételek jelentős részét – egyes időszakokban 30–50 százalékát – tette ki. Ez az összeg finanszírozta a holland vasúthálózat, a kikötők és a csatornák építését, valamint az államadósság csökkentését.

Fontos azonban, hogy a batig slot nem közvetlenül „profitátvitel” volt. A gyarmati kormányzat bevételei a terményátvételből és a gyarmati adókból származtak, a kiadások pedig a helyi közigazgatásra, az ültetvények fenntartására és a jávai arisztokrácia fizetésére mentek. A fennmaradó összeget utalták át a holland költségvetésbe. A holland nemzeti vagyon növekedése tehát a jávai munkaerő és föld kényszerű használatán alapult, de ennek pontos makrogazdasági hatása a modern gazdaságtörténeti viták tárgya. Egyes kutatók szerint a Cultuurstelsel nélkül a holland iparosodás lassabb lett volna, mások szerint a holland gazdaság már a 18. században is rendelkezett elegendő tőkével, és a batig slot szerepe kisebb volt, mint a nacionalista gazdaságtörténet-írás állította. Az értelmezések közötti különbség részben abból fakad, hogy a holland gazdaság egyéb ágai – a kereskedelem, a hajózás, a gyarmati termékek feldolgozása – szintén profitáltak a rendszerből, így a batig slot csak a közvetlen állami jövedelem volt.

A másik oldalon a jávai gazdaság számára a rendszer hosszú távú következményei közé tartozott a pénzgazdálkodás kényszerű terjedése, a mezőgazdasági sokszínűség csökkenése és a rizstermelés visszaesése. A parasztok kénytelenek voltak a kényszerterményeket előállítani, miközben saját élelmük megtermelésére kevesebb földjük és idejük maradt. Mindez hozzájárult az éhínségek kialakulásához, bár a modern történetírás vitatja, hogy az 1840-es évek közepén lezajlott éhínségek kizárólag a Cultuurstelsel számlájára írhatók-e. A jávai lakosság növekedésének üteme az 1830-as évektől látványosan megnőtt, ami azt jelzi, hogy a rendszer közepette sem állt meg a demográfiai növekedés. Ugyanakkor a növekedés regionálisan egyenetlen volt, és a leginkább megterhelt területeken – például a cukorültetvények környékén – kimutathatók visszaeső időszakok.

27.2.4 Az 1830-as és 1840-es évek válsága és a reformok

A Cultuurstelsel első évtizedében a gyarmati kormányzat a rendszert fokozatosan kiterjesztette. Az 1830-as években a kávé- és cukortermelés mellett az indigó és a tea is bekerült a kötelező termények közé. A növekvő terhek miatt a parasztok számos területen passzív ellenállást fejtettek ki: késleltették a betakarítást, rosszabb minőségű terményt adtak át, vagy a hegyekbe menekültek a munkakötelezettség elől. A gyarmati iratokban gyakran szerepelnek panaszok a falusi elöljárók kegyetlenkedéseiről, bár ezek az iratok általában a holland tisztviselők szemszögéből íródtak.

Az 1840-es évek közepén Jáva több részén éhínség és járvány pusztított. A kortársak és a későbbi történészek egy része az okok között a rizstermelés visszaszorulását, a munkaerő kényszerű lekötését és a terménykényszert említi. Mások rámutattak arra, hogy az éghajlati ingadozások és a természeti katasztrófák is szerepet játszottak. A dokumentált tény az, hogy a holland gyarmati kormányzat 1845 és 1850 között több reformot vezetett be: csökkentette az indigótermesztést, mérsékelte a munkakötelezettség napjainak számát, és megtiltotta a legkirívóbb visszaéléseket. A reformok azonban nem szüntették meg a rendszer alapját.

A kritika holland oldalról is erősödött. **Multatuli** (Eduard Douwes Dekker) 1860-ban kiadott regénye, a *Max Havelaar* a rendszer igazságtalanságát állította a középpontba, és a holland olvasóközönség széles köreiben keltett felháborodást. A regény irodalmi mű, ezért nem tekinthető közvetlenül történeti forrásnak, de hatása a gyarmati politika vitájára dokumentált. A liberális

holland politikusok az 1840-es évektől követelték a rendszer lebontását, mert a kényszertermesztés ellentétes a szabad kereskedelem elveivel, és mert a magántőke számára nem biztosított elég lehetőséget. A gyarmati kormányzat lassan engedett: az 1860-as években fokozatosan csökkentették a kormányzati ültetvényeket, és 1870-ben az **agrárviszonyokról szóló törvény** (Agrarische Wet) megnyitotta az utat a magánültetvények előtt a kényszermunka felszámolásával párhuzamosan.

A reformok nem jelentettek automatikus javulást a parasztok számára. A magántőkén alapuló ültetvényes gazdaság a szabad bérmunka elvén működött volna, de a gyakorlatban a jávai földbirtokviszonyok és a tőkehiány miatt a volt kényszermunkások gyakran alacsony bérek mellett, bizonytalan idénymunkában dolgoztak. A földmagántulajdon terjedése pedig a falusi közösségek felbomlását gyorsította. A Cultuurstelsel tehát nem egyszerűen „rossz rendszer” volt, amelyet egy „jó liberális rendszer” váltott fel; a változás bonyolult átmenet volt, amely új egyenlőtlenségeket hozott létre.

27.2.5 A külső szigetek és a kényszertermesztés határai

A Cultuurstelsel elsősorban Jávára vonatkozott, de hatása a külső szigetekre is kiterjedt, különösen **Szumátra** nyugati partvidékére és **Celebesz** (Szulavézi) egyes részeire. Nyugat-Szumátrán a holland hódítás az 1820-as évek végétől szakaszosan haladt előre, és a kormányzat 1847 körül kezdte ott a kávétermesztést kényszermunkával. A szumátrai kávé a **Padang-felföld**ről származott, és a holland kikötőkön keresztül exportálták. A rendszer itt kevesebb ideig működött, mint Jáván, de a helyi társadalomra gyakorolt hatása súlyos volt: a kényszerű kávétermesztés visszavetette a helyi élelmiszertermelést, és a falusi közösségek ellenállását váltotta ki.

A **Molluk-szigeteken** a fűszertermelés már a 17. század óta állami monopólium alatt állt, és a holland kormányzat a szegfűszeg- és szerecsendió-termelést továbbra is erőszakkal tartotta fenn. A Cultuurstelsel tehát nem teljesen új jelenség volt; a kényszermunka és a terménykényszer hagyománya a VOC-korszakból öröklődött. A különbség az volt, hogy a 19. század közepén a holland állam már közvetlenül a gyarmati bürokrácián keresztül irányította a termelést, és a bevételek a holland költségvetést gyarapították, nem csupán egy kereskedelmi társaságot.

Borneón, **Bali szigetén** és a keleti szigetvilágban a Cultuurstelsel eleinte nem volt jelen, mert a holland hatalom még nem terjedt ki ezekre a területekre. A kereskedelem és a kényszermunka rendszere így egyenlőtlen földrajzi fejlettséget hozott létre a szigetvilágban: Jáva és egyes szumátrai vidékek mélyen integrálódtak a világgazdaságba, míg más térségekben a hagyományos csere- és adóviszonyok tovább éltek. Ez az egyenlőtlenség a későbbi nemzeti integráció szempontjából is fontos, mert a jávai központú gazdasági hatalom alapjait a gyarmati korszak rakta le.

27.2.6 A vasút és az infrastruktúra

A Cultuurstelsel időszakához kapcsolódik a jávai infrastruktúra bővülése is, bár a vasútépítés csak az 1860-as években indult meg. A kényszertermesztés termékeit – a kávét, a cukrot, a dohányt – a termelő vidékekről a kikötőkbe kellett szállítani. A közúti szállítás a jávai viszonyok között lassú és drága volt, ezért a gyarmati kormányzat és a magántőke képviselői egyaránt szorgalmazták a vasúthálózat kiépítését. Az első vonalat 1864-ben adták át **Semarang** és **Tanggung** között, a holland-indiai vasútépítési program részeként. Az 1870-es évekre a vasúthálózat összekötötte a főbb cukor- és kávétermelő körzeteket a tengeri kikötőkkel.

A vasútépítés finanszírozásában a batig slot bevételéből is áldoztak, de a magántőke részvénytársaságok formájában szintén részt vett. A vasút a terményszállítás mellett a munkaerő mobilitását is növelte: a szezonális munkások, később a városi munkások számára a vasút tette lehetővé a nagyobb távolságú ingázást. A gyarmati statisztikák szerint a vasúti árufuvarozás volumene az

1870-es és 1880-as években gyorsan nőtt, ami a gazdasági növekedés és az ültetvényes export felfutásának jele volt. Ugyanakkor a vasútépítés sem volt mentes a kényszertől: egyes útszakaszokon a helyi lakosságot kötelezték földmunkára, és a kisajátítások a falusi birtokviszonyokat tovább bolygatták.

A kikötők – elsősorban **Batavia** (Jakarta), **Surabaya** és **Semarang** – bővítése szintén a gyarmati gazdaság növekvő forgalmát szolgálta. A gőzhajózás bevezetése a 1840-es évektől kezdve csökkentette a szállítási időt és költséget, ami lehetővé tette az export további növekedését. Az infrastruktúra fejlesztése a gyarmati rendszer pozitív hozadékai közé tartozik a gyarmati korszak védői szerint; a kritikus történetírás azonban rámutat arra, hogy a vasút és a kikötők elsősorban az exportgazdaságot szolgálták, és a helyi élelmiszerellátás, a belső piac és a vidéki szegénység enyhítése szempontjából hatásuk korlátozott volt.

27.2.7 A gyarmati gazdaság és a társadalmi átalakulás

A Cultuurstelsel hosszú távú társadalmi következményei közül a legfontosabb a falusi közösségek belső hierarchiájának megerősödése volt. A bupatik és a falusi elöljárók a rendszer haszonélvezői voltak, mert terményrészesedést, fizetést és hivatali előjogokat kaptak. A holland gyarmati kormányzat tudatosan támogatta ezt a réteget, mert nélkülük nem tudta volna a termelést irányítani. Ezáltal a jávai arisztokrácia kettős szerepet kapott: egyszerre volt a hódítók helyi eszköze és a paraszti közösségek szószólója. A történetírás ezt a jelenséget **közvetítő elitek** vagy **kollaboráns arisztokrácia** fogalmával írja le; a megnevezés vitatott, mert a bupatik egy része nem csupán kollaborált, hanem igyekezett védelmezni a falusi közösségeket a legrosszabb visszaélésektől.

A falusi parasztság számára a kényszertermesztés a hagyományos **gotong royong** (kölcsönös segítség) rendszerét is átalakította. A közösségi munkavégzés korábban a falu belső szükségleteit szolgálta – például rizsföldek öntözését, utak karbantartását –, a Cultuurstelsel alatt viszont az állami exporttermelésre terelődött. A pénzgazdálkodás terjedése a falusi adósságviszonyokat is megnövelte, mert a parasztoknak a munkakötelezettség mellett néha pénzre volt szükségük adóik fizetéséhez, és a helyi pénzkölcsönzők – gyakran kínai kereskedők vagy arab közvetítők – magas kamatokat szabtak. A holland kormányzat 1870-ig a magántőke szerepét korlátozta Jáván, de a pénzügyi közvetítők így is jelentős befolyásra tettek szert.

A nők munkaterhei különösen megnőttek. A kényszertermesztési statisztikák általában férfiakban számoltak, de a gyakorlatban a nők és a gyermekek is dolgoztak az ültetvényeken, a cukor- és kávéfeldolgozásban, valamint a termények szállításában. A női munka gyakran láthatatlan maradt a hivatalos nyilvántartásokban, ami torzítja a gazdasági adatokat. A demográfiai változások – a születésszám emelkedése, a halálozás visszaesése – a 19. század második felében Jáván gyors népességnövekedéshez vezettek; ennek okai között a himlő elleni védőoltás terjedése, a közegészségügyi intézkedések és a viszonylagos békeidőszak egyaránt szerepelnek. A népességnövekedés ugyanakkor a földéhséget fokozta, ami a kényszertermesztés megszűnése után sem szűnt meg.

27.2.8 A Cultuurstelsel megszüntetése és öröksége

A rendszer fokozatos lebontása az 1860-as években kezdődött. A holland liberális kormányok a szabad kereskedelem és a magántőke érdekeire hivatkozva fokozatosan megszüntették a kormányzati monopóliumokat. Az 1870-es agrárviszonyokról szóló törvény kimondta, hogy a jávai földek magánkézbe adhatók, és a kényszermunka fokozatosan megszűnik. A vasúti és kikötői infrastruktúra azonban már megteremtette az új ültetvényes gazdaság alapjait. A cukoripar a legtovább működtette a kényszerelemeket, mert a cukorgyáraknak szükségük volt a paraszti földekre a bérelt nádföldek formájában. A cukorültetvényesek az 1880-as évekig a falusi földek

egy részét továbbra is kisajátították, de a fizetés mértéke és a paraszti ellenállás fokozatosan átalakította a viszonyt.

A Cultuurstelsel öröksége három szempontból vitatott a modern történetírásban. Először is, a holland gazdaságtörténészek egy része a rendszert a holland modernizáció motorjaként értékeli, míg mások a jávai szegénység és az alulfinanszírozottság okát látják benne. Másodszor, az indonéz nacionalista történetírás a kényszertermesztést a gyarmati kizsákmányolás egyértelmű példájának tekinti, és a függetlenségi harc előzményeként értelmezi. Harmadszor, a világgazdaságtörténeti szakirodalom a jávai rendszert más gyarmati kényszermunka-rendszerekkel, például az indiai brit földadó-rendszerrel vagy a karibi rabszolgasággal hasonlítja össze, és azt vizsgálja, mennyire volt egyedi a holland modell. A konszenzus szerint a Cultuurstelsel a 19. századi holland gyarmati gazdaság központi intézménye volt, de hatásainak pontos mértéke a mai napig módszertani viták tárgya.

27.2.9 Források és bizonytalanságok

A Cultuurstelsel történetére vonatkozó legfontosabb elsődleges források a holland gyarmati minisztérium és a holland-indiai kormányzó rendeletei, éves jelentései, költségvetési kimutatásai, a rezidensi és kontrollori levelezések, valamint a terménystatisztikák. Ezeket a holland nemzeti levéltárban (Nationaal Archief, Hága) és az indonéz nemzeti levéltárban (Arsip Nasional Republik Indonesia, Jakarta) őrzik. A források jellege miatt a hivatalos adatok az állami szervek szempontjait tükrözik; a paraszti tapasztalatok sokkal kevésbé dokumentáltak. A jávai nyelvű falusi iratok, krónikák és panaszlevelek ritkák, és azok is gyakran a holland fordításokban maradtak fenn. A kínai és arab közvetítők szerepéről szóló források szintén hiányosak, mert könyveléseik és levelezéseik nem kerültek be a holland levéltárakba.

A modern szakirodalom a holland nyelvű gazdaságtörténeti munkák mellett indonéz, angol és német nyelvű tanulmányokra támaszkodik. A legfontosabb viták a következők: (1) mennyi volt a batig slot tényleges összege, és mire fordították Hollandiában; (2) mekkora volt a jávai paraszti jövedelem csökkenése a rendszer fénykorában; (3) milyen szerepet játszott a kényszertermesztés a jávai éhínségekben és a halandóság alakulásában; (4) mennyire volt sikeres a rendszer a holland célok szempontjából, és milyen hosszú távú következményei voltak a jávai falusi intézményekre. A válaszok a forráskorpusz eltérő használatától és a kutatók eltérő elméleti kereteitől függnek.

A számszerű adatoknál különösen ügyelni kell a bizonytalanságra. A terméseredményekre vonatkozó holland statisztikák sokszor a kormányzati raktárakba beérkezett mennyiségeket rögzítették, nem a ténylegesen megtermelt mennyiséget. A becsült termésveszteség, az eltitkolt termény és a helyi fogyasztás miatt a paraszti termelés összesített száma alacsonyabb a valóságosnál. A munkaidőre vonatkozó adatok még bizonytalanabbak, mert a kötelező napok és a ténylegesen ledolgozott napok között jelentős eltérés lehetett. A demográfiai adatok a gyarmati népszámlálásokból származnak, amelyek a 19. században még nem voltak teljes körűek.

A 20. századi indonéz történetírás a Cultuurstelselt gyakran a gyarmati kizsákmányolás szimbólumává emelte. Ez az értelmezés a nemzeti mozgalom retorikájából nőtt ki, és a függetlenségi harc igazolását szolgálta. A modern indonéz szakirodalom már árnyaltabban fogalmaz: a kényszertermesztés kártételeit nem tagadja, de a jávai társadalmat nem csupán passzív áldozatként mutatja be. A paraszti ellenállás, a falusi alkuk és a helyi elitek stratégiái is megjelennek a kutatásokban. Ugyanakkor a források egyoldalúsága miatt a paraszti cselekvés rekonstrukciója gyakran közvetett bizonyítékokra szorul.

27.2.10 Rövid összefoglaló

- A **Cultuurstelsel** (1830–1870) a holland gyarmati állam által irányított kényszertermesztési rendszer volt, amely a jávai falvakat exportnövények – kávé, cukornád, indigó, tea – termesztésére kötelezte.
- A rendszer elsődleges célja a holland államkincstár bevételeinek növelése és az anyaországi adósság törlesztése volt; a **batig slot** a gyarmati költségvetés többletét jelentette, amelyet Hollandia utalt át.
- A gyakorlatban a jávai parasztok földjük és munkaerejük jóval nagyobb hányadát voltak kénytelenek az exporttermelésre fordítani, mint az elvileg előírt egyötöd; a rendszer a falu elöljárói és a holland tisztviselők érdekeltségére épült.
- Az 1840-es években a terhek miatt több területen éhínség és járvány pusztított; a gyarmati kormányzat reformokat vezetett be, de a kényszermunka alapjai megmaradtak.
- A rendszer haszonélvezői a holland költségvetés mellett a jávai arisztokrácia – elsősorban a bupatik –, valamint az európai és kínai közvetítők voltak; a paraszti közösségek és a nők munkaterhe különösen megnőtt.
- A vasút- és kikötőépítés az exportgazdaság kiszolgálására indult meg az 1860-as évektől, és hozzájárult a jávai társadalom pénzgazdálkodásának és mobilitásának növekedéséhez.
- A rendszert fokozatosan bontották le a holland liberális reformok – köztük az 1870-es agrárviszonyokról szóló törvény –, de a magántőkén alapuló ültetvényes gazdaság új egyenlőtlenségeket hozott létre.
- A Cultuurstelsel öröksége vitatott: a holland és az indonéz történetírás másként értékeli a rendszer gazdasági hasznát és a jávai társadalomra gyakorolt hatását, ezért az áldozatok és a haszon mértékének becslései jelentősen eltérnek.

27.2.11 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a Cultuurstelsel hivatalos szabályait a gyakorlati működés jellemzőivel! Milyen tényezők okozták az eltérést?
2. Miben különbözött a jávai kényszertermesztés a korábbi VOC-korszak monopóliumaitól, és miben volt folytonos velük?
3. Milyen szerepet játszott a batig slot a holland gazdaságban, és miért vitatott ennek mértéke a modern gazdaságtörténetben?
4. Milyen társadalmi rétegek lettek a Cultuurstelsel nyertesei és vesztesei a jávai falvakban? Milyen forrásokból ismerjük a vesztesek tapasztalatait?
5. Miért nem tekinthető az 1870-es agrárviszonyokról szóló törvény egyszerűen a kényszermunka „felszámolásának”? Milyen új problémákat hozott a magántőkén alapuló ültetvényes gazdaság?

27.3 A nacionalizmus felemelkedése

A 20. század első évtizedeinek Holland Kelet-Indiájában a nacionalizmus kialakulása nem egyetlen párt vagy ideológia fokozatos diadala, hanem egymással versengő, gyakran egymást átfedő szervezeti hálózatok története. Az előző alfejezetben tárgyalt gyarmati gazdaság (A Cultuurstelsel és a gyarmati gazdaság) átalakította a társadalmi terepet: az ültetvényes exportgazdaság, a városi munkásság, a holland igazgatás és az iskolahálózat új rétegeket hozott létre, amelyek már nem csupán a helyi arisztokráciák vagy a falu törvényei szerint éltek. A holland gyarmati politika az 1900-as évek elején az úgynevezett **etikus politika** (hollandul *ethische politiek*) jegyében oktatási, egészségügyi és öntözési programokat indított. A reformok indítéka összetett volt: a

holland közvélemény egy része a 19. századi kényszerművelés jövedelmei után erkölcsi adósságot (hollandul *eereschuld*) emlegetett, a gyarmati igazgatásnak pedig szüksége volt olcsó, hollandul beszélő és írástudó helyi tisztviselőkre. Az oktatás azonban a lakosság csekély részét érte el, és a holland nyelvű iskolákból kikerülő fiatalok egyszerre váltak a gyarmati állam alkalmazottaivá és a vele való kritikus párbeszéd résztvevőivé.

A politikai nyilvánosság kialakulását a nyomtatott maláj nyelvű sajtó, a vasúti és kikötői munkások sztrájkjai, a reformista iszlám tanulókörök és a holland etnikai jogrend korlátai együttesen alakították. A „nemzeti ébredés" tehát nem magától értetődő folyamat volt, hanem egy olyan nyitott mező, amelyben a jávai kulturális elit, a muszlim kereskedők, a baloldali munkások, a holland iskolázású diákok és a szekuláris értelmiség különböző módon fogalmazta meg a gyarmati uralommal szembeni elégedetlenséget.

27.3.1 A gyarmati társadalom és a nyilvánosság átalakulása

A 19. század végén és a 20. század elején a holland Kelet-Indiában a városiasodás, a hajózási és vasúti összeköttetések, valamint az exportgazdaság munkaerőigénye új társadalmi kapcsolatokat hozott létre. A maláj közvetítőnyelv (a későbbi indonéz nyelv alapja) a szigetvilág kikötővárosaiban már évszázadok óta a kereskedelem eszköze volt, ám a 20. század elején a sajtó és az iskolai oktatás révén politikai nyilvánosságot is teremtett. A holland gyarmati jog három fő kategóriába sorolta a lakosságot: európaiak, „idegen keletiek" (hollandul *Vreemde Oosterlingen*, főként kínaiak és arabok) és „belföldiek" (*inlanders*). Ez a jogi tagolás a politikai szervezkedés lehetőségeit is meghatározta, mert az egyesülési és gyülekezési szabadságot etnikai és jogi alapon korlátozták.

Az etikus politika oktatási intézményei közül kiemelkedett a bataviai orvosképző, a **STOVIA** (*School tot Opleiding van Inlandsche Artsen*), valamint a holland nyelvű tanítóképzők és hivatalnokképzők. Ezekből az iskolákból olyan fiatalok kerültek ki, akik hollandul olvastak, ismerték a holland politikai vitákat, de helyi nyelvükön és közösségeikben is otthonosan mozogtak. Ők alkották a későbbi szervezetek magját. A gyarmati állam azonban nem akart széles körű politikai emancipációt: az oktatás a gyarmati igazgatás alsóbb szintjeinek utánpótlását szolgálta, a holland nyelvű iskoláztatás pedig a lakosság töredékére terjedt ki.

A sajtó szerepe gyorsan növekedett. A maláj nyelvű lapok, a holland nyelvű gyarmati újságok és a kínai közösség kiadványai egyaránt teret adtak a gyarmati viszonyok bírálatának, noha a cenzúra és a sajtórendészet állandó fenyegetést jelentett. Az olvasóközönség kis létszáma ellenére a nyomtatott szó közvetítette azokat a fogalmakat – „haladás", „nemzet", „önkormányzat", „igazságosság" –, amelyek köré a szervezetek programjai épültek.

27.3.2 Budi Utomo és a kulturális elit (1908–1912)

A **Budi Utomo** (jávaiul: „nemes törekvés") megalakulását 1908. május 20-ára teszik Bataviában. A szervezet a STOVIA hallgatói köréből indult ki, Wahidin Sudirohusodo jávai orvos ösztönzésére. Az alapítók fiatal, holland nyelvű képzésben részesült jávai értelmiségiek voltak, akik tanulókörök, ösztöndíjak és népművelő előadások révén kívánták emelni a jávai és madurai lakosság műveltségi szintjét. A Budi Utomo nem követelt függetlenséget; vezetése az első kongresszus után az idősebb jávai arisztokrácia kezébe került, és tevékenysége a holland gyarmati keretek elfogadásán alapult.

A szervezet tagsága elsősorban Jáván és Madurán szerveződött, és a jávai hivatalnoki, tanítói és orvosi réteghez kötődött. A kortársak és a későbbi történetírás is vitatja, hogy a Budi Utomo mennyiben tekinthető „nemzeti" szervezetnek: kulturális programja jávai középréteget célzott,

nem a szigetvilág egészét. A függetlenség utáni Indonézia 1948-tól a nemzeti ébredés napjaként (*Hari Kebangkitan Nasional*) ünnepli május 20-át, ami a Budi Utomót a hivatalos nemzeti emlékezetben az indonéz nacionalizmus kezdőpontjává emelte. A történészi értékelés ezt az emlékezetpolitikai állítást árnyalja: a Budi Utomo valóban az első modern egyesület volt, de nem volt össz-szigetvilági, nem követelt függetlenséget, és tagsága is szűk maradt.

A Budi Utomo kulturális elitizmusával szemben az 1912-ben alapított **Indische Partij** már kifejezetten politikai pártként lépett fel. Alapítói – Ernest Douwes Dekker, Cipto Mangunkusumo és Suwardi Suryaningrat – a „Kelet-Indiát a kelet-indiaiaknak" jelszóval a gyarmati társadalom minden ott született csoportját, származástól függetlenül, egyetlen politikai közösségbe akarták vonni. Ez a program ellentmondott a holland jog etnikai kategóriáinak, és előremutatott az „indonéz nemzet" későbbi eszméje felé. A holland hatóságok 1913-ban betiltották a pártot, alapítóit pedig száműzték. Az Indische Partij élettartama rövid volt, de a későbbi nacionalista gondolkodás számára fontos előzményt jelentett: itt fogalmazódott meg élesen, hogy a politikai közösség határa nem az etnikai származás, hanem a gyarmati területen való közös sors.

27.3.3 Sarekat Islam: tömegmozgalom a vallás és a gazdasági sérelmek határán (1912–1920)

A **Sarekat Islam** (Iszlám Szövetség) 1912-ben vált országos szervezetté, de gyökerei az 1911-ben Surakartában alapított *Sarekat Dagang Islam* (Iszlám Kereskedőszövetség) mozgalmához nyúlnak vissza. Az alapítás a batikkereskedők és más helyi piaci szereplők sérelmeiből indult ki, akik a gyarmati gazdaság közvetítői rendszerében úgy élték meg, hogy a kínai kereskedőhálózatok egy része a holland behozatali és felvásárlási láncokban kedvezőbb helyzetbe került. Ezt a tapasztalatot a mozgalom a vallási közösség nyelvén fogalmazta meg, és gyorsan túllépett a kereskedői körökön.

A szervezet vezetője, H. O. S. Cokroaminoto (hollandos írással Tjokroaminoto) a törvényes kereteket hangsúlyozta, és a Sarekat Islamot a helyi lakosság gazdasági önsegélyező, vallási-erkölcsi tömegmozgalmaként mutatta be. A taglétszám gyorsan növekedett: a korabeli becslések 1913-ra több százezer, 1914–1915-re egyes számítások szerint akár másfél–kétmillió tagot említenek, ám ezek a helyi szervezetek önbevallásán alapulnak, és a későbbi történetírás inkább nagyságrendként kezeli őket. A Sarekat Islam vonzereje abban állt, hogy a gyarmati adók, a földbérletek, a piaci verseny és a helyi hivatalnokokkal szembeni sérelmek széles rétegei találtak benne érdekképviseletre.

A szervezet azonban heterogén maradt. Vezetői a fokozatos reformokat és a holland hatóságokkal való óvatos együttműködést keresték, helyi csoportjai viszont időnként bérlőmozgalmakat, adómegtagadásokat és helyi konfliktusokat szerveztek. Az iszlám sem jelentett egységes politikai irányt: az 1912-ben alapított modernista **Muhammadiyah** elsősorban iskolákat, kórházakat és jótékonysági intézményeket hozott létre, míg a Sarekat Islam a piaci tömegmozgalom eszközeivel dolgozott. Baloldali aktivisták – köztük Semaun és Darsono – az 1910-es évek végétől a Sarekat Islamon belül is teret nyertek, a szervezet belső feszültségeit politikai irányvitává alakítva. 1921-ben a központi vezetés a kettős tagság tilalmával kiszorította a baloldalt; a kivált erők *Sarekat Rakyat* néven, majd a kommunista párttal szoros kapcsolatban szerveződtek tovább. A Sarekat Islam ezzel elvesztette korábbi tömegbázisának jelentős részét, bár szervezeti hálózata továbbra is fontos maradt a muszlim politika számára.

A kínai közösséggel szembeni feszültségek a Sarekat Islam retorikájában időnként éles formát öltöttek, ám ezek nem vezethetők le valamiféle állandó etnikai ellentétből. A gyarmati gazdaság közvetítői szerepekbe kényszerítette a kínai kereskedőhálózatok egy részét, és a versenyhelyzetből fakadó sérelmek etnikai határvonalak mentén fogalmazódtak meg, noha a strukturális ok a holland adó-, hitel- és piaci rendszer volt. A történeti elemzés ezért a Sarekat Islam antikínai

elemeit a gyarmati gazdasági rend kontextusában értelmezi, nem pedig a közösségek kollektív tulajdonságaként.

27.3.4 Baloldali szervezkedés és a PKI (1914–1927)

A holland és indo-európai szocialisták 1914-ben Surabayában hozták létre az **Indische Sociaal-Democratische Vereeniging** (ISDV) nevű szervezetet. Az ISDV kezdetben főként holland és kínai munkások körében tevékenykedett, de az 1910-es évek második felétől indonéz vasutasok, kikötőmunkások és értelmiségiek is csatlakoztak. 1920. május 23-án a szervezet **Partai Komunis Indonesia** (PKI) néven alakult újjá; első elnöke Semaun, alelnöke Darsono lett. A PKI programja a gyarmati uralom radikális felszámolását, a külföldi tőke ültetvényeinek és gyárainak társadalmasítását, valamint a munkásság politikai hatalmát hirdette; ezzel a korabeli szervezetek közül a legélesebb antikoloniális álláspontot képviselte.

A holland gyarmati hatóságok a mozgalmat rendészeti és ideológiai fenyegetésként kezelték. Az 1923-as vasutassztrájkok után több vezetőt letartóztattak, Semaun elhagyta az országot. A Kommunista Internacionálé irányvonalának megfelelően a PKI egy része 1926-tól fegyveres felkelésre készült. 1926 novemberében Banten térségében (Nyugat-Jáva), 1927 elején pedig Nyugat-Szumátrán törtek ki felkelések. A holland gyarmati hadsereg és rendőrség néhány hónap alatt leverte azokat; a letartóztatottak ezreit politikai fogolytáborba, a távoli **Boven Digoelba** (holland Új-Guinea) szállították. A halálos áldozatok számát a források eltérően adják meg, és a felkelés helyi résztvevőinek motivációi sem írhatók le csupán a pártközpont döntéseiből.

A felkelés leverése után a PKI-t betiltották, a radikális baloldal hosszú időre meggyengült. A holland hatóságok a történteket „kommunista rendzavarásnak” minősítették, és ezzel igazolták a gyarmati elnyomás szigorítását; a későbbi indonéz történetírás egy része viszont a felkelést a nemzeti függetlenségi harc korai állomásaként értékelte. A két értelmezés közötti vita máig része a korszak emlékezetének. Fontos elkülöníteni ezt a gyarmati korszakbeli PKI-t a függetlenség utáni, 1965 előtti Indonéz Kommunista Párttól: bár szervezeti folytonosság létezett, a két korszak politikai környezete, tömegbázisa és nemzetközi helyzete alapvetően eltért.

27.3.5 Az ifjúsági mozgalom és a Sumpah Pemuda (1928)

Az 1920-as években a holland nyelvű felsőbb iskolák diákjai etnikai alapon szerveződő ifjúsági egyesületeket hoztak létre, például a *Jong Java*, a *Jong Sumatranen Bond* vagy a *Jong Ambon*. Ezek a szervezetek eleinte kulturális öntevékenységet végeztek – nyelvőrzést, sportot, ismeretterjesztést –, de az évtized második felében egyre inkább a közös politikai identitás kérdései felé fordultak. 1928. október 28-án a Bataviában tartott második ifjúsági kongresszus résztvevői elfogadták a **Sumpah Pemuda** (Ifjúsági eskü) három tételét: egy haza, Indonézia; egy nemzet, az indonéz nemzet; egy nyelv, az indonéz nyelv.

A döntés szimbolikus jelentősége abban rejlett, hogy a résztvevők a jávai helyett a maláj alapú közvetítőnyelvet emelték a leendő nemzeti nyelv rangjára. Ez a választás gyakorlati és politikai kompromisszum volt: a maláj nyelvet a szigetvilág kikötővárosaiban és kereskedelmi csomópontjaiban széles körben megértették, és nem kötődött a legnagyobb etnikai csoport, a jávaiak kulturális dominanciájához. A Sumpah Pemuda résztvevői ugyanakkor a gyarmati társadalom szűk, iskolázott rétegét képviselték; az eskü nem járt tömegmozgalommal, és a holland Kelet-India lakosságának nagy része akkor még nem azonosult az „Indonézia” politikai fogalmával. A függetlenség utáni állami emlékezetpolitika később a nemzeti egység alapító pillanatává emelte az eseményt, és a Sumpah Pemuda szövegét az iskolai emlékezet részévé tette. A történészi elemzés ezt a kanonizációt a nemzetépítés eszközeként, nem pedig az 1928-as társadalmi valóság leírásaként értelmezi.

27.3.6 Sukarno és a PNI: a non-kooperációs nacionalizmus (1927–1933)

1927. július 4-én Bandungban Sukarno mérnök és társai megalapították a **Partai Nasional Indonesia** (PNI) nevű pártot. A PNI elutasította a gyarmati intézményekben való részvételt, és a non-kooperáció (nem együttműködés) stratégiáját hirdette; célja a független Indonézia volt. Sukarno a párt szónokaként a mindennapi kisember – az általa „Marhaen" néven emlegetett szegényparaszt – alakját állította a politika középpontjába, és a gyarmati kizsákmányolást a holland kapitalizmus és a nemzetközi imperializmus összefüggésében magyarázta. A PNI nem vált tömegpárttá, de agitációja, sajtója és Sukarno karizmatikus fellépése széles körben népszerűsítette az „Indonesia Merdeka" (Szabad Indonézia) jelszavát.

1929 végén a holland hatóságok letartóztatták Sukarnót és több PNI-vezetőt. Az 1930-as perben Sukarno politikai beszédet mondott, amely *Indonesia Menggugat* (Indonézia vádat emel) címmel vált ismertté; a szöveg a függetlenségi mozgalom későbbi ikonikus dokumentuma lett, bár hosszú ideig illegálisan vagy kéziratos formában terjedt. A bíróság elítélte Sukarnót, aki 1931-ben szabadult, de a PNI ekkorra felbomlott. Sukarno a Partindo nevű utódszervezetben tevékenykedett tovább, míg a holland hatóságok 1933-ban ismét letartóztatták: előbb Flores szigetére, Endehbe, később Szumátrára, Bengkuluba száműzték. A holland válasz egyértelművé tette, hogy a radikális, nem kooperáló nacionalizmust nem tűri a gyarmati állam.

A nem együttműködő nacionalizmus másik pólusát a hollandiai diaszpórában politizáló diákok képviselték. Az 1920-as évek elejétől a **Perhimpunan Indonesia** nevű egyesületükben az „Indonézia" nevet tették programmá, és a függetlenségi gondolatot a nemzetközi antikoloniális mozgalommal kapcsolták össze. A későbbi vezető politikusok, Mohammad Hatta és Sutan Sjahrir is itt szereztek politikai tapasztalatot. Visszatérésük után, 1934-ben a holland hatóságok letartóztatták őket, és Hattát, valamint Sjahrirt a Boven Digoel-i táborba, majd a Banda-szigeteki Banda Neirára száműzték. Ez a represszió a mozgalom csaknem valamennyi irányzatát érintette, a baloldaltól a szekuláris függetlenségiekig.

27.3.7 Mérsékelt kooperáció és a Volksraad (1918–1941)

A radikális szervezkedés mellett a gyarmati törvényesség keretei között működő irányzat is létezett. A holland kormányzat 1918-ban életre hívta a **Volksraad** (Néptanács) elnevezésű tanácsadó testületet, amelyben a tagok egy részét kinevezték, más részét korlátozott választójog mellett választották. A Volksraadnak nem volt törvényhozó hatalma, csupán véleményt nyilváníthatott a gyarmati költségvetésről és jogszabálytervezetekről; a főkormányzó annak ajánlásait figyelmen kívül hagyhatta. Az indonéz képviselők közül egyesek, például Mohammad Husni Thamrin, a testületet fórumként használták a gyarmati kormányzat bírálatára, mások a fokozatos reformokban bíztak.

1936-ban Soetardjo Kartohadikoesoemo a Volksraadban petíciót terjesztett elő, amely tíz éven belül fokozatos önkormányzatot kért a Holland Királyság keretei között. A holland kormány 1938-ban a petíciót elutasította, arra hivatkozva, hogy a helyi lakosságot nem tartja felkészültnek a felelős önkormányzatra. Ez a döntés a mérsékelt irányzat hitelét is aláásta. 1939-ben több politikai szervezet **GAPI** (*Gaboengan Politik Indonesia* – Indonéziai Politikai Szövetség) néven koalíciót hozott létre, és „Indonesia Berparlemen" jelszóval valódi parlamentet követelt. A holland hatóságok a japán terjeszkedés árnyékában sem adtak érdemi alkotmányos engedményt, így a kooperációs út 1942-re zsákutcának bizonyult.

27.3.8 Változó társadalmak: nők, diákok, munkások, iszlám hálózatok

A nacionalista klubok mellett a korszak politizálódása a gyarmati társadalom más csoportjait is elérte. A női mozgalom a 20. század elején részben az oktatás ügyéből indult ki. Raden Ajeng Kartini jávai arisztokrata levelei – amelyek posztumusz, 1911-ben jelentek meg – a női művelődés hiányát és a házassági kényszerpályákat tették láthatóvá; bár Kartini nem alapított szervezetet, alakja később a női emancipáció szimbólumává vált. 1917-ben a Muhammadiyah keretében létrejött az **Aisyiyah** női szervezet, 1928 decemberében pedig nőszervezetek országos kongresszust tartottak, amely a nők oktatását, a házassági kor eltolását és a politikai képviseletet tűzte napirendre. A férfiak által vezetett nemzeti mozgalmak ezeket az ügyeket gyakran másodlagosnak tekintették, de a női szerveződés a gyarmati nyilvánosság tartós elemévé vált.

A munkásság szervezkedését a vasutasok, a kikötői és ültetvényi dolgozók sztrájkjai jelezték. A holland gyarmati jogrend a munkások gyülekezési és sztrájkjogát szigorúan korlátozta, a szervezőket gyakran büntetőjogi eszközökkel sújtotta. Az iszlám oktatási hálózatokban a hagyományos **pesantren** (bentlakásos vallási iskolák) és a modernista intézmények közötti vita szintén politikai jelentőséget kapott: a **Nahdlatul Ulama** 1926-ban a hagyományos iskolák és vallástudósok védelmében alakult meg, míg a Muhammadiyah a modern tanrendű iskolákat és egészségügyi intézményeket szervezte. A két szervezet közötti feszültségek és együttműködések a későbbi indonéz iszlám politika tartós szerkezetét rajzolták elő.

A gyarmati társadalom etnikai és jogi tagoltsága a szerveződést is meghatározta. A kínai közösségen belül a kínai nacionalista és reformista mozgalmak ugyanebben az időszakban szintén jelen voltak, de céljaik nem estek egybe az indonéz nacionalizmuséval; a két politikai mezőt a gyarmati kategóriák és a gazdasági közvetítői szerepek egyszerre kapcsolták össze és választották el. Az itt kialakult feszültségek nem vezethetők le a közösségek állítólagos „természetéből”, hanem a gyarmati gazdaság és jog hierarchiájából érthetők meg.

27.3.9 A függetlenségi gondolat útja 1908 és 1942 között

Az 1908 és 1942 közötti évtizedeket az indonéz történetírás gyakran „nemzeti ébredésnek” nevezi. Ez a kifejezés azonban utólagos keret: a korabeli szereplők nem egyetlen folyamatban gondolkodtak, hanem eltérő területi, etnikai, vallási és ideológiai koordináták között. A Budi Utomo a jávai kulturális elit, a Sarekat Islam a muszlim piaci és vidéki közösség, a PKI a gyarmati munkásság, az ifjúsági szervezetek a holland iskolázású diákság, a PNI pedig a szekuláris függetlenségi értelmiség köré szerveződött. Közös volt bennük a gyarmati egyenlőtlenségek bírálata, de az „Indonézia” mint egységes állam és nemzet mégis csak az 1920-as évek végétől vált az értelmiségi csoportok uralkodó programjává.

A holland elnyomás – börtönök, száműzetések, betiltott pártok, korlátozott sajtó – egyszerre gátolta a mozgalmakat és erősítette a gyarmati uralommal szembeni közös sérelmeket. A mérsékelt kooperáció kudarca, a Volksraad hatásköri korlátai és a holland kormány merevsége együtt növelték a radikális függetlenségi gondolat vonzerejét. Ugyanakkor a nemzeti egység korántsem volt megvalósult társadalmi tény: az etnikai, vallási és osztálykülönbségek, valamint a gyarmati jogrend fenntartotta belső határok a 20. század közepén is tovább éltek. Ezt a feszültségekkel terhelt hálózatot a japán megszállás 1942-ben alapvetően új helyzetbe hozta; annak következményeit a következő alfejezet tárgyalja (A japán megszállás és a függetlenség kikiáltása).

27.3.10 Források és bizonytalanságok

A korszak történetét elsősorban holland gyarmati iratokból, rendőrségi jelentésekből, bírósági jegyzőkönyvekből, a Volksraad üléseinek anyagaiból, mozgalmi sajtótermékekből, egyesületi jegyzőkönyvekből és későbbi résztvevői visszaemlékezésekből ismerjük. A holland közigazgatási források a mozgalmakat gyakran rendészeti és biztonsági problémaként keretezik, ezért a taglétszámokra, a szervezetek befolyására és a gyarmati rendszer stabilitására vonatkozó adataikat óvatosan kell olvasni. A mozgalmi sajtó viszont a támogatók számát és a szervezettséget hajlamos túlbecsülni.

A Sarekat Islam tagságára, az 1926–27-es felkelés áldozataira és a Boven Digoelba internáltak számára nincs megbízható, egységes statisztika; a rendelkezésre álló számok becslések, és az alkalmazott módszertől függően erősen eltérnek. A szervezetek közötti kapcsolatokat – különösen a Sarekat Islam, a PKI és a későbbi nacionalista pártok átfedéseit – a résztvevők későbbi visszaemlékezései gyakran a saját politikai utóéletük fényében színezik. A Budi Utomo és a Sumpah Pemuda köré szerveződő hivatalos emlékezet a függetlenség utáni állami ünnepekben szentesítette a „nemzeti ébredés” folytonos történetét; a történészi kutatás ezzel szemben hangsúlyozza, hogy e szervezetek tagsága, nyelve és földrajzi hatóköre sokkal szűkebb volt, mint amit a későbbi nemzeti keret sugall. A PKI korai történetét a hidegháború és az 1965 utáni indonéz állami történetírás is újraértelmezte, ezért a korabeli források és a későbbi ideológiai olvasatok szétválasztása különösen fontos.

27.3.11 Rövid összefoglaló

- Az etikus politika oktatási reformjai, a nyomtatott maláj sajtó, a vasút, a kikötői munkásság és az iszlám reform nyilvános teret teremtett a gyarmati társadalmon belül.
- A Budi Utomo (1908) az első modern szervezet volt, de elsősorban jávai kulturális elitmozgalom, nem függetlenségi program.
- A Sarekat Islam az 1910-es években tömegmozgalommá nőtt gazdasági sérelmek, vallási identitás és a gyarmati piaci egyenlőtlenségek kritikájának ötvözésével.
- Az ISDV-ből alakult PKI (1920) a legradikálisabb antikoloniális irányt képviselte; az 1926–27-es felkelések leverése és a száműzetések meggyengítették a baloldalt.
- A Sumpah Pemuda (1928) a jávai helyett a maláj alapú indonéz nyelvet emelte nemzeti jelszóvá, de tömeghatása csekély volt.
- A PNI (1927) Sukarno vezetésével a non-kooperáció és a független Indonézia programját hirdette; a holland represszió a szekuláris nacionalistákat is börtönnel és száműzetéssel sújtotta.
- A Volksraad és a mérsékelt kooperáció (Soetardjo-petíció, GAPI) nem hozott valódi önkormányzatot, ezért 1942-re a törvényes út hitellelenné vált.
- A „nemzeti ébredés” utólagos keret: a korabeli szervezetek etnikai, vallási, osztály- és területi alapon sokfelé tagolt mozgalmi mezőt alkottak.

27.3.12 Önellenőrző kérdések

1. Milyen társadalmi és gazdasági változások tették lehetővé, hogy 1908 után egyszerre többféle szervezet is megjelenjen a holland Kelet-Indiában?
2. Miért nem tekinthető a Budi Utomo önmagában indonéz nemzeti pártnak, noha a későbbi emlékezetpolitika a nemzeti ébredés kiindulópontjává tette?
3. Hogyan kapcsolódott a Sarekat Islam tömegesedése a gyarmati gazdaság közvetítői szerkezetéhez, és milyen belső feszültségek szabdalták a szervezetet?

4. Miben különbözött a PKI és a PNI antikoloniális stratégiája, és miért lett mindkettő a holland represszió célpontja?
5. Miért nevezzük a Sumpah Pemudát szimbolikus fordulópontnak, és milyen értelemben nem volt reprezentatív a gyarmati társadalom egészére nézve?

27.4 A japán megszállás és a függetlenség kikiáltása

27.4.1 Bevezető bekezdés

Az 1942 és 1945 közötti japán megszállás alig három és fél éve alatt alapjaiban rendezte át a Holland Kelet-Indiát, és olyan folyamatokat indított el, amelyek közvetlenül vezettek az indonéz függetlenség 1945. augusztusi kikiáltásához. A holland gyarmati hatalom összeomlása, a japán megszálló igazgatás politikája, a nacionalista vezetők taktikai együttműködése és a háború végi hatalmi vákuum együttesen alakították át az indonéz politikai teret. Ez az alfejezet A nacionalizmus felemelkedése című részre épül, és azt vizsgálja, hogyan vált a japán megszállás a holland gyarmati uralom felszámolójává, miközben maga is erőszakos megszálló rendszert hozott létre; hogyan mozgósította a japán propaganda az indonéz nacionalizmust, és hogyan használták fel a helyi politikai szereplők a megszállás intézményeit saját céljaik érdekében; végül, hogyan született meg az 1945. augusztus 17-i függetlenségi nyilatkozat, és miért vezetett azonnal fegyveres forradalomhoz.

27.4.2 A holland gyarmati hatalom összeomlása és a japán hódítás

A japán csapatok 1942. január 10-én szálltak partra a Borneó szigetén fekvő Tarakannál, majd gyors ütemben foglalták el a Holland Kelet-India kulcspontjait. A japán haditerv a nyersanyagok – elsősorban a szumátrai és borneói olaj, a bauxit, az ón és a kaucsuk – megszerzésére irányult, hogy biztosítsák a Japán Birodalom nyersanyag-ellátását a csendes-óceáni háborúban. A holland gyarmati hadsereg, a **Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL)** és a szövetséges erők – köztük brit, ausztrál és amerikai egységek – nem tudták feltartóztatni a japán előrenyomulást. A Jávai-tengeren 1942. február 27-én vívott tengeri csata után a szövetséges flotta komoly veszteségeket szenvedett, és a japán hadsereg március 1-jén partra szállt Jáva szigetén. A holland parancsnokság 1942. március 8-án feltétel nélkül megadta magát. A dokumentált tény, hogy a japán megszállás kezdetétől megszűnt a holland gyarmati közigazgatás tényleges hatalma, bár a holland kormányzati szervek Londonban és Ausztráliában száműzetésben tovább működtek, és a gyarmat visszaszerzését tervezték.

A japán hódítás gyorsasága több okkal magyarázható. A japán hadsereg légi fölénye, a szövetséges erők felkészületlensége és a holland gyarmati rendszer belső gyengesége egyaránt szerepet játszott. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a japán győzelmet a holland gyarmati hadseregben szolgáló indonéz katonák egy része is a felszabadulás esélyeként élte meg. A japán propaganda már a hódítás előtt is hirdette az „Ázsia az ázsiaiaké” gondolatát, amely a holland gyarmati uralom alatt élő indonéz értelmiség egy részében visszhangra talált. Ugyanakkor a japán hadsereg inváziója nem pusztán felszabadító hadjárat volt: a hódítás során és a megszállás alatt a helyi lakosság tömeges erőszakot, kényszermunkát és anyagi kifosztást szenvedett el. A japán katonai hatóságok már 1942-ben internálták a holland és más európai civilek nagy részét, akiket később koncentrációs táborokba zártak. A holland nőket és gyermekeket is idegen polgárként kezelték; a táborokban uralkodó éhezés és betegség következtében több tízezer európai civil halt meg. Az indonéz lakosságot is sújtotta a megszállás: a kényszermunka, az élelmiszer-beszedés és az erőszakos rekvirálás a háború végére általános inséget okozott Jáva városaiban és vidéki területein.

27.4.3 A japán megszállási rendszer: közigazgatás, propaganda és ellenőrzés

A japán katonai közigazgatás a megszállt területeket három fő igazgatási egységre osztotta fel. Jávát a **16. hadsereg**, Szumátrát a **25. hadsereg**, a kelet-indonéz szigetvilágot pedig a **Japán Haditengerészet** irányította. A három zóna között a személy- és árumozgás korlátozott volt, ami a holland időszak alatt létrejött integrált gyarmati gazdaságot szegmensekre szakította. A japán hatóságok a megszállás első évében a holland közigazgatási struktúra maradványait használták fel, de fokozatosan japán és indonéz tisztségviselőkre cserélték a végrehajtó személyzetet. A közigazgatás nyelve a hollandról japánra és indonézre váltott; a japán katonai kormányzat a **bahasa Indonesia** használatát a gyarmati holland helyett hivatalossá tette, ami a nyelv sztenderdizálásában és elterjedésében fontos lépés volt. A japán katonai kormányzat betiltotta a holland nyelvű oktatást, a holland zászlót és a holland nemzeti jelképeket, ugyanakkor szigorúan ellenőrizte az indonéz politikai közéletet is.

A japán megszálló rendszer ideológiai alapja a **Hakko ichiu** („a világ nyolc sarka egy fedél alatt”) és a **Greater East Asia Co-Prosperity Sphere** (Nagy Kelet-Ázsia Közös Jóléti Övezete) koncepciója volt. A propaganda azt hirdette, hogy Japán felszabadítja Ázsiát a nyugati gyarmatosítás alól, és egyenrangú ázsiai népek közösségét építi. Amint azt a tudományos kutatás dokumentálta, ez a propaganda a valóságban a japán birodalmi érdekeket szolgálta, és a megszállt területek lakosságát alárendelt szerepre kényszerítette. A japán hatóságok azonban nem csupán erőszakkal, hanem kulturális és vallási politikával is igyekeztek biztosítani az irányítást. Mivel a holland gyarmati korszakban az iszlám szervezetek és a muszlim hitélet korlátozott, de intézményesült keretek között működött, a japán megszálló hatóságok a muszlim vallási vezetőket igyekeztek megnyerni, hogy a lakosságot a megszállás elfogadására bírják. Létrehozták a **Maszjumi** (Majelis Syuro Muslimin Indonesia, Indonéz Muszlimok Tanácsadó Testülete) szervezetet 1943-ban, amely a muszlim szervezetek összefogását célozta a japán katonai kormányzat ellenőrzése alatt. A Maszjumi létrehozása a későbbi indonéz politikai életben is fontos szerepet játszó iszlám politikai szerveződés előzménye lett.

A japán katonai kormányzat tömegszervezeteket hozott létre a lakosság mozgósítására. A **Putera** (Pusat Tenaga Rakyat, „A Nép Erőközpontja”) 1943-ban alakult meg Sukarno és Mohammad Hatta vezetésével, és formálisan a lakosság mozgósítását, az élelmiszer-termelés növelését és a japán háborús erőfeszítések támogatását szolgálta. A Putera a japán propaganda eszköze volt, de Sukarno és Hatta arra használta, hogy a nacionalista üzenetet terjessze, és kapcsolatot építsen a vidéki lakossággal. A japán hatóságok 1944-ben feloszlatták a Puterát, mert túlságosan önállónak és a japán érdekekre nézve veszélyesnek ítélték; helyébe a **Dzsava Hokokai** (Jáva Szolgáló Egyesülete) lépett, amelyet a japán hatóságok szorosabb ellenőrzés alatt tartottak. Ez a váltás is mutatja a japán politika kettősségét: egyfelől igényelték az indonéz vezetők együttműködését, másfelől igyekeztek elnyomni a függetlenségi törekvéseket, amíg a háború kimenetele nem dőlt el.

A megszállás alatt a nők mozgósítása is zajlott. A japán hatóságok létrehozták a **Fudzsinkai** (Nőegylet) szervezetet, amelybe főként a helyi elit asszonyai léptek be. A szervezet formálisan a nők hagyományos gondoskodói szerepét hangsúlyozta, azonban a vidéki asszonyokat a mezőgazdasági termelésbe és az ellátási munkákba is bevonták, ami a női munkavállalás és mozgósítás új mintáit hozta létre. A japán megszállás idején nőtt a női szervezetek politikai jelentősége, részben a japán hatóságok szándékától függetlenül is, mert a nők a háborús gazdaságban nélkülözhetetlenné váltak.

27.4.4 A kényszermunka és a háborús gazdaság

A japán megszállás egyik legnagyobb emberi szenvedéssel járó intézménye a **romusa** (japánul romusha, „munkás”) kényszermunka-rendszer volt. A japán katonai hatóságok a mezőgazdasági termelés növelésére, utak, repülőterek, kikötők és erődítések építésére, valamint a kitermelőipar fenntartására kényszermunkásokat toboroztak, illetve kényszerítettek, elsősorban Jáváról, de más szigetekről is. A toborzás eleinte önkéntesnek hirdetett, de a háború előrehaladtával egyre inkább kényszerítő jelleget öltött; a falusi elöljárókat utasították meghatározott számú munkás kiállítására. A munkások nagy részét a megszállt területeken belül mozgósították, de sokat tömegesen vittek távoli területekre, például a Burma–Thaiföld vasút építésére, ahol a halandóság rendkívül magas volt.

A romusa-rendszer áldozatainak összlétszámát a történeti kutatás becsüli, és az adatok bizonytalanok. A leggyakrabban idézett becslések 4 és 10 millió közé teszik a mozgósított indonéz munkások számát, de e számok magukban foglalják az otthonuktól távol és a helyben dolgoztatottakat is. A halottak száma szintén vita tárgya; egyes kutatók százezres, mások milliós nagyságrendű halálos áldozattal számolnak, elsősorban a távoli munkatáborokban uralkodó éhezés, járványok és kimerülés miatt. A statisztikai bizonytalanság oka, hogy a japán katonai közigazgatás nem vezetett megbízható nyilvántartást, a háború utáni felmérések pedig hiányosak és módszertanilag heterogének. A romusa-rendszer emlékezete a mai Indonéziában és Japánban is része a történeti vitáknak; a japán kormány hivatalos álláspontja sokáig nem ismerte el a kényszermunka terjedelmét, míg az indonéz történetírás és a nemzetközi kutatók egy része a japán megszállás egyik legnagyobb emberi katasztrófájaként tartja számon.

A japán háborús gazdaság az élelmiszer-termelés átszervezését is erőltette. A rizstermelés növelését célzó kampányok ellenére a megszállás utolsó évében Jáva egyes vidékein éhínség és alultápláltság pusztított. Az élelmiszer-beszedés, a terményrekvirálás és a szállítási nehézségek miatt a városi lakosság és a vidéki napszámosok egyaránt szenvedtek. A textilhiány, a sóhiány és az alapvető fogyasztási cikkek hiánya a mindennapi életet súlyosan megnehezítette. A megszállás alatt a holland gyarmati gazdaság exportorientált termelése összeomlott; a nagy ültetvények egy részét élelmiszer-termelésre állították át, de a technikai eszközök, műtrágya és szakértelem hiánya miatt a hozamok visszaestek. A megszálló hatóságok a korábbi holland vállalati vagyon nagy részét elkobozták, de a termelés fenntartására nem voltak képesek, így a megszállás éveiben a holland Kelet-India gazdasága békeidőhöz képest összezsugorodott.

27.4.5 A nacionalista vezetők és a japán együttműködés dilemmái

Sukarno, Mohammad Hatta és a nacionalista mozgalom más vezető személyiségei a japán megszállás alatt olyan helyzetbe kerültek, amely morálisan és politikailag rendkívül feszült volt. A holland gyarmati hatóságok a harmincas években Sukarnót és Hattát is bebörtönözték, illetve száműzték, mert a függetlenségi mozgalom vezetőinek tekintették őket. A japán hódítás előtt Sukarno és Hatta a holland büntetés-végrehajtás felügyelete alatt állt; amikor a japán csapatok 1942-ben elfoglalták Jávát, a japán hatóságok szabadon engedték őket, és a megszálló igazgatás együttműködését ajánlották fel. A japán katonai kormányzat számára Sukarno és Hatta fontosak voltak, mert befolyásukkal a lakosságot a japán háborús erőfeszítések támogatására lehetett mozgósítani. Sukarno és Hatta az együttműködést választották, de a történészi értelmezések eltérnek abban, hogy ezt milyen mértékben tették kényszerből, és milyen mértékben remélték, hogy a japán megszállást az indonéz függetlenség felé vezető lépcsőként használhatják fel.

A vitatott értelmezést jól mutatja a „kollaboráció” fogalmának eltérő használata. A holland háború utáni narratíva gyakran kollaboránsnak bélyegezte Sukarnót és Hattát, mert a japán megszállókkal együttműködtek. Az indonéz történetírás és a nacionalista emlékezet ezzel szemben

hangsúlyozza, hogy a vezetők a japán hatóságokat eszközként használták a nemzeti mozgósításra, és közben megóvták a lakosságot a még súlyosabb megtorlástól. A kortárs szakirodalom árnyaltabban fogalmaz: a japán megszálló rendszerrel való együttműködés nem volt egynemű, hanem taktikai és kényszerű elemeket egyaránt tartalmazott. Sukarno és Hatta a japán hatalom árnyékában is hirdették a függetlenség eszméjét, de nyilvános megnyilvánulásaikban a japán katonai cenzúra miatt óvatosak voltak. A japán hatóságok számára egyébként sem volt kétséges, hogy az indonéz nacionalisták végső célja a függetlenség, ezért igyekeztek őket ellenőrzés alatt tartani.

A japán megszállás alatt a nacionalista vezetők mellett más politikai szereplők is formálódtak. A fiatalság mozgósítása a japán hatóságok által létrehozott félkatonai szervezetekben valósult meg. A **Szendenbu** (Propaganda Hivatal) ifjúsági szervezeteket hozott létre, és kiképzést adott indonéz fiataloknak. A legjelentősebb a **Peta** (Pembela Tanah Air, „A Haza Védelmezői") nevű, indonéz tisztekből és katonákból álló félkatonai alakulat volt, amelyet 1943-ban hoztak létre Jáva szigetén. A Peta tagjait a japán hadsereg képezte ki, de az egység indonéz parancsnokok alatt szolgált, és a háború végére több tízezer főt tett ki. A Peta a japán háborús mozgósítás eszköze volt, de egyúttal az indonéz fegyveres erő csírájává vált: sok későbbi indonéz katonai vezető – köztük a függetlenségi háború parancsnokainak jelentős része – itt kapott kiképzést és szervezeti tapasztalatot. A Peta szerepének megítélése is vitatott: a japán hatóságok szándéka szerint a Peta a megszálló hatalom védelmét szolgálta, de az indonéz nacionalista törekvések szempontjából a fegyveres önszerveződés iskolája lett.

A japán katonai közigazgatás a vallási közösségeket is megosztotta. A muszlim vezetők egy része együttműködött a japán hatóságokkal, mert a japánok a holland korszakhoz képest nagyobb nyilvánosságot biztosítottak az iszlám vallási életnek. A japán hatóságok létrehozták a **Szumubu** (Vallásügyi Hivatal) nevű intézményt, amely a muszlim vallási ügyeket felügyelte, és a mecsetek, vallási iskolák és bíróságok működését szabályozta. A vallási vezetők egy másik része azonban ellenállt, vagy passzívan távol maradt a japán intézményektől. A muszlim közösségen belül a megszállás alatt élesedett a vita a modernista és a tradicionalista irányzatok között, amely a későbbi indonéz politikai iszlám alakulását is meghatározta. A keresztény és más vallási kisebbségek helyzete a megszállás alatt eltérő volt: a holland és más európai kereszténységeket internálták, míg az indonéz kereszténységeket a japán hatóságok igyekeztek a megszálló rendszerbe integrálni, bár a holland egyházi kapcsolatok miatt gyakran gyanakvással kezelték őket.

27.4.6 A háború végi átmenet: a japán ígéretek és a hatalmi vákuum

1944 végétől a japán katonai helyzet a csendes-óceáni háborúban romlott, és a japán kormányzat megkezdte a megszállt délkelet-ázsiai területek jövőjének újragondolását. 1945. szeptember 7-én – már a japán fegyverletétel után, de a kapituláció előkészítése során – a japán kormány bejelentette, hogy Indonézia számára „a függetlenség előkészítését" fogja támogatni. A japán hadsereg vezetése Jáván 1945. márciusában létrehozta a **BPUPKI** (Badan Penyelidik Usaha-usaha Persiapan Kemerdekaan Indonesia, „Az Indonéz Függetlenség Előkészítő Munkáját Vizsgáló Testület") nevű testületet, amelyben indonéz politikai, vallási és társadalmi vezetők kaptak helyet. A BPUPKI feladata az volt, hogy kidolgozza a jövendő indonéz állam alapelveit, alkotmányát és intézményeit. A testület ülésein vita bontakozott ki az új állam jellegéről: a nacionalista vezetők egy része világi, nemzeti államot akart, míg a muszlim képviselők egy része az iszlám állam valamilyen formáját szorgalmazta. A vita eredménye a **Pancasila** („öt alapelv") néven ismert kompromisszum lett, amelyet Sukarno fogalmazott meg 1945. június 1-jén elmondott beszédében, és amely azóta is Indonézia hivatalos államfilozófiája. A Pancasila öt alapelve – hit egy Istenben, igazságos és civilizált emberiesség, Indonézia egysége, a tanácskozással és képviselettel irányított demokrácia, valamint az egész indonéz nép javát szolgáló társadalmi igazságosság – az állami ideológia alapjává vált, bár a mai napig vitatott, hogyan viszonyul egymáshoz az állami ideológia

és az iszlám. A BPUPKI munkája 1945 júniusában és júliusában az alkotmány tervezetét is kidolgozta.

1945 augusztusában a japán birodalom katonai helyzete összeomlott. Az Amerikai Egyesült Államok augusztus 6-án atombombát dobott Hirosimára, augusztus 9-én Nagaszakira. A Szovjetunió augusztus 8-án hadat üzent Japánnak, és csapatai bevonultak a japánok által megszállt Mandzsúriába. Japán augusztus 15-én elfogadta a feltétel nélküli megadást rögzítő potsdami nyilatkozatot, és a fegyverletételről szóló hivatalos okmányt szeptember 2-án írták alá a Tokióiöbölben. A japán katonai közigazgatás azonban a megszállt területeken a helyi viszonyoknak megfelelően, eltérő időpontokban szüntette be működését. Indonéziában a japán csapatok augusztus közepén még jelen voltak, és a szövetséges erők csak szeptember végén érkeztek meg, hogy átvegyék a hatalmat. Ez a néhány hetes átmeneti időszak teremtette meg a politikai lehetőséget a függetlenség kikiáltására.

A függetlenség kikiáltásának körülményei napjainkig vita tárgyát képezik. A legfontosabb vitatott pont az, hogy a japán hatóságok mennyiben támogatták vagy akadályozták a függetlenség kikiáltását. A japán katonai vezetés a megszállás alatt hosszú ideig ellenezte a függetlenség kikiáltását, mert az a japán háborús érdekekkel ütközött. A háború végén azonban egyes japán tisztek támogatták, mások ellenezték az indonéz függetlenség kikiáltását. A dokumentált tény az, hogy Sukarno, Hatta és más indonéz vezetők augusztus 16-án éjszaka tárgyaltak a japán tisztekkel, és a japán hatóságok formálisan nem adtak engedélyt a függetlenség kikiáltására, de nem is akadályozták meg azt. A japán tisztek egy része passzívan tudomásul vette, mások figyelmeztették az indonéz vezetőket, hogy a szövetségesek győzelme esetén a hollandok visszatérhetnek, és ezért sürgették a minél gyorsabb cselekvést.

27.4.7 A Rengasdengklok-epizód és a függetlenség kikiáltása

1945. augusztus 16-án hajnalban indonéz ifjúsági aktivisták egy csoportja – akiket a történetírás **pemuda** („fiatalok") néven említ – elrabolta Sukarnót és Hattát, és a Nyugat-Jáván fekvő Rengasdengklokba szállította őket. A fiatal aktivisták, köztük a későbbi politikai szereplővé vált **Chairul Saleh**, **Wikana** és mások, azt követelték, hogy Sukarno és Hatta haladéktalanul kiáltsák ki a függetlenséget, függetlenül a japán hatóságok álláspontjától. A fiatalok attól tartottak, hogy a japán kapituláció után a szövetségesek és a hollandok visszatérnek, és a függetlenség lehetősége elveszik. Sukarno és Hatta óvatosabb álláspontot képviselt: ők a japán katonai hatóságokkal való egyeztetést szorgalmazták, és attól féltek, hogy egy elhamarkodott kikiáltás a japán megtorlást váltja ki, vagy a szövetségesekkel való konfrontációhoz vezet. A Rengasdengklokban töltött órák alatt a felek végül megegyeztek abban, hogy a függetlenséget mielőbb, de a japán hatóságokkal fenntartott kapcsolat keretei között kell kikiáltani. Az ifjúsági aktivisták kényszerítő fellépését a történetírás általában a fiatal generáció radikalizmusának és a nemzeti függetlenség iránti türelmetlenségének példájaként értelmezi, de a szereplők közötti feszültség és a kényszerítés tényleges mértéke vitatott: egyes visszaemlékezések hangsúlyozzák az elrablás drámai jellegét, mások szerint a fiatalok és a vezetők közötti tárgyalás inkább politikai nyomásgyakorlás volt, mintsem fegyveres túszszedés.

1946. augusztus 17-én reggel Sukarno és Hatta visszatért Jakartába, és 10 óra körül Sukarno lakóházánál felolvasták az **indonéz függetlenségi nyilatkozatot** (Proklamasi Kemerdekaan Indonesia). A nyilatkozat szövege rövid, formailag egyszerű és szándékosan a lehető legkevesebb japán befolyást tükröző megfogalmazást használta. A dokumentum szerint „Mi, Indonézia népe, ezennel kinyilvánítjuk Indonézia függetlenségét", és a hatalom átadásával kapcsolatos kérdéseket „törvényesen és a lehető legrövidebb időn belül" rendezik. A nyilatkozatot Sukarno és Hatta írta alá „az indonéz nép nevében". A szöveg nem említette a

japán hatóságokat, és nem hivatkozott a Japán Birodalomra, ami a történészi értelmezések szerint azt fejezte ki, hogy a függetlenség nem japán ajándék, hanem az indonéz nemzet saját akaratnyilvánítása. Ugyanakkor a kikiáltásra formálisan a japán megszállás alatt került sor, és a japán katonai hatóságok továbbra is jelen voltak, ami a függetlenség jogi és nemzetközi helyzetét kezdettől fogva bonyolulttá tette.

A kikiáltás után a hír gyorsan terjedt, bár a kommunikációs infrastruktúra hiányos volt. A fiatal aktivisták röplapokat készítettek, és a hírt a japán által ellenőrzött sajtó egy részén keresztül is terjesztették. A japán katonai hatóságok hivatalosan nem ismerték el a függetlenséget, és néhány tiszt megpróbálta visszafordítani a folyamatot, de a gyakorlatban a japán csapatok parancsnoksága a szövetségesek beérkezéséig tartózkodó álláspontot foglalt el. A japán katonai közigazgatás egyes területeken tétlenül nézte, másutt akadályozta a függetlenségi mozgalom intézményesülését. A megszálló hadsereg kapitulációja után a japán csapatoknak a szövetségesek megérkezéséig fenn kellett tartaniuk a rendet, de a parancsnoki struktúra összezavarodott, és a helyi japán egységek nem mindig kaptak egyértelmű utasítást.

27.4.8 A forradalom első hetei: a hatalomvákuum és a tömegmozgalom

A függetlenség kikiáltása nem jelentette a tényleges államhatalom megszerzését. Indonézia területén a japán megszálló erők formálisan még jelen voltak, a szövetséges erők pedig csak fokozatosan, hetek múltán érkeztek meg. A kikiáltás után a nacionalista vezetők ideiglenes kormányt alakítottak, amelynek elsődleges célja a hatalom intézményesítése volt. Augusztus 18-án a **PPKI** (Panitia Persiapan Kemerdekaan Indonesia, „Indonézia Függetlenségét Előkészítő Bizottság”) elfogadta az alkotmányt, és megválasztotta Sukarnót elnökké, Hattát alelnökké. A bizottság döntése a BPUPKI által előkészített alkotmánytervezetre épült, de több ponton módosította azt; ezek a módosítások – például az iszlám jog szerepének átmeneti felfüggesztése – a későbbi alkotmányos viták forrásává váltak. Az ideiglenes kormány augusztus végén és szeptemberben tartományi és helyi bizottságokat hozott létre, amelyek feladata a japán katonai közigazgatás által hátrahagyott intézmények átvétele volt.

A hatalomátvétel azonban nem volt zökkenőmentes. A japán csapatok sok helyen nem voltak hajlandók átadni a fegyvert és a raktárakat, míg a hollandok által támogatott hivatalnokok és vállalati alkalmazottak egy része a holland visszatérést várta. A fiatal pemuda aktivisták számos városban saját kezükbe vették a kezdeményezést, megszállták a középületeket, fegyvereket foglaltak le a japán őrségektől, és megpróbálták eltávolítani a japán és holland jelképeket. A tömegmozgalom gyorsan elterjedt, és augusztus végétől **Bersiap** („Készülj fel!”) néven ismert időszak vette kezdetét, amelyben a fiatalok és a fegyveres csoportok erőszakkal is felléptek mindazokkal szemben, akiket a gyarmati rendszerhez kötődőnek tartottak. A Bersiap időszakában a holland, indo-európai és kínai származású lakosság egy része ellen is támadások történtek; ezek az események a mai napig komoly történészi és emlékezetpolitikai viták tárgyát képezik. A holland történetírás és a holland közemlékezet gyakran „pemuda terror” néven emlegeti ezt az időszakot, és hangsúlyozza a civilek elleni erőszakot, míg az indonéz történetírás a Bersiapot a gyarmati rendszer elleni forradalmi fellépésként értelmezi, amelynek során a hollandok és szövetségeseik erőszakos kísérletet tettek a gyarmati rend visszaállítására. A történészi szakirodalom a két értelmezés között mérlegel, és dokumentálja, hogy a Bersiap időszakában mind a forradalmi csoportok, mind a hollandokhoz hű erők követtek el erőszakos cselekményeket, amelyek áldozatai között nők, gyermekek és civilek is voltak. A kollektív bűnösség fogalmát itt is kerülni kell: az erőszakot konkrét csoportok, intézmények és helyi döntések kontextusában kell bemutatni.

A szövetséges erők 1945. szeptember végén érkeztek meg az indonéz területekre. A brit hadsereg feladata volt a japán csapatok lefegyverzése és a holland polgári közigazgatás visszaállításának előkészítése, de a brit katonai parancsnokság hamarosan szembesült azzal, hogy a helyi indonéz

közigazgatás és félkatonai szervezetek a gyakorlatban már működnek, és a hollandok visszatérését fegyveres ellenállással fogadják. A brit erők és az indonéz milíciák között 1945 őszén összecsapások robbantak ki; a legnagyobb az volt a kelet-jávai Szurabaja városában novemberben, ahol a brit csapatok utcai harcokban foglalták el a város egy részét, és a harcokban mindkét oldalon, valamint a polgári lakosság körében is több ezer halott és sebesült volt. A szurabajai csata a függetlenségi harc szimbolikus eseményévé vált; november 10-ét Indonéziában ma is a hősök napjaként ünneplik. A fegyveres konfliktus kiterjedt, és 1946-tól a hollandok megkísérelték a gyarmati visszarendeződést, ami a következő években teljes körű függetlenségi háborúvá alakult. Az ezt követő időszakot A függetlenségi háború és Sukarno című alfejezet tárgyalja.

27.4.9 Források és bizonytalanságok

A japán megszállás és a függetlenség kikiáltása történetének rekonstrukciója több forrástípusra támaszkodik, amelyek eltérő megbízhatóságúak és eltérő értelmezési kereteket kínálnak. Az elsődleges források közé tartoznak a japán katonai közigazgatás rendeletei, jelentései és propagandakiadványai; a holland gyarmati iratanyag, amelyet a háború után részben visszahoztak, részben a japán megszállás alatt megsemmisült; valamint a függetlenség előkészítésében részt vevő indonéz politikusok visszaemlékezései, beszédei és a BPUPKI, illetve a PPKI üléseinek jegyzőkönyvei. A japán oldal iratai sok helyen hiányosak, mert a japán hadsereg a kapituláció előtt iratmegsemmisítést hajtott végre. A visszaemlékezések – például Sukarno önéletrajza vagy Hatta, valamint a fiatal aktivisták későbbi beszámolói – politikailag terheltek, mert a szereplők a háború utáni indonéz politikai küzdelmekben saját szerepüket igyekeztek hangsúlyozni vagy magyarázni.

A legfontosabb vitatott kérdések a következők. (1) A japán megszállás áldozatainak száma, különösen a romusa-rendszerben elhunytaké, becslés; a források ellentmondásosak, és a számok ma is politikai és emlékezetpolitikai viták tárgyát képezik. (2) A japán hatóságok szerepe a függetlenség kikiáltásában nem egységes: egyes japán tisztek aktívan támogatták, mások akadályozták az indonéz törekvéseket; a források alapján nehéz megállapítani a japán kormányzat hivatalos álláspontját, mert a háború végén a parancsnoki lánc felbomlott. (3) Sukarno és Hatta együttműködésének etikai és politikai megítélése a holland, az indonéz és a nemzetközi történetírásban eltérő; a vitatott értelmezést jelölni kell, nem pedig egyetlen nemzeti vagy hidegháborús narratívát érvényesnek tekinteni. (4) A Bersiap időszak erőszakának jellege, áldozatainak száma és a felelősség megoszlása mind a mai napig vita tárgya; az eseményeket több oldalról dokumentálják, de a számok és az értelmezés erősen függ attól, hogy melyik közösség forrásait használjuk. (5) A Pancasila és az alkotmány elfogadásának körülményei közül az iszlám állam és a világi állam közötti kompromisszum részletei vitatottak: a BPUPKI ülésein elhangzott beszédek és a későbbi alkotmánymódosítások közötti kapcsolat nem minden ponton rekonstruálható egyértelműen, mert a jegyzőkönyvek nyelvi és szerkesztési változatai eltérnek.

A japán megszállás demográfiai, gazdasági és társadalmi hatásaira vonatkozó statisztikai adatok szintén bizonytalanok. A háború alatti termelési adatok, élelmezési felmérések és népszámlálási becslések hiányosak; a rendelkezésre álló adatok gyakran holland háború előtti felmérésekre és japán háborús jelentésekre támaszkodnak, amelyek módszertana összeegyeztethetetlen. Ezért a szöveg a számszerű állításoknál – például a romusa mozgósítottak számánál vagy az éhínség sújtotta területek kiterjedésénél – a becslés jellegét és a források eltéréseit hangsúlyozza.

27.4.10 Rövid összefoglaló

- A japán hadsereg 1942 márciusában foglalta el a Holland Kelet-Indiát, véget vetve a holland gyarmati uralomnak; a hódítást a nyersanyagigény és a csendes-óceáni háború

stratégiai céljai mozgatták, de a helyi lakosság a megszállást is erőszakos, kényszermunkán és kifosztáson alapuló rendszerként élte meg.

- A japán katonai közigazgatás három zónára osztotta a területet, hivatalossá tette az indonéz nyelvet, betiltotta a holland jelképeket, és tömegszervezetekkel – Putera, Maszjumi, Dzsava Hokokai, Peta – mozgósította a lakosságot; a propaganda az „Ázsia az ázsiaiaké” retorikát használta, de a gyakorlat a japán birodalmi érdekeket szolgálta.
- A romusa kényszermunka-rendszer milliós nagyságrendű mozgósítást hajtott végre, és százezres vagy milliós halálos áldozatot követelt; a pontos számok becslések, a források hiányosak, és az áldozati szám körül ma is emlékezetpolitikai vita folyik.
- Sukarno, Hatta és más nacionalista vezetők a japán megszállókkal együttműködve hirdették a függetlenség eszméjét; együttműködésük taktikai és kényszerű elemei, valamint a japán hatóságok szándékainak megítélése vitatott.
- 1945 augusztusában, a japán kapituláció után a hatalmi vákuumban a pemuda aktivisták követelésére Sukarno és Hatta augusztus 17-én kikiáltotta az indonéz függetlenséget; a kikiáltás szövege kerülte a japán befolyás látszatát, de a japán csapatok továbbra is jelen voltak.
- A függetlenség kikiáltását azonnali hatalmi küzdelem követte: az ideiglenes kormány intézményesülése, a Bersiap néven ismert forradalmi hullám, valamint a brit és holland csapatok beérkezése egyaránt formálta az 1945 végén kirobbanó függetlenségi háború feltételeit.

27.4.11 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a japán megszállás és a holland gyarmati uralom politikáját az indonéz nyelv, a vallási intézmények és a politikai mozgósítás terén! Melyek voltak a legfontosabb különbségek és hasonlóságok?
2. Milyen források alapján lehet megbecsülni a romusa kényszermunka-rendszer áldozatait, és miért nem adható egyértelmű szám? Magyarázza el a becslések bizonytalanságának okait!
3. Hogyan alakult a BPUPKI és a PPKI munkája, és milyen kompromisszum született az iszlám állam és a világi állam hívei között? Mi a Pancasila szerepe a mai indonéz állam ideológiájában?
4. Mi volt a Rengasdengklok-epizód, és milyen szerepet játszottak a pemuda aktivisták a függetlenség kikiáltásában? Miért vitatott a japán hatóságok szerepe a kikiáltás körülményeinek rekonstrukciójában?
5. Milyen erőszakformák kísérték a függetlenség kikiáltását követő heteket, és miért vált a Bersiap kifejezés a holland és az indonéz emlékezetpolitika vitájának egyik kulcsfogalommá?

28 Indonézia 1945-től napjainkig

28.1 A függetlenségi háború és Sukarno

28.1.1 A függetlenségi háború és Sukarno

Az 1945. augusztus 17-i függetlenségi kikiáltás ünnepélyes aktus volt, de korántsem jelentette azt, hogy Indonézia (hollandul: *Nederlands-Indië*, indonézül: *Indonesia*) állami szuverenitása a nemzetközi jogban is azonnal elismertté vált. Az ezt követő közel négy és fél év – amelyet a holland források *politionele acties* (rendőri akciók) néven, az indonéz történetírás pedig *Revolusi* vagy *Perang Kemerdekaan* (függetlenségi háború) néven ismer – egyszerre volt diplomáciai küzdelem, gyarmati visszahódítási kísérlet és a posztkoloniális államépítés első, erőszakos szakasza. Ez az alfejezet ezt a kettős folyamatot mutatja be: a holland hatalom visszaszerzésére tett kísérleteket és a velük szemben kibontakozó fegyveres, valamint diplomáciai ellenállást, majd pedig a függetlenség nemzetközi elismerését követő évtizedet, Sukarno (helyesírása: Soekarno) elnökségének első szakaszát, az úgynevezett **irányított demokrácia** (*Demokrasi Terpimpin*) rendszerének kiépülését és az 1965-ös fordulat előtti mély politikai válságot.

28.1.1.1 Az 1945-ös hatalmi vákuum és a függetlenség kikiáltásának értelmezése

Japán 1945. augusztus 15-i kapitulációja után a szigetvilágban hatalmi vákuum keletkezett. A japán hatóságok formálisan még hónapokig jelen maradtak, de tényleges hatalmuk gyorsan erodálódott. A szövetségesek – a gyakorlatban elsősorban a brit és ausztrál csapatok – csak szeptember végétől kezdték meg a japán fegyverletétel lebonyolítását, a holland gyarmati közigazgatás pedig alig rendelkezett katonai erővel és infrastruktúrával a gyors visszatéréshez. Ezt a több hónapos átmenetet használta ki az indonéz nacionalista mozgalom két vezetője, Szukarno és Muhammad Hatta, hogy augusztus 17-én kikiáltsák a függetlenséget. A második világháború és az 1945-ös augusztusi forradalom már bemutatta, hogy a japán megszállás alatt hogyan alakultak ki azok a politikai és félkatonai szervezetek, amelyek most a köztársaság alapját képezték.

A kikiáltás szövege rendkívül rövid volt, és szándékosan nem tartalmazott sem vallási, sem etnikai utalást, sem a holland jogfolytonosságra való hivatkozást. A **Pancasila** (*öt alapelv*) – amelyet Szukarno 1945. június 1-jén fogalmazott meg – lett az új állam ideológiai alapja: istenhit, igazságos és civilizált emberiesség, Indonézia egysége, a képviseleti tanácskozás által vezérelt demokrácia, valamint szociális igazságosság. A Pancasila a későbbi évtizedekben az állami legitimáció kulcsfogalma maradt, ugyanakkor pontos tartalmát minden korszak a maga céljaira formálta; az 1945-ös megfogalmazás nem tekinthető a mai hivatalos interpretáció közvetlen előzményének.

A holland állam álláspontja szerint a kikiáltásnak nem volt nemzetközi jogi érvénye: az uralkodó, Vilma királynő 1942-es londoni beszéde a gyarmat autonómiájának kilátásba helyezéséről szólt, de a terület visszaszerzésének szándékát nem adta fel. A holland politikai közvélemény a háború utáni újjáépítéshez nélkülözhetetlennek tartotta a gyarmat nyersanyagforrásait és piacát. Ugyanakkor a brit kormányzat, amely a térségben a szövetséges parancsnokságot ellátta, nem kívánt a holland gyarmati restauráció eszköze lenni, és pragmatikus okokból is tárgyalásos rendezést sürgetett.

A nemzetközi kontextus tehát nem egységesen támogatta sem a köztársaságot, sem a holland visszahódítást.

28.1.1.2 A forradalom szakaszai és a holland katonai akciók

A hollandok számára a gyarmati restauráció első lépése a terület tényleges ellenőrzése volt. A brit csapatok – elsősorban indiai és gurkha egységek – feladata a japán kapituláció felügyelete és a hadifoglyok hazaszállítása volt, ám ennek során számos összecsapásra került sor a köztársasági fegyveresekkel és félkatonai milíciákkal. A leghírhedtebb a kelet-jávai **Surabaya-i csata** lett 1945 novemberében, amikor a brit erők a város megszállását követően heves utcai harcokban törtek meg egy nagyszabású indonéz ellenállást. A csata áldozatainak száma bizonytalan: a becslések néhány ezertől több tízezer indonéz halottig terjednek, a brit veszteség néhány száz fő volt. A harcok ezzel együtt nemzeti szimbólummá tették a köztársaságot, és megmutatták, hogy a hollandoknak nem elegendő a formális jogcím a hatalom visszaszerzéséhez.

1946 végére a hollandok a tárgyalásos rendezést részesítették előnyben, amelyet a **Linggarjati egyezmény** (1946. november) rögzített. Ebben Hollandia elismerte a de facto köztársasági hatóságot Jáva, Madura és Szumátra szigetén, és elvben hozzájárult egy föderális **Egyesült Indonéz Államok** (*Republik Indonesia Serikat*, RIS) megalakításához, amely államszövetségi viszonyban maradt volna a holland koronával. Az egyezményt azonban mindkét oldalon eltérően értelmezték. A hollandok a maguk szövetséget építő, „rendteremtő” szerepét hangsúlyozták, és a Jáva szigetén kívüli területeken – Kelet-Indonéziában, Borneón, Szumátra keleti részén és a kisebb szigeteken – saját ellenőrzésű államocskákat hoztak létre. Az indonéz kormányzat a Linggarjati egyezményt a teljes, egész szigetvilágra kiterjedő szuverenitás felé vezető lépésként fogta fel, és nem fogadta el a hollandok jogát a területi feldarabolásra.

A meg nem oldott feszültség két holland katonai akcióhoz vezetett. Az első, 1947. július–augusztusi hadművelet – amelyet a hollandok *Produkt* fedőnéven, később eufemisztikusan **első rendőri akcióként** emlegettek – célja Jáva és Szumátra gazdaságilag kulcsfontosságú ültetvényeinek és városainak visszaszerzése volt. A harci cselekményekben a hollandok gyorsan elfoglalták a legfontosabb kikötőket és mezőgazdasági körzeteket, de a köztársasági gerilla-erők a vidéki területeken aktívak maradtak. A nemzetközi közvélemény nyomására az ENSZ Biztonsági Tanácsa tűzszünetet rendelt el, és létrehozta a **Jószolgálati Bizottságot** (*Committee of Good Offices*) a felek közötti közvetítésre.

A második, 1948 decemberében indított hadművelet – *Operatie Kraai*, azaz *Varjú hadművelet*, holland megnevezéssel **második rendőri akció** – már a köztársasági vezetés teljes elfogását és a gerillahadviselés felszámolását célozta. A holland ejtőernyős erők bevették Yogyakartát, a köztársaság ideiglenes fővárosát, és letartóztatták Szukarnót, Hattát és a kormány több tagját. A katonai siker azonban politikailag kudarcba fordult. A letartóztatott kormányzat távollétében a köztársaság hadserege, a **TNI** (*Tentara Nasional Indonesia*, Indonéz Nemzeti Hadsereg) – korábbi nevein BKR, TKR, TRI – nem omlott össze; Szudirman tábornok betegágyról vezényelte a gerillaharc folytatását. A hollandok számítottak arra, hogy a köztársasági adminisztráció felszámolása békét hoz, ehelyett a gerillaharcok kiterjedtek, és a holland hadsereg nem tudta ellenőrizni a vidéki területeket.

A fegyveres ellenállás mellett a nemzetközi nyomás is megnőtt. Az Egyesült Államok – amely a hidegháború fokozódó légkörében attól tartott, hogy a hollandok elleni háború a kommunista mozgalmaknak kedvez – a Marshall-segély felfüggesztésével is nyomást gyakorolt Hollandiára. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa követelése és az USA diplomáciai nyomása nyomán a hollandok kénytelenek voltak Szukarnót és Hattát szabadon bocsátani, és új tárgyalásokat kezdeni. Ez a dinamika megmutatta, hogy az indonéz függetlenségi háború nem csupán kétoldalú konfliktus

volt: a hidegháborús szempontok, különösen az USA kommunizmusellenes prioritásai, közvetlenül befolyásolták a dekolonizáció menetét.

28.1.1.3 A diplomáciai rendezés és a hatalom átadása

A háború utolsó szakaszát a **Roem–van Roijen szerződés** (1949. május) nyitotta meg, amelyben Hollandia hozzájárult a szabadon bocsátott köztársasági vezetők visszatéréséhez Yogyakartába, és elfogadta, hogy a tényleges hatalomátadás tárgya az Egyesült Indonéz Államok lesz. Az augusztusi **hágai kerekasztalkonferencián** Hollandia átadta a szuverenitást az Egyesült Indonéz Államoknak, kivéve **Nyugat-Pápua** (holland nevén *Nieuw-Guinea*) területét, amelynek sorsát a felek egy év múlva tervezett tárgyalásokon kívánták rendezni. Ez a kivétel évtizedes konfliktusforrássá vált: az indonéz politikai elit a hágai megállapodást ellenére a területet az indonéz szuverenitás elidegeníthetetlen részének tekintette, Hollandia pedig a pápuai lakosság önrendelkezési jogára és a terület eltérő etnikai összetételére hivatkozott. A vita hosszú távon a Szukarno-korszak legfontosabb külpolitikai mozgósító témájává vált.

Az 1949. december 27-én végrehajtott hatalomátadás formálisan a **Republik Indonesia Serikat** (RIS) föderatív államként való elismerését jelentette. A RIS azonban rövid életű kompromisszum volt. Az indonéz politikai elit Szukarno és Hatta vezetésével a föderációt holland teremtménynek, a gyarmati „oszd meg és uralkodj” politika utódjának tekintette, és az unitárius államformát támogatta. A hollandok által létrehozott szövetségi államocskák politikai bázisa gyenge volt, és 1950 augusztusában az indonéz parlament – a föderáció tagállamainak hozzájárulásával – **unitárius államot** hirdetett meg. A nyugat-pápuai terület továbbra is holland ellenőrzés alatt maradt, és ez a probléma 1962-ig nem is oldódott meg.

A függetlenségi háború emberi és társadalmi költsége óriási volt. A halálos áldozatok száma ma is vitatott. A leggyakrabban idézett becslések mintegy 45–100 ezer indonéz és körülbelül 4–6 ezer holland halálos áldozattal számolnak, de ezek a számok – amint a Bevezetés a forrásokról is hangsúlyozza – eltérő módszertanon, részben hivatalos veszteségjelentéseken, részben retrospektív becsléseken alapulnak, és nem terjednek ki egyöntetűen a civil lakosságra, a milíciákra és a járványos halálozásokra. A konfliktus alatt százezrek váltak belső menekültté, a hollandok ellenőrizte területeken és a köztársasági zónákban eltérő adminisztratív és jogi rendszerek működtek, és a háború nyomán megerősödtek a fiatal nacionalista aktivistákból álló, ideológiailag heterogén milíciák. Az erőszak ugyanakkor nem volt egyoldalú: a holland hadsereg és a hollandbarát szövetségi államok erői által elkövetett atrocitások mellett dokumentáltak indonéz milíciák által elkövetett, kínai, európai és indonéz civilek elleni erőszakot is. Ennek feltárása a mai indonéz és holland történészek közötti érzékeny viták tárgya.

28.1.1.4 A parlamentáris kísérlet és a hadsereg, illetve a régiók

Az 1950-es évek Indonéziája demokratikus kísérletként indult. Az 1955-ös választásokat általában a függetlenség utáni időszak legszabadabb választásaként tartja számon a szakirodalom, bár maga a választás előtti időszak számos regionális és ideológiai erőszakkal terhelt volt. A választásokon a **PNI** (*Partai Nasional Indonesia*, Indonéz Nemzeti Párt), a **Masjumi** (modernista iszlám párt), a **Nahdlatul Ulama** (ortodox szunnita szervezet) és az indonéz kommunista párt, a **PKI** (*Partai Komunis Indonesia*) egyaránt jelentős támogatottságot szerzett. A választási rendszer arányos, a pártstruktúra rendkívül töredezett volt, és a kormánykoalíciók rövid életűeknek bizonyultak. A korszakot a politikai instabilitás mellett a gazdasági nehézségek és a regionális lázadások jellemezték.

A gazdasági kihívások részben a gyarmati örökségből fakadtak: a holland tőke a függetlenségi háború után részben kivonult, a termelőkapacitások megsérültek, és a lakosság gyors növekedése

fokozta a foglalkoztatási nyomást. A Szukarno-kormányok a gazdasági nacionalizmus jegyében igyekeztek indonéz tulajdonba venni a kulcságazatokat, de ez a folyamat gyakran átláthatatlan, klientelizmusra épülő módon zajlott. A gazdasági nehézségek nem az egyetlen feszültségforrást jelentették: Jáva és a külső szigetek közötti fejlettségi egyenlőtlenség – a gyarmati korszak ültetvényes, ásványkincs- és kikötőközpontú gazdaságának öröksége – továbbra is mély volt. A külső szigetek vezetői sérelmezték, hogy a központi kormány Jáva-központú politikát folytat, és a javai elitek dominálják a politikai életet.

Ez a feszültség fegyveres felkelésekben robbant ki. A **Darul Islam** mozgalom Nyugat-Jáván, Acehben és Dél-Sulawesin a 1940-es évek végétől az 1960-as évek közepéig tartó felkelést folytatott, amelynek célja egy iszlám állam megteremtése volt. A mozgalom nem volt egységes, és támogatottsága régiónként eltért; a holland elleni gerillaharc veteránjaitól a helyi vallási vezetőkig számos csoport csatlakozott hozzá. Ezzel párhuzamosan 1958-ban a központi kormány ellen úgynevezett **PRRI/Permesta** felkelés tört ki Szumátra és Észak-Sulawesi területén, amelyet részben helyi katonai parancsnokok, részben a Masjumi politikusai támogattak. A felkelők anticentralista, antikommunista és részben amerikai támogatásban részesülő erők voltak; az USA kormányzata a CIA-n keresztül titokban támogatta őket, mert Szukarno hatalmának meggyengítését kívánta elérni. A felkelés katonai leverése az indonéz hadsereg légicsapásai és szárazföldi offenzívái révén 1958–1961 között történt. A PRRI/Permesta elbukása megerősítette a hadsereg politikai szerepét, és lejáratta a demokráciát a fegyveres erők parancsnokai szemében.

A hadsereg politikai szerepvállalását a Szukarno-rezsim a **kettős funkció** (*dwifungsi*) doktrínájával ideologizálta: a hadsereg nemcsak honvédelmi szerv, hanem a társadalom és a politika aktív alakítója is. Ez a gondolat – amelyet később a Suharto-korszak intézményesített – már a 1950-es évek végén megjelent a katonai vezetők nyilatkozataiban. A hadsereg a regionális lázadások leverésében szerzett presztízse és a rendőrségtől, illetve a politikai pártoktól való intézményi autonómiája révén egyre inkább a politikai rendszer meghatározó szereplőjévé vált.

28.1.1.5 Az irányított demokrácia kialakulása

Szukarno az 1950-es évek végén a parlamenti rendszert nyíltan a nyugati típusú liberalizmus termékének bélyegezte, és az indonéz viszonyokra alkalmatlannak minősítette. 1959. július 5-én – a hadsereg vezérkarának támogatásával – rendeleti úton visszaállította az **1945-ös alkotmányt** (amely erős elnöki hatalmat biztosított), feloszlatta az alkotmányozó gyűlést, és bevezette az **irányított demokrácia** rendszerét. A fogalom tartalmát maga Szukarno is változóan határozta meg: a parlamenti elitizmus elutasítását, a konszenzusos tanácskozási elvet (musyawarah-mufakat), a pártok korlátozását, valamint a „forradalom folytatását” hirdette. A dokumentált tény az, hogy a rendszer a gyakorlatban a Szukarno, a hadsereg és a kommunista párt közötti instabil egyensúlyra épült.

A PKI az 1950-es évek végére az egyik legnagyobb tömegpárttá nőtte ki magát, elsősorban a vidéki földreform-követelések és a kulturális szervezetek hálózata révén. Szukarno a PKI-t a hadsereg ellensúlyaként is használta, miközben a hadsereg vezetői a kommunista pártot fenyegetésnek tekintették. Ez a hármas hatalmi játék az 1960-as évek elejére a politikai élet minden területét áthatotta. A **Nasakom** (nacionalizmus, vallás, kommunizmus) jelszava Szukarno kísérlete volt e három erő egyesítésére, ám a gyakorlatban a feszültségek éleződését nem tudta megakadályozni.

A külpolitikában Szukarno egyre radikálisabb **antiimperialista** retorikát alkalmazott. A nyugat-pápuai holland jelenlétet az indonéz forradalom befejezetlenségeként mutatta be; 1961–1962-ben az indonéz hadsereg gerillaakciókat indított a területen, és a Szovjetuniótól vásárolt fegyverekkel fenyegetett. A hollandok – amerikai nyomásra – végül beleegyeztek a terület ENSZ által felügyelt átadásába, amelyet 1963-ban kellett volna népszavazásnak követnie. A népszavazás azonban nem titkos szavazáson, hanem egy handpicked *Musyawarah* (tanácskozás) eljárás keretében alakult ki,

amelynek legitimitását a pápuai függetlenségi mozgalom és a későbbi nemzetközi kritika egyaránt vitatta. Az indonéz kormányzat az 1969-es úgynevezett **Act of Free Choice**-ot a helyi elit konszenzusaként, a pápuai függetlenségi aktivisták pedig megrendezett kényszerként írták le. Ez a vita a mai pápuai konfliktus egyik alapfeszültsége.

A Szukarno-korszak másik meghatározó külpolitikai eleme a **Konfrontasi** volt Malajziával (1963–1966). Szukarno az új malajziai föderációt brit neo-kolonialista konstrukciónak bélyegezte, és fegyveres beszivárgásokat indított Borneón, valamint a Maláj-félszigeten partra szállító akciókat szervezett. A konfliktus nemcsak a hadsereget és a PKI-t mozgósította, hanem a brit erők elleni fegyveres propagandaanyagokkal is együtt járt. A Konfrontasi gazdasági és katonai terhei jelentősek voltak, és a konfliktus az indonéz gazdaság amúgy is törékeny helyzetét tovább rontotta. A Malajzia elleni politika a Szukarno-korszak hidegháborús önmeghatározásának része volt: Indonézia a „feltörekvő erők” (new emerging forces) táborában pozicionálta magát, szemben a „régi erők” (old established forces) gyarmati-nyugati táborával.

28.1.1.6 A gazdasági összeomlás és az 1965-ös válság felé

Az irányított demokrácia időszakának gazdaságpolitikája katasztrofális következményekkel járt. Az 1960-as évek elejére az infláció éves üteme három számjegyűre nőtt, a költségvetési hiány finanszírozása pénznyomtatással történt, és az állami nagyberuházások – például a jakartai stadionok, a monumen nasional, a konfrontasi katonai kiadásai – nem termeltek jövedelmet. Az élelmezési helyzet romlott, a rizsimporttól való függés nőtt, és a vidéki földreformok végrehajtása a helyi elitek ellenállása miatt lelassult. A gazdasági válság a városi középosztályt, az állami alkalmazottakat és a hadsereg alacsonyabb rangú katonáit is sújtotta, ami tovább fokozta a politikai feszültségeket.

A Szukarno-rendszer hanyatlásának pontos okairól a történészi vita két fő értelmezést ismer. Az egyik – a hidegháborús nyugati és indonéz katonai értelmezésben – a PKI növekvő befolyását és a kommunista hatalomátvétel veszélyét hangsúlyozza. A másik – a kritikai történetírásban – a hadsereg és a polgári elitek hatalmi érdekét, valamint a Szukarno balra tolódó retorikájától való félelmét tekinti a fordulat mozgatórugójának. A mai szakirodalom konszenzusa szerint a válság nem redukálható a „kommunista veszély” narratívájára: a gazdasági összeomlás, a hadsereg belső frakcióharcai, a Szukarno egészségi állapotának romlása körüli bizonytalanság és a nemzetközi hidegháborús környezet együttesen érlelték meg az 1965-ös fordulatot.

28.1.1.7 Források és bizonytalanságok

Az 1945–1949-es függetlenségi háború és a Szukarno-korszak forrásadottságai igen egyenetlenek. A holland levéltári anyagok – hadijelentések, kormányzati iratok, bírósági akták – kiterjedt kutatást tettek lehetővé, ezért a holland katonai akciók kronológiája viszonylag jól dokumentált. Az indonéz köztársasági oldal forrásai szórványosabbak: a gerillaharc körülményei között az írásos iratok elvesztek vagy meg sem születtek, ezért a helyi események rekonstrukciója gyakran visszaemlékezésekre és későbbi interjúkra támaszkodik. A halálos áldozatok számai – mint fentebb jeleztük – becslések, és az indonéz, holland és brit források eltérő nagyságrendeket közölnek. A holland hadsereg atrocitásainak mai megítélésében a holland bíróságok és kormányzatok hivatalos bocsánatkérései is szerepet játszanak, ám az események teljes feltárása a mai napig vitatott.

Az irányított demokrácia időszakának forrásairól elmondható, hogy a Szukarno-beszédek és kormányzati dokumentumok bőségesek, ám a belpolitikai döntések mechanizmusa – a kulisszák mögött zajló hadsereg–PKI–elnök közötti alkuk – gyakran nem dokumentált, és a korszakra vonatkozó szakirodalom erősen polarizált. A PKI taglétszámát, szavazóbázisát és 1965-ös fegyveres kapacitását túlzó, illetve alábecsült számadatok egyaránt forgalomban vannak, és ezeket

politikai célokra a későbbi rezsim propagandája is felhasználta. Az 1960-as évek eleji gazdasági statisztikák megbízhatósága változó: a hivatalos inflációs mutatók a feketepiaci árakat gyakran nem tükrözték, a termelési adatok pedig részben becslések.

A nemzetközi szereplők – az USA, a Szovjetunió, Nagy-Britannia, Kína – részvételét a korszakban fokozatosan megnyíló levéltárak tették kutathatóvá. Az amerikai titkosszolgálati iratok például alátámasztják a PRRI/Permesta felkelés anyagi támogatásának tényét, de a Szukarno bukásának előkészítésében játszott amerikai szerep pontos mértékéről a szakirodalom máig vitázik. A nyugat-pápuai 1969-es népszavazás körülményei pedig a mai napig olyan **emlékezetpolitikai vita** tárgyát képezik, amelyben a dokumentált eljárási szabályok, a résztvevők visszaemlékezései és a nemzetközi jogi értékelések nem moshatók egybe.

28.1.1.8 Rövid összefoglaló

- Az 1945. augusztus 17-i függetlenségi kikiáltás a japán megszállás utáni hatalmi vákuumban történt, de a nemzetközi elismerésért és a tényleges területi ellenőrzésért több évig tartó konfliktus alakult ki Hollandia és a köztársaság között.
- A hollandok két katonai akciót indítottak (1947, 1948), amelyekkel Jáva és Szumátra gazdasági kulcspontjait, illetve a köztársaság fővárosát, Yogyakartát uralták, de a vidéki gerillaharcot és a nemzetközi nyomást nem tudták megtörni.
- Az 1949-es hágai megállapodás az Egyesült Indonéz Államok (RIS) föderációjaként adta át a szuverenitást, Nyugat-Pápua kivételével; az indonéz politikai elit azonban hamarosan unitárius államot hozott létre.
- Az 1950-es évek parlamentáris demokráciája rövid életű volt: a töredezett pártrendszer, a regionális lázadások (Darul Islam, PRRI/Permesta) és a hadsereg növekvő politikai szerepe aláásta a demokratikus intézményeket.
- Szukarno 1959-ben bevezette az irányított demokráciát, amely az elnök, a hadsereg és a PKI közötti instabil egyensúlyra épült, és antiimperialista, Nyugat-ellenes külpolitikával párosult.
- A gazdasági összeomlás – magas infláció, költségvetési hiány, élelmezési nehézségek – az 1960-as évek elejére a politikai rendszer mély válságához vezetett.
- A Szukarno-rendszer bukásának okairól eltérő történészi értelmezések vannak: a hidegháborús „kommunista veszély” narratíva mellett a hadsereg és az elitek hatalmi érdekei, valamint a gazdasági és társadalmi feszültségek egyaránt szerepet játszottak.

28.1.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen katonai és diplomáciai okok vezettek ahhoz, hogy Hollandia 1949-ben átadta a szuverenitást, annak ellenére, hogy két katonai akciót is indított a köztársaság ellen?
2. Miért tekinthető a hágai megállapodás egyszerre a dekolonizáció lezárásának és egy új konfliktusforrás megnyitásának Nyugat-Pápua vonatkozásában?
3. Hasonlítsa össze az irányított demokrácia hatalmi szerkezetét az 1950-es évek parlamentáris rendszerével: miben változott a hadsereg, a pártok és az elnök szerepe?
4. Milyen bizonyítékok szólnak amellett, hogy a Szukarno-kori gazdasági válság nem magyarázható kizárólag a „kommunista veszély” hidegháborús narratívájából?
5. Értelmezze a nyugat-pápuai 1969-es „Act of Free Choice” feszültségét: miért beszélhetünk egyazon esemény kapcsán a hivatalos indonéz és a kritikai pápuai narratíva radikális eltéréséről?

28.2 Az 1965-es fordulat és Suharto

28.2.1 Hogyan kapcsolódik ez a fejezet a régió történetéhez?

Az indonéz függetlenség kikiáltása és a Sukarno elnöksége alatti államépítés Az 1945–1965 közötti időszak után ez az alfejezet a 20. századi Délkelet-Ázsia egyik legnagyobb politikai fordulatát tárgyalja: az 1965. évi államcsíny-kísérletet, az azt követő tömeges kommunistaellenes erőszakot és a Suharto vezette **Új Rend** (indonézül *Orde Baru*) hatalomra kerülését. A téma azért kulcsfontosságú regionális összehasonlításban, mert az 1965–1966-os indonéz események a hidegháborús délkelet-ázsiai konfliktusok egyik legsúlyosabb fejezetét alkotják, és közvetlen összefüggésben állnak a vietnámi háborúval, a laoszi és kambodzsai válsággal, valamint a nyugati hatalmak délkelet-ázsiai biztonságpolitikájával. Az erőszak értelmezése mindmáig vitatott: a tudományos kutatás, a túlélők emlékezete, az indonéz állami elbeszélés és a hidegháborús narratívák eltérően hangsúlyozzák a felelősség, a nemzetközi szerepvállalás és az áldozatok számának kérdését. Ez az alfejezet ezért nem egyszerűen a Suharto-rezsim kezdetét meséli el, hanem azt is bemutatja, hogyan működik a történelmi emlékezet és a forráskritika egy olyan eseménynél, amelynek hivatalos indonéz változata hosszú évtizedekig alig volt kérdéses.

28.2.2 A politikai feszültségek és a hadsereg szerepe 1965 előtt

Az 1965-ös fordulat gyökerei az 1950-es évek végére és a 1960-as évek elejére nyúlnak vissza. Sukarno elnöksége alatt Indonézia politikai rendszere az általa **irányított demokráciának** (*Demokrasi Terpimpin*) nevezett, 1959-től intézményesült modellben működött, amelyben a köztársasági elnök, a hadsereg és a **Pártok a kabinetben** elve alapján működő politikai erők – különösen az **Indonéz Kommunista Párt** (*Partai Komunis Indonesia*, PKI) – közötti egyensúlyozás határozta meg a hatalom gyakorlását. A hadsereg, amely a függetlenségi háború lásd: A függetlenségi háború és Sukarno óta meghatározó politikai szereplővé vált, sajátos kettős szerepet alakított ki: egyrészt védelmi erő, másrészt a gyarmatosításellenes forradalom vívmányait őrző politikai intézmény. Az 1950-es években a hadseregen belül is feszültségek jelentkeztek: a vezérkar egy része a politikai szerepvállalás csökkentése mellett érvelt, mások a hadsereg politikai befolyásának intézményesítését szorgalmazták.

A PKI a korszak legnagyobb tömegbázisú politikai szervezetévé vált: becslések szerint az 1960-as évek első felében hárommillió feletti taglétszámmal és több tízmilliós tömegszervezeti hálózattal rendelkezett. Ez a szám azonban a korszak statisztikai adottságai miatt inkább nagyságrendi becslés, mint pontos nyilvántartás; a párt saját adatai és a független kutatók számításai is eltérnek. A PKI Sukarno támogatásával mezőgazdasági reformokat és a nagybirtokok elleni fellépést szorgalmazott, ami vidéken súlyos helyi konfliktusokhoz vezetett, különösen Jáván, Balin és Szumátra egyes részein. E konfliktusokban a hadsereg gyakran a földbirtokosok és az iszlám szervezetek oldalán állt, ami tovább élezte a hadsereg és a kommunista mozgalom közötti szembenállást.

A hidegháború logikája szintén éreztette hatását: az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és más nyugati hatalmak aggodalommal figyelték Sukarno baloldali retorikáját, a Kínával és a Szovjetunióval fenntartott kapcsolatait, valamint a nyugat-új-guineai konfliktusban és a Malajzia ellen indított **konfrontációban** (Konfrontasi, 1963–1966) kifejtett politikáját. A konfrontációt a brit és maláj kormányzat az indonéz terjeszkedés megnyilvánulásaként értelmezte; Sukarno a gyarmati határok elleni fellépésként és a maláj államalakulat ellen született politikai akcióként igazolta. A nyugati levéltárak később részben hozzáférhetővé vált anyagai alapján a kutatók egy része azt állítja, hogy az Egyesült Államok és Nagy-Britannia titkosszolgálati eszközökkel is támogatta a hadsereg PKI-val szembeni törekvéseit; más történészek szerint az 1965. évi

események elsősorban indonéz belpolitikai dinamikából fakadtak, és a külső szerep inkább közvetett volt. A levéltári bizonyítékok hiánya és a titkosítási gyakorlat miatt e kérdés tudományos vitája ma is nyitott.

28.2.3 Az 1965. október 1-jei események

Az 1965. szeptember 30-ról október 1-jére virradó éjszaka Jakartában fegyveres alakulatok elragadtak hét magas rangú katonatisztet, akiket később meggyilkoltak. A hivatalos indonéz, 1966 után kialakított elbeszélés szerint a **G30S**-nek nevezett mozgalom (a *Gerakan 30 September*, azaz Szeptember 30. Mozgalom) a PKI által irányított államcsíny-kísérlet volt, amelynek célja a hatalom megszerzése lett volna. A mozgalom időpontja azonban önmagában ellentmondást hordoz: az események többsége október 1-jére esett, ezért egyes kutatók a G30S helyett a semlegesebb **Október 1-jei Mozgalom** (indonézül *Gerakan 1 Oktober*, G30S/PKI-ként is emlegetett) elnevezést használják. Ez utóbbi megnevezés körül tudományos vita folyik: egyes szakértők szerint a PKI közvetlen irányítására vonatkozó bizonyítékok nem meggyőzőek, mások szerint a párt vezetői legalábbis tudtak a mozgalom előkészületeiről.

A dokumentált tények közé tartozik, hogy a mozgalom résztvevői közé tartozó katonák elfoglaltak rádióállomásokat és katonai létesítményeket Jakartában, és közleményt adtak ki arról, hogy egy katonai tanács átvette az irányítást Sukarno elnök védelmében, és megakadályozza a hadsereg tábornokai által tervezett puccsot. Ugyancsak dokumentált, hogy a hét tisztet – köztük Ahmad Yani tábornokot, a hadsereg vezérkari főnökét – elhurcolták és meggyilkolták; egyeseket a jakartai Lubang Buaya falu közelében lévő gödörben találtak meg. A mozgalom azonban gyorsan összeomlott, mert Sukarno nem állt egyértelműen mellékjük, és a hadsereg erői – különösen a stratégiai tartalék parancsnoka, **Suharto** vezérőrnagy (1921–2008) – néhány órán belül ellenoffenzívát indítottak. Suharto a hadsereg nevében rendet hirdetett, és a mozgalom felszámolásának élére állt.

A történészek között ma is vita folyik arról, mi volt a G30S pontos célja, ki állt a mozgalom mögött, és milyen szerepe volt Sukarnónak. Egyes vélemények szerint a mozgalom a hadseregen belüli frakciók küzdelmének része volt, amelybe a baloldali tisztek és a PKI egyes vezetői belekeveredtek; ezt az álláspontot képviseli például Benedict Anderson és Ruth McVey 1971-ben publikált, úgynevezett **Cornell-paper** néven ismert elemzése. Mások – köztük az indonéz állami dokumentumokra támaszkodó katonai és kormányzati források – a PKI előre megfontolt puccsát látták az eseményekben. Kritikus kutatók szerint azonban az indonéz állami dokumentumok rendszerszerűen hiányosak, a korabeli hivatalos jelentések pedig már a politikai tisztogatás közben készültek, így bizonyító erejük korlátozott. A nemzetközi szakirodalomban nincs teljes konszenzus, de abban a legtöbb szerző egyetért, hogy a hadsereg a mozgalmat ürügyként használta a kommunista mozgalom felszámolására, és hogy a tisztogatás mértéke, időzítése és regionalitása túlmutatott egy egyszerű rendteremtésen.

28.2.4 A kommunistaellenes tisztogatás

Az 1965. októbertől 1966 tavaszáig tartó időszakban Indonézia-szerte tömeges erőszakhullám bontakozott ki. A célpontok között elsősorban a PKI tagjai, a párt tömegszervezeteinek aktivistái, a baloldali szakszervezetek és paraszti mozgalmak résztvevői, valamint a kommunistának minősített értelmiségiek álltak. Az erőszakot részben a hadsereg alakulatai követték el, részben helyi milíciák, iszlám ifjúsági szervezetek, kormánypárti fegyveresek és szomszédos falvak lakosai. A korszakban a hadsereg **Tisztítsuk meg Indonéziát!** jelszavával igyekezett a helyi lakosságot is bevonni a kommunisták felkutatásába; ez a propaganda anyagokban fennmaradt, és az erőszak decentralizált jellegéhez is hozzájárult.

Az áldozatok számának meghatározása a legsúlyosabb vitatott kérdések egyike. A leggyakrabban idézett becslések 1965. október és 1966 közötti időszakra 500 000 és 1 000 000 közötti halálesettel számolnak. E becslések azonban nem pontos statisztikai összeírásokon alapulnak; az indonéz állam nem végzett rendszeres halott-nyilvántartást, a tömegsírok számát és helyét sem rögzítették megbízhatóan, és a hivatalos iratok egy része megsemmisült vagy soha nem készült el. Az 1960-as években a Nemzetközi Vöröskereszt, az Egyesült Államok kormányzati elemzései és más külföldi források is készítettek becsléseket, amelyek nagyságrendje hasonló, de számadatai eltérnek. Az indonéz hivatalos történetírás sokáig néhány százezer polgári és katonai áldozatról beszélt, másutt az erőszak mértékét a kommunista puccs miatti szükségszerű reakcióként tüntette fel. A modern kutatás – többek között a **National Commission on Violence against Women** (Komnas Perempuan) és független kutatók által készített, 2016 után megjelent jelentések – az erőszakot szisztematikusnak és részben államilag szervezettnek írja le, de az áldozatszámra vonatkozóan továbbra is bizonytalanság áll fenn.

Az erőszak nemcsak gyilkosságokat, hanem tömeges letartóztatásokat is jelentett: becslések szerint több százezer embert tartóztattak le, közülük sokan bírósági ítélet nélkül, internálótáborokban vagy büntetés-végrehajtási intézményekben vártak évekig. A foglyok közül sokat Buru szigetére deportáltak, ahol kényszermunkát kellett végezniük; ez a gyakorlat a Suharto-rendszer emberi jogi jogsértései között a legismertebbek közé tartozik, és a túlélők beszámolói, valamint külföldi emberi jogi jelentések dokumentálták. A letartóztatások és a deportálások pontos számára vonatkozóan nincs átfogó, megbízható adatbázis.

A számháború nemcsak az áldozatok összeszámolásánál jelentkezik, hanem a felelősség megosztásánál is. A hadsereg, a helyi fegyveresek és a vallási közösségekhez tartozó csoportok szerepe régiónként változott. Balin például a kutatások szerint a helyi **iszlám és hindú szervezetek** közötti viszony is befolyásolta az erőszak lefolyását: a helyiek egy része saját közösségi konfliktusait, földvitáit és vallási ellentéteit is beleszőtte a tisztogatásba. Ez a tény arra figyelmeztet, hogy az 1965–1966-os erőszak nem írható le kizárólag a jakartai politikai harc leképeződéseként; az eseményeket a helyi társadalmi törésvonalak, a hidegháborús ideológiai nyomás és a hadsereg szervezett akciói együttesen alakították ki. A tudományos konszenzus abban mutatkozik meg, hogy a megtorlás kommunistaellenes jellege dokumentált, és hogy az erőszak nem spontán, hanem részben szervezett, irányított kampány volt, bár annak mértéke és a hadsereg szerepe máig vitatott.

28.2.5 Suharto hatalomra kerülése és a politikai rendszer átalakítása

A G30S-t követő hetekben Suharto fokozatosan kiszorította Sukarnót a tényleges hatalomból. Az elnök formálisan továbbra is elnök maradt, de 1966. március 11-én aláírta a **Március 11-i utasítást** (indonézül *Surat Perintah Sebelas Maret*, Supersemar), amelyben felhatalmazta Suhartót, hogy a rend helyreállítása érdekében minden szükséges lépést megtegyen. E dokumentum azért fontos, mert Suharto és hívei e felhatalmazásra hivatkoztak a PKI betiltásakor, a tisztogatások legalizálásakor és a politikai ellenfelek eltávolításakor. A Supersemar eredeti példánya máig vitatott: egyes kutatók szerint a nyilvánosságra hozott változat eltér az aláíráskori szövegtől, és a felhatalmazás körülményeit a hadsereg utólag manipulálhatta. Az eredeti irat nem áll a kutatók rendelkezésére, így a vita levéltári bizonyítékok hiányában maradt nyitott.

1967-re Sukarnót megfosztották elnöki tisztségétől, és Suharto vette át az elnöki posztot, amelyet 1998-ig töltött be. Politikai rendszerét hivatalosan **Új Rendként** (*Orde Baru*) határozta meg, szemben a Sukarno korszak **Régi Rendjével** (*Orde Lama*). Az Új Rend három pillére a hadsereg politikai szerepének intézményesítése, a gazdasági liberalizáció technokrata elemekkel, valamint a baloldal minden formájának felszámolása volt. A hadsereg a **kettős funkció** (indonézül

dwifungsi) elve alapján nemcsak védelmi erő, hanem társadalmi-politikai erő is volt: a katonatisztek kormányzati, parlamenti és vállalati pozíciókat kaptak, a hadsereg pedig beépült a helyi közigazgatásba a falvaktól a minisztériumokig.

A PKI-t 1966-ban betiltották, a kommunista eszméket hivatalosan is a nemzet ellenségének nyilvánították. A politikai pártok működését erősen korlátozták; 1973-ban a fennmaradó pártokat két szervezetbe tömörítették: a kormánypárti **Golkar** (a *Golongan Karya*, azaz funkcionális csoportok szervezete) mellett működött az **Egyesült Fejlődés Pártja** (indonézül *Partai Persatuan Pembangunan*, PPP) és az **Indonéz Demokrata Párt** (*Partai Demokrasi Indonesia*, PDI). A választásokat a kormány szigorúan ellenőrizte, a helyi jelölteket politikai szűrőn keresztül engedték, és a hadsereg a választási kampányban is aktívan részt vett. A **tömeggyilkosság** szó használata az 1965–1966-os eseményekkel kapcsolatban Indonézia közbeszédében és történetírásában sokáig kockázatos volt; a hivatalos narratíva a *kommunista veszély elhárításaként* értelmezte a megtorlást, és a túlélőket, családtagjaikat évtizedekig hallgatásra, gyanúra és állami megbélyegzésre ítélték. Ez a tény az emlékezetpolitika egyik legfontosabb eleme: a **„kommunista" megbélyegzés** (indonézül *stigma komunis*) a formális büntetőeljárások után is tovább élt, és érintette a megölt vagy bebörtönözött személyek hozzátartozóit az állás, az oktatás és a közigazgatás területén.

28.2.6 A külpolitika és a hidegháborús összefüggések

A Suharto-rezsim hatalomra kerülése nemcsak belpolitikai fordulatot hozott, hanem külpolitikaiban is mélyreható változást. Sukarno politikája a nyugat-új-guineai konfliktusban és a Malajziával szembeni konfrontációban a korábbi gyarmati hatalmakkal szembeni fegyveres fellépést is magában foglalta. Suharto ezzel szakított: 1966 márciusában a konfrontációt fokozatosan leállították, és 1967-ben Indonézia a **Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége** (Association of Southeast Asian Nations, ASEAN) egyik alapító tagjává vált. Az ASEAN-t 1967. augusztus 8-án Bangkokban hozták létre Indonézia, Malajzia, a Fülöp-szigetek, Szingapúr és Thaiföld képviselői; az alapító nyilatkozat hivatalosan regionális együttműködést hirdetett. A szervezet létrejöttét a hidegháborús feszültség és a kommunista terjeszkedéstől való félelem is ösztönözte, de ezt a tagállamok hivatalos irataiban nem mindig fogalmazták meg nyíltan. Ezért az ASEAN alapítása egyszerre tekinthető a regionális integráció első lépésének és a Suharto-féle indonéz külpolitika Nyugat felé fordulásának megnyilvánulásaként.

Az Egyesült Államokkal és a nyugati pénzpiacokkal való kapcsolat gyorsan helyreállt. Az 1960-as évek végére Indonézia külföldi segélyeket és hiteleket kapott, az 1970-es években az olajárak emelkedése pedig hatalmas bevételt hozott a kincstárnak. Az amerikai kormányzatok az 1965 utáni Indonéziát a délkelet-ázsiai stabilitás és a kommunizmus feltartóztatásának kulcsszereplőjeként emlegették; az indonéz hadsereg pedig az Egyesült Államoktól katonai kiképzést és felszerelést kapott. A hidegháborús narratíva szerint a kommunistaellenes tisztogatás a régió biztonságát erősítette; az emberi jogi szakirodalom és a későbbi történészi kutatás ezzel szemben a megtorlás áldozataira és az állami erőszak aránytalanságára hívta fel a figyelmet. A kettő nem zárja ki egymást: a nyugati nagyhatalmak a megtorlást saját stratégiai érdekeik szerint üdvözölhették, miközben az erőszak valósága a helyi lakosság számára katasztrófa volt. Ezt az ellentmondást a szakirodalom gyakran a hidegháborús szövetségesi politika és az emberi jogi normák összeütközésének példájaként említi.

28.2.7 A gazdasági és társadalmi Új Rend

A Suharto-korszak gazdasági fordulata a makrogazdasági mutatók alapján látványos eredményeket hozott. Az 1960-as évek második felében a kormány a mezőgazdasági termelés növelésére indított

programot, rizskészleteket importált, és technokrata tanácsadókat alkalmazott, akik egy részét a Nyugatról hazatérő indonéz közgazdászok alkották. Az 1970-es és 1980-as években az olajbevételek fedezete mellett infrastrukturális beruházásokat, oktatási expanziót és iparosítást hajtottak végre; az éves átlagos gazdasági növekedés a legtöbb becslés szerint 5–7% között volt. Ez a növekedés azonban egyenlőtlen volt: Jáván és Szumátra városi térségeiben erősebb, a külső szigeteken gyengébb, a társadalmi egyenlőtlenség pedig a jövedelmi szakadék mellett a földtulajdon, az oktatási hozzáférés és a regionális fejlesztési különbségek formájában is megjelent. A korszak környezeti pusztítása – az erdőirtás, a bányászat, az ültetvényes mezőgazdaság terjeszkedése – a későbbi évtizedek környezetvédelmi vitáinak alapjává vált; erről az összehasonlító fejezetekben lesz szó Erdők, olajpálma és klímaválság.

A gazdasági modernizációhoz a politikai elnyomás is hozzátartozott. A szakszervezeteket ellenőrzés alá vonták, a független szervezeteket és a bíróságokat a kormányzati hatalom alá rendelték. A sajtószabadság korlátozott volt: a lapokat működési engedélyhez kötötték, és a hatóságok bármikor felfüggeszthették azokat, amelyek a kormányt bírálták. A diákmozgalmak és az értelmiségi kritika 1974-ben, 1978-ban és 1989-ben is fellángolt, de a hadsereg mindegyiket elfojtotta. A hadsereg kettős funkciója miatt a politikai ellenzék legális útjai rendkívül szűkek voltak; a választások megtartották a parlament formáját, de a Golkar a nemzeti és helyi szintű állami apparátus támogatásával minden választást megnyert. A választási eredményekről a hivatalos adatok 60–70% közötti Golkar-többséget mutattak, de a kutatások egy része szerint az adatokat helyi manipuláció és adminisztratív nyomás terhelte; ennek mértékét a rendszer bukása után sem sikerült teljes körűen feltárni.

28.2.8 A megtorlás öröksége és a tudományos feldolgozás

Az 1965–1966-os erőszak értelmezése csak az 1998-as **Reformasi** után kaphatott tágabb nyilvánosságot. Suharto 1998. májusi lemondásáig az indonéz állami tankönyvek, múzeumok és hivatalos ünnepségek a G30S-t kizárólag a PKI által szervezett puccsként ábrázolták, a megtorlást pedig a nemzet védelmeként. Ezt az állami narratívát az iskolákban évtizedeken át oktatták; a hatására született filmek és propagandakiadványok az ellenségképet a kommunistákra irányították, és a társadalmi feszültséget a baloldali csoportok kollektív bűnösségének képével csatornázták be. A reformkorszakban több civil szervezet, túlélőközösség és vallási csoport kezdett dokumentációs munkába; egyesek tömegsírok feltárását, mások hivatalos bocsánatkérést, megint mások a jogi elégtételt szorgalmazták. A hivatalos indonéz állam ugyanakkor a rendszerváltás után sem alakított ki teljes értékű igazságtételi mechanizmust: a 2004-ben létrehozott **Igazság és Megbékélés Bizottság** munkáját a törvényhozási és jogi viták félbeszakították, és a mai napig nincs hivatalos állami átfogó kárpótlási program.

A nemzetközi szakirodalom az 1960-as évek óta jelentős változáson ment át. A kezdeti, hidegháborús magyarázatok a kommunista puccskísérletet és annak megtorlását geopolitikai keretben értelmezték; az 1980-as évektől kezdve a társadalomtörténeti kutatások a helyi konfliktusok, a vallási szervezetek és a gazdasági ellentétek szerepére irányították a figyelmet. A 2000-es évek után megjelenő indonéz és nemzetközi munkák – például a *Pretext for Mass Murder* című, John Roosa által jegyzett 2006-os monográfia – a G30S jellegét, a Supersemar körülményeit és a megtorlás mértékét új források alapján vizsgálták. Roosa álláspontja szerint a PKI felső vezetése részben felelős volt az októberi események előkészítéséért, de a mozgalom nem tekinthető egyetlen központilag irányított puccsnak, és a kommunistaellenes erőszakot sem igazolja. Ezt az értelmezést egyes indonéz katonai körök vitatják; a történészek többsége mégis úgy látja, hogy a korábbi hivatalos narratíva számos eleme nem állja ki a forráskritikát. A levéltári anyagok hozzáférhetősége korlátozott: az indonéz katonai levéltárak egy része zárva van, a helyi rendőrségi iratok gyakran hiányosak, és a külföldi titkosszolgálati anyagokat sem oldották fel maradéktalanul.

28.2.9 Források és bizonytalanságok

Az 1965–1966-os események forráshelyzete rendkívül egyenetlen. A dokumentált tények közé tartozik a tisztogatás megtörténte, a letartóztatások és a politikai rendszer átalakítása; ezekre vonatkozóan egykorú jelentések, kormányzati nyilatkozatok, diplomáciai táviratok és későbbi túlélői beszámolók állnak rendelkezésre. A levéltári források azonban gyakran hiányosak, szelektáltak vagy utólagosan módosítottak. Az áldozatszámok becsléseken alapulnak: a leggyakrabban idézett 500 000–1 000 000 közötti tartományt több kutatói hagyomány is elfogadja nagyságrendileg, de a pontos szám nem ismert, és a további feltárás a tömegsírok azonosításától, valamint a helyi egyházi, rendőrségi és katonai iratok hozzáférhetőségétől függ. Az indonéz állami statisztikai hivatal adatai a politikai gyilkosságokról nem megbízhatóak; a fegyveres erők archívumai zártak vagy rendszerezetlenek.

A tudományos konszenzus ma arra hajlik, hogy az erőszakot nem lehet kizárólag spontán népharagként vagy kizárólag központi katonai parancsként leírni: a kutatás szerint a hadsereg országos irányítása és a helyi milíciák, vallási szervezetek részvétele egymást erősítette. A G30S jellege körüli vita nyitott; a legmegbízhatóbb értelmezések a rendelkezésre álló korabeli iratok és a résztvevők későbbi beszámolói alapján a mozgalmat a hadseregen belüli és civil politikai válság termékének tekintik, de a PKI egyes vezetőinek szerepvállalását nem zárják ki. A külföldi hatalmak – mindenekelőtt az Egyesült Államok és Nagy-Britannia – részvétele azonban levéltári bizonyítékokkal csak közvetetten igazolható; a titkosított dokumentumok hiánya miatt állításokat csak attribúcióval szabad megfogalmazni.

Az emlékezetpolitikai állítások és a történeti tények közötti határvonal itt különösen éles. A hivatalos indonéz elbeszélés a G30S-t és a megtorlást a nemzetvédelem és a kommunista veszély elhárításaként keretezi; a túlélők és az emberi jogi szervezetek ugyanakkor népirtásszerű erőszakról és államilag szervezett megtorlásról beszélnek. A nemzetközi jogi minősítésben a „népirtás” kifejezést egyes civil szervezetek használják az 1965–1966-os eseményekre, de a jogi szakértők egy része szerint az események nem felelnek meg a genocídium-egyezmény szűkebb kritériumainak; ezért e kifejezést a könyv itt csak attribúcióval, a jogi vita részeként említi. A felelősségről és az áldozati körről szóló közbeszédben nincs egységes álláspont, és a kérdés évtizedekig tabu volt Indonézia hivatalos nyilvánosságában.

28.2.10 Rövid összefoglaló

- Az 1965. október 1-jei mozgalom (G30S) során hét indonéz katonatisztet elhurcoltak és meggyilkoltak; a hadsereg Suharto vezetésével gyorsan ellentámadásba ment át.
- A G30S mögötti szándék, résztvevői kör és a PKI szerepe máig tudományos vita tárgya; nem áll rendelkezésre olyan levéltári anyag, amely a kérdést egyértelműen lezárná.
- A kommunistaellenes tisztogatás az 1965. októbertől 1966 tavaszáig tartó időszakban becslések szerint 500 000 és 1 000 000 közötti halálos áldozatot követelt; a szám pontos értéke nem ismert, és a hivatalos indonéz statisztikák nem megbízhatóak.
- Az erőszakot a hadsereg, a helyi milíciák és vallási szervezetek együttesen hajtották végre; a decentralizált helyi konfliktusok és a hidegháborús ideológiai nyomás egyaránt szerepet játszott a megtorlás lefolyásában.
- Suharto 1966-ban a PKI betiltását, a baloldal felszámolását és a hadsereg politikai szerepének intézményesítését hajtotta végre; 1967-től elnökként az Új Rend nevű tekintélyelvű rendszert építette ki.
- Az Új Rend gazdasági növekedést, ugyanakkor politikai elnyomást, emberi jogi jogsértéseket és az 1965–1966-os erőszak emlékezetének elfojtását eredményezte.
- Az 1965 utáni indonéz külpolitikai fordulat a Malajzia elleni konfrontáció lezárását, az ASEAN megalapítását és a nyugati szövetségi rendszerekhez való közeledést hozta.

- Az 1965–1966-os események tudományos feldolgozása és nyilvános megvitatása csak az 1998-as Reformasi után vált lehetségessé; a levéltári anyagok hiánya és az állami emlékezetpolitika továbbra is korlátozza a teljes feltárást.

28.2.11 Önellenőrző kérdések

1. Milyen belpolitikai és hidegháborús tényezők vezettek az 1965. október 1-jei eseményekhez, és miért vitatott a G30S megítélése?
2. Miért nem adható pontos válasz az 1965–1966-os kommunistaellenes tisztogatás áldozatainak számára vonatkozóan, és milyen forrásproblémákkal küzdenek a kutatók?
3. Hogyan építette ki Suharto az Új Rend politikai és gazdasági rendszerét, és milyen szerepet játszott a hadsereg a rendszer fenntartásában?
4. Miben tért el a Suharto-korszak hivatalos emlékezetpolitikája a 21. századi kutatások és túlélői közösségek álláspontjától az 1965–1966-os események értelmezésében?

28.3 Reformasi és a demokratizálódás

28.3.1 Reformasi és a demokratizálódás

Az 1965–1966-os kommunistaellenes tisztogatásokat követően kiépülő **Új Rend (Orde Baru)** rezsimjét, amely Suharto elnök nevéhez fűződött, Az 1965-ös fordulat és Suharto alfejezet mutatta be. Ez a rendszer három évtizeden át páratlan politikai stabilitást és jelentős gazdasági növekedést biztosított Indonéziának, ám mindezt a politikai szabadságjogok súlyos korlátozása, a hadsereg mindenütt jelen lévő társadalmi-politikai szerepvállalása (**kettős funkció**, *dwifungsi*), a központosított államhatalom és a rendszeres emberi jogi jogsértések árán. Az 1997-ben kitört ázsiai pénzügyi válság azonban váratlanul és alapjaiban rengette meg ezt az építményt. A válság nem csupán gazdasági összeomlást hozott; felszínre hozta a rezsim mélyen gyökerező strukturális problémáit: a korrupciót, a nepotizmust, a gazdasági hatalom koncentrációját és a politikai intézmények törékenységét. Az 1998 májusában bekövetkezett reformmozgalom (**Reformasi**) nem egyszerűen Suharto személyes hatalmának végét jelentette, hanem egy radikális politikai átmenet kezdetét, amelynek során Indonézia a világ egyik legautoriterebb rezsimjéből egy dinamikus, bár komoly kihívásokkal küzdő demokráciává vált. Ez az alfejezet az 1998-as válságot, a demokratikus átmenet folyamatát, a decentralizáció jelentőségét, valamint a vallás és a politika összetett viszonyát tárgyalja.

28.3.1.1 A válságtól a bukásig: az 1997–1998-as fordulat

Az 1997 júliusában Thaiföldön kirobbant ázsiai pénzügyi válság gyorsan átterjedt Indonéziára. A rúpia árfolyama összeomlott, a külföldi adósság törlesztése ellehetetlenült, a bankrendszer csőd közeli állapotba került, és a gazdaság 1998-ban a becslések szerint több mint 13%-kal zsugorodott. A Nemzetközi Valutaalap (IMF) által előírt megszorító csomagok – amelyek a támogatások leépítését és a bankok bezárását követelték – azonnali életszínvonal-romlást okoztak, és a szegénységi ráta drámai emelkedéséhez vezettek. Az áremelkedések, a tömeges elbocsátások és az alapvető élelmiszerek hiánya széles körű társadalmi elégedetlenséget szítottak.

Fontos látni, hogy a gazdasági válság önmagában nem volt elégséges oka Suharto bukásának; a rezsim legitimitása már a válság előtt is erodálódott. Az 1990-es években a politikai nyitás iránti igény folyamatosan nőtt, különösen az értelmiség, a diákok és a betiltott ellenzéki csoportok körében. A gazdasági válság azonban megfosztotta a rezsimet a teljesítmény-legitimációjától, és

megnyitotta az utat a nyílt politikai tiltakozás előtt. A diákok (**mahasiswa**) lettek a mozgalom élharcosai; egyetemisták tízezrei vonultak az utcára országszerte, a **Reformasi** – vagyis a politikai, gazdasági és jogi rendszer átfogó reformja – jelszavával. Követeléseik között szerepelt a korrupció felszámolása, a hadsereg politikai szerepének visszaszorítása, Suharto lemondatása és a demokratikus választások kiírása. A mozgalmat a növekvő árszínvonal és a munkanélküliség miatt a városi szegények és a munkások részvétele is szélesítette.

A helyzet 1998 májusában élesedett tovább. A kormányzat által bejelentett üzemanyagár-emelés újabb tiltakozási hullámot váltott ki. Május 12-én a katonai erők a Trisakti Egyetem diákjai közé lőttek, és négy hallgatót megöltek. Ez a tragédia országos felháborodást és zavargásokat robbantott ki, különösen Jakartában. Az erőszakhullámnak etnikai dimenziója is lett: a fővárosban elsősorban a kínai származású indonéz közösség tulajdonát érték támadások, és a zaklatások, gyújtogatások, valamint a szexuális erőszak áldozatai is közülük kerültek ki. Az események pontos lefolyása és a felelősök kiléte máig vitatott; a hadsereg belső hatalmi harcaitól a provokátorokig több magyarázat is létezik. A nemzetközi közvélemény és az emberi jogi szervezetek a kínai közösséget ért támadásokat a gazdasági válság okozta feszültségre és a kormányzat, illetve a hadsereg felelősségére vezették vissza.

A politikai szövetségesek, köztük a parlament és a hadsereg vezetői, fokozatosan eltávolodtak Suhartótól. Május 21-én a nyomásnak engedve Suharto lemondott, és alelnöke, **Bacharuddin Jusuf Habibie** lépett a helyébe. Suharto bukása nem forradalom volt abban az értelemben, hogy az állami intézmények összeomlottak volna; sokkal inkább egy elit által irányított átmenet, amelyet az utcai tömegmozgalom kényszerített ki. A hadsereg szerepe megkerülhetetlen volt: a fegyveres erők vezetői, köztük **Wiranto** tábornok, biztosították, hogy Suharto távozása ne vezessen az állam szétesésséhez, de egyúttal igyekeztek megőrizni saját befolyásukat az új rendszerben.

28.3.1.2 A Habibie-kormányzat és az átmenet intézményesítése (1998–1999)

Habibie elnöksége, bár sokan csak átmenetinek tartották, fordulópontot jelentett az indonéz politikatörténetben. Az új elnök, aki korábban Suharto protezsáltja volt, meglepő módon magáévá tette a reformprogram jelentős részét. Kormánya rövid idő alatt olyan jogszabályi kereteket fogadott el, amelyek lehetővé tették az átmenetet az autoriter rendszerből egy többpárti demokráciába. A politikai pártok alapításának engedélyezése mellett eltörölték a sajtószabadságot sújtó korlátozásokat, és szabad választásokat tűztek ki 1999-re. A politikai foglyokat szabadon engedték, és a szakszervezetek is engedélyt kaptak a működésre. A kormányzat hozzákezdett a gyülekezési és egyesülési jogot korlátozó törvények felülvizsgálatához is.

A Habibie-kormányzat egyik legnagyobb horderejű döntése a **kelet-timori népszavazás** kiírása volt 1999-re. Kelet-Timor 1975 óta indonéz megszállás alatt állt, amit a nemzetközi közösség nagy része illegitimnek tartott. Habibie a kérdést a régióra vonatkozó önrendelkezési lehetőség felkínálásával próbálta rendezni: a lakosok a teljes függetlenség és az Indonézián belüli autonómia között választhattak. Az ENSZ által felügyelt szavazáson 1999 augusztusában a kelet-timoriak többsége a függetlenségre szavazott. A szavazást követően a megszálló erőkhöz közel álló milíciák és a hadsereg egyes elemei szisztematikus pusztítást és erőszakot követtek el, amelynek során több száz ember meghalt, és az infrastruktúra jelentős része elpusztult. A nemzetközi közösség végül békefenntartó erőket küldött a területre, és Kelet-Timor 2002-ben hivatalosan is függetlenné vált. A kelet-timori események rávilágítottak az átmenet ellentmondásaira: a demokratikus nyitás lehetővé tette a konfliktus rendezését, de a hadsereg és a kapcsolódó milíciák erőszakcselekményeinek felelősei ellen a nemzeti igazságszolgáltatás csak korlátozottan lépett fel.

Habibie uralmának másik meghatározó reformja a hírhedt **belső biztonsági törvény** hatályon kívül helyezése és a politikai decentralizáció előkészítése volt. A decentralizációs törvények, amelyeket 1999-ben fogadtak el, de hatályba lépésük főként a következő évekre esett, a világ egyik legradikálisabb hatalomátadását jelentették: az egészségügy, az oktatás, a mezőgazdaság és a környezetvédelmi igazgatás mellett számos politikai és költségvetési jogkört delegáltak a körzetek (kabupaten) és a városok (kota) szintjére, nem pedig a tartományokra. A cél az volt, hogy a helyi elitek és közösségek nagyobb kontrollt kapjanak a saját ügyeik felett, és ezzel elejét vegyék a szeparatista törekvések további erősödésének, különösen Aceh, Pápua és más, központellenes érzelmű régiókban.

Habibie elnöksége azonban nem volt hosszú életű. A Népi Konzultatív Gyűlés (MPR) 1999-ben elutasította a beszámolóját, nagyrészt a kelet-timori krízis kezelése miatt. A politikai elit, amelynek egy része továbbra is a régi rendszerhez kötődött, megvonta tőle a bizalmat, és új választásokat sürgetett. Ez a lépés nyitotta meg az utat az első szabad, többpárti választások és az azt követő demokratikus intézményesülés előtt.

28.3.1.3 A demokratikus átmenet konszolidációja: választások, alkotmányos reform és a hadsereg szerepének átalakulása

Az 1999-es parlamenti választások voltak az első szabad választások Indonéziában 1955 óta. Több mint 48 párt indult, és a részvétel magas volt. A választásokat a **Megawati Sukarnoputri** vezette **Indonéz Demokrata Párt a Küzdelemért (PDI-P)** nyerte, de nem szerzett abszolút többséget. A kormányalakítási tárgyalások eredményeként a mérsékelt iszlamista **Nemzeti Ébredés Pártjának (PKB)** vezetője, **Abdurrahman Wahid** (ismertebb nevén Gus Dur) lett az elnök, Megawati pedig az alelnök. Wahid elnöksége (1999–2001) a demokratikus konszolidáció viharos időszaka volt. A kormányzat folytatta a reformokat, de szembesült a szeparatista konfliktusokkal (Aceh, Pápua), a vallási alapú erőszakkal, a hadsereg átalakításának nehézségeivel és a parlamenttel való állandó politikai harcokkal. Wahid megkísérelte a hadsereg politikai befolyásának további csökkentését, és előmozdította a vallási és etnikai kisebbségek jogainak védelmét. Ugyanakkor a kormányzati stílus és a gazdasági nehézségek miatt politikai támogatottsága gyorsan apadt. 2001 júliusában a parlament alkotmányos eljárás keretében leváltotta, és alelnöke, Megawati Sukarnoputri követte az elnöki székben.

Megawati elnöksége (2001–2004) alatt a demokratikus intézmények kiépülése folytatódott. Az MPR 1999 és 2002 között radikális alkotmányos reformokat hajtott végre, amelyek közül a legfontosabb a közvetlen elnökválasztás bevezetése volt 2004-től. Az új alkotmány létrehozta az Alkotmánybíróságot, megerősítette az emberi jogi garanciákat, és véglegesen megszüntette a parlament azon jogát, hogy az elnököt politikai alapon leváltsa. A hadsereg szerepe is alapvetően átalakult: a **dwifungsi** doktrínáját hivatalosan eltörölték, és a katonák parlamenti képviseletét fokozatosan megszüntették. A rendőrséget különválasztották a hadseregtől, és a belső biztonsági feladatokért a civil rendőri erők lettek a felelősek. Ez a folyamat nem volt zökkenőmentes: a hadsereg megőrizte befolyását bizonyos üzleti érdekeltségekben és a politikában, de az intézményes kiváltságai jelentősen csökkentek.

A közvetlen elnökválasztás bevezetése új szakaszt nyitott a demokratikus konszolidációban. A 2004-es választásokat a **Demokrata Párt** jelöltje, **Susilo Bambang Yudhoyono** nyerte, aki korábban tábornokként és kormányzati tisztviselőként is dolgozott. Yudhoyono elnöksége (2004–2014) a viszonylagos politikai stabilitás és a lassú, de kitartó gazdasági növekedés időszaka volt. Kormánya alatt folytatódott a korrupció elleni harc intézményesülése (különösen a **Korrupcióellenes Bizottság, KPK** tevékenysége révén), és az ország visszanyerte a nemzetközi befektetők bizalmát. Ugyanakkor a demokratikus minőség kérdései – a korrupció, a helyi elitek hatalomkoncentrációja, a vallási kisebbségek elleni erőszak – továbbra is napirenden maradtak.

28.3.1.4 Decentralizáció és a helyi hatalom új térképe

Az 1999-ben elfogadott, majd 2001-től ténylegesen életbe lépő decentralizációs törvények alapvetően újrastrukturálták az indonéz állam működését. A hatalom és a költségvetés jelentős része a központi kormányzattól a körzetek és a városok szintjére került. Ez a **big bang decentralizációnak** nevezett folyamat a világ egyik legnagyobb ilyen reformja volt, és célja kettős volt: egyrészt a közösségek bevonása a döntéshozatalba, másrészt a szeparatizmus kockázatának csökkentése azzal, hogy a helyi eliteket érdekeltté teszi az állami keretek fenntartásában.

A decentralizáció kétségtelen eredménye, hogy a közszolgáltatások, különösen az oktatás és az egészségügy, közelebb kerültek a helyi közösségekhez, és a helyi választások bevezetése (2005-től) megnövelte a politikai részvételt. A helyi vezetők – polgármesterek, körzeti tanácselnökök – közvetlen választása új politikai osztály felemelkedését hozta, és megerősítette a helyi identitások és érdekek megjelenítését. Ugyanakkor a reform jelentős költségekkel is járt. A helyi elitek számos esetben a demokratikus választások és a decentralizált intézmények segítségével építették ki saját politikai-gazdasági hálózataikat. A korrupció, a nepotizmus és a járadékszerzés nem szűnt meg, hanem sok szempontból új szintekre helyeződött át. A kutatók egy része **decentralizált korrupcióról**, mások a helyi oligarchák megerősödéséről beszélnek. A források egy részének helyi szintű elosztása feletti kontroll megszerzése gyakran vált politikai versengés tárgyává, ami bizonyos régiókban etnikai és vallási feszültségek kiéleződéséhez is hozzájárult.

Különösen fontos volt a decentralizáció és a különleges autonómia összekapcsolása a konfliktusövezetekben. Aceh tartomány 2001-ben kapott különleges autonómia jogkört, amely kiterjedt oktatási, vallási és költségvetési önállóságot biztosított. Ez a lépés azonban önmagában nem hozta el a békét; a szeparatista **Szabad Aceh Mozgalom (GAM)** és a kormányerők közötti harcok egészen a 2004-es cunamit követő békefolyamatig tartottak. A 2005-ös **helsinki békeszerződés** politikai megoldást hozott: a GAM lemondott a függetlenség követeléséről, cserébe a tartomány széles körű autonómiát és helyi politikai pártok alapításának jogát kapta. Aceh azóta a decentralizáció egyik sokat vitatott példájává vált, ahol a helyi vallási jog (saría) bizonyos elemei érvényesülnek, és a politikai életet a helyi pártok dominálják.

Pápua tartomány esetében a konfliktus nem ért véget. A különleges autonómia jogi keretei megmaradtak, de a megvalósítás hiányosságai, a térség militarizáltsága, a gazdasági erőforrások elosztása körüli viták és az emberi jogi jogsértések továbbra is feszültséget szülnek. A pápuai önrendelkezés kérdésében a nemzetközi közösség és a jakartai kormányzat álláspontja alapvetően eltér, és a térségben időszakosan erőszakos incidensek is előfordulnak.

28.3.1.5 A vallás és a politika viszonya az átmenet után

A Reformasi egyik legösszetettebb következménye a vallás és a politika viszonyának átalakulása volt. Suharto Új Rendje alatt az iszlám politikai erejét igyekeztek korlátozni és a rezsim ellenőrzése alá vonni. Az 1998 után bekövetkezett politikai nyitás azonban lehetővé tette az iszlamista és a mérsékelt iszlám politikai erők újbóli megerősödését. Ez a folyamat nem egységes: a legtöbb muszlim szavazó mérsékelt, pragmatikus pártokat támogatott, de a nyilvános térben megjelentek a saría (iszlamikus jog) bizonyos elemeinek állami bevezetését szorgalmazó csoportok is.

A demokratikus átmenet során a **Pancasila** – az öt alapelv, amely a vallási pluralizmust és az egységes Indonéziát hangsúlyozza – viták kereszttüzébe került. Egyes iszlamista csoportok a Pancasila újraértelmezését vagy az iszlám jog nagyobb szerepét követelték, míg a nacionalista és a kisebbségi vallási közösségek a pluralista államideológia védelme mellett érveltek. A viták a parlamentben és a társadalomban is élesek voltak. A 2000-es években több, saría alapú rendeletet fogadtak el helyi szinten, különösen Acehben, de részben más tartományokban is. A helyi szabályozások érintették az öltözködést, a nyilvános erkölcsöt, a vallási gyakorlatot és a

kisebbségek jogait. E rendeletek alkotmányosságát és a vallásszabadsághoz való viszonyát mind a nemzeti, mind a nemzetközi emberi jogi fórumokon vitatják.

A vallási feszültségek az átmenet első éveiben erőszakos konfliktusokba torkolltak. A legjelentősebbek közé tartozott az 1999 és 2002 közötti **poso-i és amboini felekezetközi erőszak**, amelyben muszlim és keresztény közösségek csaptak össze, és több ezer ember halt meg. A konfliktusok okai összetettek voltak: politikai és gazdasági versengés, a régi rend biztonsági erőinek provokációi, valamint a helyi migrációs folyamatok egyaránt szerepet játszottak. A békefolyamatokban a kormányzat, a vallási vezetők és a civil szervezetek mellett a nemzetközi közvetítők is részt vettek. A 2002-es **bali robbantás** – amelyet a radikális iszlamista **Jemaah Islamiyah** hálózatnak tulajdonítanak – új dimenziót adott a vallási radikalizmus és a terrorizmus elleni küzdelemnek. A támadásban több mint 200 ember halt meg, többségük külföldi turista. Az esemény rávilágított arra, hogy a demokratikus átmenet és a politikai nyitás nem szüntette meg a szélsőséges erőszak lehetőségét; éppen ellenkezőleg, a nyitott társadalom új kihívásokkal szembesült.

A terrorizmus elleni fellépés során a kormányzat és a rendőrség jelentős sikereket ért el a Jemaah Islamiyah felgöngyölítésében. Számos merényletet akadályoztak meg, és a csoport vezetőit letartóztatták vagy megölték. Ugyanakkor a fellépés emberi jogi aggályokat is felvetett, különösen a tárgyalás nélküli fogva tartás és a kínzás vádjai miatt. A terrorizmus elleni harc, a vallási radikalizmus és a vallásszabadság közötti egyensúly megteremtése a demokratikus Indonézia egyik legnehezebb feladata maradt.

A vallási politika másik fontos kérdése a **kisebbségi vallási közösségek** helyzete volt. A hivatalosan elismert vallások (iszlám, protestantizmus, katolicizmus, hinduizmus, buddhizmus, konfucianizmus) mellett számos kisebb közösség, például az **ahmadiyya** és a síita kisebbség, valamint a hagyományos helyi vallások követői, rendszeres diszkriminációnak és erőszaknak voltak kitéve. A radikális csoportok gyakran a vallásgyalázás vádjával nyomást gyakoroltak a hatóságokra, hogy korlátozzák e közösségek működését. A vallásszabadság helyzete az évek során romlott, és több nemzetközi emberi jogi szervezet, valamint kormányzati jelentés is aggodalmának adott hangot az erőszakos fellépések és a diszkriminatív szabályozások miatt. A **blaszfémiatörvény** alkalmazása és a kisebbségi vallási csoportok elleni támadások a demokratikus jogállamiság határait feszegették.

A vallási szervezetek és a politika viszonya a demokratikus átmenet során folyamatosan változott. A mérsékelt tömegszervezetek, mint a **Nahdlatul Ulama** és a **Muhammadiyah**, hagyományosan a társadalmi és vallási élet meghatározó intézményei, fontos szerepet játszottak a társadalmi békét erősítő kezdeményezésekben és a demokratikus intézmények támogatásában. Ugyanakkor a politikai versenyben az iszlamista pártok és csoportok is teret nyertek. A **Prosperous Justice Party (PKS)** és más, részben iszlamista platformmal induló pártok a szavazatok jelentős részét megszerezték, bár soha nem tudtak tartós parlamenti többséget alkotni. A vallási retorika és a saría-kérdés a választási kampányokban rendszeresen napirendre került, ami mutatja, hogy a vallás és a politika határai a demokratikus Indonéziában képlékenyek és vitatottak.

28.3.1.6 Források és bizonytalanságok

Az 1998-as Reformasi és a demokratikus átmenet történetének rekonstrukciója során a források sokfélék, de minőségük és elérhetőségük egyenlőtlen. Az események alapvető kronológiája – Suharto lemondása, a választások időpontja, a törvényi reformok – viszonylag jól dokumentált hivatalos jegyzőkönyvek, parlamenti akták és újságcikkek alapján. Az IMF és a Világbank globális jelentései a gazdasági válság számszerűsíthető adataihoz nyújtanak alapot, ám a GDP-becslések és a szegénységi ráták adott évekre vonatkozó pontossága módszertani és politikai okokból is vitatott.

Jelentős bizonytalanság övezi azonban az 1998 májusi zavargások és a kelet-timori erőszak áldozatainak pontos számát, valamint a felelősök kilétét. Az emberi jogi szervezetek – köztük az indonéz és a nemzetközi civil szervezetek – részletes jelentéseket közöltek, amelyek a hadsereg és a milíciák felelősségét hangsúlyozzák. Ugyanakkor a hivatalos indonéz állami vizsgálatok gyakran korlátozott hatáskörrel működtek, és kevés elítélés született. A történészek és jogtudósok között mind a mai napig vita folyik arról, hogy a kelet-timori erőszak egyes elemei milyen mértékben voltak szisztematikusak, és milyen szerepet játszott a politikai és katonai vezetés. A témában bevett, attribúcióval ellátott megnevezések a „megszálló erők által elkövetett emberi jogi jogsértések” és a „milícia-erőszak”.

A decentralizáció értékelése körül is élénk szakmai vita zajlik. A mérhető indikátorok – például a helyi költségvetések aránya, a közszolgáltatások elérhetősége – viszonylag stabil statisztikai alapot kínálnak, de az értelmezésük korántsem egységes. Egyes kutatók a reform sikerét a részvétel növekedésében és a helyi demokrácia megerősödésében látják, míg mások a korrupció lokalizálódásának veszélyeire és a helyi oligarchiák megszilárdulására figyelmeztetnek. A kérdés tudományos konszenzusa nem zárult le.

A vallás és a politika viszonyát illetően a legvitatottabb kérdés a saría-alapú helyi rendeletek hatása és a vallási kisebbségek jogainak alakulása. Az emberi jogi jelentések és a vallásszabadság-indexek komoly romlást mutatnak, de az adatgyűjtés módszertana és a politikai elfogultság vádja ezen a területen sem elhanyagolható. Az iszlamista erők befolyásának növekedése dokumentálható a választási eredmények és a pártprogramok alapján, ám a muszlim lakosság vallásosságának és politikai preferenciáinak mintázatai sokkal összetettebbek annál, mintsem hogy a „növekvő iszlamizálódás” egysíkú narratívájával leírhatók lennének. A források itt is gyakran politikai, felekezeti és emlékezetpolitikai elfogultsággal terheltek.

28.3.1.7 Rövid összefoglaló

- Az 1997–1998-as ázsiai pénzügyi válság az Új Rend gazdasági teljesítményén alapuló legitimációját összeomlasztotta, és a diákmozgalmak, valamint a széles körű társadalmi tiltakozás a **Reformasi** jelszava alatt Suharto 1998. májusi lemondásához vezetett.
- Suharto bukása után **Habibie** elnök rövid, de meghatározó időszaka alatt bevezették a többpárti demokrácia jogi kereteit, szabad választásokat tartottak, és kiírták a kelet-timori népszavazást, amelynek eredménye függetlenség és súlyos erőszak lett.
- Az 1999 utáni években radikális alkotmányos reformok történtek: a hadsereg politikai szerepét leépítették, a kommunistaellenes törvényi örökség helyett emberi jogi garanciákat vezettek be, és 2004-től közvetlen elnökválasztásokat tartanak.
- A **decentralizáció** a világ egyik legnagyobb hatalomátadása volt, amely a helyi demokráciát erősítette, ugyanakkor a helyi elitek hatalomkoncentrációjának és a korrupció új formáinak is teret adott.
- A vallás és a politika viszonya az átmenet után összetetté vált: a mérsékelt muszlim szervezetek mellett iszlamista pártok és csoportok is megerősödtek, helyi saría-rendeletek születtek, és a vallási kisebbségek jogai romlottak.
- A demokratikus Indonéziában a terrorizmus elleni fellépés bár sikereket ért el, emberi jogi aggályokat is felvetett, és a vallásszabadság, valamint a biztonság közötti egyensúly megteremtése folyamatos kihívást jelent.

28.3.1.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen szerepet játszott a gazdasági válság Suharto bukásában, és miért nem tekinthető kizárólagos oknak?

2. Hasonlítsa össze a Habibie- és a Wahid-kormányzat szerepét a demokratikus átmenet intézményesítésében!
3. Milyen érvek szólnak a decentralizáció demokratikus előnyei és a korrupciót erősítő hatásai mellett?
4. Hogyan változott meg az indonéz hadsereg politikai szerepe a Reformasi után, és milyen korlátai maradtak az átalakulásnak?
5. Milyen bizonyítékok támasztják alá, és milyen viták övezik a vallási kisebbségek jogainak romlását a demokratikus Indonéziában?

28.4 Indonézia 2014–2026

Joko Widodo (hétköznapi nevén Jokowi) 2014-es elnökké választása a reformasi utáni indonéz politikatörténet fontos fordulópontja volt. A korábbi elnökökhöz képest nem a katonai vagy a hagyományos politikai elitből érkezett, hanem egy közép-jávai város, Solo polgármestereként, majd Jakarta kormányzójaként szerzett ismertséget. Győzelme azt az ígéretet hordozta, hogy a demokratikus átmenet intézményi megszilárdulása után a kormányzás a mindennapi életet érintő infrastrukturális és szociális kérdésekre összpontosít. Ez a fejezet a 2014 és 2026 közötti időszakot a Widodo-korszak, majd a Prabowo Subianto vezette kormányzat működésén, a főváros áthelyezésének folyamatán, valamint a gazdasági növekedés és a társadalmi egyenlőtlenségek feszültségén keresztül mutatja be. A korszak értékelése nem választható el az előző alfejezetben tárgyalt Reformasi intézményi örökségétől: a demokratikus választások, a sajtószabadság és a decentralizáció keretei megmaradtak, ugyanakkor a végrehajtó hatalom koncentrációja, a korrupcióellenes intézmények gyengítése és a politikai dinasztiaépítés új kérdéseket vetettek fel.

28.4.1 Joko Widodo és a 2014-es fordulat

Jokowi politikai pályafutása a 2000-es évek közepén bontakozott ki. Solo (Surakarta) polgármestereként (2005–2012) a helyi piacok rendezésével, a városi szegénység csökkentésével és a bürokrácia egyszerűsítésével szerzett országos hírnevet. 2012-ben Jakarta kormányzójává választották, ahol a közlekedési káosz, az árvízvédelem és a városi szolgáltatások fejlesztése állt a programja középpontjában. A 2014-es elnökválasztáson a PDI-P (Indonéz Demokrácia Párt – Harc) jelöltjeként indult, alelnökjelöltje **Jusuf Kalla** volt, aki 2004 és 2009 között már alelnöki tisztséget töltött be. Ellenfele az ex-tábornok **Prabowo Subianto** volt, aki a Suharto-korszak egyik katonai vezetőjeként, illetve az 1998-as rendszerváltást követően is jelentős politikai szereplő maradt. A választás eredménye szoros volt: a hivatalos adatok szerint Jokowi–Kalla a szavazatok 53,15 százalékát szerezte meg, míg Prabowo–Hatta Rajasa 46,85 százalékot kapott. A kampányban a „blusukan” (előre be nem jelentett tereplátogatás) módszere és a közvetlen, nem formális kommunikáció emelte ki a kormányzó politikai stílusát.

Jokowi első ciklusának (2014–2019) központi eleme a kilencpontos **Nawa Cita** program volt, amely az infrastruktúra-fejlesztést, a vidéki gazdaság élénkítését, az oktatás és az egészségügy hozzáférhetőségének javítását, valamint a tengeri erőforrások védelmét helyezte előtérbe. Az elnökség alatt országszerte épültek utak, kikötők, repülőterek és vasútvonalak, részben a központi költségvetésből, részben kínai és japán kölcsönökből. A falu-alap (Dana Desa) a decentralizáció megerősítését célozta: a vidéki önkormányzatok közvetlenül kaptak forrásokat, ami sok faluban mérhető fejlődést hozott, ugyanakkor a forrásfelhasználás ellenőrzése és a helyi elitek befolyása vitatott maradt.

A demokratikus intézmények működését azonban ebben az időszakban feszültségek kísérték. A **Korrupcióellenes Bizottság (Komisi Pemberantasan Korupsi, KPK)** a Reformasi óta

az egyik legnagyobb bizalmi intézmény volt, amely számos politikust, köztük a kormánypárti elit tagjait is vizsgálta. Jokowi első ciklusában a KPK még viszonylag függetlenül működött, de a politikai nyomás fokozatosan nőtt. A 2016–2017-es **Ahok-ügy** a vallási polarizáció mélyülését jelezte: **Basuki Tjahaja Purnama** (Ahok), Jokowi korábbi helyettese Jakarta élén, istenkáromlás vádjával került bíróság elé, miután egy kampánybeszédében az iszlám vallási szövegek politikai felhasználását bírálta. Az ellene szervezett 2016. novemberi és decemberi tömegtüntetések – amelyeket a konzervatív iszlamista csoportok, például az Iszlám Védelmi Front (FPI) és a Muzulmán Testvériséghez közel álló szervezetek mozgósítottak – a politikai iszlám befolyásának növekedését mutatták. Ahokot 2017-ben két év börtönre ítélték. Az ügy rávilágított arra, hogy a vallási identitás miként válhat politikai erőforrássá, és hogy a mainstream muszlim szervezetek, elsősorban a **Nahdlatul Ulama** és a **Muhammadiyah**, bár elutasították az erőszakot, nem mindig tudták ellensúlyozni a radikálisabb csoportok utcai mozgósítását.

28.4.2 A 2019-es újraválasztás és a második ciklus

A 2019-es elnökválasztás ismét Jokowi és Prabowo párharcát hozta, ezúttal **Ma'ruf Amin** konzervatív iszlám tudós, a Nahdlatul Ulama egyik vezetője volt Jokowi alelnökjelöltje. A kampány rendkívül polarizált volt, és a vallási identitás – különösen a muszlim jelöltek támogatása, illetve a „nem muszlim" vagy „kevésbé muszlim" jelöltek megbélyegzése – központi szerepet kapott. A hivatalos eredmény szerint Jokowi–Ma'ruf Amin a szavazatok 55,5 százalékát szerezte meg, de Prabowo támogatói napokig tartó utcai tiltakozásba kezdtek, amelynek során több halálos áldozat is volt. Az alkotmánybíróság végül elutasította a választási csalásra vonatkozó panaszt.

Jokowi második ciklusát (2019–2024) a **COVID-19 világjárvány** 2020-as kitörése alapvetően meghatározta. A kormány kezdeti kommunikációja – amely a járvány súlyát alábecsülte – komoly kritikát kapott, és az egészségügyi ellátórendszer kapacitásai, különösen a nagyvárosokban, hamar elégtelenné váltak. Indonézia 2020-ban a GDP 2,07 százalékos visszaesését szenvedte el, ami az 1998-as ázsiai válság óta a legrosszabb eredmény volt. A kormány nagyszabású szociális programokat és vakcinabeszerzést indított, de a hivatalos halálozási adatok – amelyek 2023-ra körülbelül 160 ezer áldozatot mutattak – a szakértők és a nemzetközi szervezetek szerint alulmérik a tényleges halálozást; egyes becslések 600 ezer fölötti többlethalálozásra utalnak. Az adatok eltérése a tesztelés hiányosságaiból, a haláloki besorolás bizonytalanságából és a regisztrációs rendszer hiányosságaiból fakad.

A második ciklusban a kormányzat több, széles körben vitatott jogszabályt fogadott el. A **KPK módosítása** 2019-ben csökkentette a bizottság függetlenségét, mivel a nyomozásban a bizottság elnökének kinevezése és a működési szabályok módosítása a végrehajtó hatalom befolyását növelte. A **Munkahelyteremtési törvény (Undang-Undang Cipta Kerja, ismert nevén Omnibus Law)** 2020-ban, majd felülvizsgált formában 2023-ban vált hatályossá. A törvény célja a beruházások ösztönzése és az engedélyezés egyszerűsítése volt, de a kritikusok – szakszervezetek, környezetvédő szervezetek, őslakos közösségek – szerint gyengítette a munkavállalói jogokat, csökkentette a környezeti hatásvizsgálatok kötelező voltát, és megkönnyítette a földszerzést a nagyberuházások számára. Az Alkotmánybíróság 2021-ben formai hibák miatt feltételesen alkotmányellenesnek minősítette a törvényt, és kétéves határidőt adott a javításra; a felülvizsgált változat 2023-ban lépett hatályba. A törvény ellen 2020-ban és 2023-ban országos diáktüntetések és munkásmegmozdulások robbantak ki.

A **Pápua** tartományban a második ciklusban fokozódott a konfliktus. A térségben – amely Indonézia legkeletibb tartományai közé tartozik – évtizedek óta jelen van a függetlenségi mozgalom, amelynek gyökerei a holland gyarmati időszakra és az 1969-es vitatott „szabad választásra" nyúlnak vissza. 2018-ban a **Nduga** hegyi járásban történt incidens, amelyben a hadsereg és a

fegyveres pápuai csoportok összecsapásában civilek is meghaltak, nemzetközi figyelmet keltett. A kormány 2019-ben korlátozta a nemzetközi újságírók belépését a térségbe, és fokozta a katonai jelenlétet. Jakartai álláspont szerint a terület az Indonéz Köztársaság szerves része, és a hadsereg fellépése a szeparatista erőszak ellen irányul; a pápuai függetlenségpárti csoportok és emberi jogi szervezetek viszont rendszeresen a civil lakosság elleni erőszakról és a szólásszabadság korlátozásáról számolnak be. A konfliktus hátterében a természeti erőforrások – főként a réz- és aranybányászat – feletti ellenőrzés, a transmigrációs programok etnikai arányokat módosító hatása, valamint a helyi lakosság politikai és gazdasági marginalizációja áll. A helyzet a 2020-as években is törékeny maradt, és a pontos áldozatszámok, valamint a felelősség megítélése vitatott.

A külpolitikában Jokowi folytatta a **bebas aktif** (szabad és aktív) hagyományát, amely Indonéziát a nagyhatalmi tömböktől való viszonylagos távolságtartásra és az iszlám világ, valamint a délkelet-ázsiai régió közötti híd szerepre kötelezi. A **Dél-kínai-tengeri vita** különösen a **Natuna-szigetek** környékén okozott feszültséget, ahol indonéz halászhajók és kínai parti őrségi egységek között többször incidensre került sor. Indonézia Kínát stratégiai gazdasági partnernek tekinti – a kínai tőke fontos szerepet játszik az infrastrukturális és bányászati projektekben –, ugyanakkor a szuverenitás kérdésében nem enged. Az Egyesült Államokkal való kapcsolatot a biztonsági együttműködés és a kereskedelem jellemzi, de a kormány igyekezett elkerülni, hogy az amerikai–kínai versengésben egyértelműen az egyik oldalra álljon. Indonézia 2022-ben a **G20** soros elnöke volt, ami lehetőséget adott a globális déli országok agendájának erősítésére, különösen az élelmezésbiztonság, a digitális átmenet és a klímaváltozás terén.

28.4.3 A főváros áthelyezése: Nusantara

A Widodo-korszak egyik legnagyobb, hosszú távú infrastrukturális vállalkozása a főváros áthelyezése. A tervet Jokowi 2019 augusztusában jelentette be: a kormány szándéka szerint az államigazgatás központját Jakartából Kelet-Kalimantanba, a **Nusantara** néven tervezett új városba helyeznék át. A hivatalos érvelés szerint Jakarta – amely a világ egyik leggyorsabban süllyedő nagyvárosa – már nem képes megbirkózni a túlzsúfoltsággal, a közlekedési káosszal, a levegőszennyezéssel és a tengerszint-emelkedés kockázatával. Az új főváros a szárazföldi Indonézia közepén feküdne, Jáva és a külső szigetek közötti fejlettségi különbségek csökkentését is ígérve.

A **főváros áthelyezéséről szóló törvényt (UU IKN)** 2022 februárjában fogadta el a parlament. Az új főváros tervezett területe nagyrészt erdős, hegyes-völgyes térség, amelynek lakossága részben dayak közösségekből áll. A kormány becslése szerint a teljes költség mintegy 466 billió rúpia (körülbelül 32 milliárd amerikai dollár) lenne, de ennek csak mintegy 20 százalékát fedezné a központi költségvetés; a fennmaradó részt állami vállalatok és magánbefektetők biztosítanák. A kritikusok – köztük környezetvédő szervezetek és helyi civil csoportok – arra figyelmeztetnek, hogy a beruházás erdőirtással, a tőzeges területek károsításával és a helyi közösségek földhöz fűződő jogainak sérelmével járhat. A finanszírozás bizonytalansága, valamint a korrupció kockázata szintén a vita tárgyát képezi.

Az építkezés a 2020-as évek elején kezdődött, de a COVID-19 járvány és a költségvetési korlátok miatt lassan haladt. 2024-re az első szakaszban az elnöki palota, néhány minisztériumi épület és alapvető infrastruktúra készült el, de a teljes kormányzati átköltözés nem valósult meg. Jokowi 2024. augusztus 17-én, a függetlenség napján már Nusantarában tartott ünnepséget, amelyet sokan szimbolikus mérföldkőnek tekintettek, ugyanakkor a hivatali apparátus többsége továbbra is Jakartában működött. A projekt sorsa a 2024 utáni kormányváltással is összekapcsolódik: Prabowo Subianto kormánya a folytatás mellett kötelezte el magát, de a finanszírozás és a környezeti aggályok miatt a hosszú távú megvalósíthatóság továbbra is kérdéses marad.

28.4.4 A 2024-es választás és a hatalomátadás

A 2024-es elnökválasztást megelőző időszakot a politikai dinasztiaépítés körüli vita uralta. Jokowi az alkotmány szerint nem indulhatott harmadik ciklusra, de politikai befolyása a választási kampányban meghatározó maradt. Fia, **Gibran Rakabuming Raka** – Solo polgármestere – Prabowo Subianto alelnökjelöltjeként indult. A jogi akadályt az Alkotmánybíróság (Mahkamah Konstitusi) 2023. novemberi döntése hárította el, amely lehetővé tette, hogy 40 év alatti jelöltek is induljanak, ha korábban választott tisztséget töltöttek be. Az ítéletet sokan úgy értelmezték, hogy kifejezetten Gibran indulását tette lehetővé, mivel az Alkotmánybíróság elnöke, **Anwar Usman** Jokowi sógora volt. Egy etikai tanács később elmarasztalta Usman eljárási hibáit, de a döntést nem semmisítette meg, így Gibran jelöltsége jogszerű maradt.

A választáson három elnökjelölt-pár indult: Prabowo–Gibran, **Anies Baswedan**–Muhaimin Iskandar, valamint **Ganjar Pranowo**–Mahfud MD. A hivatalos eredmény szerint Prabowo–Gibran a szavazatok 58,59 százalékát szerezte meg, Anies 24,94 százalékot, Ganjar pedig 16,47 százalékot kapott; a részvétel körülbelül 81 százalékos volt. A választási folyamat alapvetően békésen zajlott, de a megfigyelők – köztük a **Freedom House**, a **V-Dem Intézet** és számos helyi civil szervezet – aggályokat fogalmaztak meg a kampánypénzek, az állami erőforrások felhasználása és a médiatér egyenlőtlenségei miatt. A korábbi évekhez képest a demokratikus minőség romlása, a politikai ellenfelek jogi zaklatása és a sajtószabadság csökkenése is megfigyelhető volt.

Prabowo Subianto 2024. október 20-án lépett hivatalba elnökként, Gibran Rakabuming Raka alelnökként. A hatalomátadás békésen, az alkotmányos rend szerint történt, ami a reformasi utáni Indonézia demokratikus intézményeinek működőképességét mutatja. Ugyanakkor a dinasztikus politika és a Jokowi család befolyása komoly vitát váltott ki a demokratikus elitváltás minőségéről.

28.4.5 Prabowo Subianto kormányzása (2024–2026)

Prabowo kormánya széles koalícióra épül, amely a Jokowi-örökség folytatását és a gazdasági növekedés felgyorsítását ígéri. A kabinet számos minisztériumot egyesített, és a gazdasági, védelmi és szociális tárcák vezetői között a korábbi kormányzati szereplők és a Prabowóhoz közel álló katonai körök tagjai egyaránt megtalálhatók. Az elnökség első évében a kormányzat fő célkitűzései közé tartozott a **8 százalékos gazdasági növekedés** elérése a ciklus végére, az **ingyenes iskolai étkeztetési program** kiterjesztése, valamint a **védelmi kiadások növelése**. Az ingyenes étkeztetési program 2025 elején indult el, először több százezer diák bevonásával, de a teljes körű megvalósítás jelentős költségvetési terhet ró az államra.

A külpolitikában Prabowo kormánya megerősítette Indonézia regionális vezető szerepét, és 2025 januárjában az ország hivatalosan is csatlakozott a **BRICS** csoporthoz teljes jogú tagként. Ez a lépés jelképesen is kifejezte a kormányzat törekvését, hogy Indonéziát a „globális déli” országok egyik meghatározó szereplőjévé tegye, miközben az ASEAN-ban és az Indiai-óceáni térségben továbbra is aktív maradt. A Dél-kínai-tengeri feszültségek, különösen a Natuna-szigetek térségében, a kormányzat számára továbbra is kényes egyensúlyozást igényelnek Peking és Washington között. A 2025-ös év folyamán Indonézia az **OECD-csatlakozási** tárgyalásokat is folytatta, ami a gazdasági liberalizáció és a jogi-intézményi felzárkózás iránti elköteleződést jelzi, ugyanakkor belső politikai vitákat is gerjesztett.

A demokrácia minőségével kapcsolatban a Prabowo-kormány első időszaka vegyes jeleket mutatott. A korrupcióellenes fellépés továbbra is gyenge pont, mivel a KPK függetlenségének korábbi csorbítása után az intézmény politikai nyomás alatt működik. A sajtószabadság a 2020-as években fokozatosan romlott: a nemzetközi rangsorok Indonéziát a „részben szabad” kategóriába sorolják, és a kritikus újságírók, aktivisták ellen indított jogi eljárások száma nőtt. A 2025–2026-os

év folyamán a munkajogi viták, a diákok és a civil szervezetek tiltakozásai – például a „sötét Indonézia” (Indonesia Gelap) elnevezésű megmozdulások – a szociális feszültségek fennmaradását jelzik. A kormányzat azonban a nagykoalíció révén stabil parlamenti többséggel rendelkezik, ami csökkenti a hatalommegosztás intézményes ellensúlyát.

28.4.6 Gazdasági növekedés és társadalmi egyenlőtlenségek

Indonézia gazdasága a 2014–2026 közötti időszakban jelentős növekedést mutatott, de a növekedés gyümölcsei egyenlőtlenül oszlottak el. A Világbank adatai szerint a nominális GDP 2014-ben körülbelül 890 milliárd USD volt, 2023-ra pedig meghaladta az 1,3 ezer milliárd USD-t, így Indonézia a világ egyik legnagyobb gazdaságává vált. Az egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson 2023-ban körülbelül 14 800 USD volt, ami a közepes jövedelmű országok felső sávjába helyezi az országot. A növekedés motorja a belső fogyasztás, a szolgáltatási szektor, valamint az **ásványkincsek feldolgozása**, különösen a **nikkel-downstreaming** (hilirisasi) politika, amely a nyersérc kivitelének tilalmát és a hazai feldolgozó kapacitások kiépítését ösztönözte. A nikkel az elektromos járművek akkumulátorainak kulcsfontosságú alapanyaga, így a kínai és más külföldi befektetések tömegesen áramlottak a szigetvilágba.

A makrogazdasági stabilitás fenntartása mellett a **társadalmi egyenlőtlenségek** továbbra is makacsul magasak maradtak. A hivatalos szegénységi ráta a statisztikai hivatal (BPS) 2023-as adata szerint 9,36 százalék volt, ami javulás a 2014-es 11,25 százalékhoz képest, de a küszöbérték – amely napi alig néhány dollárnak felel meg – sok kritikus szerint alulméri a tényleges deprivációt. A **sebezhető csoportok**, akik a szegénységi küszöb felett élnek, de bármilyen sokk hatására visszacsúszhatnak, a lakosság 20–30 százalékát tehetik ki. A Gini-koefficiens 2023-ban 0,388 volt, ami a 2010-es évek eleji 0,41-hez képest enyhe javulás, de a vagyon koncentrációja ennél sokkal nagyobb: a leggazdagabb 1 százalék a nemzeti vagyon jelentős részét birtokolja.

A regionális egyenlőtlenségek továbbra is meghatározóak. Jáva szigete, amely Indonézia lakosságának mintegy 56 százalékát adja, a GDP körülbelül 57 százalékát termeli, míg a külső szigetek – Szumátra, Kalimantan, Szulavézi, Pápua – gazdasági szerkezete gyakran a nyersanyag-kitermelésre épül. A vidéki területeken a mezőgazdaság és az informális szektor dominál, a formális foglalkoztatás aránya alacsony. A **munkajogi törvénymódosítások** – amelyek a minimálbér számítását és a szerződéses foglalkoztatás feltételeit érintették – a szakszervezetek szerint tovább növelték a munkavállalók kiszolgáltatottságát. A fiatalok munkanélkülisége és az alulfoglalkoztatottság különösen érzékeny kérdés, mivel a demográfiai hozadék – a munkaképes korú lakosság magas aránya – csak akkor válik gazdasági haszonná, ha megfelelő munkahelyek jönnek létre.

A környezeti terhelés a gazdasági növekedés árnyoldala. Az **erdőirtás**, a **pálmaolaj-ültetvények** terjeszkedése, a **tőzegtüzek** és a **bányászati tevékenység** súlyos károkat okoztak. A 2015-ös és 2019-es erdőtüzek – amelyeket gyakran a földégetéses területnyerés okozott – hatalmas területeket érintettek, és a füst átterjedt Malajziára és Szingapúrra is. A kormány 2022-ben csatlakozott a **Just Energy Transition Partnership (JETP)** megállapodáshoz, amely a szénfüggőség csökkentését és a megújuló energiák arányának növelését célozza, de a szénbányászat és a nikkel-feldolgozás energiaigénye miatt az átmenet lassú. A főváros áthelyezése szintén jelentős környezeti kockázatot hordoz, hiszen az új város területe részben erdős, vizes élőhelyekre épül.

28.4.7 Indonézia 2026-ban

A könyv lezárásának időpontjában, 2026-ban Indonézia egyszerre mutat dinamikus növekedést és mélyülő politikai-társadalmi feszültségeket. A Prabowo-kormány első másfél éve a hatalom konszolidációját és a gazdasági programok gyors elindítását hozta, de a demokratikus intézmények

minőségének romlása, a dinasztikus politika öröksége és a növekvő egyenlőtlenségek továbbra is kihívást jelentenek. A gazdasági előrejelzések a 2025–2026-os évekre 5 százalék körüli növekedést valószínűsítenek, ami a feltörekvő gazdaságok között kedvező, de elmarad a kormányzat ambiciózus 8 százalékos céljától. Az infláció mérsékelt, a költségvetési hiány körülbelül 2–3 százalék között mozog, de az államadósság és a szociális programok finanszírozása hosszú távon nyomást gyakorol a fiskális mozgástérre.

A társadalmi kohézió szempontjából a vallási pluralizmus és az etnikai sokszínűség továbbra is a politikai identitás központi eleme. A mainstream muszlim szervezetek mérséklő szerepet játszanak, ugyanakkor a konzervatív csoportok nyomása a jogalkotásra és a közéleti diskurzusra időről időre felerősödik. A **Pápua** és **Nyugat-Pápua** tartományokban a konfliktus 2026-ban is törékeny, és a nemzetközi emberi jogi szervezetek továbbra is a civilek védelmének hiányára figyelmeztetnek. A kelet-indonéziai régiók – Maluku, Szulavézi egyes részei – etnikai-vallási feszültségei szintén kihívást jelentenek.

A regionális és globális környezetben Indonézia a 2020-as évek második felében egyre fontosabb szerepet játszik. Az ASEAN keretében a regionális integráció előmozdítása, a Mianmarral kapcsolatos humanitárius diplomácia, valamint a Dél-kínai-tengeri magatartási kódex tárgyalásai mind napirenden vannak. A Kína és az Egyesült Államok közötti versengésben Jakarta igyekszik megőrizni stratégiai autonómiáját, miközben a nikkel- és feldolgozóipari befektetések révén gazdasági kapcsolatai mindkét nagyhatalommal szorosak. A technológiai szektorban a digitális gazdaság, az e-kereskedelem és a mesterséges intelligencia alkalmazása gyors növekedést mutat, de a munkaerő digitális készségeinek hiánya és a szabályozási bizonytalanság fékezi a kibontakozást.

Összességében Indonézia 2026-ban nem egyszerűen a 2014 előtti rendszer folytatása, de nem is a reformasi korai éveinek idealizált demokratikus állapota. Az ország erős állam, növekvő gazdaság és jelentős regionális hatalom, ugyanakkor a demokratikus minőség, a társadalmi igazságosság és a környezeti fenntarthatóság kérdései továbbra is eldöntetlenek. A főváros áthelyezése, a nikkel-politika és a nagykoalíciós kormányzás egyaránt olyan projektek, amelyeknek hosszú távú következményei csak évtizedek múlva lesznek teljes mértékben értékelhetők.

28.4.8 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsősorban a hivatalos indonéz statisztikai hivatal (BPS), a Világbank, az IMF és az ASEAN adatbázisainak nyilvános adataira, valamint a nemzetközi sajtó és a vezető Indonézia-szakértők publikációira támaszkodik. A választási eredmények a hivatalos választási bizottság (KPU) közlésein alapulnak, de a kampány tisztaságának és a demokratikus minőségnek az értékelése a Freedom House, a V-Dem Intézet és a helyi választási megfigyelő szervezetek jelentésein nyugszik, amelyek egymástól némileg eltérő módszertannal dolgoznak. A COVID-19 halálozási adatainál a hivatalos és a tudományos becslések közötti eltérés jelentős; a szöveg ezért a főbb becsléseket és az eltérés okát ismerteti, anélkül hogy egyetlen számot abszolút érvényűként kezelne. A főváros áthelyezésének költségvetési és környezeti adatai a kormányzati tervekből és a kritikus civil szervezetek dokumentumaiból származnak, és a megvalósítás korai szakaszában még nagy a bizonytalanság. A 2025–2026-os események – a Prabowo-kormány egyes intézkedései, a BRICS-csatlakozás részletei, a gazdasági mutatók pontos alakulása – gyorsan változhatnak, és a könyv lezárásakor a nyilvános források elérhetősége korlátozott; ezeket a részeket ellenőrzött friss adatokkal kell felülvizsgálni. A Pápua konfliktus, a demokratikus minőség és a társadalmi egyenlőtlenségek megítélése eleve vitatott, ezért a szöveg a szereplők álláspontját és a nemzetközi emberi jogi keretrendszert egyaránt bemutatja.

28.4.9 Rövid összefoglaló

- Joko Widodo 2014-es győzelme a reformasi utáni indonéz politika új szakaszát nyitotta meg: a gazdasági infrastruktúra, a vidékfejlesztés és a közvetlen kormányzati stílus került előtérbe.
- Első ciklusában a vallási polarizáció felerősödött, különösen a 2016–2017-es Ahok-ügy és a tömegtüntetések nyomán, amelyek megmutatták a politikai iszlám mozgósító erejét.
- A második ciklust a COVID-19 járvány, a KPK gyengítése és a vitatott munkajogi törvény (Omnibus Law) elfogadása jellemezte, miközben a Pápua konfliktus kiéleződött.
- A főváros áthelyezése Nusantarába (Kelet-Kalimantan) a Widodo-korszak legnagyobb hosszú távú projektje, amelyet a környezeti és finanszírozási aggályok mellett 2024-re csak részben sikerült előkészíteni.
- A 2024-es választáson Prabowo Subianto nyert Gibran Rakabuming Raka alelnökjelölttel; az Alkotmánybíróság korhatár-döntése a dinasztikus politika vitáját erősítette.
- Prabowo kormánya (2024–2026) a gazdasági növekedés ütemének növelésére, a védelmi kiadások emelésére és a nemzetközi pozíció erősítésére törekszik, miközben a demokratikus intézmények minősége továbbra is romlik.
- Indonézia gazdasága a 2010-es évek közepétől jelentősen bővült, a nikkel-downstreaming és a feldolgozóipar húzóágazattá vált, de a társadalmi egyenlőtlenségek, a regionális különbségek és a környezeti károk tartós kihívást jelentenek.

28.4.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen politikai és társadalmi okok magyarázzák Jokowi 2014-es sikerét, és miben különbözött kormányzása stílusa a korábbi elnökökétől?
2. Hogyan hatott a 2016–2017-es Ahok-ügy az indonéz demokráciára és a vallási polarizációra? Milyen szerepet játszottak a mainstream muszlim szervezetek?
3. Miért volt vitatott a munkahelyteremtési törvény, és milyen intézményi következményei voltak az Alkotmánybíróság 2021-es döntésének?
4. Melyek a főváros áthelyezésének fő érvei és kritikái? Hogyan kapcsolódik a projekt a regionális egyenlőtlenségek és a környezeti kihívások kérdéséhez?
5. Milyen demokratikus minőségi problémákat vet fel a 2024-es választás és a dinasztikus politika? Miben különbözik a Prabowo-kormány külpolitikája a Jokowi-korszak hagyományától?

IV. rész – A szigetvilág keleti fele

29 A Fülöp-szigetek a gyarmati kor előtt

29.1 A barangay-k és a szigetvilág népei

A mai Fülöp-szigetek területe a spanyol hódítás előestéjén nem alkotott egységes politikai vagy kulturális egységet. A szigetcsoport a délkelet-ázsiai szigetvilág északkeleti peremén fekszik, a Dél-kínai-tenger, a Sulu-tenger és a Csendes-óceán találkozásánál, és a maláj–polinéz nyelvcsalád északi elterjedési területéhez tartozik. A korábbi fejezetekben tárgyalt tengeri birodalmak – például Srivijaya és Majapahit – közvetve érintették a mai Fülöp-szigetek déli és középső részét, de a térség nem vált e birodalmak tartományává. A prekoloniális Fülöp-szigetek története ezért elsősorban kis léptékű, helyi közösségek története, amelyeket a tengeri kereskedelem, a folyóvölgyek mezőgazdasága és a hegyvidéki környezet formált. Ez az alfejezet a spanyol gyarmatosítás előtti helyi társadalmak alapvető egységét, a **barangay**-t, annak társadalmi rétegződését és gazdálkodását mutatja be, majd a szigetvilág etnikai és nyelvi sokszínűségét tárgyalja.

A barangay kifejezés a tagalog **balangay** (vitorlás hajó) szóból ered, ami arra utal, hogy egyes közösségek eredetileg tengeri vándorló csoportok lehettek. A nyelvészeti etimológia azonban nem bizonyítja közvetlenül a társadalmi szerveződés hajóközösségi eredetét; a spanyol források a 16. században barangay-nak nevezték a legkisebb helyi településeket, amelyek általában egy főnök (datu) és annak rokonsága, valamint függői köré szerveződtek. A barangay tehát nem „állam” a mai értelemben: nem rendelkezett állandó bürokráciával, írott joggal vagy szigorú területi határokkal, hanem rugalmas, rokonsági és védelmi alapon szerveződő települési egység volt.

29.1.1 A barangay mint települési és politikai egység

A spanyol összeírások szerint a barangay-k többsége 30–100 háztartásból állt, de a tengerparti kereskedőközpontokban ennél nagyobbak is előfordultak. A közösség magva a **datu** (főnök, nemzetségfő) háztartása volt, körülötte a rokonok, a szabad közösség tagjai és a függő helyzetű személyek. A barangay neve gyakran a főnök nevéből vagy a település helyéből származott, és a közösség identitása erősen kötődött a datu személyéhez. A datu hatalma nem volt abszolút: döntéseit a rokonsági tanács és a szabad közösség tagjainak jóváhagyása korlátozta. A hatalom alapja a követők (a **timawa** és **alipin**) száma, a kereskedelemből származó vagyon és a rituális tekintély volt. A datu katonai vezetőként is működött, és a portyákból származó zsákmány – foglyok, értéktárgyak – növelte hatalmát.

A barangay-k közötti viszony nem volt békés: a szövetségek, házassági kapcsolatok, adó- és védelmi megállapodások mellett gyakoriak voltak a portyák, a fejvadászat és a bosszúhadjáratok. A fejvadászatot a spanyol források gyakran eltúlozták, de a régészeti és etnológiai adatok szerint egyes hegyi közösségekben rituális jelentőséggel bírt. A portyák célja nemcsak a zsákmányszerzés, hanem a presztízs növelése és a közösség védelme is lehetett. A barangay-k nem alkottak nagyobb államot, de a tengerparti közösségek időnként laza szövetségeket kötöttek egymással, például a tengeri kereskedelem biztosítására vagy egy erősebb szomszéd ellen.

A barangay-k belső életét a rokonsági és adóssági viszonyok szabályozták, amelyeket a szóbeli hagyomány és a helyi szokásjog tartott fenn. Írott jog nem létezett, de a közösségi döntéshozatalban a datu, a vének és a szabad közösség tagjai vettek részt. A vitás ügyeket gyakran párbajjal, eskütétellel vagy a közösség előtti tárgyalással rendezték; a spanyol források ezt a gyakorlatot a saját jogi fogalmaikhoz igazították, ezért a rekonstrukció bizonytalan.

29.1.2 Társadalmi rétegződés és függőségi viszonyok

A spanyol misszionáriusok és hivatalnokok a 16. század végén a barangay-k társadalmát háromnégy kategóriába sorolták: a **datu** (főnök, nemzetségfő), a **timawa** vagy **maharlika** (szabadok, harcosok), és az **alipin** (függők). A kategóriák azonban nem voltak merevek, és a spanyol források a saját társadalmi hierarchiájukat vetítették rájuk. A datu cím nem volt automatikusan örökletes: a főnöki rangot gyakran a legidősebb fiú, de olykor a legtehetségesebb rokon örökölte, és a követők megszerzése is feltétel volt. A datu hatalmát a rokonsági kötelékek és a kereskedelemből származó vagyon tartották fenn; a főnök adót szedhetett a kereskedelemből, és a portyák zsákmányából részesült.

A **timawa** (a viszajan nyelvekben timawa, a tagalogban timawa vagy maharlika) a szabad közösség tagjai voltak, akik fegyvert viselhettek, részt vettek a portyákban, és saját földjükön gazdálkodtak. A **maharlika** kifejezést egyes tagalog nyelvű források a szabad harcosokra használták, nem pedig egy elkülönült nemesi osztályra. A későbbi, 20. századi nacionalista és populista diskurzusban a maharlika mint „ősi nemesi kaszt” jelenik meg, ami a spanyol kori források félreértésén alapul. Ez a félreértés ma emlékezetpolitikai viták tárgya; a könyv ezért nem használja a maharlikát önálló társadalmi osztályként, hanem a timawához hasonló szabad közösségi tagokra utal.

Az **alipin** (függő) kategóriája a legvitatottabb. A spanyol források „rabszolgáknak” (esclavos) nevezték őket, de ez a fogalom a spanyol gyarmati rabszolgaság képét vetíti vissza. Az alipin státusz adósságból, háborús fogságból vagy büntetésből eredt, és a függőség mértéke változó volt. Egyesek saját házzal és gazdasággal rendelkeztek (**aliping namamahay**), mások a főnök háztartásában éltek (**aliping saguiguilid**). A státusz gyakran örökölhető volt, de a kiváltás és a felemelkedés sem volt kizárt; az alipin házasság révén is javíthatott helyzetén. A spanyol gyarmati igazgatás később a saját adó- és munkakötelezettségi rendszerébe olvasztotta ezeket a kategóriákat, ami a prekoloniális viszonyok torzulását okozta.

A nők szerepe a prekoloniális barangay-kban összetett volt. A korai spanyol beszámolók szerint a nők örökölhettek vagyont, részt vehettek a kereskedelemben, és egyes esetekben datu szerepet is betölthettek; a házassági és öröklési szabályok csoportonként eltértek. A gyarmati igazgatás később a spanyol jogrend bevezetésével szűkítette a nők jogi mozgásterét, ezért a prekoloniális állapotok rekonstrukcióját a spanyol források városi és egyházi érdekei torzíthatják. Ez a kérdés a mai gender-történeti viták része.

29.1.3 Helyi gazdálkodás és tengeri kereskedelem

A mai Fülöp-szigetek területének természeti adottságai – trópusi monszun éghajlat, folyóvölgyek, tengerparti síkságok, hegyvidéki erdők – eltérő gazdálkodási formákat tettek lehetővé. A rizstermesztés a síkvidéki területeken és a folyóvölgyekben öntözéses rendszerben folyt, a hegyvidéki területeken pedig a híres Ifugao-rizsteraszok (Ifugao Rice Terraces) ma a világörökség részei. A teraszok kora azonban vitatott: egyes régészeti datálások szerint már a spanyol kor előtt is műveltek, mások szerint a jelenlegi teraszrendszer nagy része a spanyol kor után bővült. A legújabb kutatások (2010-es évek) arra utalnak, hogy a jelenlegi teraszrendszer nagy része a spanyol kor után épült, de a korábbi fázisok létezése nem zárható ki. A váltóföldes **kaingin**

(erdőégetéses művelés) a hegyi erdőkben gyakori volt, és a talaj termékenységének fenntartására szolgált; ez a módszer az erdős területeken alacsony népsűrűség mellett fenntartható volt, de a későbbi népszaporulat és a gyarmati földhasználat növelte a környezeti terhelést.

A tengerparti barangay-k gazdasága a halászatra, a kagylógyűjtésre, a sólepárlásra és a tengeri kereskedelemre épült. A folyótorkolatokban és védett öblökben fekvő települések a datu ellenőrzése alatt tarthatták a helyi kereskedelmet. A régészeti leletek – kínai porcelánok, délkelet-ázsiai kerámiák, gyöngyök, bronztárgyak – azt mutatják, hogy a szigetvilág már a 10. századtól része volt a Dél-kínai-tenger kereskedelmének. A Butuan közelében feltárt balangay hajók (a radiokarbon datálások szerint i. sz. 4–13. század közötti időszakból) a helyi hajóépítés és tengeri közlekedés bizonyítékai. A hajók deszkáit ékekkel és kötésekkel rögzítették, ami a délkelet-ázsiai hajóépítés jellegzetessége volt, eltérően az európai és kínai szeges technikától.

A kereskedelem nemcsak luxuscikkeket, hanem mindennapi eszközöket is közvetített. A kínai források, például Zhao Rugua 1225-ös **Zhu Fan Zhi** című leírása, a szigetvilág egyes helyeit említik, de a mai Fülöp-szigetekre vonatkozó azonosítások vitatottak. A spanyol kor előtti helyi kereskedelemben a cserekereskedelem és a korai pénzként használt arany, ezüst, gyöngyök és fémtárgyak játszottak szerepet; a „piloncitos” elnevezésű kis aranyérmék egyes régészeti lelőhelyeken előfordulnak, de datálásuk és használatuk bizonytalan. A kereskedelemből származó jövedelem a datu hatalmának egyik alapja volt, és a tengeri kapcsolatok révén a barangay-k bekapcsolódtak a tágabb délkelet-ázsiai hálózatokba.

A hegyvidéki közösségek gazdálkodása eltért: vadászat, gyűjtögetés, gyökér- és gumós növények termesztése, valamint a rizstermesztés kisebb, teraszos vagy váltóföldes formái jellemezték őket. A hegyi falvak a tengerparti kereskedőktől sót, fémeket és textíliákat szereztek be, cserébe mézet, gyantát, aranyat és egyéb erdei termékeket adtak. A hegyvidéki és tengerparti közösségek közötti kapcsolat nem volt egyirányú: a hegyi csoportok gyakran megőrizték politikai függetlenségüket, és a spanyol gyarmatosítás ellenállásának későbbi bázisai lettek (lásd A spanyol hódítás).

29.1.4 A szigetvilág etnikai és nyelvi sokszínűsége

A mai Fülöp-szigetek területén a nyelvészeti rekonstrukciók szerint a maláj-polinéz nyelvek beszélői i. e. 4000–2000 között jelentek meg, és fokozatosan benépesítették a szigeteket. A korábbi, úgynevezett negrito csoportok (Aeta, Ati, Batak) nyelvei nagyrészt kihaltak, de a csoportok kulturális különállása részben fennmaradt. A „negrito” kifejezés spanyol gyarmati eredetű, és a sötétebb bőrű, kis termetű csoportokat jelölte; ma az antropológia inkább az Aeta, Ati, Batak és más csoportok saját neveit használja. E csoportok a hegyvidéki erdőkben éltek, és vadászó-gyűjtögető vagy korai földművelő életmódot folytattak.

A prekoloniális időszak végére a legnagyobb nyelvi-kulturális tömbök a Luzón középső és déli részén élő **tagalog**, a Visayan-szigeteki **bisaya** (cebuano, hiligaynon, waray), az északi **ilokano**, a Bicol-félszigeti **bikolano**, a Pampanga környéki **kapampangan**, valamint a hegyi népek – **Ifugao**, **Bontoc**, **Kalinga** – voltak. A déli szigeteken (Mindanao, Sulu) a 15. századtól az iszlám terjedt, és a közösségeket a spanyol források **moro** (spanyol: Moro, „mór”) néven említették. Ez a kifejezés az ibériai reconquista emlékezetéből származó, nem semleges kategória volt; ma egyes muszlim mozgalmak önazonosságként is használják, de a történeti elemzésben idézőjelben vagy a helyi elnevezésekkel (Tausug, Maguindanao, Maranao) pontosabb.

A gyarmati és a későbbi állami kategorizáció „törzseket” látott a hegyi közösségekben, ez a besorolás azonban a 19–20. századi etnológia terméke, és gyakran eltakarja a közösségek változékony, rokonsági és lakóhelyi alapú szerveződését. A könyv ezért az „etnolingvisztikai csoport” vagy „közösség” kifejezést használja, amikor lehetséges. A prekoloniális etnikai határok nem voltak merevek: a tengerparti kereskedőközösségek többnyelvűek voltak, és a házasságok, a kereskedelem

és a migráció folyamatosan alakították a csoportok összetételét. A mai Fülöp-szigetek etnikai térképe ezért nem vetíthető vissza változatlanul a spanyol hódítás előtti időszakra.

A prekoloniális szigetvilág etnikai sokszínűségének rekonstrukciója elsősorban nyelvészeti, régészeti és genetikai adatokra támaszkodik. A nyelvészeti rekonstrukciók a maláj-polinéz nyelvek elterjedését és a belső nyelvi csoportok kialakulását próbálják nyomon követni, de a csoportok közötti pontos időbeli és térbeli viszonyok vitatottak. A régészeti leletek – kerámiák, fémtárgyak, temetkezések – a kulturális kapcsolatok irányaira utalnak, de a nyelvi-identitásbeli határokat nem jelölik ki egyértelműen. A genetikai vizsgálatok a mai populációk összetételét elemzik, de a múltbeli vándorlások rekonstruálása ebből közvetett és bizonytalan.

29.1.5 Források és bizonytalanságok

A barangay-kra és a prekoloniális Fülöp-szigetekre vonatkozó ismereteink alapvetően négy forráscsoportból származnak. Az elsődleges írott források között a spanyol expedíciók és misszionáriusok beszámolói a legfontosabbak: Antonio Pigafetta (1521), Miguel de Loarca (1582), Juan de Plasencia (1589) és az ismeretlen szerzőjű **Boxer Codex** (1590 körül) leírják a helyi társadalmat, gazdálkodást és szokásokat. Ezek a források értékes adatokat tartalmaznak, de a spanyol gyarmati igazgatás és az egyházi misszió érdekeit tükrözik, és a helyi viszonyokat a spanyol jogi-vallási fogalmakhoz igazították. A kínai források, mint Zhao Rugua **Zhu Fan Zhi** (1225), a tengeri kereskedelem útjait és egyes helyeket említenek, de a mai Fülöp-szigetekre vonatkozó azonosítások gyakran bizonytalanok.

A régészeti leletek közül a Butuan közelében feltárt balangay hajók, a Surigao környéki aranytárgyak és a különböző kerámiaegyüttesek a tengeri kereskedelem és a helyi kézművesség bizonyítékai. A radiokarbon datálások azonban nem mindig egyértelműek, és a lelőhelyek feltártsága egyenetlen. A nyelvészeti rekonstrukciók a maláj-polinéz nyelvek elterjedését modellezik, de a modellek eltérő feltevéseken alapulnak, és a csoportok közötti időbeli viszonyok vitatottak.

A barangay társadalmi szerkezetének rekonstrukciója különösen vitatott, mert a spanyol források kategóriái (datu, timawa, alipin) nem semleges leírások, hanem a gyarmatosítás során kialakított adó- és munkakötelezettségi rendszer elemei. A „maharlika” kifejezés modern politikai felhasználása (például a Marcos-korszak „Bagong Lipunan” mozgalmának retorikája) a prekoloniális múlt kisajátítása, és emlékezetpolitikai állításként, nem dokumentált társadalmi tényként kezelendő. A fejvadászat és a rabszolgaság mértéke szintén vitatott: a spanyol források gyakran eltúlozták a helyi erőszakot, hogy igazolják a gyarmati hódítást és az evangelizációt, míg a későbbi nacionalista történetírás hajlamos volt idealizálni a prekoloniális barangay-kat. A modern szakirodalom – például William Henry Scott (Barangay: Sixteenth-Century Philippine Culture and Society, 1994), Laura Lee Junker (Raiding, Trading, and Feasting, 1999) és Anthony Reid (Southeast Asia in the Age of Commerce, 1988–1993) – e két szélsőség között igyekszik egyensúlyt tartani. Az itt közölt állítások ezen munkák általános megállapításaira támaszkodnak, de konkrét oldalszámokra nem hivatkoznak; a felhasznált adatok ellenőrzése a felsőoktatási kurzusokon ajánlott.

29.1.6 Rövid összefoglaló

- A mai Fülöp-szigetek területe a spanyol hódítás előtt nem alkotott egységes államot; a helyi társadalmak alapegysége a **barangay** (a tagalog balangay, „hajó” szóból) volt, amely rokonsági és védelmi alapon szerveződő települési közösség, nem modern értelemben vett állam.
- A barangay-k általában 30–100 háztartásból álltak, és egy **datu** (főnök) vezette őket; a datu hatalmát a rokonsági tanács, a szabad közösség és a kereskedelemből származó vagyon korlátozta.

- A spanyol források szerint a társadalom **datu**, **timawa** (szabadok) és **alipin** (függők) kategóriákra oszlott, de ezek a kategóriák a spanyol gyarmati fogalmakat tükrözik, és a függőség mértéke változó volt; a **maharlika** nem önálló nemesi osztály, hanem a szabad harcosok egyik megnevezése.
- A helyi gazdálkodás a rizstermesztésre (öntözéses és váltóföldes **kaingin**), halászatra, kézművességre és tengeri kereskedelemre épült; a Butuan hajóleletek és kínai porcelánok a Dél-kínai-tenger kereskedelmébe való bekapcsolódást bizonyítják.
- A szigetvilág etnikai és nyelvi sokszínűsége nagy volt: a legnagyobb csoportok a tagalog, bisaya, ilokano, bikolano és a hegyi népek voltak; a déli szigeteken az iszlám a 15. századtól terjedt, és a spanyol források „moro” néven említették a muszlim közösségeket.
- A prekoloniális viszonyok rekonstrukciója bizonytalan, mert a spanyol források a gyarmati érdekeket tükrözik, a régészeti datálások vitatottak, és a modern etnikai kategóriák visszavetítése torzít.

29.1.7 Önellenőrző kérdések

1. Miért nem tekinthetők a barangay-k „államoknak” a modern politikai értelemben? Milyen szerveződési elvek jellemezték őket?
2. Hogyan befolyásolta a földrajzi környezet (tengerpart, folyóvölgy, hegyvidék) a prekoloniális gazdálkodás formáit és a barangay-k közötti kapcsolatokat?
3. Milyen problémák merülnek fel, ha a spanyol források társadalmi kategóriáit (datu, timawa, alipin) közvetlenül átvesszük a prekoloniális társadalom leírására?
4. Milyen forrástípusok segítségével rekonstruálható a prekoloniális Fülöp-szigetek etnikai és nyelvi sokszínűsége, és milyen bizonytalanságokkal kell számolnunk?
5. Hogyan kapcsolódott a prekoloniális Fülöp-szigetek a tágabb dél-kínai-tengeri kereskedelmi hálózatokhoz, és milyen régészeti bizonyítékai vannak ennek?

29.2 Az iszlám szultanátusok és a kereskedelem

Az iszlám megjelenése a mai Fülöp-szigetek déli szigetvilágában nem egyszeri törés volt, hanem a tengeri kereskedelem, a házassági szövetségek és a hatalmi legitimáció lassú, több évszázados folyamata. Az előző alfejezetben tárgyalt A barangay-k és a szigetvilág népei elsősorban kisebb, part menti közösségeket és rokonsági alapon szerveződő egységeket mutatott be. Ezzel szemben a délebbi szigeteken – a Sulu-szigeteken, Mindanao déli és középső partszakaszain, továbbá Palawan és Basilan környékén – a 14–16. században olyan iszlám hatalmi központok jöttek létre, amelyek a szomszédos maláj-indonéz világ kereskedelmi és vallási hálózataihoz kapcsolódtak. A fejezet ezért két nagy kérdésre összpontosít: hogyan érte el és formálta át az iszlám a déli szigetvilágot, illetve milyen uralmi és kereskedelmi rendet képviseltek a **Sulu Szultanátus** és a **Maguindanao Szultanátus** a spanyol hódítás előtti évszázadokban.

29.2.1 Az iszlám terjedésének tengeri útjai

A mai Fülöp-szigetek déli szigetei nem a délkelet-ázsiai iszlamizáció peremén helyezkedtek el, hanem annak egyik aktív részét alkották. A 13. századtól kezdve az Indiai-óceán és a Dél-kínai-tenger közötti kereskedelmi útvonalakon az iszlám a kikötővárosokból kiindulva terjedt a maláj-indonéz szigetvilágban. Szamudra–Pasai, majd a 15. században a malakka szultánság szerepe kiemelkedő volt ebben a folyamatban. Ezek a központok nemcsak árukat, hanem jogi normákat, írásbeliséget, vallási ismereteket és dinasztikus kapcsolatokat is közvetítettek. A

A maláj királyságok és a tengeri kereskedelem és az Az iszlám térhódítása című fejezetekben bemutatott tengeri világ a Fülöp-szigetek déli részét is magában foglalta.

Az iszlám elterjedésének pontos útja a mai Fülöp-szigetek irányába forráshiányos, ezért a történészi rekonstrukciók több lehetőséget is megengednek. A kutatók többsége szerint a vallás elsősorban kereskedelmi kapcsolatok révén jutott el Sulu és Mindanao kikötőibe, nem pedig hódító hadjáratokkal. A muszlim kereskedők, vallástudósok és utazók gyakran helyi elitcsaládokba házasodtak, és így a hit a rokonsági hálózatokon keresztül terjedt. A folyamat fokozatos volt: az első muszlim közösségek valószínűleg a 13. század legvégén vagy a 14. század elején jelentek meg, de az iszlám szervezett intézményei – szultáni udvarok, mecsetek, iskolák – csak a 15–16. században váltak jól azonosíthatóvá.

Ezt a folyamatot a mai történetírás nem „népvándorlásként” vagy „idegen hódításként” értelmezi, hanem a helyi elitek aktív választásaként. Az áttérés politikai és gazdasági előnyökkel járt: az iszlám közösségbe való belépés megkönnyítette a malakka, brunei, ternate- és tidorei kereskedelmi körökkel való szövetséget, hozzáférést adott a muszlim hajózási hálózatokhoz, és új, a tengeri kereskedelemre szabott jogi eszközöket biztosított. A hitváltás azonban nem jelentette a helyi szokásjog eltűnését: az iszlám a tengerparti és folyóvölgyi elitek körében erősödött meg, míg a hegyi és erdei közösségek nagy része továbbra is saját vallási hagyományait követte.

A „Fülöp-szigeteki iszlám” tehát a délkelet-ázsiai szunnita iszlám része volt, nem különálló vagy elszigetelt változat. A domináns jogi iskola a sáfiita irányzat volt, hasonlóan a maláj világ többi részéhez. A vallás terjedésében a szúfi tanítók, a kereskedelemben érdekelt családfők és a helyi uralmi elit tagjai játszottak szerepet; nem ismert olyan forrás, amely szerint a Fülöp-szigetek déli részét külső katonai erő tette volna muszlimmá.

A spanyol gyarmati írásbeliség később a déli muszlim közösségeket egységesen *moros* néven emlegette, ami a muszlim ibériai „mórok” emlékét idézte fel, és vallási-ellenségképet épített. A könyv ezért ezt a kifejezést nem használja semleges leíró kategóriaként; helyette a csoportok saját neveit kell kiemelni: **tausug** (a Sulu-szigetek domináns muszlim közössége), **szama** (tengeri nomád közösségek, gyakran „bajau” néven is ismertek), **maguindanao**, **maranao** és más csoportok. A „Moro” elnevezés a spanyol forrásokban a későbbi gyarmati konfliktusokat jellemzi, ezért annak tárgyalása a következő alfejezethez tartozik.

29.2.2 A Sulu Szultanátus kialakulása és hatalmi szerkezete

A Sulu Szultanátus a mai Fülöp-szigetek délnyugati szigetcsoportján, a Sulu-tenger és a Celebesz-tenger közötti útvonalon alakult ki. Földrajzi helyzete stratégiai jelentőségű volt: a szigetcsoport összekötötte Mindanaót Borneó északkeleti partvidékével, és a Fűszer-szigetek (Maluku) irányába is hajózási útvonalat kínált. A szultanátus létrejöttét a hagyomány egy külföldről érkezett muszlim uralkodóhoz köti. A helyi genealógiai krónikák, az ún. **tarsila** feljegyzései szerint a 15. század közepén egy arab származású vagy johori herceg, **Sarip Abu Bakr** (más alakban Sharif ul-Hashim) érkezett a szigetcsoportra, feleségül vette a helyi uralkodóház egyik tagját, és megszerezte a szultáni címet.

A tarsila azonban nem pártatlan krónika: a genealógiák a legitimitást szolgálták, és a szultáni család hatalmát idegen, „szent” eredettel támasztották alá. A történészek ezért a Sulu Szultanátus alapítását nem egyetlen eseményhez kötik, hanem hosszabb folyamatként értelmezik. A 14–15. században a szigetcsoport kereskedői már rendszeres kapcsolatban álltak maláj, kínai, arab és makasszari hajósokkal. Az iszlám előbb a kikötőhelyeken és az elitek körében vert gyökeret, majd a 15. században egy muszlim dinasztia emelkedett ki. Az alapítás pontos dátuma a forrásokban eltér: a történeti irodalomban a 13. század vége és a 15. század közepe közötti időpontok egyaránt előfordulnak, ezért a dátumot bizonytalansággal kell kezelni.

A Sulu Szultanátus nem volt központosított területi állam a szó későbbi értelmében. A szultán (**sultan**) első volt a főnökök között, de hatalma a helyi **datu** főnökök és a katonai vezetők, a **panglima** támogatásától függött. A szigetcsoport egyes szigetein és part menti településein a datuk saját kísérettel, hajókkal és adóztatási joggal rendelkeztek. A szultán elsősorban a kereskedelem szervezésében, a külső kapcsolatokban és a vallási törvénykezésben játszott szerepet, de nem szólhatott bele korlátlanul a datuk helyi ügyeibe. Ez a hatalommegosztás a délkelet-ázsiai tengeri államok egyik jellegzetessége volt: a befolyás nem a meghódított területen, hanem a hűséges emberek hálózatán nyugodott.

A szigetcsoport gazdasága a tengeri erőforrásokra és a közvetítő kereskedelemre épült. A Sulu-tenger vizeiből gyöngyöt, tengeri uborkát (**trepang**) és szárított halat nyertek; az erdőkből viasz, gyanta, kámfor és madárfészek érkezett. A kínai kereskedők nagyra értékelték a sului gyöngyöt, a délkelet-ázsiai piacon pedig a tengeri uborka és a fészek iránt volt kereslet. Cserébe textíliákat, kerámiát, fémárut, később pedig lőfegyvert hoztak. A Sulu szigetcsoport így nemcsak termelőterület volt, hanem átrakodóhely is: a malakka, borneói és mindanaói hajósok itt találkoztak a Fűszer-szigetek felől érkező szállítmányokkal.

29.2.3 A Maguindanao Szultanátus és a mindanaói iszlám hatalmi központok

Mindanao déli és középső részén az iszlám terjedése nagyjából egy időben, de részben eltérő formában zajlott. A **Pulangi** folyó torkolatvidékén és annak vízgyűjtőjén a **maguindanao** elnevezésű csoportok éltek; a név a folyó menti lakosságra utal. A hagyomány itt is egy kívülről érkezett muszlim előkelőhöz köti a szultanátus megalapítását: **Sarip Kabungsuwan** (Sharif Muhammad Kabungsuwan) a 16. század elején érkezett volna Malakkáról vagy Johorról, házasságra lépett a helyi datival, és a 16. század első felében kiterjesztette befolyását a Pulangi folyó alsó és középső szakaszán.

Ennek a genealógiai narratívának a történeti értéke vitatott. A spanyol és portugál források csak a 16. század második felétől említik a mindanaói muszlim uralkodókat, ezért a korábbi időszak rekonstrukciója elsősorban szóbeli hagyományokra és későbbi lejegyzésekre támaszkodik. A tarsila itt is legitimációs funkciót töltött be: a Kabungsuwan-történet a szultáni család jogát alapozta meg a folyó menti közösségek felett. Ugyanakkor a külföldi származáshagyomány nem szükségképpen hamis: a malakka, johori és brunei muszlim kereskedőcsaládok valóban aktív házassági politikát folytattak a szigetvilágban, így a kívülről érkező hit és uralmi legitimitás összekapcsolása a korabeli gyakorlatnak felel meg.

A Maguindanao Szultanátus hatalmi szerkezete a suluihoz hasonlóan hálózatszerű volt. A szultán a folyó torkolatánál, a kikötő közelében rendezkedett be, de a belső területeken a datuk és a falufőnökök megőrizték önállóságukat. A szultanátus befolyása a folyó kereskedelmén nyugodott: a Pulangi völgyében rizst termesztettek, az erdőkből viaszt és fát szállítottak, a torkolat pedig kapcsolatot teremtett a Sulu-tenger és a Celebesz-tenger útvonalaival. A maguindanao szultán a 17. században a spanyol források szerint jelentős hajóhadat tudott kiállítani, de a területi ellenőrzés soha nem volt teljes. A hegyi **Lumad** csoportok és a partvidék egyes közösségei kívül maradtak a szultáni adóztatás körén, vagy csak időszakosan ismerték el a folyó menti központ fensőbbségét.

Mindanao belső vidékén, a Lanao-tó környékén a **maranao** közösségek is iszlamizálódtak, de ott nem egyetlen szultán emelkedett ki, hanem a négy szövetség, a **pat a pangampong** rendszere szervezte a hatalmat. Ez a négy központ a Lanao-tó partján osztozott, és egymással versengve, olykor szövetkezve irányította a környező településeket. A maranao terület tehát azt mutatja, hogy az iszlám nem feltétlenül vezetett központosított „szultanátus” létrejöttéhez; a vallás a helyi politikai formákhoz is alkalmazkodott. A történetírás ezért óvatosan bánik a „szultanátus”

fogalmával: a mai Fülöp-szigetek déli részén több muszlim hatalmi központ párhuzamosan létezett, és a szultáni cím csak bizonyos családoknak biztosított elsőbbséget.

29.2.4 Kereskedelem, hajózás és a tengeri erőforrások

A Sulu és Maguindanao szultanátusok hatalma szorosan összefüggött a tengeri kereskedelem rendjével. A szigetközi hajózás a délkelet-ázsiai gazdaság egyik alappillére volt: a Fűszer-szigetekről szegfűszeget és szerecsendiót, Borneóról kámfort és gyantát, a mai Fülöp-szigetek északi és középső partszakaszairól rizst, textíliát és aranyat szállítottak. A déli szigetvilág kikötői e hálózat csomópontjai voltak. Sulu, Mindanao és a környező szigetek elsősorban tengeri erőforrásokat kínáltak: a Sulu-tenger gyöngyei különösen keresettek voltak a kínai és délkelet-ázsiai piacokon.

A kereskedelem tárgyi emlékei is alátámasztják a déli szigetek kapcsolatait. A régészeti ásatások kínai porcelán-, délkelet-ázsiai kerámia- és fémtöredékeket hoztak felszínre a tengerparti településekből, de a lelőhelyek száma korlátozott, és a leletek gyakran nehezen keltezhetők. A régészeti bizonyítékok ezért nem teszik lehetővé a kereskedelmi volumen pontos becslését. A történészek kínai, maláj és későbbi spanyol beszámolók alapján következtetnek a kereskedelem irányaira, de a számok hiányosak.

A hajózás és a kereskedelem nem volt elkülöníthető a tengeri erőszaktól. A kora újkori délkelet-ázsiai tengeri hatalom alapja a gyors hajókból álló flotta volt, amely egyszerre védte a kikötőket, szállított árut és szerzett jövedelmet portyázással. A spanyol gyarmati források gyakran „kalózkodásként” írták le a sului és mindanaói hajósok tevékenységét, különösen a Visayan-szigetek és Luzon partjai elleni támadásokat. Ez a kép azonban egyoldalú: a spanyol források a gyarmati hatalom ellenségeit rögzítették, és ritkán tárgyalták az okokat. A déli szigetvilágban a portyázás beépült a tengeri gazdaságba; a foglyokat gyakran adósságszolgaságba, háztartási munkára vagy eladásra szánták. A rabszolgák iránti kereslet a régióban már az iszlám előtt is létezett, és a 16–17. századi tengeri portyák a gyarmati terjeszkedéssel és a spanyolok által megszakított hagyományos kereskedelmi útvonalakkal is összefüggésbe hozhatók.

Ezt a témát tehát nem lehet „egyszerű kalózkodásként” semlegesíteni, és a spanyol hódítás előtti déli társadalmat sem szabad idealizálni. A portyák valódi áldozatokat szedtek elsősorban a Visayan-szigetek és más északi területek part menti közösségeiből, ahogy a spanyol hadjáratok is pusztították a déli településeket. A tengeri erőszak mindkét oldalon a kora újkori szigetvilági háborúk és a tengeri kereskedelem szabályozásának része volt. A pontos áldozatszámokat a források nem rögzítik, ezért a mai történetírás kerüli a szélsőséges becsléseket.

29.2.5 Társadalom, vallás és a déli szigetvilág belső sokszínűsége

A Sulu és Maguindanao szultanátusok társadalma nem etnikailag egységes, hanem több csoportból álló képződmény volt. A tengerparti és folyóvölgyi muszlim közösségek mellett tengeri nomád **szama** csoportok, hegyi, nem iszlamizált **Lumad** közösségek és bevándorolt kereskedők éltek a területen. A mai etnikai kategóriák sem vetíthetők vissza a kora újkorra: a „tausug”, „maguindanao” és „maranao” elnevezések is csak fokozatosan váltak csoportidentitássá a kereskedelem, a házassági hálózatok és a gyarmati korszak adminisztratív osztályozása során.

A társadalmi tagozódás a datu rendszerre épült. A szultán alatt a **datu** családok birtokoltak adóztatási jogokat, katonai kíséretet és hajókat. A **panglima** elsősorban katonai vezető volt, aki a portyákon és a tengeri védelmi feladatokban szerzett presztízst. A vallási tudás hordozói a **guru**, **pandita** és más tanítók voltak, akik a Korán, az imádság és a jogi szabályok ismeretét adták tovább. A szabad közemberek halászattal, földműveléssel, kézművességgel és hajóépítéssel

foglalkoztak; alattuk helyezkedtek el az adósságszolgák és a hadifoglyokból lett rabszolgák. A rabszolgaság kategóriája ugyanakkor tág volt: a szolgaság időnként felszabaduláshoz vezetett, és nem mindig öröklődött automatikusan.

A vallási életben az iszlám normái és a helyi szokásjog, az **adat** párhuzamosan működött. A szultán a sária szerint ítélkezett a kereskedelmi és családjogi ügyekben, de a földhasználat, a házassági szokások és a kisebb viták rendezése gyakran a datuk hatáskörébe tartozott. A gyakorlatban a kettő nem vált el élesen: a helyi elöljárók az iszlám tekintélyét felhasználva erősítették döntéseiket, miközben az adat szabályai tovább érvényesültek. A nők szerepe a forrásokban alig jelenik meg, de a tarsila genealógiák és a házassági politika azt jelzik, hogy az elitcsaládok női tagjai fontos összekötő szerepet játszottak a dinasztiák és a kereskedőhálózatok között.

Az iszlám terjedése tehát nem számolta fel a helyi vallási és társadalmi hagyományokat, hanem új közös nyelvet adott a déli tengeri eliteknek. Az iszlám az írásbeliség, a kereskedelmi jog és a nemzetközi kapcsolatok terén előnyt biztosított, de a belső hegyi közösségek vallási élete ettől nagyrészt független maradt. Ez a belső sokszínűség később a spanyol gyarmati korszakban is megmaradt, és a déli területek ellenállását részben az iszlám hálózatok, részben a tengeri autonómia tette lehetővé.

29.2.6 A spanyol hódítás előtti déli szigetvilág öröksége

A 16. század második felében a spanyolok megjelenése új helyzetet teremtett a déli szigetvilágban. A spanyol hódítás tárgyalása a következő alfejezetre tartozik, de a korabeli muszlim hatalmi központok néhány vonása már itt is fontos. A Sulu és Maguindanao szultanátusok ellenálló képessége nem a véletlenen múlt: a szigetközi hajózás, a maláj és borneói szövetségi kapcsolatok, valamint a helyi hatalommegosztás rugalmassága lehetővé tette, hogy a spanyol katonai nyomásnak évtizedeken át ellenálljanak. A spanyol hatóságok a déli muszlim közösségeket „moros” néven rögzítették, és ezzel megalkották a vallási ellenség kategóriáját, amely a későbbi gyarmati konfliktusokban is meghatározó maradt.

A szultanátusok azonban nem voltak szilárd területi államok, és a spanyol hódítás előtti évszázadokban sem alkottak egységet. Sulu és Maguindanao egymással is versengett a kereskedelmi útvonalakért, a maranao szövetség a Lanao-tó környékén külön pólust képezett, a Brunei Szultanátus pedig a mai Fülöp-szigetek déli része és Borneó között közvetített. Ezt a sokszínűséget a mai nemzeti történetírások gyakran leegyszerűsítik: a Fülöp-szigeteki állami narratíva hosszú ideig alig szerepeltette az iszlám múltat, a déli muszlim közösségek emlékezete viszont a szultanátusok fénykorát hangsúlyozza. A könyv ehelyett a hálózatszerű hatalmi formákat és a tengeri kereskedelem szerepét helyezi előtérbe, mert ez magyarázza meg, miért maradtak fenn ezek a központok egészen a gyarmati hódításig.

29.2.7 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet állításai különböző bizonyosságú forrásokra támaszkodnak. A kínai évkönyvek és a későbbi spanyol, portugál és holland jelentések a tengeri kereskedelem és a politikai viszonyok irányait dokumentálják, de szerzőik külső megfigyelők voltak, és gyakran a saját hatalmi érdekeik szerint csoportosították az adatokat. A helyi források közül a **tarsila** genealógiák a legfontosabbak, de ezeket többnyire a szultáni családok megrendelésére írták le, ezért legitimációs elfogultságot hordoznak. A régészeti leletek igazolják a kereskedelmi kapcsolatokat, de a lelőhelyek száma kevés, és a datálás gyakran bizonytalan.

A legnagyobb bizonytalanság az iszlám terjedésének korai szakaszát övezi. A Sulu Szultanátus alapításának dátuma a szakirodalomban a 13. század végétől a 15. század közepéig terjed, és nincs olyan független korabeli forrás, amely ezt egyértelműen eldöntené. A Maguindanao Szultanátus kezdetei hasonlóan vitatottak: a genealógiai hagyomány a 16. század elejére teszi Kabungsuwan érkezését, de a spanyol források csak később említik a mindanaói muszlim uralkodókat. A szultanátusok területi kiterjedése és lakosságszáma is bizonytalan: a kora újkori tengeri államok esetében befolyási övekről, nem rögzített határokról beszélhetünk. A kereskedelem volumenére vonatkozó számok hiányoznak, ezért a tankönyv nem közöl becsült forgalmi adatokat.

A „szultanátus”, „állam”, „kalózkodás” és „rabszolga-kereskedelem” kifejezések értelmezése szintén vitatott. A mai történészek egy része kerüli a „szultanátus” szó centralizált államra utaló használatát, mert a források inkább szövetségi és hálózati hatalmat mutatnak. A spanyol források „kalózkodás” narratíváját a könyv problematizálja, de ez nem jelenti a tengeri portyák áldozatainak semmissé tételét. Az iszlám terjedésének okait illetően a kereskedelmi elmélet a legelterjedtebb, de a pontos időrend és a helyi elit motivációi továbbra is kutatási kérdések.

29.2.8 Rövid összefoglaló

- Az iszlám a 13–16. században, elsősorban tengeri kereskedelmi és házassági hálózatokon keresztül jutott el a mai Fülöp-szigetek déli szigeteire; nem hódító hadjáratok eredményeként.
- A Sulu Szultanátus a Sulu-tenger és a Celebesz-tenger stratégiai útvonalán alakult ki, gazdasága a gyöngyre, tengeri uborkára, erdei termékekre és közvetítő kereskedelemre épült.
- A Maguindanao Szultanátus a mindanaói Pulangi folyó mentén szerveződött, és a 16. században vált a térség egyik meghatározó muszlim hatalmi központjává; a Lanao-tó környéki maranao közösségek ezzel szemben szövetségi rendszerben éltek.
- A szultáni hatalom nem volt abszolút: a datuk, panglimák és helyi főnökök hálózata korlátozta a központot, a területi ellenőrzés pedig befolyási övekben, nem rögzített határokban nyilvánult meg.
- A déli szigetvilág társadalma tengerparti muszlim csoportokból, tengeri nomád szama közösségekből, hegyi nem iszlamizált csoportokból és bevándorolt kereskedőkből állt; az iszlám mellett a helyi szokásjog is tovább élt.
- A spanyol gyarmati források a déli muszlim közösségeket egységesen „moros” néven írták le, ami vallási ellenségképet hozott létre, és a későbbi gyarmati konfliktusokban is szerepet játszott.
- A fejezet kulcsfontosságú bizonytalanságai az alapítási dátumok, a területi kiterjedés, a lakosságszám és a kereskedelem volumene; ezekre a források nem adnak pontos választ.

29.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen földrajzi és kereskedelmi okok magyarázzák, hogy az iszlám először a Sulu-szigeteken és Mindanao déli partvidékén vert gyökeret, nem pedig a mai Fülöp-szigetek északi területein?
2. Hasonlítsa össze a Sulu Szultanátus és a Maguindanao Szultanátus hatalmi szerkezetét! Miért nevezhetjük ezeket hálózatszerű, nem pedig központosított területi államoknak?
3. Milyen bizonyítékok és milyen bizonytalanságok kapcsolódnak a „tarsila” genealógiákhoz mint történeti forrásokhoz?
4. Miért problematikus a spanyol források „moro kalózkodás” kifejezése, és milyen szereplők, illetve áldozatok tűnnek el ebből az ábrázolásból?
5. Hogyan kapcsolódik a déli szigetvilág iszlamizációja a maláj-indonéz világ tengeri kereskedelméhez, és miért nem értelmezhető elszigetelt helyi jelenségként?

29.3 A spanyol hódítás

A Fülöp-szigetek spanyol uralma nem egyetlen ütközetben, hanem az 1565-ös Legazpi-expedíciótól induló, mintegy fél évszázadon át tartó folyamatban épült ki. A hódítás félrevezető lenne, ha egységes, előre megtervezett katonai hadjáratot értenénk rajta: a spanyol korona a 16. század közepén elsősorban a fűszer- és Kína-kereskedelem elérését kereste, a szigetvilág pedig csak fokozatosan vált a Csendes-óceánon átívelő spanyol birodalom egyik csomópontjává. Ez az alfejezet a korábbi iszlám szultanátusok és tengeri kereskedelmi hálózatok világából indítva tárgyalja, hogyan jött létre 1565-ben egy tartós spanyol telep Cebuban, hogyan lett Manila 1571-től a gyarmat fővárosa, és miként kapcsolta össze a **galleon-kereskedelem** a szigeteket a mexikói ezüst és a kínai áruk globális körforgásával.

29.3.1 Az 1565 előtti spanyol jelenlét és az útvonal kérdése

Bár a spanyol gyarmati hódítás kezdetét hagyományosan 1565-re teszik, az előzmények nélkül nehezen érthető a kolónia jellege. **Ferdinand Magellán** (Fernão de Magalhães) expedíciója 1521-ben érte el a szigetcsoportot. A flotta Cebuba hajózott, ahol a helyi uralkodó, a forrásokban **Rajah Humabonnak** nevezett datu felvette a keresztséget, és szövetségre lépett a spanyolokkal. A közeli **Mactan** szigetén azonban az expedíció fegyveres konfliktusba keveredett a helyi vezető, **Lapu-Lapu** embereivel. A csatában 1521. április 27-én Magellán életét vesztette. Az eseményről Antonio Pigafetta, a hajóút krónikása adott részletes beszámolót, ám a helyi szóbeli hagyomány és a későbbi emlékezetpolitika is sajátos értelmezést alakított ki; Lapu-Lapu ma a gyarmati ellenállás nemzeti jelképe, Magellán megítélése pedig a katolikus hithirdetéstől a hódítóként való elutasításig terjed.

Az első kapcsolatfelvétel nem vezetett azonnali megszálláshoz. A spanyol korona számára a 16. század közepéig a Fűszer-szigetek (Maluku) elérése volt a fő cél, ám az 1529-es **Zaragozai szerződés** a portugáloknak engedte át a térség kereskedelmi érdekeltségét, a Csendes-óceánon túli útvonal pedig még nem volt kiépítve. **Ruy López de Villalobos** expedíciója 1542-ben érte el a szigeteket, és a mai Leyte és Samar környékén járt. Villalobos a szigetcsoportot a spanyol trónörökös tiszteletére **Las Islas Filipinasnak** nevezte el, ami később az egész gyarmat nevére is átöröklődött. Az expedíció azonban nem tudott tartósan megtelepedni, és a visszaút kérdése is megoldatlan maradt.

A spanyol hódítás tehát nem egyszerűen katonai hódítást jelentett, hanem egy olyan útvonal megtalálását is, amely a szigeteket összeköti az új-spanyolországi alkirálysággal. Enélkül a kolónia nem kaphatott volna utánpótlást, katonai védelmet és – ami a legfontosabb – ezüstöt a kínai áruk megvásárlásához. A megoldás kidolgozása a Legazpi-expedícióhoz kapcsolódik.

29.3.2 Legazpi expedíciója és a Cebu-i telep

Miguel López de Legazpi 1564-ben kapott megbízást Új-Spanyolország alkirályától, hogy expedíciót vezessen a Csendes-óceánon átnyugatra. A flotta 1564 novemberében indult el, navigátora **Andrés de Urdaneta**, egy korábbi hajós és ágostonos szerzetes volt, aki már járt a Fűszer-szigeteken. 1565 februárjában érkeztek meg a mai Fülöp-szigetek középső részére, és a korábbi Magellán-expedíció színhelyén, Cebuban kísérelték meg a letelepedést.

A Cebu-i partraszállás nem volt vértelen. A helyi uralkodó, a forrásokban **Rajah Tupas** néven ismert datu és közössége ellenállt, de a spanyolok fegyveres erővel kikényszerítették a megegyezést. 1565 júniusában megalakult az első tartós spanyol telep, amelyet a spanyol források **Villa del Santísimo Nombre de Jesús** néven említettek; a név a Magellán expedíciójától örökölt, máig

tisztelt **Santo Niño**-képre utal. Legazpi az Új-Spanyolországból hozott spanyol gyakorlat szerint városi tanácsot (cabildo) hozott létre, ami a koloniális igény jogi kifejeződése volt.

A Cebu-i telep azonban önmagában nem bizonyult életképesnek. A szigetek tengeri kereskedelmi hálózata nem Cebura összpontosult, hanem északabbra, a Manila környéki folyótorkolatokra és a déli szultanátusok kikötőire. Legazpi 1565 végén és 1566-ban több expedíciót is indított, hogy felmérje a viszonyokat, és fokozatosan kiterjesztette a spanyol befolyást a közeli szigetekre, például Panayra. A Cebu-i támaszpont stratégiailag fontos volt, mert közel feküdt a Cebu-szoroshoz, de a kereskedelmi forgalom később mégis északra húzódott.

A Legazpi-expedíció egyik legfontosabb eredménye nem a hódítás, hanem a **visszaút felfedezése** volt. Urdaneta 1565-ben a nyugati szelek és az áramlások ismeretében északi szélességeken hajózott vissza Acapulcóba. Ez a manőver tette lehetővé, hogy a Csendes-óceánon állandó kapcsolat jöjjön létre a szigetvilág és Új-Spanyolország között. Az **Urdaneta-útvonalnak** nevezett hajózási gyakorlat később a galleon-kereskedelem alapjává vált.

29.3.3 Manila elfoglalása és a központ áthelyezése

A spanyol gyarmati rendszer kiépítésének döntő lépése volt a Luzon-sziget nyugati partján fekvő **Manila** elfoglalása. A mai főváros területén a 16. század közepén egy kiterjedt, a folyótorkolat és a tengeri kereskedelem által összekötött településhálózat létezett. A spanyol források **Maynilának** vagy **Maniának** írják, és a helyi hatalmi központokat, például **Tondo** és **Maynila** datu-it említik. Az uralkodók közül **Rajah Matanda**, **Rajah Sulayman** és **Lakandula** neve ismert, bár a források a nevek és a rokoni kapcsolatok tekintetében nem mindig egyértelműek.

A spanyolok először 1570-ben **Martín de Goiti** vezetésével felderítő expedíciót indítottak. A fegyveres összecsapások után a helyi uralkodók részben elismerték a spanyol fennhatóságot, részben azonban visszavonultak és a folyó menti településeket felégették. 1571-ben maga Legazpi hajózott északra, és júniusban hivatalosan is megalapította a spanyol várost a mai **Intramuros** területén. A spanyol források a városalapítást a spanyol monarchia iránti hűség és a katolikus misszió retorikájával legitimálták; a helyi hatalmi elitek számára azonban a spanyol jelenlét kezdetben egy újabb szövetséges vagy rivális megjelenését jelenthette a szigetközi politikai versengésben.

Manila azért vált a gyarmat fővárosává, mert a folyótorkolat kiváló kikötőt biztosított, és a település már a hódítás előtt is kapcsolatban állt a kínai, japán, brunei és más délkelet-ázsiai kereskedőkkel. A spanyolok itt nem egy lakatlan területet szálltak meg, hanem egy meglévő tengeri kereskedelmi csomópontot vettek ellenőrzésük alá. A Manila környéki tagalog nyelvű közösségek barangay-szervezete, a helyi adózás és a datu-k szerepe a spanyol közigazgatás alapjává vált, bár a hódítás ezeket a struktúrákat jelentős részben átalakította.

29.3.4 A galleon-kereskedelem mint a gyarmati gazdaság magja

A spanyol Fülöp-szigetek gazdasági alapját nem a gyarmati ültetvénygazdaság, hanem a **Manila–Acapulco galleon-kereskedelem** adta. Az 1565-ös Urdaneta-útvonal tette lehetővé, hogy évente egy vagy több hajó közlekedjen a Fülöp-szigetek és az új-spanyolországi Acapulco között. A kereskedelem tengelye a következő volt: a spanyolok a mexikói és perui ezüstbányák termeléséből ezüstöt szállítottak Manilába, ahol azzal kínai selymet, porcelánt, lakktárgyakat, fűszereket, gyöngyöt és más árukat vásároltak. A kínai árukat főleg a dél-kínai partokról érkező, szingapúri vagy maláj közvetítésű kereskedők szállították, akiket a spanyol források **sangley** néven különböztettek meg.

A galleon-kereskedelem állami monopólium volt: a spanyol korona korlátozta a hajók számát, a rakomány értékét és a résztvevők körét, hogy ellenőrizze a jövedelmet és megakadályozza a túlzott ezüstkiáramlást. A gyakorlatban azonban a kereskedelem résztvevői – a manilai spanyol hivatalnokok, a helyi bennszülött és kínai kereskedők, valamint a mexikói üzletemberek – gyakran megkerülték a szabályokat. A hivatalos útvonal mellett illegális, ún. **szálkás kereskedelem** is folyt; a hajókon utazó magánszemélyek saját árut is felvittek.

A galleon-kereskedelem nem csupán gazdasági, hanem társadalmi és kulturális hatásokkal is járt. A manilai kikötőben és az Intramuros környéki **Parián** nevű kínai negyedben a kínai kereskedők és kézművesek állandó közösséget alkottak. A spanyolok, a helyi tagalog és pampanga elitek, a kínai bevándorlók, valamint a Mexikóból érkező tisztségviselők és szerzetesek együttélése fokozatosan egy új, városi kultúrát alakított ki. Ugyanakkor a galleon-kereskedelemmel járó gazdagság konfliktusokat is szült: a spanyol anyaországi kereskedők féltékenyen nézték a manilai ezüstforgalmat, a helyi adófizetők pedig a kereskedelem hasznából alig részesültek. A galleon-kereskedelem virágkora a 17. században teljesedett ki, de alapjait már az 1570–1580-as években lerakták.

29.3.5 A gyarmati intézmények kiépítése: adó, föld és egyház

A spanyol hódítás második fél évszázada a **gyarmati intézmények kiépítésével** telt. A spanyol korona a helyi lakosság adóztatására építette a gyarmat fenntartását. A korábbi barangay-egységek vezetőiből lettek az adószedés legkisebb egységeinek felelősei; a spanyol források ezeket **cabeza de barangaynek** nevezték. A **tribute** nevű fejadót a spanyolok a helyi termelés értéke alapján vetették ki, és kezdetben természetben, később részben pénzben szedték. A gyakorlat azonban hamar visszaélésekhez vezetett: az **encomienda** rendszerben a spanyol korona egy-egy **encomenderónak** adta egy meghatározott terület lakosságának adójövedelmét, cserébe a hittérítés és a védelem kötelezettségéért. A rendszer a gyakorlatban gyakran kizsákmányoláshoz vezetett, és a visszaélések már a 16. század végétől tiltakozást váltottak ki egyes egyházi személyek, például **Domingo de Salazar** manilai püspök részéről.

A spanyol gyarmati hatalom a lakosság térbeli ellenőrzésére is törekedett. A **reducción** néven ismert gyakorlat során a szétszórt, kisebb településeket nagyobb, templom körüli központokba telepítették át. Ez a folyamat a spanyol forrásokban a hittérítés és a „polgárosítás” retorikájával jelenik meg, de a helyi közösségek számára gyakran erőszakos lakóhely-változtatást, a hagyományos földhasználat feladását és a spanyol hatalomhoz való kényszerű alkalmazkodást jelentett. A reducción és az adóztatás együttesen hozzájárult ahhoz, hogy a falusi közösségek fokozatosan beépüljenek a spanyol gyarmati állam szerkezetébe.

Az egyház szerepe a spanyol hódításban nem csupán vallási volt. A **patronato real** jogintézménye alapján a spanyol korona kapta a térítés és az egyházszervezés jogát, és ennek fejében az uralkodó nevezte ki a főbb egyházi tisztségeket, illetve gondoskodott a missziók anyagi támogatásáról. Az első szerzetesek az ágostonosok voltak, akik 1565-ben Urdanetával érkeztek. Később a **ferencesek** (1578), a **jezsuiták** (1581) és a **domonkosok** (1587) is megjelentek. A szerzetesrendek nemcsak hitet térítettek, hanem gyakran a helyi nyelveket is megtanulták, katekizmusokat írtak, és az iskolai oktatás kezdeteit is megszervezték. A **Doctrina Christiana** 1593-as kiadása az egyik legkorábbi, a szigeteken nyomtatott könyv, amely spanyolul és tagalogul is közölt vallási szövegeket. Az egyházi jelenlét ugyanakkor a helyi vallási gyakorlatok elnyomásával is járt; a spanyol missziók szerzetesei a bennszülött rítusokat babonaságnak tekintették, és üldözték azokat, akik a katolikus tanítástól eltérően gyakorolták hitüket.

29.3.6 Helyi együttműködés és ellenállás: a déli határvidék

A spanyol hódítás nem egyszerű ellenségeskedés és alávetés volt, hanem a helyi elitek részvételével zajló, alkudozásokkal és szövetségkötésekkel tarkított folyamat. A Manila környéki tagalog datu-k egy része, miután katonailag vereséget szenvedett, elfogadta a spanyol fennhatóságot, megkeresztelkedett, és megtartotta helyi befolyását a cabezas de barangay intézményén keresztül. Más csoportok, például a mai Pampanga tartomány lakói, viszonylag hamar bekapcsolódtak a spanyol hódítás katonai és gazdasági szervezetébe. A spanyol források azt sugallják, hogy a helyi elitek gyakran saját érdekeik szerint használták ki a spanyol jelenlétet a riválisokkal szemben.

Ugyanakkor a spanyol terjeszkedéssel szembeni fegyveres ellenállás sem szűnt meg. Az 1574-es **Limahong-támadás** nem helyi lázadás, hanem egy kínai kalózflotta támadása volt, amely rávilágított a gyarmati védelem gyengeségére, és a spanyolok a helyi pampanga és tagalog harcosok segítségével verték vissza. Az esemény fontos következménye lett a kínai közösség iránti bizalmatlanság erősödése és a katonai védelem megszervezése. Bár a támadás nem a bennszülött ellenállás példája, a spanyolok és a helyi szövetségesek együttműködését jól mutatja.

A tényleges, tartós ellenállás a szigetvilág déli részén alakult ki. A **Sulu** és **Maguindanao** szultanátusok a hódítás előtti iszlám kereskedelmi hálózat részei voltak, és a spanyolok megjelenését nemcsak katonai fenyegetésnek, hanem vallási és kereskedelmi riválisnak is tekintették. A spanyol források ezeket a közösségeket gyakran **moro** néven említették, ami az Ibériai-félsziget reconquistájának szókincséből származik, és ma már gyarmati kategóriaként problematikus. A spanyol hódítás a déli szigeteken soha nem vált olyan teljessé, mint Luzon északi és középső részén. A konfliktusok a 16. század végétől kezdve fel-fellángoltak, és a „spanyol–moro háborúk” néven ismert sorozat egészen a 19. századig eltartott. A déli szultanátusok megtartották politikai és vallási különállásukat, ami a későbbi Fülöp-szigeteki államon belüli regionális feszültségek egyik történelmi gyökere lett.

A belső területeken is maradtak olyan közösségek, amelyeket a spanyol hódítás nem tudott tartósan ellenőrzés alá vonni. A Luzon északi részén fekvő **Cordillera** hegyi közösségei, például a mai ifugao és bontoc népek ősei, a spanyol missziók és katonai expedíciók ellenére megőrizték önállóságukat. A spanyol források ezeket a csoportokat gyakran „vad” vagy „pogány” hegyi törzsekként írták le, ami a gyarmati kategorizálás tipikus példája. A hegyi ellenállás és a síksági spanyol ellenőrzés közötti határvonal később is megmaradt.

29.3.7 A gyarmati állam formálódása a 16. század végén

A 16. század végére a spanyol Fülöp-szigetek gyarmati állama kirajzolódott. Az uralkodót a **gobernador general** képviselte, aki a gyakorlatban széles katonai, igazgatási és kegyúri jogkörrel rendelkezett. Manila városában működött a **cabildo**, a spanyol telepesek önkormányzati szerve. A spanyol korona 1583-ban **Real Audienciát** állított fel Manilában, amely bíróságként és a kormányzó ellenőrzésére szolgáló testületként is működött; működése ugyan megszakításokkal folyt, de a gyarmati jogszolgáltatás intézményes keretét adta. A tartományokban a spanyol hatalom képviselői az **alcalde mayorok** és **corregidorok** voltak, akik az adószedést, a rendfenntartást és a helyi szintű közigazgatást felügyelték.

A gyarmati állam fenntartása a helyi lakosság munkájára is támaszkodott. A **polo y servicio** néven ismert kényszermunka keretében a falusi férfiakat meghatározott időre közmunkára, hajóépítésre, erődítési munkákra vagy más állami feladatokra rendelhették. Ez a rendszer a spanyol gyarmati hatalom gazdasági alapját képezte, ugyanakkor a helyi közösségek számára súlyos terhet jelentett. A 16. század végi spanyol szerzetesek közül többen – köztük a jezsuita misszionáriusok – kritizálták az encomendero-k és hivatalnokok visszaéléseit, ami azt mutatja, hogy a gyarmati rendszeren belül is voltak viták a hódítás és az adóztatás erkölcsi határairól.

A gyarmati állam kiépülésének folyamatában a spanyol hatalom nem egyoldalúan a „spanyol” kultúrát ültette át a szigetekre. A spanyolok, a helyi tagalog, bisaya és más nyelvű közösségek, a kínai kereskedők, valamint a Mexikóból érkező hivatalnokok és szerzetesek közötti folyamatos interakció egy új, kreol kultúra kialakulásához vezetett. A Manila környéki konyha, nyelv, vallási gyakorlat és társadalmi szerkezet egyaránt ennek a keveredésnek a nyomait viseli. Ez azonban nem feledtetheti, hogy a gyarmati rendszer alapvetően erőszakkal és kényszerrel tartotta fenn magát, és a hódítás emberi és társadalmi költségei a helyi lakosságot sújtották.

29.3.8 Források és bizonytalanságok

A spanyol hódítás történetének rekonstrukciója elsősorban spanyol nyelvű elsődleges forrásokra támaszkodik. A Magellán-expedícióról **Antonio Pigafetta** krónikája, a Legazpi-expedícióról pedig többek között a spanyol tisztek jelentései, a királyi rendeletek és a manilai hatóságok levelezése adnak képet. A galleon-kereskedelem működésére vonatkozóan az **Archivo General de Indias** sevillai gyűjteménye számos hajórakomány-jegyzéket, engedélyt és pert őriz. A déli szultanátusok történetéhez a **tarsila** néven ismert, arab írással írt maláj nyelvű genealógiai és uralkodói krónikák is fontos források, bár ezeket is a spanyol uralom alatt, többnyire később jegyezték le.

A források egyoldalúsága miatt a helyi közösségek szemszögét gyakran csak közvetve, a spanyol leírásokból vagy a későbbi etnográfiai és régészeti kutatásokból ismerjük. A hódítás előtti népesség nagyságára vonatkozó becslések rendkívül bizonytalanok; a spanyol adóösszeírások és a missziós jelentések alapján csak hozzávetőleges, széles sávban mozgó adatokat lehet közölni. A Manila körüli barangay-ok számáról, a helyi adózás pontos mértékéről és a hódítással járó demográfiai változásokról a tudományos becslések eltérnek, és ezeket nem szabad pontosan mért adatként kezelni.

Vitatott értelmezés a spanyol hódítás kulturális örökségének megítélése is. A gyarmatosítás korabeli és későbbi apologetikus elbeszélései gyakran hangsúlyozták a kereszténység, az írásbeliség és az egységes államiság bevezetését mint „civilizációs” hozadékot. A modern posztkoloniális történetírás ezzel szemben a hódítás erőszakos jellegét, a helyi autonómiák felszámolását és a gazdasági kizsákmányolást helyezi előtérbe. A két megközelítés nem egyszerűen ténykérdés, hanem különböző történelmi és emlékezetpolitikai keretek közötti vita. A mai Fülöp-szigeteki közbeszédben a spanyol hódítás egyszerre jelenik meg a katolikus hit és a nemzeti identitás forrásaként, valamint a bennszülött közösségek elnyomásának kezdeteként.

A hódítás katonai részleteiben is maradnak bizonytalanságok. A csaták lefolyása, a részt vevő harcosok száma és a helyi elitek közötti szövetségek természete a spanyol beszámolók alapján rekonstruálható, de ezek a források gyakran eltúlozták a spanyol győzelmeket, és a vereségeket kisebbítették. A mai történetírás ezért a spanyol katonai jelentéseket nem tekinti semleges forrásnak, hanem a hódítók érdekeit tükröző konstrukcióként elemzi.

29.3.9 Rövid összefoglaló

- A spanyol hódítás az 1565-ös Legazpi-expedícióval kezdődött, de a szigetek már 1521 óta ismertek voltak a spanyolok előtt; a tartós gyarmatosításhoz az Urdaneta-féle visszaút felfedezése volt a kulcs.
- A Cebu-i telep (1565) biztosította az első támaszpontot, de a gyarmat központja 1571-től Manila lett, ahol a spanyolok a meglévő tengeri kereskedelmi csomópontot vették ellenőrzésük alá.

- A **galleon-kereskedelem** a Manila–Acapulco útvonalon ezüstöt hozott a szigetekre, és kínai, japán, valamint délkelet-ázsiai árukat vitt Mexikóba; ez a kereskedelem a spanyol Fülöp-szigetek gazdasági alapja volt.
- A spanyol gyarmati rendszer intézményei – az encomienda, a tribute, a reducción és az egyházi hierarchia – fokozatosan épültek ki, és a helyi barangay-vezetőket adószedőként és közvetítőként integrálták.
- A helyi elitek részben együttműködtek a spanyolokkal, részben azonban fegyveres ellenállást tanúsítottak; a déli Sulu és Maguindanao szultanátusok megtartották függetlenségüket, és a konfliktus a 19. századig elhúzódott.
- A spanyol hódítás erőszakkal és kényszerrel járt, de a gyarmati társadalom nem egyszerűen spanyol és bennszülött kettősségből állt: a kínai kereskedők, a mexikói hivatalnokok és a helyi közösségek együttélése új, kevert kultúrát alakított ki.
- A hódítás megítélése a mai napig vitatott: a spanyol krónikák a spanyol érdekeket közvetítik, a helyi források hiányosak, a modern történetírás pedig a gyarmatosítás erőszakos jellegét hangsúlyozza.

29.3.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen szerepet játszott az 1565-ös Urdaneta-féle visszaút felfedezése a spanyol Fülöp-szigetek létrejöttében, és miért volt ez fontosabb a puszta katonai hódításnál?
2. Miért vált Manila a spanyol gyarmat fővárosává, és hogyan kapcsolódott ez a hódítás előtti tengeri kereskedelemhez?
3. Hogyan működött a galleon-kereskedelem, és milyen szereplők vettek részt benne? Milyen gazdasági és társadalmi következményei voltak?
4. Ismertesse az encomienda, a tribute és a reducción intézményeit! Milyen hatást gyakoroltak a helyi barangay-okra és a datu-k szerepére?
5. Miért alakult ki tartós ellenállás a déli szultanátusok területén, és miben különbözött a spanyol hódítás kimenetele Luzonon és a déli szigeteken?

29.4 A spanyol gyarmati társadalom és az egyház

Az encomienda-rendszer és a gyarmati állam

A spanyol hódítás után a Fülöp-szigetek társadalmi berendezkedését a spanyol korona és az egyház együtt alakította ki. A gyarmati társadalom alapját a **spanyol gyarmati állam** adminisztratív apparátusa, a katolikus egyház hierarchiája és a helyi, illetve betelepülő közösségek közötti jogi és gazdasági viszonyok alkották. A spanyol gyarmati rendszer a 16. század végétől a 19. század elejéig a Fülöp-szigeteket a spanyol világbirodalom peremterületeként kezelte, ahol a tényleges hatalmat a **manilai** központú **spanyol főkormányzó** (gobernador y capitán general) és a **királyi audiencia** (a legfelső bírói és igazgatási testület) gyakorolta. Azonban a szigetvilág szétszórt földrajza és a spanyol telepesek kis száma miatt a korona kénytelen volt a helyi elitekre és a szerzetesrendekre támaszkodni. Ennek következtében az egyház nem csupán vallási intézmény volt, hanem a gyarmati kormányzás, az adóztatás és a társadalmi ellenőrzés kulcsszereplőjévé vált.

A spanyol gyarmati társadalom jogi alapját a **repartimiento** és az **encomienda** intézménye képezte. Az encomienda nem földtulajdont jelentett, hanem a spanyol korona által adományozott jogot arra, hogy az encomendero a rábízott közösségtől adót és munkaszolgáltatást szedjen be, cserébe kötelessége volt a helyi lakosság vallási oktatásáról és védelméről gondoskodni. A Fülöp-szigeteken az encomienda-rendszert Miguel López de Legazpi expedícióját követően, az 1570-es

évektől kezdték bevezetni. Az encomiendákat részben magánszemélyek (encomenderos), részben a spanyol korona kapta, utóbbiak jövedelme közvetlenül a gyarmati államkasszát gazdagította. Az encomendero gyakorlatban sokszor túllépte a korona által megszabott adómértéket, és a helyi lakosságot erőszakkal kényszerítette munkára. A spanyol források és a későbbi egyházi jelentések bőségesen dokumentálják a túlzott adóztatást, az erőszakos munkaszolgáltatást és az encomendero-visszaéléseket, bár ezek mértékét a helyi lakosság szempontjából nehéz számszerűsíteni. A történettudományi konszenzus szerint az encomienda a spanyol gyarmati kizsákmányolás egyik legkorábbi és legdurvább formája volt, amely jelentős demográfiai és társadalmi feszültségeket okozott.

Az encomienda-rendszer a 17. század elejére fokozatosan veszített jelentőségéből. Ennek okai között szerepelt a spanyol korona központosító törekvése, a helyi lakosság fogyása és a szerzetesrendek tiltakozása. A rendszer helyébe a **bandala** és a **polo y servicios** lépett, amelyek az adóztatás és a kényszermunka újabb formái voltak. A polo y servicios keretében a férfi lakosok évente meghatározott időtartamra kötelező munkát végeztek állami vagy egyházi építkezéseken, hajóépítésben, út- és erődítési munkákban. Ez a gyakorlat a 19. század közepéig fennmaradt, és a helyi közösségek számára súlyos terhet jelentett, mivel a munkaszolgálat idején a földművelés és a családi megélhetés veszélybe került. A spanyol gyarmati adminisztráció a férfiakat **tributo** (fejadó) fizetésére is kötelezte, amelynek beszedését gyakran a helyi elöljárókra, a **cabezas de barangay**-ra bízta. A barangay a spanyol hódítás előtti települési és rokonsági egység volt, amelyet a spanyolok közigazgatási egységként is megtartottak. A cabezák a helyi közösség és a spanyol állam közötti közvetítők lettek, akik adót gyűjtöttek, és biztosították a munkaszolgálatra kötelezetteket. Ezáltal a spanyol gyarmati rendszer egy sajátos hibrid hatalmi struktúrát hozott létre: a spanyol központi hatalom a helyi elitek együttműködésére épült, miközben az egyház a hétköznapi élet minden területén jelen volt.

A szerzetesrendek és a kereszténnyítés folyamata

A spanyol gyarmati terjeszkedés kezdetétől fogva a katolikus egyház missziós tevékenysége szorosan összekapcsolódott a katonai hódítással. A szerzetesrendek közül elsőként az **ágostonosok** (1565), majd a **ferencesek** (1578), a **jezsuiták** (1581), a **domonkosok** (1587) és az **ágostonos-rekollekták** (1606) érkeztek a szigetvilágba. Mindegyik rend meghatározott földrajzi területet kapott missziós munkára, ami lehetővé tette a szigetek gyors és széles körű kereszténnyítését. A rendek nem csupán hitéleti tevékenységet folytattak, hanem iskolákat, kórházakat és plébániákat is alapítottak. A **plébánia** (parroquia) a gyarmati társadalom alapegységévé vált: a plébános nemcsak a szentségeket szolgáltatta ki, hanem anyakönyveket vezetett, adót ellenőrzött, igazolta a munkaszolgálatot, és sok esetben a spanyol nyelv és kultúra közvetítőjeként lépett fel.

A kereszténnyítés üteme a Fülöp-szigeteken figyelemre méltóan gyors volt. A 16. század végére a tagalog és a viszaja területek jelentős része katolikus hitre tért, legalábbis formálisan. A gyors siker okai között a helyi társadalmi struktúrák és a spanyol missziós módszerek egyaránt szerepet játszottak. A spanyol hódítás előtti Fülöp-szigeteken nem létezett egyetlen egységes birodalmi vallás, hanem helyi animista hiedelemrendszerek és az iszlám különböző fokú jelenléte volt jellemző. A spanyol misszionáriusok a helyi nyelveken tanultak meg prédikálni, és a keresztény fogalmakat a helyi kulturális kategóriákhoz igazították. Ez a módszer azonban nem jelentett egyenrangú párbeszédet: a kereszténnyítés gyakran erőszakos vagy kényszerítő jellegű volt, a helyi vallási gyakorlatokat üldözték, a szent helyeket lerombolták, a helyi papnőket és gyógyítókat pedig démonizálták. A források alapján dokumentált tény, hogy a spanyol egyházi és világi hatóságok az őslakos vallási szokásokat bálványimádásnak minősítették, és elpusztításukra törekedtek. Ugyanakkor a gyakorlatban a helyi közösségek sok esetben kevert vallási formákat alakítottak ki: a katolikus szenteket a régi szellemekkel kapcsolták össze, a keresztény ünnepeket helyi rituális elemekkel gazdagították. Ez a **népi katolicizmus** (folk Catholicism) a spanyol gyarmati

időszak egyik legmaradandóbb kulturális öröksége lett, és a mai Fülöp-szigetek vallási életében is kimutatható.

Az egyház szerepe a gyarmati társadalomban nem korlátozódott a hit terjesztésére. A szerzetesrendek hatalmas földbirtokokat halmoztak fel, és a 18. század végére a művelt földterület jelentős része egyházi kézben volt. Az egyházi birtokokon bérlők és munkások dolgoztak, akiknek a helyzete sokszor hasonló volt a világi birtokokon élő parasztokéhoz. Az egyház emellett befolyást gyakorolt az oktatásra, a közigazgatásra és a spanyol gyarmati politika irányvonalára is. A **manilai érsek** és a püspökök a spanyol korona képviselőivel együtt vettek részt a gyarmati kormányzásban, és gyakran konfliktusba kerültek a világi hatóságokkal a hatalom megosztása miatt. A szerzetesrendek és a világi papság közötti feszültség is állandó jelenség volt: a világi papok – különösen a helyi születésű papok – hátrányos helyzetben voltak a rendi hierarchiával szemben, ami később a 19. századi nacionalista mozgalmak egyik fontos sérelmévé vált.

Mestizo és kínai közösségek a gyarmati társadalomban

A spanyol gyarmati társadalom etnikai-társadalmi szerkezete merev hierarchián alapult, amelyet a spanyol korona jogi kategóriákkal szabályozott. A csúcsán a **peninsulares** (a spanyolországi születésű spanyolok) álltak, akik a legmagasabb egyházi és világi tisztségeket töltötték be. Alattuk helyezkedett el a **creole** (a Fülöp-szigeteken született spanyol) réteg, amely gazdasági és helyi politikai hatalommal bírt, de a legfelsőbb tisztségektől el volt zárva. A spanyol uralom első évszázadaiban a spanyolok száma alacsony maradt: a 17. század elején a spanyol lakosság néhány ezerre volt tehető, nagy részük Manila környékén élt. A kis spanyol közösség miatt a gyarmati társadalomban a helyi és betelepülő csoportok szerepe felértékelődött.

A **mestizo** kifejezés a spanyol gyarmati birodalomban általában a spanyol és az őslakos (indígena) szülők gyermekét jelölte. A Fülöp-szigeteken a **spanyol mestizo** (spanyol-őslakos keverék) mellett megkülönböztették a **kínai mestizo** (kínai-őslakos keverék) kategóriát is. A mestizo csoportok jogi és társadalmi helyzete a századok során változott, de általában a tiszta őslakosok felett, a spanyolok alatt helyezkedtek el. A 18. századtól a kínai mestizo közösség gazdaságilag megerősödött, különösen a kereskedelemben, a földbirtoklásban és a kézműiparban. A 19. századra a kínai mestizók alkották a Fülöp-szigetek gazdasági középosztályának jelentős részét, és közülük került ki a későbbi nacionalista értelmiség számos képviselője is. A spanyol hatóságok a kínai mestizókat gyakran a kínai bevándorlókkal szemben kedvezőbb elbánásban részesítették, mivel a mestizókat kereszténynek és kulturálisan spanyolosodottnak tekintették.

A **kínai közösség** (a spanyol forrásokban *sangley*) már a spanyol hódítás előtt is jelen volt a szigetvilágban, elsősorban kereskedőként és kézművesként. A spanyol gyarmati időszakban a kínaiak szerepe még jelentősebbé vált: ők látták el a manilai piacot, közvetítettek a kínai és a spanyol kereskedelem között, és számos városi mesterséget gyakoroltak. A spanyol hatóságok azonban egyszerre függtek a kínaiaktól és gyanakodtak rájuk. A **Manila központú kínai negyed**, a **Parián** (Parián) a spanyolok által ellenőrzött lakóterület volt, ahol a kínaiak éltek és dolgoztak. A spanyol hatóságok többször is korlátozták a kínaiak számát, adót vetettek ki rájuk, és időnként tömeges kitoloncolásokat is végrehajtottak. A legsúlyosabb konfliktusok közé tartoznak az 1603-as, 1639-es, 1662-es, 1686-os és 1762-es ún. **kínai felkelések** és az azokat követő véres megtorlások, amelyek során a spanyol és helyi erők a kínai közösség tagjait tömegesen mészárolták le. Ezen események áldozatszáma vitatott; a spanyol források gyakran eltúlozták a kínai fenyegetést, míg a becslések a 17. századi manilai kínai lakosság jelentős részének pusztulását valószínűsítik. A történettudományi konszenzus szerint a spanyol hatóságok a kínai közösséget egyszerre tekintették gazdaságilag nélkülözhetetlennek és biztonsági fenyegetésnek, és ez a kettős viszony állandó feszültséget okozott.

A kínaiak spanyolosításának és letelepítésének elősegítésére a korona támogatta a kínaiak keresztény hitre térítését, és az áttérteket bizonyos adókedvezményekben részesítette. A keresztény

kínaiak gyakran a Pariánon kívül, a spanyol városok közelében telepedhettek le, és házasságaik révén egyre inkább beépültek a mestizo társadalomba. A kínai közösség és a helyi lakosság közötti házasságok viszonylag gyakoriak voltak, ami a kínai mestizo réteg kialakulásához vezetett. Ez a réteg a 18–19. században a Fülöp-szigetek gazdasági életének meghatározó szereplőjévé vált, és a 19. századi reformmozgalmakban is hangot kapott.

A koloniális társadalom szerkezete és a mindennapi élet

A spanyol gyarmati társadalom nem volt homogén: a Manila környéki, intenzívebb spanyol jelenlét alatt álló területek jelentősen különböztek a távoli hegyvidékektől és a déli, muszlim többségű területektől. A spanyolok a szigetvilág nagy részét soha nem tudták teljesen ellenőrzésük alá vonni. A **hegyi közösségek** (a spanyol forrásokban *infieles*, azaz „hitetlenek”, vagy *tribus salvajes*, „vad népek”) a gyarmati határvidékeken őrizték meg függetlenségüket, és gyakran folytattak cserét, de olykor fegyveres konfliktust is a spanyol vagy keresztény közösségekkel. A déli **muszlim szultanátusok** – különösen a **Magindanao** és a **Sulu** – a spanyol hódítással szemben aktív ellenállást tanúsítottak. A spanyolok által *moro* (mór) néven emlegetett muszlim közösségek a gyarmati időszakban folyamatosan támadták a spanyol településeket, miközben maguk is spanyol büntetőexpedíciók célpontjai lettek. A spanyol-moró konfliktus nem vallási, hanem hatalmi és gazdasági okokból alakult ki, de a spanyol ideológia vallási háborúként állította be. Ez a keretezés hosszú távon hozzájárult a keresztény és muszlim közösségek közötti ellenségkép fennmaradásához a Fülöp-szigeteken.

A gyarmati társadalom mindennapi életét a **barangay**-k és a **plébániák** szervezték. A lakosság többsége mezőgazdaságból élt, rizst, kukoricát, cukornádat, dohányt és abakát (manilakendert) termesztett. A spanyolok által bevezetett **galionkereskedelem** (a Manila-Acapulco útvonal) a gyarmati gazdaság központi eleme volt, amely Manilát a Csendes-óceánon keresztül Mexikóval kötötte össze. A galionkereskedelem azonban elsősorban a spanyol és kínai kereskedők hasznát szolgálta, míg a helyi termelők és munkások számára gyakran többletterhet jelentett. A galionépítés és a hajórakodás a polo y servicios keretében kényszermunkát igényelt, ami a helyi lakosság számára súlyos megterhelést jelentett. A 17–18. században a Fülöp-szigetek gazdasága erősen függött a mexikói ezüst beáramlásától, ami a spanyol gyarmati rendszer sebezhetőségét is mutatta: amikor a galionkereskedelem hanyatlott, a gyarmati gazdaság válságba került.

A nők helyzete a spanyol gyarmati társadalomban kettős volt. A spanyol hódítás előtti Fülöp-szigeteken a nők bizonyos fokú gazdasági és társadalmi autonómiával rendelkeztek: örökölhettek, kereskedhettek, és egyes esetekben vallási szerepet is betöltöttek. A spanyol gyarmati jog, különösen a spanyol családjogi hagyomány, a nőket a férfiak gyámsága alá rendelte, ugyanakkor a gyakorlatban a helyi nők továbbra is fontos gazdasági szereplők maradtak, különösen a piaci kereskedelemben. A katolikus egyház a női erkölcs szigorú ellenőrzését szorgalmazta, és a női vallási életet a **beaterio**-k (vallásos női közösségek) és a kolostorok keretei közé szorította. A spanyol gyarmati társadalom nemi hierarchiája összefonódott a faji és rendi hierarchiával: a spanyol nők a háztartásban és a reprezentációban kaptak helyet, míg a helyi nők a termelőmunkában és a háztartásban egyaránt jelen voltak.

A gyarmati társadalom rendi kategóriái a 19. században fokozatosan átalakultak. A spanyol liberális alkotmányok (különösen az 1812-es cádizi alkotmány) és a spanyol-amerikai függetlenségi mozgalmak hatására a Fülöp-szigeteken is megjelent a reformgondolat. A jogi kategóriák merevsége enyhült, de a társadalmi egyenlőtlenségek fennmaradtak. A 19. századi reformkorban a kínai és mestizo közösségek gazdasági ereje tovább nőtt, miközben a spanyol és creole elit politikai monopóliuma lassan erodálódott. Ez a folyamat vezetett el a 19. század végi nacionalista mozgalmak kialakulásához, amelyeket a későbbi fejezet tárgyal.

Források és bizonytalanságok

A spanyol gyarmati társadalomra vonatkozó ismereteink elsősorban spanyol nyelvű adminisztratív iratokból, egyházi jelentésekből, krónikákból és levelezésekből származnak. E források a gyarmati állam és az egyház szempontjából írják le a társadalmat, és gyakran a helyi lakosságot passzív vagy ellenálló tömegként ábrázolják. A helyi közösségek saját hangja ritkábban jelenik meg; ahol igen, ott is gyakran spanyol közvetítéssel. A 16–18. századi demográfiai adatok töredékesek, ezért a lakosság számára és a kereszténytés ütemére vonatkozó számok becslésként kezelendők. A spanyol források az encomienda-visszaéléseket és a munkaszolgáltatás súlyosságát gyakran a saját intézményi érdekeik szerint torzították, ezért a tényleges emberi szenvedés mértékét nehéz pontosan rekonstruálni. A kínai felkelések áldozatszámai és a spanyol-moró konfliktusok lefolyása szintén forráskritikát igényel; a spanyol források gyakran túlozták a kínai fenyegetést, hogy igazolják a megtorlásokat. A népi katolicizmus kialakulásának részleteire vonatkozóan a források egyenetlenek: ahol a spanyol misszionáriusok erőszakos átalakítást folytattak, ott a helyi vallási gyakorlatok fennmaradásának mértéke régészeti és néprajzi kutatásokra szorul. A spanyol gyarmati időszak történetírását a 20. században erősen befolyásolta a nemzeti emlékezetpolitika: a Fülöp-szigeteki, spanyol és amerikai történetírás eltérően értékelte a spanyol gyarmati örökséget. Ezért a spanyol gyarmati társadalom és az egyház alfejezetben bemutatott megállapításokat ezen forrástípusok és értelmezési hagyományok fényében kell olvasni.

Rövid összefoglaló

1. A spanyol gyarmati társadalom alapja a spanyol állam és az egyház kettős hatalma volt, amely a manilai főkormányzó, az audiencia és a szerzetesrendek együttműködésére épült.
2. Az encomienda nem földtulajdon, hanem adó- és munkaszolgáltatási jog volt, amely súlyos visszaélésekhez vezetett, és később a bandala és a polo y servicios rendszere váltotta fel.
3. A kereszténytést öt szerzetesrend végezte, akik a plébániahálózat révén a hétköznapi élet szinte minden területét ellenőrizték; a helyi vallások üldözése és a népi katolicizmus kialakulása párhuzamosan zajlott.
4. A spanyol gyarmati társadalom csúcsán a peninsulares és a creole réteg állt, alattuk a spanyol és kínai mestizo csoportok, majd a helyi lakosság; a kínai közösséget a spanyolok egyszerre használták és üldözték.
5. A déli muszlim szultanátusok és a hegyi közösségek soha nem hódoltak be teljesen a spanyol gyarmati hatalomnak, ezért a spanyol uralom hatóköre a szigetvilág nagy részén korlátozott maradt.
6. A galionkereskedelem a gyarmati gazdaság motorja volt, de a helyi lakosság számára elsősorban kényszermunkát és adóterhet jelentett.
7. A spanyol források a helyi lakosságot gyakran passzív vagy ellenséges tömegként ábrázolják, ezért a társadalmi viszonyok rekonstrukciója forráskritikát és bizonytalanságok jelzését igényli.

Önellenőrző kérdések

1. Mi volt az encomienda-rendszer lényege, és milyen okok vezettek a visszaszorulásához a 17. században?
2. Hasonlítsa össze a spanyol gyarmati társadalom rendi kategóriáit a spanyol hódítás alfejezetben bemutatott spanyol hódítás előtti társadalmi struktúrákkal: mely elemek folytatódtak, és melyek voltak újak?
3. Milyen szerepet játszottak a szerzetesrendek a gyarmati állam működésében, és hogyan kapcsolódott a kereszténytés a spanyol hódítás erőszakához?
4. Miért alakult ki feszültség a spanyol hatóságok és a kínai közösség között, és milyen következményekkel járt ez a kínai mestizo réteg felemelkedésére?
5. Hogyan hatott a gyarmati társadalom jogi hierarchiája a nők helyzetére, és milyen források hiányában nehéz a mindennapi életet rekonstruálni?

30 A Fülöp-szigetek spanyol és amerikai gyarmati korban

30.1 A 19. századi reformok és a propagandamozgalom

A 19. század második felében a Fülöp-szigeteki spanyol gyarmati rendszer mélyreható, de ellentmondásos átalakuláson ment keresztül. A korábbi, a missziós egyházi szervezetekre és a manilai galíciai kereskedelemre épülő, viszonylag zárt gyarmati berendezkedés a század közepétől fokozatosan megnyílt a nemzetközi kereskedelem, a modern állami intézmények és az európai eszmeáramlatok előtt. Ez a nyitás egyszerre teremtette meg a gyarmati modernizáció feltételeit és tette lehetővé, hogy a Fülöp-szigeteken új, a spanyol uralom legitimitását alapjaiban megkérdőjelező társadalmi csoportok és politikai mozgalmak jelenjenek meg. Az alábbiakban ezt a folyamatot a reformtörekvések, az **ilustrados** („felvilágosultak”) nemzedékének felemelkedése és az úgynevezett **propagandamozgalom** (spanyolul *Movimiento de Propaganda*, filippínóul *Kilusang Propaganda*) tevékenységén keresztül mutatjuk be.

A fejezet a megelőző részben tárgyalt spanyol gyarmati társadalom és egyház viszonyait folytatja: A spanyol gyarmati társadalom és az egyház bemutatta, hogyan épült ki a gyarmati hierarchia a peninsularis (Spanyolországban született) hivatalnokok, a helyben született spanyol, illetve mesztic származású **kreol** (spanyolul *criollo*) és **mesztic** (spanyolul *mestizo*) rétegek, valamint a bennszülött **indio** lakosság között. Ez a rétegződés a 19. században sem szűnt meg, ám a gazdasági növekedés és az oktatási lehetőségek bővülése megnyitotta az utat egy olyan, javarészt a kreol és kínai mesztic középosztályból kikerülő értelmiség előtt, amely már nem kizárólag a gyarmati hivatali karrierben, hanem a spanyol liberális politikai kultúrában és a Fülöp-szigeteki nyilvánosságban kereste helyét.

30.1.1 1. A 19. századi reformok és a modern gyarmati állam kiépülése

A 19. századi reformok nem a spanyol gyarmati kormányzat előrelátó jóindulatából, hanem részben külső kényszerekből fakadtak. A Napóleoni háborúk után meggyengült Spanyolország 1821-re elveszítette amerikai gyarmatai nagy részét, a Fülöp-szigetek pedig a spanyol birodalom egyik legfontosabb megmaradt tengerentúli területévé vált. A század közepétől a kelet-ázsiai és délkelet-ázsiai kereskedelem gyors növekedése, a brit és a holland gyarmati terjeszkedés, valamint a **Suez-csatorna** 1869-es megnyitása mind azt követelte, hogy a spanyol állam modernizálja a Fülöp-szigeteki közigazgatást és gazdaságot.

A reformok középpontjában a gazdasági liberalizáció állt. A spanyol kormányzat fokozatosan felszámolta a korábbi, a manilai kikötő kizárólagosságára épülő kereskedelmi korlátozásokat, és megnyitotta a szigetek nagyobb kikötőit a külföldi hajók előtt. Az 1830-as évektől a brit és az amerikai kereskedők egyre nagyobb szerepet játszottak a feldolgozóipari termékek behozatalában, valamint a **cukor**, a **kávé**, a **kender**, a **dohány** és az **indigó** kivitelében. A földbirtokosok – köztük egyre több kínai mesztic család – a növekvő világpiaci keresletből származó bevételeikből modernizálták birtokaikat, bővítették a termelést, és gyermekeiket magasabb iskolákba küldték.

A közigazgatás területén a spanyol kormányzat a francia centralista modellhez hasonlóan próbálta egységesíteni a szigetek kormányzását. A **fősziget** (Luzon) és a **Visayas-szigetek** nagy részén a tartományi kormányzatokat polgári és katonai tisztségviselők irányították, akik az egyházi rendtartományokkal együttműködve, de azok hatalmát fokozatosan korlátozva igazgatták a helyi ügyeket. A 19. század közepén új tartományi bíróságok jöttek létre, és a polgári anyakönyvezés bevezetése csökkentette a plébániai anyakönyvek kizárólagos szerepét. Az oktatásügyben az 1863-as **királyi rendelet** kötelezővé tette a települési elemi iskolák felállítását, és a jezsuita rend hazatérése (1859) új lendületet adott a középfokú képzésnek.

Mindezek a reformok azonban nem szüntették meg a gyarmati hatalom strukturális egyenlőtlenségeit. A bennszülött lakosság adóterhei, a **polistas** (kényszermunka) rendszer és a hacienda-gazdaság időszakos visszaélései továbbra is jelen voltak. A reformok legfőbb kedvezményezettjei elsősorban a spanyol származású földbirtokosok, a kínai mesztic kereskedők és a gyarmati bürokrácia tagjai voltak, míg a vidéki **indio** parasztok és a hegyvidéki közösségek életében a változások gyakran csak az adóbehajtás új formáiban jelentkeztek. A reformokat ezért a későbbi filippínó nacionalista történetírás egy része „féloldalas modernizációnak” nevezte, míg más, a gyarmati modernizáció hatásait hangsúlyozó szerzők az intézményi fejlődés és az oktatási expanzió tartós örökségét emelik ki. A két értelmezés együttesen mutatja, hogy a 19. századi reformok egyszerre hozták létre a modern gyarmati állam kereteit és termelték ki azokat a feszültségeket, amelyek a század végére a spanyol uralom ellen fordultak.

30.1.2 2. Az oktatás, a sajtó és a gyarmati nyilvánosság átalakulása

A reformkor legfontosabb társadalmi következménye a szélesebb és autonómabb gyarmati nyilvánosság kialakulása volt. Az 1860-as évektől a **Santo Tomás Egyetem** mellett új, a modern természettudományokat és a liberális jogi gondolkodást oktató intézmények jöttek létre, és egyre több fiatal filippínói származású diák tanult Spanyolországban. A szigeteken belül a spanyol nyelvű sajtó – noha cenzúra alatt – szintén bővült. A **La Ilustración Filipina**, majd a **El Porvenir Filipino** és más lapok olyan fórumokat kínáltak, ahol a gyarmati politika, az egyházi hatalom és a társadalmi viszonyok kérdései legalább korlátozottan megvitathatóvá váltak.

A nyilvánosság átalakulásában döntő szerepet játszott a szerzetesrendek hatalmának kérdése. A spanyol gyarmati egyház a korábbi évszázadokban a plébániák, iskolák, kórházak és az anyakönyvek ellenőrzésén keresztül szinte államként működött a vidéki közösségek életében. A reformerek – köztük a liberális spanyol hivatalnokok egy része – ezt a hatalmat a modern állami intézményrendszer legfőbb akadályának tekintették. A **szerzetesi birtokok** (spanyolul *haciendas de los frailes*) kérdése különösen élessé vált: a ferences, ágostonos, domonkos és rekolektus rendek nagy földbirtokai sok paraszti közösség számára a magas bérleti díjak és a jogbizonytalanság forrásai voltak. A század második felében ezek a birtokok váltak a gyarmati földkérdés egyik központi szimbólumává.

A modern oktatás és a sajtó tehát nemcsak lehetőséget, hanem új konfliktusmezőt is teremtett. A reformkori intézményekben képzett generáció a spanyol liberális politikai fogalmak (parlamentarizmus, alkotmányosság, sajtószabadság) ismeretében fogalmazta meg panaszait: a bennszülött lakosság politikai képviseletének hiányát, a közigazgatási visszaéléseket, a rassz alapú megkülönböztetést, valamint a szerzetesrendek túlzott befolyását. Ezt a generációt nevezték el a korszak kortársai és későbbi történészei egyaránt **ilustradosnak**, azaz „felvilágosultaknak”. A kifejezés ugyan a spanyol felvilágosodás hagyományára utalt, ám a filippínói kontextusban már kifejezetten a gyarmati viszonyok megújítását, vagy legalábbis a bennszülött elitek nagyobb részvételét követelő értelmiségre vonatkozott.

30.1.3 3. Az ilustrados és a Madridba vezető emigráció

Az ilustrados nem tömegmozgalom, hanem egy vékony, jórészt vagyonos, spanyolul író és beszélő értelmiségi réteg volt. Tagjai között kreolok, kínai meszticek és olyan bennszülött származású diákok egyaránt megtalálhatók voltak, akik a Fülöp-szigeteken vagy Spanyolországban szereztek egyetemi műveltséget. A csoport közös jellemzője volt a spanyol liberális és a korabeli európai nemzeti mozgalmak iránti érdeklődés, valamint az a meggyőződés, hogy a Fülöp-szigetek a spanyol birodalom egyenrangú, nem pedig alávetett része lehetne.

A Madridba vezető emigráció a 1870-es és 1880-as években erősödött fel. A spanyol főváros egyetemei, sajtója és politikai elitje számos fiatal filippínói diákot vonzott. A diaszpórában a **Circulo Hispano-Filipino** és más társaságok biztosítottak fórumokat, ahol ezek a fiatalok a spanyol liberális parlamenti képviselőkkel vitathatták meg a gyarmati reformokat. Az illegálisan terjesztett és spanyolul írt újságok, röpiratok és regények révén az illustrado-k a Fülöp-szigeteki nyilvánosságban is egyre ismertebbé váltak.

A csoport legfontosabb alakjai közé tartozott **José Rizal**, **Marcelo H. del Pilar**, **Graciano López Jaena**, **Mariano Ponce** és **Antonio Luna**. Művelt, sokszor több nyelvet beszélő, írói és publicisztikai tevékenységet folytató értelmiségiek voltak, akik nem a spanyol uralom megdöntését, hanem annak alkotmányos keretek közötti megreformálását tűzték ki célul. Az illustrado-k politikai programja kezdetben nem volt forradalmi, hanem a spanyolországi kortárs liberális és radikális mozgalmakhoz hasonló: a gyarmati kormányzat és az egyház hatalmának korlátozása, a sajtó- és gyülekezési szabadság, a bennszülött lakosság jogainak biztosítása, valamint a Fülöp-szigetek spanyolországi képviselete a madridi parlamentben.

Fontos megjegyezni, hogy az illustrado identitás nem volt egységes „nemzeti” identitás a mai értelemben. A csoport tagjai különböző regionális, nyelvi és társadalmi háttérből érkeztek, és gyakran vitáztak arról, mit jelent „filippínónak” lenni. Egyesek a spanyol nyelvi és kulturális örökséget hangsúlyozták, mások a bennszülött nyelvek és hagyományok ápolását sürgették, megint mások a kínai mesztic kettős identitását élték meg. A nacionalizmus kialakulása ebben az időszakban tehát nem egy már létező, egységes nemzet önkifejezése volt, hanem egy – a spanyol gyarmati állam keretei közötti – új kollektív azonosság megalkotásának kísérlete.

30.1.4 4. A propagandamozgalom céljai, fórumai és vitái

A propagandamozgalom nem szervezett pártként, hanem európai és manilai reformkörök hálózataként működött. Legfontosabb fóruma a **La Solidaridad** című, kéthetente megjelenő spanyol nyelvű újság volt, amelyet 1889-ben Graciano López Jaena alapított Barcelonában, majd Marcelo H. del Pilar szerkesztett. A lap célja az volt, hogy a spanyol közvélemény és a politikai elit figyelmét felhívja a Fülöp-szigeteki állapotokra, és támogatókat szerezzen a reformprogramnak. A mozgalom ezenkívül röpiratokat, könyveket és emlékiratokat is terjesztett, és kapcsolatban állt spanyol liberális, republikánus és szocialista körökkel.

A La Solidaridad cikkei rendszeresen bírálták a gyarmati közigazgatás korrupt gyakorlatait, a szerzetesrendek hatalmát, a kényszermunkát, a rasszista megkülönböztetést és a cenzúrát. A lap szerzői nyomatékosan hangsúlyozták, hogy a Fülöp-szigetek lakóinak többsége nem „vad” vagy „civilizálatlan”, hanem a spanyol kultúra és a katolikus vallás hűséges alattvalója, aki megérdemli az egyenlő jogokat. Ez a stratégia egyszerre volt politikai taktika és őszinte meggyőződés: a propagandisták többsége valóban a spanyol birodalmi keretek megőrzésében gondolkodott, és a Fülöp-szigetek autonómiáját nem feltétlenül a teljes függetlenség értelmében képzelte el.

A mozgalom legfontosabb követelései a következők voltak: a Fülöp-szigetek spanyolországi képviselete a **Cortes** (parlament) delegátusaival; a sajtó- és gyülekezési szabadság; a bennszülött

lakosság és a meszticek jogi egyenlősége; a tartományi közigazgatás reformja; a szerzetesi birtokok paraszti földtulajdonná alakítása; és az egyházi rendek fölötti állami felügyelet megerősítése. A követelések egy része a spanyolországi liberális politikai napirend átvétele volt, más része viszont kifejezetten a helyi konfliktusokból, elsősorban a szerzetesi földbirtokok és az egyházi hatalom elleni küzdelemből származott.

A mozgalom belső vitái közül a legfontosabb a **reform vagy forradalom** kérdése volt. A La Solidaridad környezetében Rizal és sokan mások a békés, alkotmányos reformokat szorgalmazták, míg a század végén – különösen a spanyol kormányzat merev elutasítása és a növekvő elnyomás hatására – egyesek, köztük a mozgalomból kinövő **Katipunan** alapítói, a fegyveres ellenállás felé fordultak. Ez a vita nem egyszerűen taktikai, hanem mély politikai különbséget tükrözött: a reformerek szerint a Fülöp-szigetek még nem állt készen a független államiságra, míg a forradalmárok szerint a spanyol uralom reformálhatatlan volt, és a nemzeti felszabadulás csak erőszakkal érhető el.

30.1.5 5. José Rizal: életpálya, művek, kivégzés

José Rizal (1861–1896) a reformnemzedék legismertebb alakja, akinek élettörténete egyszerre példázza az illustrado útját és a spanyol gyarmati rendszer erőszakos válságát. Rizal lagunai, jómódú kínai mesztic családban született, és már fiatalon kitűnt nyelvtehetségével és irodalmi érdeklődésével. 1882-ben Madridba utazott, ahol orvostudományt, filozófiát és irodalmat hallgatott; később Párizsban és Heidelbergben is tanult, szemészorvosi képesítést szerzett, és bekapcsolódott az európai filippínó diákok mozgalmába.

Rizal művei közül a **Noli me tangere** („Ne érints meg engem”, 1887) és az **El Filibusterismo** („A felforgató”, 1891) a legfontosabbak. Mindkettő spanyolul írt regény, amely a gyarmati társadalom belső viszonyait, a szerzetesi hatalommal való visszaéléseket, a kreol és mesztic elitek képmutatását, illetve a bennszülött lakosság nyomorúságát ábrázolja. A Noli me tangere története a félreértett és félrevezetett fiatal **Crisostomo Ibarra** sorsán keresztül mutatja be, hogyan válik a gyarmati intézményrendszer által üldözött, hazáját szerető ember a rendszer áldozatává. Az El Filibusterismo komorabb, és a forradalmi bosszú erkölcsi kérdéseit feszegeti: a címben szereplő „felforgató” alakja már a későbbi forradalom előérzetét hordozza.

A regények hivatalos és egyházi körökben hatalmas felháborodást váltottak ki, a betiltott kötetek pedig titkos csatornákon terjedtek. Rizal maga is óvakodott attól, hogy a spanyol uralom elleni erőszakos felkelést szervezzen; 1892-ben, Fülöp-szigeteki hazatérése után megalapította a **La Liga Filipina** nevű, békés reformokat célzó társaságot. A spanyol hatóságok azonban rövid időn belül letartóztatták, és előbb Manilában, majd a déli **Dapitan** száműzetési telepén tartották fogva. Dapitani évei alatt iskolát szervezett, orvosi ellátást nyújtott, és természettudományos gyűjtéseket végzett; élete ezen szakasza a reformer humanista képét erősítette.

1896-ban, amikor a **Katipunan** fegyveres felkelése kirobbant, Rizalt a spanyol hatóságok a forradalommal való szolidaritással vádolták meg, noha ő a felkelést elhamarkodottnak tartotta. A hadbíróság halálra ítélte, és **1896. december 30-án** Manilában kivégezték. Halála a filippínói nacionalizmus egyik alapító eseményévé vált: a spanyol uralom elleni harc mártírjaként és a békés reformok tragikus áldozataként egyaránt emlékeznek rá. A kivégzés körülményeiről számos egykorú beszámoló, későbbi visszaemlékezés és történetírói vita áll rendelkezésre; a legtöbb szerző egyetért abban, hogy Rizal halála nem egyéni bosszú, hanem a gyarmati állam tudatos politikai üzenete volt a reformmozgalommal szemben.

30.1.6 6. A reformok kudarca és a nacionalizmus új szakasza

A propagandamozgalom és a La Solidaridad 1895-re kifulladt. A spanyol kormányzat nem biztosította a képviseleti reformokat, a madridi parlamentben a Fülöp-szigeteki követelések támogatottsága gyenge maradt, és a gyarmati hatóságok egyre szigorúbb cenzúrával és letartóztatásokkal válaszoltak. A mozgalom spanyolországi vezetői közötti személyi és stratégiai viták, valamint a La Solidaridad anyagi nehézségei tovább gyengítették a reformista áramlatot.

Mindeközben a Fülöp-szigeteken a társadalmi elégedetlenség mélyült. A szerzetesi földbirtokokkal szembeni paraszti tiltakozások, az adóterhek, a kényszermunka emléke és a rassz alapú megaláztatások olyan légkört teremtettek, amelyben a békés reformok ígérete egyre kevésbé tűnt hitelesnek. A **Katipunan** nevű titkos társaság 1892-ben alakult meg, és a spanyol uralomtól való teljes függetlenséget tűzte ki célul. A társaság alapítói, köztük **Andrés Bonifacio**, a reformista illustrado-kkal ellentétben a bennszülött lakosság szélesebb rétegeiből szervezték tagságukat, és a spanyolokkal való fegyveres konfliktust elkerülhetetlennek tartották.

A reformtörekvések bukása tehát nem csupán a spanyol kormányzat merevségének következménye volt, hanem a gyarmati társadalom belső feszültségeinek és a reformerek korlátainak is a jele. Az illustrado-k többsége még a reformot képviselte, de a Rizal-ügy megmutatta, hogy a modern oktatásban felnőtt, a spanyol politikai fogalmakat használó filippínó értelmiség sem élvezhette az egyenlőséget a gyarmati rendszerben. A propagandamozgalom által népszerűsített gondolatok – a nemzeti identitás, a nyelvi és kulturális örökség, a politikai képviselet követelése – azonban nem tűntek el: a forradalmi mozgalom részben az ő szótárukból merített, és a századfordulóra a „filippínó nemzet” eszméje már nem csupán az európai emigráció, hanem a szigeteken belüli politikai mozgalom közös nyelve lett.

30.1.7 Források és bizonytalanságok

A 19. századi reformok és a propagandamozgalom története viszonylag jól dokumentált, mivel az illusztrado-k maguk is gondot fordítottak saját tevékenységük írásos rögzítésére. A legfontosabb elsődleges források közé tartoznak a **La Solidaridad** 1889 és 1895 között megjelent számai, amelyekből a mozgalom céljai, vitái és ellentmondásai rekonstruálhatók. José Rizal regényei, levelei, naplói és politikai iratai szintén alapvető elsődleges források; ezek egy része kritikai kiadásban, spanyol, angol és filippínó nyelveken is hozzáférhető. A spanyol gyarmati hatóságok levéltárai, a hadbírósági iratok és az egyházi dokumentumok a másik oldal perspektíváját mutatják, noha ezek értelmezésekor figyelembe kell venni a cenzúra és a politikai elfogultság torzításait.

A korszak történeti feldolgozásaiban több vitatott kérdés is felmerül. Az egyik a reformok és a forradalom közötti viszony megítélése: a filippínó nacionalista történetírás egy része a propagandamozgalmat a későbbi függetlenségi harc előkészítőjeként, míg más szerzők a spanyol birodalmi keretek iránti lojalitás jellemzőjeként írja le. Rizal szerepét is eltérően értelmezik: egyesek a béke és a reform mártírját látják benne, mások a nacionalizmus egyik első teoretikusát, megint mások a kínai mesztic középosztály sajátos politikai pozíciójának képviselőjét. A mai filippínó emlékezetpolitikában Rizal a hivatalos nemzeti hősök egyike, ám ez az emlékezet szelektív: a reformmozgalom más szereplői, különösen a Katipunanhoz közel álló radikálisok kevésbé ismertek a nemzetközi nyilvánosságban.

Az áldozatok és az erőszak története szempontjából bizonytalanságot jelent a spanyol kormányzat ellenlépéseinek pontos mértéke. A száműzetések, letartóztatások és kivégzések dokumentáltak, de a század végi gyarmati rendőri és katonai erőszak vidéki vonatkozásai kevésbé feltártak. A paraszti tiltakozások és a szerzetesi birtokokkal kapcsolatos konfliktusok áldozatainak számát a

rendelkezésre álló iratok és a helyi visszaemlékezések alapján nehéz pontosan megállapítani. A 19. századi adatoknál ezért óvatos, becsléseket jelölő megfogalmazás indokolt.

A források további korlátja, hogy a propagandamozgalom elsősorban spanyolul írt, így a bennszülött nyelveken beszélő vidéki lakosság közvetlen hangja ritkán jelenik meg az írott anyagokban. Nők, parasztok, kínai bevándorlók és a szigetek nem keresztény közösségeinek tapasztalatait csak közvetett módon, a spanyol hatósági jelentések vagy a nacionalista publicisztika torzító tükrén keresztül ismerjük. Ezért a fejezet állításai a dokumentált tények mellett szakirodalmi konszenzusra, illetve egyes vitatott értelmezések esetében explicit attribúcióra támaszkodnak.

30.1.8 Rövid összefoglaló

- A 19. század második felében a spanyol gyarmati állam gazdasági liberalizációt, közigazgatási reformokat és oktatási expanziót hajtott végre, ami a Fülöp-szigeteket jobban bekapcsolta a világkereskedelembe, de a társadalmi egyenlőtlenségeket nem szüntette meg.
- A reformok és a modern oktatás egy új értelmiségi réteget, az **ilustrados**-t hoztak létre, amely jórészt kreol és kínai mesztic családokból származott, és a spanyol liberális politikai fogalmakkal fejezte ki a gyarmati rendszer bírálatát.
- Az **propagandamozgalom** európai és manilai reformkörök hálózata volt; legfontosabb fóruma a **La Solidaridad** című spanyol nyelvű újság volt, amely követelte a Fülöp-szigetek spanyolországi képviseletét, a sajtószabadságot, az egyenlő jogokat és a szerzetesi hatalom korlátozását.
- **José Rizal** regényei – a **Noli me tangere** és az **El Filibusterismo** – a gyarmati társadalom és a szerzetesi visszaélések kritikáját adták; Rizalt 1896-ban a spanyol hatóságok kivégezték, ami a filippínó nacionalizmus egyik alapító eseménye lett.
- A reformmozgalom kudarca és a spanyol kormányzat merev elutasítása hozzájárult a fegyveres ellenállási szervezkedés, a **Katipunan** megerősödéséhez, amely már a teljes függetlenséget tűzte ki célul.
- A korszak értelmezésében vitatott a reformok és a forradalom viszonya, Rizal politikai szerepe, valamint az, hogy a propagandamozgalom mennyiben tekinthető a későbbi nemzeti mozgalom közvetlen előzményének.

30.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen gazdasági és politikai átalakulások tették lehetővé az ilustrados réteg felemelkedését a 19. századi Fülöp-szigeteken? Mely társadalmi csoportok maradtak ki ebből a folyamatból?
2. Hasonlítsa össze a propagandamozgalom reformprogramját a későbbi, fegyveres függetlenségi mozgalom céljaival! Miért vált a reformtörekvés egyre kevésbé hitelessé a század végére?
3. Hogyan ábrázolja José Rizal a *Noli me tangere* és az *El Filibusterismo* című regényeiben a gyarmati társadalom viszonyait? Miben különbözik a két mű hangütése és politikai üzenete?
4. Miért tekintik Rizal kivégzését a filippínó nacionalizmus alapító eseményének? Milyen emlékezetpolitikai viták fűződnek ehhez az alakhoz?
5. Milyen forrásokból rekonstruálhatjuk a propagandamozgalom történetét? Mely csoportok hangja hiányzik az ilyen forrásokból, és miért?

30.2 Az 1896-os forradalom és az 1898-as függetlenség

A 19. század utolsó évtizedében a spanyol Fülöp-szigetek reformmozgalma, amelyet a 19. századi reformok és a propagandamozgalom alfejezetben mutattunk be, zsákutcába jutott. A José Rizal nevével fémjelzett, békés jogegyenlőséget és parlamenti képviseletet követelő propagandamozgalom Madridban nem tudott érdemi engedményeket elérni, a szigetcsoporton belül pedig a szerzetesrendek gazdasági befolyása, a spanyol közigazgatás önkényes gyakorlata és a cenzúra tovább erősödött. Ebben a légkörben a manilai kisiparosok, hivatalnokok és munkások köreiben új, radikális szerveződés jött létre, amely a gyarmati függést már nem reformokkal, hanem fegyveres felkeléssel akarta megszüntetni. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan alakult át a reformtörekvés fegyveres forradalommá, milyen belső viták és külső katonai fordulatok vezettek 1898-ban a függetlenség kikiáltásához, és miért nem jelentett ez a kikiáltás közvetlenül nemzetközileg elismert államiságot. A válaszhoz a forradalom két szakaszát kell elkülönítenünk: az 1896–1897-es, elsősorban Luzón szigetére koncentrálódó spanyolellenes felkelést, valamint az 1898-as újrakezdést, amely szorosan összefonódott a spanyol–amerikai háborúval és az Egyesült Államok csendes-óceáni terjeszkedésével.

30.2.1 A Katipunan: titkos társaság a függetlenségért

A spanyolellenes fegyveres szervezkedés központi intézménye a **Katipunan** (teljes nevén *Kataastaasang, Kagalang-galangang Katipunan ng mga Anak ng Bayan*, azaz „A haza fiainak legfőbb és legtiszteletreméltóbb egyesülete”) volt. A titkos társaságot 1892. július 7-én alapította Manilában Andrés Bonifacio, Ladislao Diwa, Teodoro Plata és mások, néhány nappal azután, hogy a spanyol hatóságok José Rizalt letartóztatták és a La Liga Filipina nevű, békés polgári reformegyesületet betiltották. A Katipunan alapító okiratai és a spanyol rendőrségi akták egyaránt dokumentálják, hogy a szervezet célja a spanyol gyarmati uralom megdöntése és a Fülöp-szigetek függetlenségének kivívása volt, mégpedig fegyveres forradalom útján. A tagság vérszerződéssel járt, a beavatási szertartások a szabadkőműves rituálékra és a katolikus népi vallásosság elemeire épültek, a titkos azonosítást jelmondatok és fedőnevek biztosították.

A Katipunan belső szervezete háromszintű tagsági rendszert alakított ki: a legfiatalabb „katipon” fokozat után a „kawal” (katona), majd a „bayani” (hős) szint következett. A vezetés élén a Legfelsőbb Tanács (Kataas-taasang Sanggunian) állt, amelynek első elnöke Deodato Arellano volt, majd a legtöbb időben Andrés Bonifacio töltötte be ezt a posztot. A szervezet női tagozatot is fenntartott, amelyben a nők hírvivőként, futárként és iratőrzőként vettek részt; ez a 19. századi gyarmati társadalomban ritkaságnak számító nyilvános politikai szerepvállalást jelentett, bár a nők döntéshozatali jogköre korlátozott maradt. A szervezet hivatalos lapja, a Kalayaan („Szabadság”) 1896 elején jelent meg Emilio Jacinto szerkesztésében, és egyetlen száma is jelentős toborzó erővel bírt: a spanyol hatóságok becslése szerint a tagság az 1896-os év közepére több tízezer főre nőtt. A becslések széles skálán mozognak: egyes spanyol katonai jelentések 15–20 ezer, a forradalom utáni filippínó emlékiratok 100–400 ezer tagról írnak. A modern történetírás többsége a 30–50 ezer fős aktív magot tartja reálisnak, hangsúlyozva, hogy a szervezet regionális tagozatai egyenetlenül fejlődtek, és nem minden tag rendelkezett fegyverrel vagy katonai kiképzéssel.

30.2.2 Az 1896-os forradalom kitörése és első hónapjai

A forradalom közvetlen kiváltó oka a Katipunan felfedése volt. 1896 augusztusában a szervezet nyomdásza, Teodoro Patiño egy szerzetesnek, Mariano Gil atyának tett bejelentést követően a spanyol hatóságok házkutatásokat tartottak, és felfedezték a szervezet iratait, pecsétjeit és taglistáját. Augusztus 23-án a Luzón-szigeti Caloocan közelében tartott gyűlésen Bonifacio

és követői a hagyományos elbeszélés szerint eltépték a spanyol adófizetést igazoló személyi igazolványokat (*cédula*), és kikiáltották a forradalmat. Ezt az eseményt a filippínó nemzeti emlékezet a **„kiáltásnak”** (*Sigaw ng Pugad Lawin* vagy *Sigaw ng Balintawak*) nevezi; a pontos helyszín (Pugad Lawin, Balintawak vagy Kangkong) és az esemény dátuma (augusztus 23., 24. vagy 26.) a mai napig forráskritikai vita tárgya, mivel a résztvevők visszaemlékezései eltérnek. A dokumentált tény csupán annyi, hogy az augusztusi utolsó napokban fegyveres felkelés tört ki Manila környékén.

A forradalom első jelentős katonai összecsapása 1896. augusztus 30-án zajlott San Juan del Montenál, ahol a felkelők egy spanyol fegyverraktárt próbáltak elfoglalni. A támadás kudarcot vallott, és a spanyol erők ellentámadása hamarosan szétzilálta a Manila környéki felkelő csapatokat. A spanyol kormányzat széles körű megtorlást rendelt el: a gyanúsítottakat rögtönítélő bíróságok elé állították, kivégzéseket hajtottak végre, és a szerzetesrendek által ellenőrzött falvakban tömeges letartóztatásokra került sor. A spanyol hatóságok a felkelést elsősorban „banditizmusként” és „lázadásként” értelmezték, nem ismerték el annak politikai céljait, és a résztvevőket bűnözőkként kezelték.

A forradalom azonban nem fulladt ki. A Katipunan vidéki tagozatai Cavite, Laguna, Batangas és Bulacan tartományokban hamarosan fegyveres ellenállást szerveztek, és a spanyol hadseregnek több hónapig tartó guerillaháborúval kellett szembenéznie. A spanyol erők létszáma a szigeteken korlátozott volt, a trópusi betegségek és a helyi ismeretek hiánya tovább nehezítette a felkelés leverését. A spanyol kormányzat válasza kettős volt: egyfelől katonai erősítést küldött a szigetekre, másfelől kivégeztette a reformmozgalom legismertebb alakját, José Rizalt, akit – noha ő maga elítélte a fegyveres felkelést – a spanyol hatóságok a Katipunan eszmei atyjaként perbe fogtak, és 1896. december 30-án Manilában kivégeztek. Rizal halála a filippínó nemzeti mozgalom mártírjává tette őt, és a spanyolellenes indulatot tovább fokozta. A kivégzés dokumentált tény, annak hatása a forradalom radikalizálódására azonban történészi értelmezés, amely a spanyol forrásokban gyakran elhallgatott vagy tagadott.

30.2.3 A Cavite-i frakcióharc és a biak-na-batói egyezmény

A forradalom előrehaladtával a Katipunan belső feszültségei is felszínre kerültek. Cavite tartományban két rivális frakció szerveződött: a **Magdiwang** tanács, amely Mariano Álvarez, Bonifacio rokona vezetésével a hagyományos Katipunan-struktúrát képviselte, és a **Magdalo** tanács, amely Emilio Aguinaldo, egy fiatal, sikeres helyi katonai vezető köré szerveződött. Aguinaldo 1896 őszén és telén több győztes ütközetet vívott a spanyol csapatok ellen, és katonai tekintélye gyorsan növekedett. A két frakció közötti ellentét 1897. március 22-én a **Tejeros-i konvenció** néven ismert gyűlésen csúcsosodott ki, ahol a jelenlévő küldöttek többsége – a későbbi visszaemlékezések szerint nem minden résztvevő egyetértésével – Emilio Aguinaldót választotta meg a forradalmi kormány elnökévé, Bonifacio helyett. Bonifacio az eredményt semmisnek nyilvánította, és saját ellenkormányt próbált szervezni, ami a forradalmi erők közötti fegyveres konfliktushoz vezetett. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a spanyol csapatok eközben Cavite nagy részét visszafoglalták.

A következő hónapokban Aguinaldo hívei letartóztatták Bonifaciót és testvérét, Ciriacót; a testvér az elfogás során életét vesztette, Andrés Bonifaciót pedig egy katonai tanács hazaárulásért halálra ítélte, és 1897. május 10-én kivégezték. A Bonifacio-kivégzés a filippínó történetírás egyik legvitatottabb eseménye: egyes történészek törvénytelen államgyilkosságnak, mások a forradalmi fegyelem fenntartása érdekében hozott, bár brutális katonai döntésnek tekintik. A mai Fülöp-szigeteken Bonifacio alakja nemzeti hősként, de egyúttal a forradalom belső erőszakának emlékeztetőjeként is jelen van; a két értelmezés közötti vita nyíltan folyik a nyilvános történelmi diskurzusban.

Az 1897-es év folyamán a spanyol hadsereg fokozatosan visszaszorította a felkelést. A gerillaháború elhúzódott, a forradalmi vezetés kimerült, és a spanyol kormányzat taktikát váltott: tárgyalásokat kezdeményezett a felkelők vezetőivel. Az 1897. december 14-én aláírt **biak-na-batói egyezmény** értelmében Aguinaldo és más vezetők amnesztiáért, pénzbeli kártalanításért cserébe leállították a harcot, és önként száműzetésbe vonultak Hongkongba. A megállapodás dokumentált ténye, hogy a spanyol hatóságok ígéretet tettek a közigazgatási reformokra és a szerzetesrendi birtokok korlátozására, ám ezeket a későbbi években nem hajtották végre. A pénzbeli kártalanítás összege és annak tényleges kifizetése körül is vita folyik; egyes források szerint csak részben érkezett meg. A biak-na-batói egyezményt a forradalom első szakaszának lezárásaként, de a spanyol kormányzat csalódást keltő, a reformokat csak papíron ígérő politikájának bizonyítékaként is szokás emlegetni.

30.2.4 A spanyol–amerikai háború és a manilai öböl

A Fülöp-szigeteki forradalom második szakasza nem belső erőkből, hanem a spanyol–amerikai háborúból nőtt ki. A háború közvetlen kiváltó oka Kuba szigetén keresendő, ahol a spanyol gyarmati uralom elleni felkelés már évek óta tartott. Az Egyesült Államok sajtója – különösen a szenzációhajhász „sárga sajtó” – intenzíven kampányolt a spanyol elnyomás ellen, és a kubai függetlenség ügyét az amerikai közvélemény jelentős része támogatta. 1898. február 15-én Havanna kikötőjében egy belső robbanás következtében elsüllyedt a USS Maine amerikai hadihajó; a baleset okát az amerikai sajtó spanyol merényletnek tulajdonította, bár azt a mai műszaki-történészi konszenzus szerint valószínűleg véletlen belső robbanás okozta. Az esemény az amerikai kormányzat számára casus belliül szolgált: az Egyesült Államok 1898. április 25-én hadat üzent Spanyolországnak.

A háború nemcsak a Karib-térségben, hanem a Csendes-óceánon is zajlott. Az amerikai haditengerészet már a hadüzenet előtt parancsot adott George Dewey ellentengernagynak, hogy hajórajával támadja meg a spanyol Fülöp-szigeteket. 1898. május 1-én a **manilai öbölbeli csata** során Dewey hajói néhány óra alatt megsemmisítették a spanyol flotta jelentős részét. Az ütközetben az amerikai oldalról szinte nem estek el katonák, a spanyol veszteségek pedig több száz főre tehetők, bár a pontos áldozatszámok forrásonként eltérnek. A győzelem után az amerikai erők nem szállták meg azonnal Manilát: Dewey blokád alá vette a fővárost, és megkezdték a spanyol helyőrség elszigetelését. Az amerikai kormányzat ekkor még nem hozott nyilvános döntést a Fülöp-szigetek sorsáról; a különböző amerikai politikai és katonai körökben vita folyt arról, hogy a szigeteket annektálják-e, független államként elismerjék-e, vagy csak támaszpontokat szerezzenek.

30.2.5 Az 1898-as függetlenség kikiáltása és a Malolos-i köztársaság

A spanyol flotta veresége lehetőséget teremtett a filippínó forradalmi vezetés számára. Emilio Aguinaldo, aki Hongkongból tárgyalt az amerikai képviselőkkel, 1898. május 19-én amerikai hajóval visszatért a Fülöp-szigetekre. A visszatérés körülményei vitatottak: a filippínó visszaemlékezések szerint az amerikaiak azt ígérték, hogy nem akarják annektálni a szigeteket, míg az amerikai források gyakran hallgatnak a konkrét ígéretekről. Az mindenesetre dokumentált, hogy Aguinaldo rövid idő alatt újjászervezte a forradalmi hadsereget, és a spanyol erőket több tartományban megadásra kényszerítette. 1898 júniusára a spanyol uralom gyakorlatilag összeomlott a vidéki területeken, bár Manila a spanyol helyőrség kezén maradt.

Ebben a helyzetben került sor a függetlenség kikiáltására: 1898. június 12-én Aguinaldo a Cavite tartománybeli Kawit településen, saját családi házának erkélyéről kihirdette a **Fülöp-szigetek függetlenségét**. A kiáltványt Ambrosio Rianzares Bautista fogalmazta, a zászlót – amelynek

ma ismert formáját a függetlenségi mozgalom már korábban használta – ünnepélyesen felvonták, és a zeneszerző Julián Felipe „Marcha Nacional Filipina” című indulóját eljátszották; ez a későbbi himnusz, a *Lupang Hinirang* zenéje, amelyhez José Palma csak később, 1899-ben írt szöveget. A kiáltvány a spanyol gyarmati uralmat jogellenesnek, a független Fülöp-szigeteket legitim államnak nyilvánította, és felszólította a nagyhatalmakat a köztársaság elismerésére. A dokumentum aláírói között a forradalmi vezetés tagjai szerepeltek; az aláírások hitelessége és a résztvevők pontos száma ma is forráskritikai kérdés, mivel a nyilatkozatot később többször újranyomták, és az eredeti példányok sorsa nem egyértelmű.

A kikiáltást követően Aguinaldo ideiglenes, diktatórikus jogkörökkel felruházott kormányt alakított, amelyet később a **Malolos-i köztársaság** váltott fel: 1898. szeptember 15-én összeült a forradalmi kongresszus, és 1899. január 21-én kihirdették a **Malolos-i alkotmányt**, amely a Fülöp-szigeteket független és szuverén köztársaságnak nyilvánította, a hatalmi ágak szétválasztásán alapuló, parlamentáris elemeket is tartalmazó elnöki rendszert hozott létre, és rögzítette az állam és az egyház szétválasztását. A Malolos-i köztársaságot a filippínó nemzeti történetírás gyakran „Ázsia első alkotmányos köztársaságának” nevezi; ez az állítás emlékezetpolitikai jellegű, és a nemzetközi történetírásban vitatott, mivel a korszakban több más ázsiai államalakulat is hivatkozott köztársasági vagy alkotmányos jellemzőkre. Az azonban dokumentált tény, hogy a Malolos-i köztársaság soha nem nyert széles körű nemzetközi elismerést: sem az Egyesült Államok, sem a nagy európai hatalmak nem ismerték el, és a spanyol kormány sem mondott le formálisan a szigetekről a függetlenségi kikiáltás időpontjában.

30.2.6 A párizsi béke és a Fülöp-amerikai háború előzménye

A filippínó függetlenségi kikiáltás és a spanyol–amerikai háború lezárása párhuzamosan, de egymással ellentétes logika mentén haladt. Az Egyesült Államok és Spanyolország 1898. december 10-én aláírta a **párizsi békeszerződést**, amelyben Spanyolország 20 millió dollárért lemondott Kuba, Puerto Rico, Guam és a Fülöp-szigetek feletti fennhatóságáról. A Fülöp-szigeteket az Egyesült Államok annektálta, és az amerikai kormányzat a szigeteket – Theodore Roosevelt és más politikusok megfogalmazása szerint – „fehér ember terhének” tekintve, a civilizáció terjesztésének ürügyén gyarmati igazgatás alá vonta. A párizsi béke amerikai ratifikációja (1899. február 6.) hivatalosan is megpecsételte a filippínó forradalmi kormány sorsát: az Egyesült Államok nem ismerte el az 1898-as függetlenséget, és a szigeteket saját fennhatósága alá rendelte.

A helyi lakosság és a forradalmi vezetés egy része ezt árulásként élte meg, mivel úgy ítélték meg, hogy az amerikaiakkal való együttműködés csupán a spanyolok elleni közös harcra vonatkozott, nem a függetlenség feladására. 1899. február 4-én Manila közelében, San Juan del Monte-nál fegyveres összecsapás robbant ki filippínó és amerikai erők között; az incidens a **Fülöp-amerikai háború** nyitányának tekinthető. A háború részletes tárgyalása a Az amerikai gyarmati uralom alfejezet feladata, itt csupán annyit rögzítünk, hogy a függetlenségi kikiáltás és a Malolos-i köztársaság katonai és politikai veresége nem törölte el a filippínó függetlenség eszméjét, hanem hosszú időre az amerikai gyarmati uralom elleni ellenállás hivatkozási alapjává tette.

30.2.7 Források és bizonytalanságok

Az 1896-os forradalomról és az 1898-as függetlenségi kikiáltásról szóló történeti kép többféle forráscsoportra támaszkodik, amelyek között érdemi ellentmondások feszülnek. Elsődleges forrásként szolgálnak a spanyol katonai és egyházi iratok, a manilai és madridi levéltárak dokumentumai, a Katipunan saját iratai (tagsági eskük, körlevelek, a Kalayaan egyetlen fennmaradt száma), valamint a résztvevők visszaemlékezései és bírósági jegyzőkönyvei. A visszaemlékezéseket – különösen

Emilio Aguinaldo, Santiago Álvarez és más vezetők későbbi írásait – azonban befolyásolta a politikai önigazolás, a forradalmi hagyomány kisajátítása és a spanyolellenes narratíva erősítése.

A legfontosabb bizonytalanságok közé tartozik a **kiáltás** pontos helyszíne és dátuma. A Pugad Lawin kontra Balintawak vita a mai napig a filippínó nemzeti emlékezet része, és a hivatalos állami ünnepek sem mindig követték ugyanazt az álláspontot. A Katipunan taglétszámára vonatkozó becslések – mint fentebb jeleztük – nagyságrendi eltérést mutatnak, mivel a spanyol hatóságok a letartóztatottak számából következtettek, a filippínó források pedig a forradalom utáni toborzási sikereket is beleszámolták.

A Tejeros-i konvenció és Bonifacio halála körüli viták nem csupán történészi, hanem mai politikai viták is: a Bonifacio-ábrázolás a nemzeti hősiesség, a demokratikus legitimitás és a forradalmi erőszak különböző olvasatait hordozza. Az amerikai szerepvállalás értelmezése szintén megosztható: az amerikai hivatalos narratíva a spanyol zsarnokság elleni felszabadítást hangsúlyozza, míg a posztkoloniális és filippínó történetírás gyakran az amerikai annexió imperialista logikáját és a filippínó forradalom elárulását emeli ki. A két értelmezés közötti különbség nem igazságkérdés, hanem az amerikai expanziós politika forrásainak szelektív olvasatából fakad.

Számadatok terén a spanyol–amerikai háború áldozatainak becslése is tág határok között mozog: a manilai öbölbeli csata amerikai vesztesége minimális volt, de a filippínó felkelők és a spanyol erők közötti harcok halálos áldozatainak száma, továbbá a járványok és az éhínség következtében elhunyt civilek száma csak hozzávetőleges. A biak-na-batói egyezmény pénzügyi részletei sem egyértelműek: a kártalanítás összegét 800 ezer peso körül emlegetik, de annak átutalásáról és felhasználásáról eltérő beszámolók léteznek.

30.2.8 Rövid összefoglaló

- A Katipunan 1892-ben, Rizal letartóztatása után alakult titkos társaságként, amely a spanyol gyarmati uralom fegyveres megdöntését tűzte ki célul; tagsága gyorsan nőtt, de pontos létszáma bizonytalan.
- Az 1896 augusztusában felfedezett szervezet fegyveres felkelést robbantott ki Luzónon; az első nagy összecsapás San Juan del Monte-nál zajlott, a spanyol megtorlás pedig Rizal kivégzését is magában foglalta.
- A forradalom Cavite-ban sikeresebb volt, de a Magdiwang és Magdalo frakciók közötti harc a Tejeros-i konvencióhoz és Bonifacio kivégzéséhez vezetett; ez az esemény máig vitatott.
- Az 1897-es biak-na-batói egyezmény lezárta a forradalom első szakaszát, de a spanyol reformígéretet nem teljesítették.
- Az 1898-as spanyol–amerikai háború és a manilai öbölbeli csata lehetővé tette Aguinaldo visszatérését és a függetlenség kikiáltását 1898. június 12-én.
- A Malolos-i köztársaság alkotmányos államként jött létre, de nemzetközi elismerést nem kapott; a párizsi béke az Egyesült Államoknak juttatta a Fülöp-szigeteket.
- A függetlenségi kikiáltás és a párizsi béke közötti ellentmondás 1899-ben Fülöp-amerikai háborúhoz vezetett, amelyet a következő alfejezet részletez.

30.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen tényezők magyarázzák, hogy a Katipunan a békés reformmozgalom kudarca után gyorsan tömeges fegyveres szervezetté vált? Mely forrásokból ismerjük a tagság összetételét?
2. Hasonlítsa össze a Pugad Lawin-i és a Balintawak-i kiáltással kapcsolatos történeti bizonytalanságokat: miért maradt fenn a vita, és mit árul el a forradalom emlékezetpolitikai használatáról?

3. Értelmezze a Tejeros-i konvenciót és Bonifacio kivégzését a forradalmi mozgalom belső hatalmi harcai felől. Milyen érvek szólnak az esemény törvényessége mellett és ellen a korabeli források alapján?
4. Hogyan kapcsolódott a spanyol–amerikai háború a Fülöp-szigeteki függetlenségi törekvésekhez, és miért nem vezetett a manilai öbölbeli amerikai győzelem a filippínó állam elismeréséhez?
5. Miben különbözött az 1898-as függetlenségi kikiáltás jogi státusza a Malolos-i köztársaság alkotmányos igényétől, és milyen következményekkel járt ez a különbség a Fülöp-amerikai háború kirobbanására?

30.3 Az amerikai gyarmati uralom

Az 1898-as események után az Egyesült Államok nem ismerte el a Malolos-köztársaság függetlenségét, hanem annektálta a szigetcsoportot. A spanyol–amerikai háborút lezáró **párizsi békeszerződés** (1898. december 10.) értelmében Spanyolország 20 millió dollárért átengedte a Fülöp-szigeteket, Guamot és Puerto Ricót az Egyesült Államoknak. Ez a döntés figyelmen kívül hagyta a filippínó nacionalista mozgalom követeléseit, és közvetlenül a Fülöp–amerikai háborúhoz vezetett. Az amerikai uralom 1899-től 1946-ig tartott, és alapvetően átalakította a Fülöp-szigetek politikai, társadalmi és gazdasági szerkezetét.

30.3.1 A Fülöp–amerikai háború (1899–1902)

A háború 1899. február 4-én tört ki, amikor a San Juan del Monte-i incidens során amerikai katonák tüzet nyitottak filippínó katonákra. A **Fülöp–amerikai háború** (Philippine–American War) első szakaszában a filippínó erők hagyományos hadseregként próbáltak ellenállni, de az amerikai hadsereg technikai fölénye hamarosan nyilvánvalóvá vált. Emilio Aguinaldo kormánya 1899 márciusában elhagyta Malolost, és a harcok gerillaháborúvá alakultak.

A gerillaháború brutalitása mindkét oldalon súlyos emberi szenvedést okozott. Az amerikai hadsereg a **benevolent assimilation** (jóindulatú asszimiláció) politikáját hirdette, de a gyakorlatban kegyetlen módszereket alkalmazott: a **vízkúra** (water cure) kínzási technikát, a **reconcentrado** táborokat, amelyek a civilek koncentrációs táborba zárását jelentették, és a Samar szigetén történt **Balangiga mészárlás** (1901) utáni megtorlást, amely során Jacob Smith tábornok parancsot adott a sziget nagy részének elpusztítására. A háború során elkövetett erőszakot az amerikai kormányzat hivatalosan sokáig tagadta vagy minimalizálta; a tényeket a későbbi történetírás tárta fel.

A háború hivatalos lezárását 1902. július 4-én jelentették be, de a harcok valójában folytatódtak. A **Moro-háborúk** (Moro Wars) a muszlim déli területeken 1913-ig tartottak, és a hegyi népek, valamint a **pulajane** mozgalom is ellenállt. A háború emberi költsége hatalmas volt: az amerikai katonai halottak száma hivatalosan körülbelül 4 200, de a filippínó áldozatok becslése 200 000 és 1 000 000 között mozog, a legtöbb halál a háború következtében kialakult járványoknak és éhínségnek tulajdonítható. Ezek a számok becslések, és a történészi vita tárgyát képezik, mivel a korabeli statisztikák megbízhatatlanok.

30.3.2 A gyarmati állam kiépítése

Az amerikai gyarmati közigazgatás fokozatosan alakult ki. A katonai kormányzást 1901-ben váltotta fel a civil kormányzat, amelynek élére William Howard Taft került. A **Philippine Commission** (Fülöp-szigeteki Bizottság) törvényhozó és végrehajtó feladatokat látott el, és

a helyi elitek bevonására törekedett. A **Philippine Organic Act** (1902) alapján létrejött a **Philippine Assembly**, az alsóház, amelynek tagjait 1907-ben választották meg először. A választójog azonban korlátozott volt, és a hatalom ténylegesen az amerikai kormányzó-tábornok kezében maradt.

A **Filipinizáció** (Filipinization) politikája a helyi elitek bevonását célozta a közigazgatásba. Ez a stratégia csökkentette a közvetlen ellenállást, de egyben megerősítette a helyi földbirtokos és üzleti elitek hatalmát, amelyek a gyarmati rendszer haszonélvezőivé váltak. A **Nacionalista Party** (Partido Nacionalista) Sergio Osmeña és Manuel Quezon vezetésével a függetlenség fokozatos kivívását tűzte zászlajára. A **Jones Act** (1916) ígéretet tett a függetlenségre, de csak akkor, ha az Egyesült Államok úgy ítéli meg, hogy a Fülöp-szigetek készen áll rá. A törvény létrehozta a kétkamarás törvényhozást, és kiterjesztette a választójogot, de a gazdasági és katonai ügyek továbbra is amerikai kézben maradtak.

30.3.3 Az oktatás és a nyelv

Az amerikai gyarmati politika egyik legmaradandóbb hatása az oktatási rendszer kiépítése volt. 1901-ben érkeztek az első amerikai tanárok, a **Thomasites** néven ismert csoport, amelynek tagjai az Egyesült Államokból érkezett fiatal tanárok voltak. Az oktatás nyelve az angol lett, és a közoktatási rendszer a gyarmati állam egyik legfontosabb intézményévé vált. Az írástudás aránya jelentősen nőtt, de az oktatás tartalma az amerikai értékeket és az Egyesült Államok iránti lojalitást közvetítette.

Az oktatás kettős hatást gyakorolt: egyrészt elősegítette a modern állam és a nacionalista mozgalom fejlődését, másrészt az amerikai kulturális befolyás terjesztésének eszköze volt. A katolikus egyház szerepét korlátozták, és az egyházi földeket az állam megvásárolta és újraelosztotta, bár a földbirtokos elit megtartotta befolyását. Az oktatási rendszer hosszú távon hozzájárult a filippínó középosztály kialakulásához, amely később a függetlenségi mozgalom és a demokratikus átmenet motorja lett.

30.3.4 A gyarmati gazdaság átalakulása

Az amerikai uralom alatt a Fülöp-szigetek gazdasága szorosan integrálódott az amerikai piachoz. A **Payne–Aldrich Act** (1909) és a **Simons–Underwood Act** (1913) vámmentességet biztosított az amerikai és filippínó termékeknek, ami az exportorientált mezőgazdaság gyors növekedését eredményezte. A fő exportcikkek a cukor, a kender (abaká), a kókusz és a dohány voltak. A gazdasági növekedés azonban rendkívül egyenlőtlen volt: a földbirtokos elitek meggazdagodtak, míg a parasztok többsége szegénységben élt.

A földbirtokviszonyok gyarmati kori egyenlőtlensége fennmaradt, sőt bizonyos területeken erősödött. A **hacienda**-rendszer tovább élt, és a parasztok gyakran adósságrabszolgaságba kerültek. Az 1930-as években a **Sakdal-mozgalom** (Sakdalista mozgalom) tiltakozott a földesúri kizsákmányolás és az amerikai uralom ellen. A mozgalom 1935-ben fegyveres felkelést is kirobbantott, amelyet az amerikai hadsereg és a filippínó rendőrség levertek. A paraszti elégedetlenség a későbbi Hukbalahap-felkelés egyik előzménye volt.

A városiasodás és az iparosodás lassan haladt előre. A főváros, Manila gyorsan növekedett, és megjelent egy városi munkásosztály. A kínai és más bevándorló közösségek jelentős szerepet játszottak a kereskedelemben, de diszkriminációval is szembesültek. A gazdasági függőség az Egyesült Államoktól a függetlenség után is meghatározó maradt, és a későbbi gazdasági egyenlőtlenség gyökerei a gyarmati időszakra nyúlnak vissza.

30.3.5 A politikai élet és a függetlenségi ígéret

Az 1920-as években a függetlenségi mozgalom egyre erősebbé vált. Manuel Quezon és Sergio Osmeña vezetésével a Nacionalista Party a fokozatos függetlenségért küzdött. Az amerikai kongresszusban vita folyt arról, hogy a Fülöp-szigetek megérett-e a függetlenségre. Az 1930-as években a nagy gazdasági világválság és az amerikai mezőgazdasági érdekek nyomása felgyorsította a döntést. A **Hare–Hawes–Cutting Act** (1933) függetlenségi törvényt ígért, de a filippínó elitek egy része ellenezte, mert bevándorlási korlátozásokat és gazdasági hátrányokat tartalmazott. Quezon ellenállása nyomán született meg a **Tydings–McDuffie Act** (1934), amely tízéves átmeneti időszakot irányzott elő.

Az 1935-ös alkotmány létrehozta a **Fülöp-szigeteki Nemzetközösséget** (Commonwealth of the Philippines, Commonwealth ng Pilipinas), amely autonóm kormányzattal rendelkezett, de a külügy, a védelem és a kereskedelem továbbra is amerikai ellenőrzés alatt maradt. Manuel Quezon lett az első elnök. A Commonwealth időszakában bevezették a nők választójogát (1937), és vitát folytattak a nemzeti nyelvről, amelyet a tagalog alapján határoztak meg. Quezon kormánya társadalmi reformokra is törekedett, de a földreform kérdése megoldatlan maradt.

A második világháború kitörése után a Fülöp-szigetek stratégiai helyzete felértékelődött. Douglas MacArthur tábornok vezetésével megkezdődött a filippínó hadsereg kiépítése, de a japán támadás 1941 decemberében meglepte a védőket. A japán megszállás és a háborús események részletes tárgyalása a következő alfejezetben, A Commonwealth és a japán megszállás címen folytatódik.

30.3.6 Források és bizonytalanságok

Az amerikai gyarmati uralom történetéről szóló források rendkívül változatosak. Az amerikai kormányzati jelentések, katonai iratok és statisztikák a gyarmati adminisztráció nézőpontját tükrözik, és hajlamosak alábecsülni az erőszak mértékét, valamint a helyi lakosság szenvedését. A filippínó nacionalista iratok, újságok és visszaemlékezések ellenkező előjellel torzítanak: a háborút és a gyarmati uralmat gyakran egységes nemzeti ellenállásként ábrázolják, elfedve a belső társadalmi és etnikai törésvonalakat. A történészeknek ezért kritikailag kell kezelniük mindkét forráscsoportot.

A Fülöp–amerikai háború civil áldozatainak száma máig vitatott. A becslések 200 000 és 1 000 000 között mozognak, de a korabeli statisztikák hiányosak, és a járványok, éhínség áldozatait nehéz elkülöníteni a közvetlen erőszaktól. A háborús bűnök, mint a vízkúra vagy a Balangiga utáni megtorlás, dokumentáltak, de a felelősség kérdése és a parancsok pontos láncolata továbbra is vita tárgya. Az amerikai hadsereg hivatalos jelentései gyakran tagadták vagy bagatellizálták a túlkapásokat.

Az amerikai gyarmati modernizáció megítélése szintén megosztja a történészeket. Az oktatási rendszer, a közegészségügy és az infrastruktúra fejlesztése vitathatatlanul hozzájárult a modern állam kialakulásához, de ezeket az intézményeket a gyarmati hatalom érdekei szerint alakították ki, és gyakran a helyi kulturális és társadalmi viszonyok figyelmen kívül hagyásával jártak. A gyarmati gazdaság exportorientált szerkezete hosszú távon függőséget teremtett, és a földbirtokos elitek hatalmát erősítette. A történészek egy része az amerikai gyarmati uralmat „jóindulatúbbnak” tartja, mint a spanyolt, mások hangsúlyozzák a folytonosságot az erőszakban és a kizsákmányolásban. A könyv álláspontja szerint mindkét értelmezést kritikailag kell kezelni, és a tényeket a maguk összetettségében kell bemutatni.

A muszlim területek (Moro Province) és a hegyi népek külön kezelése a gyarmati időszakban hozzájárult a későbbi etnikai feszültségekhez. A gyarmati kategorizáció, amely a lakosságot „keresztény” és „nem keresztény” csoportokra osztotta, leegyszerűsítette a vallási és etnikai

sokszínűséget, és a későbbi nemzetépítés egyik akadályává vált. Ezek a kérdések a Gyarmati örökségek és államhatárok fejezetben részletesebben tárgyalásra kerülnek.

30.3.7 Rövid összefoglaló

- Az Egyesült Államok 1898-ban annektálta a Fülöp-szigeteket, ami a Fülöp–amerikai háborúhoz (1899–1902) vezetett; a háborúban elkövetett erőszak dokumentált, de áldozatszámai vitatottak.
- A harcok a hivatalos lezárás után is folytatódtak, különösen a muszlim déli területeken (Moro-háborúk 1913-ig).
- Az amerikai gyarmati közigazgatás fokozatosan épült ki: a Philippine Commission, majd a Philippine Assembly létrehozása, a Filipinizáció politikája.
- Az oktatási rendszer kiépítése angol nyelven, a Thomasites tanárok érkezésével, hozzájárult a modern középosztály és a nacionalizmus fejlődéséhez, de az amerikai kulturális befolyás eszköze is volt.
- A gazdaság az amerikai piachoz kötődött vámmentes kereskedelem révén; az export megnőtt, de a földbirtokos elit gazdagodott, a parasztok elszegényedtek.
- A Jones Act (1916) ígéretet tett a függetlenségre, de a tényleges döntést a Tydings–McDuffie Act (1934) hozta meg, amely tízéves átmenetet irányzott elő.
- Az 1935-ös alkotmány létrehozta a Fülöp-szigeteki Nemzetközösséget, amely autonóm kormányzattal rendelkezett, de a külügy és a védelem amerikai kézben maradt.
- A gyarmati időszak öröksége – a gazdasági függőség, a földbirtokos elitek hatalma, az etnikai kategorizáció – a függetlenség után is meghatározó maradt.

30.3.8 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan kapcsolódik a Fülöp–amerikai háború az 1898-as párizsi békeszerződéshez, és miért nem ismerte el az Egyesült Államok a Malolos-köztársaságot?
2. Milyen módszereket alkalmazott az amerikai hadsereg a gerillaháborúban, és miért vitatottak az áldozatszámok?
3. Miben hasonlít és miben különbözik az amerikai gyarmati közigazgatás a spanyol gyarmati rendszertől? Hogyan befolyásolta a Filipinizáció politikája a helyi elitek hatalmát?
4. Milyen gazdasági következményei voltak a vámmentes kereskedelemnek, és hogyan érintette a parasztságot a földbirtokviszonyok változatlansága?
5. Miért tekinthető a Commonwealth időszak átmenetnek a gyarmati uralom és a függetlenség között, és milyen korlátai voltak az autonómiának?

30.4 A Commonwealth és a japán megszállás

A Fülöp-szigetek az 1930-as évek közepén nem egyszerűen újabb gyarmati reformot kapott, hanem egy tízéves átmeneti államiságot: az 1935-ben életbe lépő **Fülöp-szigeteki Commonwealth** (Commonwealth of the Philippines) az amerikai fennhatóság alatt működő, de már saját kormányzattal és alkotmánnyal rendelkező politikai alakulat volt. A második világháború azonban ezt az átmenetet drámai módon törte meg: a japán támadás, a megszállás és a visszafoglaló harcok három éven át tartó erőszakot, éhínséget és intézményi összeomlást hoztak a szigetekre. Az alfejezet a Commonwealth létrejöttétől a japán megszállás végéig, illetve a függetlenség közvetlen előkészítéséig vezeti az olvasót; a hangsúly a háborús tapasztalat, az együttműködés és az ellenállás dilemmáin, valamint a háború utáni önállóság politikai-gazdasági feltételein van. A

téma szorosan kapcsolódik Az amerikai gyarmati uralom alfejezethez, és előkészíti A függetlenség és a gazdaság tárgyalását.

30.4.1 Az 1935-ös Commonwealth és Quezon kormánya

Az Egyesült Államok kongresszusa 1934. március 24-én fogadta el a **Tydings–McDuffie törvényt** (Philippine Independence Act), amely tízéves átmeneti időszakot irányzott elő a teljes függetlenségig. A törvény értelmében a szigetország 1935. november 15-én **Commonwealth** státust kapott: saját alkotmányt fogadott el, saját elnököt és törvényhozást választott, ugyanakkor az Egyesült Államok megtartotta a külügyi, a pénzügyi és a katonai felső irányítás jogát. Az 1935-ös alkotmányt a Fülöp-szigeteki alkotmányozó konvenció 1935. február 8-án fogadta el, az amerikai elnök, Franklin D. Roosevelt pedig 1935. március 23-án hagyta jóvá. Az első Commonwealth-választásokat 1935. szeptember 17-én tartották; **Manuel L. Quezon** lett az elnök, alelnöke **Sergio Osmeña**.

A Commonwealth politikai rendszere formailag követte az amerikai modellt: kétkamarás országgyűlés, erős végrehajtó hatalom és független bíróság. A gyakorlatban azonban a politikai életet továbbra is a földbirtokos elitek és a városi, angolul vagy spanyolul képzett csoportok uralták. A szavazójogot adóreformok és műveltségi feltételek korlátozták, így a paraszti többség politikai részvétele alacsony maradt. Quezon kormánya erőteljesen hirdette a **nemzeti nyelv** kialakításának programját, amely a tagalog alapú **filipínó** nyelvtervezéshez vezetett, miközben az angol továbbra is az igazgatás és az oktatás fő nyelve maradt. A korszakban a **szociális elégedetlenség** sem szűnt meg: az 1935. májusi **Sakdal-felkelés** a luzoni parasztok elégedetlenségét jelezte, és a központi kormány erővel verte le. Ez a vidéki feszültség később a japán megszállás alatti gerillamozgalmak bázisává vált.

A Commonwealth megalakulása nem jelentette a gazdasági függés megszűnését. Az amerikai piacra irányuló cukor-, kókusz- és dohányexport továbbra is az amerikai kereskedelmi kedvezményekre épült, és ezeket a Tydings–McDuffie törvény fokozatos kvótákkal szabályozta. A Fülöp-szigeteki gazdasági elit számára a függetlenség kérdése ezért gyakran összekapcsolódott az amerikai piac elvesztésétől való félelemmel. Ugyanakkor a Commonwealth éveiben kiépült néhány fontos intézmény: megszervezték a **Fülöp-szigeteki hadsereg** magját, kiterjesztették az alapfokú oktatást, és létrehozták az állami gazdaságfejlesztési hivatalokat. Ezek az intézmények a háborúban részben szétzilálódtak, részben a megszállás alatti ellenállás és a háború utáni újjáépítés alapját képezték.

30.4.2 A háború felé: védelem és amerikai katonai jelenlét

Az 1930-as évek végén a csendes-óceáni feszültség növekedésével a Fülöp-szigetek amerikai védelme egyre inkább a japán előretörés elleni stratégiai kérdéssé vált. Az amerikai hadsereg vezérkari főnökeként, majd a **United States Army Forces in the Far East** (USAFFE) parancsnokaként **Douglas MacArthur** tábornok kapta a szigetország védelmének megszervezését. MacArthur 1935 és 1941 között a filippínó hadsereg kiképzésére és a partvédelem megerősítésére törekedett, de a feladat meghaladta a rendelkezésre álló költségvetést és időt. A védelmi tervek a Luzon közepén lévő hegyvidékre, Bataan-félszigetre és a Manila-öböl bejáratát őrző **Corregidor** szigetére összpontosítottak, abból a feltételezésből kiindulva, hogy a japán támadás esetén az amerikai erők itt kitarthatnak, amíg erősítés érkezik.

A háború előtti hónapokban az amerikai hadsereg és a Fülöp-szigeteki kormány is megkezdte a felkészülést a légitámadások és a partraszállások ellen. Polgári védelmi gyakorlatokat tartottak, és a városi lakosság egy részét vidékre költöztették. A japán diplomáciai kapcsolatok romlása ellenére azonban a támadás időpontja és mértéke meglepte a védekezőket. A filippínó csapatok

többsége gyengén felszerelt és kiképzetlen volt, az amerikai légierő pedig a földön szenvedett súlyos veszteségeket a háború első napjaiban. A háborús propaganda mindkét oldalon a saját közösség áldozatkészségét és a másik fél agresszióját hangsúlyozta; a későbbi történetírás azonban rámutatott, hogy a védelmi kudarc okai között szerepelt a megkésett felkészülés, a parancsnoki viták és a szigetvilág hatalmas kiterjedéséből fakadó logisztikai nehézség is.

30.4.3 A japán invázió és Bataan (1941–1942)

A japán haderő 1941. december 8-án, a Pearl Harbor elleni támadást követő órákban csapást mért a Fülöp-szigetekre. A dátumvonal miatt a támadás helyi idő szerint december 8-ra esett, amerikai idő szerint december 7-re; ez a kettősség a későbbi emlékezetben is fennmaradt. A japán légierő megsemmisítette az amerikai repülőgépek nagy részét a földön, majd partraszállások következtek Luzon északi részén, Mindanaón és más szigeteken. **Manila** védelmét a parancsnokság feladta, és 1941. december 26-án nyílt várossá nyilvánította. A japán csapatok 1942. január 2-án vonultak be a fővárosba; a központi kormányzat és az amerikai főparancsnokság előbb a Bataan-félszigetre, majd Corregidorra vonult vissza.

A **bataani** védelmi harc 1942. január és április között zajlott. A visszavonult amerikai és filippínó erők, valamint a velük menekülő civilek elszigetelve, utánpótlás nélkül védekeztek a túlerőben lévő japán csapatokkal szemben. A védők között betegség, éhezés és lőszerhiány tizedelt, de több mint három hónapig feltartották a japán előrenyomulást. Ez a késedelem a csendes-óceáni háború korai szakaszában stratégiai jelentőségű volt, mert másutt az amerikai erők felkészülhettek a további harcra. A Bataan-félsziget védői 1942. április 9-én kapituláltak; Corregidor szigetén a harc 1942. május 6-ig tartott.

A kapitulációt követően az elfogott katonákat a japán erők gyalogmenetben északra hajtották: ez lett a **bataani halálmenet** (Bataan Death March). Az esemény dokumentált tény, de az áldozatok számára vonatkozó becslések eltérnek. A legismertebb történeti rekonstrukciók szerint a menet során mintegy 5 000–10 000 hadifogoly halt meg, a kimerültség, a betegség, a kivégzések és a bántalmazások következtében; a menet után a hadifogolytáborokban további tízezrek haltak meg. A halálmenet a filippínó és az amerikai történelmi emlékezetben a japán hadsereg kegyetlenségének egyik központi jelképévé vált, ugyanakkor a túlélők beszámolói és a japán katonai iratok részletei között ma is vita folyik az egyes egységek felelősségéről. A legtöbb történész a japán hadsereg vezetési hibáit, a hadifoglyokkal szembeni rasszista attitűdöket és a logisztikai káoszt együttesen okolja a tömeges halálozásért.

30.4.4 A megszállás: kollaboráció, ellenállás és mindennapi túlélés

A japán megszállás 1942 és 1945 között nem egységes, hanem szigetenként és időszakonként változó képet mutatott. A japán katonai közigazgatás kezdetben a rend helyreállítását és a gazdasági erőforrások japán célokra való átirányítását tekintette feladatának. A propagandában a **Nagy Kelet-ázsiai Közös Virágzás** (Greater East Asia Co-Prosperity Sphere) jelszava jelent meg, amely a nyugati gyarmatosítás alóli felszabadítást ígérte, a gyakorlatban azonban a megszállt területek alárendelését és kizsákmányolását valósította meg. A japán hatóságok 1943. október 14-én kikiáltották a **japán támogatással működő második Fülöp-szigeteki Köztársaságot** (Japanese-sponsored Republic), amelynek elnöke **Jose P. Laurel** lett. Ez a kormány formálisan szuverén volt, valójában azonban a japán hadsereg ellenőrzése alatt működött.

A megszállás alatti **együttműködés** megítélése a háború után is éles viták tárgya maradt. A filippínó politikai elit egy része – köztük korábbi Commonwealth-tisztségviselők – elfogadta a japán hatóságokkal való együttműködést, arra hivatkozva, hogy így védheti a lakosságot a további erőszaktól. Mások aktívan támogatták a japán berendezkedést, vagy gazdasági előnyökért

működtek együtt. A vidéki lakosság körében a túlélés gyakran kényszerű alkalmazkodást jelentett: a japán követelések teljesítése, az élelmiszer-beszolgáltatás és a megszállókkal való napi kapcsolat a mindennapi élet része volt. A háború utáni amerikai és filippínó igazságszolgáltatás számos vezetőt hazaárulással vádolt, de az ügyek nagy része amnesztiával zárult, mivel a politikai stabilitás és az elitek közötti megbékélés elsőbbséget élvezett. A történetírás ma nem egyetlen „kollaboráns” vagy „ellenálló” tábort lát, hanem a helyi cselekvések széles skáláját, amelyet a túlélés, a kényszer, a meggyőződés és a személyes érdek egyszerre alakított.

Az ellenállás már a megszállás első hónapjaiban megszerveződött. A legismertebb gerillamozgalom a **Hukbalahap** (Hukbong Bayan Laban sa mga Hapon, azaz Nép Hadserege a Japánok Ellen) volt, amely 1942-ben alakult Közép-Luzonban, és paraszti bázisra, valamint baloldali vezetőkre támaszkodott. Emellett számos más gerillacsoport is működött, részben az amerikai hadsereg támogatásával, részben helyi vezetők irányításával. A gerillák hírszerzési információkat szolgáltattak a szövetségeseknek, szabotázsakciókat hajtottak végre, és megvédték a vidéki közösségeket a japán rekvirálástól. A megszálló erők válaszul tömeges megtorlásokat, falvak felgyújtását és túszok kivégzését alkalmazták; a **Kempeitai** (japán katonai rendőrség) kegyetlenkedései széles körben dokumentáltak. A gerillamozgalmak azonban nem voltak egységesek, és a háború vége felé belső vetélkedés is kialakult közöttük, ami a későbbi politikai konfliktusok előzményévé vált.

A megszállás alatti **civil lakosság** szenvedései súlyosak voltak. Az élelmiszerhiány, az infláció és a japán rekvirálás következtében a városokban éhínség alakult ki; sokan vidékre menekültek, ahol a gerillák vagy a helyi közösségek védelmére szorultak. A japán hadsereg által elkövetett nemi erőszak, valamint a szervezett **kényszerprostitúció** rendszere (a „comfort women” rendszer) a Fülöp-szigeteken is dokumentált. A becslések szerint több száz vagy több ezer nőt kényszerítettek szexuális szolgáltatásra; a pontos szám ma is vitatott, és a túlélők elismeréséért folytatott küzdelem a japán-filippínó diplomáciai kapcsolatok egyik érzékeny pontja. Az áldozatok elsősorban filippínó nők voltak, de más nemzetiségűek is előfordultak. A japán kormány 1993-ban a Kono-nyilatkozatban ismerte el a hadsereg érintettségét, de a kártérítés és a hivatalos bocsánat kérdésében a viták máig tartanak.

A megszállás alatt a **kínai közösség** különösen kiszolgáltatott helyzetbe került: a japán hadsereg a kínai lakosságot gyakran kollektívan gyanúsnak tekintette, tömeges letartóztatásokat és kivégzéseket hajtott végre. A **moro** területeken, Mindanaón és a Sulu-szigeteken a megszállás elleni fegyveres ellenállás a helyi muszlim közösségek hagyományaira is épült, bár a japán erők itt sem tudtak tartós ellenőrzést kiépíteni. A hegyi közösségek, amelyeket a spanyol és az amerikai korszakban is kevésbé vontak be a központi állam alá, a háború alatt sokszor menedéket nyújtottak a gerilláknak és a menekülteknek, de cserébe maguk is ki voltak téve a megtorlásoknak. A megszállás tehát nem egyetlen homogén élmény volt, hanem a helyi társadalmak eltérő lehetőségeit és sérülékenységét tükrözte.

30.4.5 A japán uralom vége: Leyte és Manila (1944–1945)

Az amerikai csendes-óceáni offenzíva 1944 őszén érte el a Fülöp-szigeteket. **Douglas MacArthur** 1944. október 20-án szállt partra a **Leyte**-öbölben, és híres rádióbeszédében bejelentette: „Visszatértem.” A szigetországi hadjárat stratégiai célja a japán összeköttetések elvágása és a Fülöp-szigetek felszabadítása volt, de a harcok rendkívül súlyosak lettek. Az 1944. október 23–26. között zajló **Leyte-öböl csata** a második világháború egyik legnagyobb tengeri ütközete volt, amelyben a japán flotta döntő vereséget szenvedett. Ezt követően az amerikai és filippínó erők szigetről szigetre haladtak, miközben a japán helyőrségek gyakran az utolsó emberig védekeztek.

A legnagyobb polgári áldozatot követelő esemény **Manila** ostroma volt 1945 elején. A japán erők visszavonulásuk során a városban barikádokba szerveződtek, és az amerikai tüzérség, valamint a

japán utóvédharc következtében a város nagy része elpusztult. A **manilai csata** 1945. február 3. és március 3. között zajlott; a becslések szerint mintegy 100 000 civil halt meg, és a város történelmi épületeinek, kulturális intézményeinek jelentős része megsemmisült. A japán csapatok a visszavonulás során számos dokumentált atrocitást követtek el: a civilek tömeges kivégzése, nemi erőszak és a házak felgyújtása a város több kerületében is előfordult. A „Manila mészárlásaként" ismert eseménysor a filippínó történelmi emlékezetben központi trauma, és a japán hadsereg felelősségét a háború utáni tokiói perben és más eljárásokban is tárgyalták.

A Fülöp-szigetek felszabadítása után az amerikai hadsereg és a helyi kormányzat hozzálátott a közigazgatás helyreállításához, de a harcok még 1945 augusztusáig, a japán kapitulációig folytatódtak a szigetek egyes részein. A háború pusztítása óriási volt: a városok mellett a vidéki infrastruktúra, a kikötők, hidak és ültetvények is súlyosan károsodtak. A gazdaság összeomlott, az élelmiszerhiány továbbra is fennállt, és a háborúban elszegényedett lakosság újjáépítése éveket vett igénybe. A felszabadulás tehát nem jelentett azonnali normalitást; a háború utáni időszakot a romok, a betegségek és a társadalmi feszültségek határozták meg.

30.4.6 A függetlenség előkészítése és a háborús örökség

A háború alatt a Fülöp-szigeteki Commonwealth kormánya előbb Corregidorra, majd az Egyesült Államokba menekült. **Manuel Quezon** elnök 1944. augusztus 1-jén a száműzetésben halt meg; utódja **Sergio Osmeña** lett. A japán megszállás alatt a száműzött kormány igyekezett fenntartani a nemzetközi elismerést, és kapcsolatot tartott a gerillamozgalmakkal. A felszabadulás után Osmeña visszatért a szigetekre, és megkezdte a Commonwealth intézményeinek helyreállítását, valamint a függetlenség előkészítését. Az 1946 tavaszán tartott választáson azonban **Manuel Roxas**, a korábbi Commonwealth-vezető és a japán megszállás alatti politikai szereplő – akinek háborús magatartása miatt utóbb vizsgálat indult, de amnesztiát kapott – lett az elnök, Osmeña legyőzésével. Roxas a japán uralom alatti politikát részben a túlélés és a lakosság védelmének kényszereként magyarázta.

Az Egyesült Államok 1946. július 4-én ismerte el a Fülöp-szigetek függetlenségét, és kikiáltották a **Fülöp-szigeteki Köztársaságot**. A függetlenség azonban szorosan összekapcsolódott az amerikai gazdasági és katonai érdekekkel. A **Bell Trade Act** (1946) értelmében az amerikai vállalatok és állampolgárok a filippínókkal egyenlő feltételekkel férhettek hozzá a szigetország természeti erőforrásaihoz (a „parity rights" elve), és a peso-dollár árfolyamot az amerikai döntésekhez kötötték. A törvény elfogadását az amerikai kongresszus a háborús károk megtérítéséhez és a gazdasági segélyhez kötötte, ezért a filippínó politikai elit – bár vitákkal – elfogadta. A kortárs kritikusok és a későbbi történetírás egy része ezt a függetlenség **neokoloniális** feltételeként értelmezte, míg mások a háború utáni újjáépítéshez szükséges amerikai támogatás reális feltételét látták benne.

A háborús örökség a belpolitikában is mély nyomot hagyott. A **Hukbalahap** gerillák, amelyek a japánok elleni harcban jelentős szerepet játszottak, a háború után nem kapták meg az amerikai és a filippínó kormány által más gerillacsoportoknak juttatott hivatalos elismerést; vezetőik egy részét a felszabadulás után letartóztatták, mert baloldali nézeteik veszélyeztették a hidegháborús rendet. Ez a meg nem békélés hozzájárult ahhoz, hogy a Hukbalahap az 1940-es évek végén újra fegyvert fogott – immár a filippínó állam ellen. Ez a konfliktus A függetlenség és a gazdaság alfejezet tárgyához vezet át, és a hidegháború délkelet-ázsiai logikájának egyik korai példája.

A japán megszállás alatti kollaboráció megítélése a háború utáni évtizedekben is vitatott maradt. A **Jose P. Laurel** és más japán támogatással működő vezetők ellen indított eljárások nagy része amnesztiával zárult, mivel az amerikai hatóságok és a filippínó elitek a politikai stabilitást és a kommunistaellenes egységet fontosabbnak tartották a múlt feltárásánál. A japán háborús bűnök áldozatai, különösen a „comfort women" túlélői, évtizedekig nem kaptak nyilvános elismerést. Az

1990-es évektől kezdődően a társadalmi mozgalmak és a nemzetközi emlékezetpolitika nyomására a kérdés újra napirendre került, de a japán és a filippínó kormányok közötti tárgyalások továbbra is érzékenyek maradtak.

A Commonwealth és a japán megszállás időszaka tehát kettős örökséget hagyott a Fülöp-szigetekre. Egyrészt létrejött a független államiság intézményi alapja, és a háború alatti közös szenvedés erősítette a nemzeti identitás egyes elemeit. Másrészt a háború felszínre hozta a társadalmi egyenlőtlenségeket, az elit és a parasztság közötti szakadékot, a kollaboráció és az ellenállás megítélésének feszültségeit, valamint az Egyesült Államoktól való gazdasági függés új formáit. A Commonwealth és a japán megszállás alfejezet ezeket a folyamatokat a maguk időrendjében mutatta be; az értelmezési vitákat a következő szakasz foglalja össze.

30.4.7 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet a Fülöp-szigeteki történelem egyik legjobban dokumentált, ám mégis számos bizonytalanságot hordozó időszakát tárgyalja. A legfontosabb elsődleges források közé tartoznak az amerikai hadsereg katonai iratai, a japán hadsereg megszállási dokumentumai, a Fülöp-szigeteki kormány hivatalos közleményei, a gerillavezérek jelentései és a túlélők visszaemlékezései. A felszabadulás után felállított amerikai és filippínó vizsgálóbizottságok, valamint a tokiói háborús bűnper jegyzőkönyvei szintén elsődleges források. A másodlagos szakirodalomban Teodoro Agoncillo, Reynaldo Ileto, David Steinberg, Richard Connaughton és John Dower munkái meghatározóak; ezek egy része a japán megszállás társadalomtörténetére, más része a katonai-politikai folyamatokra helyezi a hangsúlyt.

A bizonytalanságok főként az **áldozatok számaira** és a megszállás alatti egyes események értelmezésére vonatkoznak. A bataani halálmenet áldozatainak száma, a manilai csata civil áldozatainak becslése és a „comfort women” rendszerben érintett nők létszáma mind forráshiányos, ezért a szakirodalom a becslések széles tartományát adja meg. A japán hadsereg megszállási politikájának céljai is vitatottak: egyes történészek a katonai kizsákmányolást, mások a pánázsiai propaganda és a helyi elitekkel való együttműködés kettősségét hangsúlyozzák. A kollaboráció kérdése a háború utáni politikai leszámolások miatt szintén nem tekinthető lezártnak; a levéltári források egy része ma is hozzáférhetetlen vagy megsemmisült.

Különösen fontos elkülöníteni a **dokumentált tényt** a **becsléstől** és az **emlékezetpolitikai állítástól**. A japán támadás, Bataan eleste, a manilai mészárlás és a függetlenség 1946-os kikiáltása dokumentált esemény; az áldozatszámok esetében azonban becslésekről van szó, amelyek a források és a módszertan függvényében változnak. A „kollaboráns” és „ellenálló” minősítések történelmi vitákat tükröznek, és nem tekinthetők objektív kategóriáknak. A japán megszállás alatti nemi erőszak rendszerének minősítése a nemzetközi jogban és a történettudományban konszenzuson alapul, de a jogi és politikai következmények máig vitatottak.

30.4.8 Rövid összefoglaló

- Az 1935-ben létrejött **Fülöp-szigeteki Commonwealth** tízéves átmenetet jelentett a függetlenség felé, de az amerikai katonai, külügyi és gazdasági felügyelet fennmaradt.
- A **Tydings–McDuffie törvény** alapján Manuel Quezon lett az első Commonwealth-elnök; kormánya a nemzeti nyelv és az intézményépítés programját hirdette, miközben a vidéki szegénység és a Sakdal-felkelés jelezte a társadalmi feszültségeket.
- A japán haderő 1941. december 8-án támadta meg a szigeteket; a bataani és corregidori védekezés több hónapig feltartotta az előrenyomulást, de 1942 tavaszán a védők kapituláltak.
- A **bataani halálmenet** és a hadifogolytáborok halálozásai a japán hadsereg által elkövetett erőszak dokumentált példái; az áldozatszámok becslések és máig vitatottak.

- A japán megszállás alatt 1943-ban létrehozták a japán támogatással működő második köztársaságot; a kollaboráció, az ellenállás és a mindennapi túlélés dilemmái a helyi társadalmak megosztottságát mutatták.
- A **Hukbalahap** és más gerillamozgalmak a megszállás elleni fegyveres ellenállás fő erejét alkották, de a háború utáni elismerés hiánya hozzájárult a későbbi belső konfliktushoz.
- A felszabadítás 1944–1945-ben rendkívül súlyos áldozatokat követelt; a **manilai csata** során mintegy 100 000 civil halt meg, és a város nagy része elpusztult.
- A függetlenséget 1946. július 4-én kiáltották ki, de a **Bell Trade Act** révén az Egyesült Államok jelentős gazdasági jogokat tartott meg, amit a kritikusok neokoloniális feltételként értelmeztek.

30.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen politikai és gazdasági feltételek mellett jött létre az 1935-ös Fülöp-szigeteki Commonwealth, és miért nem jelentett tényleges szuverenitást?
2. Hogyan alakult a japán megszállás alatt az együttműködés és az ellenállás viszonyrendszere, és miért tekinthető a kollaboráció kérdése máig vitatottnak?
3. Milyen szerepet játszott a bataani halálmenet és a manilai csata a Fülöp-szigeteki háborús emlékezetben?
4. Milyen okok vezettek a Hukbalahap háború utáni elismerésének elmaradásához, és ez hogyan kapcsolódik a hidegháború délkelet-ázsiai logikájához?
5. Miért kapcsolódott össze az 1946-os függetlenség kikiáltása a Bell Trade Act elfogadásával, és milyen eltérő értelmezései vannak ennek a döntésnek?

31 A Fülöp-szigetek 1946-tól napjainkig

31.1 A függetlenség és a gazdaság

31.1.1 A függetlenség és a gazdaság

A Fülöp-szigetek 1946. július 4-én elnyert függetlensége nem tiszta lappal indult: az ország a csendes-óceáni háború egyik legnagyobb pusztítású hadszínterét tudhatta maga mögött, a politikai és gazdasági szerkezetet pedig továbbra is mélyen áthatotta a Spanyolországtól és az Egyesült Államoktól örökölt egyenlőtlenség. A korábbi, az amerikai fennhatóság alatt álló Commonwealth és a japán megszállás tapasztalatai A Commonwealth és a japán megszállás után a háború utáni államépítésnek egyszerre kellett helyreállítania az intézményeket, kezelnie a gazdasági összeomlást, és választ adnia a vidéki szegénységből táplálkozó társadalmi feszültségekre. Ez a fejezet az 1946–1965 közötti időszakot mutatja be: a formális függetlenség feltételeit, az importhelyettesítő iparosítás ígéretét és kudarcát, a földkérdés megoldatlanságát, valamint a politikai elit folytonosságát. Az állítások egy része dokumentált tény, más része történészi konszenzus, a gazdasági hatások és a döntések értékelése viszont vitatott terület, amelyet a későbbi fejezetekben A Fülöp-szigetek 1946-tól napjainkig és A Fülöp-szigetek 2000–2026 is tovább árnyalunk.

31.1.1.1 Az 1946-os függetlenség és az amerikai kapcsolat

A függetlenség jogi keretét az 1934-es **Tydings–McDuffie-törvény** (angolul *Tydings–McDuffie Act*) jelölte ki, amely tízéves átmeneti időszak után ígért teljes állami szuverenitást. Az 1946. július 4-én kikiáltott **Fülöp-szigeteki Köztársaság** első elnöke **Manuel Roxas**, a liberális párti politikus lett, aki a Commonwealth elnöki tisztségéből lépett tovább. Az 1935-ös alkotmány továbbra is érvényben maradt, így a politikai intézményrendszer – elnöki rendszer, kétkamarás kongresszus, erős végrehajtó hatalom – nem szakadt el a gyarmati korszak végi berendezkedéstől. Ez a folytonosság nem csupán formai kérdés volt: a hivatali apparátus, a bíróságok és a fegyveres erők vezetését nagyobbrészt ugyanazok a családok és csoportok tartották ellenőrzés alatt, akik a spanyol és amerikai időszakban is a földbirtokos és kereskedelmi elitekhez tartoztak.

A politikai függetlenség azonban gazdasági és katonai értelemben jelentősen korlátozott volt. Az Egyesült Államok még a függetlenség előtt elfogadta a **Bell Trade Act**-et (1946), amely szabadkereskedelmi rendszert hozott létre a két ország között, rögzítette a pesó és a dollár árfolyamát (2 peso : 1 amerikai dollár), és biztosította, hogy amerikai állampolgárok ugyanolyan feltételekkel férjenek hozzá a Fülöp-szigetek természeti erőforrásaihoz és közszolgáltatásaihoz, mint a filippínó állampolgárok – ez volt az úgynevezett **parity rights** („egyenlőségi jogok”). A törvényhez az 1935-ös alkotmány módosítására volt szükség, mivel az addig a természeti erőforrások kiaknázását filippínó állampolgároknak és többségi filippínó tulajdonú vállalatoknak tartotta fenn. Az alkotmánymódosítást 1947-ben népszavazás hagyta jóvá, amit a kritikusok szerint súlyos gazdasági nyomás és az amerikai katonai jelenlét fenyegetése kísért; ezt az állítást a történetírás ma is vitatott értelmezésként tartja számon, nem egyértelműen bizonyított tényként.

A Bell Trade Act következő lépéseként 1947-ben megkötött **Military Bases Agreement** (katonai bázisokról szóló megállapodás) 99 évre amerikai használatba adta a **Clark** és **Subic Bay** bázisokat, és összesen huszonhárom katonai létesítményt. A bázisok stratégiai szerepe a hidegháború kezdetén nyilvánvaló volt, de a szerződés a szuverenitás korlátozásának állandó jelképévé is vált, és később, az 1950-es és 1960-as években többször tárgyalások tárgyát képezte. Az amerikai segélyek közül a **War Damage Act** (1946) keretében a háborús károk helyreállítására ígért összeget a filippínó kormányzat csak fokozatosan tudta lehívni; a pontos folyósítási összegek és a feltételek körüli viták a mai napig gazdaságtörténeti értelmezések tárgyai.

Mindezek miatt a függetlenséget a történészi konszenzus gyakran „neokoloniális függőségként” írja le: az ország bürokráciája, pénzügyi rendszere és katonai biztonsága továbbra is az amerikai érdekekhez igazodott. Ugyanakkor azt is hangsúlyozni kell, hogy a háború utáni filippínó elitek elfogadták ezt a keretet, mert a helyreállításhoz szükséges tőkéhez és piachoz való hozzáférést a washingtoni kapcsolat biztosította. A Bell Trade Actet 1955-ben a **Laurel–Langley-megállapodás** módosította: fokozatosan bevezette a vámtarifákat, a preferenciákat 1974-re teljesen leépítette, és a filippínó állam nagyobb mozgásteret kapott a monetáris politikában. Ez a folyamat azonban nem szüntette meg az alapvető függőséget, csupán átalakította annak formáit.

31.1.1.2 Az importhelyettesítő iparosítás és a gazdasági fejlődés korlátai

A háború utáni gazdaság kiindulópontja katasztrofális volt. A japán megszállás alatt a termelőkapacitások megsemmisültek, a mezőgazdasági termelés visszaesett, az infrastruktúra pedig csak részben volt használható. A **Manila** elleni 1945-ös csata során a főváros épületállományának nagy része elpusztult; a polgári áldozatok száma szintén magas volt, bár a pontos érték ma is becslés tárgya. A kezdeti években az amerikai segélyek és a hadsereg által hátrahagyott anyagok jelentettek némi enyhülést, de a fizetési mérleg hiánya és az áruhiány súlyos maradt.

A gazdaságpolitika első nagy fordulata az **importhelyettesítő iparosítás** (rövidítve **ISI**) volt, amelyet az 1949-ben létrehozott **Központi Bank** (angolul *Central Bank of the Philippines*) és az ugyanabban az évben elfogadott **importellenőrzési törvény** (angolul *Import Control Act*) alapozott meg. A kormány devizakorlátozást vezetett be, magas vámokat alkalmazott a késztermékekre, és alacsony árfolyamon juttatta a dollárbevételeket a kiválasztott hazai vállalatoknak. A cél az volt, hogy a korábban importált fogyasztási cikkeket – élelmiszert, textíliát, cipőt, háztartási termékeket – helyben állítsák elő, és így munkahelyeket teremtsenek, csökkentsék a külső függőséget.

A politika első évtizedében látványos növekedés mutatkozott: a feldolgozóipari termelés bővült, új gyárak jöttek létre a **Nagy-Manila** térségében, és a városi középosztály fogyasztási lehetőségei javultak. Az importhelyettesítés azonban alapvető szerkezeti problémákkal küzdött. A hazai ipar túlnyomórészt **összeszerelő jellegű** maradt: az inputok, gépek és alkatrészek továbbra is importból származtak, így a devizakiadások nem csökkentek érdemben. A protekcionizmus a vállalatokat nem ösztönözte hatékonyság- vagy minőségjavításra, mert a belső piacon a verseny korlátozott volt. A mezőgazdasági export – a cukor, a kopra, a kender és más hagyományos termékek – stagnált vagy visszaesett, miközben a népesség gyorsan nőtt. Az 1950-es évek végére a fizetési mérleg válságjelei, az infláció és a növekvő külső adósság fokozatosan leleplezték az ISI modell korlátait.

Az 1962-es **deviza-leértékelés** a **Diosdado Macapagal** elnök időszakában részben feloldotta az importellenőrzést, a pesó árfolyamát a dollárhoz képest leértékelték, és az exportélénkítés felé mozdult el a politika. A leértékelés azonban társadalmi feszültséget okozott: a dráguló import megemelte a fogyasztói árakat, miközben a bérek nem követték az inflációt. A gazdaságtörténeti értékelés ma is vitatott: egyes kutatók szerint az ISI a háború utáni újjáépítés elkerülhetetlen lépése volt, mások szerint túl későn és túl kicsi belső piaccal próbált utolérni iparosodási mintákat.

Abban ugyanakkor nincs vita, hogy a modell nem hozott tartós ipari fejlődést, és a mezőgazdaság tartós elhanyagolása súlyosbította a vidéki szegénységet.

A statisztikai adatok e korszakból hiányosak és gyakran egymásnak ellentmondóak. A hivatalos nemzeti jövedelem-számítások csak fokozatosan épültek ki, a háborús károk értékelése pedig módszertani bizonytalanságot hordoz. Ezért a gazdasági növekedés ütemére vonatkozó számadatokat – például az 1950-es évek éves GDP-növekedésének pontos mértékét – a tankönyv nem közli ellenőrzött forrás nélkül. Ami bizonyos, hogy a növekedés rendkívül egyenlőtlenül oszlott meg: a városi elit és a manilai központ haszonélvezője mellett a vidéki lakosság többsége alig érzékelt javulást.

31.1.1.3 A földkérdés és a Huk-felkelés

A Fülöp-szigetek társadalmi konfliktusainak legmélyebb gyökere a gyarmati korból örökölt **földbirtokrendszer** volt. A spanyol időszakban kialakult **haciendák** – nagy kiterjedésű, jellemzően egyházi vagy földbirtokos családok tulajdonában lévő birtokok – az amerikai uralom idején sem tűntek el teljesen, sőt egyes területeken a földkoncentráció nőtt. A parasztok többsége nem tulajdonosként, hanem **bérlőként** (tagalogul *kasama*) művelte a földet, és a termés jelentős részét beszolgáltatta a tulajdonosnak. A bérleti viszonyok régióként eltértek: Közép-Luzonban különösen magas volt a bérlők aránya, ami hozzájárult ahhoz, hogy éppen itt bontakozott ki a háború utáni paraszti mozgalom.

A **Hukbalahap** (a *Hukbong Bayan Laban sa Hapon*, azaz „Népi Hadsereg a Japán Ellen”) eredetileg a japán megszállás idején szerveződött gerillamozgalom volt, amelynek bázisa a parasztság körében alakult ki. A háború után a mozgalom politikai szárnya, a **Demokrata Szövetség** (angolul *Democratic Alliance*) bekerült volna a kongresszusba, de több megválasztott képviselőjét kizárták, ami a radikalizálódás felé lökte a szervezetet. A kormányzat és a földbirtokos elit a szervezetet egyértelműen kommunista fenyegetésként kezelte; a hidegháború logikája szerint a paraszti követeléseket gyakran összemosták a **Kommunista Párt** (röviden PKP, angolul *Partido Komunista ng Pilipinas*) céljaival. Történészi szempontból a Huk-mozgalom egyszerre volt paraszti földmozgalom és fegyveres felkelés, és a két elem aránya máig vita tárgya.

A felkelés 1948 körül, **Elpidio Quirino** elnöksége alatt erősödött meg, és 1950-re Közép-Luzon jelentős részén a kormányerők ellenőrzése meggyengült. A kormány válasza kettős volt: **Ramon Magsaysay** mint hadügyminiszter, majd elnök, a katonai fellépést „szívnyerő” programokkal és a földreform ígéretével kombinálta. Magsaysay egyik fontos eredménye az 1954-es **Agricultural Tenancy Act** és az 1955-ös **Land Reform Act** elfogadása volt, amelyek korlátozni igyekeztek a bérlők terheit, és lehetővé tették volna földvásárlást állami támogatással. A törvények azonban nem voltak kötelező erejűek a magánbirtokok tényleges felosztására, és a kongresszus földbirtokos érdekeltségei tovább gyengítették a végrehajtást. A Huk-felkelés katonai veresége után, 1954-ben a vezető **Luis Taruc** megadta magát, de a földreform legfőbb céljai nem teljesültek.

A földkérdést a későbbi kormányzatok sem oldották meg. **Diosdado Macapagal** 1963-ban aláírta az **Agricultural Land Reform Code**-ot, amely a bérleti rendszer felszámolását és a földtulajdon szélesebb megosztását tűzte ki célul. Az alacsony állami költségvetés, a földtulajdonosok ellenállása és a bürokratikus akadályok miatt a reform tényleges hatása csekély maradt; a vidéki szegénység tehát tovább élt. A dokumentált tények szerint a földbirtokreformok egyike sem változtatta meg alapvetően a birtokstruktúrát az 1970-es évek előtt, amikor a kérdés újra a politikai küzdelem középpontjába került – és a későbbi fejezetekben Marcos diktatúrája ennek radikalizálódott formáját is elemzik.

A földbirtokkal kapcsolatos statisztikák – a bérlők aránya, a nagybirtokosok földrészesedése, a földreform által ténylegesen elosztott terület nagysága – ma is becslések, és a források között

jelentős eltérés van. A tankönyv ezért kerüli az egzakt százalékok kinyilatkoztatását ellenőrzött összehasonlító adatsor nélkül; a hallgatónak érdemes tudatosítania, hogy a hivatalos számok a korszakban politikai okokból is torzulhattak.

31.1.1.4 Államépítés, elitek és a politikai verseny

A háború utáni Fülöp-szigeteki államépítés egyszerre volt sikeres és kiábrándító. Az alkotmányos intézmények – a kongresszus, a Legfelsőbb Bíróság, a helyi önkormányzatok – működtek, a választások rendszeressé váltak, és a hatalomátadás békésen zajlott a két nagy párt, a **Nacionalista Párt** és a **Liberális Párt** között. Ez a formális demokrácia azonban erősen korlátozott volt: a választójog bár kiterjedt, a politikai versenyt a helyi földbirtokos családok, a gazdasági oligarchia és a hadsereg egyes körei határozták meg. A „demokrácia" fogalma itt nem a mai nyugati normákat jelentette, hanem egy olyan rendszert, amelyben a szavazatok megvásárolhatók voltak, a politikai erőszak időszakosan megjelent, és a pártok programjai között csekély volt a különbség.

Az elnökök egymás után ültek a Malacañang palotában, de politikájuk többnyire a szavazatszerzés és a szövetségesek kielégítésének logikáját követte. **Quirino** (1948–1953) az újjáépítést hangsúlyozta, de kormányzatát korrupció és az eredmények lassú üteme miatt bírálták. **Magsaysay** (1953–1957) – aki repülőgép-szerencsétlenségben halt meg – népszerűségét a közvetlen kapcsolattartásra és a vidéki szegénységgel való azonosulásra építette, de reformjai korlátozottak maradtak. **Carlos P. Garcia** (1957–1961) meghirdette a **Filipino First** („Előbb a filippínó") politikát, amely a hazai vállalatokat és a belföldi tőke érdekeit részesítette előnyben, de ez gyakran ütközött a szabadkereskedelmi egyezményekből fakadó amerikai befolyással. **Macapagal** (1961–1965) a földreformot és a szociális programokat tűzte zászlajára, valamint 1962-ben hivatalosan is június 12-re helyezte át a függetlenség ünnepét – így az 1898-as forradalmi kiáltás évfordulója vált a nemzeti szuverenitás jelképévé. Ez az aktus jól mutatja a függetlenség értelmezésének emlékezetpolitikai vitáját: míg a jogi értelemben vett függetlenség 1946-ban következett be, a nemzeti narratíva számára az 1898-as kiáltás és az amerikai megszállás elleni harc erkölcsi jelentősége nagyobb volt.

A hidegháború alatt az ország szilárdan az amerikai szövetségi rendszerhez tartozott. 1954-ben a Fülöp-szigetek az Egyesült Államok által szervezett **South East Asia Treaty Organization** (SEATO) alapító tagja lett, amelynek központja Manilában működött, noha a szervezet katonai hatékonysága korlátozott volt. Az amerikai bázisok jelenléte gazdasági hasznot is hozott egyes helyi közösségeknek, de a bázisokkal kapcsolatos bűncselekmények és a mentelmi jogok rendszeresen feszültséget okoztak. A kommunistaellenes politikát erősítette, hogy a kormányzat a Huk-felkelést és a szakszervezeti mozgalmakat gyakran szovjet vagy kínai irányítás alatt álló fenyegetésként ábrázolta; ezt a hidegháborús retorikát a mai történészek szükségesnek tartják kontextusba helyezni, nem pedig tényként elfogadni.

Az államépítés másik fontos dimenziója a **közigazgatás és az oktatás** volt. Az amerikai korszakból örökölt angol nyelvű oktatási rendszer továbbra is a középosztály kinevelését szolgálta, de a társadalmi mobilitás a vidéki szegények számára alacsony maradt. Az egyetemek, elsősorban a **University of the Philippines**, a politikai és gazdasági elit utánpótlását biztosították, és a nacionalista, illetve baloldali értelmiség egy része is itt szerveződött. A háború utáni években azonban a felsőoktatás expanziója lassú volt, a minőség és a finanszírozás pedig egyenlőtlen.

A politikai rendszer stabilitása 1965-re fokozatosan megrendült. A gazdasági nehézségek, a földreform kudarca és a növekvő társadalmi elégedetlenség a két párt közötti váltógazdálkodás kiüresedését mutatta. **Ferdinand Marcos** 1965-ös elnökké választása – Macapagal ellenében – új szakaszt nyitott, amelyben a korábbi intézményi korlátok fokozatosan feloldódtak, és a politikai rendszer autoriter irányba fordult. Ezt a folyamatot a következő alfejezet tárgyalja

Marcos diktatúrája, itt csupán annyit jelzünk, hogy az 1946–1965 közötti időszak demokratikus ígérete és tényleges teljesítménye közötti szakadék a későbbi válság egyik előzménye volt.

31.1.1.5 Források és bizonytalanságok

A korai független Fülöp-szigetek történetének elsődleges forrásai közé tartoznak az alkotmányszövegek, a nemzetközi szerződések (Bell Trade Act, Military Bases Agreement, Laurel–Langley-megállapodás), a kongresszusi jegyzőkönyvek, az elnöki rendeletek, valamint a hivatalos statisztikai évkönyvek. A gazdasági adatok azonban módszertani szempontból gyengék: a nemzeti jövedelem-számítás csak fokozatosan vált megbízhatóvá, a mezőgazdasági termelés becslései pedig erősen függtek a helyi közigazgatási jelentésektől. Ezért a tankönyv a konkrét növekedési ütemeket, birtokmegoszlási arányokat és háborús káradatokat nem közli ellenőrzött forrás nélkül; a jelen szövegben sem szerepelnek ilyen, kellően alá nem támasztott számok, kivéve az általánosan ismert intézményi dátumokat és a kétpesós árfolyamot, amely utóbbi a Bell Trade Act dokumentált rendelkezése.

A történészi konszenzus több ponton egyértelmű: a függetlenség 1946-ban valósult meg, de gazdasági és katonai értelemben korlátozott volt; a Huk-felkelés paraszti bázison nyugodott, és a földreformok elégtelenek maradtak; az importhelyettesítő iparosítás részleges sikert ért el, de nem oldotta meg a strukturális függőséget. Vitatott viszont a Bell Trade Act megítélése: a radikális értelmezések szerint kifejezetten neokoloniális csapda volt, míg a mérsékeltebb megközelítés szerint az adott körülmények között racionális választás a helyreállításhoz. Ugyancsak vitatott a Huk-felkelés „kommunista” jellege; a hidegháborús állami álláspont a mozgalmat kizárólag ideológiai alapon értelmezte, míg a mai társadalomtörténet nagyobb hangsúlyt helyez a földkérdésre és a paraszti önszerveződésre. Az elnökök teljesítményéről szóló nemzeti emlékezet szintén megosztott: Magsaysayt a filippínó emlékezet gyakran idealizálja, míg Quirino és Macapagal megítélése vegyesebb.

Fontos jelezni, hogy a fenti pénzügyi és politikai döntések pontos szövegeit, a törvények cikkelyeit és a későbbi módosításokat a hallgatónak elsődleges forrásból érdemes ellenőriznie, mivel a történeti összefoglalók egyszerűsítései torzíthatják az eredeti jogi tartalmat. A fejezet nem törekszik jogtechnikai pontosságra, hanem a történeti folyamat logikáját kívánja bemutatni.

31.1.1.6 Rövid összefoglaló

- A Fülöp-szigetek 1946. július 4-én elnyerte formális függetlenségét, de a Bell Trade Act, a parity rights és a Military Bases Agreement révén gazdasági, jogi és katonai értelemben továbbra is erős amerikai függésben maradt.
- Az amerikai kapcsolatot az 1955-ös Laurel–Langley-megállapodás fokozatosan lazította, de az alapvető aszimmetria 1974-ig, sőt azután is megmaradt.
- Az importhelyettesítő iparosítás az 1949-től bevezetett devizakorlátozásra és protekcionizmusra épült, de az összeszerelő jellegű ipar, a szűk belső piac és a mezőgazdaság elhanyagolása miatt nem hozott tartós fejlődést.
- A földkérdés a spanyol és amerikai korból örökölt hacienda-rendszeren alapult; a bérlő parasztság kiszolgáltatottsága a Huk-felkelés társadalmi hátterét adta.
- A Huk-felkelést 1954-re katonailag leverték, de a Magsaysay- és Macapagal-féle földreformok nem változtatták meg a birtokszerkezetet, így a vidéki szegénység és a társadalmi feszültség fennmaradt.
- A politikai rendszer kétpárti váltógazdálkodása mögött az oligarchikus elitek folytonossága állt; a demokratikus intézmények működtek, de a szavazás és a képviselet korlátozott maradt.

- Az 1960-as évek gazdasági nehézségei és a földreform kudarca megrendítették a rendszer legitimitását, ami közvetlen előzményévé vált Ferdinand Marcos 1965-ös választási győzelmének és későbbi autoriter fordulatának.

31.1.1.7 Önellenőrző kérdések

1. Milyen gazdasági és katonai megkötéseket tartalmazott a Bell Trade Act és a Military Bases Agreement, és miért tekintik ezeket a formális függetlenség korlátozásának?
2. Hogyan működött az importhelyettesítő iparosítás logikája, és milyen szerkezeti okok miatt nem tudott tartós ipari fejlődést elérni?
3. Miért maradt megoldatlan a földkérdés, és milyen kapcsolat mutatható ki a földbérleti rendszer és a Huk-felkelés felemelkedése között?
4. Milyen folytonosságok figyelhetők meg a gyarmati korszak és a független Fülöp-szigetek politikai elitje, intézménye and gazdaságszerkezete között? (A kérdésben az „intézménye and" javítva: intézményei és gazdaságszerkezete.)
5. Miért vitatott a függetlenség dátumának értelmezése, és hogyan tükrözi az 1962-es ünnepáthelyezés a nemzeti emlékezet és a jogi folytonosság különbségét?

31.2 Marcos diktatúrája

A függetlenség utáni Fülöp-szigetek politikai rendszerét a formális demokrácia és a választott tisztségviselők közötti hatalommegosztás jellemezte, ám a gazdasági hatalom továbbra is a földbirtokos oligarchia kezében összpontosult. Amint A függetlenség és a gazdaság bemutatta, az 1946 után kialakult állam az Egyesült Államokkal fenntartott szoros katonai és gazdasági kapcsolatokra, a mezőgazdasági exportra épülő gazdaságra és a vidéki egyenlőtlenségek tartós fennmaradására épült. Ferdinand Marcos 1965-ös elnökké választása és 1969-es újraválasztása után a társadalmi elégedetlenség gyorsan nőtt: diákmozgalmak, munkássztrájkok, vidéki fegyveres ellenállás és déli muszlim szeparatista mozgalom egyaránt erősödött. Ebben a helyzetben Marcos 1972-ben hadijogot hirdetett, ami a Fülöp-szigetek posztkoloniális demokráciájának végét, és egy több mint egy évtizedes, személyes hatalomra épülő autoriter rezsim kezdetét jelentette. Ez a szakasz a hadijog bevezetését, a diktatúra intézményi működését, a korrupciót, az emberi jogi jogsértéseket és a rezsimet végül aláásó gazdasági válságot tárgyalja.

31.2.1 Előzmények és a hadijog bevezetése

Marcos első elnöki ciklusában (1965–1969) infrastrukturális beruházásokat hajtott végre, és a rizstermelés növelését ígérte. Az 1969-es újraválasztási kampány során azonban a választási csalás vádja széles körű tiltakozásokat váltott ki. 1970-ben a manilai diáktüntetések – amelyeket később First Quarter Storm néven emlegettek – utcai összecsapásokba torkolltak. A Kommunista Párt (Partido Komunista ng Pilipinas, CPP) 1968-ban jött létre, és fegyveres szárnya, az Új Néphadsereg (New People's Army, NPA) vidéki gerillaháborúba kezdett. A déli, muszlim többségű területeken a Moro Nemzeti Felszabadítási Front (Moro National Liberation Front, MNLF) 1971-ben indított fegyveres felkelést. A kormányzat ezeket a mozgalmakat „kommunista" és „szeparatista" fenyegetésként ábrázolta, és a hadsereg befolyása fokozatosan nőtt.

Marcos a hadijog bevezetését a kommunista felkelésre, a muszlim szeparatizmusra és a közbiztonság romlására hivatkozva indokolta. Az 1935-ös alkotmány lehetővé tette a hadijog elrendelését, ha az országot „invázió, lázadás, felkelés vagy a közbiztonság közvetlen veszélye" fenyegeti. Az 1971. augusztusi Plaza Miranda-i robbantás – amely egy ellenzéki párt nagygyűlésén következett

be – és az 1972-es állítólagos merénylettervek szolgáltattak ürügyet. A Plaza Miranda-i robbantás felelőssége máig vitatott: egyes vizsgálatok a Kommunista Pártot, mások a Marcos-kormányzat provokációját gyanították; a kérdésben nem alakult ki történészi konszenzus. 1972. szeptember 21-én Marcos aláírta a hadijogot elrendelő 1081. számú proklamációt; a bejelentésre két nappal később, szeptember 23-án került sor televíziós beszédben. A proklamáció értelmében megszűnt a Kongresszus, a sajtót cenzúrázták, és az ellenzéki politikusokat, újságírókat, diák- és szakszervezeti vezetőket tömegesen letartóztatták. A legismertebb foglyok közé tartozott Benigno „Ninoy" Aquino Jr. szenátor, José Diokno szenátor és számos más közéleti szereplő. Marcos az „Új Társadalom" (Bagong Lipunan) programját hirdette meg, amely a korrupció felszámolását, a földreformot és a nemzeti fegyelmet ígérte. A rezsim hivatalos narratívája szerint a hadijog a „demokrácia megmentését" szolgálta; a kritikus történetírás ezzel szemben hatalmi puccsként értékeli, mivel Marcos ezzel számolta fel a választott intézményeket és az ellenzéket.

31.2.2 A hadijog rendszere

A hadijog alatt Marcos rendeleti úton kormányzott. Az 1973. januárban elfogadott új alkotmány parlamentáris formát vezetett be, de átmeneti rendelkezései az elnöknek – Marcosnak – rendkívül széles jogköröket biztosítottak, és lehetővé tették, hogy a hadijogot határozatlan ideig fenntartsák. A Kongresszust feloszlatták, a Legfelsőbb Bíróságot megfélemlítették, a helyhatóságokat kormánypárti káderek vették át. A hadsereg (Armed Forces of the Philippines, AFP) szerepe soha nem látott mértékben megnőtt: rendőri feladatokat látott el, katonai bíróságok ítélkeztek civilek felett, és a helyi szintű közigazgatásban is részt vett. A sajtószabadság gyakorlatilag megszűnt: csak kormánypárti lapok és állami ellenőrzés alatt álló rádió- és tévéállomások működhettek. A gazdasági életben Marcos szövetségesei, az ún. crony-k (baráti kör) kaptak állami monopóliumokat, bankokat és médiumokat; ezt a rendszert gyakran baráti kapitalizmusnak (crony capitalism) nevezik.

A hadijog intézményi rendszerének egyik legfontosabb következménye a civil társadalom leépítése volt. A szakszervezeteket korlátozták, a sztrájkokat betiltották, a diák- és parasztmozgalmakat felszámolták vagy illegalitásba szorították. A politikai ellenzék tagjai közül sokat letartóztattak, mások száműzetésbe kényszerültek. A bíróságok függetlensége megszűnt, mert a katonai bíróságok párhuzamos ítélkezési rendszert hoztak létre, és a polgári bíróságok is kormánypárti nyomás alatt álltak. Az 1970-es évek közepén Marcos népszavazásokkal és ellenőrzött választásokkal igyekezett legitimálni a rendszert, de ezeknek a szavazásoknak a tisztasága erősen vitatott. A rezsim ellenőrzése alatt tartotta a médiát, és a „nemzetbiztonság" érdekére hivatkozva korlátozta a gyülekezési és szólásszabadságot.

31.2.3 Emberi jogi jogsértések és ellenállás

A hadijog évei alatt a Fülöp-szigeteken a politikai erőszak mindennapossá vált. A nemzetközi emberi jogi szervezetek, köztük az Amnesty International, valamint a Fülöp-szigeteki egyházi és civil szervezetek, mint a Task Force Detainees of the Philippines (TFDP), több ezer halálos áldozatot, több tízezer letartóztatást és számos eltűnést dokumentáltak. A pontos számok azonban máig vitatottak: a hivatalos adatok alacsonyabbak, a civil szervezetek becslései magasabbak, és a katonai iratok egy része nem hozzáférhető. A foglyokat gyakran bírósági eljárás nélkül tartották fogva, kínzásnak vetették alá, és a börtönökben – például a manilai Bicutan börtönben vagy a Camp Crame táborban – túlzsúfoltság és rossz bánásmód uralkodott. A bírósági eljárás nélküli kivégzésre a Fülöp-szigeteki angolszász nyelvhasználat a salvage kifejezést alkalmazta, ami a rezsim idején széles körben elterjedt. A fegyveres ellenállás is erősödött: az NPA vidéki bázisa bővült, és a déli muszlim területeken az MNLF és más csoportok folytattak gerillaharcot. A

rezsim a konfliktusokat „kommunista” és „szeparatista” címkével látta el, ami lehetővé tette a katonai fellépést a polgári lakossággal szemben is.

Az emberi jogi jogsértések nem csupán a politikai ellenfeleket sújtották: a vidéki lakosságot, különösen a parasztokat és az őslakos közösségeket, gyakran kollektív büntetés érte az NPA-val feltételezett kapcsolat miatt. A katonaság által szervezett félkatonai csoportok erőszakcselekményei tovább növelték a szenvedést. A nők specifikus erőszak áldozatává váltak, beleértve a nemi erőszakot és a szexuális kizsákmányolást, amit a korszakkal foglalkozó történeti kutatások egyre inkább feltárnak. A katolikus egyházon belül fokozatosan erősödött a kritika: egyes püspökök és szerzetesrendek – különösen a jezsuiták – nyilvánosan elítélték a jogsértéseket, míg mások hallgattak vagy együttműködtek a rezsimmel. Az egyház szerepe a későbbi ellenállásban a 80-as években vált meghatározóvá.

31.2.4 Korrupció és a Marcos-vagyon

A Marcos-rezsim másik meghatározó vonása a személyes és családi vagyonfelhalmozás volt. Ferdinand Marcos felesége, Imelda Marcos kormányzati pozíciókat töltött be – például Metro Manila kormányzója és az emberi települések minisztere volt –, és a rezsim egyik legbefolyásosabb szereplőjévé vált. A Marcos család és a hozzájuk közel álló üzletemberek állami monopóliumokat szereztek meg a cukor- és kókuszdióiparban, a médiában, a közművekben és a bankszektorban. Az állami bankok ún. behest loans, azaz „parancsra adott” hiteleket nyújtottak a baráti körnek, amelyeket gyakran nem fizettek vissza, és ezek a kintlévőségek később az állami pénzügyi rendszert terhelték. A Marcos család vagyonának pontos összegét máig vitatják; a későbbi Elnöki Jó Kormányzati Bizottság (Presidential Commission on Good Government, PCGG) becslése szerint több milliárd amerikai dollárra rúgott, amelyből csak egy részét sikerült visszaszerezni. A korrupció nem csupán a családot érintette: a hadsereg tisztjei és a helyi szintű hivatalnokok is részesedtek a rendszerből, ami aláásta az állami intézmények működését.

A korrupció összefonódott a külföldi támogatással. Az Egyesült Államok – amelynek katonai támaszpontjai (Clark légibázis, Subic Bay haditengerészeti bázis) stratégiai jelentőséggel bírtak a hidegháborúban – hosszú ideig támogatta Marcost, és nem szorgalmazta a korrupcióellenes fellépést. A Világbank és az IMF hitelprogramjai továbbra is áramlottak, ami lehetővé tette a rezsim számára a fennmaradást. A nemzetközi pénzügyi intézmények részben a hidegháborús érdekek miatt, részben a technokrata reform reményében nem léptek fel határozottan a visszaélések ellen; ezt a szerepvállalást a későbbi kritikai történetírás élesen bírálta. A korrupció mértéke tehát nem csupán a Marcos-rezsim belső hibája volt, hanem a nemzetközi környezet által is lehetővé tett jelenség.

31.2.5 Gazdasági válság és a rezsim hanyatlása

A hadijog első éveiben a világpiaci árak és a zöld forradalom révén átmeneti gazdasági növekedést lehetett elérni, de a modell törékeny volt. A Fülöp-szigetek olajimportőr országként súlyosan megszenvedte az 1973-as és 1979-es olajválságokat. A külső adósság gyorsan nőtt: az 1970-es évek elején még néhány milliárd amerikai dollárt tett ki, 1983-ra azonban már több mint húsz milliárd dollárra emelkedett (a források becslései némileg eltérnek, ezért a pontos összegek ellenőrzést igényelnek). A mezőgazdasági reform, amelyet a rezsim hirdetett, csak korlátozottan valósult meg, mert a földbirtokos elit ellenállt, és a vidéki szegénység fennmaradt. A cukor- és kókuszdió-monopóliumok a kistermelőket fosztották meg jövedelmüktől, a bevételek a crony-k kezébe kerültek. Az 1983. augusztus 21-én Manilában meggyilkolt Benigno Aquino Jr. halála politikai válságot robbantott ki, amely a gazdaság összeomlásához vezetett: tőkemenekülés indult, a peso leértékelődött, a bruttó hazai termék csökkent, a szegénység nőtt. A rezsim az IMF-hez

fordult segítségért, de a megszorító intézkedések tovább növelték a társadalmi feszültségeket. A gazdasági adatok értelmezésénél figyelembe kell venni, hogy a korszak hivatalos statisztikái gyakran manipuláltak voltak, ezért a történészek a nemzetközi szervezetek adatait és a későbbi vizsgálatokat is használják.

A gazdasági válság különösen súlyosan érintette a városi középosztályt, amely korábban a hadijogot a „rend” és a „stabilitás” eszközeként támogathatta. Az infláció, a munkanélküliség és a reálbérek csökkenése aláásta a rezsim társadalmi bázisát. A középosztály fiatalabb generációja, az értelmiség és a diákok egyre inkább az ellenzékhez csatlakoztak. A hadsereg belső feszültségei is nőttek: a fiatalabb tisztek egy része megalakította a Reform the Armed Forces Movement (RAM) nevű csoportot, amely a hadseregen belüli korrupció és az emberi jogi jogsértések ellen lépett fel. A katolikus egyház vezetője, Jaime Sin bíboros fokozatosan a rezsim nyílt bírálójává vált. Mindezek a folyamatok a 80-as évek közepére a Marcos-diktatúra legitimációs válságát mélyítették el, és előkészítették azt a társadalmi mozgósítást, amelyet a következő alfejezet tárgyal.

31.2.6 Társadalmi következmények

A hadijog alatt a társadalmi egyenlőtlenségek tovább nőttek. A szegénység aránya magas maradt, és a vidéki lakosság, a városi munkások és az informális szektorban dolgozók különösen kiszolgáltatott helyzetbe kerültek. A szakszervezeteket korlátozták, a sztrájkokat betiltották, a vidéken a katonaság és a félkatonai csoportok erőszakot alkalmaztak. A nők a munkapiacon hátrányos helyzetben voltak, de a politikai ellenállásban is aktívan részt vettek; a hadijog alatt elkövetett nemi erőszak is dokumentált jelenség. A gazdasági nehézségek miatt egyre több filippínó vállalt munkát külföldön; ez a külföldi filippínó munkavállalók (Overseas Filipino Workers, OFW) jelensége a Marcos-korszakban erősödött meg, és később állami politikává vált. A rezsim a 80-as évek közepére súlyos legitimációs válságba került: a középosztály, a katolikus egyház egy része és a hadsereg fiatalabb tisztjei egyaránt szembefordultak Marcosszal. Ez a folyamat vezetett el a következő alfejezetben tárgyalt People Power felkeléshez.

31.2.7 Források és bizonytalanságok

A hadijog időszakának rekonstrukciójához elsődleges forrásként szolgálnak a proklamációk és rendeletek, az 1973-as alkotmány szövege, Marcos beszédei, bírósági ítéletek, a PCGG iratai, valamint a nemzetközi emberi jogi szervezetek jelentései. A Fülöp-szigeteki Nemzeti Levéltár és a Presidential Museum iratai mellett a korszakban keletkezett újságcikkek és a túlélők visszaemlékezései is fontos források. A történeti szakirodalom részletesen feldolgozta a hadijog intézményi rendszerét, a korrupciós hálózatokat és a gazdasági válság okait. Ugyanakkor több kérdés máig vitatott. A hadijog „szükségességét” a rezsim egykori támogatói és a Marcos család hívei ma is védelmezik, és a kommunista fenyegetésre hivatkoznak; a történészek többsége azonban a hatalomkoncentrációt és a demokratikus intézmények felszámolását hangsúlyozza. A Plaza Miranda-i robbantás felelőssége nem tisztázott. Az áldozatok pontos száma, a Marcos-vagyon összege és a gazdasági adatok megbízhatósága körül a források eltérnek, részben a katonai iratok titkosítása, részben a korszak statisztikai manipulációi miatt. A „diktatúra” kifejezést a nemzetközi történetírás és a Fülöp-szigeteki emlékezetpolitika széles körben használja, de egyes szerzők „autoriter rezsimként” vagy „alkotmányos autoritarizmusként” írják le; a könyv a Marcos-rezsimet a demokratikus intézmények leépítése, a jogállamiság felszámolása és az emberi jogi jogsértések alapján diktatúrának tekinti, miközben jelzi, hogy ez a kifejezés nem mentes a politikai vitáktól.

31.2.8 Rövid összefoglaló

- A függetlenség utáni demokratikus rendszer 1972-ben, Ferdinand Marcos hadijogával ért véget.
- Marcos a kommunista felkelésre, a muszlim szeparatizmusra és a közbiztonsági veszélyre hivatkozva hirdetett hadijogot, de a rezsim valódi célja a hatalom koncentrálása volt.
- A diktatúra alatt megszűnt a Kongresszus, rendeleti kormányzás folyt, a sajtót cenzúrázták, és a hadsereg kiterjedt hatalmat kapott.
- Az emberi jogi jogsértések – több ezer halálos áldozat, tömeges letartóztatások, kínzás és eltüntetések – dokumentáltak, de a pontos számok vitatottak.
- A Marcos család és a baráti kör állami monopóliumok és hitelek révén hatalmas vagyonra tett szert; a korrupció rendszerszintű volt.
- A gazdaság a külső adósság, az olajválságok és a mezőgazdasági reform kudarca miatt az 1980-as évekre válságba került, amelyet az 1983-as Aquino-gyilkosság mélyített el.
- A társadalmi egyenlőtlenségek nőttek, a szegénység fennmaradt, és a külföldi munkavállalás tömegessé vált.
- A rezsim a 80-as évek közepére legitimációs válságba került, ami előkészítette a People Power felkelést.

31.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen bel- és külpolitikai körülményekre hivatkozva vezette be Ferdinand Marcos a hadijogot 1972-ben, és milyen bizonyítékok támasztják alá vagy kérdőjelezik meg ezt az indoklást?
2. Hogyan változott meg az államszerkezet a hadijog alatt, és milyen szerepet kapott a hadsereg a kormányzásban?
3. Milyen típusú emberi jogi jogsértéseket dokumentáltak a nemzetközi szervezetek, és miért vitatott az áldozatok pontos száma?
4. Hogyan kapcsolódott össze a politikai korrupció és a gazdasági válság a Marcos-rezsimben?
5. Miért tekinthető a gazdasági válság a diktatúra hanyatlásának egyik fő okaként, és milyen társadalmi csoportok fordultak szembe a rezsimmel?

31.3 A People Power és a demokratizálódás

Az 1986-os People Power (népi hatalom) néven ismert eseménysor a Fülöp-szigetek második világháború utáni történetének egyik legtöbbet idézett fordulópontja. A Ferdinand Marcos elleni, békés tömegmozgósítással elért hatalomváltás nemcsak a diktatúra végét jelentette, hanem a demokratikus intézmények visszaállításának és a társadalmi-gazdasági igazságosság megteremtésének ígéretét is hordozta. Az alfejezet azt vizsgálja, hogy Corazon Aquino kormánya (1986–1992) milyen eredményeket ért el a demokratikus átmenetben, milyen korlátokba ütközött a földreform és a politikai stabilitás terén, és hogyan értékelhető az átmenet a későbbi történetírásban. Az események megértéséhez visszanyúlunk a Marcos diktatúrája alfejezetben tárgyalt rendszer válságához, különösen az 1983-as Benigno Aquino-gyilkossághoz és az azt követő ellenzéki mozgósításhoz.

31.3.1 A választási csalás és a katonai lázadás

Marcos 1985 novemberében, váratlanul jelentette be, hogy előrehozott elnökválasztást (ún. **snap election**) tartanak 1986. február 7-én. A lépés célja az volt, hogy a nemzetközi bírálatok és a

növekvő belső elégedetlenség közepette legitimációt szerezzen, és megelőzze az ellenzék egységes fellépését. Az ellenzék Corazon Aquino, a meggyilkolt Benigno Aquino özvegyét indította elnökjelöltként, alelnökjelöltje pedig Salvador Laurel, a régi politikai elit egyik képviselője lett. Aquino nem rendelkezett kormányzati tapasztalattal, ám férje öröksége, a katolikus egyház támogatása és az ellenzéki csoportok összefogása révén széles körű mozgósítást tudott elérni.

A választás napján a hivatalos választási bizottság (**COMELEC**) és a független megfigyelő szervezet (**NAMFREL**) párhuzamosan számolta a szavazatokat. A COMELEC Marcos győzelmét hirdette ki, a NAMFREL adatai szerint viszont Aquino vezetett. A választási csalás – szavazatvásárlás, a jegyzőkönyvek meghamisítása, a választók megfélemlítése – olyan mértékű volt, hogy a katolikus egyház, az üzleti körök és a nemzetközi megfigyelők is elítélték az eredményt. Ezt a csalást ma a történeti irodalom dokumentált tényként kezeli, bár a pontos manipulációs módszerek és a felelősségi körök részletei vitatottak. A választás után a Marcos-rezsim legitimitása gyorsan erodálódott, és a hadseregen belül is megjelentek a reformerők.

A katonai lázadás 1986. február 22-én este robbant ki, amikor Juan Ponce Enrile védelmi miniszter és Fidel V. Ramos, a fegyveres erők vezérkari főnök-helyettese bejelentette, hogy nem támogatják tovább Marcost, és a Manila melletti EDSA sugárút (Epifanio de los Santos Avenue) két katonai táborába húzódtak. Enrile és Ramos a hadsereg reformista szárnyához tartozott, amely már korábban is bírálta a Marcos-rezsim korrupcióját és emberi jogi jogsértéseit. A lázadás azonban nem volt előre megtervezett népi felkelés: a vezetők katonai-logisztikai szempontból eleinte kiszolgáltatottnak tűntek, és a rezsimmel szembeni ellenállásukhoz a civil társadalom támogatására volt szükségük. Ez a pillanat adta a **People Power** mozgósításának közvetlen keretét.

31.3.2 A békés tömegmozgósítás: EDSA 1986

A lakosságot a katolikus egyház, elsősorban Jaime Sin bíboros, Manila érseke mozgósította a **Radio Veritas** katolikus rádióállomáson keresztül. Sin bíboros 1986. február 22-én éjszaka arra kérte a város lakóit, hogy menjenek az EDSA-ra, és a katonai lázadókat védjék meg a kormányerők támadásától. A felhívásra rövid idő alatt több tízezer, majd becslések szerint több százezer – egyes becslések szerint 1–2 millió – ember gyűlt össze a katonai táborok körül. A pontos résztvevőszám nem ismert, és a mai napig vita tárgya, mivel a helyszínen nem készült megbízható számlálás, a kortárs sajtó és a későbbi visszaemlékezések pedig jelentősen eltérnek. Annyi azonban dokumentált, hogy a tömeg a következő napokban folyamatosan jelen volt, és békésen blokkolta a kormányerők útvonalait.

A mozgósítás sikerében több tényező játszott szerepet. A Marcos-rezsim idején elszenvedett emberi jogi jogsértések, a gazdasági válság és a választási csalás miatt a középosztály, a munkások, a diákok és az egyházi közösségek széles köre fordult a rezsim ellen. A katolikus egyház – amely a Fülöp-szigetek lakosságának mintegy négyötödét képviselő intézmény – erkölcsi tekintélye kulcsfontosságú volt abban, hogy a tüntetés békés maradjon, és hogy a kormányerők ne lépjenek fel tömegesen erőszakkal. A tömeg az **EDSA** sugárúton imádkozott, misézett, és barikádokat állított, de alapvetően erőszakmentes eszközökkel akadályozta meg a katonai beavatkozást.

A kormányerők több alkalommal megkísérelték a tüntetés feloszlatását, de a katonák a tömeg láttán többnyire meghátráltak, vagy nyíltan átálltak a lázadók oldalára. Az események nemzetközi visszhangja is felerősödött: az Egyesült Államok, amely a hidegháború idején kulcsfontosságú támasza volt a Marcos-rezsimnek, a választási csalás után egyre inkább Aquinót ismerte el legitim győztesnek. A Reagan-kormányzat – bár korábban támogatta Marcost – a válság elmélyülésével párhuzamosan nyomást gyakorolt Marcosra, hogy távozzon. A külföldi szerepvállalás pontos súlya vitatott: egyes történészek az amerikai diplomácia döntő szerepét hangsúlyozzák, mások szerint a belső mozgósítás és az egyház fellépése volt a meghatározó.

31.3.3 Corazon Aquino hatalomra kerülése és az ideiglenes kormány

Február 25-én kettős hatalomátvételre került sor: Corazon Aquino és Salvador Laurel ünnepélyes keretek között letette az esküt, miközben Marcos is elnöknek nyilvánította magát. A katonai lázadók és a nemzetközi közösség azonban egyértelműen Aquino mellé állt, és Marcos még aznap este elhagyta a Malacanñang elnöki palotát, majd az Egyesült Államokba távozott. Ez a pillanat – amelyet sok kortárs „csodaként" élt meg – a Marcos-rezsim végét és az új, demokratikusnak nevezett korszak kezdetét jelentette. A hatalomátvétel békés jellege a Fülöp-szigetek modern történetének kivételes eseménye, ám az is dokumentált, hogy a Marcos család és környezete hatalmas vagyont vitt magával, és a diktatúra alatt elkövetett emberi jogi jogsértések miatt nem került sor azonnali felelősségre vonásra.

Aquino kormánya egy ideiglenes, forradalmi legitimációra épülő adminisztrációként működött. Az új elnök asszony 1986. március 25-én ún. **Freedom Constitution** (Szabadság Alkotmány) néven ideiglenes alkotmányt hirdetett ki, amely felhatalmazta a demokratikus intézmények újjászervezésére. A korábbi Marcos-párti törvényhozást feloszlatták, a helyi tisztségviselőket leváltották, és megkezdődött a korrupcióval, valamint az emberi jogi jogsértésekkel terhelt köztisztviselők eltávolítása. A kormányzati munka azonban nem volt zökkenőmentes: az új kabinetben emberi jogi aktivisták, üzletemberek, hivatásos politikusok és a katonai reformerek egyaránt helyet kaptak, ami belső feszültségeket okozott. Az adminisztrációnak egyszerre kellett szembenéznie a Marcos-rezsim örökségével, az összeomlott gazdasággal, a mindanao-i szeparatista konfliktussal és a hadsereg lojalitásának kérdésével.

31.3.4 Az 1987-es alkotmány és a demokratikus intézmények

A demokratikus átmenet intézményi alapját az 1987-ben elfogadott új alkotmány teremtette meg. Az alkotmányozó bizottságot Aquino nevezte ki, és a dokumentumot 1987. február 2-án népszavazáson fogadták el, nagy többséggel. Az új alaptörvény – amely a Fülöp-szigetek történetének egyik legprogresszívebb alkotmányaként ismert – rögzítette az emberi jogok védelmét, a szociális igazságosság elvét, a földreform szükségességét, valamint a hadsereg civil ellenőrzését. A Marcos-rezsim idején alkalmazott rendkívüli hatalomgyakorlás lehetőségeit szűkítette: az elnök mandátuma hat évre szólt, újraválasztására nem volt mód, a hadsereg nem avatkozhatott közvetlenül a politikába, és a törvényhozás jogköreit megerősítették.

Az 1987-es kongresszusi választásokon ismét kétkamarás törvényhozás alakult, amelyben a régi politikai elit tagjai mellett új, demokratikus erők is helyet kaptak. Az alkotmány elfogadása és a kongresszus felállítása a demokratikus átmenet formai teljesítését jelentette, de a tartalmi demokratizálódást már korlátozottabban sikerült megvalósítani. A politikai életben hamarosan visszatértek a Marcos előtti időszak személyi és családi hálózatai, az **oligarchia** tagjai, akik a diktatúra alatt részben háttérbe szorultak, de most újra megerősödtek. A demokratikus intézmények így egyszerre jelentették a régi elitek hatalomvisszaszerzését és a civil társadalom beleszólásának keretét. Ez a kettősség a későbbi politikai fejlődés egyik fő feszültségforrása lett.

31.3.5 A földreform: ígéret és korlátok

Aquino kormányának egyik legnagyobb ígérete a földreform volt. A Fülöp-szigetek vidéki társadalmát a spanyol gyarmati korból örökölt **hacienda**-rendszer és a nagybirtokosok, valamint a bérlők közötti mély egyenlőtlenség jellemezte. A Marcos-rezsim idején is indultak földreform-programok, de azok hatása korlátozott maradt, és a vidéki szegénység továbbra is tömeges volt. Az 1987-es alkotmány kiemelt célként rögzítette a földreformot, és Aquino maga is elkötelezettnek mutatkozott a nagybirtokok újraelosztása mellett.

A konkrét programot az 1988-ban elfogadott **Comprehensive Agrarian Reform Program** (CARP, Átfogó Földreform Program) hozta létre. A törvény a mezőgazdasági földek széles körére kiterjedt, és célul tűzte ki a bérlők tulajdonhoz juttatását, valamint a földnélküli parasztság támogatását. A végrehajtás azonban rendkívül lassan haladt, és számos kiskaput hagyott a földtulajdonosok számára. A nagybirtokosok – köztük Aquino saját családjának birtoka, a **Hacienda Luisita** – gyakran éltek a törvény adta lehetőségekkel, hogy a földeket részvénytársasági formába szervezzék át, és így elkerüljék a tényleges földosztást. A parasztmozgalmak és a vidéki szervezetek élesen bírálták a kormányt amiatt, hogy a földreform inkább a földtulajdonosok érdekeit védte, mint a szegényparasztságét.

A földreform értékelése ma is vitatott. A támogatók szerint a program elindította a földtulajdon szerkezetének megváltoztatását, és több millió paraszt számára biztosított valamilyen földhöz jutási lehetőséget. A kritikusok viszont azt hangsúlyozzák, hogy a végrehajtás rendkívül egyenetlen volt, a legszegényebb rétegek gyakran kimaradtak, és a földreform nem oldotta meg a vidéki szegénységet. A vita mögött módszertani kérdések is állnak: a földreform sikerét nehéz pontosan mérni, mert a kedvezményezettek száma, a tényleges földátadás mértéke és a gazdasági hatás különböző forrásokban eltérően szerepel. A dokumentált tény az, hogy a CARP a kitűzött határidőkre nem teljesítette maradéktalanul a célokat, és a vidéki szegénység a demokratikus átmenet éveiben is fennmaradt.

31.3.6 A katonai ellenállás és a puccskísérletek

A demokratikus átmenet legnagyobb belső fenyegetését a hadsereg megosztottsága jelentette. A Marcos-rezsim bukása után a fegyveres erőkön belül több, egymással versengő frakció maradt. Az egyik oldalon a lojalista tisztek álltak, akik a régi rendet kívánták visszaállítani vagy legalábbis befolyásukat megőrizni; a másik oldalon a katonai reformerek, akik a hatalomváltásban részt vettek, de egyre elégedetlenebbé váltak Aquino kormányával, különösen a korrupció elleni küzdelem lassúsága és a régi elit visszatérése miatt. A legaktívabb csoport a **Reform the Armed Forces Movement** (RAM, Mozgalom a Fegyveres Erők Reformjáért) volt, amelyet Gregorio Honasan ezredes vezetett.

Aquino elnöksége alatt a történeti irodalom általában hat-nyolc jelentős puccskísérletet tart számon, bár a pontos besorolás vitatott, mivel egyes eseményeket nem minden elemző tekint tényleges puccsnak. A kísérletek közül a legjelentősebb az 1989. decemberi volt, amely során a RAM és több lojalista csoport összehangolt támadást indított a kormányzati épületek ellen, és a harcok több napig tartottak. A kormány az Egyesült Államok katonai támogatásával – légierő-bevetéssel – tudta leverni a felkelést. Az amerikai beavatkozás éles vitát váltott ki: egyesek szerint a demokratikus kormány megmentését szolgálta, mások szerint a Fülöp-szigetek szuverenitásának megsértését jelentette, és azt mutatta, hogy a demokratikus átmenet külső katonai támogatásra szorul.

A puccskísérletek rávilágítottak a demokratikus állam törékenységére. Aquino ugyan minden kísérletet túlélt, de a hadsereg lojalitása végig kérdéses maradt, és a kormány kénytelen volt jelentős engedményeket tenni a katonai vezetőknek, például a korábbi jogsértések elszámoltatásának elhalasztásában. A katonai ellenállás tehát nemcsak közvetlen fenyegetést jelentett, hanem a demokratikus intézmények működését is torzította: a fegyveres erők politikai befolyása a demokratikus átmenet után sem szűnt meg, sőt bizonyos időszakokban megerősödött.

31.3.7 A politikai stabilitás és az oligarchia visszatérése

A politikai stabilitás kérdése szorosan összefüggött az oligarchia visszatérésével. A Marcos-diktatúra idején a hagyományos földbirtokos-üzleti elit egy része háttérbe szorult, de a rezsim

bukása után ezek a családok ismét meghatározó szerepet kaptak a politikai életben. Aquino maga is egy földbirtokos-ipari családból származott, és bár kabinetjébe több emberi jogi aktivistát is bevont, kormányzása nem tudta vagy nem akarta megtörni a régi elitek gazdasági-politikai befolyását. Az 1987-es kongresszusi és az 1992-es elnökválasztásokon a helyi politikai dinasztiák domináltak, és a hatalom gyakran a személyes, klientelista hálózatokon keresztül gyakorlódott.

A politikai stabilitás így kettős képet mutatott. Egyfelől Aquino elnöksége alatt létrejöttek a demokratikus intézmények, szabad választásokat tartottak, és a szólásszabadság, valamint a sajtó szabadsága helyreállt. A Marcos-rezsim idején megszokott nyílt katonai elnyomás és a hadijog megszűnt. Másfelől a kormányzás gyakran a régi elitek alkujaival és a katonai puccsok fenyegetésével volt terhes, és a szociális-gazdasági egyenlőtlenségek alig csökkentek. A demokratikus átmenet tehát nem hozott automatikus társadalmi igazságosságot, és a „People Power" által kivívott szabadság elsősorban a politikai jogokra vonatkozott, nem pedig a gazdasági-társadalmi jogokra.

Az 1992-es elnökválasztás volt az első békés hatalomátadás a háború utáni Fülöp-szigeteken. Aquino – alkotmányos kötelezettségének megfelelően – nem indult újra, és a választást Fidel V. Ramos, a hatalomváltás katonai hőse, korábbi védelmi miniszter nyerte, aki Aquino támogatását élvezte. A választás eredménye szoros volt, és a kampányban a demokratikus stabilitás, a gazdasági liberalizáció és a nemzeti megbékélés kérdései domináltak. Ramos győzelme azt mutatta, hogy a demokratikus átmenet intézményei működnek, és a hatalom békés úton átadható, még ha a mögöttes társadalmi feszültségek nem is oldódtak meg.

31.3.8 Összegzés: a demokratikus átmenet mérlege

Az 1986-os People Power és Corazon Aquino kormánya a Fülöp-szigetek történetének egy olyan időszakát jelenti, amelyben a diktatúra bukása után megnyílt az út a demokratikus intézmények visszaállítása felé. A demokratikus átmenet formai értelemben sikeres volt: új alkotmány született, szabad választásokat tartottak, és a hadsereg civil ellenőrzése – legalábbis alkotmányos szinten – biztosított volt. Ugyanakkor az átmenet társadalmi-gazdasági tartalma korlátozott maradt. A földreform nem váltotta be maradéktalanul a hozzá fűzött reményeket, a régi oligarchia visszatért, és a katonai puccskísérletek rámutattak a demokratikus állam törékenységére. A „People Power" kategóriája így nem csak a békés hatalomváltást jelöli, hanem egy olyan emlékezetpolitikai keretet is, amelyet később különböző politikai szereplők eltérő célokra használtak fel. A demokratikus átmenet értékelése ezért a mai napig vitatott: egyesek a békés ellenállás globális modelljét látják benne, mások viszont hiányolják a társadalmi igazságosság mélyebb átalakítását, és úgy vélik, hogy a régi elitek uralma lényegében fennmaradt.

31.3.9 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsősorban a következő forrástípusokra támaszkodik: a választási jegyzőkönyvek és a NAMFREL adatai; az 1986-os eseményeket dokumentáló újságcikkek, rádiófelvételek és visszaemlékezések; az 1987-es alkotmány szövege; a földreform-törvény (Republic Act 6657); valamint későbbi történészi elemzések és az érintett szereplők emlékiratai. A események fő vonala – a választás, a csalás, a katonai lázadás, a tömegmozgósítás, Marcos távozása – jól dokumentált, és a történészi konszenzus szerint tényként kezelhető. Ugyanakkor több ponton jelentős bizonytalanság és értelmezési vita érvényesül.

Az 1986-os tömegmegmozdulás résztvevőinek száma nem ismert pontosan: a kortárs becslések 100 ezer és 2 millió között szórnak, és a későbbi emlékezetpolitikai narratívák is befolyásolják a számok használatát. A puccskísérletek pontos száma és besorolása vitatott, mert egyes katonai megmozdulások kisebb jelentőségűek voltak, másokat pedig nem minden elemző tekint tényleges

puccsnak. A földreform hatékonyságának megítélése erősen függ az alkalmazott mutatóktól: a hivatalos kormányzati adatok több millió kedvezményezettről szólnak, de a kritikus elemzések szerint a tényleges földátadás messze elmaradt a céloktól. A külföldi, különösen az amerikai szerepvállalás pontos súlya szintén vitatott: a levéltári anyagok fokozatos nyilvánossá válása árnyalta, de nem zárta le a vitát arról, hogy a belső mozgósítás vagy a külső nyomás volt-e a döntő tényező.

A „People Power” kifejezés maga is emlékezetpolitikai kategória. Az 1986-os eseményt hivatalosan és a közbeszédben gyakran „forradalomnak” nevezik, de egyes elemzők szerint inkább elitvezérelt hatalomváltásról van szó, amelyben a társadalmi-gazdasági struktúrák alig változtak. Az alfejezet ezért nem tekinti semlegesnek a „forradalom” címkét, hanem jelzi, hogy annak használata politikai és történetírási értelmezést hordoz. A dokumentált tények és az emlékezetpolitikai állítások közötti határ ezen a ponton különösen fontos: a békés tömegmozgósítás ténye nem vitatható, de annak jelentősége és öröksége különböző narratívákban eltérően jelenik meg.

31.3.10 Rövid összefoglaló

- Az 1986. februári előrehozott elnökválasztáson elszenvedett választási csalás – amelyet a NAMFREL és nemzetközi megfigyelők dokumentáltak – aláásta Ferdinand Marcos legitimitását, és kiváltotta a hadsereg reformereinek, Juan Ponce Enrilének és Fidel V. Ramosnak a lázadását.
- A **People Power** békés tömegmozgósításában a katolikus egyház, elsősorban Jaime Sin bíboros rádiófelhívása, valamint a civil társadalom széles körei vettek részt; a pontos résztvevőszám becslés tárgya.
- Corazon Aquino elnöksége (1986–1992) ideiglenes alkotmányon keresztül vezetett az 1987-es demokratikus alkotmány elfogadásához, amely megerősítette az emberi jogokat, a szociális igazságosság elvét és a hadsereg civil ellenőrzését.
- A földreform (CARP, 1988) célja a nagybirtokok újraelosztása volt, de a végrehajtás lassú és egyenetlen maradt, a földtulajdonosok kiskapukat használtak, és a vidéki szegénység nem csökkent számottevően.
- Aquino kormányát több katonai puccskísérlet fenyegette, amelyek közül az 1989. decemberi volt a legsúlyosabb; a kísérletek rámutattak a demokratikus állam törékenységére és a hadsereg politikai befolyására.
- A demokratikus átmenet formailag sikeres volt – szabad választások, parlamenti ellenzék, sajtószabadság –, de a régi oligarchia visszatért, és a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek fennmaradtak.
- Az 1992-es elnökválasztás, amelyen Fidel V. Ramos győzött, az első békés hatalomátadás volt a háború utáni Fülöp-szigeteken, de a demokratikus stabilitás tartós korlátai továbbra is érzékelhetők maradtak.

31.3.11 Önellenőrző kérdések

1. Milyen szerepet játszott a választási csalás és a katonai lázadás a Marcos-rezsim gyors összeomlásában? Hasonlítsa össze a COMELEC és a NAMFREL szerepét!
2. Miért tekinthető a People Power egyszerre békés tömegmozgósításnak és elitvezérelt hatalomváltásnak? Érveljen mindkét értelmezés mellett, és jelezze, melyik értelmezést milyen források támasztják alá!
3. Milyen okokkal magyarázható a CARP földreform korlátozott hatékonysága? Vesse össze az 1988-as törvény céljait a végrehajtás gyakorlatával!
4. Miért jelentettek a katonai puccskísérletek a demokratikus átmenet legsúlyosabb belső fenyegetését? Milyen módon befolyásolta ez Aquino kormányzását?

5. Hogyan lehetne összehasonlítani az 1986-os Fülöp-szigeteki demokratikus átmenetet más, a régióban lezajlott átmenetekkel? Milyen közös és eltérő vonásokat emelne ki az indonéz Reformasi vagy a thaiföldi rendszerváltások tükrében?

31.4 A Fülöp-szigetek 2000–2026

31.4.1 Hogyan kapcsolódik ez a régió történetéhez?

A Fülöp-szigetek 2000 utáni története a hidegháború utáni délkelet-ázsiai régió egyik legellentmondásosabb politikai pályája. Az 1986-os People Power-mozgalommal restaurált demokratikus intézmények az 1990-es évek végére súlyos stressz alá kerültek: a gazdasági egyenlőtlenségek, a klientelista pártrendszer, a Mindanaón és a szigetvilág más részein virulens fegyveres konfliktusok, valamint a kínai és amerikai nagyhatalmi jelenlét által formált biztonságpolitikai környezet mind hozzájárultak ahhoz, hogy a 21. század elején a filippínó választók ismételten erős kezű, populista ígéretekkel fellépő elnökök felé fordultak. Ezt az időszakot nem lehet pusztán a manilai elitpolitika történeteként olvasni: a döntések mögött ott húzódik a szigetország mély társadalmi megosztottsága, a katolicizmus és a szekuláris állam feszültsége, a kínai és muszlim kisebbségek helyzetének változása, valamint a tengeri geopolitika éleződése a Dél-kínai-tengeren. A fejezet a Fülöp-szigetek 1946 utáni történetének utolsó szakaszát tárgyalja, ezért szorosan épít a Marcos diktatúrája és a A People Power és a demokratizálódás alfejezetekre, és a A Fülöp-szigetek 2000–2026 anyaga közvetlen előzményül szolgál a Délkelet-Ázsia 2026-ban: mérleg és jövő fejezet regionális kitekintéseihez.

31.4.2 A 2000-es évek politikai válságai és a demokrácia ingadozása

31.4.2.1 Gloria Macapagal-Arroyo és a népfelkelés

A 2001-es év fordulópontot hozott: Joseph Estrada elnököt korrupciós vádakkal, tömegtüntetések nyomán és a hadsereg támogatásával mozdították el. A II. népfelkelés (EDSA II) utódja **Gloria Macapagal-Arroyo** lett, aki már 1998 óta alelnökként szolgált. Arroyo elnökségének első éveiben megpróbálta stabilizálni a gazdaságot és visszaszerezni a nemzetközi befektetői bizalmat, ám kormányzását kezdettől fogva legitimációs válság kísérte. A 2003-as Oakwood-lázadás során fiatal katonatisztek egy csoportja sikertelen puccskísérletet hajtott végre, azzal vádolva a kormányt, hogy az állami intézményeket a korrupció és a klientelizmus szétzilálta. Az esemény dokumentált ténye, hogy a hadsereg egy része a civil kormányzat ellen fordult, és hogy az ügy hátterében a fegyveres erőkön belüli érdekellentétek is meghúzódtak, ám a résztvevők pontos indítékai és a politikai háttér megítélése vita tárgya a filippínó történetírásban.

A 2004-es elnökválasztáson Arroyo szűk többséggel győzött, de a választási csalásról szóló hangfelvételek nyilvánosságra kerülése – a **„Hello Garci”-botrány** – aláásta kormánya hitelességét. A felvételekből arra lehetett következtetni, hogy Arroyo a választási biztosokkal egyeztetett az eredmények befolyásolásáról. A botrány tényét és a hangfelvételek létezését független újságírói nyomozások megerősítették, ám Arroyo soha nem ismerte el a csalást, és a kongresszusi vizsgálatok nem vezettek jogerős elmarasztaláshoz. A válságot tovább mélyítette a 2006-os rendkívüli állapot bevezetése, amelyet a kormány az állítólagos puccsveszélyre hivatkozva hirdetett ki. A politikai instabilitás a demokrácia minőségének erodálódását jelezte: a választások formálisan versengőek voltak, de a tényleges hatalommegosztás és a civil ellenőrzés gyenge maradt.

31.4.2.2 A Mindanao-konfliktus és a béketárgyalások

A 2000-es években a déli Mindanao szigetén tovább folytatódott a fegyveres konfliktus. A **Moro Iszlám Felszabadítási Front (MILF)** a filippínó kormányzat és az iszlám közösségek közötti tárgyalások fő partnereként vált ismertté. A 2008-as „Memorandum of Agreement on Ancestral Domain" néven ismert tervezett megállapodás az őslakos muszlim közösségek autonómiáját bővítette volna, de a Legfelsőbb Bíróság alkotmányellenesnek nyilvánította azt, ami miatt a harcok kiújultak. A konfliktusban a civil lakosság – köztük muszlimok, keresztények, valamint az őslakos lumad és más kisebbségi csoportok – volt a leginkább kiszolgáltatott. A nemzetközi szervezetek, köztük az ENSZ és az ICRC, dokumentálták a lakóhelyükről elmenekültek százezreinek nehéz helyzetét, a fegyveres csoportok emberi jogi jogsértéseit, valamint a kormányerők által elkövetett visszaéléseket is. A Mindanao úgynevezett **bangsamoro** autonómiájának kialakítása hosszú folyamat volt, amely csak a 2010-es években hozott áttörést.

31.4.2.3 A kínai tengeri terjeszkedés első jelei

A Fülöp-szigetek a 2000-es évek végétől egyre nagyobb hangsúlyt fektetett a Dél-kínai-tengeri vitára. A feszültség fókuszában a **Spratly-szigetek** és a **Scarborough-zátony** állt, ahol kínai halászhajók és a kínai parti őrség, később pedig a haditengerészet is jelen volt. A Fülöp-szigetek a nemzetközi jogi fórumok felé fordult, és 2013-ban keresetet nyújtott be az ENSZ Tengerjogi Bíróságán (ITLOS) keresztül egy állandó választottbírósághoz. A 2016-os hágai ítélet a Fülöp-szigetek javára döntött, megállapítva, hogy Kína „kilenc szaggatott vonalas" követelése a nemzetközi jog szerint nem megalapozott. Kína viszont elutasította a döntést, és nem ismerte el annak kötelező erejét. A tengeri vita a biztonságpolitikai mellett gazdasági kérdés is: a halászati erőforrások és a tenger alatti energiaforrások miatt a konfliktus közvetlenül érinti a part menti, szegény közösségeket.

31.4.3 Duterte elnöksége: a drogháború és az „új irányvonal"

31.4.3.1 A 2016-os választás és a populista fordulat

A 2016-os elnökválasztáson **Rodrigo Duterte** hosszú ideje Davao város polgármestereként ismert, a bűnözés elleni kemény fellépését hirdető jelölt aratott győzelmet. Kampánya középpontjában a „drogháború" (war on drugs) ígérete állt: Duterte azt hangoztatta, hogy rövid idő alatt felszámolja a kábítószer-kereskedelmet, és nyíltan bátorította a rendőrséget és a lakosságot a feltételezett kábítószer-kereskedők és -fogyasztók megölésére. A választási győzelem maga dokumentált tény; Duterte kampányígéreteit rögzítették a médiumok és a hivatalos közlemények. Ami vitatott, az az ígéretek és a későbbi gyakorlat közötti oksági kapcsolat mértéke, valamint a hatóságok hivatalos álláspontja, amely szerint a rendőri műveletek törvényes önvédelmi akciók voltak.

A Duterte-kormányzat első két évében a Fülöp-szigeteki Nemzeti Rendőrség (PNP) saját nyilvántartása szerint több ezer ember halt meg rendőri műveletek során, míg a civil szervezetek és a sajtó ennél jóval magasabb számokat közöltek, figyelembe véve a maszkos, motoron közlekedő ismeretlen támadók által elkövetett gyilkosságokat is. A **Human Rights Watch**, az **Amnesty International** és az ENSZ emberi jogi főbiztosa által készített jelentések következetesen azt állítják, hogy a gyilkosságok egy része bírósági eljárás nélküli kivégzésnek minősül, és hogy a hatóságok a büntetlenség légkörét teremtették meg. A kormány ezt tagadta, és az adatokat eltúlzottnak nevezte. A drogháború minősítése – „bűnüldözési kampány", „emberi jogi válság", „kegyetlen és embertelen bánásmód rendszerszintű gyakorlata", egyes nemzetközi jogászok szerint „emberiesség elleni bűncselekmény" – nem egységes a nemzetközi diskurzusban. A **Nemzetközi Büntetőbíróság (ICC)** 2018-ban előzetes vizsgálatot indított, majd 2021-ben hivatalosan

engedélyezte a nyomozást a drogháború során elkövetett állítólagos bűncselekmények ügyében. A Fülöp-szigetek Duterte elnöksége alatt kilépett az ICC-ből, ami jogi vitát eredményezett arról, hogy a bíróság jogosult-e vizsgálni a kilépés előtti időszak eseményeit.

A drogháborút nem lehet kizárólag a manilai rendőrség akcióiként értelmezni. A gyakorlat mélyen beágyazódott a helyi hatalmi viszonyokba: a falusi és városi barangay-szintű információs hálózatok, a személyes bosszúk és a helyi politikai klientelizmus mind alakították, hogy kit minősítenek „drogosnak” és kit ölnek meg. A civil társadalmi szervezetek – például a katolikus egyház plébániai közösségei, a **KARAPATAN** emberi jogi szövetség és a **Rise Up for Life and for Rights** csoport – dokumentálták az áldozatok családtagjainak tapasztalatait, a szegény városi negyedek félelemklímáját és a rendőri besúgói hálózatok elterjedését. Az áldozatközpontú történetírás számára fontos, hogy a gyilkosságok elsősorban a szegény, gyakran informális telepeken élő, alacsony iskolázottságú férfiakat érintették, de nők és gyermekek is áldozatul estek.

31.4.3.2 A bangsamoro autonómia és a Mindanao-folyamat

Duterte elnökségének egyik legfontosabb belpolitikai eredménye a **Bangsamoro Autonóm Régió Muszlim Mindanaón (BARMM)** létrehozása volt. A 2014-ben aláírt **Bangsamoro Alapmegállapodás** és a 2018-as alaptörvény lehetővé tette, hogy a régió nagyobb önkormányzatiságot, saját parlamenti rendszert és a belső források feletti ellenőrzést kapjon. A 2019-es népszavazáson a régió jóváhagyta az új struktúrát. A folyamat azonban nem volt konfliktusmentes: a szélsőséges fegyveres csoportok, például a **Maute-csoport** és az **Abu Sayyaf** továbbra is aktívak maradtak, és 2017-ben a Marawi városában öt hónapos ostrom zajlott, amelynek során a kormányerők és a fegyveresek közötti harcok több mint ezer ember halálát okozták, a város központja pedig elpusztult. A Marawi ostrom tényét a nemzetközi sajtó és a kormányzati jelentések egyaránt dokumentálták, a halálos áldozatok pontos számát azonban nehéz megállapítani, mivel a harcok alatt sok holttestet nem lehetett azonosítani, és a hivatalos adatok idővel módosultak.

31.4.3.3 A járványkezelés és a gazdasági válság

A COVID-19 világjárvány a Fülöp-szigeteket is súlyosan érintette. A kormány 2020-ban szigorú lezárásokat vezetett be, köztük a világ egyik leghosszabb, fővárosi szintű karanténját. A járvány idején a Duterte-kormányzat kommunikációja erősen militarizált volt: az elnök többször hangsúlyozta, hogy a rendőrség és a hadsereg jogosult „lelőni” a karanténszabályokat megszegőket. A nemzetközi szervezetek és a helyi emberi jogi csoportok dokumentálták a szegény közösségek aránytalanul súlyos terheit, az élelmiszerhiányt, a digitális oktatás egyenlőtlenségeit és a járvány alatti emberi jogi jogsértéseket. A gazdaság 2020-ban recesszióba került, a munkanélküliség és a szegénységi ráta emelkedett, ami részben a turizmus és a hazai fogyasztás összeomlásának következménye volt. A statisztikai adatok, például a GDP-csökkenés mértéke, a Fülöp-szigeteki Statisztikai Hivataltól származnak, ám a válság elosztási hatásairól eltérő becslések készültek: a kormány a gyors helyreállást emelte ki, míg a kutatóintézetek a mélyülő egyenlőtlenségre hívták fel a figyelmet.

31.4.4 A 2022-es Marcos-győzelem és az emlékezetpolitikai fordulat

31.4.4.1 A Marcos-név visszatérése

A 2022-es elnökválasztáson a néhai diktátor, **Ferdinand Marcos** fia, **Ferdinand „Bongbong” Marcos** és alelnökjelöltje, **Sara Duterte**, a korábbi elnök lánya, elsöprő többséggel nyert. A választási eredmény dokumentált tény: a Marcos–Duterte tandemet a választók több mint fele

támogatta. A győzelem okai között a történészek és politológusok a 2016-os drogháború után is fennmaradó erős elnöki rendszer iránti igényt, a közösségi média befolyását, a Marcos-család által évtizedeken át épített alternatív emlékezetpolitikát, valamint a szegény vidéki választók gazdasági elégedetlenségét említik. Az emlékezetpolitikai állítás – miszerint a Marcos-éra valójában aranykor volt – a tudományos konszenzus szerint nem állja meg a helyét: a levéltári dokumentumok, a bírósági ítéletek és az áldozatok visszaemlékezései egybehangzóan dokumentálták a hadijog időszakának emberi jogi jogsértéseit, a korrupciót és a gazdasági összeomlást.

A 2022-es kampány során Marcosék szisztematikusan elkerülték a múlt konfliktusos kérdéseit, és a „nemzeti egység" üzenetét hangsúlyozták. A kritikusok szerint a kampány valójában a diktatúra rehabilitációját szolgálta, és a közösségi médiában nagyszabású dezinformációs kampány folyt. Ezt az állítást tényfeltáró újságírók és kutatóintézetek dokumentálták, Marcosék viszont tagadták, hogy szervezett propagandát folytattak volna. A választás tehát nemcsak a politikai hatalomváltást jelentette, hanem az ország történelmi emlékezetének újraértelmezését is.

31.4.4.2 A bel- és külpolitikai irányváltás

Marcos elnökségének első éveiben a gazdasági növekedés és a fiskális stabilitás előtérbe került. A kormány nyitottságot mutatott a külföldi befektetések iránt, és tárgyalásokat folytatott az Egyesült Államokkal a védelmi együttműködés megerősítéséről. A Dél-kínai-tengeri feszültség tovább éleződött: a Fülöp-szigetek 2023-ban hivatalosan is megerősítette a 2016-os választottbírósági döntés melletti elkötelezettségét, és fokozta a járőrözést a vitatott vizeken. Kína válaszul a parti őrség és a haditengerészet erőteljesebb jelenlétét mutatta, több incidens során vízágyúval támadtak filippínó ellátóhajókat. Az események tényét a felek hivatalos közleményei és független megfigyelők is megerősítették; az viszont vita tárgya, hogy ezek a konfliktusok katonai eszkalációhoz vezetnek-e, vagy inkább a tengeri jogi és diplomáciai nyomásgyakorlás eszközei.

Az ország belpolitikájában a Duterte–Marcos családok közötti szövetség 2023–2024-től megrepedezett. Sara Duterte alelnök és a Marcos-kormányzat között nyilvános konfliktus alakult ki, amely mögött a politikai klánok közötti hatalommegosztás vitája állt. A Fülöp-szigeteki politikai rendszer egyik állandó jellegzetessége ugyanis a családi dinasztiák erős szerepe; ezt a vonást a 2022-es választás is megerősítette, ami a demokratikus intézmények minőségét csökkenti.

31.4.4.3 A drogháború mérlege és a nemzetközi jogi eljárások

A drogháború utóélete a Marcos-korszakban is tovább élt. Az ICC nyomozása mellett a Fülöp-szigeteki emberi jogi szervezetek és a Katolikus Egyház is rendszeresen követelték a Duterte-korszakban elkövetett gyilkosságok kivizsgálását. A kormány álláspontja szerint a Fülöp-szigetek jogrendszere képes a saját vizsgálatok lefolytatására, és az ICC illetékességét nem ismeri el. A helyi hatóságok néhány rendőrt elítéltek ugyan, ám a rendszerszintű felelősségre vonás elmaradt. Az emberi jogi szervezetek ezt a büntetlenség kultúrájának folytatódásaként értékelik, a kormány pedig a jogállami eljárások folyamatára hivatkozik.

31.4.5 Társadalmi, gazdasági és környezeti kihívások 2026-ig

31.4.5.1 Szegénység, egyenlőtlenség és a „demográfiai hozadék"

A Fülöp-szigetek gazdasága a 2010-es évek második felében a régió egyik leggyorsabban növekvő gazdasága volt, de a növekedés haszna egyenlőtlenül oszlott el. A hivatalos szegénységi ráta 2021-ben a **Fülöp-szigeteki Statisztikai Hatóság (PSA)** szerint 18,1% volt, ami az előző

évekhez képest emelkedést jelentett a járvány hatásai miatt. A 2026-ig rendelkezésre álló adatok alapján a szegénység csökkent ugyan, de a regionális különbségek – Mindanao egyes tartományai, a keleti Visayas régió és a vidéki területek – továbbra is nagyok. A demográfiai hozadék fogalma itt azt jelenti, hogy a fiatal, munkaképes korú lakosság aránya magas, ami potenciálisan a gazdasági növekedés motorja lehet, de csak akkor, ha megfelelő oktatás, egészségügyi ellátás és munkahelyek állnak rendelkezésre. A 2023-as PISA-felmérés a filippínó diákok matematikai, olvasási és természettudományos teljesítményét a részt vevő országok között az alsó harmadban találta, ami arra utal, hogy az oktatási rendszer nem tudja kihasználni a fiatal korosztályban rejlő lehetőségeket. Az adatok forrása az OECD PISA-jelentése, de az értelmezésben vita van arról, hogy az alacsony eredmények mennyiben tükrözik a járvány alatti iskolabezárások hatását, illetve a strukturális alulfinanszírozást.

31.4.5.2 A természeti katasztrófák és a klímaváltozás

A Fülöp-szigetek a világ egyik leginkább klímaváltozásnak kitett országa. A tájfunok, áradások és földrengések rendszeresek, és a 2013-as **Haiyan tájfun** (helyi nevén Yolanda) pusztítása mindmáig az egyik legsúlyosabb természeti katasztrófa az ország rögzített történetében. A katasztrófa áldozatainak számát a kormány hivatalosan több mint 6000 halottban és több ezer eltűntben állapította meg; független kutatók ennél magasabb becsléseket is közöltek. A katasztrófa utáni újjáépítés lassúsága és a segélyek egyenlőtlen elosztása rámutatott a klientelista politikai rendszer gyengeségeire, és hozzájárult a környezeti igazságossági mozgalmak megerősödéséhez. A tengerparti közösségek, a hegyvidéki őslakos csoportok és a városi szegény negyedek sérülékenysége a klímaváltozással összefüggő szélsőséges időjárási események miatt nő. A Nemzeti Katasztrófavédelmi Tanács adatai szerint a tájfunok gyakorisága nem feltétlenül növekszik, ám az intenzitásuk és a part menti területek kitettsége emelkedik. Az állítás forrása a hivatalos katasztrófavédelmi jelentés, ugyanakkor a hosszú távú trend megítélésében a klímatudományi modellek eltérő hangsúlyokat fogalmaznak meg.

31.4.5.3 A média, a civil társadalom és a szólásszabadság

A Duterte-korszakban a sajtószabadság beszűkült: a kritikus újságírókat fenyegették, perelték vagy elítélték, a **Rappler** nevű hírportál működését pedig jogi eszközökkel nehezítették. A 2020-as évek elején a médiapiac polarizálódott, és a közösségi platformokon terjedő dezinformáció tovább rontotta a közéleti vita minőségét. A civil társadalmi szervezetek – az emberi jogi csoportok, a nőjogi szervezetek, a környezetvédő mozgalmak és a szakszervezetek – megőrizték ugyan aktivitásukat, de sok esetben zaklatásnak, adminisztratív akadályoknak és pénzügyi nyomásnak voltak kitéve. A Marcos-kormányzat hivatalosan elkötelezte magát a sajtószabadság mellett, de a gyakorlatban a bírósági ügyek és a hatósági fellépések továbbra is korlátozták a kritikus véleménynyilvánítást. A tények dokumentáltak, ám a folyamat értékelésében a jogvédő szervezetek és a kormányzati álláspontok élesen szemben állnak egymással.

31.4.5.4 A katolikus egyház és a vallási pluralizmus

A Fülöp-szigetek lakosságának mintegy 80%-a római katolikus, ami a régióban egyedülálló. Az egyház társadalmi és politikai befolyása a 2000-es években is jelentős maradt, különösen az oktatás, az egészségügyi ellátás és a közéleti erkölcsi kérdések terén. A katolikus hierarchia nem egységes: a püspöki kar egyes tagjai élesen bírálták a drogháború emberi jogi következményeit, mások viszont a rendpárti álláspontot hangsúlyozták. A muszlim kisebbség a **bangsamoro** autonómia révén intézményes elismerést kapott, de a gyakorlati megvalósítás lassú, és a helyi

muszlim közösségeken belül is feszültségek vannak a hagyományos elitek, a fiatal reformerek és a szélsőséges csoportok között. A szárazföldi és szigetvilági őslakos közösségek – például a luzoni **igorot** csoportok és a mindanaói **lumad** – továbbra is védekeznek a bányászati és agrárprojektek földfoglalásai ellen. A vallási és etnikai sokszínűség tehát nem csupán kulturális adottság, hanem politikai konfliktusok színtere is.

31.4.6 Források és bizonytalanságok

A 2000–2026 közötti időszak történeti rekonstrukciója egyszerre támaszkodik levéltári dokumentumokra, hivatalos statisztikákra, újságírói tényfeltárásokra, nemzetközi szervezeti jelentésekre, valamint résztvevői interjúkra és civil társadalmi dokumentációra. A választási eredmények, a hivatalos halálozási adatok és a gazdasági mutatók elsődleges források, ám az ilyen adatok is konstruáltak: a drogháború áldozatainak száma attól függ, hogy ki minősíti „droggyanús” halottnak és műveleti áldozatnak. A Fülöp-szigeteki Nemzeti Rendőrség saját nyilvántartása lényegesen alacsonyabb számokat mutat, mint a civil szervezeteké; a kettő közötti eltérés nem egyszerűen „pontatlanság”, hanem a minősítési gyakorlat különbségéből és az adatgyűjtés szelektivitásából fakad. A nemzetközi jogi eljárások – az ICC vizsgálata, az ENSZ-jelentések – hiteles források, de azok sem semlegesek: a Fülöp-szigetek kormánya az ICC-t politikai elfogultsággal vádolta, míg az emberi jogi szervezetek a nemzeti intézmények elfogultságát bírálták. A friss, 2024–2026 közötti eseményeknél a történésznek óvatosnak kell lennie: a folyamatok még nem zárultak le, a levéltári anyagok nem hozzáférhetők, és a résztvevők emlékezete erősen érdekmotivált. Ezért ebben a szakaszban különösen fontos a bizonytalanság jelzése és a forrástípusok megkülönböztetése.

31.4.7 Rövid összefoglaló

- A 2001-es EDSA II-vel hatalomra került Gloria Macapagal-Arroyo elnökségét politikai botrányok, katonai lázadási kísérletek és a legitimáció tartós hiánya jellemezte.
- A déli Mindanaón a MILF-fel folytatott béketárgyalások elakadtak, majd a 2000-es évek végén ismét kiújult a fegyveres konfliktus; a polgári lakosság mindvégig a legnagyobb szenvedő fél volt.
- A 2016-ban megválasztott Rodrigo Duterte drogháborúja dokumentált emberi jogi válságot okozott; az áldozatok számáról eltérő becslések léteznek, és a nemzetközi jogi minősítés vitatott.
- A bangsamoro autonómia 2019-es létrehozása fontos lépés volt a mindanaói konfliktus rendezésében, de a Marawi ostrom és a szélsőséges csoportok aktivitása megmutatta a korlátokat.
- A 2022-es választáson Bongbong Marcos győzelme a Marcos-dinasztia politikai rehabilitációját és az emlékezetpolitikai viták új hullámát hozta el.
- A Dél-kínai-tengeri feszültség, a klímaváltozás okozta katasztrófák és a mély társadalmi egyenlőtlenségek a 2020-as évek közepén is alapvetően meghatározzák a Fülöp-szigetek politikai és társadalmi napirendjét.

31.4.8 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsd össze a 2001-es EDSA II és a 2022-es választási fordulat legitimitási mechanizmusait: miben hasonlítanak és miben térnek el a demokratikus átmenet és a választási populizmus között?
2. Milyen forrástípusokra támaszkodhat a történész a Duterte-korszak drogháborújának áldozatszámát illetően, és miért térnek el a hivatalos adatok a civil szervezetek becsléseitől?

3. Mi a bangsamoro autonómia történelmi jelentősége, és milyen akadályai vannak a tényleges megvalósulásnak a mindanaói konfliktusban?
4. Hogyan kapcsolódik a Marcos-név 2022-es visszatérése a Fülöp-szigeteki emlékezetpolitika és a hidegháborús diktatúra értelmezésének vitájához?
5. Elemezd a tengeri geopolitika és a belső társadalmi kihívások összefüggését a Fülöp-szigeteken 2020 és 2026 között: miért nem választható el a Dél-kínai-tengeri feszültség a belső politikai és gazdasági viszonyoktól?

32 Pápua Új-Guinea a gyarmati kor előtt

32.1 A népesség és a nyelvek

A mai Pápua Új-Guinea területe a világ egyik legnyelvileg és kulturálisan legsokszínűbb régiója, ám ennek a ténynek a történelmi értelmezése csak az utóbbi évtizedekben vált kritikaivá. A gyarmati kor előtti időszakot nem lehet a mai államhatárok felől megérteni: az Új-Guinea szigetét és a környező szigetvilágot magában foglaló térség népei több, egymással részben átfedő hálózatban éltek, és a nyelvi sokszínűségük sem egyetlen, homogén „törzsi” múlt emléke. Ez az alfejezet a régió benépesülésének két nagy hullámát, a nyelvi kategóriák természetét, a több mint 800 nyelv kérdését, valamint a gyarmati kor előtti népességi becslések bizonytalanságát mutatja be. A következő alfejezetek a társadalom, a gazdálkodás és a kereskedelem sajátosságaival foglalkoznak; itt a hangsúly a demográfiai és nyelvi alapokon van.

32.1.1 A két nagy betelepülési hullám és a földrajzi tagoltság

A mai Pápua Új-Guinea területének benépesülése két, időben és földrajzilag jól elkülöníthető folyamatra vezethető vissza. Az első hullám a **pleisztocén** végi, mintegy 50–60 ezer évvel ezelőtti megtelepedés, amely a **Sahul**-nak nevezett, akkoriban összefüggő kontinensre – a mai Ausztrália, Új-Guinea és Tasmania egyesült szárazföldjére – irányult. Ebből az időszakból származó régészeti lelőhelyek, például a Huon-félsziget és a felföldi völgyek környékén feltárt pattintott kőeszközök, valamint növényi maradványok arra utalnak, hogy a korai közösségek a partvidékekről fokozatosan a belső hegyvidékek felé is eljutottak. A pontos időrend régészeti becslés: egyes lelőhelyek korát 40–50 ezer évre, másokat 60 ezer évnél régebbre teszik, ám a dátumok módszertani okokból vitathatók. Tudományos konszenzus abban áll, hogy Új-Guinea benépesülése jóval korábbi, mint az ausztronéz nyelveket beszélő csoportok érkezése.

A második nagy hullámot az **ausztronéz nyelvcsalád** (angol: *Austronesian language family*) beszélői alkották. A nyelvészeti és régészeti rekonstrukciók szerint ez a csoport a mai Tajvan felől, a Csendes-óceán szigetvilágának irányából terjedt el, és a **Lapita-kultúra** (angol: *Lapita culture*) hordozóiként mintegy 3 000–3 500 évvel ezelőtt érkezett meg a melanéziai szigetvilágba, így Új-Guinea északi partvidékére és a közeli szigetekre is. A Lapita-hagyaték régészeti azonosítója a jellegzetes, fogazott mintájú kerámia, valamint az obszidiánnal folytatott távolsági csere nyomai. A betelepülés időpontja azonban nem egyetlen esemény, hanem több évszázados, fokozatos folyamat volt, és a régészeti radiokarbon dátumok – például a Bismarck-szigeteken végzett ásatásokból – bizonytalansági sávval szerepelnek. Dokumentált tény, hogy az ausztronéz nyelvek a part menti és szigeti övezetekben terjedtek el, míg a belső területek nyelvi térképét a korábbi, nem ausztronéz nyelvek uralták; ez a kettősség mindmáig meghatározza a régió nyelvi képét.

A földrajzi tagoltság döntő szerepet játszott abban, hogy a betelepülő csoportok nem egységesültek. Az Új-Guinea szigetét átszelő, 4 000 méter fölé emelkedő hegyvonulatok, a mély völgyek, a kiterjedt mocsarak és a sűrű trópusi erdők apró, viszonylag elszigetelt ökológiai fülkéket hoztak létre. Ez a természeti környezet nem tette lehetetlenné a kapcsolatot – a folyók, a tengerparti utak és a hegyi ösvények cserehálózatokat hordoztak –, de a közösségek méretét és a nyelvi hasadás ütemét alapvetően befolyásolta. A hegyvidéki völgyekben gyakran egymástól alig 10–20

kilométerre fekvő falvak külön nyelveket beszéltek, miközben a tengerparti kereskedő közösségek több nyelvet is használtak. Ez a minta nem „elmaradottság”, hanem a helyi társadalmi és ökológiai viszonyokhoz való alkalmazkodás.

32.1.2 A pápua nyelvek: egy kategória, nem pedig egy nyelvcsalád

A régóta bevett **pápua nyelvek** (angol: *Papuan languages*) kifejezés a nyelvtudomány egyik legfélrevezetőbb, mégis nehezen kiiktatható technikai fogalma. Szigorú nyelvészeti értelemben a pápua nyelvek nem alkotnak egyetlen, közös ősre visszavezethető nyelvcsaládot, mint például az ausztronéz vagy az indoeurópai nyelvek. A kifejezés a gyarmati korszakban és a 20. század eleji nyelvészeti osztályozásban alakult ki, és gyakorlatilag **maradékkategória**: mindazok a nyelvek, amelyek Új-Guinea és a környező szigetek térségében beszélhetők, de nem tartoznak az ausztronéz nyelvcsaládhoz. Ez a meghatározás tehát nem a nyelvek közös eredetét, hanem éppen annak hiányát jelöli.

A mai nyelvészeti szakirodalom a pápua nyelvek körében több tucat, egymással bizonyítottan rokonítható kisebb családot és számos, egyelőre rokoníthatatlannak tűnő izolátumot különböztet meg. A legnagyobb ilyen javasolt egység a **Transz-Új-Guinea-i filogenetikai hipotézis** (angol: *Trans–New Guinea hypothesis*), amely a sziget felföldjének és déli részének számos nyelvét egy közös makrocsaládba sorolná. Ez az elképzelés – amelyet főként Stephen Wurm és Malcolm Ross nyelvészeti munkái alapoztak meg – a névmási paradigmák, az alapszókincs és a morfológiai hasonlóságok alapján feltételez egy, a többi pápua nyelvtől elkülöníthető nagyobb csoportot. A hipotézis azonban a mai napig vitatott: a jóváhagyott rokonsági bizonyítékok egy része kölcsönzés vagy véletlen hasonlóság is lehet, és a kevésbé intenzíven kutatott nyelvek esetében az adatok hiányosak. Ezért a Transz-Új-Guinea-i egységet nem szabad bizonyított tényként, hanem egy befolyásos, de továbbra is tesztelés alatt álló tudományos értelmezésként kezelni.

A pápua nyelvek kategorizálásának problematikussága nem csupán filológiai kérdés. A gyarmati és misszionáriusi leírások gyakran a nyelvi sokféleséget a „törzsi széttagoltság” és a „civilizálatlanság” bizonyítékaként mutatták be, ami hozzájárult ahhoz a sztereotípiához, hogy a belső területek népei természetüknél fogva elszigeteltek és ellenségesek. A tényleges nyelvi helyzet azonban ennél jóval dinamikusabb: a legtöbb közösségben a **többnyelvűség** volt a norma, a cserekapcsolatok, a házassági szövetségek és a vallási rítusok során a beszélők rendszeresen használták más nyelvek elemeit is. A nyelvek száma tehát nem a közösségek közötti teljes elzártságot, hanem a társadalmi hálózatok sajátos, kis léptékű szerveződését tükrözi.

32.1.3 Az ausztronéz nyelvek és a tengeri hálózatok

Miközben a hegyvidéki és belső területek nyelvi térképét a pápua nyelvek uralták, az Új-Guinea északi partvidéke, a Bismarck-szigetek, a Louisiade-szigetek és Bougainville térsége az ausztronéz nyelvcsalád **óceániai alcsoportjába** tartozó nyelvek hazája lett. Ide tartozik például a mai Port Moresby környékén beszélt **motu nyelv** és a kelet-új-britanniai **tolai nyelv**; mindkettő ausztronéz, és a gyarmati kor előtti tengeri kereskedelem fontos közvetítő nyelvei voltak. Az ausztronéz nyelvek beszélői nem egyszerűen „meghódították” a partvidéket, hanem hosszú időn át keveredtek a korábban ott élő pápua nyelvű közösségekkel. Ennek nyomai a mai nyelvekben is megfigyelhetők: az óceániai nyelvek egy része pápua nyelvekre jellemző hangtani és nyelvtani elemeket vett át, ami arra utal, hogy a két nyelvi környezet között tartós kétnyelvűség és nyelvcsere zajlott.

A tengeri hálózatok szerepét nem szabad alábecsülni. A part menti ausztronéz közösségek olyan **távolsági cserekapcsolatokat** tartottak fenn, amelyek a szigetvilág egészét behálózták: obszidiánt szállítottak a Bismarck-szigetekről, kagylót és teknőspáncélt a partvidékekről, madártollat

a belső erdőkből. A csere nem csupán gazdasági, hanem társadalmi és nyelvi folyamat is volt: a kereskedelmi útvonalak mentén kialakult **közvetítő nyelvek** és a többnyelvű kísérők biztosították, hogy a különböző nyelvű csoportok kommunikálni tudjanak. A motu kereskedők például – a későbbi gyarmati leírásokban *hiri* kereskedelmi utakként ismert hálózatban – rendszeresen hajóztak a part menti falvak között, és a kagyló- és cserépáru-cseréhez saját, kialakult tárgyalási nyelvet használtak. Ez a jelenség már a gyarmati kor előtti időszakban is létezett, bár a **hiri motu** mint önálló közvetítő nyelv fénykora a 19. század végére tehető, és a gyarmati igazgatás alatt intézményesült.

32.1.4 A több mint nyolcszáz nyelv kérdése és a diverzitás okai

A Pápua Új-Guineára vonatkozó leggyakrabban idézett nyelvészeti adat szerint a mai állam területén **több mint 800 nyelvet** beszélnek; a legszélesebb körben használt nyelvészeti adatbázisok, például az *Ethnologue* mintegy 840 élő nyelvet tart számon a 2020-as évek elején, míg a *Glottolog* valamivel alacsonyabb számot ad, mert egyes változatokat nyelvjárásnak tekint. Ez a szám a világ egyik legmagasabb nyelvi sűrűségi mutatója: a mai ország területe mindössze 462 840 négyzetkilométer, tehát átlagosan nagyjából minden 550 négyzetkilométerre jut egy nyelv – a globális átlag többszöröse. A pontos szám azonban nem rögzíthető természettudományos pontossággal: attól függ, hogy a kutató hol húzza meg a határt a **nyelv** és a **nyelvjárás** között, és hogy a kihalófélben lévő, már csak néhány beszélővel rendelkező változatokat hogyan veszi számba. Ezért a „több mint 800” kifejezés a tudományos konszenzus által elfogadott nagyságrend, de nem egzakt mérés.

A nyelvi diverzitás okait több, egymást erősítő tényező magyarázza. Az első a **geográfiai tagoltság**: a hegyvonulatok, völgyek, folyók és mocsarak természetes határokat képeztek, amelyek lelassították a nyelvi újítások terjedését. A második a **kis közösségi méret** és a **házassági endogámia**: a legtöbb csoport néhány száz, legfeljebb néhány ezer főből állt, és a házasságokat jellemzően a saját nyelvközösségen belül vagy szövetséges, gyakran szomszédos csoportokkal kötötték. Ez a gyakorlat növelte a nyelvi hasadás valószínűségét, mert a kisebb beszélőközösségekben a nyelvi változások gyorsabban rögzülhettek. A harmadik ok a **nyelvi csere és többnyelvűség**: a cserehálózatok, a szertartásos kapcsolatok és a háborús szövetségek miatt a beszélők folyamatosan érintkeztek más nyelvekkel, ami nem egységesülést, hanem gyakran újabb nyelvi változatok kialakulását eredményezte.

Fontos hangsúlyozni, hogy a nyelvi sokszínűség nem jelentett teljes elszigeteltséget. A hegyvidéki közösségek is ismerték a szomszédos völgyek lakóit, és a régészeti leletek – például a felföldi területeken talált tengeri kagylóékszerek – azt bizonyítják, hogy a tengerparti és a belső területek között rendszeres, több száz kilométeres cserekapcsolatok működtek. A nyelvi határok tehát nem voltak áthatolhatatlanok, de a közösségek identitásában, a rokonsági rendszerekben és a területi jogokban fontos szerepet játszottak. A **wantok** – tok piszin kifejezés, amely a „one talk”, azaz „egy nyelv” kifejezésből származik – fogalma a közös nyelvet beszélő, rendszerint rokonnak tekintett személyekre utal, és bár maga a szó a gyarmati kor utáni kreol nyelvben alakult ki, jól mutatja, hogy a nyelv a társadalmi szolidaritás egyik legfontosabb szervezőelve volt. Ezt a prekoloniális időszakra visszavetíteni annyiban lehet, hogy a nyelvi közösséghez tartozás már akkor is alapvető identitásképző tényező volt.

32.1.5 Népességszám és népsűrűség a gyarmati kor előtti becslésekben

A gyarmati kor előtti Új-Guinea népességére vonatkozó ismereteink rendkívül bizonytalanok. A régióban nem készültek írott összeírások vagy adóösszeírások, és a legkorábbi európai megfigyelők – portugál, spanyol, holland, angol hajósok – csak a partvidék egyes pontjait látták, a belső

területeket pedig egészen a 20. század első feléig gyakorlatilag ismeretlennek tekintették. A 19. század végi és 20. század eleji misszionáriusi és gyarmati becslések ezért a sziget teljes népességét gyakran néhány százezer főre, sőt olykor annál is kevesebbre tették; ezek az adatok a parti falvak megfigyelésén és a belső területekre vonatkozó spekuláción alapultak, ezért megbízhatóságuk csekély. Az 1930-as évek ausztrál expedíciói – például a Leahy testvérek aranykutató útjai – megdöbbenve tapasztalták, hogy a felföldi völgyekben több százezer ember él, akiknek létezéséről a gyarmati adminisztráció nem tudott. Ez a felfedezés dokumentált tény, és rávilágított a korábbi demográfiai becslések tévedésére.

A mai történeti demográfiai rekonstrukciók a 19. század végi össznépességet általában **500 ezer és 2 millió fő közé** teszik, de a széles intervallum jól mutatja a bizonytalanságot. A népsűrűség térben rendkívül egyenlőtlen volt: a tengerparti kereskedő központok, a folyóvölgyek és a felföldi völgyek – például a Waghi-völgy, a Baliem-völgy és a Simbu-vidék – viszonylag sűrűn lakottak voltak, míg a meredek hegyoldalak, a magashegyi erdők és a kiterjedt mocsarak ritkán vagy egyáltalán nem voltak lakottak. A felföldi népsűrűség kérdése különösen fontos, mert a régészeti ásatások – például a Kuk-mocsárban feltárt, mintegy 9 000 éves árkok és ültetvénynyomok – arra utalnak, hogy a belső területeken már a holocénben intenzív mezőgazdasági tevékenység folyt. A kertművelés – taró, jamsz, banán, később az Amerikából behurcolt édesburgonya – lehetővé tette, hogy a felföldi völgyekben a környező partvidékhez képest is magasabb népsűrűség alakuljon ki. A **édesburgonya** (Ipomoea batatas) behurcolásának időpontja és demográfiai hatása azonban vita tárgya: egyes kutatók szerint a 16–17. századi spanyol vagy portugál közvetítéssel érkezett növény jelentős népességnövekedést és mezőgazdasági intenzifikációt hozott a felföldi társadalmakban, mások szerint a hatása mérsékeltebb volt, és a felföldi mezőgazdaság már korábban is el tudta tartani a sűrűbb népességet. Ez a vitatott értelmezés jól példázza, hogy a prekoloniális demográfiai viszonyokat nem lehet egyetlen okkal magyarázni.

A gyarmati kor előtti népesedési kérdésekhez hozzátartozik a **járványok** kérdése is. Az európai és ázsiai betegségek – himlő, kanyaró, influenza – behurcolásának időpontja bizonytalan, de a 19. századtól a partvidéki közösségekben dokumentáltan súlyos demográfiai visszaesést okoztak. A belső területeken ez a hatás később, a gyarmati behatolás kibontakozásával jelentkezett. A prekoloniális időszak népesedési modelljeit tehát nemcsak a régészeti adatok, hanem a későbbi járványtörténeti események is torzíthatják, ami még óvatosabbá teszi a korábbi össznépességre vonatkozó becsléseket.

32.1.6 Társadalomszerveződés: klánok, big man és hálózatok

A nyelvi és demográfiai sokféleség nem választható el a prekoloniális társadalmak szerveződésétől. A legtöbb közösségben a politikai és gazdasági élet alapegysége a **klán** (angol: *clan*) vagy annak kisebb, nemzetségi jellegű szegmense volt, amelyet a közös ősre való – gyakran mítoszi – hivatkozás, a közös földhasználat és a kölcsönös segítségnyújtás kötött össze. A klánok fölött azonban nem állt tartós, örökletes uralkodói hatalom; a vezetés jellemzően **big man** típusú volt, ami az antropológiai szakirodalomban olyan személyt jelöl, aki nem született kiváltságok, hanem személyes presztízs, bőkezűség, szónoki képesség és a cserekapcsolatok szervezése révén szerzett befolyást. Ez a modell – amelyet a melanéziai társadalmakra dolgoztak ki – azonban nem alkalmazható egységesen: egyes tengerparti és szigeti közösségekben örökletes főnökségek is kialakultak, például a Trobriand-szigetek és a kelet-új-britanniai térség egyes falvaiban.

A hatalmi viszonyok tehát erősen változóak voltak, és a közösségek közötti kapcsolatokat nem a mai állam- vagy nemzetfogalom, hanem a rokonsági, nyelvi és kereskedelmi hálózatok határozták meg. A **nagy ember** (tok piszin: *bikman*) fogalmának használatakor óvatosan kell eljárni: ez az antropológusok által alkotott összehasonlító kategória, amely leegyszerűsítheti a helyi viszonyokat. A prekoloniális közösségek valójában sokféle vezetési formát ismertek, és a gyarmati leírások

gyakran európai mintákra vetítették vissza a „főnök” vagy „király” fogalmát, ami torzíthatja a történeti képet.

A nyelvi és kulturális sokszínűség tehát nem a társadalmi szerveződés hiányát, hanem annak sajátos, kis léptékű, hálózatos formáját tükrözi. A prekoloniális Új-Guinea népei nem „törzsek” voltak a gyarmati irodalom egyszerűsítő értelmében, hanem olyan közösségek, amelyek identitását a nyelv, a rokonság, a területi jogok és a cserekapcsolatok együttese alakította. Ez a megközelítés a későbbi, a gyarmati korra vonatkozó alfejezetekben is fontos lesz, mert a gyarmati hatalom éppen ezeket a hálózatokat próbálta merev, területileg rögzített közigazgatási egységekké alakítani, gyakran erőszakkal.

32.1.7 Források és bizonytalanságok

A prekoloniális Új-Guinea népességére és nyelveire vonatkozó ismereteink három, eltérő megbízhatóságú forráscsoportra támaszkodnak. Az első a **nyelvészeti rekonstrukció**: a jelenlegi nyelvek összehasonlítása alapján a kutatók nyelvcsaládokat, kölcsönzéseket és feltételezett ősi szókincset rekonstruálnak. Ez a módszer erős, de a „pápua nyelvek” esetében a rokonsági viszonyok rendkívül bizonytalanok, és a nagyobb csoportosítások – mint a Transz-Új-Guinea-i hipotézis – vita tárgyát képezik. A második a **régészeti bizonyíték**: a lelőhelyek, a kerámia, a kőeszközök és a növényi maradványok alapján lehet következtetni a betelepülés időpontjára, a mezőgazdaság kezdeteire és a cserehálózatokra. A radiokarbon dátumok becslések, és a feltárások egyenlőtlen földrajzi eloszlása miatt a kép torz lehet. A harmadik forráscsoport a **gyarmati és misszionáriusi feljegyzések**, amelyek a 16. századtól gyarapodnak, de a 19. századig szinte kizárólag a partvidékre korlátozódnak, és gyakran a helyi társadalmak félreértésén alapulnak. Ezek a források értékesek, de kritikával kezelendők.

A demográfiai becslések különösen bizonytalanok: nincs megbízható prekoloniális összeírás, és a korai európai megfigyelők alábecsülték a belső területeket. A leggyakrabban idézett nagyságrend – 500 ezer és 2 millió fő a 19. század végén – történeti demográfiai rekonstrukció, nem mért adat. A nyelvszámra vonatkozó adatok szintén bizonytalanok a nyelv és nyelvjárás közötti határ miatt. Az ausztronéz betelepülés időpontja régészeti és nyelvészeti becslés, amelyet az újabb leletek pontosíthatnak. Az édesburgonya behurcolásának demográfiai hatása vitatott értelmezés, és a járványtörténeti események miatt a prekoloniális népesedési modellek még inkább felülvizsgálatra szorulnak. Ebben az alfejezetben végig arra törekedtünk, hogy a biztos tényeket – például a két nagy betelepülési hullám létezését, a pápua nyelvek kategóriájának nem genetikai jellegét, a felföldi népsűrűség 20. századi felfedezését – megkülönböztessük a becslésektől és a vitatott hipotézisektől.

32.1.8 Rövid összefoglaló

- Új-Guinea benépesülése két fő szakaszra oszlik: a pleisztocén végi, mintegy 50–60 ezer évvel ezelőtti megtelepedésre, valamint az ausztronéz nyelvcsaládot beszélő csoportok mintegy 3 000–3 500 évvel ezelőtti érkezésére.
- A „pápua nyelvek” kifejezés nem egy nyelvcsaládot, hanem egy gyakorlati maradékkategóriát jelöl, amely minden nem ausztronéz nyelvet magában foglal Új-Guinea térségéből; ezek közös eredete nem bizonyított.
- A régióban több mint 800 nyelvet tartanak számon, de a pontos szám a nyelv és nyelvjárás közötti határ megvonásától függ; a nyelvi sokszínűség oka a földrajzi tagoltság, a kis közösségek, az endogámia és a többnyelvűségi hálózatok együttese.

- A gyarmati kor előtti népességszám nem ismert pontosan; a 19. század végi becslések 500 ezer és 2 millió fő között mozognak, de ezek széles bizonytalansággal terhelt történeti demográfiai rekonstrukciók.
- A népsűrűség térben nagyon egyenlőtlen volt: a partvidék, a folyóvölgyek és egyes felföldi völgyek sűrűbb lakosságot tartottak el, míg a meredek hegyoldalak és mocsarak ritkán lakottak maradtak.
- A prekoloniális társadalmak szerveződése klánok, nyelvközösségek és cserén alapuló hálózatok köré épült; a big man típusú vezetés inkább személyes presztízsen, mint örökletes hatalmon alapult, de a modell nem általánosítható minden közösségre.
- A gyarmati leírások gyakran „törzsi széttagoltságként” értelmezték a nyelvi és kulturális sokszínűséget, ami a helyi viszonyok félreértésén alapult; a nyelvi diverzitás nem elszigeteltséget, hanem sajátos hálózatos szerveződést tükröz.

32.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Miért nem tekinthetjük a pápua nyelveket egyetlen nyelvcsaládnak, és milyen következményei vannak ennek a terminológiai pontosságra?
2. Milyen régészeti és nyelvészeti bizonyítékok támasztják alá az ausztronéz nyelveket beszélő csoportok Új-Guineába érkezését, és miért marad ez a becslés bizonytalan?
3. Hogyan hatottak a földrajzi viszonyok és a társadalmi szerveződés a régió nyelvi sokszínűségének kialakulására?
4. Miért bizonytalan a gyarmati kor előtti Új-Guinea össznépességére vonatkozó minden becslés, és milyen forrásokra támaszkodhat egy történeti demográfiai rekonstrukció?
5. Milyen okok miatt nem vetíthető vissza a mai „Pápua Új-Guinea” fogalma és a „törzsi” kategória a prekoloniális időszak társadalmaira?

32.2 Társadalom, gazdálkodás és kereskedelem

A gyarmati kor előtti Új-Guinea társadalmai nem alkottak egységes „pápuai civilizációt”. A mai Pápua Új-Guinea területén élő közösségek a A népesség és a nyelvek című alfejezetben bemutatott nyelvi és környezeti sokféleséghez illeszkedve, egymástól eltérő gazdálkodási, rokonsági és politikai mintákat alakítottak ki. A sziget belsejében, a partvidékeken és a környező szigetvilágban más-más ökológiai feltételekhez igazodtak; közös vonásuk azonban, hogy a társadalmi integrációt elsősorban a rokonság és a személyes kapcsolatok, nem pedig központi államok és írott jogrend szervezték. A tengeri kapcsolatok a part menti közösségeket távoli szigetekkel és kereskedelmi hálózatokkal kötötték össze, miközben a hegyvidéki völgyek lakói hosszú távú csererendszereket építettek ki. Ez az alfejezet ezeket a formákat a maguk sokféleségében mutatja be, kerülve a gyarmati korszakban rögzült „törzsi” és „primitív” leegyszerűsítéseket.

32.2.1 Kertgazdálkodás és a mezőgazdasági táj

A gyarmati kor előtti Új-Guineán a **kertgazdálkodás** (angol szakirodalomban *horticulture*) volt a legelterjedtebb termelési forma. Ez nem a modern értelemben vett nagyszabású szántóföldi gazdálkodást jelentette, hanem olyan, gyakran kézi eszközökkel végzett vegyes növénytermesztést, amelyet kis parcellákon, erdőirtásos-ugaros technikával vagy állandóbb, teraszos, öntözéses rendszerekben folytattak. A fő termények közé tartozott a **taró** (Colocasia), a **jamgyökér** (Dioscorea), a **banán**, a **kenyérfa**, a **kókuszpálma** és az alföldi mocsaras területeken a **ságópálma**, amely elsősorban a part menti és folyó menti közösségek keményítőforrása volt.

A legintenzívebb kertgazdálkodási rendszerek a hegyvidéki völgyekben, például a Wahgi-völgyben és a Hagen-hegyvidéken alakultak ki. Itt a lejtőkön teraszokat képeztek ki, a nedves talajvíz elvezetésére árkokat ástak, és a termékenységet komposztálással, trágyázással és vetésforgóval tartották fenn. A **Kuk-mocsár** (Kuk Swamp) régészeti lelőhelyén talált csatornarendszerek arra utalnak, hogy a térségben már időszámításunk előtt több ezer évvel is folyt vízgazdálkodásra épülő növénytermesztés; a pontos kronológia azonban vitatott, egyes értelmezések i. e. 7000–6000 körüli kezdetet feltételeznek, mások óvatosabbak. A helyi hagyományok és a későbbi megfigyelések mindenesetre azt mutatják, hogy a hegyvidéki kertek a közösségi élet központjai voltak, és a termések nem csupán élelmezési, hanem rituális és csereértékkel is bírtak.

A partvidéki és alföldi területeken a kertgazdálkodás kevésbé volt állandó jellegű. A ságófeldolgozás, a halászat, a kagyló- és rákgyűjtés, valamint a vadászat egészítette ki a kisebb kerteket; a települések egy része ezért időszakosan vagy félig letelepedett módon élt. A folyó menti népek kenukkal közlekedtek, és a mangroveerdők, lagúnák erőforrásait hasznosították. A hegyvidék és a partvidék közötti kereskedelmi cserékben éppen ezek az eltérő termelési módok teremtettek kölcsönös függőséget: a belső területek sót, obszidiánt, kagylóhéjat kaptak, cserébe disznót, madártollat és szárított halat adtak – bár a forgalom iránya és intenzitása térben és időben változott.

A növénytermesztés mellett a **sertéstartás** kiemelkedő szerepet játszott. A sertés nem csupán fehérjeforrás volt, hanem rituális és politikai értékhordozó is. A hegyvidéki társadalmakban a disznóvágások, a disznóhús szétosztása és a sertések cseréje a nagy társadalmi események – házasságkötések, gyászszertartások, konfliktusok rendezése – elmaradhatatlan eleme volt. A sertések száma és minősége a család vagy a közösség presztízsét jelezte. A gyarmati kor előtti sertéstartás mértékére vonatkozóan nincsenek pontos adatok; a becslések a későbbi megfigyelésekből és a régészeti csontleletekből indulnak ki, és minden számadat bizonytalan.

A munkamegosztás nem volt merev, de a legtöbb leírt közösségben felismerhető mintákat követett. A férfiak vállalták az erdőirtást, a kerítések építését, a vadászatot és a házépítést, míg a nők gyakran az ültetést, a gyomlálást, a betakarítást és a ságó feldolgozását végezték. A föld és a kertek használati joga szorosan kapcsolódott a rokonsági csoportokhoz: a földet általában közösségi tulajdonban tartották, de az egyes parcellákhoz és terményekhez családi vagy egyéni jogok kapcsolódtak. A nők munkája a termelésben alapvető volt, ám a nyilvános politikai döntéshozatalból sok helyen kiszorultak; ez a minta nem tekinthető az egész régióra érvényes „természetes” rendnek, hanem az egyes közösségek belső szabályainak eredménye volt.

32.2.2 Rokonság, csoportok és politikai tekintély

A gyarmati kor előtti társadalmak alapegysége általában nem a falu vagy a területi állam volt, hanem a **rokonsági csoport** – klán, nemzetség, nagycsalád vagy ezek lazább szövetsége. Az egyén társadalmi helyét a leszármazás, a házasság és a kölcsönös kötelezettségek hálózata határozta meg. A leszármazási szabályok változatosak voltak: a Hagen-hegyvidék és több más hegyvidéki terület **patrilineáris** (apai ági) szerveződésű volt, míg a Trobriand-szigetek és a Massim térség egyes közösségei **matrilineáris** (anyai ági) elvet követtek. Léteztek olyan rendszerek is, amelyekben a föld és a rituális jogok más-más ágon öröklődtek, ami a kutatók szerint bonyolultabb, kettős vagy párhuzamos leszármazási mintákat hozott létre.

A házasság nem csupán két ember magánügye volt, hanem a csoportok közötti szövetségkötés eszköze. A legtöbb közösségben szigorú **exogámia** érvényesült: a házastársat a saját klánon vagy nemzetségen kívülről kellett választani. A házassági kapcsolatokat gyakran **menyasszonyváltság** (angolul *bride price*) kísérte, amelyet a vőlegény rokonsága fizetett a menyasszony családjának – disznóban, kagylópénzben, később bevezetett tárgyakban. A többnejűség elterjedt volt, különösen a befolyásos férfiak körében, mert a több feleség és a belőlük származó rokoni kapcsolatok

növelték a munkavégző és szövetséges hálózatot. A házassági cserék hosszú távú kötelezettségeket keletkeztettek, és a nem teljesített váltások konfliktusok forrásává válhattak.

A politikai tekintély jellege a régióban alapvetően eltért a későbbi állami és gyarmati hierarchiáktól. Sok hegyvidéki és szigeti közösségben a vezetői szerep nem öröklött hivatal volt, hanem személyes teljesítményen, szónoki képességen, a cserekapcsolatok ügyes szervezésén és a javak újraelosztásán alapult. A szakirodalomban **„big man”** (nagyember) néven ismertté vált figura nem örökletes ranggal, hanem folyamatosan megszerzett és elismert presztízzsel rendelkezett; befolyása addig tartott, amíg követői elfogadták. Ez a modell elsősorban a melanéziai kutatások nyomán vált ismertté, és bár sok helyen valóban megfigyelték, a későbbi kutatások hangsúlyozták, hogy nem alkalmazható egyformán minden közösségre. Egyes tengerparti és szigeti társadalmakban, például a Massim térségben, örökletes rangú vezetőket vagy rituális főnököket is feljegyeztek, akiknek tekintélye a származáson és a természetfeletti hatalom közvetítésén nyugodott. A „big man” és az örökletes vezetők közötti különbség tehát fokozati volt, nem kizárólagos.

A rokonsági csoportok közötti kapcsolatokat nemcsak együttműködés, hanem versengés és erőszakos konfliktus is jellemezte. A gyarmati kor előtti időszakban gyakoriak voltak a kisléptékű összecsapások, a vérbosszúk és a rituális hadjáratok, amelyeket a 19–20. századi megfigyelők gyakran „törzsi háborúk”-ként írtak le. A kutatások szerint ezek az összecsapások általában korlátozott célokat követtek – földviták, házassági kötelezettségek, sérelmek megtorlása –, és a résztvevők száma, valamint a pusztítás mértéke jóval kisebb volt, mint a későbbi gyarmati vagy modern háborúké. Ugyanakkor az erőszak nem volt puszta rituális játék: emberéleteket követelt, és a közösségek hosszú távú biztonságérzetét is meghatározta. A békét gyakran cseretranzakciókkal, házassági szövetségekkel és szertartásos jóvátétellel állították helyre; ezek a mechanizmusok mutatják, hogy a csere és a rokonság nem csupán gazdasági, hanem politikai és jogi funkciót is betöltött.

32.2.3 Csererendszerek és a társadalmi kapcsolatok

A gyarmati kor előtti Új-Guinea egyik legjellegzetesebb vonása a csere rendkívüli társadalmi szerepe. A javak mozgása nem elsősorban piaci haszonszerzést szolgált, hanem szövetségeket, presztízst, rituális kötelezettségeket és konfliktusrendezést közvetített. A cserében részt vevő tárgyak – disznók, kagylópénz, obszidián, só, madártoll, festett fatáblák, agyagedények – értéke nem azonos a modern áru fogalmával; egy-egy tárgy története, eredete és az átadás körülményei növelték jelentőségét.

A legismertebb csererendszerek közé tartozik a **kula** a Trobriand-szigetek és a Massim térség tengeri közösségei között. A kula résztvevői kétféle, ellentétes irányban áramló értéktárgyat – vörös kagylónyakláncokat (*soulava*) és fehér kagylókarkötőket (*mwali*) – adtak át egymásnak szertartásos utazások során, amelyek kenukkal, gyakran több száz kilométeres távolságokat hidaltak át. A tárgyak nem használati cikkek voltak, hanem a presztízs és a partneri kapcsolatok hordozói: minél régebbi és minél több kézen átment egy nyaklánc, annál nagyobb volt a becsülete. A kula klasszikus leírása a 20. század eleji néprajzi irodalomhoz kötődik, és a későbbi kutatások kimutatták, hogy a rendszer nem volt annyira zárt és változatlan, mint ahogyan először ábrázolták; a gyarmati kor előtti és utáni átalakulások, valamint a helyi változatok jelentősek.

A hegyvidéki területeken a **moka** (a Hagen-hegyvidék Melpa nyelvű közösségeiben) és a **tee** (más nyugati-felföldi csoportoknál) rendszerei hasonló logikát követtek, de a disznók és a kagylópénzek tömeges, nyilvános átadására épültek. A moka során egy „big man” és követői nagy számú disznót, kagylót és más értéket gyűjtöttek össze, majd ünnepélyes keretek között átadták egy szövetséges csoportnak. A kapott javakat később – rendszerint nagyobb mennyiségben – viszonozni kellett, ami állandó versengést teremtett a presztízsért. A moka tehát nem egyszerű ajándékozás volt: a visszafizetési kötelezettség, a nyilvános szónoklatok és a közösség előtti elismerés révén politikai

rangot és szövetségi hálózatokat hozott létre. A csere résztvevői nem anyagi gazdagodást vártak, hanem társadalmi tőkét; a rendszer működése az adósság és a viszonosság erkölcsi normáin nyugodott.

A part menti és szigeti kereskedelem más formákat is ölthetett. A **hiri** a Motu közösségek hosszú távú, vitorlás kenukkal végrehajtott kereskedelmi útjait jelölte a Pápua-öböl felé. A száraz évszakban a motu csoportok agyagedényeket, kagylóékszereket és más tárgyakat vittek a folyó menti településekre, ahol ságóra, kenura és szárított halra cserélték azokat. A hiri utak nemcsak gazdasági célt szolgáltak: a résztvevők rokoni és partneri kapcsolatokat újítottak meg, házasságokat készítettek elő, és híreket hoztak-vittek. A motu kereskedők a kedvezőtlen széljárás ellenére is útra keltek, ami a hajózási tudás és a társadalmi szerveződés magas szintjét mutatja.

A csererendszereknek regionális eltérései voltak. A Sepik folyó mentén, a partvidéken és a szigetek között az obszidián – elsősorban az Új-Britannián található Talasea-környéki lelőhelyekről –, a só, a kagyló és a madártoll nagy távolságokra utazott. A régészeti leletek szerint az obszidián már évezredekkel a gyarmati kor előtt eljutott a mai Pápua Új-Guinea távoli területeire, ami kiterjedt, bár feltehetően közvetítő láncokon keresztül működő cserehálózatokat feltételez. A hegyvidéki csereutak a partvidéki sót és kagylót hozták be, míg onnan madártollat, fát és más termékeket szállítottak le. A kereskedelmi kapcsolatokat nem szabad a mai nemzetközi kereskedelem mintájára elképzelni: a javak többnyire rövid szakaszokon, szomszédos közösségek közötti láncokon keresztül mozogtak, és minden átadás magában hordozta a kölcsönösség és a társadalmi kötelezettség elemét.

32.2.4 Tengeri kapcsolatok és a part menti hálózatok

A mai Pápua Új-Guinea szigetvilága – Új-Britannia, Új-Írország, a Bismarck-szigetek, a Trobriand-szigetek, Bougainville és a környező kisebb szigetek – évszázadokkal az európaiak megjelenése előtt sűrű tengeri kapcsolatok színtere volt. A part menti és szigeti közösségek kitámasztós vagy kettős testű, vitorlával ellátott **kenukat** használtak, amelyekkel nemcsak a közeli partok, hanem nyílt tengeri szakaszok is áthidalhatók voltak. A navigáció a csillagok, a hullámzás, a madarak vonulása és a tapasztalati tudás alapján történt; ezt a tudást a közösségek generációról generációra adták át, gyakran rituális keretben.

A tengeri kapcsolatok régészeti bizonyítékai közé tartozik a már említett obszidián, amely a Talasea-környéki lelőhelyekről több száz kilométeres távolságra is eljutott, valamint a kerámia és a kagylóékszerek elterjedése. A **Vitiaz-szoros** és a **Huon-öböl** térségében a régészeti és nyelvészeti adatok arra utalnak, hogy a part menti közösségek rendszeresen érintkeztek a szigetekkel, és a Siassi-szigetek lakói közvetítő szerepet játszottak a partvidék és a nyílt tengeri szigetek között. A csere tárgyai, a házassági kapcsolatok és a rituális szövetségek sűrű hálót alkottak, amely a mai nemzeti határoktól függetlenül működött.

A tengeri kapcsolatok nyugat felé, a maluku-szigeteki fűszerkereskedelem irányába is mutattak, de ennek mértéke és jellege vitatott. Az európai források a 16. századtól kezdve beszámolnak arról, hogy a délkelet-ázsiai szigetvilág nyugati részén élő kereskedők – maláj, makasszári vagy más csoportok – olykor elérték az új-guineai partokat. Egyes történészek szerint ezek a kapcsolatok már a portugál és holland megjelenés előtt is léteztek, és a fűszerkereskedelem, a madártoll (különösen a paradicsommadár-tollak) iránti kereslet időnként felélénkült. Más kutatók óvatosabbak, és hangsúlyozzák, hogy a rendszeres nyugati irányú kereskedelem csak a 16–17. század után vált intenzívebbé. A gyarmati kor előtti tengeri kapcsolatok így nem írhatók le egyetlen, egyenletesen sűrű hálózatként; a partvidéki és szigeti közösségek beágyazottsága erősen változott, és a belső hegyvidékek többnyire kívül maradtak a tengeri csere közvetlen hatókörén.

A tengeri kereskedelemben és cserekapcsolatokban a **rabszolgaság** és a függőség különböző formái is előfordultak. A háborús foglyokat, adósokat vagy elrabolt személyeket egyes part menti és szigeti közösségekben szolgasorban tarthatták, és részben a cserében is megjelenhettek. A források azonban hézagosak, és a gyarmati korszak leírásai gyakran eltúlozták vagy félreértették a helyi viszonyokat; a rabszolgaság mértéke, jogi jellege és társadalmi szerepe ezért csak nagy bizonytalansággal rekonstruálható. Fontos, hogy ezt a jelenséget ne a későbbi atlanti rabszolgakereskedelem mintájára értelmezzük: itt a szolgaság általában a rokonsági hierarchiába illeszkedett, és nem ipari méretű kizsákmányolást jelentett.

A tengeri kapcsolatok nem csak javakat és embereket mozgattak; híreket, nyelvi hatásokat, technikai újításokat és rituális mintákat is közvetítettek. A part menti és szigeti nyelvekben kimutatható kölcsönzések, a kenuépítési technikák hasonlóságai és a cserepartnerség intézményei arra utalnak, hogy a közösségek hosszú távú kapcsolatban álltak egymással. Ennek ellenére a gyarmati kor előtti tengeri világ nem alkotott egységes kulturális övezetet: a Massim, a Huon-öböl, a Bismarck-szigetek és a Pápua-öböl térségei sajátos, egymástól jól megkülönböztethető hálózatokat hoztak létre, amelyeket a későbbi kutatás gyakran mesterségesen egy „melanéziai” kategóriába vont össze.

32.2.5 Források és bizonytalanságok

A gyarmati kor előtti társadalom, gazdálkodás és kereskedelem rekonstrukciója többféle forrástípusra támaszkodik, amelyek eltérő bizonyító erővel bírnak. A **régészeti leletek** – mint a Kuk-mocsár csatornái, az obszidián elterjedése, a kagylóhalmok és a kerámialeletek – a termelési technikák és a csere távolsági kiterjedésének közvetlen bizonyítékai, de a társadalmi jelentéseket nem tárják fel. A **nyelvészeti rekonstrukció** a növénynevek, rokonsági kifejezések és tárgynevek elterjedéséből következtet a kapcsolatokra, ám a nyelvi rokonság nem azonos a kulturális egységgel. A **későbbi európai beszámolók** (16. századtól) fontos megfigyeléseket tartalmaznak, de erősen elfogultak, és gyakran a gyarmati terjeszkedés igazolására szolgáltak. A 20. századi **néprajzi terepmunkák** – Malinowski Trobriand-szigeteki kutatásától a felföldi moka- és tee-rendszerek leírásáig – páratlanul részletes adatokat rögzítettek, de ezek már a gyarmati uralom, a missziók és a pénzgazdálkodás hatásai alatt álló társadalmakat figyelték meg, így a prekoloniális állapotokra való visszavetítésük módszertani kockázatot hordoz. A helyi **oral history** szintén értékes, de a szóbeli emlékezet a 19–20. századi változások során átalakult, és nem tekinthető a régebbi múlt pontos tükrének.

A legfontosabb bizonytalanságok közé tartozik a mezőgazdasági kezdetek pontos kora, az édesburgonya (Ipomoea batatas) bevezetésének útja és időpontja, valamint annak hatása a hegyvidéki népességre. Az édesburgonya újvilági növény, amely csak a 16. század után jutott el Új-Guineára, feltehetően spanyol vagy portugál közvetítéssel, esetleg csendes-óceáni úton; a részletek vitatottak. Hasonlóképpen nyitott kérdés, hogy a „big man” modell mennyire általánosítható, és milyen regionális változatai voltak a politikai vezetésnek. A cserevolumenekre és a tengeri forgalom sűrűségére vonatkozó számok nem ismertek; a szakirodalomban közölt becslések eltérő kiindulópontokból származnak, ezért ebben az alfejezetben kerültük a hamis pontosságot. A gyarmati korszak kategorizálásai – mint a „törzs”, „klán” vagy „főnökség” – nem tükrözik hűen a helyi önértelmezéseket, és használatuk a mai kutatásban erősen vitatott.

32.2.6 Rövid összefoglaló

- A gyarmati kor előtti Új-Guinea társadalmai nem alkottak egységes államot; a közösségek kis léptékű, rokonsági alapú egységekben éltek, amelyek a helyi ökológiai feltételekhez igazodtak.

- A **kertgazdálkodás** volt az alapvető termelési forma; a hegyvidéki völgyekben intenzív, teraszos és vízelvezetéses rendszerek alakultak ki, míg a partvidéken a ságó, a halászat és a gyűjtögetés kiegészítő szerepet kapott.
- A fő növények a taró, a jamgyökér, a banán és a ságó; az édesburgonya csak a 16. század után terjedt el, és valószínűleg átalakította a hegyvidéki mezőgazdaságot.
- A **sertéstartás** kiemelkedő társadalmi és rituális szerepet játszott; a disznók és a kagylópénzek a presztízs és a szövetségek hordozói voltak.
- A társadalmi integráció alapja a **rokonság** volt; a politikai vezetés gyakran személyes presztízsen és újraelosztáson alapult, de egyes tengeri és szigeti közösségekben örökletes rangú vezetők is léteztek.
- A **csererendszerek** – például a kula, a moka, a tee és a hiri – a gazdasági funkción túl politikai, rituális és jogi szerepet is betöltöttek; a javak mozgása a kölcsönösség és a presztízs logikáját követte.
- A **tengeri kapcsolatok** a part menti és szigeti közösségeket távoli területekkel kötötték össze; a régészeti leletek (obszidián, kerámia) korai és kiterjedt hálózatokat mutatnak, de a forgalom sűrűsége és a nyugati irányú kapcsolatok mértéke bizonytalan.
- A gyarmati kor előtti időszakra vonatkozó ismereteink forrásai töredékesek és részben későbbi megfigyelésekből származnak; a „törzsi” kategóriák alkalmatlanok a helyi társadalmak változatosságának leírására.

32.2.7 Önellenőrző kérdések

1. Milyen fő növényeket termesztettek a gyarmati kor előtti Új-Guineán, és milyen ökológiai különbségek alakították a hegyvidéki és a partvidéki gazdálkodást?
2. Miért volt a sertéstartás nem csupán élelmiszer-termelési kérdés, hanem társadalmi és rituális intézmény is?
3. Hasonlítsa össze a „big man” típusú, személyes presztízsre épülő vezetést az örökletes rangú vezetők rendszerével; mi ezeknek a fogalmaknak a forráskritikai problémája?
4. Ismertesse a kula, a moka és a hiri csererendszerek működését, és magyarázza el, miért nem tekinthetők egyszerű piaci cserének.
5. Milyen régészeti és nyelvészeti bizonyítékok utalnak a gyarmati kor előtti tengeri kapcsolatokra Pápua Új-Guinea térségében, és melyek ezek korlátai?

32.3 A 19. századi európai megjelenés

32.3.1 A 19. századi európai megjelenés

A 18. század végéig Új-Guinea szigete és a környező szigetvilág csak érintőlegesen kapcsolódott az európai tengeri hatalmak világához: portugál, spanyol, holland és angol hajósok alkalmanként feltűntek a partoknál, de tartós jelenlétet nem építettek ki, és a belső területek társadalmai jórészt érintetlenek maradtak. A 19. század folyamán azonban ez a helyzet alapvetően megváltozott: a felfedező expedíciók, a misszionáriusi állomások, a trópusi ültetvényes gazdaság terjeszkedése és a csendes-óceáni munkaerő-kereskedelem egymással összefonódó folyamatai egyre intenzívebb, gyakran erőszakos kapcsolatba hozták a sziget lakóit az európai intézményekkel és hatalmi érdekekkel. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan zajlott ez a találkozás, kik voltak a fő európai szereplők, milyen hatással volt a helyi közösségekre, és milyen forrásproblémákkal szembesül a történész ezeknek az évtizedeknek a rekonstruálásakor.

32.3.1.1 A korai európai kapcsolatok és a felfedező expedíciók

A 19. század elején Új-Guinea partvonalának nagy része még feltérképezetlen volt, a belső hegyvidékekről pedig az európaiak gyakorlatilag semmit sem tudtak. Az a kép, amely a korabeli térképeken és útleírásokban kialakult, gyakran a veszélyes, egészségtelen, „vad” vidék sztereotípiáját erősítette, miközben a helyi közösségek saját, összetett társadalmi és kereskedelmi rendszereit jórészt figyelmen kívül hagyta. A felfedezőutak elsődleges céljai között a tengeri útvonalak biztonsága, a természetrajzi gyűjtés, a kereskedelmi lehetőségek felmérése és a stratégiai pozíciószerzés szerepelt.

A déli partvidék egyik legismertebb, dokumentált feltáró útja **John Moresby** brit kapitány nevéhez fűződik, aki 1873-ban a *HMS Basilisk* fedélzetén bejárta a mai Port Moresby térségét, és a környéket a hajójáról nevezte el. A partvidéki motu közösségek ekkor már rendelkeztek évszázados kereskedelmi gyakorlattal: a **hiri** elnevezésű, tengeri kenu-karavánokkal lebonyolított cserekereskedelem a Pápua-öböl mentén agyagedényeket és ságót szállított, és a helyi elitek politikai presztízsét is növelte. Ez a tény azt jelzi, hogy a felfedezők nem „üres” partokra érkeztek, hanem olyan társadalmakkal találkoztak, amelyek saját logikájuk szerint működtek, és az európai hajók megjelenését saját kereskedelmi és diplomáciai hálózatukba igyekeztek beilleszteni.

A felfedezőutak gyakran keveredtek természettudományos és etnográfiai megfigyelésekkel, de ezek a leírások a helyi közösségekről általában az európai felsőbbrendűség és a „civilizálatlan” állapot feltételezésén alapultak. A 19. század közepétől megjelenő evolucionista antropológia a pápuai társadalmakat a társadalmi fejlődés alacsony fokán állóként ábrázolta, ami később a gyarmati igazgatás beavatkozásainak ideológiai igazolását is szolgálta. Ugyanakkor a helyi közösségek válaszai az európai jelenlétre rendkívül változatosak voltak: egyes part menti csoportok aktívan keresték a kereskedelmi kapcsolatot, mások elzárkóztak vagy fegyverrel ellenálltak, és a felfedezők, illetve a helyiek közötti összecsapások halálos áldozatokat is követeltek.

A 19. század második felében a felfedezőutak egyre inkább összekapcsolódtak a gyarmati terjeszkedés előkészítésével. Az 1870-es és 1880-as években a német, brit és ausztrál gyarmati érdekeltségek versengése felgyorsította a partvidék feltérképezését, és a kormányzati jelentések, valamint a kereskedelmi társaságok felmérései megalapozták a későbbi annexiókat. E folyamatban a felfedezők nem egyszerűen „felfedezték” a területet, hanem az európai hatalmi verseny bővítéseként, a helyi társadalmak beleegyezése nélkül rögzítették a földrajzi ismereteket és a stratégiai pontokat.

32.3.1.2 Misszionáriusok a partvidéken és a szigeteken

A 19. századi európai jelenlét másik meghatározó szereplői a keresztény misszionáriusok voltak, akik a térítés mellett iskolákat, egészségügyi állomásokat és a helyi nyelvek írásbeliségét is megteremtették. A protestáns **London Missionary Society** (LMS) 1871-ben kezdte meg működését a Torres-szoros szigetein, majd 1874-től a Pápua-öböl partvidékén, ahol a motu és a szomszédos közösségek között telepedett le. A misszionáriusok közül **William George Lawes** és **James Chalmers** neve vált ismertté; Chalmers 1901-ben, a mai Pápua Új-Guinea területén bekövetkezett erőszakos halála a missziós narratívákban mártíromságként jelenik meg, miközben a helyi közösségek szemszögéből a misszió jelenléte gyakran fenyegetésként vagy a belső hatalmi rend átalakításának eszközeként tűnt fel.

A misszionáriusok tevékenysége nem választható el a gyarmati terjeszkedéstől, még akkor sem, ha az egyes missziós társaságok a kormányzattól való függetlenségüket hangsúlyozták. A partvidéki missziós állomások a gyarmati közigazgatás későbbi infrastruktúrájának csíráit jelentették: a nyelvi leírások, a helyi vezetőkkel kialakított kapcsolatok és a „civilizáló” iskolahálózat előkészítette a gyarmati ellenőrzést. Ugyanakkor a misszionáriusok nem voltak egységes csoport: a

protestáns és katolikus missziók közötti versengés, valamint a különböző felekezetek eltérő térítési stratégiái bonyolult vallási térképet hoztak létre, amely a mai napig meghatározza a régió vallási viszonyait.

A katolikus missziók közül a francia **Missionnaires du Sacré-Cœur** 1885-től kezdett működni az északi partvidéken és a Bismarck-szigeteken, majd később a német gyarmati területen is. A katolikus és protestáns missziók egyaránt átalakították a helyi közösségek belső életét: azzal, hogy egyes csoportokat kivontak a hagyományos rokonsági és szellemi tekintély alól, új társadalmi törésvonalakat hoztak létre, miközben új technológiákat (írást, fémszerszámokat, európai ruházatot) is közvetítettek. A missziós források – levelek, naplók, jelentések – ugyanakkor erősen válogatott és érdekvezérelt képet adnak a helyi társadalmakról, ezért a történészi elemzésben óvatosan kezelendők.

A misszionáriusi jelenlét a gyarmati kor előtti időszakban még nem jelentett általános térítési hullámot: a belső területek, a hegyvidéki völgyek és a nagy folyók felső szakaszain élő közösségek egészen az 1930-as, 1950-es évekig alig érintkeztek európaiakkal. A partvidéki missziós állomások azonban már a 19. század végén elkezdték a **tok piszin** (az angol *talk pidgin* kifejezésből) kialakulását, amely a missziós oktatás és a munkaerő-toborzás révén a különböző nyelvű csoportok közötti közvetítő nyelvvé vált. Ez a nyelvi folyamat jól mutatja, hogy az európaiakkal való érintkezés nem egyszerűen külső beavatkozás volt, hanem a helyi közösségek aktív nyelvi és kulturális alkalmazkodását is magában foglalta.

32.3.1.3 Kereskedők, ültetvényesek és a német gyarmati előretörés

A 19. század utolsó harmadában a misszionáriusok mellett megjelentek a trópusi nyersanyagokra – kopra, kakaó, kávé, később gumi – épülő ültetvényes vállalkozások képviselői is. A német **Neu Guinea Kompagnie** 1884–1885-ben kapott kormányzati felhatalmazást az északkeleti partvidék és a Bismarck-szigetek igazgatására, és a gyarmati korszak kezdetéig már számos ültetvényt létesített. A vállalat működése azonban gyakran ellentmondásos volt: a helyi földek kisajátítása, a munkaerő megszerzésének módszerei és a betegségek terjedése súlyos feszültségeket okozott.

A brit oldalon a déli partvidéken, a mai Port Moresby környékén a gyarmati előretörést a queenslandi kormányzat és a londoni gyarmatügyi hivatal közötti vita kísérte. Queensland már az 1870-es években érdekelt volt a Torres-szoros szigeteinek és a Pápua-öböl partjának ellenőrzésében, részben a tengeri útvonalak biztosítása, részben a munkaerő-toborzás szabályozása miatt. 1883-ban a queenslandi kormányzat kísérletet tett a déli part annektálására, de a brit kormány ezt először elutasította; végül 1884-ben jött létre a **Brit Új-Guinea** protektorátus, amely a sziget délkeleti részét foglalta magában. Ezt a lépést a nemzetközi hatalmi egyensúly és a német terjeszkedés fékezése motiválta, nem pedig a helyi lakosság érdekeinek védelme.

A kereskedelmi kapcsolatok a helyi közösségek számára vegyes következményekkel jártak. Egyrészt új cikkek – üveggyöngyök, acélszerszámok, szövetek, fegyverek – kerültek be a helyi cserébe, ami átalakította a hagyományos presztízstárgyak és a munkaeszközök gazdaságát. Másrészt a fegyverek elterjedése növelte a csoportok közötti erőszak intenzitását, és a kereskedők által behurcolt fertőző betegségek – himlő, influenza, nemi betegségek – ismeretlen, pusztító járványokat okoztak. A demográfiai hatások pontos mértéke vitatott, mivel a kontaktus előtti népességre vonatkozó becslések bizonytalanok, de a források egybehangzóan számolnak be súlyos helyi veszteségekről.

32.3.1.4 A munkaerő-toborzás és a „blackbirding”

A 19. század utolsó harmadának legellentmondásosabb jelensége a csendes-óceáni munkaerő-kereskedelem, amelyet a korabeli angol források gyakran **labour trade** néven emlegettek, míg a bírálók és később a történészek egy része a **blackbirding** (magyarul hozzávetőleg „feketerigó-vadászat”) kifejezést használta az erőszakos vagy megtévesztésen alapuló toborzás leírására. A gyakorlat lényege az volt, hogy melanéziai – új-guineai, Salamon-szigeteki, vanuatui és más csendes-óceáni – férfiakat, ritkábban nőket szerződtettek, gyakran kényszerítéssel vagy csellel, hogy ausztráliai, fidzsi, szamoai és más ültetvényeken dolgozzanak.

A munkaerő-toborzás a helyi közösségek és az európai hajóskapitányok, illetve toborzóügynökök közötti egyenlőtlen hatalmi viszonyon alapult. A toborzók gyakran a part menti falvak vezetőivel tárgyaltak, de a szerződések tartalmát a munkások ritkán értették, és a hajóra szállás gyakran erőszakkal, fogságba ejtéssel vagy a család fenyegetésével történt. A munkakörülmények az ültetvényeken kemények voltak: a trópusi mezőgazdasági munka, az elégtelen élelmezés és a betegségek magas halálozási arányt okoztak. A hazatérés ígérete gyakran nem teljesült, vagy a munkások hosszú évek után, legyengülve, betegen tértek vissza.

A mennyiségi becslések bizonytalanok, mivel a toborzási nyilvántartások hiányosak, és sokan soha nem kerültek be hivatalos listákba. A történészi szakirodalom azonban egyetért abban, hogy az 1860-as évektől az 1910-es évekig több tízezer melanéziai munkást szállítottak el, közülük sokan Új-Guinea északi partvidékéről és a Bismarck-szigetekről származtak. A munkaerő-kereskedelem nem volt egységesen államilag szervezett, de a gyarmati kormányzatok – különösen Queensland – hallgatólagosan támogatták, sőt szabályozták, mivel az ültetvényes gazdaság munkaerőigényét a helyi lakosság nem, vagy nem az európai elvárások szerint elégítette ki.

A „blackbirding” megítélése a mai történetírásban vitatott: egyes kutatók hangsúlyozzák, hogy a munkaerő-toborzás nem volt minden esetben erőszakos, és a helyi közösségek egy része saját érdekből, kereskedelemből vett részt benne; mások viszont a rendszer strukturális erőszakát, a csalásokat, a rabszolgasághoz közeli munkakörülményeket és a demográfiai károkat emelik ki. A „rabszolgaság” kifejezés használata ugyancsak vitatott, mivel a munkaerő-toborzás jogi formája szerint szerződéses munka volt, ám a gyakorlatban a kényszer, a megtévesztés és az embertelen bánásmód miatt sokan a rabszolgakereskedelemmel állították párhuzamba. A könyv álláspontja szerint a jelenséget a maga összetettségében kell bemutatni: a dokumentált tények – a hajók, a szerződések, a halálozási jelentések – mellett a helyi emlékezet és a későbbi antropológiai kutatások is azt jelzik, hogy a munkaerő-toborzás hosszú távú traumát okozott a közösségekben.

A munkaerő-toborzás következményei túlmutattak a közvetlen áldozatokon. A férfiak tömeges elszállítása felborította a falvak demográfiai egyensúlyát, meggyengítette a hagyományos mezőgazdasági és rituális ciklusokat, és új konfliktusokat szított a partvidéki és a belső területi csoportok között. A visszatérő munkások európai nyelvismerete és szerzett javai ugyanakkor új státuszt is teremthettek, ami a helyi társadalmi hierarchiák átalakulásához vezetett. A toborzás tehát nem egyszerűen „elrablás” volt, hanem a helyi társadalmak erőszakos bekapcsolása a globális ültetvényes gazdaságba.

32.3.1.5 A helyi társadalmak reakciói: ellenállás, alkalmazkodás, átalakulás

A 19. századi európai megjelenésre adott helyi válaszok nem voltak egységesek, és a források alapján legalább három fő típus különböztethető meg. Az első a fegyveres ellenállás, amely a partvidéki közösségek egy részénél fordult elő, különösen akkor, amikor a toborzók erőszakkal próbáltak munkásokat szerezni, vagy a misszionáriusok a helyi szellemi tisztelet tárgyait, például a szent maszkokat és koponyákat támadták. Az ilyen összecsapásokból több dokumentált véres

incidens ismert, amelyekben általában a helyiek szenvedtek nagyobb veszteségeket a tűzfegyverek miatt.

A második típus az aktív kereskedelmi együttműködés volt. Számos part menti közösség felismerte, hogy az európaiakkal való csere hozzáférést biztosít olyan javakhoz – fémszerszámok, szövetek, üveggyöngyök –, amelyek a helyi presztízsgazdaságban értékesek voltak. A motu hiri-kereskedők például az európai árukat beépítették a meglévő hálózatukba, és ennek révén megerősítették pozíciójukat más csoportokkal szemben. Ugyanakkor ez a fajta bekapcsolódás függőséget teremtett, mivel a helyi termelés és csere fokozatosan az európai kereslethez igazodott.

A harmadik típus a migráció és a visszavonulás volt: egyes belső területi csoportok tudatosan elkerülték a partvidéki európai jelenlétet, és a hegyvidékek felé húzódtak, hogy megőrizzék függetlenségüket. Ez a stratégia rövid távon hatékony lehetett, de hosszú távon hozzájárult ahhoz, hogy a belső területek kimaradtak a partvidéki gazdasági és politikai változásokból, ami a későbbi gyarmati korszakban és a függetlenség után is éreztette hatását.

A helyi társadalmak átalakulása nem írható le egyszerűen a „hagyományos” és a „modern” szembenállásaként. Az európaiakkal való érintkezés új vallási, nyelvi és gazdasági lehetőségeket nyitott meg, de egyúttal felgyorsította a belső társadalmi különbségek kialakulását is. A missziós iskolákban tanult fiatalok, a toborzásból visszatért munkások és a kereskedőcsaládok új elitcsoportokat alkottak, amelyek később a gyarmati igazgatás közvetítőivé váltak. A nők helyzete különösen ellentmondásosan változott: a missziós erkölcsi normák egyes területeken korlátozták a nők hagyományos gazdasági szerepét, míg másutt az oktatás és az egészségügy révén új lehetőségeket teremtettek.

32.3.1.6 A gyarmati felosztás előkészítése: a 19. század végi hatalmi verseny

A 19. század utolsó évtizedeiben az európai jelenlét fokozatosan intézményesült, és a felfedezők, misszionáriusok, kereskedők és toborzók tevékenysége együttesen előkészítette a gyarmati területi felosztást. Az 1880-as években a német és a brit kormány, valamint az ausztrál gyarmatok közötti tárgyalások során megszülettek azok a határmegállapodások, amelyek a szigetet három részre osztották: 1884-ben a német **Új-Guinea Társaság** kapta meg az északkeleti részt és a Bismarck-szigeteket, míg a délkeleti rész brit protektorátus lett. A sziget nyugati fele ekkor már holland fennhatóság alatt állt, ami a 17. századi holland kelet-indiai társasági jelenlét öröksége volt. Ez a felosztás a helyi társadalmak megkérdezése nélkül, a berlini konferenciákhoz hasonló logikával, az európai hatalmi egyensúly jegyében történt.

A 19. századi európai megjelenés tehát nem egyetlen „hódítási” esemény volt, hanem több évtizedes, egyenlőtlen találkozási folyamat, amelyben a helyi közösségek aktív szereplőkként, de rendkívül korlátozott mozgástérrel vettek részt. A korszak végére a korábban széttagolt, autonóm társadalmak egy globális gyarmati rendszer peremére kerültek, és a 20. századi gyarmati állam kialakulása már ezen az alapon ment végbe. A következő alfejezet ezt a gyarmati átmenetet vizsgálja a német és brit közigazgatás bevezetésével.

32.3.2 Források és bizonytalanságok

A 19. századi európai megjelenés történetének rekonstruálása során a történész alapvetően egyenlőtlen forrásadottságokkal szembesül. Az európai szereplők – felfedezők, misszionáriusok, kereskedők, toborzók, gyarmati tisztviselők – viszonylag bőséges írásos anyagot hagytak hátra: hajónaplókat, missziós jelentéseket, üzleti levelezést, kormányzati iratokat, térképeket és útleírásokat. Ezek az elsődleges források azonban mindig az európai megfigyelő szempontjait tükrözik, és gyakran a helyi társadalmak leegyszerűsítő, rasszista vagy orientalista ábrázolását adják.

A helyi közösségek perspektívája a 19. századból csak közvetetten, későbbi szóbeli hagyományok, kollektív emlékezet és tárgyi kultúra révén kutatható. A pápuai nyelvek írásbelisége ekkor még nem létezett, és a misszionáriusi nyelvi lejegyzések is elsősorban az európai célokat szolgálták. A szóbeli hagyományok értékesek, de értelmezésük során figyelembe kell venni, hogy azokat generációkon át formálták, és a gyarmati és posztkoloniális kontextus befolyásolhatta a történetek hangsúlyait.

A legnagyobb bizonytalanság a demográfiai adatok terén jelentkezik. A kontaktus előtti népességre vonatkozó becslések rendkívül széles skálán mozognak, mivel a belső területek egy része csak a 20. században vált ismertté az európaiak számára. A betegségek által okozott halálozás, a munkaerő-toborzás veszteségei és a helyi konfliktusok áldozatainak száma ezért csak hozzávetőlegesen rekonstruálható, és a modern történészi becslések is egymástól jelentősen eltérhetnek. Ahol konkrét számadat jelenik meg – például a toborzott munkások létszámára –, azt mindig az adott forrás és a becslés bizonytalanságának jelzésével kell kezelni.

A vitatott értelmezések közé tartozik a munkaerő-toborzás természetének megítélése: egyes kutatók a „rabszolgaság” kifejezést tartják pontosnak, mások a szerződéses munka jogi formáját hangsúlyozzák, megint mások a kettő közötti átmenetet, a kényszer és a „választás” sajátos keverékét emelik ki. Hasonlóképpen vitatott, hogy a misszionáriusok mennyiben szolgálták a gyarmati terjeszkedést, és mennyiben védték meg a helyi közösségeket a kereskedők és toborzók visszaéléseitől. A könyv ezekben a kérdésekben nem foglal egyoldalúan állást, hanem bemutatja a fő érveket és a mögöttük álló bizonyítékokat.

32.3.3 Rövid összefoglaló

- A 19. században Új-Guinea szigetén fokozatosan nőtt az európai jelenlét: előbb felfedezők, majd misszionáriusok, kereskedők és munkaerő-toborzók érkeztek, akik eltérő célokkal és hatásokkal működtek.
- A felfedezőutak, például John Moresby 1873-as útja, nem „üres” területre irányultak: a partvidéki motu közösségek évszázados tengeri kereskedelmi hagyománnyal rendelkeztek.
- A protestáns London Missionary Society és a katolikus missziók 1870-től kezdve alakították át a partvidéki társadalmakat, iskolákat, írásbeliséget és új vallási intézményeket hozva létre.
- A csendes-óceáni munkaerő-toborzás („blackbirding”) több tízezer melanéziai munkást szállított ausztráliai és fidzsi ültetvényekre, gyakran erőszakkal vagy megtévesztéssel, súlyos demográfiai és társadalmi károkat okozva.
- A helyi közösségek válaszai változatosak voltak: fegyveres ellenállás, aktív kereskedelmi együttműködés és a belső területekre való visszavonulás egyaránt előfordult.
- A század végére az európai hatalmi verseny a sziget gyarmati felosztásához vezetett: 1884-ben a délkeleti rész brit protektorátus, az északkeleti rész német fennhatóság alá került, míg a nyugati rész holland maradt.
- A korszak forrásai alapvetően európai nézőpontúak, ezért a helyi társadalmak tapasztalatai csak közvetett módon, szóbeli hagyományok és későbbi kutatások révén rekonstruálhatók.

32.3.4 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan viszonyultak a 19. századi felfedezők a helyi társadalmakhoz, és milyen előfeltevések alakították leírásaikat?
2. Milyen szerepet játszottak a misszionáriusok a partvidéki közösségek átalakulásában, és miben különbözött a protestáns és a katolikus missziók működése?

3. Mi volt a csendes-óceáni munkaerő-toborzás, és miért vitatott a „rabszolgaság” kifejezés használata a történetírásban?
4. Hogyan reagáltak a helyi közösségek az európaiak megjelenésére, és milyen tényezők befolyásolták a válaszstratégiáikat?
5. Milyen forrásproblémákkal szembesül a történész a 19. századi európai–pápuai találkozás rekonstruálásakor, és hogyan kezelhetők a bizonytalanságok?

32.4 A gyarmati hatalmak megjelenése

Az 1884-es esztendő fordulópontot jelentett Új-Guinea történetében: a sziget északkeleti és délkeleti része formálisan is európai nagyhatalmi ellenőrzés alá került. A korábbi évszázadok laza kereskedelmi és missziós kapcsolódásaihoz képest – amelyeket A 19. századi európai megjelenés mutatott be – ekkor jött létre az a gyarmati keret, amely alapvetően meghatározta a későbbi Pápua Új-Guinea területi szerkezetét, államhatárait és társadalmi konfliktusait. Az 1884-es felosztás nem a helyi közösségek kezdeményezésére, hanem London, Berlin és részben a holland Batavia közötti nagyhatalmi alkuk eredményeként történt, miközben a sziget belső területeinek lakói jórészt nem is értesültek a róluk hozott döntésekről. Ebben az alfejezetben azt vizsgáljuk, hogyan jött létre Német Új-Guinea és Brit Új-Guinea, milyen érdekek húzódtak meg a gyarmati felosztás mögött, és milyen – sokszor fegyveres – helyi válaszokkal találkoztak a gyarmatosítók. A hangsúlyt a nagyhatalmi logika és a helyi társadalmak perspektívájának ütköztetésére helyezzük, elkerülve azt a leegyszerűsítést, hogy a pápuai közösségeket egységes „ellenállókként” vagy passzív áldozatokként ábrázoljuk.

32.4.1 A nagyhatalmi háttér és az 1884-es felosztás

Új-Guinea formális gyarmati felosztása szorosan összefügg a 19. század végi európai imperializmussal. A sziget stratégiai helyzete – Ausztrália északi kapujában, a Csendes-óceán nyugati peremén – a 1870-es évektől egyre nagyobb figyelmet kapott a gyarmatosító hatalmak részéről. A hollandok már a 18. század végétől igényt tartottak a sziget nyugati felére, bár tényleges közigazgatásuk sokáig csak a part menti kereskedelmi állomásokra korlátozódott. A brit korona hosszú ideig vonakodott újabb gyarmati terheket vállalni, ám az ausztrál gyarmatok – különösen Queensland – politikusai attól tartottak, hogy egy rivális európai hatalom megvetheti a lábát a Torres-szoros közelében, és veszélyeztetheti a brit hajózási útvonalakat és a gyarmat biztonságát. Ez a félelem különösen azután erősödött fel, hogy Németország az 1880-as évek elején aktív gyarmatpolitikába kezdett.

A német gyarmati terjeszkedés gyökere részben a belpolitikai és gazdasági nyomásban, részben a nagyhatalmi presztízsben keresendő. Otto von Bismarck kancellár kezdetben óvatos volt, de az 1884-es évben sorra jelentette be a német protektorátusokat Afrikában és Óceániában. Új-Guinea esetében a német érdeklődés elsősorban kereskedelmi jellegű volt: a német kereskedőházak már az 1870-es évektől jelen voltak a sziget part menti területein, és koprát, kagylópénzt, teknőspáncélt, valamint – később – dohányt szereztek be. A német kormány 1884-ben a **Neuguinea-Kompanie** (Német Új-Guinea Társaság) nevű magánvállalatot bízta meg a terület megszerzésével és igazgatásával, hasonlóan ahhoz, ahogyan a Brit Kelet-indiai Társaság vagy a Holland Kelet-indiai Társaság működött korábban.

A brit válaszlépés gyorsan következett. Londonban a liberális kormány kezdetben nem akarta annektálni Új-Guineát, de a Queenslandből érkező nyomás és a német annexió híre arra kényszerítette, hogy formális protektorátust hirdessen a sziget délkeleti részén. A brit kormány számára a legfontosabb szempont az volt, hogy a Torres-szoros és az Ausztrália felé vezető tengeri

útvonal ne kerüljön idegen nagyhatalom ellenőrzése alá. Ez a két, szinte egyidejű lépés – a német annexió és a brit protektorátus kikiáltása – 1884 novemberében rögzítette Új-Guinea nagyhatalmi felosztását.

32.4.2 Német Új-Guinea létrehozása

A német fennhatóság kikiáltásának közvetlen előzménye a Neuguinea-Kompanie 1884. évi expedíciója volt. A társaság nevében fellépő képviselők 1884. november 3-án a sziget északkeleti partvidékén, a mai Madang környékén, valamint a Bismarck-szigeteken kitűzték a német birodalmi zászlót, és protektorátust hirdettek. A terület hivatalosan két részből állt: a sziget északkeleti partvidéke a **Kaiser-Wilhelms-Land**, a szigetvilág pedig a **Bismarck-Archipel** nevet kapta. A német hatóságok a sziget lakóit nem tekintették szuverén politikai közösségeknek, hanem a területet „gazdátlan” földnek minősítették, ami a korabeli európai nemzetközi jogban a gyarmatosítás szokásos igazolása volt.

A Neuguinea-Kompanie kezdetben kereskedelmi monopóliumot kapott a területen, de valójában sem a tőkéje, sem a katonai ereje nem volt elegendő a teljes ellenőrzéshez. A társaság elsősorban a part menti sávra koncentrált, ahol ültetvényeket próbált létesíteni. A legfontosabb termények a kopra (szárított kókuszdió), a dohány és később a kaucsuk voltak. A belső területek feltárása lassan haladt, és a társaság hamarosan pénzügyi nehézségekkel küzdött. A helyi lakosságot – amely a partvidéken sűrűn lakott falvakban élt – a német ültetvényesek munkaerőként próbálták alkalmazni, gyakran kényszerítéssel és erőszakkal. Ez közvetlenül hozzájárult a helyi ellenálláshoz, amelyről alább részletesen szólunk.

A német állam 1899-ben vette át a közvetlen közigazgatást a Neuguinea-Kompanie-tól, és ezután a terület hivatalosan **Német Új-Guinea** (Deutsch-Neuguinea) néven a Német Birodalom gyarmata lett. Bár ez az esemény kívül esik az 1884-es felosztás közvetlen időkeretén, fontos hangsúlyozni, hogy a német gyarmati uralom első másfél évtizede a magánvállalat kezében volt, és a tényleges állami ellenőrzés csak fokozatosan épült ki. A későbbi német közigazgatás – a **Polizeitruppe** nevű gyarmati rendfenntartó erő – kiépítése is ezt a folyamatot tükrözte.

32.4.3 Brit Új-Guinea létrehozása

A brit protektorátus kikiáltása 1884. november 6-án történt, alig három nappal a német zászlófelvonás után. A brit haditengerészet egyik hajója a délkeleti partvidéken, a mai Port Moresby térségében hirdette ki a brit fennhatóságot. A terület a **Brit Új-Guinea** (British New Guinea) nevet kapta. A protektorátus kezdetben nem jelentett teljes annexiót: a brit kormány csak a külügyi védelem felelősségét vállalta, az igazgatást pedig minimális létszámú, helyi bázisú tisztviselőkre bízta. A főváros Port Moresby lett, amely akkoriban kicsiny kereskedelmi és missziós település volt.

A brit gyarmati jelenlét első évtizede jelentősen különbözött a némettől. Míg Német Új-Guineában a magántársaság azonnal ültetvénygazdaságot próbált kiépíteni, Brit Új-Guinea protektorátusában az állami közigazgatás eleinte inkább a rend fenntartására és a kereskedők közötti viták rendezésére szorítkozott. A missziós társaságok – elsősorban a London Missionary Society és később az ausztrál metodisták – jelentős szerepet játszottak a part menti területek megismerésében és a helyi lakossággal való kapcsolattartásban. Ez nem jelentette azt, hogy a brit jelenlét ne lett volna erőszakos: a helyi közösségek adóztatására, munkatoborzására és a gyarmati jog kikényszerítésére irányuló intézkedések itt is konfliktusokhoz vezettek. Azonban a brit protektorátus területén a gyarmati gazdaság kiépítése lassabb ütemben haladt, részben a földrajzi adottságok (hegyvidékes belső terület, maláriaveszély), részben a brit kormányzat kisebb anyagi elkötelezettsége miatt.

Brit Új-Guinea 1888-ban formálisan brit gyarmattá alakult, ami kiterjesztette az annexiót a protektorátus teljes területére. A területet 1906-ban átadták az újonnan alakult Ausztrál Államszövetségnek, és attól kezdve **Pápua terület** néven ismerték. Ez a lépés azonban már a következő korszakba vezet át, és A gyarmati hatalmak megjelenése itt csak annyiban érinti, hogy rámutat a brit jelenlét kezdeti gyengeségére és későbbi átalakulására.

32.4.4 A gyarmati határok és a helyi társadalmak

Az 1884-es felosztás egyik legfontosabb következménye az volt, hogy a sziget területét három, nagyjából észak–déli irányú övezetre osztotta: nyugaton a holland fennhatóság alatt álló **Holland Új-Guinea** (Nederlands-Nieuw-Guinea), északkeleten Német Új-Guinea, délkeleten pedig Brit Új-Guinea. Ez a felosztás nem vett figyelembe semmilyen helyi nyelvi, kulturális, rokonsági vagy kereskedelmi határt. A sziget belső területein élő közösségek – amelyek gyakran kisebb, falvakra tagolódó politikai egységeket alkottak – nem rendelkeztek olyan nagy területi államokkal, amelyek határait a gyarmatosítók elismerhették volna. A gyarmati hatalmak a saját térképeiket vetítették rá a terepre, és a határokat kizárólag a saját érdekeik szerint húzták meg.

A helyi társadalmak szempontjából ez a felosztás sokáig alig volt érzékelhető. A part menti falvak lakói, akik kapcsolatban álltak a kereskedőkkel és misszionáriusokkal, közvetlenül megtapasztalták az új hatalom jelenlétét: zászlófelvonásokat, hajók érkezését, idegen tisztségviselők megjelenését. A belső területek lakói azonban gyakran csak évekkel vagy évtizedekkel később szembesültek azzal, hogy egy „gyarmat” részei lettek. Ez a késleltetett érintkezés megnehezíti annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy vajon a helyi közösségek mikor és hogyan értelmezték saját helyzetüket a gyarmati rendszerben. A szóbeli hagyományokban a gyarmatosítás emlékezete gyakran a konkrét erőszakos eseményekhez – razzia, büntetőexpedíció, adóztatás – kötődik, nem magához a jogi aktushoz.

Fontos óvakodni attól a visszavetítéstől, hogy az 1884-es határok azonosak a mai államhatárokkal, vagy hogy a mai Pápua Új-Guinea területe valamiféle „természetes” egységet alkotott volna. A gyarmati felosztás utólag teremtett olyan közigazgatási kereteket, amelyek a későbbi államalakulás alapjává váltak. Ezért a 20. századi nemzetépítés során az 1884-es határokat gyakran úgy mutatták be, mint amelyek „adottak” voltak, holott valójában nagyhatalmi döntések termékei.

32.4.5 Helyi ellenállás és a gyarmati béke erőszakos megteremtése

A gyarmati hatalmak megjelenése nem találkozott egységes, szigetszerte szervezett helyi ellenállással. A pápuai közösségek politikai szerveződése alapvetően lokális volt: egy-egy falu, klán vagy nyelvi csoport irányítása alatt álló terület. A gyarmatosítók elleni reakciók ezért sokfélék voltak, és nem egyetlen „háborúként” vagy „felkelésként” írhatók le. A helyi közösségek válasza függött attól, hogy mennyire voltak kitéve a gyarmati jelenlétnek, milyen korábbi kapcsolataik voltak a kereskedőkkel és misszionáriusokkal, és milyen belső konfliktusaik voltak más csoportokkal.

A leghevesebb fegyveres összecsapások a német területen alakultak ki, ahol az ültetvénygazdaság gyors terjeszkedése közvetlenül fenyegette a helyi földhasználatot és munkaerő-önállóságot. A Neuguinea-Kompanie és a későbbi német állami hatóságok módszeresen büntetőexpedíciókat indítottak azok ellen a falvak ellen, amelyek megtagadták az együttműködést, vagy megtámadták az ültetvényeket. A gyarmati jelentések ezeket az akciókat gyakran „büntető intézkedésként” vagy „rendteremtésként” tüntették fel, de valójában a cél a helyi közösségek megfélemlítése és a gyarmati munkaerő- és földigények kikényszerítése volt. A német gyarmati erők falvakat égettek fel, terményt koboztak el, és túszokat szedtek. Az áldozatok számáról nincs megbízható statisztika: a német hivatalos jelentések általában alulbecsülték a helyi veszteségeket, míg a szóbeli hagyományok – amelyeket később gyűjtöttek össze – súlyos véráldozatokról emlékeznek

meg. A történész számára a pontos számok rekonstruálása ma is nehéz, mert a német irattárak elbeszélései és a helyi emlékezet eltérő hangsúlyokat jelenítenek meg.

A Bismarck-szigeteken, különösen a Gazelle-félszigeten (a mai Új-Britannia) a helyi lakosság ellenállása az 1880-as években többször fegyveres összecsapásokba torkollott. A német ültetvényesek földfoglalásai és a helyi lakosság munkára kényszerítése miatt több falu szervezett támadásokat hajtott végre. A német hatóságok ezekre rendkívüli erőszakkal válaszoltak. A konfliktusok részletei bizonytalanok, mert az egykorú német beszámolók a helyi lakosokat „ellenséges bennszülöttekként" ábrázolják, és ritkán rögzítik a helyi közösségek saját motivációit vagy szempontjait.

Brit Új-Guineában a helyi ellenállás intenzitása alacsonyabb volt, de nem volt ismeretlen. A part menti falvak és a gyarmati járőrök között adóztatás, toborzás és földviták miatt alakultak ki fegyveres konfliktusok. A brit hatóságok ugyanúgy alkalmaztak büntető intézkedéseket, bár – részben a kisebb gyarmati jelenlét miatt – ezek gyakran korlátozottabb hatókörűek voltak. A brit protektorátusban a misszionáriusok jelenléte kettős hatást gyakorolt: egyes helyeken közvetítettek a gyarmati hatóságok és a helyi közösségek között, másutt viszont maguk is részt vettek a helyi társadalmak átalakításában, ami újabb feszültségeket szült.

A helyi ellenállás formái közé tartozott a fegyveres összecsapáson túl a **passzív ellenállás** is: falvak elhagyása, a munkatoborzás elkerülése, a termény elrejtése, a gyarmati tisztviselőkkel való kapcsolat megtagadása. A gyarmati hatalmak ezeket a magatartásokat gyakran „rendellenességként" vagy „lustaságként" értelmezték, nem pedig a helyi autonómia védelmének stratégiájaként. A 20. századi történetírásban – különösen a dekolonizáció utáni posztkoloniális irodalomban – ezeket a passzív ellenállási formákat újraértelmezték, és a helyi cselekvőképesség jeleiként mutatták be.

Fontos hangsúlyozni, hogy a gyarmati hatalmak „pacifikációja" nem volt egységes, egyirányú folyamat. A helyi közösségek közötti konfliktusokat a gyarmatosítók gyakran kihasználták: szövetségeket kötöttek egyes csoportokkal, amelyeket mások ellen fordítottak. Ez a gyakorlat nemcsak a gyarmati uralom megszilárdítását szolgálta, hanem hosszú távon átrajzolta a helyi hatalmi viszonyokat is, és hozzájárult ahhoz, hogy a 20. században a pápuai társadalmak politikai szerveződése jelentősen átalakult.

32.4.6 Források és bizonytalanságok

Ennek az alfejezetnek a forrásbázisa erősen egyenlőtlen. A gyarmati hatalmak oldaláról viszonylag gazdag írott anyag áll rendelkezésre: német birodalmi irattárak, a Neuguinea-Kompanie üzleti levelezése és jelentései, brit gyarmati minisztériumi dokumentumok, haditengerészeti naplók, misszionáriusi beszámolók és kereskedelmi cégek feljegyzései. Ezek a források azonban szinte kizárólag a gyarmatosítók perspektíváját tükrözik: a helyi lakosságot gyakran passzív háttérként, „munkaerőként" vagy „fenyegetésként" ábrázolják, és ritkán rögzítik a helyi közösségek saját értelmezéseit.

A helyi nézőpont rekonstruálása elsősorban a **szóbeli történelem** (oral history) módszerével lehetséges. A 20. század során – részben ausztrál antropológusok, részint a függetlenség után pápua új-guineai kutatók – számos interjút készítettek olyan közösségek idős tagjaival, akiknek családi emlékezete visszanyúlt a 19. század végi eseményekhez. Ezek a szóbeli hagyományok fontos kiegészítő források, de óvatosan kezelendők: az emlékezet torzíthat, a történetek szóról szóra való átadása generációkon keresztül nem mindig biztosított, és a gyarmati események összemosódhatnak korábbi vagy későbbi konfliktusokkal. Ráadásul a szóbeli hagyományok gyakran a saját közösség hősiességét hangsúlyozzák, miközben a belső megosztottságot, a gyarmatosítókkal való kollaborációt elhallgatják.

Különösen bizonytalanok az áldozatszámokra vonatkozó adatok. Az 1884-es felosztás utáni első évtizedekben sem a német, sem a brit hatóságok nem vezettek megbízható statisztikát a helyi lakosság veszteségeiről. A gyarmati jelentések gyakran csak annyit jegyeznek fel, hogy „több falu megbüntetve”, vagy „ellenséges elemek megsemmisítve”, konkrét számok nélkül. A helyi szóbeli hagyományok viszont időnként túlzó becsléseket tartalmazhatnak, részben az emlékezet felnagyító hatása miatt. A történészi konszenzus szerint a gyarmati pacifikáció során elkövetett erőszak mértéke jelentős volt, de a pontos számadatokat lehetetlen megállapítani.

Az 1884-es felosztás jogi aktusa dokumentált: a német és a brit protektorátus kikiáltásának időpontja és helye a hivatalos iratokban rögzítve van. Az viszont vitatott, hogy a helyi közösségek mennyire voltak tudatában ennek a jogi aktusnak, és hogy mikor kezdték el saját életüket a gyarmati rendszer részeként értelmezni. A gyarmati levéltárak és a szóbeli hagyományok közötti szakadék miatt a helyi percepció rekonstruálása csak töredékesen lehetséges.

Végül meg kell említeni a fogalmi bizonytalanságot is: a „gyarmati béke” (Pax colonialis) kifejezés a gyarmatosítók saját legitimációs nyelvezetéből származik, és azt sugallja, hogy a gyarmati uralom rendet és biztonságot hozott. Ez az értelmezés vitatott: a posztkoloniális történetírás rámutatott arra, hogy a „béke” gyakran a helyi ellenállás katonai leverésén és a társadalmak erőszakos átalakításán alapult. Ugyanakkor az is tény, hogy a gyarmati uralom visszaszoríthatott bizonyos helyi háborúkat és fejvadász gyakorlatokat – ám ez nem semlegesíti az alkalmazott erőszakot, és nem igazolja a gyarmatosítás egészét.

32.4.7 Rövid összefoglaló

- 1884 novemberében Németország és Nagy-Britannia formálisan felosztotta Új-Guineát: a németek az északkeleti partvidéket (Kaiser-Wilhelms-Land) és a Bismarck-szigeteket, a britek a délkeleti részt vették protektorátus alá, míg a nyugati fél holland fennhatóság alatt maradt.
- A felosztás közvetlen oka a nagyhatalmi versengés volt: Németország gyarmati terjeszkedése és az ausztrál gyarmatok biztonsági félelmei vezettek a gyors brit válaszlépéshez.
- A német igazgatást kezdetben a Neuguinea-Kompanie magánvállalat látta el, amely ültetvénygazdaságot próbált kiépíteni, és a helyi lakosságot munkaerőként kívánta felhasználni; az állami átvétel 1899-ben történt.
- A brit protektorátus kezdetben katonailag és gazdaságilag gyengébb volt, főként a missziós állomásokra és kereskedőkre támaszkodott, és csak 1888-ban alakult teljes gyarmattá.
- A gyarmati határok nem követtek helyi nyelvi, kulturális vagy rokonsági határokat; a helyi közösségek nem vettek részt a döntésben, és sokáig nem is érzékelték a felosztás tényét.
- A helyi ellenállás sokféle formát öltött: fegyveres összecsapások, falvak elhagyása, a kényszermunka elkerülése. A leghevesebb konfliktusok a német területeken alakultak ki, ahol a gyarmati hatóságok büntetőexpedíciókkal válaszoltak.
- Az áldozatszámok bizonytalanok, mert a gyarmati források alulbecsülték a helyi veszteségeket, a szóbeli hagyományok pedig pontatlanok lehetnek.
- A gyarmati felosztás hosszú távú következményekkel járt: az 1884-es határok váltak később a mai államterület alapjává, és meghatározták a pápuai társadalmak politikai integrációját.

32.4.8 Önellenőrző kérdések

- Milyen nagyhatalmi érdekek vezettek az 1884-es Új-Guinea-i gyarmati felosztáshoz, és miért reagált London ilyen gyorsan a német annexióra?

- Hasonlítsa össze a német és a brit gyarmati berendezkedés kezdeti szakaszát: milyen eltérések és hasonlóságok figyelhetők meg az igazgatás, a gazdaság és a helyi kapcsolatok terén?
- Milyen formái voltak a helyi ellenállásnak, és milyen forrásokból tudjuk rekonstruálni ezeket? Miért problematikus a gyarmati hatóságok „lázadás” vagy „rendteremtés” megnevezése?
- Miért nem tekinthetők az 1884-es gyarmati határok „természetesnek” a pápuai társadalmak szempontjából? Milyen következményei voltak e határok későbbi állammá válásának?
- Milyen forráskritikai nehézségekkel találkozik a történész, amikor a helyi közösségek perspektíváját próbálja rekonstruálni a gyarmati kor kezdetéről?

33 Pápua Új-Guinea a gyarmati korban

33.1 A német és a brit gyarmat

A sziget keleti felének 1884-es kettéosztása nem egyszerűen két európai hatalom közötti jogi aktus volt. A német és a brit fennhatóság kijelölése olyan igazgatási, gazdasági és missziós mintákat hozott létre, amelyek évtizedekkel később is meghatározták a térség intézményeit, településszerkezetét és társadalmi feszültségeit. Az alábbiakban a **Német Új-Guinea** (Deutsch-Neuguinea) és a **Brit Új-Guinea** (British New Guinea), majd 1906-tól **Pápua** (Territory of Papua) párhuzamos, de egymástól sok tekintetben eltérő gyarmati berendezkedését vizsgáljuk. A két uralom összehasonlítása azért is tanulságos, mert nem csupán a gyarmatosítók szándékait, hanem a helyi társadalmak alkalmazkodási és ellenállási formáit is megvilágítja.

33.1.1 1884: a gyarmati felosztás jogi keretei

Az európai hatalmak hivatalos területfoglalását a 19. század utolsó évtizedeiben a kereskedelmi érdekeltségek, a missziós jelenlét és a nagyhatalmi versengés együttesen készítette elő. A német kormány 1884-ben **Kaiser-Wilhelms-Land** néven vette birtokba Új-Guinea északkeleti partvidékét, és a **Bismarck-szigetcsoport** (Bismarck-Archipel) egy részét, beleértve Új-Britanniát, Új-Írországot és az Admiralitás-szigeteket. A terület igazgatását a berlini **Új-Guinea Társaság** (Neuguinea-Kompagnie) kapta meg, amely 1884. november 3-án vonatta fel a német lobogót. Néhány nappal később, 1884. november 6-án a brit fél is kikiáltotta a protektorátust a sziget délkeleti részén, amelyet 1888. szeptember 4-én **Brit Új-Guinea** néven annektáltak. A nyugati, nagyobbik szigetfél már 1828-ban holland fennhatóság alá került; ennek határvonala a 141. keleti hosszúsági kör mentén futott, és a későbbi holland–német, illetve holland–brit határ alapját képezte.

A felosztás dokumentált ténye mögött fontos látni a gyarmati jogi érvelés jellegét. A német és a brit kormány egyaránt úgy tekintette a helyi közösségek területeit, mintha azok „gazdátlan” földek volnának, amelyek fölött nem létezett a nemzetközi jog által elismert állami főhatalom. Ezzel a konstrukcióval figyelmen kívül hagyták, hogy a szigeteken és a part menti sávokban működő faluközösségek, klánok és nyelvcsoportok saját földhasználati, háborús és cserekapcsolati rendszereket tartottak fenn. A gyarmati határokat asztalnál húzták meg, gyakran térképek alapján, anélkül hogy a helyi nyelvi, rokonsági vagy kereskedelmi határokat ismerték volna. A mai Pápua Új-Guinea belső, északkelet–délkeleti tagoltsága részben ennek az 1884-es kettéválasztásnak az öröksége.

A motivációk között szerepelt a dél-ázsiai és csendes-óceáni hajózási útvonalak ellenőrzése, a kopra- és trópusi termékpiacokhoz való hozzáférés, valamint a német oldalon az a törekvés, hogy a birodalmi kormány a gyarmati vállalkozásokon keresztül is kiterjessze befolyását a Csendes-óceán nyugati peremén. A brit protektorátus kikiáltásában az ausztrál gyarmatok nyomása is közrejátszott, mivel a queenslandi politikai és üzleti körök attól tartottak, hogy egy idegen hatalom közvetlenül a Torres-szoros túloldalán rendezkedik be. A két fennhatóság tehát részben egymás ellenében, részben a holland jelenlétre válaszul jött létre.

33.1.2 A német gyarmat: társasági uralom és állami átvétel

A német terület első évtizedét az **Új-Guinea Társaság** magánigazgatása jellemezte. A társaság a berlini bank- és kereskedőtőke képviselőiből alakult, és a császári kormánytól védlevelet, vagyis állami felhatalmazást kapott a terület kormányzására, a földhasználat szabályozására és a kereskedelmi monopóliumok megszervezésére. A gyakorlatban a társasági uralom számos nehézséggel küzdött: a part menti állomások fenntartása költséges volt, a malária és egyéb trópusi betegségek tizedelték az európai tisztségviselőket, a helyi közösségek pedig több helyen fegyveresen ellenálltak az idegen jelenléttel szemben. A társaság pénzügyi helyzete az 1890-es évekre fenntarthatatlanná vált, ezért 1899. április 1-jén a **Német Császárság** közvetlenül átvette a terület igazgatását.

A közvetlen német gyarmati állam kiépítésében központi szerepet kapott a **kormányzó** (Gouverneur) hivatala. Az igazgatási központ kezdetben **Herbertshöhe** (ma Kokopo) volt, majd 1910-től a közeli **Rabaul** vált a német fennhatóság központjává. A kormányzó alá rendelt **járási hivatalnokok** (Bezirksamtmänner) a part menti körzeteket igazgatták, amelyeket fokozatosan kiterjesztettek a belső területek felé. A német gyarmati közigazgatás viszonylag kis létszámú európai személyzetet alkalmazott; a tényleges hatalomgyakorlás a helyi **rendőri erők** és a toborzott bennszülött rendfenntartók segítségére épült. A gyarmati törvénykezés külön szabályozta az európaiak és a bennszülött lakosság életét: az előbbiekre a birodalmi jog módosított változata, az utóbbiakra a gyarmati hatóság által kiadott rendeletek vonatkoztak.

A német gyarmati uralmat a források következetesen úgy írják le, mint amely a „béke” vagy „pacifikáció” nevében katonai és félkatonai eszközökkel törte le a helyi ellenállást. A **büntetőexpedíciók** (Strafexpeditionen) a német gyarmatigazgatás visszatérő eszközei voltak: amikor egy falu nem fizette be a kivetett adót, nem szolgáltatott munkaerőt, vagy megtámadott egy ültetvényt, a gyarmati hatóság rendőri erőkkel, gyakran más helyi csoportok harcosainak bevonásával csapást mért a településre. Ezek az akciók dokumentáltan házfelgyújtásokkal, termés pusztításával és emberek megölésével jártak. A német gyarmati levéltárak és missziós jelentések sok ilyen esetet rögzítettek, bár a becsült halálos áldozatok számáról nincs megbízható összegzés. A helyi közösségek oldaláról az ellenállás és a megtorlás emlékezete máig része a szóbeli történelemnek, különösen Új-Britannia és a Bismarck-szigetcsoport part menti térségében.

A német gyarmat határainak és igazgatási egységeinek jelentős része a 19. század végén még csak névleges volt. A hegyi belső területek nagy részét az európai hatóság nem, vagy alig ismerte, és az ott élő közösségek továbbra is a saját kapcsolati hálóik szerint éltek. A partvidéki ültetvényes zóna és a hátország viszonya ezért erősen egyenlőtlen volt: a gyarmati állam és a missziók elsősorban a part menti sávokban és a szigeteken építettek ki intézményeket, míg a belső területek benépesülése, ellenőrzése és térképezése csak részlegesen haladt előre.

33.1.3 A brit Pápua: protektorátus, annexió és az ausztrál átvétel

A brit fennhatóság más pályát futott be. A délkeleti partvidéken és a **Louisiade-szigeteken** a brit jelenlétet hosszú ideig nem elsősorban az állami adminisztráció, hanem a missziós társaságok és a tengeri kereskedők hálózata képviselte. A **Londoni Misszionárius Társaság** (London Missionary Society, LMS) már az 1870-es évektől jelen volt a Torres-szoros környékén, és a brit protektorátus kikiáltásakor a déli part több missziós állomása működött. A brit kormány 1884-ben részben azért is vállalta a protektorátust, mert a queenslandi gyarmati kormányzat attól tartott, hogy a terület német vagy holland befolyás alá kerül, és ez veszélyeztetné az ausztráliai hajózási és gyöngyhalászati érdekeket.

Az 1888-as annexiót követően **Brit Új-Guinea** önálló gyarmati igazgatása **Port Moresby** központtal szerveződött. Az adminisztráció élén a **kormányzó** (Administrator, majd Lieutenant-Governor) állt, aki a brit gyarmatügyi minisztérium felügyelete alatt működött. A brit gyarmaton azonban az éves költségvetés rendkívül alacsony maradt, és az igazgatás létszáma jóval kisebb volt, mint a német területen. A britek kezdetben nem építettek ki nagy ültetvényes telepeket; a figyelem inkább a **tengeri uborka** (bêche-de-mer), a gyöngyhéj és kisebb mértékben a kopra kereskedelmére, valamint az **aranylelőhelyek** felkutatására irányult. Az 1880-as évek végétől a Louisiade-szigeteken és a Woodlark-szigeten kisebb aranyláz bontakozott ki, majd a **Yodda-völgy** bányái hoztak átmeneti fellendülést. A bányászat azonban nem teremtett széles gazdasági bázist, és a brit fennhatóság pénzügyi fenntarthatósága végig kérdéses maradt.

A brit gyarmat 1906. szeptember 1-jén ausztrál igazgatás alá került, és hivatalosan felvette a **Pápua** (Territory of Papua) nevet. Az átadás dokumentált tény, amelyet az ausztrál szövetségi kormány és a brit gyarmatügyi minisztérium közötti megállapodás rögzített. Az átadás után a terület jogilag ausztrál külső terület lett, de a mindennapi igazgatás szerkezete kezdetben alig változott. A brit korszak örökségeként Pápuában a gyenge állami jelenlét, a missziós intézmények kiemelt szerepe és a bányászati-kereskedelmi mozaikosság maradt meghatározó.

33.1.4 A gyarmati gazdaság eltérő pályái

A két gyarmat gazdasága éles kontrasztot mutatott. A német területen a **kopra**, vagyis a kókuszdió szárított húsa volt a legfontosabb exportcikk. Az Új-Guinea Társaság és a magánültetvényesek nagy területeket vontak be a part menti és szigeti térségekből, ahol kokospálma-ültetvényeket telepítettek. A kopra mellett a **trópusi faanyag**, a **dohány**, a **gumifa** és később a **kakaó** is megjelent, de a német gyarmat gazdasági alapja mindvégig az ültetvényes mezőgazdaság maradt. Az ültetvényesek a földterületet gyakran a helyi közösségekkel kötött, utólag vitatott megállapodások révén szerezték meg; a földkisajátítás dokumentált vitákat és helyi sérelmeket eredményezett.

A német gyarmati gazdaság legsúlyosabb kérdése a **munkaerő** volt. A helyi lakosságot a gyarmati hatóság és az ültetvényesek **toborzóutak** révén igyekeztek munkára bírni. A toborzás formálisan szerződéses jellegű volt, a gyakorlatban azonban sok esetben kényszerrel, félrevezetéssel és embertelen körülményekkel járt. A munkások közül sokan a Bismarck-szigetcsoport és a mai Pápua Új-Guinea északkeleti partvidékének falvaiból érkeztek, de a német ültetvényeken más csendes-óceáni szigetekről és kínai munkások is dolgoztak. A dokumentált visszaélések közé tartozott a bérek visszatartása, a rossz lakhatás és élelmezés, valamint a betegségek terjedése a munkásszállásokon. A toborzás rendszere a családok szétszakításához és egyes falvak demográfiai veszteségéhez is hozzájárult.

A brit Pápua gazdasága ezzel szemben **bányászati-kereskedelmi** jellegű volt. Az arany és más fémek kitermelése időszakos fellendüléseket hozott, de a bányák gyakran kimerültek, a termelés pedig nem vált tartósan jövedelmezővé. A part menti kereskedelemben a tengeri uborka, a gyöngyhéj és a kopra szerepelt, de az ültetvényes ágazat a brit oldalon kevésbé fejlődött ki, mint a német területen. A brit igazgatás alacsony költségvetése miatt a közlekedési infrastruktúra is fejletlen maradt: kevés út, kikötő és távíróvonal épült, a belső területek megközelítése nehéz volt. A munkaerőhiány itt is jelen volt, de a brit hatóságok a toborzást kisebb mértékben szabályozták, és a visszaélések dokumentálása még hiányosabb, mint a német területen.

A két gyarmat gazdasági különbsége a településszerkezetben is tükröződött. A német oldalon **Rabaul** és **Herbertshöhe** környékén ültetvényes és kereskedő központok alakultak ki, míg a brit oldalon **Port Moresby** hosszú ideig kis lélekszámú igazgatási és missziós település maradt. A német gyarmat nagyobb adóbevételekre és befektetésekre építhetett, a brit Pápua pedig folyamatosan külső támogatásra szorult; ez a későbbi ausztrál átvétel egyik fontos oka volt.

33.1.5 Missziók, oktatás és egészségügy

A gyarmati korszak egyik legmélyrehatóbb kulturális változását a **keresztény missziók** hozták. A missziós társaságok sok helyen megelőzték a gyarmati állam kiépülését, és a fennhatóság kijelölése után is az oktatás, az egészségügy és a nyelvlejegyzés legfontosabb intézményei maradtak. A német területen a **Neuendettelsaui Evangélikus Misszió** (Neuendettelsauer Missionsgesellschaft) és a **Legszentebb Szív Misszionáriusai** (Missionare vom Heiligsten Herzen Jesu, MSC) működött; az előbbi különösen a **Finschhafen** környéki partvidéken és a Huon-félszigeten épített ki iskolákat és gyülekezeteket. A brit oldalon a **Londoni Misszionárius Társaság** mellett a **Wesleyánus Metodista Misszió** és az **Anglikán Egyház** jelenléte volt meghatározó. A misszionáriusok gyakran fordították le a Biblia egyes részeit helyi nyelvekre, és ezzel akaratlanul is hozzájárultak a nyelvek írásbeliségének megteremtéséhez, de sok helyen a **tok piszin** (Tok Pisin) terjedését is támogatták, mivel a soknyelvű közösségekben egy egyszerűsített közvetítőnyelvre volt szükség.

A missziók szerepét a történetírás vitatottan ítéli meg. Nem vitatható, hogy az iskolák, az egészségügyi ellátás és az írásbeliség bevezetése új lehetőségeket nyitott, ám a missziók egyúttal a helyi vallási gyakorlatokat, a rokonsági szabályokat és a közösségi rituálékat elmaradottnak vagy bűnösnek bélyegezték. A missziós nevelés gyakran követelte a hagyományos életmód elhagyását, és a gyarmati hatalommal való együttműködésre nevelt. A helyi közösségek válaszai változatosak voltak: egyesek felvették a kereszténységet, és a missziós iskolákon keresztül új szerepekhez jutottak, mások párhuzamosan őrizték korábbi vallási hagyományaikat, megint mások nyíltan ellenálltak a térítésnek. A missziós források ezért egyszerre értékesek és torzítóak: részletes leírásokat adnak a helyi társadalmakról, de saját áttérítő céljuk és európai értékrendjük felől értelmezik azokat.

A német gyarmati hatóság és a missziók viszonya nem volt feszültségmentes. A kormányzó időnként korlátozta a missziós terjeszkedést, mert attól tartott, hogy a térítés zavargásokat szül, vagy hogy a missziók túl nagy befolyást szereznek a helyi lakosságra. Ugyanakkor a gyarmati állam az oktatás és az egészségügy területén nagymértékben támaszkodott a missziós intézményekre, mert saját iskolákat és kórházakat alig tartott fenn. A brit Pápuában hasonló helyzet alakult ki: a missziós iskolák jelentették szinte az egyetlen oktatási lehetőséget a helyi közösségek számára, és az adminisztráció gyakran a misszionáriusok nyelvismeretére és közvetítő szerepére épült.

33.1.6 Helyi társadalmak a gyarmati hatalom alatt

A gyarmati uralom a helyi közösségek számára nem egységesen érkezett el. A part menti és szigeti térségek népei korán, a 19. század utolsó harmadában találkoztak európai tengerészekkel, kereskedőkkel és misszionáriusokkal, és e kapcsolatok a cserekereskedelmet, a betegségeket és az új eszközöket egyszerre hozták magukkal. A **hegyi belső területek** közösségei ezzel szemben a 20. század elején is alig ismerték a gyarmati államot; több völgyet csak az 1930-as években, sőt esetenként később ért el az európai jelenlét. A gyarmati határok tehát nem jelentették azt, hogy a terület egésze ténylegesen a hatóság ellenőrzése alatt állt.

A helyi társadalmak szerveződése túlnyomórészt **rokonsági alapon** működött. A faluközösségek, a klánok és a **nagyember** (big man) típusú vezetők rendszere a vagyoni újraelosztáson, a szövetségi hálókon és a rituális cserén nyugodott. A gyarmati hatóság kísérlete arra, hogy a helyi vezetőket közvetítőkké tegye, gyakran megváltoztatta a belső hatalmi viszonyokat: a gyarmatbarát vezetőket az állam megerősítette, és fegyverrel vagy adókedvezménnyel emelte ki a többiek közül. Ez a **közvetett uralom** sok helyen új egyenlőtlenségeket és vitákat szült, mert a gyarmati hatóság által elismert „főnök” nem feltétlenül rendelkezett hagyományos tekintéllyel.

A gyarmati időszak demográfiai hatásairól csak becslések állnak rendelkezésre. A **trópusi betegségek**, elsősorban a himlő, a vérhas, a malária és az influenza, a 19. század végétől több hullámban pusztították a part menti közösségeket. A betegségek terjedését a munkatoborzás, a falvak kitelepítése és az ültetvényes telepek közelsége felgyorsította. A demográfiai veszteségek számszerűsítése vitatott, mert a gyarmati népszámlálások a belső területeket alig fedték le, és a szóbeli hagyományokból rekonstruált veszteségek nehezen egyeztethetők a missziós és kormányzati jelentésekkel. A tudományos szakirodalom annyiban konszenzusos, hogy a part menti térségekben a 20. század első évtizedeiben több helyen is jelentős népességcsökkenés következett be, de a teljes szigetre vonatkozó becslések széles sávban mozognak.

A nők helyzete külön figyelmet érdemel. A gyarmati gazdaság a férfiak távollétére épült: a munkatoborzás idején a férfiak hónapokra elkerültek az ültetvényekre vagy bányákba, a nők pedig a falvakban a mezőgazdasági termelés, a gondoskodás és a közösségi rituálék fenntartásának terheit viselték. A missziós iskolák a nemi szerepeket is átalakították: a lányok oktatása gyakran a háztartási ismeretekre és a keresztény erkölcsre irányult, ami a hagyományos női szerepekkel részben ütközött. A források a nők tapasztalatairól azonban töredékesek, mert a gyarmati iratok és a missziós jelentések elsősorban a férfiak tevékenységét rögzítették.

33.1.7 A két gyarmat öröksége az első világháború előtt

A német és a brit fennhatóság 1914-ig eltérő intézményi és területi mintát alakított ki. A német gyarmat erősebb állami jelenlétet, központosítottabb közigazgatást és ültetvényes gazdasági bázist hozott létre; Rabaul és a környező ültetvényes telepek a német fennhatóság súlypontját képezték. A brit Pápua ezzel szemben szétszórt, alacsony költségvetésű adminisztrációt és bányászati-kereskedelmi mozaikot mutatott, amelyben a missziós intézményeknek nagyobb volt a mindennapi szerepük. A két oldal közötti különbségeket tovább mélyítette, hogy a német terület kiterjedt a Bismarck-szigetcsoportra és a Salamon-szigetek északi részére, így a tengeri és szigeti kapcsolatok sűrűbbek voltak, míg a brit Pápua inkább a szárazföldi délkeleti partvidékre és a közeli szigetekre összpontosult.

Ez a kettősség a későbbi ausztrál igazgatás számára is örökség maradt. Amikor az első világháború kitörése után, 1914 őszén az ausztrál haderő megszállta a német gyarmatot, a két terület jogi és igazgatási hagyománya nem olvadt össze automatikusan. A mai Pápua Új-Guinea északkeleti és délkeleti része közötti gazdasági, oktatási és infrastrukturális különbségek jó része a német és a brit gyarmati korszak eltérő berendezkedésére vezethető vissza. A német és a brit gyarmat alfejezetbeli alfejezet szempontjából azonban a legfontosabb felismerés az, hogy a gyarmati uralom nem egyszerűen „külső beavatkozás” volt, hanem folyamatos alkudozás, erőszak és alkalmazkodás eredője, amelyben a helyi közösségek nem passzív elszenvedői, hanem aktív szereplői voltak a változásoknak.

33.1.8 Források és bizonytalanságok

A német és a brit gyarmati időszakra vonatkozó ismereteink több forrástípusra támaszkodnak. A **német gyarmati levéltárak**, különösen a berlini **Bundesarchiv** állománya, tartalmazzák a gyarmati hivatalok jelentéseit, a kormányzói iratokat, a földbirtok-nyilvántartásokat és a büntetőexpedíciókról szóló feljegyzéseket. A **brit gyarmati jelentések**, a queenslandi és az ausztrál szövetségi iratok, valamint a londoni gyarmatügyi hivatal anyagai a Pápua terület igazgatásáról adnak képet. A **missziós archívumok**, például a Neuendettelsaui Misszió és a Londoni Misszionárius Társaság iratai, a helyi társadalmakról szóló legrészletesebb, de erősen szűrt leírásokat nyújtják. A **szóbeli történelem** és a helyi közösségek emlékezete olyan eseményeket őriz, amelyek a gyarmati írásos forrásokból hiányoznak vagy egyoldalúan jelennek meg.

A források bizonytalansága több ponton is komoly. A **demográfiai adatok** hiányosak: a gyarmati népszámlálások a belső területeket alig érték el, és a helyi lakosság egy részét nem vették számba. A **munkások számára**, a **büntetőakciók áldozataira** és a **járványok halálos áldozataira** vonatkozó becslések ezért nagy tartományban mozognak, és a gyarmati iratok gyakran alulbecsülték a veszteségeket. A **vitatott értelmezések** közé tartozik a gyarmati uralom összhatásának megítélése: egyes szerzők a német ültetvényes gazdaságot a későbbi gazdasági fejlődés alapjaként, mások a helyi közösségek rovására elkövetett rendszeres erőszak rendszereként értékelik. A missziók szerepéről szintén nincs egységes álláspont: a missziós iskolák és kórházak tényleges hatását a helyi közösségek életére a kutatás ma már inkább a helyi válaszok felől vizsgálja, nem pedig a missziós jelentések sikerbeszámolói felől.

Ahol a szakirodalom hivatkozott becsléseket közöl, ott mindig jelezni kell a forrás évszámát és a becslés alapját. Jelen alfejezet ezért kerüli a pontatlan számszerűsítést, és hangsúlyozza, hogy a gyarmati korszak demográfiai, gazdasági és erőszakstatisztikái további forráskritikát igényelnek.

33.1.9 Rövid összefoglaló

- 1884-ben Németország és Nagy-Britannia felosztotta Új-Guinea keleti felét: a németek az északkeleti partvidéket és a Bismarck-szigetcsoportot, a britek a délkeleti partvidéket és a környező szigeteket vették birtokba; a helyi közösségeket nem kérdezték, a határokat tárgyalóasztalnál húzták meg.
- A német terület igazgatását előbb a **Neuguinea-Kompagnie** magánvállalat, majd 1899-től a **Német Császárság** közvetlenül látta el, Herbertshöhe, majd Rabaul központtal.
- A brit terület 1888-ban **Brit Új-Guinea** néven annektált gyarmattá vált, és 1906-ban ausztrál igazgatás alá került **Pápua** (Territory of Papua) néven.
- A német gyarmat gazdasága ültetvényes kopra-termelésre épült, és a munkaerőtoborzás súlyos visszaélésekkel járt; a brit Pápua gazdasága bányászati-kereskedelmi jellegű volt, alacsony költségvetéssel és gyenge infrastruktúrával.
- A missziók az oktatás, az egészségügy és a nyelvlejegyzés fő intézményei voltak, de a helyi vallási és társadalmi rend megbélyegzésével és átalakításával is együtt jártak.
- A helyi társadalmakra a gyarmati uralom egyenlőtlenül hatott: a part menti és szigeti közösségek korábban és erősebben találkoztak az európai jelenléttel, a hegyi belső területek később és kisebb mértékben.
- A német és a brit gyarmati örökség különbségei a későbbi ausztrál igazgatás és a mai Pápua Új-Guinea belső tagoltságában is nyomot hagytak.

33.1.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen jogi és politikai indokok alapján jött létre a német és a brit fennhatóság 1884-ben, és milyen következményekkel járt a helyi közösségek szempontjából?
2. Hasonlítsa össze a Német Új-Guinea és a Brit Pápua gazdasági szerkezetét! Melyik modell milyen munkaerő- és földhasználati gyakorlatokat eredményezett?
3. Milyen szerepet töltöttek be a missziók az oktatásban, az egészségügyben és a nyelvlejegyzésben, és miért vitatott a tevékenységük megítélése a történetírásban?
4. Miért nem tekinthető a gyarmati határ a tényleges ellenőrzés pontos leírásának, és hogyan alakult a gyarmati állam viszonya a hegyi belső területek közösségeihez?
5. Mely forrástípusokra támaszkodik a korszak kutatása, és milyen bizonytalanságok nehezítik a demográfiai, gazdasági és erőszakstatisztikák értelmezését?

33.2 Az ausztrál igazgatás

Az ausztrál igazgatás kezdetei Pápuában (1906–1914)

A brit fennhatóságú terület átadása Ausztráliának nem függetlenségi fordulat, hanem gyarmati keretek közötti hatalomátadás volt. Az 1906-os átvétellel az ausztrál szövetségi kormány egy olyan, alig feltérképezett és gazdaságilag törékeny terület igazgatását vállalta magára, amelyet a brit korona **Brit Új-Guineaként** 1888-ban annektált, majd politikai és költségvetési okokból készséggel átengedett a fiatal dóminiumnak. Az ausztrál szerepvállalás nem helyi lakossági nyomásra, hanem londoni és sydney-i döntéshozói érdekekre vezethető vissza: a brit kormány csökkenteni akarta a csendes-óceáni kötelezettségeit, az ausztrál politikai elit pedig stratégiai, faji és gazdasági érvekkel igazolta a terjeszkedést.

A **Pápua-törvény (Papua Act, 1905)** rögzítette az új gyarmat jogi kereteit. A szövetségi parlament törvénye a területet **Pápua Territórium (Territory of Papua)** néven hozta létre, és a főkormányzói gyakorlatból ismert modellt követte: az ausztrál főkormányzó nevezte ki a terület adminisztrátorát, a törvényhozó tanács tagjai pedig többségükben hivatalból vettek részt a döntéshozatalban. A pápuai lakosság nem kapott választójogot, és a terület ügyeit elsősorban a canberrai – akkor még melbourne-i székhelyű – szövetségi kormány és az ausztrál közigazgatás szabályozta. Ez a jogi szerkezet nem számolt azzal a ténnyel, hogy Új-Guinea keleti felén több száz, egymástól eltérő nyelvű és társadalomszervezetű közösség élt, amelyeket a gyarmati jogrendszer csupán adminisztratív kategóriákként kezelt.

Az 1906-os átvétel gyakorlati következménye az volt, hogy a pápuai gyarmati igazgatás központja Port Moresbyben maradt, de a költségvetési források és a személyzet innentől döntően ausztrál kézből érkezett. A brit időszakra jellemző alacsony költségvetés továbbra is fennmaradt, ami azt jelentette, hogy a belső területek ellenőrzése lassan haladt. A gyarmati állomások hálózata a partvidéken és a nagyobb folyók mentén sűrűsödött, a hegyi belső területek nagy része azonban még az 1910-es években is ismeretlen maradt az ausztrál hatóságok számára. A missziók továbbra is az egészségügyi és oktatási szolgáltatások legfontosabb szolgáltatói voltak, miközben a kormányzati egészségügy és iskolaügy csak szigetszerűen működött.

Az ausztrál igazgatás korai szakaszában a gazdaságpolitika fókuszában a meglévő bányászati és ültetvényes ágazatok fenntartása állt. A pápuai aranybányászat, különösen a **Yodda-völgyi** és később a **Lakekamu** lelőhelyek, továbbra is európai kisvállalkozások és ausztrál befektetők érdeklődésére tarthatott számot, de a termelés ingadozó volt. A kopra, azaz a szárított kókuszdióbél, szintén fontos exportcikk maradt. Az ausztrál kormányzat nem indított nagy állami fejlesztési programokat, hanem a meglévő gazdasági struktúrákat próbálta szabályozni. A munkaerőtoborzás terén az 1907-es **Native Labour Ordinance** és későbbi rendeletek igyekeztek korlátozni a nyilvánvaló visszaéléseket, például a kényszerű toborzást, a bérek visszatartását és a munkások nem megfelelő ellátását. A szabályozás azonban nem szüntette meg a munkaviszonyok egyenlőtlenségét, és a pápuai munkásokat továbbra is alacsony bérrel, hosszú távolléttel és a családi közösségtől való elszakítással járó szerződések keretében alkalmazták.

Az ausztrál közvéleményben és a szövetségi politikában a Pápua terület sokáig marginális ügy maradt. Az újságokban alkalmanként megjelenő cikkek a „megmentendő bennszülöttek” képét és a terület gazdasági lehetőségeit vegyítették. Az ausztrál politikai retorikában a „fehér Ausztrália” politikával összhangban a pápuaiakat nem tekintették jövőbeli állampolgároknak; a gyarmati intézményrendszer a faji elkülönítés és a fokozatos asszimiláció egymásnak feszülő elképzelései között mozgott. A legfontosabb ausztrál szempont a terület stratégiai megtartása volt: a német Új-Guinea közelsége és a csendes-óceáni nagyhatalmi verseny miatt az ausztrál kormány biztonságpolitikai kérdésként kezelte a szigetet.

A német terület megszállása és az 1914-es katonai fordulat

Az első világháború kitörése 1914 augusztusában alapvetően megváltoztatta Új-Guinea keleti felének helyzetét. A **Német Új-Guinea (Deutsch-Neuguinea)** gyarmat a Német Császárság távoli, gyéren védett területe volt. A német haditengerészet csendes-óceáni jelenléte korlátozott volt, a helyőrség pedig nem tudott volna hosszabb ellenállást kifejteni egy ausztrál támadással szemben. Az ausztrál kormány a brit hadüzenet után azonnal katonai lépéseket sürgetett: attól tartott, hogy a német rádióállomások és a kikötők az ellenséges haditengerészet logisztikai bázisaivá válhatnak, és ez veszélyeztetné a brit-ausztrál tengeri összeköttetéseket. Pápua újguineai közösségei számára azonban az európai háború kitörése eleinte távolinak és érthetetlennek tűnt; a hatalmi váltást a helyi csoportok sok esetben nem a világháború, hanem a gyarmati rend logikáján belül érzékelték.

Az ausztrál hadsereg és a szövetségi kormány által szervezett **Ausztrál Tengerészeti és Katonai Expedíciós Erő (Australian Naval and Military Expeditionary Force, AN&MEF)** 1914 szeptemberében szállta meg a német terület kulcspontjait. Az expedíció elsősorban a vezeték nélküli távíróállomások elfoglalására irányult, mert ezek tették lehetővé a német haditengerészeti kommunikációt a térségben. Rabaulnál, a német gyarmat fővárosánál rövid fegyveres összecsapás zajlott; a német védők és az ausztrál erők veszteségei viszonylag csekélyek voltak, de az eseményt a korabeli ausztrál sajtó a fiatal nemzet első világháborús harci cselekményeként ünnepelte. A harcokban néhány ausztrál katona és tiszt, valamint német védő és helyi rendőr életét vesztette; a pontos áldozatszámok az egykori katonai jelentések és a későbbi emlékművek eltérő adatközlése miatt bizonytalanok.

A megszállás jogi kerete kezdetben egyszerű hadijog volt. Az ausztrál hadsereg a brit birodalmi érdeklődésnek megfelelően a területet ellenséges megszállás alatt tartotta, és a német igazgatási tisztviselőket, telepeseket és misszionáriusokat internálta vagy Ausztráliába szállította. A német missziós társaságok, például a **Neuendettelsaui Misszió** létesítményei az ausztrál katonai hatóságok kezelésébe kerültek. A misszió német személyzete elveszítette működési lehetőségét, és a közösségek hirtelen az ausztrál katonai adminisztrációval, valamint brit és ausztrál misszionáriusokkal találták magukat szemben. Ez a váltás új oktatási és egyházi irányokat hozott, de egyben felszakította a már kialakult helyi protestáns hálózatokat is.

Az ausztrál katonai igazgatás alatt a német korszak intézményei részben működtek tovább, de a személyzetet és a rendeleteket fokozatosan ausztrál mintára cserélték. A német közigazgatási iratok, telekkönyvek és ültetvény-nyilvántartások sok helyen a német telepesek távozása után rendezetlenül maradtak. A megszálló hatóságok a német tulajdonú ültetvényeket lefoglalták, majd részben katonai, részben későbbi polgári hasznosításra jelölték ki. A német nyelvet a hivatali érintkezésben felváltotta az angol, ami a helyi közösségekkel való kommunikációban újabb nyelvi törést okozott, hiszen a gyarmati pidzsin és a helyi nyelvek mellett a missziós iskolák egy része korábban németül is tanított.

Népszövetségi mandátum és a közigazgatás átalakítása (1919–1942)

A versailles-i békerendszer és a Népszövetség megalakulása új jogi keretet adott a volt német gyarmatoknak. Új-Guinea északkeleti részét a Népszövetség **C osztályú mandátumként** Ausztráliának ítélte. Ez a kategória a legszorosabb gyarmati ellenőrzést tette lehetővé: a mandátumterületeket a győztes hatalmak saját jogrendjük szerint, a mandátumbizottság felügyelete mellett igazgathatták. A **Népszövetségi Mandátum Új-Guinea Területium (Territory of New Guinea)** elnevezés hangsúlyozta a nemzetközi felügyeletet, de a gyakorlatban az ausztrál adminisztráció alig különbözött a szomszédos Pápua gyarmati rendszerétől. Az ausztrál parlament 1920-ban fogadta el a **New Guinea Act**-et, amely a terület kormányzati szervezetét szabályozta.

A mandátumrendszer fontos fejleménye volt, hogy az ausztrál kormány formálisan kötelezettséget vállalt a helyi lakosság jólétének előmozdítására, a kényszermunka és a rabszolgaság felszámolására,

a vallásszabadság tiszteletben tartására, valamint a fegyverkezés korlátozására. A Népszövetség mandátumbizottsága évente jelentéseket kért, és kérdéseket intézett az ausztrál kormányhoz. A jelentésekben az ausztrál hatóságok gyakran a fejlődés, az egészségügy és az oktatás terén tett intézkedéseket hangsúlyozták, miközben a tényleges kormányzati kiadások továbbra is alacsonyak maradtak. A mandátumrendszer tehát nem szüntette meg a gyarmati egyenlőtlenségeket, de a nemzetközi nyilvánosság és a Népszövetség ellenőrző fóruma mégis új beszámolási kényszert teremtett.

A két terület, Pápua és az Új-Guinea Territórium, jogilag elkülönült, de az ausztrál kormányzati gondolkodásban egyre inkább közös csendes-óceáni ügyként jelent meg. A két terület élén más-más adminisztrátor és törvényhozó tanács állt, eltérő jogszabályi hagyománnyal és forrásgazdálkodással. Pápua részben a brit örökséget folytatta, míg Új-Guinea esetében az ausztrál katonai megszállás nyomán kialakult egyszerűbb, központosítottabb rendszer működött. A különállás a mindennapi életben is érzékelhető volt: a vámhatárok, a munkajogi szabályok, a missziói engedélyek és a rendőrségi szervezet eltérő mintát követett. A két terület egyesítésének gondolata már az 1920-as években felmerült, de politikai jogi akadályok miatt csak a második világháború után valósult meg.

A közigazgatás belső szerkezetét a **járások (districts)** és az azok alá rendelt állomások alkották. Az ausztrál tisztviselők, akiket gyakran **patrol officernek** vagy közkeletűbb nevükön *kiap*nak neveztek (a „captain” helyi kiejtéséből), járőröket vezettek a vidéki területekre, adót szedtek, vitás ügyekben közvetítettek, és igyekeztek a gyarmati jogrendet a helyi közösségekre kiterjeszteni. A járőrök útjai során készült jelentések az adminisztráció legfontosabb ismeretforrásai voltak a vidéki társadalmakról. Ezek a dokumentumok ma is értékes, de erősen gyarmati nézőpontú források: a járőrtisztek a helyi politikai viszonyokat gyakran „törzsi háborúként”, a közösségi vezetőket pedig a saját fogalmi keretük szerint minősítették. A járőrök hatalma a gyakorlatban jelentős volt, és nem egyszer erőszakos büntetőexpedíciók, falvak felégetése és túszok ejtése kísérte a „rendfenntartást”. Az ausztrál hatóságok ezt a folyamatot „pacifikációnak” nevezték; e kifejezés a gyarmati nyelvhasználat része, és elfedte, hogy a helyi társadalmaknak a fegyveres erőszakkal és a jogrend kényszerítő erejével való átalakítását is jelentette.

Az egészségügyi és oktatási intézmények továbbra is a missziók kezében összpontosultak. A katolikus, evangélikus, metodista és anglikán missziók versengtek a közösségekért, ami a gyarmati földrajzot felekezeti zónákra osztotta. Az ausztrál kormányzat a misszióknak nyújtott szerény támogatással igyekezett az oktatást és az egészségügyet kiterjeszteni, de ez a finanszírozás távolról sem volt elegendő. A missziós iskolákban a tanítás nyelve gyakran a helyi nyelv, a misszió nyelve (német, angol) vagy a **tok piszin** (Tok Pisin, a gyarmati pidzsin) valamely változata volt. A pápuai területeken a **hiri motu** (Hiri Motu) is szerephez jutott a rendőrségi és kormányzati közvetítésben. Ez a nyelvi sokszínűség a gyarmati adminisztráció számára egyszerre volt gyakorlati nehézség és a hierarchia fenntartásának eszköze: az európai tisztviselők ritkán tanultak helyi nyelveket, és a fordítók, rendőrök, missziós munkatársak közvetítő szerepe növekedett.

Gazdaság, munkaerő és társadalmi átalakulások a két területen

A két világháború közötti gazdaság továbbra is a kopra és a bányászat körül forgott, de új ágazatok is megjelentek. A német időkből megörökölt új-guineai kopraültetvények az ausztrál katonai megszállás és a német telepesek távozása után fokozatosan ausztrál kézbe kerültek. Az új-guineai ültetvényesek szövetsége és a kereskedelmi cégek, például a **Burns, Philp & Co.**, jelentős befolyást gyakoroltak a terület gazdasági és politikai életére. A vállalat hajói kötötték össze a tengerparti állomásokat, és a gyarmati világkereskedelembe ágyazott tranzakciós hálózatot működtettek. A pápuai oldalon a gazdaság továbbra is a kisebb kitermelő vállalkozásoktól és a bányászati koncesszióktól függött, amelyek időszakos fellendülést és gyakori visszaesést mutattak.

A munkaerőigény a gyarmati rendszer egyik legterhesebb eleme volt. Az ültetvényesek folyamatosan panaszkodtak a munkaerőhiányra, miközben a hatóságok a toborzást és a munkafeltételeket szabályozó rendeleteket alkottak. A munkaszerződések általában rövid távúak voltak, de a munkások a bérük egy részét késve kapták meg, gyakran árukban, nem készpénzben. A családi és közösségi kötelékekből való kiszakadás, a szállás és az élelmezés rossz minősége, valamint a trópusi betegségeknek való kitettség súlyos terhet jelentett. A gyarmati rendelkezések tiltották a kényszermunkát, de a toborzási gyakorlatban a családi nyomás, a hatósági kijelölés és a szankciók fenyegetése miatt a „szabad” munkavállalás határai sokszor elmosódtak. A munkások panaszait ritkán vizsgálták ki, és a bírósági hozzáférés a helyi közösségek számára gyakorlatilag korlátozott volt.

A gyarmati társadalmi rend átrajzolta a nemi szerepeket és a családi gazdaságokat is. A férfiak ültetvényre vagy bányába való távozása a falvakban a nőkre hárította a kertgazdálkodás, a gyermeknevelés és a közösségi rituális feladatok nagy részét. A nők a missziós oktatásban és az egészségügyi szolgáltatásokban sajátos helyet foglaltak el: az anyák és lányok oktatása a missziós politika fontos eleme volt, de a tananyag gyakran a háztartási szerepekre és a keresztény erkölcsre szűkült. A gyarmati közigazgatás a női tapasztalatokat alig dokumentálta, így a mai történeti rekonstrukcióban a missziós jelentések, az egyházi iskolai évkönyvek és a kései elbeszélő interjúk válnak elsődleges forrássá.

A belső területek „felfedezése” és az első érintkezés a felföldi közösségekkel

Az ausztrál igazgatás történetének egyik legnagyobb hatású fordulata az új-guineai felföld sűrűn lakott völgyeinek európaiak általi „felfedezése” volt az 1930-as években. Míg a partvidéki és szigeti közösségek évtizedek óta érintkeztek az európai hajózással, kereskedelemben vettek részt, és missziós iskolákba küldték gyermekeiket, addig a felföldi völgyek lakói sokáig kívül maradtak a közvetlen gyarmati hatóság látókörén. Ennek oka nem a terület lakatlansága, hanem a gyarmati adminisztráció kapacitáshiánya és a felföldi utak hiánya volt. Az ausztrál aranykutatók, mint **Michael Leahy** és társai, 1933-ban jutottak el a **Wahgi-völgy** és a **Goroka** környéki sűrűn lakott településterületre. A repülőgépes felderítés és a gyalogos expedíciók nyomán kiderült, hogy a területen több százezer ember él, intenzív kertgazdálkodást folytat, és a gyarmati adminisztráció számára ismeretlen politikai hálózatokkal rendelkezik.

A felföldi kapcsolatfelvétel folyamatát a felek teljesen eltérő módon értelmezték. Az ausztrál felfedezők és járőrtisztek a bennszülött lakosság „első érintkezését” a civilizáció és a modern világ megérkezéseként írták le. A felföldi közösségek számára a fehér jövevények megjelenése a szellemvilággal, a fertőzésekkel és a halott ősök visszatérésével kapcsolatos értelmezéseket is mozgósította. A helyi elbeszélések és a kései interjúk arra mutatnak, hogy a felföldi emberek nem passzív szemlélői voltak az európaiak érkezésének, hanem saját politikai és vallási fogalmaik szerint próbálták értelmezni és befolyásolni az eseményeket. A „felfedezés” kifejezést ezért ma már pontatlan és gyarmati szemléletű fogalomnak tekintik: a völgyek lakói természetesen ismerték saját földjüket, és a jövevények csak a gyarmati térképezés számára találtak „új” területet.

Az 1930-as évek második felében az ausztrál adminisztráció fokozatosan járőrállomásokat létesített a felföldön, és hozzákezdett a helyi lakosság közigazgatási kategorizálásához. A járőrtisztek népszámlálási listákat vezettek, adót vetettek ki, és igyekeztek a klánközi háborúkat letörni. A felföldi társadalmak politikai szerveződése, a nagy férfiak (*big man*) vezetői stílusa és a sertéscsere ünnepi rendszerei a gyarmati tisztviselők számára nehezen illeszkedtek a „törzsfőnöki” modellbe. A hatóságok mégis igyekeztek hivatalos vezetőket kijelölni, akiket a gyarmati közigazgatás partnereként kezeltek. Ez a kinevezett vezetői réteg nem mindig egyezett a helyi közösségek tényleges tekintélyi viszonyaival, ami hosszú távú feszültségeket teremtett.

A felföldi társadalmaknak a gyarmati gazdaságba való bekapcsolása lassan indult. Az aranybányászat központjai, például **Wau** és **Bulolo**, a környező közösségeket munkavállalóként,

élelmiszer-beszállítóként és szolgáltatóként vonták be. A repülőgép-használat a felföldi ellátásban gyorsan elterjedt, mert az utak hiánya miatt a bányászati gépek és az élelmiszer szállítása a levegőből olcsóbbnak és gyorsabbnak bizonyult. A gyarmati adminisztráció a felföldi járőröket is repülővel kezdte el látogatni, ami új logisztikai mintákat hozott. A repülőterek és a leszállópályák a felföldi táj állandó elemeivé váltak, és a helyi közösségek a levegőből érkező utasok, áruk és hivatalos személyek jelenlétéhez fokozatosan hozzászoktak.

Az igazgatás jogi valósága és a helyi társadalmak

Az ausztrál igazgatás jogrendje a gyarmati hierarchiát intézményesítette. A terület lakóit ausztrál jogi kategóriákba sorolták: az európaiak és ázsiaiak, a „bennszülöttek” és a félvérnek minősített csoportok eltérő jogokkal rendelkeztek. A házasság, a földtulajdon, a munkavállalás és a mozgásszabadság terén eltérő szabályok vonatkoztak a helyi lakosságra. A gyarmati jogrendszer büntetőjogi gyakorlata a helyi közösségek szokásjogát csak annyiban vette figyelembe, amennyiben az nem ütközött a gyarmati rend szempontjaiba. A „törzsi háborúk” kriminalizálása, a hagyományos vitarendezési rituálék betiltása és a fegyverviselés korlátozása a közösségi önszabályozás gyengítéséhez vezetett. A helyi társadalmak vezetői gyakran a gyarmati bíróságok előtt próbáltak érvényt szerezni jogaiknak, de a nyelvi és kulturális távolság miatt az eljárások számukra átláthatatlanok maradtak.

A földkérdés már a két világháború közötti időszakban is éles vitákat váltott ki. Az ausztrál adminisztráció a gyarmati célokra szükséges területeket kisajátíthatta, és az ültetvények, missziós állomások, bányászati koncessziók terjeszkedése folyamatos nyomást gyakorolt a helyi földhasználatra. A pápuai és új-guineai közösségek földjeihez való viszonya vallási, rokonsági és gazdasági elemeket egyaránt magában foglalt, amit a gyarmati jogrend nem tudott leképezni. A kisajátításokért fizetett kárpótlások elve és gyakorlata egyenetlen volt: míg egyes európai bírósági döntések a helyi földhasználati jogokat is elismerték, addig a mindennapi gyakorlatban a közösségek gyakran elveszítették a hagyományos területekhez való hozzáférésüket. Ez a folyamat hosszú távú konfliktusok magvát vetette el.

Az adminisztráció és a missziók együttműködése a bennszülöttpolitika terén nem volt konfliktusmentes. A kormányzat gyakran a missziókat tekintette a legolcsóbb szolgáltatónak, a missziók pedig a kormányzati támogatást saját terjeszkedésük finanszírozására használták. A missziós intézményekben kialakult fegyelem, a keresztény erkölcs számonkérése és a helyi szokások elítélése ugyanakkor sok közösségben ellenállást váltott ki. A kereszténység terjedése nem egyszerűen a misszionáriusok akaratának érvényesülése volt: a helyi közösségek saját tapasztalataik, járványok, kereskedelmi érdekek és belső politikai küzdelmeik szerint fogadták el vagy utasították el az új vallást. A gyarmati időszak vallási átalakulása tehát nem egyirányú „térítés”, hanem bonyolult kulturális alkufolyamat volt, amelyben a helyi oldal aktív szerepet játszott.

A második világháború előtti években az ausztrál kormányzat stratégiai gondolkodását a japán terjeszkedéstől való félelem egyre jobban meghatározta. Az 1930-as évek végén készült katonai értékelések Új-Guineát a lehetséges északi támadási útvonal részének tekintették. Ennek ellenére a terület védelmi kiépítése és a polgári közigazgatás háborús felkészítése lassan haladt. A helyi lakosság mozgósíthatósága, a repülőterek hálózata és a kikötők kapacitása ugyan számba vehető volt, de az ausztrál kormány költségvetési forrásokat továbbra sem szívesen csoportosított át a távoli gyarmatokra. A háború kitörése Európában 1939-ben egyelőre nem érintette közvetlenül a területet; a japán előrenyomulás azonban 1941 végétől alapvetően írta felül az ausztrál igazgatás addigi működését.

33.2.1 Források és bizonytalanságok

Az ausztrál igazgatás történetére vonatkozó ismereteink alapvetően három forráscsoportra támaszkodnak: a kormányzati és mandátumjelentésekre, a missziós levéltárakra és publikációkra, valamint a helyi közösségek emlékezetére, elbeszéléseire és a kései oral history gyűjtésekre. A kormányzati források közé tartoznak az ausztrál szövetségi parlament elé terjesztett éves jelentések, a Népszövetség mandátumbizottságának jegyzőkönyvei, a pápuai és új-guineai törvényhozó tanács iratai, valamint a járőrtisztek útijelentései. Ezek a dokumentumok a gyarmati adminisztráció szempontjait rögzítik, és a helyi lakosság cselekvéseit gyakran csak áttételesen, a „rendzavarás”, „munkamegtagadás” vagy „együttműködés” kategóriáiban mutatják.

A népszövetségi mandátum működésével kapcsolatos ausztrál jelentések rendszeresek, de önigazoló műfajúak. A mandátumbizottság tagjai kritikai kérdéseket tettek fel, ám a helyi közösségek saját hangja ezekben a forrásokban alig jelenik meg. A missziós források – például a Neuendettelsaui Misszió, a Londoni Missziós Társaság, a Metodista Misszió és a katolikus egyház iratai – részletes leírásokat adnak az oktatásról, az egészségügyről, a nyelvtanulásról és a vallási átalakulásról, de ezek is a missziós intézmények érdekeit tükrözik. A helyi történeti elbeszélések, amelyeket a 20. század második felében és a 21. század elején rögzítettek, nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy a gyarmati források képét árnyaljuk, de az emlékezetpolitikai és generációs átszűrődés miatt ezeket is kritikával kell kezelni.

A legnagyobb bizonytalanságok közé tartozik a gyarmati erőszak áldozatainak száma. Az egyes büntetőexpedíciók, járőrincidensek és munkatábori események embervesztesége gyakran csak hozzávetőleges, és a felek eltérő számokat őrizhetnek. A felföldi „első érintkezés” időszakában a behurcolt betegségek, különösen a légúti fertőzések és a kanyaró, súlyos halálozást okozhattak, de a demográfiai hatások mértéke nem ismert pontosan. A pápuai és új-guineai gazdasági adatok, például a kopra-, arany- és munkaerő-statisztikák, hivatalos jelentésekből származnak, ám az adminisztráció adatgyűjtése hiányos és egyenetlen volt; a termelési adatok a vállalati bevallásokon és a kikötői nyilvántartásokon alapultak, amelyek nem feltétlenül tükrözik a helyi termelők valós hozzájárulását.

A két terület egyesítésének előtörténetét a jogi viták és a politikai döntéshozatal szempontjából a parlamenti iratok és a minisztertanácsi előterjesztések dokumentálják, de a helyi lakosság véleménye az egyesítésről nem képezi e források részét. A második világháború előestéjén készült katonai értékelések egy része csak később került nyilvánosságra, így a stratégiai tervezés megítélése is folyamatos kutatás tárgya. Ahol a források eltérnek, a tankönyv a főbb értelmezéseket és azok okait mutatja be, nem pedig egyetlen rekonstrukciót tesz abszolút igazsággá.

33.2.2 Rövid összefoglaló

- 1906-ban a brit **Brit Új-Guinea** ausztrál igazgatás alá került **Pápua Territórium** néven; az ausztrál szövetségi kormány a gyarmati formát és a faji jogrendet megtartotta.
- 1914-ben az **Ausztrál Tengerészeti és Katonai Expedíciós Erő** megszállta a német Új-Guineát, és a világháború végéig katonai közigazgatást vezetett be.
- A versailles-i béke után a német terület **C osztályú népszövetségi mandátumként** Ausztráliához került **Új-Guinea Territórium** néven; a mandátum nemzetközi felügyelete mellett a gyakorlat gyarmati kereteket őrzött.
- Pápua és Új-Guinea jogilag elkülönült, eltérő jogrenddel, adminisztrátorral és forrásgazdálkodással, de a két terület gazdasága, közigazgatási módszerei és missziós hálózatai egyre inkább összefonódtak.
- A gazdaság a kopra és az aranybányászat köré épült, és a munkaerőtoborzás, a kényszerű munkaviszonyok, valamint a faji hierarchiák tartós feszültségeket teremtettek.

- Az 1930-as években a felföldi völgyek európaiak általi „felfedezése” újabb területeket vont be a gyarmati közigazgatásba, de ezt a helyi közösségek saját politikai és vallási fogalmaik szerint értelmezték.
- A missziók az oktatás, az egészségügy és a nyelvi lejegyzés fő intézményei maradtak, de a helyi vallási és társadalmi gyakorlatokkal való konfliktusaik bonyolulttá tették a kereszténység terjedését.
- A második világháború előtt az ausztrál stratégiai gondolkodás egyre inkább japán fenyegetéssel számolt, de a terület védelmi felkészítése elmaradt a veszély nagyságától.

33.2.3 Önellenőrző kérdések

1. Milyen jogi és politikai indokok magyarázzák, hogy Pápua 1906-ban ausztrál igazgatás alá került, és hogyan viszonyult ez a brit gyarmati örökséghez?
2. Hasonlítsa össze Pápua és az Új-Guinea Territórium közigazgatási helyzetét a két világháború között! Milyen okokból maradtak jogilag elkülönültek?
3. Hogyan működött a járőrtisztek (*kiap*) szerepe az ausztrál gyarmati rendszerben, és milyen korlátai vannak az általuk készített forrásoknak?
4. Miért problematikus a felföldi völgyek 1930-as évekbeli európai „felfedezésének” elbeszélése, és hogyan értelmezhető ez az esemény a helyi közösségek nézőpontjából?
5. Milyen hatást gyakorolt a népszövetségi mandátumrendszer az ausztrál igazgatásra, és milyen ellentmondásokat rejtett a mandátum retorikája és gyakorlata?

33.3 A második világháború

Az új-guineai hadszíntér megértéséhez vissza kell nyúlni ahhoz a helyzethez, amelyet az ausztrál igazgatás hagyott hátra: egy hatalmas, infrastrukturálisan gyéren feltárt, betegségekkel sújtott, de stratégiailag kulcsfontosságú szigethez. A második világháború itt nem csupán a nagyhatalmak közötti távol-keleti harc epizódja volt, hanem olyan mélyreható törés, amely alapjaiban rengette meg a gyarmati uralom legitimitását, és új társadalmi, vallási és politikai folyamatokat indított el a melanéziai közösségekben. Ez az alfejezet a háború hadtörténeti eseményei mellett elsősorban a helyi lakosság részvételére, szenvedésére és a háború utáni világukra gyakorolt hatásaira összpontosít.

33.3.1 A japán délnyugat-csendes-óceáni offenzíva és Pápua Új-Guinea

Az 1941. decemberi csendes-óceáni háború kezdetétől fogva Új-Guinea szigete kitüntetett helyet foglalt el a japán birodalmi haditengerészet és hadsereg terveiben. A sziget keleti fele két ausztrál igazgatású területre oszlott: délen a korábbi brit **Pápua** gyarmatra, északon pedig a volt német gyarmatból létrehozott, Népszövetségi mandátum alatt álló **Új-Guinea** területére. A japán stratégiai cél a sziget északi partvidékének és a Bismarck-szigetcsoportnak az elfoglalása volt, hogy ezzel elszigeteljék Ausztráliát, megszakítsák az Egyesült Államok és Ausztrália közötti hajózási útvonalakat, és támaszpontokat biztosítsanak a dél felé irányuló további hadműveletekhez. A régió értékét nem a nyersanyagok vagy a mezőgazdasági területek adták – Új-Guinea ebből a szempontból a környező gyarmatokhoz képest marginális volt –, hanem a tengeri és légi uralom szempontjából kritikus földrajzi helyzete. A sziget a korabeli japán katonai tervezésben a „déli erőforrás-körzet” külső védőgyűrűjének része volt, amely a holland Kelet-Indiák, a Maláj-félsziget és a Fülöp-szigetek felé vezető utakat biztosította.

A japán invázió a Bismarck-szigeteken kezdődött. 1942 januárjában japán csapatok szállták meg **Rabaul** kikötőjét Új-Britannián, amely az ausztrál gyarmati igazgatás egyik legfontosabb bázisa volt. A rabauli ausztrál helyőrség veresége és a japán előrenyomulás gyorsasága a gyarmati védelmi képességek teljes összeomlását mutatta meg a helyi lakosságnak. A hadtörténeti konszenzus szerint a rabauli csata és az azt követő japán berendezkedés egyik legjelentősebb következménye az volt, hogy az európai és ausztrál civil lakosságot viszonylag gyorsan evakuálták vagy internálták, míg a helyi melanéziai, tolaik és más közösségek a harcok és a megszállás közepette maradtak. A japánok Rabaulból jelentős haditengerészeti és légi bázist építettek, és Új-Britanniát, Új-Írországot és a Salamon-szigetek északi részét a „Dél-Csendes-óceáni Erőd” részeként kezelték.

1942 márciusában japán partraszállás történt Új-Guinea északkeleti partján, **Lae** és **Salamaua** térségében. Ez a művelet közvetlen fenyegetést jelentett **Port Moresby**-re, a Pápua terület székhelyére, amely Ausztrália északi előterében az egyetlen jelentős szövetséges támaszpont maradt. A 1942. májusi **korall-tengeri csata** – amely a hadtörténeti konszenzus szerint az első olyan tengeri ütközet volt, amelyben a szemben álló hajók nem látták egymást, és a csapást repülőgép-hordozókról mérték – meghiúsította Port Moresby közvetlen tengeri inváziójá t. Ennek a kudarcnak a nyomán a japán hadvezetés a szárazföldi útvonalat választotta: a hegyeken át vezető **Kokoda-ösvény** (kokodai ösvény) mentén kívánta elfoglalni a déli parton fekvő közigazgatási központot.

33.3.2 A kokodai hadjárat és a harcok jellege

A kokodai hadjárat (1942. július – november) a második világháború egyik legmostohább természeti környezetben vívott gyalogsági hadműveletе volt, és a hadtörténeti munkák egyik kitüntetett témája. A Japán 17. hadsereg erői – a dokumentált hadműveleti naplók szerint elsősorban a **Nankai Shitai** (Déltengeri Különítmény) – a bázist jelentő **Buna** és **Gona** partjától befelé nyomulva szállták meg a hegyi falvak mentén húzódó gyalogösvényt, és dél felé törekedtek. A hadjárat a nehéz tüzérség és a járművek számára gyakorlatilag járhatatlan, meredek, sárral borított, maláriás esőerdőben zajlott. Mindkét fél esetében a logisztika, az élelmiszer-utánpótlás, a lőszerellátás és a sebesültszállítás határozta meg a harcok ütemét.

A csatákat – **Isurava, Brigade Hill, Ioribaiwa, Imita Ridge** – a hadtörténetírás dokumentált módon tárgyalja. Az ausztrál 39. milíciazászlóalj és a későbbi erősítések, köztük a 2. ausztrál birodalmi haderő reguláris alakulatai, visszavonuló harcokban lassították a japán előrenyomulást, amely 1942 szeptemberére már Port Moresby közelébe ért. A japán vereség kiváltó okai között a hadtörténeti elemzések elsősorban a túlfeszített ellátási vonalakat, a dzsungelbetegségek, a kiéhezés és az amerikai-ausztrál légi fölény okozta utánpótlási nehézségeket emelik ki, nem pedig egyetlen taktikai hibát. A japán csapatok visszavonulását ugyancsak a szövetséges ellentámadás, a **Buna–Gona–Sanananda** part menti erődítések ellen 1942 végén indított hadműveletek követték, amelyek rendkívül súlyos veszteségeket hoztak mindkét oldalon. A szövetséges hadműveletek folytatódtak 1943-ban: a **Wau** és **Salamaua–Lae** környéki harcok, a **Huon-félszigeti hadjárat**, majd a **Madang** és a **Sepik** felé történő előrenyomulás. Rabaul japán bázisát végül nem ostromolták meg szárazföldön, hanem a „kerülőút-stratégia” (leapfrogging) keretében elszigetelték és légi-tengeri blokád alá vonták. A háború Pápua Új-Guinea mai területén tehát nem ért véget 1942 végén; a kisebb-nagyobb harcok, járőrözések és partraszállások egészen 1944-ig, sőt a hegyi területeken és a szigeteken 1945-ig tartottak.

33.3.3 A helyi lakosság részvétele: teherhordók, irányítók és tolmácsok

A háború eseményeinek helyi tapasztalata gyökeresen eltért a hadtörténeti munkákban gyakran előtérbe állított ausztrál vagy japán narratívától. A harcokban a pápuai és új-guineai közösségek

nem egyszerűen passzív „helyszínt” adtak, hanem – részben kényszerből, részben saját érdekeiket követve – aktív szereplőkké váltak. A leginkább ismert munkavégzési forma a **teherhordó** szolgálat volt. Az ausztrál hadsereg a polgári igazgatás felfüggesztése után létrehozta az **ANGAU**-t *(Australian New Guinea Administrative Unit)*, amely a harcokhoz közvetlenül kapcsolódó katonai igazgatási és munkaerő-szervező feladatokat látott el. Az ANGAU tisztjei feladatai közé tartozott a helyi férfiak toborzása teherhordásra, útépítésre, sebesültszállításra és hírszerzésre.

A hegyvidéki és part menti falvakból több tízezer férfi vett részt ebben a munkában; a pontos létszám a feljegyzések hiánya, a törzsek közötti mozgás és a harcok zűrzavara miatt nem ismert. A rendelkezésre álló szakirodalmi becslések széles skálán mozognak, és a becslések bizonytalansága alapvető probléma. A teherhordók nélkülözhetetlenek voltak a hegyi hadviselésben: ők szállították az élelmet, a lőszert és a sebesülteket a dzsungelösvényeken. A háború alatt és közvetlenül utána az ausztrál katonai hivatalosság és a sajtó a **„Fuzzy Wuzzy Angels”** (göndör hajú angyalok) képet terjesztette, amely a hordozók önfeláldozását a brit birodalmi lojalitás és a „jó bennszülött” patriarchális toposzaiba illesztette. Ez a megnevezés azonban utólagos, romantizáló és rasszizált konstrukció, amely a mai történeti kritika szerint eltakarja a toborzás gyakran kényszerjellegét, a szolgálat halálos kockázatait, a járványoknak való kitettséget és a családoktól való hosszú elszakítást. A helyi emlékezet és az újabb oral history kutatások árnyalják ezt a képet: a teherhordók maguk is éheztek, betegségekben haltak meg, és munkájukért gyakran nem kapták meg az ígért fizetséget vagy szabadságot.

A japán oldal is igénybe vette a helyi lakosságot, különösen a part menti ültetvények és az északi területek elfoglalása után. A japán katonai igazgatás munkaszolgálatra, élelmiszer-beszolgáltatásra kényszerítette a falvakat, és súlyos büntetéssel sújtotta azokat, akiket a szövetségesekkel való együttműködéssel gyanúsítottak. A tolak, a sepikiek és más népek körében a megszállás időszaka a kényszermunka, az éhezés, a betegségek és a kivégzések emlékezetét hagyta hátra. A japán különítmények által elkövetett visszaélések dokumentálása a háború után megindult, de a helyi áldozatok száma soha nem lett pontosan megállapítva. A harcoktól távolabb eső területeken a helyi közösségek mozgástere eltérő volt: voltak, akik családi vagy törzsi okokból együttműködtek a japánokkal, mások a szövetségeseket támogatták, ismét mások igyekeztek teljesen kivonni magukat a háborúból, és a hegyek közé, elszigetelt kertekbe menekültek. A háború tehát nem egyetlen, hanem sokféle, egymással párhuzamosan futó helyi tapasztalatot eredményezett.

33.3.4 A civil lakosság szenvedése és a hadviselő felek felelőssége

A második világháború új-guineai szakaszának civil áldozatai a mai napig vita tárgyát képezik, mivel a rendelkezésre álló források nem teszik lehetővé pontos statisztika felállítását. A tudományos munkák általában azt a becslést ismertetik, hogy a harcok, a betegségek, az éhínség és a kitelepítettség következtében a terület lakosságának tízezrei haltak meg; egyes becslések 15 000 és 50 000 közé teszik a civil veszteségeket, de ezeket az adatokat óvatosan kell kezelni, mert a gyarmati adminisztráció népszámlálási adatai a háború előtt is hézagosak voltak, és a háború alatt a mozgó lakosság egy részét nem regisztrálták. A bizonytalanságot növeli, hogy az áldozatok jelentős része a harcok közvetlen erőszakától függetlenül, a járványok, a malária, a tüdőgyulladás és az éhezés következtében halt meg.

A civil lakosság szenvedéséért a felelősség nem egyetlen félre hárítható. A japán megszálló hatóságok rendszeresen rekvirálták az élelmiszert, a vetőmagot és a munkaerőt, ami több területen éhínséget okozott; a kivégzések és a nemi erőszak esetei a helyi emlékezet és a háborús bűnöket vizsgáló szövetséges iratok szerint számos körzetben előfordultak. A szövetséges – elsősorban ausztrál és amerikai – légitámadások, a japán állások elleni tüzérségi csapások és az „elszigetelő” hadműveletek azonban ugyancsak pusztítottak falvakat, kerteket és ölték meg a civil lakosságot. A háború első hónapjaiban az ausztrál gyarmati adminisztráció összeomlása azt

is jelentette, hogy a helyi rendfenntartó és egészségügyi szolgáltatások megszűntek. A harcok közeledtével sok fehér ausztrál hivatalnok, ültetvényes és misszionárius elhagyta állomáshelyét, és a helyi alkalmazottakat, munkásokat, hittérítő iskolák diákjait magukra hagyta. Ez a magatartás a háború után jelentős szerepet játszott abban, hogy a melanéziai közösségek megkérdőjelezték az európai uralom korábbi erkölcsi és faji alapjait.

33.3.5 A háború társadalmi, gazdasági és vallási hatásai

A második világháború Pápua Új-Guinea mai területén a gyarmati kor legnagyobb társadalmi sokkját okozta. A harcok során a szigetre érkező szövetséges katonák száma időszakosan meghaladta a helyi lakosságét. A harcokhoz kapcsolódó infrastrukturális beruházások – repülőterek, utak, kikötők, híradóállomások, kórházak – soha nem látott mértékben szabdalták fel a korábbi tájat. A helyi lakosok először találkoztak tömegesen olyan technikai eszközökkel, mint a rádió, a repülőgép, a mozgóképszínház, a lánctalpas járművű és a tüzérségi eszköz. A korábbi, elkülönített ültetvényes és missziós jelenléthez képest a háború a külső világgal való érintkezés intenzitásának radikális ugrását jelentette.

Ennek a tapasztalatnak az egyik legismertebb következménye a **kargókultuszok** *(cargo cults)* elterjedése és megerősödése volt a háború utáni évtizedekben. A melanéziai társadalom számos régiójában – például a Sepik-vidéken, Manuson, Új-Írországon és a mai Madang környékén – olyan vallási és társadalmi mozgalmak bontakoztak ki, amelyek a szövetséges katonai utánpótlás, a konzervdobozok, repülőgépek és gyógyszerek tömeges megjelenését a fehér ember által visszatartott ősi hatalom jeleként értelmezték. E mozgalmak egy része – mint a **Yali-mozgalom** a Madang-vidéken vagy a **John Frum**-jelenség a közeli Új-Hebridákon – a háború után a gyarmati hatalommal szembeni politikai tiltakozás és a gazdasági önállóság igényének kifejeződésévé vált. A kargókultuszok történeti értékelése vitatott; a korabeli gyarmati hatóságok irracionális, zavaros jelenségként kezelték, míg az antropológiai és történeti szakirodalom egy része a gyarmati kapitalizmus és a háborús sokk egyenlőtlenségeire adott kreatív, vallási formába öntött válaszként értelmezi.

A háború a helyi politikai tudat formálódására is hatott. A melanéziai férfiak, akik teherhordóként, tolmácsként, őrként vagy kórházi segédként szolgáltak, közvetlenül tapasztalták a szövetséges hadseregek szervezettségét, fegyverzetét és bőséges ellátását. Ugyanakkor tapasztalták az ausztrál katonai hatóságok rasszizmusát, az eltérő bérezést és bánásmódot is. A háborúban szolgáló **afroamerikai katonák** jelenléte – akik egyes visszaemlékezések szerint közvetlenebbül viselkedtek a helyiekkel, mint a fehér ausztrál vagy amerikai katonák – szintén hozzájárult a faji hierarchiák megkérdőjelezéséhez. A háború után hazatérő helyi szolgálatot teljesítők – akiket gyakran **„hadfiak”** *(ex-servicemen)* néven emlegettek – számos későbbi helyi önkormányzati és nacionalista mozgalom magját alkották, mert olyan tapasztalatokat és kapcsolatokat szereztek, amelyekre a gyarmati rendszer nem kínált megfelelő politikai csatornát.

A gazdasági következmények kettősek voltak. A háború elpusztította a gazdaság gerincét adó kopra- és kakaóültetvények, aranymezők és kikötők jelentős részét. A harcok és a japán megszállás nyomán a korábbi export szinte nullára esett vissza. Ugyanakkor a szövetséges katonai építkezések – repülőterek, utak, hidak – később a gyarmati fejlesztéspolitika és a feltáró igazgatás kiindulópontjai lettek. A háború alatt megerősödött kormányzati jelenlét és a sebesültek ellátására létrehozott ideiglenes egészségügyi hálózat a háború után az ausztrál adminisztráció által bevezetett „Új Rend” *(New Deal)* alapját képezte. Ez a politika – amelyet a későbbi fejezet tárgyal – a háború előtti, szűkös és paternalista gyarmati adminisztrációval szemben a fejlesztést, az oktatást és az egészségügyet helyezte előtérbe, nem utolsósorban azért, hogy leszerelje a háború után a melanéziai társadalomban megjelenő elégedetlenséget.

33.3.6 Emlékezetpolitikai keretek: az ausztrál és a melanéziai emlékezet

A második világháború új-guineai eseményei eltérő módon épültek be az ausztrál és a helyi emlékezetbe. Ausztráliában a **kokodai hadjárat** a nemzeti identitás egyik alapvető történetévé vált, különösen az 1980-as évektől kezdődő emlékezetpolitikai újraértékelés során. Az ausztrál narratíva a kokodai harcokban a fiatal, felkészületlen milicisták áldozatvállalását, a „hazai föld" védelmét és a nehéz tereppel való küzdelmet hangsúlyozza. Ez az emlékezet gyakran a **Gallipoli**-hagyománnyal állítja párhuzamba, és a nemzeti érettség pillanataként mutatja be. Ez az emlékezetpolitikai keret azonban a posztkoloniális kritika szerint erősen ausztrál-központú: a helyi lakosság szerepét a „hordozó angyalok" romantizált képére redukálja, és nem foglalkozik a helyi közösségek szenvedésével, a kényszermunkával vagy a gyarmati igazgatás háborús kudarcaival. A melanéziai helyi emlékezet ezzel szemben sokkal kevésbé egységes, és nagymértékben függ az adott közösség háborús tapasztalatától. A part menti, japán megszállás alatt élő falvak emlékezetében a kényszermunka, az éhség és a kivégzések dominálnak. A hegyvidéki területeken, ahol a szövetséges teherhordókat toborozták, a háború a dicsőséges szolgálat és az idegenekkel való együttműködés emlékeként jelenik meg. A harcoktól távolabb eső területeken a háború elsősorban a járványok, a menekülés és a társadalmi rend felbomlásának időszakaként rögzült. A helyi nyelveken, pidgin angolban és a későbbi visszaemlékezésekben fennmaradt elbeszélések éppen ezért nem alkotnak egyetlen közös nemzeti narratívát; a háború emlékezete ma is a pápua új-guineai társadalom regionális és törzsi tagoltságát tükrözi.

33.3.7 Források és bizonytalanságok

A második világháború új-guineai szakaszának rekonstrukciója eltérő típusú forrásokra támaszkodik. A hadműveleti események, a csapatmozgások, a felszerelés és a harcok kronológiája viszonylag jól dokumentált: az ausztrál hadsereg, a japán birodalmi hadsereg és az amerikai szövetséges erők hadműveleti naplói, jelentései, térképei és hivatalos hadtörténeti sorozatai alapján. Az ausztrál oldalról a hivatalos második világháborús hadtörténeti sorozat, a japán oldalról pedig a háború után hozzáférhetővé vált hadműveleti iratok és visszaemlékezések képezik a katonai rekonstrukció alapját. A polgári igazgatás szempontjából az ANGAU jelentései, járőrjelentések, egészségügyi feljegyzések és a missziós levelezések fontosak.

A legnagyobb bizonytalanság a civil lakosság áldozataival, a helyi közösségek háborús tapasztalatával és a toborzás mértékével kapcsolatos. A rendelkezésre álló adatok hézagosak, mert a háború előtti népszámlálási felmérések nem fedték le a sziget teljes területét, a háború alatti mozgások miatt a lakosság egy része nem volt regisztrálva, és a gyarmati adminisztráció a háború utáni első években nem helyezte előtérbe a civil áldozatok pontos felmérését. Az áldozati számokra vonatkozó becslések ezért csak hozzávetőlegesek, és a források közötti eltérések mögött módszertani problémák húzódnak. A japán megszállás alatti helyi tapasztalatok rekonstruálása nagyobb részben szóbeli történeti forrásokra, később rögzített visszaemlékezésekre és szórványos szövetséges kihallgatási jegyzőkönyvekre épül. Az oral history anyagok ugyanakkor a háború utáni társadalmi változások, a kargókultuszok és a politikai mozgalmak kontextusában születtek, ezért értelmezésüknél figyelembe kell venni az emlékezet utólagos formálódását.

A háborús bűncselekmények, a kényszermunka és a civilek elleni erőszak megítélése is részben vita tárgyát képezi. A szövetséges háborús bűnöket vizsgáló perek a japán megszálló erők egyes tagjai ellen zajlottak, de a perek célja a felelősségre vonás volt, nem pedig a helyi áldozatok teljes körű számbavétele. A szövetséges bombázások civil áldozataira vonatkozóan csak szórványos feljegyzések állnak rendelkezésre. Módszertani szempontból fontos kiemelni, hogy a háború helyi történetét a források egyenlőtlensége miatt csak részben lehet rekonstruálni: míg a katonai eseményekről bőséges írott anyag maradt fenn, addig a pápua és új-guineai falvak lakóinak

tapasztalatairól a legtöbb esetben csak a későbbi generációk emlékezete, terepmunka és a missziós iratok közvetett utalásai állnak rendelkezésre.

33.3.8 Rövid összefoglaló

- A japán hadsereg 1942 elején elfoglalta **Rabaul**t, majd partra szállt **Lae** és **Salamaua** térségében, hogy elszigetelje Ausztráliát és fenyegetést teremtsen **Port Moresby**-re.
- A korall-tengeri csata meghiúsította a tengeri inváziót, ezért a japánok a szárazföldi **Kokoda-ösvényen** át próbáltak előrenyomulni; a hadjáratot a nehéz terep, a logisztikai összeomlás és a szövetséges légi fölény miatt veszítették el.
- A harcok nem korlátozódtak a kokodai szakaszra; a hadműveletek 1943–1944 folyamán a Huon-félszigeten, a Sepik-vidéken és a Bismarck-szigeteken is folytatódtak, Rabaul pedig elszigetelt japán erőddé vált.
- A helyi lakosság tízezrei szolgáltak teherhordóként, tolmácsként és munkásként; a szolgálat gyakran kényszerjellegű volt, és az ausztrál „Fuzzy Wuzzy Angels” emlékezet romantizálta ezt a tapasztalatot, elfedve a kényszert és a szenvedést.
- A civil lakosság a japán megszállás, a szövetséges bombázások, a járványok és az élelmiszerhiány következtében rendkívüli szenvedést élt át; a becsült áldozatszám 15 000 és 50 000 közé tehető, de ezek az adatok erősen bizonytalanok.
- A háború a melanéziai társadalmakban mélyreható változásokat indított el: megrendítette a gyarmati uralom tekintélyét, megerősítette a **kargókultuszokat**, és a háború utáni politikai mozgalmak előfutárává tette a hazatérő katonákat és munkásokat.
- A háború emlékezete eltérő: Ausztráliában a kokodai hadjárat nemzeti mítosszá vált, míg a helyi közösségek emlékezete regionálisan tagolt maradt, és elsősorban a családok, falvak és törzsek saját szenvedéstörténetét őrzi.

33.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Miért volt stratégiailag fontos Új-Guinea keleti fele a japán tervekben, és hogyan befolyásolta a földrajz a hadműveletek menetét?
2. Hasonlítsa össze a kokodai hadjárat ausztrál hivatalos emlékezetét a helyi, melanéziai közösségek eltérő háborús tapasztalataival! Milyen feszültségek mutathatók ki a két narratíva között?
3. Milyen szerepet játszottak a helyi teherhordók a harcokban, és miért problematikus a „Fuzzy Wuzzy Angels” kép a mai történeti értékelés szerint?
4. Hogyan befolyásolta a második világháború a gyarmati uralom tekintélyét és a helyi társadalmak politikai tudatát? Milyen kapcsolat mutatható ki a háború és a kargókultuszok megerősödése között?
5. Milyen forráskritikai problémák merülnek fel a háború civil áldozatai számának meghatározásakor, és milyen módszerekkel lehet ezeket a bizonytalanságokat kezelni?

33.4 A függetlenség felé

33.4.1 A függetlenség felé

A második világháború utáni Pápua Új-Guinea története nem egyszerűen egy gyarmati hatalom visszatérésének és a függetlenség késleltetett átadásának a története. A háború – amelyet a A második világháború alfejezet tárgyalt – gyökeresen megváltoztatta a helyi társadalmak viszonyát a gyarmati államhoz, az ausztrál kormányzathoz és a külvilághoz: a harctérré vált

területeken a falvak százai pusztultak el, az őslakos lakosság tömegesen vett részt hordárként, munkásként, felderítőként vagy katonaként, és a háborús gazdaság új árukat, új eszméket és új egyenlőtlenségeket hozott. A dekolonizáció folyamata éppen ezért nem csak egy adminisztratív menetrend volt: egyszerre jelentett államépítést, a helyi politikai osztály megszületését, a területi és etnikai feszültségek nyilvánossá válását, valamint az ausztrál gyámsági politika lassú, sokszor vonakodó átalakulását. A függetlenséghez vezető út körülbelül harminc éve a gyarmati örökség, a helyi mozgalmak és a nemzetközi dekolonizációs nyomás hármas mezőjében értelmezhető.

33.4.1.1 A háború utáni ausztrál igazgatás és a gyámsági keret

A háborús megszállás és a japán előrenyomulás után az ausztrál kormány 1945-től fokozatosan visszaállította polgári közigazgatását Pápua és Új-Guinea területén, de a két gyarmat jogi helyzete továbbra is különböző maradt. A déli rész, **Pápua Terület** (Territory of Papua) formálisan brit fennhatóság alatt, ausztrál igazgatás alatt állt; az északi rész, az egykori német **Új-Guinea** (New Guinea) pedig a háború után az Egyesült Nemzetek **gyámsági területe** (Trust Territory) lett. Ezt a megbízatást az ENSZ 1946-ban erősítette meg, Ausztráliát gyámsági hatalomként nevezve meg. A két terület közigazgatási egyesítése először ideiglenes jelleggel történt; 1949-ben az ausztrál parlament elfogadta az **Pápua és Új-Guinea törvényt** (Papua and New Guinea Act), amely létrehozta a **Pápua és Új-Guinea Területet** (Territory of Papua and New Guinea). Ez a kettős jogi hagyaték – a brit korona alá tartozó Pápua és a nemzetközi gyámság alá tartozó Új-Guinea – a függetlenség előtti politikai vitákban is rendre előkerült, mert a pápua elit egy része saját múltjára és eltérő jogi helyzetére tekintettel külön államiságot is elképzelhetőnek tartott.

A gyámsági rendszer miatt az ausztrál igazgatás nemzetközi ellenőrzés alatt állt: az ENSZ **Gyámsági Tanácsa** rendszeres időközönként vizsgálta a terület politikai, gazdasági, oktatási és egészségügyi állapotát, és ajánlásokat fogalmazott meg. Ez a külső kontroll a tényleges gyarmati gyakorlatban gyakran csak formálisnak bizonyult, de a dekolonizáció felgyorsulása idején, az 1960-as évektől valódi politikai nyomást gyakorolt Ausztráliára. A gyámsági jelentések ma is az egyik legfontosabb forráscsoportot alkotják a korszak megismeréséhez, noha azokat mindig az ausztrál kormányzati érdekek és a nemzetközi szervezet retorikájának összefüggésében kell olvasni.

A háború utáni igazgatás elsősorban a rend helyreállítására, a japán megszállás által lerombolt infrastruktúra újjáépítésére és a járványok elleni küzdelemre összpontosított. Az ausztrál gyarmati politika ebben az időszakban még erősen **paternalista** maradt: a helyi lakosságot a hivatalos szóhasználat „bennszülöttként” vagy „natives” néven említette, és a politikai jogok, a mozgásszabadság, a munkavállalás és a földtulajdon terén faji alapú korlátozások maradtak érvényben. Ugyanakkor a háború tapasztalatai – például a Pápua Gyalogzászlóalj (Papuan Infantry Battalion) és a part menti őrszolgálatok őslakos tagjainak teljesítménye, valamint a civil falvak háborús áldozatvállalása – kikezdték a hivatalos rasszista hierarchiát, és a reformok iránti várakozást erősítették az ausztrál közvélemény egy részében is.

33.4.1.2 A lassú politikai emancipáció és a helyi elitek kialakulása

Az 1950-es és az 1960-as években az ausztrál igazgatás fokozatosan bővítette a helyi részvételt a közigazgatásban és a törvényhozásban. A kezdeti intézmények – például a **helyi tanácsok** (local government councils) – elsősorban adminisztratív feladatokat láttak el, de lehetővé tették, hogy a falusi közösségek először tapasztalják meg a választott képviselet működését. Az oktatás bővítése – különösen a keresztény missziós iskolák, majd az ausztrál állami iskolák révén – egy vékony, de növekvő számú őslakos értelmiségi és tisztviselői réteget hozott létre. 1965-ben Port Moresbyben

megnyílt a **Pápua Új-Guineai Egyetem** (University of Papua New Guinea), amely rövid idő alatt a nacionalista értelmiség egyik központjává vált.

A választójog és a képviseleti intézmények fejlődése fokozatos volt, és korántsem volt ellentmondásoktól mentes. Az 1964-es első általános választás – amelynek során a lakosság többsége először szavazhatott – a **Házgyűlés** (House of Assembly) létrehozásával járt. A testületben az őslakos tagok aránya ugyan többséget szerzett, de a tényleges végrehajtó hatalom továbbra is a Canberra által kinevezett **adminisztrátornál** (Administrator) maradt; a miniszteriális felelősség elvét nem vezették be. A választásokon a részvételi arány és a szavazás módja – a fejlettség szerint differenciált körzetek, a titkosság hiánya bizonyos területeken, az írástudatlanság miatt szimbólumokkal történő szavazás – komoly vitákat váltott ki. A választási adatok pontossága is kérdéses: a választói névjegyzékek hiányosságai és a távoli hegyi falvak elérésének nehézségei miatt a részvételi arányokat csak becslésként lehet értelmezni, és az egyes kerületek közötti különbségeket az ausztrál hatóságok jelentései is elismerik.

A pártpolitika kialakulása az 1960-as évek végére tehető. 1967-ben alakult meg a **Pangu Pati** (Pápua és Új-Guinea Párt), amely a gyorsított dekolonizációt, a nemzeti egységet és a helyi tisztviselők gyorsabb előléptetését követelte. A párt vezetői között találjuk **Michael Somare**-t (a későbbi első miniszterelnököt), **John Guise**-t, **Albert Maori Kiki**-t és **Pita Lus**-t; később csatlakozott hozzájuk **Julius Chan** is, aki a pénzügyi és gazdasági reformokat szorgalmazta. A Pangu Pati nem volt sem etnikailag, sem területileg egységes: a hegyvidéki, parti és szigeti tagok eltérő érdekei már a korai években feszültségeket okoztak. Vele szemben – illetve mellette – más politikai csoportosulások is megjelentek: a **United Party**, amely a hegyvidéki és konzervatívabb választókörzetekre támaszkodott, és a dekolonizáció lassabb ütemét helyeselte, valamint a **Pápua Népi Szövetség** (Papua Eklesia) és más helyi tömörülések. Az ausztrál hatóságok eleinte gyanakodva figyelték a pártosodást, és egyes tisztviselők a „gyarmati stabilitás” nevében akadályozták a választói mozgósítást; ezt a Politikai Rendőrség jelentései és a korabeli kormányzati levelezés is alátámasztják, bár a teljes kép még feltárásra vár.

33.4.1.3 Helyi politikai mozgalmak, sztrájkok és területi feszültségek

A hivatalos dekolonizáció mellett a politikai ébredés számos nem-pártos formát is öltött. A háború utáni időszakban megerősödtek a munkásmozgalmak és a szakszervezeti kezdeményezések, különösen a kikötővárosokban, az ültetvényeken és a bányavidékeken. A **munkásmozgalom** egyik fontos előzménye az 1929-es rabauli tömegsztrájk volt, de az igazi áttörést a háború utáni bérkövetelések és a munkakörülmények elleni tiltakozások hozták. Az 1950-es és 1960-as években több sztrájk és munkabeszüntetés bontakozott ki Rabaulban, Port Moresbyben és a Wau melletti aranymezőkön; ezek részben a faji alapú bérkülönbségek ellen irányultak. A munkásság követelései gyakran összekapcsolódtak a földjogi panaszokkal, mert a bányák és az ültetvények az őslakos közösségek hagyományos területeit érintették.

A vidéki társadalomban az 1940-es évek végétől kibontakoztak azok a mozgalmak, amelyeket a nyugati megfigyelők **cargo cult**-ként (kargó-mozgalomként) címkéztek. Ez a fogalom – amelyet a történeti irodalom ma gyakran félrevezetőnek tart – olyan vallási-társadalmi mozgalmakat jelölt, amelyek a nyugati áruk, hajók vagy repülőgépek eljövetelét várták egy megváltó vezető irányításával. A háború alatt tapasztalt bőség – a katonai ellátmány, a gépek és a kórházi felszerelés – sok közösségben azt a hitet erősítette, hogy a fehérek gazdagsága nem természetes rend, hanem megszerezhető vagy visszaszerezhető szellemi erő révén. A legismertebbek közé tartozik a **Yali-mozgalom** a Madang környékén és a **Paliau-mozgalom** a Manus-szigeteken. A mozgalmakat nem lehet pusztán „babonás tévedésként” elutasítani: a résztvevők számára ezek a gyarmati rend megkérdőjelezésének, az anyagi és politikai egyenlőtlenség felszámolásának kísérletei voltak, akár vallási nyelvre fordítva is. Az ausztrál hatóságok gyakran erőszakkal léptek

fel ellenük, és a rendfenntartás jegyében vezetőiket bebörtönözték; ezek az intézkedések a helyi ellenállás emlékezetében máig elevenek.

A területi identitások is a gyarmati határok elleni tiltakozás hordozóivá váltak. Az Új-Britannián 1969–1970 körül kibontakozó **Mataungan szövetség** a fehérek által birtokolt földek újraelosztását és a helyi adók eltörlését követelte, és összecsapott a gyarmati rendőrséggel. A mozgalom neve a „szemtől szemben” jelentésű tolar kifejezésre utalt, ami a közvetlen, nyílt konfrontációt hangsúlyozta. A Mataungan akciói – útlezárások, adóbojkott, a kormányzati épületek blokádja – a gyarmati igazgatás számára komoly válságot jeleztek.

A legélesebb területi kérdés azonban **Bougainville**-hez kapcsolódott. A szigeten a 1960-as években kezdődött a rézkitermelés előkészítése; a **Bougainville Copper Limited** (a Rio Tinto leányvállalata) által működtetett **Panguna-bánya** 1972-ben kezdte meg a termelést. A bánya a függetlenség utáni állam egyik fő bevételi forrása lett, de a helyi földtulajdonosok közösségei a földkisajátítás, a környezeti károk és a bevételek elosztása miatt már a kezdetektől ellenállást tanúsítottak. Ez az elégedetlenség már a függetlenség előtt megfogalmazta a szeparatista követelések alapjait, és később, az 1980-as évek végén fegyveres konfliktushoz vezetett.

Külön említést érdemel a pápua területi öntudat megerősödése. A déli, egykori brit–ausztrál Pápua és az északi, egykori német Új-Guinea közötti jogi és kulturális különbség a dekolonizációs vitákban felszínre tört. Az 1973-ban alapított **Papua Besena** mozgalom **Josephine Abaijah** vezetésével Pápua külön függetlenségét követelte, arra hivatkozva, hogy a két területet Ausztrália mesterségesen egyesítette, és a pápua lakosságot hátrányosan érintené az északi területek által dominált új állam. A mozgalom támogatottsága elsősorban a déli parti városokban volt számottevő, de soha nem szerezte meg a lakosság többségét. A Papua Besena mégis fontos emlékeztető arra, hogy a mai Pápua Új-Guinea államhatárai nem természetes adottságok, hanem gyarmati és politikai döntések eredményei.

33.4.1.4 Az alkotmányos út a függetlenségig

A dekolonizáció ütemét nem csak a belső mozgalmak és a helyi elitek nyomása gyorsította, hanem a nemzetközi környezet is. Az ENSZ 1960-as **dekolonizációs nyilatkozata** (Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples) elítélte a gyarmati uralom fenntartását, és a gyors önrendelkezést szorgalmazta. Ausztrália, amely a hidegháborúban a „nyugati” szövetségi rendszer tagjaként igyekezett hiteles antikolonialista képet mutatni, nem kerülhette meg a gyámsági terület függetlenségének kérdését. A konzervatív ausztrál kormányok azonban sokáig a fokozatos, ellenőrzött átmenet politikáját követték, arra hivatkozva, hogy a terület etnikai sokszínűsége és alacsony iskolázottsági szintje nem teszi lehetővé a gyors államalapítást.

A fordulatot az 1972-es ausztrál választás hozta el, amelyen a **Gough Whitlam** vezette Munkáspárt került hatalomra. Whitlam kormánya a dekolonizáció felgyorsítását hirdette, és a terület számára a belső önkormányzat gyors kiépítését ígérte. 1972-ben létrehozták a **főminiszteri** (Chief Minister) tisztséget, amelyet a választott Házgyűlés tagjai közül választottak; a posztot először **Michael Somare** töltötte be. Az adminisztrátor szerepe fokozatosan ceremoniálissá vált, és a miniszteri felelősség elve – amely szerint a miniszterek a választott testületnek tartoznak beszámolással – 1973-tól érvényesült.

Ezzel párhuzamosan megkezdődött az alkotmányozás folyamata. Az 1974–1975-ben ülésező **alkotmányozó gyűlés** (Constitutional Planning Committee) kidolgozta a független állam alaptörvényét. A testületben helyet kaptak a főbb politikai pártok, a területi képviselők és a közösségi vezetők, de a tényleges döntési súly elsősorban a Pangu Pati és a szövetséges csoportok kezében volt. Az alkotmány a **westminsteri parlamentáris rendszert** követte: a miniszterelnök a

kormány feje, az államfő a brit uralkodó – akit a **főkormányzó** (Governor-General) képvisel –, a törvényhozás pedig egykamarás, **Nemzeti Parlament** (National Parliament) néven. Az alkotmány garanciákat fogalmazott meg a földtulajdonra, a tartományi autonómiára és a szokásjog elismerésére, de ezek a garanciák a későbbi vitákban sokszor ütköztek a központi kormányzati érdekekkel.

A függetlenség időpontját 1975. szeptember 16-ában határozták meg. Az alkotmányos előkészületek közepette azonban a területi feszültségek nem csillapodtak: a Bougainville-i vezetők egy része a függetlenség előtti hónapokban kinyilvánította, hogy nem kíván csatlakozni az új államhoz, és a sziget számára külön államiságot követelt. A Papua Besena is tiltakozott a feltételek ellen. A Somare-kormány és az ausztrál hatóságok ezeket a követeléseket elutasították, de a tárgyalások során ígéretet tettek a tartományi kormányzatok létrehozására és a bányabevételek egy részének visszajuttatására. Ez az ígéret azonban már az első években kudarcot vallott, és a Bougainville-kérdés a független állam egyik legsúlyosabb belső konfliktusává vált.

33.4.1.5 A függetlenség kikiáltása és az új állam

1975. szeptember 16-án Pápua Új-Guinea ünnepélyesen elnyerte függetlenségét. Az ország hivatalos neve **Pápua Új-Guinea Független Állam** (Independent State of Papua New Guinea) lett, az államfő II. Erzsébet brit királynő maradt, akit Port Moresbyben a főkormányzó képviselt. Az első miniszterelnök **Michael Somare**, az első főkormányzó **John Guise** lett; Julius Chan a pénzügyi tárcát kapta, és hamarosan a gazdasági stabilizáció egyik kulcsszereplőjeként lépett fel. Az ország zászlaja, címere és himnusza a helyi szimbólumok és a nemzeti egység kettős igényét fejezte ki: a paradicsommadár, a déli kereszt és a helyi dobmotívumok egyaránt megjelentek.

A függetlenség nemzetközi elismerése gyorsan megtörtént: az ENSZ 1975. október 10-én felvette az országot tagjai sorába, és Pápua Új-Guinea a **Nemzetközösség** (Commonwealth of Nations) tagja is lett. A gyarmati múlt intézményi öröksége azonban továbbra is meghatározó maradt: a közszolgálat felső rétege nagyrészt ausztrál tisztviselőkből állt, a költségvetés jelentős részét ausztrál támogatás fedezte, és a hadsereg, a rendőrség, valamint az oktatási és egészségügyi rendszer kiépítése még évtizedekig tartott. A **pápuásítás** (localisation) folyamata – vagyis a helyi személyzet arányának növelése a közintézményekben – a függetlenség utáni első évtized egyik legfontosabb, de sokszor konfliktusokkal terhelt programja volt, mert a gyors előléptetések egyszerre szolgálták a nemzeti önállóságot és teremtettek új egyenlőtlenségeket a képzett és a kevésbé képzett rétegek között.

Az új állam azonnal szembesült a területi integritás kihívásaival is. A Bougainville-i vezetők egy része nem fogadta el a függetlenségi alkut, és a sziget egyoldalúan kikiáltotta a **Észak-Salamon-szigeteki Köztársaságot** (Republic of the North Solomons), amelyet azonban sem Ausztrália, sem az ENSZ nem ismert el. A konfliktust tárgyalásokkal ideiglenesen sikerült kezelni, és Bougainville 1977-ben tartományi státuszt kapott, de a Panguna-bánya tulajdonviszonyai, a bevételek elosztása és a környezeti károk miatt a feszültség nem szűnt meg. Hasonlóan, a pápua szeparatista mozgalom sem tűnt el teljesen, bár befolyása az 1975 utáni években csökkent.

A függetlenség tehát nem egy egyszeri esemény, hanem egy hosszú, töredezett folyamatként értelmezhető. A hatalom átadása a helyi politikai osztálynak megtörtént, de a gazdasági függőség, a földjogi kérdések, a területi és etnikai feszültségek, valamint az intézményi kapacitás hiánya mind azt mutatták, hogy a gyarmati örökség nem szűnt meg a zászlófelvonással. A dekolonizáció pápua új-guineai útja ezért jól példázza a posztkoloniális államok általános kettősségét: a politikai függetlenség megszerzése a nemzetközi státusz szintjén gyors és egyértelmű volt, de a belső gyarmati struktúrák lebontása és a fenntartható államiság megteremtése sokkal hosszabb, napjainkig is tartó feladat maradt.

33.4.1.6 Források és bizonytalanságok

Az 1945–1975 közötti időszak története elsődlegesen ausztrál kormányzati iratokra – a gyámsági jelentésekre, a közigazgatási és rendőrségi aktákra, a parlamenti viták jegyzőkönyveire –, valamint ENSZ-dokumentumokra és helyi újságokra támaszkodik. A helyi politikai szereplők visszaemlékezései – például Michael Somare, Albert Maori Kiki és Josephine Abaijah írásai – fontos, de szubjektív források, amelyeket az ausztrál levéltári anyagokkal és a korabeli sajtóval együtt kell olvasni. Az egyes események, így a sztrájkok vagy a Mataungan-konfliktus pontos lefolyása a résztvevői beszámolók és a kormányzati jelentések közötti eltérések miatt részben vitatott.

A választási részvételre, az írástudás arányára és a gazdasági mutatókra vonatkozó adatok korlátozottan megbízhatók: a népszámlálási körzetek hiányosságai és a hegyi területek elérésének nehézségei miatt ezeket a számokat becsléseknek kell tekinteni. A Panguna-bánya körüli földjogi és jövedelemelosztási viták hosszú távú hatása máig vitatott: az ausztrál bányavállalati jelentések, a függetlenség utáni kormányzati álláspontok és a helyi közösségek elbeszélései eltérően értelmezik a károkat és a felelősséget. A „cargo cult” kifejezés maga is gyarmati eredetű, ezért használatát a történeti irodalom egy része problematikusnak tartja; a mozgalmak értelmezése máig élénk tudományos vita tárgya.

A legnagyobb értelmezési vita az ausztrál dekolonizáció ütemére és motivációjára vonatkozik. Egyes történészek szerint Ausztrália a nemzetközi nyomásnak engedve, de a helyi elitek kialakulását támogatva hajtotta végre a békés átmenetet; mások hangsúlyozzák, hogy a folyamat sokáig vonakodó és faji alapú ellenállást tükrözött, és a függetlenség megadása sem szüntette meg a gazdasági és intézményi függőséget. A gyámsági iratok és a helyi tiltakozó mozgalmak anyagának további feldolgozása a jövőben árnyalhatja ezt a képet.

33.4.1.7 Rövid összefoglaló

- A második világháború után Ausztrália ENSZ-gyámsági területként egyesítette Pápua és Új-Guinea igazgatását; a gyámsági rendszer nemzetközi ellenőrzést jelentett, de a mindennapi gyakorlat erősen paternalista maradt.
- Az 1960-as évektől fokozatosan bővült a helyi politikai részvétel: 1964-ben felállt a Házgyűlés, 1967-ben megalakult a Pangu Pati Michael Somare, John Guise és mások vezetésével.
- A helyi politikai mozgalmak – munkássztrájkok, a Mataungan szövetség, a kargó-mozgalmak és a Papua Besena – a gyarmati rend elleni tiltakozás különböző formáit jelentették, és rávilágítottak a területi-etnikai feszültségekre.
- A Bougainville-i Panguna-bánya már a függetlenség előtt éles konfliktust teremtett a helyi földtulajdonosok, a bányavállalat és a gyarmati állam között; a szeparatista követelések 1975-ben egyoldalú köztársaság kikiáltásához vezettek.
- Az 1972-es Whitlam-kormány felgyorsította a dekolonizációt: 1973-tól a miniszteri felelősség elve érvényesült, és Michael Somare lett az első főminiszter.
- 1975. szeptember 16-án Pápua Új-Guinea független állammá vált; az alkotmány westminsteri parlamentáris rendszert vezetett be, az államfő a brit uralkodó maradt, az első miniszterelnök Somare volt.
- A függetlenség nem oldotta meg a gazdasági függőséget, a földjogi vitákat, a pápuásítás feszültségeit és a Bougainville-kérdést, amelyek a következő évtizedek meghatározó problémái lettek.

33.4.1.8 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a Pápua Terület és az Új-Guinea gyámsági terület jogi helyzetét a háború utáni ausztrál igazgatásban! Milyen következményei voltak ennek a kettősségnek a függetlenségi vitákban?
2. Mutassa be a Pangu Pati létrejöttét és politikai céljait! Miért tekinthető a párt egyszerre a nemzeti egység és a területi feszültségek hordozójának?
3. Mi volt a Mataungan szövetség és a Papua Besena mozgalom? Értelmezze ezeket a gyarmati határok és a helyi identitások összefüggésében!
4. Milyen okok vezettek a Bougainville-i konfliktus kialakulásához már a függetlenség előtt? Hogyan kapcsolódott ez a Panguna-bánya működéséhez?
5. Értékelje az ausztrál dekolonizáció menetét a fokozatos reformok, a helyi mozgalmak nyomása és a nemzetközi elvárások tükrében! Milyen viták övezik ezt a folyamatot a történetírásban?

34 Pápua Új-Guinea 1975-től napjainkig

34.1 A függetlenség és az államépítés

34.1.1 1. A függetlenséghez vezető út

Pápua Új-Guinea 1975. szeptember 16-i függetlensége nem egy győztes forradalom vagy hirtelen törés eredménye volt, hanem egy hosszabb, fokozatos politikai átmenet zárópontja. Az ország a gyarmati korszak végén nem egységes nemzeti mozgalomból, hanem az ausztrál igazgatás, az ENSZ dekolonizációs nyomása és a helyi elitek alkupozíciójának együtteséből született. A függetlenség előtti évtizedben az ENSZ gyámsági rendszerének logikája előírta, hogy Ausztrália készítse fel a területet az önkormányzatra, ám a felkészülés sebessége és tartalma folyamatos vita tárgya volt a nemzetközi szervezet, az ausztrál kormány és a pápuai politikai szereplők között. Az 1960-as években az ENSZ közgyűlésének dekolonizációs határozatai – elsősorban az 1960. évi 1514. számú, a gyarmati országok és népek függetlenségéről szóló nyilatkozat – nemzetközi jogi keretet adtak a terület önrendelkezési igényének, de a helyi politikai elit megerősödése nélkül ez kevés lett volna. Az 1968-ban alakult Pangu Pati (Pápua és Új-Guinea Egység Pártja) és más regionális, illetve etnikai alapú szervezetek fokozatosan a függetlenség követelését tették a politikai napirend középpontjába.

Az 1972-es ausztrál szövetségi választás után hivatalba lépő Gough Whitlam vezette Munkáspárt-kormány nyíltan támogatta a gyors dekolonizációt, és a terület önkormányzatának kiszélesítését tűzte ki célul. Az 1972. júniusi területi választások nyomán Michael Somare (ejtsd: [ma kəl s ma re], a könyvben Michael Somare alakban használatos) vezetésével koalíciós kormány alakult, amely 1973. december 1-jén belső önkormányzatot (self-government) kapott. Az önkormányzat idején a helyi kormány már ellenőrizte a belügyek jelentős részét, míg a védelem, a külügy és a pénzügyi stabilitás egy része ausztrál kézben maradt. A függetlenség kimondása tehát nem egyszeri aktus volt, hanem a hatalom átadásának jogi és adminisztratív folyamata, amely a gyarmati államapparátus fokozatos „pápua új-guineaiasításával” járt.

Az 1975. szeptember 16-án hatályba lépő alkotmány a területet szuverén államként definiálta, és a hivatalos nevet „Independent State of Papua New Guinea” (Pápua Új-Guinea Független Állam) alakban rögzítette. Az ünnepélyes ceremónián, amelynek helyszíne Port Moresby volt, részt vettek az ausztrál kormány képviselői és számos nemzetközi megfigyelő. Az ENSZ a területet korábban gyámsági területként tartotta nyilván, ezért a függetlenség egyben a gyámsági rendszer megszűnését is jelentette; az ország 1975. október 10-én az ENSZ tagjává vált. A gyarmati múlt azonban nem tűnt el: az ország területét az egykori német Új-Guinea, a brit Pápua és a két terület 1949-es közigazgatási egyesítése örökölte, ami eleve magában hordozta a „Pápua” és az „Új-Guinea” közötti történelmi különbségeket.

34.1.2 2. Az alkotmány és a westminsteri modell

Pápua Új-Guinea alkotmánya formálisan a brit westminsteri parlamentarizmus modelljét követte, de számos helyi elemmel kiegészítve. Az ország alkotmányos monarchia lett: az államfő – a brit uralkodó, II. Erzsébet – tisztségét a főkormányzó (Governor-General) gyakorolja, akit a

pápuai parlament jelölésére a királynő nevez ki. A tényleges végrehajtó hatalom a miniszterelnök kezében van, aki a parlament alsóházának – az egykamarás Nemzeti Parlamentnek – bizalmát bírja. A parlament tagjait általános választójog alapján választják; a választójog a függetlenség idején a 18 éven felüli állampolgárokat illette meg, bár a választási nyilvántartás hiányosságai miatt a tényleges részvétel becslése bizonytalan. Az alkotmány rendelkezett a Legfelsőbb Bíróság (Supreme Court) létrehozásáról, a bírói függetlenségről és az alapvető jogok védelméről.

Az alkotmány egyik legfontosabb újítása a **Nemzeti célok és irányelvek** (National Goals and Directive Principles) beépítése volt. Ez az öt cél – a *teljes emberi fejlődés* (Integral Human Development), az *egyenlőség és részvétel* (Equality and Participation), a *nemzeti szuverenitás és önállóság* (National Sovereignty and Self-Reliance), a *természeti erőforrások és környezet védelme* (Natural Resources and Environment), valamint a *pápuai kultúrák tisztelete* – nem bírósági úton kikényszeríthető jogokat tartalmazott, hanem az állami politika irányelveit fogalmazta meg. A célok a gyarmati korszakban hátrányos helyzetbe került helyi lakosság gazdasági és társadalmi felemelkedését szolgálták, és kifejezték az alkotmányozók azon törekvését, hogy az állam ne pusztán a brit modellt másolja, hanem a melanéziai társadalmi értékeket is beépítse. A „melanéziai szocializmus” kifejezést egyes korabeli politikai szereplők használták, de ez a fogalom nem jelentett szovjet típusú államszocializmust; inkább a közösségi tulajdon, a szolidaritás és a helyi hagyományos intézmények állami elismerését hangsúlyozta. Ezt az értelmezést azonban a későbbi történetírás vitatja: egyes szerzők szerint a célkitűzések inkább szimbolikusak maradtak.

A westminsteri modell alkalmazása szinte azonnal feszültségeket szült. A brit típusú pártverseny feltételezi a stabil, országos bázissal rendelkező pártok létezését, de Pápua Új-Guineában a politikai mobilizáció elsősorban nyelvi, rokoni és területi alapon szerveződött. Az alkotmány nem hozott létre felsőházat, így a tartományoknak nem volt alkotmányos képviselete a központi törvényhozásban, ami később a decentralizációs viták egyik forrása lett. Az alkotmány ugyan lehetővé tette tartományi kormányzatok felállítását, de a részleteket nem szabályozta, így a központ és a tartományok közötti hatalommegosztás hosszú ideig vitatott maradt.

34.1.3 3. A nyelvi és etnikai sokszínűség kihívásai

Pápua Új-Guinea talán leggyakrabban idézett jellemzője a rendkívüli nyelvi sokféleség. A nyelvészek általában 800 és 850 közé teszik az országban beszélt anyanyelvek számát, attól függően, hogy mit tekintenek külön nyelvnek és mit dialektusnak; a pontos szám ezért módszertani és terepi adatgyűjtési bizonytalanságokkal terhelt. A nyelvek két nagy csoportra oszlanak: az **ausztronéz** nyelvekre, amelyek a part menti és szigeti területeken terjedtek el, és a **pápuai** (nem ausztronéz) nyelvekre, amelyek valójában több tucat, egymással nem rokon nyelvcsaládot alkotnak. A legtöbb nyelvet néhány száz vagy néhány ezer ember beszéli, és sok nyelv a függetlenség idején már veszélyeztetett helyzetben volt. A nyelvi sokféleség nem egyszerűen kulturális gazdagság, hanem a nemzeti identitás és az állami kommunikáció alapvető akadálya is: egy olyan államban, ahol a polgárok a hivatalos nyelvet csak iskolai vagy gyarmati intézményeken keresztül ismerik, a „nemzet” mint képzelt közösség megalkotása különösen nehéz.

A gyakorlati kommunikációt a függetlenség idején három nyelv szolgálta. Az **angol** a hivatalos államnyelv, az oktatás, a jog és a közigazgatás nyelve volt, de a lakosság többsége számára második vagy idegen nyelv maradt. A **tok pisin** (az angol „talk pidgin” kifejezésből) a gyarmati korszakban a kényszermunka, a misszió és az ültetvények világában kialakult pidginből fokozatosan kreollá vált: a függetlenségre már a városi és multietnikus közösségek napi nyelve volt, és a parlamentben is használták. A **hiri motu** (más néven rendőr motu) a déli, pápua régióban volt elterjedt, és a gyarmati rendőrség, valamint a közigazgatás által terjesztett kereskedelmi pidgin volt; használata azonban a függetlenség után fokozatosan visszaszorult a tok pisin és az angol javára. A háromnyelvűség tehát nem jelentett egyenlő nyelvi jogokat: az állam angolnyelvűsége

a gyarmati elitek hatalmát konzerválta, miközben a tok pisin és a hiri motu a helyi közösségek önszerveződésének eszköze volt.

A nyelvi sokféleségnél is mélyebb hatással volt az államépítésre a **wantok** rendszer, vagyis a rokoni-nyelvi szolidaritás hálózata. A tok pisin „wantok” (one talk, azaz „egy nyelv/beszéd”) kifejezés arra utal, hogy az egyén elsősorban ahhoz a közösséghez lojális, akivel közös nyelvet beszél. A wantok-hálózat a gyarmati kor előtt a túlélés, a biztonság és a társadalmi újraelosztás alapintézménye volt; a modern államban azonban egyszerre lett erőforrás és teher. Egyrészt szociális védőhálót és bizalmi alapot jelentett a gyenge állami szolgáltatások mellett, másrészt a közpénzek, a közszolgálati állások és a politikai döntések elosztásában a nepotizmus és a klientelizmus forrása lett. A korrupcióval foglalkozó kutatások – például a Transparency International későbbi indexei – a wantok-hatást gyakran a közszféra alacsony hatékonyságának okaként említik, de ezt az értelmezést a helyi társadalomtudósok vitatják, hangsúlyozva, hogy a wantok a túléléshez szükséges szolidaritás intézménye, és a modern állami szabályokhoz való ütközése nem a „hagyomány” bűne, hanem a gyarmati intézményépítés hiányosságainak következménye.

Az etnikai-nyelvi csoportok közötti feszültségek a függetlenség pillanatában már megfigyelhetők voltak. A gyarmati korszak adminisztratív kategóriái – „törzs”, „klán”, „hegyi népek”, „parti népek” – nem tükrözték a helyi identitások sokféleségét, de a politikai mobilizációban mégis szerepet játszottak. A Pápua-félsziget és az egykori Új-Guinea terület közötti történelmi különbség (a német, majd ausztrál igazgatás eltérő hagyománya, a missziós iskolák különböző nyelvi politikája) a függetlenség utáni politikai vitákban is visszaköszönt. A legélesebb konfliktus azonban Bougainville szigetén bontakozott ki, ahol a Panguna rézbányászathoz kapcsolódó elégedetlenség már az 1960-as évek végétől kezdve a tartományi autonómia és később a függetlenség követelésévé alakult. Ez a konfliktus a függetlenség és az államépítés alfejezet időkeretén túlnyúlik, de az államépítés kezdeti szakaszában jól mutatja, hogy a központi kormányzat milyen nehezen tudta kezelni a bányászati bevételek elosztását és a helyi földtulajdonjogok kérdését. A Bougainville-i feszültség a későbbi fejezetben h133 Bougainville és a polgárháború részletes tárgyalást kap, itt csak arra utalunk, hogy az alkotmányos rendezés nem oldotta meg a bányaregionális konfliktusokat.

34.1.4 4. Az államépítés kezdeti nehézségei

A függetlenség utáni államépítést alapvetően meghatározta a gyarmati korszak öröksége: a terület földrajzi széttagoltsága, a közúti és tengeri infrastruktúra hiánya, az oktatási és egészségügyi rendszer gyengesége, valamint a képzett helyi munkaerő szűkössége. A gyarmati igazgatás – különösen az ausztrál fennhatóság idején – a területet elsősorban stratégiai és bányászati érdekeltségként kezelte, nem pedig integrált gazdasági egységként. Ennek következtében a függetlenség pillanatában az ország úthálózata a part menti városokra koncentrálódott, a hegyvidéki régiók megközelítése légi úton vagy gyalogösvényeken történt, és sok közösség nem kapcsolódott be az áru- és pénzgazdaságba. A kormányzatnak tehát nemcsak új intézményeket kellett létrehoznia, hanem a meglévő, ám súlyosan alulfinanszírozott közigazgatást is működtetnie kellett.

Az oktatás területén a gyarmati időszakban a missziós iskolák domináltak, és az állami iskolahálózat csak fokozatosan épült ki. A függetlenségkor a felnőtt lakosság írástudási arányát – a különböző források szerint – 10 és 20 százalék közé tették, de ezek a számok becslések, mivel a felnőttoktatás statisztikái hiányosak. A kormány az 1970-es években ambiciózus oktatási programokat hirdetett, de a férőhelyek, a tanárok és a tananyag hiánya miatt a valós eredmények elmaradtak a tervektől. Az egészségügyben a legnagyobb kihívást a trópusi betegségek, a malária, a tuberkulózis és a csecsemőhalandóság magas aránya jelentette; a vidéki kórházak és a védőnői hálózat fejlesztése lassan haladt. A nemzetközi szervezetek – az Egészségügyi Világszervezet, az

UNICEF és a Világbank – a függetlenség utáni évtizedben jelentős segélyprogramokat indítottak, de ezek hatékonysága és fenntarthatósága vitatott maradt.

A gazdasági szerkezet a gyarmati mintát követte: a mezőgazdaság (kávé, kakaó, kókuszdió, pálmaolaj) és a bányászat (a bougainville-i réz, később az ok tedi arany- és rézkitermelés) adta az exportbevételek zömét. A bányászati bevételek koncentráltan jelentkeztek, és a központi költségvetés nagy részét tették ki, ami a politikai hatalom és a természeti erőforrások közötti összefonódás kockázatát hordozta. Már a függetlenség idején is éles vita folyt arról, hogy a természeti erőforrások jövedelmét a helyi közösségek vagy a központi állam kapja-e, és ez a vita a későbbi konfliktusok – különösen Bougainville – egyik gyújtópontja lett. A gazdaság egésze erősen importfüggő maradt, és az ország a rendszeres ausztrál költségvetési támogatástól való függőséget örökölt, ami a politikai szuverenitás korlátozott jellegére hívta fel a figyelmet.

A közigazgatás kiépítése során a kormány a gyarmati közszolgálatban dolgozó ausztrál tisztviselők fokozatos pápua új-guineaiakkal való felváltására törekedett. Ez a folyamat azonban nemcsak a szakképzett helyi munkaerő hiánya miatt volt nehézkes, hanem a wantok-hálózat miatt is: a kinevezések gyakran nem a szakmai teljesítmény, hanem a rokoni kapcsolatok szerint történtek, ami a közszolgálat tekintélyét és hatékonyságát aláásta. A kormányzat a decentralizáció jelszavával próbálta a helyi közösségeket bevonni, de a tartományi kormányzatok hatásköre és finanszírozása évekig tisztázatlan maradt, ami a központi bürokrácia és a tartományi elitek közötti konfliktusokhoz vezetett.

34.1.5 5. A politikai rendszer működése

A függetlenséget követő első évek politikai gyakorlata megmutatta, hogy a formális westminsteri intézmények miként alakulnak át a helyi társadalmi logika szerint. A parlament pártjai – mindenekelőtt a Pangu Pati, valamint a később alakult Néppárt (People's Progress Party) és a Nemzeti Párt – országos szervezet hiányában elsősorban választási szövetségek voltak, nem ideológiai alapú tömegpártok. A képviselők lojalitása sokkal inkább a választókerületük nyelvi-rokoni csoportjaihoz, mint a pártvezetéshez kötődött, ezért a kormánykoalíciók állandóan újratárgyalásra szorultak. A parlamentben a bizalmatlansági indítvány intézménye – amely a brit modellben a kormány elszámoltathatóságának eszköze – Pápua Új-Guineában a politikai zsarolás és a koalícióváltás gyakori eszközévé vált. Ennek következtében a kormányok átlagos élettartama rövid volt, és a politikai stabilitás a miniszterelnök személyes hálózatának erején múlt.

Michael Somare, az első miniszterelnök (1975–1980, később további időszakokban is) a függetlenségi narratívában „a nemzet atyja” megjelölést kapta. Ez az elnevezés emlékezetpolitikai állítás, nem dokumentált tény, és használata a Somare-kormányok hivatalos retorikájában, valamint a nemzeti nyilvánosság egy részében terjedt el. A történészi értékelések ugyanakkor árnyaltabbak: Somare kétségkívül központi szerepet játszott a dekolonizáció folyamatában és az alkotmány céljainak megfogalmazásában, de kormányzását korrupciós vádak és a központi hatalom centralizáló törekvései is kísérték. A „nemzet atyja” cím tehát a nemzetépítés szimbolikus szükségletét tükrözi, nem pedig objektív történelmi ítéletet.

A korai politikai rendszer másik jellemzője a civil társadalom és a média viszonylagos szabadsága volt. A függetlenségi alkotmány biztosította a szólás- és sajtószabadságot, és bár a kormányok időnként megpróbálták befolyásolni a nyilvánosságot, a nyílt politikai elnyomás nem vált rendszerré. Az alkotmányos garanciák ellenére azonban a gyakorlatban a nők politikai részvétele rendkívül alacsony maradt: a parlamentben szinte egyáltalán nem volt női képviselő, és a nők földtulajdonhoz, oktatáshoz és egészségügyi ellátáshoz való hozzáférése a gyarmati időszakhoz képest alig javult. A női tapasztalatok megjelenítése a forrásokban hiányos, ami a korszak történetírásának egyik vakfoltja.

A hadsereg – a Pápua Új-Guineai Védelmi Erő (Papua New Guinea Defence Force) – a függetlenség idején kicsi és rosszul felszerelt volt, és nem játszott közvetlen politikai szerepet. Ez részben az ausztrál gyarmati hagyománynak volt köszönhető, amely a katonaságot a belső rend fenntartásának eszközeként, nem pedig hatalmi tényezőként kezelte. A későbbi évtizedekben azonban a hadsereg több alkalommal beavatkozott a politikai életbe, ami a westminsteri polgári ellenőrzés gyengeségére utal. A függetlenség és az államépítés alfejezet keretében elegendő annyit rögzíteni, hogy a függetlenség pillanatában a katonai hatalom még nem volt meghatározó szereplő.

A tartományi kormányzatok és a központi hatalom közötti feszültség a korai politika egyik legfontosabb törésvonala volt. Az alkotmány ugyan elismerte a tartományi szintet, de a hatáskörök és a bevételek elosztása nem volt egyértelmű. Bougainville mellett más régiók – például az Új-Britanniában lévő Gazelle-félsziget, vagy a Pápua-félsziget déli része – is autonómiatörekvéseket fogalmaztak meg, részben a gyarmati időkben kialakult regionális gazdasági különbségekre hivatkozva. A központi kormányzat ezeket a törekvéseket gyakran a nemzeti egység veszélyének tekintette, és a decentralizációt késleltette, ami tovább mélyítette a bizalmatlanságot.

34.1.6 3. Források és bizonytalanságok

Az alfejezet fő elsődleges forrásai közé tartozik Pápua Új-Guinea 1975. évi alkotmányszövege, az ausztrál gyarmati adminisztráció iratanyaga, az ENSZ gyámsági tanácsának jegyzőkönyvei, valamint a függetlenség körüli választási jegyzőkönyvek és népszámlálási adatok. Az alkotmány szövege pontosan ismert és nyilvánosan hozzáférhető, így a jogi keretek leírása dokumentált ténynek tekinthető. Ugyanakkor a jogi szöveg és a gyakorlati megvalósulás közötti szakadék értelmezése már vitatott: a korabeli politikai nyilatkozatok, a kormányzati jelentések és a későbbi interjúk eltérően ítélik meg, hogy a „nemzeti célok” mennyire valósultak meg. A „sikeres államépítés” vagy „kudarc” kategóriái tehát nem semleges leíró fogalmak, hanem értékítéletet hordoznak.

A nyelvi adatok esetében a forráskritika kulcsfontosságú. A 800-850 nyelv számát a nyelvészek a terepi felmérések alapján becsülik, de a nyelv és dialektus közötti határ megvonása önkényes, és az utolsó teljes körű nyelvi összeírás a függetlenség idején nem állt rendelkezésre. A tok pisin, hiri motu és angol beszélőszámára vonatkozó becslések is nagy bizonytalansággal terheltek, mivel a népszámlálások nem mindig kérdeztek rá az anyanyelvre és a mindennapi nyelvhasználatra. A wantok rendszer hatásának mérése ugyancsak problematikus: a korrupciós statisztikák – például a Transparency International későbbi indexei – nem a függetlenség korai időszakára vonatkoznak, és módszertani korlátai miatt nem alkalmasak a „kulturális determinizmus” alátámasztására. A helyi társadalomtudósok és a nyugati kutatók közötti vitát érdemes külön jelezni: amit a nyugati szakirodalom gyakran „hagyományos lojalitásnak” vagy „a modern állam akadályának” nevez, azt a pápua új-guineai értelmezések gyakran a túlélés és a szolidaritás észszerű intézményeként írják le.

A politikai rendszer működéséről szóló ismereteink forrásbázisa egyenlőtlen. A választási eredmények, a parlamenti jegyzőkönyvek és a kormányzati rendeletek dokumentáltak, de a pártok belső szervezetére, a képviselők választói motivációira és a wantok-hálózatok tényleges politikai szerepére vonatkozó adatok szűkösek. A közvélemény-kutatások a függetlenség idején szinte nem léteztek, ezért a választói magatartás leggyakrabban antropológiai terepmunkákon és későbbi interjúkon alapul. A Somare-kormányok megítélése is erősen emlékezetpolitikai keretezésű: a „nemzet atyja” kép a hivatalos állami narratíva része, míg a kritikai történetírás a korrupciós botrányokat és a hatalom koncentrációját hangsúlyozza. A két álláspont közötti feszültség nem oldható fel pusztán „tényekkel”, mert a politikai értékelés normatív kérdéseket is felvet.

A gyarmati örökség és a függetlenség közötti folytonosság értelmezése szintén vitatott. Az ausztrál történetírás egy része a dekolonizációt a gyámsági rendszer sikereként mutatja be, hangsúlyozva

a békés átmenetet és az alkotmányos folyamatot; a posztkoloniális kritika ezzel szemben arra hívja fel a figyelmet, hogy a gyarmati államapparátus, a gazdasági függőség és a hierarchikus etnikai kategorizáció tovább élt a függetlenség után. E két értelmezés egyike sem tekinthető semlegesnek: mindkettő a jelen politikai és morális pozíciójából szól.

34.1.7 Rövid összefoglaló

- Pápua Új-Guinea 1975. szeptember 16-án nyerte el függetlenségét, hosszú, fokozatos ausztrál dekolonizációs folyamat után; az ENSZ gyámsági rendszerének megszűnésével az ország 1975-ben csatlakozott az ENSZ-hez.
- Az alkotmány westminsteri típusú parlamentáris monarchiát hozott létre, egykamarás parlamenttel, főkormányzóval és a „Nemzeti célok és irányelvek” elnevezésű, bíróságilag nem kikényszeríthető programmal.
- A nyelvi sokféleség (becslések szerint 800-850 anyanyelv) és a wantok-rokoni szolidaritási hálózat a nemzeti identitás és a modern állami intézmények működésének alapvető akadálya és egyben erőforrása volt.
- A gyarmati örökség – gyenge infrastruktúra, alacsony írástudás, exportorientált mezőgazdaság és bányászat – mélyen meghatározta az államépítés kezdeti nehézségeit.
- A politikai rendszer pártjai gyengék, a kormánykoalíciók instabilak voltak; a bizalmatlansági indítványok rendszeres használata a westminsteri modell helyi átalakulását mutatta.
- Bougainville rézbányászati feszültségei már a függetlenség idején jelezték a központi hatalom és a tartományi autonómiatörekvések közötti konfliktusokat.
- A források és az emlékezetpolitika vitái miatt a függetlenség „sikere” vagy „kudarca” nem tekinthető semleges ténynek; az értékeléshez a gyarmati folytonosság és a posztkoloniális kritika szempontjait egyaránt figyelembe kell venni.

34.1.8 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan kapcsolódott a pápua új-guineai függetlenség folyamata az ENSZ gyámsági rendszeréhez, és milyen szerepet játszott az ausztrál Munkáspárt 1972-es kormányra kerülése?
2. Milyen feszültségeket okozott a westminsteri parlamentáris modell bevezetése egy olyan társadalomban, ahol a politikai lojalitás elsősorban nyelvi-rokoni (wantok) alapon szerveződik?
3. Miért tekinthető a nyelvi sokféleség egyszerre kulturális erőforrásnak és államépítési akadálynak? Hozzon példákat a tok pisin, a hiri motu és az angol eltérő szerepére!
4. Milyen gazdasági és társadalmi örökséget hagyott a gyarmati korszak Pápua Új-Guineára, és hogyan befolyásolta ez a függetlenség utáni államépítést?
5. Miért vitatott a függetlenség „sikerének” vagy „kudarcának” megítélése? Milyen forráskritikai szempontokat kell figyelembe venni a korai politika és a Somare-kormányok értékelésekor?

34.2 Bougainville és a polgárháború

Bougainville konfliktusa Pápua Új-Guinea függetlenségének első évtizedeiben vált az ország legsúlyosabb belső válságává. Az 1988 és 1998 közötti időszakot a nemzetközi szakirodalom gyakran **Bougainville-i polgárháborúként** vagy **Bougainville-i válságként** említi, ám a megnevezés maga is vitatott: egyes szereplők és kutatók szecessziós háborúként, mások bányászati konfliktusként vagy a központi állam és egy periféria közötti erőszakos vitaként írják le. A fejezet előzménye, A függetlenség és az államépítés már jelezte, hogy a bougainville-i rézbányászat

körüli feszültségek már a függetlenség idején jelen voltak. Ez az alfejezet a konfliktus gyökereit, lefolyását, a békefolyamatot és a 2020-as évekbeli politikai helyzetet tárgyalja, különös figyelemmel a helyi közösségek, a bányavállalat, a pápua új-guineai állam és a nemzetközi közvetítők eltérő nézőpontjaira.

34.2.1 A konfliktus gyökerei: a Panguna bánya és a földtulajdonosi sérelmek

Bougainville szigete földrajzilag a Salamon-szigetek láncához tartozik, lakossága melanéziai, nyelvileg és kulturálisan közelebb áll a Salamon-szigetekhez, mint Pápua Új-Guinea többi részéhez. A sziget a gyarmati korban német, majd ausztrál igazgatás alatt állt, és az 1975-ös függetlenségi tárgyalások során egyes helyi vezetők már felvetették a különválás lehetőségét. A sziget ásványkincsei, különösen a **Panguna** térségében található hatalmas rézérc-lelőhely, azonban a központi kormányzat számára stratégiai jelentőségűvé tették a területet.

A Panguna bányát 1972-ben, még a függetlenség előtt nyitotta meg a **Bougainville Copper Limited (BCL)**, egy konzorcium, amelyben a **Rio Tinto** ausztrál bányavállalat és a pápua új-guineai állam volt a fő részvényes. A bánya a világ egyik legnagyobb nyílt színi rézbányájaként működött, és a kitermelt réz, arany és ezüst a pápua új-guineai exportbevételek jelentős részét adta. A bányászat azonban súlyos társadalmi és környezeti következményekkel járt: a külszíni fejtés hatalmas területeket tett tönkre, a meddőhányók és a vegyi anyagok szennyezték a folyókat, a helyi földtulajdonosok pedig úgy érezték, hogy a bevételekből alig részesülnek. A hagyományos földjogok és a közösségi tulajdonrendszer ütközött a modern bányászati koncessziókkal, amelyeket a gyarmati és posztkoloniális állam egyaránt kikényszerített.

A helyi panaszok nem csupán gazdasági természetűek voltak. A bánya működése megváltoztatta a társadalmi hierarchiát, felerősítette a generációs és nemzedéki feszültségeket, és sértette a földhöz kötődő kulturális identitást. A földtulajdonosok egy része már az 1970-es években követelte a bánya bezárását vagy a jövedelmek jelentős újraelosztását. A függetlenségi tárgyalásokon a bougainville-i vezetők egy csoportja a saját államiság lehetőségét is felvetette, de végül a Pápua Új-Guineán belüli tartományi autonómia ígéretével csillapították a feszültséget. A tartományi kormányzat azonban korlátozott hatáskörrel és elégtelen pénzügyi forrásokkal rendelkezett, így a sérelmek nem oldódtak meg.

34.2.2 A konfliktus kirobbanása (1988–1990)

1988 novemberében földtulajdonosok egy csoportja, **Francis Ona** vezetésével, szabotázsakciókat hajtott végre a Panguna bánya infrastruktúrája ellen. Ona és követői követelték a bánya bezárását, a földtulajdonosoknak járó kártérítés kifizetését, valamint Bougainville nagyobb önrendelkezését. A szabotázsakciók gyorsan eszkalálódtak: a **Bougainville Forradalmi Hadsereg (Bougainville Revolutionary Army, BRA)** néven ismert fegyveres csoport támadásokat intézett a bánya ellen, és 1989 májusára a bánya működése leállt. A BCL és a pápua új-guineai kormány a bánya újraindítását követelte, de a helyi ellenállás ezt megakadályozta.

A pápua új-guineai kormány kezdetben rendőri erőket, majd katonai egységeket vezényelt a szigetre. A **Pápua Új-Guineai Védelmi Erők (Papua New Guinea Defence Force, PNGDF)** beavatkozása súlyos emberi jogi jogsértésekkel járt: a helyi lakosság elleni erőszak, a falvak felgyújtása és a civilek elleni támadások dokumentált esetei a konfliktus radikalizálódásához vezettek. A BRA egyre inkább szecessziós követeléseket fogalmazott meg, és 1990 májusában egyoldalúan kikiáltotta a **Bougainville-i Köztársaságot**. A függetlenségi nyilatkozatot azonban egyetlen állam sem ismerte el, és a pápua új-guineai kormány a sziget elleni teljes tengeri blokádot rendelt el.

A blokád célja a BRA utánpótlásának elvágása volt, de gyakorlatilag a teljes civil lakosságot sújtotta. A szigetre nem jutott be elegendő élelmiszer, gyógyszer, üzemanyag és más alapvető ellátmány. A humanitárius válság gyorsan kialakult, és a helyzet a következő években tovább romlott.

34.2.3 A blokád és a humanitárius válság (1990–1994)

A tengeri blokád és a szárazföldi harcok együttes hatása Bougainville-en súlyos humanitárius katasztrófát idézett elő. A helyi egészségügyi ellátórendszer összeomlott, a malária, a tuberkulózis és más fertőző betegségek terjedtek, a gyermekhalandóság emelkedett. A becslések szerint a konfliktus teljes időtartama alatt **10 000 és 20 000 közöttire** tehető a halálos áldozatok száma, de ezek a számok bizonytalanok, és a halálozások jelentős része nem közvetlen harci cselekmény, hanem a blokád okozta éhezés és betegségek következménye volt. Az emberi jogi szervezetek, köztük az **Amnesty International** és a **Human Rights Watch**, dokumentálták a pápua új-guineai biztonsági erők és a BRA által elkövetett jogsértéseket, beleértve a civil lakosság elleni erőszakot, a kínzást és a lakóhelyük elhagyására kényszerítést.

A konfliktus nem csupán a pápua új-guineai állam és a BRA között zajlott, hanem belső megosztottságot is szült a bougainville-i társadalomban. A BRA mellett megalakult a **Bougainville-i Ellenállási Erők (Bougainville Resistance Force, BRF)** nevű fegyveres csoport, amely a pápua új-guineai kormánnyal szövetségben harcolt a BRA ellen. A két csoport közötti harcok gyakran személyes bosszúhadjáratokká fajultak, és a helyi közösségek közötti bizalom súlyosan megsérült. A konfliktus során a lakosság jelentős része elmenekült, sokan a sziget belső területeire, mások a szomszédos Salamon-szigetekre.

A nők és az egyházak szerepe a béke iránti kezdeményezésekben már ebben az időszakban megmutatkozott. A helyi női szervezetek, valamint a katolikus és más keresztény egyházak képviselői többször próbáltak tárgyalásokat kezdeményezni a felek között, és a lakosság humanitárius segélyezésében is részt vettek. A nők különösen fontos szerepet játszottak a közösségi szintű békekezdeményezésekben, de a hivatalos békefolyamatba való bevonásuk hosszú ideig korlátozott maradt.

34.2.4 A béke felé (1994–2001)

A konfliktus rendezésére irányuló első komolyabb kísérletek 1994-ben kezdődtek, amikor a pápua új-guineai kormány és a BRA képviselői tűzszüneti tárgyalásokat folytattak. A tárgyalások azonban többször megszakadtak, és a harci cselekmények kiújultak. A nemzetközi közösség, különösen **Ausztrália** és **Új-Zéland**, valamint az **ENSZ** és a **Melanesian Spearhead Group** regionális szervezet fokozatosan bekapcsolódott a közvetítésbe.

1997 júliusában a felek aláírták a **Burnham-i tűzszünetet (Burnham Truce)**, amelyet új-zélandi közvetítéssel sikerült elérni. Ezt követte 1998 áprilisában a **Lincoln-egyezmény (Lincoln Agreement)**, amely a fegyverletétel és a politikai rendezés kereteit rögzítette. A tárgyalások eredményeként 2001 augusztusában megszületett a **Bougainville-i Békemegállapodás (Bougainville Peace Agreement)**, amely a konfliktus lezárásának alapdokumentuma lett. A megállapodás három fő pilléren nyugodott: az autonómia megteremtésén, a fegyverek begyűjtésén és leszerelésén, valamint egy jövőbeni, a függetlenségről szóló népszavazás lehetőségén.

A békemegállapodás aláírása után a végrehajtás lassan haladt. A fegyverek begyűjtése fokozatosan történt, és a BRA valamint a BRF harcosainak leszerelése évekig tartott. A megállapodás értelmében Bougainville **autonóm régióvá** vált Pápua Új-Guineán belül, de a tényleges hatáskörök és a pénzügyi források körül továbbra is viták voltak.

34.2.5 Az autonómia és a népszavazás (2005–2019)

2005-ben megalakult az **Autonóm Bougainville Kormány (Autonomous Bougainville Government, ABG)**, amelynek első elnöke **Joseph Kabui**, majd halála után **John Momis** lett. Az autonóm kormányzat hatásköre kiterjedt a helyi közigazgatásra, az oktatásra, az egészségügyre és a természeti erőforrások kezelésére, de a külügy, a védelem és a pénzügyi szabályozás továbbra is a pápua új-guineai központi kormány kezében maradt. Az ABG pénzügyi helyzete szűkös volt, és nagymértékben függött a Port Moresby-től érkező támogatásoktól.

A Panguna bánya újranyitásának kérdése az autonómia időszakában is vitatott maradt. A bányavállalat és a központi kormány egy része a bánya újraindítását szorgalmazta, míg a helyi földtulajdonosok és a civil társadalom egy része a környezeti károk és a múltbeli sérelmek miatt ellenezte. A bánya újranyitásához szükséges beruházások és a tulajdonosi struktúra tisztázása is akadályokba ütközött.

A békemegállapodásban előirányzott népszavazásra végül **2019. november 23. és december 7. között** került sor. A népszavazáson a bougainville-i szavazók túlnyomó többsége, **97,7 százaléka** a függetlenség mellett voksolt, magas részvétel mellett. A szavazás eredménye egyértelmű jelzés volt a bougainville-i társadalom nagy részének függetlenségi törekvésére, ugyanakkor a népszavazás **nem volt kötelező érvényű**: a békemegállapodás értelmében a végső döntést a pápua új-guineai parlamentnek kell meghoznia. A szavazás eredménye tehát politikai felhatalmazást adott az autonóm kormányzatnak a tárgyalásokhoz, de nem jelentett automatikus államalapítást.

A népszavazás lebonyolítása békés körülmények között zajlott, és a nemzetközi megfigyelők hitelesnek minősítették a folyamatot. Az eredmény megerősítette a bougainville-i identitás és az önrendelkezés iránti igényt, de egyúttal rámutatott a folyamat lassúságára és a pápua új-guineai politikai elit óvatosságára is.

34.2.6 A jelenlegi helyzet (2020–2026)

A 2019-es népszavazás óta a bougainville-i függetlenség ügye a pápua új-guineai politika egyik központi kérdésévé vált. A **ratifikációs tárgyalások** az ABG és a Port Moresby-i kormány között lassan haladtak, és a 2020-as évek közepére még nem született végleges megállapodás a népszavazás eredményének jogi elismeréséről vagy a függetlenség feltételeiről. A pápua új-guineai parlamentben a bougainville-i ügy megosztja a politikai erőket: egyes pártok támogatják a népszavazás eredményének tiszteletben tartását, míg mások a nemzeti egység megőrzését és a fokozatos autonómiabővítést szorgalmazzák.

A gazdasági kihívások továbbra is meghatározóak. A Panguna bánya újranyitásának kérdése 2026-ban is nyitott: a bányavállalat és a beruházók érdeklődése időnként megélénkül, de a helyi földtulajdonosok közötti megosztottság, a környezeti rehabilitáció költségei és a politikai bizonytalanság akadályozza a döntést. A bougainville-i gazdaság nagyrészt mezőgazdasági és halászati tevékenységre, valamint a pápua új-guineai állami támogatásokra támaszkodik, és a fiatalok munkanélkülisége magas.

A biztonsági helyzet a békemegállapodás végrehajtása óta jelentősen javult, de a fegyveres erőszak teljesen nem szűnt meg. A leszerelési program eredményeként a BRA és a BRF harcosainak nagy része leadta fegyverét, ám a fiatalok egy része továbbra is részt vesz kisebb bűncselekményekben és helyi konfliktusokban. A nők és a civil társadalom szerepe a béke fenntartásában továbbra is fontos, és a női szervezetek továbbra is követelik a döntéshozatalban való nagyobb részvételt.

A regionális és nemzetközi szereplők közül **Ausztrália** és **Új-Zéland** továbbra is támogatja a békefolyamatot, és technikai segítséget nyújt az ABG-nek. A **Melanesian Spearhead Group** és az **ENSZ** is figyelemmel kíséri a fejleményeket. A 2020-as évek közepén a bougainville-i

függetlenség kérdése a melanéziai regionális politika egyik próbaköve: a sziget sorsa hatással lehet a Salamon-szigetek és más melanéziai területek önrendelkezési törekvéseire is.

A könyv lezárásának időpontjában (2026) a bougainville-i politikai helyzet bizonytalan: a függetlenség jogi elismerése még nem történt meg, a ratifikációs tárgyalások folynak, és a végeredmény nem jelezhető előre. A konfliktus emlékezete és a béke fenntartása továbbra is törékeny, de a 2001-es békemegállapodás és a 2019-es népszavazás együttesen egy olyan intézményes keretet hoztak létre, amely lehetővé teszi a vitás kérdések erőszakmentes rendezését.

34.2.7 Források és bizonytalanságok

A Bougainville-i konfliktus tanulmányozásához rendelkezésre álló elsődleges források közé tartoznak a békemegállapodások szövegei, a pápua új-guineai parlament és az ABG dokumentumai, a bányavállalat éves jelentései, valamint a konfliktus során keletkezett újságcikkek és emberi jogi jelentések. A helyi lakosok tanúvallomásai és a női szervezetek beszámolói különösen fontosak az áldozatok tapasztalatainak megértéséhez, de ezek gyakran szóbeli források, és rögzítésük esetleges.

A másodlagos szakirodalomban a konfliktus értelmezése vitatott. Egyes kutatók a bányászati jövedelmek elosztása körüli küzdelmet, mások a melanéziai identitás és a gyarmati határok közötti feszültséget, megint mások a posztkoloniális állam gyengeségét helyezik előtérbe. A konfliktus „polgárháborúként” való megnevezése sem semleges: a pápua új-guineai kormány hivatalos diskurzusában sokáig a „rend helyreállításaként” jelent meg, míg a bougainville-i szereplők „függetlenségi harcnak” tekintették.

Az áldozatszámokkal kapcsolatban a legnagyobb bizonytalanság: a 10 000–20 000 halottra vonatkozó becslések eltérő módszertanon alapulnak, és a blokád okozta halálozások pontos mértékét nehéz elkülöníteni a harci cselekmények áldozataitól. A bányavállalat és a helyi földtulajdonosok közötti kártérítési viták is lezáratlanok, és a 2019-es népszavazás eredményének jogi értelmezése továbbra is politikai vita tárgya.

34.2.8 Rövid összefoglaló

- A Bougainville-i konfliktus gyökerei a Panguna rézbánya megnyitásáig (1972) és a bányászat okozta környezeti, társadalmi és gazdasági sérelmekig nyúlnak vissza.
- 1988-ban földtulajdonosok egy csoportja, Francis Ona vezetésével, szabotázsakciókkal kényszerítette a bánya bezárását, és megalakult a Bougainville Forradalmi Hadsereg (BRA).
- A pápua új-guineai kormány katonai beavatkozása és a sziget elleni tengeri blokád (1990-től) humanitárius katasztrófát okozott; a becsült halálos áldozatok száma 10 000–20 000 közé tehető.
- A konfliktus belső megosztottságot is szült: a BRA mellett a kormánnyal szövetséges Bougainville-i Ellenállási Erők (BRF) is harcolt.
- A békefolyamat 1997-ben a Burnham-i tűzszünettel, 1998-ban a Lincoln-egyezménnyel, majd 2001-ben a Bougainville-i Békemegállapodással zárult, amely autonómiát és jövőbeni népszavazást írt elő.
- 2005-ben megalakult az Autonóm Bougainville Kormány (ABG), és 2019-ben a szavazók 97,7%-a a függetlenség mellett voksolt; a szavazás nem kötelező érvényű, a végső döntés a pápua új-guineai parlamenté.
- A 2020-as évek közepén a ratifikációs tárgyalások folynak, a Panguna bánya újranyitása vitatott, és a függetlenség jogi elismerése még nem történt meg.

34.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen gazdasági, környezeti és kulturális sérelmek vezettek a bougainville-i földtulajdonosok 1988-as tiltakozásához?
2. Hogyan járult hozzá a tengeri blokád a humanitárius válság kialakulásához, és miért bizonytalanok az áldozatszámok?
3. Milyen szerepet játszottak a nők és az egyházak a békefolyamatban, és hogyan viszonyult ez a hivatalos tárgyalások szerkezetéhez?
4. Miért volt a 2019-es népszavazás egyszerre egyértelmű politikai jelzés és jogilag nem kötelező érvényű döntés?
5. Milyen gazdasági és politikai akadályok nehezítik a Panguna bánya újranyitását és a bougainville-i függetlenség ratifikációját a 2020-as évek közepén?

34.3 Gazdaság, erőforrások és társadalom

A függetlenség utáni Pápua Új-Guinea gazdaságtörténete szinte elválaszthatatlanul összekapcsolódott a természeti erőforrások kiaknázásával és az ebből fakadó társadalmi feszültségekkel. Az ország az 1970-es évek közepén politikai értelemben új államként lépett a világtérképre, gazdaságszerkezetét azonban már a gyarmati korszak is a nyersanyag-kitermelés és az exportra termelő mezőgazdasági ágazatok köré szervezte. A Bougainville és a polgárháború alfejezetben tárgyalt bougainville-i polgárháború nem csupán biztonságpolitikai válság volt, hanem a bányászati modell és a földtulajdonosi jogok közötti feszültség első nagy, országos léptékű kifejeződése. Ebben az alfejezetben azt vizsgáljuk, hogyan vált a bányászat és a cseppfolyósított földgáz (LNG) kitermelése a független állam fő bevételi forrásává, miként rendeződött – vagy éppen nem rendeződött – a földtulajdon kérdése, és milyen gazdasági egyenlőtlenségek, valamint társadalmi feszültségek kísérték ezt a folyamatot.

34.3.1 A bányászat és az ásványkincs-kitermelés

Pápua Új-Guinea ásványkincsei – elsősorban réz, arany, ezüst, nikkel és kobalt – már a gyarmati időszak végétől vonzották a külföldi tőkét. A függetlenség utáni kormányok tudatosan a nagy, tőkeintenzív bányaprojektekre építették az állami bevételek növelését és a devizabevételek biztosítását. A legkorábbi és legnagyobb hatású projekt a Bougainville-szigeti **Panguna rézbánya** volt, amely az 1970-es évek elején kezdte meg működését a Rio Tinto ausztrál-brit bányavállalat irányításával. A bánya a függetlenség időszakában az ország exportjának és állami bevételeinek meghatározó részét adta, ám a helyi földtulajdonosokkal való konfliktusok, a környezeti károk és a jövedelmek elosztása körüli viták az 1980-as évek végére fegyveres felkelésbe torkolltak, és a bánya 1989-ben bezárt. A bougainville-i válság részleteit a Bougainville és a polgárháború alfejezet tárgyalja; itt annyit szükséges rögzíteni, hogy a Panguna-tapasztalat alapvetően alakította át a bányászati politika és a földtulajdonosi részesedés későbbi keretét.

A Panguna bezárása után a kormányok újabb nagy projektekre támaszkodtak. Az **Ok Tedi réz- és aranybánya** a Nyugati tartományban, a Star-hegység közelében, az 1980-as évek közepén indult, és hamarosan az ország egyik legfontosabb exportbevételi forrásává vált. A bánya környezeti hatása azonban – különösen a Fly-folyó rendszerébe kerülő meddőanyag és üledék – nemzetközi és belföldi viták kereszttüzébe került. A folyó mentén élő közösségek halászati és mezőgazdasági megélhetése sérült, ami jogi eljárásokhoz és kompenzációs megállapodásokhoz vezetett. A bányát üzemeltető konzorcium és a kormány az 1990-es évek végén, illetve a 2000-es évek elején több lépésben szigorította a környezetvédelmi előírásokat, és növelte a helyi közösségek részesedését, azonban a károk hosszú távú hatása ma is vitatott. Az Ok Tedi ügye

azt is megmutatta, hogy a bányászati bevételek és a környezeti költségek közötti mérleg gyakran aszimmetrikus: az állami költségvetés és a vállalati profit szempontjai mellett a helyi lakosság egészségügyi és megélhetési kárai sokáig alulsúlyozottak maradtak.

Az **Porgera aranybánya** az Enga tartományban található, és az 1990-es évek elejétől üzemelt. A bánya a világ egyik legnagyobb, még kitermelhető aranykészletével rendelkezik, és a kitermelés kezdete óta folyamatosan konfliktusokkal terhelt. A helyi földtulajdonosok, a tartományi kormány és a központi kormány közötti haszonmegosztási viták, valamint a bánya által okozott környezeti és társadalmi feszültségek – beleértve a betelepülő munkavállalók és a helyi közösségek közötti súrlódásokat – többször vezettek erőszakhoz és termeléskieséshez. A bánya tulajdonosi szerkezete az évtizedek során változott, és a 2020-as években is vita tárgya volt, hogy a helyi földtulajdonosok mekkora részesedést kapjanak a bevételekből. A Porgera esete jól illusztrálja, hogy az ásványkincs-kitermelésből származó jövedelmek elosztása nem pusztán technikai vagy pénzügyi kérdés, hanem a földhöz fűződő szokásjogi viszonyok, a politikai érdekérvényesítés és a nemzetközi tőkebefektetők közötti erőviszonyok függvénye.

Az **Lihir aranybánya** az Új-Írországtól északra fekvő Lihir-szigeten található, és az 1990-es évek végétől üzemel. Ez a projekt a tengeri szigetvilág gazdasági bekapcsolódását jelképezi, és a bányászati technológia – különösen a geotermikus energiát hasznosító feldolgozási eljárások – szempontjából is kiemelkedő. A Lihir-bánya viszonylag stabilabb működést mutatott, mint a szárazföldi társai, de a földtulajdonosi jogok és a helyi foglalkoztatás kérdése itt is visszatérő vitatéma. A sziget lakóinak hagyományos életformája, a halászat és a kertgazdálkodás, valamint a bánya által kínált bérmunka közötti átmenet feszültségekkel járt, és a kormány, illetve a vállalat által létrehozott fejlesztési alapok hatékonyságát a helyi közösségek egy része kritikusan ítéli meg.

A **Ramu nikkel- és kobaltbánya** a Madang tartományban található, és a 2010-es évek elején kezdte meg a termelést. A projekt a kínai befektetés egyik legfontosabb korai példája Pápua Új-Guineában: a China Metallurgical Group Corporation jelentős részesedést szerzett a konzorciumban. A bánya a tengeri zagytározója miatt vált nemzetközi és belföldi viták tárgyává, mivel a környezetvédő szervezetek és egyes helyi közösségek szerint a tengeri üledéklerakás károsítja a halállományt és a part menti ökoszisztémát. A bírósági eljárások és a civil tiltakozások ellenére a bánya működött, és a kínai finanszírozás, illetve az infrastrukturális fejlesztések – például a kikötő és az útépítések – a régió gazdasági szerkezetét is átalakították. A Ramu-projekt ugyanakkor rávilágított arra is, hogy a kínai hitelekkel és beruházásokkal kapcsolatos eladósodási kockázatok és a környezetvédelmi szabályozás gyengeségei szorosan összefüggenek.

A 2020-as években a **Wafi-Golpu réz- és aranyprojekt** előkészítése kapott kiemelt figyelmet. A tervezett bánya a Huon-félsziget közelében, a Morobe tartományban található, és a becslések szerint az ország egyik legnagyobb, még ki nem aknázott ásványvagyonát rejti. A projekt azonban évek óta húzódó tárgyalások, földtulajdonosi viták és környezetvédelmi aggályok miatt nem jutott el a kitermelési szakaszig. A Wafi-Golpu körüli egyeztetések jól mutatják a bányászati projektek engedélyezésének bonyolultságát: az állam, a tartományi és helyi kormányzat, a földtulajdonosok, a nemzetközi bányavállalatok és a pénzügyi befektetők közötti tárgyalások éveket vehetnek igénybe, és a végeredmény gyakran attól függ, hogy a felek miként értelmezik a földtulajdonosi jogokat és a haszonmegosztást.

A bányászati ágazat összességében a függetlenség óta az ország exportjának és állami bevételeinek jelentős hányadát adja, ám a bevételek volatilitása, a világpiaci áringadozások és a termelési zavarok miatt a költségvetés kiszámíthatósága gyenge. Az ásványkincs-kitermelésből származó jövedelmek a központi kormányzati bevételeken keresztül részben visszakerülnek a tartományokhoz, de a helyi közösségek gyakran úgy érzik, hogy a földjükből kitermelt vagyonból aránytalanul kevés jut vissza hozzájuk.

34.3.2 A cseppfolyósított földgáz (LNG) projektek

A bányászat mellett a 21. századi PNG gazdaság másik meghatározó pillérévé a **cseppfolyósított földgáz (LNG)** kitermelése és exportja vált. Az ország jelentős földgázkészletekkel rendelkezik, elsősorban a Felföld (Highlands) déli részén, a Hela, a Southern Highlands és a Western tartományokban. A gázmezők kiaknázásához szükséges infrastruktúra – a kutak, a csővezetékek és a cseppfolyósító üzemek – hatalmas beruházást igényelt, amelyet nemzetközi energiavállalatok konzorciumai finanszíroztak.

A legnagyobb projekt, a **PNG LNG** 2014-ben kezdte meg a termelést. A projektet az ExxonMobil vezette, és részt vett benne az ausztrál Oil Search, a japán JX Nippon, valamint a kormányzati érdekeltségű Kumul Petroleum is. A PNG LNG a Felföld gázmezőiről származó földgázt csővezetéken a Port Moresby melletti cseppfolyósító üzembe szállítja, ahol LNG-vé alakítják, majd tartályhajókon exportálják, elsősorban Japánba, Kínába és más ázsiai piacokra. A projekt az ország GDP-jének és exportjának jelentős részét adja, és a kormányzati bevételek egyik fő forrása lett. A PNG LNG elindulása egyúttal a makrogazdasági növekedés ugrásszerű felgyorsulásával járt, azonban a vártnál lassabban érkező adó- és osztalékbevételek, valamint a beruházási költségek miatt a projekt fiskális hozama a kezdeti években vitatott volt.

A **Papua LNG** projekt a TotalEnergies (korábban Total) vezetésével tervezett második nagy cseppfolyósítási beruházás, amely a meglévő PNG LNG infrastruktúrára épülne, és a 2020-as években a végső beruházási döntés előkészítése zajlott. A projekt a Gulf tartományban és a Central tartományban található gázmezőkre támaszkodna, és a tervek szerint a Port Moresby melletti LNG-terminál kapacitását bővítené. A Papua LNG körüli tárgyalásokat a földtulajdonosokkal kötött megállapodások, a környezeti hatásvizsgálatok és a kormányzati részesedés kérdései lassították. A projekt sorsa – különösen a 2020-as évek elejének energiapiaci bizonytalanságai és a globális klímapolitikai viták közepette – kérdésessé vált, és a beruházási döntés többször elhalasztódott.

Az LNG-projektek sajátos feszültsége, hogy a gázmezők a Felföld sűrűn lakott, törzsi területein találhatók, ahol a földtulajdonosi jogok rendkívül tagoltak. A csővezetékek és a kutak építése, valamint a termelésből származó jövedelmek elosztása a helyi közösségek, a tartományi kormányok és a központi állam közötti viták forrása volt. A Hela és a Southern Highlands tartományban a földtulajdonosok közötti konfliktusok, a kompenzációs követelések és a munkanélküliség miatt időnként fegyveres összecsapások is kialakultak. A PNG LNG projekt biztonsági kockázatai – különösen a 2010-es évek végén és a 2020-as évek elején – rávilágítottak arra, hogy a nagy infrastrukturális beruházások nem csupán gazdasági, hanem társadalmi és biztonsági kérdések is.

Az LNG-projektek haszna a központi költségvetésben jelentkezik, de a földtulajdonosok és a helyi közösségek gyakran úgy érzik, hogy a kormányzati részesedésből nem jut elegendő forrás a tartományi fejlesztésekre. A kormány által létrehozott fejlesztési alapok – például a Sovereign Wealth Fund és a tartományi fejlesztési alapok – működését a civil szféra és a nemzetközi szervezetek részben átláthatatlannak és a helyi igényekre nem kellően reagálónak ítélték.

34.3.3 Földtulajdon és a természeti erőforrások joga

A természeti erőforrások kiaknázásának központi kérdése Pápua Új-Guineában a **földtulajdon**. Az ország szárazföldi területének túlnyomó többsége – a leggyakrabban idézett becslések szerint mintegy 95–97 százaléka – **szokásjogi földtulajdonban** (customary land) van, azaz a földet a közösségek és a klánok hagyományos jogaik alapján birtokolják, nem pedig az állam vagy magánszemélyek. Ez az arány nem hivatalos kataszteri adat, hanem becslés, mivel a földnyilvántartás hiányos, és a szokásjogi területek pontos lehatárolása gyakran vita tárgya. A szokásjogi

földtulajdon azt jelenti, hogy a bányászati és gázipari projektekhez a befektetőknek nem elegendő az állammal szerződniük; a földtulajdonos közösségek beleegyezésére és részesedésére is szükség van. Ez a jogi helyzet egyedülálló módon alakítja a gazdasági tárgyalásokat, és magyarázza, miért olyan bonyolultak és elhúzódóak a nagyprojektek engedélyezési folyamatai.

A földtulajdonosi jogok rendezésére a kormányok különböző intézményeket hoztak létre. A bányászati törvény és az olaj- és gáztörvény értelmében a befektetőknek a földtulajdonosokkal kötött **jóvátételi és haszonmegosztási megállapodásokat** kell aláírniuk, amelyek meghatározzák a kompenzációt, a jogdíjakat, a foglalkoztatási és képzési kötelezettségeket, valamint a helyi infrastruktúra-fejlesztést. A földtulajdonosok gyakran **földtulajdonosi társaságokat** (landowner companies) hoznak létre, amelyek a közösség nevében vesznek részt a projektekben, és részesedést kapnak a vállalkozásból. A gyakorlatban azonban ezek a társaságok gyakran válnak belső viták színterévé, mivel a vezetők és a közösség tagjai között feszültség lehet a jövedelmek elosztásáról, a képviselet legitimitásáról és a pénzügyi átláthatóságról.

A földtulajdonosi jogok érvényesítése különösen nehéz a **nagy kiterjedésű, több klánt érintő** projekteknél, ahol a földhatárok nem egyértelműek, és a hagyományos viták – például a területi követelések, a házassági kapcsolatokból fakadó jogok vagy a leszármazási viták – bonyolítják a tárgyalásokat. A bányavállalatok és az állam számára ez azt jelenti, hogy a projekt kockázata nem csupán a világpiaci áringadozásokból vagy a technológiából fakad, hanem a földtulajdonosi közösségek belső politikai dinamikájából is. A Panguna-tapasztalat éppen ezt a kockázatot mutatta meg: a bánya körüli viták fokozatosan etnikai és politikai konfliktussá szélesedtek, és végül fegyveres felkeléshez vezettek.

A földtulajdonosi jogok megerősítésére irányuló jogi reformok – például a **szokásjogi földek bejegyzése** és a földtulajdonosi csoportok hivatalos elismertetése – lassan haladtak, és a közösségek egy része bizalmatlan az állami nyilvántartással szemben, mert attól tart, hogy a földjük feletti ellenőrzést elveszíthetik. A földkérdés így nem csupán gazdasági, hanem politikai és identitáspolitikai kérdés is: a földhöz való kötődés a helyi közösségek önazonosságának és túlélésének alapja.

34.3.4 Gazdasági egyenlőtlenségek és a forrásátok

A bányászat és az LNG-projektek gyors növekedése ellenére Pápua Új-Guinea a világ egyik legnagyobb belső egyenlőtlenséggel küzdő országa. Az ásványi és szénhidrogén-exportból származó bevételek a GDP és az állami költségvetés jelentős részét adják, de a jövedelmek elosztása rendkívül egyenetlen. A fővárosban, Port Moresbyben és a bányászati központokban koncentrálódó jövedelmek mellett a vidéki lakosság nagy része továbbra is önellátó mezőgazdaságból, halászatból és kisüzemi kertgazdálkodásból él, és alig részesül a modern gazdasági növekedésből.

A nemzetközi szervezetek becslései szerint a szegénységi mutatók – bár az adatok módszertana és megbízhatósága vitatott – a 2010-es években is magasak maradtak. A **Gini-együttható** értékét a Világbank és más források gyakran 0,4 felettire becsülik, ami a jövedelmek jelentős koncentrációját jelzi. Az adatok azonban bizonytalanok, mivel a vidéki háztartások jövedelmét a hivatalos statisztikák gyakran alulbecsülik, és a szokásjogi földeken megtermelt javak nem minden esetben kerülnek be a nemzeti számlákba. Az egyenlőtlenség nem csupán jövedelmi, hanem területi is: a Felföld tartományai, a tengerparti régiók és a szigetek között éles különbségek vannak az infrastruktúra, az egészségügyi ellátás, az oktatás és a biztonság terén.

A szakirodalom a forrásexporttól való függőség gyakori következményeként említi a **forrásátkot** (resource curse) és a **holland kórt** (dutch disease). Pápua Új-Guinea esetében a bányászati és LNG-projektekből származó devizabevételek felértékelhetik a nemzeti valutát, ami rontja a nem erőforrás-alapú exportágazatok – például a kakaó, a kávé, a pálmaolaj és a kopra –

versenyképességét. A mezőgazdasági ágazat, amely a lakosság nagyobb részének ad megélhetést, így viszonylagosan háttérbe szorulhat, miközben a bányászat és az energiaipar a GDP-t növeli. A forrásátok másik eleme a költségvetési bevételek ciklikussága: a világpiaci árak esésekor az állami bevételek hirtelen visszaesnek, ami a közszolgáltatások finanszírozását és a fejlesztési kiadásokat destabilizálja.

A munkanélküliség – különösen a fiatalok körében – rendkívül magas, bár a pontos adatok ellenőrzése nehéz, mivel a formális munkaerőpiac szűk, és a lakosság nagy része informális tevékenységekből él. A nagyprojektek által kínált munkahelyek száma korlátozott, és gyakran betanított vagy szakképzetlen munkakörökre korlátozódik, miközben a szakképzett munkaerőt külföldről – elsősorban Ausztráliából, a Fülöp-szigetekről és Kínából – hozzák be. A helyi foglalkoztatási elvárások és a tényleges lehetőségek közötti szakadék a földtulajdonosi közösségek és a kormány közötti feszültségek visszatérő eleme.

34.3.5 Társadalmi feszültségek

A gazdasági növekedés és a társadalmi béke közötti kapcsolat Pápua Új-Guineában feszült. A bányászati és LNG-projektek által generált jövedelmek nem csökkentették, hanem egyes esetekben felerősítették a társadalmi feszültségeket. A leggyakrabban említett jelenségek közé tartozik a **városi bűnözés és a fiatalok által elkövetett erőszak**. Port Moresby, Lae és más nagyvárosok utcai bűnözése – a helyi szóhasználatban gyakran „raskol” bandákhoz köthető – a 2000-es évek óta nemzetközi hírűvé vált, és a városi középosztály, valamint a külföldi üzleti közösség biztonságérzetét jelentősen rontja. A bűnözés okai között a gyors urbanizációt, a fiatalok munkanélküliségét, a hagyományos közösségi kontroll gyengülését és a rendőrség alacsony kapacitását szokták említeni. A városi erőszak ugyanakkor nem homogén jelenség: a statisztikák gyakran aluljelentettek, és a média által közvetített kép nem mindig tükrözi a valós kockázatok térbeli és társadalmi eloszlását.

A vidéki területeken, különösen a Felföldön, a **törzsi és klánok közötti konfliktusok** továbbra is rendszeresek. A hagyományos viták – föld, nők, jóvátétel – mellett az 1990-es évek óta egyre nagyobb szerepet kapnak a választási versengéshez kötődő erőszak és a lőfegyverek elterjedése. A Felföld egyes részein a konfliktusok tömeges lakóhelyelhagyáshoz, a mezőgazdasági termelés visszaeséséhez és a humanitárius helyzet romlásához vezettek. A kormány és a nemzetközi szervezetek békéltetési és lefegyverzési programjai csak korlátozott eredményt értek el. A bányászati projektek – például a PNG LNG gázmezői – egyes régiókban a források elosztása körüli vitákkal tovább élezték a meglévő törzsi feszültségeket.

A **nemi alapú erőszak** mértéke Pápua Új-Guineában a rendelkezésre álló becslések szerint az egyik legmagasabb a világon. A családon belüli erőszak, a nemi erőszak és a boszorkányvádakkal kapcsolatos támadások súlyos társadalmi válságot jeleznek. A boszorkányvádak – amelyek gyakran nőket érnek – különösen brutális cselekményekhez vezettek, és a civil társadalmi szervezetek, valamint az ENSZ emberi jogi mechanizmusai többször felszólították a kormányt a védelem megerősítésére és a tettesek felelősségre vonására. A nemi alapú erőszak összefügg a gazdasági kiszolgáltatottsággal, a nők alacsony iskolázottságával és a jogérvényesítés gyengeségével, de a jelenség mélyebb társadalmi normákban és a férfiak közötti státuszversengésben is gyökerezik.

Az **egészségügyi és oktatási mutatók** alacsony szintje szintén a gazdasági növekedés és a társadalmi fejlettség közötti szakadékot jelzi. A csecsemőhalandóság és az anyai halálozás aránya – bár az 1990-es évek óta javult – a csendes-óceáni szigetvilágon belül is magas maradt. Az oktatás terén a beiskolázási arányok az alapfokon emelkedtek, de a középfokú és felsőfokú oktatás hozzáférhetősége továbbra is korlátozott, és a vidéki iskolák felszereltsége, tanárhiánya súlyos problémát jelent. A COVID-19-világjárvány a 2020-as évek elején tovább terhelte az egészségügyi rendszert, és a járvány gazdasági hatásai – a bányászati és LNG-bevételek csökkenése,

a lezárások és a nemzetközi kereskedelmi zavarok – rávilágítottak az erőforrás-alapú gazdaság sebezhetőségére.

A belső migráció a vidéki területekről a városokba – különösen Port Moresbybe és Lae-ba – a városi nyomornegyedek növekedését és a közszolgáltatások túlterheltségét okozza. A városokban a hagyományos közösségi hálózatok felbomlanak, és a hivatalos munkaerőpiac nem képes felszívni a fiatal, képzetlen munkaerőt. A városi szegénység és a bűnözés közötti összefüggés vitatott, de a társadalmi feszültségek érzékelése széles körben elterjedt, és a politikai elitek gyakran használják a bűnözés elleni fellépés ígéretét választási eszközként.

34.3.6 Források és bizonytalanságok

Az alfejezetben bemutatott folyamatok elemzése több forráscsoportra támaszkodik. A makrogazdasági adatok – GDP, export, költségvetési bevételek – elsődlegesen a Pápua Új-Guinea-i Bank (Bank of Papua New Guinea), a Vám- és Adóhivatal (Internal Revenue Commission), a Nemzeti Statisztikai Hivatal (National Statistical Office), valamint a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap (IMF) publikációiban érhetők el. A bányászati és LNG-projektek termelési, pénzügyi és foglalkoztatási adatait elsősorban a vállalati jelentések, a tőzsdei bejelentések és a kormányzati engedélyezési dokumentumok tartalmazzák. Ezek a források azonban gyakran eltérő módszertannal számolnak, és a befektetői jelentések érdekeltek lehetnek a projektek jövedelmezőségének hangsúlyozásában.

A földtulajdon arányára vonatkozó 95–97 százalékos érték széles körben idézett becslés, amely nem hivatalos kataszteri felmérésből származik. A szokásjogi földek pontos lehatárolása, a földtulajdonosi csoportok tagságának meghatározása és a földviták jogi rendezése folyamatos bizonytalanságot jelent. A földtulajdonosi társaságok működésére vonatkozóan kevés átfogó, független adat áll rendelkezésre.

A társadalmi feszültségek – bűnözés, törzsi erőszak, nemi alapú erőszak – statisztikái gyakran aluljelentettek, mivel az áldozatok a rendőrségi bejelentéstől való félelem, a jogrendszerrel szembeni bizalmatlanság vagy a földrajzi távolság miatt nem fordulnak hatósághoz. A nemzetközi szervezetek és a civil szervezetek becslései eltérő időszakokra és módszertanokra épülnek, ezért a pontos összehasonlítás nehéz. A nemi alapú erőszak magas arányát jelző adatok esetében a kutatók hangsúlyozzák, hogy a kérdőíves felmérések módszertani érzékenysége és a kulturális kontextus befolyásolja a válaszadást.

A forrásátok és a holland kór jelenségének Pápua Új-Guineára való alkalmazása tudományos vita tárgya. Egyes elemzők szerint az ország esetében a forrásátok klasszikus tünetei – a valuta felértékelődése, a mezőgazdaság hanyatlása, a korrupció – részben megfigyelhetők, míg mások hangsúlyozzák, hogy a szigetvilág gazdasági szerkezete, a szokásjogi földtulajdon és a politikai rendszer sajátosságai miatt az általános modellek csak korlátozottan alkalmazhatók. A vitában az is szerepel, hogy a bányászati és LNG-projektekből származó bevételek elosztásának átláthatósága és a helyi közösségek részesedése mennyire javítható a meglévő jogi keretek között.

A 2020-as évek eseményeire – például a Wafi-Golpu tárgyalások állására, a Papua LNG beruházási döntésére vagy a COVID-19 utáni gazdasági fellendülésre – vonatkozóan a nyilvánosan elérhető információk gyorsan változhatnak, és a hivatalos közlések gyakran eltérnek a független elemzők értékeléseitől. Ezért az ilyen fejleményeknél a tankönyv az ellenőrzött, stabil forrásokra támaszkodik, és kerüli a nem megerősített állítások tényként való közlését.

34.3.7 Rövid összefoglaló

- Pápua Új-Guinea függetlensége óta gazdasága nagymértékben függ a bányászattól és a cseppfolyósított földgáz (LNG) exportjától; ezek az ágazatok adják az export és az állami bevételek jelentős részét.
- A Panguna rézbánya bezárása a bougainville-i polgárháború következtében meghatározó tanulsággá vált: a bányászati projektek nem működtethetők a földtulajdonosok bevonása és részesedése nélkül.
- Az ország szárazföldi területének becslések szerint mintegy 95–97 százaléka szokásjogi földtulajdonban van, ami a nagyprojektek engedélyezését és a haszonmegosztást bonyolult, gyakran konfliktusos folyamattá teszi.
- Az Ok Tedi, a Porgera, a Lihir, a Ramu és a Wafi-Golpu projektek egyaránt mutatják a bányászati bevételek, a környezeti károk és a helyi közösségi elégedetlenség közötti feszültséget.
- Az LNG-projektek – elsősorban a PNG LNG – a 2010-es évektől meghatározó bevételi forrássá váltak, de a földtulajdonosokkal való viták és a biztonsági kockázatok itt is jelentősek.
- A gazdasági növekedés nem csökkentette a jövedelmi és területi egyenlőtlenségeket; a forrásbevételek ciklikussága és a nem erőforrás-alapú ágazatok relatív gyengülése fokozza a sebezhetőséget.
- A társadalmi feszültségek – városi bűnözés, törzsi erőszak, nemi alapú erőszak, alacsony oktatási és egészségügyi mutatók – azt jelzik, hogy a makrogazdasági növekedés önmagában nem alakult át széles körű életszínvonal-javulássá.

34.3.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen módon befolyásolta a Panguna-bánya és a bougainville-i válság a későbbi bányászati projektek és a földtulajdonosi jogok kezelését Pápua Új-Guineában?
2. Hasonlítsa össze az Ok Tedi, a Porgera és a Ramu bányaprojektek környezeti és társadalmi vitáit! Melyek a hasonló és eltérő mintázatok?
3. Miért tekinthető a szokásjogi földtulajdon a nagy infrastrukturális és bányászati projektek egyik legfontosabb kockázati tényezőjének?
4. Milyen érvek szólnak amellett, hogy a forrásátok/holland kór jelensége részben érvényes Pápua Új-Guineára, és milyen fenntartásokkal kell ezt a modellt alkalmazni?
5. Milyen módszertani bizonytalanságok nehezítik a társadalmi feszültségek – például a bűnözés és a nemi alapú erőszak – pontos mérését?

34.4 Pápua Új-Guinea 2020–2026

A 2020-as évek Pápua Új-Guineája (a továbbiakban: PNG) egyszerre mutatja a szigetállam erőforrás-gazdagságából fakadó lehetőségeket és azokat a mély intézményi, társadalmi és biztonsági feszültségeket, amelyeket az előző alfejezet a függetlenség utáni gazdasági szerkezet és a bougainville-i polgárháború kapcsán bemutatott. A jelenkor politikai eseményei – a Marape-kormány erőforrás-nacionalista retorikája, a 2022-es választások, a 2024. januári országos zavargások, valamint a nagyhatalmi verseny kiéleződése – nem érthetők meg a korábbi gyarmati és posztkoloniális örökség nélkül: a gyenge központi állam, a vidéki többség és a politikai elit közötti szakadék, a bányászati és gázipari bevételek elosztásának vitái, továbbá a rendőrség és a hadsereg gyakran átpolitizált szerepe mind visszatérő elemek. Ugyanakkor a 2024 utáni

fejlemények már egy újabb, bizonytalanabb időszakba vezetnek át, amelyben a gazdasági reformok, a belső erőszak és a csendes-óceáni geopolitikai átrendeződés egyszerre formálja az ország pályáját.

34.4.1 A Marape-kormány és az erőforrás-nacionalizmus kísérlete (2019–2022)

James Marape 2019. május 30-án került a miniszterelnöki székbe, miután elődje, **Peter O'Neill** hosszú belpolitikai nyomás után lemondott. Marape a kormányzást a „Take Back PNG" (Vegyük vissza Pápua Új-Guineát) jelszóval hirdette meg: ennek lényege a természeti erőforrásokból származó bevételek nagyobb hazai részesedésének kikényszerítése, a bányászati és gázipari szerződések újratárgyalása, valamint a külföldi vállalatokkal szembeni állami pozíció erősítése volt. A retorika a függetlenség utáni generációkban mélyen gyökerező tapasztalatra épült: az ország a 20. század második felében jelentős bányászati és gázipari projekteket engedett át – a **Panguna** rézbánya, a **Porgera** aranybánya, az **Ok Tedi** réz- és aranybánya, majd a 21. század elején a **PNG LNG** cseppfolyósított gázprojekt –, ám a bevételek társadalmi és regionális elosztása rendre konfliktusokat szült. Az erőforrás-nacionalizmus tehát nem pusztán politikai szlogen volt, hanem hosszabb történeti sérelmekre adott válasz.

A Marape-kormány elsősorban a **P'nyang** gázmező és a **Papua LNG** projekt tárgyalásain próbált keményebb álláspontot érvényesíteni. A kormány 2020-ban a P'nyang-megállapodást azzal az indokkal vetette el, hogy az ország számára nem elég kedvezőek a feltételek. A döntés rövid távon kiszámíthatatlanná tette a gázipari beruházási környezetet, és megosztotta a nemzetközi megfigyelőket: egyes elemzők a szuverén erőforrás-politika jogos megerősítését látták benne, mások viszont arra figyelmeztettek, hogy a befektetők elbizonytalanítása csökkentheti az állam bevételeit és a munkahelyteremtést. Ez a vita a mai napig jól mutatja, hogy az erőforrás-gazdálkodás megítélése milyen erősen függ attól, ki a szuverenitást és fejlődést, ki a beruházási klímát és kiszámíthatóságot helyezi előtérbe.

A COVID–19-világjárvány 2020-tól tovább szűkítette a kormány mozgásterét. A járvány terjedésére vonatkozó hivatalos adatok a tesztelési kapacitás gyengesége miatt erősen alulbecsültek lehetnek; a halálozási és fertőzési számokat ezért a nemzetközi egészségügyi szervezetek is bizonytalannak tekintették. A lezárások, a leállított utazás és a globális kereslet visszaesése visszafogta a bányászati és gázipari ágazatot, miközben az egészségügyi rendszer – amely a gyarmati és posztkoloniális időszakban is krónikusan alulfinanszírozott volt – a városi kórházakban is kapacitáshiánnyal küzdött. A járvány idején a vidéki térségekben az állami jelenlét gyengesége különösen szembetűnő volt: a hivatalos oltási kampány lassan haladt, a lakosság egy része a központi egészségügyi üzenetekkel szemben bizalmatlan maradt, és a hagyományos közösségi hálózatok mellett a nemzetközi segélyszervezetek váltak az ellátás fő szereplőivé.

34.4.2 A 2022-es választások és a koalíciós kormányzás

A 2022. júliusi parlamenti választásokat nemzetközi megfigyelők és helyi civil szervezetek egyaránt súlyos szabálytalanságokkal terhelt folyamatként írták le. A választási csalás, a szavazatvásárlás és a helyi erőszak vádjai dokumentáltak, bár a jelenségek mértéke és szervezettsége vitatott: egyes választókerületekben a szavazatszámlálás hetekig elhúzódott, és több helyen fegyveres csoportok akadályozták a voksok leadását vagy elszállítását. A szavazás körüli erőszak halálos áldozatokat is követelt; a pontos számokról nincs egységes adatsor. A választási folyamat nem pusztán technikai hiba volt, hanem a politikai rendszer mélyebb működését tükrözte: a pártok gyakran személyközpontú, laza koalíciók, amelyek a helyi patronázshálózatokra épülnek, és a választások a képviselet helyett a forrásokhoz való hozzáférés újraelosztásáról szólnak.

A választás után Marape a **PANGU Párt** vezetőjeként folytathatta a kormányzást, ám a parlamenti többség törékeny koalíción alapult. A 2022 és 2024 közötti időszakban a kormány többször szembesült bizalmatlansági indítványokkal és belső pártszakadásokkal. A politikai stabilitás hiánya nem egyszerűen a miniszterelnök személyes támogatottságának kérdése volt; a parlamenti képviselők gyakori pártváltása a PNG politikai rendszerét régóta jellemző intézményi gyengeség következménye, amely már a függetlenség óta akadályozza a hosszú távú szakpolitikai tervezést. A kormányzati döntéshozatalt emellett a minisztériumok alacsony végrehajtási kapacitása, a tartományi és helyi szintek forráshiánya, valamint a politikai és közigazgatási korrupció egyaránt nehezítette.

34.4.3 A 2024. januári zavargások és a rendkívüli állapot

A 2024. január eleji események a független PNG egyik legsúlyosabb városi erőszakhullámát hozták. A kiváltó ok a kormány által bejelentett adó- és fizetéslevonás volt, amely a köztisztviselők mellett a rendőröket és a katonákat is érintette. A bejelentés nyomán a rendőrség egy része beszüntette a szolgálatot, és több városban – elsősorban a fővárosban, **Port Moresby**ben, valamint **Lae**ben – fosztogatás és gyújtogatás tört ki. Az eseményeket a nemzetközi sajtó és a helyi tudósítások „zavargásként” és „fosztogatásként” jellemezték, de az okok értelmezése vitatott: egyes megfigyelők a fizetéslevonás miatti spontán rendőri tiltakozásra és az abból kinőtt közbiztonsági vákuumra helyezték a hangsúlyt, mások a városi szegénység, a fiatalkori munkanélküliség és a politikai elittel szembeni elégedetlenség mélyebb robbanását látták benne. A résztvevők egy része szervezett csoportként lépett fel, de nincs bizonyíték arra, hogy a zavargások mögött egységes politikai irányítás állt volna.

A zavargások áldozatainak számát a különböző források eltérően adták meg: a hivatalos rendőrségi közlések kevesebb, a kórházi és újságírói beszámolók több halottról szóltak; a becslések nagyjából tizenhat és huszonkét halálos áldozat között mozogtak. Ez az eltérés jól mutatja, hogy a gyenge adminisztratív adatrendszer és a gyors politikai kommunikáció miatt a válsághelyzetek emberi költsége gyakran nehezen ellenőrizhető. A kormány rendkívüli állapotot hirdetett, és a hadsereget a városi rend helyreállítására vezényelte. James Marape nyilvánosan elnézést kért a történtekért, és a kormány több, a közszférát érintő intézkedést visszavont vagy felülvizsgált; a pontos jogi és pénzügyi korrekciók azonban a nyilvánosan elérhető forrásokban nem mindig egyértelműek, ezért a 2024-es intézkedéscsomag teljes tartalma további levéltári és hivatalos közlönyök ellenőrzését igényli.

A zavargások hosszabb távú következménye kettős. Egyfelől megerősítette a biztonsági szektor reformjának szükségességét: a rendőrség alacsony fizetése, rossz felszereltsége és átpolitizáltsága olyan strukturális probléma, amely már a függetlenség óta visszatérően konfliktusokhoz vezet. Másfelől ráirányította a figyelmet a városi ifjúság helyzetére: Port Moresby és Lae gyorsan növekvő, informális településeken élő fiatal lakossága számára a formális munkaerőpiac alig kínál lehetőséget, és a közösségi erőszak, a bandák és a fosztogatás a társadalmi kirekesztés tüneteként is értelmezhető. A nemzetközi szervezetek és a helyi civil csoportok a zavargások kapcsán egyaránt hangsúlyozták, hogy a büntető fellépés önmagában nem kezeli az egyenlőtlenséget, a munkanélküliséget és az állami szolgáltatások hiányát.

34.4.4 Gazdasági és intézményi kihívások

Pápua Új-Guinea gazdasága a 2020-as években is alapvetően kitermelő jellegű maradt. A **cseppfolyósított földgáz (LNG)** projektek – a már működő PNG LNG és a tervezett **Papua LNG**, valamint a **P’nyang** mező – a költségvetési bevételek, az export és a devizabevételek jelentős részét adják. Az ásványkincsek közül az arany, a réz és a kobalt szerepe kiemelkedő, de

a bányászati projektek gyakran érzékenyek a világpiaci áringadozásokra és a helyi tulajdonjogi, környezeti konfliktusokra. A **Porgera** aranybánya esete jól mutatja ezt: a bánya 2020-ban leállt, miután a bányászati engedély meghosszabbítása körül jogvita alakult ki. A kormány, a helyi földtulajdonosok és a bányavállalat közötti tárgyalások évekig elhúzódtak; a nemzetközi sajtó szerint 2023-ban megállapodás született, a termelés újraindítása pedig 2024-ben kezdődhetett meg. Ennek feltételeit, a bevételek megosztását és a környezeti kármentesítés részleteit azonban a nyilvános közlések alapján csak óvatosan lehet rekonstruálni; a végleges szerződések szövege nem mindig hozzáférhető.

A gazdasági növekedés üteme a 2020-as években mérsékelt maradt, és a nemzetközi pénzügyi intézmények – a Világbank és az IMF – adatai szerint a növekedést a gáz- és bányaprojektek ütemezése, a beruházási környezet, valamint a belső biztonság alakulása egyaránt befolyásolta. A pontos GDP-adatok közlése előtt a forrásokat és a báziséveket ellenőrizni kell; a közölt növekedési ráták ugyanis a becslés évétől és a felülvizsgálatoktól függően változhatnak. Az államadósság szintje a 2010-es évek óta emelkedett, amit a nemzetközi szervezetek és hitelminősítők aggodalommal figyeltek. Az adósság fenntarthatósága elsősorban azért vitatott, mert a kitermelő ágazat bevételei ingadozóak, a költségvetési kiadások pedig merevek; emellett a kínai hitelek és infrastrukturális projektek kapcsán felmerült az átláthatóság kérdése. A „kínai adósságcsapda” kifejezést egyes elemzők használják, mások viszont túlzónak tartják, mert a PNG kínai hiteleinek aránya a teljes államadósságon belül nem egyértelműen domináns. A vita itt is arról szól, hogy a külső finanszírozás eszköz-e a fejlődéshez, vagy kockázati tényező a szuverenitás és a költségvetési mozgástér számára.

Az intézményi kihívások közül a leglátványosabb a rendőrség, a bíróságok, az egészségügyi és oktatási rendszer alulfinanszírozottsága. A Transparency International korrupcióérzékelési rangsorában PNG a világ alsó harmadában helyezkedik el; a konkrét pontszámok évente változnak, ezért a pontos értékeket a kiadvány adott évéhez kell kötni. A korrupció nem egyszerűen büntetőjogi kérdés, hanem a politikai patronázs és a forráselosztás működési logikájának része: a választókerületi fejlesztési alapok, a bányászati jogdíjak és a közbeszerzések körül rendszeresen merültek fel szabálytalanságok. A korrupció mértéke természetesen vitatott – a kormányzati szereplők gyakran tagadják vagy bagatellizálják a vádakat –, de a nemzetközi intézményi jelentések és a helyi civil szervezetek dokumentálták a rendszerszintű problémákat.

A vidéki térségekben az állam jelenléte továbbra is korlátozott. A hegyvidéki tartományokban – különösen **Enga**, **Hela** és **Southern Highlands** területén – a 2020-as években a törzsi erőszak és a fegyveres összecsapások intenzitása megnőtt. 2024-ben Enga tartományban nagyszabású törzsi harcok több tucat halálos áldozatot követeltek; a pontos számok becslésen alapulnak, mivel a helyszíni hozzáférés korlátozott, és a hatósági adatok gyakran eltérnek a helyi beszámolóktól. A konfliktusok okai összetettek: a földtulajdon, a választási rivalizálás, a bányászati jogdíjak elosztása, valamint a hagyományos vitarendezési mechanizmusok gyengülése egyaránt szerepet játszik. A „törzsi erőszak” kifejezés maga is vitatott, mert a gyarmati korszakból örökölt kategória gyakran elfedte a konfliktusok gazdasági és politikai dimenzióit; a mai elemzők ezért inkább a helyi hatalmi viszonyok, a fegyverek elterjedtsége és a fiatal férfiak munkanélkülisége felől közelítenek.

A környezeti kihívások közül a klímaváltozás hatásai a legsúlyosabbak. A tengerszint-emelkedés a tengerparti és alacsonyan fekvő szigeti közösségeket fenyegeti, a szélsőséges időjárási események pedig a mezőgazdasági termelést és az infrastruktúrát károsítják. A nemzetközi éghajlati jelentések Pápua Új-Guineát a leginkább sérülékeny országok közé sorolják, bár a pontos indexek és rangsorok módszertanukban eltérnek. Az ország ugyanakkor a globális klímavédelem szempontjából fontos szereplő is: trópusi esőerdei hatalmas szénkészletet kötnek meg, és az erdőirtás, a bányászati tevékenység, valamint a pálmaolaj-ültetvények terjeszkedése ezt a természeti tőkét veszélyezteti.

A környezeti konfliktusok – például a bányavállalatok és a helyi közösségek közötti kárpótlási viták – a gazdasági fejlődés és a természeti károk feszültségét testesítik meg.

34.4.5 Külkapcsolatok és biztonság

A 2020-as években Pápua Új-Guinea a csendes-óceáni geopolitikai verseny egyik fontos helyszínévé vált. **Ausztrália** történelmileg a legfontosabb bilaterális partner: a gyarmati múlt, a földrajzi közelség és a segélyezési kapcsolatok mellett a biztonsági együttműködés is szoros. 2023 decemberében a két ország biztonsági keretmegállapodást írt alá, amely a rendőri képzést, a határvédelmet, a katasztrófavédelmet és a védelmi együttműködést egyaránt érinti. A megállapodás hivatalos szövege szerint a cél a belső stabilitás erősítése és a közös biztonsági érdekek védelme; egyes kritikusok ugyanakkor attól tartanak, hogy a megállapodás PNG-t Ausztrália stratégiai előterévé teszi. Az ausztrál kormány álláspontja szerint a partnerség a szuverén PNG kérését tükrözi, és nem csorbítja az ország függetlenségét.

Az Egyesült Államok 2023 májusában védelmi együttműködési megállapodást kötött PNG-vel. A megállapodás a katonai kiképzésre, a logisztikai együttműködésre, a kikötői és repülőtéri hozzáférésre, valamint a közös gyakorlatokra terjed ki. A hivatalos amerikai kommunikáció a csendes-óceáni térség stabilitásának és a közös biztonsági érdekek védelmének fontosságát hangsúlyozta; a megállapodás kritikusai – köztük a PNG ellenzék egy része és civil szervezetek – azonban arra figyelmeztettek, hogy az ország ezáltal nagyhatalmi versengésbe sodródik, és a katonai jelenlét növelése nem feltétlenül szolgálja a lakosság mindennapi biztonságát. A megállapodás egyes részletei titkosak vagy korlátozottan hozzáférhetők, ezért a pontos kötelezettségek és ellenszolgáltatások nem mindig világosak.

Kína szerepe elsősorban a kereskedelemben, az infrastrukturális beruházásokban és a hitelezésben látható. A kínai állami vállalatok kórházak, utak, hidak és egyéb létesítmények építésében vettek részt; a finanszírozás egy része kedvezményes vagy piaci alapú hitel formájában érkezett. A kínai jelenlét megítélése élesen vitatott: a kormány és egyes helyi szereplők a kínai partnereket a fejlődés motorjának tekintik, míg a nyugati elemzők és egyes civil szervezetek az átláthatóság hiányára, a környezeti és munkajogi kérdésekre, valamint a külső függőség kockázatára hívják fel a figyelmet. A „nyugati” és a „kínai” narratíva szembenállása gyakran leegyszerűsíti a képet: a PNG politikai elitje a nagyhatalmak közötti mozgásteret igyekszik kihasználni, miközben a lakosság széles rétegei számára a konkrét projektek minősége és a helyi foglalkoztatás a legfontosabb.

A **bougainville-i kérdés** a 2020-as években is nyitott. A 2019-es, nem kötelező érvényű népszavazáson a szavazók **97,7 százaléka** a függetlenség mellett foglalt állást. Ez a hivatalos választási bizottság által közzétett eredmény ugyan egyértelmű, de a népszavazás jogi természete miatt nem jelentett automatikus elszakadást: a végső döntés a PNG parlament és a bougainville-i autonóm kormány közötti tárgyalásoktól függ. A 2020 utáni tárgyalási folyamat lassan haladt; a határidők többször csúsztak, és a felek közötti viták a politikai státusz mellett a gazdasági önállóságról, a bányászati bevételekről és a nemzetközi elismerésről szóltak. A 2025–2026-os állapotot a nyilvánosan elérhető források alapján e könyv lezárásakor nem lehet teljes bizonyossággal összegezni; a bougainville-i tárgyalások pozícióit és a parlamenti ratifikáció menetét az adott év hivatalos közleményeihez és a nemzetközi jelentésekhez kell kötni.

34.4.6 Pápua Új-Guinea 2026-ban

A könyv lezárásának időpontjában Pápua Új-Guinea politikai rendszere továbbra is törékeny, de formálisan demokratikus. A 2022-es választások után kialakult koalíciós kormány fennmaradt, ám a miniszterelnök pozíciója a parlamenti erőviszonyok változása miatt folyamatos tárgyalási kényszer alatt áll. A 2024–2026 közötti időszakban több bizalmatlansági indítványról és

párton belüli vitáról érkeztek hírek, de a pontos politikai fordulatokat a hivatalos parlamenti jegyzőkönyvek alapján kell ellenőrizni. A 2025–2026-os események a könyv szempontjából nem rekonstruálhatók kizárólag sajtóhírekből; ahol e szöveg nem közöl konkrét kimenetelt, ott az ellenőrzés hiányát kell jelölni.

Gazdasági téren a nemzetközi intézmények 2026-ra vonatkozó előrejelzései mérsékelt növekedést valószínűsítettek, feltéve, hogy a gáz- és bányaprojektek a tervezett ütemben haladnak, és a belső biztonsági helyzet nem romlik tovább. A növekedés azonban korábban sem csökkentette automatikusan a szegénységet, mert a bányászati és LNG-szektor tőkeigényes, viszonylag kevés munkahelyet teremt, és a bevételek a központi költségvetésen keresztül gyakran nem jutnak el a vidéki közösségekhez. A társadalmi mutatók – az anyai halandóság, a gyermekalultápláltság, az iskolai lemorzsolódás – a 2020-as években is elmaradtak a regionális átlagtól; a pontos értékeket az ENSZ és a Világbank adatsoraihoz kell kötni.

A fiatal, gyorsan növekvő városi lakosság helyzete a következő évek egyik legnagyobb kérdése. Port Moresby, Lae és más városok informális településein a formális munkahelyek hiánya, a lakhatás bizonytalansága és az oktatási esélyek egyenlőtlensége olyan feszültséget termel, amely már a 2024-es zavargásokban is felszínre tört. A politikai elit és a lakosság közötti bizalomhiányt a korrupcióról és a forráselosztásról szóló viták tovább mélyítik. Ugyanakkor a civil társadalom, az egyházak és a helyi közösségi hálózatok – különösen a vidéki területeken – továbbra is ellátnak olyan feladatokat, amelyeket a gyenge állami intézmények nem képesek megoldani.

A nemzetközi porondon Pápua Új-Guinea 2026-ban a nagyhatalmi versengés egyik sajátos szereplője. Az Ausztráliával és az Egyesült Államokkal kötött megállapodások erősítik a nyugati biztonsági kötődést, a kínai gazdasági jelenlét pedig fenntartja a fejlődési alternatíva ígéretét. A kormány hivatalos retorikája a „barátság mindenkivel” elvét hangsúlyozza, ám a valóságban a választás kényszere – különösen a klíma, a kereskedelem és a fegyveres együttműködés kérdéseiben – egyre inkább megkerülhetetlen. A bougainville-i folyamat további alakulása pedig azt is eldöntheti, hogy az ország képes-e a belső önrendelkezési igényeket békés, tárgyalásos úton kezelni, vagy a konfliktus újra felszínre tör.

34.4.7 Források és bizonytalanságok

A jelen alfejezet a 2020–2026 közötti időszakra vonatkozóan elsősorban a következő forrástípusokra támaszkodik: a PNG kormányának hivatalos közleményei és parlamenti dokumentumai; a választási bizottság és a nemzetközi választási megfigyelők jelentései; a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap és az ENSZ intézményeinek statisztikai kiadványai; a Transparency International korrupcióérzékelési jelentései; az ausztrál, az amerikai és a kínai kormányok hivatalos közleményei; valamint a nemzetközi sajtó – elsősorban az ABC Australia, a The Guardian, a Reuters és a helyi médiumok – beszámolói. A felsorolt források közül a statisztikai adatok és a friss politikai események egy része nem tekinthető egyszer s mindenkorra rögzített ténynek: a gazdasági mutatókat az intézmények rendszeresen felülvizsgálják, a választási szabálytalanságokkal kapcsolatos vádakat pedig a helyi bíróságok csak részben tisztázták.

Az alfejezet legfontosabb bizonytalanságai a következők:

1. **A 2022-es választások szabályossága.** A csalások és erőszak ténye dokumentált, de a jelenség országos mértékére és a végeredményre gyakorolt hatására vonatkozó állítások eltérők. A választási megfigyelői jelentések módszertani korlátai miatt a szabálytalanságok teljes körű feltárása még várat magára.
2. **A 2024-es zavargások emberi költségei.** A halálos áldozatok számát a különböző hatósági és sajtóforrások eltérően adják meg; a hivatalos és a nem hivatalos adatok közötti különbség tisztázása további, független vizsgálatot igényel.

3. **A gazdasági adatok és az adósság fenntarthatósága.** A GDP-növekedésre, az államadósságra és a szegénységi mutatókra vonatkozó számok a forrás és a bázisév szerint változnak. A szöveg ezért nem közöl szabadon lebegő statisztikákat; minden konkrét számot az adott intézmény adott évi kiadványához kell visszavezetni.
4. **A nemzetközi biztonsági megállapodások teljes tartalma.** Az USA–PNG és az Ausztrália–PNG megállapodások nyilvános összefoglalói rendelkezésre állnak, ám egyes részletek titkosak vagy bizalmasak, ezért a kötelezettségek pontos terjedelme nem ellenőrizhető teljes egészében.
5. **A bougainville-i tárgyalások állása 2025–2026-ban.** A folyamat dokumentált, de a legfrissebb fordulatok – a tárgyalási határidők, a parlamenti ratifikáció tervezett időpontja és a felek álláspontja – gyorsan változhatnak; ezeket a szöveg lezárásának időpontjában megjelent hivatalos forrásokhoz kell kötni.

Vitatott értelmezési kérdés továbbá, hogy a Marape-kormány erőforrás-nacionalista politikája sikeres állami szuverenitás-megerősítés vagy a beruházási környezetet romboló kiszámíthatatlanság. A kérdés nem dönthető el tisztán tények alapján, mert a „siker” ismérvei is vitatottak: egyesek a bevételek állami részesedését, mások a munkahelyteremtést és a helyi fejlődést, megint mások a környezeti fenntarthatóságot helyezik előtérbe. Ugyanez a helyzet Kína szerepével: a kínai hiteleket és beruházásokat egyes elemzők fejlődési lehetőségként, mások a külső függőség kockázataként értelmezik. A nagyhatalmi versengés keretezése – vagyis hogy a PNG „semleges” szereplő, vagy egyik vagy másik oldalhoz kötődik – maga is értelmezés kérdése, amelyet a hivatalos retorika és a geopolitikai elemzők gyakran eltérően ítélnek meg.

34.4.8 Rövid összefoglaló

- James Marape 2019-ben a „Take Back PNG” jelszóval került kormányra, és a bányászati, gázipari szerződések újratárgyalásával kísérelte meg növelni az állam részesedését; a politika megítélése megosztott.
- A 2022-es választásokat szabálytalanságok és erőszak kísérte; Marape koalíciós kormánya törékeny többséggel folytatta munkáját.
- A 2024. januári zavargások a fizetéslevonás bejelentése után kezdődtek, és a rendőrségi tiltakozásból városi fosztogatássá terebélyesedtek; a halottak számát a források eltérően adják meg.
- A gazdaság továbbra is a kitermelő ágazatokra épül; a Porgera újraindítása, az LNG-projektek és a világpiaci árak határozzák meg a növekedést, miközben a bevételek társadalmi elosztása gyenge.
- Az intézményi kapacitások – rendőrség, igazságszolgáltatás, egészségügy, oktatás – krónikusan alulfinanszírozottak; a korrupció és a patronázspolitika a forráselosztás rendszerszintű problémája.
- A hegyvidéki tartományokban a törzsi erőszak 2020 után fokozódott; az áldozatszámok becslésen alapulnak.
- A külkapcsolatokban Ausztrália, az Egyesült Államok és Kína versengő jelenléte növelte a stratégiai mozgásteret, ugyanakkor a nagyhatalmi függőség kockázatát is.
- A bougainville-i függetlenségi folyamat a 2019-es népszavazás után lassan haladt; a tárgyalások kimenetele 2026-ban nyitott volt.

34.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen történeti előzményei voltak James Marape „Take Back PNG” erőforrás-nacionalista politikájának, és miért vitatott ennek megítélése a befektetők és a szuverenitásvédők

szempontjából?

2. Hasonlítsa össze a 2022-es választások körüli erőszakot és a 2024-es zavargásokat: milyen közös intézményi és társadalmi okokra vezethetők vissza, és miben különböznek?
3. Miért fontos a Porgera bánya újraindítása a PNG gazdaság számára, és milyen konfliktusokat jelez a bányászati szerződések újratárgyalása?
4. Értelmezze a nagyhatalmi verseny hatását Pápua Új-Guineára: milyen érvek szólnak amellett, hogy a külső partnerek növelik a fejlődési lehetőségeket, és milyen kockázatokat vetnek fel a kritikusok?
5. Miért nem tekinthető a bougainville-i 2019-es népszavazás automatikusan függetlenségnek, és milyen lépések hiányoztak a folyamat lezárásához?

V. rész – Összehasonlító és tematikus fejezetek

35 Gyarmati örökségek és államhatárok

35.1 Brit, francia, holland, spanyol és amerikai gyarmati modellek

A gyarmati örökségek és államhatárok könyvfejezet megnyitásaként ez az alfejezet nem egyetlen ország, hanem a régió egészét érintő gyarmati igazgatási rendszereket hasonlítja össze. A korábbi országfejezetekben – Banglades és Mianmar brit, Laosz, Kambodzsa és Vietnám francia, Indonézia holland, a Fülöp-szigetek spanyol majd amerikai gyarmati múltjában – már részletesen bemutattuk az egyes gyarmati államok kialakulását és működését. Itt a kérdés nem az, hogy mi történt, hanem hogy milyen eltérő igazgatási módszereket, jogi hagyományokat és államfelfogásokat hoztak létre a gyarmati hatalmak, és ezek milyen tartós hatást gyakoroltak a függetlenség utáni államokra. A modellek megkülönböztetése segít megérteni, miért különbözik például a malajziai, a vietnámi, az indonéziai vagy a Fülöp-szigeteki állam szerkezete, noha mindegyik jelentős gyarmati uralom alatt állt.

35.1.1 A gyarmati modellek tipológiája: közvetlen és közvetett uralom

A gyarmati igazgatás elsődleges választóvonala a **közvetlen uralom** (*direct rule*) és a **közvetett uralom** (*indirect rule*) közötti különbség. A közvetlen uralomban a gyarmati hatalom eltörli vagy jelentősen átalakítja a helyi politikai intézményeket, és a saját hivatalnokai révén kormányoz. A közvetett uralom ezzel szemben meghagyja a hagyományos uralkodókat, főnököket vagy törzsi vezetőket, és őket használja fel a gyarmati politika végrehajtására, cserébe bizonyos fokú belső autonómiáért és védelemért. A gyakorlatban a két modell ritkán jelent meg tiszta formájában; a legtöbb gyarmati rendszer valamilyen keveréket alkalmazott, és az időben, valamint a területi adottságok szerint is változott.

A délkelet-ázsiai gyarmati rendszerekre mindkét típusra találunk példákat, de eltérő hangsúlyokkal. A britek a Maláj-félszigeten és Borneón nagyrészt közvetett uralmat építettek ki a szultánokon keresztül, míg Burmát közvetlenül, India részeként kormányozták. A franciák Vietnámban közvetlen uralmat vezettek be, különösen délen, Kokinkínában, ahol a császári közigazgatást eltörölték, de Kambodzsában és Laoszban protektorátusként meghagyták a királyságokat. A hollandok Jáván közvetlenebb, a külső szigeteken – például Borneón és a Kis-Szunda-szigeteken – közvetettebb igazgatást alkalmaztak. A spanyolok a Fülöp-szigeteken a helyi *datuk* és *barangay*-főnökök rendszerére támaszkodtak, de a központi hatalmat a spanyol főkormányzó és az egyház gyakorolta. Az amerikaiak a spanyol uralom után a Fülöp-szigeteken először közvetlen katonai kormányzást vezettek be, majd fokozatosan kialakítottak egy választott törvényhozást és végül a **Commonwealth** (nemzetközösség) keretében autonómiát adtak.

A tipológia azonban nemcsak a hatalomgyakorlás módszerét, hanem az állam célját is tükrözi. A brit *indirect rule* elméleti alapja gyakran a helyi elitekkel való együttműködés volt, amely olcsóbb volt, mint a teljes körű bürokrácia kiépítése. A francia *asszimilációs* ideológia viszont arra törekedett, hogy a gyarmati alattvalókat – legalábbis elvileg – francia állampolgárokká nevelje, ami a közvetlen uralom és a kulturális beolvasztás irányába hatott. A holland gyarmati ideológia az úgynevezett **etikai politika** (Ethische Politiek) keretében a 20. század elején a jólét növelését hirdette, de a gyakorlatban a jogi és társadalmi hierarchiát fenntartotta. A spanyol

gyarmatosítás középpontjában a katolikus hit terjesztése állt, ami az egyházat a gyarmati állam legfontosabb pillérévé tette. Az amerikai gyarmati retorika pedig a demokrácia és a modernizáció exportjára hivatkozott, miközben a gyakorlatban korlátozta a részvételt.

35.1.2 A brit modell: protektorátusok és közvetlen koronauralom

A brit gyarmati jelenlét Délkelet-Ázsiában a 18. század végétől, Penang megszerzésével (1786) kezdődött, és a 19. században a Maláj-félsziget egészére kiterjedt. A brit igazgatás alapvetően két jogi formát ötvözött. A **Straits Settlements** (Szoros-települések) – Penang, Malakka és Szingapúr – közvetlen brit koronauralom alatt álltak, ahol a brit jog és a bürokratikus intézmények érvényesültek. A félsziget belsejében található maláj szultánságokkal – Perak, Selangor, Negeri Sembilan és Pahang – a britek 1874-től kezdve egyenként kötöttek védelmi szerződéseket, létrehozva a **szerződéses államok** (Federated Malay States) rendszerét. E szerződésekben a szultánok formálisan megtartották trónjukat és az iszlám vallási ügyek irányítását, de a brit rezidensek – tanácsadóként – ellenőrizték az adókat, a vámokat, a bányászatot és a közigazgatást. 1909-ben a britek további szultánságokat vontak be (Nem szövetséges maláj államok: Kedah, Kelantan, Terengganu, Johor), ahol a rezidensi ellenőrzés lazább volt.

Burma ezzel szemben a Brit Indiához tartozott, és a közvetlen uralom mintapéldája volt. A brit kormányzás az indiai bürokratikus modellt ültette át: a burmai királyságot eltörölték, a buddhista egyházi hierarchiát megfosztották állami támogatásától, és a területet tartományokra osztották. A jogrend alapja a brit indiai törvénykönyv lett, a bürokrácia angol nyelvű és indiai mintájú volt. A közvetlen uralom hosszabb távon azt jelentette, hogy a burmai politikai intézmények nem maradtak meg, ami a függetlenség utáni nemzetépítést is befolyásolta.

A brit modell jellemzője volt a fokozatosság és a pragmatizmus. A britek nem egységes jogrendszert hoztak létre a Maláj-félszigeten, hanem a szultánságokban meghagyták az iszlám családjogi és vallási jogot, míg a kereskedelmi és büntetőjogban a brit common law érvényesült. Ez a jogi pluralizmus a függetlenség után is fennmaradt. Az igazgatásban a brit hivatalnokok mellett nagy számban alkalmaztak indiai, majd kínai munkavállalókat, ami hozzájárult a félsziget etnikai összetételének gyökeres átalakulásához. A brit oktatáspolitika a maláj elit számára angol nyelvű iskolákat hozott létre, de a többségi maláj lakosság alapfokú oktatása korlátozott maradt, ami a függetlenség idejére az elit és a tömegek közötti szakadékot mélyítette.

A brit gyarmati modell öröksége Malajziában a szövetségi államforma, a szultánok alkotmányos szerepe, a common law és az iszlám jog párhuzamossága, valamint a maláj-kínai-indiai etnikai egyensúly problémája. Mianmarban a közvetlen uralom nyomán erős központosított állam jött létre, de a brit gyarmati időszakban felgyorsult belső migráció – különösen az indiai munkaerő beáramlása – etnikai feszültségeket szült, amelyek a függetlenség utáni polgárháborúban robbantak ki.

35.1.3 A francia modell: asszimiláció és asszociáció

A francia gyarmati ideológia alapvetően eltért a brit pragmatizmustól. A francia köztársaság egyetemességre törekvő eszméje a gyarmati területeken is a **misszió civilizatrice** (civilizációs küldetés) retorikájában jelent meg. Ennek jogi kifejeződése az **asszimiláció** doktrínája volt, amely szerint a gyarmati alattvalókat fokozatosan francia állampolgárokká kell nevelni, és a területet a francia anyaország részévé kell tenni. A gyakorlatban azonban az asszimiláció csak keveseket érintett, és a 20. század elejétől a francia gyarmati politika egyre inkább az **asszociáció** felé mozdult el, amely a helyi intézmények megtartását és a francia érdekekkel való együttműködést hangsúlyozta.

Francia Indokínában a közigazgatási szerkezet sokszínű volt. A legkorábban és legközvetlenebbül meghódított déli terület, **Kokinkína** (Nam Kỳ, ma Vietnám déli része) 1862-től francia gyarmat volt, ahol a vietnámi császári bürokráciát eltörölték, és közvetlen francia közigazgatást vezettek be. A középső és északi vietnámi területeket, **Annamot** (Trung Kỳ) és **Tonkint** (Bắc Kỳ) protektorátusként igazgatták, ahol a Nguyen-dinasztia császára formálisan megmaradt, de a francia rezidensségi rendszer ellenőrizte az adókat és a külügyeket. Kambodzsa és Laosz királyságai szintén protektorátusok voltak, ahol a monarchia megmaradt, de a francia főbiztos hatalma korlátozta az uralkodók mozgásterét.

A francia modell jellegzetessége a központosítás és a bürokratikus egységesítés volt. A gyarmati igazgatás csúcsán a **főkormányzó** (gouverneur général) állt, aki az összes terület fölött rendelkezett, és a francia minisztertanácsnak felelt. Az adórendszer, a vámok, a közmunkák és a rendőrség egységes keretek között működtek. A francia nyelv vált a közigazgatás, az oktatás és a kereskedelem nyelvévé, bár a lakosság többsége nem beszélte. Az oktatáspolitika kettős volt: a francia nyelvű elitképzés – például a hanoi és a párizsi egyetemekre küldött ösztöndíjasok – mély nyomot hagyott a vietnámi és a khmer értelmiségben, míg a falusi alapoktatás elmaradott maradt.

A francia gyarmati jog a francia polgári jogi hagyományt ültette át, de a helyi vallási és családjogi normákat is részben meghagyta. A büntetőjogban a francia büntető törvénykönyvet terjesztették ki, de a gyarmati rendőrség és a börtönrendszer rendkívül szigorú volt, és a politikai ellenállást keményen üldözte. A francia modell öröksége a függetlenség után a központosított, erős végrehajtó hatalmú állam, a francia jogi fogalomkészlet és a francia nyelvű elit volt. Vietnámban a francia uralom alatt kialakult a modern nemzeti tudat, de a gyarmati kizsákmányolás – az adók, a kényszermunka, a kivándorlás – mély társadalmi elégedetlenséget szült, amely a kommunista ellenállásban csúcsosodott ki.

35.1.4 A holland modell: a kereskedelmi társaságtól a gyarmati államig

A holland jelenlét Délkelet-Ázsiában a leghosszabb és gazdaságilag a leginkább profitvezérelt volt. A **Vereenigde Oost-Indische Compagnie** (VOC), azaz Holland Kelet-indiai Társaság 1602-től működött, és a fűszerkereskedelem monopóliumára épült. A VOC nem elsősorban területi hódításra, hanem kereskedelmi lerakatok, erődök és szerződések révén irányította a termelést és a kereskedelmet. A társaság azonban a 18. század végére csődbe ment, részben a korrupció, részben a fűszerárak esése miatt. 1800-ban a holland állam átvette a VOC birtokait, és létrehozta a **Holland Kelet-Indiát** (Nederlands-Indië) mint gyarmatot.

A holland gyarmati igazgatás Jáván a 19. században a **Cultuurstelsel** (kényszertermelési rendszer) révén vált hírhedtté. Ebben a rendszerben a jávai parasztoknak kötelező volt meghatározott területen exportcikkeket – kávét, cukrot, indigót – termeszteni a holland kincstár számára. A rendszer hatalmas jövedelmet hozott a holland államnak, de a jávai lakosság körében éhínséget és nyomort okozott. Az 1870-es évektől a liberális kritika hatására a kényszertermelést fokozatosan felváltotta a magántőke és az ültetvénygazdaság, de a holland ellenőrzés a vidéki lakosság fölött továbbra is szoros maradt.

A holland modell jellegzetessége a **jogi pluralizmus** és a **rassz szerinti hierarchia** volt. A holland jog az európaiakat és a gyarmati intézményeket szabályozta, míg a **adatjog** (adat law) a bennszülött lakosság családjogi, földtulajdoni és öröklési ügyeit rendezte, elvileg a helyi szokásjog alapján. A kínai közösség számára külön jogállás és önkormányzati szervek léteztek. A holland gyarmati társadalmat három fő kategóriára osztották: európaiak, **kínaiak** (vagy „idegen keletiek”) és **bennszülöttek** (*inlanders*). Ez a hierarchia a mindennapi életben is érvényesült: a lakóhely, a városi negyedek, az adóterhek és a jogvédelem szempontjából.

A holland igazgatás a külső szigeteken (Szumátra, Borneó, Celebesz, a Kis-Szunda-szigetek, Bali, Lombok) sokáig közvetett módon, helyi uralkodókkal kötött szerződések révén érvényesült. A 19. század végén és a 20. század elején azonban a hollandok katonai expedíciókkal – például a 1873–1913 közötti Aceh-háborúval – fokozatosan kiterjesztették a közvetlen uralmat. Ennek ellenére a holland közigazgatás soha nem érte el a francia vagy a brit bürokratikus sűrűséget: a lakosság nagy része a falu szintjén a hagyományos vezetők (*bupati*) alatt élt.

Az etikai politika, amelyet a holland kormány 1901-től hirdetett meg, a jóléti intézkedéseket, az oktatás bővítését és az infrastruktúra fejlesztését ígérte. Ennek nyomán jött létre egy szűk nyugati típusú oktatásban részesült indonéz elit, amely később a nacionalista mozgalom vezetője lett. Az etikai politika azonban nem szüntette meg a gyarmati kizsákmányolás alapstruktúráját, és a bennszülött lakosság politikai jogai szinte nem léteztek. A holland modell öröksége Indonéziában a központosított bürokrácia, a jogi pluralizmus, az etnikai hierarchia emléke, valamint a jávai túlsúly a központi államban a külső szigetek rovására. A függetlenség után az indonéz állam a holland közigazgatási határokat és a bürokratikus struktúrákat részben átvette, de a holland jog helyett a nemzeti jog egységesítésére törekedett.

35.1.5 A spanyol modell: egyházi és polgári hatalom

A Fülöp-szigetek gyarmati múltja alapvetően különbözik a többi délkelet-ázsiai területétől, mert a spanyol gyarmatosítás elsődlegesen vallási célú volt, és rendkívül hosszan tartott: 1565-től 1898-ig. A spanyol gyarmati modell középpontjában a **katolikus egyház** állt, amely nemcsak a hit terjesztéséért, hanem az oktatásért, a földbirtokokért és a helyi közösségek felügyeletéért is felelős volt. A spanyol korona az egyházon keresztül érvényesítette hatalmát, és a szerzetesrendek – a domonkosok, a ferencesek, a jezsuiták, az ágostonosok – a gyarmati adminisztráció legfontosabb szereplőivé váltak.

A spanyol közigazgatás formailag a mexikói Új-Spanyolország alkirályságának alárendelt **főkormányzóság** (Capitanía General) volt, amelynek élén a Manilában székelő főkormányzó állt. A gyakorlatban a Fülöp-szigetek közvetlenül a spanyol koronától függött, mivel a Csendes-óceán átjárása hosszú és nehézkes volt. A helyi közigazgatás alapegysége a **pueblo** (község) volt, amelyet a szerzetesplébános és a helyi elitből kinevezett **cabeza de barangay** (falufőnök) irányított. A spanyolok a hódítás előtti *barangay*-rendszert megtartották, de a datuk (főnökök) hatalmát a spanyol bürokráciához láncolták.

A spanyol gyarmati gazdaság alapja az **encomienda** volt: a spanyol telepesek és intézmények adót és munkaszolgáltatást kaptak a rájuk bízott bennszülött közösségektől, cserébe a keresztény hit oktatásáért és védelemért. Az encomienda rendszert a 17. században formálisan eltörölték, de a földbirtokok – különösen a szerzetesrendek birtokai, a **friar lands** – a gyarmati kor végéig fennmaradtak, és a földnélküli parasztság elégedetlenségének egyik fő forrása voltak. A spanyolok a manilai gályakereskedelem révén Kína és Mexikó között közvetítettek, de a Fülöp-szigetek belső gazdasága alig fejlődött.

Az oktatás a spanyol modellben is kettős volt: a szerzetesrendek által fenntartott egyházi iskolák elsősorban a helyi elit fiainak adtak alapfokú képzést, míg a felsőoktatás – például a jezsuita Universidad de Santo Tomás – a filippínó kreol és mesztic elit számára volt elérhető. A spanyol nyelv soha nem vált a lakosság többségének nyelvévé, ellentétben a latin-amerikai gyarmatokkal. A spanyol gyarmati modell öröksége a Fülöp-szigeteken a katolicizmus, a spanyol eredetű jogi és közigazgatási fogalmak, a földkoncentráció és a kreol-mesztic elit dominanciája. Ugyanakkor a spanyol uralom alatt a modern értelemben vett nemzeti tudat nem alakult ki, mivel a szigetek lakossága etnikailag és nyelvileg rendkívül sokszínű maradt.

35.1.6 Az amerikai modell: a „jótékony asszimiláció” és a gyarmati örökség

Az Egyesült Államok 1898-ban, a spanyol–amerikai háború eredményeként szerezte meg a Fülöp-szigeteket. Bár az amerikai kormány hivatalos retorikája szerint a cél a filippínó lakosság felkészítése volt az önkormányzatra – William McKinley elnök „jótékony asszimilációnak” nevezte –, a gyakorlatban az amerikai uralom először katonai megszállást jelentett. A filippínó nacionalisták, akik 1898-ban kikiáltották a függetlenséget, fegyveres ellenállásba kezdtek, és az 1899–1902-es **Fülöp-szigeteki–amerikai háború** rendkívül véres volt: a becslések szerint több százezer civil halt meg a harcok, az éhínség és a járványok következtében. Az amerikai hadsereg koncentrációs táborokat is létesített, és egyes vidékeket felperzselt.

Az amerikai gyarmati igazgatás a spanyol modellhez képest modernizáló jellegű volt, de szintén hierarchikus. A polgári kormányzást 1901-től kezdve fokozatosan építették ki: létrehozták a **Fülöp-szigeteki Bizottságot**, majd 1907-től egy választott alsóházat, a **Fülöp-szigeteki Gyűlést**. A választójog azonban szigorúan korlátozott volt: csak írni-olvasni tudó, bizonyos vagyonnal rendelkező férfiak szavazhattak, ami a lakosság töredékét jelentette. Az amerikaiak az angol nyelvet tették meg a közigazgatás és az oktatás nyelvévé, és nagy hangsúlyt fektettek a közegészségügyre, az út- és hídépítésre, valamint a közoktatásra. A közegészségügyi intézkedések – például a himlőoltás, a kolera- és a maláriaellenes kampányok – valóban csökkentették a halálozást, de a vidéki lakosság számára az amerikai orvosok és katonák behatolása gyakran kényszerítő jellegű volt.

Az amerikai modell sajátossága a **fokozatos autonómia** volt. 1916-ban a **Jones-törvény** ígéretet tett a függetlenségre, de a tényleges átmenet évtizedekig húzódott. 1935-ben létrejött a **Commonwealth** (Nemzetközösség), amely belső önkormányzatot kapott, de a külügy, a pénzügy és a védelem amerikai ellenőrzés alatt maradt. A második világháború és a japán megszállás késleltette a függetlenséget, amelyet végül 1946. július 4-én kiáltottak ki. Az amerikai gyarmati örökség a Fülöp-szigeteken az angol nyelv, a presidentiális (elnöki) politikai rendszer, az amerikai típusú alkotmány és jogrend, a szoros gazdasági és katonai függés az Egyesült Államoktól, valamint az amerikai katonai támaszpontok jelenléte. A filippínó elit – amelyet az amerikaiak hoztak hatalomba – hamarosan a földbirtokos oligarchia eszközévé vált, ami a szegénység és az egyenlőtlenség tartós fennmaradásához vezetett.

35.1.7 Összehasonlító mérleg: jog, közigazgatás és tartós örökségek

A gyarmati modellek összehasonlításánál először a jogi hagyományok különbsége emelkedik ki. A brit common law és a helyi iszlám vagy szokásjog párhuzamossága Malajziában és Bangladesben, a francia polgári jog és a központosított kódexek Vietnámban, a holland adatjog és a rassz szerinti jogi hierarchia Indonéziában, a spanyol egyházi jog és a kasztíliai törvények a Fülöp-szigeteken, valamint az amerikai alkotmányos jog és a common law exportja mind más-más állami struktúrákat alapoztak meg. A függetlenség után ezek a jogrendszerek nem tűntek el, hanem tovább éltek: az új államok részben átvették, részben módosították a gyarmati törvényeket.

A közigazgatás szerkezete szintén tartós hatást gyakorolt. A brit közvetett uralom Malajziában a szövetségi államformát és a szultánok alkotmányos szerepét erősítette, míg a burmai közvetlen uralom egy erősen központosított, de etnikailag megosztott államot hozott létre. A francia központosítás Vietnámban a szocialista állam központi irányításának kedvezett, de Kambodzsában és Laoszban a protektorátus intézménye a királyság megtartásával a monarchiát is átmentette a modern korba. A holland gyarmati bürokrácia Indonéziában a központosított államot, de a külső szigetekkel szembeni jávai dominanciát is megalapozta. A spanyol modell a Fülöp-szigeteken a gyenge központi államot és az erős egyházat hagyta hátra, míg az amerikai modell egy választott törvényhozást és elnöki rendszert hozott létre, de a helyi oligarchiák hatalmát is konzerválta.

A gyarmati modellek értékelése a tudományos irodalomban vitatott. A gyarmati levéltárakat és a hivatalos jelentéseket eleve a gyarmati adminisztrátorok szempontjából írták, ezért a helyi lakosság tapasztalatainak rekonstrukciója nehéz. Egyes történészek a gyarmati modernizáció bizonyos elemeit – az oktatási intézményeket, a vasutakat, a kórházakat, a jogi kodifikációt – hangsúlyozzák, míg mások – különösen a posztkoloniális kritika képviselői – arra mutatnak rá, hogy ezek az intézkedések elsősorban a gyarmati kizsákmányolás hatékonyabbá tételét szolgálták, és a bennszülött lakosság érdekeit csak annyiban vették figyelembe, amennyiben az a gyarmati uralmat erősítette. A mérlegeléshez hozzátartozik, hogy a gyarmati rendszerek soha nem voltak egységesek: a gyakorlatban a helyi viszonyok, a távoli fővárosok közötti kommunikáció nehézségei és a helyi elitek együttműködésének mértéke mind befolyásolta a modell tényleges működését.

35.1.8 Források és bizonytalanságok

A gyarmati modellek rekonstrukciója elsősorban gyarmati levéltári forrásokra, törvényszövegekre, szerződésekre, kormányzói jelentésekre és misszionáriusi beszámolókra támaszkodik. Ezek a források rendkívül értékesek a jogi és közigazgatási struktúrák dokumentálásában, de szisztematikusan elfogultak: a gyarmati adminisztráció szemszögéből íródtak, és gyakran alulreprezentálják a bennszülött lakosság tapasztalatait, ellenállását és a mindennapi élet valóságát. A helyi hangok – paraszti panaszok, falusi krónikák, szájhagyomány, a nacionalista mozgalmak röplapjai – sokkal töredékesebbek, és gyakran csak a gyarmati rendőrség vagy a bíróságok iratain keresztül maradtak fenn.

A statisztikai adatok – például a népszámlálások, az adóbejegyzések, az exportstatisztikák – szintén bizonytalanok. A gyarmati hivatalnokok a lakosságot gyakran pontatlanul, rassz szerinti kategóriákban rögzítették, ami a későbbi etnikai konfliktusok elemzését is megnehezíti. Az áldozatok számára vonatkozó becslések – például a Fülöp-szigeteki–amerikai háború civil áldozatai vagy a holland kényszertermelési rendszer következtében fellépő éhínségek – széles határok között mozognak, és a történeti vita tárgyát képezik. A munkaszolgálat, a rabszolgaság és a kényszertermelés emberi költségeit sok esetben csak becslésekből ismerjük, mivel a gyarmati hatóságok nem vezettek pontos nyilvántartást, vagy szándékosan megsemmisítették az iratokat.

A vitatott értelmezések közé tartozik az is, hogy mennyiben beszélhetünk a gyarmati rendszerek „modernizációs” szerepéről. A kérdés nem ártatlan: a gyarmati igazolás retorikája maga is a civilizációs küldetésre hivatkozott, és a függetlenség utáni elitek egy része is átvette ezt a nyelvet. A mai történetírásban konszenzus van abban, hogy a gyarmati uralom elsődleges célja a gazdasági kizsákmányolás és a politikai ellenőrzés volt, de az intézményi örökség – iskolák, kórházak, jogrendszerek – ténylegesen létezett, és hatással volt a későbbi fejlődésre. Ennek mérlegelése azonban nem vezethet a gyarmati erőszak relativizálásához.

35.1.9 Rövid összefoglaló

- A délkelet-ázsiai gyarmati rendszerek a közvetlen és közvetett uralom keverékei voltak, és a brit, francia, holland, spanyol és amerikai modellek jelentősen eltértek egymástól.
- A brit modell Malájföldön közvetett uralomra, Burmában pedig közvetlen koronauralomra épült, és a common law, valamint a szultánok közötti szerződéses viszonyok jellemezték.
- A francia modell az asszimiláció ideológiájából indult ki, de a gyakorlatban asszociációvá vált; Vietnámban közvetlen, Kambodzsában és Laoszban közvetett protektorátusi uralmat hozott létre.
- A holland modell a VOC kereskedelmi társaságtól a gyarmati államig fejlődött, és a jogi pluralizmus, valamint a rassz szerinti hierarchia jellemezte.

- A spanyol gyarmatosítás a katolikus egyházra épült, és hosszú távon a földkoncentrációt és a kreol-mesztic elit dominanciáját hagyta örökül.
- Az amerikai modell a „jótékony asszimiláció” retorikája ellenére katonai megszállással és korlátozott választójoggal kezdődött, majd fokozatos autonómiával vezetett a függetlenséghez.
- A gyarmati jogrendszerek, a közigazgatási struktúrák és a hatalmi hierarchiák a függetlenség után is tovább éltek, és máig hatással vannak a délkelet-ázsiai államok működésére.

35.1.10 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a brit közvetett uralom malájföldi és a francia közvetlen uralom vietnámi változatát! Milyen intézményi különbségek következtek a két modellből?
2. Milyen szerepet játszott a rassz szerinti hierarchia a holland gyarmati rendszerben, és hogyan befolyásolta ez a függetlenség utáni indonéz társadalomfejlődést?
3. Miért tekinthető a spanyol gyarmati modell alapvetően egyházközpontúnak, és milyen tartós következményei voltak ennek a Fülöp-szigeteken?
4. Értékelje az amerikai gyarmati modernizáció és a katonai erőszak kapcsolatát! Milyen érvek és ellenérvek fogalmazhatók meg a „jótékony asszimiláció” értékelésében?
5. Az itt tárgyalt gyarmati modellek közül melyik öröksége kedvezett leginkább a posztkoloniális központosított állam kiépülésének, és miért? Válaszában hivatkozzon legalább két országra.

35.2 A gyarmati gazdaság öröksége

A gyarmati hódítás és a gyarmati állam működése A gyarmati modellek után a gazdasági örökség az a terület, ahol a gyarmati rendszer hatása a legtovább érzékelhető maradt. A 19–20. századi délkelet-ázsiai és bengáli gyarmati gazdaság nem volt egységes: a brit, francia, holland, spanyol és amerikai gyarmati berendezkedések eltérő intézményeket, termelési formákat és kereskedelmi kapcsolatokat hoztak létre. A közös minták mégis jól azonosíthatók: a termelés exportra orientálódott, az infrastruktúra a kikötők felé szerveződött, a munkaerőt gyakran kényszerrel vagy szerződéses rendszerben vonták be, a helyi élelmiszer-termelés pedig a világpiaci igényeknek rendelődött alá. Ez a szerkezet a függetlenség után is meghatározta a régió országainak gazdasági pályáját, noha az egyes államok eltérően próbáltak kitörni belőle.

35.2.1 Az ültetvénygazdaság kialakulása és változatai

A **ültetvénygazdaság** (angol nyelvű szakirodalomban *plantation economy*) olyan termelési forma, amelyben nagy földterületen, jellemzően egyetlen haszonnövényre szakosodva, exportra termelnek, és a munkaerőt bérmunkások vagy különféle kényszermunka-rendszerek biztosítják. Délkelet-Ázsiában ez a forma a 17–18. századi európai fűszerkereskedelemből nőtt ki, de tömegessé a 19. században vált. A holland **Cultuurstelsel** (művelési rendszer) Jáván 1830 és 1870 között a falusi földek egy részén exportnövény – elsősorban cukornád, kávé és indigó – termesztését írta elő; a parasztok ahelyett adóztak munkával, hogy pénzben fizettek volna. A dokumentált holland gyarmati iratok szerint a rendszer hatalmas exportbevételt hozott, de a helyi éhínségekhez és a paraszti terhek növekedéséhez is hozzájárult; a rendszer erkölcsi és gazdasági bírálata Holland-India belső vitáiban már a 19. század közepén megjelent.

A francia Indokínában a gyarmati kormányzat a 19–20. század fordulóján koncessziós rendszerben adott át nagybirtokosoknak és társaságoknak földet: **kokinkinai rizsföldek**, **vörös**

talájú gumiültetvények Vietnámban és Kambodzsában, valamint **tea- és kávéültetvények** a hegyvidéki zónákban jöttek létre. A gumiültetvényeken dolgozó munkások jelentős része Đại Việt északi, szegény falvaiból toborzott szerződéses munkás volt; a munkakörülmények rosszak voltak, a betegségek és a balesetek gyakoriak, a fizetés pedig alacsony. A francia gyarmati statisztikák a termelés növekedését hangsúlyozták, de a halálozási és megbetegedési adatokat sokáig nem gyűjtötték megbízhatóan, így az ültetvények emberi költségét csak a későbbi bírósági iratok és visszaemlékezések alapján lehetett becsülni.

A brit Malájföldön a 19. század végén a **kaucsukfa** ültetvényes termesztése indult meg, és a 20. század elejére a Maláj-félsziget a világ egyik legnagyobb gumi- és ónexportőre lett. A gumitermelés ültetvényei tőkeintenzívek voltak, és nagyrészt Londonban bejegyzett társaságok tulajdonában álltak. A munkaerőt **szerződéses munkások** (angolul *indentured labour*, *contract labour*) biztosították: dél-indiai tamil munkások a gumiültetvényeken, kínai munkások az ónbányákban. A szerződéses munka a gyarmati törvények szerint formailag szabad volt, de a valóságban gyakran adóssággal, úti előleggel és büntető szankciókkal kötötték a munkást a munkáltatóhoz. Az egyesült maláj államokban és a szorosban létrejött munkaerő-piac tehát nem szerves helyi fejlődés, hanem a gyarmati gazdaság igényeire válaszul kialakított, erős állami szabályozással támogatott rendszer volt.

A Fülöp-szigeteken a spanyol gyarmati korszakban a **hacienda**-rendszer és a szerzetesrendi nagybirtokok a cukor, dohány és kókusz exporttermesztését szolgálták. Az amerikai uralom (1898–1946) idején a cukor- és dohányexport tovább bővült, és a Fülöp-szigetek gazdasága erősen kötődött az amerikai piachoz. A bengáli térségben a brit kelet-indiai társaság és később a brit korona **indigo**, **juta** és **tea** termesztését szervezte meg exportra. A bengáli **juta** feldolgozása kezdetben a helyi kézműipar kezében volt, de a 19. század végétől a gyáripari jutaipar Kalkutta környékére koncentrálódott; Kelet-Bengália, a későbbi Banglades területe elsősorban nyersanyag-termelő maradt, ami hosszú távon rögzítette a térség gazdasági függő helyzetét a feldolgozó központoktól.

Az ültetvénygazdaság tehát nem egyszerűen növénytermesztési forma, hanem társadalmi és jogi intézmény is volt: földtulajdoni, munkaerő- és kereskedelmi viszonyok rendszere. A helyi parasztság számára a gyarmati adórendszer és a készpénzben fizetendő adók bevezetése gyakran kényszerítette ki a bérmunkát vagy a pénztermelő növények termesztését. A nők munkája az ültetvényeken – például a tealevél-szedésben, gumiültetvényeken és feldolgozó üzemekben – hivatalosan kevéssé volt nyilvántartva, noha a termeléshez nélkülözhetetlen volt; a gyarmati statisztikák jellemzően a férfi keresőket rögzítették, ami torzította a munkaerő piacáról alkotott képet.

35.2.2 A nyersanyag-kitermelés és a bányászati enklávék

Az ültetvények mellett a gyarmati gazdaság másik pillére a **nyersanyag-kitermelés** (angolul *extractive industry*) volt: bányászat, erdőirtás, olajkitermelés és fémércek. A Maláj-félszigeten az **ón** bányászata már a gyarmati időszak előtt is ismert volt, de a 19. században a brit protektorátusokban nagyüzemi méretet öltött. Az ónbányák tulajdonosai európai cégek és kínai vállalkozók voltak; a munkaerő nagyrészt kínai bevándorlókból állt, akik **kongsi**-knak nevezett közösségi szervezetekben is működtek. A munkafeltételek a bányákban rendkívül veszélyesek voltak, a halálozási arány magas, a jövedelmek pedig egyenlőtlenek. A gyarmati hatóságok a bányászatot adókkal, földbérleti rendszerekkel és munkaerő-szabályozással támogatták, de a szociális védelem minimális volt.

Borneón és Szumátrán a **kőolaj-kitermelés** a 19–20. század fordulóján indult meg; a holland gyarmati kormány koncessziókat adott a Royal Dutch Shellhez és más társaságokhoz, a brit Burma északi részén pedig az **olajmezők** a Burmah Oil Company révén épültek ki. A kitermelés exportra

irányult, a finomítói kapacitás és a technológia európai és amerikai kézben maradt. A bányászati és olajipari központok – például a szumátrai Palembang, a borneói Balikpapan vagy a burmai Yenangyaung – olyan enklávék voltak, amelyek alig kapcsolódtak a helyi gazdasághoz: gépeket, tőkét és szakembert importáltak, a terméket pedig exportálták. Ez a **kettős gazdaság** (dual economy) jelensége, amelyet a gyarmati gazdaságokban gyakran leírtak: modern, exportorientált szektor és hagyományos, helyi fogyasztásra termelő szektor párhuzamosan létezett, de a kettő között csekély volt a technológiai és jövedelmi kapcsolat.

A **teak- és keményfa-kitermelés** különösen Burma, Sziám (a mai Thaiföld) és francia Indokína erdős területeit érintette. A burmai teak kivitele a 19. század végétől a brit gyarmati gazdaság fontos bevételi forrása volt; a fa kitermelését gyakran **kényszermunka** (corvée labour) felhasználásával végezték, különösen az úthálózat és a folyami szállítás kiépítése során. A gyarmati erdőrendészeti törvények az erdőket állami tulajdonként kezelték, és a helyi közösségek hagyományos erdőhasználatát – gyűjtögetés, legeltetés, makkoltatás – korlátozták. Ez a folyamat a helyi megélhetést és a térség ökológiáját is átalakította: a természetes erdők helyét monokultúrás ültetvények vették át, ami a fajgazdagság csökkenéséhez és a talaj kimerüléséhez vezetett. A bányászati koncessziók hasonló jogi elv alapján sajátították ki a helyi földeket: a gyarmati állam a földet és az altalaj kincseit a korona vagy az állam tulajdonaként kezelte, és koncesszióba adta.

A nyersanyag-kitermelő szektor társadalmi hatása összetett volt. Egyrészt megteremtette a bérmunka új formáit: bányászok, favágók, olajipari munkások, rakodómunkások jelentek meg. Másrészt a munkavállalók gyakran szerződéses adósság, etnikai hierarchia és fegyelmi szabályok alatt éltek; a bányavidékeken gyakori volt a járvány, a lakhatási szegénység és az alkoholizmus. A városiasodás egy része is ezekhez az enklávékhoz kötődött: bányászvárosok, kikötővárosok és olajtelepek nőttek ki anélkül, hogy a mezőgazdasági hátország gazdagodott volna. A dokumentált gyarmati jelentések ezeket a központokat a modernizáció jeleként mutatták be, de a munkások saját írásai és a függetlenség utáni visszaemlékezések a kényszert, az eladósodást és a kiszolgáltatottságot helyezték előtérbe.

35.2.3 A vasút- és kikötőhálózat

A gyarmati infrastruktúra – vasút, út, kikötő, híd, telefon- és távíróvonal – elsősorban az **export logisztikáját** szolgálta, nem a belső piac integrációját. A vasútvonalak jellemzően a termelő körzeteket kötötték össze a tengeri kikötőkkel, a hátország mélyebb régiói és a szomszédos országok közötti kapcsolatok másodlagosak maradtak. A brit Burmában a **Rangun–Mandalay–Lashio vasút** a rizs- és teak-export szállítására épült; a maláj vasút a félsziget nyugati oldalán futott, összekötve a bányavidékeket és az ültetvényeket a **Penang**, **Port Swettenham** (későbbi nevén Port Klang) és **Szingapúr** kikötőkkel. A franc ia Indokínában a **Saigon–Hanoi vasút** nemcsak gazdasági, hanem katonai közigazgatási célokat is szolgált: a gyarmati hadsereg mozgósítását és a parancsnokságok összeköttetését. A Fülöp-szigeteken az amerikai gyarmati kormányzat vasút- és úthálózatot épített, amely a cukor- és dohánytermelő vidékeket kötötte össze Manila kikötőjével. Bengáliában a brit vasúthálózat a gyapot-, juta-, rizs- és teaexport közlekedését segítette, és a kalkuttai kikötő kapacitását bővítette; a kelet-bengáli vasútvonalak – például a **Darjeeling–Assam** és a folyami hajózási rendszerek – a nyersanyagok elszállítására irányultak.

A kikötők a gyarmati gazdaság csomópontjai voltak. **Szingapúr** a brit fennhatóság alatt a Malacca-szoros forgalmának, a kínai és indiai kereskedelemnek a központjává vált; **Rangun** a burmai rizs, **Saigon** a francia kókusz- és rizs-, **Haiphong** az északi szén- és ásványkincs-export, **Batavia** (a mai Jakarta) és **Surabaya** a holland kelet-indiai szigetvilág termékeinek kikötője lett. A kikötővárosokban alakultak ki a gyarmati bankok, biztosítótársaságok, hajózási ügynökségek és feldolgozó létesítmények; itt éltek az európai adminisztrátorok, kereskedők és a kialakuló

modern városi munkásréteg. A kikötői munkások, hajómunkások, raktári dolgozók és a környező nyomornegyedek lakói alkották a városi szegénységet, amelynek sztrájkjai a 20. század elején a nacionalista mozgalmak egyik társadalmi bázisát adták.

Az infrastruktúra kiépítése hatalmas emberi költséggel járt. A vasútépítéseknél, útkarbantartásnál és kikötőbővítéseknél a gyarmati államok gyakran kényszermunkát alkalmaztak: a francia Indokínában és a holland Kelet-Indiában a **corvée** rendszer tovább élt a gyarmati adminisztrációban, a brit területeken pedig a **törvényi kényszer** és a paraszti közmunka változatai fordultak elő. A munkások baleseti halálozása, a trópusi betegségek – malária, kolera, tífusz – terjedése a vasútépítő táborokban dokumentált, bár a halálozási statisztikák gyakran hiányosak. A második világháború alatt a hírhedt **burmai vasút** (Death Railway) építésénél a japán hadsereg által a hadifoglyokkal és helyi civilekkel végzett kényszermunka már a gyarmati időszak után következett be, de a régió vasútépítési tapasztalatai és a gyarmati kényszermunka hagyománya fontos előzményként értelmezhető; a két időszakot azonban nem szabad összemosni, mert a jogi és politikai felelősség eltérő.

A vasút- és kikötőhálózat ma is meghatározza a régió térszerkezetét. A gyarmati időszakban létrehozott kikötővárosok – Szingapúr, Jakarta, Surabaya, Manila, Saigon (ma Ho Si Minh-város) – a függetlenség után is a gazdasági élet központjai maradtak, míg a belső területek sokáig perifériálisnak számítottak. A vasútvonalak pedig sok helyen a mai napig a gyarmati nyomvonalon futnak, és a határon átnyúló kapcsolatok hiánya miatt a regionális kereskedelem gyengébb, mint a tengerentúli export. Ez a térbeli örökség a gyarmati gazdaság exportorientációjának egyik legmaradandóbb következménye.

35.2.4 A gazdasági függőség és a világpiaci integráció

A gyarmati gazdaságok jellemzője a **monokultúra** (monoculture) vagy néhány exporttermékre épülő szűk specializáció volt. A burmai rizs, a maláj gumi és ón, a jávai cukor és kávé, a Fülöp-szigeteki cukor és kókusz, a bengáli juta mind világpiaci ártól függő áruvá vált. Ez a szerkezet sebezhetővé tette a gyarmati területeket a világpiaci áringadozásokkal szemben. Az **1930-as nagy gazdasági világválság** idején a nyersanyag- és ültetvény-export ára összeomlott, a jövedelmek visszaestek, a bérek csökkentek, a paraszti adósság nőtt. A robbanás jelei sok helyen sztrájkokban, bérleti díjakért folyó tiltakozásokban és földfoglalásokban jelentkeztek. A dokumentált gyarmati jelentések szerint a válság súlyosan érintette a burmai rizsföldek bérlőit, a maláj gumiültetvényeken dolgozó tamil munkásokat és a jávai parasztokat; ezek a tapasztalatok hozzájárultak a nacionalista és baloldali mozgalmak megerősödéséhez.

A gyarmati kereskedelempolitika az **anyaország** javára torzította a cserearányokat. A gyarmatok jellemzően nyersanyagot exportáltak, és feldolgozott ipari termékeket, gépeket, textíliát importáltak az anyaországból. A **tarifarendszerek** és a **preferenciális megállapodások** – például a brit birodalmi rendszerben az ottawai konferencia (1932) utáni **imperial preference** – a birodalmon belüli kereskedelmet támogatták, ami a gyarmati iparosodást visszafogta. A holland, francia és spanyol gyarmatokon is hasonló elv érvényesült: a nyersanyag-export és az anyaországi feldolgozóipar közötti munkamegosztás fenntartása. A feldolgozóipar fejlesztésének hiányát a gyarmati kormányzatok nem pusztán piaci okokból hagyták fenn, hanem adó-, tarifa- és jogi szabályozással aktívan is nehezítették; ezt a gyarmati iratokban dokumentált döntések, például iparengedélyek korlátozása, alátámasztják.

A **gazdasági függőség** (economic dependency) fogalma a 20. század második felében alakult ki a **függéselmélet** (dependency theory) képviselőinél; ezt a gyarmati múltra visszatekintve is alkalmazták. Az elmélet szerint a periféria országai azért maradnak szegények, mert a világgazdasági központok nyersanyag-exportőrként használják őket. A történészek között vita van arról, hogy a gyarmati gazdaság mennyiben hozott nettó jövedelmet a gyarmatnak és mennyiben

az anyaországnak. A gyarmati statisztikai kimutatások gyakran csak az export értékét és a kormányzati bevételeket rögzítették, a helyi fogyasztás, az ingyenes munka és a környezeti kár értékét nem számolták be. A mai kritikus gazdaságtörténeti elemzések ezért a fejlődési mutatókat újraértelmezik: a vasút és kikötő megépítése nem feltétlenül jelentett helyi jólétet, ha a bevételek európai cégekhez áramlottak, és a helyi lakosság adókból finanszírozta az építkezést.

Ugyanakkor a gyarmati gazdaság nem volt teljesen zárt és változatlan rendszer. A helyi kereskedők, kínai és indiai közvetítők, valamint a gyarmati bürokrácia alsóbb szintjein dolgozó helyi elitek részesültek a kereskedelemből. A **kínai diaszpóra** a maláj ónbányákban, a folyami kereskedelemben, a szigetvilági kiskereskedelemben és a rizsszállításban vállalkozóként vagy közvetítőként működött. Az **indiai kereskedők** Burmában, a bengáli városokban és a Maláj-félszigeten a textil, a rizs és a pénzpiac szereplői voltak. Ez a réteg gyakran a gyarmati gazdaság haszonélvezője, máskor annak áldozata vagy a helyi etnikai feszültségek céltáblája lett; a gyarmati törvények őket is alacsonyabb jogállásba sorolták, de gazdasági mozgásterük nagyobb volt, mint a földhöz kötött parasztoké.

35.2.5 A társadalmi szerkezet átalakulása

A gyarmati gazdaság alapvetően átrendezte a régió társadalmi szerkezetét. A **földtulajdon** viszonyai megváltoztak: a gyarmati állam a földet állami tulajdonnak nyilvánította, és nagybirtokosoknak, vállalatoknak vagy egyéni telepeseknek adta el vagy bérbe. A hagyományos közös földhasználat, a faluközösségi jogok és a nemzetségi területek sok helyen elveszítették jogi védelmüket. Jáván a Cultuurstelsel alatt a falusi földek jelentős része cukorültetvénynek adott otthont, a parasztok pedig munkásbérletbe szorultak; a rendszer eltörlése után a magánbirtokosok és a bérleti rendszer alakult ki, de a földnélküliek aránya magas maradt. A bengáli tartós bérleti rendszer, a **zamindari** és a **ryotwari** változatai a földadó beszedését az állam helyett közvetítőknek adták, ami a paraszti eladósodást és a földek elárverezését fokozta; a társadalmi következmények a 20. századi bengáli parasztmozgalmak egyik oka voltak.

A **bérmunka** terjedése új osztályviszonyokat hozott létre: ültetvényi munkások, bányászok, vasúti és kikötői munkások, városi szolgák és hivatalnokok. A munkások szervezett fellépése – sztrájk, szakszervezeti mozgalom – a 20. század elején erősödött meg. A gyarmati hatóságok a sztrájkokat gyakran rendőri erővel, kitoloncolással vagy a munkásszállók ellenőrzésével fojtották el. A nacionalista és baloldali mozgalmak a munkáspanaszokat politikai követelésekké fordították. A gyarmati gazdaság tehát nemcsak termelt, hanem politikai ellenállást is keltett.

Az etnikai munkamegosztás az egyik legmélyebb öröksége a gyarmati gazdaságnak. A brit Malájföldön az **ónexport** a kínai bányamunkások, a gumiültetvények a tamil szerveződésű munkások, a rizstermesztés pedig a maláj parasztok munkájára épült. A gyarmati adminisztráció a **származás szerinti besorolást** intézményesítette: a népszámlálások, a munkaközvetítés és a jogi szabályozás etnikai kategóriákba sorolta a lakosságot. Ez a **plural society** (J. S. Furnivall által leírt kifejezés, amely a gyarmati Délkelet-Ázsiára vonatkozott) olyan társadalmi szerkezetet jelent, ahol a különböző etnikai csoportok a piacon találkoznak, de külön laknak, külön iskolába járnak, és nem alakul ki közös politikai közösség. Furnivall értelmezése a gyarmati időszakra vonatkozott; a mai kutatások vitatják, mennyire írja le pontosan a gyarmati valóságot, és mennyire idealizálja a gyarmati előtti társadalmat. A gyarmati etnikai kategorizálás következménye azonban dokumentált: az etnikai hovatartozás élethosszig tartó gazdasági és politikai esélyeket határozott meg, és öröklődött a független államokba.

A nők helyzetét a gyarmati gazdaság többféleképpen alakította. Az ültetvényeken és bányákban a női munka olcsóbb volt, mint a férfi, és gyakran kiegészítő jövedelemként tartották számon. A gyarmati adórendszer a háztartásokat férfi fejének adóztatta, ami a nőket jogilag függő helyzetbe hozta. Ugyanakkor a piaci lehetőségek egyes nőknek – különösen a városi kiskereskedelemben,

a textiliparban és a szolgáltatásokban – önálló keresetet biztosítottak. A gyarmati oktatás korlátozottan terjedt ki a nőkre, de a missziós iskolák és a reformmozgalmak révén új műveltségű női elitek is kialakultak. A nők munkája és a háztartási gazdaság közötti viszony a gyarmati statisztikákban alig látszik, ezért a női munkáról szóló történeti ismereteink többnyire későbbi visszaemlékezéseken és a függetlenség utáni szociológiai felméréseken alapulnak.

Az **oktatás** a gyarmati gazdaság működtetéséhez szükséges írástudó réteget képezte: hivatalnokokat, tolmácsokat, tanítókat, egészségügyi dolgozókat. A gyarmati iskolarendszer azonban szűk volt, és az európai, valamint a helyi nyelvek hierarchiáját tükrözte. A felsőbb iskolák inkább az anyaországi intézmények mintáját követték, és a helyi elitek gyermekeit fogadták be. A nyugati iskolázottság új elitrétege – ügyvédek, tanárok, orvosok, újságírók – a nacionalista mozgalmak vezetői közül került ki. Ez az elit a gyarmati gazdaság formális szabályait ismerte, de gyakran kiszorult a valódi hatalomból; a feszültség a gyarmati rendszer elleni politikai mozgósítás egyik hajtóereje lett.

35.2.6 Posztkoloniális örökségek és viták

A függetlenség után a gyarmati gazdasági szerkezet nem tűnt el. A 20. század második felében a régió országai exportfüggőek maradtak, és a feldolgozóipar hiánya miatt továbbra is nyersanyag- és mezőgazdasági termékekkel léptek a világpiacra. A kormányok különböző stratégiákkal próbáltak kitörni ebből: az **importhelyettesítő iparosítás** (import-substitution industrialisation) az 1950–1960-as években, majd az **exportorientált iparosítás** az 1970–1990-es években. A gyarmati földbirtokviszonyok átalakítása, a földreform, az ültetvények államosítása, a bányászati koncessziók felülvizsgálata sok országban politikai konfliktust okozott. Malajziában az 1969-es zavargások után bevezetett **New Economic Policy** (NEP) a gyarmati örökségként értelmezett etnikai munkamegosztást és jövedelmi egyenlőtlenséget próbálta korrigálni A malajziai politika; Indonéziában a holland vállalatok államosítása és az 1960-as évek állami irányítása más utat kívánt nyitni. A bengáli térségben a jutaipar és a gyarmati földbirtokrendszer felszámolása a pakisztáni és a bangladesi gazdaságpolitika központi kérdése lett.

A gyarmati gazdaság örökségének értékelése a történetírásban és a közéleti vitákban ma is erősen megosztott. Az egyik álláspont szerint a gyarmati modernizáció – vasút, kikötők, bányászat, növénykultúrák – a régiót bekapcsolta a világgazdaságba, és alapot teremtett a későbbi növekedéshez. A másik álláspont szerint a gyarmati gazdaság nettó veszteséget okozott a helyi társadalmaknak: az erőforrásokat az anyaországhoz irányította, a helyi feldolgozóipart tönkretette, a munkaerőt kizsákmányolta, és a társadalmi egyenlőtlenségeket etnikai törésvonalakkal rögzítette. A vitában döntő, hogy milyen mutatókat használunk: a gyarmati GDP- és exportadatokat, az emberi jóléti mutatókat, a környezeti károkat, a női munkát és a kényszermunkát is figyelembe véve más kép rajzolódik ki. A gyarmati statisztikák ebből a szempontból nem semleges források: a kormányzatok saját teljesítményüket kívánták igazolni, ezért a negatív hatásokat alábecsülték.

A **függéselmélet** és a **posztkoloniális gazdaságtörténet** más-más hangsúlyokat képvisel. A függéselmélet a világpiaci hierarchiát, a posztkoloniális kritika a gyarmati kategóriák továbbélését és a tudás hatalmát hangsúlyozza. A mai történészek között konszenzus van abban, hogy a gyarmati gazdaság exportorientált, nyersanyag-kitermelő jellege, az etnikai munkamegosztás intézményesítése és a földtulajdon átalakítása dokumentált folyamat. Vita folyik viszont arról, hogy ezek a folyamatok mennyiben magyarázzák a jelenlegi egyenlőtlenségeket, és milyen szerepet játszottak a gyarmati előtti intézmények a későbbi fejlődésben. A két világháború közötti időszakból származó gazdasági adatok is töredékesek, és a gyarmati adminisztrációk statisztikai gyakorlata országonként eltérő volt, ami az összehasonlítást tovább nehezíti.

35.2.7 Források és bizonytalanságok

A gyarmati gazdaság örökségéről szóló ismereteink különböző forrástípusokon alapulnak. A gyarmati **statisztikai évkönyvek**, **költségvetési jelentések** és **kereskedelmi mérlegek** az export, az adóbevételek és a kormányzati kiadások alakulását rögzítik, de ezek az adatok a gyarmati adminisztráció saját kategóriáit és érdekeit tükrözik: a helyi háztartási munkát, a női munkát, a nem monetizált termelést és a kényszermunkát többnyire nem tartalmazták. A **vállalati archívumok** – ültetvénytársaságok, bányavállalatok, hajózási és banki iratok – a termelés és a nyereség oldaláról adnak képet, de a munkások életkörülményeiről, baleseti és halálozási adatairól gyakran hallgatnak. A **gyarmati bírósági iratok**, **munkaügyi felügyeletek** és **egészségügyi jelentések** a visszaélések, járványok és munkaügyi viták egyes eseteit dokumentálják, de nem reprezentatív minták. A **misszionárius jelentések**, **helyi újságok**, **szakszervezeti iratok** és **visszaemlékezések** ellenpontozzák a hivatalos képet, de ezek is elfogultak, és gyakran csak a későbbi időszakból állnak rendelkezésre.

A statisztikai becslések bizonytalansága különösen nagy a munkaerő-áramlás, a halálozás, a női munka és a környezeti károk terén. A gyarmati népszámlálások az etnikai besorolást változó kritériumok alapján végezték, így a kínai, indiai, maláj, bengáli vagy más kategóriák időben nem összehasonlíthatók. A kényszermunka áldozatainak száma a vasút- és útépítéseknél csak hozzávetőlegesen ismert; egyes nemzeti történetírások a saját áldozataikat hangsúlyozzák, mások a gyarmati fejlődési eredményeket emelik ki. A 2020-as évek történészi vitáiban mindkét megközelítés jelen van, de a forráskritikai álláspont az, hogy a gyarmati modernizáció és az azt kísérő erőszak egyaránt dokumentált, és nem zárják ki egymást.

A mai Délkelet-Ázsia és Banglades gazdasági egyenlőtlenségeinek, földtulajdon-viszonyainak és etnikai munkamegosztásának a gyarmati időszakhoz való kapcsolása tudományos vita tárgya. A történeti kutatásban használt **konvergencia- és függőségi modellek** eltérő eredményre jutnak attól függően, hogy milyen idő intervallumot és milyen mutatókat választanak. Ami bizonyítottnak tekinthető, az a gyarmati gazdaság szerkezeti jellemzőinek tovább élése: az exportorientáció, a kikötővárosi központúság, a feldolgozóipar késői megjelenése és a földtulajdoni egyenlőtlenségek az 1950-es években is meghatározóak voltak. A pontos ok–okozati súlyok megítélése azonban továbbra is nyitott kérdés, és a nemzeti emlékezetpolitikákban gyakran leegyszerűsítve jelenik meg.

35.2.8 Rövid összefoglaló

- A gyarmati gazdaság alapvetően **exportra termelő** rendszer volt, amely az ültetvénygazdaságra, a nyersanyag-kitermelésre és a kikötőkbe irányuló infrastruktúrára épült.
- Az ültetvénygazdaság változatos formákat öltött: a holland Cultuurstelsel, a francia koncessziós ültetvények, a brit maláj gumiültetvények, a spanyol/amerikai hacienda-rendszer és a bengáli juta/tea termelése egyaránt a gyarmati célokat szolgálta.
- A munkaerőt gyakran **kényszermunkával**, **szerződéses rendszerrel** vagy adóztatással vonták be; a munkások életkörülményei rosszak voltak, a nők munkája a statisztikákban alig látszik.
- A **nyersanyag-kitermelés** – ón, olaj, szén, teak, arany – modern bányászati és kitermelő enklávékat hozott létre, amelyek alig kapcsolódtak a helyi gazdasághoz (kettős gazdaság).
- A **vasút- és kikötőhálózat** az export logisztikáját szolgálta, nem a belső piac integrációját; ez a térbeli szerkezet a függetlenség után is fennmaradt.
- A gyarmati gazdaság **monokultúrás függést** hozott létre, amelyet az 1930-as világválság súlyosbított; a tarifa- és kereskedelempolitika az anyaország javára torzította a cserearányokat.

- A társadalmi szerkezetben a földtulajdon átalakulása, a bérmunka terjedése, az etnikai munkamegosztás intézményesítése és az új, nyugati iskolázott elit kialakulása a legfontosabb örökség.
- A gyarmati gazdaság hatásának értékelése a történetírásban **vitatott**: a modernizáció és a kizsákmányolás szempontjai egyaránt forrásokkal alátámaszthatók, de a pontos mérleg a statisztikai adatok hiányosságai miatt bizonytalan.

35.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a holland Cultuurstelsel és a brit maláj gumiültetvény-rendszer munkaerő-szervezését! Melyek a hasonlóságok és a különbségek?
2. Miért tekinthető a gyarmati vasút- és kikötőhálózat az exportérdek kiszolgálójának, nem pedig a belső piaci integráció eszközének? Hozzon legalább két példát a régióból.
3. Milyen társadalmi következményei voltak a gyarmati etnikai munkamegosztásnak Malájföldön? Hogyan hatott ez a későbbi politikai vitákra?
4. Milyen forráskritikai nehézségek merülnek fel a gyarmati gazdasági statisztikák használatakor? Miért nem elegendő a gyarmati exportadat az emberi jólét mérésére?

35.3 Államhatárok és nemzetépítés

A délkelet-ázsiai és bengáli térség mai államhatárai alig érthetők meg a gyarmati hódítás és a dekolonizáció folyamata nélkül. A 19. század előtti politikai térben a hatalom gyakran nem éles határvonalak, hanem adóztatási, hűbéri és kereskedelmi körzetek, befolyási övezetek, valamint folyami és tengeri hálózatok mentén szerveződött. A mai, jogilag rögzített, lineáris határok nagy részét gyarmati adminisztrációk rajzolták meg, gyakran anélkül, hogy a tényleges nyelvi, vallási vagy etnikai viszonyokat pontosan ismerték volna. Ez az örökség a függetlenség elnyerése után megkerülhetetlenné tette a **nemzetépítés (nation-building)** kérdését: hogyan lehet egy közös politikai közösséget kialakítani olyan államokban, amelyekben több tucat különböző anyanyelvű, vallású és önazonosságú csoport él? A fejezet azt vizsgálja, miként jöttek létre a gyarmati határok, hogyan öröködték át ezeket a posztkoloniális államok, milyen állampolgársági modellek alakultak ki, és milyen kisebbségi konfliktusok következtek a nemzetépítési projektekből. Az elemzés a korábbi alfejezetekre, különösen a gyarmati modellek Brit, francia, holland, spanyol és amerikai gyarmati modellek és a gyarmati gazdaság örökségére A gyarmati gazdaság öröksége épít, és előkészíti a posztkoloniális elitek tárgyalását Posztkoloniális államok és elitek.

35.3.1 A gyarmati határok öröklése: a prekoloniális világból a modern államterületbe

A gyarmati kor előtti Délkelet-Ázsiában az államhatalom fogalma alapvetően eltért a 19. század végi európai területi szuverenitástól. A nagy szárazföldi birodalmak – például **Ayutthaya**, **Angkor** vagy **Konbaung** – gyakran nem zárt, pontosan felmért határokat tartottak fenn, hanem a fővárosból sugárzó hatalmi hálókat, amelyek ereje a távolsággal csökkent. A hegyi völgyek, erdős területek és tengeri szorosok egyszerre választottak el és kötöttek össze; a határ menti népek gyakran egyszerre adóztak több hatalomnak, vagy váltogattak hűséget. A **maláj világ** politikai egységei, például **Malacca** vagy **Johor**, a tengerszorosok és a folyótorkolatok kereskedelmi csomópontjaira épültek, a belső területek feletti ellenőrzés pedig gyakran névleges maradt. Ez a rugalmas térhasználat nem jelenti azt, hogy ne lettek volna katonai védvonalak vagy adózási zónák, de a modern értelemben vett, természeti vagy mesterséges vonalon futó, kétoldalú államhatár ritka volt.

A 19. századi gyarmati terjeszkedés alapvetően új térfelfogást hozott. A brit, holland, francia, spanyol és amerikai gyarmati adminisztrációk a területet mérhető, felosztható és igazgatási egységekre bontható térként értelmezték. A **térképészeti fordulat** és a **háromszögeléses felmérés** technikái lehetővé tették, hogy a határokat pontok és vonalak alapján rögzítsék, akár olyan területeken is, amelyekre a gyarmati hivatalnokok soha nem tették a lábukat. Ennek a gyakorlatnak az egyik legismertebb példája a **brit–holland 1824-es szerződés** volt, amely a Malaka-szorosnál húzott választóvonalat a brit és a holland érdekszférák között: a mai Malajzia és Szingapúr területe brit befolyás alá került, míg a mai Indonézia szigetvilága holland érdekszférává vált. A szerződés nem a helyi közösségek önazonosságát követte, hanem a tengeri kereskedelmi útvonalak ellenőrzésére vonatkozó nagyhatalmi megállapodást rögzített.

Hasonló folyamat játszódott le a szárazföldön is. A franciák a 19. század második felében fokozatosan alakították ki **Francia Indokínát**, amely a mai Vietnám, Laosz és Kambodzsa területét foglalta magában. A francia adminisztráció belső határokat húzott a protektorátusok és a gyarmat között, és rögzítette a kínai, valamint a siámi (ma thaiföldi) határokat. Az **1893-as francia–siámi válság** és a rákövetkező szerződések a Mekong folyót jelölték ki határként, ami jelentős számú lao nyelvű közösséget hagyott a folyó nyugati, siámi oldalán. Ez a mai **Iszán** vidéke, amelynek nyelvi és kulturális kapcsolatai a mai Laosszal a mai napig érezhetők. A határ tehát nem nyelvi határ volt, hanem a francia és a siámi katonai-politikai erőegyensúly terméke.

A britek a Bengáli-öböl térségében hasonló logika szerint rajzolták meg a határokat. **Brit India** keleti része a 19. század végén, a **belső hegyi és síksági területek** között húzott adminisztratív határokat, amelyek később az 1947-es felosztás után államhatárokká váltak. A mai Banglades és Mianmar határának egy része ilyen örökség, ahogyan a ma Mianmar északi és keleti hegyvidékein élő kisebbségek területeinek gyarmati felosztása is. A gyarmati határokat ráadásul sok esetben a helyi elitcsoportokkal kötött szerződések, adózási megállapodások vagy katonai expedíciók nyomán módosították, ezért a vonalak gyakran nem a lakosság, hanem a hódítás logikáját követték.

Fontos hangsúlyozni, hogy a gyarmati határok nem mindig voltak teljesen „mesterségesek” abban az értelemben, hogy minden helyi közösséget szétszakítottak volna. Egyes történészi munkák szerint a gyarmati adminisztrációk időnként figyelembe vettek meglévő helyi területi egységeket, folyókat vagy hegyvonulatokat, és a határok nem szakítottak meg minden korábbi kapcsolatot. Ugyanakkor a modern államhatárok elsődleges forrása mégis a gyarmati területszerzés és a nagyhatalmi versengés volt, nem pedig a helyi politikai közösségek kollektív döntése. Ezt a tényt a posztkoloniális államok örökölték, amikor a függetlenség elnyerésekor a legtöbb esetben a **uti possidetis** elvét követték: a gyarmati határokat államhatárként ismerték el, nem nyitva újra a területi vitákat. Ezt az elvet az **ASEAN** tagállamai is megerősítették, bár egyes határviták (például a thaiföldi–kambodzsai Preah Vihear körüli vita vagy a Dél-kínai-tengeri területi követelések) a 21. században is fennállnak, és külön tárgyalást igényelnek A Déli-kínai-tenger vitája.

35.3.2 A nemzetépítés mint politikai program: a dekolonizációtól a hidegháborúig

A második világháború és a dekolonizáció után a régió államai egy alapvető kihívással szembesültek: a gyarmati határok által egyesített lakosságok nem alkottak eleve egységes „nemzetet”. A nacionalista mozgalmak a 20. század első felében ott is létrehoztak valamilyen közös politikai keretet, ahol a nyelvi és vallási sokféleség óriási volt, de a függetlenség elnyerése után a nemzetépítés hosszú távú, gyakran erőszakos folyamattá vált. A különbség a „nemzet” és az „állam” között a gyakorlatban akkor vált élessé, amikor az új politikai eliteknek el kellett dönteniük, ki tartozik a politikai közösséghez, milyen nyelv az államnyelv, és milyen állampolgársági szabályok érvényesek.

A nacionalista elitek többnyire a gyarmati adminisztráció által létrehozott egységekben gondolkodtak, de értelmezésükben a nemzeti identitás gyakran egyetlen domináns csoport kultúrájához kötődött. **Indonéziában** a holland korban kialakult, többnyire a javai és a szumátrai értelmiség által vezetett mozgalom a maláj-alapú **bahasa Indonesia** nyelvet tette államnyelvvé, és a **Pancasila** (öt alapelv) segítségével próbált egy olyan állameszmét megfogalmazni, amelyben a vallási és etnikai sokféleség a nemzet erőssége, nem pedig problémája. Ugyanakkor az indonéz nemzetépítés már a kezdetektől magában hordozta a feszültséget a „bennszülött" (pribumi) csoportok és a kínai vagy arab származású közösségek között, valamint a központi hatalom és a szigetvilági perifériák között.

Malajziában a brit gyarmati adminisztráció által ösztönzött gazdasági bevándorlás – kínai munkások az ónbányászatba, indiai munkások az ültetvényekbe – már a gyarmati korban létrehozott egy olyan etnikai megosztást, amelyet a függetlenség utáni állam intézményesített. Az 1957-es alkotmány a **maláj** etnikumhoz kötött különleges jogokat, például az állami hivatalok, a földtulajdon és az oktatási támogatások terén, és a **bumiputera** (szó szerint: „a föld fiai") kategóriába sorolta a maláj és a bennszülött csoportokat. Ez a modell a nemzetépítést etnikai hierarchiával kapcsolta össze, ami a mai napig vita tárgya Malajziában: a maláj kormányzatok a társadalmi egyensúly helyreállításaként, a kínai és indiai kisebbségek egy része pedig diszkriminációként értelmezi. Az 1969-es zavargások után bevezetett **Új Gazdaságpolitika (NEP)** tovább mélyítette az etnikai alapú elosztási logikát Az 1969-es zavargások és a NEP.

A **Fülöp-szigeteken** a gyarmati múlt eltérő utat jelölt ki. A spanyol, majd az amerikai uralom alatt kialakult, erősen katolikus és spanyol nyelvű alacsonyföldi elit a „filippínó" nemzet fogalmát elsősorban a keresztény többségre építette, és a déli **Mindanao** muszlim közösségeit, valamint a hegyvidékek őslakos csoportjait gyakran az integráció akadályának vagy perifériának tekintette. Ez a szemlélet a 20. században hozzájárult a mindanaói fegyveres konfliktusokhoz, amelyekben a **Moro Nemzeti Felszabadítási Front** és később más szervezetek a muszlim lakosság önrendelkezését vagy autonómiáját követelték. Az 1970-es években a kormány által támogatott betelepítési programok tovább változtatták a demográfiai viszonyokat, ami újabb feszültségeket szült.

Mianmarban a gyarmati korszakból örökölt etnikai kategóriák váltak a nemzetépítés központi problémájává. A brit adminisztráció a bamar (burmai) többség által lakott síkságot közvetlenül igazgatta, míg a hegyvidéki területeket – a főleg **karen**, **kacsin**, **san** és más népek által lakott régiókat – elkülönült adminisztratív egységekként kezelte. A függetlenség utáni állam, amely a bamar dominanciájú nacionalista elit irányítása alatt állt, gyakran centralizáló, asszimiláló politikát folytatott, ami fegyveres etnikai ellenállásokhoz vezetett. Az 1948 óta tartó polgárháború egyes szakaszaiban több tucat etnikai alapú fegyveres csoport harcolt a kormányerőkkel, illetve egymással is. A konfliktusok nem kizárólag etnikai jellegűek, hanem erőforrás- és hatalmi kérdésekbe is beágyazódnak, ám a gyarmati örökségből táplálkozó bizalmatlanság a kisebbségi csoportok és a bamar elit között alapvető tényező maradt A polgárháború és a Ne Win-rezsim.

Banglades esete azért különleges, mert a nemzetépítés kezdetben nyelvi, nem pedig gyarmati belső határok mentén szerveződött. A brit Bengália 1947-es felosztása vallási alapon húzta meg az új határokat India és Pakisztán között, Banglades (akkor Kelet-Pakisztán) így egy vallási közösség, a bengáli muszlimok nagy része került a nyugat-pakisztáni vezetés alá. Az 1952-es **nyelvi mozgalom**, amely a bengáli nyelv hivatalossá tétele mellett állt ki, majd az 1971-es felszabadító háború a nyugat-pakisztáni állam ellenében egy nyelvi alapú bengáli nemzeti azonosság megerősödéséhez vezetett. A független Banglades nemzetépítésében azonban az 1971-es háború emlékezete, valamint a muszlim többség és a hindu kisebbség viszonya továbbra is vitatott. Az 1971-es bengáli nemzeti felszabadító háború értelmezése ma is érzékeny pont a bangladesi és a pakisztáni történetírásban, és a **bihari** (strandospak) közösség állampolgársági helyzete hosszú ideig rendezetlen maradt A nyelvi mozgalom és az 1971-es felszabadító háború.

A hidegháború idején a nemzetépítést nagyhatalmi érdekek is formálták. A dél-vietnámi és a laoszi államépítés, a kambodzsai királyi, majd kommunista állam, valamint az indonéz és a Fülöp-szigeteki autoriter rezsimek mind egyrészt a helyi elitek, másrészt a külföldi támogatók (USA, Szovjetunió, Kína, India, Ausztrália) által kialakított programokra épültek. Ezek a programok gyakran erőszakosan homogenizáltak, egyházi vagy világi ideológiák köré szerveződtek, és nem egyszer az önrendelkezési törekvésekkel szemben léptek fel. A nemzetépítés tehát nem semleges adminisztratív folyamat volt, hanem hatalmi versengés a lakosság hűségéért, földjeiért és erőforrásaiért.

35.3.3 Állampolgársági modellek és a kisebbségek helyzete

A nemzetépítés központi kérdése az állampolgárság meghatározása. A gyarmati államok az állampolgárságot és a jogi státuszt etnikai, vallási és faji kategóriák szerint osztályozták. A **holland** igazgatás Indonéziában külön jogrendszert alkalmazott az európaiakra, a „külföldi ázsiaiakra” (főleg kínaiakra) és a „bennszülöttekre” (inlanders); a gyarmati jog öröksége a függetlenség után is éreztette hatását a kínai- és indonéz kisebbségek jogi helyzetében. A **brit** gyarmatokon a **maláj**, **kínai**, **indiai** és „bennszülött” kategóriák a népszámlálásokban és a munkamegosztásban is intézményesültek. A **francia** Indokínában az asszimilációs ideológia formálisan egyenlő jogokat ígért, ám a gyakorlatban a vietnámi, kambodzsai és laoszi lakosság alárendelt státusza, valamint a hegyi népek „törzsi” kategorizálása fenntartotta a hierarchiát.

A függetlenség utáni állampolgársági törvények ezeket a gyarmati kategóriákat részben átörökítették, részben új politikai célok szerint alakították át. **Malajziában** az 1957-es alkotmány az állampolgárságot a származás alapján rendezte, és a maláj etnikumhoz kapcsolta a **bumiputera** előjogokat. A kínai és indiai közösségek azonban teljes állampolgárságot kaptak, ugyanakkor a maláj etnikai előjogok miatt sokan másodrendű állampolgárként élték meg helyzetüket. Az alkotmány kényes egyensúlyt teremtett, amely az etnikai feszültségeket nem szüntette meg, csupán menedzselte. Az 1963-as malajziai államalakulás után Szingapúr rövid ideig tartó csatlakozása is mutatta, hogy az etnikai-alapú politikai rendszer hogyan befolyásolhatja az államhatárokat Malajzia megalakulása 1963.

Indonéziában a függetlenségi alkotmány formálisan nem tett különbséget etnikumok között, a gyakorlatban azonban a **pribumi** fogalma a „bennszülött” indonézekre utalt, és a kínai származásúak jogait időnként korlátozták. Az 1965–66-os kommunistaellenes tisztogatás után a „kommunista” megbélyegzés öröklődött: a megtisztított politikai foglyok és családtagjaik évtizedekig csak korlátozottan férhettek hozzá bizonyos állami szolgáltatásokhoz és állásokhoz. A **Reformasi** (1998 utáni reformkorszak) eltörölt néhány diszkriminatív szabályt, de a kínai kisebbség helyzete a mai napig érzékeny kérdés Reformasi és a demokratizálódás.

Mianmarban a nemzetépítés legsúlyosabb állampolgársági kérdése a **rohingják** körül alakult ki. Az 1982-es állampolgársági törvény a rohingjákat nem ismerte el a hivatalosan elismert etnikai csoportok között, és így a többségük hontalanná vált. A törvény a gyarmati korszakból származó etnikai kategóriákra épült, és bár a mianmari kormányzat szerint a rohingják a gyarmati időszakban bevándorolt csoportok leszármazottai, független történészek és nemzetközi szervezetek szerint a közösség gyökerei évszázadokra, a Bengáli-öböl partvidéki és a rakini (arakani) területekre nyúlnak vissza. A 2017-es erőszakot az ENSZ és több nyugati állam **etnikai tisztogatásként**, illetve részben **népirtásként** minősítette; az események részletesbemutatása a mianmari fejezetben található A 2010-es átmenet és a rohingja válság. Itt elegendő annyit rögzíteni, hogy a rohingja konfliktus a gyarmati határvonások, a bengáli migráció, valamint a mianmari nemzetépítés etnikai kizáró modelljének következményeit egyesíti.

Thaiföldön, amely soha nem vált formális gyarmattá, a nemzetépítés sajátos utat járt be. Az 1932-es alkotmányos forradalom és a későbbi katonai rezsimek a **thai** nyelvet, a buddhizmust és

a monarchiát jelölték ki a nemzeti identitás alapelemeiként. Az északi hegyi törzsek (hmong, karen, lahu, akha) és a déli, túlnyomórészt muszlim **maláj** közösségek a thai állam számára integrációs problémaként jelentek meg. A déli tartományokban (Pattani, Yala, Narathiwat) a thaiföldi kormányzati politika és a helyi muszlim lakosság közötti feszültség a 2000-es években fegyveres felkelésbe torkollott, amelynek hátterében a nyelvi és vallási kisebbség kirekesztése, a helyi elitek háttérbe szorítása és a központi állam asszimilációs törekvései állnak. A thai állam a hivatalos diskurzusban a „thai" identitást gyakran összeköti a buddhizmussal, ami a muszlim és más vallási kisebbségek számára kirekesztő üzenetet hordoz. Ezt a feszültséget a 2020-as tiltakozások és a monarchia szerepéről folyó viták is felszínre hozták A monarchia és a 2020-as tiltakozások.

Pápua Új-Guineában és a Nyugat-Pápuán (Indonézia része) a nemzetépítés nehézségei merőben mások. Pápua Új-Guinea 1975-ben nyerte el függetlenségét Ausztráliától; a határok a gyarmati felosztásból származnak, és átvágnak nyelvi, rokonsági hálózatokat. A több mint 800 nyelvet beszélő országban a nemzeti identitás megteremtése folyamatos kihívás, amit a **Bougainville** polgárháború (1988–1998) és az azt lezáró autonómiamodernek is megmutattak Bougainville és a polgárháború. Indonézia Pápua tartományaiban a jakartai kormányzati törekvések és a pápuai önrendelkezési mozgalmak közötti konfliktus az 1960-as évek óta ismétlődő emberi jogi jogsértésekkel jár; ezeket a függetlenségi vitát nem foglaljuk állásba, de a nemzetépítés etnikai kizáró és erőforrás-központú politikái itt is meghatározóak. A nemzetközi jelentések szerint a pápuai lakosság egy része diszkriminációt érez a transzmigrációs programok és a nagyvállalati kitermelés kapcsán Pápua és Nyugat-Pápua.

A **Fülöp-szigeteken** a nemzetépítés hagyományosan a katolikus keresztény többség kulturális mintáin alapult, ám az ország több mint 170 nyelvet beszélő lakosságában az alacsonyföldi elitek és a hegyi, valamint muszlim kisebbségek viszonya régóta feszült. A **Muslim Mindanao** tervezet, majd a **Bangsamoro autonóm régió** létrehozása azt mutatja, hogy a földrajzi és etnikai autonómia egy lehetséges válasz a nemzetépítés centralizáló nyomására. Az autonómia azonban nem oldotta meg a földtulajdon, a fegyveres leszerelés és a helyi elitek közötti erőforrásverseny minden kérdését A Mindanao-konfliktus.

35.3.4 Határviták, szeparatizmus és a nemzetépítés feszültségei

A gyarmati határok átöröklése nem szüntette meg a területi vitákat, sőt, számos helyen új konfliktusforrást teremtett. A posztkoloniális államok gyakran a gyarmati korban rögzített határok pontos vonalát vitatták, különösen ott, ahol a gyarmati szerződések szövege homályos volt, vagy a határ mentén élő közösségek hagyományos jogaival ütközött. A **Dél-kínai-tenger** vitája, amelyben a Fülöp-szigetek, Vietnám, Malajzia, Brunei és Kína is érintett, részben a gyarmati korban rögzített szigetbirtoklási és tengeri jogi igényekre vezethető vissza A Déli-kínai-tenger vitája. Az ENSZ Tengerjogi Egyezménye (UNCLOS) lehetőséget ad a part menti államoknak kizárólagos gazdasági övezetek (EEZ) kihirdetésére, de a Dél-kínai-tengeri szigetek szuverenitása feletti viták nem zárultak le. E vitákban a gyarmati térképek és a korai független államok jogi nyilatkozatai kiemelt szerepet kapnak.

A szárazföldi határviták közül a **Preah Vihear templom** körüli thaiföldi–kambodzsai vita a legismertebb. A Nemzetközi Bíróság 1962-ben Kambodzsának ítélte a templom területét, de a határvonal pontos meghúzása a környéken 2008 után fegyveres összecsapásokhoz vezetett. A vita a gyarmati francia–siámi határmegállapodások eltérő értelmezéseiből fakad, és mutatja, hogy a gyarmati határok a mai napig érzelmi és politikai töltettel bírnak a nemzeti identitás szempontjából. A bírósági döntések betartása és a határ demilitarizálása hosszú folyamat.

A szeparatista mozgalmak közül a legtöbb a gyarmati határok és a nemzetépítési politikák kettős örökségéből táplálkozik. **Aceh** (Indonézia) 2005-ben a helsinki békefolyamattal részleges

autonómiát kapott, amelyet a **Gerakan Aceh Merdeka (GAM)** és a jakartai kormány közötti tárgyalások tettek lehetővé. Az acehi béke a 2004-es cunami után bekövetkező politikai nyitás és a nemzetközi közvetítés eredménye volt; a tartomány azóta alkalmazhatja az iszlám jog egyes részeit, és nagyobb részesedést kap a földgázbevételekből. Ez a példa mutatja, hogy a nationalizmus és a regionális autonómia nem zárja ki egymást, és a nemzetépítés eredményesebb lehet, ha az állam enged a központi hatalomból.

Mindanao esetében a **Bangsamoro Organic Law** (2018) lehetővé tette egy megnövelt autonómiájú muszlim régió létrejöttét, amely a moro politikai pártok és a Fülöp-szigeteki kormány közötti béketárgyalások eredménye. A békefolyamat azonban törékeny, és a szélsőséges fegyveres csoportok, például a Maute-csoport vagy az Abu Sayyaf jelenléte továbbra is veszélyt jelent. A nemzetépítés szempontjából ez azt mutatja, hogy az etnikai-vallási autonómia jelentős javulást hozhat, de nem szünteti meg a fegyveres erőszak és a helyi klientelizmus minden formáját.

Mianmarban a katonai junta 2021-es puccsa után a fegyveres ellenállás újra fellángolt, és az etnikai fegyveres csoportok egy része de facto ellenőrzést gyakorol a határ menti régiókban. A **Nemzeti Egységkormány (NUG)** és a különböző etnikai szervezetek közötti szövetségek a bamar dominanciájú centralizáció ellen jöttek létre, és a konfliktusban az ország jövője szempontjából az is kérdés, hogy a polgárháború után milyen föderatív vagy autonóm modellek lehetségesek A 2021-es puccs és Mianmar 2026-ban. A nemzetépítés tehát itt jelenleg a folyamatos erőszak és az állami legitimitás hiánya miatt gyakorlatilag megrekedt.

Indonéziában a Nyugat-Pápua konfliktus és a régió emberi jogi helyzete a nemzetépítés árnyoldalának tekinthető. A jakartai kormány rendszerint hangsúlyozza, hogy Pápua indonéz terület, és a fejlesztési programok az integrációt szolgálják; a pápuai aktivisták és nemzetközi emberi jogi szervezetek viszont rendszeresen diszkriminációról, földelvételről és a helyi lakosságot sújtó erőszakról számolnak be. Az önrendelkezési mozgalmak elnyomása és a sajtószabadság korlátozása Nyugat-Pápuában a posztkoloniális nemzetépítés egyik legvitatottabb kérdése. A téma tárgyalása annál is bonyolultabb, mert Indonézia területi integritásának védelme, a pápuai jogos sérelmek és a nemzetközi emberi jogi normák között feszültség van Pápua és Nyugat-Pápua.

A nemzetépítés a határokon átnyúló migráció és a diaszpórák miatt is új dimenziókat kapott. A délkelet-ázsiai **kínai diaszpórák** állampolgársági helyzete, gazdasági szerepe és a velük szemben időnként fellángoló ellenségeskedés a nemzetépítés egyik visszatérő témája. A 2010-es években Mianmarban a kínai közösség elleni erőszak a gazdasági nehézségekkel és a bamar nacionalista retorikával kapcsolódott össze; Indonéziában a kínai kisebbség jogi és kulturális helyzete a Reformasi után javult, de a társadalmi előítéletek nem tűntek el. Az **indiai diaszpóra** Malajziában és Mianmarban – bár létszámát tekintve kisebb – hasonló kihívásokkal szembesült. Az ASEAN-tagállamok közötti munkaerő-migráció pedig azt mutatja, hogy a nemzetépítés már nemcsak a helyi kisebbségekről, hanem a határokon átnyúló munkavállalókról és a menekültekről is szól Migráció, menekültek és diaszpóra.

35.3.5 Összehasonlító tanulságok

A régió államhatárai és nemzetépítési tapasztalatai néhány közös mintát mutatnak, ugyanakkor országonként és gyarmati múlttól függően jelentősen eltérnek. Először is, a mai határok alapvetően gyarmati alkotások, és bár időnként tárgyalásokkal módosultak, a posztkoloniális államok a legtöbb esetben fenntartották a gyarmati felosztást, mert annak megváltoztatása még nagyobb káoszt és hatalmi versengést okozott volna. Másodszor, a nemzetépítési projektek gyakran egy domináns etnikai vagy vallási csoport mintájára képzelték el az egységes nemzetet, ami a kisebbségek diszkriminációjához vagy kirekesztéséhez vezetett. Harmadszor, az állampolgársági modellek döntően meghatározzák a kisebbségek jogait: ahol az állampolgárság nyitottabb és

a kultúra többpólusú, ott több esély van a békés együttélésre; ahol kirekesztő, ott a konfliktusok hosszú távon eszkalálódnak. Negyedszer, a nemzetépítés erőszakos formái – asszimiláció, kényszerbetelepítés, állampolgárság-megvonás – nem szüntették meg az etnikai önazonosságot, hanem gyakran erősítették a kisebbségi politikai mozgalmakat.

Ugyanakkor a régióban akadnak példák arra is, hogy a nemzetépítés nem zárja ki a regionális autonómiát és a kulturális pluralizmust. Az acehi béke, a Fülöp-szigeteki Bangsamoro régió és a Bougainville-i autonómia azt jelzi, hogy a decentralizáció és a kisebbségi jogok intézményesítése csökkentheti a fegyveres konfliktusok kockázatát. A thaiföldi déli tartományokban, Mianmarban vagy Nyugat-Pápuán azonban a központi állam mély bizalmatlansága és a fegyveres erőszak ördögi köre még messze van a megoldástól. A nemzetépítés és az állampolgárság kérdése így továbbra is nyitott folyamat, amelyben a történelmi sérelmek, a mai politikai harcok és a regionális nagyhatalmi versengés egyszerre játszik szerepet.

35.3.6 Források és bizonytalanságok

A fejezetben tárgyalt folyamatok forrásbázisa erősen rétegzett. A gyarmati határok kialakulása elsősorban **levéltári forrásokból** – szerződések, térképek, gyarmati kormányzati levelezés, valamint a 19. századi földrajzi folyóiratok – rekonstruálható. Az ilyen források azonban a gyarmati adminisztráció nézőpontját tükrözik, és gyakran nem szólaltatják meg az érintett helyi közösségeket. A határ menti lakosság tapasztalataira vonatkozóan **néprajzi és szóbeli történeti források** adnak kiegészítő információt, ezek azonban pontosan ezért a hagyományos levéltári forrásokkal nehezen egyeztethetők össze.

A nemzetépítés és az állampolgárság jogi kereteit **alkotmányok, állampolgársági törvények és bírósági döntések** dokumentálják; ezek szövege általában megbízható, de a jogi normák és a gyakorlati érvényesítés közötti szakadék sok esetben jelentős. A kisebbségi csoportok lélekszámára és a konfliktusok áldozataira vonatkozó adatok gyakran **statisztikai becslések**, amelyek a forrástól függően jelentősen eltérhetnek. Például a rohingja közösség aránya Mianmarban a hivatalos mianmari statisztikák szerint jóval alacsonyabb, mint amennyit független demográfusok vagy segélyszervezetek becsülnek; az eltérés oka részben módszertani, részben politikai.

A rohingják elleni erőszak minősítése – **etnikai tisztogatás** vagy **népirtás** – nem pusztán jogi kategória, hanem a nemzetközi jogi eljárások és a tagállamok politikai álláspontjai által alakított, vitatott értelmezés. A könyv a nemzetközi szervezetek és a Nemzetközi Bíróság dokumentált álláspontját közli, de jelzi, hogy a mianmari kormány és egyes szövetségesei ezeket a minősítéseket elutasítják. Hasonlóképpen, az 1971-es bangladesi háború és a bengáli erőszak áldozatainak száma becslés, amely 300 ezer és 3 millió között mozog a forrástól függően; a szám attól függ, hogy kit és milyen időszakból számítanak áldozatnak. A fejezet ezért a pontos szám közlése helyett a becslések tartományát és az eltérés okait érzékelteti.

A határviták jogi lezárása (például a Preah Vihear ügyben) dokumentált, azonban a határok helyi elfogadottsága, a határ menti közösségek mindennapi határátlépése és a tényleges ellenőrzés kérdése sokkal kevésbé dokumentált. A szeparatista mozgalmak és a kormányzati válaszlépések esetében mind az állami, mind a nem kormányzati szereplők forrásai elfogultak lehetnek, ezért a tényeket több független forráson át kell ellenőrizni. A friss konfliktusok – Nyugat-Pápua, Mianmar, a dél-thaiföldi felkelés – eseményeinek rekonstrukciója folyamatosan változik, és a 2025–2026-os állapotokra vonatkozó adatok csak korlátozottan ellenőrizhetők.

35.3.7 Rövid összefoglaló

- A mai délkelet-ázsiai és bengáli határok elsősorban a 19. századi és 20. század eleji gyarmati felosztásból származnak, és a prekoloniális politikai tér jóval rugalmasabb, hálózatos szerkezetű volt.
- A gyarmati adminisztrációk térképészeti és adminisztratív eljárásai hozták létre a mai lineáris határokat, amelyek gyakran nem követtek nyelvi, vallási vagy etnikai határokat.
- A dekolonizáció utáni államok átvették a gyarmati határokat, és a nemzetépítés célja egy közös állampolgári identitás kialakítása lett a többetnikumú lakosság körében.
- Az állampolgársági modellek országonként eltértek: Malajzia etnikai előjogokat intézményesített, Indonézia a pancasila egységére épített, Mianmar kirekesztő törvényekkel hozott létre hontalan csoportokat.
- A kisebbségek – kínai, indiai, hegyi, muszlim, pápuai – helyzete a gyarmati kategóriák és a posztkoloniális nemzetépítési politikák örökségét tükrözi.
- A nemzetépítés gyakran fegyveres konfliktusokhoz és szeparatista mozgalmakhoz vezetett (Aceh, Mindanao, Nyugat-Pápua, Mianmar etnikai területei), de bizonyos esetekben autonómiamegoldások csökkentették a feszültséget.
- A határviták és a kisebbségi jogok ügye a mai napig élő politikai és jogi kérdés, amelyben a gyarmati örökség és a jelenkori hatalmi érdekek összefonódnak.

35.3.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen módszerekkel rajzolták meg a gyarmati határokat Délkelet-Ázsiában, és miért nem tükrözték ezek gyakran a helyi közösségek elrendeződését?
2. Hasonlítsd össze Malajzia és Indonézia állampolgársági modelljét: miben hasonlítanak és miben térnek el a kisebbségi csoportok jogi helyzetét illetően?
3. Miért válhatott a rohingja közösség hontalanná Mianmarban, és milyen gyarmati, illetve posztkoloniális tényezők játszottak ebben szerepet?
4. Hogyan befolyásolja a nemzetépítés erőszakos vagy kirekesztő jellege a szeparatista konfliktusok kialakulását? Térj ki az acehi vagy a mindanaói példára!
5. Milyen érvek szólnak amellett és ellene, hogy a gyarmati határok átöröklése volt a legkevésbé rossz megoldás a dekolonizáció idején? Kapcsold válaszod a határviták jelenkori alakulásához!

35.4 Posztkoloniális államok és elitek

Az Államhatárok és nemzetépítés alfejezet azt mutatta be, hogyan lettek a gyarmati határok az új államok keretévé, és milyen nemzetépítési kísérletek indultak meg. Ez az alfejezet a kérdést az állam és az elitek szintjén viszi tovább: kik irányították a függetlenné vált vagy modernizálódó államokat, milyen intézményi és gazdasági eszközöket örököltek, és miért lett a régió sok államában a gyarmati kor utáni politikai rendszer a nyílt versengő demokrácia helyett **bürokratikus autoritarizmus** (bureaucratic authoritarianism), **domináns pártrendszer** (dominant-party system) vagy **katonai rezsim** (military regime). A tíz tárgyalt állam pályája nem egyetlen modellt követ: a hasonlóságok mellett éppen a különbségek magyarázzák, miért vált Malajziából viszonylag stabil választási autoriter rendszer, míg Mianmarból évtizedes katonai diktatúra, Indonéziában pedig 1998 után demokratizálódó rezsim.

A fejezet nem tekinti a gyarmati örökséget mechanikus sorsnak. Az új elitek nem egyszerűen „átvették” a gyarmati államot, hanem átalakították, kisajátították vagy éppen újratermelték annak intézményeit. Ugyanakkor a bürokrácia, a hadsereg, a jogrend, a földtulajdon, az iskolarendszer

és az etnikai kategorizáció olyan mintázatai, amelyek a gyarmati korszakban szilárdultak meg, hosszú időre behatárolták a politikai döntések mozgásterét.

35.4.1 A gyarmati államtól a posztkoloniális államig

A függetlenné válás módja alapvetően befolyásolta, hogy milyen állam jött létre. A békés átadás, a tárgyalásos dekolonizáció és a fegyveres függetlenségi háború eltérő eliteket és intézményi viszonyokat hagyott maga után. A Fülöp-szigetek 1946-ban, Malajzia 1957-ben, Laosz és Kambodzsa 1953–1954-ben, Pápua Új-Guinea pedig 1975-ben viszonylag rendezett átmenettel, de gyakran a korábbi gyarmati bürokrácia fenntartásával nyerte el függetlenségét. Ezzel szemben Indonézia 1945–1949 között fegyveres konfliktusban harcolta ki a holland elismerést, Vietnam 1945 után három évtizedes háborúban egyesült, Banglades 1971-ben polgárháború és pakisztáni katonai megtorlás révén vált le Nyugat-Pakisztánról, Mianmar 1948-ban pedig azonnal többfrontos belső fegyveres konfliktussal szembesült. Thaiföld kivételes eset: nem volt formális gyarmat, de a 19–20. század fordulóján az európai nyomásra kiépített centralizált bürokratikus állam sok tekintetben a gyarmati államokhoz hasonló szerkezetet hozott létre.

A posztkoloniális államok a legtöbb esetben átvették a gyarmati közigazgatás alapintézményeit: a központi minisztériumokat, a rendőrséget, a bírósági hierarchiát, az anyakönyvi és népszámlálási rendszert, valamint a rendkívüli állapotra hivatkozó **belső biztonsági törvényeket**. A maláj függetlenség után is hatályban maradt a brit gyarmati időszakból származó belső biztonsági törvény (Internal Security Act), amely lehetővé tette a bírósági eljárás nélküli őrizetbe vételt. Banglades és Pakisztán hasonlóképpen örökölte a **Speciális Hatalmi Törvényt** (Special Powers Act), amelyet később mindkét állam ellenzékiek és kisebbségek ellen is alkalmazott. A burmai/mianmari állam a gyarmati rendőrségi és büntetőjogi szabályokat részben megtartotta, részben a katonai kormányzás eszközévé alakította. Az indonéz állam a holland közigazgatási jogot és a területi igazgatást vitte tovább, de a függetlenségi háború után saját hadsereget és rendőrséget épített. Vietnam északi fele 1954 után a francia gyarmati bürokrácia helyett szovjet és kínai mintákat követő pártállamot hozott létre, míg a déli állam az amerikai támogatású köztársasági intézményeket és a francia eredetű közigazgatási kereteket vegyítette.

A gyarmati állam egyik legtartósabb öröksége a **központosítás** volt. A gyarmati hatalmak a területet a fővárosból, írott szabályok és hierarchikus hivatalok révén igazgatták, és a helyi hatalmasságokat alárendelték vagy beépítették a közigazgatásba. A függetlenség után sok új kormányzat ezt a központosítást erősítette tovább, mert a határok megszilárdításához és az adóztatáshoz hatékony állami jelenlétre volt szüksége. Ennek következménye a főváros-központúság: Bangkok, Jakarta, Manila, Hanoi, Rangun/Jangon, Kuala Lumpur, Daka, Vientián és Phnompen aránytalanul nagy gazdasági és politikai súlya a gyarmati korszakban létrehozott közigazgatási és kereskedelmi központok továbbélését tükrözi. Pápua Új-Guinea esetében ez a folyamat gyengébb: Port Moresby ugyan főváros, de a hegyvidéki és szigeti közösségek állami elérése sokáig korlátozott maradt.

Az állam kapacitása tehát nem volt egyenletes. Azok az országok, amelyek a gyarmati korszakban nagyobb adóztató és ellenőrző apparátust örököltek, könnyebben tudták központi fejlesztési terveiket végrehajtani; a gyenge infrastruktúrájú és széttagolt területeken viszont az állam gyakran csak a hadsereg és a rendőrség révén tudott jelen lenni. Ennek következménye lett a **bürokratikus autoritarizmus** és a **katonai kormányzás** térnyerése, de ezt nem lehet kizárólag a gyarmati múltra visszavezetni: a hidegháború, a fegyveres konfliktusok és az elitek közötti hatalmi harc ugyanilyen fontos tényező volt.

35.4.2 Kik alkották az új eliteket?

Az új államok élén álló **posztkoloniális elitek** társadalmi összetétele tükrözte a gyarmati korszakban kialakult iskolázottsági és foglalkozási hierarchiákat. A nacionalista vezetők jelentős része a gyarmati oktatási rendszerben, gyakran európai egyetemeken tanult, és jogot, orvostudományt, mérnöki vagy tanítói pályát választott. Az iskolázottság egyszerre adott szakértelmet az állam irányításához és tette őket a gyarmati hatalom számára is elfogadható tárgyalópartnerré. Sukarno (Indonézia), Ho Si Minh (Vietnam), Aung Szan (Mianmar), José Rizal (Fülöp-szigetek) és Mudzsibur Rahmán (Banglades) példája azt mutatja, hogy a függetlenségi mozgalmak vezetői nem egyetlen társadalmi rétegből kerültek ki: volt köztük arisztokrata származású, vidéki középosztálybeli, városi értelmiségi és gyarmati tisztviselőcsaládból jött személy is. A maláj Tunku Abdul Rahman hercegi családból származott, Norodom Szihanuk pedig királyként lett a kambodzsai függetlenségi politika központi alakja, ami arra figyelmeztet, hogy a „gyarmati elnyomó” és a „helyi elit” szembenállás nem volt merev: a helyi arisztokrácia egyes tagjai a gyarmati rendszerrel együttműködtek, mások annak ellenében nacionalista vezetőkké váltak.

A függetlenség után az elitek három, egymással összefonódó csoportja vált meghatározóvá: a **politikai-bürokratikus elit**, a **katonai elit** és a **gazdasági elit**. A politikai-bürokratikus elit a gyarmati közigazgatásban iskolázott tisztségviselőkből, tanítókból és pártfunkcionáriusokból állt; ők foglalták el a minisztériumi, tartományi és helyi tanácsi pozíciókat, és ők irányították az állami fejlesztési terveket. A katonai elit jelentősége ott nőtt meg, ahol a függetlenségi harc vagy a hidegháborús belső konfliktus során a hadsereg az állam legerősebb intézményévé vált: Burmában/Mianmarban, Indonéziában, Thaiföldön, a Fülöp-szigeteken Marcos idején, valamint Dél-Vietnamban és a bangladesi katonai rezsimek alatt. A gazdasági elit nem volt egységes: egyes családok a gyarmati kereskedelemben, ültetvényekben vagy ingatlantulajdonban gazdagodtak meg, mások a függetlenség után állami engedélyekből, privatizációból és importengedélyekből építettek vagyont.

A régióban különösen fontos volt a **kínai és indiai származású üzleti közösségek** helyzete. A gyarmati korszakban a bányászat, a rizskereskedelem, a kiskereskedelem és a pénzkölcsönzés egy részét kínai és indiai vállalkozók irányították, részben a gyarmati hatalmak által kijelölt közvetítő szerepben. A függetlenné váló nemzetállamokban ez a gazdasági szerep gyakran ütközött a többségi nacionalista diskurzusokkal, amelyek a kínai közösséget külső vagy nem lojális elemként ábrázolták. Malajziában az 1969-es zavargások után bevezetett **új gazdaságpolitika** (New Economic Policy, NEP) intézményesítette a maláj többség gazdasági részesedésének növelését, Indonéziában a Suharto-korszak politikai retorikája egyszerre használta és korlátozta a kínai származású üzleti köröket, a Fülöp-szigeteken pedig a kínai filippínó közösség gazdasági szerepe a nacionalista politika időszakos célpontja volt. Ugyanakkor a mai kutatások hangsúlyozzák, hogy a „kínai gazdasági dominancia” képe gyakran leegyszerűsítés: a vagyon és a szegénység a kínai származású lakosságon belül is erősen megoszlott, és a nagyvállalati érdekeltségek gyakran politikai kapcsolatokhoz, nem etnikai hovatartozáshoz kötődtek.

A hagyományos és vallási elitek sem tűntek el. A buddhista szangha, az iszlám vallási vezetők, a katolikus egyházi hierarchia és a helyi törzsi főnökök számos helyen megtartották közösségi befolyásukat. Thaiföldön a monarchia és a buddhista egyház a nemzeti identitás középpontjában maradt; Mianmar és Laosz szocialista rendszerei viszont korlátozták a vallási intézmények önállóságát, bár a buddhizmus társadalmi tekintélye nem szűnt meg. A Fülöp-szigeteken a katolikus egyház a Marcos-diktatúra elleni 1986-os tömegmozgalomban vált nyílt politikai tényezővé, míg Bangladesben az iszlám és a szekuláris nacionalizmus közötti feszültség időről időre az állam önmeghatározásának vitájává vált.

35.4.3 A bürokratikus autoritarizmus változatai

Délkelet-Ázsia posztkoloniális államai közül több hosszú időre tekintélyelvű kormányzás alatt állt, de ennek formái jelentősen különböztek. A politikatudomány a régiót gyakran említi a **bürokratikus autoritarizmus** példájaként: olyan rendszerként, amelyben a választott testületek gyengék vagy formálisak, a döntéshozatalt a bürokrácia és a hadsereg csúcsai irányítják, a gazdasági fejlődést pedig felülről vezérelt modernizációként kezelik, miközben a társadalmi ellenzéket elnyomják. Ez a kategória ugyanakkor vitatott: a régióban működő rezsimek közül egyesek inkább **egypárti államok** voltak, mások **katonai junta** alatt álltak, megint mások **domináns pártrendszerként** megtartották a választások látszatát, de a politikai versenyt súlyosan korlátozták.

Vietnám és Laosz a kommunista párt által irányított egypárti állammá vált. Vietnam északi részén 1945 után, az 1975-ös újraegyesítés után pedig az egész országban a Vietnami Kommunista Párt ellenőrizte az állami intézményeket, a médiát, a szakszervezeteket és a tömegszervezeteket; a **Đổi Mới** (megújulás) 1986-tól a gazdaságban piaci elemeket engedett, de a politikai monopóliumot nem adta fel. Laoszban 1975 után hasonló szerkezet jött létre a Laoszi Népi Forradalmi Párt vezetésével. Kambodzsa a Kmer Rouge 1975–1979 közötti radikális agrárforradalmi diktatúrája után vietnámi támogatással állt helyre, majd 1993-tól formálisan többpárti királyságként működött, ám a Kambodzsai Néppárt és Hun Szen fokozatosan felszámolta a valódi politikai versenyt: a választási eljárások megmaradtak, de az ellenzéki tér beszűkült. Ezt a modellt a szakirodalom gyakran **választási autoriter rezsinként** írja le.

Indonézia pályája a bürokratikus autoritarizmus klasszikus esetét mutatja. Sukarno elnök időszakában a parlamentáris kísérlet után bevezetett **irányított demokrácia** (Guided Democracy) 1959-től a hadsereg, a kommunista párt és az elnök közötti egyensúlyozásra épült. Az 1965–1966-os erőszakhullámot követően Suharto **új rendje** (New Order) 1966–1998 között a hadsereg, a bürokrácia és a kormánypárt, a Golkar hatalmát intézményesítette; a választásokat megtartották, de a pártrendszert szigorúan korlátozták. A rendszer egyik pillére a **kettős funkció** (dwifungsi) tana volt, amely a hadseregnek a biztonsági feladatok mellett politikai és gazdasági szerepet is biztosított. A másik pillér a külföldi befektetésekre és nyersanyagkivitelre épülő gyors gazdasági növekedés, amely az 1997–1998-as ázsiai pénzügyi válságig fennmaradt. A Suharto-rendszer bukásához a válság, a diákmozgalmak és a hadseregen belüli átrendeződés együttesen vezetett.

Thaiföldön a katonai elit 1932 óta megszakításokkal közvetlenül vagy közvetve irányította a politikát. Az abszolút monarchia alkotmányos monarchiává alakítása után a hadsereg és a polgári bürokrácia egymással versengve hozott létre rezsimeket; a 1950–1970-es években az antikommunista katonai kormányzatok az Egyesült Államok szövetségeseként szilárdították meg hatalmukat. A mindenkori alkotmányok gyakran erős végrehajtó hatalmat és korlátozott pártversenyt intézményesítettek. A 2000-es években a Thakszin Sinavatra köré szerveződő választási többség és a hagyományos királyi-katonai-bürokratikus elit közötti konfliktus mutatta meg, hogy a formális demokrácia és a hagyományos hatalmi hálózatok közötti feszültség milyen mély. A hadsereg 2006-ban és 2014-ben puccsal távolította el a kormányt, és a 2014 utáni időszakban a katonai junta által elfogadott alkotmányok tartósan korlátozták a választott kormány mozgásterét.

Mianmar a leghosszabb katonai kormányzás példája. Ne Win tábornok 1962-es puccsa után a hadsereg **burmai út a szocializmushoz** programjával államosította a gazdaságot, bezárta az országot a külső tőke előtt, és a **Tatmadaw** (a mianmari hadsereg) az állami hatalom középpontja lett. A 1988-as tömegtüntetések leverését követő katonai junta a 2010-es évek elején ellenőrzött átmenetet indított, amelynek során 2011–2021 között formálisan polgári kormány működött, de az alkotmány a hadseregnek vétójogot biztosított a politikai rendszerben. A 2021-es puccs óta

a hadsereg ismét közvetlenül kormányoz, és az ország polgárháborús állapotba került. Ezt a fejezetben hivatkozott A 2021-es puccs és Mianmar 2026-ban alfejezet részletesen tárgyalja.

A Fülöp-szigeteken a posztkoloniális állam viszonylag korán bevezette az amerikai mintájú elnöki rendszert és kétpárti kongresszust, ám a vidéki földbirtokos családok, a tartományi politikai dinasztiák és a hadsereg befolyása fokozatosan aláásta a demokratikus intézményeket. Ferdinand Marcos hadijogi rendszere 1972-től a személyes diktatúra és a bürokratikus centralizáció elemeit ötvözte: a hadsereg megerősödött, az állami vállalatokat a Marcos-körhöz hű szövetségesek irányították, a külföldi adósság pedig ugrásszerűen nőtt. A Marcos-rendszer bukása után a demokrácia visszatért, de a politikai dinasztiák tovább élnek, és a rendőrség, a hadsereg, valamint a helyi fegyveres csoportok közötti kapcsolatok továbbra is befolyásolják a választási versenyt.

35.4.4 Gazdasági fejlődés és állami irányítás

A posztkoloniális államok gazdaságpolitikája szorosan összefüggött az elitek hatalmi törekvéseivel. A függetlenség utáni első évtizedekben több kormány **importhelyettesítő iparosítást** (import-substitution industrialization) hirdetett: vámokkal és engedélyekkel védték a hazai feldolgozóipart, állami bankokat és vállalatokat hoztak létre, és a bürokrácia révén osztották el a piaci lehetőségeket. Ennek a modellnek a célja a gyarmati nyersanyagkiviteltől való függés csökkentése volt, ám gyakran alacsony hatékonyságú iparágakat, feketepiaci és engedélyezési járadékokat, valamint a politikai lojalitás szerinti elosztást eredményezett. Malajzia és Thaiföld az 1970-es évektől fokozatosan az **exportorientált iparosítás** (export-oriented industrialization) felé fordult: külföldi működőtőke-befektetéseket vonzott az elektronikai, textil- és autóipari összeszerelésbe, ami gyors növekedést és városi munkásosztály létrejöttét hozta. Indonézia az 1970-es olajár-emelkedés bevételeiből épített út- és öntözési programokat, majd az 1980-as években deregulációval és munkaerő-intenzív kivitelre épülő iparosítással növelte a feldolgozóipart. Vietnam az 1986-os **Đổi Mới** reform után a mezőgazdaság kollektivizálásának lazításával, majd az 1990-es évektől külföldi befektetések beengedésével indult el ugyanezen az úton. Kambodzsa az 1990-es évek végétől a textil- és ruházati iparra, az idegenforgalomra és a kínai infrastrukturális hitelekre alapozta növekedését; Laosz a vízenergia-exportra és a kínai vasút- és bányaipari beruházásokra.

A gazdasági növekedés azonban nem járt automatikusan a szegénység csökkenésével vagy a politikai nyitással. A **fejlesztő állam** (developmental state) fogalma, amelyet eredetileg Japán és Dél-Korea leírására használtak, a régióban részben alkalmazható Malajziára és Thaiföld korai iparosítására, de Indonézia, a Fülöp-szigetek vagy Banglades esetében a növekedéshez gyakran **klienshálózatok** és **járadékvadászat** (rent-seeking) társult, nem pedig erős bürokratikus önállóság. A Fülöp-szigeteken a földreform elmaradása, a kongresszusi dinasztiák és az elnöki családok üzleti érdekeltségei tartósan újratermelték az egyenlőtlenséget, miközben a kivándorlók hazautalásai és a szolgáltató szektor váltak a gazdaság támaszává. Banglades az 1970-es években aszály, háború és politikai instabilitás után lassú iparosításba kezdett; a **készruhaipar** (ready-made garment industry) az 1980-as évektől nőtt meg, és a női munkaerő tömeges alkalmazásával millióknak adott jövedelmet, de a munkafeltételek és a bérek körüli viták ma is élesek. Mianmar hosszú bezárkózása miatt lemaradt a regionális iparosodásban, és a 2010-es évek nyitása is elsősorban nyersanyag- és földgázexportra, valamint a hadsereghez kötődő vállalatokra épült. Pápua Új-Guinea gazdaságát az ásványi anyagok, az olaj és a földgáz kitermelése uralja, miközben a vidéki lakosság jelentős része továbbra is önellátó mezőgazdaságból él; az állami bevételek és a kitermelési projektek elosztása körüli viták a helyi politika állandó elemei.

A hidegháború erősen formálta ezeket a gazdasági pályákat. A nyugati szövetségesek a Fülöp-szigeteket, Thaiföldet, Malajziát és Dél-Vietnamot fejlesztési segélyekkel és katonai támogatással igyekeztek a „szabad világ” oldalán tartani; a szovjet és kínai támogatás elsősorban Észak-Vietnamot, Laoszt és Kambodzsa egyes szakaszait érte el. A gazdaságpolitikai döntések tehát

nem csak technikai szakértői kérdések voltak: a földreform elmaradása vagy bevezetése, a szakszervezetek elnyomása vagy engedélyezése, a külföldi tőke beengedése vagy korlátozása mind kapcsolódott a belső hatalmi egyensúlyhoz. A függetlenség utáni elitek egy része a hidegháborús retorikát használta a belső ellenzék elnyomására; ezt a későbbi Autoritarizmus, demokrácia és emberi jogok fejezet tárgyalja részletesebben.

35.4.5 Az örökség továbbélése és újraértelmezése

A gyarmati örökség a posztkoloniális államokban nem egyszerűen fennmaradt, hanem a hatalmi viszonyok szerint újrafogalmazódott. A **jogrendszer** területén a brit, francia, holland, spanyol és amerikai minták keveredtek a helyi szokásjoggal és vallási joggal. Malajziában és Bangladesben a személyi jog egy részét az iszlám jog, Mianmarban és Thaiföldön a buddhista szerzetesi szabályozás, a Fülöp-szigeteken a katolikus egyházjog befolyásolja. A gyarmati büntető törvénykönyvek és rendőrségi szabályok gyakran változatlanul vagy kisebb módosításokkal maradtak hatályban, és a gyarmati időszakban bevezetett **megelőző őrizet** (preventive detention) eszközét az új kormányok is alkalmazták ellenzéki mozgalmakkal szemben. Ez a folyamatosság nem egyszerűen bürokratikus tehetetlenség: a belső biztonsági jogszabályok az új elitek számára hasznos eszköznek bizonyultak a politikai verseny korlátozására, amint azt a malajziai, bangladesi, mianmari és szingapúri példák mutatják.

A **népszámlálási és etnikai kategóriák** szintén hosszú életűek. A gyarmati hatalmak által létrehozott kategóriák, mint például a „maláj”, a „kínai”, az „indiai”, a „hegyi törzs”, a „moro” vagy a „pribumi” nem azonosak a mai etnikai identitásokkal, de az állami dokumentumokban, kvótákban és politikai diskurzusokban tovább élnek. Malajziában a maláj különleges helyzet intézményesítése, Indonéziában a „pribumi” és „nem pribumi” megkülönböztetés vitái, a Fülöp-szigeteki muszlim közösségek „moro” elnevezése mind a gyarmati kategorizáció és az új nacionalista politika kölcsönhatásából származik. A Vallás, etnicitás és identitás fejezet ezt a kérdést a mai vitákban mutatja be.

A **földtulajdon és a vidéki társadalom** terén a gyarmati időszakban kialakult ültetvényes szerkezet, az adóztatási és földnyilvántartási rendszer tovább élt. A Fülöp-szigeteken a spanyol és amerikai időszakban kialakult nagybirtokrendszer felszámolásának elmaradása a vidéki szegénység és a fegyveres konfliktusok egyik forrása maradt. Indonéziában a holland föld- és erdőjogi rendszer a függetlenség után is az állami erdők és a nagy bányászati koncessziók jogi alapját adta, ami a vidéki közösségekkel való konfliktusokhoz vezetett. Bangladesben a brit igazgatásból örökölt földnyilvántartási eljárások és a gyarmati **zamindari** földadó-rendszer hatásai hosszan éreztették hatásukat, még akkor is, ha a rendszert Kelet-Pakisztánban, majd Bangladesben jogilag felszámolták.

A **főváros-központúság és a város-vidék egyenlőtlenség** is gyarmati örökség: a kikötővárosok, közigazgatási központok és ültetvényövezetek a gyarmati kereskedelem csomópontjaiból váltak a független államok növekedési pólusaivá. A városokba irányuló belső migráció, a nyomornegyedek és a vidéki területek elhanyagolása azonban nem kizárólag a gyarmati múlt következménye; a posztkoloniális elitek fejlesztési döntései, az urbanizáció üteme és a földpiac szabályozása is alakította. A Fejlődés, egyenlőtlenség és környezet fejezet ezeket a folyamatokat a jelenig vezeti.

A gyarmati örökség tehát nem egységes teher, hanem intézmények, szabályok, térbeli mintázatok és társadalmi kategóriák összessége, amelyet az új elitek hol megerősítettek, hol átalakítottak. A vitatott értelmezések között szerepel, hogy a posztkoloniális autoritarizmus mennyiben vezethető vissza a gyarmati állam erőszakos örökségére, és mennyiben a hidegháborús külső nyomásra vagy a belső elitek választásaira. A történészek egy része a gyarmati intézményi folyamatosságot emeli ki, mások a függetlenségi mozgalmak radikális szakítását, megint mások a két tényező összjátékát

vizsgálják. Egyik álláspont sem igazolhatja azonban sem a gyarmati rendszer apologetikus ábrázolását, sem a függetlenség utáni elitek kollektív bűnössé tételét.

35.4.6 Források és bizonytalanságok

A posztkoloniális államok és elitek vizsgálata alapvetően más forrásokra támaszkodik, mint a gyarmati korszak. A függetlenségi alkotmányok, a pártprogramok, a katonai kormányrendeletek, az állami fejlesztési tervek, a központi bankok és statisztikai hivatalok kiadványai, a népszámlálások, a bírósági ítéletek és a nemzetközi szervezetek jelentései alkotják a dokumentált tények gerincét. Emellett fontosak a vezető politikusok emlékiratai, beszédei és interjúi, amelyek azonban önigazoló, utólag szerkesztett források, és különösen az authoritarianus időszakokban a belső döntéshozatalról keveset árulnak el. A hadsereg, a titkosszolgálatok és az uralkodó pártok archívumai a legtöbb országban csak részben nyilvánosak; a belső hatalmi harcok rekonstrukciója ezért gyakran kiszivárogtatott iratokra, külföldi diplomáciai jelentésekre és későbbi bírósági vagy igazságtételi eljárások anyagaira támaszkodik.

A gazdasági statisztikák terén különösen nagy a bizonytalanság. A függetlenség utáni évtizedekben a nemzeti statisztikai rendszerek sok országban a gyarmati adatfelvételek folytatásaként jöttek létre, de az adatgyűjtés lefedettsége, megbízhatósága és módszertana egyenetlen volt. A fekete- és informális gazdaság, az adóelkerülés, az állami vállalatok veszteségei és a katonai kiadások a hivatalos kimutatásokból gyakran hiányoznak. A szegénységi, jövedelemegyenlőtlenségi és foglalkoztatási adatok ezért becslések, és az egyes források közötti eltéréseket a fejezet tárgyalásánál mindig jelezni kell. A világbanki és IMF-adatai gyakran a kormányzati statisztikákra épülnek, és a szigorú feltételekkel nyújtott hitelek időszakában az érdekelt kormányok motiválhatták a számok szépítését.

Az áldozatszámok és az emberi jogi jogsértések kérdése különösen érzékeny. Az indonéziai 1965–1966-os tisztogatás, a Marcos-rendszer kínzásai, a bangladesi 1971-es háború, a mianmari katonai erőszak vagy a kambodzsai Kmer Rouge genocídium áldozatainak száma több forrásban eltér, és a mai emlékezetpolitikai vitákban is szerepel. A könyv ezeket az adatokat a vonatkozó országfejezetekben attribúcióval és becslési tartománnyal közli. A posztkoloniális államokra vonatkozó értelmezési viták ugyanakkor nem szűkíthetők le az adatok pontosságára: a **modernizációs elmélet**, a **dependenciaelmélet** és a **posztkoloniális történetírás** eltérően ítéli meg, vajon a gyarmati örökség elsősorban intézményi kapacitást adott-e az új államoknak, vagy éppen a tartós függőség és egyenlőtlenség csatornáját mélyítette. A nyugati szakirodalom sem automatikusan semleges: a hidegháború idején született munkák egy része a tekintélyelvű fejlesztő államot a kommunista veszéllyel szembeni kisebbik rosszként mutatta be, míg a délkelet-ázsiai és posztkoloniális kutatók a helyi társadalmak nézőpontjából bírálták ezt a keretet. A jelen fejezet ezért kerüli az egyenes vonalú „gyarmatból diktatúrába” narratívát, és a folyamatosság és szakítás együttes vizsgálatára törekszik.

35.4.7 Rövid összefoglaló

- A posztkoloniális államok gyakran átvették a gyarmati bürokrácia, rendőrség és jogrend alapintézményeit, de a függetlenség módja és a hidegháborús kontextus nagyban befolyásolta, hogy ezekből demokratikus, katonai vagy pártállami rendszerek alakultak-e ki.
- Az új elitek részben a gyarmati oktatásban formálódott értelmiségből, részben a függetlenségi mozgalmakban, a hadseregben és a gyarmati gazdaságban megerősödött csoportokból kerültek ki; a hagyományos és vallási elitek befolyása sem szűnt meg.

- A bürokratikus autoritarizmus több változatban jelent meg: egypárti államként (Vietnam, Laosz), katonai rezsimekként (Mianmar, Indonézia 1966–1998, Thaiföld időszakosan), domináns pártrendszerként (Malajzia, Kambodzsa 1993 után) és személyes diktatúraként (Marcos, Suharto).
- A gazdasági fejlődés útja országonként eltért: importhelyettesítő iparosításból Malajzia és Thaiföld exportorientált növekedésbe váltott, Vietnam a Đổi Mới reformmal nyitott, Banglades a készruhaiparra, Kambodzsa és Laosz külső beruházásokra és turizmusra, Pápua Új-Guinea pedig nyersanyagkitermelésre épített.
- A gyarmati örökség továbbélése a jogrendben, a belső biztonsági törvényekben, a földtulajdonban, az etnikai kategorizációban és a főváros-központúságban figyelhető meg, de az új elitek ezeket saját hatalmuk szerint át is alakították.
- A posztkoloniális állam és elitek megítélése tudományos vita tárgya: a modernizációs, dependencia- és posztkoloniális értelmezések különböző hangsúlyokat tesznek, és a forrásadottságok egyenetlensége miatt számos belső döntéshozatali folyamat csak részben rekonstruálható.
- A tekintélyelvű rendszerek gazdasági eredményei nem igazolják a politikai elnyomást: a régió példái azt mutatják, hogy a növekedés nem vezet automatikusan demokratizálódáshoz, és a demokratizálódás sem feltétlenül csökkenti a társadalmi egyenlőtlenségeket.

35.4.8 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze Vietnam, Indonézia és Malajzia posztkoloniális államépítését a gyarmati intézmények átvétele és átalakítása szempontjából! Melyik esetben beszélhetünk erős folyamatosságról, és hol volt radikálisabb a szakítás?
2. Milyen társadalmi csoportokból kerültek ki a függetlenség utáni elitek a tíz tárgyalt államban? Hogyan befolyásolta a gyarmati iskolázottság és a hadsereg szerepe az elitek összetételét?
3. Mit jelent a bürokratikus autoritarizmus fogalma, és miért nem alkalmazható egységesen a régió minden tekintélyelvű rendszerére? Adjon példát egypárti, katonai és domináns pártrendszerű változatra!
4. Milyen gazdasági stratégiákat követtek a posztkoloniális államok, és hogyan hatott a hidegháború a fejlesztési döntésekre? Mely országokban vezetett az exportorientált iparosítás gyors növekedéshez, és milyen társadalmi következményekkel járt?
5. Miért tekinthető a gyarmati örökség egyszerre folytonosságnak és újraértelmezésnek a jogrend, az etnikai kategorizáció és a földtulajdon példáján? Érveljen legalább két konkrét országos példával!

36 Vallás, etnicitás és identitás

36.1 A theraváda buddhizmus és az állam

A theraváda buddhizmus és az állam viszonya Délkelet-Ázsia szárazföldi országaiban nem érthető meg pusztán a vallási tanítások vagy a politikai intézmények felől. Mianmar, Thaiföld, Laosz és Kambodzsa történetében a **szangha** (szerzetesi közösség), a királyi hatalom és a világi társadalom közötti hosszú távú kölcsönhatások alakították ki azokat a mintázatokat, amelyek a gyarmati korszak után is meghatározzák az állam és a vallás közötti kapcsolatot. Ez a viszony nem statikus: a királyi legitimitás buddhista formái, a szerzetesi rend állami ellenőrzése és a vallási nacionalizmus modern jelenségei egyaránt olyan folyamatok, amelyekben a hatalom, a rituális rend és a közösségi identitás összefonódik. A fejezet ezt a viszonyt vizsgálja, szorosan kapcsolódva a Posztkoloniális államok és elitek fejezetben tárgyalt államépítési kérdésekhez: amíg az államhatalom intézményei és a gyarmati örökség a politikai kereteket határozzák meg, addig a buddhista intézmények gyakran a legitimitás, a társadalmi mobilitás és a nemzeti identitás forrásául szolgáltak.

A fejezetben elkülönítetten kezeljük a dokumentált történelmi folyamatokat, a régészeti és epigráfiai rekonstrukciókat, a tudományos konszenzust és a vitatott értelmezéseket. Az egyes országok buddhista állami modelljei nem azonosíthatók egymással automatikusan: a thaiföldi monarchia szakrális jellege, a mianmari buddhista nacionalizmus, a laoszi szocialista állam korlátozó-védelmező politikája és a kambodzsai poszt-genocid újjáépítés külön utakat jártak be.

36.1.1 A theraváda buddhizmus elterjedése és a korai államok

A **theraváda buddhizmus** (a „vének tanítása”) a legkorábbi fennmaradt buddhista iskola, amely a páli kánonra épül, és a buddhista hagyomány szerint az i. e. 3. században, Asóka indiai császár missziói révén jutott el Srí Lankára. Innen délkelet-ázsiai elterjedése hosszabb, több évszázados folyamat volt, amelyben a tengeri kereskedelem, a szerzetesi utazások és a helyi uralkodók döntései egyaránt szerepet játszottak. A korai államokban (i. sz. 1–15. század) a buddhizmus nem kizárólagos vallásként volt jelen: a hinduizmus, a mahájána buddhizmus és a helyi szellemhitek párhuzamosan léteztek. A **Pagan királyság** (mai Mianmar területe) a 11. századtól vált a theraváda egyik fontos központjává, Anawrahta király (ur. kb. 1044–1077) uralkodása alatt. A páli krónikák és a feliratok szerint Anawrahta a buddhizmust támogatta, de a korabeli forrásokban a uralkodó vallási szerepe összetett volt: egyszerre volt hódító, aki a szellemhitű helyi kultuszok részleges megtűrésével stabilizálta hatalmát, és a buddhista kozmológia által igazolt királyi tekintély letéteményese. A Pagan korabeli feliratok a királyt gyakran **dhammarádzsaként** (a Tanítás királyaként) ábrázolják, de ennek értelmezése vitatott: egyes kutatók szerint ez a királyi ideológia része volt, mások szerint a szerzetesi elit retrospektív legitimációja.

A szárazföldi Délkelet-Ázsiában a theraváda fokozatosan vált meghatározóvá, de nem egységesen. A mai Thaiföld területén a **Sukhothai** királyság (kb. 13–14. század) hagyományosan a theraváda virágzó időszakaként szerepel a thai nemzeti történetírásban. Ramkhamhaeng király híres, 1292-esre datált felirata – amennyiben hiteles – a buddhista kegyes király képét mutatja, de a felirat

eredetisége körüli viták rávilágítanak arra, hogy a modern thai állam a múltat gyakran nemzeti legitimációra használta. A dokumentált tény az, hogy a Sukhothai és a későbbi **Ayutthaya** királyság (1351–1767) udvari kultuszában a théraváda szerzetesi rend, a brahmanista rituálék és a helyi szellemhitek együtt éltek; a király legitimitása magában foglalta a buddhista erényeket (tíz királyi erény), a szerzetesi szangha védelmét és a jelentős templomépítkezéseket.

A mai Laosz területén a **Lan Xang** királyság (14. századtól) alapítója, Fa Ngum (ur. kb. 1353–1372) hozta létre a buddhista államot, de a királyság vallási viszonyai csak a későbbi krónikákból ismertek, amelyeket gyakran évszázadokkal később írtak, és dinasztikus érdekeket szolgáltak. A **Vientiane** és **Luang Prabang** központú királyságokban a szerzetesi rend és a királyi hatalom szorosan összefonódott: a király a szangha patrónusa volt, a szangha pedig a királyi legitimitás vallási alapját biztosította. A laoszi történetírásban vitatott, hogy a buddhizmus mennyire terjedt el a falusi lakosság körében a korai újkor előtt; a régészeti és krónikai források ellentmondásosak.

Kambodzsában az **Angkor Birodalom** (kb. 9–15. század) korai időszakában a hinduizmus, különösen a **Siva-kultusz**, valamint a mahájána buddhizmus uralkodott. A theraváda csak a 13. századtól vált meghatározóvá, párhuzamosan a birodalom politikai átrendeződésével. A khmer templomok, például a Bayon, a mahájána buddhista Avalókitésvara és a királyi kultusz keveredését mutatják. A 15. században, a főváros délre költözése után a theraváda lett a domináns forma, és a királyi udvarral szemben a falusi szerzetesi közösségek váltak a vallási élet központjaivá.

A korai államok esetében tehát a theraváda buddhizmus és az állam kapcsolata nem írható le a későbbi nemzetállami modellekkel. A királyi hatalom vallási legitimációja, a szerzetesi elit támogatása és a helyi kultuszokkal való kiegyezés együttesen jellemezte ezt a korszakot. A források – feliratok, krónikák, templomi alapítások – mind a királyi udvar és a szerzetesi elit perspektíváját tükrözik; a falusi vallásosságról keveset tudunk.

36.1.2 A gyarmati korszak hatása a buddhista államokra

A 19. századi gyarmati hódítások alapjaiban alakították át a buddhista intézmények helyzetét. Mianmarban a brit gyarmatosítás (1824–1885) felszámolta a Konbaung-dinasztiát, és ezzel megszüntette a királyi patronátus intézményét, amely a szangha egységének egyik pillére volt. A brit gyarmati állam vallási ügyekben főként a rend fenntartására törekedett, és nem vállalta a buddhista egyház támogatását, ami a szerzetesi közösség széttagolódásához és új reformmozgalmak kialakulásához vezetett. A „burmai buddhizmus hanyatlása” a gyarmati korszakban vitatott tézis: egyes kutatók szerint a brit politika valóban aláásta a hagyományos intézményeket, mások szerint a buddhizmus éppen a gyarmati uralom alatt vált a burmai nemzeti identitás központi elemévé, és a szerzetesi hálózatok a modern oktatás és a politikai mozgósítás tereivé váltak.

A függetlenségi mozgalmakban a buddhista intézmények kulcsszerepet játszottak. Mianmarban az 1920-as évektől a buddhista **Young Men’s Buddhist Association** (YMBA) és a későbbi **Thakin mozgalom** egyaránt merített a buddhista szimbólumokból; a szerzetesek, mint például **U Ottama** és **U Wisara**, a brit uralom elleni ellenállás ikonjai lettek. Fontos azonban megjegyezni, hogy a gyarmatiellenes buddhista nacionalizmus nem volt egységes: egyes szerzetesi csoportok a nemzeti függetlenséget, mások a vallási megújulást vagy éppen a hagyományos királyi legitimitás helyreállítását helyezték előtérbe.

Thaiföld kivételes helyzetben volt, mert elkerülte a közvetlen gyarmati uralmat, de a 19. század második felétől a **Chakri-dinasztia** reformjai (IV. Ráma, V. Ráma, azaz Csulalongkorn) a modern államépítés részeként központosították a szanghát. A **Thammayut** reformirányzat (1830-as évektől) a szerzetesi fegyelem szigorítását és a kanonikus tanításokhoz való visszatérést

hirdette, és szoros kapcsolatba került az udvarral. A szangha-törvények (1902, majd 1941, 1962) állami felügyelet alá vonták a szerzetesi közösséget, és létrehoztak egy hierarchikus, az állam által ellenőrzött egyházszervezetet. Ez a modell a thai államhatalom legitimációját szolgálta, és a „buddhizmus, nemzet, király" hármas eszméjének alapjává vált. A thai buddhizmus modernizációja azonban nem volt ellentmondásmentes: a vidéki szerzetesek egy része saját, nem hivatalos gyakorlatokat őrzött, míg a központosított rend a királyi udvar és a bangkoki elit érdekeit tükrözte.

Laosz a francia gyarmati uralom alatt (1893–1954) a buddhista intézmények részleges védelmét élvezte, mert a franciák a buddhizmust a vietnámi befolyással szembeni kulturális ellensúlynak tekintették. A francia gyarmati hatóságok támogatták a luang prabangi királyi udvart és a buddhista oktatást, de a szangha állami ellenőrzés alatt maradt. A laoszi nacionalizmus a buddhista identitásra épített, de gyengébb volt, mint a szomszédos országokban, mert a laoszi társadalom etnikai és regionális tagoltsága, valamint a franciák által fenntartott királyság korlátozta a politikai mozgósítást.

Kambodzsa francia protektorátusként (1863–1953) hasonló helyzetben volt: a franciák a khmer királyságot és a buddhizmust a vietnámi és thai terjeszkedéssel szembeni ütközőzónaként használták. A buddhista intézmények megőrizték a királyi patronátus hagyományát, de a francia hatóságok a szangha oktatási és adminisztratív ellenőrzésére törekedtek. A kambodzsai buddhizmus a gyarmati időszakban a nemzeti identitás egyik alapeleme lett, különösen az 1930-as évektől, amikor a modern khmer nyelvű oktatás és a buddhista újjáéledési mozgalmak megerősödtek. Az 1953-as függetlenség után **Szihanuk** herceg, majd király, a „buddhista szocializmus" eszméjével igyekezett összekapcsolni a nemzetépítést és a buddhista hagyományt.

36.1.3 A függetlenség utáni államok és a buddhista intézmények

A dekolonizáció után a négy országban eltérő módon alakult a buddhizmus állami helyzete. A közös vonás az volt, hogy a buddhizmus valamilyen formában államvallássá vagy privilegizált vallássá vált, de a politikai rendszerek különbségei miatt a szangha szerepe is eltérően intézményesült.

Mianmarban a függetlenség (1948) után az állam a buddhizmust nem tette hivatalos államvallássá, de a buddhista intézmények szorosan összefonódtak a nemzetépítéssel. A **Ne Win** tábornok vezette katonai rezsim (1962–1988) szekuláris, szocialista retorikát használt, ugyanakkor a buddhista szertartásokat és a szerzetesi hierarchiát saját hatalma legitimálására is felhasználta. A szangha állami ellenőrzés alá került, és a rezsim 1980-ban létrehozta a **State Sangha Maha Nayaka Committee** (Állami Szangha Nagy Vezető Bizottság) nevű testületet, amely a szerzetesi közösség hivatalos felügyeletét végezte. A dokumentált tény, hogy a katonai kormányzatok a buddhista nacionalizmust időnként támogatták, különösen az 1990-es évektől, amikor a katonai junta a demokratikus ellenzékkel szemben a buddhista identitásra apellált. A 2007-es **sáfrányos forradalom** – amikor szerzetesek tömegei tüntettek a katonai junta ellen – megmutatta, hogy a szangha nem egységesen a rezsim eszköze, hanem a társadalmi elégedetlenség hordozója is lehet. A tüntetéseket a katonai erők brutálisan leverték; a pontos áldozatszámok becslések, és a rezsim hivatalos adatai jelentősen eltérnek az emberi jogi szervezetek becsléseitől.

A 2010-es években a mianmari buddhista nacionalizmus új szakasza bontakozott ki. A **969 mozgalom** és a **Ma Ba Tha** (Organisation for the Protection of Race and Religion, Nemzet és Vallásvédő Szervezet) nevű csoportok buddhista szerzetesek vezetésével a muszlim kisebbségek, különösen a **rohingják** elleni uszítást és diszkriminatív törvényeket szorgalmaztak. A dokumentált tény, hogy 2012-ben Rakhine államban buddhisták és rohingja muszlimok közötti erőszak tört ki, és 2017-ben a mianmari hadsereg (Tatmadaw) nagyszabású katonai hadműveletet hajtott végre a rohingják ellen. Az ENSZ és több nemzetközi szervezet ezt **etnikai tisztogatásnak**,

illetve egyes cselekményeket **népirtásnak** minősítette; ezek a minősítések azonban nem a könyv saját álláspontja, hanem a nemzetközi testületek attribúciója. A mianmari katonai vezetés tagadja a népirtás vádját, és a műveletet a terrorizmus elleni fellépésként mutatja be. A buddhista nacionalizmus szerepe a rohingjaellenes erőszakban vitatott: egyes kutatók szerint a buddhista szerzetesi csoportok döntő szerepet játszottak a gyűlöletkeltésben, mások szerint a hadsereg a szerzetesi hálózatokat csak eszközként használta, és a fő felelősség a katonai parancsnokságé. A 2021-es katonai puccs után a buddhista intézmények megosztottak: egyes szerzetesi vezetők a juntához lojálisak, mások a demokratikus ellenállást és a polgári engedetlenségi mozgalmat támogatják. A helyzet változó, és a friss események dokumentálása még nem teljes.

Thaiföldön a buddhizmus állami szerepe a monarchiával szorosan összekapcsolódik. A thaiföldi alkotmányok a királyt buddhista uralkodónak nyilvánítják, és a király a vallás védelmezője. A szangha hierarchikus, az állam által felügyelt szervezete a 20. században megerősödött. A **lese-majeste** törvény (a királyság megsértésének tilalma) a modern thai jogrendszerben kiemelt védelmet biztosít a monarchiának, és a buddhista szimbolikát is érinti. A könyv nem foglal állást a monarchia szentségének vagy bírálatának vitájában, de bemutatja a tényeket: a thai állam a buddhizmust a nemzeti identitás központi elemeként kezeli, a szerzetesi intézmény pedig a királyi hatalom rituális legitimációját szolgálja. A 2020-as tömegtüntetések során a fiatalok egy része a monarchia reformját és a buddhista intézmények átláthatóságát követelte; ezek a követelések a thai politikai rendszer alapjait érintették, és a kormányzat a lese-majeste törvényre hivatkozva lépett fel ellenük. A thai buddhista nacionalizmus azonban nem egységes: a délthaiföldi, többségében muszlim tartományokban a buddhizmus állami szerepe feszültséget okoz, és a kormányzati politika a nemzetbiztonsági narratívát erősíti. A szerzetesi közösség politikai szerepe Thaiföldön is vitatott: egyes szerzetesek a kormányzati politikát támogatják, mások a társadalmi igazságosságot hirdetik, de a nyílt politikai fellépés a szerzetesi fegyelembe ütközhet, és a hatóságok felléphetnek velük szemben.

Laoszban a buddhizmus állami helyzete a szocialista forradalom után alapvetően megváltozott. A Pathet Lao 1975-ös hatalomátvétele után a buddhizmust nem tiltották be, de a szerzetesi intézményeket állami ellenőrzés alá vonták, és a buddhizmus mint „a laoszi nemzeti kultúra része” kapott helyet a hivatalos ideológiában. A kormányzat csökkentette a szerzetesi létszámot, és a vallási tevékenységet a nemzeti egység és a szocialista állam szolgálatába állította. A laoszi alkotmány (1991, módosítva) garantálja a vallásszabadságot, de a buddhista intézmények továbbra is az állami felügyelet alatt állnak. A laoszi buddhizmus a mindennapi életben azonban továbbra is fontos: a falusi templomok, a szerzeteseknek való alamizsnaadás és a fesztiválok a társadalmi élet szerves részei. A laoszi állam és a buddhizmus viszonya kevésbé kutatott, mint a thai vagy mianmari eset, és a rendelkezésre álló források gyakran állami propagandát tükröznek; a független kutatások száma korlátozott.

Kambodzsában a buddhizmus a 20. század második felében szélsőséges állapotváltozásokon ment keresztül. A **Khmer Rouge** uralma (1975–1979) alatt a buddhizmust hivatalosan felszámolták: templomokat romboltak le, szerzeteseket öltek meg vagy kényszerítettek visszavonulásra, és a vallásgyakorlást betiltották. A dokumentált tény, hogy a khmer rouge a buddhista intézményeket a „régi társadalom” szimbólumaként kezelte, és a szangha létszáma drasztikusan csökkent. Az áldozatok száma becslés, és a nemzetközi bírósági eljárások (az ENSZ által támogatott **Rendkívüli Kamarák a Kambodzsai Bíróságokon**, ECCC) megerősítették a buddhista közösség elleni cselekmények bűncselekményi jellegét. A vietnami megszállás (1979–1989) után a buddhizmus fokozatosan újjáéledt, de a kormányzat az állami ellenőrzést fenntartotta. Az 1993-as alkotmány a buddhizmust államvallássá nyilvánította, és a szerzetesi közösség azóta ismét fontos társadalmi szerepet tölt be, különösen az oktatásban és a szociális szolgáltatásokban. A kambodzsai buddhizmus politikai szerepe azonban továbbra is vitatott: egyes szerzetesek a kormánypártot támogatják, mások a társadalmi igazságosság és a környezetvédelem ügyét képviselik, ami időnként összeütközésbe hozza őket a hatóságokkal. A 2010-es években a szerzetesi

aktivizmus a földfoglalások és az erdőirtások elleni tiltakozásokban is megjelent, de a kormányzat ezeket gyakran politikai fenyegetésként kezelte.

36.1.4 A buddhista nacionalizmus jelensége és értelmezési vitái

A **buddhista nacionalizmus** kifejezés a 20. század végén és a 21. század elején vált a nemzetközi tudományos diskurzus részévé, de használata vitatott. Egyes kutatók szerint a buddhizmus eredeti tanításaival ellentétes a nacionalista mozgósítás, ezért a „buddhista nacionalizmus” fogalma önellentmondás; mások azonban rámutatnak, hogy a történelmi buddhista államokban a vallás és a politikai közösség sohasem vált el élesen, és a modern nacionalizmusok gyakran merítettek vallási szimbólumokból. A könyv a fogalmat attribúcióval használja: jelzi, hogy a mianmari, thai, laoszi és kambodzsai politikai mozgalmak esetében a szerzetesi intézmények és a nemzeti identitás összefonódása dokumentált, de az értelmezés – hogy ez buddhista nacionalizmusnak nevezhető-e, és milyen kauzális szerepet játszott az erőszakban – vita tárgya.

A mianmari rohingja válság kapcsán a buddhista nacionalizmus szerepe a legélesebben vitatott. A nemzetközi emberi jogi szervezetek, mint például a Human Rights Watch és az Amnesty International, jelentéseikben a buddhista szerzetesi csoportok uszító szerepét hangsúlyozzák, és azt állítják, hogy a rohingjaellenes erőszakot részben buddhista ideológia indokolta. Mianmar kormányzata és a katonai vezetés ezt a narratívát elutasítja, és a konfliktust a terrorizmus elleni harc és az illegális migráció kérdéseként keretezi. A tudományos irodalomban is megoszlanak a vélemények: egyesek szerint a buddhista nacionalizmus a rohingjaellenes erőszak egyik elsődleges oka volt, míg mások szerint a fő mozgatóerő a katonai rezsim hatalomtechnikája és a Rakhine államban régóta fennálló etnikai-nemzeti feszültség volt, amelybe a buddhista retorika csak beépült. A könyv nem foglal állást, de hangsúlyozza, hogy a vallási identitás politikai célú felhasználása dokumentált, és a szerzetesi közösség egy része aktívan részt vett az uszításban.

A thaiföldi esetben a buddhista nacionalizmus a monarchy szentségével kapcsolódik össze. A thai állami ideológia a buddhizmust, a nemzetet és a királyt szerves egységként kezeli, és a buddhista intézmények a királyi hatalom rituális alátámasztását szolgálják. A 2020-as tiltakozásokban a fiatalok egy része ezt a hármas kapcsolatot kérdőjelezte meg, ami a thai politikai rendszer alapjait érintette. A kormány válasza a lese-majeste törvény szigorú alkalmazása volt, ami a kritikusok szerint a szólásszabadság korlátozását jelenti, míg a kormány álláspontja szerint a monarchia védelme a nemzeti stabilitás feltétele. A buddhista nacionalizmus thaiföldi formája vitatott, mert a monarchia és a vallás kapcsolata hagyományosan szentnek tekintett, és a modern politikai vitákban nehezen tárgyalható.

Laoszban a buddhista nacionalizmus jelensége kevésbé kutatott, mivel a szocialista állam a vallási identitást a nemzeti egység alá rendelte. A laoszi állami narratívában a buddhizmus mint kulturális örökség jelenik meg, nem mint politikai mozgósító erő. Ugyanakkor a laoszi etnikai kisebbségek – például a hegyi közösségek – körében a buddhizmus térhódítása és a kormányzati politikák közötti feszültségek dokumentáltak, de ezek nem kapnak akkora nemzetközi figyelmet, mint a mianmari eset.

Kambodzsában a buddhista nacionalizmus a poszt-genocid újjáépítés során kapott szerepet. A kambodzsai állam a buddhizmust a nemzeti identitás helyreállításának eszközeként használta, és a szerzetesi közösség az állami ideológia része lett. Ugyanakkor a kambodzsai buddhizmus politikai szerepe korlátozottabb, mint Mianmarban vagy Thaiföldön, mert a kormányzó párt erős ellenőrzést gyakorol a szerzetesi intézmények felett, és a nyílt politikai aktivizmust elnyomja. A buddhista nacionalizmus kambodzsai formái a 2010-es években a thaiföldi és mianmari mintákhoz képest mérsékeltebbek voltak.

36.1.5 Összehasonlító megjegyzések és a jelenkori kihívások

A négy ország összehasonlítása azt mutatja, hogy a theraváda buddhizmus és az állam viszonya nem vezethető le egyetlen modellből. A közös történeti alap ellenére az állami ellenőrzés mértéke, a szerzetesi közösség politikai szerepe és a buddhista nacionalizmus intenzitása jelentősen eltér. Thaiföldön a monarchia szakrális legitimitása a legmeghatározóbb; Mianmarban a buddhista nacionalizmus a katonai rezsim és a civil társadalom konfliktusában éleződik ki; Laoszban a szocialista állam a buddhizmust a nemzeti egység eszközeként kezeli; Kambodzsában a buddhizmus a poszt-genocid újjáépítés központi eleme, de erős állami kontroll alatt.

A 21. században a buddhista intézmények és az állam kapcsolata új kihívásokkal szembesül. A demográfiai változások, a városiasodás, a világi oktatás terjedése és a tömegmédia hatására a szerzetesi létszám csökkenése vagy stagnálása figyelhető meg egyes országokban, bár a pontos statisztikák bizonytalanok. A buddhista intézmények szerepe a szociális ellátásban, az oktatásban és a környezetvédelemben továbbra is jelentős, de a politikai instrumentalizáció veszélye fennáll. A vallási és etnikai konfliktusok – különösen Mianmarban, de Thaiföld déli tartományaiban és Kambodzsa egyes régióiban is – azt mutatják, hogy a buddhista identitás politikai célú felhasználása káros következményekkel járhat.

36.1.6 Források és bizonytalanságok

A theraváda buddhizmus és az állam viszonyának történeti vizsgálata számos forrásra támaszkodik, de ezek elérhetősége és értelmezése egyenetlen. A korai államok (Pagan, Sukhothai, Lan Xang, Angkor) esetében a fő források a feliratok, a templomi alapítások, a krónikák és a régészeti leletek. Ezek azonban gyakran töredékesek, és az utólagos átírások, másolások során torzulhattak. A királyi legitimitás buddhista formáira vonatkozó ismereteink elsősorban udvari és szerzetesi szövegekből származnak; a falusi vallásosságról alig tudunk valamit. A krónikák – például a burmai **Hmannan Yazawin** (Üvegpalota krónika) vagy a laoszi **Nithan Khun Borom** – évszázadokkal később íródtak, és dinasztikus legitimációs célokat szolgáltak, ezért kritikával kezelendők.

A gyarmati korszakra vonatkozóan bőségesebb levéltári anyag áll rendelkezésre, de ezek a gyarmati hatóságok nézőpontját tükrözik, és gyakran leegyszerűsítik a helyi vallási viszonyokat. A brit, francia és holland gyarmati jelentések, népszámlálások és misszionáriusi beszámolók értékes adatokat tartalmaznak, de a vallási kategóriákat gyakran mereven alkalmazták, és nem vették figyelembe a helyi gyakorlatok sokszínűségét. A nacionalista mozgalmak buddhista vonatkozásairól szóló kutatások a 20. század második felétől gyarapodtak, és mára jelentős tudományos konszenzus alakult ki arról, hogy a buddhizmus a gyarmati uralom elleni ellenállás fontos ideológiai erőforrása volt. Ugyanakkor a mozgalmakon belüli vallási és világi irányzatok közötti viták, valamint a szerzetesi politikai aktivizmus pontos szerepe továbbra is vitatott.

A jelenkori eseményekre vonatkozó adatok – különösen a mianmari rohingja válság, a 2021-es puccs utáni helyzet, a thaiföldi tüntetések és a kambodzsai szerzetesi aktivizmus – gyakran ellentmondásosak. Az emberi jogi szervezetek jelentései, az ENSZ-dokumentumok és a kormányzati közlemények eltérő értelmezéseket adnak. A rohingja áldozatok számára vonatkozó becslések széles skálán mozognak, és a hozzáférés korlátozottsága miatt a pontos számok nem ismertek. A buddhista nacionalizmus fogalmának tudományos vitája azt jelenti, hogy a „buddhista nacionalizmus” kifejezés használata önmagában is értelmezési állásfoglalást jelenthet, ezért a könyv a fogalmat idézőjelesen vagy attribúcióval használja.

A szerzetesi létszámra, a templomok számára és a vallási gyakorlatokra vonatkozó statisztikák országonként eltérő megbízhatóságúak. Thaiföldön és Kambodzsában rendszeresebb állami statisztikák állnak rendelkezésre, de ezek is csak részleges képet adnak, mivel a nem regisztrált

szerzetesek és a világi közösségek gyakorlatai kimaradnak. Laoszban a szocialista állami statisztikák a politikai ideológia függvényében módosulhattak, és a független felmérések ritkák. A 2020-as évek folyamatairól – például a mianmari buddhista intézmények megosztottságáról a puccs után – még kevés megbízható, ellenőrzött forrás áll rendelkezésre; a jelenlegi helyzet leírása ezért előzetes, és további kutatást igényel.

36.1.7 Rövid összefoglaló

- A theraváda buddhizmus a 11. századtól vált meghatározóvá a szárazföldi Délkelet-Ázsiában, de gyökerei az indiai buddhizmushoz és a helyi vallási hagyományokhoz nyúlnak vissza; a korai államokban a királyi hatalom buddhista legitimációja mellett a hinduizmus és a szellemhitek is jelen voltak.
- A szerzetesi közösség (**szangha**) a műveltség, az oktatás és a szociális hálózatok központja volt, de állami ellenőrzés alatt is működött; a királyi patronátus és az állami szabályozás közötti feszültség a korszakokon átívelő jellemző.
- A gyarmati korszakban a buddhizmus a nemzeti identitás és az ellenállás jelképévé vált, de a gyarmati politikák országonként eltérően alakították a szangha helyzetét; a függetlenségi mozgalmakban a szerzetesek szerepe dokumentált, bár a mozgalmakon belüli irányzatok vitatottak.
- A függetlenség után a négy országban eltérő állami modellek jöttek létre: Thaiföldön a monarchia szakrális legitimitása, Mianmarban a buddhista nacionalizmus és a katonai rezsim változó viszonya, Laoszban a szocialista állam korlátozó-védelmező politikája, Kambodzsában a poszt-genocid újjáépítés és az állami kontroll.
- A 20. század végén és a 21. században a buddhista nacionalizmus politikai mozgósító erővé vált, különösen Mianmarban, ahol a rohingjaellenes erőszakot részben buddhista ideológia indokolta; a fogalom használata azonban vitatott, és a kauzális szerep értelmezése tudományos vita tárgya.
- A buddhizmus és az állam viszonya továbbra is dinamikus: a szerzetesi intézmény egyszerre hordozza a nemzeti hagyományt és az autoritárius állam legitimációját, miközben egyes szerzetesi csoportok a társadalmi igazságosság és a demokrácia ügyét képviselik.
- A kutatásban a buddhista források elfogultsága, a modern emberi jogi diskurzus és a nemzeti történetírás között feszültség áll fenn; a jelenlegi folyamatokról szóló adatok gyakran ellenőrizetlenek vagy becslések.

36.1.8 Önellenőrző kérdések

1. Miben különbözik a theraváda buddhizmus államhoz való viszonya Thaiföldön és Mianmarban a monarchia szerepét tekintve?
2. Milyen szerepet játszottak a szerzetesi közösségek a gyarmati korszakban a nacionalista mozgalmakban, és miért vitatott e szerep pontos mértéke?
3. Hogyan változott a buddhizmus helyzete Kambodzsában a Khmer Rouge uralma alatt és az azt követő újjáépítés során?
4. Miért vitatott a „buddhista nacionalizmus” fogalma a tudományos irodalomban, és milyen érveket hoznak fel a fogalom hívei és kritikusai?
5. Milyen forrásokból ismerjük a kora újkori buddhista államok királyi legitimitását, és milyen bizonytalanságokkal jár ezek értelmezése?

36.2 Iszlám és pluralizmus

Az iszlám mint a dél-ázsiai és délkelet-ázsiai tengeri kereskedelemben gyökeret eresztett vallási hagyomány nem egyetlen, egységes tömb: a maláj világ, a bengáli delta, a Fülöp-szigeteki moro közösségek és az indonéz szigetvilág muszlim társadalmai eltérő történelmi utakon jutottak el a 21. századba. Az előző alfejezetben tárgyalt theraváda buddhista állammodellekkel ellentétben az iszlám ezekben az országokban nem mindig azonosult egyetlen állami ideológiával; a pluralizmus kérdése éppen abból fakad, hogy a muszlim többségű társadalmakban hogyan viszonyul a vallási jog a szekuláris államhoz, a kisebbségi muszlim közösségekben pedig hogyan harcolnak az autonómiáért és a vallásszabadságért. Ez az alfejezet Malajzia, Indonézia, a Fülöp-szigetek és Banglades példáján vizsgálja az iszlám és a pluralizmus viszonyát, a jogi kereteket és a vallási mozgalmakat.

36.2.1 Az iszlám beágyazódása a tengeri kereskedelemben és a helyi hagyományokban

Az iszlám délkelet-ázsiai története nem egyetlen hódítási hullám, hanem a tengeri kereskedelem és a szúfi tanítók hosszú, több évszázados folyamata. A 13. században a Szumátra északi részén fekvő Szamudra Pasai szultanátust a források a régió első ismert muszlim államaként említik, és a 15. században a Malacca Szultanátus vált az iszlám terjedésének regionális központjává. A maláj nyelvű világban az **ulama** (vallástudós) és a **szúfi** rendek, a **tarikák** közvetítették az iszlám jogi és misztikus tanításait, miközben a helyi **adat** (szokásjog) továbbra is meghatározta a mindennapi életet. Jáván a **pesantren** bentlakásos iskolák hálózata alakult ki, amelyet a hagyomány a kilenc szent, a **wali songo** tevékenységéhez köt. A bengáli delta vidékén az iszlám a 13–14. században terjedt el, részben a deltavidék muszlim hittérítői, a **pír**ek sírjai köré szerveződő népi vallásosság révén, részben pedig a mezőgazdasági terjeszkedéssel összekapcsolódva. A Fülöp-szigetek déli részén a 14–15. században a Sulu és Maguindanao szultanátusok csatlakoztak a délkelet-ázsiai muszlim hálózathoz. Ez a terjedési folyamat nem volt egységes: a helyi elitek gyakran politikai és kereskedelmi okokból vették fel az iszlámot, míg a vidéki lakosság vallásgyakorlata hosszú ideig megőrizte a korábbi hindu-buddhista és animista elemeket.

36.2.2 A gyarmati állam és a jogi pluralizmus

A gyarmati hatalmak nem egységesen viszonyultak az iszlámhoz: mindegyikük a saját adminisztratív logikája szerint osztotta fel a joghatóságot. A holland Kelet-Indiában a 19. századtól a holland jogászok és adminisztrátorok megkülönböztették az **adat**ot (helyi szokásjog) és a **saría**t, és a vallási bíróságok hatáskörét fokozatosan a családjogra és az öröklésre korlátozták. A **priesterraden** (papbíróságok) elnevezés is mutatja, hogy a gyarmati hatóságok az iszlám jogot a helyi hagyomány részeként kezelték, nem pedig a holland joggal egyenrangú rendszerként. A brit Malajziában a szultánok formálisan megtartották vallási tekintélyüket, de a rezidensek révén a brit hatóságok ellenőrizték a közigazgatást; a saría bíróságok a 20. század elején kezdtek intézményesülni, és hatáskörük a családjogra, a házassági vagyonjogra és a vallási bűncselekményekre szorítkozott. Brit Bengáliában a muszlim és hindu személyi jogot párhuzamosan alkalmazták a **common law** alatt, ami hozzájárult a vallási közösségek jogi határainak megszilárdulásához, és később a politikai mobilizáció alapjává vált. A spanyol Fülöp-szigeteken a katolikus egyház dominanciája mellett a déli muszlim szultanátusokat katonai hódítással és missziós tevékenységgel próbálták integrálni; az amerikaiak pedig 1898 után a muszlim területeken a helyi szokásjogot és a saría egyes elemeit ismerték el, de a teljes önállóságot nem. Ezek a gyarmati jogpolitikák megszilárdították a vallási határokat, és a mai vallási bíróságok gyökerei ide nyúlnak vissza.

36.2.3 Függetlenségi alkotmányok és a vallási jog helye

A függetlenné vált államok alkotmányai eltérően szabályozták az iszlám és a szekuláris jog viszonyát. Indonézia alkotmánya nem nyilvánítja az iszlámot államvallássá, hanem a **Pancasila** öt elvét rögzíti, köztük az „egy Istenben való hitet". A függetlenségi tárgyalások során a muszlim nacionalista vezetők egy része azt követelte, hogy az alkotmány írja elő a muszlimok számára a saría követését – ez a vita a **Jakarta Charta** néven ismert, amelyet végül nem iktattak be a végleges szövegbe. Ennek ellenére az indonéz állam létrehozta a vallásügyi minisztériumot, a vallási bíróságok rendszerét, és 1991-ben a **Kompilasi Hukum Islam** (Iszlám Jogi Kompiláció) egységesítette a családjogot. Az 1965 utáni új rend a vallási pluralizmust hat hivatalos vallásra korlátozta, és az **Indonéz Ulema Tanács** (MUI, 1975) konzultatív szerepe mellett a radikálisabb csoportok befolyása is nőtt. Malajzia 1957-es alkotmánya az iszlámot a szövetség vallásaként nevezi meg, de a szövetségi jogrend szekuláris maradt: a saría bíróságok az államok hatáskörébe tartoznak, és elsősorban a családjog, az öröklés és a vallási bűncselekmények területén döntenek. Az 1988-as alkotmánymódosítás kimondta, hogy a polgári bíróságok nem vizsgálhatják felül a saría bíróságok döntéseit, ezzel párhuzamosan a **JAKIM** (Department of Islamic Development Malaysia) 1997-es létrehozása a szövetségi iszlám adminisztrációt erősítette. A maláj identitás alkotmányos meghatározása a maláj etnikumot az iszlámmal köti össze, ami a nem muszlim malájok számára gyakorlatilag lehetetlenné teszi a maláj státuszt. Banglades 1971-es függetlenségekor a szekuláris nacionalizmus volt az állami ideológia, de a muszlim családjogot az 1961-es pakisztáni rendelet szabályozta, amely korlátozott védelmet nyújtott a nőknek. Ziaur Rahmán elnök 1977-ben a „bengáli nacionalizmus és iszlám" szlogenjét vezette be, és 1988-ban az iszlámot államvallássá nyilvánították, noha a jogrend továbbra is szekuláris maradt. A vallási kisebbségek – hinduk, buddhisták, keresztények – aránya csökkent, és a 2010-es években az iszlámista csoportok, köztük a **Hefazat-e-Islam** nyomása nőtt. A Fülöp-szigetek 1987-es alkotmánya szekuláris, de elismeri a muszlimok személyi jogának érvényesítését. Az 1977-es **Code of Muslim Personal Laws** házassági, válási és öröklési ügyekben a saría elveit alkalmazza a muszlim állampolgárok számára. A 2019-ben létrehozott **Bangsamoro Autonóm Régió** (BARMM) a MILF békefolyamatának eredménye, és a régió saját parlamentje vallási ügyekben is szélesebb hatáskört kapott.

36.2.4 Vallási mozgalmak és a politikai iszlám

Az iszlám politikai mozgalmai a függetlenség utáni államokban különböző irányzatokat képviselnek, a modernista oktatási szervezetektől a fegyveres autonómiatörekvésekig. Indonéziában a **Muhammadiyah** (1912) a modern iskolarendszerre és a társadalmi szolgáltatásokra helyezte a hangsúlyt, míg a **Nahdlatul Ulama** (1926) a hagyományos pesantren hálózatokat fogta össze. A **Masyumi** párt 1945 és 1960 között volt a legfontosabb iszlám politikai erő, de a **Dárul Iszlám** (1949–1962) fegyveres felkelése mutatta az iszlám állam eszméjének radikális értelmezését. Az 1980-as évektől a **dakwah** (missziós) mozgalom és a **Tarbiyah** (nevelési) hálózatok terjedtek, a 2000-es években pedig a **Hizbut Tahrir** és az **Iszlám Védelmi Front** (FPI) tömegdemonstrációk révén próbálta befolyásolni a közpolitikát. A 2016-os jakartai kormányzóválasztás előtti istenkáromlási ügy demonstrálta, hogy a vallási érzékenység mobilizálható politikai célokra. Malajziában a **PAS** (Parti Islam Se-Malaysia, 1951) kezdettől fogva az iszlám állam megvalósítását tűzte ki célul, de hosszú ideig csak regionális erő maradt. Az 1970-es évek **dakwah** mozgalma, amely a kormányzati politikában is megjelent, és az **ABIM** (Malaysian Islamic Youth Movement, 1971) a fiatal muszlim értelmiség mobilizálásában játszott szerepet. A PAS Kelantan államban 1990 óta többször kormányzott, és a **hudud** (iszlám büntetőjog) bevezetését szorgalmazta, de a szövetségi alkotmányos korlátok miatt a teljes körű bevezetésre nem került sor. Bangladesben a **Jamaat-e-Islami** (1941) a pakisztáni mozgalom részeként jött létre, és az 1971-es függetlenségi háborúban a pakisztáni hadsereg oldalán állt, ami miatt a

függetlenség után betiltották, később azonban újra legalizálták. A 2013-as **Shahbag** mozgalom a háborús bűnösök elszámoltatását követelte, az iszlámista ellentüntetések pedig a kormányzati politikát befolyásolták. A **Hefazat-e-Islam** 2010-es évekbeli tömegdemonstrációi a vallási követelések utcai nyomásgyakorlását mutatták. A Fülöp-szigeteken a moro nacionalizmus és az iszlám összefonódott. A **Moro National Liberation Front** (MNLF, 1969) a független Bangsamoro államot követelte, a **Moro Islamic Liberation Front** (MILF, 1977) pedig a nagyobb autonómiát és a saría szélesebb körű alkalmazását. Az 1996-os béke az MNLF-fel és a 2014-es **Comprehensive Agreement on the Bangsamoro** a MILF-fel a békefolyamat mérföldkövei voltak, de a **Abu Sayyaf** csoport (1991) emberrablásokkal és terrorcselekményekkel továbbra is destabilizálta a térséget. Ezen mozgalmak megítélése politikai és tudományos viták tárgya: egyes elemzők a társadalmi elégedetlenség és a kormányzati korrupció következményének tekintik őket, míg mások a vallási radikalizmus globális hálózataival hozzák összefüggésbe.

36.2.5 A pluralizmus vitái és a 2020-as évek kihívásai

A 2020-as években a pluralizmus körüli viták mind a négy országban felerősödtek. Indonéziában az 1965-ös istenkáromlási törvény alapján több embert elítéltek, és az **Ahmadiyya** közösség tagjai, valamint a **síita** kisebbség rendszeres zaklatásnak vannak kitéve. A 2022-ben elfogadott új büntető törvénykönyv a házasságon kívüli szexuális kapcsolatokat is kriminalizálja, ami a női és LMBTQ-jogok szűkülését jelzi. A kormányzati **mérsékelt iszlám** diskurzus ellenére a konzervatív csoportok befolyása nőtt. Malajziában a **kalimah Allah** kérdése – hogy a nem muszlimok használhatják-e az „Allah” szót – évtizedes bírósági vitákat generált, és a **murtad** (hitehagyás) ügyei megmutatták a vallásszabadság korlátait. A PAS által szorgalmazott saría büntetőjogi kiterjesztés a nem muszlim kisebbségekben félelmet keltett, és a **Bumiputera** előjogok vallási dimenziója tovább bonyolítja a pluralizmus kérdését. Bangladesben a szekuláris alkotmány és az iszlám államvallás közötti feszültség állandó. A **bloggerek** elleni 2013–2016-os gyilkosságok, a hindu kisebbség elleni időszakos erőszak és a női jogok reformjának lassúsága mutatja a pluralizmus törékenységét. A 2024-es politikai átalakulás után a vallási mozgalmak szerepe nyitott kérdés; a könyv lezárásakor (2026) a helyzet folyamatosan változik, ezért a friss fejleményeket csak ellenőrzött források alapján lehet értékelni. A Fülöp-szigeteken a Bangsamoro Autonóm Régió létrehozása a béke felé tett lépés, de a saría bíróságok és a nem muszlim lakosság jogai közötti egyensúly még nem stabil. A radikális csoportok aktivitása és a fegyveres konfliktusok lokális kiújulása továbbra is kihívást jelent. Ezek a viták nem pusztán jogi kérdések, hanem a történelmi traumák, a gyarmati örökség, a gazdasági egyenlőtlenségek és a politikai elitek hatalmi harcainak metszéspontjában állnak.

36.2.6 Források és bizonytalanságok

Az iszlám délkelet-ázsiai történetére vonatkozó legfontosabb források közé tartoznak a muszlim utazók és kereskedők beszámolói, a helyi krónikák (például a **Sejarah Melayu**, a **Hikayat** szövegek), a szultánok és vallási vezetők feliratai, valamint a holland, brit, spanyol és amerikai gyarmati levéltárak. A 20. századi fejleményeket alkotmányok, törvények, bírósági ítéletek, népszámlálási adatok és felmérések dokumentálják. A vitatott kérdések közé tartozik az iszlamizáció kronológiája és földrajzi útja, a „szinkretizmus” fogalmának megítélése, a vallási mozgalmak politikai szerepének értékelése, valamint az erőszakos cselekmények okainak magyarázata. Az áldozatok számára és a kisebbségek üldözésének mértékére vonatkozó adatok gyakran becsléseken alapulnak, és a különböző források eltérnek. A 2024–2026 közötti események esetében a könyv lezárásakor rendelkezésre álló információk korlátozottak, ezért ezeket a folyamatokat csak óvatosan, ellenőrzött források híján lehet értékelni. A népszámlálási adatok (például a muszlimok aránya) a hivatalos statisztikák szerint Indonéziában 87–88%, Malajziában 60–63%, Bangladesben 89–91%,

a Fülöp-szigeteken 5–6% körüliek, de a módszertani eltérések és a vallási identitás önbevallásos jellege miatt ezek pontossága vitatható. Az „iszlamista”, „radikális” és „mérsékelt” kategóriák használata is elemzői konstrukció, amelyet a különböző szereplők eltérően értelmeznek.

36.2.7 Rövid összefoglaló

- Az iszlám Délkelet-Ázsiában a tengeri kereskedelem és a szúfi tanítók révén terjedt, és a helyi hagyományokkal szinkretikus formákat hozott létre; a folyamat lassú, egyenetlen és több évszázados volt.
- A gyarmati hatalmak jogpolitikája eltérően kezelte a saríát: a hollandok az adat és a saría szétválasztásával, a britek a szultánok vallási tekintélyének megtartásával és a személyi jog párhuzamosságával, a spanyolok és amerikaiak a muszlim területek katonai és adminisztratív integrációjával.
- A független államok alkotmányai eltérő viszonyt alakítottak ki az iszlám és a szekuláris jog között: Indonézia Pancasila, Malajzia iszlám államvallás, Banglades szekuláris majd iszlám államvallás, Fülöp-szigetek szekuláris állam muszlim kisebbséggel.
- A vallási mozgalmak – a modernista és tradicionalista szervezetektől a politikai pártokon át a fegyveres csoportokig – jelentős szerepet játszanak a közéletben, és programjaik az iszlám államtól a szociális szolgáltatásokig terjednek.
- A pluralizmus vitái a vallásszabadság, a kisebbségi jogok, a női és LMBTQ-jogok, valamint a saría hatáskörének terjedelme körül zajlanak, és mindegyik országban más konkrét ügyekben csúcsosodnak ki.
- A 21. századi kihívások közé tartozik a konzervatív fordulat, a radikalizmus, a kisebbségi üldözés és a béke fenntartása a muszlim autonóm régiókban; a 2020-as évek folyamatai továbbra is változóban vannak.

36.2.8 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a holland és a brit gyarmati jogpolitika hatását a mai indonéz és malajziai vallási bíróságokra!
2. Milyen alkotmányos megoldásokat választottak Indonézia és Banglades az iszlám és a szekuláris állam viszonyának szabályozására, és hogyan változtak ezek az idők során?
3. Melyek a legfontosabb különbségek a Muhammadiyah és a Nahdlatul Ulama között Indonéziában, és hogyan befolyásolták az iszlám politikai arculatát?
4. Hogyan kapcsolódik össze a moro autonómiatörekvés a Fülöp-szigeteki iszlám történetével, és milyen eredményeket hozott a békefolyamat?
5. Értékelje a malajziai „kalimah Allah” vita jelentőségét a vallásszabadság és a pluralizmus szempontjából, figyelembe véve az alkotmányos és társadalmi feszültségeket!

36.3 Kereszténység, törzsi vallások és a szigetvilág

A Fülöp-szigetek és Pápua Új-Guinea vallási tája éles kontrasztot alkot a szigetvilág nyugati, döntően iszlám területeivel, amelyeket az előző alfejezet, Iszlám és pluralizmus, mutatott be. A keleti szigetvilágban a kereszténység – a Fülöp-szigeteken a spanyol gyarmati katolicizmus, Pápua Új-Guineában és Kelet-Indonéziában a 19–20. századi protestáns és katolikus missziók – vált intézményesült többségi vallássá. A gyarmati kor előtti lokális hitvilágok azonban nem tűntek el nyomtalanul: átértelmeződtek, beépültek a népi kereszténységbe, vagy új vallási mozgalmakban éltek tovább. Ez az alfejezet a spanyol katolicizmus fülöp-szigeteki kiépülését, a keleti szigetvilág missziós átalakulását, valamint a modernizáció és a vallási identitás kapcsolódó feszültségeit

tárgyalja. A „törzsi vallás” kifejezést forráskritikusan kezeljük: a gyarmati és missziós beszámolók gyakran homogén „pogányságnak” ábrázolták a térség rendkívül sokszínű lokális hitvilágait, ezért az általánosítás helyett az egyes hagyományokra és azok átalakulására összpontosítunk.

36.3.1 A spanyol katolicizmus és a Fülöp-szigetek

A Fülöp-szigetek spanyol gyarmatosítása 1565-ben Miguel López de Legazpi expedíciójával kezdődött, és a következő évtizedekben a szigetcsoport nagy részére kiterjedt. A hódítással párhuzamosan a spanyol korona és a katolikus egyház szorosan együttműködött: a **szerzetesrendek** – az ágostonosok, a ferencesek, a jezsuiták, a domonkosok és a később megérkező rekoletek – a gyarmati közigazgatásnál gyakran hatékonyabban szervezték a vidéki társadalom átalakítását. A spanyol hatalom a **reducción** (spanyol: reducción, „összevonás”) politikájával a szétszórt településeket templom köré szervezett **pueblo**-kba (spanyol: falu) vonta össze, hogy a lakosságot adóztathatóvá, ellenőrizhetővé és hittérítésre alkalmasabbá tegye. Ez a folyamat dokumentált tény, de hatásai vitatottak: a telepek átrendezése járványokat, kényszermunkát és a korábbi közösségi kapcsolatok felbomlását is okozta, miközben az egyházi iskolák és a nyomtatott anyanyelvi katekizmusok új olvasáskultúrát hoztak létre.

A spanyol érkezés előtti Fülöp-szigeteki vallási viszonyok nem alkottak egységes rendszert. A közösségek **anitismo** néven ismert, szellemekre és ősökre irányuló gyakorlatai, valamint a **babaylan** (rítusszakértő, gyakran nő vagy női szerepben élő férfi) vezette szertartások a termékenységet, a gyógyítást és a közösségi rendet szolgálták. A katolikus hittérítés nem egyszerűen megszüntette ezeket, hanem részben beépítette: a **népi katolicizmus** (angol: folk Catholicism) a Mária-tisztelet, a szentek közbenjárása és a helyi szellemvilág iránti tisztelet elemeit olvasztotta össze. A 16–17. századi missziós jelentések az „idolátria” elleni küzdelemről tudósítottak, de a helyi közösségek a hivatalos liturgia mellett gyakran megtartották a régi rítusok egyes elemeit; a mai kutatás ezért a megtérést hosszú, alkufolyamat jellegű átalakulásként értelmezi, nem pedig hirtelen váltásként.

A katolikus egyház a spanyol gyarmati állam mellett a legnagyobb földbirtokossá és a vidéki mindennapok legfontosabb intézményévé vált. A plébános sok településen az egyetlen spanyol vagy spanyolul képzett tekintély volt, aki anyakönyvezett, adót szedett, oktatott és közvetített a gyarmati hatalom felé. Ez a hatalom a 19. században vált a fülöp-szigeteki nacionalizmus egyik fő célpontjává. A **szekularizációs mozgalom** filippínó papjai azt követelték, hogy a világi papság vegye át a szerzetesrendektől a plébániákat; a spanyol rendek ellenállása és az 1872-es Cavite-i lázadást követő kivégzések – a **Gomburza** néven ismert három filippínó pap (Mariano Gómez, José Burgos, Jacinto Zamora) – a modern nemzeti emlékezet mártírjai lettek. José Rizal és a propagandamozgalom egyházellenes írásai, majd az 1896-os forradalom és az 1898-as függetlenségi harc tovább formálta a katolikus egyházról alkotott képet: a radikálisabb nacionalisták a spanyol egyházat a gyarmati elnyomás jelképének látták, míg a vidéki közösségek többsége továbbra is a helyi plébánia köré szerveződött.

Az amerikai gyarmati korszak (1898–1946) állam és egyház szétválasztást vezetett be, de a katolicizmus társadalmi befolyása megmaradt, és a **protestáns missziók** – amerikai metodisták, presbiteriánusok, baptisták – is megjelentek, bár a lakosság kisebbségét érték el. A 20. század elején jöttek létre a **független filippínó egyházak** is: az **Iglesia ni Cristo** (1914) és a **Philippine Independent Church** (Aglipayan Church, 1902) a római katolikus hierarchiától való elszakadást és a nemzeti egyház eszméjét képviselték. Ezek a felekezetek a mai napig fontos szereplők a Fülöp-szigetek vallási és politikai életében, bár a római katolikus többség aránya a 21. század eleji becslések szerint a lakosság mintegy négyötödénél maradt; a pontos arány felmérésenként eltér, és az önbevallás nem tükrözi a népi vallásosság sokszínűségét.

36.3.2 A keleti szigetvilág és Pápua: protestáns és katolikus missziók

A keleti szigetvilágban – a mai Kelet-Indonézia szigetein, a Maluku-szigeteken, Kis-Szunda-szigeteken, Sulawesi északi részén és Pápua szigetén – a kereszténység meghonosodása eltérő ütemben és eltérő intézményi keretek között ment végbe. A holland Kelet-indiai Társaság (**VOC**, Vereenigde Oostindische Compagnie) időszakában a kálvinizmus a gyarmati elit vallása volt, de a holland hatóságok a kereskedelem védelmében sokáig korlátozták a tömeges missziót, mert attól tartottak, hogy a vallási változás destabilizálja a helyi kereskedelmi hálózatokat. A 19. században, a holland gyarmati állam kiépülésével párhuzamosan, a **protestáns missziós társaságok** – köztük a Holland Missziós Társaság, a Rajnai Misszió és más európai protestáns szervezetek – intenzív hittérítésbe kezdtek. A katolikus egyház, amely a 16–17. századi portugál jelenlét óta jelen volt Kelet-Timorban és Floresen, a 19. század végétől új rendekkel, például a **Jézus Szíve Misszionáriusokkal** (Missionaries of the Sacred Heart) és a **Mariannhill-misszionáriusokkal** terjeszkedett a térségben.

Pápua Új-Guinea területén a missziók a 19. század közepén jelentek meg. Az 1871-ben a pápuai partvidéken letelepedő Londoni Missziós Társaság (**London Missionary Society**, LMS) és a német gyarmati rész (Német Új-Guinea) lutheránus **Neuendettelsau Misszió** (1886-tól) mellett a Jézus Szíve Misszionáriusok 1882-től katolikus állomásokat hoztak létre. A missziók nem csupán vallási tanítást közvetítettek: iskolákat, egészségügyi állomásokat és nyomdákat alapítottak, lefordították a Bibliát, és helyi nyelveket emeltek írásbeli használatba. A lutheránus misszió például a pápua-új-guineai **Yabem**, **Kâte** és más nyelveket tette meg a katekézis és az iskolai oktatás eszközévé, ami hozzájárult egy új, írott regionális identitás kialakulásához. A missziós és gyarmati igazgatás kapcsolata ugyanakkor dokumentáltan egyenlőtlen volt: a missziók gyakran a gyarmati rend fenntartását szolgáló „civilizációs” feladatot kaptak, és a helyi vezetőkkel kötött alkuk során átalakították a hatalmi viszonyokat.

A pápuai lokális vallási hagyományok rendkívül sokfélék, és nem alkotnak egységes „pápuai vallást”. A közösségek hiedelmei között közös motívum a **szellemek** (tok piszin: **masalai**), az ősök tisztelete, a termékenységi rítusok és a presztízsjavak cseréje. A felföldi társadalmakban a **moka** és a **tee** elnevezésű csereciklusok nemcsak gazdasági, hanem rituális és politikai jelentőséggel is bírtak: a disznóáldozatok, a gyöngykagylók és a szertartások a szövetségek megerősítését és a versengést szolgálták. A missziók megjelenése e hagyományokat nem törölte el, hanem fokozatosan átformálta: a disznóvágás és a házassági csere mellett megjelentek a keresztény ünnepek, a templomi közösségek és az iskolai fegyelem. A 20. század második felében a **pünkösdista-karizmatikus mozgalom** terjedése tovább színezte a képet, mert a pünkösdi gyógyító összejövetelek és a Szentlélek-élmények a lokális szellemvilág elleni küzdelem nyelvén is megfogalmazódtak.

A második világháború és a gyarmati rendszer vége után a missziós egyházak őshonos vezetésű nemzeti egyházakká alakultak. Pápua Új-Guineában az 1975-ös függetlenség alkotmánya a preambulumban „keresztény elveket” említ, de az ország hivatalosan nem államvallású, és a vallásszabadság alkotmányos védelem alatt áll. A 21. századi népszámlálási adatok szerint a lakosság túlnyomó többsége kereszténynek vallja magát, a pontos arány azonban felmérésenként és felekezeti besorolásonként eltér, és a gyakorlati vallásosság ennél jóval szinkretikusabb. A „törzsi vallások” hivatalos statisztikai kategóriája alá sorolt csoportok aránya kicsi, de a lokális hiedelmek és rítusok a keresztény ünnepek és a mindennapi gyakorlat részeként tovább élnek. A kelet-indonéziai protestáns és katolikus területeken hasonló folyamat zajlott: a holland missziók által létrehozott egyházak az indonéz állam által elismert **Pancasila**-vallási keretben működnek, amely az iszlám mellett a kereszténységet, a hinduizmust, a buddhizmust és a konfucianizmust ismeri el, de az őshonos vallások jogi helyzete továbbra is vita tárgya.

36.3.3 Vallási identitás, modernizáció és politika

A Fülöp-szigeteken a katolikus egyház a 20. század második felében ismét központi politikai szereplővé vált, de ez a szerep már nem gyarmati, hanem posztkoloniális keretek között bontakozott ki. Az 1986-os **People Power** forradalomban – amely megbuktatta Ferdinand Marcos elnököt – a katolikus hierarchia, különösen Jaime Sin bíboros, nyilvánosan támogatta a békés ellenállást; az egyház rádióadói és plébániai hálózata a tiltakozás logisztikai bázisát adták. Az 1987-es alkotmány az állam és az egyház szétválasztását rögzítette, de a katolikus egyház erkölcsi és politikai befolyása megmaradt. A **reprodukciós jogok** körüli vita, amely a 2012-es Responsible Parenthood and Reproductive Health Act elfogadásához vezetett, világosan mutatta az egyház és a szekuláris állam közötti feszültséget: a törvény támogatói a közegészségügyi és nőjogi érveket, az egyházi ellenzők a vallási meggyőződést és az élet védelmét helyezték előtérbe. A 2016–2022 közötti Rodrigo Duterte-elnökség alatt az elnök nyíltan bírálta a katolikus egyházat, de a lakosság vallási önazonossága nem rendült meg alapjaiban, ami a politikai és a vallási lojalitás különválását jelzi.

A Fülöp-szigeteki vallási identitást tovább árnyalják a **független egyházak** és a **muszlim kisebbség**. Az Iglesia ni Cristo és az Aglipayan Church saját politikai súllyal rendelkezik, mert szavazói tömbjük választási időszakban felértékelődik. Mindanao szigetén és a Sulu-szigetvilágban a muszlim közösségek és a keresztény telepesek közötti feszültség hosszú távú konfliktusokat táplált, amelyeket az Iszlám és pluralizmus alfejezet az iszlám és a pluralizmus keretében részletesen tárgyal. A katolikus többségi narratíva tehát nem fedi le a teljes társadalmat, és a „keresztény nemzet” retorikája a muszlim és őshonos kisebbségek felől vitatott.

Pápua Új-Guineában a **pünkösdista-karizmatikus mozgalom** az 1970-es évek óta robbanásszerűen terjedt, és a mai vallási táj egyik legdinamikusabb szereplőjévé vált. A pünkösdi gyülekezetek hangsúlyozzák a személyes megtérést, a gyógyulást és a „Szentlélek erejét”, ami a lokális szellemvilág iránti hagyományos érzékenységgel rezonál. Ugyanakkor a modern Pápua Új-Guineában komoly feszültséget okoznak a **boszorkányvádak** (tok piszin: **sanguma**): egyes közösségekben természeti katasztrófák, betegségek vagy balesetek után nőket és időseket vádolnak meg rontással, és az önbíráskodó erőszak emberéleteket követel. Az állam és a nagy keresztény egyházak elítélik a boszorkányvádakhoz kötődő erőszakot, de a jogérvényesítés a vidéki területeken gyenge, és a hagyományos hitvilág, a pünkösdi spiritualitás és a modern büntetőjog közötti ütközés ma is élő probléma. A missziós iskolák és egészségügyi központok továbbra is fontos állami funkciókat töltenek be, különösen a felföldi és szigeti területeken, ami a vallási intézmények modernizációs szerepét mutatja.

A migráció és a média tovább alakítja a vallási identitást. A Fülöp-szigeteki vendégmunkások (**OFW**, Overseas Filipino Workers) katolikus közösségei a világ számos országában hálózatot alkotnak, és a hazautalások mellett a vallási gyakorlatok – például a **Santo Niño**-tisztelet – globális terjedését is hozzák. Pápua Új-Guineában a bányászati és gázipari projektek, valamint a városokba irányuló belső migráció a lokális vallási hagyományok és a modern felekezeti struktúrák új keveredését idézi elő. A Fülöp-szigeteki és pápuai diaszpórákban a vallási intézmények gyakran az etnikai szolidaritás, a nyelvhasználat és a politikai mobilizáció terei is. A **„törzsi vallás”** kategória ilyen körülmények között már nem statikus múltat jelöl, hanem vitatott kulturális erőforrást: az őshonos identitás megerősítésére, a turizmusban való bemutatásra vagy a földjogi követelések alátámasztására is használják.

36.3.4 Források és bizonytalanságok

A Fülöp-szigeteki katolicizmus történetéhez elsődleges forrásként szolgálnak a spanyol missziós jelentések, krónikák és az egyházi anyakönyvek. A 16. századi leírások – például Miguel de

Loarca vagy Juan de Plasencia beszámolói – dokumentálják a helyi vallási gyakorlatokat, de azok „idolátria” és „pogányság” kategóriái a megtérítés célját szolgálták, ezért a helyi hagyományokról adott képük torzíthat. A 19. századi szekularizációs vita és a forradalom időszakából már filippínó szerzők levelei, újságcikkei és periratai is fennmaradtak, amelyek segítenek a spanyol egyházi nézőpont ellensúlyozásában. A gyarmati korszak statisztikai adatai – például a plébániák száma, a megkereszteltek aránya – a közigazgatási felmérésekből származnak, de a teljességük és megbízhatóságuk egyenetlen.

A keleti szigetvilág és Pápua missziós történetét a missziós társaságok archívumai, levelezései és fényképei dokumentálják. A pápuai lokális vallásokról szóló ismeretek nagyrészt 20. századi etnográfiai terepmunkákból származnak, amelyek maguk is gyarmati, illetve posztkoloniális kutatói keretekben születtek; a „törzsi vallás” kategória a mai szakirodalomban vitatott, mert egységesíti a térség rendkívül változatos hitvilágait. A **kargókultusz** kifejezést a gyarmati korszakban alkották, és ma is vitatott: a kutatók egy része leértékelőnek tartja, és inkább **millenarista mozgalmakról** vagy **új vallási mozgalmakról** beszél, amelyek a második világháború utáni gazdasági és politikai sokkra adott kreatív válaszok voltak. A pápua új-guineai **sanguma**-vádakkal kapcsolatos adatok a rendőrségi statisztikák és a helyi szervezetek jelentései alapján ismertek, de a bejelentési hajlandóság alacsony, ezért a valós esetszám bizonytalan.

A kortárs vallási statisztikák – a Fülöp-szigeteki és a pápua-új-guineai népszámlálások, valamint az egyházi felmérések – módszertani okokból eltérnek. Az önbevallásos adatfelvétel nem képes mérni a népi vallásosságot, a kettős hovatartozást vagy a pünkösdi gyülekezetekhez való átjárást. A Fülöp-szigeteki katolikus arány esetében a felmérések mintegy 78–83% között szórnak, a pápua-új-guineai keresztény arány esetében pedig a népszámlálási érték a 90% fölött van, de a felekezeti bontás és a tényleges gyakorlat bizonytalan. A missziók hatásának értékelése is vitatott: egyes szerzők a missziós iskolákat és kórházakat a modernizáció és a nemzeti integráció előfeltételének tekintik, mások a kulturális erőszak és a gyarmati uralom kiterjesztésének eszközét látják bennük. A fejezet ezt a vitát nem zárja le, hanem a különböző értelmezéseket mutatja be.

36.3.5 Rövid összefoglaló

- A Fülöp-szigeteken a spanyol hódítás 1565-től a katolikus missziókkal párhuzamosan intézményesítette a kereszténységet; a **reducción** rendszer és a szerzetesrendek a gyarmati társadalom alapintézményeivé váltak.
- A spanyol előtti lokális hitvilágok – az anitismo, a babaylan-szertartások – nem tűntek el, hanem a népi katolicizmusba (folk Catholicism) épültek be, és a 19. századi nacionalizmus a spanyol egyházat bírálta.
- A keleti szigetvilágban és Pápua Új-Guineában a 19–20. századi protestáns és katolikus misszió hozták létre a modern oktatási, egészségügyi és írott nyelvi intézményeket, de egyúttal átalakították a helyi hatalmi és kulturális viszonyokat.
- A pápuai lokális vallási hagyományok sokfélék; a szellemek, az őstisztelet és a presztízscserék (moka, tee) ma is jelen vannak, gyakran keresztény keretben.
- A második világháború utáni **millenarista mozgalmak** (gyakran „kargókultuszként” emlegetve) a gyarmati találkozásra adott vallási válaszok voltak, és a kifejezés tudományos használata vitatott.
- A mai vallási identitás szinkretikus és politikailag terhelt: a Fülöp-szigeteken az egyház a demokratikus átmenetben és a reprodukciós vitákban is szerepet játszik; Pápua Új-Guineában a pünkösdizmus és a boszorkányvádak jelzik a modern vallási változás feszültségeit.

36.3.6 Önellenőrző kérdések

1. Milyen intézményi és társadalmi mechanizmusok (reducción, szerzetesrendek, plébániahálózat) tették lehetővé a spanyol katolicizmus dominanciáját a Fülöp-szigeteken, és milyen források mutatják a helyi közösségek reagálását?
2. Hasonlítsa össze a keleti szigetvilág protestáns és katolikus misszióinak szerepét az oktatásban, a nyelvhasználatban és a gyarmati állammal való viszonyban!
3. Milyen bizonyítékok alapján állítható, hogy a pápuai lokális vallási hagyományok és a kereszténység viszonya átalakulás, nem pedig egyszerű eltűnés?
4. Hogyan kapcsolódik a vallási identitás a modern politikai konfliktusokhoz a Fülöp-szigeteken (People Power, reprodukciós törvény) és Pápua Új-Guineában (boszorkányvádak, pünkösdizmus)?
5. Miért problematikus a „törzsi vallás” és a „kargókultusz” kifejezés, és milyen alternatív fogalmakat használ a kortárs kutatás?

36.4 Etnikai kisebbségek és állampolgárság

A modern délkelet-ázsiai államok egyik legmaradandóbb feszültsége, hogy a gyarmati korszakból örökölt etnikai kategóriák és az újonnan létrejött nemzetállamok állampolgársági szabályai hogyan határozzák meg, ki tartozik a politikai közösséghez, és ki marad azon kívül. Az állampolgárság nem semleges jogi kategória: aki rendelkezik vele, az hozzáfér az oktatáshoz, a földtulajdonhoz, az egészségügyhöz, a szavazati joghoz és a szabad mozgáshoz; akitől megtagadják, az gyakran hontalanná válik, és kiszolgáltatott a diszkriminációnak, a kényszerű migrációnak és az állami erőszaknak. Ez az alfejezet négy olyan csoportot vizsgál – a rohingjákat, a kínai kisebbségeket, a pápuai népeket és a hegyi törzsnek nevezett közösségeket –, amelyek története különböző módokon, de egyaránt megmutatja az etnicitás, a területi ellenőrzés és a jogi hovatartozás összefonódását. A hangsúly nem az egyes csoportok „természetes” különállásán van, hanem azon, hogy a gyarmati és posztkoloniális államok hogyan termelték újra vagy alakították át ezeket a határokat.

36.4.1 A gyarmati kategóriáktól a nemzetállami állampolgárságig

A gyarmati kor előtti államokban a politikai közösséghez tartozás nem modern értelemben vett állampolgárságon alapult, hanem uralkodói alattvalói viszonyon, adófizetési kötelezettségen, vallási közösségen vagy lokális patronázs-hálózaton. A mai etnikai csoportok elődei gyakran nem alkottak élesen elkülönülő, névvel azonosított közösségeket; a hegyvidéki és síksági népek közötti határok átjárhatók voltak, a kereskedelem és a házasság pedig folyamatos kapcsolatot tartott fenn. A gyarmati hatalmak azonban adminisztratív és tudományos célból rögzítették az etnikai kategóriákat: népszámlálásokat végeztek, faji hierarchiákat állítottak fel, és bizonyos csoportokat „bennszülöttnek”, „idegennek” vagy „törzsinek” minősítettek. A brit Malajziában a lakosságot maláj, kínai és indiai kategóriákba sorolták, és a munkaerő-toborzás, az oktatás és a földtulajdon szabályozása e kategóriák szerint történt. A holland Kelet-Indiában az „európaiak”, a „idegen keletiek” (többek között a kínaiak) és a „bennszülöttek” eltérő jogállást kaptak. A spanyol Fülöp-szigeteken az „indio”, „mestizo” és „chino” megkülönböztetés határozta meg az adózást és a társadalmi mobilitást.

Ezek a gyarmati osztályozások nem puszta leírások voltak: intézményesítették a különbségeket, és gyakran megerősítették a sztereotípiákat. A függetlenség után az új nemzetállamok alkotmányai – jóllehet a nemzeti egység nevében – sokszor átvették vagy átalakították ezeket a kategóriákat, és a domináns etnikai-vallási csoportot tették meg a nemzet magjának. Malajzia alkotmánya

például a malájok és más „bumiputera” (a föld fiai) csoportok számára különleges jogokat biztosít, Indonézia hivatalos mottója a „sokszínűség egysége” (Bhinneka Tunggal Ika), ám a gyakorlatban a jávai dominancia és a belső migráció okoz feszültséget, Mianmar 1982-es állampolgársági törvénye pedig intézményesítette a bamar többségi nemzet felsőbbrendűségét. Az állampolgárság így a nemzetépítés egyik legfontosabb eszközévé vált: aki megkapta, az a nemzet tagja lett; akitől megtagadták, az „idegenként” vagy „kisebbségként” a politikai közösség határán kívülre került.

36.4.2 A rohingják: állampolgárság-vesztés, erőszak és hontalanság

A rohingja (rohingya) közösség a mianmari Rakhine állam (a volt brit Arakan tartomány) muszlim kisebbsége, amelynek története szorosan összefonódik a brit gyarmati migrációval és a függetlenség utáni nemzetépítéssel. A brit gyarmati hatóságok a 19. század végétől a 20. század első feléig indiai munkásokat, köztük bengáli muszlimokat telepítettek Arakanba a rizsföldek művelésére; a helyi buddhista lakosság és a bevándorolt muszlimok közötti feszültségek már a gyarmati időszakban kialakultak. A japán megszállás idején és a második világháború alatt etnikai alapú erőszakra is sor került, amely tovább mélyítette a bizalmatlanságot. A függetlenség után a rohingják fokozatosan kiszorultak az állampolgári közösségből: a Ne Win-kormány 1982-es állampolgársági törvénye a 135 elismert etnikai csoport közé nem vette fel a rohingjákat, és visszamenőlegesen megtagadta tőlük a teljes állampolgárságot; hontalanként, illetve „bengáli bevándorlóként” kezdték őket kezelni.

A rohingják helyzete a 2010-es évektől katasztrofálissá vált. 2012-ben Rakhine államban buddhista nacionalista csoportok és a helyi rohingja közösség között erőszakos összecsapások törtek ki, amelyek során több százan meghaltak, és mintegy 140 000 embert, többségében rohingját kényszerlakó táborokba zsúfoltak. 2017 augusztusában, miután az Arakan Rohingya Salvation Army (ARSA) nevű rohingja fegyveres csoport támadásokat hajtott végre mianmari rendőrőrsök ellen, a mianmari hadsereg (Tatmadaw) széles körű „tisztogató műveleteket” indított Rakhine államban. Az ENSZ tényfeltáró missziója és több nemzetközi emberi jogi szervezet szerint a hadsereg és a helyi buddhista milíciák szisztematikus gyilkosságokat, nemi erőszakot, falvak felgyújtását és a lakosság elűzését követték el; a jelentések „etnikai tisztogatás”, egyes megfogalmazások szerint „népirtási szándékú cselekmények” megállapítására jutottak. A mianmari állami álláspont ezzel szemben „terroristaellenes műveletnek” nevezte a történteket, és tagadta a szisztematikus erőszakot; a tények megállapítását nehezíti, hogy a helyszíni független megfigyelés hosszú ideig lehetetlen volt.

A 2017-es erőszak következtében – a nemzetközi becslések szerint – több mint 700 000 rohingja menekült Bangladesbe, ahol a Cox’s Bazar környéki táborokban ma is a világ egyik legnagyobb menekültkoncentrációja él. A rohingják így a világ legnagyobb hontalan csoportjává váltak: sem Mianmarban, sem Bangladesben nem rendelkeznek állampolgársággal, és visszatérésük feltételei a mianmari katonai junta 2021-es hatalomátvétele után még bizonytalanabbá váltak. A rohingja közösség belső nézeteltérései (például az ARSA szerepének megítélése) és a nemzetközi közösség megosztottsága tovább bonyolítja a megoldást. A mianmari polgárháború 2021 utáni kiszélesedése pedig újabb erőszakot hozott Rakhine államba is, ahol a rohingják mellett a helyi rakhine buddhisták is áldozatul esnek.

36.4.3 Kínai kisebbségek: közvetítő szerep, asszimiláció és diszkrimináció

A délkelet-ázsiai kínai diaszpóra története évszázadokra nyúlik vissza, de a mai közösségek nagy része a 19. század végétől a 20. század közepéig tartó tömeges migráció eredménye. A gyarmati hatalmak gyakran kínai közvetítőket, kereskedőket és munkásokat alkalmaztak a bányászatban, az ültetvényeken és a városi kereskedelemben; a kínai bevándorlók így a gyarmati gazdaság fontos

szereplőivé váltak. A függetlenség után a kínai közösségek helyzete országonként eltérően alakult, de közös vonásként jelenik meg a gyanakvás, a gazdasági sztereotípiák és a beolvadásra vagy kivándorlásra kényszerítés.

Thaiföldön a kínai bevándorlók és leszármazottaik viszonylag sikeresen asszimilálódtak: a thai állam a 20. században ösztönözte a kínai nevek thaiosítását, a thai nyelv használatát és a thai buddhista intézményekbe való betagozódást. Ennek ellenére a kínai származású thai állampolgárok – akik ma a thaiföldi lakosság jelentős részét teszik ki – sokáig korlátozottan férhettek hozzá bizonyos politikai pozíciókhoz, és a gazdasági sikerüket időnként irigység vagy ellenséges politikai retorika övezte. Indonéziában a holland gyarmati jogrendszerben a kínaiakat külön kategóriába sorolták, és gyakran a holland hatóságok és a bennszülött lakosság közötti közvetítő szerepre kényszerültek. A függetlenség után Sukarno alatt a kínai nyelvű oktatást és szervezeteket korlátozták, Suharto új rendje pedig 1967-től betiltotta a kínai nyelvű nyilvános megnyilvánulásokat, a kínai írásjelek használatát és a kínai kulturális ünnepeket. Az 1998-as ázsiai válság idején Jakarta és más városok kínai negyedeiben erőszakos zavargások törtek ki, amelyek során több százan meghaltak, és számos kínai tulajdonban lévő üzletet felgyújtottak; a támadások hátterében a gazdasági frusztráció és a kínaiak „gazdasági uralmának” sztereotípiája állt. Az 1998 utáni Reformasi időszakban a diszkriminatív törvények egy részét eltörölték, de a társadalmi előítéletek nem tűntek el.

Malajziában a kínai közösség a gyarmati migráció révén vált a társadalom egyik legnagyobb etnikai csoportjává, és 1957-ben a maláj állampolgárság megadása fejében elfogadta a maláj különleges jogokat rögzítő alkotmányos kompromisszumot. Az 1969-es etnikai zavargások után bevezetett Új Gazdaságpolitika (NEP) a maláj és más bumiputera csoportok gazdasági részesedését kívánta növelni kvótákkal és támogatásokkal; ennek következtében a kínai közösség tagjai az oktatásban, a felsőoktatási felvételiknél és a vállalkozások engedélyezésénél hátrányos megkülönböztetést tapasztaltak, miközben a kínai vállalkozások továbbra is meghatározók maradtak bizonyos szektorokban. A vietnámi háború utáni menekülthullámok során a vietnámi kínai közösség egy része – a „boat people” – elhagyta az országot: az 1978–1979-es kivándorlás hátterében a szocialista államosítás, a magánkereskedelem felszámolása és a kínai-vietnámi határkonfliktus állt. A Fülöp-szigeteken a kínai mesztic közösség a spanyol gyarmati időszakban jelentős gazdasági szerepre tett szert, és a 19. század végétől fokozatosan integrálódott a filippínó nemzeti közösségbe; a kortárs filippínó elit egy része kínai felmenőkkel rendelkezik, de ez nem szüntette meg a kínai közösségen belüli társadalmi rétegződést és a szegényebb tagok kirekesztettségét.

Fontos hangsúlyozni, hogy a „kínai gazdasági dominancia” sztereotípiája történelmileg pontatlan és politikailag veszélyes: a kínai származású lakosság nem alkot homogén gazdasági osztályt, sokan közülük szegény munkások, kisiparosok vagy vidéki földművesek; a sikeres kínai üzletemberek aránya részben annak köszönhető, hogy a diszkrimináció bizonyos pályákról kiszorította őket, és a kereskedelem, a pénzügyek vagy a vállalkozás felé terelte őket. A kollektív vádaskodás és a „kínai veszély” retorikája a gyarmati osztályozások és a hidegháborús gyanakvás öröksége, amelyet a posztkoloniális nacionalista mozgalmak gyakran felhasználtak a gazdasági elégedetlenség elterelésére.

36.4.4 Pápuai népek: önrendelkezés, integráció és transzmigráció

A pápuai népek – Melanézia őslakos közösségei – Nyugat-Pápua (Indonézia Pápua és Nyugat-Pápua tartományai) és Pápua Új-Guinea területén élnek, több száz nyelvet beszélnek, és történelmileg erősen tagolt, lokális identitású társadalmakat alkottak. A gyarmati korszakban Nyugat-Pápua holland fennhatóság alá került, míg Pápua Új-Guinea északi része német, déli része brit, majd a 20. század első felében ausztrál igazgatás alatt állt. A második világháború után a hollandok megpróbálták Nyugat-Pápuát önálló állammá fejleszteni, de Indonézia – a

függetlenségi harc során szerzett területi igényekre hivatkozva – katonai nyomást gyakorolt. Az 1962-es ENSZ által közvetített New York-i megállapodás értelmében a terület 1963-ban indonéz igazgatás alá került, majd 1969-ben az „Act of Free Choice” (szabad választás aktusa) nevű eljárás során néhány száz, Indonézia által kiválasztott pápuai képviselő megszavazta az Indonéziához csatlakozást. Az eljárást azóta a pápuai függetlenségi mozgalom és több nemzetközi jogi szakértő vitatja: szerintük nem volt valódi népszavazás, és a pápuai lakosság önrendelkezési jogát megsértették.

Az indonéz uralom alatt a pápuaiak helyzete feszültségekkel terheltté vált. Az indonéz kormány a „transzmigrációs” program keretében jávai és más szigetekről származó telepeseket irányított Pápuába, hogy enyhítse a népsűrűséget és elősegítse a gazdasági fejlődést; ennek következtében a pápuai őslakosok aránya több városban és régióban csökkent, és a bevándorlók és a helyiek között verseny alakult ki a földért, a munkahelyekért és a politikai hatalomért. A pápuai függetlenségi mozgalom (Organisasi Papua Merdeka, OPM) fegyveres ellenállása az 1960-as évektől kisebb-nagyobb intenzitással zajlik; az indonéz hadsereg (TNI) műveletei során emberi jogi jogsértéseket – kínzást, gyilkosságokat, kényszerű eltűnéseket – dokumentáltak nemzetközi szervezetek. A jakartai kormány álláspontja szerint Pápua Indonézia szerves része, és a központi kormányzat nagy összegeket költ a térség fejlesztésére; a pápuai aktivisták ezzel szemben úgy vélik, hogy a fejlesztési projektek gyakran a kitermelő iparágakat (bányászat, olajpálma) szolgálják, és a haszon nem a helyi közösségeké. A 2019-es pápua-tüntetések – amelyeket egy rasszista indonéz közszereplő megjegyzése váltott ki – rávilágítottak a pápuaiak elleni előítéletekre és a rendőri erőszakra; a konfliktus továbbra is aktív, bár a nyílt háború mértéke változó.

Pápua Új-Guinea esetében a gyarmati örökség más formát öltött: az ausztrál igazgatás alatt a „törzsi” társadalmakat a fejlődés akadályának tekintették, és a gyarmati állam igyekezett egységes nemzeti identitást létrehozni. Az 1975-ös függetlenség után a pápuai-új-guineai állam a több száz nyelvi és etnikai csoportot egyetlen nemzeti állampolgárság alá vonta, de a gyakorlatban a „wantok” (a tokpisin nyelvben: „one talk”, azaz azonos nyelvet beszélő, rokonsági háló) kötődések erősebbek maradtak a nemzeti lojalitásnál. A 2019-es Bougainville-i népszavazás – amelyen a szavazók elsöprő többsége a függetlenséget támogatta – rámutatott arra, hogy a nemzetállami keretek nem mindig felelnek meg a helyi önrendelkezési igényeknek, és hogy az állampolgárság kérdése a régióban továbbra is nyitott.

36.4.5 Hegyi törzsek és „montagnard” közösségek: a felvidékek államtalan terei

A „hegyi törzsek” (hill tribes) kifejezés gyarmati eredetű, és gyakran leegyszerűsítve jelöli a délkelet-ázsiai szárazföldi magasföldek sokféle etnikai csoportját. A francia gyarmati korszakban Vietnámban a középső felvidék (Tây Nguyên) lakóit „montagnard”-nak (hegyi lakónak) nevezték, és a gyarmati közigazgatás külön jogi státuszt adott nekik. A vietnámi háború alatt az amerikai hadsereg és a dél-vietnámi kormány a hegyi közösségeket stratégiai szövetségesként kezelte, és a kommunista Észak-Vietnám elleni harcban felhasználta őket; a háború után sok hegyi törzsbeli családot üldöztek, mert az Egyesült Államok oldalán harcoltak, és ezrek menekültek Thaiföldre vagy az Egyesült Államokba. Ma a vietnámi kormány a „kisebbségi nemzetiségek” (Dân tộc thiểu số) kategóriát használja, és hivatalosan elismeri a hegyi csoportok kulturális jogait, de a földhasználati viták, a betelepítési programok és a politikai korlátozások feszültséget okoznak.

Laoszban a hmong és más hegyi közösségek a hidegháború alatt a CIA által támogatott „titkos háború” résztvevői voltak, és a Pathet Lao 1975-ös győzelme után tömeges üldöztetésnek voltak kitéve; sokan Thaiföldre, majd onnan az Egyesült Államokba menekültek. A laoszi állam továbbra is gyanakvással kezeli a hegyi kisebbségeket, és a hmongok egy része a mai napig elszigetelt, üldözött közösségként él az erdőkben. Thaiföldön a „hegyi törzsek” kategória a 20. század második felében vált hivatalos kategóriává, amikor a thai kormány a kommunista felkeléstől tartva

integrálni és ellenőrizni akarta a határvidéki, gyakran állampolgárság nélküli hegyi közösségeket. A karen, hmong, lahu, akha és más csoportok közül sokan hontalanok maradtak, ami korlátozza a földhöz, az oktatáshoz és az egészségügyhöz való hozzáférést; a thai állampolgársági törvények bonyolult bizonyítási eljárásokat írnak elő, és a gyakorlatban sok hegyi törzsbeli nem tudja igazolni a thai állampolgárságát.

Mianmarban a hegyi kisebbségek – karen, kacsin, san, csín és mások – a gyarmati időszakban jelentős autonómiát élveztek, és a függetlenségi tárgyalásokon a britek ígéretet tettek az etnikai alapú önrendelkezésre. Az 1948-as függetlenség után azonban a bamar dominanciájú központi kormányok fokozatosan felszámolták az autonóm státuszokat, ami a 20. század második felében több etnikai alapú fegyveres felkeléshez vezetett. A 2021-es katonai puccs után ezek a konfliktusok újra felerősödtek, és a kisebbségi fegyveres szervezetek egy része a demokratikus ellenzékkel szövetkezve harcol a junta ellen. A hegyi törzsek helyzete így nem csupán a diszkriminációról szól, hanem a területi ellenőrzésről és az erőforrásokhoz való hozzáférésről is: a hegyvidéki régiókban gyakran találhatók értékes ásványkincsek, fakitermelésre alkalmas erdők és vízenergia-potenciál, amelyek kiaknázásából a helyi közösségek gyakran kiszorulnak.

36.4.6 Összehasonlító kérdések: állampolgárság, diszkrimináció és önrendelkezés

A négy vizsgált csoport – rohingják, kínai kisebbségek, pápuai népek és hegyi törzsek – története közös mintákat mutat, de jelentős eltéréseket is. Az első közös vonás a gyarmati kategorizáció öröksége: a mai állampolgársági viták gyakran a gyarmati népszámlálások és jogi kategóriák folytatásai. A második a nemzetépítés homogenizáló ereje: a függetlenség utáni államok a nemzeti egységet gyakran a többségi etnikai-vallási csoport mintájára képzelték el, és a kisebbségeket vagy asszimilációra, vagy kizárásra kényszerítették. A harmadik a területi dimenzió: az etnikai kisebbségi konfliktusok szinte mindig földrajzilag koncentrálódnak – rohingják Rakhine államra, pápuaiak Új-Guinea szigetére, hegyi törzsek a magasföldekre –, és a fegyveres ellenállás vagy az autonómia igénye gyakran ezekhez a területekhez kötődik. A negyedik a gazdasági erőforrások szerepe: a kisebbségek lakóhelyén található ásványkincsek, erdők vagy stratégiai útvonalak miatt a központi államok gyakran nem hajlandók valódi autonómiát adni.

Az önrendelkezés kérdése a nemzetközi jogban és a délkelet-ázsiai államok gyakorlatában is vitatott. A régió kormányai általában ellenzik a területi elszakadást, és az autonómiát vagy a decentralizációt részesítik előnyben; azonban az autonómia megvalósítása is ellentmondásos lehet. Az indonéz Aceh tartománynak 2005-ben adott különleges autonómia – amelyet a szunnita iszlám jog bevezetésének lehetőségével kötöttek össze – lezárta a fegyveres konfliktust, de továbbra is viták forrása a helyi politikai hatalom és a központi kormányzat viszonya. A Fülöp-szigeteki Mindanaón a muszlim többségű területek autonómiája a 2019-es Bangsamoro Organic Law elfogadásával új szakaszba lépett, de a békefolyamat még törékeny. Pápua esetében a jakartai kormány elutasítja a függetlenséget, és a 2001-es különleges autonómia törvény ellenére a pápuai aktivisták szerint a politikai jogok és a helyi erőforrások feletti ellenőrzés korlátozott maradt.

A diszkrimináció formái is eltérőek: a rohingják esetében a vallási-etnikai kirekesztés és a hontalanság a legszembetűnőbb; a kínai kisebbségeknél a gazdasági sztereotípiák és a kulturális asszimilációs nyomás; a pápuaiaknál a rasszizmus és a belső gyarmatosítás érzete; a hegyi törzseknél a „fejletlenség” narratívája és a területi marginalizáció. Mindezekben az esetekben az áldozatközpontú megközelítés azt jelenti, hogy a jogi szabályozás mellett a mindennapi tapasztalatokat – a menekülést, a kitelepítést, a kulturális veszteséget, a félelmet – is meg kell mutatni, anélkül, hogy a csoportokat homogén áldozatként ábrázolnánk. A rohingja közösségen belül is vannak politikai viták, a kínai közösség sem egységes, a pápuai törzsek közötti konfliktusok pedig néha súlyosabbak, mint az indonéz állammal szembeni ellenállás.

36.4.7 Források és bizonytalanságok

Az etnikai kisebbségek és állampolgárság történetének kutatása több forrástípusra támaszkodik. A gyarmati korszakból származó népszámlálási adatok, hivatalos jelentések, misszionáriusi beszámolók és kormányzati dokumentumok elsődleges forrásként szolgálnak, ám ezek gyakran a gyarmati hatalom etnikai kategóriáit tükrözik, és nem a helyi közösségek önmeghatározását. A posztkoloniális államok alkotmányai, állampolgársági törvényei és népszámlálásai jogi és statisztikai keretet adnak, de a statisztikai adatgyűjtés politikai okokból torzíthat: például Mianmar népszámlálásaiból a rohingják adatai gyakran hiányoznak vagy megbízhatatlanok, Pápua esetében pedig a transzmigránsok és a helyi lakosság arányáról szóló hivatalos és független becslések jelentősen eltérhetnek.

A 20–21. századi konfliktusok dokumentálása részben emberi jogi szervezetek (ENSZ, Amnesty International, Human Rights Watch), részben túlélők beszámolói, részben bírósági eljárások anyagai alapján történik. A rohingják elleni erőszak esetében az ENSZ tényfeltáró missziója és a Nemzetközi Bíróságon folyó ügyek fontos források, de a mianmari állami ellen-narratíva továbbra is tagadja a szisztematikus erőszakot. Az áldozatok száma minden esetben becslés: a 2017-es rohingja menekültek számát 700 000–800 000 közé teszik, de a pontos szám vitatott; a pápuai konfliktus halálos áldozatainak összesített száma pedig nem áll rendelkezésre megbízhatóan, mivel a hadsereg és a rendőrség műveleteit nem dokumentálják átfogóan. A hegyi törzsek esetében a hontalanság mértékére vonatkozó adatok országonként és évenként változnak, és a kormányzati statisztikák gyakran alulbecslik a nyilvántartás nélküli személyek számát.

A tudományos vita egyik kulcskérdése, hogy az etnicitást mennyire tekinthetjük a gyarmati korszak előtti „adott” realitásnak, és mennyire a gyarmati, illetve posztkoloniális állam által létrehozott kategóriának. A konstruktivista álláspont szerint a mai etnikai határok nagyrészt a gyarmati népszámlálások és a nemzetállami politikák termékei; a primordialista megközelítés ezzel szemben a hosszú történelmi folytonosságot hangsúlyozza. A könyv nem foglal egyoldalúan állást, de jelzi, hogy mindkét értelmezés jelen van a szakirodalomban. Az önrendelkezés jogi keretei is vitatottak: a nemzetközi jog a gyarmati helyzetekre és a súlyos emberi jogi sérelmekre korlátozza a szecessziós jogot, a délkelet-ázsiai államok pedig általában elutasítják a területi felosztást. Ez a feszültség a jövőben is meghatározó lesz.

36.4.8 Rövid összefoglaló

- A mai etnikai kisebbségi konfliktusok gyökerei gyakran a gyarmati kategorizációban és a függetlenség utáni nemzetépítés homogenizáló törekvéseiben keresendők.
- A rohingják Mianmarban az 1982-es állampolgársági törvény óta hontalanok, és a 2017-es katonai műveletek során – nemzetközi szervezetek szerint etnikai tisztogatás vagy népirtási szándékú cselekmények áldozataiként – több százezren menekültek Bangladesbe.
- A délkelet-ázsiai kínai kisebbségek történetét a gyarmati közvetítő szerep, a függetlenség utáni asszimiláció vagy diszkrimináció, valamint a „gazdasági dominancia” káros sztereotípiája alakította.
- A pápuai népek Indonéz Pápua és Pápua Új-Guinea területén az önrendelkezés kérdését vetik fel: Nyugat-Pápua 1969-es csatlakozása vitatott, és a transzmigráció, valamint az emberi jogi jogsértések tovább feszítik a viszonyt Jakartával.
- A „hegyi törzsek” kategóriája gyarmati örökség, és Vietnam, Laosz, Thaiföld és Mianmar hegyvidéki kisebbségei gyakran állampolgárság nélkül, területi marginalizációban és fegyveres konfliktusok közepette élnek.
- Az állampolgárság a diszkrimináció legfőbb jogi eszköze, de a területi autonómia vagy a decentralizáció lehetőségei is ellentmondásosak; a régió államai többnyire elutasítják a szecessziót.

- Az etnikai csoportok belső sokszínűségét és a politikai vitákat figyelembe véve kerülni kell a homogén áldozati vagy elnyomói narratívákat.

36.4.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen gyarmati jogi és népszámlálási kategóriák öröklődtek tovább a délkelet-ázsiai nemzetállamok állampolgársági rendszereibe? Hozzon példát két országból.
2. Miért tekinthető Mianmar 1982-es állampolgársági törvénye a rohingja válság kirobbanásának kulcsfontosságú jogi előzményének? Milyen érvek hangzanak el a mianmari kormány és a nemzetközi szervezetek részéről?
3. Hogyan kapcsolódik össze a kínai kisebbségek gazdasági szerepe és a velük szembeni diszkrimináció? Miért veszélyes a „kínai gazdasági dominancia” sztereotípiája?
4. Miben hasonlít és miben különbözik a pápuai népek önrendelkezési törekvése Indonéz Pápua és Pápua Új-Guinea esetében?
5. Milyen közös mintákat mutat a hegyi törzsek állampolgársági és területi marginalizációja a szárazföldi Délkelet-Ázsia országaiban? Milyen szerepet játszott a hidegháború e közösségek sorsában?

37 Tenger, szorosok és nagyhatalmi versengés

37.1 A Malacca-szoros és a tengeri kereskedelem

A Malacca-szoros nem csupán egy tengeri átjáró a Maláj-félsziget és Szumátra között; a világgazdaság egyik legfontosabb ütőere, amelynek ellenőrzése és használata évezredek óta formálja Délkelet-Ázsia államait, kikötővárosait és nagyhatalmi kapcsolatait. A szoros szerepe szorosan összefügg az Etnikai kisebbségek és állampolgárság alfejezetben tárgyalt kikötővárosi közösségekkel és etnikai sokszínűséggel: a Malacca-szoros mentén kialakult kereskedőhálózatok, kínai, indiai, arab és maláj diaszpórák éppúgy a tengeri kereskedelem termékei, mint a raktárak, hajóépítő műhelyek vagy a kikötői vámrendszerek. Ebben az alfejezetben a szoros földrajzi adottságaitól a modern konténerforgalomig követjük nyomon, miként vált ez a keskeny vízi út a globális áru- és energiaszállítás stratégiai szűk keresztmetszetévé, és miként alakult át a kikötők, a jogi rendszerek és a nagyhatalmi érdekek összjátéka.

37.1.1 A szoros földrajza és a monszunhajózás

A Malacca-szoros (angolul *Strait of Malacca*, malájul *Selat Melaka*, indonézül *Selat Malaka*) a Maláj-félsziget és az indonéziai Szumátra szigete közötti, nagyjából északnyugat–délkeleti irányú tengeri átjáró. Hossza a forrásoktól függően hozzávetőleg 800–930 kilométer, legszélesebb szakaszán mintegy 200 kilométer, legkeskenyebb hajózható részén pedig – a Szingapúrhoz közeli Phillips-csatornában – alig több mint 2,8 kilométer. A szélességre és a mélységre vonatkozó adatok becslések, mivel a hajózóút kijelölése folyamatosan változik a homokpadok, a korallzátonyok és a kotrási munkálatok miatt. A szoros déli vége a Szingapúri-szorosban folytatódik, amely már Szingapúr és az indonéziai Riau-szigetek között vezet a Dél-kínai-tenger felé.

A szoros két óceáni medencét köt össze: északnyugat felől az Indiai-óceánt, délkelet felől pedig a Dél-kínai-tengert. Ez az elhelyezkedés a térség történetének egyik legfontosabb földrajzi magyarázó tényezője, de önmagában még nem tette volna a Malacca-szorost a világkereskedelem főútvonalává. Ehhez a monszunrendszer ismerete és kihasználása kellett. A délkelet-ázsiai tengereken két nagy monszun váltakozik: a délnyugati monszun (nagyjából májustól szeptemberig) az Indiai-óceán felől fúj a szárazföld felé, az északkeleti monszun (nagyjából novembertől márciusig) pedig a kínai partok felől a szoros irányába. A vitorlás hajók számára ez azt jelentette, hogy az Indiából vagy a Perzsa-öbölből érkező kereskedők az északkeleti monszun idején hajózhattak kelet felé, majd a délnyugati monszunnal térhettek vissza; a kínai és japán hajók ehhez képest fordított ritmusban mozogtak. A Malacca-szorosban a szelek és az áramlatok évente kétszer irányt váltottak, ezért a hajósoknak gyakran heteket vagy hónapokat kellett várniuk a megfelelő szélre. A várakozás pedig kikötőket, raktárakat, ivóvízforrásokat, hajójavító műhelyeket és helyi védelmet igényelt – éppen ez a várakozási kényszer hívta életre a szoros menti kikötővárosok láncolatát.

A régészeti bizonyítékok arra utalnak, hogy a Malacca-szoros térsége már az i. sz. első századokban bekapcsolódott az Indiai-óceán és a Dél-kínai-tenger közötti távolsági kereskedelembe. A szoros két partján, a mai malajziai Kedah és az indonéziai Palembang környékén feltárt kerámialeletek, üveggyöngyök és római, indiai, valamint kínai pénzérmék azt mutatják, hogy a térséget már a korai

államok korában is intenzív hajóforgalom jellemezte. A források azonban töredékesek: a fából készült hajók és a szerves anyagok nagy része elkorhadt, így a korai kereskedelem volumenére nézve csak óvatos becslések lehetségesek. A kínai és indiai írott források gyakran említik a „déli tengerek” kikötőit, de a nevek azonosítása vitatott, és a mai országhatárok visszavetítése félrevezető.

37.1.2 Srivijaya és a korai szorosellenőrzés

Az i. sz. 7. századtól a 13. századig a Malacca-szoros térségének meghatározó hatalmi tényezője a **Srivijaya** (ejtsd: Szrividzsaja) néven ismert tengeri királyság volt, amelynek központja a mai dél-szumátrai Palembang környékén lehetett. Srivijaya pontos hatalmi szerkezetéről és területi kiterjedéséről a történészek között vita folyik, mivel az írott források – elsősorban kínai dinasztikus krónikák, indiai feliratok és néhány helyi epigráfiai emlék – nem adnak egységes képet. A régészeti lelőhelyek azonban azt igazolják, hogy a szoros két partján, valamint a Maláj-félsziget nyugati partján több, egymással szövetséges kikötő működött, amelyek közös uralkodói központtól függhettek.

A Srivijaya-korszakban a Malacca-szoros már nem csupán tranzitútvonal, hanem a hatalom forrása volt. A királyság bevételei nagyrészt a kikötői illetékekből, a hajók vámjából, a raktározási díjakból és a kalózkodás elleni védelem fejében szedett adókból származtak. A szoros ellenőrzése azt is lehetővé tette, hogy a Srivijaya kiszűrje vagy megadóztassa a rivális útvonalakat, például a Szumátrától délre húzódó Szunda-szoros vagy a Lombok-szoros felé terelt forgalmat. A kínai forrásokból tudjuk, hogy a Srivijaya uralkodói időnként követségeket küldtek a kínai császári udvarba, és a kínai udvar is elismerte a déli tengeri útvonal feletti ellenőrzésüket – ez a korabeli diplomáciai elismerés azonban nem jelentett mai értelemben vett területi szuverenitást.

A Malacca-szoros korai történetének egyik legfontosabb tanulsága, hogy a tengeri hatalom nem a szárazföldi terület nagyságán, hanem a kikötők, a hajózási ismeretek és a szövetségi hálózatok ellenőrzésén múlt. A Srivijaya hanyatlását a 11. századi dél-indiai Csola támadások és a 13. századi jávai terjeszkedés gyorsította fel, de a szoros kereskedelmi jelentősége nem csökkent; csupán a hatalmi központok tolódtak át.

37.1.3 A Malaccai Szultanátus és a kikötővárosi világ

A 15. század elején a Malacca-szoros északi bejáratánál új kikötőváros emelkedett fel: **Melaka** (angolul *Malacca*), amely a maláj krónikák szerint egy Parameswara nevű, valószínűleg szumátrai származású fejedelem alapítása. A *Sejarah Melayu* (Maláj Krónika) a város alapítását mitikus keretbe helyezi; a régészeti és kínai, portugál, arab források azonban megerősítik, hogy Melaka a 15. század első felében a térség vezető kereskedelmi központjává vált. A Malaccai Szultanátus (1400 körül–1511) időszakát a modern maláj történetírás gyakran a maláj tengeri kereskedelem aranykoraként értelmezi, ám ez az értelmezés részben emlékezetpolitikai állítás, amelynek forráskritikai kezelése szükséges.

Melaka felemelkedésének okai között a földrajzi fekvés mellett a politikai döntések is szerepet játszottak. A szultánok adókedvezményeket és szabályozott kereskedelmi rendszert vezettek be, amely a kínai, indiai, arab, perzsa, jávai és maláj kereskedőket egyaránt a városba vonzotta. A kikötőben raktárak, hajójavító műhelyek, imahelyek és kereskedőnegyedek épültek; a *bendahara* (főminiszter) és a *sahbandar* (kikötőmester) intézményei a város igazgatását és a vámok beszedését szervezték. A szultán hatalma nagyban függött az **Orang Laut** („tengeri emberek”) nevű, a szoros szigetein élő hajós közösségektől, akik a kalózkodást és a hajózási útvonalakat ellenőrizték.

A 15. századi Melaka a Malacca-szoroson átkelő forgalom csomópontja volt: az indiai textíliák, a kínai porcelán és selyem, a délkelet-ázsiai fűszerek, a bors, a fahéj, a szantálfa és az ón itt cserélt gazdát. A város egyben az iszlám terjedésének egyik délkelet-ázsiai központja lett; a szultánok muszlim hitre térése és a kereskedőhálózatok iszlamizációja szorosan összekapcsolódott a tengeri kereskedelem szerkezetével (lásd Az iszlám térhódítása). A Malaccai Szultanátus bukását a portugálok 1511. évi hódítása hozta el, amely a gyarmati korszak nyitányának is tekinthető a szoros térségében.

37.1.4 Európai hatalmak és a szoros új rendje

A portugálok 1511-ben elfoglalták Melakát, és ezzel a Malacca-szoros ellenőrzése először került Európán kívüli, de európai hatalom kezébe. A portugál cél nem a szoros egészének birtoklása, hanem a fűszerkereskedelembe való bekapcsolódás és a muszlim kereskedőhálózatok kiszorítása volt. A portugál helyőrség és a felszerelt erőd azonban nem tudta tartósan ellenőrizni a hatalmas kiterjedésű szorost; a kereskedelem jelentős része áthelyeződött a szoros más kikötőibe, például Acehbe, Johorba és Pataniba. A portugál források szerint Melaka forgalma már a 16. század második felében csökkent, ami azt mutatja, hogy a katonai hódítás önmagában nem garantálta a kereskedelmi monopóliumot.

A 17. században a holland Kelet-indiai Társaság (VOC) fokozatosan átvette a portugál pozíciókat. A hollandok 1641-ben, a johori szultánnal szövetkezve foglalták el Melakát, de figyelmük középpontjában a jávai Batavia (a mai Jakarta) állt. A holland kereskedelempolitika a monopóliumokra és a kikötői ellenőrzésre épült: a Malacca-szoros forgalmát igyekeztek a saját kikötőikbe terelni, és korlátozták a helyi uralkodók önálló külkereskedelmét. Ez a rendszer azonban költséges és fenntarthatatlan volt, részben a csempészet, részben a helyi ellenállás miatt.

A 18. század végétől a britek fokozatosan bekapcsolódtak a szoros kereskedelmébe. A **Penang** (malájul *Pulau Pinang*) szigetének 1786-os megszerzése, majd **Szingapúr** 1819-es alapítása a szabadkikötői modellre épült: a britek alacsony vámokkal, raktározási lehetőséggel és viszonylagos jogbiztonsággal csábították a kereskedőket. Az 1824-es londoni szerződés rendezte a brit és holland befolyási övezeteket a Malacca-szorosban: a britek megkapták a Maláj-félszigetet és Melakát, a hollandok pedig a szigetvilágot, beleértve Szumátrát. Ez a gyarmati határvonal a mai Malajzia és Indonézia tengeri határának alapjává vált, bár a pontos határvonalakat későbbi szerződések pontosították (lásd Államhatárok és nemzetépítés).

Szingapúr a 19. század folyamán a Malacca-szoros legnagyobb kikötőjévé, majd a világ egyik legforgalmasabb átrakóközpontjává vált. A brit gyarmati statisztikák szerint a szoroson áthaladó hajók száma a 19. század második felében folyamatosan emelkedett, de ezek az adatok a hajóméret és a rakományérték tekintetében gyakran pontatlanok, mivel a gyarmati adminisztráció eltérő módszerekkel mért. A szabadkikötői rendszer előnyeit a brit gyarmati diskurzus gyakran hangsúlyozta, ám a kortárs és mai történetírás rámutat arra, hogy a kereskedelem fellendülése a helyi hajósok, halászok és kikötői munkások kizsákmányolására, valamint az ónbányászat és az ültetvényes gazdaság munkaerő-szükségletére is épült (lásd A gyarmati gazdaság és társadalom).

37.1.5 A gőzhajózástól a konténerforradalomig

A 19. század közepén a gőzhajózás elterjedése alapvetően átalakította a Malacca-szoros forgalmát. A gőzhajók kevésbé függtek a monszunszelektől, így a várakozási idő csökkent, és a kikötők szerepe is megváltozott: a raktározás mellett a szénvételezés, majd később az olajvételezés vált kulcsfontosságúvá. A 19. század végén a Malacca-szoroson át vezető tengeri útvonal már a Brit Birodalom keleti összeköttetésének gerincét alkotta: az indiai, kínai és ausztráliai gyarmatok közötti posta-, csapat- és áruforgalom jelentős része itt haladt át.

A 20. század második felében a Malacca-szoros stratégiai jelentősége tovább nőtt. A második világháborúban a japán hadsereg 1941–1942-es előrenyomulása során elfoglalta a Maláj-félszigetet és Szingapúrt, ami megmutatta, hogy a szoros ellenőrzése a délkelet-ázsiai hadszíntér kulcsa. A háború utáni évtizedekben a Szuezi-csatorna 1956-os újranyitása, majd az 1967-es lezárása és 1975-ös újbóli megnyitása a Malacca-szoros forgalmát is befolyásolta; a nagy tankerek és teherhajók megjelenése pedig új kihívásokat hozott: a szoros sekélyebb részei, különösen a Szingapúri-szorosban, egyre kevésbé voltak alkalmasak a legnagyobb hajók biztonságos fogadására.

A konténerizáció az 1970-es évektől forradalmasította a tengeri kereskedelmet, és ezzel a Malacca-szoros kikötőinek hierarchiáját is átírta. Szingapúr a világ egyik legnagyobb konténerátrakó kikötőjévé vált, míg Malajziában **Port Klang** (a Kuala Lumpur-i agglomeráció tengeri kapuja), **Tanjung Pelepas** (a szingapúri határ közelében) és Penang, Indonéziában pedig **Belawan** (Észak-Szumátrán) és **Dumai** (a szorosra néző olajkikötő) fejlődött jelentőssé. A kikötők közötti verseny éles: Szingapúr és a malajziai kikötők az átrakóforgalomért, az indonéziai kikötők pedig a saját exportjuk és a regionális elosztás bővítéséért küzdenek. A kikötői kapacitásokra és a forgalomra vonatkozó adatok a nemzeti statisztikai hivatalok, a nemzetközi hajózási szervezetek és a kikötői hatóságok eltérő módszertana miatt nehezen összehasonlíthatók; a gyakran idézett „világkereskedelmi részesedés” becslések, amelyek forrásonként eltérnek.

A Malacca-szoroson szállított áruk között kiemelkedik a nyersolaj és a cseppfolyósított földgáz. A Közel-Keletről Kínába, Japánba, Dél-Koreába és más kelet-ázsiai országokba tartó tankerek jelentős része a Malacca-szoroson halad át, mert ez a legrövidebb és legjobban kiépített útvonal. A szoros energiaforgalmi szerepét gyakran „a világ tengeri olajkereskedelmének szűk keresztmetszeteként” írják le, de ez az állítás nem egységes: a pontos százalékos arány attól függ, hogy a szállított mennyiséget hogyan mérik, és hogy a csővezetékekkel, alternatív útvonalakkal (például a Szunda-szoros, a Lombok-szoros vagy a Kra-földszoroson át tervezett vezetékek) hogyan számolnak. A szakirodalomban a Malacca-szoros részesedése a világ tengeri olajforgalmából gyakran 15–25 százalék között mozog, de ez a becslés módszertantól és időszaktól függően változik.

37.1.6 Jogi keretek és a tengeri forgalom biztonsága

A Malacca-szoros jogi helyzetét a 1982-es ENSZ tengerjogi egyezmény (UNCLOS) szabályozza. A szoros a parti államok – Malajzia, Indonézia és Szingapúr – felségvizein halad át, de mivel a nemzetközi hajózás számára használt szorosról van szó, a hajókat megilleti a **tranzitáthaladás** joga. Ez azt jelenti, hogy a hajók folyamatos és gyors áthaladását a parti államok nem akadályozhatják, és a hajók mentesülnek a parti államok egyes – például bevándorlási engedélyhez kötött – szabályai alól. A tranzitáthaladás joga nem jelenti a parti államok szuverenitásának megszűnését, de erősen korlátozza a beavatkozási lehetőségeiket a hajóforgalom szabályozásában.

A három parti állam – Malajzia, Indonézia és Szingapúr – a 2000-es évek óta fokozottan együttműködik a szoros biztonságának fenntartásában. A Malacca Straits Patrols keretében közös járőrözést folytatnak, és a hajózási útvonalak mentén navigációs segédeszközöket, radarokat, valamint hajóforgalmi irányító rendszereket működtetnek. A szingapúri **Vessel Traffic Information System (VTIS)** a Szingapúri-szorosban valós idejű hajózási adatokat gyűjt, és a forgalomirányítást is segíti. A parti államok emellett részt vesznek a **ReCAAP** (Regional Cooperation Agreement on Combating Piracy and Armed Robbery against Ships in Asia) nevű regionális megállapodásban, amely a kalózkodás és a hajók elleni fegyveres támadások jelentését és elemzését koordinálja.

A „kalózkodás” és a „fegyveres rablás” kifejezések használata a Malacca-szoros kapcsán jogi és politikai viták tárgya. A nemzetközi jogban a kalózkodás (*piracy*) fogalma a nyílt tengeren elkövetett cselekményekre vonatkozik; a parti állam felségvizein belül elkövetett támadást általában fegyveres rablásnak (*armed robbery*) nevezik. A ReCAAP jelentései ezért különbséget tesznek a

két kategória között. A Malacca-szoroson a 2000-es évek elején magas volt a hajók elleni támadások száma, de a régiós haditengerészeti járőrözés, a hajózási társaságok biztonsági intézkedései és a parti államok közötti együttműködés hatására a támadások száma csökkent. A pontos adatok azonban bizonytalanok, mert a hajótulajdonosok nem mindig jelentik a támadásokat, a hatóságok pedig eltérően osztályozzák az eseteket.

A hajózásbiztonság mellett a Malacca-szoros forgalmának környezeti terhelése is növekvő aggodalomra ad okot. A szoros partjain mangroveerdők, korallzátonyok és halászterületek húzódnak, amelyeket a hajóforgalom, az olajszennyezés, a ballasztvíz és a part menti fejlesztések egyaránt veszélyeztetnek. A nagy olajszállító tankerek balesetveszélye különösen súlyos következményekkel járhat; a szorosban előforduló sekély zátonyok és a szűk hajózóút miatt a balesetek kockázata magasabb, mint a nyílt tengeren. A tervezett kotrási munkálatok, a Szingapúr és Malajzia közötti tengeri határviták, valamint a hajózási útvonalak áthelyezése további bizonytalanságokat okoznak.

37.1.7 A Malacca-dilemma és a nagyhatalmi versengés

A Malacca-szoros katonai és energetikai sebezhetősége a 21. század elején a nagyhatalmi stratégiai gondolkodás középpontjába került. A kínai szakirodalomban és hivatalos nyilatkozatokban gyakran hivatkoznak az úgynevezett **„Malacca-dilemmára”**: arra a kockázatra, hogy Kína nyersolaj- és földgázimportjának jelentős része a Malacca-szoroson keresztül érkezik, és egy esetleges konfliktus vagy blokád esetén ez az ellátási útvonal megszakadhat. A dilemma létezését a kínai kül- és energiapolitika számos döntése – például a Kína–Mianmar közötti csővezetékek építése, a pakisztáni Gwadar kikötő fejlesztése és a sarkvidéki hajózási útvonalak kutatása – is tükrözi. Azt azonban fontos hangsúlyozni, hogy a Malacca-dilemma egy percepció és stratégiai érv, nem pedig objektív, mindenki által elfogadott tény. A kritikusok szerint Kína energiaellátásának diverzifikálása már régóta zajlik, a szoros blokádjának katonai kivitelezhetősége pedig kétséges, mivel a szoros sekély és szűk, a nagy hadiflották mozgása nehéz, a parti államok pedig semlegesek vagy érdekeltek a szabad hajózás fenntartásában.

Az Amerikai Egyesült Államok a Malacca-szoros térségében a szabad hajózás elvét és a regionális szövetségeseivel – Szingapúrral, Malajziával, Indonéziával, a Fülöp-szigetekkel és Thaifölddel – való együttműködést hangsúlyozza. Az amerikai hetedik flotta rendszeresen részt vesz a szorosban tartott haditengerészeti gyakorlatokon, és az Egyesült Államok a Malacca-szoros biztonságát a tágabb indo-csendes-óceáni stratégia részének tekinti. A malajziai és indonéz kormányok ugyanakkor elutasítják a nagyhatalmi katonai jelenlét túlzott bővítését, és a regionális együttműködés elsőbbségét hirdetik. Ez a feszültség a Malacca-szoros geopolitikai szerepének egyik központi vitája, amely a Kína, az USA és a regionális egyensúly alfejezetben részletesebben is megjelenik.

A Malacca-szoros jövőjét tovább bonyolítja a hajóméretek növekedése. A legnagyobb konténerhajók és az úgynevezett *Very Large Crude Carrier* (VLCC) tankerek mélységi és szélességi korlátai miatt a szoros egyes szakaszai már ma is a teljesítőképesség határán működnek. A Szingapúri-szorosban a forgalmi sűrűség olyan magas, hogy a hajók közötti ütközésveszély és a part menti létesítményekre gyakorolt hatás folyamatos tervezést igényel. Alternatív útvonalként a Szunda-szoros (Szumátra és Jáva között) és a Lombok-szoros (Bali és Lombok között) hosszabb és kevésbé kiépített, de a legnagyobb hajók számára időnként használatos. A thai **Kra-földszoroson** át vezető csatorna terve több mint egy évszázada visszatérő elképzelés, ám a magas költségek, a környezeti kockázatok és a politikai bizonytalanságok miatt eddig nem valósult meg. A csatorna megépítése a Malacca-szoros forgalmát és a szingapúri, malajziai kikötők bevételét jelentősen csökkenthetné, ezért a kérdés a térségi államok között is érzékeny.

37.1.8 Források és bizonytalanságok

A Malacca-szoros történetének forrásbázisa rendkívül egyenetlen. A korai időszakról elsősorban kínai dinasztikus krónikák, indiai feliratok, arab és perzsa utazási beszámolók, valamint néhány helyi epigráfiai emlék áll rendelkezésre; ezek azonban gyakran töredékesek, és a földrajzi nevek azonosítása bizonytalan. A régészeti leletek – hajóroncsok, kerámiák, pénzérmék – értékes kiegészítő bizonyítékot jelentenek, de a feltárások egyenetlenek, és a leletek keltezése sem mindig pontos. A Malaccai Szultanátus korszakáról a *Sejarah Melayu* mellett portugál, kínai és arab források is beszámolnak, ám ezek eltérő politikai érdekeket tükröznek; a maláj krónika genealógiai és legitimációs célzata miatt nem tekinthető eseménytörténeti forrásnak.

A gyarmati korszakra vonatkozóan a brit, holland és portugál levéltárak bőséges adminisztratív és kereskedelmi iratanyagot őriznek, de ezek a források a gyarmati hatalom nézőpontját tükrözik, és a helyi közösségek tapasztalatai alulreprezentáltak. A modern hajóforgalomra, az olajszállításra és a környezeti hatásokra vonatkozó adatok nemzetközi szervezetektől (IMO, UNCTAD, ReCAAP) és nemzeti hatóságoktól származnak, de a módszertani különbségek miatt az összehasonlítás nehéz, és a gyakran idézett százalékos arányok becslések. A környezeti károk, a kalózkodás és a stratégiai sebezhetőség megítélése tudományos és politikai vita tárgya; a Malacca-szorosra vonatkozó „choke point” narratíva egyes elemzése szerint túlhangsúlyozza a katonai fenyegetést, és alábecsüli a diplomáciai, technológiai és gazdasági alkalmazkodási lehetőségeket.

37.1.9 Rövid összefoglaló

- A Malacca-szoros a Maláj-félsziget és Szumátra közötti tengeri átjáró, amely az Indiai-óceánt és a Dél-kínai-tengert köti össze; legkeskenyebb hajózható pontja a Szingapúr közelében lévő Phillips-csatorna.
- A monszunrendszer évente kétszer irányt váltó szelei miatt a vitorlás hajók hosszú várakozásra kényszerültek, ami a szoros menti kikötővárosok és raktárhálózatok kialakulását ösztönözte.
- A 7–13. századi Srivijaya a szoros ellenőrzésére építette hatalmát, és a kikötői vámokból, illetékekből, valamint a hajózási útvonalak szabályozásából szerzett jövedelmet.
- A 15. századi Melaka a szoros legjelentősebb kikötője lett, ahol maláj, kínai, indiai, arab és jávai kereskedők alkottak kozmopolita közösséget; bukását az 1511-es portugál hódítás okozta.
- A brit szabadkikötők, Penang és Szingapúr a 19. században átvették a szoros kereskedelmi vezető szerepét, és az 1824-es londoni szerződés rögzítette a brit–holland gyarmati határokat.
- A 20–21. században a gőzhajózás, a konténerizáció és a szénhidrogénszállítás növekedése a Malacca-szorost a világgazdaság egyik kulcsfontosságú tengeri útvonalává tette, ugyanakkor a zsúfoltság, a környezeti kockázatok és a nagyhatalmi érdekellentétek fokozódtak.
- A tranzitáthaladás jogát az 1982-es ENSZ tengerjogi egyezmény biztosítja, a parti államok pedig a Malacca Straits Patrols és a ReCAAP keretében működnek együtt a hajózásbiztonság terén.
- A kínai „Malacca-dilemma” percepciója, az amerikai katonai jelenlét és az alternatív útvonalak kérdése a szoros jövőjét a nagyhatalmi versengés és a regionális együttműködés metszéspontjába helyezi.

37.1.10 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan kapcsolta össze a monszunrendszer a Malacca-szoros korai kikötővárosainak fejlődését a tengeri kereskedelem ütemével?

2. Milyen forrásokból ismerjük a Srivijaya és a Malaccai Szultanátus szorosellenőrző szerepét, és milyen bizonytalanságokat hordoznak ezek a források?
3. Hasonlítsa össze a portugál, a holland és a brit gyarmati stratégiát a Malacca-szoros kereskedelmének ellenőrzésében: milyen eltérések figyelhetők meg a kikötőpolitikában és a hatalomgyakorlásban?
4. Milyen jogi különbséget tesz a nemzetközi jog a kalózkodás és a hajók elleni fegyveres rablás között, és miért fontos ez a Malacca-szoros kapcsán?
5. Mit jelent a „Malacca-dilemma” a kínai stratégiai gondolkodásban, és miért vitatott ennek a veszélynek a reális súlya a szakirodalomban?

37.2 A Déli-kínai-tenger vitája

A Malacca-szoros forgalmának ismertetése után a kelet-ázsiai tengeri rend másik legélesebb vitája a **Déli-kínai-tenger** (South China Sea) körül összpontosul. A térség nem csupán a szigetek tulajdonjogáról szól: a hajózási útvonalak, a halászati erőforrások, a feltételezett szénhidrogénkészletek és a nagyhatalmi katonai jelenlét egyszerre fonódik össze benne. A fejezet ezt a vitát a A Malacca-szoros és a tengeri kereskedelem szakaszban bemutatott tengeri biztonsági logika folytatásaként tárgyalja, de a Déli-kínai-tenger esetében a konfliktus sui generis jellegére is rámutat.

A térségben a világ tengeri kereskedelmének jelentős része halad át, a partjai mentén pedig olyan államok fekszenek, mint Kína, Vietnam, a Fülöp-szigetek, Malajzia, Brunei és Tajvan. A vitatott képződmények – a **Paracel-szigetek** (Paracel Islands / Xisha / Hoàng Sa), a **Spratly-szigetek** (Spratly Islands / Nansha / Trường Sa) és további zátonyok, mint a **Scarborough-zátony** (Scarborough Shoal / Huangyan / Panatag) – apró korallszirtek, homokpadok és sziklák, amelyek önmagukban alig lakhatók, mégis stratégiai és jogi jelentőségük rendkívüli.

37.2.1 A térség földrajzi és erőforrás-kerete

A Déli-kínai-tenger a Csendes-óceán nyugati peremén, a délkelet-ázsiai szárazföld és a Fülöp-szigetek, Borneó, valamint a Maláj-félsziget között fekszik. Északon a Tajvani-szoros, keleten a Fülöp-szigetek, délen Borneó, nyugaton Vietnam és a Maláj-félsziget határolja. Területén számos apró sziget, zátony és tenger alatti képződmény található, amelyek a partoktól távol, gyakran a nyílt tengeren helyezkednek el.

A szigetcsoportok közül a Paracel-szigetek a tenger északi részén, a vietnámi partoktól keletre, a kínai Hajnan-szigettől délre fekszik. A Spratly-szigetek a tenger középpontjától délre, szétszórt apró zátonyok és szigetecskék együttese, amelynek egyes elemeit Kína, Tajvan, Vietnam, a Fülöp-szigetek, Malajzia és Brunei is igényli. A Scarborough-zátony a Fülöp-szigeteki Luzon-szigettől nyugatra, a Paracel- és Spratly-szigetek között található.

A vitát tápláló erőforrások közé tartozik a halállomány: a Déli-kínai-tenger trópusi vizei gazdag élővilágot tartanak fenn, és a környező országok part menti közösségei számára létfontosságúak. A tengerfenék alatt feltételezett kőolaj- és földgázkészletek nagysága vitatott; az amerikai Energiaügyi Információs Hivatal (EIA) 2010-es évekbeli becslései szerint a térségben több milliárd hordónyi olaj és jelentős földgázkészlet rejtőzhet, de a pontos mennyiséget a geológiai bizonytalanság és a kutatási adatok hiánya miatt nehéz megbecsülni. A becslések eltérőek, és a vitatott területeken a tényleges kitermelés korlátozott.

A hajózási útvonal szintén kiemelt jelentőségű: a kelet-ázsiai gazdaságok – Japán, Dél-Korea, Tajvan, Kína – energia- és nyersanyagimportjának jelentős része a Malacca-szoroson és a Déli-kínai-tengeren át érkezik, ami a tengeri szabadságot nagyhatalmi biztonsági kérdéssé teszi.

37.2.2 A területi igények történelmi rétegződése

A mai területi viták gyökerei a 20. század közepére nyúlnak vissza, de a szigetek korábbi, gyarmati kori térképei és adminisztrációi is szerepet játszanak az érvelésben. A Paracel-szigeteket a francia gyarmati Indokína igazgatása a 19. század végétől a saját befolyási övezetéhez tartozónak tekintette, és a második világháború előtt francia erők is tartózkodtak ott. A Spratly-k egyes zátonyait francia, brit és német hajók is felmérték, de állandó igazgatásuk nem alakult ki.

A második világháború idején japán csapatok szállták meg a térséget. A háború utáni rendezés, az 1951-es San Franciscó-i békeszerződés lemondott Japán dél-kínai-tengeri igényeiről, ám a szigetek hovatartozását nem jelölte ki egyetlen államnak sem, ami jogi űrt hagyott. A Kínai Köztársaság (Tajvan) és később a Kínai Népköztársaság egyaránt a „**kilenc szaggatott vonal**” (nine-dash line) térképére hivatkozik, amelyet először a Kínai Köztársaság 1947-ben tett közzé, és amely a dél-kínai-tengeri vizek nagy részét Kínához tartozóként ábrázolja. A Kínai Népköztársaság ezt a vonalat 2009-ben az ENSZ-nek benyújtott jegyzékében is megjelenítette, de a térkép jogi természete és a vonalak pontos alapja máig vitatott. Kína a vonalat történelmi jogainak bizonyítékaként értelmezi, míg a környező államok és számos nemzetközi jogász szerint az nincs összhangban a tengerjogi renddel.

A Paracel-szigeteket 1974-ben a kínai haditengerészet fegyveres összecsapásban elfoglalta a dél-vietnámi erőktől, és azóta Kína tényleges ellenőrzése alatt áll. Vietnam – mind a mai Vietnámi Szocialista Köztársaság, mind annak elődállamai – a szigetekre saját történelmi jogaira hivatkozva igényt tart, és a kínai jelenlétet jogellenes megszállásnak nevezi. A Spratly-szigetek egyes képződményeit az 1970-es évektől kezdve fokozatosan szállták meg a térség államai: Vietnam, a Fülöp-szigetek, Malajzia és Tajvan kisebb helyőrségeket létesített, Kína pedig 1988-ban a Johnson South-zátonynál (Chigua-zátony) vívott összecsapásban szerzett meg egy újabb területet. 1995-ben a Fülöp-szigeteki hatóságok felfedezték, hogy Kína katonai építményt emelt a Mischief-zátonyon (Meiji-zátony), ami a vita eszkalációjához vezetett.

A Fülöp-szigetek a Spratly-k egy részét – az úgynevezett Kalayaan-szigetcsoportot (Kalayaan Island Group) – és a Scarborough-zátonyt igényli, érvelése szerint a területek a Fülöp-szigeteki kontinentális talapzaton vagy kizárólagos gazdasági övezetben fekszenek. Malajzia a Spratly-k déli részének több zátonyára, Brunei a Louisa-zátonyra és a környező vizekre tart igényt. Tajvan a Kínai Népköztársasággal azonos történelmi érvelést használ, de külön kormányzati entitásként saját álláspontot képvisel. Indonézia nem igényel Spratly- vagy Paracel-szigeteket, ám a Natuna-szigetek körüli vizek és a kínai kilenc szaggatott vonal átfedése miatt halászati és tengerjogi vitába keveredett Kínával.

A területi igények tehát nem monolitikusak: mindegyik fél más-más történelmi, földrajzi és jogi érvet használ, ami megnehezíti az egységes tárgyalási keret kialakítását.

37.2.3 Az UNCLOS és a 2016-os választottbírósági döntés

A tengerjogi viták legfontosabb nemzetközi kerete az 1982-es **Egyesült Nemzetek Tengerjogi Egyezménye** (United Nations Convention on the Law of the Sea, **UNCLOS**), amelyhez a térség államai – köztük Kína, Vietnam, a Fülöp-szigetek, Malajzia és Indonézia – is csatlakoztak. Az egyezmény 12 tengeri mérföldes parti tengert, 200 tengeri mérföldes **kizárólagos gazdasági övezetet** (exclusive economic zone, EEZ) és a tengerfenékre kiterjedő jogokat biztosít a parti államoknak. A 121. cikk szerint a szigetek generálhatnak EEZ-t és kontinentális talapzatot, de a „sziklák", amelyek nem alkalmasak emberi tartózkodásra vagy saját gazdasági élet fenntartására, nem.

A Fülöp-szigetek 2013-ban választottbírósági eljárást kezdeményezett Kína ellen a hágai Állandó Választottbíróság (Permanent Court of Arbitration) előtt, azt kérve, hogy a testület vizsgálja meg a kínai igények jogszerűségét az UNCLOS alapján. Kína nem vett részt az eljárásban, és előre bejelentette, hogy a döntést nem ismeri el. A bíróság 2016. július 12-én kihirdetett döntése a Fülöp-szigetek javára foglalt állást: megállapította, hogy Kína nem rendelkezik a kilenc szaggatott vonalon belüli „történelmi jogokkal", mert az ilyen jogok az UNCLOS hatálybalépésével megszűntek, és hogy a Spratly-k vitatott képződményei nem minősülnek olyan szigeteknek, amelyek EEZ-t generálnának; a Scarborough-zátony is csupán szikla. A döntés továbbá kimondta, hogy Kína megsértette a Fülöp-szigetek halászati jogait és a tengeri környezet védelmére vonatkozó kötelezettségeit.

Kína a döntést „érvénytelennek" és „jogalap nélkülinek" nevezte, Tajvan pedig elutasította. A Fülöp-szigetek és több nyugati kormány a döntést a jogállamiság győzelmeként üdvözölte, míg a kínai külügyminisztérium azt hangsúlyozta, hogy a választottbíróságnak nincs joghatósága a szuverenitási kérdésekben. A döntés jogilag nem kikényszeríthető, mivel Kína nem járult hozzá az eljáráshoz, mégis fontos hivatkozási ponttá vált a nemzetközi vitában, és megerősítette az UNCLOS-alapú érvelést a környező államok körében.

37.2.4 Mesterséges szigetek, katonai jelenlét és hajózási szabadság

A Déli-kínai-tenger konfliktusát a 2010-es évek közepétől a **mesterséges szigetépítés** (land reclamation) nagymértékű kiterjesztése és a katonai infrastruktúra kiépítése jellemzi. Kína 2013 végétől kezdve a Spratly-szigetek általa ellenőrzött zátonyain – köztük a Fiery Cross-zátonyon (Yongshu-zátony), a Subi-zátonyon (Zhubi-zátony) és a Mischief-zátonyon – nagyszabású feltöltési munkálatokat végzett. Műholdfelvételek alapján 2015-re több száz hektárnyi új területet hoztak létre, majd repülőtereket, kikötőket, radarrendszereket és légvédelmi eszközöket telepítettek. Kína ezeket a létesítményeket részben polgári célúnak – például kutatás-mentési és meteorológiai állomásoknak – nevezi, de a katonai elemek jelenléte nem vitatott. A Fülöp-szigetek, Vietnam, az Egyesült Államok és más államok a mesterséges szigetek építését a status quo egyoldalú megváltoztatásaként és a térség „militarizálásaként" ítélik el; Kína viszont saját szuverenitása védelmének és a tengeri biztonság fenntartásának részeként hivatkozik rá.

A többi igénylő állam is megerősítette a megszállt képződményeken lévő állásait: Vietnam, Malajzia és a Fülöp-szigetek kisebb létesítményeket tart fenn a Spratly-kon, Tajvan a Itu Aba-szigeten (Taiping-sziget) működtet repülőteret. A Paracel-szigeteken Kína már korábban kiépített katonai és polgári infrastruktúrát.

Az Egyesült Államok 2015 óta rendszeres **szabadságjogi hajózási műveleteket** (freedom of navigation operation, FONOP) hajt végre a Déli-kínai-tengeren, hogy megkérdőjelezze Kína

túlzott tengeri igényeit – például a kínai parti tenger túlzott kiterjesztését a mesterséges szigetek körül. A kínai haditengerészet és parti őrség ezeket a műveleteket provokációnak tekinti, és szoros megfigyelés alatt tartja. A 2016-os hágai döntést követően a feszültség időlegesen csökkent, de a 2020-as évek elejétől újra kiéleződött.

2023-tól a Fülöp-szigetek és Kína között rendszeressé váltak a parti őrségi összecsapások a Second Thomas-zátonynál (Ren'ai-zátony), ahol a Fülöp-szigetek egy rozoga partra futott hadihajót tart fenn helyőrségként. A kínai parti őrség vízágyúzással és manőverezéssel akadályozta a filippínó utánpótlás-szállítást, a Fülöp-szigetek pedig a kínai fellépést az erőszak eszkalációjának nevezte. A 2024–2025 közötti események gyorsan változtak, és a pontos részletek ellenőrzött forrásokból követendők nyomon; a fejezet lezárásáig a két ország között nem alakult ki tartós deeszkalációs mechanizmus.

37.2.5 Halászat, környezet és energiaforrások

A Déli-kínai-tenger halászati erőforrásai a térség lakosságának élelmiszer-biztonsága és megélhetése szempontjából kiemelkedőek, ám az állományok túlhalászottak. A kínai halászhajók nagy számban és gyakran a vitatott vizeken is tevékenykednek; a kínai parti őrség védelmezi ezeket a hajókat, amit a Fülöp-szigetek és Vietnam az illegális halászat támogatásaként értékel. 2012-ben a Scarborough-zátonynál kínai és filippínó halászhajók és parti őrségi egységek közötti patthelyzet alakult ki, amelynek nyomán a Fülöp-szigetek elvesztette tényleges hozzáférését a zátonyhoz, és a kínai jelenlét állandósult. 2020-ban a kínai halászhajók környezetvédelmi aggályokat is felvető tevékenysége miatt a Fülöp-szigetek tiltakozott.

A halászati vita mögött a part menti közösségek napi megélhetése áll: a vietnámi, filippínó, malajziai és indonéz halászok gyakran a hagyományos halászterületeik eléréséért küzdenek, miközben a fegyveres és félkatonai erők egyre inkább korlátozzák mozgásukat. A halászok letartóztatása, bírságolása és a felszerelés elkobzása mindennapos gyakorlattá vált a vitatott térségben, ami a humanitárius és emberi jogi szervezetek szerint a kiszolgáltatott közösségeket sújtja leginkább.

A feltételezett kőolaj- és földgázkészletek a területi viták gazdasági tétjét növelik. A kínai állami olajvállalatok szeizmikus kutatásokat végeztek a tengerfenéken, és próbafúrásokat is indítottak a vitatott vizeken. Vietnam saját partjaihoz közel – a nem vitatott vizeken – gázmezőket üzemeltet, de a kínai tiltakozások miatt több közös fejlesztési projekt megakadt. A Fülöp-szigetek 2023-ban kísérleti tárgyalásokat kezdett Kínával a potenciális közös energiafejlesztésről, amely azonban a szuverenitási viták miatt nem vezetett gyors eredményre. A közös fejlesztési egyezmények a térségben korábban is gyakran kudarcba fulladtak, mert a felek nem tudták összeegyeztetni a jogi érveiket.

A mesterséges szigetépítés és a tengeri tevékenységek környezeti hatásai is vitatottak: a korallzátonyok károsodása, a halállományok csökkenése és az élőhelyek pusztulása nemzetközi környezetvédelmi szervezetek és a környező államok tiltakozását váltotta ki. Kína azt állítja, hogy környezeti hatásvizsgálatokat végzett, és a létesítmények „ökológiai helyreállítási" célokat is szolgálnak, ám független tudományos ellenőrzésre korlátozott lehetőség nyílt. Az éghajlatváltozás következtében emelkedő tengerszint hosszabb távon a szigetek fizikai fennmaradását és ezzel a jogi minősítésüket is befolyásolhatja, ami a vita egy újabb bizonytalansági tényezője.

37.2.6 Diplomácia, ASEAN és nagyhatalmi vetélkedés

A Déli-kínai-tenger vitáját a regionális diplomácia és a nagyhatalmi versengés egyszerre alakítja. Az **ASEAN** (Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége) és Kína 2002-ben aláírta a **Deklarációt a Magatartási Kódexről** (Declaration on the Conduct of Parties in the South China Sea, DOC), amely a viták békés rendezésére és a status quo megőrzésére szólít fel, de nem jogilag kötelező. A fejlek azóta tárgyalnak egy kötelező erejű **Magatartási Kódexről** (Code of Conduct, COC), amelynek kidolgozása lassan halad. Az ASEAN tagállamai megosztottak: Kambodzsa és Laosz a kínai álláspontho közel álló, óvatos hozzáállást képvisel, Vietnam és a Fülöp-szigetek határozottabb fellépést sürget, Malajzia és Brunei pedig pragmatikus, a vitákat többnyire bilaterális csatornákon kezelő politikát folytat. 2012-ben az ASEAN-külügyminiszteri értekezleten nem sikerült közös zárónyilatkozatot elfogadni a dél-kínai-tengeri konfliktus miatt, ami a szervezet egységének törékenységére mutatott rá.

A nagyhatalmak közül az Egyesült Államok a hajózási szabadságot és a Fülöp-szigetek jogi álláspontját támogatja, és szövetségeseivel – Japánnal, Ausztráliával – rendszeres közös hadgyakorlatokat tart. Japán és Dél-Korea a tengeri útvonalak védelmét, India pedig az indo-csendes-óceáni térség egyensúlyát hangsúlyozza. Az Európai Unió és több európai állam a 2016-os választottbírósági döntést támogatta, és aggodalmát fejezte ki a militarizáció miatt. Kína ezzel szemben a saját tengeri zónái védelmét és a külső hatalmak beavatkozásának elutasítását hangsúlyozza; a kínai hivatalos retorika szerint a feszültséget az Egyesült Államok „szabadságjogi műveletei” és a szövetségesek „provokációi” okozzák.

A Déli-kínai-tenger vitája így a hidegháború utáni nemzetközi rend egyik legfontosabb konfliktusgócává vált, ahol a területi igények, a jogi érvek, a katonai jelenlét és a nagyhatalmi rivalizálás összekapcsolódik. A regionális biztonság szempontjából a Malacca-szoros és a Déli-kínai-tenger együtt alkotja az indo-csendes-óceáni tengeri kereskedelem sérülékeny szűk keresztmetszetét.

37.2.7 Források és bizonytalanságok

Ez az alfejezet elsősorban az alábbi ellenőrizhető dokumentumtípusokra és a szakirodalom bevett álláspontjára támaszkodik: az ENSZ Tengerjogi Egyezményének szövege, a hágai Állandó Választottbíróság 2016. júliusi ítélete, a kínai külügyminisztérium 2009-es jegyzéke, az ASEAN 2002-es nyilatkozata, kormányzati nyilatkozatok, műholdfelvételek és nemzetközi szervezetek jelentései. A szöveg nem olvasott forrásra is hivatkozik, amikor általános szakirodalmi konszenzusra utal; a konkrét szerzők és kiadások felsorolásától e helyen az eltérő hivatkozási gyakorlatok miatt eltekintünk.

A legfontosabb bizonytalanságok a következők. A becsült olaj- és gázkészletek nagysága erősen vitatott, és a geológiai adatok részben titkosítottak. Az áldozatok, letartóztatott halászok és incidensek számadatai országonként eltérőek, gyakran propagandisztikusak. A tárgyalások belső dokumentumai nem nyilvánosak, így a Magatartási Kódex tényleges állásáról csak hivatalos közleményekből és kiszivárogtatásokból lehet következtetni. A 2020-as évek közepén a helyzet gyorsan változik: a 2023–2026 közötti események pontos leírása csak ellenőrzött, friss forrásokból végezhető el, ezért e fejezet a közelmúlt eseményeinél szándékosan kerüli a túlzottan konkrét, lezárt narratívát.

A 2016-os választottbírósági döntés jogi értelmezése is viták tárgya: Kína és Tajvan szerint a bíróságnak nem volt joghatósága, a Fülöp-szigetek és támogatói szerint viszont a döntés az UNCLOS kötelező értelmezését adja. A „történelmi jogok” és a „szikla-sziget” besorolás jogvitája

a tengerjog általánosabb értelmezési problémáit tükrözi, amelyben nincs egyértelmű nemzetközi konszenzus.

37.2.8 Rövid összefoglaló

- A Déli-kínai-tenger vitája a Paracel- és Spratly-szigetekre, valamint a Scarborough-zátonyra vonatkozó területi igények, a halászati jogok, a feltételezett szénhidrogénkészletek és a katonai jelenlét egymással összefüggő konfliktusát jelenti.
- A vitában hat állam – Kína, Tajvan, Vietnam, a Fülöp-szigetek, Malajzia és Brunei – igényel különböző képződményeket, Indonézia pedig a Natuna-vizek miatt érintett.
- Kína és Tajvan a kilenc szaggatott vonalra hivatkozik, míg a környező államok és a 2016-os választottbírósági döntés az UNCLOS tengeri zónáira építenek.
- A 2016-os hágai döntés a kínai történelmi jogokat az UNCLOS keretében nem ismerte el, de Kína nem vett részt az eljárásban, és a döntést érvénytelennek tekinti.
- Kína 2013-tól mesterséges szigeteket épített ki a Spratly-kon, repülőterekkel és katonai létesítményekkel; más államok is fenntartanak helyőrségeket, de kisebb mértékben.
- A halászati erőforrások túlhalászottak, a halászközösségek kiszolgáltatottak, a vitatott vizeken gyakoriak a parti őrségi összecsapások.
- Az ASEAN és Kína közötti Magatartási Kódex tárgyalásai lassan haladnak, az Egyesült Államok és más nagyhatalmak hajózási szabadságot követelnek, Kína pedig a külső beavatkozást utasítja el.
- A térség környezeti állapota romlik, a mesterséges szigetépítés korallzátonyokat károsít, és az éghajlatváltozás további bizonytalanságot okoz.

37.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a kínai kilenc szaggatott vonalat az UNCLOS szerinti kizárólagos gazdasági övezet és kontinentális talapzat rendszerével: milyen alapvető jogi feszültséget okoz a két megközelítés ütközése?
2. Milyen szerepet játszott a 2016-os hágai választottbírósági döntés a vitában, ha Kína nem ismerte el, és milyen következményekkel járt ez a nemzetközi jogi érvelésre?
3. Ismertesse a halászati és szénhidrogén-erőforrások szerepét a Déli-kínai-tengeri konfliktus eszkalációjában, különös tekintettel a part menti közösségekre.
4. Milyen párhuzamok és eltérések figyelhetők meg a Malacca-szoros biztonsága és a Déli-kínai-tenger vitája között a nagyhatalmi versengés szempontjából?
5. Miért kulcsfontosságú az UNCLOS 121. cikke szerinti sziget/szikla megkülönböztetés a vitatott képződmények jogi besorolásában?

37.3 Kína, az USA és a regionális egyensúly

A délkelet-ázsiai térség a 2020-as évek közepén a nagyhatalmi versengés egyik legsűrűbb ütközőzónája: a tengeri útvonalak, a kikötők, a szorosok és a kisebb államok biztonsági döntései egyszerre tükrözik Kína és az Egyesült Államok vetélkedését, valamint a helyi államok saját politikai és gazdasági stratégiáit. Az előző alfejezetben tárgyalt dél-kínai-tengeri vita nem elszigetelt

területi kérdés, hanem a regionális egyensúly egyik látható tünete. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan alakult ki a jelenlegi nagyhatalmi jelenlét, milyen intézményes keretek között működik, és miért nem írható le a térség pusztán két külső hatalom sakktáblájaként. A helyi szereplők – az ASEAN-tagállamok, Banglades és Pápua Új-Guinea – nem passzív elszenvedői a nagyhatalmi nyomásnak, hanem saját érdekeik szerint egyensúlyoznak, szövetkeznek vagy éppen ellenállnak.

37.3.1 A hidegháborús örökség és a nagyhatalmi jelenlét kialakulása

Az Egyesült Államok délkelet-ázsiai katonai jelenléte a második világháború és a dekolonizáció után vált intézményessé. Az 1954-es manilai egyezmény létrehozta a **Délkelet-ázsiai Szerződés Szervezetét (SEATO)**, amelybe az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország, Ausztrália, Új-Zéland, a Fülöp-szigetek, Thaiföld és Pakisztán tartozott. A szervezet a hidegháborús „kommunista terjeszkedés” feltartóztatását szolgálta, de a térség államai közül csak a Fülöp-szigetek és Thaiföld csatlakozott; Indonézia, Malajzia, Burma és a semleges államok távol maradtak. A SEATO 1977-ben megszűnt, miután a vietnámi háború és az amerikai kivonulás megmutatta a katonai szövetség korlatait. A szervezet emlékezete ma is vitatott: egyes történészi értékelések szerint csupán az Egyesült Államok bilaterális szövetségeinek gyűjtőkerete volt, mások szerint a vietnámi beavatkozás legitimációját szolgálta.

A hidegháború alatt az Egyesült Államok a térségben elsősorban bilaterális védelmi szerződésekre épített. A Fülöp-szigetekkel 1951-ben kötött **kölcsönös védelmi szerződés** (MDT), Thaifölddel ugyanebben az évben aláírt **Thanat–Rusk-közlemény** és az 1954-es szerződéses keret, valamint a Dél-Koreával és Japánnal fennálló szövetségek alkották a „kerékagy és küllők” (hub-and-spokes) rendszert, amelyben Washington a központ, az ázsiai partnerek pedig kétoldalú kapcsolatban állnak vele, egymással viszont kevésbé. Ez a struktúra a hidegháború után is fennmaradt, és a 2010-es évektől a kínai kihívásra adott amerikai válasz alapjává vált.

Kína szerepe a hidegháború idején eltérő volt. A Kínai Népköztársaság 1949-es kikiáltása után a délkelet-ázsiai államok többsége – különösen a nyugati szövetségesek – Tajpejt ismerte el Kína képviselőjeként, és kommunistaellenes belpolitikát folytatott. Peking az 1960-as években a maoista forradalmi retorikát és egyes gerillamozgalmakat támogatott, például a burmai kommunista felkelőket és a vietnámi háború északi oldalát. Az 1970-es évek elején azonban Kína és az Egyesült Államok közeledése, valamint a szovjet befolyás növekedése miatt több délkelet-ázsiai állam – Malajzia, a Fülöp-szigetek, Thaiföld – normalizálta kapcsolatait Pekinggel. Kína 1979-es vietnámi „büntető hadjárata” és a kambodzsai konfliktusban játszott szerepe azonban továbbra is bizalmatlanságot szült. A hidegháború végére Kína elsősorban gazdasági partnerként, nem katonai fenyegetésként jelent meg a régióban.

37.3.2 Az amerikai szövetségi rendszer és a „pivot”

Az Egyesült Államok 2009–2010-től fokozatosan „visszatért” Ázsiába. Az Obama-kormányzat előbb **„rebalance”** (újraegyensúlyozás) néven hirdette meg a stratégiai súlypont áthelyezését a csendes-óceáni térségbe, majd 2011-től a **„pivot to Asia”** (Ázsia felé fordulás) kifejezést használták. A stratégia lényege a katonai jelenlét növelése, a szövetségesek megerősítése és a gazdasági kapcsolatok bővítése volt, elsődlegesen a kínai katonai modernizációra és a dél-kínai-tengeri aktivitásra válaszul. A hivatalos amerikai narratíva szerint a cél nem Kína elszigetelése, hanem a „szabályokon alapuló nemzetközi rend” fenntartása; a kínai álláspont viszont ezt a saját biztonsági érdekei elleni beavatkozásként értelmezte.

Az Egyesült Államok 2026-ban is öt hivatalos védelmi szerződéses partnert tart a tágabb ázsiai térségben: Japánt, Dél-Koreát, a Fülöp-szigeteket, Thaiföldet és Ausztráliát (az ANZUS révén, bár Új-Zéland nukleáris politikája miatt gyakorlatilag felfüggesztett). Délkelet-Ázsián belül a

Fülöp-szigetekkel és Thaifölddel fennálló szövetség a legrégebbi. A Fülöp-szigetek esetében a 2014-es **Enhanced Defense Cooperation Agreement (EDCA)** lehetővé tette, hogy amerikai csapatok rotációs jelleggel használjanak meghatározott támaszpontokat, ami a dél-kínai-tengeri feszültség növekedésével vált fontossá. Thaiföld katonai kapcsolata ingadozó: a 2014-es thaiföldi puccs után az Egyesült Államok átmenetileg csökkentette a katonai együttműködést, de a kapcsolat 2017 után fokozatosan helyreállt. Szingapúr nem formális szövetséges, de stratégiai partnerségben áll az Egyesült Államokkal: a 2019-ben meghosszabbított **1990-es memorandum** lehetővé teszi amerikai hajók és repülőgépek pihenő- és utánpótlás-használatát, Szingapúr pedig rendszeres közös hadgyakorlatoknak ad otthont. Malajzia és Indonézia nem szövetséges, de katonai kiképzési és beszerzési kapcsolatokat tart fenn Washingtonnal.

Az amerikai jelenlét nemcsak bilaterális, hanem minilaterális keretekben is bővült. A 2007-ben indult **Négyszögű Biztonsági Párbeszéd (Quad)** – az Egyesült Államok, Japán, India és Ausztrália – 2017 után intézményesült, bár Délkelet-Ázsia államai közül egyik sem tag. A Quad hivatalos célja a „szabad, nyitott és inkluzív Indo-csendes-óceáni térség” támogatása, de Kína ezt a bekerítés eszközének tekinti. Az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és Ausztrália 2021-ben bejelentett **AUKUS** biztonsági partnersége – amely nukleáris meghajtású tengeralattjáró-technológiát adna Ausztráliának – szintén a nagyhatalmi versengés keretébe illeszkedik, és Indonézia, Malajzia, valamint más ASEAN-tagállamok részéről vegyes fogadtatásra talált: egyesek a nukleáris proliferáció és a regionális stabilitás szempontjából aggályosnak tartják, mások a kínai nyomással szembeni ellensúlyként üdvözlik.

37.3.3 Kína gazdasági és katonai térnyerése

Kína a 2000-es évek eleje óta a délkelet-ázsiai államok első számú kereskedelmi partnerévé vált, és 2009–2010 óta Kína a legnagyobb kereskedelmi partner az ASEAN egészére vetítve is. Az **ASEAN–Kína Szabadkereskedelmi Övezet (ACFTA)** 2010-es teljes körű beindulása, majd a regionális átfogó gazdasági partnerség (RCEP) 2022-es hatálybalépése mélyítette a gazdasági összefonódást. A kínai infrastrukturális beruházások – a 2013-ban meghirdetett **Övezet és Út Kezdeményezés (BRI)** keretében – kikötőket, vasutakat, erőműveket és ipari parkokat hoztak létre Laoszban, Kambodzsában, Mianmarban, Indonéziában, Malajziában és a Fülöp-szigeteken. A projektek finanszírozása gyakran kínai állami bankoktól származó hitelekkel történt, ami az adósságcsapda és a tulajdonosi függőség vitáit váltotta ki. Míg Kína a beruházásokat kölcsönösen előnyös fejlesztési együttműködésként mutatja be, kritikusai – köztük egyes délkelet-ázsiai civil szervezetek és nyugati elemzők – szerint a hitelek átláthatatlanok és egyes projektek fenntarthatatlanok. A tudományos konszenzus szerint a BRI hatása országonként és projektenként eltérő, ezért nem általánosítható sem kizárólag pozitív, sem kizárólag negatív jelenségként.

A katonai téren Kína a 2010-es években jelentős flotta- és légierő-fejlesztésbe kezdett, és a dél-kínai-tengeri vitatott zátonyokon mesterséges szigeteket épített, repülőtereket, rakétarendszereket és kikötői létesítményeket telepítve. Ezt a folyamatot az előző alfejezet részletesen tárgyalja. Kína a hivatalos álláspontja szerint a létesítmények védekező jellegűek és a navigáció biztonságát szolgálják, míg az Egyesült Államok és több ASEAN-tagállam – különösen a Fülöp-szigetek és Vietnám – militarizálásként értékeli. A 2016-os hágai választottbírósági döntés, amely elutasította Kína „történelmi jogokra” hivatkozó követelését a kilenc szaggatott vonalon belül, jogilag kötelező érvényű, de Peking nem ismerte el, és a döntést „politikai akciónak” minősítette. A döntés utáni időszakban Kína folytatta a zátonyok megerősítését, miközben tárgyalásokat kezdeményezett az ASEAN-nal egy magatartási kódexről (COC). A COC 2026-ban még nem lépett hatályba; a tárgyalások lassúsága és a megállapodás kötelező erejének kérdése továbbra is vita tárgya.

37.3.4 A nagyhatalmi versengés és a regionális államok dilemmái

A délkelet-ázsiai államok nagy része kettős függőségben él: gazdaságilag Kínához, biztonságpolitikailag – eltérő mértékben – az Egyesült Államokhoz kötődik. Ezt a helyzetet a szakirodalom gyakran **hedging** (kockázatmegosztó egyensúlyozás) néven írja le: az államok egyszerre tartanak fenn jó kapcsolatokat mindkét nagyhatalommal, és kerülik a nyílt oldalválasztást. A hedging azonban nem egységes stratégia: Kambodzsa és Laosz erősen Kína felé hajlik, részben a kínai beruházásoktól és politikai támogatástól függve; Mianmar a 2021-es puccs után a katonai junta nemzetközi elszigeteltségében Peking és Moszkva felé fordult; a Fülöp-szigetek viszont – különösen a 2012-es scarborough-i incidens és a 2016-os választottbírósági döntés után – többször hangsúlyozta amerikai szövetségét, bár belpolitikai ciklusonként ingadozik. Vietnám hagyományosan óvatos: Kínával fennálló ideológiai rokonsága ellenére a tengeri vitákban határozott ellenállást tanúsít, és az Egyesült Államokkal való katonai kapcsolatait fokozatosan bővíti, de nem köt formális szövetséget.

Indonézia és Malajzia „szabad és aktív” külpolitikát hirdet, és általában elutasítják a nagyhatalmi tömbösödést. Indonézia különösen érzékeny a saját szigetvilági szuverenitására, és a Natuna-szigetek környéki kínai halászati aktivitást saját kizárólagos gazdasági övezetének megsértéseként kezeli, miközben Kínával jelentős kereskedelmi és beruházási kapcsolatokat ápol. Malajzia esetében a dél-kínai-tengeri viták mellett a kínai vasúti és kikötői projektek – például a keleti parti vasútvonal – politikai vita tárgyát képezik, és a kormányváltások időnként felülvizsgálják a szerződéseket. Szingapúr, bár kicsi, a térség egyik legfontosabb katonai logisztikai csomópontja, és mindkét nagyhatalommal szoros, de egyensúlyozott kapcsolatot tart fenn. Thaiföld hagyományosan az Egyesült Államok szerződéses szövetségese, de a 2014-es puccs után a katonai kormányzat Kínával is erősítette kapcsolatait, például kínai fegyvervásárlásokkal és közös hadgyakorlatokkal. Banglades és Pápua Új-Guinea kívül esik a dél-kínai-tengeri vita közvetlen földrajzi területén, de Banglades a Bengáli-öbölben növekvő kínai és indiai érdeklődéssel szembesül, Pápua Új-Guinea pedig a csendes-óceáni szigetvilágban válik a kínai infrastrukturális és halászati jelenlét, valamint az ausztrál-amerikai biztonsági együttműködés metszéspontjává.

A regionális államok dilemmája nem csupán a nagyhatalmak közötti választás, hanem a belső politikai stabilitás kérdése is. A kínai beruházások gyakran helyi elitcsoportokkal kötött megállapodásokon alapulnak, ami korrupciós vádakat és társadalmi tiltakozásokat vált ki. Ugyanakkor az amerikai katonai jelenlét emlékeztet a hidegháborús beavatkozásokra és a vietnámi háború pusztítására, ezért több országban belpolitikai érzékenység övezi. A 2016-os Fülöp-szigeteki elnökválasztáson győztes Rodrigo Duterte például nyíltan bírálta az Egyesült Államokat, és ideiglenesen közeledett Kínához, majd hivatali ideje végére a kapcsolat ismét hullámzott – ez jól mutatja, hogy a nagyhatalmi orientáció nem állandó, hanem belpolitikai ciklusok és személyes vezetői döntések függvénye is lehet.

37.3.5 Az ASEAN központisága és korlátai

A **Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége (ASEAN)** 1967-ben alakult öt alapító taggal – Indonézia, Malajzia, a Fülöp-szigetek, Szingapúr és Thaiföld – azzal a céllal, hogy a hidegháborús polarizáció és a belső konfliktusok (konfrontáció, szeparatizmus) közepette regionális párbeszédet és együttműködést teremtsen. Az ASEAN azóta a térség elsődleges multilaterális fórumává vált, és 1999-re valamennyi délkelet-ázsiai állam csatlakozott (kivéve Kelet-Timort, amely 2026-ban még tagjelölt). A szervezet alapelve a konszenzusos döntéshozatal, a belügyekbe való be nem avatkozás és a nemzeti szuverenitás tisztelete – ezeket gyakran **„ASEAN-mód”** (ASEAN Way) néven emlegetik. Ezek az elvek tették lehetővé, hogy a szervezet egyben tartsa a nagyon eltérő politikai rendszerű tagállamokat, de egyben korlátozzák is a közös fellépést.

Az ASEAN a nagyhatalmi versengés kezelésére több intézményes keretet hozott létre. Az **ASEAN Regionális Fórum (ARF)** 1994-ben indult, és a biztonsági párbeszéd legszélesebb platformja, amelyben Kína, az Egyesült Államok, Oroszország, India, Japán, az EU és mások is részt vesznek. A **Kelet-ázsiai Csúcstalálkozó (EAS)** 2005-től működik, és stratégiai kérdésekkel foglalkozik; az **ASEAN Védelmi Miniszterek Találkozója Plusz (ADMM-Plus)** 2010-től pedig a katonai együttműködés fóruma. Ezekben a testületekben az ASEAN elnököl és napirendet határoz meg, ami a „központiság" (ASEAN centrality) elvét fejezi ki: a délkelet-ázsiai államok maguk kívánják alakítani a regionális rend szabályait, nem pedig elszenvedni a nagyhatalmi diktátumot.

A gyakorlatban azonban az ASEAN központisága korlátozott. A szervezet nem rendelkezik közös haderővel vagy kötelező vitarendezési mechanizmussal, és a konszenzusos döntéshozatal miatt egyetlen tagállam is blokkolhatja a közös állásfoglalást. Kína a dél-kínai-tengeri kérdésben gyakran bilaterális tárgyalásokat szorgalmaz, ami megosztja a tagállamokat, és gyengíti az ASEAN egységes fellépését. A 2012-es Phnompenh-i ASEAN külügyminiszteri találkozón – amelyen Kambodzsa, Kína közeli partnere elnökölt – a szervezet történetében először nem sikerült közös zárónyilatkozatot kiadni a dél-kínai-tengeri vita miatt. Ez az eset rávilágított arra, hogy a kínai befolyás képes az ASEAN belső kohézióját is megbontani.

A 2021-es mianmari puccs tovább mélyítette az ASEAN válságát. A katonai junta hatalomátvétele után az ASEAN – szokatlan módon – kizárta Mianmar képviselőit a magas szintű találkozókról, és ötpontos konszenzust fogadott el, amely felszólította a juntát az erőszak beszüntetésére és a párbeszédre. A junta ezt nagyrészt figyelmen kívül hagyta, ami az ASEAN tekintélyét és a „be nem avatkozás" elvének érvényességét is próbára tette. A tagállamok megosztottak: Thaiföld és Kambodzsa pragmatikusabban viszonyult a juntához, míg Indonézia, Malajzia és Szingapúr határozottabb fellépést sürgetett. A mianmari válság azt mutatja, hogy az ASEAN nagyhatalmi versengésben betöltött közvetítő szerepe belső konfliktusok esetén is korlátozott.

37.3.6 Biztonsági egyensúly a 2020-as évek közepén

A 2020-as évek közepére a délkelet-ázsiai nagyhatalmi versengés több új elemmel bővült. Az ukrajnai háború 2022-es kitörése óta az Egyesült Államok és szövetségesei a „szabályokon alapuló rend" védelmét hangsúlyozzák, míg Kína és Oroszország stratégiai partnersége szorosabbá vált. A délkelet-ázsiai államok többsége tartózkodott attól, hogy Oroszországot elítélje, és inkább a semlegesség és a gazdasági érdekek védelmét helyezte előtérbe. A háború rámutatott arra is, hogy a régió biztonsága nem választható el a globális nagyhatalmi viszonyoktól.

A tajvani feszültség növekedése – különösen 2022 augusztusa, amikor Kína nagyszabású katonai gyakorlatokat tartott a Tajvan körüli vizeken – közvetlenül érintette a délkelet-ázsiai tengeri útvonalakat. A Tajvan-szoros és a Dél-kínai-tenger a globális kereskedelem és az energiaellátás kulcscsatornái; egy esetleges konfliktus azonnali hatással lenne a Malacca-szoroson áthaladó hajóforgalomra, és ezzel a térség államainak gazdaságára. Egyes elemzők és kormányzati tervezők forgatókönyveket dolgoztak ki a tengeri szállítási útvonalak zavaraira; a délkelet-ázsiai államok hivatalos álláspontja többnyire a status quo fenntartását és a békés rendezést támogatja.

A technológiai verseny is a nagyhatalmi vetélkedés részévé vált. Az 5G-hálózatok kiépítésében Malajzia, Thaiföld, Indonézia és a Fülöp-szigetek egyaránt tárgyalt kínai (Huawei, ZTE) és nem kínai szállítókkal; az Egyesült Államok nyomást gyakorolt a Huawei kizárására, de több ország – gazdasági megfontolásból – részben vagy egészben engedélyezte a kínai technológiát. A félvezető-ellátási láncokban Malajzia, Szingapúr és Vietnám jelentős szereplővé vált, ami mindkét nagyhatalom számára stratégiai fontosságúvá teszi a térséget. A 2023–2025 közötti időszakban az Egyesült Államok exportkorlátozásokat vezetett be a fejlett félvezetők Kínába

irányuló szállítására, és több délkelet-ázsiai országban is kérte az átrakodási pontok ellenőrzését; ez a helyi gazdaságoknak lehetőséget és kockázatot is jelent.

A 2020-as évek közepe táján az Egyesült Államok és Kína közötti katonai egyensúly fokozatosan eltolódott a kínai képességek javára, különösen a közel-tengeri műveletekben. Az amerikai haditengerészet globális jelenléte és technológiai előnye még mindig jelentős, de a kínai flotta mérete és a part menti rakétarendszerek miatt a dél-kínai-tengeri beavatkozás költségei megnőttek. A szakértői értékelések szerint a nagyhatalmi versengés a következő évtizedben nem feltétlenül nyílt háborúban, hanem **szürke zóna műveletekben** – a tengeri milícia jelenlétében, halászati nyomásban, kibertámadásokban és dezinformációs kampányokban – fog lezajlani. A délkelet-ázsiai államok számára ez azt jelenti, hogy a hagyományos katonai szövetségek mellett a jogi, diplomáciai és gazdasági ellenálló képességet is fejleszteniük kell.

37.3.7 Források és bizonytalanságok

Ez az alfejezet elsősorban nyilvános kormányzati közleményekre, szerződésszövegekre, nemzetközi szervezetek dokumentumaira és másodlagos szakirodalomra támaszkodik. A szövetségi szerződések, a hivatalos ASEAN-dokumentumok és a választottbírósági döntés elsődleges forrásként hozzáférhetők; a katonai kiadásokra, a flotta méretére és a gazdasági függőségre vonatkozó adatok azonban becsléseken és eltérő módszertanokon alapulnak. A nagyhatalmi szándékok értelmezése – például hogy Kína „hegemóniára törekszik-e” vagy csupán „jogos biztonsági érdekeit védi” – a nemzetközi kapcsolatok elméleti vitáinak része, nem ténykérdés. A BRI projektek hatásáról készült értékelések gyakran érdekeltek, ezért a tudományos konszenzus csak annyiban áll fenn, hogy a hatás vegyes és kontextusfüggő.

A 2025–2026-os fejlemények – például a COC-tárgyalások állása, az amerikai elnökválasztás utáni politika, a mianmari válság vagy a dél-kínai-tengeri incidensek – gyorsan változhatnak, ezért ezeket a könyv lezárásakor ellenőrzött, friss forrásokból kell megerősíteni. A szöveg nem közöl konkrét, nem ellenőrzött számadatokat; ahol mennyiségi állítás szerepel, azt általánosított formában, a becslés jellegére utalva teszi. A használt másodlagos irodalomban a nyugati, a kínai és a délkelet-ázsiai szerzők értelmezései között jelentős eltérések vannak, különösen a „szabályokon alapuló rend” és a „szuverenitás” fogalmának értelmezésében. Ezért az alfejezet igyekszik az álláspontokat attribúcióval, egymás mellé helyezve bemutatni.

37.3.8 Rövid összefoglaló

- A délkelet-ázsiai nagyhatalmi jelenlét a hidegháború alatt alakult ki: az Egyesült Államok bilaterális szövetségekre épített, Kína pedig az 1970-es évekig forradalmi erőket támogatott, majd fokozatosan gazdasági partnerré vált.
- Az Egyesült Államok 2010-től „pivot” vagy „rebalance” stratégiával növelte katonai jelenlétét, és a Fülöp-szigetekkel, Thaifölddel, Szingapúrral, valamint a Quad és AUKUS keretében erősítette partnerségeit.
- Kína a 2000-es évek óta a legtöbb délkelet-ázsiai állam első számú kereskedelmi partnere, és a BRI révén jelentős infrastrukturális beruházásokat hajt végre; a tengeri katonai aktivitása és a szigetépítések azonban bizalmatlanságot keltenek.
- A délkelet-ázsiai államok többsége hedging stratégiát folytat: gazdaságilag Kínához, biztonságpolitikailag részben az Egyesült Államokhoz kötődik, de kerüli a nyílt oldalválasztást.
- Az ASEAN központisága intézményes keretet ad a nagyhatalmi párbeszédnek, de a konszenzusos döntéshozatal és a tagállami érdekkülönbségek – például Kambodzsa Kína-közeli álláspontja vagy a mianmari válság – korlátozzák a közös fellépést.

- A 2020-as évek közepén a versengés a hagyományos katonai mellett a technológiai, gazdasági és szürke zóna műveletekre is kiterjed, ami a régió államaitól rugalmas, több lábon álló biztonságpolitikát követel.

37.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen hidegháborús előzményei vannak az Egyesült Államok délkelet-ázsiai szövetségi rendszerének, és miért nem csatlakoztak hozzá a térség nagyobb államai közül többen?
2. Hasonlítsa össze Kína gazdasági és katonai térnyerésének következményeit a délkelet-ázsiai államok szempontjából! Milyen okokból tekintik az államok egy része lehetőségnek, másik része fenyegetésnek ezt a folyamatot?
3. Mit jelent az ASEAN-központúság elve, és milyen belső és külső tényezők korlátozzák a gyakorlatban? Hozzon példát a 2012-es Phnompenh-i találkozóra és a mianmari válságra!
4. Ismertesse a hedging stratégia lényegét, és mutassa be annak eltérő megvalósulását legalább három délkelet-ázsiai ország példáján!
5. Milyen új dimenziói jelentek meg a nagyhatalmi versengésnek a 2020-as években, és miért jelentenek ezek kihívást a hagyományos szövetségi rendszerek számára?

37.4 Az Indiai-óceán és a csendes-óceáni kapcsolatok

Amikor a Délkelet-Ázsiát körülvevő tengerekről beszélünk, könnyű a Malaka-szorosra és a Dél-kínai-tenger vitáira szűkíteni a képet. Ez az alfejezet kilép ebből a keretből: azt vizsgálja, hogyan kapcsolódik össze a Bengáli-öböl, az Indiai-óceán keleti medencéje és a csendes-óceáni szigetvilág, és miért nem érthető meg a régió tengeri története anélkül, hogy a két óceán közötti átjárókat, a tengeri nomád közösségeket, a gyarmati hajózási hálózatokat és a mai regionális szervezeteket is figyelembe vennénk. A fejezet korábbi alfejezetei a Malaka-szoros A Malacca-szoros és a tengeri kereskedelem és a Dél-kínai-tenger A Déli-kínai-tenger vitája problémáit, valamint a nagyhatalmi versengést Kína, az USA és a regionális egyensúly tárgyalták; itt az Indiai-óceán és a Csendes-óceán közötti összefüggésekre helyezzük a hangsúlyt.

37.4.1 A Bengáli-öböl mint összekötő medence

A **Bengáli-öböl** az Indiai-óceán északkeleti medencéje, amelyet India keleti partvidéke, Banglades, Mianmar, Thaiföld nyugati partja, valamint az Andamán- és Nikobár-szigetek határolnak. Déli irányból az Indiai-óceán nyílt vizeibe torkollik, keleten pedig az **Andamán-tengeren** át a Malaka-szoroshoz vezet. Ez a földrajzi elrendezés történelmileg is meghatározó: a Bengáli-öböl nem peremterület, hanem átjáró a dél-ázsiai deltavidékek és a délkelet-ázsiai szigetvilág, valamint a szárazföldi államok között. A korai államok korában a bengáli delta, a mianmari partvidék és a thaiföldi tengerpart közötti tengeri kereskedelem a feliratokban, kínai forrásokban és arab utazók beszámolóiban is nyomon követhető; a Banglades a gyarmati kor előtt és a Mianmar a gyarmati kor előtt fejezetekben tárgyalt bengáli, pyu, pagan és arakani államok gazdaságának egyik alapja ez a hálózat volt.

A Bengáli-öböl térségében a kereskedelem nem csupán árucikkeket – pamutot, rizst, fűszereket, elefántcsontot, rabszolgákat – mozgatott, hanem vallási és kulturális hatásokat is közvetített. Az iszlám dél-ázsiai terjedésében a bengáli partvidék és a hajós kereskedők szerepe dokumentált; a bengáli szufi rendek, a tengerparti kikötők és a hajózási útvonalak összefonódtak. Ugyanezen az útvonalon érkeztek később théraváda buddhista szerzetesi kapcsolatok is a mianmari és thaiföldi

partvidékről a bengáli buddhista közösségekhez. A tengeri kapcsolatok tehát nem egyirányúak voltak, hanem kölcsönös árucsere- és zarándoklatviszonyokat jelentettek.

A gyarmati korszakban a Bengáli-öböl a brit kelet-indiai társaság terjeszkedésének kulcsterületévé vált. A társaság bengáli bázisról kiindulva ellenőrizte a hajózási útvonalakat, és a 19. században a Bengáli-öböl a brit birodalmi tengeri hálózat egyik központi ütőere lett – ezt a brit gyarmati adminisztráció gyakran „brit tóként” jellemezte, ami azonban a helyi hajós népek és államok kiszorítását is magában foglalta. A bengáli juta- és rizsszállítás, a mianmari olajmezők és a rangooni (Yangon) kikötő fejlődése a gyarmati piacra épült, és a Bengáli-öböl forgalma a 19. század végére szorosan összekapcsolódott a szingapúri átrakodó kikötővel A Malacca-szoros és a tengeri kereskedelem.

A függetlenség után a Bengáli-öböl gazdasági szerepe megmaradt, de a gyarmati korszakhoz képest átalakult. Banglades tengeri kikötői – Chittagong és Mongla – a hazai textilipar exportjának és a növekvő importnak a csomópontjai; a bangladesi gazdaság 2020-as évekbeli növekedésének egyik feltétele a tengeri szállítási láncokhoz való hozzáférés. Mianmar tengeri gázmezői és kikötői a kínai infrastrukturális beruházásokkal összefüggésben kerültek a figyelem középpontjába, Thaiföld pedig a nyugati partvidéki halászat és a turizmus mellett a tengeri energiaforrásokban érdekelt. A Bengáli-öbölben több ország halászflottája működik, ami a halállományok megosztásáról és a tengeri határokról szóló viták állandó hátterét adja.

A tengeri határok kérdése a függetlenség utáni jogi viták egyik legnehezebb területe. Banglades és Mianmar, valamint Banglades és India között a kontinentális talapzat és a kizárólagos gazdasági övezet elhatárolása évtizedeken át vita tárgya volt. A Nemzetközi Tengerjogi Törvényszék (ITLOS) 2012-ben hozott döntése Banglades és Mianmar vitájában Banglades számára kedvező elhatárolást állapított meg; a bangladesi kormány ezt jelentős sikerként értékelte, míg a mianmari álláspont szerint a döntés egyes elemei hátrányosak voltak. A pontos ítéleti arányok és a jogi indoklás részletei a jegyzőkönyvben ellenőrizhetők; itt annyi rögzíthető, hogy a nemzetközi tengerjog keretei között a vitás kérdések egy részét sikerült rendezni, más részük – például Banglades és India egyes határszakaszai – továbbra is érzékeny maradt.

A Bengáli-öböl emellett a kényszermigráció egyik leginkább sérülékeny útvonala. A mianmari rohingja közösség elleni erőszak után tömegesen indultak hajók a mianmari és bangladesi partokról Malajzia, Thaiföld és Indonézia felé; az embercsempészek által szervezett utak, a túlzsúfolt hajók és a tengeri halálesetek a 2010-es évek közepétől dokumentáltak. A **2015-ös andamán-tengeri válság** és a 2017 utáni hullámok a mianmari állami elnyomás, a bangladesi táborok túlzsúfoltsága és a délkelet-ázsiai államok bevándorlási politikája közötti összefüggésre mutattak rá; ezt a A 2010-es átmenet és a rohingja válság és a A 2021-es puccs és Mianmar 2026-ban alfejezetek részletesen tárgyalják.

37.4.2 Az Indiai-óceán keleti medencéje: együttműködés és nagyhatalmi jelenlét

Az Indiai-óceán keleti medencéje – az Andamán-tenger, a Bengáli-öböl déli kijárata, valamint Nyugat-Indonézia partjai – a globális energia- és áruforgalom egyik legforgalmasabb része. A Perzsa-öbölből és a Vörös-tenger felől érkező kőolaj- és cseppfolyósítottföldgáz-szállítmányok jelentős része itt halad át a Malaka-szoroson Kelet-Ázsia felé; a pontos forgalmi arányok évenként és becslésenként eltérnek, de a tudományos konszenzus szerint a világ tengeri kereskedelmének meghatározó hányada ezen az útvonalon bonyolódik. A hajózási statisztikákat az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (UNCTAD) és a Nemzetközi Tengerészeti Szervezet (IMO) jelentéseiben teszik közzé; az ezekből származó számadatok a definíciók és a regisztrációs gyakorlat miatt időnként eltérnek.

A kikötői infrastruktúra fejlesztése az Indiai-óceán keleti medencéjében a 21. században látványosan felgyorsult. Szingapúr, Port Klang és Tanjung Pelepas Malajziában, Colombo Srí Lankán, Kyaukpyu Mianmarban, Chittagong Bangladesben, Thilawa pedig ugyancsak Mianmarban a tengeri ellátási láncok fontos csomópontjaivá váltak. Különösen nagy figyelmet kapott a kínai finanszírozású kikötőfejlesztés Srí Lankán (Hambantota) és Mianmarban (Kyaukpyu). A nyugati és indiai stratégiai elemzők által használt **„gyöngysor”** (String of Pearls) kifejezés ezeket a beruházásokat potenciális katonai támaszpontok hálózataként írja le; a kínai kormány ezt a minősítést vitatja, és elsősorban gazdasági együttműködésként hivatkozik rájuk. A vita részben arról szól, hogy a kereskedelmi kikötők alkalmasak-e hadihajók fogadására, és hogy a kínai állami vállalatok jelenléte milyen politikai befolyással jár; ezek az értelmezések a Kína, az USA és a regionális egyensúly alfejezetben bemutatott nagyhatalmi versengés részét képezik.

A regionális együttműködés intézményesülése az Indiai-óceán térségében lassabban haladt, mint a Csendes-óceánon. Az **Indiai-óceáni Perem Szövetség** (Indian Ocean Rim Association, IORA) 1997-ben jött létre, és a tagállamok közötti gazdasági, tudományos és tengeri együttműködést hivatott elősegíteni; Banglades, Indonézia, Malajzia, Szingapúr, Thaiföld és Mianmar is részt vesz benne. A **Bengáli-öböl Több Szektorú Technikai és Gazdasági Együttműködési Kezdeményezés** (Bay of Bengal Initiative for Multi-Sectoral Technical and Economic Cooperation, BIMSTEC) 1997-ben alakult, és Banglades, Bhután, India, Mianmar, Nepál, Srí Lanka és Thaiföld alkotja; a szervezet a Bengáli-öböl térségének összekapcsolódását, a kereskedelem könnyítését és a tengeri biztonságot célozza. Az ASEAN tengeri fórumai ugyancsak foglalkoznak az Indiai-óceánnal, bár a szervezet középpontjában hagyományosan a csendes-óceáni oldal áll.

A tengeri biztonság az Indiai-óceán keleti medencéjében a 2000-es években vált kiemelt témává. A Malaka-szorosban és a környező vizeken a kalózkodás és a fegyveres rablás számottevően megnőtt, majd a parti államok – Indonézia, Malajzia, Szingapúr – összehangolt járőrözése és a **ReCAAP** (Regionális Együttműködési Megállapodás a Kalózkodás és a Hajók Elleni Fegyveres Rablás Ellen Ázsiában) létrehozása nyomán csökkent. A statisztikai adatok azonban nem egyértelműek: a bejelentett esetek száma függ a hajózási társaságok jelentési hajlandóságától és az egyes országok jogi definícióitól. A Fülöp-szigetek déli vizein, a Sulu- és Celebesz-tengerben a 2010-es években az Abu Sayyaf-csoporthoz köthető emberrablások jelentettek fenyegetést; ezek visszaszorítása a 2020-as évekre részben sikeres volt, de a helyzet továbbra is törékeny.

A tengeri biztonság mellett a tengeri erőforrások megosztása is feszültségeket okoz. Az Indiai-óceán keleti medencéjében a halászati kvóták, a túlhalászás és az illegális, be nem jelentett és szabályozatlan halászat (IUU) egyszerre érinti a nagy halászflottákkal rendelkező államokat és a kis part menti közösségeket. A halászati viták gyakran nemzetközi látótérbe kerülnek, amikor például indonéz hatóságok külföldi hajókat süllyesztenek el, vagy amikor bangladesi és mianmari halászok lépnek át vitatott határokat. A tengeri nomád közösségek – a moken, a bajau és más csoportok – hagyományos használati jogait a modern állami tengeri határok és a védett területek korlátozzák; ez a Tenger, kereskedelem és stratégiai útvonalak alfejezetben tárgyalt feszültség itt is megjelenik.

37.4.3 A csendes-óceáni kapcsolatok: Melanézia, Pápua és a szigetvilág

A csendes-óceáni szigetvilág és a délkelet-ázsiai tengeri térség közötti kapcsolat mélyen a gyarmati korszak előttre nyúlik vissza. Az **ausztronéz nyelvű népek** vándorlása – amely a mai Tajvan környékéről kiindulva a Fülöp-szigeteken, Indonézián és Melanézián át a Csendes-óceán távoli szigeteiig ért – a nyelvészeti, régészeti és genetikai kutatások egybehangzó álláspontja szerint az emberiség történetének egyik legnagyobb tengeri terjeszkedése volt. Ez a folyamat a A Fülöp-szigetek a gyarmati kor előtt és a Pápua Új-Guinea a gyarmati kor előtt fejezetekben részletesen bemutatott közösségeket is formálta. A délkelet-ázsiai szigetvilág és a csendes-óceáni Melanézia

közötti kereskedelmi és rokonsági hálózatok a kora újkorig fennmaradtak, és a fűszerkereskedelem, valamint a tengeri nomádok mozgása révén folyamatosan megújultak.

A kora újkorban a **Manila-galleon** útvonala hozott új léptékű összeköttetést a csendes-óceáni térségbe. A 16. század végétől a 19. század elejéig a spanyol gyarmati rendszer a Fülöp-szigeteki Manila és az új-spanyolországi Acapulco között rendszeres hajójáratot működtetett, amely ezüstöt, selymet, fűszereket és más árukat szállított. Ez a kora modern tengeri útvonal a Csendes-óceánt nem üres térként, hanem a globális kereskedelem aktív folyosójaként tette láthatóvá; a Fülöp-szigetek így nemcsak Ázsia felé, hanem Amerika felé is nyitott. Az útvonal emberi ára azonban jelentős volt: a hajók kényszermunkásokat, betegségeket és veszélyes átkeléseket jelentettek, és az áruforgalom a spanyol gyarmati kincstár érdekeit szolgálta A Fülöp-szigetek spanyol és amerikai gyarmati korban.

A gyarmati korszakban a csendes-óceáni szigetvilág és a délkelet-ázsiai területek párhuzamosan kerültek európai és később japán uralom alá. Pápua Új-Guinea német és brit gyarmati, majd ausztrál igazgatás alá került; a Fülöp-szigetek spanyol, majd amerikai uralmat élt át; a nyugat-óceániai szigeteket a német, brit, francia és japán gyarmatbirodalmak osztották fel. A második világháború csendes-óceáni hadszíntere – a japán terjeszkedés, a Fülöp-szigeteki és pápua új-guineai harcok, a tengeri csaták – nemcsak a szigetvilág, hanem a délkelet-ázsiai partvidékek lakóinak életét is meghatározta; ezt a Pápua Új-Guinea a gyarmati korban és a A Fülöp-szigetek 1946-tól napjainkig fejezetek tárgyalják.

A függetlenség után a csendes-óceáni szigetállamok – köztük Pápua Új-Guinea, Fidzsi, Vanuatu, a Salamon-szigetek, Szamoa és mások – saját regionális identitást alakítottak ki, amelyet a **Csendes-óceáni Szigetek Fóruma** (Pacific Islands Forum, PIF) intézményesít. Pápua Új-Guinea a csendes-óceáni térség legnagyobb lakosságú és területű államaként kulcsszerepet játszik a fórum politikájában, és gyakran közvetít a melanéziai és a polinéziai érdekek között. A délkelet-ázsiai államokkal való kapcsolatokat a tengeri határok, a halászati egyezmények és a klímaváltozás közös kihívásai alakítják. Indonézia keleti tartományai – Pápua és Maluku – földrajzilag és részben kulturálisan is Melanéziához kapcsolódnak, ami az indonéz államhatárok és a melanéziai közösségi identitás közötti feszültségek forrása Pápua Új-Guinea 2020–2026.

A csendes-óceáni kis szigetállamok diplomáciai jelentősége a 2010-es évektől megnőtt, mert szavazataik a nemzetközi fórumokon – például az ENSZ-ben – értékessé váltak a kínai–tajvani elismerési versengésben és a klímapolitikai döntésekben. Egyes szigetállamok Kínát, mások Tajvant ismerik el; ez a helyzet időről időre változik, és a kínai, amerikai, ausztrál és új-zélandi fejlesztési segélyek és infrastrukturális beruházások is befolyásolják. A csendes-óceáni szigetvilág legnagyobb egzisztenciális fenyegetése a **klímaváltozás okozta tengerszint-emelkedés**, amely a mélyen fekvő atollokon és a part menti településeken már most is károkat okoz, és a 21. század folyamán tömeges kényszermigrációt válthat ki. Ez a kérdés a Bengáli-öböl deltavidékeivel – Banglades partvidékével, a Mianmarban és Thaiföldön élő part menti közösségekkel – is összeköti a csendes-óceáni szigeteket.

37.4.4 Tengerek, szorosok és a két óceánt összekötő útvonalak

Az Indiai-óceán és a Csendes-óceán közötti átjárók Délkelet-Ázsia tengeri földrajzában összpontosulnak. A **Malaka-szoros** mellett a **Szunda-szoros** Jáva és Szumátra között, a **Lombok-szoros** és a **Makassar-szoros** az indonéz szigetvilág belsejében biztosítanak további összeköttetést a két óceán között. A Malaka-szoros zsúfoltsága, sekély vizei és a kalózkodás kockázata miatt a nagy merülésű hajók egy része a Szunda- vagy Lombok-szoroson át kerüli meg a fő útvonalat; ez a forgalommegoszlás a hajózási társaságok döntéseitől, a biztonsági helyzettől és az időjárási viszonyoktól függ. A szorosok földrajzi adottságai tehát nem csupán természeti tényezők: a

hajózási gyakorlat, a biztosítási díjak és az állami szabályozás együttesen alakítják ki a tényleges útvonalakat.

A tengeri útvonalak diverzifikálására irányuló kísérletek visszatérő eleme a regionális vitáknak. A **Kra-csatorna** – egy Thaiföld földnyelvén átvezető hajózóút – terve időről időre felmerül, mert jelentősen lerövidítené az Indiai-óceán és a Dél-kínai-tenger közötti utat, de a megvalósítás költségei, környezeti kockázatai és a thai belpolitikai megosztottság miatt egyelőre nem valósult meg. Hasonlóképpen a Kínából kiinduló szárazföldi folyosók és a jövőbeli sarkvidéki hajózás is arra irányulnak, hogy a Malaka-szorostól független útvonalakat hozzanak létre; ezek a tervek azonban egyelőre inkább stratégiai elgondolások, mint működő alternatívák.

A tengeri infrastruktúra a 21. században már nem csupán az áruszállításról szól. A tenger alatti **optikai kábelek** hálózata, amely az Indiai-óceánon és a Csendes-óceánon át köti össze Európát, Afrikát, Ázsiát és Amerikát, a globális internetforgalom gerincét alkotja. E kábelek sérülékenysége – akár természeti katasztrófa, akár szándékos rongálás miatt – a tengeri biztonság és a nagyhatalmi versengés új dimenzióját nyitotta meg; a kábelek elhelyezkedése és üzemeltetése stratégiai kérdéssé vált, miközben a nyilvános adatok hiányosak. A tengeri környezetvédelem terén a hajózásból származó szennyezés, a ballasztvíz és az olajszennyezés szabályozása szintén a két óceán közötti együttműködés próbája.

A halászati ágazatban a tengeri határok átlépése és az illegális halászat visszatérő konfliktusforrás. A délkelet-ázsiai vizeken – az Indiai-óceán keleti medencéjétől a Csendes-óceán nyugati pereméig – a part menti államok hatóságai gyakran tartóztatnak fel külföldi halászhajókat; ezek az incidensek nemritkán diplomáciai feszültséggé növik ki magukat. A halászok – köztük sok bangladesi, indonéz, filippínó és pápuai – gyakran kerülnek a vitás vizek járulékos áldozatává; a letartóztatások, a hajók elkobzása és az elsüllyesztések mögött a tengeri erőforrások szűkössége és az állami szuverenitás kiterjesztésének szándéka húzódik meg.

37.4.5 Regionális szervezetek, tengeri biztonság és emberi dimenziók

A tengeri kérdések kezelésére a délkelet-ázsiai és az óceániai államok több intézményes formát hoztak létre. Az **ASEAN Tengeri Fórum** (ASEAN Maritime Forum) a regionális párbeszéd egyik fóruma, míg a **Malaka-szoros és Szingapúr Együttműködési Mechanizmus** a parti államok és a használó országok közötti egyeztetést szolgálja. A **ReCAAP** a kalózkodás elleni fellépés nemzetközi együttműködését koordinálja, az **IORA** pedig az Indiai-óceán tengeri biztonságát és a kék gazdaságot igyekszik összehangolni. A csendes-óceáni oldalon a **PIF** és a **Melanesian Spearhead Group** a szigetállamok közötti együttműködést erősíti, ideértve a halászati megállapodásokat és a klímaadaptációt.

A nagyhatalmi versengés azonban nem áll meg a regionális szervezetek ajtaja előtt. A **Quad** – az Amerikai Egyesült Államok, India, Japán és Ausztrália biztonsági párbeszéde – és az **AUKUS** – Ausztrália, az Egyesült Királyság és az USA nukleáris tengeralattjáró-technológiát érintő megállapodása – a 2020-as években megerősítette a tengeri biztonsági dimenziót. Ezek a kezdeményezések a részt vevő államok szerint a szabad és nyitott tengeri útvonalakat védik; Kína és néhány délkelet-ázsiai állam szerint viszont a térség militarizálását és a hidegháborús blokklogika visszatértét idézhetik fel. A vitatott megítélés a Kína, az USA és a regionális egyensúly alfejezetben bemutatott értelmezési keretbe illeszkedik.

A tengeri kérdések emberi dimenziója a nagyhatalmi stratégiák mellett gyakran háttérbe szorul, pedig a régió tengerészete és migrációja jelentős. A Fülöp-szigetek és Indonézia a világ kereskedelmi tengerészeinek egyik legnagyobb kibocsátója; a becslések szerint a globális hajózásban dolgozó tengerészek jelentős része délkelet-ázsiai, de a pontos arányok időben változnak, és a

nyilvántartási módszerek miatt bizonytalanok. A bangladesi és mianmari munkavállalók a halászatban és a kikötőkben, valamint a tengeri építkezéseken is jelen vannak, gyakran kiszolgáltatott munkakörülmények között. A tengeri **embercsempészet** és a hajós menekültek – például a Bengáli-öbölből és az Andamán-tengerből indulók – a nemzetközi védelem és a parti államok visszatoloncolási gyakorlata közötti feszültségeket teszik láthatóvá.

A COVID-19 világjárvány a tengeri közlekedés és a kikötők globális összefonódását is megmutatta. A kikötői torlódások, a legénységcserék felfüggesztése és a konténerhiány a délkelet-ázsiai gyártóközpontokat és a tengeri szállítási láncokban dolgozók százezreit érintette. A válság azt is felszínre hozta, hogy a tengeri útvonalak működése nem csupán hajók és kikötők kérdése, hanem a hajósok munkajogaitól, a kikötői egészségügyi szabályozástól és a nemzetközi együttműködés rugalmasságától is függ. A tengerszint-emelkedés és az éghajlatváltozás hosszú távon a Bengáli-öböl deltavidékeit és a csendes-óceáni atollokat fenyegeti; az éghajlati migrációról szóló vitákban a tengeri útvonalak – a hajók, a csempészútvonalak és a mentési műveletek – a jövőben valószínűleg még fontosabbá válnak.

37.4.6 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsődleges forrásai közé tartoznak a nemzetközi tengerjogi egyezmények – különösen az ENSZ Tengerjogi Egyezménye (UNCLOS) –, a Nemzetközi Tengerjogi Törvényszék (ITLOS) ítéletei, a regionális szervezetek hivatalos nyilatkozatai, a hajózási statisztikák (IMO, UNCTAD), valamint a tengeri határokra vonatkozó kétoldalú megállapodások. A tengeri migrációval és a rohingja válsággal kapcsolatos adatok esetében az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának (UNHCR) jelentései és a nem kormányzati szervezetek beszámolói használhatók, ám ezek a helyszíni hozzáférés korlátai miatt becsléseken alapulnak.

A bizonytalanságok több szinten jelentkeznek. A kalózkodási esetek számának alakulása a definíciók és a bejelentési hajlandóság függvénye. A kínai kikötőberuházások katonai jellegéről szóló vita értelmezési kereteken múlik; a kínai kormány hivatalos álláspontja és a nyugati stratégiai elemzések közötti eltérés nem hidalható át pusztán statisztikákkal. A tengeri határok jogvitáinak rendezése országonként eltérő mértékben haladt, és a tengeri erőforrásokra vonatkozó becslések – például a halállományok vagy a tengeri gázmezők esetében – jelentős bizonytalanságot hordoznak. A klímaváltozás okozta tengerszint-emelkedés hatásairól szóló előrejelzések modellfüggőek. A 2020-as évek közepén a tengeri együttműködés folyamatai – a PIF belső vitái, a BIMSTEC tevékenysége, a nagyhatalmi kezdeményezések alakulása – folyamatosan változnak, ezért a legfrissebb állapot bemutatásához ellenőrzött forrásokra van szükség.

37.4.7 Rövid összefoglaló

- A Bengáli-öböl és az Indiai-óceán keleti medencéje történelmileg összekötötte a dél-ázsiai deltavidékeket a délkelet-ázsiai szigetvilággal és a Malaka-szorossal; ez a kapcsolat a kereskedelem, a vallások terjedése és a gyarmati hálózatok révén maradt fenn.
- A tengeri határok és az erőforrások megosztása – például a Banglades–Mianmar és a Banglades–India közötti viták – a nemzetközi tengerjog keretei között részben rendeződött, részben továbbra is érzékeny kérdés.
- Az Indiai-óceán keleti medencéje a globális hajózás kulcsfontosságú útvonala; a kikötőfejlesztések – különösen Kína szerepe – a nagyhatalmi versengés értelmezési vitáiba ágyazódnak.
- A csendes-óceáni szigetvilág és a délkelet-ázsiai térség közötti kapcsolat az ausztronéz vándorlás, a fűszerkereskedelem és a Manila-galleon óta szerves; Pápua Új-Guinea a csendes-óceáni regionális politikában meghatározó szereplő.

- A Malaka-, Szunda-, Lombok- és Makassar-szorosok biztosítják a két óceán közötti átjárást; a hajózási útvonalak diverzifikálására irányuló tervek, köztük a Kra-csatorna, egyelőre nem váltak valósággá.
- A tengeri biztonság intézményesülése (ReCAAP, IORA, BIMSTEC, PIF, ASEAN fórumok) mellett a nem állami szereplők – halászok, tengerészek, menekültek – sérülékenysége továbbra is komoly kihívás.
- A tengeri infrastruktúra – különösen a tenger alatti kábelek – és a klímaváltozás hatásai a 21. századi tengeri kérdéseket összekapcsolják a globális szintű egészségügyi, környezeti és biztonsági válságokkal.

37.4.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen történelmi és földrajzi tényezők tették a Bengáli-öblöt a dél-ázsiai és a délkelet-ázsiai tengeri hálózatok összekötő medencéjévé?
2. Hasonlítsa össze a BIMSTEC, az IORA és a PIF működési területét és céljait: melyik földrajzi térre fókuszálnak, és milyen tengeri kérdésekkel foglalkoznak?
3. Miért tekintik vitatottnak a kínai kikötőfejlesztések „gyöngysor” néven való leírását, és milyen eltérő álláspontok léteznek a katonai jelleg megítélésében?
4. Hogyan kapcsolódik a csendes-óceáni szigetvilág története a délkelet-ázsiai tengeri kereskedelem és a gyarmati terjeszkedés történetéhez?
5. Milyen kihívásokat jelent a tengeri migráció, az embercsempészet és a klímaváltozás a Bengáli-öböl és a csendes-óceáni szigetvilág számára, és milyen regionális együttműködési formák léteznek ezek kezelésére?

38 Fejlődés, egyenlőtlenség és környezet

38.1 Gazdasági csodák és válságok

A délkelet-ázsiai és a Bengáli-öböl térségének gazdaságtörténetében a második világháború utáni növekedési mutatók egyszerre tűnnek látványos sikertörténetnek és törékeny, egyenlőtlen folyamatnak. Az 1997-es ázsiai válság nem egyszerűen pénzügyi baleset volt: leleplezte az exportvezérelt növekedés és a pénzügyi liberalizáció belső feszültségeit, és politikai rezsimeket is megbuktatott. 2008 után a régió gazdasága újra átalakult, de Kína növekvő súlya, a klímaválság, a digitális platformgazdaság és a geopolitikai feszültségek új függőségeket és törésvonalakat hoztak. Ez az alfejezet azt vizsgálja, milyen fejlődési modelleket követtek a délkelet-ázsiai államok a hidegháború alatt, miért vált az 1997-es válság rendszerszintű eseménnyé, és hogyan rendeződött át a regionális gazdaság a 2008 utáni világgazdasági környezetben.

38.1.1 A hidegháborús fejlődési modellek és az „ázsiai csoda” kerete

A második világháború utáni délkelet-ázsiai gazdaságpolitikát a hidegháborús blokk-versengés, a gyarmati örökség és az új államok nemzetépítési céljai együttesen alakították. A **fejlődő ország** kategória ebben az időszakban intézményesült a nemzetközi segélypolitika, a Világbank és az ENSZ statisztikai gyakorlatában, de nem semleges leírás: a „fejlettség” és a „fejlődés” mércéjét gyakran a nyugati ipari társadalmak teljesítményéhez rögzítették. A gyarmati kor örökölt exportstruktúráit – ültetvénygazdaság, bányászat, rizskivitel – a frissen függetlenné vált államok részben át akarták alakítani, részben kénytelenek voltak működtetni. Ezt a feszültséget az A gyarmati gazdaság öröksége alfejezet tárgyalja.

A korai függetlenség időszakában több ország **importhelyettesítő iparosítást** alkalmazott: vámvédelemmel és állami beruházásokkal helyi iparágakat próbáltak létrehozni, hogy csökkentsék a külföldi késztermékektől való függést. A Fülöp-szigetek az amerikai gyarmati kapcsolat örökségeként erős protekcionista rendszert épített ki, de az ipar gyakran tőkeintenzív maradt, és nem teremtett széles foglalkoztatást. Indonéziában Sukarno időszakában az „irányított gazdaság” és az államosítások az antiimperialista retorika részét képezték, azonban az infláció, a tőkemenekülés és a romló infrastruktúra miatt a gazdasági teljesítmény gyenge maradt. Mianmar az 1962 utáni **burmai szocializmus** keretében radikálisan államosított és elzárkózott a világpiactól; ennek következményeit Mianmar 1948-tól napjainkig mutatja be. A gyarmati kor előtti és gyarmati gazdasági mintázatokhoz való viszonyt Posztkoloniális államok és elitek elemzi.

Ezzel szemben Malajzia, Thaiföld és később Indonézia a hidegháborús nyugati szövetségi rendszeren belül fokozatosan a világpiaci integráció felé mozdult. Thaiföld a mezőgazdasági diverzifikáció után az 1970-es évektől textilipari, majd elektronikai összeszerelő beruházásoknak adott teret; Malajzia brit gyarmati ültetvény- és ónbányászati exportját félvezetőiparral és pálmaolaj-feldolgozással egészítette ki. Az 1971-es malajziai **új gazdaságpolitika** (NEP) célja a szegénység csökkentése és a bumiputera közösségek gazdasági részesedésének növelése volt, ám a program állami vállalati hálózatot és etnikailag kódolt támogatásokat is létrehozott, amelyek megítélése a mai napig vitatott; lásd Malajzia 1963-tól napjainkig.

A „gazdasági csoda” kifejezést az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején elsősorban a Világbank 1993-as, **The East Asian Miracle** című jelentése és a nemzetközi pénzügyi sajtó tette népszerűvé. A jelentés elemzői szerint Kelet- és Délkelet-Ázsia egyes gazdaságai azért növekedtek gyorsan, mert viszonylag stabil makrogazdasági környezetet, magas megtakarítási rátát, erős oktatási alapokat és exportösztönző politikát kombináltak. A „csoda” keretezés azonban vitatott maradt: kritikusok szerint alábecsülte az állami beavatkozás mértékét, elfedte az egyenlőtlenségeket, és túlságosan egységes kelet-ázsiai modellt vetített a sokkal vegyesebb délkelet-ázsiai államokra. A kifejezés ezért ma inkább a korszak nyugati és intézményi értelmezésének része, nem bizonyított oksági magyarázat.

38.1.2 Az exportvezérelt növekedés a régió országaiban

Az exportvezérelt növekedés a régióban nem egyetlen recept szerint valósult meg, hanem a helyi erőforrások, a külföldi működőtőke iránya és a politikai elitek döntései szerint alakult. Közös elem volt a **külföldi működőtőke** (foreign direct investment) bevonása, az exportfeldolgozó övezetek létrehozása és az alacsony bérű, gyakran női munkaerőre épülő összeszerelő ipar. Az 1980–1990-es években a Világbank és az IMF becslései szerint Malajzia, Thaiföld és Indonézia éves GDP-növekedése időnként 6 és 9 százalék között mozgott, de ezek a számok módszertani revíziók miatt utólag is változtak, és nem tükrözik az informális szektor teljesítményét.

Thaiföldön a keleti partvidék fejlesztése, a textil- és élelmiszeripar, majd az 1980-as évek végétől a japán és tajvani elektronikai beruházások hoztak gyors átalakulást. A gyors növekedés azonban Bangkok-központú volt, és a vidéki mezőgazdasági háztartások jelentős része belső migrációval kapcsolódott be az új ipari munkaerőpiacba. Malajziában a félvezető-összeszerelés Penangban és a Klang-völgyben, a pálmaolaj és a kőolaj- és földgázbevételek együttesen emelték a jövedelmeket, de a növekedés regionális és etnikai megoszlása egyenetlen maradt. Indonézia a Suharto-féle **új rend** alatt először a mezőgazdasági termelés növelésére, az olajexportra és a stabilizációra épített, majd az 1980-as években textil-, lábbeli- és faipari exportot ösztönzött. A növekedés fókusza Jáván és Jakartán belül maradt, és szorosan kapcsolódott a családi konglomerátumok és a katonai elit gazdasági érdekeltségeihez.

A Fülöp-szigetek eltérő pályát járt be: az importhelyettesítő rendszer fenntartása, a Marcos-korszak adósságfelhalmozása és a politikai bizonytalanság miatt a növekedési ütem alacsonyabb maradt, a munkaerő egy része pedig tömegesen külföldi munkavállalásra kényszerült. A későbbi időszakban a **hazautalások** (remittances) a gazdaság egyik meghatározó bevételi forrásává váltak, ami strukturálisan eltér az ipari exportra építő szomszédoktól. A Fülöp-szigeteki tapasztalatokat A Fülöp-szigetek 2000–2026 ismerteti.

Vietnám 1986-os **Đổi Mới** reformja a szocialista tervgazdaságból a háztartási mezőgazdasági termelés, a külföldi tőke és az exportorientált ipar felé nyitott. Az 1990-es években a textil-, lábbeli- és élelmiszer-kivitel bővült, majd a 2000-es évektől az elektronika vált meghatározóvá. Laosz és Kambodzsa a háború utáni újjáépítés keretében később csatlakozott a piaci nyitáshoz, eleinte segélyfüggő, majd textilipari és turisztikai exporttal. Banglades esetében a ruhaipari export az 1980-as években a nemzetközi textilkvótarendszer (Multi-Fibre Arrangement) lehetőségeit is kihasználva indult növekedésnek, és mára az ország gazdaságának meghatározó ágazatává vált. A bangladesi tapasztalatot Banglades 1947-től napjainkig és Banglades 2024–2026 elemzi.

A regionális termelési hálózatokban gyakran hivatkozott **„repülő vadludak”** (flying geese) modell szerint Japánból, majd Dél-Koreából és Tajvanról szakaszosan települtek át a munkaigényes gyártási fázisok Délkelet-Ázsiába. A modell leírása hasznos, de nem szabad merev láncként kezelni: az egyes országok fogadóképességét a belső politika, az infrastruktúra és az oktatási színvonal erősen befolyásolta. A közös valutapolitikai sebezhetőség ugyanakkor sok helyen az amerikai dollárhoz rögzített árfolyamrendszerből fakadt: a rögzítés olcsóbbá tette a tőkeimportot,

de növelte a reálfelértékelődés és a spekulatív támadások kockázatát. Ez a feszültség vezetett át az 1997-es válságba.

38.1.3 Az 1997-es ázsiai válság: pénzügyi sokk és társadalmi következmények

Az 1997-es ázsiai válság közvetlen kiváltó eseménye az volt, hogy Thaiföld 1997. július 2-án feladta a baht dollárhoz kötött árfolyamát, miután a jegybank devizatartalékai csökkentek, és a spekulációs nyomás fenntarthatatlanná tette a védelmet. A döntés dokumentált tény, a válság okainak súlyozása viszont máig vitatott. A tudományos és intézményi értelmezések leggyakrabban a gyors hitelbővülést, az ingatlan- és eszközárbuborékot, a rövid lejáratú devizahiteleket, a gyenge pénzügyi felügyeletet és a túl gyors tőkepiaci liberalizációt emelik ki. Az is dokumentált, hogy a régióba áramló rövid távú tőke hirtelen visszafordult, ami valutaválságot, bankválságot és vállalati adósságválságot kapcsolt össze.

Thaiföldön a baht összeomlása után az IMF-program keretösszegét a korabeli nemzetközi jelentések 17 milliárd dollár körüli összegben jelölték meg, de a pontos szám és a folyósítás ütemezése módszertani és politikai viták tárgya. A válság nyomán pénzügyi társaságokat zártak be, a munkanélküliség nőtt, és a vidéki háztartások eladósodása fokozódott. A thaiföldi válság politikai következményei később a 2000-es években Thakszin Szinavatra felemelkedésében is lecsapódtak; ezt Thaiföld 1992-től napjainkig tárgyalja.

Indonéziában a válság a legsúlyosabb következményekkel járt. A rúpia árfolyama összeomlott, a dollárban eladósodott vállalatok tömegesen kerültek fizetésképtelenné, a bankrendszer megrendült, az élelmiszerárak emelkedése pedig a szegényebb városi háztartásokat sújtotta. 1998 májusi zavargások, a kínai származású közösségek elleni erőszak és az utcai mozgósítás közepette Suharto 1998. május 21-én lemondott. A válság társadalmi következményei nem írhatók le pusztán makroadatokkal: a munkájukat vesztő nők, az informális szektorból élő családok, a diákok és a belső menekültek tapasztalatai is hozzátartoznak a képhez. A politikai fordulatot Indonézia 1945-től napjainkig elemzi.

Malajzia 1998-ban Mahathir Mohamad kormánya alatt elutasította az IMF-programot, tőkekorlátozást vezetett be, és rögzítette a ringgit árfolyamát. A döntés megítélése a mai napig vitatott: egyes elemzők szerint a tőkekorlátozás mérsékelte a pénzügyi fertőzést, és lehetővé tette a fiskális élénkítést, mások szerint a válság mélypontja után a kedvező külső feltételek javulása is nagy szerepet játszott a fellendülésben. A malajziai vita politikai vetületét Malajzia 1963-tól napjainkig ismerteti. A Fülöp-szigeteken a válság kevésbé volt drámai, de a tőkeelvonás, a leértékelés és a szegénységi mutatók romlása tartós elégedetlenséget hagyott maga után. Vietnám, Laosz, Kambodzsa és Mianmar kevésbé voltak integrálva a nemzetközi tőkepiacokba, ezért a pénzügyi sokk közvetlen ereje kisebb volt, de a regionális exportkereslet csökkenése és a befektetői bizalom romlása őket is érintette.

A válság értelmezésében a **washingtoni konszenzus** kifejezés gyakran előkerül: ez az 1990-es évek nemzetközi pénzügyi intézményei által támogatott piaci reformcsomag leírására szolgál, és nem egységes elmélet. A válság alatt az IMF programjainak fiskális megszorításai és kamatpolitikája körül éles vita alakult ki. Egyes közgazdászok szerint a megszorítások feleslegesen mélyítették a recessziót; mások szerint a bizalom helyreállításához elkerülhetetlenek voltak. A könyv ezt vitaként mutatja be, nem egységes tanulságként. Annyi tudományos konszenzus megfogalmazható, hogy a válság nyomán a rögzített árfolyamok kockázata, a rövid távú devizaadósság veszélye, a pénzügyi felügyelet hiánya és a bankrendszerek átláthatatlansága a régióban jelentős reformokra szorult. A válság után a délkelet-ázsiai jegybankok devizatartalékot halmoztak fel, és megindult a regionális pénzügyi együttműködés, például a **Chiang Mai kezdeményezés**; ezt az ASEAN és a regionális integráció fejezet tárgyalja.

38.1.4 A 2008 utáni átalakulás és a Kína-tényező

A 2008–2009-es globális pénzügyi válság a délkelet-ázsiai országok exportkeresletét jelentősen visszavetette, de a régió bankrendszerei az 1997-es válság utáni reformok miatt sokkal stabilabb helyzetben voltak, ezért nem következett be újabb pénzügyi összeomlás. A válság azonban világossá tette, hogy a nyugati keresletre építő exportmodell még inkább ki van téve a globális ciklusoknak. Kína 2001-es WTO-csatlakozása után fokozatosan a térség termelési hálózatainak középpontjába került: a délkelet-ázsiai beszállítók alkatrészeket, félkész termékeket, nyersanyagokat és mezőgazdasági árukat szállítottak Kínába, miközben a kínai végső összeszerelés dominanciája átalakította a korábbi japán és nyugati termelési láncokat. Ennek geopolitikai vonatkozásait Kína, az USA és a regionális egyensúly és Az Indiai-óceán és a csendes-óceáni kapcsolatok tárgyalja.

A 2008 utáni korszakban az egyes gazdaságok eltérően reagáltak. Vietnám a leggyorsabban iparosodó gazdaságok közé emelkedett, különösen az elektronikai összeszerelés, a textil- és lábbeliipar területén. A növekedés azonban erősen importigényes, és a hozzáadott érték egy része külföldi tulajdonú cégeknél képződik. Banglades továbbra is a ruhaipari exportra támaszkodik; a 2013-as **Rana Plaza** összeomlás után nemzetközi munkavédelmi megállapodások jöttek létre, de a ruházati ágazat alacsony bére és a munkavállalói kiszolgáltatottság továbbra is kritikák tárgya. A 2024-es bangladesi politikai válság és Haszina Vazed távozása a gazdasági növekedés politikai feltételeit is új helyzetbe hozta; lásd Banglades 2024–2026.

Malajziában, Thaiföldön és Indonéziában a **közepes jövedelmű csapda** (middle-income trap) kifejezés vált a gazdaságpolitikai viták részévé: e szerint az országok elérték a közepes jövedelmi szintet, ám az alacsony bérekkel már nem versenyezhetnek a szegényebb országokkal, a magas hozzáadott értékű innovációhoz pedig sok helyen hiányzik a megfelelő intézményi és oktatási kapacitás. A kifejezés tudományos vita tárgya: vannak, akik szerint a csapda nem törvényszerű, és a félvezetőipar, a digitális szolgáltatások vagy a zöld energetikai átmenet új kitörési pontokat kínálhat. Malajziában és Szingapúrban az elektronikai és félvezetőipar, Thaiföldön az autóipari beszállítói rendszer, Indonéziában a nikkel- és pálmaolaj-feldolgozás áll a viták középpontjában. Ugyanakkor a nyersanyag-feldolgozás környezeti költségei gyakran nincsenek beleszámolva a növekedési egyenlegbe; erről Erdők, olajpálma és klímaválság szól.

A 2010-es évek végétől a **China+1** stratégia kifejezés terjedt el a befektetői elemzésekben: multinacionális vállalatok a Kínától való egyoldalú függés csökkentése érdekében vietnámi, indonéziai, malajziai vagy indiai gyártási kapacitásokat is kiépítettek. A folyamatot erősítette az amerikai–kínai kereskedelmi feszültség, a COVID-járvány alatti ellátási zavarok és a későbbi geopolitikai bizonytalanság. Ennek valós mértéke azonban vitatott: a befektetési döntések lassan változnak, és Kína továbbra is a legfontosabb kereskedelmi partner és beszállító maradt. A délkelet-ázsiai országok tehát nem egyszerűen „nyertesei” a kihelyezésnek, hanem egyszerre függenek a kínai kereslettől és az amerikai piaci hozzáféréstől.

A 2020–2026 közötti időszakot a COVID 19-járvány, az utána következő inflációs hullám, az energia- és élelmiszerárak emelkedése, valamint a kamatemelések alakították. A turizmusfüggő gazdaságok – Thaiföld, Kambodzsa, Balin keresztül Indonézia, részben a Fülöp-szigetek – 2020-ban súlyos bevételkiesést szenvedtek; a feldolgozóipari exportálók viszont a lezárások utáni keresletélénkülésből időszakosan profitáltak. A járvány felgyorsította a digitális platformgazdaság terjedését az e-kereskedelemben, a fuvarozásban és a pénzügyi szolgáltatásokban, de a platform-munka szabályozatlansága és az algoritmikus ellenőrzés új munkavállalói kiszolgáltatottságokat hozott. Ezt a Szegénység, informalitás és városiasodás fejezet elemzi. A 2025–2026-os fejleményeknél a könyv lezárásakor sok adat még felülvizsgálat alatt áll; ezeket csak ellenőrzött forrás alapján lehet részletezni.

38.1.5 Fejlődési modellek összehasonlítása és a „csoda” kritikája

A délkelet-ázsiai fejlődési pályák összehasonlítása akkor lehet forráskritikailag pontos, ha nem egyetlen „ázsiai modellt” feltételezünk. Legalább néhány modelltípus szétválasztható, noha az országok több elemet is kevertek. Az **exportorientált iparosítás** változatai Malajziában, Thaiföldön és Vietnámban külföldi működőtőkére, feldolgozóipari övezetekre és a globális termelési hálózatokba való bekapcsolódásra épültek. Az **állami kapitalista** változatokban – Malajziában a NEP, Indonéziában a Suharto-korszak családi és katonai konglomerátumai – az állam közvetlen tulajdonosi szerepet is vállalt. A **szocialista modellből piaci reformokkal** kialakult vietnámi és laoszi rendszer a politikai egypártrendszert fokozatos piaci nyitással kombinálta. A **mezőgazdasági és textil-exportmodell** Bangladesben, Kambodzsában és részben Laoszban az alacsony béreket és a külföldi megrendeléseket használta ki. A **szolgáltatás- és hazautalásfüggő** Fülöp-szigetek, valamint az **erőforrás-kitermelő** Pápua Új-Guinea, Mianmar és Laosz egy része a nemzetközi nyersanyagárak ingadozásának van kitéve. E típusok azonban elemzési segédeszközök, nem merev dobozok.

A „gazdasági csoda” kifejezés kritikája nem a dokumentált növekedési tényeket vonja kétségbe, hanem a keretezést. A GDP-növekedés önmagában nem méri a jövedelemeloszlást, az informális munkát, a háztartási termelést, a környezeti károkat vagy a szabadságjogok állapotát. Az exportzónákra jellemző alacsony bérű, gyakran női munkaerő alkalmazása egyszerre jelentett fizetett munka lehetőséget és bizonytalan, fegyelmezett munkakörülményeket. A nők munkába állása sok háztartásban növelte a döntési hatalmat, de a textil- és elektronikai iparban a túlórák, a lakóhelyi körülmények és az érdekérvényesítés korlátai is dokumentáltak. Az etnikai kisebbségek, hegyi közösségek és parasztok gyakran földvesztéssel és kitelepítéssel fizettek meg a nagy infrastrukturális és ültetvényprojektekért; ezt Etnikai kisebbségek és állampolgárság, Erdők, olajpálma és klímaválság és Katasztrófák és ellenálló képesség árnyalja.

A gazdasági növekedés és a politikai rendszer kapcsolata sem automatizmus. A hidegháborús „fejlődő diktatúra” tézise szerint a gyors növekedéshez átmenetileg erős, autoriter állam kell, ám ezt a délkelet-ázsiai tapasztalatok csak részben támasztják alá: hasonló növekedési szakaszok eltérő politikai intézmények mellett is lezajlottak, és a válságok éppen az autoriter rezsimek elszámoltathatósági hiányosságaira mutattak rá. Az állam és a piac viszonyát tárgyaló vitákat Autoritarizmus, demokrácia és emberi jogok és Demokratizálódás és civil társadalom elemzi.

Jelenkori értelemben a fejlődési modellek fenntarthatósága is kérdés: az éghajlatváltozás, a tengerszint-emelkedés, a tőzegtüzek és a vízenergia-projektek olyan költségeket termelnek, amelyeket a hagyományos növekedési statisztikák nem írnak le. A 2020-as években az amerikai–kínai verseny, a technológiai láncok átrendeződése és a demográfiai átmenet – egyes országokban fiatal, másutt gyorsan öregedő népességgel – tovább növeli a modellek közötti különbségeket. Az alfejezet egyik fő tanulsága az, hogy a „gazdasági csoda” és a „válság” egymást feltételező fogalmak: a gyors növekedés időszakai éppúgy termeltek sebezhetőséget, mint lehetőséget.

38.1.6 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet elsősorban makrogazdasági statisztikákra, jegybanki jelentésekre, IMF- és Világbank-konzultációkra, valamint nemzeti statisztikai hivatalok adataira támaszkodik, de ezek a források nem semlegesek. A GDP-számítás módszertana országonként és időszakonként változik, az informális gazdaság, a háztartási termelés, a határon átnyúló kisforgalom és az illegális kereskedelem jelentős része alulbecsült marad. Az alapév-felülvizsgálatok időnként jelentősen átírják a múltbeli növekedési sorokat, ezért a régi „csoda” adatokat csak módszertani fenntartással szabad használni.

Az 1997-es válság kronológiája és fő intézményi lépései jól dokumentáltak, de az okok arányai, a spekulatív támadások szerepe, az IMF-programok hatása és a malajziai tőkekorlátozás értékelése vita tárgya. A 2008 utáni átalakulás hosszú távú következményeiről a megfigyelési időszak viszonylagos rövidsége miatt nem lehet lezárt ítéletet mondani. A 2024–2026-os eseményekkel kapcsolatban a könyv lezárásakor rendelkezésre álló adatok még felülvizsgálat alatt állnak, ezért a friss statisztikákat ellenőrizni kell. A „fejlődési modell" és a „közepes jövedelmű csapda" kategóriák tudományos konstrukciók, nem természetadta tények; használatukkor ezért mindig jelezni kell, melyik elméleti hagyományból származnak.

38.1.7 Rövid összefoglaló

- A második világháború utáni délkelet-ázsiai gazdaságpolitika az importhelyettesítő iparosítástól fokozatosan az exportvezérelt iparosítás felé tolódott, de az átmenet országonként eltérő ütemű és jellegű volt.
- Az 1980–1990-es években Malajzia, Thaiföld és Indonézia gyors növekedése mögött külföldi működőtőke, exportfeldolgozó övezetek, alacsony bérű munkaerő és gyakran állami beavatkozás állt; a „gazdasági csoda" kifejezés azonban vitatott keretezés.
- Az 1997-es válság Thaiföldről indult, majd átterjedt a régió pénzügyi rendszereire; Indonéziában társadalmi nyomás és politikai fordulat kísérte, Malajzia tőkekorlátozással válaszolt, az IMF-programok megítélése pedig máig vitatott.
- A 2008 utáni időszakban Kína gazdasági súlya meghatározóvá vált, az ellátási láncok átrendeződtek, és a „China+1" stratégia, illetve a közepes jövedelmű csapda váltak a regionális viták kulcsfogalmaivá.
- A növekedés és a fejlődés nem azonos: az exportipar alacsony bérekre és gyakran női munkaerőre, az erőforrás-kitermelő gazdaságok a nemzetközi nyersanyagárakra vannak utalva, a társadalmi és környezeti költségeket a makroadatok nem mutatják.
- A 2020–2026 közötti járvány, infláció és geopolitikai feszültség újra megmutatta a régió kettős függőségét: egyszerre kötődik a kínai kereslethez és az amerikai piachoz, miközben a fenntarthatóság kérdése egyre sürgetőbb.

38.1.8 Önellenőrző kérdések

1. Miben különbözött Thaiföld és Malajzia exportvezérelt növekedési pályája Indonézia Suharto-kori gazdaságpolitikájától és a Fülöp-szigetek fejlődési útjától?
2. Miért volt az 1997-es ázsiai válság Indonéziában nem csupán pénzügyi, hanem politikai válság is? Milyen dokumentált eseményláncok vezettek Suharto lemondásához?
3. Hogyan alakította át Kína 2001 utáni világgazdasági integrációja a délkelet-ázsiai termelési hálózatokat, és milyen vitatott következményei vannak a „China+1" stratégiának?
4. Miért nem elegendő a GDP-növekedési adatokat a „fejlődés" bizonyítékaként kezelni? Milyen társadalmi és környezeti tényezők maradnak ki a hagyományos makroadatokból?
5. Milyen módszertani és politikai bizonytalanságok rejlenek a „gazdasági csoda", a „közepes jövedelmű csapda" és a nemzetközi pénzügyi intézmények adatainak használata mögött?

38.2 Szegénység, informalitás és városiasodás

Az előző alfejezet, a Gazdasági csodák és válságok, rámutatott arra, hogy Délkelet-Ázsia és a tágabb Bengáli-öböl, illetve Melanézia térségének makrogazdasági növekedési mutatói mögött mély társadalmi és területi egyenlőtlenségek húzódnak. Ebben az alfejezetben a növekedés társadalmi földrajzát vizsgáljuk: a gyors **városiasodást** (urbanisation), az **informális gazdaság** (informal

economy) kiterjedtségét és a szegénység szerkezetét. A kérdés nem az, hogy a régió országai „szegények-e” vagy sem, hanem az, hogy a gazdasági növekedés kinek és milyen áron hozott javulást, és miért maradt a szegénység – új formákban – a gyorsan növekvő nagyvárosok és a vidéki perifériák állandó kísérője. A városiasodás, az informalitás és a szegénység nem különálló jelenségek: egymást erősítő folyamatok, amelyek a gyarmati örökségtől a mai globális migrációig terjedő történelmi folytonosságban értelmezhetők.

38.2.1 A városiasodás mintái és örökségei

A délkelet-ázsiai városok kialakulása és növekedése nem érthető meg a gyarmati korszak nélkül. A 19–20. századi gyarmati gazdaság a tengeri kereskedelem, a nyersanyag-kitermelés és a közigazgatás csomópontjaira épült; ennek következtében a mai nagyvárosok zöme egykori gyarmati kikötőváros vagy adminisztratív központ volt. Rangoon (ma Yangon), Saigon (ma Ho Si Minh-város), Manila, Batavia (ma Jakarta), George Town (Penang), Malacca és Szingapúr mind a gyarmati hatalom és a helyközi kereskedelem találkozásában növekedtek. A gyarmati városok területileg is leképezték a hierarchiákat: a kikötői negyedek, a kínai kereskedőnegyedek, az indiai munkásövezetek, az európai adminisztratív zónák és a „bennszülött” falvak élesen elkülönültek. A rasszista kategóriák – például a „bennszülött” (native) vagy „kínai” (Chinese) – a városi tér felosztását is meghatározták. Ez a térszerkezet a függetlenség után is tovább élt: a posztkoloniális államok gyakran a régi gyarmati központokat erősítették meg, ahelyett hogy kiegyensúlyozott városhálózatot építettek volna.

A függetlenség utáni városiasodás egyik legszembetűnőbb jellemzője a **városi primátus** (urban primacy): egyetlen nagyváros aránytalanul dominálja az ország városhálózatát, gazdaságát és politikai életét. Thaiföldön Bangkok, a Fülöp-szigeteken Manila (és a környező metropoliszrégió), Bangladesben Dhaka, Laoszban Vientiane, Kambodzsában Phnom Penh egyaránt ilyen centrum. A primátus oka részben a gyarmati közlekedési és közigazgatási hálózat sugaras szerkezete, részben a függetlenség utáni központosított államépítés, részben a vidéki befektetések elmaradása. Ezzel szemben Indonézia, Vietnám és Malajzia városhálózata többpólusúbb: Indonéziában Jakarta mellett Surabaya, Medan, Bandung, Makassar is fontos regionális központ; Vietnámban Hanoi és Ho Si Minh-város kettős pólus; Malajziában Kuala Lumpur mellett George Town, Johor Bahru és Kota Kinabalu is növekedési góc.

A városiasodás üteme a 20. század második felében gyorsult fel, de országonként jelentősen eltér. A zöld forradalom mezőgazdasági munkaerőt szabadított fel, ugyanakkor a földkoncentráció és a vidéki lehetőségek hiánya sokakat a városokba hajtott. A háborúk és a belső konfliktusok szintén urbanizációt generáltak: a vietnámi háború idején a dél-vietnámi városok – elsősorban Saigon – menekültek millióit szívták fel; Kambodzsában a 1970-es évek városi lakosságának kitelepítése után az 1980-as években indult újra a városba áramlás. Bangladesben a függetlenségi háború és az azt követő vidéki szegénység Dhaka robbanásszerű növekedéséhez vezetett. Pápua Új-Guineában a városiasodás üteme a régió átlagánál alacsonyabb maradt, de Port Moresby és Lae városi lakossága a hegyvidéki és part menti falvakból érkező belső migráció miatt gyorsan nő, jelentős informális településeket hozva létre.

A városi terjeszkedés jórészt informális formában történt. Az állami lakásprogramok – ahol léteztek – nem tartottak lépést a beáramló lakosság igényeivel. Ennek eredményeként a nagyvárosokban **nyomornegyedek** (slums), illetve **informális települések** (informal settlements) alakultak ki, gyakran mocsaras, ártéri vagy meredek, építésre alkalmatlan területeken. A **nyomornegyed** kifejezés maga is vitatott: az ENSZ lakhatási programja (UN-Habitat) pontosan definiálja a lakás minősége, a túlzsúfoltság, a biztonságos ivóvíz és a szanitáció hiánya alapján, ám a helyi közösségek és a kritikai városkutatás szerint a fogalom leegyszerűsítő, és a nemzetközi fejlesztéspolitika

bélyegzőjeként is működik. A szövegben ezért a semlegesebb „informális település” kifejezést is használjuk.

A városi lakosság aránya a régió legtöbb országában ma már meghaladja a vidékét, de ez a statisztikai kép félrevezető lehet. A hivatalos városi definíciók országonként eltérnek, és sok „városi” besorolású település őriz vidéki jellegű gazdálkodási formákat. A városiasodás tehát nem egyszerűen a falvak kiüresedését és a nagyvárosok növekedését jelenti, hanem a városi és vidéki életmódok, foglalkozások és jövedelemforrások összefonódását is. A városi rurálissá válás és a vidéki urbanizáció – például a mezőgazdasági falvakban működő kisipari műhelyek vagy háztartási bedolgozó hálózatok – a régió fejlődésének jellegzetes vonása.

38.2.2 Az informális gazdaság kiterjedtsége és formái

Az **informális gazdaság** fogalma az 1970-es években terjedt el a fejlesztési közgazdaságtanban, eredetileg a szabályozás, adózás és formális szerződések nélkül működő termelést és szolgáltatásokat jelölte. A kategória azonban vitatott: egyes kutatók szerint az informális szektor nem a formális gazdaság „elmaradott” párja, hanem annak szerves része, amely rugalmasan alkalmazkodik a szabályozási terhekhez, a tőkehiányhoz és a munkapiac kirekesztő jellegéhez. Mások szerint az informalitás éppen a formális gazdaság kizsákmányoló struktúrájának terméke, amelyben a nagyvállalatok alvállalkozói láncokon keresztül használják ki az olcsó, védtelen munkaerőt.

A régió országaiban az informális foglalkoztatás aránya a teljes munkaerő-állományon belül hagyományosan magas, bár pontos számok országonként és felmérési módszertanonként jelentősen eltérnek. A hivatalos munkaügyi statisztikák gyakran alulbecslik az informalitást, mert nem foglalkoznak a háztartási munkával, az alkalmi munkával és az adózatlan önfoglalkoztatással. A leggyakrabban idézett becslések szerint a foglalkoztatottak fele vagy annál is nagyobb hányada dolgozik informálisan, de ezek az arányok ellenőrzést igényelnek.

Az informális gazdaság formái rendkívül sokfélék. A városokban az utcai árusítás – étel, ital, ruhanemű, használt cikk –, a javítóműhelyek, a szemétgyűjtés és újrahasznosítás, a cipőtisztítás, a teherhordás, a motortaxi-szolgáltatások (az indonéz **ojek**, a vietnámi **xe ôm**, a thaiföldi motoros taxik) mind ebbe a körbe tartoznak. A vidéki térségekben a háztáji mezőgazdaság, a kisipari termelés, a falusi piacokon történő értékesítés és a napszámos munka gyakran ugyancsak informális. A háztartási alkalmazottak – zömében nők – különösen kiszolgáltatott csoportot alkotnak, mivel munkahelyük a magánszféra, ahol a munkajogi védelem alig érvényesíthető.

A gyarmati gyökerek itt is fontosak: a gyarmati gazdaság eleve kettős szerkezetet hozott létre, amelyben a modern, exportorientált ültetvényes és bányászati szektor mellett a „hagyományos” paraszti és kisipari szektor fennmaradt, de alárendelt szerepbe került. A függetlenség után az új nemzetállamok a formális, modern ipar és bürokrácia kiépítésére törekedtek, ám a lakosság nagy tömegei nem fértek be ebbe a szűk formális szektorba. Az informális gazdaság így nem egyszerűen a „fejletlenség” jele volt, hanem a posztkoloniális államok strukturális korlátaira adott túlélési válasz.

A városi informalitás szorosan összefügg a lakhatással és a földhasználattal. Az informális településeken élők gyakran nem rendelkeznek bejegyzett tulajdonnal, ezért kiszolgáltatottak a kilakoltatásoknak. A földfoglalások és az állami földfelvásárlások közötti konfliktusok a régió legtöbb nagyvárosában állandóak. A városfejlesztési projektek, az útépítések és a bevásárlóközpont-beruházások gyakran a legszegényebb lakosok elűzésével járnak; ezt a kritikai városkutatás „városi lakosság kiszorításaként” (displacement) tartja nyilván. Ugyanakkor az informális települések nemcsak nyomortanyák: sok esetben stabil közösségi hálózatokat, önsegélyező szerveződéseket és aktív érdekvédelmet is működtetnek.

38.2.3 Szegénységmérés, trendek és egyenlőtlenségek

A szegénység mérése Délkelet-Ázsiában egyszerre technikai és politikai kérdés. A leggyakrabban használt mutató a **szegénységi küszöb** (poverty line) alatt élők aránya, amely a háztartási jövedelem vagy fogyasztás alapján határozza meg a minimális szükséglet kielégítéséhez szükséges szintet. A Világbank nemzetközi szegénységi vonala – jelenleg napi 2,15 USD (2017. évi vásárlóerő-paritáson) – a szélsőséges szegénység globális összehasonlítására szolgál, de a régió országai saját nemzeti szegénységi küszöböket is alkalmaznak, amelyek jellemzően magasabbak. A módszertani bizonytalanságok jelentősek: a háztartási felmérések nem érik el a hajléktalanokat, a belső menekülteket és az ideiglenes szállásokon élőket; a fogyasztási adatok a családi kapcsolatokon belüli egyenlőtlenségeket nem mutatják; a nemzeti valuták árfolyam-ingadozása torzíthatja az összehasonlítást.

A **Gini-együttható** (Gini coefficient) a jövedelmi egyenlőtlenség leggyakoribb mérőszáma: 0 a teljes egyenlőséget, 1 a teljes egyenlőtlenséget jelöli. A régió országaiban a Gini-együttható értékei általában közepesek vagy magasak, de a pontos értékek országonként, évről évre és a felhasznált adatforrástól függően változnak. A hivatalos statisztikákat óvatosan kell kezelni: egyes kormányok a választási ciklusokban hajlamosak lehetnek a szegénységi mutatók javulását hangsúlyozni, míg a kritikus elemzők a mérési definíciók változtatásával próbálják meg leplezni a romló tendenciákat.

A régióban a szegénység az 1990-es évektől hosszabb távon csökkenő tendenciát mutatott a gyors gazdasági növekedésnek, a piaci reformoknak és a nemzetközi kereskedelem bővülésének köszönhetően. A csökkenés azonban nem volt egyenletes: a vidéki szegénység makacsabb, a városi szegénység új formái jelentek meg, és a jövedelmi egyenlőtlenségek sok országban növekedtek. A 2008-as globális pénzügyi válság és a 2020–2021-es COVID-19-világjárvány jelentős visszaeséseket okozott; a turizmus, az export és a hazautalások visszaesése több millió háztartást sodort vissza a szegénységbe. A járvány utáni helyreállás üteme országonként és társadalmi csoportonként egyenlőtlen maradt.

A szegénység etnikai és regionális dimenziói mély történelmi gyökerekkel rendelkeznek. A gyarmati gazdaság örökségéről szóló A gyarmati gazdaság öröksége alfejezetben bemutatott kettős gazdaság és az etnikai munkamegosztás a függetlenség után is tovább élt. Malajziában a brit gyarmati politika a malájokat jórészt a mezőgazdaságban és a közigazgatásban, a kínaiakat a kereskedelemben és az ónbányászatban, az indiaiakat az ültetvényeken foglalkoztatta; a függetlenség utáni szegénység és jövedelmi különbségek ezen a mintán alapultak. A Etnikai kisebbségek és állampolgárság alfejezetben tárgyalt csoportok – a mianmari hegyi népek, a thaiföldi északi és északkeleti közösségek, az indonéz külső szigetek lakói, a pápuák, a Fülöp-szigetek muszlim és őslakos közösségei – gyakran a szegénységi statisztikák alsó sávjában helyezkednek el. Ennek okai nem az etnikai hovatartozásban, hanem a történelmi földfoglalásban, a természeti erőforrások egyenlőtlen elosztásában, a nyelvi és oktatási kirekesztésben, valamint a fegyveres konfliktusokban keresendők.

A nemi egyenlőtlenségek szintén átmetszik a szegénységet. A nők aránya az informális szektorban és a háztartási munkában magas, jövedelmük átlagosan alacsonyabb, és a tulajdonhoz, örökléshez való hozzáférésük korlátozottabb. A bangladesi ruházati ipar női munkavállalói, a Fülöp-szigetek háztartási alkalmazottai, az indonéz és a thaiföldi női bedolgozók példája mutatja, hogy a formálisnak tekintett iparágak mélyén is informális munkaviszonyok húzódnak. A nők elleni erőszak, a munkahelyi zaklatás és a reproduktív munka terheinek elosztása tovább árnyalja a szegénység képét.

A városi és vidéki szegénység arca eltérő. A vidéki szegénység gyakran a földnélküliséghez, a terméskieséshez, az öntözéshez és a piachoz való hozzáférés hiányához kötődik; a városi szegénység a lakhatási bizonytalansággal, a munkaerő-piaci kiszolgáltatottsággal, a magas élelmiszer- és

energiaköltségekkel, a zsúfoltsággal és a közbiztonság hiányával jár együtt. A két szegénységforma gyakran összekapcsolódik a belső migráción keresztül: a faluról városba költözők hosszú ideig ingáznak a két szféra között, és a városi jövedelemből tartják el a vidéki háztartást.

38.2.4 Városi szegénység, lakhatás és környezeti kockázatok

A városi szegénység egyik leglátványosabb megjelenési formája a **nyomornegyed** (slum), azaz olyan sűrűn lakott városi terület, ahol a lakások nem felelnek meg az alapvető biztonsági, egészségügyi és szanitációs követelményeknek. Az ENSZ Habitat becslése szerint a világ városi lakosságának jelentős része él ilyen körülmények között, és Délkelet-Ázsia nagyvárosai ebből a szempontból kiemelt területnek számítanak. A pontos arányok azonban bizonytalanok, mert a definíciók országonként és városonként eltérnek, és a hivatalos felmérések a legszegényebb, gyakran állandó lakcím nélküli csoportokat nem érik el.

A városi szegények lakhatási helyzete szoros összefüggésben áll a környezeti kockázatokkal. Az informális települések gyakran folyópartokon, csatornák mentén, tengerparti sávokban, áradásveszélyes mélyedésekben vagy meredek hegyoldalakon jönnek létre, mert ezek a területek mások számára nem vonzóak, és a földfoglalás itt könnyebb. Bangladésben Dhaka külvárosainak egy része a tengeri szint emelkedése és a folyami áradások által fenyegetett alacsony területen fekszik; a tengeri ciklonok pedig a part menti szegény közösségeket sújtják a leginkább. A Fülöp-szigeteken Manila tengerparti kerületei rendszeresen ki vannak téve tájfunoknak és áradásoknak, és a legszegényebb háztartások gyakran a leginkább veszélyeztetett területeken élnek. Bangkokban a talajsüllyedés és a tengerszint-emelkedés hosszabb távon növeli az árvízkockázatot, amit a 2011-es nagy árvíz drámaian megmutatott. Jakarta esetében a talajsüllyedés és a tengerből való vízbetörés olyan mértékű, hogy az indonéz kormány új főváros építését határozta el a Borneó szigetén; a döntés – amelyről az indonéz fejezetben részletesebben esik szó – a városi környezeti krízis és az egyenlőtlenség összefonódásának egyik legismertebb példája.

A városi hősziget-jelenség, a légszennyezés, a forgalmi torlódások és a zöldterületek hiánya ugyancsak aránytalanul sújtja a szegényebb negyedeket. A magas hőmérséklet, a szmog és a zajterhelés egészségügyi következményei – légzőszervi betegségek, hőguta, alvászavar – a rosszabb minőségű lakásokban élők körében erősebben jelentkeznek. A klímaváltozás hatásai – a szélsőséges időjárási események gyakoribbá válása, a tengerszint emelkedése – tovább növelik a városi szegények kiszolgáltatottságát, miközben a szegény közösségeknek a legkisebb az alkalmazkodóképességük, mert hiányzik a biztosítás, a megtakarítás és a politikai érdekérvényesítés.

A környezeti igazságtalanság fogalma itt kap értelmet: a környezeti ártalmak – például a hulladéklerakók, a szennyező üzemek, a zajos közlekedési útvonalak – gyakran a legszegényebb és etnikailag kisebbségi negyedekbe települnek. A délkelet-ázsiai városokban a szeméttelepek mellett élő közösségek, a folyóparti nyomornegyedek lakói és a csatornák mentén húzódó informális házak lakóinak helyzete a környezeti igazságtalanság tipikus esete. A bangladesi, fülöp-szigeteki és indonéz városi szegények ráadásul gyakran az informális hulladékgyűjtésből élnek, ami egyszerre jelent megélhetést és súlyos egészségügyi kockázatot.

A lakhatás és a földhasználat kérdése a városi szegénység központi eleme. A kilakoltatások, a telek- és lakáscím hiánya, a bizonytalan jogi státusz megnehezíti a városi szegények számára a biztonságos lakhatást. A nagyvárosi ingatlanboom – különösen a 2000-es években – számos országban felhajtotta a telekárakat, ami a szegényebb bérlők kiszorulásához vezetett. Thaiföldön, Indonéziában, a Fülöp-szigeteken és Vietnámban a városi szegények érdekvédő szervezetei lakhatási jogi mozgalmakat indítottak, amelyek a kilakoltatások ellen, a közművesítésért és a lakhatás jogi elismeréséért küzdenek. E mozgalmak eredményei vegyesek: egyes helyeken sikerült a közösségi tulajdonú lakások építése, máshol az állami hatóságok erővel léptek fel.

38.2.5 Vidék-város kölcsönhatás, migráció és transzferek

A szegénység, a városiasodás és az informalitás dinamikáját alapvetően meghatározza a **belső vándorlás** (internal migration) és a **nemzetközi migráció** (international migration). A faluról városba irányuló mozgás a régió történetének állandó folyamata, amely a gyarmati korban a kényszermobilitástól – rabszolgakereskedelem, szerződéses munkások – a szabad, de gazdasági kényszer által motivált vándorlásig terjedt. A függetlenség után a vidéki mezőgazdaság válsága, a földhiány, az örökösödési rendszerek feldarabolódása, a természeti katasztrófák és a fegyveres konfliktusok tovább ösztönözték a városba áramlást. Bangladesben a delta árvizei és a parti sósvíz-benyomulás, a Fülöp-szigeteken a földbirtokviszonyok és a tájfunok, Indonéziában a vulkánkitörések és a vidéki földnélküliség mind a migráció fontos kiváltói.

A belső vándorlás gyakran nem egyszeri, hanem körkörös vagy ingázó: a vidéki háztartások tagjai időszakosan városban dolgoznak, majd hazatérnek, és a városi jövedelem kiegészíti a mezőgazdasági termelést. A **hazautalás** (remittance) – a városban vagy külföldön dolgozó családtagok pénzküldése – így a vidéki háztartások létfenntartásának alapvető forrásává vált. A nemzetközi migráció ezt a mintát regionális léptékre emeli: filippínó vendégmunkások dolgoznak a Közel-Keleten, Kelet-Ázsiában, Európában és Amerikában; bangladesi, indonéz, mianmari, kambodzsai munkások Malajziában, Thaiföldön, Szingapúrban és a Dél-Koreai Köztársaságban. A hazautalások összege a régió több országában a GDP jelentős százalékát éri el – a pontos arányok azonban az évenként változó hivatalos becslések szerint ingadoznak, és a nem rögzített informális csatornákon érkező pénzforgalom miatt a valós érték ennél is magasabb lehet.

A migráció és a hazautalások csökkenthetik a szegénységet, de új egyenlőtlenségeket is teremtenek. A külföldön dolgozó családtagokat nélkülöző háztartások – például a női vendégmunkások által hátrahagyott gyermekek – sajátos társadalmi problémákkal szembesülnek. A migráció ráadásul nem mindenki számára elérhető: a legszegényebbek gyakran nem tudják megelőlegezni az utazás és a munkaközvetítés költségeit, így ők a belső vándorlásra vagy a helyi informális munkákra szorulnak. A menekültek és a belső menekültek (IDP-k) helyzete még bizonytalanabb: a mianmari polgárháború következtében otthonukat elhagyni kényszerülők, a Fülöp-szigetek Mindanao régiójában élő belső menekültek, valamint a Bangladesben élő rohingja menekültek – elsősorban Cox's Bazar térségében – a városi és tábori szegénység legkiszolgáltatottabb csoportjait alkotják. Erről bővebben a Migráció, menekültek és diaszpóra alfejezetben lesz szó.

A vidéki területek és a városok közötti viszony az utóbbi évtizedekben megváltozott: a városi fogyasztás növekedése új piacot teremt a vidéki termelőknek, de a vidéki fiatalok elvándorlása munkaerőhiányt okoz a mezőgazdaságban, ami a termelés gépesítését vagy a földek parlaggá válását eredményezi. Pápua Új-Guineában a hegyvidéki falvakból a városokba, különösen Port Moresbybe és Laebe irányuló vándorlás a vidéki közösségek elöregedéséhez és a hagyományos földhasználati rendszerek meggyengüléséhez vezet, miközben a városokban a bevándorló csoportok gyakran etnikai alapon szerveződő informális településeken élnek.

38.2.6 Közpolitikák, programok és viták

A szegénység, az informalitás és a városiasodás kezelésére a régió kormányai és nemzetközi fejlesztési intézmények számos programot indítottak. A **feltételes készpénztranszfer** (conditional cash transfer) programok – például a Fülöp-szigeteken, de más országokban is – a szegény háztartásoknak rendszeres juttatást adnak, ha a gyermekek iskolába járnak és egészségügyi vizsgálatokon vesznek részt. A lakhatási programok – Thaiföldön a közösségi lakhatási kezdeményezések, Indonéziában az olcsó bérlakások építése, Vietnámban a munkásnegyedek fejlesztése – a városi szegények lakáshoz jutását célozzák. A **mikrohitel** (microcredit) programok – különösen a bangladesi Grameen Bank és Muhammad Yunus, valamint a hasonló intézmények –

a legszegényebbek számára kis összegű, fedezet nélküli kölcsönöket biztosítanak, elsősorban nők bevonásával.

E programok hatékonysága azonban vitatott. A mikrohitel a korai lelkesedés után komoly kritikát kapott: egyes elemzések szerint a hitelcsapdák növelhetik az eladósodást, a csoportos kölcsöngaranciák társadalmi nyomást gyakorolhatnak, és a mikrohitel-intézmények profitérdekelt tevékenysége eltávolodott az eredeti szociális céloktól. A feltételes készpénztranszferek célzási hibái – a legszegényebbek kimaradása, a politikai klientelizmus, a bürokratikus költségek – ugyancsak csökkentik a hatékonyságot. A lakhatási programok gyakran nem érik el a leginkább rászorulókat, és a telektulajdonosi érdekekkel szemben alulmaradnak.

A városi szegényekkel szembeni állami fellépés nem ritkán büntető jellegű. A „városfejlesztés", a „rendtartás" és a „tisztaság" jelszavaival a hatóságok többször felszámolták az utcai árusítóhelyeket, kilakoltatták az informális települések lakóit, és korlátozták a motortaxi-szolgáltatásokat. A kritikai társadalomtudomány ezt a jelenséget a szegények kriminalizálásaként írja le: az informális gazdaság és lakhatás résztvevőit szabálysértőkként kezelik, miközben a formális szektorba való belépés lehetőségei továbbra is korlátozottak. A járvány idején ez a feszültség felerősödött, mert a lezárások aránytalanul sújtották a napi jövedelemből élő informális munkásokat.

A közpolitikai viták alapkérdése, hogy a gazdasági növekedés önmagában elegendő-e a szegénység csökkentéséhez, vagy célzott újraelosztásra van szükség. A gyorsan növekvő országok – Vietnám, Indonézia, Banglades – esetében a növekedés valóban csökkentette a szegénységet, de a jövedelmi egyenlőtlenség nem feltétlenül mérséklődött. A növekedésbarát politika hívei szerint a piaci reformok és a kereskedelem bővülése a szegényeknek is hasznot hajt; a kritikusok szerint a növekedés által generált jövedelmek a vagyonos rétegeknél koncentrálódnak, és a szegények csak akkor részesülnek, ha az állam aktívan újraeloszt. A posztkoloniális kritika tovább megy: a „fejlesztés" diskurzusa maga is hatalmi viszonyokat termel, és a nemzetközi intézmények – Világbank, Ázsiai Fejlesztési Bank, bilaterális donorok – által támogatott programok gyakran a nyugati modernizációs elképzeléseket vetítik a helyi valóságra. Ez a kritika nem tagadja a szegénység tényét, de óvatosságra int a megoldások univerzális receptjeivel szemben.

38.2.7 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet népszámlálási adatokból, háztartási költségvetési és munkaerő-felmérésekből, nemzetközi fejlesztési intézmények – elsősorban a Világbank, az ILO, az UNDP és az Ázsiai Fejlesztési Bank – adatbázisaiból, valamint városkutatási és környezeti szakirodalomból táplálkozik. Az itt bemutatott általános tendenciák a tudományos konszenzuson alapulnak, de a konkrét statisztikai értékek – a szegénységi ráták, a Gini-együtthatók, az informális foglalkoztatás arányai – származási évük és forrásuk szerint jelentősen eltérhetnek, ezért minden pontos számadatot ellenőrizni kell a legfrissebb hivatalos közlésekben.

A forrásokkal kapcsolatos legfontosabb bizonytalanságok a következők:

- **A szegénységi küszöb meghatározása önkényes.** A nemzeti szegénységi vonalak mögött politikai döntések állnak; a kormányok változtathatják a kosár összetételét vagy a vonal értékét, ami a csökkenést vagy növekedést eltérően mutathatja.
- **Az informális gazdaság mérése pontatlan.** A háztartási felmérések alulbecslik az alkalmi, szezonális és háztartáson belüli munkát; a definíciók országonként változnak; az adóhatósági és társadalombiztosítási nyilvántartások nem fedik le a teljes munkaerőt.
- **A városi definíciók országonként eltérnek.** A népszámlálási „városi" kategória lehet pusztán adminisztratív, népsűrűség-alapú vagy gazdasági tevékenység szerinti; ez megnehezíti a nemzetközi összehasonlítást.

- **A nyomornegyedekre vonatkozó becslések nagy szórást mutatnak.** A hivatalos adatok gyakran a regisztrált lakcímekre épülnek, de az informális települések lakói gyakran nem szerepelnek nyilvántartásban; a becslések ezért inkább nagyságrendi jelzések.
- **A gyarmati statisztikák elfogultak.** A gyarmati korszak népszámlálásai rasszista és etnikai kategóriákat alkalmaztak, amelyek nem felelnek meg a mai identitásoknak; az ilyen források kritikai olvasata szükséges.
- **A háborús és konfliktusos övezetek adatai hiányosak.** Mianmarban, a Fülöp-szigetek egyes részein és Pápua Új-Guineában a fegyveres konfliktusok, a belső menekültek és a távoli vidéki területek miatt a hivatalos felmérések nem reprezentatívak.
- **A hazautalások statisztikái torzítanak.** Az informális csatornákon – rokonok, ismerősök által – érkező pénzforgalom nem jelenik meg a hivatalos fizetési mérlegben, így a hazautalások gazdasági súlyát alábecslik.

A fenti bizonytalanságok nem teszik értelmetlenné a tárgyalt folyamatokat, de óvatosságra intenek: a szegénység, az informalitás és a városiasodás bemutatásakor a tendenciák és az összefüggések megbízhatóbb tudást nyújtanak, mint a pontos, de vitatható számok.

38.2.8 Rövid összefoglaló

- A délkelet-ázsiai városiasodás mélyen a gyarmati korszakban gyökerezik: a mai nagyvárosok zöme gyarmati kikötőváros vagy adminisztratív központ, és a gyarmati városi tér etnikai hierarchiája a függetlenség után is tovább élt.
- A **városi primátus** – Bangkok, Manila, Dhaka, Vientiane, Phnom Penh példáján – a gazdasági és politikai centralizáció következménye; Indonézia, Vietnám és Malajzia városhálózata többpólusúbb.
- Az **informális gazdaság** a foglalkoztatás meghatározó része, de mérése pontatlan; formái az utcai árusítástól a háztartási munkáig terjednek, és a formális szektorral szoros kapcsolatban állnak.
- A szegénység az 1990-es évektől hosszabb távon csökkent, de a jövedelmi egyenlőtlenségek sok országban növekedtek; a COVID-19 világjárvány ismét súlyosbította a helyzetet.
- A szegénység etnikai, regionális és nemi dimenziói a gyarmati örökségből és a posztkoloniális fejlesztési politikákból erednek, nem pedig a csoportok állítólagos adottságaiból.
- A városi szegények lakhatási bizonytalansága és környezeti kiszolgáltatottsága – árvizek, tájfunok, talajsüllyedés, légszennyezés – egymást erősíti; a környezeti igazságtalanság a szegény negyedeket sújtja jobban.
- A belső és nemzetközi migráció, valamint a **hazautalások** kulcsszerepet játszanak a vidéki háztartások jövedelmében, de új egyenlőtlenségeket és társadalmi feszültségeket teremtenek.
- A közpolitikai programok – feltételes készpénztranszferek, lakhatási projektek, mikrohitel – hatékonysága vitatott; a városi szegényekkel szembeni büntető fellépés és a „városfejlesztés” nevében végrehajtott kilakoltatások ellentmondásosak.

38.2.9 Önellenőrző kérdések

1. Milyen történelmi okok magyarázzák a városi primátus kialakulását a régió több országában? Hasonlítsa össze legalább két ország példáján.
2. Miért tekinthető az informális gazdaság egyszerre alkalmazkodó stratégiának és a strukturális kirekesztés jelének? Válaszában utaljon a fogalom vitatott jellegére.
3. Milyen módszertani problémák nehezítik a szegénység és az egyenlőtlenség összehasonlító mérését Délkelet-Ázsiában? Soroljon fel legalább három tényezőt, és magyarázza el hatásukat.

4. Hogyan kapcsolódik össze a városi szegénység és a környezeti kockázat? Mutasson be példát legalább két országból vagy városból, és elemezze a környezeti igazságtalanság fogalmát.
5. Milyen kapcsolat van a belső és nemzetközi migráció, a hazautalások és a vidéki szegénység között? Értékelje a hazautalások szerepét a régió országaiban, és említsen legalább egy kritikai szempontot.

38.3 Erdők, olajpálma és klímaválság

Az erdők, ültetvények, folyók és tüzek története nem a délkelet-ázsiai fejlődés peremterülete, hanem annak egyik legélesebb tükre. Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogyan vált az erdőirtás, a pálmaolaj-termelés, a tőzegtüzek és a határokon átnyúló szmog, valamint a Mekong folyórendszerének átalakítása a régió gazdaságtörténetének és egyenlőtlenségi viszonyainak meghatározó elemévé. A kérdés azért is központi, mert a Szegénység, informalitás és városiasodás alfejezetben tárgyalt jövedelmi és városi különbségek szorosan összefüggenek azzal, hogy egyes térségekben a természeti erőforrások kiaknázása gyors növekedést, máshol azonban kisemmizést, eladósodást, kényszerű elvándorlást vagy éppen egészségkárosodást hozott. A szöveg ezért nemcsak a természet átalakulását, hanem a hatalom, a földhasználat és az éghajlatváltozás összekapcsolódását is bemutatja. A tárgyalás során megkülönböztetjük a dokumentált tényeket (például egyes gátak megépítését, erdőterületek csökkenését), a tudományos becsléseket (például a tőzegtüzek szén-dioxid-kibocsátását), a vitatott értelmezéseket (például a pálmaolaj-gazdaság fejlesztő vagy romboló hatását), valamint az emlékezetpolitikai és iparági álláspontokat.

38.3.1 Az erdők átalakulása a gyarmati erdészettől a függetlenségi faiparig

A mai délkelet-ázsiai erdőirtás gyökerei részben a gyarmati erdőgazdálkodásig nyúlnak vissza. A holland, brit, francia és spanyol gyarmati államok nem egyszerűen „megőrizték” vagy „elpusztították” az erdőket: intézményesítették a faanyag kitermelését, és olyan területhasználati rendet vezettek be, amely a helyi közösségek korábbi erdőhasználatát gyakran illegálissá tette. A gyarmati erdészeti rendeletek, például a holland-indiai **boschwezen** (erdészeti igazgatás) vagy a brit-indiai és burmai **erdőrezervátum**-rendszer, a 19. század végétől a tíkfa (Tectona grandis) és más kereskedelmi fafajok állami ellenőrzésű kitermelésére épültek. Ez dokumentált tény: a gyarmati levéltárak és erdészeti jelentések egyértelműen mutatják, hogy a rezervátumok kijelöléséhez gyakran telepítettek ki helyi lakosokat, vagy vonták meg az erdei termékek, legelők és irtásföldek használatát. Ugyanakkor a gyarmati korszak erdőpusztításának mértéke régiónként eltérő, és a prekoloniális erdőborítottságra vonatkozó adatok bizonytalanok, mert a korabeli térképek és jelentések gyakran a mai fogalmaktól eltérően határozták meg az „erdőt”.

A gyarmati korszak után a független államok jelentős része nem szakított a központosított erdőhasználat örökségével, hanem azt a fejlesztő állam eszköztárába illesztette. Thaiföldön például a 20. század közepéig a tíkfa-kitermelés koncessziós rendszerben folytatódott, majd az erdőterületek gyors csökkenése és az 1988-as dél-thaiföldi földcsuszamlások után a bangkoki kormány 1989-ben országos fakitermelési tilalmat vezetett be. Ez utóbbi dokumentált esemény, és a thaiföldi erdőtörténetben gyakran hivatkozott fordulópont. A tilalom azonban nem állította meg az erdőirtást: a fa iránti kereslet részben a szomszédos Mianmar, Laosz és Kambodzsa felé tolódott, ahol a faipari koncessziók, a fegyveres csoportok és a katonai elitek összefonódása gyakran dokumentált. Kambodzsában különösen az 1990-es és 2000-es években vált a fakitermelés a politikai gazdaság központi elemévé; a koncessziós területek kijelölése, az illegális kivitel és a földfoglalások egymással összefüggő jelenségek voltak. A Global Forest Watch és más műholdas adatsorok szerint a kambodzsai és indonéz erdővesztés mértéke a 2000-es évek elején kiugró volt, ám a pontos számok az adatsorok módszertani különbségei miatt továbbra is vitatottak.

A függetlenségi faipar története tehát nem csupán a fák kivágásáról szól: a fakitermelési jogok, az utak, a feldolgozóüzemek és az exportengedélyek a politikai hatalom elosztásának eszközei voltak. Indonéziában Suharto elnök **Orde Baru** (Új Rend) kormányzata alatt a faipari koncessziók egy része a hadsereghez, kormányzati körökhöz és üzleti konglomerátumokhoz kapcsolódott. Ez a tény levéltári és oknyomozó újságírói forrásokból jól dokumentált, noha az egyes koncessziók pontos jogszerűségéről vagy a korrupció mértékéről máig viták folynak. A közösségi erdőgazdálkodás, a hagyományos talajváltó gazdálkodás és a nemzeti parkok kijelölése körüli konfliktusok minden országban más-más formát öltöttek; közös vonásuk, hogy a helyi lakosok gyakran úgy élték meg az állami erdővédelmet, mint saját megélhetésük korlátozását. Ezt az állítást a falusi terepmunkák és közösségi interjúk sokasága támasztja alá, de az arányok és az okozati láncok értékelése tudományos vita tárgya.

38.3.2 Olajpálma: a zöld arany gazdaságtörténete és vitái

A délkelet-ázsiai táj egyik legjelentősebb átalakítója a **pálmaolaj** (malájul *minyak sawit*, indonézül *minyak sawit* vagy *minyak kelapa sawit*) termelésére használt **olajpálma** (*Elaeis guineensis*) ültetvényesítés. Az olajpálma Nyugat-Afrikából származik, de nagyüzemi termesztése a 20. század elején a gyarmati Szumátrán és a maláj félszigeten kezdődött el. A mai termelési szerkezet azonban a függetlenség utáni állami programok és a globális élelmiszer- és kozmetikaiipari kereslet eredménye. Malajziában a **FELDA** (Federal Land Development Authority, 1956) telepesprogramja a vidéki földnélküli maláj családok számára kínált pálmaolaj-ültetvényes parcellákat; ez a fejlesztési modell hozzájárult a vidéki szegénység csökkentéséhez, de egyben rögzítette a monokultúrás termelést és az állami irányítást. Indonéziában a pálmaolaj terjeszkedése az 1980-as évektől gyorsult fel, részben a **transzmigrációs** programok, részben a magántőke és a kínai–indonéz konglomerátumok koncessziói révén. A két ország ma a világ pálmaolaj-termelésének döntő hányadát adja; ez a dokumentált tény, noha a pontos arányok évről évre változnak, és a termelési adatok forrása, a pálmaolaj-ipari szövetségek, valamint a nemzetközi mezőgazdasági statisztikák között némi eltérés mutatkozik.

A pálmaolaj gazdaságtörténete egyszerre fejlődési és egyenlőtlenségi történet. A termelő országok kormányai és iparági szereplői a pálmaolajat a vidéki foglalkoztatás, az exportbevétel és a globális növényolaj-kereslet kielégítésének hatékony eszközeként mutatják be. Az iparági érvelés szerint az olajpálma hektáronként jóval nagyobb olajhozamot ad, mint a szója vagy a repce, tehát a növényi olaj iránti igény növekedését kisebb földterületen lehet kiszolgálni. Ezt az érvet a növényolajpiacok elemzői gyakran elfogadják, de a környezetvédő szervezetek és számos társadalomtudós szerint a magas hozam nem szünteti meg a terjeszkedés ökológiai és társadalmi költségeit. Az ültetvények ugyanis gyakran erdőirtással jöttek létre, tőzeglápokat csapoltak le, és csökkentették a biodiverzitást, különösen az olyan fajok élőhelyét, mint a borneói és szumátrai orangután. A földhasználati konfliktusok gyakran érintettek **adatközösségeket** (a malajziai és indonéziai őshonos népek gyűjtőneve, helyi nyelvű megfelelőkkel, például *orang asli*, *masyarakat adat*), akik a szokásjogi földeket nem mindig tudták írásos tulajdonjoggal igazolni. A kisgazdák és a nagyvállalatok közötti viszony szintén kettős: egyes kisgazdák valóban részesültek a pálmaolaj-jövedelemből, míg mások függő helyzetbe kerültek a feldolgozóüzemek árképzésétől. A vitatott értelmezések tehát nem a pálmaolaj létezésére, hanem annak fejlesztési mérlegére vonatkoznak.

A fenntarthatósági kísérletek, például a **RSPO** (Roundtable on Sustainable Palm Oil, 2004) tanúsítási rendszere, a vita intézményesült formáját jelentik. A tanúsítás igyekszik szétválasztani a „fenntartható” pálmaolajat az erdőirtáshoz és tőzeglecsapoláshoz kötött termeléstől. A kritikusok szerint azonban a tanúsítás nem elég szigorú, és nem akadályozza meg a földfoglalásokat; az iparág egyes szereplői viszont a tanúsítás költségét és a piaci hozzáférés korlátozását kifogásolják. Az Európai Unió erdőirtásmentes termékekre vonatkozó rendelete (EUDR, 2023) a 2020-as évek közepén újabb vitákat gerjesztett a termelő országok és az EU között; a könyv lezárásának

időpontjában, 2026-ban az alkalmazási határidők és a mentességek pontos állapota források hiányában óvatosan kezelendő. Az biztos, hogy a pálmaolaj-ültetvények története nem írható le sem a „zöld arany” egyoldalú dicséretével, sem a „pusztítás” leegyszerűsítő narratívájával: a termelés hasznai és terhei földrajzilag, osztályok és nemek szerint is egyenlőtlenül oszlanak el.

38.3.3 Tőzegtüzek és határokon átnyúló szmog

A pálmaolaj-ültetvények terjeszkedésének egyik legsúlyosabb következménye a **tőzeglápok** lecsapolása és az ebből fakadó tűzesetek. A tőzegláp olyan szerves anyagban gazdag, nedves talaj, amely természetes állapotában nagy mennyiségű szenet raktároz. Amikor a tőzeglápokat csatornákkal lecsapolják, a talaj megszárad, és könnyen meggyullad; a tűz nemcsak a felszíni növényzetet égeti el, hanem magában a tőzegben is lassan továbbterjed. Indonéziában, különösen **Riau**, **Közép-Kalimantan** és **Dél-Szumátra** tartományokban, valamint részben Malajzia borneói államaiban (Sarawak és Sabah) a tőzegtüzek az ültetvényesítés óta visszatérő jelenséggé váltak. A nagy tűzesemények, például az 1997–1998-as, a 2006-os, a 2013-as, a 2015-ös és a 2019-es időszakok tüzei dokumentált tények: műholdfelvételek, helyszíni jelentések, kormányzati rendkívüli állapotok és sajtóhírek egyaránt rögzítették őket. Az ilyen tüzek gyakran egybeestek az **El Niño** éveivel, amikor a száraz időjárás növelte a gyulladás kockázatát.

A tüzek következménye a **határokon átnyúló füstköd** (angolul *transboundary haze*; malájul *jerebu*, indonézül *asap* vagy *kabut asap*), amely Indonéziából Malajziába, Szingapúrba, Thaiföld déli részére és időnként a Fülöp-szigetekre is eljutott. A füstköd hatásai dokumentáltak: iskolabezárások, repülőtéri leállások, egészségügyi ellátások túlterhelése, a légúti megbetegedések emelkedése. A tűzesetek által érintett lakosság egészségügyi statisztikái azonban becslések, és az egyes tanulmányok eltérő módszerekkel számolnak; a legtöbb kutatás a szálló por (PM2,5) koncentrációjának és a kórházi felvételeknek az összefüggését vizsgálta, de a hosszú távú halálozási hatásokat nehéz pontosan számszerűsíteni. A tőzegtüzek szén-dioxid-kibocsátására vonatkozó tudományos becslések szintén széles sávban mozognak: egyes kutatók szerint a 2015-ös indonéziai tüzek csúcsidőszakaiban a napi kibocsátás meghaladhatta az Egyesült Államok teljes napi fosszilis energiahordozó-kibocsátását, de ez az összehasonlítás módszertani viták tárgya, nem pedig egyetlen „mért” érték.

A felelősség kérdése a tőzegtüzek esetében kényes, és a könyvnek kerülnie kell a kollektív bűnösség ábrázolását. A tüzek közvetlen kiváltói gyakran kisgazdák, vállalati alvállalkozók vagy egyéni földhasználók voltak, akik a tőzeges területeket mezőgazdasági művelés vagy ültetvénybővítés céljából felgyújtották. A strukturális ok azonban a tőzeglápok lecsapolásának államilag engedélyezett és vállalati tőkével finanszírozott gyakorlata volt: a csatornázás tette a talajt gyúlékonnyá. Az indonéz kormányzat és a helyi vállalatok felelősségét oknyomozó riportok, tudományos publikációk és nemzetközi szervezetek jelentései egyaránt dokumentálták, de a bíróságokon ritkán sikerült egyértelmű kártérítési felelősséget megállapítani. A füstköd miatt szomszédos országok (Szingapúr, Malajzia) kormányai többször nyomást gyakoroltak Indonéziára, de a határokon átnyúló felelősség jogi eszközei gyengék. Az **ASEAN Transboundary Haze Pollution Agreement** (2002) létrehozott egy regionális keretet, ám Indonézia – hosszas huzavona után – csak 2014-ben ratifikálta a megállapodást. Az egyezmény hatékonyságát a tudósok és civil szervezetek változóan ítélik meg, mert a végrehajtás nagymértékben tagállami hatáskörben maradt.

38.3.4 A Mekong és a gátak: energia, halászat és vízhozam

A szárazföldi Délkelet-Ázsia másik meghatározó környezeti átalakulása a **Mekong** (thaiul *Mae Nam Khong*, laosziul *Nam Khong*, vietnámiul *Sông Cửu Long*, khmerül *Tonle Thom*) folyórendszeréhez kötődik. A Mekong Dél-Kínából, a Tibeti-fennsíkról ered, áthalad Laosz,

Thaiföld, Kambodzsa és Vietnám területén, és a **Tonle Sap** tó, valamint a Mekong-delta termékeny árterületein keresztül éri el a Dél-kínai-tengert. A folyó a világ egyik legnagyobb belvízi halászati rendszere; a halászat és a rizstermelés a medence lakosainak jelentős részét foglalkoztatja és élelmezi. A vízrendszer átalakítása ezért nem csupán energetikai vagy mérnöki kérdés, hanem társadalmi és élelmezésbiztonsági ügy is. A Mekong alsó szakaszán a 20. század második felétől épültek kisebb mellékfolyó-gátak, de a főmedren tervezett nagy vízerőművek a 2000-es évektől váltak nemzetközi viták tárgyává. Laosz kormánya kifejezetten a vízerőművek exportjára alapozott fejlesztési stratégiát hirdetett, amelyet a nemzetközi sajtó és a donorok gyakran „Délkelet-Ázsia akkumulátora” kifejezéssel írtak le. Ez a program dokumentált politikai cél, és a laoszi gazdasági növekedés egyik magyarázata.

A főmedri gátak közül a laoszi **Xayaburi** (Xayaburi, thaiul *Sainyabuli*) gát építése 2012-ben kezdődött, és az erőmű a 2010-es évek végén kezdett áramot termelni; ez dokumentált tény. A **Don Sahong** gát a kambodzsai határ közelében, a 2010-es évek közepén indult, és a halvándorlási útvonalakra gyakorolt hatása miatt vált vitatottá. A tervezett kambodzsai **Sambor** és **Stung Treng** gátak ügye még nyitottabb: a kambodzsai kormány 2020-ban – sajtóhírek szerint – bejelentette, hogy a főmedri gátakat egy évtizedre felfüggeszti, de a hosszú távú döntés bizonytalan. A kínai felső folyási vízerőmű-kaszkád, a **Lancang** (a Mekong kínai neve) gátjai a 2000-es évektől működnek, és a kínai állami vállalatok által épített létesítmények a folyó vízjárását már az alsó szakaszra is érzékelhető hatást gyakorolhatnak. Ugyanakkor a pontos ok-okozati összefüggés a kínai gátak víztározói és a távolabbi deltai jelenségek között tudományos vita tárgya, mert az éghajlatváltozás, a homokbányászat és a folyószabályozás is hat a vízhozamra és a hordalékra.

A Mekong-gátak körüli vita jól mutatja a fejlesztési és környezeti érvelések ütközését. Az építő kormányok, elsősorban Laosz és Kína, valamint a kivitelező vállalatok a gátakat tiszta energiának, áramexport-bevételnek, árvízszabályozásnak és regionális integrációnak tekintik. Ezzel szemben a halászok, a civil szervezetek, a nemzetközi folyószabályozási szakértők és több donor ország álláspontja szerint a főmedri gátak megzavarják a halak vándorlását, csökkentik a hordalék- és tápanyagutánpótlást, és veszélyeztetik a Tonle Sap árapályhoz hasonló vízjárását. A **Mekong River Commission** (MRC, 1995) a négy alsó medencei ország – Laosz, Thaiföld, Kambodzsa, Vietnám – közös intézménye, de Kína nem teljes jogú tag, csak párbeszédpartnere; ez intézményi aszimmetriát okoz a döntéshozatalban. Az MRC előzetes bejelentési és egyeztetési eljárásait számos szakértő és civil szervezet elégtelennek tartja, mert a gátépítő tagállamok gyakran a nemzeti szuverenitásukra hivatkozva haladnak előre. A közösségi halászok tapasztalatait, a halfajok vonulási útvonalairól szóló helyi tudást a hivatalos környezeti hatástanulmányok gyakran alulreprezentálták; ezt a kritikát a civil társadalmi szervezetek és egyes kutatók dokumentálták, de a hivatalos eljárásokban való megjelenítése máig hiányos.

38.3.5 Vízrendszeri párhuzamok: a Gangesz–Brahmaputra–Meghna-delta

A Mekong-probléma nem egyedülálló a könyv tágabb régiójában. Banglades történetében a folyóvízi erőforrások elosztása a 20. század óta központi politikai és környezeti kérdés. A Gangesz–Brahmaputra–Meghna-delta az egyik legsűrűbben lakott és leginkább árvízveszélyes térség a világon. A Banglades és India közötti **Gangesz-vízmegosztási szerződés** (Ganges Water Sharing Treaty, 1996) hosszú távú keretet hozott létre, ám a **Teesta** folyó megosztásáról szóló tárgyalások a könyv lezárásáig, 2026-ig nem vezettek végleges megállapodáshoz. A 2026-ban lejáró Gangesz-szerződés megújításának állásáról a lezárás időpontjában ellenőrzött forrás hiányában csak annyi mondható, hogy a tárgyalások folytak. A tengeri árapály, a sósvíz behatolása, az árvízvédelmi töltések és a tengeri szint emelkedése mind befolyásolják a bangladesi mezőgazdaságot és élelmiszerbiztonságot; ezek dokumentált környezeti folyamatok, ám az egyes jelenségek (például a sósvíz behatolásának mértéke a **Szundarbansz** mangroveerdőben, vagy a folyóparti

erózió sebessége) becslések, és az adatok gyakran eltérnek a nemzeti és nemzetközi intézmények között. A bangladesi példa azt mutatja, hogy a délkelet-ázsiai vízrendszerekhez hasonlóan a folyóvízi erőforrások elosztása nem természeti, hanem hatalmi, intézményi és emlékezetpolitikai kérdés is: a felső folyási országok és a deltavidék közötti érdekek ütközése, valamint a múltbeli koloniális örökség (például a brit időszak csatorna- és gátépítései) ma is formálja a vitákat.

38.3.6 Források és bizonytalanságok

Az erdőirtás, a pálmaolaj-ültetvények, a tőzegtüzek és a Mekong-gátak történetének rekonstrukciója többféle forrástípust igényel. Elsődleges források a gyarmati erdészeti jelentések, a nemzeti területrendezési és koncessziós dokumentumok, a kormányzati statisztikák, a műholdas távérzékelési adatok, a nemzetközi szerződések, a vállalati fenntarthatósági jelentések, valamint a helyi lakosokkal készült interjúk. A műholdas adatsorok (Landsat, MODIS, Sentinel) fontos szerepet játszanak az erdőtüzek és a felszínborítás változásának nyomon követésében, de a felhőzet, a felszínborítási kategóriák meghatározása és a tőzegterületek lehatárolása módszertani bizonytalanságot okoz. A FAO **Forest Resources Assessment** jelentései globálisan összehasonlítható adatokat közölnek, ám az erdő definíciója, a nemzeti adatszolgáltatás minősége és a becslési módszerek változásai miatt a hosszú távú trendek értelmezése vitatott. A tőzegtüzek kibocsátási becslései attól is függenek, hogy a kutatók milyen égésmélységet, talajnedvességet és szénsűrűséget feltételeznek. A Mekong-gátak hatásvizsgálataiban nagy szerepet kapnak a hidrológiai modellek, amelyek feltételezései befolyásolják a halászati és hordalékszállítási előrejelzéseket. A 2025–2026-os folyamatokra, például az EUDR alkalmazására, a Gangesz-szerződés megújítására vagy a kambodzsai főmedri gátak esetleges újraindítására vonatkozóan a könyv lezárásakor ellenőrzött forrás hiányában nem közölhetők lezárt tények.

A forráshiány különösen érinti a helyi közösségek történetét. A gyarmati és posztkoloniális levéltárak elsősorban az állami és vállalati döntések nyomait őrzik, míg a falusi erdőhasználat, a nők mezőgazdasági munkája, a halászcsaládok tudása és a kényszerű kitelepítések emlékezete gyakran szóbeli forrásokban, közösségi térképeken vagy éppen tiltakozó beadványokban maradt fenn. A történész ezeket a forrásokat csak kritikával, a hatalmi egyenlőtlenségeket figyelembe véve használhatja. A vitatott megnevezéseket, például a „környezeti igazságtalanság”, a „földfoglalás” vagy a „felelőtlen tűzhasználat” kifejezéseket a szöveg attribúcióval idézi, nem pedig szerzői álláspontként tünteti fel. Ugyanígy kerüli a könyv a „természeti katasztrófa” olyan használatát, amely elfedné a politikai és gazdasági döntések szerepét, valamint a „fenntartható fejlődés” olyan alkalmazását, amely vitán felül állónak tüntetné fel a növekedés és a természeti erőforrás-használat adott modelljét.

38.3.7 Rövid összefoglaló

- Délkelet-Ázsia erdőirtása részben a gyarmati erdészeti rendszerek öröksége: az állami rezervátumok és koncessziók a helyi erdőhasználatot gyakran kriminalizálták, majd a független államok ezt a központosított modellt vitték tovább.
- A pálmaolaj-ültetvények Malajziában és Indonéziában a gyarmati ültetvénygazdaságból nőttek ki, és a függetlenség utáni fejlesztő állam programjaival (például a malajziai FELDA, az indonéziai transzmigráció) váltak a világpiac meghatározó tényezőjévé; a hatásukról szóló vita a gazdasági előnyök és a társadalmi-ökológiai költségek körül folyik.
- A tőzeglápok lecsapolása az ültetvényesítés érdekében tette rendszeressé az indonéziai tőzegtüzeket, amelyek különösen az El Niño években okoztak határokon átnyúló füstködöt; a tüzek ténye dokumentált, a kibocsátás és az egészségi hatások számszerű becslése vitatott.

- A határokon átnyúló szmog kezelésére létrehozott ASEAN-egyezmény (2002) hatékonysága gyenge volt, mert a végrehajtás tagállami hatáskörben maradt, és Indonézia csak 2014-ben ratifikálta.
- A Mekong folyórendszerét a kínai felső folyási kaszkád és a laoszi főmedri gátak (például Xayaburi, Don Sahong) alakították át; az áramtermelés és az exportbevétel mellett a halászat, a hordalékszállítás és a delta sósvíz-behatolása körüli hatások vitatottak.
- A mekongi vízvita intézményi kerete, a Mekong River Commission nem teljes a nagy felső folyási hatalom, Kína részvétele nélkül; a helyi halászközösségek tudása gyakran kimarad a hivatalos hatástanulmányokból.
- Banglades példája, különösen a Gangesz-vízmegosztás és a tengeri szint emelkedése, azt mutatja, hogy a folyóvízi erőforrások elosztása a régió egészében hatalmi, nem csupán műszaki kérdés.
- Az erdők, ültetvények, tüzek és gátak története nem ítélhető meg egyetlen „fejlődés” vagy „pusztítás” narratívájával: a hasznok és terhek osztályok, nemek, etnikai és földrajzi közösségek között egyenlőtlenül oszlanak el, és a források sok bizonytalanságot hagynak nyitva.

38.3.8 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a gyarmati erdészeti rezervátumok és a függetlenség utáni faipari koncessziók intézményi logikáját! Mely elemek öröklődtek tovább, és milyen különbségek figyelhetők meg?
2. Milyen gazdasági és társadalmi érvek szólnak a pálmaolaj-ültetvények mellett, és milyen dokumentált környezeti és földhasználati következményeket hoznak fel a kritikusok? Hogyan értékelhető a FELDA és a transzmigráció szerepe?
3. Miért vált a tőzeglápok lecsapolása a határokon átnyúló füstköd strukturális okává, és miért nem elegendő a tüzeket egyszerűen a gyújtogatók felelősségeként magyarázni? Értékelje az ASEAN-keret hatékonyságát a források fényében.
4. Melyek a Mekong főmedri gátjai melletti és elleni érvek? Hogyan befolyásolja a Mekong River Commission működését Kína nem teljes jogú tagsága, és miért vitatottak a halászati hatásvizsgálatok?
5. Vesse össze a Mekong-vízrendszer és a Gangesz–Brahmaputra–Meghna-delta vízmegosztási konfliktusait! Milyen közös és eltérő intézményi, gyarmati örökségi és környezeti tényezők alakítják őket?

A fenti kérdések nem a számadatok visszamondását, hanem a folyamatok, az érvek és a források bizonytalanságainak összehasonlító megértését kérik. Az ökológiai válság története Délkelet-Ázsiában éppen azért tanulságos, mert nem vezethető le kizárólag a természet vagy kizárólag a piac működéséből: a döntések, intézmények, hatalmi viszonyok és mindennapi gyakorlatok együttes története.

38.4 Katasztrófák és ellenálló képesség

A délkelet-ázsiai és bangladesi térség a Föld egyik leginkább katasztrófa-kitett régiója. Itt futnak össze a trópusi ciklonok pályái, a törésvonalak mentén rendszeresek a földrengések, a vulkánkitörések és a cunamik, a monszun áradásai pedig évente emberek millióit érintik. A katasztrófák azonban nem pusztán természeti események: hatásukat alapvetően a társadalmi egyenlőtlenségek, a településszerkezet, a szegénység, a kormányzati kapacitás és a környezet átalakítása alakítja. Ez az alfejezet a katasztrófatípusok bemutatásán túl azt vizsgálja, miért váltak egyes csoportok különösen kiszolgáltatottá, és milyen gyakorlatok, intézmények és viták

formálják az ellenálló képességet a 21. században. Az előző alfejezethez is kapcsolódik, amely a környezet átalakítását – az erdőirtást, az olajpálma-terjeszkedést és a tőzegtüzeket – tárgyalta: a katasztrófák gyakran épp a megváltoztatott táj és a szabályozatlan fejlődés következményeit sűrítik egyetlen eseménybe.

38.4.1 Tájfunok, trópusi ciklonok és part menti viharok

A régió keleti és északi peremét a csendes-óceáni és a dél-kínai-tengeri trópusi ciklonok érintik leggyakrabban. A helyi megnevezések eltérők: a Fülöp-szigeteken **bagyo**, Vietnámban **bão**, a Bengáli-öbölben **ciklon**, a Csendes-óceán nyugati medencéjében **tájfun** a bevett kifejezés. A **Fülöp-szigetek** évente átlagosan húsz trópusi vihart vagy tájfunt kap, amelyek közül több partot ér; a leggyakrabban érintett területek a keleti partvidék, a Visayan-szigetek és Luzon északi része. A vietnámi partvidék és a Mekong-delta, valamint a kínai határ menti hegyvidék szintén jelentős viharkitettséggel rendelkezik. A Bengáli-öbölben kialakuló ciklonok Banglades és Mianmar partvidékét fenyegetik, különösen a pre-monszun (április–május) és a poszt-monszun (október–november) időszakban.

A 20. század második felének két bangladesi ciklonja a régió katasztrófatörténetének mérföldköve. Az 1970. novemberi **Bhola-ciklon** – akkor még Kelet-Pakisztán területén – a hivatalos becslések szerint 300 000–500 000 ember halálát okozta, ezzel a modern történelem egyik legsúlyosabb trópusi viharkatasztrófája. Az adat bizonytalansága abból fakad, hogy a korabeli népszámlálási és halotti nyilvántartások hiányosak voltak, a távoli delta-szigeteken pedig sokan nyomtalanul tűntek el. A katasztrófa politikai következménye is jelentős: a nyugat-pakisztáni kormány lassú és elégtelen válaszát a kelet-bengáli elit és a diákmozgalom a központi hatalom közömbösségének bizonyítékaként értelmezte, ami hozzájárult az 1971-es függetlenségi háborúhoz vezető elégedetlenséghez. Ezt az összefüggést a bengáli emlékezetpolitika erősen hangsúlyozza, a pakisztáni történetírás egy része viszont vitatja, hogy a katasztrófa közvetlen oka lett volna a politikai szakadásnak.

Az 1991. áprilisi **Gorky-ciklon** Banglades délkeleti partvidékén, Chittagong környékén legalább 138 000 ember halálát okozta, és mintegy 10 millió embert érintett. A halálokok között a vihardagály, a szél által felkapott törmelék és a tönkrement ivóvízellátás miatti járványok szerepeltek. A ciklon után a bangladesi kormány és a nemzetközi donorok jelentős mértékben bővítették a ciklonmenedékek és a korai figyelmeztető rendszer hálózatát. Ennek hatása a későbbi ciklonoknál érzékelhető: a 2007-es **Sidr-ciklon** becsült halálos áldozatainak száma 3 000–10 000 között mozgott, ami a korábbi nagyságrendhez képest csökkenést jelent, de a pontos összehasonlítás módszertani nehézséget hordoz, mert a ciklon erőssége, pályája és a partvonal sűrűsége eltérő volt.

A Fülöp-szigetek 2013. évi **Haiyan tájfunja** (helyi nevén **Yolanda**) a valaha feljegyzett egyik legerősebb trópusi ciklon volt. A hivatalos halálozási adat mintegy 6 300 fő, de egyes független becslések ennél magasabb számot valószínűsítenek, mert a keleti Visayan-szigetek elszigetelt halászfalvaiban a nyilvántartás töredékes. Tacloban városában a vihardagály gyakorlatilag eltörölte a part menti településsávot. A helyreállítás lassúsága, a földhasználati viták és a belső migráció a társadalmi egyenlőtlenségeket tartósította: a szegényebb háztartások közül sokan évekig ideiglenes szállásokon éltek, míg a jobb módú családok hamarabb újraépítkeztek.

Mianmarban a 2008. májusi **Nargis-ciklon** az Irrawaddy-delta sűrűn lakott, alacsonyan fekvő területeit sújtotta. A hivatalos halálozási adat mintegy 138 000 fő, de független becslések szerint a tényleges szám ennél magasabb lehetett. A katasztrófa nemzetközi megítélését befolyásolta, hogy a katonai junta kezdetben korlátozta a külföldi segélyszervezetek belépését, amit a nemzetközi közösség egy része a lakosság védelmének elmulasztásaként értékelt. Ezt a minősítést a mianmari állami álláspont vitatta, és a segélyek elosztásának ellenőrzését szuverenitási kérdésként kezelte. A

Nargis tapasztalata azóta is hivatkozási pont a humanitárius beavatkozás és a nemzeti szuverenitás feszültségéről szóló vitákban.

A trópusi ciklonok halálozási adatai tehát szinte mindig becslések, és a számok mögött politikai, módszertani és emlékezetpolitikai viták húzódnak. A természettudományi oldalon a műholdas megfigyelés és a szélsebesség-mérés megalapozott, de a károk és áldozatok összesítése a helyi nyilvántartások, a segélyszervezetek jelentései és a kormányzati közlések eltérő módszertanából fakadóan bizonytalan.

38.4.2 Földrengések, szökőárak és vulkánkitörések

A Maláj-szigetvilág és a Fülöp-szigetek a **csendes-óceáni tűzgyűrű** része, ahol az indo-ausztrál, a csendes-óceáni és az eurázsiai lemez találkozik. A **Szunda-árok** mentén az Indiai-óceán keleti részén, Szumátra és Jáva déli partjainál rendszeresek a nagy erejű földrengések. A régióban a földrengésveszély tehát geológiailag adott, de az áldozatok száma és a károk mértéke a településszerkezettől, az építési szabályozástól és a mentési kapacitástól függ.

A 2004. december 26-i **szumátrai földrengés** (momentum-magnitúdója 9,1–9,3) és az azt követő **indiai-óceáni cunami** a régió modern katasztrófatörténetének legsúlyosabb eseménye. A rengés epicentruma Aceh tartomány nyugati partjától északra volt. A cunami az indonéz partokat perceken belül elérte, majd Thaiföld, Mianmar, Srí Lanka, India és Kelet-Afrika partvidékén is pusztított. Az összesített halálos áldozatok számát általában 220 000–230 000 közé teszik, ebből Indonéziában mintegy 130 000–170 000 ember vesztette életét, többségük Acehben. A számok becslés jellegét az adja, hogy sok település teljes lakossága eltűnt, a nyilvántartások megsemmisültek, és a mentési munkák során a holttestek egy részét tömegsírokba temették.

Acehben a katasztrófa nemcsak humanitárius, hanem politikai fordulatot is hozott. A tartományban évtizedek óta fegyveres konfliktus zajlott az indonéz kormányerők és a **Szabad Aceh Mozgalom** (Gerakan Aceh Merdeka, GAM) között. A cunami után felgyorsultak a béketárgyalások, és 2005 augusztusában Helsinkiben megállapodás született, amely Acehnek széles autonómiát adott. A katasztrófa és a békefolyamat összekapcsolódása vitatott értelmezés: egyes elemzők szerint a sokk és a nemzetközi figyelem teremtette meg a békéhez szükséges politikai teret, mások szerint a konfliktus kifáradása és a hadsereg belső érdekei éppúgy szerepet játszottak. Azt viszont dokumentált tényként kezelhetjük, hogy a cunami utáni újjáépítés Acehben nagyszabású nemzetközi erőfeszítés volt, és a megállapodás aláírása 2005-ben megtörtént.

A Fülöp-szigeteket és Indonéziát gyakori vulkánkitörések is érintik. A **Pinatubo** 1991-es kitörése Luzonon a 20. század egyik legnagyobb vulkáni eseménye volt: a hamufelhő globális hőmérséklet-csökkenést okozott, a laharok (iszapárak) pedig éveken át veszélyeztették a környező településeket. A halálos áldozatok száma alacsony maradt a korai evakuálásnak köszönhetően, de a mezőgazdasági területek és az infrastruktúra károsodása hosszú távú szegénységet mélyített a régióban. A 2010-es **Merapi**-kitörés Jáván mintegy 350 ember halálát okozta, és több százezer embert kellett kitelepíteni. A vulkáni veszély előrejelzése a geofizikai monitoring fejlődésével javult, de a kitörések társadalmi hatása a lejtők sűrű benépesülése, a mezőgazdasági kényszer és a földtulajdon viszonyai miatt továbbra is nagy.

A 2018. szeptemberi **palui földrengés és cunami** Indonézia Közép-Sulawesi tartományában a geológiai veszélyek összetettségét mutatta. A 7,5-ös erősségű rengés után a Palu-öbölben hirtelen, szűk területre koncentrálódó szökőár keletkezett, amelynek mechanizmusa – feltehetően tenger alatti földcsuszamlás – azóta is intenzív tudományos vita tárgya. A hivatalos halálos áldozat 4 000 feletti, de a valós szám ennél magasabb lehet, mert a földrengés következtében fellépő **talajfolyósodás** (likvefakció) egész településrészeket süllyesztett el, és sok eltűnt személyt nem

találtak meg. A palui katasztrófa rávilágított az indonéz cunami-előrejelző rendszer hiányosságaira is, mivel a helyi part menti műszerek nem jelezték időben a veszélyt.

A földrengések és cunamik esetében tehát a geológiai veszély adott, de a katasztrófa mértéke szorosan összefügg a városi szegénységgel, a nem megfelelő építési szabályozással, a korrupcióval és a mentési kapacitások egyenlőtlen eloszlásával. A halálos áldozatok száma gyakran becslés, és a mentési, illetve azonosítási eljárások eltérő módszertana miatt a pontos adatok vitatottak.

38.4.3 Árvizek, monszun és folyami áradások

A monszun árvizei a délkelet-ázsiai és bangladesi alföldek életének rendszeres velejárói. A folyami áradás nem mindig katasztrófa: a Mekong, a Chao Phraya, az Irrawaddy és a Gangesz–Brahmaputra-delta áradásai termékeny iszapot raknak le, és a hagyományos mezőgazdaság sok helyütt az áradásokhoz igazodott. A katasztrófa akkor következik be, amikor a vízszint rendkívüli magasságot ér el, a töltések és gátak átszakadnak, vagy a sűrűn beépített városi területeken a vízelvezetés elégtelen.

Banglades a világ egyik leginkább árvízveszélyes országa. A Gangesz, a Brahmaputra és a Meghna folyók vízgyűjtője hatalmas, és az ország területének jelentős része árvízi síkság. Az 1988-as, 1998-as és 2004-es árvizek egyenként több tízmillió embert érintettek, és a rizstermés jelentős részét megsemmisítették. Az 1998-as árvíznél a belvíz hosszú ideig megállt, ami a szegényebb háztartásokban élelmiszerhiányt, víz által terjesztett betegségeket és kényszerű eladósodást okozott. A bangladesi kormány és a nemzetközi szervezetek az 1990-es évek óta jelentős beruházásokat tettek a töltésrendszerekbe, a ciklonmenedékekbe és a korai figyelmeztetésbe, de a klímaváltozás miatt emelkedő tengerszint és a gyakoribbá váló szélsőséges csapadék a jövőben növelheti a kockázatot.

Thaiföld 2011-es **nagy árvíz** a Chao Phraya vízgyűjtőjén a modern thai történelem egyik legsúlyosabb gazdasági katasztrófája volt. A halálos áldozatok száma 800 feletti volt, de a gazdasági kár ennél jóval nagyobb: a bangkoki ipari parkok elárasztása miatt a globális elektronikai és autóipari ellátási láncok is megszakadtak. A katasztrófa rámutatott a központosított vízgazdálkodás és a helyi önkormányzatok közötti koordináció hiányára, valamint arra, hogy a bangkoki metropolisz terjeszkedése a természetes vízelvezető területeket beépítette. A thaiföldi politikai konfliktusok is belejátszottak a katasztrófa kezelésébe: a 2011-ben megválasztott Yingluck Shinawatra-kormány és a bangkoki ellenzéki erők közötti feszültség a vízgazdálkodási döntéseket is átpolitizálta.

A Mekong-delta Vietnámban és Kambodzsában szintén erősen kitett az árvizeknek. A delta mezőgazdasága – különösen a rizstermelés – a természetes áradásoktól függ, de a felvízi országokban, elsősorban Kínában és Laoszban épített vízerőmű-gátak megváltoztatják a vízhozam és a hordalék természetes ritmusát. A gátak hatása a Mekong-delta eróziójára, a sósvíz behatolására és a halállomány csökkenésére élénk tudományos és politikai vita tárgya. A vietnámi kormány és a nemzetközi szervezetek egy része a gátépítést a delta hosszú távú fenntarthatóságát veszélyeztető tényezőként értékeli, míg a laoszi és kínai álláspont a vízenergia fejlesztését a regionális gazdasági fejlődés és az alacsony szén-dioxid-kibocsátású energiatermelés eszközeként mutatja be.

A városi árvizek a régió nagyvárosaiban – Jakartában, Manilában, Bangkokban, Ho Si Minh-városban – a gyors urbanizáció, a nem megfelelő vízelvezetés, a talajvíz-kitermelés okozta talajsüllyedés és a tengerszint-emelkedés együttes következményei. Jakarta esetében a talajsüllyedés üteme helyenként évente több centiméter, ami a város egyes részeit a tengerszint alá süllyeszti, és növeli az árvízveszélyt. Az indonéz kormány ezért döntött a főváros áthelyezéséről **Nusantara** néven Kelet-Kalimantanba, de a projekt 2026-ig terjedő üteme és finanszírozása bizonytalan, és a környezeti hatásokról élénk vita folyik.

Az árvizeknél tehát a veszélyt nemcsak a csapadék mennyisége, hanem a folyószabályozás, a gátépítés, a városi terjeszkedés és a klímaváltozás együttesen alakítja. A katasztrófa definíciója is vitatható: a hagyományos, áradásokhoz alkalmazkodó mezőgazdasági rendszerekben a magas vízállás nem feltétlenül katasztrófa, hanem a termékenység feltétele. A modern infrastruktúra és a piaci mezőgazdaság azonban a természetes áradást gyakran kárként éli meg, ami a katasztrófa fogalmának történeti relativitására figyelmeztet.

38.4.4 A katasztrófák társadalmi hatásai

A katasztrófák nem egyenletesen sújtják a lakosságot. A szegényebb háztartások, a föld nélküli mezőgazdasági munkások, a halászok, a nők, a gyermekek, az idősek és a fogyatékkal élők aránytalanul nagy kockázatot viselnek. Ennek okai közé tartozik, hogy a szegényebb csoportok gyakran a legveszélyesebb területeken – meredek lejtőkön, folyóparton, alacsonyan fekvő partvidéken – élnek, mert ott olcsóbb a föld, és a munkahelyek is ott érhetők el. A katasztrófa utáni helyreállítás pedig gyakran megerősíti a meglévő egyenlőtlenségeket: a segélyek, a biztosítási kifizetések és az újjáépítési programok a jobb dokumentált, vagyonnal rendelkező csoportokhoz jutnak el gyorsabban, míg a szegényebb háztartások kimaradnak vagy eladósodnak.

A **nemek közötti egyenlőtlenség** a katasztrófák során különösen éles. A 2004-es cunami halálos áldozatai között Acehben és Srí Lankán a nők aránya a férfiakénál magasabb volt; a kutatók ezt a nők hagyományos otthoni szerepével, a meneküléshez szükséges fizikai erő és úszástudás hiányával, valamint a figyelmeztetések férfiak által dominált kommunikációs csatornáival hozták összefüggésbe. A katasztrófa utáni táborokban a nők és lányok fokozottan ki voltak téve a nemi erőszaknak és a kihasználásnak, ami a segélyszervezetek jelentéseiben dokumentált, de a hivatalos statisztikákban alulreprezentált. A bangladesi ciklonok után a női munkavállalók gyakran a ruhaiparban vagy a háztartási munkában próbáltak jövedelemhez jutni, ami növelte a kényszerű mobilitást és a városi szegénységet.

A katasztrófák **migrációt** is kiváltanak. A rövid távú kitelepítés mellett hosszabb távú belső és nemzetközi mozgások is megfigyelhetők. Bangladesben az árvizek és ciklonok elől sokan a városokba, elsősorban Dakkába és Chittagongba vándorolnak, ahol informális munkát vállalnak. A Fülöp-szigeteken a Haiyan tájfun után a túlélők egy része más szigetekre vagy külföldre költözött. Az ilyen migrációt a nemzetközi szervezetek egy része **klimamigrációnak** nevezi, de a fogalom használata vitatott, mert a katasztrófák mellett mindig gazdasági, politikai és társadalmi okok is szerepet játszanak, és a klíma hatását nehéz elkülöníteni a szegénységtől vagy a földhiánytól.

A katasztrófák **etnikai és vallási kisebbségekre** gyakorolt hatása szintén egyenlőtlen. Mianmarban a Nargis-ciklon sújtotta Irrawaddy-deltában a bamar többség mellett jelentős karen és egyéb kisebbségi közösségek éltek; a segélyek elosztásánál a katonai hatóságok előnyben részesítették a kormányhoz lojálisnak tekintett csoportokat, ami a kisebbségek kiszolgáltatottságát növelte. A Fülöp-szigeteken a Mindanaón élő muszlim közösségek a tájfunok és földrengések mellett a fegyveres konfliktusok és az állami erőszak kettős terhét viselték. A katasztrófavédelem tervezésében a kisebbségi nyelvek, a helyi tudás és a közösségi hálózatok figyelmen kívül hagyása csökkenti a figyelmeztetések hatékonyságát.

A **gyermekek** helyzete a katasztrófák után különösen sérülékeny. Az iskolák megsemmisülése, a családfenntartók elvesztése és a kényszerű költözés gyakran az oktatás megszakadásához, gyermekmunkához és emberkereskedelemhez vezet. A segélyszervezetek jelentései szerint a 2004-es cunami után Acehben és Srí Lankán megnőtt a gyermekekkel szembeni visszaélések száma, de a megbízható adatok hiánya és a regisztráció nehézségei miatt a pontos mérték vitatott.

A katasztrófák **pszichoszociális hatása** is egyre inkább a kutatás tárgya. A poszttraumás stressz, a depresszió és a szorongásos zavarok gyakorisága a túlélők körében magas, de a mentális egészségügyi ellátás a régió legtöbb országában alacsony kapacitású. A közösségi gyász, a vallási rituálék és a helyi szolidaritási hálózatok ugyanakkor fontos erőforrások lehetnek, amelyeket a külső segélyprogramok gyakran figyelmen kívül hagynak.

38.4.5 Klímaadaptáció, korai figyelmeztetés és ellenálló képesség

Az ellenálló képesség (reziliencia) fogalma a 2000-es évek óta a katasztrófavédelem és a fejlesztéspolitika egyik kulcsszava. A fogalom használata azonban nem egységes: a mérnöki megközelítés a fizikai infrastruktúra ellenálló képességét, a társadalomtudományi megközelítés a közösségek alkalmazkodóképességét, a nemzetközi szervezetek pedig a katasztrófák utáni gyors helyreállítás képességét hangsúlyozzák. A kritikai irodalom arra figyelmeztet, hogy a reziliencia retorikája elfedheti a strukturális egyenlőtlenségeket, ha a felelősséget a kormányzatokról és a nagy kibocsátókról a helyi közösségekre hárítja.

A **korai figyelmeztető rendszerek** fejlesztése a 2004-es cunami után vált globális prioritássá. Az Indiai-óceán térségében 2004 előtt nem volt kiépített cunami-előrejelző hálózat, mert a térséget nem tekintették jelentős cunamiveszélynek. Azóta az UNESCO koordinálásával kiépült az **Indiai-óceáni Cunami Figyelmeztető és Mérséklő Rendszer**, amely szeizmikus és tengerszint-mérő állomásokból áll. A rendszer tesztelése és a helyi közösségek elérése azonban egyenetlen: a távoli szigeteken és a szegényebb partvidékeken a figyelmeztetés gyakran nem érkezik meg időben, vagy a lakosság nem tudja, hogyan reagáljon. A hatékonyság mérése ezért nemcsak technikai, hanem társadalmi kérdés is.

Bangladesben a ciklonmenedékek hálózatának bővítése a 21. század egyik legtöbbet hivatkozott sikertörténete a katasztrófacsökkentésben. A menedékek számát a kormány és a nemzetközi donorok – köztük a Vörös Félhold Társaság – az 1991-es ciklon után több ezerre növelték, és bevezették a zászlójelzéseken, megafonokon és mobiltelefonos értesítéseken alapuló figyelmeztetést. A ciklonok halálos áldozatainak csökkenő trendje összefüggésbe hozható ezekkel a beruházásokkal, de a tudományos értékelés óvatos: a viharok erőssége és pályája változó, és a menedékekhez való hozzáférésben társadalmi különbségek mutatkoznak. A nők, az idősek és a fogyatékkal élők számára a menedékek gyakran nem elérhetők vagy nem biztonságosak, és a háztartási állatok, a termés és a vagyon védelme miatt sokan késlekednek az evakuálással.

A **mangrove-erdők helyreállítása** a part menti védelem másik fontos eszköze. A mangrove sűrű gyökérzete csökkenti a hullámenergiát, védi a partot az eróziótól, és élőhelyet biztosít a halaknak. Bangladesben, Vietnámban, Thaiföldön és az indonéz Acehben a 2004-es cunami után több mangrove-telepítési program indult. A programok hatékonyságáról azonban megoszlanak a vélemények: a frissen ültetett mangrove-erdők évekig nem nyújtanak akkora védelmet, mint a természetes, idős állományok, és a telepítések egy része rossz helyen, nem megfelelő fajokkal történt. A mangrove védő szerepét a tudományos konszenzus alátámasztja, de a konkrét projektek eredményessége helyi körülményektől függ.

A **közösségi alapú katasztrófakockázat-csökkentés** (community-based disaster risk reduction, CBDRR) a 2000-es évek óta terjedő megközelítés, amely a helyi lakosok tudását, hálózatait és intézményeit állítja a középpontba. A CBDRR programokban a faluközösségek részt vesznek a veszélytérképezésben, a kiürítési tervek kidolgozásában és a helyi figyelmeztető rendszerek működtetésében. A megközelítés előnye, hogy a helyi sajátosságokat jobban figyelembe veszi, mint a központi tervezés, és növeli a lakosság felelősségvállalását. A kritikusok szerint viszont a CBDRR gyakran alulfinanszírozott, a kormányzati intézményekkel való koordináció gyenge, és a helyi elitek befolyása, valamint a nemek közötti egyenlőtlenségek a programokon belül is újratermelődhetnek.

A városi területek ellenálló képessége más kihívásokat vet fel. A délkelet-ázsiai nagyvárosokban a katasztrófakockázatot a sűrű beépítés, a nem megfelelő építési szabályozás, az informális települések és a közművek hiánya növeli. A **Jakarta** példája mutatja, hogy a talajsüllyedés, az árvíz és a tengerszint-emelkedés egymást erősítő folyamatok, amelyekre a hagyományos töltésépítés már nem ad választ. A főváros áthelyezése Nusantarába politikai döntés, amelyet az indonéz kormány a katasztrófakockázat csökkentésének és a kiegyensúlyozottabb regionális fejlődésnek a céljával indokol. A projekt azonban hatalmas környezeti lábnyommal jár Kelet-Kalimantan trópusi erdeiben, és a finanszírozás, valamint a társadalmi hatások miatt erős kritikát kapott. A döntés hosszú távú következményei egyelőre nem értékelhetők.

A **klímaadaptáció** fogalma a 2010-es évek óta egyre inkább összekapcsolódik a katasztrófakockázat-csökkentéssel. A **Sendai Keretegyezmény** (2015–2030) a katasztrófakockázat csökkentését globális szinten szabályozó dokumentum, amely hangsúlyozza a megelőzést, a kockázatok megértését és a befektetést a rezilienciába. A Párizsi Megállapodás pedig a klímaváltozáshoz való alkalmazkodás finanszírozását kapcsolja a fejlődő országok támogatásához. A délkelet-ázsiai kormányok egy része ezekre hivatkozva alakította ki nemzeti adaptációs terveit, de a gyakorlati végrehajtás forráshiánnyal, intézményi széttagoltsággal és politikai ellenállással küzd.

A **biztosítás és a kockázatmegosztás** szintén az ellenálló képesség eszköze lehet, de a régióban a katasztrófabiztosítások elterjedtsége alacsony. A szegényebb háztartások többsége nem rendelkezik biztosítással, így a katasztrófa után önerőből vagy informális kölcsönökből kell újjáépítenie. Egyes országokban, például a Fülöp-szigeteken, mikro-biztosítási programokat indítottak, de ezek hatóköre korlátozott. A nemzetközi segélyek és a katasztrófa-alapok gyors folyósítása a kormányzati kapacitástól és a politikai akarattól függ, ami a nagy katasztrófák után gyakran vitatott.

A **regionális együttműködés** az ASEAN Katasztrófavédelmi Megállapodása (AADMER) keretében a tagállamok közötti koordinációt, a közös gyakorlatokat és a segélyek mozgósítását szabályozza. A 2008-as Nargis ciklon idején az ASEAN közvetítő szerepet játszott a mianmari kormány és a nemzetközi segélyszervezetek között, ami a regionális szervezet humanitárius szerepének növekedését jelezte. Az együttműködés azonban a tagállamok szuverenitási érzékenysége, az eltérő politikai rendszerek és a kapacitáshiányok miatt korlátozott.

38.4.6 Források és bizonytalanságok

A katasztrófák történeti és jelenkori vizsgálata több forrástípusra támaszkodik. Az elsődleges források közé tartoznak a kormányzati katasztrófavédelmi jelentések, a nemzetközi szervezetek (ENSZ, Vöröskereszt, NGO-k) helyzetjelentései, a geofizikai és meteorológiai műszerek adatsorai, a biztosítók kárstatisztikái, valamint a túlélők interjúi és a közösségi média dokumentumai. A másodlagos források a történészi, szociológiai, földrajzi és fejlesztéspolitikai tanulmányok, amelyek a katasztrófák társadalmi és politikai összefüggéseit elemzik.

Az adatok bizonytalansága több forrásból fakad: - A halálos áldozatok száma szinte mindig becslés, mert a nyilvántartások megsemmisülnek, a holttesteket nem találják meg, és a kormányzati, illetve a független becslések módszertana eltér. - A gazdasági károk összesítése a biztosítási és a nem biztosított károk becslésétől függ, ami a szegényebb országokban különösen nehéz. - A klímaváltozás és a katasztrófagyakoriság közötti összefüggés tudományosan valószínű, de az egyedi események attribúciója vitatott; az egyes katasztrófák gyakoriságának trendjeit hosszabb idősorokon lehet csak megbízhatóan vizsgálni. - A „katasztrófa”, a „klímamigráció” és a „rezilienca” fogalmak definíciója eltérő a különböző tudományágakban és politikai kontextusokban, ami befolyásolja a mérést és a programok értékelését. - A nemzetközi összehasonlító adatbázisok

(például az EM-DAT) módszertani korlátai miatt a katasztrófák száma és hatása alul- vagy túlbecsült lehet.

A vitatott értelmezések közé tartozik a katasztrófák politikai szerepe (például a Bhola-ciklon és az 1971-es háború kapcsolata, vagy a Nargis-ciklon utáni mianmari állami magatartás megítélése), a klímamigráció fogalmának használata, a gátak szerepe a Mekong-delta áradásaiban, valamint a reziliencia-programok tényleges hatékonysága. A katasztrófák és a fegyveres konfliktusok közötti kölcsönhatás – például Acehben vagy Mianmarban – szintén értelmezési viták tárgya: sokan hangsúlyozzák, hogy a katasztrófa önmagában nem hoz békét, hanem csak alkalmat teremt a tárgyalásokra, ha a politikai szereplők készen állnak rá.

A jövőre vonatkozó előrejelzések – például a tengerszint-emelkedés üteme, a trópusi ciklonok intenzitásának változása vagy a városi árvizek gyakorisága – a klímamodellek bizonytalanságát hordozzák. A regionális és helyi hatások becslése még nagyobb bizonytalansággal terhelt, mert a társadalmi és gazdasági feltételek is változnak. A 2025–2026-os helyzet értékeléséhez a friss adatok ellenőrzése szükséges, mivel a katasztrófák és a politikai döntések folyamatosan alakítják a képet.

38.4.7 Rövid összefoglaló

- Délkelet-Ázsia és Banglades a trópusi ciklonok, földrengések, cunamik, vulkánkitörések és monszun árvizek együttes veszélyzónájában fekszik.
- A katasztrófák hatását a természeti folyamatok mellett a szegénység, a településszerkezet, a kormányzati kapacitás és a környezet átalakítása határozza meg.
- A 20–21. század fordulójának nagy katasztrófái – az 1970-es Bhola-ciklon, a 2004-es szumátrai cunami, a 2008-as Nargis-ciklon, a 2013-as Haiyan tájfun – a társadalmi egyenlőtlenségeket és a politikai válságokat is felerősítették.
- A halálos áldozatok és gazdasági károk adatai szinte mindig becslések, és a nemzeti, nemzetközi és független források módszertana eltér.
- A katasztrófák nem egyenletesen sújtják a lakosságot: a szegények, a nők, a gyermekek, az etnikai kisebbségek és a fogyatékkal élők kockázata magasabb, a helyreállítás pedig gyakran megerősíti a meglévő egyenlőtlenségeket.
- Az ellenálló képesség eszközei közé tartoznak a korai figyelmeztető rendszerek, a ciklonmenedékek, a mangrove-helyreállítás, a közösségi alapú kockázatcsökkentés és a regionális együttműködés, de ezek hatékonysága egyenetlen.
- A klímaadaptáció és a fejlesztéspolitika egyre inkább összekapcsolódik, de a „reziliencia” fogalmának használata vitatott, mert elfedheti a strukturális egyenlőtlenségeket és a nagy kibocsátók felelősségét.

38.4.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen természeti veszélyek jellemzőek Délkelet-Ázsia különböző részeire, és miért nem tekinthetők a katasztrófák pusztán természeti eseményeknek?
2. Hasonlítsa össze az 1970-es Bhola-ciklon és a 1991-es Gorky-ciklon társadalmi és politikai hatását Bangladesben. Milyen intézményi változásokat indítottak el?
3. Mely társadalmi csoportok a leginkább kiszolgáltatottak a katasztrófáknak, és milyen mechanizmusok magyarázzák ezt a kiszolgáltatottságot?
4. Milyen tudományos és politikai viták kapcsolódnak a „klímamigráció” és a „reziliencia” fogalmához? Miért nem egyértelmű a használatuk?
5. Értékelje a korai figyelmeztető rendszerek és a mangrove-helyreállítás szerepét a katasztrófakockázat csökkentésében. Milyen korlátai vannak ezeknek a megoldásoknak?

39 Autoritarizmus, demokrácia és emberi jogok

39.1 Katonai rezsimek és párállamok

A második világháború utáni Délkelet-Ázsiában a hadsereg nem csupán a fegyveres erő intézménye volt, hanem az államépítés, a politikai verseny és a társadalmi ellenőrzés kulcsszereplője. Thaiföldön, Indonéziában, Mianmarban és a Fülöp-szigeteken a katonai hatalomgyakorlás különböző formái alakultak ki: a személyi diktatúrától a kollektív juntauralomig, a monarchiával szövetséges párállamtól a fejlesztő államig. Az összehasonlító elemzés nem azt állítja, hogy ezek az országok egyetlen „autoriter típusba" tartoznának; éppen a hasonlóságok és a különbségek mutatják meg, miért nem érthető meg a régió politikai fejlődése a „demokrácia" és a „diktatúra" leegyszerűsítő kettősségével. A fejezet a **párállam** (parallel state) fogalmát használja arra az esetre, amikor a fegyveres erők az állami intézményektől részben független gazdasági, igazgatási és politikai hálózatot építenek ki; e fogalom a politikatudományi irodalomban vitatott, ezért a szövegben attribúcióval szerepel. A katonai rezsimek és párállamok vizsgálata nem csupán a hatalmi technikák leírása, hanem a represszió áldozatainak és a hétköznapi emberek tapasztalatának megértése is: a katonai uralom soha nem zárta ki a társadalmi ellenállást, a menekülést és az emlékezetpolitikai vitákat. Ezt az összehasonlító elemzést a Thaiföld a világháborúk és a hidegháború korában, a Mianmar 1948-tól napjainkig, az Indonézia 1945-től napjainkig és a A Fülöp-szigetek 1946-tól napjainkig fejezetek részletes országtörténeti anyagaira építjük; itt a közös mintákat és a párállam fogalmának változatait elemezzük.

39.1.1 A katonai hatalomátvétel mintái és a hidegháborús keret

A négy ország katonai rezsimei nem légüres térben jöttek létre. A gyarmati korszakból örökölt hadseregek – a holland, a brit, a spanyol, az amerikai és a japán megszállás alatt létrehozott vagy átalakított fegyveres erők – a dekolonizáció és a hidegháború kontextusában gyakran a belső rend és az antikommunizmus letéteményeseiként léptek fel. A második világháború utáni években a nyugati hatalmak, elsősorban az Egyesült Államok, katonai segélyekkel és kiképzési programokkal támogatták a baráti rezsimeket, a helyi hadseregek pedig saját politikai ambíciókat fogalmaztak meg. A „kommunista fenyegetés" retorikája – amelyet a korabeli amerikai és helyi elitek egyaránt használtak – gyakran legitimálta a civil kormányok félreállítását, a politikai pártok betiltását és a tömeges letartóztatásokat. A hidegháborús ideológiai keret azonban nem magyarázza meg önmagában a katonai rezsimek tartósságát: a hadseregek gazdasági érdekeltségei, a földbirtokos és üzleti elitekkel való szövetségei, valamint a belső etnikai és vallási feszültségek ugyanolyan fontosak voltak. A „stabilitás" ígérete – amelyet a katonai vezetők rendszerint a hatalomátvétel indokaként fogalmaztak meg – gyakran a politikai ellenfelek elhallgattatását és a civil társadalom korlátozását jelentette, miközben a tényleges gazdasági és társadalmi feszültségek megmaradtak vagy fokozódtak.

39.1.2 Thaiföld: a párállam és a monarchia

Thaiföldön a hadsereg már az 1932-es alkotmányos forradalom óta – amelyet fiatal katonatisztek és civilek vezettek – állandó szereplője a politikai életnek. A második világháború alatt és

után a hadsereg többször átvette a hatalmat; a thaiföldi eset abban különbözik a környező diktatúráktól, hogy a katonai rezsimek szinte mindvégig szoros kapcsolatot tartottak fenn a **királyi intézménnyel** (thai: , átírva: sathaban phra mahakasat). A 20. század második felében a hadsereg és a monarchia kölcsönösen erősítette egymást: a királyi ház a hadsereg legitimációs forrása volt, a katonai elit pedig a királyi tekintély védelmezőjeként lépett fel. Ez a viszony tette lehetővé a **párállam** kialakulását, amelyben a fegyveres erők saját médiát, bankokat, oktatási intézményeket és földbirtokokat tartottak fenn, és a katonai vezetők a civil kormányoktól függetlenül is befolyásolták a döntéshozatalt. A represszió időszakai közül kiemelkedik az 1976. október 6-i thaiföldi események sora, amikor a biztonsági erők és a szélsőjobboldali csoportok a Thammasat Egyetem diákjai ellen léptek fel; a hivatalos áldozatszám 46 volt, de független becslések ennél magasabbra teszik a halottak számát, és a pontos szám ma is vita tárgya. Az 1992. májusi „fekete május” (thai: , Pritsapha Thamin) eseményei hasonlóképpen a katonai vezetés és a demokráciapárti tömeg szembenállását mutatták. A 2006-os és 2014-es puccsok – amelyek Thakszin Sinavatra, illetve az őt támogató politikai erők ellen irányultak – a hadsereg és a monarchia szövetségének újabb megnyilvánulásai voltak; a 2014-es hatalomátvétel után a katonai junta (NCPO) nyíltan a politikai rend helyreállításának retorikájával kormányzott, miközben a választott civil kormányokat felfüggesztette. A thaiföldi katonai rezsimek repressziója soha nem érte el a mianmari vagy indonéziai tömeges erőszak mértékét, de a politikai gyilkosságok, a kényszertüntetések, a cenzúra és a lese-majeste-törvény (thai: 112, matra 112) büntető alkalmazása folyamatosan korlátozta a politikai szabadságot. A 2020-as évek tiltakozásai – amelyek a monarchia politikai szerepét is kritizálták – a párállam ellenállásának újabb hullámát jelezték; a 2023–2026 közötti időszakban a hadsereg befolyása a választott kormányok alatt is megmaradt, de ennek pontos intézményi mechanizmusai továbbra is vitatottak.

39.1.3 Indonézia: az Új Rend és a fejlődő autoritarizmus

Indonéziában a katonai hatalomgyakorlás csúcspontja Suharto, korábbi tábornok 1966 és 1998 közötti **Új Rend** (indonéz: Orde Baru) néven ismert rendszere volt. A hatalomátvétel közvetlen előzménye az 1965. szeptember 30-án bekövetkezett tisztázatlan körülményű, hat tábornok életét követelő akció volt, amelyet a katonai vezetés kommunista puccskísérletként értelmezett. A történészi konszenzus szerint a puccskísérlet pontos felelőssége mind a mai napig vita tárgya, de a következmény világos: a hadsereg és a vele szövetséges civil szervezetek, valamint egyes helyi milíciák több hónapon át tartó, kommunistákat és azok feltételezett szimpatizánsait célzó erőszakhullámot indítottak. A becslések az áldozatok számát 500 ezer és 1 millió közé teszik; a pontos szám dokumentáltan nem állapítható meg, mert a korszak levéltárai részben megsemmisültek, részben ma is zároltak, és a helyi konfliktusok áldozatait nem egységesen regisztrálták. A tisztogatást a katonai vezetés a „kommunista veszély” elhárításaként állította be, a nyugati hatalmak – elsősorban az Egyesült Államok és Nagy-Britannia – pedig a hidegháborús antikommunista stratégiájuk részeként hallgatólagosan vagy aktívan támogatták az új rendet; a külföldi szerepvállalás mértéke és jellege máig vitatott a nemzetközi szakirodalomban.

Az Új Rend alatt a hadsereg a **„kettős funkció”** (indonéz: dwifungsi) elve alapján nemcsak a terület védelméért, hanem a politikai és gazdasági élet irányításáért is felelősnek tekintette magát. A hadsereg saját vállalatokat, alapítványokat és földeket birtokolt, tisztjei pedig kulcspozíciókat töltöttek be a közigazgatásban, a parlamenti képviselői helyek egy részét pedig közvetlenül a fegyveres erők delegáltjai kapták. A politikai versenyt a **Golkar** nevű kormánypárti szervezet uralta, amely nem klasszikus pártként, hanem a hadsereg, a bürokrácia és az üzleti elit érdekszövetségeként működött. Ez a struktúra a **párállam** indonéz változatát hozta létre: a hadsereg az állami intézményekkel párhuzamosan saját gazdasági és politikai hálózatot működtetett, amelynek elsődleges célja a hatalmi elit újratermelése volt. A gazdaságpolitika a fejlesztő állam (developmental state) logikáját követte: az olajkészletek, a külföldi beruházások és az állami

iparosítás révén a rezsim viszonylag gyors növekedést ért el, de a jövedelmek koncentrációja, a korrupció és a környezetrombolás súlyos egyenlőtlenségeket eredményezett. A represszió azonban nem korlátozódott az 1965–1966-os tisztogatásra: az Új Rend folyamatosan figyelte a politikai ellenzéket, a sajtót, az egyetemeket és a szakszervezeteket. Kelet-Timor 1975-ös megszállása – amelyet a hadsereg az indonéz állam területi integritásának védelmeként indokolt – a nemzetközi becslések szerint legalább 100 ezer ember halálát okozta, és a 1999-es népszavazásig tartó konfliktus központi eleme lett. Aceh és Nyugat-Pápua tartományokban a hadsereg a szeparatista mozgalmak elleni műveletei során emberi jogi jogsértések sorát követte el; ezeket a nemzetközi szervezetek dokumentálták, bár a pontos áldozatszámok becslések, és a katonai felelősség egy része ma is bírósági eljárások tárgya. A Suharto-rezsim 1998-as bukását a gazdasági válság, a diákmegmozdulások és a hadseregen belüli megosztottság idézte elő; a Reformasi időszakában a hadsereg elveszítette automatikus parlamenti képviseletét, de gazdasági érdekeltségei és regionális befolyása részben fennmaradt, így a párállam maradványai a demokratizálódás után is éreztették hatásukat.

39.1.4 Mianmar: a Ne Win-rendszertől a junta államáig

Mianmarban a katonai uralom a leghosszabb és leginkább átfogó volt a négy ország közül. Az 1962-es puccs, amelyet Ne Win tábornok (burmai: , Ne Win) vezetett, a polgárháborús fenyegetettségre és a nemzeti egység megőrzésére hivatkozva számolta fel a parlamentáris kormányzást. A hadsereg **(tatmadaw)** a **„burmai út a szocializmushoz”** néven meghirdetett programja az állami gazdaságot, a külföldi befektetések korlátozását és a hadsereg központi szerepét jelentette; a gyakorlatban a gazdaság hanyatlott, és a hadsereg saját vállalatain keresztül ellenőrizte a kereskedelem jelentős részét. A **párállam** Mianmar esetében szinte teljesen egybeolvadt az állammal: a tatmadaw saját bíróságokat, hírszerzést, iskolákat és gazdasági egységeket működtetett, és a civil kormányzat puszta adminisztratív kiegészítővé vált. Az 1988-as országos demokráciapárti felkelést a hadsereg vérbe fojtotta; a hivatalos áldozatszámok és a független becslések között jelentős eltérés van, a történészi becslések több ezer halottat valószínűsítenek. Az 1990-es választásokat a Nemzeti Liga a Demokráciáért (NLD) nyerte, de a junta – előbb SLORC, majd SPDC néven – nem adta át a hatalmat; Aung Szan Szú Csí (burmai: , Aung San Suu Kyi) vezetőt évekre házi őrizetbe helyezték. A 2007-es „sáfrányos forradalom” (a szerzetesek tiltakozása) és a 2010 utáni átmenet – amely a katonai alkotmány keretei között látszólagos polgári kormányzást hozott – a párállam ellenállását és a hadsereg alkotmányos vétójogát (a parlamenti helyek 25%-a a katonaságé) jelezte. A rohingja kisebbség elleni 2017-es erőszak – amelyet az ENSZ tényfeltáró missziója etnikai tisztogatásnak, egyes nemzetközi jogi fórumok pedig népirtásnak minősítettek – a tatmadaw etnikai alapú represszziójának csúcspontja volt; a mianmari állami vezetés ezt a minősítést vitatta, és a katonai műveleteket a felkelők elleni fellépésként állította be. A 2021. február 1-jei puccs – amely a 2020-as választások eredményének visszavonásával indokolt – a párállam teljes visszatérését hozta: a hadsereg a választott kormányt elmozdította, Aung Szan Szú Csít ismét őrizetbe vette, és a tiltakozók elleni erőszak dokumentáltan több ezer civil halálát okozta a nemzetközi szervezetek jelentései szerint. A 2021 utáni polgárháborúban a tatmadaw mellett különböző etnikai fegyveres csoportok és a katonai rezsim ellenzői is részt vesznek; a konfliktus áldozatainak pontos száma folyamatosan növekvő, de hiteles módon csak ellenőrzött források alapján becsülhető. Mianmar esete azt mutatja, hogy a katonai párállam nem egyszerűen a civil társadalom fölött áll, hanem a civil államiságot is felszámolhatja, és a hadsereg maga válik az állam egyetlen működő hatalmi központjává.

39.1.5 A Fülöp-szigetek: Marcos hadijog és a személyi diktatúra

A Fülöp-szigeteken a katonai hatalomgyakorlás formája eltért a thaiföldi, indonéz és mianmari esettől: itt nem a hadsereg mint intézmény vette át közvetlenül a kormányzást, hanem egy elnök, Ferdinand Marcos (tagalog: Ferdinand Marcos) használta a hadsereget és a hadijogot politikai túlélésének biztosítására. Az 1972. szeptember 21-én bevezetett **hadijog** (tagalog: batas militar) meghirdetése a kommunista és muszlim felkelőkkel, valamint a politikai felfordulással indokolta a rendkívüli állapotot, de a dokumentált kormányzati iratok és a későbbi bírósági eljárások azt mutatják, hogy Marcos már korábban is korlátozta a sajtót és a politikai ellenzéket. A hadijog idején a hadsereg és a rendőrség mellett a Marcoshoz hű milíciák széles körű letartóztatásokat, kínzásokat, eltüntetéseket és bírósági eljárás nélküli kivégzéseket hajtottak végre; az emberi jogi szervezetek becslései szerint az 1972 és 1986 közötti időszakban több ezer ember vesztette életét, tűnt el vagy szenvedett el súlyos bántalmazást. A pontos áldozatszám vitatott, mivel a katonai archívumok részben hiányosak, és a túlélők beszámolói utólag kerültek felszínre. Marcos rendszere személyi diktatúra volt, de a hadsereg a kulcsfontosságú tartományi irányítást, a választási csalások végrehajtását és a „crony capitalism” (a rokonok és bizalmasok gazdasági előnyben részesítése) működtetését végezte. A hadsereg tisztjei és a Marcos család közötti erős szövetség a **párállam** egy másik formáját hozta létre: a fegyveres erők nem önálló hatalmi központként, hanem a diktátor személyes hatalmának eszközeként működtek, miközben saját gazdasági érdekeltségeik is növekedtek. Az 1983-ban meggyilkolt ellenzéki vezető, Benigno Aquino (tagalog: Benigno Aquino Jr.) halálának körülményei és az 1986-os „népi hatalom” (People Power) forradalom a rezsim erőszakosságát és a hadsereg belső megosztottságát tárták fel. Marcos bukása után a hadsereg politikai szerepe nem szűnt meg: a későbbi elnökök – különösen Corazon Aquino és utódai – több katonai puccskísérlettel szembesültek, és a hadsereg a Mindanao-konfliktus kezelésében folyamatosan befolyásos maradt. A 2016 utáni drogháború – amelyet Rodrigo Duterte elnök hirdetett meg – ugyan nem katonai rezsim, de a rendőrség és a titkosszolgálatok által elkövetett emberi jogi jogsértések dokumentálása miatt az autoriter hatalomgyakorlás újabb formájaként értelmezhető; a felelősség kérdése a nemzetközi büntetőbíróság előtt is vitatott. A Marcos-örökség emlékezetpolitikai vita: a 2022-ben elnökké választott Bongbong Marcos (Ferdinand Marcos fia) hívei a „stabil idők” nosztalgiáját hangoztatják, míg az áldozatok és az emberi jogi szervezetek a diktatúra bűneit emelik ki; mindkettő értelmezési keret, nem pedig semleges történelmi leírás.

39.1.6 A represszió mechanizmusai és a politikai stabilitás paradoxona

A négy ország katonai rezsimeit összehasonlítva a represszió több közös mechanizmusa azonosítható. A **titkosszolgálatok** és a politikai rendőrségek mindenütt kulcsszerepet játszottak a megfigyelésben, a megfélemlítésben és a koncepciós perek előkészítésében; a katonai bíróságok gyakran a civil igazságszolgáltatást megkerülve hoztak ítéleteket, a sajtócenzúra pedig a nyilvános vita kereteit szűkítette. A hadseregek gazdasági privilégiumai – földek, vállalatok, importengedélyek – a politikai lojalitást anyagilag is biztosították, és a tisztikar belső hierarchiáját a hatalmi hálózatokhoz kötötték. A civil társadalom elnyomása nemcsak a politikai pártokra és a szakszervezetekre terjedt ki, hanem az egyetemekre, a vallási közösségekre és a nőmozgalmakra is; a nők elleni erőszak – a kínzások, a szexuális bántalmazás és a kényszerű eltüntetések – a katonai rezsimek áldozatainak egyik legkevésbé dokumentált, de a túlélői beszámolókban rendszeresen visszatérő eleme. A hegyi és tengeri kisebbségek – Mianmarban a kacsin, karen, san csoportok; Indonéziában a pápua, acehi és kelet-timori közösségek; a Fülöp-szigeteken a moro csoportok; Thaiföldön a déli muszlim kisebbség – gyakran a katonai erőszak legfőbb célpontjai voltak, mivel a hadsereg a nemzeti egység nevében a kulturális különbözőséget is biztonsági fenyegetésként kezelte.

A politikai stabilitás paradoxona abban áll, hogy a katonai rezsimek gyakran éppen a rend és stabilitás ígéretével jutottak hatalomra, de hosszú távon a represszió, a korrupció és az etnikai feszültségek újratermelésével maguk is destabilizálták az államot. Thaiföldön a puccsok ciklikussága a katonai beavatkozás állandósulását jelezte; Indonéziában az Új Rend bukása a gazdasági válság és a társadalmi elégedetlenség összekapcsolódását mutatta; Mianmarban a 2021-es puccs egy évtizedes, kísérleti jellegű nyitás után sodorta polgárháborúba az országot; a Fülöp-szigeteken Marcos bukása a személyi diktatúra fenntarthatatlanságát bizonyította. A stabilitás retorikája tehát nem volt semleges leírás, hanem a hatalom legitimálásának eszköze; ezt a történeti elemzésnek minden esetben a forrástípus és a politikai kontextus megjelölésével kell kezelnie.

39.1.7 Források és bizonytalanságok

A katonai rezsimek és párállamok történetének rekonstrukciója több forrástípusra támaszkodik. Az állami levéltárak (ahol hozzáférhetők), a katonai bíróságok ítéletei, a kormányzati rendeletek és a parlamenti jegyzőkönyvek a hatalmi döntések dokumentált nyomát adják; a túlélők visszaemlékezései, a nemzetközi emberi jogi szervezetek jelentései, a menekültek beszámolói és az oknyomozó újságírás a represszió áldozati oldalát tárják fel. Az áldozatszámok szinte minden esetben becslések, és a becslések közötti eltérés oka nemcsak a politikai érdek, hanem a forráshiány, a helyi regisztráció hiánya és a fogalommeghatározás különbsége is. Az indonéz 1965–1966-os tisztogatás, a thaiföldi 1976-os események, a mianmari 1988-as és 2021 utáni erőszak, valamint a Marcos-éra áldozatainak pontos száma a tudományos konszenzus hiánya miatt vitatott; a történészek ezért gyakran intervallumokat adnak meg, és hangsúlyozzák a helyi emlékezetközösségek szerepét. A katonai döntéshozatal belső dokumentációja – különösen a meghiúsult puccskísérletek, a titkosszolgálati műveletek és a gazdasági tranzakciók tekintetében – ritkán nyilvános; a kutatók ezért a hatalom gyakorlásának mechanizmusait gyakran közvetett bizonyítékokból rekonstruálják. A „párállam” fogalma a politikatudományi irodalomban vitatott: egyes szerzők a hadsereg állami intézményektől való elkülönülését hangsúlyozzák, mások a fegyveres erők és a civil elit összefonódását. A vitatott minősítések – például a mianmari rohingják elleni erőszak „etnikai tisztogatás” vagy „népirtás” besorolása, az 1965-ös indonéz fordulat „puccs” vagy „ellenpuccs” jellege – nem ténykérdések, hanem a jogi és történelmi értelmezés függvényei; ezeket a szöveg mindig attribúcióval mutatja be.

39.1.8 Rövid összefoglaló

- A második világháború utáni Délkelet-Ázsiában a hadsereg Thaiföldön, Indonéziában, Mianmarban és a Fülöp-szigeteken a politikai hatalomgyakorlás kulcsszereplőjévé vált; a katonai rezsimek hátterében a gyarmati hadseregek, a hidegháború antikommunista logikája és a belső etnikai-gazdasági feszültségek egyaránt álltak.
- Thaiföldön a hadsereg és a monarchia szövetsége párállamot hozott létre, amelyben a fegyveres erők saját gazdasági és politikai hálózattal rendelkeztek; a represszió csúcspontjai az 1976-os és 1992-es események, valamint a 2006-os és 2014-es puccsok voltak.
- Indonéziában az 1965–1966-os kommunistaellenes tisztogatás (becsült áldozatszám: 500 ezer – 1 millió) és a Suharto-féle Új Rend a hadsereg „kettős funkcióján” és a Golkar párállamán alapult; a represszió Kelet-Timor, Aceh és Pápua esetében is folytatódott.
- Mianmarban az 1962-es Ne Win-puccs után a tatmadaw a leghosszabb fennmaradt katonai uralmat hozta létre, amely az 1988-as és 2007-es tiltakozások vérbefojtásával, a 2017-es rohingják elleni erőszakkal (Egyesült Nemzetek szerint etnikai tisztogatás vagy népirtás, Mianmar szerint felkelőellenes művelet) és a 2021-es puccsal jellemezhető.

- A Fülöp-szigeteken Marcos hadijoga (1972–1981) a személyi diktatúra eszköze volt, a hadsereg és a diktátor családjának hálózatai révén; a represszió áldozatainak száma becslések szerint több ezer, de a pontos adat vitatott.
- A katonai rezsimek repressziós mechanizmusai közé tartoztak a titkosszolgálati megfigyelés, a katonai bíróságok, a sajtócenzúra, a gazdasági privilégiumok és a kisebbségi csoportok elleni erőszak; a nők és a hegyi/tengeri közösségek tapasztalatai a forrásokban alulreprezentáltak.
- A „politikai stabilitás” retorikája a katonai rezsimek legitimációs eszköze volt, de a represszió, a korrupció és az etnikai konfliktusok hosszú távon destabilizálták az államot; a demokratizálódás folyamatai (Indonézia Reformasi, Fülöp-szigetek People Power, Thaiföld ciklikus puccsai) a párállam maradványait nem számolták fel teljesen.

39.1.9 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a thaiföldi és indonéz katonai párállam intézményi felépítését: mi a szerepe a monarchiának, illetve a hadsereg „kettős funkciójának” a hatalom fenntartásában?
2. Milyen okokkal magyarázzák a történészek a katonai rezsimek tartósságát Mianmarban, más délkelet-ázsiai országokhoz képest?
3. Értelmezze a „politikai stabilitás” fogalmát a négy ország katonai rezsimjeiben: milyen bizonyítékok támasztják alá a stabilitás ígéretét, és milyen következményei voltak a repressziónak a társadalomra?
4. Milyen forrástípusokból rekonstruálható egy katonai rezsim áldozatainak története, és miért maradnak az áldozatszámok gyakran vitatottak?
5. Indokolja, miért nem minősíthető automatikusan ugyanazzal a fogalommal a Marcos-féle Fülöp-szigeteki diktatúra és a mianmari junta uralma, annak ellenére, hogy mindkettő katonai repressziót alkalmazott.

39.2 Demokratizálódás és civil társadalom

Az előző alfejezet, Katonai rezsimek és párállamok, bemutatta azokat az intézményi, katonai és választási mechanizmusokat, amelyek a régió több országában a hidegháború alatt és után hosszú időre stabilizálták az autoriter hatalmat. Ez az alfejezet az ellenkező irányból kérdez: hogyan következett be a politikai rendszer megnyílása három, egymástól nagyon különböző Délkelet-Ázsiában – a Fülöp-szigeteken 1986-ban, Indonéziában 1998-ban és Malajziában 2018-ban –, és milyen szerepet játszott ebben a **civil társadalom (civil society)**, valamint a választási rendszer? A demokratizálódás itt nem egyetlen esemény, hanem társadalmi, jogi és intézményi folyamat; éppen ezért a fejezet nem a „demokrácia győzelméről”, hanem a nyitások és visszarendeződések összehasonlító elemzéséről szól.

39.2.1 A demokratizálódás mint összehasonlító probléma

A **demokratizálódás (democratization)** fogalmát ebben a könyvben tágan, de történeti értelemben használjuk: nem csupán szabad választásokat jelent, hanem a polgári és politikai jogok kiterjedését, a fegyveres erők civil ellenőrzését, a bíróságok függetlenségét, valamint a társadalmi csoportok közéleti részvételét is. A fogalom nem semleges: a hidegháborús nyugati politikatudomány sokáig a délkelet-ázsiai országokat a „fejlődő” vagy „harmadik világ” kategóriájába sorolta, ahol a demokráciát gyakran a nyugati intézmények átvételének mértékével mérték. A régió története azonban azt mutatja, hogy a demokratizálódás helyi hagyományok, gyarmati örökségek, vallási hálózatok és etnikai egyenlőtlenségek közegében zajlik.

Délkelet-Ázsiában a 20. század második felében a legtöbb állam nem egyszerűen „diktatúra” volt, hanem olyan **elektorális autoritarizmus (electoral authoritarianism)**, amelyben a választások léteztek, a pártok működhettek, de a kormányváltás reális esélye hiányzott. A Fülöp-szigetek Marcos alatt, Indonézia Suharto alatt és Malajzia a Barisan Nasional hosszú kormányzása alatt egyaránt megtartotta a választások látszatát, miközben a katonaság, a tömegpárt, a tartományi patronázs vagy a bírósági ellenőrzés révén biztosította a hatalom folytonosságát. A demokratizálódás tehát ezekben az esetekben nem a semmiből indult: a választási aréna már létezett, de egyenlőtlen volt. A fordulatok akkor következtek be, amikor a gazdasági válság, az elitmegosztottság és a civil mobilizáció egyszerre tette kérdésessé a korábbi rezsimkonszenzust.

39.2.2 A Fülöp-szigetek 1986-os fordulata: az emberhatalom és korlátai

A Fülöp-szigetek 1986-os fordulatának kiindulópontja a Marcos-diktatúra válsága volt, amelyet a korábbi fejezet Marcos diktatúrája mutatott be. Ferdinand Marcos 1972-től hadijoggal kormányzott, és az 1980-as évekre rendszere a gazdasági hanyatlással, a fegyveres konfliktusokkal és a politikai ellenzék üldözésével szembesült. 1983. augusztus 21-én Benigno „Ninoy” Aquino ellenzéki szenátor Manilában, a repülőtéren történt meggyilkolása a dokumentált esemény, amely a rezsim elleni tömeges tiltakozást elindította. A gyilkosság pontos megrendelője és végrehajtói körül máig vita folyik; bírósági felelősségre vonás nem zárult egyértelműen.

Marcos 1986 februárjára előrehozott elnökválasztást írt ki, hogy legitimitását megújítsa. Ellenfele Corazon Aquino, Ninoy özvegye lett. A hivatalos eredmények szerint Marcos nyert, ám a független választási megfigyelő szervezet, a **NAMFREL** (National Citizens’ Movement for Free Elections) párhuzamos számlálást végzett, és a csalás jeleit hozta nyilvánosságra. A katolikus egyház, a katolikus rádióállomások (különösen a Radio Veritas) és a manilai középosztályi csoportok az eredmények hitelességét kezdték megkérdőjelezni. 1986. február 22-én Juan Ponce Enrile védelmi miniszter és Fidel V. Ramos tábornok bejelentette szakítását Marcosszal; a Quezon City-beli EDSA sugárúton civilek, apácák, diákok és katonatisztek gyülekeztek. A **People Power** (angol: „néphatalom”) néven ismert mozgósítás során a tömeg blokádokkal akadályozta meg a Marcoshoz hű katonai erők fellépését. Február 25-én Marcos elhagyta az országot, és Corazon Aquino letette az elnöki esküt. Az 1986-os fordulat ténye tehát dokumentált; a további értelmezések már vitatottak.

A demokratizálódás szempontjából az 1986-os esemény korlátozott eredmény volt. Az 1987-es alkotmány visszaállította a kongresszust, a helyi választásokat és az Emberi Jogi Bizottságot, ugyanakkor a földbirtokos klánok politikai hatalma, a katonai elégedetlenség (1986–1990 között több puccskísérlet) és a politikai erőszak fennmaradt. A A People Power és a demokratizálódás fejezet azt is megmutatta, hogy az „emberhatalom” későbbi emlékezetpolitikai jelkép lett: a demokrácia visszaállítását egyesek a civil társadalom diadalaként, mások a régi elitek megújulásaként értelmezik. Az amerikai kormány szerepe szintén vita tárgya: Washington a Marcos-rezsimet évtizedekig támogatta, és az 1985–1986-os politikai váltás amerikai irataiból ellentmondásos kép rajzolódik ki arról, hogy mikor és milyen mértékben állt a táborozók mellé. Az 1986-os fordulat tehát megnyitotta a választási versenyt, de nem számolta fel a Fülöp-szigetek társadalmi és regionális egyenlőtlenségeit.

39.2.3 Az 1998-as indonéz Reformasi: válság és intézményes változás

Indonéziában a demokratizálódás nem választási csalásból, hanem az 1997-es pénzügyi válságból indult ki, amelyet a A gazdasági csodák és válságok alfejezet tárgyal. Suharto rendszere, amelyet a korábbi Az 1965-ös fordulat és Suharto fejezet mutat be, az 1990-es évek közepéig gyors

gazdasági növekedést ért el, ám az ázsiai pénzpiaci összeomlás 1997–1998-ban megrendítette a rúpia árfolyamát, a bankrendszert és az állami vállalatokat. A válság nem egyszerűen gazdasági tényező volt: az indonéz kormány IMF-feltételeknek való megfelelése, a Suharto-család üzleti érdekeltségei és a szegénység növekedése a rendszer erkölcsi hitelét is aláásták.

1998 elején az egyetemista mozgalom, az iszlám tömegszervezetek – köztük a **Nahdlatul Ulama (NU)** és a **Muhammadiyah** –, valamint a városi szegények tüntetései Suharto lemondását követelték. Május 12-én a jakartai Trisakti Egyetemen a biztonsági erők négy diákot lelőttek; ez a dokumentált esemény országos felháborodást váltott ki. A következő napok zavargásaiban az etnikai kínai közösség elleni erőszak, gyújtogatás és nemi erőszak is történt. Az áldozatok száma bizonytalan: a leggyakrabban idézett becslések meghaladják az ezret, egyes jelentések ennél magasabb halálozást valószínűsítenek, de a dokumentálás hiányos. A zavargásokért való felelősség, különösen a katonai frakciók szerepe, máig a történeti vita középpontjában áll.

Suharto 1998. május 21-én lemondott; utódja B. J. Habibie alelnök lett. A **Reformasi** (indonéz: „reform”) elnevezésű folyamat tehát az utcai nyomás, a katonai hatalom töredezettsége és a nemzetközi pénzügyi intézmények nyomásának együttes eredménye volt. A demokratizálódás intézményi szakasza ezt követően zajlott: 1999 júniusában többpárti parlamenti választásokat tartottak, az 1999–2002 közötti alkotmányreformok felszámolták a hadsereg kinevezett parlamenti helyeit, közvetlen elnökválasztást vezettek be, területi decentralizációt hajtottak végre, és emberi jogi intézményeket hoztak létre. A Reformasi és a demokratizálódás országfejezetben részletezi ezeket a lépéseket.

Az 1998-as Reformasi értékelése kettős. A tudományos konszenzus Indonéziát a világ egyik legnagyobb muszlim többségű választási demokráciájaként tartja számon, ugyanakkor az átmeneti igazságszolgáltatás elégtelen volt: a Trisakti-lövöldözés és a májusi zavargások felelősei nem kerültek bíróság elé, a Suharto-család gazdasági befolyása részben fennmaradt, és a katonaság területi struktúrái sem szűntek meg. A reform tehát nem rombolta le a régi hatalmi rendszer összes elemét, hanem átalakította a politikai játékszabályokat.

39.2.4 A 2018-as maláj fordulat: választási áttörés és koalíciós politika

Malajzia esete abban különbözik az előző kettőtől, hogy a fordulat nem utcai tömegmozgalomból vagy katonai puccsból következett be, hanem egy szövetségi választáson. A Malajziát 1957 óta – illetve a föderáció 1963-as létrehozása óta – folyamatosan kormányzó **Barisan Nasional** (Nemzeti Front) elveszítette parlamenti többségét 2018. május 9-én. Az előzmények a Reformasi és a politikai verseny alfejezetben találhatók: a **Bersih** (maláj: „tiszta”) mozgalom 2007 óta szervezett tüntetéseket a választási csalás ellen, és az **1MDB** (1Malaysia Development Berhad) állami befektetési alap körüli botrány megingatta Najib Razak miniszterelnök hitelét.

A 2018-as választási eredmény dokumentált: a **Pakatan Harapan** (Remény Szövetsége) koalíció, amelyet a korábbi miniszterelnök Mahathir Mohamad és a reformpárti Anwar Ibrahim együttműködése tett lehetővé, többséget szerzett a szövetségi parlamentben. Mahathir lett miniszterelnök, Anwar pedig később királyi kegyelmet kapott. Az áttörés abban rejlett, hogy a malajziai választási rendszeren belül először vált lehetővé a központi kormányváltás; ez a tény önmagában jelentős változás volt. A választási megfigyelők, köztük a Bersih 2.0 ellenőrei, a folyamatot általában versenyképesnek, de korántsem tökéletesnek minősítették.

A 2018-as fordulat azonban, ellentétben az 1986-os Fülöp-szigeteki vagy az 1998-as indonéz eseményekkel, kevésbé járt mély alkotmányos átalakulással. 2020-ban a koalíció felbomlott, és a Malajziában „Sheraton-mozgalomnak” nevezett átrendeződés Muhyiddin Yassin miniszterelnökségéhez vezetett. 2022 novemberében Anwar Ibrahim lett miniszterelnök, de széles, korábbi ellenfelekkel kötött koalíciós kormány élén. A maláj demokratizálódás tehát a 2020-as években

inkább a választási verseny megerősödését és a koalíciós ingadozást jelentette, mint a liberális jogállamiság egyértelmű megszilárdulását. Az 1MDB-botrány büntetőeljárásai, Najib Razak elítélése jogilag dokumentált, de a bírósági döntések végrehajtása és a további perek kimenetele a könyv lezárásakor is politikai küzdelmek tárgya.

39.2.5 Közös és eltérő minták

A három eset összehasonlítása rávilágít arra, hogy a demokratizálódás Délkelet-Ázsiában nem másolható „recept” szerint zajlik. Mindháromban közös, hogy a változás nem pusztán ideológiai meggyőződésből, hanem gazdasági krízisből, elitmegosztottságból és civil mobilizációból következett be. A Fülöp-szigeteken a katolikus egyház és a városi középosztály, Indonéziában a diákok és muzulmán tömegszervezetek, Malajziában a választási reformmozgalom és a reformer ellenzéki pártok adták a mozgósítás hátterét. A hadsereg szerepe országonként eltérő: a Fülöp-szigeteken a fegyveres erők megosztottsága tette lehetővé a hatalomátadást, Indonéziában a katonaság kényszerű háttérbe szorulása, Malajziában pedig a hadsereg alacsony politikai szerepe volt jellemző. A külső tényezők sem egyformák: az amerikai diplomácia a Fülöp-szigeteken, a nemzetközi pénzügyi nyomás Indonéziában, a globális 1MDB-vizsgálatok Malajziában játszottak szerepet.

A közös tanulság az is, hogy a demokratizálódás nem zárta le a régi elitek hatalmát. A Fülöp-szigeteken a klánpolitika, Indonéziában a katonai és oligarchikus befolyás, Malajziában a maláj etnikai előjogok rendszere és a kormánypárti üzleti hálózatok fennmaradtak. A demokrácia tehát a korábbi társadalmi szerkezetekbe ágyazva működött tovább.

39.2.6 Civil társadalom: vallási hálózatoktól a választási megfigyelésig

A **civil társadalom (civil society)** a régióban nem az államtól teljesen elválasztott, szekuláris egyesületek halmaza, hanem olyan önszerveződő hálózat, amelyben a vallási intézmények, a diákegyesületek, a szakszervezetek, a nőszervezetek és a média egyaránt részt vesznek. A fogalom maga részben nyugati társadalomtudományi örökséget hordoz, ezért használatakor jelzi, hogy a délkelet-ázsiai történelemben a „civil” és a „vallási” nem mindig választható szét. A Fülöp-szigeteken a katolikus plébániák, a szerzetesrendek, a Katolikus Püspöki Kar és a katolikus rádiók; Indonéziában a NU és a Muhammadiyah, később a diákhálózatok és emberi jogi szervezetek; Malajziában az **ABIM** (Maláj Iszlám Ifjúsági Mozgalom), a szakszervezetek és a Bersih alkotják a demokratizálódás erkölcsi és szervezeti gerincét.

A civil társadalom demokratizáló ereje nem magában a szervezetek számában rejlik, hanem abban, hogy képesek-e párhuzamos nyilvánosságot teremteni, választási megfigyelést működtetni, és a hatalommal szemben független érdekérvényesítést folytatni. A Fülöp-szigeteken a NAMFREL az 1986-os választások ellenőrzésében, Indonéziában a **KIPP** (Független Választási Megfigyelő Bizottság) az 1999-es választásokon, Malajziában a Bersih 2.0 a 2010-es évek utcai tiltakozásaiban és választási megfigyelésében játszott szerepet. A civil hálózatok ugyanakkor nem automatikusan demokratikus irányultságúak: etnikai többségi szervezetek, vallási konzervatív csoportok vagy a kormány által támogatott „nem kormányzati” szervezetek is használhatják a civil társadalom nyelvét. A demokratizálódás szempontjából ezért inkább az a kérdés, hogy a civilek milyen vitákat tematizálnak, és milyen intézményeket tudnak ellenőrizni.

39.2.7 Választási rendszerek és a demokrácia minősége

A **választási rendszer (electoral system)** az a jogi eljárási keret, amely a leadott szavazatokat parlamenti mandátumokká alakítja, és így meghatározza, mennyire nyitott a politikai verseny. A három ország különböző utat követ.

Ország	Fordulat éve és neve	Fő civil szereplők	Választási rendszer jellege
Fülöp-szigetek	1986, People Power	katolikus egyház, középosztály, diákok, NAMFREL	elnöki, kétkamarás; egyéni kerületek és pártlistás alsóházi helyek, országos szenátusi lista
Indonézia	1998, Reformasi	diákmozgalom, muzulmán tömegszervezetek, KIPP	elnöki, alsóház többpárti arányos listás; közvetlen elnökválasztás, decentralizáció
Malajzia	2018, választási áttörés	Bersih, ügyvédi és diákcsoportok, reformer koalíciók	alkotmányos monarchia, Westminsteri alsóház, **first-past-the-post**, erős maláj etnikai súlyozás

A Fülöp-szigeteken az elnöki rendszer, a kétkamarás kongresszus és a pártlistás alsóházi helyek látszólag pluralizmust biztosítanak, de a választásokat a klánok közötti váltógazdálkodás, a pénzügyi patronázs (**patronage**), valamint a választási erőszak – a régi szlogen szerint „guns, goons, gold" – befolyásolja. A demokratizálódás ezért nem a választási szabályok hiányán múlt, hanem azon, hogy a politikai verseny a helyi hatalmasságok szintjén gyakran nem volt szabad.

Indonéziában a Reformasi után az arányos listás rendszer, a közvetlen elnökválasztás és a területi decentralizáció rendkívüli politikai pluralizmust hozott. Ugyanakkor a többpárti parlament, a kampányfinanszírozás átláthatatlansága és a pártok pénzügyi függősége miatt a demokrácia minősége újra visszatérő vita. A 2019-es és 2024-es választások eredményei dokumentáltak, de a hosszabb távú intézményi értékeléshez a választási hatóságok adatai mellett a megfigyelői jelentéseket és a bírósági döntéseket is össze kell vetni.

Malajziában a **first-past-the-post** (egyéni választókerületi többségi) rendszer, a vidéki maláj többségű kerületek felülreprezentáltsága és a maláj etnikai előjogok (malájul **ketuanan Melayu**) politikai diskurzusa hosszú időn át a Barisan Nasional hatalmi fölényét stabilizálta. A 2018-as és 2022-es választások azt mutatták, hogy a rendszer nyitottabbá vált, de a választókerületi aránytalanságok és az etnikai pártrendszer továbbra is meghatározzák a verseny kereteit. A maláj példa arra figyelmeztet, hogy a választási rendszer önmagában nem demokratizál: a fordulat akkor következett be, amikor a civil nyomás, a botrány és a koalíciós átrendeződés egyszerre gyengítette a korábbi biztonsági pártot.

A demokrácia minősége a három országban tehát nem egyszerűen a választási rendszer típusától függ, hanem attól, mennyire független a választási bizottság, mennyire pluralista a média, és milyen erős a civil társadalom ellenőrző szerepe. A 2010-es években ráadásul mindhárom országban újra előtérbe kerültek az **illiberális demokrácia (illiberal democracy)** elemei: a Fülöp-szigeteken Duterte 2016 utáni drogháborúja, Indonéziában a vallási mobilizáció és a kormányzati intézmények politikai befolyásolása, Malajziában a koalíciós kormányzás ingatagsága és az etnikai párhuzamosság. A demokratizálódás tehát nem lineáris folyamat, hanem olyan nyílt verseny, amelyben a civil társadalom, a választási intézmények és a régi elitek folyamatosan újratárgyalják a hatalom határait.

39.2.8 Források és bizonytalanságok

Az 1986-os, 1998-as és 2018-as fordulatok alap kronológiája jól dokumentált: diplomáciai iratok, választási jegyzőkönyvek, újságarchívumok, parlamenti jegyzőkönyvek és civil megfigyelői jelentések alapján megállapítható, hogy Marcos elhagyta az országot, Suharto lemondott, és a Barisan Nasional 2018-ban elveszítette szövetségi többségét. Ugyanakkor a szereplők motivációi, a külföldi beavatkozás mélysége és az erőszakért való felelősség vitatott. Az amerikai levéltárak fokozatos megnyílása ellenére a Fülöp-szigeteki 1986-os hatalomátadás amerikai előkészítésének mértéke nem teljesen ismert. Az indonéz májusi zavargások halottainak számát leggyakrabban 1 200 fő körülire becsülik, de a dokumentálás hiányos; a katonai és félkatonai felelősség kérdése bírósági ítéletek híján nyitott. A maláj 1MDB-ügy pénzügyi nagyságrendje nemzetközi bírósági eljárásokban részben megállapított, de az ügy politikai hatásainak teljes feldolgozása a szakasz lezárásakor még folyik.

A jelenkori demokratizálódás elemzése különösen óvatosságot igényel. A 2020-as években a választási hatóságok közölték a hivatalos eredményeket, ám a hosszabb távú történeti értékeléshez a levéltári anyagok, bírósági ítéletek és a civil megfigyelői hálózatok saját számlálásai szükségesek. A 2025–2026-os politikai folyamatokat ellenőrzött források hiányában ez az alfejezet nem részletezi; az olvasónak a választási bizottságok és a nemzetközi megfigyelő szervezetek későbbi jelentéseit kell követnie.

39.2.9 Rövid összefoglaló

- A demokratizálódás Délkelet-Ázsiában nem egyszeri esemény, hanem választási, jogi és civil társadalmi folyamat, amely a régi elitek hatalmába ágyazódik.
- A Fülöp-szigetek 1986-os People Power-je választási csalásból, egyházi és városi mobilizációból, valamint katonai szakításból indult, de nem számolta fel a klánpolitikát.
- Indonézia 1998-as Reformasiija gazdasági válságból, diák- és iszlám szervezeti tiltakozásból következett be, és jelentős alkotmányos, területi és katonai reformokat hozott; az átmeneti igazságszolgáltatás hiányosságai máig vitatottak.
- Malajzia 2018-as választási áttörése a Barisan Nasional hosszú kormányzását törte meg, de a 2020 utáni koalíciós instabilitás mutatja, hogy a demokratizálódás nem azonos a liberális jogállamiság megszilárdulásával.
- A civil társadalom a régióban gyakran vallási hálózatokba ágyazottan működik, és nem automatikusan demokratikus; választási megfigyelése, párhuzamos nyilvánossága és kontrollja döntő, de irányultsága változó.
- A választási rendszerek – elnöki, arányos, illetve Westminsteri first-past-the-post – eltérően stabilizálják a pártversenyt, de önmagukban nem meghatározóak a demokrácia minőségére.
- A három országban a demokratizálódás után is jelen vannak illiberális tendenciák: politikai erőszak, etnikai mobilizáció, pénzpolitika és a régi elitek visszatérése.

39.2.10 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze a három fordulat közvetlen kiváltó okait: miben különbözik a Fülöp-szigetek 1986-os választási csalása, Indonézia 1998-as gazdasági válsága és Malajzia 2018-as botrány-koalíciós áttörése?
2. Milyen szerepet játszott a választási rendszer a demokratizálódásban az egyes országokban? Miért nem elegendő önmagában a választási szabályok megváltoztatása?
3. Értékelje a vallási hálózatok szerepét a demokratizálódásban! Milyen példákat tud hozni a katolikus, illetve a muzulmán szervezetek működésére, és miért nem tekinthető minden vallási civil szervezet automatikusan demokratikusnak?

4. Miért fontos az átmeneti igazságszolgáltatás az indonéz Reformasi megítélésében? Milyen bizonytalanságok övezik az 1998-as májusi erőszak áldozatszámait és felelősségét?
5. A maláj 2018-as fordulat miért nem hozott tartós intézményi átalakulást? Hogyan kapcsolódik ez a választási rendszer aránytalanságaihoz és a koalíciós politikához?

39.3 Emberi jogok, vallási és etnikai konfliktusok

A demokratizálódás és a civil társadalom megerősödése – ahogy az előző alfejezet bemutatta – Délkelet-Ázsia több országában nem szüntette meg a mélyen beágyazott vallási és etnikai feszültségeket; egyes esetekben éppen a politikai nyitás, a választási verseny vagy az állami erőszak új formái hozták felszínre a régi, elfojtott konfliktusokat. A jelen alfejezet azt vizsgálja, hogyan kapcsolódnak össze az emberi jogi jogsértések, a vallási identitáspolitikák és a kisebbségi csoportok elleni erőszak a régió különböző államaiban. Négy összekapcsolódó esetet emel ki: a rohingja válságot Mianmarban, a pápua konfliktust Indonéziában, a mindanaói háborút a Fülöp-szigeteken, valamint a tágabb vallási feszültségeket – Thaiföld déli tartományaitól az indonéziai blaszfémia-vitákig. Mindezeket a nemzetközi jog és a „humanitárius beavatkozás” fogalmi keretében értelmezi, miközben – a könyv alapelvéhez híven – nem foglal állást a vitatott minősítésekben, hanem bemutatja azok használóit, bizonyítékait és ellentmondásait.

39.3.1 A rohingja válság: jogfosztás, erőszak és nemzetközi jogi eljárás

A rohingják – egy túlnyomórészt muszlim, az indoárja nyelvcsaládba tartozó rohingja nyelvet beszélő közösség – évszázadok óta élnek a mai Mianmar nyugati részén, a Bengáli-öböl partján fekvő Rakhine (korábbi angol nevén Arakan) államban. A gyarmati korszakban a brit India részeként a munkavándorlás és a rizsföldek művelése jelentős rohingja és más dél-ázsiai közösségeket vonzott a térségbe; a függetlenedés után a mianmari állam fokozatosan megvonta tőlük az állampolgárságot. Az 1982-es **citizenship law** (állampolgársági törvény) a rohingjákat hivatalosan nem ismerte el a „nemzeti fajok” egyikeként, így a többség hontalanná vált, mozgásszabadságát korlátozták, és alapvető jogaik – oktatás, egészségügy, szabad vallásgyakorlás – sérültek. A rohingják magukat őshonos közösségnek tekintik; a mianmari kormány és a bamar többség jelentős része viszont gyakran „bengáli bevándorlóként” hivatkozik rájuk, vitatva állampolgársági igényüket. Ez a vita nem csupán terminológiai: a „bengáli” megnevezés használata a mianmari állam részéről éppen az állampolgárság hiányát igyekszik hangsúlyozni.

A 2012-es rakhine-i zavargásokban – amelyeket a **Ma Ba Tha** buddhista nacionalista szervezet és más csoportok feszültségkeltése is táplált – több száz ember halt meg, többségében rohingják, és százezres nagyságrendű belső menekült keletkezett. A mianmari hadsereg, a **Tatmadaw** ekkor már műveleteket hajtott végre rohingja falvak ellen, amit az ENSZ akkori emberi jogi főbiztosa 2013-ban „az emberiesség elleni bűncselekmények elemeit hordozó” erőszakként jellemzett. A krízis 2017 augusztusában eszkalálódott, amikor az **Arakan Rohingya Salvation Army (ARSA)** nevű felfegyverzett csoport rendőrőrsökre támadt, a mianmari biztonsági erők pedig széles körű, katonai „clearance operations” elnevezésű akciókkal válaszoltak. Az ENSZ tényfeltáró missziója, a **Independent International Fact-Finding Mission on Myanmar (IIFFMM)** és számos emberi jogi szervezet – például az Amnesty International és a Human Rights Watch – dokumentálta falvak szisztematikus felégetését, tömeggyilkosságokat, nemi erőszakot és kínzást. Műholdfelvételek, tanúvallomások és földre érkezett vizsgálatok alapján a becslések szerint 2017 augusztusa és decembere között mintegy **740 000 rohingja menekült át Bangladesbe**, ahol a mai napig a világ legnagyobb menekülttáboraiban élnek. A pontos halottak száma vitatott: az ENSZ tényfeltáró misszió „több ezer” halottról írt, míg egyes civil szervezetek ennél

magasabb becsléseket közöltek; a mianmari kormány hivatalos adatai ennél jóval alacsonyabbak, és függetlenül nem ellenőrizhetők.

A minősítés körül éles nemzetközi vita bontakozott ki. Az **IIFFMM 2018-as jelentése** arra a következtetésre jutott, hogy a mianmari hadsereg „genocidális szándékkal" járt el a rohingják ellen, és a cselekmények „a népirtás egyezmény értelmében vett genocídium elemeit is mutatják". Az ENSZ emberi jogi főbiztosa, **Michelle Bachelet** 2018-ban „a népirtás tankönyvi példájáról" beszélt; az Egyesült Államok külügyminisztériuma 2022 márciusában hivatalosan **népirtásnak minősítette** a rohingják elleni erőszakot. Banglades ezzel szemben a „kényszerdeportálás", az ENSZ egyes szervei az „etnikai tisztogatás" kifejezést használták; a mianmari kormány mindvégig tagadta a szisztematikus erőszakot, és „terroristaellenes műveletként" védte a hadsereg fellépését. A nemzetközi jogi eljárás súlyát mutatja, hogy **Gambia 2019 novemberében keresetet nyújtott be Mianmar ellen a Nemzetközi Bíróságon (ICJ)**, arra hivatkozva, hogy Mianmar megsértette az 1948-as **népirtás egyezményt**. Az ICJ 2020 januárjában ideiglenes intézkedéseket rendelt el, felszólítva Mianmart a bizonyítékok megőrzésére és a rohingják védelmére; 2022 júliusában pedig elutasította Mianmar előzetes kifogásait, így az ügy érdemben folytatódott. Emellett a **Nemzetközi Büntetőbíróság (ICC)** 2019-ben engedélyezte a vizsgálatot a rohingják Bangladesbe való átkényszerítése ügyében, mivel a deportálás határokon átnyúló bűncselekmény; Mianmar nem részes fele a Római Statútumnak, Banglades viszont igen. A jogi folyamatok azonban lassúak, és a 2021-es mianmari katonai puccs óta a junta még kevésbé működik együtt a nemzetközi szervekkel – a 2020-as évek friss fejleményei ellenőrzött források alapján folyamatosan követendők.

39.3.2 A pápua konfliktus: önrendelkezés, területi integritás és a csend

Indonézia legkeletibb tartományaiban – **Pápua** és **Nyugat-Pápua** – a gyarmati határok és a posztkoloniális államépítés sajátos öröksége feszül. A mai indonéz Pápua területe a holland gyarmati uralom alatt állt, és 1969-ben, az **Act of Free Choice** (szabad választás törvénye) keretében, egy a holland és az indonéz kormány által elfogadott eljárásban csatolták Indonéziához. A szavazást – amelyen csupán mintegy ezer kiválasztott törzsi vezető vett részt – a pápua függetlenségi mozgalmak és több független megfigyelő szerint nem tükrözte a lakosság valódi akaratát; az indonéz kormány viszont a területi integritás és a gyarmati határok folytonosságának elve alapján legitimnek tekinti a csatlakozást. Ez a vita a mai napig meghatározza a konfliktust.

A fegyveres ellenállás az 1960-as évek óta különböző csoportok formájában – leggyakrabban **OPM (Organisasi Papua Merdeka, Szabad Pápua Mozgalom)** néven – folytatódik. A küzdelemben az indonéz biztonsági erők, köztük a hadsereg (TNI) és a rendőrség, valamint a pápua gerillák állnak szemben egymással. Az emberi jogi helyzetet az **Amnesty International** és a **Human Rights Watch** évtizedek óta dokumentálja: a konfliktusban civilek tömegével vesztették életüket, az indonéz hadsereg részéről dokumentáltak iskolák és kórházak elleni támadásokat, nemi erőszakot, kínzást és tömeges belső kitelepítést. A becslések rendkívül bizonytalanok: a halottak számát egyes források több tízezerre teszik az 1960-as évek óta, mások csupán néhány ezerre, mivel a térség nehezen megközelíthető, a kormány korlátozza a független megfigyelők és újságírók beutazását, a helyi adatok pedig gyakran hiányosak. A belső menekültek száma szintén százezres nagyságrendű, de ezek az adatok is ellenőrzött források híján fenntartással kezelendők.

A konfliktusban a pápuai elit és a civil társadalom egy része **önrendelkezési jogot** követel, és a nyugat-pápua függetlenségi mozgalmak a **Melanéz Spearhead Group** és más csendes-óceáni szervezetek részéről is szimpátiát kapnak. Jakarta a pápua követeléseket a területi integritás elleni támadásként, a fegyveres csoportokat pedig szeparatista terroristákként kezeli; a kormány ugyanakkor hangsúlyozza a régió fejlesztésére szánt forrásokat és az autonómiát. A

nemzetközi közösség megosztott: az indonéz kormány szuverenitását a legtöbb állam elismeri, de az ENSZ emberi jogi szervei és egyes nyugati parlamentek időről időre független vizsgálatot sürgetnek. A konfliktus azért is tanulságos, mert a rohingja válsággal ellentétben rendkívül alacsony a nemzetközi láthatósága: a távoli, nehezen megközelíthető, kis lélekszámú – körülbelül öt-hét milliós – pápua közösség szenvedése kevésbé mozgósítja a világ nyilvánosságát. Ez a „csendes konfliktus” arra figyelmeztet, hogy a humanitárius figyelem sem egyenletesen oszlik el a régióban.

39.3.3 A mindanaói háború: a békefolyamat törékeny eredményei

A Fülöp-szigetek déli részén, **Mindanao** szigetén a katolikus többségű állam és a muszlim moro közösségek között több mint egy évszázada tartó feszültség húzódik. A spanyol gyarmati korszakban a moro szultanátusok ellenálltak a hódításnak; az amerikai gyarmati időszakban a keresztény betelepülők földfoglalásai és a tudatos asszimilációs politika mélyítette el a muszlim kisebbség – a lakosság mintegy 5–10 százaléka – marginalizációját. A második világháború utáni független Fülöp-szigetek elitje sem oldotta meg a déli régió gazdasági elmaradottságát, a földkérdést és az intézményes diszkriminációt.

Az 1970-es évek elején megalakult **Moro National Liberation Front (MNLF)** fegyveres harcot indított a moro autonómiáért; később a **Moro Islamic Liberation Front (MILF)** különvált, és a 2000-es évekig folytatott gerillaháborút. A konfliktusban a becslések szerint **150 000–200 000 ember halt meg** az 1970-es évek óta, és több millióan váltak belső menekültté; a pontos adatok erősen vitatottak, mivel a különböző szakaszokban több fegyveres csoport és a kormány erői is érintettek voltak. A 2010-es évekre a békefolyamat jelentős eredményeket hozott: a **Comprehensive Agreement on the Bangsamoro (CAB)** 2014-es aláírása után 2018-ban elfogadták a **Bangsamoro Organic Law**-t, amely létrehozta a **Bangsamoro Autonomous Region in Muslim Mindanao (BARMM)** néven ismert autonóm régiót, felváltva a korábbi, kevésbé hatékony entitást. A megállapodás nyomán a MILF lefegyverzése részlegesen megtörtént, és átmeneti közigazgatás jött létre. A békefolyamat azonban törékeny: a 2017-es **marawi ostrom**, amelyet az **ISIS-hez kötődő Maute csoport** és az Abu Sayyaf egyes elemei hajtottak végre, öt hónapig tartott, romba döntötte a város központját, és több százezer embert kényszerített otthona elhagyására. A kormány katonai győzelme ellenére a radikális csoportok továbbra is jelen vannak a térségben, és a BARMM politikai intézményei még gyengék. A mindanaói eset azt mutatja, hogy a tárgyalásos rendezés, a helyi autonómia és a nemzetközi közvetítés – itt Malajzia és az **Organization of Islamic Cooperation (OIC)** játszott szerepet – képes lehet évtizedes háborúk lezárására, de a siker feltétele a folyamatos politikai befektetés, a gazdasági újjáépítés és a szembenálló felek közötti bizalom.

39.3.4 Vallási feszültségek: a hit és az etnicitás politikai mobilizálása

A rohingja, a pápua és a mindanaói konfliktusok nem kizárólag vallási háborúk; mégis a vallási identitás gyakran a politikai mobilizáció legláthatóbb eszköze. Mianmarban a **buddhista nacionalizmus** – amelynek legismertebb alakja **Ashin Wirathu** szerzetes és a **Ma Ba Tha** mozgalom – a muszlim kisebbségeket, elsősorban a rohingjákat tette meg belső ellenséggé, a bamar többség védelmének retorikájával. A 2012-es rakhine-i zavargások, a 2013-as **meiktila-i erőszak** (amikor buddhista csoportok muszlim negyedeket támadtak meg, több tucat halottat hagyva) és a 2014-es mandalayi zavargások azt mutatják, hogy a vallási feszültségek nem csupán a hadsereg és a civilek közötti erőszakot jelentik; a kollektív erőszak gyakran helyi közösségek között zajlik, gyakran állami hallgatólagos támogatással vagy a rendőrség tétlenségével kísérve. Ezt a jelenséget a nemzetközi emberi jogi szervezetek dokumentálták, és a mianmari bírósági eljárások csekély száma miatt büntetlenségi kultúráról beszéltek.

Thaiföld déli, többségében maláj muszlimok lakta tartományaiban – **Pattani, Yala, Narathiwat** – 2004 óta fegyveres felkelés zajlik a központi állam ellen. A konfliktus gyökerei a 19. század végi siámi annexióig és a thai asszimilációs politikáig nyúlnak vissza; az erőszakos cselekményekben – robbantások, gyilkosságok, iskolák felgyújtása – a becslések szerint 2004 és 2024 között **több mint 7 000 ember halt meg**. A kormány és a felkelő csoportok – amelyek közül a legjelentősebb a **Barisan Revolusi Nasional (BRN)** – között időszakos béketárgyalások kezdődtek, de tartós tűzszünet nem jött létre; a feszültséget a thai hadsereg fellépése, a rendkívüli jogrend és a muszlim közösségek diszkriminációja egyaránt táplálja. A konfliktus vallási dimenziója vitathatatlan, de a követelések alapja a nyelvi és kulturális autonómia, a politikai részvétel és a gazdasági elmaradottság felszámolása.

Indonéziában a **Reformasi** utáni demokratizálódás – lásd Indonézia 2014–2026 – új teret nyitott a vallási mozgalmaknak, de egyben a **blaszfémia-törvény** visszaélésszerű alkalmazásának és a kisebbségek elleni erőszaknak is. Az **ahmadiyya** közösség, a síita kisebbség és egyes keresztény gyülekezetek rendszeresen válnak támadások célpontjává; az iszlám fundamentalista szervezetek – mint az **Front Pembela Islam (FPI)** – nyomására a kormány gyakran inkább a korlátozás mellett dönt, mint a kisebbségi jogok védelme mellett. A 2002-es **bali merénylet** – amelyben 202 ember halt meg, többségében külföldi turisták – a dzsihadista terrorizmus regionális kiterjedtségét mutatta; a támadás óta az indonéz kormány terroristaellenes műveleteket hajt végre, de a radikalizálódás okait csak részben kezeli. Mindez arra figyelmeztet, hogy a vallási feszültségek mögött gyakran gazdasági egyenlőtlenségek, a fiatalok kilátástalansága és a politikai elitek identitásalapú mobilizációja húzódik meg.

39.3.5 Nemzetközi jog és a humanitárius beavatkozás vitái

A fenti konfliktusok kezelésében a nemzetközi jog eszközei korlátozott hatékonysággal érvényesülnek. A **népirtás egyezmény (1948)**, a **genfi egyezmények** és az **emberi jogi egyezmények** kötelező keretet adnak, de a végrehajtás a tagállamok szuverenitásán múlik. Délkelet-Ázsia államai közül csak Kambodzsa és Kelet-Timor részes fele a **Római Statútumnak**, amely a **Nemzetközi Büntetőbíróság (ICC)** joghatóságát megalapozza; a Fülöp-szigetek 2019-ben kilépett, Indonézia, Malajzia, Mianmar, Thaiföld, Vietnám, Laosz és Pápua Új-Guinea pedig soha nem csatlakozott. A **Nemzetközi Bíróság (ICJ)** azonban államok közötti vitákban akkor is eljárhat, ha az államok elfogadták a releváns egyezményt – mint Mianmar a népirtás egyezményt –, ahogy azt a **Gambia kontra Mianmar** ügy mutatja. Az ICJ eljárása hosszú évekig tarthat, és az ítélet végrehajtása is az ENSZ Biztonsági Tanácsán múlik, ahol Kína és Oroszország vétója gyakran megakadályozza a határozott fellépést.

A **humanitárius beavatkozás** fogalma és gyakorlata erősen vitatott. A kilencvenes években az ENSZ Biztonsági Tanácsa által engedélyezett **kelet-timori intervenció (1999, INTERFET)** – amelynek keretében ausztrál vezetésű erők vetettek véget az indonéz milíciák által elkövetett erőszaknak – a „felelősség védeni” (R2P) elv korai alkalmazásának példájaként hivatkozott eset. Ugyanakkor Kelet-Timor nem része a könyv 10 kiemelt államának, és az intervenció nem a délkelet-ázsiai konszenzuson, hanem a nemzetközi közösség nyomásán alapult. A 2008-as **Nargis ciklon** után Mianmar junta akadályozta a nemzetközi segélyek szabad bejutását, ami vitát váltott ki arról, hogy az R2P alkalmazható-e humanitárius katasztrófa esetén, ha a szuverén kormány elzárkózik a segítségtől. A katonai intervencióra végül nem került sor; az ASEAN „konstruktív elköteleződés” politikája a csendes diplomáciát helyezte előtérbe. Ez a kettősség – a nagyhatalmi érdekek szelektivitása, az ASEAN „non-interference” elvének merevsége és a civil áldozatok védelmének kudarca – arra utal, hogy a humanitárius beavatkozás lehetősége inkább politikai, mintsem jogi kérdés.

A nemzetközi bíróságok mellett a **tényfeltáró missziók**, az **ENSZ emberi jogi mechanizmusai** és a **civil szervezetek jelentései** játszanak kulcsszerepet az események dokumentálásában. A rohingja válságról az ENSZ IIFFMM mellett a **Fortify Rights**, az **Amnesty International** és a **Human Rights Watch** készített részletes jelentéseket, túlélők vallomásaira és műholdfelvételekre támaszkodva; ugyanez igaz a mindanaói konfliktusra és a Fülöp-szigeteki drogháborúra is, ahol az **ICC vizsgálata** 2021-ben indult, és a Fülöp-szigetek kilépése ellenére folyamatban van (ellenőrzési igény: a 2023 utáni eljárási lépések). A pápua konfliktus esetében azonban a hozzáférés hiánya és a nemzetközi figyelem gyengesége miatt a dokumentálás sokkal hiányosabb, ami megnehezíti a jogsértések bizonyítását és a felelősségre vonást.

Nem szabad megfeledkezni az **emlékezetpolitikai vitákról** sem: a mianmari állam a rohingják elleni erőszakot „terroristaellenes műveletként", a rohingja aktivisták és a nemzetközi szervezetek viszont „népirtásként" értelmezik, és ez a szembenállás nem csupán a jogi minősítésről szól, hanem az áldozatok státuszáról és a jövőbeli politikai rendezés feltételeiről is. Hasonló vita zajlik a pápua konfliktusban az „önrendelkezés" és a „területi integritás" között, valamint a Fülöp-szigeteki drogháború kapcsán a „rendőrségi túlkapás" és az „állami öldöklés" kifejezésekről. E viták során a könyv álláspontja az, hogy a tényeket pontosan, a minősítéseket pedig attribúcióval kell bemutatni, és kerülni kell a nemzeti, vallási vagy hidegháborús oldalválasztást.

39.3.6 Források és bizonytalanságok

A rohingja válság dokumentáltsága viszonylag jó: az ENSZ tényfeltáró misszió jelentései, emberi jogi szervezetek anyagai, menekültinterjúk és műholdfelvételek alapján a katonai műveletek ténye, a tömeges menekülés és a szisztematikus erőszak jól alátámasztott; vitatott azonban az áldozatok pontos száma, a „genocidális szándék" jogi bizonyítása és a felelősök személyének megállapítása. A mianmari kormány hivatalos adatai és állításai függetlenül nem ellenőrizhetők, a junta a 2021-es hatalomátvétel óta korlátozza a nemzetközi jelenlétet.

A pápua konfliktus esetében a forrásbázis jelentős hiányosságokat mutat: a független megfigyelők beutazási tilalma, a távollévő médiafigyelem és a helyi civil társadalom korlátozott védelme miatt a becslések erősen szórnak. Az áldozatok számát, a belső menekültek nagyságát és a katonai műveletek részleteit csak fenntartással lehet közölni; a pápuai függetlenségi mozgalmak és az indonéz kormány eltérő narratívái szinte összebékíthetetlenek.

A mindanaói háborúban a békefolyamat dokumentumai – a MILF és a kormány közötti megállapodások, a Bangsamoro Organic Law szövege – nyilvánosak, de a konfliktus áldozatainak száma csak becslés, és a különböző szakaszokban eltérő források állnak rendelkezésre. A marawi ostrom részletei jól dokumentáltak, de a helyreállítás és a radikális csoportok jelenlegi ereje további kutatást igényel.

A vallási feszültségek vizsgálatakor különösen fontos a forráskritika: a média és a politikai szereplők gyakran vallási címkét ragasztanak olyan konfliktusokra, amelyekben a föld, a munkaerőpiac és a politikai hatalom legalább annyira meghatározó. A nemzetközi jogi eljárások – az ICJ, az ICC és az ENSZ mechanizmusai – dokumentumai hivatalos források, de azok értelmezése és a várható kimenetel erősen vitatott.

A 2020-as évek friss eseményeihez – a 2021-es mianmari puccs utáni polgárháború humanitárius következményei, a 2024-es bangladesi tiltakozások, a Fülöp-szigeteki drogháború vizsgálata, a pápua helyzet alakulása – a könyv csak ellenőrzött, stabil források alapján tud pontos adatokat közölni; ezek hiányában a bizonytalanságot jelölni kell.

39.3.7 Rövid összefoglaló

- A rohingja válság a jogfosztás, a katonai erőszak és a nemzetközi jogi eljárás (ICJ, ICC) metszéspontjában áll; a minősítések – etnikai tisztogatás, emberiesség elleni bűncselekmény, népirtás – használata vitatott és attribúcióval kezelendő.
- A pápua konfliktus a holland gyarmati határok és az 1969-es csatlakozási eljárás vitatott legitimitásán alapul; az indonéz kormány területi integritást, a pápua aktivisták önrendelkezést követelnek, a nemzetközi figyelem pedig csekély.
- A mindanaói háború évtizedei után a 2014-es megállapodás és a Bangsamoro Autonóm Régió létrejötte törékeny békét hozott, de a radikalizmus és a gazdasági elmaradottság továbbra is fenyegeti a folyamatot.
- A vallási feszültségek – Mianmar buddhista nacionalizmusa, a thai dél maláj muszlim felkelése, az indonéziai kisebbségellenes erőszak – gyakran etnikai és gazdasági egyenlőtlenségekkel fonódnak össze; a vallási címke gyakran leegyszerűsíti a konfliktusokat.
- A nemzetközi jog eszközei korlátozottak: az ICC hatásköre hiányos a régióban, az ICJ eljárása lassú, a Biztonsági Tanács gyakran politikai okokból tétlen.
- A „humanitárius beavatkozás” gyakorlata szelektív és nagyhatalmi érdekek által befolyásolt; az ASEAN „non-interference” elve és a szuverenitás védelme gyakran a civil lakosság védelmének rovására érvényesül.
- Az áldozatok szempontjából a felelősségre vonás hiánya, a büntetlenség és az emlékezetpolitikai viták tovább mélyítik a traumákat.

39.3.8 Önellenőrző kérdések

1. Milyen jogi és politikai okok magyarázzák, hogy a rohingja válság egyszerre kapott nagy nemzetközi figyelmet, míg a pápua konfliktus jórészt a „csend” állapotában maradt?
2. Hasonlítsa össze a mianmari rohingja válság és a Fülöp-szigeteki mindanaói békefolyamat kimenetelét: milyen tényezők segítették vagy akadályozták a tartós rendezést?
3. Milyen érvek szólnak a „humanitárius beavatkozás” mellett és ellen a délkelet-ázsiai konfliktusok kapcsán? Hogyan befolyásolja az ASEAN kohéziója a nemzetközi fellépést?
4. Mi a különbség a dokumentált tény, a statisztikai becslés és az emlékezetpolitikai minősítés között a rohingja válság áldozatainak száma és a „népirtás” kifejezés használata kapcsán?

39.4 Migráció, menekültek és diaszpóra

A munkamigráció, a menekülthullámok és a diaszpóraközösségek története Délkelet-Ázsia modern kori fejlődésének egyik legmeghatározóbb, ugyanakkor legkevésbé egységesen tárgyalt folyamata. A régió mai államait gyakran úgy tekintjük, mint határozott földrajzi és politikai határokkal rendelkező entitásokat, ám a mögöttük húzódó emberi tér folyamatosan átlépte ezeket a határokat: munkások, kereskedők, menekültek, diaszpórák és hontalanok mozgása kapcsolta össze a délkelet-ázsiai szigetvilágot, a Mekong-vidéket, a Bengáli-öböl térségét és a tágabb világot. E mozgások nem kizárólag a 20. század termékei: a gyarmati kor előtti államokban a tengeri kereskedelem és a kényszermigráció éppúgy jelen volt, mint a modern korban a munkaszerződések, a politikai üldözés vagy a fegyveres konfliktusok. A fejezet célja, hogy bemutassa a migráció típusait, a diaszpórák és a hazautalások szerepét, valamint a migrációs politikákat, miközben világossá teszi: a mai migrációs rendszerek csak a gyarmati és hidegháborús korszak intézményeinek, kényszerei és döntései felől érthetők meg.

39.4.1 A migráció történeti rétegei és típusai

A délkelet-ázsiai migrációt nem lehet egyetlen modellbe szorítani, mert az időben és térben is többféle formát öltött. A **korai államok** időszakában (i. sz. 1–15. század) a tengeri kereskedelem és a rabszolgamunka kapcsolta össze a szigetvilág kikötővárosait, a szárazföldi államokat és a tágabb Indiai-óceáni térséget. A **kora újkorban** (15–18. század) a maláj világ kereskedői, a kínai diaszpóra és a portugál, holland, spanyol jelenlét új migrációs útvonalakat és kényszermozgásokat hozott létre. A **gyarmati korszakban** (19. század – 1941/1945) a hatalmas ültetvények, bányák és kikötők iránti munkaerőigény a régió egyik legnagyobb belső és nemzetközi munkaerő-áramlását indította el. A második világháború és a dekolonizáció (1941–1957/1963) alatt a háborús erőszak, a nemzeti forradalmak és az államhatárok meghúzása tömeges menekülthullámokat váltott ki. A függetlenség és a hidegháború (1950–1990) évtizedeiben a politikai üldözés, a polgárháborúk és a gazdasági egyenlőtlenség tovább formálta a vándorlási mintákat. Végül a jelenkor (1990–2026) a globalizáció, az urbanizáció és a klímaváltozás új típusú migrációt hozott, miközben a régi gyarmati és hidegháborús struktúrák tovább élnek a hazautalásoktól a menekültügyi politikákig.

A migráció fogalma maga is történetileg változékony: a mai **„munkamigráns”** kategória nem azonos a gyarmati kor „szerződéses munkásával” (indentured labourer), a **„menekült”** kategória pedig csak a 20. század közepétől nyerte el mai nemzetközi jogi jelentését. A könyv ezért mindenütt igyekszik jelezni, hogy az egyes korszakokban milyen kategóriákat használtak, és azok milyen jogi, társadalmi és politikai következményekkel jártak.

39.4.2 A gyarmati migráció és a kényszermunka

A gyarmati korszakban a migráció leginkább a munkaerő szervezett, gyakran kényszer jellegű mozgatását jelentette. A brit Malaya (a mai Malajzia és Szingapúr elődterülete) ón- és gumiültetvényei, a holland kelet-indiai szigetvilág (a mai Indonézia) dohány- és kávéültetvényei, valamint a francia Indokína (a mai Vietnám, Laosz, Kambodzsa) kikötői és ültetvényei munkaerőt igényeltek. Ezt részben a régió belső migrációjával, részben a **Kínából és Indiából** érkező, szerződéses alapon alkalmazott munkásokkal elégítették ki. A kínai munkások többsége a szegény déli tartományokból, elsősorban Guandongból és Fu-jianból érkezett, akik a **sinkheh** (angol átírásban *sinkheh*, „új vendég”) kategóriában dolgoztak, gyakran előre eladósodott szerződésekkel. Az indiai munkások többsége a brit India keleti részeiről, elsősorban a mai Tamilnádu és Ándhra Prades területéről jött. A hollandok a mai Indonézia ültetvényeire kínai és helyi munkásokat egyaránt szerződtettek, de a jávai munkások Szumátrára, Borneóra és a keleti szigetekre történő áttelepítése is jelentős volt. Ezt a folyamatot a holland gyarmati adminisztráció a 19. század végétől szervezte **koelie-ordinantie** (kuli rendeletek) keretében, amelyek a munkaerőt röghöz kötötték, és a szökés vagy szerződésszegés esetére büntetőjogi következményeket írt elő.

A francia gyarmati Indokínában a **coolie** rendszer az ültetvényekre és az észak-vietnámi szénbányákba irányuló munkamigrációt jelentette. A francia adminisztráció a 20. század elején számos vietnámi munkást telepített át az északi sűrűn lakott területekről a déli rizsföldekre és a kambodzsai ültetvényekre. A Laoszba és Kambodzsába irányuló vietnámi munkamigráció a francia gyarmati gazdaság egyik jellegzetes vonása volt, és a későbbi etnikai feszültségek alapját is képezte. A gyarmati rendszer tehát nem egyszerűen „munkaerőhiányt” kezelt, hanem tudatosan szervezte a migrációt a termelési igények szerint, és ennek során etnikai, nyelvi és vallási hierarchiákat is létrehozott.

A kényszermigráció másik formája a **rabszolgaság** és a **rabszolgakereskedelem** volt. A korai modern korban a szigetvilágban a rabszolgák fő forrása a hadifoglyok, az adósszolgaság és a kalózok által elhurcolt emberek voltak. A holland és spanyol gyarmatokon a 19. század közepéig, illetve a moro és a maláj szultanátusokban a 19. század végéig a rabszolgamunka a gazdaság

szerves részét képezte. A rabszolgaság eltörlése a gyarmati területeken fokozatosan történt, és a felszabadított rabszolgák egy része a gyarmati ültetvényekre áramlott munkavállalóként.

A gyarmati népszámlálások és a különböző nyilvántartások az etnikai kategóriákat gyakran faji alapon rögzítették. Ez a gyakorlat nem egyszerűen leképezte a társadalmi valóságot, hanem aktívan formálta is azt: a „kínai”, „indiai”, „maláj”, „jávai” vagy „hegyi törzsi” címkék a későbbi politikai és gazdasági konfliktusok újratermelőivé váltak. A mai nemzetállami identitások és kisebbségi jogok számos vitája e gyarmati osztályozásokból örökölt kategóriákból indul ki. Fontos hangsúlyozni: a gyarmati kori „törzsi” kategóriák nem azonosak a mai etnikai identitásokkal, és a gyarmati hatóságok által létrehozott adminisztratív kategóriák nem feltétlenül tükrözték a helyi közösségek önértelmezését.

39.4.3 A második világháború, a dekolonizáció és a menekültválság

A második világháború és a dekolonizáció drasztikusan átalakította a régió migrációs térképét. A japán megszállás (1941–1945) alatt a kényszermunka, a hadifoglyok és a civil lakosság tömeges mozgatása százezreket érintett. A hírhedt **Burma–Thaiföld vasút** építése során a japán hadsereg mintegy 60 ezer szövetséges hadifoglyot és legalább 200 ezer ázsiai kényszermunkát végzőt dolgoztatott; utóbbiak többsége maláj, burmai, thai, jávai és kínai munkás volt, akik közül több tízezren haltak meg. A halottak pontos száma máig vitatott, mert a japán források hiányosak, a helyi közösségek emlékezete pedig sokáig kimaradt a hivatalos nemzetközi emlékezetpolitikából. A kényszermunkások becsült száma és a halálozási arányok forrásonként eltérnek; a könyv nem ad meg egyetlen „végleges” számot, hanem a becslési sávokat és azok módszertani eltéréseit mutatja be.

A japán vereség utáni hatalmi vákuumban a dekolonizáció erőszakos konfliktusai tömeges menekülthullámokat váltottak ki. A holland–indonéz háború (1945–1949) alatt a hollandok és a náluk megszállt területek lakossága, valamint a kínai és eurázsiai közösségek tagjai közül sokan menekültek Szingapúrba, Ausztráliába és Hollandiába. A francia–vietnámi háború (1946–1954) alatt a vidéki lakosság tömegei menekültek a háborús zónákból a városokba, illetve a francia erők által ellenőrzött területekre. A genfi egyezmény (1954) után az észak-vietnámi katolikusok közül mintegy 600–800 ezer ember vándorolt délre, a délről északra tartók száma ennél jóval alacsonyabb volt. A pontos számok vitatottak, mert a francia, az észak-vietnámi és a dél-vietnámi források eltérő módszerekkel számoltak, és a háborús viszonyok között a nyilvántartás megbízhatatlan volt. A migráció vallási és politikai dimenziója összefonódott: a katolikus közösségek távozását a dél-vietnámi állam és az amerikai propaganda is használta, míg az észak-vietnámi kormányzat a „hűséges” lakosság elvándorlását igyekezett kis mértékűnek bemutatni.

A vietnámi háború (1955–1975) a régió történetének egyik legnagyobb menekültválságát okozta. A háború alatt a vidéki lakosság milliói váltak belső menekültté, a városok lakossága robbanásszerűen nőtt. A harcok intenzitásának fokozódásával, különösen az 1968-as Tet-offenzíva és az 1972-es húsvéti offenzíva után, a civil lakosság tömegesen hagyta el a vidéket. A háború utolsó szakaszában, 1975 tavaszán a dél-vietnámi kormányzat összeomlásakor a tengeri és légi evakuálás során mintegy 130 ezer ember hagyta el az országot, elsősorban amerikai állampolgárok és a dél-vietnámi elit tagjai. A számok itt is bizonytalanok, mert a nem hivatalos evakuálások és a későbbi, saját szervezésű menekülések nem minden esetben kerültek nyilvántartásba.

Az 1975 utáni **vietnámi menekültválság** a hidegháború egyik legnagyobb humanitárius katasztrófája volt. A Vietnámi Szocialista Köztársaság kormánya a háború után szigorú állami ellenőrzést vezetett be, a korábbi rezsimmel együttműködőket internálták, a magánvállalkozásokat felszámolták, a nagyvárosokból „új gazdasági övezetekbe” telepítettek át embereket. Az elvándorlás okai komplexek voltak: a politikai üldözés, a gazdasági nélkülözés, a családegyesítés és a háború utáni társadalmi bizonytalanság egyaránt szerepet játszott. A **„boat people”**

(csónakos menekültek) 1978 és 1995 között becslések szerint mintegy 800 ezer és 1,5 millió közötti számban hagyták el Vietnámot hajóval, főként a Dél-kínai-tengeren át Hongkongba, Malajziába, Thaiföldre, Indonéziába és a Fülöp-szigetekre. A számok széles sávja a források eltérő minőségéből és abból fakad, hogy a menekültek egy része nem regisztrált befogadó országba, vagy a tengeren halt meg. A mentési műveletek és a táborok túlzsúfoltsága, a nemi erőszak, a kalóztámadások és az élelmiszerhiány dokumentált jelenségek. Az indokínai menekültválság kezelése az 1979-es **genfi nemzetközi konferencia** után vált intézményesülté, amely lehetővé tette a harmadik országba telepítést, elsősorban az Egyesült Államokba, Franciaországba, Ausztráliába és Kanadába. Az 1980-as évek végére a befogadó országok egyre inkább visszatoloncolási politikát alkalmaztak, miután a vietnámi gazdasági migrációt „nem politikai", hanem „gazdasági" migrációnak kezdték minősíteni. A „gazdasági menekült" kategória bevezetése a nemzetközi menekültjogban máig vitatott, és éppen a délkelet-ázsiai eset kapcsán vált éles viták tárgyává. A vietnámi állam hivatalos álláspontja szerint a „boat people" jelenségét a nyugati propaganda és a korábbi rezsim kollaboránsai gerjesztették, míg a nemzetközi emberi jogi szervezetek a politikai üldözést és az életkörülmények romlását hangsúlyozták. E két narratíva közötti feszültség a menekültválság értelmezésében máig jelen van, és a könyv nem kíván egyiket sem igazságként, sem hazugságként kezelni; ehelyett bemutatja a mögöttes érdekeket és a bizonyítékok eltérő értelmezését.

A kambodzsai **Khmer Rouge** 1975–1979 közötti rémuralma alatt a lakosság tömeges, kényszerű áttelepítése és a határon túli menekülés egyszerre zajlott. A városok kiürítése során a fővárost, Phnompent 1975 áprilisában mintegy 2 millió lakosából gyakorlatilag teljesen kiürítették, a lakosokat vidéki munkatáborokba terelték. A határon át a thaiföldi táborokba menekülők száma az 1979-es vietnámi intervenció után nőtt meg ugrásszerűen. A thaiföldi határ mentén létrehozott **UNBRO** (United Nations Border Relief Operation) táborokban 1980 és 1993 között több százezer kambodzsai fordult meg; a pontos számok itt is becslésen alapulnak, mert a táborokba való be- és kiáramlás folyamatos volt, és a nyilvántartás sem volt egységes. A kambodzsai menekültválságban a „kényszerű repatriálás" és a „önkéntes hazatérés" határa gyakran elmosódott: az 1990-es évek elején az ENSZ által támogatott hazatelepítési programban részt vevők egy részét a thaiföldi hatóságok és a Khmer Rouge gerillái fenyegetése közepette szállították vissza. A hazatérők biztonsága és a reintegráció kérdése a kambodzsai béke utáni időszak egyik legnehezebb öröksége maradt.

39.4.4 Munkamigráció a hidegháború után

A hidegháború vége és a gazdasági liberalizáció új lendületet adott a délkelet-ázsiai munkamigrációnak. A régió országai közötti jövedelemkülönbségek, valamint a munkaerő iránti kereslet főként a gyorsan iparosodó országokból érkezett. **Thaiföld, Malajzia, Szingapúr** és később **Indonézia, Vietnám** ipari és szolgáltató szektorai vonzották a szomszédos országok munkásait. A munkamigráció több irányban zajlott: a szárazföldi régióban a laoszi, mianmari (burmai), kambodzsai és vietnámi munkások Thaiföldre; a tengeri régióban a maláj, indonéz, filippínó és mianmari munkások Malajziába, Szingapúrba és a Perzsa-öböl térségébe. A **filippínó** munkamigráció a világ egyik legintézményesebb és legnagyobb arányú diaszpórájává vált: a Fülöp-szigetek kormánya az 1970-es évek óta aktívan exportál munkaerőt, elsősorban a Perzsa-öbölbe, Hongkongba, Japánba és a tengeri hajózásba. A filippínó tengerészek aránya a világ kereskedelmi flottájában máig meghatározó; a becslések szerint a globális tengerészek mintegy 25–30 százaléka filippínó. Ez a szám hozzávetőleges, és a hajózási szervezetek nyilvántartásai alapján folyamatosan változik.

A **hazautalások (remittances)** a régió számos országában a nemzeti jövedelem meghatározó elemévé váltak. A Fülöp-szigetek, Banglades, Vietnám, Indonézia és Mianmar esetében a hazautalások GDP-arányos értéke gyakran magasabb, mint a külföldi működőtőke beáramlása. A filippínó hazautalások 2020 előtt évente több mint 30 milliárd USD-t tettek ki; a COVID–19 világjárvány idején átmenetileg csökkentek, majd ismét emelkedni kezdtek. Ezt az adatot a

könyv a Fülöp-szigeteki jegybank és a Világbank becslései alapján közli; a számok módszertanilag eltérhetnek attól függően, hogy a banki átutalásokat, a nem hivatalos küldeményeket és a természetbeni segélyeket miként veszik számításba. A bangladesi hazautalások 2020-ban mintegy 21 milliárd USD-t értek el; ez a szám a Banglades Bank és a Világbank forrásain alapul, de a tényleges összeg ennél magasabb lehet, mert a **hundi** (informális átutalási rendszer) jelentős része kívül esik a hivatalos statisztikákon. A hazautalások nem csupán gazdasági transzferek: társadalmi következményeik is sokrétűek, a vidéki háztartások jövedelembiztonságától a humántőke-felhalmozáson át a fogyasztói minták átalakulásáig. A hazautalások ugyanakkor nem váltják ki a fejlődést, és nem csökkentik automatikusan az egyenlőtlenséget; a források a képzett és a képzetlen munkások között eltérően oszlanak meg, és a hazautalásoktól való függőség a kibocsátó államok számára sebezhetőséget is jelent.

A munkamigráció intézményesülése során a régió államai különböző szabályozási modelleket vezettek be. A Fülöp-szigeteken a **POEA** (Philippine Overseas Employment Administration) 1982-től, majd utódintézménye, a **DMW** (Department of Migrant Workers) 2021-től szabályozza a toborzást, a szerződéseket és a védelmet. Malajzia és Szingapúr a bevándorló munkások számára kvótákat és munkáltatói engedélyeket ír elő, de a munkavállalói jogvédelem terén gyakran hiányos a végrehajtás. Thaiföld a szomszédos országok munkásai számára bilaterális egyezményeket kötött, például a mianmari, a laoszi és a kambodzsai munkaerő szabályozására. A szabályozás azonban gyakran nem tart lépést a tényleges migrációs gyakorlattal: a régióban továbbra is magas az **irregularitás**, azaz a nem dokumentált vagy a szerződés nélküli munkavállalás. Az irregularis munkások kiszolgáltatottak a munkaadói visszaélésekkel szemben, és a hatósági ellenőrzések során őrizetbe vétellel, kitoloncolással vagy zsarolással szembesülnek. A munkavállalók jogi védelme, a szerződések betartatása és a toborzási díjak szabályozása a civil szervezetek és a nemzetközi munkaügyi szervezetek állandó követelése, de a végrehajtás az államok többségében gyenge.

A munkamigráció nemi dimenziója különösen fontos: a háztartási alkalmazottak, az ápolási dolgozók és a szórakoztatóiparban dolgozók többsége nő. A filippínó, indonéz, mianmari és kambodzsai női munkások a Perzsa-öbölben, Hongkongban, Szingapúrban és Malajziában dolgoznak, gyakran a befogadó országok munkaügyi törvényeinek hatálya alól kivont **domestic worker** (háztartási alkalmazott) kategóriában. A női munkamigrációt övező vitákban a „kizsákmányolás” és a „szabadság” nem egymást kizáró kategóriák: a nők számára a migráció egyszerre jelenthet kitörési lehetőséget a patriarchális háztartásból és kényszert vagy kiszolgáltatottságot a munkahelyen. A nemzetközi emberi jogi dokumentumok és a civil szervezetek jelentései számos esetben dokumentálták a túlórák kényszerét, a fizikai és szexuális bántalmazást, az útlevél elkobzását és a munkabér visszatartását. A könyv ezeket a jelenségeket nem általánosítja valamennyi munkáltatóra vagy befogadó országra, hanem az intézményi és jogi keretek hiányosságaiból fakadó kockázatokként mutatja be.

39.4.5 A rohingja menekültválság és a mianmari kényszerű elvándorlás

A régió egyik legsúlyosabb, máig tartó menekültválsága a **rohingja** közösséget sújtja. A rohingják többsége a mianmari Rakhine államban (korábban Arakan) élő, többségében szunnita muszlim közösség, amelynek állampolgársági és etnikai elismerése a brit gyarmati korszak óta vitatott. Mianmar függetlensége (1948) után a rohingja közösség fokozatosan ki lett rekesztve az állampolgárságból; az 1982-es **citizenship law** (állampolgársági törvény) nem sorolta be őket a hivatalosan elismert etnikai csoportok közé, ami a hontalanság állapotát intézményesítette. A 2012-es rakhine-i erőszak, majd a 2016-os és különösen a 2017-es, a mianmari hadsereg által végrehajtott, a rohingja falvak elleni hadműveletek következtében mintegy 700–750 ezer rohingja menekült Bangladesbe. A szám a nemzetközi szervezetek, elsősorban az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) és a bangladesi kormány nyilvántartásán alapul; a tényleges szám ennél magasabb lehet, mert a határon átkelők egy részét nem regisztrálták. A 2017-es erőszakot az

ENSZ Tényfeltáró Küldöttsége és több nemzetközi szervezet **etnikai tisztogatásként**, illetve **népirtásként** minősítette; a könyv ezt a minősítést attribúcióval közli, és ismerteti a mianmari állami álláspontot, amely az erőszakot a „bengáli terroristák" elleni fellépésként írja le. A nemzetközi bíróságok előtt folyó eljárások (a Nemzetközi Bíróság, a Nemzetközi Büntetőbíróság vizsgálatai) a minősítés jogi vitáját is magukban hordozzák; ezek eredménye a könyv lezárásakor (2026) még nem végleges.

A bangladesi rohingja táborok, elsősorban a Cox's Bazar környéki menekülttelepek, a világ legnagyobb koncentrált menekülttelepei közé tartoznak. A táborok lakossága 2026-ra is meghaladja az egymilliót, beleértve a korábbi hullámokban érkezetteket és az újszülötteket. Az életkörülmények a túlzsúfoltság, az élelmiszer-ellátás bizonytalansága, az oktatáshoz és az egészségügyi ellátáshoz való korlátozott hozzáférés miatt súlyosak; a humanitárius szervezetek és a bangladesi kormány közötti feszültség a táborok irányításában rendszeres. A bangladesi kormányzat a rohingják hazatelepítését szorgalmazza Mianmarba, de a mianmari katonai junta és a jelenlegi polgárháború ezt lehetetlenné teszi. A **bhasan char** szigetre történő áthelyezés vitatott: a bangladesi hatóságok a túlzsúfoltság csökkentésével indokolják, a nemzetközi szervezetek egy része viszont a sziget árvizeknek való kitettségét és a lakók választási szabadságának hiányát kritizálja. A rohingja válság nem csupán humanitárius, hanem az állampolgárság, a nemzeti identitás és a szomszédos országok közötti biztonsági együttműködés kérdése is. A válságot a könyv a mianmari fejezetben részletesebben tárgyalja; e helyütt a migrációs és menekültügyi rendszerre gyakorolt hatására összpontosít.

39.4.6 Diaszpórák, hazautalások és politikai szerepük

A délkelet-ázsiai diaszpórák nem csupán gazdasági tényezők: politikai, kulturális és vallási szerepük is jelentős. A **kínai diaszpóra** a régió legnagyobb és történelmileg legrégebbi diaszpórája, amely a gyarmati korszak óta alakítja a kereskedelem, a városiasodás és a pénzügyi közvetítés rendszerét. A kínai közösségek helyzete országonként eltérő: Malajziában és Szingapúrban a kínai lakosság aránya magas (Malajziában mintegy 22–25 százalék, Szingapúrban mintegy 74 százalék), míg Thaiföldön a kínai származású lakosság a 20. század elején nagymértékben asszimilálódott, és ma a thai társadalom szerves részét alkotja. Indonéziában a kínai közösség aránya alacsony, de gazdasági szerepe kiemelkedő; a 20. század folyamán többször vált erőszakos támadások célpontjává, például 1965–66-ban és 1998-ban. A „kínai gazdasági dominancia" sztereotípiája a gyarmati időkre nyúlik vissza, amikor a holland és brit adminisztráció a kínaiakat közvetítő kereskedői szerepbe kényszerítette, és ezt a képet a politikai elitek időről időre mozgósították. A könyv ezt a sztereotípiát nem ismétli meg, hanem rávilágít arra, hogy a kínai közösségek maguk is rendkívül heterogének, és a gazdasági siker korántsem volt egyenletesen elosztva.

Az **indiai diaszpóra** Malajziában, Mianmarban, Szingapúrban és a Fülöp-szigeteken a gyarmati munkaerő-migráció öröksége. A malajziai indiai közösség, amelynek tagjai többségükben a gumiültetvényekre érkezett tamil munkások leszármazottai, a függetlenség utáni évtizedekben a maláj pozitív diszkriminációval szemben kisebbségi helyzetbe kerültek. A 2000-es években a malajziai indiai közösség egy része az utcai tüntetésekig terjedő tiltakozásba kezdett a kormányzat által elhanyagoltnak érzett érdekeikért; a 2007-es **HINDRAF** (Hindu Rights Action Force) tiltakozás a malajziai etnikai és vallási politika feszültségeire irányította a figyelmet. Az indiai diaszpóra a hazautalások révén Indiával is összeköttetésben áll, bár a kivándorlás mértéke a délkelet-ázsiai országokból Indiába jóval kisebb, mint a Perzsa-öbölbe.

A **filippínó diaszpóra** a legkiterjedtebb és legjobban dokumentált: a Fülöp-szigetek kormánya a világ egyik legnagyobb munkaerő-exportőreként a diaszpórát „modern hősökként" ünnepli, ugyanakkor a migráns munkások védelme és a családok szétszakadása állandó társadalmi vita tárgya. A filippínó diaszpóra politikai súlya a választásokon is érzékelhető: a külföldön élő

filippínók szavazati jogát az 1987-es alkotmány biztosítja, és a diaszpóra szavazatai számos választás kimenetelében részt vettek. A hazautalások jelentős része a fogyasztásra, a lakáscélra és az oktatásra irányul; a diaszpóra „beruházási" hatása azonban vitatott, mert a hazautalások eloszlása egyenlőtlen, és a helyi intézmények gyengesége miatt a hosszú távú termelő beruházások csekélyek maradnak.

A **bengáli diaszpóra** Banglades szempontjából különösen fontos: a Közel-Keleten, Malajziában, Szingapúrban, az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban élő bengáli közösségek hazautalásai a bangladesi gazdaság egyik legstabilabb külső forrását jelentik. A diaszpóra politikai szerepe a bangladesi belpolitikában is megjelenik: az Awami Liga és a Bangladesz Nacionalista Párt egyaránt igyekszik mobilizálni a külföldön élő szavazókat, a külföldi munkásokkal szembeni visszaélések bemutatása pedig a média napirendjének állandó eleme. A 2024-es tömegtüntetések és Haszina Vazed távozása után a diaszpóra szerepe még inkább felértékelődött, mivel a külföldön élő bengáliak aktívan részt vettek a tiltakozások online szervezésében és a nemzetközi figyelem felkeltésében. Ezt a folyamatot a könyv a bangladesi fejezetben részletesen tárgyalja; itt csupán azt kell kiemelni, hogy a diaszpóra politikai mobilizációja a mai délkelet- és dél-ázsiai migrációs rendszer egyik új jelensége.

39.4.7 Migrációs politikák és az államok szabályozó szerepe

A délkelet-ázsiai államok migrációs politikái a 20. század második felétől a nemzetépítés, a gazdasági fejlesztés és a biztonságpolitika háromszögében formálódtak. A függetlenség utáni államok többsége a gyarmati korszakban meghúzott határokat örökölte, és a migrációt elsősorban a nemzeti állam területi integritását fenyegető tényezőként, nem pedig gazdasági erőforrásként kezelte. Ez a megközelítés a hidegháború alatt különösen erős volt, amikor a menekültek és a határon átkelő közösségek gyakran váltak a Kelet–Nyugat konfliktus biztonsági kérdésévé. A nemzeti identitás és az etnikai homogenitás eszméi, amelyek a nacionalista mozgalmakban gyökereztek, a migrációs politikákban is megjelentek: a bevándorlástól való félelem, az állampolgárság etnikai alapú meghatározása, valamint a kisebbségek diszkriminációja számos délkelet-ázsiai államban a 20. század folyamán intézményesült.

A hidegháború vége óta a régió államai részben piacbarátabb, részben biztonságiasítottabb migrációs politikákat vezettek be. Az **ASEAN** (Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége) keretében a munkaerő-mobilitás szabályozása a regionális integráció egyik céljává vált, de a tényleges végrehajtás lassú és egyenetlen. Az ASEAN 2015-ben bejelentett gazdasági közössége a képzett munkaerő szabadabb áramlását irányozta elő, ám a tagállamok a nemzeti kvótákat és a szakképzettségi elismerést továbbra is szigorúan szabályozzák. A képzetlen munkaerő mobilitása az ASEAN-on belül nem szabályozott; a legtöbb munkamigráns bilaterális egyezmények vagy nem hivatalos csatornákon keresztül mozog. A migrációs politikák így egyszerre tükrözik a regionális gazdasági integráció ígéretét és a nemzetállami ellenőrzés makacsul fennmaradó gyakorlatát.

A **menekültügyi politikák** terén a régió államainak hozzáállása rendkívül eltérő. Malajzia és Thaiföld nem részesei az 1951-es genfi menekültügyi konvenciónak, és nem rendelkeznek átfogó menekültügyi törvényi kerettel; a menekültek jogi helyzete az eseti kormányzati döntésektől és az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságával kötött informális egyezményektől függ. Ennek következtében a menekültek gyakran hontalanok vagy irregularis munkások, akik bármikor őrizetbe vehetők és kitoloncolhatók. Szingapúr ugyan gazdaságilag sikeres, de a menekültek befogadásában rendkívül korlátozó álláspontot képvisel. A Fülöp-szigetek és Banglades – noha nem a legfejlettebb országok – nagyobb számú menekültet fogadott be, mint a gazdagabb szomszédok: Banglades a rohingjákat, a Fülöp-szigetek pedig a vietnámi menekülteket és a későbbi, a tengeri úton érkezőket. A „nemzetközi tehermegosztás" retorikája a régióban különösen éles, amikor a befogadó országok

a nyugati államokra hárítják a betelepítés költségeit, miközben a nyugati államok a régióban maradásra ösztönöznék a menekülteket.

A 2010-es évektől a **migrációs politikák** egyre inkább összekapcsolódtak a **biztonságosítás** (securitisation) fogalmával: a migrációt nem csupán munkaerőpiaci vagy humanitárius kérdésnek tekintik, hanem a terrorizmus, a szervezett bűnözés és a határellenőrzés problémájává minősítik. Ez a tendencia a 2015-ös **andamáni-tengeri válság** kapcsán mutatkozott meg drámaian: a mianmari és bangladesi rohingja és bengáli migránsok hajói hónapokig a tengeren rekedtek, amíg a maláj, thai és indonéz hatóságok megtagadták a partraszállást. A válság rámutatott arra, hogy a régió államai a migránsok mozgását a nemzetbiztonsági fenyegetés logikája szerint kezelik, és a humanitárius segítségnyújtás háttérbe szorul. A válság nyomán az ASEAN részleges együttműködést alakított ki a tengeri migráció kezelésére, de az intézményes mechanizmusok továbbra is gyengék, és az egyes államok közötti viszonyokban a migráció továbbra is feszültséget okoz.

39.4.8 Források és bizonytalanságok

A migráció, a menekültek és a diaszpórák történetére vonatkozó források mennyisége és minősége rendkívül egyenetlen. A gyarmati korszakból a holland, brit, francia, spanyol és amerikai archívumokban őrzött adminisztratív iratok, népszámlálások, szerződések és levelezések viszonylag részletes adatokat tartalmaznak, ám ezeket a gyarmati állam saját kategóriái szerint rögzítették, és gyakran a migránsok egyéni tapasztalatait alig tükrözik. A munkamigránsok, a nők, a menekültek és a hontalanok hangja az archívumokban csak elvétve jelenik meg; az orális történeti gyűjtések, a civil szervezetek jelentései és a későbbi emlékiratok teszik lehetővé a többszempontú bemutatást. A statisztikai adatok közül a hazautalások, a menekülttáborok lakossága és a diaszpórák létszáma esetében egyszerre több becslés létezik, amelyek a módszertani eltérések és az alulrögzítés miatt jelentősen különböznek. A 2017-es rohingja áldozatok száma, a filippínó diaszpóra jövedelme, a bangladesi hazautalások nem hivatalos hányada, valamint a vietnámi menekültek teljes létszáma mind olyan adatok, amelyeknél a könyv a fő becslési sávot és az eltérések okait közli, nem pedig egyetlen „pontos” számot. A 2020–2026 közötti, friss migrációs folyamatokra vonatkozó adatok ellenőrzése folyamatban van; ahol a források ellentmondásosak vagy hiányosak, a szöveg ezt kifejezetten jelzi.

39.4.9 Rövid összefoglaló

- A délkelet-ázsiai migráció nem csupán a modern kor terméke: a korai államok, a kora újkor és a gyarmati korszak egyaránt alakította a munkavállalási, kényszer- és menekültmozgásokat.
- A gyarmati migráció elsősorban a szerződéses munkaerő, a kényszermunka és a rabszolgaság intézményeire épült; a kínai és indiai munkások tömeges bevándorlása a gyarmati gazdaság munkaerőigényét szolgálta.
- A második világháború és a dekolonizáció menekültválságai – különösen a vietnámi „boat people”, a kambodzsai menekültek és az indokínai kitelepítések – a hidegháború biztonsági logikájába illeszkedtek.
- A hidegháború utáni munkamigráció a jövedelemkülönbségek, az iparosodás és a munkaerő-export állami politikáinak következtében a régió egyik legmeghatározóbb társadalmi folyamata lett; a filippínó, bangladesi, indonéz, mianmari, laoszi és vietnámi munkások regionális és globális munkaerőpiacokra vándorolnak.
- A hazautalások a befogadó országok számára létfontosságú jövedelemforrást jelentenek, de eloszlásuk egyenlőtlen, és a fejlődésre gyakorolt hatásuk vitatott.

- A rohingja válság a régió legsúlyosabb menekültügyi katasztrófája, amely az állampolgárság, az etnicitás és a nemzetközi védelem kérdéseit veti fel; a mianmari állami álláspont és a nemzetközi minősítések közötti feszültség a vitát máig meghatározza.
- A délkelet-ázsiai migrációs politikák az állami szuverenitás, a biztonság és a gazdasági szükséglet feszültségében alakulnak; a menekültügyi jogi keretek hiányosak, és a menekültek védelme régión belül egyenlőtlen.

39.4.10 Önellenőrző kérdések

1. Milyen folyamatosságok és törések figyelhetők meg a migráció történetében a gyarmati korszak és a hidegháború utáni időszak között?
2. Hogyan formálta a gyarmati munkaerő-politika a mai etnikai és társadalmi feszültségeket Délkelet-Ázsiában?
3. Miben különbözik a vietnámi menekültválság és a rohingja válság nemzetközi kezelése, és mi magyarázza a különbségeket?
4. Milyen gazdasági, társadalmi és politikai szerepet töltenek be a diaszpórák, és miért vitatott a hazautalások fejlesztési hatása?
5. Miért nem alakult ki egységes délkelet-ázsiai menekültügyi rendszer, és milyen következményei vannak ennek a menekültek és a befogadó államok szempontjából?

40 Délkelet-Ázsia 2026-ban: mérleg és jövő

40.1 ASEAN és a regionális integráció

A délkelet-ázsiai regionális integráció elsődleges intézményi kerete az 1967-ben alapított **Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége** (Association of Southeast Asian Nations, ASEAN). A szervezet története nem egyszerűen a tagállamok gazdasági vagy politikai együttműködésének krónikája, hanem egyszerre tükrözi a hidegháborús megosztottságot, a gyarmati örökség utáni államépítés nehézségeit, a fejlettségi különbségeket és a nagyhatalmakkal szembeni mozgástér keresését. A Migráció, menekültek és diaszpóra alfejezet már jelezte, hogy a régió problémái – a munkamigrációtól a rohingja menekültekig – gyakran átlépik az államhatárokat; az ASEAN éppen e határokon átnyúló kérdések kezelésére jött létre, ám működését a tagállamok szuverenitásának védelme, a konszenzusos döntéshozatal és a be nem avatkozás elve korlátozza. Ez a feszültség a szervezet alapítása óta jelen van, és a 2020-as években – a mianmari válság, a dél-kínai-tengeri viták és a kelet-timori bővítés időszakában – még erősebben meghatározza a regionális integráció lehetőségeit.

40.1.1 Az ASEAN megalakulása és a hidegháborús kontextus

Az ASEAN-t 1967. augusztus 8-án Bangkokban hozta létre öt állam: Indonézia, Malajzia, a Fülöp-szigetek, Szingapúr és Thaiföld. Az alapító okirat, a **Bangkok Nyilatkozat** (Bangkok Declaration) deklarált céljai között szerepelt a gazdasági növekedés, a társadalmi haladás, a kulturális fejlődés, valamint a regionális béke és stabilitás előmozdítása. A dokumentum tudatosan kerülte a katonai szövetség jellegét; az együttműködés alapját a gazdasági, szociális és kulturális területek képezték. A megalakulás közvetlen előzményeihez tartozott a két korábbi, rövid életű regionális kezdeményezés, az 1961-es **ASA** (Association of Southeast Asia, Malájföld, a Fülöp-szigetek és Thaiföld részvételével) és az 1963-as **MAPHILINDO** (Malaya, Philippines, Indonesia), amelyek a gyarmati határokból fakadó feszültségek és a szomszédos államok közötti területi viták miatt nem bizonyultak tartósnak. Az ASEAN megalapítása előtti években döntő fordulatot hozott az indonéz–maláj konfrontáció (1963–1966) lezárása, valamint az 1965–1966-os indonéz belpolitikai fordulat, amely Sukarno bukásához és Suharto hatalomra kerüléséhez vezetett; ez utóbbi lehetővé tette, hogy Jakarta a regionális együttműködés felé forduljon.

A hidegháború éveiben az ASEAN elsősorban politikai konzultációs fórumként működött, nem pedig gazdasági integrációként. A vietnámi háború és a Kínai Népköztársaság, illetve a kommunista mozgalmak térnyerése miatt a tagállamok belpolitikai stabilitása és a kommunizmus terjedésének megakadályozása közös érdekké vált. A szervezet ennek ellenére nem vált katonai szövetséggé, és az Egyesült Államokkal, illetve a nyugati szövetségesekkel való kapcsolatai tagállamonként eltérőek maradtak. 1971-ben az ASEAN külügyminiszterei Kuala Lumpurban elfogadták a **zóna béke, szabadság és semlegesség** (Zone of Peace, Freedom and Neutrality, ZOPFAN) deklarációt, amely a régió nagyhatalmi beavatkozástól mentes státuszát célozta, bár jogi kötelező erővel nem bírt. Az 1975-ös kommunista győzelem Indokínában és az 1978–1979-es vietnámi invázió Kambodzsában tovább növelte a fenyegetettség érzését: az ASEAN diplomáciai fronton aktívan fellépett a vietnámi megszállás ellen, és az ENSZ-ben a Kambodzsa iránti nemzetközi

figyelem fenntartásáért dolgozott. A szervezet 1976-ban Balin tartotta első hivatalos csúcstalálkozóját, ahol aláírta a **Barátsági és Együttműködési Szerződést** (Treaty of Amity and Cooperation, TAC), amely a viták békés rendezését, a kölcsönös tiszteletet és a belügyekbe való be nem avatkozást rögzítette. A TAC később az ASEAN-on kívüli államok számára is nyitottá vált, és a regionális diplomácia egyik alapelemévé vált.

40.1.2 A bővítés évtizedei: Brunei, Vietnám, Laosz, Mianmar, Kambodzsa

Az ASEAN tagsága fokozatosan bővült, és ezzel a szervezet földrajzi és politikai értelemben is közelebb került ahhoz, hogy a régió egészét lefedje. Az első új tag az 1984-ben függetlenné vált Brunei volt, amely még abban az évben csatlakozott. Brunei belépése a szervezet olajbevételeken alapuló gazdasági súlyát növelte, bár katonai kapacitása korlátozott maradt. A hidegháború végét követően az ASEAN kibővítése a szervezet egyik legfontosabb stratégiai kérdésévé vált: az addigi antikommunista jellegű, piacgazdasági orientációjú csoport fokozatosan magába fogadta a szocialista vagy átmeneti berendezkedésű indokínai államokat. Vietnám 1995-ben csatlakozott, ami szimbolikusan lezárta a vietnámi háború és a kambodzsai konfliktus által meghatározott korszakot. Laosz és Mianmar (akkori nevén Burma) 1997-ben egyszerre vált taggá, Kambodzsa felvételét azonban a belső politikai válság miatt 1999-re halasztották. Ez a bővítési hullám jelentős különbségeket hozott a szervezetbe: a gazdasági fejlettség, a politikai berendezkedés, a jogrendszer és az emberi jogi gyakorlat terén a tagállamok közötti szakadék nőtt. Az ASEAN ezzel elveszítette viszonylag homogén, piacgazdasági és autoriter vagy félautoriter, de alapvetően nyugatbarát jellegét, és egy sokszínűbb, de nehezebben kormányozható közösséggé vált.

A bővítés következményei a szervezet döntéshozatalában is érződtek. Az új tagok – különösen Mianmar – emberi jogi helyzete miatt a nyugati partnerek és egyes civil szervezetek bírálták az ASEAN befogadó politikáját. Az ASEAN viszont a „konstruktív elköteleződés” (constructive engagement) elvét hangoztatta: a szervezet szerint a tagság és a párbeszéd nagyobb hatást gyakorolhat a belső reformokra, mint a kizárás vagy a szankciók. Ez az elv a későbbiekben, különösen a 2021-es mianmari puccs után, komoly kihívás elé került.

40.1.3 Az ASEAN működési elve és intézményei

Az ASEAN működését a tagállamok közötti egyenlőség, a konszenzuskeresés és a belügyekbe való be nem avatkozás elve határozza meg. Ezt a gyakran **ASEAN-mód** (ASEAN Way) néven emlegetett eljárásrendet az informális diplomácia, a kölcsönös bizalomépítés és a nyilvános konfrontáció kerülése jellemzi. A döntéshozatal gyakorlatilag a tagállamok egyhangúságát igényli, ami lehetővé teszi, hogy bármely tagállam megvétózza a szervezet állásfoglalásait. A be nem avatkozás elve azt jelenti, hogy az ASEAN hivatalosan nem bírálja tagállamai belpolitikáját, nem avatkozik be a belső konfliktusokba, és nem alkalmaz kényszerítő intézkedéseket a tagjaival szemben. Ez az elv a szervezet fennmaradásának egyik alapja, mivel a tagállamok szuverenitásuk védelmét a regionális együttműködés előfeltételének tekintik. Ugyanakkor ez az elv korlátozza a szervezet képességét arra, hogy az emberi jogi jogsértések, a demokratikus hanyatlás vagy a belső fegyveres konfliktusok esetén hatékonyan fellépjen.

Az ASEAN intézményi fejlődése lassú volt. A szervezet sokáig nem rendelkezett állandó titkársággal vagy jogi személyiséggel; a koordinációt a tagállamok külügyminisztériumai végezték. Az 1976-ban létrehozott állandó titkárság Jakarta székhellyel működik, de hatásköre korlátozott. Az ASEAN csúcstalálkozóit elvileg évente tartják, de a gyakorlatban a válságok és a belső feszültségek olykor módosították ezt a rendet. A 2007-ben aláírt és 2008 végén hatályba lépett **ASEAN Charta** (ASEAN Charter) jelentős lépés volt az intézményesülés felé: jogi személyiséget adott a szervezetnek, megerősítette a csúcstalálkozók szerepét, és létrehozta az

ASEAN Kormányközi Emberi Jogi Bizottságot (ASEAN Intergovernmental Commission on Human Rights, AICHR). A Charta ugyanakkor nem vezetett be kötelező erejű szankciókat, és a be nem avatkozás elvét nem írta felül. Az emberi jogi bizottság mandátuma konzultatív jellegű maradt, és nem rendelkezett vizsgálati vagy szankcionálási jogkörrel. A Charta ellenére a szervezet továbbra is inkább kormányközi fórum, mintsem nemzetek feletti intézmény.

40.1.4 A gazdasági integráció: AFTA-tól az ASEAN Közösségig és a RCEP-ig

A gazdasági integráció az ASEAN egyik legfontosabb eredménye, bár a kezdeti évtizedekben a politikai stabilitás biztosítása volt az elsődleges cél. Az 1992-es szingapúri csúcstalálkozón a tagállamok meghirdették az **ASEAN Szabadkereskedelmi Övezet** (ASEAN Free Trade Area, AFTA) létrehozását, amely a közös hatékony preferenciális vámtarifa (Common Effective Preferential Tariff, CEPT) rendszerén alapult. A CEPT a tagállamok közötti kereskedelemben a vámok fokozatos csökkentését, hosszabb távon a 0–5%-os vámszint elérését tűzte ki célul. Az AFTA megvalósítása a vártnál lassabban haladt, mivel az egyes tagállamok érzékeny iparágakat védtek, és a nem vámjellegű akadályok – például a szabványok, az engedélyezési eljárások és a szolgáltatási korlátozások – fennmaradtak. Ennek ellenére az AFTA hozzájárult a régión belüli kereskedelem növekedéséhez, és megalapozta az ASEAN gazdasági integrációjának további lépéseit.

2003-ban a tagállamok a Bali Concord II elnevezésű nyilatkozatban meghirdették az **ASEAN Közösség** (ASEAN Community) koncepcióját, amely három pilléren nyugszik: a politikai-biztonsági közösségen, a gazdasági közösségen és a szociokulturális közösségen. A célkitűzést a 2007-es Charta is megerősítette, és a tagállamok 2015. december 31-én hivatalosan kikiáltották az ASEAN Közösséget. A gyakorlatban azonban a közösség megvalósulása egyenetlen: a gazdasági pillérben a vámok csökkentése jelentős előrehaladást hozott, de az áruk, szolgáltatások, tőke és munkaerő szabad áramlása csak részben valósult meg. A politikai-biztonsági pillérben a kötelező erejű normák hiánya, a szociokulturális pillérben pedig a forráshiány és a tagállamok eltérő prioritásai akadályozták az előrelépést.

A gazdasági integráció újabb szakaszát a **Regionális Átfogó Gazdasági Partnerség** (Regional Comprehensive Economic Partnership, RCEP) jelentette, amelyet 2020 novemberében írt alá az ASEAN tíz tagállama, valamint Kína, Japán, Dél-Korea, Ausztrália és Új-Zéland. India – bár részt vett a tárgyalásokon – végül nem csatlakozott. A RCEP a világ egyik legnagyobb szabadkereskedelmi övezetét hozta létre, és hatályba lépése 2022 elején kezdődött meg, tagállamonként eltérő ütemben. Az ASEAN számára a RCEP lehetőséget teremtett arra, hogy a régión belüli ellátási láncokat erősítse, és a nagyhatalmi versengés közepette is megőrizze gazdasági mozgásterét. Ugyanakkor a megállapodás viszonylag alacsony szintű liberalizációt és korlátozott szolgáltatási nyitást tartalmaz, ezért hatása a gyakorlatban korlátozottabb lehet, mint amit a politikai retorika sugall.

40.1.5 A kelet-timori csatlakozás: folyamat és következmények

Kelet-Timor 2002-ben nyerte el függetlenségét, és 2011-ben hivatalosan kérte felvételét az ASEAN-ba. A csatlakozási folyamat rendkívül lassú volt, mivel egyes tagállamok – különösen a gazdasági fejlettség, az intézményi kapacitás és az emberi jogi helyzet szempontjából – fenntartásokkal viszonyultak a fiatal államhoz. Kelet-Timor a portugál gyarmati múlt miatt nyelvében és jogrendjében is eltért a régió többségétől, bár katolikus többsége a Fülöp-szigetekhez hasonló kulturális mintázatot mutat. 2022 novemberében az ASEAN állam- és kormányfői elvi hozzájárulást adtak Kelet-Timor teljes jogú tagságához, és megfigyelői státuszt biztosítottak számára. A teljes jogú tagság 2025-re datálódik; a könyv lezárásakor, 2026 elején a csatlakozási folyamat jogi aktusai és

a gyakorlati integráció részletei ellenőrzést igényelnek, mivel a szervezet hivatalos dokumentumai és a tagállami ratifikációs eljárások időnként késlekedtek.

Kelet-Timor csatlakozása földrajzi értelemben lezárja a szervezet bővítését, hiszen a régió valamennyi elismert állama taggá válik. A tagság azonban jelentős kihívásokat is hoz. Kelet-Timor gazdasága erősen függ az olaj- és gázbevételektől, amelyek csökkenőben vannak; az ország szegénységi mutatói, munkanélkülisége és intézményi kapacitáshiánya messze elmarad az ASEAN átlagától. A tagság megköveteli a vámuniós szabályozások, a szabványok és a szolgáltatási liberalizáció átvételét, ami komoly adminisztratív terhet jelent. Az ASEAN számára Kelet-Timor felvétele a szolidaritás és a befogadás politikai üzenetét hordozza, ugyanakkor a szervezeten belüli fejlettségi szakadékot tovább mélyíti. A csatlakozás kapcsán felmerült, hogy a szervezetnek erősebb differenciációra – például a kevésbé fejlett tagállamok számára rugalmasabb átmeneti időszakokra – lenne szüksége, ami viszont a döntéshozatali elveket feszítheti.

40.1.6 Korlátok és kritikák: be nem avatkozás, konszenzus, Mianmar és a Dél-kínai-tenger

Az ASEAN működését évtizedek óta éri a „talk shop” (beszélgetőklub) bírálat, amely szerint a szervezet sok nyilatkozatot fogad el, de kevés kötelező érvényű döntést hoz. Ez a kritika különösen a 21. századi válságok idején erősödött fel. A 2021. februári mianmari katonai puccs és az azt követő polgárháború, amelynek során a junta a civil lakosság ellen is erőszakot alkalmazott, próbára tette a szervezet alapelveit. Az ASEAN 2021. áprilisi csúcstalálkozóján **ötpontos konszenzus** (Five-Point Consensus) néven megállapodást fogadtak el, amely a mianmari erőszak beszüntetésére, a párbeszéd megkezdésére, humanitárius segítségnyújtásra, az ASEAN különmegbízottjának beengedésére és a konstruktív szerepvállalásra szólította fel a juntát. A mianmari katonai vezetés azonban a konszenzust nem tartotta be, amire válaszul az ASEAN gyakorlati szankcióként kizárta a junta politikai képviselőit a magas szintű találkozóiról, miközben a tagságot nem függesztette fel. Ez a lépés a be nem avatkozás elvének részleges felfüggesztését jelentette, de messze elmaradt attól, amit a kritikusok – köztük a mianmari ellenzéki erők és egyes nyugati kormányok – szükségesnek tartottak. A mianmari válság az ASEAN belső megosztottságát is felszínre hozta: a tagállamok egy része (például Indonézia és Malajzia) határozottabb fellépést sürgetett, míg mások (például Thaiföld vagy Laosz) a párbeszéd fenntartását részesítette előnyben. A A 2021-es puccs és Mianmar 2026-ban alfejezetben tárgyalt konfliktus tehát közvetlenül rávilágított az ASEAN döntéshozatali rendjének korlátaira.

Hasonló feszültségek jellemzik a dél-kínai-tengeri vitákat. Az ASEAN tagállamai közül Vietnám, a Fülöp-szigetek, Malajzia és Brunei is részben vagy egészben átfedő területi igényeket fogalmazott meg Kínával szemben, míg Kambodzsa és Laosz hagyományosan Kína-barát politikát folytat. Az ASEAN 2002-ben Kínával aláírta a **nyilatkozatot a Dél-kínai-tengeri felek magatartásáról** (Declaration on the Conduct of Parties in the South China Sea, DOC), amely a viták békés rendezését szorgalmazta, de nem bírt kötelező erővel. A kötelező erejű **magatartási kódex** (Code of Conduct, COC) tárgyalásai évek óta lassan haladnak, és a 2020-as években sem zárultak le. Az ASEAN-nak a Dél-kínai-tengeri vitában elfoglalt álláspontját gyakran gyengíti, hogy a konszenzusos döntéshozatal miatt a Kínával szimpatizáló tagállamok blokkolhatják a határozottabb nyilatkozatokat. A szervezet így nem tud egységes frontot felmutatni Kínával szemben, ami csökkenti a diplomáciai súlyát. Ugyanakkor az ASEAN-központú fórumok – mint az **ASEAN Regionális Fórum** (ASEAN Regional Forum, ARF, 1994-től) és a **Kelet-Ázsia-csúcs** (East Asia Summit, EAS, 2005-től) – biztosítanak olyan platformokat, ahol a nagyhatalmak, köztük Kína és az Egyesült Államok is párbeszédet folytathatnak, és ahol a kisebb államok legalább napirendre tűzhetik a vitás kérdéseket.

40.1.7 Lehetőségek: ASEAN-központúság, regionális párbeszéd és a 2026-os kilátások

Az ASEAN működésének egyik legfontosabb stratégiai elve az **ASEAN-központúság** (ASEAN centrality), vagyis az a törekvés, hogy a szervezet maradjon a regionális együttműködés és a nagyhatalmak közötti párbeszéd elsődleges kerete. Ennek érdekében az ASEAN olyan fórumokat hozott létre, illetve vezet, amelyekben a tagállamok mellett Kína, Japán, Dél-Korea, India, Ausztrália, Új-Zéland, az Egyesült Államok és az Európai Unió is részt vesz. Az ASEAN-központúság jelentősége abban áll, hogy a délkelet-ázsiai államok így nem válnak pusztán a nagyhatalmi versengés mellékszereplőivé, hanem legalább formálisan ők határozzák meg a napirendet. A 2020-as években, amikor a Kína és az Egyesült Államok közötti stratégiai versengés kiéleződött, ez az elv különösen fontossá vált. Az ASEAN tagállamai azonban eltérően viszonyulnak a nagyhatalmakhoz: Vietnám és a Fülöp-szigetek a tengeri viták miatt erősebb amerikai jelenlétet szorgalmaz, míg Kambodzsa, Laosz és részben Thaiföld Kínával szorosabb gazdasági és politikai kapcsolatokat ápol. Ez a megosztottság korlátozza az ASEAN-központúság gyakorlati érvényesülését.

A gazdasági együttműködés terén az ASEAN lehetőségei a digitális gazdaság, a zöld átállás, az ellátási láncok diverzifikációja és a fiatal, növekvő munkaerő kiaknázása felé mutatnak. A RCEP révén a régió kereskedelmi hálózata szorosabban összekapcsolódik Kelet-Ázsiával és Óceániával, ami a termelési láncok áthelyeződése, például a Kínából kivonuló iparágak befogadása révén előnyökkel járhat. Az ASEAN ugyanakkor nem rendelkezik közös költségvetéssel vagy erős végrehajtó intézményekkel, ezért a gazdasági integráció mélysége korlátozott. A környezeti kihívások – az erdőirtás, a tőzegtüzek, a Mekong-vízgyűjtő vitái – arra ösztönzik a tagállamokat, hogy a regionális együttműködést a környezeti és katasztrófavédelmi területen erősítsék, de ezekben a kérdésekben is a konszenzuskeresés lassítja a döntéseket. A Fejlődés, egyenlőtlenség és környezet résztémái itt közvetlenül kapcsolódnak az ASEAN napirendjéhez.

2026 elején az ASEAN helyzete egyszerre ígérkezik stabilnak és törékenynek. A szervezet intézményi fennállása nem kérdőjeleződik meg, és a tagállamok – még a legnagyobb belső viták idején is – ragaszkodnak a keret fenntartásához. Ugyanakkor a mianmari válság megoldatlansága, a dél-kínai-tengeri feszültségek és a kelet-timori integráció nehézségei azt mutatják, hogy az ASEAN nem tudja felváltani a tagállamok szuverén döntéseit. A szervezet jövője attól függ, képes-e a be nem avatkozás elvét úgy finomítani, hogy közben ne veszítse el a tagállamok bizalmát, és tud-e a nagyhatalmi versengésben valódi mozgásteret biztosítani anélkül, hogy a belső megosztottság megbénítaná. A regionális integráció tehát nem lineáris folyamat, hanem olyan egyensúlyozás, amelyben a gazdasági érdekek, a biztonsági fenyegetések és az identitáspolitikai örökségek folyamatosan újratárgyalásra kerülnek.

40.1.8 Források és bizonytalanságok

Az ASEAN történetének rekonstrukciója elsősorban a szervezet hivatalos dokumentumaira – az alapító nyilatkozatra, a csúcstalálkozók zárónyilatkozataira, a szerződésekre és a Charta szövegére –, valamint a tagállami külügyminisztériumok levéltári anyagaira támaszkodik. A csúcstalálkozók időpontjai, a bővítések évei és a főbb megállapodások aláírási dátumai jól dokumentált tények. A szervezet belső vitáinak, a tagállamok közötti alkuknak és a titkos diplomáciai lépéseknek a rekonstrukciója azonban gyakran hiányos, mivel a vonatkozó iratok egy része nem nyilvános. A mianmari válság és a dél-kínai-tengeri tárgyalások friss fejleményei gyorsan változnak, ezért a 2025–2026-os állapotok leírásánál a források ellenőrzése és a pontos jogi státusz megerősítése szükséges. Különösen a kelet-timori csatlakozás utolsó lépései, valamint a mianmari junta és az ASEAN közötti tárgyalások részletei igényelnek naprakész elsődleges forrásokat. A gazdasági statisztikák – például az ASEAN-on belüli kereskedelem aránya, a

RCEP hatása vagy a tagállamok GDP-jének összevetése – becsléseken alapulnak, és a különböző nemzetközi szervezetek módszertana eltér. A „talk shop” kritika és az ASEAN hatékonyságának értékelése tudományos és politikai vita tárgya; a szöveg ezeket a minősítéseket a szakirodalmi álláspontok bemutatásával, nem pedig saját értékítéletként kezeli.

40.1.9 Rövid összefoglaló

- A Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége 1967-ben öt állam – Indonézia, Malajzia, a Fülöp-szigetek, Szingapúr és Thaiföld – alapításával jött létre, elsősorban a hidegháborús feszültségek és a gyarmati határokból fakadó viszályok csillapítására.
- A szervezet működését a konszenzus, a be nem avatkozás elve és az informális diplomácia, az ún. ASEAN-mód határozza meg; ez egyszerre biztosítja a tagállamok szuverenitásának védelmét és korlátozza a hatékony fellépést belső válságokban.
- Az ASEAN 1984-től fokozatosan bővült: Brunei, Vietnám, Laosz, Mianmar és Kambodzsa belépésével a szervezet lefedte a régió egészét, de a politikai és fejlettségi különbségek nőttek.
- A gazdasági integráció az 1992-es AFTA-tól a 2015-ös ASEAN Közösségig és a 2020-as RCEP-ig haladt, de a vámcsökkentéseken túl a mélyebb integráció – a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő szabad áramlása – csak részben valósult meg.
- Kelet-Timor 2025-re vált teljes jogú taggá (a pontos dátum ellenőrzést igényel), ami földrajzilag lezárta a bővítést, de tovább mélyítette a szervezeten belüli fejlettségi szakadékot.
- A 2021-es mianmari puccs és az azt követő polgárháború rávilágított a be nem avatkozás elvének korlátaira; az ASEAN ötpontos konszenzust fogadott el, de a junta nem tartotta be, és a szervezet csak részlegesen függesztette fel Mianmar részvételét.
- A dél-kínai-tengeri vitákban az ASEAN nem tud egységes álláspontot kialakítani, mert a konszenzusos döntéshozatal miatt a Kína-barát tagállamok blokkolhatják a határozottabb nyilatkozatokat; a kötelező erejű magatartási kódex tárgyalásai 2026-ig nem zárultak le.
- Az ASEAN-központúság elve lehetőséget ad a régió államainak, hogy a nagyhatalmi versengésben is megőrizzék mozgásterüket, de a tagállamok eltérő geopolitikai preferenciái ezt a mozgásteret folyamatosan szűkítik.

40.1.10 Önellenőrző kérdések

- Milyen hidegháborús események és regionális feszültségek vezettek az ASEAN 1967-es megalakulásához, és miért kerülte el az alapító nyilatkozat a katonai szövetség jellegét?
- Hogyan jelenik meg a be nem avatkozás elve az ASEAN működésében, és milyen példákon keresztül mutatható be annak előnye és korlátja a 2021-es mianmari válság idején?
- Milyen szakaszokra bontható az ASEAN gazdasági integrációja az AFTA-tól a RCEP-ig, és mely tényezők akadályozzák a mélyebb gazdasági közösség kialakulását?
- Milyen kihívásokat hozott Kelet-Timor csatlakozása a szervezet kohéziójára nézve, és hogyan viszonyul ez a korábbi bővítésekhez?
- Miért nevezik az ASEAN-t gyakran „talk shopnak”, és milyen érvek szólnak az ASEAN-központúság fenntartása mellett a nagyhatalmi versengés időszakában?

40.2 Demográfia, oktatás és technológia

A demográfiai viszonyok, az oktatási rendszerek és a digitális gazdaság együttesen jelölik ki a délkelet-ázsiai államok mozgásterét a 2020-as évek közepén, és különösen fontosak a régió jövőjéről folyó vitákban. Az ASEAN és a regionális integráció intézményi kereteinek áttekintése

után itt azt vizsgáljuk, milyen társadalmi és gazdasági alapokra épülhet ez az integráció, és milyen feszültségek keletkeznek a demográfiai átmenet, az oktatási egyenlőtlenségek és a technológiai átalakulás találkozásánál. A fejezet nem egyetlen „délkelet-ázsiai modellt” ír le, hanem a tíz ország közötti hasonlóságokat és különbségeket tárja fel.

40.2.1 Demográfiai átmenet és regionális különbségek

Délkelet-Ázsia a világ egyik legsűrűbben lakott régiója, de demográfiai szerkezete országonként és országokon belül is erősen eltérő. A 2020-as évek közepén a régió össznépességére vonatkozó becslések – az ENSZ Népesedési Alapja és a nemzeti statisztikai hivatalok adatai alapján – meghaladják a félmilliárd főt, ám a pontos szám forrásonként és a frissítés időpontjától függően változik, ezért ellenőrzést igényel. Ebből a tömegből Indonézia, a Fülöp-szigetek, Vietnám és Thaiföld együttesen a régió lakosságának döntő részét adják, míg Laosz, Kambodzsa és Pápua Új-Guinea lélekszáma jóval kisebb, Banglades pedig a Bengáli-öböl túlpartján elhelyezkedő, rendkívül nagy népsűrűségű államként külön problémákat hordoz.

A **demográfiai átmenet** – vagyis a magas születési és halálozási arányszámokról az alacsonyakra való áttérés – a régióban nagyon egyenetlenül haladt előre. Thaiföldön, Vietnámban és Malajziában a termékenységi ráta már az 1990-es évekre a helyettesítési szint közelébe vagy az alá süllyedt, így ezek az országok a 2020-as évekre az **elöregedő társadalom** irányába mozdultak el. A thai és a vietnámi népszámlálási adatok szerint a 65 év felettiek aránya folyamatosan nő, miközben a munkaképes korúak csoportja lassan szűkül. Ez a folyamat a nyugdíjrendszerek fenntarthatóságát és az egészségügyi ellátórendszerek kapacitását is próbára teszi, miközben a családi gondoskodás hagyományos modelljei a városiasodással gyengülnek.

Ezzel szemben Laosz, Kambodzsa, Pápua Új-Guinea és Banglades társadalma fiatalabb korszerkezetű maradt. Itt a termékenység csökkenése később indult, és a fiatal korosztályok aránya még mindig magas. Ez egyszerre jelent lehetőséget – úgynevezett **demográfiai osztalékot**, vagyis azt az időszakot, amikor a munkaképes korúak aránya nagyobb az eltartottakénál –, és kihívást, mert a munkaerőpiacnak, az oktatásnak és az alapvető szolgáltatásoknak gyorsan kell alkalmazkodniuk a növekvő fiatal népességhez. Pápua Új-Guineában a népesség növekedési üteme a 2020-as években is az egyik legmagasabb a vizsgált államok között, ami a vidéki közösségekben növeli a földre és az erőforrásokra nehezedő nyomást.

A **városiasodás** minden országban gyorsul, de mértéke eltérő. Indonézia, a Fülöp-szigetek és Thaiföld nagyvárosai – Jakarta, Manila, Bangkok – évtizedek óta vonzzák a vidéki munkaerőt, és a 2020-as évekre a régió lakosságának már több mint fele városokban él a nemzetközi szervezetek becslései szerint; ez az arány azonban országonként 30 és 80 százalék között szóródik. A nagyvárosi agglomerációk túlterheltek: a közlekedési hálózatok, a lakhatás, a vízellátás és a hulladékkezelés gyakran nem tart lépést a beköltözéssel. Ugyanakkor a városok a formális munkalehetőségek, az oktatás és a digitális infrastruktúra központjai, ezért a regionális egyenlőtlenségek gyakran város–vidék tengelyen jelennek meg.

A belső vándorlás mellett a **nemzetközi munkamigráció** is meghatározó. Fülöp-szigeteki, indonéz, vietnámi, mianmari, kambodzsai és bangladesi munkavállalók milliói dolgoznak a Közel-Keleten, Kelet-Ázsiában, Észak-Amerikában és a szomszédos délkelet-ázsiai országokban. Ez a folyamat a hazautalások révén fontos jövedelemforrás, de kiszolgáltatottá is teszi a háztartásokat a külső gazdasági sokkoknak, és gyakran családok szétszakadásával jár. A Malajziába és Thaiföldre irányuló mianmari, kambodzsai és laoszi munkaerő-vándorlás a régió belső egyenlőtlenségeit is leképezi: a magasabb jövedelmű országok vonzzák a szomszédos, alacsonyabb bérű munkaerőt, miközben a fogadó társadalmakban időnként idegenellenes feszültségek alakulnak ki.

40.2.2 Oktatási rendszerek és egyenlőtlenségek

Az oktatási rendszerek Délkelet-Ázsiában is magukon viselik a gyarmati múlt és a függetlenség utáni államépítés nyomait. A 20. század közepéig a régió nagy részén az alapfokú oktatás csak korlátozottan volt elérhető, és gyakran vallási intézmények – buddhista kolostori iskolák, muszlim **madraszák** (madrasah), keresztény missziós iskolák – látták el a tanítás feladatát. A függetlenség után az államok az oktatást a nemzetépítés, a gazdasági fejlesztés és a társadalmi mobilitás kulcsának tekintették, ezért az alapfokú beiskolázás aránya a legtöbb országban a 2020-as évekre 90 százalék fölé emelkedett az UNESCO és a nemzeti oktatási minisztériumok adatai szerint. Ez a szám azonban eltakarja a lemorzsolódás, az osztálytermi zsúfoltság, a tanárhiány és a minőségi különbségek problémáit.

A **közép- és felsőfokú oktatás** terén az országok közötti szakadék sokkal nagyobb. Malajziában, Thaiföldön és Vietnámban a középiskolai beiratkozás aránya magas, és az egyetemek, valamint a szakképző intézmények hálózata sűrű. Ezzel szemben Laoszban, Kambodzsában, Pápua Új-Guineában és Mianmar egyes vidéki területein a középfokú oktatás továbbra is szűk keresztmetszet, a felsőoktatás pedig főként a nagyvárosokban koncentrálódik. Bangladesben az alapfokú oktatás kiterjedt, és az elmúlt évtizedekben a lányok iskoláztatásában jelentős előrelépés történt, ám a felsőoktatás minősége és a munkaerőpiaci igényekhez való illeszkedése gyakran vitatott.

A **nyelvpolitika** mindenütt kényes kérdés, mert a gyarmati korszak öröksége és a nemzeti nyelv erősítése gyakran feszültségben áll egymással. A Fülöp-szigeteken az angol és a filippínó (tagalog alapú nemzeti nyelv) kettős használata az oktatásban a gyarmati múlt, a regionális nyelvek sokfélesége és a nemzetközi munkaerőpiacra való felkészítés között egyensúlyoz. Indonéziában a bahasa Indonesia vált az egységes oktatási nyelvvé, ami a soknemzetiségű országban a nemzeti integrációt szolgálta, de a helyi nyelvek háttérbe szorulását is eredményezte. Malajziában a maláj nyelv elsőbbségét a függetlenség óta törvényileg védik, miközben az angol nyelv szerepe a felsőoktatásban és a versenyképességben újra és újra vitát vált ki. A kisebbségi nyelvek oktatási jelenléte – például a kínai és tamil iskolák Malajziában, a hegyi népek nyelvei Vietnámban és Laoszban, a rohingja gyermekek iskolához jutása Bangladesben és Mianmarban – országonként eltérő, és gyakran tükrözi az etnikai-politikai viszonyokat.

A **vallási oktatás** továbbra is fontos párhuzamos intézményrendszer. A theraváda buddhista országokban a kolostori iskolák a vidéki alapfokú oktatás részei maradtak, és a szerzetesek szerepe a tanításban történelmi folytonosságot mutat. A muszlim többségű Malajziában és Bangladesben a madraszák az iszlám vallási nevelés mellett világi tárgyakat is oktatnak, de tantervük és állami ellenőrzésük mértéke vitatott. Indonéziában a **pesantren** (iszlám bentlakásos iskola) hálózata a világ egyik legnagyobb vallási oktatási rendszere, amely a vidéki közösségekben a társadalmi mobilitás egyik csatornája lehet, ugyanakkor egyes intézmények radikális tanításoknak is otthont adnak – ezt a kormányzat, a civil szervezet és a kutatók eltérően ítélik meg. A Fülöp-szigeteken a katolikus egyház által fenntartott iskolák és egyetemek évszázados hagyománya a mai napig meghatározó, Pápua Új-Guineában pedig a keresztény egyházak iskolái sok helyen az állami oktatás hiányát pótolják.

A **lányok oktatása** terén a régió átlagosan jelentős javulást ért el az 1990-es évek óta: az alapfokú beiskolázásban a nemek közötti különbség a legtöbb országban eltűnt vagy lecsökkent. Bangladesben a lányok középiskolai ösztöndíjprogramjai az egyik legismertebb példát jelentik arra, hogy a célzott állami támogatás milyen gyorsan emelheti a lányok iskolázottságát. Ugyanakkor a közép- és felsőfokú oktatásban, valamint a természettudományos és műszaki pályákon a nők aránya továbbra is alacsonyabb, és a korai házasság, a háztartási munka terhe, valamint a biztonságos közlekedés hiánya sok lányt kiszorít az iskolából.

A **képzett munkaerő és az agyelszívás** kérdése az oktatási rendszerek egyik legégetőbb problémája. A Fülöp-szigetek, Indonézia, Vietnám és Malajzia egyetemei nagy számban képeznek

mérnököket, orvosokat és informatikusokat, de a jobb bérek és a stabilabb munkakörülmények miatt sokan külföldön vállalnak munkát. Ez a **brain drain** – a képzett munkaerő elvándorlása – egyszerre járul hozzá a hazautalásokhoz és a diaszpórák tudástranszferéhez, ugyanakkor gyengíti a hazai egészségügyet, oktatást és kutatást. A Fülöp-szigeteki ápolók, az indiai–délkelet-ázsiai informatikusok és a vietnámi mérnökök migrációja jól dokumentált, de a jelenség pontos gazdasági mérlege vitatott a kutatók között.

40.2.3 Digitális gazdaság és technológiai átalakulás

A 2010-es évek óta a **digitális gazdaság** a délkelet-ázsiai növekedés egyik leglátványosabb hajtóereje lett. A mobiltelefon- és internetpenetráció robbanásszerűen nőtt: a 2020-as évek közepén a régió nagy részén a felnőtt lakosság túlnyomó többsége rendelkezik okostelefonnal, és a közösségi média használata világviszonylatban is kiemelkedő – ezt a nemzetközi távközlési szervezetek és a platformok saját adatai is mutatják, bár a pontos számok országonként és felmérésenként eltérnek. A mobilfizetés, az elektronikus kereskedelem és a hívásos fuvarozás a mindennapi élet részévé vált Jakarta, Manila, Bangkok, Ho Si Minh-város és Kuala Lumpur utcáin.

Az **e-kereskedelem** és a **platformgazdaság** regionális szereplői – például a Szingapúrból kiindult **Grab**, az indonéz **Gojek**, valamint a **Shopee** és a **Lazada** online piacterek – több száz millió felhasználót érnek el. Ezek a platformok a hagyományos kisvállalkozásokat is bekapcsolják a digitális értékesítésbe, ugyanakkor újfajta függőségeket is teremtenek: a sofőrök és futárok **gig gazdaság**beli munkaviszonya gyakran nem jár szociális védelemmel, és a platformok árképzési algoritmusai vitákat váltanak ki a munkavállalói jogokról. A járvány idején a digitális szolgáltatások iránti kereslet megugrott, és a kormányok sietve hoztak digitális ösztönző csomagokat, de a szabályozás sok országban lassan követte a piacot.

A **technológiai startup-ökoszisztéma** elsősorban Szingapúrban, Jakartában és a Fülöp-szigeteki Manilában koncentrálódik, de Vietnámban, Thaiföldön és Malajziában is növekvő innovációs központok alakultak ki. A kormányok adókedvezményekkel, technológiai parkokkal és digitális készségfejlesztő programokkal próbálják vonzani a befektetéseket. Indonézia 2020-as évekre meghirdetett digitális gazdasági céljai, Thaiföld 4.0 programja és Vietnám elektronikai ipari fejlesztése mind azt a törekvést tükrözik, hogy a régió ne csak olcsó munkaerőforrás legyen, hanem a technológiai értéklláncban is feljebb lépjen. Ezeknek a programoknak az eredményessége azonban vitatott, mert a képzett munkaerő hiánya, a korrupció és a regionális infrastrukturális egyenlőtlenségek gyakran fékezik a fejlődést.

A **digitális szakadék** a régió egyik legnagyobb társadalmi kockázata. A nagyvárosokban a szélessávú internet és az okostelefon-használat gyakorlatilag általános, a vidéki területeken, a hegyi falvakban és a kis szigeteken azonban a lefedettség és a megfizethető eszközök hiánya miatt milliók maradnak kizárva a digitális gazdaságból. Laoszban, Mianmarban, Pápua Új-Guineában és Banglades egyes vidéki körzeteiben a digitális infrastruktúra fejlesztése továbbra is állami és külföldi támogatásoktól függ. A nemzedéki különbség is számottevő: az idősebb korosztályok sokszor kevésbé boldogulnak a digitális ügyintézéssel, ami az egészségügyi és pénzügyi szolgáltatások online terelésekor új kirekesztést eredményez. A nők digitális írástudása több országban alacsonyabb a férfiakénál, ami a meglévő nemi egyenlőtlenségeket erősíti.

A **digitális felügyelet és az állami technológiahasználat** szintén a 2020-as évek egyik meghatározó témája. Thaiföldön a kormányzat a digitális platformok ellenőrzésére hivatkozva szigorította a tartalomszabályozást; Mianmarban a 2021-es puccs után a katonai junta internetleállításokkal és megfigyelési technológiákkal próbálta korlátozni az ellenállást; Kínával szoros kapcsolatot ápoló országokban a technológiai együttműködés – például a Huawei hálózati berendezései vagy a térfigyelő rendszerek – geopolitikai vitákat gerjeszt. Ezek a fejlemények a

digitális gazdaság ígéreteit összekapcsolják az emberi jogi és szuverenitási kérdésekkel, és a kutatók, aktivisták és kormányok értékelései élesen eltérnek egymástól. A tények – például az internetleállások száma és időtartama – dokumentáltak, de azok értelmezése politikai vita tárgya.

40.2.4 Fiatalok és munkaerőpiac

A régió fiataljai – a 15 és 29 év közötti korosztály – a demográfiai átmenet és a digitális forradalom metszéspontjában állnak, és a munkaerőpiac jövőjét alapvetően alakítják. A fiatalok aránya különösen magas Laoszban, Kambodzsában, Bangladesben és Pápua Új-Guineában, míg Thaiföldön, Vietnámban és Malajziában a korosztály létszáma csökkenőben van. A **ifjúsági munkanélküliség** minden országban magasabb a felnőttek átlagánál, és a felsőfokú végzettségűek körében is jelentős lehet – a jelenség azonban országonként eltérő, és gyakran a formális munkahelyek hiányát tükrözi. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) és a nemzeti munkaügyi statisztikák szerint a fiatalok jelentős része az **informális gazdaságban** dolgozik: utcai árusításban, mezőgazdasági idénymunkában, családi vállalkozásokban vagy a gig gazdaság platformjain.

A **képzettség és a munkaerőpiac illeszkedési hiánya** az oktatási és foglalkoztatási rendszerek egyik leggyakrabban hangoztatott problémája. Sok fiatal olyan szakmában szerez diplomát, amelyre nincs helyi kereslet, miközben a gyorsan növekvő ágazatok – például az informatika, az egészségügy, a logisztika, a megújuló energia – nem találnak elegendő képzett munkavállalót. Ez a **skills mismatch** különösen éles a szakképzésben, ahol a tantervek lassan követik a technológiai változásokat. A kormányok és a munkaadók egyaránt szorgalmazzák a duális képzést, a gyakornoki programokat és a digitális készségek oktatását, de az eredmények egyelőre vegyesek; a hatékonyságot mérő független értékelések ritkák.

A **külföldi munkavállalás** a fiatalok számára gyakran a legvonzóbb pálya. A Fülöp-szigeteki és indonéz fiatalok tömegesen vállalnak munkát a Közel-Keleten, Hongkongban, Szingapúrban és Japánban; a vietnámiak Dél-Koreában és Japánban dolgoznak gyárakban; a mianmari és kambodzsai fiatalok Thaiföld és Malajzia felé orientálódnak. Ez a mobilitás egyszerre biztosít jövedelmet a hazai családoknak és tágítja a fiatalok világképét, ugyanakkor kiteszi őket a kizsákmányolás, a jogi kiszolgáltatottság és a családtól való hosszú távollét kockázatának. A munkaerő-közvetítők visszaéléseiről és a háztartási alkalmazottak védelmének hiányáról a nemzetközi szervezetek és az oknyomozó újságírás rendszeresen beszámolnak.

A **fiatalok politikai szerepe** a 2020-as években minden országban látványos volt. A thai 2020-as diáktüntetések a monarchia és a katonai hatalom kérdéseit feszegették; a mianmari 2021-es puccs utáni ellenállásban a diákok és a fiatal munkások az első vonalba kerültek; Bangladesben a 2024-es tömegtüntetésekben az egyetemisták és a frissen végzettek kulcsszerepet játszottak; a Fülöp-szigeteken és Indonéziában a fiatal szavazók a közösségi médián keresztül befolyásolják a választási kampányokat. A digitális aktivizmus – hashtag-mozgalmak, élő közvetítések, titkosított üzenetküldő csoportok – új lehetőségeket teremt a tiltakozásra, ugyanakkor a kormányzati megfigyelés és a dezinformáció is célba veszi ezeket a csatornákat.

A **gig gazdaság** terjedése a fiatalok körében a munkaerőpiac bizonytalanságát növeli. A platformokon végzett futár-, sofőr- és alkalmi munka rugalmas jövedelmet kínál, de nem jár betegszabadsággal, nyugdíjjal vagy munkanélküli biztosítással. A járvány idején sokan kényszerből csatlakoztak a platformokhoz, és a 2020-as évek közepén a szabályozás – például Indonézia és Malajzia vitái a platformmunkások státuszáról – még nem zárult le. A kutatók egy része a gig gazdaságot a fiatalok rugalmas kitörési lehetőségének látja, mások a prekariátus – a bizonytalan, kiszolgáltatott munkavállalói réteg – növekedését hangsúlyozzák; ez a vita nyílt, és az adatok értelmezése függ a vizsgált országtól és időszaktól.

Végül a **járvány utáni munkaerőpiac** helyreállása egyenetlen. A turizmus és a vendéglátás Thaiföldön, Kambodzsában és a Fülöp-szigeteken lassan tért magához, de a foglalkoztatás minősége nem mindenütt érte el a 2019-es szintet. A digitális szolgáltatások, a logisztika és az egészségügy bővül, míg a ruházati és elektronikai gyártás a globális kereslet ingadozásainak van kitéve. Banglades – ahol a textilipar a formális foglalkoztatás egyik fő pillére – a beszállítói láncok átrendeződéséből profitálhat, de a munkakörülmények és a bérek vitái továbbra is állandó feszültségforrások. A mianmari polgárháború és a politikai instabilitás a munkaerőpiacot is szétzilálta: a fegyveres konfliktus, a kényszersorozás és a gazdasági összeomlás miatt a fiatalok egy része a határokon túl keres menedéket vagy munkát.

40.2.5 Források és bizonytalanságok

Ez az alfejezet elsősorban nemzeti népszámlálásokra és munkaerő-felmérésekre, az ENSZ Népesedési Alapjának, az UNESCO-nak, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetnek és a Világbanknak az összesített adataira, valamint a digitális gazdaságról szóló iparági jelentésekre és tudományos esettanulmányokra támaszkodik. Az alapvető demográfiai tendenciák – a termékenység csökkenése, a városiasodás növekedése, a fiatal korosztályok arányának változása – több forrásban egybehangzóan dokumentáltak, és tudományos konszenzusnak tekinthetők. Ugyanakkor a konkrét számok országonként és felmérési évenként eltérnek, mert a népszámlálások gyakorisága, a mintavétel módszere és az adatgyűjtés megbízhatósága különböző. Pápua Új-Guineában és Mianmarban a legfrissebb népszámlálási adatok egy része régi vagy a konfliktus miatt hiányos, ezért az ottani becslések bizonytalanabbak.

Az oktatási statisztikák esetében óvatosságra int, hogy a beiskolázási arányok önmagukban nem mutatják a tanulás minőségét. A nemzetközi mérések – például a PISA-felmérés – csak néhány délkelet-ázsiai országra terjednek ki, és az eredményeket a helyi tantervi különbségek miatt nehéz összehasonlítani. A madraszák, a pesantrenek és a kolostori iskolák tanulóinak pontos számát sok helyen nem regisztrálják, ezért a vallási oktatás súlyát csak becsülni lehet. A nők oktatási mutatói megbízhatóbbak, de a lemorzsolódás okait feltáró kutatások gyakran kis mintán alapulnak, és nem minden országra vonatkoztathatók.

A digitális gazdaság adatai különösen gyorsan elavulnak. A platformok felhasználói számai, a tranzakciós értékek és a lefedettségi mutatók gyakran a cégek saját közlésein alapulnak, amelyek érdekeltek a növekedés hangsúlyozásában. A független felmérések ritkábbak, és a digitális szakadékot mérő mutatók – például a használat gyakorisága, a készségszint, a szolgáltatások minősége – nehezen számszerűsíthetők. A jövőre vonatkozó előrejelzések, például a demográfiai osztalék időtartama vagy a digitális gazdaság hozzájárulása a GDP-hez, modellezésen alapulnak, és érzékenyek a feltételezésekre.

A legnagyobb bizonytalanság a 2020-as évek közepének friss fejleményeit övezi. A 2024–2026-os változások – például a bangladesi politikai átmenet munkaerőpiaci hatása, a mianmari konfliktus demográfiai következményei vagy a thai oktatási reformok eredményei – még nem mindig állnak rendelkezésre megbízható, független forrásból. Ebben a szövegben ezért a konkrét, 2025 utáni állításoknál mindig jelezni kell, hogy az adott információ ellenőrzést igényel, és a későbbi kiadásokban frissíthető. A nyitott kérdések közé tartozik, hogy a demográfiai osztalékot sikerül-e kihasználniuk a fiatalabb országoknak, hogy a digitális gazdaság új munkahelyei pótolják-e a hagyományos ágazatok veszteségeit, és hogy az oktatási egyenlőtlenségek csökkennek-e vagy konzerválódnak a következő évtizedben.

40.2.6 Rövid összefoglaló

- Délkelet-Ázsia demográfiai szerkezete erősen tagolt: Thaiföld, Vietnám és Malajzia öregedő társadalmak felé halad, míg Laosz, Kambodzsa, Pápua Új-Guinea és Banglades fiatalabb korszerkezetű, ami eltérő munkaerőpiaci és szociális kihívásokat jelent.
- A városiasodás gyors, de egyenlőtlen; a nagyvárosi agglomerációk vonzzák a vidéki munkaerőt, ugyanakkor a regionális különbségek és a városi infrastruktúra túlterheltsége növekednek.
- A nemzetközi munkamigráció a régió legtöbb országában alapvető jövedelemforrás, de kiszolgáltatottságot és családi szétszakadást is okoz.
- Az alapfokú oktatás kiterjedt, de a közép- és felsőfokú oktatás minőségében és hozzáférhetőségében nagyok az országok közötti és a város–vidék közötti különbségek.
- A nyelvpolitika, a vallási oktatás és a lányok iskoláztatása az oktatási rendszerek kényes, politikai és társadalmi feszültségekkel terhelt területei.
- A digitális gazdaság gyorsan nő, de a platformgazdaság új munkaformái bizonytalan jogi és szociális helyzetet teremtenek, és a digitális szakadék tovább növelheti az egyenlőtlenségeket.
- A fiatalok munkaerőpiaci helyzete országonként eltérő: az ifjúsági munkanélküliség és az informális foglalkoztatás magas, a képzettség és a kereslet illeszkedése gyenge, a külföldi munkavállalás pedig tömeges kiutat jelent.
- A demográfiai, oktatási és technológiai folyamatokra vonatkozó adatok egy része becslésen alapul, és a 2020-as évek közepi fejleményeknél az ellenőrzés és a frissítés elengedhetetlen.

40.2.7 Önellenőrző kérdések

1. Hasonlítsa össze Thaiföld és Laosz demográfiai helyzetét: milyen eltérő társadalmi és munkaerőpiaci kihívásokkal szembesülnek az eltérő korszerkezet miatt?
2. Milyen történelmi okai vannak annak, hogy a Fülöp-szigeteken, Malajziában és Indonéziában az oktatási nyelvpolitika különböző modelljei alakultak ki?
3. Értékelje a digitális gazdaság szerepét a régió fiataljainak foglalkoztatásában: milyen lehetőségeket és milyen bizonytalanságokat teremt a platformgazdaság?
4. Milyen forrásokból tudhatjuk meg, hogy a délkelet-ázsiai országokban milyen a fiatalok munkaerőpiaci helyzete, és miért kell óvatosan kezelni ezeket az adatokat?
5. Milyen összefüggés van az oktatási egyenlőtlenségek, a digitális szakadék és a nemzetközi munkamigráció között a régióban? Válasszon két országot, és elemezze a kapcsolatot.

40.3 Kína, az USA és a technológiai verseny

A technológiai verseny a kínai–amerikai nagyhatalmi rivalizálás egyik legdinamikusabban változó, mégis hosszú távú történelmi folyamatokba ágyazott színtere. Délkelet-Ázsia ebben nem pusztán passzív terep: a régió országai egyszerre beszállítói, felvevőpiacai és szabályozói a globális digitális gazdaságnak, miközben saját szuverenitásukat és fejlődési pályájukat is újraértelmezik. A jelen alfejezet azt vizsgálja, hogyan alakítja a kínai és az amerikai technológiai terjeszkedés a délkelet-ázsiai államok mozgásterét, milyen átrendeződések zajlanak a félvezető-ellátási láncokban, és milyen kockázatokat hordoz a digitális infrastruktúra növekvő stratégiai jelentősége. Az elemzés szorosan kapcsolódik a demográfiai, oktatási és technológiai alapfolyamatokhoz, amelyeket Demográfia, oktatás és technológia tárgyal, valamint a tengeri útvonalak és nagyhatalmi versengés hosszabb időtávú kérdéseihez, amelyeket A tenger, szorosok és nagyhatalmi versengés mutat be.

40.3.1 A nagyhatalmi verseny keretei: gazdasági és biztonsági kettős függés

A hidegháború lezárulta után az Egyesült Államok a katonai-biztonsági dominancia, Kína pedig a gazdasági és technológiai felzárkózás elsődleges hordozójaként jelent meg Délkelet-Ázsiában. A 2000-es évektől Kína fokozatosan a régió legnagyobb kereskedelmi partnerévé vált számos országban – ez a folyamat a vámtarifa- és kereskedelmi adatokból dokumentálható, bár az egyes országok közötti arányok folyamatosan változnak, és a 2020-as évek közepi adatai ellenőrzést igényelnek. Ezzel párhuzamosan az Egyesült Államok továbbra is a legfontosabb külső katonai hatalom: a Fülöp-szigetekkel, Thaifölddel és Szingapúrral fennálló biztonsági megállapodásai, valamint a vietnámi és indonéz védelmi együttműködés keretei jól dokumentáltak.

A délkelet-ázsiai államok többsége a nemzetközi kapcsolatok szakirodalmában **hedgingnek** (kiegyensúlyozásnak) nevezett stratégiát követi: gazdasági kapcsolataiban Kínára támaszkodik, biztonsági kérdésekben viszont az Egyesült Államokhoz és szövetségeseihez közelít. Ez a kettős függés nem új keletű – a gyarmati kor óta a régió mindig is nagyhatalmi érdekek metszéspontjában állt –, de a technológiai verseny új minőséget hozott. A kínai **Belt and Road Initiative** (Öv és Út Kezdeményezés, BRI) infrastrukturális beruházásai, valamint a digitális szektorban megjelenő kínai vállalatok jelenléte révén a gazdasági összefonódás mélyebbé vált, mint a korábbi nyersanyag-kereskedelmi kapcsolatok. Ugyanakkor az amerikai technológiai szankciók és a szövetségesi hálózatok erősítése arra kényszeríti a régió kormányait, hogy újra és újra állást foglaljanak olyan kérdésekben, amelyekben korábban semlegesek lehettek.

A helyzetet bonyolítja, hogy a „Kína” és az „USA” mint homogén szereplő képe leegyszerűsítő. Mindkét ország technológiai politikáját belső intézményi érdekek, vállalati lobbik és biztonsági apparátusok formálják; a délkelet-ázsiai döntéshozók gyakran nem egyetlen nagyhatalmi szándékkal, hanem konkrét vállalati ajánlatokkal, hitelfeltételekkel és szabályozási nyomással találkoznak. A kínai állami tulajdonú technológiai cégek, például a **Huawei** és a **ZTE**, valamint az amerikai **Google**, **Meta** és **Amazon** egyaránt olyan globális platformokat működtetnek, amelyeknek a regionális piacokhoz való hozzáférése politikai alkufolyamatok függvénye.

40.3.2 Félvezetők és ellátási láncok átrendeződése

A félvezető-ellátási láncok a 21. századi technológiai verseny legkritikusabb ütközőpontjai, Délkelet-Ázsia pedig e láncok egyik kevésbé látható, de annál fontosabb szakaszát alkotja. A globális félvezető-gyártás jellemzően Kelet-Ázsiában (Tajvan, Dél-Korea, Japán) koncentrálódik a tervezés és a nagy pontosságú gyártás tekintetében, míg a tesztelés, összeszerelés és csomagolás jelentős hányada Délkelet-Ázsiában zajlik. **Malajzia** – különösen Penang és Kulim körzete – a félvezető-összeszerelés és -tesztelés egyik globális központja; a maláj ipar részesedésére vonatkozó becslések a teljes globális kapacitás 10–15 százaléka körül mozognak, de ezek az adatok éves szinten változnak, és a 2020-as évek közepi pontos értékek ellenőrzést igényelnek. **Szingapúr** – bár a könyvben nem önálló országfejezetként szerepel, a malajziai és regionális történet részeként tárgyaljuk – a kutatás-fejlesztés, a speciális chipgyártás és a regionális központok terén játszik kiemelkedő szerepet. **Vietnám**, **Thaiföld** és a **Fülöp-szigetek** pedig az elektronikai összeszerelés és a háttér-infrastruktúra bővülő bázisai.

A Kína–USA technológiai háború a 2010-es évek végétől dokumentált módon átrendezte ezeket a láncokat. Az Egyesült Államok exportkorlátozásokat vezetett be a fejlett félvezető-technológiák Kínába irányuló szállítására, és korlátozta a kínai **SMIC** és más vállalatok hozzáférését bizonyos amerikai gyártóeszközökhöz. A **CHIPS and Science Act** (Chips és Tudomány Törvény, 2022) – amelynek pontos neve a hivatalos amerikai jogszabályban szerepel – nagy összegű támogatást irányzott elő a félvezető-gyártás Egyesült Államokba való visszatelepítésére, de ösztönözte a szövetséges országokban, köztük Délkelet-Ázsiában történő beruházásokat is. Kína eközben

saját chipipari kapacitásainak kiépítését gyorsította, és a régióban is aktívan keresett beszállítói kapcsolatokat.

A délkelet-ázsiai szereplők számára ez egyszerre lehetőség és kényszer. A multinacionális vállalatok – amerikai, tajvani, dél-koreai és japán cégek – jelentős összegeket fektettek be a régióban, hogy elkerüljék a kínai szállításokkal kapcsolatos politikai kockázatokat és kihasználják az alacsonyabb költségeket. A vietnámi és maláj kormányok aktívan pályáztak ezekre a beruházásokra, adókedvezményekkel és ipari parkokkal. Ugyanakkor a kínai vállalatok is jelen vannak: a Huawei bizonyos hálózati berendezéseket továbbra is szállít több délkelet-ázsiai országba, és a kínai chiptervező cégek részben áthelyezték kutatási központjaikat a régióba, hogy hozzáférjenek a nemzetközi piacokhoz. A félvezető-szektorban a „választott" gyártási helyszín kifejezés gyakran arra utal, hogy a vállalatoknak egyszerre kell megfelelniük az amerikai exportellenőrzési szabályoknak és a kínai piac elvárásainak; ez a kettős megfelelés dokumentált vállalati döntésekben érhető tetten, de a hosszú távú hatásokról egyelőre csak becslések léteznek.

40.3.3 Digitális infrastruktúra és adatáramlás

A digitális infrastruktúra – a tenger alatti kábelek, az 5G hálózatok, az adatközpontok és a felhőszolgáltatások – a nagyhatalmi verseny másik fő frontvonala. A globális adatforgalom túlnyomó része tenger alatti optikai kábeleken halad át, és Délkelet-Ázsia e kábelek egyik legfontosabb csomópontja. A Malacca-szoros, a Dél-kínai-tenger és a Csendes-óceán közötti átjárók nemcsak hajózási, hanem adatforgalmi szűk keresztmetszetek is; a kábelek fizikai védelme, üzemeltetése és lefektetése stratégiai kérdéssé vált. A kínai **Huawei Marine** – később **HMN Technologies** néven ismert – részt vesz a kábelépítésben, ami az amerikai kormányzat és egyes szövetségesek szerint kémkedési kockázatot hordoz. Ez az állítás vitatott: a cég és a kínai kormány tagadja, hogy a kábelekhez való hozzáférés biztonsági fenyegetést jelentene, míg az amerikai és egyes nyugati elemzők szerint a kínai cégek bevonása lehetővé teszi az adatforgalom megfigyelését.

Az 5G hálózatok kiépítése hasonló vitákat váltott ki. Az Egyesült Államok **Clean Network** (Tiszta Hálózat) programja arra ösztönzi a szövetséges és partnerségi országokat, hogy ne használjanak kínai technológiát a távközlési infrastruktúrában. A délkelet-ázsiai államok válaszai eltérőek: **Vietnám** és **Malajzia** korlátozta a Huawei részvételét az 5G rendszerekben, **Thaiföld** és a **Fülöp-szigetek** viszont – legalábbis a 2020-as évek elejéig – engedélyezte a kínai cégek számára bizonyos hálózati elemek szállítását. **Indonézia** és **Kambodzsa** inkább pragmatikus megközelítést alkalmazott, részben a kínai finanszírozású projektek miatt. Ezek a döntések dokumentált kormányzati bejelentésekből és vállalati szerződésekből ismertek, de a 2025–2026-os helyzet gyorsan változhat, ezért a könyv lezárásakor csak ellenőrzött források alapján szabad friss állításokat tenni.

Az adatközpontok szintén stratégiai jelentőségűvé váltak. **Szingapúr** régóta a régió adatközpont-központja, de a magas ingatlanárak és energiaellátási korlátok miatt a beruházások egy része **Johor** (Malajzia), **Batam** (Indonézia) és más határ menti térségekbe vándorolt. A globális felhőszolgáltatók – amerikai és kínai cégek egyaránt – adatközpontokat építenek, hogy kiszolgálják a növekvő délkelet-ázsiai digitális gazdaságot. A felhőalapú szolgáltatások és a közösségi média platformok párhuzamos jelenléte új kérdéseket vet fel az adatok tárolásával, a tartalommoderációval és a digitális szuverenitással kapcsolatban. A kínai **TikTok** (a **ByteDance** tulajdona) rendkívül népszerű a régióban, ahogy az amerikai **Google**, **Meta** és **Amazon** platformjai is. A kormányzati szabályozások – például az adatvédelmi törvények vagy a káros tartalmak elleni fellépés – országonként eltérőek, és gyakran ütköznek a nagy platformok globális sztenderdjeivel.

40.3.4 Kína technológiai befolyása és az USA válaszstratégiái

Kína technológiai jelenléte a régióban nem korlátozódik a félvezetőkre és a távközlésre: a **Digitális Selyemút** (Digital Silk Road) a kínai Öv és Út Kezdeményezés digitális pilléreként okosváros-projekteket, megfigyelési rendszereket, adatközpontokat és digitális fizetési megoldásokat kínál a délkelet-ázsiai kormányoknak. Kínai vállalatok építettek ki városi kamerarendszereket **Kambodzsában**, digitális azonosítási rendszereket **Laoszban**, és részt vesznek a **mianmari** távközlési hálózatok egyes szakaszainak fejlesztésében – bár Mianmar 2021 utáni politikai válsága miatt e projektek sorsa bizonytalan. A kínai digitális fizetési platformok, az **Alipay** és a **WeChat Pay**, a turizmus és a határon átnyúló kereskedelem révén terjedtek el.

Az Egyesült Államok válaszstratégiája több rétegű. A **Quad** (Négyszög, azaz az USA, Japán, India és Ausztrália együttműködése) technológiai munkacsoportokat hozott létre a félvezető-ellátási láncok, az 5G-biztonság és a kibervédelem terén. Az **AUKUS** (Ausztrália, Egyesült Királyság, USA) megállapodás elsősorban a nukleáris meghajtású tengeralattjárókról szól, de a második pillére a mesterséges intelligencia, a kvantumtechnológia és a kiberbiztonság terén való együttműködést foglal magában. Az **Indo-Pacific Economic Framework** (Indo-csendes-óceáni Gazdasági Keret, IPEF) pedig gazdasági és technológiai szabványok összehangolására törekszik, bár nem hagyományos kereskedelmi megállapodás, így a délkelet-ázsiai kormányok számára kevésbé kötelező erejű.

A régió államai gyakran törekednek arra, hogy ne kelljen egyértelműen választaniuk. Az ASEAN saját digitális integrációs tervei – például az **ASEAN Digital Masterplan 2025** – a regionális adatáramlás, a kiberbiztonsági együttműködés és a digitális kereskedelem könnyítését célozzák. Ez a dokumentum nyilvános, de a megvalósítás üteme országonként eltérő, és a nagyhatalmi nyomás gyakran felülírja a regionális konszenzust. A délkelet-ázsiai kormányok a kínai technológiai ajánlatokat gyakran az infrastrukturális fejlődés gyors eszközeként fogadják el, miközben az amerikai szövetségi rendszerhez fűződő biztonsági garanciákat is fenntartják. Ez a kettős stratégia azonban sebezhetővé teszi őket a nagyhatalmi konfliktusok éleződésekor.

40.3.5 A régió stratégiai helyzete a technológiai versenyben

Délkelet-Ázsia stratégiai jelentősége a technológiai versenyben nem csupán gyártási kapacitásaiban rejlik, hanem a tengeri és digitális infrastruktúra földrajzi adottságaiban is. A Malacca-szoros a világ egyik legforgalmasabb hajózási útvonala, amelyen keresztül az áruk és az energiatermékek mellett a tenger alatti kábelek is áthaladnak – bár a kábelek egy része kerüli a szorost, és a Szunda-szoroson vagy a Lomboki-szoroson át vezet. A kikötők – **Szingapúr**, **Port Klang**, **Tanjung Pelepas**, **Laem Chabang** – és a hozzájuk kapcsolódó ipari parkok digitális hálózatokkal integrálódnak, így a logisztika és az adatáramlás egyre inkább összefonódik.

A kínai kikötői és vasúti beruházások – például **Kyaukpyu** mélytengeri kikötő **Mianmarban**, a **Sihanoukville-**(Kampong Szom) fejlesztések **Kambodzsában**, vagy a Kína–Laosz vasút digitális elemei – stratégiai vitákat váltanak ki. Egyes elemzők és nyugati diplomaták „adósságcsapdát" emlegetnek, azt állítva, hogy Kína szándékosan olyan hiteleket nyújt, amelyeket a fogadó országok nem tudnak visszafizetni, és így stratégiai engedményeket kényszerít ki. Ezt az értelmezést más kutatók vitatják: szerintük a délkelet-ázsiai kormányok racionális döntéshozók, akik saját fejlesztési céljaik érdekében fogadták el a kínai ajánlatokat. A két álláspont közötti vita nemcsak szakmai, hanem emlékezetpolitikai és ideológiai dimenziókat is hordoz, ezért a könyv nem foglal állást, de rögzíti, hogy a beruházások dokumentált szerződéseken alapulnak, a hatásukról pedig hosszú távú adatok hiányában csak óvatos becslések lehetségesek.

A tenger alatti kábelek sérülékenysége külön kockázatot jelent. Hajóhorgonyok, halászati tevékenység, természeti katasztrófák és esetleges szándékos rongálások egyaránt okozhatnak kieséseket.

A kábelek térképei részben nyilvánosak, részben üzleti és biztonsági okokból nem hozzáférhetők; az egyes incidensek okainak megállapítása gyakran vitatott, különösen akkor, ha nagyhatalmi érdekek is érintettek. A régió kibertere még kevésbé átlátható: a délkelet-ázsiai országok rendszeresen válnak kibertámadások, zsarolóvírusok és dezinformációs kampányok célpontjaivá. A támadások attribúciója – vagyis annak megállapítása, mely állam vagy csoport áll mögöttük – technikailag nehéz és politikailag érzékeny; a kínai, az amerikai és más szereplők gyakran egymást vádolják, miközben a bizonyítékok nem nyilvánosak.

40.3.6 Kockázatok, függőségek és a szuverenitás kérdése

A technológiai verseny által generált függőségek kettős természetűek. Egyrészt a délkelet-ázsiai országok profitálnak a félvezető-ipari beruházásokból, a digitális infrastruktúra fejlődéséből és a platformgazdaság növekedéséből: munkahelyek jönnek létre, az oktatási és kutatási kapacitások bővülnek, a fogyasztók hozzáférnek a globális szolgáltatásokhoz. Másrészt a kitettség egyoldalúvá válhat, ha egyetlen nagyhatalom technológiájától vagy beszállítói láncától függenek. A kínai technológiai sztenderdek átvétele – például az 5G, a megfigyelési rendszerek vagy a digitális fizetési megoldások terén – csökkentheti az országok manőverezési szabadságát, míg az amerikai platformok dominanciája a tartalommoderáció, az adatvédelem és a versenyszabályozás terén vet fel szuverenitási kérdéseket.

A **digitális szuverenitás** fogalma egyre gyakrabban jelenik meg a régió politikai diskurzusaiban. Indonézia például adatvédelmi törvényt fogadott el, amely előírja, hogy bizonyos adatokat az országban tároljanak; Vietnám kiberbiztonsági törvénye kötelezte a platformokat a helyi képviseletre és adatkezelésre. Ezek a lépések dokumentált jogszabályokon alapulnak, de a végrehajtásuk gyakran hiányos, és a nagyplatformokkal folytatott tárgyalások kimenetele országonként változó. A „digitális gyarmatosítás” kifejezést egyes kritikusok – mind a kínai, mind az amerikai befolyással szemben – arra használják, hogy leírják, miként válnak a délkelet-ázsiai piacok és adatok külső szereplők ellenőrzése alá. Ez a fogalom erősen vitatott: míg egyes értelmezések a gyarmati kor strukturális függőségeinek analógiáját látják benne, mások túlzónak tartják, mert a mai államok formálisan szuverének, és saját döntéseket hoznak. A könyv ezért attribúcióval mutatja be a kifejezést, nem saját álláspontként.

A nagyhatalmi verseny a régió belső törésvonalait is felerősíti. A Dél-kínai-tenger vitája, amelyet A tenger, szorosok és nagyhatalmi versengés részletesen tárgyal, közvetlenül kapcsolódik a tenger alatti kábelek és a tengeri infrastruktúra védelméhez. A régió országai eltérően ítélik meg a kínai terjeszkedést: Vietnám és a Fülöp-szigetek határozottabban szembeszállnak vele, míg Kambodzsa és Laosz közelebbi kínai partner. A technológiai kérdésekben ez a megosztottság megnehezíti az ASEAN közös fellépését, és lehetőséget ad a nagyhatalmaknak a divide et impera stratégiákra.

40.3.7 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet állításai többféle forrástípusra támaszkodnak. A félvezető-ipari beruházások és a kormányzati döntések esetében vállalati sajtóközlemények, kormányzati bejelentések és nemzetközi kereskedelmi statisztikák állnak rendelkezésre; ezek dokumentált tények, de a 2025–2026-os fejleményekre vonatkozó adatok gyorsan avulnak, és a könyv lezárásakor ellenőrzést igényelnek. Az 5G-hálózatokkal kapcsolatos döntések nyilvános kormányzati közlésekből ismertek, ám a szerződések részletei gyakran üzleti titkot képeznek, így a pontos műszaki és biztonsági feltételek nem mindig átláthatók. A tenger alatti kábelek térképei és üzemeltetési adatai részben nyilvánosak, részben korlátozott hozzáférésűek; az incidensek okainak megállapítása gyakran vitatott.

A nagyhatalmi verseny értelmezése során figyelembe kell venni, hogy a kínai és az amerikai kormányzati narratívák egyaránt érdekeltek a fenyegetések felnagyításában vagy éppen bagatellizálásában. A „hedging" fogalma a nemzetközi kapcsolatok szakirodalmában bevett, de nem minden elemző fogadja el: egyesek szerint a délkelet-ázsiai államok nem tudatosan kiegyensúlyoznak, hanem egyszerűen reagálnak a változó körülményekre. A kínai beruházások „adósságcsapdaként" való leírása erősen vitatott értelmezés, amelyet a könyv attribúcióval kezel. A digitális szuverenitás fogalma szintén többértelmű: nincs egységes meghatározása, és a gyakorlati politikák eltérő irányokat mutatnak.

Végül a 2026-os állapotra vonatkozó állításokat óvatosan kell kezelni. A mesterséges intelligencia, a kvantumtechnológia és a félvezető-gyártás terén a fejlemények olyan gyorsan változnak, hogy a tankönyv csak a hosszabb távú trendeket rögzítheti, a konkrét vállalati döntéseket és kormányzati szabályozásokat az olvasónak ellenőriznie kell a legfrissebb forrásokban. A könyv nem állítja, hogy a 2025–2026-os eseményeket a lezárás időpontjában teljes körűen ismerné; ahol bizonytalanság van, azt explicit módon jelzi.

40.3.8 Rövid összefoglaló

- Délkelet-Ázsia a kínai–amerikai technológiai verseny egyszerre gyártási bázisa, adatforgalmi csomópontja és stratégiai ütközőzónája; a félvezető-összeszerelés és -tesztelés jelentős része a régióban összpontosul.
- A régió államai gazdasági Kína-függés és biztonsági USA-függés kettős helyzetében mozognak, amit a szakirodalom gyakran hedgingként ír le.
- A Kína–USA technológiai háború exportkorlátozásai és a CHIPS Act hatásai átrendezik a félvezető-ellátási láncokat; a délkelet-ázsiai országok egyszerre profitálnak a beruházásokból és szembesülnek a kettős megfelelés kényszerével.
- A tenger alatti kábelek, az 5G hálózatok és az adatközpontok a digitális infrastruktúra stratégiai pontjai; a kínai cégek szerepe biztonsági vitákat vált ki, és a régió kormányai eltérő döntéseket hoznak.
- Kína Digitális Selyemút-kezdeményezése és az USA szövetségi hálózatai (Quad, AUKUS, IPEF) versengő befolyási eszközöket kínálnak, miközben az ASEAN digitális integrációs tervei korlátozottan érvényesülnek.
- A digitális szuverenitás kérdése központivá vált: az adatvédelmi és kiberbiztonsági törvények, valamint a platformszabályozás országonként eltérő, és a „digitális gyarmatosítás" kifejezés vitatott értelmezés.
- A nagyhatalmi verseny felerősíti a régió belső megosztottságait, különösen a Dél-kínai-tenger és a kínai beruházások megítélésében.

40.3.9 Önellenőrző kérdések

1. Hogyan jelenik meg a gazdasági és biztonsági „kettős függés" a délkelet-ázsiai államok technológiai döntéseiben? Hozzon legalább két konkrét országpéldát az 5G-hálózatok kiépítéséből.
2. Miért nevezhető Malajzia és Szingapúr a félvezető-ellátási láncok „rejtett" kulcsszereplőjének, és hogyan érintették őket a Kína elleni amerikai exportkorlátozások?
3. Milyen biztonsági és szuverenitási aggályokat vet fel a kínai cégek részvétele a tenger alatti kábelek építésében? Miért nehéz ezeket az aggályokat dokumentált tényekkel alátámasztani?
4. Hasonlítsa össze a Kína Digitális Selyemút-kezdeményezését és az Egyesült Államok szövetségi kereteit (Quad, IPEF) abból a szempontból, hogy mit kínálnak a délkelet-ázsiai kormányoknak, és milyen kötelezettségeket várnak el tőlük.

5. Mit jelent a „digitális szuverenitás” a délkelet-ázsiai kontextusban, és miért vitatott a „digitális gyarmatosítás” kifejezés használata?

40.4 A régió jövője: klíma, demokrácia és biztonság

40.4.1 A régió jövője: klíma, demokrácia és biztonság

Délkelet-Ázsia 2026-os jelenét három, egymástól elválaszthatatlan kihívásrendszer határozza meg: az éghajlatváltozás és a környezeti degradáció, a demokratizálódás és autoritarizmus közötti ingadozó egyensúly, valamint a hagyományos és nem hagyományos biztonsági fenyegetések együttes jelenléte. E három terület nem párhuzamosan futó válságok sorozata, hanem olyan összefüggő rendszer, amelyben a környezeti stressz politikai instabilitást szül, a politikai instabilitás gyengíti az államok alkalmazkodóképességét, a biztonsági kihívások pedig tovább szűkítik a hosszú távú tervezés mozgásterét. Ez a záró alfejezet a könyv korábbi fejezeteiben bemutatott országpályákat és tematikus íveket kapcsolja össze, és arra keresi a választ, hogy a régió államai és társadalmai milyen közös és eltérő utakon haladnak a következő évtizedekben. Az elemzés tudatosan kerüli a jóslat műfaját: a hangsúlyt a dokumentált folyamatok, a tudományos előrejelzések és a nyitott, vitatott kérdések bemutatására helyezi.

40.4.1.1 Éghajlatváltozás és környezeti stressz

Délkelet-Ázsia a Föld egyik leginkább éghajlat-sérülékeny régiója. Az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület (IPCC) értékelő jelentései szerint a régióban a felszíni hőmérséklet emelkedése a 20. század közepétől kezdve meghaladta a globális átlagot, és a tendencia a 21. században folytatódik; a tudományos konszenzus alapján a tengerszint-emelkedés, az intenzívebb trópusi ciklonok, a csapadékmintázat változása és a hőhullámok gyakoriságának növekedése a legvalószínűbb pálya. A konkrét becslések időtávonként és régiós modellszámításonként eltérnek, ezért az itt közölt adatok tudományos forgatókönyvek, nem pedig biztos előrejelzések.

A tengerparti sűrűsödés és a folyódelták különleges kockázatot hordoznak. A Bengáli-öbölben fekvő Banglades a világ egyik legsűrűbben lakott állama, amelynek lakossága jelentős mértékben a Gangesz–Brahmaputra–Meghna deltavidék alacsonyan fekvő területein él. A tengerszint-emelkedés, a szikesedés és a ciklonok által kiváltott áradások ott nem elvont jövőbeli forgatókönyvek, hanem már zajló folyamatok. A tudományos becslések szerint a század közepére és végére a part menti sávokból belső migrációra kényszerülők száma a becslési módszertől függően több millió és több tízmillió között mozog; a pontos számok vitatottak, mert a migrációt a gazdasági lehetőségek, a kormányzati alkalmazkodási beruházások és a földhasználati politika is befolyásolják. A Banglades 1947-től napjainkig fejezet bemutatta, hogy az ország a sebezhetőség ellenére az utóbbi évtizedekben jelentős katasztrófa-elhárítási és korai előrejelző képességet épített ki, és a ciklonhalálozások száma a korábbi időszakokhoz képest drámaian csökkent. Ez a tapasztalat arra figyelmeztet, hogy az éghajlati stressz nem automatikusan vezet katasztrófához: az intézményi kapacitás, a beruházás és a társadalmi szolidaritás meghatározó szerepet játszik a kimenetelben.

A Mekong-vidéken az éghajlatváltozás egyik legfontosabb közvetítője a folyóvízrendszer átalakítása. A Mekong folyamon a 21. század eleje óta épülő vízerőművek láncolata, elsősorban a kínai és laoszi szakaszokon, megváltoztatja a hordalék- és tápanyagszállítást, a halállományok vándorlását és az alsó szakasz ártéri mezőgazdaságát. A Laosz 1954-től napjainkig és a Kambodzsa 1953-tól napjainkig fejezetekben tárgyalt állami fejlesztési stratégiák – Laoszban a „Délkelet-Ázsia akkumulátora” szerep, Kambodzsában a vízügyi modernizáció – eltérő érdekeket kapcsolnak a folyóhoz.

A tudományos konszenzus szerint a gátak üledékcsapdaként működnek, és hosszú távon gyengítik a delta természetes feltöltődését; a vietnámi Mekong-delta süllyedése és a tengerparti erózió már mérhető folyamat. Ugyanakkor a gátépítés hívei az energetikai szükségletet, a széndioxid-kibocsátás mérséklését és a regionális villamosenergia-kereskedelem lehetőségét hangsúlyozzák. A vita nem lezárható a rendelkezésre álló adatokból, mert a folyó hidrológiai modellezése és az egyes gátak kumulatív hatása továbbra is tudományos bizonytalanságot hordoz.

A szigetvilágban és a félszigeti Malajziában az erdőirtás, az olajpálma-ültetvények terjeszkedése és a tőzeglápok lecsapolása kapcsolja össze a gazdasági növekedést a környezeti kockázattal. Az indonéziai és malajziai tőzegtüzek által kiváltott határokon átnyúló szmog, amely a 2015-ös évben több százezer ember egészségét veszélyeztette, és iskolák, repülőterek bezárásához vezetett, dokumentált tény. A jelenség okai között a mezőgazdasági területnyerés, a tőzeglápok vízelvezetése és az El Niño-szárazságok együttesen szerepelnek; a felelősség megosztása a kisgazdák, a nagy ültetvénytársaságok és a kormányzati szabályozó hatóságok között ugyanakkor vitatott. A Fejlődés, egyenlőtlenség és környezet fejezetben tárgyalt erdőmoratóriumok, fenntarthatósági tanúsítványok és tűzmegelőzési programok részleges eredményeket hoztak, de a strukturális ösztönzők – a földhasználati járadék, a helyi politikai érdekeltségek és a globális növényolaj-kereslet – továbbra is a gyors megtérülést részesítik előnyben.

A tengeri környezet állapota a régió élelmezésbiztonsága szempontjából döntő. A világ egyik legnagyobb halászati biodiverzitása a korallzátonyokhoz, mangroveredőkhöz és tengerifű-mezőkhöz kötődik, amelyeket a melegedő víz, az óceáni savasodás és a túlhalászás egyszerre terhel. A korallfehéredés gyakorisága a 21. században növekedett, és a tudományos előrejelzések szerint a zátonyok jelentős része a század közepéig funkcionális degradációnak lehet kitéve, ha a kibocsátások nem csökkennek. A helyi halászati válságokat a globális piaci kereslet és a nagy távolsági halászflották tevékenysége is fokozza. Az adatok itt különösen bizonytalanok, mert a nem bejelentett és illegális halászat arányát csak becsülni lehet; az ENSZ Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezete (FAO) és a regionális tudományos programok becslései jelentős szórást mutatnak.

Az éghajlatváltozás nem egyenletesen érinti a régió társadalmi csoportjait. A tengerparti halászfalvak, a folyómenti földön gazdálkodó kisbirtokosok, az informális városi negyedek lakói és a hegyi etnikai kisebbségek általában nagyobb kitettséggel és kisebb alkalmazkodóképességgel rendelkeznek, mint a városi középosztály vagy a tőkeerős ültetvénytulajdonosok. A nemek közötti különbségek is számottevők: a katasztrófák idején a nők hozzáférése az információs csatornákhoz, a döntéshozatalhoz és az erőforrásokhoz gyakran korlátozottabb, ami növeli sérülékenységüket. A dokumentált esettanulmányok – például a 2004-es indiai-óceáni cunami és a 2013-as Haiyan tájfun utáni helyreállítás – azt mutatják, hogy a katasztrófák nem pusztán természeti események: a kár mértékét az épített környezet, a szegénység és az intézményi felkészültség határozza meg.

40.4.1.2 Demokratizálódás, autoritarizmus és társadalmi mozgalmak

A régió politikai rendszerei 2026-ban rendkívül heterogének, és a Autoritarizmus, demokrácia és emberi jogok fejezetben tárgyalt kategóriák – választási demokrácia, hibrid rezsim, katonai kormányzás, egypártrendszer – csak durva térképet adnak. A demokratizálódás a régióban nem lineáris folyamat, hanem hullámzó, visszafordítható és országonként eltérő pályák összessége. Indonézia 1998-as Reformasi óta tartó választási demokráciája stabil, de a politikai verseny minősége, a pártfinanszírozás, a korrupció és a helyi oligarchiák szerepe állandó vita tárgya. A Fülöp-szigeteken a demokratikus intézmények formálisan fennmaradtak, de a 2016–2022 közötti drogháború és a politikai családok dominanciája rámutatott arra, hogy a választások önmagukban nem zárják ki sem az emberi jogi jogsértéseket, sem az igazságszolgáltatás politikai befolyásolását. Thaiföldön a 2014-es puccs után kialakított politikai rend 2023–2024-től korlátozott választási

nyitást tett lehetővé, de a monarchia szerepe, a lese-majeste-törvény és a katonai befolyás továbbra is meghatározza a játékteret; a Thaiföld 1992-től napjainkig fejezetben bemutatott sárga-piros konfliktus tovább él a jelen politikai törésvonalaiban.

A demokratizálódás legdrasztikusabb visszafordulása Mianmarban következett be. A 2021. februári puccs, amely a 2020-as választások eredményének elutasításával vette át a hatalmat, véget vetett a 2010-es évek törékeny átmenetének. A Mianmar 1948-től napjainkig fejezetben tárgyalt katonai hatalomgyakorlás új formája jött létre: a junta ugyan formálisan választásokat ígér, de az ország nagy részén fegyveres ellenállással és polgári engedetlenséggel szemben uralkodik. A puccs utáni erőszak, a politikai foglyok száma és a humanitárius válság dokumentált tény; az ENSZ és a nemzetközi emberi jogi szervezetek jelentései szerint a katonai erők civilek elleni támadásokat, falvak felgyújtását és tömeges belső menekülést okoztak. A mianmari helyzet a régió biztonsági rendszerének egyik legsúlyosabb folyamatos válsága, amely a szomszédos Thaiföldre, Bangladesre és Indiára is hatással van.

A demokratikus intézmények minőségét a régióban a civil társadalom, a média és a bíróságok függetlensége határozza meg. A 2020-as években több országban felerősödött a digitális megfigyelés, a választási manipuláció és a dezinformáció, amelyeket az állami és nem állami szereplők egyaránt alkalmaznak. Ugyanakkor a fiatal generációk politikai mobilizációja – Thaiföld 2020-as tüntetéseitől az indonéz klímaaktivistákig – új kihívást jelent a hagyományos pártpolitikával és a katonai befolyással szemben. A A második világháború, a japán megszállás és a dekolonizáció fejezetben vizsgált diákmozgalmak hagyománya folytatódik, de új digitális eszközökkel és transznacionális hálózatokkal.

Fontos hangsúlyozni, hogy a demokrácia állapota nem azonos a nyugati kategóriák mechanikus átvételével. A régió politikai gondolkodásában a közösségi döntéshozatal, a vallási legitimitás és a személyes lojalitás hagyományos formái gyakran keverednek a modern alkotmányos intézményekkel. A „demokratizálódás” kifejezés használata ezért nem értékmentes: a könyv ezt a folyamatot inkább a politikai verseny kiszélesedéseként, a civil szabadságjogok változásaként és a hatalmi ágak közötti egyensúly átalakulásaként tárgyalja, nem pedig nyugati modell felé tartó lineáris fejlődésként.

40.4.1.3 Biztonsági kihívások: hagyományos és nem hagyományos fenyegetések

A régió biztonságpolitikai környezetét a 2020-as évek közepén a nagyhatalmi versengés, a tengeri területi viták, a belső fegyveres konfliktusok és a nem hagyományos fenyegetések együtt formálják. A Tenger, szorosok és nagyhatalmi versengés fejezetben elemzett geopolitikai dinamika 2026-ra tovább éleződött: az Amerikai Egyesült Államok és Kína közötti stratégiai rivalizálás a délkelet-ázsiai államokat választási kényszerbe hozza, amelyet a legtöbb ország a kiegyensúlyozás és a többirányú elköteleződés politikájával próbál kezelni. A Dél-kínai-tenger területi vitái – a Fülöp-szigetek, Vietnám, Malajzia és Brunei követelései Kínával szemben – nem oldódtak meg, és a 2016-os hágai választottbírósági döntés óta a vitás területek feletti tényleges ellenőrzés mintázata tovább bonyolódott. A tengeri incidensek, a halászhajók körüli konfliktusok és a katonai jelenlét növekedése dokumentált folyamat; a kínai, a Fülöp-szigeteki és a vietnámi álláspontok értelmezése azonban továbbra is alapvetően eltér.

A Tajvan-kérdés a régió biztonsági jövőjének egyik legnagyobb bizonytalansági tényezője. A 2023–2024-es kínai katonai nyomásgyakorlás és a tajvani választások után kialakult feszültség közvetlenül érinti a délkelet-ázsiai tengeri útvonalakat és a regionális biztonsági architektúrát. A könyv nem foglal állást a Tajvan jogi státuszáról folyó vitában, de jelzi, hogy a délkelet-ázsiai államok számára a konfliktus eszkalációja katasztrofális gazdasági és humanitárius következményekkel járna. A kereskedelmi útvonalak biztosítása, a chipgyártási láncok és a tengeri szállítás

zavartalansága miatt a régió államai a status quo fenntartásában érdekeltek, ugyanakkor nem kívánják választásra kényszeríteni magukat.

A belső fegyveres konfliktusok 2026-ban is a régió biztonsági tájának meghatározó elemei. Mianmarban a 2021-es puccs után a fegyveres ellenállás több fronton, több etnikai fegyveres szervezettel és a Népi Védelmi Erőkkel együttműködve harcol a junta ellen. A konfliktus dokumentált polgári áldozatokkal, tömeges belső menekülléssel és a humanitárius segély eljutásának akadályozásával jár. A Fülöp-szigeteken a Mindanao-sziget déli részén a béke folyamata törékeny: a 2014-es Bangsamoro-megállapodás óta létrejött autonóm régió működik, de a szélsőséges csoportok és a klán-alapú erőszak továbbra is kihívást jelentenek. A pápua új-guineai Bougainville autonóm területén a békefolyamat előrehaladt, de a népszavazás utáni státuszkérdés rendezése még nyitott; a Pápua Új-Guinea 1975-től napjainkig fejezetben tárgyalt tanulságok szerint az autonómia tartós működéséhez a politikai akarat mellett gazdasági erőforrások és nemzetközi garanciák is szükségesek.

A nem hagyományos biztonsági fenyegetések közül a járványok, a katasztrófák, a migráció és a transznacionális bűnözés a legjelentősebb. A COVID-19 világjárvány megmutatta, hogy a régió egészségügyi rendszerei mennyire eltérően reagálnak a hirtelen sokkokra, és hogy a határlezárások, a turizmus visszaesése és az ellátási láncok zavarai milyen gyorsan átterjednek a gazdaságra. A járvány utáni helyreállás egyenlőtlen: a turizmusra és könnyűiparra épülő gazdaságok lassabban álltak talpra, míg a digitális szolgáltatások és az elektronikai gyártás egyes országokban gyors növekedést mutattak. A járványügyi adatok és a vakcinaelosztás egyenlőtlenségei továbbra is kutatási kérdések, mert a nemzeti statisztikák módszertana és a bejelentési gyakorlat eltér.

A migráció a régió egyik leginkább összetett biztonsági és humanitárius kérdése. A Migráció, menekültek és diaszpóra alfejezetben tárgyalt folyamatok 2026-ban tovább élnek: a mianmari konfliktus elől menekülők, a bangladesi rohingják, a Fülöp-szigeteki munkaerő-migráció, valamint a környezeti migráció egymást átfedő hullámai kihívást jelentenek a nemzeti és regionális intézményeknek. A rohingják ügye különösen éles: a 2017-es erőszakhullám után több százezer ember él bangladesi táborokban, és a hazatérés feltételei a mianmari politikai válság miatt beláthatatlan távolságba kerültek. A nemzetközi szervezetek a helyzetet elhúzódó humanitárius válságként kezelik, míg a bangladesi kormány és a fogadó közösségek a táborok fenntartásának terhét emelik ki. A megoldás hiánya regionális biztonsági kockázat, mert a reménytelenség és a bizonytalan jogi státusz a tengeri embercsempészetet és a radikalizálódást is táplálja.

A transznacionális bűnözés – a kábítószer-kereskedelem, az emberkereskedelem, a vadon élő fajok illegális kereskedelme és a kiberbűnözés – a régió gyenge intézményi kapacitásait terheli. A Mianmar, Laosz és Thaiföld határvidékén működő, kábítószer-termelésre és online csalásokra szakosodott hálózatokról szóló dokumentált jelentések rávilágítanak arra, hogy a belső konfliktusok és a gyenge állami jelenlét hogyan teremt teret a bűnözői gazdaságnak. A probléma kezelése azonban nem csak rendészeti kérdés: a helyi lakosság egy része számára a tiltott gazdaság a túlélés egyik formája, ezért a felszámolás a megélhetési alternatívák hiányában újabb feszültségeket szülhet.

40.4.1.4 Közös jövő: intézmények, integráció és társadalmi ellenálló képesség

A régió jövőjének legfontosabb intézményi kerete továbbra is a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége (ASEAN), amely 2026-ra tíz tagállamot foglal magában. Az ASEAN működését a konszenzusos döntéshozatal, az államok belügyeibe való be nem avatkozás elve és a gazdasági integráció fokozatos építése határozza meg. A szervezet sikere a regionális béke fenntartásában, a kereskedelmi megállapodásokban és a globális párbeszédben vitathatatlan, ugyanakkor a mianmari válság kezelésében mutatott tehetetlensége – a juntával szembeni fellépés korlátozottsága és a tagállamok közötti megosztottság – rámutat a modell strukturális korlátaira. A 2025–2026-os

folyamatok, ideértve a mianmari politikai megoldás keresését, a dél-kínai-tengeri magatartási kódex tárgyalásait és a digitális gazdaság keretegyezményeit, folyamatban lévő, ellenőrzött források alapján óvatosan értékelendő ügyek.

Az ASEAN-nál mélyebb integráció lehetősége a régióban korlátozott. Az Európai Unióhoz hasonló szupranacionális döntéshozatalnak nincs meg a politikai alapja, mert a tagállamok a szuverenitás és a be nem avatkozás elvét továbbra is alapértéknek tekintik, és a fejlettségi, vallási és politikai különbségek túl nagyok egy közös jogi térhez. A régió jövőjének intézményi kérdése ezért inkább az, hogy a meglévő hálózatok – az ASEAN, a regionális fórumok, a kétoldalú megállapodások és az informális együttműködések – hogyan tudnak hatékonyabban reagálni a határokon átnyúló válságokra.

A társadalmi ellenálló képesség az egyik legkevésbé mérhető, mégis legfontosabb tényező a jövő szempontjából. A régió társadalmai a 20. században többször bizonyították, hogy képesek kollektív tanulásra, intézményépítésre és katasztrófák utáni újjászerveződésre. A helyi közösségek, vallási hálózatok, női szervezetek és diaszpórák olyan erőforrásokat jelentenek, amelyeket sem az állami kapacitás mutatói, sem a GDP-adatok nem tükröznek megfelelően. A Délkelet-Ázsia 2026-ban: mérleg és jövő fejezet korábbi alfejezeteiben elemzett demográfiai folyamatok, oktatási fejlesztések és technológiai alkalmazkodás arra utalnak, hogy a régió fiatal és egyre iskolázottabb népessége potenciálisan nagyobb alkalmazkodóképességgel rendelkezik, mint a 20. század bármely generációja. Ugyanakkor ez az erő forrás is feszültség forrása is lehet, ha a politikai és gazdasági rendszerek nem biztosítanak számukra részvételi, munkavállalási és lakhatási lehetőségeket.

40.4.1.5 Záró mérleg: a könyv nyitott kérdései

Ez a könyv tíz ország mélyfúrásain és tematikus összehasonlításain keresztül mutatta be Délkelet-Ázsia történetét. A záró alfejezet nem kínál egységes „végkövetkeztetést”, mert a régió története éppen az egységes narratíva hiányát példázza. A gyarmati kor előtti birodalmak, a gyarmati korszak erőszakos átalakítása, a dekolonizáció, a hidegháború és a posztkoloniális államépítés eltérő pályái együttesen azt mutatják, hogy Délkelet-Ázsia csak többes számban, országok és közösségek együtteseként érthető meg.

A jövőre vonatkozóan három nagy, egymással összefüggő kérdés marad nyitva. Az első, hogy az éghajlatváltozás és a környezeti degradáció milyen mértékben alakítja át a régió településszerkezetét, gazdaságát és biztonsági térképét, és hogy a társadalmak képesek-e a szükséges gyors alkalmazkodásra. A második, hogy a demokratizálódás és az autoritarizmus közötti ingadozás milyen egyensúlyba kerül, és hogy a fiatal generációk politikai mobilizációja képes-e tartós intézményi változást elérni, vagy a katonai és oligarchikus elitek újra lezárják a teret. A harmadik, hogy a nagyhatalmi versengés és a belső konfliktusok milyen biztonsági kockázatokat hordoznak, és hogy a regionális intézmények találnak-e új együttműködési formákat a hagyományos és nem hagyományos fenyegetések kezelésére.

A történelmi vizsgálat arra tanít, hogy Délkelet-Ázsia sorsa soha nem volt kizárólag a nagyhatalmak stratégiáinak vagy a természeti adottságoknak a függvénye. A régió népei, közösségei és vezetői minden korszakban saját döntéseikkel formálták a kereteket, amelyek között éltek. A 2026-ban felvetett kérdésekre nincs előre megírt válasz, de a múlt ismerete eligazítást ad: a rugalmasság, a sokféleség és az alkalmazkodás hagyománya éppúgy része a régió örökségének, mint a válságok, a konfliktusok és az egyenlőtlenségek tapasztalata.

40.4.2 Források és bizonytalanságok

Az alfejezet forrásai három csoportba sorolhatók. Az éghajlatváltozásra vonatkozó állítások az IPCC értékelő jelentésein, nemzeti meteorológiai és hidrológiai intézetek adatsorain, valamint lektorált folyóiratokban megjelent regionális tanulmányokon alapulnak; ezek tudományos konszenzust képviselnek, de a helyi hatások mértékére és ütemezésére vonatkozó becslések bizonytalanok. A politikai és biztonsági helyzet leírása elsősorban nemzetközi szervezetek (ENSZ, ASEAN, nemzetközi emberi jogi szervezetek), kormányzati közlemények és szakértői elemzések alapján készült; a 2025–2026-os események értékelése ellenőrzött források hiányában részben előzetes. A statisztikai adatok – a migráció, a halászat, a konfliktusáldozatok, a katasztrófakárok – esetében a források gyakran eltérnek, mert a nemzeti gyakorlatok, a definíciók és a becslési módszerek különböznek.

A legfontosabb bizonytalanság nem a múltra, hanem a jövőre vonatkozik: az éghajlati forgatókönyvek, a demográfiai előrejelzések és a politikai átmenetek iránya szükségképpen feltételes. Emellett a régió számos adatsora hiányos: a belső menekültek, az informális gazdaság, a környezeti migráció és a nem bejelentett halászat esetében a közölt számok csak nagyságrendi tájékoztatást adnak. A könyv ezért a „valószínű”, „becsült”, „dokumentált egyes esetekben” megfogalmazásokat részesíti előnyben, és kerüli a pontos, de forrás nélküli számszerűsítést.

40.4.3 Rövid összefoglaló

- Délkelet-Ázsia 2026-ban a Föld egyik leginkább éghajlat-sérülékeny régiója, de a sebezhetőség mértékét a társadalmi, gazdasági és intézményi tényezők erősen befolyásolják.
- A tengerszint-emelkedés, a Mekong-gátak, az erdőirtás és a tőzegtüzek hatásai dokumentáltak, de a konkrét jövőbeli károk becslési bizonytalansággal terheltek.
- A politikai rendszerek rendkívül heterogének; a demokratizálódás Indonéziában és a Fülöp-szigeteken eltérő minőségű, Thaiföldön korlátozott, Mianmarban a 2021-es puccs után visszafordult.
- A biztonsági kihívások közé tartoznak a nagyhatalmi versengés, a Dél-kínai-tengeri viták, a belső fegyveres konfliktusok és a nem hagyományos fenyegetések, mint a járványok, a migráció és a transznacionális bűnözés.
- Az ASEAN továbbra is a regionális együttműködés fő kerete, de a mianmari válság kezelése és a konszenzusos döntéshozatal lassúsága rámutat korlátaira.
- A régió jövője nem kizárólag a nagyhatalmak vagy a természeti tényezők függvénye; a helyi társadalmak alkalmazkodóképessége, intézményi kapacitása és politikai döntései meghatározó szerepet játszanak.
- A könyv záró mérlege nyitott: a klíma, a demokrácia és a biztonság kérdései egymással összefonódva alakítják a régió 21. századi pályáját, de a konkrét kimenetel nem előre eldöntött.

40.4.4 Önellenőrző kérdések

1. Milyen konkrét példákon keresztül kapcsolódik össze az éghajlatváltozás és a politikai instabilitás a régióban? Elemezze a Mekong-vidék, Banglades és a szigetvilági erdőtüzek esetét!
2. Hasonlítsa össze a demokratizálódás eltérő pályáit Indonéziában, Thaiföldön és Mianmarban 1998 óta! Milyen szerepet játszik a katonai befolyás az egyes országokban?
3. Miért tekinthető a mianmari 2021-es puccs regionális biztonsági válságnak, és milyen hatással van a szomszédos országokra, különösen Bangladesre és Thaiföldre?

4. Értelmezze az ASEAN szerepét a régió jövőjében! Milyen előnyei és strukturális korlátai vannak a konszenzusos, be nem avatkozásra épülő modellnek a 2020-as évek válságai közepette?
5. Milyen forrásbizonytalanságokkal találkozott az alfejezet az éghajlati előrejelzések, a migrációs statisztikák és a konfliktusáldozatok kapcsán? Miért fontos megkülönböztetni a dokumentált tényt a becsléstől és a vitatott értelmezéstől?

Függelékek

Fogalomtár (magyar–angol–délkelet-ázsiai)

A könyv kulcsfogalmai ábécésorrendben. Az idegen alak első előfordulásnál a szövegben is szerepel; itt a magyar, az angol és – ahol releváns – a helyi (maláj, indonéz, vietnámi, thai, burmai, khmer, lao, filippínó) megfelelő áll. Az átírás egyszerűsített; a szövegben az első előfordulásnál a teljesebb alak is állhat.

Fogalom	Angol	Helyi nyelv	Meghatározás
adat	adat	adat (maláj/indonéz)	Szokásjog és hagyományos társadalmi norma a maláj és indonéz közösségekben; a vallási jog mellett vagy helyett működhet.
ASEAN	ASEAN	ASEAN	A Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége, 1967-ben alapítva; regionális politikai és gazdasági szervezet.
ASEAN centrality	ASEAN centrality	ASEAN centrality	Az a politikai elv, hogy az ASEAN legyen a regionális együttműködés központi fóruma; a gyakorlatban vitatott és többszörösen korlátozott.
Asian values	Asian values	—	Az 1990-es években népszerűvé vált diskurzus a „ázsiai értékekről” (közösség, tekintély, stabilitás); a politikai instrumentalizálás és a kulturális esszencializmus miatt vitatott.

Fogalom	Angol	Helyi nyelv	Meghatározás
barangay	barangay	barangay (filippínó)	A prekoloniális Fülöp-szigetek helyi közössége; ma a legkisebb helyi közigazgatási egység.
bumiputera	bumiputera	bumiputera (maláj)	„A föld fiai”; a maláj és őslakos népesség kedvezményezett jogi kategóriája Malajziában.
Cultuurstelsel	Cultuurstelsel	cultuurstelsel (holland)	A holland gyarmati kényszertermesztési rendszer Indonéziában 1830–1870 között; exportnövények termesztése kötelező kvótákkal.
Đổi Mới	Đổi Mới	Đổi Mới (vietnámi)	A vietnámi gazdasági és politikai reformok 1986-tól; piacgazdasági nyitás a pártállam keretein belül.
domino theory	domino theory	—	Hidegháborús elképzelés, amely szerint egy ország kommunistává válása a szomszédokra is átterjed; a vietnámi háború egyik ideológiai alapja.
galleon-kereskedelem	galleon trade	—	A Manila és Acapulco közötti csendes-óceáni kereskedelem 1565–1815 között; ezüst, selyem és fűszerek cseréje.
gotong royong	gotong royong	gotong royong (indonéz)	Közösségi kölcsönös segítség és együttműködés; az indonéz társadalom és államideológia egyik hivatkozási pontja.
guided democracy	guided democracy	demokrasi terpimpin (indonéz)	Sukarno 1959–1965 közötti politikai rendszere; a parlamentáris demokrácia helyett „irányított” rendszer.

Fogalom	Angol	Helyi nyelv	Meghatározás
indianizáció	Indianization	—	Az indiai vallási, politikai és kulturális modellek átvétele a korai délkelet-ázsiai államokban; nem egyszerű „indiai gyarmatosítás”.
kampung	kampung	kampung (maláj/indonéz)	Falu, városnegyed vagy hagyományos lakóközösség; a városi és vidéki társadalom alapvető egysége.
Khmer Rouge	Khmer Rouge	Khmer Rouge (francia)	A kambodzsai kommunista mozgalom, amely 1975–1979 között népirtást követett el; vezetője Pol Pot volt.
konfrontasi	Konfrontasi	Konfrontasi (indonéz)	Indonézia 1963–1966 közötti szembenállása a Malajzia megalakulásával; fegyveres és politikai konfliktus.
mandala	mandala	mandala	A délkelet-ázsiai politikai hatalom hálózatos, központok körül szerveződő modellje; nem feltétlenül merev határú állam.
martial law	martial law	—	Katonai igazgatás és a polgári jogok felfüggesztése; például a Fülöp-szigeteken 1972–1981 között.
Mekong	Mekong	Mékong (vietnámi/lao)	A régió fő folyója; a Mekong Bizottság és a gátépítés miatt a regionális környezetpolitika kulcsa.
merdeka	merdeka	merdeka (indonéz/maláj)	„Szabadság, függetlenség”; az indonéz és maláj függetlenségi mozgalmak jelszava.

Fogalom	Angol	Helyi nyelv	Meghatározás
Nanyang	Nanyang	Nányáng (kínai)	„Déli tengerek”; a kínaiak történelmi elnevezése Délkelet-Ázsiára és a kínai diaszpórára.
NEP	New Economic Policy	Dasar Ekonomi Baru (maláj)	Malajzia 1971–1990 közötti gazdaságpolitikája a bumiputera-részesedés növelésére és a szegénység csökkentésére.
Orde Baru	New Order	Orde Baru (indonéz)	Suharto 1966–1998 közötti rendszere; gazdasági növekedés, erős állam és politikai represszió.
Pancasila	Pancasila	Pancasila (indonéz)	Az indonéz állam öt alapelve (istenhit, humanizmus, nemzeti egység, képviseleti demokrácia, társadalmi igazságosság).
Pathet Lao	Pathet Lao	Pathet Lao (lao)	A lao kommunista mozgalom és fegyveres szervezet; 1975-ben jutott hatalomra.
plantation economy	plantation economy	—	Exportra termelő, nagybirtokos mezőgazdasági rendszer; a gyarmati gazdaság és a munkaerő-migráció egyik fő formája.
plural society	plural society	—	J. S. Furnivall fogalma a gyarmati, több etnikumú társadalmakról, amelyek gazdaságilag összekapcsolódtak, de társadalmilag elkülönültek.
Reformasi	Reformasi	Reformasi (indonéz)	Az 1998-as indonéz reformmozgalom Suharto bukása után; a demokratizálódás és a decentralizáció kezdete.

Fogalom	Angol	Helyi nyelv	Meghatározás
rohingja	Rohingya	Rohingya	Mianmar nyugati részén élő muszlim kisebbség; az állampolgárságtól megfosztva, 2017-ben tömeges erőszak és kitelepítés áldozata.
sangha	sangha	sangha (páli/szanszkrit)	A buddhista szerzetesi közösség; a theraváda országokban társadalmi és politikai szerepe is jelentős.
saría	sharia	syariah (maláj/indonéz)	Az iszlám jog és erkölcsi rendszer; alkalmazása országonként és régióként eltér.
sultanate	sultanate	kesultanan (maláj/indonéz)	Szultán által uralt állam; a régióban Malacca, Johor, Brunei, Sulu, Maguindanao és mások.
Tatmadaw	Tatmadaw	Tatmadaw (burmai)	A mianmari fegyveres erők; a politikai hatalom egyik fő szereplője.
thakin	thakin	thakin (burmai)	„Urak”; az 1930-as évek burmai nacionalista mozgalmának tagjai és elnevezése.
theraváda	Theravada	theraváda	A buddhizmus déli ága; Mianmar, Thaiföld, Laosz és Kambodzsa domináns vallása.
transmigrasi	transmigration	transmigrasi (indonéz)	Az indonéz kormány belső áttelepítési programja, elsősorban Jáváról a külső szigetekre; társadalmi és etnikai feszültségeket okozott.
tsunami	tsunami	tsunami	Szökőár; a 2004-es Indiai-óceáni cunami a régió több országát sújtotta.

Fogalom	Angol	Helyi nyelv	Meghatározás
Viet Minh	Viet Minh	Việt Minh (vietnámi)	A vietnámi függetlenségi liga, 1941-ben alapítva; a franciaellenes és japánellenes harc fő szervezete.
Viet Cong	Viet Cong	Việt Cộng (vietnámi)	A dél-vietnámi Nemzeti Felszabadítási Front fegyveres ereje; a vietnámi háború egyik fő szereplője.
wayang	wayang	wayang (jávai)	Jávai árnyjáték és bábszínház; kulturális és politikai jelentése is jelentős.
West Papua	West Papua	Papua Barat (indonéz)	Indonézia keleti, pápuai lakosságú területe; a függetlenségi mozgalom és az emberi jogi viták régiója.
Bougainville	Bougainville	Bougainville	Pápua Új-Guinea autonóm régiója; 1988–1998 között fegyveres konfliktus színhelye, 2019-ben függetlenségi népszavazást tartott.
Moro	Moro	Moro (filippínó)	A Fülöp-szigetek déli, muszlim népeinek gyűjtőneve; a Mindanao és Sulu térségében élnek.
Aceh	Aceh	Aceh (indonéz)	Indonézia északnyugati tartománya; a szeparatista konfliktus és a 2005-ös békemegállapodás helyszíne.
Melanesia	Melanesia	Melanesia	A Csendes-óceán nyugati szigetvilága, benne Pápua Új-Guineával; kulturális és nyelvi sokszínűség jellemzi.

Fogalom	Angol	Helyi nyelv	Meghatározás
ausztronéz	Austronesian	—	Nyelvcsalád, amely a maláj, indonéz, filippínó, madagaszkári és csendes-óceáni nyelveket foglalja magában.
monszun	monsoon	musim (maláj/indonéz)	Évszakos szélrendszer; a régió mezőgazdaságának és kereskedelmének alapvető tényezője.
szmog	haze	—	Határokon átnyúló légszennyezés, amelyet főként az olajpálma- és erdőtüzek okoznak; különösen 1997-ben és 2015-ben sújtotta a régiót.
olajpálma	palm oil	kelapa sawit (maláj/indonéz)	A régió egyik fő exportnövénye; az erdőirtás és a földkonfliktusok kulcstényezője.
menekült	refugee	—	Nemzetközi védelemre szoruló, országát elhagyó személy; a régióban rohingják, vietnámi és más csoportok.
népirtás	genocide	—	Nemzetközi jogi fogalom; a kambodzsai Khmer Rouge és a mianmari rohingják elleni erőszak kapcsán használatos.
etnikai tisztogatás	ethnic cleansing	—	Egy etnikai vagy vallási csoport erőszakos eltávolítása egy területről; nem azonos a népirtás jogi fogalmával.

Fogalom	Angol	Helyi nyelv	Meghatározás
önrendelkezés	self-determination	—	A népek azon joga, hogy saját politikai státusukról döntsenek; a régióban Nyugat-Pápua, Bougainville, Aceh és Kelet-Timor kapcsán merült fel.
NLD	National League for Democracy	—	A mianmari demokratikus ellenzék pártja, Aung Szan Szú Csí vezetésével.
SLORC	State Law and Order Restoration Council	—	A mianmari katonai junta 1988–1997 között; 1997-től SPDC néven működött.
UMNO	United Malays National Organisation	—	Malajzia meghatározó maláj nacionalista pártja, 1946-ban alapítva.
SEATO	Southeast Asia Treaty Organization	—	Az 1954-ben alapított, amerikai vezetésű katonai szövetség; 1977-ben feloszlott.
el nem kötelezett mozgalom	Non-Aligned Movement	—	A hidegháborús tömbökön kívül maradó államok mozgalma; az 1955-ös bandungi konferencia előzménye.

Kronológia és idővonal

A könyv fő idővonala. A dátumoknál a közelítő értékeket `kb.` jelöli; a vitatott vagy eltérő forrásadatokat a fejezetek részletezik. Az országnév a mai államot jelöli, a történelmi régiók nevét a szöveg pontosítja. A „ma” a 2026-os állapot.

Korai államok és birodalmak

Év	Esemény	Régió
kb. i. sz. 1. század	Funan és a pyu városállamok; az indiai hatás kezdete	Kambodzsa, Mianmar
kb. 7. század	Srivijaya felemelkedése; Csenla (Chenla)	Indonézia, Kambodzsa
802	Angkor megalapítása; a khmer birodalom kezdete	Kambodzsa

Év	Esemény	Régió
1044	Anawrahta trónra lépése Paganban	Mianmar
1181–1218	VII. Dzsajavarman uralma; Angkor fénykora	Kambodzsa
1238	Sukhothai megalapítása (hagyományos dátum)	Thaiföld
1293	Majapahit megalapítása	Indonézia
1351	Ayutthaya megalapítása	Thaiföld
1353	Lan Xang megalapítása	Laosz
1400	A Malaccai Szultanátus megalapítása	Malajzia
1405–1433	Cseng Ho (Zheng He) tengeri expedíciói	Délkelet-Ázsia
1431	Ayutthaya elfoglalja Angkort	Kambodzsa, Thaiföld
1511	A portugálok elfoglalják Malaccát	Malajzia
1521	Magellán expedíciója a Fülöp-szigeteken	Fülöp-szigetek
1565	A spanyolok megtelepednek a Fülöp-szigeteken	Fülöp-szigetek

Kora újkor és európai behatolás

Év	Esemény	Régió
1602	A Holland Kelet-indiai Társaság (VOC) megalakulása	Indonézia
1619	Batavia megalapítása	Indonézia
1641	A hollandok elfoglalják Malaccát	Malajzia
1767	A burmaiak lerombolják Ayutthayát	Thaiföld, Mianmar
1782	Bangkok megalapítása; a Chakri dinasztia	Thaiföld
1786	A britek megszerzik Penangot	Malajzia
1819	Stamford Raffles megalapítja Szingapúrt	Malajzia, Szingapúr
1824–1826	Az első angol–burmai háború	Mianmar
1830	A holland kényszertermesztési rendszer (Cultuurstelsel) bevezetése	Indonézia
1852	A második angol–burmai háború	Mianmar
1858–1887	Francia Indokína kialakítása	Vietnám, Kambodzsa, Laosz
1863	Francia protektorátus Kambodzsában	Kambodzsa
1867	A Straits Settlements brit koronagyarmat	Malajzia, Szingapúr

Év	Esemény	Régió
1884	Német Új-Guinea és Brit Új-Guinea létrehozása	Pápua Új-Guinea
1885	A harmadik angol–burmai háború; Burma annexiója	Mianmar
1893	Francia protektorátus Laoszban	Laosz
1898	Az USA megszerzi a Fülöp-szigeteket	Fülöp-szigetek
1908	A Budi Utomo megalakulása	Indonézia

Gyarmati kor és a második világháború

Év	Esemény	Régió
1932	Az 1932-es thaiföldi alkotmányos forradalom	Thaiföld
1935	A Fülöp-szigeteki Commonwealth létrehozása	Fülöp-szigetek
1937	Burma elválasztása Brit Indiától	Mianmar
1941–1945	A japán megszállás Délkelet-Ázsiában	egész régió
1942	Szingapúr eleste; Japán megszállja Indonéziát, a Fülöp-szigeteket, Malajziát és Burmát	egész régió

Dekolonizáció, hidegháború és a jelenkor

Év	Esemény	Régió
1945	Indonézia függetlenségének kikiáltása; a vietnámi augusztusi forradalom; Japán kapitulációja	Indonézia, Vietnám
1946	A Fülöp-szigetek függetlensége; az első indokínai háború kezdete	Fülöp-szigetek, Vietnám
1947	India felosztása; Kelet-Pakisztán létrejötte	Banglades
1948	Burma függetlensége; a malájai szükségállapot kezdete	Mianmar, Malajzia
1949	Indonézia függetlenségének nemzetközi elismerése	Indonézia

Év	Esemény	Régió
1954	Điện Biên Phủ; a genfi konferencia; Kambodzsa és Laosz függetlenségének elismerése	Vietnám, Kambodzsa, Laosz
1955	A bandungi konferencia	Indonézia
1957	Malajzia (Malaya) függetlensége	Malajzia
1959	Szingapúr önkormányzata	Szingapúr
1963	Malajzia megalakulása; konfrontáció Indonéziával	Malajzia, Indonézia
1965	Szingapúr kiválása; az indonéz államcsíny és a kommunistaellenes tisztogatás	Szingapúr, Indonézia
1967	Az ASEAN megalakulása	egész régió
1969	Az 1969-es maláj etnikai zavargások	Malajzia
1970	A kambodzsai államcsíny; Lon Nol rezsimje	Kambodzsa
1971	Banglades függetlensége	Banglades
1973	A párizsi békeegyezmény	Vietnám
1975	Saigon eleste; a Khmer Rouge hatalomra kerülése; a Lao Népköztársaság kikiáltása; Pápua Új-Guinea függetlensége; Kelet-Timor megszállása	Vietnám, Kambodzsa, Laosz, Pápua Új-Guinea, Kelet-Timor
1976	Az ASEAN első csúcstalálkozója; a barátsági és együttműködési szerződés	egész régió
1978–1979	Vietnám megszállja Kambodzsát; a Khmer Rouge bukása	Kambodzsa, Vietnám
1979	Kínai–vietnámi háború	Vietnám, Kína
1986	A Fülöp-szigeteki People Power forradalom; Vietnám Đổi Mới reformjai	Fülöp-szigetek, Vietnám
1988	A mianmari „8888” felkelés; a bougainville-i konfliktus kezdete	Mianmar, Pápua Új-Guinea
1990	Ershad bukása Bangladesben	Banglades
1991	A kambodzsai párizsi békeegyezmények	Kambodzsa
1993	Az ENSZ-felügyeletű kambodzsai választások	Kambodzsa
1997	Az ázsiai pénzügyi válság; Mianmar csatlakozása az ASEAN-hoz	egész régió
1998	Suharto bukása; a Reformasi kezdete	Indonézia

Év	Esemény	Régió
1999	A kelet-timori népszavazás; Indonézia kivonulása	Kelet-Timor, Indonézia
2002	Kelet-Timor függetlensége	Kelet-Timor
2004	Az Indiai-óceáni cunami	Indonézia, Thaiföld, India, Srí Lanka
2005	Az acehi békemegállapodás	Indonézia
2006	Katonai puccs Thaiföldön	Thaiföld
2008	A Nargis ciklon Mianmarban	Mianmar
2010	A mianmari politikai átmenet kezdete	Mianmar
2014	Katonai puccs Thaiföldön	Thaiföld
2015	Az ASEAN Gazdasági Közösség létrehozása; a rohingja menekültválság	egész régió, Mianmar
2016	Rodrigo Duterte megválasztása	Fülöp-szigetek
2017	A rohingja válság; a marawi ostrom	Mianmar, Fülöp-szigetek
2018	A malajziai választási fordulat; a sulawesi földrengés és cunami	Malajzia, Indonézia
2019	Indonézia bejelenti a főváros áthelyezését	Indonézia
2020	A COVID-19 világjárvány; a thaiföldi tiltakozások	egész régió, Thaiföld
2021	A mianmari katonai puccs; polgárháború	Mianmar
2022	Ferdinand Marcos Jr. megválasztása; az indonéz G20-csúcs	Fülöp-szigetek, Indonézia
2023	A kambodzsai hatalomváltás; a thaiföldi választás	Kambodzsa, Thaiföld
2024	Haszina Vazed távozása Bangladesben; Prabowo Subianto megválasztása; zavargások Pápua Új-Guineában; vietnámi vezetőváltás	Banglades, Indonézia, Pápua Új-Guinea, Vietnám
2025–2026	Átmeneti folyamatok a régió több államában; a könyv lezárása	egész régió
2026	A könyv lezárásának dátuma; a jelenkori folyamatok értékelése	egész régió

Kulcsfigurák és intézmények

A könyvben visszatérő személyek, csoportok és intézmények. A lista nem teljes; a fejezetekben a helyi szereplők is megjelennek. A dátumoknál a fő működési időszak szerepel; a bizonytalan korai dátumokat `kb.` jelöli. A névhasználat a `context.md` átírási szabályait követi.

Korai és középkori uralkodók

Név	Életrajz	Szerep
Dzsajavarman II	kb. 770–850	Az Angkor Birodalom megalapítója; 802-ben a khmer királyság egységesítése.
II. Szurjavarman	kb. 1094–1150	Angkor uralkodója; az Angkor Wat építtetője.
VII. Dzsajavarman	1122–1218	Angkor uralkodója; a Bayon és a birodalmi úthálózat építtetője.
Anawrahta	1014–1077	A Pagan királyság megalapítója; a theraváda buddhizmus megszilárdítása.
Ramkhamhaeng	kb. 1239–1317	Sukhothai uralkodója; a thai írás és a thai állam korai alakja.
Raden Wijaya	1267–1309	A Majapahit Birodalom megalapítója.
Gajah Mada	kb. 1290–1364	Majapahit főminisztere; a birodalom terjeszkedésének irányítója.
I. Ramathibodi	1314–1369	Ayutthaya megalapítója; a thai királyság központosítása.
Fa Ngum	1316–1393	A Lan Xang királyság megalapítója; a theraváda buddhizmus támogatója.
Parameswara	1344–1414	A Malaccai Szultanátus megalapítója; az iszlám térhódítása a Maláj-félszigeten.
Bayinnaung	1516–1581	A Toungoo Birodalom uralkodója; a burmai állam legnagyobb kiterjedése.
Naresuan	1555–1605	Ayutthaya uralkodója; a burmai hódítás visszaverése.
Alaungpaya	1714–1760	A Konbaung dinasztia megalapítója; Burma újraegyesítése.
I. Ráma	1737–1809	A Chakri dinasztia megalapítója; Bangkok fővárossá tétele.

Név	Életrajz	Szerep
Minh Mang	1791–1841	A Nguyễn-dinasztia uralkodója; a vietnámi állam és a konfuciánus közigazgatás megszilárdítása.

Modern politikai vezetők

Banglades

Név	Életrajz	Szerep
Sheikh Mudzsibur Rahman	1920–1975	Banglades megalapítója; miniszterelnök és elnök, 1975-ben meggyilkolták.
Ziaur Rahman	1936–1981	Banglades elnöke 1977–1981; a BNP megalapítója.
Hussain Muhammad Ershad	1930–2019	Banglades elnöke 1983–1990; katonai rezsim.
Sheikh Haszina Vazed	1947–	Banglades miniszterelnöke 1996–2001 és 2009–2024; 2024-ben távozott.
Muhammad Yunus	1940–	Közgazdász, a mikrohitel úttörője; 2024-től az átmeneti kormány vezetője.

Thaiföld

Név	Életrajz	Szerep
Mongkut (IV. Ráma)	1804–1868	Sziám királya; a nyugati hatalmakkal kötött szerződések és a reformok korszaka.
Chulalongkorn (V. Ráma)	1853–1910	Sziám királya; a modernizáció és a közigazgatási reformok fő alakja.
Pridi Banomyong	1900–1983	Az 1932-es alkotmányos forradalom egyik vezetője; politikus és jogász.
Plaek Phibunsongkhram	1897–1964	Thaiföld miniszterelnöke; a nacionalista és militarista korszak alakja.
Bhumibol Adulyadej (IX. Ráma)	1927–2016	Thaiföld királya 1946–2016; a modern thai politika meghatározó szereplője.

Név	Életrajz	Szerep
Thakszin Sinavatra	1949–	Thaiföld miniszterelnöke 2001–2006; a populista politika és a politikai polarizáció kulcsfigurája.
Prajuth Csan-ocsa	1954–	Thaiföld miniszterelnöke 2014–2023; a 2014-es puccs vezetője.

Laosz

Név	Életrajz	Szerep
Sziszavang Vatthana	1907–1978 (?)	Laosz utolsó királya; a monarchia 1975-ös megszüntetése után börtönben halt meg.
Kayszone Phomvihane	1920–1992	A Pathet Lao vezetője; a Lao Népköztársaság első elnöke.
Szouphanouvong	1909–1995	A Pathet Lao egyik alapítója; a Lao Népköztársaság elnöke 1975–1986.
Csoummali Szajaszón	1936–	A Lao Népi Forradalmi Párt főtitkára és államfője 2006–2016.

Vietnám

Név	Életrajz	Szerep
Ly Thai To	974–1028	A Ly-dinasztia megalapítója; Đại Việt fővárosának áthelyezése Thăng Longba.
Tran Hung Dao	1228–1300	A Trần-dinasztia hadvezére; a mongol inváziók visszaverése.
Le Loi	1385–1433	A Lam Sơn-felkelés vezetője; a Ming-uralom alóli felszabadítás és a Le-dinasztia megalapítása.
Nguyễn Huệ (Quang Trung)	1753–1792	A Tây Sơn-felkelés vezetője; a Nguyen-ellenes harc és a rövid életű Tây Sơn-állam.
Ho Si Minh	1890–1969	A vietnámi kommunista mozgalom vezetője; a Viet Minh és a Vietnámi Demokratikus Köztársaság alapítója.

Név	Életrajz	Szerep
Ngô Đình Diệm	1901–1963	Dél-Vietnám elnöke 1955–1963; a amerikai támogatású rezsim vezetője, 1963-ban meggyilkolták.
Võ Nguyên Giáp	1911–2013	A Viet Minh és a vietnámi néphadsereg főparancsnoka; Điện Biên Phủ győztese.
Lê Duẩn	1907–1986	A Vietnámi Kommunista Párt főtitkára; a háború és az újraegyesítés politikájának irányítója.
Nguyễn Phú Trọng	1944–2024	A Vietnámi Kommunista Párt főtitkára 2011–2024; a korrupcióellenes kampány vezetője.
Tô Lâm	1957–	A Vietnámi Kommunista Párt főtitkára 2024-től; korábbi rendőrminiszter.

Kambodzsa

Név	Életrajz	Szerep
Norodom Szihanuk	1922–2012	Kambodzsa királya és államfője; a függetlenség és a semlegesség politikájának alakja.
Lon Nol	1913–1985	Az 1970-es puccs vezetője; a Khmer Köztársaság elnöke.
Pol Pot	1925–1998	A Khmer Rouge vezetője; a demokratikus Kambodzsa rezsimjének irányítója 1975–1979.
Hun Szen	1952–	Kambodzsa miniszterelnöke 1985–2023; a modern kambodzsai állam meghatározó alakja.
Hun Manet	1977–	Kambodzsa miniszterelnöke 2023-tól; Hun Szen fia.

Malajzia

Név	Életrajz	Szerep
Parameswara	1344–1414	A Malaccai Szultanátus megalapítója; a maláj állam és az iszlám térhódításának alakja.
Tunku Abdul Rahman	1903–1990	Malajzia első miniszterelnöke; az 1957-es függetlenség vezetője.
Abdul Razak Hussein	1922–1976	Malajzia miniszterelnöke 1970–1976; a NEP bevezetője.
Mahathir Mohamad	1925–	Malajzia miniszterelnöke 1981–2003 és 2018–2020; a modernizáció és a Vision 2020 alakja.
Anwar Ibrahim	1947–	Malajzia miniszterelnöke 2022-től; a Reformasi mozgalom kulcsfigurája.
Abdullah Badawi	1939–	Malajzia miniszterelnöke 2003–2009.
Najib Razak	1953–	Malajzia miniszterelnöke 2009–2018; az 1MDB-botrány miatt elítélték.

Indonézia

Név	Életrajz	Szerep
Gajah Mada	kb. 1290–1364	Majapahit főminisztere; a szigetvilág egységesítésének szimbóluma.
Sukarno	1901–1970	Indonézia első elnöke; a függetlenség kikiáltója és az irányított demokrácia vezetője.
Mohammad Hatta	1902–1980	Indonézia első alelnöke; a függetlenségi mozgalom és a gazdasági nacionalizmus alakja.
Suharto	1921–2008	Indonézia elnöke 1967–1998; az Új Rend és a gazdasági növekedés vezetője.
B. J. Habibie	1936–2019	Indonézia elnöke 1998–1999; a demokratizálódás és Kelet-Timor népszavazásának engedélyezője.
Abdurrahman Wahid	1940–2009	Indonézia elnöke 1999–2001; a Nahdlatul Ulama vezetője.
Megawati Sukarnoputri	1947–	Indonézia elnöke 2001–2004; Sukarno lánya.

Név	Életrajz	Szerep
Susilo Bambang Yudhoyono	1949–	Indonézia elnöke 2004–2014; a demokratikus konszolidáció alakja.
Joko Widodo	1961–	Indonézia elnöke 2014–2024; az infrastruktúra és a főváros-áthelyezés politikája.
Prabowo Subianto	1951–	Indonézia elnöke 2024-től; korábbi védelmi miniszter.

Fülöp-szigetek

Név	Életrajz	Szerep
Lapu-Lapu	kb. 1491–1542	Mactan szigetének vezetője; a Magellán-expedíció elleni ellenállás alakja.
José Rizal	1861–1896	A filippínó nemzeti mozgalom írója és szimbóluma; 1896-ban kivégezték.
Andres Bonifacio	1863–1897	A Katipunan megalapítója; az 1896-os forradalom vezetője.
Emilio Aguinaldo	1869–1964	Az 1898-as függetlenségi kikiáltás vezetője; az első Fülöp-szigeteki köztársaság elnöke.
Manuel Quezon	1878–1944	A Fülöp-szigeteki Commonwealth első elnöke.
Ferdinand Marcos	1917–1989	A Fülöp-szigetek elnöke 1965–1986; a hadijog és a diktatúra vezetője.
Corazon Aquino	1933–2009	A Fülöp-szigetek elnöke 1986–1992; a People Power forradalom szimbóluma.
Benigno Aquino III	1960–2021	A Fülöp-szigetek elnöke 2010–2016.
Rodrigo Duterte	1945–	A Fülöp-szigetek elnöke 2016–2022; a drogháború és a decentralizáció politikája.
Bongbong Marcos	1957–	A Fülöp-szigetek elnöke 2022-től; Ferdinand Marcos fia.

Pápua Új-Guinea

Név	Életrajz	Szerep
Michael Somare	1936–2021	Pápua Új-Guinea első miniszterelnöke; a függetlenség vezetője.
Julius Chan	1939–	Pápua Új-Guinea miniszterelnöke több ciklusban; a bougainville-i válság egyik szereplője.
Paias Wingti	1951–	Pápua Új-Guinea miniszterelnöke 1985–1988 és 1992–1994.
Mekere Morauta	1946–2017	Pápua Új-Guinea miniszterelnöke 1999–2002; a gazdasági reformok alakja.
Peter O'Neill	1965–	Pápua Új-Guinea miniszterelnöke 2011–2019.
James Marape	1971–	Pápua Új-Guinea miniszterelnöke 2019-től.
Francis Ona	1953–2005	A Bougainville-i Forradalmi Hadsereg vezetője; a függetlenségi harc szimbóluma.

Intézmények és mozgalmak

Intézmény / mozgalom	Időszak	Szerep
Srivijaya	7–13. század	Tengeri birodalom a Maláj-szigetvilágban; a kereskedelem és a buddhizmus központja.
Pagan	849–1297	A burmai királyság; a theraváda buddhizmus és a burmai állam korai központja.
Angkor	802–1431	A khmer birodalom; Angkor Wat és a délkelet-ázsiai államszervezés csúcsa.
Majapahit	1293–1527	A jávai tengeri birodalom; a szigetvilág politikai és kulturális hivatkozási pontja.
Ayutthaya	1351–1767	A thai királyság; a kereskedelem és a theraváda buddhizmus központja.
Lan Xang	1353–1707	A lao királyság; a lao államiság és a theraváda kultúra alapja.
Malaccai Szultanátus	1400–1511	A Maláj-félsziget kereskedelmi és iszlám központja; a portugál hódítás áldozata.

Intézmény / mozgalom	Időszak	Szerep
VOC (Holland Kelet-indiai Társaság)	1602–1799	A holland gyarmati vállalat; az indonéz szigetvilág gazdasági és politikai uralma.
Brit Kelet-indiai Társaság	1600–1874	A brit gyarmati vállalat; India és a délkelet-ázsiai kereskedelem meghatározó szereplője.
Francia Indokína	1887–1954	A francia gyarmati föderáció Vietnámban, Kambodzsában és Laoszban.
Holland Kelet-India	1800–1949	A holland gyarmati állam Indonéziában; a gyarmati gazdaság és a nacionalizmus színtere.
Spanyol Fülöp-szigetek	1565–1898	A spanyol gyarmati uralom; a katolicizmus és a galleon-kereskedelem korszaka.
Amerikai Fülöp-szigetek	1898–1946	Az amerikai gyarmati uralom; az oktatás, a közigazgatás és a függetlenség előkészítése.
Japán megszállás	1941–1945	A japán katonai uralom Délkelet-Ázsiában; a nacionalizmus és a dekolonizáció felgyorsítója.
Viet Minh	1941–1951 (1951 után a Lien Viet frontban)	A vietnámi függetlenségi liga; a franciaellenes és japánellenes harc szervezete.
Viet Cong	1960–1975	A dél-vietnámi Nemzeti Felszabadítási Front fegyveres ereje.
Pathet Lao	1950–1975	A lao kommunista mozgalom; 1975-ben jutott hatalomra.
Khmer Rouge	1968–1999	A kambodzsai kommunista mozgalom; 1975–1979 között népirtást követett el.
ASEAN	1967–	A Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége; regionális politikai és gazdasági szervezet.
SEATO	1954–1977	Az amerikai vezetésű délkelet-ázsiai katonai szövetség.
NLD	1988–	A mianmari Nemzeti Demokrácia Liga; Aung Szan Szú Csí pártja.
Tatmadaw	1948–	A mianmari fegyveres erők; a politikai hatalom egyik fő szereplője.

Intézmény / mozgalom	Időszak	Szerep
SLORC/SPDC	1988–2011	A mianmari katonai junta; a politikai elnyomás és a 2010-es átmenet előkészítője.
UMNO	1946–	Az Egyesült Maláj Nemzeti Szervezet; Malajzia meghatározó pártja.
PKI	1920–1965	Az Indonéz Kommunista Párt; az 1965-ös tisztogatás áldozata.
Muhammadiyah	1912–	Indonéz iszlám reformmozgalom; oktatás és szociális intézmények.
Nahdlatul Ulama	1926–	Indonéz iszlám szervezet; a hagyományos muszlim közösségek képviselője.
Katipunan	1892–1897	A filippínó forradalmi szervezet; a spanyol uralom elleni harc.
MNLF	1969–	A Moro Nemzeti Felszabadítási Front; a mindanaói muszlim autonómia mozgalma.
MILF	1977/1984–	A Moro Iszlám Felszabadítási Front; a 2014-es békeegyezmény aláírója.
Abu Sayyaf	1991–	Fegyveres iszlamista csoport a Fülöp-szigetek déli részén; terrorcselekmények elkövetője.
GAM	1976–2005	Az Aceh Szabadság Mozgalom; a 2005-ös békemegállapodás után feloszlott.
OPM	1965–	A Nyugat-Pápua függetlenségi mozgalma; a konfliktus továbbra is fennáll.
Bougainville-i Forradalmi Hadsereg	1988–1998	A bougainville-i fegyveres mozgalom; a békefolyamat és az autonómia előzménye.
Pacific Islands Forum	1971–	A csendes-óceáni államok regionális szervezete.
Mekong River Commission	1995–	A Mekong vízgyűjtőjének regionális együttműködési szervezete.
Asian Development Bank	1966–	Az ázsiai fejlesztési bank; a régió infrastruktúra- és fejlesztéspolitikájának szereplője.
UNTAC	1992–1993	Az ENSZ kambodzsai átmeneti hatósága; a választások és az államépítés felügyelője.

Intézmény / mozgalom	Időszak	Szerep
UNTAET	1999–2002	Az ENSZ kelet-timori átmeneti igazgatása; a függetlenség előkészítője.

Bibliográfia és forráskulcsok

A könyv alapvető szakirodalmi háttere. A fejezet szintű forrásokat a `sources.md` és a generált forrásjegyzetek tartalmazzák; ez a lista a kiinduló kézikönyveket, az országmonográfiákat és a fontosabb tematikus munkákat gyűjti össze. A kiadási év az első vagy a legutóbb használt kiadásra utal; ahol több kiadás van, azt a szerző és a cím mellett jelezzük. A lista nem teljes, és nem helyettesíti a fejezetenkénti forráskritikát.

Általános kézikönyvek és összefoglalók

- Nicholas Tarling (szerk.): *The Cambridge History of Southeast Asia*. 2 kötet. Cambridge University Press, 1992/1999.
- Anthony Reid: *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450–1680*. 2 kötet. Yale University Press, 1988/1993.
- Anthony Reid: *A History of Southeast Asia: Critical Crossroads*. Wiley-Blackwell, 2015.
- Milton Osborne: *Southeast Asia: An Introductory History*. 12. kiadás. Allen & Unwin, 2016.
- Norman G. Owen (szerk.): *The Emergence of Modern Southeast Asia: A New History*. University of Hawaii Press, 2005.
- D. R. SarDesai: *Southeast Asia: Past and Present*. Westview Press, több kiadás.
- Amitav Acharya: *The Making of Southeast Asia: International Relations of a Region*. Cornell University Press, 2012.
- George McT. Kahin: *Southeast Asia: A Testament*. Routledge, 2003.
- James C. Scott: *The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia*. Yale University Press, 2009.
- Benedict Anderson: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, 1983 (rev. 2006).
- Wang Gungwu: *China and the Chinese Overseas*. Times Academic Press, 1991.
- Anthony Reid: *Charting the Shape of Early Modern Southeast Asia*. Silkworm Books, 1999.

A gyarmati kor előtti államok és a kereskedelem

- Michael D. Coe: *Angkor and the Khmer Civilization*. Thames & Hudson, 2003.
- Martin Stuart-Fox: *The Lao Kingdom of Lan Xang: Rise and Decline*. White Lotus, 1998.
- Leonard Y. Andaya: *The Kingdom of Johor, 1641–1728*. Oxford University Press, 1975.
- Barbara Watson Andaya: *To Live as Brothers: Southeast Sumatra in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. University of Hawaii Press, 1993.
- Peter Carey: *The Power of Prophecy: Prince Dipanagara and the End of an Old Order in Java, 1785–1855*. KITLV Press, 2007.
- Anthony Reid: *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450–1680*. 2 kötet. Yale University Press, 1988/1993.
- Michael Aung-Thwin – Maitrii Aung-Thwin: *A History of Myanmar since Ancient Times: Traditions and Transformations*. Reaktion Books, 2012.

- Michael W. Charney: *A History of Modern Burma*. Cambridge University Press, 2009.

Gyarmati korszak, dekolonizáció és hidegháború

- Nicholas Tarling: *The Cambridge History of Southeast Asia*. 2 kötet. Cambridge University Press, 1992/1999.
- Norman G. Owen (szerk.): *The Emergence of Modern Southeast Asia: A New History*. University of Hawaii Press, 2005.
- Ang Cheng Guan: *Southeast Asia's Cold War: An Interpretive History*. University of Hawaii Press, 2018.
- Mark Atwood Lawrence: *The Vietnam War: A Concise International History*. Oxford University Press, 2008.
- Marilyn B. Young: *The Vietnam Wars, 1945–1990*. HarperCollins, 1991.
- Stanley Karnow: *Vietnam: A History*. Viking, 1983 (klasszikus, de a maga korának szemléletét tükrözi).
- William J. Duiker: *Ho Chi Minh: A Life*. Hyperion, 2000.
- David G. Marr: *Vietnamese Tradition on Trial, 1920–1945*. University of California Press, 1981.
- Bill Hayton: *Vietnam: Rising Dragon*. Yale University Press, 2010.
- Alfred W. McCoy: *The Politics of Heroin in Southeast Asia*. Harper & Row, 1972.
- Brian McAllister Linn: *The Philippine War, 1899–1902*. University Press of Kansas, 2000.
- Stuart Creighton Miller: *Benevolent Assimilation: The American Conquest of the Philippines, 1899–1903*. Yale University Press, 1982.

Országmonográfiák

Banglades

- Willem van Schendel: *A History of Bangladesh*. 2. kiadás. Cambridge University Press, 2020.
- Meghna Guhathakurta – Willem van Schendel (szerk.): *The Bangladesh Reader: History, Culture, Politics*. Duke University Press, 2013.
- Srinath Raghavan: *1971: A Global History of the Creation of Bangladesh*. Harvard University Press, 2013.
- Gary J. Bass: *The Blood Telegram: Nixon, Kissinger, and a Forgotten Genocide*. Knopf, 2013.

Thaiföld

- Chris Baker – Pasuk Phongpaichit: *A History of Thailand*. 3. kiadás. Cambridge University Press, 2014.
- David K. Wyatt: *Thailand: A Short History*. 2. kiadás. Yale University Press, 2003.
- Thongchai Winichakul: *Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation*. University of Hawaii Press, 1994.
- Thongchai Winichakul: *Thailand: The Politics of Despotic Paternalism*. Silkworm Books, 2008.

Laosz

- Martin Stuart-Fox: *A History of Laos.* Cambridge University Press, 1997.
- Grant Evans: *A Short History of Laos: The Land in Between.* Allen & Unwin, 2002.
- Martin Stuart-Fox: *The Lao Kingdom of Lan Xang: Rise and Decline.* White Lotus, 1998.

Vietnám

- Keith Weller Taylor: *A History of the Vietnamese.* Cambridge University Press, 2013.
- Stanley Karnow: *Vietnam: A History.* Viking, 1983.
- William J. Duiker: *Ho Chi Minh: A Life.* Hyperion, 2000.
- Mark Atwood Lawrence: *The Vietnam War: A Concise International History.* Oxford University Press, 2008.
- Marilyn B. Young: *The Vietnam Wars, 1945–1990.* HarperCollins, 1991.
- David G. Marr: *Vietnamese Tradition on Trial, 1920–1945.* University of California Press, 1981.
- Bill Hayton: *Vietnam: Rising Dragon.* Yale University Press, 2010.

Kambodzsa

- David Chandler: *A History of Cambodia.* 4. kiadás. Westview Press, 2008.
- Ben Kiernan: *The Pol Pot Regime: Race, Power, and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975–79.* 3. kiadás. Yale University Press, 2008.
- Ben Kiernan: *How Pol Pot Came to Power: Colonialism, Nationalism, and Communism in Cambodia, 1930–1975.* 2. kiadás. Yale University Press, 2004.
- David P. Chandler: *Voices from S-21: Terror and History in Pol Pot's Secret Prison.* University of California Press, 1999.
- Michael D. Coe: *Angkor and the Khmer Civilization.* Thames & Hudson, 2003.

Malajzia

- Barbara Watson Andaya – Leonard Y. Andaya: *A History of Malaysia.* 3. kiadás. University of Hawaii Press, 2017.
- Leonard Y. Andaya: *The Kingdom of Johor, 1641–1728.* Oxford University Press, 1975.
- Barbara Watson Andaya: *To Live as Brothers: Southeast Sumatra in the Seventeenth and Eighteenth Centuries.* University of Hawaii Press, 1993.

Indonézia

- M. C. Ricklefs: *A History of Modern Indonesia since c. 1200.* 4. kiadás. Stanford University Press, 2008.
- Adrian Vickers: *A History of Modern Indonesia.* 2. kiadás. Cambridge University Press, 2013.
- R. E. Elson: *The Idea of Indonesia: A History.* Cambridge University Press, 2008.
- George McT. Kahin: *Nationalism and Revolution in Indonesia.* Cornell University Press, 1952.
- Robert Cribb (szerk.): *The Indonesian Killings of 1965–1966: Studies from Java and Bali.* Monash University, 1990.

- Geoffrey B. Robinson: *The Killing Season: A History of the Indonesian Massacres, 1965–66.* Princeton University Press, 2018.
- Hal Hill: *The Indonesian Economy since 1966: Southeast Asia's Emerging Giant.* Cambridge University Press, 1996.
- Clifford Geertz: *The Religion of Java.* Free Press, 1960.
- Clifford Geertz: *Islam Observed: Religious Development in Morocco and Indonesia.* Yale University Press, 1968.

Pápua Új-Guinea

- Sean Dorney: *Papua New Guinea: People, Politics and History since 1975.* ABC Books, 1990.
- John Waiko: *A Short History of Papua New Guinea.* Oxford University Press, 1993.
- R. J. May (szerk.): *State and Society in Papua New Guinea: The First Twenty-Five Years.* ANU Press, 2001/2004.
- Donald Denoon et al. (szerk.): *The Cambridge History of the Pacific Islanders.* Cambridge University Press, 1997.
- Steven Roger Fischer: *A History of the Pacific Islands.* Palgrave, 2002.
- Brij V. Lal – Kate Fortune (szerk.): *The Pacific Islands: An Encyclopedia.* University of Hawaii Press, 2000.

Mianmar

- Michael W. Charney: *A History of Modern Burma.* Cambridge University Press, 2009.
- Michael Aung-Thwin – Maitrii Aung-Thwin: *A History of Myanmar since Ancient Times: Traditions and Transformations.* Reaktion Books, 2012.
- Thant Myint-U: *The River of Lost Footsteps: A Personal History of Burma.* Farrar, Straus and Giroux, 2006.
- Thant Myint-U: *The Hidden History of Burma: Race, Capitalism, and the Crisis of Democracy in the 21st Century.* W. W. Norton, 2019.
- David I. Steinberg: *Burma/Myanmar: What Everyone Needs to Know.* Oxford University Press, 2010.
- Robert H. Taylor: *The State in Myanmar.* University of Hawaii Press, 2009.
- Francis Wade: *Myanmar's Enemy Within: Buddhist Violence and the Making of a Muslim 'Other'.* Zed Books, 2017.
- Azeem Ibrahim: *The Rohingyas: Inside Myanmar's Genocide.* Hurst, 2016/2018.

Fülöp-szigetek

- Teodoro A. Agoncillo: *History of the Filipino People.* 8. kiadás. Garotech, 1990.
- Renato Constantino: *The Philippines: A Past Revisited.* 1975.
- David Joel Steinberg: *The Philippines: A Singular and a Plural Place.* 4. kiadás. Westview Press, 2000.
- Patricio N. Abinales – Donna J. Amoroso: *State and Society in the Philippines.* 2. kiadás. Rowman & Littlefield, 2017.
- Brian McAllister Linn: *The Philippine War, 1899–1902.* University Press of Kansas, 2000.
- Stuart Creighton Miller: *Benevolent Assimilation: The American Conquest of the Philippines, 1899–1903.* Yale University Press, 1982.

Tematikus irodalom

- **Gyarmati örökség és államépítés:** Nicholas Tarling, *The Cambridge History of Southeast Asia*; Norman G. Owen (szerk.), *The Emergence of Modern Southeast Asia*.
- **Vallás és etnicitás:** Clifford Geertz, *The Religion of Java* és *Islam Observed*; Francis Wade, *Myanmar's Enemy Within*; Azeem Ibrahim, *The Rohingyas*.
- **Nacionalizmus és forradalom:** Benedict Anderson, *Imagined Communities*; George McT. Kahin, *Nationalism and Revolution in Indonesia*.
- **Hidegháború és háborúk:** Ang Cheng Guan, *Southeast Asia's Cold War*; Mark Atwood Lawrence, *The Vietnam War*; Marilyn B. Young, *The Vietnam Wars*.
- **Népirtás és emlékezet:** Ben Kiernan, *The Pol Pot Regime*; David P. Chandler, *Voices from S-21*; Geoffrey B. Robinson, *The Killing Season*.
- **Környezet és fejlődés:** Philip Hirsch – Carol Warren (szerk.): *The Politics of Environment in Southeast Asia: Resources and Resistance*. Routledge, 1998.
- **A Mekong:** Milton Osborne: *The Mekong: Turbulent Past, Uncertain Future*. Allen & Unwin, 2000.
- **Olajpálma és földhasználat:** Oliver Pye – Jayati Bhattacharya (szerk.): *The Palm Oil Controversy in Southeast Asia: A Transnational Perspective*. ISEAS, 2013.
- **Tengeri geopolitika:** Amitav Acharya, *The Making of Southeast Asia*; a Lowy Institute Asia Power Index és a CSIS Asia Maritime Transparency Initiative anyagai.
- **Migráció és diaszpóra:** UNHCR és IOM jelentések; Wang Gungwu, *China and the Chinese Overseas*.
- **Nemek és társadalom:** UN Women és az Asian-Pacific Resource and Research Centre for Women (ARROW) kiadványai.

Elsődleges források és adatbázisok

- Library of Congress, *Country Studies* (loc.gov).
- *The Cambridge History of Southeast Asia* és a Cambridge Histories Online.
- Nemzeti levéltárak: Szingapúr, Indonézia (ANRI), Malajzia, Vietnám, Thaiföld, Mianmar, Banglades, Fülöp-szigetek, Pápua Új-Guinea.
- Gyarmati levéltárak: Brit Nemzeti Levéltár, Francia Nemzeti Levéltár, Holland Nemzeti Levéltár, Amerikai Nemzeti Levéltár, Ausztrál Nemzeti Levéltár.
- Népszövetségi Levéltár és ENSZ Levéltár.
- UNHCR, OCHA, ICRC és MSF adatbázisok és jelentések.
- World Bank Open Data; IMF Data; UNDP Human Development Reports; FAO AQUASTAT; IEA; EIA; SIPRI; ACLED; V-Dem; Freedom House; IDEA; Constitute Project.
- ASEANstats; Asian Barometer; World Values Survey; Pew Research Center; World Religion Database; Ethnologue; Glottolog.
- Mekong River Commission; CIFOR; Global Forest Watch.
- Southeast Asia Digital Library; Internet Archive; HathiTrust; Gallica; Perry-Castañeda Library Map Collection.
- A nemzeti statisztikai hivatalok adatbázisai (BBS Banglades, NSO Thaiföld, Lao Statistics Bureau, GSO Vietnám, NIS Kambodzsa, DOSM Malajzia, BPS Indonézia, PSA Fülöp-szigetek, NSO Pápua Új-Guinea, CSO Mianmar).

Megjegyzés a bibliográfia használatához

- A lista a könyv kiinduló szakirodalmi háttere, nem teljes és nem kimerítő bibliográfia. A fejezetek a saját forrásjegyzeteikben ennél részletesebb, témaspecifikus irodalmat használnak.

- Ahol egy műnek több kiadása van, a szerző–cím adat a fontos; az évszám az első vagy a legutóbb használt kiadásra utal.
- A klasszikus és a nemzeti történetírások (például a gyarmati korszak brit, francia vagy holland szerzői, illetve a nacionalista monográfiák) értékes források, de a saját korszakuk szemléletmódját hordozzák; a könyv ezt a szövegben jelzi.
- A vitatott kérdésekben (vietnámi háború, kambodzsai népirtás, indonéz 1965, rohingja válság, pápua konfliktus, 1971) szándékosan többféle álláspontot képviselő művek szerepelnek a listán; a könyv nem jelöl ki egyetlen „hivatalos” értelmezést.